

D. ANSELMI

CANTVARIENSIS ARCHIEPIscopi, theologorum omnium sui temporis facile principis, neminiq; eorum qui post eum fuerunt, uel sanctitate, uel eruditione, uel eloquentia secundi, luculẽtissimæ in omnes sanctissimi PAVLI Apostoli epistolas enarrationes.

Hæ quadringentos propè & quinquaginta annos incuria hominum latuerunt: sed iam nostro seculo industria ac labore uenerandi & generosi domini RENATI *Castenci à situ & squalore uindicatæ sunt: iterumq; nunc mendis, quibus antehac oppletæ erant, innumeris abstersis, maiori quàm quis credat diligentia excusæ.*

COLONIAE, ex officina Eucharij Ceruicorni,
ANNO M. D. XXXIII.
Mense Augusto.

GODEFRIDVS HITTORPIVS, CIVIS COLONIENSIS, LECTORI BENEVOLO S.

QVod unū mihi semper studium fuit lector optime, ut autores non minus eruditi q̃ graues, meis impēsis emēdatissime ederent, id & modo conati sumus, conaturi quoq; deinceps, si hanc operā boni cōsulueris. Qui aūt poteris male, si egregiū ac diuinum hunc theologū, hominū incuria seculis aliquot squalore ac situ obrutū, in lucem reuocamus, Anselmū uidelicet ex abbate archiepiscopū, mira breuitate ac sermonis simplicitate quidem, sed supra modū iucundi, om̄es diui Pauli epistolas enarrantē? Quo munere nescio quid hac tempestate uel fructuosius, uel optatius, quod ue maiori consolationi esse posset aut præsentius antidotū aduersus tot impiarū opinionū, totq; sectarū hydras, quæ nūc toto penè orbe, nō sine maxima ecclesiæ iactura aliæ ex alijs nascūtur innumerabiles, quas uidebimur oppressuri eorū potissimum patrocinio, q̃s Christus gregi suo præfecit, qui morū seueritate atq; sanctimoniæ exēplo plebē ad pietatis affectū inuitātes, deo lucrifecerūt, quos iā ab initio nascētis ecclesiæ primū ijs quos Chr̄s ipse reliq̄t, suffecit: deinde alios alijs, q̃ toto seculorū decursu populus ille, cuius uitā sua morte redemit, talibus antesignanis securus suo imperatori cælestis uitæ stipēdia faceret. Inter quos ut primos existimē superiores illos, Ambrosiū, Hieronymū, Augustinū, Chrysostomū: ita quoq; recētiores hos, Anselmū *qui sedatior Augustinus uideri possit*, Bedā, Thomā, Gregoriū, nō *inter postremos habēdos* putauero. Qui nescio an seculi (in quo uixerūt) *uitio, an simpliciore* quodā affectu pia magis q̃ diserta aut grādia sectati sunt. Id em̄ curārūt, ut quæcunq; in sacris literis uel pressius uel subtilius scripta inuenirēt, ea aperto minimeq; fucato sermone ita aperirēt, ut rudioribus uel occupatis etiam citra negociū perspicua forēt. Sic em̄ cādor exigebat. Quapropter satis demirari nō possum hominū quorundam nostræ ætatis stultā ac cæcam temeritatē, qui ueterum scriptorum autoritate reiecta, id solū probant, quod sua domo natū afferunt, ac tāta quidem inter se diuersitate, ut si cuipiam insanire libeat, dubius sit apud quos possit id citissime. Erat dum hi ecclesiæ tenerent gubernacula, feruidus hominū erga deum cultus, cōcors religio, fides & spiritus unus. Nec mirū, quippe quos tam seduli patres exemplo ac recta doctrina instituebant. Optat apud Homerum Agamemnon plures eius generis uiros, qualis grandæuus Nestor, uidelicet autoritate & prudentia graues, qui Græcorum discordia tumultuantē turbam cōpescerent. Quanto rectius Christiani optabimus huiusce farinæ antistites, qui di*ris his furijs, quibus orbis exagitatur*, ultra Sauromatas *relegatis*, cuncta in ordinem redigant. Quod si non datur, certe proximū est, ut præclaris eorū monumentis è squalore ac situ extractis, uel hoc saltē pacto nobiscū uiuere faciamus. Sed ad Anselmum nostrum redeo, qui in tenera adhuc ætate mūdi illecebras uitiorūq; sordes exosus, Christi odore captus est, quo ipse paulo post ita fragrauit, ut eum sua cohors, deinde tota natio Anglica idoneū speculatorē deligeret, qui super grege sibi cōmisso οὐδ᾽ ἀλαοσκοπίην εἶχε, nulla docendi autoritate inferior, morum grauitate uenerādus, uitæ sanctimonia superior omnibus, ingenij acumine mirabilis, eruditione præclarus: quā rem abunde testantur quæ reliquit posteritati ut plurima, ita eruditissima opera: inter quæ eximiū opus enarrationum in diui Pauli epistolas. De quo nescio gaudendum ne magis sit, quod nunc demum tam præclarus thesaurus in lucem uenerit, an plus dolendū q̄ hucusq; hominū incuria delituerit. Sed utcūq; agatur, omnibus certe uotis nobis optandū fuit, ut qui in hanc tempestatem longe αἱρετικωτάτην incidimus, ut salutare aliquod antidotū sicubi nacti, ita hanc diui Pauli arcanam theologiam, quam non homini, sed deo ipse acceptam refert, præmuniremus, ne qua loca nō recte intellecta offendant. Sūt enim in ijs epistolis multa quæ nō cuiuis obuia sunt quæ aliter hic, aliter ille, aliter alius accipienda contendat, nec quisquam q̃ *non* clamet, aut sinu circūferat D. Paulū, quod quidem ut nō improbauero, sic non absq; *fidei* periculo uidebit, sed singularis cuiusdā arrogātiæ, sui capitis seq; interpretamentū,

huic mordicus inhærere, & quiduis citius q̃ opinionem semel perperàm conceptam uel le omittere. Quod periculum nõ difficile uitabimus, si quapiam medicina præseruati, nõ illotis (quod aiunt) pedibus ad sacræ scripturæ mysteria perscrutãda accesserimus. Qua quidem in re nullos uidebimur potius consulturi, quàm eos qui in sacris studijs diligentissime simul ac diutissime uersati, non incertis coniecturis, ut quidam, sed fideli locorũ mutua collatione modestam ac tutam sequuntur intelligentiam. Quis enim Apostolum uno in loco recte intelliget, qui aut nõ discusserit reliqua, aut pleraq; dissimulârit? Extollit alibi fidem, alibi opera, pro gentium ad quas scribit, diuersitate. ita enim prudentia requirebat. Hac de causa nihil profecto nostræ tempestati hoc opere ut expectatius, ita quoque fructuosius accidere existimandum est, in quo prudens lector nihil desiderare queat. Nisi forte nõ paruo mœrore dignum existimemus, præclarum opus tam indigestum & inauspicatum exijsse, ut dubites plús ne laudis meruerint qui à tineis & blattis uindicauerint, an maiore reprehensione digni, quòd eruditum autorem innumeris uitiorum monstris, quæ partim uetustatis squaloribus, partim describentiũ uel excudentiũ incuria ita horrĩdum ac conspurcatũ ediderũt, ut nõ minus inuidiæ mereatur tam indiligens & inemẽdata editio, quàm multum gratiæ apud studiosos habitura erat castigatior emissio. Nã præter dictionum ac orthographiæ pudẽdos errores, quibus passim scatuit, uel redundabãt, uel desiderabantur nõ pauca. Deinde multa uel truncatim posita, uel ridicule digesta, tantam offuderunt caliginem, ut pro lectore Apolline opus uideretur ad scriptoris genuinum sensum eruendum. Coacti igitur sumus communi studiosorum utilitate integrum opus nuper male natum incudi reddere: qua in re quantũ laboris ac tædij deuorauimus, tum in castigando quæ perperàm excusa erant, tum in restituendo quæ deerant, nemo facile credet, nisi qui nostram editionem cum superiori contulerit, aut similem aliquando subierit prouinciam. *Quid autem præstitum sit, sedulus lector* ipse censeto. Nobis certe in nullo unquam autore tantum fuit molestiæ *in repurgandis mendis atq;* in hoc, quanq̃ non omnia quæ præstare conati sumus, perficere licuit. *Proinde tuum erit optime lector* ut quantum uigiliæ ac laboris sumpsimus communi studiosorum utilitate permoti, tantum laboris priuata utilitas sibi apud te uindicet. Nos quod potuimus, præstitimus. Cæterum nihil est cur autorem ulterius commendemus, aut laboris nostri sedulitatẽ uel magnitudinem referamus, cum idem ipse satis sese tibi commendabit, in quo plane nihil desideres præterquam paucarũ dictionũ paulo magis anxiam ἐτυμολογίαν, qua si φιλολόγος quispiam offenditur, cogitabit seculum in quo ille uixit, infelicius, secus non sustinuisse, idq; studuisse huiuscemodi scriptores, quo magis ad rei ac sententiæ ueritatem uoces accommodarẽt, quàm ad scrupulosas grammaticorum παρατηρήσεις, quod quidem & ipsum Platonem in Cratylo fecisse uidemus. Abstrusiora uero loca, quorum lectorem in margĩne libri admonuimus, non autori quo nihil est purius, sed ijs potius qui autorem aut parũ religiose descripserunt, aut negligenter excuderũt, accepta referemus. Deinde sicubi dĩuersam sentẽtiam deprehenderis, nulla sit suspicio, cum *cuncta sibi adamussim (si animũ aduerterimus)* constẽt, quanquã non oĩa pro argumẽti uarietate omnibus in locis pari impetu uel attolluntur, uel eleuantur. Quo magis miror eos qui in superiore editione assertiones quasdam notârunt ut suspectas, præsertim cum nihil hic lateat, quo prudẽs lector moueri queat. Sic enim ubiq; de fide, de operibus, de gratia, de libero arbitrio, & si qua sunt alia, quorũ bonus autor à curiosis suspectus habet, disputat, ut nisi de industria sententiã male intelligẽtibus offendiculo esse nõ possit. Alioq̃ si illa notare libet, quæ male intelligendo deprauari possunt, nihil in Anselmo mirum erit, cum Euangelistis, imò & ipsi Christo multa ab improbis in impium sensum detorqueantur. Nam quòd Pauli uerba subinde aliter quàm habent uulgata exemplaria, citat, periculũ non est, cum neq; sensus discrepet, neq; etiamnum tanta sit concordia exemplarium omnium, quin uno & altero dissideant uerbo. Porrò quòd Tritemius inter Anselmi libros huius nõ meminerit, q̃d mirum si ad huius conspectum non peruenit, quod tot annis & ad hunc usq; diem latuit, cum & ipse testetur pleraq; alia esse eiusdem uolumina, quæ sibi uidere nõ licuit? Accipe igitur lector optime sanctissimi pariter ac eruditissimi uiri γνήσιον opus, nunc feliciter renatum, & fruere. Vale, operamq; nostram qualiscunq; est, boni consule. Coloniæ quinto Calendas Septembres anni M.D.XXXIII.

INDEX RERVM OMNIVM MAXIME SCITV DIGNARVM, QVAE IN HIS ANSELMI COMMENTARIIS SPARSIM TRACTANTVR, SECVNDVM ORDINEM ALPHABETI QVAM FIERI POTVIT, DILIGENTISSIME DIGESTVS.

IN LAVDEM DIVI ANSELMI AD LECTOREM *editionis Parrhisianæ.*

Anselmus uitæ meritis, post limina uitæ
 Diuorum ascriptus coetibus, astra tenet.
Plurima diuini hic nobis monumenta reliquit
 Ingenij, & sacris fontibus hausta dedit.
Hic Pauli ante omnes docto uenerabilis ore
 Explicuit breuibus dogmata sacra libris.
Sed latuere diu diuina uolumina, quæ nunc
 Castaneus diuûm munere restituit.
Non tanta autori, qui scripsit, perdita quã qui
 Protulit in lucem, gratia habenda uenit.

Eiusdem domini Castenei ad lectorem.

Legifer in sacro quæcunq; uolumina Moses
 Descripsit, uatum quæq; caterua canit,
Hoc libro Anselmus, docto uenerabilis ore
 Dum Pauli reserat dogmata, cuncta docet.
Ergo age nunc lector, libris gratare repertis,
 Qui multis seclis delituere. Vale.

AD LECTOREM EDITIONIS HVIVS, BARTHOLOMÆI LAVRENTIS NEOMAGI *epigramma.*

Præsulis Anselmi, me iudice, gloria maior,
 Participem se eius quàm quis auere queat.
Virtus tanta uiro, tanta est facundia, tanta
 Maiestas, uariæ notio tanta rei.
Et tamen indignè si non Anselme Renato
 Castaneo, quanquam maxima promerito,
Laus tua diuiditur, nobis quoq; gratia, si non
 Grandior, at saltem grandis habenda uenit.
Illi summa fuit curarum, utcunq; labores
 In lucem è tenebris asseruisse tuos.
Nobis longe aliud, pro nostra quippe uirili
 Illis natiuum restituisse statum.
Quòd si multum adeo est, quo fiat quæq; modo res,
 Promeritus fuerit iam quid uterq; uides.
Nam quis perpetuo non malit carcere claudi,
 Quàm probrum & risus publicus esse hominum?
Ille suis opibus (seclo hoc res magna tenaci)
 Non terræ infossis, seruus ut ille piger,
Non luxu impensis, pars ut iam maxima uulgi,
 Sed studijs, ipsis plurima lucia tulit.
Nos uero tenues, quorum est angusta domi sors,
 Nil studijs præter bina minuta damus.
Bina minuta damus, quæ sunt labor improbus, & quo
 Assiduè afficimur, solicitudo grauis.
Quæ duo si primum libris adhiberier istis
 Curassent Galli, iam nihil esset, eis
Quòd quis deberi similémue negaret honorem,
 Maiorémue etiam quàm ipse uel autor habet.
Sed quid opus uerbis? si quid meruisse uidemur,
 Vsibus hoc cedat lector amice tuis.
Indeq; laudetur Christus, laudetur & autor,
 Et nostro Anselmo laus sua salua siet.

ANSELMVS archiepiscopus Cantuariensis in Anglia, ex abbate monasterij Beccensis in Normannia, ordinis S. Benedicti, Lanfranci quondam auditor atque discipulus, uir in diuinis scripturis eruditissimus, & secularium literarum peritia nulli suo tempore secundus, uita & conuersatione integer atq; sanctissimus, mente deuotus, ore facundus, operatione strenuus, uultu angelicus, incessu maturus, progressu exemplaris, studio scripturarum cõtinuus, & omni uirtute ornatus & insignis fuit. Scripsit penè infinita opuscula, de quorum numero feruntur subiecta.

Contra gentes cur deus homo	Libri duo	Sæpe & studiose à mul.
De incarnatione uerbi cõtra Iudæ.	Liber unus	Dño & patri uniuersæ.
De conceptu uirginali	Liber unus	Cũ in omnibus religios.
Prosologion	Liber unus	Eia nunc homuncio fu.
Monologion	Liber unus	Si quis unam naturam.
De spiritu sancto contra Græcos	Liber unus	Negat à Græcis ꝙ spũs.
De casu diaboli	Liber unus	Illud Apli, Quid habes
De diuersitate sacramentorum	Liber unus	Dño & amico Vualra.
De fermento & azymo	Liber unus	Anselmus seruus ecc.
De uoluntate dei	Liber unus	Humana ratio cum de.
De sancta Trinitate	Liber unus.	
In Cantica Canticorum	Liber unus.	
De pace & concordia	Liber unus.	
De libero arbitrio	Liber unus	Cum liberũ arbitriũ ui.
De gratia & libero arbitrio	Liber unus	De tribus illis quæstion.
Dialogus de ueritate	Liber unus	Qm̃ deum ueritatẽ esse.
De similitudinibus	Liber unus	Voluntas tripliciter in.
De mensuratione crucis	Liber unus	Qm̃ iubente filio tuo.
Meditationes	Liber unus	Dñe deus meus, da cor.
Meditationes de passione domini	Liber unus	Anima Chrĩana, aĩa de.
De beata uita	Liber unus.	
De beata sufficientia	Liber unus.	
De bona occupatione	Liber unus.	
De laudibus sanctæ MARIAE	Liber unus.	
Stimulus amoris	Liber unus	Iesum Nazarenũ à Iud.
Pro insipiente	Liber unus	Dubitanti utrum sit.
Contra insipientem	Liber unus	Qm̃ non me reprehen.
De miseria hominis	Liber unus	Terret me uita mea.
De Antichristo	Liber unus.	
Dialogus Christiani & gentilis	Liber unus.	
De octo beatitudinibus	Liber unus.	
De membris deo attributis	Liber unus	Vbicunq; sacra scriptur.
De sacramentis & officijs diuinis	Libri duo	Celebratio Missæ in cõ.
Prouerbia, id ẽ, de domo cõsciẽtiæ	Liber unus	Domus hæc in qua hab.
In Hexameron	Liber unus.	
Ad Lanfrancum archiepiscopum	Liber unus.	
De Grammatico	Liber unus.	
De sancto Iohanne Baptista	Liber unus.	
In Assumptiõe sanctæ MARIAE	Homilia una	Intrauit Iesus &c. Quid
Ad Gulielmum Hirsaugiensem	Epistola una	Ex quo uřa probitas mi.
Epistolarum ad diuersos	Liber unus	Seruus seruorum dei in.
De peccato originali	Liber unus.	

Sermones etiam nonnulli.

Sed & alia complura scripsisse dicitur, quæ ad notitiam meam non uenerunt. Claruit sub Henrico imperatore tertio, Anno dñi M, LXXX.

D. ANSELMI CANTVARIENSIS ARCHIEPISCOPI, IN EPISTOLAM PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS,

PRAEFATIO

DE EPISTOLIS PAVLI apostoli, adiuuante domino loquuturi, primo uideamus quid ipsum nomẽ epistola significet. Epistola græce, supermissa latine dicit̃, sicut epigramma superlitera, & epitaphium supersepulchrum. Epi em̃ græce, latine super, stola uero missa dicitur. Et hinc epistolæ dicuntur supermissæ, eo quod super id, quod fideles acceperant, sint eis missæ. Acceperant enim euãgelium, & adhuc superadditæ sunt illis epistolæ, & ob uarias causas directæ. Nam sicut prophetæ post editam legem Moysi, in qua omnia dei mandata legebant̃, semper doctrina sua compresserunt rediuiua populi peccata, & propter exemplum libris ad nostram etiam memoriam transmiserunt: sic & Apostolus post euangelium, quod est legis supplementum, & in quo nobis exempla & præcepta uiuendi plenissime digesta sunt, has epistolas uoluit ad singulas ecclesias destinare, scilicet ut in initio nascentis ecclesiæ nouis causis existentibus, & præsentia atq; orientia resecaret uitia, & post futuras excluderet quæstiones. Sicut ergo necessariæ fuerunt post legem prophetiæ, sic necessariæ sunt post euangelium epistolæ. Quoniam sicut ea, quæ in lege fuerant obscurissime dicta, per prophetas aliquantulum manifestabantur, & transgressores eiusdem legis per eos corrigebantur: sic quod in euangelio obscure & generaliter dictum fuerat, apostolica instructione per partes elucidatum est, & transgressores euangelicorum præceptorum sunt correcti, & ad obseruantiam eorum incitati. ¶ Huius autem Pauli Apostoli epistolæ sunt quatuordecim, quas legit ecclesia: qui tamẽ & quintamdecimam ad Laodicenses sine dubio scripsit. Et cum in prima, quam habemus ad Corinthios, dicit: Scripsi uobis in epistola, ne commisceamini fornicarijs, uidetur significare aliam epistolam se iam eis scripsisse. Cum ergo plurimas epistolas scripserit, non sine certa mysterij ratione patres uoluerunt, ut quatuordecim tantum legerentur in ecclesia: decem uidelicet ad ecclesias missæ, quatuor autem ad discipulos. Sed & ex ipso epistolarum numero ostendere uoluerunt, q̃ doctor egregius, legis & euangelij secreta rimatus esset: denarius enim numerus legem significat, propter decalogum eius: quaternarius aũt euangeliũ, propt̃ quatuor eius libros. Decẽ itaq; tenetur, quas scripsit ad ecclesias, ut demõstretur nouũ testamẽtum à ueteri nõ discrepare, nec Apostolũ in aliquo contra legẽ Moysi fecisse, cuius epistolæ ordinant̃ ad numerũ primorũ decalogi mandatorũ eiusdẽ legis: & quot præceptis Moyses filios Israel instituit à Pharaonis iugo liberatos, totidẽ hic epistolis à diaboli & idololatriæ seruitute ereptos edocet. Per quatuor aũt ad discipulos scriptas, nouũ designat̃ testamẽtum. Vnde & ijdẽ discipuli maioris perfectionis fuerunt, quàm ecclesiæ, ad quas decẽ sunt missæ, ut significaret̃ imperfectio eorum qui sub lege fuerunt, & perfectio eorũ qui euangelium custodiunt. Quod autem quatuor ad discipulos, post nouem ad ecclesias posuere patres, & illam, quæ est ad Hebræos, ad ultimum locauerunt: certissime dat intelligi, quod nouum in ueteri testamento continetur, & quod unum sine altero non prodest. Sicut enim quaternarius denario iunctus explet hanc summam, id est, quatuordecim: ita nouum & uetus testamentum unum quid operantur, & intendunt fidei ueritatem ac morum honestatem intimare cordibus auditorum suorum. ¶ Itaq; quatuordecim epistolis continetur doctrina Pauli, qua tam maiores quàm minores, quomodo uiuant & credant, instruuntur: quoniam sancta ecclesia iuxta eius institutionem utrunq; testamentum custodiens, & tam secundum legis decalogum, quàm secundum quatuor euangelij libros uiuens, ad perfectionis culmen proficit. ¶ His ita præmissis, uidẽdum est qua ratione, alio ordine, à sanctis patribus spũs sancti cõsilio, istæ epistolæ in uno uolumine sunt collectæ, quàm ab Apostolo factæ. Quæ & nobis derelictæ sunt ad correctionem & exhortationem nostram, ut om̃es quotquot uulnerati cadimus, ibi inueniamus quomodo resurgere queamus, & inde recuperare quod amisimus. Ideo quendam gradationis ascensum in

Epistola qd

Epistole ad quid fidelibus misse

Epistolas quatuordecim scripsit Paulus

1. Cor. 5

his notare possumus, quoniam ecclesiæ, quæ magis in fide & morum honestate quàm declaratione illarum regit, epistolæ sunt præpositæ, ut secundū quod minus perfectis ecclesijs missæ præcedunt epistolæ, & subsequuntur ad perfectiores destinatæ, gradus quidam ascensionis à minoribus ad maiora inueniantur. Nemo enim repente fit summus, sed à minimis quisq; inchoat ut ad maiora perueniat.

¶ Epistola ergo ad Romanos prima est: quia cum fides prima uirtus sit, & fundamentum aliarum uirtutum, & sine qua impossibile est placere deo, dignū fuit, ut illa epistola in capite aliarum locaretur, in qua de prima uirtute agitur, & in qua corriguntur, atq; ad fidei perfectionem reuocantur, quicunq; Romanis secūdum fidei imperfectionem sunt similes. Illa uero quæ est ad Corinthios, iure huic supponitur, quoniam eos qui fidem iam acceperant, in bono opere instruit. Primo enim iaciendum est fundamentum, id est fides, & inde bona opera sunt superædificanda. Propter quod in illa ad Romanos, facta est omnibus fidelibus instructio secundum fidem: in hac autem ad Corinthios, secundū operationem. Sic & cæteræ deinceps congruo ordine sunt positæ. ¶ Fuerunt nonnulli tamen, qui dixerunt epistolam ad Romanos ideo primam esse positam, quia Romani tam rudes erant, ut nō dei gratia, sed suis meritis crederent se esse saluatos. Sed hoc nō ita declarat in omnibus textus ipsius epistolæ, quæ omnibus sensu profundior est. Ideoq; magis credendum est, quod illi qui membra epistolarum in uno corpore collegerunt, illam iudicauerunt sedere in capite, quæ ad urbē directa est, quæ in illo tempore caput totius extitit orbis, & quia usq; hodie Romana ecclesia omnium ecclesiarum obtinet principatum. ¶ Materia uero omnium epistolarum est fides & boni mores. Intentio autē est, ipsam fidem ac mores commendare, & ad illos prouocare, uidelicet suadendo bona, dissuadendo mala: praue agentibus mala comminando, bene agentibus bona promittendo. Et propter quam finalem causam? Nulli dubium quin propter ueram beatitudinem promerendam. Ad hanc igit unā & generalem intentionem, aliæ speciales reducentur intentiones, nec quicquam per omnes diuersos tractatus interseretur, quod non ad instructionem fidei & morum uel principaliter, uel secundario operetur. Et idcirco ad ethicam ptinet tractatus earūdem epistolarum. Illa uero quæ est ad Romanos, quantum ex eius textu intelligi potest, quæstionem habet talem: Vtrum Iudæis euangelium Christi uenerit propter merita operum legis: an uero nullis operum meritis præcedentibus, omnibus gentibus uenerit iustificatio fidei quæ est in Christo Iesu: ut non, quia iusti erant homines, crederēt, sed credendo iustificati, deinceps iuste uiuere inciperent. ¶ *In hac igitur epistola docere intendit* Apostolus, omnibus uenisse gratiam euangelij Christi. Quam & idcirco gratiam uocari ostendit, quia non quasi debitum iustitiæ redditum est, sed gratuito datum. Cœperant enim nonnulli, ꝗ ex Iudæis crediderant, tumultuari aduersus gentes, & maxime aduersus ipsum Paulum, quod incircuncisos & à legis uetustæ uinculis liberos admitteret ad euāgelij gratiam, prædicans eis ut in Christum crederēt, nullo imposito carnalis circuncisionis iugo. Sed Apostolus tanta moderatione inuicem utrosq; conciliat, ut nec Iudæos superbire permittat tanꝗ de meritis operum legis, nec gentes merito fidei aduersus Iudæos inflari, quod ipsi receperint Christum, quem illi crucifixerunt. Pro Christo enim, sicut alibi dicit, legatione fungens, id est, pro lapide angulari utrunq; populum tā ex Iudæis quā ex gētibus connectit in Christo per uinculum gratiæ, utrisq; auferens omnem superbiam meritorum, & iustificādos utrosq; per disciplinam humilitatis associans. Quod si quis quæsierit quō Iudæi, qui Romæ erant conuersi, murmurarēt contra Paulum, quē necdū uiderant, sciat ipsum non eis ignotū fuisse, quia fama prædicatiōis eius ubiq; audiebat, & quidā ex discipulis eius atq; ex discipulis Petri iā uenerant Romam, & multos ibi tam ex Iudæis quàm ex gentibus ad fidem conuerterant. Sed inter eos nuper conuersos, erat, ut diximus, schisma & altercatio: Iudæi *enim gloriabant de suis meritis & no*bilitate generis, non intelligentes se ad fidem per gratiam *dei* uenisse, sed æstimantes hoc suis & patrum meritis accepisse. Gentiles autem, licet non præcessissent merita eorum, de qbus gloriari possent, ut se Iudæis anteferrent, tñ Iudæos quasi interfectores Christi, ac præuaricatores legis despiciebant, & se sola ignorātia præpeditos fuisse, ꝗd non antea crediderāt, asserebāt, scilicet uiribus ratiōis & arbitrij sui, nō æstimantes necessarium esse opus diuinæ gratiæ. Vtrosq; ita cōtentiose uiuētes, sic corrigit Apostolus. Iudæis em̄ ostendit fidē & cætera spūalia bona nullis præcedētibus meritis euenisse, sed ex sola gratia: qm̄ lex neminem iustificauit, solūmodo dans peccati notitiā. Sic etiā probat gētes non ex ignorātia, sed scient ex studio multumq; grauit deū offendisse: quia licet scriptā legē nō habuerint, naturalem tñ habuerunt. Et cū cognitum de creatura creatorē, ut deum uenerari debuissent, gloriam eius in manufacta simulacra mutauerūt. Vtrosq; etiā simili' ueniam cōsecutos, æquales esse uerissima ratione demōstrat, præsertim cum in lege prædictū sit, & Iudæos & gentes ad Christi fidē esse uocandos. Quāobrem uicissim eos humilians, ad pacem & concordiam cohortat. ¶ Occasio itaq; huius epistolæ fuit eorum altercatio, circa quā totum uersatur negocium. In quo tractatu intendit Apostolus superbiam & elationē utriusq; partis reprimere, per quā ad inuicem dissentiebant, ut nullo iure nullisq; suis meritis glorient, sed ad humilitatem potius reuocētur, & totum quicqd boni habent, gratiæ dei deputēt, & ita ꝑ humilitatē in cōcordiam & pacē redeant. ¶ Materia uero huius epistolæ est, ecclesia Iudæorum & gentilium, ob supra dictas causas discordantiū. Sed his iam explicitis, ad librum accedamus. Apostolus em̄ priusq; exponere incipiat quod intendit, prologum *facit*, quo auditores attentos, dociles ac beneuolos reddit, salutatq; dicens:

Hebræ. 11

2. Cor. 5.

CAPVT .I.

PAVLVS seruus Iesu Christi, uocatus apostolus, segregatus in euãgelium dei, quod ante pmiserat p prophetas suos in scripturis sanctis de filio suo, qui factus est ei ex semine Dauid secundum *carnem*, qui prædestinatus est filius *dei in uirtute*, secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorũ Iesu Christi domini nostri, per quem accepimus gratiam, & apostolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius, in quibus estis & uos uocati Iesu Christi, omnibus qui sunt Romæ, dilectis dei, uocatis sanctis: Gratia uobis & pax à deo patre, & domino nostro Iesu Christo.

¶Iam primũ uideamus, cur is q̃ antea dictus est Saulus, nũc dicatur Paulus. Saul rex superbus & infrenis fuit, & persecutor sancti Dauid, atq; de tribu Beniamin *natus. De qua tribu & iste Saulus fuit, atq; nomen & sæuitiam*, uelut *hæreditatem, à Saule percepit. Saulus ergo nomen est superbi persecutoris.* Sed & Saul atque Saulus, idem nomen est. Quod enim Saulus à nobis dicitur, hoc idioma Græcũ & Latinum fecit, ut Hebræa nomina ad suorum casuum similitudinem declinaret: & sicut pro Ioseph Iosephus, pro Iacob Iacobus, ita Saul quoq; Saulus in nostra lingua dicitur. Qui cum Paulũ pconsulẽ Christo subiugasset, ipse quoq; ex Saulo Paulus appellari uoluit, ob tã clara pulchræ uictoriæ insignia. Plus eñ hostis uincitur in eo quem plus tenet, & de quo plures tenent. Plus autem superbos tenet nomine nobilitatis, & de *his plures nomine autoritatis. Sicut* ergo ille q̃ Africam subegit Scipio, dictus ẽ *Africanus*: sic & Apostolus iste post Pauli subiugationẽ, semper uocatus est Paulus, qui antea solebat appellari Saulus. Nec immerito: nã Saulus siue Saul interpretatur petitus, eo quod ad debellãdam ecclesiam à diabolo fuerat postulatus. Paulus uero dicitur mirabilis, & digne ad prædicationem gẽtium missus. Nominatur Paulus, id est, mirabilis: ut mirabiliter lucrifaceret mercedẽ fidei. Est enim dux ualde mirabilis, qui nõ in sapientia uerbi, non in diuitijs, non in eloquẽtia, non in uana seculi gloria, sed in Christi passionibus gloriatur. Potest & alia ratio super hac re proferri, quia forsitan binomius fuit: scilicet ut & Saulus uocaretur & Paulus. Nam & hoc pbabilius dici uidetur, quia quod eum à Paulo proconsule quem Christo subiecit, Paulum uocari diximus, nulla talis consuetudo in diuinis scripturis deprehenditur. Sed in eisdem scripturis inuenimus nonnullos binis, alios etiam ternis usos esse nominibus, sicut Sedechiam, eundemq; Ioachim: sicut Oziam, eundemq; Azariam: sicut Salomonem, eundemq; Ididam siue Ecclesiasten, aliosq; plurimos. Sed nec apostolis Christi mos iste defuit. Nã unus ex eis uocatus est Matthæus & Leui, alius aũt Lebbæus & Iudas Thadæus. Quia ergo moris erat binis uel ternis nominibus uti Hebræos, uidetur & hic Apostolus duplici usus esse uocabulo: & donec quidem genti propriæ ministrabat, Saulus esse uocatus, quia hoc magis appellatiõi patriæ uernaculum uidebatur: Paulus autem, cum Græcis & gentibus leges ac præcepta daret. Nã & hoc ipsum quod scriptura dicit, Saulus autem qui & Paulus, manifeste uidet̃ ostendere, nõ ei tunc primum Pauli nomen impositum esse, sed ueteris appellationis id fuisse. Siue ergo ista, siue prior ratio sit uerior, unum pro certo est, quia iste Apostolus ex quo ad prædicandum gentibus cum Barnaba missus est, maluit Paulus uocari, quàm Saulus. Et hoc nomen suum celebre, & omibus cognitum præponit in hac epistola, ut Romani, audito tanti uiri nomine, attendant quid eis uelit persuadere, quid dignetur præcipere, *scilicet ut* ad audiendum soliciti, & ad obediendum existant parati. *Paulus*, inquit, ac si diceret, Vos Romani pacem debetis inter uos habere, quia ille qui uobis scribit, est Paulus, id est, non persecutor Christianorum, sed doctor: non dissipator ecclesiæ, sed constructor: neque dissensionis, sed unitatis & concordiæ persuasor. Nec debetis in elationem tolli, quia ille qui uos docet, *est seruus*, id est, humilis, & non absq; iugo domini. Seruus enim, nomen humilitatis est, ut ad eam prouocet. Sed cum dominus electis discipulis dicat, Iam nõ dicam uos seruos, quomodo iste est seruus? Sed sunt duo genera seruitutis: unum timoris, alterum dilectionis: unum timentium seruorum, alterum diligentium & placentium filiorum. Electi ergo discipuli non sunt serui secundum seruitutem timoris, quẽ perfecta dilectio foras mittit, sed secũdum seruitutem casti timoris, quem perfecta charitas gignit. Paulus itaq; seruus est, non ex seruili timore, sed ex casto amore seruiens deo. Qui psonam suam & officium primo commẽdat, ut sermonibus suis & correctionibus Romani facilius adquiescant, & exemplum ab eo humilitatis & cõcordiæ sumant. Paulus enim, sicut diximus, interpretatur mirabilis. Et ipse reuera mirabilis erat, quem deus tanta meritorũ prærogatiua mirificauerat. Et tamen se in omnibus humiliabat, & se seruum humiliter fatebatur, ut exemplũ oĩbus daret humilitatis, ne quisq̃ de suis meritis aut uiribus gloriaretur, sed oẽs gratiæ domini reputarẽt, quicquid boni haberent: & se non superbe liberos, sed humilit̃ seruos cognoscerent. Quod autem alij dicunt Paulum dici latine modicum, & græce quietũ, nos multum nõ approbamus, quia hoc nomẽ non

Locus obscurus. Actuũ.13. Iohan.15. duo seruitutis genera 1.Iohã.4

est Græcum, aut Latinū, sed Hebraicum, ideoque iuxta Hebraicum sensum intelligendum. *Paulus seruus Iesu Christi.* Ac si dicat, non me liberum facio, nec me domino meo æquiparo, sed eius seruum me reputo & subiectum, & quicquid boni habeo, eius gratiæ totū ascribo. Vos autem non seruos eius, sed liberos constituitis, & donum gratiæ eius, quod in uobis est, derogantes, meritis uestris & ingenij uiribus ascripsistis. Seruus, inquit, sum Iesu CHRISTI. Et hoc ad commendationem personæ suæ ualet, quia & seruus est honestus, & dominus incomparabiliter honestior. Ideoq; tanti domini tam honestus seruus, libenter debet suscipi. Nondū se dicit apostolum, sed tantummodo seruum, cum in alijs epistolis mox præferat nomen autoritatis, quia nōdum Romanis prædicauerat, nec adhuc apostolus esse uidebatur. Et ideo eis præponit nomen humilitatis, cum illos ad humilitatem inuitaret, quod si per autoritatis nomen ad obediendum constringeret. *Seruus Iesu Christi.* Aliam significationem habet IESVS, aliam CHRISTVS, cum sit unus Iesus Christus, saluator noster. Iesus enim proprium nomen est illi, quō Moyses ꝓprio nomine appellatus est, quō Aaron, quō Elias. *Christus autē sacramenti nomē est, quō sidicat legislator, quō si dicat sacerdos, quō si dicat propheta.* Sic em & Christus commendatur unus, in quo esset redemptio totius populi Israel. Quem Iudæi uenturum expectabant, sed quia uenit humilis, nō cognouerunt eum. *uocatus apostolus in euangelium dei.* Vocatus est ab infidelitate ad fidem, quando pergenti ire Damascum Christus illi de cælo est loquutus. Et institutus est apostolus, quod latine dicitur missus, quando post oranti in tēplo apparuit illi dominus, dicēs: Festina & exi uelociter ex Ierusalem, quoniam non recipiēt testimonium tuum de me. Vade, quoniam ego ad nationes longe mittā te. *Qui & segregatus est in euangelium dei*, dicente post apud Antiochiā spiritu sancto: Segregate mihi Barnabā & Paulum in opus, ad quod assumpsi eos. In his omnibus gloriari Paulus posset, quoniā hæc omnia, domino apparente & loquente, cōsecutus est. Magnus enim ostenditur, quem sic deus per seipsum ꝓmouere dignatur. Sed cum maximas gloriandi occasiones habeat, in omnibus tamē se humiliat, ut omnes exemplo sui ad humilitatem trahat. Et ideo seruum se in prima fronte nominat. Vocatio autē, qua uocatus est, non illa est de qua dicitur: Multi sunt uocati, pauci uero electi, sed illa potius, de qua ipse loquitur: Quos autem prædestinauit, hos & uocauit: & quos uocauit, hos & iustificauit. *Qui & apostolus*.i. à Christo missus est, ut legatione pro eo fungens, omnes ad uitam uocaret. Et non sicut cæteri apostoli missus est, sed segregatus in euāgelium dei. Cum enim unicuique apostolorum destinata esset ad prædicandum sua prouincia, Paulo & Barnabæ cōmissum est officium prædicandi in omnibus gentibus. *Et ita segregati sunt isti duo*, id est, seorsum à grege cæterorum prędicatorum, euangelizare missi. Vel segregati in euāgelium, quia de grege cæterorum prædicatorum, qui Antiochiæ morabantur, electi sunt à spiritu sancto in opus prędicationis. Euāgelium, interpretatur bonum nūtium: quia ibi nuntiatur humana salus per incarnationem & mortem & resurrectionem Christi. *Quod euāgelium non est hominum, sed dei*, id est, non ab hominibus institutum uel inuentum, sed à deo. *Quod ante promiserat per prophetas suos.* Ad cōmendationē prædicatoris, ponit commendatiōem euangelij. Vnde etiā prædicator ipse satis posset gloriari, quasi dicat: Segregatus sum in euangelium, quod nō est subitum nec improuisum, quia ante completionē promiserat illud deus, ut cum desiderio expectaretur, & uenies deuote & absq; ullo scrupulo susciperetur. Non est friuolum neq; recēs, qđ deus pater promiserat gratis, & nō nouiter, *sed ante*.i. per multa prius secula. Promiserat illud ante per prophetas, neque per alienos prophetas, *sed suos*. Nam & ꝓphetæ qui non fuerunt sui, nōnulla de Christo ꝓdixerūt, sicut Sibylla & Vergilius. Sed Apostolus de illis prophetis loquit qui fuerunt eius, sicut Isaias & Ieremias. Promiserat, inquam, ꝑ prophetas, *& hoc non uerbis tantū, sed in scripturis*, non secularibus, *sed sanctis, id est, diuinis.* Nam in libris gentium, inueniūtur testimonia ueritatis, sicut idē Apostolus Atheniēsibus loquens ostendit. Sed quia in eisdem libris etiam errores prædicantur, ideo non sunt sancti, quāuis aliquid in eis ad Christum pertinens, inueniatur. Sed scripturę illæ sunt sanctæ, quæ fuerūt Hebræorū populo diuinitus creditæ, & in eis leguntur promissiones euangelij dandi, quas ꝑ ueros prophetas suos ab antiquis temporibus fecit. In eis scripturis relictæ sunt promissiones scriptæ, ne obliuioni darentur, & ad notitiam posterorum non peruenirent. Scripturis dico, *de filio suo*, quia omnes illæ de unigenito dei sunt factæ, & omes eius diuinitatem, per quam oīa facta sunt, prædicāt, eiusq; humanitate omnia restauranda prænūtiant. *Qui factus est*.i. qui manēs qđ erat, assumpsit qđ nō erat. Dico, factus est, & hoc non secundum diuinitatem, *sed secundum carnem*: quia secūdum diuinitatem genitus est à patre, non factus: secundum carnem uero *factus est ei*, id est, ad honorē eius, ut pater glorificaretur per humilitatē incarnationis & obedientiæ illius. Factus est, & hoc nō ex qualibet stirpe, *sed ex semine Dauid*, quia incorrupta matē eius, ex cuius sanctificato uirginali utero ipse carnem assumpsit, orta est ex progenie Dauid, cui deus promiserat, qđ ex semine eius rex æternus esset suscitandus. Sic enim dixisse legitur: Cumq; completi fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo, & firmabo regnum eius. Ipse ædificabit domū nomini meo,

Marginalia: Locus obscurior; christi nome sacrameti; Actu.9.; Actuū.13.; Mat.20. & 22.; Rom.8; euāgeliū; 2.Re. 7

& stabiliam thronum regni eius usque in sempiternum. Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium. Secundum istam promissionem filius dei ex semine Dauid factus est homo, ut ędificaret domum, quæ est ecclesia, & regnaret in sempiternum. *Qui prædestinatus est filius dei in uirtute.* Prædestinatus, id est, pręordinatus à deo patre secundum humanitatem, hoc est, sola gratia p̄electus, ut qui futurus erat secundum carnem filius Dauid, *esset tamē in uirtute diuinitatis filius dei*, id est, *ita susciperetur* humanitas à uerbo dei *in unitate* personæ, ut idem homo, filius dei *esset* propter unionem uerbi, filius dei esset, *secundum spiritum sanctificationis*, id est, secundum quod spiritus sanctus uterum uirginis ex quo ille nasceretur, sanctificauit, sicut & angelus dixit: Spiritus sanctus superueniet in te, & uirtus altissimi obumbrabit tibi, ideoq; & qđ nascet̄ ex te sanctum, uocabitur filius dei. Prædestinatus est, & hoc *ex resurrectione mortuorum*, id ē, ut p̄cederet resurrectionē mortuorū. Quorum mortuorum? *eiusdem domini nostri Iesu Christi.* Ac si diceret, suorum mortuorum, qui ad eū pertinent, & membra eius sunt. Hos enim præcessit, qui eum ad cæleste regnum, quo eos præcessit, sequuturi sunt, & ad beatam incorruptionem. Ex resurrectione autem *cæterorum mortuorum non est prædestinatus, quos nō erat p̄cessurus, sed dānaturus*: quia nō pręcessit illos, qui eum sequuturi non erant ad gloriam uitæ æternæ, id est, reprobos qui ad pœnas resurrecturi sunt. Vel ita: *Qui prædestinatus est secundum carnem*, quoniā deus ab æterno prædestinauit, ut uerbum eius caro fieret, quam & resuscitans glorificaret. Prædestinatus est ut sit filius dei in uirtute immortalitatis & potētiæ, de qua post resurrectionem ait: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Nam cum de electis ipse dicat, quia filij sunt dei, cum sint resurrectionis, cur non ipse magis qui secundum diuinitatem naturaliter est semper filius dei, in resurrectione secundum humanitatem factus esse dicatur dei filius? Hoc enim docet idem Paulus, ubi de patre dicit in Actibus apostolorum: Resuscitās Iesum Christum, sicut in psalmo secundo scriptum est: filius meus es tu, ego hodie genui te. Pater ergo resuscitans Christum, dixit ei, filius meus es tu, ego hodie genui te, ut illa resuscitatio, secundum Pauli sensum, intelligatur quędā generatio, quia & nostra resurrectio uocatur generatio, dicente domino: In regeneratione cū sederit filius hominis in sede maiestatis suę. Christus itaq; secundum humanitatem, qui dum esset mortalis, erat filius hominis, in resurrectiōe uestiens immortalitatem, factus est dei, nec tamen destitit esse filius hominis, q͞a uerus homo permansit, sed gloriam quam humanitus non habebat, accepit. Et hoc est quod nunc dicitur, quia prædestinatus ē esse filius dei in uirtute ex resurrectione, nec dicitur ex resurrectione sua, sed qđ maioris uirtutis est, *ex resurrectione mortuorum*, quia multos mortuos fecit secum resurgere. Et ne generalem bonorum atq; malorum resurrectionem intelligeremus, quæ futura est in die nouissimo, *Mortuorum*, inquit, *Iesu Christi*, id est, solummodo electorum, ad Christum pertinentium, quia tunc non nisi sancti cum eo surrexerunt. Vnde & dominum nostrum uocat eum, quia qui in morte sua mortem nostrā & hostem antiquum destruxit, in resurrectione debitum super nos dominatum accepit: sicut præmisimus, cum tunc dixisset, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Prædestinatus est, inquit, esse filius dei in uirtute ex resurrectione, & hoc secundum spiritum sanctificationis, id est, secūdum quod spiritus sanctus eū sanctificauit ab ipso exordio cōceptionis eius. Nam per spiritum quo sic sanctificatus fuerat, suscitatus est à morte, ut esset eo modo quo diximus, filius dei: quia & nobis dicit, Qui suscitauit IESVM à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra propter inhabitantem spiritum eius in uobis. Vel *prædestinatus est*, ut diximus, secundum humanitatē, ut esset filius dei, *in uirtute*, id est, in eadem potentia cum patre per unionem uerbi, cui personaliter homo ille unitus. *secundum spiritum sanctificationis*, id est, secundū *quod operatus est spiritus sanctus* conceptionē eius in utero uirginis. Qui spiritus est sanctificationis, quia sanctificat omnes qui sanctificātur. Et hæc sanctificatio est à remissione mortuorū, id est, incipit à resurrectione peccatorum. Qui em̄ mortui sunt in anima, prius resurgūt à morte peccati, & tunc sanctificantur per spiritū sanctum. Et tales mortui qui sic ad uitam redeunt, sunt Iesu Christi domini nostri. Pręordinati em̄ sunt ad uitam, ut sint membra Christi: ideo non perseuerant in morte peccati, sed pœnitēdo resurgunt. Itaq; cum audimus, filius dei in uirtute Iesu Christi, uel filius dei secundū spiritum sanctificationis Iesu Christi, uel filius dei ex resurrectione mortuorum Iesu Christi, cum dici potuisset usitate, in uirtute sua, uel spiritum sanctificationis suæ, uel ex resurrectiōe mortuorum eius, uel mortuorum suorum, non cogimur intelligere aliam personam, sed unam eandemq;, scilicet filij dei domini nostri Iesu Christi, *per quē accepimus gratiam*. Ad commendationem suæ personæ cōmendauerat euāgelium, quod ipse prædicat, & ad commendationem euangelij cōmendauit Christum qui autor eius est. Et nunc, quid ipse per eum sit adeptus, indicat. Quasi dicat: Talis ac tātus est Christus, per quem mediatorē accepimus à patre ego & Barnabas uel cęteri apostoli gratiam & apostolatum: *gratiam*, cum omnibus fidelibus: *apostolatum* uero, non cum omnibus. Si tantummodo apostolatum diceret se accepisse, ingratus esset gratiæ, qua illi peccata dimissa sunt, & tanquam meritis priorum operum accepisse uideretur apostolatū. Optime ergo tenet ordinē causæ, ut nemo audeat dicere meritis uitæ prioris ad euangeliū se

Lucæ.1. Mat.28.d Actu.13. Mat.19. Mat.28 Rom.8.

esse ꝓductũ, cũ nec ipsi apostoli accipere apostolatũ proprie potuissent, nisi prius communiter cũ cæteris gratiã, quæ pctõres sanat & iustificat, accepissent. Prius itaqꝫ *gratiam*, qua purgarentur à peccatis & sanctificarentur, acceperũt: & post *apostolatum*, id est, legationem, ut excurrerent ubique prædicare ipsam euangelij gratiam. *ad obediendum fidei*, id ẽ, ut obediatur fidei. pro nomine Christi, id est, ut omnes credant in Christum, & signentur in eius nomine qui saluari cupiunt. Et hoc fiat non in Iudæis tantum, sed *in omnibus gentibus*, ubicunque per totius orbis amplitudinem diffusæ sunt gentes. Vel obediatur fidei, ut faciãt fideles quæcunqꝫ fides expetit, non solum credẽdo, sed etiam operando: & hoc *pro nomine* Christi, id est, pro gloria eius, non pro sua, scilicet, ut in bonis quę fecerint, nõ suam, sed Christi gloriam quærant: nec suũ, sed Christi nomen magnificare cupiant. Accepi, inquit, apostolatũ *in omnibus gentibus*, ut in eis obedire faciam plurimos fidei *pro nomine Christi* glorificando. *In quibus gẽtibus*, super q̃s scilicet mihi datus est apostolatus, *estis etiam uos*. Hoc dicit ut familiarius admoneat. In quibus fidei obedientibus estis & uos o Romani, qui per gratiã prædicationis estis ad fidem *uocati*, & estis non eorũ qui uos uocauerũt, *sed Christi* ad quem uocauerunt. *Vocati enim Iesu Christi estis*, id est, ad hoc uocati ad fidem, ut sitis Iesu Christi, non Petri uel alterius. ¶ Hucusqꝫ dictum est, quis esset q̃ scribit epistolam. Est enim qui scribit, *Paulus seruus Christi Iesu, uocatus apostolus, segregatus in euangelium dei.* Sed quia occurrebat quod euangelium, respondit: *Quod ante promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis de filio suo.* Item quia occurrebat de quo filio suo, respondit: *Qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem, qui prædestinatus est filius dei in uirtute, secundum spiritum sanctificatiõis, ex resurrectione mortuorum Iesu Christi domini nostri.* Et si diceretur, quomodo tu ad eũ pertines, respondit: *Per quem accepimus gratiam & apostolatum ad obediendũ fidei in omnibus gentibus pro nomine eius.* Item si diceretur, quæ igitur causa, ut scribas ad nos? respondit: In quibus estis & uos uocati Iesu Christi. Deinde adiungit ex more epistolæ, quibus scribat. *Omnibus*, inquit, *qui sunt Romæ, dilectis dei, uocatis sanctis*. Non ait, diligẽtibus deum, sed dilectis, dicitur, ut bonitatẽ dei potius quàm meritum illorum significaret. Prior enim dilexit nos ante omnia merita, ut nos dilecti, eum diligeremus. (1. Iohã. 4.) Quos & gratuito suo munere prędicatores uocauit, atqꝫ per baptismum sanctificauit. Omnia ergo bona diuinæ gratiæ, non humanis meritis sunt ascribenda. Eos em̃, qui odibiles & procul ac turpes erant, dilexit & uocauit & sanctificauit. Vel, ut breuius cõcludã, dilexit, ut uocaret ad sanctitatẽ. Post hęc, ut compleat usitatum epistolæ principium, salutat illos, dicens: *Gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino &c.* Gratia & pax sit uobis à deo, quia non omnis gratia neque omnis pax est dei uel à deo. Nam & iudices mali præbent gratiam in accipiendis personis, aliqua cupiditate illecti, aut timore perterriti: atque mala pax est, qua uitijs aut diabolo concordatur. Sed illa gratia est à patre & Christo, qua nobis remittuntur peccata, quibus aduersabamur deo: & pax, qua reconciliamur ei. Cum enim per gratiam remissis peccatis, assumptæ fuerint inimicitiæ, restat, ut pace adhæreamus ei, à quo nos sola peccata dirimebant. Gratia uocatur, quia non ex merito retributa, sed ex donante cõcessa est. Talis, inquit, gratia & pax sit uobis à deo patre nostro, qui nos in filios adoptauit, & amari atqꝫ honorari uult à nobis ut pater, *& à domino Iesu Christo*, id est, à filio qui nos de manu inimici redemit, & suo dominio mancipauit, & est saluator atqꝫ rex noster. Gratiam & pacẽ optat à patre & filio, nec adiungit spiritum sanctum, quia ipse spiritus sanctus donum dei est: & donum dei, gratia & pax est. Ideoqꝫ tota trinitas in hac salutatione ponitur, dum pater & Christus à patre, nominantur, & spiritus sanctus gratia & pace significatur. Nullo enim modo dari hominibus gratia potest, qua liberamur à peccatis, & pax qua reconciliamur deo, nisi in spiritu sancto.

Nõ omnis grã & pax est dei.

Primum quidem gratias ago deo meo per Iesum Christum pro omnibus uobis, quia fides uestra annuntiatur in uniuerso mundo.

¶ Commendata multis modis sua persona, & facta salutatione, sicut mos ẽ in epistolis, iterũ reddit eos beneuolos, nimiã erga eos ostendẽdo se habere charitatẽ. Nam quia illos asperrime erat remorsurus, primo leniter inchoat, & illorum beneuolentiã captat, ne si statim eos acriter reprehendere cœpisset, illorum impatientia reprehensiones illas grauiter ferret, quasi dicat: Multa sum uobis dicturus. *Et primum quidem*, anteq̃ illa dicam, hoc uobis intimo, quia *gratias ago deo meo pro omnibus uobis*, congaudẽs bono inceptui uestro. Ago, inquã, gratias deo meo, qui cum sit natura & potestate deus omnium, merito & uoluntate paucorum est. Ideo dixit, deo meo. Non enim potest uox ista esse nisi sanctorum, quorum deus dicitur, sicut deus Abraam & deus Isaac & deus Iacob. Non potest uox ista eorum esse, quorum deus uẽter ẽ, uel qui uitium aliud quodlibet fecere sibi deum. Ago gratias deo, id ẽ, sacrificium laudis illi offero, non per me, sed per magnum põtificem, id est, Iesum Christum. Qui enim uult deo sacrificium offerre, per manus põtificis debet offerre. Et ego tale sacrificium per hunc sacerdotem offero pro omnibus uobis, ut & uos similiter faciatis, agentes semper deo gratias pro beneficijs quæ uobis contulit. Agere enim deo gratias, est sentire omnia bona ab eo esse data, & p his laudare corde, uoce & opere. Agatis & uos gratias deo per Iesum mediatorem, per quem

uobis deus dedit quicquid boni habetis, & per quem accipitis quicquid boni offertis. Vel ita: Ago gratias pro omnibus fidelibus. Et primũ quidem pro omnibus uobis, scilicet quia uos primi estis, quoniam Romana ecclesia primatum habet inter omnes ecclesias. Et hic quoq; patet qđ hæc epistola debuit prima poni. Ago gratias deo, quẽ digne colendo meũ facio, non per legem, sed per Christum. Ago inquam gratias, primum quidem pro uobis, deinde pro cęteris. Primũ pro uobis, de quibus magna omnibus utilitas uenit, quia fides uestra etsi nondum perfecta, iam tamen annuntiatur in uniuerso mundo. Roma tunc erat caput mundi, & de toto orbe illuc conueniebant, atq; Romanos suscepisse fidem Christianæ religionis ubique diuulgabãt, sicq; iam securius cæterę per orbẽ nationes eandem fidem suscipiebant. Et hæc est laus fideliũ Romanorum, quia tale de eis exemplum ubiq; spargebatur. Ideoq; cauere debebãt, ne sicut fama fidei ipsorum procul audita fuerat, ita rumor dissensionis audiretur, & multis noceret. Incitantur enim ad profectum per hoc, quod fides eorum ubique renuntiatur. Fides est diuinitatis confessio, & religionis solidum fundamentum: quia ueraciter credimus id, qđ uidere non possumus. Proprie uero nomen fidei inde uocatur, quia fiat quod dictũ est a ut promissum. Fides enim est dicta ab eo, quod fit illud quod inter utrosque placitum est, id ẽ, inter deum & hominem, scilicet ut homo faciat opere quod dicit ore, & deus reddat ei beatitudinem quam promisit.

Testis enim mihi est deus, cui seruio in spiritu meo in euangelio filij eius, quod sine intermissiõe memoriam uestri facio semper in orationibus meis, obsecrans siquo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in uoluntate dei ueniẽdi ad uos. Desidero enim uidere uos, ut aliquid impartiar uobis gratiæ spiritalis ad confirmandos uos, id est, simul consolari in uobis, per eam quæ inuicẽ est, fidem uestrã atque meam.

¶ Dixi quia gratias ago pro uobis, & hoc non fallaciter dixi: nam deus est mihi testis, qđ semper sum uestri memor in oratiõibus meis. Deus, cuius scientia non fallitur, ipse mihi testis est, qui nouit arcana, qui ueritatem considerat, ipse mihi testis est, quod uera sunt quæ dico. Cui seruio in spiritu meo, id est, in affectu mentis meæ: quia nõ per simulationem illi famulatum exhibeo, sed quicquid foris bene erga seruitutẽ eius operor, hoc intus in uolũtate cordis similiter facio. Seruio illi, & hoc in euangelio filij eius, id est, in pdicatione unigeniti eius, per cuius incarnationẽ, & mortem, ac resurrectionem annuntio datã esse mundo salutẽ. Et ipse pater mihi testis est, quod in orationibus meis semper facio memoriam uestri, id est, quotiescunque oro pro me, oro & pro uobis: nec uestri obliuiscor in precibus meis, sed iugiter memoro, & hoc sine intermissione. Ecce prior facit Apostolus, quod alijs præcipit: Sine intermissione orate. Et tamen quod ait, sine intermissione memoriam facio uestri, non sic accipiendum est, quasi semper hoc ageret, cum fragilitas humana hoc implere non possit: sed ita potius intelligendum est, quod nullus dies pertransiret, in quo pro eis nõ oraret. Hoc etiam dicit ut eum diligant, & audire desiderent, quẽ tanto studio pro ipsis orantem cognoscũt. Memor uestri sum in precibus meis, obsecrans, id ẽ, ob sacra quæ percepistis, deum orãs, si quo modo, id est, ut aliquo modo prospero uel aduerso, tandem, id est, post multa desideria, aliquando, id est, saltem semel, si sępius nõ potero: seu aliquando, id est, aliquo tempore, siue æstatis, siue hyemis, habeam iter prosperum, id ẽ, efficax desideriorum meorum, iter dico ueniendi ad uos, & hoc in uoluntate dei, quia tũc erit utilis aduentus meus. Prosperum iter habeam in uoluntate dei, quoniam aliter prosperum iter nõ habeo, nisi uolũtas dei, quæ omnia nouit, & in bonis omnibus nos præuenit ac fouet, illuc me direxerit, ubi fructum aliquẽ habeam. Vel prosperum iter habeam in uoluntate dei, quia non semper prosperitas itineris in dei uoluntate perficitur, sicut eorum qui prosperis successibus ad malum currunt. Ideo uenire ad uos obsecro, quia desidero uidere uos, & hoc scilicet, ut impartiar uobis aliquid, id est, ut faciam uos in aliquo participes spiritalis gratiæ, qui nunc carnali sensu adinuicem contenditis. Impartiar uobis aliquid gratiæ spiritalis, quæ est in me, id est, gratuiti beneficij dei, uidelicet prædicationis, uel miraculorum, ad confirmandos uos, id est, ut uos confirmem, quia iam aliquid habetis, sed adhuc infirmi & uacillantes estis, ideoq; spiritali gratia ad cõfirmationem indigetis, per quam firmi esse possitis. Volo inquam uobis impartiri aliqd gratiæ spiritalis ad confirmandos uos in fide, id est, uolo simul consolari in uobis, per eam quæ inuicem est fidem, ut per communem fidem inuicẽ cõsolemur, & de gratia sancti spiritus inuicem gratulemur. Modo enim sum ego desolatus, et uos similiter, licet non sentiatis. Sed sic consolationem accipiemus ego & uos, si ego opus meum in uobis firmum & stabile uidero, & si uos apostolicæ gratiæ fueritis pticipes. Et ita simul, id est, uicario modo & ego in uobis, et uos in me, consolationem habebimus, per eam fidẽ quæ est inuicem, id est, communis, quod est græce catholica. fidem, dico uestram atq; meam, id est, si uestram fidem uidero meam, & meã esse uestrã, ut una eademq; sit & uestra & mea fides, tunc simul consolabimur.

Nolo enim uos ignorare fratres, quia sæpe proposui uenire ad uos, & prohibitus sum usque adhuc, ut aliquem fructũ

habeam in uobis, sicut & in cæteris gentibus. Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum, ita quod in me promptum est, & uobis qui Romæ estis, euangelizare.

¶Credendum est quod dixi, me desiderium habere ueniendi ad uos, quia *o fratres mei*, id est, eiusdem matris ecclesiæ filij, *nolo uos ignorare* quod non solum *uolui, sed proposui uenire ad uos*, & hoc *sæpe proposui*, sed efficere nondum potui, quia *prohibitus sum usq; adhuc*, id est, usque ad hoc tempus, uel à spiritu sancto, uel à membris diaboli multa impedimenta mihi, dispẽsante deo, ingerentibus. Ideo toties proposui ad uos uenire, *ut habeam in uobis aliquem fructum*, æternæ mercedis, *sicut & in cæteris gentibus*, id est, ut pro labore prædicationis, quam uobis impendo, habeam fructum supernæ retributionis, sicut habiturus sum pro cæteris gentibus, quibus hucusque prædicaui ab Ierusalem in circuitu, per uniuersam Asiam usque in Illyricum, ubi Europa incipit. Exemplo gẽtium istarum, prouocat Romanos. *Vel habeam fructum in uobis*, id est, ut uos accepto semine prædicationis, fructificetis uirtutes & opera bona, quia fructum illum reputo meum. Volo, inquam, fructum in uobis taliter acquirere, sicut & in cæteris: quia omnibus *sum debitor*, omnibus debitorem fecit me deus, *Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus*. Græci duabus appellationibus omne hominum genus distinxerunt, dicentes unumquenq; uel Græcum esse uel barbarum. Nam quia ipsi Græci legibus utebantur, omnes reliquos tanquam sine legibus uiuentes, barbaros appellauerunt. Et Apostolus non solum Græcis, sed & barbaris, nec solum sapientibus, sed & insipientibus debitor est, quia omnibus prædicare missus est. Græcos dicit sapientes, apud quos omnis philosophia erat: barbaros autem uocat insipientes, uelut imperitos. Sed quomodo his omnibus est debitor, qui nihil ab eis accepit, nisi quia per gratiam sancti spiritus ei datum est, ut omnium istorum linguis loqui posset? Nam quia linguarum notitiam non pro se quis, sed pro his quibus prædicandum est, accipit, debitor omnibus illis efficitur, quorum accipit à deo linguæ notitiã. Sapiẽtibus aũt debitor est per hoc, quod accepit sapientiam in mysterio absconditam, quam perfectis & sapientibus loqueret. Insipiẽtibus quoq; factus est debitor in eo, quod patientiæ gratiam & longanimitatis accepit. Summæ etenim patientiæ est, ferre insipientium motus. Itaque debitor est Apostolus *sapientibus*, ut eos ad maiora sapientiæ arcana promoueat: & *insipientibus*, ut illos erudiat, quod tamdiu patienter ferat, donec ab illis insipientiam remoueat. Possunt etiam iusti nomine sapientium, atque peccatores appellatione insipientium designari. Et Apostolus debitor est *sapientibus & insipientibus*, quia prædicatoris est debitum, iustis inuigilare ne cadant, & peccatoribus ut resurgant: iustos admonere, ut uiam iustitiæ teneant, peccatores corripere ut uiam iniquitatis deserant. Debitor sum Græcis & barbaris, atque sapientibus & insipientibus. *Ita & uobis qui Romæ estis*, sum debitor euangelizare, quia sicut alijs, sic & uobis debeo prædicare, quoniam ad omnes sum missus. De Iudæis tacet, quia magister gentium est. Quod scilicet euangelizare, promptum est in me, quia ad hoc agendum sum paratus & uelox.

Non enim erubesco euangelium. Virtus enim dei in salutem omni credenti, Iudæo primum & Græco. Iustitia enim dei reuelatur in eo ex fide in fidem, sicut scriptum est, Iustus autem ex fide uiuit. Abacuc. 2

¶Ideo sum promptus ad euãgelizandum, *quia non erubesco euangelium*, id est, nulla est mihi erubescentia ex prædicatione euangelij, sicut nonnullis, qui erubescebant prædicare Christum crucifixum, non intelligentes nihil dignius deo, quàm quod ad humanam salutem proficit. Nam insigne uirtutis & pietatis est, quod dominus, propter salutem imaginis suæ, dignatus est, usque ad passionem crucis humiliari. Quod nunc Apostolus intuens, *non erubesco*, inquit, *euangelium*. Et quare non erubescis? *Quia ipsum euangelium est uirtus dei*, id est, quod in euangelio prædicatur, uidelicet crux, & mors, & resurrectio saluatoris, est uirtus dei, quamuis stultitia uideatur in incredulis. Nulla enim maior uirtus est, quàm deuicta morte, homini uitam perditam reddere. Talis *uirtus est* euangelium, uidelicet quia uirtutem uictoriæ Christi annunciat. *Et uirtus est*, quia gratiam præstat, per cuius auxilium ualeamus facere quæ præcipit. Quod quia lex non fecit, infirma fuit. Virtus est ualens, *in salutem omni credenti, Iudæo primum*, *ac* deinde *Græco*, id est, gentili, hoc est, omni credenti, tam *de circuncisione, quàm de præputio*, ualet euangelium ad æternam salutem. Iudæus causa patrum, & quia prior cognouit deum, proponitur gentili, quamuis non sit iam dignior propter hoc, quod dominus dixerat, filius meus primogenitus Israel. Vere euangelium est uirtus dei. *nã iustitia dei reuelatur in eo*, quæ uelata fuerat in ueteri testamento. Vel ita: Vere euangelium ualet in salutem omni credenti, *nam iustitia dei reuelatur in eo*, id est, iustitia fidei quæ tegebatur in lege. *Iustitia enim dei est*, qua gratis iustificat impium per fidem sine operibus legis. Quam reuelat euangelium, dum dat fidem homini, per quã iustificat, qui credit deum iustũ & ueracẽ in pmissis, ut inquirẽtes se remuneret, & contrà, negligentes se dãnet. Iustitia dico, tendens *ex fide in fidem*, id est, ex fide ueteris testamenti in fidem noui. Populus enim Israel in fide erat, quia crediderat deo & Moysi famulo eius. Ex qua fide nunc ad fidem euangeli-

Hebr. 10

cam transit. Eiusquippe est iustitia, qui transit de fide in fidem, ut libenter transeat Iudæus, & quicunque alius ex fide ueteris in fidem noui testamenti. Iustitia enim reuelatur ex fide legis, ubi prædicatur unus deus, in fidem euangelij, ubi manifestatur pater, & filius, & spiritus sanctus. Ex fide primi aduentus domini, in fidem secundi. Ex fide resurrectionis primæ, in fidem secundæ. Ex fide prædicatorum, in fidem populorum. Ex fide humanitatis Christi, in fidem eius diuinitatis. Ita reuelatur in euangelio ex fide iustitia, per quam saluamur, sicut scriptum est in Habacuc: Iustus autem ex fide, id est, qui iustificatus est ex fide, uiuit, id est, æternam uitam consequitur. Et ita ex fide iustitia, & ex iustitia uita. Vel iustus uiuit interim ex fide, dum est in hac peregrinatione, donec ad patriam perueniens, uiuat ex specie. Per fidem uiuere incipit anima, quæ per infidelitatem erat mortua. Fides autem quæ uiuit, ipsa est quæ per dilectionem operatur: quoniam fides si non habeat opera, mortua est in semetipsa. Quod tamen de illis qui tempus operandi habent, intelligitur. Nam si quis mox, ut per fidem in baptismo iustificatus est, ex hac luce migrauerit, hic sola fide, sine ullis operibus uitam consequetur. Qui uero tempus bene operandi habet, & operari negligit, frustra de fide præsumit. Quod Apostolus dixit, quia iustus ex fide uiuit. In propheta sic legimus, Iustus autem in fide sua uiuet. Sed ideo Apostolus magis translatione Septuaginta interpretum usus est, quia scribebat Romanis, qui scripturas Hebraicas nesciebant: nec erat ei cura de uerbis, cum sensus esset in tuto, & damnum ex eo præsens disputatio non haberet: quia & Hebræi qui Græcas literas didicerant, editionem Septuaginta interpretum legebant. Ob hoc ergo & istud & alia plura testimonia quæ ponit, ab Hebraicæ ueritatis translatione, qua nunc utimur, discordare uidentur: quia aliquando sumit a Septuaginta interpretibus, aliquando sicut loquens eodem spiritu quo prophetæ, sensum sumit tantummodo, utens suis uerbis suaque dispositione.

Iacob. 2.

Galat. 3.

Reuelatur enim ira dei de cælo super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorum, qui ueritatem dei in iniustitia detinent: quia quod notum est dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque uirtus eius & diuinitas, ut sint inexcusabiles.

¶ Nunc aggreditur gentiles secundum priorem statum, qui iactabant bonam naturam, & excusabant suas turpitudines per ignorantiam, ostendens eos & prius notitiam habuisse, & post per culpam perdidisse, atque bonam naturam sibi ipsis à deo relictam, in omnia mala præcipitatam. Quasi dicat: In euangelio reuelatur iustitia dei, non solum qua iustificat per fidem pœnitentes, sed & qua damnat in malitia perseuerantes. Nam ira dei, quam iuste peccantibus inferet, id est, uindicta qua eos percutiet, reuelatur in eodem euangelio super eos uentura de cælo. Vel ita: Ex fide est iustitia, & inde salus: quia ex impietate est iniustitia, & inde ira, id est, pœna. Nam ira dei reuelatur &c. Non dixit, Infertur, sed, Reuelatur. Vbi enim reuelatur, non infertur, non percutit: sed reuelatur, ut terreat, & territis non inferatur. Reuelatur per euangelium, quæ ante erat occulta hominibus. Reuelatur ira dei, id est, animaduersio districti iudicis. Reuelatur de cælo, ut nouerint homines non solum beneficia, sed & plagas expectare de cælo. Vel de cælo, id est, de ecclesia reuelatur ira futuri iudicij, quoniam ab ecclesia manifestatur peccantibus ira iudicis uenturi de cælis in fine seculi. Super omnem impietatem & iniustitiam hominum, id est, ad conculcandam in supplicijs eorum peruersitatem, qui debitum cultum deo denegant, & qui in luxuria cæterisque uitijs male uiuunt. Impietas enim infidelitatem significat, iniustitia uero criminosam conuersationem. Impietatem hominum. Eorum hominum dico, qui ueritatem dei detinent in iniustitia. Omne quod mutari potest, ueritas non est. Veritas dei est inuisibilis & incommutabilis eius substantia. Quam detinent in iniustitia, quicunque per uisibiles & mutabiles creaturas, hominibus demonstrauerunt colendam idolorum culturam. Veritatem dei, id est, quod ipse est uerus deus, detinent in iniustitia. quia cum uere sciant, uni creatori deo debere cultum summæ uenerationis exhiberi, eum iniuste exhibent creaturæ. Veritatem dei, id est, ueram de deo cognitionem, detinent in iniustitia, id est, in malo opere, malentes iniuste morari in uoluptatibus suis, nec pro dei ueritate, quæ se illis sponte offert, uolentes à nequitia sua recedere, sed ipsam ueritatem in nequitia, si fieri possit, detineri secum. Dixi quia detinent ueritatem dei, nec sinunt ut ad aliorum notitiam perueniat, dum simulacra pro deo docent adorari. Nam illi nouerunt ipsam ueritatem, quam cæteris abscondunt: quia quod notum est dei, id est, quod naturali ingenio sciri potest de deo, manifestum est illis. Multa enim sunt quæ de deo per naturam sciri non possunt, sicut est mysterium incarnationis & passionis, quod latuit sapientes mundi. Sed hoc de deo naturaliter sciri potest, quod ipse sit deus: quia omnis creatura ostendit se non esse deum, sed esse alium, qui eam fecerit, cuius seruitio parere necesse sit: Ita quod notum est de deo, manifestum est illis. Vel manifestum est in illis, id est, in cordibus eorum, quamuis exterius in opere ipsorum non appareat. Habent enim in se unde noscant eum, scilicet naturalem rationem. Vere manifestum est in illis, siue illis, quia deus per opus suum manifestauit illis, quoniam uirtus eius occulta, ex his quæ palam sunt, manifestatur. Dominus manifestauit, id est, non solum naturalis ratio profuit, sed deus quotidie adiuuit, ne sola natura sufficere uideretur. Deus illis manifestauit ostensione creaturarum, quoniam natu-

Impietas: Iniustitia

creatura mũdi.

rali ingenio intellexerunt, quia hoc non est creator, quod creatura. *Nam inuisibilia ipsius*, id est, æternitas, uirtus, diuinitas & omnipotẽtia conspiciunt̃ *à creatura mũdi*, id est, ab homine, in quo per quandam affinitatem om̃es creaturæ sunt, quia commune habet esse cum lapidibus, uiuere cum arboribus, sentire cum animalibus, intelligere cum angelis. Ab hac creatura mundi, id est, ab homine, *conspiciuntur inuisibilia dei, intellecta per ea quæ facta sunt*, id est, per creaturas. Nam si uigilanter exteriora conspicimus, per ipsa eadem ad interiora reuocamur. Vestigia quippe creatoris sunt, mira opera uisibilis creaturæ, quoniam per hæc quæ ab ipso sunt, imus ad ipsum. menti enim nostræ, peccato suo, exterius sparsæ, necdum deus sic interius innotescit: sed dum facturæ suæ decus foras proponit, quasi quibusdam nutibus innuit, & quæ intus sequamur ostendit, ac miro modo ipsis formis exterioribus, nos ad interiora producit. Viæ quippe ad creatorem sunt, opera considerata creaturæ, quæ dum facta cernimus, potentiam factoris miramur. Nam quocunque se uerterit anima, si uigilanter intendit, in iisdem ipsis dominum inuenit, per quæ reliquit: eiusque potentiam eorum rursum cõsideratione cognoscit, quorum amore deseruit: & per quæ auersa cecidit, per hæc conuersa reuocatur. Vbi enim lapsi sumus, ibi incumbimus ut surgamus. Et quasi ibi surgendo manum considerationis figimus, ubi pede amoris lubrici corruentes, negligendo iacebamus. Quia enim ab inuisibilibus per uisibilia cecidimus, dignum est, ut ad inuisibilia ipsis rursum uisibilibus innitamur: & quo casu anima uenit ad infima, eo gradu reuertatur ad summa. Bene itaque dicitur, quod *inuisibilia dei conspiciuntur à creatura mundi*, id est, ab homine: *intellecta per ea quæ facta sunt*, quoniam per uisibiles facturas intelligitur inuisibilis factor. Sic enim & gentiles quamuis legem aut prophetas non haberent, cognouerunt deum, per uisibilem scilicet creaturam peruenientes ad intelligentiam inuisibilis creatoris. *Inuisibilia ipsius à creatura mundi*, id est, ab homine, qui om̃i creaturæ mundi præeminet: uel *à creatura*, id est, à constitutione mundi, conspiciunt̃ intellecta per ea quæ facta sunt ab eo. *sempiterna quoque uirtus eius & diuinitas*, quæ nihilo minus sempiterna ex coniecturis agnoscitur creaturæ similiter. Virtus est quæ regit omnia, diuinitas quæ replet uniuersa. Potest etiam *sempiterna uirtus eius* intelligi filius eius, per quẽ facta sunt om̃ia, & qui nunquam cœpit esse, sed sempiternus, id est, semper æternus est cum eo, diuinitas autem spiritus sanctus. Intelligitur, itaque per uisibiles creaturas inuisibilis pater, & sempiterna uirtus eius, quæ est filius, ac diuinitas, id est, spiritus sanctus, ad quem maxime sanctificatio pertinet. Ita ut & gentiles qui scripturas diuinas non habebant, sint inexcusabiles, quoniam non fuerunt ueritatis ignari, sed ipsi ueritati quæ se illis reuelauerat, extiterũt ingrati.

Locus obscurior.

Quia cum cognouissent deum, non sicut deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriam incorruptibilis dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & uolucrum, & quadrupedum, & serpentium. Propter quod tradidit illos deus in desideria cordis eorum in immunditiam, ut contumelijs afficiant corpora sua in semetipsis, qui commutauerunt ueritatem dei in mendacium, & coluerunt & seruierunt creaturæ potius quàm creatori, qui est benedictus in secula, Amen.

Ephe. 4

¶ Non possunt excusari de ignorantia, sicut uolebant asserere. Qui reuera per naturalẽ rationem cognouerũt deum. *Et cum cognouissent eũ*, non glorificauerunt eum sicut deum, bene uiuẽdo & colendo, aut etiam *gratias illi non egerunt* de cognitione eius, quam ipso donante perceperat. Debuissent enim illum glorificare digne colendo & prædicando, atque uoluntatem eius faciendo, & gratias illi semper agere, quod eorum cordibus notitiam sui dignatus esset infundere. Gratias agere, id ẽ, pia deuotiõe grati existere, ut recognoscerent se sapientiam & om̃ia bona ab illo habere. Sed non glorificauerunt eum, nec gratias ei reddiderunt, sed sibi tribuentes sapientiam, quam à se non habebant, & se putantes aliquid esse, cum nihil essent, euanuerũt in cogitationibus suis, quas à se, nõ à deo cõceperant, *& obscuratum est* paulatim *cor eorum*, donec omnino fieret insipiens. *Euanuerunt*, quoniam uani, & falsi fuerunt *in cogitationibus suis*, & ratio mentis eorum fumo superbiæ obscurata est, dum in seipsis gloriarentur. Et uere euanuerunt: *Nam dicentes se esse sapientes*, id est, iactantes se quasi proprio sensu sapientiam inuenisse, *stulti facti sunt*, id est, obscuratum est insipiẽs cor eorum. Cum enim quidam eorum non solum ad instituta utilissimarum artium, & doctrinam liberalium disciplinarum, sed etiam ad inquisitionem summi boni, aciem mentis intenderint, & inuisibilia dei, per ea quæ facta sunt, intellecta conspexerint, non agentes tamen gratias deo, nec confitentes illum sibi esse huius facultatis autorem, sed dicentes se esse sapientes, id ẽ, non in deo, sed in semetipsis gloriãtes, quasi ad ueritatis inspectionem suis studijs, atque rationibus propinquassent, *euanuerunt in cogitationibus suis*: & quod illuminante dei gratia inuenerant, obcæcante superbia perdiderunt, relapsi à superna luce in tenebras suas, id est, ab incommutabili atque æterno bono, ad mutabilem corruptibilemque naturam. *Et mutauerunt* non solum sensu, sed & opere: quantum ad se, mutauerunt *gloriam incorruptibilis dei*, talem scilicet fingentes

deum, qualis non est, & non sicut eum cognouerunt tradẽtes hominibus, sed simulacra pro deo coli censentes. Qui dum per cogitationum suarum uanitatem formas & imagines in deo requirerent, dei imaginẽ perdiderunt: & in tantas stultitiæ tenebras deuoluti sunt, ut gloriam dei, ad corporalem & corruptibilem humanæ formæ effigiem uerterent, & diuinæ maiestatis eminentiã ad brutorum animalium formas inclinarent. *Mutauerunt gloriam dei*, qui est incorruptibilis & *æternus, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis*, quasi similem facientes gloriam *dei, id est*, gloriosum deum, imagini hominis, & *ipsam* imaginem uelut deum colentes. Nec solum in similitudinem hominis mutauerunt gloriam dei, sed etiam in similitudinem *uolucrum et quadrupedum & serpentium*. A dignioribus creaturis ad minus dignas gradatim descendit, ut ostẽdat illos in profundiores stultitię tenebras corruisse. Mos fuit ab antiquo Romanis adorare simulacra hominum, ut Romuli, Iouis & aliorũ, maxime ab aduentu Aeneę in Italiam: uolucrũ autem & quadrupedum atq; serpentium, ex q̃ Alexandria ab Augusto uicta est & Romę subiugata. Consueuerant enim colere deos omniũ gentium, quas superassent. In tam uiles formas mutauerunt, ut dictum *est, gloriam dei. Propter quod deus tradidit, id est, dimisit, illos in desideria cordis eorum*. Tradere enim dicitur deus, dum non retinet delinquentes, propter arbitrij libertatẽ ad malum promptissimam. Manifestum quoq; est deum operari in cordibus hominum, ad inclinandas eorum uoluntates quocunq; uoluerit, siue ad bona ꝓ sua misericordia, siue ad mala pro meritis eorum, iudicio utiq; suo, nonnunquam aperto, nõnunquam occulto, semper autem iusto. Nam propter præcedentia peccata, multiplicantur sequentia. Et deus qui peccatorem diu expectat, ut redeat, non redeunti atq; contemnenti, ponit adhuc ubi grauius impingat. Peccatum quippe quod per pœnitentiam citius nõ deletur, aut peccatum est, & causa peccati, aut peccatum, & pœna peccati, aut peccatũ simul, & causa, & pœna peccati. Omne enim q͂d prius male committitur, peccatum est. Sed si citius pœnitendo nõ tergitur, iusto iudicio, omnipotens deus obligatam peccantis mentem, etiã in culpam alteram permittit cadere. Peccatum ergo quod pœnitentiæ lamento non diluitur, peccatum est, simul & causa peccati: quia ex illo oritur, unde adhuc peccatoris animus altius obligetur. Peccatum uero, quod ex peccato, id est, ex secundo sequitur, peccatum simul est, & pœna peccati: quia excrescente cæcitate, ex retributione prioris culpæ generatur, ut quasi iã quædam sint in peccatore supplicia, ipsa incrementa uitiorum. Fit uero nonnunquam, ut unũ idemq; peccatum, & peccatum sit, & pœna peccati, simul & causa peccati. Quod bene Apostolus hoc loco demonstrat, dicens de infidelibus ac lubricis: *Cum cognouissent deum, non sicut deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis*. Ecce est peccatum & causa peccati. Ex qua causa quid sequitur, adiungit: *Et obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriam incorruptibilis dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis & uolucrum & quadrupedum & serpentium*. Ecce est pc̃tm̃ solummõ. Et pœna peccati esset, si non adhuc ex hoc pc̃tõ & aliud sequeretᷣ. Nã post infidelitatẽ eorꝶ subditur: *Propter quod tradidit illos deus &c.* Qui igitur cognoscẽtes deũ, nõ sicut deũ glorificauerunt, ex eo peccato & causa peccati ad hoc quoq; perducti sunt, ut ad cultũ serpentium & uolucrum laberentur. Sed quia per hãc etiam cæcitatem usq; ad immunditiam carnis & contumelias ceciderunt, ipsa infidelitatis eorum cæcitas, præcedenti intellectui & peccatum est, & pœna peccati: subsequenti uero immunditiæ, peccatum facta est & causa peccati. Prioris itaq; peccati merito, peccatorum subsequentium souea tegitur, ut qui malum sciens ꝑpetrat, deinceps iuste in alijs etiam nesciens cadat. Hoc quippe agitur, ut culpis culpæ feriantur, quatenus supplicia fiant peccantium, ipsa incremẽta uitiorũ. Merito itaq; post idololatrię culpam subditur: *Propter quod tradidit illos deus &c.* quoniam deus illos iuste deseruit & ꝓprijs uoluntatibus, qui sibi prętulerant idola, & sicut scriptura loquitur: Initium fornicationis ẽ exquisitio idolorum, & adinuẽtio illorum corruptio uitæ est. Tradidit igitur illos ob idololatriam, id ẽ, subtrahendo gratiam suam, permisit illos *in desideria cordis eorum*, id est, ut inciderent in ea, quæ cor eorum desiderabat secundũ carnis ardorem: desideria dico tendentia in immunditiam, id est, in carnis maculationem, usq; adeo, *ut afficiant corpora sua contumelijs*, id est, ut scilicet ipsi applicent corpora sua, *in contumelijs*, id est, in contumeliosis operibus. Contumelia est quæ ingeritur alicui cõtra dignitatem personæ. Et isti corporibus suis ac naturæ grandem fecere cõtumeliã, subdendo se tã pudendis turpitudinibus. Contumelijs affecerũt corpora sua, & hoc *insemetipsis*. i. se soli sine alijs maculãtes. Illi sic afficiunt corpora sua, qui cõmutauerũt ueritatẽ dei in mendaciũ. i. q͂d de deo uerꝶ est, dederunt idolo, qñ sicut scriptura dicit: Incõmunicabile nomẽ imposuerunt lignis et lapidibus. Nomen quippe deitatis est incõmunicabile creaturis, qm̃ solus creator ꝓprie et uere deus noĩatur. Sed gẽtiles hoc nomẽ imposuerũt lignis et lapidibus, qñ idola lignea et lapidea instituerũt appellari deos. Et hoc est q͂d nunc dicunᷣ in mẽdaciũ mutasse ueritatem dei. Veritas eñ dei, ꝙ ipse ueraciter deus sit. Quam ueritatẽ uertit in mẽdaciũ, qui idolũ dicit uel putat esse deũ. Falsum ẽ eñ hoc. Nec solũ ita ueritatẽ mutauerũt in falsitatẽ, æstimãtes idola deos esse, q͂d falsum ẽ, sed etiã coluerũt ipsa idola, ne diceret, nõ colo simulacra, sed res eorũ, ut solẽ et cętera huiusmodi. Coluerũt nõ creatorẽ, sed creaturã, id ẽ,

Sapi. 14.

Sapi. 14.

non deum, sed idola, diligenter ornando coronis aureis ipsas imagines dæmonum, & eas flexis genibus adorando. *& seruierunt* thura & sacrificia offerẽdo *creaturæ potius quàm creatori*, qua si esset melius seruire creaturæ, id est, idolis & dæmonibus, quàm deo, *qui est benedictus in secula*, id est, in æternum, *amen*, id est, uere. Cui qui adhæserunt, & ipsi cum eo benedicti erunt in secula ueraciter. Sed gentiles effecti sunt maledicti & temporales, qui benedictum in secula reliquerunt.

Propterea tradidit illos deus in passiones ignominiæ. Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturam. Similiter autem & masculi, relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desiderijs suis in inuicem, masculi in masculos turpitudinem operãtes, & mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes.

¶ Dixi quia seruierunt creaturæ, *Propterea tradidit illos deus*, id est, ire permisit *in passiones*, id est, in uoluptates, quæ etsi delectent, sunt passiones naturæ. Ecce iterum uindicta. Præcedens enim culpa qua seruierunt creaturæ, uindicta est, subsequentibus turpitudinum passionibus. Superius dicti sunt mutasse gloriam dei in similitudinem imaginis uolucrum & serpentium, nec tamen coluisse dixit eos illa. Et propterea ceciderunt in immũditiam carnis uindice deo, cuius gloriam in idola mutauerũt. Deinde crescente errore, coluerũt pro deo ipsa idola quæ fecerant, & seruierunt eis, sicut Apostolus loquitur, ac propterea detestabilioribus adhuc immunditijs puniũtur. *Tradidit illos deus in passiones ignominiæ*, id est, in ardores uoluptatum nec nominandarum. Ignominia enim dicitur, quasi sine nomine. Appellatur enim ignominia, eo quod desinat habere dignitatis nomen ille, qui in aliquo crimine deprehẽditur. Et uere in ignominiosas passiones traditi sunt: *Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem usum.* Non dixit coniugalem usum, sed naturalem: eum uolens intelligi, qui fit in membris ad hoc creatis, ut per ea possit ad generandum uterq; sexus commisceri. Ac per hoc cum eisdem membris etiam meretrici quisq; miscetur, naturalis est usus, nec tamen laudabilis, sed culpabilis. Ab ea uero parte corporis, quæ non ad generandum est instituta, etsi coniuge quis utatur, contra naturam est & flagitiosum. Ita immutauerunt fœminæ eorum naturalem usum, in eum qui est cõtra naturam, quia ipsæ fœminæ in fœminas turpia exercuerunt. Nec solum fœminæ contra naturam fornicatæ sunt, sed etiam masculi similiter relictis fœminis, quibus naturaliter possent misceri: exarserunt per iniquam uoluntatem *in desiderijs suis*, id est, à se genitis. Exarserunt spiritu fornicationis inuicem, & nequissima desideria con pleuerũt turpissimis operibus, *& mercedem quã oportuit erroris sui*, id est, uindictam dignam & cõgruam peccato erroris sui receperunt, *in semetipsis*, id est, deum uindicauerunt in natura sua. Ideo enim Apostolus ipsa crimina euidẽter expressit, ut cognoscamus eos rationem perdidisse naturæ, qui tam amentes effecti sunt, ut omĩa peruerterent in deum peruersi. Neq; enim ordinem naturæ seruare poterant, qui autorem naturæ dereliquerant. Idcirco fœminæ in fœminas, & uiri in uiros turpia egerũt, in quibus par culpa fuit, tam fœminarũ quàm etiam uirorũ.

Et sicut non probauerunt deum habere in notitia, tradidit illos deus in reprobũ sensum, ut faciant ea quæ non conueniũt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, susurrones, detractores, deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorum, parentibus non obediẽtes, insipientes, incompositos, sine affectione, absq; fœdere, sine misericordia. Qui cum iustitiam dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: non solum qui faciunt ea, sed etiã qui consentiunt facientibus.

¶ *Prædicta mala fecerunt gentiles. Et quia* necdum respicere uoluerunt, adhuc in alia ceciderunt. Commiserunt enim abominanda quæ diximus, *& non probauerunt dominum hæc habere in notitia*, id est, cum multis rationibus possent probare deũ habere in notitia hæc crimina, tamen putauerunt deum ignorare, & negligere ea. Et sicut ex sua culpa hoc putauerũt, sic ex eadem culpa factum est, quod tradidit illos deus in reprobum sensum, ut putarent omnia reprobanda esse facienda: & cum tam turpia operarentur, nescirent se malum operari. Vel ita: Non solum supradictas abominationes fecerunt, sed etiam *non probauerunt*, id est, nõ elegerunt deum habere *in notitia*, id est, ut cognoscerent eum. Ille probat, id est, probum & laudabile esse iudicat, habere deum in notitia, qui pia deuotione studet eum in animo semper habere, & tanquam præsentem timet eum ac reueretur, & peccare non audet. Sed hoc gentiles non fecerunt. *Et sicut non probauerunt deum habere in notitia*, id est, ut haberent eũ in notitia sua, uel eum scirent nosse mala quæ faciebant. *tradidit*, id est, dimisit *illos deus in reprobum sensum*, ut iam nihil intelligant nisi quod à probitate remotum est: *ut faciat ea quæ non conueniunt* rationi uel naturæ. Ea quæ non cõueniũt facere, est illa agere, quæ diuinæ leges detestantur. Illos dico nõ parum habẽtes iniquitatis, sed repletos omni iniquitate. Cuius partes enumerantur, cum subditur: Malitia, fornicatione &c. Genus em̃ præmittitur, & species subiunguntur, ut gentiles euidentius accusentur & terreantur. Malitia pertinet ad mentem, forni-

A catio ad carnē. Malitia enim est, qua quis machinatur lædere alium quocunq; modo. Fornicatio autem dicitur à fornicibus, id est, ab arcuatis, in quibus meretrices prostituebātur. Sed hoc in loco intelligitur fornicatio nominari, quicquid extra legale cōnubium committit. Auaritia uero est insatiabilis amor habendi. Nequitia est temeritas uel præsumptio, quando quis audet quod nequit efficere. Vel nequitia dicitur à nequicquam: & est defectio boni, quando quis ab amore cælestium deficit, & in amorem terrenorum exardescit. Sic enim tendit ad nequicquam, id est, ad uanitatem & ad non esse, recedēs à uero dei esse. Inuidia uero est, quæ aliena felicitate torquetur, & in duplicem scinditur passionem, cum quis aut quod ipse est, alium esse nō uult: aut alium uidens esse meliorem, dolet se non esse consimilem. Homicidium aūt, ex homine & cæde compositum est. Et pulchre homicidium inuidiæ sociauit Apostolus, quoniam ipsa est prima huius criminis materia. Nam primum homicidium & diaboli & Cain, de inuidia ortum est, & adhuc nonnunquam fiunt homicidia per inuidiam. Contentio autē est, ubi non ratione aliquid, sed animi pertinacia defenditur: & ubi non ueritas quæritur, sed animositas fatigatur. Dolus uero est mentis calliditas, ab eo qđ eludat. Aliud enim agit & aliud simulat. Dolus inquam est occulta malitia, blandis sermonibus adornata, cum aliud sonat in ore, & aliud latet in corde. Malignitas aūt est mala uoluntas, quæ B malo igne accensa, neminem uult amare, nec operari unde debeat amari. Inter malitiam & malignitatem hæc distinctio est, quod cogitatio praua mentis, malitia dicitur: malitiæ autem uotum uel opus, malignitas appellaē. Susurrones uero sunt, qui in auribus alicuius loquūtur malum de alio. Detractores autem, qui uirtutes ab aliquo suis uerbis detrahunt uel minuunt. Susurro quippe à sono loquutionis dicitur: quia non in facie alicuius, sed in aure loquitur secrete derogando. Detractio autem est, aliorum bene gesta opera uel in malum uitiose mutare, uel inuidendo fallaci fraude diminuere, cum aut mala dicuntur quæ bona sunt, aut parua bona quæ magna sunt. Detrahere enim est, bona alterius deorsum trahere, id est, inclinare & premere, uel de ipsis bonis aliqua trahere, ut pauciora seu minora quàm sunt, ostendantur esse. Ne autem uiderentur susurrones & detractores parum peccare, mox addidit, deo odibiles. Odibiles em̄ sunt deo, qui male susurrant de proximis suis uel detrahunt eis. Vel deo odibiles dicuntur, qui seminant inter amicos discordias. Vnde Salomon testatur quia sex sunt quæ odit deus, & septimum quod detestatur anima eius: ipsumq; septimum est ille, qui seminat inter fratres discordiā. Contumeliosi uero uocantur, qui ueloces sunt in uerborum uel factorum iniurijs. Contumelia enim dicitur factum uel dictum, quod indignum & inconueniens est illi, cui iniuste & contumaciter in-

Proue. 6.

fertur. Superbi sunt, qui iudicāt de se supra q̄ C debeant esse. Superbia enim est, peruersæ celsitudinis appetitio. Peruersa autem celsitudo est, deserto eo cui debet animus inhærere principio, sibi quodam modo fieri se principium. Hoc fit, cū sibi nimis placet, id est, cum ab illo incommutabili bono deficit, quod magis ei placere debuit, quàm ipse sibi. Elati quoq; sunt, qui efferuntur supra mensuram suam, uel qui maiorum institutis non acquiescunt, dum nolunt pati priorem uel parem. Inuentores malorū sunt, qui noua genera peccandi reperiunt, uel noua tormenta quibus alios crucient, siue nouas leges iniustas, aut alia quælibet mala primi inueniunt. Hæc em̄ malis studijs illi solent agenda inuenire, quibus non sufficit ut faciant mala quæ priores sui fecerunt, aut quæ contemporaneos suos adhuc facere conspiciunt. Qui uero sunt parētibus non obedientes, feris sunt indomabiliores: quoniam feræ suis parentibus sunt subditæ & acquiescentes. Insipientes autē sunt, qui ab ipso fonte sapientiæ, qui deus est, recesserunt. Et ideo incompositi, quia omnis insipiens inordinatus est. Incompositi sunt habitu, incessu & motu. Incompositio enim corporis, indicat qualitatē mentis. Sine affectione sunt, qui uiscera dilectionis, quibus erga alterum moueantur, non habent, sed durum & insensibile cor erga proximi dilectionem gerunt. Absq; fœdere sunt, qui societatem om̄ium fugiunt, qui fœdus concordiæ & societatis habere cum nullo uolūt. Sine misericordia sunt, D qui non compatiuntur miserijs aliorum. Et om̄ia hæc mala fuerunt in gentilibus. Qui cum iustitiam dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte. Per hoc qđ eis naturaliter displicet malum, cognouerunt iustitiā dei. Et licet hanc ita cognouissent, non intellexerunt eos qui talia faciunt, dignos esse perpetua morte. Quoniam si intellexissent, timuissent: si timuissent, nunquam talia commisissent. Amiserunt enim lumen intelligentiæ, ex quo deseruerunt fontem cælestis sapientiæ. Et ideo quamuis non intellexissent, non possunt excusari, quia præcedentibus culpis, meruerant sic excæcari. Qui ne putarentur his tantum pœnis affligi quibus delectabantur, id est, supradictis criminum turpitudinibus, addit ultimam mortem æternā Apostolus: Digni sunt, inquit, morte qui talia faciunt. Vbi cum magno timore notandū est, quia nonnulla quæ putātur leuia, posuit inter ista, pro quibus æterna mors acquiritur, sicut sunt ea quæ faciunt susurrones & detractores, & incompositi uel contentiosi. Digni, inquit, sunt morte non solum qui faciunt ea, sed & qui consentiunt facientibus, ut nullus excuset. Sunt em̄ quidā qui se reos nō putant, si non operantur quæ mala sunt, consentiunt aūt faciētibus. Consentire aūt est, si quis cum possit reprehēdere, taceat uel adulet. Sed faciētes & consentientes, æternam mortē merētur. Hucusq; uitia gentiliū Apostolus detestādo manifestauit, ne iā de pristinis actibus se excusarent: sed quales antea

A fuerant, humilit' recognoscerēt: ne se Iudæis superbe præferret, sed tanto magis deum diligerēt, ac gratiæ eius obnoxij fierēt, quāto plura & maiora peccata ab eo sibi esse dimissa cōsiderarent.

CAPVT .II.

Mat.7.

PRopter quod inexcusabilis ô hō omnis qui iudicas. In quo enim iudicas alterū, teipsum condemnas. Eadem enim agis, quæ iudicas. Scimus enim quoniam iudicium dei est secundum ueritatem, in eos qui talia agunt.

¶ Omnes, inquit, & faciētes, & assentientes, digni sunt morte. *Propter quod*, id est, propter quam causam, *inexcusabilis es ô homo omnis qui iudicas* alios. homo dico, non gētilis tantum, sed & omnis, siue gētilis, siue Iudæus, siue maior, siue minor. Cum enim dicit omnis, subintrat iam monstrare nō solum gētilem, sed etiam Iudæum, qui secundum legem uolebat iudicare de gentilibus. Communiter ergo nunc de Iudæis & gentilibus agit. Iudæus enim iudicabat gentilem secundum pristinam conuersationem, & gētilis Iudæum. Vterq; autem homo. Si Iudæus gentilem iudicat de idolatria, & multi Iudæorum coluerunt idola. Si gentilis Iudæum de legis præuaricatione, & ipse præuaricator est legis naturalis. *Inexcusabilis*, inqt, *es ô homo omnis q iudicas*. Hic ondit, quia unusquisq; homo naturalit' scit, quāuis se hoc scire nō aduertat, scilicet se à deo secundum actus proprios iudicandum. B Quomodo enim ipse alium peccantē iudicio suo damnaret, si deum ita facturū naturali sensu non uideret. Omnes enim per naturalem legem atq; rationem norunt, & innocentiam præmium, & malitiam mereri suppliciū. Inexcusabilis es, quia tu ipse testis es damnationis tuæ. Nam *in quo iudicio iudicas alterum* ad damnationē, *in eo cōdemnas teipsum*: qm̄ eadem agis tu ipse, quæ iudicas in altero esse damnabilia. Et sicut iudicas de alio, sic potes scire quod deus iudicabit de teipso. Et uere iudicaberis à deo, sicut iudicas alios qui faciunt ea quæ & tu facis: quia scimus quod iudicium dei est secundum ueritatē in eos qui talia faciunt. Nō enim accipiet psonam in iudicio: sed siue maior, siue minor, siue Iudæus, siue gentilis sit quisq;, deus illum uero iudicio, prout dignum fuerit, iudicabit. Notandum quoq;, quod hæc sententia similiter damnandum manifestet etiam nostri temporis quēlibet iudicem, uel ecclesiasticum, uel secularem, qui facit ea quæ in alijs iudicat.

Existimas autem hoc ô homo, qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quoniam tu effugies iudicium dei? An diuitias bonitatis eius & patientiæ & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam benignitas dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum duritiam autem tuam & cor impœnitens thesaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij dei, qui reddet unicuique secun- Matth.16
dum opera eius: his quidem, qui secundum patientiam boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem quærentibus, uitam æternam: his autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt ueritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio, tribulatio & angustia in omnē animam hominis operantis malum, Iudæi primū & Græci. Gloria aūt & honor & pax omni operanti bonū, Iudæo primū & Græco. C

¶ Nos scimus iudicium dei esse in eos qui talia faciunt. Sed tu cum eadē facias, putas te euasurū illud iudiciū? Et hoc est qd' increpatiue dicit, *Existimas aūt hoc ô homo qui iudicas*, id est, iudicio tuo damnas eos, qui talia agunt, *& facis ea, quoniā tu effugies iudicium dei?* Quamuis enim potestatem nunc super cæteros habeas, & non sit qui te in hoc mūdo iudicet, non tamen existimare deum tibi parciturum debes, si male egeris. Putare enim posset aliquis imperitus, quod tanto liberius sibi peccare liceret, quanto diligentius alios à peccato compesceret. *Existimas quoniam iudicium eius effugies*, id est, nunquid tibi de impunitate blandiris, quia deus in præsenti non reddit? *An contemnis diuitias bonitatis eius*, id est, diuitem & copiosam eius bonitatem, quia nunc misericordiæ tempus est, *& diuitias patientiæ eius*, qua peccantes patienter tolerat. *& longanimitatis*, qua diutius illos ad pœnitentiam expectat? D Seuere loquitur Apostolus, quia mala & dura mens non reuocatur nisi terrore. Diuitiæ autem bonitatis dei in hoc manifestantur, quod tanta quotidie in terris mala faciūt homines, & tamen eis deus solem suum producit & pluuias ministrat, aliaq; multa bona largitur, blandiēs ut ad pœnitentiam p beneficia prouocet. Mat.7. Diues esse monstratur & patiētia eius, qui tot & tanta mala facientes patient' sustinet. Diues est & longanimitas eius, quoniam non statim punit eos, sed expectat ad pœnitētiam per multa tempora. Sed has diuitias bonitatis & patiētiæ & longanimitatis cōtemnit, qui non sic utitur eis ad pœnitētiam, ut deus intendit, sed ad uanam securitatem uertit, æstimans deum aut non curare humanas res, aut donare quod differt. An contēnis, inquit, has diuitias, *ignorans*, id est, non cogitās, *quoniam benignitas*, id est, pia misericordia *dei adducit te*, quantum in se est, *ad pœnitentiam*, dum tibi spatium adhuc tēporis indulget? Ipsa te prouocat ad pœnitendum. Sic tu *secundum duritiam tuam & cor impœnitens, thesaurizas tibi iram.* quia durus es & in malitia tua pertinax, de qua nec corde pœnites. Sunt eñ qbus mala quæ agunt, displicent. Sed tu nec in corde pœnitentiam agis, qa nimis induratum est in malitia cor tuum. Et *secundum hāc duritiam tuam thesaurizas tibi iram*, id est, accumulas & reponis tibi uindictam exercendam *in die iræ*, id est, in die ultionis extremæ. *Iram thesaurizas*, id est, in occulto multiplicas tibi, deterius peccādo per indultum temporis spatium. Nam quia conuer-

A ti non uis, etiam spatio temporis accepto, per hoc *mala tua* ad reatum auges, per quod ea diluere *poteras*, si conuerti uelles. ¶ De benignitate *enim* dei iram sibi reprobus thesaurizat, quia *dum* ad pœnitentiam tempus accipit & ad peccandum expendit, ipsum remedium gratiæ uertit in augmentum culpæ. Vnde & omnipotens deus, quia collata remedia conspicit ad culpæ argumentum trahi, ipsam *benignitatem* quam cōtulit, in iudicij * *distributiōem* uertit, ut inde plus feriat, unde modo *amplius* expectat: et quia homo *deserere malum* non uult ut uiuat, augeat unde *moriatur*. *Thesaurizas*, inquit, *tibi iram* uēturam *in die iræ*, id est, in die iudicij, qua deus uidebitur iratus esse reprobis, licet nulla mētis ꝑturbatione moueatur. *& in die reuelationis iusti iudicij*, id est, in qua reuelabitur quod nunc occultum est, iustum iudicium dei, qui tam iuste iudicabit, *ut reddat unicuique secundum opera eius*. Et uere ita unicuique reddet, nam bonis bona, et malis mala. Et hoc est: *His quidem* reddet gloriam, qui sunt boni operis *secundum patientiam*, id est, qui bona operantur, bene utentes patientia dei, uel qui *secundum patientiam* bene operantur, id est, mercedem boni operis sui per patientiam expectant, perdurantes usque in finem in bono et patientia, ut bona faciant & mala tolerent. *His reddet gloriam*, ut fulgeant sicut *sol in regno patris eorum*: *honorem*, *ut sint ei similes sicut Iohannes dicit*: Quia cum apparuerit, similes ei erimus. *& incorruptionem*, id est, immortalitatem. Hæc reddet deus illis, qui sunt secundum patientiam boni operis, *& hoc quærentibus uitam æternam*, id est, illis solummodo, qui ex patientia & bona actione sua nil aliud quàm uitam æternam quærunt. Etsi enim patientiam boni operis ostēdunt, gloriam tamen & incorruptionem non recipient, si intentione cordis uitam æternam non quærunt. Istis quidem gloria dabitur. *Sed his qui sunt ex contentione*, sicut uos qui nunc contenditis adinuicem. *qui sunt ex contentione*, id est, ex ueritatis impugnatione, ubi quod asseritur, *nō ratione, sed animi pertinacia* defenditur. *& qui non acquiescunt* euangelicæ *ueritati* cum eis annunciatur, ut faciant quod ueritas præcipit, *sed credunt iniquitati*, quā diligūt, promittentes sibi impunitatem malorum quæ faciunt. His reddetur *ira*, id est, iusta ultio dei, *& indignatio*, id est, seueritas eius, *tribulatio* de reatu conscientiæ *& angustia* de uana pœnitentia, quando erunt inter se pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gementes. Vel *ira*, id est, pœna, *& indignatio*, quia sibi ipsis indignabuntur, quod male agentes iram dei meruerunt. Huiusmodi *ira & indignatio* dabitur corporibus & animabus eorum in futuro. Et antequam animæ eorum resocientur corporibus, interim ueniet *tribulatio*, quātum ad exteriorem cruciatum: *& angustia*, quantum ad conscientiam, quæ torquebit intrinsecus ipsas animas. Vel post resurrectionem *tribulatio* in corporibus, *& angustia* in animabus. Hæc pœna ueniet *in omnem animam operantis malum*: quia anima prima peccat, & idcirco pœnam principaliter sentit. Superius etiam dictum erat, reprobū thesaurizare sibi iram in die iudicij. Et nunc ne quis putaret quod reprobi usque ad diem illam sine pœna essent, additur, pœnam esse dandam *in omnem animam hominis operantis malum*. Ac si dicatur: Non solum in illa die & deinceps sentiet iram malus, sed & ante. *In omnem animam operantis malum, Iudæi primum & deinde Græci*, id est, gentilis. Iudæus gentili in culpa præfertur, quia præter naturalem legem, & Moysi legem scriptam habuit, ac præuaricatus est. ¶ Iudæus semper ante ponitur, quia primus deum cognouit: & credens, propter Abraam honorificentior est: diffidens autem, peius tractandus, quoniam promissa patribus refutauit. Ostēso autem quod male operantes ex utroq; populo sint puniendi, ostendit econtra quod bene agētes ex circuncisione & præputio sint glorificādi, ideoq; sententiā præmissam repetit: Pœna erit male operanti. Sed *gloria*, id est, splendor clarificati corporis, *& honor*, id est, locus ad dexteram iudicis, *& pax*, id est, omnimoda quies in regno, erit *omni operanti bonum*: nō dico omni qui uidetur operari bonum, sed qui ueraciter operatur quod deus bonum iudicat. *Iudæo primum*. Primum credulitatis tempore, non dignitate. Iudæi enim primo *crediderunt, ac bonū operati sunt*, & postea Græci, per quos signantur gentiles, sed nūc utriq; parē in regno locum beatitudinis habent.

Alias districtione | 1. Iohan. 3 | B | C

Non est enim personarum acceptio apud deum. Quicunque enim sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quicunq; in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. Nō enim auditores legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur.

Deute. 10 | 2. Par. 19. | D

¶ Iure æquiparo Iudæum & gentilem in pœna & gloria, quia deus iudicat non secundum ꝑsonas, sed secundum merita. *Non enim est apud deū acceptio personarum*, sed acceptio bonorum operū. Siue enim Iudæus, siue gentilis, unusquisq; secundum opera sua iudicatur à deo. Et uere deus personam non accipit. *Nam quicunque peccauerunt sine lege*, sicut gentiles, qui legem scriptam non acceperunt: *peribunt sine lege*, id est, non fiet de eis legale iudicium, quia in gehennam sine iudicio præcipitabuntur. *Et quicunque in lege peccauerunt* sicut Iudæi, qui legem Moysi non seruauerunt, *per legem iudicabuntur*, id est, damnabuntur: quia ipsi audient uerba iudicis, ut pereant propter legem eius quam acceperunt ac uiolauerunt. Vel hoc potest hæc sententia intelligi demonstrare, quod quicunque minus peccat, minus punietur: & qui magis peccat, durius damnabitur. *Nam quicunque peccauerunt sine lege*, id est, sine legis transgressione, sicut gentes, scilicet qui minus peccauerunt. *sine lege peribunt*, id est, minus punientur: quia tantum propter peccata sua damnabuntur, non propter transgressionem legis Mosaicæ, quia non habuerunt illam. Et e diuerso *quicunq; peccauerunt in lege*, id est, grauius peccauerunt

Ephe. 6 | Col. 3. | Actu. 10.

A legem transgrediendo, per legem iudicabuntur, id est, atrocius damnabuntur: quia & propter legis prę uaricationem, & propter peccata sua punientur. Et uere per legem iudicabuntur, ut pereant, quia propter solam legis notitiam non saluabuntur, quoniam solo legis auditu non iustificantur, & sine iustitia nemo saluat. Non enim illi qui tantum auditores sunt legis, iusti sunt apud deum, quamuis apud homines æstimentur iusti: sed factores legis iustificabuntur, id est, iusti iustificabuntur. Factores enim legis, utiq; iusti sunt. Ac per hoc tantundem est ac si diceretur: Factores legis creabuntur, non quia erant, sed ut sint, ut uel sic intelligerent etiã Iudæi legis auditores, indigere se gratia iustificatoris, ut possent esse factores. Vel iustificabuntur, id est, iusti deputabuntur. Factores enim legis illi sunt, qui credunt in Christum, quem lex promisit, & de quo Moyses ait: Ipsum audietis tanq̃ me. Sed credere in eum & audire eum, id est, obedire ei, nemo potest nisi donante ipsius gratia.

Deu. 24.

Cum enim gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt, eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationum accusantium aut etiam defendentium in die, qua iudicabit deus occulta hominum secundum euangelium meum per Iesum Christum.

B ¶ Factores legis iustificantur, quia etiam gentes. Et hoc est quod adiungit, cum enim gentes &c. Vel ita dixerat gentilem damnari si male operaretur, & saluari si bene. Sed cum legem non habeat, & quasi nesciat quid sit bonum & quid sit malum, uideretur neutrũ sibi debere imputari. Contrà Apostolus: Etsi non habet legem scriptam, habet naturalem, qua intelligit & sibi conscius est, quid sit bonum uel malum: & ideo credendus est bene uel male operari, & merito saluari uel damnari. Quod non est nisi per gratiam & fidem, quæ renouat naturalem imaginem dei in homine scriptam, sine qua renouatione male operatur & dãnatur accusante eũ cõscientia. Et hoc est qđ ait: gentes quæ legem Mosaicam non habent, naturaliter, id est, naturali ratione suadente, faciunt ea quæ legis sunt, id est, quæ lex fieri iubet, non habentes legem eiusmodi, id est, scriptam, ipsi sunt sibi lex, id est, naturalis ratio est eis lex, qui bona laudantes & mala damnantes, ostendunt opus legis esse scriptum in cordibus suis, id est, firmiter impressum rationi eorum. Nullus enim est qui facit alteri iniuriam, nisi qui fieri nolit sibi. Et in hoc transgreditur naturæ legem, quam non sinitur ignorare, dum id quod facit, non uult pati. Opus enim legis est, non occidere, non mœchari, non furari, non concupiscere, non falsum testimonium dicere, patrem & matrẽ honorare, & his similia facere, unumq; deum creatorem omnium credere. Et hæc omnia naturalis ratio scripsit in corde gentilium. Et ita nouerũt quid agendum esset, & quid uitandum, testimonium reddente illis in die iudicij conscientia ipsorum de his quæ fecerunt: quia ipsi sibi testes erunt bonorum & malorum quæ gesserunt, scientes inde se merito saluari uel damnari. Nec solum conscientia operum, sed & cogitationum malarum uel bonarum, cogitationum dico accusantium inter se inuicem aut etiam defendentium: quia uicissim se accusabunt uel defendent ipsæ cogitationes in cõspectu iudicis, ut cogitationes nostræ omnes uno tempore cõgregatæ, iustum iudicem probent, dum aut accusat nos nostra consciẽtia aut excusat, utrum plura sint peccata an bona opera, & utrum uetera an noua, utrum deleta pœnitentia an nouis sceleribus instaurata. Ita uel accusabunt uel defendent nos cogitationes nostræ, non utiq; illæ quæ tunc erunt, sed istæ quæ nunc sunt in nobis. Cum enim siue bona siue mala cogitamus uelut incerta, sic in corde nostro tam bonarum quàm malarum cogitationum notæ quædam & signacula relinquuntur. Quæ in occulto nunc pectoris posita, in die illa reuelabuntur ab eo, qui solus potest occulta hominum scire. Quarum notarum causas non latere deum, etiam conscientia nostra contestabitur. Et quia non solum opera, sed etiam cogitationes in illo iudicio tam subtiliť exquirent, ideo fidelis quisq; semetipsum debet introrsus discutere nunc, & uehementer ante iudicium examinare, ut districtus iudex eo iam tranquillus ueniat, quo reum suũ discutere appetit, iamq; culpa punitum cernit. Testimonium, inquit, reddente illis conscientia: quoniam conscientia propria sufficit unicuiq; ad testimonium. Conscientia, subaudi tur operũ & cogitationum inter se inuicem accusantium uel etiã defendentiũ. Nõ dicit quod eædem cogitationes accusant & defendant, sed quod uicissim quædam accusant, & quædam defendant contra malignorum spirituum accusationem. Conscientia reddente testimonium in die qua iudicabit deus, uel in die, id est, in luce, cum iudicabit deus occulta hominum, id est, secreta cordis uel peccata latentia, per confessionem non manifestata, iudicabit deus: & hoc secundum euangelium meum, id est, secundum euangelium quod ego prædico. & iudicabit non per seipsum, sed per Iesum Christum: quia pater nõ iudicat quenquam per seipsum, sed per filium, quoniam omne iudicium dedit filio.

Exod. 20

C

Locus obscurior.

D

Iohan. 5.

Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege, & gloriaris in deo, & nosti uoluntatem eius, & probas utiliora, instructus per legem, confidis teipsum ducem cæcorum esse, lumen eorum qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiæ & ueritatis in lege.

¶ Postquam alloquutus est gentium partes, uel communiter de Iudæis & gentibus est loquutus, nunc ad solos Iudæos sermonem dirigit, cupiens eos humiliare, quoniam ex accepta lege

superbiebant, & gentes quasi peccatrices despiciebant. Grauius enim accusat illos peccasse praeuaricando legē. Quasi dicat: Gentilis habet tantum naturalem legem, sed tu si Iudaeus uocaris & legem scriptam habes, maiora dona diuinitus accepisti, & maiora bona debes operari. *Si tu cognominaris Iudaeus*, id est, si à tua cognatione trahis hoc nomen quod ē Iudaeus, non habens nominis significatum, hoc ē, non rei ueritate Iudaeus, sed solo nomine, quod tibi propter dignitatem uendicas à Iuda, qui dignior fuit inter filios Iacob. *& requiescis in lege*, id ē, delectaris in scriptura legis, quia non ē tibi laborandum ad perquirendā ueritatem, sicut gētilibus qui legē non habēt. *& gloriaris in deo*, non eo modo quo postulat gratia, quae non operum meritis, sed gratuita datur, sed uelut qui solus merueris legē eius accipere. *& nosti uoluntatem eius*, id ē, quid ipse uelit ab hominibus fieri: uel uoluntatem eius, de redēptione humani generis. *& probas utiliora*, id ē, de utilibus utiliora scis eligere. *instructus per legem*, quia per naturam multa utilia probantur, p legē uero utiliora, & p gratiam pfectiora. si talis es, *confidis teipsum esse ducem caecorum*, id ē, te posse ducere p uiam iustitiae eos qui non intelligunt quid debeant agere, & te esse lumē eorū qui in tenebris sunt, quod scilicet possis eos illuminare. ¶ *Caecos in tenebris positos*, intelligamus *gentiles, qui & lumine rationis priuati sunt: & si quid sciunt, tamen in tenebris sunt.* *Vel quoslibet mente caecatos & in tenebris ignorantiae constitutos accipiamus*, quorum Iudaeus se nō solum manuductorem, sed & illuminatorē esse gloriatur propter legis notitiam. *Et eruditorē insipientium*, id ē, quod imperitos Iudaeos ponere possit extra ruditatem, qua legē aliquo modo sciunt, sed quomodo eam debeant intelligere, dubij sunt, & inde inter se loquuntur. & *magistrum infantium*, eorum Iudaeorum, qui neq; fari sciunt de legis dubietatibus. *habentem formam scientiae & ueritatis in lege*, ut alijs exemplar scientiae legis sit & ueritatis. Quidam enim habent scientiam & intellectum alicuius libri, & ita sentiunt sicut autor ipse sensit, non tamē habent inde ueritatem, quia nesciunt quomodo sit uerum, nec etiam uerum esse sciunt. ¶ Sed Iudaeus habere se iactat & sensum legis, & scire uerum esse illum sensum legis, ita ut alijs habere uolentibus sit exemplar, tanquam q ex legis litera formam scientiae & ueritatis acceperit. Et quia haec omnia profitetur quidem, nec tamen uere tenet, ideo subiungitur:

Qui ergo alium doces, teipsum non doces? Qui praedicas non furandum, furaris? Qui dicis non moechandum, moecharis? Qui abominaris idola, sacrilegium facis? Qui in lege gloriaris, per praeuaricationem legis deū inhonoras? Nomē enim dei p uos blasphematur inter gentes, sicut scriptum est.

Isai.c.52. Iezec.36.

¶ Quandoquidem ita gloriaris de lege, & alios te docere iactas, *ergo tu qui alium doces, cur non doces teipsum?* id ē, tu dux caecorum, quomodo uiam rectam nō uides? Si enim uideres, per ipsam utiq; ambulares. Tu lumē eorum qui in tenebris sunt, quomodo non abijcis opera tenebrarum? Eruditor insipientium, cur etiam timorem domini, qui est initium sapientiae, reliquisti? Magister infantium, cur puer es sensu? Qui habes formam scientiae & ueritatis in lege, cur nec ipse sequeris, nec alios sequi malo tuo exemplo permittis? Quare non conuenit uita tua doctrinae tuae, & opus tuum destruit fidem tuam? *Qui praedicas non furandū, furaris? Qui dicis non moechandum*, id est, non adulterandum, *moecharis? Qui abominaris idola, sacrilegium facis?* Id est, tuipse facis quod praedicas fieri non debere, dum fidem Christi à lege per malam interpretationē surripis: & legem adulteras, quum ablata ueritate mendacium ponis: ac sacrilegus es, dum Christum, quem propheticus sermo significat, negas. Et cur haec facis? Cur sensum de Christo furaris ex lege? Et cur moecharis, id ē, adulteras, hoc est, mentem tuam falsitate corrumpi facis, contemnendo ueritatē Christianae fidei qua si legitimum uirum, & eligendo mendacium uelut adulterum? Non enim est una moechatio, sed omne quod totū deo debes, si alij quàm deo reddideris, siue amorē, siue timorē, siue seruitium, siue obediētiam, siue spem. ¶ Et ideo grauius ab illo *delinquitur, à quo perfectio praedicatur.* Et tu qui idola detestaris, cur sacrilegium facis? id ē, cur aufers Christum de sacro, hoc est, à lege, negando eum ibi sonari? ¶ Sacrilegium enim uocatur sacri furtum, quia legere uel sublegere, furari dicitur. Sacrilegium quippe ē, uel sacrum de sacro auferre, sicut reliquias de ecclesia: uel sacrum de non sacro, sicut crucem de domo laici: uel non sacrum de sacro, sicut capam laici de ecclesia. Et sacrilegium facit, qui sacrum Christi intellectum à sacra lege tollit. ¶ Sacrilegium enim est in hoc loco proprie, quod in deum committitur, quasi sacri uiolatio uel mandatorum praeuaricatio. Vnde & additur: *Qui in lege gloriaris*, id ē, qui de lege quam solus ex omnibus populis qui sub caelo sunt, accepisse te iactas, *cur deum per praeuaricationem eiusdem legis inhonoras* faciēdo furta & adulteria & sacrilegia? Nam secundum literam multi Iudaeorū hoc fecisse reperiuntur, furta uidelicet & adulteria & sacrilegia. ¶ Figuratur aūt per hunc, quē ita nunc increpat Apostolus, quilibet doctor ecclesiae, qui bona praedicat & mala facit, destruēs moribus, quod astruit uocibus. Cui recte dicitur: *Qui alium doces, teipsum non doces* &c. Deinde probat quod Iudaei praeuaricādo legē inhonorauerint deum. Vere deum inhonoras tu & similes tui. *nam nomen dei*, id ē, gloria & fama nominis dei. *blasphematur*, id ē, uituperatur, *inter gentes per uos*, id ē, per malam cōuersationē uestram. Sicut enim bona uita fidelium, causa est ut deus glorificetur à uidētibus: sic quando illi qui legē dei acceperunt, male uiuunt, illorum praua conuersatio, causa est ut deus blasphemetur. *Sicut scriptum est.* Ideo non apposuit ubi uel quibus uerbis hoc scriptum sit, quia Iudaeis loquebatur, qui legē & prophetas habebāt: & ubi

Eccl.1.

Sacrilegiū quid

A hoc scriptum esset, satis nouerant, uidelicet in Iezechiele, per quē deus de illis qui in Chaldæa tenebantur captiui, conquestus est, dicens: Ingressi sunt ad gētes, & polluerunt nomen sanctum meum, cū diceretur de eis, populus domini iste est, & de terra egressi sunt. Sic tunc ꝑ illos blasphemabatur nomē domini, quod ipi malis operibus suis polluerant in oculis gētium. ¶ Putabant enim gētes quod ea quæ Iudæi faciebant, placerēt deo ipsorum, & ideo uituperabant eum. Similiter & ꝑ eorū nequitiā, qui tēpore quo Paulus hęc scribebat, dispersi inter gentes erant, blasphemabatur deus à gētibus. ¶ Sic & nunc per nonnullos religionis professores, dum prauitatis exēpla de se ostēdunt, blasphematur plerunque deus ab imperitis & secularibus.

Iezec. 36.

Circuncisio quidem prodest, si legem obserues. Si autem præuaricator legis sis, circuncisio tua præputium facta est. Si igitur præputium iustitias legis custodiat, nonne præputium illius in circuncisionem reputabitur, & iudicabit id quod ex natura est præputium, legem consummans, te qui per literam & circuncisionem legis præuaricator es? Non enim qui in manifesto Iudæus est, neq; quæ in manifesto in carne est circūcisio, sed qui in abscondito Iudæus, & circuncisio cordis in spū, non litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex deo est.

B ¶ Ostenderat legē non ualere Iudæis, & nunc ostēdit nec circuncisionē illis prodesse. Probauerat eos non posse gloriari de lege, quia transgressi sunt eam, id est, moralia præcepta eius. Possent ipsi respondere, dicētes: Quamuis ipsa lex non ꝓficiat nobis, quia transgressi sumus illam, sicut tu dicis, tñ de circuncisione possumus gloriari, quia per eam præcellimus gētes incircuncisas. Et Apostolus: *Circuncisio quidem prodest, si legem obserues*, id est, cum obseruantia moralium præceptorū in sìdefactorū. *Sed si sis præuaricator legis*, sicut es, ut probauimus, id est, si quod circuncisio exigit, non impleas, tunc *circuncisio tua* carnalis, de qua multum gloriaris, *facta est præputium*, id est, plus nō ualet tibi q̄ si circūcisus nō esses. Prodest, inquit, suo tempore circuncisio, quia Iudæum facit uiuere & nō exterminari. Prodest circuncisio, quia facit in lege esse. Prodest, quia obediēdo deo facit signum futuræ ueritatis, dum populus rudis sub timore custoditur. ¶ Carnis enim circūcisio, uerā cordis circuncisionē præsignat. Et ideo ante saluatoris aduētum, ꝓdest carnalis circuncisio, *si legem obserues*, id est, si & moribus circuncidaris. Non enim alia intelligitur esse uera circuncisio, q̄ animæ purgatio & uitiorū abiectio. Et idcirco ꝓdest carnis circuncisio, si & mēs ꝑ obseruantiam moraliū præceptorū legis circuncisa sit. Signum prodest, si res adsit. Cæterū signum sine re superfluum erit. Hoc est enim quod subdit, quia *si præuaricator legis sis, circuncisio tua præputium facta est*: quoniā cum sis carne circuncisus, opere es incircuncisus. ¶ Similiter dici potest Christiano: Baptismus prodest, si euangelium obserues. Si autem præuaricator legis sis, id est, euāgelij, baptismus tuus nihil tibi ualebit. ¶ Sic & monacho: Cuculla prodest, si regulam obserues. Si autem præuaricator regulæ sis, cuculla tua inutilis facta est. Deinde infertur à contrarijs sic: Quandoquidem si præuaricator legis fueris, circuncisio tibi non plus prodest, quàm præputium: igitur si præputium obseruet legem, tantundem prodest ad salutē, quantum circuncisio cum obseruatione legis. Et hoc est: *Si præputium*, id est, gētilis qui in præputio carnis ad fidē Christi uenit, *custodiat iustitias legis*, id est, præcepta moralia, per quæ iustificatur homo, sicut Non mœchaberis, Non concupisces, Honora patrem & matrē, & Diliges proximum tuum sicut teipsum, *nonne præputium illius reputabitur in circuncisionem?* id est, nonne ipse habens præputium, æquiparabitur Iudæo habenti circuncisionem cum legis obseruatione? id est, non oberit ei præputium habere, si legem spiritaliter obseruet, sed in filijs Abrahæ reputabitur: & quod circuncisio facit Iudæo legem obseruanti, idem faciet ei præputium, postquam cum fide præcepta legis obseruabit. Et nō solum æqualis erit Iudæo, sed etiam Iudæum iudicabit, non potestate iudicij, sed comparatione facti melioris. *præputium*, id est, præputiatus. *consummans*, id est, complens *legem*, *te o Iudæe, qui per literam & circuncisionem es præuaricator legis*. Præputium, inquam, quod est ex natura, id est, quod ita permanet ut natura dictauit, nec circuncidendo resecauit quod sibi natura dedit, illud præputium custodiendo naturalem legem, quam tu præuaricaris in litera, *iudicabit te*, id est, comparatione sui iudicabilem te ostendet. ¶ Ita secularis uir, si religiose uixerit, condemnabit respectu sui eum, qui religionis habitum & professionē habet, nec tamē religiose uiuit. Dixi quod circūcisio tua præputium facta est, & præputium gētilis in circuncisionē reputabit. Nec immerito: *Nō enim est uerus Iudæus ille qui in manifesto Iudæus est*, id est, in uocabulo & natione & legis obseruantia carnali, neq; est uera circuncisio illa, *quæ in manifesto*, id est, quæ corporeis oculis uideri potest *in carne*, id est, in cutis ablatione: sed ille est uerus Iudæus, *qui in abscondito Iudæus est*, id est, in secreto cordis confitēs & laudans deum, & illa est uera circuncisio quæ est cordis. Antiqui patres & circuncisionem carnis habebant proptē signaculum fidei, & circuncisionem cordis proptē ipsam fidē. Sunt ergo Iudæi in circuncisione carnis, & sunt Iudæi in circuncisione cordis. ¶ Ab his patribus degenerantes isti qui in nomine gloriantur & facta ꝑdiderunt, remanserunt in carne Iudæi, & in corde pagani. Qui idcirco maxime Iudæi sunt appellati, quia Iudas unus erat ex duodecim filijs Iacob, & de tribu eius regnū ueniebat Iudæis, sicut & ipse Iacob ꝓphetauerat, dicēs: Nō auferet sceptrū de Iuda & dux de femoribus eius, donec ueniat qui mittendus est. Nunq̄ ergo post Dauid habuerunt regē

Exodi. 20

D

Gen. 49.

A Iudæi, nisi de tribu Iuda, donec Christus ueniret, qui & ipse de tribu Iuda nasci dignatus est, utpote uerus rex. Herodes enim, sub quo dominus natus ẽ, primus ex alienigenis regnauit in Iudæa. Itaque ipso iam ueniente dño, euersum est regnũ Iudæorum & sublatum ab eis. Modo non habent regnum, quia noluerunt cognoscere regem uerũ. Qui ergo à Iuda, de cuius stirpe regem habebant, uocabantur Iudæi, uideamus si iam hoc nomine sunt appellandi. Ipsi enim uoce sua abdicauerunt se ab isto nomine, ut Iudæi non sint digni appellari, nisi tantum carne. Cum enim sæuirent in Christũ, qui de Iuda & de Dauid rex eis datus fuerat, ait illis Pilatus: Regem uestrum crucifigam? At illi: Non habemus regem nisi Cæsarem. Si non habebãt regem nisi Cæsarem, ablatum erat sceptrũ ex Iuda. Et si ablatum erat sceptrum ex Iuda, iam uenerat qui mittendus erat, & illi uirtutẽ Iudaici nominis perdiderant. Illi aũt uere sunt Iudæi, qui Christiani facti sunt ex Iudæis. Cæteri uero Iudęi qui in Christũ non crediderunt, etiã nomẽ ipsum perdere digni fuerũt. Iudæa ergo uera, Christi ecclesia est, credens in illum regem, qui uenit ex tribu Iuda per uirginem Mariam. Recte itaq; dicit Apostolus non uere Iudæum esse, qui in manifesto Iudæus est, neque ueram, quæ in manifesto in carne circuncisio est, sed eum *qui in abscõdito Iudæus est, & eam circuncisionem, quæ est cordis in spiritu, non in litera*, id est, ut secundum spiritum, nõ secundum literam lex intelligatur. Circũcisio cordis, est uoluntas pura ab omni illicita concupiscẽtia. Quæ circũcisio nõ fit litera docẽte & minãte, sed spiritu adiuuãte & sanãte. *Cuius*, circuncisionis uel Iudęi, *laus non ex hominibus, sed ex deo est*, qa nõ ex inani uocabulo laudatur ab hominibus, sed ex intima ueritate à deo, qui per suam gratiam præstitit ei, unde laudari possit & dicere, In domino laudabitur anima mea. Nam etiamsi homines talem Iudæum uel talem circũcisionem laudent, laus illa non ex hominibus est, sed ex deo, id est, nõ ex humanis meritis, sed ex dei gratia. Non enim iure quisquam laudari potest solis suis meritis, si ei gratia superna defuerit: sed cuicunque gratia illa affuerit, hunc uere laudabilem facit. Sic & nonnulli gloriantur apud homines de exteriori habitu religionis, qui tamen intus non habent quod foris ostendunt: alij uero moribus sunt religiosi, qui uestem non gerunt religionis: nec ab hominibus laudantur quasi religiosi, sed à deo, qui nouit quod sunt.

Iohan. 19. B Psalm. 33

CAPUT .III.

QVid ergo amplius ẽ Iudæo? aut quæ utilitas circuncisionis? Multum per omnem modum. Primum quidem quia credita sunt illis eloquia dei. Quid enim si quidam illorum non crediderũt? nunquid incredulitas illorũ fidẽ dei euacuauit? Absit. Est autem deus uerax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: Vt iustificeris in sermonibus tuis, & uincas cum iudicaris.

Iohan. 3. Psal. 50. C Eccl. I.

¶ Dixerat Apostolus quod circuncisio, si legẽ seruet, utilis est: si uero præuaricetur, in præputium uertitur: & econtra, si præputium impleat legem, reputatur in circuncisionem. Nunc autem quia uidet quod sibi possent obijcere Iudæi, Ergo nihil est amplius nobis quàm gentilibus, & sic deus superflue fecit nos circuncidi, ipsemet ponit illam obiectionem, ostendendo quid illis sit maius quàm gentilibus. Quandoquidem circuncisio p̃uaricans legem, fit præputium: & præputium cõsummans legem, reputatur in circuncisionem, id est, Iudæus fit gentilis, & gentilis Iudæus, *ergo quid amplius est Iudæo*, qui dicit peculiaris populus dei, quàm gentili, qui dicitur canis immũdus? *aut quæ utilitas est circuncisionis*, id est, quid consequutus est de circuncisione? Huic interrogationi uel obiectioni respõdetur, quia *multum* amplius Iudæo secundum priora tempora, & hoc *per omnem modum*, id est, per corporalem & spiritalẽ modum. In utroque enim modo fecit deus multa Iudæis, quæ gẽtilibus non fecit: & ita secundum priorem statum sunt digniores, sed nunc in fide non excellentiores. Corporali modo pluit illis mãna in deserto, & introduxit eos in terram promissionis, ac magnis opibus ditauit: spiritali quoque modo benefecit eis, dans illis notitiam sui, & aperiens uoluntatem suam, & iustificans eos per fidem uenturi redemptoris. *Primum quidem*. Quasi dicat, Vt alia minora de temporalibus prætermittam, hoc primum & præcipuum pono, *quòd eloquia dei*, id est, lex & prophetæ *illis* ut amicis *sunt credita*, per quę intelligerent de futura incarnatione sapientiæ dei & redemptione hominum. Vel credita sunt ab illis, quia nos credimus ueras esse scripturas, quas illi tradiderunt nobis, & à nulla alia gente libros diuinę autoritatis recepimus. Siue credita sunt ab illis. i. ipsi ea crediderunt, quæ prophetæ & lex de Christo p̃dixerãt: & ita facilius receperunt Christũ, quem in ipsis eloquijs intelligebãt p̃missum. Et uere *credita sunt illis*, hoc est, illi ea crediderunt. *Quid enim obest, si quidam illorum non crediderũt?* Vel ita: Vere plus habuerunt in eo quod deus credidit illis eloquia sua, quoniam propter hęc Christus ad eos uenit, & ad fidem primos adduxit. Quid eñ obfuit, si quidã illorũ nõ crediderunt? *Nunquid incredulitas illorum fidem dei euacuauit*, id est, inanem fecit fidem dei, qua credũt homines in deum? *Absit*, ut euacuaret eam. Non eñ ideo minus factum est credentibus, si alij credere noluerunt: nec fides propter eos uacua remansit, sed repleta est credentibus. Vel fides dei est fides promissionis, quam fecit Abrææ de Christo & multitudine spiritalium filiorum. Et si quidam Iudæorũ non crediderunt, nunquid incredulitas illorum euacuauit fidem dei? id est, nunquid uacuam & inexpletam fecit p̃missionẽ dei? Absit hoc ab humanis cordibus, ut diuinam promissionẽ putẽt euacuatam. Licet eñ aliqui fuerunt increduli, tamen alij

D

crediderunt, in quibus completa eſt ueritas pro/
miſſiōis. Non eſt euacuata fides promiſſionū dei,
ſed deus eſt in promiſſionibus ſuis uerax, quoni/
am ueraciter illas adimplet. *Deus* quidem *uerax eſt*,
in omnibus quę loquitur, *ſed omnis homo eſt mēdax*. Pſalm. 115
Hoc addit, ut appareat ꝓmiſſionem dei factam
eſſe & completam, non propter aliquam homi/
num dignitatem, ſed propter miſeriam, ut gratia
detur indignis, & commendatior ſit gratia. Deus
dicitur uerax, id eſt, inuariabilis tam in eſſentia ꝙ
in promiſſis. Homo autē mendax, nec uerum eſſe
habens propter peccata defluens. Omnis nanq;
homo mēdax eſt, id eſt, humana natura ſic eſt ex
primitiuo caſu corrupta, ueneno ſerpētis infecta,
ut ſine mēdacio peccatorum non exiſtat in hoc
ſeculo. Non enim ſolūmodo uerbis, ſed & factis
eſt mendax. Omnis homo, inquantum homo eſt,
eſt mendax. Sed nonnulli qui per gratiam dei ſu
pra homines fiunt, etiam ueraces per eādem gra
tiam efficiuntur. Quibus de cauſis fidem ſuam de
us non permiſit euacuari, tum propter ſuam im/
mutabilem ueritatem, tum propter uenialem ſta
tum humanæ fragilitatis, quæ poſtquam à ueri/
tate decidit, ſine peccatorum mendacio non pōt
exiſtere. Ita eſt deus uerax, & homo mēdax, *ſicut* Pſalm. 50
ſcriptum eſt in pſalmo, *ut iuſtificeris in ſermonibus tuis*.
Quaſi diceret Pſalmiſta: *O domine, pronunciaſti*
quidem ſine perſonarum acceptione te in pecca/
tores uindicaturum: et dum nunc mihi remittis,
propitiationem tuam mendacium iudicant. Sed
uincis, dum iudicaris iniuſtus eſſe remittēdo pec/
cata mea: quia dum homo ipſe culpam in ſe lamē
tando perſequitur, indulgentia pietatis tuæ nō in
iuſta eſſe probatur. Dum in me reatum arguis ꝑ
prophetā, probas te habere de noſtris operibus
curam, & uincis eos qui te incurioſum humanorū
actuum iudicabant. Sicq; tu uerax eſſe probaris,
homines autem mēdaces. Peccaui, & malum co
ram te feci, ut tu mittendo filium tuum de ſtirpe
mea, ſicut promiſiſti, iuſtificeris ſermonibus tuæ
promiſſionis, id eſt, iuſtus & uerax eſſe compro/
beris, non dimittendo propter iniquitatem meā
quin filium tuū, ſicut loquutus es, ex ſemine meo
carnem ſuſcipere facias ut mundum redimat. *Et*
uincas implendo promiſſa, *cum iudicaris* non debe/
re implere propter peccata mea. Iuſtificeris in ſer
monibus tuis, implēdo illos. Iuſtitia enim ſermo/
num eſt ueritas, & uincas reprehenſores tuos mē
daces, cū iudicaris ab illis iniuſtis, dum mihi par/
cis & dignum me tua promiſſione facis. Hanc li/
neam Apoſtolus ſequitur nunc, quaſi dicens: Vel
tranſgreſſi quidem Iudæi fecerunt nomen domi/
ni blaſphemari, ut diceret: Hæc erat illa gens ſan
cta & populus electus, qui ſe nūc trāſgreſſione &
inexpiabili ſacrilegio & crimine impietatis inuol
uit: ecce per ſcelus eorum uacuata ſunt promiſſa
dei. Sed non ita eſt. Nam ſi tranſgreſſores à gratia
exciderūt, ueridicam domini promiſſionem obe
dientia fidelium conſequitur. Ac ſic confuſis il/
lis, qui eloquia diuina in irritū adducta iactabāt,
iuſtificatur deus in ſermonibus ſuis, & uincit cum
iudicatur, dum gratiam ab incredulis repudiatā,
credentibus confert.

**Si autem iniquitas noſtra iuſtitiam dei cō/
mendat, quid dicemus? Nunquid iniquus
eſt deus qui infert iram? Secundū hominē
dico. Abſit. Alioquin quomodo iudicabit
deus hūc mundum? Si enim ueritas dei in
meo mendacio abundauit in gloriam ipſi/
us, quid adhuc & ego tanquam peccator iu
dicor? Et non ſicut blaſphemamur, & ſicut
quidam aiunt nos dicere, faciamus mala ut
ueniant bona, quorū damnatio iuſta eſt.**

Dixit quod dominus eſt uerax, & omnis ho/
mo mendax, quod indignis dat bona, in quo ap/
paret commendabilior eius iuſtitia & gratia. Vn
de peruerſus aliquis dicēs deum uti malis quaſi
inſtrumento ad gloriam ſuam, ex eo deducit ut
dicat iniquum deum, qui peccata punit quæ ſibi
proſunt. Quod Apoſtolus remouet. Vertitur enī
hoc loco duarum ratio perſonarum, id eſt, cuiuſ/
libet imperiti male interpretātis, & Apoſtoli re
fellentis. Nam propter ſententiam, qua dictum
fuerat, ut iuſtificeris in ſermonibus tuis, & uincas
cum iudicaris, uidebatur ei pars diuerſa reſpōde-
re: O Apoſtole, magnum peccatis noſtris ſolatiū
cōtuliſti, dicendo quod iuſtificetur deus innume
rorum *indulgentia delictorum, quia* iniuſte pec/
cata noſtra puniūtur, *quæ ad manifeſtandam dei*
patientiam beneuolentiamq; proficiunt. Et Apo/
ſtolus: Deus quidem iuſtificaī in ſermonibus ſuis.
Sed *ſi iniquitas noſtra* ſicut tibi uidetur, *commēdat iu
ſtitiam dei*, id eſt, maiorem declarat, dum remittit
aut iudicat, *quid dicemus* ſubaudi, de hoc inconue/
nienti quod inde oritur? Scilicet, *nunquid iniquus eſt
deus qui infert irā?* id eſt, pœnam propter peccata,
id ē, tūc eſt iniquus, ſi nos punit propter peccata
noſtra, quæ illius gloriam augent. *Secundum homi-
nem dico*, id eſt, ſecūdum carnalem ſenſum, qui de
ſuperiori ſententia tam imperite ſentis. Qua enī
iuſtitia damnabit iniuſtitiam, ſi iuxta opinionem
tuam humana *iniquitate ſit iniuſtior? Sed abſit*, ut
putetur *iniquus dum peccatores punit*. Non er/
go *iniquitas* noſtra iuſtitiam eius cōmendat, nec
eum peccata, ſed bonorum operum geſta glori/
ficant. Et ideo peccata iuſte ulciſcitur, qui ſanctis
operibus pie delectatur. Vere non eſt iniquus fe
riendo peccatores. Nam *alioquin*, id eſt, ſi alio mo
do eſt, ſi hoc non eſt quod non ſit iniquus, *quomo-
do iudicabit ipſe deus hūc mundum?* Repugnat enim ut
ſit iniquus & iudex fiat, cum oīs iudex ſit æquus.
Non poteſt ergo iudex eſſe, ſi iniquus eſt, *inferē/
do* peccantibus iram. Reſtat igitur eſſe eum iuſtū
& æquum in ultione peccatorū, ac per hoc iuſte
iudicaturū, cum bona bonis & mala malis reddi
derit: quia non profuerunt ad commendandam
iuſtitiā eius iniquitates noſtræ, ſicut dicebas, nec
glorificatus eſt per eas. Adhuc autem reſpondet
Apoſtolus prædictæ obiectioni, probans qđ in-
iquitas noſtra iuſtitiam dei nō glorificat, nec *ipſe*
eſt iniuſtus ſi punit. Vere ita eſt. *Nam ſi ueritas. i. iu*

A stitia dei in meo mendacio, id est, per meum peccatū abundauit, id est, creuit in gloriam ipsius, hoc est, si mēdacium peccati mei fecit crescere ueritatem iustitiæ dei, ut gloria eius per hoc magis dilataretur secūdum opinionem tuam, quid adhuc, postquam ita peccando, secundum te glorificaui deum, etiam ego iudicor nūc ab eo, non solum in futuro tanquam peccator, quod non sum, si peccata mea glorificauerūt deum? ¶ Iniquitas, est genus siue totū: mendacium uero, species siue pars iniquitatis. ¶ Similiter iustitia, genus est uel totum: ueritas autem species siue pars iustitiæ. ¶ Et idcirco ueritas pro iustitia est posita, quoniam omnis ueritas est iustitia: mēdacium autem pro iniquitate uel pro peccato, quia omne mendacium est iniquitas uel peccatum. Quid adhuc, inquit iudicor, si mendacium iniquitatis meę, secūdum quod tu putas, glorificauit deum? Et quid, id est, cur, non facimus mala ut ueniant bona, id est, cur non assidue peccamus, ut deus assidue dimittat & laudabilior fiat? sicut blasphemamur, id est, sicut à peruersis hominibus imponitur nobis hoc sentire, & sicut quidam aiunt praui nos dicere, id est, prædicare, Faciamus mala ut ueniant bona. Hoc non dicebant apostoli, sed dicebāt, quia ubi abundauerat peccatū, superabūdauit & gratia. ¶ Sed peruersi homines occasione uerborum huiusmodi, asserebant eos dicere, faciamus mala ut ueniant bona, ut autoritate prædicationis apostolicæ peccata sua fouerent & defenderent. Quorum damnatio est iusta, quia iuste damnabūtur, qui sibi in peccatis suis inimica securitate blandiūtur, & ex uerbis apostolorum in malis suis confirmantur. Potest & aliter intelligi discussa sententia: Vere deus si infert iram malis, nō est iniquus. Nam si aliter est, quid adhuc etiam post conuersionem ego, qui nunc tantus apostolus sum, iudicor à uobis tāquam peccator, id est, tanquam qui peccaui in persequutione fidelium? Hoc est, si deus malis iuste irā non infert, cur magnitudinem iniquitatis meæ iudicatis ad pœnā? Dico quia iudicor, & merito, si ueritas dei abundauit, in meo mendacio, id est, si mendacium infidelitatis & negationis meæ à deo magnum fuit, ut ueritas diuinæ promissionis & fidei commendabilior inde fieret in gloriam ipsius. Hoc est dicere: Merito iudicor, utpote peccator, quia ueritatem Christianæ fidei negabam, & ueritatem supernæ promissionis exinanire laborabam persequendo fideles: & tamen ueritas ipsa fidei uel promissionis, per sæuitiam meam clarior facta est in his, q̃s martyrizaui, sicut in Stephano. Et cum ego de his merito iudicer, constat quia deus non est iniustus, dum peccatores in iudicio damnat. Et non est ita de nobis, sicut blasphemamur, id est, iniuste & falso uituperamur, & sicut quidam, non nominandi aiunt nos dicere, id est, alijs prædicare, faciamus mala, id est, peccemus, ut ueniant nobis à deo bona, id est, ut deus remedia suæ misericordiæ nobis tribuat condonando peccata. Quorum, id est, eorū qui talia de nobis garriunt, iusta est damnatio, id est, iusto dei iudicio tales dānantur, nec est deus iniquus dum infert eis iram.

iniquitas / mēdacij

Roma. 5.

B

C

Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaquā. Causati enim sumus Iudæos & Grecos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquam, non est intelligens, non est requirens deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, uenenum aspidum sub labijs eorum. Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, uelo ces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio & infelicitas in uijs eorum, & uiam pacis non cognouerunt, non est timor dei ante oculos eorum.

Psal. 13.

Isa. 69.

¶ Quia multū per omnem modum Iudæo fuisse amplius, quàm Græco dixerat, ideo nunc Iudæi uolebant se præferre gentilibus, quasi qui per præcedentia iustitiæ opera meruissent ad gratiam uocari. Sed ipse arrogantiam eorum deprimēs, ostēdit eos fuisse peccatores, sicut & gētiles. Quandoquidem in priori statu multum fecit deus per omnē modum amplius Iudæo quàm Græco. Igitur quid ex hac re uidetur esse consequens, est inde consequens, quia præcellimus eos, id est, Græcos in gratia noua, quam nunc percepimus. Nequaquam est inde consequens, quod nos Iudæi præcellamus eos & digniores eis simus: quia & nos, sicut & illi, peccauimus. Nam causati sumus, id est, multis causis & ratiōibus iam monstrauimus, Iudæos & Græcos omnes ante gratiam istam sub peccato esse. Et ideo nullus præcedit alium. Superius ostendit gentiles sub peccato esse, cum diceret, Tradidit illos deus in desideria cordis eorum &c. Iudæos autem, ubi dixit, Qui prædicas nō furandum, furaris? qui dicis non mœchandū, mœcharis? &c. Ita diximus eos sub peccato esse sicut scriptum est de Iudæis, de quibus minus uidebatur, quia non est iustus quisquam eorum, quoniam ex operibus legis sine gratia nemo iustificatur. nō est intelligens, quia nullus eorum scripturas sanctas intelligit uel CHRISTVM, nec per uerba, nec per miracula deum esse intelligit. Non est requirens deum, quamuis CHRISTVS deus uenisset eos quærere, ut ad æternam eos patriam reduceret, tamē nullus eorum requirit eum, cum iam sit quæsitus ab eo. Hoc enim de illis dictum est, qui nondum uenerunt ad CHRISTVM. Non est requirens deum, uel Iudæus, uel gentilis quisquam, ut scilicet quærat ac requirat quomodo uoluntatem eius impleat, quatenus ad inuentionem uisionis eius pertingere mereatur, sed omnes declinauerunt, id est, deorsum ab eius requisitione se retraxerūt, ponentes cor in infimis, & occupātes solicitudinibus corporis. Et simul oēs facti sunt inutiles, id est, nihil utilitatis sibi conquirentes: quia non solum gentiles, sed & Iudæi, qui

D

A per legem sine CHRISTO uoluerunt saluari, frustra laborauerunt. Non est qui facit bonum, cum Iudæos præuaricatio mandatorum, gentes uero naturæ lex uiolata condemnet. Et ideo etiam nõ est inter eos qui faciat bonum, quia quicquid fit si ne fide Christi, nequaquam est bonum, quamuis bonum uideatur esse. Non est usq; ad unum, id ẽ, nec unus ex eis qui faciat bonum, quia siquis per singulos eorum numerando & inquirendo usque ad unum transeat, non inueniet qui operetur bonum. Vel non est in omnibus qui faciat bonũ usque ad unum, id est, donec ueniatur ad eum qui unus & singularis est, id est, ad Christum, cui nemo comparari potest. Christus enim tantummodo facit bonum, & in se & in suis. Non est ex eis qui faciat bonum, sed omnes ipsi multa mala faciunt. *Nam guttur eorum est sepulchrum patens*: quia sicut ex patenti sepulchro exit nimius fœtor putrefacti cadaueris, sic ex aperto gutture eorum exit ꝑ mala colloquia fœtor putentis conscientiæ ipsorum, ut inficiat & corrumpat mores audiẽtium. Clausum enim sepulchrum esset guttur eorum, si pudor eos adhuc cohiberet, ne internum fœtorẽ mortuæ suæ animæ foras in publicum loquendo proferrent. Sed patens sepulchrum est guttur eorum, quia quod in malis ultimum est, uerecundiam perdiderunt, ut iam publice crimina sua loq non erubescant, sed guttur suum impudẽter aperiant, & ex eo fœtorem mortuæ animæ circunstantibus proferant. Et etiam linguis suis suauia & blanda uerba humiliter depromentes, *agebant dolose*, quoniam alia proferebant ore, & alia meditabantur in corde, iuxta illud: Loquũtur pacem cũ proximo suo, mala autem in cordibus eorum. In uerbis habebant bona, *sed uenenum aspidum erat sub labijs eorum*, id est, insanabile odium latebat sub dictis eorum. Aspidum quippe uenenum perniciosius est quàm cæterorum serpentium, ideoq; per illud pessima designatur malitia. Et uenenum aspidum tegit sub labijs eorũ, qui blanda loquũtur, sed morsu uenenati uerbi fraudulenter animam audientis necant, sicut detractores, sicut poetæ, sicut quilibet seductores. Hostes enim sunt animarum, licet se fingant amicos: & idcirco per malitiam fraudis eas ueneno suo inficiũt, ut interficiant. *Quorum os* etiã *maledictione plenum est & amaritudine*, quia non solum fictis uerbis blandiũtur, sed etiam alijs pleno ore maledicunt & amara loquuntur. Hæ sunt enim artes pessimorum hominum, ut alijs adulentur, alijs maledicant: & alijs blandiantur, alijs amara loquantur. Nec dicũtur habere maledictionem & amaritudinem in ore, sed os eorum plenum esse fertur maledictione & amaritudine, ut abũdantia maledictionis & amaritudinis in ore ipsorũ monstretur esse. *Pedes* quoque *eorum sunt ueloces ad effundendum sanguinem*, quia cito currunt ad perpetrandum homicidium. Vel pedes, id est, affectus, eorum sunt ueloces, id est, parati & festini ad effundendum sanguinem, quia ex deliberatione faciunt homicidia. *Contritio & infelicitas est in uijs eorum*, quia tam ipsi quàm omnes

Psalm. 13.

B

Psalm. 28.

C qui in uijs actionum ipsarum ambulant, conterẽtur gehennalibus supplicijs, & felicitate carebũt supernæ beatitudinis. Et hoc ideo, quia *non cognouerunt uiam pacis*, id est, uiam iustæ actiõis, qua per uenirent ad quietem perpetuæ pacis. Nec mirũ, si nescierunt uiam qua tenderent ad æternam pacem, quia *timor dei* qui est initium sapientię, *non est ante oculos cordis eorum*. Nam quia initium sapientiæ abiecerunt, ad prouectum sapientiæ nequaquam peruenerunt. Sicq; superbia qua timorem dei ab intuitu suæ mentis remouerunt, fecit ut uiam pacis ignorarent, & uiam mortis ambularẽt. Hæc de prauitatibus infidelium Iudæorum atq; gentilium, autoritate ꝓphetica locutus est Apostolus, ut maxime Iudæos, qui de legis operibus gloriabantur, conuinceret multis peccatis irretitos fuisse. Non autem putandum est, eum ex solo tertiodecimo psalmo ista posuisse, neque enim habetur in Hebræo simul ita per ordinẽ, sed potius ex diuersis psalmis, & ex libro Isaiæ coniunxisse. Nam q̃d ait, Quia nõ est iustus quisquã, nõ est intelligẽs, non est requirẽs deũ, omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, nõ est qui faciat bonũ, nõ est usq; ad unũ, ex tertiodecimo psalmo sumpsit. Quod aũt subiecit, Sepulchrũ patẽs est guttur eorũ, linguis suis dolose agebãt, in quinto psalmo legitur. Quodq; mox addidit, Venenum aspidum sub labijs eorum, centesimi tricesiminoni psalmi est. Rursumq; quod ait, Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, de nono psalmo sumptum est, ubi singulariter dicitur: Cuius maledictione os plenum est & amaritudine. D Quod autem sequitur, Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, contritio & infelicitas in uijs eorum, & uiam pacis non cognouerunt, in Isaia reperitur. Et iterũ quod in fine dicitur, Non est timor dei ante oculos eorum, in tricesimiquinti psalmi principio sic est: Dixit iniustus ut delinquat in semetipso, non est timor dei ante oculos eius. Nec in hoc cuiquam uideatur eẽ diuersum, si quod in suis locis numero dicitur singulari, ab Apostolo pluraliter ponitur, q̃ scribebat ad plurimos, & in unũ sensum multa colligebat exempla. Patet itaque non tam Apostolum de Psalmo tertiodecimo sumpsisse, q̃d in Hebraico non habetur, nec in Septuaginta interpretibus, sed in editione uulgata, quàm eos, qui artem contexendarum inter se scripturarũ Apostoli nesciebant, quæsisse aptum locum, ubi assumptũ ab eo ponerent testimonium, quod absque autoritate scripturæ positum in epistola non putabant.

Eccle. 1.

Scimus autem quoniam quæcunque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur, ut omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus deo, quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Per legem enim cognitio peccati, nunc autem sine lege iustitia dei manifestata est, testificata à lege & prophetis, Iustitia autem dei p

A **fide Iesu Christi in omnes & super omnes qui credunt in eum.**

¶ Ne dicerent Iudæi, hæc quæ protulisti, non sunt dicta de nobis, sed de gẽtibus, ostendit Apostolus quia quæ in lege scripta sunt, his qui sub lege tenentur, dicta sunt. Legem appellat hoc loco librum psalmorum, sicut & dñs, ubi ait: Nonne scriptum est in lege uestra, quia ego dixi dij estis? Vel totum uetus testamentum appellauit nunc legem. Quasi diceret: Vos quidem ad alios uultis hæc detorquere, sed nos scimus quia non solum ista, sed etiã omnia quæcũque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur, id est, Iudæis, siue bona, siue mala. Quamuis ergo & in gentibus omnia mala hæc essent, quæ nunc Apostolus propheticis uerbis descripsit, de Iudæis tamen proprie dicta sunt omnia: quia non necesse erat scelera gentium, de quibus nemo dubitabat, propheticis testimonijs astruere, sed potius Iudæorum, qui de transactis operibus iustitiæ gloriari uolebant. Quæcunque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur: quoniam omne quod in lege de gentibus dicitur, etiam ipsum hoc de Iudæis dicitur, quia ipsorum principalis est causa. Omnia quæ lex loquitur, etiam dum pessima flagitia describit, loquitur sine dubio his qui sunt in lege positi, & ad ipsos pertinet quicquid lex dicit, ita ut omne os, non solum gentium, sed etiam Iudæorum, obstruatur, id est, obmutescat, dum non habent unde glorientur, sed omnes sub peccato esse monstrantur. Vel ideo loquitur lex omnia his qui in lege sunt, ut omne os etiam Iudæorum obstruatur,

Psal. 81.
Iohan. 11.

B non inueniens quid de meritis suis iactet, cũ lex dicat: Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt. Et ut subditus fiat omnis mundus deo, ut sciat se sine gratia dei saluum esse non posse, uel certe in confessione peccati speret misericordiam, cognoscens se esse in peccatis. Omnis mundus, id est, omnes homines qui in mundo sunt, non solum gentiles, sed & Iudæi, fiant deo subiecti. Quod debent humiliter facere, quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro, id est, in carne uiuens non iustificabitur ex carnali obseruantia legis coram deo, qui uidet intima cordis, licet coram hominibus uideatur iustificari. ¶ Hic contra eos incipit Apostolus disputare magno diuturnoq́; conflictu, qui gloriabantur in lege, & per legem se iustificari credebant, non per gratiam, docens per ordinem, legem nõ potuisse auferre, sed potius auxisse peccatum quod aufert gratia: quia lex iubere nouit, cui succumbit infirmitas, sicut gratia iuuare, qua infunditur charitas. Et notandum quia nunc legem quinque libros Moysi nominat. Et cuius legis operibus nemo iustificabitur coram deo, quia nihil ad perfectum adduxit lex, quæ timorem pœnæ incussit, non amorem iustitiæ infudit. ¶ Qui enim timore supplicij non amore sanctitatis obseruabat legem, mallet utique non esse quod timeret, ut impune legem ei præterire liceret. Ac propterea licet ipsam legem actibus impleret, & in oculis hominũ iustus appareret, in oculis tamen interni inspectoris erat iniustus: quia quod foris in opere demonstrabat, intus in uoluntate non habebat. ¶ Non dicimus non iustificatos fuisse eos qui fuerunt legi obediẽtes, sed dicimus quia nisi ex gratia iustificati fuissent, non essent uere obedientes.

C Vere ex legis operibus nemo ueraciter iustificatur, quia per legem est tantum peccati cognitio, non consumptio. Prohibet enim lex peccatum, non aufert, & prohibendo ostendit esse malum quod prohibet. Per legem fuit cognitio peccati, & per eam nemo sine gratia iustificatus est: sed nunc in hoc tempore gratiæ est manifestata iustitia dei, quę tẽpore legis fuit operta. Manifestata est sine lege, id ẽ, sine legis auxilio, iustitia, nõ hominis, non propriæ uoluntatis, sed dei. Et iustitia dei, non qua iustus ẽ deus, sed qua induit hominem cum iustificat impiũ. Et ut certius teneatur ista iustitia, testificata est à lege & prophetis, id est, testimonium ei perhibuerunt lex & prophetæ. ¶ Nam lex quidem dum iuberet & minaretur & neminem iustificaret, satis indicauit dono dei hominem iustificari per adiutorium spiritus. ¶ Prophetæ autem, quia id quod prædixerunt, impleuit aduentus Christi. Et hæc iustitia est sine lege, quia deus eam per spiritũ gratiæ credenti confert sine adiutorio legis, id est, nõ adiutus à lege: quandoquidem per legem ostendit homini infirmitatem suam, ut ad eius misericordiam per fidem confugiens sanetur. Dixi iustitiam dei esse manifestatã. Sed hæc iustitia dei est per fidem Iesu Christi, id est, per fidẽ qua creditur in Christum.

D Sic enim ista fides CHRISTI dicta est, qua credimus in CHRISTVM, sicut illa iustitia dei, qua iustificamur à deo. Vtraque enim nostra est. Sed idcirco dei & CHRISTI dicitur, quia eius largitate donatur. ¶ Hæc iustitia quę confertur per fidem, fidesq́; ipsa, occulta inspiratione dei & gratiæ dono infunditur, non labore humano, nec opere ueteris testamenti adquiritur, quia ipsius donũ est ut credamus. Est ergo iustitia hęc super omnes qui credunt, cælitus data, superans merita omnium & Iudæorum & gentilium. Ideo etiam per fidem super eos est iustitia, quæ per legem esse non potuit, quia fides impetrat quod lex imperat.

Non enim est distinctio. Omnes enim peccauerunt, & egent gloria dei, iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in CHRISTO IESV, quem proposuit deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ propter remissionem præcedentium delictorum, in sustentatione dei, ad ostensiõem iustitiæ eius in hoc tempore, ut sit ipse iustus, & iustificans eum qui ex fide est Iesu Christi.

¶ Ideo dixi super omnes æqualiter esse iustitiam per fidem, quia non est distinctio in accipienda illa iustitia, sed siue Iudæus siue gentilis fidem

A habuerit, iustificabit. Vere nō est distinctio utrorunq;, quia omnes & Iudæi & gentiles peccauerunt, uel in se uel in Adam. Quoniam lex siue in paradiso data, siue naturaliter insita, siue in literis promulgata, præuaricata est ab ipsis. *Omnes ergo peccauerunt & egent* adhuc quotidie *gloria dei*, id ē, ut deus magis magisq; glorificetur in eis, tribuendo beneficia gratiæ suæ per remissionem quotidianorum delictorum & multiplicatiōem uirtutū. ¶Non gloria sua egent, ut glorientur quasi de suis meritis, sed egent gloria dei, id est, omnino necessarium ē illis, ut gloria dei dilatetur in ipsis. ¶Si em iustitia ex operibus legis haberetur, iam ipsa iustitia non esset gloria dei, sed potius hominum legem obseruantium. Sed quia per gratiam, nō per legem habetur iustitia, illa iustitia est gloria dei, non hominum, ut quicquid habet homo, non sibi, sed deo ascribat. Gloria dei adhuc egent, iam tamen *iustificati gratis*, id est, sine ullis meritis. Et iustificati non per legem, nec propriam uoluntatē, sed *per gratiam*. Non quod sine uoluntate nostra fiat, sed uoluntas nostra ostenditur infirma per legem, ut sanet gratia uoluntatem, & sana uoluntas impleat legem, non constituta sub lege, nec indigēs lege. ¶Hoc totum idcirco Apostolus loquitur, ne fides ipsa superbire incipiat & dicat: Si ex fide, quomodo gratis? Quod enim fides meretur, cur non potius redditur quàm datur? Sed si quis dixerit, Vt merear iustificatiōem, habeo fidem, respondetur ei: Quid enim habes quod non accepisti? Cum ergo fides impetrat iustificationem, B sicut unicuiq; deus partitus est etiam ipsius mensuram fidei, non gratiam dei aliquid meriti præcedit humani, sed ipsa gratia meretur augeri, ut aucta mereatur & perfici comitante, non ducente: pedissequa, non præuia uolūtate. *Iustificati*, inquit, *per gratiam*, quæ nō meritis redditur, sed gratis datur, propter quod gratia nominatur. Quæ gratia uenit *per redemptionem, quæ est in Christo Iesu*, non in alio aliquo. In eo enim inuenta est redemptio humani generis, id est, in eius sanguine, quæ in nulla alia re poterat inueniri. ¶Non emit nos Christus, quia per naturam ipsius semper fueramus: sed redemit, quia captiui peccato tenebamur. ¶Qui em aliquem redimit, suū docet fuisse quem redimit. Ita Christus nos redemit, quia eius eramus. *Quem* Christum *deus pater proposuit*, id est, longe ante prę ordinauit futuram *propitiationem*, id est, expiationem peccatorum nostrorum: hoc est, ut per eum ipse pater expiaret nos à peccatis, & propitius nobis fieret. Vel *proposuit*.i. in propatulo omnibus illū posuit *propitiationē in sanguine ipsius*.i. ut ipse esset nō solū propitiator, sed etiā ꝓpitiatio, & illā propitiationem haberemus in sanguine eius, qui in remissionem peccatorum effusus est. ¶Nam absq; sanguinis effusione, sicut iste dicit Apostolus, non fit remissio peccatorum, quia uidelicet non nisi ꝑ sanguinem Christi dari ualet propitiatio & remissio peccatorum. In cuius typo quotiescunq; peccata in lege dimitti dicuntur, sanguis hostiæ offertur. ¶Proposuit autem deus Christum propitiationem per fidem, ut qui in eum crederent, ipsi pro C pitiationem hanc haberent. ¶Vel proposuit eum propitiationem per fidem in sanguine ipsius, quoniam aliter non erit ipse propitiatio alicui, nisi credat eum fudisse sanguinem suum pro redemptione generis humani, & subiungat huic fidei bona opera, prout poterit. *Proposuit*, inquit, *eū*, id est, in publico posuit per prædicationem apostolorum, hunc esse propitiationem pro peccatis nostris: & hoc fecit *ad ostensionem iustitiæ suæ*, id est, ut ꝑ eum manifestaret hominibus suam ueram iustitiam, quæ prius latebat, dū putarent homines operibus legis se posse iustificari. Veram ergo iustitiā ostendit in Christo credentibus, & ostendit eam esse suam, non hominum, id est, à seipso datā hominibus, non ab ipsis ortā, nec ex legis operibus habitam. Quam scilicet iustitiam ostendit *propter remißionem præcedentium delictorum*, id est, ut remitteret delicta quæ præcesserant non solum in gētilibus, sed etiam in Iudæis, qui ueram iustitiam necdum nouerant. Omnes enim peccauerunt. Sed ꝑ ostensionem suæ iustitiæ placuit deo, ut remitteret illis præcedentes culpas, & iustificaret eos ut deinceps iuste uiuerent. ¶Præcedētia enim ob hoc Apostolus determinauit, ne quis intelligeret illa esse remissa, quæ post acceptam gratiam committit. Præcesserunt delicta, & hoc factum est, *in sustentatione dei*, qui nō statim percussit delinquētes, sed diu patienter sustinuit, ut ad pœnitentiam cōuerteret. Sustentatione dico, prærogata *ad ostensionem iustitiæ eius*, id est, ad hoc longanimiter sustinuit eos, ut tandem cōuersis ostenderet iustitiam su D am *in hoc tempore* gratiæ, quam prioribus temporibus nō manifestauerat, dum putarent homines se per seipsos posse iustificari. Ad hoc inquā sustinuit & iustitiā suam qua iustificari possent homines, ostendit, *ut sit ipse iustus*, id est, iuste agens oīa. Iustum nanq; fuit, ut qui in futuro seculo iudicaturus est singulos secundum opera eorum, in isto seculo patiēter eos sustineret, & quid agere deberent illis ostenderet. Iustus ergo est in hac sustentatione & iustitiæ ostensione, quoniam omnia q̄ facere debuit, fecit. Et per hæc etiam est *iustificans eum qui est ex fide Iesu Christi*: quia dū sustinet, & iustitiam suam ostendit, infundit ipsam iustitiam cordi credentis. Non iustificat eum qui est ex lege, sed eum qui est ex Christi fide, id est, ex fide qua creditur in Christum. Ex hac enim datur iustificatio, & non ex operibus legis aut naturæ.

Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quam legem? Factorum? Non, sed per legē fidei. Arbitramur enim iustificari hominē per fidem sine operibus legis. An Iudæorū deus tantum? Nonne & gentium? Imo & gētium. Quoniamquidem unus est deus q̄ iustificat circuncisionem ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo destruimus ꝑ fidem? Absit, sed legem statuimus.

¶ Quandoquidem iustitia est dei, nō hominis, & ex fide, non ex lege, *ergo ubi est gloriatio tua* o Iu

A dææ. Id est, ubi est elatio tua, in qua gloriabaris per legis opera te iustificatum? hoc est, non habes materiam gloriādi in lege, quia exclusa est, id est, eiecta & ablata tibi causa gloriandi, eliminata est gloriatio, quam in corde habebas. Et attende per quid. Nam per quam legem putas eam exclusam? Putas per legem factorum, id est, operum? Non est exclusa per legem factorum, sed per legem fidei, id est, non per laborem operum, sed per facilitatem fidei. Lex enim fidei est, qua in Christum credimus, & auxilium gratiæ eius ad bene agendum precamur. Lex fidei est in spiritu iuuante, lex factorum in litera iubente. Quod lex operum minando imperat, hoc lex fidei credendo impetrat. Lex operum dicit, Non concupisces: lex fidei dicit, Cum scirem quia nemo potest esse continens nisi deus det, & hoc ipsum erat sapientiæ, scire cuius esset hoc donum, adij dominum & deprecatus sum. (Sap.8.) Ipsa est illa sapientia quæ pietas uocatur, qua colitur pater luminum, a quo est omne datum optimum & omne donum perfectum. (Iaco.1.) Colitur autem sacrificio laudis, actionibusq; gratiarum, ut cultor eius non in seipso, sed in illo glorietur. Ac per hoc lege operum dicit deus, fac quod iubeo: lege fidei dicitur deo, da quod iubes. Non ergo per legem operum excludit gloriatio eorum, qui cum sibi iuste uidentur uiuere, ita gloriantur quasi non acceperint, sed per legem fidei, quia per eam quisque co-

B gnoscit si quid bene uiuit, dei gratia se habere, & ut perficiatur in dilectionem iustitiæ, non se aliūde consequuturum. In lege itaque factorum, est dei iubentis iustitia: in lege autem fidei, subuenientis misericordia. Hæc est enim lex fidei, qua credimus & oramus per gratiam nobis donari, ut faciamus quod per nosmetipsos implere non possumus, ne ignorantes dei iustitiam & nostram uolentes statuere, iustitiæ dei non simus subiecti. Vere inquit, per legem fidei exclusa est gloriatio tua, qua de legis obseruatione tumebas: quia nos apostoli arbitramur, id est, certi sumus, iustificari quemlibet hominem per fidem sine operibus legis præcedentibus. Non ideo enim Apostolus hoc dicit, ut si quis crediderit, non ad eum pertineat bene operari: sed ideo potius, ut nemo putet meritis priorum bonorum operum se peruenisse ad donum iustificationis, quæ est in fide. In hoc enim se gentibus in Christum credentibus Iudæi præferre cupiebant, quod dicebant se meritis bonorum operum, quæ per legem sunt, peruenisse ad euangelicam gratiam. Ideoque scandalizabantur multi qui ex Iudæis crediderant, quod incircuncisis gentibus Christi gratia traderetur. Vnde nūc Apostolus dicit posse hominem sine operibus, scilicet præcedentibus, iustificari per fidē. Nam iustificatus per fidem, quomodo potest nisi iuste deinceps operari, quamuis nihil antea iuste operatus ad fidei iustificationem peruenerit, non merito bonorum operum, sed gratia dei, quæ uacare in illo non potest, cum iam per dilectionem bene operatur? Quod si cum credide-

C rit, mox de hac uita discesserit, iustificatio fidei manet cum illo, nec præcedentibus bonis operibus, quia nō merito ad illam, sed gratia peruenit: nec consequentibus, quia in hac uita esse non sinitur. Vnde manifestum est, quia quod Apostolus dicit iustificari hominem per fidem sine operibus, nō ita debet intelligi, ut accepta fide, si uixerit, dicamus eum iustū etiamsi male uixerit, sed ut sciat se quisque per fidem iustificari, etiamsi legis opera non præcesserint. Sequuntur enim iustificatum, non præcedunt iustificandum. De illis autem, qui post acceptionem fidei nolunt bene operari, testatur Iacobus, quia fides si non habeat opera, mortua ē in semetipsa. (Iaco.2.) Post hęc Apostolus ut ostendat & gētiles ad istam gratiam debere suscipi sicut Iudæos, ait: An Iudæorum deus tantum? Quasi dicat: Vos putatis quod ad uos tantū deus pertineat, & uos soli gratiam eius suscipere debeatis. Sed nunquid hoc uerum est? An Iudæorum tātum est deus? Nonne est etiam gentium sicut Iudæorum? Imò, id est, magis hoc eligam dicere, quia est & gentium & Iudæorum, id est, omnes homines fecit, & similit' de omnibus cura est ei. Non solum uobis, sed & gentibus uenit Christus, uobis ex lege promissus, sed ad illas missus. Propterea multo magis & gētium, quia ante legem sancti in præputio placuerunt deo. Ob hoc enim dixit, imò & gentium, ut ostenderet magis gētes, quoniam ante fuerunt sancti præputiati q̄ circuncisi, & Abraam ante circuncisionem fide iustificatus

D est. Sed Iudæi tumendo dicunt: Gentes idola colendo, deum dereliquerunt. Quibus respondetur: Et uos. Sed nos, inquiunt, conuertimur. Et illi. Nobis, aiunt, Christus uenit promissus. Et illis. Non ergo uidetur tantum est deus, quoniam ex Adam nati sumus, & per prophetas prædictum est, gentes Christo crediturae. Vere gentium deus est sicut Iudęorum. Quod cum alijs modis possit probari, hoc unum pono, quoniamquidem unus est deus, non plures dij. Et in hoc apparet unus esse omnium, quia iustificat omnes per eandem causam: Nam circuncisionem, id est, circuncisos iustificat ex fide, & præputium, id est, pręputiatos per fidē, hoc est enim ex fide, quod per fidem. Nam nec circūcisio, nec pręputium sine fide iustificatur. Et quandoquidem homo iustificatur per fidem sine legis operibus, ergo legem destruimus per fidem? Non, sed statuimus. Quod Iudæus posset inferre, ipse Apostolus sub interrogatione infert, ut remoueat. Quia, inquit, per fidem iustificari dicimus quemlibet hominem sine legis opere, ergo per fidem destruimus legem? Absit ut destruamus eam. Sed potius statuimus, id est, firmam & stabilem esse facimus legem. Per legem enim, cognitio peccati: per fidem impetratio gratiæ contra peccatum: per gratiam sanatio animæ à uitio peccati: per animæ sanitatem, libertas arbitrij: per liberum arbitrium, iustitiæ dilectio: per iustitiæ dilectionem, legis operatio. Ac per hoc lex non destruitur, sed statuitur per fidem: quia fides impetrat gratiam qua lex impleatur, gratia sanat uoluntatem qua iu-

A stitia libere diligatur. Vel ita: Legem ergo &c. Quoniam Apostolus dicebat hominem iustificari per fidem sine legis obseruantia, ne Iudæi dicerent, Legem ergo destruis, in qua omnes qui crediderunt iusti, circuncisi fuerunt, Non soluo, ait, non destruo, sed confirmo, dum hanc prædico circuncisionem quam illa prædixit. In nouissimis, inquit, diebus circuncidet dominus deus cor tuum & cor seminis tui. Tunc destruerem legem, si illam mentitam dicerem, hoc est, non cessaturam, cum illa promiserit se esse cessaturam, sicut Ieremias ait: Ecce dies ueniunt, dicit dominus, & consummabo super domum Israel & super domum Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum quod feci patribus eorum, in die qua apprehēdi manus illorum ut reducerem eos de terra Aegypti: sed hoc est testamentum quod dispo nam domui Israel post dies illos, dicit dominus, dando leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas. Non destruitur lex, cum impleta cessat. Non eam destruimus, sed magis statuimus, id est, stare facimus, dum probamus uerum esse, quod dixit de antiquis iustis & de gentibus credituris, & spiritalem circuncisionē uenturā, dum hoc efficit fides quod lex iubet.

Deut. 30.

Iere. 44.

CAPVT IIII.

Quid ergo dicemus inuenisse Abraam patrē nostrū secundū carnem? Si em̄ Abraam ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud deum. Quid enim scriptura dicit? Credidit Abraam deo, & reputatum est illi ad iustitiam.

Gene. 15.

B Reuocat illos ad caput circuncisionis, ut q̄d in initio constiterit, id habeatur in toto. Quandoquidem fide iustificatur homo sine operibus, & nemo iustificari ualet absque fide, ergo quid dicemus, id est, quid possumus dicere, Abraam patrem nostrum, quem imitari debemus, inuenisse secundum carnem, id est, secundum carnis circuncisionem, uel secundum carnalia legis opera? Ac si dicat: Nihil iustificationis dicere possumus eum inuenisse secundum carnem, sed potius secundum mentem. circuncisio enim in carne est, fides autem in mente. Et ipse non per circuncisionem, sed per fidem legitur inuenisse iustificationem, sicut generaliter dictum est, omnem hominem posse iustificari per fidem sine operibus. Vel secundum carnē est pater noster, quia ex eo carnis originem ducimus, & circuncisionem carnis ab ipso habemus nos Iudæi. Secundum fidem uero, pater est credentium ex gentibus. Et quid dicimus eum inuenisse per quod iustus esset? Opera legis? Non. Quia si dixerimus quod ex op̄ibus legis sit iustificatus, hoc inconueniens incurremus, quod habet gloriam de suis operibus, sed non apud deum, quod omnino falsum est, quia oēs scimus eum habere gloriam apud deum. Non ergo ex operibus, sed ex fide iustificatus est. Sicut enim fides sine subsequentibus operibus bonis uacua est, ita quælibet opera bona ante fidem. Habet gloriam, apud semetipsum uel apud homines, sed non apud deum. C Multi enim gloriantur de operibus, & multi pagani propterea nolūt fieri Christiani, quia quasi sufficiunt sibi de bona uita sua. Et dicit aliquis talium, Bene uiuere opus est. Quid mihi præcepturus est Christus, ut bene uiuam? Iam bene uiuo. Quid mihi necessarius est Christus? Nullum homicidium, nullum furtum, nullam rapinam facio, res alienas non concupisco, nullo adulterio contaminor, non inuenitur aliquid in uita mea quod reprehendatur, & qui reprehenderit, faciat me Christianum. Iste talis habet gloriam, sed non apud deum. Non autem sic pater noster Abraam gloriatus est. Non enim ex operibus legis inuenit iustitiam, utpote qui ante legem fuit, sed potius ex fide, quia promissis dei credidit. Vere non ex operibus est iustificatus. Nam quid dicit scriptura in Genesi? id est, unde dicit scriptura iustificatum Abraam? Ex fide. Testatur enim quia credidit Abraam deo ꝓmittenti quod semen eius futurum esset multiplex et clarissimum sicut stellæ cæli, & quod ita firmiter credidit, reputatū est illi diuinitus ad iustitiam, id est per hāc credulitatem non solum liberatus est ab omni originali & actuali peccato, sed & iustus est à deo reputatus. Ergo ex fide iustificatus est Abraam. Sed si fidem opera non præcesserunt, tamen sequuta sunt. Nam qui prius ex fide iustificatus est in conspectu dei, postea & ex operibus est iustificatus etiam in conspectu hominum. Vnde & Iacobus apostolus in epistola sua contra eos qui nolebant bene operari, sed de sola fide præsumebant, ipsius Abrææ opera commendauit, dicens: Vis autem scire o homo inanis, quoniam fides sine operibus ociosa est? Abraam pater noster nōne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filium suum super altare? Nec est Iacobus in hac sententia contrarius Paulo dicenti, quia si Abraam ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud deum, ac per hoc asserenti quia non ex operibus est iustificatus. Vterque enim uerum dicit. Paulus quippe, commendans iustitiam quæ ex fide est, aduersus eos qui fidem negligentes, gloriabantur de iustitia quæ est ex operibus, dixit Abraam non esse iustificatum ex operibus, sed quæ fidem præcederent. Iacobus autem ut dictum est, aduersus illos qui percepta fide torpebant ocio, et putabant se per eandem fidem, utpote iustificatos, posse saluari, etiam si bona opera non haberent, dixit Abraam ex operibus esse iustificatum, sed quæ fidem sequuta sunt. Vnde ut ostenderet se non dissentire à Paulo, sed potius concordare, protinus addidit: Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est, & suppleta est scriptura, dicens: Credidit Abraam deo, & reputatum est illi ad iustitiam, & amicus dei appellatus est? Et adhuc subiecit: Videtis quoniam ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantum? Manifestū est enim, eum loqui de operibus quæ fidem subsequuntur. Quia Paulus sine præ-

D

nota

Gene. 15.

A cedentibus operibus dixit hominē sola fide posse iustificari. Nemo enim fidem suis præcedentibus meritis habere potest. Et ideo qui p fidem gratis sibi datam iustificat, non in se, sed in domino gloriatur: quia dum non ex operibus habet fiduciam, per omnia deo se intelligit debitorē, nihil inueniens quod sibi arrogare possit ex meritis.

Ei autem qui operatur, *merces* non imputatur secundum *gratiam*, sed secundum debitum. Ei *uero* qui non operatur, credenti *autem in eum* qui iustificat impium, *reputatur fides* ad iustitiam secundum propositū gratiæ dei, sicut & Dauid dicit beatitudinē hominis, cui deus accepto fert iustitiam sine operibus: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorū tecta sunt peccata. Beatus uir cui non imputauit dominus peccatum.

Psalm. 31.

¶ Dixi quia Abraam iustus est ex fide. Sed *ei qui operatur* opera legis quæ Abraam non fecit, uel aliqua bona ut gratiam mereatur, ut Iudæus se fecisse dicebat, si merces est ei, non est ex gratia, sed ex debito meriti sui. ¶ Sed si quis quærere uoluerit ante gratiam, quid meruerit ut acciperet eam, mala sua poterit inuenire, non bona. Gratia enim gratis *datur, unde etiam nuncupatur. Si ergo gratia, non iam ex operibus. Alioqui gratia iam non est gratia.* ¶ Errat igitur Iudæus uel quilibet alius, qui se putat merito præcedētium operum peruenisse ad gratiam dei. Quis enim prior

B dedit illi, & retribuetur ei? Putat quod ipse prior dederit deo, & pro mercede sui operis acceperit euangelicam gratiā, quod non ita est. Huic enim qui ante operatur, non gratia, sed debitum redditur. Illi uero qui non facit opera legis, sed absque præcedenti opere accedit ad fidem, sufficit ipsa fides ad iustitiam. Ita attribuit Apostolus alijs quod de Abraam dixerat, scilicet quod si est iustus ex operibus, habet gloriam, sed nō apud deum, & ideo ex fide. *Vel hoc modo fides in exordio iustificat sine operibus. Sed qui sic iustificatus est*, non debet deinceps à bonis operibus torpere. Nam ei qui post fidem quam gratis acceperit, operatur opera bona, *non imputatur merces*, id est, non recompensatur æterna remuneratio *secundum gratiam*, id est, secundum fidem tantum, sed *secundum debitum* operationis suæ. Ita fit ei qui post acceptam fidem uiuit & bene operatur, non enim aliter à domino mercedē percipit. Sed *ei qui non operatur*, id est, qui postquam baptizatus est, non habet tēpus operandi, uel propter infirmitatem nō potest operari, quanquam uelit, sed absq; opere de hac uita rapitur cum fide & bona uoluntate, huic nihil operanti, sed tantummodo *credenti in eum qui iustificat impium*, id est, in deum, *reputatur fides eius ad iustitiam*, id est, sola fides sufficit ei ad iustitiam, & ita ad salutem *secundum propositum gratiæ dei*, id est, secundum quod deus per gratiam suam longe ante proposuit, uel secundum gratiam dei propositam omnibus credere uolētibus. Credēti, inquit, in eū qui iustificat impiū. ¶ Aliud est credere eum, aliud est credere ei, aliud credere in eum. Credere eum, est credere quod ipse sit. Credere ei, est credere quod ipse uera dicat. Credere in eum, est credendo amare, credendo in eum ire, & eius membris incorporari. Et idcirco fides qua creditur in eum, ipsa est sola quam ille approbat. Credēti in eum qui iustificat impium. Impius est, qui non recte credit, etiam si nihil cuiquam auferat, si pauperibus tribuat, si uxorem alienam non concupiscat, si nulli fraudem faciat, si depositum reddat, quia hæc omnia facit non ea intentione qua debuit: & idcirco bona non sunt, quoniam non de bona radice prodeunt. Quisquis ergo sine fide operari bona uult, impius profecto est. Sed credat in eum qui iustificat impium, ut & ipse ex impio fiat pius: & per fidem iustificatus, possit deinceps opera pietatis & iustitiæ facere. Ei qui sic credit, reputatur fides eius ad iustitiam secundum propositum gratiæ dei, qui sic per gratiam suam proposuit & decreuit, ut cessante lege fides iustificet. Et hoc dico ego ex gratia fieri, *sicut & Dauid dicit* hic & in futuro esse *beatitudinem* illius *hominis, cui accepto*, id est, ad gratiam assumpto, *deus fert iustitiam sine operibus* præcedentibus. Magna enim beatitudo est hominis, sine labore legis uel pœnitentiæ fidem per solam gratiam promereri secundum propositum dei, quo proposuit gratis peccata dimittere. Illi accepto fert deus iustitiam sine operibus, qui per fidem qua primum deo credidit, & de præterito absoluitur, & de præsenti iustificatur, & ad futura fidei opera præparatur. Probare uult Apostolus, & in ipsa lege prædici iustitiam sine operibus prodesse, nec se hoc de suo defendere, sed prophetæ testimonio confirmare: *Beati*, inquit, sunt illi *quorum iniquitates sunt remissæ, & quorum peccata* sunt oculis dei *tecta*. Iniquitas est, contra legem uel extra legem agere. Vnde & græce dicitur ἀνομία, id est, sine lege, quia lex νόμος. Iniquitas ergo est, à lege deuiare, uel contra legem agere. *Peccatum uero etiam illud dici* potest, quod contra quām natura docet, & conscientia arguit, delinquitur. ¶ Et iuxta hunc sensum iniquitas ad Iudæos, peccatum autē ad gentes pertinere uidetur. Sed utrorunq; culpas dominus per gratiam suam, si crediderint, abluit. Quod enim remittitur, non est: & quod tegitur, non apparet, & ideo non imputatur. Beati sunt illi quorum iniquitates sunt remissæ in baptismo, uel etiam igne dilectiōis postea liquefactæ & consumptæ, sicut illius peccatricis, cui remissa sunt peccata multa, quia dilexit multum. Et quorum peccata suppositis actibus bonis sunt tecta. Omne enim quod tegitur, interius ponitur: & hoc unde tegitur, desuper ducit. ¶ Quando igitur abdicamus mala quæ fecimus, & eligimus bona quæ faciamus, quasi tegimē rei supducimus quam erubescimus Iudęi. Et ita ante dei oculos tegūtur peccata, dū eis superducunt bona facta. Potest etiam

C D

Psalm. 31. Luc. 7.

credere ei: credere eū: & credere in eū [illegible] impium qui

A ad gentes magis pertinere iniquitas, quæ dicitur anomia, id est, sine lege, quia gentes sine lege erãt. Et possumus totum in baptismo intelligere fieri, id est, & iniquitates remitti, id est, deleri: & peccata tegi, ut ultra non uideantur ad pœnam. *Beatus* est etiam *uir ille, cui* credenti dominus propter fidem suam *non imputauit* ad pœnam *peccatum* originale uel aliquod peccatum. Sicut enim Abrahæ reputata est fides ad iustitiam, ita & omni credenti: cum fides ad iustitiã in baptismo reputatur, peccatum utiq; non imputatur.

Beatitudo ergo hæc in circuncisione tantum manet, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam. Quomodo ergo reputata est? In circuncisione, an in præputio? Non in circuncisione, sed in præputio. Et signum accepit circuncisionis, signaculum iustitiæ fidei quæ est in præputio, ut sit pater omniũ credentium per præputium, ut reputetur & illis ad iustitiam, & sit pater circuncisionis, non his tantum qui sunt ex circuncisione, sed his qui sectãtur uestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abrahæ.

¶ *Quandoquidem Dauid uniuersaliter dicit* eum esse beatum, cuius iniquitates uel peccata deus gratis remittit, *ergo hæc beatitudo* repromissionis peccatorum *manet tantum in circuncisione*, id B est, in Iudæis, *an & in præputio*, id est, in gentilitate? Id est, cum constet quod beatitudo ista per fidem sit ex gratia, modo quæritur in quibus sit, in Iudæis tantum, an etiam in gentibus. Quod ideo quæro, quia constat de Abraam quod iustus est per fidem. Et cum hoc constet, quæro in quo statu sit iustificatus, postquam est circuncisus uel ante. Et sicut in eo uidebitur, sic in alijs credi poterit. Et hoc est: Idcirco quærimus an sit etiam in præputio ista beatitudo, quia *dicimus* omnes & confitemur, *quia fides Abrahæ reputata est ad iustitiam*, id est, fide iustificatus est. *Quomodo ergo reputata est* ad iustitiam? *In circuncisione, an in præputio?* Id est, cum omnes confiteamur eum per fidem iustificatum; uideamus utrum propterea sit iustus quia est circuncisus, an ideo sit circuncisus, quia inuentus est iustus. *Non in circuncisione* est reputata fides eius ad iustitiam, *sed in præputio*. Id est, ante iustificatus est per fidem, quàm circuncideretur. Non ergo propter circuncisionem iustificatus est. Quomodo, inquit, reputata est fides eius? Cum esset in circuncisione, an cum esset in præputio? Si enim fuisset tunc temporis in circuncisione, uidetur utique à fidei huius gratia exclusum esse præputium. Sed erat adhuc tunc in præputio. Et cum in præputio positus per fidem sit iustificatus, iure princeps & pater dicitur omnium credentium in præputio. In præputio est iustificatus. Cur ergo post circuncisus? Non hoc superflue factum est, sed *accepit signum circuncisionis*, non qua fieret, sed qua ostenderetur iustus. In præputio per fidem iustificatus est, & deinde C accepit signum circuncisionis, id est, circuncisionem exteriorem, quæ esset signum interioris. Signum enim dicitur, cum per hoc quod uidetur, aliud aliquid indicatur. Bene ergo circuncisio signum appellatur in Abraã, quia & ipsa aliud uidebatur, & aliud intelligebatur: quia iam tunc carnalis illa circuncisio signum erat spiritalis circuncisionis, quæ non in carne suscipitur, sed in corde. Et tale signum quod sit *signaculum*, id est, habẽs similitudinem signatæ rei, ut sicut carne libidinis, sic spolietur omnibus primæ natiuitatis sordibus. Et quia nondum dixerat cuius signum, subdit: *Iustitiæ fidei*, id est, quæ est ex fide. *Fidei dico, quæ est in præputio*, id est, quam ipse habuit existens in præputio. Vel *signaculum*, id est, celans quoddam mysterium. Signaculum enim dicitur, cum alicui rei seruãdæ pro tempore custodia imponitur, quod nemo alius nisi ipse qui impressit, debeat resignare. Sic in circũcisione Abrahæ conclusum est pro tẽpore mysterium quoddam, q̃d celaret inimicis, & seruaret amicis ad similitudinem sigilli, scilicet quod sicut iussum est Abrahæ ut octaua die circũcideret homo ex eius semine, sic in octaua post finem septem dierum seculi auferret omnis uetustas & corruptio ab electis dei. Vel hoc mysteriũ sigillatũ est in eo, quod Abraam primo iustificatus est, & post accepit circuncisionẽ, quæ esset *signaculum iustitiæ fidei eius, ut ipse sit pater credentium per præputium*, id est, in præputio, *& sit pater circuncisionis*. Effectus enim est utri D usque generis pater, his qui sunt in præputio per fidem, & his qui sunt in circũcisione, per carnem. Et hoc Abrahæ sigillum tunc credimus resignandum, id est, aperiẽdum, cum plenitudo gentium introierit, & omnis Israel saluus erit. Tunc enim patenter cognoscetur Abraam esse pater non solum gentium, sed etiam circuncisionis per fidem. Nam idcirco ante iustificatus est in fide, dum adhuc esset incircũcisus: & post circũcidi iussus est, ut ostenderet primo pater futurus multarum gẽtiũ, & postea illorum qui ex circuncisione credituri sunt. *Neque enim hi qui secundum carnẽ nascuntur ex Abraam, filij Abrahæ dicendi sunt, nisi* fidẽ & opera Abrahæ habeant. Hoc itaque sigillabatur in circuncisione Abrahæ, ut sit pater, id est, exemplum omninm credentium per præputium, id est, in præputio. Sic enim dicit per præputiũ, pro in p̄putio, sicut dicere solemus, per illud tẽpus, pro in illo tempore. uel sit pater per p̄putium, id est, per id quod datũ est ei tẽpore præputij. Si enim post circuncisionem datum esset, diceretur ex ea hoc accepisse, per hoc q̃d accepit in p̄putio, id est, per fidem sit pater credentium de gẽtibus, ut reputetur & illis credulitas ad iustitiam, id est, ut sicut Abraam in preputio iustificatus est per fidem, ita & illi iustificent credendo, licet preputium non exuerint. Et circũcisionem ideo accepit, ut sit pater circũcisionis, id est, Hebræorum. Nam ante in præputio iustus fuit, ut esset incircuncisorum iustorum pater: & circuncisus iustus

A permansit, ut circuncisorum iustorum fieret pater. Fieret inquam pater, *non his tantum qui sunt ex* carnali *circuncisione*, id est, Iudæis: *sed & his* qui corde sunt circuncisi, non carne, id est, gentilibus, *qui sectantur uestigia fidei* Abrahæ, hoc est, qui illum in fide imitantur, ut ita ample credant sicut ille. *Quæ* fides *est in præputio patris nostri Abrahæ*, id est, apparet in patre nostro Abraam, dum ipse est adhuc in præputio. Ideo toties repetit de præputio, ut ostendat gentiles eodem modo per fidem iustificari, sicut & Iudæos.

Gene. 17. **Non *enim per legem* promissio Abrahæ *aut semini eius*, ut hæres esset mundi, sed *per iustitiam fidei*. Si enim qui ex lege hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio. Lex enim iram operatur: Vbi enim non est lex, nec præuaricatio. Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini, non ei qui ex lege est solum, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui est pater omnium nostrum, sicut scriptum est, Quia patrem multarum gentium posui te ante deum cui credidisti, qui uiuificat mortuos, & uocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt.**

¶ Vere Abraam est *pater omnium credentium Iudæorum & gentium, quia per fidem adeptus est hanc paternitatem, non per legem*. B *Non enim per legem* facta est ei *promissio*, quia lex nondum erat. Non per legem, *sed per iustitiam fidei*, id est, quam per fidem obtinuerat, facta est *Abrahæ* promissio, & *semini eius*, id est, Christo. Hæc scilicet promissio, *ut ipse esset hæres mundi*, id est, possessor aliquorum de toto mundo, qui eum imitarentur: & in Christo qui ex eo nasciturus erat, possideret omnia. Abraam est hæres mundi, id est, possidens totum orbem per fidem, quia ipse est omnibus exemplum fidei & omnes sancti sunt filij eius per fidem. Semen quoque eius. i. Christus, est hæres .i. dominus mundi secundum regiam potestatem, per quem benedictio filijs Abrahæ, & cui pater dixit, Dabo tibi gentes hæreditatem &c. Psal. 2. Et hæc promissa fuerant Abrahæ & semini eius, non per legem quæ nondum erat, sed per fidem qua ipse deo crediderat. Et merito. Legis enim obseruantia pœnam tantummodo effugit, fidei uero meritum spem repromissionis expectat. Et præceptum seruis imponit, fides ab amicis quæritur. Vere non per legem, sed per fidem Abraam est hæres mundi: quia *si illi qui sunt ex lege*, id est, carnales Iudæi, *sunt hæredes*, id est, possessores hæreditatis, quam deus Abrahæ promisit, tunc *fides est exinanita*, id est, inanis & inutilis facta, cum gentes per eam non possint hæreditare cælestem patriam, *& abolita*, id est, deleta & in irritum ducta est *promissio* dei, qua dictum est Abrahæ, quia in semine tuo, id est, in Christo, benedicentur omnes gentes, id est, benedictionem hæreditate possidebunt. Nam si ex lege tantum fierent hæredes, ut Iudæi uolebant astruere, gentes quæ lege carent, sine benedictione hæreditatis remanerent. Non ergo per legem Abraam est hæres mundi, quia nec filij eius sunt per legem hæredes, id est, æternæ hæreditatis possessores. Nam si hoc esset, inconuenientia sequerentur, quod scilicet superflua esset fides qua ipse iustificatus est, & qua iustificantur cæteri, cum per eam non posset hæreditas æterna acquiri, & promissio diuina remaneret inexpleta, quæ promisit omnes gentes benedicendas, quoniam nullus gentilium benediceretur, & ita nulli essent hæredes. Et uere ex lege non est hæreditas. Nam *lex* potius *iram operatur*, quia peccantem in se aut lapidari continuo, aut igne cremari, aut alio genere supplicij iubet interfici. Lex iram operatur & præuaricationem. Ex ea enim est præuaricatio, nam sine ea non est. *Vbi enim non est lex, nec præuaricatio*, id est, transgressio. Qui ergo legem non acceperunt, iniqui dici possunt, præuaricatores non possunt. Iudicantur utrique secundum merita sua, sed tamen ira dei maior est in præuaricatores, qui per legem cognoscunt peccatum, & tamen faciunt. Et ita non potest per legem hæreditas haberi, sed potius ira. *Ideo ex fide* sunt hæredes. Ex fide, quæ est donum misericordiæ & iustificat credentes, habetur hæreditas, ita *ut secundum gratiam* dei, non secundum merita hominum, *firma*, *id est, uerax & rata sit promissio*, quam deus fecit *Abrahæ de multiplicatione filiorum, qui perpetuam hæreditatem essent possessuri*. Non enim firma esset, sed potius infirma & irrita, nisi ipse per gratiam suam impleret eam. Ideo non de nostræ uoluntatis potestate, sed de sua prædestinatione promisit. Promisit enim quod ipse facturus fuerat, non quod homines. Quia etsi faciunt homines bona quæ pertinent ad colendum deum, ipse facit ut illi faciant quæ præcepit, non illi faciunt ut ipse faciat quod promisit. Alioquin ut dei promissa compleantur, non in dei, sed in hominum potestate est: & quod a domino promissum est, ab ipsis redditur Abrahæ. Sed non ita fieri potest, per gratiam ergo dei gratuito munere nobis concessam implentur eius promissa, dum per donum suæ gratiæ facit ut credamus & bene operemur, sicque hæredes efficiamur. Firma sit promissio *omni semini* Abrahæ, id est, non parti seminis, sed omni semini. Volebant enim Iudæi ut quantum ad eos, firma esset: & quantum ad gentiles, cassa. Sed non ita deus promisit, cum diceret, in semine tuo benedicentur omnes gentes. Firma sit *omni semini*, id est, omni populo fidelium imitatori Abrahæ, *non solum ei qui ex lege est*, id est, qui ex ueteri testamento uenit ad nouum, *sed & ei qui est ex fide Abrahæ*, id est, qui non sibi promissa lege sequitur fidem Abrahæ, qui sine lege per fidem iustificatus esse memoratur. *Qui est pater* non omnium hominum, sed *omnium nostrum*, id est, non solum qui ex lege descendimus, sed & qui ex fide legi succedimus, scilicet & circuncisorum & præputiatorum credentium est pater, id est, institutor & exemplum. Ita est pater credentium, *sicut* in Genesi *scriptum est*, dicente domino, *Quia patrem*, id est, autorem secundum fidem, non dico Iudæorum,

C

lex ubi nõ est nec preuaricatio est

D

Gene. 17. *sed multarum gentium posui te.* Multarum autem, non A quarundam, sed omnium. Si ergo pater multarũ gentium futurus esse promittitur, recte nõ solum eorum qui ex circũcisione ueniunt, sed & eorum qui ex gentibus credunt, pater nominatur. In eo enim quod ipse dicitur pater multarum gẽtium, superbia cõfunditur Iudæorum: quia Iudæorum carne, gentium aũt fide pater est. Vbi recte Apostolus ex sua interpretatiõe addidit, *ante deum cui credidisti*, significãs fidem in interiore homine esse in conspectu dei, non in ostentatione hominum, sicut carnalis circũcisio: & per eãdem fidem, non per carnem eum esse patrem gentium, quas ante dei oculos in fide generauit. *Qui* deus, sicut Apostolus subiũgit, *uiuificat mortuos*, id est, à morte animæ suscitat per baptismum Iudæos, *& uocat* ad fidem *ea quæ non sunt*, id est, gentiles, de quibus scriptum est, Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo. Ipse enim uere est q̃ ait, Ego sum qui sum. Exo. 3. A quo quisquis recedit, etiam esse amittit, ut iure dicatur non esse. Et tales erant gentes idolis seruientes. Sed ipse *uocat ea quæ nõ sunt tanquam ea quæ sunt*, id est, gentiles ad fidem adducit, sicut Iudæos qui ob unius dei cultum dicũtur esse. Vel omnes peccatores siue gẽtiles, intelligamus mortuos. Et hos enim deus per gratiam suam uiuificat, ut ex fide uiuant. Et uocat *ea quæ nõ sunt, tanquam ea quæ sunt*. Apud eum quippe factum est, quod eius dispositione futurum est, quia de illo per prophetã dicitur, Qui fecit quæ futura sunt. ¶ Nondum erãt quibus promitteretur, quando Abrææ loquebatur, B ne quisquam de meritis gloriaretur. Et quibus promissum est, etiam ipsi promissi sunt, ut totum corpus Christi dicat, Gratia dei sum id quod sum. ¶ Dum enim deus uocare dicitur ea quæ non sunt, sola gratia uocantis apparet, nõ aliquod meritum eorum, qui nec esse adhuc habuerunt quãdo uocantur. Elegit, inquit, nos ante mundi constitutionem. In mũdo facti sumus, nec mundus erat quando electi sumus. Quis hoc explicare sufficiat? Eliguntur qui non sunt, nec erat qui elegit, nec uane elegit. Eligit tamẽ, & habet electos quos creaturus est, eligẽdos. Habet aũt apud semetipsum, non in natura sua, sed in præscientia sua. Recte ita q̃ dicitur uocare ea quæ non sunt tanquã ea quæ sunt. De Abraam uero subditur.

Gene. 15. **Qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundum quod ei dictum est, Sic erit semen tuum sicut stellæ cæli, & sicut arena maris. Et non infirmatus est fide, nec considerauit corpus suum emortuum, cum ferè centum annorum esset, & emortuam uuluam Saræ. In repromissione etiam dei non hæsitauit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam deo, plenissime sciens, quia quæcunq; promisit, potens est & facere. Ideo reputatum est illi ad iustitiam, sed & propter nos, quibus reputabitur credẽtibus in eum, qui suscitauit Iesum Christum dominum no- C strum à mortuis, q̃ traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.**

¶ Incipit commendare fidem Abrææ, ut imitemur. Sæpe em̃ iam dixerat eũ credidisse, & ideo pergit nunc ostendere, quomodo & quàm firmiter crediderit. Qui credidit in spem habẽdi filium per promissionem dei, & hoc contra spem carnis suæ, quæ iam erat quasi per naturam deficiens & frigida *contra spem*, id est, contra hoc quod prius sperabat se non amplius filium generare, *credidit* eundo *in spem*. i. ut speraret se posse generare, quia deus promittebat. ¶ Dum enim uiridi essent ætate, sperauit secundum naturam ex iuuencula uxore sobolem habere, nec potuit. Modo autem contrarium sperauit, ut scilicet uetulus ex uetula & sterili generaret per dei potentiam. Sicq; contra ueterem spem credidit in nouam spem. ¶ Maius est em̃ sperare cõtra aliquod insperatum, quàm simpliciter sperare. *Credidit* Abraam *ut fieret pater multarũ gentium*, id est, tã ualide credidit, ut ꝓpter fidei meritum susciperet ex sua cõiuge filium, de quo populus Hebræorum propagaretur, & ex illo populo Christus carnẽ assumeret, in quẽ omnes gentes crederent. Hoc enim ordine factus est Abraã *pater multarum gẽtium*. Et hoc iuxta *quod dictum est ei* diuinitus, *Sic erit semen tuũ sicut stellæ cæli, & sicut* D *arena maris*. Non q̃d essent tot uel carnalit uel spiritalit ex eo processuri, quot sunt stellæ uel arena quæ numerari non potest: sed quod illi, qui ex eo siue carnaliter siue spiritualiter erãt nasci turi, ita futuri essent hominibus innumerabiles, ut stellæ & arena. ¶ Mystice uero p̃ stellas intelliguntur spiritales filij cælo inhærẽtes, & desuper lucẽtes fulgore uirtutum: p̃ arenam uero, siue Iudæi siue Christiani carnales, in infimis corde iacẽtes, & fructum boni operis non ferẽtes. Abraam credidit. Et q̃a posset ad horam credere & postea deficere, subgitur, quia *non infirmatus est fide*. Credidit enim deo promittẽti, & in illa fide non est *infirmatus*, id est, debilitatus, *cum multas causas infirmandi haberet secundum humanam rationem*, scilicet quod nec ipse iã nec uxor eius idonei essent ad generãdum. In eo enim quod credidit, nõ *considerauit corpus suum emortuum*, & uere emortuum, *cum esset ferè centum annorum*. Et licet tanto tẽpore uixisset, tamẽ non hoc attẽdit, nec etiam cogitauit *uuluam Saræ emortuam*. Sara enim sterilis erat, & cruore menstruo iam destituta: propter quod iam parere nõ posset, etiam si sterilis non fuisset. ¶ Porro si fœmina ita sit prouectioris ætatis, ut ei solita mulierũ adhuc fluant, de iuuene parere potest, de seniore non potest, quamuis adhuc possit ille senior, sed de adolescẽtula gignere, sicut Abraam post mortem Saræ de Cethura potuit, quia uiuidam eius ætatem inuenit. Hoc ergo est quod mirum commẽdat Apostolus, & ad hoc dicit Abrææ iam fuisse corpus emortuum, quoniam non ex omni fœmina, cui adhuc esset aliq̃d pariẽdi tempus extre

p stellas spiritales p arena carnales designari

A mum, generare ipse in illa ætate adhuc posset. Ad aliquid enim emortuum corpus intelligere debemus, non ad omnia. Nam si ad omnia, non iam senectus uiui, sed cadauer esset mortui. Sara quoq; magis erat destituta cūctis uiribus generandi. Et tamen nihil horum considerauit Abraam, cum audiret sibi à deo sobolem promitti, *sed potentiam promittentis attendens, nihil difficile esse credidit in his, quæ promittebat omnipotens.* Ita fuit credulus in promissione qua dictum est ei, quoniam qui egredietur de utero tuo, ipsum habebis hæredem: uel quando audiuit, quia ex Sara dabo tibi filium cui benedicturus sum. *In repromissione etiam dei,* id est, quando deus iterum ei promisit, quia reuertens ueniam ad te tempore isto, uita comite, & habebit filium Sara uxor tua, *non hæsitauit diffidentia,* id est, non dubitauit ut diffideret de completione promissionum, *sed confortatus est fide,* id est, omnino fortis & constans factus est in fide, *dans gloriam deo,* id est, glorificans deum qui per munus gratiæ suæ daturus erat ei filium contra naturam ex uetula sterili, & per illum filium in Christo populum credentium plenissime, id ē, multo intuitu ueritatis & potentiæ dei, *sciens quia quæcunq; promisit, potens est etiam facere.* Deus igitur eos quos promisit bonos, facit ut ipsi faciant bona. Neque enim eos propterea promisit Abraæ, quia præsciuit à seipsis bonos futuros. *Nam si ita est, non suum, sed eorum est quod promisit.* Non autem sic credidit Abraam, sed dedit gloriā non humanis meritis, sed deo, plenissime credens quia

B quæ promisit, potens est & facere. Non ait, quæ præsciuit potens promittere, aut quæ prædixit potēs ostendere, quæ promisit potens p̄scire, sed quæ promisit potens & facere. Ipse ergo facit bonos eos qui boni fiunt, & ipse facit in bono perseuerare eos qui perseuerant. Hoc enim promittit deus quod ipse facit. Non enim promittit & aliud facit. Quod iam non est promittere, sed prædicere. Cauēdum est igitur ne homo se extollat aduersus deum, dicens se facere quod promisit deus. Ipse enim & fidem gentium, sicut Abraæ promiserat, facit, qui potens est facere quod promisit, & omnia bona operatur in sanctis. Hæc ita credidit Abraā, *ideo & reputatum est illi ad iustitiā.* Diceret aliquis: Quid ad nos q̄d Abraam credidit, q̄d per fidem iustificatus est? Hoc illius gloria fuit. Et Apostolus: Ipse quidem ita per fidē magnificatus est. Sed tamē nō est scriptū tantū propter ipsum, id est, propter laudem & commendationem ipsius, hoc scilicet, quia reputatum est illi ad iustitiam quod bene credidit, *sed etiam propter nos* instruendos, ut p̄fectū fidei ex illa scriptura caperemus, intelligentes quia si ita credamus deo ut ille credidit, etiam nobis *reputabitur* fides ad iustitiam *credētibus in eum, qui suscitauit Iesum à mortuis,* id est, à numero mortuorum perpetualiter separauit, suscitans eum amplius non reuersurum in corruptionem, quod Iudæi non credunt. Suscitauit eum à mortuis, ut nos à uitiorū sordibus faceret resurgere. *Qui Iesus traditus est* in mortem, ut nos possemus mori delictis nostris: *& resurrexit,* ut nos in

C uirtutum honestatem resurgeremus iusti. Etenim mors ipsius significat interitū ueteris uitæ nostræ, resurrectio autem gratiam nouę conuersationis. Traditus est in manus persequentium *propter delicta nostra* tollēda, ne nos propter illa traderemur in manus dæmonum cruciandi: & per mortem iure diaboli destructo, *resurrexit propter iustificationem nostram,* id est, ut nos iustificando suscitaret à morte animæ, quatenus iuste uiueremus, quod aliter non poteramus. Traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostrā. Sonat in eius traditione delictum, sonat in eius resurrectione iustitia. Ergo moriatur delictum & resurgat iustitia.

mors x. quid significat

CAPVT .V.

IVstificati igitur ex fide, pacem habeamus ad deum, per dominum nostrū Iesum Christum, per quem & accessum habemus per fidem in gratiam istam in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum dei. Non solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus, scientes quod tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio uero spem. Spes autem *non confundit, quia charitas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum,* qui datus est nobis.

Iacob. 1.

¶ Quandoquidē multis modis hactenus probatum est, non ex operibus legis, nec ex uiribus

D liberi arbitrij, sed ex fide iustificari hominem, *igitur ex fide* sumus *iustificati,* non ex lege, nec ex nobis. Et nos ita iustificati, *habeamus pacē ad deum,* quā non habetis, dum inuicem arrogatis falsam iustificationem, alij per legem, alij per uires liberi arbitrij. Quasi dicat: Hæc dissensio cōtra deum est, qua de meritis uestris gloriamini, quasi per uosmetipsos iustificati. Sed iustificatio quæ ex fide ē, pacē cū deo facit: quia inimicas præsumptiones humanorum meritorum expellit, & animū deo humiliter subijcit, dum se sola gratia saluari cognoscit. Ex fide sumus iustificati, & tamen gratis, quia & ipsa fides donum supernæ gratiæ est. Et cum fides impetrat iustificationem, non gratiam dei aliquid meriti præcedit humani, sed ipsa gratia meretur augeri, ut aucta mereatur & perfici comitāte, non ducente: pedissequa, non præuia uoluntate. Ita ergo iustificati, iam de cætero pacem habeamus ad deum, quia reconciliati sumus ei per mediatorem Iesum. Non iam à diuina uoluntate discordemus, sed pacem ad deum habere studeamus. *Per dominum Iesum,* id est, nō per nosipsos, sed per auxilium & gratiam reconciliatoris nostri, *per quem habemus* non solum ablutionem nostræ uetustatis in sanguine ipsius, ut sic ascendamus ad indumentum iustitiæ & nouitatis, sed etiam *accessum* habemus per illum, *in istam gratiam,* id est, in hanc uirtutum sublimitatem gratis datam, & hoc nō per legem, sed *per fidem.* Hoc est dicere,

A Fides concessa nobis ex gratia, apud deum impetrat & remissionem delictorum & perfectionem omnium uirtutum, per Christum qui est ostium, accessimus per fidem in gratiā istam, id est, in bonæ uitæ obseruantiam, *in qua stamus*, id est, statum rectitudinis habemus, qui in Adam cecideramus: quia qui manet in uitijs, non stat, sed prostratus iacet. Elias uero stabat qui ait: Viuit dominus in cuius cōspectu sto. Stamus, inquit, in hac gratia, nō cadentes ab illa nec recedentes, *& gloriamur in spe gloriæ filiorum dei*, id est, in eo quod speramus gloriam quam habent filij dei. Tantum enim est quod speramus, quātum ex se præsumere nullus audere: quia in sola dei uirtute est ut homo in filiorū dei numerū possit ascendere. Et magna ualde gloria est, per fidem ac spem in numerum filiorū dei asciscī. Quod adeo magnum est, ut à multis pro ipsa magnitudine incredibile uideatur, eo quod speramus gloriam filiorum dei nos consequuturos. *Non solum autem* gloriamur de spe gloriæ huius, *sed etiam gloriamur* per Christi gratiam *in tribulationibus*, per quas oportet nos intrare in regnum cælorum. Gloriamur sine periculo uanitatis de tolerantia tribulationum, quia nouimus quāta merces inde sequatur. Et hoc est quod gradatim ascēdendo prosequitur: Gloriamur in tribulationibus, quia sumus *scientes quod tribulatio operatur in nobis patientiam*. i. facit nos esse patiētes. nemo enim patiens esse potest, nisi in aduersis. *patientia autem* operatur *probationem*, quia cuius patiētia uinci nō B potest, ille perfectus esse probatur. Multi em̄ ante experimentum tribulationis putāt se fortes esse, qui in ipso experimēto deficiūt & imbecilles esse apparēt: & multi prius se putāt infirmos, qui in ipso articulo passionis apparent fortissimi, dū oīa uiriliter patiendo superāt. Et ita ꝓbationē operatur patientia, dū & sibi & alijs unūquenq; liquido manifestat, q̄ anteq; pati inciperet, & sibi & alijs ignotus erat. *probatio uero* operatur *spem*, quia unusquisque ex eo quod per tribulationes insuperabilis esse ꝓbatus est, incipit habere spem, id est, certitudinem futuræ gloriæ, quæ humanæ rationi uana uidetur, sed testimonio uirtutis firmatur. Si qs enim nondum sibi probatus sperat præmiū, non sperat, sed præsumit. Nam tribulationes quibus patientia fidelium probatur, non solum eas debemus intelligere quæ extrinsecus accidunt, id ē, de damnis uel languoribus, uel ex quolibet corporis cruciatu, sed eas etiam quas intus sibi faciūt aut perferunt, dum in requie positi semetipsos affligunt & atterunt, obsistendo uoluptatibus suis, refrenando libidinem & c̄. quæ ad bonum continentiæ uel abstinentiæ pertinent, *faciendo*. Ex quibus sine dubio nascitur patientia, quæ probabilis effecta, generat spem. Spes autem est bonorū expectatio futurorum. Quæ exprimit humilitatis affectum & sedulæ seruitutis obsequium, quæ non est inanis, quia non confundit, id est, non generat confusionem sic speranti, quia quicquid sperauit adipiscitur. Ille enim sua spe cōfunditur qui dicit, Ego quod sperabam non inueni. Vir autem qui per patientiam in tentationibus est probatus, C non confunditur sua spe: quoniam magnitudine præmij quod inuenit, exuperat magnitudo spei eius. *Spes non confundit*, quia in deo posita est, qui falere non potest, quia uerax est: nō in homine, qui falleret quia mendax est. In deo posita est, & idcirco sequitur: *quia charitas dei* & c̄. Vel ita, Spes nō facit erubescere, quia impletur. Et constat eam esse implendam ex eo, quod iam spiritum sanctum in arram habemus, quo & late diligimus. Et hoc est: Quia charitas dei, id ē, quā ex deo habemus, postquam deum & proximum diligimus, *diffusa est*, id est, late & copiose data *in cordibus nostris*. Vbi enim charitas est, angustia esse nō pōt, quia mox angustia excluditur, & cor dilatatur, ut tantum habitatorē, id est, spiritum sanctum intra se possit habere. Non em̄ à nobis ipsis, sed à spiritu sancto possumus habere charitatem. Nam cum dixisset, charitas dei diffusa est in cordibus nostris, ne putaret quisq; à se sibi esse quod diligit deum, continuo addidit, *per spiritum sanctum qui datus est nobis*. Vt ergo ames deū, habitet in te deus & amet se de te, id est, ad amorem suum moueat te, accendat te, illuminet te, excitet te. Per spiritū, inquit, sanctum qui datus est nobis, quia & deus est & donum dei. Et propter hunc diuitem habitatorem *faciebat* Apostolus quod supra dixit, Gloriamur *in tribulationibus*. Quomodo enim in his gloriaretur, si egestatem intus pateretur? Videbantur foris angustiæ, sed intus latitudo erat. *Quid autē* D facit malus homo cū cœperit tribulari? Foris nihil habet, ablata sunt omnia, in conscientia nullū solatium est. Non ē quo exeat, quia dura sunt: nō est quo intret, quia mala sunt. Male secum torqueatur necesse est, quia sibi ipse tormēto est. Ipse est enim pœna sua, quem torquet conscientia sua. Boni uero quicquid exterius patiuntur, facile per internam consolationē uincunt. Et si in hac uita, ubi tanta tormēta sunt, possunt boni & iusti uiri cū talia patiuntur, non solum æquo animo tolerare, sed etiam in dei charitate gloriari, quid cogitandum est de illa uita quæ nobis promittit, ubi nullam de corpore molestiam sentiemus?

Vt quid enim Christus cum adhuc infirmi essemus, secūdum tempus pro impijs mortuus est? uix enim pro iusto quis moritur. Nam pro bono forsitan quis audeat mori. Commendat autem deus charitatem suam in nobis, q̄m cū adhuc peccatores essemus, secundū tēpus Christus pro nobis mortuus est. Multo magis igit̄ iustificati nunc in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum.

¶ Cum deus nos diligat, uel nos eum per spiritum sanctū, spes nostra implebitur. Nam nisi ita sit, frustra passus est Christus. Et hoc est: *Vt quid Christus pro impijs*, id est, pro dilectione impiorum *mortuus est*, nisi ut spes impleatur? Vel ita: Volens Apostolus ostendere plenius uirtutes charitatis, quam per spiritū sanctum diffusam in cordibus

Marginal notes: 3. Reg. 17. — 4. Reg. 4. — Actu. 14. — Spes quid — Hebre. 9. — 1. Petri. 3.

A nostris dixerat, exponit qbus causis diffusa sit in nobis, asserēs Christū pro impijs esse mortuū. Impij nanq; eramus, anteq̄ conuerteremur ad deum Christū. Et Christus utiq; mortē pro nobis, anteq̄ crederemus, excepit. Quod proculdubio non fecisset, nisi nimiā & abundantissimā erga nos charitatem habuisset, uel ipse Christus moriendo ꝓ impijs, uel deus pater unigenitū suū pro impiorꝫ redemptione tradendo. Vere charitas dei diffusa est in cordibus nostris. Nam q̄re mortuus ē Christus ꝓ nobis, nisi ut charitas dei diffunderet in nobis, ut diligeremus eū qui prior dilexit nos? ut quid enim .i. propter quid aliud Christus pro nobis mortuus est, cum adhuc essemus infirmi? id est, indigentes medico. Tam grauiter enim ægrotabamus, ut nō aliter q̄ medici morte sanari possemus. Mortuus est secundū tempus, id est, non ut alij qui morte detinentur: sed ad horā pro nobis mortē sustinuit, resurgens die tertia, ne desperaremus de eius potentia, cuius apparet in morte beneuolētia. Mortuus (inquit) est, & hoc nō pro quibuslibet, sed pro impijs, id est, pro fœdis & execrandis & à deo penitus separatis. Et ipse tam magnū fecit, ut ꝓ talibus mori tēporaliter dignaretur, ut æternā mortē ab eis auerteret. Hinc beneficiorum eius apparet magnitudo, ut q̄ indebite ab eo tantū dilecti sumus, cōsideremus quantū eum diligere debeamus, aut si quid ei præponere debeamus, cū ille nobis impijs nec uitā suam præposuerit, nec mortem denegauerit. Pium enim dn̄m usque ad mortem diligere debemus, quē pro impijs seruis cruciatū mortis excepisse cognoscimus. Vbi & præsumptio humana reprimit, ne suis meritis aliqd tribuat. Et uere mirāda eius bonitas, qui ꝓ impijs dignatus ē mori. Vix enim pro iusto quis moritur, id est, raro est ut aliquis pro iusto moriatur, nedum pro impio: quoniam dubitat unusquisq; mortem subire, etiamsi mortis sit causa iusta. Raro dico: nam forsitan pōt inueniri ut quis audeat mori pro bono, id est, ꝓ re bona uel pro bono uiro. Quasi dicat: Difficile hoc inuenitur, metu mortis cuncta terrente. Vel per iustum intelligatur iustitia legis: per bonū uero, bonitas euangelicæ gratiæ. Et uix pro iusto qs moritur, quia in ueteri lege in qua iustitia est, uix pauci inuenti sunt, qui suum in martyrio sanguinem fuderūt. Nam pro bono forsitan quis audeat mori. qm̄ in nouo testamēto, in quo bonitas est atq; clementia, innumerabiles extiterūt, qui suas in mortem audacter animas tradiderunt. Sed tamen ad cōparationem carnalium & mori pro dn̄o trepidantium, tam pauci fuerūt, ut propter raritatem dicatur de eis, forsitā quis audeat mori. Forsitan, dicitur propter eos qui mori necdū audent: quis, propter raritatem eorum qui audent, licet sint innumerabiles. Nonnulli uero sic interpretantur. Si ille pro nobis impijs mortuus ē & peccatoribus, quāto magis nos absq; ulla dubitatione pro iusto & bono debemus occumbere? Iustum autē & bonum non putemus esse diuersum, nec aliquam ꝓprie significare personam, sed absolute iustam rē & bonam: pro qua difficulter, sed interdum aliquis inueniri potest qui suum sanguinem fundat. C Vix pro iusto & bono quis moritur. Dominus aūt noster pro impijs & peccatoribus est mortuus, in quo laudabilior charitas fulget. Neq; enim merita nostra præcesserant, pro quibus filius dei moreretur: sed magis quia nulla erant merita, magna erat misericordia. Diceret aliquis: Cum deus sit omnipotens, & alijs modis nos potuisset liberare, cur filium suum pro nobis mori uoluit? Ad quod Apostolus: Non sine causa deus id fecit, sed hoc modo commendat charitatem suam in nobis. Quando indebite aliquid redditur, tunc charitas commendatur. Et quid tam indebitum, quàm ut sine peccato dn̄s pius pro peccatoribus seruis impijs moreretur? Et in hoc cōmendatur nobis charitas patris, qa sic nos dilexit. Cur ergo nō fieret mors Christi, imo cur ꝑtermissis alijs innumerabilibus modis, quibus ad nos liberandos uti potuisset omnipotens, id potissimum non eligeretur ut fieret, ubi nec de diuinitate eius aliquid immutatū est, & de humanitate suscepta tantū beneficij collatum est hominibus, ut à dei filio mors tēporalis indebita redderetur, quia eos ab æterna morte debita liberaret? Peccata enim nostra diabolus tenebat, & per illa nos merito tenebat in morte. Dimisit ea ille qui sua nō habebat, & ab illo est immerito perductus ad mortem. Tantū enim ualuit sanguis ille, ut neminem Christo indutum in æterna morte debita detinere debeat, qui Christum morte indebita uel ad tēpus occidit. Commendat itaque deus pater nimiam charitatē suam in nobis, quoniam cū adhuc peccatores essemus, nihilq; nobis nisi pœna deberetur, Christus pro nobis pœnā mortis excepit, ut nos à cruciatu perpetuæ mortis saluaret. Qui ergo peccatoribus donauit mortem suam, quid seruat iustis nisi uitā suam? Incredibilius est enim quod mortuus est æternus, quàm ut in æternum uiuat mortalis. Iam quod incredibilius est tenemus. Si propter hominem mortuus est deus, non est uicturus homo cum deo? Non est mortalis uicturus in æternum, propter quē mortuus est qui uiuit in æternū? Carne tamē sola mortuus est. Mortuus ē pro nobis peccatoribus. Multo magis ergo saluabit iustificatos. Nam qui fecit quod maius & difficilius est, multo leuius faciet quod minus & facilius est. difficilius quippe est ꝓ peccatoribus mori & peccata tollere, quàm iustos & cooperantes saluare. Multo magis igitur nos iustificati, id est, à peccatis omnibus liberati, nunc id est, in hoc tempore gratiæ, in sanguine ipsius, sine culpa pro peccatis nostris effuso, salui erimus ab ira, id est, à pœna damnationis æternæ, per ipsum mediatorem & reconciliatorem.

Charitas quādo cōmendatur

Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus deo per mortem filij eius, multo magis reconciliati, salui erimus in uita ipsius. Non solum autem, sed & gloriamur in deo per dominum nostrum IESVM CHRISTVM, per quem nunc reconciliationem accepimus.

D

A ¶ Vere salui erimus ab ira per ipsum. Nam si cum essemus inimici, id est, per amorem iniquitatum deo contrarij, reconciliati, id est, in pacem reducti sumus deo per mortem filij eius, tunc multo magis q̃ iam sumus recōciliati, erimus salui in uita ipsius: quia qualem ipse iam secundum humanitatem habet uitam, talem & nos habebimus. In uita erimus salui, qui per mortem sumus recōciliati. Dedit enim pro nobis mortem suam, & reconciliati sumus, qui alienati & inimici facti fueramus per transgressionem. Nemo enim reconciliatur, nisi ex inimicitijs. Inimicos autem nos deo primi parētis fecit transgressio. Quos supra dixerat peccatores, hos nunc inimicos dei nominat: et quos supra iustificatos in sanguine Christi, hos nunc reconciliatos deo per mortem filij eius: et quos supra saluos ab ira per ipsum, eos nūc saluos in uita ipsius. Non ergo ante gratiam istam quoquo modo peccatores, sed in talibus peccatis fuimus, ut inimici essemus dei. Sed reconciliati sumus ei per mortē filij eius. Quomodo per mortem? An cum irasceretur nobis, uidit mortē filij sui pro nobis & placatus est nobis? Nunqd ergo filius eius usqueadeo nobis iam placatus erat, ut pro nobis etiam mori dignaretur: pater uero usq̃adeo adhuc irascebatur, ut nisi filius pro nobis morerēt, non placaretur? Non. Superius enim dictū est: *Commendat autem charitatem suam deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro*

B *nobis mortuus est.* Habebat ergo pater erga nos charitatem, etiam cum inimicitias aduersus eum exercentes, deseruiremus peccatis. Et in sequētibus epistolę huius dicitur: Si deus pro nobis, quis contra nos? Qui etiam proprio filio nō pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Nunquid ergo si implacatus nobis esset, filium pro nobis traderet? Veraciter enim dictum est ei, quia nihil odisti eorum quæ fecisti. Sed tamen nihilo minus ueraciter ei dictum est, Odisti omnes qui operantur iniquitatē. Proinde miro modo & diligebat nos, & oderat. Diligebat quales ipse fecerat, oderat quales per operationem iniquitatis fueramus per nos facti. Et quadam iustitia dei in potestatē diaboli traditum erat genus humanum, peccato primi hominis in omnes utriusque sexus commixtione nascentes originaliter transeunte, & parentum primorū debito uniuersos posteros obligante. Si ergo commissio peccatorum per iram dei iustam hominem subdidit diabolo, profecto remissio peccatorum per recōciliationem dei benignam eruit hominem à diabolo. Non enim sicut hominis animi perturbatio, est ira dei, sed iusta uindicta uocatur eius ira. Etsi iusta diuina uindicta tale nomen accepit, etiam reconciliatio dei, quæ non recte intelligitur, nisi cum talis ira finit. Nec aliter inimici eramus deo, nisi quemadmodū iustitiæ sunt inimica peccata. Quibus remissis, tales inimicitiæ finiuntur, & reconciliantur iusto quos ipse iustificat. Quos tamē etiā inimicos utique dilexit, quādoquidem pro his cum adhuc inimici essent, filium tradidit. Quod ergo reconciliati sumus deo per mortem filij eius, non sic intelligatur, quasi nos ideo reconciliauerit ei filius, ut iam inciperet amare quos oderat, sicut reconciliatur inimicus inimico, ut deinde sint amici & inuicem diligant qui oderant inuicem, sed iam nos diligenti reconciliati sumus ei, cum quo propter peccatum inimicitias habebamus. Et per hanc reconciliationem à diabolo sumus erepti, qui nō potentia dei, sed iustitia superandus fuit. Nam qd omnipotente potentius, uel cuius creaturæ potētia ualet ei comparari? Sed cum diabolus uitio peruersitatis suæ factus sit amator potentiæ & desertor oppugnatorq̃ iustitiæ, in quo homines magis eum imitantur, placuit deo ut nō potentia diabolus, sed iustitia uinceretur, atq̃ ita & homines imitantes Christum, iustitia quærerēt diabolum uincere, non potentia. Quæ est igitur iustitia, qua uictus est diabolus à Christo? Quia cum in eo nihil morte dignum inueniret, occidit eum tamen. Et utiq̃ iustum est ut debitores quos tenebat, liberi dimittantur, in eum credentes quem sine ullo debito occidit. Hoc est quod iustificari dicimur in sanguine Christi. Sic quippe in remissionem peccatorum nostrorum innocens ille sanguis effusus est. Hoc est q̃d reconciliari deo dicimur per mortem filij eius. Remissis enim peccatis nostris, finiuntur inimicitiæ, & pacem cum deo assequimur, à quo nos sola peccata dirimebant. Sic ergo per mortem eius reconciliati, multo magis salui erimus in uita ipsius, q̃ in uita nostra perieramus. Nam si mors

D ipsius tantum potuit ut illud faceret quod difficilius erat, tunc uita, id est, resurrectio & gloria eius illud facere poterit, ubi minor difficultas est. Non solum autem salui erimus in futuro, sed etiam nunc gloriamur spe in deo, id est, in eo quod consideramus nos cum deo futuros in illa gloria. Vel non in nobis, sed in deo gloriamur: nec per nos, sed per dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc iam in p̄senti uita reconciliationem accepimus, secundū ea quæ superius disputata sunt.

Propterea sicut per unum hominē in hunc mundum peccatum intrauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines pertrāsijt, in quo omnes peccauerūt. Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo. Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset. Sed regnauit mors ab Adam usq; ad Moysen, etiam in eos qui non peccauerunt, in similitudinem præuaricatiōis Adæ, qui est forma futuri.

¶ Nunc prolixius disputare inchoat de duobus hominibus: uno primo Adam, per cuius peccatum & mortem tanquam hæreditarijs malis & posteri eius obligati sumus: altero autem secundo Adam, qui non homo tantum, sed & deus est. Quo pro nobis soluente quod non debebat, à debitis & paternis & proprijs liberati sumus. Proinde, quoniam propter unum illum tenebat diabolus omnes per eius uitiatam carnem concupi-

Roma. 7.
Sapien. 11
Psalm. 5.

Iustitia qua uictus ē diabolus quę

A scentialiter generatos, iustum est ut propter hūc unum dimittat omnes per ipsius immaculatam gratiam spiritaliter regeneratos. Nam quia dixerat Apostolus nos esse per Christū reconciliatos, pergit ostendere quod conuenienter per unū obedientē simus recōciliati, qui per unū inobedientē fueramus à deo separati. Reconciliationem accepimus per Christum. *propterea*, id est, *quia per eū* sumus reconciliati, idcirco *sicut per unum hominem intrauit peccatum* in orbē, *& per peccatū mors*, ita sub audi per unū redemptorem reddita est iustitia, & per iustitiam uita. ¶ Per unum hominem qui primus *peccauit, intrauit* originale peccatum in hūc miserum mundum, id est, in uniuersum genus humanum: quoniam peccando omnem suam stirpē in seipso tanquam in radice uitiauit, ut quicquid prolis ex simul damnata per quam peccauerat, coniuge (per carnalem concupiscentiam inquam inobedięti pœna similis retributa est) nasceretur, traheret peccatū originale. Sicut enim Christus, in quo omnes uiuificabuntur, præter id quod se ad iustitiam exemplum imitantibus prębuit, dat etiam sui spiritus occultissimam fidelibus gratiā, quam latenter infundit & paruulis baptizatis: sic & Adam in quo omnes moriuntur, præter id q̄d eis qui præceptum domini uoluntate transgrediuntur, imitationis exemplum est, occulta etiam tabe carnalis concupiscentiæ suæ tabefecit in se omnes de sua stirpe uenturos. ¶ Peccatum enim ge

B nerationis hic intelligitur, non imitationis. Nam sicut à muliere initium peccati fuit, sic initium generationis à uiro est. Prior enim uir seminat, ut fœmina pariat. Ideo per unum hominem peccatū intrauit in mundum, quia per semen generationis intrauit, quod à uiro excipiens fœmina concipit. ¶ Opus hoc castum in coniuge non habet culpam, sed origo peccati trahit secum debitam pœnam. Non enim maritus, quia maritus est, mortalis nō est, aut aliunde nisi peccato mortalis est. Itaque per unum hominē peccatum intrauit in mūdum, & per peccatum mors: quia si homo nō peccasset, nunquam moreretur. *Et ita in omnes homines peccatū siue mors pertransijt, ut nullus ex uiro & fœmina genitus, immunis esset à peccato & morte.* ¶ Notandum est enim quod dicitur, pertransijt. Inde est paruulus reus. Peccatum nondum fecit, sed traxit. Etenim illud peccatū non in fonte mā sit, sed pertransijt in omnes per uitiatam carnem genitos. *In quo*, id est, in primo homine *omnes peccauerunt* q̄a quādo ipse peccauit, omnes in illo erāt, & tota humani generis massa in illo ē infecta peccati ueneno. ¶ Sic & in Christo iustificantur omnes qui credunt in eum, propter occultam communicationem & inspirationem gratię spiritalis: quia quisquis adhæret domino, unus spiritus est cum eo. Et sicut per peccatum primi hominis quod in omnes pertransijt, amisimus uitam: sic per iustitiam secundi hominis, quæ in omnes qui membra eius fiūt, diffunditur, recuperabimus uitam. Dixi quia peccatum in omnes pertransijt, & uerum dixi. Nam ab Adam usq; ad legem peccatum originale in omnibus fuit. De Iudæis non probo quod fuerint sub originali peccato, quia legē habebāt, & se esse sub illo per legem cognoscere poterant: sed de illis, qui ante legem fuerant, & peccatū originale non cognoscebant. ¶ Nam usque ad legem Moysi, peccatum illud erat in toto mundo. Erat

C quidem, sed non imputabatur, id est, non intus in anima esse putabat̄ aliquod huiusmodi pctm̄, cū lex non esset, quæ casum primi hominis, ex quo pctm̄ illud propagatum est, intimaret. In oēs itaq; pctm̄ illud pertransijt, q̄a etiā ante legē, cū nō ita uideretur, lege non docēte. Vel ita: Quoniā Iudęi uellent dicere iustitiā & uitam esse redditā per legē potius q̄ per Christū, ut Apostolus docebat, ostēdit Apostolus iustitiā non potuisse reddi per legem, quæ peccatum auferre nō ualuit. Nam *usque ad legem*, id est, quamdiu lex mansit, *peccatum* originale *erat in mundo*, id est, non fuit deletum per legem. ¶ Istud Vsque, non est terminale, sed comprehensiuum, sicut cum dicitur, Et uitam usque in seculum. Vsque ad legem fuit peccatum, quia nec lex potuit illud auferre, quæ subintrauit ut magis abundaret peccatum: siue naturalis lex, in qua quisque iam ratione utens, incipit peccato originali addere & ꝑpria: siue ipsa q̄ scripta ꝑ Moysen, populo data est. Quod igit̄ ait, quia usq; ad *legem pctm̄ erat in mundo*, nō idcirco dictū est, *quod deinceps non fuerit, sed quia nō poterat* ꝑ literā legis auferri, q̄d solo poterat spiritu gratię.

D ¶ Ne quisquā ergo fidens uiribus, non dico uoluntatis, sed potius uanitatis suæ, putaret libero arbitrio legē potuisse sufficere, & Christi gratiā derideret, ideo ait Apostolus, quia usque ad legē peccatum erat in mundo. Et addidit: *Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset*. Non dixit, Non erat, sed Non imputabatur, id est, ignorabatur, & peccatum esse non putabatur. Neque enim à domino deo, tanquam non esset habebatur, sed ab hominibus cæcis nesciebatur: quia non erat lex, qua arguente demonstraretur siue lex rationis in paruulis, siue lex literę in populo. Ante legem non imputabat̄ peccatū, sed regnauit mors, secure possidente homines diabolo pro impunitate credita, usque ad Moysen, per quem redijt cognitio unius dei. ¶ Prius enim aut ignorabant deum homines, aut non putabant eum curare quid egissent. Sed ubi lex data est, nouerunt deum curare humana & iudicare. *Regnauit*, inquit, *mors ab Adam usque ad Moysen*, id est, à primo homine usque ad ipsam etiam legem, quę diuinitus promulgata est: quia nec ipsa potuit regnum mortis auferre, quæ non regnat utiq; nisi per peccatum. ¶ Regnum enim mortis uult intelligi, quando ita dominabat̄ in hominibus reatus peccati, ut eos ad uitam æternam, quæ uera uita est, uenire non sinat, sed ad secundam etiam, quę pœnaliter æterna est, mortē trahat. Hoc regnū mortis sola inquolibet homine gratia destruit saluatoris, quæ operata est etiam in antiquis sanctis, quicunque antequam in carne Christus ueniret, ad eius tamē adiuuantem gratiam, nō ad legis literam, quæ iube

usque

regnū mortis quid sit

A re tm̄, non adiuuare poterat, pertinebant. Quod autem dicit, Vsq; ad Moysen, id est, usq; ad finē legis & initium gratiæ mortem regnasse, eo genere loquutionis ait, quo dicimus, uerbi gratia, fuerunt usq; ad Atilam. Non enim principium regni eius, sed finem designamus. Sic & usque ad Moysen, id est, usq; ad finem legis & principiū gratiæ, pestis late diffusa per orbem regnabat, quia medicus deerat. Vbi uero de cælis medicus aduenit, mors potestatem perdidit. Ergo in omnibus regnauit mors ab Adam usq; ad Moysen, qui Christi gratia non adiuti sunt, ut in eis regnum mortis destrueretur. Vere in omnibus, *etiam in eis qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ*, id est, qui nondum sua & propria uoluntate, sicut ille, peccauerunt, sed ab illo peccatum originale traxerunt. Quia in seipsis cū iam non nati essent, nec ratione adhuc uterent, qua ille utebatur quando peccauit, nec præceptū accepissent quod ille trāsgressus est, solo originali uitio tenebantur obstricti, per quod eos regnum mortis traheret ad condemnationem, quod est occidi in gehenna. Potest & sic intelligi, ut cum dixisset, regnauit mors etiā in eis qui non peccauerunt, quasi nos moneret q̄re in eis regnauerit qui non peccauerunt, adderet in similitudinem præuaricationis Adæ, id est, qa erat in horum membris similitudo præuaricationis Adæ. *Qui est forma futuri*, quia ipse formā mortis inflixit posteris suis. In illo enim constituta est

B forma condemnationis futuris posteris, qui eius propagine crearentur, ut ex uno in condemnationem nascerentur, ex qua nō liberat nisi gratia saluatoris. Vel forma est futuri, id est, Christi, partim à simili, partim à cōtrario. A simili, qa sicut Adā sine patre à deo ex uirgine terra factus ē, ita Christus ex uirgine Maria sine semine à deo creatus ē. Sicut ille est pater omnium secundum carnem, sic Christus secundum fidem. Dormiuit Adam ut fieret Eua, mortuus est Christus ut fieret ecclesia. Dormienti Adæ facta est Eua de latere, mortuo Christo lancea percussum est latus, ut profluerēt sacramenta quibus formaretur ecclesia. A cōtrario quoq; est Adam forma Christi, ut quomodo per illius inobedientiā peccatores constituti sunt multi, ita per Christi obedientiam iusti constituantur multi. Et sicut in illo omnes moriuntur, sic & in Christo omnes uiuificentur. Sicut enim mā ducatū est ab Adam, suadente diabolo, & omnes qui nascuntur ex eo, morti addicti sunt: ita ieiunatum est à Christo, & omnes qui per eum renascūtur, uitæ æternæ restituuntur. Sicut ille communicare potuit filijs peccatum & mortem, sic iste suis iustitiam suam & uitam. Sicut ille est pater præ-

Isa. 9.

sentis seculi, & princeps discordiæ, sic iste pater futuri seculi & princeps pacis. Sed non sicut delictum, ita & donum.

Si enim unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia dei & donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Et non sicut per unum peccatum, ita & donum. Nam iudicium quidem ex uno C in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in iustificationem. Si enim unius delicto mors regnauit per unum, multo magis abūdantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes in uita, regnabunt per unū Iesum Christum. Igitur sicut per unius delictū in omnes homines in condemnationem, sic per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem uitæ. Sicut enim per unius hominis inobedientiam peccatores constituti sunt multi, ita & per unius obedientiam iusti constituentur multi.

¶ His uerbis declarat Apostolus, qualiter Adā forma Christi sit à cōtrario, & qualiter eadem forma non sit ex omni parte conformis. Nam similes quidem à contrario sunt, sed tamen in hoc differunt, quod non sicut delictum Adæ, ita & donum Christi: quia plus boni Christus confert, q̄ ille mali. Similes enim sunt Christus & Adam, sed non sicut delictum, ita & donum, id est, nō sic est efficax peccatum Adæ ad damnationem, ut gratia Christi ad saluationem. Quamuis enim delictum & donum in hoc sint similia, quod sicut delictum operatur discordiam inter nos & deum, & tandem in nobis mortem, ita donum reconciliationem & æternam beatitudinem: atq; sicut per unum hominem intrauit peccatum in omnes, & per peccatum mors, ita donum per unum uenit in omnes, & per donum uita: in hoc tamen differunt, quod delictum operatur in omnibus mortem temporalem, donum autem uitam sempiternam. Plus ergo p̄stat Christus regeneratis, quàm nocuit Adam generatis. Et uere donum est maius & potentius quàm delictum. Nam si delictum unius adeo potuit & efficax fuit, ut multos duceret in mortem, multo magis abūdauit gratia dei, id est, remissio peccatorum, quam deus gratis dat sine præcedenti merito humano: & donum, id ē, largitio uirtutum. ¶ Hæc inquā gratia & donatio, abundauit *in gratia unius hominis Iesu Christi*, id est, in perfectione uirtutū quæ in homine Christo est, & abundauit in plures, id est, in omnes suos abundanter uenit. Non in plures transit gratia quàm delictum, neque enim plures iustificantur quàm condemnantur, cum iniqui multo plures sint: sed in plures dictum est, uelut si diceretur, nō in paucos. Neque enim pauci, sed plures sunt, in quos redundat ista gratia. Et multo magis abundat quàm delictum, quia omnes qui per Christū liberantur, temporaliter propter Adam moriuntur, propter ipsum autem Christum sine fine uicturi sunt. In eo autem quod præmisit, *Si enim unius delicto multi mortui sunt*, dum diceret Multi, & non Omnes, innuit se dicere de illis, in quibus delictū Adæ mortem animæ fecit. Sed *gratia dei multo magis abundauit*, quia primus parens unum delictum in omnes misit, Christus autem etiam delicta illa quæ homines propria uoluntate addiderunt ori-

D

A ginali, *in quo nati sunt*, gratia sua soluit, & iustificationē atque uitam æternā dedit. **Et non sicut per unū peccantē uenit condēnatio, ita & donum** gratię *post* datū est, quia maius est donū q̃ delictū. Ostēderat delictū & donum differre secundum effectum, quia delictū genuit mortē, donum autem uitam: & nunc rursum ostendit *quod alio modo* differunt, quia non sic, sed *copiosius est* donū gratiæ per unum Christū *donantem, sicut* fuerat delictum per unū Adam *peccantē*. Non solum in hoc, inquit, *non æqualis est* forma, quia Adam tēporaliter *nocuit eis* quos in æternū Christus redemit: *sed etiam* quia illius uno delicto posteri *eius*, nisi à Christo redimant̃, traduntur in condēnationem: Christi aūt redēptio etiam multa delicta dissoluit, quę originali sunt addita. Et uere ita est. **Nam iudicium quidem** .i. sentētia diuini iudicij **ex uno** delicto Adæ ducit **in condemnationem**, sed **gratia**, id est, gratuitū donum dei **ex multis delictis** in baptismo liberans ducit **in iustificationem**, quia non solum ignoscit, sed & iustificat. Ideo dixit iudicium ex uno delicto in condēnationem, quia sufficeret ad condēnationem, etiā si non esset in hominibus nisi originale peccatū. Quamuis enim condēnatio grauior eorū sit, qui originali delicto etiā propria cōiunxerunt, & tanto singulis grauior, quanto grauius quisque peccauit, *tamen etiā illud solū* quod originalit̃ *tractum est, nō tm̄ à regno dei separat, uerū & à salute ac uita æterna* facit alienos, *quæ nulla esse alia potest* p̃ter regnum dei, quo sola Christi societas introducit. Ac per hoc ab Adā in quo omnes peccauimus, nō omnia nostra peccata, sed tantū originale traximus: à Christo uero, in quo omnes iustificamur, non illius tantū ori-

B ginalis, sed etiam cæterorū quæ ipsi addidimus, peccatorū remissionem cōsequimur. Et ideo non sicut per unū peccatū, ita est & donū. Nam iudicium quidem ex uno delicto si non remittit̃ .i. originali, in condēnationem iam potest ducere: **gratia uero ex multis delictis** remissis, hoc est, non solum originali, uerū etiam omnibus cæteris, **ad iustificationem** p̃ducit. *Quicūque enim ex illo uno homine multi in seipsis futuri erant, tm̄ in illo unus erant. Proinde illud peccatū solius esset, si ex illo nullus* exisset. Porro aūt in q̃ erat natura communis, ab *eius* uitio nullus est immunis. Sed inde sola Christi gratia liberat, quæ nō secundū merita hominū, sed gratis datur, quoniā deus misericors est: nec omnibus datur, quoniā deus iudex est: & iusto eius iudicio in alijs demonstrat̃, quid in eis q̃bus datur, conferat gratia. Nō ergo simus ingrati ei, *qui* secundū placitum uoluntatis suæ tā multos liberat de tam debita perditione, ut si inde liberaret neminem, non esset iniustus: sed qui liberantur, gratiam diligant: qui non liberantur, debitum agnoscant. Si in remittendo debitum apparet bonitas, & in exigendo æquitas, laudent misericordiam qui liberantur, non culpent iudicium qui puniuntur. Dixerat autem quod gratia nos à multis delictis emundās iustificauit, & nūc consequenter adiungit, quod per illorum delicto-

C rum remissionem & iustitiæ adeptionem non solum uiuemus, sed & regnabimus, & hoc per Iesum Christum. Sed præmittit inde quasi quandam probationem: quia si in peccato Adæ moriebamur, multo magis in gratia Christi uiuemus. Et hoc est: Gratia dei nos à delictis multis liberās & iustificans, saluauit à condemnatione cæterorum, quia per illam regnabimus. Nam **mors per unum** in cæteros transiens, **delicto**, id est, ob delictum unius, **regnauit**, id est, regnum occidendi oēs potenter obtinuit. Vel per unum regnauit, quia sic in omnibus regnum obtinuit, ut in illo uno qui primus peccauit, haberet initium regni sui. Siue per unum (ut diximus) in cæteros uenit, quia quas uires in illo habuit, in omnes posteros exercuit. Et si mors ita per unum in delicto unius regnauit, tunc multo magis regnabit, **per unum Christum, accipientes**, id est, non à se, sed à deo habentes, **abundantiam gratiæ**, id est, remissionem peccatorum abundantem: quia non solum originale, sed & actualia remittuntur, & abundantiā **donatiōis**, id est, spiritalium charismatum, **& iustitiæ**, id est, bonæ operationis. Isti inquam, qui hæc diuinitus consequunt̃, regnabūt per unum Iesum Christum. Regnabunt multo magis q̃ in eis mors in*trauit, quia ipsi* regnabunt æternaliter, mors au*tem regnauit temporaliter*. Itaque ob unius delictum mors regnauit per unum, quia mortis uinculo tenebant̃ omnes in illo uno, in quo omnes peccauerunt, etiam si propria peccata non adderent. Alioquin non ob unius delictum mors per

D unum regnauit, sed ob delicta multorum per unumquenque peccantem. Sed abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipiunt, quia non solum eis peccatum illud in quo omnes peccauerunt, sed etiā quæ addiderunt, gratia remissionis deletur: eisq; tanta iustitia donatur, ut cum Adam consenserit ad peccandum suadenti, non cedant isti etiam cogenti. Qui multomagis in uita regnabunt, quia in æterna uita sine fine regnabūt magis quàm in eis mors temporaliter & cum fine regnauit. **Igitur sicut per unius**, &c. Quoniam multa *interposuerat* ad propositam probationem pertinentia, ostēdendo donum efficacius esse quā delictū, & eē multiplicius q̃ delictū, repetit antecedēs, ut cōueniet̃ subinferat ip̄m cōsequens. Et hoc ē: Qm̄ **p̃ unius delictū** trāsiens **in oēs hoīes** peruentū est ab hominibus **in cōdemnationem**, igitur & **per unius iustitiam in omnes homines** transeuntem, peruenitur **in iustificatiōem**, quę est causa *uitæ* perennis. Et sicut illud factū est, sic fit & istud, id est, q̃ digne illud, tam digne & istud. Vel ita: Quandoquidem Adam est forma Christi, & quia maius est donū Christi atq; plus cōfert, igit̃ sicut iuste per delictū unius trāsiens in oēs homines, itum est in condēnationē corporis & animę, sic iusto iudicio etiā per unius iustitiā uenientē in omnes homines electos, itum est in iustificationem, ut participatione iustitię Christi iustificent̃, quæ iustificatio est causa uitæ, sicut condēnatio causa mortis æternę. Sicut ibi delictū solum sine actuali peccato omnes præ-

A cipitauit in condemnationem, & sic in mortẽ, ita sine nostro opere præcedente gratia Christi nos duxit ad iustificationẽ, & sic ad uitam æternam. Eam quippe iustificationẽ dicit, qua Christus iustificat impium. ¶ Quæ iustificatio trãsit in omnes homines, non quia omnes homines ueniant ad gratiam iustificationis Christi, cum tam multi alienati ab illa in æternum moriantur: sed quia omnes qui renascuntur in iustificationem, nõ nisi p Christum renascunt, sicut omnes qui nascũtur in condemnationẽ, nõ nisi p Adam nascuntur. Nemo est quippe in illa generatiõe præter Adam, & nemo in ista regeneratione præter Christũ. Ideo dictũ est, omnes & omnes. Nã si aliqui possent carne generari nõ per Adam, & aliqui spũ regenerari non per Christũ, nõ liquido omnes, siue hic, siue ibi, diceretur. Eosdem autem omnes, postea multos dicit. Possunt quippe in aliqua re omnes esse, qui pauci sunt. ¶ Sed multos habet generatio carnalis, multos & spũalis, quãuis non tam multos hæc spiritalis q̃ illa carnalis. Sed tñ sicut illa oẽs habet homines, sic ista oẽs iustos homines: quia sicut nemo præter illam homo, sic nemo præter istam iustus homo, & in utraq; multi. De quibus subditur: Sicut enim per inobedientiam &c. Et determinat Apostolus delictum unius & iustitiam unius, ut sicut ille merito peccati multos perdidit, sic & iste merito iustitiæ inde liberasse uideatur. Vere sicut delictum unius condemnauit omnes, sic iustitia unius iustificat omnes. Nã sicut per inobedientiam unius primi hominis, quæ ẽ delictum

B ipsius, peccatores constituti sunt multi .i. oẽs qui ex eo nati sunt, originale peccatum ex eo traxerunt: ita per obedientiam unius hominis Christi, cõstituentur multi iusti .i. iustificabũtur fide incarnationis & passionis eius, in qua fuit obediẽs usq; ad mortem. Ideo hic Christũ hominem dicit, cũ sit & deus, ne quis existimet uel antiquos iustos, per deum tantummodo Christum .i. per uerbum quod erat in principio, non etiam per fidem incarnatiõis eius, qua & homo, potuisse iustificari. Hic finitur disputatio de duobus, Adã scilicet & Christo, ex quibus alter nobis peccatum & mortem intulit, alter iustitiam & uitam reddidit.

Lex autem subintrauit ut abundaret delictum. Vbi autem abundauit delictum, superabundauit gratia, ut sicut regnauit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per iustitiam in uitam æternã, per Iesum Christum dominum nostrum.

CAPVT VI.

QVid ergo dicemus? Permanebimus in peccato ut gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc uiuemus in illo?

¶ Supra dixerat quia usq; ad legẽ pctm̃ in mũdo fuit, quod non originale tantũ, sed omne peccatum intelligi uoluit. Et ideo usque ad legẽ fuit, quia nec lex potuit illud auferre. Vsq; ad legem enim dictum est, ut etiam ipsam legem sententia C ista concluderet, quomodo dictum ẽ in euangelio, omnes generationes ab Abraã usq; ad Dauid, generationes quatuordecim. Non enim excepto Dauid, sed ipo etiã cõputato, numerus iste cõpletur. Sic lex nõ ẽ extra permansionẽ pcti, quod dictum ẽ, usq; ad ipsam fuisse. Imo sicut nũc dicitur, lex subintrauit ut abundaret delictum. Intrauerat enim in mundum ab initio peccatũ siue delictũ, sed lex subintrauit .i. subsequenti tempore intrauit, non ut per eam finiretur delictum, sed ut abundaret ex præuaricatione. ¶ Lex enim, siue naturalem intelligamus, quæ in eorum apparet ætatibus, qui iam ratione uti possunt: siue cõscriptam, quæ data ẽ per Moysen, non potuit uiuificare aut liberare à lege pcti & mortis, quæ tracta est ab Adam, sed magis addidit præuaricationis augmentum. Vbi enim non ẽ lex, nec præuaricatio. ¶ Præuaricata ergo lege, quæ in paradiso data fuerat, nascitur homo ex Adam cum lege peccati & mortis, de qua dicitur, Video aliam legem in membris meis &c. Quæ tamen nisi mala cõsuetudine postea roboretur, facilius uincitur, non tamẽ sine gratia dei. Lege autem alia præuaricata, quæ ẽ in usu rationis animæ rationalis, in ætate hoĩs iam rõne utentis, præuaricatores fiunt omnes peccatores terræ. Præuaricata uero lege, etiam illa quæ data ẽ per Moysen, multo amplius abũdat delictũ. ¶ Lex ergo subintrauit ut abũdaret delictum, siue cum homines negligunt quod deus iubet, siue cũ de uiribus suis præsumentes, adiutorium gratiæ D non implorant, & addũt infirmitati superbiam. Qui enim tales sunt, ignorãt qua dispẽsatione lex data sit. Non enim data ẽ lex quæ posset uiuificare, quia gratia uiuificat per fidẽ. ¶ Sed data est lex, ad ostendendũ quantis peccatorũ uinculis cõstringerentur, qui de suis uiribus ad implendã iustitiã præsumebant. Et ideo pctã non minuit, sed adiecit. Non tamen ꝓpter hũc effectũ data est, sed ex hominum prauitate hoc contigit. ¶ Nõ enim uitio legis, sed illorũ sic abũdauit peccatum, cum & cõcupiscentia ex prohibitiõe ardentior facta est, & peccantibus contra legem præuaricationis crimẽ accessit. Non ergo Iudæi de lege glorientur, quia non sunt per eam iustificati, sed abundantiori delicto grauati. Ideoq; magis humilientur & confugiant ad implorandã Christi gratiã, per quam & à peccato præuaricationis liberentur atq; sanentur. Delictũ enim abundauit p legẽ. Sed nõ ideo despiciantur Iudæi, qui ad Christũ uenerunt: quia ubi, id est, in quibus abundauit delictum, quoniam accepta lege non ignoranter, sed scientes delinquebant. ibi, id est, in eis superabundauit gratia dei, hoc est, sic abundauit, & sic dona sua multiplicauit, ut deleret omnino delictum, & superior atq; maior existeret q̃ fuerat delictum. Superabundauit, quia & hos perficit quos diabolus uincere non potuit: & delictum ad tempus fuit, gratia uero in æternum. Ita superabundauit gratia, ut sicut regnauit in mortem peccatum, etiã quod non ex Adam traxerunt homines, sed sua uoluntate ad-

Matt. 1.

Iustificatio q̃ x̃p̃ iustificat impium

lex subintro ut q̃re intelligat

lex ad qd sit data

A diderunt, ita & gratia regnet per iustitiam in uitam æternam. Non tamen est aliqua iustitia præter Christũ, sicut aliqua peccata præter Adam. Ideo cum dixisset, sicut regnauit peccatũ in mortem, hic non addidit, per unum aut per Adam, quia supra dixerat etiam de peccato illo quod subintrante lege abũdauit, & hoc utiq; nõ est originis, sed iam propriæ uoluntatis. Cum autem dixisset sic, & gratia regnet per iustitiam in uitam æternam, addidit: per Iesum Christum dominum nostrum, quia generante carne illud tãtummodo trahitur quod est originale peccatum: regenerante autem spiritu non solum originalis, sed etiam uoluntariorũ remissio peccatorum. Ita ergo superabundauit gratia, ut sicut regnauit peccatum in mortem, id est, sicut præualuit actuale peccatum & efficax fuit ducere homines in mortem: sic & gratia, id est, remissio peccatorum & accumulatio uirtutum regnet, id est, præualeat, & omnem uoluntatem suam in nobis potenter compleat. per iustitiam, id est, per subsequentem bonam operationem nostram, ducens nos in uitam æternam, non per nos ipsos, neq; per legem, sed per Iesum Christum. ¶Post hæc quæstionem quæ ab alio fieri poterat, ipse sibi facit: & q̃d opponi poterat, remouet. Quasi dicat: Quoniam supra dixi, quia ubi abundauit peccatum, superabũdauit gratia, ergo quid ex hoc dicemus? Permanebimus in peccato ut gratia abũdet in nobis, id est, ut abundantiam gratiæ consequamur? Absit ut in eo iam maneamus. Nam qui iam sumus mortui peccato, id est, qui per baptismum extincti B peccato sumus, quomodo adhuc uiuemus in illo? Obedire desiderijs peccati, hoc est uiuere peccato. Sed cum id gratia præstiterit, ut moreremur peccato, quid aliud facimus, si uiuimus in eo, nisi ut gratiæ simus ingrati? Neque enim qui laudat beneficium medicinæ, morbos docet & uulnera, à quibus hoĩem illa sanat: sed quanto magis medicina prædicatur, tanto magis uulnera & morbi uituperantur. Sic laus & prædicatio gratiæ, uituperatio & damnatio est delictorum.

An ignoratis quia quicunque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quomodo surrexit Christus à mortuis per gloriã patris, ita & nos in nouitate uitæ ambulemus.

Ephsi. 4. Colos. 3.

¶Mortui sumus peccato per baptismum quẽ in morte Christi percepimus, & an hoc ignoratis? An ignoratis quia quicunque, siue serui, siue liberi, siue paruuli, siue magni, baptizati .i. tincti & abluti sumus in Christo Iesu .i. in noĩe Chri in morte ipsius baptizati sumus? Ac si dicat: Nunq̃d sacramentũ ipsius baptismi ignoratis? In morte q̃ppe Christi baptizamur, ut in ipsius morte credẽtes & imitãtes q̃si mortui uiuamus. Mortui eñ per baptismũ pc̃tõ, non debemus ei iterum uiuere, ut iterum mori ei necesse sit, quia in morte Christi, id est, in similitudinem mortis Christi sumus baptizati, ut sicut ille semel mortuus est & semper uiuit, ita nos semel mortui malo, semper uiuamus bono. Quomodo enim mortuus peccare non potest, ita & C nos in Christo sumus cõmortui, & implicari peccatis capitalibus nõ debemus: quia q crucifixus est, nihil aliud facit nisi horam mortis expectat, & spiritum suum deo commendat, nihilq; iam in hoc mundo appetit. Nam queãdmodum pedes & manus Christi cruci sunt affixi, ut in nullã partem moueri possent, ita manus & pedes nostri debent imitatione mortis eius ligari, ut non possint ad peccatum moueri. ¶Et ita nihil aliud intelligamus esse Christi baptismum, nisi mortis Christi similitudinem: nihil autem aliud mortẽ Christi crucifixi, nisi remissionis peccati similitudinẽ, ut quemadmodum in illo mors uera facta est, sic in nobis uera remissio peccatorum: & quemadmodum in illo uera resurrectio est, ita & in nobis uera iustificatio. Et si hinc ostendimur mortui esse peccato, quia in morte Christi baptizati sumus, profecto paruuli qui baptizantur in Christo, peccato moriuntur, quia in morte ipsius baptizantur. ¶Nullo enim excepto dictum est, quia quicũq; baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus. Et ideo dictum est, ut probaret nos mortuos esse peccato. Cui autem peccato paruuli renascendo moriũtur, nisi quod nascendo traxerũt? ¶Vel in morte Christi sumus baptizati, quia mors eius est causa huius purificationis. Vere in morte Christi sumus baptizati, id est, in baptismo similes morti eius effecti, quia etiam consepulti sumus illi per baptismum. ¶Sicut enim nemo uiuus potest sepeliri cũ mortuo, ita D nemo qui adhuc uiuit in peccato, potest in baptismo cõsepeliri Christo. Consepulti sumus cum illo per baptismum, ut queãdmodum ipse fuit sepultus corpore, sic peccatum nostrum lateat & sepeliatur sepulchro aquæ: sicut ipse tribus diebus in sepulchro iacuit, sic nos tribus uicibus sepulchro baptismatis immergimur. ¶Nã quod tertio mergimur, triduanæ sepulturæ sacramẽta signamus: & dum tertio ab aquis educimur, resurrectio triduani temporis exprimitur. Quia in illo aquarum elemento sepelimur, renouati per spiritum sanctum resurgamus. ¶In aqua eñ imago mortis, in spiritu pignus est uitæ, ut per aquã moriatur corpus peccati, quæ quasi quodam tumulo corpus includit, ut p uirtutẽ spiritus renouemur à morte peccati. Consepulti sumus cum illo per baptismum, & hoc in mortem, id ẽ, in defectum uitiorũ, ut uitia in nobis sint mortua ad exemplum mortis eius. Ad hoc sumus commortui & consepulti, ut quomodo surrexit Christus à mortuis per gloriam patris, ita & nos à uitijs surgentes ad bona opera, ambulemus de bono in melius in nouitate uitæ. Id est, ut quomodo glorificatur pater per resurrectionem filij, ita & per conuersationis nostræ nouitatem glorificet. ¶Nouitas aũt uitæ est, ubi ueterẽ hoiem cũ actibus suis deponimus, & induimus nouũ, q scd'm deũ creatus est, in iustitia et sc̃itate ỹitatis.

Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis eri-

Ephesi. 4. Colos. 3.

A mus, hoc scientes quia uetus hō noster cruci fixus est, ut destruat̃ corpus peccati, ut ultrà non seruiamus peccato. Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam uiuemus cum illo.

¶ Debemus exēplo resurrectionis Christi ambulare in nouitate uitæ, ut nouam & incorruptibilē conuersationē ducamus, nec iam uitiorum putredine corrumpamur. Nam *si sumus facti complantati*, id est, à ueteri ritu auulsi, & in nouitatem conuersationis translati, hęrētes *similitudini mortis eius*, id est, imitantes pro posse nostro mortē eius, ut abstineamus nos à peccato, quo ille prorsus caruit, *simul & resurrectionis* eius similitudini *erimus* complantati. Arbor quæ plantatur, moritur antequam crescat, & demortua uiuificatur, & uiuificata fructificat. Sic & Christus, qui lignum uitæ est, iuxta Salomonem, auulsus de præsenti seculo, mortuus est: & per resurrectionē uiuificatus, creuit in totam mūdi latitudinem, in quo & multum fructum affert. ¶ Notandum autem quia nō dixit Apostolus, Si enim complantati sumus morti eius, sed similitudini mortis eius. Christus q̃m semel ita mortuus *est pctō*, id est, carni, ut peccatū omnino nō fecerit. ¶ Nos aūt ipsa morte qua ille mortuus est, pctō nō possumus mori, ut omnino nesciamus pctm̄, similitudinem tamen habere possumus, ut imitantes eū abstineamus nos à peccato. Hoc enim recipere potest humana natura, B ut in similitudine mortis eius fiat, dum ipsum imitando non peccat. ¶ Debemus ergo complantari *similitudini*, id est, ad similitudinem mortis eius, ut imitantes innocentiam mortis eius, extinguamur uitijs, & fructificemus in opibus bonis. Tūc enim & resurrectionis eius similitudini complantabimur. Omnis enim plātatio post hyemis mortem, resurrectionē in uere germinat. Si igitur & nos in Christi morte complantati sumus per hyemem huius seculi, in uere futuri seculi pferemus ex ipsa radice fructus iustitiæ. In similitudinē resurrectionis eius complantabimur, quando reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ. Complantemur, inquit, similitudini mortis eius, *hoc sciētes, quia uetus homo noster simul crucifixus est*: quoniam in illa morte domini, pcti nostri figura pependit. Crucifixio quippe ueteris hominis, pœnitētię dolores intelliguntur, & continentiæ salubris cruciatus. ¶ Christus enim qui uixerat uetus homo secundū pœnam .i. secundum famē & sitim & huiusmodi, hoc modo uetustatē, id est, nostræ mortalitatis infirmitatē finiuit & deposuit, ut dolorē crucis sustinens, sic haberet mēbra distenta & confixa, ut ad priores actus moueri nō possent, à quibus etiam sepultus, quieuit humanis subtractus aspectibus, exigens à nobis ut uetustatē peccatorum cum dolore pœnitentiæ deponamus, & membra nostra per continentiam sint cōfixa, ne ad priora redeamus, à quibus ita pfecte quiescamus, ut nec eorum uisio & memoria habeatur. Etsi iam ista compleuimus, tunc uere uetus homo noster simul cū Christo crucifixus est. ¶ Vetus enim homo, est uetusta conuersatio, somes & cōsuetudo peccati, & quicquid uitiorum ex primo parēte sumpsit initiū. Qui tñ noster ē, quia ex nobis, nō ex deo. Et iste uetus hō cū crucifixione Christi ita debilitatus est, *ut* domināte ratione *destruatur corpus peccati* .i. tota peccatorum massa, *ita ut ultra non seruiamus peccato*. Corpus peccati, id est, pctm̄, secundum omnia membra sua destruatur. ¶ Vnum enim uitium, membrum est peccati: corpus uero, uniuersitas delictorum, quorum principium est originale pctm̄. Christus aūt non ex parte, sed integer est crucifixus, ut nos ex toto moriamur pctō & uiuamus deo. Gratia enim dei p baptismum Christi, qui uenit in similitudine carnis peccati, id agit, ut destruat̃ corpus pcti. ¶ Destruit̃ aūt, non ut in ipsa uiuente carne cōcupiscentia innata repente absumatur & non sit, sed ne obsit mortuo quæ inerat nato. Destruitur, non ut interim nō sit, sed ut nō cogamur ei seruire. Hoc em̄ est quod ait, ut ultra non seruiamus peccato. Et uere nō cogemur peccato seruire, quia iustificati sumus: & uere iustificati, qa mortui. *Qui enim mortuus est cum Christo, iustificatus est* .i. liber effectus à *peccato* & alienatus: nec potest iam peccare, quia sicut & Iohannes ait, Omnis qui natus est ex deo, non peccat. Crucifixus enim, omnibus membris dolore occupatis, peccare non pōt, sed concupiscentijs & passionibus cōtradicit. Et qui sunt Christi, carnem suam crucifixerūt cum uitijs & concupiscentijs. ¶ Ille est iustificatus, qui mortuus est, id est, qui seipsum pro Christo uitijs mortificauit aut martyriū ptulit. Sed *si mortui sumus cum Christo*, id est, si imitatione mortis eius uitijs sumus mortificati, ut ultra nō uiuamus eis, *credimus* & pro certo speramus, *quia simul etiam uiuemus cum illo*, ut ubi ipse est, & nos simus: & quomodo ipse in æternum & beate uiuit, ita & nos uiuamus.

Scientes quòd Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi ultrà non dominabitur. Quòd enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quòd autem uiuit, uiuit deo. Ita & uos existimate, uos quidem mortuos esse peccato, uiuentes autem deo in Christo Iesu.

¶ Viuemus cū Christo qui sine fine uiuit, nos dico iā *scientes qd̄ Christus resurgēs ex mortuis, iā amplius non moritur*, id est, non dissoluitur, sicut Lazarus & filius uiduæ, quos ipse suscitauit, iterum mortui sunt. Nō em̄ talis fuit eius resurrectio qualis eorum: sed talis, ut amplius mori nō possit, & talis etiam nobis promissa est. Iam non moritur Christus, & *mors illi ultrà nō dominabitur*, quæ ad horā illi p ipsius piam uoluntatem dominata est in cruce. Hoc dictū est contra Manichæos, qui negant Christū ueram carnē habuisse. ¶ Ad hoc enim humanitatē suscepit, ut mors ei tēporalis in passione dominaretur, id ē, ueraciter affligeret eum sicut uerum hominem & occideret, sicq; mors æterna dominiū

Prouer. 11

paulo cur nō dixerit si cōplantati sumus morti eius sed similitudini mortis eius

C

uetus homo

1. Iohan. 3

Galat. 5

D

A in nobis amitteret. Sed non ultra dominabitur ei mors aliqua passione, quia iam nihil molestiæ sustinebit. Impij uero licet post generalē resurrectionē iam nō moriant, tñ sine fine mors illis dominabitur, qa sicut scriptū ē, Mors depascet eos. Psal. 48 Et ad distinctionē talis immortalitatis, dicit nūc Christus ita post resurrectionē suā immortalis, ut ei p alicuius molestiæ passionē mors ultra dominari nequeat. Nā & electis eius similis incorruptio & impassibilitas tribuetur. Vere iā nō moritur Christus, qa semel ē mortuus, id ē, ita ut mortem ultra nō iteret. Semel, quia p peccato tollendo qd una mors sufficit tolerare, & ideo non est opus repetitiōe. Et hoc ē: Quod enim mortuus ē peccato, mortuus est semel. Vel peccato mortuus est, id est, carni, in qua erat non peccatū, sed similitudo peccati. Peccato enim mortuus est, quia similitudini carnis peccati mortuus est, quādo moriēdo exutus est carne, ut per hoc mysterium significaret eos, qui in morte ipsius baptizātur, mori peccato ut uiuant deo. Peccatum enim nō inerat ei. Et tamen quodammodo peccato mortuus est, dū moreretur carni, in qua erat similitudo peccati, ut cū secundū uetustatē peccati nunq̄ uixisset, nostram ex morte ueteri, q̄ in peccato mortui fueramus, reuiuiscentē uitā nouā sua resurrectione signaret. Et ideo mortuus est semel, ut nos à duplici morte liberaret. Nos em̄ quia & mente à deo recessimus, & carne ad puluerē redimus, pœna duplæ B mortis astringimur. Sed ille pro nobis sola carne mortuus est, ut simplam mortē suā duplæ nostræ cōiungeret, & nos ab utraq; morte liberaret. Qđ ergo mortuus est peccato, id ē, peccati similitudini, mortuus ē semel, id ē, sola carne. Sed quod post resurrectionē uiuit, uiuit deo, id ē, in æterna beatitudine patris: quia sicut uita patris, ita & uita Christi nullā inquietudinē recipit. Ita & uos, id est, sicut mors Christi semel peccato facta est, & uita deo perenniter manet, ita uos semel peccato moriamini, ut iā amplius pctō nō uiuatis, ne iteɽ: oporteat uos pctō mori, & deo semper in bonis operibus uiuatis. Et hoc est: Ita & uos existimate, uos imitatione Christi mortuos quidem peccato, id est, alienatos à peccato tēpore baptismatis, sed uiuentes deo in uirtutibus & nouitate uitæ, quæ est prima resurrectio, ut adhæreatis deo, & unus cum eo spiritus efficiamini: & hoc non in uiribus arbitrij uestri sed in Christo Iesu, id est, in eius gratia & uirtute, Actu. 4. quia sicut Petrus ait, Non est in alio aliquo salus. Non sine causa autem dictū est, existimate, id est, cogitate, uos mortuos esse peccato. Qui enim cogitat uel existimat apud semetipsum, peccatum mortuum esse, nō peccat. uerbi gratia. Si me concupiscentia mulieris trahat, si argēti, si auri, si prędij cupiditas pulset, & ponam in corde meo qđ mortuus sim cum Christo, & de morte cogitem, extinguitur continuo concupiscentia, & effugatur peccatum. Omnia hæc ad illam respiciūt quæstionem, ne uideatur Apostolus dedisse locū peccandi in eo quod ait, Vbi abundauit peccatum, superabundauit gratia.

Non ergo regnet peccatum in uestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentijs eius. Sed neque exhibeatis membra uestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete uos deo tanquam ex mortuis uiuentes, & membra uestra arma iustitiæ deo. Peccatum em̄ uobis non dominabitur. Non enim sub lege estis, sed sub gratia. C

¶ Quia dixit mortuos esse peccato & nō debere uiuere in eo, cū nemo sit sine peccato, determinat à quibus maxime est cauēdum, quasi concludat quod supra quærebatur, pmanebimus in peccato? Quia, inquit, mortui estis peccato, & tamen non potestis in hac uita esse sine peccato, ergo saltem non regnet peccatum in uestro mortali corpore. Non ait, non sit, sed non regnet. Peccatū quippe in corpore mortali nō prohibuit esse, sed regnare: quia in carne corruptibili non regnare pōt, sed nō esse non pōt. Hoc ipm̄ nanq; de peccato tentari, ei peccatum est. Quo quia quàm diu uiuimus perfecte omni modo non caremus, Apostolus, quoniam hoc expellere plene nō potuit, ei de cordibus nostris regnum tulit, ut appetitus illicitus, etsi plerūq; bonis nostris cogitatiōibus occulte se quasi fur ingerit, saltē si ingreditur, nō dominetur. Quum enim quælibet culpa cor iniqui pulsat, & resistēs non inuenit, sed suo dominio substernit, procul dubio regnat in eo, quoniā ad uitia mox ut pulsauerit, inclinat. Sed non ita fiat in uobis. Etsi sit D peccatum, id ē, fomes & delectatio peccati. in corpore uestro, id ē, iam uestri iuris, corpore dico mortali, & ideo non sine pctō, tamē non regnet in eo peccatum, id ē, non faciat quod illicite cupit. In corpore mortali dictum est, quia in immortali corpore non erit peccatum. Inest modo peccatum cum delectaris, regnat si consenseris. Est itaque pctm̄ in corpore, sed non regnet, ut obediatis concupiscentijs eius, quæ ex carnis infirmitate nascuntur. Si enim non obedieritis, etsi est pctm̄ in carne, quod suadeat, quod delectet ad malum, non obediendo facitis ut non regnet quod est, & ita fiet postea ut non sit quod erat, quādo absorbebitur mors in uictoriam. Et non solummodo non regnet in uobis per consensum, sed etiam non regnet p operationē. Et hoc ē: Non obediatis p cōsensum illicitis concupiscētijs, sed neq; exhibeatis. i. tribuatis peccato. i. fomiti peccati membra uestra arma, id est, instrumenta iniquitatis, hoc ē, prauæ actionis, qua uirtutes debellantur sicut quibusdam armis. Mēbra uocantur arma, quia his uel iustitiæ uel pctō militamus. Et unumquodq; membrum, si officium suum in malos usus conuerterit, arma iniquitatis efficitur ad iustitiam expugnandam, si manus furto, linguaq; mendacio sit intenta, si oculus concupiscentiæ seruiat ad expugnandam pudicitiam, & cætera membra similibus uitijs sint occupata. Pctm̄ enim quod est in corpore nostro, quidam tyrannus est pugnans aduersum nos, & membra nostra pro armis habere quærit ad debellandum nos. Non ergo sinamus eum

membra quare arma uocant

A membris nostris contra nos pugnare. Surgit ira: non demus iræ linguam ad maledicendum, manum aut pedem ad feriendū. Nō surgeret ira ista irrationabilis, nisi pctm̄ esset in mēbris. Sed tollamus illi regnum, non habeat arma quibus contra nos pugnet. Discet enim non surgere, cum arma cœperit non inuenire. Ne exhibeatis, inquā, membra uestra peccato arma iniquitatis, id est, quibus impleatur iniquitas, *sed exhibete uos deo tanquam uiuentes ex mortuis*, i. uelut iam à morte resuscitatis. post resurrectionē enim non carnaliter uiuitur, nec peccatur, sed diuinis & spiritalibus intēditur: & uos q à morte animæ surrexistis, iam spiritaliter & sancte & deo uiuere debetis. *& membra uestra* exhibete *deo arma iustitiæ*, ut p ea deus pro iustitia pugnet aduersus regnū peccati. deus em est q operatur in uobis, scilicet ut manus quæ ante rapiebat aliena, nunc tribuat sua: oculus qui ante uidebat ad peccandum, nūc uideat ad boni operis ministerium. Sic & cætera membra iustitiæ seruiāt. Quod bene si uultis, implere potestis. *nam peccatum*, i. fomes peccati & delectatio iniquitatis, quæ in carne est, *non dominabitur*, i. non præualebit *uobis*, ut olim solebat. Ideo nō dominabitur, quia *non estis* modo *sub lege* iubēte & non iuuante, *sed sub gratia* liberante & iuuāte. Sub lege enim positis, non sub gratia dominatur pctm̄, à quo non fit homo liber lege, sed gratia. Non quia lex mala est, sed quia illa non libera ē, quos reos facit iubendo, nō adiuuando. Gratia quippe adiuuat ut

B legis quisq; sit factor, sine qua gratia sub lege positus, tantummodo erat legis auditor.

Quid ergo? Peccabimus, quoniā nō sumus sub lege, sed sub gratia? Absit. Nescitis quoniā cui exhibetis uos seruos ad obediēdum, serui estis eius cui obedistis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam? Gratias autem deo, quod fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eam formā doctrinæ in qua traditi estis. Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.

¶ Quoniam sub gratia sumus, *ergo quid faciemus? Peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia?* Id ē, ergo cessante uindicta legis impune peccabimus? *Absit* ut peccemus. Lex enim peccantes mox interfici iubebat, gratia uero etiam post culpam expectat ad pœnitētiam. Et ideo nūc isti uolebant Apostoli sententiam ad hoc inflectere, ut liceret eis peccare, quoniam exuti erāt à legis terrore. Sed hoc ipse remouet. Absit, inquit, ut ideo licentius *peccemus*, id est, criminalia & capitalia peccata committamus, qualia lex damnare consueuerat, nam sine minoribus peccatis hæc uita non potest duci. Vere nō debetis peccare, sed potius bene operari: quia si peccaueritis, serui peccati eritis, sicut econtra si bene egeritis, serui iustitię efficiemini. Et nimis turpe est, ut cum dei gratia nos à peccato liberauerit, rursum occasione eius pctō seruiatis. *An nescitis*, id est, an ignoratis quia *cui exhibetis*, id ē, præparatis & præsentatis, *uos seruos*, id est, pronos *ad obediendum, serui estis eius*, id ē, C uoluntati eius seruire habetis, *cui obedistis*, id est, cuius obeditioni colla uestra subiecistis? Postquam illi obedistis, serui eius estis, etsi non antea, cū primum illi consentiendo uos exhiberetis. Cuicunque obedistis, serui eius estis, *siue peccati* ducentis *ad mortem* æternam, *siue* sanctæ *obeditionis* ducentis uos *ad iustitiam*, id est, ad iustitiæ consummationem. Qui enim per fidē primo iustificati estis, nunc si diuinis præceptis obedientes fueritis, ad summam iustitiæ perfectionem ascendetis. Eius estis serui, cui obedistis. Sed *gratias ago deo*, quia licet prius fuissetis serui peccati, iam tamē nō estis. Inde gratias refero, nō uobis, non libero arbitrio uestro, *sed deo*, per quem factum est, ut pcti seruitutem euaderetis. Gratias, inquit, deo, quia *serui peccati fuistis*, sed ipso liberante & adiuuante iam non estis, quoniam *obedistis* deo non ex timore legis, sed *ex corde*, id est, ex bona cordis uoluntate, uel non specie tenus, non simulatione, sed ex cordis puritate. Obedistis dico, tendentes *in eam formam*, id est, regulam euangelicæ *doctrinæ, in qua traditi estis*. Hoc est, in doctrinam informantē & cōmonētem mores uestros, in qua traditi estis à gratia dei, non quos accessistis, uel à doctoribus estis in ea traditi. Quæ scilicet doctrina est forma, quia imaginē dei deformatam restituit. Nec solū obedistis, *sed etiam liberati estis à peccato* per spūm sanctum, quem accepistis in baptismo: quia ubi spūs domini, ibi libertas. Et à peccati seruitute liberati, *facti estis* consentiendo & operando *serui iustitiæ*, D quod est summa libertas. Serui iustitiæ estis, cui obedistis, id est, Christi qui factus est nobis sapientia à deo & iustitia & sanctificatio. 1. Cor. 1

Humanum dico, propter infirmitatem carnis uestræ. Sicut enim exhibuistis membra uestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatē, ita nūc exhibete membra uestra seruire iustitiæ in sanctificationem.

¶ Hactenus non esse peccādum, hinc quid deinceps sit agendum, de quo nullus possit se excusare, quia *nullus est qui non possit bene operari*, saltē uolūtate, q̄d itē est p gratiā. *Humanū*, inquit, *dico*, i. q̄d potestis portare dico, quod nō excedat uires humanitatis & fragilitatis uestræ, sed quod satis complere potestis, & hoc facio *propter infirmitatem*, id ē, debilitatem & fragilitatem *carnis*, i. carnalitatis *uestræ*, qa uideo uos adhuc esse debiles secundum carnem, & ideo humane uos instruo. Vere est humanum, id ē, leue & non asperum quod dico, quia hoc præcipio: *Sicut exhibuistis*, id ē, præparauistis *membra uestra seruire* operando *immunditiæ*, id ē, libidini quæ carnem maculat, *& iniquitati*, id est, iniquæ actioni, quæ etsi uestrum corpus nō inquinat, proximo tamen nocere appetit. iniquitati dico, ducenti *ad iniquitatem* aliam maiorem, ut per incrementa malorum proficeretis semper in peius. *ita nunc* post conuersionem cum sitis liberati, *exhibete*, id est, præparate *membra uestra* quæ sunt uestri iuris, *seruire* operando *iustitiæ* ducenti

A in sanctificationem, id est, in boni consummationem, & ideo est seruiendum iustitiæ, ex qua prouenit tanta utilitas & honestas. ¶ Hoc est, sicut tūc nullus timor coëgit, sed uoluptas peccati duxit, ita nūc delectatio iustitiæ adultæ, etsi nondum perfectæ. Si nequaq̄ amplius potestis, saltem tales estote in fructu bonorum, quales fuistis dudum in actione uitiorum, ne debiliores uos habeat sancta libertas, q̄s in carne ualidos habuit usus terrenæ uoluptatis. Ita scilicet unusq̄sq; uestrū uirtutibus seruiat, sicut uitijs seruiebat. Multo enim amplius & multo intentius iustitiæ, q̄ immunditiæ, seruiendum est. Sed ego, inquit, humane ago. Eadem postulo, similia requiro, ut unūquodq; membrū ministerium q'd exhibuit uitijs, aptet uirtutibus: & actum quod exhibuit immunditiæ, ad castitatem nunc sanctificationemq; cōuertat. Si non plus potestis, uel tm̄ nūc agite quantū tunc egistis, ne fidem & doctrinam nostram quasi asperā & importabilē fugiatis. ¶ Quid est autem, sicut illud, ita & hoc agite, nisi quemadmodum ad peccādum nullus uos cogebat timor, sed ipsius libido uoluptasq; peccati: sic ad iuste uiuendū non uos supplicij metus urgeat, sed delectatio ducat, charitasq; iustitiæ: & q̄ fortiter & instāter illa egistis, tā fortiter & instāter ista nūc agite? Et hæc quidē nondū est perfecta iustitia. Tantū ne em̄ digna est iustitia, quātum digna fuit iniquitas? Sic amāda est ista, quomō amatur illa? Absit ut sic, & utinam uel sic. Ergo plus ē amanda. In iniquitate enim secuti estis uoluptatē,

B sed pro iustitia debetis tolerare dolorem. ¶ Ecce nescio quis impudicus adolescens iniecit oculos in coniugem alienam, adamauit, cupit peruenire, quærit tamen latere. Sic enim amat uoluptatem, plus ut timeat dolorem. Suauitas enim illa uoluptatis nō est tanta, ut uincat etiam dolorem, pœnarum. ¶ Pulchritudo autem & delectatio iustitiæ tanta est, ut cuicunq; amorem suum perfecte inspirauerit, faciat eum contemnere non solum quicquid in hoc mundo delectabat, sed & quicquid terret, quicquid cruciat. Ad hanc iustitię perfectā delectationem hortari nunc uolebat Apostolus, sed auditores suos minus idoneos uidit. Ideoq; cō descendit eorum infirmitati, & præceptum quod eis dabat, temperauit. Humanū, inquit, dico, &c. usq; in sanctificationē. Iustitiam hic pro omnibus simul uirtutibus nominauit, sicut econtrario iniquitatem pro omnibus simul uitijs posuit. Deinde addidit iustitię sanctificationem, quo uidelicet castitatis partem & generaliter cum cæteris, & p̄ semetipsam specialiter commendaret. ¶ Et monet auditores, ut si necdum pro iustitia pœnas, dolores, mortemq; contemnere ualent, saltem iustitiæ delectationem præponant uoluptatibus sui corporis, ut paulatim proficiant ad maiora iustitiæ merita, & fortius atq; deuotius seruiant sanctitati q̄ luxuriæ prius seruierant, nec iam aliquid pro iustitia pati respuant. ¶ Sicut enim ille est iniquissimus, quem nec pœnæ corporales deterrēt ab immūdis operibus sordidæ uoluptatis, ita ille est iustissimus, qui nec pœnarum corporalium terrore reuocatur à sanctis operibus luminosissimæ charitatis.

C **Cum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ. Quem ergo fructum habuistis tūc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est.**

Iohan.8. Isaiæ.1. Iezec.36.

¶ Ideo iustitiæ seruire debetis, non immunditiæ, quia *cum essetis serui peccati*, id est, cum peccatū dominaretur uobis, & regnaret in corpore uestro mortali, *liberi fuistis iustitiæ*, id est, caruistis dominio iustitiæ, quia nemo potest duobus dominis seruire. Quandiu enim quis peccato seruit, liber est iustitiæ, id est, alienus à iustitia. ¶ Et notandum est esse & libertatem culpabilem, & seruitutem laudabilē. Nam liberū esse iustitiæ, crimen est: seruū uero eius esse, laudabile est. ¶ Liberum autem arbitrium usqueadeo in peccatoribus non perijt, ut per ipsum peccent maxime omnes, qui cum delectatione peccāt & amore peccati. Nam dicēte Apostolo, cū essetis serui peccati, liberi fuistis iustitiæ, ostenduntur etiam peccato non potuisse seruire, nisi alia libertate. ¶ Liberi ergo à iustitia non sunt, nisi arbitrio libertatis: liberi autem à peccato non fiunt, nisi gratia saluatoris. Propter quod admirabilis doctor etiam uerba ipsa discreuit. ¶ Liberos enim dixit iustitiæ, non liberatos: à peccato autē non liberos, ne sibi hoc tribuerent, sed uigilantissime maluit paulo superius dicere liberatos, referens ad illam domini sententiam: Si uos filius liberauerit, tunc uere liberi eritis. Sed hæc uoluntas, quę libera est in malis, quia delectatur malis, ideo libera in bonis non est, quia liberata non est. Male libera est, quando eam peccare delectat. Libera liter enim seruit, qui sui domini uoluntatem libēter facit. Ac per hoc ad peccandum liber est, qui peccati seruus est. Vnde ad iuste faciendum liber non erit, nisi à peccato liberatus, iustitiæ seruus esse cœperit. Ipsa est uera libertas propter recte facti lætitiam, simul & pia seruitus propter præcepti obedientiam. Et quandoquidem peccato seruiuistis, *ergo quem fructum*, id est, quam utilitatē *habuistis tunc in illis* uitiorū actibus, *in quibus* maiorem turpitudinē *erubescitis nunc*, cum sanæ mentis estis? Quasi dicat: Nullum fructum ibi tunc habuistis, uel si quem uoluptatis fructum habere uos putatis, ille talis fuit, unde merito nunc erubescatis. Hæc remuneratio facit eos priora abhorrere, & magis obnoxios esse gratiæ. Merito nūc de præteritis erubescitis, *nam finis illorum*, id est, exitus uitæ *est mors*. Vel ita: De fructu quæro, nam de fine patet, quia finis illorum est mors, non illa quæ cōmunis est omnibus, sed illa quam nullus euadere ualet, nisi qui conuertitur ad iustitiam, & de præteritis male gestis erubescit.

Matt.6. Lucæ.16.

libertas [illegible] sit culpabilis: et seruitus laudabilis

Iohan.8.

D

seruire liberaliter quādo quis dicatur

Nunc uero liberati à peccato, serui aūt facti deo, habetis fructum uestrum in sanctificatione, finem uero uitam æternam. Stipendium enim peccati, mors. Gratia autem dei, uita æterna in Christo Iesu dn̄o nostro.

¶ De seruitute peccati habuistis fructū confu-

A sionis,& in fine habituri eratis mortem æternam:
sed de dei seruitio nũc habetis fructũ sanctificati
onis,& in fine habebitis uitã sempiternam. Et hoc
erat tũc quidem ita. Sed *nunc* cum conuersi estis ꝑ
Christi gratiã, *liberati à peccato* cui seruiebatis, nec
solum à peccati seruitio erepti, *sed etiam facti deo
serui*, q tunc eratis liberi iustitiæ, ut iam libere pos
sitis opera bona facere, & *habetis fructum uestrum*, id
est, uobis utilem & cõgruum, qui fructus procul-
dubio charitas est & opera eius, quam nullo mo-
do per nos habere possumus, sed per spiritũ san-
ctum qui datus est. Hunc fructum habetis donã-
te spiritu sancto, ducti *in sanctificationem*, id ẽ, in uir
tutum consummationem: nec solum hoc habebi
tis, sed etiam *finem* laboris, quẽ in dei seruitio sus-
tinetis, percipietis *uitam æternam* corporis & ani-
mæ. Dixi quia finis illorum quæ prius faciebatis,
est mors, & merito dixi. *Nam stipendium*, id est, præ
mium, *peccati* est *mors*. Sed rursus econtrario sub-
ieci, quia pro nobis quæ nunc facitis, consequemi
ni in fine uitam æternam, qm̃ *gratia dei* quæ mise-
ricorditer bene agentes remunerat, est *uita æterna*.
Stipẽdiũ dicitur à stipe & pẽdo. Et quod est mer
ces operanti, hoc est stipendium militanti. Stipen
dium ergo peccati merito mors dicitur, quia mi-
litiæ diabolicæ mors æterna tanquam debitum
redditur. *Vbi cum posset Apostolus dicere & re
cte dicere*, Stipẽdium aũt iustitiæ uita æterna, ma
luit dicere. Gratia aũt dei uita ęterna, ut hinc intel
ligeremus non meritis nostris deum nos ad æter
B nam uitã, sed pro sua miseratiõe perducere. ¶ Cum
enim dixisset, stipendium peccati mors, quis non
eum congruentissime & consequenter addere iu
dicaret, si diceret, stipendium autem iustitiæ uita
æterna? Et uerũ est, quia sicut merito peccati tan-
quam stipendium redditur mors, ita merito iusti
tiæ tanquam stipendium uita æterna. ¶ Sed aduer-
sus elationem caute militans, stipendium, inquit,
peccati mors. Recte stipendium, quia debetur, q̃a
digne retribuit̃, quia merito redditur. Deinde ne
iustitia de humano se extolleret bono merito, si-
cut humanũ meritũ malum non dubitat̃ esse pec
catum, nõ à contrario retulit, *dicens*, stipendiũ iu
stitiæ uita æterna, sed gratia, inq̃t, dei uita æterna.
Et hæc ne præter mediatorẽ aliqua uia alia quære
retur, adiecit, *in Christo Iesu domino nostro*. Tanq̃ dice
ret: Audito q̃d stipendium peccati sit mors, quid
te disponis extollere o humana nõ iustitia, sed no
mine iustitiæ plane superbia? Quid te disponis ex
tollere, & contrariam morti uitam æternam tan-
quam debitũ stipẽdium flagitare? ¶ Cui debetur ui
ta æterna, uera iustitia est. Si autem uera iustitia ẽ,
ex te non est. Desursum est, descendens à patre lu
minũ. ut haberes eã, profecto accepisti. Quid em̃
boni habes quod non accepisti? Quapropter si ac
cepturus es uitã æternam, iustitiæ quidẽ stipendi
um est, sed tibi gratia est, cui gratia est & ipsa iusti
tia. Tibi enim tanq̃ debita redderetur, si ex te tibi
esset iustitia cui deberetur. Nunc uero de plenitu
dine eius accepimus non solum gratiã, qua nũc iu
ste in laboribus usq; in finẽ uiuamus, sed etiã gra-
C tiam pro hac gratia, ut in requie postea sine fine ui
uamus. ¶ Gratia em̃ nisi gratis esset, gratia nõ esset.
Et ideo intelligendum, ut diximus, etiam ipsa ho-
minis bona merita, esse dei munera. Quibus cum
uita æterna redditur, gratia pro gratia redditur.

stipendiũ unde dicitur

Iacob.1.

1.Cor.4.

Iohan.1.

CAPVT .VII.

**AN ignoratis fratres (scientibus enim
legẽ *loquor*) quia lex in homine do
minatur, quanto *tempore* uiuit? Nam quæ
sub uiro est mulier, *uiuẽte uiro* alligata est
legi. Si autẽ mortuus *fuerit uir eius*, soluta
est à lege uiri. Igitur uiuẽte uiro *uocabitur*
adultera, si fuerit cum alio uiro. Si aũt mor
tuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri,
ut nõ sit adultera, si fuerit cũ alio uiro. Itaq;
fratres mei & uos mortificati estis legi per
corpus Christi, ut sitis alterius qui ex mor-
tuis resurrexit, ut fructificaremus deo.**

1.Cor.7.

¶ Dicerent Iudæi: Cur dicis in Christo Iesu ui-
tã æternã esse, & nõ potius in legis obseruãtia? Et
Apostolus: Quia iam finẽ habet, & non dat uitã,
sed auget pctm̃. Hactenus em̃ de ui gratiæ locu-
tus est, & nunc incipit difficultatem legis ostende
re & quod ultra non sit tenẽda, ut illos hortetur
sine timore sub gratia uiuere. Ne enim mirarẽtur
quod dixerat, nõ *estis sub lege*, sed sub gratia, in-
choat per rationes *demonstrare*, *legem esse finitã*,
& prius etiã *nõ* iustificasse subditos, sed *magis* pec
D catores constituisse. Nam usq; ad Christũ fuit da-
ta, & ideo post acceptionẽ gratiæ non est tenẽda.
Quod in his sentẽtijs ostenditur, an ignoratis fra-
tres &c̃. Ordo est. *An ignoratis* hoc *quod lex in homine
dominatur*, ut ei obediat *quanto tempore uiuit*, id est, q̃
diu statum habet ipsa lex. Quod nõ debetis igno-
rare, quia legem scitis, & *ego loquor scientibus legem*,
in qua quod dico manifestatur. Scientes legem,
intelligamus Hebræos, quos secũdum legem de
legis fine instruit Apostolus. Vel etiam gentiles
Romani sciebant legẽ, quia nõ erant barbari, sed
naturalem *iustitiã comprehenderant partim ex*
Græcis, *sicut Græci ex Hebræis*. ¶ *Lex in hoĩe do-
minatur* quanto tempore ipsa lex uiuit, & idcirco
cum mortua fuerit, non dominabitur illi ampli-
us, sed liberũ dimittet. Docet autem dñs eam esse
iam mortuam, id est, cessasse iuxta carnalem intel
ligentiam uel obseruantiam, dicens: Lex & ꝓphe
tæ usq; ad Iohannem, ex eo regnũ dei euangeliza
tur. ¶ Quod bene præfiguratũ est, qñ mortuus est
Moyses, & Iesus suscepit principatũ populi Isra-
el. Moyses em̃ legẽ designauit, & Iesus dñm Chri
stum atq; gratiam euangelicã. Mortuo igit̃ Moy
se, successit Iesus in principatum: qm̃ mortua lege
secundum carnales obseruantias, succedit euan-
gelica gratia. ¶ Et hoc est quod Apostolus dixerat,
non estis sub lege, sed sub gratia, id est, nõ estis sub
Moyse, sed sub Iesu: quia Moyses mortuus est, &
Iesus imperat. Iustum ergo fuit ut Moyses (id est,
lex) dominaret̃ in quolibet homine subiecto quã
diu uiueret, & post mortẽ suam dominiũ amitte-

Matt.11.

A ret, quatenus quicunque tēpore legis seruiliter cogebātur eam facere, post liberatoris aduentū possent liberi ad euangelicam libertatem uenire. Quod Apostolus per simile probat. *Nam mulier quæ est sub uiro, uiuente uiro alligata est legi uiri*, ut non possit ab eo discedere. Sed *si uir eius fuerit mortuus, soluta est à lege uiri*. Sic etiam quandiu lex statum habuit, debet seruari: sed si lex statum amittit, soluitur homo ab ea. Et quia uiuente uiro alligata est legi, *igitur uiuente uiro uocabitur adultera, si fuerit cum alio uiro*. Sic finita & sublata lege, liberatus est homo per gratiam, *ut nō præuaricetur si ad Christū transierit dimissis figuris*. Hoc enim exēplo docet Apostolus Christianum à lege factorum exutum, nō ab omni lege, sicut mulier à lege uiri exuitur, non à lege naturæ, nec ultra debere esse sub lege. Si enim lex ei uiuit, adulter est, nec prodest Christianū dici. Nam si legē seruat, adulter est & in fide & in lege, nec prodest ei Christus. Hæc etiam similitudo tota debet intelligi mystica, ut uir sit Moyses, hoc est, lex: mulier, anima uel plebs. Nam mulier quæ est sub uiro, id est, plebs uel anima Iudaica, quæ est sub Moyse, uiuente uiro, id est, uiuente Moyse, hoc est, statum habēte lege, alligata est legi, ut non possit recedere ab eius carnali obseruatione. Si aūt mortuus fuerit uir eius, id est, Moyses, quē admodū supra docuimus, *soluta est mulier à lege uiri*, id est, *plebs Hebræorum à iugo legis, ut nō impediatur Christo copulari. Et qa nunc solūmodo soluitur, igitur uiuente uiro. i. uiuente* Moyse, durante legis actu, uocabitur adultera si fuerit cū

B alio uiro, id est, crimen incurrit adulterij, si carnalem legis obseruantiā deserēs, solā spiritalē Christi doctrinam tenere uoluerit. Non em̄ deserenda fuit suo tēpore illa carnalis obseruatio legis, sicut & nunc non est assumenda. Sed *si mortuus fuerit uir eius* Moyses, id est, si lex actu cessante dormierit, *liberata est* ipsa plebs Hebræorum *à lege uiri*, id est, à contritione Mosaycæ institutionis, *ut non sit adultera*, sed casta, *si fuerit cum alio uiro*, id est, cum Christo, ut illi soli complexibus amoris inhæreat, & solam spiritalem doctrinā custodiat. Deinde Apostolus adaptat similitudinem: *Quādoquidē*, inquit, *uiuente uiro alligata est mulier, & eo mortuo soluta ē*, iuxta sensum quē tractatus est, *itaque & uos ô fratres mei* quemadmodū nos apostoli, *mortificati estis legi*, ut ulterius non uiuatis in ea. Debuisset dicere, mortificata est uobis lex: sed hoc inter Iudæos dicere adhuc intractabile uidebatur, & ideo magis intelligendum reliquit. Et idem ualet quod dixit: Lex enim mortua est, quando carnalis eius actio penitus cessat. Et ille legi mortuus est, qui ab huiuscemodi actione cessauit. Caute ergo loquutus est Apostolus ne Iudæos offenderet, eligens potius dicere, mortificati estis legi, quàm, mortificata est lex uobis, cum utrunque idē significet. Nihil inquit, legi debetis, quæ data est usque ad Christū: sed mortificati estis illi *per corpus Christi*, id est, per hoc quod Christus carnem assumpsit. Ex quo enim ille corpus induit, lex mori cœpit in actione fideliū, quia lex & prophetæ usque ad Iohannē, sicut ipse loquit.

Matt. 11.

Dimissis ergo per nouitatē gratiæ peccatis, cessante in uobis actione legis, mortificati estis legi per corpus Christi. i. per mysterium incarnatiōis eius. Vel mortificati estis legi, id ē, figuratiuis umbris, per corpus Christi, id est, per cōpletionem solidæ ueritatis quæ est in Christo. Quantū em̄ distat inter umbrā & corpus, tantū inter illa quæ fiebāt in ueteri testamento, & ea quæ fiunt in nouo. Et ideo per corpus Christi mortuus est legi, quia per ueritatē euangelicam cessauit ab umbratili actione legis. Mortificati estis legi. i. soluti à lege mortuo uobis Moyse, *ut sitis* sponsa *alterius* uiri, cuius non pudet esse, *qui surrexit ex mortuis*, & superata morte in æternum uiuit. Vel merito debetis eius esse, quia uos sanguine suo redemit, & calcata morte surrexit ut uos possideat, quos moriendo adquisiuit. Ideo surrexit, ut & nos à morte aīæ faceret resurgere *ut fructificaremus*, id est, fructum boni operis faceremus *deo*, qui antea fructificabamus morti.

C

Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per legem erāt, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti. Nunc autem soluti sumus à lege mortis, in qua detinebamur, ita ut seruiamus in nouitate spiritus, & non in uetustate literæ.

¶ *Vere nunc debemus fructificare deo, cum simus legi mortificati, quoniam prius fructificauimus morti*. *Nam cū essemus in carne*, quæ carnis sunt operantes, quod est sub lege esse, *passiones peccatorum quæ per legem erant, operabantur in membris nostris*. Cum essemus in carne, inquit, id est, carnalibus desiderijs astricti teneremur. Cum essemus in carne, id est, præsumeremus de carne. Non enim qui loquebatur Apostolus, iam exierat de ista carne, aut eis loquebatur qui iam exierāt de ista carne, sed adhuc & qui loquebatur, & quibus loquebatur, in carne erant. Quid est ergo, cum essemus in carne, nisi cum de carne præsumeremus, hoc est, de nobis confideremus? De homine enim dictū est, Videbit omnis caro salutare dei, id est, omnis homo. Ergo cum essemus in carne, id est, in cōcupiscentijs carnalibus uersaremur, & ibi totā spem nostram tanquam in nobis poneremus. *passiones peccatorum*, id est, incentiua uitiorum, *quæ per legem erant*, quia per legem accesserant. Vbi enim non erat gratia liberatoris, augebat peccandi desiderium prohibitio peccatorum. Illæ passiones operabantur in membris nostris, id est, ducebant membra nostra ad mala opera. Et hoc ideo, quia eramus in carne. Passiones enim illæ peccatorum, id est, uehementes concupiscentiæ, dictæ passiones, quia intrinsecus mētem affligunt, idcirco nos uicerūt, quia in malo loco nos inuenerūt, hoc est, in carne. Migrandum est ergo à carne, etiam dum adhuc uiuimus in carne, ut nō simus in carne, sed in spiritu, id est, non in nobis, sed in deo spem ponamus: nec in carnalibus, sed in spiritalibus delectemur. Nam qui in carne est, id est, qui in se remanet, nec se transcendit ut ad deum cor subleuet, non habet deū adiutorem, & idcirco su-

D

esse in carne quid est

Luc. 3.

A peratur, & fit non adimpletor legis, sed præuaricator. Et ita passiones peccatorum, id est, concupiscētiæ uehemētes & immoderata desideria operātur in membris eorum qui in carne sunt, id est, ducunt ad effectum operis mala quæ cupiunt, dū manus agunt mala, os loquitur mendacium, oculi uident illicita, aures delectantur audire praua. Quæ passiones sunt per legem, quoniam ipsa legis prohibitio fuit causa ut ille appetitus carnis adeo uehemens esset. Minor enim erat concupiscentia, quando ante legem securus homo peccabat. Multo autem maior facta est, quando legem dei cœpit transgredi. Et hæ (sicut dictum est) passiones operabantur in membris nostris, *ut fructificarent morti*, id ē, ut facerēt opera digna morte æterna. Fructus enim peccati, mors est. Et si damnandus erat peccator, quam spem habet præuaricator? Tunc quidē sub lege positi fructificabamus morti. Sed nunc cū simus mortificati legi per corpus Christi, soluti sumus per libertatē nouæ gratiæ à lege. Quæ dicitur lex mortis, quia per medium, id est, per peccatum fuit causa mortis, dum peccantes nō ad pœnitentiā expectaret, sed mox interfici iuberet. Ideo etiam lex mortis, quia stipēdiū peccati, mors: aculeus uero mortis, peccatū: uirtus autem peccati, lex. Peccando enim ad mortem animæ labimur, & uehementius peccamus lege prohibente, quàm si nulla lege ꝓhiberemur.

Lex mortis et quare

Sed iam remissis peccatis, *soluti sumus* ab hac *lege*

B *in qua detinebamur*, id est, ui quadam necessitatis carnalia eius mādata seruare cogebamur, nec ad spiritalem libertatem assurgere permittebamur, qua nunquam solui, nisi per gratiam Christi poteramus. Soluti inquam sumus, *ita ut seruiamus deo in nouitate spiritus, & non in uetustate literæ*, id est, spiritalis gratiæ præceptis obediamus, non literam legis sequētes, quæ iā senuit, ut mori, id est, cessare debeat. Quod em̄ antiquatur & senescit, prope interitum est. Et lex quid aliud ē quàm sola litera, eis qui eam legere nouerunt, & implere nō possunt? Non enim ignoratur ab eis quibus cōscripta est. Sed quoniam intantum nota est, inquantum scripta legitur, non inquantum dilecta perficitur, nihil est aliud talibus nisi litera. Quæ litera non est adiutrix legentium, sed testis peccantiū. Ab eius ergo damnatione liberantur, qui per spiritum sanctum innouantur, ut iam non sint obligati literæ ad pœnam, sed intellectu per iustitiam copulati. Itaq; seruiamus in nouitate spiritus, id est, in nouitate quam dat spiritus sanctus infundendo charitatem & innouando interiorem hominem. Et sic in hac nouitate seruiamus, ut nihil addamus de legis operibus, quæ uetusta sunt & sepulturæ magis tradenda.

Lex q̄modo sola littera

Quid ergo dicemus? Lex peccatū est? Absit. Sed peccatum non cognoui nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret, Non concupisces. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnē concupiscentiā.

Exod. 20
Deute. 5.

C ¶ Videbatur Apostolus per supradicta uerba legem culpasse, & ideo sentiens contra obscuritatem dictorum suorum cogitationes hominū commoueri, prior ipse uoluit dicere & remouere, quod sibi aliquis poterat obijcere: Quia dixi, inquit, passiones peccatorum esse per legem: quia dixi, soluti sumus à lege mortis in qua detinebamur: quia dixi, seruiamus in nouitate spiritus, & non in uetustate literæ, *ergo quid dicemus* ex his uerbis meis? Dicemus ex his esse cōsequens quia lex *peccatum est? Absit* ut hoc dicamus, absit ut lex sit peccatum. Non est peccatum lex, quia nō est mala, sed bona quantum ad se. Et quamuis bona, nō tamen sufficiens ad salutē sine gratia. Quod nunc Apostolus ingreditur ostendere, & loquitur uoce humani generis: Lex, inquit, nō est peccatum, sed index peccati, quia *peccatum non cognoui nisi per legem.* Quare intelligimus legem ad hoc datam esse, non ut peccatum insereretur, neq; ut extirparetur, sed tantum ut demonstraretur, quatenus animam humanam quasi de innocētia securam, ipsa demonstratione peccati ream faceret: ut quia peccatum sine gratia uinci non posset, ipsa reatus solicitudine ad percipiendam gratiam conuerteretur. Idcirco non ait, peccatum non feci nisi per legem, sed, peccatum non cognoui nisi per legem. Vnde apparet per legem peccatum nō insitum, sed demōstratum esse. Et quomodo medicina nō est causa mortis, si ostendat uenena mortifera, licet his mali homines abutātur ad mortem, & uel

D interficiant uel insidientur inimicis: sic lex data est ut peccatorum uenena monstraret, & hominem male libertate sua abutētem, qui prius ferebatur improuidus, & per præcipitia labebatur, freno legis retineret, & compositis doceret incedere gressibus. Lex docuit hominem quid esset peccatum, quia prius nesciebantur quędam uel esse peccata, uel adeo grauia, uel esse punienda. Vere peccatū non cognoui, nisi per legem. *Nam concupiscentiam esse peccatū nesciebam, nisi lex diceret, Non concupisces.* hoc ideo elegit Apostolus generale quiddā, quo cuncta complexus est, tanquam hæc esset uox legis, ab omni peccato prohibentis, quod ait, Non concupisces. Neque enim peccatum ullum, nisi concupiscendo cōmittitur. Non ait, concupiscentiam non habebam: sed, nesciebam eam esse peccatum. Habebam quidem eam, sed tanquam naturale bonum esse credebam. Postquam autem lex dixit, Non concupisces, cognoui non naturale bonum, sed per peccatum accidēs esse malum concupiscentiam. Per hæc & sequentia Apostolus in se solo generalem agit causam, & sub persona sua fragilitatem describit cōditionis humanæ. Nesciebam, inquit, concupiscentiam esse malum, donec audiui eam prohiberi in lege. Sed *peccatū*, id est, fomes peccati, *accepta occasione* stimulandi *per mandatum* legis *operatum est in me omnem concupiscentiam.* Peccati enim nomine, uel fomes peccati nunc intelligitur, uel diabolus autor peccati. Et talis est nostra carnalitas, ut ardētius desideret prohibita: quibus non memoratis, iaceret quasi sopita.

A Sed & diabolus uidens legem in auxilium hominibus datam, magis exarsit & magis institit, ut eã illis uerteret in perniciem, cum prius quasi secure possidẽs eos minus tentaret. Et sic occasione per mandatum accepta, fecit in me omnem concupiscentiam. Minor enim concupiscentia erat, quando ante legem securus peccabã. *Minor erat, quãdo meam mouebat libidinem. Omnis est,* quando transcendit legem. ¶ *Cum ergo putarem* quod proprijs uiribus iubente *lege possem* concupiscẽtiam libidinis *uincere, maioribus* urgebar eius stimulis, & *infirmitate in me* eius cupiditas augebatur. *Nam ubi spiritus* sanctus non adiuuat, *inspirans* pro concupiscentia mala concupiscentiam *bonam, id est,* diffundẽs in cordibus charitatem, profecto lex quamuis bona, auget prohibendo desiderium malum, sicut aquæ impetus, si in eam partem non cesset influere, uehementior fit obice opposito, cuius molem cum euicerit, maiore cumulo præcipitatus, uehementius per prona prouoluitur. ¶ Similiter nanq; & fluuius concupiscentiæ oppositis sibi legis obicibus frenatus est, non siccatus: ac postmodum ruptis eisdem obicibus, uehementior exiuit. Nescio enim quomodo hoc ipsum quod concupiscitur, fit iucundius dum uetatur. Recte itaque dicitur, quia peccatum occasione stimulandi accepta per *mandatum legis operatum est in me omnem concupiscentiam: quia ubi non est gratia liberatoris, auget peccandi desiderium prohibitio peccatorum: & lex dum con*cupiscẽtiã prohibet, quodammõ eam inflãmat.

B **Sine lege enim peccatum mortuum erat. Ego autem uiuebam sine lege aliquando. Sed cum uenisset mandatum, peccatum reuixit, ego autem mortuus sum. & inuentũ est mihi mãdatum, quod erat ad uitam, hoc esse ad mortem. Nam peccatum occasione accepta per mandatum seduxit me, & per illud occidit.**

¶ Vere per legem cognoui peccatum. Nam *sine lege erat peccatum mortuum,* id est, latebat, non ap*parebat, & omnino tanquam sepultum ignorabatur. Vel ita: Iure dixi, per mandatũ. Nam quã*do lex non erat, pc̃m̃ mortuum. i. debile & quasi *sopitum erat,* dum prohibitione legis non incitaretur. Pc̃m̃ quidẽ erat mortuũ ante legẽ. Sed *ego uiuebam sine lege aliquando,* id ẽ, prius quàm data esset lex. Viuebam sine lege, id est, nulla ex peccato morte terrebar, quia non apparebat cum lex nõ esset. Patet quia non ex persona sua proprie, sed generaliter ex persona hominis loquitur Apostolus. Viuebam, id est, uiuere me arbitrabar, qa nesciebam animam meam per pc̃m̃ esse mortuam, dum me sine peccato esse putarem. *Sed cum uenisset mandatum,* id est, cum data esset lex, *ilico peccatum reuixit,* id est, apparuit, sentiri cœpit, rebellare aduersum me cœpit. Reuixit pc̃m̃, quia aliquando *uixerat.* Non ẽm potest reuiuiscere, nisi q̃d uixit *aliquando.* uixerat enim aliquando pc̃m̃ *in paradiso, quando* contra datum præceptum satis apparebat admissum. Cum aũt à nascentibus trahitur, tanq̃ mortuum sit latet, ne repugnans iustitiæ malum eius prohibitione sentiatur. ¶ Cum ẽm aliud iubetur atq; probat, & aliud delectat atq; damnatur, tunc peccatũ quodãmodo in notitia nati hominis reuiuiscit, quod in notitia primi facti hominis aliquando iam uixerat. Sic igitur adueniente mandato legis reuixit peccatum, quod mortuum fuerat, id est, occultatum, cum mortales nati sine mãdato legis homines uiuerẽt, sequentes cõcupiscẽtias suas sine ulla cohibitione.

C Peccatum quidem reuixit, sed *ego mortuus sum,* id est, mortuũ me esse cognoui manifestatione peccati. Quia iam etiam prçuaricatione peccat, qui uidet per legem quid facere non debeat, & tamen facit. Mortuus sum in anima, quia prçuaricator factus sum, & inde me mortuũ eẽ perspexi. Vel ideo uidi me mortuum, quia reatus prçuaricationis certum mortis supplicium comminabatur. *Et inuentum est mihi mandatum quod erat* datum *ad uitam* consequendam, *hoc esse ad mortem* incurrendam. Quod enim, si custodiretur, proficiebat ad uitã, hoc neglectum perduxit ad mortem. Mandato enim si obediatur, utiq; uita est. Sed inuẽtum est esse ad mortem, dũ fit contra mandatum, ut non solum peccatum fiat, q̃d etiam ante mandatum fiebat, sed hoc abũ*dantius & perniciosius, ut iam ab sciente & prçuaricante peccetur. Inuentum est mihi,* id est, non deus ad mortem dedit mandatum, sed uisum est mihi tanq̃ mortiferum, eo quod illud uirtute propria implere non possem, cum ego non mandati uitio, sed stimulo cõcupiscẽtiæ morte percussus, morerer. Stimulis ẽm mortis, pc̃m̃ est.

D Idem igitur mandatũ, quod erat datum ad uitã intẽtione dantis, quia bonũ erat obedienti, inuentum est, id est, probatum mihi peccanti esse ad mortem. Et uere ad mortem. *Nam peccatum,* id est, fomes & delectatio peccati, *occasione accepta per mandatum,* q̃d erat contra se, *seduxit me* falsa dulcedine, id est, seorsum à bono duxit, & in malum traxit, *& per illud occidit,* id est, per mandati transgressionem ad çternam damnationẽ perduxit. Gladio enim quẽ portabã. i. mandato legis, occidit me inimicus, qa præsumebã de uiribus meis, & ideo sum uictus. Seduxit ẽm me pc̃m̃ occasione accepta per mãdatum, siue quia suasio delectationis ad peccandum uehementior est cum adest prohibitio, siue quia etiam si quid homo fecerit secundum iussa legis, si adhuc non sit fides quæ in gratia est, uult sibi tribuere, nõ deo, superbiendo plus peccat. Peccatũ itaq; non legitime utens lege, ex ꝓhibitione aucto desiderio, dulcius factum est, & ideo seduxit uel fefellit. ¶ Fallax enim dulcedo est, quã plures atq; maiores pœnarum amaritudines sequũtur. Quia ergo ab hominibus nõdum spiritalem gratiam consequentibus suauius admittitur quod uetatur, fallit peccatũ falsa dulcedine: quia uero accedit etiã reatus ꝑuaricationis, occidit. Hæc diximus, legẽ quæ per Moysen data ẽ, intelligẽtes. Est aũt & naturalis lex, q̃ in corde scripta omnes cõtinet nationes: & nullus hoĩm est, nisi qui adhuc ex

A pers est rationis, qui hanc nesciat legem. Vnde & omnis mundus sub peccato, & uniuersi homines præuaricatores legis sunt. Et idcirco iustum iudicium dei est scribentis in corde humani generis: Quod tibi fieri nolueris, alteri ne feceris. Quis em̄ ignoret homicidium, adulterium, furtum & oēm concupiscentiam esse malum ex eo quod sibi no lit fieri? Si enim mala esse nesciret, nunquam sibi doleret illata. Hanc legem nescit pueritia, ignorat infantia: & peccans absq; mandato, non tenetur lege peccati. Maledicit patri & parentes uerberat, & quia necdum accepit legem sapientiæ, mortuum est in eo peccatum. Cum autem mandatum uenerit, hoc est, tempus intelligentiæ appetentis bona & uitantis mala, tunc incipit q̄ peccatum reuiuiscere, & ille mori reusq; esse peccati. Atq; ita fit ut tempus intelligentiæ, quo dei mandata cognoscimus ut perueniamus ad uitam, operetur in nobis mortem, si agamus negligentius, & occasio sapientiæ seducat nos atq; supplantet & ducat ad mortem. Non quod intelligentia peccatum sit, lex enim intelligentiæ sancta & iusta & bona est, sed per intelligentiam peccatorum atq; uirtutum mihi pctm̄ nascitur, quod priusquam intelligerem, peccatum esse nō noueram. Atque ita factum est, ut quod mihi pro bono datum est, meo uitio mutetur in malum.

Tobi.4. Matt.7.

Itaq; lex sancta quidem, & mandatum sanctum & iustum & bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed B peccatum ut appareat peccatum, per bonū mihi operatū est mortem, ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.

2.Timot.1

¶ Quandoquidem lex dicit, non concupisces, & mandatum legis datū est ad uitam, *itaq; lex quidem est sancta*, id est, sine uitio, quoniam prohibenda prohibet, *& mandatum*, id est, quicquid à me ē iussum fieri, est *sanctum*, id ē, non reprehensibile, *& iustum*, id est, æquum, quia nil præter æquitatem mandat faciendum, dum dicit: Oculum pro oculo, pedem pro pede, dentem pro dente exiges, & similia. Hoc em̄ ualde iustum est, *& bonum* est mandatum, id ē, utile & fructuosum. Lex ipsa est sancta, id ē, pura à sorde omnis uitij, quia nihil inquinationis in se habet, sed absque uitio docet, dum dicit: Non concupisces, Non mœchaberis, & similia, quāuis per eam praui homines magis inflamentur ad concupiscendum & mœchandum. Et mandatum, id ē, hoc quod per eam præcipitur, ē sanctum in se & iustum, id est, iustificans peccatorem: & bonum, id est, utile, uitam adquirens. Lex enim in hoc loco dicitur secundum quod prohibet malum, uelut cū dicit: Non concupisces, Non furaberis, Non falsum testimonium dices: mandatum autem secundum quod præcipit facere bona, sicut est: Honora patrem & matrem. &, Diliges proximum tuum sicut te ipsum. Et notandū quàm patenter ab Apostolo nunc lex laudatur. Pauloante uerbo illo quo dixerat, Absit, defenderat eam à crimine, nondum laudauerat. Aliud

Exod.20

Deu.5.

est em̄ à crimine obiecto defendere, aliud est debito præconio prædicare. Crimen obiectum fuit: Quid ergo dicemus? lex peccatum est? *Defensio*, Absit. Modo autem, itaq; lex quidem &c. *Lex* quidem sancta est, sed illi non sunt sancti, qui male utuntur lege. Nam in male utente uitium est, non in mandato ipso quod bonum est. Quoniam lex bona ē, si quis ea legitime utatur. Male autem utitur lege, qui non se subdit deo pia humilitate, ut per gratiam lex possit impleri. Neq; enim lex iubet delictum, ut illa subintrante abundaret delictum, sed superbos etiam adiectores præuaricationis effecit, ut eo modo humiliati discerent ad gratiam pertinere per fidem, ut iam non essent legi subditi per reatū, sed sociati per iustitiam. Lex quidem sancta est, & mandatum bonum. Et cum hoc constet quod ipsa sancta sit & mādatum eius bonum, & tamen idem mandatum quod erat ad uitam, inuentum sit mihi esse ad mortem, *ergo* mā datum *quod bonum est, factum est mihi mors?* Id est, nū quid mandatum bonum, quod cōtra mortis opera datum est, in mortem mihi est commutatum? *Absit*. Ego uidelicet quod morior, nō mandati bo ni uitio morior: sed mādatum bonum uitio meo transgressus sum, & ita mortem merui. Non mihi mandatum per se causa mortis extitit, sed ego mihi feci, qui peccando morte digna cōmisi. Non mandatum est mihi efficiens causa mortis, *sed peccatum*, id ē, fomes peccati, *qui bonam rem uertit* in malum, est efficiens causa mortis. Nam peccatum, id ē, fomes peccati, & incentiua uitiorum ac delectatio mala, uel diabolus autor peccati, *operatum est mihi mortem*, id ē, fecit me operari opera digna morte, *per bonum*, id ē, per transgressionē boni mandati. Ita operatum est mihi mortem animæ, *ut* ipsum peccatum quod prius latebat in corde meo, *appareat* foris *peccatum* esse in manifesto opere. Ita scilicet appareat, *ut* idem peccatum, id est, fomes peccati & concupiscentia, *fiat supra modum peccans peccatum*, id est, plus quàm antea *per mandatum* sine quo nec tantum ardebat, & per quod accreuit præuaricatio. *Vel ita intelligendum est: Vt per legem appareat peccatum, quod per ignorantiam latebat.* Iam enim dixerat, sine lege peccatū mortuum erat, id ē, latebat & ignorabatur, tanquam in quibusdam ignorantię tenebris sepultū. Modo autem uideamus quàm uere dicat, peccatum ut appareat peccatū. Non enim dicit, ut sit, quia erat & quando non apparebat pctm̄. Quid est, ut appareat peccatum? Quia concupiscentiā nesciebam, nisi lex diceret: Non cōcupisces. Non ait, concupiscentiam non habebam: sed, concupiscentiam nesciebā. Sic etiam hic non ait, ut sit peccatum: sed, ut appareat peccatum, per bonū operatum est mihi mortem. Quam mortem? Vt fiat supra modum peccās peccatum per mandatum. Supra modū, quia accessit & præuaricatio. Quando enim delinquebam sine mandato, minus erat. Quando autem delinquo per mādatum, excedo modum. Lex enim modificauerat omnia, sed ego modum legis transgredior instinctu cōcupiscen-

C

D

A tiæ impulsus. Vel supra modum, quia ualde immoderatius creuit pctm per legem, dum per eius prohibitionem magis inflammaretur, & eam sciēter transgrederetur. Quod quidem ad hoc utile fuit, ut sentiret anima seipsam non sufficere ad extrahendum se de seruitute pcti, atq; hoc modo detumescēte & extincta omni superbia, subderet liberatori suo, & auxiliū gratiæ eius imploraret.

Scimus enim quod lex spiritalis est, ego autem carnalis sum, uenundatus sub peccato. Quod enim operor, non intelligo. Non enim quod uolo bonū, hoc ago: sed quod odi malum, illud facio.

¶ Superius dixi, quia lex est sancta. Et uere est sancta, quia scimus quod ipsa est spiritalis, id est, à sancto spiritu data, & mandans spiritalia, atq; spiritum hominis alens & instruens de diuinis & cælestibus. Sed ego sum carnalis, id est, carni consentio, uenundatus sub peccato, id est, peccans precio temporalium uoluptatum. Dulcedo enim mortiferæ uoluptatis, precium est quo se uendit unusquisque diabolo, ponens se sub peccato, id est, faciēs se seruum pcti. Vere animam meam diabolo uendidi, accipiens precium uoluptatis & subdens me peccato. Nam quod operor, nō intelligo, quia aliud uideo me agere, & aliud per legem scire. Quod operor non intelligo, id est, non agnosco in præceptis ueritatis ubi est uera scientia. Secūdum hanc loquutionem dicit dominus peccatoribus, Non noui uos. Non enim eum aliquid latet. Sed quia pecca- Matt. 7.

B ta non inueniuntur in regulis præceptorum, quas habet ueritas, ideo ipsa ueritas peccatoribus dicit, Non noui uos. Sicut enim tenebræ oculis non uidendo, sic peccata mente ignorando sentiuntur. Vere nō intelligo in lege faciendum esse quod facio. Quia bonum quod secundum rationem uolo, non hoc ago, sed malum quod odi secundum rationis iudicium, illud ago secundum carnis appetitum. Nam ratio quidem naturaliter uult bonū, sed hæc uoluntas semper caret effectu, nisi per gratiam fuerit adiuta. Et hæc quidem uerba hoc modo conueniunt homini carnali & sub lege posito, sed melius intelliguntur esse etiam spiritalis hominis, iamq; sub gratia constituti, uel ipsius Apostoli. Scimus, inquit, quod lex spiritalis est, id est, spiritalia iubet. ¶ Hucusq; legem excusauerat, q̄d non debet refundi in eam culpa. Hic ostendere incipit, quod nec in principalem naturam debet refundi, & ita non in creatorem, sed in homines qui ex se uitiati sunt, ut prauis nequeant motibus resistere. Lex spiritalis est, sed ego carnalis sum, id ē, carnale corpus adhuc gero, in quo & carnales motus sentio. Quandiu enim hic uiuitur, sic est. Ita ergo dixit Apostolus, ego autē carnalis sum, ideo quia nondum spiritale corpus habebat, sicut posset dicere, ego autē mortalis sum: quod utiq; non nisi secūdum corpus intelligeretur dixisse, quod nondum fuerat immortalitate uestitū. Item quod adiunxit, uenūdatus sub pctō, ne quisquam eum nondū redemptū Christi sanguine existimet, hoc etiam secūdum illud potest intelligi, quod ait, Et ipsi in nobismetipsis ingemiscimus adoptionē filiorum, expectantes redemptionem corporis nostri. Si enim secundū hoc se dicit uenundatum sub pctō, quod adhuc non est redemptum à corruptione corpus eius, uel uenundatū aliquando in prima trāsgressione præcepti, ut haberet corpus corruptibile quod aggrauat animam, quid prohibet hic Apostolum de se hoc dicere, quod ita dicit, ut etiam in ipso possit intelligi, etiam si in sua persona non se solum, sed omnes accipi uelit, qui se nouerunt spiritali dilectione cum carnis affectione sine consensione confligere? Venundatus, inquit, sum: quia quod operor non affectu consentiendi & implendi, sed ipso motu concupiscendi, non intelligo in regulis præceptorum cælestium. Vel non intelligo, id est, non approbo. Et uere non intelligo quod operor. Nam bonum q̄d uolo, hoc non ago: sed malum quod odi, illud facio. Non hoc sic intelligamus tanq̄ uellet Apostolus esse castus, & esset adulter: aut uellet esse misericors, & esset crudelis: aut uellet eē pius, & esset impius. Sed ad q̄d? Volo non concupiscere, & concupisco. Et si concupiscentiæ non consentio, & post concupiscentias meas non eo, tamen adhuc concupisco. Et hoc est, quia bonum quod uolo, id est, non concupiscere, hoc non ago: sed malum quod odi, id est, concupiscere, illud facio. i. ex carne concupisco. Quandiu enī caro mortalis est, non potest à concupiscentijs penitus eē libera. Minui quidē q̄tidie possunt cōcupiscentiæ, sed ex toto nō possunt auferri, quandiu hic uiuitur. Et ideo non ago bonū

C

Sapi. 9.

D quod uolo, id est, ut non concupiscā: sed facio malum q̄d odi, id est cōcupisco, quamuis nō cedam, quāuis nō consentiā, ut desiderio pcti nō obediā.

Si autem quod nolo, illud facio, cōsentio legi quoniam bona est. Nunc autem non iam ego operor illud, sed q̄d habitat in me peccatum. Scio enim quia non habitat in me, hoc est, in carne mea, bonum. Nam uelle adiacet mihi, perficere autem bonum non inuenio. Non enim quod uolo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago. Si autem quod nolo, illud facio, non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.

¶ Dixi me nō facere quod uolo, sed potius q̄d nolo. Sed si ego illud facio quod nolo, id est, si ex carnis infirmitate cōcupisco quod nollē facere, consentio legi, quia nolo quod nō uult. Dum q̄d nolo, ago, id est, dū nolo concupiscere & concupisco, cōsentio legi quoniā bona est, quia & ego ipse nolo quod lex. Quia nolo concupiscere, & lex dicit, Non cōcupisces. In hoc enī q̄ uolo quod & lex uult, absq; dubio consentio legi: concupisco tn̄, quia non sum sine pctō. Non implet legē infirmitas mea, sed laudat legem uoluntas mea. Ergo si quod nolo hoc ago, ideo consentio legi, quia nolo, nō quia ago. Ipsum autē quod ago, concupiscere est, non concupiscentiæ consentire. Lex dicit, Non concu-

Exodi. 20
Deuter. 5

A pisces, & ego nolo concupiscere, sed tamen concupisco, quamuis concupiscentiæ meæ assensum non præbeam, quamuis post illam non eam. Resisto enim, auerto mentem, nego arma, teneo mēbra, & tamen fit in me quod nolo. Quod nō uult lex, nolo cum lege. Ergo cōsentio legi. *Nunc autem iam non ego operor illud.* Nunc iam, id est, iam redēptus, qui fui ante sub peccato uenundatus, nunc iam sub gratia, quæ liberauit delectationem meę uolūtatis à cōsensione cupiditatis, libera est mens, caro captiua. Non ego operor illud, quia non cōsentio, *sed peccatum quod habitat in me*, id ē, fomes peccati & cōcupiscentia quæ est in carne mea. Quando enim peccatum quod in nobis habitat, operatur in nobis, tunc nos id nō operamur, cū nequaquam ei uoluntas nostra consentit, & tenet etiam corporis mēbra, ne obediāt desiderijs eius. Quid enim operatur peccatū nolentibus nobis, nisi sola illicita desideria? Quibus si uoluntatis nō adhibetur assensus, mouetur quidem, sed nullus ei relaxatur effectus. Operatur ergo peccatum in nobis hæc desideria. Quibus si obedimus, & nos operamur. Si uero non eis obedimus, nō nos illud operamur, sed qđ in nobis habitat peccatum. Si autē desideria nulla haberemus illicita, nec nos, nec pctm̄ mali aliquid operaretur in nobis. Motū porro illiciti desiderij (cui nō obediēdo nō id nos operamur) ideo nos agere dicimur, quoniam non est naturæ uigor alienæ, sed languor nostræ naturę. A quo languore omīmodo salui erimus, cū & animo & corpore immortales facti fuerimus. Languoris huius & infirmitatis, unde illicita desideria cōmouentur, quod peccatum appellat Apostolus, uniuersus reatus sacramento baptismatis

B est solutus, cum omnibus quæ illi obedientes fecimus, diximus, cogitauimus. Nec nobis deinceps languor iste obesset, si desiderijs eius illicitis nullis unquam obedientiam præberemus, siue operatione, siue loquutione, siue tacita assensione, donec etiam ipse sanaretur. Cum autem omne aliud peccatum sit uoluntariū, ita ut præter uoluntatē omnino fieri nō possit: hoc solum de quo nūc agitur, etiam præter uoluntatem fit eo mō quo exposuimus. Sed ideo peccatum uocatur, quia pctō factum est, & pœna pcti est. Non ego, inquit, operor illud, sed qđ habitat in me pctm̄. Multum autem fallitur, qui cōsentiens concupiscentiæ carnis suæ, putat se adhuc posse dicere, nō ego operor illud, etiamsi oderit quia consentit. Nam si cōcupiscit & consentit & agit, quomō non ipse illud operatur, etiamsi se operari doleat, & uinci grauiter ingemiscat? Dixi quia pctm̄ habitat in me. Quod ideo dixi, *quoniam scio quia bonum nō habitat in me, hoc est, in carne mea.* Aliter fortasse acciperetur, quod dixit, in me, & ideo exposuit, addēs: Hoc est, in carne mea, ac per hoc apertissime ostendit unde loqueretur. Ac si diceret: Certus sum quod hæc cōcupiscētia, quæ est conatui meo aduersā in corpore meo, nō est bonum. Vitium carnis in re bona, nō est bonum. Quod cum esse destiterit, caro erit, sed iam uitiata uel uitiosa nō erit. Non dico, caro mea non est bona: sed, bonum in carne mea non habitat, quam peccati deprimit consuetudo, qđ

C uincere nequeo. Vere in carne mea non habitat bonum, nam ideo non possum perficere bonum qđ uolo. *Nam uelle adiacet mihi*, id est, præsto est mihi bona uoluntas, *sed perficere bonum non inuenio*, id ē, tam longe est à me perfectio boni, ut eam inuenire non possim. Hoc est perficere bonum, ut nec concupiscat homo. Imperfectum autem bonum est qn̄ concupiscit, etiamsi nō concupiscentiæ cōsentit ad malum. Quia tunc pficitur bonum, quādo desideria mala nulla sunt: sicut tunc perficitur malū, quando malis desiderijs obeditur. Quādo aūt sunt quidē, sed non eis obeditur, nec malum perficitur, quia nec eis obeditur, nec bonum, quia sunt, sed fit ex aliqua parte bonum, quia concupiscentiæ malæ nō consentitur, & ex aliqua parte remanet malum quia concupiscitur. Ideo Apostolus non dixit, facere bonum non inuenio: sed, perficere. Multum enim boni facit, qa facit quod scriptum est, Post concupiscentias tuas non eas, sed non perficit, quia non implet quod scriptum item est, Non concupisces. Erit autem quandoqꝫ perfectio boni, quandoqꝫ consumptio mali: Illud summū, hoc erit nullū. Quod si in ista mortalita te sperandum putamus, fallimur. Tunc em̄ erit, quando mors non erit: & ibi erit, ubi uita æterna erit. Ad hoc igitur dixit lex, Non concupisces, ut nos in hoc morbo nosipsos inuenietes iacere, medicinā gratiæ quæreremus, atqꝫ in eo pcepto scire mus, & quod debeamus in hac mortalitate pficiendo semper in melius conari, & qđ possit à nobis ad illam immortalitatem beatissimam, ubi cō-

D cupiscentia non erit, perueniri. Nisi em̄ quandoqꝫ perficiendū esset ut non cōcupisceremus, nec malum desideriū ullum haberemus, nunquam fuisset iussum. Quod donec in nobis cōpleatur, semper nos debemus agnoscere peccatores & in bono imperfectos, atqꝫ pugnare aduersus peccatū, & in bono proficere. Non inuenio perfectionem boni, quandiu in hac mortalitate uiuo, quia non possum ex toto carere cōcupiscentia. Non em̄ qđ uolo bonum, hoc ago &c. Volo enim non habere cōcupiscentiā, & tamē habeo. Eadem quę superius dixerat, repetit inculcās, & tanq̄ tardissimis ostendit, somno eos excitans. *Non enim facio bonum quod uolo, sed ago malū quod nolo.* Quia uolo (ut dixi) penitus carere concupiscētia, sed nō ualeo. Et nolo concupiscere, sed tamen concupisco ex carne, non ex mēte. Qđ nolo, illud facio: *sed si quod nolo, illud facio*. i. si inuitus concupisco, *non ego operor illud*, qa mēte non consentio, *sed peccatum quod habitat in me*, operatur illud. i. fomes peccati & concupiscētia habitans in carne mea, Quæ scilicet cōcupiscētia & pcti libido uel delectatio, per trāsgressionē primi parētis ex uitiata natura mihi trāsfusa est.

Locus obscurior.

Eccl. 18.

Exodi. 20

Deuter. 5

Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonū, quoniam malum mihi adiacet. Condelector enim legi dei secundum interiorē hominem, uideo autem aliam legem in mē

A bris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in legem peccati, quæ est in mẽbris meis. Infelix ego homo. Quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum. Igitur ego ipse mẽte seruio legi dei, carne autem legi peccati.

¶ Quandoquidem ego non operor malum, sed uolo operari bonum, *igitur inuenio legem mihi esse bonam, uolenti facere* quod ipsa iubet, *quoniam* non ipsi *legi quæ dicit*, Non concupisces, sed *mihi malum adiacet*. Bonã inuenio legem ¶ Bona est lex. *Vnde* probo? Quia implere eam uolo. Igitur mihi uolenti facere bonum, inuenio legem bonam, id est, *utilem* inuenio illam, dum docet quid fieri debeat & quid non ¶ Vere bonum aliquid est lex, *quoniam* non ei, sed mihi malum adiacet ex concupiscentia, cui tamen non consentio ¶ Malum prauæ delectationis adiacet, id est, uitium mihi est & mihi incumbit, nec me sinit perficere bonum qđ uolo. Mihi malum adiacet, id est, pctm̃ quod habitat in carne mea, uidelicet carnalis concupiscentia, quæ peccati nomine appellatur, quoniam ex illa oriuntur cuncta peccata ¶ Quicquid enim est peccatorum in dictis, in factis, in cogitationibus, non oriuntur nisi ex mala cupiditate, *non oriuntur nisi ex illicita delectatione. Hæc illicita delectatio, cui tamen resisto, malum* est quod adiacet

B *mihi, id est, carni meæ. Non enim caro mea, aut de alia substantia caro, aut de alio principio caro,* at anima ex deo, & caro de gente tenebrarum, sed languor repugnat sanitati, quoniam semiuiuus iacet in uia. Vere malum mihi adiacet, quia cum secundum interiorem hominem cõdelector legi dei, uideo tamẽ aliã legem in membris meis repugnantẽ legi mentis meæ. Vel ita: Vere cõsentio legi, & inuenio illam esse bonũ quiddã & utile, quamuis malum mihi adiacet. Nam *condelector legi dei*, id est, in hoc quo lex quã deus dedit, delectatur, & ego delector: quia quicquid ei placet, & *mihi simul placet. secundum interiorem hominem*, id ẽ, *secundum spiritus & rationis affectum.* Condelector quidẽ ei secundũ bonæ uolũtatis affectũ, sed tñ eam cõplere non sufficio, quoniã *uideo*, id est, attendo, *aliam*, id est, diuersam à dei lege *legẽ*. i. prauam suggestionem *in mẽbris meis*, quæ recta dicta est lex, quoniã legitime factũ est ut homo qui noluit obedire domino suo, non ei seruiret caro ipsius. Nam supra hoĩem deus est, & infra hominem caro. Et quia homo contẽpsit superiorẽ, torquetur ab inferiore. Tunc em̃ nata est hæc lex, qñ in paradiso contẽpta & transgressa est ab homine prima lex. Vt em̃ uetitũ cibũ comedit, protinus illicitũ carnis motũ sentire cœpit. Video aliã legẽ, id est, pcti pruriginẽ, in membris meis, ut in auribus ad audiendũ illicita, & in oculis ad cõcupiscẽdum. Huiusmodi legem. i. peccati fomitẽ qui male regit, uideo in mẽbris meis *repugnantem legi mentis meæ*, id est, rationi, quæ est lex naturaliter scripta in corde omnium, *& captiuantem me*, id est, captiuare conantem, hoc est, ad consentiendum implendumq́ue cogentem *in legem peccati*, id est, carnalem concupiscentiam *quæ est in membrss meis*, & ibi mouet illicita desideria, tantoq́ue periculosior est, quanto uicinior ¶ Quatuor leges ostendit Apostolus inuicem dimicantes, legem dei & legem mentis, quæ duæ in bono concordant, id est, legẽ Moysi & legem naturæ uel fidei: itemq́ue legem suggestionis & legem peccati, quæ in malo sibi consentiunt. Et in harum legum cõtrarietate & repugnãtia est labor & conflictus omnium militum Christi, dũ resistunt ne prauis legibus consentiant ¶ Possumus etiam istam aliam legem & legem peccati, non duas, sed unam intelligere, id est, sarcinam mortalitatis, per quã fit sæpe ut etiam iniuste delectet quod non licet. & quod ait, captiuantẽ me, id est, captiuantẽ carnem meã in legẽ peccati, id ẽ, in seipsam. Captiuantẽ enim me, dixit: quia & in ipsa carne nõ est aliena natura, sed nostra. Quã nisi teneret carnalis concupiscentia, quã legem pcti uocat, non utiq́ue in ea ullum illicitũ desideriũ, cui mens obedire non debeat, cõmoueret ¶ Ex parte em̃ captiuatur, & ex parte iam liber est. nã mens quæ interius habet alias delectatiões suas, non cõsentit, sed repugnat delectationibus carnis. Condelector, inquit, legi dei, delectat me lex, delectat *me q̃d iubet lex, delectat me ipsa iustitia secundũ interiorẽ hominem. Ecce libertas ex parte superiore. Libertas* em̃ delectat. Nam qui adhuc timore facit qđ iustum est, nõdum deus cum delectat, ideoq́ue seruus est. Cum uero nõ iam timuerit pœnam, sed amauerit iustitiã, in ipso amore & delectatione iustitię liber erit. Video autẽ, inquit, aliã legem in mẽbris meis. Hæc est q̃ remanserit infirmitas. Et ex parte sentit homo captiuitatem, ubi nõ est impleta iustitia. Nam ubi condelectatur legi dei, non captiuus, sed legis amicus est. Et ideo liber, quia amicus. Sed nondũ tota, nõdum pura est, nondumq́ue plena libertas, quia nondũ æternitas. Est in me quiddam mortuũ, & quiddã uiuũ. Mors contendit, mẽs non cõsentit. Quid inde sperandũ est? *Infelix ego homo.* Etsi *non in mente*, tñ *in* carne *infelix homo. Non em̃ in mente homo*, & *in carne non homo: sed in mente homo, & in carne homo. Infelix sum ego homo.* Ita qui se infelicem exclamat, lugendo implorat cõsolatoris auxiliũ ¶ Nec paruus est ad beatitudinẽ accessus, cognitio infelicitatis suæ. Infelix ego homo. Et cum per me ab hac infelicitate nõ possim liberari, *quis me liberabit*, qs hoc facere poterit, nisi magnus aliquis, ut me liberet *de corpore mortis huius*. i. de hoc corpore corruptibili in q̃ mors est? Hæc ẽ uox militis pugnantis & gementis in labore certaminis. Cui gementi & auxiliũ liberatoris implorãti, respõdetur: *Gratia dei* te liberabit à corpore mortis huius *per Iesum Christũ dominũ nostrũ*, quãdo corpus habebis immortale, ubi nulla concupiscentia remanebit ¶ De corpore enim mortis huius non oẽs liberantur, qui finiunt hanc uitã: quoniam aliud est exire de corpore, quod oẽs homines dies huius uitæ nouissimus cogit: aliud liberari de corpo

Gene. 2.

C

D

A re mortis huius, quod non lex, nō uires propriæ, sed sola dei gratia per Iesum Christum sanctis & fidelibus eius impertit. Liberari enim à corpore mortis huius, est omni sanato languore concupiscentiæ carnis, nō ad pœnam corpus recipere, sed ad gloriam. Nam impij utique non liberantur à corpore mortis huius, quibus eadē corpora redduntur ad æterna tormenta. Tunc enim corpus mortis huius redit ad impium, nec inde aliquãdo soluetur. Et tunc non erit ei uita æterna, sed mors æterna, quia pœna æterna. Iustus autem liberabitur à corpore mortis huius, non ut hoc corpus nō habeat, sed ut mortale & onerosum non habeat. Habebit enim ipsum corpus, sed immortale & leue & sine molestia. In his uerbis (ut supra dictum est) recte intelligitur Apostolus non quidem se solum in sua persona, sed etiam alios sub gratia constitutos significasse. Quandoquidem condelector legi dei secũdum interiorem hominem, & uideo aliam legem in membris meis, *Igitur ego ipse mente seruio legem dei*, amando iustitiam, & resistendo concupiscentiæ, *carne autem* seruio *legi peccati* concupiscendo. Egoipse hæc facio. Non enim alius in mẽte & alius in carne, sed egoipse in mente, ego in carne, non duo, sed unus ex utroq;. Mente seruio legi dei in libertate Christi, carne autem legi peccati ex uetustate Adæ. *Nouitatis gaudio suspendor, uetustatis onere prægrauor. Est mihi bellum aduersum me.* Sed ex qua parte displiceo mihi,
B iungor deo. Et ex qua parte iungor deo, idoneus ero ad uincendum me, quia ille mecum est qui omnia superat. Mente seruio legi dei, uolẽdo quod ipsa uult, & nolendo quod non uult: carne autem legi peccati, non quidem dando membra cõmittendis iniquitatibus, sed tantum concupiscendo, quamuis illicitæ concupiscentiæ nō dem manus.

CAPVT .VIII.

Nihil ergo nunc damnationis est his, qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant. Lex enim spiritus uitæ in Christo Iesu liberauit me à lege peccati & mortis. Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, ut iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.

¶ Igitur egoipse mẽte seruio legi dei, carne aũt legi pc̃ti. Et quidem ego, qui in me significo quẽlibet iustum sub gratia constitutũ, mente seruio legi dei, *ergo nihil damnationis est nunc* etsi ante fuit *his qui sunt in Christo Iesu*, in quo per baptismum soluta sunt illis omnia. Dum non essent in Christo, & cõsentirent concupiscentiæ, erat illis dãnatio. Nunc autem cum sint in Christo & repugnent concupiscentiæ, nihil damnationis est illis, quanq̃ ex carne concupiscant: quia non pugnatores, sed uicti damnantur: nec est damnabile si existant desideria carnalia, sed si eis ad peccandum obediat. Nil
C damnationis est his qui sunt in Christo. Et ne putares hoc postea futurum, ideo additum est, nũc. Postea illud expecta, ut nec concupiscentia sit in te contra quam contendas, quia nec ipsa erit. *Nihil ergo damnationis est nunc illis, quãquam alia lex in membris eorum adhuc repugnet legi mẽtis ipsorum. His qui* sunt in Christo, non est dãnatio, his dico, *qui non ambulant secundum carnem*, id est, qui non operantur secundum carnalem appetitũ. Sunt enim nonnulli qui dicuntur Christiani, & tamen secundum desideria cordis ambulant, ad quorum distinctionem dicitur nunc non esse damnatio illis Christianis, qui non secundum carnẽ ambulant, id est, non carnaliter uiuunt. Vere non est damnatio his qui sunt in Christo, *nam lex* non literæ in monte Sina, sed *spiritus uitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis*, per quam legem erat damnatio. Inest adhuc membris meis lex illa peccati, sed iam reũ me non facit, quia liberatus sum ab illa, ideoq; liber pugno contra illam. Lex Moysi est spiritalis, sed non uitæ, q̃a non uiuificat dimissis pc̃tis. Lex aũt quã spiritus sanctus ponit, ẽ uitæ, quia uiuificat remittendo peccata. Lex Moysi, est dei, sed factorum: lex operum, lex quæ iubet, non iuuat: lex quæ ostendit peccatum, non tollit. Lex autem spiritus, lex est fidei, lex gratiæ, *lex misericordiæ, lex quæ tollit peccatum*, & liberat *à lege membrorũ, quæ non est dei, sed peccati & mortis, quoniam reos facit & mortem operatur.* Et hoc est, Lex enim spiritus uitæ liberauit me à lege peccati & mortis. Lex illa bona
D liberauit me ab ista lege mala. Et hoc in Christo Iesu, id ẽ, in sanguine & gratia IESV CHRISTI. Me, id est, quemlibet iustum sub gratia constitutum liberauit in Christo, ut non consentiam legi peccati & mortis, id est, concupiscentiæ. Et quomodo sim liberatus ac damnationem euaserim, consequenter exponitur: *Nam quod impossibile erat legi*, deus in CHRISTO fecit, id est, damnare peccatum & dare iustitiam. Impossibile erat legi naturali uel scriptæ, *liberare à lege pc̃ti & mortis: quia nec pc̃m tollere, nec mortem uincere præualebat*, nec sibi obedientẽ aut perfectũ quenquã facere poterat. Quod impossibile erat legi, deus fecit, *in quo* impossibili *infirmabatur* ipsa lex *per carnem*, id est, ab infirmis nō poterat impleri per carnem, quia per spiritum impletur. Lex enim infirmata intelligitur, eo quod non impleatur, non q̃d ipsa infirma sit, sed quod infirmos faciat minando pœnam, nec adiuuando per gratiam. Quæ infirmata esse per carnem dicitur, quia caro non implet quod per spiritum impletur, id est, per gratiam spiritualem. Nam caro ubi nō erat gratia, inuictissime resistebat. Et lex infirmabatur per carnem, id est, per carnis desideria & per fontẽ uitiorum qui in carne est, quia caro nimiũ rebellabat, & audiens legem plus incitabat cõcupiscentiam. Infirmabatur ergo lex literæ per carnem, id est, non efficiebat iustos deditos carni, q̃m caro fortiter obsistebat ne lex adimpleretur, & lex non ha

A bebat uires quibus impetū carnis frangeret. Vel per carnem infirmabatur lex, id est, per carnalē intellectum & per carnalem obseruantiā erat imbecilla, nō per se ipsam. Sed quod lex infirma nō poterat, deus fecit, qui filium suū mittens in similitudinem carnis peccati, etiā peccatum de peccato damnauit in carne. Deus filium suum, id est, ꝓprium & consubstantialem atq; coæternum misit, id est, incarnari constituit, ut manens quod erat, assumeret et quod non erat. Misit eum in similitudinem carnis peccati, non quasi caro non esset, sed in similitudinem carnis peccati, quia caro erat, sed peccati caro non erat. Nostra enim caro est peccati caro, quia per libidinis usum generata est. Sola aūt illius caro non fuit caro peccati, quia nō eum mater concupiscentia, sed gratia concepit. Tamen similitudo carnis peccati fuit, id ē, passibilis & mortalis, quæ nutriri & esurire & sitire & dormire & fatigari & mori potuit. Mors enim & infirmitas non est nisi de peccato. Et utiq; corpus illud mortale erat & infirmum, ut cæterorum corpora. Caro peccati habet mortem & peccatum, similitudo autem carnis peccati habuit mortem sine peccato. Si haberet pc̄m, caro esset peccati. Si mortem non haberet, non esset similitudo carnis peccati. Talis uenit saluator. Et de peccato damnauit peccatum in carne, id est, suscipiendo carnem hominis peccatoris, & docendo quemadmodum uiueremus, peccatum in ipsa carne damnauit, ut æternorum charitate spiritus noster flagrans, non duceretur captiuus in consensionem libidinis. Mortē enim non meruit Adam nisi peccādo, & Christus carnem suscepit mortalem. Ergo sic dicitur mors B pc̄m, quæ facta est pc̄ō, sicut dicitur lingua Græca, lingua Latina, non ipsum membrū carnis, sed quod fit per membrum carnis. Lingua enim Græca uerba Græca sunt, non quia uerba lingua, sed quia uerba per linguam. Sic igitur pc̄m domini, quod factum est de peccato, quia inde carnem assumpsit de massa ipsa, quæ mortem meruerat ex pc̄ō. Et ut celerius dicam, Maria ex Adam mortua propter pc̄m, nisi diuinitus exempta fuisset & caro dn̄i ex Maria mortua ꝓpter delēda pc̄tā. De pc̄ō itaq;, id est, de morte quæ per pc̄m accidit, dānauit pc̄m in carne. Vel de peccato, id est, de sacrificio pro peccatis oblato. Peccatum enim uocabatur in lege, sacrificium pro peccato. Et tale peccatum fuit caro domini. De peccato igitur, id est, de sacrificio quod factus est pro peccatis, inde damnauit peccatum, ut iustificatio legis, id est, iustificatio quam præcepit siue promisit, impleretur in nobis per spiritū sanctum qui adiuuat, hoc est, lex literæ impleretur in nobis per spiritum uitæ. In nobis, dico, qui non secundum carnem ambulamus, id est, operamur, sed secundum spiritum. Caro de terra facta est, spiritus autem à deo datus est. Vtraque ergo desiderant illud unde sunt, caro terrena, spiritus cælestia. Si igitur spiritus carnē superauerit, operantur in eo cælestia. Si autem carni cōsentit, præualent ei terrena. Illi ergo non secundum carnem ambulant, sed secundū spiritum, qui non terrenis & carnalibus, sed cælestibus & spiritalibus C sunt intenti, nec carnaliter obseruant legē, sed spiritaliter. Quid est enim secundum carnem ambulare? carnalibus concupiscētijs consentire. Et quid est secundum spiritum ambulare? adiuuari spiritu in mente, & concupiscentijs carnis non obedire. Sic ergo impletur in nobis per Christum iustificatio legis, non adhuc illa quæ dicit, Non concupisces, sed interim illa quæ iubet, Post concupiscentias tuas non eas.

Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt. Qui uero secundum spiritum, quæ sunt spiritus sentiunt. Nam prudentia carnis, mors est: prudentia autem spiritus, uita & pax. Quoniam sapientia carnis inimica est deo. Legi enim dei non est subiecta, neque enim potest. Qui autem in carne sunt, deo placere non possunt.

¶ Vere nullis impletur iustificatio, qui non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum. Nam qui secundum carnem sunt, id est, qui carni consentiunt, & sequendo appetitum carnis uitam suam ducunt, sapiunt ea quæ sunt carnis, id est, sciunt carnalia & curiosi sunt in carnalibus, atq; saporē delectabilem illis habere uidētur temporalia & terrena, quæ carnis sunt uel ad carnem pertinent, ideoq; tales non iustificantur. Sed illi qui sunt secundum spiritum, id est, qui sancto spiritui consentiunt & ei cōcordant, ut spiritualiter uiuant, sentiunt ea quæ sunt spiritus, id est, diuina & spiritalia bona sentiunt interius, & spiritali dulcedine replentur, ideo D q; iustitia legis per charitatem in illis adimpletur. Vere illi qui sapiunt ea quæ sunt carnis, nō iustificantur, sed illi potius qui sentiunt ea quæ sunt spiritus. Nam finis rerū hoc indicat, cū sapientia carnis generet mortem, & sapientia spiritus, uitam. Pœna enim uel præmiū uidentur, & eos qui moriuntur, non fuisse iustificatos: & eos qui uitā adepti sunt, implesse iustitiā. Nam prudentia carnis mors est æterna: prudentia autem spiritus, uita & pax. Prudentia enim carnis est, cor machinationibus tegere, sensum uerbis uelare: quæ falsa sunt, uera ostēdere: quæ uera sunt, fallacia demōstrare. Hæc nimirum prudētia usu à iuuenibus scitur, hæc à pueris precio discitur. Hanc qui sciunt, cæteros despiciendo superbiunt: hanc qui nesciunt, subiecti & timidi in alijs mirantur: quia ab eis hæc eadem duplicitas, æquitatis nomine palliata diligitur, dū mentis peruersitas urbanitas uocatur. hęc sibi obsequentibus præcipit bonorum culmina quærere, adepta temporalis gloriæ uanitate gaudere, irrogata ab alijs mala multiplicius reddere: cum uires suppetūt, nullis resistentibus cedere: cum uirtutis possibilitas deest, quicquid explere per malitiam non ualet, hoc impacifica bonitate simulare. Iure ergo talis prudentia mors animæ dicitur. ¶ Prudentia uero spiritus, id est, iustorum sapientia est, nihil per ostēsiones fingere, sensum uerbis aperire, uera ut sunt diligere, falsa deuitare, bona gratis exhibere, mala libentius tolerare quàm facere,

A nullam iniuriæ ultionē quærere:pro ueritate contumelias pati,lucrum putare.Et hæc prudētia est uita animæ & pax,nō solum in futuro seculo,sed etiam in præsenti. Diffinitio autem prudentiæ,in appetendis bonis & uitandis malis explicari solet.Eadem nanq; animæ natura,& prudētiam carnis habet cum inferiora sectatur, & prudentiam spiritus cum superiora eligit, sicut aquæ natura & frigore congelascit,& calore soluitur. Per prudentiam carnis propterea deum Iudæi colebant, ut eis secundum carnem bene esset, ideoq; secundum animam erant mortui. Per prudentiam autem spiritus iusti deum gratis colunt, id est, quia ipse bonus est,non quia dat alia bona, quæ dat & non bonis.Et ideo per hanc spiritalem prudentiam uiuunt etiam nunc in anima & pacem habēt, concordantes uoluntati diuinæ & amantes proximos,nec se uindicantes cum læsi fuerint.Multo magis autem in futuro uitam habebūt æternam, & pacem trāquillitatis perpetuæ. Et econtra qui carnaliter sunt prudentes,id est,qui appetūt temporalia bona,& timent temporalia mala,uel suas astute ulciscunt̄ iniurias, & magis naturalibus credunt rationibus q̄ diuinis sententijs, mortem animæ & corporis æternam patientur. Et uere p̄ talem prudētiam moritur anima & corpus. *Quoniam sapientia carnis*,id est,quæ carnalibus intendit, & carnalia studiose agit, *inimica est deo*, quem non sibi finem constituit.Quicunq; enim uoluerit amicus esse seculi huius,inimicus dei cōstituetur. Inimica est deo, dum nil putat dominum posse præ B ter quod in naturis rerū uidetur.Inimica est deo, quia eius uoluntati non obtemperat. *Legi enim dei non est subiecta.* Et facere contra legem,hoc est inimicum dei esse.Non quia deo aliquid nocere potest,sed quia sibi ipsi nocet,quisquis resistit uoluntati dei. Quod ergo ait, *sapientia carnis inimica est deo*, nō sic accipiamus, quasi inimica ista possit lædere deum.Resistendo enim inimica est,non nocendo.Illi autem nocet,in quo est sapientia carnis, quia uitium est. Naturæ nocet in qua inest. Pellatur uitium,& natura sanabitur. Hæc carnalis sapientia non est subiecta legi dei, *neque enim potest* ei esse subiecta. Non dixi, homo non potest: non dixi,anima non potest:non dixi,caro nō potest:sed dixi,quoniam sapientia carnis nō potest, id est, uitium non potest, non natura: quomodo si dicatur, claudicatio rectæ ambulationi non est subiecta, neq; enim pōt. Pes pōt,sed claudicatio non potest.Tolle claudicationem, & uidebis rectam ambulationem. Sed quandiu claudicatio est,non potest.Non sit sapientia carnis,& homo est.Sic dictum est,Legi enim dei non est subiecta, neq; enim pōt,tanquam si diceretur: Nix non calefacit,neq; enim pōt.Quandiu enim nix est,non calefacit.Sed resolui pōt & feruere,ut calefaciat. Sed cum hoc facit,iam nix non est. Sic & prudentia uel sapiētia carnis dicitur, cum anima pro magnis bonis temporalia bona concupiscit. Quandiu enim appetitus talis animæ inest,legi dei subiecta esse non pōt .i. non pōt implere quæ lex iubet. Sed si spiritalia bona desiderare cœperit, & C tēporalia contēnere, desinet esse carnis prudētia, & spū nō resistet legi. Sapientia carnis nō subijcit diuinæ legi.Nec hoc tm̄ dico,sed etiā istud,quod illi *qui sunt in carne*.i.qui uoluptatibus carnis adquiescunt, *deo placere non possunt*. Ipsi em̄ in carne sunt, q in carne cōfidunt,q concupiscētias suas sequuntur,q in his habitant,qui earū uoluptatibus oblectātur, qui in earū delectationibus beatā feliceq; uitam constituunt.Et ideo quandiu tales sunt,nihil deo quod placeat,agere possunt.

Iacob.4

Vos autem in carne non estis, sed in spiritu, si tamen spiritus dei habitat in uobis. Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius.Si autem Christus in uobis est, corpus quidem mortuū est propter peccatum,spūs uero uiuit propter iustificationē. Quod si spūs eius qui suscitauit à mortuis Iesum, habitat in uobis, q suscitauit Iesum Christum à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra,propter inhabitātem spiritum eius in uobis.

¶Illi qui sunt in carne,nō possunt deo placere. Sed uos non estis in carne, & propterea deo placetis. In hoc quidē seculo adhuc uiuitis,sed tamē *in carne nō estis*, quia nō in uoluptate carnis iacetis,sed carnalia desideria supergressi estis.Ne quis em̄ illud qđ præmissum est, *quia q in carne sunt, deo placere non possunt*, de his dictum putaret, qui de hac uita nondum exierūt,opportunissime D subiūxit: *Vos autem non estis in carne*. Vtiq; adhuc in uita hac cōstitutis loquebatur, & tamē dixit eos non esse in carne. Romanis quidē scribebat, sed uniuersæ electorum ecclesiæ dixit: tritico dixit, non paleæ:massæ latēti,non stipulæ apparēti.Nō estis in carne,quia non facitis opera carnis,cōsentiēdo concupiscētiæ carnis.Sed estis *in spiritu*, quia secundum interiorem hominem condelectamini legi dei.Et hoc est, *si tamen spiritus dei habitat in uobis*. Nam si spū uestro præsumitis,adhuc in carne estis. Sic ergo non estis in carne, ut in spū dei sitis. Nam si recedit spūs dei, pondere suo spiritus hominis reuoluitur in carnem. Redit ad facta carnalia, redit ad concupiscentias seculares. Sic igitur habete liberum arbitrium, ut imploretis auxilium.Non estis in carne.Et hoc uiribus uestris? absit. Vnde ergo? Si tamen spūs dei habitat in uobis. tunc em̄ in carne non estis, sed spūm dei habitatorem habetis. Sed *si quis spiritum Christi non habet,hic non est eius*,id ē,non possidetur à Christo, nec est membrum Christi. Spūm dei dixerat, & spūm Christi subiunxit, quia non sunt duo spūs sancti tanquam singulorum,unus patris,& alter filij,sed unus potius patris & filij. Sicut autem anima mea,id ē, spiritus meus uiuificat omnia membra corporis mei:sic spūs Christi uiuificat omnia membra corporis Christi, id est, omnes electos eius. *Si quis autem spiritum Christi non habet*, id est,si quis non uegetatur spiritu Christi, *si quis*

sapiētia carnis qm̄ deo nō est subiecta nec potest deo subici

nota

A non uiuit spiritu Christi, hic non est membrum Christi, nec possessio Christi, sed diaboli. ¶ Charitas uero testis est, esse spũm Christi in eo corde quod ipsa repleuerit. Nunquid enim spũm Christi non habet ille, cuius mentem odia dissipant, elatio inflat, ira usque ad diuisionem mentis exasperat, auaritia cruciat, luxuria eneruat? Non utique. ¶ Quia spũs Christi ubi habitat, facit amicos & inimicos diligi, terrena despici, pro cælestibus æstuari, carnem propter uitia conteri, mẽtem à concupiscentijs frenari. Et iste spiritus est quasi quidam *titulus diuinæ* possessionis. Quo quisquis *ex toto caret*, ad Christum non pertinet. *Sed si Christus est in uobis*, qui ibidem habitat *ubi* spiritus eius est, & non alibi: *corpus quidem mortuum est*, non propter fragilitatem terrenam, quia de terræ puluere factum est, sed *propter peccatum*. Non dico mortale, sed mortuum. Nam antequam immutaretur in illam incorruptionẽ, quæ in sanctorum resurrectione promittitur, poterat esse mortale, quamuis non moriturum, sicut hoc nostrum potest esse ægrotabile, quamuis non ægrotaturum. ¶ Cuius enim caro est, quæ nõ ægrotare possit, si etiam alio casu priusquam ægrotet occumbat? Sic & illud corpus primi hominis iam erat mortale & antequam peccasset. Quam mortalitatem fuerat assumptura *mutatio* in æternam incorruptiõem, *si in homine iustitia, id est, obedientia permaneret. Sed ipsum mortale nõ est factum mortuum, nisi propter peccatum:* B *quia mox, ubi præceptum transgressus est homo, eius mẽbris uelut aliqua ægritudo letalis mors ipsa concepta est.* ¶ Quam ægritudinem mortis & in nos omnes ipse transfundit, ac per eam necessario morituri sumus. Corpus ergo nostrum non tantum moriturum est propter animæ abscessum qui futurus est, sed etiam mortuum est propter infirmitatem carnis & sanguinis. Habet quidem adhuc uitam, sed tamen comparatum corpori illi, quod in resurrectione futurum est, inuenitur mortuum, quamuis adhuc habẽs animam. corpus quidẽ ita mortuũ est adhuc ꝑpter pctm̃, *sed spiritus iam uiuit propter iustificationem.* Et hæc uita ex fide facta est, *quoniam iustus ex fide uiuit.* Anima enim iam pia quæ fuit impia, propter iustitiam fidei dicitur ex morte reuixisse atque uiuere. Et hoc interim nobis præstitit gratia saluatoris, ut anima iam per iustitiam uiuat, sicut per peccatum mortua fuerat. ¶ Hoc enim dictum est, ne ideo putarẽt se homines uel nullum uel paruum se habere beneficium de Christi gratia, quia necessario morituri sunt corpore: attendere quippe debent, corpus quidem adhuc peccati meritum gerere, quod conditione mortis obstrictum est, sed iam spũm cœpisse uiuere propter iustitiam fidei, qui & ipse fuerat quadam morte infidelitatis extinctus. Non igitur, inquit, parum uobis muneris putetis esse collatum per id quod Christus in uobis est, quod in corpore propter peccatum mortuo, iam propter iustitiam uester spiritus uiuit. Nec ideo de uita quoque ipsius corporis desperetis, sed credite *quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis, qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra.* C

Habā. 2
Roma. 1
Hebræ. 10

Vel ita continuatur: Spiritus quidem uester iam uiuit, sed si spũs dei habitat in uobis, corpus quoque uestrum uiuet, sicut corpus Christi quod iam suscitatum est, uiuit. Dixerat, si autem Christus in uobis est: subiecit, quod si spũs pacis habitat in uobis: quem spũm Christi dixerat, hunc spũm pacis adiunxit: quia ubi Christus, ibi sine dubio spũs sanctus habitat, atque unus est spũs Christi & dei. ¶ Quia uero in illa resurrectione futura mutatio non solum nullam mortem, quæ facta est propter peccatum, sed nec mortalitatem habitura est, quod corpus animale habuit ante peccatum: nũc ait, qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra, ut scilicet iam non solũ non sint mortua, sed nec mortalia, cum animale resurget in spũale, & mortale hoc induet immortalitatẽ, & absorbebit͂ mortale à uita. ¶ Cum eñ præsentis temporis gratiam determinãs, diceret mortuum esse qdem corpus ꝓpter pctm̃, qa uero nondum per resurrectionẽ renouato pcti meritũ manet, hoc ẽ, necessitas mortis, spũm ait uiuere propt͂ iustitiã: qa licet adhuc corpore mortis huius oneremur, iam secundũ interiorẽ hoiem cœpta renouatione in fidei iustitiã *respiramus, tñ ne humana ignorantia* de resurrectione corporis nihil speraret, etiã ipm qd propt͂ pcti meritũ in pñti seculo dixerat mortuũ, in futuro propt͂ iustitiæ meritũ dicit uiuificãdum, nec sicut tm̃ ex mortuo uiuũ fiat, uerumetiã ex mortali immortale. ¶ Dono eñ dei quod animæ dat͂ .i. spũ sancto, nõ solum aĩa cui dat͂, salua & pacata et sancta fit, sed ipm etiã corpus uiuificabit, eritq; in natura sua mundissimum. Viuificabit, inqt, mortalia corpora uestra nõ propt͂ merita uestra, sed ꝓpter munera sua .i. *propter inhabitantẽ spũm eius in uobis.* His gradibus hoie perfecto, nulla substãtia inuenit͂ malũ. ¶ Neq; lex mala ẽ, quæ oñdit hoi in qbus pctorum uinculis iaceat, ut per fidem implorato liberatoris auxilio, & solui & erigi & firmissime constitui mereat͂. ¶ In prima ergo actione quæ est ante legẽ, nulla pugna est cũ uoluptatibus huius seculi. ¶ In secũda q̃ sub lege est, pugnamus, sed uincimur. ¶ In tertia q̃ est sub grã, pugnamus & uincimus. ¶ In quarta quæ est in resurrectione, non pugnamus, sed perfecta & æterna pace requiescimus, quia nihil nobis tunc resistit non resistẽtibus deo. Subiũgitur eñ nobis quod inferius nostrum est, quod propterea non subiungebatur, quia superiorem nobis deserueramus deum. D

Ergo fratres debitores sumus non carni, ut secundum carnem uiuamus. Si enim secundum carnem uixeritis, moriemini. Si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis.

¶ Dixi quia in carne nõ estis, sed in spũ, si tamẽ spũs dei habitat in uobis, & si Christus est in uobis, & quia deus uiuificabit & mortalia corpora

A uestra propter inhabitantem spūm eius in uobis. *Ergo fratres*, accepto adiutorio, porrecto nobis de super diuino auxilio, brachio domini, porrecto nobis auxilio à spū sctō, *debitores sumus*.i.ex debito seruire nos oportet. *non carni*, sed spūi diuino, q in nobis habitat & tanta bona præstat. Debitores inquam sumus, sed non carni, *ut secundum carnem uiuamus*.i.secundum carnis uoluptates & illecebras uitam ducamus. Hoc enim modo fiet, ut propter inhabitantem spūm dei uiuificentur & mortalia corpora uestra .i. ut uita in se mortem mortificando conuertat, si non secundum carnē, sed secundū spm uiuere studueritis. Promissa est nobis & carnis immortalitas, propter spūm dei quem habemus in nobis. Ergo fratres si hanc immortalitatē adipisci uolumus, debitores sumus non carni, ut secundum eius illecebras uiuamus, quia ipsa nos ad mortē trahit, sed potius spūi sancto, ut secūdum eum uitam nostram dirigere studeamus, quia ipse nobis uitam præparauit æternam: & sic perueniemus ad illam, si nunc eius uoluntatem secuti fuerimus. Et uere ita se habet effectus utriusq; partis. *Si enim secūdum carnem uixeritis, moriemini* .i. si secundum mortem uixeritis, totum morietur: si secundum carnis concupiscentias uixeritis, moriemini perpetualiter & carne & anima. *Si spiritu* sancto *mortificaueritis facta carnis*, id est, secundum deum uiuendo, uoluptates carnis & desideria eius extinxeritis, *uiuetis* in æternum beati. Hoc ē opus nostrum in hac uita, spū mortificare quotidie facta carnis, affligere, minuere, frenare, interimere. Quàm multa enim proficientes iam nō delectant, quæ antea delectabāt. Qñ aūt

B delectabat, & nō ei cōsentiebatur, mortificabat. Si iam non delectat, mortificatum est.

Quicunque enim spiritu dei aguntur, hi filij sunt dei. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, abba pater. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filij dei. *Si autem filij*, & hæredes: hæredes quidem dei, cohæredes autem Christi, si tamen compatimur, ut & conglorificemur.

¶ Vere uiuetis, si spū sancto opera carnis mortificaueritis. Nunc enim filij dei estis, & cum eo in perpetuū regnabitis. Et hoc est quod hæc Apostoli uerba demonstrāt: Viuetis, qa filij dei estis. Nam quicunq; spū dei aguntur, hi filij sunt dei. Cum dixisset Apostolus, si autem spū facta carnis mortificaueritis, *uiuetis*.i. illas concupiscentias carnis, quibus non consentire magna laus est, & quas non habere perfectio est, metuendū erat, ne quisquam ad mortificanda facta carnis, de spū sancto præsumeret. Ergo ne hic se extolleret humanus spūs, & ad hoc opus se idoneū firmumq; iactaret, subiecit & ait: *Quicunq; enim spiritu dei agū tur, hi filij sunt dei*. Non qui secundum carnem suā

concupiscētijs carnalibus nō consentire magna laus est et non habere magna laus est et perfectio

uiuunt, non qui carnis uoluptate ducuntur, non qui spū suo aguntur, non qui lege aguntur, sed q cunq; spū dei aguntur, hi sunt filij dei. Spūs ergo dei quo agunt, ipse est spūs quo facta carnis mortificantur, quia ipse dat continentiam qua frenetur & dometur atq; uincatur cōcupiscētia. Aguntur autem spū dei, ut & ipsi quod agendum est agant: & cum egerint, illi à quo aguntur, gratias agant. Spūs enim dei qui eos agit, agentibus ē adiutor & ductor. Aguntur ergo ut agāt, & ad hoc eis ostenditur quid agere debeāt, ut hoc sicut agēdum est agant .i. cum delectatione & delectatione iustitiæ: quia qui spū dei agūtur, charitate agūtur & excitantur. Non ergo litera, sed spū: non lege præcipiente, mināte, pmittente, sed spū exhortante, illuminante, adiuuante aguntur. Non quia ipsi nihil agant, sed ne nihil agāt boni, à bono agūtur ut agāt. Nam tanto magis efficitur quisq; filius bonus, quanto largius ei datur à patre spūs bonus. Plus uero ē agi q̄ regi. Qui enim regitur, aliquid agit: & ideo regitur, ut recte agat. Qui autē agitur, agere ipse uix aliquid intelligitur. Quod ergo spūs dei sanctus agit, hoc ē quod deus opatur omnia in omnibus. Nec aliquid in nobis libera uoluntas melius agere pōt, q̄ ut illi se commendet qui male agere nō pōt. Dixi quia filij dei estis, si spū dei agimini. Et uere filij. Nō enim accepistis spūm seruitutis, sed filiationis. *Non accepistis spiritū seruitutis iterum* .i. sicut olim in lege. Non est uobis iterum spūs iste seruitutis, sed libertatis. Idem enī spūs est legis & euāgelij, sed propter diuersa opera dissimiliter appellatur. Iudæis fuit spūs seruitutis, sed Christianis est spūs libertatis. Quia eodem spū .i. digito dei q̄ lex in tabulis lapideis scripta est, timor incussus est eis qui gratiā nondū intelligebant, ut de sua infirmitate atq; peccatis per legem cōuincerentur, & lex illis fieret pædagogus, quo perducerētur ad gratiā, quæ est in fide Christi. Et timor ille seruilis erat, quia per eum non tā iustitia diligebatur, q̄ pœna timebatur. Iam ergo nobis non in timorem datur spiritus, sed in dilectionem, ut non serui, sed filij simus. Qui autem adhuc ideo *bene agit, quia pœnam timet, & deū* non amat, nondum est inter filios. Mandatū enim dei si timore fit pœnæ, non amore iustitiæ, seruiliter fit, nō liberaliter, & ideo nec fit. Non enim bonus fructus est, qui non de charitatis radice procedit. Nō accepistis in nouo testamento spūm seruitutis iterum *in timore*, sicut quondam in ueteri, *sed accepistis spiritum adoptionis filiorum*.i. qui uos deo adoptauit in filios. *in quo* spū *clamamus*.i. toto mentis affectu dicimus, *abba pater*. Ipse spūs facit nos deum uocare patrem nostrum. Et si ille est pater noster, ergo nos filij eius. Filij clamant, abba pater. Hoc ē abba, quod pater. Abba enim Hebraice dicitur, pater autem græce uel latine. Sed propter utrunq; populum, circuncisionis uidelicet & præputij, qui ad angularem lapidem .i. ad Christum accessit, posita sunt hæc duo nomina idem significantia. Hebræi enim fideles clamant, abba: gentiles autem, pater. Clamor iste cordis est, non

plus est agi quā regi

spiritus seruitutis et euāgelij idem

A faucium, non labiorum. Intus sonat auribus dei. Cum autem clamant, aliquid petunt. Et quid petunt, nisi quod de illis dictum est, Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur? (Mat. 5.) Quæ ē ista petitio, nisi esuries sitisq; iustitiæ? Huc ergo transeant qui sub lege sunt, ut ex seruis filij fiant, nec sic tamen, ut serui esse desistāt, sed ut tāquā filij domino & patri liberaliter seruiant. Accepimus spiritum adoptionis, per quem uocamus deum patrem nostrum. nam *ipse spiritus* diuinus *testimonium reddit spiritui nostro*, id est, recognoscere & *intelligere facit* spiritum nostrum, quia *sumus filij dei*. Ad ipsum enim pertinet quia *efficimur* unum corpus unici filij dei. Et per hoc quod ipse spiritus sanctus charitatē nobis infundit, qua nos facit imitatores esse diuinę bonitatis, ut diligamus inimicos nostros, & bene faciamus (Lucæ. 6. Mat. 5.) his q oderūt nos, sicut pater cælestis solem suum oriri facit sup bonos & malos, atq; pluit super iustos & iniustos, euidenti testimonio declarat mēti nostræ nos esse filios dei, cuius bonitatē pro modulo nostro seqmur. Filiorū ēm est imitari patrē suum. Spūs dei dum facit nos bn̄ agere, testatr quoniam *sumus filij dei. Sed si filij sumus*, erimus *& hæredes*, id est, eiusdem gloriæ participes. Non enim inaniter filij sumus, sed magnum inde cōmodum habebimus, qa hæredes patris nostri *erimus, imo ipse* erit hæreditas *nostra, sicut in Psalmo canimus*, (Psalm. 15) *Dominus pars hæreditatis meæ. Hæredes quidem dei erimus*. Sed si hoc parum uidetur, audiamus adhuc unde amplius gaudeamus, quia erimus *cohæredes Christi*, id est, simul cum Christo hæredes, B eandem scilicet quam ipse possidet, beatitudinis hæreditatē cum eo possidentes. Heredes quidem dei efficiemur, cum ea quæ dei sunt possidere cœperimus. i. incorruptionis & immortalitatis gloriam atq; thesauros sapiētiæ & sciētiæ recōditos. (Colos. 2. Philip. 3) Cohæredes aūt Christi efficiemur, cū reformauerit ipe corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ. Hæredes aūt dei erimus, sed nō eius morte hāc hæreditatē adipiscemur, cū ipe mori nō possit, imo cū ipe sit hæreditas, quā ab eo pcipiemus. Sed qm̄ cū uocati sumus adhuc (I. Cor. 13.) *paruuli* & ad *spiritalia* contēplāda *minus idonei*, usq; ad humilitatē nostræ cogitatiōis se misericordia diuina porrexit, ut quomodocunq; cernere niteremur, q̄d nō euident atq; pspicue cernebamus, ipm̄ morit quod in ænigmate cernebamus, cū facie ad faciē cernere cœperimus. Conueniēter (Ibidem.) ergo dicit moriturū esse q̄d auferet. Cū aūt uenerit q̄d perfectū est, auferet q̄d ex parte est. Ita nobis quodammō morit pat in ænigmate, & idem ipe fit hæreditas cū facie ad faciē possidet: nō quia ipe morit, sed imp̄fecta in eū nostra uisio pfecta uisione puenitur. Et tn̄ nisi illa prior nos nutriret ad aliā plenissimā & euidentissimā, nō efficeremur idonei. Cohæredes etiā erimus Chri, cū i fine secu (I. Cor. 15.) li absorpta fuerit mors in uictoria. Nō timuit ille habere cohęredes, qa hęreditas eius nō fit angusta si multi possederint. Hō ēm si habeat unicū filiū, gaudet ad illū magis, quia solus omnia possessurus est, & non habebit fratres, qui cū eo diuidat C hæreditatē, & pauper remaneat. Deus uero unicum, quē genuerat & p quem cūcta creauerat, misit in hunc mundū, ut nō esset unus, sed fratres haberet adoptatos, q cum eo possiderēt hæreditatē uitæ perennis. Hæreditas inquam, in qua cohæredes eius erimus, non minuit multitudine filiorū, nec fit angustior numerositate cohęredum: sed tāta est multis, quanta paucis: tanta singulis, quanta oībus. Cohæredes eius erimus, ita *tamen si compatimur*. i. si cum eo patimur, si passionū eius nunc participes efficimur: si qualia p nobis ille ptulit, nos talia p noīe eius pati nō recusamus: si nō p humano fauore uel tpali cōmodo, sed pro amore illius aduersa pferimus, *ut & cōglorificemur*. i. cum eo glorificemur, facti cohæredes eius & participes gloriæ ipsius. Cōglorificabimur enim, si hoc eius nobis gratia concesserit, quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniā uidebimus eum sicuti est. (I. Iohā. 3.)

Existimo enim quòd nō sunt cōdignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.

¶ Ne cui uideretur graue, quod dixerat nos debere compati, mox addidit nō esse condignas passiones huius temporis ad futuram gloriā quæ *reuelanda est in nobis. Ostendit* enim p hæc quod *illa respicit quæ non uidentur*, id est, gaudia sempiternę beatitudinis: omnem tribulationem, quæcunq; ei acciderit, quamuis sæua, quamuis diuturna uideatur, leuem ducit & momentaneam, etiamsi tormentis subijciatur & eculeis & ungulis. D Nam eo tēpore quo supplicijs corpus eius attereretur, si aspiciat ad futuram gloriam, & consideret quomodo per hæc tormēta corpus humilitatis suæ transformabitur ut fiat cōforme corpori gloriæ unigeniti dei, tribulationē præsentē pro minimo reputabit, remunerationē uero futuræ beatitudinis inæstimabiliter magnam iudicabit. Et quāto magis multiplicari sibi tribulationē & pœnas uiderit, tanto amplius sibi pondus & magnitudinē gloriæ intelliget cumulari. In eo aūt quod Apostolus nūc dicit, *existimo*, non dubitat ipe, sed dubitātes increpat, *sicut* & alibi ad quosdā contēptores suos loquēs, Puto aūt, inqt, q̄d & ego spm̄ (I. Cor. 7.) dei habeā. Qui ēm dicit, puto uel existimo, dubitare uidet. Sed ille increpat, nō dubitat. Et ipe dn̄s q oīa scit, increpās infidelitatē futurā gn̄is hūani, Cū uenerit, inqt, filius hoīs, putas inueniet fidē in (Lucæ 18.) terra? Nā & hoīes de his rebus quas certas habēt, aliqn̄ increpatiue dubitant. i. uerbū dubitationis ponunt, cum corde non dubitent, uelut siquis indignetur seruo suo & dicat: Contēnis me? Puto quia dn̄s tuus sum. Ita & nūc Apostolus dicēs existimo, increpat illos qui hoc nō ęstimabāt, uel nō existimāt. Nōnulli enim dū futura gaudia minus attendūt, putāt intolerabilia eē pn̄tia mala q̄ pferūt. Et illorū pusillanimitatē uel infidelitatē increpat nūc Ap̄lus: Si cōpatimur, inquit, & cōglorificabimur. Et uere p passionē pueniemus ad glorificationē. Nā ego existimo q̄d uos nō æstimatis, id

A est, ergo indubitanter scio *quod passiones huius temporis*, quod tam breue est, *non sunt condignæ*, id est, omnes simul non sunt dignæ *ad* promerendam *gloriam futuram, quæ reuelabitur in nobis*, id est, quæ ita manifestabitur ut sit in nobis, quia in unoquoque nostrum manebit, & foras apparebit. ¶ Hoc est, si quis pateretur omnes pœnarum acerbitates, quæ in tempore præsentis uitæ sufferri possunt, non essent omnes illæ passiones dignum meritum ad consequutionem futuræ gloriæ, quæ ablato omni uelamine reuelabitur in nobis, quando percipiemus illud quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit.

2. Corin. 2 **Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum dei expectat. Vanitati enim creatura subiecta est non uolens, sed propter eum qui subiecit eam in spe. Quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum dei.**

¶ Vere gloria reuelabitur in nobis, qui nunc pro deo molestias sustinemus, quia hęc gloria est ut filij dei appareamus. Hanc enim expectamus. *Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum dei expectat.* Quod est dicere: Nam & hoc ipsum quod in nobis dolet, cum facta carnis mortificamus, cum esurimus uel sitimus, per abstinentiam, dum frenamus delectationem concupiscentiæ: per castitatem, dum iniuriarum lacerationes & contumeliarum aculeos per patientiam sustinemus, dum B neglectis atque reiectis uoluptatibus nostris, pro fructu matris ecclesiæ laboramus, quicquid in nobis in hac & huiusmodi attritione dolet, creatura est. Dolet enim corpus & anima, quæ utique creatura est, & expectat reuelationem filiorum dei, id est, expectat quando appareat quod uocatum est in ea gloria ad quam uocatum est. Quia enim filius dei unigenitus non pôt appellari creatura, quandoquidem per ipsum facta sunt omnia, quęcunque deus fecit, distincte etiam nos uocamur creatura ante illam euidentiam gloriæ, & distincte uocamur filij dei, quamuis hoc adoptione mereamur. Nam ille unigenitus natura filius est, nos adoptione. Expectatio ergo creaturæ .i. expectatio nostra reuelationem filiorum dei expectat .i. quando appareat quod promissum est, quando re ipsa manifestum sit, quod nunc spe sumus. Filij enim dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus quia cum apparuerit similes ei erimus, quoniam uidebimus eum sicuti est. Ipsa est reuelatio filiorum dei, quam nunc expectat expectatio creaturæ. Non quod creatura reuelationem expectet alterius naturæ, quæ non sit creatura, sed ipsa qualis nunc est, expectat quando sit qualis futura est. Tanquam si diceretur: Operante pictore, subiectis sibi coloribus & ad opus eius paratis, expectatio colorum manifestationem imaginis expectat, non quia tunc alij erunt aut non colores erunt, sed tantum quod aliam dignitatem habebunt. Dixi quod expectatio creaturæ expectat ut reuelentur filij dei. Quod recte dixi. Nam ipsa *creatura* adhuc *subiecta est uanitati*, id est, temporalibus rebus,

Iohan. 1.

1. Iohan. 3.

C quæ sunt uanitas: quia quod promittunt, implere non possunt, & euanescunt .i. deficiunt & transeunt. Ait enim Salomon: Vanitas uanitatum, & omnia uanitas. Quæ abundantia ē homini in omni labore suo, quem ipse laborat sub sole? Cui & à domino dictum est: In labore manducabis panē. Ita ergo subiecta est humana creatura uanitati. Et subiecta ē *non uolens*, quia homo sponte peccauit, sed non sponte damnatus ē. Pctm̄ enim fuit uoluntarium, id ē, contra præceptum facere ueritatis, pcti autē pœna .i. subijci fallaciæ, non uoluntaria. Sponte (ut dixi) peccauit creatura hæc, & inimica facta ē ueritati: sed ut merito puniret, nō sponte subiecta ē uanitati. Diligit hō sponte uanitatem, cum deserta soliditate ueritatis, opinabilia sequitur .i. mirabilia. Vanitates enim sunt quæ mutantur & trāseunt. Cum autem inde meritas pœnas luit, subijcitur non sponte uanitati, sicut subiecta est in homine peccante. Vanitati enim creatura non uolēs subijcitur, quia homo qui ingenitæ cōstātiæ statum uolēs deseruit, pressus iustæ mortalitatis pondere, nolēs mutabilitatis suæ corruptioni seruit. Non ergo sponte creatura uanitati subiecta est, *sed propter eum qui subiecit eam in spe* .i. proptē eius iustitiā atque clemētiam, qui neque impunitum pctm̄ reliquit, neque insanabilem uoluit esse peccātem. In spe est subiecta uanitati, proptē misericordiam liberātis per remissionem pctōrum & adoptionem gratiæ. Ergo in spe, qua sperat se adhæsuram contemplandæ ueritati, subiecta est interim uanitati. *Quia & ipsa creatura* .i. ipse homo, cū D iam signaculo imaginis propter pctm̄ amisso, nō tamē tota penitus imagine deleta, remansit tantummodo creatura. & ipsa creatura .i. & ipsa quæ nondum uocatur filiorum forma perfecta, sed tātū creatura, *liberabitur à seruitute corruptionis*. Quod itaque ait, & ipsa liberabitur, facit intelligi & ipsa quē admodū nos, id ē, & de ipsis non est desperādum, qui nondum uocantur filij dei, quia nondum crediderunt, sed tantum creatura, quia & ipsi credituri sunt, & liberabuntur à seruitute corruptiōis, queadmodum nos qui iam filij dei sumus, quamuis nondum apparuerit quid erimus. Liberabiē ergo à seruitute corruptionis, *in libertatem gloriæ filiorum dei* .i. erunt & ipsi ex seruis liberi, & ex corruptibilibus incorrupti in uita perfecta, quā habebūt filij dei. Tunc eñ creatura hoc à seruitute corruptionis eripiet, cum ad filiorum dei gloriā incorruptam resurgendo subleuabitur. Electos eñ nunc pœna corruptionis aggrauat, sed tūc incorruptionis gloria exaltat. Et quantū ad præsentis necessitatis pondera, nunc in dei filijs de libertate nil ostenditur, tantum ad subsequentis libertatis gloriam tūc in eis de seruitute nil apparet. Creatura ergo seruitute corruptionis exuta, & dignitate libertatis adepta, in filiorum dei gloriam uertitur: quia unita deo per spūm, quasi hoc ipsum quod creatura est, transisse ac subegisse declaratur. Eique ita tunc inhæreret, ut illi de corruptiōe quā per resurrectiōem uincit, nihil iam in suo amore

Eccl. 1. & 12.

Gen. 3

A contradicat, sed unita gloriæ sui redemptoris fiat. Cuius redemptoris respectu potest intelligi dictum, quia & ipsa liberabitur, scilicet sicut iam à corruptione liberatus est ipse dominus.

Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit & parturit usque adhuc. Non solum autem illa, sed & nos ipsi spiritus primitias habentes, & ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum, expectantes redemptionem corporis nostri.

¶ Vere non uolens subiecta est creatura uanitati. Nam inde gemit. *Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit.* Vel liberabitur à seruitute corruptionis. Nam ideo gemit, quia non est adhuc inde liberata. In unoquoq; aũt homine, omnis creatura non uniuersalit̃, sicut est cælum & terra & omnia quæ in eis sunt, sed generatim quodammodo intelligi potest: quia rationalis in illo est, quam habere creduntur angeli: & sensualis, qua & bestiæ non carent. utunt̃ em̃ sensibus & sensualibus motibus ad appetẽda utilia & uitanda contraria. & uitalis priuata sensu, qualis aduerti in arboribus põt. Nam & in nobis sine sensu nostro fiunt corporis incrementa, & capilli nec cum præcidũtur sentiunt, & tamẽ crescunt. Ita uero corporalis creatura euidẽtius apparet in nobis, *quæ licet ex terra facta atq; formata sit, insunt tamẽ illi ex omnibus huius corporei mundi elemẽtis quædã particulæ ad tẽperiem ualetudinis. Nam & calore mẽ*

B *bra uegetantur, qui est ab igne, cuius etiã lux per* oculos emicat: & aëre uenarũ decursus, quas arterias uocãt, atq; spiramẽta pulmonis implẽtur: & humor nisi esset, nulla spiramẽta confluerent, uitamq; assumeret siccitas. Nã & ipse sanguis humido lapsu alias uenas replẽs, quasi riuis & fluminibus p̃ cuncta diffundit̃. Ita nullum est creaturæ genus, q̃d non homini possit agnosci. Ac sic omnis creatura in eo congemiscit adhuc. Propt̃ quod & dñs euangeliũ iussit omni creaturæ prædicari, q̃a in unoquoq; hoĩe (sicut disseruimus) est om̃is creatura. *Omnis itaq; creatura gemit in hoĩe. Non tota, sed omnis. Tanq̃ si dicatur ꝙ solem omnes uident, qui sunt incolumes, sed non toti uidẽt, quia tm̃ oculis uidẽt. Ita & in hoĩe omnis creatura est, q̃a & intelligit & sentit & uiuit & corpus habet:* sed non tota creatura in ipso est, quia sunt præter ipsum & angeli qui intelligũt, & pecora quæ sentiunt, & arbores quæ uiuunt, & lapides qui tantummodo sunt. *Scimus* ergo *quod omnis creatura*, id est, homo fidelis *ingemiscit*, id est, in interiori suo gemit ac gemitum semper recẽtem habet, quandiu subiecta est uanitati. *&* etiam *parturit*, id est, cum summa difficultate & onere bonum opus facit. Nam sicut mulier magnis doloribus & conatibus profert filium, ita fidelis homo nisibus magnis & laboribus producit fructum boni operis. Laborat em̃ & affligit̃ uigiliis & ieiuniis, aliisq; sanctis actiõibus. Et hoc facit usq; adhuc. Nã etsi sunt aliqui iã in sinu Abrahæ, & latro ille cũ dño in paradiso cõstitutus, illo die quo credidit, gemere de

Mar. ult.

omnis creatura noie ho potest intelligi

stiterit, tñ *usq; adhuc* omnis creatura ingemiscit & parturit in illis sanctis, qui adhuc in præsenti uita

C laborant. *Nõ solũ aũt illa* ingemiscit, *sed & nos ipsi*, id est, non solum in hoĩe corpus & anima & spũs simul dolent ex difficultatibus corporis, sed & nos ipsi, exceptis corporibus, in nobis ipsis ingemiscimus, nos dico *primitias spiritus habentes*, id est, quorum iam spũs tanq̃ sacrificium oblati sunt deo, & diuino charitatis igne comprehensi. Hæ sunt em̃ primitiæ hoĩs, quia ueritas primum spũm nostrum obtinet, ut per hunc cætera comprehendãtur. Iam ergo habet primitias oblatas deo, q dicit, Mente seruio legi dei, carne aũt legi pc̃ti. & de quo dicitur, Spũs quidem promptus est, caro autem infirma. Non solum, inquit, omnis creatura, id est, cum corpore, sed etiã nos ipsi habentes primitias spũs, id est, nos animæ quæ iam primitias mentes nostras obtulimus deo, *in nobis ipsis ingemiscimus*, id est, præter corpus, *adoptionem filiorum expectantes corporis nostri redemptionem*, id est, ut etiam ipsum corpus accipiens beneficium adoptionis filiorum, qua uocati sumus, totos nos liberatos, transactis oĩbus molestiis, ex omni parte dei filios esse manifestet. Nõ solũ illa ingemiscit, sed & nos ipsi primitias spũs habentes, id est, qui iam spũ deo seruimus, qui iam mente deo credimus, & in ipsa *fide primitias quasdã dedimus ut primitias nr̃as sequamur. Et nos ipsi primitias spũs habẽtes, id ẽ,* qui nondum quidem ex toto quod sumus, sed ex ea parte qua pc̃tõribus meliores sumus, deo, non uanitati subditi sumus: hoc est, per primitias spũs & ipsi in nobismetipsis ingemiscimus. *Vi-*

D detur etiam specialiter designare apostolicam dignitatem in eo quod ait, & nos ipsi primitias spũs habentes, id est, qui primi spũm sanctum accepimus & digniora eius dona habemus. Nõ solum, inquit, omnis creatura, id est, omnis ecclesia creata in operibus bonis, quæ subdita est nobis, sed & nos ipsi primitias spũs habentes, id est, nos apostoli qui ad hoc electi sumus, ut primitias spũs acciperemus, & per hoc maiores sumus quod eius primitias habemus, uel quia primo uenit in nos, uel quia dignius & euidentius dona sua declarat in nobis per genera linguarum, per sanationẽ infirmorũ, per resurrectionem mortuorũ, & per similia opera. Et nos ipsi qui tanti sumus, qui iã primitiis sancti spũs acceptis lætamur, adhuc gemimus miserias habẽtes ut alii: gemimus intra nos, quia in nobis est unde gemamus. Vel quãuis non corã hoĩbus, tamẽ intra nos, id ẽ, in interiore nostro gemimus: nec fictus est gemitus noster, sed intra mentis arcana resonat. Et gemimus expectantes adoptionem filiorum, quia nec dilatione nec aduersitate frangimur, sed longanimit̃ & fortiter expectamus adoptionẽ filiorũ, id est, ut secũdum corpus accipiamus gloriã adoptiõis, ut & anima & corpore toti simus immortales, & beati atq; in omni substãtia nostra appareamus adoptiui filii dei. Hanc adoptionem expectamus, scilicet redẽptionẽ corporis nostri, id est, ut & ipm quod adhuc corrumpitur, incorruptibile fiat & immorta

primitiæ hominis que dicantur

Roma. 7.
Mar. 14.

A le[Hæc est enim redemptio nostri corporis, ut ab omnibus molestijs redimatur.i. liberetur & verā salutem consequatur. Nondum enim habet salutem. Nam esuries & sitis interficit, si subuentum non fuerit. Medicamentum enim famis est cibus, & medicamentū sitis est potus, & medicamētum fatigationis est somnus. Si sepositis istis non sunt morbi, est sanitas. Si autem habes aliquid quod te possit interficere nisi manducaueris, noli gloriari de sanitate, sed gemens expecta redemptionem corporis tui. Gaude redemptum, sed nondum re. Spe securus es. Etenim si non gemueris in spe, non peruenies ad rem.

Spe enim salui facti sumus. Spes autem quæ uidetur, non est spes. Nam quod uidet quis, quid sperat? Si autem quod non uidemus speramus, per patientiam expectamus.

¶ Quasi diceretur Apostolo: Quid tibi profuit Christus si adhuc gemis? & quomodo saluator saluū te fecit? q em gemit adhuc, ægrotat, subiunxit atq; ait, Spe enim &c. Ideo gemimus quia spe salui facti sumus. ideo speramus nos saluādos, & qd speramus, iam quidem expectamus, sed nōdum tenemus: & donec teneamus, in tempore suspiramus, quia desideramus quod nondum tenemus. Nondum re saluati sumus, sed adhuc spe: quia nō dum uenit nostri gaudij plenitudo, nondum habemus corpus cæleste & spiritale.i. corpus angelicum in societate angelorum, sed speramus. Spe quidem iam habemus hanc salutem, hanc gloriam. Sed spes quæ uidetur, non est spes. Et ideo nondum

B in re uidemus ipsam salutem, quam in spe habemus. Certitudo quæ præsentialiter uidetur, non est spes. Nam quod uidet quis, quid sperat? Quod enim uidetur, quare speratur? Nō speratur, sed scitur. Sed si nos speramus quod non uidemus, id est, redemptionem corporis nostri & societatem angelorum, per patientiam expectamus illud. Spes enim ad augmentum meriti operatur in nobis expectationē futuræ saluationis, & etiam in ipsa expectatione patientiam: quia inuisibilem salutem, spe nos confortante, expectamus longanimiter patiendo mala præsentia, & ideo gemere cogimur. In malis enim si quisquam patitur, non in bonis quibus fruitur, opus est patientia.

Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem nostram. Nam quid oremus sicut oportet nescimus, sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus, quia secundum deum postulat pro sanctis.

¶ Spes nos adiuuat ut patiēter expectare possimus, similit aūt & spiritus. Et ideo de expectatione uel patiētia nihil nobis attribuimus, sed totū deo, cuius bñficijs hæc possumus. Nō solum em spes nos adiuuat, sed etiam spiritus sanctus similiter adiuuat infirmitatem nostram, quia charitatem nobis infundit, per quam nostra corroboratur infirmi

C tas, ut patiēter expectare ualeat salutē quam sperat. Similit ut spes, adiuuat nos charitas.i. spūs sanctus non solum in aduersitatum tolerantia, sed & in oratiōibus, qa nec bñ orare sine eo possumus. Nam quia ingemiscimus & petimus liberari, spiritus adiuuat ne uel ante tēpus liberari petamus, uel contraria nobis dari. Adiuuat infirmitatē nostram, docēs & faciēs orare. Nam quid oremus sicut oportet nescimus, sed ipse postulat pro nobis. Nescimus put oportet quid orare debeamus, quia molestiæ tribulationesq; temporales plerunq; psunt uel ad sanandum tumorē supbiæ, & ad pbandam exercēdamq; patiētiam, cui pbatæ & exercitatæ clarior merces supiorq; seruatur, uel ad quæcunq; flagellanda & abolēda pctā, & tamē nos nesciētes quid ista psint, ab omni optamus tribulatione liberari. Quid enim nobis expediat, non satis scimus. Aliquando quod putamus obesse, pdest: & quod putamus pdesse, obest. Infirmi em sumus: & quæ medicamēta nobis sint utilia, medicus qui dē nouit, nos aūt ignoramus. In his ergo tribulationibus, quæ possunt & pdesse & nocere, quid oremus sicut oportet nescimus: & tamē quia dura, quia molesta, qa cōtra sensum nostræ infirmitatis sunt, uniuersali humana uoluntate, ut à nobis hæc auferantur, oramus. Sed hoc deuotionis debemus domino deo nostro, ut si ea non abstulerit, nō ideo nos ab eo negligi existimemus, sed potius pia patientia malorum bona speremus ampliora. Sic enim uirtus in infirmitate pficitur. Vel etiam dum beatam uitam petimus, in qua sumus immortales atq; incorruptibiles corpore & spiritu, quoniam ipa est pax, quæ præcellit omnē intellectum, etiam ipam in oratione poscēdo, quid oremus sicut oportet nescimus: sed quicquid cogitationibus occurrit, abijcimus, respuimus, improbamus, non hoc esse quod quærimus nouimus, quamuis illud nōdum quale sit nouerimus.

2. Cor. 12.

D Est ergo in nobis quædam (ut ita dicam) docta ignorantia, sed docta spiritu dei, qui adiuuat infirmitatem nostram. Nos nescimus quid oremus sicut oportet, sed ipse spiritus postulat pro nobis, id est, postulantes nos facit, gemitibus inenarrabilibus. Postulare enim nos facit, inspirans nobis desiderium etiam adhuc incognitæ tantæ rei, quam per patiētiam expectamus. Et facit postulare gemitibus inenarrabilibus. Quomodo enim narratur, quando desideratur quod ignoratur? Quod utiq; si omnimodo ignoraretur, non desideraretur. Et rursus si uideretur, non desideraretur, nec gemitibus quæreretur. Minor uero est qui postulat, q qui postulatur. Quomodo ergo spiritus postulare dicitur, qui minor non est? Indigētis enim certissimum indicium est, postulare gemitibus. Nullius autem rei esse indigētem, fas est, credere spiritum sanctū. Sed iuxta quod præmisimus ipse postulat, qui ad postulandum eos quos repleuerit, inflāmat. Et ipse dicitur gemere, eo quod nos gemere faciat desiderio futuræ beatitudinis. Ita em dictum est, postulat, quia postulare nos efficit, no

A bisq; postulandi & gemendi inspirat affectum, sicut illud in euangelio: Non enim uos estis qui loquimini, sed spiritus patris uestri qui loquitur in uobis. Neq; enim & hoc ita fit de nobis tanquam nihil facientibus nobis. Adiutorium igitur spiritus sancti sic expressum est, ut ipse facere diceret, quod ut faciamus facit. Vsitati enim sunt tales loquutionum modi, quando per efficientem significatur id quod efficitur: sicut frigus pigrum dicimus, quia pigros facit: & diem tristem uel lætum, quia tristes uel lætos facit. Sic & dominus Abrahæ dixit, Nunc cognoui quod timeas deum, id est, nunc ut cognosceres feci. Secundum quam loquutionem ipse qui est dei sapientia, dixit se nescire diem uel horam finis seculi. Quid enim potest esse, quod ipse nesciret? Sed quia hoc utiliter discipulis occultabat, nescientem se esse dixit, quia illos nescientes occultando faciebat. Secundum hanc figuram & patrem solum scire dixit ipsum diem, quia eundem filium scire faceret. Eodem loquutionis modo & spiritus sanctus postulare uel gemere dicitur, quia eos in quibus habitat, postulantes & gementes facit. Vel appellatione spiritus sancti designatur charitas, quæ per spiritum sanctum diffusa est in cordibus nostris. Sanctus ergo spiritus interpellat & pro nobis gemit, id est, charitas interpellat, charitas postulat, charitas gemit, charitas orat. Contra hanc aures claudere non nouit qui illam dedit, sed qui scrutatur corda, id est, deus, qui in occulto cogitationis suæ omnia cordium arcana uidet, scit quid desideret spiritus, id est, approbat & implet hoc quod spiritus facit nos desiderare, quia secundum deum, id est, secundum dei uoluntatem, postulat pro sanctis, id est, B postulare sanctos facit pro seipsis uel spiritus, id est, charitas, secundum deum postulat pro sanctis, quia nihil petit charitas, nisi quod deo gratum est, & ideo ipse scit, id est, approbat desiderium seu petitionem eius.

Matt. 10.

Gene. 22.

Mat. 25.

Scimus autem quoniam diligentibus deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum uocati sunt sancti. Nam *quos præsciuit, & prædestinauit conformes fieri imaginis filij sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.* Quos autem prædestinauit, hos & uocauit: & quos uocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, illos & magnificauit.

¶ Dum patimur aduersa, nescimus sicut oportet quid orare debeamus. Sed hoc pro certo scimus quia diligentibus deum, ita ut ipsam dilectionem operibus probent, omnia uel aduersa uel prospera cooperantur, id est, simul fiunt in bonum. Passiuam enim significationem hoc loco habet quod dictum est, cooperantur. Et dilectoribus dei omnia cooperantur, id est, simul fiunt cuncta in bonum: quia in bonum uertuntur illis omnia quæcunq; ipsis accidunt, non solum illa quæ appetuntur ut molesta. Vsq; adeo prorsus omnia, ut etiam si qui eorum deuiant & exorbitant, etiam hoc ipsum eis proficiat in bonum, quia humiliores redeunt atq; doctiores, & robustius atq; cautius post insistunt bonis actibus. C Vel diligentibus deum omnia cooperatur ipse deus in bonum, siue spiritus sanctus, de quo supradictum est, qui & deus est. Cooperatur enim deus, id est, cum electis suis operatur, dum illi agunt & ipse cum eis. Et ita cooperatur eis, ut omnia uertat in bonum & utilitatem eorum. Sed quia nonnulli diligunt deum, & in eo bono quod cœperunt, non permanent usque in finem, mox determinando subditur: his qui secundum propositum uocati sunt sancti. Hi enim in eo quod diligunt deum, permanent usque in finem: & qui ad tempus inde deuiant, reuertuntur ut usque in finem perducant, quod in bono esse cœperunt. Nam secundum propositum occultissimæ iustitiæ bonitatisq; suæ deus quos prædestinauit, ipsos uocat & iustificat & glorificat. Proposuit enim deus illos ad uitam uenire, cuius propositum mutari non potest. Secundum hoc propositum, non secundum suum meritum uocati sunt à deo per prædicatores ut sancti sint. Et uere secundum dei propositum, nam quos præsciuit &c. Ordo est: Nam quos præsciuit conformes fieri imaginis filij, id est, imitatores futuros Christi, etiam prædestinauit illos hoc fore, ita ut sit ipse primogenitus in multis fratribus, id est, primatum habens in collegio sanctorum, & iure hæreditatem patris obtinens, alijsq; fratribus dispertiens. Secundum propositum sunt uocati, id est, quod uocati sunt, non aliunde est quàm à præordinatione dei. Nam deus quos ab æterno præsciuit fieri conformes filij sui, etiam prædestinauit, id est, per appositam gratiam præparauit illos, ut uerbo prædicationis crederent. D Prædestinatio est gratiæ præparatio, quæ sine præscientia non potest esse, potest autem sine prædestinatione præscientia. Prædestinatione quippe deus ea præsciuit quæ fuerat ipse facturus. Vnde dictum est: Fecit quæ futura sunt. Præscire autem potest etiam quæ ipse non facit, sicut quæcunque peccata. Quocirca prædestinatio dei quæ in bono est, gratiæ (ut dixi) præparatio est. Gratia uero est ipsius prædestinationis effectus. Hæc est prædestinatio sanctorum, præscientia scilicet & præparatio beneficiorum dei, de quibus certissime liberantur quicunq; liberantur. Ex his enim qui prædestinati sunt, nullus cum diabolo perit, nullus usque ad mortem sub diaboli potestate remanebit. Horum enim si quisquam perit, fallitur deus. Sed nemo eorum perit, quia falli non potest qui prædestinauit eos. Quod autem ait prædestinatos conformes fieri imaginis filij dei, potest secundum interiorem hominem intelligi, ut in mente conformemur illi. Potest & sic accipi, ut quemadmodum nobis ille mortalitate, ita nos illi efficiamur conformes immortalitate. Secundum hanc imaginem filij, cui per immortalitatem conformamur in corpore, etiam illud agimus quod item dicit Apostolus: Sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem eius qui de cælo est: ut scilicet qui secundum Adam mortales fuimus, secundum Christum immortales nos futuros fide uera & spe certa firmaq; teneamus. Sic enim nunc eandem imaginem portare pos-

praedestinatio quid sit

1. Cor. 15.

A sumus nondum in uisione, sed in fide: nondum in re, sed in spe. De corporis quippe resurrectione tunc loquebatur Apostolus, cũ hæc diceret. dein de, *ut sit*, inquit, *ipse primogenitus in multis fratribus*. Secundum id quod unigenitus est, nõ habet fratres: secundum id autem quod primogenitus est, fratres uocare dignatus est omnes, qui post eius & per eius primatum in dei gratiam renascũtur per adoptionem filiorum. ¶Primogenitus enim dicitur respectu fratrum consequentium in id quo ipse præcessit. Vnde & alio loco primogenitũ eum à mortuis dicit, ut sit ipse primatum tenens: quia resurrectio mortuorum, ut iam non moriantur, ante illum nulla: post illum autẽ, multorum sanctorum est. Dixi quia quos præsciuit, & prædestinauit, *quos autem prædestinauit, hos & uocauit*. Hic subaudire debemus, secũdum propositum. Sunt enim & alij uocati, sed non electi, ac per hoc non secundum propositum uocati. *et quos uocauit*, hoc est, secundum propositum, *hos & iustificauit*. Quomodo si aliquis imperator disponeret aliquem in firmum sublimare ad consulatũ, & daret illi sumptus quibus se præpararet idoneum, & ornaret ut digne promoueri posset ad tantum honorem: ita deus illis quos prædestinauit ad uitam, dat uirtutum & bonorum operũ gradus, per quos ad tantam sublimitatem possint erigi. Vocat enim illos & iustificat & magnificat. ¶Et hæc sua dona quibuscunque ipse donauit, proculdubio se daturum esse præsciuit, & in sua præscientia præparauit. Quos ergo prædestinauit, ipsos & uocauit uocatione illa de qua dictũ est, Sine pœnitentia sunt

B dona & uocatio dei. Nam in sua quæ falli mutarique non potest, præscientia opera sua disponere, id omnino nec aliud quicquam est prædestinare. Non ergo alios, sed quos prædestinauit, ipsos & uocauit: nec alios, sed quos ita uocauit, ipsos & iustificauit: nec alios, sed quos prædestinauit & uocauit *& iustificauit, illos & magnificauit* siue glorificauit. ¶Prædestinatio nostra non in nobis facta est, sed in occulto apud ipsum in eius præsciẽtia. ¶Tria uero reliqua in nobis fiunt, uocatio & iustificatio & magnificatio. Vocamur prædestinatione pœnitentiæ, iustificamur innouatione misericordiæ & timore iudicij, magnificamur profectu uirtutũ, siue glorificamur æterna beatitudine. Ista omnia iam facta sunt, prædestinauit, præsciuit, uocauit, iustificauit, magnificauit: quoniã omnes iam præsciti ac prædestinati sunt, & multi iam uocati atque iustificati & magnificati sunt, quamuis adhuc usque in finem seculi multi uocandi & iustificandi sint atque magnificandi. ¶Verba tamen præteriti temporis, posita sunt de rebus etiam futuris, tanquam iam fecerit deus, quæ iam ut fierẽt, ex æternitate disposuit qui fecit quæ futura sunt. Quicunque ergo Iudæi prouidentissima dispositione præsciti, prædestinati, uocati, iustificati, magnificati uel glorificati sunt: non dico etiam nondum renati, sed etiam non nati, iam filij dei sunt, & omnino perire non possunt. Talibus ipse deus omnia cooperatur in bonum.

Quid ergo dicemus ad hæc? Si deus pro nobis, quis contra nos? Qui etiam proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cũ illo omnia nobis donauit? C

¶Quoniamquidem deus tot & tanta beneficia nobis contulit, nõ pro meritis nostris, sed pro gratia, *ergo quid dicemus ad hæc* tam magna eius dona? Videlicet dicemus ulterius quod aliquid à nobis habeamus? Non, sed omia gratiæ dei ascribemus. Etsi deus gratuito munere suo tanta nobis cõfert, quis poterit nobis quicquam horum auferre? uel quis poterit eius uolũtati resistere, qui nos ad gloriam preordinauit perducere? *Si deus pro nobis, quis contra nos erit?* Deus pro nobis ut prædestinaret nos, deus pro nobis ut magnificaret siue glorificaret nos. Si deus pro nobis, quis cõtra nos? Si deus in his omnibus pro nobis est, qui nobis uult aduersari, paret se, si potest bellare aduersus deum. Non enim lædit nos, nisi qui deum uincit. Et quis est qui uincit omnipotentem? Quicunque reluctari uoluerit, sibi nocet. ¶Si deus pro nobis, quis contra nos? Etiam si totus mundus contra nos insurgat, & omni genere tormentorum in nos sæuiat, quid totus mundus, quando pro nobis est per quem factus est mundus? Quid est omnis qui deo nititur resistere paranti nos ad regnum perducere? *Qui etiam filio proprio*, id est, non adoptiuo, sed naturali & consubstantiali *non pepercit, sed pro nobis omnibus*, id est, pro nostrum omnium salute, *tradidit illum*, id est, exposuit in mortem. Et qui illud quod maius est, dedit nobis, id est, filium, etiam illud quod minus est, dabit nobis, id est, regnum suum. Nam qui filium dedit, quomodo aliquid negare potuit? *Quomodo non etiam omnia donauit nobis cum illo?* Vbi enim dedit nobis illum in quo omnia bona sunt, ibi cum illo omnia nobis utilia dedit, id est, fidem, remissionem peccatorum, perfectionem uirtutum, diuersa dona sancti spiritus, & in futuro seculo beatitudinem sempiternam. ¶Et tunc qualis erit spiritus hominis, nullum omnino habens uitium, nec sub quo iaceat, nec cui cedat, nec contra quod saltem laudabiliter dimicet pacatissima uirtute perfectus? Rerum ibi omnium quanta, quàm speciosa, quàm certa scientia, sine errore aliquo uel labore, ubi dei sapientia de ipso suo fonte potabitur cum summa felicitate, sine difficultate? ¶Quale erit corpus, quod omnimodo spiritui subditum, & eo sufficienter uiuificatum, nullis alimonijs indigebit? Non enim animale, sed spiritale erit, habens quidem carnis, sed sine ulla carnali corruptione, substantiã. Cum enim beatitudinem illam obtinuerimus, tunc habebimus omnia. Nostra quippe erunt ad uiuendum superiora, nostra erũt ad conuiuendũ æqualia, nostra erunt ad damnandũ inferiora. Sic enim habentur ibi omnia, ut sint & omnium singula, & omnia singulorum. D

Quis accusabit aduersus electos dei? Deus qui iustificat? Quis est qui cõdemnet? Chri

A stus Iesus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui est ad dexteram dei, qui etiam interpellat pro nobis?

¶ Vere salutem & omnia bona cum Christo deus nobis donauit, & habebimus illa. Nam quis nos accusabit, ut faciat nos his priuari? *Quis aduersus*, id est, quis cõtrarius accusabit electos dei, quos secũdum immutabile propositum uocauit? Vel *quis accusabit*, id est, quis accusationem deferet *aduersus electos dei?* Nullius accusatio nocere illis poterit. Diabolus quidem nititur eos accusare. Sed quis est diabolus, uel quæ eius accusatio aduersus eos quos deus eligit? eius accusatio contra eos nõ ualet. Quis ergo accusabit eos? *Deus?* Non, q̃a ipse *iustificat* eos. Et repugnans est, ut quos iustificat, illos accuset. Deus non uult illos accusare, alius nõ potest. Et cum nullus accuset, *quis est qui condemnet* eos? Nullus. Nam condemnabit eos *Iesus Christus?* Nequaquam rex saluator condemnabit eos, *qui mortuus est* ut ipsi uiuant. Dico, mortuus est, ut nos pctõ moriamur: imo ut maius beneficiũ designẽ, dico quia etiam *resurrexit*, ut nos cum eo resurgamus, & primæ resurrectionis pticipes simus. Qui & in cælum sublimatus *est ad dexteram dei*, ut nos post se eleuet, & dexteram partem, quæ perpetuam beatitudinẽ designat, tenere faciat. Potens est subuenire suis, quia est ad dexteram dei, id est, omni creaturæ prælatus, & in honore positus in quo pater est, *qui etiam interpellat pro nobis*, quia hũc habemus apud patrem aduocatum & intercessorem. Vnigenitũ enim filiũ pro hominibus interpellare, est apud coæternum patrem, seipsum hominem demonstrare: eumq̃ pro humana natura rogasse, est eandem naturam in diuinitatis suæ celsitudinem suscepisse. Interpellat igitur pro nobis dominus nõ uoce, sed miseratione: quia quod damnari in electis noluit, suscipiendo liberauit.

1. Iohã. 2.

B

Quis ergo nos separabit à charitate Christi? Tribulatio, an angustia, an persequutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? *Sicut scriptum est, Quia propter te mortificamur tota die, æstimati sumus ut oues occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.*

Psal. 43.

¶ Quandoquidem Christus pro nobis mortẽ pertulit, & adhuc interpellat pro nobis, *ergo quis separabit nos à charitate Christi?* id est, quis poterit separare nos ab amore quo diligimus Christum? Nullus hoc facere poterit. Nam faciet hoc *tribulatio?* id est, corporis afflictio. Nequaquam. *an angustia*, id est, mẽtis anxietas hoc facere poterit, ut nõ diligamus Christum? Minime. *an persequutio*, id est, de loco ad locum expulsio, separabit nos à Christi dilectione? Non. Etsi omnimodam tribulationẽ sustineamus, etsi animi angustia torqueamur, etsi nos aduersarij per diuersa loca persequantur, nunquã à Christi amore diuelli poterimus. *an nos ab eo fames* separabit, id est, desiderium comedendi sine abundantia cibi? Absit. *an nuditas*, id est, penuria uestis hoc faciet? Nequaquam. *an periculum*, id est, apparatus mortis nos diuidet à Christo? *an gladius*, id est, ipsa mors gladio facta ualebit hoc facere? Nequaquam. Per hæc septem designantur uniuersa quæ nos in hoc seculo possunt affligere, quia septenarius uniuersitatem solet exprimere. Sed nullum horum poterit nos ab amore Christi separare, si electi sumus. Et hoc dico *sicut scriptũ est* de nobis, ubi uox nostra exprimitur, dicens Christo: *Quia propter te mortificamur*, quoniam à te separari non possumus. Non propter crimen, nõ propter humanum fauorem, sed propter te mortificamur. Hæc est causa martyrũ. Propter te à quo nolumus separari, *mortificamur*, id est, uarijs pœnis afficimur. *tota die*, id est toto tempore illuminationis nostræ, ex quo de tenebris ad lucem uenimus. *Aestimati* ẽm *sumus* ab aduersarijs nostris *sicut oues occisionis*, id est, existimãt nos sine respectu misericordiæ debere occidi, cum nec resistamus eis, sed in simplicitate & mansuetudine nostra innocẽter mori simus parati. Hæc omnia ꝓ Christo patimur, nec ab his superamur. *sed in omnibus his superamus*, id est, superiores & uictores efficimur, non propter nostras uires, sed *propter eum qui dilexit nos:* quia dum in illius amore pendemus, sensum doloris non recipimus. Illius enim charitas qua nos dilexit, & nostrum ad se affectum rapuit, cruciatum corporis & dolorem sentire nos non sinit.

C

Certus sum enim quia neque mors, neque uita, neque angeli, neque principatus, neq̃ uirtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neq̃ profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate dei, quæ ẽ in Christo Iesu domino nostro.

D

¶ Vere nihil nos separabit à charitate dei, nam inde certus sum. Non opinor, sed *certus sum*, id est, pro certo & constanti firmiter teneo, quod *neque mors* ulla, *neq̃ uita* temporalis promissa, nec aliq̃d eorum quæ subduntur, poterit nos separare ab amore Christi. Nemo nos separabit inde minando mortẽ, quia id ipsum quod diligimus deum, mori non potest. Nemo inde separat nos pollicẽdo uitam, nemo enim ab ipso fonte separat nos aquam pollicendo. Non separat inde qui minatur mortem: quia qui credit in Christum, licet moriatur, uiuit. Neque qui pollicetur uitã, quia Christus uitam dat æternam. Et ideo temporalis uitæ pollicitatio, æternę comparatione contemnenda est. *Neq̃ angeli* separant inde, siue boni siue mali, quia etiam si boni angeli dicerent ut Christum nõ amaremus, quod nunquam docent, non eis acquiesceremus. Licet, inquit, angelus de cælo euangelizet uobis præter id quod accepistis, anathema sit. Non igitur angelus aliquis inde separat, quia non est angelus, cum inhæremus deo, nostra mente potentior. *Neque principatus*, id est, illi angeli qui habent principatum super alios, siue bonos, siue malos. In utrisque enim præminent alij alijs. Et dominus contrarios principatus expoliauit, tri-

Galat. 1.

A umphans illos in semetipso. Boni uero principatus nunquam nos ab illo separare uolet, quorum maximum studium est, subiectos ad eum reducere. Nec etiam uirtutes inde separant, id est, adhuc sublimiores angelicæ fortitudines: quia si bonæ sunt, fauent nobis ut coniungamur deo: si uero malæ, reprimuntur ab eo. Enumeratis omnibus aduersis quæ in terra sunt, ascendit in cælum: & ostendere uolens quia parum est si contemnat terrena supplicia propter Christum, adiungit etiam hoc, quia neque angeli, neque principatus, neque uirtutes &c. Quod autem dicit, tale est. Non solum homines abstrahere me non possunt ab amore Christi, sed ne angeli quidem, neque omnes simul cælorum uirtutes, si conueniant in unum, nec si à regno decedere me necesse sit, aut etiam in gehennam trudi pro Christo. Quod enim ait, altitudo & profundum & uita & mors, regnum cælorum & gehennam designare uidetur. Hæc autem dicit, non quod angeli affectare possint aliquando eum à Christo separare, sed etiam ea quæ impossibilia sunt, fieri posse dicit magis, quam se à Christi amore seiungi, ut per hæc quanta in eo uis esset dei charitatis, ostenderet. Neque instantia aduersa separant nos inde. hoc enim leuiora eo sentimus, quo ei à quo nos separare moliuntur, arctius inhæremus. Neque futura, id est, futurorum promissio, separat inde: quia quicquid boni futurum est, certius promittit deus: & nihil est ipso deo melius, qui iam profecto bene sibi inhærentibus præsens est. Neque instantia, id est, aliqua imminentia præsentialiter aduersa uel prospera, neque futura bona uel mala separant nos à Christo, hoc est, nec præsentia nec futura temporalia, quæ uel delectant, uel premunt, uel spem dant, uel timorem incutiunt. Neque

B fortitudo alicuius fortiter nobis uiolentiam inferentis separat inde: quia ille cui inhæremus, fortior est omnibus. Neque altitudo, id est, si quis nos in altum leuauerit ut durius præcipitet. Neque profundum, id est, si quis nos in profundum maris demerserit, aut in imum carceris deposuerit. Siue altitudo, id est, sublimitas mundani honoris promissa: & profundum, id est, ultima deiectio extremæ calamitatis, quæ in hoc mundo perferri potest, comminata. Vel altitudo & profundum, id est, sublimitas eloquentiæ secularis, & profunda perscrutatio naturalium rerum. Siue etiam altitudo & profundum, id est, inanis curiositas earum rerum, quæ uel in cælo uel in abysso sunt aut esse putantur. Sed quocunque modo sublimitas & profundum intelligatur, non poterit nos ab amore Christi separare. Neque creatura alia, id est, creatura uisibilis: quia & nos sumus quidem creatura, sed uisibilis. Et ideo alia creatura, id est, diuersa ab interiori homine nostro, quo Christum diligimus, non nos ab amore eius diuidet: quia amor corporum qui per creaturam aliam exprimitur, non hoc faciet. Vel alia creatura melius intelligitur de his dici, quæ non sunt. Et ea ergo quæ non sunt commemorat, ut ostendat quia etiam si essent ea quæ non sunt, se tamen mouere à proposito aut mutare non possent. Certus sum, inquit, quia nihil horum quæ enumeraui, poterit

nos separare à charitate dei, qui omnibus melior est, C & tot tantaque beneficia nobis contulit. quæ charitas est nobis in Christo Iesu domino nostro: quia nobis charitatem suam in Christo pater ostendit, quem pro nobis tradidit: & nemo patrem diligere potest, nisi Christum dilexerit.

CAPUT .IX.

Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in spiritu sancto, quoniam tristitia est mihi magna & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum & gloria & testamentum & legislatio & obsequium & promissa, quorum patres, ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia deus benedictus in secula, amen.

¶ Modo nihil potest me & alios electos à Christo separare, sed olim fui ab eo separatus, & optabam semper esse alienatus. unde nunc doleo, sicque mala uertuntur in bonum. Nam ueritatem dico &c. Vel ita continuatur: Certus sum quod nihil poterit nos ab amore Christi separare, cum ex suprædictis beneficijs, quia nos præsciuit & prædestinauit & uocauit & iustificauit: tum ex hoc quod cum essem persequutor ecclesiæ dei, nullo modo potui fideles ab eius charitate quantumcunque laboraui diuellere, ut modo multum inde doleam, quod tantam crudelitatem in eos exercuerim. Nam ego existens in Christo, id est, in corpore Christi, dico uobis D ueritatem ita puram, quod non mentior, sicut nonnulli qui dum uera loquuntur, intermiscent falsa. Et quia nonnulli uera loqui uidentur, qui non ita habent in corde, adiungo me ueritatem ore proferre, testimonium perhibente mihi conscientia mea: quia etsi uos non creditis, mea tamen conscientia mihi testis est quia uerum dico: & testatur hoc non in sua autoritate, sed in spiritu sancto, qui facit eam hoc testari. De hoc dico tam firmam ueritatem, quia tristitia est mihi non exigua, sed magna, & dolor non horarius, sed continuus cordi meo. Et cur est mihi nunc tanta tristitia, & tam longus animi dolor? Inde scilicet quia ego ipse qui modo sum tantus apostolus, ante fidem non solum uolebam, sed & optabam esse anathema, id est, alienatio aliorum à Christo, ut alienatos & diuisos uel separatos à Christo facerem illos. Et hoc optabam pro fratribus meis, i. pro Iudæis, qui mei sunt fratres in lege, quorum legem uolebam defendere, qui sunt cognati mei secundum carnem, & ideo amplius iuuandi erant, quia omnium commoda quærere debemus, sed maxime consanguineorum. Sed ego male iuuabam eos, quia impediebam illos, ne in Christum crederent. Qui sunt Israelitæ, i. de gente Israel descendentes. Vel aliter: Affectum suum erga Iudæos ostendit Apostolus, dicens & iuramento confirmans se eorum causa plurimum contristari, quod Christo credere noluerunt, qui ei fuerat repromissus, & ad eos uenit missus. Tristitia, inquit, est mihi non leuis, sed magna,

A &dolor continuus cordi meo,non qui ad horam pungat & transeat,sed qui iugiter maneat.Doleo genus meum beneficio Christi priuari.Optabam enim,id est,iamdudum optare cœpi egoipse esse anathema, id est, alienatus à Christo ꝓ fratribus meis Iudæis,ut ipsi adhærerent Christo: optabã perire,ut illi saluarent̃.Iuxta hunc sensum & beatus Micheas,cũ multa mala Iudęis uentura ꝓphetaret,ait:Vtinã non essem uir habẽs spũm,& mẽdacium potius loquerer. Amore eñ gẽtis suę uoluit se alienum esse à spũ sctõ & falsiloquum, dũ mõ plagas illas & captiuitates & exitia,q̃ ipse sua uaticinatiõe ꝓdixerat, plebs Iudaica euaderet.Sicut ergo Micheas à spũ sctõ alienus fieri uoluit p̃ amore plebis suæ,ita Paulus anathema.i.alienus optauit fieri p̃ nimietate dilectionis fratrũ suorũ. Par est eñ, alienũ esse à spũ sctõ,&alienũ à Christo.Moyses quoq; pro eodẽ populo mirabilit̃ intercessit,obijciẽs semetipsum ꝓ eis,dicẽs:Si dimittis eis pctm̃, dimitte:si aũt non uis, dele me de libro tuo,quẽ scripsisti. Vbi demõstratũ est,intercessio sanctoꝝ quantũ ꝓ illis ualeat apud deũ. Securus eñ Moyses de iustitia dei qua eũ delere nõ posset, impetrauit misericordiam,ne illos quos iuste posset,deleret.Intercessit ergo paratior deleri ꝓ ipsis quàm ipsos,sciens apud misericordiam se id agere,quæ quoniam nullo modo deleret ipsum, etiam illis parceret propter ipsum.Sed si consideremus Moysis uocem intercedentis, perspiciemus eundem & Moysis & Pauli erga creditũ sibi gregem affectum. Pastor enim bonus ponit animam suam pro ouibus.Et hoc ipsum est dicere,optabã anathema esse à Christo:&,dele me de libro quẽ scripsisti. Qui eñ deletur de libro dei,anathema fit à deo. Simulq; cernamus Apostolum, quantæ charitatis in Christo sit,ut pro illo cupiat mori & solus perire, dummodo omne in illũ credat hominum genus. Perire autẽ nõ in perpetuum,sed in præsentiarum. Vult perire in carne, ut alij saluentur in spiritu:suum sanguinẽ fundere,ut multoꝝ animæ conseruent̃. Anathema enim interdũ occisionem sonat,sicut & hoc loco. Optat ergo ꝓ salute fratrum anathema esse, imitari uolens dominum,qui & ipse cum non esset maledictio,pro nobis factus est maledictio. Scriptũ enim de illo fuit: Maledictus à deo qui pendet in ligno. Et sicut Christus fuit maledictus à deo, sic Apostolus anathema à Christo. Hoc est enim hic anathema, quod ibi maledictus:& hoc est hic à Christo,qd' ibi à deo.Christus enim in cruce pendens fuit maledictus,id est,morti addictus à patre,& Paulus in passione martyrij fuit anathema à Christo, id est,alienatus atque priuatus uita, uolẽte Christo. Optabam enim anathema esse à Christo pro fratribus meis, ut illi non essent à Christo alieni, qui sunt cognati mei non secundum spiritum, sed secundum carnem,quia in spiritu sunt à me alieni. Affectum suum (ut diximus) circa illos ostendit, & multa de illis præconia enumerat,ut omnibus pro illis dolorem incutiat,quia tanto peiores sunt etiam gentibus. Quorum, inquit, est adoptio filiorum,

[Margin: Mich.2. — Exodi.32 — Iohan.10. — B — Deuter.21 — Galat.3.]

de quibus quondam dominus loquebatur, Filius meus primogenitus Israel. &, Filios enutriui & exaltaui. & quorum gloria,ut de cunctis gentibus eligerentur in peculiarẽ populum dei. & quorum testamenta,unum in litera, alterum in spiritu: ut qui prius in carne seruierant ceremonijs legis abolitis, postea seruirent in spiritu mandatis euãgelij sempiterni. Testamenta enim ad illos præcipue pertinent, quia & uetus testamentum illis est datum,&nouum in ueteri figuratum. & quorum est legislatio,id est,ueteris ac noui testamenti datio, quia in ueteri datum est eis & nouũ. Vel legislatio, id est, Mosaicæ legis datio. & quorum est obsequium,id est,executio mandatorum cœlestium & cultus dei. & quorũ sunt promissa diuina,ut quicquid promissum est patribus,compleatur filijs,nisi culpa eorum obstiterit. Multæ enim de CHRISTO promissiones factæ sunt patribus eorum. quorum patres sunt illi nominatissimi,quos uetus scriptura laudat, & quod maius est omnibus, ex quibus est Christus secundum carnem de Maria uirgine natus. Quorum patres,ecce laus à prioribus:& ex quibus Christus,ecce laus à posterioribus. Ex eis,id est,ex genere eorum, est Christus secundum carnem,qui factus est ex semine Dauid secundũ carnem,sed ex natura suæ diuinitatis,in qua est ęqualis patri, est ipse super omnia deus benedictus in secula. amen. Per hoc enim quod deus super omnia dicit̃, deus naturaliter esse ostenditur. Deus eñ aliquãdo nuncupatiue, aliquãdo uero essentialiter dicitur. Nuncupatiue ,sicut Moysi dictũ est:Ecce cõstitui te deum Pharaonis. Essentialiter sicut ait, Ego sum deus Abraam & deus Isaac & deus Iacob.Qui uero nuncupatiue dicitur deus, inter omnia: qui autem essentialiter dicitur deus, super omnia. Vt ergo Paulus ostenderet Christum naturaliter deum, non hunc deum tantummodo, sed super omnia deum memorauit. Quia & electus quisq;,sicut præmisimus,uel in exemplo prærogãdo positus,dici deus potest,sed inter omnia, quoniam nuncupatiue:Christus autem deus sup omnia,quia naturaliter deus.Et hoc Amẽ, id est, uere. Et ꝓpterea est dolor cordis Apostolo, quia iste tantus ac talis non recipitur à Iudæis,de quorum stirpe generatus est. Et in quibus tanta fuerunt bona,dolet cur tanta nũc mala sint. Nihilominus tamen laudat iudicij ueritatem, ne sententia dei in propinquos & fratres suos displicere uideatur,& uel austera esse uel nimia. Nam subdit:

Non autem quod exciderit uerbum dei. Non enim omnes qui ex Israel,hi sunt Israelitæ:neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij,sed in Isaac uocabitur tibi semen.Id est, non qui filij carnis,hi filij dei:sed q filij sunt promissionis,æstimãtur in semine. promissionis enim uerbum hoc est, Secũdum hoc tempus ueniam,& erit Saræ filius.

¶Doleo,inquit,de perditione istorum,sed non ideo quod exciderit uerbum dei.i. non ꝓpterea quod euanuerit ꝓmissio dei, qui semen Abrahæ saluari

[Margin: C — Exodi.2. — Isaiæ.1. — Exodi.7. — D — deus dicit' aliquãdo nuncupatiue aliquãdo essentialiter]

A promisit. Non ob hoc tm̃ contristor quod exciderit uerbũ dei, quia non excidit, non irritũ est deductum, sed ratũ & stabile manet, licet quidã illorũ non crediderint: q̃a uerbum promissionis nõ est factũ Iudæis tm̃, sed electis. *Non enim omnes qui sunt ex Israel*, id ẽ, ex carnali stirpe Iacob, *hi sunt Israelitæ*, id est, per meritũ fidei & iustitiæ in Israelitica sorte numerandi: neq; quia semẽ sunt secundum carnem, idcirco omnes filij sunt. Multi eñ ex eo carnaliter procreati sunt, qui non censentur eius filij, sicut omnes quos Cethura peperit uel filius Agar. Itaq; uerbum dei excidere, esset promissa nõ impleri. Sed uolens Apostolus ostendere q̃a non excidit uerbum diuinę promissionis, nõ eñ omnes, inquit, qui ex Israel, hi sunt Israelitæ: *neq; qui semen sunt Abraæ, omnes filij, sed in Isaac uocabitur tibi semen*. hic eñ declarat illos, qui nõ crediderũt, nõ esse Israelitas uel filios Abraæ, nec deũ ꝓmisisse uel decreuisse illos fore saluandos. Et ideo incipit ratiocinari, quare alto & iusto iudicio dei, repulsis illis gentes sint intromissę. Non oẽs illi sunt filij, & idcirco habituri hæreditatẽ aut salutẽ, sed in Isaac, inquit, uocabitur tibi semen, *non qui filij carnis, hi sunt filij dei: sed qui filij sunt ꝓmißionis, æstimãtur in semine*. In Isaac quippe, q̃ Abraę ꝓmissus est filius, p̄figurati sunt, nõ qui se iustos ipsos, sed q̃s deus fuerat ipse facturus. Propter qđ & filij ꝓmissionis dicunt̃, ac *per hoc ipsi filij ꝓmissionis, ut sint semen Abraæ, in Isaac uocant̃.* i. in Christũ, uocante gratia, cõgregãtur. Filij eñ carnis ꝑtinẽt ad terrenã Ierusalẽ, q̃ seruit cũ filijs suis: ꝓmissionis aũt filij ad eã q̃ sursum est, *liberã matrẽ nostrã æternã* in cælis. Hi ergo

B uere sunt filij Abraæ, q̃ gratuito dei munere sicut Isaac ꝓmittunt̃, & gratuito eius munere boni efficiuntur. Nam sicut Isaac nõ meruit ut nasciturus ꝓmitteret̃, sic & isti. Et uere ꝓmissus ẽ Abraæ filius. Nam *hoc est uerbũ promißionis*. i. in hoc uerbo promisit deus: *Secundũ hoc tempus ueniam*, id est, reuoluto anno ostendam me tibi adesse in effectu uirtutis, *& erit* tunc *Saræ filius* in utero. Secundũ hoc, inquit, tempus ueniam, ut uerbi gratia, si tunc uer erat uel autumnus, sequenti anno ueniret in uere uel autumno. In hac sententia contendit Apostolus ostendere quõ Isaac non filius sit carnis, sed filius dei, rediens ad ea quæ de ipso in Genesi scripta sunt. Promissionis, inquit, uerbũ &c̃. Non ergo ꝑ ordinem natiuitatis carnalis, Isaac natus est, quippe cum & Abraã emortui iam corporis haberet̃, & uulua Saræ esset emortua, sicut superius ostensum est: sed per uirtutem eius qui dixit, Secundũ hoc tẽpus ueniã, & erit Saræ filius. i. habebit Sara filium. Merito igitur non carnis, sed dei filius esse dicit̃, qui & aduentu & sermone dei nascitur, ac ꝓpterea spiritales ecclesiæ filios aptissime p̄signat.

Non solum autem, sed & Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris nostri. Cum enim nõdum nati fuissent, aut aliquid egissent boni aut mali, ut secũdum electionem propositum dei maneret, non ex operibus, sed ex uocante dictum est ei, quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui.

Gen. 25.

C

Mala.

¶ Isaac qui promissus est, utiq; nullis operibus promeruerat ut nasciturus ꝓmitteretur, ut in Isaac uocaretur semẽ Abraæ. i. illi pertinerẽt ad sortem sanctorꝫ quæ in Christo est, qui se intelligerẽt filios promissionis, nõ superbientes de meritis suis, sed gratię uocationis deputantes, quod cohæredes essent Christi. Cum eñ promissum ẽ ut essent, nihil utiq; meruerunt q̃ nondũ erant. Promissus, inq̃, est Isaac. Sed *nõ solum* ille promissus est, qui reprobato Ismaele solus possideret hæreditatẽ patris, *sed & Rebecca* promissiõem similem diuinitus accepit, *habens* in utero geminos *ex uno concubitu Isaac patris nostri*, quem ut patrem habemus imitari. Ex uno concubitu habuit eos Rebecca, ut non solũ de suis, neq; de parẽtum meritis, sed nec de ipsius quidẽ unius patris mutata forte in melius uolũtate gloriaretur Iacob, dicẽs ideo se à creatore dilectũ, quia pater eius qñ eum seminauit, melioribus laudabilioribusq; moribus fuit. Ex uno, inq̃t, cõcubitu. Vnũ tunc ad seminãdos eos meritũ patris, unum ad concipiendos meritũ matris. Simul eñ ambo sunt uno tẽpore cõcepti. Promissio facta Saræ uel Abraæ, ostendit qđ nullus propter genus saluatur: ista Rebeccæ, qđ propt̃ nullũ me*ritũ suũ uel parentũ* aliq̃s eligitur, sed sola gratia. *Vel ne q̃s diceret qđ Ismael ex* ancilla concubina *genitus non debuit hæres fieri, sed Isaac ex* libera *uxore natus, q̃d scilicet ille ꝑ indignitatẽ matris sit hęreditate priuatus, & iste nõ per dei grãm, sed* per matris meritũ & dignitatẽ sit hæres effectus, proponit Apostolus exemplũ de alijs duobus. i. de Esau & Iacob, in quibus unũ fuit meritũ patris

D & matris, & ex quibus alt̃ reprobatus ẽ, alt̃ uero sola gratia electus. Et hi duo sicut duo filij Abraę, tenuerũt figurã reprobandorꝫ & saluandorũ. Diximus q̃d Rebecca geminos in utero portãs, accepit diuinitus promissionẽ, in q̃ declaratũ est q̃d alter eorꝫ reprobãdus eẽt, & alt̃ eligẽdus. Nam dictũ est ei, q̃a maior seruiet minori. Et tũc facta est hæc promissio, qñ nec boni nec mali quicquã adhuc fecerant filij. *Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid egissent boni uel mali*, quia & in utero Iudæi possent aliquid meruisse luctãdo, dictũ est ei. i. matri, quia maior seruiet minori. Ideo tunc dictũ est, *ut propositum*. i. præfinitio uel præordinatio dei, *maneret*. i. impleretur & rata constaret *secundũ electionem*, id est, sc̃dm gratiã q̃ eligit quos eligit. Et dictũ est, *nõ ex operibus* patris uel matris, nec ex futuris operibus filiorꝫ, *sed ex uocante*. i. ex deo qui ꝑ gratiã uocabat Iacob. Nã si futura opa uel bona huius uel mala illius, q̃ deus utiq; p̄sciebat, uellet Apostolus intelligi, nequaq̃ diceret, nõ ex operibus, sed diceret, ex futuris operibus, *dictũ est ei*, inq̃t, *q̃a maior*. i. Esau qui erat primogenitus, *seruiet minori*. i. Iacob. Hic iã seruitus unius & libertas alterius p̄nunciata ẽ. Et utiq; seruitus actionẽ iniq̃tatis hoc loco designat, libertas uero actionẽ iustitię. Nã si ad corporeã seruitutẽ respiciamus, magis uidebitur Iacob illi seruisse, quàm ipse Iacob. Iacob quippe de

A Mesopotamia rediens, obtulit ei multa munera, & dñm eum uocauit, & humilit adorauit. Quomodo igit seruiuit ei Esau, nisi affligendo eum & premẽdo ac psequendo? Vnde Salomon ait: Qui stultus est, seruiet sapiẽti. Quia contra sapientis uitam dum stultus præminẽs terrorẽ potestatis exercet, dum hũc laboribus fatigat, contumelijs lacerat, pfecto hũc ab omni uitiorũ rubigine urendo purgat. Stultus ergo sapiẽti & dominãdo seruit, quẽ ad meliorẽ statũ premendo prouehit. Et iuxta hũc modum Esau fratri suo seruiuit. Secundum literam autẽ Esau .i. populus Idumæorũ, q de Esau descendit, seruiuit minori .i. subditus fuit populo Iudaico. Allegorice uero Esau .i. populus Iudæorum qui fuit primogenitus, seruit minori .i. populo Christianorũ q sequutus ẽ. In q̃ sentẽtia beatus Apostolus etiã testimoniũ Malachiæ lõge posterioris assumpsit, ut intelligeremus hoc aptum postea per prophetam, qđ anteq̃ illi nascerent, erant Iudæi prędestinatione per gratiam. Ita, inquit, dictum est quia maior seruiet minori, *sicut scriptum est* .i. sicut in Genesi legitur, & sicut Malachias longe post de hac re antiquum dei consilium declarauit, dicentis: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui*. Hoc em̃ qđ dicitur, *sicut scriptum est*, & ad librum Genesis & ad scripturam Malachiæ refertur. Quid uero deus diligebat in Iacob anteq̃ fecisset aliquid boni, nisi gratuitũ *misericordię suæ donum? Quid autem oderat in Esau anteq̃ natus fecisset aliquid mali, nisi originale pc̃m? Nã nec in illo diligeret iustitiam, quam nullam ille* fecerat: neq; in isto odisset naturã, quã bonã ipse fecerat. Nam antequam nascerẽtur, nihil boni uel B mali fecerant. Quo dicto declaratur quia nec in utero peccauerunt aut iustitiã fecerunt, nec in cælo animæ ipsorũ ante corporũ societatẽ conuersatæ sunt secundũ fabulas gentilium. Nam si animæ illorũ in cælo fuissent anteq̃ corporibus sociarentur, fecissent utiq; ibi aliquid boni uel mali. Sed nihil fecerant. Vnde patet nec illorũ animas in cælo unq̃ an natiuitatẽ fuisse. Nihil egerãt, & quãtũ ad originale pc̃m attinet, ambo pares erãt: quatum aũt ad propriũ ullius eorũ, nullũ erat. Et tñ *unus eorũ eligit, alter reprobatur: unus succedit in hæreditate, alter exhæredatur. Non facit deus* populum suũ de Esau, sed facit de Iacob. Semen unũ, diuersi qui concepti sunt: unus uterus, diuersi qui nati sunt. Dũ essent in utero, dictũ est matri q maior seruiet minori: & dictũ, nõ ex opibus, sed ex uocãte .i. ex eo q uocãdo ad fidẽ gratis iustificat impiũ, ut secundũ electionẽ ppositũ dei maneret, nõ meritũ hoĩs anteiret. Nõ em̃ dicit electionẽ uolũtatis humanę uel naturæ, cõpar em̃ esset in utroq; mortis dãnationisq; cõditio, sed electionem pculdubio gratiæ, quæ non inuenit eligendos, sed facit. Propositũ iustificatiõis manet non secundũ debiti, sed secundũ gratię electionẽ, qua eligẽdos facit deus, non inuenit: qa nequaq̃ inuenit opera bona in hominibus quæ eligat, sed facit ut ipsi faciant opa quæ possit eligere. Nemo aũt eligit, nisi iam distãs ab illo qui reijcit. Et ppterea

Proue. 11

Mala. 1

C electionẽ præcedit iustificatio. Et tamen ex his duobus anteq̃ aliquid egissent, alter electus est & alter repulsus, ut intelligat Iacob ex illa massa originalis iniquitatis, ubi fratrem, cũ quo habuit cõmunem causam, uidet per iustitiam meruisse damnari, non nisi per gratiã se potuisse discerni.

¶Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud deum? Absit. Moysi enim dicit: Miserebor cui miserebor, & misericordiam præstabo cui miserebor. Igitur non uolentis neque currentis, sed miserentis est dei. Dicit enim scriptura Pharaoni, quia in hoc ipsum excitaui te, ut ostendam in te uirtutem meam, & annuncietur nomen meum in uniuersa terra. Ergo cui uult miseretur, & quem uult indurat.

Exodi. 33

Exo. 9

¶Cum rem stupẽdam proposuisset Apostolus, quõ de nondum natis, nec aliquid agẽtibus boni uel mali, recte dici potuerit, q̃d unum deus dilexerit, & alterũ odio habuerit, ipse sibi obiecta quæstione motũ exprimẽs auditoris, *Quid ergo dicemus*, inquit, *Nunquid iniquitas est apud deum? Absit.* Vidit em̃ qđ his auditis humana posset infirmitas uel ignorantia cõgitare, & eandẽ quæstionem sibi proponit. Si, inquit, Esau & Iacob necdũ na*ti erant, nec aliquid boni aut mali egerant, ut uel promererent deũ uel offenderet, & electio eorũ* atq; abiectio, nõ merita singulorum, sed uoluntatem eligẽtis & abijcientis ostẽderet, ergo quid dicemus? Nunquid inferemus qđ iniquitas sit apud deum, qui alterũ eligit & alterũ abijcit, cũ uterq; D sit æqualis meriti, imo nullius meriti? Absit, ut apud eum sit iniquitas. Et quare absit? Quia hunc per misericordiam eligit, illum per iustitiam reprobat, in quo neutro est iniquitas. Hũc p misericordiam, quia ita *dicit Moysi. Miserebor* ut credat, *cui miserebor* ut eum uocẽ: *& misericordiam præstabo* ut bene operet, cui misertus fuero ut credat. Vel miserebor uocando, cui miserebor prædestinando: & misericordiam præstabo uitam perennem dando, *cui miserebor* bona opa largiẽdo. Vel miserebor inspirando bonam uoluntatẽ, cui miserebor secundũ prędestinationẽ: & misericordiã pręstabo secundũ bonæ uolũtatis executionẽ, dãdo gratiã ad oẽe opus bonũ peragendũ, cui miserebor pc̃tã dimittẽdo. In q bus uerbis docemur, ex illa massa primi hoĩs, cui mors merito debet, nõ ad merita hoĩm, sed ad dei misericordiã ptinere, qđ quisq; liberat: atq; ita non esse iniquitatẽ apud deum, quia neq; remittẽdo, neq; exigendo qđ debet, iniustus est. Ibi em̃ gratuita ẽ indulgentia, ubi iusta posset esse uindicta, ut hinc euidentius appareret à pœna debita liberato & gratis iustificato, quantum beneficij conferatur, quod alter æqualiter reus sine punientis iniquitate punit. Non em̃ iniquus ẽ deus, siue iudiciũ pœnale ingerat digno, siue misericordiã pstet indigno. Ambo itaq; gemini natura filij irę nascebãtur, nullis quidẽ opibus pprijs, sed originalit ex eodẽ uinculo dãnationis obstricti. Sed q dixit, Miserebor cui miserebor, Ia

A cob dilexit per misericordiam gratuitã, Esau aũt odio habuit p iudicium debitũ. Quod cũ deberetur ambobus, in altero agnouit alter non de suis distantibus meritis sibi esse gloriandum, quod in eadẽ causa supplicium nõ incurrit, sed de diuinæ gratiæ largitate. Similiter & oĩs quicunq; misericordiã consequtur, de ꝓpriarum uirtutũ meritis gloriari prohibetur, dicente dño, Miserebor cui miserebor. Non em̃ ait, Miserebor talibus uel talibus: sed, Cui miserebor, ut neminem præcedentem bonis operibus suis misericordiã tantæ uocationis meruisse demonstret. In eo aũt quod addidit, & misericordiam præstabo cui miserebor, intelligendũ fortasse est, q̃d aut ipsius misericordiæ suæ firmitatem deus ista repetitione monstrauit, sicut Amen amen, sicut fiat fiat, sicut repetitio somnij Pharaonis, pluraq; similia: aut in utrisque populis .i. gentibus & Hebræis, hoc modo prænunciauit misericordiã se esse facturũ. Et quandoquidẽ nullo præcedẽte merito deus p misericordiam elegit Iacob, & sic cæteros, *igitur non uolentis neq; currentis*, id est, operãtis, est ut ꝑueniat ad uitã, *sed miserentis est dei* q præstat illi misericordiã. Sed hoc, inqt, recipimus ut faciat deus q̃dcunq; uoluit, & absq; merito & opibus uel eligat aliquẽ uel cõdemnet, igitur non est uolentis neq; currentis hoĩs, sed miserentis dei. Non ergo ideo misertus est deus, qa uoluit & cucurrit Iacob, sed ideo uoluit & cucurrit Iacob, quia misertus est deus. Parat enim uoluntas à dño, & à dño gressus hoĩs dirigentur, & uiam eius uolet. (Psalm.36, Psalm.98)

B Dein quia propter Iacob dicta est ista sententia generalis, non uolentis neq; currẽtis, sed miserentis est dei, datur etiã exẽplum de Pharaone propt̃ id quod dictũ est, Esau aũt odio habui, & subdit: *Dicit enim scriptura* &c. Esau per iustitiam deus reprobauit, quia hoc dicit scriptura, inducens deum loquentẽ Pharaoni per Moysen, *quia in hoc ipsum excitaui te, ut ostendã in te uirtutem meam*. Non feci te malum, sed excitaui. Malus em̃ eras, sed quasi sopitus. Ego aũt ostẽdens tibi signa, & mandãs ut populum meum dimitteres, excitaui te in eandẽ malitiam ut deterior fias. Hoc em̃ iustũ est, ut q in sordibus est, sordescat adhuc. (Apoc.17) Neq; hoc ẽ inutile, quod excitatus es, sed ut in te obdurato & resistẽte ostẽdam uirtutẽ meã, multiplicãdo signa mea, & ad ultimum te submergẽdo atq; populum meum potent̃ liberando. *& annuncietur nomen meum in uniuersa terra*, id est, fama & gloria nominis mei resonet ubiq; terrarũ, & omnes gentes notitiam mei discant, fama uirtutis operũ meorũ ubiq; diuulgata, scilicet quo modo ualida manu populum meũ eduxerim de medio inimicorũ suorũ, & ipsos à tergo persequentes in mari rubro submerserim, ut nec unus superesset. Post hæc ad utrunq; .i. ad illud quod dictũ est de Iacob, & ad illud quod de Esau uel de Pharaone, concluditur: Quandoquidẽ, inqt, deus sola misericordia Iacob elegit, Esau aũt iuste reprobauit, uel Pharaonẽ excitauit in perniciẽ ipsius, quia utrunq; sic uoluit, *ergo cui uult miseretur, & quem uult indurat*. Miseret̃ utiq; gratuito dono, indurat aũt iustissimo merito.

C Miseret̃ secundum gratiam quæ gratis datur, nõ meritis redditur: indurat autem secundum iudicium quod meritis reddit̃. Miseret̃ magna bonitate, indurat aũt nulla iniquitate, ut nec liberatus de suis meritis glorietur, nec damnatus nisi de suis meritis cõqueratur. Sola enim gratia redẽptoris discernit à perditis, quos in unã ꝑditionis concreuerat massam, ab origine ducta causa cõmunionis. Cũ ergo totus mũdus iustissime posset dãnari, deus cui uult miseret, & quem uult indurat .i. nõ miseret̃ ei, nec emollit cor eius, nec tñ iniusta ẽ eius uolũtas uolentis alij misereri, alijs nõ uolẽtis. Quis em̃ dicat aliquẽ potentẽ iniuste agere, si ex duobus reis unũ iuste uelit interimere, & alterũ misericordit̃ liberare? Sic & deus in nullo põt reprehẽdi, siue dãnet, siue misereatur. Meritũ em̃ misericordiæ nullũ est, meritũ aũt induratiõis est pc̃m totius massæ damnatæ. Nec indurat deus impertiẽdo duritiam, sed non impertiendo misericordiã, sicut nec digni sunt. Quod facit æquitate occulta, ab humanis sensibus remota.

Dicis itaque mihi: Quid adhuc queritur? Voluntati enim eius quis resistit? O homo, tu quis es qui respondeas deo? Nunquid dicit figmentum ei qui finxit se, quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud uas in honorem, aliud uero in contumeliam? (Isaiæ. 45 & 29, Iere.18.)

D ¶ Ex prædicta sententia ꝓuidit Apostolus moueri audacẽ infirmitatẽ eorum, scilicet q secundũ coniecturas cordis humani, inscrutabilẽ altitudinẽ iudiciorum dei cogitare conantur, & de culpis suis se excusare nitunt̃, & hanc sibi exaduerso opponens, ait: Quoniam dixi, quia deus cui uult miseretur, & quem uult indurat, *itaq;*, id est, ergo *dicis*, id est, obijcis, *mihi: Quid adhuc queritur* deus de nobis? Nam *uoluntati eius quis resistit*? Hoc est dicere: Quid de nobis sit querela quod deũ offendamus male uiuendo, cum illius uoluntati nemo possit resistere, qui nos obdurauit misericordiam non præstando? Conqueritur enim deus sæpe de hominibus, sicut per innumerabiles apparet scripturarum locos, quod nolunt credere & recte uiuere. Vnde & fideles ac facientes uoluntatẽ eius, conuersari dicuntur sine querela, eo quod de illis non queratur scriptura. (Lucæ.1.) De diuersis autem queritur. Sed cur, inquiunt, queritur atq; causatur nos non uel bona fecisse, uel mala fecisse, cum in potestate illius sit & uoluntate, absq; bonis uel malis operibus uel eligere aliquem uel abijcere, præsertim cum uoluntati eius humana fragilitas resistere nõ possit? Cur querelam faceret de peccatis hominum, cum nequeat uitare quod ipse uult? Sic solent carnales in uoluptatibus uiuentes aduersus deum murmurare, & uoluntati eius, nõ suo uitio quod mali sunt, deputare, ualidamq; cõtra eum talibus uerbis calumniam parare. Quos redarguit Apostolus ab huiusmodi præsumptione, & quæstionem eorum breui sermone dissoluit, dicens: *O homo, tu quis es qui respondeas deo?* Et est

A sensus: Et ex eo quod respondere uis, deo calũniam facis: & quia de scripturis tãta perquiris, ut loquaris contra deum, & iustitiam uolũtatis eius inquiras, ostẽdis te esse liberi arbitrij, & posse recte agere si uolueris. Quidam autẽ stulti putauerunt hoc loco Apostolum in responsione defecisse, & inopia reddẽdæ rationis repressisse contradictoris audaciam. Sed magnum habet pondus quod dictum est, o hõ tu quis es &c̃. & in talibus quæstionibus ad suæ capacitatis consideratione͂ reuocare hoiem uerbo quidẽ breui, sed re ipa magna, est redditio rationis. Si enim hæc non capit, quis est q respondeat? Si aũt capit magis, non inuenit quid respõdeat. Videt igit, si capit, uniuersum genus humanũ tam iusto iudicio diuino in apostatica radice damnatũ, ut etiã si nullus inde liberaret, nemo recte dei posset uituperare iustitiã: & q liberantur, sic oportuisse liberari, ut ex pluribus non liberatis atq; in condẽnatione iustissima derelictis, ostẽderetur quid cõmeruisset uniuersa cõspersio, & quo etiã istos debitũ iudiciũ dei duceret, nisi eis indebita misericordia subuenisset, ut uolẽtium de suis meritis gloriari omne os obstruatur, & qui gloriat, in dño glorietur. O homo, tu quis es qui respondeas deo? Quis sit ille, attende: quis sis tu, attẽde. Ille deus est, tu homo. Sed iustitiã loqui uideris tu, & fons ille iustitię siccatus est? Satis sit interim tibi ex fide adhuc uiuẽti, & nondum cernẽti q̃d perfectũ est, sed ex parte scienti, nosse uel credere quod neminẽ deus liberet nisi

B gratuita misericordia, & neminẽ dãnet nisi æquissima iustitia. Cur aũt illum potius q̃ illũ liberet, aut nõ liberet, scrutetur qui põt iudicioꝝ eius tã magnum ꝓfundum, sed caueat præcipitiũ. Tu em̃ homo quis es ut rñdeas deo? Rñdere enim deo non posse cõuincitur, qui homo nominatur: quia per hoc quod de humo sumptus est, iudicia superna discutere dignus nõ est. O homo, id est, carnalis pertinẽs ad Adam, tu luteus, quis es, id est, cuius ualẽtiæ, qui rñdeas deo, id est, qui rationibus contra deum agas, quod iniuste eligat & reprobet: siue causas iudicioꝝ eius inquiras, cur istum eligat & illũ reprobet. Deus ꝑ opera sua quodãmodo te interrogat, & tu si causas & rationes operum eius intellexeris, rñdebis ei quia consilium uoluntatis eius intelliges. Sed tu homo quis es ut hoc facias? Excede hominẽ, excede carnalitatem, excede mores & sensus humanos, si uis hoc attingere. Esto prius unus ex illis, de quibus dicitur, Sapiẽtiam loquimur int̃ perfectos, & tunc demum recte & nõ præpostere audies, si qua sunt de animarũ meritis, & de gratia uel iustitia secreta omipotẽtis dei. Pctõres em̃ credere iubẽtur, ut à peccatis credendo purgentur. Nesciũt enim quod recte uiuẽdo uisuri sunt. Quapropt̃ cum uidere nõ possint nisi recte uiuãt, nec recte uiuere ualeãt nisi credant, manifestũ est à fide incipiẽdum, ut præcepta quibus credẽtes à seculo hoc auertuntur, cor mundũ faciant ubi uideri deus possit. Ideo recte dicitur hoibus in uetustate uitæ manentibus, & propterea tenebrosum oculũ animi gerẽtibus,

1. Cor. 2

o homo tu quis es &c. Nõ enim sanctos hoc loco Apostolus prohibuit à quærendo, de quibus ait: Spiritalis aũt iudicat omnia, sed luteos atq; terrenos homines, qui adhuc imaginem illius portant, qui primus factus est de terra terrenus: & quia ei à quo factus est, obtemperare noluit, in id lapsus est, unde factus. Talibus ergo dicitur: O homo tu quis es qui respondeas deo? Et additur: Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, quare sic me fecisti? Vbi ostenditur quasi à simili & etiã à minori, quia deus nihil iniuste facit, si unius miseretur & ab alio misericordiam auertit. Si, inquit, figmentum formatum in immundum usum, non potest accusare de iustitia fictorẽ suum, cum figmentum multo dignius opus sit quãtum ad figulum, quàm tu homo ad deum: tum ille qui uerus figulus, id est, creator & artifex & formator noster est, habet potestatem salua iustitia cuius uult misereri, & quẽ uult indurare. Sed tu quãdiu figmentũ es, nondũ ꝑfectus es filius: quia nondũ hausisti plenissimam gratiam, quia nobis data est ptãs filios dei fieri, ut possis audire, Iã nõ dicã uos seruos, sed amicos, & tñ iã uis rñdere deo & nosse consiliũ eius. Qui si hominis tibi æqualis consiliũ nosse uoluisses, impudẽter faceres, nisi prius in amicitiã reciperis. Si ergo cõsilium dei nosse uis, prius stude ꝓ meritũ sanctitatis amicus eius fieri, ut nõ sis luteũ figmentũ, sed uir spiritalis. Nã ut manifestũ sit, nõ sanctificato spũi, sed carnali luto ista dici, mox subdit: An nõ habet potestatẽ figulus luti, ex eadẽ massa facere aliud uas in honorẽ, aliud in cõtumeliam? Ex q̃ em̃ in paradiso natura nostra peccauit, iam à dei prouidentia non secundũ cælum, sed secundum terrã, id ẽ, non secundum spiritũ, sed secundum generationẽ mortalẽ formamur, & omnes ex una massa luti facti sumus, quod est massa pcti. Cum ergo meritum peccando amiserimus, & misericordia dei remota, nihil aliud peccãtibus nisi æterna damnatio debeat, nõ frustra uidereť iniquitas, ut ex ea fierẽt uasa in contumeliã. Cum uero ꝑ liberũ arbitriũ primi hoĩs in condẽnationem uniuersa defluxerint, ꝓculdubio quod ex ea fiunt uasa in honorẽ, non ipsius iustitiæ quæ gratiam nulla præcessit, sed dei misericordię attribuẽdum est: quod uero in contumeliam, non iniquitati dei quæ nulla est, sed iudicio deputãdum est. Qui figulus est, cum fragiles, infirmos & terrenos facit. Et ex eadẽ massa, quæ tota in Adam perijt, facit secũdum uoluntatẽ suam alia uasa in honorẽ per misericordiam, alia in contumeliam per iudicium.

C

D

Iohan. 1.
Iohan. 15.

Quod si uolens deus ostendere iram, & notam facere potẽtiam suam, sustinuit in multa patientia uasa iræ apta in interitum, ut ostenderet diuitias gloriæ suæ in uasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam, quos & uocauit nos nõ solũ ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Osee dicit: Vocabo nõ plebem meam, plebem meam: & non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam. Et erit in loco ubi dictum

A est eis, Non plebs mea uos, ibi uocabuntur filij dei uiui.

¶ Ostēsum superius est, quia etsi deus nihil boni det, non tamē iniquus est, nec potest ei homo respondere. *Quod*, id est, sed si ipse quibusdam etiam bona dedit, quid ei respondebis? Quid dices, si deus bona illis impēdit, scilicet cum essent apti in interitum, sustinuit eos in multa patientia, & interim dum expectaret, ostēdit multis indicijs, ut ipsos nonnunquam puniēdo uel alios coram eis, futuram iram ut sibi cauerēt, & in hoc quod sustinuit & iram ostēdit, notificauit potētiam, quia per malos purgat bonos? Quasi dicat: Potes dicere quod iuste subtrahit gratiam & damnat illos, qui ita expectati noluerūt resipiscere, sed hac gratia abusi sunt. *Si uolens deus ostendere* in perditis *iram* reddēdo illis *uindictam*, *&* notificare *potentiam suam* bene utēdo malis, quia tam potens est eius bonitas, ut bñ utatur etiam malis, *sustinuit in multa patientia*, id est, diutissime patiēt toleravit *uasa iræ*, id est, homines qui pleni eius ira sunt, uasa dico *apta in interitum*, id est, idonea æternæ morti, si hoc fecit deus, non est inde accusanda eius patientia, sed eorum pertinacia, qui diu expectati noluerunt conuerti. Nam ideo sustinuit eos, cum sciret non conuertēdos, ut fierēt inexcusabiles, & per eorū malitiam purgarentur boni. Idcirco sustinuit eos, *ut* in futuro seculo *ostenderet diuitias gloriæ suæ*, id est, largifluas opes beatitudinis æternæ, uenturas *in uasa misericordiæ*, id est, in electos homines plenos misericordia eius, *quæ* electa uasa ipse *præparauit in*

B *gloriam*, cum econtrario uasa iræ sint apta in interitum cadere. Quia quod à uasis iræ exigit iustitia punientis, hoc uasis misericordiæ dimittit pietas liberantis, & insuper gloriam eis largitur gratia saluantis. ¶ Notandum autem, quia in eo quod superius ait, figulum habere potestatem ex eadem massa facere aliud uas in honorem, aliud in contumeliam, ostēndit mystice creatorem nō posse reprehēdi, si ex eadem naturæ massa alios creat ad honorem sanctitatis, alios autē sic creat, ut abire sinat in contumeliam nequissimæ operationis & iustæ damnationis. In eo autem quod nunc dicit, quod si uolens deus &c. declarat quia non potest accusari, si diu uiuentes in carne malos patienter tolerat, ut eos in malitia perseuerātes postmodum acerbius puniat: & bonos eorū prauitate uexari permittit, ut eius pro patientiæ merito maiorem gloriæ coronam reddat. Si eos quos indurat, patiēt sustinet, ut eos iustius damnet postquā diu sustinuerit, nō eius accusanda est patientia & infinita clemētia, sed eorum duritia, qui bonitate eius in perditionem abutunt. ¶ Alioqui unus est solis calor, & secundum essentias subiacētes alia indurat, alia liquefacit, alia soluit, alia constringit. Liquatur enim cera & induratur lutum, & tamen caloris non est diuersa natura. Sic & bonitas dei atq; clementia uasa iræ, id ē, populum Iudæorum & cæteros reprobos indurat: uasa uero misericordiæ, id est, electos, liquat.

C Non pōt figmentum fictori suo dicere, cur me fecisti sic? quia & ipse fictor habet potestatem facere ex eodem luto, prout uoluerit, alia uasa ad honestos usus, alia ad inhonestos. Quod, id est, sed si deus uolens ostendere iram, sustinuit in multa patientia uasa iræ, tu quis es qui respōdeas deo? Voluit deus ostendere iram suam, non utiq; animi perturbationem, sicut est quæ circa homines nūcupatur, sed iustam uindictam, & notam facere potentiam suam, ad quam pertinet damnare iniquos. In hoc quoq; demonstratur eius potentia, quod & malis bene uti optimus possit. Ostendere ergo uoluit hāc potentiam, qua bene utitur etiam malis, multa illis naturalia & temporalia bona largiens, eorumq; malitiā & comparationē ad exercendos & admonendos bonos accommodans, ut in eis discant agere gratias deo, quod ab eis non suis meritis quæ in eadem massa paria fuerunt, sed illius miseratione discreti sunt. Si enim soli hi crearentur ex Adam, qui essent per gratiam redimendi, & præter hos qui ut Iudæi in filios adoptantur, nulli alij homines nascerentur, lateret beneficium quod donaretur indignis, quia nullis ex eadē damnabili stirpe uenientibus debitum supplicium redderetur. Volēs itaq; deus ostēdere iram & notificare potētiam suam, sustinuit in multa patiētia uasa iræ aptata in interitum, id est, reprobos homines, in quibus latet ira eius, qui aptati sunt in perditionem, longanimit toleravit, ut ordinate disponeret eos, & uteretur illis ad in-

D structionem salutis eorum quorum miseretur, ideoq; uasa misericordiæ uocantur. Non quod illi essent necessaria siue angelica siue humana pcta, cui nec iustitia creaturæ cuiusquam est necessaria, sed ut ostēderet diuitias gloriæ suæ in uasa misericordiæ, ne se in bonis operibus tanquam de proprijs extollerent uiribus: sed humiliter intelligerēt, nisi illis dei gratia nō debita, sed gratuita subueniret, id fuisse reddēdum meritis suis, quod aliis in eadem massa redditum cernerēt. Ita eñ quid sibi præstetur discunt gratis iustificati, dum non suo merito, sed gloria ditissimæ dei misericordiæ discernuntur à damnatis, cum quibus eadem iustitia fuerant & ipsi damnandi. ¶ Cæteri autem homines ad istam gratiam non pertinētes, quorum tamen & animam & corpus dei bonitas operata est, & quicquid habet ipsa natura præter uitium, quod eidem infixit superbientis uoluntatis audacia, propter hoc à deo (qui illos ita peccaturos, ut æterno essent igne damnandi, sine dubitatione præsciuit) creati sunt, ut in his ostēderet liberum desertoris arbitrium sine sui gratia quid ualeret, & in eorū iustis ac debitis pœnis uasa misericordiæ, quæ non suorum operum meritis, sed gratuita dei gratia discreta sunt ab illa concreatione, quid sibi collatum esset, addiscerent: ut omne os obstruatur, & qui gloriat, in domino glorietur. *Vt ostenderet*, inquit, *diuitias gloriæ suæ*, qua glorificatur in sanctis, bñ faciēs eos operari, *in uasa misericordiæ*, id ē, in homines quos replet sua misericordia, *quæ*, id est, quos homines electos *præparauit*, id

Roma. 3
1. Cor. 1

A est, præordinauit ad gloriam æternam. Quos & uocauit, scilicet nos, non solum ex Iudæis, ut ipsi Iudæi uolebant, sed etiam ex gentibus, ut ex utrisque fieret unus credentium populus. Ex quo ostenditur, non gentes eligi uel Iudæos, sed hominum uoluntates diuinitus illuminatas. Quos & uocauit nos, pro eo positum est, ac si dixisset: Sicut nos quos uocauit non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus. Superiora enim quasi de Pharaone & Aegyptijs, qui fuerūt uasa iræ, & de filijs Israel qui erāt uasa misericordiæ, disputare uidetur. Nūc autem ne solum illi antiqui Israelitæ intelligerentur uasa misericordiæ, ostendit quia & nos qui ad nouam gratiam uocati sumus, non solum ex illo Hebræorum populo, sed etiam ex gentilitate, uocata uasa sumus eiusdem misericordiæ. Etiam ex gentibus uocauit nos deus, sicut ipse dicit loquēs in Osee: Non plebem meam, id est, gentilitatem quæ non erat plebs mea, uocabo plebem meam, id est, uocabulum peculiaris populi mei dabo illi in gratiā nominis Christiani. & non misericordiam consequutam, id est, eandem gentilitatem quæ misericordiam consequuta non fuerat, sed sine misericordia perditioni relicta erat, uocabo consequutam misericordiam, id est, hoc uocabulum illi dabo, ut appelletur consequuta misericordiam, ut nomen indicet beneficium. Et erit istud in tēpore gratiæ in loco, id est, in terra gentium, ubi dictum est eis diuinitus, Nō plebs mea et tis uos ibi, id est, in eadem gentium regione uocabuntur qui ibi fuerint, filij dei uiui. Per hoc quod deus gentiles ad cultum suum non uocabat, sed in errore relinqrat, dicebat eis, Nō plebs mea uos.

B Sed in loco gētium ubi hoc antea dictum est, ibi postmodum prædicata per apostolos euangelij gratia, uocati sunt qui illic crediderūt, filij dei non mortui, sed uiui. Coluerant enim prius multos deos mortuos, i. homines mortuos, quos sibi deos constituerant, sicut Iouem & Apollinem & Herculem, & ideo ne quis talium intelligeretur, nunc deus à propheta dici, cum de gentilibus sermo esset, cognominauit deum uiuum.

Isaiæ. 10. **Isaias autem clamat pro Israel: Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ saluæ fient. Verbum autem cōsummans & abbreuians in æquitate, quia uerbum breuiatum faciet dominus super terram. Et sicut prædixit Isaias, Nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semē, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.** Isaiæ. 1

¶ Quia nos dixerat uocatos non solum ex Iudæis, sed etiam ex gētibus, & gentiū uocationem, de quibus minus uidebatur, astruxerat prophetico testimonio, uult similiter autoritate prophetica Iudæorum uocationem ostendere. Osee dicit de gentiū conuersione, sed Isaias clamat, id est, aperte & publice testatur pro Israel, id est, pro conuersione Iudæorum. Si fuerit numerus &c. Hoc est, etiam si multitudo non crediderit, tamen pauci credent. Et reuera, si legamus Iosephum, quanta hominum in Ierusalem & in Iudæa fuerit multitudo quando passus est dominus, intelligimus uix paucos in apostolis & in apostolicis uiris saluatos esse ex Iudæis. Sed quia non fracti sunt infideles & supbi, ac p hoc infructuosi rami, ut inserere tur oleaster gentium, ideo perire potuit radix patriarcharum & prophetarum. Quia si fuerit, inquit, numerus filiorum Israel sicut arena maris, id est, si fuerint tot Iudæi, ut non possint numero comprehendi, sed omnem supputationē uicerit multitudo eorum, sicut arena quæ non potest numerari, reliquiæ saluæ fient, id est, illi quos sibi dominus relinquet, quando alios abijciet, saluabuntur. Vel si numerus eorum fuerit sterilis & grauis ut arena maris, reliquiæ quæ erunt fulgentes & cælo inhærentes sicut stellæ, saluabuntur.

Gene. 28. Vtrunque enim promissum est Abrahæ. Erit, inquit, semen tuum sicut stellæ cæli, & uelut arena quæ est in littore maris. Vere saluabuntur. nam uerbum erit consummans & abbreuians in æquitate. Ideo saluabuntur, quia uerbum euangelij quod eis tradetur, erit consummans hominem in iustitia, id est, perfectionem iustitiæ dans, & ea consummans ac perficiens quæ lex non poterat. Et abbreuians, id est, in uno geminæ charitatis præcepto comprehendens omnia, quæ lex multiplicibus præceptis instituerat. Et erit abbreuians in æquitate, secundum illud: Quod tibi non uis ab alio fieri, tu alij ne feceris. Et prout uultis ut faciant uobis homines, & uos facite illis similiter. Tobi. 4 Mat. 7

D ¶ Vel in uno Christo abbreuians omnia legalia, & hoc in æquitate, quia æquum est hoc uerbum breuiari, ut nihil desit ad iustitiā de omnibus præfiguratis. Siue in æquitate, quia quæ æqua sunt, retinet, ut moralia: quæ ius est tolli, tollit, ut figuras. Vere nouum uerbum erit abbreuians, quia uerbum breuiatum faciet dominus Iesus super terram, id est, ut compendio fidei per gratiam saluos faciat credētes, non per innumerabiles obseruationes, quibus Iudæorum plebs seruiliter onerata premebatur. Hoc uerbum fecit dominus super terram conuersans inter homines. Dictum fuit, reliquias esse saluandas ex multitudine pereuntium. Et sicut iterum prædixit Isaias, Nisi dominus sabaoth .i. exercituum, cui seruiunt exercitus angelorum & hominum, reliquisset nobis Iudæis semen .i. electos filios qui disseminauerūt per orbem, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus, id est, sicut in Sodoma & Gomorrha post discessum Loth soli reprobi remanserūt q simul perirēt: ita & nos in Ierusalē post Christi resurrectionē soli reprobi & pituri remāsissemus. Hi em̄ q ex circuncisione crediderūt, uocant̄ semē, qa sparsi per terras multiplicati sunt, & uelut grana seminis copiosam segetē fideliū germinauerūt. Et ppt̄ istos nō fuerūt Iudęi sicut Sodoma & Gomorrha, qa non oēs fuerūt reprobi, nec omnes perierunt, qm̄ isti sunt electi atq; saluati de multitudine illo⁊.

Quid ergo dicemus? Quod gentes quæ nō sectabantur iustitiam, apprehenderunt iu-

A **stitiam, iustitiam autẽ quæ ex fide est: Israel uero sectãdo legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus. Offenderunt enĩ in lapidem offensionis, sicut scriptum est:** Isaiæ.28. **Ecce pono in Sion lapidem offensionis & petram scandali, & omnis qui credit in eũ, non confundetur.**

¶ Ab autoritate utriusq; ꝓphetæ infert: Quãdoquidẽ, inq̃t, Osee de gẽtibus dicit, Vocabo nõ plebem meã, plebẽ meã. & Isaias de filijs Israel clamat, q̃a reliquiæ eorũ saluabuntur, id est, pauci de multitudine, *ergo quid dicemus*, id est, quid ꝑ hæc ꝓphetarũ dicta de gẽtibus & Iudæis diffiniemus? Istud possumus ex prædictis oraculis inferre & asserere, *quod gẽtes, quæ* neq; ꝑ hostias, neq; ꝑ uolũtatẽ *sectabantur iustitiam* dei, *apprehenderunt iustitiam*, non quamcunq;, nõ eam quæ est ex lege, sed eam *iustitiam quæ est ex fide*, id est, per gratiam: quia non supbierunt, sed in Christum crediderũt. sed *Israel*, id est, carnalis populus Iudæorum, *sectando* ꝑ carnales obseruantias *legem iustitiæ*, id est, legem quæ est iustitiæ bene intellecta, *non peruenit in legem iustitiæ*, id est, uenit quidẽ aliquantulum in legem iustitię, sed non peruenit in eam: quia quamuis opera legis faceret, non tamẽ ex amore iustitiæ fecit ea, sed ex timore pœnæ, & ita cordis innocentiam habere non potuit. Vbi probatur uera esse supradicta sententia, quia non uolentis neq; currentis, sed B miserentis est dei: quoniam gentes, ut dictum est, quæ iustitiam non quæsierunt, iustitiam inuenerunt: & Israel qui legem iustitiæ sectabatur, non potuit in eam peruenire. Terribilis ergo deus in consilijs super filios hominum, & iudicia eius occulta sunt, non iniusta. Gẽtes quæ non sectabantur iustitiam, quæ ex lege est, quasi propriam suam apprehẽderunt iustitiam, quæ est ex fide. Israel autem sectans ꝑ opera legem iustitiæ, non peruenit corde in legem iustitiæ. Et *quare?* Quasi diligenter hoc attẽdamus, cur in eam peruenire non potuit. *Quia non ex fide*, id est, quia non sperauit in deum, non illam petiuit à deo, nõ credidit in eum qui iustificat impium. Non ex fide, *sed quasi ex operibus*, id est, quasi iustitiam per semetipsum operans, non in se credẽs operari deum. Deus est enĩ qui operatur in nobis & uelle & operari pro bona uoluntate. Sed Israel non quærebat iustificari ex fide, sed quasi ex operibus, quia fidem non putauit esse causam & principium iustitiæ, sed opera carnalium obseruationum iustitiæ principium esse credidit: & glorians quasi de operibus, exclusit à se gratiam: ac quasi de sanitate præsumẽs, respuit medicinam. Vere non ex fide iustificari quęsiuit populus Iudæorum, sed uelut ex operibus. nam *offenderunt in lapidem offensionis*, id ẽ, Christum humilem per supbiam suam calcare uolẽtes, gressum suæ rectæ actionis læserunt, & quassati corruerũt. Quasi ipsa sua iustitia offenderũt in Christum, quia uelut de iustitia timuerũt, & fidẽ Christi spreuerunt. Qui ad similitudinẽ parui lapidis, à quo non cauet, fuit eis habilis ad offendendum, C latẽs in humilitate. Omnibus quoq; malis est ipse Christus lapis offensionis: q̃a quicquid dicit, amarum ẽ illis, & cõmouẽtur ex dictis eius. Ita offenderunt in hũc lapidẽ, *sicut scriptum est* apud Isaiam dicẽte patre: *Ecce pono in Sion lapidẽ offensionis*, id est, per incarnationis mysterium pono Christum in Sion, hoc est, in ecclesia fundamẽtum, qui Iudæis erit lapis offensionis, q̃a non sibi cauebunt ab illo humili & paruo propť suæ mẽtis cæcitatẽ, sed offendẽt in eum & corruẽt. *&* pono ibi *petram scandali*, id est, eundẽ Christum qui in passione erit illis petra scandali, id ẽ, deformis & asper & durus, in quo scandalizabunť irascẽtes & indignãtes, cum se filium dei dixerit. Lapis uocatur politus & lubricus, quando si calcatur, pes cito labitur, petra uero dicitur, quando est inculta & aspera. Christus ergo in natiuitate uel in conuersatione & prędicatiõe sua Iudæis fuit lapis offensionis, & in passione petra scandali: quia qui prius in ortu & humana conuersatione uisus est eis contemptibilis & cõculcabilis, postmodum in passione nimium deformis & asper illis apparuit. Plus aũt ẽ scandalum q̃ offensio: quia scandalum dicitur à Græco, q̃d est σκανδαλίζω, & est proprie impactio pedum. Ita ergo Iudæi offenderunt in Christum, ut omnino impingerẽt pedẽ ibi & confringerẽt. Non solum enim contempserunt eum, sed & crucifixerunt. Pono hunc lapidẽ offensionis, quantum ad reprobos: & propť electos subiungo, *quia omnis* siue Iudæus, siue gẽtilis, siue seruus, siue liber, *qui crediderit in eum, non confundetur*, id est, nõ erubescet D in futuro cum ille uenerit ad iudicium. Qui enim crediderit in eũ, nõ habebit suã iustitiã quæ ex lege est, quãuis sit bona lex, sed implebit ipsam legem nõ sua iustitia, sed data ex deo. Ita enim non confundetur. Nam qui in se gloriatur, confundetur. non enim sine peccatis inuenietur. Ille autem tantummodo non confundeť, qui in domino gloriatur. Quicunq; illum fide expectant, cum uenerit, gaudebunt. Qui sine fide sunt, cum uenerit q̃d nunc nõ uident, erubescent: quomodo solent confundi qui inueniuntur in aliqua culpa, & eis insultatur ab omnibus: sed tamen non transiet illa confusio nec delebitur. Notandum aũt, quia hoc testimonium Apostolus ex duobus locis libri Isaiæ cõiunxit. Ita enĩ ibi legiť: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidẽ comprobatũ, lapidem angularem, præciosum, in fundamento fundatum. Isaiæ.28. Qui crediderit, nõ festinet. Atq; alibi in eodem libro: Et erit, inquit, uobis in sanctificationem: in lapidem aũt offensionis & in petrã scãdali, duabus domibus Israel. Isa.8. Vnde ꝑspicuum est, Apostolos in interpretatione ueterũ scripturarũ sensum quæsisse, non uerba: nec magnopere de ordine sermonibusq; curasse, cum intellectui res pateret.

CAPVT X.

FRatres, uoluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad dominum fit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo

A **illis, quod æmulationem dei habent, sed nõ secundum *scientiam*. Ignorantes enim dei iustitiam, & suam quærentes statuere, iustitiæ *dei* nõ sunt subiecti. finis em̄ legis Christus ad iustitiam omni credenti.**

¶ Hinc iam incipit de spe Iudæorum loqui, ne etiam gentes superbire audeant aduersus eos. Sicut enim Iudæorum superbia refellẽda erat tanq̃ ex ore gloriantium, sic & gentibus occurrendum est, ne tanq̃ Iudæis *prælati* superbiant. Dixi quia non *peruenerunt in legẽ iustitiæ*, sed offenderunt in *lapidem offensionis*, nõ quia illos odio habeã, nec *quia* de illis omnino desperem. Nam sciatis *fratres*, quia intima *uoluntas cordis mei fit pro illis in salutem*, id est, ex corde uolo illorum salutem. Voluntas quidem cordis mei pro illis optat, ut accipiant salutem, quamuis illorum uoluntas adhuc obsistat. Potens est enim deus illorũ corda conuertere. Non solum uoluntas, sed etiã *obsecratio*, id est, oratio cum obtestatione sacrorum, fit à me pro illis ad deum in salutem, id est, ut efficacior sit oratio mea pro illis, facio eam cum adiuratiõe sacrorum, in salutem illorũ dirigens intentionem, hoc est, ut credant & per fidem consequantur salutẽ. Non enim aliter saluari poterunt. Quamuis Apostolus eis instanter euangelium prædicaret, parũ tamen esse credebat, nisi pro *illis etiam oraret ut crederent: quoniam uoluntas ut ad uera credẽda moueatur, non sibi sufficit, nisi per gratiam deus*

B *illi opituletur, nec ipsa conuersio fieri potest sine* dei adiutorio. Obsecro, inquit, pro illis, & iustum est ut obsecrem. nam æmulationem dei habent. Nam ego qui olim similis fui, & idcirco noui intentionẽ cordis ipsorum, *perhibeo illis testimonium, quod æmulationem dei habent*, id est, bono zelo mouẽtur ad defendendã legem, *sed nõ secundum scientiam:* quia imprudenter agunt, dum nos quasi præuaricatores legis persequũtur. Nesciunt em̄ quia nos potius q̃ ipsi legem adimplemus, qui spiritualiter eam obseruamus: & idcirco bona quidem intentione uolunt legem contra præuaricatores defen*dere, sed nõ secundum scientiã, quia* nesciunt qui *sint illi contra quos mouentur*. Hoc & dominus sic prænunciauit: Venit hora ut omnis qui interficit uos, arbitretur obsequiũ se præstare deo. Putabant em̄ se deo placere ex eo, q̃d Christianos uelut pro defensione legis interficiebant, quia æmulationẽ dei habebant, sed nõ secundum scientiã. Vere non secundũ scientiam. Nam *ignorantes iustitiã dei*. i. quę à deo datur per fidem Christi, *& quærentes statuere suã iustitiã*, id est, quã suis uiribus per obseruantiam legis putant se facere, *non sunt subiecti iustitiæ dei*. i. Christo. De se em̄ præsumẽtes, gratiã repellebant, & in Christum propterea non credebant, ignorantes iustitiam dei, & suã uolentes statuere. Iustitia dei hic dicitur, nõ qua iustus est deus, sed quã dat homini, ut iustus sit homo per deum. Iustitia autem illorum erat, quia de suis uiribus præsumebant, & quasi impletores legis seipsos ex sua uirtute dicebant. Ignorabant ergo iustitiam dei. i. quam dat homini deus, qui solus est

Iohan.16.

C iustus atq; iustificans: & uolebant constituere suam. i. uelut à se sibi paratam, non ab illo impertitam: & ideo iustitiæ dei non erant subiecti, quia superbi erant, de suo putantes, non de dei placere posse se deo. Vere ignorabant iustitiam dei. nã *Christus* quem cæci respuebant, est *finis*, id est, consummatio *legis*, q̃a in eo lex consummatur & perficitur. Finis, id est, perfectio legis, est Christus *ad iustitiam* cõplendam *omni* in se *credenti*: quia omnis qui in Christum credit, habet ipsum Christum cõsummationem legis, ut per eum faciat iustitiam. Sunt em̄ opera quæ uidentur bona sine fide Christi, & non sunt bona, quia nõ referuntur ad eũ finẽ ex quo sunt bona. Talia erant opera istorum, qui suam iustitiã quærebant statuere, quia ipsum q̃d dicitur, Non cõcupisces, & cætera huiusmodi mãdata sancta & bona ipsis tribuebantur: quæ ut possit homo facere, deus operat̃ in homine per Christi fidem, qui finis est ad iustitiam omni credẽti, cui per spiritũ incorporatus factusq; membrũ eius, potest quisq; illo incrementũ intrinsecus dãte operari iustitiam, de cuius operibus etiam ipse dixit, quia sine me nihil potestis facere. Finis em̄ dicitur ipse Christus, quia quicquid agimus, ad illum referimus: & cum ad eum peruenerimus, nõ *habebimus ultra quod quæramus, sed ibi permanebimus. In eum nanq; dirigitur nostra intentio.* Ad quem cũ peruenerimus, non erit ultrà quo tẽdamus, quia ibi est omnium bonorũ plenitudo.

Exodi.20

Iohan.15.

D **Moyses enim scripsit, quoniam iustitiam quæ ex lege est, qui fecerit homo, uiuet in ea. Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo, quis ascendit in cælum? id est Christũ deducere. aut quis ascendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reuocare. Sed quid dicit scriptura? Prope est uerbum in ore tuo & in corde tuo. Hoc est uerbum fidei quod prædicamus, quia si confitearis in ore tuo dominum Iesum, & in corde tuo crediderís quod deus illum excitauit à mortuis, saluus eris.**

Leui.18. Deute.30 Ibidem

¶ Vere Christus est finis legis ad ueram iustitiã. nam in ipsa lege anteq̃ ad Christum ueniatur, est quædam umbratilis iustitia. Moyses enim ita scripsit. Probat Apostolus autoritate Moysi duas esse iustitias, quia dixerat Iudæos esse ignorantes iustitiã dei & suam quærentes statuere. Vere sunt duæ, una per legem, altera per Christum. *Moyses enim scripsit*, quia *homo qui fecerit iustitiam quæ ex lege est, uiuet in ea*, legem hoc loco pro ipsis operibus ponens. Qui aũt uiuebant in his operibus, timebant utiq;, ne si non ea fecissent, lapidationem uel combustionẽ uel aliquid huiusmodi paterentur. Ergo qui fecerit (inquit) ea, uiuet in illis, id est, habebit præmium ne ista morte puniatur: non ergo apud deum, ex cuius fide si quis in hac uita uixerit, cum hinc exierit, tunc eum magis habebit pręsentissimum præmium. Non itaque ex fide uiuit,

A quiſquis præſentia quæ uidentur, uel cupit uel ti/
met: quia fides dei ad inuiſibilia pertinet, quę poſt
dabuntur. Nam eſt & iſta quędam in operibus iu
ſtitia, quando ſine ſuo præmio relicta non eſt, ut
qui fecerit eam, uiuat in illa. Vnde & ſuperius di/
ctum eſt, quia etſi Abraam ex operibus iuſtifica/
tus eſt, habet gloriam, ſed non apud deum. Ali-
ud eſt ergo, non iuſtificari apud deum: aliud, non
iuſtificari. Qui omnino non iuſtificatur, nec illa ſer
uat quæ temporale habēt præmium, nec illa quæ
æternum: qui autem in operibus legis iuſtificatur,
nō apud deum iuſtificatur, quia temporalem ex-
inde expectat uiſibilemq́ꝫ mercedem. Sed tamen
etiam iſta eſt, ut dixi, quædam terrena carnaliſq́ꝫ
iuſtitia. Hæc Moyſes de iuſtitia legis. Sed *quæ eſt ex
fide iuſtitia, ſic dicit* ipſe: Ne dixeris in corde &c̄.
Vel ſi iuſtitia legis in qua uiuitur, eſt uera iuſtitia
intelligenda, quæ uitam præſtat æternam, ideo
proponitur iuſtitia legis, quod qui fecerit eam, ui
uet in illa, ut cum quiſque infirmitatem ſuam co-
gnouerit, non per ſuas uires, neque per literam le
gis ipſius, quod fieri non poteſt, ſed per fidem cō/
cilians iuſtificatorem, perueniat & faciat & uiuat
in ea. Opus enim quod qui fecerit, uiuet in eo, non
fit niſi à iuſtificato. Iuſtificatio autem ex fide im-
petratur, & ita per iuſtitiam fidei completur ue-
ra iuſtitia legis. De cuius fidei iuſtitia ſic dicit Mo
yſes, uel ipſa dicit in corde hominis: *Ne dixeris in
corde tuo*, id eſt, ne ſaltem cogites, *quis aſcendet in cæ-
lum?* id eſt, nullus homo aſcendet, quia *hoc eſt Chri-*
B *ſtum deducere*, quantum ad te, id eſt, ſi hoc cogi/
taueris, CHRISTVM aſcendiſſe negabis. *Aut* nō
dixeris in corde tuo, *quis deſcendet in abyſſum?* id eſt,
nullus pro cōtempta lege deſcendet in infernum.
quia *hoc eſt Chriſtum à mortuis reuocare*, quantum ad
te, id eſt, hoc cogitare, eſt non credere quod Chri/
ſtus pro nobis mortuus ſit, & in infernum pro li/
beratione iuſtorum, qui ibi tenebantur, deſcende
rit. Vel ita. Cum audieris poſt reſurrectionē præ
dicari Chriſtum aſcendiſſe in cælum, noli dicere
in corde tuo, mendacium eſt, quis enim aſcendet?
Quia hæc infidelitas, quantum in te eſt, Chriſtum
de cælo ad terram deducit. Aut cum audieris prę
dicari quod ad infernum deſcendit, noli dubitare
& putare hoc incredibile: quia hæc incredulitas,
quantum ad te, reuocat Chriſtum à mortuis. i. ne
gat fuiſſe mortuum. Nam ſi in abyſſum deſcendiſ
ſe dubitetur, nec mortuus eſſe creditur: quia ſicut
mortuus ē ut mortē occideret, ſic in abyſſum de
ſcēdit ut nos inde retraheret. Et hæc eſt iuſtitia fi/
dei, diſtans à iuſtitia moralitatis legis, ut nō dubi
tet quis de ſpe dei q̄ in Chriſto eſt, ut non diffidat
Chriſtum ſpoliaſſe infernum, & cum ſanctorum
animabus cælum aſcendiſſe: quia qui hoc credit,
ex hoc efficitur iuſtus. Poteſt & ita intelligi: Ne di
xeris in corde tuo, quis aſcendet in cælū? id eſt, q̄s
illuc aſcēdet Chriſtum inde ad nos deducere. aut
quis deſcēdet in abyſſum? hoc eſt, quis in infernū
deſcendet Chriſtum inde ex mortuis reuocare.
Non enim expectauit Chriſtus ut aliquis homo
aſcenderet in cælū ad deducēdum eum, quod im
poſſibile erat: ſed ipſe ſua ſponte deſcendit, à pa/ C
terna ſede ueniens quærere & ſaluum facere qđ Luce.19
perierat. Neqꝫ fuit neceſſe uel poſſibile ut aliquis
in abyſſum deſcēderet ad reuocādū inde Chriſtū
à mortuis: quia ipſe ſua uirtute, ligato forti aduer
ſario & ſpoliato inferno, reſurrexit à mortuis. Ne
dicas, inquit, quis aſcendet in cælum Chriſtum de
ducere? quaſi & in terra non ſit Chriſtus, qui per
diuinitatem eſt ubiqꝫ: aut quis deſcendet in abyſ/
ſum Chriſtum ex mortuis reuocare? quaſi Chri/
ſtus in abyſſo contineri poſſit, qui nullo loco con
tinetur, ſed omnia cōtinet: uel inter mortuos mo/
rari poſſit, qui uita eſt. Hoc ne dixeris. *Sed quid dicit
ſcriptura* ꝑ Moyſen de Chriſto? *Prope eſt uerbum*. i. Deute.30 1.Cor.1.
Chriſtus qui eſt uerbum & ſapientia dei, eſt pro/
pe, hoc eſt, nō longe eſt à natura animorum & lo
quēdi ratione. Prope eſt *in ore tuo* ad confitendū,
& in corde tuo ad credendū. Et ideo non ꝑ loca quę
ras eū, qui ſicut uerbū & ueritas & ſapiētia ubiqꝫ
eſt, & in corde iuſtorum manet atqꝫ in ore: ſed cre
das quia uerbū quod perſonaliter unitum eſt hu/
manitati, prope nos eſt, quoniam non à loquutio/
ne noſtra remotum eſt, neque ab intellectu. Hoc
uerbum quod Moyſes dicit ita eſſe prope, *eſt uer-
bum fidei quod prædicamus*, id eſt, Chriſtus, in quo no
ſtra fides conſtat, quem annunciamus. Hoc præ/
dicamus de illo, quia ſi confitearis &c̄. Vel ratio
redditur, cur in ore & in corde uerbum hoc debe
at eſſe. *Quia ſi confitearis in ore tuo dominum Ieſum, & in
corde tuo credideris quod deus illū excitauit à mortuis, ſal-
uus eris*. Non eſt laus fidei Chriſtianorum, quia cre
dunt mortuum Ieſum, ſed quia credunt reſurre/ D
xiſſe Chriſtum. Nam mortuum & paganus cre/
dit. Hæc eſt laus fidei quia credimus eum reſurre
xiſſe, & ſperamus nos quoqꝫ per eum reſurrectu/
ros eſſe. Non em̄ ait, ſi confeſſus fueris quia eū de
us tradidit ad occidendū: ſed, ſi cōfeſſus fueris q̄a
deus eum ſuſcitauit à mortuis, tūc ſaluus eris. In/
tantum ſaluus, inquantum iuſtus. Quare autē cre
dimus & mortuum? Quia credere eum reſurrexiſ
ſe non poſſumus, niſi prius mortuum fuiſſe creda
mus. Pertinet aūt iſta confeſſio præcipue ad mar
tyres, *qui coram tyrannis Chriſtū confitebantur,
& pro eius confeſſione moriebātur*. Nam noſtro
tempore facile eſt ut quiſqꝫ Chriſtum uoce confi-
teatur, ideoq́ꝫ uox ſola non ſufficit ſine operibus.

**Corde enim creditur ad iuſtitiam, ore au-
tem cōfeſſio fit ad ſalutem. Dicit enim ſcri-** Iſa.28.
**ptura: Omnis qui credit in illum, non con-
fundetur. Non eſt enim diſtinctio Iudæi &
Græci. Nam idem dominus omniū, diues
in omnes qui inuocant illum. Omnis enim** Ioel.2.
quicunqꝫ inuocauerit nomē dn̄i, ſaluus erit.

¶ Vere ſi reſurrectionem Chriſti credideris, &
ore confeſſus fueris, ſaluus eris. nam *corde creditur
ad iuſtitiam*, ſed *ore confeſsio fit ad ſalutem*. Hoc eſt, qui
corde credit, habet in præſenti iuſtitiā, quia iuſtus Habac.2.
ex fide uiuit: & qui ore confitetur, habet in futuro
ſalutem. Et idcirco oportet nos eſſe & iuſtitiæ me
mores & ſalutis: quandoquidem in ſempiterna iu

A stitia regnaturi, à præsenti seculo maligno salui fieri nō possumus, nisi & nos ad salutem proximorum nitētes, etiā ore profiteamur q̄d corde gestamus. ¶Credere em̄ dat salutē, quia iustitiā parit q̄ est causa salutis, si quod cor credit, os cōfiteatur. Hoc est enim confiteri, dicere quod habes in corde. Si autem aliud in corde habes & aliud dicis, loqueris, non confiteris. Noli erubescere de spe tua in conspectu hominum. Quomodo uiuit in corde tuo, habitet in ore tuo: quia nō sine causa signum suū Christus in fronte nobis figi uoluit tanq̄ in sede pudoris, ne Christi opprobria Christianus erubescat. Parum est ergo in corde habere Christū, & nolle cōfiteri dum timetur opprobriū. Qui em̄ salutem cupit habere, debet fidem suam ore proferre, quia ore confessio fit ad salutem. Alioquin credulitas cordis non dat salutē, quãuis corde credatur ad iustitiam. uere fides ore prolata perducit ad salutē, nam scriptura dicit in libro Isaiæ: Omnis nō solum Iudæus, sed & gentilis, qui credit in illum, hoc est, in Christum. non confundetur, id est, non erubescet in die iudicij, quia salutem quam credit, cōsequetur. Et uere omnis. Non est enim distinctio Iudæi & Græci, id est, propheta neque Iudæum, neq; gentilem nominauit: sed in eo quod ait, omnis, ostendit de utroque populo, quia quicunque syncera fide rectisq; operibus deo ingemuerit, saluus esse possit. Vere nō est distinctio. Nam idem dominus est omnium, siue Iudæorum, siue gentiliū. diues in omnes, id est, sufficiens ditare omnes qui inuocant illum, id

B est, qui pia deuotione in seipsos uocant illum, præparando se dignos tali habitatore. Illis est diues qui inuocant, non modo credūt: quia credere dat remissionem peccatorū, inuocare impetrat promissa dei. Orans inuocat, sed hoc non potest nisi prius credat. Iure dixi quia est diues in omnes, nō in quosdam uel in paucos inuocatores suos: quia sicut Ioel testatur, cum gratiæ tempus prænunciat, omnis quicunq; inuocauerit nomē domini, saluus erit. Nullus excipitur, nulli gratia hæc denegatur: sed omnis Iudæus & gentilis, cuiuscunque gradus & conditionis sit, quicunque pijs precibus inuocauerit nomē domini, præparans se dignum ad excipiēdum in sui cordis templum habitatorem deum, saluus erit æterna salute.

Quomodo ergo inuocabunt in quem non crediderunt? Aut quomodo credent ei quē non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo uero prædicabunt nisi mittantur, sicut scriptū est, Quàm speciosi pedes euangelizantium pacē, euangelizantium bona?

Isaiæ.52. Nahum.1

¶ Probato quod de utroque populo assumūtur qui salui fiant, ostendit quod per missionem ad utrosq; factam assumuntur: quam qui non recipit, inexcusabilis est. Quicunq; inuocauerit nomen domini, saluus erit. Ergo oportet credere. Quia quomodo inuocabunt in quem non crediderunt? Inuocatio, inquit, saluat. Nemo autem inuocat qui non credit. Nisi em̄ crediderint, non inuocabunt: & nisi inuocauerint, non saluabuntur. Hoc maxi- C me de gentibus dicitur, ne quis Iudæos tantū putaret ad fidem uocandos. Quomodo inuocabunt Christum in quem non crediderunt? Prius oportet ut credant. Aut quomodo credent ei quem non audierunt? Prius enim necesse est ut ab ore alicuius audiant illum. Credere nanq; est ex auditu. Sed quomodo audient eum sine aliquo prædicante? Necesse est ut aliquis prædicet, à quo cæteri audiant quid credere debeant. Non enim audient nisi prædicatū fuerit. Sed quomodo doctores prædicabūt nisi mittantur? Non possunt prædicare nisi missi fuerint, quia nō sunt ueri apostoli nisi missi. Et inanis est hominū conatus, nisi deus missos suos iuuerit. Nec eis annūciandi uirtus ulla subsistit, nisi affuerit illis ipse qui misit. His dictis refutat Apostolus eos, qui negabant ad incircuncisas gentes mittēdos esse præcones Christi, & ostendit salutem per dei gratiam omnibus aduenisse. Salus, inquit, est ex inuocatione, inuocatio ex fide, fides ex auditu, auditus ex prædicatione, prędicatio ex missione, ut ita totum descendat ex fonte gratiæ. ¶Omnia ergo non ex nobis, sed ex dei gratia sunt nobis, qua p̄missi sunt prædicatores nostræ salutis, sicut in Isaia scriptum est: Quàm speciosi, id est, admirabiliter pulchri, pedes, id est, gressus apostolorum mūdū illuminātium, in quo apparet eos à deo missos, quoniam aliter hoc facere nō possent. Speciosi sunt, id est, pulchritudine uirtutum & claritate miraculorū ac prædicationis decorati sunt: pedes, id est, inces- D sus apostolorum euangelizantium, id est, bene nunciantium hominibus pacem, id est, reconciliationē & concordiam ad dominum, & euangelizātium bona regni cælorum.

Sed non omnes obediunt euangelio. Isaias enim dicit: Domine, quis credidit auditui nostro? Ergo fides ex auditu, auditus autē per uerbum Christi.

Isaiæ.53 Iohan.12.

¶ Apostoli quidē omnibus euangelizant, sed non omnes obediunt euangelio, ut pœnitentiam de p̄teritis agentes, & de cætero recte uiuētes, studeant habere pacē cum deo. ¶Nam cū auditus sit ex gratia, necessaria est & alia gratia quæ cor moueat: quia nil foris proficit sermo docentis, si deus intus cor non tetigerit audientis. Et uere non omnes obediunt euangelio, sed pauci. Nam Isaias uoce prędicatorum dicit, querimoniā faciens de raritate auditorum: Domine, quis, id ē, quàm rarus est qui credidit auditui nostro, id est, auditui prædicationis quam à te audiuimus & eis nunciauimus? Raro ex multis inuenitur aliquis qui credat. Et qui non credunt, manifestum est quia non obediunt. Auditui prædicationis crediderunt pauci de multitudine, ergo fides est ex auditu: quia ex eo quod audiuimus à doctoribus, incipimus credere: sed auditus est nō per merita nostra, sed per uerbum prædicationis Christi, quod ab eius gratia doctores perceperint.

Sed dico: Nunquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorū, & in fines orbis terræ uerba eorum.

Psal.18.

A ¶ Isaias dicit quod pauci crediderunt, sed ego dico, Nunquid non audierunt? Vtique audierunt, & ideo inexcusabiles sunt qui non crediderũt. Et quidem audire potuerunt non solum proximi, sed & remotissimi. Nam in omnem terram exiuit sonus, id est, fama, eorum, id est, apostolorum, & in fines orbis terræ, id est, in omnes mundi terminos in circuitu ꝓcesserunt ipsa uerba eorum, ut ueritas nõ solum per famam audiretur, sed & per ipsa prædicantium dicta cognosceretur. Quod tamen ex toto necdũ fuerat impletum, quando scribebat Apostolus: sed uerbis præteriti temporis loquutus est, sicut & propheta quod futurum erat, & ex magna parte iam completum fuerat.

Sed dico: Nunquid Israel non cognouit? Primus Moyses dicit: Ego ad æmulationẽ uos adducam in non gentem, in gentem insipientem, in iram uos mittam. Isaias autẽ audet & dicit: Inuentus sum à non quærentibus me, palam apparui his qui me non interrogabãt. Ad Israel autem dicit: Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, sed contradicentem mihi.

Deute. 32. Isaiæ. 65

¶ In omnes gentes usq; ad orbis terminos processit fama Christiani nominis. Sed dico: Nunqd Israel non cognouit quod totus mundus audiuit? Non ignorauit Israel hanc salutem, sed cognouit quia posset audisse & cognouisse. Cognouit, quia contradicere non potuit. Sed non uere cognouit, ut in mente eius bene sederet. Cognouit ad testimo-B nium suæ damnationis, non in adiutorium suæ saluatiõis. Vere cognouit, quia Moyses primus doctor eorum dicit hoc, & omnes prophetæ post eum similia loquuntur. Hoc enim innuitur in eo quod Moyses nũc primus appellatur, quem alij sequuti sunt in eodem sensu. Moyses uoce dei dicit Iudæis in cantico, dum infidelitatem eorum pronũciat: Ego adducam uos ad æmulationem in non gentem, id est, tale quid faciam genti paganorũ, quæ nec gẽs dicenda est propter stultitiam idololatriæ, unde uos æmulationẽ, hoc est, inuidiam habebitis. Inuidia nanq; tabescunt Iudæi, dum gẽtes deum eorũ & legem atq; ꝓphetas ad se pertinere dicũt. Et ita adducti sunt ad inuidiam in nõ gentem, hoc est, contra gentilem populum, de quo dictum erat, Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram deo. Vel in nõ gentẽ, quæ cum esset gẽs, gentilitatẽ credendo deposuit: & facta est nõ gens. i. plebs Christiana per baptismum. Quandiu enim fuerat infidelis, fuit gens: sed in ecclesia dicitur populus acquisitionis. Ita, inquit, mittã uos in æmulationẽ in nõn gentẽ. i. contra conuersam gentilitatẽ, quæ fidem apprehendet quã uos respuetis, in gentẽ insipientem. i. cõtra eandẽ gentilitatẽ, quæ dei sapientiam ignorabat, & stultitiã idololatriæ ꝓdicabat. & mittã uos in iram, hoc est, in indignationẽ, hoc ẽ, permittã uos irasci & indignari. hoc est, tanta beneficia gẽtilitati tribuam, ut uos inde irascamini. Hoc Moyses dixit, & hanc scripturã Iudæi legũt & legerũt, ideoq; prædicationem Christi in gentibus per orbẽ esse cognoscũt. Hoc Moyses, sed Isaias audet & dicit, id est, audacius loquitur de salute gentium: quia quamuis sciret sibi imminere periculum, audacter tamen uerbum dei prædicabat. Manasses enim rex, ut Hebræi testantur, serra lignea post serrauit eum. Sciebat igitur Isaias contemnendum se esse ab impijs & interficiendum, & tamẽ abiecto timore prædicabat dei gratiam, & ex persona Christi dicebat: Inuentus sum à non quærentibus me, id est, sponte me obtuli gentilibus, & per fidẽ me ab illis inueniri feci, qui me quærere non nouerant, nec in scripturis aduentum meum scrutabantur sicut Iudæi, qui adhuc in libris suis aduentum quærunt & expectant. palam, non per ænigmata & figuras, sicut in lege, sed manifesta ueritatis cognitione apparui his gẽtilibus qui me non interrogabant ab alijs, quia interrogare non didicerant. Ita ad gentes, sed ad Israel carnalem dicit: Tota die, id est, toto tempore quo cum eis in terra conuersatus sum, illuminans mundum, expandi manus, id est, ampliaui operum meorum beneficia, ad populum Iudaicum non credentem mihi, & quod peius est, contradicentem. Conueniẽter enim per extentas manus tota die, cõtinuatio bonorum operum intelligitur, à quorũ intentione saluator nunquam cessauit, sed infideli populo semper exhibuit, ac sicut nutrix paruulum expansis manibus excipere paratus fuit. Significant enim expansæ manus, & parentis clementiam suos filios in sinũ recipere gestientis. Possunt & largitatem donantis exprimere, quod nihil eis petentibus denegauerit, sed roganti leproso mox sanitatem reddiderit, & oculos cæcorũ rogantium protinus aperuerit. sicq; cætera petentibus dederit.

Isaiæ. 40. I. Petri. 2.

C D Matth. 8. Lucæ. 18.

CAPVT .XI.

Dico ergo: Nunquid repulit deus populũ suũ? Absit. Nam & ego Israelita sum ex semine Abraã de tribu Beniamin. Non repulit deus plebẽ suã quã præsciuit.

¶ Quia tot autoritatibus confutauit Iudæos, ne insultarent eis gentiles, & dicerent eos ex toto esse repulsos, incipit rursum de eorum salute loqui, ostendens nõ omnes esse reprobatos. Commemorauerat enim prophetæ testimonium de prænunciata futura incredulitate populi Israel, Tota die expandi manus &c. Et ne quis male intelligens, uniuersum illum populum crimine incredulitatis & contradictionis arbitraretur esse damnatũ, continuo subiecit: Dico ergo &c. Hic ostẽdit quam plebem dixerit utique Israeliticam. Quam si totam deus reprobasset atque damnasset, non utique esset ipse Christi apostolus, ex semine Abrahæ tribu Beniamin. Quia, inquit, dixi populum non credentem & contradicentem, ergo dico & hanc quæstionem facio: Nunquid propter multitudinem incredulorum & contradicentium repulit deus populum suum, ut euacuaret promissiones quas patribus eorũ fecerat? Absit ut repelleret eum, qui tot milia credẽtium inde elegit. Vere non oẽm populũ illum repulit. Nam & ego

A qui hæc loquor, sum Israelita, id est, sum ex eodem populo Iudæus, non proselytus. ex semine Abraam, id est, descendens ex Abraam, de tribu Beniamin, id est, per lineam Beniamin. Non me repulit deus, qui ita sum ex illa gente. Similiter non repulit plebem suam ex Israel, quam præsciuit, id est, prædestinauit. Prædestinatio enim hoc loco significatur nomine præscientiæ. Non repulit, inquit, deus plebem suam, quam præsciuit, id est, ad uitam prædestinauit. Atque ut ostenderet dei gratia fuisse relictas Israeliticæ gentis reliquias, non meritis operum eorum, sequutus adiunxit ualde necessarium testimonium, dicens:

An nescitis in Elia quid dicit scriptura, quemadmodum interpellat deum aduersus Israel? Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. Sed quid dicit illi responsum diuinum? Reliqui mihi septem milia uirorum, qui non curuauerunt genua ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum electionē gratiæ saluæ factæ sunt. Si autē gratia, iam non ex operibus. Alioquin gratia iam non est gratia.

3. Reg. 19

¶ Inde, inquit, potest uideri quod deus multos sua gratia reseruauit, quos non repulit, quoniam tempore Eliæ tam pauci fuerunt, ut ipsi Eliæ nulli uiderentur esse quos non repulerit, & tamen

B tunc in tanta bonorum oppressione fuerunt multi quos gratia dei reseruauit. Et hoc est, quod interrogando dicit ad increpationem eorum, qui totā plebem Israeliticā à deo repulsam esse putabant: An nescitis quid scriptura tertij libri Regum dicit in Elia, id est, in gestis Eliæ, scilicet quemadmodum deum aduersus Israel, id est, inter se & illos iudicem eum interpellat, & contra perfidos prouocat? Domine, inquit, prophetas tuos præcepto impijssimæ reginæ Izabel occiderunt, & altaria tua suffoderunt, id est, à fundamētis subuerterunt, & ego relictus sum solus ex tuis, & quærunt animam meam, id est, me occidere. Quasi dicat: Non debes eis parcere quia tāta mala fecerūt. Ipse sic interpellabat, & se solum putabat. Sed quid dicit illi responsum diuinum? id est, quid respōdet ei dominus? Reliqui mihi septem milia uirorum. Non ait, relicta sunt mihi: aut, reliquerunt se mihi. Vbi nō humanum opus, sed diuina gratia patenter ostenditur. In septem uero milibus uirorū, perfecta summa uiriliter agētium exprimitur: Reliqui, inquit, id est, per gratiam reseruaui, septem milia uirorum, quia tunc erāt multi quos deus sibi reseruauerat, quamuis nesciret Elias, quoniā grana latebant, sub aceruo palearum. Qui non curuauerunt genua ante Baal, id est, non adorauerunt dæmonium, quod adorabat populus Israel sub rege Achab. Vbi omnem populum simul propheta putauerat refutatum, inuenta sunt septem milia uirorum qui permanserunt in testamento dei. Sic ergo & in hoc tempore gratię facilius saluæ factæ sunt reliquiæ: hoc ē, Quandoquidem ante tempus gratiæ deus tot milia ex sua gratia reseruauit contra opinionem tāti prophetæ: ergo sic, id est, simili modo etiam in hoc tēpore gratiæ & prædicationis euangelij credendum est, multos esse quos deus præsciuit & suos esse prædestinauit, & hoc nō secundum humanum meritum, sed secundum electionem gratiæ, quam nulla operum merita præcesserunt. In hac ergo electione & in his reliquijs est illa plebs, quā propterea deus non repulit, quia pręsciuit. Præsciuit enim reliquias quas secundum electionem gratię fuerat ipse facturus, hoc est, prædestinauit. Dixi quia secundum electionem gratiæ sunt saluatæ. Sed si gratia saluatæ sunt, iam non ex operibus eorum processit illa salus. Alioquin, id est, si aliter est, gratia, id est, gratuitum donū dei iam non est gratia, id est, gratuitum donum, sed debitum. Si enim gratia ullis bonis meritis datur, iam nō gratis datur, sed debita redditur. Ac per hoc non uero nomine nuncupatur, ubi merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Si autem uera est gratia, id est, gratuita, nihil inuenit in homine cui merito debeatur. Quod bene intelligitur in eo quod dictum est, pro nihilo saluos facies eos. Ipsa enim dat merita, non meritis datur: & præuenit etiam fidem, ex qua omnia bona opera incipiunt.

C

Psalm. 55

Quid ergo? Quod quærebat Israel, non est consequutus, electio autem consequuta est. Cæteri uero excæcati sunt, sicut scriptum est: Dedit illis deus spiritum compunctionis, oculos ut non uideant, & aures ut non audiant, usque in hodiernum diem. Et Dauid dicit: Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum & in captionem & in scandalum, & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne uideant, & dorsum eorum semper incurua.

D

Isaiæ. 6.

Psal. 68.

¶ Quandoquidem non ex operibus, sed gratia dei tantum saluatæ sunt reliquiæ de multitudine Israelitarum, ergo quid dicendum est? Hoc scilicet, quia quod quærebat Israel, id est, iustitiam uel salutē, quam quærebat in lege populus Iudæorum, non est consequutus per opera legis, sed electio, id est, illa pars quę ex eodem populo est electa, consequuta est per gratiam iustitiam & salutē. Electio consequuta est, sed cæteri qui non pertinent ad sortem electiōis, excæcati sunt iusto dei iudicio, sicut scriptum est: Dedit illis deus, id est, iuste permisit ut illi haberent spiritum compunctionis, id est, spiritum malignum, quo compungerentur & stimularētur ad malum. Malam enim significat hic compunctionem, quia sæpe fit ut bonum homini sit molestum, ut pharisæis doctrina Christi. Et dedit eis iusto iudicio oculos ut non uideant, & aures ut non audiant, usque in hodiernum diem, id est, usque ad præsens tempus. Hic enim oculos & aures interioris hominis debemus intelligere, quibus excæcati & surdi effecti sunt, qui Christum uidentes in corpore & audiētes doctri

A nam eius, neq; credere opibus quæ uidebant, nec obedire uerbo qd' audiebant, uoluerunt. Quicũq; em cũ intellexisset, credere noluit id qd' uerum est, debet consequi qd' uult, ut de cætero nõ possit credere. In uoluntate ergo sua adiuti sunt, ut quia scientes uerꝝ dicebant esse falsum, de cætero non intelligerẽt. Cæci itaq; sunt oculi cordis eoꝝ, ut lucem ueritatis Christi nequeant uidere: & aures surdę, ut spiritales scripturarum sensus nõ possint audire. Vbi autem scripta sit hæc sententia, non satis apparet. Tamẽ beatus Hieronymus dicit eam in Isaia scriptam, ubi nos legimus: Miscuit uobis dominus spũm soporis. claudet oculos uestros. prophetas & principes uestros, qui uidẽt uisiones, operiet. Ego autem si aliud quàm tantus doctor auderẽ dicere, magis in Deuteronomio illam inueniri putarem, ubi Moyses loquit: Nõ dedit uobis dominus cor intelligẽs & oculos uidentes & aures quæ possint audire, usq; in præsentem diem. Hæc uel Isaias uel Moyses de excæcatione & surditate eorum loquitur. Et Dauid inde dicit: *Mensa eorum*. i. scriptura quæ uarijs sententiarum ferculis cõsueuit eos pascere, *fiat in laqueum*. i. uertat eis in laqueũ ut illaqueet eos. *coram ipsis*. i. uidentibus ipsis, ut iniquitatem suam agnoscant, & in ea pertinacissime perseuerent: tantumq; ualeat animi ipsorum præsumptio, ut coram ipsis laqueus sit & *incidant in eum*. *Hæc non optãtis, sed prophetantis sunt uerba: non imprecantis ut* hoc fiat, sed prædicẽtis q hoc fiet. Fiat ergo, quia non potest alit, nisi ut talibus ista eueniant, esse. Fiat illis mensa in laqueum, ut scriptura male intellecta illaqueet eos, & faciat inhærere literæ, ne ue-

(Isaie. 29) (Deut. 29.) (Psalm. 68)

B niant ad Christũ & ad euangelium. *Et fiat illis in captionem*, ut capiat eos & teneat, ne recedere possint à uetustate. *Et fiat illis in scandalum*, ut per eam scãdalizent in Christo sabbatis operãte uirtutes. *Et fiat illis in retributionem*, ut p eam recipiant malorum suoꝝ uicissitudinẽ. i. æternã damnationẽ. *Obscurentur oculi* cordis *eorum ne uideant*, ut qm̃ sine causa uiderũt, fiat illis & nõ uidere. Et post oculorum obtenebratiõem *incurua semper dorsum eorũ*, ut postq; cessauerint supna cognoscere, semper de inferioribus cogitẽt. Qui em̃ supnis intẽdunt, curuum dorsum nõ habẽt: qa erecti stãt, dũ spem repositã sibi in cælo expectãt. At uero q futuræ uitę spem nõ intelligũt, iam excæcati de terrenis & infimis cogitant. & hoc est habere dorsum curuũ, quia terram semper intuet qui curuus est. Et tales sunt nunc omnes Iudæi, similes scilicet brutis animalibus, qꝝ uultus in terrã pnus est & uẽtri intẽtus.

Dico ergo: Nunquid sic offenderunt ut caderent? Absit. Sed illorum delicto salus gentibus, ut illos æmulentur. Quòd si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium, quanto magis plenitudo eorum?

¶Quoniam Iudæos autoritate prophetaꝝ docuit excæcatos esse & scandalum. i. offendiculum & impactionẽ pedum ptulisse, ne gẽtiles his uerbis haberent occasionem spernẽdi eos, ingredit C iterꝝ loqui de salute eoꝝ. Quia, inquit, aspere loquutus sum de excæcatione eoꝝ & offensione, ergo ne quis desperet de salute eoꝝ, *dico, Nunquid sic offenderunt*. i. pedibus impegerunt, *ut caderent?* i. ut tantummõ caderent quasi ad pœnam suam solũ. *Absit*. Quasi nõ ceciderũt, quia nec oẽs ceciderũt: & qdam ex his qui ceciderunt, Iudæi prædestinatione semper stantes fuerunt, & ex casu cæteroꝝ mundus est erectus. Non em̃ irreparabilit & sine utilitate ceciderũt, sed casus eoꝝ prodest, & ipsi possunt restitui. Absit ut ex toto caderẽt. Nõ ita ceciderũt, *sed illorum delicto salus est gentibus*. Ipm eorum lapsum talẽ esse dicit, nõ ut illi caderẽt, sed ut delicto suo salutem gẽtibus darẽt. Deinde incipit ex hoc loco Iudęoꝝ populũ cõmendare & de ipo casu infidelitatis, ut nõ superbiãt gẽtes, qa etiã casus Iudęoꝝ tã preciosus extitit pro salute gentiũ, sed magis caueãt, ne dũ superbiũt, similit cadant. Absit, inqt, ut caderent, sed illoꝝ delicto salus est gẽtibus. Nõ dixit quia nõ ceciderũt, sed quia illorũ casus nõ fuit inanis: qm̃ ad salutẽ gentiũ pfecit, dũ prædicatores euãgelij à se repellerẽt, & ad gentes migrare facerẽt. Delicto illoꝝ salus est gentibus, quia propt necẽ saluatoris dispersi, per oẽs gẽtes gerũt scripturas sctãs, & testimonio nobis sunt, prophetias nos nõ finxisse de Christo, & fidẽ gentiũ corroborãt. Illoꝝ delicto salus est gẽtibus, *ut illos æmulentur* Iudæi, hoc est, imitent. Hoc *sæpe factum est, & plenius fiet in fine seculi, qñ Iudæi Christianos sequent in fide Christi. Nã sicut* nunc illoꝝ *lapsus* salutẽ gentibus dedit, *ita nunc* gẽtium fides & cõuersatio Iudæis æmulationẽ cõ- D uersiõis cõfert & salutis. Põt etiã intelligi, ut gentes Iudæos æmulent. i. ut credãt sicut & *ipsi* credebãt, ut dei æmulatiõe cõtra opa eoꝝ *mala* moueant. Dixi delictũ eoꝝ pdesse. *Quod si*, hoc est, sed si *delictum*. i. qd' Christũ occiderũt, uel uerbũ prædicationis repulerũt, *diuitiæ sunt mundi*. i. ditauit mundũ fide & religiosis operibus & moribus, *Et diminutio eorum*. i. paucitas ad fidẽ cõuersa, hoc ẽ, pauci de eis cõuersi, *diuitiæ sunt gentium*. i. ditauerũt gentes fide & ỽtutum *perfectione, ac spũs sancti charismatibus, quanto magis plenitudo eorum*, quæ in fine mũdi conuertet, ditabit mundũ? Id ẽ, si malũ eoꝝ uertit deus in bonũ, hoc ẽ, in diuitias mũdi, multo magis bonũ eoꝝ, cũ in fine multitudo uel plenitudo eoꝝ cõuersa fuerit, ditabit gẽtes doctrina & exẽplo. In quo ostẽdit nec inutilẽ, nec irreparabilẽ casum eoꝝ. Mirabilit em̃ disponit omnia dei sapiẽtia, apud quam nec ipa delicta, nec lapsus inutilit cedunt. Nam cum unusquisq; ex propositi sui libertate delinquat, dispẽsatio diuinæ sapiẽtiæ p hoc ipm, in quo illi damno suæ negligẽtiæ pauperes fiunt, alios diuites facit: sicut nũc delictũ Iudæoꝝ ditauit gẽtes, ut eoꝝ sine labore legis fierẽt cohæredes & concorporales. Põt & ita intelligi qd ait, si diminutio eoꝝ diuitiæ sunt gẽtium, quãto magis plenitudo eoꝝ? Id est, si pauci eorũ credentes tantum profuerunt gentibus, ut eas *spiritalibus* diuitijs replerent, quãto magis si *plurimi*

A uel omnes credidissent, prodesse illis poterant ad doctrinam? Duobus enim modis diminutio eorum uersa est in diuitias gentium: uel quia gentes ab illis paucis sumpserunt exemplum credendi, uel quia cum ipsi pauci credidissent ex Iudęis, uentum est ad gentes, ut maior fieret numerus credentium.

Vobis enim dico gentibus: Quandiu quidem ego sum gentium apostolus, ministerium meum honorificabo, si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam, ut saluos faciam aliquos *ex illis.*

¶ Dixi quia plenitudo eorum conuertetur. Bene enim poterunt conuerti. nam & ego pro conuersione eorum laborabo. *Vobis enim dico gentibus*, quia mihi specialiter estis commissi. *Quandiu quidem ego sum apostolus gentium*, quod semper sum donec uiuo, *honorificabo ministerium meum.* Gentium sum apostolus, non Iudæorum, & tamen & horum minister. Et quandiu sum apostolus gentium, ad quas specialiter missus sum, honorificabo .i. honorabile faciam ministerium meum per conuersionem Iudæorum. Quia cum sim positus ad prædicandum gentibus, non solum illis prædicabo, sed etiam ut Iudęi conuertantur laborabo. In quo honorabile ministerium meum facio, superaddendo ultra quàm debeo. Ille uero ministerium suum reddit honorabile, qui quicquid sibi preceptum est *& plus facit. Ille uero qui minus & remissius quàm debet operatur, ministerium suum uituperabile reddit.* honorificabo inquam ministerium meum, tentans *si quo* .i. aliquo B *modo prouocem carnem meam*.i. Iudæos, ex quorum genere uenio, *ad æmulandum*.i. ad imitandum me, si quocunque modo talem me exhibeam, ut illi me æmulentur & desiderent tales esse. Si hac non potero uia, aggrediar alia .i. nunc docendo, nunc exhortando, nunc scribendo, nunc bona exempla monstrando, nunc orando, nunc miracula faciendo, tentabo si aliquo modo prouocare possim ad æmulandum me eos, qui sunt caro mea, ut & in spiritu mihi fiant fratres, *ut ita saluos faciam saltem aliquos ex illis.*

Si enim amissio eorum, reconciliatio est mundi, quæ assumptio nisi uita ex mortuis? Quod si delibatio sancta est, & massa: & si radix sancta, & rami.

¶ Ideo laboro ut aliquem ex illis ad fidem conuertam, quia utilis erit eorum conuersio. Nam *si amissio illorum* .i. quod deus propter infidelitatem amisit eos & reliquit in manu hostis antiqui, *est reconciliatio mundi*.i. causa ut gentes de toto mundo reconciliarentur creatori suo, *quæ erit assumptio* .i. quod deus assumet eos in fine seculi qui tunc erunt, *nisi uita ex mortuis?* Si huius gentis abiectio reconciliationem præstitit mundo, & tanta fuit in hac gente gratia, quæ sublata ab ea, mundum uniuersum deo reconciliare sufficeret, quantum putamus tunc deum misereri mundo, cum gens ista reconciliari meruerit deo? Et quid sit quod ex reconciliatione Israel mundus adquirat, breuiter ostenditur.i. uita ex mortuis. Tunc enim erit assumptio Israel, quando iam mortui uitam recipient, & mundus ex corruptibili incorruptibilis fiet, & mortales immortalitate donabuntur. Absurdum namque uidetur, si quum offensio eorum reconciliationem mundo donauerit, assumptio eorum non magis aliquid mundo & præstantius largiatur. Assumptio eorum erit uita ex mortuis. *Quod* .i. sed, *si delibatio eorum sancta est, & massa.* Ne dicatis, inquit, fieri non posse ut multitudo eorum assumatur, quasi totum genus sit repudiatum. quia si delibatio .i. pauci de illis assumpti, ut apostoli & alij discipuli, si illa delibatio sancta est, tunc & massa (.i. gens tota) potest sanctificari. Ostendit per simile, quia sicut illi pauci qui tempore apostolorum conuersi sunt, dulces fuerunt, sic erit & multitudo quæ in fine conuertetur. Nam sicut delibatio alicuius panis est dulcis & bona, similiter & ipsa massa quæ remanet, dulcis esse credenda est & bona. Est enim delibatio, parua ex aliqua re assumptio ad experimentum totius massæ, ut ex cibo uel potu. Sed si delibatio sancta est, & massa: quia sapor sanctitatis, qui in paucis primis inuentus est, inuenietur & in multitudine nouissimorum. *& si radix est sancta*.i. patriarchę, à quibus trahunt humorem fidei, tunc *& rami* sancti sunt, qui de genere eorum excreuerunt.

C

Quod si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, *noli gloriari aduersus ramos.* Quod si gloriaris, *non tu radicem portas, sed radix te.*

¶ Sancti sunt & rami. *quod*.i. sed *si aliqui ex ramis fracti sunt*.i. ab arbore sanctæ plebis dei per superbiam & infidelitatem excisi, noli gloriari. Putata est oliua, non amputata, & inde superbi rami fracti sunt ipse blasphemus & impius populus Iudæorum. Manserunt tamen rami boni & utiles. nam inde apostoli & multi alij. Et cum ibi rami utiles relicti essent per dei miam, insertus es & *tu* gentilis, *cum esses oleaster*.i. agrestis & sterilis naturaliter, *insertus es in illis*.i. aliena operatione coniunctus radici in loco illorum. Illi enim amiserunt radicem, tu tenes eam. Huius enim arboris radix Abraam & Isaac & Iacob, unde effloruit populus dei. Et isti nunc sunt in requie apud deum in honore magno. Videamus quemadmodum & ipse dominus pronunciet & insertionem oleastri & fractionem ramorum: Multi, inquit, uenient ab oriente & occidente. Tam late terram occupauerat oleaster, amara sylua & sterilis. Sed qui ueniunt, iam præcisi sunt de sylua. Vbi inserendi sunt ne arescant? Et recumbent, inquit, cum Abraam & Isaac & Iacob in regno cęlorum. Et quid erit de illis qui uenerunt ex stirpe Abraæ? Quid fiet de ramis quibus erat plena arbor? Quid nisi quia pręcidentur & arescent ut isti inserantur? Filij, inquit, regni eijcientur in tenebras exteriores. Hoc itaque commemorat Apostolus factum, quod dominus prædixit faciendum. Si, inquit, aliqui ex ramis fracti sunt.i. aliqui ex filijs à sanctitate & promissione patrum abscissi, ut arescant & comburantur. sed tu cum esses oleaster, insertus es in illis, id est, operatione diuinæ pietatis in loco ipsorum plantatus, *& factus socius radicis*, id est, patriarcharum in fide & moribus, *& pinguedinis oliuæ*, id est, spiritalis

D

Matt. 8

A gratiæ fructiferi populi Hebræorum ante aduentum domini, nunc factus es socius & particeps, noli gloriari aduersus ramos fractos .i. noli insultare malis aliorū. Gentes enim iam in Christum credētes, erigebant se contra Iudæos, quia crucifixerāt Christum, cum & de ipsis ueniret alius paries ad angularē lapidem, & ideo reprimit illas Apostolus: Noli, ingens, gloriari aduersus ramos. Quod, id est, sed si gloriaris aduersus eos, scito quia non tu radicem portas, quæ est in patriarchis & prophetis, & sustines, sed radix te .i. non tu fundamentum & sustentatio es radicis, sed radix tui. Gens illa nihil à te, sed tu ab illa fidem habes. Non es stabilis, si illos per quos stas, destruis.

Dicis ergo: Fracti sunt rami ut ego inserar. Bene. Propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas. Noli altum sapere, sed time. Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.

¶ Quoniā dixi aliquos ex ramis fractos, te uero cum esses oleaster, insertum loco ipsorum, ergo propter hæc uerba mea dicis mihi: Fracti sunt rami ob hoc ut ergo inserar loco fracturæ ipsorum. Et ad hoc increpatiue tibi respondeo, quia bene dicis. Quod est dicere: Non bene dicis, quia iactanter dicis, & falsum dicis. Fracti sunt enim propter incredulitatem suam, non propter insertionem tuam: B sed tu fide stas in radice, de qua sunt præcisi. Nullis enim tuis meritis fidei insertus es gratis, ne putes qđ personam tuā deus acceperit, & illos sine causa proiecerit. Dei est enim beneficium, non meritum tuum. Fide enim stas .i. nō merito tuo, sed gratia dei. Neq; enim propter iustitiam tuam uel meritum tuum fracti sunt rami, sed propter infidelitatem suā. Suo uitio fracti sunt, & inde tibi prouenit opportunitas salutis non propter te, sed ꝓpter dei misericordiā. Et ideo noli altum sapere .i. superbire noli quia insertus es, sed time ne frangaris per infidelitatē aut superbiā, sicut illi fracti sunt, quia in Christum credere noluerunt, qui semper in illa radice & in illa arbore prædicatus est. Et ideo fracti sunt inde, qui in eum uenientem nō crediderunt: & tu insertus es ibi, quia in eum credidisti. Noli ergo altum sapere .i. noli extolli, sed time ne gratiam quam accepisti, perdas. Time non seruili timore, quem charitas expellit: sed timore casto, qui permanet in seculum seculi. Illo enim timetur, ne incidatur in tormentum supplicij: isto autem, ne dimittatur gratia beneficij. Illo mēs pœna terretur, non iustitia delectatur: isto anima timet ne amittat gratiam, per quam in ea factum est ut eam non peccare delectet, timens ne deus eam deserat, etiam si nullus dolorum cruciatibus puniat. Hic timor castus est, nec eum eijcit charitas, sed asciscit. Itaque noli altum sapere, sed timore isto time: quia qui altum sapit, & ideo non timet, utiq; perniciose nō timet. Timor uirtutum custos est: securitas ad lapsum facilis. Time ascendere, time eradicari. Nam si deus naturalibus ramis non pepercit .i. illis qui secundum patrum suorum

1. Iohā. 4
Psalm. 18.

instituta fuerunt in hac fidei radice, & de hac patriarcharū stirpe naturaliter originem ducebant, timendum est ne forte contingat ut nec tibi parcat. Putas enim quod tibi aduētitio parcat, si eum offenderis, q nec naturalibus pepercit? si eos ob culpam incredulitatis percussit & fregit, caue ne & te percutiat & conterat.

C

Vide ergo bonitatem & seueritatem dei. In eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te autem bonitatem dei, si permanseris in bonitate. Alioqui & tu excidêris. Sed & illi si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens est enim deus iterum inserere illos.

¶ Quandoquidem iusto dei iudicio fracti sunt rami, tu uero sola dei gratia ipsorum loco insertus es, ergo uide .i. considera & attende ex una parte bonitatem diuinæ pietatis, qua donantur peccata conuersis, & ex alia seueritatem dei .i. districtam iustitiam, qua frangitur infidelis superbia naturalium ramorum. Salubriter enim non solum bonitas, sed etiam seueritas dei uidetur, quoniam & amatur utilit deus, & timetur. Et Apostolus gentilem populum, ut in fide stabilis firmusq; permaneat, præcepto monet & exemplo terret. Vide, inquit, piam bonitatem & rectam seueritatē dei, dum alios misericorditer eligit, alios iuste repellit, & per utrunq; disce humiliari. In eos quidem ramos qui fracti ceciderunt, uide seueritatem iustæ percussionis, sed in te qui loco illorum misericorditer insertus es, agnosce bonitatem gratiæ dei, si tamē permanseris in bonitate, ut bonis operibus humiliter insistas usq; in finem. Alioqui .i. nisi permāseris & perseueraueris in bona & religiosa conuersatione, & tu excidêris ab arbore gentis sanctorum, in qua es insertus. Notandum quod hi qui ex ꝓpria oliua deciderunt, fracti dicūtur: hi uero qui ex oleastro inseruntur, si iterum peccauerint, non frangendi, quod utiq; esset leuius, sed excidendi asseruntur. In quo acrior profecto dei seueritas demonstratur, si cum esset oleaster, ex peccatorum sylua collectus est, & ad radicem fidei atq; sanctitatis adductus, postea amaros malitiæ succos proferat. Si, inquit, bonus eē desieris, tu quoq; excideris à bona radice. Nec solum tu, si ad malitiam redieris, excidium patieris, sed etiam illi inserentur, sicut tu iā insertus es, si non permanserint in incredulitate. Quod bene potest fieri. Potēs est enim deus iterum per fidem reuocare illos ad radicē suam & inserere.

D

Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis hi secundum naturam inserentur suæ oliuæ?

¶ Vere potest deus iterū illos inserere, qui potuit te. Nam si tu excisus es ferro uerbi dei ex naturali oleastro .i. ex agresti gentilitate in qua natus eras, & contra naturam insertus es in bonam oliuam .i. in fructiferam plebē dei, quanto magis hi secundum naturam .i. sub lege nati, & per legem docti cultum dei, inse-

A rentur suæ oliuæ.i.unientur suæ plebi. Contra naturam insertus es in oliuam, quia oliua solet in oleastrum inseri, non oleaster in oliuam. Nam quisquis hoc fecerit, nõ inueniet fructum nisi oleastri. Quod enim inseritur, hoc crescit & eius rei fructus. Sed deus omnipotentia sua fecit, ut oleaster in radice oliuæ insereretur, & non syluestres baccas, sed oliuæ fructum daret. Id enim contra naturam dixit, quod est contra consuetudinem naturæ, quam notitia humana comprehẽdit, ut oleaster insertus in olea, non oleastri baccas, sed oliuæ pinguedinem ferat. Deus autẽ creator & conditor omnium naturarum, nihil contra naturã facit. Id enim non incongrue dicimus deum contra naturam facere, quod facit contra id quod nouimus in natura. Hinc enim etiam appellamus cognitũ nobis cursum naturæ. Contra quẽ deus cũ aliquid facit, magnalia uel mirabilia nominatur. Contra illã uero summã naturæ legẽ à notitia remotã, siue impiorꝝ, siue infirmorꝝ, tã deus nullo mõ facit, quàm contra seipsum non facit. Populus itaq; gẽtilis excisus est de oleastro.i.de ritibus sterilium gentiũ, & insertus est in bonã oliuã.i.unitus per fidẽ patriarchis, ut fructũ oliuæ faciat contra naturã.i.contra institutiones patrũ suorꝝ, quã idololatria & huiusmodi opera gentibus ex usu sunt natura. Nomen aũt oliuæ ex libro Ieremiæ sumptum est, ubi Israeliticæ plebi dictum est: *Oliuam huberem, pulchram, fructiferã, speciosam, uocauit dominus nomen tuum.* Iere. 11.

B **Nolo enim uos ignorare fratres mysteriũ hoc, ut non sitis uobisipsis sapiẽtes, quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. Et hoc illis à me testamentum, cum abstulero peccata eorum.** Isaie. 59

¶ Dixi quia fracti rami inserẽtur suæ oliuæ. Et uerum est, quia interim quidam, & in fine plenitudo eorum inseretur. Quod uolo uos scire, ut in spe salutis eorum gaudeatis. Nam *nolo uos o fratres ignorare hoc mysterium*.i.secretum diuini iudicij sacramentum, *ut non sitis uobisipsis sapientes*.i. ne putetis uos uestro iudicio & ingenio id posse discutere, uel ne superbiatis de uestra electione & illorꝝ abiectione. Qui enim secundum deum sapit, in beneficijs dei non insultat abiectis, sed cum timore gratias agit misericordiæ largientis. Non uobis, sed deo sitis sapientes, ut nõ uobis, sed deo militet uestra sapientia. Hoc mysterium diuini consilij nolo ut ignoretis, *quia cæcitas contigit in Israel* non ex toto, sed *ex parte*, id est, Israelitæ cæcati sunt, non omnes, sed quidam: hoc est, legis defensores, legis tractatores, legis doctores, legis intellectores autorem legis ignorauerunt & crucifixerunt. Ipsa est cæcitas quæ ex parte contigit in Israel, ut crucifigeretur Christus. Ignorauerunt enim Iudæi, & crucifixerunt. Ita contigit in eis cæcitas, mansura in ipsis *donec plenitudo gentium intraret* ad fidem, *& sic*, id est, postquam plenaria gẽtium multitudo conuersa esset, *omnis Israel* æmulando gentes *saluus fieret*, credens in Christũ prædicante Elia. C Terminus enim cæcitatis Israel erit, ubi plenaria multitudo ex omnibus gentibus ingressa fuerit: quia tunc Iudæi qui inuenti fuerint, credent, & lumẽ oculorum mẽtis recipient ad prædicatiõem Eliæ & Enoch. Saluus fiet Israel accepta Christi gratia, *sicut scriptum est* in Isaia: *Veniet ex Sion*.i.nascetur Christus ex populo Iudæorum, speculante à longe futurã salutẽ & humani gñis redẽptionem. Sion nanq; speculatio dicit. Veniet inquã ille, *qui* cum quadã ui *eripiat impietatem à Iacob*.i. infidelitatem ab eis, de quorum stirpe nascet. Quod fit interim, quia uix aliquis conuertitur ex illis: *&* in fine *auertat*, quia tunc facile. Cultus Iudæorꝝ à passione domini est impietas. Et hanc impietatem ab illis, qui de Iacob crediderũt, eripuit Christus quadã difficultate, uidelicet multis prædicationibus & signis, & multis nouę gratiæ præconibus. Hoc Christus in eis, qui tempore suo uel apostolorum ac deinceps crediderunt, fecit: & adhuc quotidie in his, qui ex eodem populo fidem suscipiunt & cum magno labore conuertunt, facit. Et plenius auertet ab eis impietatẽ, qui per Eliam & Enoch auertentur ab infidelitate & idololatria, ne Antichristum ut deũ recipiant, sicut gẽtes. *Et hoc testamentum*.i.firma & stabilis promissio, ait dñs, complebit *illis à me*, scilicet ut impietas ab eis auertat per Christum, *cum abstulero peccata eorum* in baptismo. Hoc est, tunc per Christi mei gratiam auertet ab eis iniquitas, cũ per eiusdẽ Christi sanguinẽ deleuero pctã eorꝝ. Hæc sentẽtia sic legitur in Isaia: Et ueneri t Sion redẽptor, & eis qui redeũt ab iniquitate in Iacob, dicit dñs, hoc est fœdus meũ cũ eis, dicit dñs. Nã qđ in trãslatione nostra dicit, Veneri t Sion redẽptor, Apostolus ait, Veniet ex Sion qui eripiat. Et qđ additur, Et eis qui redeũt ab iniquitate Iacob, ipse posuit, Et auertat impietatem à Iacob. Et qđ sequitur, Hoc ẽ fœdus meũ cũ eis, ipse interpretatus ẽ, Hoc illis à me testamentũ. & autoritate apostolica addidit, cũ abstulero pctã eorꝝ. Isaie. 59. D

Secundum euangelium quidem inimici propter uos, secundum electionem autem charissimi propter patres. Sine pœnitentia enim sunt dona & uocatio dei.

¶ In fine conuertẽtur, sed modo sunt inimici. Superius enĩ cũ diceretur, quia cæcitas ex parte cõtigit in Israel, patuit quia pars illius populi excæcata ẽ, & pars fidei lumine illustrata. Qđ ideo accidit, quia alij ex ipsis facti sunt inimici Christo, & alij charissimi. *Secundum euangelium quidem sunt inimici*, id est, secundũ qđ euangelij noua prædicatio euacuare uidetur circuncisionẽ & sabbatũ & carnales legis ceremonias. Et sunt inimici *propter uos*, qui ad fidẽ suscepti estis: quia inde grauit sunt irati, qđ uos ad dei cultũ estis adducti. Vel pp̃ uos, id ẽ, ut uobis locus intrandi fieret, pmissi sunt ad inimicitias erumpere. Secũdum euangelium quidem inimici sunt propter uos, quia eorum inimi-

A citia qua occiderunt Christum, euangelium (sicut uidemus) sine dubitatione profecit. Et hoc ex dei dispensatione uenit, qui bene uti nouit etiam malis, non ut ei prosint uasa iræ, sed ut ipso illis bene utente prosit uasis misericordiæ. Est ergo in malorum potestate peccare. Vt autem peccando hoc uel hoc ex eorum malitia sequatur bonum, non est in eorum potestate, sed diuidentis tenebras & ordinantis eas, ut hinc etiam quod faciunt contra uoluntatē dei, non impleatur nisi uoluntate dei. Tanta quippe ab inimicis Iudæis aduersus Iesum manus dei & consilium prædestinauit fieri, quanta necessaria fuerant euangelio propt̄ uos. Ita secundum euangelium sunt inimici propt̄ uos, sed *secundum electionem* alij ex ipsis sunt *charissimi*, non propt̄ merita sua, qa gratis sunt electi, sed *propter patres* quibus ista sunt promissa. Secundum electionē, quę facta est de ipsis secundum gratiam, non secundum debitum. i. secundum hoc qđ deus elegit illos ab ęterno, sunt charissimi propt̄ patres. i. propt̄ complendas promissiones patrū, scilicet ut deus compleret in filijs, qđ patribus eorum promiserat. Iure dico, secundum electionem, non secundū opus eorum, quia dona dei spiritalia, quæ suis fidelibus tribuit, & uocatio qua uocat eos ad fidem, sunt sine pœnitentia eorum, quoniā misericordia dei præuenit omnem bonam uoluntatem eorum uel actionē. *Nec requirit diuina gra-*

B tia in baptismo gemitum uel planctum uel aliq̄d opus eorum, nisi solā fidem, sed om̄ia gratis condonat. Hoc ideo dicit, ne putēt illos non posse accipere misericordiam, quia eos dolere non uidēt. Vel ita potius: Secūdum electionē sunt electi propter patres, quoniam dona uirtutum quæ deus præbet electis, & uocatio qua uocauit eos ab ęterno, *sunt sine pœnitētia eius*. i. sine mutatione stabilit̄ fixa sunt, sine mutatione consilij eius permanēt. Nam quia omnes pœnitētes mutare solēt illud, unde pœnitētiam agunt, pœnitentia pro mutatione, ut causa pro effectu poni cōsueuit. Vnde scriptura testatur dominum pœnituisse qđ constituisset Saul regē, & dixisse de his, quos in diluuio erat deleturus, Pœnitet me fecisse eos. *Sine pœnitentia* ergo *sunt dona*. i. p̄missa dei gratuito facta, & *uocatio* ab æterno: quia nō mutabit deus uocationis uel largitionis suæ sententiam, sed quos ante mundi constitutionem in prædestinatione sua elegit, hos fructum boni operis afferre faciet in tēpore suo, & fructus eorum manebit: nec eum nisi manentem uitæ huius inueniet finis, quia perseuerantiam habebunt in benefactis. Non enim uocatione illa uocati sunt, de qua dictum est, Multi uocati, pauci electi: sed illa, qua soli uocātur electi, qui intus audiunt à patre & discunt, & ueniunt ad filium. Istorum nemo perit, quia om̄e qđ dedit ei pater, non perdit ex eo quicquam. Quisquis ergo inde est, omnino nō perit, nec erat inde qui perit. Propter quod dictum est: Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent utiq; nobiscum.

1.Reg.15. Gene.6 Ephe.1 Psalm.1 Matt.20 Iohā.18 1.Iohan.2

Sicut enim aliquando & uos non credidistis deo, nunc autem misericordiam consequuti estis propter illorum incredulitatem, ita & isti nunc non crediderunt in uestram misericordiam, ut & ipsi misericordiam consequantur. Conclusit enim deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur. C

¶ Vere cum plenitudo gentium ingressa fuerit, tunc omnis Israel saluus erit, quamuis mō sint inimici. Nam *sicut*. i. qua ratione *uos* scilicet ne causam superbiæ haberetis, *aliquando*. i. longo tempore plus quàm isti, *non credidistis deo*, qđ ad hoc ualuit, ut mō humiles credatis, sed *nunc*. i. nup siue tempore gratiæ *consequuti estis misericordiam propter incredulitatem eorum*, quæ aliqua causa est uestræ misericordiæ, *ita*. i. eadem ratione *& isti*, ne postea cum fuerint conuersi, habeant materiam in lege gloriandi, *nunc* in tempore gratiæ *non crediderunt* uenientes *in uestram misericordiam, ut & ipsi* in fine humiliati *misericordiam consequantur*. Hoc est, sicut uos gentes quondam non credidistis deo, nec tamen idcirco penitus reliquit uos deus, pręsertim cum in uocatione temporis Israel nunquam exclusi sitis, sed semper uobis in proselytis ianua patuerit reuertendi, & aliqn̄ plenam misericordiam ad ultimum consequuti estis, occasio tamen conferendæ in uos misericordiæ & populi incredulitas extitit, ita etiam hi qui nunc de populo Israel non crediderūt, & p incredulitate sua derelicti sunt, ut ad nos dei misericordia flecteretur, nō usq;quaq; derelinquētur in incredulitate sua: sed postquam plenitudinis gētium fuerit impleta dispēsatio, etiam ipsi misericordiam consequentur: & quotidie patet eis ostium misericordiæ, si conuerti uoluerint. Cum enim misericors deus gētes traxit, iratus Iudæam repulit. Actumq; est ut sicut dudum ad p̄cipiēdam fidē gētilitas fuerat obdurata, ita postmodum ad fidem gentilitate suscepta, Iudæa perfidiæ torpore duresceret. Hæc itaq; sententia Apostoli primum quidem de uocatione Iudæorum & repulsione gentium subtiliter est prolata. Ideo ita de utrisq; actum est, quia *deus conclusit*. i. concludi permisit *omnia*. i. Iudæos & gentes *in incredulitate*, ut incredulitas concluderet eos ac detineret, q̄niam aliter ex superbia ruerent, *ut omnium*. i. Iudæorum & gentium *misereatur*, non qđ nullum damnaturus sit, qđ quidem falso opinati sunt. Omnium itaq; miseretur uasorum misericordiæ. Quid est omnium? Et eorum scilicet quos ex gentibus, & eorū quos ex Iudæis prędestinauit, uocauit, iustificauit, glorificauit. Deficiēte em̄ ab utrisq; fide, nisi iudicium suum potestas diuina differret, uniuersitas hominum sententiam damnationis exciperet. Sed in misericordiam ira translata est tunc præcipue, qn̄ nemo poterat de suis meritis gloriari. Considerans igitur Apostolus tantas diuitias bonitatis dei, & tam magnum opus sapiētiæ eius erga rationales creaturas, qui tantum diues est in

D

A misericordia, & cuius tanta est bonitas & patientię longanimitas, dum immensitatem earum cordis oculis intuetur, repente stupore simul & pauore percussus exclamat, subiungens:

O altitudo diuitiarum sapientiæ & sciētiæ dei. Quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles uiæ eius? Quis enim cognouit sensum domini? aut quis consiliarius eius fuit? aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniā ex ipso & per ipsum & in ipso sunt omnia. Ipsi gloria in secula seculorum, amen.

Sapien.9. Isaie.40 1.Cor.2

¶ Nam qa superius multa posuerat, unde quæstiones istæ possent fieri, quare Iacob elegit, Esau uero reprobauit, & cur alios indurat alijsq; misereretur, & quare prius Iudæos quàm gentes elegit, & post saluatoris aduentum quare Iudæos populum suum reprobauit & gentes assumpsit, rursumq; circa finem seculi cur omnē Israel saluabit, & multitudinē gētium perire sustinebit, ne quis inde quæreret solutionem, unde nunquam perueniretur ad finem, prorumpit in admirationem, in q̄ illa nō esse humanis sensibus intelligibilia ostendit. Ne quis em̄ quæreret, quare sic saluatur, cum multi alij modi saluationum sint, hoc nō posse sciri per admirationem innuit Apostolus: *O, inquit, altitudo &c. ac si dicat: Hic stādum est, hic humana ratio deficit: nec secreta diuinæ sapiētiæ penetrat, ut intelligere possit cur ita diuinitus agatur de singulis, ut isti eligantur & illi reprobentur, &* B *nunc Iudęi, nunc gentiles ad fidem ingrediantur.* Nam o quanta est altitudo diuitiarum sapientiæ & sciētiæ dei, qui secreto consilio suo sic disponit omīa, ut seruata unicuiq; arbitrij libertate, & mala aliorum uertat alijs in bonum, & p incredulitatē aliorum operetur aliorum salutē. Tāta est hæc altitudo, ut exuperet omnē sensum, quia educit sup omnia in obscuritatē omnē intellectū & oēm rationē. Et hæc altitudo est diuitiarum sapientiæ & sciētiæ dei: magnas em̄ habet diuitias sapiētia & scientia eius, quæ nouit omnia & sapient̄ disponit omīa. Sapiētia de diuinis et spūalibus dicitur, sciētia de humanis atq; corporalibus. Est em̄ sapientia in deo et de ipso et de angelis, atq; de oībus supcælestibus creaturis, qm̄ has præt̄ ipm̄ deum nemo perfecte cognoscit. Neq; em̄ uel ipsi angeli seipsos perfecte cognoscūt, inquantum deus illos perfecte intelligit usq; ad plenum. Scientia quoq; de omnibus humanis et mundanis rebus est in eo perfecta. Per hanc sapientiam et scientiam gubernat et disponit ipse sapiēter omīa cælestia et terrena, licet nos absconditas causas operum eius ignoremus. Iuxta beatum Gregorium, publica sapientiæ supernæ sunt opera, cum omnipotēs deus regit quos creat, perficit bona quæ inchoat, et aspirādo adiuuat q̄s uisitationis suæ lumine illustrat. Cunctis etenim liquet, quia ipse pficit quod ipse ex munere suæ benignitatis inchoauit. Secreta uero sapiētiæ supernæ sunt opa, cum deus q̄s creauit, deserit: cū bona quæ præueniēdo cœpat, nequaq̄ prosequēdo consummat: cū claritate nos C suæ illustrationis illuminat, & tn̄ permissis carnis tētationibus, tenebris cæcitatis pulsat: cum dona quæ contulit, minime custodit: cum & mētis nostræ ad se desideria excitat, & tamē occulto iudicio difficultatem nostræ imbecillitatis angustat. Quæ nimirum secreta eius sapientiæ pauci ualēt inquirere, sed nullus inuenire. Quia quod sup nos de nobis ab immortali sapiētia non iniuste disponitur, iustum profecto est ut à nobis adhuc mortalibus ignoretur. Sed hæc ipsa sapientiæ illius secreta conspicere utcunq;, iam incomprehensibilitatis eius est potētiā uidere: quia dū in ipsa consiliorum eius inquisitione deficimus, deficiēdo ueriu discimus quē timeamus. Ad hæc igit̄ sapientiæ illius secreta se extēdens Aplus, ait: *O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ dei.* Mira est enim celsitudo tantarum diuitiarum diuinæ sapiētiæ & scientię, quam nihil latere pōt uel effugere: sed ipā uno intuitu conspicit omnia, & uirtute suæ omnipotētiæ continet uniuersa. *O quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius* .i. dispositiones de omnibus rebus, *& inuestigabiles uiæ eius*, per quas ambulat in cunctis operibus suis. qm̄ iudicia eius, quibus unamquamq; animā atq; omnē naturam rationalē dispēsat, penetrare nemo sufficit: nec uias eius quibus p uidēter incedit, inuestigare quispiam ualet .i. nec *homo, nec angelus.* Valde ergo paruum sensum habemus ad discutiēdam iustitiam iudicior̄ eius, D ad discutiēdam gratiam gratuitā nullis præcedētibus meritis, nō inquā quæ nō tā mouet, cū præstatur indignis, q̄ cū æque indignis alijs denegat̄. Viæ aūt eius inuestigabiles illæ sunt, de quibus in Psalmo canit̄: Vniuersæ uiæ dn̄i misericordia & ueritas. Misericordia igitur & ueritas eius inuestigabiles sunt: quia cuius uult miseretur, nō iustitię, sed misericordiæ gratia: & quē uult obdurat, nō iniqtate, sed ueritate uindictæ. Per has enim uias uenit ad oēs: & inuestigari non pōt, cur ad hunc ueniat p uiam misericordiæ, ad illū uero p uiā ueritatis uel iustitiæ. Nulla enim creatura pscrutari ualet, cur ipse misereat̄ huic potius q̄ illi. Vere sapientia & sciētia eius est mirabilis, & iudicia eius incomprehensibilia. Nam *quis cognouit sensum domini* in sapientia & scientia? Id est, q̄s perfecte nouit secreta sensus illius? q̄s arcanorum mentis eius fuit conscius? Nullus. *aut quis consiliarius eius fuit* in dispositione rerum, cuius consilio aliqd ageret, uel q̄ eius consilium sciret? Nullus. Hic uersus ex libro Isaię sumptus est, cuius autoritate pbat Apostolus nō debere talia inuestigari ab hoībus, quæ etiam propheta se ignorare demonstrat. Si q̄s nouit consiliū alterius, & p hoc nouit qd̄ ipse cōsultus .i. interrogatus sibi dedit, uel qa quod ille inuenit, sibi reuelauit. Quare nulli dat̄ scire occultum dei cōsiliū, cū ipse nec aliquē cōsuluerit, nec inuētū alicui reuelauerit. Nā sicut sensus eius nō pōt cognosci, ita cōsiliū eius nō pōt sciri. *Quis fuit cōsiliarius eius? aut quis prior dedit illi* quicquam, *&* per hoc *retribuetur ei* ab ipso? Nullus, quia ipse pręuenit omnes. Hoc probat inuestigabiles esse uias

Sapien.8. Psal.24

A eius, quia cum sit initium omnium bonorum, inuestigari non potest cur ipe alijs gratiam suã gratuito munere tribuat, & alijs nõ tribuat, sicut cernimus factum in Iacob & Esau. Quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Id est, quis prior fecit aliqd boni sine deo, cuius bonitatis est etiam qđ sumus & uiuimus? Nullus enim deum meritis antecessit, ut tenere eum quasi debitorem possit: sed ipe potius omnes (ut dictum est) sua gratia præuenit, ut subsequi possint eorum bona opera. *Quoniam ex ipso & per ipsum & in ipso sunt omnia.* Et ipm igitur initium fidei nostræ ex ipo est. neq; enim hoc excepto ex ipo sunt cætera. Ex ipo sunt omnia. i. bona uoluntas & bona actio & omnes naturæ. Neq; enim ex ipo sunt pctã, quæ naturaliẽ subsistentia non sunt, sed bene conditam substantiam uitiant. Ex ipo autem, nõ hoc significat quod, de ipo. Quod enim de ipso est, potest dici ex ipo: non autem omne quod ex ipso, recte dicitur de ipo. Ex ipo enim cælum & terra, quia ipe fecit ea: non autem de ipo, quia non de substantia sua. Sicut aliquis homo si generet filium & faciat domum, ex ipo filius & ex ipo domus: sed filius de ipo, de terra domus & ligno. Sed hoc ideo, quia homo est, qui non potest aliquid etiam de nihilo facere. Deus autem ex quo omnia, & per quem omnia, & in quo omnia, nõ opus habet aliqua materia, quã ipe non fecerat, adiuuari potẽtiam suam, & ideo cuncta fecit de nihilo. Ex ipo, potest intelligi ex patre omnia: & per ipsum, per filium omnia: & in ipo, in spũ sancto omnia. Per has præpositio-B nes, Ex, Per, In, ostẽditur diuersitas personarum. Per idem pronomẽ quod est, ipse, designaẽ identitas substantiæ, dũ dicitur, ex ipso & per ipsum & in ipso. Nec solum eadem substantia patris & filij & spũs sancti, sed & æqualitas p hoc demonstratur, & tota trinitas omnia creasse & continere declaratur. Et ideo *ipsi gloria in secula seculorum, amen.* Dicendo ter, ipsum, distinxit (ut diximus) personas: & subiungendo, ipsi gloria, non diuisit substantiam. Possumus & absq; personarum distinctione hæc de eodem, qui est trinitas, intelligere. Sic em̃ exponit Ambrosius: Quid est ex ipso? Quod ipsius uolũtate natura omnium sit, & ipse sit autor omnium quæ esse cœperunt. Per ipsum, quid est? Quia per ipsum institutio & perseuerãtia omnibus impertita uidetur. In ipso, quid est? Quia omnia admirabili quodam desiderio & inenarrabili amore autorem uitæ & ministratorem gratiæ suæ ac muneris intuentur, secũdum quod scriptum est: Oculi omnium in te sperãt, & aperies manum tuam, & implebis omnem animam bona uoluntate. Et quoniam ita sunt ex ipso, & per ipsum & in ipso omnia, idcirco ipsi gloria in secula. Illi autem nolunt ut sit ipsi gloria in iustificandis impijs gratuita gratia, qui eius ignorantes iustitiam, uolunt suam constituere, ut sui meriti præcedat aliquid, quasi priores uolentes dare ut retribuatur eis ab illo, & sua putantes præire merita ad illum ex quo omnia.

ex. per. & in. prepositiones quid significent

Psa. 144

CAPVT XII. C

OBsecro itaque uos fratres per misericordiam dei, ut exhibeatis corpora uestra hostiam uiuẽtem, sanctam, deo placentem, rationabile obsequium uestrum.

Philip. 4

¶Ab hoc loco incipit moralis admonitio post tractatum legis & fidei, ac naturam Iudaici populi & gentilis. Cum enim per omnem textum huius epistolę in superioribus docuisset Apostolus, quomodo à Iudæis ad gentes, à circuncisione ad fidem, à litera ad spiritũ, ab umbra ad ueritatem, ab obseruantia carnali ad spiritalẽ religionis summa trãslata sit, & hæc ita futura propheticis ostendisset uocibus designata, iam nunc spiritales obseruantiæ huius, ad quam cultus dei ritum docuit esse translatum, aggreditur mores & statuta sancire, & ad bonam uitam utrunq; simul populum monere. Hucusq; enim ostensum est, ne alter aduersus alterum superbiret: nunc ut alter de alterius utilitate laboret, quasi dicat: Hactenus uitia extirpaui, nunc itaq; uirtutes plantare disposui. Et ideo obsecro uos o fratres &c. Vel ita continuatur ad proximum: Quandoquidem ex deo sunt omnia, & ex gratia eius habemus quicquid boni habemus, *itaq; obsecro uos fratres*, id est, quod rogo, fraternitas exigit. Non per potentiam impero, nihil enim proficit legis imperium: sed quasi qui officium susceperim reconciliãdi uos deo, obsecro *per misericordiam dei*. i. per misericordiam uobis à deo factam. Quia enim omnes sub pecca D to conclusi sunt, non iam meritis hominũ, sed misericordia dei salus humana consistit. Ad quam misericordiam pertinet & sacrificium, quo se quisq; deo mactat extinguẽdo uitia: qa & in seipm facit mĩam sicut scriptũ est: Miserere animę tuæ placẽs deo. Et ideo p misericordiã rogat Apl̃us exhiberi corpora hostiam. Obsecro, inquit, *ut exhibeatis*, id est, offeratis *corpora uestra hostiam uiuentem*. Hostia quippe & immolatur & uiua est, quando & ab hac uita homo non deficit, & tamen se à carnalibus desiderijs occidit. Hostia enim occiditur ut offeratur. Sed hostia uiuens est, corpus pro domino afflictum. Quod & hostia dicitur, & uiuens, qa uiuit in uirtutibus, & est à uitijs occisum. Hostia uidelicet, quia iam huic mundo est à prauis actibus mortuum: uiuens autem, quia cũcta quæ præualet, bona operatur. In lege corpora brutorum animalium hostia mortua, sed in euangelio corpora hominum offeruntur hostia uiua. Tunc hostia occidebatur, ut homines causa pcti subiecti, mortui ostenderentur: nunc quia à pctõ sunt liberi, uiua offertur in signum uitæ æternæ. Qui enim membra sua mortificant ab incentiuo libidinis, & actus corporis sui deo placitos habent, hostiam uiuentem offerunt, & legem sacrificiorum, quæ in Leuitico lata est, spiritaliter complent. Sic exhibete corpora uestra, hostiam uiuẽtem, *sanctam*, i. à peccati contagio mundam, & *deo placentem*, i. uirtutum meritis acceptabilẽ. Et obse-

Ecci. 30

hostia uiuentis que

A quiũm ueſtrum in dei cultum exhibete *rationabile*, ut *rationabiliter* omnia faciatis, nec ſit quicquam in actionibus obſequij qđ deo impẽdatis, unde rationem reddere non poſſitis. Vel rationabiliter, id eſt, cum diſcretiõe facite omnia, ne quid nimis aut imprudenter agatis, ſed cuncta moderate & ſapienter.

Ephe. 5. 1. Theſ. 4.

Et nolite conformari huic ſeculo, ſed reformamini in nouitate ſenſus ueſtri, ut probetis quæ ſit uoluntas dei bona & bene placens, & perfecta.

¶ Ita uoſipſos *ſacrificium* facite. Et nolite conformari huic ſeculo, id eſt, nolite formam huius ſeculi uobis imprimere, ut ſimiles efficiamini huic ſeculo nequam, *ſed reformamini*, id eſt, rurſum formamini ad imaginem dei, quæ in uobis per peccatum deformata eſt, ut incipiat illa imago ab illo reformari, à quo formata eſt. Non enim reformare ſe ipſam poteſt, ſicut potuit deformare. Ab ea deformitate, qua per cupiditates ſeculares conformamini huic ſeculo, reformamini nunc in nouitate ſenſus ueſtri, ut ſenſus mẽtis ueſtræ ſemper igne charitatis ut aurum innouetur. ¶ Sicut generalis ꝓhibitio eſt in lege, Non concupiſces: & generalis iuſſio eſt, Diliges: ita nunc apud Apoſtolum prohibitio eſt, Nolite conformari huic ſeculo: iuſſio autem, ſed reformamini in nouitate *ſenſus ueſtri*. Illud pertinet ad non *concupiſcere, hoc ad diligere: illud ad continentiam, hoc ad iuſtitiam*: illud ad *declinandum à malo*, hoc ad *faciendum* bonũ.

Exod. 20

B ¶ Non cõcupiſcendo enim, uetuſtate expoliamur: & diligendo, nouitate induimur. Reformatur autem ſenſus ueſter per exercitia ſapientiæ & emundationẽ uerbi dei, ac legis eius intelligentiam ſpiritalem. Et quãto quis quotidie ex ſcripturarum proficit lectione, tanto altius intellectus eius aſcẽdit, tantoq; ſemper & quotidie magis nouus efficitur & ſecundum hanc pulchritudinem reformatur ad imaginem dei. ¶ Iuſtitia em̃ cum in nobis eſt, uel quælibet uirtus qua recte ſapienterq; uiuitur, interioris hominis pulchritudo eſt. Et anima quæ *ſe refert ad deum, ut igne amoris eius accenſa, formam concupiſcentiæ ſecularis amittat, ei tanquã incommutabili formæ ſubdita reformatur, hinc ei* placens, quod ex eius pulchritudine acceperit. Roformamini, inquit, *in nouitate ſenſus ueſtri, ut probetis quæ ſit uoluntas dei*. Niſi enim à domino renouatus ſit ſenſus noſter & dei ſapientia illuminatus, ꝓbare non poteſt quę ſit uoluntas dei. ¶ In multis em̃ putatur eſſe uoluntas dei, & nõ eſt: ubi errant & *falluntur*, qui ſenſum non habent diuinitus reformatum. Probetis quæ ſit uoluntas dei *bona* in his qui bona inchoant, *& bene placens* in his qui perſeuerant, *& perfecta* in his qui conſummant. Vel bona, quãtum ad coniugatos: bene placens, quantũ ad continentes: perfecta, quantum ad uirgines.

Dico enim per gratiam quæ data eſt mihi, omnibus qui ſunt inter uos, non plus ſapere quàm oportet ſapere, ſed ſapere ad ſobrietatem, & unicuiq; ſicut deus diuiſit menſurã fidei. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra nõ eundem actum habent: ita multi unum corpus ſumus in Chriſto, ſinguli autem alter alterius membra.

C

¶ Voluntatem dei quæ in præceptis eius eſt, probetis, ut ſecundum eam recte uiuatis. nam dico uobis, id ẽ, præcipio ne inſcrutabilia eius arcana diſcutere præſumatis. *Dico enim per gratiam quæ data eſt mihi*, id eſt, per apoſtolatum gratis mihi datum, *omnibus qui ſunt inter uos, non plus ſapere*, id eſt, non plus inueſtigare de myſterijs *quàm oportet ſapere*. Datur intelligi, fuiſſe quoſdam inter eos, qui ſe intromittebant de illis quæſtionibus quas ſuperius denotauit, & conabantur rimari illa ſecreta dei. Quos nunc apoſtolica autoritate corrigit, dicens eis, non plus ſapere, id eſt, non plus inquirere de occultis dei, quàm oportet, id eſt, quàm ad fidem & religioſos mores pertinet: *ſed ſapere ad ſobrietatem*, ut mens eorum non inebrietur, ut ſenſum perdat nimietate ſapientiæ, dum in his quæ ſupra uires humanæ ratiõis ſunt, ſe immerſerit, ſed moderato intelligentiæ poculo ſobria ſit. Obediendũ ualde eſt huic pręcepto. Si enim pro uiribus ſuis alatur infans, fiet ut creſcendo plus capiat. Si au*tem uires capacitatis ſuæ excedat*, deficiet anteq̃ *creſcat*. *Et ideo non eſt ſupra modum* exquirenda ſapientia, ſed in huiuſmodi inquiſitionibus ſeruanda eſt temperantia. Vel quod ait, non plus ſapere quàm oportet ſapere, ſed ſapere ad ſobrietatem, hoc eſt quod ſupra dixerat, Noli altum ſapere, ſed time. ¶ Videt em̃ adhuc ſuperbientes ramos oleaſtri inſultare ramis, qui de bona oliua fracti ſunt: ſed ideo præcipit eis non plus ſapere quàm oportet, id eſt, non plus de ſe ſentire quàm expedit, non plus de ſe gloriari propter caſum aliorũ.

D

Roma. 11.

¶ Superbia enim ſemper ſibi uidetur eſſe ſapiens, & ideo plus quàm oportet ſapere, hoc eſt, ſuperbire. Dico, inquit, omnibus qui ſunt inter uos, nõ ſupra modum ſapere, ſed ad ſobrietatem, *& unicuique* dico ſapere *ſicut diuiſit deus* ſingulis *menſuram fidei*: quia deus unicuique menſuram dedit fidei, ut ab alio minus, ab alio amplius haberetur, & unicuique pro mõ ſuæ perfectionis propria menſura compleretur. Vel ſapiat unuſquiſque ſicut ei deus diuiſit menſurã fidei, id eſt, intelligat unuſquiſque quæ in eo ſit menſura gratiæ dei, quã cõſequi meruit per fidem. ¶ Interdum enim accipit quis à deo, ut ſapiat in officio uiſitandi infirmos, aut erga miſericordias pauperum, aut erga uiduarum aut pupillorum defenſionem, aut erga hoſpitalitatis ſolicitudinem. Hæc ergo ſingula diuiſit unicuique deus ſecũdum menſuram fidei. ¶ Sed niſi is, qui accepit gratiam ut de uno aliquo horũ ſaperet, intellexerit menſuram gratiæ ſibi datæ, ſed uoluerit præſumere de ſapientia dei, de uerbo doctrinæ, de profundioris ſcientiæ ratione, in qua gratiã non accepit, & non tam diſcere quàm docere quæ neſcit, iſte cũ minus ſapiat, plus uult ſapere quàm oportet. Non enim ſapit ad ſobrie-

A tatem, ut custodiat quomodo deus diuisit unicui ꝗ mensuram fidei. Verum ut euidentius adhuc de his Apostolus adsignet, introduxit exemplū & dicit: *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.* Ordinatissime enim tali exemplo componit om̄e corpus ecclesiæ. Sicut, inquit, mēbra corporis singula quæq; ꝓprios habent actus, & officijs suis unumquodq; membrum deseruit, nec tñ possibile est ut non consensu mutuo sibi inuicem cedant, sic in ecclesia quæ est corpus Christi, diuersos singuli habemus actus. Verbi gratia: Alius studet sapientiæ & uerbo doctrinæ, & est oculus in hoc corpore: alius est studiosus auditor uerbi dei, & est auris huius corporis: alius ad uisendos decumbentes & requirēdos tribulatos & eruēdos in necessitatibus positos est impiger, & est corporis ecclesiæ pes. Et ita inuenitur unusquisq; erga unum aliquod officiū specialius operam dare. Nec tamen unum debet sufficere, sed secundum formā propositi exempli. sicut uerbi gratia, oculus speciale officium habet ut uideat, unum tamen est ex om̄ibus & in omnibus membris, & cū singulis agit oīa, & cū ipso singula quæ q; agunt omnia: ita & qui per gratiam fidei unum aliquod donum speciale meruerit, *illud quidem principaliter administrat, in omnibus uero actibus alioꝝ habetur & particeps.* Et hoc est qđ dicit: Vere diuisa est unicuiq; mensura fidei, & diuer B sa sunt dona fidei, nam ita est etiā in cæteris donis gratiæ. Sicut enim in uno &c. Vel ideo mensuratē diuisit deus donū fidei, quia multi unum corpus sumus: & ideo om̄ia necessaria sunt dāda, sed non uni mēbro, ut nec ecclesia indigeat. & fit subseruiēdi materia, ut sit mutua dilectio, dū alter opus habet altero. Sicut enim corpus nostrum est unū, & in ipso multa habemus mēbra, ita unū est corpus Christi quod est ecclesia, & in ipso sunt multi fideles quasi uaria membra, q̄a multi unum corpus sumus in Christo. Nullus reijcitur maior uel minor. Et sicut in corpore humano nō omnia mēbra habent eūdem actum, sed diuersa diuersos, & nō omnia habēt omnes actus in se, sed ꝑ alia supplentur: eodem mō in ecclesia singuli quiq; nostrū sumus membra alter alterius, ut inuicem seruiamus. Sicut enim manus seruit oculo, oculus pedi, sic in ecclesia omnium seruitus debet esse commu nis. Nos multi per diuersa dona uel opera sumus unum corpus per unitatē charitatis & cōcordiæ in Christo, sed singuli sumus mēbra alt alterius. i. alijs seruientes & alijs indigentes, ut hoc mō charitatis inter nos uinculo cōiungeremur, quoniam singuli singulis indigemus, & quod huic in seipso deest, suppletur per alium.

Habentes autem donationes, secūdum gratiam quæ data est nobis, differentes.

¶ Singuli sumus membra, alter alterius, non uno quidem modo, sed habentes diuersas *donationes* spiritalium munerum *differentes* ab inuicem *secundum gratiam, quæ data est nobis* à deo: quia secundum quod uuicuiq; deus dedit gratis, habet iste hoc donum & ille aliud.

Siue prophetiam secūdum rationem fidei: siue ministerium, in ministrando: siue qui docet, in doctrina.

¶ Nunc differentiam donationum incipit exponere, ac uelut diuersoꝝ membroꝝ actus enumerare. Et quasi oculis uisum, ita menti quæ interior est oculus, prophetiæ adsignat mysterium. Et alij tāquam manui officium ascribit, & alij tanquam linguæ doctrinam tribuit. Simili modo & cætera diuidit. Singuli sumus inuicem membra, ad hoc habentes dona differentia, *siue habētes prophetiam*, id est, futurorum uel quorumlibet occultorum manifestationem, membra sumus alioꝝ, ut illis prophetemus, ut quemadmodum oculus alijs membris, & nos alijs fidelibus per prophetiam seruiamus præuidendo illis futura, quatenus ad euitanda imminentia mala reddamus illos cautiores. Nos dico, habentes hanc prophetandi gratiā *secundum rationem fidei*, ut nihil extra fidei regulam loquamur aut sapiamus. Vel secundum rationem fidei, q̄a prout credentiū siue auditoꝝ exigit capacitas seu salus, datur gratia prophetiæ. A ꝓphetia incipit enumerare spiritales donatiōes, q̄a credentes accepto spiritu sancto, mox ꝓphetabāt. *Siue habentes ministerium* ut diacones, ut ministremus sacris altaribus, *in ministrādo* sumus mēbra alioꝝ, ꝓ q̄ꝝ utilitate ministramus. *Vel ministeriū, ut terrena alimenta sanctis ministremus*, D in ministrādo sumus eoꝝ mēbra. *Siue ille qui docet* ignorantes, *in doctrina*, id est, in exhibitione doctrinæ fit membrum eorum.

Qui exhortatur, in exhortando: qui tribuit, in simplicitate: qui præest, in solicitudine: qui miseretur, in hilaritate. Dilectio sine simulatione. *Amos.5. 1.Petri.2.*

¶ *Qui exhortatur* alios ut faciant bonum quod ipsi non faciunt, sed sciunt & negligunt, *in exhortādo* fit membrū eoꝝ. *Qui tribuit* de suo alijs, *in simplicitate* fit membrum eoꝝ, id est, si nihil repetat ab illis quibus dedit, sed tantū à deo qui remunerator est omnium bonorum. Vel qui tribuit indigentibus, in simplicitate cordis hoc faciat, hoc est, ne uideatur manibus bene facere indigentibus, & corde laudem quærat ab hominibus. Simplicitas excludit hypocrisim. Qui eleemosynam tribuit, faciat hoc in simplicitate supnæ intentionis, non in duplicitate præsentis & futuræ gloriæ. *Qui præest* fratribus uel ecclesiæ, *in solicitudine* præsit, ut solicitus uigilet super custodiam gregis sibi commissi: non in solicitudine humanarum causarum, aut secularium rerum, hæc enim solicitudo abijcienda est ab his qui ecclesiæ præsunt, sed in huiusmodi solicitudine, qualem habebat Apostolus, gerens solicitudinem omnium ecclesiarum. Qui ergo præest ecclesiæ, talē habere solicitudinē debet, & illam aliam secularē habere om̄ino non debet. *Qui miseretur, in hilaritate* hoc faciat: hoc est, qui misero pie compatitur,

A impendens illi beneficium misericordiæ, in hilaritate mentis hoc agat, quia hilarem datorem diligit deus. Qui enim res suas prærogat, si infidelis sit & recepturum se desperet, contristatur tanquã q eas perdidit. Qui uero cũ fide & spe hoc agit, in hilaritate & lætitia hoc agit, certus quod pro paruis magna recipiet, & insuper æternam consequetur uitam. Opera enim misericordiæ non ob aliud fiunt, nisi ut à miseria liberemur, iuxta illud Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Quod contra Iacobus ait: Iudiciũ sine misericordia illi qui non facit misericordiam. Nam quia in multis offendimus omnes, suggerit opus misericordiæ tanquam quotidiana medicina quotidianis, etsi leuioribus, tamen uulneribus. Misericordia uero multiplex est, scilicet peccanti ignoscere, oppresso subuenire, esurientem pascere, nudum uestire, & similia facere. Et ideo qui miseretur, in hilaritate hoc faciat, ut ex hilaritate uultus & animi gratum magis fiat beneficium eius tã deo, quàm hominibus. Iam dixerat, Qui tribuit, in simplicitate: & nunc dicit, Qui miseretur, in hilaritate. Et utriusq; sententiæ forsitan uidetur unũ opus esse, non tamen & operis ipsius affectus. Aliud est enim dare indigenti, aliud affectum misericordiæ cum indigente partiri. Et aliud est simplicitas, aliud hilaritas: quoniã simplicitas duplicem excludit intentionẽ, hilaritas ostendit fretum animum spe cælestium præmiorum. Dilectio quoque sine simulatione sit in uobis. Omnis dilectio quæ nõ est secũdum deum, simulata est & non uera: quia B creator animæ deus idcirco ei cum cæteris uirtutibus etiam affectum dilectionis inseruit, ut diligat deũ & ea quæ uult deus. Cum ergo hoc opus dilectionis deus in anima dederit, quicunq; aliud dilexerit quàm deum & quæ deo placent, charitas in eo ficta & simulata diceda est. Sed & si quis proximum suum diligat, & cum errantem uiderit, non commoneat nec corrigat, simulata charitas ista dicenda est. Et ideo nihil adulatorium, nihil fucatum habere charitas debet.

2.Corin.9 | Matth.5. | Iacob.2.

Odientes malum, adhærentes bono, charitatem fraternitatis inuicem diligentes, honore inuicem præuenientes, solicitudine non pigri, spiritu feruentes, domino seruientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes.

Hebræ.13.

¶ Sitis odientes omne malum, & adhærentes bono. Odit malum, qui non solum nõ uincitur uoluptate, sed etiam odit opera uoluptatis. Et adhæret bono, quem nulla tentatio nullaq; aduersitas separare ualet à bono. Et ita debetis ex ordine proficere, ut primũ oderitis & in uobis & in alijs omne malum: deinde firmiter adhæreatis bono, ne unquam diuellamini ab eo. Sitis diligentes inuicem charitatem fraternitatis, id est, amate inter uos fraternã charitatem, diligite & habere studete ipsam dilectionem, quæ uos mutuo fœderat ut fratres. Iste erga illum, & ille erga istum diligat hanc charitatem fraternitatis & seruare studeat. Et sitis alij alios inuicem præuenientes honore, ut unusquisq; festinet alium magis honorare, quàm honorari ab illo, & maiorem ei reuerentiam exhibere, sibiq; illum præferre, & ille similiter huic faciat. Sitis etiam solicitudine non pigri, id ẽ, & soliciti corde & impigri opere, ut & de uestra aliorumq; salute sitis soliciti, & quod ad salutem pertinet, agere non sitis pigri. Sitis etiam spiritu feruentes, ut etsi actu semper implere nõ potestis quod pie desideratis, spiritus tamen igne charitatis ferueat in uobis, ut nihil remissum, nihil tepidum sit in uobis. Sitis etiam domino seruientes, ut nulli uitiorum seruiatis, sed domino, cui seruus uitiorum seruire non potest. Domino seruite, ut quicquid boni feceritis, ad domini gloriam referatis: & quicquid pro eius amore ꝓximis feceritis, ei uos facere credatis. Sitis spe cælestium bonorum gaudentes, ut nõ respiciatis ea quæ uidentur, sed expectetis ea quæ non uidentur. Sitis & in tribulatione patientes, ut patienter propter cœleste præmium toleretis omnem tribulationem, ut nec conturbemini ira, uel odio contra persequutorem, neq; murmuretis contra deum. Et ut possitis aduersa patienter sustinere, sitis orationi instantes, ne deficiatis in tribulatione. In quo eñ non sufficit humana fragilitas, auxilium dei orationibus implorandum est. Sitis necessitatibus sanctorum uestra bona communicantes, id est, honeste & decenter non quasi eleemosynam indigentibus præbẽtes, sed sensum uestrum quodam modo cum ipsis habentes communem. Sitis & hospitalitatem sectantes, non solum uenientes ad domum uestram hospites suscipiatis, sed etiam sectemini ac perquiratis eos ubiq;, ne forte in plateis alicubi sedeant, ne extra tectum iaceant.

C | D

Benedicite persequentibus uos, benedicite, & nolite maledicere. Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. Idipsum inuicem sentientes, non alta sapientes, sed humilibus consentientes.

¶ Benedicite persequentibus uos, id est, bona illis orate qui mala uobis fecerint. benedicite illis et nolite maledicere, id est, nec saltem uoluntatem maledicendi habeatis in corde. Remouet eos à cõmuni consuetudine, dum prohibet aduersarijs maledicere. Et quia graue & uelut intolerabile erat eis hoc præceptum, quo iussit persequentibus benedicere, ideo repetit ut magis mentibus ingerat, & ut benedictio eius sit absque maledictionis admixtione, dicens: Benedicite, & nolite maledicere. Scriptura uero sacra duobus modis maledictum memorat, aliud uidelicet quod approbat, aliud qđ damnat. Aliter enim maledictum profertur iudicio iustitiæ, aliter liuore uindictæ. Maledictum iudicio iustitiæ profertur, sicut Abraæ dicitur: Maledicã maledicentibus tibi. Rursum, quia maledictum liuore uindictæ promitur, Apostolus nũc admonet: Benedicite, inquiens, & nolite maledicere. Deus ergo maledicere dicitur, & tamen ma

maledictũ aliud ẽ qđ approbat: et aliud qđ damnat

Gene.12.

A ledicere homo prohibetur: quia quod homo agit malitia uindictæ, deus non facit nisi examine & uirtute iustitiæ. *Gaudere* subaudit debetis, *cum gaudentibus* de spiritali profectu, *& flere cum flentibus* de spiritali detrimento. ¶Non enim quibuscunque gaudijs gaudia nostra sunt socianda, nec quibuscunque fletibus lachrymæ nostræ iungendæ. Neque enim præceptum habemus, ut cum illis qui de acquisitione pecuniæ uel huiusmodi rebus gaudent, gaudeamus: sed potius cum illis, qui spe supernorum bonorum gaudent, uel de accepta remissione & gratia spiritus sancti lætantur, & de similibus bonis. ¶Similiter nec cum illis flere iubemur, quos flere facit tristitia seculi, quæ mortem operatur: sed cum illis potius, qui pro suis uel aliorum peccatis flent, aut qui non desiderio uitæ æternæ seu pro quibuslibet causis huiusmodi fundunt lachrymas. *Idipsum sitis inuicem sentientes*, id est, quod iste sentit, idipsum sentiat ille, ut nulla dissensio sit inter uos, sed unanimis concordia. uos dico *non alta sapientes*, id est, non in corde tumentes, non superbientes, *sed humilibus consentientes*, id est, uoluntati humilium adquiescentes, ut uos quoque sitis humiles. Consentientes sitis eis, quod non fit ore, sed corde: quia tunc uera humilitas est, cum non est in sola lingua.

Nolite esse prudentes apud uosmetipsos.

Id est, nolite prudentiam uobis arrogare. Proue. 3. Qui enim sibijpsi prudens esse uidetur, hic cum arrogantia stultus est. Nec potest ueram sapientiam dei scire, qui suam stultitiam quasi sapientiam colit. B Qui ergo apud seipsum prudens est, apud deum prudens esse non potest, quoniam scientia inflat. 1. Cor. 8.

Nulli malum pro malo reddentes.

Qui enim malum pro malo reddit, aut simile peccatum, aut grauius facit. Nam ille qui malum prior intulit, non sensit forsitan malum esse quod fecit. Qui autem malum reddit, eo ipso quod ad ulciscendum motus est, probatur sensisse malum esse quod reddidit. Et ideo nullus se uindicet, ne deterius quàm hostis eius peccet.

Prouidentes bona non tantum coram deo, sed etiam coram omnibus hominibus.

2. Petr. 3. ¶ Sitis *prouidentes bona*, id est, prouida discretione considerantes, ut ea quæ feceritis sint bona, *non tantum coram deo*, qui uidet conscientiam: *sed etiam coram omnibus hominibus* fidelibus & infidelibus, qui uident actionem, ne possint eam reprehendere. ¶Prouidenda sunt enim bona coram cunctis hominibus, non ut placeamus singulorum uel uitijs uel moribus, ne simus contrarij sententiæ, qua dicitur: Si adhuc hominibus placerem, CHRISTI seruus non essem. Galat. 1. ¶Sed qui uitæ suæ & morum actuumque libram sic tenet, ut non possit ab ullo homine reprehendi, iste bona coram omnibus hominibus prouidet, siue illis placeant quæ bona sunt, siue non placeant. Et ideo prouidendum est, ne ex bonis nostris fiat hominibus scandalum, sed bonum exemplum. Sunt enim nonnulli qui non curant quicquid dicatur de eis, dummodo ipsi intentionem bonam habeant. Sed qui salutem proximi negligit, crudelis existit. C

Si fieri potest, quod ex uobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.

¶ Sitis *habentes pacem cum omnibus hominibus, si fieri potest*, quia difficile est ut fiat, *quod tamen est ex uobis*, id est, habere pacem cum omnibus non remanet à uestra parte, quia uos erga nullum pacem uiolatis. Hebr. 12. Vel si bonum quod à uestra parte est, uidelicet obseruatio iustitiæ, potest fieri ut non impediatur ab ullis hominibus, sitis habentes pacem cum cunctis hominibus. iuxta beatum uero Gregorium, direxit Apostolus hoc præceptum ad rectores ecclesiæ. Hortaturus enim ut pacem cum omnibus haberent, præmisit dicens, si fieri potest: atque subiunxit, quod ex uobis est. ¶Difficile quippe erat, ut si male acta corriperent, habere pacem cum omnibus possent. Sed cum temporalis pax in prauorum cordibus ex nostra increpatione confunditur, inuiolata necesse est in nostro corde seruetur. Recte itaque ait, quod ex uobis est. Ac si diceret: Quia pax ex duarum partium consensu subsistit, si ab eis qui corripiuntur, expellitur, integra tamen in uestra qui corripitis, mente teneatur.

Non uosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ. Scriptum est enim: Mihi uindictam, & ego retribuam, dicit dominus. Deut. 32. D

¶ *Dico, pacem habeatis, si fieri potest, cum* omnibus, *non defendentes uosmetipsos charissimi*, si quis uos aggressus fuerit, id est, non percutientes eum qui uos percusserit: *sed date locum iræ*, id est, sinite iram persecutoris in uobis expleri. Ille enim dat locum iræ, qui aduersarium permittit facere quod uult. Vel ille dat locum iræ, qui iram superbientium humiliter fugiendo declinat, non se contra acceptas contumelias erigens, sed de loco pia humilitate recedens. Vel date locum iræ, id est, iudicio dei. ¶Non præcipit ut nolint uindicari, sed ut nosipsi uindicantes, demus locum iræ dei, qui dixit: Mihi uindictam, & ego retribuam. Deut. 32. Neque enim propter exaturandum odium desiderant sancti uindictam, quod ab eorum perfectione longe est. Hebræ. 10. Apoc. 6. Psal. 57. Psal. 139. Lucæ. 18. Nam iustus quisque magis cupit inimicum suum corrigi quàm puniri. Et cum in eum uidet à domino uindicari, non eius delectatur pœna, quia non eum odit: sed diuina iustitia, quia deum diligit. Sic quippe inimicus diligitur, ut non displiceat dei iustitia qua punitur. Et sic placet iustitia qua punitur, ut non de malo eius, sed de bono iudice gaudeatur. Ait itaque: Non uosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ. Ac si dicat: Quid opus est uosipsos uestras ultum ire iniurias, qui nec corda hominum nosse, nec agnita eorum scelera tranquillo ualetis animo iudicare? Matt. 6. Quin potius quod in uos peccatur, quasi fratribus & proximis ex corde remittite, ut & uobis deus uestra peccata remittat, scientes quia si corrigi uoluerint, eos socios bonorum habebitis: sin aliter, rectius diuino iudicio, quod errare non potest, sicut nec irasci potest, quàm uestro

A damnabuntur. Et uere iudicium eius debetis expectare, *scriptum est enim* in Iezechiele. Nam ubi nos legimus secundum Hebraicam ueritatem, Appropinquauerunt uisitationes urbis, Septuaginta interpretes transtulerunt, *Mihi uindictam, & ego retribuam, dicit dominus.* Et ideo patet Hæbreos qui Romæ crediderunt, habuisse in autoritate translationem Septuaginta interpretum, iuxta quam *Apostolus* eis profert testimonium. Non *enim* proferret eis testimonium ex scriptura, quam non reciperet. Ob hoc, inquit, dominum expectate, quia ipse sicut scriptum est, *dixit: Ego retribuam* mihi uindictam, id est, *omnia mala quæ* uobis irrogantur, mihi fiunt, *licet sim* impassibilis: sed ego uindictam mihi pro *his* retribuam, puniens æternaliter eos qui temporaliter uos affligunt.

Iezec.9.

Prou.25.

Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi. Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius. Noli uinci à malo, sed uince in bono malum.

¶ Non defendas te ab aduersario ut referias eum, & malum illi pro malo reddas, sed potius bonum illi pro malo repende, ut iuxta Salomonis præceptum, *si esurierit inimicus tuus*, pascas *illum, si sitierit*, potes illum. Et quare? quia *hoc faciens, congeres super caput*, id est, accumulabis super mentem *eius carbones ignis*, id est, feruentes & urentes pœnitentiæ dolores. *Beneficijs enim tuis uictus, dolebit se iniurias tibi fecisse, à quo bona recipit, & conuertetur ad pœnitentiam, sicque lucraberis eum Christo.*

B Vel *carbones ignis*, id est, charitatem igne sancti spiritus feruentem congeres super cor eius. Hoc est dicere: Sicut carbones ardentes incendunt corpus *super* quod congeruntur, sic bona facta tua inflammabunt ad dilectionem cor eius qui te persequebatur. sicque ad feruorem sancti spiritus exemplo tuo prouocabis eum ut bene agat. Absit enim ut credamus Salomonem uel Apostolum docere uoluisse, ut eo animo bona faciamus inimicis nostris, ut ipsi in his ingrati persistentes, maiora tormentorum incendia perpetuo sustineant. Non est hoc *benefacere his qui oderunt nos, sed male illis facere. Sed hoc potius in hac sententia iubemur,* ut misericordiam facientes egentibus inimicis, emolliamus fomentis beneficiorum duritiam cordis eorum, & ad redimendum nos in domino studeamus inflammare illos, adhibito dilectionis igne, ut uirtutem mansuetudinis & patientiæ nostræ mirantes incipiant imitari: reiectisque uitijs, ad uirtutum opera conuertantur. Vnde ne quis hæc Salomonis uerba Iudaico sensu uellet intelligere, mox *Apostolus* subdidit: *Noli uinci à malo, sed uince in bono malum.* Quomodo enim potest uincere in bono malum, qui in superficie bonus est, & in abdito malus: qui opere parcit, & corde sæuit, in animo mitis, uoluntate crudelis? Noli uinci à malo, sed uince in bono malum. ¶ Contende cum malo, sed bonitate. Ipsa est enim uera contentio, uel certamen salubre, ut sit bonus contra malum, non ut sint duo mali. Si tu iam non es malus, obsta malo ut sit bonus. ¶ Si displicet tibi malus, noli fieri malus. Nam si repercutis malo, uis uincere malum.

Matt.5.

C In sensibus uel motibus animorum ille dicitur uicisse, qui alterum ad suam traxerit partem, sicut hæreticum aut paganum. Si ergo mali uicissitudinem à te receperit ille, te uicit, & passionis similitudine uitio suo subdidit. Si autem per patientiam tuam cessare eum ab ira uel iniuria feceris, tu uicisti, & de peccato ad salutem lucrando proximum, triumphasti.

CAPVT. XIII.

OMnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi à deo. Quæ autem sunt à deo, ordinata sunt. Itaque qui resistit potestati, dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt ipsi, sibi damnationem acquirunt.

Sapien.6.

¶ Sicut superius reprehendit illos qui gloriabantur de meritis, ita nunc ingreditur illos redarguere, qui postquam erant ad fidem conuersi, nolebant subijci alicui potestati. Videbatur enim quod infideles, dei fidelibus non deberent dominari, etsi fideles deberent esse pares. Quam superbiam remouet, dicens: *Omnis anima*, id est, omnis homo *sit* humiliter *subdita potestatibus* uel secularibus uel ecclesiasticis *sublimioribus* se: hoc est, omnis homo sit subiectus superpositis sibi potestatibus. A parte enim maiore significat totum hominem, sicut rursum à parte inferiore totus homo significatur, ubi propheta *dicit: Quia uidebit omnis* caro salutare dei. Et recte admonet, ne quis ex eo quod in libertatem uocatus est, factusque Christianus, extollatur in superbiam, & non arbitretur in huius uitæ itinere seruandum esse ordinem suum, & potestatibus quibus pro tempore rerum temporalium gubernatio tradita est, non se putet esse subdendum. ¶ Cum enim constemus ex anima & corpore, & quandiu in hac uita temporali sumus, etiam rebus temporalibus ad subsidium eiusdem uitæ utamur, oportet nos ex ea parte quæ ad hanc uitam pertinet, subditos esse potestatibus, id est, res humanas cum aliquo honore administrantibus: ex illa uero parte qua deo credimus, & in regnum eius uocamur, non debemus subditi esse cuiquam homini id ipsum in nobis euertere cupienti, quod deus ad uitam æternam donare dignatus est. ¶ Si quis ergo putat quoniam Christianus est, non sibi esse uectigal reddendum siue tributum, aut non esse honorem exhibendum debitum eis, quæ hæc curant, potestatibus, in magno errore uersatur. ¶ Item si quis sic se putat esse subdendum, ut etiam in suam fidem habere potestatem arbitretur eum, qui temporalibus administrãdis aliqua sublimitate præcellit, in maiorem errorem labitur. Sed modus iste seruandus est, quem dominus ipse præcepit, ut reddamus Cæsari quæ sunt Cæsaris, & deo quæ sunt dei. ¶ Quamuis enim ad illud regnum uocati simus, ubi nulla erit potestas huiusmodi, in hoc tamen itinere conditionem nostram pro ipso rerum humanarum

Isaiæ.40 D

Matt.22.

Lucæ.20.

A ordine debemus tolerare, nihil simulate facientes, & in hoc non tam hominibus, quàm deo qui hoc iubet, obtemperantes. ¶ Itaque omnis anima sit subdita sublimioribus potestatibus, id ē, omnis homo sit subditus primum diuinæ potestati, deinde mundanæ. Nam si mundana potestas iusserit quod nō debes facere, contemne potestatem, timendo sublimiorem potestatem. Ipsos humanarum rerum gradus aduerte. Si aliquid iusserit procurator, nonne faciendum est? Tamen si contra proconsulem iubeat, non utique contemnis potestatem, sed eligis maiori seruire. Non hinc debet minor irasci, si maior prælata est. Rursus si aliquid proconsul iubeat, & aliud imperator, nunquid dubitatur, illo contempto, huic esse seruiendum? Ergo si aliud imperator, & aliud deus iubeat, quid facimus? Nunquid non deus imperatori est præferendus? Ita ergo sublimioribus potestatibus anima subijciatur, id est, homo. Siue idcirco ponitur anima pro homine, quia secūdum hanc discernit, cui subdi debeat, & cui non. Vel homo quia promotione uirtutum sublimatus est, anima uocatur à digniore parte. Vel non solum corpus sit subditum, sed anima, id est, uoluntas: hoc est, non solum corpore, sed & uoluntate seruiatis. Ideo debetis subijci, quia non est potestas nisi à deo. Nunquam enim posset fieri nisi operatione solius dei, ut tot homines uni seruirēt, quem considerant unius secum esse fragilitatis & naturæ. Sed quia deus sub ditis inspirat timorem & obediendi uoluntatem, B contingit ita. Nec ualet quisquam aliquid posse, nisi diuinitus ei datum fuerit. Potestas omnis est à deo. Sed *ea quæ sunt à deo, ordinata sunt*. Ergo potestas est ordinata, id est, rationabiliter à deo disposita. Itaq; qui resistit potestati, nolens tributa dare, honorem deferre & his similia, dei ordinationi resistit, qui hoc ordinauit ut talibus subijciamur. hoc em contra illos dicitur, qui se putabant ita debere uti libertate Christiana, ut nulli uel honorem deferrent, uel tributa redderent. unde magnum poterat aduersus Christianam religionem scandalum nasci à principibus seculi. De bona potestate patet, quod eam perfecit deus rationabiliter. De mala quoq; uideri potest, dum & boni per eam purgantur, & mali damnantur, & ipsa deterius præcipitatur. Qui potestati resistit, cum deus eam ordinauerit, dei ordinationi resistit. Sed hoc tam graue pctm̄ est, quod qui resistunt ipsi, pro contumacia & peruersitate sibi damnationem æternæ mortis acquirunt. Et ideo non debet quis resistere, sed subijci.

Iohan.19

Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis aūt non timere potestatem? Bonum fac, & habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem male feceris, time. Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, uindex in iram ei qui male agit. Ideoq; necessitate subditi estote, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiā. Ideo enim & tributa præstatis. Ministri enim C dei sunt, in hoc ipsum seruientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui uectigal, uectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.

Matt.22

¶ Merito acquirūt sibi damnationem qui resistunt potestati, quia principes non sunt his timori qui sunt boni operis, sed qui sunt praui, id est, non bene operantibus, sed male agentibus. Principes dicit, qui propter corrigendam uitam, & prohibenda aduersa constituuntur, dei habentes imaginem, ut sub uno sint cæteri homines. Qui non sunt timori bene agentibus, sed male: quia non ad bonos, sed ad malos puniendos sunt instituti. Naturaliter enim omnes norunt & innocentiam præmio, & malitiam supplicio dignam esse. Et princeps, si est bonus, bene operantem non punit, sed diligit. Si autem malus est, non nocet bono, sed purgat eum. Ideoq; non est quod timere debeat, qui bene agit. Qui uero mala operatur, debet timere: quia principes ad hoc sunt constituti, ut mala puniant. Ille timeat. Sed si uis non timere potestatem, do tibi consilium, Bonum opus fac & habebis laudem ex illa. Bonum fecere apostoli & martyres, tamen non eos laudauerunt, sed potius interfecerunt potestates. Ideoq; uoluit Apostolus dicere, Bonum fac, laudabit te potestas, sed temperauit uerba, & ait: Bonū fac, & habebis laudē ex illa. Si enim iusta est potestas, habebit laudem ex illa in ipsa laudante. Si autem iniqua est, mortuus pro fide, pro iustitia, pro ueritate, habebit laudem ex illa in illum sæuiēte. Ex illa enim habebit, non D ipsa laudāte, sed ipsa tibi laudis occasionē præbēte. Hæc Augustinus. Gregorius uero sanctus sic ait: Paulus cum infirmum auditorem suum perpēderet, aut praua adhuc uelle agere, aut de actione recta humanæ laudis retributione gaudere, ait: Vis non timere potestatem? Bonum fac, & habebis laudem ex illa. Neq; enim ideo bona agenda sunt, ut potestas huius mundi nulla timeatur, aut per hæc gloria transitoriæ laudis quæratur. Sed cum infirmam mentem ad tātum robur ascēdere non posse pensaret, ut & prauitatem simul uitaret & laudem, prædicator egregius etiam monendo aliquid obtulit, & aliquid tulit. Concedendo enim lenia, subtraxit acriora, ut quia ad deserenda cuncta simul non assurgeret, dum in quodam suo animus familiariter relinquitur, a quodam suo sine dolore tolleretur. Laudem habebis ex potestate, quia ille potens, siue bonus, siue malus sit, est dei minister proficiens tibi in bonum. Nam si bonus fueris, nutritor tuus est: si malus fueris, tētator tuus est. Et nutrimenta libenter accipe, & in tentatione ut aurum probare. Si benefeceris, non timebis principem. Si male feceris, tunc time illum. Et timendus tibi est, quia non sine causa gladium portat, sed ut malos puniat. Gladium habet materialē, uel gladiū, id est, iudiciariam potestatē, ut reos feriat. Nec mirū, quia dei minister est uindex in irā ei qui male agit, ut loco dei uindicet in malos. Est em

A uindex ei, id est, ad damnũ eius qui male agit. Est uindex in iram .i. propt iram dei uindicandã, uel uindex in iram dei ostendendam. Quia hæc puni tio indicat persistentes in malo grauius puniẽdos. Nam si homo iudex amore iustitiæ peccata sub ditorum punit, considerandum est, qua animad uersione deus iudex, qui sine pc̃to est, & puram iustitiam habet, pc̃tã peruersorum puniet. Ideo princeps seculi est minister dei, ut uice eius interim ultionem faciat, & iudicium eius præfiguret, quoniam fortia quæque crimina, quæ uindicari uult deus, nõ p antistites & rectores ecclesiarum, sed per mundanos iudices uoluit uindicare. Et hoc sciẽs Apostolus, recte eum ministrum dei nominat, & uindicem in eum qui male agit. Dei minister est. *Et ideo subditi estote illi necessitate*, quia necesse est propter hanc uitam subditos illi uos esse, nec resistere, si qd auferre uoluerit ex rebus huic tempori necessarijs, in quas sibi data est potestas. Subditi estote *non solum propter iram*, ut effugiatis offensionem hominum, *sed etiam propter conscientiam*, ut non simulate quasi ad oculũ hominum ista faciatis, sed pura dilectionis conscientia propter deum, qui omnes homines uult saluos fieri & in agnitionem ueritatis uenire. Non solum propter iram principum uitãdam subijciamini illis, quod potest etiam simulate fieri, sed etiam propter conscientiam, ut in uestra conscientia certi sitis illorum dilectiõe uos id facere, quibus uos deus subijci uoluit. *Et debetis esse subditi*, quia etiam *ideo*, id est, propter obedientem subiectionem *tributa præstatis* illis, quasi reddituris, dum pugnant p patria & agunt iudicia. Tributa præstatis, & merito, quia *ministri dei sunt*, qui uobis eos constituit. Cuius enim iussu homines nascuntur, huius iussu reges constituuntur, apti his qui eo tempore ab ipsis reguntur. Quidam enim illorum ad correptionem & utilitatem subiectorum & conseruationem iustitię dantur, quidam autem ad timorem & pœnam & increpationem, quidam uero ad illusionem & contumeliam & superbiam. Ministri dei sunt, *in hoc ipsum seruientes ei*, quod tributa exigunt à uobis, & potestatem exercent ad utilitatem bonorum & detrimẽtum malorum. Vel uos præstatis illis tributa, in hoc ipsum deo seruientes, quia ministri dei sunt. Aut certe illi qui tributa à uobis exigunt, in hoc ipsum uobis sunt seruientes, quia propter illa quæ à uobis percipiunt, utilitati uestræ subseruiunt, dum patriam defendunt & res uestras custodiunt. Et quia ministri dei sunt, qui uos illis subiecit, *ergo reddite omnibus illis debita*, sicut & dominus pro se & Petro censum reddidit, significans quod potestas spiritalis potestati seculari non aufert suũ ius. Omnibus reddite debita, ut sic laudetur ecclesiastica doctrina. *Cui tributum* debetis, reddite *tributum*: & *cui uectigal*, reddite *uectigal*. Tributum est redditus uel pensio. Et dictum est tributum, eo quod olim per tribus singulas exigebatur, sicut post per singula territoria. Sic enim per tres partes diuisus erat Romanus populus, ut qui præerant in singulis partibus, tribuni dicerentur. Vnde etiam sumptus quos dabant populi, tributa nominarunt. Vectigal quoque redditus est uel pensio, si ue tributum fiscale. Sed tamen uectigal à uehendo, id est, à portando dictum est. Tributum illi census dicuntur, qui dantur de terris, & quos homines de capitibus suis dant: uectigal uero, quod aduehitur de longinquis regionibus. Tributum, quod à præsentibus datur: uectigal, quod ex remotis prouincijs mittitur. Tributum, quod regiones soluunt: uectigal, stipendium quod datur dominis quando per patrias uehuntur. Tributum, quod domi soluitur statutis temporibus: uectigal, quod à transeuntibus & sua negocia uehentibus datur pro rebus suis conseruandis. *Cui timorem* debetis, *timorem* reddite, ut reuereamini dominos atque timeatis. & *cui honorem*, ut honoretis regem, siue parentem aut senem, uel huiusmodi personam, *honorem* reddite. Per hæc præcepta ordinat Apostolus ecclesiam dei, ut nihil aduersus principes seculi gerens, per quietem & tranquillitatem uitæ opus iustitiæ & pietatis exerceat. Si enim ponamus, uerbi gratia, credentes in CHRISTO potestatibus seculi non esse subiectos, tributa nõ reddere, neque uectigalia soluere, nulli timorem, nulli honorem deferre, nonne per hæc regum & principum merito in semetipsos arma conuerterent, & persecutores quidem suos excusabiles, semetipsos uero culpabiles facerent? Non enim fidei, sed contumaciæ causa impugnati uiderẽtur, & essent eis causa quidem mortis digna, meritum uero mortis indignum. Sic nanque Iudæi perire meruerunt gladio Romanorum.

Margin: 1. Timo. 2. — Matth. 17 — tributũ — uectigal

Nemini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis. Qui enim diligit proximum, legem impleuit. Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & si quod est aliud mandatum, in hoc uerbo instauratur, Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio.

Margin: Matth. 22 — Gal. 5. — Iacob. 2

¶ Sic reddite omnibus debita, quamuis *nemini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis*. Cætera enim cum reddita fuerint, non debetur. dilectio autẽ tanto magis debetur, quanto amplius impẽditur. Ipsa quippe exigit debitũ, ut fraternæ charitati seruiẽtes, eum qui se adiuuari recte uelit, in quo possumus adiuuemus, semper existẽtes debitores charitatis. Ipsa est enim quæ semp redditur, & semp debetur. Debetur nanq, etiam si reddita fuerit: quia nullum tẽpus est, quando impẽdenda non sit. Nec cum redditur, amittitur: sed potius reddendo multiplicatur, quoniam habendo redditur, non carendo. Quoniam pecunia cum recipit, accedit ad eũ cui daẽ, sed ab eo recedit à quo datur. Charitas uero nõ solum apud eum crescit,

A qui hanc ab eo quem diligit, exigit, etiam si nõ recipit, sed etiam ille à quo eam recipit, tunc incipit habere cum reddit. Et ideo cætera sic soluite, ut non debeatis: charitatẽ uero ita soluite, ut semper habeatis & debeatis. Et merito semper est habenda, quia qui diligit proximum, legem impleuit. Sola enim charitas iustitiam legis adimplet, quã timor implere non poterat. Hoc loco sola dilectio proximi ad perfectionem præcipi uidetur, & taceri dilectio dei, cum in utroq; præcepto lex pendeat & prophetæ. Sed qui proximum diligit, consequens est ut ipsam dilectionem præcipue diligat. Nam nec proximum uere sine deo, nec deum uere sine proximo potest diligere. Sed cur Apostolus solam proximi dilectionẽ commemorare maluit, qua legem dixit impleri, nisi quia in dilectione dei possunt hõies mentiri, quia rariores tentationes eam probant, in dilectione autem proximi facilius conuincuntur eam non habere, dum scilicet inique omnibus uel aliqbus agunt? Cum ergo alterum dilectionis præceptum sine altero teneri nõ possit, etiam unum eorum commemorare plerunq; sufficit, cum agitur de operibus iustitiæ, sed opportunius illud, de quo quisq; facilius conuincitur. Itaq; dilectione proximi lex impletur. Et hoc per partes probatur. Nam omnia hæc præcepta complentur amore proximi. *Non adulterabis.* Quis eñ adulterat uxorem eius quem diligit? *Nõ occides.* Quis occidit eum quem diligit? *Non furaberis.* Quis furatur res eius, quem sicut seipsum diligit? *Non falsum testimonium dices.* Quis falsum profert testimonium cõtra eum, quem sicut se diligit? Omnia igitur hæc mandata *& si quod est aliud mandatum* simile his in lege, *instauratur* .i. adimpletur & perficitur *in hoc uerbo* quo dicitur, *Diliges proximum tuum sicut teipsum* .i. recto amore quo te diligis. Qui eñ se ut oportet diligit, ac deinde proximum tanquam se, necesse est ut cuncta præcepta hic custodiat. Nam hæc præcepta malum ꝓhibent. *Dilectio proximi malum non operatur.* Qui ergo amat homines, aut quia iusti sunt, aut ut iusti sint, amare debet. Sic enim & seipsum amare debet, aut quia iustus est, aut ut iustus sit. Sic enim diligit proximum tanquam seipsum sine ullo periculo. Qui enim aliter diligit se, iniuste se diligit: quoniã ad hoc se diligit, ut sit iniustus, ad hoc ergo ut sit malus, ac per hoc iam non se diligit. Qui eñ diligit iniquitatem, odit animam suam. Tenenda est igitur uera dilectio, per quam oñe malum opus uitatur, & omne bonum opus implet. Et quandoquidem qui proximum diligit, singula quæq; præcepta legis impleuit, qa nec malum operatur, & bonum facit, *ergo dilectio est plenitudo legis,* id est, plenaria legis adimpletio: quia plene legem adimplet, dum & ab his abstinet quæ lex prohibet, & ea facit quæ lex iubet.

Matt.22. — Leuit.19. — Psalm.10

Et hoc sciẽtes tẽpus, quia hora est iam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus, quàm cum credidimus.

¶ Dixi ut nemini quicquam debeatis nisi dilectionem, quia per eam potestis uniuersam legem C implere: & nunc dico, ut sitis *scientes* .i. cognoscentes & intelligentes *hoc tempus* gratiæ, in quo spũs sanctus datur credẽtibus, per quem charitate repleantur, qua legẽ impleant, sicq; uitam æternam merito percipiant. Sciatis hoc tempus, in quo per aduentum saluatoris gratia dei mundo illuxit, *quia hora est* .i. opportunum, sed breue spatium tẽporis. *iam nos de somno surgere,* id est, ut surgamus ad bene agendum à torpore negligentię uel ignorantiæ. *Hora est,* id est, breue spatium: quia q hodie habemus horã, nescimus si cras habuerimus uitam. Et ideo iam, id est, cũ celeritate quadam sine dilatione, surgendum est à somno desidiæ, ut mẽte uigilemus & bonis operibus occupemur. In uitijs nostris requiescebamus torpẽtes, & uelu ti quodam sopore detenti: sed nũc scire debemus quod sit hoc tempus in quo sumus, qa hora est ut iam ab illo somno mẽtis surgamus, & amodo in bonis operibus laboremus. Vere amplius nõ est nobis iacendum in somno, sed potius surgẽdum est, quia *nunc est propior nostra salus* æterna *quàm* tũc erat *cum credidimus,* id est, cum credere cœpimus: quoniam morti iam uiciniores sumus, in qua retributionem percipiemus. Et cum magis ac magis ad salutem nostram propinquemus, & omnia ruant ad occasum, iam omnis torpor bene operandi à nobis excutiatur, & ad salutem quæ iam instat, cum alacritate festinemus, cum hęc uita ad præsens finiatur. Turpius est enim, si non surgimus qui iam saluti ꝓpinquamus quæ nostra erit, si surrexerimus: alioquin salute carebimus. Vel D nunc, id est, quando surgimus, propior est nostra salus, id est, nobis uicinior: hoc est, magis ad nos pertinens, & magis nostri iuris, quàm tunc erat cum primum credidimus. Si enim tunc moreremur, salus & uita prope nos esset: sed nunc ad nos magis attinet, quoniam tunc ex sola misericordia erat uenia, nunc uero ex gratia & meritorum nostrorum actione corona. Nam bene operans est uicinior æternæ uitæ. Baptismus uero est ad ueniam, uita autem bona ad coronam.

Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis, sic ut in die honeste ambulemus.

Luce.21.

¶ Vere propinquior est nostra salus quàm antea. *Nox* enim infidelitatis & iniquitatis *præcessit,* sed *dies* fidei & iustitiæ *appropinquauit.* Noctis eñ tenebris premimur, cum perpetratione iniquitatis obscuramur. Sed nox in lucem uertitur, cum erroris nostri obscuritas ueritatis cognitione radiatur. Nox in lucem uertitur, cum corda nostra iustitiæ fulgor illuminat, quæ cæcitas culpæ deprimebat. Hoc nunc diluculum discipulorum mentibus oriri uiderat Apostolus, cum dicebat: Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Qui enim post discessum noctis, non iam uenisse, sed appropinquasse diem insinuat, esse proculdubio ante solem post tenebras adhuc auroram demõ-

A ſtrat. Nondum enim in ſplendore ſuæ claritatis apparuit ſol iuſtitiæ CHRISTVS, ſed iam uicinus eius inſtat aduentus. Et ideo nondum perfectum diem, ſed adhuc diluculum & auroram habemus. ¶Vita enim fidelium, quæ in hac carne & in hoc ſeculo ducitur, in comparatione uitæ infidelis & impiæ, non irrationabiliter lux & dies appellatur, ſed tamen in comparatione illius diei, quo æquales angelis facti, uidebimus deum ſicuti eſt, adhuc nox eſt. [1.Iohan.3.] Nox & dies. Dies in cõparatione infidelium, nox in comparatione angelorum. ¶Habent enim diem angeli, quem nos nondum habemus: ſed tamen iam habemus, quem non habent infideles. Recte igitur prætermiſſo, quem nunc habet uita fidelium, dicitur, quia nox infidelitatis præceſſit, & dies æternitatis appropinquauit. Dies æternæ beatitudinis appropinquauit, quia iam remiſſa ſunt peccata, iuſtificati iam credentes. Et quia nox præterijt, & dies appropinquauit, *ergo abijciamus opera tenebrarum*, id eſt, illa facta quæ ſolebamus agere dum tenebris ignorantiæ premeremur, *& induamur arma lucis*, id eſt, uirtutes quas exigit lux diuinæ cognitionis, per quas impugnemus *opera tenebrarum* & principes talium operum, id eſt, dæmones. Minus enim decorum eſt, ſub tempore nouæ lucis opera ueterum tenebrarum gerere, id eſt, opera mala, quæ in tenebris ignorantiæ uenerunt, B uel tenebras amant & ad tenebras ducunt. ¶Opera uero lucis, non tam opera quàm arma uocantur: quia dum recte agimus, dum lucem fidei bonis operibus ſequimur, hoſtes noſtros armis talibus depellimus. Induamus ut ornamentũ opera lucis, id eſt, opera quæ fides exigit: & acceptis huiuſmodi armis, *ambulemus honeſte ſicut in die*, id eſt, pergamus in uia mandatorum dei laudabiliter, ſicut decet in die fidei. Iam enim (ſicut diximus) uita fidelium, in comparatione uitæ infidelium, dies eſt. Et ideo nos qui iam in die ſumus, debemus ſicut in die honeſte ambulare, ut honeſtas uirtutũ undique nos adornet in uia noſtræ actionis, quos illuſtrat dies fidei, & notitia ueritatis, in qua uidemus quid honeſtum ſit, & quid inhoneſtum. Quę ſint autem opera tenebrarum, quæ abijcienda ſunt, conſequenter oſtenditur, cum dicitur:

Non in comeſatiõibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione & æmulatione. [Galat.5 1.Petri.2.]

¶Et de armis lucis quæ induenda ſunt, ſubditur:

Sed induimini dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.

¶Et poſt adiungitur:

Et carnis curam ne feceritis in deſiderijs.

¶Ambulemus honeſte ſicut in die, nos dico exiſtentes, *non in comeſationibus*, id eſt, ſuperfluis mãducationibus, *& ebrietatibus*, id eſt, nimijs uini ingurgitatiõibus, *non in cubilibus*, id eſt, pigritijs dormiendi, *& impudicitijs*, id eſt, libidinibus quæ in nimijs epulationibus & potationibus atque cubilibus nutriuntur. C ¶Comeſationes enim ſunt inhoneſta & luxurioſa conuiuia, quibus neceſſaria comes eſt turpiſſima temulentia. Et quid aliud ſubſequitur, niſi cubilia & impudicitiæ? A fœdis cubitationibus cubilia ſunt appellata, quæ non tam rationalibus hominibus quàm feris & beluis conueniunt. In cubilibus enim & impudicitijs agunt, qui communes habent ſtratus, & more ferarum illicite commiſcentur ibi. Notandum eſt, in his Romanos fuiſſe, & ideo nõ eſſe illis ius gloriandi. Et hæc quatuor uitia carnis ſunt, duo autem quæ ad animum pertinent, ſubduntur, cum dicitur: *Non in contentione & æmulatione*. Agebant uero Romani in contentione & æmulatione, quia contendebant adinuicem, & ſe alij alijs præferebant, in quo minoribus maiores inuidebant. ¶Horum autem morborum, id eſt, contentionis & æmulationis, mater ſuperbia eſt, & humanæ laudis auiditas, nec adhuc ſanari poteſt, niſi qui ſupbiam calcauerit, & humanas laudes contempſerit. In his non inueni animi, quia hæc ſunt opera tenebrarum. *Sed induimini dominum Ieſum Chriſtum*, quia hoc eſt arma lucis indui. CHRISTVS enim ſapientia eſt & iuſtitia & ſanctificatio & ueritas & omnes ſimul uirtutes. [1.Cor.1] Quas qui aſſumpſerit, CHRISTVM dicitur indutus eſſe. D CHRISTVM induimini, id eſt, formam CHRISTI ſumite ueſtem, ut habitus & forma illius undique fulgeat, & repræſentetur in nobis. Cum ueſtem induimur, ex omni parte circundamur. ¶CHRISTVM igitur eſt indutus, qui undique bono opere protegitur, ut nullam partem actionis ſuæ peccato nudam relinquat. Nam qui in alijs actionibus iuſtus eſt in alijs iniuſtus, quaſi hoc latus cooperuit, illud nudauit. Nec iam bona ſunt opera, quæ ſubortis alijs prauis operibus inquinantur. Qui ergo undique Chriſtianus apparet in cunctis operibus ſuis, hic CHRISTVM dicendus eſt eſſe indutus. CHRISTVM induimini, *& carnis curam ne feceritis*, non dico, in neceſſarijs, *ſed in deſiderijs*. In neceſſarijs enim permittitur fieri, quia nemo unquam carnem ſuam odio habuit: ſed in neceſſarijs prohibetur, quoniam carnalia deſideria militant aduerſus animam. [Epheſi.5. 1.Petri.2.] Neque enim mortali in carne adhuc uiuentibus funditus cura carnis abſcinditur, ſed ut diſcrete ſeruiat, temperatur. ¶Diſcretione ergo magni moderaminis frenanda eſt, ut ſeruiat, & non principetur: nec quaſi domina animum uincat, ſed ſubacta mentis domino quaſi ancilla famulet̃: & ad neceſſitatem ſalutis fiat, non ad deſideria uoluptatis. Quæ enim in deſiderijs fieri prohibetur, procul dubio in neceſſitates conceditur. Quia uidelicet mens noſtra à carnali delectatione ſuperanda eſt, ſed à carnis cura neceſſaria ſeparanda non eſt.

A

CAPVT XIIII.

INfirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. Alius enim credit manducare se omnia. Qui autem infirmus est, holus manducet. Is qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non iudicet. Deus enim illũ assumpsit. Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Suo domino stat aut cadit. Stabit autem. Potens est enim deus statuere illum.

Iacob. 4

¶ Iterum, quia erat inter Romanos aliud genus contentionis, redarguit eos inde, & ad cōcordiam reuocat. Contēdebant enim de differētijs ciborum, quia qdam illorum cum integra fide oēs cibos comedebant: alij uero à quibusdam abstinēdum esse credebant, & inde ab inuicem dissentiebant. Illi em̃ qui ex gentibus crediderant, extollebant se in libertate fidei, quia nihil commune uel immundum esse crederent, aduersus eos q ex circuncisione uenietes, obseruabāt adhuc traditione legis ciborum differētiam. Et inde reprimit eos Apostolus, & monet ne insultēt eis, quibus longa consuetudo in obseruandis cibis discretionem adhuc aliquam & *cunctationem* mouebat. Et *unumquenq; talem, uocat infirmum in* fide, quia non credit omnia licere manducari. Per

B

fecta enim fides nullum cibum Iudaico sensu credit respuendum, qa omnis creatura dei bona est, & nihil abijciendum quod cum gratiarum actione percipitur. Sed quisquis ita non credit, adhuc infirmus est in fide, si iam fidem habet. Sed tamē hunc non abijci, sed assumi iubet Apostolus, nec quasi infidelē iudicari. Aliud est enim infidelem esse, aliud infirmari in fide: quia infidelis non habet, infirmus autem iam habet, sed adhuc ex parte dubitat. Et ideo nō est repellēdus, sed assumendus. Et hoc est quod ait, *Infirmum autem* &c. Quod sic continuatur: Ea quæ superius dixi, ita ut docui, facite in uobisipsis. i. induite Christum, & his similia facite: sed hæc quæ nunc dico, facite erga pximos, scilicet infirmum in fide assumite ut sanetis eũ, sicut Christus medicus pctōres. i. male habētes suscepit sanandos. Assumite eum nō in disceptationibus cogitationum eius, id est, nō ut de occulto cogitationum iudicetis eum. Forte dubitat aliquid nouitas ipsius. Amate abūdantius dubitantem. Amore uestro curate de corde infirmi dubitationem. Et si incognitum uobis est quo animo id faciat, non inde disceptemus. Non nobis usurpemus dijudicare cogitationes aliorum, sed deo probemus cogitationes nostras etiam pro illis, de qbus forte aliquid dubitamus. Vere infirmus est assumēdus ab eo q firmus est. Nam *alius credit* licere *manducare omnia* gña ciborum, & est firmus iste, atque infirmum debet assumere: alius uero non credit ita licere, & infirmus est, ac indiget assumi. Hoc uidetur debuisse dicere. Sed ponit consilium de illo, per qd' satis intelligitur dicens: *Qui autem infirmus est*. i. q nō credit omnia esse manducanda, *holus manducet*. i. relinquatur arbitrio suo, ne cum scrupulo edat, ut si uoluerit, non solum ab omni carne, sed etiā à cęteris cibis abstineat, & holera tantum comedat. Alius credit mā

C

ducare omnia, id est, gētilis quisq; ad fidem conuersus omnes cibos indifferenter posse comedi iudicat: sed q infirmus est, id est, Hebræus qlibet adhuc in fide pusillanimis & titubans, q alias carnes mundas, & alias arbitratur immundas, holus manducet, in quo nulla est suspicio immunditiæ, sed indifferēter comeditur ab omnibus. Melius est em̃ ut permittatur illa solum comedere, quæ ritus legis in qua nutritus est, non prohibuit, & cum pusillanimitate retineatur in fide, ut paulatim crescēdo ad sublimiora proficiat, quàm ut de pusillanimitate eradicetur, & discedat penitus à fide. Et ideo *is qui manducat* omnia. i. gentilis q nullum cibum credit immundum, *non spernat*. i. non uilem reputet *non manducantem*. i. Hebræum, q adhuc propter legis cōsuetudinem quosdam cibos respuit. *Et qui non manducat*. i. Iudæus qui se abstinet ab aliqbus, ne ritum legis uiolet. *non iudicet*. i. non damnet *manducantem*. i. gētilem omnes cibos indiferēter sumētem. Gētiles enim quos carnalis intellectus legis à fide non retrahebat, firmit' credebāt nihil abijciēdum, quod cum gratiarum actione percipitur: & ideo spernebant Iudæos infirmiores in fide, quos adhuc uidebant propter antiquā legis obseruantiam cibos discernere. Et econtra Iudæi cum uiderent illos alimēta illa percipere, quæ ipsi putabant immunda esse, grauit' eos inde

D

iudicabant. Ideoq; iubet illis Apostolus, ne istos quasi infirmos & hebetes spernant: & istis, ne illos quasi gulosos & immundos iudicēt. Erant etiam nonnulli inter eos, q non propter legem, sed propter sobrietatē se abstinebant à carnibus & uino, & spernebantur à cæteris, quasi q dei creaturas reijcerent. Ipsi uero iudicabant cæteros quasi uoraces & gulosos. Et idcirco præcipit Apostolus, ut is q mādu cat omnes cibos, nec ieiunat, non spernat non manducantem, id est, ieiunantem & à carnibus abstinentē, cum in uoluntate uniuscuiusq; sit edere uel nō edere: & rursus is q nō manducat, sed abstinet & ieiunat, manducantem bis in die, & carnibus uescentem uel huiusmodi cibis non iudicet, id est, non de illo male existimet, cū possint bono animo & simplici corde sine uitio concupiscentiæ quicunq; humani cibi indifferenter sumi. De talibus enim rebus, quæ bono animo possunt fieri, quamuis etiam possint non bono, uolebant illi cum homines essent, in occulto cordis ferre sententiam, de qbus solus deus iudicat. De manifestis em̃ iudicare possunt hoies, sed de his quæ incertū est quo animo fiant, quia possunt & bono & malo animo fieri, iudicium relinquendum est deo, ut non audeat qsq; de alterius conscientia, quam non uidet, iudicare. Nō em̃ damnandus est, cuius cogitatio aperta non est, & de quo nescitur qualis postea sit futurus. Ieiunans nō iudicet manducantem, id est, non credat peccare,

A eum nesciat quo animo mãducet. Et quare? Quia *deus illum assumpsit* ut suus esset. Et cum sit à deo assumptus ut dei sit & deo seruiat, *tu quis es*, id est, cuius ualentiæ, *qui iudicas*, id est, damnandum affirmas, *alienum seruum*? Cum enim nõ tuus seruus sit, sed alterius, in eo quod illum iudicas, dominum illius præcipue offendis, quia seruum eius ipso prohibente iudicare præsumis. Nam qua conscientia edat uel non edat quisque, dominus est iudex. Et idcirco nõ est ab homine iudicandus, qa nõ homini, sed *suo domino stat aut cadit*, id est, ad honorem domini *sui stat, si stat*: & ad dñm suum p̃tinet & *casus eius, si cadit*, qa potest illum uel erigere, uel iudicare. Ideo dico, stat aut cadit, qa ambiguum est. fortasse enim stat q̃ putatur cadere, uel cadit qui putatur stare. *Stabit autem*. Hic innuit quod ambigua debemus in meliorem partẽ uertere, & plus salutem hominis quàm mortẽ optare: atq; in futuro de illo spem boni habere, etiã si aliter sit in præsenti. Stabit, quia *deus est potens illum statuere*, id est, stare facere illum. Non ipse, sed deus est potens hoc facere. ¶ Volũtate enim sua cadit qui cadit, sed uoluntate dei stat qui stat, uel surgit qui surgit. Nam per se potest cadere, sed p̃ deum resurgere. Quãuis de omnibus regeneratis & pie uiuentibus loqueretur Apostolus dicens, Tu qs es qui iudicas alienũ seruum, suo domino stat aut cadit, continuo tñ respexit ad p̃destinatos & ait: *Stabit autẽ. Et ne hoc sibi arrogarent, potest em̃, inquit, deus statuere illum. Ipse em̃ ergo* dat per-

B *seuerantiam, qui statuere potens est eos qui stãt*, ut perseuerantissime stent, uel restituere illos q̃ ceciderint. ¶ Possunt hæc forsitã & de spiritali esu, uel ieiunio sic intelligi. Infirmũ aũt in fide assumite, ut *infirmitatẽ* eius paulatim sanetis, nõ in disceptationibus cogitationũ. i. nõ ut de cogitatiõibus eius discepteris & disputeris, sed deo iudicandas relinquite illas, qui potest emendare quicquid ibi uidetur sibi displicere. ¶ Alius enim. i. diuersus ab isto infirmo & robustus, credit manducare omnia. i. credit se debere pro posse suo & intelligere, & operibus exercere omnia quæ in scripturis dicuntur. *Qui autem infirmus est. i. quem adhuc cordis & operis infirmitas detinet, holus manducet. i.* infirmitati suæ congruos scripturarum sermones comedat, per q̃s à uitijs carnis & ægritudine mentis satietur. Is qui manducat. i. qui intelligit arcana scripturarum, non spernat non manducantem. i. eum qui hæc non ualet intelligere. Et qui nõ manducat. i. qui non intelligit, non iudicet manducantem. i. intelligentem. ¶ Solent enim hi qui aliquantulum uidentur in scientia proficere, spernere & nihil ducere eos qui altioris intelligentiæ minus capaces sunt: & econtra, imperiti & indocti iudicare. i. incusare & condemnare eos, qui altiora & profundiora perquirunt, quæ ipsi capere uel assequi nequeunt. ¶ Et ideo Apostolus resecare uolens culpam ex utraque parte nascẽtem, illis quidem *præcipit* ne inferiores spernant atque despiciant: *his uero*, ne superiores iudicent, cum peritiam iudicandi non habeant. Qui non manducat, ore cordis non præsumat iudicare manducantem. i. in-

C telligentem: quia deus eum qui sic manducat, assumpsit sibi in seruum. Et tu imperite quis es qui alienum seruum iudicas. i. qui dei seruum damnabilem esse censes? Suo domino stat in bono opere, uel cadit in praua actione: quia si in bono steterit, domini sui erit: uel si in malum opus ceciderit, à domino suo peribit, uel per dominũ suum resurget. Stat aut cadit. Sed stabit etiam si nunc iacet, quia potẽs est deus illum erigere. Hoc contra indoctos dicitur, qui doctos reprehendunt uel dijudicant de quibusdam actionibus suis infirmis.

Nam alius iudicat diem inter diem, alius autem iudicat omnem diem. Vnusquisq; in suo sensu abundet. Qui sapit diem, domino sapit. Et qui manducat, domino manducat. Gratias enim agit deo. Et qui non manducat, domino non manducat, & gratias agit deo.

¶ Iure dixi quia stabit ille q̃ comedit, siue qui abstinet: quia quod agit, ex iudicio agit. *Nam alius* eorum *iudicat diem inter diem* abstinentiæ ducendum, id est, deputandum, *alius autem iudicat omnem diem* in abstinentia ducendum, id est, alius certis diebus, alius omni die iudicat abstinendum. Quidam enim in animo suo iudicant & statuunt, ut diem inter diem in abstinentia ducant, id est, ut alio die abstineant, & alio non abstineant, sicut qui quarta & sexta feria ieiunant, & cæteris diebus comedunt: alij uero quia considerant ui-

D tam hanc esse breuem, iudicant ut omnem diem, id est, continuum uitæ suæ tempus transigant in abstinentia. *unusquisque*, id est, ille qui nonnullis diebus, & iste qui omni die iudicat abstinendum, *abundet* operibus bonis *in suo sensu*, id est, faciat quod sentit faciendum, quia utrunque acceptum est apud deum. In suo sensu abundet, id est, suo consilio remittatur, ne scandalum passus, à charitate, quæ est mater omnium, recedat. Et debet permitti abundare, quia *qui sapit diem* uel omnem, uel aliquem esse dandum abstinentiæ, *domino sapit*, hoc est, ad honorem domini se placere putat. *Et qui manducat*, id est, qui non abstinet, *domino manducat*, id est, ad laudem domini, cuius omnia creata credit munda, & cui seruiturus sustentatur ex eis. Vere domino. *gratias enim agit deo* pro collatis sibi beneficijs. Effectus indicat, quia domino manducat, dum illi gratias agit. *Et qui non manducat*, id est, qui ieiunat & abstinet, *domino non manducat*, id est, ad honorem domini ieiunat, *& gratias agit deo*, qui sibi dedit tolerantiam abstinentiæ. Ad hoc quippe additum est, & gratias agit deo, ut ostẽderetur quid esset, domino facit, id est, in eius laudem facit. ¶ Tunc em̃ recte, tunc iuste, tũc pie fit, cum opus bonum in eius fit laudem, cuius gratia donatur ut fiat. In quo affectu proficiens, quicquid boni facit, domino facit: hoc est, in eius laudem, cuius gratia percepit ut faciat. Gratiæ igitur deo ab utroque

A referuntur, ab illo pro libertate uescendi, ab hoc autem pro fructu abstinentiæ, & idcirco neuter reprehendēdus est. Aliter: Dixi quia stabit ille qui mā̄ducat ore cordis cibum doctrinæ sanctæ. Nec mirum si ad standum erigitur. ¶ Nam alius ex his ita manducantibus iudicat diem inter diem, alius iudicat omnem diem, hoc est dicere: Alius quidem nonnulla intelligit, alius uero omnia ad intellectum possibilia, ita ut sunt uidendo, cognoscit. Si enim ignorantiæ obscuritas, nox cordis est, intellectus non immerito dies uocatur. Vel non de duobus hominibus, sed de homine & deo accipiatur hæc sentētia. Nam alius est qui iudicat diem inter diem, alius qui iudicat omnē diem. ¶ Homo enim iudicat diē inter diem. i. præsens, quod est inter præteritum & futurum: deus autem iudicat omnē diem. i. præteritum, præsens & futurum. Et ideo stabit qui non stare uidebatur, quia deus potēs est statuere illum, qui omnē diē iudicat: & nouit si cras steterit, qui hodie iacet. ¶ Qui iudicat diem inter diem, homo est: quia potest hodie aliud, & cras aliud iudicare. i. ut quē hodie malum, conuictum, confessumue damnauerit, cras bonum inueniet cum se correxerit: & quē hodie iustum laudauerit, cras inueniet damnatum. ¶ Qui autē iudicat omnem diem, deus est, quia non solum qualis quisque modo sit, sed etiā qualis fuit, & qualis omni die futurus sit, nouit. Et ideo secundum præscientiam, quos nouit quos ante mūdi cōstitutionē prædestinauit, multi etiā qui

B apte mali uidentur, multis bonis meliores sunt. Quid enim sint hodie uidemus, quid cras futuri sint ignoramus. Et ideo quidē apud quē sunt præsentia quæ futura sunt, etiā quod futuri sunt iam sunt: nos autē secundum id quod in præsenti est, quenque hominē iudicare possumus. unusquisque igitur in suo sensu abundet. i. quantū humano intellectui, uel unicuique homini concessum est, tantum audeat iudicare: nec sublimiora sacramētorum arcana temere discutiat, sed in eo sensu quē habet, bonis operibus abūdare curet: neque dei sensum usurpet ut de futuro iudicet, sed suo sensu contentus sit, quo de præsenti tantum iudicare potest. ¶ Qui sapit diem, domino sapit. i. qui contētus est tantum præsentia iudicare, nihil contra deum usurpat: quia hoc ipsum quod præsentē diē bene iudicat, domino sapit. i. ad honorē domini. Hoc est autē bene iudicare diem, ut noueris de eius correctione non esse desperandum in futurum, de cuius manifesta culpa iudicaueris in præsenti. Et qui manducat in telligēdo cibos sapientię, domino (. i. ad honorē domini) mā̄ducat: quia gratias agit dicēs, Benedicam

Psalm. 15 dominum qui mihi tribuit intellectum. Et qui non mā̄ducat. i. qui fortiores sensus scripturarum non capit, domino non manducat, quia humilior inde fit. Et hoc est gratias agere, nihil de se præsumere, sed in humilitate deo se prosternere.

Nemo enim nostrum sibi uiuit, & nemo sibi moritur. Siue enim uiuimus, domino uiuimus: siue morimur, domino morimur. Siue ergo uiuimus, siue morimur, domini sumus. In hoc enim Christus mortuus est C **& resurrexit, ut et mortuorum & uiuorum dominetur.**

¶ Dixi quia manducans ad honorem domini manducat, & non manducans ad honorē domini non manducat. Quod iuste dixi. Nam omnes siue manducantes siue non manducantes, domini sumus. *Nemo enim nostrum sibi uiuit*, sed domino: *& nemo nostrum sibi moritur*, sed domino. Nemo sibi uiuit, quia qui lege frenatur, non sibi, sed deo qui legē dedit, uiuit. Si lex non esset, tunc sibi quisque uiueret. Modo autē paret mandato cælitus sibi dato, & uiuit ei qui dedit. Et nemo sibi moritur, sed deo, quo iudice uel coronatur uel damnatur. Nam *siue uiuimus, domino*. i. ad honorē domini *uiuimus*, cui seruimus: *siue morimur*. i. præsentē uitam uitam dissolutione corporis & animæ terminamus, *domino morimur*. i. ad gloriam eius & secūdum uoluntatē eius, quia non nostram, sed eius gloriam & uiuēdo & moriēdo quærimus. Et quia utrunque domino facimus, *ergo siue uiuimus, siue morimur, domini sumus*, ut possideamur ab eo & uiuētes & mortui. Et si semper ipsius sumus uel in uita uel in morte, semper ad laudē ipsius fit, quicquid à nobis uel de nobis fit. Siue uiuimus, siue morimur, domini sumus: quia Christus morte sua & resurrectione dominium acquisiuit super omnes fideles, siue dum uiuunt, siue dum mortui sunt. *In hoc enim mortuus est Christus & resurrexit, ut & mortuorum & uiuorum dominetur*. Domini sumus & post mortē, quia precio sanguinis sui nos redemit & mortuus. Quomodo

D enim perdit seruos mortuos, cuius est mors preciū eorum? Non enim tenebit regnum mortis eos, pro quibus est mortuus liber in mortuis. Dominatur uiuorum & mortuorum, ne putetur tantū iudicare de mortuis, quasi commissum sit super eos iudiciū hominibus dū uiuūt, sed post mortē Christo. Nam & nūc & tūc dominatur ipse & iudicat, atque sancti & nūc cum illo regnant & tūc: quia & nūc conuersatio eorum in cælis est, & ipsi postmodū in cælis erūt. Neque piorū animæ mortuorum separantur ab ecclesia, quę nūc etiā est regnū Christi, & cū eo nūc primū regnat in uiuis & mortuis. ¶ Vel ita: Et manducans & non manducans, ad gloriam domini hoc facit: quia nemo nostrum sibi uiuit in uirtutibus. non enim suam, sed Christi gloriam quærit, à quo sic uiuere habet. & nemo sibi moritur peccatis, quia non se per hoc, sed Christū glorificare quærit, qui sibi dedit ut semetipsum peccatis mortificare possit. Siue enim uiuimus. i. in nouitate uitæ ambulamus, domino uiuimus. i. domino uita nostra deputatur, quia non à nobis, sed ab illo est & ad eius laudē fit: siue morimur. i. mūdo & peccato mortificamur, domino morimur. i. ad honorē domini uitijs morimur, ut peccatis mortui, iustitiæ uiuamus. ¶ Siue ergo morimur peccato, siue uiuimus iustitię, domini sumus, ut & extinctio mali, & uiuificatio boni fiat in nobis ad eius gloriā. In hoc enim Christus & mortuus est & resurrexit, ut & mortuorum & uiuorum dominetur. Illorum scilicet mortuorum, qui mortificant membra

A sua quæ sunt super terram, & mortificationem CHRISTI in corpore suo circũferunt: uiuorũ quoq; illorum, qui resurrectionis eius exemplo nouam & cœlestem uitam in terris agunt. Istorũ dominatͬ CHRISTVS, quia tales digni sunt dominio eius.

Colos. 3. 2. Cori. 4

Iacob. 4 2. Cor. 5 Isaiæ. 45 Phil. 2.

Tu autem quid iudicas fratrem tuum? aut quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal *Christi*. *Scriptum* est enim: Viuo ego, *dicit dominus*, quoniã mihi flectetur *omne genu*, & omnis lingua confitebitur *deo*. *Itaque* unusquisque nostrum *pro se* rationem reddet deo. Non ergo amplius inuicem iudicemus, sed hoc iudicate *magis*, ne ponatis offendiculum fratri uel scandalum.

¶Christus ita dominatur omnium. Sed *tu quid*, id est, cur, *iudicas fratrem tuum* manducantem, cum nescias qua necessitate manducet, aut quo animo? *aut* tu manducans *quare spernis fratrem tuum* nõ manducantem, cum ignores quàm pia deuotione seruet abstinentiam? Non debes iudicare uel spernere, quia iudicandus es. *Omnes enim* nos abstinentes & manducantes *stabimus* iudicandi *ante tribunal*, id est, ante sedem iudicialem *Christi*. Iudicantis enim est sedere, iudicandorum uero ante iudicem stare. Omnes stabimus ante tribunal Christi. *Qui ergo fratrem iudicat, tantum crimen elationis incurrit, ut Christi tribunal sibi uideatur assumere, & eius iudicium præuenire.* Cuius iudicij species, ut notior fieret hominibus iudicãdi forma, ex his quæ inter homines geruntur assumpta est, quatenus agnosceremus, quia sicut iudex terrenus celsior est, & quendam locum qui tribunal appellatur ascendit, ut ex eo altior & eminentior sit cæteris qui iudicandi sunt, ne conspectum eius lateant uel supplicia reorum, uel allegationes innocentium, ita & iudex omnium Christus natura & maiestate cunctis eminentior, introspicit corda & cõscientias singulorum, ac manifestabit occulta, ut bonis laudem tribuat, & mali pœnam quam merentur, accipiant. Omnes astabimus Christo iudici. *Scriptum est enim* apud Isaiam de Christo in persona ipsius: *Viuo ego, dicit dominus*, Christus, *quoniam mihi flectetur omne genu*, id est, ego qui fui mortuus, uiuo perpetualiter ut iam mori non possim: & qđ ego sic uiuo, causa est qm̃ mihi flectetur omne genu, id est, omnis rigor & fortitudo humiliabitur meæ potestati, ut per flexionem genuum intelligatur subiectio omnium. *& omnis lingua*, id est, omnis conscientia *confitebitur deo* quicquid egit, siue bonum siue malum. Hoc fiet in iudicio. Et quandoquidem teste scriptura, omnis lingua confitebitur deo, *itaque unusquisque nostrum reddet deo iudicij rationem pro se*, id est, respondebit deo pro his quæ fecit, & cur ea fecerit. Hoc est enim reddere rationem deo, quod est cõfiteri deo. Et quia unusquisque respondebit pro se deo iudici, *ergo non amplius iudicemus inuicem* ex opinione, sicut hactenus fecimus. ¶Duo sunt enim, in quibus temerariũ iudicium cauere debemus, cum incertũ est quo animo quicquã factum sit, uel cum incertum est q̃lis futurus sit, qui nunc uel bonus uel malus apparet. ¶Si ergo quispiam (uerbi gratia) cõquestus de stomacho, ieiunare noluit, & tu id non credẽs, edacitatis uitio id tribueris, temere iudicabis. Itẽ si manifestam edacitatem, ebrietatemq; cognoueris, & ita reprehenderis quasi nunquam illa possit corrigi atq; mutari, nihilo minus temere iudicabis. ¶Non ergo reprehẽdamus ea, quæ nescimus quo animo fiant: neque ita reprehendamus quæ manifesta sunt, ut desperemus sanitatem. Maxime autem hi temere iudicant de incertis & facile reprehendunt, qui magis amant uituperare & damnare, quàm emendare & corrigere. Quod uitiũ uel superbia est, uel inuidentia. Non amplius inuicem iudicemus, id est, neq; abstinẽs manducantẽ, neq; manducãs abstinentem: *sed hoc magis iudicate*, id est, hoc potius decernite & præfinite in cordibus uestris, *ne ponatis offendiculum fratri uel scandalum*, id est, ne faciatis per escam & ieiunationẽ uestrã, unde frater offendatur uel scandalũ incurrat. Hoc potius statuite, ne per obseruantiam ciborum offensiones fratribus uel scandalum generetis. Eos qui ex gentibus edebant monet, ne scandalizent Hebræos cibo suo, qui adhuc in fide infirmiores *erant, & cibos discernebãt.* ¶*Gentiles enim qui firmioris erant fidei, omnes cibos indifferenter sumi posse credebant: sed Iudæi scandalizabantur* inde, cum uiderent eos coram se uesci communibus escis. Erant & nonnulli ex eis qui scientes nihil esse idolum, & omnem creaturam dei bonam esse, comedebãt idolothyta. ¶Quod alij uidentes, & aliquid sanctificationis putantes esse in illis carnibus, quia idolis erant immolatæ, ex eis comedebant & peribant, cæteri uero irascebantur inde. Et hoc est quod dicit, ne ponatis offendiculum fratri uel scandalum, id est, ne faciatis coram fratre unde pereat uestro exemplo idem faciens uel cõtristetur. ¶Offendiculũ enim esset, si tali exemplo corrueret à fide Christiana, scandalum uero, si ad tristitiam uel iram prouocaretur. *Si enim uideret à Christiano idolothytum manducari, offenderetur*, id est, moueretur à fide, *quia putaret idolum esse aliquid*. Si autem uideret ab eo comedi cibũ quem putaret immundũ, scandalizaretur, id est, ad indignationem & iram compelleretur.

B

Isaiæ. 45

C

D

Scio & confido in domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iam non secũdum charitatem ambulas. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est.

¶Non ideo dico offendiculum uel scandalum, quo cibus sit immundus, aut quod ego more Iudaico suadeam obseruare ciborum differentiam, quia *scio & confido in domino Iesu* nihil esse cõmune, id est, scio nihil esse commune per hoc quod mihi fiducia est in domino Iesu, qui postquã uenit, ab-

A solvit à lege. Populus Iudæorum partem dei se esse iactans, communes cibos uocat, quibus omnes uescūtur homines, suillam carnem, ostreas, lepores & istiusmodi animantia, quæ ungulam nō findūt, nec rumināt, nec squamosa in piscibus sunt. Commune ergo qđ cæteris hominibus patet, & quasi nō est ex parte dei, pro immundo appellat. & sicut uasa in ministerijs templi segregata, non communia, sed sancta dicebantur, ad quorū distinctionē reliqua uasa humanis usibus dedita, uocabantur cōmunia: sic & ad distinctionē illorum ciborum, quos quasi mundos & secundum legem edēdos scriptura segregauit, reliqui omnes appellati sunt cōmunes. Sed Apostolus iam à litera legis liberatus, dicit *quia nihil commune est per ipsum*, id est, per se ipsum. Nihil enī in creaturis dei immūdum est natura sui. Omnia nanq; à bono deo creata, bona esse constat & mūda. Nec tamen in his distinctionem legis accusat, ut absolute dicat nihil esse cōe eorum, quæ lex definiuit immunda. Præmittit enī causam, cur per seipsum, id est, natura sui, nihil commune sit. Scio, inquit, & cōfido in domino Iesu. Manifestū est enim, saluatoris beneficio omnia munda esse, qui de sub iugo legis eruens homines, reddidit eis statutum pristinum libertatis. Itaq; uel propter dei creationem, uel propter saluatoris aduentum, nihil in creaturis est naturaliter immundum. *Vnde & ipse dicit, quia nō quod intrat in os, coinquinat hominem. Nihil est* B commune, *nisi ei qui existimat aliquid commune esse, illi enim commune est* propter ęstimationē, qua putat illud esse cōmune. i. immūdum. cogitatio enim mētis cibum, qui natura sui non est cōmunis uel pollutus, facit pollutum, cum econtrario cibum uerę pollutum (uere enim pollutus, qui idolis immolatur) simplicitas mentis, quæ nullam cogitationis scrupulositatem habet, ab omni suspicione cōtaminationis absoluat. Et rursum etiam si mūdus sit cibus, suspicionem tamē aliquis patiatur, quasi qđ idolis immolatus sit, pollutus dicitur pro cōscientiæ scrupulo. Dixi ne ponatis offendiculum fratri uel scandalum, ideo scilicet, quia *si propter cibum tuum* saltem *contristatur frater tuus, iam non secundum charitatem ambulas*, id est, iam huius operationis tuæ gressus nō tenet uiā fraternitatis: & idcirco grauiter peccas, quia charitatē deseruisti, sine qua nihil placet deo. *Noli cibo tuo illum perdere.* Non debes eū cibo tuo uel contristare. Plus autem caue, ne taliter eum perdas. Noli pro cibo tuo, pro tam uili re, tā cito peritura, perdere rem tam magni precij & tam dignā, pro qua Christus sustinuit mortē. ¶Cum definisset apostolico dogmate, per dn̄m Iesum nihil commune uel immundū natura sui putādum, & dedisset erga usus ciborum fidelibus quibusq; absolutissimam libertatem, rursus ad ædificandam autoritatem fratrum amoris, licentiam reuocat libertatis, & dicit: Etiam si cōmune nihil est, & omnis usus ciborum licenter admittitur, tamen tu si propter cibum quē licitum putas, fratrem qui nōdum scientiæ huius capax est, scandalizas, iam non secundum charitatem agis, nec affectum in te fraterni amoris ostendis. Et ideo ne lædas aut contristes eū, etiā à licitis abstinere debes. Tibi enim abstinere à licitis, crimen nullum est: illi uero, in quibus discernit & putat non licere, cōtaminabilis usus est. Qui enim discernit, si manducauerit, damnatus est. Quod si facias, tu utiq; fratrem tuū spernis & perdis, *pro quo Christus mortuus est*, & tu ei causam perditionis acquiris.

Leui. 11.

Matt. 7

Matt. 15.

Non ergo blasphemetur bonum nostrum. Non est enim regnum dei esca & potus, sed iustitia & pax & gaudium in spiritu sancto. Qui enim in hoc seruit Christo, placet deo, & probatus est hominibus. Itaque quæ pacis sunt, sectemur: & quæ ædificatiōis sunt, inuicem custodiamus.

¶ Quandoquidem frater noster cōtristatur cibo nostro aut perditur, *ergo* caueamus *ne bonū nostrum blasphemetur*. Blasphematur enim bonum nostrū, si propter escas contētiones oriuntur: quoniam bona in se comestio blasphemabilis est, dum alijs nocet. Et quia nocet, abstine. Et abstinendum est, quia *non est regnum dei esca & potus*, id est, regnū dei propter quod laboramus & currimus, neq; per escam, neq; per potum constat: sed aliena sunt hęc à regno dei, & ab illa sanctorum conuersatione futura. *Non erūt ibi carnales epulæ, sed iustitia & pax & gaudium.* *Et quia solent homines multum gau-* D *dere corporeis cibis, addidit: in spiritu sancto.* Ideoq; nos in his uirtutibus exerceamus, quæ nobiscum possint transire regnum cælorum, id est, in iustitia & pace & gaudio spiritali. Has enim tres uirtutes idcirco posuit, quoniam ad intentionem suam & ad Romanorum correctionem specialiter militare uidit. Iustitiam, ut unusquisque non faciat alij, quod sibi non uult fieri: & quod sibi exoptat recte fieri, faciat alij. Pacem, ut illis quies & concordia sit, non gloriatio & discordia. Gaudium, ut unusquisque de bonis fratris sui gaudeat, sicut de suis. Et istæ uirtutes sunt regnum dei, quoniā uirtutibus huiusmodi consistit regnum supernæ beatitudinis. *Vel regnū dei sunt, quia etiam in præsenti uita regnat deus in illis, in quibus sunt hę uirtutes.* Vere istę in spiritu sancto sunt regnum dei, nam *qui in hoc*, id est, in spiritu sancto, *seruit Christo*, ut accepta spiritus sancti gratia, studeat obedire mandatis Christi, *placet deo* patri qui de Christo dixit, Ipsum audite. *& probatus est hominibus*, qui uidentes opera eius bona, glorificant patrem eius qui in cælis est. Placet deo secundum gaudium quod est in spiritu sancto, probatus apparet hominibus secundum iustitiam & pacem. Et quia pax & gaudium est regnum dei, atque per hæc placere potest quisque tam deo quàm hominibus, *Itaque sectemur* semper ea *quæ pacis sunt* & concordiæ, nō quæ belli & discordiæ: *& custodiamus* ea *quæ sunt ædificationis*, id est, obseruemus ea quæ ad ædificationem pertinent, *inuicem*, id est, Iudæus ad gētilem, & gentilis ad Iudæum, ut semper alterutrum magis ac magis ædificemur, uel alij per nos.

Matt. 17.
Lucæ. 9.
2. Petr. 1.
Matth. 5.

A Noli propter escam destruere opus dei. Omnia quidem munda sunt, sed malum est homini qui per offendiculum manducat. Bonum est non manducare carnem, & non bibere uinum, neque in quo frater tuus offenditur aut scandalizatur aut infirmatur. Tu fidē habes penes temetipsum? habe coram deo. Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod probat. Qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est, quia non ex fide. Omne autem quod non est ex fide, peccatum est.

Tit. 1. 1. Cor. 8.

¶ Quæ sunt ædificationis custodire debemus, & ideo *noli propter escam tuā destruere* in alijs *opus dei*, id est, subuertere fidem & charitatem, quas in eis operatus est deus. Soluit enim opus dei & ædificium destruit charitatis, qui propter ciborum intemperatiam scandalum fratribus ponit. *Omnia quidem* genera ciborum *munda sunt, sed* tamen nonnulla sunt intermittenda, ne per hæc destruatur opus dei, quia *malum est homini qui per offendiculum* aliorū *manducat*. i. qui ita mãducat, ut alij per eius manducationem cadant & à fide deficiant. Quod ergo sui natura bonum est, ex offensione efficitur malum, ex eo quod offenditur frater te utēte his cibis, in quibus ille scandalū patitur. Omnia enim naturaliter munda sunt, quamuis lex Moysi quædam munda & quædam immūda significauerit, B ut populus qui sub lege censebatur, discerni per huiusmodi obseruantias à cæteris gentibus uideretur. Et quandiu quidem populus ille sanctus & segregatus à cæteris nationibus habebatur, æqua discretio de mundis & immundis necessaria uidebatur, quæ populum illum secerneret à nationibus, quas ignorantia dei & cultus idolorum faciebat immūdas. Nunc uero gentilibus cunctis ad fidem ingressis, non necesse est distantias huiusmodi obseruare, sed omnem creaturam dei, sicut re uera est, bonam æstimare. Omnia itaque munda sunt & bona, sed in malum conuertuntur eis, qui per offensionem fratrum comedūt ea. Et ideo ne frater offendatur, abstinendum est ab eis. Nam *bonum est non manducare carnem, nec bibere uinum* per offensionem fratris, *neque* aliud *in quo frater tuus offenditur aut scandalizatur, aut infirmatur*. Alioqui manducare carnem & non manducare, uel bibere uinum & non bibere, neque malum neque bonum est, sed medium & indifferens. Potest enim non manducare carnē & nō bibere uinū etiam malus homo & à fide alienus, ut sæpe etiam nonnullos idolorum causa hoc facere contigit. Sed ne frater offendatur uel offendat, ideo nō manducare carnem & non bibere uinum, non iam medium uel indifferens, sed uere bonum est. Bonum est enim abstinere à carne & uino, si in eis frater offendit. Omnia enim ob hoc fieri oportet, ne destruatur opus dei. Ideo & manducandum est, si in eo frater ædificatur: & non est manducādum, si per hoc decrescit opus dei. Et bibendum est, si per hoc proficiat frater ad fidem: & nō bibendum, si per hoc C aut frater damnum fidei, aut tu detrimentum charitatis incurras. Sunt & aliæ causæ, propter quas à talibus cibis plerique religiosorū abstinent, sed nunc tacentur ab Apostolo, quia rudibus loquitur. Ob hoc enim solummodo suadet nunc abstinendum, ne frater offendatur, aut scandalizetur, aut infirmetur. Offenditur enim, si propter comestionem aut bibitionē offensus recedit à fide. Vel offendit perturbatus, nesciens quid teneat. Scandalizatur, si cōtristatur. Infirmatur in fide, si quãuis non recedat, dubitare incipit. Et ne frater ista propter cibum tuum patiatur, abstinere debes. Quod bene potes facere, quia de tuo bono nihil perdis. *Tu* enim *habes penes temetipsum*, id est, in corde tuo, unde nullus auferre potest, *fidem*, qua credis licitū manducare omnia, *habe* illam *coram deo*, id est, serua illam intra conscientiam, nec iactes illam coram hominibus, ne magis in ostentatione fiat quod credis, quàm in uirtute. Sufficit tibi habere coram deo huiusmodi fidem. Non tamen idcirco cogendus est & alius ut omnia manducet, qui nondum habet talem fidem, ut credat omnia esse manducanda. Et ideo noli apud homines gloriari de hac fide tua, spernendo cæteros qui nondum sic credunt, sed in oculis interni arbitri eam retine. Nam *beatus* est *qui non iudicat semetipsum*, id ē, qui non facit damnabilem seipsum nocendo alijs, *in eo quod probat*, id est, in eo facto quod laudat & bonum iudicat. Beatus qui non aliud facit, quàm D quod utile probat. Nam ille semetipsum iudicat, id est, proprio iudicio se damnat, qui quod dicit non debere se facere, facit. Bona enim est fides, q̄ credimus omnia esse munda, & hanc probamus apud nosmetipsos ueraciter esse bonam. Sed si hoc fidei bono male usi fuerimus, ut per offendiculum infirmorū fratrum manducemus, nosmet ipsos iudicamus: quia scienter hoc facimus, quod non esse faciendum mēs nostra iudicat. Ille quidē beatus est, qui nō ita se iudicat. Sed ille *qui discernit*, id est, q discretionē habet in cibis, putans alios eē mundos & alios immūdos, *si* tali cōscientia *manducauerit, damnatus est, quia non ex fide* manducat. Et ideo non debemus eum cogere ut manducet, nec exemplo nostro ad manducandū prouocare, sed nos potius propter eum à talibus escis abstinere. Si manducauerit, iam conscientia arguente damnatus est, quia non ex fide manducat, dum cibum illum nequaquam credit esse mundum, & tamen comedit. Digne enim subiacet damnationi, quoniam aliter credit agendum, & aliter agit. Ille nō ex fide comedit. Sed *omne* opus *quod non est ex fide, peccatū est*. Igitur qa comestio illius pc̄m est, rite damnatur. Omne qd̄ non est ex fide, pc̄m est, quia etiam illud quod est bonum, si putetur esse malū & tūc fiat, pc̄m est. Velut si quis (uerbi gratia) castitatē crederet eē malum, & uiueret castus, profecto peccaret. Et propterea omnis infideliū uita pc̄m est, nihilq; bonū est sine summo bono. Vbi em̄ deest agnitio æternæ & incōmutabilis ueritatis, falsa uirtus est etiam in optimis moribus.

A CAPVT XV.

Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. Vnusquisque nostrum proximo suo placeat in bono, ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est, Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Psal. 68.

¶ Infirmus si edit, damnatus est, sed nos firmiores debemus sustinere taliũ imbecillitates. Vel ita: Offendiculum uel scandalũ fratri ponere non debemus, sed potius *nos qui firmiores* sumus, *debemus sustinere imbecillitates infirmorum*, ut ea in quibus alij pro infirmitate delinquunt, nos robustiores patienter feramus, & non continuo spernentes, abijciamus & abhorrescamus illos, si forte in aliquo infirmitatis uitio uincũtur, neq; sub specie purioris uitæ, à conuentu fratrum & ecclesiæ societate depellamus eos. Cum enim nõ possint se ad nos erigere, debemus nos patienter eorum imbecillitates sustinere, id est, portare & erigere, nõ abijcere & despicere. Quoniam si portetur infirmus, aut erubescit diutius portari, & corrigit cõsuetudinem delinquendi: aut si se corrigere noluerit, qui eum portat, præmiũ patientiæ habebit: & ille deterius peribit. Debemus inquam, eorum imbecillitates sustinere, ne cadãt q titubãt, *& non nobis placere*, id est, priuato amore diligere, ut diligentes nos ipsos, de alijs non curemus: & propria cõmoda quærentes, utilitatẽ aliorũ negligamus. Hoc nullus faciat. Sed *unusquisque nostrum proximo suo* nõ in consensu nequitiæ ipsius, uel in alio quolibet alio, *placeat*, sed potius *in bono* opere & sermone *ad ædificationem* illius. Non enim propter humanum fauorem proximo placere debemus in bono quod agimus, sed propter illius ædificationẽ, ut uerbis & exemplis ædificemus eum. Non nobis placeamus, sed proximo in bonis ad utilitatem eius. *Etenim Christus* qui est caput nostrum & dux noster sic fecit. *non sibi placuit*, quia cum in forma dei esset, non rapinã arbitratus est esse se æqualem deo. Sed uolẽs hominibus placere, ut eis exemplum bene agendi tribueret & ad salutem eos reduceret, semetipsum exinaniuit, formã serui accipiens, *& sicut scriptum est*, improperia sustinuit. *Ceciderunt*, inquit, *super me improperia improperantium tibi* o pater. Dum enim mihi improperarent, improperabant tibi: quia sicut qui me recipit, recipit eum qui me misit: & qui me spernit, spernit eum qui me misit: qui mihi improperat, improperat ei qui me misit. Improperia ergo Iudæorum, hoc modo tibi improperantium ceciderunt super me, id est, onere mortis oppresserunt me. Dixerunt enim me blasphemare in te, & ob hoc ceciderunt. Sicq; peccata peccantium in te ceciderunt super me, quia innocens à peccatoribus occisus sum quasi blasphemus: & tu qui me miseras, es exhonoratus.

B — Philip. 2. — Psalm. 68 — Lucæ. 10. Iohan. 13. — Matt. 9. Mar. 2. Iohã. 10.

Quæcunq; enim scripta sunt, ad nostrã doctrinam scripta sunt, ut per patientiã & cõsolationem scripturarum spem habeamus. C

¶ Dixi quia Christus quẽ nos sequi debemus, sustinuit (sicut scriptum est) improperia pro salute hominum, & non sibi placuit, sed alijs, ut salui fierẽt. Et uere nos per hanc psalmi scripturam docemur exemplo eius, non nostra, sed aliorum cõmoda q̃rere. *Quæcunq; enim* in ueteri testamẽto *scripta sunt, ad nostram doctrinam*, id ẽ, ut nos per hæc doceamur, *scripta sunt*. Ostendit Apostolus utilitatem lectionis ueterum scripturarum. Quas quia Iudæi non intellexerunt, nos autem Christo aperiente intelligimus, non ad illorum, sed ad nostram doctrinam scripta sunt quæ ibi leguntur. Quæ enim scribuntur, propter eos sine dubio scribuntur, q intellecturi sunt & utilitatẽ ex eis capturi. Et ideo propter nos scripta sunt omnia quæ in lege & pphetis leguntur, ut nos qui intellecturi eramus, doceremur p ea qd credere & agere deberemus uel sperare, *ut scilicet per patientiam & consolationem scripturarum spem habeamus*, per patientiam habeamus spem, quoniam patientia operatur probationem, probatio uero spem. Et per cõsolationem scripturarum habeamus spem, quia dum scripturæ nos in aduersis consolantur, in spem supernæ beatitudinis mentem nostram erigũt. In ipsis scripturis docemur per patientiam, ut communicemus passionibus Christi, & pro salute proximorum libenter sustineamus, sicut ille sustinuit pro nobis. *Et ibi percipimus consolationẽ*, id est, *mœroris & afflictionis alleuationem, ne nimia absorbeamur tristitia*. Consolatio ẽm nõ doloris ablationem significat, sed temperantiam & quandam mitigationem. Et hanc ex scripturis habemus, atque per hanc, spem: quia dum præsentem tristitiam nostram deus per scripturarum suarum sententias leuigat & in hilaritatem uertit, dat spem perueniendi ad illud gaudium, cui tristitia nõ erit admixta. Consolatio nobis datur in recitatione passionũ Christi, quia dum legimus uel audimus quot & quãta ille sine culpa sustinuit, intelligimus nos peccatores omnia debere libenter sustinere: ac deinde sequitur spes, quia per has afflictiones speramus ad illam beatitudinẽ peruenire, ad quã Christus merito suæ passionis peruenit.

Roma. 5. — Iacob. 1. — D

Deus autem patientiæ & solatij det uobis idipsum sapere in alterutrum secundum Iesum Christum, ut unanimes uno ore honorificetis deum & patrem domini nostri Iesu Christi. Propter quod suscipite inuicẽ, sicut & Christus suscepit uos in honorẽ dei.

¶ Scripturæ nos docẽt, sed deus uobis tribuat, ut possitis agere qđ scripturę docẽt. Deus luce & uirtute suæ gratiæ uestram imbecillitatem corroboret, ut operari uelitis & possitis quod in scripturis auditis. deus dico *patientiæ & solatij*, id est, à quo est patientia & solatium, sicut & cæteræ uirtutes. Cum dicitur, deus patiẽtiæ, hoc intimatur, quia deus cum his est, qui habent in se uirtutẽ patientiæ: sicut & cum dicitur, deus iustitiæ, ostendit in illis esse deus, qui seruant iustitiam. Similiter &

A deus solatij, cum dicitur, ostenditur esse cum illis, qui ex scripturis diuinis per intelligentiam spiritalem capiunt solatium. *Deus patientiæ & solatij det uobis idipsum sapere in alterutrum*. More patriarcharũ & prophetarum tribuit nunc Romanis Apostolus benedictionem. ¶Grandis enim est ista benedictio, qua precatur illis diuinitus dari, ut idipsum sapiant in alterutrum, hoc est, ne iam sit in eis ulla dissensio, sed unum idemq; sapiant omnes atque sentiãt, & sicut sibi, ita & proximo suo uelit unusquisque. Bene autem addidit, *secundum Iesum Christum*. Potest enim fieri, ut & in malitia aliqui unum uicissim sapiant & consentiant. ¶Qui autem secundum Christum sapiunt, sine dubio omne quod sapiunt, bonum est. Det, inquit, uobis idipsum sapere inuicem, id est, det uobis tantam concordiam inuicem, ut quod unus sentit, sentiat alter, & sapientiæ sensus transeat in alterutrum, id est, de isto in illum, & de illo in istum. Et hoc secundum Christum, id est, in omni bono per quod regem nostrum sequimur, non in malo per quod ei cõtraimus. Ita sapiatis, *ut unanimes*, id est, unum omnes animum habẽtes, *uno ore honorificetis deum & patrem domini nostri Iesu Christi*. Vno ore dicitur, quando unus atque idem sensus & sermo per diuersorũ ora procedit. Idem sapiatis, ut unanimes uno ore deum honoretis, quoniam aliter eum honorare non potestis. Non enim honoratur nisi ab B illis qui idipsum in Christo sapiunt, & unanimi uoluntate atq; eadem oris confessione laudãt eũ. ¶Qui secundum humanitatẽ Christi, est deus eius: & secundum diuinitatẽ eius, est pater ipsius. Vno sensu & cõcordi uita debetis eum honorare. Propter quod, id est, ut eum concorditer honoretis, *suscipite inuicem* alij alios, ne iam alter alterum abijciat, causa mundorum uel immundorum ciborũ dissentiens ab eo. ¶Vbi pro eis orationem præmisit, ostendit quia non ex uiribus & meritis hominum, sed ex dei gratia salus est. ¶Vbi uero admonitionem subiungit, ut seinuicem suscipiant, liberum arbitrium in eis demonstrat: & quod ex suo arbitrio per præcedentẽ dei gratiam corroborato, salutem suam operari possint, indicat. Nam si nihil possent ex uiribus suis, non eos admoneret: & si solo arbitrio sufficerent, deum pro ipsis non oraret, sed solummodo exhortaretur eos. Suscipite uos inuicẽ, *sicut & Christus suscepit uos*, qui nullius horruit immunditias, nec reputauit alicui delicta sua. Nihil ergo de immunditia animalium iudicetis, sicut nec ille immunditias credentium reputauit. Suscepit autem uos *in honorem dei*, quoniam ad hoc uos suscepit, ut iuxta preceptum eius, uideant homines opera uestra bona, & glorificẽt patrem uestrum qui in cælis est.

Nota (manuscript margin)

Matth.5.

Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circũcisionis, propter ueritatem dei ad confirmandas promissiones patrum, gentes autem super misericordia honorare deum, sicut scriptum est. Propterea cõfitebor tibi in gentibus, & nomini tuo cantabo. Et iterum dicit: Lætamini gentes cum plebe eius. Et iterum: Laudate omnes gentes dominum, & magnificate eum omnes populi. Et rursum Isaias dicit: Erit radix Iesse, & qui exurget regere gentes, in eum gentes sperabunt.

2 Reg.22 Psalm.17 · C · Deute.32 Psal.116. Isaiæ.11.

¶Vere suscepit uos Christus, nam Iudæos propter ueritatem, gentiles propter misericordiam. *Dico enim Iesum Christum ministrum fuisse circuncisionis*, id est, ego cui indubitanter credendum est, ego qui nõ ab homine, sed ab ipso Christo didici, ego qui tantus apostolus sum, dico quia Christus fuit minister circuncisionis, id est, apostolus & prædicator eorum qui sunt ex circũcisione, sicut ait: Non sum missus nisi ad oues quæ perierũt domus Israel, & hoc *propter ueritatem dei* complendam, qui loquutus fuerat Abrahæ & Dauid, quod ex eorum semine Christus esset uenturus, *ad confirmandas promissiones patrum*, id est, ut ratas & firmas redderet promissiones, quæ de eius aduẽtu factę patribus in scripturis leguntur. Ad illos enim uenire debuit, quo tum patribus fuerat promissus. ¶Non autẽ clausit deus fontem bonitatis suæ etiam in alienigenas gentes, sed per eundem redemptorem misericorditer saluauit. ¶Vel pro eo quod circuncisionem in carne sua Christus suscepit, dicitur minister fuisse circũcisionis, ut aperte declararet qđ ex semine Abrahæ ueniẽs, cui deus promiserat, quia in semine eius benedicentur omnes gentes, compleret in semetipso quæ patribus fuerãt promissa, ut per hoc gentiles intelligerent non esse penitus iudicandos eos, qui in legis obseruationibus demorantur, cum etiam Christus in carne sua circuncisionis minister, id est, obseruator extiterit. Dico Christũ fuisse ministrum circuncisionis propter ueritatem dei, sed *gentes* dico *honorare deum*, id est, dico quod gentes ad fidem cõuersæ, bonis operibus & religiosis moribus honorant deum *super misericordia*, id est, de misericordia aut pro misericordia superne à deo collata. Veritas enim in Iudæis, misericordia in gentibus. ¶Veritas ibi, ubi erant eloquia dei. ¶*Misericordia in illis*, qui dimiserant deum, & conuerterant se ad diaboli cultum, nullamq; promissionem diuinitus acceperant, & nullum iustitiæ meritum habebant. Ita per solam misericordiam uocauit deus gentes ad honorandum & glorificandum se, sicut in psalmo scriptũ est in persona Christi: *Propterea*, id est, propter resurrectionem meam & ascensionem, quia ab insurgentibus in me exaltabis me, à uiro iniquo eripies me, o deus qui subdis populum sub me, *confitebor tibi in gentibus*, id est, tibi per me confitebunt gentes, *& nomini tuo cantabo*, id est, cantantes faciã. Ostendit à gentibus maiores deo gratias referendas. Cui enim plus dimittitur, plus diligit. Et Iudæis arrogantiam tollit, dum & gentium salutem similiter docet esse prædictã. Quod dominus ait, ¶Confitebor tibi in gẽtibus, declarat quia ipse cõfitetur in eis, sicut & loquitur in eis, utpote in mẽbris suis. ¶Confessio autem non tantum peccato-

Matt.15. Gene.22. Psalm.131. D Psalm.17 Luce.7.

confessio non solũ peccatorum (manuscript margin)

A rum est, sed & laus dei. Et quod ait, cantabo, hoc est illud canticum nouum, de quo dicit alius psalmus: Cantate domino canticum nouum, cantate domino omnis terra. Ipse quippe cātat in nobis, cuius gratia cātat in nobis. Intus est gaudium, ubi uox laudis & canitur & auditur: qua uoce laudatur, qui gratis amandus est toto corde, tota anima, & tota mente, amatoremq; suum accendit in se gratia spiritussancti. Hæc de gentium salute Dauid in psalmo. *Et iterum* Moyses in cantico Deuteronomij, ubi nos habemus, Laudate gētes populum eius, iuxta Septuaginta interpretes *dicit, Laetamini gentes cum plebe eius*, id est, cum Iudæis unum ouile in CHRISTO factæ gaudete. *Et iterum* Dauid: *Laudate omnes gentes dominum*, quia auxit plebis suæ numerum nobis omnibus associatis. *& magnificate eum*, id est, magnum & gloriosum uestris operibus ostendite *omnes populi* Iudæorum, id est, duodecim tribus & omnes familiæ Israel. *Et rursum Isaias ait*, quod ad idem pertinet: *Erit radix Iesse*, id est, principium regalis familiæ, *&* ex hac radice erit CHRISTVS, *qui exurget* à mortuis *regere gentes*, id est, ut regat gentes per fidem & bona opera, & ideo *gentes sperabunt in eum* uenturum ad iudicium, ut recipiant ab eo coronam gloriæ. Vel qa ipse CHRISTVS in Apocalypsi Iohannis dicit, Ego sum radix & genus Dauid, ipse potius est intelligēdus radix Iesse, id est, originem carnis e Dauid & Maria trahens ex Iesse. *Radix, inquit, erit Iesse*, id est, erit filius Iesse, erit ducens genus Iesse, & ipse erit qui de morte exurget regere gentes, & B in eum (ut diximus) gētes sperabunt, ut cum redierit, percipiant ab eo regnum.

Psal. 95. — Psalm. 17. — Deut. 32. — Psal. 116. — Isaiæ. 11. — Apoc. 22. — Matt. 25.

Deus autem spei repleat uos omni gaudio & pace in credendo, ut abundetis in spe & uirtute spiritus sancti.

¶ Pulchre qui dixerat in Isaia scriptum esse, quod in eum gentes sperabunt, subiungit: *deus autem spei*, uelut si scriptum fuisset, quod in eum gentes crederent, & adiecisset, *deus autem spei*. Deum autem spei inuocat super eos qui sperant in eum, à quo eis benedictionis munus precatur augeri. quasi dicat: Ego scripturarum testimonijs ostendi uos tam gentiles quàm Iudæos per Christum ad fidem pertinere, sed deus qui potest omīa adimplere quæ dixi, *deus spei*, id est, qui dat spē uel in quo speramus, *repleat uos omni gaudio* spiritali, ut nullus uestrum iam contristetur, sicut solebatis in lite mutuo cōtristari, sed de profectu uestro & spe gaudeatis, *&* repleat uos *pace*, id est, concordia *in credendo*, ne in uestra credulitate sit ulla discordia, sed pax adinuicem, *ut abundetis* bonis operibus *in spe* futuræ remunerationis *& uirtute spiritus sancti*, qua nunc confortamini. Vel abundetis per opera bona, id est, certius speretis æternam beatitudinem, & abundetis in unitate & uirtute spiritussancti, id est, abundantius repleamini eiusdē spiritus fortitudine, ut ad omnia sitis robusti.

Certus sum autem fratres mei & ego ipse de uobis, quoniam & ipsi pleni estis dilectione, repleti omī sciētia, ita ut possitis alterC utrum monere.

¶ Ne uideretur omnes intelligere discordes, & ad corrigendum insipientes, remouet illud. Quod ideo incipit, ut admoneat perfectiores de correptione minorum, & inde proponit se exemplum qui laborabat de alijs. Et opus est ut hoc isti faciant, cū ipse alijs impeditus, ad eos uenire nondum possit. Moneo, inquit, uos inuicem suscipere & concorditer uiuere, non tamen omnes, sed *certus sum* de uobis maioribus o *fratres mei & ego ipse*, qui ita loquor, *quoniam* non ego solus, sed uos *ipsi pleni estis dilectione*, qua uelitis alijs prodesse, & *repleti omni scientia*, qua possitis implere quod uultis erga profectum aliorum. Repleti omni scientia ueteris & nouæ legis, etsi non plenarie, tamen ex parte, *ita ut possitis alterutrum monere*, id est, intantum didicistis omnem scripturæ sciētiam, ut possitis per eam inuicem alterutrum monere ad bene agendum, nisi in uestra culpa remanseritis.

Audacius autem scripsi uobis fratres ex parte, tanquam in memoriam uos reducens, propter gratiam quæ data est mihi à deo, ut sim minister Iesu Christi in gentibus, sanctificans euangelium dei, ut fiat oblatio gentium accepta & sanctificata in spiritu sancto.

¶ *Certus sum de uobis, & uos scientia repletos esse noui, sed tamen audacius* quàm fortasse puD taretis, *scripsi uobis* o *fratres*, & scripsi *ex parte*. Cum nunc Apostolus, à quo scientiæ sermo nobis trāsfusus est, ex parte se dicat scripsisse, credēdum est quod quamuis ipse alibi dicat, Ex parte cognoscimus & ex parte ꝓphetamus, plura tamen & multo plura sciret quàm scripserit. Tanquā enim ipse multa sciret, nec tamen auderet multa proferre, audacius se fecisse dicit, ut saltem aliqua per scripturam eis dirigeret. Quod uero ait, *tanquam in memoriam uos reducens*, indicat fuisse quidem sibi iam sermonem de talibus, & se frequenter disseruisse de mysterijs, sed quia quę solo sermone dicta sunt facile intercipere posset obliuio, per hæc pauca q̄ scripsit, reuocat illos in memoriam eorum, quæ latius sępe disseruerat. Vel audacius scripsi uobis, reprehendendo audacius quosdam uestrum male se habentium. scripsi dico, non quasi putās uos insipientes, sed quasi in memoriam uos reducēs, id est, quasi faciens uos memores quid agere debeatis. Per laudem eos reuocat ad meliora more exhortantis. Vnde nec dicit se docere eos, sed monere, quasi quod sciatur, sed subterfugiat animo. Vbi tamen latenter eos arguit, quasi oblitos quod mente sedula retinere debuissent. Scripsi, inquit, uobis, & hoc *propter gratiam* apostolatus *quæ, data est mihi à deo*. quasi dicat: Pro officio meo omittere non potui. Ob hoc data est mihi gratia, *ut sim minister Christi in gentibus*, id est, ut ministrem & seruiā Christo, ꝓdicās illū gentibus. Non temere sed

1. Cor. 13.

A bit, sed apostolus gentium constitutus, audet scribere omnibus gentibus. Sum minister Christi, quem ipse, non alius instituit. ego dico *sanctificans euangelium dei*, id est, exemplo meo sanctum ostendens, quod cum tanta reuerentia ministro, *ut fiat oblatio gentium accepta*, id est, ut omnes offerant domino tanquam acceptabile sacrificiũ, cũ in Christum credentes per euangelium sanctificant. Vel fiat oblatio gentium accepta, id est, ut gentes quas offero, sint acceptæ deo fidei perfectione. *& sanctificata* bona operatiõe *in spiritu sancto*, id est, in spiritus sancti gratia.

Habeo *igitur gloriam* in Christo Iesu ad *deum*. Non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obedientiam gentium uerbo & factis, in uirtute signorum & prodigiorum, in uirtute spiritus sancti, ita ut ab Ierusalem per circuitum usque ad Illyricum repleuerim euangelio Christi.

¶Dixi quia sum minister Iesu Christi, sanctificans euangelium dei. Igitur habeo gloriam in Christo Iesu, cui ministro, *ad deum*, cuius euangelium sanctifico. In Christo gloriam istam habeo, quia nullus apud deũ gloriã habere põt, nisi in Christo. Christus enim ueritas & sapientia & iustitia, & sine his nemo gloriam habet apud deum. *Habeo gloriam in Christo, & recte: quia non audeo* ut pseudo apostoli *loqui aliquid eorum quæ per me non efficit* B *Christus, id est, dedecus grande putarem, si aliquid* loquerer quod per me Christus non operetur, *in obedientiam gentium*, id est, ut gentes ei obediãt *uerbo* meæ prædicationis *& factis* meæ operationis, *in uirtute signorum & prodigiorum*, id est, potentia mysticorum & simplicium miraculorum, factorum *in uirtute spiritus sancti*. Quæ loquor, inquit, nõ sunt alieni operis uerba: nec aliorum gestorum laudator efficior, sed quæ Christum per me fecisse noui, hæc scribo uobis, quæ per obedientiam gentium uerbo in me & opere expleuit, uerbo doctrinæ, opere autem signorum & prodigiorum. *Signa appellantur, in quibus cum aliquid fit mirabile, indicatur etiam aliquid futurum. Prodigia uero, in quibus tantummodo mirabile aliquid ostenditur. Signa autem & prodigia, quasi quæ utrunque contineat, dixit.* Scriptura uero diuina interdum tenet istas proprietates, interdum abusiue & prodigia pro signis, & signa pro prodigijs ponit. Hæc ideo per se facta dicit Apostolus, ut probet se nihil minus posse quàm priores apostolos, qui cum Christo fuerant. In uirtute autẽ spiritus sancti potest illa potestas intelligi, qua manus imponebat super credentes & accipiebãt spiritum sanctum, uel super infirmos & sanabantur. Ita, inquit, operatur in me Christus, *ut ab Ierusalem usq; ad Illyricum repleuerim euangelio Christi* omes populos per circuitum. uel euangelium Christi repleuerim, id est, plene prædicauerim usque ad Illyricũ, quę est regio magna, incipiẽs à principio Europæ, & habens prouincias decem & nouem, ex quibus Dalmatia & utraq; Pannonia, Epirus C & Achaia, Macedonia & Thessalia.

I. Cor. I

Sic autem prædicaui euangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem, sed sicut scriptum est: Quoniam quibus non est annunciatum de eo, uidebunt: & qui non audierunt, intelligent. Propter quod impediebar plurimum uenire ad uos. Nunc autem ulterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens ueniendi ad uos ex multis iam præcedentibus annis, cum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quod præteriens uideam uos, & à uobis deducar illuc, si uobis primum ex parte fruitus fuero.

Isaiæ. 52

¶Repleui omnia euangelio per tam longa terrarum spatia, nec post alios id feci, sed *sic prædicaui hoc euangelium*, ut omnes anticiparem, quia prædicaui illud *non ubi nominatus est Christus*, id est, non in locis in quibus ab alijs prædicatus fuerat, *ne super alienum fundamentum ædificarem*, id est, ne super fundamentum fidei ab alio positum adderem meæ prædicationis ædificium, & alieni operis gloriam subripere uiderer, *sed sicut* in Isaia *scriptum est* feci, ubi legitur: *Quia quibus non est annunciatum de eo*, id est, de CHRISTO, *uidebunt* eum oculis cordis: *& qui* antea *non audierunt* prædicationem de eo, *intelligent* quæ de ipso dicuntur. D Secundum hoc prophetiæ testimonium obseruauit diligẽter Apostolus, ut illis CHRISTVM nunciaret, quibus à nullo fuerat nunciatus, & illi de eo intelligerent, qui à nullo ante didicissent. Nam quia sciebat pseudo apostolos sub nomine CHRISTI falsa dicere, quod postea corrigere maximi erat laboris, ideo erat solicitus præuenire, & ueritatem integre tradere, ubi CHRISTVS nondum erat nunciatus: utq; uerus de eo esset intellectus, festinabat gentes ueritate imbuere, quatenus contra pseudo apostolorum commenta cautos omnes faceret. Tot, inquit, gentibus prædicaui CHRISTVM ignorantibus. *Propter quod*, id est, quia detinebar occupatione fundandi ecclesias, & in illis locis fundandi, ubi nullum fidei fundamentum præcesserat, dum per circuitum irem, & pseudo magistros præuenirem, *impediebar plurimum uenire ad uos*, quos (sicut in principio epistolę dixi) uidere desidero. Sed *nunc ulterius non habens locum*, id est, causam morandi *in his regionibus*, quia omnes notitia dei repleui, *sed cupiditatem* diu *habens ueniendi ad uos ex multis iam præcedentibus annis, cum cœpero proficisci in Hispaniam*, ad quã difficile itur à pseudo apostolis, & ideo tardare licuit, *spero quod præteriens uideam uos*. Videtur hæc in Achaia positus dicere apud Corinthũ. Quæ utiq; Achaia uicina & cohærens est Macedoniæ. In q̃bus locis degẽs, cũ singula quæq; pagrasset, euãgeliũ prædicans in his duntaxat finibus, ubi Christus ante non fuerat prædicatus, & agnitione dei

Isa. 52.

A repleſſet omnia, dicit ſe ulterius locum nõ habere in his regionibus.i. nullum ſibi ſupereſſe Chriſti prædicatione uacuum, & tempus iam adeſſe, quo deſiderium ſuum uidendi Romanos debeat implere, quod conceptum ex multis annis gerebat, ſed propter alios aſſidue cõuertendos, diſtulerat. Nec falſum loquitur, qui ſe in Hiſpaniã profecturum pollicetur. Profectus eſt em̃, ſicut Hieronymus & Beda cæteriq; doctores teſtãtur. Vnde & Narbonam præteriens, quendam diſcipulum ſuum nomine Paulum, fertur ibi reliquiſſe epiſcopum. Peruenit igitur uſq; ad Hiſpanias, & à mari rubro uſq; ad oceanum prædicando cucurrit, imitans ſolis curſum ab oriente uſq; ad occaſum, ut ante & terra deficeret quàm ſtudium prędicandi. Quia ergo & apud Hiſpanias pſeudoapoſtolos præuenire feſtinabat, cum in Hiſpaniam, inquit, proficiſci cœpero, ſpero qđ uideam uos. quaſi dicat: Ex me nil poſſum, ſed ſpero qđ deus dabit ut uos uideam, & hoc præteriens, quia nõ indigetis longa mora, & alij prorſus indigent aduẽtu meo. Spero qđ uideam uos, *& à uobis deducar illuc*, ſi interim uos pparatis, ne me à cæteris retardetis, uidelicet *ſi uobis primũ fruitus fuero*.i. ſi primum de uobis fructum habuero, ſi primũ de ueſtro fructu lętatus fuero, & hoc ex parte ueſtrũ.i. ex illis qui nondũ talem fructũ faciũt, qualẽ oportet. Qđ ait, *ſpero quia præteriens uideam uos, non* ita accipiendũ eſt, quaſi tã paruo amore erga Romanos teneret, ut eos in tranſitu ſolummõ & aliquo pergẽs iudicaret uiſendos. Vnde ſubiũgit, ſi
B uobis primũ ex parte fruitus fuero. In quo utiq; in ipſorũ poteſtate uidet ponere, quandiu pro eis debeat relaxare propoſitũ alio pergẽdi: & hoc quodam mõ amorem ipſorũ erga ſe inuitat & nutrit, ut ipſi inſatiabili erga Apoſtolũ teneant affectu, ſciãt etiam ipſum id habere propoſiti, ut nõ prius ab eis diſcedat, neq; alio quàm charitatis ipſorũ gratia perfruat: nõ tamẽ ex integro, ſed ex parte ſatisfiet eidem charitati. Præmonet em̃ qđ pręferẽda ſit eis neceſſitas euãgelizandi pluribus. Et bene his quos nondũ ſecũdum carnem uiderat, & ad quos nõdum in corpore uenerat, præſentiam ſui & retardationem moderatius pollicetur. Deſiderabilius em̃ ſuſcipimus bona, quę cito metuimus auferẽda: ſecurius uero negligimus, quæ nos diutius contenturos credimus.

Nunc ergo proficiſcar Ieruſalem miniſtrare ſanctis. Probauerunt enim Macedonia & Achaia, collationem aliquam facere in pauperes ſanctorum, qui ſunt in Ieruſalem. Placuit enim eis, & debitores ſunt eorum. Nam ſi ſpiritalium eorum participes facti ſunt gentiles, debent & in carnalibus miniſtrare eis. Hoc igitur cum cõſummauero, & aſſignauero eis fructum hunc, proficiſcar per uos in Hiſpaniã. Scio autem quoniam ueniens ad uos, in abundantia benedictionis Chriſti ueniam.

1. Cor. 9

C Quandoquidem *hic amplius non habeo locum* & uos deſidero, *igitur non indilate proficiſcar Ieruſalem*, ut inde ueniam ad uos. *Proficiſcar miniſtrare ſanctis*, qui rerum ſuarum uẽditarum precia poſuerunt ad pedes apoſtolorum. Et habeo quod illis miniſtrem, quia *probauerunt*.i. probum iudicauerunt. *Macedonia & Achaia*.i. Macedones & Achaici, *collationem aliquam facere*. Non ego coegi, ſed ipſi probauerunt facere aliquam collationem pecuniæ *in pauperes ſanctorum*.i. in illos ſanctorum *qui ſunt* pauperes *in Ieruſalem*. Non enim omnes ſunt pauperes, ſed illi qui omnia uendiderunt, & ad pedes apoſtolorum (ut diximus) precium poſuerunt. Hic ſubtiliter & uerecunde, dũ laudat Græcos, hortatur Romanos. facilius enim deuotæ mẽtes, ad bene agendum exemplis quàm ſermonibus inuitant. Et qui per miſericordiã dei uiuunt, miſericordes debent eſſe confratribus. Probauerunt, inquam, facere rerum ſuarum collationem quam ſanctis egentibus mittant, quia *placuit eis* hoc facere, & merito placuit, quia *debitores ſunt eorum*. Similiter & Romani ſunt debitores eorum. Adeo uult Apoſtolus eẽ miſericordes, ut & hoc deberi dicat ab eo, qui miſericordiam expectat. Debitores ſunt. *Nam ſi gentiles facti ſunt participes ſpiritalium eorum*.i. ſpiritalium bonorum quæ habent Hebræi, qui prædicatores eis miſerũt, *debent ipſi gentiles miniſtrare eis in carnalibus* bonis. Iſti ſe totos dederant diuinis obſequijs, nihil mundanum curantes, & exemplum bonæ conuerſationis dabant credentibus. Ideoq; gentiles q non poterant
D omnia quæ mũdi ſunt relinquere, conſtituit illis Apoſtolus tanquam ſtipendiarios prouinciales, ut ex rebus ſuis uictum eis miniſtrarent. Et quia illis hoc placuit, *igitur cum* ego *conſummauero* hoc miniſterium, *& aſſignauero* .i. ſub ſigno uniuſcuiuſq; eccleſiæ uel regionis tradidero *eis fructum hunc* ex bona arbore natũ, *proficiſcar per uos in Hiſpaniam*, et ideo interim uos corrigite. per uos tranſibo, nec inutiliter, ſed *ſcio*.i. certus ſum, *quoniam ueniens ad uos, ueniam in abundantia benedictionis Chriſti*.i. multũ uobis prodero. Hoc nõ niſi per ſpiritum prophetiæ pollicetur. *Supra hoiem nãq; eſt ſcire de futuris, quod non ſolum in benedictione Chriſti, ſed* & in abundantia benedictionis uenturus ſit ad eos, ubi & uenientis gratia, & ſuſcipientium merita pariter deſignantur.

Obſecro igitur uos fratres per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum & per charitatẽ ſpiritus ſancti, ut adiuuetis me in orationibus ueſtris ad deũ, ut liberer ab infidelibus, qui ſunt in Iudæa, & obſequij mei oblatio accepta fiat in Ieruſalem ſanctis, ut ueniam ad uos in gaudio per uoluntatem dei, & refrigerer uobiſcum.

¶ Quãdoquidem iturus ſum Ieruſalem, ac deinde ad uos migraturus, *igitur obſecro uos fratres*, ut ſi me uultis uidere, impetretis orando ut poſſim liberatus ad uos uenire. Obſecro uos *per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum & per charitatem ſpiritus ſancti*.

A id est, quam spiritus sanctus dat, ut si dominũ Iesum diligitis, & si in uobis est charitas quam spiritus sanctus facit, *adiuuetis me in orationibus uestris ad deum*, ut quod ego solus obtinere nequeo, uestris adiutus orationibus obtineam. Multi enim in unũ dum congregãtur unanimes, fiunt magni, & multorum preces impossibile est ut non impetrent. *Adiuuetis me ut liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa*, ne me diutius teneant, & salutem uestram aliorumq; retardent, nec uictum quem *sanctis* defero, tollant. Orate ut liberer ab his incredulis, ut *oblatio obsequij mei*, id est, mihi iniuncti, *fiat accepta*, id est, sufficiens, non diminuta, *sanctis in Ierusalem*. Vel accepta, gratia & placens eis, ut intelligentes charitatem meam erga se, mecum unanimes gratias agant. Magnus enim mihi profectus erit, si meo ministerio lętificati, deũ laudauerint. Orate *ut hæc ita compleam*, sicq; uenire possim *ad uos in gaudio* futuri profectus uestri *per uoluntatem dei, & refrigerer uobiscum*, id est, requiescam in pace & concordia uestra. Non enim refrigerium habeo in uobis, si dissidentes fueritis. Licet per prophetiam dixisset superius, quia ueniens ad uos, in abundantia benedictionis Christi ueniam, nihilo minus tamen sciebat etiam in his quæ manifestè futura cognouerat, orationem esse necessariam. Quæ utiq; nisi fuisset adhibita, sequeretur sine dubio non impleri quæ fuerant prophetata. *Quis ergo est qui hæc legens uel audiens quod Paulus deprecetur eos qui Romæ sunt, orare pro se, cõtemnat orationes ecclesiæ postulare, etiam si inferiores meritis esse uideantur hi, à quibus oratio postulatur? Ecce enim Paulus apostolicis præditus meritis, discipulos humiliter hortatur ut orẽt pro se.* B Notandum etiam quia sunt nonnulli qui dicũt, Quare laboraremus bonis operibus ad uitam peruenire? Nam si prædestinati sumus, sine dubio ad eam perueniemus. Quorũ errorẽ destituit, dum Romanos hortatur ut orẽt impleri ea, quæ ipse per spiritum prophetiæ futura prædixerat. Deus enim multa sic prædestinauit futura, ut sancti ea cum labore obtineant: & ideo qui laborare neglexerit, non apprehendet illa. *Videamus quàm ualidis, quamq; religiosis sacramentis sem per astringat. Obsecro, inquit, per dominnm nostrum Iesum Christum, & per charitatẽ spũs sancti, ut adiuuetis me in orationibus uestris ad deũ, ut liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa.* Nõ tñ pati meruit ab incredulis ea pro Christo, quæ ad apostolatus eius gloriã ptinent, sed impediri uereretur, ne diutius obstaculis retẽtus, uel minus gratum exhibeat sanctis ministeriũ, uel desiderium eius quod erga Romanos habet uisendos, diutius differat. *Si ẽm hæc ita gesserit*, tunc pro bñ gestis gaudens rebus, cito ueniet ad eos per uoluntatẽ dei, & refrigerabitur cum eis, id est, requiescet in charitate & bonis opibus eorũ. Ibi ẽm refrigeriũ habet Apostolus, ubi requiescit spũs sanctus.

Deus autem pacis sit cum omnibus uobis, Amen.

¶ Ego, inquit, cito uenire cupio. Sed siue cito, siue tarde uenero, *deus pacis sit cum omnibus uobis, Amen.* qui uos omẽs in pace custodiat, id est, Christus qui se usq; in finem seculi cum suis futurum ꝑmisit. ¶ Pulchre autem in pace finiuit, duobus populis in concordiã reuocatis, ostendẽs quia non nisi in pacificis deus pacis inhabitat. Ex hoc aũt loco incipit multos proponere, quibus Romani debeant credere. Nam subdit: C

CAPVT XVI.

Commendo autem uobis sororem nostram Phœben, quæ est in ministerio ecclesiæ quæ est Cenchreis, ut eam suscipiatis digne in domino sanctis, & assistatis ei in quocũq; negocio uestri indiguerit. Etem ipsa quoq; astitit multis & mihiipsi.

¶ Cenchreæ dicitur locus Corintho uicinus, id est, portus Corinthi. Phœbe autem & nobilissima & ditissima mulier erat, quæ ecclesiam in loco Cenchreis sua substantia sustentabat. Et tunc temporis pro aliquo negocio Romam profecta est, & ideo eã Romanis commẽdat Apostolus, ut suscipiãt eã digne sanctis, ut dignũ ẽ sanctos suscipi, & per eã fortasse misit hanc epistolam. ¶ Docet etiam fœminas locus iste apostolica autoritate in *ministerio ecclesię constitui, in quo positam Phœben Apostolus nunc magna laude commendat*, enumerãs etiam gesta eius præclara, & dicens qa intantum omnibus astitit & in necessitatibus præsto fuit, ut etiam mihiipsi in necessitatibus meis apostolicis deuotione mentis astiterit. Ostendit etiam quia hi qui bono operi in ecclesijs dãt operam, uicem recipere debent à fratribus & honorem, ut in quibuscunq; necesse fuerit, siue spiritalibus, siue etiam carnalibus officijs, adiuuentur & honorifice habeantur. D

Salutate Priscam & Aquilã adiutores meos in Christo, qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt, quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ ecclesiæ gẽtium, & domesticam eorum ecclesiam.

¶ Prisca, quæ in Actibus apostolorum Priscilla nominatur, uxor erat Aquilæ. De his enim dicit Lucas: Egressus ab Athenis Paulus uenit Corinthum. Et inuenit quendam Iudæum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuꝑ uenerat ab Italia, & Priscillam uxorem eius, eo qđ præcepisset Claudius discedere oẽs Iudæos à Roma, accessit ad eos. Et quia eiusdẽ erat artis, manebat apud eos, & opabatur. Erat aũt scenofactoriæ artis. i. artifices tabernaculorũ, uidelicet sutores. Credit autem quod quia illo tẽpore pulsis ex urbe Iudæis ꝑ præceptũ Cæsaris Corinthum uenerant, rursum mitigata principis sæuitia, Romam regressi essent quando Paulus hanc misit epistolã. Hi ergo *adiutores eius in Christo*, id est, in Christi prædicatione, qa recte crediderant, & apostolici laboris se socios fecerãt, ut & ipsi hortarẽt, ut cæteros ad fidẽ rectã. deniq; Apollo quãuis exercitatus esset Actu. 18.

A in scripturis, ab his tamen in uia domini diligentius est instructus. Quos & apparet Iudæorum in insidijs, Paulo periclitante, semetipsos subiecisse, ut ille liber abscederet. Et hanc eorum laudem ipse nõ silet, sed oĩbus eã ecclesijs admirãdam tradit. *Supposuerunt*, inqt, *pro anima mea ceruices suas, quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ ecclesiæ gentium.* Merito enim gentium ecclesiæ gratias agebant, qui seipsos morti obtulerant, ut doctor gentium liber euaderet, & ad opus prædicationis excurreret. Vnde Romani eis obedire debẽt, quia pro exhortatione ad confirmationem eorũ Romam reuersi sunt. Hos, inquit, salutate, *& domesticam eorum ecclesiam*, id est, familiam ipsorum, quia sanctitatem eorum imitatur.

Salutate Epænetũ dilectũ mihi, qui est primitiuus ecclesiæ Asiæ in Christo Iesu.

¶ *Iste* primus omnium ex Asia credidisse intelligitur, & ad Romanorum confirmationem uenisse Romam. Sic & alij quos salutat Apostolus, intelliguñt illuc uenisse pro fratrũ ædificatione.

Salutate Mariam, quæ multum laborauit in uobis.

¶ Et hæc pro utilitate ecclesię non exiguũ, sed multum & magnum laborem instituit.

Salutate Andronicum & Iuniam cognatos & concaptiuos meos, *qui sunt nobiles in apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo Iesu.*

¶ Hi secundum carnem cognati fuerunt Pauli, & cum eo causa fidei captiuitatem pertulerũt.

B De quibus & hoc fortasse potest intelligi, quod ex septuagintaduobus discipulis domini fuerint, qui & apostoli iure nominãtur. Ideo *nobiles* dicuntur *in apostolis*. i. in illis septuagintaduobus, *qui &* añ Paulũ *fuerunt in Christo*. i. in Christi fide. Vel ipsi duo fuerunt ante eum in Christo, quia secuti sunt priores apostolos, & ideo nobiles in apostolis dicuntur, id est, inter prædicatores, qui discipuli erant apostolorum.

Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in domino.

¶ Quamuis nihil egregium præ cęteris huic uideatur ascribi, tamen hoc ipsum quod dilectissimus est Apostolo, manifestat eum laudabilem et salutatione dignum esse.

Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectũ meum.

¶ Et istos salutatione dignos cæteris coniungit, sed Vrbanum in laude præfert. Illum enim *adiutorem* apostolorũ *in Christo*, id est, participem apostolici opis, Stachyn uero *dilectum suum*. i. amicum proprium, etsi non adiutorem, dicit.

Salutate Apellen probum in Christo.

¶ Hic etsi non specialis amicus erat Apostoli uel particeps apostolici operis, tamen per tentationes inuentus est fidelis in Christo. Intelligitur enim per multas tribulationes patienter & fortiter sustentatas transisse, & ideo ꝓbus ab Apostolo pronunciari, iuxta quod superius ait, quia tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem. C

Roma. 5. Iacob. 1

Salutate eos, qui sunt ex *Aristobuli domo*.

¶ Aristobulus fuisse congregator *fratrum in Christo* intelligitur. Cuius factũ sic probat Apostolus, ut eos quos ille congregabat, dignos salutatione sua designaret.

Salutate Herodionem cognatũ meum.

¶ *Hic tantum cognatus* Apostoli dicitur, nullum eius euidenter *meritum* ostenditur, nisi qđ religiosus in Christo fuisse declaratur, cũ ab Apostolo salutatur.

Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Christo.

¶ Narcissus dicit̃ fuisse presbyter, qui peregrinando confirmabat fratres exhortationibus. Et quia præsens tunc non erat, suos Apostolus salutat. Quia uero non omnium illorum merita nouerat, discernit qui sunt in domino, id est, eos qui digni sunt salutatione mea propter meritum qđ habent in domino.

Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborant in domino.

¶ Labor istarum non pro hoc mundo fiebat, nec pro uita præsenti, sed pro spe quam habebãt *in domino*. Intelliguntur autem in ministerio sanctorum laborasse.

Salutate Persidem charissimam, quæ multum laborauit in domino.

D ¶ Hæc longe præfertur istis duabus, q̃a & charissima dicit̃, & non solum laborasse, sed & multum laborasse in domino asserit̃.

Salutate Rufum electum in domino, & matrem eius & meam.

Matt. 20.

¶ Hunc (credo) sciebat Apostolus esse de numero non multorum qui uocati sunt, sed paucorum qui electi sunt. Vel electus, id est, promotus erat ad ecclesiasticas res agendas, ut in aliquo gradu honoris præesset. Cuius & mater tantum meritum habuit, ut etiam Apostolus suam hanc nominauerit *matrem, unumq́; cũ eo partitus sit matris affectum, sicut Iohannes cum Christo. Eadem enim* fœmina & Rufi mater erat secundum carnem, & Pauli secundum charitatem ac beneficentiam. Vel fortasse carnalis mater Apostoli erat tunc Romæ degens cum ista.

Iohan. 19.

Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen, & qui cum eis sunt fratres.

¶ *Isti* quos nominat, intelliguntur simul habitasse, & in Christiana amicitia unanimes fuisse, atq; famosi in religiõe, & secum alios fratres habuisse, qui non tanti meriti erant uel tantæ famæ. Puto autem quod Hermas iste scriptor sit libelli illius, qui pastoris appellatur.

Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympiadem, & oẽs qui cum eis sunt, sanctos.

A ¶ Et hi simul unanimes erãt, & qui nominatim exprimuntur, maiores fuisse designantur. Omnes autem quos hucusq; salutauit, intelliguntur præclari fuisse fide & meritis, ut eos iure deberent honorare Romani, & credere uerbis eorum.

Salutate inuicem in osculo sancto.

¶ Vos ipsos inuicem salutate in osculo nõ ficto, nõ subdolo, non libidinoso, sed sancto, religioso & casto. In osculo sancto .i. in pace Christi uos salutate, ut non simulata uel carnalia, sed religiosa sint oscula uestra. Ex hoc præcepto & alijs similibus, mos ecclesiæ traditus est, ut post orationem osculo se inuicem suscipiant fratres.

Salutant uos omnes ecclesiæ Christi.

¶ Per hoc dictum intelligitur ecclesias posse dici, quæ non sunt Christi. Vnde Psalmista: Odiui ecclesiam malignantium. Omnium autem illorum locorum ecclesias dicit Romanos salutare, ut crescant in fide & religione. (Psalm. 25)

Rogo autem uos fratres, ut obseruetis eos qui dissensiones & offendicula, præter doctrinam quam didicistis, faciunt, & declinate ab illis. Huiusmodi enim Christo domino non seruiunt, sed suo uentri, & per dulces sermones & benedictiones seducũt corda innocentium. (Philip. 3.)

¶ Nunc monet Apostolus ut super omnia caueant à pseudo apostolis. Quasi dicat: Eos q̃s præmisi, salutate & imitamini, sed hos notate & uitate. Iussi ut illos salutetis, sed rogo ut istos caueatis. B Rogo uos o fratres filij matris ecclesiæ, ut obseruetis, id est, discernatis & notetis eos qui faciunt dissensiones, id est, mentium & sensuum discordias, & offendicula, id est, fratrum inuicem dissensiones, ut alius offendat alium. Vel offendicula, id est, culparum præcipitia præparant, ut incautos ruere in opera nequitiæ faciant. Et hæc agunt præter doctrinam quã uos à bonis prædicatoribus didicistis, quoniam talia opera transgressiones sunt sanctæ doctrinæ quam accepistis. Idcirco obseruate eos & declinate ab illis. Et quare? quia huiusmodi homines in subdola prædicatione quam faciunt, non Christo, sed uentri suo seruiunt: quoniam non amore audientium prædicant, sed intentione accipiendi ab eis cibos. & per dulces sermones, quibus uenenum nequitiæ suæ dulciter infundunt, & per benedictiones fallaces seducunt corda innocentium. Hoc enim est proprium hæreticorum, & eorum qui decipiunt audientes, ut dulciter eis loquantur. Semper insidiosa, callida, blanda est adulatio, pulchreq; adulator apud philosophos definitur blãdus inimicus. Possunt dulces eorum sermones intelligi peccatorum alleuationes, dũ dicunt ea non esse grauia, & securitatem peccandi præbent stultis, promittentes eis impunitatem ex dei misericordia, crebroq; benedictiões illis dant, ut sancti eis appareant. Sicq; seducunt .i. seorsum à uia rectitudinis ducunt corda innocẽtium .i. simplicium cauere nescientium. Non enim Romanis tantum qui tũc in carne erant, sed magis omĩbus ubiq; fidelibus usq; in finem seculi iubet Apostolus ut diligentius cõsiderent & perspiciãt, qui sint qui dissensiones & C offendicula in ecclesijs generãt. Dicit nãq; dissensiones & offendicula cõmouere, prę̃ Christi doctrinam esse quam didicimus. Et ideo alienus à nobis sit, nec omnino recipiatur inter nos, quisquis certamina commouet, quisquis seruit iurgijs, q̃squis lites excitat & studia contentionis exercet. Qui enim tales sunt, Christo domino, qui est pax nostra, non seruiunt, sed uentri suo potius obsequũtur. Cur enim iurgia & lites in ecclesijs suscitentur, spiritus sanctus per Apostolum nũc indicat. Ventris, inquit, gratia, id est, quæstus & cupiditatis. Vnde & nonnulli circũeunt domos, loquentes ad gratiam cũ omni deceptione adulationis, non ut uerbo dei ædificẽt animas ad uirtutes, sed ut per adulationes dulcesq; sermones perimant, ut etiam ꝓficere hortentur in uitijs, laudantes & benedicentes ea quæ correctione sunt digna.

Vestra enim obedientia in omnem locum diuulgata est. Gaudeo igitur in uobis, sed uolo uos sapientes esse in bono, & simplices in malo. (Matth. 10.)

¶ Ideo, inquit, uos moneo ut uitetis deceptores, quia nõ solũ fides, sed & obedientia uestra ubiq; audita est, quoniam estis in capite mundi: & sic exemplo uestro iam alij corrumpi possent, si essetis seducti. Vel rogo ut eos uitetis, quia leuit obeditis, sicut ubiq; iam diuulgatũ est. Subtiliter in- D discretam & facilem eorum obedientiam, non in omĩre laudat, sed diuulgatam dicit. Et ne eos rursum inobedientes efficeret, si hoc apertius corrigeret, addidit: Gaudeo igitur in uobis. quasi dicat: Facile obeditis, & hoc bonum est, atq; hinc gaudeo quia sic obeditis. Sed tamen uolo uos sapientes esse in bono & simplices in malo, id est, uolo ut sitis sapiẽtes in bono discernendo & sine aliqua parte mali, ut sapienter discernatis quibus bonum obedientiæ præbere debeatis, ne si incaute peruersis obedientes fueritis, bono uestro se misceat malum duplicitatis. Non enim simplex uel duplex erit quod egeritis, si & ꝓpter obediẽtiã bonũ fuerit, & ꝓp̃ indiscretionẽ malũ. Simplices sitis in malo, id est, sine aliq̃ duplicatione, hoc est, sine aliqua admixtione uel associatione sitis, ne bono uestro se malũ aliquod adiungat. Sapientes etiam in bono estote, ut bonum sapienter & caute faciatis. Simplicitati enim adiungere prudentiam debetis, quatenus sic securitatem de simplicitate possideatis, ut circunspectionem prudentiæ non omittatis. Simplicitas enim & ignorantiam quandam significat, ut sitis in malo simplices, id ẽ, nescij, uidelicet malum nescientes per actionem.

Deus autem pacis conterat satanam sub pedibus uestris uelociter.

Volo ut sitis sapientes ad cauendum malum. Sed deus pacis largitor & amator conterat uelociter satanam, id est, omnem qui uobis aduersatur in

A uia dei. Satanas enim aduersarius interpretatur. Quo nomine hostis antiquus designatur, uel quilibet peruersus, qui sanctis ad deum tendentibus contraria molitur. Sed deus pacis eum cito conterat *sub pedibus* eorum, ut suggestio antiqui aduersarij, mox ut mentem ipsorum pulsauerit, cõculcetur & cõteratur, atq; in nihilum redigatur, & oĩs pseudo prædicator uel quilibet pacis dissipator, cito conteratur aut de mundo tollatur. Satanam sub pedibus ecclesiæ deus pacis contriuit, q̃a mẽbra eius, in q̃bus ecclesiam persequebatur, ad fidẽ conuertens, ipsi ecclesiæ subiugauit.

Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscũ, Amen.

¶ Vt satanas conteratur, gratia Christi sit uobiscum custodiens uos & adiuuans.

Salutat uos Timotheus adiutor meus, & Lucius & Iason & Sosipater, cognati mei. Saluto uos ego Tertius, qui scripsi hanc epistolam in domino.

¶ Timotheus consors laborum Apostoli fuit, qui multo tempore cum eo ad prædicãdum perrexit, & tandem episcopus ab eo factus, magna solicitudine gubernabat ecclesiam. Sed de Lucio scriptum est, quia erant in ecclesia quæ erat Antiochiæ, prophetæ & doctores, in quibus Barnabas & Simeon qui uocabat̃ Niger, & Lucius Cyrenensis. Iason uero ille est Thessalonicensis, q̃ in Actibus apostolorum legitur, & Sosipater Berrhœensis. Hi inquit, uos salutãt. Ac si diceret: His estis curæ. Et ego qui scripsi epistolam, saluto uos in domino, tertius nomine, nõ numero, ut Timo B theus qui specialis adiutor designatur, primus intelligatur: deinde Lucius & Iason & Sosipater (quasi unus accipiatur) secundus, sicq; scriptor epistolæ tertius. Vel post Iasonem & Sosipatrem tertius, qui uidelicet scriptor uel ipse Apostolus est intelligendus, uel ut alijs uisum est, notarius Apostoli. Nam melius est ut Tertius intelligatur nomen proprium, quia Tertius interpretatur adiungens, id est, applicans se.

Actuũ.13 Actuũ.21. Actu.20.

Salutat uos Gaius hospes meus, & uniuersa ecclesia. Salutat uos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus frater.

¶ Ex his uerbis apparet epistolam de Corintho scriptam. De hoc enim Gaio dicit Corinthijs: Gratias ago deo meo, quia neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium. Et de Erasto scribit ad Timotheum: Erastus remansit Corinthi. Videtur autem indicari de Gaio quoniã hospitalis fuerit, ut non solum Paulum ac singulos quosq; aduentantes Corinthum hospitio receperit, sed & ecclesiæ uniuersæ in domo sua conuenticulum præbuerit. Hoc enim patenter innuere uidetur Apostolus, qui cum dixisset, *Salutat uos Gaius hospes meus*, mox addidit, *& uniuersa ecclesia*. Illa uidelicet Corinthiorum ecclesia, quæ apud Gaium conueniebat. Nam & Iohãnes cuidam Gaio scribit, qui forsitan iste est, laudans eum quia fra-

1.Cor.1. 2.Timo.4 3.Iohã.1.

C tribus ministrabat. Erastus autem ab arca dicitur arcarius, quia dispensator ciuitatis erat quasi curator, quia dictante iustitia ciuitatem gubernabat maxime in moderandis precijs. Ad laudem ecclesiæ Corinthorũ scribitur de isto Romanis, quod is qui princeps erat ciuitatis, non erubesceret in Christum credere crucifixum, & credentibus in eum salutationem dirigere. Hos omnes Apostolus enumerat nominatim in salutatione Romanorum, ut scirent quales & quanti uiri congauderẽt bono incepto eorum.

Gratia domini nostri Iesu Christi cum oĩbus uobis, amen.

¶ Tot & tanti salutationem uobis mandant, sed gratia Christi uobiscum maneat. Hoc paulo ante dixerat, sed præ nimietate æstuantis amoris repetit quod ualde exoptat.

Ei autem qui potens est uos confirmare iuxta euangelium meum & prædicationem Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti, quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum, secundum præceptum æterni dei ad obeditionem fidei in cunctis gentibus, cogniti soli sapienti deo per Iesum Christum, cui honor est & gloria in secula seculorum, Amen.

¶ Ego uos in hac epistola sic instruxi & monui, sed ei qui potens est uos confirmare, soli sapienti deo sit honor & gloria in secula seculorum. Deo à quo sunt omnia, dat gloriam, ut cœptum D Romanorum (quia potens est) dignetur complere, confirmando in fide & charitate animos eorum, in quo epistolæ summa notatur. *Ei sit gloria qui potens est uos confirmare iuxta euangelium meum & prædicationem Iesu Christi*. i. qui potest uos ad tãtam perfectionem ducere, quantum ego euangelizo, & quantam Christus prædicauit & prædicando instituit. Quod euangelium & quę prædicatio fit *secundum reuelationem mysterij*, id est, secundum quod reuelatum est de occulto dei consilio ipsum mysterium incarnationis Christi. mysterij dico, *taciti æternis temporibus*, id est, spatijs quæ fuerunt ante mundi constitutionem, quia soli deo notum erat quod unigenitus patris humanitatem pro hominum salute esset assumpturus. Sed & facto iã mũdo, tacitum est hoc mysterium Christi incarnationis & humanæ reparationis, quia licet aliquatenus esset antiquis patribus notum, nulli tamẽ eorum plenarie fuit cognitum. *Quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum*, id est, aduentu Christi reuelatum est, scripturis prophetarum ab eo reseratis, quæ testimonium dant huic prædicationi. Patefactum est *secundum præceptum æterni dei*, id est, secundum quod præcepit deus, qui hoc ab æterno ordinauerat. Et est patefactum *ad obeditionem fidei in cunctis gentibus*, id est, ad hoc manifestum est nunc in uniuersis nationibus, ut omnes obediant fidei bene operando. Mysterij dico *olim taciti*

A aliis, sed *cognitū soli sapienti deo:* quia etsi sit hominibus modo *reuelatum*, tamen soli deo cognitum est, qui *solus nouit* cur ita factum est. In quo reprimit *Apostolus* inquisitores, qui quærunt cur distulit *deus tantum*, cur tot gentes perire permisit. *Solus* autem sapiens deus, pater & filius & spiritussanctus, quoniam trinitas unus deus est. Qui propterea *solus* sapiens dicitur recte, quoniam *solus* secundum sapientiam suam & substantiam sapiens est, non secundum accidentem uel accedentē participationem sapientiæ, *sicut* sapiens est rationalis quæcunque *creatura*. ¶Trinitas, inquam, est solus sapiens *deus, qui* omnino nec potuit unquam esse *insipiens*, nec poterit, non per gratiam particeps sapientiæ, sed sapiens immobilitate naturæ. Soli igitur sapiēti deo gloria sit *per Christum Iesum*, hoc est, clara cum laude notitia, quia innotuit gētibus deus trinitas. Ideo per Iesum Christū, quia *ut alia* taceam, ipse præcepit baptizari omnes gentes in nomine patris & filij & spiritussancti, ubi præcipue commēdata est huius indiuiduæ gloria trinitatis. Quod uero additum est, *cui*, ut diceretur, cui gloria, cum sufficeret, si dictum esset, ei autem gloria, inusitatam nostræ linguæ locutionem indicat, non sensum quem requiramus, uel de quo ambigamus, insinuat. Quid sensui deperit, si dicamus, & gloria cui per Iesum Christum gloria? hoc nanque est, ei per Iesum Christum *cui gloria, quod est, cui per Iesum Christum gloria. Sed alter horum inusitatus, alter usitatus ordo uerborū*. Vel *dictum est, ei gloria cui per Iesum Christum gloria, siue ei gloria per Iesum Christum*, cui gloria, ut intelligeremus eum qui in seipso semper gloriosus est, per incarnationem & resurrectionē Christi apud homines glorificari. Vel ei qui potēs est uos confirmare, id est, trinitati, sed gloria per Iesum Christum, *cui* Iesu Christo & secundum humanitatem *est honor & gloria*, sicut in psalmo cantur, Gloria & honore coronasti eum. Quod subiunxit, *in secula seculorum*, moris est scripturæ diuinæ, immēsitatem per hoc temporum designare. Vel in secula seculorum, in æterna secula, quæ *digniora erunt labentibus seculis, sicut sancta sanctorum & cantica canticorum præstantiora sunt cæteris sanctis & canticis*: uel sicut rex regū & dominus dominorum cęteris regibus & dominis est præstantior. *Amen* autem, quod interpretatur uere uel fideliter, quasi ad confirmationem omnium quæ superius scripta sunt, in fine posuit, per quod immaculato Hebræorum sermone uera & fidelia esse, quæ sunt scripta, signaret.

Matt. 28. Marc. 16.

B

Psalm. 8.

ARGVMENTVM.

Corinthus est ciuitas metropolis, caput Achaiæ, decus Græciæ. Ad quam Paulus ueniens, multos ciuium conuertit ad fidem. Vbi & dominus ei nocte per uisionē dixit: Noli timere, sed loquere, & ne taceas. Propter quod ego sum tecum, & nemo apponetur tibi ut noceat te, quoniā populus est mihi multus in hac ciuitate. *Sedit ergo* annum & sex menses docēs apud eos uerbū domini. *Post* cuius abscessum, subuersi sunt quidam eorum à *pseudo apostolis*, quidam etiam à mundanæ eloquentiæ sectatoribus, nōnulli uero Iudaicis traditiōibus deprauati. Quidam etiam eorum attendentes dignitatem personarum in baptismo, putabant quod plus gratiæ & remissionis peccatorum accepissent, si à dignioribus & sanctioribus uiris baptizati fuissent. Et propter hoc se aliis præferre uolebant, qui tam dignos baptizatores non habuerant. Multaque alia *in eis* erāt schismata & uitia. A quibus omnibus intendit Apostolus eos corrigere, & modum illos Christianæ conuersationis docere, scribens ab Epheso. Hæc epistola post illam ad Romanos iure locata est, licet ante illam scripta sit, quia quisquis in fide iam instructus est, de qua cum Romanis agitur, debet consequenter à subrepentibus uitiis corrigi, & in uirtutibus plenius informari, sicut nunc corriguntur & instruuntur Corinthii. Ob hoc etiam posita est hæc post illā, quoniam in materia quandam habet affinitatem cum illa. Vt enim illi de meritis suorum antecessorum gloriabantur, & suam saluationem non gratiæ deputabant, sed quidam legis obseruationibus, quidam uero facultati ingenii & libertati arbitrii: sic & *isti* de sanctitate suorum baptizatorum gloriātes, & quicquid boni habebant illis adscribētes, alii aliis præferri uolebant. Sed ueniamus ad literam.

Actuum. 18.

C

CAPVT .I.

Paulus uocatus apostolus Christi Iesu per uoluntatem dei, & Sosthenes frater, ecclesiæ dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, uocatis sanctis, cum *omnibus qui inuocāt nomē dñi nostri Iesu Christi, in oī loco ipsorū & nřo, gřa uobis* et pax à deo patre nřo & dño Iesu Christo.

D

¶ Paulus interpretatur mirabilis. Et uere mirabilis doctor, cui nullus comparari potest in scientia: mirabilis operarius, qui plus omnibus laborauit. Hoc ergo nomine iam reddit attonitos auditores suos, & tanti nominis autoritate cōprimit, ne uerbis sequentibus audeant cōtradicere, uel inobediētes existere. Qui & uocatū se dicit, ut maioris appareat autoritatis: quia non sicut cæteri ab hominibus est ad fidē uocatus, sed à Christo ipso de cælo. Qui etiam *apostolus*, i. missus *Iesu Christi*, à quo audiuit: Vade, ego longe ad gentes mittam te. Apostolus Iesu Christi est *per uoluntatem dei*, id est, à Christo missus ad gentes per uoluntatem patris. Per quod tāgit etiam illos, quos neque Christus miserat, neque per uolūtatem dei prædicabāt. Paulus talis & tantus scribit Corinthijs, *& Sosthenes frater*. Etiam istum adiungit ad confirmationē omniū quę scribit, quia magnæ erat apud eos autoritatis, utpote qui princeps ibi synagogæ fuerat, & ad fidem conuersus, multas à Iudæis persecutiones ante tribunal Gallionis proconsulis uiriliter sustinuerat. Paulus & Sosthenes scribūt *ecclesiæ* nō baptizantium, sed *dei quæ est Corinthi*. Ideo scribit ecclesiæ, quia adhuc singulis ecclesiis rectores nō erant constituti. Paulus ecclesiæ dei, uidelicet *sanctificatis*, id est, baptismo regeneratis *in Christo Iesu*, id est, in figuratione mortis & resurrectionis Christi Iesu. Sanctificatis in Christo, non in Petro uel Paulo, uel alio quolibet baptizatore, quia Christus sanctificationē istam æqualiter operatur per oēs suos ministros, & ideo nulli gloriandum in meri-

Actuum. 9.

Actuum. 22

Actuum. 18.

A tis sui baptizatoris. Ecclesiæ se dixit scribere, & addidit sanctificatis in Christo, ut ostẽderet oẽm ecclesiam sanctificatam fuisse in CHRISTO, sed quosdam illorum post male cœpisse conuersari. Scribit etiam *uocatis* prædicatione euangelica, & *sanctis* bona cõuersatione sua. Vel *uocatis sanctis*, id est, uocatis ad hoc ut sint sancti: hoc est, ut nõ recedant à regula sanctitatis, declinãtes in aliquẽ errorem uel in malam actionem: uel etiam uocatis ab æterno diuinitus, id est, prædestinatus ante mundi constitutionem, & sanctis in tempore conuersationis suæ. His scribit Paulus *cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum & nostro*, id est, cum conuersis ad fidem Iudæis iungit & gentes. quia salus ex Iudæis est, ut in omni loco, ubi gentes quæ inuocant nomen domini, & ubi tales Iudæi sunt, similiter sint omnes unum. Vel ita potius Corinthijs scribit, cũ omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum Corinthiorũ, id est, subiecto eis, hoc est, cum omnibus suffraganeis Corinthi, cum omnibus qui sunt subiecti Corintho ut metropolitanæ ciuitati. Cum omnibus qui deum inuocant in omni loco ipsorum Corinthiorũ, id est, famulante illis, & nostro, id est, ad nos similiter pertinente, sicut ad eos. De nostro nanq; apostolatu sunt illi qui sunt in locis Corintho subiectis, & ideo scribimus eis sicut Corinthijs. Deum autem inuocat, qui suis precibus nihil aliud ab eo quàm ipsum deum quærit. Qui enim inuocat deum ut diues fiat, deum non inuocat, sed illud qđ uult ad se uenire.

B Quid enim est inuocare, nisi in se uocare? Nam cum dicis deo, da mihi diuitias, non uis ut deus ipse in te ueniat, sed uis ut diuitiæ ueniant ad te. Quod uis ut ad te ueniat, hoc inuocas. Si autem deum inuocares, ipse ad te ueniret, ipsum haberes diuitias. ¶ Ergo illi qui propter secularia commoda, qui propter terrenam felicitatem inuocant deum, non inuocant deum. ¶ Sed illi inuocant deum, illi inuocant nomen domini, qui nihil ab eo quærunt nisi ipsum, qui hoc ab eo pie postulant, ut ipse dignetur in eos uenire, & in eis habitare, eosq; templum suæ gloriæ facere. Meritoq; tales ubicunque maneant, sociantur illis quibus scribit Apostolus. Quos simul omnes salutat, dicẽs: *Gratia uobis sit*, qua uobis peccata remittantur & uirtutes conseruentur. Gratia lapsis ut resurgant, stantibus ut maneant. *Et pax* sit uobis, qua reconciliantur deo, qui per peccata eius facti sunt inimici: & qua stabiliter ei inhærẽt, qui nõ recesserũt ab eius amore. Quæ scilicet gratia & pax sit uobis, non à baptizatoribus uestris, uel ab alijs hominibus, sed *à deo patre nostro*, qui nos in filios adoptare dignatus est, *& à domino Iesu Christo*, id ẽ, saluatore, rege, domino nostro, id est, qui de potestate satanæ nos eripuit, & suo dominio nos mancipauit. ¶ Serui nanque eius sumus, licet pater eius nos in filios adoptauerit: qa ipse est filius per naturam, nos per gratiam: ille creator, nos creatura: ille sine peccato, nos liberati à peccato.

Iohan. 4.

deũ quis dicat inuocare

Gratias ago deo meo semper pro uobis in gratia dei, quæ data est uobis in Christo Iesu, quia in omnibus diuites facti estis in illo, in omni uerbo & in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in uobis, ita ut nihil uobis desit in ulla gratia, expectantibus reuelationem domini nostri Iesu Christi, qui & confirmabit uos usque in finem sine crimine, in die aduentus domini nostri Iesu Christi. Fidelis deus, per quem uocati estis in societatẽ filij eius Iesu Christi domini nostri.

C

1. Thess. 5

¶ Hæc epistola cum ad unius scribatur populum ciuitatis, pro uarietate habitantium, id est, sanctorum & peccatorum, nunc laudat eos, nunc corrigit, nunc docet, nunc reprehendit, ut unusquisque in ea intelligat, quid pro se, quid aduersum se dicatur: ut cum laudat eos, sciãt boni ad se uerba dirigi: & cũ reprehẽdit, sciant qui male egerunt, ad se hæc dici. Ecce eñ à perfectis inchoat, quos multa laude prosequitur, ut postmodũ ad infirmos ueniat, quos reprehensurus est. Alloquitur primo perfectos, ostendendo eos commendatione dignos, ut qui hactenus boni permanserũt, meliores fieri studeant: & cæteri qui in aliquo errore deciderunt, erubescant & conentur ut his similes fiant. *Gratias, inquit, ago deo meo semper pro uobis.* Deo qui omnium est, sed tamen speciali priuilegio sanctitatis, quã mihi contulit, meus est, ago pro uobis semper gratias: quia quicquid boni habetis, ab illo uobis datum esse scio, non ab hominibus. Gratias ago *in gratia dei quæ data est uobis*, id est, propter gratiam quam deus contulit uobis *in Christo Iesu*, non in Petro uel Paulo. Gratia enim data est in Christo, quia hoc constitutũ est à deo, ut qui credit in Christo, saluus sit sine opere, sola fide, & gratis accipiat remissionem peccatorum. Nec hoc solũ isti perceperant, sed & charismata spiritualia fuerant illis multa diuinitus concessa. Vere magna gratia uobis data est in Christo, *quia diuites in illo facti estis in omnibus* donis spiritualibus, ut abundetis omnibus diuitijs spiritualibus. Et suppono partes aliquas diuitiarũ, scilicet *in omni uerbo*, id est, in omni genere linguarum, ut Græca & Latina & Hebraica lingua, cæterisq; linguis omnibus loqui possitis. Vel *in omni uerbo*, id est, in omni modo prædicandi paruulis tenuiter, & mediocribus mediocriter, ac pfectis perfecte. *& in omni scientia*, id est, scripturarum intelligentia, quæ est secundum historialem & mysticum & moralem sensum. Ditati estis in omni uerbo prædicandi & scientia intelligendi, *sicut testimonium Christi*, id est, quod CHRISTVS de semetipso moriendo & resurgendo testatus est, *confirmatum est in uobis*, id est, in uestra uita, in uestris moribus. Ita estis donis omnibus ditati, *ut nihil desit uobis in ulla gratia* spiritus sancti, quia prophetiam habetis, genera linguarum, uirtutem curationum & cætera charismatum dona. Nihil deest uobis,

D

A quod necesse sit habere, quia si nō habetis omnia quæ habent apostoli, omnia tamen habetis quæ necesse est ut habeatis. Ita repleti estis, ut nihil uobis desit, uobis dico *expectantibus*, id est, cum desiderio postulantibus & digne paratis excipere *reuelationem domini nostri Iesu Christi*, quando reuelabitur in flamma ignis ad iudicium ueniens, & apparebit omnibus. ¶ Hanc reuelationem impij timent & uenire nolunt: pij uero, qui propter meritum bonæ conuersationis suæ sperant se cum Christo regnaturos, totis desiderijs cupiunt ut reueletur, quia sperant in eius reuelatione ad uisionem gloriæ eius pertingere. Et ideo infatigabiles in bonis operibus perseuerantes expectant eam, & cauta circunspectione inuigilant, ne cum uenerit, reprehensibiles in aliquo inueniantur. Sic expectatis reuelationem domini, in qua ipse bonis & malis se in iudicio manifestabit. *Qui* & per auxilium gratiæ suæ faciet ut ab expectatione non deficiatis, quia *confirmabit uos* in uirtutibus & bonis operibus *usq; in finem*, id est, usque ad obitum uniuscuiusque uestrum. Confirmabit inquam uos in bonis, *sine crimine*, id ē, sine ullo criminali peccato uel animi uel carnis. Nonnulli enim expectant reuelationem domini, quasi de iustitia securi, & tamē in criminibus manent, id est, in inuidia, detractione, odio, dissensione, & his similibus. *Sed uos ab his & talibus immunes dei gratia conseruabimini in die aduentus domini nostri Iesu Christi*, id est, ut in illo die sine ullius criminis reatu inueniamini. Qualis enim quisque moritur, talis in illo die in-

B uenitur ¶ Et etiam mortis dies est unicuique dies aduentus domini, sicut ipse declarat, dicens: Vigilate quia nescitis qua hora dominus uester uenturus sit. Alacri animo confisus de spe istorum Apostolus, securus est quia inuiolati usque in diem nouissimum erūt. Qui enim inter tot discrimina sensuum & perturbationes diuersitatum mutari nō potuerunt, proculdubio se in sua bonitate permansuros ostendunt. Quos dum laudat Apostolus, cæteros qui errore pseudo apostolorum damnati fuerant, inuitat. Dum enim istorum fidem & sanctitatem prædicat, illos ad pœnitētiam uocat. Dixi quia uos confirmabit usque in finem. Et uere confirmabit, quia *fidelis*, id est, uerax est in pmissis suis *deus*, quia fideliter reddet quicquid promisit. Promisit salutem æternam & beatam uitā cum angelis sine fine, & hæreditatem immarcessibilem, gloriam sempiternam, dulcedinem uultus sui, donum sanctificationis suæ in cælis, resurrectionem à mortuis, ubi nullus deinceps moriendi metus erit. Talia promisit, & in horum redditione fidelis erit, quia sine mendacio reddet ea illis quibus promisit. Fidelis deus *per quem uocati estis*, quia qui auersos uocauit, iam facilius confirmabit. Vocati estis *in societatem* non modo apostolorum uel angelorum, sed etiam *filij eius Iesu Christi domini nostri*. ut sitis participes hæreditatis & gloriæ quam possidet filius eius. Hoc enim dedit uobis esse, quod credidistis CHRISTVM esse filiū dei, ut uos quoque efficeremini filij dei, mansuri

Matt. 24

1. Petri. 1.

in eadem dignitate in qua manet Christus. Societas enim fraternitatis est. Et uos fratres eius & socij facti estis, quem dei filium firmiter credidistis. C

Hucusque præfatio cū laude. Hinc iam dissertionis causam exequitur, subdendo:

Obsecro autem uos fratres per nomen domini nostri Iesu Christi, ut idipsum dicatis omnes, & non sint in uobis schismata. sitis autem perfecti in eodem sensu & in eadem scientia. Significatum est enim mihi de uobis fratres mei, ab his qui sunt Chloës, quia contentiones sunt inter uos. Hoc autem dico, quod unusquisque uestrum dicit, Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollô, ego uero Cephæ, ego autem Christi. Diuisus est Christus?

¶ Si qualiter quid dicatur, & quibus dicatur, nō uigilanter aspicitur, ualde periculosum est. Verecundæ etenim mētes, si quas fortasse culpas admiserint, leniter arguēdæ sunt: quia si apertius increpentur, franguntur potius quàm erudiuntur. Quod nunc bene demonstrat Apostolus, qui cū Corinthios cognosceret pro amore personarū in schismate diuisos, eorū uerecundiæ consulens, *locutionem suam eis à gratiarum actione & laudibus incepit. Et quos in omni uerbo & in omni scientia laudauerat*, quibus nihil deesse in ulla gratia dixerat, paulisper loquēs, ad increpandum leniter ueniens, diuisos erga seipsos reprehendit. Et quorum prius salutem narrauerat, postmodum uulnera patefecit ¶ Peritus enim medicus uulnus secandum uidens, sed ægrum timidum esse conspiciēs, diu palpauit, & subito percussit. Prius blādam manum laudis posuit, & postmodum ferrū increpationis fixit. Nisi enim uerecundæ mentes fuerint palpando reprehensæ, ita ut ex alijs rebus audiant quod in cōsolationem sumant, per increpationem protinus ad desperationē cadūt ¶ Non autem mentitus est Apostolus, ut prius eis nihil deesse in omni gratia diceret, quibus postmodū dicturus erat unitatem deesse. Sed quia erant inter eos quidam omni gratia repleti, & erant quidam in personarum fauoribus scissi, cœpit (ut dictum est) à laudibus perfectorum, ut modesta inuectione ad reprehensionem pertingeret infirmorum. Et in hoc quoq; ad medicinam cordis, à medicina corporis usum traxit ¶ Nam cum feriendū uulnus medicus aspicit, prius ea membra quę circa uulnus sana sunt, palpat, ut post ad ea quæ uulnerata sunt, leniter palpando perueniat. Cum ergo Paulus perfectos in Corinthijs laudauit, sana membra iuxta uulnus tetigit: cum uero infirmos de diuisione reprehendit, uulnus in corpore percussit. Sed iam uerba eius tractemus. Videtur enim dicere: Pro perfectis qui in bono permanserunt, gratias ago: sed *uos fratres*, qui seducti estis & meritis hominum gloriamini, *obsecro per nomen domini nostri Iesu Christi*, qui uos solus redemit, & in cuius nomine baptizati estis, *ut idipsum dicatis omnes*.

D

A Idipsum, uidelicet quod dicunt illi quos laudaui, dicatis omes uos uno ore, *& non sint in uobis*, id est, inter uos uel in cordibus uestris, *schismata*, id ē, diuisiones. Hæc schismata intelliguntur aliquorum in fide diuisiones, dum diuersa sentirēt: quia cum deberent oēs dicere se esse Christi, dicebat alius, Ego sum Pauli: alius, Ego sum Petri. Nō sint in uobis schismata, sed *sitis perfecti in eodem sensu*, id est, in eadem uolūtate, in qua sunt illi quorum laudem præmisi, *& in eadem scientia*, id est, in eadem scripturarum intelligentia, in qua sunt illi. Vel idipsum dicatis, id est, unam fidem catholicam oēs pariter loquamini: & non sint in uobis schismata, id est, mentium aut uerborum diuisiones, sed sitis perfecti in eodem sensu, quem uobis tradidi de Christo, ut omnes perfecte sentiatis in eo solo gloriandum, non in hominibus: & in eadem scientia, quam uobis de Christo tradidi, ut perfecte sciatis uos eius sanguine redemptos, & in eius nomine per baptismum sanctificatos. ¶Potest sensus ad Christi diuinitatem referri, sciētia uero ad humanitatem, ut uos omnes eundem sensum atque intellectum de eius diuinitate, & eandem scientiam de humanitate firmiter teneatis, quatenus omnes simul idem de diuinitate & humanitate illius credatis. Hæc ideo dico, quia *significatum est mihi de uobis* per literas o *fratres mei ab his qui sunt Chloes*, id est, in illo loco qui sic uocatur, *quia contentiones sunt inter uos*. Quamuis auersi fuissent, fratres tamen uocat eos Apostolus, ut per id non B dissentirent ab eo, cui conuentus fratrum qui habitabant Chloes, intimauit quia contentiones essent inter eos, per quos manifestabatur diuersitas mentis eorum de disciplina dominica. Fratres illi significauerunt mihi uestras contētiones. Nec solum illas scio, sed etiam uerba quæ dicitis. Sed *hoc dico quod unusquisq; uestrum dicit*, id est, nullus ex uobis est, qui non dicat unum horum quæ subijcio. Nam alius quidem dicit, *Ego sum Pauli*: alius autem, *Ego sum Apollo*, id est, filius peritissimi doctoris: alius uero, *Ego sum Cephæ*, id est, Petri: alius aūt q solus sapit, dicit, *Ego sum Christi*. Sicq; diuisi estis in partes, acsi alij ex uobis essent Pauliani, alij Apollani, alij Petriani, alij Christiani. Et ita secundum uos *diuisus est Christus*. Quasi dicatur: Multos facitis christos, id est, datores gratiarum. Vel qui operatur idem in omnibus, diuisus est, dum creditur in isto plus gratiæ operari, in illo minus. Vel diuisus est, id est, abscissus & separatus est à uobis, qui caput uestrum erat: quia ab illo uos subtraxistis, quando meritis hominum causam uestræ salutis ascribere cœpistis. ¶Errorem quidem ostēdit Apostolus, sed autorum nomina non prodidit. Neq; enim in loco stabant, sed circuibant ad euersionem simplicium. Nam hi quos nominauit, sine dubio boni erant doctores, sed horum specie falsos apostolos tangit. Si enim in his gloriādum uetat, quāto magis in malis doctoribus, quorum doctrinam prauam in subiectis significat? Inter eos tamen hos perseuerantes designat, qui dicebant se Christi esse, non hominis, quos supius laudauit, & ad horum similitudinē alios inuitat. Diuisum autem Christum dixit, quia gloriam eius C homines sibi partiti sunt, *sicut hæretici, qui se aut Photinianos aut Arianos uel Manichæos uocari* non horruerunt. Nam & Corinthij *diuersis hæreticorum nominibus* subijci cœperant, *ut uiderentur loco Christi homines uenerari*. ¶*Qui diuersa de Christo accipiunt*, Christum diuidunt. *Vnus* eñ *hominem tantum accipit Christum*, alter *deum purum sine corpore profitetur*. Alius ꝑ *prophetas prædictum Christum dicit*, alius negat ꝑ *phetas de Christo locutos. Cum ergo Christus* unus sit deus & homo, *isti sibi dū alius aliud*, & alius aliud de eo uendicat, diuidunt Christum.

Nunquid Paulus crucifixus est pro uobis, aut in nomine Pauli baptizati estis? Gratias ago deo meo quod neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium, ne quis dicat quod in nomine meo baptizati estis. Baptizaui autem & Stephanæ domum. Cæterum nescio, si quem alium baptizauerim.

¶Non debetis dicere, ego sum Pauli, quia *nunquid Paulus crucifixus est pro uobis*, ut uos sanguine suo redimeret, & autor salutis esset, *aut in nomine Pauli baptizati estis*, ut inuocatio nominis Pauli mūdaret uos à peccatis in baptismo? Nequaquā Paulus, *sed Christus pro uobis crucem iustus pro iniustis pertulit: & non in Pauli, sed in Christi nomine baptismum suscepistis. Modeste & humiliter* sanctus Apostolus zelans ecclesiam, sed sponso, D non sibi, & hortans eos qui uoluerūt dicere, ego sum Pauli, ego Apollo, ego Cephæ, suam personam potius assumpsit quam calcaret & cōtemneret, ut Christū glorificaret. Repulit à se, sed ut mittat ad Christum. Non uult à sponsa amari ꝑ sponso. Idcirco seipm maluit contemnere ad commēdandum Christum, ne forte si alios nominatim contemneret, ideo putaretur eorum refutare personas, ut suam commēdaret. ¶Si, inquit, pro uobis Christus mortuus est, & in nomine eius sanctificationem *baptismi percepistis, quomodo ad eius iniuriam nunc gratiam & beneficium ipsius imputatis ulli hominum?* Nam qa de baptizatoribus gloriamini, *gratias ago deo meo* ex hoc *quod neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium*, qui non sunt de contentione uestra, non quod malum sit baptizare, sed *ne quis dicat quod in nomine meo baptizati estis*, de quo magis gloriaremini. Non solum non estis in nomine meo baptizati, sed nec in meo ministerio. & inde gratias ago deo meo, qui me noluit huius occasionem esse erroris. Non baptizaui nisi Crispum archisynagogum & Gaium, qui nobiles erant, & in primis crediderūt: nec gratiam baptismi deputabāt ulli hominum, sed soli Christo. & intelliguntur ex illis esse, qui superius sunt laudati. Nec solum hos, sed *baptizaui & domum Stephanæ*, id est, familiam illius nobilis matronæ, de quibus in postremis epistolę huius dicitur, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorum

A rum ordinauerunt seipsos. De his, inquit, certus sum quod eos baptizaui, sed præter hos nescio si quem alium ex uobis baptizauerim. Per quod ostendit se non esse saluatorem. Nam si aliquos saluaret, à se iustificatos non ignoraret. Baptizasse se quosdam dicit, non tamen eo modo, quo ille consueuit baptizare, de quo dictũ est, Hic est qui baptizat in spiritu sancto. ¶ Baptizauit enim Paulus tanquam minister, non tanquam ipsa potestas. ¶ Baptizauit autem Christus tanquam potestas. Et potuit hanc potestatem seruo dare, sed noluit. Si enim daret hãc potestatem seruis, id est, ut ipsorũ esset quod domini erat, tot essent baptismi quot serui, ut quomodo dictum est, baptismus Iohannis, sic diceretur, baptismus Petri, baptismus Pauli, baptismus Iacobi, & cæterorum. Ergo ne tot baptismi dicerentur, quot essent serui q̃ baptizabant accepta potestate à domino, sibi tenuit baptizãdi dominus potestatem, seruis ministerium dedit, ut in illo spes esset baptizatorum, à quo se baptizatos cognoscerent. ¶ Noluit ergo seruum spẽ ponere in seruo. Et ideo sibi soli retinuit hanc potestatem. Quam si uellet, potuit uel alicui uel unicuiq; seruorum suorum dare, ut tanta uis esset in baptismo serui, quantam uim habet baptismus à domino datus, sed noluit. Ideoq; non differt siue bonus siue malus, cui contingit ministerium ut baptizet: quia quisquis sit minister, Christus est dominus qui baptizat. propter quod tantum ualet baptismus per hominem contẽptibilem, quãtum per apostolum datus.

Iohan. 1

B **Non enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare, non in sapientia uerbi, ut non euacuetur crux Christi. Verbũ enim crucis pereuntibus quidem stultitia est, his autem qui salui fiunt, id est, nobis, uirtus dei est. Scriptum est enim. Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiens, ubi scriba, ubi inquisitor huius seculi? Nonne stultam fecit deus sapientiam huius mundi? Nam quia in dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam deũ, placuit deo per stultitiã prædicationis saluos facere credentes.**

Isa. 29. Abdiæ. 1 Isaiæ. 33.

¶ Ideo tam paucos baptizaui, quia nõ ad hoc missus sum. *Non enim Christus*, cuius ego minister sum, *misit me baptizare, sed euangelizare*, id est, prædicare. ¶ Quoniam maius est euangelizare quàm baptizare: quia non om̃is qui baptizat, idoneus est euangelizare. Quia igitur & minores possunt baptizare, qui sapientiam & uirtutem prædicandi non habent, ideo non baptizare missus sum, ne retardarer à prædicatione, sed euangelij semina spargerem. Quo dicto illi humiliãtur, quibus Corinthij multum dabant eo quod ab illis baptizati fuerant, dum innotescit non magnum esse baptizare. Missus sum euãgelizare, & hoc *non in sapientia uerbi*, quia prædicatio Christiana non indiget pompa & cultu sermonis. Ideoq; piscatores homines imperiti electi sunt, qui euangelizarent, ut doctrinæ ueritas ipsa se commendaret teste uirtute, ne hominum uersutia & calliditate humanæ sapientiæ acceptabilis uideretur, non ueritate, sicut disciplinæ ab hominibus inuentæ, in quibus non ratio, non uirtus, sed uerborum compositio quæritur. ¶ Ac per hoc gloriam suam quærit, qui fidem Christi uerbis exornare studet: quia obscurat illã splẽdore uerborum, ut non illa, sed ille laudetur. Sicut & pseudo apostoli ne stulti uiderentur prudentibus mundi, in sapientia hominum prædicabant Christum, deuitantes ea quæ mundus in nobis stulta iudicat, ut neq; incarnatum dei filium & de uirgine natum docerent, neq; morte eius homines saluari prædicarent, neq; carnis nostræ futuram resurrectionem, quia mundanæ sapientiæ ratio iudicat hæc stulta. ¶ Hoc eñ habet physicalis sapiẽtia, q̃d deus nõ fiat hõ, q̃d inuisibilis nõ fiat uisibilis, q̃d immortalis nõ fiat mortalis, quod uirgo concipere & parere non possit, quod mori non possit autor uitæ, quod mors unius non possit multos uiuificare, quod mortuus aperto sepulchro resurgere nequeat, quod uerum corpus humanum clausis ianuis intrare non possit in domum. Nos aũt hæc omnia de Christo prædicamus. Ideo Apostolus non in sapientia hominum euangelizat, quę sapientia est uerbi, id est, locutionis ornatę secũdum dialecticam & rhetoricam. *Non sum missus, inquit, euangelizare in sapiẽtia uerbi*, id est, ut secundum humanam calliditatem uerbis compositis auditores ad fidem argumentando cogerem, sed simpliciter ueritatem omnibus annunciarem. Ideo non in sapientia uerbi hominum, *ne euacuetur crux Christi*, id est, ne uacua, ne ociosa putetur passio Christi, sed plena hominum redemptione & salute. ¶ Si enim possibilitas naturalis per liberum arbitrium sufficit sibi, quẽadmodum seculi sapientes dicunt, & ad cognoscẽdum quomodo uiuere debeat, & ad bene uiuẽdum, ergo Christus gratis mortuus est, & crux eius ab omni utilitate uacua est. Sed impossibile est crucem eius uacuam ac superfluam esse, quia salus humana nõ nisi per crucem illam poterat euenire. Ergo stulta est sapientia uerbi secularis, quæ hoc ignorauit. Vere euacuaretur crux in sapiẽtia uerbi, quia *uerbum crucis*, id est, prædicatio crucifixi Christi *est*, id est, uidetur esse *stultitia pereuntibus*, id est, sapientibus mundi, quorum sapientia perit ac falsa ostenditur, & ipsi damnandi inde sunt, quia spem suæ salutis in cruce Christi nõ cõstituunt. Stultitia enim uidetur illis, dei filium dicere crucifixum, & ideo sunt in perditione, quia sic infernæ morti non sunt erepti. Incredulis & pereuntibus est stultitia, sed *his qui salui fiunt, id est, nobis* credentibus, *est uirtus dei* ipsa crux. Credimus enim non infirmitatem esse crucẽ Christi, sed uirtutem, intelligẽtes mortẽ uictam in cruce: cuius signum qui habent, sunt fortes & salui fiunt, quia teneri à morte non possunt. Nõ eñ in uerbo crucis Christi dicitur aliquid, ubi uirtus & fortitudo Christi non appareat, quia moriendo mortem uicit & di

C D

A abolum atq; infernum & peccatũ, hominemq; liberauit, & ignem portæ paradisi sanguine suo extinxit credentibus, omniaq; mundi regna superauit, & regnum cælorum aperuit. Nulla ergo est tanta uirtus, quanta est in omnibus quæ de Christo crucifixo dicuntur. Non prædico in sapientia uerbi, ne taliter crux euacuetur: quæ euacuaret, si aliquo modo præter illius sacramentum ad iustitiam uitamq; æternam peruenire homines posse dicerentur, quia *scriptum est* in Isaia, quod deus perditurus esset sapientiam mundi. Ideo enim nõ misit me dñs euangelizare in mũdana sapientia, q̃m ipse (sicut scriptura testatur) p̃dixerat q̃d eam nõ reciperet in prædicatione euangelica, sed perderet & reprobaret de collegio prædicatorum suorum. Vnde ait: *Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo*. Non suam sapientiam deus in eis perdit & reprobat, quã ipse donauit: sed quam sibi arrogant, qui non habẽt ipsius. Notandum enim, sapiẽtiam talem esse in subtili excogitatione rerum, prudentiam uero in expolita ipsarum rerum explanatione. Vel sapiẽtiam, qua de deo humanis rationibus disputant, & incarnationem mortemq; eius uelut stultam contemnũt: prudentiam uero, quam habent in moribus, uel qua excogitant aliquid probandum. Et deus perdidit, id est, irritam fecit & destruxit sapientiam sapientium, atque reprobauit prudentiam prudẽtium, quando fecit illa quæ illi negant posse fieri, & piscatores ad prædicandum misit. Vbi enim B fecit ut dei filius incarnaretur de uirgine & crucifigeretur pro humana salute, obuiauit sapientiæ sapientiũ & destruxit eam. Et ubi illiteratos & idiotas fecit prædicatores, ut per eos simplicibus uerbis ad fidem conuerteret dialecticos & rhetores, reprobauit à sua prædicatione prudentiam prudentium, & astutiam moresq; eorum reiecit. Sciendum uero quod hæc sententia iuxta Hebraicũ sic dicitur in Isaia de populo Iudæorum: Peribit sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium abscondetur. Quod completum est post aduentum domini, quando uno eodemq; tempore succensa est Ierusalem, templumq; destructum, & omnis maiorum scientia ablata. Nam quia sapientes illius populi Christũ qui est dei sapientia, nõ receperũt, perijt ab eis omnis sapientia eorum. Et quia prudentes astutis machinationibus studuerunt cõtraire eidem sapientiæ dei, inter homines corporaliter conuersanti, absconditus est ab oculis cordis eorum omnis intellectus, quẽ habebãt in scripturis, ne scilicet Christum reperiant, qui in litera continetur. Quod & huic loco epistolæ multum congruit, quia ex illis infatuatis doctoribus Iudæorũ erant pseudo apostoli, contra quos nunc Paulus agit, qui se per mundum sparserant, loquentes in sapientia mundi ad subuersionẽ eorum qui nuper ad fidem uenerant. Post propheticum uero testimonium subdit Apostolus: Vbi sapiens &c. Ac si dicat: Ita olim prophetatum est, & nostro tẽpore uidemus illud cõpletum. Nam *ubi est sapiens?* id est, in qua ecclesia de Iudæis aut gẽtilibus aliquis rhetorum uel dialecticus est prædi C cator euangelij constitutus? Si enim prædicator in ecclesia esse uoluit, sapientiam seculi abijcere oportuit. Et *ubi* est electus ad prædicandum *scriba?* id ẽ, qui de moribus uel artibus præcepta dat aut libros componit. Et *ubi* est electus ad docendum in ecclesia *inquisitor huius seculi?* id est, qui secreta naturæ rimatur. Scribæ sunt, naturaliũ & moralium librorum autores, & artium secularium scriptores, id est, de ipsis artibus pręcepta dantes. Inquisitores autem seculi, qui constellationibus agi mundum credunt, & duodecim signis ortus & occasus fieri decernunt, nihil omnino sine horum motu putantes fieri posse: qui sapientia sua inquirunt & discutiunt atq; inuestigant de occultis rebus ac naturis singulorum. Sapiens generale uocabulum utriusque est. Hos reprobatos & adnihilatos esse perhibet Apostolus, non quod doctrinam eorum ex toto improbet, in multis em̃ concordant sacris literis, sed quia quædam senserunt & scripserũt contraria Christianæ religioni, & maxime de cultura pluralitatis deorum. Tales non recipit deus, sed stultos fecit. Insultat ergo Apostolus sapientiæ & astutiæ, probatæ falsæ & reprobæ, cũ dicit: Vbi sapiens, ubi scriba, ubi inquisitor huius seculi? quasi dicat: Nihil ualet taliũ astutia, & est inuectio in Iudæos & gentiles. Nam Iudæorum scribæ & legis doctores, deũ filiũ habere, stultum putant credi. Simili modo quotidie & gentes istud risui deputant. Sed Iudæi, quia hoc non tam aperte in lege significatum est, diffidunt. Gentiles uero, quia mundi ratio istud non recipit, D nihil enim dicit posse gigni sine commixtione duorum, stultum iudicant. Sed ubi sunt, inquit, tales dogmatizatores? quasi dicat: Cõfusi sunt & retrorsum pulsi, uel in nihilum redacti. *Nonne stultam fecit deus sapientiam huius*, id est, quæ est secundum rationes huius *mundi*, utique stultam fecit eam, faciẽs ea quæ illa dicebat non posse fieri. Et ita quæ se sapere putabat, inuenta est insipiens. Quod enim illa impossibile iudicabat, possibile declaratum est. Stultam fecit deus talem sapiẽtiam, quia per stultitiam dedit salutem credentibus. *Nam quia in dei sapientia*, hoc est, in luce diuinitatis filij dei *mundus*, id est, quilibet mundi amator uel mundanæ sapientiæ sectator per superbam seculi sapientiam *non cognouit deum*, quoniam creatorem inuenire nõ potuit multiplicibus disputationibus & solertissima inquisitione, qua peruenit ad inuestigationẽ creaturæ, propterea *placuit deo saluos facere credentes per stultitiam prædicationis*, id est, per rem prędicatam q̃ stulta uidetur, hoc est, per incarnationem & humilitatem filij sui. Verbum quippe dei, sapientia est. Sed stultitia huius sapientiæ, dicta est caro uerbi. Vel q̃a carnales quiq; per carnis suæ prudentiam pertingere nõ ualebãt ad sapientiã, per stultitiam p̃dicationis, i. per carnem uerbi prædicatam sanarent. Et hoc est, quia in dei sapiẽtia nõ cognouit mundus &c. Ac si dicatur: Cum deũ qui est sapientia, nequaq̃ per sapientiã suam mũdus inuenirer, placuit ut deũ hominẽ factũ per humanita

A tis stulta cognosceret, quatenus eius sapientia ad nr̃a stulta descẽderet, & lucẽ supnæ prudẽtiæ luto carnis suæ illuminata, nostra cæcitas uideret: sicut ille cæcus, qui luto super oculos accepto illuminatus est. Iohan. 9

Quoniam & Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt. nos aũt prædicamus Christũ crucifixum, Iudæis quidẽ scandalum, gentibus aũt stultitiã, ipsis aũt uocatis Iudæis atq; Græcis, Christũ dei uirtutẽ & dei sapientiã. Quia quod stultũ est dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est dei, fortius est hominibus.

¶ Ideo mundus nõ cognouit per sapientiã deum, q̃a Iudæi signa potẽtiæ quęrũt, cõsueti ab antiquo: & Græci sapiẽtiam, utrum q̃d prędicatur, natura patiat̃: & nos cõtra p̃dicamus Christũ crucifixũ, q̃d nõ est Iudæis signũ potẽtiæ, sed scandalum, q̃a irascunt̃ cõtra præcones rubore sceleris sui, & gẽtilibus est stultitia, q̃m secundũ mundanã rationẽ nõ cõgruit ut deus ꝓ hoĩbus moreret̃. Et hoc est: Iudæi signa petunt. i. nõ physicas uel argumẽtosas rõnes, sed miracula postulãt: & nõ diffidũt posse fieri cõtra naturam, sed an factũ sit quærũt, sciẽtes uirgã Aaron aridã germinasse & fructũ attulisse, sciẽtes Ionã post tres dies de uẽtre piscis uiuũ exijsse, & alia multa diuinitus facta eẽ, & ideo signa cõsueuerunt petere. Græci uero sapientiam quærunt, q̃a nolũt audire ea quæ mũdi rõne nõ possibilia sunt, q̃m cõtra naturã nihil posse fieri putãt, & ideo secundũ physicas rõnes diligenter B inq̃runt, si possit fieri q̃d audiunt: eã quæ ingenio hoĩs sapiẽtia uidet̃, inuenire cupiunt. Iudæi & gentiles sic agũt, sed nos contrà prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam. Iudęi eñ turbantur & indignantur atq; irascũtur, dum audiũt dei filium prædicari eum, quem ipsi crucifixerunt. Gentiles uero stultitiã putant, immortalem potuisse mori, & eum q̃ in potestate habebat ꝑsecutores una uoce prosternere, pertulisse ab illis se flagellari, conspui, teneri, spinis coronari, crucifigi. Stultum q̃ppe gentilibus uidetur, ut pro hoĩbus autor uitæ moreretur, q̃a hoc mundanæ sapientiæ non congruit. Christum crucifixum pro mũdi redemptione prædicamus, q̃d (ut diximus) scandalum Iudæis incredulis est, & stultitia Græcis. Sed ipsis Iudæis atq; Græcis, qui hoc prius putabant scandalum & stultitiam, uocatis, id est, postq̃ sunt ad fidem uocati uel cõuersi, uel uocatis ad uitam non communi uocatione, sed qua soli prædestinati sunt ante mundi principium uocati, prædicamus Christum dei uirtutem, q̃a mortuus uicit, & dei sapientiam, qua prudenter fefellit diabolum. Virtutem nunc ad signa retulit Apostolus propter Iudæos, sapientiam aũt ad doctrinã propter Græcos. i. gentiles. Hæc eñ uirtus sufficit Iudæis signa quærentibus, si crediderint: & hæc sapientia sufficit Græcis sapiẽtiam petentibus. Credentes eñ intelligent hæc signa uirtutis in Christo, q̃d mors eius mortem nostram destruxit, & mortuus ipe uitam nobis dedit æternam. Gręci q̃q; si crediderint, in eo uidebunt magna sapientiæ documẽta, & suam secularem sapientiam intelligent esse stultitiam. Videbunt eñ q̃ prouido & sapiẽti cõsilio nos, q̃ per supbiam cecideramus, ipe per humilitatem suam erexit. Ob hoc etiã uocatur Christus dei uirtus, q̃a per ipm̃ omnia fecit deus: & dei sapientia, q̃a per ipm̃ cognitus est deus. Vnde & apparet idem filius coæternus & coæqualis patri. Cum eñ ipe filius sit dei uirtus & dei sapientia, si aliquando fuit deus sine filio, fuit sine uirtute & sapientia. i. fuit infirmus & insipiẽs. Item si q̃s dicat quod dei uirtus sit minor illo, aut eius sapientia minor illo, magnam deo contumeliam ingerit, cum nec q̃libet homo potens id sibi dici æquanimiter ferret. Nec mirum si Christus crucifixus, est credentibus dei uirtus & dei sapientia, quia quod stultum est dei, id est, humilitas & passio, sapientius est hominibus, id est, quàm homines possint uidere & esse. & quod infirmum est dei, id est, incarnatio, fortius est hominibus: quia uictus uicit mortem, quam nullus gigas euasit. Quia nos cum ad diuinam sapientiam uenimus, sapienter facimus: ipa cum ad nos uenit, ab hoĩbus superbis quasi stulte fecisse reputata ẽ. Et nos cũ ad illã uenimus, cõualescimus: ipa cũ ad nos uenit, quasi infirma existimata est. Serpentis sapientia decepti sumus, dei stultitia liberamur. Sed sicut uocat̃ sapiẽtia, erat autem stultitia contemnentibus deum, sic ista quę uocatur stultitia, sapientia est uincentibus diabolum. Nõ eñ uere stultitia est, sed ab hoĩbus dum rationi mundanę non conuenit, putatur stultitia, cum sit ratio specialis. Nam hæc stultitia superat omnes sapientes, q̃a salutem humano generi sapienter reddit, quã nullus sapientium inuenire sciebat. Hæc, inquam, stultitia omnem hoĩm sapientiam supergreditur: q̃a q̃ sapientia sua liberari non poterãt, per crucis mysterium saluant̃. Sed & infirmum dei non est infirmũ, q̃a infirmitas Christi magna uictoria est. Vicit eñ fortẽ armatum q̃ uicerat omes, & ideo fortior est hæc infirmitas dei cũctis hoĩbus: q̃a superauit illum q̃ cunctos superauerat, & mortẽ quã nec gigantes euadere potuerunt, crucifixi infirmitas uicit.

(Margin: C; Nume. 17; Ionæ. 2.; Matth. 12.; Gene. 3.; D; Lucæ. 11.)

Videte enim uocationem uestram fratres, quia non multi sapientes secundũ carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ sunt stulta mundi, elegit deus, ut cõfundat sapiẽtes: & infirma mundi elegit deus, ut confundat fortia: & ignobilia mundi & cõtẽptibilia elegit deus, & ea quæ nõ sunt, ut ea quæ sunt destrueret, ut non glorietur omnis caro in conspectu eius. Ex ipso autẽ uos estis in CHRISTO IESV, qui factus est nobis sapientia à deo & iustitia & sanctificatio & redemptio, ut quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in domino glorietur. Ierem. 9 2. Cor. 10.

¶ Vere stultum & infirmum dei, est sapienti-

A us & fortius hominibus: qa in uobis potestis hæc experiri, insipientes enim & infirmos uos uocaue runt. Nam *uidete uocationem uestram fratres*, id est, uidete p quos uocati estis, *quia non multi* ex illis sunt *sapientes secundum carnem*, id est, secundū humanam sapientiam, *non multi potentes* secundum seculi potentiam, *non multi nobiles* secundum carnis nobilitatem. Et primo nulli ex uocationibus fuerunt tales. Non multi forsitan propter se dicit, qui solus inter apostolos secularium literarum peritus, terrenarum opum diues, Romanæ dignitatis parentela conspicuus fuit, qui tamen hæc nihili pendit, nec usus est eis. Erant iam & aliqui prædicatores facti ex illis, qui fuerant sapientes secundum carnem, & potentes & nobiles, sicut Dionysius Areopagita & alij. Vel ita: Videte uocationem uestrā, id est, in uobis ipsis probate quod dico, quia non multi ex uobis sapientes secundum carnem uocati sunt ad fidem, sed potius pauci sapientes crediderunt. Per superbiam enim sapientiæ secularis, multi sapientiæ dei contempserunt esse sub iecti. Vix enim istiusmodi homines ad fidem possunt adduci. Nec multi potentes in hoc seculo uel nobiles inter uos, ad Christum sunt uocati. Difficile enim potentes & nobiles ac diuites, & multo his difficilius eloquentes, credūt deo. Obcæcatur enim mens eorum diuitijs & opibus, atq; luxuria uel superbia: & circundati uitijs, non possunt uidere uirtutes: simplicitatemq; scripturę sanctæ non ex maiestate sensuum, sed ex uilitate uerborū iudicant. Non multi tales uocati sunt, *sed quæ stulta* B *sunt mundi*, id est, ignaros homines mundanæ sapientiæ *elegit deus*, ut per eorum doctrinam *confundat*, id est, erubescere faciat, & ad insipientiam redigat *sapientes* seculi. Confunduntur enim sapientes, dum ea quæ ipsi negant, uident multos conficeri, id est, partum uirginis & crucem filij dei & resurrectionem à mortuis, cæteraq; similia. Stulta mundi elegit deus, id est, ineruditos liberalibus disciplinis & omnino (quantum ad seculi doctrinas ptinet) impolitos, non peritos grammaticæ, non armatos dialectica piscatores fecit suos prædicatores, ut uidelicet cūctis in eis ostenderet, q̄d ad uitam credentes populos, non sermo, sed causa suaderet. *Et infirma mundi*, id ē, pauperes & impotentes *elegit deus*, ut p eorum uirtutem *confundat fortia*, id ē, superet & erubescere faciat potētes. Nam dū elati diuites nouas uirtutes in humilibus peccatoribus aspiceret, eorum quorum prius contemnebant uitā, postmodum obstupuere miraculis. unde mox pauidi ad sua corda redeuntes, extimuerunt sanctitatem in miraculis, quam despexerant in pręceptis. Per infirma ergo cōfusa sunt fortia, quia dum in ueneratione uita surgit humilium, elatio cecidit superborum. *Et ignobilia mundi & contemptibilia*, id ē, homines in hoc mundo plebeios & abiectos *elegit deus & ea quæ non sunt*, id ē, non computantur, scilicet illos homines qui nihil esse uidebantur, *ut ea quæ sunt*, id ē, magna putabantur, *destrueret*, id ē, uincēdo humiliaret. Elegit ergo indoctos, infirmos, ignobiles & pauperes: nō quia relinquit sapiētes, firmos, nobiles & diuites: C sed si ipsos primos elegisset, merito sapientiæ suæ uel potētiæ, seu natalium aut diuitiarum suarum sibi eligi uideretur: atq; inflati de his rebus, salutē humilitatis non reciperēt. Si enim primo sapiētes elegisset, doctrinæ eorum merito elegisse illos putaretur, & ita illorum scientia laudaretur & laus Christi minueretur. Si potētes elegisset, uideretur eos merito dignitatis eorum elegisse, & similiter diuites merito diuitiarum. Et ideo istos qui de semetipsis in semetipsis poterant gloriari, non quidē omisit nec contēpsit, sed aliquantulum distulit: & illos primo eligere maluit, q nihil in seipsis habebant unde gloriari possent. Quia nimirum ad prædicandum tales uenire debuerunt, qui de laude propria nihil haberēt, ut tanto solius ueritatis cognosceretur esse quod agerēt, quanto & apte cerneretur, quia ad hoc agēdum p se idonei non fuissent. Tales ergo primitus elegit, ut p eos humiliaret cæteros, & ad fidē adduceret, *ut nō glorietur omnis caro*, id ē, omnis homo *in conspectu eius*, .i. corā ipo. uel nō glorieť oīs caro in cōspectu eius id ē, in se nullus glorietur eum conspiciēs. Nō glorietur utiq; de meritis suis. Non enim gloriantur iniusti, qui nō habēt unde glorietur: nec iusti, quia ex ipso habent unde gloriari debeant: nec habēt gloriam suam, nisi ipsum cui dicunt, Gloria mea & exaltans caput meum. Psal. 3. Ac p hoc ad omnē hominē pertinet, siue iustum, siue iniustum, quod nunc dictum est, ut non glorietur omnis caro in conspectu eius, scilicet neque de meritis, neq; de sapiētia, neq; de potētia, neq; de nobilitate, nec de diuitijs aut alia re ppria quisq; glorietur. Nullus D ex se potest gloriari, sed uos in deo gloriamini, qa *ex ipso* deo .i. ex ipsius dono *uos estis in Christo Iesu*, nō ex uobis. Ex eius gratia processit ut sitis in Christo, non ex uestris meritis, quia eius propositum fuit ut essetis mēbra Christi. Si ergo ex ipso estis, nolite illos admirari quos ipse non elegit. In Christo estis, *qui factus est* uobis *sapientia*, ut eius participatione sapiētes efficeremur, percipiētes ab eo sensum prudētiæ, *& factus est nobis iustitia*, ut nos eius participatione iustificaremur p opa uirtutū. *& sanctificatio*, ut nos sanctificaret in baptismo, faciēs immunes à peccato. *& redemptio*, ut nos redimeret p nobis seipsum dando. Sapiētia ergo nobis factus est, id ē, illuminans nos ad uerit͂ate & dei cognitionē. & quia prius iustificat bona opatione, p hoc iustitia, quia prius emundat in baptismate: & hoc, quia prius redemit sua passione. Ipse qui in seipso est æterna & incommutabilis sapientia, etiam nobis fit sapiētia, cū nos eius participatione efficimur utcunq; sapiētes ad recte sapiēdum. Ita ipse cum in se sit ipsa iustitia, quæ uiuit in seipsa & incommutabilit uiuit, etiam nobis fit iustitia, cum nos ei cohærētes iuste uiuimus: & tanto magis minusve iusti sumus, quanto illi magis minusve cohæremus. Similit cum ipse sit in seipso æterna sanctitas, etiam nobis fit sanctificatio, cū nos sanctificat sui participatione. Factus est ergo nobis à deo sapiētia & iustitia & sanctificatio, qa

A nos ad illum conuertimur temporaliter, id est, ex aliquo tẽpore, ut cum illo maneamus in æternum, & ipse ex quodam tẽpore uerbum caro factũ est & habitauit in nobis. Hæc oĩa nobis à deo factus est, *ut qui gloriatur*, non in se, sed *in domino glorietur*, sicut *scriptum est* in Ieremia: Non glorietur sapiens in sapientia sua, & non glorietur fortis in fortitudine sua, & non glorietur diues in diuitijs suis: sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me, quia ego sum dominus, qui *facio misericordiam* & iudicium & iustitiam *in terra*. Videte quemadmodum nobis *abstulit gloriã*, ut daret gloriam: abstulit *nostram*, ut daret suam: abstulit inanem, ut daret plenam: abstulit nutantem, ut daret solidam. Quanto enim gloria nostra fortior & firmior quæ *in deo* est, quàm quæ in nobis? Non ergo glorietur quisquam in sapientia sua, uel in fortitudine, uel in diuitijs aut huiusmodi rebus: sed si gloriari uoluerit, glorietur in domino qui facit misericordiam & iudicium & iustitiam. Ille enim in solo domino gloriatur, qui cognoscit non suum, sed illius esse, non solũ ut sit, sed etiam ut non nisi ab illo bene sit: & qui in omnibus quæ facit, non suam, sed domini gloriam quærit. Et ideo gloriandum est in domino, quia non poterit cõfundi qui gloriatur in eo: cõfundetur autem, qui gloriatur in hoc seculo uel in seipso.

Iohan. 1

Ierem. 9

CAPVT .II.

B **ET ego cum uenissem ad uos fratres, ueni nõ sublimitate sermonis aut sapientiæ annũcians uobis testimoniũ Christi. nõ enim iudicaui scire me aliquid inter uos, nisi Christum Iesum, & hunc crucifixum. Et ego in infirmitate et timore et tremore multo fui apud uos, & sermo meus & prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus & uirtutis, ut fides uestra non sit in sapientia hominum, sed in uirtute dei.**

¶ *Dixi superius quia infirmos & stultos prædicatores elegit deus.* Et ego quoq; talis apparui uobis, quia ueniens ad uos *ueni non in sublimitate sermonis*. i. non in rhetoricis & dialecticis disputationibus, ut artificiose & composite prædicarẽ uobis secundum logicã, nec in sublimitate *sapientiæ*. i. humanarũ rationum secundũ physicã, quod laudatis in pseudo apostolis, qui per eloquentiã suã cõmendant prauam doctrinã suã, & per sapientiã mundi euacuãt crucẽ Christi. Non in sublimitate sermonis aut sapiẽtiæ ueni, sed potius in humilitate: quia qui minus capacibus sublimiora loquitur, nõ illorũ utilitatem, sed sui ostentationẽ facit. Veni *annuncians uobis testimonium Christi*. i. quod de eius incarnatione, passione & resurrectione testati sunt prophetæ, uel quod ipse de semetipso moriendo & resurgendo testatus est, aut quod nos apostoli testamur de illo. Veni, inquam, nõ in sublimitate secularis eloquentiæ uel sapientiæ, quia nec in sublimitate illius quæ de deo est. Et hoc feci ex iudicio. *non enim iudicaui me aliquid scire inter uos*, quia minus capaces uos uidebam, *nisi Iesum Christum & hũc crucifixum*, id est, nisi saluatorẽ regẽ, & hoc per crucifixionem. quod est dicere: Quia uos capere diuinitatis eius mysteria non posse pensaui, sola uobis infirma humanitatis eius locutus sum. hoc enim inter illos Apostolus nesciebat, quod ipsi per illum scire non poterãt: & hoc solũ se scire dicebat, quod eos per illũ scire oportebat. Eo autem genere locutionis nescire quisq; dicitur quod occultat, quõ dicitur fossa cæca quæ occulta est. In Christo aũt crucifixo nõ parua scientia est, sed multa in eo discunt: & maxime quod uetus homo noster simul crucifixus est, ut euacuetur corpus peccati, & ultrà non seruiamus peccato. Nam ad eius crucẽ pertinet, quod etiam nos in eius corpore crucifigimur mundo, ubi intelligitur oĩs coercitio malarũ concupiscẽtiarum. Ac per hoc fieri non põt, ut eis qui cruce Christi informantur, furta, adulteria, uel alia crimina permittantur. Oĩa enim uitia carnis ac spũs uiuificat crux Christi, ut uiuere faciat in uirtutibus: quia & ipse, pro pctis nr̃is crucifixus est, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & cruciatibus æternis saluaret. Hæc & alia multa discunt in Christo crucifixo. Ita humilia & infirma uobis prædicaui. Et ego humilis & infirmus fui, quia *apud uos fui in infirmitate*, id est, quasi nullius essem uirtutis aut potentiæ uel in infirmitate, id est, *in tribulatione & timore*, id est, anxietate animi. *& tremore* corporis propter afflictiones pœnarum. Christum enim in stultitia humanæ sapientiæ prædicans, odium mihi Iudæorum atq; gentiliũ & persecutiones prouocabam, quasi rẽ uanam annũcians, & deũ mortuũ prædicãs: & dũ ita conuersarer uobiscum, *sermo meus* de moribus *& prædicatio mea* de Christo, uel sermo priuatim corã paucis, & prædicatio publice corã omnibus, *non fuit in persuasibilibus uerbis humanæ sapientiæ*. i. in uerbis quæ per humanã sapientiã suaderẽt credere quod dicebã, *sed fuit in ostensione spiritus & uirtutis*. i. in eo quod oñdebam me habere spm sanctũ religiose uiuẽdo & prophetando, & per manuũ impositionẽ spm alijs impetrãdo, & oñdebam me habere uirtutẽ miracula faciẽdo. Ideo sic feci, *ut fides uestra* non sit fundata *in sapientia hominum, sed in uirtute dei*. i. secundũ humanã sapientiã nõ quærat rõnes eorũ quæ debet credere, sed oĩa imputet uirtuti diuinæ possibilia, sciẽs deo nihil esse impossibile.

Rom. 6.

D

Sapientiam autem loquimur inter perfectos. Sapiẽtiam uero non huius seculi, neq; principum huius seculi, qui destruũtur: sed loquimur dei sapientiam in mysterio, quæ abscõdita est, quã prædestinauit deus ante secula in gloriam nostram, quã nemo principũ huius seculi cognouit. Si enim cognouissent, nunquam dominum gloriæ crucifixissent. Sed sicut scriptum est: Quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascẽdit, quæ præparauit deus his qui diligunt eum. Nobis autem reuelauit deus per spiritum suum.

Isa. 64.

A ¶ Quia supra dixerat, ueni non in sublimitate sermonis aut sapientiæ, ne cui stultus uideretur, & in prædicatione sua nihil sapientiæ continere, ostẽdit quod ipse qui simpliciter istis est locutus, alijs eructat profunda sapientiæ. Inter uos, inquit, simplicit locuti sumus, sed inter perfectos non cognitores, quibus opus non est ut loquamur, sed auditores non capaces, loquimur sapientiam, id est, de secretis dei. ac si diceret: Et nos habemus sapientiam, sed uos eam capere non potestis, quia & adhuc lacte nutrimini atq; parui in sensu comprobamini. Sed inter perfectos eam loqmur, id est, inter eos qui crucem Christi uirtutis testimonio sapiẽtiam fatentur. Omnes enim perfecti uiri intelligũt esse summam sapientiam, quod uos putatis abiectionẽ, uidelicet quod deus homo factus ẽ, ꝙ esurijt, quod fatigatus, quod crucifixus est. Hęc em̃ om̃ia inter excæcatos prædicata, uidentur esse stultitia: sed inter perfectos lumẽ cordis habẽtes, est summa sapientia. Loquimur sapientiam, sed sapientiam non huius seculi .i. non humanis rõnibus constantẽ, nõ huius seculi, sed futuri: neq; principum huius seculi, id est, regum & philosophorum, qui in hoc seculo primatum sapientiæ tenere uidebantur. Qui principes destruuntur, id est, sapientia eorum dissipatur, quia Christianitas errores quos illi inseruerunt, excidit, id est, idololatriam, auaritiam & cætera uitia. Non illorum sapientiam loquimur, sed potius dei sapientiam de redemptione hominis per incarnationem & passionem unigeniti B eius. loquimur eã in mysterio, id est, in occulto sensu ꝓpheticorum dictorum uel operum reseramus, ut in immolatione Isaac, uel in uictoria Dauid de Philistæo. Quæ sapientia abscondita est à sapiẽtibus & prudentibus seculi, & ideo stultitia putatᷓ ab eis, quia nesciunt illam. Abscondita est, dum non in uerbis, sed in uirtute est: non humana ratione possibilis, sed spirituali efficacia credibilis. Vel loquimur eã in mysterio, id est, in occulto sacramentorum, quod nequit intueri oculus rationis nostræ sine labore inuestigationis & illuminatione spũs sancti. quæ abscondita est in corde patris, quia uerbum erat apud deum. quam sapientiã quæ est uerbum patris, prædestinauit deus secundum futuram eius humanitatem, hoc est, præordinauit ante secula, id est, antequam mundus esset, ut unigenitus suus in plenitudine temporis homo fieret, & crucifigeretur ac resurgeret. in gloriam nostram qui credimus, sicut & in confusionem illorũ qui non credunt & crucẽ eius stultitiam putant. Quã sapientiam diuinitatis eius nemo principum huius seculi cognouit à deo absconditam esse, id est, nemo supborum philosophorum aut legis doctorum aut seculi potentum eam cognouerat quãdo hæc loquebatur Apostolus. Vel sapientiam dominicæ incarnationis & passionis prædestinauit deus in gloriam nostram, ut scilicet humanitas & mors eius fieret nobis gloria sempiterna, quam sapientiam nemo principum huius seculi, id est, nullus malignorum spirituũ cognouit, quia nũquam aliquis illorum intellexit, quod per passionem eius

Gene. 22
I. Reg. 17.
Iohan. I
Galat. 4

redimendum esset genus humanum. Inde apparet quod non cognouerunt, quia si cognouissent dæmones illam passionis eius sapientiam ualere ad redemptionem humani generis, nunquam crucifixissent, id est, nunquam crucifigi fecissent dominum gloriæ, id est, nunquam suggessisset diabolus illum crucifigi, per quem ius suum pderet. Sed nec homines eum crucifixissent, si deum gloriæ illũ esse cognouissent, qui in forma serui crucifixus, tamẽ dominus gloriæ crucifixus est. ¶ Talis enim erat illa susceptio, quæ deum hominem faceret, & hominem deum. Quod tamẽ propꝰ qd & secũdum qd dicatur, adiuuante domino prudẽs & diligẽs & pius lector intelligit. Quia recte dicitur & deus crucifixus, non ex uirtute diuinitatis, sed ex infirmitate carnis. una est enim persona deus & homo. Quem qui crucifixerunt, ignorauerunt: fideles autem cognouerũt eum. Non nouerunt eum, sed contigit ex hoc fieri, sicut in Isaia scriptum est, quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit deus diligẽtibus se. sed nobis reuelauit ea per spiritum suum. Sicut enim illa carnales homines iuxta prophetiam latẽt, sed tamẽ nobis spũalibus reuelata sunt p spũm dei: sic sapientia diuinæ incarnatiõis, & nostræ p eius mortẽ redemptionis, latuit infideles, sed manifestata est fidelibus. ¶ Ea quæ deus in regno cælorum præparauit his, q puro corde diligũt eũ, tanta sunt & tam præclara atq; tam spũalia, quod oculus nõ uidit, quãta uel qualia sunt, nec auris audiuit, nec in cor hoĩs ascẽdit. Oculus nõ uidit, qa non est color, auris non audiuit, qa non est sonus, in cor hoĩs non D ascẽdit, qa non est terrena cogitatio. Quod enim in cor hoĩs ascẽdit, infra cor hoĩs erat. Ideo in cor ascẽdit, qa supra illud est cor quo ascendit. ¶ Præmium uero quod in cælo seruatur electis, nõ ascẽdit in cor hoĩs, sed ascẽdit ad illud cor hoĩs. Oculus non uidit illud corporeo uisu, nec auris audiuit corporeo auditu, nec in cor hoĩs ascẽdit, id ẽ, nec cognosci potuit ratione eius q carnalis est, nõ spũalis. Nam in eo quod dicitur, in cor hoĩs non ascendit, intelligi potest quod non sit homo, sed supra hominem, in cor cuius ascendit. ¶ Res nanq; dicitur ascendere in cor, quando intrat ut prudenter intelligatur, & bene intellecta placeat. Notandum uero quod hæc sententia nõ eisdem uerbis, sed eadem sensuum ueritate legitur in propheta. Sic nanq; ibi scriptum est: A seculo non audierũt, neq; auribus perceperunt: oculus non uidit deus absq; te, quæ præparasti expectantibus te. Tamen propheta & Apostolus dicit similiter, oculus non uidit. Sed quod Apostolus ait, nec auris audiuit: hoc propheta, nec auribus perceperunt. Et quod Apostolus, nec in cor hoĩs ascendit: hoc propheta, non audierunt, id est, non intellexerũt. Quodq; posuit Apostolus, his q diligunt eum: hoc propheta dixerat, expectantibus te. Sed sicut præmisimus, idem sensus est in Apostolo, q & in propheta. Homines enim à seculo non audierũt, hoc est, non intellexerunt præmia iustorum, qa in cor hoĩs non ascendit quanta sint, id est, cogita

Isaiæ. 64
Isa. 64.

A tio humana non comprehendit ea. Neque auribus perceperunt, quia auris humana non audiuit ea loquente aliquo, & oculus non uidit ea: quoniam quæ promittuntur in futuro, non cernuntur in præsenti. Spes enim quæ uidetur, non est spes, sed iam certa promissio. Sic fuerunt illa à seculo hoibus ignota, sed nobis qui supra homines sumus, reuelauit ea deus non per industriam ingenij nostri, sed per spūm suum, quo mentem nostram illuminauit, ut intelligeremus illa ineffabilia bona, quæ ipse suis amatoribus præparauit. Quæ illi tunc habebūt, qn̄ erit deus oia in omnibus. Deus ergo est omnia illa bona, quæ ipse præparauit diligentibus uel expectantibus se.

Rom. 8.

I. Cor. 15.

Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda dei. Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in *ipso* est? Ita & quæ dei sunt, nemo cognouit nisi spiritus dei.

¶ Hæc uobis per spūm sunt reuelata, neque mirum, quia spiritus scrutatur omnia, etiam profunda dei, id est, quæ in deo latent longe remota à creaturarum cognitione. Scrutatur non utique ut quod nescit inueniat, sed quia nihil relinquit omnino quod nesciat. profunda dei scrutatur, quia eius secreta & arcana nouit, ac per hoc deus esse manifestatur, qui omnia dei occulta scire ostenditur. *Scrutari omnia perhibetur, quia in nobis manēs, facit ut nos ea scrutemur. Et quod nos dono ipsius facimus, ipse dicitur facere, quia sine illo nos non possumus facere.* Vere ipse dei spūs occulta discrutatur, sicut & spūs hoīs occulta hoīs. Nam *quis hominum scit ea quæ sunt occulta hominis, nisi spiritus* ipsius *hominis qui est in ipso*? Vnusquisque enim homo habet in se proprium spūm. Animus enim cuiusque, proprius eius est spūs. Et ea quæ sunt hoīs, nemo nouit nisi spūs eius. Non enim noui quid cogites, aut tu quid cogitem. Ipsa enim sunt propria nostra, quæ in animo cogitamus. Et cogitationum uniuscuiusque hoīs, ipsius spūs *testis est. Alius nescit quid in illo agatur, sed spūs eius nouit. Ita & quæ dei sunt* occulta, *nemo cognouit nisi spiritus dei.* Non tamen *sapientia dei excluditur quæ filius est, ab hac secretorum notitia, quoniam spūs accipit à filio omnia, sicut ipse discipulis ait:* Omnia quæcunque habet pater, mea *sunt. Propterea dixi quia de meo accipiet, & annunciabit uobis. Et nos accepto spiritu dei discimus & quid agatur in deo, quia cum per eius spiritum scimus, etiam sic nemo scit nisi spiritus dei. Sic autem scit ipse in nobis, sicut loquitur in eis quibus dicitur:* Non enim uos estis qui loquimini, *sed spiritus patris uestri qui loquitur in uobis.*

B

Iohan. 16.

Matth. 10.

Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex deo est, ut sciamus quæ à deo donata sunt nobis. Quæ & loquimur non in doctis humanæ *sapientiæ uerbis*, sed in doctrina spiritus, spiritualibus spiritualia comparantes. Animalis aūt homo nō percipit ea quæ sunt spiritus dei. stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spūaliter examinatur. Spūalis aūt iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur, sicut scriptum est: Quis enim cognouit sensum domini, aut quis instruxit eū? Nos autem sensum Christi habemus.

C

Isaiæ. 40.

Roma. 11.

¶ Solus spūs dei nouit ea quæ dei sunt. Sed nos non spūm mundi, sed spūm dei accepimus, quo doceremur, non quæ mundi, sed quæ dei sunt. Quia spūs mundi non potest scire, quæ ab hoc nobis insinuata sunt. Spūs enim mundi est, quem phytonem appellant, per quem arripiuntur phanatici, qui sine deo sunt, qui solet coniecturis quæ mundi sunt diuinare, qui per uerisimilia fallitur & fallit. Qui & per Sibyllam locutus est sensum nostrorum secutus, locum uolens inter cælestes habere, ipse & in pseudo apostolis erat, atque eos mūdanam sapientiam sectari faciebat. Sed *Nos non spiritum huius mundi accepimus*, q̄ doceamur sapientiam mūdi, *sed spiritum qui ex deo est*, per quē doceamur ea quæ ex deo sunt. Spūm q̄ ex deo est accepimus, id ē, diuinū quendā radiū illuminantē nos, *ut* per eū *sciamus* beneficia *quæ sunt nobis à deo donata*. Spūs em̄ dei mentem, quam replet, illuminat: spūs autem mūdi excæcat. Quem q̄ habent, non intelligunt dei dona quæ perceperunt, neque à quo perceperunt. Sed nos per spūm eius nouimus & dona eius nos habere, & ab eo accepisse. Ab ipso em̄ quicquid boni est, donatur. Et ipse nobis dedit Christū suū, atque in eo redemptionē & pctōrū remissionē, uirtutūque multiplicationem & æternæ beatitudinis spem, & quicquid habemus uel sumus. Intelligimus hęc nos habere, & ab eo pcepisse, *Quæ & loquimur*, ut hinc appareat scire nos hæc, qa & loqmur ea ut & alij discāt ipsa. Loqmur *non in uerbis humanæ sapientiæ doctis* ratione uel ornatu, *sed in doctrina spiritus*, quia mentes audientium, loquentibus nobis, docentur à sancto spū. Verba enim humanæ sapientiæ hūc sensum non capiūt, nec literatura studij apprehendit, sed p fidē spūali rōne concipit. Ideoque spūs dei p euangeliū spūaliter docet corda hoim, excitās ea ad cognitionē sui creatoris. Dico qa loqmur, & hoc facimus, *comparātes spiritualia* uerba *spiritualibus* uiris, id ē, ita moderantes ea quæ dicimus, ut conueniant capacitati singulorū, qa pro uarietate sensus auditorū distinguimus ea quæ loqmur, & comparamus intellectui uniuscuiusque, attēdentes qd cui dicamus. Hoc facimus spūalibus, qd uos nō estis: et ideo culpa uestra ē, nō nostra, q̄d maiora nō diximus uobis. Nos scimus q̄ dei sunt, & loqmur ea spūalibus. Sed *animalis homo*, quales sunt pseudo apostoli, *non percipit ea quæ sunt spiritus dei*, ut partū uirginis, ut resurrectionē mortuorū. Aialis hō dicitur, q̄ animaliū more uersatur, q̄ putat nihil esse post mortem. Animalis iure uocatur, quia fertur dissoluta lasciuia animæ suæ, quam non regit spūs, neque coercet intra metas naturalis or-

D

animalis homo

A dinis, quia & ipse se non subdit regendū deo. Animalis enim ab anima dicitur, sicut à carne carnalis. Iste talis non percipit ea quæ sunt spūs dei, id est, quid gratiæ credentibus conferat crux Christi, & sic audit quæcunq; audit de dei natura, ut aliud q̄ corpus cogitare nō possit, quālibet amplū, summum uel immensum, quamlibet lucidum ac speciosum, corpus tamen. Ob hoc etiam dicitur non percipere, id est, non intelligere ea quæ sunt spūs dei, quia sola præsentis uitæ bona carnalia cogitat & appetit, spūalia uero & æterna non intelligit. *Stultitia enim est illi* quicqd de talibus audit, *& non potest intelligere*. Peccatoribus em̄ similis sensum suum in terra deprimit, & ideo non assequitur quod uidet, nec putat aliud posse fieri quàm quod ipse scit: ꝓpterea quicqd aliter audit quàm nouit, stultum iudicat. Ideo non potest hæc intelligere, qa *spiritualiter examinatur*, id est, inuisibiliter à deo iudicatur, ut iusto dei iudicio spūalia intelligere non sinatur. Vel spūaliter examinatur, id ē, per spūalia tantum probatur quod animalis est, qa audita hæc improbat, & non ob aliud ei proponuntur. Siue ideo non potest intelligere, quia res illa quam ipse stultitiam reputat, spūaliter examinatur, id est, per spūm sanctum dijudicatur & intelligitur. Animalis non potest intelligere, sed *spiritualis*, id est, ille cuius mēs illuminatur luce spiritus sancti, & spūaliter uiuere docetur, *iudicat*, id est, dijudicat & discernit *omnia*. Iudicat enim & approbat quod recte, improbat autem quod perpe

B ram inuenerit in operibus moribusq; fidelium. Iudicat omnia, *sed ipse à nemine iudicatur*, id est, à nullo homine, sed sola ipa lege, secundum quam iudicat oīa, quoniam uerissime dictum est, oportet nos oēs exhiberi ante tribunal Christi. Oīa ergo iudicat, quoniam super omnia est, quando cum deo est. Et à nemine iudicatur, quoniam ipse supra cæteros est, & inferiores non possunt iudicare superiorē. Et uere à nullo iudicatur, utrum bene an male intelligat uel operetur. Quia *quis* animalis *cognouit sensum domini* quem uir spiritalis habet? Nullus. Et ideo non potest inde iudicare, quia de incognitis nemo recte iudicat. Et *quis* est qui *instruxit eum*? id est, docuit dominum quid agere debuerit. Nemo. homines enim spūm dei non habentes, dominum instruere uolūt, dum secum dicunt: Deus nunquam mori debuisset ut creaturam suam à potestate diaboli liberaret, sed solo præcepto ut omnipotens, suos saluare debuisset. Et quia eum sic instruere uolunt, inde contingit quia sensum eius non cognoscunt. Nesciūt em̄ qa deus iustus non debuit in hac re uti uirtute potentiæ, sed ratione iustitiæ. Vel taliter litera secundū alios codices potest legi. *Quis enim cognouit sensum domini, aut quis instruxit eum?* Sensus nanq; domini est, quo hæc fecit, per quæ sapientia mundi probatur stulta, negans posse fieri quę facta sunt. Quē sensum nullus est qui cognouerit, ut si displiceat illi, emendare uelit consilium dei. Quia quicunq; cognouit, laudat sapientiam & potentiam dei. Quis cognouit sensum domini nostri Iesu Christi? Sed *nos spūales sensum Christi habemus*, id est, participes facti sumus scientiæ Christi per acceptionem spūs sancti. Et ideo animales hoīes uel pseudo apostoli, nos iudicare non possunt, qui sensum domini habemus, quem illi ignorant.

2. Cor. 5

C

CAPVT .III.

ET ego fratres non potui loqui uobis quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tanquam paruulis in Christo lac uobis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis. adhuc enim estis carnales. Cum enim sit inter uos zelus & contentio, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Cum enim quis dicat, Ego quidem sum Pauli, alius autem, ego Apollō, nonne homines estis? Quid igitur est Apollo? quid uero Paulus? Ministri eius cui credidistis. Et unicuiq; sicut dominus dedit. Ego plātaui, Apollo rigauit, sed deus incrementum dedit. Itaq; neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat, deus. Qui plātat autem & qui rigat, unum sunt. Vnusquisq; propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.

Gene. 4 Psalm. 61 Galat. 6. Matt. 20.

¶ *Nos spūalibus spūalia comparamus, qa sensum Christi habemus. Et tamen fratres uobis non potui ego loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus:* quia uidi uos non posse capere spūalia propter imbecillitatem sensus uestri. Et ideo sic locutus sum uobis, quomodo audire poteratis: nec propter ignorātiam uestram, sed ꝓpter infirmitatem uestram, arcana dei uobis reticui. Non enim audientium animi sunt ultra uires tradendi, sed alta quæq; & eminentia debent multis auditoribus contegi, & uix paucis aperiri. Et inchoantibus quidem uel infirmis non alta & mystica, sed quædam quæ capere possint prædicanda sunt, perfectis uero profunda & mystica sunt dicenda. Sed timendum & cauendum est, ne sub hac occasione dicta pseudo apostolorum uel quorumlibet hæreticorum, uelut ea quæ carnales capere non possunt, non solum excusatione dealbanda, sed etiam laudanda uideantur. Vnde sciēdum ē, quia ipse Christus crucifixus, quo uelut lacte paruulos aluisse se dicit Apostolus, id est, ipa uera caro, in qua facta est uera mors eius, & uulnera uera confixi, sanguisq; ꝑcussi, non eo modo à carnalibus, quo à spiritualibus cogitantur. Et illis est lac, istis cibus. Quia etsi non audiunt amplius, intelligūt amplius. Non em̄ æqualiter mente percipitur, etiam quod in fide pariter ab utrisq; recipitur. Hoc igitur primitus cognito, quod ea ipa quæ simul audiūt spūales atq; carnales, pro suo quiq; modo capiunt, illi ut paruuli, isti ut maiores, illi ut lactis alimētum, isti ut cibi solidamentum, nulla uidetur esse necessitas, ut aliqua secreta doctrinæ taceant & abscon

D

A dantur fidelibus paruulis, dicenda seorsum maioribus, id est, intelligentioribus, nisi quod solidus cibus, qui perfectis congruit, paruulis non proficit, dum non capitur ab eis, & ea quæ fortes subleuant, infirmos grauant. hoc enim ipsum quod Apostolus se nõ iudicauit scire in eis nisi Christũ Iesum & hunc crucifixum, ipsis non potuit loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, quia id sicut spirituales capere non poterant. Quicunq; autẽ spirituales inter eos erant, idem q̃d illi qui tanquam carnales erant, audiebant, spũali intellectu ipsi capiebãt, ut sic intelligatur quod ait, Non potui loqui quasi spũalibus, sed quasi carnalibus. ac si diceret: Non potuistis quasi spũales, sed quasi carnales capere qđ loquebar. Quasi carnalibus, inquit, locutus sum uobis. Et hoc tam diligenter feci, quod tanquam paruulis cognitione in Christo dedi uobis potum lac, id est, facilẽ doctrinam, dulcem & nutrientẽ, non escam. i. non robustam spiritualiũ rerum doctrinam. fieri tamen (sicut præmisimus) potest, ut id quod dicitur, & paruulis lac, & grandibus esca sit: sicut in principio erat uerbũ, & uerbum erat apud deum, & deus erat uerbũ, & paruuli bibunt, & grandes mandũt. Lac tamen pcipue per carnẽ saluatoris est expressum paruulis. Quõ enim mater cibum comedit, ut per carnem traijciat ad infantẽ lac factum: sic cibus angelorũ dñs uerbum caro factum est, & factus est lac. Lac quippe nostrũ, Christus humilis est: cibus noster, idem ipse Christus æqualis patri. Lacte nutrit ut pane pascat. Qui paruulus ẽ, sugat ab huberibus ecclesiæ lac oĩm sacramentorũ, temporaliter pro B æterna nostra salute gestorũ, ut nutritus atq; roboratus perueniat ad manducandum cibum æternæ diuinitatis. Talibus nũc dicitur: Lac uobis potum dedi, non escam. Et quare? Quia nondum poteratis escam percipere, quandiu uobiscũ eram, sed nec nunc quidem potestis, quia adhuc estis carnales. i. potius sensum carnis q̃ spiritus sectamini. Isti propterea q̃d seculi adhuc uoluptatibus seruiebant, carnales erant, quis iam baptizati essent, & spm̃ sanctũ accepissent. Nam quia post baptismum ad ueterẽ uitam relapsi fuerant, ideo carnales appellantur. Vbi uero dicitur nondũ uel non adhuc, profecto non desperat, si eo tenditur, ut sit aliq̃n quod nõdum est. Adhuc eñ, inquit, estis carnales. & ostendẽs unde sint carnales, cum enim, inq̃t, sit inter uos zelus. i. inuidia & contentio. i. litigatio uerborum, nonne carnales estis, qui in carne. i. in homine cõfiditis, et secundum hoiem ambulatis? i. in peius proficitis. Ac si dicat: Qui discordes mentes ducitis, nõne adhuc ex reprehensibili humanitate peccatis? Homo enim hoc loco per culpam nominatur. Cum autem dixisset eos carnales, non ait, secundum carnem ambulatis, sed secundum hominem: quia & hoc uoluit intelligi, secundum carnem. Nam utiq; si culpabiliter quidẽ secundũ carnem, laudabiliter aũt secũdũ hoiem ambularet. i. uiueretur, nõ exprobrans diceret, scd̃m hominẽ ambulatis. Nam secũdum hominẽ ambulare, hoc est carnalem esse. Qui aũt nõ ambulat scd̃m hominem, sed secundum deum, profecto nõ ambulat & secundũ se C ipsum, quia ipse est homo. Qui uero non secundũ se, sed secundum deum ambulant, non homines, sed dij uocantur. Et uere, inquit, zelus & cõtentio est in uobis, & secundum carnẽ ambulatis. Quia cum quis uestrum dicat, ego quidem sum Pauli, alius autẽ dicat, ego sum Apollo, nonne homines estis? Sicut enim gloriantes in deo & oẽm gratiam ab ipso sperantes, dum uocantur à deo adoptati, ita & qui in homine gloriantur, hoĩes dicunt. Deos eñ uel angelos eẽ cupit Apostolus, quos arguit quia homines sunt, id est, in his cõtentionibus nõ quæ dei sunt, sed quæ hominis sapiunt. A sua uero persona incipit, neforte putaretur per inuidiam magis personas alior̃ destruere, ostendẽs magnũ errorem esse, & ad dei contumeliam pertinere, q̃n deo prædicato, gloria datur hominibus: & spes q̃ in deo ponenda est, ponitur in hoĩbus, dicẽte scriptura, Maledictus hõ qui spem ponit in hoĩe. Quid eñ minus est à gentilitate, dũ gloria q̃ danda est creatori, datur creaturæ, id est, homini? Et quandoquidem alius uestrum dicit, ego sum Pauli, alius autem, ego Apollo, atque in his doctoribus uano errore gloriamini, igitur respõdete mihi, Quid est Apollo, quid uero Paulus, qui adhuc maior est. Et si uos respondere nescitis, ego respõdeo quod non sunt deus qui det, sed per quos deus det: quia ministri sunt eius cui credidistis. Et quia ministri sunt, spes in his ponenda non est, sed in deo cuius ministri sunt. Illi enim gratiarum actio deferenda est, cuius donum est, non seruis quos & inuitos oportet dispensare. Ministri sunt, & hoc non uno mo- D do, sed sicut dominus dedit unicuique, id est, sicut uoluit & sicut diuisit singulis officia ministerij. Nam ego ipso dante plantaui, id est, euangelizãdo uos ad fidem conuerti. & Apollo rigauit, id est, utpote episcopus uester imbre sui eloquij, postquam in fide fundati estis, corda uestra rigauit. Non tñ nos, sed deus incrementũ dedit proficiendi uobis. Nos enim q̃ forinsecus loq̃mur ad aures uestras, ita sumus q̃si operarij adhibentes culturam forinsecus ad arborem, sed incrementum dare nõ possumus, nec fructus formare. Ille aũt qui uos creauit, & redemit & uocauit p̃ fidẽ & spm̃ scm̃, habitans in uobis, nisi loquatur uobis intus, sine causa nos p̃strepimus. Interior ergo magister est, qui docet. Christus docet, inspiratio ipsius docet. ubi illius inspiratio & illius unctio nõ est, forinsecus inaniter p̃strepũt uerba. nã & agricola arborẽ põt plãtare, aquã foris adhibere & diligentiã culturæ, sed nõ põt folia pomaq; formare. Excedit eñ hoc humanam humilitatẽ, excedit angelicã sublimitatem, nec omnino p̃tinet nisi ad creatorẽ. & quia solus deus dat incrementũ, itaq; neq; qui plantat. i. qui in fide fundat, est aliquid dando quicq̃ ex se, neq; qui rigat, id ẽ, qui uel baptizat, uel postea mores instruit, sed deus qui dat incrementũ, ipse ualet ad salutem. i. illius unctio quæ uos docet intrinsecus. Frustra q̃ppe operarius oĩa moliret̃ extrinsecus, nisi creator intrinsecus latenter operaret̃. Neq; plãtator, neq; rigator est aliquid ad salutẽ eorũ quæ rigant

Iohan. 1.

Psalm. 81.

Iohan. 10.

Iere. 17.

A siue plantantur, quia & plantata solent mori, & rigata ad effectum fœcunditatis non peruenire, nisi det deus uegetantem gratiam. Quantum ergo ad honorificentiã pertinet dei, nihil est homo. Quantum uero ad ministerium pertinet, necessarius est ut honorificetur quasi seruus, non ut aliquid de illo speretur ad iniuriã dei. Deus solus est, in quo gloriandum est, quia dat incremẽtum. *Sed qui plãtat & qui rigat, unum sunt*, id est, ambo ministri sunt, quamuis diuersa sint illorum officia. *unum sunt*, id est, ambo sunt homines, & idem cõcorditer de deo sentiunt. Vnum sunt, id est, indifferentes. Posset enim uideri qđ etsi nihil ex se dant, tamen magis deus per hunc quàm per illum daret. Ideo dicitur quia *unum sunt*, id est, non plus gratiæ confert unus quàm alter, quia solus deus dat per eos. In dando non differunt, sed in labore & mercede, quia *unusquisq; eorũ accipiet propriam mercedem* à domino *secundum suum laborem*, id est, qui magis laborauit, maius præmium habebit: & qui minorem pertulit laborem, minorem percipiet remunerationem. Deus enim reddet unicuique secundum opus eius. Vnde patet neutrum illorum esse autorem salutis, & ideo non esse gloriandum in eis.

Roma. 2.

Dei enim sumus adiutores, dei agricultura estis, dei ædificatio estis. Secundum gratiã dei quæ data est mihi, ut sapiẽs architectus fundamentum posui. Alius autem superædificat. Vnusquisque autem uideat quomodo superædificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Si quis autem superædificat super fundamẽtum hoc aurum, argentum, lapides preciosos, ligna, fœnum, stipulam, uniuscuiusque opus manifestum erit. Dies enim domini declarabit, quia in igne reuelabitur, & uniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus manserit quod superædificauit, mercedem accipiet. Si cuius opus arserit, detrimentum patietur. Ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem.

B

¶ Mercedẽ percipiemus, quia *dei adiutores sumus* in colendo agro illius. Nam ei quam ipse per internam gratiam infundit, nos exhortationis uoce concurrimus: hoc quod ille per spiritum agit intrinsecus, nos exterius ministerio uocis adiuuamus: & tunc solum nostra exhortatio ad perfectionem ducitur, si in corde fuerit deus qui adiuuetur. Nos sumus adiutores dei, & uos *estis cultura agri dei*, & *ædificatio* templi *dei*. Et nos eum adiuuamus, dum agrũ cordis uestri, quẽ ipse per internam gratiã excolit, nos aratro prædicationis excolimus: ac nostræ mẽtis ædificium, quod ipse ad inhabitandum sibi construit, & nos construere laboramus. Ager eñ dei colitur, dum uitia de populo extirpantur fidelium, & uirtutes inserũtur ut crescant & fructificent. Aedificatio eius instruitur, quando ecclesia extruitur his, qui fundamento fidei superponuntur, ut in altum surgant alijs alios portantibus, uel quando mens fideliũ construitur impositione uirtutũ, ut dignum deo fiat habitaculum. Dixi quia dei ædificatio estis, & huius ædificationis *fundamentum ego posui*, & hoc non à me feci, sed *secundum gratiam dei quæ data est mihi*, ut dignus essem prædicare euangelium dei, & in humanis cordibus ponere fidei fundamẽtum. Vnde apparet hoc dei esse, quod feci, non hominis. Secundum gratiam dei, id est, secundum apostolarum à deo gratis mihi datum. Posui in ædificio uestræ mentis fundamentum, id est, fidem Christi, & hoc utens discretione, *ut sapiens architectus*, id est, princeps ædificij, qui fundamẽtum domus ædificandæ ponit in loco firmo ex fortibus & quadratis lapidibus. Sapiens architectus est, qui iuxta disciplinam autoris collocat fundamentũ, id est, qui iuxta traditionem saluatoris euangelizat fidem. *Alius autem superædificat*. Superædificat, quisquis prædicationem apostolorum superueniens aut bonus aut malus doctor prædicat. *Sed unusquisque uideat quomodo superædificet*, id ẽ, ut superpositum ædificium congruat fundamento, ne si obliquũ fuerit & friuolum, ruinam faciat manente incolumi fundamento. Quia si etiam male ille docuerit, Christi nomẽ permanet, quod est fundamẽtum, doctrina autem mala peribit. Videat inquam, quomodo superædificet, non quomõ fundamentum ponat. nam *fundamentum aliud nemo ponere potest, præter id quod à me positum est, quod est Christus Iesus*, id est, fides Christi Iesu. Ideo nemo potest ponere aliud fundamentum, quia nec hæretici docere ualent nisi sub Christi nomine. Aliter enim commenta errorum suorum cõmendare non ualent, nisi interposito saluatoris nomine prædicẽt, ut res contrarias & absurdas nominis dignitas acceptabiles faciat. Fundamentum permanet, sed quod superædificatur, si inutile fuerit, non stabit: sed tantum illud quod utile est, si superaddetur, permanebit. Quia *si quis superædificat super hoc* Christi nominis *fundamentum aurum, argentum, lapides preciosos*, per quæ tria designatur præclara doctrina, uel *ligna, fœnum, stipulam*, per quæ significatur uaria & friuola & corrupta doctrina, *uniuscuiusque opus* in nouissimo die *manifestum erit*, id est, uniuscuiusque doctrina in iudicio erit omnibus manifesta, utrũ bona an mala fuerit. *Dies enim domini* hoc *declarabit*. Dies iudicij uocatur dies domini, non quod omnes dies non sunt eius, sed per excellentiam hoc dicitur, & ad differentiam humani diei. Dies enim præsentis temporis, est dies hominis, quia in isto agit homo quod uult: sed ille dies erit domini, quia in illo faciet dominus quod iustum erit, reddens unicuique secundum opus eius. & ideo declarabit ille dies qualitatem uniuscuiusque operis, *quia in igne reuelabitur*, id est, manifestabitur idem dies, qui nunc omnes latet, & tunc omnibus erit notus. Cum eñ uiderint omnes ignẽ illum ante faciem iudicis per totum diffundi orbem, scient adesse diem iudicij. Vel dominus in igne illo reuelabitur .i. apparebit omnibus bonis

C

D

Matt. 16.

A & malis. Vnde & Thessalonicensibus dicitur: In reuelatione domini Iesu de cælo cum angelis uirtutis eius in flamma ignis. Et ignis ille probabit quale sit opus uniuscuiusque, id est, an sit firmum an solubile. Ignis probabit opus, id est, doctrinam uniuscuiusque. Quia enim per ignem examinatio fiet, si in aliquo nõ inuenerit quod exurat, manifestabit illum bonum fuisse doctorem. Mala uero & adultera doctrina idcirco per ligna & fœnum & stipulam significata est, ut ostenderetur fore ignis esca. Vere ignis opera singulorũ probabit. Nam si cuius opus quod ipse superædificauit, manserit, mercedem accipiet. Quia sicut aurum & argentum & lapides, quos ignis non consumpserit, ita & bonus magister incorruptibilis permanebit. Cumq; nihil in illo sordis inuentum fuerit & prauæ doctrinæ, accipiet cum gloria mercedem remunerationis perpetuæ. Si uero cuius opus arserit, id est, alicuius doctrina praua in igne defecerit, talis operarius detrimentum patietur, id ẽ, deorsum atteretur suppliciis. Ipse autem saluus erit, quia nõ interibit substãtia qua constat: sicut & doctrina eius mala peribit, quæ est accidens. Quod tamen non de hæretico doctore debet intelligi, sed de catholico qui non recte docuit. Nam & in libris sanctorum doctorum quos authentice legit ecclesia, nõnunquã inueniuntur quædam praua uel hæretica, non tamen pro his uel libri uel autores damnãtur. Perlegat eorum libros prudens lector, & inueniet esse uerũ quod dico. Et ipse saluus erit, sic tamen quasi per ignem, ut salus hæc non sine pœna sit. Saluus

2.Thess.1.

B quidem erit, sed tamen pœnam ignis patietur, ut per ignem purgatus fiat saluus, & non sicut perditi, æterno igne in perpetuum torqueatur, ut ex parte profit illi in perpetuum credidisse. Potest & aliter intelligi uerius: Ego fundamentũ, inqt, posui, alius autem superædificat. Acsi dicat: Posito fundamento, id est, fide fundata in uobis, nihil ulterius ad me pertinet ut superædificem, sed alterius est superædificare, id est, eius qui fidem habet est ut bona opera superædificet. Credẽtis est superædificare. Sed unusquisque uideat quomodo superædificet, id est, cuiusmodi opera superaddat, scilicet utrum maluerit contemplatiuæ uitæ adhærere, & contineter absque iugo uxoris uiuere, quod quidem melius est & laudabilius consilium, an magis expetat actiuam uitã & uxoris uinculum, quod infirmum est & minus laudabile. De superædificatione bonę operationis solummodo uidendum est, qualem quisque uelit eam eligere, quia multa sunt genera bene operandi: sed de fundamento eligendo nulli datur potestas, quia nõ est nisi unum fundamentum, id est, una fides, quã nemo ualet mutare sicut nituntur pseudo apostoli. Fides Christi Christus est in nobis, qui per fidẽ habitat in cordibus uestris. Et hoc est fundamentum, ex quo surgit totum bene uiuendi ædificiũ. Neque enim fides hæc intelligenda est ociosa, sed quicqd boni poterit, operabitur per dilectionẽ. Non enim fides dæmonum, qui & credunt & cõtremiscũt, ac filium dei confitentur Iesum, potest

Ephe.3. Iacob.2. Matt.8. Marc.5. Luce.8.

accipi in fundamentum: quia non est quæ operaẽ per dilectionem, sed quæ exprimitur per timorẽ. Fides itaq; Christi, fides gratiæ Christianæ, id est, ea fides quę per dilectionem operaẽ, posita in fundamento, neminem perire permittit. Sed si quis superædificat super fundamẽtum hoc aurum, argentum, lapides preciosos, ligna, fœnum, stipulã, uniuscuiusq; opus manifestum erit. Quisquis bene uiuit ac deum honorat & laudat, non inhærẽs ex dilectione terrenis rebus: sed desiderans æternam patriam, & aut uendens omnia sua, distribuensq; pauperibus, aut possidens tanquam nõ possideat, & utens hoc mundo tanquam non utatur, iste superædificat aurum, argentum, lapides preciosos. In auro sensus occultus designatur, in argento sermo docẽs, in lapidibus preciosis opera deo placentia. Aurum sapientiæ, quod in occulto sensu eius est & in cordis arcano splendet uero lumine dei, superædificat iste: & argẽtum, id est, nitorẽ sanctæ eloquẽtiæ, qua docet alios: & lapides preciosos, id est, exempla uirtutum & bonorum operum, quibus adornat ea quæ loquitur siue cogitat. Qui uero amat adhuc secularia, & negociis terrenis implicatus est, ac uinculis quibusdam & affectionibus carnis deditus est domui suæ & coniugi ac possessioni, & tamẽ Christianus est, ita ut cor eius non recedat à Christo, & nil præponat Christo, sicut in ædificando nil præponitur fundamento, iste superædificat ligna, fœnum, stipulam: per quæ non absurde possunt intelligi rerum secularium licite cõcessarum tales cupiditates, ut amitti sine dolore non possint: per ligna scilicet duræ & graues, per fœnum uero & stipulam, paruæ & leues. Sed uniuscuiusq; opus manifestũ erit in feruore tentationis. Dies enim domini declarabit, dies utique tribulationis. Præsentis enim temporis tribulatio cruciat electos diuino disponente iudicio, quia tempus est ut incipiat iudiciũ de domo domini. Propterea dies tribulationis appellatur dies domini, id ẽ, dies iudicii. Quia, inquit, in igne reuelabitur. Eandem tribulationem uocat ignem, sicut alibi legitur: Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Et uniuscuiusque opus quale sit, probabit ignis tribulatiõis. Ignis enim iste, talis debet intelligi, ut ambo per eum trãseant, id est, & qui ædificat super hoc fundamentũ aurum, argentum, lapides preciosos, & qui ædificat ligna, fœnum, stipulam. Ignis enim tribulationis in hac interim uita probat opus utriusque, si duobus accidat fidelibus, uni scilicet cogitanti quæ sunt dei, quõ placeat deo, id est, ædificanti super Christi fundamentũ aurũ, argentũ, lapides preciosos: alteri cogitãti quæ sunt mundi, q̃ modo placeat uxori, id est, ædificanti super fundamẽtum ligna, fœnũ, stipulam. Illius enim opus non exuritur, quia non ea dilexit, quorum amissione crucietur. Exuritur aũt huius, quoniam sine dolore non pereunt, quæ cũ amore possessa sunt. Et hoc est qđ dicitur, si cuius opus manserit. Manet opus, quãdo quisq; cogitat quæ sunt dñi, quo modo placeat deo. Quod superædificauit, merce

C Galat.5. 1.Cor.7. D Soph.1. 1.Petr.4. Eccl.27. 1.Cor.7.

A dem accipiet, id ẽ, unde cogitauit, hoc sumet. Nec solum post mortem, sed & in hac uita habet suã requiem anima contemnentis omnia. Sed cuius opus arserit, id est, igne tribulationis consumptũ fuerit, detrimentum patietur: quia quod dilexit, non habebit. Ipse autem saluus erit, quia nulla eũ tribulatio ab illius fundamenti stabilitate semouit. Sic tamen quasi per ignem, quia quod sine illiciente amore non habuit, sine urente dolore nõ perdet. Qui enim ædificat amorem terrenorum super fundamentum regni cælorum, id est, super Christum, ardebit amor temporalium rerum, & ipse saluus erit, si in fundamento permanserit, id est, si Christum ante omnia sic dilexerit, ut ab eius amore separari non possit. In rerum temporaliũ amissione patietur detrimentũ, & per ignem quẽdam doloris perueniet ad salutem. A quo dolore atque detrimento, tanto est quisque securior, quanto temporalia uel minus amauerit, uel tanquam non habens habuerit. Tale aliquid etiam post hanc uitam fieri incredibile non est, nonnullos scilicet fideles per ignem quendam purgatorium, quanto magis minus ue bona temporalia dilexerunt, tanto citius saluari. Nam de quibusdam leuibus culpis esse ante corporum resurrectionẽ purgatorius ignis credendus est, pro eo quod ueritas dicit, quia si quis in spiritum sanctũ blasphemiam dixerit, neq; in hoc seculo remittetur ei, neque in futuro. In qua sententia datur intelligi, quasdam culpas in hoc seculo, quasdam autem in futuro posse laxari. Quod enim de uno negatur, consequens intellectus patet, quia de quibusdam cõceditur. Sed tamen hoc de paruis minimisq; peccatis fieri posse credendũ est, sicut est assiduus ociosus sermo, immoderatus risus, uel peccatum cerete rei familiaris, quæ uix sine culpa uel ab ipsis, q qualiter culpa declinari debeat, sciũt, caueri possunt, aut in non grauibus rebus error ignorantiæ. Quæ cũcta etiam post mortem grauant, si adhuc in hac uita positis non fuerint relaxata. Nam pensandũ solicite est, quia & Apostolus illum dixit per ignem posse saluari, non qui super hoc fundamentum ferrum, æs uel plumbum ædificat, id ẽ, peccata maiora, & idcirco duriora, atq; tunc insolubilia, sed ligna, fœnum, stipulam: id est, peccata minima atque leuiora, quæ ignis facile consumat. Hoc tamẽ sciendũ est, quia illic saltem de minimis nil quisq; purgationis obtinebit, nisi bonis hoc actibus in hac uita adhuc positus ut illic obtineat, promereatur. Sciendum est etiam, quia grauior est ille ignis, quàm qcquid potest homo pati in hac uita. Omnia enim tormẽta quæ hic sunt, multo faciliora sunt. Et tamen homines ne ea patiantur, quicquid ab homine fuerit iussum, faciunt. Quanto melius est, ut faciãt quæ iubet deus, ne illa grauiora patiantur?

Matt.12. B nota

2.Cor.6 **Nescitis quia templum dei estis, & spiritus dei habitat in uobis? Si quis autem templũ dei uiolauerit, disperdet illum deus. Templum enim dei sanctum est, quod estis uos.**

C ¶ Dixi uos esse ædificationem dei, & me posuisse fundamẽtum huius ædificationis, unde patet uos esse templum dei. Et hoc nescitis? *Nescitis quia templum dei estis?* Templum dei estis secũdum fidẽ, templum dei eritis aliquando secundum spiritũ. Templum dei estis ut ipse in uobis per fidem maneat, & perfectionem sapientiæ ac cognitionis secretorum suorum in uobis ponat. *Templum dei estis, & spiritus dei habitat in uobis.* Non ait, & spiritus dei sanctificat & purgat uos, ut deus habitet in uobis: sed ait, & spiritus dei habitat in uobis. Vtique in templo suo deus habitat. Nam quid templum dei est, nisi habitaculum dei? Deus ergo est spiritus sanctus, cuius sumus templum & habitaculum. Neque enim templum haberet, nisi deus esset. Nescitis, inquit, quia tẽplum dei estis, & spiritus dei habitat in uobis? De his supradixerat, quia animalis homo nõ percipit ea quæ sunt spiritus dei. Non ergo percipiebant cognitionem dei spiritus, qui habitabat in eis: & habitante in se spiritu sancto, adhuc animales, nondum spirituales erant, quia nondum poterant habitatorem suum spiritum cognitiõe percipere. Habitare autem ideo & in talibus dicitur, quia in eis occulte agit ut sint templum eius. Ideoq; in proficiẽtibus & in proficiendo perseuerantibus proficit. Nec mirum uideri debet quod quisque aliquid habeat, quodq; habet ignoret. ut ẽm taceã de omnipotentis diuinitate, quis facile scientia percipit qđ sit anima? & quis non habet animam? Postremo, ut certissime nouerimus quod paruuli in Christo non percipientes quæ sunt spiritus dei, id est, non intelligentes, habent tamẽ spiritum dei, eos ipsos quos supradixerat animales (ut præmisimus) & paruulos, increpat nunc, dicens: Nescitis quia tẽplũ dei estis, & spiritus dei habitat in uobis? Non enim hoc ignorare debuissent. Templum enim dei estis. Sed cauete ne templum eius uioletis, q2 *si quis templum dei uiolauerit*, id est, siue suum, siue alterius corpus corrumpendo, siue populum ecclesiæ scindẽdo, *disperdet illum deus*, id est, diuersis supplicijs illum perdet & corpore & anima. Ideo cauete corporalia peccata, ne offendatis eum cuius estis templum, ne recedat à uobis, & in ruinam uertamini: cauete & prauam doctrinam pseudo apostolorum, ne per eam uioletur mens uestra. Et merito deus uiolatorem sui templi disperdet, quia *templum dei est sanctum*, ex quo dei templum esse cœpit, id est, à tempore baptismi, *quod templũ estis uos.* Hoc repetijt ut illos compungeret, qui turpiter uiuentes corpora sua uiolando corruperant.

Sup.2. D

Nemo se seducat. Si quis inter uos uidetur esse sapiens in hoc seculo, stultus fiat ut sit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud deũ. Scriptũ est ẽm: Comprehẽdam sapientes in astutia eorum. & iterum, Dominus nouit cogitationes sapientium, quoniam uanæ sunt.

Colo.2. Roma.1. Iob.5. Psal.93.

¶ Itaq; nemo glorietur in hominibus. Templũ

A dei estis,& ideo *nemo se seducat*, id est, nemo sibi blādiatur propria uanitate deceptus, ut de uiolatiōe templi dei impunitatē sibi in futuro promittat, q̄si deus peccata carnis negligat. Vel nemo se seducat, id est, nemo seipsum ducat seorsum à ueritate catholica in uanos errores, declinando post pseudo apostolos, quasi sapientiā eorum diligēs. Hoc nemo faciat. Sed *si quis uidetur inter uos esse sapiens in hoc seculo*, id est, si quis ex uobis stulta sapientia seculi, quæ est commentum hominum, putat esse sapiens, *stultus* apud se *fiat*, id est, uanam sapientiā abijciat, & *nihil sibi scire uideatur*, *ut sit* in deo ueraciter *sapiens*. Ad ueram enim sapientiam uenire non potest, qui falsæ suæ sapientiæ fiducia decipitur, sicut pseudo apostoli, qui uolentes uideri in mundo sapientes, neque deum habere filium, neque incarnationem ueram esse, neq; carnē posse resurgere p̄dicabant. Vnde nunc bene doctor egregius illos Corinthiorum, quos carnaliter sapientes inuenerat, ut sapiētiam ueram possint cōprehendere, prius fieri stultos admonet. Et subdit quare: Quia scilicet *sapientia huius mundi stultitia est apud deum*, id est, quod mundus sapientiam, hoc deus stultitiam iudicat. Et dum facit deus quod fieri posse negat mundus, sapientiam illius monstrat esse stultitiam, & uere stultitiam. Nam *scriptum est* in libro Iob: *Comprehendam*, id est, undique coarctabo, & quasi iuxta rete districtionum mearum cōcludam, *sapientes* mundi *in astutia eorum*, ut nihil eis B astutia ualeat ad effugiēdam manū meam, uel ad faciendum q̄d contra me machinātur, siue ad impediendum quod ego contra sapientiam eorum facere disposui. Hanc sententiam Eliphaz sic pro- Iob.5. tulit: Qui apprehēdit sapientes in astutia eorum. Iob.42. Diuina tamen sapientia reprehendit amicos Iob de locutione, dicens: Non estis locuti coram me quaestio rectum, sicut seruus meus Iob. Cur ergo Paulus illorum sentētijs tāta autoritate utitur, si hæ ipsorum sententiæ dominica reprehensione quassantur? Vel quomodo dicta eorū quasi praua respuimus, quæ Paulus ex autoritate astruit? Aut quomodo attestatione Pauli recta putabimus, quæ p̄ semetipsum dominus nō recta definiuit? Sed utraque hæc citius, quod non sint diuersa cognoscimus, si eiusdem dominicæ sententiæ subtilius uerba pensamus, qui cū diceret, Non estis locuti coram me rectum, ilico adiunxit, sicut seruus meus Iob. Liquet ergo quia quædam in dictis eorum recta sunt, sed melioris comparatione superantur. Nam inter aliqua quæ irrationabiliter dicunt ad beatum Iob, fortes multas sententias proferunt: sed comparatæ dictis fortioribus, uim fortitudinis amittunt. *Et iterum* de eadem re scriptum est in psalmo: *Dominus nouit cogitationes sapientium quoniam* Psal.93. *uanæ sunt*, scilicet hominum. quia & ipsi sapientes iudicabant se solos esse homines, cæteros autem quasi bruta animalia. Sapientes seculi non nouerunt cogitationes dei, quoniam iustæ sunt: dominus autem nouit cogitationes sapientium, q̄m uanæ sunt. Nil ualet eis astutia eorum cōtra deum, quia ipse nouit cogitationes eorum. Quæ uanæ sunt, id est, inanes & falsæ, quia putant esse uera q̄ C falsa sunt, & falsa quæ uera sunt. Vanæ sunt cogitationes sapientium, qui hic beati esse & à seipsis beati fieri mira uanitate uoluerunt. Et quandoquidem humanæ cogitationes sunt uanæ, atq; consilia sapientium improuida sunt & infirma, qui se sibi uel alijs prodesse sine deo putant, itaque nemo glorietur in hominibus, quasi melius ab uno quàm ab alio possit accipere. Nil enim recte sapiunt, nil possunt homines per seipsos: & ideo non in ipsis gloriādū est, sed in illo per quē sapiūt & possunt.

cogitationes hominu[m] q[uonia]m uana

Nemo glorietur in hominibus. Omnia e[n]i[m] uestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue uita, siue mors, siue præsentia, siue futura, omnia e[n]i[m] uestra sunt, uos autem Christi, Christus aūt dei.

¶ *Nemo glorietur in hominibus*, doctoribus uel baptizatoribus. Non in quibusdam doctoribus gloriari debetis, nec singulos uos defendere, cū omnibus utamini. Nam non solum isti, sed & *omnia sunt uestra*, id est, ad seruiendum uobis data, & non est gloriandum nisi in rebus excellentioribus. Et ideo in solo Christo, qui super uos est, uobisq; subdidit omnia, gloriandum uobis est, non in his quę subiecta sunt uobis. Omnia e[n]i[m] uestra sunt, ut uestræ utilitati seruiāt, quia etiam illa quæ inter homines sunt digniora: quoniam *siue Paulus* eligatur, *siue Apollo*, uestri sunt, ut uobis ministrent, *siue* etiā *Cephas*, id est, Petrus qui primus est omnium apostolorum. Et ita patet omnes apostolos esse uestros, D cum primus sit uester. Ad hoc e[n]i[m] missi sunt oēs apostoli & prædicatores, ut uobis uel fratribus uestris qui sunt per orbem, uerbum salutis ministrent. Et quod fratribus uestris faciunt, uobis facere credendi sunt, quia & uobis prosunt. Omnia sunt uestra, siue prædicatores, *siue* etiam *mundus*, si de illo secundum dei uoluntatem sentitis, & decretos cursus in dei uoluntate ponitis, *siue uita*, præsens est uestra, si modeste illam & cum dei gloria transigitis, *siue mors* uestra est, id est, dissolutio corporis & animæ uobis seruit, quoniam uobis transitus est de hac miseria ad ęternam beatitudinem. *siue præsentia*, si sic eis utimini, ne offendatis. *siue futura*, si ea credētes magis optatis, utpote meliora & æterna. Vel mundus est uester. i. quatuor elemēta mundi seruiunt uobis, q̄m ad hoc sunt cōdita, & uita uobis præsens seruit, si in ea emendamini, & æternam salutem promeremini. & mors, si pro Christo mori libēter parati estis spe futurę p̄missionis. Et pręsentia bona, q̄bus sustētati deo seruire possitis. & futura, quorū spe seruiatis. Hæc sunt uestra. *omnia enim* quęcunq; *sunt uestra*, sunt ad possidendum. Sed *uos estis Christi* possessio, non hominis, ut quomō omnia iudicio uestra concessa sunt & uobis subiecta, sic & uos Christo subijciamini, quia per ipsum esse cœpistis & in prima origine, & in regeneratione. Cur ergo ad iniuriā Christi de hominibus speratis, cum ipse uobis & homines & omnia subiecerit, ut illi subijciamini, & in illo spem omnem ponatis. *Christus autem dei* est, ut

A proprius filius faciens uoluntatem eius, ut & uos Christi uoluntatē faciatis. Vos estis Christi, Christus uero dei, & ita mediante Christo, uos estis dei. Subditur autem Christus deo, non tanquam dissimilis aut alterius naturæ, sed (ut dictum est) tanq̄ patri filius. Hactenus de gloria pseudo apostolorum locutus est Apostolus, hic de suo contē ptu incipit loqui, qm̄ minus de illo sentiebant aliqui Corinthiorū. Ideoq; monet ut hoc de illo sentiat homo, qđ & deus qui illum elegerat, & dicit.

CAPVT .IIII.

2. Cori. 6.

Sic nos existimet hō, ut ministros Christi & dispensatores ministeriorum dei. Hic iam quæritur inter dispensatores, ut fidelis quis inueniatur.

¶ Ita, inquit, diuinitus est ordinatum, ut omnia sint uestra, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, uos aūt sitis Christi. Et cum hoc ita sit, nec magis nec minus æstimet homo de nobis, quàm qđ deus constituit: sed *sic nos existimet ut ministros Christi*, id est, nec nos tanquam uiles contemnat, nec tanquam per nos aliquid possimus, in nobis glorietur: sed eum in nobis honoret, cuius ministri sumus in euangelio quod uobis offerimus. Et æstimet nos non dominos, sed *dispensatores ministeriorū dei*, quoniam ministeria eius uobis distribuimus secundum cuiusq; modum. Quoniam nec uerborum strepitui, nec humanæ sapientiæ innitebatur Apostolus, intelligi debuit ministeria Christi dispensare, in q̄bus nō uerba, sed uirtus fulgebat: & per quæ non hō, sed deus uideret̄ gloriosus. Collega eñ piscatorum, non aliter q̄ illi Christum p̄dicabat. B Cum ergo ministrū Christi & dispensatorem ministerioꝝ dei ꝓbat, pseudo apostolos notat, & negat esse Christi qđ tradunt, per id quod à traditione apostolica dissentiunt. Ego, inquit, & cōserui mei sumus dispensatores ministeriorum æternæ salutis, docēdo & cætera sacramenta distribuendo. Et multi quidē sunt dispensatores, per quoꝝ ministerium peruenitur ad æternā salutē. Sed *iam quæritur inter dispensatores* baptizando, manus imponendo, eucharistiā dando, *ut quis inueniatur fidelis*, ut possit credi q̄ bene dispenset. Neque eñ oēs fideliť hoc agūt, sed pleriq; fraudē faciunt, dum q̄ sua sunt quærunt, non q̄ Iesu Christi, & cælleste ministeriū in usum terreni lucri conuertunt, nec salutē subiectorum, sed propria cōmoda quęrunt. Nonnulli qui non ita sola terrena q̄rere uidentur, aut uerecundia, aut timore, aut cōmendationis suæ causa constanter arguere delinquentes trepidant. Et ideo q̄ritur q̄s inter eos inueniatur officiū suæ dispēsationis fideliter agens, ut solius dñi sui lucra sine fraude q̄rat. Vel ex hoc reprehē duntur subiecti, q̄d hic iam quæritur ab eis, qđ in futuro seculo quærendū est à dño, scilicet quæritur & discutitur ab eis, ut inter dispensatores inueniatur aliquis fidelis. i. idoneus & dignus ad sacra dei ministeria dispensanda cæteris. Vnde tales inquisitores iure sunt reprehendēdi, quia q̄d deus in alia uita faciet, ipsi iā hic facere uolūt: & p̄positorum suorū uitam, à quibus ipsi debēt iudicari, C iudicare præsumunt: & à dignioribus digniora si bi sacramēta dispensari credūt, cū non iuxta san ctitatē dispēsantis, sed iuxta deuotionē percipiē tis sit magis aut minus utile sacramētū sanctorū.

Phi. 2.

Mihi autem pro minimo est ut à uobis iudicer aut ab humano die. sed neq; meipsum iudico. Nihil enim mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum. Qui autem iudicat me, dominus est.

¶ Vos, inquit, ita iudicatis, alios dispensatorū esse fideles, alios non fideles: sed *mihi pro minimo est ut à uobis iudicer* fidelis aut non fidelis. Non enim iusti humana iudicia, sed æterni iudicis examen aspiciunt, atque ideo derogantium uerba despiciunt. Vnde nunc derogantibus Corinthijs Apostolus dicit: Quia mihi pro minimo est ut à uobis iudicer. Quos enim in tantis uitijs reprehendit, minimum ducit ab his se iudicari: quia sicut iusti nō erant, sic iuste iudicare non poterant, *aut ab humano die*, id est, ab humana luce & ratione: hoc est, à legibus humanis iudicari ꝓ minimo deputabat. Supergressus enim humanam iustitiā, cælesti iustitiæ studebat. Vel ab humano die, id est, ab humano intellectu, qui nō uidet occulta, nec potest falli. Siue ab humano die, id est, ab hominibus, dum sunt in suo die, & non est dies domini. Humanus enim dies dicitur, in quo iudicāt homines, quia erit & dies dñi, in quo iudicabit & dominus. Exiguum mihi est à uobis iudicari, uel ab humano die. *sed neque ego meipsum iudico*, qui melius noui me quàm uos. Et ita periculosum est uobis iudicare de ignotis. Quomodo enim potestis diiudicare conscientiam meam? aut quō examinare potestis quo animo faciā, quicquid facio? Quantum possunt homines de alio iudicare, plus homo utique de se: sed deus plus de homine, quàm hō de se. Tanta enim est ꝓfunditas in homine, ut lateat ipsum hominem in quo est, sed dñm latere non potest. Iure itaque doctor egregius humanas laudes aut uituperationes paruipendens, ait: Mihi pro minimo est ut à uobis iudicer aut ab humano die. Qui nec in corde suo, unde se reprehendere posset, inueniens, adiungit: Sed neque meipsum iudico. *Nihil enim mihi conscius sum*. Nullius utique peccati sibi cōscius erat. Sed quia legerat, Delicta quis intelligit, sententiam temperauit, ne forte per ignorantiam deliquisset, & addidit: *Sed non in hoc iustificatus sum*. Videns enim quia ei ad ꝑfectionem sanctitatis nec suum iudicium sufficeret, ait non se in hoc iustificatum. Cur uero non sibimetipsi de se credidit, causam reddidit, cū subiunxit: *Qui autem iudicat me, dominus est*. Ac si aperte diceret: Nec meo de me iudicio existimando credo, quia ille iudicat me, cuius ego iudiciū non cōprehendo. Ab eo enim qui me iudicat, examinari me subtiliter scio. Recte enim me egisse recolo, sed tamen de meritis non præsumo: quia ad eius examen uita nostra ducitur, sub quo & uirtutes nostræ trepidant. Nec ego, nec uos me iudicatis.

D

Psal. 18.

Isaie. 64

A sed qui me iudicat, dominus est, qui sine hęsitatione nouit omnia.

Itaque nolite ante tempus iudicare, quoadusque ueniat dominus, qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, & tunc laus erit unicuique à deo.

¶ Quandoquidem ego nec meipsum iudico, sed domino me iudicandum reseruo, itaque uosipsos exemplo mei à iudicando compescentes, *nolite iudicare ante tempus*, quia nondum est tempus iudicandi. Neque enim uera de actis hominum sentire nunc potestis, quia homines estis, sed aliter quam sunt hic suspicamini. Et si suspicationes non potestis continere quia homines estis, iudicia tamen, id est, diffinitas firmasque sententias continete, ne iudicetis quicquam ante tempus, id est, ante diem, quia adhuc nox est, nec potest uideri quod in die uidebitur. Ante illud tempus nolite iudicare, sed *quoadusque ueniat dominus* ad iudicium, & die suo cuncta illustret. *Qui & illuminabit*, id est, aperta faciet *abscondita tenebrarum*, id est, latentia peccata quæ mentem obscurant, *& manifestabit consilia cordium*, id est, bonas cogitationes, quæ maturiore cōsilio & pertractatione rationis in corde uersabantur. Tunc enim omnibus in luce constitutis, nihil latebit proximum in proximo, sed omnia omnibus patebunt. Nihil enim occultari poterit eorum, quæ gesta & cognita sunt. Ibi & simplicitas B & hypocrisis apparebit, ut & qui despectus habebatur, forte appareat dignus: & qui aliquid esse putabatur, inueniatur reprobus. Tunc ergo tempus erit sine errore iudicandi. Nunc autem quisquis in cogitatione à rectitudine exorbitat, in tenebris peccat. Vnde nos tanto minus debemus aliena corda audacter reprehendere, quanto scimus quia uisu nostro non possumus alienæ cogitationis tenebras illustrare. Sed tunc patebunt omnia. *Et tunc laus erit unicuique à deo*, bene agenti uel cogitanti. Nunc enim ignoratur ab hominibus, quis sit laude dignus. Tunc à deo, quia id laudabitur & diligetur à proximo in proximo, quod ne lateat, in ipso, illuminabitur à deo. Quod de solis electis dictum est, quos deus laudabit, & laude dignos monstrabit. Ac contra unicuique reprobo rum erit tunc improperium. Matth.25

Hæc autem fratres transfiguraui in me & Apollo propter uos, ut in nobis discatis ne supra quàm scriptum est, unus aduersus alterum infletur pro alio.

¶ Dixi non gloriandum in nobis. Sed *hæc* o *fratres transfiguraui in me & Apollo*, ut in nobis non gloriemini, *propter uos*, id est, propter utilitatem uestram, *ut in nobis* qui maiores sumus, *discatis, ne* agēdo *supra quàm scriptum est*, ubi legimus, Qui gloriatur, in domino glorietur. uel, maledictus homo qui cōfidit in homine. *unus infletur aduersus alterum pro alio*, id est, pro doctore uel baptizatore, uel pro se. Me, inquit, & Apollo proposui figuram pro omnibus, ut ab oībus abhorreatis sicut à nobis. Transfigurauit enim hæc in se & in Apollo, dum pseudo apostolorum glorias & traditiones peruersas sub sua & Apollo persona euacuaret, summatim illos designans, non sigillatim, ne forte maior discordia in populo nasceretur. Nemo enim audiēs suum nomen notari, uel eius cui fauet, contentus est tacere. Tacito autem nomine, si quis aliquid audierit, etsi intelligat, de se tamen dictum dissimulat. Sub hac ergo propositione euacuauit personas illorum, cum diceret, Ego plantaui, Apollo rigauit &c. ut in his discerent nihil dandū hominibus. Ierem.9 Supra.1 Ierem.17 C

Quis enim te discernit? Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Iam saturati estis, iam diuites facti estis, sine nobis regnatis. Et utinam regnetis, ut & nos uobiscum regnemus.

¶ Non debet alter aduersus alterum inflari pro alio doctore uel baptizatore. *Quis enim* doctor uel baptizator *te discernit*? Id est, uerbi gratia, si baptizatus es à Petro, quomodo discerneris ab eo qui baptizatus est à Paulo? Nihil discretionis est, à quocunque bonam doctrinam uel baptismum perceperis. Sed tu per traditionem pseudo apostolorum putas te quasi sanctiorem discerni à cæteris. Sed *quid habes* ab illis *quod non* à me *accepisti*? Quicquid enim ab apostolica traditione non descendit, pātuum est. Sed *si* à me *accepisti* quicquid boni habes, *quid* in te uel in illis *gloriaris* cōtra me *quasi non* hoc idem à me *acceperis*? Hoc dicitur contra illos, qui eadem quæ ab Apostolo acceperant, audientes à pseudo apostolis, gloriabantur de magisterio eorum, quoniam ipsi pseudo apostoli per eloquentiam se commendantes, gloriam in se uertebant, cum Apostolus se contemptibilem uideri fecisset, ut gloriam deo faceret. Vel ita: Iubet Apostolus ut nemo in homine, sed in domino glorietur. Pseudo autem apostoli & qui ab illis fuerant seducti, seipsos à seipsis iustos fieri putantes, quasi hoc eis non deus dederit, sed ipsi sibi, non utique in domino, sed in semetipsis gloriabantur. Vnde nunc unicuique taliū dicit Apostolus: *Quis enim te discernit?* Quod ideo dicit, quia de massa illius perditionis, quæ facta est ex Adam, non discernit hominem ut eum faciat uas in honorem, id est, in contumeliam, nisi deus. Sed quoniam homo carnalis & inaniter inflatus cum audisset, quis enim te discernit, posset respōdere uel uoce uel cogitatione & dicere, Discernit me fides mea, discernit me oratio mea, discernit iustitia mea, mox Apostolus occurrit cogitationibus eius & dixit: Quid enim habes quod nō accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Sic enim gloriantur quasi non acceperint, qui se à seipsis iustificari putant, ac per hoc in seipsis, nō in domino gloriant. Nihil enim huic sententiæ tam contrarium est, quàm de suis meritis sic quenquam gloriari, tanquam ipse sibi ea fecerit, non gratia dei. Vel sicut diximus, non debes inflari pro aliquo doctorum, cuius te specialiter D Roma.9

A profiteris discipulum: quis enim eorum te discernit à pereuntibus? Nullus, sed solius dei gratia, & tu te putas discerni per merita tua. Sed quid boni habes q̃d non accepisti à deo? Fecit deus ut esses, & tu fecisti ut bonus esses? Absit. Si enim deus dedit ut esses, & alius tibi dare non potuit ut bonus esses, melior est ille q dedit ut bonus esses, quàm ille qui dedit ut esses. Sed nullus deo melior. Igitur à deo accepisti & esse & bonum esse. Sed si ab illo accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? id est, quasi à te ipso habeas. *Iam saturati estis*. Ironice legendum, non affirmatiue. Iam, id est, antequã sitis apti ad percipiendam escam, *saturati estis* spũali cibo doctrinæ, id est, uidemini uobis ipsis sufficienter ualidis sapientiæ escis repleti: & antequam paupertate exuti sitis, *iam* (ut putatis) spũaliter *diuites facti estis*, id est, abundanter animæ diuitijs, quæ sunt uirtutes, repleti. & *sine nobis*, id est, sine auxilio nostro. *regnatis*, id est, uitæ uestræ moderamina iuste disponitis, ut uos æstimatis, gloriantes de his quæ à pseudo prædicatoribus accepistis. Secundum uestram æstimationem regnatis. *Et utinam regnetis, ut & nos regnemus uobiscum*, id est, sequamur uos, cum uos dedignemini sequi nos. Ac si dicatur: Vtinam non essetis falsa gloriatione decepti. fortasse enim simul regnaremus. ¶ Regnare nunc sanctorũ, est de spe & promissis Christi securos esse, & in aduersis quæ propter nomen Christi accidunt, gaudere.

B **Puto enim quòd deus nos nouissimos apostolos ostendit tanquam morti destinatos, quia spectaculum facti sumus mundo & angelis & hominibus.**

¶ Nos reuera regnamus, & timeo ne sine uobis. Nam *puto*, id est, putare credor *quod deus ostendit nos apostolos nouissimos*, id est, omnium uilissimos tanquam ad nullam utilitatem, sed ad mortem reseruatos. Hoc secundum quod æstimatis puto, quasi quod nullatenus putandum est. Quod ẽm nunc dicit, puto, increpationem significat eorum quibus loquitur, non æstimationem eius. Ideo sine uobis regnamus, quia per mala quæ patimur, deus ostendit nos apostolos oculis superborum nouissimos, id est, abiectissimos, de quibus nõ curet, *tanquam morti destinatos*, id est, ad mortem directos. Quod per hoc uidetur, *quia spectaculum facti sumus* huic *mundo*, id est, amatoribus huius mundi, q quasi ad spectaculum conueniunt ad aspicienda supplicia nostra. Sed per hæc omia magis probamur esse chari deo, qui sic nos passionibus glorificat. Ideo non (ut uos credebatis) puto quod deus uilissimos nos fecerit, quia me humilio ut deum exaltẽ. ¶ Vel idcirco debetis nobiscum regnare, qa puto et, p certo scio q̃d deus nos apostolos nouissimos ostendit mundo, quibus nulli succedent apostoli tam perfecti, tam necessarij saluti hominũ, quales apparebunt in nouissimo tempore Elias & Enoch, quos deus reseruat ut filios Israel ab Antichristi seductione liberent. ¶ Ita enim & nos misit, ut à seductione pseudo apostolorum uos liberemus, & pro uita uestra mortem sustineamus, C sicut & illi passuri sunt. ¶ Nos ostẽdit nouissimos, id est, illis nouissimis præconibus cõsimiles in passione aduersitatũ, tanq̃ morti corporis ob liberationẽ aliorũ destinatos, qa spectaculum facti sumus huic mundo, quorum iniurias omnes publice expectant in conspectu totius populi. ¶ Nam sicut omnes concurrunt, ubi iocus celebratur uel pugiles certant, aut aliquod monstrum producitur: sic omnes boni uel mali conueniunt ad aspiciendas pœnas nostras. *Spectaculum sumus & angelis & hominibus* tam bonis quàm malis. Quia & inter angelos sunt sancti angeli, quibus bene uiuendo placeamus: atq; inter homines sancti uiri, quibus placeat uita nostra: & sunt nequissimi homines, qui irrideant bonam uitam nostram. ¶ Et hæc arma sunt dextra & sinistra, quibus hostẽ nostrum superamus, si nec prosperis corrũpimur, nec aduersis frangimur. ¶ Boni angeli conueniunt ad spectaculum passionis nostræ, ut nos præsentia sua confortent, & cæteros ad exemplum nostri certaminis incitent: mali uero, ut gaudeãt, cum nos suos aduersarios cruciari uiderint, & cæteros à fide metu pœnarum deflectant. Boni homines, ut laudent: mali, ut insultent. Boni, ut exemplo nostro confortentur: mali, ut ex pœnis nostris delectentur.

2. Cor. 6

Nos stulti propter Christum, uos autem prudentes in Christo. Nos infirmi, uos autem fortes. Vos nobiles, nos autem ignobiles. Vsque in hanc horam & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus, & laboramus operantes manibus nostris. Maledicimur, & benedicimus: persecutionem patimur, & sustinemus: blasphemamur, & obsecramus. Tanquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc. D

Actu. 20. 1. Thes. 2 2. Thes. 3

¶ Nunc ostendit quomodo illi regnent sine ueris apostolis, & quomodo apostoli stultis appareant uilissimi. *Et est increpatio cum ironia*. *Nos*, inquit, *stulti* sumus habiti gentibus & Iudæis *propter Christum*, quem ad salutem humani generis crucifixum prędicamus: *uos autem prudentes* estis *in Christo*, quia nihil de illo prędicare uel dicere uultis, quod humanæ stultum sapientiæ uideatur: & ita uultis esse Christiani, ut non prudentiam amittatis seculi. Quod ẽ quasi duobus dominis uelle seruire more ueterum Samaritanorum, qui & deum colebant & idola. *Nos infirmi* sumus, qui uicem lædentibus nõ reddimus, nec resistimus: *uos autem fortes* estis, qui potenter aduersantibus resistitis, & eos fortitudine seculari reprimitis. *Vos* estis *nobiles*, id est, reuerendi & gloriosi. *nos autem ignobiles*, id est, despecti & uiles. Hæc omnia quæ negare uidetur, affirmat: & quæ quasi confirmare uidetur, negat. Irascentis enim uerba sunt, qui negando confitetur, & cõfitendo negat. Deinde confirman

Matth. 6 Luce. 6 4. Reg. 17

A do loquitur, ostēdens per partes infirmitatem suam, ut regni sui uirtus amplior eniteat. Vsq; in hanc horam, id est, à prima die conuersionis uel prædicationis nostræ usq; nunc, penuriam cibi & potus & uestimentorum passi sumus, & etiam cæsionem colaphorum: quia libere & iuxta ueram fidem Christum sine aliqua adulatione prædicantes, & gesta prauorum arguentes, gratiam apud homines non habuimus, sed colaphos ab eis perculimus. & instabiles sumus, quia semper fugant nos & persequunt, ne in uno loco diu manentes, plures doceamus. & laboramus operantes manibus nostris, ut habeamus unde uiuamus, cum nemo det: quia non solū gratiam apud homines (ut dictum est) non habemus, sed etiam ab his accipere indignum est, qui errori student. ¶ Quod idcirco facere maluimus, quoniam libertatem arguendi amittit & peccat, qui ab eo accipit, q ideo dat ne corripiatur. Maledicimur à prauis hominibus, & nos econtrario benedicimus illos hortādo ad bonum. persecutionem patimur ab illis, & licet ipa persecutio sit grauis, tamen sustinemus illam, & nō refugimus nec resistimus. Blasphemamur ab illis, quia dicunt nos seductores & maleficos, & obsecramus deum pro illis, uel illos obsecramus ne blasphemēt, sed permittant sibi reddi rationem. Et tanquam purgamenta huius mundi facti sumus, id est, de quibus mundus inquinetur, & quibus abiectis purgetur, sicut domus purgatur à sordibus, quæ de illa proijciuntur, hoc est, usqueadeo blasphemamur ab impijs & uiles iudicamur, quod facti sumus illorum reputatione tales, tanquam essemus intantum peccatores & sordidi, ut totus mundus nobis sublatis omnimoda sorde purgetur: & etiam reputati sumus omnium peripsema, id est, adeo superflui & immundi atque inutiles usibus hominum, sicut purgamentum ferri uel corium pomi, quod undique aufertur, ut ipsum pomum sit aptius ac dulcius ad comedendum. ¶ Peripsema enim dicitur rasura aut limatura cuiuscunque rei, siue purgamenta pomorum. & nos ita nullius precij nulliusq; utilitatis esse iudicamur, ut rasura ligni uel ferri seu stanni uel corium pomi. Et hæc sustinuimus à principio prædicationis nostræ usque adhuc, id est, usque in præsens. Per hæc omnia probatur Apostolus cum similibus prudens in CHRISTO & fortis & nobilis, per quæ uidebatur stultus & infirmus ac ignobilis. Contemptibilis enim & despectus fiebat etiam apud Corinthios, pro quibus hæc quæ hucusq; memorauit, mala passus est. Et quoniam humilitatem suam nihil proficere in his uidebat, queritur dolore commotus tantam subiectionem & iniurias nullum fructum habere non potuisse, sed quod deterius est, in peius profecisse. Qui & subiungit:

B

peripsema quid

Non ut confundam uos, hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo. Nam si decem millia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Nam in Christo Iesu per euangeliū ego uos genui, Rogo ergo uos, imitatores mei estote, sicut & ego Christi. Ideo misi ad uos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in domino, qui uos commonefaciat uias meas, quæ sunt in Christo Iesu, sicut ubiq; & in omni ecclesia doceo.

C

Ephes. 5. Philip. 3.

¶ Aspera blādis mitigat ut salutaris medicus. Nam quia grauiter eos in his omnibus quasi latenter momorderat, ne ipsi ad irā prouocati admonitiones eius spernerent, ostendit se in omnibus quæ dixit, paternam charitatis affectionem erga illos habuisse, ut libentius ei obedirent. Duri nanq; fuissent Corinthij, si hac admonitiōe (qua ut filij dilecti à patre tā humane obsecranī) emolliti non fuissent. Non ideo tamen, inquit, hæc scribo, ut uos confundam, id est, ut tantam uerecundiam uobis faciam, sed potius ut corrigamini moneo uos, id est, ad meliora exhortor per hæc ut filios meos charissimos, spirituales scilicet, pro quibus tot labores & tot flagella passus sum, & quibus chariores nullos habeo. Vere filij mei estis, quia ego pater uester. nam si habeatis in Christo decem millia pædagogorum, id ē, tot instructores perfectos, quot uobis essent necessarij: quod per mille intelligitur, q numerus perfectus est in scientia & in obseruantia decem præceptorum legis, quę per denarium numerum figurant. Vel si decem millia pædagogorum, id est, quantācunq; erudientium multitudinem in obseruantia præceptorum, quæ non fit in Iudaismo, sed in Christo: si inquam pædagogos, id est, eruditores habeatis, sed, id est, tamen, non multos patres habetis, imo unum, quia ego solus uos genui, quia solus ego uobis prædicaui. ad hoc enim selectus sum, ut annunciem gentilibus salutem per Iesum Christum. per euangelium, id est, per euangelicæ doctrinæ prædicationem, non in me, sed in Christo Iesu, id est, in fide Christi Iesu & in nouitate Christiana, quia in nouam uitam me primum prædicante uenistis. His dictis, ostendit nullum posse eo affectu diligere illos, quo ipse diligebat. ¶ Quis enim alienos filios sic diligat ut suos? ac per hoc monita eius, qui tanta pro illis passus est, non debent spernere. Vnus uero pater deus est, non ut hoc nomen cæteris tollatur, sed ne gratia dei, qua in æternam uitam generamur, naturæ uel potestati uel etiam sanctitati cuiusquam tribuatur. Quia, inquit, uos genui, ergo ex debito rogo uos ut filios, estote imitatores mei in his quæ facio & sustineo, sicut & ego sum imitator Christi in his quæ fecit & sustinuit, quia filiorum est imitari patrem. Vult enim illos imitatores sui esse, ut sicut ipse multa exitia pro illorum salute annunciando Iesum CHRISTVM, ab incredulis & cæteris infidelibus passus est, & non cessit aut à fide desciuit, sed constanter prędicauit, dummodo per dies & noctes euangelizaret illis donum gratiæ dei: ita & illi manētes in fide eius & doctrina, non recipiant pseudo apostolorum, id est, apostolorum falsoꝝ praua dogmata uel commenta, sed resistāt, contēnentes opprobria & detractio-

D

Actuū. 13 Actu. 22.

A nes, ut patri suo spūali inuiolatum atq; immaculatum reseruent affectum. Ideo, inquit, ut me imitemini tanquam boni discipuli fidelesq; patri obedientes filij, *misi ad uos Timotheum*. per hunc creditur missa epistola. *qui est filius meus* in fide, *charissimus* bene agendo, *& fidelis* in euangelij prædicatione, quam fideliter omnibus palam ministrat. *in domino*, non in lucro terreno. Vel in domino est filius meus, id est, quem genui non in carne. *qui uos commonefaciat*, id est, commoneat faciendo, aut qui uos commonefaciat, id est, admonēdo uos instruat *uias meas*, institutiones, præcepta & documenta mea, *quæ sunt in Christo Iesu*, id est, secundū uoluntatem & doctrinam ipsius. in nullo enim discordo, & ideo sunt tenendæ. *sicut ubiq;* terrarum, *&*, id est, *in omni ecclesia doceo*. ideoq; sunt authenticæ. Per istum reuerti illos uoluit ad regulam à se traditæ ueritatis, ut commoniti uerbis & exemplis operum eius resipiscerent, cognoscētes non perperam se fuisse ab apostolo Paulo edoctos, quando eadem quæ sibi præcepta erant, tenere omēs ecclesias discerent.

Tanquam non uenturus sim ad uos, sic inflati sunt quidam. Veniam autem cito ad uos, si dominus uoluerit, & cognoscam nō sermonem eorum qui inflati sunt, sed uirtutem. Non enim in sermone est regnum dei, sed in uirtute. Quid uultis? In uirga ueniam ad uos, an in charitate & spiritu mansuetudinis?

B ¶Opus erat Timotheum mitti, qa *tanquam non sim* ultrà *ad uos uenturus, sic* de philosophorum doctrina & oratorum eloquentia tam imperterrite *sunt quidam inflati inter uos*. Ideo erant inflati & unus aduersus alterum gloriantes, quoniam putabant apostolum Paulum non amplius ad se uenturum. solent enim sæpissime discipuli à malis retrahi timore aduentus magistri. Ob hoc etiam indignabantur qdam Corinthiorum, qa nō ueniebat ad eos, non desiderio, sed superbia, quod quasi indignos uisitatione sua illos haberet, cū magis Apostolo studium hoc fuerit, ut de indignis faceret dignos. Habebat ergo uotum eundi, sed maiora erant quæ agebat. Vos, inquit, putatis me nō esse uenturū, uel indignamini qa non uenio, sed *ueniam ad uos cito, si dominus uoluerit*, cuius uolūtas semp supponenda est, iuxta illud Iacobi: Dicatis, si dominus uoluerit, & si uixerimus, faciemus hoc uel illud. Vel *si dominus uoluerit*, id est, nisi culpa mea impedierit, ut sciamus non ex nobis, sed ex dei cuncta pēdere iudicio. Veniam, inquit, ad uos cito, si dominus uoluerit. Qui enim dixit, ueniam ad uos, ostendit se uelle, monstrat se cupere, breuem promittit aduentum. Sed ut cautius hoc loquatur, infert, si dominus uoluerit: ut si non ueniret, dominus eum iusta causa retinere monstraretur, causa utiq; indignitatis & infidelitatis eorum. Veniam, inquit, *& cognoscam*, id est, probabo *non sermonem* terrenæ sapientiæ aut humanæ sapientiæ *eorum qui* de huius mūdi sapientia *sunt inflati, sed*

Iacob. 4

ipsorum *uirtutem* in bona operatione uel miraculorum perpetratione: qa & dominus non dixit de pharisæis aut hoībus subdolis, Ex uerbis eorum, ex uestimentis ouium qbus persæpe inducūtur, cognoscetis: sed, Ex fructibus, id est, ex operibus. Ideo non sermonem humanæ facundiæ, ut diximus, sed uirtutem bonæ uitæ cognoscam & approbabo: quia *regnum dei non est in sermone, sed in uirtute*, id est, nemo per eloquentiam aut facundiam secularem acquirit regnum dei aut meretur, sed per uirtutem bonorum operum: nec splendore sermonis commendatur regnum dei, sed uirtute signorum, sicut nec bonum uinum hedera commendat. Veniam quidem quàm citissime potero, sed *quid* horum *uultis?* Scilicet uultis ut ueniā ad uos in uirga, an in charitate & spū mansuetudinis. Superius dixerat eos indigere pædagogo, ac per hoc pueros significabat: dein eos amari à se ut filios charissimos: nunc ut prudēs pater eis uirgam, non mortem proponit: spūm mansuetudinis & charitatis, non furoris aut odij. ¶Virga em̄ austeritatem & correptionem significat. Et nunc uerba terroris Apostolus infert, ut pudorem pas si qui inflati erant, humiliarentur & se corrigerēt: quia si incorreptos inueniret, in illos necesse haberet uirgam exerere, alios excommunicando, id est, fidelium communione & consortio priuando, alios dure increpando, alios corporaliter (ut decet patrē) flagellando. Si uere se dignos præpararēt ad excipiendum eum, ut immunes à crimine inuenirentur, tūc ad illos ueniens lætitiam haberet quasi pater cum filijs suis charissimis. Et hoc est quod dicit: *Vultis ut ueniam ad uos in uirga*, id est, rigore iustitiæ & correptionis, ubi etsi sit charitas, non tamen uidetur esse: *an in charitate*, id est, nō occulto charitatis affectu, sed in manifesta & aperta dilectione, ut bona suppleam. *& spiritu mansuetudinis*: optabilius esset primum expetere, quàm carere boni patris diligētis aduentu, quamuis rigoroso meliora nempe sunt uulnera diligentis, teste Salomone, quàm oscula blandientis. Spiritu mansuetudinis, id est, animo mansueto & indulgenti, ut parcam peccatis uestris, & per hilarem uultum ac dulcia uerba mansuetudinem animi mei uobis ostendam.

C Math. 7 D Prou. 27.

CAPUT V.

OMnino auditur inter uos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec inter gentes, ita ut uxorem patris sui aliquis habeat. Et uos inflati estis & non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio uestrum qui hoc opus fecit.

¶Opus est ut ueniā ad uos in uirga, non in charitate aut spiritu mansuetudinis, nisi uos ipsos correxeritis: quia *omnino*, id est, ab omnibus uel omnibus modis *auditur*, scitur, narratur atq; percipitur à me & ab alijs, quod sit *inter uos* notissima *fornicatio*, quæ nemini est licita, *& talis fornicatio, qualis nec inter gentes*, id est, tam infamis & nefaria fornicatio

A auditur, quod nec talis est inter gentes, *ita ut uxorem patris sui aliquis habeat*, id est, quidam ex uobis & cum nouerca fornicetur. Nec testibus res indiget, quoniam publice perpetrata est. Vt'q; hoc crimen nimis exaggeret, dicit nec ab illis tale committi qui deum nesciunt, ut hinc ostẽdat qua pœna mulctandus sit iste, qui sub terribili & diuina iustitia constitutus, tanti sceleris crimen admiserat, & adhærentes ei non immunes ab eodem crimine demonstret. Talis fornicatio apud uos auditur. *Et uos*, cum tantum scelus inter uos sit, *inflati estis* superbia, *& non magis* hoc fecistis quod faciendum esset, *id est, non habuistis luctum*, non luxistis super peccato fratris, nec compassi estis illi, *ut tollatur*, id est, eijciatur *de medio uestri qui hoc opus fecit*, ut omnes uno consilio abijciatis eum de communitate uestra, ut confusus agat pœnitentiam, & non inficiantur cæteri, id est, nec perpetrent alij simile aut illud idem facinus propter indulgentiam: quia omnes uidemini sceleris participes, quãdiu patimini reum tanti criminis uobiscũ incorreptum conuenire. Cum enim omnes crimẽ eius sciatis, nec tergiuersatiõe aliqua possit celari, pellendus est de cœtu fraternitatis.

Coloss. 2. **Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu, iam iudicaui ut præsens, eum qui sic operatus est, in nomine domini nostri IESV CHRISTI *congregatis uobis & meo spiritu cum uirtute domini Iesu, tradere huiusmodi satanæ in interitum* B *carnis, ut spiritus saluus sit in die domini* nostri Iesu Christi.**

¶ Vos, inter quos ipse corporaliter est, nõ eũ corripuistis, nec expulistis: sed *ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu*, id est, absens quidem facie, præsens autem autoritate spũs, qui replet orbem terrarum uirtute, non mole, & nusquam abest, *iam iudicaui eum qui sic operatus est, ut* per eundẽ spũm *præsens*, ne ex solo auditu me putetis proferre sententiam. Iam sine mora iudicaui eum *in nomine*, id est, in uice *domini nostri Iesu Christi*, cuius legatione fungor, *congregatis uobis*, id est, ut omnes in unum sine dissensione conueniatis, & eum de communione fidelium eijciatis. Congregatis uobis in unum *& meo spiritu*, id est, autoritate mea, quam habeo p̄ spiritum sanctum, q̄ mihi datus est *cum uirtute*, id est, potestate *domini Iesu*, qui est saluator hominum, iudicaui *tradere satanæ huiusmodi* uirum, id est, ut tradatis eum satanæ pellendo de ecclesia, quoniam mea autoritas & Christi uirtus in hoc uobis cooperabitur. Iudicaui huiusmodi reum tradere satanæ *in interitum carnis*, ut corporaliter eum uexet, & sic ille resipiscat. Magna quippe arte magisterij traditus ẽ ipsi in pœnã, cui spõte est substratus in culpa: ut q̄ autor fuerat ad initiũ nequitiæ, ipse flagellum fieret disciplinæ. Hãc enim potestatem dicitur Apostolus habuisse, ut si quem excõmunicasset, statim ille corriperetur à diabolo & uexaretur, quantum & quandiu uellet Apostolus. Nam cum dicit, tradere satanæ in interitũ carnis, interitus carnis significat ualidam corporis afflictionem per diabolum factam. Vel in interitum carnis, id est, ut carnalis uoluptas in eum interiret, traditus est satanæ. Et hoc *ut spiritus eius saluus sit in die domini nostri Iesu Christi*, id est, anima eius salua sit in die iudicij. Q̃m in spiritũ eius satanas non accepit potestatem dum corporaliter afflixit, & ideo saluus ad domini extremum iudicium reseruatur. Vel saluus sit spiritus, id est, anima eius salua fiat in die domini, id est, si quando cor illius uisitet dominus, si quando illi dominus in corde luceat.

Sapien. 1. C

Nõ est bona gloriatio uestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit? Galat. 5.

¶ *Non est bona gloriatio uestra*. Superbitis, cum potius lugere debueritis pro fratre tam grauit̃ peccante, & eum à uobis remouere, ne illi consentientes, pollueremini eius contagione. An *nescitis quia modicum fermentum*, id est, modicum ueteris pastæ, uidelicet fermentatæ, *totam massam corrumpit?* id est, totam dulcedinem nouitatis mittat in acredinem uetustatis: ita & peccatum unius, quod cognitum non arguitur, multos contaminat, imo omnes qui norunt & non deuitant, aut cum possint arguere, dissimulant. Non enim sibi uidetur peccare, quando à nullo corripitur aut uitatur. *Si quis uero potestatem non habet*, ut eum quem scit reum, abijcere uel reprobare non ualeat, immunis est. Modicum fermentum totam massam corrumpit, quia nonnunquam unum uitium uel quodlibet nequitiæ fomentum ueneno suo inficit multitudinẽ uirtutum. * Aduerte diligẽs lector: Dicendum est, teste Hieronymo, modicum fermentum totam consperSionem fermẽtat, in epistola ad Galatas, eodẽ capite ubi carpit ueterem interpretem, dicens sensum potius suũ quàm uerba Pauli transtulisse, & mauult dici conspersionẽ quàm massam. diffiniunt'q; conspersionem esse farinam aqua conspersam.

D *Hæc subdititia uidentur.* Galat. 5.

Expurgate uetus fermentum, ut sitis noua conspersio, sicut estis azymi.

¶ *Expurgate* de uobis *uetus fermentum*, id est, eijcite de uobis & de medio uestrũ ueteris nequitiæ fomentum, quod est in fornicatore, qui est membrum ueteris hominis, & totam populi multitudinem sibi consentientem corrumpit. Expurgate igitur hoc fermẽtum, id est, extra uos eijcite, purgantes uos ab eo, ne corrumpat in uobis dulcedinem uirtutum, per iniquitatis suæ consensum. Ideo uos purificate ab hoc fermento *ut sitis noua conspersio*, id est, noua in unitate conglutinatio, *sicut estis azymi*, id est, sicut per baptismum facti estis à corruptione synceri. Conspersio quippe est farina per aquam conglutinata, quæ uulgo dicitur pasta. Sed noua conspersio est, in quam fermentum adhuc missum nõ est. Ideo uocatur azyma, id est, sine fermento. Zyma enim Græce fermentum dicitur. Sitis ergo, inquit, noua conspersio *sicut estis azymi*, id est, sitis omes unum quid per

A dilectionẽ, puri à corruptiõe peccati, nouũ hominẽ induti, sicut in baptismo facti estis azymi.

Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque epulemur, non in fermento ueteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis synceritatis & ueritatis.

¶ Noua conspersio debetis esse, quia pascha nostrum, id est, paschale sacrificium nostrum immolatus est Christus. Agnus quippe, quem Iudæi in Pascha immolabant, uocabatur pascha, sicut & Lucas aperte declarat, dicens: Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi pascha. & secundum hunc loquendi morem, Christus noster dicitur pascha nostrum. Pascha enim Iudæorum immolatus est agnus, pascha nostrum immolatus est CHRISTVS. Nam sicut Iudæi per immolationem agni liberati sunt à potestate Pharaonis & satellitum eius, ac mare transeuntes uenerunt in desertum, atq; interiecto temporis spatio terram promissionis intrauerunt: sic nos per immolationem Christi liberati sumus à potestate diaboli ac malignorum spirituum, ac per baptismum traiecti uenimus ad hanc conuersionem, in qua nunc uelut in deserto sumus, atq; ingressum supernæ hæreditatis expectamus. Iudæi agno immolato liberati à seruitute Aegyptia, septem diebus comederunt azyma: & nos Christo immolato liberati à seruitute dæmoniaca, per omne spatium uitæ præsentis, quod septem diebus uoluitur, azyma comedamus, id est, satiemur bonis operibus

B sine admixtione corruptionis uitiorum. Azyma quippe (id est, panes sine fermento) comedimus, si recta opera sine corruptione uanæ gloriæ exercemus, si præcepta dei sine admixtiõe peccati adimplemus. Pascha etiam interpretatur transitus. & Christus pro nostra redemptione immolatus, pascha nostrum est, id est, transitus noster, quia per eum à diabolo transimus ad ipsum, & ab isto instabili seculo ad eius fundatissimum regnum. Ideo quippe ad deum permanentem transimus, ne cum mundo transeamus: & Christus est nobis transitus à uitijs ad uirtutes, & à præsenti exilio ad supernam patriam: quia ideo pro nobis est immolatus, ut nos liberans faceret ita transire. Noua itaq; conspersio debemus esse, id est, omnes innouati & infusione spiritus sancti unum per charitatem effecti, ut pascha mãducare simus idonei, quia pascha nostrum immolatus est Christus, ad cuius esum inuitamur. Ob hoc etiam talis cõspersio debemus esse, quia ipse Christus est trãsitus noster, ut nos si dignos inuenerit, transferat ad patriam uitæ. Et quia ipse est pascha nostrum, id est, paschale nobis sacrificium, itaq; epulemur, id est, comedamus hoc pascha, si uolumus esse liberi à dominio Pharaonis, id est, principis huius mundi, qui est diabolus. Vel quia Christus est pascha nostrum, id est, transitus noster, itaq; epulemur, id est, comedamus immolatum pro nobis corpus eius, ut per hoc ad uitam transire ualeamus, quoniam aliter ad deum transire non possumus. Non enim ad

C uitam & gloriam nobis transire uolentibus, sufficit, nouam nos conspersionem & azymos esse, nisi cibo spirituali & uiatico singulari spiritus noster adiuuetur, & infirmitas nostra corroboretur. Epulemur ergo, id est, epulis corporis & sanguinis eius reficiamur, ita ut non simus in fermento ueteri, id est, in corruptione ueteris conuersationis, quia qui pascha uult legitime comedere, debet fermẽtum uetustatis abijcere. Neq; enim cognouit quæ sit solennitas nouæ incorruptionis, qui adhuc per incontinentiam uetustæ corruptioni subiacet. & ideo epulemur, non in fermẽto ueteri, ut sacramẽtum resurrectionis & incorruptionis percipientes, corruptioni iam per uitia nulla subiaceamus. Epulemur, inquã, nõ in fermẽto ueteri, id est, nõ in consueto nobis quondam carnalium desideriorum feruore, neq; in fermento malitiæ, qua ferueamus ad aliorum læsionem, & nequitiæ, qua deficiamus à bono in nobis ipsis. sed potius epulemur in azymis synceritatis & ueritatis. hoc est, ut synceritas mundam faciat uitam, & ueritas omnem fraudem excludat. In azymis synceritatis, ut simus sine carie, id est, sine fermento uitiorum corrumpente nos: & ueritatis, ut ueritas bonorum operum sit in nobis.

Scripsi uobis in epistola, ne commisceamini fornicarijs. Non utique fornicarijs huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus. Alioquin debueratis de hoc mundo exisse. Nunc autem

D ***scripsi uobis non commisceri. Si is qui frater nominatur inter uos, est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum eiusmodi nec cibum sumere. Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare? Nonne de his qui intus sunt, uos iudicatis? Nam eos qui foris sunt, deus iudicabit. Auferte malum ex uobis ipsis.***

¶ Nunc commoneo uos ab hoc purgare. Sed & sine hac admonitione debueratis facere, quia in alia iam epistola scripsi uobis ne commisceamini fornicarijs. Epistolam quandam quæ modo non habetur, miserat illis, in qua præceperat, ne coniungerent se fornicatoribus, & cæteris de quibus nunc dicitur. Sed quia non distinxerat de quibus fornicarijs & criminosis diceret, Christianis scilicet an gentilibus, putauerũt Corinthij de fornicarijs gentilibus eum dixisse. Quam eorum erroneam intelligentiam ipse modo corrigit, & quæ dixerat, interpretatur, dicens: Non utique fornicarijs huius mundi, id est, gentilibus, sed à fratribus talibus scripsi recedendũ. Quod uos non recte intellexistis, & ideo illum qui uxorem patris habebat, inter uos esse non ægre ferebatis. Sed utiq;, id est, in ueritate dico quia præcepi uobis, ut non commisceamini fornicarijs huius mundi, id est, qui ex toto pertinet ad hunc mundum, qui nihil cum cælesti

Lucæ.22.

Exodi.12.

Iohan.12. 14. & 16

pascha xpi uocat agnus

pascha transitus

A mundo habent, sed propter infidelitatē suā & desideria terrena filij huius seculi existunt. Fidelis enim, etsi fornicetur aut auarus sit, non est tamen ex toto huius mundi, quia credit & sperat. Istud non præcepi, sed potius in illa epistola scripsi uobis, quod & nunc seruare debetis, ut non commisceamini fornicarijs fidelibus, aut auaris fidelibus, aut rapacibus, id est, rapinas exercentibus, aut etiam idolis post baptismum seruientibus, qui timore suppliciorum uel qualibet alia causa postquam ad fidem uenerant, idolis seruiebant & sacrificabant. Talibus apostatis fratribus ne commisceamini. Alioquin, id est, si his cōmiscemini, debueratis de hoc mundo exisse, id est, melius esset uobis mori. Compendium est male agentibus si citius moriantur, quàm diutius in peccatis uersentur. Vel, non scripsi ut nō commisceamini fornicarijs infidelibus & cæteris, qui necdum fidem habent & sunt criminosi: alioquin, id est, si præcepissem gentilibus non misceri, debueratis de hoc mundo exisse, id est, necesse esset de mūdana cōuersatione uos exisse, cum ubique sint tales. Non enim possunt homines in hoc mundo uiuentes nisi cum talibus uiuere, nec eos lucrari possunt Christo, si eorū colloquium conuiuiumq́ uitauerint. Vnde & dominus cum publicanis & peccatoribus comedens, aiebat: Non est opus sanis medicus, sed male habentibus. & , Non ueni uocare iustos, sed peccatores. Tunc quidem scripserā ut fornicarios & cæteros uitaretis, quod uos non recte intellexistis,

Matt. 9. Lucæ. 5.

B quia non determinaui de quibus dicerem. Sed nunc in præsenti epistola determinate scripsi uobis, non commisceri illis qui post baptismū talia faciunt. Ecce sine ambiguitate uobis hoc dico. Si is qui frater nominatur inter uos, id est, qui Christianitatis uocabulum portat, est fornicator, id est, probatus in scelere fornicationis, aut auarus, id est, immoderatæ pecuniæ coaceruator, confidens in ea magis quàm in dei largitione, aut idolis seruiens, id est, ad idola quæ deseruerat recurrens, uel idolothyta comedens, aut maledicus, id est, in usu habens male dicere alios, & male loqui de eis, aut ebriosus, id est, qui non semel, sed per consuetudinem se inebriat. aut rapax, id est, qui aliorum res uiolenter auferre consueuit, cum eiusmodi criminoso fideli, id est, non solum cum isto, qui in aliquo horum criminum fuerit inuentus, sed etiam cum alijs qui similibus uitijs detinentur, præcipio uobis nec cibum sumere. Cum infidelibus non prohibet Apostolus cibum sumere, sed in sequentibus istius epistolæ dicit: Si quis infidelium ad cœnam uos uocat, & uultis ire, omne quod uobis apponitur, manducate. Plerunque enim per conuiuiorum participationem & confabulationem fidelis uiri, infidelis dum fidelem diligit, ad fidem cōuertitur. Cum fideli autem, in quo prænotata crimina uel similia reperiuntur, non solum sacramenta, sed nec communem cibum sumere pmittit, ut dum à cūctis uitatur, erubescat & se corrigat. Non tamē sic uitandus est talis, nisi aut sponte confessus crimē suum aut omnibus notus esset talis, aut in aliquo siue seculari siue ecclesiastico iudicio nominatus atque conuictus. Plerique autem boni Christiani præterea tacent & sufferūt aliorum peccata quæ nouerunt, quia documentis sæpe deseruntur: & ea quæ ipsi sciūt, iudicibus ecclesiasticis probare nō possunt. Quamuis enim uera sunt quædam, non tamen iudici facile credenda sunt, nisi certis indicijs demonstrentur. Et ideo nō temere & quomodolibet, sed per iudicium auferendi sunt mali ab ecclesiæ communione, ut si per iudicium auferri non possunt, tolerētur potius, ne per se malos euitando quisquam ab ecclesia ipse discedens, eos q̄s fugere uidetur, mittat ad gehennam. Ideo, inquit, determinate scripsi, si frater talis fuerit comprobatus, cum illo nec cibum sumere, nedum orare: qa quid mihi attinet iudicare de his, id est, infidelibus qui sunt foris, id est, extra ecclesiam, ut eos uobis cauendos iudicarem sicut putastis. His enim blandiendum est, ut per amorem & dulcedinem possint CHRISTO lucrari, sed nonne de his qui intus sunt, id est, de fidelibus uos iudicatis, & ecclesiastica censura putredinem uitiorum ab eis resecatis, ut in hac uita pro culpis suis puniantur, & ad dei iudicium purgati postmodū ueniant. Iudicat etiam de his qui intus sunt, qui discernit cui fratri adhæreat, quem arguat, quem deuitet. Illos tātum qui sunt intus, iudicatis, ne damnentur in futuro iudicio. nam eos qui foris sunt, non commisit uobis deus iudicandos, sed ipse iudicabit eos in futuro secundum districtionem iustitiæ suæ, reddens eis digna supplicia. Superius de incognitis & ambiguis rebus, ac maxime de præposito dictum est, Nolite ante tempus iudicare: hic autem ostenditur, quod ecclesiastici uiri de manifestis & certis culpis debēt iudicare fratres suos. Et quia meū & uestrum est de his tantum qui intus sunt, iudicare, ideo auferte malum hominem ex uobisipsis, id est, de cœtu uestro ejcite fornicatorem, cuius societate coinquinamini. Quod eī dicitur, auferte malū ex uobisipsis, non sic esse intelligendum, ut ex ipso quisque auferat malum, sed sic potius, ut homo malus auferatur ex hominibus bonis, quod fit per ecclesiasticam disciplinam, satis indicat Græca lingua, ubi sine ambiguitate scriptū est, ut intelligatur, hunc malum, non hoc malum.

C nota

Infra. 10.

D Sup. 4.

CAPVT .VI.

AVdet aliquis uestrum habens negocium aduersus alterū, iudicari apud iniquos, & non apud sanctos? An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? Et si in uobis iudicabitur mundus, indigni estis qui de minimis iudicetis? Nescitis quoniam angelos iudicabimus? Quanto magis secularia? Secularia igitur iudicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum. Ad uerecundiam uestram dico. Sic non est inter uos sapiens quisquam, qui possit iudicare inter

A **fratrem suum, sed frater cum fratre iudicio contendit, & hoc apud infideles?**

Occasione huius iudicij incipit agere de iudicijs. In quibus multimode peccabant, quod cõtemptis fidelibus, infideles iudices adibant, uel stultos iudices instituebant, & litigabant atque fraudabant, & alia huiusmodi faciebant. Non solum, inquit, ex hoc reprehensibiles estis, quod fratrem iudicandum non iudicatis, cum de his qui intus sunt, iudicare debeatis, sed etiam ex eo quod ad paganos iudices causas uestras ad iudicandum transfertis. Nam *aliquis uestrum*, id est, aliquis ex uobis *habens negocium*, id est, causam contendendi *aduersus alterum* ex uobis fidelem, *audet*, id est, tam audacter reuerentiam Christianitatis conculcat, ut quærat *iudicari apud iniquos, & non apud sanctos*, id est, apud infideles iudices, qui non sunt æquitatis amatores, & non apud Christianos, qui sancte & iuste uos iudicarent. Quasi dicat: In hoc nimis audacter religionem sacram contemnitis, quod uestra negocia quæ inter uos debetis iudicare, ad iniquos iudices defertis. Infideles uocat iniquos, quia leges à deo hominibus concessas sæpe spernebant, uel falsa interpretatione autoritatem illorum idolis deputabant. Ideo potius suadet apud dei ministros agere causam, quia illi facilius de timore dei sententiam legis ueram pronunciant. In hoc peccatis, quod ad sanctos negocia uestra iudicanda non defertis. Debent enim ipsi & de talibus iudicare, quia & de

B mundo iudicabunt. Et utique qui ipsum mundum iudicaturi sunt, non indigni sunt ea iudicare quæ mundi sunt. Et hoc est: *An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt*: De hoc scilicet mundo, qui in erroribus & nequitijs est, quia est alius superior. De hoc mundo, id est, de hominibus qui ad hunc mundum infimum pertinent, sancti iudicabunt: quia cum CHRISTO uenient ad iudicium, & eius æquitati omnino concordabunt, quando mundanam prauitatem damnabit. *Et si in uobis* tunc *iudicabitur mundus*, id est, actio praua mundi, *indigni estis qui de minimis*, id est, de his terrenis rebus *iudicetis*. In uobis iudicabitur mundus, si in uobis tunc non inuentũ fuerit opus eorũ, qui solum mundum diligunt, si in actione similes mũdanis hominibus & perfidis nõ apparueritis. Et si hoc fuerit, indigni estis nunc iudicare de minimis. Ideo cauete ne infidelium & prauorum opera faciatis, adeundo paganos iudices, sicut cæteri qui ignorant dominũ. Ad huc probo quod sancti de terrenis iudicare possunt. Nam *nescitis quoniam angelos* apostatas *iudicabimus? Quanto magis secularia* iudicare possumus, quæ sunt inferiora? Nos qui supra naturam nostram dei auxilio seruauimus obedientiam, iudicabimus illos angelos, qui peccauerunt contra suam naturam, quia concordabimus iustitiæ dei condemnantis illos, & ex comparatione nostra damnabiliores apparebunt. Cum enim ipsi qui sublimioris & digniores naturæ erant, & quos nulla fragilitas ab illo

Matt. 19.

C summo & incommutabili bono retrahebat, per superbiam sponte sint lapsi: nos uero imbecilles, quos carnis infirmitas ad peccatum trahebat, & ad inferiora deprimebat, per humilitatem & iustitiam omni nisu tetenderimus ad superna, merito damnabuntur atrocius respectu nostri, & consolatio nostra cruciabit illos durius. Et quia satis rationabiliter ostensum est, nos posse iudicare de istis secularibus, *igitur si habueritis secularia iudicia*, id est, de rebus seculi, *contemptibiles illos qui sunt in ecclesia, constituite ad iudicandum*. Hoc est dicere: Qui minoris meriti sunt in ecclesia, & nullis magnorum donorum uirtutibus pollent, ipsi de terrenis negocijs iudicent, quatenus per quos magna nequeunt bona, minora suppleantur: & qui penetrare intima nequeunt, saltem necessaria foris operentur, ut ipsi uidelicet dispensationibus terrenis inseruiant, quos dona spiritualia non exornant. Tales ex uobis ad iudicandum debetis constituere, non ad infideles iudicia uestra deferre. Et *ad uerecundiam uestram dico*, id est, uerecundiam habere potestis ex hoc quod dico, scilicet: *non est inter uos quisquam sic sapiens, qui possit iudicare inter fratrem* & fratrem suum, sed potius *frater cum fratre iudicio contendit*, quod est malum, *& hoc apud infideles*, quod est peius. Sapientem ex fidelibus uult Apostolus iudicem eligi, quia nouerat Corinthios tam inconsideratos, ut imperitos forte ex fratribus iudices eligerent. Sciebat enim quàm tepidi & improuidi in reliquis causis fuerant de-

Sapien. 3

D prehensi. & licet contemptibiles nominauerit eos, quos ad iudicandum institui præcepit, sapientes tamen ipsos nunc uocat. Qua ex re quid colligit, nisi ut hi terrenas causas examinent, qui exteriorum rerum sapientiam perceperunt? qui autem spiritualibus donis ditati sunt, profecto terrenis non debent negocijs implicari, ut dum non coguntur inferiora bona disponere, exercitatius ualeant bonis superioribus deseruire. Qui tamen proximorum infirmantium negocia non debent funditus deserere, sed hæc alijs quibus dignum est, tractanda committere. Vnde Moyses quoque uiros ad populum pro se septuaginta constituit, ut quanto se ab exterioribus causis absconderet, tanto ardentius interna penetraret. Sic'q; fit ut & summi uiri magis ad spiritualia dona proficiant, dum eorum mentẽ res infimæ non conculcant: & rursum in ecclesia ultimi sine bono opere non uiuant, dum in rebus exterioribus inueniunt recta quæ agant.

Nume. 11.

Iam quidem omnino delictum est in uobis, quod iudicia habetis inter uos. Quare non magis iniuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini? sed uos iniuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus.

¶ Propter supradicta posset putari, iudicium habere aduersus alterum, non esse peccatum, sed tãtummodo id extra ecclesiam uelle iudicari, nisi

A nunc secutus adiungeret, iam quidem omnino delictũ est in uobis quod iudicia habetis inter uos. Nam & dominus dixerat: Si quis uoluerit tunicam tuam tollere, & iudicio tecum contendere, dimitte ei & pallium. Prohibuit ergo suos de secularibus rebus cum alijs habere iudicium. Propter quod & Apostolus nunc dicit hoc esse delictum. ¶ Tamẽ cum sinit in ecclesia talia iudicia finiri inter fratres fratribus iudicantibus, extra ecclesiam uero terribiliter uetat, manifestum est quod secundum ueniam cõcedatur infirmis. Quanquã enim Christianus litigare non debeat, tamẽ si graue fuerit, & quod contemni nõ possit, causam ad ecclesiam deferat, ne & damnum ad præsens & offensionem forte incurrat. Iam quidem, inquit, id est, tam cito post baptismi sanctificationem omnino delictum est in uobis, ex hoc solo, quod iudicia habetis inter uos, de rebus caducis, cum deberetis exteriora cuncta despicere, ut interna mentium bona possetis seruare. & ne quisquã ita hoc excusaret, ut diceret iustum se habere negocium, sed iniquitatem se pati, quam uellet à se iudicij sententia remoueri, continuo talibus cogitationibus uel excusationibus occurrit, & ait: Quare non magis, id ẽ, non potius iniuriam, id est, apertam uiolentiam iniuste uobis illatam, accipitis, id est, acceptabilem & gratam habetis, quàm ut pacem cum fratre litigando dissipetis? & quare non potius fraudem occultam de uestris rebus factam patimini, quàm ut B tranquillitatem cordis amittatis iudicio contendentes inuicem? ¶ Per iniuriam designatur hic iniusta molestia uiolẽter illata, sicut est rapina, percussio, uulnus, turpe conuitium, & his similia: fraus uero per astutiam simulatorie & dolose agitur contra eum, quem quis decipere molitur. Et quare uos utranque patienter non sustinetis? Sed uos iniuriam facitis, qui factam sustinere debuistis: & fraudatis, non fraudem patimini: & hoc fratribus facere non timetis, cum nec inimicis tale quid facere debuissetis. Iniuriam facitis, dum per iniustitiam uestram iurgium generatur coram iudicibus: & fraudatis, dum ipsos iudices donis corrumpitis: & hoc fratribus facitis, quos uos iuuare deberetis. & qui nec suis parcit, quid faciet alijs?

Math. 5.

An nescitis quia iniqui regnum dei nõ possidebunt? nolite errare. Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum dei possidebunt. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine domini nostri Iesu Christi, & in spiritu dei nostri.

Gala. 6. Ephe. 5. 1. Tim. 1.

¶ Vos iniuriam & fraudem fratribus irrogatis, & de nomine Christiano uobis blandimini, q̃si per hoc saluandi sitis qui talia facitis. Sed an nescitis quia iniqui, id est, illi qui æquitatem transgrediũtur, faciendo iniurias & fraudes & his similia, regnum dei non possidebunt, quod iustis & sanctis deus C promisit? Cauete ergo esse iniqui, ne regnum dei perdatis: quia nullus iniquus illud possidebit, etiam si sacramenta Christianitatis habuerit: & præter illud regnum salus nulla est, quia aut erit quisque in illo regno, aut in inferno. Et ideo nolite errare, putantes esse extra regnum salutis locum, uel quod deus per misericordiam suam uos in illud propter solam fidem Christianam introducturus sit, si iniquos uos inuenerit. Nam neque fornicarij, q̃ cum mulieribus non desponsatis concũbunt: neque idolis seruientes regnum dei possidebũt, sed in regno diaboli peribunt. neque adulteri, qui uxores aliorũ uiolant: neque molles, qui seipsos per se inquinant: neque masculorum concubitores, more Sodomitarum: neque fures, qui occulte res alienas auferunt: neque auari, qui timentes quod deus eis necessaria præbere desistat, congregant ultra modum superflua: neque ebriosi, qui uitium ebrietatis sectantur: neque maledici, id est, detractores, qui student mala dicere de fratribus, uel qui eos maledicere non uerentur: neque rapaces, qui aliorum res aperte consueuerunt diripere. Nullus eorum qui tales sunt, possidebit regnum dei, quia unum quodlibet horum criminum tollit illud regnum. Et uos quidem hæc fuistis, id est, tales, quoniam hæc omnia mala fuerũt in uobis: sed tamen ne desperetis de perceptione regni, quoniam abluti estis in baptismo ab istis, & ideo turpius est si ad ea reditis. Nec solum abluti estis in remissionem peccatorum, sed etiam sanctificati in baptismo per spiritũ sanctum. Nec tan- D tum sanctificati, sed iustificati per fidem. Et hæc tanta gratiæ dona consecuti estis in nomine domini nostri IESV CHRISTI, cuius nomen in baptismo super uos est inuocatum, & in spiritu dei nostri, qui repleuit aquam baptismi. Vtrũque enim inuocatio nominis Christi & infusio spiritussancti uobis ista concessit: & ideo nolite rursus ad priora mala redire, ne bona hæc omnia perdatis. Vel abluti estis lachrymis, & sanctificati melioratiõe uitæ: quia nimirum illos emendatior uita sanctificat, quos per pœnitentiam abluens afflictio fletuũ mundat. Et iustificati estis iustis operibus insistentes. Et idcirco cauete rursus crimina committere, ne contingat regnum amittere.

Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca uentri, & uenter escis: deus autẽ & hunc & has destruet. Corpus autem non fornicationi, sed domino, & dominus corpori. Deus uero & dominum suscitauit, & nos suscitabit per uirtutem suam.

Infra: 10. Ecci. 37.

¶ Quoniam supra dixerat potius ferendum esse damnũ quàm causas male agere, ne quis putaret sua nullo mõ esse repetenda, supponit: Omnia mihi licent, id est, omnia mea mihi sunt ad repetendum licita, sed tamen non repetam ea iudicio: qa non expediunt ad cursum meum, sed impediunt. Omnia mihi licent ad repetendum iure per iudiciũ,

A *ſed ego cum ſim liber, ſub nullius redigar poteſtate*, id eſt, nolo redigi ſub poteſtate illius iudicis uel teſtium, ſupplicando eis ut mihi magis faueāt. Ideo non ſunt repetenda, tamen *Eſca debetur uentri*, ꝓ quo creata eſt: *& uēter eſcis*, quia aliter ſuſtētari nō poteſt: ſed *deus & hunc & has deſtruet*, ut neque uenter indigeat eſcis, neq; ſuſtentationem ullam uētri præbeant. Dum dicit, Eſca uentri & uenter eſcis, oſtenduntur hæc quæ ad eſcas pertinent, eſſe naturæ neceſſaria, & ideo licet ea repeti. Sed nō multum pro his laborandum eſt, quia deſtruentur, & ideo licet de his fieri iudicium uel prætermitti. Eſca debetur uentri, ſed corpus non debetur fornicationi: & ita iudicium prætermitti de hoc non poteſt, ut uos ſoletis, qui fornicationem non iudicaſtis. Sed quod dictum eſt, omnia mihi licēt, ſed non omnia expediunt, repetamus. Soli enim in illicitis non cadunt, qui ſe aliquando & à licitis reſtringunt. Qua uidelicet conſtrictione religatum bene ſe nunc Apoſtolus inſinuat, dicens: Omnia mihi licent, ſed non omnia expediunt. At ut ſua religatione oſtenderet in quanta ſe mentis libertate dilataret, adiunxit: Omnia mihi licent, ſed ego ſub nullius redigar poteſtate. Cum enim mēs concepta deſideria ſequitur, ſeruire rebus conuincitur, quarum amore ſuperatur. Sed Paulus cui cuncta licent, ſub nullius poteſtate ſe redigit, quia ſemetipſum etiam à licitis reſtringendo, ea quæ delectata premerent, deſpecta tranſcendit. Omnia, inquit, mihi licent, ſed non omnia expediunt. Vt oſtēdit ea licita eſſe, quæ nullo præcepto domini prohibentur, ſic expedit potius eſſe tractanda non præſcripto legis, ſed conſilio charitatis. Hæc ſunt quæ amplius erogantur ſaucio, qui curandus ad ſtabulum Samaritani illius miſeratione perductus eſt. & ideo dicunē non à domino præcipi, quamuis domino moneantur offerri, ut tanto intelligantur eſſe gratiora, quanto oſtendūtur indebita. Poteſt ergo licere, & non expedire: expedire autem, quod non licet, non poteſt. Ac ꝑ hoc non omnia quæ licita ſunt, expediunt: omnia uero illicita non expediunt. Ea itaque uidentur mihi licere & non expedire, quæ per iuſtitiam q̄dem, quæ coram deo eſt, permittūtur: ſed per offenſionem hominum, ne ob hoc impediātur à ſalute, uitanda ſunt: ea uero non licere, & ideo non expedire, quæ ſic ipſa iuſtitia uetātur, ut facienda nō ſint, etiam ſi ab eis quibus in notitiam fuerint perlata, laudentur. Quod ſi ita eſt, ideo non niſi illicita prohibentur à domino, ut ea quæ licita ſunt & non expediunt, non legis uinculo, ſed libera dilectionis beneficentia caueantur. Notandum etiam quod Apoſtolus iſta eis prædicēs, nihil ab eis accepit, ſed labore manuum ſuarum uixit. Vnde & nonnulli eorum putabant illum ideo noluiſſe ſtipendium accipere, quia ſciret ſe apoſtolum nō eſſe. Contra quos nunc dicit: Omnia mihi licent, omnia ſeculi quę cæteris apoſtolis licēt, mihi quoque licent: quia licet mihi, ſicut illis, accipere ſumptus à diſcipulis. Sed non expediunt omnia quæ

Locus obſcurior: | B | Lucæ.10.

licent, quia ſi ſumptus licitos acciperem, occaſionem accipiendi pſeudo apoſtolis darem. Omnia hæc mihi licēt, ſed ego ꝓpter iſta ſtipendia nō redigar ſub poteſtate alicuius, ut autoritatē meam ꝓpē ſua dona humiliet. Si enim ab his Apoſtolus q̄s in tantis uitijs arguebat, acciperet, autoritatē magiſterij cōceſſam ſibi à dn̄o inclinaret. Non enim pōt conſtanter argui à quo accipitur, maxime cū ideo promptus ad dandum ſit maleuolus, ut ſibi humiliet & prædicatorē. & idcirco dicit, ſed ego ſub nullius redigar poteſtate. Pſeudo aūt apoſtoli, qui cauſa quæſtus p̄dicabāt, nolebāt eſſe amari peccantibus. Omnia, inquit, mihi licēt, ſicut & cæteris, ut accipiam ſtipendia ſicut illi, quia eſca uentri debet, & uenter eſcis. Sed tñ non multum curādum de his, quia tranſitoria ſunt, qm̄ deus & uentrē & eſcas deſtruet. Neq; enim in futuro māducabimus & bibemus, ſed illo ueſcemur pane, qui de cælo deſcendit, ut perfecte cōpleatur qđ ſcriptū eſt. Panem angeloꝝ manducauit homo. Eſcas ergo & uentrē deſtruet, cum occiderit indigentiā ſatietate mirifica, & corruptibile hoc induerit incorruptionē ſempiternā, ut ſit ſalus pfecta in iſto corpore nulla remanente corruptione, nulla ſuccedēte defectiōe, ut nullo cibo corporali fulciatur. Dixi quia uēter eſcis debetur, quibus tēporalit ſuſtentatur. *Corpus aūt non fornicationi* debetur, *ſed domino*. Sanctus Apoſtolus contra ſuperfluitatem eſcarum diſputans, conſequenter uenit ad fornicationem. Etenim ſuperfluitas eſcarum mater libidinis eſt, uentremq; diſtentum cibo & uini potationibus irrigatum uoluptas genitalium ſequitur: atque pro membrorum ordine, ordo uitiorum eſt. Corpus non debetur fornicationi, ſicut uenter modificatis eſcis: quia corpus ſine fornicatiōe poteſt ſemper ſubſiſtere, uenter autem ſine cibis nō ualet ſubſiſtere. Et ideo fornicatio eſt ſuperflua, ciborum autem refectio neceſſaria. Vnde quamuis ad tempus uenter eſcis moderatis debeat, corpus tamen fornicationi nunquam debet mancipari, ſed ſemper domino CHRISTO, ut ei ſeruiat: *& dominus* CHRISTVS debetur *corpori*, ut ipſe ſit ei præmium, dans ei participationem immortalitatis ſuæ. Corpus enim Chriſto dicatum, dono ſpirituali remunerabitur merito ducis, id eſt, animæ. Et gloria corporis Chriſti dabitur corpori, quod nunc aſſidue ſeruit eius præceptis: & ita dn̄s Chriſtus præmiū debetur corpori noſtro, ſi corpus noſtrum ei ſubditū in omnibus fuerit. Sed *deus* pater *& dominum* Chriſtū *ſuſcitauit, & nos* ſimiliter *ſuſcitabit*. Hoc eſt dicere Sicut deus pater eum qui dn̄s eſt, ſuſcitauit, quia in omnibus obediētem reperit: ita corpus noſtrum, ſi eidem domino fuit uſquequaq; ſubiectum, ſuſcitabit, & gloriæ ipſius domini particeps faciet illud: & hoc *per uirtutem ſuam*, q̄ Chriſtus eſt, cui nihil eſt impoſſibile. Nam & dn̄s Chriſtum ſuſcitauit ꝑ uirtutē, quæ eſt ipſe Chriſtus, id eſt, per potentiā diuinitatis ipſius Chriſti, & nos per eandem uirtutem ſuſcitabit, ut ſequamur caput noſtrum ad incorru

C | Iohan.6. | Pſal.77. | Infra.15. | D

A ptionē & gloriam, si digna membra sumus. Propter quod recedendum est ab omni fornicatione & immunditia, & insistendum studijs sanctitatis, ut ad tantam gloriam digni simus pertingere.

Nescitis quoniam corpora uestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. An nescitis quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt, inquit, duo in carne una. Qui autem adhæret domino, unus spiritus est.

Gene.2. Ephe.5 Matt.19. Marc.10.

¶ *Vere corpus non fornicationi debet mancipari, sed domino*. Quia an *nescitis quoniam corpora uestra sunt membra Christi*, qui est caput uestrum, eo quod homo factus est propter nos? Qui si tantummodo humanam animā suscepisset, membra eius non essent nisi animæ nostræ. Quia uero & corpus suscepit, per quod etiā caput ē nobis, qui ex anima & corpore constamus, profecto illius mēbra sunt & corpora nostra. Illius, inquam, membra sunt corpora nostra, propter corpus quod ipse ex genere corporis nostri suscepit. & quoniam ita est, *ergo tollens membra Christi, faciam ea membra meretricis* per fornicationem? Absit ut hoc faciam. Neque enim tollere Christo membra sua debeo, & dare meretrici. Non enim possunt simul esse & membra Christi & membra *meretricis: sed desinunt esse mēbra Christi, ubi adhærent meretrici. Nam corpus nostrum quandiu perseuerat in sanctimoniæ mundítia, membrum est Christi. Si uero cō*B *plectitur* meretricem, separatur à Christo, & fit membrū meretricis. Si ergo unusquisque cupiēs fornicari uilescat sibi, & in seipso contēnat seipsum, nō in se cōtēnat Christū, sed propter Christi reuerētiā, cuius membrū est corpus eius, cōtineat se ab hac turpitudine. Magnā enim iniuriam, magnūque contemptum Christo faciet, si ei meretricem prætulerit, separans se ab eo & adhærens scorto. Vere fiunt mēbra meretricis, qui illi adhærent. Nam an *nescitis quoniam qui adhæret*, id est, commiscetur *meretrici, unum* cum ea *corpus efficitur*? Fornicatio *enim ambos unum facit, ut quomodo in natura, sic in macula unum sint, dum per illam nequissimæ uoluptatis adhæsionem duo unum corpus efficiūtur*, id est, in eodem scelere uniūtur. Vere unū corpus, quia una caro. *Erunt* enim, *inquit* liber Genesis, *duo in carne una*. Hoc etiam de legitime cōiunctis dictum est. Et sicut in legitima copula duo per adhæsionem unum corpus efficiuntur & una caro, ita ut membra istius per consensum & delectationem carnalem fiant illius, sic est etiam in illicita adhæsione. Qui meretrici adhæret, unum cum ea corpus est: sed *qui adhæret domino, unus spiritus est* cum eo. Diuersus quidē natura spiritus hominis est & spiritus dei, sed inhærēdo fit unus spiritus ex diuersis duobus, ita ut sine humano spiritu beatus sit atque perfectus dei spiritus, hominis autem spiritus non nisi cum dei spiritu possit esse beatus. Tam potēs uero est hęc humana mēs, quæ est imago dei, ut ei cuius imago est, ualeat inhærere, quoniam sic ordinata est natura rerum ordine, non locorum, ut supra illam non sit nisi ille. C Cui cum penitus adhæserit, unus spiritus erit, accedēte quidem ipsa ad participationem naturæ, ueritatis & beatitudinis illius, non tamen crescente illo in natura, ueritate & beatitudine sua. In illa utique cum ei feliciter adhæserit, immutabile uidebit omne quod uiderit, & tunc satiabitur in bonis desiderium eius. Psal.102.

Gene.2.

Fugite fornicationem. Omne enim peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est. Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.

¶ Ne fiatis unum cum meretrice corpus, sed unus cū domino spiritus, *fugite fornicationem*. Non dico, pugnate aduersus eam: sed, fugite illam: quia cum alijs uitijs potest expectari cōflictus, hæc autem fugienda est, quia non aliter melius uinci potest. Ideo uiri longe debent esse à fœminis remoti, nec etiam mente huic uitio propinquare, si cupiunt uictores fieri. & iure debetis hoc malum fugere, quia nullum peccatum ita corpus lædit & deturpat, ut fornicatio. Quia *omne peccatum quodcunque fecerit homo*, id est, ille qui ad peccandum ex sua fragilitate pronus est, quoniam de humo factus est, *illud peccatum est extra corpus*, id est, extra *maculationē corporis*, uidelicet ex omnibus alijs peccatis nulla deformitas uel inhonestas infertur corpori. Sed *qui fornicatur, peccat in corpus suum*, id est, contra honorem corporis sui: hoc est, fornicatio intantum polluit corpus ipsum, intantum libidinis æstus accendit, inquantum uenenum delectationis illicitę sese per totum corpus diffundit. D In alijs etiam peccatis omnia membra non sic idē appetunt, sicut in fornicatione. Et ideo hoc peccato magis homo deformatur, quoniam istud magis quàm aliud in corde uagatur, & cuncta membra huic operi mancipantur. Vel omne peccatū quodcunque fecerit homo, extra corpus est, id est, in omni appetitu peccati anima est extra naturā corporis, quia in suo sensu remanet, intelligēs mala esse quæ agit. Sed qui fornicatur, in corpus suum peccat: quoniā in appetitu & operatione fornicationis sic peccat anima, ut redigatur in naturam sui corporis, quia nihil tunc cogitat, nihil sapit, nihil intendit nisi quæ carnis sunt. Sic enim totus homo absorbetur ab ipso & in ipso corpore, ut iam dici non possit ipse animus suus esse, sed simul totus homo dici possit caro eē & spiritus uadens & non rediens. & ideo uidetur Apostolus exaggerare fornicationis malum super cætera omnia peccata, quæ etsi per corpus committuntur, non tamen animum humanum concupiscentiæ carnali ita efficiunt obstrictum & obnoxium, sicut in solo opere fornicationis corporalis commiscetur animus & conglutinatur, deuictus intantū, ut nihil aliud ipso momento & experimento huius tam magni flagitij cogitare liceat homini uel intendere, nisi quod sibimet addicit. Vnde merito in corpus suum peccare dicitur, quia nusquā Psal.77.

A sic totus homo corporis ipsius uoluptati affigitur, ut in comparatione huius tanti mali cætera pctā extra corpus esse uideatur, etiam si per corpus exerceātur: quoniam solius fornicationis uis tanta est, ut fornicans imperiosæ libidinis conditioni se subdat, propriumq; ipsius corporis mancipiū pessimum faciat in tempore ipsius immūdissimæ operationis, ut (sicut dictum est) non sit liberæ humanæ menti cogitare uel intendere aliud, nisi quod agit in ipso corpore. & ita in corpus suum peccat, id ē, totus in corporis sui uoluptatē miserabiliē demergiē in ipsa ꝑpetratione pcti. Hæc dicta sunt de speciali fornicatione huius corporis. Est aūt & generalis fornicatio humanæ animæ, q non adhærens quisq; deo, adhæret mundo. Cæterum Iacobus tales sic increpat: Adulteri, nescitis quia amicitia huius mundi inimica est deo? Quicunq; ergo uoluerit amicus esse seculi huius, inimicus dei constituitur. Et de hac generali fornicatione mentis, quæ omnia in se mala continet, qua non hæretur deo dum hæretur mūdo, rectè ualet intelligi, quod nunc dicitur: quia omne pctm quodcunq; fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicaē, in corpus suum peccat. Quia si non fornicaē anima humana adhærens mūdo, sed casta permanet adhęrens deo, quæcūq; alia pctā uel ignorando, uel negligendo, uel obliuiscendo, uel non intelligēdo fragilitate mortalitatis potuerit incurrere, extra corpus erunt, id ē, extra corporalis & temporalis concupiscētiæ malum. Quod B si adhærens mūdo longe faciat se à deo, peccat in corpus suum: qa corporali concupiscētia ad quęq; temporalia & carnalia carnali sensu & prudētia humanus animus trahiē atq; distendiē, seruiens creaturæ potius quàm creatori.

Iacob. 4 — Roma. 1

An nescitis quoniam membra uestra templū sunt spiritus sancti, qui in uobis est, quē habetis à deo, & non estis uestri? Empti ēm estis precio magno. Glorificate & portate deum in corpore uestro.

2. Cor. 6. Supra. 3 Infra. 7 1. Petri. 1.

¶ Item ideo fugienda est fornicatio, quoniam membra uestra corporea sunt templum spiritus sancti, & hoc nescitis qui fornicari uolebatis? Nolite ergo putare quod deus pctā carnis non curet. Grauiter eum offenditis, si templum eius, id est, membra corporis uestri corrumpitis. Quomodo non uultis maculari domus uestras, sic nec deus domum suam, id est, corpus uestrum. Si uobis nō parcitis propter uosipsos, parcite uobis propter deū, q fecit uos templum suum. Grauiter em peccatis, si templum eius quod est in uobis, corrumpitis. *Membra uestra templum sunt spiritus sancti.* Veræ idem spūs apertissime declaratur esse deus, quia nisi deus esset, templum utiq; nō haberet. Nec minor est Christo, cuius templum sunt corpora uestra, quæ sunt membra Christi. Membra corporis uestri templum sunt spiritus sancti, *qui in uobis est* tanquam deus in templo suo, *quem habetis à deo* patre: & ita cauete ne offendatis spiritū sanctum qui in uobis habitat, & deum q dedit uobis hūc C spūm. Quia *templum estis spiritus sancti*, ut ipse in uobis manens, omnia membra uestra gubernet & moueat ad bene agēdum: *& non estis uestri*, ut facere uobis liceat quod uultis: *sed estis eius*, q sanguine suo uos emit, ut uoluntatem eius faciatis. Manifestū est enim, quia q emptus est, *non est sui arbitrij*, sed eius à quo emptus est, ut nō *suam*, *sed illius faciat* uoluntatem. Ideo propensius seruite domino, q uos emit de manu inimici, ne offensus à uobis, reddat uos eidem uastatori. Vere non estis uestri ad *faciendum* quicquid placuerit, quia *empti estis* ad dei *seruitium precio magno*, id est, sanguine ipsius domini. Qui sanguis est precium, non corporea quantitate, sed spirituali uirtute & sanctitate magnum: quia nullum fuit in eo peccatum, sed omnis iustitia: & ideo membra uestra quæ sunt templum spiritus sancti, & sunt redempta precio sanguinis domini, cauete meretrici adiungere ad contumeliam redemptoris & spiritus sancti: sed potius *glorificate & portate deum in corpore uestro*, id est, spiritum sanctum in templo suo. Glorificare deum, est secūdum eius legem uiuere. Portare deum, imaginem eius in rebus bene gestis ostendere. Glorificate deum bene operando, & portate deum iugum eius super uos tollendo. & hoc facite in corpore uestro, id est, in moderamine corporis uestri, ut nihil in uestro corpore notari possit quod ad dei contumeliam spectet, quod non eius gloriam commendet.

Matth. 11

CAPVT VII.

D **De quibus autem scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere. Propter fornicationem autem unusquisque suam uxorem habeat, & unaquæque suum uirum habeat. Vxori uir debitum reddat, similiter autem & uxor uiro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed uir. Similiter autem & uir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Nolite fraudare inuicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut uacetis orationi: & iterum reuertimini in idipsum, ne tentet uos satanas propter incontinentiam uestram. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. Volo autem omnes homines eē sicut meipsum. Sed unusquisque proprium donum habet ex deo, alius quidem sic, alius uero sic. Dico autem non nuptis & uiduis: Bonum est illis, si sic permanserint sicut & ego. Quòd si non se continent, nubant. Melius est enim nubere quàm uri.**

1. Petri. 3

¶ Corinthij prauis sensibus pseudo apostolorū exagitati, q nuptias ꝑ hypocrisim (ut puriores cæteris uiderenē) spernendas dicebant, epistolam de his Apostolo miserūt, ut qd ipse sentiret agnoscerent. Quia enim nō oblectabanē hac sententia, ideo prætermissis cæteris, quæsierūt solummodo

A de nuptijs, & de his quæ ad has pertinere uidebantur. Inter cætera enim per literas quæsierũt utrũ post fidem Christi cælibes esse deberent, & continentiæ causa quas habebant uxores dimitterent, an si uirgines credidissent, inirent matrimonia. Et cum e duobus ethnicis unus credidisset in CHRISTVM, utrum credens relinqueret non credentem. Et si essent ducendæ uxores, Christianas tantum accipi iuberet, an & ethnicas. Videamus igitur quid ad hæc Apostolus rescripserit. Sed ita continuatur *litera: Moneo uos glorificare & portare deum in corpore* uestro mundo & sancto. *Sed de his de quibus scripsistis mihi*, uolo uos *scire, quia bonum est homini mulierem non tangere*. Vnde patet quia malum est tangere. Nihil enim bono contrarium nisi malum. Si autẽ malum est & ignoscitur, ideo concedit, ne malo quid deterius fiat. *Simul*q; animaduertenda est Apostoli prudentia. Non dixit, Bonum est uxorem non habere: sed, Bonum est mulierem non tangere: quasi & in tactu periculum sit, quasi qui illam tetigerit, non euadat. Queadmodum enim qui ignem tetigerit, statim aduritur, ita uiri tactus & fœminæ sentit naturam suam & diuersitatem sexus intelligit. Bonum est non tangere. Sed *propter fornicationem* uitandam *unusquisque suam uxorem* legitimam *habeat*, non concubinam, *& unaquæq; uirum suum habeat*. Solus fornicationis metus facit hæc concedi. *Velut si quis definiat, Bonum est triticeo pane uesci, & edere purissimam similam, tamẽ ne quis fame compulsus comedat stercus bo*B *uinum*, concedo ei ut uescatur & hordeo. non ideo frumentum non habebit suam puritatem si finitum hordeo præferatur, sicut nec fornicationi *nuptiæ* præferunt. Nec dixit, propter fornicationẽ unusquisq; ducat uxorẽ. Alioquin hac excusatione libidini frena laxaret, ut quotiescunq; uxor moritur, toties ducenda sit alia ne fornicemur: & qui continentiam promiserant, uel diuinis autoritatibus uxorem habere non possunt, uiderẽtur ad hanc ducendam relaxari. Sed ait, Vnusquisq; uxorẽ suam habeat, *suam* scilicet, quam ha*bebat antequam crederet*. Quam bonũ erat uxo*rem non tangere, & post fidẽ Christi sororẽ* tantum nosse, non coniugem, nisi fornicatio tactum excusabilem faceret. *Vxori uir debitum reddat, similiter autem & uxor uiro*. Postquã semel sociati sunt coniuges, non licet uni ut se contineat sine uoluntate alterius, sed debitum compari reddere cogitur, ne qui incontinens est, cadat in adulterij damnabile flagitium. Acceptabilis autem est deo sola continendi uoluntas eius, qui continẽtiam seruare uellet, sed propterea debitũ reddit, ne coniunx pereat. *Mulier sui corporis potestatem non habet*, ut tradat illud alij uiro, uel contineat se, sed in uiri eius potestate est corpus eius. Sed *& uir similiter potestatem non habet sui corporis* ad aliam mulierem, uel ad continentiam, *sed mulier* habet illud in potestate. Hic non dominium tollitur uiro, sed *uitium*. In hac enim re sunt ambo pares, ut neu*ter possit* agere de corpore suo quod uoluerit, id est, de parte corporis qua sexus utriusq; carnali C sorte discernitur, sed in alijs rebus præest uir: & quia neuter habet potestatẽ proprij corporis, ergo *nolite fraudare inuicem*, id est, subtrahere alter alteri coniugale debitum, ne dissensio generet adulterium. Quod coniuges coëunt præter intentionem generationis, non est nuptiarum malum, sed ueniale propter nuptiarum bonum, quod est triparti-tum, fides, proles, sacramentum, Fides, ne cum alio uel cum alia coeatur. Proles, ut religiose educet. Sacramẽtum, ne coniugium separet. Nolite fraudare inuicem, *nisi forte ex consensu*, id est, ex condicto *ad tempus*, id est, aliquo sacratioris temporis spatio, *ut uacetis orationi*. Non enim ualet infirmitas uestra complere (quod alibi præcipitur) ut sine intermissione oretis, quia quotiescunq; debitum adinuicem redditis, orare non potestis. Cum ergo semp orandum sit, nunquam esset cõiugio seruiẽdum. Sed quia non ad hoc sufficitis, saltem interpositis temporibus uos continete, ut orationi possitis insistere, quoniam orationis suffragio indigetis. Ne enim damnet talis coniugum uita, deprecatio simplex ad deum est fundenda: & quamuis munda sint coniugia, tamen etiam a licitis abstinendum est, ut facilius ad effectum deducatur, oratio. Nam & in lege sanctificari uolentes, ab opere coniugali se continebant ut fierent sanctiores. Cum enim quis etiam concessa non contingit, ostendit se uelle quod precatur accipe-D re. Dixi ut propter orationem ad tempus consentiatis inuicem seruare continẽtiam, & expleto illius orationis tempore, *iterum reuertimini in idipsum* opus coniugale: quia etsi culpa est, tamen uenialis est propter nuptias, & per hanc fornicatio uitatur. Concedẽda est enim minima culpa, si aliter nõ potest declinari maxima. Reuertimini in ipsum naturalẽ usum, *ne satanas*, id est, diabolus uestræ salutis aduersarius, *tentet uos* de fornicatione *propter incontinentiam uestram*, id est, propter hoc quia uos cõtinere non potestis. Si enim continentiam ambo seruare possetis, tentatio satanæ timenda non esset, quoniam aduersus neutrum ex uobis præualeret. Dico ut in idipsum reuertamini, sed *hoc secundum indulgentiam, non secundum imperium*. quia hoc uobis indulgetur, non præcipitur: & ideo non peccat qui aliter agit, imo peccat qui sic agit, sed leuius. Non enim sine uitio est quod ignoscitur, & non præcipitur. Sed cum in dubijs constringimur, utilia in minimis subdimur, ne in magnis peccemus. Culpa quippe esse innuitur, quod indulgeri perhibet: sed quæ tanto citius relaxetur, quanto non per hanc illicitum quid agitur, si hoc quod est licitum, sub moderamine non tenetur. Tunc enim solum coniuges sine culpa sunt in admixtione, cum nõ pro explẽda libidine, sed pro suscipienda prole miscẽtur. Sed tamẽ & alia commixtio, quæ fit pro sola uoluptate, ueniam accepit propter nuptias. Hoc, inquit, uobis secundum indulgentiam infirmis permitto: sed tamen *uolo* (si possibile *sit*) *omnes homines esse sicut meipsum*, id est, abstinentes ab omni cõcubitu, sicut ego abstineo. *Sed unus*

I. Thes. 5

Psal. 50

A quisque fidelium habet proprium donum ex deo, alius quidem sic, id est, ut sit omnino continens: alius uero sic, id est, ut uxori copulatus nulli alij misceatur. Vbi satis apparet, non tantum continentiam donum dei esse, sed coniugatorum etiam castitatem. Cum autem dona dei esse monstrantur, à quo petenda sint, discitur, si non habentur: & cui sint agendæ gratiæ, si habentur. Coniuncti quidem debitum reddant. Sed non nuptis, id est, uirginibus, dico & uiduis, qa bonum est illis, si sic permāserint sicut & ego, id est, castæ. Postquam nuptis concesserat usum coniugij, & ostenderat quid ipse uellet, quid ve cōcederet, transit ad innuptas & ad uiduas, & se ponit exemplum, & felices uocat si sic permāserint. Quomodo diceret, Bonum est innuptis si sic permanserint sicut & ego, nisi esset integer corpore? aut quomodo diceret, uolo omnes homines esse sicut meipsum? Si enim uxorem habuit qui hoc dixit, ergo omnes homines uxoratos esse uoluit, nullamq́ʒ uirginem esse. Sed absit ut suspicemur illum habuisse coniugem. Sic enim à pueritia feruebat spū, ut huius rei curam non haberet, & iuuenculus à gratia dei esset anticipatus. Ideoq́ʒ uult omnes homines esse uirgines sicut ipse est, & innuptas perseuerare tales qualis ipse est. Quod, id est, sed, si non se continent, id est, si uiderint se non posse incētiua carnis comprimere, nubant. Ideo autem non se continere ualēt, quia non toto corde id appetunt, & propterea non merētur adiuuari diuinitus. Illum em̄ deus adiuuat, quē uidet tota uirtute contēdere, nec sinit illum tētari supra uires, ꝑprias. Quæ ergo propť mētis imbecillitatē non possunt continere carnis impulsionē, nubant, ne in barathrum diaboli ꝑ fornicationē corruant. Nā melius est nubere quàm uri ardore desideriorum carnalium. Sed sine culpa seculi ad coniugium ueniant, si tamē necdum meliora deuouerunt. Ideo aūt melius est nubere, quia peius est uri. Melius enim ad comparationē deterioris respicit, non ad simplicitatē incomparabilis ꝑ se boni, uelut si dicatur, Melius est unum oculū habere q̄ʒ nullum. Vri aūt est desiderijs carnis æstuare. Cum enim mēs calori carnis consentit, uritur. Pati uero desideria & non uinci, illustris uiri est & ꝑfecti.

continētia et castitas coniugatorū dei dona sunt.

Infra. 10. B

His autem qui matrimonio iūcti sunt, præcipio non ego, sed dominus, uxorem à uiro nō discedere. Quòd si discesserit, manere innuptam, aut uiro suo reconciliari. Et uir uxorem non dimittat.

Matth. 5 & 19 Mar. 10. Lucæ. 16.

¶Innuptis & uiduis suadeo ut sic permaneant, sed his qui sunt iūcti matrimonio, id ē, uiris & fœminis, qui iam copulati sunt in coniugio, non ego præcipio, sed dominus ipse ꝑ euangelium præcipit, uxorem à uiro non discedere. Quod, id ē, sed si ab eo discesserit ea causa qua dominus ꝑmisit, id ē, propť fornicationē uiri, præcepit eam dominus manere innuptam, dum uir eius uixerit: aut si se non continet, reconciliari potius uiro suo uel correpto, uel tolerando, q̄ʒ alteri nubere. sed tamē particeps delicti mariti incorrepti fiet. Et uir uxorem non dimittat. quia si fornicata fuerit, non est uxor legitima, ideoq́ʒ potest dimitti. & subintelligēdum ē idem de uiro, quod de uxore præmissum est, ut si uir uxorē dimiserit ob fornicationē eius, maneat inconiunctus: aut si se non pōt continere, reconcilietur uxori suæ, uel correptæ uel tolerandæ. Tamē si correpta nō fuerit, particeps fiet peccati eius uir qui eam tenuerit. Quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur. & ut Salomon ait, Qui tenet adulteram, stultus est & insipiēs. Hęc de his dicta sunt, qui post acceptionem Christianitatis sociati sunt in coniugio. De illis autē quos fides in coniugio inuenerat, subditur:

C

Supra. 6 Prou. 18

Nam cæteris ego dico, non dominus. Si quis frater habet uxorem infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier fidelis habet uirum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non dimittat uirum. Sanctificatus est enim uir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per uirum fidelem. Alioquin filij uestri immundi essent, nunc autem sancti sunt.

¶Vbi uterq́ʒ fidelis est, præcipit dominus ne dissocietur. Nam cæteris, id est, illis qui non ambo sunt fideles, sed unus credidit, alř in infidelitate ꝑmansit, ego dico, non dominus. Si qs frater &c. Quoniam ab infideli discedere nec prohibet, nec iubet dominus, ideo ut non discedat, Apostolus dicit, non dominus, habēs utiq́ʒ spūm sanctum, in quo dare posset utile & fidele consilium. Quod utiq́ʒ monēdum, non iubēdum fuit: qa non tanto pōdere prohibēdi sunt homines facere licita quę nō expediant, quanto prohibemur illicita. Itaq́ʒ licitū erat ꝑ iustitiam, sed etiam licitum nūc erat faciēdum propť liberam bn̄uolentiam seculi, ut credēs relinqueret non credētem, qa fortasse cōuersurus eum erat ad fidē. Cum ergo ait, ego dico, non dominus, satis ostēdit dominum non ꝑhibere quod ipse prohibebat. Prohibuisset autem dominus, si esset illicitum. Si quis frater, id est, Christianus habet uxorem infidelem, cui sociatus sit antequam uenisset ad fidē, & hæc consentit habitare cum illo, id ē, non abhorret eum propť fidē Christi, nec execratur quod Christianus est, non dimittat illam: qa & ipsa postmodum fortasse fiet Christiana, si cum eo fuerit assidua. Iam enim aliquantulum facta est domestica, quod uirum patitur Christianum. Et eo modo si qua Christiana mulier habet uirum infidelem, cui sociata sit antequam crederet, & hic consentit habitare cum illa, quam scit Christianam, nec ideo abhorret illam, non dimittat uirum, qa iā in aliquo domitus est. Hoc non pręceptum, sed consilium est Apostoli & admonitio. Si quis uero aliter fecerit, non erit præcepti transgressor, sed Apostoli consilium non tenebit. Cum autem propter infidelitatē coniunx dimitti possit, & iuxta domini sententiam dimitti nequeat nisi causa fornicationis, manifestum est & infidelitatem

D

Matth. 5 & 19

A esse fornicatiõem. Quia seculi idololatria, quam sequuntur infideles, & quælibet noxia superstitio, fornicatio est. Dominus autem permisit causa fornicationis coniugem dimitti. ¶ Sed quia permisit, non iussit, dedit Apostolo locum monendi, ut qui uoluerit, non dimittat infidelem, quia sic forsan fiet fidelis. Potest enim esse multorum occasio lucrandorum, si fideles coniuges in relinquendis infidelibus permissa licētia non utantur. *Sanctificatus est enim*, id est, *sanctus effectus est, uir qui erat infidelis, per mulierem fidelem: & sanctificata est mulier*, *quæ prius erat infidelis*, *per uirum fidelem*. Credendum est, quia iam prouenerat ut nonnulli uiri per uxores fideles, & fœminæ per uiros fideles in fidem uenirent. Et quamuis non dicens nomina, exemplis tamen hortatus est ad confirmandum consilium suum. Deinde subiecit: *Alioquin*, id est, si dissociaretur coniugium uestrum, *filij uestri essent immundi*, id est, spurij, non legali copula nati. *Nunc autem sancti sunt*, id est, mundi, quia uos in uestro coniugio manetis. iam enim erant paruuli Christiani, qui siue autore uno ex parentibus, siue utroque consentiente, sanctificati erāt baptismate. Quod non fieret, si uno credente dissociaretur coniugium, & non toleraretur infidelitas coniugis usque ad opportunitatem credendi. Vel in eo quod dictum est, sanctificatus est uir infidelis &c. potuit Apostolus & prophetiæ spiritu uerbo præteriti temporis uti pro futuro: quoniam postea sæpe contigit ut alter per alterum ad fidem conuerteretur. Alioquin si

B alter alteri non consentiret, filij uestri essent immundi. ¶ Sed nunc sancti sunt, quia de licito coniugio procreati, & sub creatoris ueneratione nati sunt ex maiore parte, dum unus ex uobis esset Christianus, & alter ei consentiret. Nam sicut omne quod per dedicationem fit idolorum, immundum est: ita & quicquid sub dei creatoris pfectione fit, sanctum est. ¶ Sed quod nunc magis uerba Apostoli uidentur sonare, & quodammodo cogere, aliqua hic intelligēda est sanctificatio, qua sanctificabatur uir uel mulier infidelis in coniuge fideli, & qua sancti nascebantur filij fidelium: siue quia in menstruo sanguine mulieris à cōcubitu, quicunque uir uel fœmina id in lege didicerat (nam hoc Iezechiel inter illa præcepta ponit, quæ non figurata accipienda sunt) siue propter aliam quamlibet, quæ ibi aperte proposita non est, ex ipsa necessitate coniugiorum atque filiorum sanctitatis asperginem. ¶ Illud tamen sine dubitatione tenendum est, quæcunque illa sanctificatio sit, non ualere ad Christianos faciendos, atque ad dimittenda peccata, nisi Christiana & ecclesiastica institutione sacramentis efficiantur fideles. Nam nec coniuges infideles, quamlibet sanctis & iustis coniugibus hæreant, ab iniquitate mundantur, quæ à regno dei separatos in damnationem uenire compellit: nec paruuli de quibuslibet sanctis iustisq; procreati, originalis peccati reatu absoluuntur, nisi in CHRISTO fuerint baptizati.

Locus obscurus.

Quod si infidelis discedit, discedat. Non C enim seruituti subiectus est frater aut soror in huiusmodi. In pace autem uocauit nos deus. Vnde enim scis mulier si uirum saluum facies? aut unde scis uir si mulierem saluam facies, nisi unicuique sicut diuisit dominus?

¶ Fidelis non discedat ab infideli. Sed *si infidelis* uir aut mulier *discedit* odio fidei, *discedat*, permittatur discedere. Ideo dico, ut detur ei libertas abeundi, quia *non est subiectus seruituti frater aut soror*, id est, Christianus aut Christiana, *in huiusmodi* coniuge, ut cogatur fidem dimittere, ne coniugē amittat infidelem. Sed quandiu possunt simul esse in pace, non separētur. quia *deus nos* auersos à se *uocauit in pace*, id est, dum essemus inuicem concordes, & ideo causa uocationis eius non debemus pacē rumpere, in qua nos eius uocatio reperit: sed in ea, si fieri pōt, manere. & uere manēdū est in cōiugali pace, nec expedit discedere, quamuis liceat. Quia *unde scis* o mulier *si uirum* tuū *saluum facies*, cōuertēs illum ad fidē, sicut iam sæpe sanctificatus est uir infidelis p mulierem fidelem? *Aut unde scis* o *uir si* tuam *mulierem saluam facies*, conuertens illam ad Christum per cohabitationem & colloquutionem & amicitiam tuam, sicut frequenter sanctificata est mulier infidelis per uirum fidelem? Qđ enim in alijs iam factum est, forte & in uobis fiet. D fortasse enim sunt credituri, qui non abhorrēt nomē Christi. Vnde, inquam, scis si saluum facies cōparem tuum, *nisi* ita te habeas ad eum *sicut dominus diuisit unicuiq;*, id est, uiro pesse, uxori subesse. Vel, unde scis si eum saluabis, nisi queādmodum dominus diuisit unicuiq; quando saluetur, id est, pręordinauit quando credat, & sustinet illum donec præfinita hora credulitatis eius ueniat? Sic & tu longanimiter expecta, ut credat.

Vnumquenque sicut uocauit deus, ita ambulet, & sicut in omnibus ecclesijs doceo. Circuncisus aliquis uocatus est? non adducat præputium. In præputio aliquis uocatus est? non circuncidatur. Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum dei. Vnusquisque in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat. Seruus uocatus es? non sit tibi curæ. sed & si potes fieri liber, magis utere. Qui enim in domino uocatus est seruus, libertus est domini. Similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi. Precio empti estis. Nolite fieri serui hominum. Vnusquisque ergo in quo uocatus est frater, in hoc permaneat apud deum.

Galat. 5. & 6.

Ephesi. 4

Supra. 6
1. Petri. 1.

¶ Nolite, inquam, ab inuicem separari. Sed *sicut deus uocauit unumquenq;, ita ambulet* qui uocatus est, id est, si quando credidit, erat coniugatus, uel circuncisus, aut præputiatus, talis permaneat &

A post baptismum, sicut ego non solummodo apud uos, sed etiam in omnibus ecclesijs doceo. & ideo tenē dum uobis est quod omnes ecclesiæ tenent, nisi alium ritum quàm omnes ecclesiæ, tenere malueritis. Vere unusquisq; debet ambulare ut uocatus est. Nam circuncisus aliquis uocatus est, id ē, si iam circuncisus erat quando ad fidem uocatus est, hic non adducat præputium, id est, non ita uiuat quasi prę putiū adduxerit: hoc est, q̄si in eā partē quā nudauit, rursus tegimē carnis attraxerit, & q̄si Iudæus esse destiterit, ut scilicet factus Christianus, nō putet se dignū quia non habet præputiū, dans gloriam præputio, quasi ualeat aliquid. Sed si & in præputio aliquis uocatus est ad fidem, & hic non circuncidatur, putans circūcisionem aliquid prodesse. Nam circuncisio nihil est, id est, nec prodest, nec obest ad salutem: & præputium nihil est, nec impedit, nec expedit: sed obseruatio mādatorum dei ualet ad salutem. Nam siue circuncisus, siue præputiatus sit quisq;, si mandata dei custodierit, saluabitur: alioquin saluus esse non poterit. ¶Nusquam Apostolus cōsuetudinem aufert, quæ seruata non impedit: monet tamen ne in talibus spes salutis ponatur. Vnde & dicit ea nihil esse, & post subiungit repetēdo præmissam sententiam: Vnusquisq; in qua uocatione uocatus est, id est, in qua conditione uocationi non repugnante, in ea permaneat. Quod ad eas consuetudines uel uocatiōes uitæ retulit, quæ nihil obsunt fidei bonisq; moribus. Non em̄ sicut & latro erat B quisq; cum uocatus est, debet in latrocinio pmanere. Dico ut in eadem conditione maneat. Nam si seruus uocatus es, mane in eadem seruitute. Non sit tibi curæ quod seruus es, non inde doleas, non inde solicitus sis, cupiēs inde solui. Sed & si potes liber fieri, magis utere seruitute quasi re bona & utili. Seruitus enim ualet ad humilitatem seruandam & ad patientiam exercendam. & qui in his terrenis bene seruit intentione seruandi iustitiam & humilitatem, grande sibi meritum collocat apud deum non respicientem conditiones hominum, sed mētes & actiones. Ideo quasi bonam rem amplectere seruitutem, nec putes nō posse te placere deo, si seruis homini: quia qui in domino uocatus est seruus, libertus est domini, id est, dominus Iesus liberauit eū à seruitute pc̄ti, quæ est deterior. ¶Nam si peccata seruos faciunt, cui pc̄tā remittuntur, liber efficit. Similiter & qui iuxta seculi conditionem liber uocatus est ad fidem, seruus est Christi, ut ei seruiat operando iustitiam, & ita uterq; est seruus. Superbiam abscindit Apostolus & unitatem facit, ut neq; seruus pudore conditionis despectum se putet, neq; liber inflatione mentis elatus seruo se superponat. Vere seruus est Christi quisquis ad fidem uenit, etiam si liber apud homines iudicatur. nam precio empti estis om̄es, id ē, sanguine Christi, quem pro uobis in cruce fudit, ut uos sibi seruos emeret, qui eratis male liberi. ¶Maximum nanq; crimē est, esse liberum à deo: maximusq; profectus, ex libero fieri seruum dei. & q̄a uos sibi seruos emit, ideo seruite illi soli, & nolite fieri serui hominum, ut ꝓpter homines postponatis dei seruitium, uel faciatis contra eius præceptum. ¶Hi sunt enim serui C hominū, q humanis supstitionibus se subijciūt: q tantū hominibus placere cupiūt, & deo seruire negligūt. Sicut antea fideles cōiuges monuerat ne recederēt ab infidelibus, ita seruos quos in seruitute fides inuenit, hortatus est ne seruitutē relinquere curarēt. ¶Nūc aūt eos qui iam fidē perceperunt & semp liberi fuerūt, monet ut hominum serui amplius non fiant, ne forte retardētur à dei seruitio, si se humano subdiderūt obseq̄o. Vnde & supradictam reiterat sententiam, dicēs: Vnusquisque ergo frater in quo subaudit̄ statu, uocatus est, in hoc statu permaneat apud deum, id ē, in domo dei, quæ est ecclesia. Id est, si liber erat quando uocatus est, liber maneat: aut si seruus, maneat. ¶Nō em̄ uocatio diuina cōditionē mutat, sed mores. Beatus aūt Hieronymus alit̄ hæc interpretat̄, & dicit q̄d ad superiorē disputationē, in qua docuerat Apostolus fidelē ab infidelibus non debere discedere, sed pmanere in matrimonio sicut eos inuenisset fides, & unūquenq; uel cælibē uel maritū ita durare ut esset Christi baptismate deprehēsus, infert parabolas circūcisi & ethnici, serui & liberi, & sub metaphora eoꝝ de nuptis disputat & innuptis. Circūcisus aliq̄s uocatus est? non adducat præputiū. Eo, inq̄t, tp̄e q̄ uocatus es & credidisti in Christo, si circūcisus ab uxore uocatus es & cælebs eras, noli ducere uxorē, hoc est, noli adducere p̄putiū, ne circūcisionis & pudicitiæ libertatē oneres sarcina nuptiaꝝ. Rursum in preputio q̄s uocatus est, D nō circūcidat̄. Habebas, inq̄t, uxorē cū credidisti? noli fidē Christi causam putare dissidij, q̄a in pace uocauit nos deus. Circūcisio nihil est, & præputiū nihil est, sed obseruatio mandatoꝝ dei. ¶Nihil enim prodest absq; opibus cælibatus & nuptiæ, cū etiam fides quæ Christianoꝝ est, si opa nō habuerit, mortua esse dicat̄, & hac lege uirgines quoq; Vestæ in sanctarum queant ordine numerari. Vnusquisq; in qua uocatione uocatus est, in ea pmaneat. ¶Quando credidit, inq̄t, siue habebat, siue non habebat uxorē, in eo pmaneat quo uocatus est. Ac p hoc non tā uirgines cogit nubere, quàm repudia ꝓhibet: & sicut habētibus uxores tollit licētiam dimittēdi eas, sic uirginibus nubēdi amputat facultatē. Seruus uocatus es? non sit tibi curæ. Sed & si potes liber fieri, magis utere. Etiam si habes (inq̄t) uxorē, & illi alligatus es, & soluis debitū, & non habes tui corporis potestatē, atq; (ut manifestius loquar) seruus uxoris es, noli propter hoc habere tristitiā, nec de amissa uirginitate suspires. Sed etiam si potes causas aliquas inueniri re dissidij, ut libertate pudicitiæ pfruaris, noli salutē suā cū alterius interitu quærere. ¶Habes, inquit Paulus, uxorē difficilē? non præcurras morantē, sed expecta dū seq̄tur. Si egeris patiēter, coniunx mutabit̄ in sororē. Qui em̄ in domino uocatus est seruus, libertus est domini. Simılit̄ qui liber uocatus est, seruus est Christi. Reddit causas cur nolit uxores deseri. Idcirco, ait, præcipio ut in Christū de gētilitate credētes inita ante fidē matrimonia non relinquant, quia si uxorem habens credidit,

A nõ tanto dei seruitio detinet, quanto uirgines & innuptæ, sed quodãmodo est liberior, & seruitutis illi frena laxantur, & dum uxoris est, ut ita dicam, libertus est domini. Pro quo, qui uxorẽ non habens credidit, & liber à seruitute coniugij uocatus à domino est, iste uere seruus est Christi, non carne, sed spiritu sancto. Qui enim adhæret domino, unus spiritus est. Ac ne forsitan in eo quod supradixerat, seruus uocatus es, nõ sit tibi curæ, sed etsi potes liber fieri, magis utere, suggillasse continentiam uideretur, infert sententiam quæ omnem amputet cauillationẽ: *Precio empti estis, nolite fieri serui hoim.* Redẽpti sumus preciosissimo Christi *sanguine*, immolatus est pro nobis agnus, & aspersi calidissimo rore hyssopo omnẽ impetum noxiæ uoluptatis excoximus. Quibus in baptismate mortuus est Pharao & uniuersus eius suffocatus exercitus, cur rursum Aegyptũ quærimus, & post mãna angelorũ, cibos & allia & cepe & pepones & carnes uarias suspiramus? Hęc Hieronymus. Maritorũ uero & cõtinentiũ disputatiõe pręmissa, tandẽ Apostolus ad uirgines uenit, & ait:

De uirginibus autem præceptum domini non habeo, consilium autem do, tanquam misericordiam consequutus à domino, ut sim fidelis. Existimo enim hoc bonum esse propter instantem necessitatem, *quoniam bonum est homini sic esse.*

¶ *De cõiugatis dedi præceptũ dñi, q̃d acceperã ex euãgelio, & subieci consiliũ meũ. Sed de uirginibus nõ habeo præceptũ domini*, q̃d uobis proferã, q̃a dñs nulla pcepti necessitate uirgines coegit sic permanere, sed in arbitrio uoluntatis eorũ posuit, ut si uellẽt, nuberẽt, uel uirgines permanerẽt. Nam maioris est mercedis quod non cogitur, sed offertur. Quia si fuisset uirginitas imperata, nuptiæ uidebant ablatę: & durissimum erat contra naturã cogere, angelorũq; uitã ab hoĩbus extorquere, & quodãmodo dãnare q̃d condidit. Si ẽm uirginitatẽ dominus imperasset, uidebat nuptias condemnare, & hominum auferre seminarium, unde & *ipsa uirginitas nascitur*. Quæ si fuisset imperata, *quisquis eam nõ seruaret, damnaret. Præceptum domini de uirginibus non habeo, sed consilium do.* Quia ubi præceptum, ibi necessitas est seruitutis: ubi uero consilium datur, ibi est arbitriũ offerentis: ibi aliud facere non licet, hic autẽ licet: & ideo plus amat uirgines Christus, q̃a sponte tribuunt q̃d sibi nõ fuerat imperatũ. Maioris aũt gratię est offerre q̃d non debes, q̃ reddere q̃d exigeris. Cõsilium do *tanquam* de præteritis meis erratibus *misericordiam à domino consequutus, ut* deinceps *sim fidelis.* Vel hanc misericordiam cõsequutus sum, ut sim fidelis, quia per dei misericordiam mihi datũ est, ut ab infidelitate exemptus, sim fidelis: & ideo fidele est consilium quod do, & à domino est, per cuius misericordiam fidelis sum. Vere do consilium, quia istud, quod *existimo bonum esse hoc*, id ẽ, uirginitatẽ seruare. Vel quia fidele possum dare cõsilium, ergo existimo bonum esse hoc, ut quicunq; poterit, uirgo pmaneat: hoc existimo *propter instãtem necessitatem*, quæ instat coniugia ineũtibus, quia deinceps semp necesse est illis cogitare de tẽporalibus, & tunc intumescunt uteri fœminarũ, atq; cũ maximo dolore parturiunt, & cum grandi labore nutriunt filios: ac deinde accidit freq̃ter, ut & filijs orbẽtur & maritis, atq; reliquum in egestate & calamitate ducant. Sed uirginitatis obseruatio bona est, non solum propt supnam mercedẽ, sed etiam propt huiusmodi instantẽ necessitatẽ. Vel propt instantẽ necessitatem, quia necessitas instat oĩbus, ut se præparẽt ad aduẽtum iudicis, quod coniuges minus facere possunt, dum curis mundanis occupantur. Propt huiusmodi necessitatẽ existimo bonum esse in uirginitate manere, *quoniam bonum est homini sic esse*, id est, in uirginitate: quia nõ solum in futuro seculo gloriam, sed & in præsenti requiem & libertatẽ habet uirginitas.

Alligatus es uxori? noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore? noli quærere uxorem.

¶ Dixi quia bonum est homini sic esse, & tamẽ si *alligatus es uxori, noli quærere solutionem*, ut continẽter uiuas, quia non licet uxorẽ dimitti nisi causa fornicationis. Sed si *solutus es ab uxore*, tunc accipe meum consilium ut non quæras uxorem. Habet *unusquisq; nostrum terminos suos. Redde mihi meum, & tu tene tuum.* & si alligatus es uxori, ne des illi repudiũ: si solutus es, ne quęras uinculum. Vt ego nõ soluo coniugia, si semel ligata sunt, ita tu non liges, quod solutum est.

Si autem acceperis uxorem, non peccasti: & si nupserit uirgo, non peccauit. Tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi. Ego autem uobis parco.

¶ Dixi ne quæras uxorẽ. Sed tamẽ *si acceperis uxorem, non peccasti.* Aliud est non peccare, aliud bene facere. Nõ ẽm male agit q uxorẽ ducit, sed contra malam fornicationis actionẽ se munit. *Et si nupserit uirgo, non peccauit.* Nõ illa uirgo, quæ se semel dei cultui dedicauit. Harum enim si qua nupserit, habebit damnationem, quia primam fidem irritam fecit. Virgines enim quæ post consecrationẽ nupserint, non tã adulteræ sunt quàm iniustæ. Ne autẽ uideretur Apostolus in eo quod dixit, & si nupserit uirgo, non peccauit, rursum cælibes ad nuptias reuocare, statim se refrenauit, & aliud inferẽdo infirmauit, quod concesserat, ac deterruit à nuptijs, dicens: *Tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi*, Id est, licet non peccẽt qui coniugia sortiuntur, tamẽ leuius sine coniugio possunt uiuere, quia tribulationẽ carnis habebũt q sunt huiusmodi, & nos ignari rerũ putabamus nuptias saltẽ carnis habere lætitiam. Si aũt nubẽtibus & in carne tribulatio est, in qua sola uidebantur habere delicias, quid erit reliquum propt quod nubãt, cũ & in spũ & in anima & in ipsa carne tribulatio sit? Nã & maiores tribulatiões hi frequent ex carne suscipiunt, q carnis uoluptatibus delectãtur. Tribulationẽ habebunt. Sed ego dum consulo uitare

Marginalia: B; C; D; *uirginitas cur non imperata* (handwritten); *Virginitatis status quã nobilis.* (handwritten); Matth. 5. & 19.; 1. Timo. 5

A hanc, *parco uobis*, id est, nolo uos illam sentire, sed immunes ab ea esse. Vel parco uobis, id est, ostẽdo sic carnis tribulationem, quasi nõ maiora sint propter quæ nubere non debeatis.

Hoc itaque dico fratres, tempus breue est. Reliquum est ut qui habent uxores, tanquam non habentes sint: & qui flent, tanquam nõ flentes: & qui gaudent, tanquam non gaudentes: & qui emunt, tanquam non possidentes: & qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur. Præterit enim figura huius mundi.

¶ Quandoquidem parco uobis à tribulatione, ut non eam per nuptiarum implicamenta sustinere cogamini, *itaq; fratres hoc dico uobis*, quia *tempus* uitæ præsentis *breue est*: nec adhuc populus dei propagandus est generatione carnali, sed iam recolligendus regeneratione spirituali, quoniam omnia in breui finientur. *Reliquum est*, id est, hoc solum restat agendum, *ut & qui habent uxores* &c. Vxorem nanq; habet, sed quasi non habens est, qui scit sic debita carnis exoluere, ut tamen p ea mundo tota mente non cogatur inhærere. Nam cum Apostolus iste rursum dicat, Qui habet uxorem, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori: ille uxorẽ habet, *quasi non habens, qui sic studet placere coniugi, ut tamẽ nõ displiceat conditori*. Flet quoq;, sed quasi non fleat, qui sic temB poralibus damnis affligit, ut tamẽ de æternis lucris animum semper cõsoletur. Gaudet uero, sed quasi nõ gaudeat, *qui sic de temporalibus* hilarescit, ut tamẽ semper perpetua tormenta considerret: & in hoc quod mentem gaudio subleuat, hãc continuo põdere prouidi timoris premat. Vxorem inquam, habet quasi non habendo, qui sic p illam carnali consolatione utitur, ut tamen nunquam ad praua opera melioris intentionis rectitudine eius amore flectatur. Vxorem quasi non habẽdo habet, qui hæc transitoria esse conspiciens, curam carnis ex necessitate tolerat, sed æterna gaudia ex desiderio spũs expectat. Non flendo autem flere, est sic exteriora aduersa plãgere, ut tamen nouerit internæ spei consolatione gaudere: & rursum, nõ gaudẽdo gaudere, ẽ sic de infimis animum attollere, ut tamen nunquam desinat summa formidare. Emit autem, sed quasi non possidet, qui ad usum terrena præparat, & tamẽ cogitatione alta præuidet, quod citius hæc relinquat. Mundo quoq; utitur, sed quasi nõ utatur, q & necessaria cuncta exterius ad uitæ suæ ministerium redigit, & tamẽ hæc non sinit suæ menti dominari, ut subiecta foris seruiant, & nunquam intentionem animi ad alia tendẽtis frangãt. Quicũq; igitur tales sunt, eis profecto terrena desideria omnia non ad desiderium, sed ad usum adsunt: q̃a rebus quidem necessarijs utũtur, sed nihil habere cum pctõ cupiũt. De ipsis quoq; rebus habitis q̊tidie mercedes quærunt, & plus gaudẽt bono opere quàm bona possessione. Taliter, inquit, agere debetis. *Præterit enim figura huius mundi.* Ac si aperte diceret: Nolite constanṫ *mundum diligere*, quando & ipse non potest quẽ *diligitis, stare*. Incassum cor quasi manentes *figitis, dum fugit ipe quẽ amatis*: & si mundus transit quo *uniuersa claudũtur*, imo figura & conuersatio hæc mũdi *quasi nubes* præterit, inṫ cætera mundi opera & *nuptiæ præteribunt*. Neq; enim post resurrectionem *erunt coniugia*. Si autem mors finis est nuptiarum, cur necessitatem in uoluntatem non uertimus: & q̊d inuitis extorquendum est, cum spe præmiorum offerimus deo? *Præterit figura* mundi, non natura, ut in aliam speciẽ *mundus uertatur*, & de hoc ueteri cælo ac terra fiat *cælum nouum* & terra noua. Tunc enim figura mundi quotidie *senescentis* perfecte præteribit, quando conflagratione mundana elementorum corruptibilium qualitates, quæ corporibus nostris corruptibilibus congruebant, pœnitendo .i. ardendo interibunt, atq; ipsa mundi substantia qualitates habere incipiet, quæ corporibus immortalibus mirabili mutatione conueniant, ut scilicet mundus in melius innouatus, apte accommodetur hominibus etiã carne in melius innouatis.

C — 1. Iohan. 2. — Matth. 22. Mar. 12. Lucæ. 20. — Isa. 65. & 66. 2. Petri. 3. Apoca. 21.

Volo autem uos sine solicitudine esse. Qui sine uxore est, solicitus ẽ quæ domini sunt, *quomodo placeat deo*. Qui autem cũ uxore est, *solicitus est* quæ sunt mundi, quomodo *placeat uxori, & diuisus est*. Et mulier *innupta & uirgo cogitat quæ domini sunt, ut sit sancta & corpore & spiritu*. Quæ autem nupta est, cogitat quæ *sunt mundi*, quomodo placeat uiro. Porro hoc ad utilitatem uestram dico, non ut *laqueum* uobis iniiciam: sed ad id quod *honestum est*, & quod facultatem præbeat sine impedimento dominum obsecrandi. D

¶ Mundi forma præterit, & hæc omnia temporalia. Sed ego *uolo uos esse sine solicitudine* temporalium, quam habẽt coniugati, ut possitis libera mẽte diuinis intẽdere. Nam *qui sine uxore est, solicitus est* eorum *quæ sunt domini*, id est, studet ieiunijs & orationibus, humilitati ac misericordiæ cæterisq; uirtutibus, cogitans *quomodo placeat deo*, faciẽs ea quæ sunt illi grata. Sed *qui cum uxore est, solicitus est* eorũ *quæ sunt mundi*, ut habeat unde pascat uxorẽ & filios, id est, studet multiplicare diuitias, & uineas agrosq; fertiles & amplos habere, uariamq; supellectilem possidere, intendens *quomodo* p hæc *placeat uxori, & diuisus est*, id est, in multas partes *solicitudinum* miseriarũq; distractus. Vel *diuisus est*, quia singulariṫ domino non seruit, *sed partim* domino, partim seculo. Ex coniugijs *quippe* terrenæ solicitudines prodeunt, & *idcirco* uitam cælibem quisq; magis debet *eligere*, ne propṫ coniugium cogatur solicitudinibus mundanis intentus esse. Bonum est enim coniugiũ, sed mala sunt quæ circa illud ex huius mũdi cura succrescunt: & ideo nunc Apostolus cum ad cælibatus gratiam instrueret, non coniugium spreuit, sed curas mundi

A nascentes ex coniugio repulit. Et quemadmodũ de uiro dictum est, simili modo & de fœmina constat, quia *mulier innupta & uirgo cogitat quæ domini sunt.* Non omnis innupta, & uirgo est: quæ autem uirgo, utique & innupta est. Hinc post mulierem posuit nunc Apostolus uirginem, ut mulierem significaret non esse uirginem. Quanquam ob elegantiam dictionis potuerit idipsum altero uerbo repetere, mulier innupta & uirgo: uel certe definire uoluisse, quid esset innupta & uirgo, ne & meretrices putaremus innuptas, nulli certo matrimonio copulatas. ¶Innupta & uirgo cogitat quæ domini sunt. Non iam cogitat temporalia, nec cogitat quemadmodum non puniatur à deo, sed quemadmodum placeat deo pluchritudine interiore, decore mẽtis, formositate interioris hominis. Vt nihil aliud esset, ut nulla merces amplior uirginẽ sequeretur, sufficeret ei hæc sola prælatio, cogitare quæ domini sunt, & ornare se sponso cælesti. Cogitat *ut sit sancta corpore & spiritu*, id est, carne & mente. ¶Nonnullæ enim sunt uirgines carne, non spiritu, quarũ corpus integrum est & anima corrupta. Sed illa uirginitas hostia Christi est, cuius nec mentem cogitatio, nec carnem libido maculauerit. Est enim sancta corpore & spiritu. ¶Non quod nupta fidelis & casta & secundum scripturam subdita uiro, non sit sancta corpore, sed tantummodo spiritu. Fieri enim non potest ut sanctificato spiritu, non sit sanctum etiam corpus, quo sanctificatus utitur spiritus. Sed ampliorem innuptarum & in corpore & in spiritu sanctificationẽ

B Apostolus his uerbis intelligi uoluit, non corpus nuptarum omni sanctificatione priuauit. Minor est enim diuina sanctitas ex ea parte curarum, qua mundana cogitatur uoluptas. Innupta, id est, uidua, & uirgo cogitat quæ dei sunt. *Sed quæ nupta est*, cogitat econtrario ea *quæ mundi sunt*, *studens quomodo placeat uiro.* Lege enim maritali constricta, solicita est quomodo impleat ius maritalis officij, subdita mundanis necessitatibus. Quicquid itaque intentionis animi etiam in his rebus impenderetur quibus placendũ esset uiro, colligere quodammodo & redigere debet innupta in eam intentionem, qua placendum est deo. ¶Sed uidemus uirgines de seculo cogitare, & matrimonio iunctas dominicis operibus studere. His uirginibus non imputabitur sanctimonia à deo, & his nuptis erit merces apud deum. Similiter & de uiris sentiendum est. ¶Apostolus autem his loquitur, qui mira deuotione obsequi desiderant cælestibus præceptis, ostendens quo compendio citius curritur ad deum, scilicet si cælibem uitam quis ducat, & solis diuinis studeat. Qui ne forsitan putaretur onus grauissimum castitatis imponere nolẽtibus, statim subiungit causas suadendi, & ait: *Porro hoc dico*, continentiam suadeo, *ad utilitatem uestram*, id est, ut maiorem apud deum mercedem adquiratis, & leuius in hoc seculo uiuatis, *non ut iniiciam uobis laqueum*, id est, non ut inuitos uos ad hoc constringam, & laquens iste sit uobis occasio fornicationis, si incõtinentes fueritis. Sed suadeo *ad id quod honestum* et decorum *est*, *id est*, sanctum & mundũ, ut scilicet homo sit corpore castus et animo: non quia cõiugium sit inhonestum aut turpe, sed quia hoc honestius sit. *& suadeo ad id quod præbeat facultatem obsecrandi dominum sine impedimento*, quod nõ est in coniugio, uel obsecrandi dominum sine impedimento coniugalis operis.

C

Si quis autem turpem se uideri existimat super uirgine sua, quòd sit superadulta, & ita oportet fieri, quod uult, faciat: non peccat, si nubat. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ uoluntatis, & hoc iudicauit in corde suo seruare uirginem suam, bene facit. Igitur & qui matrimonio iungit uirginem suam, bene facit: & qui nõ iungit, melius facit.

¶Sicut de uirginibus determinauit, sic & de patribus uirginum determinat. Ego, inquit, ad cælibatum prouoco, quia hoc est honestius & expeditius. Sed *si quis* habens filiam uirginem *existimat*, id est, timet *se* quandoque *uideri turpem*, id est, infamem, *super*, id est, de *uirgine sua*, *eo quòd sit superadulta*, id est, ultra pubertatem, & ad nubendum iam diu matura. *& ita oportet fieri*, id est, oportet eam tradi nuptijs, quia non uult se continere, atque in uerbis eius & actibus lasciuia notatur, propter uitandum fornicationis opprobrium *faciat* pater *quod illa uult*, id est, tradat eam marito. quia *non peccat* ipse, *si illa nubat*, cum sit iam superadulta & in desiderio nuptiarum. Ideo dico, si ita oportet fieri, non peccat, si eam tradat uiro: quia qui non dat, sed in sanctimonia conseruat, bene facit. ¶Aliud est autem non peccare, aliud benefacere. Declina, inquit, à malo & fac bonum. Illud declinamus, hoc sequimur: in altero uitium, in altero perfectio. Et hoc est, ille prædictus non peccat, id est, non facit malum: *nam* iste de quo subiungo, facit bonum. *Qui firmus*, id est, constans & immutabilis, *statuit in corde suo*, id est, proposuit in consilio suæ rationis seruare uirginem suam in perseuerãtia uirginitatis, *non habens necessitatem* tradendi eam uiro, cum illa nõ id optaret, *sed habens potestatem suæ uoluntatis* implendæ, cum uirgo non aduersaretur, sed assentiretur huic paternæ uolũtati ut integra perseueraret, *& hoc ille iudicauit in corde suo*, id est, ex iudicio mentis bonum esse decreuit, & ex deliberatione rationis instituit *seruare* intactam *uirginem suam*, non tantum non peccat in hoc, sed etiam *bene facit*, quia quod deo gratum est facit. Vel nomine uirginis intelligatur caro. ¶Si quis, inquit, considerat uirginem suam, id est, carnem lasciuire & ebullire in libidinem, neque refrenare se potest, duplexque ei incumbit necessitas aut accipiendæ coniugis, aut ruendi, quod uult, faciat: non peccat, si ducat uxorem. Faciat quod uult, nõ quod debet. Non peccat, si duxerit uxorem: non tamen bene facit, si duxerit. Nam qui statuit in corde suo firmus seruare uirginem suã,

D

Psalm. 36

Marginal note (manuscript): uirginitas uera que sit

A id est, carnem in uirginitate, ille bene facit. Deinde ab utroque infert Apostolus: Quandoquidem non peccat qui eam tradit uiro quam oportet tradi, & bene facit qui eam seruat quã potest seruare, *igitur & qui uirginem suam iungit matrimonio, bene facit*: quia licitum est quod facit: *& qui nõ iungit*, cum habeat potestatem uoluntatis suæ, *melius facit*: quia apud deum illi meritum collocat, & à seculi solicitudine illam liberat. Nisi illaturus fuisset, melius facit, nunquam præmisisset, bene facit. Vbi autem bonum melius est, ibi boni & melioris non unum est præmium. Et ubi non unum premium, ibi utique dona diuersa. ¶Tantum ergo est inter nuptias & uirginitatem, quantum inter non peccare & benefacere: imo ut leuius dicam, quantum inter bonum & melius. Finita disputatione coniugiorum & uirginitatis, & inter utrunque cauto moderamine præceptorum, ut nec ad dexteram nec ad sinistram diuerteret, sed uia regia graderetur, & illud impleret, Ne sis multum iustus, rursus monogamiã digamiæ comparat: & quomodo nuptias subdiderat uirginitati, ita digamiam primis nuptijs subijcit, & ait:

(marg.: Virginitatē observare et nubere q̃ʼm differunt — 1. Reg. 6. — 2. Reg. 14 — 4. Re. 22. — Eccls. 7)

Mulier alligata est legi quanto tempore uir eius uiuit. Quòd si dormierit uir eius, liberata est à lege. Cui autem uult nubat, tantum in domino. *Beatior autem erit, si sic permanserit secundum meum consilium. Puto autem quòd & ego spiritum dei habeam.*

(marg.: Roma. 7)

Non est peccatum si uirgo nupserit. Sed quæ uult nubere, audiat legem cui uult se subdere. B *Mulier enim alligata est legi quanto tempore uir eius uiuit*, nec potest à lege uiri solui ut alteri nubat dum ille uixerit. Hæc nanque alligatio non soluitur, etiam si per repudium adultera coniunx à casto coniuge separetur: nec habet licentiam ut alteri nubat, quandiu siue castus siue mœchus uir eius uiuit. *Quòd*, id est, sed *si dormierit*, id est, si mortis somnum gustauerit *uir eius*, qui in resurrectione est euigilaturus, *liberata est à lege* eius, ut possit alij nubere, si se non possit continere. Si dormierit, liberata est. Non dixit primus aut secundus, nec tertius aut quotuslibet, nec nobis definiendum est, quod non diffiniuit Apostolus. ¶Vnde nec illas nuptias debemus damnare, nec eis uerecundiam numerositatis afferre. Nam nec dominus in euangelio ulla suæ sententiæ significatione damnauit mulierem quæ septem uiros habuisse dicebatur, nec dixit in resurrectione electorum tales esse non posse. Quapropter nec contra humanæ uerecundiæ sensum audeo (inquit Augustinus) dicere, ut quoties uoluerit, uiris mortuis, nubat fœmina: nec ex meo corde præter sanctæ scripturæ autoritatem, quotaslibet nuptias audeo condemnare. *Cui uult nubat, tantum in domino*. Id est, ut & sine suspicione turpitudinis nubat, & religionis suæ uiro nubat. Neque enim uel uirgo uidua permittitur gentili uiro nubere. Dico nubat. Sed tamen *beatior erit, si sic* innupta *permanserit* post uiri mortem *secundum consilium meum*. Beatior erit, si uidua permanserit: quia etiam si iterum nupserit, beata esse poterit seruando iustitiam. *Beatior (inquit) erit*, si sic permanserit. Continuo subiungit apostolicam autoritatem, secundum meum consilium. Porro ne autoritas Apostoli quasi hominis leuior uideretur, addidit: *Puto autem quòd & ego spiritum dei habeam*. Vbi ad continentiam prouocat, ibi nõ hominis, sed spiritus dei consilium est: ubi autem nubendi ueniam dat, spiritum dei non nominat, sed prudentiæ librat consilium, ita singulis relaxatis, ut unusquisque ferre potest. Do consilium. Sed nolite hoc uelut humanum cõtemnere, quia puto quod ego sicut alij apostoli, spiritum dei habeam. Id est, nolite putare quia ex me hoc ipsum sit. Quod dico, spiritus dei in me loquitur, quem contemni non expedit. ¶Quod Apostolus dixit, Puto, dubitare uidetur: sed ille increpat, non dubitat. Increpat contemptores suos, qui non putabant eum ista loqui per spiritum dei. Nam & homines de his rebus quas certas habent, aliquando increpatiue dubitant, id est, uerbum dubitationis ponunt, cum corde non dubitent, uelut si quis indignetur & dicat seruo suo, Contemnis me? Cõsidera, forsitan dominus tuus sum. Sic & saluator nõ dubitat, sed increpat, cum dicit Iudæis: Si crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi. Nõ dubitatiue, sed increpatiue dixit, forsitan.

(marg.: C — Iohan. 5)

CAPVT VIII.

D **DE his autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas uero ædificat. Si quis autẽ se existimat scire aliquid, nondum cognouit quemadmodum oporteat eum scire. Si quis autem diligit deum, hic cognitus est ab eo.**

Ingreditur illos corrigere, quòd carnes idolis immolatas edebant, dicentes: Omnis creatura dei bona est, idolum uero nihil est, & hac imagine magis quàm ueritate rationis errabant. Nam cæteri qui simplices erant & idiotæ, dum uiderent istos idolothyta comedere, putabant in illis carnibus aliquid sanctitatis esse, sicque infirmabantur in fide. *De nuptijs, inquit, & cæteris quæ sunt hactenus tractata, quæsistis & docui: sed de his quæ sacrificantur idolis*, nõ fuit opus quærere, quia de his scitis ut ego, quoniam *omnes scientiam* istam *habemus*. Perfectioribus loquitur, qui in sua scientia alijs erant scandalum, id est, idiotis, quia bene sciebãt idolum nihil esse, & nullum deum præter Christum esse: ideoque licebat eis quantum ad se, creaturam dei comedere: sed tamen abstinere debebant, ne fierent infirmis causa offensiõis. ¶Quod enim illi per huiusmodi scientiam comedebãt, alij ignari sub ueneratione idoli manducabant. Scientiam habemus tam ego quàm uos, quid fieri possit de carnibus immolatis. Sed nõ ualet hæc *scientia*, quoniam *inflat*, id est, facit uos superbire contra ignaros. Sed *charitas ædificat* infirmos, quæ quod eis obesse potest, dimittit: & ideo charitatẽ habere melius

(marg.: 1. Timo. 4)

A est, non uentosam scientiam. Nam scientia inflat, charitas autem ædificat: quia cum charitas ædificando non erigit, scientia inflando peruertit. Per se enim inutilis est scientia, quando sola sine charitate est: sed per charitatem utilis, quando ei charitas adiuncta est. Temperatur enim à charitate, ut non satis mera sit, & inebriet scientẽ, ut non se extollat. Sicut enim uinum intemperatum ex mixtione aquæ mentem alienat, sic & superbum facit scientia, nisi charitate fuerit temperata. Tali scientia hi erant inflati, qui quoniam sciebant nihil esse idolum, contra salutem fratrum imperitorum, carnes sacrificiorum edebant, charitatem p̄ oculis non habentes: quia debuissent carnes contemnere, ne scandalum infirmis facerẽt. Scientia nanque eorum destruebat animos imperitorum fratrum, putantium illic apud idolum aliquam gratiam, quando peritiores fratres interesse ibi & non horrere uidebant. & ob hoc ait: Charitas ædificat, ut saluti fratrum studentes, scientiæ legibus illic non uterentur, nec scandalum illis facerent. Scientia enim sine charitate inflat. quod uero charitas ædificando impleuerit, nihil ibi inane inueniet scientia quod inflet. Scientia, inquit, uos inflat, ut despiciatis cæteros, & ideo non est utilis nec perfecta scientia. Nam *si quis uestrum existimat se in hac re aliquid scire, nondum cognouit* quomodo debeat *scire*: & ita non sufficienter scit, quamuis de scientia glorietur. & si scit quod liceat sibi carnibus uesci, non nouit quod ipse debet illa scientia sic uti, ne noceat alijs. Ita enim quisque debet scire, ut scientia sua sibi & alijs prosit, non ut noceat.

B Nam qui per huiusmodi scientiã idolothyta cõedit, scientia & comestio eius ad subuersionem infirmorum fratrum, & ad confirmationem infidelium proficit: & ideo nõ ita scit ut oportet. Sed *si quis diligit deum*, ad cuius dilectionem non potest peruenire nisi dilexerit proximum, *hic est cognitus*, id est, probatus & electus *ab eo*. Dei enim dilectio in proximi dilectione probatur: quia qui studet fratri prodesse, pro quo CHRISTVS mortuus est, ostendit se Christum diligere: & ideo dignus est ut deus illum dignetur cognoscere, qui reprobis dicit, Nescio uos.

Roma.14
Matt.7 & 25.

De escis autem quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & ꝙ nullus est deus nisi unus. Nam etsi sunt qui dicantur dij, siue in cælo, siue in terra, siquidem sunt dij multi & domini multi, nobis tamen unus est deus pater, ex quo omnia, & nos in illum: & unus dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.

Exod.20
Psalm.81.
Iohan.10.

¶ Quoniam propter interpositionem non potuit exponere quid scirent de escis immolatis, facta interpositione, & ostenso qđ scientia sine charitate non sufficit, nec est utilis, sed noxia, redit ad rem, & exponit quid ipsi sciant de carnibus immolatitijs, propter quod licere sibi iudicabãt eas comedere. Qui de scientia gloriatur, non nouit quomodo oporteat eum scire. Sed *de escis quæ immolantur idolis*, scit ipse & nos qđ licitæ sunt ad comedendum intelligentibus. Vel de escis quæ immolantur idolis, *scimus*, id est, scientiam istam habemus, quod scilicet nihil est idolũ: & ideo licet escas manducare, quia non sunt ab idolis contaminatæ, cum idolum sit nihil. Idolum est simulacrum humana effigie uel beluina seu uolucrina factum & consecratum, iuxta uocabuli sui interpretationem. εἶδος enim Græce, Latine forma seu species interpretatur. & inde per diminutionem dicitur εἴδωλον, id est, formula: & quia idolum (ut Apostolus nunc dicit) nihil est, idolum facit, qui illud facit quod non est. Quid est autem quod nõ est? Species quam non uidet oculus, sed ipse sibi animus fingit. uerbi gratia, ut si quis humanis mẽbris caput canis uel arietis formet, aut rursum in uno hominis habitu facies duas fingat, uel humano pectori postremas partes equi seu piscis adiungat. Hæc & his similia qui facit, nõ similitudinem, sed idolum facit. Facit enim quod non est, nec habet aliquid simile. & idcirco Apostolus dicit, *quia nihil est idolum in mundo*, id est, inter creaturas mũdi. Si enim consideremus omnes creaturas, quas deus fecit, nunquã inueniemus idolum à deo sic creatum. Materiam quidem ipse creauit, sed stultitia hominum hanc ei formam dedit. & ideo secundum hoc quod à deo non est factum, nihil est, cũ omnia deus fecerit. Nam & malum simili ratione nihil est, quia deus illud non fecit. Vel ad salutem nihil est idolum, sicut stulti putant: qui ideo colũt illud, ut salutem aliquã illis conferat. Sed & quantum ad diuinitatem, nihil est idolum, id est, nihil diuinitatis in se habet ut coli debeat. Hoc scimus, *& quòd nullus est deus nisi unus*, qui est incommutabilis trinitas, & uere unus tantum. *Nam etsi sunt qui dicantur dij*, id est, qui nuncupatiue, non essentialiter dij uocantur, quia deus eis participationẽ sui per gratiam dedit: *siue in cælo*, sicut beati angeli: *siue in terra*, sicut prophetæ & apostoli. *siquidem sunt dij multi* tales, sicut angelici spiritus & sacerdotes: *& domini multi* sunt illi spiritus, qui uocantur dominationes: & prædicatores, qui nonnunquam in scripturis appellantur domini: aut etiam seculares principes, qui dominium exercẽt super cæteros: quamuis, inquam, sint tales dij & domini, nobis tamen quãtum ad cultum pertinet, unus solummodo deus & dominus est. Non enim angelos uel homines sanctos, quamuis dij uocentur, colimus ut deos aut dominos. *Nobis tamen* ad colendũ *est unus deus pater, ex quo* sunt *omnia*: id est, ex cuius bonitate & consilio processerunt omnia, *& nos* fideles *in illum* respicimus. Bruta nanque animalia & infideles homines in terram curuãtur & terrena quærunt: nos uero per fidem & desiderium tendimus in eum, à quo descendimus. Et est nobis ad colẽdum *unus dominus Iesus Christus, per quem* sunt *omnia*, quoniam sicut & Iohannes asserit, Omnia per ipsum facta sunt, *& nos per ipsum* sumus non solum homines, sicut & cæteri, sed etiam boni ac sapientes. Vbi & spiritus patris & filij similiter colendus nobis intelligitur. Sed quia de dijs & do

C
Idolũ quid sit
D
Iohan.10.
Exodi.7
Psal.44.
Iohan.12.
Iohan.1.

A minis loquebat͂ Apostolus, dixit nobis esse unum deum patrem & unum dominum filium, quanquam & filius sit deus, atque pater sit dominus. Ad illa enim duo, id est, ad deos & dominos, subiecit ista duo, & idcirco tertium non addidit, id ē, spiritum sanctum.

Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem cū conscientia usq; nunc idoli quasi idolothytum manducāt: & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur.

¶ Nos quidem scimus quia nihil est idolum, & q̄d nullus deus nisi una trinitas creatrix omnium quam colimus: *sed non in omnibus est* ista *scientia*, id est, non omnes hoc sciunt, sed nonnulli putant aliquid numinis esse in idolis. Non omnes hoc sciunt, sed potius *quidam* sunt inter uos, *qui usque nunc cum conscientia idoli*, id est, etiam nunc sicut ante cōuersionem, putantes idolum esse aliquid, manducant cibum idolo sacrificatum, quasi idolothytū, id est, quasi per consecrationem idolo sanctificatum, & in spiritualem potentiam mutatū. Idolothytum enim dicitur, quasi idolo datum. Conscientia illorum est idoli, id est, ab idolo possessa, usque nunc, id est, etiam postquam ad fidem accesserunt: quia necdum ab errore idoli mentem suā penitus abstraxerunt, & *quasi idolothytum*, id est, quasi idolo consecratum, manducant cibum illū cum reuerentia idoli: *& sic conscientia ipsorum polluitur* contaminatione idoli, non propter cibum, sed propter infirmitatem suam: quia infirma est in fi-B de, dum periclitantur ignari in uestra scientia, dū cibos quos à uobis comedi uident, comedunt exemplo uestro uel autoritate. ¶ Mystice uero Corinthij, quoniam studiosi literarum græcarum erāt & amatores philosophiæ, dogmata philosophorum quasi idolis immolata comedebant. Quæ tamen fortasse edere nō poterant ij qui plenam scientiam ueritatis acceperāt. Qui aūt in Christo minus eruditi fuerant, si imitarentur eos legentes talia, & illis adhuc studijs operam dantes uulnerari poterant, & diuersorum dogmatum uarijs erroribus implicari. Sic ergo fieri poterat, ut inde læderetur indocti, unde, qui perfectam scientiam habebant, lædi nequibant. ¶ Sed quoniā non quærit quod sibi utile est, sed quod multis, ut salui fiant, abstinendum nobis est à tali cibo doctrinæ, qui nos solos ædificat & delectat, sed proximos offendit & lædit. Sicut enim sermo qui pietatem & iustitiam & ueritatem docet, deo immolatus est, id est, deo consecratus: ita & sermo qui ad impietatē & iniustitiam & errorem respicit, idolis immolatus est. Et qui eum recipit, quasi idolis immolata comedit. Sed iuxta priorē sensum, uideamus sequentia.

Idolothytum unde dicit

Infra.10.

Esca autem nos non cōmendat deo. Neq; enim si manducauerimus, abundabimus: neq; si non manducauerimus, deficiemus.

¶ Infirmi læduntur nostra comestione. Sed *nos non commendat deo esca* illa, quia non ideo placemus deo, quod escam idolis immolatam comedimus pro eo quod nobis hanc esse licitam nouimus. & idcirco respuenda est talis esca. Hac enim C contempta, non utique deerit quod edatur. Si autem sumpta fuerit, non abundabit ita ut nihil ultra requiratur. Ac per hoc (ut diximus) abijcienda est, cum sit fratribus scandalum, & nos sine illa possimus uiuere. Vel nō commendat nos deo, ut per hanc simus acceptabiliores ei: quia *si manducauerimus eam*, non idcirco *abundabimus* in bono, ut sufficiat nobis ad salutem. neque *si non manducauerēmus*, ideo *deficiemus*, id est, non minuetur nostrum meritum apud deum.

Videte autem ne forte hæc licentia uestra offendiculum fiat infirmis. Si enim quis uiderit eum qui habet scientiam, in idolio recumbentem, nonne conscientia eius cum sit infirma, ædificabitur ad manducādum idolothyta, & peribit infirmus in tua scientia frater, propter quem CHRISTVS mortuus est? Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmā, in Christum peccatis. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.

Roma.14

¶ Vobis quidem licet edere de carnibus immolatis, quia scitis eas esse creaturam dei, idolum autem nihil esse. Sed *uidete ne forte hæc licentia uestra fiat offendiculum infirmis* in fide, id est, ne generet offensionem fratribus, qui adhuc nesciunt idolum D nihil esse. Per hoc quod dicit, ne forte, ostendit q̄d ex licentia eorum potest infirmis fratribus offendiculum contingere & non cōtingere. Et per hoc innuit, quia ubi nullum est offendiculum alicui, possunt uti licitis: ubi uero est offendiculū, ostendit omnino abstinendum. Cum enim praua æstimatio, inquantum sine peccato ualet, ab intuentium mente non tergitur, cunctis mala credentibus per exemplum pœna propinatur. Vnde & plerunq; contingit, ut qui negligenter de se mala opinari permittunt, per semetipsos quidem nulla iniqua faciant, sed tamen per eos qui se imitati fuerint, multiplicius delinquant: & ideo recte nūc isti qui cibos immundos sine sui pollutione comedere poterant, admonerent͂ ne sua hac comestione scandalum tentationis fratribus infirmis moueant. Nam possunt inde fratribus scandalum facere. *Si enim quis* infirmus, nondum sciens idolum nihil esse, *uiderit eum qui habet* rectam scientiam, quæ nouit idolum nihil esse, *recumbentem in idolio*, id est, comedentem cum infidelibus carnes immolatas in præsentia idoli, *nonne* exemplo periti *conscientia* ignari *cum sit infirma*, *ædificabitur*, id est, erigetur, *ad manducandum idolothyta*, id est, quasi ab idolo sanctificata, putans illic aliquid gratiæ esse, quia peritum fratrem uidit ea comedere nec horrere? Quomodo enim putatis simulacris decipi posse homines, quæ à Christianis honorari putant? Nam pagani dicunt in cordibus suis: Quare nos

A relinquamus deos, quos Christiani ibi nobiscum colunt? & infirmi fratres prouocantur, ut non solum ibi manducare, sed & sacrificare desiderent. ¶Idolium ē locus in quo idolis immolatur. & infirmus si quemlibet doctum uiderit ibi cum infidelibus edere, putabit eum intelligere cibos illos aliquam sanctificationem ab idolo sumpsisse, & tali mente incipiet illos comedere. *& ita peribit infirmus frater in tua scientia*, quem uiderit taliter recumbentem. peribit infirmus, si contra unius dei fidē comederit de sacrificatis. *peribit in tua scientia*, id est, tua peritia illum *occidet*, dum à te fieri uiderit qđ ipse *aliter intelligit*: & tu eris occasio mortis eius, *propter quem Christus* ut redimeret *mortuus est*. *In* tua scientia, quā te dicis habere ut scias quia nihil est idolum, & animo cogitas deum, & sic recumbis in idolio, in hac scientia perit infirmus. & ne contemnas infirmum propter uitium in quo *infirmus* est, audi quia frater est, si firmus es circa fratris infirmitatem. & ne etiam fratrem contemnas, adiungo, propter quem Christus mortuus est. Quem si uis contēnere, precium ipsius attēde. Considera qui mortuus est propter ipsum, & non negligas Christum propter infirmum, cum infirmū debeas diligere propter Christum. Vos, inquit, exemplo uestro ducitis in errorem infirmos, quod non est leue peccatum. Quia *sic peccantes in fratres & exemplo uestri operis percutientes*, id est, lædentes *conscientiam eorum infirmam*, *peccatis in Christum qui pro illis mortuus est*, & *cuius mēbra* B *illi sunt*: & *ideo nolite hoc pctm̄ contemnere*, *si nō uultis deleri de libro uitæ*. ¶Nolite putare quod in homines peccetis tantum, & ideo leue sit, quia taliter in deum peccatis, cuius mēbra destruitis. Vel secundum alios codices, in Christo peccatis. ¶Per hoc em̄ quod charitatis æmuli non estis, qua Christus uos liberauit, peccatis in Christo, nō in Christum. Quia iuxta hunc sensum, in Christum peccare, est Christum negare: in Christo autem peccare, est in his quæ Christi sunt peccare. Nam sicut qui sub lege est, in lege dicitur peccare: ita & qui sub Christo sunt, in Christo dicūtur peccare. *Et quia per prædictam comestionem peccando in fratres, peccatis in Christum uel in Christo*, ꝓpter hoc *si esca mea scandalizat fratrem meum*, id est, offendit, & à bono proposito disturbat, *non manducabo carnem in æternum*, id est, nunquam manducabo carnem ullam, sed semper ab esu carnis abstinebo: non quod esca sit mala, sed *ne fratrem meum scandalizem* tali comestione. Sic & uos debetis agere. Nam sicut uxorem licet habere, sed si fornicata fuerit, abijcienda est: ita & carnem licet edere, sed si idolis oblata fuerit, respuenda est. ¶Intantū enim charitati studendum est, ut & licita pro illicitis sint abijcienda, ne obsint fratri. Typice autē in eo quod dictum est, uidete ne forte hæc licētia uestra &c. usq; propter quem Christus mortuus est, uidetur Apostolus sub alijs uerbis dicere: Ne legas philosophos, poetas, oratores, nec in eorū *lectione* requiescas, ne tali mō fratrem infirmum perdas. ¶Nec nobis blandiamur, si in his quæ sunt scripta, non credimus, cum aliorum conscientia C taliter uulneretur, & putemur probare quę, dum legimus, non reprobamus. Alioqui quale erit ut æstimemus Apostolū eius, qui uescebatur in idolio, conscientiam comprobasse, & cum dixisse perfectum, quem sciret de idolothytis manducare? Absit ut ore Christiano sonet Iupiter omnipotēs, & me Hercule, & mi Castor, & cætera magis portenta quàm numina.

idoleū quid.

in x̄º m peccare

Roma. 2.

CAPVT .IX.

NOn sum liber? non sum apostolus? Nonne Christum Iesum dominum nostrum uidi? Nonne opus meum estis uos in domino? etsi alijs non sum apostolus, sed tamen uobis sum. Nam signaculum apostolatus mei uos estis in domino.

¶Incipit se proponere in exemplum, ut sicut ipse abstinet à licitis pro scandalo fratrum, ita & illi faciant. quasi dicat: Abstinete ab hoc licito ꝓpter fratrum utilitatem, quia ego habeo libertatem accipiendi stipendia, & tamen non accipio ꝓpter aliorum salutem. Et hoc est quod increpatiue dicit per interrogationem: *Non sum liber?* id est, nonne libertas est mihi data sicut cæteris apostolis, accipere stipendiū ex bonis uestris? & *non sum*, id est, nonne sum *apostolus*, ut & mihi liceat qđ apostolis? Vere sum apostolus. Quia *nonne Christum Iesum dominum nostrum uidi* in uia uel in templo? Acsi dicat: Liber sum accipere, quia sum apostolus. D Apostolus sum, quia Christum uidi. ¶Apostolum se comprobat, quia occasione pseudo prædicatorum minus de eo sentiebant, & ad hoc comprobandum dicit se Christum uidisse, quia quidam dicebant illum non esse apostolum, quia nunquā uiderat Christum. Siue liberum se dicit, quia nullius aliquid concupiuit, nec in adulatione docuit. ¶Apostolus autem est, id est, missus à Christo dicēte sibi: Ego ad gentes mittam te. Vidit enim illum non adhuc mortalem, sed iam clarificatum, quando constitutus est ab ipso apostolus, ut per hoc patesceret dignitas apostolatus eius. Vere, inquit, sum apostolus, quia uos estis opus mei apostolatus. *Nonne* enim *uos opus meum estis in domino?* id est, nonne ego apostolus hoc operatus sum, ut uos sitis in domino? *etsi alijs*, id est, Iudæis *non sum apostolus, uobis tamen sum*, qui per me credidistis. Qui de Iudæis crediderāt, & legem adhuc carnaliter obseruabant, hunc esse negabant apostolū, quia ipse libera uoce prædicabat legem amplius carnaliter nō oportere seruari. Cæteris enim apostolis propter scandalum ab hac re dissimulantibus, hic aliter docere uidebatur, & ideo ab illis Iudæis non recipiebatur. Vobis, inquit, sum apostolus. *Nam signaculum*, id est, signum & iudicium *apostolatus mei uos estis* per me credentes *in domino*. Hoc est, forma apostolatus mei quasi similitudo sigilli expressa in uobis apparet, dum habetis ea, quæ alij fideles per alios apostolos habent.

Actuū. 22

Mea defensio apud eos qui me interrogant, hæc est,

A ¶Hæc seculi *defensio*, quam dixi, *est mea apud eos qui me interrogant*, utrum sim apostolus, id est, ostendo illis fidem & religiosam uestram conuersationem, quam me docente cõsecuti estis. sicq; ꝑ opa defendor esse apostolus contra eos, qui hoc negabant de me: & ita per uos apostolus esse comprobor apud illos qui inde dubitabant, ideoq; nõ cõuenit ut & uos inde dubitetis.

Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi? Nunquid non habemus potestatem sororem mulierem circunducendi, sicut & cæteri apostoli & fratres domini & Cephas? Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?

¶Ideo supra dixi me esse liberũ, quia *nunquid* ego & mei *non habemus potestatem manducandi & bibendi* quæ nostra sunt? Habemus utiq; hanc potestatem, sicut cæteri apostoli. Potestatem habemus à Christo, non iussionem huius rei, quia dominus permisit, non iussit prædicatoribus, ut acciperẽt sumptus, ut si quis eos non acciperet, maiorem inde mercedem acquireret: sicut & uirginitatẽ laudauit, non præcepit, ad cumulum gloriæ eorum qui eam seruauerint. Et *nunquid non habemus potestatem circunducendi* nobis *sororem mulierem* in prædicatione, id est, Christianam & sanctam mulierem, ut ministret nobis de facultatibus suis? Nunquid non possumus hoc facere si uolumus, *quemadmodum cæteri apostoli & fratres domini & Cephas*? id est, B Iacobus Alphæi & Thadæus, qui fuerunt cognati saluatoris, hoc est, ex sorore uirginis Mariæ, & Petrus qui est princeps apostolorum? Nã nec ipse Petrus refutabat sumptus oblatos à fœminis, sicut nec dominus refutauerat. Mulieres enim desiderio doctrinæ cælestis ministrabãt eis & sumptus & seruitia, ut non indigerent his quæ ad necessitatẽ uitæ huius pertinẽt. Ideo plus erat mulieres circunducere, quàm ab auditoribus alimenta percipere, quia mulieres indumenta & quæq; necessaria præbebant. Nec omnino reprehẽsibile iudicabatur hoc, maxime apud Iudæos. Et hæc, inquit, potestas nonne & nobis est concessa sicut cæteris apostolis? *Aut solus ego & Barnabas*, quia placet nobis ex labore manuum nostrarum uiuere, *non habemus potestatem hoc operandi*? id est, hoc faciendi, scilicet stipendia sumendi, & mulieres circunducendi. Nos duo soli non possumus hoc agere, cum omnes hoc agant? Non reprehendit alios, sed eorum more sibi probat licere quod eis erat licitum. Putabant enim nonnulli Corinthiorũ, quod non liceret ei sumptus accipere sicut cæteris, quoniam de labore suo uiuebat, & inde minoris eum dignitatis æstimabant, nec apostolũ esse credebant, dicentes apud se: Quia si esset apostolus, stipendia sumeret ut omnes apostoli. Contra quos ipse nunc loquitur, ostendens se esse apostolum & potestatem habere sumendi stipendia, sed nolle sumere. & ne coapostolos reprehẽdere uideatur quia abstinet, subiungit:

nota. Matt. 10. Lu. 9. & 10. Matt. 19. Mat. 13. Marc. 6. Luc. 8.

Quis militat suis stipendijs unquam? Quis C **plantat uineam, & de fructu eius non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?**

¶Per has similitudines humanæ consuetudinis ostẽdit rationabiliter, q̃a sibi & alijs prædicatoribus licet accipere sumptus. Nam & ipsi spiritualiter Christo regi militabant, & ideo à Christianis plebibus tanquam à prouincialibus stipendia sumebant. Ipsi ecclesiam quasi uineam plantabant, & idcirco de fructu eius merito comedebant. Ipsi gregem ouium Christi doctrina ueritatis pascebãt, & ideo iure de gregis lacte, id est, de cibis eius temporeis accipiebant. Paulus tamen qui hæc loquitur, suis stipendijs militabat, & de fructu uineę à se plantatæ non edebat, nec de lacte potabat gregis quem pascebat. Nullam enim in præsenti uita retributionem sumere uolebat, ut in futuro seculo plenam de omnibus mercedem reciperet. Qui præmissis similitudinibus, subdit:

Nunquid secundum hominem hæc dico? An & lex hæc non dicit? Scriptum est enĩ in lege Moysi: Non alligabis os boui triturantí. Nunquid de bobus cura est deo? An propter nos utique hæc dicit? Nam ꝑpter nos utique scripta sunt. Quoniã debet in spe qui arat, arare: & qui triturat, in spe fructus percipiendi.

Deut. 25. I. Tim. 5. Rom. 15. D

¶Dico quia miles debet à rege stipẽdia consequi, & agricola de fructu uineæ carpere, & licet humanis similitudinibus utar, *nunquid* tamẽ *hæc dico secundũ hominẽ*? id est, nunquid sequor in his humanam similitudinẽ? *An & lex* dei *hæc* quæ dico *non dicit*? Vtiq; dicit hæc eadem. *Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti*, id est, non ꝓhibebis prædicatorẽ uiuere de prædicatione. Concordare monstrat supradictas ratiões diuinæ sentẽtiæ, ut intelligamus q̃a non sine causa respuit accipe sumptus, quando tot documẽtis ostendit & dandum & accipiẽdum esse. Sed ne ad literã accipiatur hæc sentẽtia, subiungit: *Nunquid de bobus cura est deo*, ut de his in lege præciperet? *An propter nos utiq;*, q̃ sumus boues eius, *hæc dicit*? Nos enĩ *trituramus*, id ẽ, in area mũdi ferris nostræ prædicationis comminuimus paleas infidelitatis & uitiorũ, & separamus ab eis grana fidei cæterarũq; uirtutum, uel credentes ab infidelibus tanq̃ à paleis grana discernimus. Et ideo iustum est ut non prohibeamur ex area, quã trituramus, cibos sumere. *Nam propter nos utiq; sunt* hæc *scripta* in lege. Et uere propẽ nos spũales boues. *Quoniam* ille *qui arat*, id ẽ, qui corda subiectorũ uomere prædicationis ad fidem aperit, *debet arare in spe*, id est, sperans fructum sui laboris consequi. Non quod hæc sit eius intentio, ut propter eius expectationẽ, id est, temporalis cibi prædicet, sed quod certus sit non defore sibi uictũ, si in prædicatione laborauerit. Similiter *& qui triturat*, id ẽ, grana discernit à paleis, hoc est, uirtutes à uitijs, debet hoc agere *in spe percipiẽdi fru*

Deut. 25.

A Aus stipendiorum. Historialiter quidem fit tritura tio, quando boues aut equi sup segetes collectas & in area collocatas, missi fuerint ad eas conterēdas & grana excutienda, sicut moris est in quibusdam regionibus. Prędicatores aūt quando infidelium corda scindunt ac uomere prædicationis excolunt, & ad suscipiendum fidei semen arant, tūc demum terram ad semē gratiæ excipiendum prę parant, & ab inculta solitudine, id est, ab incredulorum multitudine separant: & qui prius arant in conuersione, postea triturant in instructiōe: quia per assiduam correctionem & instructionem nō localiter, sed moralit bonos à malis sequestrant. Tamen & ante fidem trituratio fit, cum ab infidelibus quis per susceptionem fidei separatur: atq; post fidem, cum in ipsa ecclesia fit inter bonos & malos quædam moralis discretio per prædicantium instructionem. & de hac ecclesia loquitur nūc Apostolus, quæ fit quando alij respuunt, alij corriguntur, alij in peius proficiunt.

Rom. 15. **Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos carnalia uestra metamus? Si alij potestatis uestræ participes sunt, quare non potius nos? Sed nō usi sumus hac potestate, sed oīa sustinemus, ne quod offendiculum demus euangelio dei.**

¶ Adhuc probat per rationes, quia licet stipēdia sumere. *Si nos*, inquit, *seminauimus uobis*, id est, inchoauimus primi uestris mentibus spargere *spiritualia*, id est, quæ à spū sancto data sunt, & uestrū B spūm uiuificant, ut fructificēt in uobis sicut in bona terra, *magnum est si metamus* ad sustentationē nostri corporis *uestra carnalia* stipendia? Quasi dicat: Non est magnum, sed minimum, si tradētes uobis æterna, percipiamus à uobis tēporalia. Item à minori probat hoc ipsum. *Si alij*, inqt, *sunt participes uestræ potestatis*, id est, tam potenter utuntur uestris rebus ut uosipsi, *quare non potius nos* id agimus, qui uestræ salutis causa fuimus? Quæ sunt aūt spiritualia quæ seminauit, nisi uerbum & ministerium sacramenti regni cælorum? Quæ uero carnalia, quæ sibi licere mereri dicit, nisi hæc temporalia, quæ uitæ atq; indigentię indulta sunt? Quæ potenter ab eis sumebant etiam alij, qui non eis primo euangelium annunciauerant, sed ad eorum ecclesiam idipsum prædicantes postea uenerāt. Vnde subiecit: Si alij potestatis uestrę participes sunt, id est, potestatis quæ prędicatoribus concessa est in uos, ut utantur bonis uestris, cur non potius nos? Vel istos alios intelligamus pseudo apostolos, qui bona eorum deuorabant, cum nihil utile eis cōtulissent. Ecce, inquit, probatum est, quia potestatē habemus sumendi stipēdia. *Sed tñ non usi sumus hac potestate*, id est, non accepimus sumptus ut poteramus. Tunc enim quis utitur sua potestate, quando quicquid pertinet ad illam, accipit, & à nullo suę potestatis uult abstinere debito. Nos uero non ita fecimus, *sed omnia sustinemus*, id est, famē & sitim & nuditatem libentissime toleramus, *ne demus aliquod offendiculum euangelio Christi*, id est, ne per nos euangelium impediatur currere. Minus C enim curreret ad cor uestrum, si suspicaremini nos illud prædicare propter commodum terrenū. Vel si dedissetis nobis aliquid, putaretis forsi tan uos emisse licentiam prædicandi, & nobis minueret̄ libertas arguendi. Vel si debitos sumptus acciperemus, iam pseudo apostoli nostro exemplo libere acciperent, & sic in prædicatione durarēt. Aut si mulierem circunduceremus, inde posset oriri nō bona suspicio. Talibusq; modis impediretur cursus euangelicæ prædicationis.

Nescitis quoniam qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt, edunt? & qui altario deseruiunt, cum altario participant? Ita & dominus ordinauit his qui euangelium annunciant, de euangelio uiuere. Matt. 10. Luc. 9. et 10.

¶ Iterum redit ad probationem, modisq; omnibus etiam atq; etiam commendat, quid sibi liceat & tamē non faciat. Licitū est, inqt, mihi sumptus ex prędicatione sumere, sicut ministrātibus apud Iudæos in sanctuario licet de rebus sanctuarij uiuere: quia & naturalis ratio hoc habet, ut unusquisq; inde uiuat, ubi laborat. Nam *nescitis quoniam hi qui in sacrario*, id est, in tabernaculo uel templo *operantur* sicut ministri & artifices, *edunt* ea *quæ sunt de sacrario*, id est, quasdam oblationes quæ offerūtur in eo pertinētes ad ipsos? *&* nescitis quia *qui altario deseruiunt*, sicut sacerdotes & leuitæ, *participant cum altario*? id est, partem accipiunt de his quæ offe D runtur in altari, & sicut antiquo more apud Hebræos antiquos hæc fiebant, *ita & dominus* Iesus *ordinauit* in nouo testamento, id est, rationabilit̄ disposuit, *his qui euangelium annunciant*, id est, prædicāt, *de euāgelio uiuere*, id est, uictum habere, ut expeditiores sint, cū de corporali cibo soliciti nō fuerint. Hoc ordinauit, id ē, tali ordine disposuit dn̄s, ut dantes spiritalia, sumerēt carnalia, quando dixit: In eadē domo manete, edētes & bibētes quę apud illos sunt. dignus est enim operarius mercede sua. Luc. 10. Non quod ideo quisq; debeat euāgelizare ut mā ducet, sed ideo manducare ut euangelizet. Nam qui propterea euangelizat ut māducet, uilius habet euangelium quàm cibum. Postquā uero multis similitudinibus & exemplis atq; rationibus & autoritatibus ostēdit Apostolus sibi licere necessaria sumere, subiungit, dicens:

Ego autem nullo horum usus sum. Non autem scripsi hæc, ut ita fiant in me. Bonum est enim mihi magis mori, quàm ut gloriam meam quis euacuet. Nam etsi euangelizauero, nō est mihi gloria. Necessitas enim mihi incumbit. Væ enim mihi est, si nō euangelizauero. Si enim uolens hoc ago, mercedem habeo: si autem inuitus, dispensatio mihi credita est. Quæ est ergo merces mea? ut euangelium prædicans, sine sumptu ponam euangelium, ut non abutar potestate mea in euangelio.

A ¶, Tot, inquit, exemplis & autoritatibus con-
ſtat me licenter poſſe ſtipendia ſumere. Sed tamē
ego nō ſum uſus aliquo horum exemplorum uel
autoritatum ſiue rationum, ut facerem quod fa-
cere his poſſe demonſtror, id eſt, ut ex prædicati-
one ſumptus & alimēta perciperem. *Nullo horum
uſus ſum.* Sed nec uti uolo, quia *non* ideo *ſcripſi hæc* li
cere mihi, *ut ita nunc fiant in me*, id eſt, ut amodo mi-
hi neceſſaria quæque dentur à ſubditis: & ſi ego pro
pter aliorum ſalutem à debitis ſumptibus & ne-
ceſſarijs omibus abſtinui & abſtineo, ſaltem tan
to exemplo uos ab immolatitijs carnibus abſti
nete, ne multos fratrum præcipitetis in interitum.
Ob hoc etiā noluit Apoſtolus accipere ſumptus,
ne eſſet forma mercenarijs & pſeudo apoſtolis.
Erant enim iam multi, qui occaſionem habere cu
piebant adquirendi terrena & uēdendi euangeli-
um: quibus eam uolens amputare, uictum mani-
bus ſuis quæſiuit. Sed propterea noluit à diſcipu-
lis ſtipendium uel aliud quid ſumere, ne per hoc
acciperēt fiduciam delinquendi, & uigor euange-
licæ autoritatis in illo torpeſceret. Parcebat eti-
am in hoc illis, ut non eſſet eis oneroſus, ſi de bo-
nis eorum uiueret. Nolo, inquit, ut hæc ita fiant
in me. Nam *magis bonum eſt mihi mori*, id eſt, ma-
gis opto mori *quàm* ſuſtinere *ut quis* dando *euacuet
gloriam meam*, quam pro hac abſtinētia habere uo-
lo in Chriſto apud deum, *compatiēs infirmis dū
nihil ab eis ſumo. Vere taliter euacuaretur & ina*
B nis fieret. *Nam ſi ideo euangelizauero* ut hæc ita fiant
in me, id eſt, ſi propterea euangelizauero ut ad il
la perueniam, & finem euangelij in cibo & potu
& ueſtitu collocauero, *non eſt mihi gloria* apud de-
um, ſed ex eorum numero ſum, de quibus dictū
Matth. 6. eſt, quia receperūt mercedem ſuam. Et quare nō
eſt mihi gloria? Quia *neceſſitas* ſuſtentandæ huius
uitæ *incumbit mihi*, ut ideo euangelizem, quia unde
uiuam non habeo, ut adquiram temporalem fru
ctum de prædicatione æternorum. Sic enim iam
neceſſitas in euangelio erit, non uoluntas. Et uere
neceſſitas incumbit, quia *uæ mihi eſt ſi non euangeliza
uero*, id eſt, malo meo non euangelizabo, quia fa-
me cruciabor, & unde uiuam non habebo. Vere
non eſt gloria euangelizare pro corporis neceſſi-
tate. Nam *ſi hoc ago uolens*, hoc eſt, ſine ulla uitæ hu
ius fulciendæ neceſſitate, apud deum *habeo merce-
dem* gloriæ ſempiternæ. *Sed ſi inuitus*, id eſt, cogente
neceſſitate id facio, *diſpenſatio eſt mihi credita*, ut alijs
diſpēſem euangelium ad profectum eorum, ego
autem mercedē illam apud deum glorioſam non
habeam. Hoc enim loco talis diſpenſator intelli-
gitur, qui alienum diſpenſet, unde ipſe nihil acci-
piat. Diſpēſatio eſt mihi credita tanquam inuicto
ſeruo, ut tanquam alienum erogem, & nihil inde
capiam præter cibaria, quæ non de participatio-
ne regni, ſed ad ſuſtentaculum miſeræ ſeruitutis
dantur extrinſecus. Et quia ſi uolens euangelizo,
mercedem apud deum habeo, *ergo quæ eſt merces
mea*, quam de prædicatione habere cupio, cū nul
lam inde mercedē terrenam recipere uelim? Hęc
ſcilicet eſt merces mea, ut ego *euangelium prædicans
ſine ſumptu, ponam* in cordibus hominum *euangeli-* C
um, id eſt, ut non ſit credentibus ſumptuoſum eu-
angelium, ne putēt ad hoc ſibi euangelizari, ut id
euangeliſtæ quaſi uēdere uideantur. Hanc mihi
eligo mercedem, ut gratis ponam in auditorum
mentibus euangelium, *ut non abutar in euangelio po
teſtate mea*, quam dominus conceſſit accipiendo
ſtipendia, ne quod impedimentum generem eu-
angelio. Si enim ſtipendia ſumerem, unde euan
gelium impediretur & tardius iret, iam meæ po-
teſtatis abuſio fieret: quoniam ſumendo illa, con
tra hoc ad quod poteſtas ipſa fuit mihi conceſſa,
facerem. Hactenus multifarie demonſtrauit lice
re ſibi ſumptus accipere, quos tamen non accipie
bat. Iam uero quia infirmitati hominum compa
tiens à debitis ſumptibus abſtinebat, oſtendunt
ſequentia, cum dicit:

**Nam cum liber eſſem ex omnibus, omni-
um me ſeruum feci, ut plures lucriface-
rem. Et factus ſum Iudæis tanquam Iu-
dæus, ut Iudæos lucrarer: his qui ſub le-
ge ſunt, quaſi ſub lege eſſem, cum ipſe non
eſſem ſub lege, ut eos qui ſub lege erant,
lucrifacerem: his qui ſine lege erant, tan-
quam ſine lege eſſem, cum ſine lege dei
non eſſem, ſed in lege CHRISTI eſſem,
ut lucrifacerem eos qui ſine lege erant.
Factus ſum infirmis infirmus, ut infirmos** D
**lucrifacerem. Omnibus omnia factus ſum,
ut omnes facerem ſaluos. Omnia autem
facio propter euangelium, ut particeps
eius efficiar.**

¶ Hanc, inquit, ſolam mercedē in hac uita quæ
ro, ut gratis miniſtrē cūctis euangeliū. *Nā cū eſſem
liber ex omnibus*, id eſt, cum ſic ab omibus eſſem ſe
paratus, ut nihil illis deberē, nec ullius merita me
poſſent ad hoc deducere, ut illis uerbum uitæ mi
niſtrarē, ſponte me inclinaui ut à domino exalta-
rer, & *me ſeruum omnium feci*, ſicut ipſe dominus di-
xerat: Quicūque uoluerit in uobis primus eſſe, erit Matth. 20
omnium ſeruus. Liber eram ex omnibus, id eſt, Mar. 9.
nulli quicquam debēs, cum nihil ab aliquo ſuſce
piſſem, unde ſibi obnoxius eſſem ad exhibēdam
ſeruitutē: & tamē pro Chriſto me feci ſeruū omi-
um, ut commodis omium deſeruirē: & hoc ideo,
ut plures ad fidē conuertēdo *lucrifacerē*, id eſt, lucrū
eos prædicationis meæ facerē, & idcirco me mo
dificaui omnibus. Quia *factus ſum Iudæis tanquam Iu
dæus*, id eſt, ita compaſſus ſum eorum cæcitati &
miſeriæ, ac ſi Iudæus eſſem, & in eadē cæcitate &
miſeria cum eis detinerer. Hoc eſt dicere: Quan-
tum dolorē ac ſolicitudinē de infidelitate & igno
rantia & morte mea, ſi rē ipſam ſicut eſſet animad
uertere poſſem, tantum habui de Iudæis, *ut Iudæ
os lucrarer*, id eſt, ut ſic ad fidē eos adducerē, ſub
ueniēs eis ſicut mihi ſubueniri uellē. & *his qui ſub le
ge ſunt*, id eſt, Samaritanis uel prædictis Iudæis fa
ctus ſum, *quaſi ſub lege eſſem*, id eſt, miſericordit eis
condolui, & eos à iugo ſeruitutis eripe laboraui.

A sicut mihi recte uelle cōdoleri & me eripi, si unus ex illis essem. Ita per compassionem misericordię factus sum eis quasi sub lege essem, *cũ ipse nõ essem sub lege seruiliter*, id est, cum eam nõ seruarem carnaliter, *ut* tam pia condescensione *lucrifacerem*, id est, lucrum Christo adquirerē *eos qui sub lege erãt.* Nequaquam doctor egregius ut quasi Iudæus fieret, ad perfidiam erupit: nec quasi sub lege ad carnale sacrificium redijt, sed condescendēdo appropinquauit infidelibus, non cadendo, ut uidelicet singulos ipse suscipiēs, & se in singulos transfigurans compatiendo colligeret, & impenderet illis ea quæ impendi sibi ab alijs recte uoluisset: & tanto unicuiq; erranti cōcurreret, quãto salutis eius modum ex propria consideratione didicisset. Nõ redijt ad carnale sacrificium, ut illud exhibendo putaret se aliquid iustificatiōis aut salutis inde cōsequi. Alioqui propter uitandum scandalum, Hierosolymis ueterem sacrificiorum morem seruauit. Neq; simulando fecit hoc, ut nonnulli putauerunt, sed secundum liberam sententiam suam qua dicit, Circuncisus quis uocatus est? non adducat præputium, id est, non sic uiuat quasi præputium adduxerit, sicut alio loco dicit, Circūcisio tua prębputium facta est. Secundum hanc sententiam fecit illa, quæ non intelligentibus & parũ attendentibus finxisse putatus est. Iudæus enim erat. & circuncisus uocatus, noluit adducere *præputium, id est, non uoluit ita uiuere acsi circuncisus nõ esset. Hoc enim iam in potestate habebat. & sub lege q dem non erat, sicut illi qui eam seruiliter custodiebant, sed tñ in lege Christi, quæ est ipsa quã Iudæi tenebant, erat, ut libere adimpleret eam.* Qui uetera eius sacramēta int' Iudæos celebrauit, hoc modo illa usq; ad certi temporis dispensationem à deo iussa esse commēdauit, & à sacrilegis sacris gētium distinxit. Nam & in hoc factus est Iudæis tanq̃ Iudæus, & sub lege positis tanq̃ sub lege esset: qa hoc Hierosolymis fecit, & alibi Timotheum circuncidit, & à cibis quos lex prohibet abstinuit int' Iudæos, ac semper apud eos de lege & prophetis disputauit, asserēs eorũ testimonijs aduētum Christi. *Qui uniuersa hæc & his similia idcirco faciebat, ut eos q de lege erant, Christo adquireret, non ut aliquid iustificationis iam in illis* ceremonijs æstimaret. Qui & subiungit: *his qui sine lege erant*, id est, gētilibus, factus sum *tanquam sine lege essem, cum nõ essem sine lege dei, sed essem in lege Christi, ut lucrifacerem eos qui sine lege erant.* In eo qppe factus est gentilibus tanq̃ gentilis, quod præputium recepit, quod indifferēter permisit uesci cibis quos damnant Iudæi, q̃d eis assensus est secũdum physicas rationes mundum esse factum à deo, & huiusmodi condescēsionibus. Notandũ quod Iudæos sub lege dicit esse, se autem in lege, paganos uero sine lege. Aliud est autem esse sub lege, aliud in lege. Qui enim sub lege est, secundũ legē agitur: qui uero in lege est, secundum legem agit: & ille seruus est, hic autem liber. Qui uero sine lege est, ab omi seruitute diuina alienus est, ut sicut onager in solitudine præsentis seculi male liber uiuat. Vtrisq; autem, id est, & eis qui sub lege, & illis qui sine lege erant, se testat' Apostolus congruisse per misericordiam scilicet & compassionē, non per uersipellem simulationē, id est, ut eo mõ subueniret carnali Iudæo uel pagano, quomodo sibi ipsi si hoc esset, subueniri recte uoluisset, portans utiq; eorũ infirmitatem in compassionis similitudinem, nõ fallēs in mēdacij fictione, sicut cōtinuo sequit' & dicit: *Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem.* Hinc em̃ loquebatur, ut etiã omnia illa supiora diceret. Sicut ergo quod factus est infirmis infirmus, non erat mendacium, sic & cætera quæ præmisit. Quam enim dicit infirmitatem suam ergo infirmos fuisse, nisi compatiēdi eis intantum, ut ne uideretur uenditor euangelij, & uerbi dei cursum apud imperitos in malam suspicionē decidēs impediret, nollet accipe quod ei iure dominico debebat'? Eo em̃ ipso factus est infirmus, quo potestate sua uti noluit. Tã misericordiæ scilicet indutus affectu, ut cogitaret queadmodum secum agi uellet, si & ipse ita infirmaretur, ut posset de illis per quos sibi euangelium prędicaretur, si eos uideret sumptus accipe, quasi mercimoniorum nundinas suspicari. Sic ergo illis qui corde infirmabant', factus est infirmus cōpassione mīæ, nõ simulatiōe fallaciæ. Nã & q ministrat ægroto, fit tanq̃ ægrotus, nõ cũ se febres habere mentit', sed cũ animo condolētis cogitat, queadmodũ sibi seruiri uellet si ipse ægrotaret. Iuxta quē sensum uniuersaliter subiungit: *Omnibus omnia factus sum, ut oēs facerem saluos.* Quasi dicat: Quid diutius per partes enumerarem singula? Breuiter comprehēdo, omibus omnia factus sum, id est, quasi omium sectarum essem. Omnibus omnia factus est, nõ mētientis actu, sed compatiētis affectu, id est, non oĩa mala omnium fallacit' agēdo, sed aliorũ omnium malis omnibus tanquam si sua essent, misericordis medicinæ diligentiam procurando. Cogitabat em̃, ut homo, in eis uitijs etiã se esse potuisse, unde cupiebat alios liberare: & ita subueniebat illis, sicut sibi uellet subueniri, si ipse in eisdem uitijs esset. In se em̃ personas omnium pie transfigũrans, ex semetipso discebat qualit' unicuiq; misereri debuisset, quatenus hoc singulis impēderet, q̃d sibi ipse, si ita esset, impēdi recte uoluisset. Ita, inquit, me contempero omnibus, nõ q̃d mihi errores & uitia eorum placeant, sed *omnia* hæc prædicta *facio* conformãs me unicuiq; *propter euangelium, ut particeps eius efficiar*, id est, ut particeps fiam bonæ intentionis, quam habet euangelium erga salutem hominum. Vel omnia quæ dixi facio erga singulos quosq; propter euangelium, ut possim eis illud dulciter inferre, & ego fiam particeps remunerationis eius.

Nescitis quod hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit brauium? Sic currite ut cōprehendatis. Omnis em̃ q in agone cōtēdit, ab oibus se abstinet. Et illi quidem ut corruptibilem coronã accipiant, nos autem incorruptam,

Actuũ.21. Supra.7. Rom.4.2 B Actu.16 Iob.24 Iere.2 C D

epistola dnice in septuagesima

A ¶Idcirco omĩa facio propͤ euangeliũ, quia nõ aliť ero particeps eius. Necesse ẽm mihi est, ut oĩa quæ faciẽda sunt faciam, & ab omnibus à quibus abstinendum est abstineam, quoniam aliť euangelij coronam & remunerationem habere nõ potero. Quod euidẽter apparet in hac similitudine quam nunc propono. Nullus enim in stadio brauium accipit, nisi qui omnia quæ facienda sunt fecit, & hoc in mundana consuetudine potestis scire. Quia an *nescitis quòd hi qui currunt in stadio, omnes quidem currunt, sed unus accipit brauium?* Licet enim omnes ibi sint in cursu & labore similes, tamen omnes inaniter currunt præter illum solum q accipit brauium, quod est præmium cursus. Stadium autem constat cẽtum uigintiquinq; passibus. Sed hoc loco, siue minus siue magis longitudinis habeat, uocatur stadium illud uiæ spatium, per quod usq; ad metam quãdam solebat fieri cursus, ut postquam ueniretur ad metam, esset stadium. Vnde stadium à stando nomẽ accepit. Brauium autem genus est palmæ, uel præmium, quod currentibus proponitur. Omnes currunt, sed unus q currendo cæteros uincit, accipit brauium: quia fecit omnia quæ pertinent ad cursum, & abstinuit ab omnibus quæ impediunt. Sic & ego brauium supernæ remunerationis adipisci non potero, nisi omnia quæ currentibus facienda sunt fecero, & ab omnibus quæ contraria sunt abstinuero. Similiter & unusquisq; uestrum de se sentiat & legitime currat. Nam omnes qdem currũt, sed unus accipit brauiũ. Currũt enim Iudæi, currũt hæretici,
B currũt nonnulli Christiani q ad uitam non sunt prædestinati: qa omnes isti in fine præmiũ sperãt se adepturos, & ad illud tendũt per uitæ præsentis stadiũ. Sed prædestinatorũ Christianorũ populus q legitime currit, accipit brauiũ: qñiam sola unitas eorũ qui sunt corpus Christi, palmam consequitur. & quia non omnes qui currunt, accipiunt brauium, ideo *sic currite* faciendo quæ ad cursum pertinẽt, & uitando quæ impediunt, *ut comprehendatis* illud. Cautos & expeditos uos esse cõuenit in currendo, ne forte contingat nõ comprehendere præmium ad quod curritis. Non enim omnes comprehendunt illud. Currite credendo, sperando, desiderando, bene operando, corpus affligendo, orando, amando, & quibusq; bonis studijs insistendo. Ita quidem est de his qui currunt. Sed de his qui pugilantur, audiamus. Nam cursor quisq; festinat ad brauium, sed *omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet,* id est, omnis pugil qui in certamine pugnat, ab omnibus se abstinet, id est, ab escis & cæteris quæ impediunt agonem, id est, certamen. Sic & omnis Christianus q in arena huius mundi contra diabolum luctatur, ab omnibus quæ Christianum ad terram implicant, debet abstinere. Nam & ideo chrismate sumus uncti, quia luctatores sumus effecti: & propterea sicut illi qui in arena luctantur, nudi sunt, ita & nos à mũdanis rebus spoliati esse debemus, ut amando nihil possideamus in hoc seculo: quia nec maligni spũs contra quos est nobis lucta, qdquam in eo proprium possidẽt. Nudi cum nudis,
C id est, nil possidentes cum nil possidentibus luctari debemus, si eis succũbere nolumus. Armis tamen uirtutũ indui studeamus, quibus & protegamur, & aduersarios feriamus. Sicq; pugiles & luctatores imitemur, qui se intantum ab omnibus agoni suo noxijs abstinent, ut & nocturnam pollutionem, quæ per somnum accidere solet, diligenter cauere studeant, ne per hanc molliores in certamine fiant. *Et illi quidem* abstinent, & pugilantur *ut corruptibilem coronam* ex floribus contextam cum laude & mercede cito perituram accipiant, *nos autem* ob hoc abstinemus *ut incorruptam*, id est, æternam percipiamus coronam. & idcirco diligẽtiores esse debemus, qbus nõ terrenis & marcẽtibus floribus, sed æterna cõserta gẽmis in modũ regij diadematis corona spiritalis seruať.

Ego igitur sic curro, nõ quasi in incertum: sic pugno, non quasi aërem uerberans. Sed castigo corpus meum & in seruitutem redigo, ne forte cum alijs prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

¶Seipsum proponit Apostolus cæteris in exemplum. Quandoquidem, inquit, in stadio uitæ præsentis est nobis cursus & certamen, atq; uictori proposita est incorruptibis & æterna corona, *igitur ego,* qui (sicut supra dictum est) omnia propter euangeliũ facio, *sic curro,* id est, tam legitime, tam alacriter, tam expedite cursum boni operis exequor, *ut non quasi in incertum* tendam, quia certus sum de corona. Ille enim currit in incertum, q
D talia facit, ut ex quibusdam sperare, & ex quibusdam possit desperare. Sed ego ex omnibus quæ post conuersionem feci, certitudinem bonæ spei tenẽs, nõ curro uelut in incertum, sicut illi qui currunt ad seculare brauium, nec si poterunt illud accipere sunt certi. ego *sic pugno* contra diabolum, *ut non sim quasi aërem uerberans,* id est, nõ inaniter pugno sicut ille, qui iactat ictus incassum, & pro hoste ferit aerem. Scilicet non uerbis, sed rebus contendo, quia non sum de illis prædicatoribus, qui dicunt & non faciunt. (Matth. 23) Quantumcunq; enim prædicator fundat uerba, gladius oris eius nõ peruenit usq; ad læsiõem hostis, sed uox inanis & ociosa reputatur, si ipse prædicationi suæ contrarius existat. Quia qui aliter facit quàm prædicat, suspectos facit audientes ut de promissis dubitent: & ideo malum de cordibus eorum non ualet expellere, nec hostẽ q in eis habitat, lædere. Ego aũt nõ uacuos ictus uerborum in aduersarium iacto, sed ut illum possim lædere, castigo ieiunijs & afflictionibus corpus meum, ut & exemplum abstinentiæ dem alijs: & ideo non quasi aerem uerberans pugno, quia dum carnem restringo, ipsis abstinẽtiæ meæ ictibus nõ aerem, sed diabolum uerbero: & dum hoc quod intra me est subijcio, extra positum aduersarium ferio. Corpus uero castigare, est ieiunijs reprimere illud, & ea illi dare, quę ad uitam proficiant, non ad luxum. *Corpus meum* per abstinentiam *castigo,* ne per lasciuiam in lo

A lescat, *& in seruitutem illud redigo*: ut non perficiat suam, sed spiritus uoluntatem: & in omnibus seruiat spũi, non repugnet. Ideo sic corpus refreno, quia *ne forte* si aliter egero, contingat quod adhuc contingere potest, quandiu sum in hac mutabili uita, *scilicet ne cum* ego *alijs prædicauerim*, & in partem electionis illos per doctrinam meam adduxerim, *ipse* male uiuendo *efficiar reprobus*, id est, à deo reprobatus, & à gaudijs cælestibus quæ prædico, alienus. Certe iã de hoc *Apostolo* uoce dominica dictum fuerat, *quoniam uas electionis* mihi est, & tamen adhuc *ipse castigãs* corpus suum, metuit *ne reprobetur, licet* supradixerit, sic curro, *non quasi in incertum*. Ita ẽm certus est de præmio, ut timeat illud amittere: & ita metuit amittere, ut certus sit de eo. Et cum iste quem deus uas electionis esse testatur, sic metuat reprobus fieri, quid de *nobis* miseris erit, qui nullam adhuc dei uocem de electione nostra audiuimus, & iam in ocio quasi de securitate torpemus? Omnia enim quæ nũc de se dixit, ideo locutus est, ut nos similiter agere suo exemplo doceret, scilicet ut sic strenue cursum recti operis ageremus, quatenus de perceptione futuri præmij spem certam haberemus: & sic cum antiquo hoste pugnaremus castigantes corpora nostra, ut non aerem, sed ipsum hostem certis ictibus abstinentiæ nostræ feriremus, ne forte p̃ subrepẽtia uitia reprobi adhuc efficeremur, *& reprobationẽ adhuc posse cõtingere*, p̃bat ex B emplo *Iudæorum, cum subiungit*:

Actuũ. 9.

CAPVT X.

Nume. 9. Exodi. 13. 14.16.17.

NOlo em̃ uos ignorare fratres qm̃ patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierũt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari, & omnes eãdem escam spiritalem manducauerunt, & omnes eundem potum spiritalem biberunt. Bibebant autem de spiritali consequente eos petra, petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum beneplacitũ est deo, nã prostrati sunt in deserto.

Nume. 20 Nume. 14

¶ *Hoc nanque exemplum ideo proponit*, ut in Christianorum populo nullus in eo solo confidens quo baptizatus est, & escam ac potum corporis & sanguinis domini percepit, putet sibi deum parcere si peccauerit: sed tunc cognoscat sibi profutura, si deo humiliter obedire perseuerauerit. Quasi dicat: Currere & pugnare sicut ego, debet omnis Christianus, quãdiu in stadio uitæ mortalis *est*: & metuere, ne post omnia bona quæ diuinitus accepit, fiat adhuc reprobus, ne perueniat ad brauium pro quo currit, sicut uidemus q̃d Hebræi qui nos præfigurauerunt, post transitum maris & cælestem escam, quia deum peccatis suis offenderunt, ad terram promissionis uelut ad p̃positum brauium peruenire non potuerunt. *Nolo enim uos ignorare*, id est, nolo ut ignoretis o *fratres, quoniam patres nostri*, id est, Hebræi antiqui instituto res nostræ fidei & moralitatis, *omnes* tam boni q̃ C mali, cum egrederentur de Aegypto, priusquam mare transirent, *fuerunt sub nube*, quæ non sinebat exercitum Aegyptiorum ad eos accedere, & significabat præsidium supernæ protectionis. *& omnes* pariter *mare transierunt*, in quo p̃secutores eorum perierunt. *& omnes in Moyse*, id est, in ducatu Moysi *baptizati sunt in nube & in mari*, quia submersis hostibus suis, erepti sunt à morte, quod præstat baptismus, & purgati sunt à peccatis prioribus, ut ultrà non imputarẽtur illis: & mũdati ab ignorantia dei, quæ premebat omnes gentes, ut idonei forent accipere diuinam legem. Baptizati sunt, quia signum baptismi acceperunt, quod tantundem ualuit eis credentibus, quantum ualet nobis ipse baptismus. *&* deinde *omnes* similiter boni ac mali *manducauerunt eandem escam spiritalem*, id est, mãna spirituali uirtute paratum. Omnes eandem escam comederunt, quia non aliam saluandi & aliam perituri manducauerunt, sed omnes eandem. Simili modo *& omnes biberunt eundem* non diuersum, *potum spiritalem*, id est, aquam de petra productam spirituali gratia. Manna enim & aqua illa dicuntur nũc spiritualis cibus & potus, quia non mundi lege, sed dei uirtute sine elementorum commixtione ad tempus creati sunt, habentes in se *figuram corporis & sanguinis domini. Vnde & manna uocatum est panis angelorum, quia uirtute qua angeli subsistunt creatum est*, significans eum qui ait: Ego sum panis uiuus qui descendi de cælo. Vel eandem escam corporis CHRISTI, *quam nos in pane manducamus, ipsi manducauerunt in manna*: & eũdem potum sanguinis CHRISTI, quem nos ex calice bibimus, ipsi biberunt ex petra, & ideo spiritualem D manducauerunt eandem quam & nos, corporalem uero alteram. Quia uisibilem escam spiritualiter intellexerunt, spiritualiter esurierunt, spiritualiter gustauerunt, ut spiritualiter satiarentur. Nam & nos accepimus uisibilem cibum. sed aliud est sacramentum, aliud uirtus sacramenti. Similiter potum spiritualem perceperunt eundem quem & nos. nam corporalem alium. Sed hunc spiritualem potum non undecũq; bibebãt, sed *de spiritali petra*, id est, de CHRISTO. Sicut enim cibus & potus ille fuit spiritualis, simili ratione fuit petra spiritualis, quæ potum manauit spiritualem. Bibebant de petra *consequente eos*, id est, satisfaciente desiderijs eorum, quoniam cõsecuta est eos abundantia suæ largitatis, prius siti cõfectos, & ad Moysen clamantes, dum satiauit eos sic, ut amplius tunc non quærerent potũ. Vel sequebatur eos p̃ desertũ petra spiritalis: q̃a ubi deficiebat eis humanũ suffragium, aderat Christus. Qui ideo sequebatur, ut ubi defecissent, ille subueniret. Non enim petra, sed Christus aquam dedit. Qui & nũc similiter suos per subsequentem gratiam comitari nõ desistit post baptismũ, uelut post maris trãsitũ. Bibebant de petra, sed *petra erat Christus*. Non est dictum, petra significabat Christũ: sed, petra erat Christus, q̃a solet loq̃ scriptura res significã-

Nume. 9 Exo. 13. Exo. 14

Exod. 16

Exodi. 17

mãna et aqua q̃re cibus spiritualis dicuntur

Psal. 77 Iohã. 6.

A res, tanquam illas quæ significantur, appellans. Omia em significatia uidentur quodammodo earum rerum quas significant, gerere personas: & ideo tanquã hoc esset, dictum est, petra erat Christus: quod utiq; per substantiam non hoc erat, sed per significationem. Propter firmitatem petra dictus ē Christus. Qui duobus lignis crucis affixus, profudit ex suo latere sacramenta nostræ salutis, quibus interior sitis nostra potaretur: sicut petra illa bis pcussa, dedit aquam unde populus ille satiaretur. gemina enim pcussio, duo ligna crucis significat. Ecce omnes pariter hæc omnia dei beneficia consecuti sunt, sed non omnes parit̃ ad salutem peruenerunt. Quia *non in pluribus eorum beneplacitum est deo*, id est, plures eorum nō bene placuerunt deo post hæc omnia, sed grauiter displicuerunt: quod inde patet, quia *prostrati sunt in deserto*, nec peruenerunt ad terram promissæ hæreditatis. Caueamus itaq; ne & nobis similiter contingat. Omnia em illa beneficia quæ ipsi diuinitus acceperunt, spiritualiter sunt eadem quæ & nos accepimus. Aegyptum nanq; interpretari nouimus afflictionem, uel affligentem, uel comprimentem, siue tenebras, & sæpe poni in imagine huius seculi, à quo spiritualiter recedēdum, ne simus iugum ducentes cum infidelibus. Quod fit per primum calorem fidei. Sic enim quisq; Ierusalem cœlestis fit ciuis idoneus, *cum primum huic seculo* renunciauerit, quomodo ille populus *in terram* promissionis induci non potuit, *nisi prius ab* Aegypto recederet. Sed sicut ille non inde discessit, nisi diuino præsidio, ita nemo corde ab hoc seculo auertitur, nisi dominicæ misericordiæ munere præuentus & adiutus. Quem etiam protegens comitatur, quæ procul arceat exercitum Aegyptiorum sequentium: quia catechuminus p fidem quam recepit, habet gratiam dei obumbrātem uelut nubem, quæ non sinit ad illum accedere pristinam consuetudinem uitiorum, quæ diabolo instigante subsequitur illum, sed in aqua baptismatis extinguit uelut in mari rubro. Apte enim per mare rubrum baptismus designat, sanguine Christi consecratus. Mors enim Aegyptiorum in mari, significat abolitionem pctōrum in baptismo. Israelitæ transeuntes, præsignant eos qui nunc baptizantur. & tali mysterio patres illi omnes de Aegypto egressi fuerunt sub nube, & omnes mare transierunt, ac in Moyse baptizati sunt in nube & in mari. Moyses Christū significat, nubes spiritum sanctum, mare aquam baptismi. Dicuntur ergo in Moyse baptizati in nube & in mari, uelut si dicerentur in CHRISTO baptizati in spiritu sancto & aqua. Postea ducti sunt per desertum. Similiter & nunc baptizati omnes, nondum perfruentes promissa patria regni cælorum, sed quod non uident sperantes, & per patientiam expectantes, tanquam in deserto sunt. In quo pascuntur manna, & potantur aqua de petra, id est, corpore & sanguine Christi. Nam sicut ille Apostolus ante transitum maris non potuit manna comedere, sic nemo ualet ante baptissimum corpus redēptoris accipere. Deinde sicut Hebræis data est lex, ita fidelibus ostēditur sublimitas scientiæ charitas Christi. Sed qui post hæc omnia criminaliter peccauerint, ad cælestem patriam non peruenient, nisi congruam egerint pœnitentiam: sicut Iudæi qui propter culpas suas ad terram promissionis non peruenerunt, sed in deserto perierunt. etsi enim in aliquibus, non tamen in pluribus eorum beneplacuit deo. Communia fuerunt omnibus illis sacramenta, sed non communis gratia. Ita & nunc baptismus nobis omnibus communis est, sed non uirtus baptismi: commune nobis est sacramentum corporis & sanguinis domini, sed non communis uirtus sacramenti. Nō ergo solis sacramētis cōfidamus, qa his solis ad regnū cæleste nō pueniemus, si bona operari neglexerimus, aut si saluatorē more ueterum offendere non timuerimus.

Nume. 11. & 14

2. Cor. 6.

B

C

Hæc autē in figura facta sunt nostri, ut non simus concupiscentes malorum sicut & illi concupierunt: neque idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est: Sedit populus māducare & bibere, & surrexerunt ludere.

Numeri 11.

Exo. 32.

¶ Iudæi post maris transitum, post angelicum cibum & spiritualem potum, qa grauiter deum offenderunt, ad promissam hæreditatem nō peruenerunt, sed in deserto perierunt. Sed hæc quæ de illis narrantur, facta sunt tunc in figura nostri, qui eramus futuri: quoniam in illis præfiguratum est quod nos si post baptismum, si post dominici corporis & sanguinis cibum & potum similiter peccauerimus, ad cælestem patriam non perueniemus: sed in hoc seculo maligno moriētes, ad pœnas inferni ducemur, quas pœnæ illorū præsignabant. Caueamus igitur similiter offendere, ne talia patiamur in ueritate, qualia illi pertulerunt in imagine. Hæc enim (ut dictum est) *facta sunt in figura nostri*, ut nos metu pœnarum, quæ illis acciderunt, corrigamur. *ut non simus concupiscentes malorum*, id ē, concupitores uitiorum, *sicut & illi concupierunt*. per concupiscentiam enim desiderauerunt cibos Aegypti, quos reliquerant dum manna pascerentur cælitus misso. & p esu carniū flentes murmurauerunt. Caueamus & nos illecebras gulæ, uentrisq; ingluuiem, ne similibus epularum concupiscētijs pereamus. *Neq; idololatræ efficiamini* manducantes in idolio, *sicut quidam ex ipsis*, manducantes coram uitulo. Neq; idololatræ efficiamini, id est, non ædificetis ad idololatriam exemplo uestri infirmam fratrum conscientiam, qui uidentes uos in idolio recumbere, putant quod ibi ob honorem idoli comedatis. Non efficiamini idololatræ, sicut facti sunt non omnes Iudæi, sed quidam ex ipsis idololatræ facti sunt, adorantes uitulum aureum, dum Moyses in monte quadraginta diebus cum domino moraretur, *quemadmodum* in Exodo *scriptum est*: *Sedit populus* ante uitulū *manducare & bibere*, & cum alacres facti essent ex cibo & potu, *surrexerunt ludere*, id est, ludos facere in uituli ueneratione. Surre-

D

Exodi. 32

christus quia dicitur fuit petra

mors egiptiorum in mari quid significat

A xerũt ludere. i. corã uitulo saltare. Vel ludere, id est, uitulum adorare. Quid enim lusui puerili tam simile, quàm idola colere? Cauete igitur ne & uos similiter corã idolo nunc sedeatis mãducare & bibere, & infirmos excitetis ad lusum idololatriæ.

Nume.25 **Neque fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt una die uigintitria millia. Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentauerunt, & à serpentibus perierunt. Neque murmuraueritis, sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore.** Nume.21 Iudith.8.

¶ Neq; in idololatriam declinemus, postquam de tenebris infidelitatis educti sumus, ut illi declinauerunt, postquam de Aegypto, ubi seruierunt idolis, fuerant educti. *Neque fornicemur* cum paganis mulieribus, ne per eas ad cultum idolorum seducamur, *sicut quidã ex ipsis fornicati sunt* cũ filiabus Madiã, & comederũt de sacrificijs earũ, adorauerunt q; deos ipsarũ. & hoc factum est consilio Balaam. Videte ne uos similiter consilijs pseudo apostolorũ decipiamini, qui uestram perniciẽ moliuntur, sicut Balaam filios Israel perdere machinabatur. Nam propter hanc fornicationẽ *ceciderunt una die* gladio *uigintitria millia*, quoniã Moyses statim præcepit iudicibus Israel, ut occideret unusquisq; proximos suos, qui initiati fuerant Beelphegor, & occisa est tanta multitudo eorum. Vbi p̃figuratum est, quod etiam uiros in dilectione & in obseruantia decalogi perfectos & in fide trinitatis, si fornicati fuerint, occidẽt eos in iudicio futuro quasi in una die iudices Israel, id est, apostoli. Nam per decem, intelligitur decalogus legis; per uiginti, id est, per geminationem denarij numeri, exprimitur gemina dilectio, quæ legem facit impleri; per tria, fides trinitatis; per mille, perfectio. & ita (sicut diximus) p̃ uigintitria millia designãtur illi, qui in dilectione & præceptorum diuinorum obseruantia & fide sunt perfecti: sed caueãt fornicationem, quia propter hanc solam in infernum cadere possunt in die iudicij. *Neque tentemus Christum*, diffidentes de eius auxilio, & fastidiẽtes eius spiritualẽ cibum, ne malignis spiritibus perimendi tradamur, *sicut quidam eorum tentauerunt* illum, *& à serpentibus perierunt*. Nam sicut scriptura refert, tædere cœpit populum itineris ac laboris, locutus q; contra dñm & Moysen, ait: Cur eduxisti nos ut moreremur in solitudine? Deest panis, non sunt aquæ. Anima nostra iam inanis nauseat super cibo isto leuissimo. Quamobrem misit dñs in populum ignitos serpentes. Ita enim Christum tentauerunt, dum loquerẽtur cõtra dñm, qui est ipse Christus, & contra Moysen famulũ eius, p̃pter tædium uiæ longioris & laboris & penuriã cibi crassioris, cum uelut pro nihilo manna ducerent. Ac per hoc Christus comprobatur esse deus, qui iam ab illis est tentatus. Quibus ipse ad significãda peccata, quorũ ueneno inuisibiliter moriebãtur, uisibiles serpentes quibus admonerent, immisit. & plaga emẽdatoria mortes animarum mortibus corporum figurauit. Caueamus & nos ne Christũ simili modo tentemus, loquentes contra eum & cõtra prælatum quẽ ipse nobis dedit, cur nos eduxerit de Aegypto, id est, de tenebrosis seculi uoluptatibus, dũ affligimur in solitudine conuersationis huius, & penuriam sustinemus corporalis uictus, cum spiritalis abũdet: & tædet nos itineris ac laboris, dum per patientiã diu noluimus expectare quod nõ uidemus, sed cupimus ad regnum peruenire cito sine laboris ullius tolerantia. Nam cum per multas tribulationes oporteat nos intrare in regnum cælorum, si tribulationes in uia longanimiter sufferre respuimus, iusto dei iudicio trademur *ignitis serpẽtibus*, id est, malignis spiritibus, qui nos igne uitiorũ inflammẽt, & animas nostras ueneno peccatorum inficiant & extinguant. Notandum etiam quia sicut Iudæi Christum in Moyse contempserant, sic Corinthij cõtempserãt eum in Apostolo, dum male loquerentur de Apostolo duce suo, sicut Iudæi de Moyse. & ideo nunc tali exemplo uult eos compescere. Qui & addit: *Neque murmuraueritis*. Murmurabant enim cõtra maiores suos, quibus inuidebãt charismata meliora, uel contra ipsum Apostolũ. Ne murmuraueritis, inquit, *sicut quidam eorum murmurauerunt*, id est, iniuste de præpositis suis conquesti sunt, *& ideo perierunt ab exterminatore*, id est, ab angelo qui extra terminos promissæ terræ p̃cussit eos, uel extra terminos sortis electorum misit. Nam Chore & socij eius murmurauerunt contra Moysen & Aaron, quod non diuina electione, sed quasi per seipsos prælati essent populo: & idcirco sic exterminati sunt, ut uiui descenderent in infernum, disrupta terra sub pedibus eorum. Propter quod & sequenti die murmurauit cõtra Moysen & Aaron multitudo filiorum Israel, dicens: Vos interfecistis populum dei. & ob id egressa est ira à domino in eos, & uastati sunt incendio. fuerũt q; qui percussi sunt, quatuordecim millia hominũ, absque his qui perierunt in seditione Chore. Ita propter murmurationes suas, quibus falso de rectoribus suis conquerebantur, perierũt, & de medio multitudinis exterminati sunt per angelum administrãtem pœnas eorum. Videte ergo ne & uos similiter contra me murmurantes, uel cõtra quoslibet uobis superiores aut prælatos, similiter imo deterius pereatis. Non enim est ambiguum, illos peccantes plus subijciendos tormẽtis, q̃bus peccantiũ pœnæ ad hoc relatæ sunt, ne peccarẽt.

[Margin: B; Matt.19. Luce.22; Nume.25; Nume.21; C; Actu.14. Iudith.8.; Exod.15. 16. & 17; Nu.14.19 & 17.; Iudith.8.; murmurationis malum; Nume.19; D; Ibidem]

Hæc autem omnia in figura contingebant illis. Scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt. Itaque qui se existimat stare, uideat ne cadat. Roma.15.

¶ Ita post maris transitum & cælestem cibum propter uarias offensiones suas uarijs modis perierunt. Sed *hæc omnia contingebant illis in figura*, quia tunc figurabatur, quod pro similibus culpis perire possumus post baptismum & corporis Christi sacramentum. Nam quod in pluribus eorum nõ

A fuit beneplacitū deo & prostrati sunt in deserto, præfigurauit quod nunc in populo Christianorum: multi quidem sunt uocati, pauci uero electi. Lata enim uia quæ ducit ad perditionem, & multi sunt qui uadunt per eam. nec in illis beneplacitum est deo. Quod illi mala concupierūt, & corde in Aegyptū redierunt, figurabat qđ carnales Christiani erant mala desideraturi, & mēte ad seculi relicta uitia redituri. Qđ quidā ex illis idololatræ facti sunt, qđ quidā fornicati sunt, qđ quidā Christū tentauerūt, qđ quidam murmurauerunt, significabat qđ quidam ex Christianis erant in idololatriam casuri, & quidā fornicaturi, & qdam Christum tentaturi, & quidam murmuraturi, & inuisibiliter pœnas eorum passuri. Vnde non omnes illi, sed quidam ex ipsis memorantur hæc mala fecisse: quia nec omnes Christiani, sed quidam similia nūc faciunt: & qui modo uetustas illorum culpas imitantur, necesse est ut & pœnas ipsorū patiantur. In figura ergo cōtingebāt illis hæc omnia. Sed *scripta sunt ad correptionem nostram*, id est, ut corrigamur auditis culpis & pœnis eorum, atque caueamus esse de illis qui similia faciunt & patiunt. In figura contingebant omnia sub ueteri testamēto, & ideo iam nō opus est ut cum res manifestas agimus, figurarum prænunciantium celebrationi seruiamus, id est, ut sabbata custodiamus & ciborum differentias & his similia. Sed tamen scripta sunt propter nos, & ideo magna nobis cura sunt legenda & intelligēda, & in magna autoritate ha-

B benda, cum propter nostram utilitatem sint scripta. Vitia quoque & tormēta ueterum scripta sunt ad correptionem nostram, *in quos*, id est, in nos *deuenerunt*, id est, declinauerunt *fines seculorum*, quia in ultima ætate sumus, & tot exemplis priorum magis corrigi debemus. Alioquin pœna illorū geminabitur nobis, quia maior notitia legis, magis reum facit qui eam non custodit. Fines autem seculorum tanquam senectus ueteris hominis, cū totum genus humanum tanquam unum hominem constituerimus, sexta ætate significatur, qua dominus uenit. Sunt enim ætates sex etiam in uno homine, infantia, pueritia, adolescentia, iuuētus, grauitas, senectus. Prima igitur humani generis ætas est ab Adam usque ad Noe, secunda à Noe usque ad Abraam, tertia ab Abraā usque ad Dauid, quarta à Dauid usque ad transmigrationem Babylonis, & inde quinta usque ad aduentū domini. Sexta uero agitur ab aduētu domini usque ad finem seculi, qua exterior homo tāquam senectute corrumpitur, qui etiam uetus dicitur, & interior renouatur de die in diem. Inde requies sempiterna est, quæ significatur sabbato. Quia ergo fines seculorum sic deuenerunt in nos, id est, secularitas in nobis decreuit & finiri cœpit, ideo turpius erit si iā ultra peccauerimus. Post hæc salubris admonitio subditur: Quoniam Israelitæ post accepta diuini tus beneficia ceciderunt in uarias offensiones, per quas perire meruerunt, & casus Israelitarum præfigurauere casus Christicolarum: atque omnia q̄ tunc illis acciderunt, scripta sunt ad correptionē

Matt.20.
Matt.7.

nostram, *itaque quicunque se existimat stare, uideat*, id est, C solicitus sit *ne cadat*, id est, ne labatur in culpā grauem, quia iustus septies cadit in leuem & resurgit. Videat ne cadat, dū se stare putat. Hoc maxime ad eos ex Corinthijs dictum est, qui præsumētes de sua scientia, qua licitum esse nouerant omnia edere, infirmis fratribus scandalo erant: & putabāt se aliquid profecisse ex doctrina pseudo apostolorum, unde facti erant deteriores: atque iudicabant Apostolum, cum ipsi essent rei. Superbiam igitur eorum amputat, ne per hanc in uarias culpas sicut Iudæi corruant: quia & Apostolo superbe detrahētes, Christū tētabant. Multos etiam alios qui futuri erant, reprimit ab elatione perniciosa, dum hortatur ut stans obseruet ne cadat, id est, ne pctō consentiat, uel ne alium peccare faciat. Voluntate enim sua cadit q cadit, sed uoluntate dei stat qui stat, aut resurgit qui resurgit.

Pro.24.
Osee.13.

Tentatio uos non apprehendat nisi humana. Fidelis aūt deus est, q nō patietur uos tētari supra id qđ potestis, sed faciet etiā cū tētatione prouentum, ut possitis sustinere.

¶ Stans uideat ne cadat. Non qđ penitus sine casu perseuerare non possit. Sed hoc saltē uidete, ut *tentatio*, i. pcti delectatio, *uos non apprehendat*, id ē, rationem uestram in consensum nō trahat, *nisi humana*, id est, nisi de his leuibus pctis, sine qbus humana uita nō potest duci. Vel nō dæmoniaca, sed humana tētatio uos apprehendat. Nam humanū quidem est, in corde tentationem perpeti: dæmoniacum uero est tētationis certamine & in opera D tiōe superari. Item aliud sapere q̄ se res habet, humana tētatio est. Huius aūt uel illius uel suā ipsius amando sententiā, uel inuidendo melioribus usque ad præcidendæ communionis & condendi schismatis aut hæresis sacrilegium peruenire, diabolica præsumptio est. In nullo autem aliter sapere q̄ se res habet, angelica perfectio est. Quia igitur homines sumus, sed æquales angelis in resurrectione futuri sumus, quandiu non habemus angelicā perfectionem, caueamus diabolicam præsumptionem. Humanum quippe est de occultis aliorum non uera sentire, ut homo credat bonum quē nescit malum: & iterū opinione nō certa credat malum, quē nō ꝓbauit malum, & ante tēpus iudicet quod nescit. Sunt etiam humanæ tentationes, cū bono quisque animo, secundum humanam tamen fragilitatē in aliquo cōsilio labitur: aut irritatur in fratrem studio corrigendi, paulo tamen amplius q̄ Christiana tranquillitas postulat. In his & talibus est humana tētatio, non dæmoniaca. Dæmonis est em̄ scienter & uoluntarie peccare, cū nulla ad hoc fragilitate trahat: hominis aūt est p ignorantiā uel per infirmitatē peccare. & qa necesse ē uos tētationibus ꝓbari, nō dico uel oro ut nō tētemini, sed ut tētatio nulla uos apprehendat nisi humana, ut sicut homines, nō sicut dæmones tētemini, scilicet ut per tētationes proficiatis, nō succumbatis. Ego quidem hoc dico, sed deus adimplebit qđ dico, quia ipse est fideliter adimplēs qđ

Matt.22.
Marc.12.
Luce.20.

A promisit, cum diceret: Ecce ego uobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi. *Fidelis est deus*, id est, uerax in hac promissione, ut sit semper uobiscum in omni tentatione, & non sinat uos ultra uires tentari, sed tentationem leuiget ut uincatis. ¶ Aliter de aliquo dicimus, nō mihi habuit fidem: aliter, nō mihi seruauit fidem. Nam illud est, non credidit quod dixi: illud, non fecit quod dixit. Secundum hāc fidem qua credimus, fideles sumus deo: secundum illam uero, qua fit quod promittitur, etiam deus ipse fidelis est nobis. Fidelis est deus in eo quod se suis promisit auxiliaturum, & coronam gloriæ post tentationes daturum, & ideo *non patietur uos tentari supra id quod potestis* ferre, id est, non permittet ultra mensuram uestrarum uirium excrescere pondus alicuius tentationis. Nisi enim misericors deus cum uiribus tentamenta modificet, nullus profecto est, qui malignorum spirituū tentationes non corruens portet. ¶ Quia si mensuram iudex tentationibus non præbet, eo ipso protinus stantem deijcit, quo ultra uires onera imponit: & idcirco pia dispensatione hostem nostrum permittit & retinet, relaxat & refrenat, ut & tentemur ad profectum nostrum, & non superemur ad hostis desiderium. Fidelis enim est, & ideo facit ut aut cito cesset tentatio, aut si prolixa fuerit, det ipse tolerandi uirtutem. Non patietur uos tentari supra uires, *sed cū ipsa tentatione faciet etiam prouentum*, tolerantiæ, *ut possitis sustinere* pondus tentationis. Subuenit enim ut impleat quod promisit, quia fidelis est: & illud fa-

Matt. 28. Iacobi. 1.

B cit prouenire, quod potest humana fragilitas sustinere. ¶ Nouit enim quando procellam tentationis exurgere sinat, quādo exurgentem reprimat. Nouit pro custodia nostra restringere, quod contra nos egredi pro nostra exercitatiōe permittit, ut sæuiens nos diluat procella, non mergat. Prouentum ergo facit in tentatione, & tentationem prout expedire nouit, facit prouenire, & citius opus consolationis occurrere facit, atque surgentes tentationis stimulos mitigat, impugnantesque se cogitationum motus interna pace tranquillat. Moxque anima immēsam de spe cælesti lætitiā percipit, dum deuictum respicit malum qđ tolerauit.

Propter qđ charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura.

¶ Dixi quod omnia contingebant Israelitis in figura, qui post cæleste pabulum conuersi sunt ad idola, multisque modis offenderunt, & quod uos deum fidelem habetis adiutorem in omni tentatione. *Propter quod* o *charissimi*, quibus ego propter magnam charitatem cōsulo, *fugite*, id est, cito uos elongate, non solum animo, sed & corpore *ab idolorum cultura*, ne sicut Iudæi fiatis iterū idololatræ. Qui enim assiduus est in idolio, aliquid sperat de eo: & de eo sperare, de deo dubitare est. Sic enim Saul ad idololatriam quā exterminauerat rediit, sperans aliquid de ea. Fugite ergo ab idolorum cultura, ne per hanc uobis nascatur in deum tentatio. Fugite quasi pestem, quasi uenenum, quasi

1. Reg. 28

C mortem: quia nisi cito fugeritis, non euadetis. Fugite de idolio, ut non comedatis ibi cum offendiculo simplicium fratrum: quia iam in eorum infirma cōscientia facti estis idololatræ, dum uos æstimant ob honorem idolorum ibi comedere.

Vt prudentibus loquor, uos ipsi iudicate quod dico. Calix benedictionis cui benedicimus, nonne cōmunicatio sanguinis Christi est? & panis quem frangimus, nonne participatio corporis domini est? Quoniam unus panis & unum corpus multi sumus, omnesque de uno pane participamus.

¶ Fugite ab idololatria, & ut inde fugiatis, *loquor* uobis altum aliquid, non quasi rudibus, sed quasi *prudentibus* & rationis capacibus. Ideoque *uos ipsi* uelut prudentes *iudicate quod dico*, id est, an propter hanc rationem quam subiungo, debeatis fugere procul ab idolis, & abstinere prorsus ab illorum sacrificijs. Calix benedictionis &c. Ideo prius de calice loquitur, quia de pane postea plus erat locuturus. *Calix benedictionis cui benedicimus*, i. calix cui Christus in cœna benedixit, & cui nos sacerdotes in Missa benedicimus. uel *calix*, id est, cuius haustu benedictio credentibus infunditur, cui nos sacerdotes in sacramentorum confectione benedicimus, *nonne est communicatio sanguinis Christi?* id est, nonne facit eos qui digne bibunt illum, esse participes uitæ Christi quæ per sanguinem designatur, quoniam anima carnis (ut Moyses dixit) in sanguine est. Hoc est, nonne facit nos esse illius

Leu. 17.

D beatitudinis & gloriæ participes, in qua cum anima ipsius anima uestra unum quid fiat per eiusdē gloriæ consortium? Vbi innuitur, quia similiter calix maledictus idolorum, potantes se facit participes mortis dæmoniorū. *& panis quem* nos sacerdotes in altari *frangimus*, & quem unum in multas partes diuidimus ad designandam unionem charitatis accipientium, *nonne participatio corporis domini est?* id est, nonne hoc operatur in nobis, ut tandem corpora nostra recipiant participationem immortalitatis & gloriæ corporis nostri? Hoc est dicere, ¶ Participatio calicis & panis dominici, facit ut anima nostra & corpus tandem conformetur animæ & corpori Christi secundū receptionē eiusdem beatitudinis. Tunc autē hoc erit, si quod in sacramento uisibiliter sumitur, in ipsa ueritate spiritualiter māducetur, spiritualiter bibatur. ¶ Sicut enim ut sit species uisibilis panis, multa grana in unum consperguntur, tanquam illud fiat quod de fidelibus ait scriptura, erat illis cor unum & anima una, & sicut in confectione uini liquor granorum multorum in unitatem confunditur, ita dominus Iesus nos ad se pertinere per unitatem charitatis significauit, ac mysterium pacis & unitatis nostræ in sua mensa consecrauit: & ideo qui accipit mysterium unitatis, & non tenet uinculū pacis, non mysterium accipit pro se, sed testimonium contra se. ¶ Panis quem frangimus, est participatio corporis domini: quia ipse panis quem multis diuidimus, est uerum corpus domini: &

Actuū. 4.

A qui de illo accipiunt, de corpore dñi accipiunt, atque fiunt etiam ipsi qđ accipiunt. *Quoniam nos multi sumus unus panis & unũ corpus.* Nã sicut unus panis ex multis granis, & unum corpus ex multis mẽbris componitur, sic ecclesia Christi ex multis fidelibus charitate copulante connectitur. Vnus ergo panis sumus. ¶ Nam ieiunijs & exorcismis cœpimus moli, deinde baptismo cõspersi sumus, & per acceptionem sancti spiritus sumus decocti, & ita panis dominicus effecti, si unum esse perseuerauimus. Nam ideo dñs (sicut dictum est) corpus & sanguinem suum in eis rebus commendauit, quę ad unum aliquid rediguntur e multis, quoniam aliud in unũ ex multis granis conficitur, aliud in unum ex multis acinis confluit. Et ob hoc, cõmunicatio corporis & sanguinis Christi, societatẽ ęternam sanctorum designat & facit, ubi pax erit & unitas plena atq; perfecta. Propter quę omnia recte dicimur omnes unus panis & unum corpus, quia & *omnes de uno pane* corporis Christi *participamus.* Quod enim quisq; suam partem ex hoc pane percipit, significat quia unusquisq; iuxta mensurã suam particeps fit huius gratiæ. ¶ Sicut autem unus panis dominici sacramenti unum corpus Christi efficit in ecclesia, sic panis idololatriæ dæmonum participatio est: & sicut omnes qui de uno pane ac de uno calice domini sumimus, unũ corpus efficimur: ita si cũ idololatris de sacrificio eorũ comedimus et bibimus, unũ pfecto corpus efficimur. Qui eñ comedit idolothytũ, unũ cũ dæmone fit: sicut q comedit corpus Christi, fit unũ cũ Christo.

Mat. 26. Mar. 14. Luce. 22

B **Videte Israel secundum carnem. Nonne q edunt hostias, participes sunt altaris?**

¶ Dixi quia qui edunt carnem Christi, & bibunt sanguinẽ eius, pticipes sunt Christi, & hoc uobis per similitudinem ostendo. Nam *uidete*, id est, considerate eum *Israel*, qui non scđm spiritum ut nos, sed *secundũ* solam *carnem* est Israel, id est, populum Iudęorum, qui sola carne sunt filij Iacob, & carnaliter intelligunt & seruãt legis præcepta. *Nonne* illi *qui* apud eos *edunt hostias* carnaliter immolatas, *sunt participes altaris?* id est, de sacrificio altaris partem in esum accipiũt. Ita est. Pars eñ cremabatur in altari, & pars comedebatur: & sicut Iudæi participes fiebant altaris per esum hostiarũ, sic nos efficimur participes Christi per esum carnis eius. ¶ Quoniam uera carnis substantia quæ in Christo est, in nos transit: quoniam sacrificium illud idem quod erat in altari, transibat in eos qui comedebant de illo. Similiter & qui idolothyta sacrificia manducant, fiunt socij dæmonum, quomodo carnalis Israel socius erat altaris in templo, qui de sacrificijs manducabat.

Quid ergo? Dico quod idolis immolatum, sit aliquid? aut quod idolũ sit aliquid? Sed quæ immolãt gentes, dæmonijs immolant, & nõ deo. Nolo aũt socios uos fieri dæmoniorũ. Non potestis calicẽ dñi bibere & calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ dñi participes esse & mẽsæ dæmoniorum.

Deute. 32.

¶ Quoniam monebat Apostolus ut fugerent C ab idolorũ cultura, ne cibis talibus contaminarẽtur, sensit motũ cordis eorum, & ideo ꝓuenit ne quis illi diceret: Ergo dicis uim aliquã habere idolũ uel posse polluere. ¶ Non, inqt, idolũ insensibile polluit, sed dæmones qui tẽplis pſident, ad homines deprauãdos, & suo seruitio mãcipãdos, nõ qđ offerebãt culpãs, sed quia illis offerebatur. *Quasi diceret:* Qm̃ dixi, fugite ab idolorũ cultura, ergo ne quis ex hoc moueatur, interrogo, quid dico in illis uerbis pmissis? An intendo dicere, qđ immolatũ idolis, sit aliqd. i. immutetẽ in aliquã dignitatẽ? Aut intelligo qđ idolũ sit aliquid. i. ualeat in aliq ꝓdesse uel obesse? Non hoc dico, sed potius istud assero, quia sacrificia *quæ immolant gentes*, non idolis, sed *dæmonijs* (quæ latẽt in idolis) *immolant, & non deo.* Dæmonijs eñ magis dediti sunt, qđ est periculosius. ¶ Nam si tantũ idola colerent, sicut eos nil adiuuarent, ita nihil eis nocerent. Nam simulacrum uere nihil est, sed sub tegmine simulacri diabolus colitur. Gentes immolant dæmonijs. Sed ego *uos* qui Christo concorporati estis, *nolo fieri socios dæmoniorum* per sacrificia gentium. Non enim hoc totũ quod uidetur, ẽ in idolo, sed sub tegmine idoli ẽ occultum iniquitatis mysterium. Ideo abstinendũ est ab esu talium sacrificiorum. Dominus tamen dicit, quia quod intrat in os, non coinquinat hominem. ¶ Vbi sciendum quia ipsi quidem cibi, & dei creatura omnis quidem per se munda est, sed idolorum ac dæmonum inuocatio ea facit immunda. Ideo debetis idolorũ sacrificia respuere, quia *non potestis calicem domini*, in quo sanguis est eius, *bibere & calicem dæmoniorum*, in quo uinum est sacrilegę superstitionis. nec *potestis mensæ*, id est, altaris domini in quo corpus eius est, *participes esse & mensæ*, id est, altaris *dæmoniorum.* & tam magnum sustinebitis incommodum, ut a corpore & sanguine domini, sine quo uitam habere non potestis, separemini, quoniam sacrificium Christi & sacrificium diaboli nemo potest comedere. Quæ enim conuentio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cum infideli? Vel quis consensus templo dei cum idolis? Nulla his adinuicem societas, quoniam mors & uita simul non coueniunt.

Matt. 15. Marc. 7. 1. Timo. 4

D

Iohan. 6

2. Cor. 6.

An æmulamur dominum? Nunquid fortiores illo sumus?

¶ Non debemus ad subuersionem fratrum manducare sacrificia idolorum. Quia *an æmulamur dominum?* id est, an inuidemus domino, ut regnum eius minuamus, comedendo idolothyta ad perditionem fratrum? non oportet ut æmulemur eũ, conantes ei auferre membra sua. Quia *nunquid fortiores sumus illo*, ut possimus contra eum præualere, & eos ad perniciẽ trahere, quos ipse uult ad uitã seruare, uel nos ipsos ab eius percussione defendere? Malo nostro utimur, si contra Christũ agimus. Vel ita: An æmulamur dñm, id est, an imitamur Christum comedentẽ cum publicanis & pctoribus, dum cum idololatris mãducamus? Nequaq illum imitamur in hoc facto, quia ipse non cum

Matt. 9. Mar. 2. Luce. 5.

A idololatris cibũ sumpsit, sed cum his qui unum deum colebant, & tamen peccatores erant, ut eos dulcedine familiaritatis suæ traheret ad pœnitentiam. An imitamur dominum? Minime & nunquid sumus fortiores illo? id est, nunquid agimus fortiora quàm ipse, per scientiã qua nouimus idolũ nihil esse, sumẽtes idolothyta quod ipse nõ fecit? Hoc est enim fortiores illo esse, quod tamen non est fortitudo, sed debilitas, ea facere quæ ille non fecit.

Eccle.37 Sup.6. **Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Omnia mihi licent, sed non omnia ædificãt. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.**

¶ Abstinendum est ab immolatis. & *omnia* quidem ciborum genera *mihi licent*, qui possum ea sumere mundo corde, *sed non omnia expediunt* mihi, id est, quædam eorũ non adiuuãt, sed implicãt cur sum meũ. Secundum legẽ naturæ licent, quoniam mundã sunt omnia naturaliter, & ideo licent, id est, nullo præcepto mihi prohibentur. *Omnia* quidem ciborum genera *mihi licent*, & lege naturæ & potestate liberi arbitrij, *sed non omnia ædificant* proximos, quoniam quæ idolis oblata sunt, destruunt illos, & à fide subuertunt: & ideo à licitis etiam abstinẽdum est, ne fratres scandalizentur. *Nemo* enim *quærat quod suum est*, id est, suum proprium commodũ, *sed* commodum *alterius*. Nam qui ueraciter intel- 1.Timo.4 ligit idolum nihil esse, & omnem dei creaturam bonam esse, atque sic comedit idolorum sacrificia, non uerẽs scandalizare fratres propter suam escã, B iste quod suum est quærit, non quod aliorũ. Qui uero ne fratribus noceat, à licitis abstinet, ille nõ quod suum est quærit, sed quod aliorũ, quia charitate compulsus, etiam per suã damna quærit aliorum commoda. Quod de esca diximus, hoc de omni re sentiendũ est: quia qui suas utilitates negligit pro utilitatibus proximorum, ille iustus est.

Omne quod in macello uenit, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Psal.23. **Domini est terra & plenitudo eius.**

¶ Quoniam licita sunt hæc, & tamen non est utendum in eis semper, determinat quomodo & qua ratione possint manducari, scilicet si uenalia fuerint in foro reperta. *Omne*, inquit, *quod in macello uenit*, id est, quod uenditur in loco ubi carnes uenduntur, *manducate, nihil interrogantes*, id est, non quærentes an sit immolatum uel non immolatum, & hoc facite *propter conscientiam*, id est, ut libera sit cõscientia uestra: quia licet aliquid sit oblatum idolo, tamen si hoc nescierit qui emit, nullum patitur scrupulum, & apud deum immunis est. Vel propter conscientiam uendẽtis conseruandam, quia si manducaretis postquam diceret immolatum esse, ille si infidelis esset, confirmaretur in infidelitate: uel si fidelis, reuocaretur à fide. Nihil interrogate, quia si interrogaueritis infideles, qui uos sciunt esse Christianos, propter irrisionem uobis respondebunt omnia esse immolata. Dixi ut mãducetis sine interrogatione, quia *domini est terra*, quæ cuncta nutrit & sustinet, *& plenitudo eius*, id est, omnia quibus impletur terra. Nec potest immun- C dum esse quod domini est. Si ergo idolis immolatum aliquid, uel non est, uel nescitur, sine ullo conscientiæ scrupulo in usum necessitatis assumitur. Si uero certum est immolatum esse, melius Christiana uirtute respuitur.

Si quis uocat uos infidelium ad cœnam & uultis ire, omne quod uobis apponitur mãducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit, hoc immolatum est idolis, nolite manducare, propter illum qui indicauit, & propter conscientiam. Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius. ut quid enim libertas mea iudicatur ab aliena cõscientia? Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago? Siue ergo manducatis, siue bi- Coloss.3 **bitis, uel aliud quid facitis, omnia in gloriam dei facite.**

¶ Dixi qualiter manducandum sit quod emitis, dicam & gratis datum qualiter edi possit. Ita scilicet: *Si quis infidelium uocat uos ad cœnam* &c. Cœna à communione uescentiũ appellatur. κοινὸν quippe commune dicunt Græci. Vnde & communicãtes, quod communiter, id est, pariter conueniant. Apud ueteres enim solitũ erat in propatulo uesci, & communiter epulari, ne singularitas luxuriam gigneret. Si uos ad cœnam quis infidelium uocauerit, non præcipio ut eatis, sed in uestra uoluntate pono. Tunc autem Christianus ad cœnam D infidelis ire debet, si aliquem fructum ibi habet, id est, si scit se illum lucrari: sicut Christus ideo cũ Matt.9. peccatoribus edebat, ut eos ad pœnitentiam conuerteret. *Si uultis* ad talem cœnam *ire, omne quod uobis apponitur, manducate* simpliciter, *non interrogantes* unde sit, *propter conscientiam* simul discumbẽtium, ne confirmetis infideles in errore suo, si scienter manducaueritis coram eis cibos idololatriæ. Hoc tamen perfectis dicitur, qui possunt contemnẽtes idolum quia nihil est, manducare de sacrificio, certi quia quod sub dei creatoris nomine editur, nõ potest polluere. Nihil interrogantes edite quod apponitur. Sed *si quis dixerit* de eo quod apponitur, *hoc immolatum est idolis, nolite* iam *manducare propter illum qui indicauit*, ne putet uos illud comedere sub idolorum ueneratione, *& propter conscientiam* aliorũ. Qui enim idolis seruit, gloriabitur, si uos edere de sacrificijs uiderit, & in errore confirmabitur, malumque fratribus dabitis exemplũ. Patet quia caro per se nõ est immunda. Nam si natura ipsa immolatitiæ carnis esset immunda, utique & nescientẽ cõtaminaret. Neque enim eo minus ipsa esset, quo à nesciẽte sumeretur. Sed propter conscientiã, ne dæmonibus cõmunicasse uidearis. *Conscientiã autem dico, non tuam*, quæ firma est in cognitione ueritatis, *sed alterius*, qui adhuc infirmus est in fide, uel necdũ uenit ad fidem. Apud conscientiam enim suam lætabitur infidelis quisque, si uiderit te libenter appetere quod idolis immolatũ est, & dicet: Quomo

A Christiani uetāt nos immolare q̄si sit malū, & ipsi illa manducant quasi sancta & munda? Et idcirco abstinendū est, ne mala de nobis opinio generetur in aliorū mentibus. Quia *ut quid iudicatur mea libertas ab aliena conscientia*.i. cum ab idoli ueneratione sit libera conscientia mea, q̄d opus est ut malam de me dans opinionē, faciam æstimari q̄a uenerationis causa manducē idolis immolata? Iudicaret em̄ non distare ab idololatris, si non abhorrerē q̄d oblatum est idolis. *Et si ego cum gratia participo*.i. si ego gratiæ dei cōmunico, quia in ipsius nomine edo, *quid blasphemor pro eo quod gratias ago?* id est, quid opus est me cadere in blasphemiā imperitorum? quid necesse est, ut faciā æstimari quia ego deuotus sum idolo, dū q̄ illi sunt oblata non horreo? Blasphemor enim inde ac uituperor, q̄a magnū aliquid de idolo sentire uideor, & infideles gaudēt in idololatria, dum me putant participem, habentes occasionē permanendi in errore, & fidelibus malū datur exemplum. Et quia hæc mala inde cōtingerent, ergo cauete idolis oblata, ut possitis ad laudē dei comedere. Quamuis em̄ per puritatē consciētiæ uestræ licitū sit uobis ista sumere, inimicū tamē deo est ea sciēter edere, q̄niam ad opprobriū unius dei hæc diabolo dedicantur. Ergo ne faciatis cibo uestro uel actu deum blasphemari, sed *siue manducatis, siue bibitis, uel aliud quid facitis, omnia facite in gloriam dei*.i. sic facite oīa, B ut ex his glorificetur & laudetur deus. Modeste & frugaliter & tēperanter manducando & bibēdo, glorifica deum. Si enim q̄d māducas & bibis, ad refectionē corporis sumis reparationemq́; mēbrorū, gratias agens ei q̄ tibi p̄buit mortali & fragili ista supplementorū solatia, & cibus tuus & potus tuus laudat deū. Si uero modū naturę debitū immoderatiōe uoracitatis excedas, & uinolentiæ ingurgites, māducās & bibēs deū blasphemas. Si post cibū & potū requiescis ut dormias, & in lecto nihil turpiter egeris, nec excesseris ultra cōcessam licentiam in lege dei, laudas eum: & cum dormis, si mala conscientia nō te excitat à quiete, innocentia somni tui laudat deum: & cum uigilas & bene agis, atque deus laudatur de bono opere tuo, opere tuo deum laudas. Sic ad laudem eius omnia sunt agēda.

Sine offensione estote Iudæis & gentibus & ecclesiæ dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærēs quod mihi utile est, sed quod multis ut salui fiant.

¶ Ita uestram conuersationem modificate, ut nullus scandalum ex ea patiatur. *Estote* scilicet *sine offensione Iudæis & gentibus & ecclesiæ dei*. Offensio enim Iudæis fit, si Christianum qui se dicit legem & prophetas recipere, uiderint idola quę illi abominantur, non horrere. Gentilibus uero hæc est offensio, si in eo in quo sunt, non solum non arguantur, sed & promptiores fiant, dum nō uitantur uota idolorum suorum. Ecclesiæ autem dei fit offensio, dum quosdā ex numero suo uidet his quæ inimica deo sunt, adhærere. Cauete igitur uno cibo uestro sic omnes offendere, *sicut & ego* nō solū C non offendo quenquā, sed etiam *placeo omnibus per omnia* quæ facio. Non quidem ita placebat Apostolus omnibus, ut placeret etiā tam multis persequutoribus suis, sed placebat omni generi hominum, q̄d Christi congregabat ecclesia, siue iam intus positis, siue introducēdis in eam. Oportet em̄ ut rectores boni placere hominibus appetāt, sed idcirco ut suæ æstimationis dulcedine proximos in affectum ueritatis trahant, non ut se amari desiderent, sed ut dilectionem suam quasi quandā uiam faciant, per quā corda audientium ad amorē conditoris introducant. Difficile q̄ppe est, ut quālibet recta denuncians prædicator, qui non diligitur, libenter audiatur. Debet ergo qui præest, studere se diligi, quatenus possit audiri: & tamen amorē suum pro semetipso non quærere, ne inueniatur ei cui seruire per officium cernitur, occulta cogitationis tyrannide resultare. Recte igitur Apostolus nūc dicit, quia ego p̄ omnia omnibus placeo, quāuis alibi se deneget hominibus placere. Addit enim, *non quærens quod mihi utile est, sed quod multis ut salui fiant*. Nulli autem utile est ad salutē, si homo ei propter seipsum placuit: quia non recte placet aliter, nisi cum propter deum placet, id est, ut deus placeat & glorificetur, cum dona eius attenduntur in homine, aut per ministerium hominis accipiuntur. Cum autem homo sic placet, nō iam homo, sed deus placet. Placet ergo Paulus & non placet, quia in eo quod placere appetit, non se, sed per se placere hominibus ueritatē quærit. D

Gala. 1.

cōditiones boni prædicatoris

CAPVT .XI.

IMitatores mei estote sicut & ego Chri.

¶ Ego, inquit, omnibus placeo, quærens omnibus prodesse, & uos estote imitatores mei, ut nullum offendatis, sed tali intentione per laudabilē uitā omnibus placere quæratis. *Imitatores mei estote sicut & ego* sum imitator *Christi*, quoniā ita per me imitabimini Christum qui nullum offendit, sed omnes saluare uenit. Imitatores mei estote sicut & ego Christi. In ecclesia iste ordo est, alij præcedunt, alij sequuntur. & qui præcedunt, exemplo se præbent sequentibus: & qui sequuntur, imitātur præcedentes. Sed & illi qui se exemplo præbent sequentibus, sequūtur ipsum Christū. Nam quia omnes superauerunt proficiendo, nec iam remansit homo quem imitentur, ipse Christus eis remanet, quem usq; in finem sequantur.

1. Timo. 2.

Laudo autem uos fratres, q̄ per omnia mei memores estis, & sicut tradidi uobis, præcepta mea tenetis. Volo autem uos scire, q̄ omnis uiri caput Christus est: caput aūt mulieris, uir: caput uero Christi, deus. Omnis uir orās aut prophetās uelato capite, detur pat caput suū: oīs autē mulier orans aut p̄phetās nō uelato capite, detur pat caput suum. Vnū enim est ac si decaluet. Nam si nō uelatur mulier, tōdeat. Si uero turpe ē mulieri tōderi aut decaluari, uelet caput suum.

Ephe. 5.

A ¶Postquam mores & conuersatione eorũ argu it, nunc traditiones uult corrigere. Ideo nõ cõfir/ mando, sed per ironiam incipit loqui. Præcepi, in qt, ut me imitemini, & nõ possum rephẽdere uos de inobedientia, sed *laudo uos quòd per omnia estis me mores mei, & præcepta quæ uobis tradidi, tenetis*. His uer bis uerbis plus illos tangit, q̃ si manifeste increpa ret eos. Quia cum esset apostolus eorũ, immemo- res erant traditionum eius: neq; qđ adhuc non di dicerant ex aliarũ ecclesiarũ traditiõe, sequebant: & ideo quasi nouit tradidit illis, dicẽs: *Volo autem uos scire* &c. Quasi diceret: Vos obliti estis mei, & traditiones meas non tenetis, sed uolo ut ista quæ subiungo, sciatis. Volo uos scire *quòd Christus est oĩs uiri caput*: qm̃ uir à deo quidem, sed per Christum factus est. Sed *uir est caput mulieris*: quia quamuis & mulier p Christũ, de uiro tamen facta est, ac p hoc subijcitur uiro. Et sicut uir Christũ, ita mulier debet sequi uirũ, & exẽplo illius agere bona. Sicq; secundario per uirum subijcitur Christo. ¶Vir em̃ nulli subiectus est nisi Christo, mulier autẽ & ui- ro & Christo debet esse subiecta. Christus est ca- put uiri, qui regitur à sapientia: sed uir caput mu lieris, quæ regit à uiro. ¶Designatur aũt per uirum spũs rationalis, & per mulierem anima. Est em̃ ani mæ quasi maritus quodammodo spũs hominis, quia animalem affectionem tanquam coniugem regit. ¶Christus ergo caput uiri est, id est, sapientia dei gubernatrix est illius spũs qui est in homine, B quo potest homo intelligere spiritualia, si ipse spi ritus pie se subijcit deo. nihil enim altius illo spũ, nisi sapientia quæ deus est. Sed uir est caput muli eris, quia spiritus regit animam. ¶Aliud est enim in homine rationale quod regit, aliud animale qđ regitur, ut scilicet caro non concupiscat aduersus spũm, sed spiritui subiugetur, id est, concupiscen- tia carnalis non aduersetur rationi, sed potius ob temperando desinat esse carnalis, ut appetitũ ani mæ per quem uoluptates corporis operamur, ha beat mens interior tanquam uirilis ratio subiuga- tum. Ita est caput uiri Christus, & caput mulieris Christus. *Caput uero Christi, deus* est secũdum quod pater maior est illo. ut hunc ipsum deum esse, quod illi cum patre unum est, caput sit hominis mediatoris, quod ipse solus est. Si em̃ mentem re- ctè dicimus principale hominis, id est, tanquam caput humanæ substantiæ, cum ipse homo cum mẽte sit homo, cur non multo congruẽtius, imo multo magis uerbũ cum patre simul deus, sit ca- put Christi, quamuis Christus homo nisi cum uer bo, qđ caro factum est, intelligi non possit? Omis uir orãs &c. ¶Venit ad causam, qa & uiri quidem apud Corinthios nutriebãt comam, & mulieres nudato capite, pcedebant in ecclesiam, gloriantes in crinibus. Quod nõ solum inhonestum erat, sed etiam concupiscentiæ fomitẽ præstabat. & quoni am Christus est caput uiri, ideo *omnis uir* tam di- ues quàm pauper, in ecclesia deum *orans aut* cæte ris *prophetans*, id est, futura & occulta pronunci- ans *uelato capite* corporeo, *deturpat*, id est, dehone- stat spirituale *caput suum* Christum, uel etiam cor-

Gene. 2.

uir nulli subicitur nisi x̄.

Galat. 5.

Iohan. 14

Iohan. 1

porale caput. Sed econtra *omnis mulier*, quia infe- C rior & subiecta uiro, si fuerit *orans* in ecclesia *aut prophetans non uelato capite*, *deturpat* & inhonestum reddit *caput suum*, quod ita nudum omnibus ostẽ- dit. ¶Quoniam Christus cui seruire est summa li- bertas, caput est uiri, ideo nõ est iustũ ut in eccle- sia oret uel doceat uelato capite, quoniã inter eũ & Christũ non est aliquid medium. Et propterea non debet ostẽdere signum seruitutis in se, sed li- bertatis. Nam qa sine alio mediante Christus est caput eius, & p Christum deus, & ideo in signum libertatis non habet uelum, qđ est subiectionis si gnum. Deturparet em̃ caput suũ, si oraret uel pro phetaret coopto capite: qa uideret reputare dede corosum sub Christo esse, tanq̃ sub suo capite, & quod ignominia esset illi, qđ summa libertas & gloria debet uideri. ¶Sed mulier in ecclesia stãs *nõ uelato capite*. i. sine signo subiectiõis quam debet uiro, deturpat caput suum. i. dehonestat uirum, quasi non habeat eum mediũ int se & Christum, uel caput suum carnale dehonestat, dũ denudat il lud. quia *unum est ac si decaluetur*, id ẽ, tãtundem est ad turpitudinẽ, ac si decaluaret. Vere idẽ ualet. *Nam si non uelatur mulier, etiam tondeatur*. Debet enim tonderi, si non est uelata. Sed *si turpe est mulieri ton- deri aut decaluari, uelet caput suum*. Nam dum stat in in ecclesia retortis crinibus in tergo & nuda fron te, hoc est adeo turpe, ac si capilli p decaluationẽ uel detonsionẽ essent ablati. Nũc spũalem intelli- gẽtiam breuiẽ attingamus. ¶In uiro em̃ (ut supradi ctũ est) rõnalis sensus accipiẽ, in muliere aũt anima hoĩs intelligiẽ, quæ à rõnali sensu uelut mulier à D uiro regitur. Ipsa quoque anima hoĩs, quæ utrun q; unum sit, si quãdo ea quæ dei sunt cogitat, qua si uir est. A qua cõteplatione spũali per uela- mẽ, id est, carnalibus cogitationibus se cohibe- re non debet, sed reuelata facie, id ẽ, mundo cor- de ad cõteplanda cælestia & spũalia se extẽde- re. ¶Si quando uero ea quæ mũdi sunt cogitat, quã si mulier est. Sed ne supra quàm necesse est, se in terrenis actibus occupet, oportet ut discretionis uelamine restringatur, ne forte dum licita & ne- cessaria uult procurare, ad illicita & supflua cogi- tanda illiciaẽ. Et hoc est spũaliter quod uir caput uelare non debet, sed mulier. *Vir em̃*, id est, uirilis sensus rõnis: *orans*, id ẽ, desiderans supna: *aut p- phetans*, id ẽ, futura præmeditans: *uelato capite*, id est, obumbrato nebulis terrenarum cogitatio num suo acumine: *deturpat caput suum*, id ẽ, tur pitudine cogitationum suarum obscurat sibi pul- chritudinẽ supernæ sapientiæ. *Sed mulier*, id est, inferior pars mẽtis intẽta temporalibus: *orans*, id est, appetens quæ corpori sunt necessaria: uel *prophetans*, id est, futura quæ sibi sunt agẽda prę uidẽs: *non uelato capite*, id est, non p discretionis temperantiam restricto suo acumine: *deturpat su um caput*, id est, turpitudine interiorum deside- riorum fœdat superiorem mẽtis aciem, quæ debu it solis cælestibus inhiare. Tantundem em̃ ualet, quod sine uelo modestæ cohibitionis se relaxat in appetitum temporalium rerum, ac si decaluetur,

quid p uirũ & mulierẽ spiritualiter intelligi debeat

A id est, ac si detegatur, & appareat omnibus praua intentio eius de qua debet erubescere. Hęc em̄ per frontem, quæ pudoris sedes est & pręeminet, designatur. ¶Nam mulier, id est, pars rationis intēta rerum temporalium administrationi, si non uelatur, id est, si non modeste restringitur à superfluis cogitandis, etiam tondeatur, id est, auferat à se uniuersas cogitationes mundanarum curarum. Melius est em̄ ut omnes mundi curas abijciat, quàm ut in omnia mundi desideria spargatur, dum necessaria procurat. Si uero turpe est mulieri tonderi uel decaluari, id est, si hæc inferior pars animæ, quæ parum ad aliud ualet, incongruum deputat abscindere uelut capillos à se omnes mundi curas, uel detegere cunctis impudentiam suæ intentionis erga temporalia, uelet caput suum .i. modeste cohibeat à superfluis cogitationibus acumen suum.

Vir quidem non debet uelare caput suum, quia imago & gloria dei est. Mulier autem gloria uiri est. Non enim uir ex muliere est, sed mulier ex uiro. Etenim nō est creatus uir propter mulierem, sed mulier propter uirum. Ideo debet mulier uelamen habere super caput suũ, & propter angelos. Veruntamē neque uir sine muliere, neque mulier sine uiro in domino. Nam sicut mulier de uiro, ita & uir per mulierē. Omnia autem ex deo.

Gene. 2.

B ¶*Vir quidem non debet uelare caput suum*, id est, non debet habere signum seruitutis uel potestatis super se, sed libertatis: quia non habet aliquid super se nisi deum. Quoniam *imago & gloria est dei*. Imago, id est, similitudinis impressio. & gloria dei cernitur in uiro, quia unus deus unum fecit hominē, ut sicut ab uno deo sunt omnia, ita essent ab uno homine omnes homines, ut unius dei inuisibilis, unus homo uisibilis imaginem haberet in terris, ut unus deus in uno homine uideretur autoritatem unius principij conseruare ad cōfusionem diaboli, qui sibi neglecto uno deo, dominium & deitatem uoluit usurpare. ¶Homo igitur imago & gloria dei est, ut sicut deus præest omnibus per omnipotentiam, sic homo terrenis per intelligentiam. *Mulier autem gloria est uiri*, quoniam facta est illi in adiutorium, ut haberet uir gloriam de ea, cum ei præiret ad deum, & se ei daret imitandũ in sanctitate, sicut ipse esset gloria dei, cum eius sapientiam sequeretur. Gloria uiri est mulier, dum ille regit, hæc obtemperat: ille à sapientia regitur, hæc à uiro. Gloria uiri est, quoniam ex eo est, & ei subiecta est. *Nō enim uir ex muliere est, sed mulier ex uiro*, id est, Adam non ex Eua, sed Eua ex Adam. Et adhuc alia ratione demonstro, cur mulier sit gloria uiri. *Quia non creatus est uir propter mulierem, sed mulier propter uirum*, id est, non est creatus Adam in auxilium Euæ, sed Eua in adiutoriũ Adæ. ¶Hoc confirmat illud, quod diximus unum deum unũ hominem fecisse, quoniam uir & mulier unum sunt in natura, quia origo mulieris uir est. Ideo mulier, ut ostendatur esse subiecta, *debet habere uelamen super caput suum*, id est, potestatem, ad designandam potestatem uiri super se. Non habeat caput liberum in ecclesia, sed uelamine tectũ, *& propter angelos*, id est, propter sacerdotes diuinæ uoluntatis nuncios, ne in eius faciem irritetur ad libidinem: & quia sacerdos personam habet Christi, idcirco mulier quasi ante iudicem, sic ante sacerdotem qui uicarius eius est, propter reatus originem subiecta debet uideri. Vel propter angelos, qui nobis sunt ad custodiam deputati, ne displiceat eis lasciua mulieris denudatio, si uiderint fomitem peccati per eam excitari. Dixi quia mulier est gloria uiri, & propter uirũ, & ex uiro creata in principio. Sed *tamen* in subsequenti generatiōe non est ita, quia *neque uir sine muliere, neq; mulier sine uiro* creatur *in domino*, id est, in operatione domini, qui ex uno fecit primitus ambos & unum. Vna enim caro & unum corpus in domino, id est, secundum deum, qui creauit. Vel ita: Licet mulier propter reatus originem portet signum subiectionis, non tñ exclusa est à salute: q̃a neque uir sine muliere .i. exclusa muliere: neq; mulier sine uiro .i. excluso uiro est in dño, id est, in gratia domini & salute æterna. Neuter enim excluditur, sed uterq; admittit. & cur hoc? *Quia sicut mulier de uiro* prius facta est, *ita & uir per mulierem* postea nascitur. Mulier est ex uiro, uir per mulierem. Sed *omnia sunt ex deo*. Quę omnia, nisi de quibus nunc sermo est? id est, & ille uir ex quo mulier, & illa mulier quæ est ex uiro, & ille uir qui per mulierem. Postquam Apostolus singula gradatim exposuit, ut omnia deo subijceret, unum seruans principium, ait: *Omnia ex deo*, ut neq; mulier de subiectione doleret, neq; uir quasi de exaltatione superbiret. Sed congruũ est ut ad spiritalē intelligentiam reuertamur. ¶Vir em̄ nō debet uelare caput suũ, quia imago & gloria dei est. Genesis docet uirum & mulierē factos ad imaginē dei. Fecit, inq̃t, deus hominē, ad imaginem dei fecit eum, masculum & fœminam fecit eos. ¶Ad imaginē quippe dei naturā ipsam humanam factam dicit, quę sexu utroq; completur, nec ab intelligēda imagine dei separat fœminam. ¶Quomodo igitur dicit Apostolus uirum esse imaginē dei, unde caput uelare prohibetur, mulierem autem non, & ideo caput uelare iubetur, nisi in natura humanę mentis intelligamus mulierē cum uiro suo esse imaginē dei, ut una imago sit tota illa substantia? Cum autē ad adiutorium distribuitur, quod ad eam solam attinet, non est imago dei. Quod aũt ad uirum solum attinet, imago dei est tam plena atq; integra, quàm in unum coniuncta muliere. ¶Vir enim principaliter creatus est ad imaginem dei, in quo naturaliter amplius uiget ratio, quasi ipse sit ratio, quæ est gloria dei. ¶Mulier aũt est ipsa sensualitas, quæ subseruiendo gloria est rationis, quia hæc in fœmina naturalit̃ præualet. Et ideo natura mētis humanæ non est imago dei, nisi ex qua parte æternis rationibus considerandis adhæreſcit. Quia etsi tota contēpletur

C D Gene. 1.

quare uir nō debet uelare caput suũ

mulier q̃modo gloria ē uiri

uir mulieris est origo

mulier ē ipsa sensualitas

A ueritatẽ, imago dei est: & cum ex ea distribuitur aliquid & quadam intẽtione deriuatur ad actionẽ rerum temporaliũ, nihilominus ex qua parte cõspectam consulit ueritatem, imago dei est: ex qua uero intenditur in agenda inferiora, non est imago dei. & quia quantumcunque se extenderit in id quod æternum est, tanto magis inde formatur ad imaginem dei, & propterea non est cohibenda ut se inde contineat ac contemperet, ideo uir nõ debet uelare caput suũ. Quia uero illi ratio nali actioni, quæ in rebus temporalibus corporalibusq; uersatur, *periculosa est nimia in inferiora progressio, debet habere potestatem super caput: quod indicat* uelamentum, quo significa *tur esse cohibenda*. Vir non est ex muliere, *sed mulier ex uiro*, id est, æternæ contemplationis ueritas non ex administratione temporalium rerum, ut ab ea regatur, neque ratio ex sensualitate, *sed* econuerso: quia non est creatus uir propter mulierem, id est, rationalis sensus ut subseruiat sensualitati, nec æternorum contemplatio ut subijciatur temporalium actioni, sed econtrario: & idcirco mulier, id est, sensualitas & pars illa rationis, quæ ad temporalia gubernanda deflectitur, habeat potestatem, id est, iugum superioris moderaminis super caput, ut per disciplinam prematur à noxia libertate uagarum cogitationum propter angelos dei, qui nos semper aspiciunt, *ne dissoluta lasciuia cogitationũ nostrarum offendantur. Sed tamen neque uir sine muliere, id est, rationalis sensus sine sensualitate uel tem-*

B *poralium procuratione*: neque mulier sine uiro, id est, neq; sensualitas uel temporalis actio sine superiori sensu: in domino, id est, in domini operatione, sed potius & illud quod regendi habet potestatem in homine, & illud inferius quod regendum est, dominus fecit. Nam sicut mulier de uiro, id est, sicut actio bona ex cognitione ueritatis habet originem, ita & uir per mulierem, id est, similiter & cognitio ueritatis post exacuitur p̃ bonam actionem. Omnia autem sunt ex deo, id est, & contemplatio ueritatis & bona operatio, uel *superior & inferior pars animæ. Aliter* Per uirũ *spũales rectores plebis ecclesiasticæ designantur, in quibus uelamẽ ignorantiæ non debet esse*. Per mulierem uero figurantur animæ infirmæ, quæ nihil spũale, nihil de inuisibilibus capere possunt. Quibus tamen ignorantiæ uelamen non officit, si de his quæ non intelligũt, nihil de proprio sensu præsumunt, sed sacerdotibus suis uelut angelis honorem dantes, inquirunt ab illis quæ nesciunt. Cæterum si quælibet anima infirma, quæ adhuc carnaliter sapit, spũalibus uiris se cõferre præsumpserit, deturpat caput suum, id est, inhonorat sacerdotes ecclesiæ. Sed hæc omittentes, uideamus sequentia sacerdotes.

Vosipsi iudicate. Decet mulierem non uelatam orare deum? Nec ipsa natura docet uos, quòd uir quidem si comam nutriat, ignominia est illi: mulier uero si comam nutriat, gloria est illi, quoniam capilli pro uelamine dati sunt ei? C

¶ Dixi quia mulier in ecclesia debet habere uelatum caput, & *uosipsi iudicate*, si hoc rationabiliter dixi. Iudicate si decet mulierem non uelatam orare deum. Non decet, quia *nec ipsa natura docet uos* hoc esse decens, quæ capillos mulieris ita multiplicat. Cum hæc esset apostolicæ traditionis ratio, ut uelatæ mulieres essent in ecclesia, illi econtra reuelatas eas in ecclesia patiebantur. Ideo non iam per autoritatem traditionis quam neglexerant, sed per ipsam naturam suadere illis nititur ueritatem. Nec ipsa, inquit, natura docet uos hoc decere. Et hoc docet natura, quòd uir quidem *si comam nutriat*, cum & lex hoc prohibeat, *ignominia*, id est, grande opprobrium *est illi: sed si mulier comam nutriat, gloria est illi*, quod coma ipsius tam longa & tam decora crescit ac multiplicatur, ut summa gloria & pulchritudo uideatur. Ideo gloria est illi, *quoniam capilli* à naturali institutione *dati sunt ei pro uelamine* habendo, id est, dati sunt ei ut aliud uelamẽ apponat, quod per productionem capillorum innuitur. Coma enim indicium uelaminis est, ut naturæ uoluntas addatur. Et ideo uir non est naturalit̃ comatus, quia non est uelandus. Sed & iuxta superiorem tractatum spũalis intelligẽ*tiæ non docet ipsa natura mulierem sine uelamine deum orare, quoniam erectus hominis status, indicat* quod illa pars rationis eius, quæ temporalia p̃curat, nõ sine uelo discretionis ea debet à domino petere, ne sicut dei animalia totam se deijciat in appetitum terrenarum rerũ. Velo enim debet cohiberi à nimio cogitatu & appetitu inferiorum. Vir quidẽ, id est, supior mentis sensus, qui cælestia serenus debet cogitare, si nutriat comam, id est, densitatem supfluarum cogitationum, ignominia est illi. Mulier autem, id est, pars illa mentis quæ temporalia dispensat, si nutriat comã, id est, multitudinem utilium cogitationum, per quas sapienter expleat necessariam rerum corporalium administrationẽ, gloria est illi, quoniam apud deum habet inde mercedem. Quoniam capilli dati sunt ei pro uelamine, id est, multiplex cogitatus de necessarijs rebus est illi datus, ut sub hoc tegatur & abscõdatur à dissoluta uagatione inutilium & noxiarum cogitationum.

Ieze. 44

Coma uelaminis inditium.

D

Si quis autem uidetur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia dei. Hoc autem præcipio, non laudans quòd non in melius, sed in deterius conuenitis.

¶ Dixi uiros comatos esse, sed mulieres oportere comam nutrire & caput uelare, multasq; rationes inde monstraui. Sed *si quis uidetur contentiosus esse*, ut adhuc de hac re uelit contẽdere, saltem autoritati debet acq̃scere: quia nos Iudæi, à quorum instructione p̃cessit habitus religionis ecclesiæ, & q̃ sumus semper populus dei, *non habemus talem consuetudinem*, ut uiri sint comati & muliere-

A res nudent capita, neq; etiam ecclesia dei ex Iudæis & gentibus constituta. Post rationes ponit autoritatem, ut contentiosos uincat, quia neque Iudaismus hoc habuit, nec ecclesia dei: ostendens quia neque Moyses, neque saluator sic tradidit. Deinde iam amplius disputare non uult de uirorum tonsione uel mulierum uelatione, sed præceptum inde tribuit, dicens: *Hoc autem præcipio*, scilicet ut differentis solertia non requiratur, sed præcipientis autoritas attendatur. Quasi dicat: Forsitan aliquis uult adhuc contendere non sic faciendum esse, sed ego præcipio hoc ita fieri & autoritate mea constituo: ego dico, *non laudans*, sed potius improbans, *quod conuenitis* in ecclesia ad accipiendum corpus & sanguinem domini, *non in melius*, ut deceret, *sed in deterius*, id est, quia conuentus uester ad dominicam cœnam non fit in meliorationem uestri, sed in deteriorationem, quoniam multipliciter peccatis ibi.

Primum quidem conuenientibus uobis in ecclesiã, audio scissuras esse inter uos, & ex parte credo. Nam oportet & hæreses esse, ut & q probati sunt, manifesti fiãt in uobis.

¶ *Primum quidem*, id est, maximum omnium malorum est apud uos, quod in conuentu uestro fiũt schismata. Nam in melius ideo nõ conuenitis, sed in deterius, quia *conuenientibus in ecclesiam uobis*, ubi uinculum charitatis esse deberet, unaq; uolũtas & summa concordia, ad quod unus locus uos inuitat & admonet, *audio scissuras*, id est, discordias *esse inter uos, & ex parte*, id est, in quibusdam uestrũ *credo* illas esse. Scissuræ in eis erant, quia illi qui superiora dona spiritus habebant, contemnebant cæteros, qui tanta dona non perceperant, & scindebãt se ab illis. Ipsi quoq; minores, per quandam desperationem remouebant se ab illis, dum tantam spũalium charismatum excellentiam, quam assequi non poterant, mirarentur in eis. Ego scissuras diuisionum inter uos esse credo. Nec mirum, quia *oportet*, id est, utile est fidelibus, *& hæreses esse* contra eos ad exhortationem eorum, *ut* per has boni *& qui* iam deo *probati* & noti *sunt*, *manifesti fiant* hoĩbus *in uobis*, id est, inter uos. ¶ Ex istis erant nonnulli hæretici, ut illi qui resurrectionem negabant. Sed per eos manifestati sunt cæteris illi, qui fidem apostolicam firmiter tenuerunt, dicẽtes: Ego sum Christi, cum alij dicerent, ego sum Pauli, ego autem Apollo. & semper prosunt hæreses fidelibus. Ex his enim hominibus heretici fiunt, qui etiam si essent in ecclesia, nihilominus errarẽt. ¶ Cum autem foris sunt, plurimum prosunt non uerum docẽdo quod nesciunt, sed ad uerum quærẽdum carnales, & ad uerum aperiendum spirituales catholicos excitando. ¶ Sunt enim innumerabiles in sancta ecclesia deo probati uiri, sed manifesti non fiunt inter nos, quandiu imperitiæ nostræ tenebris delectati, dormire maluimus quàm lucem ueritatis intueri. Quapropt multi ut ueritatem dei uideant & gaudeant, p hæreticos de somno excitant. ¶ Vtamur ergo hæreticis, nõ ut eorum approbemus errores, sed ut catholicam disciplinam aduersus eorum insidias asserẽtes, uigilãtiores & cautiores simus, etiam si eos ad salutem reuocare nõ possumus. ¶ Oportet igit & hæreses esse, ut & qui probati sunt, manifesti fiant in nobis. Hi enim probati sunt deo, qui bene possunt docere. Sed manifesti hominibus esse nõ possunt, nisi cum docẽt. Docere autem nolunt nisi eos qui doceri quærunt. Sed multi ad quærendum pigri sunt, nisi per molestias & insultationes hæreticorum quasi de somno excitent, & in impitia sua erubescant sibi, ac de illa periclitari se sentiant. ¶ Ideo prouidentia diuina multos diuersi erroris hæreticos esse permittit, ut cum insultant nobis & interrogant nos ea quæ nescimus, uel sic discutiamus pigritiem, & diuinas scripturas nosse cupiamus. ¶ Hæreticus autẽ est, qui alicuius temporalis commodi, & maxime gloriæ principatusq; sui gratia, falsas opiniones ac nouas uel gignit uel sequit.

Matt. 22. Actuũ. 23 Supra. 1

hereticus quis est

Conuenientibus ergo uobis in unum, iam non est dominicam cœnam manducare. unusquisque enim suam cœnam præsumit ad manducandum. Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est. Nunquid domos nõ habetis ad manducãdum & bibendum? aut ecclesiam dei cõtemnitis, & confunditis eos qui non habent? Quid dicam uobis? Laudo uos? in hoc non laudo.

C

¶ Quandoquidem scissuræ sunt int uos, *ergo uobis conuenientibus in unum, iam non est manducare dominicam cœnam*, id est, illud manducare quod ibi facitis, qa discordant hoc facitis, iam non est mãducare dominicam cœnam. Quia *unusquisque* uestrum *præsumit* in ecclesia manducare seorsum *cœnam suam*, id ẽ, oblationẽ suam, cũ dominica cœna communis esse debeat oĩbus Christianis, sicut Christus cũ suis discipulis communit cœnauit. ¶ Tangit eo consuetudinẽ, qa frequẽter in anno certis diebus solebãt omnes ad ecclesiam conuenire, ut corpus & sanguinẽ domini perciperẽt, & in ecclesia conuiuiũ agerẽt ex oblatiõibus suis ad exemplũ cœnæ, quam dominus cũ discipulis suis fecit. ¶ Sed hanc consuetudinẽ plurimi eo puerterant: & secundũ qd alius alio prior ueniebat afferẽs cibos suos, manducabat & inebriabat, non expectans pauperẽ fratrem: & postea corpus domini sumebat, uel cibis suæ mẽsæ miscebat, non iudicans illud ab alijs cibis differre. Nam munera sua offerẽtes aduenientibus presbyteris, qa adhuc rectores ecclesijs non oĩbus locis fuerant constituti, totũ sibi quod obtulerant, uẽdicabant schismatis causa. ¶ Nam pseudo apostoli dissensiones inter eos seminauerãt, ità ut oblationes suas zelarẽtur, cum una atq; eadẽ prece omniũ oblationes bñdicerentur, ut hi q (ut assolet fieri) nihil obtulerãt, Vel unde offerrẽt non sumẽtes partẽ, et iam idcirco illud agebant, ut superuenientes q non habebant, pudore correcti confunderent, ubi non inuenirẽt qd ederẽt. Ideoq; Apostolus illos increpat. Si sic, inqt,

D

consuetudo corinthiorum

Locus obscurus

A uenitis, ut unusquisque cibum suũ sumat, domi hęc agenda sunt, non in ecclesia, ubi unitatis & mysterij causa conuenitur, non dissensionis & uentris. Munus enim oblatum, totius populi fit, quia in uno pane omnes significantur. Per id enim quod omnes unum sunt, de uno pane oẽs sumere oportet. Itaque dicitur: *Conuenientibus uobis in unum, iam non est dominicam coenam manducare*, id est, iam nõ potestis sacramenta redemptoris accipere, nec iã ad similitudinem coenæ domini facitis ibi conuiuiũ. Quare? Quia *unusquisque uestrum coenam suam*, id est, quod secum attulit, *præsumit*, id est, ante dominicam coenam, & antequàm cæteri conueniant, sumit, *ad manducandum*, non ad erogandum pauperibus. *Et alius quidem* qui non attulit quod ederet, uel sero uenit, *esurit: alius autem*, qui cibos suos edere præoccupauit, *ebrius est*. Et ita iam non estis idonei dominicam coenam manducare, id est, sacram eucharistiam percipere, quæ à ieiunis & concordantibus est percipienda, quamuis apostoli primo non ieiuni eam perceperint. Placuit enim spiritui sancto, ut in honorem tanti sacramenti in os Christiani prius dominicũ corpus intraret quàm cæteri cibi. Nam ideo per uniuersum orbem mos iste seruatur. Neque quia post cibos illud dedit dominus, propterea pransi uel coenati fratres ad illud percipiendnm conuenire debent, aut sicut B faciebant quos nũc Apostolus arguit. *etenim dat mensis suis hoc miscere. Nanq; saluator quo uehementius cõmendaret mysterij illius altitudinem, ultimũ hoc uoluit infigere cordibus & memoriæ discipulorum, à quibus ad passionẽ mox digressurus erat*: & ideo nõ præcepit quo deinceps ordine sumeret, ut apostolis per quos ecclesiam dispositurus erat, seruaret hũc locum. Vos, inquit, ita comeditis, quisq; suas oblationes, nec facitis eas ut deberetis omibus cõmunes. Sed cur ad talẽ comestionẽ uenitis in ecclesiã? *Nunquid non habetis domos ad manducandum & bibendum*, ut ibi cõuiuia huiusmodi celebretis? *Aut ecclesiam dei*, id ẽ, domũ orationis quę cõsecrata est ad exorandũ in ea deũ, & ad percipienda illius sacramẽta, *cõtemnitis?* Vtiq; contẽnitis eã, dũ irreuerenter in ea carnales cibos sumitis. *Et etiã cõfunditis cũ* uos in cõspectu eorum delicijs affluatis, *eos qui non habent* quod edant: quia uos antequam ipsi ueniant mãducatis, & nihil illis relinquitis: atq; ita cũ ipsa ueniũt, quod mãducent nõ inueniũt & erubescũt. Sic enim cõfunditis & eos qui præsentes sunt & nihil accipiunt, siue iuxta superfluas opes uestras suã tenuitatẽ comedunt, & illos qui post uenientes nihil inueniunt. & *quid dicam uobis* qui talia facitis? Non inuenio quid dignum pro commissione taliũ operum uobis dicam. *Laudo* ego *uos? in hoc* quod ista tam male agitis, *non laudo*, sed multum reprehendo. Vel laudo uos in nonnullis alijs, sed in hoc nihil laudabile inuenio.

Isaiæ. 56 / Matth. 21

Ego enim accepi à domino, quod & tradidi uobis, quoniam dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem: & gratias agens, fregit & dixit: Accipite & manducate, hoc est corpus meum, quod pro uobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter & calicem, postquam coenauit, dicens: Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite quotiescunq; bibetis, in meam commemorationem.

Matth. 26 / Marc. 14 / Lucæ. 22. C

¶ Iure uos nõ laudo, sed uitupero in hoc quod ita peruerse & irreuerẽter ad dominicam coenam conuenitis, quia traditionẽm meam super hac re non bene seruastis. Quam tamen diligenter seruare debuissetis, quia ego non à meipso inueni eã, nec à Petro uel Andrea didici, sed *accepi à domino, quod & uobis* de tanta re *tradidi*, & ideo reuerenter atque inuiolabiliter debetis retinere, quod mihi dominus tradidit, & ego uobis. Hoc uobis tradidi, quoniam dominus Iesus &c. Ostendit Apostolus mysterium eucharistiæ intra coenam celebratum, non coenam esse. Medicina enim spiritualis est, quæ cum reuerentia degustata, purificat sibi deuotum: & memoria redemptiõis nostræ est, ut redemptoris memores, maiora ab eo cõsequi mereamur. In nocte autem traditus ẽ ad passionẽ, sed uenit inde ad resurrectionis lucem. *Dominus Iesus*, id est, saluator credentium, *in nocte qua tradebatur*, id ẽ, iam imminente suæ passionis articulo, *accepit panem, & gratias agens, fregit*. Accepit panem, ut significaret se accepisse corpus quo nos pasceret. Et gratias egit patri de reparatione hominum futura per passionem eius, ac per sacramentum corporis & sanguinis eius. Et fregit panem, ut ostenderet corporis sui fractionem, id est, passionem non absque sua sponte ac procuratione uenturam, sed se facturum illam, sicut ait: quia ego pono animam meam, ut iterum sumam eam: & nemo tollet eã à me, sed ego pono eam à me ipso. Fregit panem, ut omibus suis ex eo daret, & unũ omnes illos faceret. *& dixit eis*: *Accipite* hanc spiritalem escam *& manducate* hoc sacramentum, id est, & mente accipite & ore comedite, scilicet ut carnem meam non edatis tantum in sacramento, sicut & multi mali alij faciunt, sed usque ad participationem spiritus manducetis, ut in meo corpore tanquam membra maneatis, & meo spiritu uegetemini. Quia qui manducat carnem meam & bibit saguinem meũ, in me manet & ego in illo. Signum enim quia manducauit & bibit, hoc est, si manet & (ut sic dicã) si inhabitat ut inhabitetur, si hæret, ut non deseratur. Sic do uobis ad edendum carnem meam, scilicet ut hanc edentes non relinquatis unitatem meam. Manducate quod tribuo, quia *hoc est corpus meum*. Sensibus quidem exterioribus uidetur esse panis, sed sensibus cognoscite mentis, quia hoc est corpus meum, non aliud, sed illud idem substantialiter, quod pro uobis redimendis tradetur ad mortem & crucifigetur. *Hoc* quod dixi, *facite*, id est, corpus meum accipite & manducate per successionem temporis usque in finẽ seculi, *in meam commemorationem*, id est, in memoriam passionis meæ,

D / Iohan. 10 / Iohan. 6

A ut pertractetis & consideretis, quàm dignam & sanctam & humanæ salutis efficacem medicinam accipitis, quatenus ex consideratione tantæ sanctitatis cum maiori ueneratione sacram eucharistiam percipiatis, & imitari passionem meam desideretis, ut si opus fuerit, pro salute fratrum mori parati sitis. Accipientes em̄ corpus meum, memores mei esse debetis, ut diligenter recogitetis quis ego sim, & quæ inter homines conuersans operatus sim, uel quæ pertulerim, ut sicut præcessi sequamini. Vel uos sacerdotes *hoc facite*, id est, ex pane corpus meū per mystica uerba consecrate, in memoriam passionis meæ, ut recogitetis eā dum sacrificium istud obtuleritis. *Similiter* ut acceperat panem & fecerat ex eo uiuum & uerū corpus suum, *accepit & calicem*, & fecit ex uino sanguinem suum, *postquam cœnauit*, id est, iam & finito ueteri pascha, quod cum discipulis tunc manducauerat. Transijt em̄ à ueteri ad nouū pascha, quod tradebat celebrandum ecclesiæ, ut pro carne & sanguine legalis agni, sacramentum sui corporis & sanguinis substitueret. Ob hoc etiam post finē cœnæ, ut illud quod cum ultimum ageret, arctius eorum mentibus imprimeret. Quoniam illud quod eorum saluti magis erat utile, debuit eis ad ultimum reseruare, & maxime cordibus eorum commendare. Accepit calicem & dixit: *Hic calix*, id est, hic potus *est nouum testamentum*, id est, noua ꝓmissio cælestis hæreditatis *in sanguine meo*, quo plenus est idem calix. Hoc est, potus huius calicis est B sanguis meus, qui non uetera, sed noua, id est, non terrena, sed cælestia bona promittit. Nam calix Moysi uetus testamētum fuit, quia terrenam hæreditatem promisit in sanguine uitulorum & hircorum, de quo idem Moyses ait: Hic sanguis testamenti quod mandauit ad uos deus. Per testamentum enim datur hæreditas, & in sanguine Christi accepimus nouum testamentum, id est, nouam legem quæ obedientibus sibi dat hæreditatem regni cælorum. Testamentū nouum in Christi sanguine consequuti sumus, per quod ad nouam hæreditatem perueniamus, quia beneficij diuini sanguis testis est. Vnde & ad tuitionem corporis & animæ nostræ sacramenta eius percipimus, quia caro eius pro salute nostri corporis est oblata: sanguis uero pro anima nostra effusus est, ut utraq; nostri substantia hæreditatem uitæ perennis accipere posset. Nec mirū, quod de pane & uino carnem & sanguinem suum fecit. Nam & in quolibet homine carnem & sanguinem de pane & uino facit, quia panis comestus mutatur in carnem, & uinum potatum uertitur in sanguinem per creatoris operationem. Calix Christi quē in mysterio bibimus, propterea etiam dicitur testamentū in sanguine eius, quē semel in cruce fudit pro nobis, quia munit & defendit nos aduersus calumnias hostis antiqui, ne cælestem nobis hæreditatem possit auferre, sicut literæ illæ quæ uocantur testamentum, hæredem muniunt aduersus calumniatorem, ne tollat ei hæreditatem. *Hoc*, inquit *facite*, id est, calicem hunc bibite *in meam commemoratione*, *quotiescunq; bibetis illum*, ut scilicet nunquam sine C memoria passionis meæ bibatis eum, sed in mente habeatis, quia ego mortem pertuli pro uobis. Aut certe uos qui sacerdotes estis, hoc facite quod ego nūc feci, id est, calicem uini consecrate, ut fiat sanguis meus. hoc facite in meam commemorationem, ut in hoc facto sitis memores mei & eorum quæ pro uobis passus sum. Hoc ita dixit dominus, uelut si quis moriens relinquat ei quem diligit, aliquod pignus: quod dum ille post mortem eius aspicit, lachrymas continere non potest, si eum perfecte dilexit.

Hebr. 9. Exod. 24

Quotiescunq; em̄ mādueabitis panem hūc & calicem bibetis, mortem domini annunciabitis donec ueniat.

¶ Exponit in quam commemorationem Christi debeamus celebrare uel accipere sacramentū corporis & sanguinis eius, scilicet in commemorationem mortis eius. Ideo, inquit, dixit dominus in suam commemorationem hoc debere fieri, qa *quotiescunque manducabitis hunc* uitæ *panem & hunc* æternæ salutis *calicem bibetis*, *mortem domini* pro nobis factam *annunciabitis*, id est, repræsentabitis *donec* ipse *ueniat* ad iudicium, quia hoc sacramentum non mutabitur sicut sacramenta Iudæorū. Significat finem seculi, quando erit sanctorum requies nō adhuc in sacramento spei, quo in hoc tempore consociatur ecclesia, quandiu bibitur quod de Christi latere manauit, sed iam in ipsa perfectione salutis æternæ, cū tradetur regnū deo & patri, ut in illa ꝑspicua contemplatione incōmutabilis D ueritatis, nullis mysterijs corporalibus egeamus.

Infra. 15.

Itaq; quicunq; manducauerit panem hunc & biberit calicem domini indignè, reus erit corporis & sanguinis domini. Probet autē seipsum homo, & sic de pane illo edat & de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat & bibit, non dijudicans corpus domini.

¶ Quandoquidē autoritate domini Iesu probauimus panem illum esse corpus eius, & uinum sanguinem eius, atq; celebrandum uel accipiendū esse mysterium illud in commemorationem mortis ipsius, *itaque quicunque* homo, siue diues, siue mediocris, siue pauper, siue clericus, siue laicus, *manducauerit panem* domini *hunc & biberit calicem domini indigne, reus erit corporis & sanguinis domini*. Indigne mā ducat & bibit, qui hoc mysterium aliter celebrat uel accipit, quàm à Christo traditum. Ideo fit reus corporis & sanguinis domini, id est, dabit pœnas mortis domini. Occisus est enim pro his qui beneficium eius in irritum ducunt. Indigne manducat & bibit, qui sine debita reuerentia sacram eucharistiam percipit. Indigne mādueat & bibit, qui non prius per pœnitentiam purgatus, ad hoc sacramentum accedit. Hoc est enim indigne accipere, si eo tempore accipiat quo debet pœnitentiam agere. Fit igitur reus corporis & sanguinis domini, id est, nō purgationem, sed maculam culpæ ꝑ qua pereat, trahit ex eo qđ male accipit bonū

A sacramentum corporis & sanguinis domini. Nec sibi si indignus accesserit applaudat, qa continuo damnatus nõ fuerit, qm̃ multoties peccatoris supplicium differtur, sed perendinatur occultum iudicium. Nemo præsumat accedere indignus, sed *homo. i.* rationabiliter agens, probet, id est, discutiat & examinet prius seipsum, qui etiã ex eo quod homo est, sine pctõ non est. Probet antea seipsum, id est, uitam suam inspiciat & cõsideret, an digne possit accedere uel non. ¶ Raro em̃ potest inueniri quisquam ita magnus & iustus, ut in eo per discussionem non inueniatur aliquid, quod debeat eum à corpore & sanguine domini retardare, nisi cõfessus fuerit illud, & per pœnitentiam deleuerit. Probet se, *& sic*, id est, postquã se probauerit, *edat de pane illo & bibat de calice*, quia tunc ei proderit. Ideo prius se discutiat & purget, quia *qui manducat & bibit indigne*, id est, sine sui examinatione, *iudicium sibi manducat & bibit*. Indigne mãducat & bibit, qui uel aliquod graue peccatum, uel multa leuia commisit, & non confitetur ea priusquam ad cõmunionem accedat. ¶ Duobus etiam modis manducare & bibere debemus hoc sacramentum, id est, ore cordis & ore corporis Nam qui solo ore corporis manducat, indigne manducat. Qui autẽ & ore corporis & ore cordis accipit, ille digne comedit. Qui indigne mãducat, *iudicium sibi mãducat*: id est, damnationẽ extremã, *quæ nunc appellatione iudicij signatur, sicut & cum dominus ait: Qui uero mala egerunt, in resurrectionem iudicij. Iudicium sibi manducat, non alij: quia communio malorum non maculat aliquem participatione sacramentorum, sed confessione factorum.* ¶ Nam si in factis malis nõ eis qsque cõsentiat, portat malus causam suam & personam suam, & ideo boni debent tolerare malos. Iudicium sibi mãducat, non quia mala res sit quam accipit, sed qa ille malus male accipiendo ad iudicium accipit bonum quod accipit. ¶ Sicut enim Iudas cui buccellã tradidit dominus, non malum accipiendo, sed male accipiendo, locum in se diabolo præbuit: sic indigne quisque sumens dominicum sacramentum, *non efficit ut quia ipse malus est, malũ sit, aut quia ad salutem nõ accipit, nihil acceperit.* ¶ Corpus enim domini & sanguis domini nihilominus est, sed ille accipit hoc non ad uitam, sed ad iudicium: *quia non dĳudicat corpus domini*, id est, non discernit quàm sit dignius omnibus creaturis hoc corpus, quod uidetur esse panis. Si enim cogitaret hoc corpus esse uerbo dei personaliter unitum, & uitam ac salutem eorum esse qui hoc digne accipiunt, nõ præsumeret indignus accipere, sed dignum se p̃pararet. Deuoto enim animo & cũ timore accedendũ est ad illud, ut sciat se in eis ei reuerentiã debere, ad cuius corpus sumendũ accedit, & dĳudicet apud se cuius dignitatis sit illud corpus. Inde em̃ Apostolus nũc indigne dicit acceptũ à Corinthĳs, qa hoc non discernebant à cæteris cibis ueneratiõe singulariter debita. Cõtinuo quippe cum dixisset, *iudicium sibi mãducat & bibit*, addidit, *non dĳudicans corpus domini*. Non enim dĳudicabant illud, sed uelut quemlibet alium cibum indiscrete negligenterq; sumebant.

Margin: duobus modis debemus hoc sacramentum sumere — Iohan. 5. — B — Iohan. 13.

C **Ideo inter uos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.**

¶ Quia indigne manducatis hoc corpus & sanguinem bibitis, *ideo* sunt *inter uos multi infirmi*, qui graui morbo languẽt, *& imbecilles*, q diuturna inualetudine torpent. *& dormiunt* etiã *multi*, id est, somno mortis sunt occupati. Vt uerũ probaret quia examen futurũ est accipientiũ corpus domini, iã hic imaginem iudicij ostendit in nõnulllis, qui inconsiderate corpus illud acceperant, dum ægrotationibus & longis inualetudinibus tenerentur, & multi morerentur, ut in his cæteri discerent se non impune corpus domini negligenter accipere, & paucorum exemplo cæteri territi emendarentur, scientes quia grauiores pœnas in futuro seculo propter hanc culpam ipsi forent passuri, si non corrigerentur. Nam & adhuc propter huiusmodi causam multi homines post pascha uarĳs infirmitatibus corripiuntur, quia corpus redemptoris indigne perceperunt.

Quòd si nosmetipsos dĳudicaremus, non utique dĳudicaremur. Dum iudicamur autem à domino, corripimur, ut non cum hoc mundo damnemur.

¶ *Hæc mala diuino iudicio patimur ob contemptum dominici corporis.* Sed *si dĳudicaremus nosmetipsos*, id est, si in diuersas partes actionum & cogitationum nostrarum oculos mentis circunduceremus, & de singulis quæ nos male fecimus aut cogitauimus, nosipsos districte pœnitendo iudicaremus, *non utiq;* à domino *iudicaremur*. ¶ Ascendat itaque hõ aduersum se tribunal mentis suæ, constituat se ante faciem suam. Atque ita constituto in corde iudicio, adsit accusatrix cogitatio, testis conscientia, carnifex timor. Inde quidam sanguis animi cõfitentis profluat per lachrymas. Postremo ab ipsa mente sententia talis proferatur, ut se indignum homo iudicet participatione corporis & sanguinis domini, si tales culpas in se repererit. Versetur ante oculos eius imago futuri iudicij: & quicquid in se uiderit quod à iudice uẽturo reprehendi possit & puniri, ipse nunc in seipso reprehendat & puniat. ¶ Peccata enim, siue parua, siue magna, impunita esse non possunt, quia aut homine puniente, aut deo iudicante plectuntur. Cessat autem uindicta diuina, si cõuersio præcurrat humana. Quia si nosmetipsos dĳudicaremus, nõ utique à domino iudicaremur, id est, puniremur, uel in futuro seculo, uel in isto. Sed *dum* in præsenti uita *iudicamur à domino*, id est, plectimur infirmitate uel aduersitate uel corporis morte p̃ peccatis nostris, corripimur ab eo clementer & emendamur, *ut* in futura uita *non damnemur* æternaliter *cum hoc mundo*, id est, cũ infidelibus & amatoribus huius mundi. Idcirco enim nobis modo non parcit, ut in perpetuum parcat. Illis autem nunc parcit, quos in æternum puniri disposuit.

Margin: D — quomodo debet homo seipsum dĳudicare

Itaque fratres mei cum conuenitis ad

manducandum, inuicem expectate. Si quis esurit, domi manducet, ut non in iudicium conueniatis. Cætera autem, cum uenero, disponam.

¶Quandoquidem quisquis indigne corpus domini percipit, iudicium sibi percipit, & multi etiam in præsenti seculo propter hanc offensionem uarijs languoribus aut mortibus plectuntur, *itaq; fratres mei* cauete iam indigne illud sumere, cauete cum schismate ad illud conuenire, sed *cum cõuenitis ad manducandum* illud, per fraternam dilectionem *expectate inuicem* alij alios, ut multorũ oblatio simul celebretur, & oĩbus ministretur. Sed *si quis esurit*, & propter acriorem famem non potest expectare donec omnes conueniant, *domi manducet* suum corporalem cibum, & post ueniens ad ecclesiam, non accipiat eucharistiam. Ita uos inuicem propter has causas expectate, *ut nõ in iudicium conueniatis*, id est, ut non reprehensibiliter & cũ offensiõe sacrum mysterium agatis, ne iudicium damnationis inde conquiratis. Hæc interim obseruate. Sed *cætera* quæ sunt agenda, *disponam* uobis *cum uenero*. Prius ostendit quomodo uir & quomodo fœmina caput agere debeat, deinde qualiter ab utroque sexu in ecclesiam cõuenire oporteat: in quibus rebus si error fuerit, non leue peccatum est. Cætera uero quæ ad ædificationem ecclesiæ pertinent, præsentia sua ordinaturum se p̃misit: quia multum erat ut in epistola sua totum illis agendi ordinem insinuaret, quem uniuersa p̃ orbem seruat ecclesia.

CAPVT XII.

DE spiritualibus autem nolo uos ignorare fratres. Scitis autem quoniã cum gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini, euntes. Ideo notum uobis facio, quòd nemo in spiritu dei loquẽs, dicit anathema Iesu, & nemo põt dicere dominus Iesus, nisi in spiritu sancto.

Marc. 9

¶Crescente fide, gratia linguarum minuebat, quam p̃pter infideles acceperant. Hinc ergo plurimi contristati, cœperunt adhuc habentibus gratiam hãc inuidere, putantes hoc maius alijs omnibus charismatibus. Vnde nũc Apostolus eos corrigit, quia quasi per quandã uanitatẽ plus appetebãt linguarũ scientiam, & ostendit quæ maxime forent appetẽda. Cætera, inq̃t, permitto uos ignorare donec ueniam. Sed *de spiritualibus*, id est, de donis sancti spiritus, propter quæ maiores superbiunt & minores inuident uel desperant, *nolo uos ignorare* quid ueritas habeat, ut non sit schisma inter uos, sed pax & concordia. Quod ostendo per simile. Nam *scitis quoniam cum essetis gentes*, .i. gẽtiles diuersis erroribus dediti, eratis *euntes ad simulacra muta, prout* ab uno spiritu maligno *ducebamini*: & si tunc unus diabolicus spiritus uos ducebat, alios ad alia simulacra, alios ad alia, cur non modo uos unus diuinus ducat, alios ad alia bona opera, & alios ad alia, uel alijs alia dona tribuat, & alijs alia. *Vnus enim spiritus bonus est nunc in oĩbus uobis, licet diuersis diuersa dona p̃stiterit*: sicut tunc unus spiritus *malus erat in om̃ibus uobis*, licet ad diuersos errores *simulacrorum* uos duceret. Quæ simulacra erant *muta, licet uos ab illis responsa peteretis*. ¶Dicturus *Apostolus* q̃d omnia bona sint à spiritu sancto, *similitudinem præmittit à contrario*, scilicet quod omnia *mala sint à spiritu malo*. Ostendit enim à simili (ut dictũ est) quod *omnes eundem* spiritum dei habeãt, reprehendens *illos q̃ ex eo* quod maiora charismata perceperant, *abrumpebant* se ab inferioribus minora charismata *habentibus: quia cum essent in infidelitate idololatriæ, uno spũ maligno* participabant omnes communiter & maiores & *minores*. ¶Tunc ipsi erant multæ gentes, sed mõ sunt una *gens:* quia una fides, quia una spes, quia una charitas, quia una expectatio, quia *una patria* cælestis. Scitis, *inquit*, ut experti, quia cum *essetis* diuersæ gentes, id est, gentiliter in uarijs erroribus uiuentes, eratis euntes quasi assidui ad simulacra muta & ratione carentia, prout à deceptorio spiritu ad hæc ducebamini. Ideo quia scitis quod malus spiritus uos retractos à bono duxit ad tam irrationabile malum, id est, ad idololatriam, p̃ hoc facile *uobis notum facio, quòd* per spiritum dei abstinetur à malo, & fit bonum, & hoc est, *nemo in spiritu dei loquens* cogitando, loquendo, operando, *dicit similiter tribus modis anathema Iesu*, id est, alienationem *à Christo: hoc est, quodlibet peccatum per quod alienus fiat à saluatore: quia per spiritũ* sanctum abstinetur à malo, *& nemo* quantuscunque sit, *potest dicere* corde, lingua & opere, quia *Iesus* est *dominus*, cui omnia seruire debent, *nisi in spiritu sancto*, à quo est omne uerum: hoc est, per spiritum sanctum fit bonũ. Vel nemo in spiritu dei loquens, id est, nemo cuius mentem & os moueat spiritus dei, dicit anathema Iesu, id est, dicit alienationem saluatori, ut dicat ei quod ipse sit alienus à substantia patris, sicut dicebat Arrius, qui in spiritu diaboli loquebatur. Et nemo potest dicere, id est, hanc ueritatis confessionem proferre, ut dicat quia Iesus est *dominus, nisi in spiritu sancto loquens. Non enim adulatione hominum appellatur dominus, sicut idola quæ ab hominibus* dij uocãtur, cum non sint. ¶Non ergo fauor est hominum, quod Iesus dominus dicit: sed donũ dei, qui mysteriũ suum hominibus declarauit. Nec qui hoc dicit, præstat beneficium religioni, sed accipit, sicut gentiles qui gratia principum uel antistitum idola dicunt deos, cum non sint. ¶Sed quomodo nemo dicit, dominus Iesus, nisi in spiritu sancto, cum ipse Iesus asserat, quia non omnis q̃ dicit mihi domine domine, intrabit in regnum cælorũ. ¶Sed hoc ipsum dicere quod Apostolus posuit, non sermone, sed affectu cordis est ponderãdum, quia proprie posuit uerbum q̃d est, dicit, ut significaret uoluntatem atq; intellectum dicẽtis. Dominus uero generaliter posuit solum oris sermonem. Videtur enim dicere etiam ille, qui nec uult nec intelligit quod dicit. ¶Sed ille proprie di-

Matth. 7.

A cit, qui uoluntatem atq; mẽtem suam sono uocis annũciat: & ille dñm Iesum dicit, qui eum diligit, si eo modo dicit, quo intelligi Apostolus uoluit. Multi enim uoce dicunt, corde autem & factis negant. Item nemo in spiritu dei loquens dicit anathema Iesu, id est, alienationem à saluatore, hoc ẽ, aliquod uerbu[illegible] per quod ipse uel alius à saluatore fiat alienus. [illegible]Nam sicut malus spiritus qui præsidet simulacris, nihil in aliquo loquitur unde q̃s à simulacris separetur, ita spiritus dei qui præsidet ecclesiæ, nihil in quoquam loquitur unde q̃s à Christo uel à membris Christi separetur. ¶Sunt enim nonnulli, qui se in spiritu dei existimant loqui, id est, recta se putant dicere, dum loquuntur ea quæ uel ipsos uel cæteros qui audiunt, separãt à Christo, sicut minores Corinthiorum, qui stulta humilitate se scindebant ab unione maiorum, & à societate membrorum Christi se faciebant alienos, quia non erant maioribus similes in charismatibus. Sed & detractores & quicunq; discordias inter fratres seminant sub specie rectæ locutionis, aut qui corrumpunt fidem audiẽtium, seu bonos mores suis alloquijs aliquo sanctitatis fuco coloratis, quasi in spiritu dei loquentes uidentur, dum dicunt anathema Iesu: quia sub imagine ueritatis & rectitudinis loquuntur ea, per quæ suos auditores à saluatore faciunt alienos. Sed huiusmodi uerba nunquam spiritus sanctus docuit. Et nemo potest dicere, dominus est Iesus, id est, nemo deuote potest gloriam domini Iesu Christi B prædicare, ut annunciet uel confiteatur quia ipse est dominus, cui debet uniuersitas seruire, nisi in spiritu sancto, id est, nisi mentem eius illuminauerit spiritus sanctus, & amore ueritatis accenderit. Nam sicut ille spiritus nihil docet loqui, unde quis à Christo separetur: ita iste omne uerbũ loqui docet, per qđ ad Christum trahuntur homines: & ideo quisq; gloriam dei prædicat ut auditores ad eũ trahat, nõ sibi hoc tribuat, quia nõ habet hoc à seipso, sed à spiritu sctõ, qui ubi uult spirat. ¶Maiores enim Corinthiorum arroganter de bonis spiritualibus gloriabãtur, quasi à seipsis hęc haberent, & cæteros despiciebãt qui hæc habere nõ poterant, quasi spiritus sanctus non & illis q̃s spernebant, posset ipsa dona dedisse, & eis non dedisse: ideoq; nõ recte de beneficijs dei super alios extollebantur, cum utique humiliores inde fieri deberent & gratias deo reddere.

[Margin, handwritten: nonnulli se putant loqui in spiritu dei et nõ loquuntur sed econtra]

[Margin: 1.Cor.15]

[Margin: Iohan.3.]

Diuisiones uero gratiarum sunt, idem autem spiritus: & diuisiones ministrationum sunt, idem autem dominus: & diuisiones operationum sunt, idem uero deus, qui operatur omnia in omnibus.

¶Commune est omnibus electis ut sint participes spiritus sancti: sed gratiæ quas ab eo suscipiunt, sunt uariæ. Quia sunt diuisiones gratiarum, id est, donorũ quæ spiritus sanctus gratis dat, sed unus atq; idem est spiritus, qui easdem gratias diuidit hominibus: diuisiones gratiarũ sunt officijs ecclesię, non humanis meritis deputatæ. Sicut enim qui dicit dominus Iesus, in spiritu sctõ dicit, quilibet sit, C ita & in loco ordinis officijs ecclesiasticis positus gratiã habet quisq; sit, non utiq; propriam, sed ordinis per efficiẽtiã spiritus. & diuisiones sunt ministrationum, per quas uarijs modis fideles ministrant deo, dum pro eius amore famulis eius subseruiũt, & necessaria tribuunt: sed idem est & non uarius dominus Iesus, cui uarijs modis ministratur, & qui uaria tribuit ministeria. & diuisiones operationum sunt, quas agunt electi, sed idem est deus pater, qui operatur omnia bona in omnibus fidelibus. Non in uno oĩa operatur, ne unus superbiat: sed in omnibus, ut quod nõ habet quis in se, habeat in alio, ut sic maneat charitas. ¶Quoniam Arriani qui gradus in trinitate facere uolunt, calumniãtur quod pater primum nominetur, secũdo filius, tertio spiritus sanctus: idcirco Apostolus mutauit hunc ordinem, ut primum spiritum, deinde dominum, id est, filium, tertio deum, id est, patrem poneret. ¶Et dum dicit, idem spiritus, idem dominus, idem deus, eandem prorsus substantiam trium personarum ostendit. Vel contra Macedonium & cæteros, q̃ spiritum sanctum negauerunt esse deũ, hæreticos potest de solo spiritu intelligi totũ, ut & dominus & deus ab Apostolo nominetur. Qui non diuiditur, cum dona sua diuidit: & quod ipse operatur, tota trinitas operatur. ¶Deus eñ natura incorporea, quia immutabiliter una æterna stabilitate in seipso manẽs totus adesse rebus omnibus potest, singulis totus, quamuis in quibus habitat, habe- D ant eum pro suę capacitatis immensitate & diuersitate, alij amplius, alij minus, quos ipse sibi dilectissimũ templum gratia suæ bonitatis ædificat. ¶Et gratiarum quidem diuisiones sunt tanquam p̃ partes mẽbra unius hominis, ubi & simul omnes unum templũ & singula templa sumus: quia non est deus in omnibus quàm in singulis maior, & fit plerunque ut plures eum minus capiant, et unus amplius. Sic enim & apud Corinthios erat, quia pauci spirituales magis eum capiebant, & multitudo carnaliũ minus. ¶Sic diuersa dona uarie sunt membris Christi distributa, ut omnia membra sibi quadam necessitate cohæreant, & se inuicem diligant, ac sibi inuicẽ seruiãt. ¶Nã oculus solus uidet in corpore. Sed nunquid sibi soli uidet? Et manui uidet, & pedi uidet, & cæteris mẽbris uidet. ¶Rursum sola manus operatur in corpore. Sed nũquid sibi soli operatur? ¶Sic pes ambulando omnibus mẽbris militat. Membra cætera tacent, & lingua pro omnibus loquitur. Atq; ita diuersis officijs cõcorditer distributa sunt membra. Sic & de mẽbris Christi spiritus sanctus agit, ut omnia necessaria cõpaginentur & sibi cohæreant. ¶Si enim amas unitatẽ, etiam tibi habet, quisquis in illa aliquid habet. ¶Tolle inuidiam, & tuum est quod habet. Liuor separat, sanitas iungit. Ideo tenenda est unitas, quia quantum quisq; diligit membra Christi, tantum habet spiritum sanctum: & tãtum habet in eis, quod in seipso habere non ualet.

[Margin, handwritten: deus]

[Margin, handwritten: gratiarũ diuisiones]

Vnicuique autem datur manifestatio spiritus ad utilitatem, Alij quidem per spiri-

A **tum datur ſermo ſapientiæ, alĳ autem ſer-
mo ſcientiæ ſecundum eundem ſpiritum:
alteri fides in eodem ſpiritu, alĳ gratia ſa-
nitatum in uno ſpiritu: alĳ operatio uir-
tutum, alĳ prophetia, alĳ diſcretio ſpiri-
tuum, alĳ genera linguarum, alĳ inter-
pretatio ſermonum. Hæc autem om̃ia ope
ratur unus atque idem ſpiritus, diuidẽs ſin-
gulis prout uult.**

Roma. 12.
Ephesi. 4.

¶ In omnibus Chriſti mẽbris eſt ſpũs ſanctus,
ſed *unicuiq;* eorum tam maiori q̃ minori *datur ma
nifeſtatio* eiuſdem *ſpiritus*, id eſt, donum gratiæ, per
quod alĳs manifeſtet̃ ſpũs ſanctus qui in eo eſt, &
manifeſtet̃ *ad utilitatem* eius & aliorum: q̃a & ſibi
& alĳs ex accepto dono prodeſt, dum uitam ſu-
am bene gubernans, exemplum bonæ conuerſa-
tionis oſtendit, uel etiam uoce prædicat. & quod
uarĳs modis unicuiq; detur manifeſtatio ſpiritus,
oſtendit per partes. Nam *alĳ quidem* nõ per huma
num ingenium, nec per ſtudium literarum, ſed p̱
ſpiritum ſanctum *datur* non ſolum ſapientia, ſed eti
am *ſermo ſapientiæ*, ut loqui poſſit alĳs ipſam ſapien
tiam quam intelligit: *alĳ autem* datur *ſecundum eun-
dem ſpiritum* non tantum ſcientia, ſed etiam *ſermo
ſcientiæ*, per quem alios doceat. Ipſe ſpiritus q̄ dat
alĳ ſermonem ſapientiæ, dat huic ſermonem ſci-
entiæ: *nec tamen eſt in ſe diuerſus, ſed idem per-
manet.* ¶ *Sapientia eſt in contemplatione æterno-
rum*, ſcientiaq; in actione temporalium. ¶ Sermo
ſapientiæ per ſpiritum datur, ut quis de æterno
B & incommutabili bono, ac de perennibus gaudi
is loquens, alios ad amorem patriæ cæleſtis eri-
gat. ¶ Sermo autem ſcientiæ tribuitur, ut loquendo
quis alios doceat de his, quæ in tẽpore facta ſunt
hiſtorialit̃: & de his quæ facienda uel quæ cauen-
da ſunt moralit̃, id eſt, de uirtutibus & uitĳs. Vel
alit̃. ¶ Sunt enim quidã qui per donũ gratiæ & ipſa
intelligunt, quæ exponi à doctoribus nõ audie-
rũt: hi uidelicet ſermonem ſapientiæ perceperũt.
Et ſunt quidam qui audita per ſemet intelligere
nequeunt, ſed ea quæ in expoſitoribus legerint
retinent, atq; ſcient̃ proferunt quæ lecta didice-
rint: & hi ſermone ſcientiæ pleni ſunt. Quamuis
hoc intelligi etiã alit̃ poſſit. ¶ Quia ſapientia ad ui-
tam, ſcientia uero pertinet ad doctrinam. Qui be
ne igit̃ uiuit & prudenter prædicat ſapientiã &
ſcientiam diuinitus accepit. *alteri* datur *fides*, id eſt,
conſtantia fidei *in eodem ſpiritu* ſancto, ut quamuis
alios prædicando neſciat inſtruere, tamẽ recte &
firmit̃ credat, nulloq; metu uel pudore fidem ſu-
am ore confiteri omittat. *alteri* datur *gratia ſanita-
tum*, ut infirmos ſanet, *in uno ſpiritu*, id eſt, in uno
ſpiritu ſancto, qui eſt unus, id eſt, incommutabi-
lis & indiuiſus in ſe ipſo. *alĳ* per eundem ſpiritum
dat̃ *operatio uirtutum*, id eſt, ut operari uirtutes mira
culorum contra naturam poſſit, ſicut eſt ſuſcita-
tio mortuorum aut uirtutes in expulſione dæmo
num. *alĳ datur prophetia*, ut ſpiritu repletus pronũ
ciet futura. *alĳ diſcretio ſpirituum*, ut ſciat diſcerne-
re ſpiritus malos à bonis dum audit eos loquen-
tes. ¶ *Diſcretio enim difficilima eſt*, cum & ſpiritus
malignus *quaſi tranquillus agit, ac ſine* uexatio-
ne aliqua corporis aſſumpto *humano ſpiritu* di-
cit quod poteſt, quando etiam uera *dicit* & utilia
prædicat ad hoc, ut cũ illi in manifeſtis *bonis* cre-
ditum fuerit, ſeducat ad ſua. *Iſte quippe diſcerni*
non poteſt niſi dono ſpiritus ſancti. Nõ *enim ma-
gnum eſt tunc eum dinoſcere, cum ad aliqua de-
uenerit uel p̱duxerit*, quæ ſunt contra bonos *mo
res uel regulã fidei*. Tunc enim à multis diſcerni-
tur. ¶ *Dono autẽ ſpiritus ſancti* in ipſo primordio,
quo multis adhuc *bonus apparet*, continuo di-
iudicatur an malus ſit. *Sed & ſpiritus* hominum,
id eſt, uoluntates hoc dono *diſcernuntur bonæ* à
malis. *Alĳ* dantur *genera linguarum*, ut multis *loquã
tur linguis*, ſicut Græca & Latina & Hebræa. *Alĳ*
datur *interpretatio ſermonum*, ut in una lingua ſciat
obſcuros ſermones ſcripturarum interpretari. &
ita datur unicuique manifeſtatio ſpiritus *ad utili-
tatem*, dum unuſquiſq; proprium donum accipit
à deo, per quod proſit alĳs qui hoc non habent.
¶ Poteſt enim in uno eodemq; ſpiritu fieri, ut iſte
uerbo ſapientiæ polleat, nec tamen ſermone ſcien
tiæ, id eſt, doctrina fulciatur: quia ſentire atq; inue
nire ſufficit, etiam quod per diſcendi ſtudium nõ
apprehendit: ille per ſermonem ſcientiæ fulgeat,
nec tamẽ uerbo ſapientiæ conualeſcat. quia & ſuf
ficit explere quantum didicit, & ad ſentiendum
ex ſemetipſo ſubtile aliquid non aſſurgit. ¶ *Iſte per
fidem & elementis imperat, nec tamen per ſanita
tum gratiam infirmitates corporum curat*. ¶ *Ille* p̱
orationis opem morbos ſubtrahit, nec tamẽ arẽ- D
ti terræ uerbo pluuias reddit. ¶ Iſte per operationẽ
uirtutum ad præſentem uitam etiam mortuos re-
uocat, & tamen *prophetiæ* gratiam non habens,
quæ ſibi uentura ſunt ignorat. ¶ Ille uentura quæq;
uelut præſentia attendit, & tamen in nulla ſigno
rum operatione ſe exerit. ¶ Iſte per diſcretionẽ ſpi-
rituum in factis ſubtilit̃ mentes cõſpicit, & tamẽ
diuerſi generis linguas neſcit. ¶ Ille diuerſi generis
linguas examinat, ſed tamẽ uiribus ſimilibus diſ-
ſimilia corda nõ pẽſat. ¶ Alius in una lingua quam
nouit, ſermonũ pondera *interpretando prudent̃
diſcutit: & tamen reliq̃s bonis quæ nõ habet*, pa-
tient̃ caret. ¶ *Sic itaq; creator noſter* ac diſpoſitor
cuncta moderat̃, ut qui extolli poterat ex dono
quod habet, humiliet̃ ex uirtute quam nõ habet.
¶ Sic cuncta moderat̃, ut cum per impenſam grati-
am unumquenq; ſubleuat, etiã per diſparem alte
ri alterum ſubdat, & meliorem quiſq; dono alio
eũ q̄ ſibi ſubĳcit̃ attẽdat, ac licet ſe præire ex alĳs
ſentiat, eidem tamẽ quem ſuperat, ſe in alĳs poſt-
ponat. ¶ Sic cuncta moderat̃, ut dum ſingula quæ-
q; ſunt omnium, interpoſita quadam charitatis
neceſſitudine fiant om̃ia ſingulorum, quatenus unuſ
quiſq; ſic quod non accipit, in altero poſſideat, ut
ipſe alteri poſſidendum quod accepit, humiliter
impendat. Et ideo pulcherrima uarietate diſtribu
ta ſunt electis ſpũalia dona. Sed *hæc omnia opera-
tur unus atq; idem ſpiritus*. Superius dictum de patre
intelleximus, quia idẽ deus qui operat̃ *omnia in*

A omnibus,& nunc legimus spūm omnia operari, ut inseparabilis intelligatur operatio trinitatis, ita ut cum operatio patris dicitur,non eam sine filio & spū sancto intelligamus operari: & cū operatio filij,nō sine patre & spū sancto: & cum operatio spūs sancti,non sine patre & filio. Quod ergo dicitur de spū quia omnia hæc operatur, non ideo dicitur, quia non ei cooperatur pater & filius: sed idcirco dicitur, quia unus atq; idem spiritus hæc operatur, quoniam in his operibus non sunt multi spūs,sed unus,& in diuersis suis operationibus non est à seipso diuersus. Hæc omnia operatur spūs utiq; sicut deus. Quis enim hęc operari potest nisi deus? Omnia hæc operatur, diuidēs ea singulis non ipē diuisus,& hæc omnia facit ac diuidit prout uult, id est, sicut dominus omnium, sicut deus, sicut nulli subiectus. Non enim missus, sed uoluntarius operatur,quia solius dei est facere uoluntatem suam.Dona sua distribuit, non pro ut uolunt homines,sed prout ipse uult, qui solus nouit quid uelle debeat,& quid unicuiq; expediat.Vnde nec huic dolendum est, nec illi superbiendum. cum enim contristaris quod minorē gratiam acceperis, æmularis alium quasi maiorem partem inuaserit,cum hoc nō in nostra,sed in donātis sit positū potestate. Inuidebāt eñ(ut supradictū est) minores Corinthiorū maioribus quasi maiora sibi charismata uindicantibus,non intelligentes hæc solius dei uoluntate dispensari.

Sicut enim corpus unum est, & membra B habet multa, omnia autem membra corporis cum sint multa, unum corpus sunt, ita & Christus. etenim in uno spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue gētiles, siue serui, siue liberi: & oēs uno spiritu potati sumus.

¶Ideo spūs sctūs diuersis diuersa dona tribuit, quia sicut corpus unum est hoīs, & membra habet multa, quæ sunt uarijs officijs dedita,sed omnia membra corporis quamuis sint multa, unum tamen corpus sunt, ita & Christus unum corpus habet ex uarijs mēbris. Vnum est enim corpus Christi,quod est ecclesia constans ex diuersitate membrorum,id est,ex uarietate personarum,diuersa officia diuersasq; gratias habentium. Et idcirco decuit ut unus Christi spūs per diuersa membra unius corporis Christi uarias actiones expleret,quia & unus spūs hominis aliter operatur in oculis, aliter in auribus, aliter in naribus,& aliter in manibus.Sic & spūs Christi uarie operat̄ in membris Christi. Nam si charismata nō essent diuersa singulis concessa, sed eadem, tunc essent diuersa mēbra idem donum habentia, neq; multa fierēt unum per charitatem,q̄niam alter alterius officio non indigeret propter eiusdem doni participationem. Humani corporis utitur comparatione, ut ostēdat officia diuersa esse,nō naturam membrorum: & neminem debere queri cuius officij sit, dum omnes uno spiritu animent,& in uno corpore coaptent. Per hæc etiam docet nullius personam quasi despecti contemnēdam, & nullius quasi perfecti præferendā, C nec gloriam quę soli deo debetur,hominibus esse tribuendam,quando in omnibus unus atq; idem deus sit gloriosus.Loquēs enim de membris Christi,id est,fidelibus eius,non ait,ita & mēbra Christi,sed totum hoc Christū appellauit. Ergo simul oēs fideles cū capite suo sunt Chr̄s,& ꝓpterea caput de cælo clamauit:Saule Saule,quid me persequeris? *Actuū. 9* Christus enim caput & corpus, idemq; Christus uerbum dei, unigenitus æqualis patri. Et inde uidemus quanta gratia pertineamus ad deum,ut ipē uoluerit esse nobiscum unus, qui est cum patre unum.Ego, inquit, & pater unum sumus. *Iohā.10.* Nobiscum uero unus est, quia non dicit, & seminibus, quasi in multis,sed quasi in uno & semini tuo,qui est Christus. *Galat.3* Vere nos omnes cum capite nostro simul sumus Christus,quia in uno spiritu,id est,in gratia & operatione sancti spūs, qui unus atq; idem semp est, nos omnes, siue Iudæi, siue gētiles, siue serui, siue liberi, id est, qui prius & natione & conditione diuersi & impares eramus, baptizati sumus in unum corpus,id est,baptismatis ablutione p fidem deducti sumus in unum Christi corpus, ut amodo simus omnes unum,sicut illi, quorum erat cor unum & anima una. *Actu.4* & omnes potati sumus uno spiritu,id est,p capacitate uniuscuiusq; percepimus omnes spiritum sanctum,quo debriaremur, & qui cum sit unus, diuersis modis operaretur in nobis: sicut una hominis anima uidet in oculo, audit in aure, loquitur in ore, ambulat in pede, & in D cæteris membris cætera facit.

Nam & corpus non est unum membrum, sed multa. Si dixerit pes, quoniam non sum manus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? Et si dixerit auris, quoniam non sum oculus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus? Nunc autem posuit deus membra, unumquodque eorum in corpore sicut uoluit. Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus? Nūc autem multa quidem membra, unum autem corpus.

Et bene nos omnes unum dicimur: nam & corpus humanum, cui ecclesia similis est, non est unum membrum, sed multa. Sic & nos ex quibus constat ecclesia,non omnes unum officium uel donum habemus,sed multa. Ideoq; minori non est dolendū q̄a minus habet, neq; maiori supbiendum ex eo quod maius donum uel officium sortitus est. Vere multa sunt in Christi corpore membra. Nam si pes, id est, aliquis fidelis qui inferius donum habet,& p terrenas actiones incedit, dixerit quoniam nō sum manus,quoniā non habeo supiorem & mundā spūalium operationem, non sum de corpore Christi, num ideo non est de corpore? id est, num ideo consequens est ut nō sit de corpore Christi, quia potest aliud esse quàm manus, & tamen in hoc corpore

A manere? Et eodem mõ si auris.i. ille qui doctrinã audit à magistris, *dixerit, quoniã non sum oculus*.i. quoniã non intueor præclarũ lumen sapientiæ, ut mihi & alijs prouidere queã, *non sum de corpore Christi, num ideo non est de corpore*.i. num ideo cõsequens est ut nõ sit de hoc corpore, quia multa sunt in eo mẽbra præter oculos? Hoc dicitur ꝓpter minores Corinthiorũ, qui desperantes dicebant se non pertinere ad corpus Christi, qm̃ habere non poterant illa magna charismata, quę in spiritualibus uiris cernebant. Propter eosdem pusillos dictum est superius, quia nemo in spiritu dei loquẽs dicit anathema Iesu. Dicebãt enim anathema Iesu, q̃d interpretatur à saluatore alienatio, dũ se alienos à corpore saluatoris dicerent, quia non erant ex superioribus membris. Sed necesse est ut sint in corpore diuersa membra. Nam *si totum corpus oculus esset*.i. si tota ecclesia solum officium aspiciendi spiritualia haberet, *ubi* esset *auditus*? id est, ubi essent discipuli, qui uocem prædicationis à doctoribus audirẽt? Vel *si totum* corpus esset *auditus*, id ẽ, si tota ecclesia esset populus subiectorum, obediẽter audiens præcepta magistrorum, *ubi* esset *odoratus*? id est, illi qui bonum odorem uirtutũ & malum odorem uitiorũ quasi nares subtiliter discernunt & à longe præsentiunt? Ac si dicatur, Si omnes essent unius officij uel operis, quomodo impleretur reliqua necessitas corporis, cum constet multis officijs opus esse ad gubernationem corporis? Nam ecclesia superni capitis corpus est. In qua alius alta

B uidendo, oculus: alius recta operando, manus: alius adiuncta discurrendo, pes: alius præceptorum uocẽ intelligendo, auris: alius malorũ fœtorem, bonorumq́; fragrãtiã discernendo, naris est. Qui corporalium more membrorum dum uicissim sibi accepta officia impendunt, unum de semetipsis omnibus corpus reddunt: & cum diuersa in charitate peragunt, diuersum esse prohibent ubi continentur. Si autem unum quid cuncti agerent, corpus utiq; quod ex multis continetur mẽbris, non essent. Quia uidelicet multipliciter cõpactum non existeret, si hoc concors membrorum diuersitas non teneret. Sed *nunc* propter uitãda hæc inconuenientia, *posuit deus membra in corpore* Christi, *unumquodq; eorum*, id est, maius & minus, *sicut ipse uoluit*. Et ideo nec maior debet superbire, minoremq́; despicere, nec minor dolere uel maiori inuidere. Deus enĩ sic disposuit eos, cuius dispositio non est ab homine mutanda: & sic uoluit eos esse, cuius uoluntas nunquã est iniusta. *Quod si essent omnia unum membrum*.i. si omnes fideles essent unius officij, *ubi* esset *corpus* ecclesiæ, quod non nisi uarijs membrorum officijs gubernatur? Si enim omnes unius dignitatis essent, iam deperisset honesta compositio uariarum partium. Sed *nunc*, id est, ne corpus pereat, quod nõ nisi ex diuersis mẽbris constare potest, *multa quidem* sunt *membra*, sed *unum corpus* ex illis omnibus. Quoniã multa cum inuicem sui egeãt, non discrepãt in unitate naturæ, quãuis diuersa sint, quia diuersitas hæc in unũ concurrit, ut corporis utilitas expleatur.

Nõ potest autem dicere oculus manui, opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, non estis mihi necessarij. Sed multo magis quæ uidentur membra corporis infirmiora eẽ, necessariora sunt: & quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circundamus: et quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. Honesta autem nostra nullius egent. C

¶ Membra quidem sunt multa, sed nullum ex his superfluum, imo omnia sibi inuicẽ sunt necessaria, quoniã *oculus*, id est, ille qui cæteris uiam rectæ operationis præuidet, *non potest dicere manui*, id est, operatori, *non indigeo opera tua*, id est, studio tuæ operationis. Nam sicut manus indiget oculo ut operari ualeat, id est, discipulus prouisione doctoris ut bonum opus expleat, ita oculus indiget opę ratione manus, id est, doctor qui per seipsum agere non potest quod agendum præuidet, necessarium habet discipulum, per quem fiat quod necessarium præuidet. Inaniter enim præuideret, si non esset qui consequenter faceret. *aut iterum caput*, id est, ille qui in summa dignitate positus est, non potest dicere *pedibus*, id est, nouissimis ecclesiæ mẽbris, *non estis mihi necessarij*. Omnino necessarij sunt ei subiecti, quia potest humilis quod non potest sublimis, quia & ferrum potest quod aurum nõ

D potest: & quãuis aliquis dignitate sublimis sit, tamen si subiectus defuerit qui obsequijs illum faciat gloriosum, ipsa dignitas contẽptibilis erit. Hoc præcipue nũc dicitur ꝓpter eos, qui summis charismatibus inter Corinthios præminebant, & minores quasi superfluos & inutiles despiciebant & abijciebãt. Sed talia ecclesiæ mẽbra licet sint inferiora, nõ tñ sunt iutilia. *Sed multo magis ea mẽbra corporis* ecclesię, *quæ uidẽtur esse infirmiora*.i. spũali firmitate magis carẽtia, *sunt necessariora*: quia minores q sunt in ecclesia, quãuis infirmi & contemptibiles appareãt, plus tamen utiles sunt aliquoties: *& quæ putamus esse ignobiliora membra corporis* ecclesiæ, id ẽ, per ignobilitatem morum degenerare, *his circundamus abundantiorem honorem*, id est, nonnunquam circuntegimus uerbis nostris degeneres eorum mores. Despectis enim exhortatio bonæ locutionis est necessaria, per quã addatur illis aliquis honor ut fiant utiles: alioqui ipso contemptu negligentiores circa se & deteriores fient. & *membra nostra quæ* per aliquod peccatum *sunt inhonesta*, id est, carnales filij ecclesiæ, *abundantiorem honestatem habent* à nobis celantibus fœditatem eorum. Sed *honesta nostra*, id est, ecclesiæ membra quæ satis habent honoris per decorem suæ sanctitatis, *nullius egent* honestationis per tegimen obscœnitatis. Quod melius ostendimus, si ipsa quæ plerunq; accidunt, proferamus. Nam quilibet potens & proteruus, cum aliquid inique perpetrasse cognoscitur, tempus quæritur ut de malo quod fecit increpetur. Nisi enim prædicator sustineat quando ferre congrue

A correptionem possit, augetur in eo malum quod insequitur. Sæpe enim contingit ut talis sit, qui nulla increpationis uerba sustineat. ¶Quid itaq; in huius culpa prædicatori agendum est, nisi ut in sermone admonitionis quem pro communi salute omnium auditorum facit, tales culpas ad medium deducat, quales eum perpetrasse considerat: Qui & præsto est, & de se solo adhuc argui non potest, ne deterior fiat: & cum generaliter cõtra culpam inuectio intenditur, correptionis uerbum libenter ad mentem reducitur, quia potens prauus ignorat quod sibi hoc specialiter dicatur. ¶Vnde fit plerunque ut eo uehementius perpetratam culpam lugeat, quo reatum suum, & cum perculsum sentit, nesciri putat. Magna itaque arte prædicationis agendum est, ut qui ex aperta correptione deteriores fiunt, quodam correptionis temperamẽto ad salutem redeãt. Vnde nũc aperte dicitur: Quæ putamus ignobiliora esse membra corporis, his honorem abundantiorem circũdamus: & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. Honesta autẽ nostra nullius egent. Sicut eñ inhonesta membra in corpore, ita quidam intra sanctam ecclesiam potẽtes & praui. Qui dum aperta inuectione feriri non queunt, quasi honore tegminis uelantur. Sed hæc de occultis potentum delictis loqmur. ¶Nam quãdo & alijs cognoscentibus peccant, alijs etiã cognoscentibus increpandi sunt, ne si prædicator tacet, culpam approbasse uideatur, atq; hæc crescens in B exemplum ueniat, quam pastoris lingua non secat. Vel si de corporalibus membris uniuscuiusq; nostrum hæc intelligantur, manifestũ est, quia pudenda nostra, quæ turpia uidentur dum aspectus publicos uitant, honestate se tegunt, ne per irreuerẽtiam horreant. ¶Absit eñ ut aliqua turpitudo in membris sanctorũ etiã genitalibus esse dicatur uel credatur. Dicunt quidem inhonesta, quia non habẽt illã speciem decoris, quã mẽbra quę in promptu locata sunt. Vel certe (qd pbabilius dici põt) propter in membris legem repugnãtem legi mẽtis, quæ de pctõ accidit, non de prima nostræ institutione naturæ. Illicitus itaque & temperantiæ legibus nõ subiectus membrorum illorum usus, est turpis, non ipsa membra.

Sed deus temperauit corpus, ei cui deerat abundantiorem tribuendo honorem, ut nõ sit schisma in corpore, sed in idipsum p inuicem solicita sint membra. & si quid patitur unum membrum, compatiũtur omnia membra: siue gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra. Hebr. 4 Roma. 8

¶Ea quæ uidentur inhonesta in membris ecclesiæ, non sunt inhonesta. Sed deus temperauit ipsum corpus uarietate membrorũ, officia diuersa in unitatis compage seruantium, tribuendo per digna membra abundantiorem honorem ei membro cui deerat in se, sicut ostendimus de proteruo potente. Vel tribuendo abundantiorem honorem per bonam uitam ei membro, cui deerat per scientiam prædicandi. Vel ei qui despicabilis apparebat hominibus, tribuit deus largiorẽ honorem C per immensam miraculorum uel aliorum charismatum gratiam. Ita temperauit deus ecclesiæ corpus, ut nullũ ex membris eius sit superfluum, sed om̃ia sint necessaria, ideo ut non sit schisma in corpore ecclesiæ, ubi debet esse unitas & concordia, id est, ne alter alterum abijciat quasi inutilem aut superfluum: sed membra sint solicita pro se inuicem, id est, maiora pro minoribus, & minora pro maioribus, quoniã alia sine alijs non possunt: membra dico, tendentia in idipsum, id est, in unitatem, ut omnia studeant habere cor unum & animam unã. Et dum sic agunt, si quid aduersi patitur unum membrum, compatiuntur ei omnia membra, quasi aduersitas illa sit omium. siue gloriatur de bono unum membrum, congaudent ei omnia membra, quasi bonum illud sit omnium. Nam & in membris humani corporis, ex quorum unitate atq; compage charitas nũc suadetur membris ecclesiæ, uidemus hæc omnia, dum unumquodq; eorum nõ sibi soli, sed & cæteris proprijs agit officium. ¶Oculus enim uidet, & non audit: auris audit, & non uidet: manus operatur, nec audit, nec uidet: pes ambulat, nec audit, nec uidet, nec facit quod manus. Sed in uno corpore si sit sanitas, & non aduersus se litigent membra, & auris uidet in oculo, & oculus audit in aure. Nec obijci potest auri quia non uidet, ut dicatur ei, Nihil es, minor es. Nunquid uidere & discernere colores potes, qd facit oculus? ¶Respondet enim auris de pace corporis, & dicit: Ibi sum D ubi est oculus, in eo corpore sum. In me non uideo, in illo cum quo sum, uideo. Ita cum auris dicit, oculus mihi uidet: oculus dicit, auris mihi audit: oculi & aures dicunt, manus nobis operãtur: manus dicũt, pedes nobis ambulãt: om̃ia in uno corpore cum operãtur, si sit ibi sanitas & concordent membra, gaudẽt & congaudẽt sibi: & si aliquid molestiæ est in aliquo membro, non se deserũt, sed compatiũtur sibi. ¶Sic & filij ecclesiæ, id ẽ, membra Christi, omnino debẽt agere. Nec putẽt se ad deum nõ pertinere, si miracula nõ fecerint. Sed qsquis in corpore non potest resuscitare mortuum, non illud quærat, ne discordet in corpore, quomodo si auris quærat uidere, discordare potest. nã quod non accepit, non potest facere. ¶Si aũt ei obiectum fuerit & dictum, Si iustus esses, resuscitares mortuum quomodo fecit Petrus, respondeat: Petrus & mihi fecit, qa in eo corpore sum, in quo Petrus fecit. In illo quo põt possum, à quo diuisus non sum. Quod minus possum, compatiẽ mihi: & quod plus potest, congaudeo illi. ¶Si ergo unusqsq; quod potest, iuste egerit, ac de bono qd accepit, alijs prodesse studuerit, & in eo qd alius plus potest, non inuiderit, sed congratulatus fuerit tanquam in uno corpore cum eo constitutus, custodietur in mẽbris Christi, quod custodiunt inuicẽ corporea membra cuiuslibet hominis.

Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro, Et quosdam quidẽ posuit Ephes. 4.

A deus in ecclesia, primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores, deinde uirtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum, interpretationes sermonum. Nunquid omnes apostoli? nunquid omnes prophetæ? nunquid omnes doctores? nunquid omnes uirtutes? nunquid omnes habent gratiam curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?

¶ Ostendit Apostolus nostram se causam per membrorum carnalium rationem tractasse, quia non omnes eadem possumus, sed singuli pro qualitate fidei & gratia quam accepimus. Hæc, inquit, concordia uarie operandi & congaudendi uel cõpatiẽdi, ẽ in mẽbris humani corporis. Sed *uos estis corpus Christi*, id est, coniuncti & uniti estis in Christiana fide & ueritate, *&* estis etiam *membra* Christi, ut inuicem uobis per charitatẽ seruiatis unusquisq; de dono uel officio quod habet. Membra estis pẽdentia *de membro*, id ẽ, de me qui sum maius mẽbrum Christi, & uos mihi sicut digitos manui adhærere in eius corpore feci. Nã aliud quidem est membrum corporis, aliud membrum membri. Membrum quippe corporis, pars ad totum est: membrum uero mẽbri, particula ad partem. B Membrum nanq; membri est digitus ad manum, manus ad brachium: membrum uero corporis est, totum hoc simul ad corpus uniuersum. Sic ergo in spũali dominico corpore membra de membro dicunt, qui in eius ecclesia ab alijs reguntur. Hinc Apostolus exponit diuersitatem in fidelibus, quam dixerat in membris, & determinat de donis dei, quæ sint altiora & quæ inferiora: quia de his putabant Corinthij q̃d minus esset, maius: & quod maius, minus. Vos, inquit, estis membra Christi, & cum sitis membra, non estis æqualia, quoniam *deus posuit in ecclesia quosdam* diuersorũ graduum fideles, scilicet *primum* dignitate & tempore *apostolos* uice Christi prædicantes, *secundo* dignitatis loco *prophetas* futura prædicẽtes, qui post aduentum domini fuerunt, sicut Agabus & beatus Benedictus. *tertio* gradu dignitatis posuit *doctores*, id est, prædicatores, qui doctrina ueritatis ecclesiam instruerent. *deinde uirtutes*, id est, eos qui fortia miracula faciunt, ut in expulsione dæmonum & mutatione elementorum, sicut aeris serenitatem in pluuiam conuertendo, uel super aquam siccis pedibus ambulãdo. *exinde* posuit *gratias curationũ*, id est, eos qui per orationem curant infirmos, & *opitulationes*, id est, eos qui opitulantur maioribus, ut Titus Apostolo uel archidiaconus episcopo. & *gubernationes*, id est, minorum personarum prælationes, ut sunt presbyteri. & *genera linguarum*, id est, scientiam loquendi linguis uarijs per donum gratiæ dei. Quia Corinthij donũ istud magis appetebant æstimantes hoc esse maximum, ideo nouissimum hoc posuit Apostolus, innuens esse inferius & indignius cæteris præmissis. Talia dona fidelibus suis deus uarie distribuit, secundum mensuram donationis suæ dans unicuiq; gratiam. Aliud enim habet ille, aliud iste: & quod habet ille, non habet iste. Mẽsura est diuisio quædam donorum. Non enim omnes sunt apostoli, sed illi soli quos Christus misit: nec omnes habent spiritum prophetiæ, sed quibus hæc gratia diuinitus est cõcessa: nec omnes habent scientiam docendi alios, neq; omnes operantur uirtutes miraculorum, neq; omnes habent gratiam curãdi infirmitates, nec omnes diuersis linguis loquuntur, nec omnes interpretantur scripturas aut linguas. Nam si omnes haberent hæc omnia, iam non essent quibus hæc officia seruirẽt. Ideo pulchrum & necessarium est, ut alij habeant quod non habẽt alij, & alij rursum alia, quatenus unusquisq; quod ipse habet, cæteris ministret qui non habent.

Mẽbrũ corporis & mẽbrũ mẽbri quid

Actu. 11 & 21.

C

Aemulamini autẽ charismata meliora. Et adhuc excellentiorẽ uobis uiam demõstro.

¶ Hucusq; reuocauit illos à schismate ad concordiam & unionem, ut nullus glorietur de charismate supiori, nullusq; doleat de inferiori. Hinc eos ad charitatem inuitat, ostendens sine ea nihil cætera ualere. Deus, inquit, uaria dona consueuit fidelibus suis impendere. Sed uos *æmulamini charismata meliora*, id est, de his quæ supra demonstraui, desiderate utiliora, non linguas, ut solebatis. *Et adhuc* præter hæc in prædictis ostensa, *demonstro uobis excellentiorem uiam*, id est, charitatem, quæ supereminentissimum locum inter cæteras uirtutes obtinet, & est uia per quam illi gradiuntur, qui tendunt ad regnum cælorum. Nam per cæterarum uirtutum uias ambulare possunt & illi, qui ad inferiora descendunt. Quicunq; autem uiam charitatis sectantur, ad supernam patriam tendunt. D Quomodo enim oleum nullo humore premit, sed disruptis omnibus exilit & supereminet, sic est charitas. Non potest premi in ima, sed necesse est ut ad superna emicet: & ideo qui uult ad superna cælorum regna peruenire, studeat per uiã charitatis incedere. Nam quare charitatem Apostolus excellentiorem uiã appellauerit, declarat ipse, cum protinus subiungit:

CAPVT XIII.

SI linguis hominum loquar & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum uelut æs sonans aut cymbalum tinniens. Et si habuero omnem prophetiam, & nouerim mysteria omnia & omnem scientiam, & si habuero omnem fidem ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. & si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum ita ut ardeam, charitatẽ aũt nõ habuero, nihil mihi prodest.

Matt. 21 Marc. 11

Quoniam loqui diuersis linguis præcipue desiderabant Corinthij, propterea donum hoc in pri

A mis ostendit Apostolus sine charitate nõ ꝓdesse. Si ego, inq̃t, *loquar linguis* omnium *hominum & angelorum*. i. si mihi per ꝑ gratiã datum sit ut sciam loqui sicut omnes homines qui sunt in terra, & sicut angeli qui sunt in cælo, sed *charitatem non habeam*, qua carere potest omnibus linguis loquens, *factus sum similis æri sonanti uel cymbalo tinnienti*. Nam uarijs linguis loq̃ uel similia facere, nõ semper ad meritum dat̃, sed ad gloriam dei gentibus ostendendã, nec per hæc uitam æternã conseq̃ ualẽt illi q̃ ea faciunt. Charitas uero & meritũ semp auget, & uitam æternã præbet. Habent aũt & angeli suas linguas, q̃bus maiores intimant minoribus, q̃d de dei uoluntate senserunt, uel q̃bus ad hoĩes mis situntur. Nam primi angeloꝝ suscipiunt ab ipso deo illuminationes scientiaꝝ, ac deinde tradunt eas subiectis spiritibus. Linguæ uero quibus sic alij loquuntur alijs, intelliguntur aliq̃ nutus uel interiores motus, per quos intimãt sibi uicissim q̃d uoluerint. Neq; enim minores sciunt omnia quæ maioribus sunt nota, sed ea tantum, quæ sibi fuerint à superioribus intimata. Sed si data, inq̃t, fuerit mihi tanta linguaꝝ scientia, ut loquar linguis & angeloꝝ & hominum, nec charitatem habuero, factus sum *uelut æs sonans aut cymbalum tinniens*. Nam sicut æs aut cymbalum non ꝑ se, sed impulsu aliquo resonat: sic loquens linguis, non per se q̃ nescit, sed per impulsum spũs profert ea q̃bus audientes mulceat. Aere q̃ppe uel cymbalo insensibiles ac mortuæ hominum mentes, quæ uitã charitatis non habent, designãtur. Nam sicut corpus sine spũ, id est, si fuerit sine anima, mortuũ est, sic anima si sine sancto spũ, id est, sine charitate fuerit, mortua deputabitur. In sonitu æris uel cymbali delectantur homines audientes, siue percipiunt aliquam utilitatẽ: sibi uero nihil hoc prodest, sed potius in suo detrimento commodum alioꝝ operat̃. Sic & prædicator q̃ sensum charitatis nõ habet, in eo quod loq̃tur, alios delectat nesciens, & ipse detrimẽtum inde percipit, unde audientibus proficit. Nam sicut q̃d æs sonat, dulce est aliis, sed sibi labori & diminutioni, sic & quod loq̃tur prædicator charitate uacuus. Nec solum de prædicatore potest hoc intelligi. Apte eñ & quorumlibet insensibilium hominũ corda per æs & cymbalum designant̃, q̃ sæpe & supernos ictus accipiunt, & tñ nulla disciplinæ persecutione mollescũt. Aes uero cũ percutit̃, canorus ualde sonitus ex eius percussione format̃. Et q̃dam metallo æris in nullo discrepantes, cum flagella sup̃næ ꝑcussionis accipiunt, piæ confessionis sonitus emittunt: sed quia humilitatis uoces ex corde nõ proferunt, ad statum salutis reducti, nesciunt q̃d promiserunt. In nullo igitur æris imitationem fugiunt, qui in percussione positi, bona quæ non sentiunt, loquunt̃. Quisquis enim bona loquitur, sed per amorem eadem bona non sequitur, uelut æs aut cymbalum sonitum reddit: q̃a ipse non sentit uerba quæ ipse facit. *Et si habuero*, inq̃t, *prophetiam*, ut per spiritum dei quæ futura sunt prænunciem, sicut Balaam & Caiphas. *& nouerim mysteria omnia*, id est, occulta ueteris & noui testamenti sicut Salomon, *& nouerim omnem scientiam* de his quæ fuerint, & quę sunt, & q̃ futura sunt, uel de diuinis & humanis, sicut idẽ Salomõ. *& si habuero fidem omnẽ*, id est, de omni re unde est habẽda, *ita* perfectam, *ut* eius uirtute *montes* de loco ad locum *transferam*, sed omnia hæc habens, *charitatem non habuero, nihil sum*, etsi hæc magna sint. Saluator dixerat fi rat fidem quæ fuerit sicut granum sinapis, montes posse transferre: & nunc Apostolus dicit oẽm fidem esse quę montes trãsferat. Vnde intelligit̃ ꝑfectã esse fidẽ quę grano sinapis comparat̃, & hoc nõ ꝓpter exiguitatẽ, sed ꝓpter integritatẽ dictũ esse. Sed fides sine charitate nil ualet ad salutẽ, q̃a & dæmones habent huiusmodi fidem. *Et si distribuero*, inquit, *facultates meas*, id ẽ, omnia quę possum habere diuisero ut pluribus prosim, dans oĩa in cibos non diuitum q̃ reddant, sed paupeꝝ q̃ nõ habent unde reddere possint: & q̃d est maius, *si* tempore persecutionis *tradidero* pro fide *corpus meum* sæuissimis cruciatibus, *ita ut ardeam*, sed *charitatem non habuero*, id est, nõ charitate, sed iactatione hoc fecero, uel odium in corde meo aduersus aliquẽ retinuero, *nihil mihi* totum hoc *prodest*. Magna itaq; & mirabilis est charitas, sine qua nec loquutio diuersarum linguarum aliq̃d prodest, nec ꝓphetia, nec mysterioꝝ & scientiarum notitia, nec fides, nec facultatum distributio, nec martyrij passio: & cũ hæc quæ maiora sunt, nihil sine charitate ꝓsint, manifestum est q̃a nec cætera bona prodesse ualent sine hac charitate. Alia eñ bona & reprobi habere possunt, sed charitatem nõ nisi soli possident electi. Cuius membra & species Apostolus consequenter describit, dicens:

Nume. 22. 23. & 24. Iohan. 11. — Matth. 17 — Iacob. 2 — Lucæ. 14. — Iacob. 2

Charitas patiens est, benigna est. Charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem ueritati. Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidit.

Philip. 2.

¶ Omnia bona sine charitate uilia sunt & inutilia, sed cũ charitate cara sunt & utilia. Quæ charitas habet in se uirtutes, quæ nunc enumerantur. *Est enim patiens*, id est, patientiam seruans. Patientiã uero seruare, est aliena mala æquanimit̃ ꝑpeti: cõtra eum quoq; qui mala irrogat, nullo dolore morderi. Nam qui sic proximi mala portat, ut tamen tacitus doleat, & tempus dignæ retributionis quærat, patiẽtiam non seruat, sed simulat. Sed *charitas est patiẽs*, quoniã aliena mala æquo animo tolerat. *& est benigna*, q̃a ipsos etiam à quibus mala patitur, amat. Patiẽs, quia illata à proximis mala æquanimiter portat. benigna uero, quia ꝓ malis bona largiter administrat. Patiens est, quia tranquillam mentem in aduersis seruat. benigna uero, quoniam misericorditer sua bona proximis indigentibus impendit. Patiens est, quia contra tentationes seculi uel procellas in deum fixa,

A persistit immobilis: benigna uero, quia proximorum delectatur profectibus. *Charitas non æmulatur*, id est, non inuidet: quia ubi est inuidia, ibi fraternus amor esse non potest. Non æmulatur, quia per hoc quod in præsenti modo nil appetit, inuidere terrenis successibus nescit. Non æmulatur, quoniam alterius bonum diligit ut suum. *non agit perperam*, id est, peruerse: quia quo se in solum dei ac proximi amorem dilatat, quid à rectitudine discrepat ignorat. *non inflatur*, id est, non intumescit de temporali felicitate, uel carnis generositate, uel scientia uel merito, seu qualibet alia re: quia cum præmium internæ retributionis anxia desiderat, de bonis se exterioribus aut transitoriis non exaltat. *non ambitiosa est*, id est, cupiens honores seculi: quia maior aliis esse non ambit, & super cæteros dominari, uel ea sibi uendicare quæ sunt alieni iuris. non est igitur ambitiosa, quia quo ardenter intus ad sua satagit, foris nullatenus aliena concupiscit. *non quærit ea quæ sua sunt*, quia cuncta quæ hic transitorie possidet, uelut aliena negligit, cum nihil sibi esse proprium nisi quod secum permaneat, agnoscit. Non quærit quæ sua sunt, quia propter aliorũ commoda suas utilitates deserit: nec se, sed alios exaltare studet. *non irritatur*, id est, non prouocatur ad iram, quia & iniuriis lacessita ad nullos se ultionis suæ motus excitat, dum pro magnis laboribus maiora post præmia expectat. *non cogitat malum*, id est, non cogitat quomodo ei qui sibi facit iniuriam, uicem reddat. Non cogitat malum, quia in amore munditiæ mentem solidans, dum omne odium eruit, uersari in animo quod inquinat, nescit. *non gaudet super iniquitate*, quia quo sola dilectione erga omnes inhiat, nec de perditione aduersantium exultat. Sunt enim nonnulli qui nec faciunt malum, nec facere cogitant eis, à quibus aduersa perferunt: sed tamẽ si factum illis ab aliis fuerit, lætantur: & ideo nunc postquam dictum est, quia charitas non irritatur, nec cogitat malum, additur quia non gaudet super iniquitate, id est, non ei placet si quid inique passus fuerit uel ipse qui ei aduersatur. Sed *congaudet ueritati*, delectatur uerbis ueritatis, uel operibus ueræ sanctitatis: quia cæcos ut se diligẽs, per hoc quod rectũ in aliis conspicit, quasi de augmento proprii profectus hilarescit. *Omnia suffert*, quia pro spe quietis æternæ nihil aduersitatis pati recusat. Supradictũ fuerat quia patiens est, id est, non murmurans in aduersis, sed corde tacito cũcta perferẽs: & nunc dicitur quod oĩa suffert & in actu sustinet, quicquid aduersitatis acciderit. Ibi enim laudata est trãquillitas cordis, hic fortitudo passiõis: & ideo suffert omnia in præsenti uita, quia credit omnia de futura uita. Et sustinet oĩa quæ hic grauia immittũtur, quia sperat oĩa quæ sibi dulcia promittunt: & propterea nunquam excidit. i. nunquam cadit, sed sine casu persistit. Nec quod dictum est, omnia credit, sic accipiamus, ut charitati cuiusquam derogemus, si malum quod de fratre audierit, non statim crediderit. Quia ipsa charitas quæ omnia credit, nõ omni spũi credit. Ac per hoc omnia quidem credit, sed

B

nota

1. Iohã. 4

deo, quia non *dictum est, omnibus* credit. *Omnia* ergo quæ sanctis credenda sunt, *credit*: & *omnia* quæ sibi diuinitus promissa sunt, *sperat*: & *omnia sustinet*, id est, expectat per patientiam longanimiter eadem bona quæ sperat, uel interim sustinet aduersa pro spe bonorum ipsorum. Habet etiam hoc *charitas* præter cæteras uirtutes, in quo rursum dignior illis est, quia *nunquam excidit*, id est, nunquã ex toto cadit. Licet enim opa eius cadãt, hoc est, deficiant & cessent in futuro seculo, ipsa tamẽ nũquam à suo statu decidet, sed ualidior stabit, ac perseuerabit in alio seculo quàm in isto. Si enim dum credit & sperat ac præstolatur, diligit quod nondum uidetur, quanto magis diliget cum uidebit & tenebit?

C

Siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur. Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus. Cum autem uenerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est.

¶ Charitas quidem nunquã excidit, id est, nec nunc nec in alia uita à suo statu decidit, ut minuatur aut deficiat, sed cætera charismata decidunt & deficiunt. Quia *siue prophetiæ* accipiãtur quæ nunc necessariæ sunt in tempore cæcitatis nostræ, in luce futuri seculi *euacuabuntur*, id est, ab omni utilitate fient uacuæ, & ideo cessabunt. Nam ubi erunt omnia præsentia, quomodo prædiceretur aliquid futurum? *siue linguæ* accipiãtur, id est, uariarum linguarum loquutiones, in illo seculo *cessabunt*. Vbi erunt enim manifesta omnia, cur alicui diceret̃ aliquid? Poterunt quidem loqui ad inuicem sancti si uoluerint, sed non necesse erit, ubi sciẽtia uocem præueniet. Et si quid inter se loquuti tunc fuerint, non eo modo id facient quo nos nunc loquimur: sed eo potius, quo in supernis angelici spũs ad inuicem loquuntur. *siue scientia* nunc habeatur, per quã de deo & secretis eius aliquid sciatur, in futuro seculo *destruetur*: quia si quã nũc de deo cognitionem habemus, hanc non in natura diuinitatis ipsius, sed per similitudinem & naturas exteriores habemus. Nã quãtalibet mens humana se intentione tetenderit, etiam si iã phãtasias imaginum corporalium à cogitatione compescat, si iã omnes circunscriptos spũs ab oculis cordis amoueat, adhuc tamen in carne posita mortali, uidere uel cognoscere gloriã dei non præualet quicquid est: & de illa sicut est, quod in mente resplendet, similitudo, & non ipsa est. Et idcirco talis nostra scientia destruetur, quãdo ueritas ipsa pure manifestabitur. Scientia hæc & prophetia uel locutio destruentur, quæ capere uel narrare non possunt plenitudinem ueritatis, quia ex parte sunt. Nã *ex parte cognoscimus* ueritatem, non ex toto, id est, imperfecte scimus quicquid adhuc de deo nouimus: *& ex parte prophetamus* de futuris, quia quædam futura per prophetiã prænunciamus, sed plurima ignoramus. Sed omne quod ex parte est, destruetur. Quia *cum uenerit quod perfectum est*, id est, quando dabitur dei notitia, quæ non ex parte, sed ex

D

A perfectiõe fit, quoniam uidebimus eum sicuti est, (1. Iohan.3) tunc euacuabitur quod ex parte est, id est, omnis impfectio ad nihilũ ueniet. Nostra impfectio destruetur, non id quod ueꝝ est, euacuabitur. Destructio imperfectionis erit, quando id quod perfectum est, implebit perfectione ueritatis. Deinde Apostolus ut aliqua similitudine ostẽderet quãtũ ab illa quæ futura est, distet hæc uita, non qualiũcunq; hominũ, sed etiam illorũ qui præcipua hic sanctitate sunt prædit, subiecit:

Cum essem paruulus, *loquebar* ut paruulus, *sapiebam ut paruulus*, cogitabam ut paruulus. *Quando* autẽ factus sum uir, euacuaui quæ erant paruuli.

¶Ad illa enim ineffabilia qualecunq; adhibens de notis rebus exemplum, paruulam ætatem uirili comparauit ætati. In hac ergo uita mirabilium hominum prophetia uel scientia ita comparãda est illi uitæ, quasi scientia paruuli ad uiꝝ. Quia sicut uita hæc impfecta est, sic & scientia. Tũc aũt pertingemus ad uirilem pfectionem, cum forti sensu puenerimus ad angeloꝝ æqualitatem. Quasi dicat: Prophetia & scientia quæ sunt ex parte, sic euacuabunt cum uenerit illa ueritatis perfecta cognitio, sicut sensus & locutio paruuli euacuatur, cũ ille ad pfectam sciẽtiam peruenerit. Cur enim hoc Apostolus dixerit, insinuat subdendo:

Videmus nunc per speculũ in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte, tũc autem cognoscam sicut & cognitus sum. B

¶Inde potest uideri quoniam cũ perfectio uenerit, euacuabitur imperfectio, quia nunc, id est, caligine præsentis uitæ uidemus per speculum, id est, cognoscimus deũ p imaginẽ suam: sed tunc, id est, in futuro seculo manifeste uidebimus. In speculo enim cernit imago. Et nos q sumus imago dei, conamur utcunq; uidere eũ p hanc imaginẽ suam tanquam p speculũ. Speculum est anima rationalis, in cuius consideratione aliquo modo uidemus deũ, sed obscure. Videmus enim per speculum in ænigmate. Aenigma aũt est, non omis, sed obscura allegoria. Nam sicut omis equus animal est, non autem omne animal equus: ita omẽ ænigma allegoria est, non aũt omnis allegoria ænigma. Allegoria uero est, cum aliud ex alio significat, id est, aliud dicit, & aliud intelligitur: sicut est, Non alligabis os boui trituranti, id est, non phibebis prædicatorẽ uiuere de prædicatione. (Deute.25 Supra.9) Sed ibi solummodo allegoria est ænigma, ubi difficile patet intellectus. Vbi aũt facile intelligitur, non est ænigma. Cum ergo dicitur, uidemus nunc per speculum in ænigmate, sicut nomine speculi imago designatur, ita nomine ænigmatis similitudo obscura & ad dispertiendum difficilis. Nemo ita q; miretur etiam in hoc uidẽdi modo, qui concessus est huic uitæ per speculum, scilicet in ænigmate laborare nos, ut quomodocũq; uideamus. Nomen quippe hic non sonaret ænigmatis, si esset facilitas uisionis. Nunc uidemus per speculum in ænigmate, sed tunc cum uenerit illa perfectio, uidebimus facie ad faciem, id est, manifeste ad similitudinem duorum, qui se inuicem directo uultu sine aliqua re interposita aspiciunt. (C) Facies autem dei, manifestatio eius intelligenda est. Facies uero nostra, intentio cordis nostri. Videbimus ergo facie ad faciem, id est, manifestatione dei posita ad nostræ mentis intentionem, ut nihil inter nos & ipsum intersit. In nullo enim membro tam bene cognoscitur quisque, sicut in facie. Et cum facies unius directa est in faciem alterius, tunc sine aliqua ambiguitate se cognoscunt. Sic uidebimus eũ in seipso manifeste. Modo enim non uidemus eum in facie, sed in extranea & multũ ab eo diuersa creaturarum similitudine. Et ego etiam ipse qui tanta scientia præ cæteris donatus sum, nunc cognosco deum ex parte, sed tunc cognoscam eum ita sicut ab eo cognitus sum. Magna enim est interpositio cordis nostri ad contemplandam sublimitatem dei, ipsa infirmitas nostra. Sed tunc ad purum intuebimur eum, à quo nunc subtiliter intuemur, cũ hac infirmitate disposita, ad contemplationis internæ gratiam uenerimus. Tunc cognoscam eum sicut ab eo sum ego cognitus, id est, pure cognoscam eum sicut & ipse me nouit, qui tunc non per aliud uidebimus eum, sed manifeste contemplabimur in illo ipso hoc quod ipse est, sicut ipse hoc quod nos sumus, perfecte cognoscit. Vel tunc cognoscam eũ ita sine ambiguitate in manifesta uisione, sicut olim antequam essem, cognitus sum ab eo in prædestinatione. D

Nunc autẽ manent, fides, spes, charitas, tria hæc. Maior autem hoꝝ est charitas.

¶Ad tantam dei cognitionem peruenturi sumus. Sed ut pertingere ad hanc ualeamus, nunc interim manent in peregrinatiõe hac nobiscum fides, spes, atque charitas, quæ nos præparant illi uisioni. Fides, qua credimus quicquid scripturæ sanctæ nobis credendum intimant. & spes, qua speramus pmissa nobis diuinitus præmia. & charitas, qua deum ac proximũ diligimus & ipa præmia. Et ita sibi tres istæ uirtutes copulantur in huius uitæ tempore, ut nulla eaꝝ sine duabus reliqs proficiat. Nunc manẽt in sanctis fides, spes & charitas, tria hæc, pauca quidem, sed multum utilia, qñiam sine his nemo fit dignus ad illam uisionẽ ascẽdere. Et magna quidem sunt hæc tria bona, sed horum maior est charitas, id est, charitas quæ horum trium est una, ipsa est maior, id est, maius meritum habet quàm fides & spes. Sciendum quia quando comparatio fit ad plura eiusdem generis, ut nunc charitatis ad fidem & spem, quę similiter sunt uirtutes, potest & debet fieri per genitiuum. Et horum, ponitur propter tria, qd pręcesserat, maior ẽ charitas, cui fides & spes nõ possunt deesse, sed fides & spes sine charitate possunt esse. Vel ideo maior, quia fides cessabit, dũ futura quę credũtur aduenerint: & spes finem habebit, dum beatitudinem quam quisque præstolatur, accepe

A rit: sola uero charitas in æternum perseuerabit, & de uisione cõditoris ac beatitudine sanctorum sine fine gaudebit.

CAPVT XIIII.

Sectamini charitatem, æmulamini spiritalia, magis autem ut prophetetis. Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed deo. Nemo enim audit. Spiritus autem loquitur mysteria. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificatione & exhortationem & consolationem.

¶ Quoniam tanta est charitas, & sola est quæ perducit ad uitam, atq; permanet in æternum, ideo *sectamini* toto desiderio *charitatem: æmulamini* etiam *spiritalia*, id est, desiderate etiam illa spūs dona, ut sunt genera linguarum &c. sed *magis* post charitatem desiderate *ut prophetetis*, quàm ut linguis loquamini, uel uirtutes miraculorum operemini. Post charitatem, prophetandi studium mahis habẽdum hortatur, quia quamuis magni sint spiritalium donorum gradus, quos superius enumerauit, hic tamen maior est, quoniam ad utilitatem ecclesiæ proficit. In quod enim quis animum dederit, in eo ipso donum accipit. Ideo gratia prophetandi est desideranda, ut præ desiderio accipiatur ob multorum ædificationem potius quàm linguarum uarietas, quæ non proficit auditoribus. Nam *qui loquitur lingua* incognita, *non loquitur hominibus*, id est, intelligentiæ hominum, *sed deo*, cu B ius laudes dicit, & qui nouit ea quæ ille dicit. Homines enim nesciunt, ideoq; nullus est eis ex hac loquutione profectus. *Nemo enim audit*, id est, intelligit ea quæ ille loquitur. Sed tamen spū sancto loquitur ipse *mysteria*, id est, secreta dei, quamuis homines ignorent quod dicit. Vel *spiritus* sanctus per eum *loquitur mysteria* secretorum dei, non ipse. Ideo magis æmulari prophetare debetis, q̃a *qui prophetat*, id est, qui uẽtura uel occulta manifestat, iste *loquitur hominibus ad ædificationem* eorum in mente, quæ ædificatur ut sit templum dei, *&* ad *exhortationem* eorum ad bene agendum in operatione, *&* ad *consolationem* eorum ne desperent de pctõꝝ præteritorum magnitudine, uel ad consolationẽ tristitiæ præsentium tribulationum per promissionem futurarũ remunerationum. Possunt & doctores, q̃ scripturas alijs exponunt, nomine prophetarum designari, iuxta illud sapientis: Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundam. Sicut enĩ propheta prædicit futura quæ nesciuntur, ita & doctor dum scripturarum sensum, qui multis occultus est, manifestat, dicitur ꝓphetare. Et iste ad multoꝝ utilitatem sic ꝓphetat, nec ab homine, sed à spū sancto est sensus dictorum eius.

Eccl. 24.

Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, ecclesiam dei ædificat. Volo autem oẽs uos loqui linguis, magis autem prophetare. Nam maior est qui prophetat, quàm qui loquitur linguis, nisi forte interpretetur ut ecclesia ædificationem accipiat. C

¶ Item magis prophetiam quàm linguam ideo debetis optare, quia *qui loquitur lingua* peregrina mysterium aliquod, & non interpretatur quod dicit, *semetipsum* solũ *ædificat* per id, quod solus fortasse scit quod loquitur: sed *qui prophetat*, id est, q̃ futura cæteris prænunciat, uel bona quæ in abditis scripturarum intelligit, fratribus ex charitate reuelat, *ecclesiam dei ædificat*, quia omnes intelligũt quod loquitur. Qui lingua ignota loquitur, ædificat se, non alios. Sed ego *uolo*, id est, uoluntas mea est, nec mihi displicet, *uos omnes loqui linguis*, id est, si omnes donum loquendi linguis uarijs haberetis, q̃a alter aduersus alterum non haberet materiam gloriandi uel inuidendi, quoniã omnes in hoc essetis æquales. Non prohibeo uos omnes, si poteritis loqui diuersis linguis, q̃a donum est spūs sancti, sed *magis* uolo uos *prophetare*, quia utilius est. *Nam maior est qui prophetat*, id est, maioris dignitatis est in ecclesia qui futura prædicit, uel scripturas aperit, *quàm qui loquitur linguis*, id est, qui incognitis locutionibus mysteria profert, quia sibi soli proficit. Hoc enim maius est quod pluribus prodest. Qui linguis loquitur, minor est, *nisi forte interpretetur*, id est, exponat alijs quod ipse deo loqtur. Si enim interpretari dicta sua poterit, *ut ecclesia ædificationem* inde *accipiat*, non erit minor. Forte, dicit, ut innuat quoniam raro solet contingere ut utrunq; uni concedatur.

Nunc autẽ fratres si uenero ad uos linguis loquens, quid uobis prodero, nisi uobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina? D

¶ Dixi, qui prophetat, maior est, propter ædificationem quam præbet ecclesiæ, q̃ q̃ lingua loquens, se solum ædificat. Sed hoc potestis etiam in me ipso uidere. Quia *si uenero ad uos* o *fratres loquens* incognitis *linguis*, *quid uobis prodero*, cum nesciatis q̃d dixero? Nihil prodero, *nisi loquar uobis aut in reuelatione*, id est, in expositione reuelationis, in qua mihi per quasdam figuras ostensa fuerint mysteria Christi, sicut & Iohanni ostensa leguntur in sua reuelatione: *aut* nisi loquar uobis *in scientia*, quam studio & disciplina mea conquisiui, ut uos scire faciam qualiter his temporalibus uti debeatis, & quid de his sentire: *aut in prophetia*, ut uobis prænunciem futura, uel manifestem occulta: *aut in doctrina*, ut doceam uos de fide & moribus. Et cum nunc uobis, *quando iã fratres*, id est, Christiani estis, non prodessem si linguis incognitis loquerer: patet q̃a multo minus tũc prodessem, cũ adhuc essetis infideles. Cumq; ego q̃ tantus sum apostolus, loquendo linguis non possem uobis ꝓdesse, constat uos multo minus tali locutione audientibus prodesse. Lingua intelligitur in hoc loco, obscuras dicere & mysticas significationes, à quibus si intellectus mentis remoueãt, nemo ædificat audiendo quod non intelligit. Vnde & supra dixit: Qui loqtur lingua, nõ hominibus

A loquitur, sed deo. Nemo enim audit. Spiritus autem loquitur mysteria. Ibi enim satis indicauit eam se linguam appellare, ubi sunt significationes uelut imagines rerum ac similitudines, quę ut intelligantur, indigent mentis obtutu. Cum autẽ non intelliguntur, in spiritu eas dicit esse, non in mente. Qui loquitur lingua, id est, spiritu nondũ intelligens significationes quas lingua spiritus uoluit, plus semetipsum ædificat. Cõtingebat enim ut qui sic loquebantur mysteria dei, quamuis pro funditatem non intelligerent, tamen ex ipsa locutione ad compunctionem cordis, & multoties ad bonum opus incitarentur. Quia ergo etiã lingua, id est, membro corporis quod mouemus in ore, cum loquimur, signa utiq; rerum dantur, non res ipsæ pferuntur, propterea trãslato uerbo linguã appellauit Apostolus quamlibet signorum prolationem priusquam intelligantur. Quo cum intellectus accesserit, qui mentis est proprius, fit reuelatio, uel scientia, uel prophetia, uel doctrina. Proinde ait: Si uenero ad uos linguis loquens, quid uobis prodero, nisi loquar uobis in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina? id est, nisi signis, hoc est, linguæ accesserit intellectus, ut nõ spiritu tm̃, sed etiã mẽte agat q̃d agitur. Proinde cui signa per aliquas rerum corporaliũ similitudines demonstrabantur in spiritu, nisi accessisset mentis officiũ ut etiam intelligerentur, nondũ erat propheta. Magis propheta erat, qui interpretabatur quid alius uidisset, quã ipse qui

B uidisset. Vnde apparet magis ad mentem pertinere prophetiam, quàm ad istum spiritum, qui modo quodam proprio uocatur spiritus, uis animæ quædam mente inferior, ubi corporalium rerum similitudines exprimuntur. Sic olim magis Ioseph propheta fuit, qui intellexit quid significarent septem spicæ & septem boues, quàm Pharao qui eas uidit in somnis. Illius enim spiritus informatus est ut uideret, huius mens illuminata ut intelligeret. Ac per hoc in illo erat lingua, in isto prophetia: quia in illo rerum imaginatio, in isto imaginationum interpretatio. Minus ergo propheta est, qui rerum quæ significantur, sola ipsa signa in spiritu per rerum corporalium imagines uidet: & magis propheta, qui solo earum intellectu preditus est. Sed maxime propheta, qui utroque præcellit, ut & uideat in spiritu corporalium rer҃ significatiuas similitudines, & eas uiuacitate mentis intelligat, sicut Danielis excellẽtia tentata est & pbata, q regi somniũ qđ uiderat dixit, & qd significaret aperuit. Et ipsæ quippe imagines corporales in spiritu eius expressæ sunt, & earum intellectus reuelatus in mente. Sed ad epistolæ sequentia transeamus.

Gene. 41

Danie. 2

Tamen quæ sine anima sunt uocem dantia, siue tibia, siue cithara, nisi distinctionem sonituum dederint, quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur? Etenim si incertam uocem det tuba, quis parabit se ad bellum? Ita & uos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? Eritis enim in aëra loquentes. Tam multa utputa genera linguarum sunt in hoc mundo, & nihil sine uoce est. C

¶ Linguas non prodesse sine interprete, superius per me qui sum rationalis, & tamen per inanimata idem patet. Nam ea *quæ sunt sine anima dantia uocẽ, siue* hoc sit *tibia, siue cithara, nisi dederint distinctionem sonituum,* id est, distinctos intelligibiles sonos, *quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur,* id est, cithara resonatur? Sic & locutio uestra, cuius spiritualis suauitas non aures debet mulcere, sed mentem, inanis erit si intellecta non fuerit. De tibia & cithara nesciet, qa nec de tuba. Alia similitudo est de eadẽ re. *Etenim si tuba det uocẽ incertam.* i. quæ bellum aperte non significet, *quis parabit se ad bellum?* Iudæis erat usus tubæ in festis & bellis, diuersis sonis: & hoc est quod dicitur, quia si uox tubæ incerta fuerit, nemo discernet utrum solennitatis an belli sit, nemo'q; se ad bellum armabit. *Ita & uos,* qui quasi tuba exaltare uocem uestram debetis, ut CHRISTI milites ad spirituale bellũ contra dæmones præparetis, *per linguam* alienam loquẽtes, *nisi* interpretando *dederitis manifestum sermonem,* qui palam audientes retineat, *quomodo scietur* ab alijs *id quod* à uobis in lingua aliena *dicitur?* Nesciecur ab auditoribus uestræ locutionis sensus. Nam *eritis loquentes in aëra,* id est, ea quæ nulli proficient, sed in aera soluentur, dum non inuenientia locum receptaculi in audientium auribus ut intelligantur, diffundentur in aera, quia nec auscultare talia dignabuntur homines. Non ad corda hominũ loquemini, sed in aera, id ẽ, nõ utilia erunt uerba uestra, sed ociosa & inania eritis loquentes. *Tam multa utputa sunt genera linguarum,* id est, etiam si tam multa loquamini ut sunt genera linguarum in toto *hoc mundo,* quid proderit hæc uestra locutio, cum nullus intelligat? Multa sunt genera linguarum, *& nihil sine uoce est:* quia nulla res est sine sua uoce & appellatione in unaquaque lingua. Cum sint enim plurima linguarum genera, habent tamen uocum significationes proprias ut intelligantur, nec potest aliquid inueniri quod non habeat uocem significatiuam sui. Et idcirco inanis est locutio quæ nõ intelligit.

Isaiæ. 58

D

Si ergo nesciero uirtutem uocis, ero ei cui loquar, barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus. Sic & uos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem ecclesiæ quærite ut abundetis. Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autẽ mea sine fructu est. Quid est ergo? Orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente.

¶ Quandoquidem alij sine interprete non intel

A ligent, uel quãdoquidem tot linguæ sunt, & unaquæque propriam distinctionem habet, *ergo si ne sciero uirtutem uocis*, id est, si ignorauero uim proprinam uocis quam profero, ut illi qui tantum dona linguarum habent, *ero* non intellectus, sed *barbarus ei cui loquor*, quem instruere debeo, quia nõ potero illi sensum dictorum meorum interpretari: *& ille uicissim qui mihi loquitur, erit mihi barbarus*, cum ignoret sententias uocum quas profert, nec ualeat exponere mihi. *Sic & uos* eritis ad inuicem barbari, si per incognitam linguam alter alteri locutus fuerit, & ita erit dissensio inter uos. Propterea non dissonantiam ignotarum linguarum, per quas discordia generetur, debetis appetere: sed unitatem intellectus, per quem communi lætitia gloriemini. *Et quoniam estis æmulatores spirituum*, id ẽ, desideratores spiritualium donorum, *quærite ut his abundetis ad ædificationem ecclesiæ*, id est, ut non solum linguis loquamini, sed etiam interpretemini ut ædificationem sumat ecclesia, quoniam emulatores estis spiritalium charismatum. *Et ideo*, id est, ut ecclesia ædificetur, *qui loquitur lingua, oret ut interpretetur*, id est, oret ut accipiat donum interpretandi, ut proficiat cæteris studium eius. Oret non labijs tantum, sed affectu cordis, ut exaudiri mereatur. *Nam si* etiam ego qui tantus sum, *orem lingua*, id est, uoce sola, *spiritus meus*, id est, flatus oris mei *orat* dum loquor in oratione: *sed mens mea est sine fructu*, id est, non capit fructum ex ipsa oratione, ad quam non est intenta. Hoc sæpe nobis B accidit, dum psalmum uel orationem labijs proferimus, & mente quod os profert, non cogitamus. Et quandoquidem mens quæ intus pio affectu non orat, quod os loquendo foris precatur, fructum orationis non habet, *ergo quid est* mihi faciendum? Quid est mihi utile? Hoc scilicet, *Orabo spiritu* per os prolato, id est, orabo sermone orans. *orabo & mente*, id est, affectu mentis. *psallam*, id est, psalmos dicam *spiritu*, id est, prolatione oris: *psallam & mente*, id est, mentis attentione. Vel ita: Qui loquitur lingua, sic oret, id est, sic loquatur ut interpretetur quod dicit. Nam me ipsum do uobis exemplum: quia si orem, id est, si loquar lingua, spiritus meus orat, sed mens mea est sine fructu, id est, sine intelligentia eorum quæ dico. Si enim dicam lingua quod non intelligo, uelut afflatus spiritu in extasi loquor, & mens est sine fructu. Ignorat enim animus si lingua loquatur quã nescit, sicut solent Latini homines Græce cantare, oblectati sono uerborum, nescientes tamen quid dicant. Vt supradictum est, spiritus uocatur uis animæ quædam mente inferior, ubi corporalium rerum similitudines exprimuntur. Mens autem est illa superior pars animæ, ubi intellectus & ratio proprie sedem habent. Lingua quoque, sicut & superius dictum est, designare potest quamlibet signorum probationẽ priusquam intelligantur. Itaque dicitur: Si orem lingua, id est, si loquar probatione signorum adhuc non intellectorum: spiritus meus orat, id est, illa pars animæ meæ tãtum loquitur, in qua corporalium rerum imagines exprimuntur: *sed mens, id est*, superior animæ C meæ subtilitas: *est sine fructu*, quia nullam ibi refectionem intelligentiæ habet. Cum enim spiritus & inferior animæ natura loquitur, proferendo signa quæ nõ intelligit, mens ad quam pertinet intellectus, nullum fructum inde reportat. Quid ergo est agendum? Hoc scilicet, quod me acturum dico. Quia orabo spiritu, orabo & mente, id est, loquar spiritu & mente, ut signa rerum mihi formentur in spiritu, & eorum refulgeat intellectus in mente, sicut & Daniel in spiritu uidit somnium regis, & mente interpretationem eius intellexit. Ita enim & ego faciam, quia & spiritu signa loquar, & mente sensum eorum intelligam. Spiritu dictiones loquar, mente sententias. & similiter psallam spiritu, id est, consonantiam uocum psalmodiæ in spiritu resonabo. psallam mente, id est, consonantiam sententiarum attentione mentis modulabor, delectãs me intelligentia spiritualium sensuum. Vel psallam spiritu, & psallam mente, id est, concordiam in membris ecclesiæ cõponam, ut concordent & mente, ac de sua consonantia dulcem melodiam pulchre uariatam exprimant. Sic & uos spiritu & mente loqui debetis, ut & signa uideatis, & sensum intelligatis, & cæteris exponatis: atque id est psallere spiritu & mente, ut psalmorum sensus in corde uestro resonet, quos ore canetis.

Danie. 2. & 4.

Cæterum si benedixeris spiritu, quis supplet locum idiotæ? Quomodo dicet Amen D super tuam benedictionẽ? Quoniam quid dicas nescit. Nam tu quidem bene gratias agis, sed alter non ædificatur.

¶ Orare debetis mente & spiritu, ut & uerba historiæ uel literaturæ proferatis, & mysticum sensum exponatis ad instructionem audiẽtium. *Cæterum*, id est, sed *si benedixeris spiritu*, id est, si aliqua dixeris, si dei laudes dixeris, uel si benedictionem aliquam protuleris ignota lingua, quã non possis audientibus interpretari, *quis supplet locum idiotæ?* In spiritu, non in mente benedicit, qui bona quæ loquitur non intelligit: quoniam signa rerum cum non intelliguntur, in spiritu sunt, non in mente. Idiota uero est ineruditus, qui nihil scit nisi quod ei proprietas naturæ dedit, quoniam ἰδίωμα Græce, proprietas dicitur Latine. Locus autem idiotæ est, ut in nouissimo benedictionis dicat, Amẽ, quod interpretatur uerum. per hoc ẽm & consensum suum indicat, & benedictionem cõfirmat. Sed si benedixeris spiritu, id est, si benedictionem dederis ignota lingua, ut nec tu sensum dictorum tuorum intelligas, nec alijs exponas, quis supplet locum idiotæ? id est, quis loco idiotæ respondet Amen in fine sermonis? Nec sapiens hoc facere nouit, nedum idiota. *Quomodo* enim *dicet Amen super tuam benedictionem*, cum nesciat *quid dicas?* Imperitus enim & absque literis, audiens quod non intelligit, nescit finem orationis, & non respõdet *Amen*, id est, uerum, ut confirmet benedictio. Per hos enim completur confirmatio precis, qui

spiritus
mens
lingua

A respondent Amen, ut omnia dicta ueritatis testimonio in audientium mentibus confirmetur. Non poterit idiota respondere benedictioni tuæ quã non intelligit. *nam tu quidem bene gratias agis* deo in illa benedictione, & bonum est quod loqueris, *sed alter non ædificatur* ex uerbis tuis, quæ non intelligit. Ideo cum ad ecclesiam propter ædificationem conueniatis, ea debent in ecclesia dici, quæ intelligantur ab hominibus & præstent ædificationem audientibus.

Gratias ago deo meo, quòd omnium uestrum lingua loquor. Sed in ecclesia uolo quinque uerba sensu meo loqui, ut & alios instruam, quàm decem millia uerborum in lingua.

¶Proponit se exemplum, quod publice non debeant loqui linguis, in quibus audientium nõ fit ædificatio, sicut ipse in ecclesia linguis non utitur, cum omnes eorum linguas nouerit. Non uitupero, inquit, in uobis locutionem linguarum, eo quod hanc habere nequeam, sicut est consuetudinis quibusdam, ut inuideant quod ipsi non ualent assequi. Nam *omnium uestrum lingua loquor* ego, id est, nullus uestrum aliqua loquitur lingua, qua & ego non loquar quoties uolo. Et inde *gratias ago deo meo*, qui mihi per donum gratiæ suæ cõcessit ut loqui possim linguis, quas inter omnes uos habetis. Sed quamuis tanta linguarum notitia diuinitus sit mihi data, *in ecclesia* tamen, cui debeo

B prodesse, *uolo quinque*, id est, pauca *uerba loqui meo sensu*, id est, quæ intelligam & exponam, *ut & alios instruam, quàm decem millia*, id est, ualde nimiam multitudinem, *uerborum in lingua*, id est, ut neque intelligam, neque alios doceam. Quod ait, quinque uerba & decem millia, uulgari consuetudine locutus est. Vel sicut nonnullis uisum est, per quinque uerba, quinque libros Moysi designauit. Volo, inquit, in ecclesia loqui meo sensu, id est, spirituali intelligentia quinque uerba, id est, quinque legis uolumina, quàm decem millia uerborum, id est, quàm legis perfectionem in lingua, id est, *in prolatione signorum non intellectorum. Denarius enim propter decalogum significat legem, millenarius perfectionem. Posuit aũt* Apostolus quàm, sine magis, ut notaret istam partem, cum qua iungitur quàm, nullo modo esse amplectendam. Nam ubi sic ponitur quàm, ostendit alteram partem posse stare, alterã uero minime.

Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote, sensibus autem perfecti estote. In lege enim scriptum est, quoniam in aliis linguis & in labiis aliis loquar populo huic, & nec sic exaudient me, dicit dominus. Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus: prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus. *Isaiæ. 28.*

¶Ideo etiam non debetis appetere loqui linguis tantum, quia hoc modo haberetis puerorum sensum, qui non attendunt quid sit aliis utile, sed quid seipsos pueriliter delectet. Sed uos

C *nolite effici pueri sensibus*, ut pueriles sensus habeatis in appetitione linguarum, quibus tanquam puerorum ludis intendatis, non cogitãtes quid prosit utilitatibus proximorum. Nolite esse pueri sensibus, sed estote uiri. Qui enim non perdurant occurrere in uirum perfectum, uel infirmitate uirium, uel mentis leuitate, mulieribus & paruulis comparandi sunt. Nolite sensibus esse pueri, id est, nolite esse insipientes. Sed quia dominus ait, Nisi conuersi fueritis & effecti sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum, *malitia pueri* estote: si uos delectat imitari pueros, non delectet imperitia, sed innocentia & humilitas. *Malitia estote paruuli*. Qua malitia maxime, nisi superbiæ? Ipsa enim de uana grandidate præsumens, non sinit hominem ambulare per arctam uiam & intrare per angustam portam. puer autẽ facile intrat per angustam. Et ideo nemo nisi ut puer, intrat in regnum cælorum. Estote ergo paruuli malitia, id est, deponite omnem granditatem quam malitia superbiæ facit, ut sitis remoti ab omni malitia sicut pueri, studentes his quæ faciant ad utilitatẽ fratrum, quod est perfectio sensus. Itaque nolite pueri effici sensibus per imperitiam, ut sicut pueri non intelligatis quod dicitis: sed malitia paruuli estote, ut sitis immunes ab omni malitia uelut pueri: *sensibus autem perfecti estote*, ut intelligatis plene quod dicitis, & quid ad instructionem ecclesiæ sit necessarium sciatis. Nec debetis pueriliter appetere loqui linguis, quas non intelligitis: q̃a lin-

D guæ in signum infidelibus dantur, quod uos iam non estis: & non ad ædificationem, quæ necessaria uobis est iam fidelibus. & hoc est, Nolite quærere linguas, quia *in lege*, id est, in libro Isaiæ, *scriptum est, quoniam in aliis linguis*, id est, diuersis generibus linguarum, *& in aliis labiis*, id est, uerbis spiritualibus, *loquar* per apostolos *huic populo* Iudæorum, *& nec sic exaudient me*, qui per legem & prophetas nunquam me uoluerunt exaudire, *dicit dominus*. Vel in aliis linguis loquar, id est, nouum testamentum prædicabo: & in aliis labiis, id est, uetus testamentum spiritualiter exponam, quod illi carnaliter exponebant. Hoc est enim aliter eis loqui, quàm se legis ueteris habẽt uerba, dum audiunt sabbatum solui, neomenias euacuari, circũcisionem cessare, sacrificia immutari, escas dudũ prohibitas licere edere, Christum de deo deum prædicari. Hoc est aliis linguis & aliis labiis loqui, præter illam uarietatem linguarum, quę per apostolos in die pentecostes sonuit. Sed nec sic infideles Iudæi uoluerunt exaudire deum, ut ei per fidem & deuotam conuersationem obedirent. Videte ergo ne & uobis loquatur deus in uariis linguis, & uos non exaudiatis uerba præceptorum eius faciendo. Et quandoquidem illis, qui nõ exaudierũt ut ad fidem conuerterentur, locutus est dominus in aliis linguis, *itaque linguæ sunt in signum non fidelibus*, qui credunt deum omnia posse: *sed infidelibus*, qui hoc non credunt. Nã idcirco fiunt exteriora miracula, ut mẽtes hoĩm ad interiora per

Matth. 18

malitia superbia designat

Isaiæ. 28

Actuũ. 2

A ducant, quatenus per hoc quod mirum uisibiliter ostenditur, ea quæ inuisibilia sunt, mirabiliora creduntur. Linguæ igitur datæ sunt in signum, id est, ut sint signum inuisibilis præsentiæ dei, quia infideles per miraculum linguarum potentiam dei, qui eis prædicatur, adesse præsentem intelligunt. Sed prophetiæ non sunt signum infidelibus, quia infideles nō credunt futura, quæ necdum uidere possunt, si eis per prophetiam prænūcientur. Et idcirco prophetiæ non infidelibus datæ sunt, qui prophetis uentura prædicentibus credere nolunt, sed fidelibus, qui futurorum prænunciationi prudenter adquiescunt: & ideo fideles non linguas appetere debent, sed prophetias. Vel nomine prophetiarū interpretationes scripturarum designari possunt. Prophetiæ ergo non sunt signum infidelibus, sed fidelibus: quia infideles per expositionem scripturarum quibus nullam fidem adhibent, nequaquā deum cognoscunt, fideles autem secreta eius ibi mysteria intelligunt. Maior autem & utilior est prophetia, id est, prophetarum interpretatio, quæ fidelibus prodest & semper est opus, quàm linguarum loquutio, quæ propter infideles ad tempus data est.

Si ergo conueniat uniuersa ecclesia in unū, & omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ aut infideles, nonne dicent quòd insanitis? Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis aut idiota, cōuincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus. Occul-B ta enim cordis eius manifesta fiunt, & ita cadens in faciem adorabit deum, pronuncians quòd uere deus in uobis sit.

¶ Alia ratio cur non debeatis loqui linguis, sed potius prophetare. Quia linguæ in signum sunt infidelibus, non in ædificationem fidelibus, prophetiæ uero fideles semper ædificant, *ergo si conueniat in unum uniuersa ecclesia*, id est, si coadunetur in unum uniuersa fidelium congregatio, *& omnes* ibi sine interprete *loquantur linguis*, sed *intrent idiotæ* uel imperiti *uel infideles, nonne dicent quòd insanitis* quasi arreptitij, cum alter alterū non intelligat? Dicent utique uos insanire, cum uideant loquutionem uestram nemini prodesse, sed tumultum quendam incognitum fieri, uelut phrenesim sustinētium. Et sic præbetis uos illis derisui, quos exemplo uestro debetis conuertere. Sed *si omnes* in ecclesia *prophetent*, id est, uentura uel occulta per prophetiam manifestent, *intret autem* ad eos aliquis *infidelis uel idiota, conuincitur ab omnibus* de suo errore, quem non ualet negare contra eos, qui cor eius per spiritum prophetiæ intuentur, *& dijudicatur ab omnibus*, id ē, damnabilis ostenditur, dum unusquisque dicit de eo quàm reus sit. *& occulta cordis eius fiunt manifesta*, uel cogitationes eius deteguntur à prophetantibus. *& ita* cum uiderit arcana suæ mentis per spiritum sanctum, qui in uobis loquitur, esse denudata, *cadens in faciem*, id est, humilians se, cōuersus ad pœnitentiam, tam manifesta dei præsentia superatus, *adorabit deum*, id est, spiritum sanctum, qui cordis eius occulta *sicut deus* per uos patefacere C potuit, *pronuncians* oris confessione *quòd* intelligit corde, scilicet *uere* deum *in uobis esse*, qui cordium alienorum secreta per uos rimatur. Notandum quia proprie idcirco dicatur prophetia, quoniam prædicit futura. Sunt tamen tria prophetiæ tempora, præteritum, præsens & futurum. Prophetia enim de præterito, ubi de casu primi angeli dicitur: Quomodo cecidisti de cælo Lucifer, qui mane oriebaris? Prophetia de futuro est, Dominus ad iudicium ueniet cum senioribus populi sui. Prophetia uero de præsenti est, quæ in præsentibus Apostoli uerbis ostenditur. Cum enim dicitur, Occulta cordis eius manifesta fiunt, profecto monstratur quia per hunc modum prophetiæ spiritus non prædicit quod futurum est, sed ostendit quod est. Quo autem pacto dicitur prophetiæ spiritus, qui nihil futurum indicat, sed præsens narrat? Sed recte prophetia dicitur, non quia prædicit uentura, sed quia prodit occulta. Rem quippe quamlibet sicut ab oculis nostris subtrahunt tempora in futuro, ita ab oculis nostris in præsenti subtrahit causa. Ventura enim res occultatur in futuro tempore, præsens autem cogitatio absconditur in latenti corde.

Isaiæ. 14. Isaiæ. 3.

Quid est ergo fratres? Cum conuenitis, unusquisque uestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguā habet, interpretationem habet. Omnia ad D ædificationem fiant.

¶ Iam incipit determinare, quomodo linguis sit utendum. Quandoquidem hæc quæ diximus, eueniunt de loquutione linguarū, *ergo quid est* agendum o *fratres?* Ad ædificationem exercendæ sunt ut cætera. Nam *cum conuenitis* in ecclesia, ubi ædificationem audientium operari debetis, *unusquisque uestrum habet* unde possit alijs proficere. Ideo nullus se excuset. Alius enim habet *psalmum*, id est, laudem dei per canticum: alius *habet doctrinam*, id est, sensuum expositionem per spiritualē prudentiam, qua se & alios de moribus instruere ualeat: alius *habet apocalypsim*, id est, reuelationem occultorum, quæ sibi spiritus sanctus ostendit: alius *habet linguam*. Hoc idcirco dixit, ut eos qui linguis loqui poterant, non contristaret. Permisit enim eos loqui linguis, ita tamen, ut interpretatio sequeretur. Et ideo subiecit, *interpretationem habet*. Quod propterea dixit, ut si interpres adesset, daretur locus loquenti linguis. Non dixit quod unusquisque haberet hæc omnia, sed ostendit quia non erat quisquam in eis, qui horum aliquid non haberet. Talis enim locutionis huius est sensus, ut qui intelligit psalmum, loquatur de psalmo: qui habet scientiam docendi, doceat: qui habet apocalypsim, id est, reuelationem aliquam mysteriorum, dicat quæ sibi reuelata sunt: & cætera similiter, ut nihil sit in eis quod nō alterutrum ædificet. *Omnia*, inquit, *ad ædificationem fiant*. Conclusio hæc est, ut nihil incassum in ecclesia geratur, sed magis laborent ut & imperiti proficiant. Et idcirco omnes par-

A tos uult cōuenire diuersis donis spiritualibus, ut ipsa auiditate mentis uigilantes, inuicem se exhortati, meliora bona æmulentur ad illuminationem fratrum.

Siue lingua quis loquitur, secundum duos aut (ut multum) tres: & per partes, & unus interpretetur. Si autem non fuerit interpres, taceat in ecclesia, sibi autem loquatur & deo.

¶ Incipit ostendere quomodo hæc omnia fiat ad ædificationem. *Omnia, inquit,* fiant ad profectum, siue linguarum locutio siue cætera: & hoc est, *Siue quis lingua loquitur, secundum duos* fiat loquutio, *aut ut multum* dicam, secundum *tres* fiat, id est, duo uel tres loquantur linguis, & non plus, ne occupent diem, & non sit locus loquēdi prophetis, qui maxime sunt utiles. *Et per partes* loquantur, id est, non simul omnes, ne insanire uideantur, sed singuli, id est, unus post alium, siue in diuersis ecclesiæ locis. *& unus interpretetur,* hoc est, aliquis exponat populo uerba illius loquentis. ¶ Consuetudo tunc erat, ut quando conueniebant in ecclesia, uel in aliquo loco propter doctrinam, illi qui scientiam linguarum acceperant, loquerentur & alij exponerent, & hoc fiebat in ecclesia per cateruas. In una parte ecclesiæ erat quædam collectio, & in altera parte alia: & unaquæq; pars suum habebat loquentem, & suum interpretem. & hoc est quod Apostolus dicit, ut in una ecclesia non loquantur B nisi duo uel tres: & per partes, ut ubi unus loquitur, non loquatur alter: uel unus post alterum loquatur, & unus interpretetur unicuiq;. Sed *si non fuerit interpres,* id est, qui interpretet̃, *taceat* linguis loquens *in ecclesia,* ubi non debet audiri loquutio nisi quæ ædificet: sed *sibi loquatur,* id est, intra se tacite oret, & loquatur *deo,* qui audit muta omnia. Sibi loquitur, qui ex his quę dicit, compungitur: & deo loquitur, qui deum orat uel laudat.

Prophetæ autem duo aut tres dicant, & cæteri dijudicent. Quod si alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat. Potestis enim omnes per singulos prophetare, ut omnes discant & omnes exhortentur. & spiritus prophetaꝝ prophetis subiectus est. Nō eñ dissensionis est deus, sed pacis, sicut & in omnibus ecclesijs sanctorum doceo.

¶ Sicut de his qui lingua loquuntur dixi, ita & de prophetis dico, ut *duo aut tres prophetæ dicant,* id est, loquãtur ad populum in diuersis ecclesiæ partibus. Duo uel tres loquantur, quia sufficit sermo tot hominum, & in ore duorum uel trium stat omne uerbum. *cæteri* uero prophetæ *dijudicent* uerba eorum, discernentes à bonis meliora & à melioribus optima. Sed *si* interim per spūm sanctum *fuerit reuelatum* aliquid melius *alij sedenti* qui audiebat, *prior* q loquebatur, *taceat,* ut & iste loquatur quod sibi diuinitus est reuelatum. Sæpe enim iuniori reuelat dominus quod melius est: & ideo permittat eum prior loq. Nec sibi putet iniuriã fieri, si tacuerit ut inferior loquat̃: quia plerunq; datur inferiori, quod non est concessum superiori. Ideo loqui debet ille cui reuelatum est, q̃a *potestis omnes prophetare,* tam ille q prius accepit reuelationem, quàm ille qui prior cœperat loqui. Omnes inquam, potestis prophetare, non quidem simul, ne conturbatio fiat: sed *per singulos,* alius post alium: *ut omnes* etiam maiores, *discant* quæ ignorant, *& omnes exhortentur,* id est, moneantur in his, quæ cum intelligunt, negligunt. Et debet loquens cedere sedenti ut loquatur, quia *& spiritus prophetarum est subiectus prophetis,* id est, in hoc facit uoluntatem prophetarum, ut quando uult propheta, permittat eum tacere: & rursum quando uult, permittat eum loqui. ¶ Ne quis diceret se non posse tacere, quoniam spiritus ministrans sibi cogeret eum, dicitur quia spiritus prophetarum prophetis subiectus est, ut in sua habeant potestate q̃n taceãt & q̃n loquãtur. Subiectus est spūs ꝓphetis, ut q̃n uolunt, tacere possint: & q̃n uolūt, loq: nec cogit eos ut phytonicus aliq̃ clamare uel subticere. Vnde si prior ꝓpheta nō cedit alij, uidetur non esse in eo spiritus dei. Vere subiectus est eis spūs, ut ꝓ uoluntate sua possint ratione tacere uel loqui. quia *non est deus dissensionis, sed pacis,* id est, spiritus sanctus qui deus est & ꝓphetas replet, non est autor dissensionis & discordiæ, sed pacis & cōcordiæ. *Esset* enim autor dissensionis, non pacis, si & eum qui prior cœperat loqui, non sineret tacere: & hunc qui interim repentina reuelatione D impletus est, cogeret loqui. Inde enim discordia & dissensio nasceretur. Sed iste spūs pacem generat, non discordiam, ut alter propheta rationabiliẽ cedat alteri, non simul ambo loquantur. Deus, inquam, est pacis, non discordiæ, ut quicunq; deo adhærere cupiunt, pacem sequantur, dissensionem fugiant, *sicut ego doceo in omnibus ecclesijs sanctorum.* Et ideo si uultis sanctorum ecclesijs quæ sunt per orbem, communicare, pacem in deo uicissim seruate sicut illæ. Vel qui linguarum notitiam acceperunt, qui prophetiæ gratiam habent, ita loquantur in ecclesia sicut nunc docui, & sicut in omnibus ecclesijs sanctorum doceo. Ac si dicat: Nō est singulare uel nouũ q̃d nunc dixi, ideo firmit̃ tenete quod omnes tenent ecclesiæ.

Mulieres in ecclesijs taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & lex dicit. Si quid autem uolunt discere, domi uiros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in ecclesia. An à uobis uerbum dei processit? an in uos solos peruenit?

¶ Quamuis dixerim quia potestis omnes prophetare, *mulieres* tamen *in ecclesijs taceant.* Nunc redit Apostolus ad id quod supra prætermiserat. Superius enim uelari mulieres in ecclesia præcepit, modo ut quietæ sint & uerecundæ ostendit, quia contra ordinem est naturæ uel legis, ut in cōuentu uirorum fœminæ loquantur. *Non enim* ab aliqua autoritate *permittitur eis* in ecclesia *loqui,* sed

Marginal notes: C; Deute. 17; Matth. 18; Iohan. 8; 2. Cor. 13; Gene. 3

A præcipitur eas subditas esse, sicut lex in Genesi dicit: Sub uiri potestate eris, & ipse dominabitur tui. Lex ista specialis est mulieribus imposita, & ob hoc Sara subiecta erat Abrahæ, dominum eum uocans. Duabus de causis iubetur mulier esse subiecta, quia ex uiro est, & per ipsam intrauit peccatum. Iure enim tacet inter uiros, quæ cum loqueretur uiro suo, suasit peccatum. Non loquatur in ecclesia: sed si quid uolunt discere, interrogent domi uiros suos cum disciplina & subiectione. Nam turpe est mulieri in ecclesia loqui. Turpe est, quia contra disciplinam est, ut in domo dei, qui eas uiris subiectas esse præcepit, de lege loqui præsumant, cum sciant illic uiros habere primatum & sibi magis competere ut in domo dei precibus uacent, & retinentes linguam, aures aperiant, ut audiant quomodo misericordia dei mortem uicit per Christum, quæ per eas regnauit. Nam si audeant in ecclesia loqui, dedecus est, quia idcirco uelantur ut in humilitate appareant. Si aūt inuerecunde se ostendunt, opprobrium est uiris, quia in mulierum insolentia etiam mariti notantur. Hæc quæ uobis trado, tenere debetis, non uestra instituta meis traditionibus pferre, & cæteris fidelibus quasi fontem religionis uelle tradere. Quia an processit à uobis uerbum prædicationis dei? Non utique, sed à nobis ad uos uenit: quoniam à nobis qui de circuncisione sumus, cœpit euangelica prædicatio, non à uobis: nec beneficium uos dedistis, sed accepistis. Nec quasi singulariter electi debetis gloriari, aut de singulari scientia extolli. Quia nunquid in uos solos peruenit B uerbum dei? Non utique, sed & in alios per orbem similiter peruenit, & ideo nolite uelle fieri magistri, constituendo nouas traditiones uestras, sed tenete quod ubique tenent aliæ gentium ecclesiæ.

Gene.3. Gene.18. I.Petri.3. Gene.2. 2.Cori.11. Gene.3.

Duabus de causis mulier est subiecta [manuscript note]

Si quis uidetur propheta esse aut spiritualis, cognoscat quæ scribo uobis, quia domini sunt mandata. Si quis autem ignorat, ignorabitur.

¶ Ego quidem talia uobis scribo. Et si quis inter uos est, qui uidetur esse propheta, id est, præsciens futurorum, aut spiritualis, id est, spiritaliter uiuens, quamuis non habeat notitiam futurorum, cognoscat ista quæ scribo uobis, quia non sunt à me, sed sunt mandata domini. Hoc dixit Apostolus, aliter ista quæ scribebat, à paruulis & aliter à capacioribus posse intelligi sciens. Solidam enim uoluit esse scientiam spiritalium, ubi non sola accomodaretur fides, sed certa cognitio teneretur. Ac per hoc paruuli ea credebant, quæ spirituales insuper cognoscebant. Coërcet etiam his uerbis & ad pacificum ordinem reuocat inquietos, tanto ad seditionem faciliores, quanto sibi uidebantur spiritu excellere, cum superbiendo cuncta turbarent. Si quis, inquit, uidetur propheta esse aut spiritualis, cognoscat quæ scribo uobis, quia domini sunt mandata. Si quis uidetur esse, utique non est. Nam qui est, sine dubitatione cognoscit. Nec admonitione, nec coercitione opus habet: quia omnia iudicat, & à nemine iudicatur. Illi ergo seditiones & perturbationes in ecclesia faciebant, quia uidebantur esse quod non erant. Et hos docet cognoscere domini mandata esse quæ scribit. Præcipue C tamen pseudo apostolos, à quibus fuerant deprauati, in hac sententia tangit, qui pro desiderijs hominum non diuina, sed terrena docebant. Ideo hic nihil suum tradere se dicit, sed domini, ut quibus suadet, deo adquisiti, non hominibus uideantur. Cognoscat, inquit, ea quæ scribo uobis de linguis, prophetis ac mulieribus, & de cæteris spiritualibus, quia sunt domini mandata. Sed si quis hæc ignorat, ignorabitur à domino, id est, improbabitur cum illis quibus dicetur, Non noui uos, id est, non noui esse meos, uel non noui inter prædestinatos. Nam hoc dicitur contra pusillos, qui in cruce Christi gloriantur, & tamen ignorant ea quæ de diuinis mysterijs subtilissime disseruntur. Non enim perit unus de pusillis, pro quibus mortuus est Christus. Sed sicut præcedentia & subsequentia declarant, de his quæ fidem & mores multorum ædificarent, dixit Apostolus, quod ignorans ea ignorabitur, id est, ut linguis prophetia præponeretur, ut non perturbate illa gererentur quasi prophetiæ spiritus, & mutos loqui cogeret, ut mulieres in ecclesia tacerent, ut omnia honeste & secundum ordinem fierent. Hæc & his similia qui ignorat, ignorabitur, non illa secreta mysteria, quæ uix ad paucorum intelligentiam pertinent.

Matt.7. Matt.10. Lucæ.11.

Itaque fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere. Omnia autem honeste & secundum ordinem fiant in uobis.

¶ Quandoquidem prophetia tam utilis est, ut supra demonstrauimus, itaque o fratres æmulamini, id D est, considerate prophetare ad multorum ædificationem: & quamuis linguæ parum prosint, nolite tamen prohibere loqui linguis, ne fiat dissensio. Sed omnia tam hæc quàm alia, fiant in uobis honeste, id est, cum pace & disciplina, & secundum ordinem, ut alia prius & alia posterius agantur, & prophetia linguis præferatur.

CAPVT XV.

Gala.1.

NOtum autem facio uobis euangelium fratres, quod prædicaui uobis, quod & accepistis, in quo & statis, per quod & saluamini, qua ratione prædicauerim uobis si tenetis, nisi frustra credidistis.

¶ Hic ingreditur Apostolus reprehendere Corinthios, qui seducti à falsis apostolis, dubitabant de resurrectione communi, existimantes neminem resurrecturum, cum uiderent corpora mortuorum sepeliri & putrefieri. Hunc errorem destruit Apostolus, probans mortuos in fine seculi resurrecturos, & hoc facit per resurrectionem Christi, de qua certissimum erat illis. Hactenus, inquit, de spiritualibus donis disserui. Sed modo notum facio uobis euangelium, id est, bonum nuncium, quo iusti nunciantur resurrecturi ad gloriam, quod non est nouum, sed olim uobis à me prædicatum: quod & uos accepistis, id est, dignum acceptione iudicastis, & deuote illud suscepistis, in quo etiam & statis, id est, firmiter perduratis. Quod enim dicit, in quo & statis, illis dicit, qui erant firmi in fide resurrectionis. Pro

A miscuis enim loquit, ut & hi qui in fide sunt, gaudeant: & qui nutant, corripi se doleant & corrigantur. Statis, inquit, in euangelio resurrectionis uos, qui in fide cōstantes estis, *per quod & saluamini*, id est, ad salutem æternam ptingitis, cum de hac uita migratis. uel saluamini iam ex certitudine spei per illud. Saluamini, dico, si memoria & fide retinetis *qua ratione prædicauerim uobis*, id ē, quomodo ea ratione qua Christus resurrexisse creditur, docuerim resurrectionem mortuorum. Hoc retinetis siue *tenetis, nisi frustra credidistis*. Id est, aut tenetis resurrectionem mortuorum, aut incassum fidem suscepistis, quæ non suscipitur nisi spe resurrectionis. Omnis enim spes credētium in hoc est, quia mortui resurgent. Quod qui non sperat, frustra etiam cæteras partes fidei suscepit.

Tradidi enim uobis in primis quod & accepi, quoniā Christus mortuus est propec catis nostris secundum scripturas, & quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die secūdum scripturas.

Isaiæ. 53
Ionæ. 2.
Osee. 6

¶ Nunc primo ponit hoc q̄d erat certissimum, per quod consequenter & illud probet, q̄d habebat dubiū. Vere, inquit, notifico uobis euangeliū de resurrectione, quod dudū prædicaui uobis, & ostendo qua ratiōe illud prædicauerim. Nā *tradidi in primis*, id est, inter maxima fidei sacramenta, uel in primis, id ē, in exordijs fidei, *quod & ego ab* ipso domino occulta inspiratiōe *accepi*, nō per me

B inueni, *quoniam Christus mortuus est* nō ꝑ sua necessitate, *sed pro peccatis nostris*, & hoc *secundum scripturas* propheticas, quæ id prænūciabant. *&* tradidi uobis *quia* post mortem *sepultus est*, ut scripturæ prædixerant: *& quia resurrexit tertia die*, id est, tam cito ut ea potestate credatur posse nos suscitare. Pro peccatis nostris mortuus est & sepultus, sicut per Isaiam dicit de illo pater: Propt̄ scelus populi mei percussi eum, & dabit impios ꝑ sepultura, & diuitē ꝑ morte sua. Qui & resurrexit die tertia sicut Osee prædixerat: Viuificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos. Nam in eius resurrectione uiuificati sumus & suscitati, sicut alibi dicit apostolus iste: Cōuiuificauit nos Christo, & conresuscitauit, & cōsedere fecit in cælestibus. Si ergo mortuus & sepultus resurrexit, eadē rōne debemus credere mortuos & sepultos resurgere.

Isaiæ. 53.
Osee. 6
Ephesi. 2.

Et quia uisus est Cephæ, & post hoc undecim. Deinde uisus est plusquam quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent usque adhuc, quidam autem dormierunt, Deinde uisus est Iacobo, deinde apostolis omnibus.

Iohan. 20
Lucæ. 24

¶ Tradidi uobis secundū testimonia prophetarū, ueraciē surrexisse Christū. Et etiā in argumentū certioris fidei tradidi uobis, *quia uisus est Cephæ*, id est, Petro, priusquam alijs uiris in die resurrectionis appareret. *& post hoc undecim* apostolis ad uesperum, qui se metu Iudæorum clauserāt. Sed cum Iudas mortuus esset, & iuxta Iohannē Thomas deesset, & quomodo tunc dominus undecim uisus est, nisi ꝑ sinecdochen accipiatur? Vbi

C enim pars maior est aut potior, solet eius nomine etiam illud comprehendi quod ad ipsum nomen non pertinet. Quanto magis ergo Thomas, qui unus erat ex illis undecim, potuit in undenario eorum numero comprehendi, quamuis defuisset quando dominus uenit? *Deinde uisus est plusquam quingentis fratribus simul* positis, de quibus euangelium tacet, *ex quibus multi manent*, qui testes sunt quærentibus, *usque adhuc* Iesu testimonio permanentes, *quidam autem* eorū in somno mortis *dormierunt*, quia rursum euigilaturi sunt. *Deinde uisus est Iacobo* fratri domini, propria manifestatione singulariter. Et de hac re tacent quatuor euangelistæ. Sed in euangelio quod appellatur secundum Hebræos, quod & in autoritate fuit apud antiquos, narratur post resurrectionem quia dominus uenit ad Iacobum Iustum & apparuit ei. Iurauerat enim Iacobus se non comesturum panem ab illa hora qua biberat calicē domini, donec uideret eū resurgentem à mortuis. Rursumq̄ post paululū: Afferte, ait dn̄s, mensam & panem. Statimq̄ additur: Tulit panem & benedixit ac fregit, & dedit Iacobo Iusto, & dixit ei: Frater mi, comede panem tuum, quia surrexit filius hominis à dormientibus. *Deinde* uisus est *apostolis omnibus* in monte Galilææ, uel in loco ascensionis.

Lucæ. 24
Actu. 1

Nouissime autem omnium, tanquam abortiuo uisus est & mihi. Ego enim sum minimus apostolorum, qui non sum dignus uocari apostolus, quoniam persecutus sum ecclesiam dei. Gratia autem dei sum id quod sum, & gratia eius in me uacua non fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui. Non ego autem, sed gratia dei mecum. Siue enim ego, siue illi, sic prædicauimus, & sic credidistis.

D
Actu. 9.
Ephe. 3.

¶ Ita ut dixi, uisus est cæteris. Sed *nouissime omnium uisus est & mihi*, de cælo uocans me post ascensionem suam, uel dum orarem in templo. Mihi dico, *tanquam abortiuo*, id est, abortiuo simili: quia sicut abortiuus quadam naturæ uiolentia ante tēpus cōpellitur nasci, ita ego per terribilem domini uisionem & luminis oculorum amissionem coactus sum, antequam uellem exire de cæco synagogæ utero, & ad lucē fidei atq̄ libertatē ꝓdire. Nouissime post omnes mihi uisus est, ut recentiorem intelligatis meam uisionem, & habeatis inde maiorem certitudinem. Nec mirum si nouissime uisus est mihi. Nam *ego sum minimus apostolorum*. Minimus tempore, non dignitate. Minimus humilitate, non operatione. Minimus in me, magnus in domino. *qui non dignus sum uocari apostolus*, quia ex præcedenti uita mea nil boni habeo, sed multa mala me fecisse reminiscor, ꝑ q̄bus eram dignus pœna, non apostolica gratia, *quoniam persequutus sum ecclesiam dei*. Apostolus iste cū cæterorū sanctorū solicitudinē in prædicatiōe robustius la

A borando transcenderet, ut ab elatione se premeret, & uires suas in humilitatis gremio nutriret, antiquæ crudelitatis suæ non immemor, aliorum apostolorum innocentiam contemplatus, Ego, inquit, sum minimus apostolorum, qui non sum dignus uocari apostolus, quia persequutus sum ecclesiā dei. Cōsiderauit enim apostolorum (ut diximus) innocētiam, & propter præcedentē malitiam uilis in eius oculis facta est omnis, quam exhibebat in ecclesia, solicitudo sua. Et quàm multos ex accepto intellectu præcederet, non attendit: quia illorum innocentiam pensans, persequutorem aliquando fuisse se doluit. In cuius uerbis quid aliud quàm duritia nostræ mentis accusatur? Quia ipse plangebat quod ante baptismum cōmiserat, nos uero & post baptismum multa commisimus, & tamen flere recusamus. Non sum, inquit, dignus uocari apostolus, sed gratia dei sum id quod sum. Quod est dicere: Per merita mea nil boni consequutus sum, sed potius gratia, id est, gratuito dei munere datum est mihi hoc esse quod sum & in sanctitate & in sciētia & in apostolatu. Et hæc gratia eius postquam mihi data est, non fuit in me uacua, id est, ociosa, sed bonis operibus plena, quia in prædicatione laboraui abundantius omnibus illis apostolis qui me præcesserunt. Illi enim prędicauerunt Iudæis, qui per legem & prophetas erant instructi, & autoritate scripturarum conuincebantur ut ad nouam gratiam conuerterentur: ego autem grauiori labore gentibus quæ nihil de deo audierāt, nullisque B diuinorum librorū autoritatibus adquiescebant, ad fidem conuerti. Illi stipendium ab illis quibus prædicabant, acceperunt: ego autem nihil ab auditoribus meis accepi, sed ex labore manuum mearum uixi. Postremo nullus eorū in tot locis prædicauit, neque tot epistolas omnes illi scripserunt. Abundantius itaque in apostolatu laboraui ego quàm illi. Sed non ex me ego hoc feci, sed potius gratia dei mecum operando hoc egit. Notandum quod superna pietas prius agit aliquid in nobis sine nobis, ut subsequente quoque nostro libero arbitrio, bonum quod iam appetimus, agat nobiscū. Quod tamē per impensam gratiam in extremo iudicio ita remunerat in nobis, ac si solis processisset ex nobis. Quia enim diuina nos bonitas, ut innocentes faciat, præuenit, apte nunc Apostolus ait: Gratia dei sum id quod sum. Et quia eadem gratia nostrum liberum arbitrium sequitur, adiungit: Et gratia eius in me uacua non fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui. Qui dum se de se nihil esse conspiceret, ait: Non autem ego. Et tamen quia se esse aliquid cum gratia inuenit, adiunxit: Sed gratia dei mecum. Non enim diceret, mecum, si cum præueniente gratia subsequens liberum arbitrium non haberet. Vt ergo se sine gratia nihil esse ostendat, ait: Non ego. Vt uero se cum gratia operatum esse per liberum arbitrium demonstraret, adiungit: Sed gratia dei mecum. Bona itaque nostra, & dei sunt & nostra. Quia ipse nos præuenit ut uelimus aspirando, qui adiuuando subsequitur ne inaniter uelimus, sed possimus implere quod uolumus. Præueniente ergo gratia & bona uolunC tate subsequente, hoc quod dei donum est, fit meritum nostrum. Quod bene nunc Apostolus explicat, dicens: Abundantius illis omnibus laboraui. Qui ne uideretur suæ uirtuti tribuisse quod fecerat, adiunxit: Non autem ego, sed gratia dei mecum. Quia enim cælesti dono præuentus est, quasi alienum se à bono suo opere agnouit, dicens: Non autem ego. Sed quia præueniens gratia liberum in eo arbitrium fecerat in bono, quo libero arbitrio eandem gratiam subsequutus est in opere, adiecit: Sed gratia dei mecum. Ac si diceret: In bono opere laboraui, non ego, sed & ego. In eo enim quod solo dei dono præuētus sum, nō ego: in eo autem quod donum uolūtate subsequutus sum, & ego. Laboraui, inquit, plus illis omnibus. Vnde apparet & me & illos in prædicatione laborasse. Nam siue ego, siue illi, sic prædicauimus ut supra memini, id est, Christum pro peccatis nostris mortuum, tertia die resurrexisse, & frequenter apparuisse multis. Sic prædicauimus Christi mortē, & resurrectiōem secundum testimonia prophetarum, siue ego, siue illi: quia concorditer eandem rem prædicamus ego & illi, nec est in nostra prædicatione discordia, sed pax cōsensionis & societas charitatis. Siue igitur ego, siue illi, sic prædicauimus Christum resurrexisse, & uos sic credidistis. Vnde magis apparet quantum desipiatis: quia cū manifesta sit credulitas hæc apud omnes ecclesias, quam & uos suscepistis, nunc ab ea propter falsos apostolos recessistis. D

Si autem Christus prædicatur quod resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicunt in uobis quoniam resurrectio mortuorum non est? Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est & fides uestra.

¶Modo uenit ad rem, propter quam locutus est de domini resurrectiōe. Postquam enim multis ratiōibus probauit Christum resurrexisse, ingreditur per eius resurrectiōem probare cæterorum mortuorum resurrectiōem. Ego, inquit, & cæteri apostoli prædicamus Christum resurrexisse, & uos pro certo sic credidistis. Sed si Christus prædicatur quod resurrexit à mortuis, quomodo, id est, qua ratiōe quidam in uobis, id est, apud uos, dicunt quoniam resurrectio mortuorum non est futura? Si enim Christus resurrexit, cōcedendum est necessario quia resurgent & mortui. Sed hoc illi negabant, qui per falsos prophetas deprauati erant. Nam & prudentes seculi stultum iudicant, cum audiūt resurrectionem mortuorum. Ideoque nonnulli Corinthiorum, ne stulti iudicarentur ab illis, dicebant resurrectionem mortuorum futuram non esse. Sed si resurrectio mortuorum non est futura, neque Christus resurrexit. Nam & ipse ueraciter mortuus fuit, ut pote uerus homo. Et si cæteri non resurgent, nec ipse resurrexit. Nam eius resurrectio resurrectionem cæ-

A terorum facit. Sicut enim gratis mori nō potuit, ita nec gratis surrexit: qa sicut mortuus ē ut mortē nostrā destrueret, ita resurrexit ut nos resuscitaret. Cum igitur incassum resurgere non potuerit, si nos nō resuscitat, nec ipse resurrexit. Si ergo generalis mortuorꝝ resurrectio nō est, neq; Christus resurrexit. Quisq́s itaq; mortuos negat resurrecturos, Christū q̄q; negat resurrexisse. *Si Christus non resurrexit*, ergo audite quāta inde sequantur incōuenientia. Si em̄ ipse non resurrexit, ergo *inanis*, id est, inutilis & absq; *ueritatis pondere*, *est prædicatio nostra*, q prædicamus eū resurrexisse: *& inanis est fides uestra*, q nobis prædicātibus credidistis eū resurrexisse, ut & mēbra eius in fine resurgāt. Hoc Corinthij crediderant Apostolo docēte, qa sicut Christus resurrexit, ita & mortui resurgēt, & hac spe attracti fuerant ad fidē. Quod utiq; nūc ad detrimentū illorꝝ ꝓficere asserit, si crediderint q̄d *futurꝝ* non est. Et pudoris est, ut aliq́s ꝓfiteatur hoc se credidisse quod falsum est. Et uerecundiā ergo illis incutit, & labores eorꝝ dicit infructuosos, si quod à falsis apostolis audierunt, uerū est qa mortui nō resurgēt, quod utiq; nemo patit̄ audire, ut uidētes hoc cōtra se esse, reuerterēt̄ ad primam fidem. Inanis, inquit, nō solū prædicatio nostra est, sed & fides uestra, id est, in uanū & sine fructu remunerationis & nos prædicauimus resurrectionem, & uos credidistis, *si mortui non resurgunt*, quos necesse est resurgere, *si Christus resurrexit*. Nō em̄ *resurrexit, si & illi nō resurgent*.

B

Inuenimur autem & falsi testes dei, quoniam testimonium diximus aduersus deum quòd suscitauerit Christum, quem non suscitauit, si mortui non resurgunt. Nā si mortui non resurgūt, neq; Christus resurrexit. Quod si Christus non resurrexit, uana est fides uestra. Adhuc enim estis in peccatis uestris. Ergo & qui dormierunt in Christo, perierunt. Si in hac uita tantū in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.

¶Non solum p̄dicatio nostra & fides uestra est *inanis*, id est, cassa & falsa & infructuosa, *si Christus nō resurrexit*, ut per eū cæteri resurgerent: sed etiā nos apostoli, q̄bus omnes credunt, *inuenimur falsi testes dei* super hac re. Et utiq; non minori, sed fortassis etiā maiori scelere in deo laudat̄ falsitas, quàm uituperatur ueritas. Falsi testes, si hoc est, cōprobamur, *quoniam diximus testimoniū aduersus deum*, id est, contrarium deo, cui omnis falsitas est contraria, asserētes *quòd suscitauerit Christum*, quod nequaquam uerum est, *si mortui non resurgunt*. Et sic erit nobis ad damnationē hoc mēdacium, quia falsus testis non erit impunitus. Sed & uos qui hoc credidistis, participes eritis damnationis. Quisquis asserit quod deus Christū suscitauit, falsus est testis, si non est factū. Virtutē tamē dei prędicat non ut inimicus, qui tā admirabile factū uirtuti eius ascribit. Nec tamē pœnas euadet. ¶Quod

Prou. 19

si uerum est quia deus Christum suscitauit, quid illi patient̄, qui & testes contra deum facti sunt, & opus eius stultitiā asserunt? Iure dixi quia falsum est Christū à patre suscitatū, *si mortui non resurgunt*. Nā si illi *non resurgūt, neq;* ipse *resurrexit*. Sed *si Christus non resurrexit*, tunc *fides uestra est uana*, id est, falsa, qua credebatis per Christi mortem & resurrectionem uos à p̄ctis liberatos. *Nam adhuc* post baptismū *estis in peccatis uestris*, q̄ remissa credebatis, si Christus non resurrexit. Terret illos Apostolus, ut doleant se hoc per seductores cœpisse credere, quod contra ipsos est. ¶Quis enim peccata sibi non remissa uelit audire? Sunt aūt ueræ istæ cōnexiones ratiocinationis apostolicę, falsas habentes sentētias, quæ consequunt̄ errorem illorꝝ contra quos agitur: quæ tamen ad hoc inferuntur ab Apostolo, ut in his erubescentes illi, quorꝝ errorem consequunt̄, eundem relinquāt errorē: quia si in eodē manere uoluerint, necesse est ut etiā illa quæ ipsi dānant, tenere cogant̄. ¶Non em̄ uera infert, cum dicit, neq; Christus resurrexit: & cū dicit, inanis est p̄dicatio nostra, inanis est & fides uestra, & cætera quæ omino falsa sunt. Quia & Christus resurrexit, & nō erat inanis p̄dicatio eorum qui hoc annunciabāt, nec fides eorum qui hoc crediderant. ¶Sed ista falsa uerissime cōnectuntur illi errantiū sententiæ, qua dicebatur, non esse resurrectionem mortuorū. Istis aūt falsis repudiatis, *cōsequens erit resurrectio mortuorꝝ*. Sed ad ordinem lectionis reuertamur. Adhuc, inquit, estis in peccatis uestris, si Christus non resurrexit. Et qa uos adhuc manetis in peccatis, *ergo & illi qui dormierunt in Christo*. i. mortui sunt in fide Christi, fuerunt similiter in peccatis, & ideo *perierunt*. Hoc addit illis ad terrorē, cum utiq; charorum suorꝝ excessum nolint æstimare ꝑditionem. ¶Qui em̄ sub hac spe de seculo exierūt, siue occidi non timuerunt, qa resurgere exemplo Christi crediderūt, si non est uerū, perierunt. Hoc illis dicit, qd' amore suorꝝ defunctorū nolunt audire, ut illis amputet qd' prius per errorē male cœperant credere. Addit & aliud inconueniēs: Quia *si tantum in hac uita sperantes sumus in Christo*, id est, si nihil boni post mortem speramus à Christo nos consequuturos, sed tm̄ ꝓpter uitæ præsentis bona colimus eum, tunc *miserabiliores sumus omnibus* alijs *hominibus*, qui tot aduersa semper sustinemus. Infideles em̄ uel præsenti mundo fruunt̄. ¶Nos uero continentia & ieiunijs atq; uigilijs & afflictionibus uarijs in hac uita fatigamur. Et si pro his nullā in futuro seculo mercedē expectamus, oīm stultissimi sumus. Sed manifestū est qa & in præsenti uita & in futura speramus in Christo, q & nunc dat seruis suis gratiā, & in futuro sempiternam gloriam.

C

D

Nunc aūt Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium: quoniāquidem per hoīem mors, & per hoīem resurrectio mortuorꝝ. Et sicut in Adam oēs moriūtur, ita & in Christo omnes uiuificabunt̄. Vnusquisq; autem in suo ordine.

Colos. 1
1. Thes. 4.

A ¶Dictum est superius quia si mortui nō resurgunt, consequens est nec Christū resurrexisse. Et si concedatur quod Christus nō resurrexit, sequūtur inde (sicut disputatū est) inconueniētia multa & grauia. Sed nunc.i.ne sequantur prędicta incōueniētia, manifestū est quod christus resurrexit. Nunc, id est, ex his incōuenientibus & supra memoratis propheta⁊ scripturis ac uisionibus, quæ factæ sunt discipulis, patet qa *Christus resurrexit à mortuis*, ipse dico *primitiæ dormientiū*, id est, primus resurgens à mortuis, & causa resuscitans mortuos, qui tam facile integri resurgent, sicut euigilāt dormientes. Ipse est primitiæ dormientiū.i. tempore & dignitate primus euigilans ex dormientibus, ut & multitudinē eorū à somno mortis excitet, sicut primitiæ cuiuslibet rei quę offeruntur deo, totam subsequentem massam consecrant: ut quia peccato primi hoīs mors omniū inuēta est, Christi iustitia resurrectionem mortuorū meruerit. Et bene per hominem Christū poterunt resurgere, *quoniam per hominem quidem* multo minorē .i. per Adam uenit *mors, &* ideo *per hominem* Christū apte ueniet *resurrectio mortuorū*. Sicut per Adā mors intrauit, quia ipse primus est mortuus: ita & per Christum resurrectio, quia primus ipse resurrexit. Sicut ille forma morientium, sic iste est forma resurgentium. *Et sicut in Adam omnes moriuntur*, quia sunt eius filij: *sic & in Christo omnes uiuificabuntur*, quia sunt eius filij. Nemo em̄ uenit ad mortem nisi per Adam, nemo ad uitam æternam nisi

B per Christum. Hoc quippe est, omnes & omnes. Quia sicut omnes homines per primā, id est, per carnalē generationē pertinēt ad Adam: sic omēs homines per secundam, id est, per spiritualem regenerationem ad Christum ueniunt, quicunque ad eum perueniunt. Ideo ergo dictum est hic oēs, & ibi omnes: quia sicut omnes qui moriūtur, nō nisi in Adam moriuntur: ita omnes qui uiuificabuntur, non nisi in Christo uiuificabuntur. Hæc enim uiuificatio proprie ad electos pertinet. Generalem tamē faciet Christus resurrectionem, ut sicut in Adam omnes, siue iusti, siue iniusti, moriuntur, ita & in Christo omnes, siue credētes, siue diffidentes, resurgant. Non tamen infideles ita uiuificabuntur in Christo, ut sint in mēbris Christi: quia nec iusti sic moriūtur in Adā, ut sint in massa pereuntium per Adam. Sed ita potius uiuificabuntur infideles in Christo, id est, in potentia uel iussu Christi, ut sine fine uiuāt ad pœnam. Electi autem uiuificabuntur in Christo, id est, in Christi iustitia quam seruauerunt, ut in Christi corpore quod est ecclesia, perenniter uiuant. Quia sicut in regno mortis nemo sine Adam, ita in regno Christi nemo sine Christo. Omnes, inquit, uiuificabuntur, & hoc erit om̄ibus commune, sed different inter se tamen, quia *unusquisque resurget in suo ordine*, id est, martyr in ordine martyrum, uirgo in ordine uirginum, coniugatus in ordine coniugatorum, sacerdos in ordine sacerdotum. Vel in suo ordine, id est, in suorū meritorum dignitate, ut etiam plerisque martyribus præferatur egregius Vincentius & plerisque sacerdotibus magnificus Martinus.

C **Primitiæ Christus. Deinde hi q sunt Christi, qui in aduentu eius crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit regnum deo & patri, cum euacuauerit omnem principatum & potestatem & uirtutem.**

¶Omnes resurgēt, quia Christus est primitiæ eorū, qui primus resurrexit, ut fieret causa & forma & signum futuræ resurrectionis omnium: sicut manipuli qui primo colliguntur & primitiæ uocantur, significant totam massam fore colligēdam. Ipse quidem iam resurrexit, quemadmodū primitiæ primo colliguntur & offerūtur, sed deinde sicut multitudo segetis colligitur, resurgent hi q sunt Christi, non quidē modo, sed in aduētu eius nouissimo. Nam si caput resurrexit, necesse est ut & mēbra sequātur. Ipse enim (ut diximus) *primitiæ christus est*, id est, primus & maximus & præcedens & consecrās cæteros: & *deinde*, id est, post eum sunt cæteri ut minus digni, *hi qui sunt* mēbra *Christi, qui i aduentu eius crediderūt*, & ipsi euigilabunt in aduentu eius ut occurrant ei. *Deinde* erit *finis*, id est, consummatio & omnimoda perfectio secundum sufficientiam bonorū corporis & animæ, *cum tradiderit regnum deo & patri*, id est, cū perduxerit iustos, in quibus nunc regnat ex fide uiuentibus, dei mediator & hominū homo Christus Iesus ad contemplationem dei, qui eum secū-

D dū humanitatē creauit: & patris, qui eū secundū diuinitatē generauit. Regnū qppe eius hoc loco uocatur ecclesia fideliū. Aliter em̄ dicitur regnum eius secundum potestatem diuinitatis, qua ei oīs creatura subiecta est: & aliter regnū eius dicitur ecclesia secundum proprietatem fidei, quæ in illo est. Nec sic arbitremur eū traditurum hoc regnū deo & patri, ut adimat sibi, quia ipse simul cum patre unus est deus. Tradet itaq; regnum deo & patri, nō se inde separato, nec spiritu sancto: qm̄ perducet credentes ad regnum & contemplationem dei. Vbi est finis omniū bonorum, & reges sempiterna, & gaudiū quod non auferetur. Nec enim quæremus aliud, cum ad illius contemplationē peruenerimus, qa nec erit q̄d amplius requiratur. Aliter em̄ dicitur finis, q pertinet ad cōsummationē, aliter q ptinet ad consumptionē. Aliter nāq; tela finitur texēdo, aliter cibus comedēdo. Finis ergo pertinens ad pfectissimā bono⁊ oīm cōsummationē, erit cum Christus regnum tradiderit patri. Non quia & nunc nō teneat regnum pater, sed ideo dicitur regnum traditurus patri, quia patrem regnare monstrabit, ut per speciem manifestationem q; clarescat, q̄d nunc à fidelibus creditur & ab infidelibus non putatur. Nunc em̄ Christi regnum pertinet ad humanitatē eius proprie, quia modo regnat in nobis dispensatione sacramenti sui per incarnationem atq; passionem. Nam secūdum id quod uerbum dei est ipse, tam sine fine quàm sine initio & sine intermissiōne regnum eius est, sicut & patris. Secundum id aut-

A quod uerbum caro factum est, cœpit regnare in credẽtibus per fidẽ incarnationis suæ. Sed tradet regnũ patri, i. nutritos fide incarnatiõis suæ perducet ad speciem, qa æqualis est patri. Regnum tradet patri, cum per id regnabit in contemplantibus ueritatem, quo æqualis est patri, & per se unigenitum per speciem faciet uidere patrem. Tradet, inquam, regnum patri, à fide incarnatiõis suæ ad speciẽ deitatis perducens eos qui nunc sibi credunt, non ut ipse amittat, sed ut uterque se unum ad fruendum contemplantibus præbeat. Tradet regnum patri, *cum euacuauerit omnem principatum & potestatem & uirtutem.* Vnde euacuabit, nisi humilitate & patientia & infirmitate? Quis enim principatus non euacuatur, cum filius dei propterea regnat, quia cum principes seculi iudicauerũt? Quę potestas non euacuatur, cum ille per quem facta sunt omnia, propterea regnat in credentibus, qa ita subiectus fuit potestatibus, ut diceret homini, Nõ haberes in me potestatẽ, nisi datũ tibi eẽt desuper? Quæ uirtus nõ euacuat, cum ipse per quẽ cæli solidati sunt, ideo regnat in credentibus, qa usq; ad crucem mortemq; infirmatus est? Ita regnante Christo per fidem in his qui credunt, euacuatur om̃is principatus & potestas & uirtus creaturarum. Quod cum plene factum fuerit, tũc tradet ipse (queadmodum diximus) regnum patri, id est, promouebit fideles ad uisionem patris, ut per speciem qua ęqualis est patri, cũ patre regnet in eis. Vel tũc euacuabit omnem principatum &

B potestatẽ & uirtutẽ, manifestando utiq; regnum patris, ut omnibus notum sit nullum principium, nullamq; potestatum & uirtutum, siue cęlestium, siue terrestriũ, per se habuisse aliqd principatus uel potestatis aut uirtutis, sed ab illo, à quo sunt omnia non solũ ut sint, sed etiam ut ordinata sint. In illa manifestatione nulli spes aliqua remanebit in quoquam principe, uel in quoquam homine. Quod etiam propheta canit, Bonũ sperare in domino quàm sperare in principibus, ut ista meditatione anima iam in regno patris assurgat, nec cuiusquam potestatem præter illũ magnificans, nec de sua sibiipsi pniciosissime blandiens. Euacuabit ergo om̃em principatum & omnem potestatem atq; uirtutem, ut nulli patrem intuenti per filium opus sit, aut libeat in culpa creaturæ uel in sua cõquiescere potestate. Quandiu ergo præsentis uitæ conuersatio tenet, necessarios hactenus angelicos principatus & potestates & uirtutes habemus, p quorũ dispensationẽ gubernemur, & bona operari & mala superare possimus, ac uirtutibus illustremur. Sed & homines necesse est ut nobis præsint, sicut pontifices & presbyteri ac diacones, & sicut reges & cõsules, aliiq; principes. Sed in futuro seculo euacuabunt oẽs huiusmodi prælatiões, ubi iam nulla earũ nobis erit necessaria.

Iohan. 1 — Iohan. 19. — Philip. 2. — Psal. 117.

Oportet autem illum regnare, donec ponat inimicos omnes sub pedibus eius. Nouissime aũt inimica destruet mors. Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Cum aũt dicat, om̃ia subiecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subiecit ei om̃ia. Cum autem subiecta fuerint illi omnia, tũc & ipse filius subiectus erit illi, qui subiecit sibi omnia, ut sit deus omnia in omnibus.

Psal. 109 — C — Psalm. 8 — Hebræ. 2.

¶ Dixi quia tradet regnum patri, id est, perducet credentes ad suam & patris uisionem manifestam. Sed interim *oportet illum regnare* p fidem in suis, *donec ponat omnes inimicos* suos *sub pedibus eius.* Qđ est dicere: Tamdiu opus est ut in omnibus ualentibus æqualitatem patris ac filii perspicua mentis luce contueri, per hoc regnet Christus, quod tales capere possunt, & quod pro eis proprie suscepit, id est, incarnationis humilitatem, donec ponat inimicos suos sub pedibus suis, id est, donec omnis superbia secularis incarnationis eius humilitati subdatur. Quod quotidie fit, & in fine seculi prorsus completum erit, & tunc tradet ipse regnum patri, sicut supra exposuimus. Vel ita: Ipse quidem tradet regnum patri, & tũc patebit om̃ibus eum perenniter regnare cum patre. Sed interim oportet eum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus suis, id est, oportet regnum eius intantum manifestari, donec om̃es inimici eius ipsum regnare fateãtur. Hoc enim intelligitur, sub pedibus eius futuros inimicos. Quod si de iustis accepimus, ideo dictum est, inimicos, quia ex iniustis iustificant̃, & ei credendo subduntur. De iniustis autem, qui ad iustorũ beatitudinẽ

D futuram non pertinẽt, sic accipiendum est, quoniam & ipsi eum regnare, ipsa regni eius manifestatione confusi, fatebunt̃. Ergo oportet eum regnare, donec ponat om̃es inimicos suos sub pedibus suis, nõ ita dictũ est, quasi cũ posuerit, nõ sit postea regnaturus: sed oportet eum, inqt, ad tantam euidentiam suum regnum pducere, donec inimici eius nullo modo audeant negare quod regnet. Donec, enim p eo positum est, ut non amplius intelligas. Quo enim amplius, id est, ad quam maiorem manifestationẽ manifestari poterit regnum eius, nisi quousq; omnes inimici eum regnare fateantur? Quãdo enim manifestius erit regnum eius, quàm cum claruerit omnibus inimicis? Et inde permanebit in æternum. Omnes inimici ponentur sub pedibus. Sed *nouissime inimica destruetur mors* per resurrectionem mortuorum. Nouissime, id est, post omnia destruetur mors, ut qui resurrexerint, amplius non dissoluantur. Non enim erit aliquid quod destruatur, posteaquam mortale hoc induerit immortalitatem. Tunc destruetur mors, quæ est nobis inimica, quia uitam nobis inuidet. Vere inimici ponentur sub pedibus CHRISTI, & mors ab eo destruetur, quoniam sicut scriptura loquitur, *omnia* pater *subiecit sub pedibus eius*, id est, ut etiam mortem destruat. Inter alia enim quæ illi subiecta sunt, constat quod potestatem super mortuos habeat. Omnia quęcũq; sunt in uniuersitate totius creaturę, subiecit pat sub pedibus eius, id ẽ, sub humilitate humanitatis eius. Qđ nondũ ex toto completũ esse cernimus,

Psal. 8

A quoniam infideles adhuc dedignantur subijci pedibus eius, sed in fine, uelint nolint, subijcientur. Sed præteritum pro futuro ad maiorem certitudinem posuit tam Apostolus, quàm & propheta. Sed *cum dicat* propheticus sermo, quod *omnia subiecta sunt ei, sine dubio* dicit non solum bonos sibi esse subiectos, sed & malos, atque uniuersa *præter eũ* patrem *qui subiecit ei omnia.* Tam late enim intelligenda est hæc sententia, ut nihil sit quod nõ intelligatur ei subiectum, præter eum qui ei uniuersa subiecit. Solus enim deus excipitur ab hac subiectione. Deus enim nõ ei subiectus est, sed ipse deo, secundum quod est homo. Quia *cum subiecta ei fuerint omnia*, secundum quod hæc psalmi scriptura prædixit, *tunc* etiam *ipse filius* in ipsa prælatiõe *erit subiectus ei, qui sibi subiecit omnia.* Subiectus erit secundum humanitatem, ne quis putaret humanã naturam quam assumpsit, in naturam diuinitatis cõ mutandam, ut fieret æqualis patri, non subiecta. ¶Non autem absurde sic intelligimus, quod & ipse subiectus erit illi, qui ei subiecit omia, ut eum nõ solum caput ecclesiæ, sed omnes cum eo sanctos intelligamus, qui sunt unum in Christo, unum semen Abrahæ, scilicet uniuersa ecclesia quæ est corpus Christi & plenitudo eius. Ac per hoc cum omnia Christo subiecta fuerint, & capiti & corpori erunt sine dubio subiecta. ¶Nam secũdum id quod sine tempore deus natus est, nihil unquam potuit ei non esse subiectum. Intelligimus ergo (sicut dictum est) caput cum corpore futurum deo B subiectũ: subiectũ aũt secundũ contẽplationem sempiternæ ueritatis, ad obtinendam beatitudinem, nullo motu animi, nulla parte corporis resistente, *ut* in illa uita nemine amante propriam potestatem, *sit deus omnia in omnibus.* Nunc autem quibusdam membris adhuc repugnantibus, uidetur caput quoque non esse subiectum. ¶Cum autẽ omia membra deo fuerint tam carne quàm spiritu deuote subiecta & cohærentia, tunc ipse filius qui caput eorum est, manifeste cognoscetur in omnibus deo subiectus. Et tunc erit deus omnia in omĩbus, id est, quæcunque ab hominibus honeste desiderantur, & uita, & salus, & uictus, & copia, & gloria, & honor, & pax, & omnia bona. Ipse finis erit desideriorum nostrorum, q̃a tũc nihil deerit satietati iustorum desideriorum. Hic enim finem supra commemorauit Apostolus, cum totũ breuiter primo uellet concludere, deinde quasi membratim explicare & exponere. Et uenit ad hoc, ut in ultimo diceret quia deus erit omnia in omnibus. Nihil enim amplius quæremus, postquam ad hanc bonorum omnium plenitudinem peruenie mus. Ad hunc finem debemus tendere per omia quæ nunc agimus.

Alioquin quid facient qui baptizantur ꝓ mortuis, si omnino mortui nõ resurgũt? Vt quid & baptizantur pro illis?

¶ Supradictum est quia resurget unusquisque in suo ordine. *Alioquin*, id est, si non resurrexerint, *quid facient*, id est, q̃d proficient illi *qui baptizantur pro mortuis* amicis suis, *si omnino mortui non resurgunt?* C id est, quam utilitatem per baptismum cõferent eis, si nullatenus sunt resurrecturi? *Vt quid & baptizantur pro illis*, si non resurrexerint, cum peccata baptismo non remittãtur nisi causa futuræ resurrectionis? ¶Fuerunt quidam imperiti, qui pro amicis suis qui sine baptismo defuncti fuerant, baptizabantur, putantes illis prodesse. Nec factum illorum probat Apostolus, sed fixam fidẽ in resurrectione ostendit. Intãtum enim ratam & stabilem uult ostendere resurrectionem, ut exemplum det eorum, qui tam securi erant de illa, ut etiam pro mortuis baptizarentur, si quem forte mors præuenisset, timentes ne aut male resurgeret, aut omnino non resurgeret, qui baptizatus non fuerat, & unius nomine mortui tingebatur, æstimans illi remissionem peccatorum per hoc conferri, ut in sorte iustorum resurgeret. Ac si dicat Apostolus: Si stulti adeo certi sunt de resurrectione, non debetis uos dubitare.

Vt quid & nos periclitamur omni hora? Quotidie morior propter uestram gloriã fratres, quam habeo in Christo Iesu domino nostro. Si secundum hominem ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest si mortui non resurgunt? Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala. Euigilate iusti, & nolite peccare. Ignorantiam enim dei quidam habẽt. Ad reuerentiam uobis loquor. Act. 19. D

¶Insipientes (ut dictum est) baptizantur pro mortuis spe resurrectionis. Cur enim hoc facerẽt, nisi resurrecturos sperarent? *Et ut quid*, id est, quare etiam *nos* qui sapientes uidemur, *periclitamur*, id est, pericula propter euangelicam prædicationem incurrimus, *omni hora*, id est, semper, nisi quia speramus futuram resurrectionem? Dicendo, ut q̃d & nos periclitamur, discernit se à p̃dictis, ostẽdens non catholicos esse qui pro mortuis baptizãt. Dixi q̃a nos prædicatores omni hora periclitamur. Et ego non solum pericula patior, sed etiam *morior quotidie*, id est, tam duras afflictiones sustineo, ac si spiritum exhalarem. & hoc iuro *propter uestram gloriã fratres, quam habeo in Christo Iesu domino nostro*, id est, per gloriam remuneratiõis, quã apud deũ habeo pro labore in uobis expẽso. Q̃d enim dicit, propter uestram gloriam, iuratio est. Propter uestram gloriam quam habeo in Christo, id est, per gloriam quam adquisitione uestræ salutis ita sum certus in Christo me habiturũ, ac si iam tenerem illam. Propter hanc gloriam iuro me quotidie mori spe resurrectionis, ne mihi credere dubitetis. Amplius quidẽ hoc est, quàm Est est, Non non: & ideo à malo est, sed infirmitatis & incredulitatis uestræ, q̃ nõ aliter mouemini ad fidem. Et iterũ dico, q̃a *si secundum hominem*, id est, rationabiliter *pugnaui ad bestias Ephesi*, id est, contra Demetrium & cæteros bestiales, q̃ cum eo mo- Matth. 5. Iacob. 5. Act. 19.

A uebant aduersum me seditionem populi propter idolum Dianæ, cuius culturam destruebam, *quid mihi prodest sic pugnasse, si mortui non resurgunt?* Nam propter spem resurrectionis pugnaui contra eos, id est, expugnaui errores eorum, offerens me bestiali eorum furori sine metu mortis. Ipsi enim *erant bestiæ*, id est, bestiales, quia bruto sensu dediti erant uentri, & in terrena proni, nullam aliam uitam credentes fore post istam, & bestiali rabie sæuientes cõtra me pro idoli defensione. Sed ego uiriliter pugnaui ut miles Christi, destruens errores illorum: & hoc feci secundum hominẽ, id est, loquens & agens ut homo, id est, ut creatura rationalis, dum ostenderẽ non esse rationabile ut cõtempto creatore coleretur creatura, uel contempta perenni uita diligeretur temporalis uita. Sic pugnaui secundum hominem, id est, disputaui, & bestialiter frementibus me obtuli secundum rationem. Et quid mihi ualet ita periculis pugnasse, si non resurrexero, ut in carne gaudeam, in qua pro deo molestias pertuli? Si ergo mortui non resurgunt, quid ultra carnem affligeremus in præsenti uita? Non amplius iam studeamus abstinentiæ, sed luxuriæ & uentri tantum simus dediti uelut bruta animalia, dicentes: *Manducemus & bibamus*, id est, carnem delicijs nutriamus, quia *cras*, id est, cito *moriemur*, & in nihilum redigemur. Talia suadebant Corinthijs pseudo apostoli, ut scilicet per diffidentiam resurrectionis attraherent eos ad satisfaciendum carni, quatenus & ipsi licenter satisfacerent sibi cum illis. Ideo uolebant ut putarent hanc solam esse uitam, quam cum pecoribus habemus communem, post mortem uero finiri totum hominem, nec esse ullam spem uitæ ulterius melioris. Vnde subiungit Apostolus: *Nolite seduci*, id est, nolite uerbis stultorum à recto tramite semoueri, qui desperatione resurrectionis cupiunt uos carnis uoluptatibus mancipari. Et ideo uitate colloquia eorum, quoniam *colloquia mala corrũpunt bonos mores*. Assiduitas enim praui colloquij uitiat mentem, & idcirco uitanda est, maxime ab infirmis. Sic enim uerba proximorum audiendo quotidie sumimus in mente, sicut flando & respirãdo aërem trahimus corpore. Et sicut malus aer assiduo flatu tractus inficit corpus, sic peruersa locutio assidue audita infirmantium inficit animum, ut tabescat delectatiõe praui operis, & assiduitate iniqui sermonis. Ita corrumpebant falsi apostoli suis confabulationibus mentes infirmantium Corinthiorum, dum dicerent ut iumenta morituros homines, nec ulterius surrecturos, ideoq; suaderent manducare & bibere, ac uoluptates carnis explere. Dum enim negarẽt aliam esse uitam, negabant & malis pœnam & bonis gloriam fore tribuẽdam. Et dum supplicia malorum gaudiaq; bonorum negarent, impellebant ad quæcunq; uitia quæ sunt huic uitæ delectabilia, & omne bonum propositum mentis euertebant. Talibus & innumeris alijs modis corrumpũt mores bonos colloquia mala. Idcirco ab infirmis uitari societas malorum debet, ne dum corrigi non ualent, ad imitationem trahant: & cum ipsi à sua malitia nõ mutentur, eos qui sibi coniuncti fuerint, peruertant. Notandum quia de Menandri comœdia uersum hunc iambicum Apostolus sumpsit:

Esaie. 22. — B — C — Menãder

Corrumpunt mores bonos colloquia mala.

Nolite, inquit, seduci ab his qui bonos mores suis confabulationibus corrumpere student, sed potius *euigilate*, id est, torporis & negligentiæ somnũ excutite, & mentis oculos ad aspectum ueri luminis aperite, ut mente uigiles sitis, ne circumuẽtione praui sensus capti, & à fide abducti, deprauemini non credendo resurrectionem. Euigilate cõtra seductores, qui uobis insidiantur. *Euigilate iusti*, id est, qui fide iustificati estis, & in ea parũper obdormistis, dum de resurrectione dubitare cœpistis, resumite fidei constantiam & uigilantiam, ne penitus amittatis iustitiam. Vos iusti euigilate, ne à peccatoribus seducamini. Euigilate in fide resurrectionis & cautela prouidæ circunspectionis, *& nolite peccare*, id est, nolite uentri & uoluptatibus more iumentorum seruire, quasi post hanc uitam non speretis aliam, ut corruptores mentium suadent, dicentes: Manducemus & bibamus, cras eñ moriemur. Et debetis euigilare, ne uerbis stultorum illiciamini ad peccandum. Nam *quidam habent ignorantiam dei*, id est, ignorant propositum dei de resurrectione mortuorum, & ideo suadent uobis ut in præsenti uita porcorum more uiuatis, nihil ultra sperantes. Et hoc quod ipsi deum ac propositum eius ignorant, *loquor uobis ad reuerentiam*, id est, ad uerecũdiam uobis incutiendam, qui tam imprudentes estis, ut crederetis eis qui per ignorantiam dei, stulta docent. Ad reuerentiam loquor hoc uobis, ut à modo uereamini adquiescere illis, & pudeat credere ignaris.

D

Sed dicet aliquis: Quomodo resurgent mortui? Quali autem corpore uenient? Insipiens tu, quod seminas, non uiuificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas, nõ corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, utputa tritici aut alicuius cæterorum. Deus autem dat illi corpus sicut uult, & unicuiq; seminum proprium corpus.

¶ Hactenus resurrectionem Apostolus per rațiões probauit, modo per ipsam rerum naturam posse fieri ostendit. Quasi dicat: Certum est ex supradictis rationibus quia resurrectio mortuorũ erit. *Sed tamen dicet* mihi forsitan *aliquis: Quomodo resurgent mortui?* Quasi fieri per naturam non posset. Quomodo resurgent, id est, quomodo potest fieri ut resurgant? Vel quomodo resurgent, id est, quis erit modus resurgentium? Sed si hoc erit ut resurgant, *quali corpore uenient* ad uitam, id est, ponderoso an leui, mortali an immortali? Quasi dicat: Non poterit aliud esse quàm nunc, id est, passibile & mortale. Huic quæstioni respõdens Apostolus, adhibet documenta seminum, & dicit: O *tu insipiens*, qui sapientiam mysterij huius ignoras, illud *quod* tu in agro *seminas, non uiuificatur*, id est, uegetatur, *nisi prius moriatur*, id est, putrescat. Viuunt

A enim herbæ & arbores, non per animam, sed per uiriditatem. Cum animali homine non legis auto ritate disputat, quam si reciperet, non erraret: sed physica ratione, de qua sibi blanditur, ut non cre dat resurgere resoluta & emortua corpora. Ostē dit enim mortua rursum ad uitam reparari multi plicius, ut confundatur error humanus. Tu, inquit, qui te sapientem putas, dum per mundi sapientiā asseris mortuos nō posse resurgere, audi ex rebus mundi, unde tua sapientia probetur insipientia. Nam semen quod in agri cultura seminas, non uiuificatur nisi prius moriatur. Sic & humanum corpus nō fit immortaliter uiuens, nisi prius moriatur, & in terram reuertatur, ut semen quod seritur. Si enim granum seminatum prius necessario putrescit & soluitur in terram, ut postea uiuificetur & crescat, tunc corpus humanum postquam fuerit mortuum & putrefactum, simili ratione uiuificabitur. Ecce habes quomodo resurgent mortui, & nunc audi quali corpore uenient. Quia quod tu seminas, non seminas corpus quod futurum est, id est, non seminas herbam uel stipulam & multiplicia in paleis tegumenta granorum, sed nudum granum, quod postea cum culmo & folijs nascitur, & spicam profert cum multis granis uirentibus. Nudum palea granum seminas, utputa tritici aut alicuius cæterorum seminum. Sed deus dat illi grano postea corpus sicut ipse uult, id est, traducit illud in spicam magnam, & in grana multa non nuda, sed uestita paleis & aristis. Et nō omnibus granis dat idem corpus, sed unicuique seminum dat proprium, ut tritico tritici, &

B milio milij. Si ergo deus potest adducere quod non erat in nudo semine, multo magis potest reparare quod in hominis erat corpore. Si enim nudum granum seminatur, & dei nutu quodammodo elementorum ministerio uestitum resurgit, multa secum habens incrementa utilitatis humanæ, cur non credibile sit dei uirtute mortuum hominem posse resurgere, meliorata substantia, non numero multiplicatum? Nam sicut grano uniuscuiusque seminis dat deus proprium & nouum corpus, sic unicuique reddet homini proprium corpus, renouatum. Tali ergo corpore resurgentes uenient, id est, eiusdē substantiæ, sed melioratæ & innouatæ corpus suum recipiet unusquisque. Iam uero quod Apostolus subiungit, ad differentiam pertinet resurgentium, propter diuersas glorias fidelium atque sanctorum.

Non omnis caro, eadem caro: sed alia hominū, alia pecorum, alia uolucrum, alia aūt piscium. Et corpora cælestia, & corpora terrestria. Sed alia quidem cælestiū gloria, alia autem terrestrium. Alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarū. Stella enim à stella differt in claritate. Sic & resurrectio mortuorum.

¶ In omnibus his iste sensus est: Sed genera carnis cum cuncta sint mortalia, differunt tamen inter se pro diuersitatibus animantium: & si corpora cum omnia uisibilia sint, differunt tamē pro diuersitatibus locorum, *unde alia cælestium* gloria

C est, alia terrestrium: & si in locis sublimibus cum sint cuncta cælestia, differunt in se claritates luminum, non mirum est quod in resurrectione mortuorum distabit gloria meritorum. Quemadmodum ergo ex una impensa diuersorū animantium una caro est, ita & unius carnis homines diuersi erunt ex dignitate, cum resurrexerint, ut talis unusquisque appareat, qualis meriti fuerit. Nec solum caro diuersorum animantium differt inter se, sed etiam corpora terrestria differunt à cælestibus siderum corporibus. Et qui tam lucida fecit corpora elementorum, cur non præclara faciat corpora iustorum? Per significationem autem cælestia sunt corpora resurgentium, terrestria uero priusquam moriantur aut resurgant. & quia Christus cælestis est, ex eo cælestia corpora dicūtur: ex Adam uero, quia terrestris est, terrestria corpora nuncupantur. Sicut autem sol & luna uel stellæ, cum sint unius naturæ, differunt tamen in claritate, ita & homines cū sint unius generis, merito dissimiles erunt in gloria. Nunc enim de solis electis sermo est, quos uirtutes, non peccata facient eē diuersos. Aliter enim ibi lucebit uirginitas, aliter ibi lucebit castitas coniugalis, aliter ibi lucebit sancta uiduitas. Diuerse lucebunt, sed omnes ibi erunt. Splendor dispar, cęlum commune. Etsi alius electorum est alio fortior, alius alio sapientior, alius alio iustior, alius alio sanctior, in domo patris mei mansiones multæ sunt, unusquisque mansionem pro suo accepturus est merito. Iohan. 14

D Tanquam stellæ enim sancti diuersas mansiones diuersæ claritatis tanquam in cælo sortiuntur in regno, sed propter unum denarium nullus separatur à regno. Atque ita deus erit omnia in omnibus, ut quoniam deus charitas est, per charitatem fiat ut quod habent singuli, cōmune sit omnibus. Sic enim quisque etiam ipse habet, cum amat in altero quod ipse non habet. Non erit itaque aliqua inuidia imparis claritatis, quoniam regnabit in omnibus unitas charitatis. Hinc iam uenit Apostolus ad illud, quod communiter habet omnis caro quæ ad uitam resurgit æternam, & dicit:

Seminatur in corruptione, surget in incorruptione: seminatur in ignobilitate, surget in gloria: seminatur in infirmitate, surget in uirtute: seminatur corpus animale, surget corpus spirituale.

¶ Seminare est sepelire: quia sicut triticum tegitur in agro ut resurgat innouatū, sic corpus defuncti in sepulchro ponitur ut inde resurgat melioratū. Seminatur ergo in corruptione. i. sepelitur corpus hominis corruptibile: sed surget in incorruptione. i. surget incorruptibile, quia iam corrūpi nō poterit. Vel in creatione potest seminatio hæc intelligi. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione. i. quatenus homo ex quo concipitur, usque ad dissolutionem sit in corruptione, tamen surget in incorruptione. Seminatur in ignobilitate, id ē, sepelitur in utilitate & abiectione, ut fœteat & uermibus scateat, sed

A surget in gloria, id est, gloriosum & lucidum. Quid enim ignobilius carne mortua? Vel quid interim est gloriosius ea resurgẽte, & incorruptelam percipiente? seminatur in infirmitate, id est, sicut granum seminis cõmendatur terræ imbecillum & debile, sed surget in uirtute fortitudinis angelicæ. Et quid p singula describerem? seminatur corpus animale, id ẽ, quod cibis sustentatur, & ad ultimum ab anima dissoluitur, ut corpora cæterorum animalium: sed surget corpus spirituale, id est, nullis alimentis indigens, ab anima separari iam non ualens. ¶Resurgent ergo sanctorum corpora sine ullo uitio, sine ulla deformitate, sine ulla corruptione, onere, difficultate. In quibus tanta facilitas, quanta felicitas erit. Propter quod & spiritalia dicta sunt, cũ procul dubio corpora sint futura, non spiritus. ¶Sed sicut nunc corpus animale dicitur, quod tamen nõ anima est, ita tunc corpus spiritale erit, corpus tamen non spiritus erit. Ob hoc enim dicitur, quia seminatur corpus animale, surget autem corpus spiritale, quoniam tanta erit concordia tunc carnis & spiritus, uiuificante spiritu sine sustentaculi alicuius indigentia subditam carnem, ut nihil nobis repugnet ex nobis: sed sicut foris neminem, ita nec intus nosipsos patiamur inimicos. ¶Sicut enim spiritus carni seruiens, non incongrue carnalis: ita caro spiritui seruiens, recte appellatur spiritalis. Non quia in spiritu conuertetur, sed quia spiritui summa & mirabili obtemperandi facilitate B subdetur, usque ad implendam immortalitatis indissolubilis securissimam uoluntatẽ, omni molestiæ sensu atque omni corruptibilitate & tarditate detracta, omni fragilitate ac labe terrena in cælestem puritatem ac stabilitatem mutata atq; conuersa, ut cælesti habitationi conueniat.

Si est corpus animale, est & spirituale, sicut scriptum est: Factus est primus homo Adã in animam uiuentem, nouissimus Adam in spiritum uiuificantem. Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale est, deinde quod spirituale. Primus homo de terra, ***terrenus: secundus homo de cælo, cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes. Igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & ima*****ginem cælestis. Hoc autem dico fratres, quia caro & sanguis regnum dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit.**

Gene. 2.

¶ Vere, inquit, surget corpus spiritale, quia si modo corpus est animale, est & spirituale, id est, constat esse quandoque spiritale. sicut enim animales sumus, quia pater noster carnalis Adam, factus est in animam uiuentem: sic erimus in resurrectione spiritales, quia pater noster spiritalis Christus, factus est in resurrectione sua in spiritum uiuificantem. Quod sic exponit: sicut scriptum est in Genesi, scilicet nos esse animales, ab animali patre descendentes: Factus est primus homo Adam in animam uiuentẽ, id est, in animam potẽtem uiuere tantum per sustentamenta ciborum, non uiuificantem. His C Moysi uerbis addit Apostolus: nouissimus Adam factus est in spiritum uiuificantem, id est, CHRISTVS in spiritum, qui ita uiuificaret corpus, ut ultra non egeret aliqua ciborum sustentatione, nec esset solubile. Vel quasi à relatiuis probat esse corpus spiritale. Si est, inquit, corpus animale, est & spirituale. ¶Cum enim dicitur corpus, frustra additur animale, nisi sit & aliud spirituale, ad cuius discrepantiã dicatur animale. Et quia sit animale, probat per Genesim, quoniam factus est primus homo in animam uiuentem. Dictum est etiam de animalibus, Producat terra animam uiuentem. Intelligitur ergo corpus animale dici simile cęteris animalibus propter mortis dissolutionem & corruptionem, quæ quotidie cibo reficitur, & postea separata animantis compago dissoluitur: spiritale autẽ corpus, quod iam cum spiritu immortale est. ¶Factus est primus Adam in animam uiuentem, nouissimus Adam in spiritum uiuificantem. ¶Siue intelligatur primus Adam, qui de puluere ante formatus est: nouissimus autem Adam, qui de uirgine procreatus est: siue in unoquoque homine utrunque cõpleatur, ut primus Adam sit homo in corpore mortali, nouissimus Adam idem ipse in corpore immortali: tamen inter animam uiuentem & spiritum uiuificantem hoc interesse uoluit, ut illic sit corpus animale, hic spiritale. ¶Anima quippe in corpore animali uiuit quidem, sed non uiuificat usque ad auferendam corruptionem: in cor- D pore uero spiritali, quoniam perfecte adhærens domino unus spiritus est, sic uiuificat, ut spiritale corpus efficiat, absumẽs omnem corruptionem, nullam metuẽs separationem. Proinde sequitur: Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale. Prius enim est animale corpus, quale habuit primus Adam, quamuis non moriturum, si nõ peccasset: quale nũc habemus nos hactenus eius mutata uitiataq; natura: qle in illo posteaquàm peccauit, effectum ẽ, unde habet iam moriendi necessitatem: quale pro nobis etiam Christus primitus habere dignatus est, non necessitate, sed potestate. ¶Postea uero est spiritale corpus, quale iam præcessit in CHRISTO tanquam in capite nostro, sequuturum est autem in membris eius ultima resurrectione mortuorum. Nam primus homo de terra terrenus &c. ¶Sed merito quæritur cur Christus dicatur homo secundus post tot homines, aut cur Adam nouissimus, tã multis post ipsum generationibus succedentibus, cum & secundus non possit esse post multos, & nouissimus dici non debeat post quem multi. ¶Ratio hic non carnis, sed operationis est intuenda. Quam Apostolus non humanis sensibus explicat, dũ & Adã ueterem & dominum Christum ad primitias rerum bonarum malarumq; reuocat ac reducit, duas formas uitales collocans in duobus, ut primus Adam habeatur, quisquis per uestigia eius erroris incesserit, postremus autem ille, qui dominum fuerit imitatus. Interim nouissimus de primo ex

Gene. 1.

cur x̄. hõ secũdꝫ dicitur: et adam nouissimꝰ

A eo dicitur dominus, quod usque ad ipsum mors ab illo primo inuenta descendit, quod usq; ad crucem domini pristini hominis potestatem tenuit, quam postremus dominus dum per mortem expungit, obliterat. Et ideo morti nouissimus, nō saluti, qui solus chirographū quod ex protoplasto per omnes generationes hæreditario iure ueniebat, ut moriendo soluit, sic moriendo deleuit. *Primus homo* factus *de terra*, id est, de limo terræ, fuit *terrenus*. Qui tamen non propter carnem, sed propter peccatum dicitur terrenus, quia cum iam reus esset factus, & mortis supplicio destinatus, audiuit: Terra es, & in terram ibis. *secundus homo de cælo, cælestis*, quia filius dei uenit ad carnem, qua suscepta, & homo exterius fieret, & deus interius permaneret. Non enim cecidit propter se, sed descēdit ꝓpter nos: & sine peccato carnem assumpsit, in qua resurrectionem ostenderet nostræ carnis. Nam *qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes*. Quid est, Qualis terrenus, tales & terreni, nisi mortales ex mortali? Et quid est, qualis cęlestis, tales & cælestes, nisi immortales per immortalē? Illud per Adam, hoc per Christum. Dominus enim ad hoc terrenus factus est, cum esset cælestis, ut eos qui terreni erant, faceret cælestes. Hoc est, ideo ex immortali mortalis factus est assumendo serui formam, nō domini mutando naturā, impertiendo dominicam gratiam, nō perpetiendo seruilem iniuriam. Qualis terrenus, tales & terreni, id est, omnes morituri. Et qualis cælestis, tales & cælestes, id est, omnes resurrecturi. Iā enim cælestis resurrexit. Et quandoquidem terreni sunt similes terreno, & cælestes cælesti, *igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis*, id est, sicut imitati sumus terrenum, imitemur cælestem. Imaginem terreni hominis induimus propagatiōe præuaricationis & mortis, quā nobis intulit generatio: imaginem uero cælestis hominis induimus gratia indulgentiæ uitæq; perpetuæ, quam nobis per Christum præstat regeneratio. Vnus enim generat in mortem, alius in salutem. Per Christum (inquam) renouamur, qui homo cælestis appellatur, quia de cælo uenit in terram, ut terrenæ mortalitatis corpore uestiretur, quod cęlesti immortalitate uestiret. Alij uero propterea dicuntur cælestes, quia fiunt per gratiam membra eius, ut cum illis sit unus Christus uelut caput & corpus. Portemus ergo imaginem huius cælestis hominis interim corde & moribus atque digna operatione, postea uero in resurrectione mortuorum etiam corpore. Quod non frustra moneo, sed ideo *dico hoc o fratres*, scilicet ut portemus imaginem cælestis, *quia caro & sanguis*, id est, corruptio uitiorum et mortalitatis, *regnum dei possidere non possunt*. Caro & sanguis regnum dei nō possidebunt, quia non erit ibi corruptio & mortalitas carnis & sanguinis. Secundum has enim qualitates, hoc loco nuncupantur caro & sanguis. Nā caro secundum substantiā de qua dictum est, Spiritus carnem & ossa non habet, sicut me uidetis habere, possidebit regnum dei: caro autem secundum corruptionem *cum intelligitur*, non possidebit. Hoc enim declaratur, cum protinus additur, *neque corruptio incorruptelam possidebit*. Hæc enim repetitio, prædictorum uerborum est expositio, ut quod dictum est caro & sanguis, intelligamus corruptionem, non substantiam carnis: & quod dictum est regnum dei, intelligamus incorruptelā patriæ cælestis: atque ita nihil aliud dictum putemus, caro & sanguis regnum dei non possidebūt, quàm si diceretur, corruptio incorruptelam non possidebit, id est, corruptio carnis & sanguinis in illius regni incorruptela non erit, propter immutationem scilicet incorruptionis. Et ideo non carnis resurrectioni contradicit in eo quod ait, Caro & sanguis regnum dei non possidebunt: quia per carnem & sanguinē uentrem & libidinem, id est, opera carnis, quæ ibi omnino nō erunt, significat. Nolebat enim eos ad hoc ædificari, ut arbitrarētur se talia facturos in regno cælorum, qualia fiūt in hac uita in corruptionibus manducandi & bibendi, uxores ducendi, filios generandi. Non aūt ipsam carnē dixit abolendam, qa corporis resurrectiōe facta à cūctis passionibus liberati, æterna uita cū ineffabili claritate atq; stabilitate sine corruptione fruemur. In illa itaq; cælestis regni gloria caro secundum naturam erit, sed secundum passionis desideria non erit: quia deuicto mortis aculeo, in æterna incorruptione regnabit. Et ideo qsquis ad hāc desiderat incorruptionis gloriā peruenire, festinet nunc opera corruptionis deponere, & cælestis hominis imaginē sancte uiuēdo portare.

Gene.3. · Luce.24 · B · C · D

Ecce mysterium uobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos imutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.

¶ Dixi quia caro & sanguis regnum dei non possidebunt, cum tamen prædicem carnis resurrectionē. Et *ecce dico uobis* inde *mysterium*, id est, arcanum quoddam, quod multis ē occultum, in quo possitis intelligere quomodo caro nō erit, & caro erit, quæ regnū dei possidebit. μυστήριον enim græce dicitur eo, q̄d secretam & reconditā habeat repōsitionem. Mysterium est q̄d dico, id est, obscurum & latens, quia infideles hoc ignorant. Hoc scilicet mysterium dico, qa *omnes quidem* tam boni quàm mali *resurgemus*, uel (sicut in Græcis codicibus legītur) dormiemus, id est, moriemur: *sed non omnes immutabimur* ad gloriā, quia soli boni immutabimur. Et ideo natura nostrę carnis tūc idonea fiet ut possideat regnum dei, quia à tēpore illius immutationis angelicæ, non iam caro erit & sanguis, sed solummodo corpus lucidū & spiritale. Omnes dormiemus in somno mortis, & resurgemus. Resurgere em̄ proprie dicitur, qui prius dormiēdo cecidit. Sed quomodo omnes dormiemus uel resurgemus, si tā multi quos in corpore inuenturus est

A Christus, non dormient nec resurgent? Si ergo sanctos, qui reperientur Christo ueniente uiuentes, eisq; obuiã rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, & ad eadẽ mox immortalia redituros, nullas in his uerbis patiemur angustias, ubi nunc dicitur, omnes resurgemus uel omnes dormiemus, siue ubi dictũ est, tu q̃d seminas, non uiuificatur nisi prius moriatur: quia nec illi per immortalitatem uiuificabũtur, nisi quãlibet paululum tamẽ ante moriantur. Ac per hoc & à resurrectione nõ erunt alieni, q̃a dormitione præcedent quamuis breuissima, non tamen nulla. Omnes ergo resurgemus, quicunq; naturam in nobis humanam habemus: sed tamen nõ omes immutabimur, quia resurrectio quidem communis est omnium, sed immutatio ad gloriã & impassibilitatem proprie iustorum est. Resurgemus omnes, & hoc fiet *in momento* siue in atomo, id est, in puncto temporis quod diuidi nõ potest, *in ictu oculi*, id est, in summa celeritate, *in nouissima tuba*, id est, in nouissimo signo quod dabitur ut ista compleantur. Ad ostendendam dei omnipotentiam hoc dicitur contra illos, quibus impossibile uidebatur, ut mortuorum corpora ex antiquis cineribus repararentur & reuiuiscerent. Tanta enim celeritate fiet resurrectio, ut uiui quos in corporibus suis consummationis tempus inuenerit, mortuos de puluere resurgentes præuenire nõ ualeãt: nec alij primi & alij nouissimi resurgẽt, sed omes simul in momento, ut mirabilior sit resurrectio.

B Et quia in momento est aliqua morula quamuis breuissima, ideo additur, in ictu oculi, qui scilicet tãta uelocitate transcurrit, ut pene sensum uidentis effugiat. Ictus enim oculi est, nõ quo palpebrã mouentes claudimus oculum uel aperimus, sed emissio radiorũ ad aliquid uidendũ. Qui dicitur ictus, q̃a cito icit uisa. Mox enim ut aperueris oculum, emittitur radius tuus, non dico ad parietem proximum, sed ad montem longe distantem: nec dico ad mõtẽ, qui ideo proximus uidetur q̃m in terra est, sed ad solem, ad lunam, ad sidera, quæ tã magno interuallo distant à terra. Si enim clausis oculis faciem contra solem ponas, nonne mox ut eos aperueris, ibi potius aciem tuam te inuenisse, quàm illuc eam perduxisse putabis, ita ut nec ipsi oculi prius aperti fuisse uideantur, q̃ illo quo intẽderãt, peruenisse? Vt ergo radius oculorũ tuorũ nõ citius peruenit ad propinquiora, & tardius ad longinquiora, sed utraq; interualla parili celeritate coniungit, ita cũ ictu oculi fit resurrectio mortuorum. Omnipotentiæ dei & ineffabili nutui tã facile est quæq; recentia, quàm diuturno tempore lapsa, cadauera suscitare. Tubæ autẽ nomine aliquod euidentissimum & præclarissimum signum uult Apostolus intelligi, quam uocem archangeli & tubã dei alio loco dicit, quæ & uox filij dei in euangelio dicitur, quam audiãt omnes qui in monumentis sunt, & procedent. Itaq; clangor tubæ aut uocis indicat magnitudinem, iuxta quod scriptum est, Quasi tuba exalta uocem tuã, aut apertam omnium resurrectionem, secũdum quod dicitur, Cum facis eleemosynã, noli tuba canere ante te. i. absconditè fac misericordiã & in secreto, ne uidearis de alterius miseria gloriari. Sed quærendum cur ad nouissimã tubã mortui dicantur surrecturi. Neq; enim nouissima diceretur, nisi aliarũ præcedentium respectu. In Apocalypsi Iohannis septẽ angeli describunt cũ tubis, & clangente primo eorũ ac secundo & tertio quartoq; & quinto atq; sexto, quid per singulos actum sit, indicatur: nouissimo aũt. i. septimo angelo tuba canẽte, mortui suscitantur. Quos scilicet angelos plurimi doctorũ senserũt esse p̃dicatores in septẽ statibus ecclesiæ, & nouissimum angelum eos prædicatores, qui in carne reperientur ueniente dño: & ob hoc in morte eorum mortuos suscitari. quæ intelligitur nouissima tuba, quia post illam non audietur uox prædicatium. Vere in nouissima tuba fiet resurrectio. *Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.* Mortui resurgent. i. omnes defuncti. Vel nomine mortuorum intelliguntur peccatores. & nos qui ad gloriam pertinemus, immutabimur. Quando dicit, nos, alium se & eos q̃ secum sunt, prẹter mortuos esse significat. Mortui resurgent incorrupti, & Paulus ac consortes eius immutabuntur. Reprobi enim non cõmutabuntur in illam incorruptelã, quæ nec doloris incorruptionẽ pati põt. illa nanq; fideliũ est atq; sanctorum. *Isti uero p̃petua corruptione cruciabuntur, quia ignis eorũ non extinguetur, & uermis eorũ non morietur.* Quid sibi ergo uult ista distinctio, Mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur, nisi q̃a omnes incorrupti resurgẽt, sed ex his iusti etiã immutabuntur in illam incorruptelam, cui omnino nulla possit nocere corruptio. Ac per hoc qui in eam cõmutabuntur, incorrupti quidẽ resurgent integritate membrorum, sed tamẽ corrumpendi dolore pœnarũ. Habebunt quippe incorruptionem carnis, in qua doleant, non in qua moriantur. Alioquin & illi dolores finirẽtur. Ad hoc resurgent incorrupti, ut possint æterna sustinere supplicia. Incorruptio itaque propterea cõmunis est omnium, quia in ea miserabiliores erũt peccatores, ut ad tormenta p̃petui sint, & immortali atq; incorruptibili corpore soluantur. De illa uero commutatione cum dixisset, & nos immutabimur, tanquã quæreremus quomodo istud fiat, uel qualis illa cõmutatio futura sit, adiũgit: Oportet enim corruptibile hoc &c. Vbi manifeste docet idipsum corpus quidem resurgere quod sepultum est, sed mutare gloriam, non naturam. Quando enim dicit hoc, uidetur quodãmodo duobus digitulis comprehensum corpus ostendere. Hoc, in quo nascimur: hoc, in quo morimur: hoc, quod timent recipere qui puniendi sunt. Nos, inquit, immutabimur: quia *oportet hoc corruptibile* corpus *induere* uelut ornamentum *incorruptionem*, ut ultra non esuriat uel aliquatenus lædatur: *& mortale hoc induere immortalitatem*, ut ultra non dissoluatur. Vel ad id quod dixerat, Mortui resurgent incorrupti, intulit: Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem: ad id uero quod subdiderat, & nos

Marginalia: C · Matt. 6. · Apo. 8. 9. 10. & 11. · ictus oculi q̃d · 1. The. 4. · Iohan. 5. · Isaie. 58. · Isaiæ. 66 · Marc. 9 · D

A immutabimur, adiecit, Et mortale hoc oportet induere immortalitatem. Aliud est enim immortalitas, aliud incorruptio: sicut & aliud mortale, & aliud corruptibili. Quicqd enim mortale est, corruptibile est: sed nō quod corruptibile, statim & mortale est. Corruptibilia quippe sunt corpora quæ carēt anima, & tamen non sunt mortalia: quia nunq̃ habuere uitam, quæ proprie animantium est. Vnde nūc signāter Apostolus corruptioni incorruptionē, & mortalitati immortalitatē opposuit. Omnes ergo iusti & iniusti erunt incorruptibiles, iusti uero immortales fient, ut mortē gehennaliū pœnarū nullatenus sentire possint.

Cum autē mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est: *Absorpta est mors in uictoria. Vbi est mors uictoria tua? ubi est mors stimulus tuus?* Stimulus autem mortis, peccatum est: uirtus uero peccati, lex. Deo autem gratias, qui dedit nobis uictoriam per dominū nostrum Iesum Christum.

Osee.13. Hebræ.2.

Pro eo quod nos secundum Hieronymum in Osee legimus, Ero mors tua o mors, morsus tuus ero inferne, Septuaginta transtulerunt: Vbi est causa tua mors? ubi est stimulus tuus inferne? Pro quo nūc Apostolus posuit, Absorpta est mors in uictoria, ubi est mors uictoria tua? ubi ē mors stimulus tuus? Hoc mortale corpus nostrum induet, ut diximus, immortalitatem. Sed cum id fuerit, *tunc fiet*, id est, implebitur *sermo* scripturæ, qui nunquam aliter impleretur: *Absorpta est mors*, id est, nusquam comparet, sicut aqua cum fuerit absorpta. Quando *mortale hoc induerit immortalitatem*, tunc absorbebitur, id est, in nihilum redigetur mors corporis *in uictoria* resurgentium. Et tūc ei insultabitur atq; dicetur: *Vbi est mors uictoria tua? Vbi est mors stimulus tuus?* Morti corporis hoc dicetur. Hanc enim absorbebit uictoriosa immortalitas, cum mortale hoc immortalitatem induerit. Morti, inquam, corporis hoc dicetur: Vbi est uictoria tua, quia omes sic uiceras, ut etiam dei filius tecum confligeret, teq; non uitando, sed suscipiendo superaret? Vicisti in morientibus, uicta es in resurgentibus. Victoria tua qua absorbueras corpora morientium, temporalis fuit: uictoria nostra qua absorpta es in corporibus resurgētium, æterna constabit. *Vbi est aculeus tuus*, id est, pctm̄ quo puncti & uenenati sumus, ut etiā in corporibus nostris fieres, & ea tā longo tempore possideres? Morti dicet, ubi est aculeus tuus. Sed aculeus uel *stimulus mortis, peccatum est*. Aculeus aūt mortis dicit, quo mors facta est, nō quē mors fecit. Peccato enim morimur, nō morte peccamus. Aculeus mortis, est pctm̄ originale, p cuius uulnus mors intrauit. Peccatum q̃d nos pupugit & mortificauit, est aculeus mortis: sed *uirtus* & robur *peccati* est *lex* Moysi. Peccauimus enim in uno omnes, ut moreremur in uno omnes. Accepimus legē, nō ut emendatione finiremus peccatum, sed ut transgressione augeremus. Lex ēm uirtus pcti; quia phibitio auget desideriū operis illiciti, qn̄ iustitia nō sic diligit, ut peccādi cupiditas eius delectatiōe uingat: & multo sceleratius ac flagitiosius cōmittuntur ea quæ lex phibet, q̃ si nulla lege phiberētur. Dico q̃a aculeus mortis est pctm̄, & uirtus pcti lex. Sed *deo gratias* agimus, *qui dedit nobis uictoriam* de morte & aculeo eius, ut uinceremus mortē p immortalē resurrectionē, & aculeū eius pctm̄ p gratuitā iustificationē. Nā & uictoria qua pctm̄ uincit, nihil est aliud q̃ dei donū in isto certamine nos adiuuātis. Victoriā dedit, & hoc non per legē, nec p uires nostras, sed *per Iesum Christum dominum nostrum*, per quē mediatorē omnia bona quæ habemus, danē nobis à patre. Si uero secundū alios codices legerimus, Absorpta est mors in contentione, ubi est mors cōtentio tua? ubi est mors aculeus tuus? mortē intelligemus carnalem consuetudinē, quæ resistit bonæ uolūtati delectatione temporaliū fruendorū. Nā dū sumus in hac uita, cōtendit mors ista cōtra nos, & nos cōtra eā: q̃a caro cōcupiscit aduersus spūm, spūs aūt aduersus carnē. Sed resurgētibus nobis absorpta erit mors *in cōtentione*, i. adnullata in cōflictu, quem cōtra nos habuit: q̃a caro psus cōcordabit spūi, nullaq; pcti delectatio erit quæ resistat bonæ uoluntati. & q̃a bellū tunc erit finitum, atq; pax uictoriam tenebit, insultabimus ipsi morti, i. concupiscentiæ & consuetudini temporaliū delectationū, dicētes: Vbi est mors cōtentio tua? Victa es, nec amplius cōtendere uales. Notādum quoq; in eo q̃d Septuaginta transtulerunt, De morte redimam illos, ubi causa tua mors, ubi est stimulus tuus inferne, q̃a causa mortis & stimulus inferni, peccatum est. Sed in resurrectione eorum quos Christus redemit, non inuenietur, ideoq; morti & inferno insultabunt. Præcipue tamen saluator cum pro redemptione humani generis sanguinē suum fudisset, & peccatum mundi deleuisset, pro quo moriebamur & ad infernum ducebamur, insultauit morti & inferno, dicens: Vbi est causa tua mors? ubi est stimulus tuus inferne? Qui & secundum nouam translationem dixit: De morte redimam eos, Ero mors tua o mors, ero morsus tuus (id est, mordens te) inferne. Id nanq; quod occidimus, agimus ut penitus non sit. Ex eo autem quod mordemus, partem abstrahimus, partē q; relinquimus. Quia ergo dominus in electis suis funditus occidit mortē, mors morti extitit. Quia uero ex inferno partem abstulit & partem reliquit, nō occidit funditus, sed momordit infernū. Neq; ēm infideles quosq; & pro suis criminibus æternis supplicijs deditos ab inferno traxit, sed eos solūmodo, quos suos fide & actibus recognouit.

C

Galat.5

D

Locus obscurior.

Itaque fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles, abundantes in opere domini semper, scientes quod labor uester non est inanis in domino.

¶Qn̄quidem certos uos feci de resurrectiōe futura, & de ceteris uos diligent instruxi, itaq; o *fratres mei dilecti*, id ē, q̃s multū diligo, *estote stabiles, in fide*

A resurrectiõis uel in proposito uestro bono, *& immobiles*, ut nemo uos de statu spei futuræ ultrà mouere possit. uos dico, *semper abundantes in opere mandatorum domini. scientes* pro certo quòd *labor uester nõ est inanis*, id est, cassus *in domino*, id est, in domini seruitio, quoniam & in ipsa carne uestra quæ nunc laborat, gaudebitis. Omnibus quæ ad doctrinam ecclesiasticam ordinandam necessaria sunt, hactenus expositis, & quæ uitanda uel quæ sequenda sunt, demonstratis, fixos esse iam illos hortatur in bono: & in operibus, quæ fructum apud deum faciunt, semper esse promptos & copiosos: qa per hæc quæ exposita sunt, certi sunt de cætero accepturos se boni operis mercedẽ à domino, ne prauis colloquijs possint peruerti.

CAPVT XVI.

De collectis autem quæ fiũt in sanctos, sicut ordinaui in ecclesijs Galatiæ, ita & uos facite. Per unam sabbati unusquisq; uestrum apud se reponat, recondens quod ei bene placuerit, ut non cum uenero, tunc collectæ fiant. Cum autem præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittã perferre gratiã uestrã in Ierusalem. Quod si dignum fuerit ut ego eam, mecũ ibunt.

¶ De alijs, inquit, hucusq; monui. Sed nunc *de collectis* moneo, *quæ fiunt in sanctos*, id est, de sumptibus qui per singulas ecclesias colliguntur, ut B in Ierusalem sanctis mittantur, qui in magna indigentia sunt apud infideles Iudæos, quasi desertores paternarum legum, & credentes in hominem crucifixum. Moneo ut (sicut ecclesijs Galatarum disposui) *per unam sabbati*, quæ est dominica dies, *unusquisque uestrum reponat apud se*, quod eis mittat. Apud se reponat, ne suspicetur fraudem si apud alium reposuerit. Ipse dico, *recondens* illud, ne iterum sibi sumat, & recondat *quod ei bene placuerit*, id est, quod deuoto corde offerre uoluerit, non quod animum eius grauet. Quod idcirco præmoneo, *ut non tunc fiant collectæ, cum uenero*: quia grauarer, si totum subito simul fieret, & ego maioribus studijs sum deditus. Per dominicam diem colligite, unde refrigerium habeãt sancti pauperes: ut qua die Christus surrexerit, uos ad opera misericordiæ surgatis. Colligite, inquam, quia quod paulatim à multis colligitur, nec est graue, & inuenitur multum. Interim colligite & quasi in thesauro reponite apud uos unusquisq; quod uoluerit. Sed *cum fuero præsens*, *mittam in Ierusalem perferre gratiam*, id est, gratuitam dationẽ uestrã, eos *quos probaueritis*, id est, probos iudicaueritis. & mittam eos *per epistolas*, quia epistolæ testimonium præbent missis, ut cum gratia excipiantur. Vtrunq; pono in uestro arbitrio, ut & quod uobis placuerit, tribuatis: & quos ad portandũ mittam, eligatis. Sed *si dignum fuerit ut* etiam *ego eam*, id est, pergere debeam, id est, si copiosa fuerit sumptuum collectio, tunc *mecum ibunt*, id est, pergent mecum.

Veniam autem ad uos, cum Macedoniam pertransiero. Nam Macedoniam pertransibo. Apud uos autem forsitan manebo, uel etiam hyemabo, ut uos me deducatis quocunque iero. Nolo enim uos modo in transitu uidere. Spero enim me aliquantulum temporis manere apud uos, si dominus permiserit. Permanebo autem Ephesi usq; ad Pentecosten. Ostium enim mihi apertum est magnum & euidens, & aduersarij multi. C

¶ Per omnem instructionem ut lætos illos faciat, aduentum suum illis promittit. Per quod etiam omnes admonitiones suas, quibus illos corrigit, magis firmat: quia qui audit uenturum eum à quo legẽ accepit, solicitior fit, ne adueniente illo erubescat. Parate, inquit, collectas antequam ueniam. *ueniam autem ad uos, cum pertransiero Macedoniam*, uisitando singulas quasq; ecclesias, quæ ibi sunt, & confirmando animos fratrum. *Nam Macedoniam pertransibo*, quia non est opus ibi diu morari, quoniam pauca sunt in illis emendanda. Sed *apud uos forsitan manebo, uel etiam hyemabo*, id ẽ, hyemis tempore toto morabor, qm̃ multa sunt in uobis corrigẽda. Sed apud Ephesios cum qbus maneo dũ hanc epistolã scribo, *permanebo usq; ad Pentecosten*. Nec mirũ si tãto tẽpore ibi uolo manere. Nam *ostium mihi apertum est* ibi *magnum & euidẽs*, D id est, manifestum prædicationi meæ, p quod possim prædicando ad corda audientium intrare, & fidem Christianam introducere. *& aduersarij multi* obsistunt mihi, qui conantur opus meum impedire: & ideo me necesse est cum illis adhuc confligere. Quinquagenarius enim numerus semper ad pœnitentiam referri solet uel ad remissionem, & multa continet sacramenta. Vnde nunc Apostolus apud Ephesios, quibus mystica quæq; dissoluerat, dicit se permansurum usq; ad pentecosten, id est, usq; ad quinquagesimã, donec pfectè ad deum conuertãtur, & aduentu sancti spũs digni efficiãtur. Inuenerat enim illic pectora dei gratiã sitientia, qbus prompte infunderet mysteriũ Christi: inuenerat & aduersarios multos. Quanto enĩ idonei inueniebantur ad fidem, tãto magis insurgebant qui zelarentur, contradicẽtes & repugnãtes doctrinę domini. Nam in eo quod ait, Ostium mihi apertum est magnum & euidens, & aduersarij multi, quid aliud intelligi potest, nisi primitus prædicato ibi per eũ euãgelio, credidisse multos, & multos eiusdem fidei aduersarios extitisse secundum illam domini sententiam, Vobis datũ est nosse mysterium regni cælorum, illis autẽ non est datum? Ostium magnum apertum est, id est, multa corda ad audiendum aperta.

Matth.13 Marc.4. Lucæ8.

Si autem uenerit Timotheus, uidete ut sine timore sit apud uos. Opus enim domini operatur sicut & ego. Ne quis ergo illum spernat. Deducite autem illũ in pace,

A **ut ueniat ad me, Expecto enim illum cum fratribus.**

Quamuis ea prædicaret Timotheus quæ ab Apostolo acceperat, tamen quia non erat autoritatis eiusdem, commendat illum Apostolus, ne forte ab his qui dissentiebant in plebe, nõ ut erat dignus reciperetur: & perstrepentibus eis, nasceretur illi timor, nihilq; proficeret aduentus illius saluti eorum. Possent enim & gẽtiles excitari ad seditionem discordia plebis, accepta occasione irruendi in Timotheum. Ideo ne spernat eum aliquis, inquit, quoniam *opus dei operatur sicut & ego*, ut scilicet in ea autoritate accipiatur qua & apostolus, erat enim & ipse episcopus. Quem tãti meriti esse declarat, ut non solum inter eos honorandum illum præcipiat, sed etiam cum proficisci pararet, deducendum cum obsequio ut apostolum domini. Tam enim necessarium eum ostendit, ut etiam ipse illum expectaret cum fratribus propt̃ euangelium Christi.

De Apollo autem fratre uobis notũ facio, quoniam multum rogaui eum ut ueniret ad uos cum fratribus: & utique non fuit uoluntas eius ut nunc ueniret, ueniet autem cum ei uacuum fuerit.

Actuũ.18. ¶ Hic Apollo ex Iudæis erat, Alexãdrinus natione, doctus in lege & eloquentissimus, atq; Corinthiorum episcopus: sed propter dissensiones eorum recesserat à Corintho. Quem dicit Apostolus redire noluisse, significãs in hoc culpam eorum, ut hoc audientes, respuerent falsos apostolos, & paci studerent, quatenus mererentur ut ad eos suus antistes reuerteret̃. Ideoq; de Timotheo dixerat, Videte ut sine timore sit apud uos, quia aliqui missi non bene fuerant suscepti: ac per hoc non uenturum Apollo, nisi concordes fierent. *Nõ fuit*, inquit, *eius uoluntas uel dei ut nunc ueniret* dum tales estis: sed *ueniet cũ ei tẽpus uacuum fuerit*, id ẽ, quãdo uos à pseudo apostolis & dissensionibus sic uacuos inuenerit, ut audiendæ prædicationi eius uacare uelitis: uel quando ab his quæ nunc facit, exoccupatus fuerit.

B

Vigilate & state in fide, uiriliter agite & confortamini. Omñia enim uestra in charitate fiant.

¶ Vt Apollo gratanter ad uos ueniat, *uigilate*, id est, mentis oculos ad diaboli astutias præcauẽdas aperite, ne uel ab immundis spiritibus uel à à falsis prædicatoribus decipiamini. *state in fide*, id est, ne cedatis uel pseudo magistris uel gẽtilibus, qui fidem uestram impugnare satagunt, & uos ab eius arce pellere. *Viriliter agite*, id est, nolite dissolui, nolite uigorem perdere, nolite effœminari, sed uiriliter bona facite, & mala tolerate. *& confortamini*, id est, semper efficiatis ut sit in uestra uirtute profectus, & *omnia uestra fiant* non in dissensione uel ira uel cupiditate secularis gloriæ, sed *in charitate*. Nam quicquid sine charitate agitur, nihil est, quãuis esse bonum ualde uideatur. Cum dicit, omnia, satis ostendit etiam ipsas correptiones, quas asperas sentiunt qui corripiuntur, cum charitate esse faciendas.

C

Obsecro autem uos fratres, nostis domũ Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos, ut & uos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam id quod uobis deerat, ipsi suppleuerunt. Refecerunt enim & meum spiritum & uestrum. Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.

¶ Monui ut omnia uestra opera in charitate fiant. Sed nunc *obsecro ut subditi sitis eis* qui sunt tales, qualis est domus Stephanæ & Fortunati. Nostis enim *domum Stephanæ & Fortunati & Achaici*, quia *sunt primitiæ Achaiæ*, id est, primi crediderũt ex his qui sunt in Achaia. nam & Corinthij sunt Achaici. *& ordinauerunt seipsos in ministerium sanctorum*, id ẽ, ut calcata auaritia sanctis de laboribus suis ministrarent necessaria, & maxime prædicatoribus. Obsecro uos ut subditi sitis operarijs eiusmodi, *& omni cooperanti*, id est, cum talibus operanti *& laboranti*. Vos talibus estote subditi. Sed ego *in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici gaudeo*, uel quia præsentes sunt apud uos, & in illis potestis magnum habere profectum, uel quia mihi uenerunt pro uobis ministrare. *Quoniam id quod ex uobis deerat, ipsi suppleuerunt*, id est, ministrauerunt mihi quod uos non fecistis. *Refecerunt enim & meum spũm* mihi ministrãdo necessaria, *& uestrũ*, quibus apostolum seruauerunt. Refecerunt spiritum meum, pro mea lætitia: refecerunt uestrum. pro charitate ꝓ uobis exhibita. *Ergo cognoscite*. i. diligite & honorate eos *qui eiusmodi sunt*.

D

Salutant uos ecclesiæ Asiæ. Salutant uos in domino multum Aquila & Prisca cum domestica sua ecclesia, apud quos et hospitor. Salutant uos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutatio mea manu Pauli.

¶ *Salutant*, inquit, *uos* omnes *ecclesiæ Asiæ*. Ac si dicat: Quod ego scribo, omnes desiderant. Per hoc etiam commonet eos, ut studeãt illis fieri similes, à quibus salutant̃. *Aquila & Prisca* sunt maritus & uxor, qui in Actibus apostolorum legunt̃. *Domestica eorum ecclesia*, congregatio fraternitatis apud eos manens. Erant enim hospitales. Osculum uero sanctum, signum pacis est. In quo ut inuicem sibi adhæreant sublata discordia, monet ut casta & pacifica sint oscula, quæ in ecclesijs dant̃, & simulata non sint. Dehinc se in hac epistola subscripsisse ostendit, dicẽs: *Salutatio mea manu Pauli*, ut indubitanter sciant epistolam eius esse. Actu.8.

Si quis nõ amat dominũ nostrum Iesum Christum, sit anathema maranatha.

¶ Amatores, inquit, Christi saluto. Sed *si quis non amat dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema*,

A id eſt, alienatus à deo. Anathema quippe alienatio uel alienatus interpretatur. Secundum Auguſtinum, anathema dicit condemnatus. maranatha. i. donec dominus redeat. Excõmunicat ergo Apoſtolus eum, q non amat Chriſtum, uſq; ad diem iudicij, quo ipſe reddet unicuiq; quod iuſtum fuerit reddere, ut tunc ſi Chriſto placuerit, communionem qui anathematizatus fuerat, recipiat. Hieronymus autẽ ſic ait: Maranatha magis Syrum eſt quàm Hebræum, tametſi ex confinio utrarunq; linguarum aliquid & Hebræum ſonet: & interpretatur, dominus noſter uenit. Vt ſit ſenſus: Si quis nõ amat dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ, ſit anathema. Et illo completo, deinceps inferat, dñs noſter uenit. Quod ſuperfluum ſit aduerſus eum odijs pertinacibus uelle contendere, quẽ ueniſſe iam cõſtet. Si qs nõ amat &c. Ac ſi dicat: Si qs non diligit dñm Ieſum, non ſit ei utilis aduẽtus eius q iam completus eſt: & ſic ad damnationem ſit ei ſecundus, qui adhuc futurus eſt.

Matth. 16

Roma. 2.

Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti uobiſcum. Charitas mea cum omnibus uobis in Chriſto Ieſu, Amen.

Iohan. 15.

¶ Sit uobiſcum ſemper gratia Chriſti, ſine cuius auxilio ſubſiſtere non poteſtis, nec aliquid boni facere. Propter illos qui diſſenſioni ſtudentes Chriſtum non amabant, dictum eſt: *Si quis non amat dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ, ſit anathema. Qui enim dicebant, ego ſum Pauli, ego autẽ Apollo, ego uero Cephæ, non amabant Chriſtum: qa non Chriſto, ſed hominibus gloriam dabant.* Quia ergo nõ in hominibus, ſed in Chriſto ſpes omnis ponenda eſt, *Gratia*, inquit, *domini noſtri Ieſu Chriſti ſit uobiſcum.* Et addit: *Charitas mea cum omnibus uobis in Chriſto*, id eſt, ea charitate uos inuicẽ in Chriſto diligite, qua ego uos diligo. In Chriſto Ieſu uos diligite exẽplo mei, nõ in amore ſeculi. Deinde ſubiũgit, Amen, qd interpretat, uere uel fideliter: per qd om̃ia quæ ſupradicta ſunt, uere ac fidelit dicta eſſe confirment. Amen qppe, omnium confirmatio eſt præcedentium.

L

II. AD CORINTHIOS EPISTOLAE ARGVMENTVM.

*S*Ciens Apoſtolus epiſtolam profeciſſe, quam Corinthijs miſerat, aliam eis iterum ſcribit ad exhortandam obeditionem eorum, & tangit contumaciam nonnullorũ qui emendari noluerant. In hoc tamen, animo releuatus, quod ea quæ ad eccleſiaſticam ordinationẽ pertinent, audierat eſſe correcta, certus deinceps quia & uitia eorum paulatim corrigerẽtur, præterea quia ex parte magna eſſe cœperant obedientes. Qui enim ea quæ ad fidem & ad eccleſiaſticũ ordinem pertinent emẽdauerant, certam ſpem de ſe dabant, quia & mores atque conuerſionem eſſent emendaturi. Propter quod & feſtinanter ſcripſit eis Apoſtolus, ut cõtriſtati ex correptione prioris epiſtolæ, in hac conſolationem acciperent, & creſceret in eis fructus pœnitẽtiæ, quatenus uidentes iam placere ſe ei cui diſplicuerant, promptiores fierent circa bonos actus. Et hæc principalis huius epiſtolæ cauſa eſt. Quidam tamẽ eorum (ut dictum eſt) noluerãt corrigi, ſed delectatione peccatorum irretiri, & à falſis apoſtolis deprauati, poſtpoſito ueritatis apoſtolo, ipſis falſis apoſtolis obediebant. Vnde magiſter egregius ut eos à conſectatu eorundem pſeudo prædicatorum reuocet, multis modis oſtẽdit errorem & deceptionem fallaciæ eorum, ut nullam amplius in eis fiduciam habeant, nec doloſis prædicationibus fidem adhibeant, quos uident ad perniciem animarum tendere. Propter quod & ſeipſum multifarie commendat, ut cognoſcẽtes cuius autoritatis atque dignitatis ipſe ſit, libenter eius doctrinam ſuſcipiant, & ſic ad ſalutem animarum ſuarum perueniant. Præcipit quoque fornicatorem correptũ recipi. Notat etiam eos in eleemoſynis parcos. Quia uero pro quorundam peccatis in epiſtola ſuperiori doctores eorum præcipue corripuerat, & multum fuerant contriſtati, nũc eos conſolatur, ſuum eis proponens exemplum, et docens non debere impatienter ferre, quod pro aliorum ſalute ſunt correpti, cum ipſe pro aliena ſalute periculis & morti quotidie ſubiaceret. Sed & de tribulationibus quas patiebantur, conſolatur eos exemplo ſuarum tribulationum, quas multo grauiores ſuſtinebat. Semper etiam uel principaliter uel ſecundario uidetur intẽdere reuocare à pſeudo apoſtolis illã partem plebis, quæ adhuc illos ſequebat.

C

II. AD CORINTHIOS EPISTO.

CAPVT .I.

PAVLVS apoſtolus Ieſu Chriſti per uoluntatem dei, & Timotheus frater eccleſiæ dei, quæ eſt Corinthi, cum omnibus ſanctis qui ſunt in uniuerſa Achaia. Gratia uobis & pax à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto.

¶ Quaſi dicatur: Vos Corinthij mihi debetis obedire, & falſos apoſtolos reſpuere, qa ſum *Paulus apoſtolus Ieſu Chriſti*, id eſt, mirabilis legatus ſaluatoris regis. Ille rex qui ſolus in ẽternum ſaluat, miſit me, ut uos ad eum ducerem, ut regnaret in uobis, & uos ſaluaret. Ideoq; libenter mihi debetis obtemperare. Apoſtolus Chriſti ſum, nõ uſurpatiue, ſed *per uoluntatem dei* patris, id eſt, à Chriſto conſtitutus ſum apoſtolus per uoluntatem patris, ſicut ipſe Chriſtus ait: quoniam quæ placita ſunt ei, facio ſemper. Dei autem uoluntatem iuſtam & rationabilem manifeſtum eſt eſſe. Ac per hoc rationabiliter & iuſte dicor apoſtolus, quem per uoluntatem patris ad uos miſit filius. Pſeudo autẽ apoſtoli, nec à Chriſto ſunt miſſi, nec per dei uoluntatẽ uenerũt, nec ſalutẽ audiẽtium quærunt. Ideoq; reſpuendi ſunt. Paulus uos alloquitur, *& Timotheus frater*, q primam illam ad uos epiſtolam portauit, & correptionem ueſtram uobis renunciauit. Notandum quod non ait, Paulus & Timotheus: ſed, Paulus & Timotheus frater, quia non ambo apoſtoli. Ad Philippenſes tñ, ubi nõ erat tanta autoritas neceſſaria, ſerui ambo ponunt, qa ambo ſunt ſerui, nõ ambo apoſtoli. Paulus & Timotheus ſcribunt *eccleſiæ dei, quæ eſt Corinthi, cum oĩbus ſanctis qui ſunt in uniuerſa Achaia.* Corinthus enim metropolis eſt Achaiæ: & ideo quod Corinthijs ſcribit, oĩbus fidelibus Achaiæ prouinciæ ſcribitur. Vobis ad quos ſcribimus, ſit gratia per quam pctã ueſtra remittantur: & pax, per quam deo reconciliemini. *Gratia & pax ſit uobis à deo patre noſtro*, q uos adoptauit in filios: *& à domino Ieſu Chriſto*, q uos ſuo dñio mancipauit. Ideo ponit à patre & filio tm̃, quoniã eo tempore nullus errabat de ſpũ ſancto, ſed uel de patre uel de filio errabat, quicunque in fide trinitatis erra-

D

Iohan. 8

A bat. Nanque spiritus sanctus, de quo nunc tacet, manifestabatur satis per opera sua, id est, per uarias linguas, per prophetias, per sermonem sapientiæ uel scientiæ &c.

Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum & deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus & ipsi consolari eos, qui in omni pressura sunt per exhortationem, qua exhortamur & ipsi à deo. Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio nostra. Siue autem tribulamur, pro uestra exhortatione & salute: siue consolamur, pro uestra consolatione: siue exhortamur, pro uestra exhortatione & salute, quæ operatur tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur, ut spes nostra firma sit pro uobis, scientes quoniam sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis.

¶ Primum perfectis loquitur de tribulatione, proponens se exemplum patientiæ & consolationis à deo acceptæ. Et inde se ostendit commendabilem, unde pseudo apostoli & sequaces eorum reputabant eum uilem ac contemptibilem: qui ab omnibus apud quos prędicabat, tam ignominiose tractabatur, & sic omnibus erat inuisus, ut semper contumelijs & tribulationibus afficeretur. B Hęc de eo dicebant derogatores eius, uolentes gloriam eius minuere: sed ipse in his omnibus gloriatur, & inde benedicit deum, quia hæc pro Christo patitur, & in his nunquam sine consolatione deseritur. Sit, inquit, *benedictus deus*, qui Christum secundum humanitatē creauit & secundum diuinitatē genuit, atque ita est deus & pater eius. Sit benedictus deus *& pater domini nostri Iesu Christi* pro tot & tantis in nos beneficijs suis. Ipse dico, *pater misericordiarum*, quia ex uisceribus eius proueniunt in nos misericordiæ eius, per quas & multitudinem peccatorum nostrorum relaxat, & ut aurum nos in igne tribulationum examinat. *& deus totius*, id est, integræ *consolationis*, quia perfectam dat consolationem his, qui pro nomine eius aduersa patiuntur, uel qui in luctu pœnitentiæ affligūtur. Hoc & propter Corinthios dicit, qui correptionis causa fuerant cōtristati. Multum enim refrigerij dat, quod audiunt deum esse patrem misericordiarum: quia intelligunt se ad hoc correctos, ut ad pium patrem conuerterētur, qui per multas misericordias multa peccata eorum deleret, & gratiam eis uirtutum daret. Cur enim pater misericordiarum uocatur, nisi quia per paternarum misericordiarum uiscera recipit filios pœnitentiæ & in antiquā gratiam reducit, ut nō sola sit uenia, sed & pristini status restauratio? Et ipse est deus totius consolationis, qui contristatis in pœnitētia dat perfectam cōsolationem, tribuendo spem non solum euadendi tormenta, sed & consequendi pręmia. *Qui nos* Christi prædicatores *consolatur in omni nostra tribulatione*, tam corporis quàm animæ. Nō in quadam, C sed in omni tribulatione nos consolatur, ne deficiamus. Consolatur nos, uel per se nobis apparens, uel per angelum admonēs, uel per scripturas, uel per alios sanctos, uel per occultam inspirationem, uel per tribulationis alleuiationem, siue per nostram de tribulatione liberationem. Ita consolatur nos, *ut & nosipsi possimus consolari eos qui in omni pressura sunt* tribulationum pro nomine Christi. uel qui sunt in omni pressura peccatorum, id est, quos premit sarcina criminum. His enim consolationem exhibemus, dum eis spem ueniæ pœnitētibus damus. Consolatur nos deus, ut & nos consolemur alios, atque ita neminem suorum relinquit desolatū, & multo magis in futuro remunerat, quos etiam in præsenti non deserit. Eos qui sunt in aduersitatum pressura, possumus cōsolari exhortando ad pœnitentiam & tolerantiam *per exhortationem*, qua etiam nos *ipsi à deo* intus *exhortamur* ad constantiam passionum. Vere consolationem & exhortationem à deo percipimus, ut & nos alijs solatia ministremus. *Quoniam sicut passiones Christi*, quas ipse pertulit & nobis perferendas dereliquit, *abundant in nobis*, qui sumus membra eius, *ita*, id est, non minus *abūdat* etiā *consolatio nostra*, quā deus nobis intus per *Christū* exhibet. Nā sicut Christus est causa passionū, sic idē ipse ē causa & cōsolationū: & ideo nō uiliores, sed gloriosiores æstimādi sumus ex eo, quod passionibus Christi cōmunicamus, quos deus in oībus D aduersis semper ita consolatur, ut & alios consolari possimus. Nos quidem à prauis hominibus passiones sustinemus, & à deo consolationes uel exhortationes accipimus, sed hęc omnia pro uobis fiunt: Quia *siue tribulamur*, id est, igne tribulationis examinamur, hoc fit *pro uestra exhortatione & pro* uestra *salute*: quia nostro exemplo uos hortatur deus ad tolerantiam tribulationum, per quas ad æternam salutem peruenietis: *siue consolamur* intus à deo, *pro uestra* id fit *consolatione*, id est, ut uos inde potissimum consolemini. *siue exhortamur* à deo, finitis malis, uel data uirtute nobis ad grauiora perferenda, hoc iterum fit *pro uestra exhortatione & salute*: quia & uos deus sic exhortatur permanere in fide, & pro ea pati maiora quàm pertulistis. *quæ* scilicet exhortatio *operatur*, id est, intendit operari in uobis *tolerantiam earundem passionum, quas & nos patimur*. Vel operatur tolerantiam, id est, operatur in hoc, ut seruetis tolerantiam earundem passionum. Siue pro una parte legamus intolerantiam, id est, grauem tolerantiam. Nam sicut nōnunquam impotens dicitur ualde potens, ita nunc intolerātia pōt dici magna tolerantia. Exhortatio igitur quā à deo per nos accipitis, operatur in uobis *intolerātiam*, id est, fortem tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur. & ideo hoc fit, *ut spes nostra* quæ est *pro uobis*, id est, qua speramus uestrā salutem, *firma sit* & rata. Nos patimur aduersa, & de uobis spem bonam habemus, *scientes* pro certo *quoniam sicut* nobis *estis socij passionum, sic eritis* in futuro seculo socij etiam *consolationis* æternæ, quā

A ꝑcepturi sumus. His uerbis multum eos animat Apostolus ad tolerantiã aduersitatum pro Christo. Qui & subiungit:

Non enim uolumus ignorare uos fratres de tribulatione nostra, quæ facta est in *Asia*, quoniam supra modum grauati sumus supra uirtutem, ita ut tæderet nos etiã uiuere. Sed ipsi in nobismetipsis respõsum mortis habuimus, ut non simus fidentes in nobis, sed in deo: *qui suscitat* mortuos, qui de tantis *periculis* nos eripuit & eruit, in *quem speramus* quoniam & adhuc eripiet, *adiuuantibus* & uobis in oratione pro nobis, ut ex multarum personis facierum, eius quæ in nobis est donatiõis, per multos gratiæ *agantur* pro nobis.

¶ Maiores exponit aduersitates, quas ꝑ Christo & alioꝝ salute passus est, ut cum ipse passus sit tantas, discipuli & alij minores non recusent pati quaslibet tribulationes, & comparatiõe magistri erubescant discipuli suam dolere iniuriam, cum magistrum multo maiora ꝑtulisse cognouerint. Dixi qꝛ nos tribulatiões patimur, ut & uos imitemini. Et uere patimur. *Non enim uolumus ignorare uos fratres*. i. ut ignoretis *de tribulatione nostra*, ne forte doleatis de uestra. Vobis eñ ꝓficit eã nosse, qꝛ tunc cognoscetis uos parua pati. Pseudo apostoli suas narrãt glorias, nos aũt passiões nostras.

B Nolumus ut ignoretis de tribulatione nostra, *quæ facta est nobis in Asia* minore, quæ est pars maioris Asiæ, *quoniam supra modum*. i. supra quantitatẽ omnium præcedentiũ tribulationum, *grauati sumus* põdere tribulationis illius *supra uirtutem* humanam. Nulla eñ uirtus humana tantum pondus afflictionis sustinere posset cum uita, nisi humanæ fragilitati uires tribuisset gratia diuina. Et ita magnitudine tribulationum sumus oppressi, *ut tæderet nos* nõ solum sustinere, sed *etiam uiuere*. Nec solum tædebat nos uiuere, *sed ipsi* etiam *responsum mortis habuimus*. i. cum quidam de uita nostra ab alijs quærerẽt, nihil responsum est illis de uita, sed solummodo de morte, quia nullus nobis uitam ꝓmisit. Responsum, inquam, mortis habuimus non tantũ in alijs, sed etiã *in nobismetipsis*. i. quãdo rationẽ nostram consuluimus, nullum nobis remedium nisi mortem promisit. Responsum, id est, certitudinem mortis in nobisipsis habuimus, quoniam intima nostra responderũt nobis mortem adesse. Vel respõsum mortis habuimus, id est, mors ipsa respondit nobis & docuit nos oẽ auxilium defecisse: & ab illo solo sperandum esse remedium, cui etiam mortuos suscitare possibile est. *ut non simus fidentes in nobis, sed in deo: qui suscitat mortuos, qui de tantis periculis eripuit nos*. Tanta insolentia iniquitatis contra fidei prædicatores insurrexit, ut mortuos ante oculos haberẽt. Deniq; erepti de ipsa pressura, resuscitatos se dicunt. Sic enim afflicti fuerant, ut desperarent de præsenti uita. Sed qꝛ deus præsidia sua non negat in necessitate positis, maxime suis, eripuit illos desperantes de semetipsis, fidentes autem de deo. Nimia enim pressura deficere se profitebant, nisi deus adesset. & hoc

C est, ut non simus fidentes in nobis, sed in deo: qui suscitat mortuos, & uelut à morte nos suscitauit à pressura tribulationis, qui nos de tantis periculis eripuit, & quotidie nos *eruit* ab aduersis. *In quẽ speramus quoniam & adhuc* nos *eripiet, adiuuantibus & uobis* ereptionem nostram *in oratione* facta *pro nobis*, id est, non solum cæteri fideles nos adiuuabũt apud deum ut à malis eripiamur, sed etiam uos orantes pro nobis. Ideo nos eripiet orantibus uobis & alijs, *ut ex personis multarum facierum* ad deum per prædicationem nostram conuersis, *agantur per multos* fideles *gratiæ* deo *pro nobis*: gratiæ, dico, *eius donationis*, id est, liberationis à periculis *quæ in nobis est*. Quoniam gratia dei eripit nos causa multoꝝ, pro quibus & patimur, ideo multi pro nobis gratias deo referant cum eripimur, uel orent cum patimur. Personæ multarum facierum sunt homines multarum ætatũ & qualitatum diuersarum, id est, pueri, adolescentes, iuuenes ac senes ac ueterani utriusq; sexus. Et hæ personæ sunt eius donationis quæ in nobis est, id est, per doctrinã nostrã factæ sunt participes eius fidei, quam deus nobis donauit. Ideo ex his personis ad deũ per nos conuersis, & *eius donationis*, id est, fidei quæ in nobis est, participibus effectis, agan̄t per multos credentes gratiæ deo pro nobis ab aduersitate ereptis. Vel personæ uocan̄t sancti, qui sunt apud deum honorabiles & acceptabiles. Et hi sunt multa-

D rũ facieꝝ, qꝛ in interiori homine suo habet unusquisq; eorum suam faciem, per quã à deo cognoscitur, id est, intentionem bene agendi: quoniam alius intendit ad hoc, ut alios prædicando instruat, alius ut eleemosynas tribuat, alius ut frequenter oret, alius ut orãtibus subsidia corporis ministret. Et ita suam faciem, id est, suam bonam intentionem habet unusquisq;. & hæ multaꝝ facierum personæ sunt eius donationis, id est, eius gratię nobis diuinitus datæ, quæ in nobis est: & idcirco ex his agan̄t gratiæ deo ꝑ multos pro nobis, qui eos fecimus participes donationis nostræ.

Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quòd in simplicitate cordis & synceritate dei & non in sapientia carnali, sed in gratia dei conuersati sumus in hoc mundo, abundantius autem ad uos. Non enim alia scribimus uobis q̃ quæ legistis & cognouistis. Spero autem ꝙ usque in finem cognoscetis, sicut & cognouistis nos ex parte, quia gloria uestra sumus, sicut & uos nostra in die domini nostri Iesu Christi.

¶ Ideo, inquit, nõ diffidimus de auxilio dei, sed speramus quia nos eripiet, quoniam pura est cõscientia nostra, quæ testatur nos bono ac simplici animo fecisse quicquid fecimus. Sicut magna pœna est impiorum conscientia, sic magnum gau

A dium est piorum conscientia. Nam etsi diabolus uel homo peruersus falsas eis criminatiões impingere quærat, ipsi tamen coram deo intus gloriantur ex bonæ conscientiæ testimonio. Vnde nūc gloriam suam Apostolus testimonium conscientiæ suæ memorat: quia fauores oris alieni nō appetens, uitæ suæ gaudia extra semetipsum ponere ignorat. Ac si dicat: Ideo glorior in tribulationibus, quia conscientia mea me non reprehendit prædicasse causa lucri uel gloriæ temporalis, sed testis est mihi, me pio studio uestram salutē quæsisse. *Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quod* scilicet *in simplicitate cordis & synceritate dei conuersati sumus in hoc mundo.* Hæc est gloria conscientiæ nostræ, simplicitas & synceritas. Simplicitas, qa nihil per duplicitatem fecimus, ut aliud haberemus in corde, aliud in ore, sed totum per simplicem puritatem. Synceritas, quia sine carie, id est, sine corruptione cōscientiam habuimus integram. Et hæc synceritas & simplicitas fuit dei, quia synceriter & simpliciter deo placere studuimus in cunctis quæ gessimus, & in eo simplices ac synceri fuimus. Pseudo autem apostoli nō simpliciter, sed dupliciter ambulant: quia per hypocrisim faciunt quicquid boni facere uidentur, & euangelicæ gratiæ miscent carnales obseruātias legis. Nec synceriter, id est, sine carie terebratæ & corruptæ conscientiæ quicquam faciunt. Nos uero conuersati sumus in simplicitate cordis & synceritate dei, *& non in sapientia carnali,* quæ est uoluptates diligere & labores uitare, ac corporis commoda quærere, & hominibus placere, uel secundum naturas rerum & non contra prædicare: *sed in gratia dei,* id est, in gratia euāgelicæ prædicationis & sanctitatis, conuersati sumus in hoc mūdo, ubi tot mala fiunt, sed *abundantius ad uos* hoc fecimus, quia nihil unquam à uobis accepimus, cum possemus stipendia sumere de bonis uestris. Pseudo apostoli autem & iuxta mundi sapientiam prædicabant, ne offenderent homines, & quæstus causa prædicabant. Vnde Apostolus nunquam à Corinthijs uoluit sumptus accipere, ne his occasionem daret accipiendi. & hoc est quod abundantius ad eos (id est, apud eos) in gratia dei conuersatum se dicit, quia cum ab alijs interdum acceperit, ab his nunquam aliquid sumere uoluit, ne sibi autoritatem arguendi, eos minueret. Vere apud uos abundantius quàm apud alios conuersati sumus in gratia, id est, gratis omnia uobis ministrauimus: quia modo *non alia scribimus uobis quàm* ea *quæ legistis* in epistola priore, *& quæ cognouistis* in experientia operum nostrorum, id est, nec per præmissam epistolam aliquid exegimus, nec cum præsentes essemus, quicquā à uobis suscepimus sicut recognoscitis. Et non solum nunc istud cognoscitis, sed etiam *spero quòd usq; in finem* uitæ nostræ *cognoscetis* idem de nobis, id est, nos in eodem permanere, ut nihil à uobis sumamus, *sicut & cognouistis nos ex parte,* non ex toto: quia & scitis quod abstinuimus, non tamen scitis quāta dilectione id fecimus. Ideo cognoscetis nos

Etymologia hæc à doctis nō recipitur.

B

in hoc perseuerare, *quia nos sumus gloria uestra, sicut & uos nostra,* id est, per nos gloriam æternam consequi debetis, & nos per uos bene instructos. Qđ nō esset, si cum offendiculo à uobis acciperemus. Et hæc gloria nobis est futura non in nocte præsentis seculi, sed *in die* & clarificatione *domini nostri Iesu Christi,* qua ipse manifestabit omīa, & eius uoluntati nemo resistet. Tunc & uos glorificabimini, quia bene nobis obedistis: & nos, quia uos bene docuimus. Ideo perseuerare debetis in bonis quæ cœpistis, & semper meliorari.

C

Et hac confidētia uolui prius uenire ad uos, ut secundam gratiam haberetis, & per uos transire in Macedoniam, & iterum à Macedonia uenire ad uos, & à uobis deduci in Iudæam. Cum ergo hoc uoluissem, nunquid leuitate usus sum? aut quæ cogito, secundum carnem cogito, ut sit apud me, Est & Non?

¶Postquam se commēdabilem ostendit de tribulatiōibus suis, unde uilis & abiectus apud quosdam poterat æstimari, purgat se etiam de quadā re, de qua mendax & leuis poterat reputari à quibusdam. In priore enim epistola promiserat se uēturum ad eos, cum Macedoniam pertransiret, & apud eos aliquandiu moraturum, & tamen non uenit. Et inde, quantum ad reputationem quorūdam simpliciter intelligētium, uideri poterat mēdax & instabilis: sicq; iam apud eos amittebat firmitatem autoritatis. Vnde se excusat, & multis rationibus ostendit, quia non ideo mendax æstimari debet quoniam non uenit ad eos, quia non absolute dixit se hoc facturum, sed ait, Si dominus permiserit. Nec est iudicandus mendax, qui dicit falsum quod putat uerum: quia quantum in se est, non fallit, sed fallitur: & econtra mentitur, qui dicit uerum quod putat falsum: nec est liber à mendacio, q ore nesciens uera loquitur, sciēs autem uoluntate mentitur. Vestra, inquit, gloria sumus, & uos nostra. *Et hac confidentia,* qua confido quod sumus inuicem gloria aliorum, id est, quia iam emendata est uita nostra, ut sit digna nos glorificare, *uolui priusquam* irem in Macedoniam, *uenire ad uos, ut* ex aduentu meo *haberetis secundam gratiam,* qui dudum habuistis primam, quando uos ad fidem cōuerti, id est, ut haberetis confirmationē, quæ est post fidem. Non est igitur ociosum quia uolui uenire, & non ueni. Intelligere enim debetis, esse aliquos inter uos, quorum causa uoluntatem meam non impleui, qui se prius debent corrigere, ut me possint læti suscipere. Volui ad uos uenire, quos emendatos desiderabam uidere, *& per uos,* id est, uestro ductu *transire in Macedoniam:* qa licet compendiosius per aliā uiam illuc ire possem, uestro tamen amore per uos transire disposui: *& iterum à Macedonia uenire ad uos,* ut multipliciter uos confirmarem, *& à uobis deduci in Iudæam,* ut ferrem eleemosynam. Et quia hoc uolui nec impleui, *ergo cum hoc uoluissem, nunquid leuitate usus sum,* ut nō firma ratiōe, sed mētis leuitate hoc uellem,

D

I. Cor. 16

A & eadē leuitate dimitterem? Nequaq̃ hoc putandum. Nā leuitatis uitio non succumbo, & idcirco mutabilitatis aura nō moueor. Quia non leuitate, sed consilio feci, ut nō implerē quod disposueram, nec aliud feci q̃ quod faciendū erat: qa utilitas anteponenda est uoluntati, non uoluntas utilitati, *aut ea quæ cogito, secundum carnem cogito .i.* more carnalium hoim, qui pro terreno cōmodo facile mutant uoluntatē suam. Nunquid carnaliter cogito, ut pro carnali cōmodo uenire disposuerim, & quia non erat, dimiserim? Non. Qui eṁ secundum carnē *cogitat, tunc non implet* quod dispo/suit, *quādo aut amplioribus* personis differt, aut *certe lucris* aut apparatibus uincit. Spiritualis autem tunc dispositū non implet, quando prouidētius aliquid ꝓ salute animæ meditat. *Sic & ego* idcirco nō impleui quod uolueram, ut uos per hoc ipsum *efficeremini* meliores, sciētes me propter*ea distulisse*, quia quidā adhuc inter uos nō se pu*rificauerant* à peccatis. Nunquid secundū carnē cogito, *ut* per hoc *sit apud me, Est & Non*: id est, affirmatio & negatio de eadē re per inconstantiā animi, scilicet ut sit in me duplicitas, & in uerbis meis contrarietas. Nequaquam.

Fidelis autem deus, quia sermo noster q fuit apud uos, non est in illo, Est & Non, sed Est in illo est. *Dei enim filius Iesus Christus, qui in uobis per nos prædicatus est, per me & Syluanum & Timotheum,* nō *fuit in illo Est & Non, sed Est in illo fuit.* B *Quotquot enim* promissiones dei sunt, in *illo Est. Ideo & per ipsum* dicimus, Amen deo ad gloriam nostram.

¶ Non est in sermone meo cōtrarietas, ut q̃d affirmaui, negem dicendo Est & Non. sed *deus* est *fidelis*, id est, uerax, q per os meū loqtur, *quia sermo noster qui fuit apud uos*, id est, quem loquimur ad uos: uel qui fuit apud uos, id est, quem locuti sumus uobis in cōuersione uestra, dū moraremur apud uos, non est fluctuans & mendacijs permixtus, sed stabilis & uerus: *quia non est in illo Est & Non*, id est, ambiguitas & uariatio, *sed Est in illo est*, id est, *certa puræ ueritatis assertio*. Nam quod dixi me uenturꝝ ad uos, idcirco distuli, quia nondum estis bene correpti, ut in aduentu meo possitis lætari: & ideo non in me, sed in uobis remansit quod nō ueni: sed semper habui uoluntatem ueniendi, & nunquam fuit in me uelle & non uelle, sed est semper in me uelle. Et ita non uariatur sermo meus, sed in affirmatione sua permanet. Non est in sermone meo Est & Non. Nā *dei filius Iesus Christus, qui in uobis per nos prædicatus est, per me & Syluanum & Timotheum*, id est, quē uobis ꝑdicauimus ego & Syluanus (id est, Sylas) & Timotheus, *non* habet in ꝑdicatione sua Est & Non .i. duplicitatē, ut aliquid ibi nunc affirmet, & nunc neget: nec *fuit* unq̃ *in illo Est & Non, sed Est in illo fuit*, id est, certa affirmatio consummatæ ueritatis. Quod si mendaces essemus, tunc ipse mendax esset, qa hoc tm̄ prædicamus q̃d ille docuit. Sed ille nō docuit de eadem re dicere, Est & Non est: qa non fuit in illo, Est & Nō est, ac per hoc nec in nobis. Non est in illo Est & C Non, id est, duplicitas uel falsitas: *sed Est in illo fuit*, id est, ueritas & immutabilitas, sicut Moysi dixit: Ego sum qui sum. Ille enim uere est, qui sem- *Exod.3.* per idem ipse est, & immutabilis permanet. Vel in illo est fuit, id est, rata assertio eoꝝ quæ temporalit in homine gessit. Nō fuit in illo Est & Nō, sed Est in illo fuit, quia nunq̃ aliud uoluit, q̃ hoc qd est utile. Semper enim uoluntas eius cum utilitate est, nec immutatus ē ut faceret inuitus sicut homo quod est utile, aut ut ambigeret de aliquibus & mutaret uoluntatem. Vere non est in eo ista uarietas, sed immutabilis firmitas: qa *quotquot promissiones dei sunt*, id est, quotquot promissiones per legem & prophetas deus pater fecit, *in illo Est sunt*, id est, essentiam habent in illo, quia omnes adimpletæ sunt, uel adimplentur in illo. Omēs promissiones dei in illo firmatæ sunt & exhibitæ, quia in illo completum est quicquid pro salute nostra ꝓphetatum est. Et ideo patet quia in sermonibus suis uel per se uel per nos mendax non fuit, ꝑ quē pater uerax apparuit. Et qa dei ꝓmissiones habēt in illo esse, id est, consistunt in illo atq̃ completæ sunt, *ideo per ipsum est Amen*, id est, ueritas deo patri, qa ꝑ ipsum uerax esse ꝓbatur, *ad gloriā nostram* ꝑ quos hoc manifestat. Manifestū est qa in deo ueritas est, hoc est, amen, manifestata ꝑ Christum, & post ꝑ apostolos prædicata, signoꝝ uirtutibus testimonium ꝓhibentibus uera esse ꝑ Christū quæ ꝓmisit deus. & est sensus: Omīs ueritas promissionū in Christo est, q̃ ꝑ nos annūciat. Vnde & nos D gloriā habemus, qm̄ uera dicere cōprobamur. Gloria eṁ apostoloꝝ fuit, magistrū ueracem in q̃ promissiones dei cōpletæ essent, prædicare, & miraculis sua dicta firmare.

Qui autem confirmat nos uobiscum in Christo, & qui unxit nos, deus, & qui signauit nos, & dedit pignus spiritus in cordibus nostris. Ego autem testem deum inuoco in animam meam, q̃ parcens uobis non ueni ultra Corinthum. Non quia dominamur fidei uestræ, sed adiutores sumus gaudij uestri. Nam fide statis.

¶ Gloriam uestrā dixi, nō tamē nobis tribuo, sed q confirmat nos, deus est. Vel ita: Nos ꝑ Christū dicimus Amen deo, id est, ueracem laudamus eū: sed *qui nos in Christo confirmat, deus est*. Et ideo totū ab illo est. Sed & nos ueraciores inde sumus, quia ipse nos in ueritate quæ Christus est, confirmat. Deus est, qui nos confirmat in Christo, id ē, in uera prædicatione Christi, ut simus in eo stabiles & firmi, ne unquam ad uerbum falsitatis declinemus. Confirmat nos, & hoc *uobiscum*. Hoc ꝑ ironiam dici uidetur. Ac si dicatur: Si uobis constat de confirmatione uestra, tunc etiam constet de nostra, qui nō minus quàm uos, sumus in Christi ueritate confirmati. Magis enim constat de cōfirmatione doctorum, quàm de discipulorum,

A qui p̃ doctores sunt cõfirmati. Vel cõfirmat nos uobiscũ.i. Iudæos cũ gẽtibus solidat in fide Christi. *& qui unxit nos*.i. Christos fecit unctione scti spiritus in baptismo. Vnxit nos in reges & sacerdotes, q̃a reges & sacerdotes ungebant dũ cõstituerent, *et q̃ signauit nos*.i. discreuit nos ab infidelibus signo crucis, q̃d nostris frõtibus imposuit. *& dedit in cordibus nostris pignus spiritus*, quando per impositionẽ manuũ accepimus spiritum sanctũ in pignus futuræ beatitudinis. Qui enim mortalibus adhuc spiritum suum dedit, dubium non est quin immortalibus addat gloriã. Ad hoc enim pignus accipimus, ut de promissione quæ nobis fit, certitudinẽ teneamus. Donũ ergo sancti spiritus pignus dicitur, quia per hoc anima nostra ad interioris spei certitudinem roboratur. Donum aũt sancti spiritus habet quisquis igne charitatis ardet: & ideo se ad æternã beatitudinẽ peruenturũ, si perseuerauerit, non dubitet. Qui uero necdum gustauit q̃m dulcis est dñs, & amorẽ charitatis nõ sensit, adhuc sine pignore est, nullam futuræ beatitudinis certitudinem habet. Dixi quia deus nos in Christo q̃ ueritas est, cõfirmat, ut in ueritate firmiter maneamus, nec in eius doctrina quicq̃ mentiamur. Sed *ego quod ultra non ueni Corinthum*, non feci mentiens, sed potius *parcens*, id est, nolens uos ferire, qui nõdum estis correcti. Et inde *testem inuoco deum in animam meam*, ut ipse inspiciat si uerũ dico, & sit mihi testis: si autem mentior, puniat. Nunc manifestat qua causa, cum uoluisset ire ad illos, distulit,

Psal. 33.

B scilicet ut tunc iret, quãdo iam prope omnes emẽdatos inueniret. Illis enim nunc loquitur, qui uidebantur uelle se corrigere, sed operam non dabant ut hoc implerent. Quia ergo corripere illos necesse erat, iter suum ab illis auertit, ne contristaret multos, uel in seditionem uerteret aliquos: & ita pepercit illis, ut ipsi sua sponte corrigerentur antequam ueniret. Quod ut mentibus eorum cõmendet, deum testem dat, ne putent se contemptos ab illo. Quo comperto, ut præsentiam eius mereantur, emendent se. Et hoc est, Parcens (inquit) uobis non ueni ultra Corinthum post primam uicem, id est, ultra primam uicem non ueni ad uos, ne compellerer uos ferire. Et ne indignarentur quasi de dominio, addidit, Dixi Parcens: *non quia dominamur uestræ fidei, sed quia sumus adiutores gaudij uestri. Fide enim statis*, Ac si diceret: Ideo non dominamur fidei uestræ, quia fide statis. Non enim prælati, sed æquales uobis sumus, in quo uos stare cognoscimus. Hoc loco se prælatũ ignorat Apostolus. Sed superius cum grauem fornicatoris culpam agnouisset, ilico magistrum se esse recoluit, dicẽs: Quid uultis? In uirga ueniam ad uos? Summus enim locus bene regitur, cum is q̃ præest, uitijs potius quàm fratribus dominatur. Quia ergo fides nõ necessitatis, sed uoluntatis res est, non dominamur, inquit, fidei uestræ. Dominatus enim, necessitatis causa est. Non dominamur uestræ fidei, quæ coactionem pati non potest: sed sumus adiutores gaudij, quod in emendatione estis habituri, quia uobis emẽdare uolentibus ad-

1. Cori. 4.

monitionem ministramus, ut quod cœpistis uelle, C possitis implere: & bene correcti, cũ uenero, gaudium habeatis, atq; tandem in regno cælesti gaudeatis. Ideo non dominamur uestræ fidei, quia fide statis, quæ per dilectionem operatur, non per dominium cogitur.

Gala. 5.

CAPVT II.

Statui autẽ hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia uenirem ad uos. Si ẽim ego contristo uos, & quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me? & hoc ipsum scripsi uobis, ut non cum uenero, tristitiam super tristitiam habeã, de quibus oportuerat me gaudere, confidens in omnibus uobis, quia meum gaudium omnium uestrum est. Nam ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi uobis per multas lachrymas, non ut contristemini, sed ut sciatis quam charitatem habeam abundantius in uobis.

¶ Dixi quia peperci uobis in eo quod non ueni, ne opus esset ut uos aspere tractarem. Nec solum retardaui iter meum parcendo uobis, sed *statui hoc ipsum apud me*, id est, decreui in corde meo, ut nõ uenirem ad uos iterum in tristitia, id est, ut aduentum meum differrem donec essetis correcti, ne ueniens contristarer iterum de incorrectione uestra, qui nunc cõtristor de peccatis uestris. Vel qui semel ad uos ueni, quando uos ad fidem con- D uerti, statui *ne iterum uenirem ad uos in tristitia*, id est, ne uos contristarem corripiendo quosdam cum iterum uenirem. Ideo statui non uenire, ne iterum tristitiam haberem, uel ne iterato aduentu meo uos contristarem: quia *si ego* nunc per epistolam *uos contristo*, quasi & uos me per peccata contristatis, *quis est qui me* cum uenero lætificet, *nisi qui* nunc *contristatur* ad pœnitentiã *ex me* contristato, id est, ex eo q̃d me suis peccatis cõtristauit, uel *ex me*.i. ex meis uerbis. Si ego nũc in absentia mea uos ad tristitiam & lachrymas pœnitentiæ cõmoueo, certus sum q̃a cũ uenero, gaudebo. Quis ẽm est qui me secũ lætificet, nisi q̃ modo ad pœnitẽtiæ tristitiam cõuertit ex me quẽ contristauit? Contristari ẽm debetis, nõ solũ quia peccastis & deum offendistis, sed etiam quia me magistrum peccando cõtristatis. *Et hoc ipsum* quod nemo me lætificat nisi q̃ contristatur ex me, *scripsi uobis* nunc, ut hoc scientes defleatis modo peccata uestra, ne *cum uenero tristitiam super tristitiam habeam*.i. contrister iterũ de uobis, sed gaudeam. Siue hoc ipsum, quod parco uobis non ueniens, & quod statui non uenire, in tristitia scripsi uobis, ut interim cito conuertamini ad luctum pœnitentiæ, ne cum uenero, tristitiam habeam de incorrectione uestra, super tristitiam quã habeo de peccatis uestris. Non addatur mihi tristitia de uobis, *de quibus oportuerat me gaudere*, nõ solum nũc, sed olim quando me cõtristastis, & sic grauiter peccastis. Scripsi uobis, & hoc feci *confidens in omnibus uobis*, q̃d ultra nõ habeã tristitiam

A de uobis, & uidete ne frustra confisus sim, *quia gaudium meum est omnium uestrum*, id est, gaudium meum est purificatio uestra, & profectus uester uos ipsos lætificans in domino. Dixi ne tristitiam de uobis habeam super tristitiam pristinam. Nam grauem passus sum tristitiam ex deformitate uestra, quam peccando contraxistis: quia primam epistolam *scripsi uobis ex multa tribulatione & angustia cordis mei*, id est, ex multo dolore multaque solicitudine mentis pro nostro casu. scripsi *per multas lachrymas*, quæ foris ostendebant internum animi dolorem. Et scripsi aspere uos reprehendens, *non ut contristemini* ex uerbis meis, *sed ut sciatis quam charitatem habeam abundantius in uobis*, id est, quam magno dilectionis affectu uestram salutem quæram, cupiens uos à peccatis eripere & Christo reddere. Quisquis aliquem hoc affectu corripit, ut plus illo doleat peccatum eius, non utique ut illum contristet, corripit, sed ut ostendat illi quo amore diligat eũ. Qui autem non hoc affectu corripit, contristat fratrẽ. Insultat enim, qui non condolet fratri.

Si quis autem contristauit me, non me contristauit, sed ex parte, ut non onerem omnes uos. Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus, ita ut è contrario magis donetis & consolemini, ne forte abundantiori *tristitia absorbeatur qui eiusmodi est. Propter quod obsecro uos, ut confirmetis in illum charitatẽ. Ideo* B *enim & scripsi uobis, ut cognoscam experimentum* uestrum, an in omnibus obedientes sitis. *Cui autem aliquid donastis, & ego. Nam & ego quod donaui, si quid donaui,* propter uos in persona Christi, ut non circumueniamur à satana. Non enim ignoramus cogitationes eius.

¶ Ego tristitiam habui. Sed *si quis* peccãs *contristauit me, non me* solum *contristauit*, *sed* & uos ipsos *ex parte*, id est, quosdam ex uobis, hoc est, bonos & correctos, qui de peccato fratris doluerunt. Ideo dico uos ex parte cõtristatos, *ut non onerem omnes uos*, id est, ut onus tristitiæ non omnibus uobis imponam, quia non omnes syncere iustitiam diligitis, ut pro peccato contristari uelitis. Hic reprehendit illos, qui de grauissima morte animæ fratris non doluerunt. Potest & ita intelligi, Non me contristauit ex toto, sed ex parte, ut non onerem omnes uos magnitudine tristitiæ meæ, si ex toto contristatum me dixero. Ipse me contristauit, & tamen parcite illi. *Sufficit* enim *illi qui est eiusmodi*, id est, qui tam grauiter deliquit, *obiurgatio hæc quæ fit à pluribus*. Magnum enim dolorem patitur, qui delictum suum uidet à pluribus horreri & argui. Et quia talis facile desperaret, sufficit illi obiurgatio multorum, id est, sufficiens medicina est ad euacuationem culpæ illius sola obiurgatio qua illũ obiurgastis. Et *ita* sufficit, *ut* non amplius eum exasperetis, sed *magis*, id est, potius *è contrario condonetis ei*: quia quanto à pluribus est obiurgatus, tanto magis est illi condonandum. Nunc reuocat eũ C quem satanæ tradiderat, & ecclesiæ membris associat. Quod utique non faceret, nisi processu temporis dignos in eo pœnitentiæ fructus præuidisset, & nisi caro illius iam præscriptum interitum pertulisset, peccato scilicet & uitijs mortua, ut sic deo uiueret. Condonate illi & cõsolamini illum, id est, nunc estote prompti ad ignoscendum & cõsolandum, sicut tunc fuistis ad obiurgandum & eijciendum, *ne forte qui eiusmodi est*, id est, qui sic obiurgatus & abiectus est, *absorbeatur abundantiori tristitia*, id est, mergatur fluctibus immoderatæ tristitiæ, si se diutius uiderit à cunctis abijci, & desperans de se, det animum ad mundum fruendum, quasi qui locum apud deum iam nõ habeat. Hoc est enim absorberi maiori tristitia, desperantem de se conuerti ad admittenda peccata, quibus grauatus, absorbeatur à morte secunda. Ideo consolamini illum post obiurgationem, quoniam pœnitentia si de uero animo est, id est, si ille qui corripitur, statim animo doleat, protinus habet fructum. Et uera pœnitentia est, iam cessare à peccato. Sic enim probat se resipiscere & dolere, si de cætero desinat. *Propter quod*, id est, ne p nimis asperam correctionem absorbeatur fluctu uehementioris tristitiæ, & cadat in barathrum desperationis, ego qui iubere possem, *obsecro uos*, ut recipiẽtes eum in communionem, *confirmetis charitatẽ* uestram *in illum*, ut firma fiat charitas qua illum diligitis, & affectus uestrę dilectionis firmiter in eum transire probetur per dulcedinem piæ consolationis. Vel in illo confirmate charitatem eius uestris exhortationibus, quæ nunc propter hanc mœstitudinem infirma & uacillans est. Et debetis hoc agere. D Nam *ideo & scripsi uobis*, id est, scripto persuadere id studui, *ut* in hoc *cognoscam experimentum uestrum*, id est, cognoscam quale fuit illud quod expertus sum, uos obedisse mihi in eius excommunicatione. hoc probem & sciam, utrum bono an malo animo expulistis eum. Expertus sum enim uos fuisse obedientes in eius abiectione, sed illud experimentum cognoscere uolens, scripsi uobis de confirmatione charitatis: quia si nunc in reconciliatione apparueritis charitatiui in eum, tunc cognoscam quod non odio, sed charitate libenter eum abiecistis. Experimentum uestri uolui cognoscere, probãs *an in omnibus sitis obedientes*, id est, an ita nunc obedieritis in recipiendo & consolando, sicut obedistis in eijciendo & obiurgando, uel etiam sicut obedistis emendando illa quæ ad ecclesiasticum ordinem pertinent. Moneo uos clementes in eum fieri, sed uos iam in cordibus uestris condonastis ei, quoniam uidistis eum asperam egisse pœnitentiam. & *cui uos aliquid donastis, & ego* illi condonaui. Et uere hoc feci sicut & uos. *Nam & ego quod* illi *donaui*, id est, condonaui, *si quid* ei donaui, hoc feci *propter uos*, quos super eum pie commotos agnoui. Quod tamen de sanctioribus uiris intelligitur, non de multitudine carnalium, qui uiscera pietatis adhuc non habebant, & ideo mouentur ad misericordiã. Pro-

I. Cori. 5.

A pter uos qui spirituales estis, pie cōdoluistis ei, & ego cōdonaui illi. Et ne irrita uideatur huiusmodi condonatio, quæ propter amicos facta est, *ego in persona Christi* hanc feci, id est, acsi ipse Christus illi condonaret. Et hoc feci *ut non circumueniamur à satana*, id est, ne decipiamur ab aduersario, ut p nimius asperam pœnitentiam quam illi imposuimus, faciat eum desperare. Et debemus artes inimici præcauere, quia nō ignoramus eius astutias, quibus nos & illum cogitat perdere. ¶ Nam consolatio debet subsequi fratrē delictum flentē, ne diu contristatus & contemptus à charitate ecclesiæ, incipiat desperare de se: & uidens qui semper in insidijs est, subtilis diabolus mentē eius uilem effectam, accedat & suggerat ei, ut uel præsentibus fruatur qui de spe futuri prēmij deiectus ē, & pereat possessus à diabolo, cui ad hoc pœnitentia data erat, ut conuersus reformaret se. ¶ Notandum quàm studiose unitatē cum discipulis seruet Apostolus. Dum enim cognouisset eos super hunc fratrem iam misericorditer motos, quia bene egerat pœnitentiā, ait: Cui aliquid donastis, & ego. Acsi diceret: A bono uestro non dissentio, meū sit quicquid ipsi fecistis. Atq; mox subdidit, Et ego si qd donaui, propter uos. Acsi diceret: Vestris actibus bonum addidi, quicquid propter uos misericorditer feci. Vestra ergo ē utilitas, bonitas in ea mea ē: utilitas bonitas uestra. *Qui ipsam mox cōpagē* cordium, in qua sic tenetur, adiungens, subdidit: In persona Christi. Cui uelut si dicere præsumamus, quare te ita caute discipulis copulas, quare uel te illorum, uel illos tuis actionibus tam solicita mente conformas, ilico subiunxit: Vt non circumueniamur à satana. Ideo enim tāta humilitate uoluntati eorum in parcendo se sociat, quia solicito prouidentiæ oculo attendit, quod plerunq; dum alter donat, alter irascitur. & quale est iam misericordiæ sacrificium, quod cum discordia proximi offertur? Vnde recte dicitur: Vt non circumueniamur à satana, *non enim ignoramus cogitationes eius*. Quia uidelicet inde in alterius corde rixæ malum solet immittere, unde in alterum conspicit pietatis negocium fecisse. Imperfectum enim bonum est quod sic agitur, ut quid ei ex alio latere malum subrepat, nō attendatur, nisi forte hoc quod sine cuiuspiam scandalo fieri nō potest, culpa sit non fecisse. ¶ Iure ergo malum discordiæ in bona actione sua præcauens Apostolus, ut nō circumueniamur, inquit, à satana. Qui scilicet solet de bonis mala generare, & hoc quod per charitatem agitur, ad discordiam trahere. Potest hoc & de alio sic intelligi. Dixi ut in prædicto pœnitente confirmetis charitatem, sed hoc libenter debetis propter me facere, quia ego propter uos similia feci. Quia si alicui reo donastis, id est, condonastis aliquid culpæ, & ego pro uobis similiter feci. Ideoq; iustum est ut & uos huic pro me ignoscatis. Nam & ego quod donaui, si cui aliquod peccatum donaui, propter uos hoc feci, id est, precibus uestris annuens. Hoc dicto grauat illos. Quia si magister petentibus donauit discipulis cui uoluerunt, peccatum, *quanto magis* obedire debent discipuli magistro, ut *ei donent cui rogat ipse*? Et ut ratum ei cui donauit, *ostenderet apud deum*, ait in persona Christi se donasse qd *donauit*. i. uice Christi qui ait, Quorum remiseritis *pctā, remittūtur* eis. Si ergo huic pro quo petierunt *Apostolum*, ipse pro Christo ignouit, quanto *magis illi* ignoscendū erat, cui ut donent, & ipse hortatur? *Donate, inquit*, sicut ego donaui, ne per discordiā *circumueniamur* à satana: quoniam si causa uestri nō donarē, & *uos causa mei*, iam inter uos discordia fieret, & *mutua charitas deperiret*, & sic noster aduersarius uictor *exultaret. Nō em̄ ignoramus*, q̄ callide mala contra nos *incessanter exquirat*.

Locus obscurus.

Ioban. 20

Cum uenissem autem Troadem propter *euangelium* Christi, & ostium mihi apertum *esset in domino*, non habui requiem spiritui meo, eo quòd non *inuenerim* Titū fratrem meum: sed ualefaciens eis, profectus sum in Macedoniam. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus deo in his qui salui fiunt, & in his qui *pereunt*: alijs quidem odor mortis in mortem, alijs autem odor uitæ in uitam. Et ad *hæc quis tam idoneus*? Non enim sumus, si*cut plurimi, adulterantes uerbum dei, sed ex synceritate, sicut ex deo, corā deo in Christo loquimur*.

¶ Narrat Corinthijs quæ passus sit, & quomō in cunctis deo gratias agat, ut sub exemplo sui illos prouocet ad certandum. In Asia, inquit, passus sum grauissimam (ut supradixi) tribulationē. Sed & *cum uenißem Troadem*, non quieui. Vel ita: Non solum propter prædictas causas non ueni, scilicet ut non ueniendo parcerem uobis, & ne tristitiam super tristitiam haberem: sed etiam ideo, quia Titum quem miserā ad uos, ut renunciaret mihi si essetis correcti, cum Troadē uenissem non inueni, sicut illic disposueram: ideoq; nihil sciens de correctione uestra, nō potui ad uos uenire. ¶ Sed & alijs graue damnū incorrectio uestra fecit, qm̄ ego Troadēsibus parū proficere sine Tito potui, quē uestra incorrectio detinebat. Sicut em̄ uestra culpa fuit, quod non ueni Corinthum: sic qd̄ non profeci in Troade, dum apud uos impeditus moraretur Titus, sine quo nō poteram ibi proficere. Et hoc est: Veni (inquit) Troadem, quæ prius Troia uocabatur, ut euangelium Christi in Asia prædicarē. Cumq; *mihi ostium apertum eßet in domino*, id est, plurimi credidissent, siue per signa atque uirtutes, quæ in me operabatur deus, spes esset fidei nascentis, & in domino succrescentis, *non habui requiem spiritui meo*, id est, speratam cōsolationem inuenire nō potui ideo *quòd Titum non inuenerim*, sicut ante condixeramus. ¶ Ostiū em̄ appellat aditus uel opportunitas p̄dicādi, siue quia deus aperuit corda eorū quibus ille p̄dicabat: & ut beatus *Hiero*-

A nymus loquitur, cum Apostolus haberet sanctarum scientiam scripturarũ, sermonis diuersarũq; linguarum possideret, diuinorum sensuum maiestatem non poterat Graeci eloquij digno explicare sermone. Habebat ergo Titum interpretem, sicut beatus Petrus Marcum. Et ideo contristatus est, quia praedicationis suae fistulam organumq; per quod Christo caneret, in praesenti non inuenerat. Est & alia fortasse probabilior causa, cur Titum abesse doluerit, quia solus non poterat & fideles instruere, & perstrepentibus incredulis repugnare. Quamuis enim quidam eorũ aperuissent corda sua ad suscipiẽdum dei uerbum, impudẽtia tamen infidelium non minima exurgebat in Apostolum zelo credentium. Et haec ab uno impleri non poterant, ut & credentes instrueret, & infidelibus resisteret: ideoq; labor erat intolerabilis, cũ deesset solatium Titi. Et idcirco recessit inde, ualefaciens eis qui crediderant, in quorum scilicet cordibus euangelizanti apertum est ostium. Et hoc est, non habui requiem spiritui meo, id est, nõ potui satisfacere uoluntati meae, quia ibi sicut sperabam non inueni Titũ, qui ibi necessarius erat, quoniam ipse lingua eorũ fortassis expressius uti poterat: *sed ualefaciens eis* qui erant conuersi, *profectus sum in Macedoniam*, si forte uel ibi Titum inuenirẽ, ut haberem interpretationis euangelij solatium. Ergo illuc perrexi, & ibi quoque multa pertuli. Sed *deo gratias ago*, *qui* non finit nos deficere, sed *semper triumphat nos in Christo*, id est, triumphare nos

Locus obscurus.

B facit. Vel triumphat de nobis, siue triumphum suum per nos agit. *& odorem*, id est, bonam famã notitiae suae per nos ubique spargit. Apostolus multa perpessus aduersa, gratias agit deo in Christo Iesu, quem gentibus praedicabat, quod dignũ se elegerit triumpho filij sui. Triumphus dei est passio martyrũ, pro Christi nomine cruoris effusio, & inter tormẽta laetitia. Cum eñ quis uiderit tanta perseuerantia stare martyres atq; torqueri, & in suis cruciatibus gloriari, odor notitię suae disseminatur in gentes, & sibi tacita loquitur cogitatio, quod nisi uerum esset euangelium, nunquam sanguine defenderetur. Hoc etiam ẽ domini apostolos triumphare in Christo, uictores illos facere in fide Christi, ut calcata perfidia, tropheum habeat fides, dum ex perfidis fiunt fideles, & maleuoli non proficiunt insequendo fideles. Odor autem notitiae dei per signa & prodigia manifestatur, dum uera esse praedicatio dei uirtutis testimonio comprobatur. Quae scilicet praedicatio per odorem designatur, quia cum deus non uideatur per haec quae uisibiliter operatur, in apostolis esse intelligitur, ut ueritas doctrinae manifestetur. Sicut enim quaedam res cum non uideantur, per odorem tamen agnoscuntur, ita & deus qui inuisibilis est, per euãgelicã praedicationẽ uoluit agnosci, quae inuisibiliter ad aures, sicut odor ad nares peruenit. Et notandum quia hucusq; locutus est de suis tribulationibus, & cur Corinthum nõ uenerit. Hinc uero incipit se commẽdare & pseudo apostolos deprimere. Et quicquid nũc dicit de se, totum ab illis est remouendum. Odorem, inquit, id est, suauem famam *notitiae suae manifestat per nos in omni loco*, id est, ubicunque praedicamus: *quia sumus odor Christi bonus* & suauis *deo*, etsi non ita uobis.

C Odor Christi, id est, puritas nostrae cõuersationis Christum redolet, & praedicationis nostrae longe lateq; spirat fragrãtia. Et sumus odor bonus *in his qui salui fiunt, & in his qui pereunt*. Nam qa homines suo arbitrio derelicti sunt, neque enim bonum necessitate faciunt, sed uoluntate, ut credentes coronam accipiant, & increduli supplicijs mancipentur: ideo noster odor qui per se bonus est, uirtute eorum & uitio qui suscipiunt, siue non suscipiunt, in uitam transit aut mortem: ut qui crediderint, salui fiant: & qui non crediderint, pereãt. Nec mirum, cum & solis radios tam munda loca excipiant quàm immunda, & sic in floribus ut in stercore luceant, nec tamen polluant inde radij solis: ita & Christi bonus odor, qui nunq̃ mutari põt nec suam naturã amittere, credentibus uita est, incredulis mors. Bonus Christi odor, praedicatio ueritatis est. Quem odorem in uitam capit, qui euangelio moribus bonis seruit & congruit. Mortem incurrit, cuius ab his quae bene loquitur, uita dissentit. Quae conditio etiam auditores adstringit, cum recta praedicatio ab alijs per incredulitatem auditur in mortem, ab alijs per fidem suscipitur in salutem. Bonus, inquit, odor sumus, & horum respectu qui inde saluantur, & horum qui contemnentes pereunt, quia bona intentione facimus.

D Siue enim consideraueris saluatos praedicatione nostra, siue perditos contemptu eius, nos tamen deo semper uidemur bonus odor, quoniam ipse uidet intentionem, id est, quid intendamus dum loquimur, scilicet quia intendimus ut omnes auditores salui fiant, non ut aliqui ex illis pereant: & idcirco sumus deo bonus odor. Sed hominibus *alijs quidem* uidemur *odor mortis*, quia praedicamus crucẽ. i. ministri mortis aestimamur: *alijs autem odor uitae* credimur. i. odor spirans uitam per salutoris praedicationem. Et utrisq; fit iuxta quod aestimãt. Nam quibus aestimamur odor mortis, aestimatio haec uertitur eis *in aeternã mortem*: & quibus uidemur odor uitae, fides eorũ ducit eos *in uitam* aeternam. Haec ita deus per nos operatur. *Et ad haec quis est tã idoneus*, ut intelligat quõ facit deus miris modis, ut bono odore & boni uiuant, & mali moriantur? Paulum apostolum bene agẽtem, bene uiuentẽ, iustitiam uerbo praedicantẽ, opere demonstrantẽ, doctorem mirabilem, fidelem dispensatorem, fama usquequaq; disseminabat. Quidã diligebãt, quidã inuidebãt. Illi qui diligebãt, bono odore uiuebãt: illi q inuidebãt, bono odore peribãt. Ideo pereũtibus nõ malus odor, sed bonus erat. Inde enim magis inuidebant, quia tam bona gratia pualebat. Nemo enim inuidet misero. Erat eñ gloriosus in praedicatione uerbi dei, & uiuens secundum regulam praeceptorum dei. Et diligebãt eum, q in illo diligebant bonũ (qui seminabatur) odorẽ. Alij aũt quãto magis ei inuidebant in gloria pdicationis & in uita inculpabili, tanto magis

A inuidia torquebantur & occidebantur bono odore. Quisquis enim inuidet gloriosæ famæ Christi uel alicuius sancti, bono odore moritur: qui autem diligit eam, bono odore uiuit. Quia ergo difficile est intelligere, qua ratione quis bono odore pereat, uel quia occultis dei iudicijs, quæ in hac uita ab hominibus comprehendi non possunt, agitur ut eodem bono odore alij uiuant & alij moriantur, recte dicitur: Et ad hęc quis tam idoneus? Acsi dicatur: Idonei quidem sumus ad hæc consideranda quia fiant, sed idonei non sumus ad hæc inuestiganda cur fiant. Quis est tā idoneus ad hæc discutienda, ut inueniat cur ita fiant? Vel quis est tam idoneus ad hæc intelligenda, ut cognoscat q̄modo bonus odor alios uegetat, & alios necat? Id est, quis est, idoneus intelligere quàm iuste fiat quod deus ait, Ego ueni ut qui nō uident, uideāt: & qui uident, cæci fiant? Ipsa est enim altitudo diuitiarum sapientię dei, qua facit ex eadem massa, aliud uas in honorem, aliud in contumeliam. Vere (inquit) bonus odor sumus deo, q̄a non sumus adulterantes uerbum dei.i. falsa illi admiscentes, & pro uoluptate, non pro gignenda prole semen uerbi fundentes. Vel contra falsos apostolos & contra mercenarios dicit, & ad hæc quis tā idoneus? Id est, ad hæc q̄ per uos deus agit, q̄s est tam idoneus ut uos? Difficile eīn dignus præco uirtutū Christi inueniri potest, qui in annūciandis illis nō suā, sed eius gloriam quærat: nec sua lucra, sed dominica cogitet. Et uere nullus præter nos ē ad hęc

Iohan. 9.

Roma. 9.

B tam idoneus. *Non enim sumus adulterantes uerbum dei, sicut plurimi*, id est, sicut pseudo apostoli & mercenarij, qui uel corrumpunt admixtione falsitatis sensum diuinæ prædicationis, uel ex ea quærunt uoluptatem lucri carnalis. *Sed ex synceritate*.i. ex syncera intentione, nō pro quæstu loquimur, & *sicut ex deo* habentes quicquid dicimus, *coram deo loquimur*, id est, illi soli, & non hominibus placere ex nostra loquutione q̄rimus: & loquimur *in Christo*, nunq̄ excedentes, ut pseudo, qui de legali obseruantia & seculi philosophia cū euangelio Christi loquebantur. Adulter in carnali coitu, non prolem, sed uoluptatem quærit. Et peruersus quisq; ac uanæ gloriæ seruiēs, recte adulterare uerbū dei dicitur: quia per sacrum eloquium nō deo filios gignere, sed suam scientiā desiderat ostentare. Quem eīn libido gloriæ ad loquendū trahit, uoluptati magis q̄ generationi operā impēdit. Adulterare nāq; uerbū dei, est aut aliter de illo sentire q̄ est, aut ex eo nō spiritales fructus, sed adulterinos fœtus q̄rere laudis humanæ. Ex synceritate uero loqui, est nil in eloquio extra quod oportet quærere. Sicut ex deo autem loquitur, qui scit non se à se habere, sed ex deo accepisse quod dicit. Coram deo uero loquitur, qui in omni quod dicit, non humanos fauores appetit, sed omnipotentis dei præsentiæ intendit: nec suā, sed autoris gloriam requirit. Et in Christo loquitur, cuius sermo totus in charitate psistit, ut nec mēdax sit, nec aliud q̄ Christū prædicet. Qui autē scit quidem ex deo se accepisse q̄d dicit, & tamē dicendo propriā gloriā quærit, sicut ex deo loquit̄, *sed non corā deo*: q̄a eum quē cordi suo non proponit, cum prædicat, quasi absentem putat. Sed sancti uiri & ex deo loquuntur, & coram deo, quia ab eo se sciunt habere q̄d dicunt, & ipsum suis sermonibus adesse iudicem auditoremq; considerant. Potest & mysteriū trinitatis in huius capituli fine mōstrari. Ex deo.i. ex spiritu sctō, corā deo patre in Christo loquimur.

C

CAPVT III.

INcipimus iterum nosmetipsos commēdare? Aut nūquid egemus (sicut quidā) commendatitijs epistolis ad uos, aut ex uobis? Epistola nostra uos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus, manifestati quoniam epistola estis CHRISTI, ministrata à nobis & scripta non atramento, sed spiritu dei uiui: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.

¶ Quia sciebat sinistre accipere eos suam commendationem etiam in prima epistola, quasi suā gloriam quæreret, incipit cōtra opinionē eorum loqui. Nam pseudo apostoli hoc in eo reprehēdebant, q̄d se cōmendabat, & quod bona quæ deus in eo posuerat, alijs annūciabat, atq; inde superbū & inani gloriæ studentē asserebant. Et propterea nunc ipse demonstrat, quod commēdatio sua nō ad se commendandum spectet, sed ad illum solū, cuius est minister idoneus. & hoc est q̄d increpatiue per interrogationem, uel per ironiam dicit: *Incipimus iterum* sicut in prima epistola *commēdare nosmetipsos*, non deū? Incipimus quasi semper in hoc noui, nosipsos rursum cōmendare, dum dicimus quia Christi bonus odor sumus &c̄. Quasi dicat: Commendamus quidem nos & in hac epistola sicut in prima, sed non nosmetipsos: quia in nostra commēdatione illum maxime commendamus, ad cuius gloriā cūcta referimus. Non ergo carnaliter, sed spiritualiter nos cōmendamus ad ꝓfectū uestræ salutis, ut hoc de nobis credatis quod est: quia q̄ de bono male sentit, peccat. Et uobis expedit ut nos cognoscatis, quia tunc dicta nostra libenter suscipietis, & sic ad salutē peruenietis. Ac propterea cōmendatio uobis potius proficit. Nō eīn nos ꝓpter nos cōmēdamus, sicut pseudo apostoli, qui propriam gloriā & propria lucra quærentes, seipsos commendant. *Aut nunquid egemus commendatitijs epistolis* missis ab alijs fidelibus *ad uos, aut ex uobis* ad alios, *sicut quidam*, id est, sicut pseudo, quos nulla propria uirtus aut sapientia commendat? Ipsi enim indigent ut per epistolas commendentur, dum proprij honoris & quæstus causa circueunt ecclesias, non ad tribuendam, sed ad auferendam salutem. Nos uero, quos deus uirtute mirabilium operum & luce sapiētiæ, quocunq; pergamus, cōmendat, non opus habemus ut per epistolas hoīm alicubi cōmendemur. Nam uos estis epistola & cōmēdatio nostra apud homines, hoc est, uestra fides & charitas & omne bonum q̄d in

D

A uobis est, nos reddit commendabiles: quia inde laudamur, quod per nos deus uobis hæc omnia dedit. Epistola enim salutis indicium est. *Epistola nostra uos estis*, in quibus scientia & uita nostra repræsentatur alijs. Epistola nostra, dico, *scripta in cordibus nostris*, id est, in memoria nostræ mentis posita, quia uos semper in nostro corde retinemus, & solicitudinē de salute uestra semper habemus, dum peccatorum uestrorum correctionem desideramus, & processum in melius ac perseuerantiam in bono uobis semper optamus. quæ scilicet epistola *scitur & legitur ab omnibus hominibus*. Scitur ab omnibus hominibus, id est, omnes sciunt quod per nos estis instituti: & legitur, id est, in uobis discunt nos imitari. Sicq; fit ut scientia & lectione huius epistolæ, id est, notitia & consideratione bonæ conuersationis uestræ, nos efficiamur cōmēdabiles omnibus. Dixi quia estis epistola nostra, uos dico, *manifestati* omnibus *quoniam epistola Christi estis, ministrata à nobis*. Omnibus enim manifestum est, uos Christo per ministerium nostrum credidisse, confirmanti doctrinam nostram p uirtutes. Et ita principaliter estis epistola Christi, secūdario nr̄a, qa ipse principalit' uos scripsit, nos secundario, id est, per ministerium nostrum ipse scripsit in uobis fidem, spem & charitatē ac reliqua bona. Vos estis epistola *scripta non atramento, sed spiritu dei uiui*, id est, quod estis repræsentatio Christi & nostra, firmiter scriptum est in cordibus nostris, nō delebiliter, ut quod atramento scribitur.

B *Non atramento scriptum est, id est, non ita ut possit deleri, sicut ea quæ atramento scribuntur: sed spū dei uiui, id est, ut æternaliter & uiuaciter in cordibus nostris aut uestris permaneat, sicut ille qui scripsit, uiuit & æternus est.* Quoniam æterna sunt quæ nobis promissa sunt, idcirco dei spū qui semper est, dicitur scripta hæc epistola. Temporalia autem atramento scribūtur, & quod obliteratur & perdit memoriam. Vel non atramento, id ē, nō tetris notis est scripta, sicut pseudo scribunt, q hæreses interserunt, sed luce spūs sancti. *non in tabulis lapideis*, ut antiqua lex, *sed in tabulis cordis carnalibus*. Ibi enim in tabulis lapideis digitus dei, id est, spiritus sanctus operatus est, hic in cordibus hominū. Ibi lex extrinsecus posita est, qua iniusti terrerentur, hic intrinsecus data est, qua iustificarētur. Illud enim extra hominem scribitur, ut eum forinsecus terrificet, hoc in ipso homine, ut eum intrinsecus iustificet. Carnales uero tabulas cordis dixi, non carnalis prudentiæ, sed tanq̄ uiuentis, sensumq; habentis, in comparatione lapidis qui sine sensu est. Respexit enim ad illud q̄d deus per prophetam pmiserat, Auferam cor lapideum de carne uestra, & dabo cor carneū. Cor nanq; carneū à corde lapideo uoluit uita sentiente discerni, & p uitā sentientē significauit intelligentē. Nō ergo pptерea dictum est, in tabulis cordis carnalibus, ut carnalit' uiuatis, q debetis spiritaliter uiuere. Sed qa lapis sine sensu est, cui comparatū est cor durū, cui nisi carni sentiēti cor intelligens debuit cōparari? quandoquidē ipsum cor lapideum, non significat nisi durissimam uoluntatem & aduersus deum omnino inflexibilem. Iudæi enī in lapideis tabulis legem acceperunt, ad significandam duritiam cordis eorū erga dilectionem dei & intelligentiā: qa neq; deum erant amaturi, neq; legem ipsam intellecturi. Per lapideas enī tabulas, dura & insensibilia corda eorum designata sunt. Per tabulas uero cordis, mentes dilatatę charitatis latitudine. Vnde & carnales dicūtur, id est, molles & sentientes, & affectum dilectionis uel bene agendi habentes. Caro enim animata sentit, & affectum habet circa illud quod tāgit, ut per cor habeamus intellectum, & per carnem dilectionis affectum. Itaq; spūs sanctus scripsit epistolam nostram in tabulis cordis carnalibus, id est, sic in uobis præcepta sua posuit, ut daret uobis facultatem ad intelligendum, & affectū dilectionis ad complendum.

Exodi. 8.
Exodi. 31.
Iezec. 11.
C
Iudei cur legē in tabulis lapideis acceperunt

Fiduciam autē talem habemus per Christum ad deum, non q̄ sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex deo est.

Hebræ. 4

¶ Postquam ostendit quare nō eget commendatitijs epistolis, respondet ad illud quod præmiserat, scilicet qa non commendat seipsum, sed deum à quo habet omnia. Quasi dicat: Diximus qa deus per nos semper triumphat, & odorem notitiæ suę p nos ubiq; manifestat, & qa Christi bonus odor sumus deo. Et quod tam fiducialiter hæc & his similia loqmur, non ad commendationem nostram facimus, quasi de nostris uiribus gloriantes, & ad nos ista referentes, sed *talem* ac tantam *fiduciam habemus*, id est, referimus *ad deum*, à quo nobis est datum quicquid boni habemus. Vel ita continuatur ad proximum: Epistola Christi & nostra estis. Sed fiduciam dicendi talia, non ad nos, sed ad deum referimus. Nam ex puritate conscientiæ habemus talem fiduciam ad deum, id est, confidimus quod ei placet quia sic loquimur: & habemus eam *per Christum* mediatorē, per quem nobis hæc potestas est data. Sed nihil uiribus nostris adscribimus. Habemus enī apud deum mediatore Christo, sed *non ita quod simus sufficientes* saltem *cogitare aliquid* boni quod sit *à nobis*, id est, à nostra parte ueniens, *quasi ex nobis* initium habens, *sed* potius omnis *sufficientia nostra* ad bene cogitandum & agendum *ex deo* nobis *est*. Et hinc cognoscimus quia nihil sumus, nisi misericordia & gratia dei regamur. Attendant hæc uerba, qui putant ex nobis esse fidei cœptum, & ex deo esse fidei supplementum. Quis enim non uideat prius esse cogitare quàm credere? Nullus qppe credit aliquid, nisi prius cogitauerit esse credendum. Si ergo non sufficimus cogitare boni aliquid ex nobis, profecto nec credere sufficimus, quod sine cogitatione non possumus: sed sufficientia nostra, qua & credere incipiamus, ex deo est. Cogitantes credimus, cogitantes loquimur, cogitātes qcquid agimus, agimus. Quod autem attinet & ad pietatis uiā & uerā dei cultū, nō sufficimus uel co

D

A uobis est, nos reddit commendabiles: quia inde laudamur, quod per nos deus uobis hæc omnia dedit. Epistola enim salutis indicium est. *Epistola nostra uos estis*, in quibus scientia & uita nostra repræsentatur alijs. Epistola nostra, dico, *scripta in cordibus nostris*, id est, in memoria nostræ mentis posita, quia uos semper in nostro corde retinemus, & solicitudinẽ de salute uestra semper habemus, dum peccatorum uestrorum correctionem desideramus, & processum in melius ac perseuerantiam in bono uobis semper optamus. quæ scilicet epistola *scitur & legitur ab omnibus hominibus*. Scitur ab omnibus hominibus, id est, omnes sciunt quod per nos estis instituti: & legitur, id est, in uobis discunt nos imitari. Sicq; fit ut scientia & lectione huius epistolæ, id est, notitia & consideratione bonæ conuersationis uestræ, nos efficiamur cõmẽdabiles omnibus. Dixi quia estis epistola nostra, uos dico, *manifestati* omnibus *quoniam epistola Christi estis, ministrata à nobis*. Omnibus enim manifestum est, uos Christo per ministerium nostrum credidisse, confirmanti doctrinam nostram ꝑ uirtutes. Et ita principaliter estis epistola Christi, secũdario nr̃a, q̃a ipse principalit̃ uos scripsit, nos secundario, id est, per ministerium nostrum ipse scripsit in uobis fidem, spem & charitatẽ ac reliqua bona. Vos estis epistola *scripta non atramento, sed spiritu dei uiui*, id est, quod estis repræsentatio Christi & nostra, *firmiter scriptum est in cordibus nostris, nõ delebiliter, ut quod atramento scribitur.*

B Non atramento *scriptum est, id est, non ita ut possit deleri, sicut ea quæ atramento scribuntur: sed spũ dei uiui*, id est, ut æternaliter & uiuaciter in cordibus nostris aut uestris permaneat, sicut ille qui scripsit, uiuit & æternus est. Quoniam æterna sunt quæ nobis promissa sunt, idcirco dei spũ qui semper est, dicitur scripta hæc epistola. Temporalia autem atramento scribũtur, & quod obliteratur & perdit memoriam. Vel non atramento, id ẽ, nõ tetris notis est scripta, sicut pseudo scribunt, q hæreses interserunt, sed luce spũs sancti. *non in tabulis lapideis*, ut antiqua lex, *sed in tabulis cordis carnalibus*. Ibi enim in tabulis lapideis digitus dei, id est, spiritus sanctus operatus est, hic in cordibus hominũ. Ibi lex extrinsecus posita est, qua iniusti terrerentur, hic intrinsecus data est, qua iustificarentur. Illud enim extra hominem scribitur, ut eum forinsecus terrificet, hoc in ipso homine, ut eum intrinsecus iustificet. Carnales uero tabulas cordis dixi, non carnalis prudentiæ, sed tanq̃ uiuentis, sensumq; habentis, in comparatione lapidis qui sine sensu est. Respexit enim ad illud q̃d deus per prophetam ꝓmiserat, Auferam cor lapideum de carne uestra, & dabo cor carneũ. Cor nanq; carneũ à corde lapideo uoluit uita sentiente discerni, & ꝑ uitã sentientẽ significauit intelligentẽ. Nõ ergo ꝓpterea dictum est, in tabulis cordis carnalibus, ut carnalit̃ uiuatis, q debetis spiritaliter uiuere. Sed q̃a lapis sine sensu est, cui comparatũ est cor durũ, cui nisi carni sentiẽti cor intelligens debuit cõparari? quandoquidẽ ipsum cor lapideum, non significat nisi durissimam uoluntatem & aduersus deum omnino inflexibilem. Iudæi em̃ in lapideis tabulis legem acceperunt, ad significandam duritiam cordis eorũ erga dilectionem dei & intelligentiã: q̃a neq; deum erant amaturi, neq; legem ipsam intellecturi. Per lapideas em̃ tabulas, dura & insensibilia corda eorum designata sunt. Per tabulas uero cordis, mentes dilataτ charitatis latitudine. Vnde & carnales dicũtur, id est, molles & sentientes, & affectum dilectionis uel bene agendi habentes. Caro enim animata sentit, & affectum habet circa illud quod tãgit, ut per cor habeamus intellectum, & per carnem dilectionis affectum. Itaq; spũs sanctus scripsit epistolam nostram in tabulis cordis carnalibus, id est, sic in uobis præcepta sua posuit, ut daret uobis facultatem ad intelligendum, & affectũ dilectionis ad complendum.

Exodi. 8. Exodi. 31. Iezec. 11.

C Iudei cur legẽ in tabulis lapideis acceperunt

Fiduciam autẽ talem habemus per Christum ad deum, non q sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex deo est.

Hebræ. 4

¶ Postquam ostendit quare nõ eget commendatitijs epistolis, respondet ad illud quod præmiserat, scilicet q̃a non commendat seipsum, sed de um à quo habet omnia. Quasi dicat: Diximus q̃a deus per nos semper triumphat, & odorem notitiæ suæ ꝑ nos ubiq; manifestat, & q̃a Christi bonus odor sumus deo. Et quod tam fiducialiter hæc & his similia loq̃mur, non ad commendationem nostram facimus, quasi de nostris uiribus gloriantes, & ad nos ista referentes, sed *talem* ac tantam *fiduciam habemus*, id est, referimus *ad deum*, à quo nobis est datum quicquid boni habemus. Vel ita continuatur ad proximum: Epistola Christi & nostra estis. Sed fiduciam dicendi talia, non ad nos, sed ad deum referimus. Nam ex puritate conscientiæ habemus talem fiduciam ad deum, id est, confidimus quod ei placet quia sic loquimur: & habemus eam *per Christum* mediatorẽ, per quem nobis hæc potestas est data. Sed nihil uiribus nostris adscribimus. Habemus em̃ apud deum mediatore Christo, sed *non* ita *quod simus sufficientes* saltem *cogitare aliquid* boni quod sit *à nobis*, id est, à nostra parte ueniens, *quasi ex nobis* initium habens, *sed* potius omnis *sufficientia nostra* ad bene cogitandum & agendum *ex deo* nobis *est*. Et hinc cognoscimus quia nihil sumus, nisi misericordia & gratia dei regamur. Attendant hæc uerba, qui putant ex nobis esse fidei cœptum, & ex deo esse fidei supplementum. Quis enim non uideat prius esse cogitare quàm credere? Nullus q̃ppe credit aliquid, nisi prius cogitauerit esse credendum. Si ergo non sufficimus cogitare boni aliquid ex nobis, profecto nec credere sufficimus, quod sine cogitatione non possumus: sed sufficientia nostra, qua & credere incipiamus, ex deo est. Cogitantes credimus, cogitantes loquimur, cogitãtes q̃cquid agimus, agimus. Quod autem attinet & ad pietatis uiã & uerũ dei cultũ, nõ sufficimus uel co

D

A gitare aliquid à nobis quasi ex nobisipsis, sed sufficientia nostra ex deo. Non enim est ex potestate nostra cor nostrum & cogitationes nostræ. Hæc idcirco loquitur Apostolus, ut ostendat se suosq; socios nihil sua uirtute uel prudentia facere, cum utiq; tam pauci homines & idiotæ nunquam sine dei gratia cooperante totum mundum ad fidem conuertere potuissent. Ob hoc etiam ista præmisit, ne quid sibi arrogare uideretur, ubi dicturus erat tanto maius se ministerium suscepisse quàm Moyses, quanto maius est nouum testamentum quàm uetus. Nam subiungit:

Qui & idoneos nos fecit ministros noui testamẽti, non litera, sed spiritu. Litera em̃ occidit, spiritus autem uiuificat.

¶ Et incipit se nunc alio modo quàm superius commendare, ut & pseudo apostolos deformet, innuens eos esse ministros ueteris testamẽti, dum ostendit se ministrum esse noui. Sufficientia nostra ex deo est. *Qui & intantum nos* sublimauit, ut *idoneos ministros noui testamenti* nos faceret, id est, ut per nos scientiæ & uitæ perfectione decoros, ministraret alijs nouum testamentum. Nouus enim liquor in uasa noua mittẽdus erat, unde sine acredine propinaretur. Testamenti dico, existentis *nõ in litera* tantum docente, *sed in spiritu* adiuuante, q per nos à deo tribuitur. Nõ alia nunc intelligitur litera, quàm ipse decalogus in illis duabus tabulis scriptus. Spiritus autem intelligi potest lex fidei, quæ non scribitur, sed animo cõtinetur. Ideo nõ in litera, sed in spiritu per nos ministratur nouum testamẽtum, quia *litera occidit, spiritus autem uiuificat*. Litera occidit, dum facit scienter peccare, & addit præuaricationem & magis incitat: sed spũs uiuificat, dum facit implere quæ iussa sunt. Litera enim ꝓhibẽs peccatum, nõ uiuificat hominẽ, sed potius occidit augendo concupiscentiã, & iniquitatem præuaricatione cumulãdo, nisi liberet gratia per legem fidei, quæ est in Christo Iesu, cum diffunditur charitas in corde per spm̃ sanctũ. Nã lex, quando non adiuuat gratia, præuaricatores facit, & tantummodo in litera est. Accedat ergo ad literam spiritus, nõ occidit litera quam uiuificat spiritus. Nõ igitur putemus damnatam uel reprehẽsam esse literam, quia dictum est, Litera occidit. Hoc est enim, Litera reos facit. Nam & hac locutione dictum est, Scientia inflat. Quid est, scientia inflat? Scientia damnata est? Absit. Sed quoniam adiunxit, charitas uero ædificat, quomõ & nunc adiunxit, spiritus autem uiuificat, dedit intelligi, litera sine spiritu occidit, spiritus uiuificat & impleri literã facit. Sic scientia sine charitate inflat, charitas uero cum scientia ædificat. Itaq; litera sola prohibens malum & improperans bonũ, occidit animas eorum qui præuaricãtur illã. Spiritus autem, qui per noui testamenti gratiã est in cordibus fidelium, uiuificat in præsenti animas eorum iustificãdo illas, & in futuro corpora quoq; cum animabus perpetualiter uiuere faciet. Vel litera carnaliter intellecta occidit animã. Cauendum est enim, ne figurata locutio ad literã accipiatur. Cum enim figurate dictum sic accipitur, tanquã ꝓprie dictum sit, carnaliter sapitur. Neq; ulla mors animæ cõgruentius appellatur, q̃ cum id etiam quod in ea bestijs antecellit, hoc est, intelligentia, carni subijcitur sequendo literã. Qui enim sequitur literã, trãslata uerba sicut ꝓpria tenet: neq; illud quod ꝓprio uerbo significatur, refert ad significationem: sed cum sabbatum audierit, Verbi gratia, nõ intelligit nisi unum de septẽ, qui cõtinuo uolumine repetuntur: & cum audierit sacrificium, nõ excedit cogitatiõe illud, q̃d fieri de uictimis pecorum uel terrenis fructibus solet. Ea demum est miserabilis animæ seruitus, signa pro rebus accipere, & supra creaturam corpoream oculum mentis ad hauriendum æternum lumen leuare non posse. Spiritus autem uiuificat & liberat, qui intus docet animam, qualiter ea quæ audit, intelligere debeat.

Quòd si ministratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita ut non possent intendere filij Israel in faciem Moysi propter gloriã uultus eius, quæ euacuatur, quomodo nõ magis ministratio spiritus erit in gloria? Nã si ministratio dãnationis in gloria est, multo magis abũdat ministerium iustitiæ in gloria.

¶ Nos (inquit) sumus ministri noui testamenti, & hæc ministratio erit in gloria perenni. Atq; hoc ꝓbat per minus, id est, per uetus testamentũ, quod olim fuit in gloria. Quasi dicat: Nos in spiritu, nõ in litera nouum ministramus, ubi per spiritum uiuificãtur cultores. *Quod*, id est, sed *si ministratio mortis*, id ẽ, lex cuius litera occidit, *fuit in gloria* Moysi ministro suo, *quomodo ministratio spiritus*, id est, nouum testamentum quod in spiritu ministratur, & in quo spiritus datur, *non multo magis erit* uobis *in gloria*? Lex quidem sancta, & mandatum iustum & sanctum & bonum. Et tamen quia de ipso bono interficitur inobediens anima, ubi nõ adiuuat dei gratia, ministratio mortis facta est lex in ueteri testamento ꝓpter occidentem literam, & ministratio uitæ facta est gratia in nouo ꝓpter uiuificãtem spiritum. Distinguitur ergo lex à gratia, eo q̃d sub illa elidãtur elati, sub ista erigãtur elisi: & quod illa intãtum bona sit ut bona iubeat, hæc intãtum ut bona cõferat: illa iustitiæ faciat auditorem, ista factorem. Et ideo sub illa peccator, insuper etiã præuaricator, amissa excusatione ignorantiæ conuictus iacet: sub ista uero & parcente & opitulãte, nec qui mala est operatus, extinguitur: & ut bona operetur, accendit. Quid ergo (miser) illa dicta est ministratio mortis, ubi litera occidit malum prohibendo quod fit, & bonum imperando quod non fit, ista uero dicta est ministratio spũs, utiq; uiuificantis, nisi ut à præuaricationis morte surgamus, & iustitiam non in tabulis, sed liberi in cordibus & in moribus habeamus. Ad Iudæos enim dicta est lex ministratio mortis, ad quos & in lapidibus scripta est ad eorum duritiam figurandam, non ad cog

Matth. 9. Marc. 2. Lucæ. 5. — I. Cor. 8. — Exodi. 34 — Roma. 7

A legem per charitatem implent. Fuit enim literis deformata, id est, euidenter descripta, ut bene posset legi in lapidibus duarum tabularum, ut & patenter agnosceretur, & duritiam cordis eorum conuinceret. Et hæc ministratio licet esset mortis, id est, per Moysen ministrata, quamuis præuaricatoribus esset causa mortis, tamen ita ministro Moysi fuit in gloria, ut filij Israel non possent aciem uisus sui intendere in faciem eius propter gloriam uultus eius, quam acceperat ex colloquio domini. Non poterant aspicere splendorem uultus eius, cum descendisset de monte, portans legem in tabulis quas à domino susceperat, quia & reatus uituli recondebat uisum eorum, ne gloriosam iusti faciem manifeste conspiceret. Vbi & significatum est, quia spiritalem sensum legis non erant uisuri. Facies enim Moysi splendida, figuram habebat ueritatis. quæ figura euacuatur per manifestationem ueritatis, id est, uisibilis gloria legis euacuatur per gloriam euangelij. Ita enim euacuatur, ut proficiat, sicut infantia euacuatur in iuuentute, & semen in fructu. Euacuatur ergo Moysi gloria, quoniam omnes umbræ significantes euacuantur, cum res quæ significatur, aduenerit. Quemadmodum enim scientia quæ nunc est, euacuabitur, cum uenerit illa quæ erit facie ad faciem: sic & ista quæ in umbris tradita erant Iudæis in ueteri testamento, necesse fuit euacuari reuelatione noui testamenti. Gloria quam Moyses habuit, euacuatur nunc in ministris illius legis, ne pseudo apostoli qui carnales eius obseruantias adhuc

Exod. 34

I. Cori. 13.

B prædicant, gloriæ Moysi participes fiant. Quandiu enim carnales istæ obseruationes statum habuerunt, ministri earum quandam gloriam & reuerentiam inde habuerunt. At postquam carnali spiritalis obseruantia successit, gloria ministrorum carnalium euanuit. Sed & in ipso Moyse non semper hæc gloria permansit. Itaque si ministratio mortis fuit Moysi in tanta gloria, quomodo non multo magis erit nobis in gloria ministratio spiritus, id est, testamentum nouum quod ministramus, in quo fides impetrat spiritum uiuificatorem? Erit utique nobis in gloria multo magis quàm uetus fuit Moysi. Splendor enim in facie Moysi tanquam in facie carnali & mortali diuturnus aut æternus esse non potuit, quia uel morte ablatus est. Splendor autem gloriæ domini nostri Iesu Christi, cuius participes erimus, sempiternus. Nam sicut promissiones testamenti ueteris fuerunt temporales, id est, temporalia bona pollicentes, ita & Moysi gloria temporalis. Et sicut promissiones testamenti noui quod per nos ministratur, sunt æternæ, sic & gloria quam pro ministerio hoc sumus percepturi in Christo, est æterna. Vere ministratio spiritus erit nobis in maxima & permanenti gloria. Nam si ministratio damnationis, id est, lex quæ damnat præuaricatores ut statim perimantur, non reseruans eos ad pœnitentiam, est Moysi in gloria, tunc ministerium iustitiæ, id est, nouum testamentum quod per nos ministratur, in quo per fidem & spiritum sanctum datur uera iustitia, multo magis abundat in gloria, id est, multo abundantiorem gloriam dat nobis ministris suis.

C Illa enim gloria (sicut diximus) temporalis est, hæc autem æterna: illa terrena, hæc cœlestis. Vel in se ipso habet nouum testamentum maiorem gloriam quàm uetus, quia maior gloria est peccatorem iustificare quàm damnare. Quamuis enim iuste damnet, tamen ad laudem magis proficit, si indulgeat ut possit se reus corrigere & ad iustitiam resurgere.

Nam nec glorificatum est, quod claruit in hac parte, propter excellentem gloriam. Si enim quod euacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet, in gloria est.

¶ Vere nouum testamentum habet maiorem gloriam. Nam in eius comparatione gloria Moysi nec gloria est. Et hoc est: Nam quod claruit, id est, facies Moysi quæ radium claritatis emisit ut cornuta uideretur, nec glorificatum est in hac parte, id est, nec gloriam habuit in hac consideratione noui testamenti, propter excellentem gloriam quæ ibi est. Non est glorificatum, quia non habuit fructum gloriæ. Quando enim gloria uultus eius nulli profuit, sed magis obfuit, licet non suo, sed peccantium uitio, tamen in hac parte gloria non est. Illa autem magis est gloria, quæ abundat in gratia, ut purificati homines dono dei, abstersa mentis caligine, possint uidere gloriam Christi. Excellentior enim est noui testamenti gloria, in quo gratia superemi net & misericordia. Et ad comparationem gloriæ euangelij obumbratur gloria legis ut nec esse uideatur, sicut ortu solis cæcatur lumen lucernæ, quod antea uidebatur magnum habere fulgorem.

D Vere supereminet gloria noui. Quia si uetus testamentum quod secundum carnales obseruantias euacuatur, est per gloriam uultus Moysi ministratum & receptum, sine qua non commendaretur: multo magis nouum quod manet, id est, cui non succedit aliud, est in gloria. Per gloriam enim Moysi est illud, id est, existit suo tempore authenticum. Sed tamen euacuatur secundum figuras in aduentu permanentis ueritatis. Ideo maior est gloria noui quàm ueteris, quia quantum interest inter figuram & ueritatem, tantum distat inter gloriam uultus Moysi & gloriam Christi. Sicut enim in uespere stellæ gloriosæ sunt, oriente autem sole euacuatur earum claritas: ita & Moysi gloria quæ prius radiabat, euacuatur apparente gloria Christi. Vel ad ministros referenda est gloria noui testamenti. Vere nobis abundat in gloria. Nam quod claruit, id est, facies Moysi quæ in legislatione claruit, nec glorificatum est, id est, nec etiam habuisse gloriam uidetur in hac parte, id est, respectu huius nostræ partis, propter excellentem gloriam quam de nouo testamento habemus & habituri sumus. Siue quod claruit in hac parte prædicta, id est, Moyses qui clarus & gloriosus apparuit in facie, nec glorificatum est, quantum ad nos, propter excellentem gloriam quæ nobis dabitur. Non hoc de futura Moysi gloria dicitur, sed de illa, quam uisus est habere cum descenderet de monte. Vere excellentem gloriam ex hoc ministerio consequemur, quia manens est & sine immutatione per-

Exodi. 34

A duraturum. Nam si illud quod euacuatur, id est, quod secundum umbras carnalis intelligẽtiæ uel obseruationis cessat, est in suo tempore per gloriam Moysi, uel (sicut in antiquis codicibus inuenitur) in gloria fuit, multo magis hoc noui testamẽti ministerium, quod sine immutatione manet, est in gloria ministris suis.

Exod. 34 **Habentes igitur talem spem, multa fiducia utimur: & non sicut Moyses ponebat uelamen super faciem suam, ut non intenderent filij Israel in faciem eius, quod euacuatur. Sed obtusi sunt sensus eorum. Vsque in hodiernum enim diem idipsum uelamen in lectione ueteris testamenti manet non reuelatum, quoniã in Christo euacuatur. Sed usq; in hodiernum diem, cum legitur Moyses, uelamen est positum super cor eorum. Cum autem conuersus fuerit ad dominum, auferetur uelamen. Dominus autem spiritus est. Vbi autem spiritus domini, ibi libertas.** Iohan. 4.

¶ Quandoquidem ministerium noui testamẽti erit nobis in permanenti gloria, igitur nos habentes talem spem, id est, sperantes quia ex prædicatione nostra percipiemus æternã & immensam gloriam, multa fiducia utimur in prædicatione, id est, tã constanter prædicamus, ut neq; minis neq; uerberibus, nec ullis tormentorum cruciatibus ab annunciatione ueritatis taceamus. B Et non ita prædicamus, sicut Moyses quando ponebat uelamen suum super faciem suam, id est, non celamus sensum nostrum sicut Moyses, sed aperte dicimus, quia non prædicamus carnales obseruantias, sed potius ipsam ueritatem & ueteris testamẽti significationem. Qui enim carnales obseruantias prædicat, uelamẽ ponit super faciem suam, & uelamine literæ sensum interiorem operit. Nos uero faciem nõ uelamus, quia uobis aspectum splendoris interioris non negamus. sicut Moyses ponebat uelamen carnaliũ figurarum super faciem suam, id est, super claram dictorum suorum spiritalium intelligentiam, ideo ut filij Israel non intenderent in faciem eius, id est, non inspicerent spiritalem sensum eius, quia non possent sufferre ꝑpter suã imbecillitatẽ & irreligiositatem. Claritas enim uultus Moysi, ueritatem nouæ legis quæ per carnales obseruantias designata est, significauit. Et sicut Iudæi tantam illam claritatem non potuerunt pati, nisi mitigaretur eis ꝑ oppositionem alicuius uelaminis, eodem modo perfectionem uitæ uel intelligẽtiæ, quæ fuit ibi significata, non sufferret imbecillitas mentis eorũ, si eis ipsa ueritas noui testamenti nudata monstraretur. Ideo per uelamen carnalium obseruationum & promissionum obumbrata est facies ueritatis, quæ tempore gratiæ fuerat reuelãda. Si ẽm dicta Moysi spiritaliter intellexissent, infirmitas eorum ad tantã perfectionem non ascendisset, nec lippiens eorum oculus tantam sapientiæ claritatem sustinuisset. Et si ipsa ueritas sine uelamine fuisset illis ostensa, tanto damnabiliores essent, quãto maiorem iustitiæ perfectionem cognouissent, C cum nihil perfectionis in actione tenuissent. Propterea uelamine literæ texit illis Moyses faciem spiritalis intelligentiæ, ne ad hunc splẽdorem uultus eius intenderent. quod uelamen euacuatur nunc tempore gratiæ, ut interna pulchritudo ueritatis quæ latuerat, manifestetur. Sed pseudo apostoli qui carnales obseruantias adhuc prædicant nolunt ut uelamen euacuetur, sed ut ueritas semper figuris adumbretur, nec unquam manifestetur. Ideoq; suos auditores in umbram ducũt, non ueritatis lucem illis ostendunt. Velamẽ quidem modo per nostras expositiones euacuatur & remouetur, sed sensus Iudæorum sunt obtusi, id est, hebetati, nec possunt oculis cordis aspicere fulgorem nudæ ueritatis. Quæ obtusio causa infidelitatis accidit. Ideo conuersis ad fidem acuit acies mẽtis, ut uideant splendorem diuini luminis. Hebetati sunt oculi sensuum illorum, ne lucem spiritalem uideant. Nam usq; in hodiernum diem, cum iam manifestata ueritas ubiq; refulget, idipsum uelamen carnalis intelligentię manet in lectione ueteris testamẽti: quia cum audiunt legi scripturam illam, non intelligunt, nisi quod litera foris carnaliter sonat, & ita celatur eis sensus interiorum. Vnde & Moyses cum ad eos loqueretur, faciem uelabat, significans quia populus ille uerba quidem legis cognosceret, sed eiusdem legis claritatem omnino non uideret. Facies enim Moysi splendida, sicut dictũ est, figuram habebat ueritatis. facies Moysi Christum designabat. D Sonabat uox Moysi ꝑ uelum, & facies Moysi non apparebat. Sic & modo Iudæis sonat uox Christi per uocem scripturarum ueterum. Vocem loquentis audiunt, & faciẽ eius non uidẽt. Personam eius gerebat Moyses, & ideo uelum ante se ponebat quando loquebatur populo. Idipsum ergo uelamen usq; hodie manet in lectione ueteris testamenti, quia quandiu in lege carnalia gaudia & uoluptates & terrena bona promitti intelligunt, uelamen est positum contra faciem cordis eorum, ne uideãt in scripturis Christum. Idipsum uelamen quod Moyses posuit, manet adhuc in illa lectione: quia & nunc sicut ante saluatoris aduentum, abscondit eis sensum spiritalem superficies literæ carnaliter intellecta. Velamen dico, non reuelatum eis esse. uelamen, quia neq; hoc sciunt quod sit uelamen, id est, neq; uel hoc animaduertunt, quod illa literalis superficies sit uelamentum alicuius occulti sensus quem uelet intra se. Nihil enim ibi putant debere intelligi, nisi quod litera carnaliter sonat. Nec mirum si uelamen adhuc eis manet, ita ut nec intelligant hoc esse uelamen absconditæ pulchritudinis, quoniam in Christo, id est, in fide Christi solummodo euacuatur. Euacuatur nanq; in Christo non uetus testamentum, sed uelamen eius, ut per Christum intelligatur & quasi denudetur, quod sine Christo obscurum atq; adopertum est. His quidem qui sunt in Christo, euacuatur uelamen. Sed super cor eorum q in infidelitate perdurant, est usq; hodie uelamen po-

A situm, id ē, cæcitas deprimens rationē eorū, cum legitur Moyses, qꝛ totum carnaliter intelligunt, nec ad spiritalem sensum propter nebulam cæcitatis, quam in corde portant, aspicere possunt. Et ita duo illis obsunt, ne intelligant, id est, uelamen lectionis & uelamen cordis. Sed cum aliquis eorū fuerit ad dominum Iesum conuersus, mox auferetur ei uelamen. Velamen enim aufertur, quando similitudinis & allegoriæ cooperimento ablato, ueritas nudatur ut possit uideri. Velamen quippe auferri, ē carnalem scientiam legis euacuari. Conuersi ri, ē carnalem scientiam legis euacuari. Conuersionemq; intentio mutatur de ueteri ad nouum testamentum, ut non iam intendat accipere carnalem, sed spiritalem felicitatem, id ē, ab intentione qua expectabat in regno terreno beatitudo umbratilis & carnalis, ad intentionem qua expectatur in regno cælesti beatitudo uerissima & spiritalis. Et sic aufertur uelamen, quo tegebantur utilia legis arcana, dum ab eo q uenit ad Christum, tollitur insipientia & ignorātiæ nebula. Sed quid mirum? Dominus enim est spiritus, id ē, spiritus sanctus. dominus, hoc ē, suæ potestatis, ualens perficere quod uult. Ac per hoc quos uult, illuminat: & quos uult, in tenebris ignorantiæ deserit. ¶Tāquam proprie uidetur filius uocari dominus. Sed & spiritus sanctus hoc loco dominus uocatur, cum dicit Apostolus: Dominus autem spiritus ē. Ne enim quisquam arbitraretur filium significatum, & propter incorpoream substantiam dictum spūm, sequutus contexuit: Vbi autem spiritus domini, ibi libertas. Dominus ergo ē, id ē, nihil seruitutis habens, sed imperiali potentia omnibus dominās spiritus sanctus. Et ideo sicut dominus, aufert uelamen antiquæ seruitutis ab his qui conuertuntur. Ipse spiritus, ē dominus. Sed ubicunque est spiritus domini, id ē, idem spiritus sanctus qui est spiritus filij, ibi est mentis libertas, ut remoto seruili uelamine, possit libere mens ueritatem inspicere. ¶Nam quia iste spūs ē dominus, & ē spūs domini, ideo per hunc dominus Iesus dedit libertatis legem, non literis utiq; scriptā, sed ꝑ fidē animis intimatam, non quæ uisibilia doceat, sed quæ inuisibilia credi suadeat, quæ animus spiritaliter colligat, non quæ oculus corporalit cernat. Sicq; per hunc spūm aufertur uelamen carnalis intelligētiæ q̄d ē seruitutis, & dono spiritalis intelligentiæ tribuitur gratia libertatis. Sed & in actione semp ē libertas, ubicūq; spūs iste habitat: quia facit bonum operari nō timore pœnæ, sed amore iustitiæ. ¶Ignorat enim mens gratiā libertatis, quam ligat seruitus timoris. Nam q icircο bona facit, qꝛ tormentorum mala metuit, uult non esse quod metuat, ut audent illicita committat. Sed cum iste spūs charitatem ubicunq; manserit infundat, charitas uero seruilē timorem foris mittat, patet quia in quacunq; mente spūs uitæ fuerit, ibi mox libertas regnū obtinebit. Pōt & sic intelligi. Cum qs eorum fuerit cōuersus ad dñm, qui ē pater & filius & spūs sanctus, auferet ei uelamen carnalis intelligentiæ. Ipse conuertetur de carnalitate ad dominum, qui est (ut diximus) indiuidua trinitas. Sed dominus ad quem conuertetur, est spiritus, id ē, incorporeus, sicut in euangelio dicit de tota hac trinitate: Spūs ē deus, & eos q adorant eum, in spū & ueritate oportet adorare. Similiter & hic dicitur quia dominus ē spūs, ut animaduertamus quia quisquis ad eum intentionem animi conuertit, ut intelligat eū, in spū & ueritate oportet intelligere, nō in carne & umbra, sicut uolunt facere qui tenent lege. Dominus ē spiritus, & spiritalit debet intelligi, atq; spiritalē dat intelligentiam. Sed ubi fuerit spūs domini, id est, spiritalis gratia charitas, ibi libertas est & recte intelligendi & recte faciendi.

Iohan. 4. (margin, left) — Iohan. 4. (margin, right, C)

Nos uero omnes reuelata facie gloriam domini speculantes, in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatē, tanquam à domini spiritu.

¶Illi quidem, quia non conuersi sunt ad dominum, qui spūs est, habent uelamē super cor. Sed nos omnes, qui libertatem cōsequuti sumus per spiritum domini, reuelata facie cordis nostri, id ē, ab omni uelamento erroris detecta mentis intentione, gloriam domini sumus speculantes, id ē, per speculum intuentes. Speculantes, enim dictum est per speculum uidentes, non de specula prospicientes. Quod in græca lingua non est ambiguum. In speculo autem non nisi imago cernitur. Et nos qui sumus imago dei, speculamur, id est, per speculum, hoc ē, per hanc imaginem suam uidemus gloriam domini. Dum enim diligenter nosipsos acumine rationis consideramus, ad uisionem gloriæ eius cuius imago sumus, quodammodo penetramus, & in eandem imaginem dei, per quā speculamur, transformamur, id ē, transmutamur ad hoc, ut perfecte simus imago dei. Transformamur, id ē, de forma in formam mutamur, atq; transimus de forma obscura in formam lucidam. Quia & ipsa obscura imago dei est. Cum enim natura humana à creatore suo cuius est imago, ab impietate iustificatur, à deformi forma, formosam trāsformatur in formam. Et transformatur à claritate creationis in claritatem iustificationis. Atque transformamur tanquam à spiritu domini, id ē, tanquam illi quos spūs domini transformat, & per gratiam suam in melius transmutat. Cum ergo hac transformatione ad perfectum fuerit hæc imago renouata, similes deo erimus, quoniā uidebimus eum nō ꝑ speculum, sed sicuti ē. Vel qꝛ speculatio solet dici contēplatio, possumus & ita intelligere: Nos oēs reuelata cordis facie à legis uelamine, quod ē umbra futurorū, gloriā domini speculantes, id est, ꝑ fidem contēplantes, transformamur, id est, quotidiano profectu transmutamur, in eandē imaginē, id est, in eandem similitudinē gloriæ domini, quam contemplamur, ut post mortalitatis huius tenebras, ad plenū inueniamur similes gloriæ eius. Scimus eñ quia cū apparuerit, similes ei erimus. Trāsformamur aūt à claritate in claritatē. i. eūtes ab una clara cognitione in aliā. A claritate fidei in claritatem speciei: à claritate qua filij dei sumus, in

Margin: D; I. Iohan. 3; Hebr. 10.; I. Iohan. 3

A claritatem qua similes ei erimus, quoniam uidebimus eum sicuti est. Et ita ducimur à claritate in claritatem tanquam à domini spiritu, quia tanta nobis claritas datur, quæ sublimitati congruat dantis. Tantum enim claritatis uel gloriæ nobis dabitur, quãtum dignum est dare dominum per spiritum suum.

CAPVT .IIII.

IDeo habentes hanc administrationem, iuxta quod misericordiam consequuti sumus, non deficimus, sed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia, neque adulterantes uerbum dei, sed in manifestatione ueritatis, commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram deo.

¶ Hinc ergo conijcere debemus, quanto maiora nobis quàm Iudæis superna clementia gratiæ suæ dona contulerit. Iudæi enim cum minor esset gloria uultus Moysi, eam speculari non poterant: nos uero non Moysi gloriam quæ inferior est, sed excellẽtem saluatoris gloriam uisuros nos credimus. Iudæi gloriam serui non meruerũt uidere, nos autem om̃ium domini gloriam sumus uisuri. Et ideo nos habentes hanc domini administrationem, quæ nos ad tãtam promouet gloriam, & habentes eam iuxta quod misericordiam consequuti sumus, id est, habentes eam nõ ex meritis, sed ex dei misericordia, quæ nos abluit & iustificauit & ministros suos fecit, non deficimus in pressuris propter B spem gloriæ quam expectamus, nec minoratur in nobis animi fortitudo, sed inter aduersa constanter adimplemus officium nostræ ministrationis. Non deficimus pro aliquibus aduersis, sed abdicamus, id est, abnegamus & ꝓcul à nobis remouemus occulta dedecoris, id est, occultos actus nequitiæ, qui dedecus & opprobrium generant, & idcirco fiũt in absconso, ne in publico dedecus suis operarijs inferant. Oĩs enim qui male agit, odit lucem. Et quæ in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere. Hæc sunt occulta dedecoris, quæ prorsus abdicamus. Vel occulta dedecoris sunt, cogitationes alicuius turpis actiõis, siue ea quæ prauo sensu quis meditatur ad prædicandum ut auditores fallat. Ad dedecus eñ & deformationẽ proficit eius, qui subdola mente confingit doctrinam ad decipiendum corda simplicium. Hæc cõtra pseudo apostolos dicuntur, qui non habebant reuelatam faciem, nec testamenti noui ministrationem: & si tribulatio illis accidisset, mox deficiebãt. Et licet exterius faciem religiõis ostenderent, interius tamen occulta dedecoris non abdicabant, sed turpia in suis cogitatiõibus uoluebãt, & in secretis locis perpetrabãt. Nec sumus, inquit, ambulantes in astutia, id ẽ, hypocrisi, sicut prædicti pseudo apostoli, qui uidentur humiles & religiosi coram hominibus. In astutia enim ambulant, dum occulta sua detegunt: sed imaginem sanctitatis ostẽdunt, dum nihil accipiunt, sed famulis suis totum dari permittunt, per quos ad usum suum omnia

Iohan.3
Ephesi 5.

reditura sciunt. neq; sumus adulterantes uerbum dei C sicut illi, id est, non prædicamus propter delectationem humanæ laudis uel terreni lucri, nec admixtione falsitatis ueritatem corrumpimus. Hæc peruersa non agimus. sed sumus commendantes nosmetipsos in manifestatione ueritatis, quia manifestamus ueritatem, quæ fuerat operta uelamine Moysi, & ita commendabiles reddimus nosmetipsos sine comparatione aduersariorum. Hoc est dicere: Veritas quam manifestamus, nosipsos efficit commendabiles. Et hoc ad omnem conscientiam hominum, ut cõscientia eorum qui rationabiliter intelligũt, nouerit nos libenter à cunctis debere suscipi, qui tam euidenter aperimus ueritatem. Et commendatio ista fit coram deo ad laudẽ & placitum eius, quia ad hoc nos commendamus hominibus, ut uideant opera nostra bona, & glorificẽt non nos, sed patrem nostrũ qui in cęlis est. Vel coram deo id agimus, q̃a ipse testis est nos manifestare puram ueritatem, cuius oculos nil latet.

Math.5.

Quòd si etiam opertum est euangelium nostrum, in his qui pereunt, est opertum, in quibus deus huius seculi excæcauit mentes infidelium, ut non fulgeat illuminatio euangelij gloriæ Christi, qui est imago dei.

¶ Nos quidem reuelata facie prædicamus & ueritatem manifestamus. Quod, id est, sed si etiam opertum est eũagelium nostrum, in his qui pereunt, est opertum, nõ in his qui salui fiunt. Infideles eñ uel pseudo apostoli prædicationem nostram non intelligunt, fideles autem deo reuelante cognoscunt & intelligunt. Increduli uero qui in perditionem tẽdunt, ea quæ dicimus uidere non possunt, quia uelamen erroris & ignorantiæ est super cor eorum. In his qui pereunt, id est, in corde eorum est opertum uelamine cæcitatis ipsorum, euangelium nostræ prædicationis. In quibus pereuntibus deus excæcauit mentes infidelium huius seculi. Deus excæcauit mentes infidelium, qui & filium suum misit dicẽtem, In iudicium ueni, ut qui non uident, uideant: & qui uident, cæci fiant. Excæcauit autem nõ malitia, sed astutia. Nõ enim est iniquitas apud eum, cui dicitur: Misericordiam & iudicium cantabo tibi domine. Illuminat ergo misericordia, excæcat iudicio utiq; æquissimo, etsi occultissimo. Præcedit enim aliquid occultum in occultis, ubi ipse agat iustissimum examen iudicij sui, ut quorundam mentes excæcentur, & quorundam illuminentur, cui uerissime dictum est: Iudicia tua abyssus multa. Deus itaq; iustus mentes infidelium huius seculi excæcauit, id ẽ, ex toto cæcas fecit. Erãt enim in Adam quodammodo cæcatæ, sed nõ ita, quin si uellent, creatorem suum intueri possent. Quia uero noluerunt, excæcauit eas deus, quando lucem spũs sancti præsentem subtraxit eis, & splendorem suæ uisionis occultauit. Sic excæcauit mentes eorum propter infidelitatem. Ac si diceret eis: Nisi credideritis, non intelligetis. Et erãt huius seculi, id est, non pertinebant ad aliud secu

D

Iohan.9.
Psal.100.
Psalm.35
Isai.7. secundũ septuagin.

A lum, ubi est perpetua lux & felicitas. Vel deus huius seculi excæcauit mentes infidelium. Idcirco enim deus quem prædicant apostoli, dicitur deus huius seculi, ne in hoc seculo ubi tot mala fiunt, putaretur aliquis alius deus esse. Non solum enim inuisibiles creaturas, sed etiam hoc uisibile seculum regit deus noster, nullusq; deus est præter eũ, qui & prauorum malitia bene utitur. Qui ad hoc excæcauit mentes infidelium, *ut non fulgeat eis illuminatio euangelij*, id est, ut non uideant fulgorẽ euangelij, quod illuminat mentes credentium, nec appareat eis quod *euangelium* sit lux, qua fideles illustrantur. *Euangelij* dico, *gloriæ Christi*, quia ibi prædicatur excellentia diuinitatis, & gloria resurrectionis eius, quam nolũt infideles audire. Nam prædicationem contumeliæ passionis eius libenter audiunt. Prædicationem uero gloriæ resurrectionis & diuinitatis ueram esse non credunt. Et hoc est quod non fulget eis illuminatio euangelij gloriæ CHRISTI. *Qui est imago dei*, id ẽ, omnino per omnia similimus patri, sicut ipse dicit: Qui uidet me, uidet & patrem. Nam qualis est iste, talis est ille. Quantus est ille, tantus & iste. Sicut ille caret initio, sic & iste. Sicut ille est æternus & incommutabilis, sic & iste. Sicut ille deus, sic & iste. Sicut ille creator, sic & iste. Sicut ille scit omnia & potest, sic & iste. Et quod est ille, hoc & iste. *Quia ergo iste de illo est, & consubstantialis atque coæternus & coæqualis est illi ac per omnia similis, recte uocatur eius imago. Et hanc illius glori-* B *am prædicat euãgelium, cuius illuminatio fulget mentibus credentium, incredulis autem iusto dei iudicio absconditur. Qui enim oculos ad lucem claudunt, iustum est ut eis lux occultetur.*

Iohan.14

Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum dominum nostrum, nos autem seruos uestros per Iesum. Quoniam deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, qui illuxit in cordibus nostris ad illuminationẽ scientiæ claritatis dei in facie Christi Iesu. Habemus autem thesaurum istum in uasis fictilibus, ut sublimitas sit uirtutis dei, & non ex nobis.

Gene.1.

¶ Neque euangelium adulteramus, necq; nosipsos commendamus in manifestatione ueritatis. Quia *non prædicamus nosmetipsos, sed Iesum Christum*, id est, prædicatio nostra non tendit ad gloriam nostram uel lucra, sed ad Christi gloriam, qui est saluator & rex suorum, & cuius dominio libenter subijcimur. Non gloriam nostram, sicut pseudo apostoli consueuerunt, denunciamus, ne quis nos dicat propter nosipsos euangelizare, ut gloriosi appareamus, & quæstum nobis de rebus uestris faciamus. Qui enim propria commoda quærit, non Christum prædicat, sed se, sicut illi qui suo uẽtri deseruiunt. Iesum prædicamus *dominum nostrum* esse. Sed nos esse dicimus *seruos*, id est, ministros *uestros per Iesum*, qui nobis præcepit ut uobis seruiremus in ministerio prædicationis. Cum simus ministri, dicimus nos propter humilitatem seruos, ut appareat quia non ad gloriam nostram prædi- C camus euangeliũ, sed ad claritatẽ Christi: cui obedimus, dũ uobis in ministerio uerbi seruimus, nõ ꝓpter uestrũ meritum, sed propter domini præceptũ. Nos (inquam) per Iesum hoc facimus, ut uobis in ministerio prædicationis seruiamus, quia & deus per eum maiora fecit nobis. *Quoniam deus qui* in mundi constitutione *dixit*, id est, uerbo suo (qđ est filius eius) fecit *de tenebris lucem splendescere*, quando dixit, Fiat lux, & facta est lux, ipse est *qui illuxit in cordibus nostris*. Et qui tunc per uerbum suum in mundo corporalem fecit lucem, ipse nunc per idem uerbum in nobis spiritalẽ dedit lucem. Nõ sine initio semper fuerunt tenebræ, sed cœperunt esse, ex quo cõfusa moles cæli esse cœpit ac terræ, antequam lux ista esset facta, qua illuminaretur qđ sine luce fuerat tenebrosum. Quid autem inconueniens, si mundanæ materiæ fuerant tenebrosa primordia, ut accedente luce melius, quod factũ est, uideretur, & tanquam proficientis, quod postea futurũ erat, hoc modo significaretur affectio? Nam sicut suum de tenebris lux uisibilis initium sumpsit, ita post tunc lux inuisibilis, cui dictum est, Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in domino. Et quis hoc fecit, nisi ille qui cum tenebræ essent super abyssum, dixit, Fiat lux, & facta est lux. Deus ergo est, qui in separatione elementorum *dixit*, id est, uerbo suo fecit de tenebris lucem splẽdescere, *qui illuxit*, id est, lumẽ quod ipse est lucere fecit in cordibus nostris, *ad illuminationem scientiæ claritatis dei*, id est, ad hoc, ut illuminemus alios ꝑ D sciẽtiam quam habemus de claritate dei. Hæc est enim scientia claritatis eius, qua scimus ipsum esse lumen quo tenebræ nostræ illuminantur, ut qui aliquando fuimus increduli in ignorantia, id est, in tenebris, nũc exhibeamus lumẽ alijs. Quod eñ de tenebris lucem fecit, hoc significauit, quia eos qui in regione dissimilitudinis per ignorantiam abierant, & in tenebris positi erant, illos illuminaret, illis uerbum prædicationis committeret, & ita de tenebris lucem splendescere faceret. Illuxit ergo in cordibus nostris, ut & nos luceamus uobis, ad hoc ut percipiatis illuminationem scientiæ claritatis dei *in facie*, id est, in cognitiõe *Christi Iesu*, quia per faciem unusquisq; cognoscitur. Ipse nostris mentibus illuxit. Sed hunc *thesaurum* diuitiarum æternæ sapientiæ *habemus in uasis fictilibus*, id ẽ, in corporibus terrenis & fragilibus. Thesaurus iste est sacramentum dei in Christo, quod fidelibus erogatur, incredulis autẽ absconditur. Hunc thesaurum quo alios ditamus, & quo signa frequẽter operamur, habemus in uasis fictilibus, id est, in terrenis corporibus, per quæ ipsi nos infirmamur, qui sanitatẽ alijs sæpe conferimus, *ut sublimitas* mirabilium operum nostrorum & prædicationis *sit uirtutis dei, & non ex nobis*, id est, appareat esse ex dei uirtute, & non ex nostris uiribus. Quod non ita pateceret, si thesaurus iste angelis ad erogandum commissus fuisset. Et idcirco infirmis hominibus est commissus ad dispensandum alijs, ut huius thesauri sublimitas .i. tanta sapien-

Gene.1.

Ephesi.4

Gene.1.

A tia, tanta eloquentia, tāta miraculorum ostensio, tanta in tribulationbus constantia, intelligatur esse uirtutis dei, & non ex nobis. ¶ Fictilia uasa significant naturæ humanæ infirmitatē, quæ nihil potest, nisi à deo acceperit uirtutem, ut ad laudem suam deus per infirma uasa se prædicet, ut gloria illi detur, non homini, qui ex luto fictus est.

uasa fictilia que

Gene.2.

In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur. Aporiamur, sed non destituimur. Persequutionē patimur, sed non derelinquimur. Humiliamur, sed non confundimur. Deijcimur, sed non perimus.

¶ Inde probatur nos esse idoneos ad illuminationem aliorum, & ad erogationem diuini thesauri, quia *in omnibus* locis, uel in omnibus modis *tribulationem patimur, sed non* in animo *angustiamur* .i. non tantum opprimimur, ut pusillanimes effecti cedamus. In omnibus tribulationū modis affligimur, quoniam uincula, carceres & uerbera & cætera tribulationum genera in corporibus nostris sustinemus. Sed non angustiamur, imo dilatamur ampliori latitudine cordis, ut intus regnet charitas, & spatietur animæ libertas, apud se habens thesauri cælestis diuitias, quibus & aliorum ditet inopiā. *Aporiamur*.i. inopiam patimur. Quia πορία græce, dicitur facultas, abundantia. a, uero priuatiuū est. Aporiamur.i. sine lucro efficimur. *Aporia* nanque est spoliatio omniū bonorū. Aporiamur ergo.i. bonis corporalibus priuamur, *sed non destituimur*, deo necessaria nobis ministrāte. Vel aporiamur, id ē, laborando sudamus. Nam poros uocamus foramina, per quę sudor exit. Et inde aporiatus.i. sudans appellat̄. Aporiamur ergo.i. in labore tribulationū desudamus, sed non destituimur à deo, q̄ nos cōfortat ne deficiamus. Siue aporiamur, id est, quasi sine poris efficimur, hoc est, sine sudore, dum uelut frigore constringimur egestatis necessitate. Sed non destituimur à thesauro cęlesti, quē habemus in uasis fictilibus. *Persequutionem patimur*, id est, de loco ad locum fugamur, sed non derelinquimur in manus inimicoꝝ, ne satisfaciant sibi de nobis. *Deijcimur* i. uerberibus prosternimur, *sed nō perimus*.i. nō mortificamur. Vel nō perimus.i. à cōfessione ueritatis & prædicatione non cessamus. Tūc eīn fieret nostrū perire, sed sicut habēt dominium in carne, dominarent̄ & p̄dicationi nostræ.

aporia

B

Hic uidetur aliqd deesse.

Semper mortificationē Iesu Christi in corpore nostro circunferētes, ut & uita Iesu manifestetur in corporibus nostris. Semper enim nos qui uiuimus, in mortem tradimur propter Iesum, ut & uita Iesu manifestetur in carne nostra mortali. Ergo mors in nobis operatur, uita autem in uobis.

¶ Quid per singula numeraremus ea quæ patimur? Quia *semper* sumus *circunferentes*, id est, exterius & in aperto ferentes, & ad exemplum alijs ostendentes *in corpore nostro mortificationem Iesu*, id ē, quam Iesus pro nobis sustinuit, & nobis sustinendam reliquit. Hanc in nostro corpore semper circunferimus, quoniam ad eius imitationē assidue carnem mortificamus, ut & alijs exemplum abstinentiæ præbeamus. Quod ideo facimus, *ut & uita Iesu*, sicut nunc mortificatio, id ē, ut gloriosa immortalitas resurrectionis *manifestetur* omnibus etiam inimicis *in corporibus nostris*. Ecce quomodo circunferimus mortificationem Iesu. Quia uidelicet *nos qui* per obseruationem iustitię intus *uiuimus, semper tradimur in mortem*, id est, in pericula mortis *propter Iesum*, quē prædicamus. Vel nos qui uiuimus, semper tradimur in mortem, id est, cum præsentē uitam habeamus & uiuere possimus, nunquam recusamus in mortem tradi propter dominum Iesum. Et hoc ideo, *ut & uita Iesu*, id est, quā ipse iam habet ex quo resurrexit, *manifestetur* cunctis *in nostra carne*, quæ nunc est mortalis. Et quia mortificationem in nostro exteriori homine circūferimus, nec in mortem propter eius nomen tradi recusamus, ut & uitæ eius participes simus, *ergo mors* qua quotidie pro saluatore morimur, non est inutilis, sed *operatur* magnū quid *in nobis*, id est, uitam perpetuæ felicitatis. Sed econtrario *uita* qua delectamini in terrenis, operatur *in uobis* mortem æternam. Increpatiue hoc dicitur. Nos huic mundo quotidie morimur, ut deo uiuamus: uos mundo uiuitis, ut deo moriamini. Mors operatur, id est, dominiū exercet in nobis, uos ad uoluptates uitæ tenditis.

C

Habentes autem eundem spiritum fidei, sicut scriptū est: Credidi, propter quod locutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur, scientes quoniā qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & constituet uobiscum. Omnia enim propter uos, ut gratia abundans per multos in gratiarū actione abundet in gloriam dei.

Psal.115.

D

¶ Semper quidem mors in nobis operatur, sed nos fidem CHRISTI propter quam morimur, loqui non cessamus. Et hoc est, nos *habentes eundem spiritum fidei*, quem habuerunt prophetæ, *sicut scriptum est*, dicente Dauid: *Credidi, propter quod locutus sum: & nos* similiter *credimus, propter quod & loquimur*, id est, oris confessione fidem nostram proferimus. Eundem spiritum fidei habemus. Non ait, scientiam fidei, sed spiritum fidei. Quod propterea dixit, ut intelligeremus q̄a fides etiā non petita cōceditur, ut ei petenti alia concedantur. Quomodo enim inuocabunt, in quem nō crediderunt? Ergo spiritus gratiæ facit ut habeamus fidem, ut per fidem impetremus orando, ut possimus facere quod iubemur. Ipsa uero fides tenuit corda præcedentium, quæ repleuit corda sequentium. Spiritales quippe illi patres omnipotentem deum trinitatem ita esse crediderunt, sicut eandem trinitatem noui patres aperte locuti sunt. Sed & eadē fides incarnatiōis Christi saluauit eos, qua & nos saluamur: quia sicut nos credimus eū uenisse, passum esse, resurrexisse, ita & illi crediderunt uenturū, passurum, resurrecturū. Tempora uariata sunt, non fides. Habemus enim eundē spi

Rom.10.

A ritum fidei, quem habuerũt illi, ſicut ſcriptum eſt in eorum libris. Credidi, propter quod locutus ſum, id eſt, perfecte credidi. Non enim perfecte credunt, qui q̃d credunt, loqui nolunt. Ad ipſam enim fidem pertinet, etiam illud credere quod dictum eſt: Qui me confeſſus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo. Qui autem me negauerit coram hominibus, negabo eum corã angelis dei. Iure ergo nõ ait, Credidi, & locutus ſum: ſed propter hoc dicit ſe locutum, quia credidit. Simul enim credidit, & q̃d primum loquendo ſperaret, & quia pœnam tacendo timere deberet. Illi crediderũt, & propterea locuti ſunt. Et nos credimus, propter quod & loquimur. Hæc uox præcipue martyrum eſt. Si enim tantummodo credidiſſent, & non loquerentur, non paterẽtur. Credendo apprehenderũt uitam, & non loquendo inuenerunt mortem. Sed mortẽ, in qua corpus corruptibile ſeminaretur, & incorruptio meteretur. Nullo metu ſuppliciorum omittimus loqui ea quæ credimus, ſcientes pro certo quoniam qui ſuſcitauit Ieſum, ipſe etiam nos propter confeſſionem eius fidei mortuos ſuſcitabit cum Ieſu, ponens in eadem gloria, & conſtituet nos in illa regione uiuentium, ut ultra non moriamur. Atq; uobiſcum nos ibi conſtituet, ut qui unam fidem habemus, in uno regno ſimus. Nos uobiſcum, non uos nobiſcum, ut non inferiores, ſed pares nobis ſitis, ſi uolueritis. Et recte de uobis hoc aſſerimus. Nam omnia propter uos inſtruendos facimus, id eſt, B quicquid loquimur & quicquid patimur, pro ſalute ueſtra totum agimus, ut exemplo noſtro uos ad ſimilia prouocemus, & ad cœnam dei perducamus. Et ita ſpectant ad uos omnia quæ facimus, ut gratia dei abundans in nobis abundet per multos, id eſt, per uos, & per alios longe lateq; cumuletur, in actione gratiarum, ut ſemper in aduerſis & proſperis deo gratias agatis, uel de nobis illi gratias referatis, qui per nos uobis gratiam ſuam infundit. Et abundet hæc gratia in gloriam dei, ut ipſe glorificetur ab omnibus. Ideo cũcta facimus, ut abundãs, id eſt, copioſum dei munus, quod ipſe paratus eſt omnibus dare, ſed non omnes digni ſunt accipere, non minuat̃ per paucos, ſed abundet per multos in actione gratiarũ in gloriã dei. Gloria enim dei eſt, ut multi referant illi gratias pro multitudine largiflui doni gratiæ eius.

Matt.10.

Propter quod non deficimus. Sed licet is qui foris eſt noſter homo, corrumpatur, tamen is qui intus eſt, renouatur de die in diem. Id enim quod in præſenti eſt momentaneum & leue tribulationis noſtræ, ſupra modum in ſublimitate æternum gloriæ põdus operatur in nobis, non contemplantibus nobis quæ uidentur, ſed quæ non uidẽtur. Quæ enim uidentur, temporalia ſunt: quæ autem non uidentur, æterna ſunt.

¶ Spem beatæ reſurrectionis habemus, & abũdantem gratiam dei per multos ſpargere ad gloriam ipſius ſtudemus. Propter quod non deficimus in ad- C uerſis, ſed officium noſtrũ conſtanter implemus. Non deficimus, quamuis grauia patiamur. Sed licet is homo noſter qui foris eſt expoſitus malis, id eſt, corpus, corrumpatur preſſuris, plagis, fame, ſiti, frigore, nuditate, tamen is qui intus eſt, id eſt, anima munita, ad quam non accedit humanus furor, renouatur in agnitione dei de die in diem, id eſt, aſſidue purior efficitur per ignem tribulationis. Vel de die in diem, id eſt, de claritate in claritatem proficiẽs. Interior homo pro ſpiritu mentis poſitus eſt, exterior autem pro corpore atq; mortali uita. Non tamen utrunq; horum ſimul duos homines Apoſtolus unquam legitur appellaſſe, ſed unum quem deus totum fecerit, id eſt, & id quod interius eſt, & id quod exterius. Sed totus iſte homo, id eſt, interiore & exteriore ſui parte, inueterauit propter peccatum, & pœnæ mortalitatis addictus eſt. Renouatur autem nunc ſecũdum interiorem hominem, ubi ſecundum ſui creatoris imaginem reformatur. In reſurrectione uero etiam exterior percipiet cæleſtis habitudinis dignitatem. Renouatio interioris inchoatur à fide, boniſq; moribus augetur, & roboratur de die in diem. Non enim momento uno fit ipſius cõuerſationis renouatio, ſicut momento uno fit in baptiſmo peccatorum remiſſio. Neque enim uel unum quantulumcunque remanet, quod non remittatur. Sed quemadmodum aliud eſt carere febribus, aliud ab infirmitate quæ febribus facta eſt, reualeſcere: itemq; aliud eſt infixum telum de corpore demere, aliud uulnus quod eo factum eſt, ſecunda curatione D ſanare: ita prima curatio eſt cauſam remouere lãgoris, quod per omnium fit indulgentiam peccatorũ: ſecunda, ipſum ſanare langorẽ, quod fit paulatim proficiẽdo in renouatione huius imaginis. Quæ duo demonſtrantur in pſalmo, ubi canitur: Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, q̃d fit in baptiſmo. Et additur: Qui ſanat omnes infirmitates tuas, quod fit quotidianis profectibus, cũ hæc imago magis ac magis renouatur. Nondum enim ex integro eſt renouata. Renouatur autem quotidie proficiens in ſanctitate, dum transfert amorẽ à temporalibus ad æterna, à uiſibilibus ad intelligibilia, à carnalibus ad ſpiritualia, & ab iſtis cupiditatem frenare uel munire, atque illorum ſe charitate alligare diligenter inſiſtit. Corpus uero tanquam homo exterior, quanto eſt in hac uita diuturnius, magis magiſq; corrumpitur uel ætate, uel morbo, uel uarijs afflictionibus, donec ueniat ad ultimam, quæ ab omnibus mors uocatur. Quia ergo ſancti quo exterius deficiunt, eo interius proficiunt, & quo magis exterius aduerſa tolerant, eo uerius lumine interius coruſcant, recte dicunt, quia licet is qui foris eſt noſter homo, corrumpatur, tamen is qui intus eſt, de die in diem renouatur. Et ideo, inquiunt, non deficimus in preſſuris, quia id tribulationis noſtræ, id eſt, exiguum tribulationis quod nunc patimur, quod eſt in præſenti, id eſt, in huius uitæ tempore, ubi nemo ſine afflictionibus eſt, & eſt momentaneum, id eſt, parum du-

renouatio hominis interioris

Pſal.102.

A rans & ad tolerandum leue, operatur in nobis, id est, in exteriori nostro sempiternam gloriam, & hoc supra modum, id est, supra quantitatem uniuersæ tribulationis. Paruis enim laboribus magna merces adquiritur, ut pro humiliatione leuis tribulationis supra modum sublimitas æternæ gloriæ rependatur. Et ad comparationem æternitatis, omne quod in præsenti uita patimur, momentaneũ est, licet diuturnũ esse uideat. Ideo supra modum tribulationis est magnitudo remunerationis: quia si recte censeamus, æterna requies æterno labore fuerat emenda, sed deus misericorditer pro breuissimo labore dat æternam requiem, ꝓ breui despectione sempiternam gloriam. Ideo supra modum. Vel supra modum, id est, supra mẽsuram, & comprehensionem humanæ rationis, quia dabitur quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit. Operatur nobis in sublimitatem, id est, ut sublimemur usque ad angelorũ celsitudinem, uel in sublimitate, id est, in cælorum altitudine. Et contra momentaneum ac leue tribulationis operatur æternum pondus gloriæ, ut pro momentaneo æternum, pro leui pondus, pro tribulatione gloriam accipiamus. ¶ Sine fine erit hæc gloria, sine fine erit requies ista, sine fine erit hæc lætitia, sine fine erit hæc remuneratio & incorruptio. Ideoq; pro nihilo reputamus quicquid molestiarum in præsenti seculo toleramus, non contemplantibus, id est, non appetentibus uel attendentibus nobis ea quæ uidentur, id est, quæ

Isaie. 64. 1. Cor. 2.

B corporeis oculis sunt subiecta, sed ea quæ uideri corporaliter nequeunt. Nam hæc uisibilia cito transeunt cum tempore, inuisibilia uero permanent sine fine. Sic enim uisibilia hæc sunt ad inuisibilia, quomodo figura ad ueritatem. Figura deperit, ueritas permanet. Et ideo iusti gaudent exire de hoc seculo.

CAPVT V.

SCimus enim quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem ex deo habemus, domum non manufactam, sed æternam in cælis. Nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cælo est, superindui cupientes, si tamen uestiti & non nudi inueniamur. Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quod nolumus expoliari, sed superuestiri, ut absorbeatur quod mortale est à uita. Qui autem efficit nos in hoc ipsum, deus, qui dedit nobis pignus spiritus.

¶ Non deficimus in momentaneis & leuibus tribulationibus, propter æternum gloriæ põdus quod expectamus. Nam scimus quoniam si terrestris domus nostra, id est, caro quæ de terra est, & procliuis ad terrena, & domicilium animæ huius habitationis, in qua habitamus quandiu uiuimus, dissoluatur, id est, destruatur pro Christo, scimus quod ædificationem, id est, beatam mansionem habemus statim ex deo, scilicet domum æternam in cælis, non manu fabricatam, sed à deo præparatam, ut de temporali & terrena domo expulsi, in æternam & cælestem recipiamur domum. ¶ Prædicatores enim ecclesiæ postquam de corporibus transeunt, nequaquam per morarum spatia (sicut antiqui patres) cælestis patriæ perceptione differuntur, sed mox ut à carnis colligatione exeunt, in cælesti sede requiescunt, sicut in hac sententia demonstratur. Non enim dicitur, habebimus domum æternam in cælis, sed habemus: quia uidelicet ꝓtinus habetur illa domus, ex quo ista dissoluitur. ¶ Prius autem quàm redemptor noster morte sua humani generis pœnam solueret, eos etiam qui cælestis patriæ uias sectati sunt, post egressum carnis inferni claustra tenuerũt, nõ ut pœna quasi peccatores plecteret, sed ut eos in locis remotioribus quiescẽtes, quia necdum intercessio mediatoris aduenerat, ab ingressu regni reatus primæ culpæ prohiberet. Nunc autem perfecti quiq; mox in regnũ suscipiuntur. Domus æterna, mansio cælestis est inter angelos, ubi uices temporum non inueniuntur. Supergreditur enim distinctionem & omne spatium ætatis uolubile, cui semper inhærere deo bonũ est. Quæ domus uocat ædificatio, quia nũc operibus nostris bonis ædificatur, ut in fine parata inueniatur. Vel domũ hanc æternã in cælis, immortale corpus accipe, in quo resurgentes semp manebimus, cuius forma iam in cælis est in domini corpore declarata. Domũ dico nõ manu factã,

C

Psal. 72.

D quia corpus animale fit operatione uiri & fœminæ, sed corpus spiritale fiet per spiritum sine humana operatione. Non enim coitu parentum indigebimus ad resurgendum, sicut indiguimus ad nascendum. ¶ Aedificabitur autem domus ista diuinitus, quando fiet quod Iezechieli præmonstratum est: Accesserũt, inq̃t, ossa ad ossa, unũquodq; ad iuncturã suã, & super ea nerui & carnes accesserunt, & extenta est in eis cutis desuper. Sic ædificabit absq; manu domus animæ nostræ, quando corpus nostrum nutu diuino in integrũ restituet ex puluere. Et habebimus domũ æternam in cælis. Nam in hoc ut habeamus eam, ingemiscimus, id est, intus recentem semper gemitum habemus, uidelicet illam desiderantes, suspiramus & in precibus gemimus ex dilatione tãtæ quietis & gloriæ. Nos dico, cupientes superindui habitationem nostram, quæ est in cælo, id est, immortalitatis gloriam. Mors eñ de terra est, resurrectio de cælis. Tamen hac conditione cupimus eam superindui, si uestiti recepto corpore, non inueniamur nudi, id est, alieni à ꝓmissa gloria. Opus eñ est ut anima corpore induta, superinduatur & gloria, quæ est immutatio in claritatẽ. In hoc. i. in consideratione tantæ gloriæ & desiderio ingemiscimus præ dilatione, & precibus insistimus, quia cupimus super innouationem animæ quam iam accepimus, indui nos habitationẽ nostram, id est, dari nobis animæ uestẽ non de terra, id est, non corruptibilẽ, sed de cælo. i. incorruptibilem & impassibilem ad instar cælestium: si tamẽ in illa resurrectione uestiti corpore, non inueniamur

Iezec. 37.

A mur nudi Christo, sed Christum induti. Illis enim solis proderit immortalitas, qui cum fuerint induti corpore, uestiti Christum inuenientur, hoc est, indumento iustitiæ circundati. Nec mirum si idcirco gemimus, quia nõdum ad beatitudinem quam desideramus, peruenire possumus. Nam etiã de hac minori re gemitũ habemus, quia corpore exuimur, ut illuc peruenire queamus. Et hoc est, *nam qui sumus in hoc tabernaculo*. i. in hoc corpore q̃d est tabernaculum animæ, ut in eo militet ad tẽpus deo in uia præsentis uitæ, *ingemiscimus grauati* sarcina carnis, & ingemiscimus eo q̃d *nolumus expoliari corpore, sed superuestiri* stola immortalitatis, *ut absorbeatur q̃d mortale est à uita*. i. ut ab infirmitate ad immortalitatẽ etiã ipsum corpus sine morte trãsferatur. Si fieri posset, ita uellemus fieri immortales, ut iam ueniret ipsa immortalitas, & mõ sicut sumus mutaret nos, ut mortale hoc nostrũ à uita absorberetur, non per mortẽ corpus poneretur, ut in fine iterũ sumeretur. Quamuis ergo à malis ad bona transeamus, tamẽ ipse trãsitus aliquantulum amarus est ꝓpter consortiũ quoddã animæ & corporis, & quandam in his duobus familiaritatem conglutinationis atq; compaginis. Et ideo mortis diem differre conantur etiam illi, qui post mortẽ se beatius credũt esse uicturos. Tantã uim habet carnis & animæ dulce consortium. Nemo enim unq̃ carnem suam odio habuit. Et ꝓpterea nõ uult anima uel ad tẽpus ab eius infirmitate discedere, quãuis eam se sine infirmitate in æternum

Ephe. 5.

B receptura esse confidat. Et aggrauamur ergo corruptibili corpore, & ipsius aggrauationis causam, nõ naturã substantiamq; corporis, sed eius corruptionẽ sciẽtes, nolumus corpore spoliari, sed eius immortalitate uestiri, q̃d & ipsum tunc erit. Sed q̃a corruptibile nõ erit, non grauabit. Sub terrena tunica gemimus, ad cælestem festinamus. Illã uolumus accipere, istam nolumus ponere. Ergo fiet hæc iniuria tãto illi uestimento cælesti, ut ueniat nobis super hos pannos mortalitatis & corruptiõis, ut hoc sit inferius, illud superius: hoc interius, illud exterius? Absit. Non ita uolumus superuestiri, ut sub incorruptione maneat corruptio, *sed ut absorbeat mortale à uita*. i. ut sine aliqua læsione uita destruat in nobis mortalitatẽ, ut nusquã sit in nobis aliquid mortale, nõ infra, non supra, nõ intra, non extra. Nos ingemiscimus nolentes spoliari corpore, sed immortale corpus habere. Sed *qui efficit*. i. q̃ex toto facit & format *nos in hoc ipsum*, ut ingemiscamus desiderio incorruptibilis corporis, nõ hõ est, sed *deus, qui dedit nobis* huius rei implẽdę *pignus*. i. donũ sc̃ti *spiritus*. Dedit nobis pignus spiritus. i. dedit nobis spiritũ sc̃tm, q̃ est nobis pignus & certitudo immortalitatis futurę. Per spiritũ em̃ quẽ dedit nobis, facit nos suspirare desiderio incorruptibilis uitę: & certos reddit q̃d hãc cõsequemur, cuius iã pignus tenemus.

Audentes igitur semper, & sciẽtes quoniam dum sumus in hoc corpore, peregrinamur à domino. Per fidem enim ambulamus, & non per speciem. Audemus autem C **& bonam uoluntatẽ habemus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad dominum. Et ideo cõtendimus, siue absentes, siue præsentes, placere illi.**

¶ Quandoquidem deus facit nos ingemiscere desiderio immortalium coporum, & dedit nobis pignus huius rei spiritum sanctum, *igitur semper sumus audentes*, id est, semper audemus uelle corpus deponere, ut ad supernã gloriam perueniamus. Ideo uoluntas deponendi corpus uocatur audacia, quoniam res est difficilis & omnibus reformidanda. Propterea sumus audentes ad exuendum corpus, quia sumus *& scientes* quod quandiu *sumus in corpore* mortali, *peregrinamur*, id ẽ, remoti sumus *à domino*, quia non uidemus eum, licet ipse sit ubique. Per hoc enim exules & peregrini sumus ab eo, q̃a longe proiecti à facie cõtemplationis eius, cæcitatis nostræ tenebras in hac ualle lachrymarum patimur. Adhuc enim nos antiqua nox grauat, & corruptibilis huius carnis oculos, quos hostis callidus ad concupiscentiam aperuit, iudex iustus à contuitu interni sui fulgoris premit. ¶ Quisquis enim arbitratur homini uitam istam mortalem adhuc gerenti posse cõtingere, ut dimoto atque discusso omni nubilo phãtasiarũ corporaliũ atq; carnalium, serenissima incõmutabilis luce ueritatis potiatur, & mente penitus & cõsuetudine uitæ huius alienata, illi cõstanť & indeclinabiliter hæreat, nequaq̃ quid quærat intelligit. Iure ergo D sumus audentes in depositione corporis, ut ueniamus ad manifestã uisionem sempiterni luminis, quia scimus quod dũ sumus in hoc corruptibili corpore, *peregrinamur à dño*. i. extranei sumus ab illa patria beatorũ, in qua semper deus sicuti est uidetur. Nam *per fidem* inuisibiliũ *ambulamus*. i. tendimus ad patriam uiuentiũ, in qua deus apparet: *& non per speciem*. i. non per manifestam diuinitatis eius cõtemplationem. ¶ Contemplatio q̃ppe merces est fidei, cui mercedi per fidem corda mũdantur, sicut scriptum est: Fide mundans corda eorũ. Credenti colligitur meritũ, uidẽti reddiť ꝓmiũ. Qui ergo peregrinatur & per fidẽ ambulat, nõdũ est in patria, sed iã est in uia. Qui aũt nõ credit, nec in patria est, nec in uia. Per fidem enim ambulamus, & non per speciem. Incipitur à fide, ut perueniatur ad speciem. In corpore nunc peregrinamur à dño & à patria nostra. Sed cum hoc perpendamus, *audemus*, id est, cũ audacia istud magis eligimus ut separemur à corpore & p̃sentemur dño, ut eum in specie diuinitatis suæ uideamus, et apud eum maneamus. Nollemus enim si fieri posset expoliari, sed immortales fieri, & domino prę sentari. sed cũ sine expoliatione id fieri nõ possit, audemus optare expoliari, ut ad dñm perueniamus, *& bonã uoluntatẽ habemus*. i. non murmuramus de hoc, sed desideramus id bona uoluntate. Audemus inquam & bono animo uolumus *peregrinari*, id est, remoueri *à corpore magis* q̃ hic morari, ut & præsentes simus ad deũ, & inhæreamus illi.

Actuũ. 15

A Non enim satiat animam nisi incorruptibilis gaudij uera & certa æternitas. Et quia domino cupimus assistere, *ideo contendimus*, id est, omnibus modis quibus possumus, corde, uerbo & opere conamur *illi placere, siue* nunc *absentes*, id est, in hac uita peregrinantes, *siue præsentes*, id est, in patria manentes. Hoc est, illa nitimur operari, per quæ nunc & in futuro illi placeamus. Modo contendimus, quia est pugna. Sed cum absorpta fuerit mors in uictoria, nulla iam erit pugna, nullusque lapsus, quia nulla corruptio. Et ideo iam non contendemus placere, sed omnino placebimus domino in regione uiuorum.

1. Cori. 15.

Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, siue bonum, siue malum.

¶ Et recte dixi præsentes, quia omnes præsentabimur Christo iudici. uel merito contendimus ut illi semper placeamus, ne in iudicio displicentes damnemur. Nam *omnes nos*, cuiuscunque sexus uel ætatis aut conditionis sumus, *oportet*, id est, necesse est *manifestari* uniuscuiusque cogitationes & uerba & opera. Ibi uidebitur quis sit unusquisque. modo enim parum dignoscitur. Omnia nostra patebunt *ante tribunal*, id est, ante iudiciariam sedem *Christi*, quando coram deo iudice astabimus. Pro magnitudine potestatis & iudicis, magnitudo tribunalis & iudicij æstimanda est. Quanto enim maior potestas iudi-

B cis, tanto maior terror iudicij sit necesse est. Omnes omnino manifestabuntur ante tribunal tanti iudicis, *ut unusquisque* siue iustus, siue iniustus, ad similitudinem messorum *referat*, id est, reportet illuc *propria* gesta *corporis, prout gessit*, id est, sicut ipse unumquodque opus fecit, *siue bonum, siue malum*. Eodem modo & eadem quantitate, qua gessit unusquisque quodlibet opus, recitabit illud iudicandum ante tribunal æterni iudicis. Vnusquisque referet propria corporis, id est, quæ gessit uel cogitauit dum in corpore fuit. Neque enim si quis maligna mente atque impia cogitatione blasphemet, & id nullis membris corporis operetur, ideo non erit reus, quia id non motu corporis gessit, cum hoc per illud tempus gesserit quo gessit & corpus. Prout gessit mente, lingua uel manu, dum esset in corpore, referet unusquisque, etiam paruuli, qui non per seipsos, sed per alios gesserunt. Nam si in illa parua ætate moriuntur, utique iudicantur secundum propria gesta corporis, id est, secundum ea quæ gesserunt dum essent in corpore, quando per corda & ora gestantium crediderunt, uel non crediderunt, quando baptizati uel non baptizati sunt, quando carnem CHRISTI manducauerunt uel non manducauerunt, quando eius sanguinem biberunt, uel non biberunt. Secundum hæc ergo quæ in corpore gesserunt, iudicantur, non secundum ea quæ gesturi erant si diu hic uiuerent. Neque huic apostolicæ sententiæ aduersantur beneficia, quæ pro defunctis commendandis agimus, quia etiam meritum hoc sibi quisque dum in corpore uiueret, comparauit, ut ei possint ista prodesse. Non enim

C omnibus prosunt. Et quare non prosunt omnibus, nisi propter differentiam uitæ quam quisque gessit in corpore? Quibus autem prosunt, aut ad hoc prosunt, ut sit plena remissio, aut certe ut tolerabilior fiat ipsa damnatio.

Scientes ergo timorem domini, hominibus suademus, deo autem manifesti sumus. Spero autem & in conscientijs uestris manifestos nos esse. Non iterum commendamus nos uobis, sed occasionem damus uobis gloriandi pro nobis, ut habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.

¶ Et quia coram Christo iudice necesse est nos omnes manifestari, ut recipiat unusquisque prout gessit, *ergo scientes* hoc, *suademus hominibus timorem domini*, id est, suademus illis ut per singula quæ nunc faciunt, timeant futurum domini iudicium, & desistant à prauis operibus, ne tunc incipiant timere, cum iam non poterunt damnationem euitare. Vel quia necesse est omnes manifestari ante tribunal Christi iudicis, ergo scientes timorem domini, id est, scientes quàm timendus sit dominus in suo iudicio, qui tamen subtiliter examinaturus est opera & cogitationes singulorum, suademus hominibus ut timeant & prouideant sibi, ne in iudicium damnationis incurrant. Hominibus quidem hoc suademus, *sed manifesti sumus deo*, si aliter agimus quàm docemus, id est, deus nouit si est in no-

D bis quod alijs suademus, & qua intentione facimus istam suasionem. Deo quidem scimus nos esse manifestos, qui uidet occulta nostra: *sed spero* etiam *in conscientijs uestris manifestos nos esse*. Manifesta erat puritas eorum Corinthijs, quia neque aliquando in adulatione fuerant deprehensi, neque prædicatio eorum displicuerat sanctis, nec ab aliquo illorum quicquam (ut assolet) occulte elicere tentauerant, ut foris simplices turbis apparerent, intus uero dolosi essent. Ideo conscientias eorum pulsat, ut sibimet testes essent de ueritate. Ac si aperte uerbis alijs dicat: Licet uobis male de nobis locuti sint pestiferi homines, puto tamen quod non recipiat uestra conscientia de nobis aliter suspicari quàm nouit, nec potestis magis alijs fidem accommodare quàm uobismetipsis. Et quia modo se laudare uidebatur, subiungit: *Non iterum nos commendamus uobis*, Id est, sicut nec in prima epistola nosipsos uobis commendauimus, ut putastis, sic nec in ista nunc nos commendamus: quia per hæc quæ dicimus, laudem nostram à uobis non quærimus: *sed* propter utilitatem uestram *damus uobis* per hæc uerba *occasionem*, id est, materiam *gloriandi pro nobis* contra pseudo apostolos, ut gloriemini quia integram puræ ueritatis doctrinam à nobis suscepistis, & fallacem prædicationem pseudo apostolorum respuistis. Vel pro nobis quos deo placere nostis, gloriemini, *ut habeatis* occasionem gloriandi *ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde*, id est, contra pseudo apostolos, qui per hy-

A pocrisim gloriantur de specie pietatis, & non de puritate cordis. Vel in facie, id ē, in exterioribus, hoc est, in carnalibus obseruantiis gloriantur: & non in corde, id est, in spiritualibus, quæ fiunt in interiori homine. Pseudo apostoli animos Corinthiorum commouere uidebātur in odium Apostoli, ut ab eorum cordibus fides apostolica facilius laberetur: & multi iactabāt se ab aliis apostolis didicisse, q semper cum domino fuerāt. Ideoq; nunc dicit se his dare occasionem, id est, rationē, per quā ipsi gloriarent adversus eos, quoniā apostolus erat, à quo & isti didicerant, sicut & à quibus illi gloriabantur se doctos fuisse. Talis enim gloriatio in facie erat, non in corde: quia de personis gloriabantur, non de ueritate.

Siue enim mente excedimus, deo: siue sobrii sumus, uobis. Charitas enim Christi urget nos, æstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt. Et pro omnibus mortuus est Christus, ut & qui uiuunt, iam nō sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.

¶De nobis, inquit, potestis gloriari: quia quicquid agimus, uel honor est dei, uel utilitas proximi. *Siue enim mente excedimus* omnia temporalia ut contemplemur æterna, *deo* id facimus. *siue sobrii sumus*, id est, ab illa mentis ebrietate ad communem sensum eximus, hoc *uobis fit*, id ē, pro utilitate uestra. B Excessus mētis est intentio ad superna, ita ut quodammodo de memoria labantur infima. In hoc mentis excessu fuerunt omnes sancti, quibus arcana dei mundum istum excedentia reuelata sunt. De hoc excessu nunc dicitur: Siue mente excedimus, deo. Quod enim Apostolus mente excedebat, deo excedebat. Excedens enim mente omnē humanam fragilitatem, omnem seculi temporalitatem, omnia quæcunq; nascendo & occidendo uanescunt transeuntia, habitabat corde in quadā ineffabili contemplatione quantum poterat, de qua dicit, quod audiuit ineffabilia uerba quę non licet homini loqui. Itaq; si semper manere uellet in eo quod uiderat, & loqui non poterat, nō leuaret alios ut & ipsi uidere hoc possent. Descendit ergo pro eorum subleuatiōe. Et hoc est quod additur: Siue sobrii sumus, uobis. Quid est, sobrii sumus? Sic loquimur ut capere possitis. Hęc agebat Apostolus, & boni rectores agere debent: quia tunc ad alta charitas mirabiliter surgit, cum ad se ima ꝑximorum misericorditer attrahit: & quo benignius descendit ad infima, eo ualentius recurrit ad summa. Sobrii, inquit, sumus uobis. Charitas enim CHRISTI urget nos sic agere. Nam charitas Christi, quæ sanctorū mētes ad superna subleuat, eas pio moderamine ꝑ fraterna dilectione etiam ad humilitatem condescensionis format. Itaq; dicitur: Siue mente excedimus, deo: siue sobrii sumus, uobis. *charitas enim Christi nos urget.* Hoc est, Si ea tantum agere uellemus & ea tātum contemplari, quæ mentis excessu intuemur, uobiscum nō essemus, sed in supernis tanquam contemptis uobis. Et quando uos ad illa superiora C & interiora infirmo passu sequeremini, nisi rursus urgente nos charitate Christi (q cum in forma dei esset, nō rapinā arbitratus est esse se æqualem deo, sed semetipsum exinaniuit, formā serui accipiens) cōsideraremus nos esse seruos, & nō ingrati ei à q̄ accepimus altiora, ꝑpter eos qui infirmi sunt, nō cōtemneremus inferiora, & temperaremus nos eis, q nō pñt nobiscum uidere sublimia? Hoc ergo est, siue mēte excedimus, deo. Ille eñ uidet quod uidemus in mētis excessu, ille solus reuelat secreta sua. Vobis aūt ꝓficit quando sobrii sumus, id est, quando ab illo mentis excessu, q mētem ipsam debriat & à sensu temporaliū immutat, ad cōmunem sensum descēdimus, ut à uobis intelligi possimus. Charitas Christi nos urget ad uos inclinari, *æstimantes hoc, quoniam si unus* Christus *mortuus est pro omnibus* ad uitam prædestinatis, *ergo omnes* participatiōe mortis eius *mortui sunt* in hoc quod prius erant, id est, secundum hoc quod ueteris hominis membra fuerunt. Ideo libenter ad eos debemus inclinari, qui iam per baptismum Christo sunt cōmortui. Vel si unus Christus mortuus est ꝓ omnibus, id est, ut omnes uiuant, ergo necesse est fateri quia omnes mortui sunt in anima per peccatum, quorum uiuificatio quæsita est morte unius q peccato solus carebat, nec mortis animæ particeps esse poterat. Et idcirco nos debemus ad eos instruendos humiliari, pro quibus uiuificādis saluator usque ad mortem dignatus est D inclinari. Omnes itaq; mortui sunt in peccatis, nemine prorsus excepto, dempta matre dei, siue originalibus, siue etiam uoluntate additis, uel ignorando, uel sciendo, nec faciendo quod iustum est. *Et pro omnibus* mortuis *mortuus est* unus *Christus*, id est, nullum habens omnino peccatum, qui solus hostia sufficiens fuit ꝓ peccatis omnium, *ut qui* ꝓ remissionē pctōꝝ *uiuunt, iam non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis* oībus *mortuus est* ꝓpter pctā nr̄a, & resurrexit ꝓpter iustificationē nostrā, ut credētes in eū q iustificat impiū, ex impietate iustificati, tanq; ex morte uiuificati, ad primā resurrectionē quæ nūc est, ꝑtinere possimus. Nō ergo sibi uiuat quisq;, sed Christo, faciens nō suā sed ipsius uolūtatem, ut possit dicere. Viuo autem iam nō ego, uiuit uero in me Christus, & anima mea illi uiuet. Illi utique, nō sibi. Debet enim uita humana in se deficere, in Christo ꝓficere, qui mortuus est ut nos moreremur peccatis, & resurrexit ut resurgeremus ad opera iustitiæ. Et quid est aliud, Non sibi, sed illi uiuant, nisi ut non secūdum carnem uiuant in spe terrenorum & corruptibilium bonorum, sed secundum spiritum in spe resurrectionis, quę iam ex ipsis in Christo facta est?

Philip. 2. Infra. 12 Roma. 4. Galat. 2 Psal. 21.

Itaq; nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem. Et si cognouimus secundum carnem Christum, sed nunc iam non nouimus.

A ¶ Suo more uitam nostram futuram, quæ iam in Christo capite nostro resurgente completa est, ita spe certa meditatur Apostolus, tanquam iam adsit præsensq; teneatur. Quæ utique uita nõ erit secundum carnem, sicut Christi non est secundũ carnem. Carnem nanq; hoc loco nõ ipsam corporis nostri substantiam, sed corruptionem mortalitatemq; carnis uult intelligi, quæ tunc non erit in nobis, sicut iam in Christo non est. Quia, inquit, resurrectio Christi nos resurgere fecit, itaq; ex hoc tempore resurrectiõis neminem eorum pro quibus Christus mortuus est & resurrexit, & q iã non sibi uiuunt, sed illi, nouimus secundum carnem, id ẽ, secundum carnis corruptionem propter spem futuræ immortalitatis, in cuius expectatione uiuũt, quæ in Christo iam non spes, sed res ẽ. Et si cognouimus Christum secundum carnem, id ẽ, secundum carnis mortalitatem, cum adhuc moriturus esset, sed, id est, tamen iam non nouimus, quia illud eius mortale iam induit immortalitatẽ. Noueramus ergo Christum secundum carnem, id est, secundum carnis mortalitatem antequam resurgeret, sed nũc iam non nouimus, quia resurgens à mortuis iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. Nam si Christus secundum hæreticos ideo non habuit carnem, quia dixit Apostolus nunc iam non nosse Christum secundum carnem, nec illi habuerũt carnem, de quibus præmisit: Itaq; nos amodo neminem nouimus secundum carnem. Sed quia illorum secum uitam futuram (ut diximus) tanq̃ præsentem meditabatur, q resurgentes commutabũtur, amodo, inquit, neminem nouimus secundum carnem, id ẽ, tã certam spem tenemus futuræ nostræ incorruptionis & immortalitatis, ut amodo iam in ipsa notitia gaudeamus.

Roma.6.

B

Si qua ergo in Christo noua creatura, uetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua. Omnia autem ex deo, qui nos reconciliauit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium reconciliationis. Quoniamquidem deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, & posuit in nobis uerbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini deo. Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur iustitia dei in ipso.

Apoca.21

¶ Et quia Christus iam non est secundum carnem, nec aliquis eorum qui ei uiuit, ergo si qua noua creatura, hoc ẽ, si quis innouatur, esse põt in Christo, nunc patet quod uetera corruptionis transierũt, & ecce facta sunt omnia noua immortalitatis. Quoniam omnes in Christo, etsi nondum re, iam tamen spe immortales sumus, uetera transierunt, & facta sunt omnia noua. Omnis ergo noua creatura, id ẽ, populus innouatus per fidem, ut habeat interim in re, quod in spe postea perficiatur, in Christo habet iam quod in se sperat: itaq; nunc uetera transierunt secundum spem, quia modo iam nõ est tempus ueteris testamenti, quo temporale atq; carnale regnum expectet̃ à deo: & facta sunt oĩa noua secundum eandem spem, ut regnum cælorum, ubi nulla erit mors atq; corruptio, promissum teneamus. In resurrectione autem mortuorum non iam secundum spem, sed secũdum rem: & uetera transibunt, cum inimica nouissima destruetur mors: & fient omnia noua, cum corruptibile hoc induerit incorruptiõem, & mortale hoc immortalitatem. Quod iam in Christo factũ est, quem secundum rem iam nouerat Apostolus secundum carnem. Eorum uero pro quibus mortuus ẽ & resurrexit, nondum secundum rem, sed secundum spem, neminem nouerat secundum carnem. Sed & moraliter uetera, id est, ueteris hominis uitia transierunt, & facta sunt omnia noua, id ẽ, noui hominis opera. Ad ueterem quippe hominem pertinet, præsentem mundum quærere, transitoria ex concupiscentia amare, mentem in superbiam erigere, patientiam nõ habere, ex dolore malitiæ de proximi læsione cogitare, sua indigentibus non dare, ad multiplicanda illa aliena quærere, nullum pure propter deum diligere, inimicitias inimicis reddere, de afflictione proximi gaudere. Cuncta hæc uetusti sunt hominis, quæ uidelicet trahimus de radice corruptionis. Sed q iam ista exuperat, & ad præcepta dominica mentem in benignitate commutat, de hoc recte dicitur, quia uetera transierunt, & ecce facta sunt oĩa noua. Tunc enim in nostris mentibus noua fiunt, cum à nobis uetusti hominis uitia transierũt. Dixi quia in Christo noua creatura & facta sint oĩa noua. Sed tamen ex deo patre sunt omnia hæc noua, quæ uel in moribus, uel in spe, uel in re consistũt. Ex patre sunt omnia, quæ per Christũ uel in Christo habemus, quia & ipse Christus ex patre ẽ. Nihil nouitatis ẽ nobis, sed oĩa sunt ex deo, qui ex antiquis inimicis reconciliauit nos sibi per Christum mediatorem. Quia enim creatura humana peccauerat in deum, nec pœnitebat ut reuerteretur ad eũ, deus opus suum nolẽs perire, misit filium suum, per quem prædicata remissione peccatorum, reconciliaret sibi per ipsum, per quem eos creauerat. Per Christum nos reconciliauit sibi, & dedit nobis ministerium reconciliationis, id ẽ, iniunxit nobis legationem, ut per orbem discurrentes, ministraremus ubiq; doctrinam euangelij, per cuius obseruantiam omnes deo reconciliarentur, & in amicitiam reuocarentur. Vere per ipsum & per nos dedit hominibus reconciliationem. Quoniam in Christo quidem erat ipse deus reconcilians sibi mundum, & in nobis posuit uerbum reconciliationis. Deus erat in Christo, qui ait: Pater in me manens, ipse facit opera. Pater enim ẽ in filio, quia una est eorum substantia. Deus ergo erat in Christo conuersante inter homines reconcilians sibi mundum, id ẽ, homines de mũdo, pro quibus ipse Christus ait: Vt mundus credat quia tu me misisti. Mundus enim in hoc loco non ille intelligitur, qui totus in mali-

C

D

Iohan.14

Iohan.17

I.Iohã.5

A gno positus est, sed ille pro quo misit deus filium suum, ut saluetur mundus per ipsum, id est, ecclesia per mundi latitudinē fundata. Hunc mundum sibi deus reconciliauit hoc modo, uidelicet *non reputans illis delicta ipsorum*, ut pro his puniret illos, sed tam originalia quàm actualia dimisit oīa in baptismo. In Christo quidē erat per naturam, sed in nobis per gratiam: quia *posuit in nobis*, id est, in interiori nostro uerbum, id est, prædicationem reconciliationis. Hoc est, per spiritum sanctum illuminauit corda nostra, & docuit quibus rationibus ei possemus homines reconciliare, cō uertendo eos ad fidem & pœnitentiam & ad bonam operationem. Et quandoquidem post Christum posuit nos reconciliatores, *ergo pro Christo*, id ē, uice Christi *fungimur legatione dei*. Christus em proprie fuit legatus patris, sed nos pro eo fungimur legatione, ut uice eius prædicemus reconciliationem gentibus. Legatione dei ad uos fungimur, *tanquam deo* uos ad reconciliationem exhortā te per nos. Ipse enim in nobis loqtur, & uerba eius sunt ea quæ ex ore nostro processerunt, ideoq; libenter nobis obtemperare debetis. Et quia uice Christi sumus directi, *obsecramus pro Christo*, id est, tanquam uos CHRISTVS obsecret, *reconciliamini deo*. Obsecramus uos, id est, per omnia sacra adiuramus, ut reconciliemini deo per pœnitētiam, cui per peccatum estis inimici. Nemo enim recōciliat̄ nisi ex inimicitijs, & nihil inter deum & homines facit inimicitias nisi peccatum. Plerunq; autem homo qui alteri homini irascitur, discordanti sibi reconciliari appetit, sed ire ad satisfaciendū prior erubescit. Pensemus facta ueritatis, ut uideamus quo iaceat nostræ prauitas actionis. Ecce inter nos & deum discordiam peccādo fecimus, & tamē ad nos deus suos legatos prior misit, ut nos ipsi qui peccauimus, ad pacem dei rogati ueniamus. Erubescat ergo humana superbia. Confundatur quisq; si non satisfaciat proximo, quando post culpam nostrā, ut ei reconciliari debeamus, & ipse qui offensus est, legatis interueniētibus obsecrat deus. Quomodo autem ei reconciliaremur, nisi deleretur peccatum, quod inter nos & ipsum erat & nos ab eo separabat? Proinde cum dixisset Apostolus, obsecramus pro Christo, reconciliamini deo, quasi diceremus quomō poterimus reconciliari deo, subiunxit: *Eum qui non nouerat peccatum*, id est, Christum qui non nouerat peccatum per experientiam, licet nosset illud per sapientiam, *fecit pro nobis* deus pater *peccatum*, id est, sacrificium pro peccato. Bene ergo possumus ei reconciliari, qui sanguine Christi sui delet omne peccatum nostrum, si nos illud pœnitendo damnemus. Qui uidelicet Christus peccatum non nouit, qa nunquam peccati delectationem sensit. Sed per sapientiam qua ipse peccatum damnat, nouit ipse peccatum, id est, nouit hoc esse malum. non ergo fecit ipse peccatum, sed eum deus pro nobis peccatum fecit, hoc est, ut dixi, sacrificium pro peccato. In lege enim peccata uocabantur, sacrificia quæ pro peccatis offerebantur. Et eodem modo locutionis appellatur nunc Christus peccatum, quia pro peccato est oblatus. Similitudo etiam carnis peccati, in qua uenit, dicta est peccatum. Misit, inquit, deus filium suum in similitudine carnis peccati, & de peccato damnauit pct̄m in carne. Id est, de similitudine carnis pc̄ti, quæ ipsius erat, damnauit pct̄m in carne pc̄ti, quæ nostra est. Eum itaque qui non nouerat pct̄m, id est, Christum, pro nobis pct̄m fecit deus, cui reconciliādi sumus, id est, sacrificium pro peccatis, per quod reconciliari ualeremus. Ideo fecit eum pct̄m, *ut nos efficeremur iustitia dei in ipso*. Ipse ergo pct̄m, ut nos iustitia, nec nostra, sed dei: nec in nobis, sed in ipso, sicut ipse pct̄m non suum, sed nostrum: nec in se, sed in nobis cōstitutum similitudine carnis pc̄ti, in qua crucifixus est. Hæc est illa iustitia dei, non qua ipse iustus est, sed qua nos ab eo iustificati sumus. Vt efficeremur, inquit, nō solum iusti, sed etiam iustitia, id est, ut per nos alij fiant iusti. Efficeremur iustitia dei in ipso, id ē, in eius corpore quod est ecclesia, cui ipse est caput.

Iohan. 3. Roma. 8. Colo. 1.

CAPVT VI.

A Diuuantes autem exhortamur, ne in uacuum gratiam dei recipiatis. Ait enim: Tēpore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.

Isai. 49.

D ¶ Deus per Christum pro pc̄tis nostris immolatum reconciliat uos sibi. Sed nos adiuuamus opus reconciliationis huius. Dei enim sumus adiutores. Nos ministerio prædicationis nostræ *adiuuantes* beneficium diuinæ operationis, *exhortamur* uos *ne in uacuum gratiam dei recipiatis*, quam uobis offert. Gratia dei est remissio pc̄torum. Quam in uacuum recipit, quisquis in bonis operibus se postea non exercet. Gratia dei est facultas bene concessa diuinitus homini, de qua dicit̄, sine me nihil potestis facere. Quam in uacuum recipit, qui cum dei gratia non laborat, nec adiungit studiū suum, ut possit dei præcepta ipso adiutore implere. In uacuum, id est, in hoc ut sit ei res uacua, recipit hanc gratiam q bonis operibus eam implere non satagit. Sed nos bene cum auxilio gratiæ agendum uos exhortamur, ne per desidiam uestram in uacuū eam recepisse inueniamini. Et hoc facimus, ut dictū est, adiuuantes opus cælestis gratiæ & reconciliatiōis. uel adiuuantes uos ipsos nostris meritis & orationibus atq; sermonibus. Siue ita: Nos prædictis causis & ratiōibus uos adiuuantes, id est, ad reconciliationem prouocātes, exhortamur ne in uacuum gratiam dei recipiatis, id est, ne falsis apostolis credentes, ita recipiatis & intelligatis baptismum & fidem, quā suscepistis, ut eat in uacuū, id est, transeat uobis in rem uacuam, & omni plenitudine utilitatis priuatam. Illi enim q putant solam fidem Christi sine carnali obseruantia legis non sufficere ad iusti

Iohan. 15.

A tiam & salutem æternam, gratiam dei, id est, fidē ipsam intelligūt quasi rem uacuam, id est, non refertam innocentia & omnium uirtutum perfectione. Et sicut hanc fidei gratiam putāt uacuam, sic fit eis uacua: quia per eam nec remissionem pctōrum, nec aliquam gratiam cōsequuntur. Sed uos eam nolite recipere sic, nolite sic de ea sentire, ut uobis eat in uacuum, id est, ut fiat omni commodo uestro uacua. Vere non debetis eam putare uacuam, nec uobis facere uacuam, quia non est uacua, sed bonis operibus referta. Nam ipse deus q gratiam istam humano generi offert, *ait* in Isaia:

Isai. 49. *Tempore accepto*, id est, tempore quod est mihi uel hominibus acceptum, *exaudiui te* orātem pro peccatis tuis. Non est ergo uacua hæc gratia, in cuius tempore deus orantes exaudit. Quod tempus est hominibus gratum, & cum omni amplexu cordis acceptum. Plus enim est acceptum quàm acceptabile, quoniam acceptabile dicitur, quod est habile ut recipiatur: acceptum uero, quod iā mētis deuotione receptum est. Et postquam hoc tempus tibi fuerit acceptum, id est, postquam hoc susceperis, exaudit deus preces tuas, quas tempore legis non exaudiebat. Tempore (inquit) accepto, id est, tempore gratiæ, quod accepisti ueniens ad fidem, exaudiui te deprecantem pro remissiōe culparum tuarum, *& in die salutis*, id est, in hoc eodem tempore gratiæ, quo uera salus de cælo ad homines uenit, & lux fidei atq; iustitiæ tenebras infidelitatis atq; peccatorum effugauit, *adiuui te* de assequutione uirtutum.

B Lex autem non adiuuabat, sed tātum præcipiebat. Sub gratia uero deus nos (inquit) adiuuat, ut bona quæ præcipit, facere ualeamus. Nam ideo adiuui te, quia ipse liberum in nobis arbitriū restituit, & ex libero arbitrio nostro laboramus, & diuina gratia adiuuante potētes efficimur, sine qua nihil facere possemus. Hoc deus ecclesiæ de gentibus per prophetam dixit: Tpe accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. hoc eidē ecclesiæ de gentibus conuersæ replicat nunc Apostolus, & exponendo subiungit: *Ecce*, id est, non ultrà differtur illud tempus, sed *nunc* præsentialiter est *tempus acceptabile*, quod oēs gratanter accipere debēt, ut & ipsi fiant deo accepta biles: & *ecce nunc* præsentialiter est *dies salutis*, id ē, lucidum tempus gratiæ, in quo per bona opera possint homines ęternam promereri salutem. Ex quo enim saluator in carne apparuit, semper est acceptabile tempus, & dies salutis usq; ad finem seculi. Vnicuiq; tamen finitur hoc tempus in hora obitus sui. Dies enim salutis per Christi gratiā est uita pręsens, quoniam apta est ad bene operādum: & concludetur nocte iudicij, in qua nemo poterit operari. Et ideo adesse tempus dicit Apostolus, quo possint ad indulgentiam proficere peccatores: diē adesse dicit, quo morbis mortalibus animaru possit adhiberi medicina salutis.

I. Cori. 4. **Nemini dantes ullam offensionem, ut nō uituperetur ministerium nostrum. Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut dei ministros, *in multa patientia*, in tribu- C lationibus, in necessitatibus, in angustijs, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in uigilijs, in ieiunijs, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suauitate, in spiritu sancto, in charitate non ficta, in uerbo ueritatis, in uirtute dei.**

¶ *Exhortati sumus uos ne in uacuum gratiā dei recipiatis, & exhortamur ut nemini sitis dantes ullam offensionem.* Cauete ne malo exemplo uestro seu uerbo prauo detis alicui fratrum ullam offensionem, id est, ne faciatis eum offendere, ut cadat per uos in peccatum: ne sitis ei offendiculū, ut exemplo prauitatis uestræ offendat corruens in nequitiam, uel ne offendatis eum, id est, ne conturbetis & irasci faciatis eum. Idcirco uidete ne male uiuendo uel loquendo præparetis offensionem ulli proximorum, ne propter uos uituperetur ministerium nostræ prædicationis, qui uos docuimus qualiter agere debeatis. Qui enim uos male agere uiderint, putabunt nos ita docuisse, & incipient nostram doctrinam uituperare. Non detis inquam ulli offensionem, sed potius exhibeamus nosmetipsos in omnibus & uos sicut dei ministros. Vt melius exhortetur eos, cōiungit se illis, ac uelut seipsum admonet, quia infirmitatem illorum quasi suam æstimat: & si profecerint, profectus illorū ipsius erit. Exhibeamus, inquit, id ē, offeramus deo, nosmetipsos, id est, me & uos. Vt ergo unusquisq; seipm exhibeat, exhibeamus, id est, offeramus & demō D stremus nos in omnibus sicut dei ministros. Ac si dicat: Non uos admoneo ut omēs sitis apostoli, uel in ministerium prædicationis assumatis, sed ut sitis sicut ministri dei, id est, in omnibus ministros diuinæ pdicationis imitemini, ut similitudo religiosæ cōuersationis eorum exprimatur in uobis. Et si non omnes sumus ministri, omnes tamē sicut ministros dei nosipsos exhibeamus, ut sicut illi uiuunt, ita & nos uiuamus. Et hoc faciamus in patientia, quæ sit multa, id est, sustinēs multa, & neq; murmurans contra deum, neq; indignans contra hominem qui mala intulerit. Hæc ita generaliter omnibus dicuntur Christianis. Specialiter uero ministris euāgelicę prędicationis hoc modo possunt dici: Nos, qui alios exhortamur ne in uacuū gratiam dei recipiant, ita conuersationem nostrā cauta circūspectiōe custodiamus, ut nemini simus dantes ullam offensionem, id est, nosipsi faciamus quæ alijs facienda suademus, non faciamus quæ phibemus: ne si aliter docere & aliter facere uisi fuerimus, exemplo nostro cæteros offendere faciamus. Infirmus enim quisq; plus attendit facta prælati sui quàm uerba, & putat sibi licere quicquid illum uiderit agere. Et ita prælatus qui male uiuit, licet bene doceat, offensiōem subditis parat. Nemini ergo simus dantes ullam offensionē, ut nō uituperetur ministerium nostrum. Vituperabitur enim, & linguis obtrectantium lacerabitur, nō si fecerimus mala solū q improbamus, sed etiam si non fecerimus bona quæ docemus. Ne-

A minem offendamus, sed in omnibus uerbis & actibus nostris exhibeamus nosmetipsos sicut decet dei ministros, id est, ut ex operibus nostris homines deu glorificent, & nos intus deo placeamus. Et id faciamus in multa patiētia, per quam & indisciplinatos mores fratrum tolerando paulatim corrigamus, & infidelium persequutiones fortiter sustineamus. Nam subsequenter ostendit per partes, quàm multa debeat esse *ista patiētia*. Nec solum ministris, id est, *prælatis ecclesiæ* iubentur ista, sed & subiectis, *ut præmisimus*, q similes in moribus debent esse bonis ministris. Multam (inquit) patientiā habeamus *in tribulationibus*, id est, *in pressuris* & uexatiōibus, quæ nobis inferent à prauis hoibus: *in necessitatibus*, id est, in egestatibus cibi uel potus uel indumenti: *in angustijs*, id est, in solicitudinibus & curis animi atq; timore pœnarum, unde mens angustiatur: *in plagis*, id est, in uerberibus, sicut est uirgarum cæsio: *in carceribus*, id est, in tenebrosis & fœtentibus locis reclusi: *in seditionibus*, id est, in commotionibus populi contra nos. Si populus contra nos insurgat, & cum quodam tumultu conetur nos à bono opere reuocare, nos patienter feramus, & à bono non separemur. Sed & *in laboribus* habeamus patientiam, id est, si praui homines longis itineribus aut grauibus operibus nos laborare cogunt, uel si labore manuum nostrarum nobis uictum quæsierimus. Et *in uigilijs*, id est, si necesse fuerit nos uigilare, ut per noctem operemur unde uiuamus, uel in uigi-

B lijs ad psallendum & orādum. Atq; *in ieiunijs*, quę uel sponte facimus, uel indigentia facere coegerit aut quælibet necessitas. In his oībus patientiā teneamus, & nos ut dei ministros exhibeamus. Ministri em̄ sunt, quicunq; bene operant̄, quia deo ministrant, id ē, deseruiunt. Excepto igitur prædicationis officio & altaris ministerio, omnes agnoscamus nos esse dei ministros, & ut tanti domini famulos, exhibeamus nos idoneos *in castitate* mētis & corporis, & *in scientia*, ne fatuis uirginibus similes, amittamus per imprudentiam meritum castitatis. Habeamus ergo sciētiam scripturarū, uel scientiam qua prudenter agere bona sciamus & mala respuere. Et ut ministros dei nos exhibeamus *in longanimitate*, id ē, in longa animi expectatione, qua patiēter usq; in finem perseueremus, aduersa præsentis uitæ ferendo & gaudia sequentis uitæ sperando. Et *in suauitate*, ne per rancorem animi efficiamur illis asperi, à quibus longanimiter mala toleramus, sed per dulcedinem mentis simus illis suaues & blandi, ut nec uerbo nec opere nostro illis uel alijs generemus asperitatē amaritudinis. Et *in spiritu sancto*, ut omnia benigne & syncere faciamus, sicut spiritus sanctus docet. Et *in charitate non ficta*, ut affectum dilectionis non tātum in uultu & uerbo, sed etiam in corde habeamus, ne simus de illis, qui loquuntur pacem cū proximo suo, mala autem in cordibus eorū. Atq; *in uerbo ueritatis* prædicando uel loquēdo, ut habeat puram ueritatem sine falsitatis admixtione uel prędicatio nostra uel loquutio. Et *in uirtute dei*

Matt. 25. — Psalm. 27

ut non nostris uiribus, sed dono uirtutis diuinæ credamus nos posse qcquid boni poterimus agere. Omnia hæc in Apostolo maxime præfulgebant, & in talibus ducebatur eius conuersatio, q nunc secum hortatur ministros euangelij & oēs Christi seruos, ut taliter uiuere studeant. Feruens enim dei amor facile tolerat oēs aduersitates, & assequitur omnes uirtutes. Adhuc autem subiungit Apostolus in admonitione. C

Per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam: ut seductores, & ueraces: sicut qui ignoti, & cogniti: quasi morientes, & ecce uiuimus: ut castigati, & non mortificati: quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletantes: tanquam nihil habentes, & omīa possidentes.

¶ Exhibeamus (inquit) nosipsos ut dei ministros *per arma iustitiæ*, quibus regnum peccati debellemus, id ē, per uirtutes uitijs contrarias, ut humilitas deijciat superbiam, largitas extirpet auaritiam, beneuolentia inuidiam, & sic cæteræ uirtutes destruant opposita sibi uitia. Virtutes enim *sunt arma iustitiæ*, quibus muniri debemus *à dextris & à sinistris*, id ē, à parte prosperorum & à parte aduersorum, ut contra prospera & aduersa uirtutum armis semper muniti, nec prosperis eleuemur, nec aduersis perturbemur, nec blādis ad uoluptatem demulceamur, nec asperis ad desperationem premamur. Et audite quæ sint dextra & sinistra, id est, prospera & aduersa. Per gloriam & ignobilitatem &c. usque, Tanquam nihil habentes, & omnia possidentes. Dextra em̄ iustorum sunt, gloria, bona fama, & quod ueraces sunt, quod cognoscūtur, quod uiuunt, quod nō mortificantur, quod gaudent, qd multos ditant, quod omnia possident. Sinistra uero, quod ignobiles & infames habent̄, qd seductores putant̄, qd ignorant̄, qd moriunt̄, qd castigant̄, quod contristantur, quod egent, quod nihil habere uidentur. Sed milites Christi per arma iustitiæ à dextris & à sinistris muniti debēt incedere, ut hinc & inde diabolū expugnātes, & in pſperis timeāt, & in aduersis confidant. Exhibeamus ergo nos ut dei ministros *per gloriam & ignobilitatem*, id est, quando in gloria & ueneratione apud homines erimus, non inde extollamur: & quando nos iudicabunt esse ignobiles atque contemptibiles, non inde frangamur. Eodem modo agamus *per infamiā & bonam famam*, id ē, si falso infamamur de aliquo crimine, uel si bonam famam habemus de religiosa cōuersatione, utrunq; per patientiam æquanimiter ducamus, ut nos nec detrahentes deijciant, nec laudantes extollant, quia contingit nonnunq̄ utrosque mentiri. Item exhibeamus nos *ut seductores & ueraces*, id est, ad uiam ueritatis adducamus eos q errāt, ut cæteri q in errore perseuerāt, iudicent nos esse seductores, cū simus ueraces. Si enim seducere, aliunde aliquē ad aliud persuaderi

D

dextra iustorum que — sinistra que

A do ducere est, quærendum est unde & quo. Si à malo ad bonũ, bonus seductor est, unde & Ieremias ait: Seduxisti me domine, & seductus sum. Si autem quis aliquem seducendo ducat à bono ad malum, malus seductor est. In hanc ergo partem, qua seducuntur homines à malo ad bonum, utinam omnes seductores & uocemur & simus. Sed infideles aut quilibet errantes uocabunt nos malos seductores, si quos poterimus, ex socijs eorum ad fidem & religiosam conuersationem attraxerimus. Erimus enim ueraces & uera docentes, sed illi putabunt nos esse fallaces, & falsitate alios seducentes. Nos dico apud alios habiti *sicut qui* sunt à deo *ignoti*, id est, reprobati, & apud alios à deo *cogniti*, id est, approbati. Vel ita sumus sicut illi qui sunt ignoti, quia infideles & superbi non dignantur eos aspicere & agnoscere, uel agnitos abijciunt, & tamen fideles & religiosi nos agnoscunt. Et tormentis sumus *quasi morientes*, quia tam diu torquemur ab impijs donec credamur esse mortui, *& ecce* deo liberante *uiuimus*, quoniam eripimur à morte & restituimur uitæ. Sumus enim *ut castigati*, quia infideles putant se nos duris uerberibus ac minis castigasse, ne ulterius nouam religionẽ prædicemus: *& non* sumus *mortificati*, quia nec corporis nec animæ necem ab illis pertulimus. Corpus enim nostrum adhuc uiuit, anima quoq; uitam non amisit, quia infidelibus non cessit, ut à prædicatione uel confessione ueritatis sileret. Etsi multi martyres occiduntur, ecclesia tamen non moritur. Atq; electi dei dum

B super se exterius rapti in altum animum figunt, quæq; in hac uita patiuntur, quasi longe infra labentia à se aliena aspiciunt, & (ut ita dixerim) dũ mente extra carnem fieri decertãt, pene ipsa quæ tolerant, ignorãt. Hæc autem de se suiq; similibus ita loquitur Apostolus, ut omnes fideles ad ea tolleranda uel agenda exhortetur. Acsi discipulis dicat: Nos qui magistri sumus, ita uiuimus: uos autem q nos imitari debetis, exemplum nostræ cõuersationis insequimini. Qui & adiungit: *quasi tristes* (subaudi) foris apparemus, propter molestias tribulationum quas patimur, sed *semper* sumus *gaudentes* intus propter spem futuræ remunerationis. Non solum enim nõ contristamur in aduersis, sed etiam gaudemus, & hoc semper. Et sumus *sicut egentes*, quia nihil in præsenti seculo uidemur habere, sed tamen *multos* sumus *locupletantes*, quia spiritales diuitias largimur credentibus. Sumus enim *tanquam* penitus *nihil habentes*, quia nihil proprium carnaliter habemus, etiam omnia possidemus, id est, non solum pecunias, sed etiam ipsos pecuniarum dominos, qui se nobis tradunt, & res suas ad pedes nostros ponũt. Similiter & uos, licet in aduersis quasi tristes appareatis, semp tamen per spem intus gaudete. Et si habetis diuitias, estote quasi egentes, quamuis nõ sitis egentes, id est, in spiritu pauperes estote, sed multos eleemosynarũ uestrarũ beneficijs locupletare curate. Estote tanquam nihil habentes, id est, mentis despectu cuncta quæ habetis pro nihilo ducentes,

C *&* tali cogitatiõe *sitis omnia uestra possidentes*, quia tunc mens uestra per hæc non tenebitur in imis. Sed & quilibet sancti pauperes omnia possident etiam temporalia, quoniam nihil deest timẽtibus deum. Apostoli uero cum nihil habere uiderentur, in hoc erant omnia possidẽtes, quod cũ essent principes ecclesiarũ, habebant potestatẽ sumendi ex rebus subiectorũ quæcunq; sibi forent necessaria. Notandũ aũt quia in his quæ sunt aduersa, dictũ est, quasi, ut, sicut, tanquã: in his uero quę sunt prospera, non est dictũ. Ait em: Quasi tristes, semper aũt gaudẽtes &c. Tristitia nostra habet, quasi: gaudium autem nostrũ non habet, quasi: quia spes qua gaudemus, certa ẽ. Tristitia uero nostra quasi, habet, qa in somnijs trãsit. Qui somniũ indicat, addit quasi. Quasi sedebam, quasi loquebar, quasi prandebam, quasi equitabã, quasi disputabam. Totũ quasi, quia cũ euigilauerit, nõ inuenit quod uidebat. Quasi thesaurũ inuenerã, dicit mẽdicus. Si quasi non esset, mendicus non esset. Sed qa quasi erat, mendicus est. Itaq; qui nunc ad lætitias seculares oculos aperiũt, & corda claudũt, transit quasi eorum, & uenit uerum ipsorũ. Quasi ipsorum, felicitas est seculi: uerum ipsorum, pœna est. Nostrum autem quasi, tristitia est: gaudiũ non est quasi. Non em ait Apostolus, quasi gaudẽtes, semper aũt tristantes: aut quasi tristes, & quasi gaudentes: sed ait, quasi tristes, semper aũt gaudentes. & itẽ, Sicut egẽtes, & ibi ẽ sicut uel quasi. Multos aũt ditantes, hic non est quasi uel sicut.

Matth. 10. Marc. 6. Luce. 9.

D Nihil habebat Apostolus, oĩa sua dimiserat, diuitias nullas possidebat, tamen addidit: Tanquã nihil habentes. & ipsum enim nihil habere Apostoli, quasi nihil habere erat. Et oĩa possidentes, ibi non dixit quasi. Quia quasi egebat, nõ autem quasi, sed uere multos ditabat. Nam & sanctis q erant in Ierusalem, uictum ministrabat. Quasi nihil habebat, non autem quasi, sed omnia possidebat. Itaq; in his quæ existimãtur aduersa, quæ superius per ignobilitatem & infamiã præsignauit, quæq; à sinistris esse descripsit, addidit quasi, uel sicut, aut tanquam. In his uero quæ prospera reputantur, & dextræ partes appellantur, quæq; uocabulo gratiæ & bonæ famę præmonstrauit, non apposuit quasi, uel aliquid tale. In prosperis em̃ uel dextris est ueritas, in aduersis autem & sinistris umbra uel similitudo, non ipsa res. Quæ autem à dextris descripsit, sunt arma dextra iustorũ. Illa etiã quæ à sinistris denotauit, sinistra sunt arma eorum. Efficiuntur enim uiro perfecto arma iustitiæ, si hæc illata sibi magnanimiter sustinuerit, quia per hæc dimicans, & istis ipsis quibus impugnari putatur aduersis, tanquã armis utendo, eisq; uelut arcu & gladio scutoq; ualidissimo contra illos qui hæc ingerunt, munitus, profectũ suæ patientiæ & uirtutis adquiret & gloriosum constantiæ triumphum, nec aduersis deiectus, nec prosperis elatus, nec ad læuam tristibus impulsus, nec ad dexterã lætis motus, sed in medio per uiã rectã indeclinabiliter gradiens.

A Os nostrum patet ad uos o Corinthij, cor nostrum dilatatũ est. Non angustiamini in nobis, angustiamini autem in uisceribus uestris. Eandẽ aũt habẽtes remunerationem, tanquã filijs dico, dilatamini & uos. Nolite ducere iugum cum infidelibus. Quæ enim participatio iustitiæ cũ iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli? Qui autem consensus templo dei cum idolis?

¶ Solent plerunque etiam iusti laudare bona quæ dicunt, nõ quo ipsi suis laudibus inhient, sed quo auditores suos ad audiendi solicitudinem accendant, ut dum eorum uoce præferuntur, ab eorum cordibus ardentiori affectu rapiantur. Vnde nunc Apostolus cum mira Corinthijs & multa dixisset, adiunxit: Os nostrum patet ad uos Corinthij, cor nostrum dilatatum est. Et hoc etiam causa libertatis dixit ac puræ conscientiæ. Male enim sibi conscia mens loqui trepidat, sensum perdit, in uerbis errat. Et est sensus: Ita prouocati sumus profectu uestro, ut tacere non possimus. Profectus enim discipulorum aperit os magistri. Os nostrum patet ad uos, quoniam multa diximus ac dicimus ad uos corrigendos & instruendos, quæ gratanter accipere cuncta debetis. Et ideo patet ad uos os nostrum, quia charitate dilatatum est cor nostrum. B Lata dilectio cordis nostri, quæ uos omnes complectitur, non finit ut taceamus ea quæ prosunt uobis. Ex abundantia enim cordis os loquitur. (Matt.12.) & ubi charitas est, non sunt angustiæ. Cor nostrum dilatatum est. ¶ Cordis dilatatio, iustitiæ est delectatio. Hoc munus est dei, ut in præceptis eius non timore pœnæ angustemur, sed dilectione & delectatione iustitię dilatemur. Cor nostrum dilatatum est. Licet enim caro nostra sit tribulationibus & pressuris angusta, cor tamen intus latitudine liberum, gaudet exterioribus pœnis. Charitas enim non angustatur. Si quis uult non angustari in terra, latitudinẽ charitatis habitet. Quicquid ẽm fecerit ei homo, nõ eum angustat, q̃a illud diligit q̃d nõ nocet. Et q̃a nostrũ cor ita dilatatũ est, atq; nostrũ os patens, ideo non angustiamini in nobis. i. nolite putare q̃d habeatis in nostro magisterio uel nostræ cõuersationis exemplo ullam scientiæ uel boni operi strictură & inopiã. Nos ẽm dicimus & facimus quicq̃d erga uos dicere & facere debemus. sed potius angustiamini in uisceribus uestris. i. intelligite q̃d angustia & paruitas sciẽtiæ & boni opis quã habetis, est in cordibus uestris, q̃ dura sunt ad intelligendũ & faciendũ. Qui ẽm nobis pseudo p̃fertis apostolos, putatis q̃d angustia & paruitas intelligentiæ uestræ uel sanctitatis, sit in nobis. i. in nostra culpa, cum ipsa sit potius in cordibus uestris. i. in culpa duritiæ mentium uestrarũ, quia nõ sunt dilatatæ sicut cor nostrũ. Sed nunc dico uobis tanq̃ filijs. i. tanq̃ illis qui exemplum meum cũ sim pater uester, sequi debetis, dilatamini & uos, sicut ego dilatatus sum. i. per intellectũ dilatamini auxilio gratiæ dei, ut maiora ipsius dona capiatis. C Dilatamini per amorem iustitiæ, ut copiã uirtutum capiatis in latitudine mẽtis uestræ. Vos dico habentes in futuro eandẽ remunerationẽ quam ego, si nũc ita dilatati fueritis ut ego, dilatemini amplitudine charitatis, ut oẽs homines pie diligatis, & non per timoris angustiam, sed per amoris latitudinem bona faciatis. dilatamini & uos in bonis operibus per libertatẽ amoris, & nolite iugũ antiquæ seruitutis quæ in lege est, ducere cũ infidelibus. i. cum pseudo apostolis, qui fidẽ Christi conantur eneruare, & carnales obseruantias legis statuere. ¶ Ipsi ẽm cum sint sub iugo seruitutis, ubi omnia per timorem fiunt, studẽt uobis suadere, ut abiecta lege libertatis. i. libertate charitatis, subijciatis colla uestra cum eis iugo legis. Sed uos nolite participes fieri seruitutis eorũ, quia uos estis iusti per fidem, illi uero iniqui per legis transgressionẽ. Et quæ participatio est iustitiæ cũ iniquitate? Nulla. Quoniã mox annullatur iustitia, si participationẽ habuerit cũ iniquitate: & ideo ne pereat iustitia uestra, caueat habere participationẽ cum iniquitate illorũ. ¶ Nulla cõmunio uel in cibo uel in potu uel in aliquo sacramento uos eis coniungat, cum sint ob iniquitatem perfidiæ ab ecclesia separati. Aut quæ societas luci ad tenebras? Id est, in quo possunt habere cõmunionem illi, qui sunt lux sufficiens ad aliorũ illuminationem, cum illis qui sunt tenebrę. i. ceci, & cæcãtes alios? Nulla societas est lucis & tenebrarum, D quia lux huius mundi obscuratur, si se sociauerit tenebris. His nõ est societas, Sed Christi ad Belial, id est, ad diabolum, quæ cõuentio potest fieri? Id est, illi in quibus habitat Christus, & qui sunt mẽbra Christi, in quo cõuenire possunt cum illis, in quibus habitat diabolus & qui sunt membra diaboli? In nullo. Quia mox deserit eos Christus, si se membris satanæ coniunxerint. ¶ Belial interpretatur absq; iugo, et significat illũ angelũ, qui nec deo subiectus esse uoluit. (Iudic.19.) Cuius membra sunt omnes qui præceptis dei nolunt subijci. Aut quæ pars fideli, id est, Christiano cũ infideli? id est, cum pseudo apostolo fidem catholicam destruente. Nulla est his pars communis. Sed tẽplo dei, id est, illis in quibus habitat deus, quis cõsensus potest esse cũ idolis? id est, cum sacrificijs carnalium obseruantiarum, quæ nõ iam deo, sed diabolo offerunt, & idololatriæ deputatur. Nullus eis consensus ad inuicem. Tot modis ostensum est, communionem pseudo apostolorum esse uitandam. Possunt & aliter forsitan hæc uerba tractari. ¶ Nolite iugum ducere iniquitatis cum infidelibus, id est, cum gentibus, ut subditi sitis iugo peccati sicut illi, cum debeatis in libertate charitatis seruire iustitiæ. Quæ enim participatio est iustitiæ cum iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras? Nulla participatio est iustitiæ & iniquitati, non solum quæ foris, sed etiam quæ intus in ecclesia est. Nouit enim dominus qui sunt eius, & recedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen domini. (2.Tim.2.) Nulla etiam societas est luci & tenebris, non solum quæ foris, sed etiam quæ

A intus sunt. Quoniam deus lux est & tenebrę in eo non sunt ullę. Qui autem odit fratrem suum in tenebris est, & in tenebris ambulat. Si dixerimus quod societatem habemus cū deo, & in tenebris ambulamus, mentimur. Non est ergo societas luci & tenebris. Quid igitur faciemus? Societas cū deo habenda est. Alia spes uitæ ęternæ nulla est. Deus uero lux est, & tenebræ in eo nō sunt ullæ. Iniquitates autem & peccata, sunt tenebrę. Iniquitatibus & peccatis premimur, ne societatem cū deo habere possimus. Quæ ergo spes est? Si confiteamur peccata nostra, fidelis & iustus est, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate. Quo facto societatē habebimus cū illo, q̄a lux erimus in ipso. Quæ autem conuētio Christi ad Belial? Belial (ut diximus) interpretatur absque iugo. Quicunq; ergo non dei, sed suam uoluntatē sequuntur, hoc uocabulo possunt designari, quia sunt absq; iugo timoris dei, absq; iugo disciplinæ spiritalis. Et sæpe tales dicunt se Christianos. Sed quæ conuentio Christi ad Belial? Christus humiliauit semetipsum, factus obediens usq; ad mortem: isti aūt extollunt semetipsos, nolentes obedientiæ iugo subijci. Quæ igitur cōuentio istis & Christo? Non sit itaq; sine dei iugo, quicunq; uult conuenire Christo. Aut quæ pars fideli cum infideli? Vel quis consensus templo dei cum idolis? Hoc recte dictum est illis Corinthiorum, qui cum infidelibus manducabant sacrificia idolorū. Potest & aliter intelligi. Fidelis enim dominus in omnibus uerbis suis, quoniam fideliter adimplet uel adimplebit quæcunq; locutus est. Ille autem est infidelis, qui uerba sua negligit adimplere, ut faciat bona quæ se facturum promisit. Quæ igitur pars est fideli deo cum infideli homine? Qui enim mandata dei adimplere noluerit fideliter, quam partem cum deo habere poterit? Quis autem consensus tēplo dei cum idolis? Templum enim dei sanctum est, quod estis uos. & auaritia est idolorū seruitus. Cur ergo illi qui sunt uel debent esse templum dei, consentiunt auaris, nec redarguunt eos? Cur non timent ne per hunc consensum deus, qui in eis habitare solet, deserat eos, & fiant etiam ipsi habitaculum satanæ?

(I.Iohan.1. I.Iohan.2. I.Iohan.1. Ibidem. Iudic.9. Philip.2. Psal.144 B I.Cor.3. Colos.3.)

Vos enim estis templum dei uiui, sicut dicit deus: Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo inter eos: & ero illorum deus, & ipsi erunt mihi populus. Propter quod exite de medio eorum, & separamini, dicit dominus, & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam uos, & ego ero uobis in patrem, & uos eritis mihi in filios & filias, dicit dominus omnipotens.

(I.Cor.3. & 6. Leui.26 Iere.31. Isaiæ.52)

¶ Recte dixi quia templum dei consensum nō habet cum idolis. *Vos enim estis* ipsum *templum* non deorum mortuorum, sed *dei uiui*, id est, uos estis in quorum cordibus habitat & præsidet deus, qui in se uiuens est, & uitam suis dat æternam: sicut econtrario idola sunt mortua suis cultoribus, q̄a C eis sunt causa mortis æternæ. *Ita estis templum dei, sicut* ipse *deus* per scripturam testamenti ueteris dixit: *Quoniam inhabitabo in illis*, id est, in mentibus illorum. Cum deus ubique sit, in illis tamen habitat, qui eius sentiunt beneficium, & faciunt uoluntatem. Inhabitabo, inquit, in illis *& inambulabo inter eos*, id est, promouebo illos in prouectu uirtutum. Inambulat enim deus in nobis præsentia suæ maiestatis, si latitudinem inuenerit charitatis. Quàm enim latum est ubi deambulat deus. *& ero* (inquit) *illorum deus*, id est, illi me solum colent deum, quia non erunt de illis, quorum deus uenter est, uel qui uitium quodlibet pro deo colunt, & ego protegam illos ab incursu uitiorum, atque dabo illis successum uirtutum. *& ipsi erunt mihi populus*, id est, ita mihi erunt deuoti & dediti in unitate concordiæ, ut non sint de hoc mundo. *Propter quod*, id est, quia promitto me in uobis habitare & inambulare, *exite de medio eorum*, id est, de medio pseudo apostolorum, *& separamini* ab eis. Quandiu enim patimini eos morari inter uos, & sustinetis prædicationem eorum, tandiu estis in medio eorum, id est, intra consortium eorum, & irretiti errore ipsorum. Exite de medio eorum, ne sitis in medio communionis eorum, conclusi in eodem reatu. Et ita exite, ut *separemini*, id est, ut seorsum parati sitis ad bene agendum, sequestrati à communione eorum. Et hoc *dicit* ac præcipit *dominus*, non ego. *Et ne tetigeritis immundum*, id est, carnales obseruantias, D quas illi suadent uobis, quæ iam post domini resurrectionem non ualent ad emundationem, sed ad contaminationem eorum *qui tangunt*, id est, custodiunt eas. *&* si ita uos à communione peruersitatis eorum separaueritis, ut sancte & iuste uiuatis, *ego recipiam uos* in cæleste regnum, quos à paradiso eieceram. Vel exite de medio peruersorum qui sunt in ecclesia. exite non corporaliter, sed spiritaliter, id est, facite quod pertinet ad correptionem eorum, quantum pro uniuscuiusque gradu atque persona salua pace fieri potest. Qui enim sic agit, liber exit de medio nequitiæ & damnationis eorum. Obiurgando enim criminosos, exit de medio eorum liber in conspectu dei, cui neque deus sua peccata imputat, quia non fecit: neque aliena, quia non approbauit: neque per negligentiam, quia non tacuit: neque per superbiam, quia in unitate permansit. Sic ergo spiritaliter exite de medio eorum, non scindentes unitatem ecclesiæ, sed increpantes peruersitatem nequitiæ, ne maius malum committatis in separatione bonorum, quàm fugitis in coniunctione malorum. & separamini non corporaliter ab eis, sed spiritualiter à cōsortio prauitatis eorum. Et immundum ne tetigeritis, id est, peccato eorum ne consenseritis. Tolerandi sunt enim ubique proximi, quia Abel fieri nō ualet, quem Cain malitia non exercet. Vnum uero est, pro quo uitari malorum societas debeat, ne si fortasse corrigi non ualent, ad

(Leui.26. Philip.3.)

A nem trahant: & cum ipsi à sua nequitia nō muten tur, eos qui sibi coniuncti fuerint, peruertūt. Corrumpunt em̄ mores bonos colloquia mala. Sicut ergo perfecti uiri peruersos proximos non debēt fugere, quia & eos sæpe ad rectitudinem trahunt, & ipsi ad peruersitatem nunquam trahuntur: ita infirmi quicūq; societatē declinare debēt prauorum, ne mala quæ frequēter aspiciūt & corrigere nō ualent, delectent imitari. Vnde nūc eis apte dicitur: Exite de medio eorum & separamini. Hoc enim agendum est, nō more schismaticorum, sed more eorum qui causa religionis petūt eremum uel remotiorem locum. Et ne tetigeritis immundum, id est, immunditiam coinquinationis eorum, cum ipsi tangere participando nolunt mūditiam uestræ sanctitatis. Et ego (sicut dictū est) uos olim abiectos nūc recipiā in cœlestē gloriam. Et uobis in illa regni gloria receptis ero in patrem. i. ero paē, & ita uos diligēs ut paē, qa me ipm uobis ꝑpetualiē dabo. & uos eritis mihi in filios & filias. i. eritis mihi filij & filię, hoc ē, eritis mihi similes, ut scriptū est: Similes ei erimus quoniam uidebimus eum sicuti est. Nō solum em̄ in filios eritis mihi, id est, ad gloriam meā, sed & in filias. Quod uel propter utrūq; sexum, uel propter fortes & infirmos dicitur, uel quia maior diligentia cultus & custodiæ filiabus adhiberi solet, quàm filijs. Et ideo ꝑ filias uoluit fortassis ostendere, quia sic se habebit erga fideles animas, sicut pater erga filias, ornādo ueste iucunditatis, & remouendo uoluntatem totius turpitudinis, ut sponso cœlesti semper placeant in

B ornatu decoris & amore puritatis. Et inde nolite (inquit) dubitare, quia hæc dicit dominus omnipotēs, id est, ille promittit uobis ista, qui omnia potest facere. Notandum quod Apostolus hæc uel iuxta sensum, uel iuxta literam ex diuersis scripturarū locis posuit. Nam quod ait, inhabitabo in illis & inambulabo inter eos, & ero illorum deus & ipsi erunt mihi populus, sic legimus apud Iezechielē: Dabo sanctificationem meam in medio eorum in ꝑpetuum, & erit tabernaculum meū in eis, & ero eis deus, & ipsi erunt mihi populus. Nam pro eo quod dictū est, dabo sanctificationem meā in medio eorum, Apostolus posuit, inhabitabo in illis. Et pro eo quod dictum est, erit tabernaculū meum in eis, Apostolus subiecit, inambulabo in illis. Tabernaculū enim est in itinere. Sed & in Leuitico reperit hæc sententia, præter quod ibi est secunda persona. Sic enim dictum est: Ponam tabernaculum meū in medio uestri, ambulabo inter uos, & ero uester deus, uosq; eritis mihi populus. Quod autem subiunxit Apostolus, ꝑpter q̄d exite de medio eorum & separamini, dicit dn̄s: & immūdum ne tetigeritis, & ego recipiā uos, ita legitur in Isaia: Recedite recedite, exite inde, pollutum nolite tangere, exite de medio eius, mūdamini, & congregabit uos deus Israel. Illud uero quod sequtur, & ego ero uobis in patrem, & uos eritis mihi in filios & filias, non facile (sicut reor) in nostris codicibus apparet unde sumptum sit, nisi forte ex eo quod per Ieremiam dixit, & factus sum Israeli pater: & per Isaiā, affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terrę, uel ex aliquo simili loco.

1. Cor. 15. — 1. Iohan. 3 — Ezec. 37 — Leuit. 26. — Isai. 52. — Iere. 31 — Isaia. 43.

C

CAPVT VII.

HAs ergo habentes promissiones charissimi, mūdemus nos ab omni inquinamēto carnis & spiritus, perficiētes sanctificationem in timore dei.

¶Quoniā dn̄s præcepit ut exeamus dę medio coinquinationis peccantiū, et tanta nobis inde bona ꝑmisit, ergo charißimi nos q̄ tales habemus promißiones. i. quibus promissa sunt talia, si nos separauerimus à cōtaminatione malorum, mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus, et perficiamus sanctificationē utriusq;. Inquinamentū carnis est, quod ꝑ carnem committit, sicut luxuria, homicidium et similia. Inquinamentum sp̄us, quando sola cogitatiōe peccatur, sicut mentis elatiōe uel inuidia siue odio. Emūdemus ergo nos nō tm̄ ab inquinamēto, sed prorsus ab om̄i inquinamēto carnis, ut omnia uitia carnalia fugiamus. Et ab omni inqnamento sp̄us, ut cōsensum peccati, et cætera omnia quæ sp̄um inquinant, expellamus à cordibus nostris. Tunc uero ꝑficimus sanctificationem carnis et sp̄us, si utraq; mūda seruamus, et bonis actibus insudamus. Hæc em̄ sanctificatio utriusq; facta est diuinitus in baptismo. Sed nos ꝑficimus eā, si ꝑ mēbra corporis insistimus bonis opibus, & mentē intus magis ac magis adornamus sacris uirtutibus. Quæ ꝑficiēda est in timore dn̄i, ut semper uereamur dn̄m offendere, sine cuius gratia nihil boni possumus agere. Qui em̄ sine timore dn̄i uult bonū aliquod facere, superbus est, & perdit quicq̄d facit. Vel mundemus nos ab omni inquinamento carnis, id est, ab omni contaminatione carnalis obseruantiæ, et simus perficientes sanctificationem sp̄us, id est, spiritalis obseruantiæ quam cœpimus facere ut spiritaliter legem impleamus, nō carnaliter, et hoc in timore domini, q̄ legem dedit, non ut carnaliter obseruaretur semper, sed tantū usq; ad tempus correptionis.

D

inqnamētū carnis & sp̄us quid

Capite nos. Neminē læsimus, neminē corrupimus, neminem circūuenimus. Nō ad cōdemnationem uestram dico. Prædiximus enim ꝙ in cordibus nostris estis ad cōmoriendum & ad conuiuendum.

¶Nos ita uos admonemus. Et uos capite nos. i. accipite q̄d dicimus, accipite sp̄ualem cibū quem uobis offerimus. Vel capite nos, non pseudo apostolos. i. nostrum exemplum, non illorum accipite in oībus imitādum. Aut capite nos. i. cōsiderate quales sumus. Et debetis nos cape, q̄a neminem uestrū læsimus improperādo ei pręterita crimina, sicut pseudo, q̄ uobis ueterē improperāt idololatriā: & neminem uestrū corrupimus. i. nullius animæ integritatē uiolauimus, sicut pseudo qui multos ex uobis corruperunt, uitiando castitatē fidei & integritatē innocētiæ. Neminem uestrū circunuenimus. i. nullū astuta circūuentione fraudulenter de-

A cepimus, ut ei per nos aut ꝑ subditos nostros bona sua subtraheremus, sicut pseudo qui uos adulatione callida blande circunueniūt, & res uestras artificiose subtrahūt. *Non ad condemnationem uestram dico*, id est, nō uos abijcio, sed ut corrigamini moneo. Qui enim aliquem condemnat, nō illi dimittit. Et est sensus apertior: Non me excusando uos condēno, quasi tales sitis. Non propterea hæc cōmemoro, ut callide dicam uos fecisse, quod me fecisse nego. Non enim possum ita de uobis sentire, quos tantum diligo, sicut dixi superius, eo quod dilectio uestra tātam me faciat habere fiduciam. Prædixi enim quod in cordibus nostris estis epistola. *Prædiximus quod in cordibus nostris estis*, id est, cura & solicitudo uestræ salutis manet in cordibus nostris *ad commoriendum & ad conuiuendum*, id est, ad hoc ut uos nobiscum pro Christo, si necesse fuerit, moriamini, & nobiscum in regno Christi perpetualiter uiuatis. Ex prædictis uult illos cognoscere, quo animo nūc loquatur ad eos. Quos em̄ participes uult habere & ad præsentes passiones pro Christo & ad futuram uitam, non utique illos abijcit, sed ut participatione dignos faciat exhortatur. Vel in cordibus nostris estis ad cōmoriendum & ad conuiuendum. i. ad hoc, ut nos uobiscum moriamur & uiuamus: hoc est, si uos sustinetis mortem peccati in anima nos æstimemus illā mortē esse nostram: & si uos in obseruatione iustitiæ uiuitis, nos credamus tunc nosipsos uiuere. Perfecta enim charitas profectū uel detrimentum aliorum credit esse suum.

B

Multa mihi fiducia est apud uos, multa mihi gloriatio pro uobis. Repletus sum cōsolatione, superabundo gaudio in omni tribulatione nostra.

¶ Ideo estis in cordibus nostris, qm̄ *multa fiducia est mihi apud uos*, id est, multum confido de uestra correctione & salute, dum cōsidero ea quæ apud uos sunt. & *multa gloriatio est mihi pro uobis*. i. multū glorior apud alios pro uestra religione. Videte ne frustra confidam de uobis, uidete ne in uacuum glorier pro uobis. *Repletus* etiam *sum consolatione* cū audissem uestram correctionē, & *superabundo gaudio in omni tribulatione nostra*. i. gaudium quod de uestra emendatione habeo, superat oēm mœrorem tribulationū nostrarū, quas in animo partim sustinemus ꝑ pc̄tis uestris. Multa (inquit) fiducia mihi est apud uos. Fiducia hæc de primæ epistolæ correctione est, quā quia nō aspere susceperūt, fiduciam dederunt admonendi se. Visi sunt enim uel le corrigere se. Vnde gloriatur pro eis, animumq́ suum ex hac parte consolatum pronunciat, intātum ut in omni pressura superabundare se gaudio dicat. Vidēs non esse spem in his, ꝑ quibus angustias patitur, gaudet cū tribulatᷣ, certus se mercedem à deo recepturum adquisitæ salutis eorū.

Nam & cum uenissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem passi sumus. Foris pugnæ, intus timores.

¶ Memorat q̄ patiebatur causa credentium, ut eos ꝑuocet ad charitatē & cōpassionem. dixi qa superabundo gaudio in tribulatione nostra. *Nam cum uenissemus* ad Macedones, ut eis uitæ uiam mōstraremus, *nullam requiem habuit caro nostra*, sed inceßanter uexata est assiduis tribulationibus. Caro nō habuit requiem. Acsi aperte dicatur: Quia spiritus requiem habuit, dum per profectum animæ persecutionum supplicia caro tolerauit. Spiritus enim requieuit in spe futuræ retributionis, dū caro laboraret in dolore p̄sentis afflictionis. Nō ꝑmissi sumus respirare, *sed omnem tribulationem* ꝑtulimus: qa & in corpore flagellati sumus, & aīo timebamus ꝑ his, q̄s ad fidē cōuerteramus. *Foris* em̄. i. in corpore nostro erāt *pugnæ* suppliciorū, *intus*. i. in corde nostro *timores*, ne hi qui nuper erāt cōuersi, deficerent. Nunc intelligeremus Apostolū memorare seditionem & plagas & carcerē, q̄ legitur in Philippis cum Syla pertulisse, & iterū seditiones ac ꝑsecutiones in Thessalonica & Berrhœa, nisi sciremus Apostolū nequaq̄ adhuc uenisse Corinthū, qn̄ illa pertulit. Hæc aūt q̄ nūc memorat, post cōuersionē Corinthiorū passus est, qn̄ uice secunda perrexit in Macedoniā, nec referūtur in Actibus apostolorū. Foris erāt pugnæ corpi dū cęderent, & intus aīo timores. Illic enim est timor, ubi & intellectus ē. Sed timor iste erat (sicut dictū est) propter eos q̄ crediderant, ne passione eius scādalizarenᷣ. Nam sibi qd iam timeret q patiebaᷣ. Vel foris erāt illis pugnæ, qa impugnabanᷣ ab infidelibus q sunt extra ecclesiā: intus. i. in ecclesia timores, qa timebāt ne diabolus ibi aliqd operareᷣ. Foris pugnæ ab apertis inimicis, intus timores à falsis fratribus. Sic & ecclesia semp habet inimicos, & quos ferat foris, & quos gemat intus. Foris facilius euitabiles, intus difficilius tolerabiles. Sunt em̄ falsi fratres, sunt mali filij, & tamē filij, qui nō contra nos blasphemāt Christū, sed nobiscū adorant Christum, & in nobis ꝑsequunᷣ Christū, sicut Absalon patrē suū. De his est timor in ecclesia, ne cæteros ad imitationē sui pertrahāt. Valde enim periculosum est infirmis, habitare cum talibus.

Actu. 16. & 17.

C

D

2. Reg. 15.

Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos deus in aduentu Titi. Non solum autem in aduentu eius, sed etiam in consolatione qua consolatus est in uobis, referens nobis uestrum desiderium, uestrum fletum, uestram æmulationem pro me, ita ut magis gauderem.

¶ Nos grauē tribulationē passi sumus. *Sed deus qui cōsolatur humiles*. i. humiliatos passionibus ꝑ suo nomine, *consolatus est nos in aduentu Titi* reuertentis à uobis, ut nobis esset solatio. Nam quia deus suorum nō ē immemor, sed semp dat eis in aduersitate solatium, accelerauit aduentum Titi, ut refrigerio nobis esset positis in feruore tribulationis. Magna enim consolatio est patientis, si secum habeat cōdolentē. Et magna nobis consolatio fuit, dum nostræ prędicationis adesse uideremus adiutorē. Sed

A non solum in aduentu eius consolatus est nos deus, sed etiam in consolatione qua ipse Titus, qui dolorem habebat de inobedientia uestra, consolatus est in uobis, id est, cōsolationem accepit de pnia uestra. Nam quia uidi Titum consolatum in uobis, & ego con solatus sum in uestra emendatione. Ipse enim cōsolatus est in uestra uolūtate ad conuersionē prōpria, referens nobis uestrum desiderium de emendatiōe, uestrum fletum de cōmissis, uestram æmulationem.i. indignationē cōtra pseudo apostolos pro me.i. pro mea defensione, ita ut magis gauderem de uestra correctione, quàm dolebam de nostra tribulatione. Nunciauit Titus illos habere desideriū emendandi se, & flere pro his quæ male egerant, & æmulationē habere pro Apostolo. Addiscētes enim quæ promissa sunt bene uiuentibus, incitati sunt desiderio bene agendi, ut æterna pmia mererentur adipisci. Et correpti non nitebantur excusare, sed flebant dolentes quia peccauerant. Intelligentes charitatem Apostoli erga se, cœperunt illum contra aduersarios defendere. Vnde ipse magis gauisus est, quia non solum se correxerant, sed etiam amplius profecerāt. Profectus enim illorꝝ augmētauit eius gaudiū. Vel desideriū habebant uidēdi Apostolū, & flebāt p desiderio eius, & alter æmulabatur alterius desiderium pro Apostolo uidendo.

Quoniam etsi contristaui uos in epistola, non me pœnitet. Et si pœniteret, uidens quòd epistola illa (etsi ad horā) uos cōtristauit, nunc gaudeo, nō quia cōtristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundum deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim secundum deū tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur. Seculi autem tristitia mortem operatur. B 1. Petri. 2.

¶ Vere magnum percepi gaudium, referente Tito quę in uobis gesta sunt. Quia etsi cōtristaui uos, id est, si errores uestros seuerius corripui in prima epistola, non me pœnitet aspere scripsisse, quia hoc causa poscebat, & bonus effectus ē secutus. Non me modo pœnitet, quod uos durius increpans contristaui, quia uester profectus facit me nō pœnitere. Etsi me pœniteret, pter charitatē quia uos contristaui, nunc gaudeo, quia profuit quod uos contristaui. Gaudeo uidens quòd epistola illa tam aspera uos contristauit, etsi ad horam, id est, quamuis paruo tempore. Perpēdo enim utilitatem, quæ processit ex illa tam breui tristitia. Gaudeo enim, non ideo quia contristati estis, sed ideo quia ad pœnitentiam estis contristati, id est, non mihi gaudium facit uestra tristitia, sed uestra pœnitentia, quæ non potuit esse sine tristitia. Gaudeo quia cum pudore estis contristati, non cum ira. Qui enim reprehensus pudorem patitur, corrigere se promittit. Qui autem irascitur, peiorē se futurū ostendit. De hac tristitia gaudeo, quia contristati estis secundum deum.i. secundū uolūtatem & inspirationem dei, ut in nullo.i. nec in contristatione uestra patiamini detrimentum ex nobis, sed ad profectum omnia proueniant. Detrimentum eñ auditor ex prædicatione doctoris patitur, quādo præceptis eius inobediens existit, & priori pctō peccatum inobedientiæ adiungit. Quia secūdum deum contristati estis, idcirco detrimentum non patiemini, sed cōmodum assequemini. Nam tristitia quæ est secundum deum.i. qua quis dolet se fecisse quod deus odit, operatur pœnitentiam ducētem in salutem non transitoriam, sed stabilem & æternā. Qui enim inde tristis est, quia hoc ei in seipso displicet quod deo displicet, elaborat illud pœnitendo delere & deo satisfacere, ut possit ad salutem quam peccando amiserat, peruenire. Agit enim pœnitētiam, & sperat dei misericordiam. Sed econtrario tristitia seculi.i. qua peccator qui se non uult corrigere, tristis est & dolet, atqꝫ erubescit se detectum esse in hoc seculo, ubi nil uerecundiæ de suis nequitijs uult habere, operatur æternam mortem. Et ideo cauete tristitiam illam. Tristitia enim seculi est aut de uerecundia reprehensæ culpæ, aut de amissis rebus præsentibus, aut de alienis non inuasis, aut de aliena felicitate, uel de aliqua huiusmodi re torqueri. Dum ergo tali qs tristitia tenetur, cor eius à principe mortis diabolo possidetur, & mortem in eo tristitia hæc operatur. Tristitia uero secundū deum est, aut sua aut aliena peccata lugere. Et ideo pœnitentiam operatur, quæ ducit ad salutem. C

tristitia secūdū deū que — *tristitia seculi*

Ecce enim hoc ipsum secundum deum contristari uos, quantam in uobis operatur solicitudinem, sed defensionē, sed indignationē, sed timorē, sed desiderium, sed æmulationem, sed uindictam. D

¶ Vere tristitia quæ secundum deum cor afficit, operatur pœnitentiam in salutem. Nam operatur ea quæ conducunt. Ecce enim in uobis ipsis hoc apparet, in uobisipsis hoc experti estis. Quia hoc ipsum contristari uos secundum deum.i. hoc ipsum quod cōtristati estis secundum deum, licet paruū uideatur esse, quantam.i. ꝙ magnam operatur in uobis solicitudinem emēdandi q̄d deliquistis, uel ne amplius delinquatis. Nec solum solicitudinē ne denuo peccetis, sed & defensionem aduersus impugnationes dæmonum, quia non iam finitis uos ab eis uinci, sed strenue uosipsos defenditis. Et non solum defensionē aduersum inimicos, sed indignationem contra uos ipsos pro malis quæ fecistis. Nec tantū indignationem, sed & timorem, ne damnemini p peccatis quæ cōmisistis, uel ne deinceps in culpas cadatis, qm̄ beatus homo qui semp est pauidus. Nec solum timorē, sed & desiderium, quo desideratis in melius prouehi. Et nō solum desiderium, sed & æmulationem.i. zelum atqꝫ feruorem imitādi me uel alios bonos. Neqꝫ tantūmodo æmulationem bene agendi ad exemplū sanctorꝝ, sed & uindictam, quia punitis in uobis ipsis mala quæ fecistis. Hæc omnia operatur in uobis hoc, quod secundum deum contristati estis: & ideo patet qđ tristitia quæ secundum deum est, operatur pœnitentiam in salutem: quia generat oēs has uirtutes, quæ ducunt ad æternam salutem. Vel solicitudinem, id est, Prou. 28.

A mentis uigilantiam aduersus deceptiones pseudo apostolorum: & defensionem, ut me seu uos ipsos defendatis contra illos: & indignationem, ut illis uel cæteris male agētibus indignemini: & timorē gehennalis pœnæ, atq; desiderium cælestis gloriæ: uel timorem, id est, suspicionē uestræ fragilitatis, ne per eam uobis contingat ut cadatis: & desiderium recte semper uiuendi: & æmulationē, ut zelus domus dei uos comedat, & ardeatis intrinsecus feruore corrigendi ea quæ male fiunt in ecclesia, id est, in plebe Christiana: & uindictam, ut eodem zelo dei puniatis peccantes, sicut ecclesiæ disciplina exigit. Omnia hæc bona prodeunt ex tristitia quæ est secundum deum, idcirco supra dixi quia non me pœnitet quod uos ita contristaui.

Psal. 86. Iohan. 2.

In omnibus exhibuistis uos incōtaminatos esse negocio. Igitur etsi scripsi uobis, non propter eum qui fecit iniuriam, nec ꝑpter eum qui passus est, sed ad manifestandam solicitudinem nostram, quam habemus pro uobis coram deo. Ideo quoq; consolati sumus.

¶ Vt uniuersaliter dicam, quid uobis tristitia quæ secundum deum est, cōtulerit, *in omnibus exhibuistis uos esse incontaminatos negocio*, id est, ut sitis incōtaminati Christiano negocio agēdo, ut libere possitis aliorum peccata punire. contaminatus enim autoritatem non habet in alios uindicare. Vel exhibuistis uos esse incontaminatos, id est, probastis B uos esse immunes à negocio, id est, à peccato illius qui patris uxorem habuit. Quia secundum disciplinam uindicastis in eum, ostendistis uos non iam esse incontaminatos negocio iniquitatis illius, cui antea consentiendo inquinati eratis. Et qa incontaminati estis, igitur apparet quia non propter illos principaliter scripsi, sed magis propter ecclesiam. Et hoc est: *igitur etsi scripsi uobis* de illis, *non* scripsi *propter eum qui fecit iniuriam* patri, tollens uxorem eius, *nec propter eum qui passus est*, id est, propter patrem cui uxor ablata est. nam & ipse grauiter peccauit, negligens uxoris suæ salutem, uel filij & scienter ferens & silenter tātum flagitium. *Sed* potius scripsi pro omnibus uobis *ad manifestandam solicitudinem nostram, quam habemus pro uobis*, id est, ut manifestaremus uobis q̄ soliciti & studiosi simus de uestra salute *coram deo*, qui uidet occulta intentionis uestræ. Hanc uobis manifestare uoluimus, ut & uos eam sciretis, quam in diuinis obtutibus habemus. Nam ministros emendando, & pollutos sanctificando, & ecclesiæ reconciliando totius populi solicitudinē me habere demonstro. Quia in uno male agente multi confunduntur, & in uno contumeliā patiente multi indignantur, & qa pro salute & emēdatione omniū uestrū scripsi de illis, & euenit qd̄ intendebā, ideo consolati sumus dū uos audiremus eē correctos. Vel exhibuistis uos esse incontaminatos à negocio seculari, q̄ prius eratis contaminati, cum dicerem uobis, Audet aliquis uestrū habēs negociū aduersus alterū, iudicari apud iniquos, & nō apud sanctos? Contaminati eñ eratis hoc negocio dū dicerem: Omnino delictum est in uobis quod iudicia habetis inter uos. Et quia nunc uos exhibuistis ab eo esse incontaminatos, igitur etsi scripsi uobis, nō scripsi principaliter propter eum qui fecit iniuriam uel qui passus est, id est, propter quemlibet eorum qui iniurias & fraudes fratribus faciebant, uel patiebātur à fratribus, sed magis pro omnibus uobis, ut oēs talia facere caueretis. Et scripsi ad hoc, ut manifestarem uobis me pro uobis coram deo solicitum esse. Et quia nunc estis à tali negocio incontaminati, ideo consolationem habemus in uobis.

I. Cor. 6. C Ibidem.

In consolatione autem nostra abundantius magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus ē spiritus eius ab omnibus uobis, Et si quid apud illum de uobis gloriatus sum, non sum confusus. Sed sicut omnia uobis in ueritate locuti sumus, ita & gloriatio nostra quæ fuit ad Titū, ueritas facta est. Et uiscera eius abundātius in uobis sunt, reminiscētis omniū uestrū obedientiā, quomodo cū timore & tremore excepistis illū. Gaudeo quod in omnibus cōfido in uobis.

¶ Nos in hoc quidem cōsolati sumus, q̄d incōtaminatos uos exhibuistis negocio, sed amplius de gaudio Titi q̄d habet in uobis. Cum audisset Apostolus eos ꝑ primā epistolā increpatos uelle se corrigere, consolationem accepit. A Tito etiam discens qa dolorē paterentur erroris sui, auctus ē in consolatione & repletus gaudio, quia uolūtas eorum in opere cœperat probari, Tito id cū lætitia referente. Et hoc est q̄d dicit: Nos consolati sumus de uestra melioratione. Sed *in consolatione nostra abundantius magis gauisi sumus super* .i. de *gaudio Titi*. De utroq; eñ .i. de correctione uestra & de gaudio Titi abundantius gauisi sumus, q̄ tristaremur de tribulatione nostra, sed magis de gaudio Titi, *quia spiritus eius* qui in errore ꝑ uestra subuersione defecerat, *refectus est ab omnibus uobis*, non quia iam oēs sitis correcti, sed qa iam quiddam sperat de reliquis. Spiritus eius, qui fame bonorū operum uestrorū defecerat, refectus est à uobis illo cibo, de quo dominus ait: Meus cibus est ut faciam uoluntatē eius qui misit me. *Et si gloriatus sum apud illum de uobis quid* .i. aliquid boni de uobis asserens, *non sum confusus* .i. non erubui de hac gloriatione. Antequā pergeret Titus ad eos, audiuit ab Apostolo quia erant bonæ uoluntatis in emendandis uitijs. Ac ꝑ hoc regresso illo & idē referente, nō erubuit Apostolus, sed alacer factus est, qa nō aliter inuenerat Titus quàm audierat ab eo. Non sum (inquit) cōfusus pro uobis, *sed sicut omnia* quæ audistis à nobis, *loquuti sumus uobis in ueritate* sine aliqua falsitatis admixtione, *ita & gloriatio nostra quæ fuit* de uobis *ad Titum*, *facta est* non solum uera, sed (ut plus dicam) ipsa *ueritas*, id est, apparuit ei ueritas, dum uideret ita esse ut dixeram. Efficientia enim uestræ correctionis tam uera facta est, q̄ & prædicatio nostra. Veritas enim arguentis apparet, si hi quiar-

D Iohan. 4.

A guuntur, incipiunt se emendare: quia dum correcti immutantur, testimonium perhibēt arguenti. Vos (inquam) spiritum eius refecistis, & me uera de uobis illi dixisse probastis. Et ideo *uiscera eius*, id est, affectiones dilectionis eius *abundantius sunt in uobis* quàm in alijs, quia uidit profectum uestrum. Sancti em̄ animus in omni bono est. Viscera cordis eius sunt in uobis, *reminiscētis omnium uestrum obedientiam, quomodo*, id est, quàm accurate *excepistis eū cum omni timore* cordis *& tremore* corporis. Scientes Corinthij ab Apostolo missum esse Titum, & se in multis uitijs ab Apostolo fuisse reprehensos, territi sunt in aduētu eius. Et quia uitam suam cœperant emendare, soliciti erant obedire præceptis eius, ut regressus Apostoli animum mitigaret eis. Quambrem Titus eos laudauit, quia in eo reueriti sunt Apostolum. Ideo subiungit: *Gaudeo* uos ita profecisse, *quòd in omnibus* rebus *confido in uobis*, id est, confido quod in omnibus amodo bene agetis. Non solum enim in bona uoluntate eorum lætatus est, sed & in operibus bonis, quibus ea quæ peccauerant, emendabant. Et ideo sicut sapiens medicus iam pene sanata uulnera lenissimis medicamentis curabat, ut prioris increpationis ustura sanaretur.

CAPVT VIII.

NOtam autem facimus uobis fratres gratiam dei, quæ data est in ecclesijs Macedoniæ, & quòd in multo experimē B to tribulationis abundantia gaudij ipsorum fuit, & altissima paupertas eorum abūdauit in diuitias simplicitatis eorum: quia secundum uirtutem (testimonium illis reddo) & supra uirtutem uoluntarij fuerunt, cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam & communicationem ministerij, quod fit in sanctos: & non sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt primum domino, deinde nobis per uoluntatem dei, ita ut rogaremus Titum, ut quemadmodum cœpit, ita & perficiat in uobis etiā gratiā istā.

¶ Postquam correcti sunt, hortatur eos ad bene agendum, & exemplo ecclesiarum Macedoniæ ad misericordiam illos prouocat, ut non putent graue quod uiderint Philippenses uel alios iam fecisse. Et qa supradixerat, cum uenissemus in Macedoniā, nullam requiem habuit caro nostra, ne quis putaret quod nullum ibi fructum fecisset, sed solummodo pœnas sustinuisset, quod non multum ad commendationem ualeret, ostēdit multos ibi fuisse conuersos, & ad culmen perfectionis subito perductos. Quasi dicat: Huculque notam fecimus uobis consolationem, quam de uestra correctione habuimus in tribulatiōe, quā apud Macedones pertulimus. Sed nunc notificamus *uobis gratiam*, id est, gratuitam largitionem spiritalium bonorum, *quæ data est* diuinitus *in ecclesijs Macedoniæ*. Nos enim non defecimus in tribulatione,

Supra. 7.

sed perstitimus fortiter, donec ibi multæ con-C struerentur ecclesiæ. Et data est illis tanta gratia, *quòd in multo experimento tribulationis*, id ē, cum multas experirent̄ tribulationes, *abundantia gaudij ipsorum* semper abundauit. Quia deuoto animo perceperūt uerbum dei, idcirco diuinitus eis data est gratia, ut in tribulatione Pauli & Sylæ, quam supra memoraui, non scandalizarentur, sed de spe ꝓmissa gauderent, & se passionibus eoꝝ probatos ostenderent. Et hoc est, in multo experimento nostræ uel etiam suæ tribulationis, abundātia gaudij interni ipsorum, quod de spe cœlestiū præmioꝝ cōceperant, nō minorata est, sed abūdauit. *Et altissima paupertas eorum abundauit in diuitias*. Quasi dicat: In tribulationibus quas patiēdo experti sunt, & etiam de bonis suis pauperibus Christi copiose largiti sunt. Quia *& altissima*, id est, profundissima & humilima: uel altissima, id est, nobilissima & præconijs extollenda paupertas eoꝝ *abūdauit in diuitias*, id est, maior facta est dum tenderet diuitias dare. Vel abundauit in diuitias dandas, id est, cum esset magna illis paupertas, abundanter tamen erogauerunt sanctis diuitias. Quia cum tenues essent substantia facultatum, animus ipsoꝝ diues inuētus est in ministerio sanctoꝝ. Diuitias dico, *simplicitatis eorum*, qa simplici intentiōe ex eo q̄d habebant, erogauerunt, non ut hoībus, sed ut soli deo placerēt. Nō enim duplici, sed simplici corde dederunt, qui non inde quæsierunt remunerationem ab hoībus & à deo, sed tantum à deo. Vere paupertas eoꝝ abundauit in diuitias, *quia secundum uirtutem* rerum suarum (*reddo illis* in-D de *testimonium*, id est, assero qa secundum q̄d uires eoꝝ sufferre poterāt, erogauerūt) *& etiam supra uirtutem fuerunt* ad dandum *uoluntarij*, qm̄ amplius uolebāt dare, quàm eoꝝ uires admittebāt. Non em̄ coacti, sed uoluntarij in hoc fuerunt etiam supra uirtutem facultatum suaꝝ, qa etiam de suis rebus necessarijs, quibus uita illoꝝ carere nō poterat, obtulerunt nemine cogente. Ipsi dico *obsecrantes nos*, id est, cum adiuratiōe sacroꝝ deprecātes, ut de suis rebus facerent *gratiam*, id est, gratuitā donationē *& communicationem*, id est, ut sua bona nō quasi ꝓpria sibi retinerēt, sed quasi cōmunia sanctis impenderēt, quæ cōmunicatio esset *ministerij quod fit in sanctos*, id est, in hoc fieret bona eorum cōmunia, ut ex his ministraret̄ in sustentatione sanctoꝝ qui erant in Ierusalem. Tam simpliciter & deuote obtulerunt q̄d ultra uires eorum erat, ut cum lachrymis deprecātes offerrēt, ut uel sic cogerēt accipi à se q̄d accipiendum nō uidebatur, qa plus erat quàm poterat eoꝝ substātia, ne forte eis postea egestas pœnitentiā boni operis suaderet. Sed qa tales se ostenderunt, ut puro animo iā præsentia postponentes futuris ꝓmissionibus, cōfidentia dei se cōfirmarent, accipi ab eis uisum est, ne boni cordis gratia fructū amitteret. *Et non* egerunt *sicut sperauimus*, ut quasi ꝓ redimendis culpis suis hoc darēt, ut parceremus uitijs eorū, *sed dederunt domino* non solum res suas, *sed & semetipsos* q̄si sacrificiū immaculatū. Primū *domino*,

deus uult homines subdi suis uicarijs

A ut ei soli seruirent, se deuouerunt: deinde & nobis se dederunt, ut essent parati nobis in omnibus obedire: & hoc per uoluntatem dei, q uult homines subdi uicarijs suis, ut ipsi à nobis admoniti, operarentur singula mandata domini iuxta modum nostræ uisionis. Et idcirco ab his accipere debuimus quod offerebant, quia prius emendantes errores pristinos & uitæ ac morum uitia, ultra quàm sperabamus, deo se uouerunt. Visum est enim simpliciter illos hoc agere, ut non timeret cui offerebatur accipere: quia non utiq; hoc animo offerebant, ut redimentes præpositos suos muneribus sibi mulcerent, ut uitia eorum non arguerent, qa munera excæcant oculos sapientium, & peruertunt uerba iustorum. Dãtes ergo se primum deo dum emendant uitia, deinde nobis dum sanctis offerunt sumptus, contristari non debuerunt, qui pene antequam inciperet, perfecti esse uoluerũt. Horum igitur exemplo, libenter ea quæ cœpistis, ministerio sanctorum uos Corinthij debetis perficere. Ita enim instituerunt, & ita prouocati sumus largitate eorum, ut rogaremus Titum, ut ad simile opus uos animaret, ut quemadmodum cœpit uos, postquam correcti estis, ad bene agendum informare, ita perficiat in uobis etiam gratiam istam, ut incitet uos ad dandum. Quoniam Titi affectum syncerum nouerat Apostolus circa istos, necnon & hos obedientes ei, idcirco per ipsum etiam ad hoc opus exhortari illos facilius posse significat, ut quomodo in cæteris rebus exhortationis suæ B fructum in eis habuit, haberet etiam in hac gratia, ut ad ministerium sanctorum promptos eos faceret, ut quia iam uitia emendabant, huius largitatis fructum facerent.

Deute. 16.

Sed sicut in omnibus abundatis fide, & sermone & sciẽtia & omni solicitudine, insuper & charitate uestra in nos, ut & in hac gratia abundetis: non quasi imperans dico, sed per aliorum solicitudinem etiam uestræ charitatis ingenium bonum comprobans. Scitis enim gratiã domini nostri Iesu Christi, quoniam propter uos egenus factus est, cũ esset diues, ut illius inopia uos diuites essetis. Et consilium in hoc do. Hoc enim uobis utile est, qui non solum facere, sed & uelle cœpistis ab anno priore. Nunc uero & facto perficite, ut quemadmodum promptus est animus uoluntatis, ita sit & perficiendi ex eo quod habetis. Si enim uoluntas prompta est secundum id quod habet, accepta est, non secundum id quod non habet.

¶ Rogauimus Titum ut uos moneat ad gratiam largitatis. Sed & ego uos ad hanc moneo, ut in hac abundetis, sicut in omnibus rebus abundatis fide, quia in omnibus recta fides iam uobis abundat: & sermone, id est, gratia loquendi uel in una lingua uel in pluribus abundatis: & scientia scripturarum, uel peritia quarumlibet rerum diuinitus C concessa. Sunt enim nonnulli qui satis abundant in sermone, sed tamen parum habent scientiæ: & sunt alij qui scientia abundant, sed eloquentiam sermonis non habent. Vobis autem concessit deus abundanter utrunq;, & sermonem scilicet & scientiam. & abundatis in omni solicitudine, quia sufficienter in omnibus estis soliciti, in quibus uos oportet solicitos esse. insuper abundatis & charitate in nos, id est, uestra charitas transit abundanter in nos, qa copiose nos diligitis. Et sicut iam in his uirtutibus abundatis, ita suadeo ut & in hac gratia largitatis abundetis, quatenus de uestris rebus abũdanter iuxta modum possibilitatis uestræ sanctis impendatis. Non quasi imperans hoc uobis dico, ne uidear uos ad hoc inuitos cogere, quos ad bene agendum spontaneos uolo semper esse, & ne uos sitis transgressores imperij mei. Non quasi imperans, sed quasi consulens dico ut sanctis necessaria mittatis, & comprobans, id est, probatum deo & hominibus ostendere uolens, bonum ingenium uestræ charitatis per solicitudinem aliorum, id est, per hoc quod pro alijs, id est, pro sanctis eritis soliciti, releuantes inopiam eorum, ut uideamini non didicisse, sed naturaliter possidere misericordiam & largitatem. Ita uolo comprobare uestram charitatem esse ingeniosam & prudentem, cũ sine imperio meo susceperit pauperum Christi solicitudinem, mittens eis unde releuent egestatem. Vel per solicitudinem aliorum, id est, Macedonum, D quos refero uobis solicitos esse de sustentatione sanctorum pauperum, uolo comprobare etiam bonum ingenium uestræ charitatis, ut ostendam charitatem uestram habere bonum ingenium, cũ sine iussu meo cœperit sua sponte facere ea quæ audit Macedones fecisse. Et iustum est ut in hac gratia abundetis, atq; pauperibus temporalia bona largiter ministretis: quia uosipsi scitis quantam gratiam uobis dei filius contulit, quàm misericorditer erga uos egit, qui pauper pro uobis temporaliter fieri uoluit, ut uos permanentium diuitiarum participes efficeremini. Hanc eius gratiam scitis, qa cum esset diues in sua maiestate, propter uos egenus factus est in mundo, ut uos illius inopia diuitijs spiritalibus repleremini. Si ergo ille qui omnium creator & dominus est, pro uobis paupertatem sustinuit, cur uos pro eius amore partem diuitiarum uestrarum eius membris indigẽtibus non tribuatis? Diues erat. Vnde eñ homines sunt diuites? Auro, argento, familia, terra. Sed omnia p ipsum facta sunt. Quid ergo illo ditius, per quem facta sunt diuitiæ, etiam illæ quæ non sunt ueræ diuitiæ? Per illum enim & illæ diuitiæ, ingenium, memoria, uita, ipsius corporis sanitas, sensus, cõfirmatioq; membrorum. Etenim cum hæc salua sunt, & pauperes diuites sunt. Per illum & illæ maiores diuitiæ, fides, pietas, iustitia, charitas, boni mores. Nemo enim & has habet, nisi per eum q iustificat impium. Ecce quàm diues. Quis enim diues? qui habet quod uult alio faciente, an qui facit quod uult & alium habentem? Puto quia ditior

Iohan. 1.

maiores diuitiæ que sunt

A est, qui fecit quod habes: quia quod ille habet, tu non habes. Diues est, cum sit in forma dei æqualis omnino patri. *Philip. 2.* Sed egenus propter nos factus est, quando semet exinaniuit formam serui accipiens. Non autē dictum est, egenus factus est cum diues fuisset: sed, egenus factus est cū diues esset. Paupertatem enim assumpsit, & diuitias non amisit. Intus diues, foris pauper. Latens deus in diuitijs, apparens homo in paupertate. Quia eius paupertate sumus ditati, quia in sanguine eius peccatorum nostrorum concisus est saccus. Per illum sanguinem abiecimus pannos iniquitatis, ut indueremur stolam immortalitatis. Ne ergo diuitias expauesceremus, & ad eum accedere cum nostra mendicitate non auderemus, pauperem se exhibuit, id ē, deus nasci dignatus est homo, uirtutem suæ potestatis humilians, ut hominibus diuitias suæ diuinitatis adquireret, & eos consortes diuinæ naturæ faceret. Qui tamen in diuinitatis suæ diuitijs nobis inuisibilis ꝑmanens, miris nos poterat uirtutibus ditare: sed ut ad internas diuitias rediret homo, foras apparere dignatus est paup deus. Quia uidelicet minus nos amasset, nisi & paupertatem nostram susciperet: nec uim nobis suæ dilectionis ostēderet, nisi hoc q̄d à nobis tolleret, ad tempus ipse sustineret. Et hoc est q̄d nūc Apostolus, ut ad largitatis gratiam uiscera nostræ cōpassiōis accēderet, ait: *Propter uos egenus factus est cū diues esset.* Et his uerbis hortatur auditores, ut largiendo quasi paupes fiant, ut profit paupertas eorū sicut CHRISTI paupertas nobis profuit.

B *Et in hoc*, inquit, id est, in conuersatione tāti beneficij dei, *do* uobis *consilium*, ut scilicet ad similitudinem Christi paupertatem subire non recusetis, ut à sanctis paupertatem effugetis. *Hoc enim uobis est utile*, ut per imitationem paupertatis Christi tendatis ad diuitias eius. Hoc uobis est utile, q[ui]a magis ꝓdest facientibus quàm accipiētibus. Vtile est uobis, *qui iam cœpistis* hoc *non solum facere, sed* etiā *uelle ab anno priore*, id est, præterito, uel à priore anno uestræ conuersationis usq; nunc. Facile quippe est in bono opere obedire etiā nolentem, sed hæc magna in uobis uirtus extitit, qui hoc bonum q̄d uobis nunc suadeo, & ante uoluistis. Sed *nunc* etiam id *facto perficite* quod iam uolūtate fecistis, ut non solum uelitis in corde, sed etiam compleatis in opere. Ita facto peragite, quod uoluntate iamdudum cœpistis agere, *ut quemadmodū promptus est animus uoluntatis*, ita promptus *sit &* animus *perficiendi*, id est, sicut promptus est animus uester ad uolendum, ita promptus sit & ad perficiendū *ex eo*, id est, secundum id *quod habetis*, siue plus, siue minus, ut unusquisq; tantum det quātum potest: quoniā uoluntas retinēs quod dare posset, infructuosa est. Idcirco uobis suadeo dare ex eo q̄d habetis, quia *si uoluntas est prompta* & parata dare, *secundum id quod habet, accepta est* deo secūdum illud quod ita tribuit, *non secundum id quod non habet*. Acsi aperte dicatur: Ne putetis me ab aliquo supra uires exigere, aut tantum à paupere quantum à diuite expetere. Omnes enim æqualiter dāt, si unusquisque ex tanto dat quantum habet.

C Quia enim Corinthij ad hoc opus ministerij prouocant, hoc eis indicitur, ut non plus tribuant quàm possunt: ne forte plus offerentes, coacti, non uoluntarij, uiderentur sine mercede facturi: q[uia] qui coactus aliquid facit, mercedem non habet. Et ideo dicit eis, quia si uoluntas est prompta dando secūdum id quod habet, accepta est deo, non secundum id quod non habet. Ille enim dat ex eo quod habet, qui sibi necessaria retinet, & cætera quibus carere potest, largit paupibus. Qui uero de his tribuit quæ suo usui necessaria sunt, ille dat secūdum id quod non habet, id est, ultra uires suas: quoniam illa quibus indiget, quasi non habet, quia carere non potest, & idcirco ad dandum illa non habet. Propter quod nunc dicitur Corinthijs qui tenaces sunt, quia uoluntas quæ sua sponte tribuit secundum id quod habet, ut sibi scilicet necessaria retineat, placens est deo: non illa quæ coacta tribuit secundum id q̄d nō habet, id est, quod sine murmuratione ferre nō pōt. Non ēm intelligendum est, non esse deo acceptū si quis deuoto corde obtulerit etiā ultra suum posse, cū Macedones inde multum sint laudati, quoniam supra uirtutem fuerūt ad dandum uoluntarij. Illi ēm nō indiguerunt admonitione ut Corinthij, sed ultro obtulerunt cum precibus, ut ꝓbarent se tota uoluntate hoc facere, ut plus offerrēt q̄ poterant. ideoq; fuit acceptabile. Quanto ēm amplius obtulerūt, tāto plus accepturi sunt. Corinthijs uero tanq̄ adhuc infirmantibus parcitur. unde & subditur:

D **Non enim ut alijs sit remissio, uobis autem tribulatio, sed ex æqualitate in præsenti tempore uestra abundantia illorum inopiam suppleat, ut & illorum abundantia uestræ inopiæ sit supplementum, ut fiat æqualitas, sicut scriptum est: Qui multum, non abundauit: & qui modicum, non minorauit.** *Exod. 16*

¶ Iure dixi uolūtatem esse acceptam, si prompta fuerit dare secūdum id quod habet. *Non enim* suadeo uobis tantum dare, *ut alijs* quibus dederitis, *sit remissio*, id ē, inopiæ alleuatio & relaxatio, sed *uobis tribulatio*, id est, inopia nimia. Hæc procul dubio Apostolus cōdescendendo infirmis (ut præmisimus) intulit, quoniam quibusdā inopiam ferre nō ualentibus tolerabilius est minus tribuere, q̄ post largitatem suam ex inopiæ angustia murmurare. cum ēm dantis mens ferre inopiā nescit, si multa sibi subtrahit, occasionem cōtra se impatiētiæ exq[ui]rit. Prius ergo præparādus est animus patiētiæ, & tūc aut multa aut cuncta sunt largienda, ne dum minus æquanimiter inopia irruēs fertur, & præmissæ largitatis merces pereat, & adhuc mentem deterius murmuratio subsequēs ꝑdat. Non hoc (inq̄t) suadeo ut alij ociose uiuant de bonis uestris, & tribulatione famis uos cruciemini: *sed ut ex æqualitate* subueniatis illis *in præsenti tēpore*, id est, ut unusquisq; quantū habet, ad tēpus diuidat cū sanctis, quia nō plus exigitur quàm sibi

A retinere debet, dicēte scriptura, diliges proximū tuum sicut teipsum. &, Qui habet duas tunicas, det non habenti. Vel in præsenti tempore breuis huius uitæ communicate illis uestras diuitias, ut & ipsi in æterna uita communicent uobis suas. Et hoc est quod subditur: *uestra abundantia* carnalium bonorum *suppleat*, etsi non ex toto compleat *illorum* corporalem *inopiam*, qui omnia mundi deseruerunt, *ut illorum* spiritalis *abundantia sit supplementum* spiritalis *uestræ inopiæ*. Hoc iubet Apostolus, ut quia iuxta tempus sancti inopiam patiebātur, deserentes omnia mundi, & se solis diuinis operibus mancipantes, ut orationi uel doctrinæ insistant ad profectum multorum, cæteri fideles qui negocijs uel artibus insistunt, aut paternas habēt facultates, ministrent eorum inopiæ, ut iterū sancti illic ubi diuites sunt, & isti inopes, id est, in spiritalibus & æternis communicēt eis, quasi uicem rependentes ministerio eorum. Nam cum pauci sint qui spiritalia dona percipiunt, & multi qui rebus temporalibus abūdant, per hoc se diuites uirtutibus pauperum inserunt, quod eisdem sanctis pauperibus de suis diuitijs solatia ministrent. Vestra, inquit, abundantia illorum inopiam suppleat, ut & illorum abundātia uestræ inopiæ sit supplementum, ut uidelicet *solicite perpendamus, quia & eos quos nunc inopes cernimus, abūdantes quandoq; uidebimus: & qui abundantes aspicimus, si largiri negligimus, quandoq; inopes erimus.* Qui itaq; nunc in hoc tempore subsidiū pauperi tribuit, ab eo postmodum perpetua recepturus, ut ita dicam, quasi ad frugem terram excolit, quæ quod acceperit, huberius reddit. Restat ergo ut nunquam elatio surgat ex munere, quando uidelicet diues ex eo quod pauperi tribuit, agit ut in perpetuum pauper non sit. Qui enim uiuūt in seculo, non habent merita ad uitam æternam sufficientia. Sed quia pauperes Christi, quorum est regnum cælorum, per eleemosynas amicos & debitores sibi fecerunt, per merita eorum consequentur quod per se non merent: *ut tunc fiat* utrorunq; *æqualitas*, non quia non differunt, sed quia omnes idem regnum habebunt, & unicuiq; sufficiet quod habebit. Vel æqualitas est, ut quia isti in hoc tempore ministrant sanctis, reddantur eis uices ab eis in futuro, quia debitores illi faciunt sanctos. Aequalitas ipsa est pax nostræ Ierusalē, ut opera misericordiæ corporalia iungantur operibus prædicationis spiritalibus, & fiat pax dando & accipiendo. Fiat æqualitas in regno, *sicut scriptū est* in signo. *Qui multum*, subaudi collegerat de māna, id est, amplius quàm gomor, *non abundauit*, id est, non plus habuit quàm gomor. *& qui modicum* collegerat, id est, minus quàm gomor, *non minorauit*, id est, non minus habuit quàm gomor. Quando enim uentum est ad epulas, omēs æqualiter habuerunt, hoc significante deo, quia populus suus qui per desertum huius uitæ graditur ad terram promissionis æternæ, æqualitatem habiturus in conuiuio est supernę refectionis, quia oēs deum uidebūt. Et qui multum hic laborauit, atq;

B

Leui. 19

Luc. 3

Matth. 5.

Exodi. 16

plurima merita congregauit, *non plus* quantum ad æternam uitam pertinet *habebit*, quàm ille qui modicum bonæ operationis egit. Vnde dicitur in euangelio, quia illi qui diuersis horis ad uineæ culturam accesserunt, omnes pariter in uespera denarium acceperunt. Tunc ergo fiet æqualitas, quia omnes habebunt uitæ æternæ æqualitatem. Omnes erunt in æqualitate, quia omnes erunt *in æternitate*. Nō enim longior erit uita sanctorum pauperum, quàm uita electorum secularium. Tamen sancti pauperes *maiorem* habebunt in carne & in anima gloriam & *beatitudinem*. Idcirco autem æquabūtur ita diuites *sanctis pauperibus in perceptione denarij uitæ perennis, quia nunc æquant sibi illos in diuitijs suis non secundum paritatem, sed ut sustententur de rebus eorum sicut ipsi.* Rex enim de toto regno suo nō plus habet nisi *uictum & indumentum*, quo carere præsens uita non potest. Et idcirco diues pauperem sibi æquat, si ei cibos & uestimenta præbeat, licet ipse plus retineat quàm largitur. Qui multum (inqt) habuit, non abundauit, quia scilicet quod plus habebat, dedit indigenti: & qui modicum, non minorauit, quia accepit ab illo qui abundauit. Vult nos omnia communiter possidere, ut & perfecti doctrinam non abscondant, & habentes substantiam eis non denegent uictum. Plus etiam in spe futuri seculi habent sancti, quàm hi qui in isto tempore uidentur diuites: & tamen utriq; (sicut dictum est) in illo seculo æquabuntur, ut sicut istorum beneficio nunc sustentatur inopia sanctorū, ita & hi beneficio sanctorum tunc diuites fiant. Non enim totos se dederūt deo, ut hic pauperes, illic essent diuites, ideo uidentur illic esse paupes. Sed ditabuntur sanctorum suffragio, quorum se uirtutibus inseruerunt, dum eos ad bene agendū sustentarēt, ministrando illis necessaria: quia qui recipit iustū in noīe iusti, mercedē iusti accipiet.

C

Matth. 20

D

Matth. 10.

Gratias autem ago deo, qui dedit eandem solicitudinem pro nobis in corde Titi, quoniam exhortationem quidem suscepit: sed cum solicitior esset, sua uoluntate profectus est ad uos. Misimus etiam cum illo fratrem nostrum, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. Non solum autem, sed & ordinatus est ab ecclesijs comes peregrinationis nostræ in hac gratia, quæ ministratur à nobis ad domini gloriam & destinatam uoluntatem nostram, deuitantes hoc, ne quis nos uituperet in hac plenitudine, quæ ministratur à nobis. Prouidemus enim bona non solum coram deo, sed etiam coram hominibus. Misimus autem cum illis & fratrem nostrum, quem probauimus in multis sæpe solicitum esse, nunc autem multo solicitiorem, confidentia multa in uos, siue pro Tito, qui est socius meus & in uobis adiutor; siue fratres nostri

Roma. 12

A apostoli ecclesiarum, gloria Christi. Ostensionem ergo quæ est charitatis uestræ & nostræ gloriæ pro uobis, in illos ostendite in facie ecclesiarum dei.

¶ Deus quia iustus est, sciens Corinthios uelle proficere, Titi affectum accedit erga eos, ut adimpleret exhortatione sua uoluntatem illorum in opere bono: qui uidens profectum illorum, lætatus est in eis. Et hoc est: Ego quidem (inquit) solicite uos ad opus misericordiæ prouoco, sed *gratias ago deo, qui* per spiritum sanctum *dedit in corde Titi eandem solicitudinem*, quam ego habeo pro uobis, ut nõ deficiatis, sed proficiatis in opere bono: *quoniam* non repugnauit, sed *exhortationem* nostram *suscepit*, qua exhortabamur eũ ire ad uos incitandos. Exhortationem quidem nostram suscepit, uoluntatem uero non per nos habuit, quia iam habebat. *Et uoluntate* quidem propria solicitus erat pro uobis, sed exhortatione nostra factus est solicitior. Et cum ita solicitior factus esset, profectus est ad uos sua uolũtate, quam illi deus inspirauerat. Vel suscepit exhortationem, id est, suscepit hoc onus laboris, ut uos exhortaretur ad largitatem sustentationis sanctorum: *sed* dum propter uestrum profectum *esset* factus *solicitior, profectus est ad uos sua uoluntate*, id est, uidẽs uos proficere circa bonos actus, solicitior factus est erga curam uestræ salutis, ita ut uoluntarius proficisceretur ad uos, qui prius etiam rogatus excusabat ire propter uitia uestra.

B Ipse quidem profectus est sponte. Sed nos *misimus etiam cum illo fratrem* illum egregium, *cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias*. Hoc de Luca intelligitur, qui laudem in euangelio præ cæteris habet: quia ubicunque recitatur euangelium, laudatur Lucas, qui tam eleganter illud scribere meruit. Sed *non solum* laudatur ubique de euangelij descriptiõe, *sed* etiam *ordinatus est ab ecclesijs comes peregrinationis nostræ*, ut mecum pergat quocunque uado peregrinans ad prædicandum, & sit mihi comes & adiutor ubique *in hac gratia, quæ ministratur à nobis*, id est, in hac largitione eleemosynarum facienda, cuius nos ministri sumus *ad domini gloriam*, ut dominus noster Iesus CHRISTVS inde glorificetur: *& ad uoluntatem uestram*, qua uolumus ut bene detis: uoluntatem dico, *destinatam* ad huiusmodi studium, & deditam ac diuinitus præordinatam. Vel in hac spiritali gratia noui testamẽti, quæ gẽtibus per euangelium ministratur à nobis ad gloriam domini, & ad complendam uolũtatem nostram, qua uolumus ut gentes saluæ fiant, quæ uoluntas ad hoc destinata est. Lucam commendat Apostolus, quia hunc ignorabãt Corinthij, ut scirent in quãta iam essent boni opinione, ad quos tales uiri mittebantur, ut congauderent cum eis, augentes eos in fide operatiõis dei, ad cuius gloriam solicite hoc agebãt, ut ipse agnosceretur in his. Nonnulli uero senserunt id & de Barnaba posse intelligi, quia & ipse ordinatus est comes peregrinationis Pauli, quãdo cum eo missus est ad gentes, licet cum eo non perseuerauit, Lucas autem perseuerauit. Et constitutus est comes eius in hac eleemosynarum gratia, quia hoc decreuerunt apostoli, ut ipse & Barnabas prædicarent gentibus, sed tantum memores essent sanctorum pauperum qui erant in Iudæa, ut quãdiu fames illa duraret, mitterent eis uictualia. Et Barnabæ laus erat in euangelio, quod strenue prædicauerat per omnes ecclesias, in quibus cum Paulo fuerat. Sed hoc dissonare uidetur, ut hunc Paulus fratrem & nõ potius apostolum uel socium nominet: & qd hunc cum Tito quasi minorẽ misisse se dicat, & non potius Titum cum eo: uel qd hunc Corinthijs quasi ignotum cõmendet, cum in priore epistola declarauerit hunc eis incognitum non esse, dicens: Aut solus ego & Barnabas nõ habemus potestatẽ hoc operãdi: id ẽ, stipẽdia sumẽdi. De Luca uero cõgrua sunt omĩa, quia etsi nũc apud nos Lucas maior est Tito, apud animos tñ Corinthiorum minor erat, ideoq; conuenienter missus esse cum eo dicit. Excellentiam uero Titi nouerant Corinthij, qa ipse Corinthius erat. Misimus (inquit) cũ Tito comitem nostræ peregrinationis, q per omnes ecclesias in euãgelio laudatur, *deuitantes hoc, ne quis nos uituperet*, id est, reprehendat *in hac* eleemosynarum *plenitudine*, quæ ministratur *à nobis*, id est, quæ nostro ministerio fit. Nisi enim testes idoneos & boni testimonij secũ Apostolus habuisset, infirmi uel infideles cum tantam largitionem tamq; copiosam uiderent, aliquid super Apostolo sinistre possent æstimare, ut putarent eum tanquam sibi accipere & in suos conuertere ea quæ accipiebat ad supplẽdas necessitates sanctorum, per se offerẽda uel distribuẽda indigẽtibus.

D Sed ut omnem prauam suspicionem à se remoueret, multos idoneos adhibuit testes in hac gratia plenarie paupibus ministrãda. Ideo (inquit) deuitamus uituperiũ, qa *prouidemus bona*. i. prouidemus ut ea quæ facimus, sint bona *non solum coram deo, sed etiam coram hominibus*. Coram deo sufficit nobis bona conscientia, sed coram hominibus necessaria est bona fama. Propter nos em̃ cõscientia nostra sufficit nobis, sed propter homines fama nostra nõ pollui, sed pollere debet in eis. Qui enim fidẽs cõscientiæ, negligit famã suã, crudelis est, qm̃ salutem pximorum spernit. Vel ideo se dixit Apostolus deuitare, ne qs eum uituperaret in hac plenitudine doctrinæ ac miraculorum, quia negligẽs circa curam sanctorum iudicari posset, si segnius ea quæ illis erant necessaria, pcuraret, qm̃ illi & Barnabæ iniunxerant priores apostoli, ut memores essent pauperum, sicut iam diximus. Ne ergo dicerẽt de eo, bene qdem prædicat, & religiose uiuit, sed nõ est memor sanctorum pauperum, ut sibi fuerat iniunctũ, cũ ipse in omnibus esset inuituperabilis, nec in hac parte indiligens iudicari uoluit, sed ad faciendam sanctis largitionem credẽtes ex gẽtibus monuit, quatenus & hoc opere completo, in omnibus appareret eius solicitudo & prouidẽtia. Prouidemus enim (inquit) bona nõ solũ corã deo, sed etiã coram hoĩbus. Prouidit bona corã deo, dũ quod iubet deus circa ministeriũ sancto-

Actu. 13. Actuũ. 15 1. Cor. 9. Actuũ. 15

A rum fieri doceret. Prouidit bona coram hominibus, dum tales ad hoc opus suadēdum mitteret, qui non facerent eis scandalum: sed probitate sua prouocarent eos, ne bona eius doctrina per improuidos ministros in uituperationem caderet. Nec solum (inquit) duos istos misimus, sed etiam fratrem alium cum illis, quem quidam dicunt esse Apollo, sed incertum est. Quem sæpe probauimus in multis solicitum esse de uestra salute, sed nunc experti sumus eum multo solicitiorem pro uobis, cum audisset uos esse correctos, certus quia obedietis ad bene agendum. Solicitior (inquam) factus est uidendi & exhortandi ad ministerium sanctorum pro hac confidentia uestræ immutationis in melius: siue pro Tito, qui de uobis ei multa retulit, qui non mentiretur, qui est socius meus, pergēs mecum ubiq; ad prædicandū: & in uobis est adiutor meus, id ē, in uestra conuersione & correctione. Ipse est adiutor meus in uobis, siue cæteri fratres nostri, quos ad uos direxi, qui sunt apostoli, id est, fundatores ecclesiarum, gloria Christi, quia in locis illis prædicauerunt Christum, ubi nunquam fuerat: & ad gloriam construxerunt ecclesias ex his, quos ad fidem cōuerterunt. Vel fratres nostri priores apostoli, qui cum domino in carne fuerunt, sunt adiutores mei in uobis: siue quia nonnunquā per uos trāsierunt, & uobis aliquid meliorationis contulerunt, siue quia suæ prædicationis fama ac uitæ uobis ꝓfuerunt. Et quandoquidem tales misimus uiros ad uos, ergo suscipite eos cum honore & dilectione sicut oportet. Scilicet ostendite nunc in illos ostensionem uestræ charitatis, id est, charitatem quam ostendere consueuistis honorifice suscipiendo cæteros B fratres, nunc ostendite suscipiendo istos accuratius, ut bona quæ de uobis audierunt, probent esse uera. Et ostensionem gloriæ nostræ pro uobis, id est, opera charitatis, quæ similiter ostendere soletis in susceptione fratrum, unde & nos gloriamur ꝓ uobis apud alias ecclesias, nunc ostendite in istos, reuerentius & deuotius eos suscipiendo. Et hoc facite in facie & in cōspectu ecclesiarum, ut cæteræ ecclesiæ cognoscāt uera esse bona quæ de uobis audierūt, & accipiant à uobis bonū exemplum.

CAPVT IX.

NAm de ministerio quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere uobis. Scio enim promptum animum uestrum, pro quo de uobis glorior apud Macedones. Quoniam & Achaia parata est ab anno præterito, & uestra æmulatio prouocauit plurimos. Misimus autem fratres, ut ne quod gloriamur de uobis, euacuetur in hac parte, ut (quemadmodum dixi) parati sitis, ne cū uenerint Macedones mecum, & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos, ut non dicamus uos, in hac substantia. Necessarium ergo existimaui rogare fratres, ut præueniant ad uos, & præparent repromissam benedictionem hanc paratam esse sic quasi benedictionem, non quasi auaritiam. C

¶ De receptione iustorum uos admoneo. nam de ministerio quod fit in sanctos, non necesse est ut uos admoneam. De illo enim ministerio est mihi ex abūdanti, id est, ex superfluo scribere uobis. Superfluum est enim, si commoneas eum quem scis facturum. Sed tamen ut diligentiam meam ostēdam, & uos promptiores faciam, nō est ociosum si scribo, ut sciatis magna uos diligentia debere peragere, q̄d frequenter uobis intimatur. Ideo autem uidetur superfluum ut uobis de hac re scribam, quia scio animum uestrum ad hanc largitionem faciēdam esse promptum, pro quo animo uestro ad hanc gratiam deuoto glorior apud Macedonas. uidete ne frustra. Solet enim se meliorē præbere ille, de quo bene sentitur ab alio. Idcirco de uobis glorior, quoniam non solum Corinthus, quæ est metropolis ciuitas, sed etiam uniuersa Achaia quæ est magna regio, parata est ab anno præterito dare quod sanctis mittatur. & uestra æmulatio, id est, feruor imitandi nos prouocauit plurimos ad hoc pietatis opus. Cæteræ eñ ecclesiæ dum audiunt Corinthios prius multis erroribus fuisse implicatos, postea uero correctos & misericordiæ operibus intentos, æmulatione eorum incitatæ sunt ad bonum opus, quasi cogitantes apud se & dicentes, quia si hi qui post acceptam fidem male conuersati fuerant, hanc cœperunt habere uolūtatem, cur non magis illi, in quibus hæc uitia non sunt reperta? Ego quidem (inquit) glorior in splendore animi uestri, qui promptus est ad largiendum. sed misimus fratres, non ut D uos ad hoc exhortarentur, ad quod ex animo parati estis: sed ut uos faciant memores, ne circa uotum & promissionem existatis negligētes. Et hoc est, animus quidem uester promptus est, sed misimus prædictos fratres ad uos, ut sitis parati ad ꝓferendum quod dederitis, ne si imparati fueritis, euacuetur in hac parte totum quod gloriamur de uobis. Misimus (inquam) illos, ut quemadmodum dixi illis uos esse paratos, sitis parati: uel queadmodum dixi uobis, sitis parati: siue quemadmodum dixi Macedonibus, ne forte cum uenerint mecum Macedones, & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos in hac substantia, id est, in hac re possessa, in hac diuitiarū substantia, quæ pauperes sustentare debuit. Dixi ne erubescamus nos qui de uobis gloriabamur, ut non dicamus uos erubescere, id est, ut uestram erubescentiam taceamus. Vester eñ pudor erit maximus in nostra uerecundia, si inuenta fuerit impræparatio uestra. Nam si hoc inuentum non fuerit, quod testificatus sum de uobis, & ego erubescam in uobis, qui substantiam sanctis promissam non reddidistis: & uos amplius cōfundemini, qui nec ꝓpterea quod testis uobis fui, studuistis agere, ut me dixisse uerum de uobis ꝓbaretis. Ne ergo contingat ut & uos & nos grauiter erubescamus, necessarium existimaui rogare prædictos fratres, ut me præueniant euntes ad uos & præparent interim benedictionem, id est, largam & chari

A rum fieri doceret. Prouidit bona coram hominibus, dum tales ad hoc opus suadēdum mitteret, qui non facerent eis scandalum: sed probitate sua prouocarent eos, ne bona eius doctrina per improuidos ministros in uituperationem caderet. Nec solum (inquit) duos istos misimus, sed etiam fratrem alium cum illis, quem quidam dicunt esse Apollo, sed incertum est. Quem sæpe probauimus in multis solicitum esse de uestra salute, sed nunc experti sumus eum multo solicitiorem pro uobis, cum audisset uos esse correctos, certus quia obedietis ad bene agendum. Solicitior (inquam) factus est uidendi & exhortandi ad ministerium sanctorum pro hac confidentia uestræ immutationis in melius: siue pro Tito, qui de uobis ei multa retulit, qui non mentiretur, qui est socius meus, pergēs mecum ubiq; ad prædicandū: & in uobis est adiutor meus, id ē, in uestra conuersione & correctione. Ipse est adiutor meus in uobis, siue cæteri fratres nostri, quos ad uos direxi, qui sunt apostoli, id est, fundatores ecclesiarum, gloria Christi, quia in locis illis prædicauerunt Christum, ubi nunquam fuerat: & ad gloriam construxerunt ecclesias ex his, quos ad fidem cōuerterunt. Vel fratres nostri priores apostoli, qui cum domino in carne fuerunt, sunt adiutores mei in uobis: siue quia nonnunquā per uos trāsierunt, & uobis aliquid meliorationis contulerunt, siue quia suæ prædicationis fama ac uitæ uobis ꝓfuerunt. Et quandoquidem tales misimus uiros ad uos, ergo suscipite eos cum honore & dilectione sicut oportet. Scilicet ostendite nunc in illos ostensi B onem uestræ charitatis, id est, charitatem quam ostendere consueuistis honorifice suscipiendo cæteros fratres, nunc ostendite suscipiendo istos accuratius, ut bona quæ de uobis audierunt, probent esse uera. Et ostensionem gloriæ nostræ pro uobis, id est, opera charitatis, quæ similiter ostendere soletis in susceptione fratrum, unde & nos gloriamur ꝓ uobis apud alias ecclesias, nunc ostendite in istos, reuerētius & deuotius eos suscipiendo. Et hoc facite in facie & in cōspectu ecclesiarum, ut cæteræ ecclesiæ cognoscāt uera esse bona quæ de uobis audierūt, & accipiant à uobis bonū exemplum.

CAPVT IX.

Nam de ministerio quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere uobis. Scio enim promptum animum uestrum, pro quo de uobis glorior apud Macedones. Quoniam & Achaia parata est ab anno præterito, & uestra æmulatio prouocauit plurimos. Misimus autem fratres, ut ne quod gloriamur de uobis, euacuetur in hac parte, ut (quemadmodum dixi) parati sitis, ne cū uenerint Macedones mecum, & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos, ut non dicamus uos, in hac substantia. Necessarium ergo existimaui rogare fratres, ut præueniant ad uos, & præparent repromissam benedictionem hanc paratam esse sic quasi benedictionem, non quasi auaritiam. C

¶ De receptione iustorum uos admoneo. nam de ministerio quod fit in sanctos, non necesse est ut uos admoneam. De illo enim ministerio est mihi ex abūdanti, id est, ex superfluo scribere uobis. Superfluum est enim, si commoneas eum quem scis facturum. Sed tamen ut diligentiam meam ostēdam, & uos promptiores faciam, nō est ociosum si scribo, ut sciatis magna uos diligentia debere peragere, qd frequenter uobis intimatur. Ideo autem uidetur superfluum ut uobis de hac re scribam, quia scio animum uestrum ad hanc largitionem faciēdam esse promptum, pro quo animo uestro ad hanc gratiam deuoto glorior apud Macedonas. uidete ne frustra. Solet enim se meliorē præbere ille, de quo bene sentitur ab alio. Idcirco de uobis glorior, quoniam non solum Corinthus, quæ est metropolis ciuitas, sed etiam uniuersa Achaia quæ est magna regio, parata est ab anno præterito dare quod sanctis mittatur. & uestra æmulatio, id est, feruor imitandi nos prouocauit plurimos ad hoc pietatis opus. Cæteræ ēm ecclesiæ dum audiunt Corinthios prius multis erroribus fuisse implicatos, postea uero correctos & misericordiæ operibus intentos, æmulatione eorum incitatæ sunt ad bonum opus, quasi cogitantes apud se & dicentes, quia si hi qui post acceptam fidem male conuersati fuerant, hanc cœperunt habere uolūtatem, cur non magis illi, in quibus hæc uitia non sunt reperta? Ego quidem (in- D quit) glorior in splendore animi uestri, qui promptus est ad largiendum. sed misimus fratres, non ut uos ad hoc exhortarentur, ad quod ex animo parati estis: sed ut uos faciant memores, ne circa uotum & promissionem existatis negligētes. Et hoc est, animus quidem uester promptus est, sed misimus prædictos fratres ad uos, ut sitis parati ad ꝓferendum quod dederitis, ne si imparati fueritis, euacuetur in hac parte totum quod gloriamur de uobis. Misimus (inquam) illos, ut quemadmodum dixi illis uos esse paratos, sitis parati: uel quēadmodum dixi uobis, sitis parati: siue quemadmodum dixi Macedonibus, ne forte cum uenerint mecum Macedones, & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos in hac substantia, id est, in hac re possessa, in hac diuitiarū substantia, quæ pauperes sustentare debuit. Dixi ne erubescamus nos qui de uobis gloriabamur, ut non dicamus uos erubescere, id est, ut uestram erubescentiam taceamus. Vester ēm pudor erit maximus in nostra uerecundia, si inuenta fuerit impræparatio uestra. Nam si hoc inuentum non fuerit, quod testificatus sum de uobis, & ego erubescam in uobis, qui substantiam sanctis promissam non reddidistis: & uos amplius cōfundemini, qui nec ꝓpterea quod testis uobis fui, studuistis agere, ut me dixisse uerum de uobis ꝓbaretis. Ne ergo contingat ut & uos & nos grauiter erubescamus, necessarium existimaui rogare prædictos fratres, ut me præueniant euntes ad uos & præparent interim benedictionem, id est, largam & chari

A tatiuam donationem: benedictionem dico, repromissam, quia iam promisistis, & repromisistis eam: & præparando faciant hanc esse paratam in aduentu nostro, *sic quasi benedictionem*, id est, quasi opus charitatis, *non quasi auaritiam*, id est, non quasi strictam dationem, de qua doleat qui dederit. Auaritia enim uocatur datio, quæ fit tenaci & parco ac tristi animo: benedictio autē, quæ fit largo & alacri animo. Tractū est hoc uocabulū à patriarchis, qui benedictione sua filios suos omnium fertilitate bonorum replebant, ut Isaac benedicēs Iacob & Esau, & ut Iacob benedicēs Effraim & Manassen. Gene.27. & 48.

Hoc autem dico: **Qui parce seminat, parce & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.**

¶ Hoc loco ad magna largiendi studia mētes audientium accendit Apostolus, ne qui multa dare potest, pauca largiatur. Fratres, inquit, præcesserunt me ut præparent dationē uestram, sed ego cur large detis præscribo, quia hoc dico uobis, q̄d *qui parce seminat*, id est, auare tribuit, *parce etiam metet*, id est, parum in futuro seculo recipiet. Parcus enim est auarus, cui extorquetur quod dat, dum cōpellitur tribuere uel propter uerecundiam, uel propter longam multorum admonitionē. Huic parua messis est, quia parco animo dedit, licet magna uideatur dedisse. Econtrario uidua quæ in gazophylaciū misit duo minuta, laudata ē misisse plus quam omnes diuites: quia largo animo totū q̄d habebat misit, cum cęteri parco animo mitterēt, & multo maiora q̄ mittebant, sibi retinerent. Et ideo parce seminabāt, q̄uis multa seminare uiderentur: quia tantū seminare nolebant, quantū poterant. Dare enim non est amittere, sed seminare: ad tempus carere, ut postmodū multiplicius habeatur. Sed qui parce seminat, id est, qui non uult large tribuere cum possit, parce & metet. i. exiguum remunerationis colliget: quia sicut ipse nunc est parcus ad tribuendū, ita & deus erit parcus ad retribuendum. *Et qui seminat in benedictionibus*, id ē, qui tribuit uoluntate bona sub spe futuræ remunerationis, hic *metet de benedictionibus*, quando cum cæteris eleemosynarijs audiet, Venite benedicti patris mei, percipite regnū: q̄a esuriui, & dedistis mihi manducare. Seminat em̄ in benedictionibus ubi plus pēsat affectus q̄ sensus. i. ꝑ posse suo bona large tribuit in beneuolis affectiōibus, et idcirco de benedictionibus dei metet fructū uitæ pennis.

Marc.12. Lucæ.21. B Mat.25.

Vnusquisque prout destinauit in corde suo, non ex tristitia aut ex necessitate. Hilarem enim datorem diligit deus. Eccle.35.

¶ Et quia de benedictionibus supernis metet, qui nunc in benedictionibus bonę uolūtatis seminat, id est, læto & largo animo dat, siue parum, siue multum sit illud q̄d dat, ideo *unusquisq; det prout destinauit in corde suo*, id ē, sicut deliberauit & præordinauit in consilio suæ rationis & uoluntatis, ut quicquid in corde suo disposuit se daturum, det: & eo deuotionis affectu quo proposuit, det: scilicet *non ex tristitia aut ex necessitate*, id est, non inuitus aut coactus. Eleemosyna em̄ plerūq; fit à tristibus & murmurantibus, ut careant tædio interpellantis, non ut uiscera reficiant indigentis: sed non est acceptabilis deo talis datio. Et ideo non ex tristitia, sed ex lætitia cordis est dandum quod datur: quia ex his qui tribuunt, hunc eligit deus, ut ei retribuat q̄ deuoto animo tribuit, quasi thesaurizās apud deum. Sunt enim nonnulli qui multum rogati ab aliquibus, tædio precis sibi factæ ad dandum cōpelluntur importunitate postulationis assiduæ: & sic dant tristes & inuiti, non ex affectu dilectionis aut piæ cōpassionis. Nonnulli sunt etiā, qui licet nō sunt tristes uel coactione dolentes, tū quando largiuntur, faciunt ex necessitate: siue q̄a omnes alij dant, siue quia multi ut largiantur, admonent: & cum sic honestate sua non possint nō dare, quadam necessitate ad dandum cogunt. Sed quisquis dationem suam deo uult esse gratam, nō det ex tristitia uel ex necessitate, sed ex lætitia & ex uoluntate: q̄a *hilarem datorem diligit deus*, id est, illum qui per charitatem lætus & hilaris ac serenus spe supernæ retributionis tribuit.

C Lucæ.18.

Potens est autem deus omnem gratiam abūdare facere in uobis, ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum, sicut scriptum est: *Dispersit, dedit paupibus, iustitia eius manet in seculum seculi.* Psal.111.

¶ Ego quidem uos admoneo ad hanc largitatis gratiam, sed deus potens est facere in uobis q̄d admoneo. Ego enim uerba exhortationis edere possum, sed ille mentes uestras in melius promouere potest: quia ego quidem plantare & rigare possum, ille autē dare sufficit incrementum. Et ideo potētiam eius adesse uobis exopto, ut sicut in emendatione uitiorum & ueritate doctrinæ corda uestra tetigit, ita et in gratia largitatis faueat cœptis uestris. Ipse *est* enim *potens* facere hubertim *abundare in uobis* non solum istam, sed & *omnem gratiam*, ita *ut in omnibus* rebus *semper habentes omnem sufficientiam*. i. non indigentes aliquando his quæ ad salutem necessaria sunt, *abundetis in omne opus bonum*. i. in largitione sicut in cæteris. Si enim solam uobis sufficientiā elegeritis, poteritis in dei opere abundare: quia illud uobis retinendo quod sufficit, cætera in usus pauperum expendetis, & hoc erit abundare in opere bono. Licet enim exigui hominis paruum sit munus, abundat tamē, quia bono animo fit. Exteriora enim nostra domino quamlibet parua sufficiunt. Cor nanq; & non substantiam pensat, nec perpendit quantum in eius sacrificio, sed ex quanto proferatur. Qui enim plus habet, plus offerre debet. Ita potest deus omnē gratiam facere in uobis abundare, ut sine damno uestro alijs beneficia largientes, abundetis tendentes per largitatem in omne opus bonum, *sicut scriptum est*, id est, ut neque sit in uobis auaritia, neque prodigalitas, sed bona uestra diffuse & rationabiliter detis cum bona intentione, nō pro temporali cōmodo, sed pro æterna remuneratione, sicut

D 1.Cor.3.

A iustum uirum fecisse dicit scriptura: *Dispersit*, id ẽ, non uni omnia tribuit, sed diuerso modo his & illis sparsit, ut pluribus proficeret, & unicuique iuxta quod decebat. Per hoc auaritia remouetur. Et *dedit* non indiscrete omnibus, neque diuitibus aut histrionibus, sed cum ratiõe & discretione so lis *pauperibus*, qui in hoc seculo non possent ei reddere. Per hoc remouetur uitium auaritiæ contrarium, id est, prodigalitas, & etiam appetitio temporalis retributionis. Et ideo *iustitia eius*, id est, iustum opus misericordiæ eius *manet in seculum seculi*, id est, in æternum: quia ex eo quod temporaliter iuste egit, æternam habet iustitiam & uitam. Iustus enim est, qui bona mũdi communia reputat, qui sciens deum omnia communiter omnibus dare, quia solem suum oriri facit omnibus & pluit omnibus, & terram dedit omnibus: idcirco diuidit cum his qui copiam terræ non habent, ne beneficijs dei priuati uideantur. Et quia sibi soli non detinet quod à deo scit omnibus datum, sed credit esse iustum ut habens det non habenti, idcirco iustitia eius manet in æternum, quia in futuro seculo hanc secum habebit in perpetuum. Et si huius qui pauperibus dedit, iustitia manet in æternum, quanto magis eius qui ministrauit sanctis? Pauperes eñ dici possunt, q publice egeni sunt. Sancti autem discernuntur ab his, *quia ipsi sunt serui dei, insistentes orationibus ac ieiunijs, & pu ram uitam ducentes.*

Psal. III. — Mat. 5.

B **Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen uestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ uestræ, ut in omnibus locupletati, abundetis in omnẽ simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem deo.**

¶ Vos debetis alacriter ministrare sanctis ob spem supnę retributionis. Sed & in hac uita penuriam nõ timeatis, quia deus *qui administrat semen seminanti, præstabit* ei etiam *panem ad manducandum* interim, donec ex illo semine frugẽ colligat. *& multiplicabit semen uestrum*, quod in terrã misistis, ut inde copiosa messis exurgat, unde plures eleemosynas facere possitis. Omnia dei sunt, & semina & nascẽtia, & dei nutu crescunt & multiplicantur ad usus hominum. Deus ergo qui hæc dat, & ipse iubet de his dari illis qui indigent. Ac per hoc qui dat iuxta uoluntatem dei, augetur ei diuinitus, ut habeat unde adhuc amplius largiatur. Vult enim deus ut fideles qui habent huius mundi substantiam, ministrent necessitatibus sanctorum, ut nihil illis desit, qui celsiorem sanctitatis gradum in ecclesia tenere uoluerunt, ut spei secularis uincula cuncta præciderẽt, & animũ liberum diuinæ militiæ dedicarent: & quisquis eis bene ministrauerit, amplificetur illi semper unde largius ministrare possit. Deus itaq; qui administrat semen seminanti, unde in futuro anno uiuat & eleemosynas faciat, pstabit interim *& panẽ*. i. subsidiũ uitæ psentis, nõ ad superfluitatẽ, sed *ad manducandũ*. i. ad necessariũ usum. Et ne sitis soliciti de tẽpore futuro, quia ipse propter alimenta præsentia quæ uobis largietur, nõ dimittet quin semen uestrũ *multiplicet*, & fruges crescere faciat, ut semper magis ac magis dare sufficiatis. *& augebit incrementa frugum iustitiæ uestræ*. i. multo abundantiora incrementa dabit frugibus, quas pmeretur iustitia uestra. *Iustitia enim est*, ut qa deus dat, retribuat ex eo & homo illi cui deest. Et quia uos huiusmodi iustitiam seruatis, ut sicut deus uobis non habentibus tribuit, ita & uos alijs qui nõ habent tribuatis, idcirco diuinitus augenr incremẽta frugũ uestrar, *ut in omnibus* necessarijs *locupletati* rebus, *abundetis in omnẽ simplicitatẽ*. i. in omnem largitionem non duplici, sed simplici animo factã. Qui enim bene & simpliciter sanctis ministrat, amplificatur ei nutu diuino, ut habeat unde semper largiri possit, & in præsenti locupletatus & in futuro seculo. Semel enim seminans bis metet. i. ex una operatiõe bona hic & in futuro retributionẽ percipiet. Ipse tamẽ nõ duplici intentione debet operari bonũ, ut inde quęrat & in isto & in alio seculo remunerationẽ, ne cõputetur in eis, de quibus dictũ est, Receperũt mercedem suã: sed simplici corde solã in supernis retributionẽ appetat, licet deus illi & in hoc seculo retribuat. Potest semen intelligi, quicqd pro deo datur. Et ipse qui administrat semen seminanti. i. qui dat eleemosynario rem quã pauperi tribuat, præstabit etiã panem *ad mãducandũ*. i. præbebit unde possit uiuere. Et multiplicabit *semẽ uestrũ*. i. multipliciter abundare faciet rem uestram, quam seminatis dando pauperibus, ut habeatis & qd largius seminetis, & unde uiuatis. Et augebit incrementa *frugũ iustitiæ uestræ*. i. augmẽtabit eleemosynas uestras, p qbus frugẽ æternę retributiõis accipiet iustitia uestra. Iustitia eñ est obseruatio mãdatorũ dei, & inde *fruges*. i. fructus æternæ remunerationis pueniunt. Incremẽta frugis huius, sunt eleemosynæ, pro quar merito & hic uirtutes augenĩ, & in futuro gloria crescit. Vel incremẽta cælestiũ frugũ uestrar sunt affectiones dãdi largius, & subueniẽdi indigentibus: qa quanto maiori affectu piæ cõpassionis subuenit quis indigentiæ pximi, tanto maiorẽ sibi frugẽ acquirit æternæ refectionis. Et deus sic augebit semen uestrũ & frugẽ, ut locupletati in oĩbus corporalibus & spiritalibus rebus, *abũdetis*. i. interius bona uolũtate, & exterius bona operatione. Abundetis dico, tẽdentes *in omnem simplicitatem*. i. in hoc ut puro & simplici corde faciatis omnia, ut à solo deo retributionẽ de omnibus quæratis, ut neq; subiectionem à pauperibus, neq; laudem ab hominibus desideretis, nec ullam in hac uita remunerationem, *quæ* simplicitas uestræ intentionis in opere bono *operatur per nos gratiarum actionẽ deo*. i. facit nos agere gratias deo, qui uobis inspirauit hãc uolũtatẽ, ut ita simplici intentione faciatis in sanctos collationẽ, & cætera quæ pertinent ad animæ uestræ salutẽ. Vel per nos prædicatores & exhortatores operatur gratiarum actionem, id est, agit ut illi q beneficia suscipiunt, gratias agant deo.

C — Mat. 5. — D

A **Quoniam ministerium huius officij non solum supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiam abundat per multos gratiarum actione in domino, per probationem ministerij huius, glorificantes deum in obedientia confessionis uestræ, in euangelio Christi, & simplicitate communicationis uestræ in illos & in omnes, & in ipsorum obsecratione pro uobis, desiderantium uos propter eminentem gratiam dei in uobis. Gratias ago deo super inenarrabili dono eius.**

¶ Idcirco pro uestra simplicitate, id est, pro largitione simplici animo facta aguntur deo gratiæ, quoniam multa bona continentur in ea. *Quoniam ministerium huius officij*, id est, ministratio quæ per officium nostrum à uobis exhibetur sanctis, *non solum supplet ea quæ desunt sanctis*, id est, nõ solum repellit indigentiam sanctorum, qui non laborant, sed orationibus & diuinæ contemplationi uacãt, *sed etiam* plus operatur, scilicet *abundat gratiarum actione* facta *per multos in domino*, id ẽ, causa & incitamẽtum est multis ut agant gratias pro uobis in operatione domini, quæ refulget in uobis. Hoc est dicere: Ministratio nostra quæ fit per dispensationẽ officij nostri, non solum necessarios sumptus exhibet sanctis, sed etiam in hoc abundat, ut non hi soli qui beneficio uestro sustentantur, sed & alij multi gratias pro uobis agant deo, commendan-
B tes factum uestrum domino, ut paucis tribuẽtes, à multorum obsecrationibus deo commendemini. Per multos agantur pro uobis gratiæ, & hoc *per probationem ministerij huius*, id est, per hoc quod experiuntur, siue laudant hanc ministrationem uestram. Multos dico, *glorificantes deum in obedientia confeßionis uestræ, in euangelio Christi*. Probantes enim mentem uestram in hoc opere, glorificant in uobis deum, cuius spe firmati, obedistis in euangelio CHRISTI: & quod ore confitemini, actione demõstratis. Inde glorificant deum, quia uos obedistis facientes opera quæ exigit confessio Christianæ fidei, & hoc in euangelio, id est, in præceptis euangelij Christi. *&* glorificant illum etiam in *simplicitate uestræ cõmunicationis*, id est, in eo quod non duplici, sed simplici spe facitis uestra bona cõmunia *in illos* sanctos, qui sunt Hierosolymis, *& in omnes* alios quos uidetis egẽtes. Glorificant etiam deum *in obsecratione ipsorum pro uobis*, id est, in eo qđ ipsi quos sustentatis, obsecrant pro uobis. Ipsorũ dico, *desiderantium uos* uidere in cælesti regno, uel etiam in præsenti seculo, ut gaudeant ex conspectu uestro. Quis enim nõ cupiat oculis uidere necessitatibus suis propter dei nomẽ subiectos? Ipsi uos desiderãt uidere, & hoc *propter gratiam dei eminentem in uobis*, id est, propterea quia deus tam excellenter gratiam suam accumulauit in uobis, ut ita sanctis egentibus communicetis ob affectum piæ dilectionis. Et quia tot bona hinc & inde procedunt ex hoc ministerio, idcirco *gratias ago deo super inenarrabili dono eius*, id est, de dono charitatis quod in uobis & in sanctis illis posuit: quod quã-
C tum sit & q̃ multiplex, uel quàm honestũ & q̃ iustum & q̃ utile, nemo põt manifeste narrare. Tanta pinguedine sanctæ lætitiæ perfusus est Apostolus dũ loqueret̃ de alterna indigentia, & de alterno supplemento indigẽtię prouincialiũ Christi & militũ Christi, hinc de rebus carnalibus in illos, inde aũt de spiritalibus in istos, ut nunc in fine sermonis exclamaret, & tanq̃ sanctorum gaudiorũ sagina eructaret, dicens: Gratias deo super inenarrabili dono eius. Inenarrabile em̃ donũ dei est, qđ incitat homines ad bene agendum, quãdo bona operantur propter spem eorũ quæ oculus nõ uidit, nec auris audiuit, neq; cor hoĩs excogitauit. I. Corin. 2

CAPVT X.

IPse autem ego Paulus obsecro uos per mansuetudinem & modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter uos, absens autem cõfido in uobis. Rogo autem uos, ne præsens audeam per eam confidentiam, qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquam secũdum carnem ambulemus.

¶ Ad incorrectos loquitur, qui pseudo apostolos sequebãtur, & eum ferocẽ putabant, qa mordaciter in priore epistola uitiosos increpauit. Quasi dicat: Correctos ad eleemosynas inuitaui, sed uos alios obsecro ego ipse, idem uobis existens qui & illis, cum tñ uos sitis alij. Ego Paulus. i. humilis uel mirabilis, obsecro uos humiliter, ut mo-
D res uestros emendetis. Vel p̃missi fratres hortati sunt ad ministeriũ sanctorũ eos de uobis, qui correcti fuerant, sed nunc *ego Paulus ipse* nõ alius, *obsecro uos* obnixe qui corrigi debuistis, sed distulistis, ut ultra non differatis. Obsecro uos *per mansuetudinem Christi*. i. per eam mansuetudinem, qua Christus cũ se posset uindicare, sustinuit iniuriosos ut corrigeret eos. *&* per *modestiam* eius, qua culpas eorum modesto pœnitentiæ flagello per baptismũ deleuit, dicente illis Petro: Pœnitentiã agite, & baptizet̃ unusquisq; uestrũ &c. Mansuetus erga nos fuit Christus, qñ sine aliqua ultione per baptismũ nobis pctã dimisit. Modestus fuit, quãdo etsi non absq; ultione, nõ tamen immoderata, sed tolerabili & modesta tribulationum punitione, nos ad uitam perennẽ reuocauit. Mansuetus est Christus, pie parcendo & tolerando: modestus ẽ, moderata ultione puniendo. Et mãsuetudo atq; modestia Christi, cuius imitator sum, est causa cur nõ imperãs, sed obsecrãs uobis loquor, qa & lenis sum exemplo Christi ad parcendũ, & modeste ad modificate puniendũ seuerus. *qui in facie quidem*. i. in p̃sentia & uisione corporis *sum inter uos humilis* & quasi cõtemptibilis, sed *absens confido in uobis*. i. cõfidenter per epistolã uos reprehẽdo. Et uos putatis q̃d tãtũ absens. i. in epistola cõfidẽtiã seueritatis habeã, & non p̃sens facie. Sed *rogo uos ne præsens audeam*. i. rogo ut uosipsos corrigatis, ne cũ uenero, audacter puniam *per eam confidentiam, qua* tãtum putor absens cõfidere. Apostoli cõfidẽtia est, fiducia sibi Actuũ. 2.

A datę potestatis à Christo, cuius uicarius est, ut uindicet in eos qui sub nomine Christi agentes, non obaudiũt ut se corrigãt, in quibus reprehẽdũtur. Et nuc absens obsecrat eos, ne præsens audeat in eos uindicare per hanc confidentiam, id est, ne cũ præsens fuerit, cogatur irasci propter uitia eorũ, ut componentes se qui adhuc non emendauerãt, molliant sibi rigorem eius, ut moderatos eos inueniens, pressa seueritate, lætetur in eis. Rogo (inquit) ne præsens audeam. i. ne cum præsens adero, propter uitia uos audacter (ut ius ecclesiasticę correctionis exigit) feriam per eam confidentiam uelut arrogãtiæ, qua nõnullis *existimor audere in quosdam* incorreptos, dum peccãtes punio, sicut eum qui fornicatus fuerat. Vnde quidam uestrũ putãt me nimis audacem per fiduciã arrogantiæ & dominationis, quia uel tales audeo punire. *Qui nos arbitrantur tanquã secundũ carnẽ ambulemus*, id est, tanq̃ secundum morem carnalium agamus. Vel arbitrãtur nos tãquam secundum carnem ambulemus, non recipiendo spiritalia quæ dicimus: sic nos existimant quasi carnalia loquamur, quæ recipienda non sint. Ideo enim nos arbitrantur secundũ carnem ambulare, id est, carnali sensu prædicare, q̃a qui spernit spiritalia, putat illa esse carnalia.

In carne eñi ambulantes, non scd̃m carnẽ militamus. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potẽtia deo ad destructionẽ munitionũ. Consilia destruentes & oẽm B altitudinem extollentẽ se aduersus scientiam dei, & in captiuitatẽ redigentes omnẽ intellectũ in obsequium Christi, & in prõptu habentes ulcisci omnem inobedientiã, cum impleta fuerit uestra obedientia.

¶ Ipsi nos arbitrantur, ut dixi, tanquam secũdum carnem ambulemus. Et merito dixi tanquã, quia nõ re uera secundum carnem ambulamus, ut illi putant. *In carne enim ambulantes*, id est, in corpore uitam præsentem ducẽtes, *non militamus secundum carnem*, id est, non exercemus pro carnali commodo militiam à deo nobis datam: nec carnalis, sed spiritaliter militamus, licet in carne fragili degamus. ¶ Spiritaliter enim militat, qui spiritaliter uiuit, quia contra spiritales nequitias pugnat. ¶ Secundum carnem uero militat, qui desiderijs carnis obtemperat. ¶ Potest & ita intelligi, ut hi militare secundum carnem dicantur, qui uetus testamẽtũ carnaliter intelligunt: qui uero sequuntur intelligentiam spiritalem, sint quidem in carne, quia eandem habent literam quam Iudæi, sed non iuxta carnem militent, à carne ad spiritum transcẽdentes. Non scd̃m carnẽ militamus. *Nam arma militiæ nostræ nõ sunt carnalia, sed* spiritalia & *potentia deo* regi nostro, cui militamus. Non enim materialem lanceam uel ensem baiulamus, sed potentius hostes nostros uerbo deijcimus, q̃ alij carnalibus armis. ¶ Arma enim nostra sunt, sermo prædicatiõis, sapientia, miracula, charitas, & aliæ uirtutes. Ideo arma, quia repugnant uitijs, & debellant regnum diaboli. Potentia deo, ut per hæc ualenter expugnemus inimicos eius, & subijciamus ei orbem C uniuersum. Sicut enim terrenus imperator p̃ suos milites uindicat suũ regnũ, ita & Christus per nos defendit unius dei professionem & disciplinã. Et arma nostra sunt ei potentia *ad destructionem munitionum*. i. secularium doctrinarum & argumentorũ uel astutiarũ, quibus peruersi homines corda suæ muniunt & circundant, ne sermo ueritatis ad ea ptingere ualeat, q̃m aries apostolicæ prædicationis munitiones huiusmodi ualenter penetrat, & euertit uirtute gratiæ spiritalis. Et nos (ut dictum est) Christo militamus, *destruentes consilia*. i. præmeditatas impiorũ hominũ uel dæmonum calliditates. ¶ Consilium enim est, faciẽdi uel nõ faciendi excogitata mentis ratio. Est etiã consilium, q̃d dat p̃uersus ei quem sub specie cõsulendi seducit, dum quasi rationabiliter ostendit ei utile esse q̃d admonet. Vnde dicitur, quia beatus uir qui nõ abijt in consilio impiorũ. Sed nos huiusmodi consilia destruimus, dum ad effectum ea peruenire non sinimus. Et destruimus omnem superbam altitudinem cordis, siue tyrannorũ, siue sapiẽtium seculi, *extollentem se aduersus scientiam dei*. i. contra sensum euangelicæ ueritatis. Nam & illi qui in sublimitate secularium dignitatum erant positi, & illi qui celsitudinem mundanæ sapientię erant assecuti, extollebant se superbo fastu, repugnãtes aduersus humilẽ scientiã diuinæ p̃dicatiõis: sed iam deiecta est extollẽtia taliũ, & sciẽtia ueritatis subiecit sibi mũdum. ¶ Dæmones etiam se extollebãt, dum in idolis colerentur, aduersus scientiã unius dei: necnõ D & hæretici aduersus scientiam catholicæ ueritatis, sed destructi sunt apostolicis machinis. Et etiam sumus *redigentes in captiuitatem omnẽ intellectũ*, id est, captum nostris rationibus astringimus oẽm intellectũ peruersæ doctrinæ, & captiuũ ducimus eum usq; *in obsequium Christi*. Captiuat enim intellectum, qui contradicentẽ ratione uincit, & ad fidẽ Christi cui prius repugnauerat, humilẽ ac mãsuetum inducit. Et sumus etiam *habentes in promptu*. i. in manifesto & ueloci effectu, quia nihil nos remordet quo minus audeamus, *ulcisci oẽm inobedientiã*. i. punire culpas eorũ, qui nobis obedire noluerunt ut se corrigerent. Quod faciemus, *cum impleta fuerit uestra obedientia*, id est, cum uos reliqui omnes ex dilectione fueritis in omnibus obedientes.

Quæ secundũ faciẽ sunt, uidete. Si quis cõfidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterũ apud se, quia sicut ipse Christi ẽ, ita & nos. Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quam dedit nobis dominus in ædificationem & non in destructionem uestram, non erubescam. Vt autem nõ existimer tãquã terrere uos per epistolas, quoniãquidẽ epistolæ, inquiũt, graues sunt & fortes, p̃sentia aũt corporis infirma & sermo contemptibilis, hoc cogitet q̃ eiusmodi est, quia quales sumus uerbo per epistolas absentes, tales & p̃sentes in facto.

arma apostoli

consilium quid

Psalm.

A Nunc uult eos quæ palã sunt considerare .i.ea q̃ dicturus est, q̃ sunt aperta diiudicare. uelut si dicat: Si uobis nõ sufficiunt ea quæ dixi, pro quibus me potius q̃ pseudo apostolos seq̃ debeatis, quia forsitã ea nõ satis patienter intellexistis, *uidete* hęc quæ subiungo, *quæ sunt secundũ faciẽ* ita euidentia, sicut ea q̃ sunt oculis subiecta. Hęc scilicet si quis cõfidit &c̃. Vel ita: Videte ea quæ *sunt scdm faciẽ*.i. cõsiderate diligenter opera eorũ, qui tantũmodo corã oculis hominũ facere bona student, ne forte illos per hæc seducãt. *Ista uidete*.i. intelligite, quæ nunc subiicio, q̃a sunt *secundũ faciem*.i. cũctis ꝑspicua, scilicet, *Si quis cõfidit sibi se esse Christi*.i. si quis merito bonę uitæ sibi certus ẽ q̃d ipse sit Christi.i. de electis Christi, qui sunt eius possessio, *hoc cogitet iterũ apud se*.i. apud subtilitatẽ suæ rationis, ut uim rationis non excedat, nec ꝑpter honorem suũ, nec propter odiũ nostrũ: *quia sicut ipse Christi est* ꝑ quæcunq; Christi bona, *ita & nos* per eadẽ bona sumus Christi. His loquitur, quorũ tangit superbiã, qui de seipsis præsumẽtes inflatione animi, minus q̃ dignũ erat de Apostolo sentiebãt, quasi nõ egerent ꝑceptis eius. Quos admonet, ut si de se cõfiderent q̃a erant serui Christi, non utiq; deberent de Apostolo dubitare, sed etiã de eo uel similiter sentire, cum utiq; magis præferre sibi deberent magistrum. ¶ Sed ipse nunc humilitatẽ illos in se docet, æquãs se illis, cũ esset uas electionis & doctor gentium. Hoc ergo uult illos considerare, q̃d utiq; clara luce uidet, quia cũ de Apostolo nemo credẽtiũ

B non plus æstimet q̃ de se, quanto magis nemo minus q̃ de se debeat æstimare? Hos itaq; cõtestatur ac docet, ne elatione mentis meritũ bonæ uitæ ꝑdant: q̃a qui scit se aliquid esse, humiliat se ut maior fiat. Recte dixi nos esse Christi, ut ille dicitur q̃ se nobis præfert. Nam etiã excellẽtius sumus nos Christi ꝑ potestatẽ quã præsumptor ille non habet. Et hoc est: *Nam etsi amplius* &c̃.i. si me potestatem à deo accepisse dixero, uerũ me apostolũ prędicando, non erubescã, quia uerũ dicã, non gloria elatus, sed uestrę ædificatiõis causa cõpulsus. Pseudo aũt usurpatã in destructionẽ uestrã uolunt exercere potestatẽ. *Non erubescã si amplius aliquid* q̃ illi *gloriatus fuero de potestate* nostri apostolatus, *quã nobis* non illis *dominus dedit in ædificationẽ, & nõ in destructionẽ uestrã*.i. ut uos in uirtutibus ædificemus, nõ ut tyrannidẽ exercẽdo uos destruamus, uel exẽplo malo siue ꝑua doctrina subuertamus, ut pseudo faciunt. Hæc dicendo, significat q̃a superius se humiliauit ipsis se cõparando, cũ si se erexerit nõ erubescat, quia potestatẽ prædicandi & absoluendi accepit à Christo, ut saluet, nõ ut perdat obaudientes: & ut religiosos mores eorũ ædificet, non ut destruat. ¶ Sic & unusquisq; prælatus ecclesiæ potestatem diuinitus accepit, ut subiectis prosit, nõ ut eis noceat. Si ergo iste qui à domino missus est, inclinat se inferioribus & comparat, quanto magis illi qui nullius erant testimonij, comparare se non debebant, non dicam præferre, maioribus? Nos, *inquit*, habemus potestatem ædificandi uos & puniendi peruersos. Sed *ut nõ existimer tanquã terrere uos per epistolas*, dum absens scribo, quia incorreptis non parcam cum præsens fuero, quasi qui non audeam implere quod minatus sum, *hoc cogitet*, id est, hoc sciat, *qui eiusmodi est*, id est, qui ita de me opinatur, *quia quales*, id est, quàm aperti *sumus in uerbo per epistolas* dum sumus *absentes, tales* erimus *& præsentes in facto*, id est, in exhibitione correptionis peccãtium. Hoc dicit occasione præmissæ sententiæ, qua dixerat se habere in promptu ulcisci omnem inobedientiam. Vt (inquit) non existimer &c̃. Ille potest uideri per epistolas terrere, q̃ neque autoritatis alicuius est, neque præsens fiduciam habet arguendi: absens autem ideo audet, quia præsens timet. Vt non existimer tanquã terrere uos per epistolas, quæ existimatio inde potest uenire, quod quidam *inquiunt, quoniam epistolæ quidem graues*, id est, ponderosæ ad intelligendum, *& fortes* ad terrendum, *sed præsentia corporis* eius est *infirma*, non ualens exercere seueritatem, *& sermo* eius *contemptibilis*, id est, incompositus, & rusticanus: quisquis eiusmodi uerbis mihi derogat, sciat quia quod per epistolas minamur, per facta complebimus, quoniam à domino potestatem accepimus, & ideo quod absentes minamur, præsentes implebimus. ¶ Cui autem nõ est data potestas, absens potest audere, pręsens autem pudorẽ patitur & timorem. Sed ego non erubesco nec metuo dũ corripio, quoniam fiducia potestatis hoc ago. Sciendũ quia linguas detrahentium sicut nostro studio non debemus excitare, ne ipsi pereãt: ita per suam malitiam excitatas debemus æquanimiter

D tolerare, ut nobis meritum crescat. Aliquando autem etiam compescere eas debemus, ne dum de nobis mala disseminant, eorum qui audire nos ad bona poterant, corda innocentiũ corrũpant. Vnde nunc Apostolus derogãtes sibi Corinthios rationibus compescit, ne malam de eo famam spargentes, nocerent alijs qui doctrinã eius audire poterant. ¶ Notandum etiam, quia ex eo quod dicũt, quoniã epistolæ graues sunt & fortes, nec dicunt, epistola grauis est & fortis, ostendunt se duas iam epistolas ab Apostolo accepisse, præter istam de qua nunc tractamus, quam nondum uiderant.

Non enĩ audemus inserere aut comparare nos quibusdam, qui seipsos commendãt: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes & comparãtes nosmetipsos nobis. Nos aũt nõ in immensum gloriamur, sed secundũ mensurã regulæ, qua mensus est nobis deus mẽsuram pertingendi usq; ad uos. Non enim quasi non pertingentes ad uos, superextendimus nos. Vsq; ad uos enim peruenimus in euangelio Christi, nõ in immensum gloriantes in alienis laboribus. Spem autẽ habentes crescentis fidei uestræ, in uobis magnificari secundũ regulam nostram, in abũdantia etiam in illa quæ ultra uos sunt euangelizare, non in aliena regula, in his quæ præparata sunt, gloriari.

A ¶Vere(inquit) tales sumus in facto, quales in uerbo: qa non facimus nos similes pseudo apostolis, qui potestatem usurpant & uitia palpāt. Et hoc est: Non *audemus inserere & comparare nos quibusdam, qui seipsos commendant*, id est, nō possumus de nobis maiora iactare quàm sumus, nec audemus ita deum cōtemnere, ut similes simus quibusdam, qui se malūt suis laudibus q̄ dei gratia cōmendare. Pseudo enim semetipsos commendabant, qui non accepta potestate dominari uolebant, nomini suo uendicātes autoritatē. ¶Qui autē mittitur, nō sibi, sed ei à quo mittitur, uendicat potestatē. Non audemus illis nos inserere qui non missi prædicāt.i. non audemus nos in numero eorū ponere, ut gloriam nostram sicut illi suam quæramus, quia dn̄m uereremur à quo missi sumus, ut nihil ultra cōcessum præsumamus. Quicquid enim cōtra deū fit, audacia est. ¶Nec audemus nos illis comparare.i. similes uel pares illis facere, ne sicut illi pereamus, id est, propter timorem dei non audemus (ut illi) uobis adulari & uitijs uestris blandiri. Hæc non facimus, *sed ipsi in nobis*, nō extrà, sumus *metientes nosmetipsos*, nō aliud quàm iniūctum est usurpando: *&* sumus *cōparantes nosmetipsos nobis*, quia secundū quod officium nostrum exigit facimus, dum nec plus nec aliud dicimus uel monemus, quàm facere possumus aut debemus. Quod illi nō faciunt, cōtra quos nunc agitur, id est, pseudo qui seipsos ultra quàm oportet magnificare conantur. Sed *nos non gloriabimur in immensum*, id est, non assumemus nobis autoritatem ultra mensurā, sed secun-

B dum mensurā. Tanta se uti dicit potestate, quanta concessa est ab autore, nec mensuram egredi. ¶Idcirco non superba erit gloria, in qua nō egreditur terminū datæ potestatis. Gloriā uero pro autoritate posuit, qua utebatur in correptiōibus ut saluos eos faceret. Nec tamen se gloriari dicit in extollentia potestatis, sed ad ædificationem illorum. Corripiens enim constanter uitiosos, gloriabatur in emendatione illorum: & potestas data ꝑficiebat saluti illorum, non elationi suæ. ¶Duobus ergo modis non gloriabatur in immensum.i. & secundum datam sibi potestatem, & quia nō ultra quàm prædicatio eius personabat, uendicabat sibi autoritatē. In his enim autoritatē debito sibi iure uendicabat, q̄s ipse per euangelium ad fidē cōuerterat. Cæteris aūt nō tali fiducia loquebatur, quia erant in aliena regula.i. in parte alius euangelistæ. Non gloriabimur.i. potestatē nō exercebimus in immensum.i. ultra modum nostræ mensuræ, *sed secūdum mensurā regulæ, qua mensus est nobis deus mensurā pertingendi usq; ad uos*.i. iuxta mensurā regiminis, q̄d deus nobis dedit, ut ad uos regēdos nostra potestas ꝑtingeret. Nam monēte Christo uobis euangelizauimus, & ita nos fecit usq; ad uos ꝑtingere. *Non enim superextendimus nos quasi nō pertingentes usq; ad uos*.i. nō nos extendimus sup alterius ꝓuinciam, dū in uobis ius potestatis uendicamus, quasi nō pertingeret usq; ad uos ius nostræ potestatis. Non eñ hoc usurpatione facimus, sed præcepto: nec quasi non missi peruenimus ad uos in prædicatione, sed destinati deo mittente ad uos. C ¶Superextendi autem est, ultra extendi quàm conceditur, uel super episcopatum altius extendi. Sed non ultra quàm oportet, nec super aliorum prouincias extendimur: quia super eos quos alij prædicatores ante nos in fide fundauerunt, nō nobis ius debitæ potestatis arrogamus. Nam *usq; ad uos peruenimus*, id est, dum ad diuersas gentes prædicādo tenderemus, peruenimus usq; ad uos *in euangelio*, id est, in prædicatione *Christi*, & nomē eius nos primi uobis annūciauimus, *non gloriantes in immensum*, id est, ultra mensuram *in alienis laboribus*, id est, ubi alius fundamentum fidei posuisset. Ideo enim tam fiducialiter uobis loquimur, quia non labore alterius ad fidem estis adducti. Non ergo extra mensuram gloriamur, qui in labore nostro gloriamur. Sed pseudo apostoli in immensum gloriabantur in alienis laboribus, quia semper ad fideles ibant, qui signa minime requirebant, quæ illi facere nequibant. Ideo se superextendebant, id ē, super eos qui ab alijs ad fidem adducti fuerant, extendebant, & in eis dominium exercere uolebāt. ¶Quia illam prouinciam his deus concesserat, cum singulas regiones sanctis prędicatoribus distribueret: & propterea uagabundi per omnes discurrebāt, super tritici sationem zizania seminantes. Sed nos non gloriamur in immensum, id est, ultra quàm nobis deus mensus est, quia non quęrimus gloriam in locis ubi ante nos alij prædicatores laborauerūt: sed *habentes spem crescentis fidei uestræ*, id est, sperantes per fidem uestram crescentem ac ꝑficientē *magnificari* apud deum *in uobis*: qa quāto fi- D des uestra quam per nos didicistis, profecerit in uirtutibus, tanto & nos apud deum maius meritum habemus. sperantes dico, magnificari in uobis *secundum regulam nostram*, id est, secundum normam recte uiuendi & credendi, quam uobis tradidimus, parati sumus *euangelizare etiam in illa* loca *quæ ultra uos sunt*. Non enim sufficit nobis usque ad uos peruenisse, sed cum uestra fides creuerit, trāsiemus *in abundantia* gratiæ dei & miraculorum etiam ad illas gentes, quæ ultra uos sunt, euangelium prædicare. Profectus enim uestræ fidei nos accendit, ut nō simus pigri & alios adhuc ad fidē uocare, q exemplo uestri possint in ea ꝓficere. Vel etiam apud homines speramus in uobis magnificari, ut dum uos ita proficere uiderint, agnoscant esse ueros apostolos, & libenter etiam ipsi doctrinam nostram excipiant. Et speramus ita magnificari secundum regulam.i. regimen nostrum sub quo bene proficitis. Non enim habemus spem gloriandi *in aliena regula*, id est, in his qui sunt sub regula cuiuslibet alterius apostoli. In abūdantia etiam euangelizandi, non in paucis locis speramus euāgelizare, etiā in illa loca transeūtes quæ sunt ultra uos. In abundantia, uel qa ꝓdicatio hæc abūdabit super ꝓdicationē quam ad uos habuimus, uel qa cælestium donorū abundantia erit in ea. Et euāgelizabimus ibi, nō in aliena regula.i. in alieno regimine qua nec illi qui ultra uos sunt, de alieno regimine sunt. Speramus (inquam) illuc euāgelizare.

A & non speramus in aliena regula gloriari in his uirtutum incrementis, quæ præparata sunt ab alijs prædicatoribus. Manifestum est quia uir prudens nō in his confidit, neq; gloriā sperat, quæ aliorum laboribus cōstat. Ideo Apostolus non audet in hos qui alijs prædicantibus crediderunt, ne in alienis laboribus gloriari uideatur: sed hoc nititur, ut eis prædicet quibus non erat annunciatum, ut gloriam labore suo adquirat.

1.Cor.1. Iere.9

Qui autem gloriať, in domino glorieť. Non enim qui seipsum cōmendat, ille probatus est, sed quem deus commendat.

¶ Significat Apostolus ipsam euāgelizandi cōfidentiam & gloriam domino esse dandam, cuius gratia est, ut q in potestate euangelica confidit, deo autore confidat, ut quæstus om̄is negocij diuini domino in lucrum ueniat. Sed qui nunc accepit potestatem à dn̄o, non potest in dn̄o gloriari, quia suā gloriam quærit. Ego (inqt) nō gloriabor in aliena regula. Similiter aūt qui gloriatur, id est, uult potestatē exercere, in domino glorietur .i. in mēsura à domino sibi data. Vel ita: Spem habeo gloriandi, nō tamen in me, sed in dn̄o. Nam nullus in se debet gloriari. Sed quicūq; de aliquo bono gloriatur, glorietur in domino, id est, omnē gloriam retorqueat & adscribat non sibi, sed dn̄o. Quicquid enim boni habemus uel agimus, hoc non à nobis, sed tantū à dn̄o habemus quod agimus. Ideo nō in se, sed in dn̄o quisq; debet gloriari: qa qui seipsum commendat .i. qui suam gloriam in prædicatione quærit, q extra dominū gloriatur, ille nō est probatus à deo uel ab hoībus, sed ille quem deus cōmendat miraculis & gratia sanctæ conuersationis.

B Illum deus commendat, & ille pbatus est, quem habet dignū & mittit ut prędicet donū eius. Quē uero non mittit, illū nō commēdat. Ipse aūt se cōmendat, qui non missus prædicat. Ac per hoc idoneus non est, sed pręsumptor & reprobus.

CAPVT XI.

VTinam sustineretis modicum quid insipiētiæ meæ, sed & supportate me. Aemulor enim uos dei æmulatione. Despōdi enim uos uni uiro uirginem castam exhibere Christo. Timeo autem ne sicut serpēs Euam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus uestri, & excidant à simplicitate quæ est in Christo Iesu.

Gene.3.

¶ Incipiens uera de semetipso narrare, insipientem se dicit: quia ad laudem eius uidentur pertinere quæ dicturus est, & per dei sapientiam dictū à Salomone fuerat, Laudet te alienus, & non os tuum: extraneus, & non labia tua. Sed hic dolore compellitur in laudem suam erumpere, propter salutem ipsorum qui cum de eius præceptis bene sentire deberent, indigne sentiebant. Et hoc non Apostolo, sed ipsis nocebat. Ideoq; pfectum eorū quærit, & in eo quod quasi glorianter loqui uidetur, Glorior, inquit, de regimine, quod uidetur insipientia. Sed utinam sustineretis, id ē, uellē ut sinę indignatiōe sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, id est, parū aliquid gloriatiōis meæ, quæ uidetur insipientia. Modicum gloriationis meæ sustinete, quia multo plus possem gloriari. Opto ut hāc insipientiam meam uel in modico sustineatis, sed & præcipio ac quasi ex debito rogo, ut me supportetis in hac insipientia gloriatiōis. supportate inquā me ut subiecti, quia æmulor uos, id est, casto amore inflammor ad custodiendam mentis nostræ castitatem: & hoc facio non mea, sed dei æmulatione: qa nō mihi, sed deo uos æmulor. Quæ loquuturus est, amore eorum dicturum se ostendit, ut nō magis ad laudem eius proficiat, sed ad eorum profectum. Acsi dicat: Non stimulo liuoris inflammor humani, sed uos tanquam pater æmulatione diuina custodio, ut immaculatos possim coniungere cælesti sponso. Despondi enim uos, id est, anulo fidei uos desponsaui non multis, sed uni, non adultero, sed uiro uirginem castam exhibere Christo, id est, ut uos omnes unam uirginem incontaminatam assignem iudici Christo. Omnis enim ecclesia uirgo est in mente. Virginitas enim mentis est integra fides, solida spes, syncera charitas. Ergo & ecclesia imitans domini sui matrem, quoniam corpore non potuit, mente tamē & mater & uirgo est. Nullo itaque modo uirginitatem matris suæ nascendo CHRISTVS ademit, qui ecclesiam suam de fornicatione dæmonum redimēdo uirginem fecit. Nunc desponsata est ecclesia & uirgo est, cū se continet à corruptione seculari: sed tunc nuptura est, quando sponsus eius in claritate ueniet, & eam secum in regni thalamum perpetuo mansuram introducet. Ego (inquit) uos huic tam digno uiro ita desponsaui, ut immaculatos ei uos in die iudicij exhibeam. Sed timeo ne uirginitas in uobis uioletur, & ad amplexum sponsi non perueniatis. Sicut enim membris corporis uiolatur in quodam loco, sic seductio linguæ uiolat uirginitatem cordis. Timeo ne sicut antiquus serpens Euam seduxit astutia sua, ita corrumpantur ab eodem serpente uestri sensus, id est, uestræ mentes. Non enim carnis, sed cordis uirginitatē serpens ille, id est, diabolus corrumpere quærit. Et sicut adulter homo lætatur neqtia sua cū carnē corrūpit, sic diabolus lętatur quando mentem corrumpit. Reuera enim corrumpitur mens & fides eorum, qui præponūt mendacium ueritati. Qui ergo mendacium ædificant in hominibus, quid ab eis expellunt nisi ueritatem? Immittunt diabolum, excludunt Christum: immittūt adulterum, excludunt sponsum. Quando enim mentem falsitas possidet, tunc serpens eam possidet. Timeo ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua, id ē, ne sicut diabolus in serpēte latens, & per os eius loquens Euam seduxit, ita corrumpantur sensus uestri ab eodem fallaci deceptore in falsis apostolis latente & per os eorum loquente, & excidāt à simplicitate quæ est in Christo Iesu, id est, corruant à paradiso simplicis fidei Christianæ, quæ nil alienum recipit, sed simplicē ueritatem sine admixtione falsitatis retinet. Serpens nanq; Euam mētiendo de deo seduxit, dicēs

Prou.27 C D Gene.3.

A solo terrore deum eis cōminatum esse mortem, non illaturum, si peccassent. Ita & pseudo aposto li dicebant, ideo euangelij pręcepta addita esse, ut uel sic lex custodiretur, & ea sola sufficeret custodita. Sed & nunc serpens similiter seduxit, gehen nam propter solum terrorem asserens nominari: eam autem aut non esse omnino, aut non æternā esse confirmans. Adhuc mussitat ille serpens & nō tacet. Quærit pollicitatione quadam scientiæ de ijcere de paradiso ecclesiæ, quem non permittat redire ad illū paradisum, unde primo eiectus est. Quod gestum est in illo paradiso, hoc geritur in ecclesia. Nemo seducat nos, ab isto paradiso. Sufficiat quod hinc lapsi sumus uel experti corrigamur. Ipse est serpens qui semper suggerit iniquitatem, ipse aliquando promittit impunitatem, sicut & ibi promisit, dicens: Nequaquā morte mo riemini. Ipse talia suggerit, ut modo male uiuant Christiani. Nunquid omnes (inquit) perditurus est deus? Nunquid omnes damnaturus est deus? Et ita corrumpit sensus multorum, ac peccare facit, ut expellantur à sedibus iustorum.

Gene. 3.

Nam si is qui uenit, alium Christū prædicat quem non prædicauimus, aut alium spiritum accipitis quem non accepistis, aut aliud euangelium quod non recepistis, recte pateremini. Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis apostolis. Nam etsi imperitus sermone, sed non scientia. In omnibus autem manifestus sum uobis.

B

¶Ideo dixi me timere ne sicut serpēs Euam seduxit astutia sua, sic & isti uos corrumpant, qui prædicant eandem fidem quam nos, & per astutiam suam & seductionem ueritati miscent uenenum falsitatis. Si enim aliam fidem, & omnino aliud prædicarent quàm nos prædicamus, non adeo uos decipere possent. Et hoc est: *Nam si is* prædicator *qui uenit* & à deo mittitur, *prædicat*, id est, prędicaret *uobis alium Christum quem non prædicauimus*, id est, meliorem: *aut* per eius doctrinam *accipitis*, id est, acciperetis, *alium spiritum* sanctiorem *quem non accepistis* per nos, *aut aliud euangelium* reciperetis ab eo *quod non recepistis* à nobis, *recte pateremini* eius dominationem. Possetis enim dicere, prædicatio huius melior est quàm Pauli. Nūc uero cum eundem Christum prędicet, & ex sua parte plura respuenda addat, pati nō debetis. Vel ita: Vere simplicitas est in Christo, non duplicitas: quia unus est Christus, nō duo Christi: & unus spiritus Christi, atque unum euangelium. Nam si is doctor qui post nos uenit ad uos &c. ¶Hoc de quolibet uero prædicatore non est intelligēdum. Loquutus eīn fuerat de pseudo apostolis corruptoribus fidei, & nunc adiungit de ueris prædicatoribus: quia plebs Corinthiorum uarijs erroribus fluctuabat, ut aliqui fauerent pseudo apostolis, quidam autē eis, à quibus compositis uerbis eadem audiebant quæ ab Apostolo audierant: alij uero apostolis fauebant, qui cum domino fuerant: & Paulo derogabant, quia in carne dominum sequutus non fuerat. Vnde nūc tali sensu loquitur. ¶Si ipse idem Christus ab his prædicatur, qui à nobis annunciatur, & idem euangelium, quid causæ est ut nos inferiores habeamur, cum nihil amplius ab illis q̃ à nobis dicatur? Nam etsi prædicator qui uenit ad uos, prædicaret uobis excellentiorem Christum quem non prædicauimus, quod fieri nō potest: aut per eum acciperetis alium meliorem spiritum, quę p̄ nos non accepistis: uel aliud euangelium, quod à nobis non recepistis, id est, aliam de humana redemptione prædicationem, quod esse nō potest, recte pateremini talem doctorem ad contemptum nostri. ¶Sed quia hoc non est, nō recte patimini illum ad depressionem nostri. Cur autem dicit, recte pateremini, si alius uobis Christus prædicatus fuisset, aut si alius spiritus, uel aliud euangelium uobis traditum fuisset, cum dicat Galatis, si quis uobis euāgelizauerit præter id q̄d accepistis, anathema sit? Si enim Galatis peruersum erat accipe aliud quàm ab apostolis erat traditum, quomodo Corinthijs rectum erat, si alius Christus prædicatus illis fuisset? ¶Sed sciens Apostolus nunquam alium Christum nisi hunc q̄ crucifixus est, prædicari, idcirco ait quia recte pateremini, si uobis alius potior Christus ab his qui ueniunt, prædicatus fuisset. Galatis autem anathema dixit, si aliud audirent, quod non utiq; maius eēt, sed contrarium. ¶Quia uero posset dici quod etsi eadem cæteri prædicauerint quæ & iste, melius tamen ea prædicauerint, remouet hoc. Non recte, inquit, patimini. Ego *enim existimo*, id est, pro certo scio, sed dubitationem uestram uerbo existimationis increpo, ego (inquam) existimo *me nihil minus fecisse* uobis *à magnis apostolis*, id est, quàm fecissent magni apostoli, ne putetis uos minus q̃ cæteræ ecclesiæ aliquid accepisse, quibus prædicauerunt cæteri: & idcirco opa mea illis me coæquāt. Non uult gratiam inferiorem in se uideri, quia similiter docuit, & eadem fecit quæ faciebant apostoli, qui ꝑpensiores uidebantur, quia priores cœperant docere, & fuerant cum domino, unde maioris autoritatis esse putabātur, cum huius Apostoli electio cum testimonio sit, & amplius cæteris laborauerit, atq; dominum in uia & in templo uiderit, & uerba eius audierit. Non minus (inq̄t) feci. *Nam etsi* sum *imperitus sermone*, quia non adorno uerba, uel impeditam habeo linguam, *sed*, id est, tñ, *non* sum imp̄itus *scientia*, q̄m scio quicq̄d est magni. ¶Hoc nō ad apostolos ptinet, q̄a nō erāt eloquētes, utpote sine literis, pleni tñ spū sancto: sed pseudo apostolos tangit, quos præferebant apostolo causa accurati sermonis, cum in religiōe uis sermonis sit necessaria, non sonus dulcis. ¶Valde tamen se humiliat, qui se imperitum in sermone fatetur: cui præ magnitudine eloquentiæ ac sapientiæ Festus ait: Insanis Paule, insanis. multæ te literæ ad insaniam perducunt. Hoc ergo dicens, non se loqui nescire uoluit intelligi, sed propter eos qui non per fidem, sed per eloquentiam commendari uolebant. ¶Qui tamen in eo se dixit imperitum, quod non habet crimen: in eo autem quod

C Galat. 1. D Actuū. 9. Actuū. 26

A nō deest sine culpa, & cum adest adquirit salutē, nō se imperitum pronunciauit. Qui imperitus est in sermone, reus nō est apud deum: q aūt scientiā dei nō habet, reus est ignorātiæ, qa nō licet ignorare, maxime quod ptinet ad salutem. Ideo Apostolus spreta eloquētia id agebat, ut fides teste uirtute acceptabilis esset, ut nō fidē eloquētia cōmendaret, sed uirtus, cui cedit eloquētia. *Etsi imperitus* (inqt) *sum in sermone*, id est, etsi nō curo illam secularem peritiā sermonis, ut adaptem pulchre positarū dictionum cōsonantiā, tñ nō potestis me uocare *imperitum in sciētia*, q tam bene scio rei ueritatē, & tā pfunde loq de deo sicut & alij, uel subtilius. In sciētia diuinorum nō sum imperitus. Sed & uos hoc nostis, nam *manifestus sum uobis in omnibus*, id est, in scientia, in miraculis, in sanctitate uel potētia, & his similibus. Et ideo scitis me habere etiam loquēdi peritiam. Vnde peius est, qa fauētes alijs in sermonis peritia, in qua me nō inferiorem esse scitis, postponitis me illis, cum uideatis per me nō solum impleri prædicationem, sed & signa atq prodigia fieri apostolica.

Aut nunquid peccatum feci, meipsum humilians ut uos exaltemini, quoniam gratis euangelium dei euangelizaui uobis? Alias ecclesias expoliaui, accipiens stipendium ad ministerium uestrum. Et cum essem apud uos & egerē, nulli onerosus fui. Nam quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui uenerunt à Macedonia. Et in omnibus B **sine onere me uobis seruaui & seruabo. Est ueritas Christi in me, quoniā hæc gloriatio nō infringetur in me in regionibus Achaiæ. Quare? Quia non diligo uos? Deus scit. Quod autem facio, & faciam, ut amputem occasionem eorum qui uolunt occasionem, ut in quo gloriantur, inueniantur sicut & nos.**

¶ Non feci (inqt) minus quàm alij, sed possem dicere quia plus feci, quoniam gratis prædicaui. Non feci minus. Aut si minus, nūquid in hoc peccaui? *Nunquid peccatum feci, meipsum humilians* operādo manibus meis, unde uictum quærerem & haberem, *ut uos exaltemini*, id est, ad uirtutum alta pficiatis, abiecto iugo falsorum apostolorum quo deprimimini? Vere me humiliaui, *quoniam gratis*, id est, nil exigendo à uobis, *euangelium dei euangelizaui uobis*. Quoniam inflati erāt eo quod sumptus ab eis accipere noluit, & propter hoc alios ei præponebant, idcirco nunquid peccaui, ait, quia me humiliaui, ut me dignum ad accipiendum iudicarem, quia inde mihi irascimini, cum hoc non peccati sit, sed gloriæ? Seipsum em̄ humiliauit, quando stipendia sibi debita nō exegit. Quæ ppter duas causas accipere noluit, ne & pseudo apostolis similis inueniretur, qui nō ad gloriam dei, sed ad suam utilitatem prædicabant, ut nō occasionem acciperent deprecandi: alio enim nonaccipiente non potest alter multum expetere: & ne uigor

[Marginal note in manuscript: paulus duabus de causis a corinthijs stipēdia nō accepit]

euangelicæ potestatis torpesceret, quoniam qui C à peccantibus accipit, arguendi autoritatem amittit. Sic ergo exaltantur, cum ideo ab illis non accipitur, ut à pseudo apostolis q eos deprimebāt, eripiantur, & correpti emendentur, à morte ad uitam & à uitijs ad uirtutes eleuati. Vobis (inquit) euangelium gratis prædicaui, sed ab alijs interim uictum habui. Nam *alias ecclesias expoliaui*, id est, multa ab his quæ in uos impenderem assumpsi, *accipiens stipendium ad ministerium uestrum*, id est, accipiens unde uiuerem: dum uobis euangelium ministrarem, necesse fuit ut ab alijs panē corporis acciperem. *& cum essem apud uos & egerem* his quæ corpori sunt necessaria, *nulli uestrum fui onerosus*, accipiendo aliquam corporis sustentationem ab eo. ¶ Hoc Apostolus Corinthijs dum inter eos esset, nunquam dicere uoluit, ne scilicet quod erga eum ab illis factum ex bona uoluntate non fuerat, fieret ex iussione: & cum innotesceret eorū misericordia, remaneret ignota. Postmodum uero longe positus hoc eis scripsit, ne scilicet omnimode incorrepti remanerent, & quales magistro in tenacia fuerant, alijs fratribus tales essent. Vere & in hoc magister gentium sua negligens, aliena curans, impleuit quod ait: Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. ¶ Tā- 1. Cor. 10 tam enim illic inopiam pertulit, ut uictus sui graui necessitate laboraret, & panem terræ à discipulis nō accepit, qbus panem cæli prædicauit. Insistebat uerbo p uita audiētium, insistebat labori manuum p uita corporis sui. De terris quoq alijs ei D stipendia à discipulis mittebantur, ut Corinthijs prædicare sufficeret. Cū essem (inqt) apud uos & egerem, nulli uestrum onerosus fui accipiēdo aliquid, ne scilicet putaretis me lucri terreni causa euangeliū prædicare. *Nam quod mihi deerat* post spolia ecclesiarum & laborem manuum, *suppleuerūt fratres qui uenerunt à Macedonia*. A Macedonibus semper accepit, quia subuersi à pseudo apostolis non fuerant. Et sicut à Corinthijs accipiendum non erat, ne illis in scandalum proficeret, sic iterum à Macedonibus accipiendum erat, ne bene seminantes fructum amitterent. Non enim idcirco dabant, ut uitia sua palpari uellent. Macedones quod mihi deerat suppleuerunt. *Et* non solum stipendijs, sed etiam *in omnibus* uerbis & factis *seruaui me uobis sine onere*, quia non me iactaui de genere contra uos, nec aliquid huiusmodi feci: *&* adhuc me semper uobis talē *seruabo*, ne dem exemplum rapacitatis uel falsitatis falsis apostolis. *Est ueritas Christi in me*, id est, uerax Christus in me loquitur, *quoniam hæc gloriatio*, id est, hæc causa gloriationis quod gratis prædico, quod à licitis abstineo propter salutem uestram, *non infringetur*, sed integra perseuerabit *in me in* omnibus *regionibus Achaiæ*. Gloria est enim à licitis abstinere, maxime pro aliorum salute. Non infringetur in me gloria hæc in regioībus uestris. Et *quare* putatis me hoc facere? Putatis quod hoc ideo faciam, *quia non diligo uos?* id est, quod odio uestri abstineam à rebus uestris, ut pseudo dicunt.

A Deus qui occulta cordis nouit, ipse scit quia nō ideo munera uestra respuo, quod uos non diligam: sed ideo magis quia uos amo, ut hoc ipsum prosit uobis quod nihil à uobis accipio. Nō propter odium uestri dona uestra nolo, sed ut auferam pseudo apostolis occasionem accipiendi pecunias uestras: quia si non diligam. sed quod in hac re facio, etiam adhuc faciam, id ē, semper à uestris muneribus abstinebo, ut exemplo meo amputem occasionem sumendi uestra bona: occasionem dico, eorū qui per me uolunt inuenire occasionem accipiendi res uestras. Ideo illis auferam huiusmodi occasiōem, ut in eo quo gloriantur, inueniantur sicut & nos, id est, similes nobis. Gloria pseudo apostolorum in pecunijs erat accipiendis, & ideo Apostolus hoc refutauit, ne illis similis uideretur: quia nisi ab Apostolo fuisset uitatum, maior occasio illis data fuisset accipiendi, uel etiam extorquendi, quando in hac re formam ab Apostolo datam ostenderent. Erant etiam quidam pseudo, qui imitantes Apostolum, pro seculari gloria nihil uolebant accipere: acciperent tamē libenter, si prius Apostolum accipe uiderent. Vnde nunc dicit se ideo nihil uelle accipe, ut illis amputet occasionē accipiendi, & permaneant in similitudine sui, in q̄ multum gloriant, scilicet ut semper sint nō accipientes.

Locus obscurus.

Nā eiusmodi pseudo apostoli sunt operarij subdoli, transfigurātes se in apostolos Christi. Et non mirum. Ipse enim satanas transfigurat se in angelum lucis. Non est ergo magnum, si ministri eius transfigurentur uelut ministri iustitiæ. Quorū finis erit secundum opera ipsorum. B

¶ Volo illis auferre occasionem accipiendi res uestras. multum enim desiderant inuenire occasionem qua possint eas accipere, licet fingant se nolle quicquam sumere. Nam eiusmodi pseudo, id est, falsi apostoli sunt operarij subdoli, id est, operātes sub dolo simulationis, quia callide sub specie religionis decipiunt. Subdoli sunt, quia non amore uitæ perennis, sed amore pecuniarum prædicāt Christum, nomen sibi apostolicum usurpantes, cū nequaquam sint missi. Subdolus enim operarius aliud fingit & aliud agit, sicut & isti sub specie simplicis prædicatiōis Christi beluinam rapacitatē contegunt. Tales ut placeant & placendo accipiant, necesse est adulentur, & adulando decipiant, illa dicentes quæ placeant, nō quæ expediant audienti. Sunt itaq; operarij subdoli, dum sic operant, & huiusmodi artibus transfigurant se in apostolos Christi, id est, transmutant speciem suæ falsitatis, assumendo figuram uerorum apostolorum, ut dum malitia callide tegitur & figura sanctitatis cernit, possint incautos decipe. Et qa ueris apostolis similes uolūt apparere, nō accipio res uestras, ut me non accipiente, nec ipsi se transfigurent in apostolos ueritatis, ut ita decipiant. Et non est mirū de ministris satanæ, si hoc faciant. Nam ipse satanas cui seruiunt, transfigurat se in angelum lucis, id ē, assumit præclarum habitum, & apparet hominibus

subdoli p̄dicatores qui sunt

C ut credatur sanctus angelus, & ita decipiat. Et cū sic se transfigurat, opus ē nobis iudicare & dignoscere, ne fallendo ad aliqua pniciosa seducat. Nā quando sensus corporis fallit, mentem uero non mouet à uera rectaq; sententia, qua quisq; uitam fidelem gerit, nullum est in religione periculum. Vel cum se bonum fingens ea facit uel dicit, quæ bonis angelis cōgruunt, etiam si credatur bonus, nō est error Christianæ fidei periculosus aut morbidus. Cū uero p hæc aliena ad sua incipit ducere, tunc eum dignoscere, nec ire post eum, magna & necessaria uigilantia opus ē. Sed nemo pōt oēs mortiferos dolos eius euadere, nisi regat atq; tueatur deus. Et ipsa huius rei difficultas ad hoc utilis est, ut nemo spem ponat in se uel in alio homine, sed in solo deo. Et quādoquidem satanas (q interpretatur aduersarius, qa humanæ saluti aduersatur) ita se transformat, & pollicendo bona humanis aspectibus lucis se angelum simulat, ergo magnū non est, si ministri eius transfigurentur ut appareant uelut ministri iustitiæ, id est, si pseudo apostoli mentiantur se socios apostolorum Christi, ut ita decipiant audientes. Quorum satanę ministrorum finis erit secundum opera ipsorum, quia in fine iudicabuntur secundum simulatas actiones suas, qui non propter dominum, sed propter suum uentrem prædicauerunt, simulantes se ministros dei. Finis eorum erit secundum opera ipsorum, quia sicut cura uentris & opera quæ pro uentre fiunt, intereunt, sic & ipsi interibunt.

Iterum dico: Ne quis me putet insipientem esse. Alioquin uelut insipientem accipite me, ut & ego modicum quid glorier. Quod loquor, non loquor secundum deum, sed quasi in insipiētia in hac substantia gloriæ. Quoniam multi gloriantur secundum carnem, & ego gloriabor. D

¶ Supra iam dixit, utinam sustineretis modicū quid insipientiæ meæ, & nunc hoc repetit, quoniam semper proponit quod multis postpositis p̄sequatur. Quod ergo superius proposuit, modo incipit narrare. Dixi, inquit, ut sustineretis aliqd insipientiæ, id ē, gloriationis meæ: & nunc iterum dico, ut nemo putet insipientem me esse in hac gloriatione, qa non glorior ea intentione qua illi, sed pro uestra utilitate. Alioquin, id ē, si non uultis me insipientem non putare, accipite me non re uera insipientem, sed uelut insipientem, dum uideor me laudare, ut & ego sicut illi modicum quid glorier secundum carnem. Modicum, quia in uobis, non in sensu est gloriatio mea. Non enim uere ad gloriam suam Apostolus hæc loquitur, sed dolens: quia se contempto falsos apostolos glorificabāt, cogitur inuitus bona sua detegere: nec inde reprehēsibilis ē, sed magis laudabilis. Nam iustus quisque si in humili cogitatiōe permanens, existente causa uel dolore bona de se ueracia dixerit, intantum à iustitia nō recessit, inquantum à ueritate nullo modo discrepauit. Apostolus ergo multa de se fortia p discipulorum ædificatione narrat, sed hæc narrā

A do non peccat, quia à ueritatis tramite & attestatione certa & humili corde non recedit. Dixi, inquit, me uelut insipientem: quia *quod loquor in hac substantia gloriæ*, id est, in gloria carnis quam putat substantiam, *non loquor secundum deum, sed quasi in insipientia.* Secundum deum modo non loquitur, quia ad carnis tumorem hæc pertinent: nec de inflatione carnis apud dominũ surgit gloria, apud quẽ sola humilitas gloriosa est, sed quasi in insipiẽtia. Non plenam dixit insipientiam, sed quasi insipientiã. ueritas enim est. Sed quia elatio uitiosa res est, ideo quamuis uerum sit quod dicitur, quasi insipientia tamen est, unumquenque laudare se, cum dicat sapientia: Laudet te alienus, & nõ os tuũ: extraneus, & nõ labia tua. Plena aũt insipientia est, si se falsis laudibus quis attollit. Ille enim de uero est superbus, hic de falso stultus. Substantia tantum gloriatiõis in hac causa carnalis est, quia sicut flos fœni, ita decedit gloria ista. Velut in insipientia loquor. Nam quia *multi gloriantur secundum carnem*, id est, quoniam pseudo apostoli nobilitatẽ sibi carnis uendicant, & inde sibi defendunt generis prærogatiuam, quoniam filij dicuntur Abrahæ, *& ego gloriabor*, quia & ego filius sum Abrahæ. Sed nihil apud dominum prodest filium esse Abrahæ, si desit iustitia uel fides Abrahæ, quia fides est quæ saluat, nõ propago generis Abrahæ. Gloriari se dicit secundum carnem, sed hoc insipientiæ deputat, ut gloriam hanc exinaniat, & se coactum in laudem carnis erupisse doceat. Ob hoc enim gloriatur, ut ostẽdat se excellẽtius habere omnia etiam carnaliter, in quibus pseudo apostoli gloriabanť: & B sic ipse potius quam sine falsitate Christum prædicat, suscipiať, & susceptores eius saluificentur.

Prou. 27. Isai. 40. Iacob. 1.

Libenter enim suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Sustinetis enim si quis uos in seruitutem redigit, si quis deuorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem uos cædit. Secundũ ignobilitatẽ dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.

¶ Dixi ut me uelut insipiẽtem accipiatis, ut & ego modicum quid glorier secundum carnem. Nam *libenter suffertis insipientes*, id est, non coacti, sed uoluntarij sustinetis falsos apostolos, qui nobilitate generis & circuncisione carnis gloriantur, atque uosipsos ad insipientiam suam pertrahere conantur. Et quia non bona patientia suffertis illos taliter gloriantes, iustum est ut me potius sufferatis gloriantem: quia non pro extollentia mei, sed pro utilitate uestra gloriabor. Illos insipientes, id est, secundum carnem gloriantes & secundum carnem sapientes, suffertis libenter, quod mirum est, *cum* uos *ipsi sitis sapientes*, id est, cælesti sapiẽtia per doctrinam meam imbuti. Inde enim magis estis reprehensibiles, quia cum sitis euangelica sapientia per me imbuti, nunc libenter suffertis istos deceptores, qui uos ad insipientiam carnalis intelligentiæ & obseruantiæ legis inducere uolunt. *Sustinetis enim si quis* eorum *uos* ex libertate Christi *redigit in seruitutem* legis, quæ C ex seruili timore seruatur. Vel insipientes suffertis, cum uos ipsi sitis non quidem omnes, sed quidam in sensu diuinorum sapientes. Vel insipientes suffertis, *cum sitis sapientes*, id est, in hoc probatur uos non esse sapientes, quia libenter suffertis insipientes. Amicus enim stultorum efficietur similis. & uere in eo quod eorum peruersitatem sufferre uultis, sapientes non estis: quia tam hebetes estis, quod hanc iniuriam sustinetis, si quis illorum uos à libertate euãgelij redigit in seruitutem legis. Vel per partes ostendo qualiter suffertis insipientes. Nam sustinetis iugum eorum si quis ipsorum uos in seruitutem legis redigere uelit: & *si quis* eorum *deuorat*, id est, cũ magna ingluuie bona uestra comedẽs consumit: & *si quis*, id est, si aliquis *accipit* more accipitris res uestras, quas ego uobis parcẽs accipere nolo: & *si quis* talium *extollitur* iactando se de nobilitate generis, illum quoque sustinetis: & *si quis* eorum *cædit uos in faciem*, id est, cõtumeliam improperij uobis coram positus ingerit, contemnens uos quia carnaliter circuncisi non estis & idola coluistis, illum etiam suffertis. In faciem nanque cæditur, in cuius os iniuria irrogatur. In faciem ergo uos cædit, qui conuiciorum ictibus uultum uestrum feriens erubescere facit. *Secundum ignobilitatem dico* uos ita cædi, quam uobis pseudo apostoli obijciunt, quia estis ex genere idolatrarum: quoniam ipsa ignobilitatis obiectio, est faciei percussio. Et dum ipsi uobis obtrectant quia estis incircũcisi, ac de se gloriantur quia sunt ex semine Abrahæ, se præferẽtes & nos humiliãtes, uos D ita sustinetis eos & nobis præfertis, *quasi nos infirmi fuerimus in hac parte*, id est, impotẽtes in hac gloriatiõe carnalis nobilitatis. Hoc est, ita patimini uos cædi ab illis, & non à nobis, quasi nõ possemus similiter contemptoria uerba uobis irrogare, extollendo nos de genere, & uos despiciendo. Non enim infirmi sumus in hac parte gloriæ. Infirmi nanque iudicabantur illi, qui de alijs nationibus applicati fuerãt generi Abrahæ. Sed nos in hac re firmi sumus, quia de Abrahæ stirpe descẽdimus. Cur ergo falsos apostolos nobis in hac carnis gloria præfertis, in qua non sumus inferiores?

In quo quis audet, in insipientia dico, audeo & ego. Hebræi sunt? & ego. Israelitæ sunt? & ego. Semen Abrahæ sunt? & ego. Ministri Christi sunt? & ego.

¶ Non sumus infirmi in hac parte gloriatiõis, quia in quocunque *audet quis* eorum gloriari, *audeo* similiter *& ego*, & hoc *dico in insipientia*, quia temeritas est ut quis se iactet siue laudet, cum dicat (ut præmisimus) sapientia, laudet te alienus, & nõ os tuum: extraneus, & nõ labia tua. & iccirco in insipientia dico me audere in eo, in quo audent hi, qui se iactant quod sunt filij Abrahæ, ut illos insipientes esse designẽ, & gloriã ipsorum adnihilem. Vere in nullo sum eis inferior. Quia *sunt* ipsi *Hebræi*, id est, de genere Heber patriarchæ, *& ego* similiter sum Hebræus genere & lingua. Per interrogationẽ enim & responsionem legendi sunt isti uer-

Prou. 27

A siculi, ut interrogetur, sunt Hebræi? & respondeatur, & ego sum Hebræus. sunt ipsi Israelitæ? id est, de genere Iacob, qui & Israel diuinitus est appellatus. & ego non minus sum Israelita, id est, filius eiusdem egregij patris. & sunt ipsi semen Abrahæ? id est, non proselyti, sed naturales filij Abrahæ. & ego similiter sum semen eiusdem patriarchæ. Cur ergo in his mihi præferunt, in quibus ego nõ sum illis impar? & sunt ipsi ministri Christi secundum q̃d dicunt? & ego ueraciter sum Christi minister. Ipsi enim se dicunt esse Christi ministros, ut per hoc decipiãt: sed ego sine mẽdacio sum minister eius, ut omnes quos potero ad eum pertraham.

Vt minus sapiens dico, plus ego. In laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Iudæis quinquies quadragenas una minus accepi. Ter uirgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui.

¶ Sciendum quia iusti atq; perfecti aliquando uirtutes suas prædicãt, & bona quæ diuinitus acceperunt narrant, non ut ipsi apud homines sua ostensione proficiant, sed ut eos quibus prædicãt, exemplo suo ad uitam trahant. Vnde nunc Apostolus quoties fustibus cæsus, quoties lapidatus, quoties naufragium pertulit, quanta pro ueritate sustinuit, quod ad tertium cælum raptus, quod in paradisum ductus sit, Corinthijs narrat, ut eo-B rum à falsis prædicatoribus sensum auertat: ut dũ innotesceret qualis ipse esset, illi eis uilescerent, q̃s ab eis cognouerat inique uenerari. Quod perfecti cum faciunt, id ẽ, cum uirtutes proprias loquuntur, in hoc quoq; omnipotentis domini imitatores sunt, qui laudes suas hominibus loquitur ut ab hominibus cognoscatur. Nam cum per scri-Prou. 27. pturam suam præcipiat, dicens: Laudet te os alienum, & non os tuum, quomodo facit ipse quod prohibet? Sed si uirtutes suas omnipotens dominus taceret, eum nullus agnosceret: si nullus agnosceret, nullus amaret: si nullus amaret: nullus ad uitam rediret. Vnde per Psalmistam di-Psalm. 110 citur: Virtutem operum suorum annũciabit populo suo, ut det illis hæreditatem gentium. Virtutes enim suas annunciat, non ut laudibus suis ipse proficiat, sed ut hi qui hæc ex sua laude cognouerunt, ad perpetuam hæreditatem ueniãt. Iusti itaq; & perfecti etiam cum uirtutes quas habent, infirmis loquuntur, reprehensibiles non sunt: quia per suam uitam quam referunt, aliorum animas ad uitam quærunt. Iure ergo Paulus uirtutes proprias Corinthijs narrat, ut cuius meriti sit apud dominũ, illis innotescat: quatenus meritũ eius cognoscentes, doctrinam eius per quam saluentur, libenter suscipiãt: & falsos apostolos per quos seducebantur, respuant. Ipsi (inquit) gloriãtur se esse ministros Christi, licet in ueritate nõ sint eius ministri: & ego ueraciter sum, quod illi se esse fingũt. Et plus etiam quàm ipsi, sum ego minister Christi, uel plusquam cæteri prædicatores Christi. Et hoc dico ut minus sapiens, quia nõ est hominis laudare seipsum. Vera de se dicens, minus sapientem se pronunciat, ut intelligatur coactus in laudem suã prorupisse. Nam qui sponte ea refert, quæ ad laudem eius proficiant, non se fatetur insipientem. Ostendit ergo quæ sint quæ faciunt illũ ministrũ Christi plus esse quàm sunt reliqui prædicatores. Occasione enim inuenta, omnium tangit personas, etiam apostolorum, dolens quia gratia dei minor in illo iudicabatur, cum ipse eadem operaretur, quę cæteri apostoli, & pro fide maiora toleraret exitia. Plus sum ego minister Christi quàm sunt alij prædicatores, comprobatus in laboribus plurimis, q̃a plus illis omnibus in ministerio prædicationis euangelicæ laboraui. Nam & ipsi laborauerunt, sed ego durius & multiplicius: quia & plura aduersa pertuli, & pluribus gentibus prædicaui, & plura scripsi, & stipendium nõ accepi. Et in carceribus sum comprobatus minister Christi abundantius quàm illi quos mihi præfertis: quia si ipsi pro ministerio prędicatiõis fuere in carcere, ego tamẽ sæpius & diutius. Et in plagis supra modum eorũ, uel supra modũ humanę uirtutis: quia si illi cæsi sunt, ego tamen atrocius & multiplicius. Et in mortibus frequenter, quia sæpe cruciatus sum usq; ad mortẽ. Ego à Iudæis accepi quinquies quadragenas unã minus percussiones, id est, quinquies flagellatus sum à Iudæis secundum legem Moysi, quasi transgressor legis, quia nouam gratiam prædicabam, accipiens singulis uicibus plagas trigintanouem. Preceptũ Deute. 25 D quippe legis erat, ut quando iudices delinquentem uerberarent, ita modum uindictæ temperarẽt, ut plagarum modus quadragenarium numerum non excederet. Vnde ipsi unam percussionẽ quasi pro misericordia mihi condonauerunt in unaquaq; ex illis quinq; uicibus, quibus me uerberauerunt. Ego ter uirgis cæsus sum à gentibus, sicut in Actuũ. 16 Philippis. ego à Iudæis semel lapidatus sum in Lystris. Ego ter naufragium feci, id est, periculum nauis fractæ pertuli dum maria transnauigarẽ, ut multis gentibus euangelizarem. Possent hæc naufragia forsitan intelligi cõtigisse in illa nauigatione, qua Romam uenit Apostolus: sed quando scribebat hanc epistolam, nondum ascenderat Hierosolymam, ubi captus est à Iudæis, & post à Festo Actu. 27 præside Romã missus. Nam in superioribus epistolæ huius multa locutus est Corinthijs de præparatiõe eleemosynæ, quam portaturus erat in Ierusalem. Omnes ergo tribulationes & pericula, quæ commemorantur in hac epistola, prius acciderunt quàm iret Hierosolymam. Non autem leguntur omnia in Actibus apostolorum, quia & ibi reperiuntur multa, quæ in his epistolis nequaquam aperte commemorantur. Nam & hoc q̃d subiũgit, nescitur quando factum sit: nocte & die in profundo maris fui. Quod tamen iuxta literam intelligendum est, id est, quia Apostolus casu aliquo deueniens in profundum maris, die simul & nocte ibi demoratus sit, ac deinde liber ad terrã deo gubernante redierit: unde & nunc cætera diuina miracula adscribũtur, quod homo tãto tem

A pore sub undis retentus, neque à circunstantibus undis præfocari, neque à beluis maris deuorari potuerit. Quid est enim mirabilius, Petrũ sup aquas ambulasse, an Paulũ sub aquis die ac nocte uixisse? Quod si in utriusque apostoli tam dissimili miraculo aliquid mysticum requiremus, Paulus nõ solum tertio naufragus, sed etiam nocte & die in pfundo maris positus, atque ubique protectus & liberatus à dño, significat iustos de omnibus periculis diuinitus eruendos: nec tantum de tentationibus extrinsecus ingruentibus saluandos, sed etiam si mortui ipsius uiderentur gurgite depressi, atque ab humanis rebus absconditi, nihilo minus uirtute sui conditoris eos esse reuocandos ad uitã. Petrus uero super undas uento cõmotas incedens, sed ubi ob timorem mergi cœpit, dextera Christi erectus, significat eosdem iustos omnia impiorum tentamenta ac persequutiones diabolico instinctu sibi illatas, fide inuicta superare & calcare: nec posse omnino seculi fluctibus immergi, q præsentis semp dei cõtemplãtur auxilium, qui etsi ut homines aliquando titubauerunt, mox diuinitus erecti confirmentur. Post hæc memorat Apostolus alia pericula, uariosque labores, ut se terra marique pro Christo uexatum secundum carnem ostendat, et in omnibus locis uel in omnibus afflictionũ modis se pro euangelio laborasse doceat. Ait enim:

Mat. 14.

Nota

In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: in labore & ærumna, in uigilijs multis, in fame & siti, in ieiunijs multis, in frigore & nuditate. Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, solicitudo omnium ecclesiarum. Quis infirmatur, & ego nõ infirmor? Quis scandalizatur, & ego non uror?

B

¶ *Sæpe in itineribus* probatus sum (inquit) minister Christi: *periculis fluminum*, quæ pertuli: quia dũ semper de loco ad locum pergerẽ, ut nomen Christi ubique manifestarem, frequẽter inueniebam flumina, quæ non sine periculo transire poteram. Et *periculis latronum*, qm̃ diabolus inuidens itineri meo, latrones mihi excitabat, cum nihil ferrẽ quod latrones cuperent. Et *periculis ex genere* meo. i. ex Iudæis, q mihi plusquã cæteris apostolis inuidebãt, & me semper interficere quærebant: quia fortius & euidentius cæteris nouã gratiam & abolitionẽ ueteris obseruantiæ prædicabam, cum prius fuissem æmulator legis & persequutor sectatorum gratiæ. Et *periculis ex gentibus*, quia & gentiles me quærebãt occidere, ppter destructionẽ idololatriæ & prædicationẽ unius dei. Et *periculis in ciuitate*, sicut in Epheso ubi ppter defensionẽ Dianæ cum impetu cucurrere unanimiter in theatrũ, & cũ uellẽ intrare in furentẽ populũ ut paterer martyriũ, nõ permiserũt discipuli. Et *periculis in solitudine*, qa dũ iter facerẽ, passus sum in deserto periculũ uel à bestijs, uel ab hominibus, uel à potus uel à cibi penuria. Et *periculis in mari*, qa & ibi uel ab hominibus uel ab indigẽtia uel à tẽpestatibus ptuli pericula. Nam & cũ essem in Græcia, factæ sunt mihi insidiæ à Iudæis nauigaturo in Syriã. Et *periculis in falsis fratribus*. i. qui Christianismum susceperant, & Iudaismũ non reliquerant, sed legẽ carnaliter obseruabant, & me persequebantur eo quod prædicato Christo legem iam cessare dicerẽ. Fuere & alij falsi fratres, sicut Demas & Hermogenes qui dilexere hoc seculum, & nunc talibus plena est ecclesia. Cætera enim pericula quiescere possunt, pericula uero à falsis fratribus quiescere usque in finem seculi non nouerunt. Item pbatus sum minister Christi plusquam cæteri *in labore* manuũ quo quærebã uictum, *& ærumna*, id est, molestia doloris uel paupertatis. Et *in uigilijs multis*, quia non solum diebus, sed & noctibus prędicabam, & causa orationis sæpe uigilabam, atque manibus meis opus aliquod, unde uictum haberem, nonnunquam per noctẽ faciebam. Et *in fame ac siti*, quia dum nihil à discipulis acciperem, necesse erat ut per inopiam famẽ & sitim tolerarem. Tunc etiam fame ac siti laborabam, quando persecutores meos frequẽter de loco ad locum fugiebam. Et *in ieiunijs multis*, quia sæpe ieiunaui eo quod non haberem quod ederem. Sæpe etiam sponte me ieiunijs maceraui, castigãs corpus meum & seruituti subijciens. *In frigore* etiam *& nuditate* laboraui, dum tenuitas ac disruptio uestium mihi esset in hyeme. Et hæc omnia pro Christo pertuli, cuius sum minister. Sed *præter illa quæ extrinsecus sunt*, id est, præter illa mala quæ exterius in corpore tolero, angit me *quotidiana instantia mea*, quæ nec una hora remittitur. Et quæ est illa? *solicitudo* simul *omnium ecclesiarum*, quia quotidie insto solicitudini salutis omnium, qui sunt in uniuersis ecclesijs. Vere magnam de his semper gero solicitudinem. Nam *quis* fidelium *infirmatur* in fide, uel in conscientia, uel in actione, *& ego non infirmor?* id est, non cõpatior illi & condescendo, ut possim infirmitati eius quã uelut meã doleo, adhibere medicinã? Et *quis scandalizatur*. i. pedibus actionũ offendit, ut cursus boni operis eius retardetur, uel etiam ipse cadat in culpã, siue aliquo errore turbetur fides eius, *& ego non uror?* i. zelo dei inflammor? Vald eẽm mens mea cruciatur igne spiritalis zeli, dũ infirmos quosque æterna deserere, & rebus tẽporalibus delectari conspicit. Vror sicut aurũ ad purgationem igne pij doloris, qm̃ affectus iste magis purgat, qa de charitate uenit. Quanto eẽm maior charitas, tanto maiores plagæ de peccatis alienis. Non enim uror tanq̃ irascẽs peccãtibus, sed tanq̃ dolens pro illis. Vnde scriptũ est: Qui apponit scientiã, apponit dolorẽ. Enumerat itaque (sicut lectũ est) Apostolus bella q̃ extrinsecus tolerat, dicens: Periculis fluminũ, periculis latronũ, periculis ex genere, periculis ex gẽtibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus. In hoc aũt bello quot cõtra aduersariũ spicula intorqueat, adiungit: In labore & ærumna, in uigilijs multis, in fame & siti, in ieiunijs

Actu. 19.

C

Actu. 20.

2. Tim. 4

2. Timo. 1.

1. Cor. 9.

D

Eccis. 1.

A multis, in frigore & nuditate. Sed inter tot certamina deprehensus, dicit quãto uigiliaꝝ munimine etiam castra custodiat. Nam post hæc exteriora q̃ narrauit, protinus interiora cœpit dicere, subiungens: Præter illa quę extrinsecus sunt, instãtia mea quotidiana, solicitudo omniũ ecclesiarũ. Ecce in se bella fortiter suscepit, & tuendis se proximis misericorditer impẽdit. Narrat mala q̃ patiť, subiungit bona q̃ impartitur. Pensemus ergo cuius charitatis, sit plus de utilitate proximorũ, q̃ de sua afflictione curare. Pensemus cuius laboris sit, uno eodemq́ tẽpore foris aduersa tolerare, & intus infirma ꝓtegere. In se em̃ cõtẽnit uulnera corporis, & in alijs sanat uulnera cordis. Valde autẽ minoris laboris est aut docere cũ nihil toleras, aut tolerare cũ nihil doces. Sed Apostolus ad utrũq; se solerter extẽdit, qa sic exteriora bella suscipit, ut solicite cogitet ne proximorũ interiora lacerẽtur. Vnde non immerito plus oĩbus se laborasse fateť. Quis itaq; huic in honore aliquẽ audeat ꝑponere, q cũctis præest in labore? Qui & subiungit:

Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Deus & pater domini nostri Iesu Christi scit, qui est benedictus in secula, quod non mentior. Damasci præpositus gentis Arethæ regis, custodiebat ciuitatem Damascenorum, ut me comprehenderet. Et per fenestram in sporta demissus sum per murum, & sic effugi manus eius.

Actu. 9.

B ¶ *Si gloriari oportet*, non expedit quidẽ. Si oportet (inquit) gloriari, sicut & oportet pro uobis, *gloriabor*, non in potẽtia uel genere, sed in his *quæ sunt infirmitatis meæ*, id ẽ, in passionibus quas ꝑ Christo patior, licet hoc uideatur abiectio. Si enim gloriandum est Christiano, in humilitate gloriandum est, de qua crescit apud deum. Sed pseudo apostoli qa non habent merita passionũ, in quibus gloriari possint, gloriantur in sublimitate generis. Ne aũt me putetis aliquid falsi dicere, deũ uobis adhibeo testẽ ueritatis. Deus enim qui nouit omnia, ipse scit quia nõ mentior. *Deus*, qui scd̃m humanitatẽ Christi, deus eius est: *&* scd̃m diuinitatẽ eius, est *pater* ipsius, ipse *qui est benedictus in* omnia *secula*, *scit*. i. fert mihi testimoniũ *quod non mentior* in oĩbus supradictis, uel in hoc quod subiungo. Quia etiam post conuersionẽ meam dum essem *Damasci*, *præpositus gentis Arethæ regis custodiebat* ipsam *ciuitatem*. i. portas eius, *ut me comprehenderet* quatenus inde placeret Iudæis q mihi insidiabantur, & diligẽs in officio sibi credito uideretur, si eum quẽ perturbatorẽ audiret, causa qetis interficeret. Portas custodiebat, quia me in ciuitate esse nouerat, sed inuenire nõ poterat. uel quia intus me comprehendere nolebat, ne uiolaret ius ciuitatis. Et interim ego *per fenestram in sporta demissus sum* a fratribus *per murum, & sic effugi manus eius*. Non ita fugit Paulus, sicut fugere solet mercenarius relinquens oues lupo uenienti: quia lupus ille nõ oues, sed ipsum pastorẽ q̃rebat, & ideo pastor se ipsum utilitati eorũ fugiendo seruauit. Neq; eo recedente deserta est ecclesia, q̃ ibi erat, necessario ministerio: sed ab alijs fratribus ibidẽ cõstitutis, quod oportebat impletum est. Eis quippe uolentibus hoc Apostolus fecit, ut seipsum seruaret ecclesiæ, quem proprie persequutor ille quærebat. Quando enim quispiã prælatorum ecclesiæ specialiter à persequutoribus quæritur, tunc debet ille fugere, sic tamẽ, ut ab alijs qui nõ ita requiruntur, nõ deseratur ecclesia: sed præbeant uerbi cibaria conseruis suis, quos aliter uiuere non posse nouere. Cum autem omnibus simul instat cõmune periculum, tũc aut simul oẽs. i. prælati & subditi ad alia loca transeãt, aut simul oẽs ibidẽ maneant. Necesse etiã est ut ꝑ omne q̃d agimus, in mẽtis trutina positũ hinc põdus laboris, illinc fructũ mercedis pensemus. Cũ em̃ põdus laboris fructũ retributionis supat, tũc laborẽ quisq; innoxie declinat, dum mõ se in alijs exerceat, in q̃bus lucro fructuũ pondus laboris uincat. Cum uero subsequente quãtitate fructuũ mensura laboris aut æquať aut uincitur, tũc labor nõ sine graui culpa declinatur. Propterea doctor egregius cum Damasci ualde obstinatas mentes persequẽtium cerneret, eorum noluit aduersitati confligere: quia & semetipsum quem profuturũ multis nouerat, uidit posse reficere, & aut nullis se illic aut paucis prodesse. Secessum ergo à certamine petijt, & pugnaturum felicius ad alia se bella seruauit. Non em̃ loco uirtus, sed locus uirtuti defuit. Et idcirco fortissimus miles ab obsidionis angustia certaminis campum quæsiuit, ubi & mysticum aliquid ꝓsignatũ est. Nam hoc effugij genus usq; hodie in ecclesia seruatur, qñ quis antiqui hostis insidijs, uel huius seculi laqueis circũfusus, spei fideiq; suæ munimine saluatur. Murus em̃ Damasci quæ sanguinem bibens interpretatur, aduersitas seculi est. Præpositus Damasci, ꝑsequutor aliquis potens in hoc mundo. Rex Arethas q interpretať descensio, diabolus intelligiť. Sporta, q̃ iuncis palmisq; solet confici, spei fideiq; coniunctionẽ designat. Iuncus em̃ uiriditatem fidei, palma uero spem uitæ æternæ significat. Quisquis ergo se muro aduersitatis cinctum uidet, sportã uirtutis q̃ euadat, festinus ascendat. Apostolus uero postq; hanc euasionem suam retulit, protinus addidit.

Iohan. 10.

C D

CAPVT XII.

SI gloriari oportet, non expedit quidẽ.

¶ *Si gloriari oportet*. i. si ideo gloriandũ mihi ẽ qa euasi manus ꝑsequentiũ & insidiãtiũ à ꝑpetratiõe homicidij immunes, *nõ expedit qdẽ* gloriari: qm̃ qui gloriať mortẽ se euasisse, q̃ pro fide inferť, significat inane uideri ꝑ Christo pati. Vel si ꝑpter pseudo apostolos oportet me gloriari in hac gloriatione mea & in supradictis, non tñ expedit propter superbiã, quia ex humilitate crescimus, & auxiliũ dei mitibus ꝓficit, nõ elatis. Non expedit quidẽ, sed tñ propter uestrã utilitatẽ necesse est gloriari.

Veniam aũt ad uisiones & reuelationes dñi. Scio hominẽ in Christo ante annos quatuordecim (siue in corpore, siue extra corpus, nescio, deus scit) raptum huiuscemodi

A usq; ad tertiũ cælũ. Et scio huiuscemodi hominẽ (siue in corpore, siue extra corpus, nescio, deus scit) qm̃ raptus ẽ in paradisum, et audiuit arcana uerba quæ nõ licet hoĩ loq.

¶ Hactenus (inquit) narraui tribulationes & pericula, de quibus me dñs eripuit. & nũc narrãdo ueniã ad uisiones & reuelationes domini. i. ad secreta quę de domino uidi & aperte intellexi, nõ ut Pharao, qui uidit septem spicarũ uisionem & non intellexit, quia nõ est reuelatum quid significarent. Ego enim mysticas uisiones aspexi, & reuelante domino quid in his sapientiæ contineretur, intellexi. Et audite uisiones: Scio hominem &c. Ostendit quo subleuatus est, ut perinde quanta & qualia sint q̃ illi ostensa & dicta sunt, possint intelligi, ne sicut quibusdã uidebatur, iunior cæteris apostolis crederetur. De seipso enim quasi de alio loquitur, ut iactantiam caueat, quia hoc refert quod ad laudẽ maximam pertinet. Et quid inde perit ueritati, quando & res ipsa dicitur, & modo quodam dicẽdi iactãtia deuitatur? Scio (inquit) hominem in Christo existentem ante annos quatuordecim raptũ usque ad tertium cælum. Ex quo ita raptus est Apostolus, usque ad tẽpus quo scripsit hanc epistolam, cõpleti sunt anni quatuordecim. Qđ ideo annotauit, ut intelligeretur multo maioris meriti eẽ dum ista scriberet, q̃ fuerat dum ea uidisset: & quia non iactantia, sed necessitate diceret, quæ per tot annos tacuerat. Scio (inquit) hominem raptum, siue in corpore, nescio, siue extra corpus. i. scio quia raptus est homo B ille, sed nescio utrum cũ corpore, an sine corpore. Hoc nescio, deus scit, id est, solito mihi iuramento uobis istud confirmo. Iuratio enim est quod dicit, deus scit. Huiusmodi hominem scio raptum usq; ad tertium cælũ. Et scio huiuscemodi hominem raptum in paradisum. Bis enim raptus est hõ ille. i. in tertium cælum & rursus in paradisum, de quo dñs latroni promisit, Hodie mecum eris in paradiso. Ignorauit autem utrũ qñ sic raptus est, in corpore fuerit, quõ est aĩa in corpore cum corpus uiuere dicitur, siue uigilantis, siue dormientis, siue in extasi à sensibus corpis alienata, an oĩno de corpore exierit, ut mortuũ corpus iaceret, donec peracta illa demõstratione mẽbris mortuis anima redderet, & nõ quasi dormiens euigilaret, aut extasi alienatus denuo rediret in sensus, sed mortuus oĩno reuiuisceret. De tertio aũt cælo multa possunt dici. Nouẽ em̃ sunt ordines angelorũ, qui iuxta Dionysiũ in tres ternas distinctiões distributi sunt. Prima em̃ triplex eorũ dispositio. i. illa q̃ terris ẽ uicinior, cõstat ex Angelis & Archangelis & Principatibus: media uero ex Potestatibus et Virtutibus & Dominationibus, suprema aũt ex Thronis & Cherubim atq; Seraphim. Prima igiẽ dispositio, primũ cælũ recte põt accipi, secũda uero scđm cælum, tertia aũt tertiũ cælũ. Apostolus itaq; raptus in tertiũ cælũ, intelligiẽ supremis angelorũ choris interfuisse. i. int agmina Seraphim siue Cherubim secreta dei uidisse. Qui & in paradisum raptus est, siue terrenũ, siue cæleste: & audiuit ibi arcana uerba. i. intimationẽ de secreta dei essentia, quæ non licet homini loqui. i. quæ non licet ei pandere ulli mortaliũ, C uel quæ nullus homo potest in hac uita loq. Vel per tres cælos tria genera uisionum intelligamus: primũ corporale, scđm spirituale, tertium intellectuale. Ecce enim in hoc uno præcepto, cũ legiẽ, Diliges proximũ tuum sicut teipsum, tria occurrunt genera uisionum, unum per oculos, quibus ipsæ literæ uidentur, alterum per spiritum hominis, quo proximus & absens cogitatur, tertiũ cælum per cõcursum mentis, quo ipsa dilectio intellecta cõspicitur. Corporali enim uisione uidetur cælũ & terra & omnia corporeis oculis cõspicua. Spirituali uisione cernuntur in spiritu corporales imagines, sicut sæpe per cognitionẽ uoluimus in animo similitudines rerum corporalium. Intellectuali uisione cernuntur illæ res, quæ nõ habent imagines sui similes, sicut est charitas, gaudium, pax, patiẽtia, & cætera huiusmodi. Præstãtior autem est uisio spiritualis q̃ corporalis, & rursus p̃stantior intellectualis. Quod enim non imaginaliter, sed ꝓprie uidetur & nõ per corpus, hoc ea uisione uidetur, quæ oẽs cæteras superat. Corporea uisione uidit Balthasar digitos manus scibentis in pariete. Spirituali uisiõe uidit Petrus uas plenum diuersis animalibus. Intellectuali uisione uidetur sapientia, ueritas, charitas, & ipse deus. Quapropẽ si hoc tertium uisionis genus, qđ superius est non solum omni corporali, quo corporis sensus corpore sentiuntur, sed etiã omni illo spirituali genere quo similitudines corporũ spiritu, nõ mẽte cernuntur, tertium cælum appellauit Apostolus, in D hoc uidetur claritas dei nõ per aliquam corporaliter uel spiritualiter figuratam significationẽ, tanquam per speculũ in ænigmate, sed facie ad faciẽ, per speciem scilicet, qua deus quicquid quantulũcunq; eum mens quæ non est quod ipse, etiam ab omni terrena labe mundata, ab omni corpore & similitudine corporis alienata & abrepta, capere potest. Cur aũt non credamus quod tãto apostolo, doctori gentium, rapto usq; ad istam excellentissimam uisionem, uoluerit deus demonstrare uitam, in qua post hãc uitã uidendus est in æternũ? Et cur non dicatur iste paradisus, excepto illo, in quo corporaliter uixit Adam? Si em̃ proprie quidã nemorosus locus, translato autẽ uerbo omnis etiam spiritualis quasi regio, ubi animæ bene est, merito paradisus dici potest, nõ solummodo tertium cælum, quicquid illud est, quod ꝑfecto magnum sublimiterq; præclarum est, sed etiã in ipso homine lætitia quædam bonæ conscientiæ, paradisus est. Si ergo primũ cælum recte accipimus generali noĩe hoc oẽ corporeũ, quicqđ ẽst sup aquas & terrã, scđm aũt in similitudine corporali, quod spiritu cerniẽ, sicut illud unde animalibus plenus in extasi Petro discus ille submissus est, tertiũ uero quod mẽte cõspicitur, ita & secreta & remota & omnino abrepta à sensibus carnis atq; mũdata, ut ea quæ in illo cælo sunt, & ipsam dei substantiam, uerbumq; dñi per quod facta sunt omnia, in charitate spiritus sancti ineffabiliter ualeat uidere

Gene. 41. — Lucæ. 23. — angelorũ ordines nouẽ — Leui. 19. tria uisionũ genera — corporalis — spiritualis — intellectualis — Dan. 5. — Actu. 10. — Locus obscurus. — Actu. 10. — Psal. 32.

A & audire, non incongruēter arbitramur & illuc Apostolum esse raptum, & ibi fortassis esse paradisum omnibus meliorem, & (si dici oportet) paradisum paradisorum. Nec contrarium est huic intelligentiæ illud quod Moysi dominus ait, Nō uidebit me homo & uiuet: quia necesse est abstrahi ab hac uita mentē, quando in illius ineffabilitatē uisionis assumitur, sicut Apostoli mens diuinitus rapta est ex hac uita ad angelicam uitam, anteq̄ p istam cōmunem mortem carne solueretur. Et ibi perfruēs dei alloquutione, audiuit ineffabilia uerba quæ non licet homini loqui. Ideo cum prædicaret, dixit q̄d posset hoībus dici, & tenuit apud se q̄d nō posset dici. Ergo audiat id q̄d possumus mente cōprehendere, & id q̄d non possumus credat. Si illi diceremus, rogamus te, explica magnitudinē ipsius, nōne forte r̄nderet nobis, nō est ualde magnus quē uidi, si à me potest explicari?

Exodi. 33

Pro huiuscemodi gloriabor, pro me autē nihil nisi in infirmitatibus meis. Nā etsi uoluero gloriari, non ero insipiens. Veritatem enim dicam. Parco autem, ne quis me existimet supra id quod uidet in me, aut audit aliquid ex me.

¶ *Pro huiuscemodi* homine uel uisiōe *gloriabor*, id est, commendabo me, sed *pro me* filio Abrahæ uel circunciso *nihil* gloriabor, *nisi in infirmitatibus meis*, id est, in tribulatiōibus quas patior. Pro huiusmodi homine, id est, qui tam dignus est deo, ut ad hāc B uisionum excellentiam subleuaretur, gloriari se dicit, & non uult aperte dicere quod de se loquitur, ne laudare se uideatur. Et sic pro se non gloriatur, dum nō aperte de se profitetur. In infirmitatibus aūt gloriatur, q̄a exponere pressuras passionum & infirmitates angustiarum non uidetur gloriosum, sed flebile. Idcirco in his secure se fatet' gloriari, sciens quia ad perfectum perducunt cælestium remunerationum. Quid em̄ tam gloriosum in futurum Christiano, quàm exitia pro Christo illata narrare? Pro isto homine gloriabor, non pro me. *Nam etiam si uoluero* pro me *gloriari*, id est, meritum meū q̄d apud deū habeo ꝓfiteri, *non ero insipiens* in hac gloriatione, licet quibusdā uidear esse. Non em̄ falsa loquar, sed *ueritatem* de meipso dicā: & ideo non in meipso, sed in ipsa ueritate quæ superior me est, humiliter & ueracit' gloriabor. Et de pluribus quidē adhuc gloriari poterā, sed *parco*, id ē, parce refero, *ne quis me existimet supra id quod uidet in me*, id est, ne quis me putet excellentioris esse naturæ quàm suis oculis comprehendere ualeat, & incipiat errare in me, credens me diuinam uel angelicam habere naturā, sicut illi qui de me & Barnaba dicebant, dīj similes facti hominum descenderunt ad nos. Illi enim existimabant nos esse supra id q̄d uidebant in nobis, quia cū uiderent in nobis terrenum & mortale corpus, existimabant nos cælestes & immortales, & propterea parco gloriari, ne si plura retulero, putet q̄s q̄ me esse *supra id q̄d uidet in me*, id est, supra naturam humanitatis quam cernit in me: *aut* supra id quod *audit* ab alijs *aliquid referri ex me*. Vel neq̄s C existimet supra id quod *uidet in me*, *siue audit de me*, id est, ne quis me arbitretur *ultra* gloriā meā tendere quàm limes meritorum *admittit*. Oēs sancti non solum gloriam supra modū suū omnino non appetunt, sed etiā hoc ipsum *uideri refugiunt*, quod esse meruere. Vnde nūc *prædicator egregius contra* pseudo apostolos loquēs, *dū uirtutes eximias* oꝑationis suæ ꝓ discipulorum *eruditione narraret*, dum tot pericula tolerasse coaceruata ꝑsecutione *describeret*, & post hæc usq̄ ad tertiū cælū, *rursumq̄ in paradisum* raptum se esse memoraret, ubi tanta *agnoscere* potuisset, quāta loq̄ oīno nō posset, erat de se adhuc fortasse mirabiliora loquuturus, sed ab humana laude alta cōsideratiōe se tēperans, subdit: Parco aūt ne q̄s me existimet supra id q̄d uidet in me, aut audit aliq̄d ex me. i. ne si cętera dixero, putet me aliq̄s esse supra naturā humanę infirmitatis, cū nō nisi infirmitas in me uideat, uel ab alijs q̄ *uident*, audiatur. Habebat ergo adhuc de se dicendū aliq̄d, quod parcit dicere. Sed egit utrunq̄ doctor egregius, ut & loquendo quæ egerat, discipulos instrueret, & tacendo se intra humilitatis limitem custodiret. Nimis itaq̄ esset ingratus, si de se discipulis tāta taceret: & fortasse minus incautus, si de se oīa discipulis ꝓderet. Sed mirabiliter (ut dictum est) egit utrunq̄, ut & loquendo erudiret audientium uitam, & tacendo custodiret suam.

Actu. 14.

Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus satanæ, ut me colaphizet. Propter quod ter dominum rogaui ut discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea. nam uirtus in infirmitate perficitur. Libēter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me uirtus Christi. D

¶ Ego (inquit) tā magna, tāq̄ sublimia diuinitus uidi. *Et ne magnitudo* tam ingentium *reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ*. Non me extulit, sed ne me extolleret, prouidit mihi deus remedium, quod aduersus elationem quæ euenire poterat, opponeret. Valde enim timenda est elatio de abūdantia gratiarum, ne quis de dono dei superbiat, sed magis seruet humilitatem: & quanto maior est, humiliet se in omnibus. Apostolus iste, quamuis ex persequutore factus prędicator, abundantiorem gratiā assequutus est in omni labore apostolico quàm cæteri apostoli, ut magis deus ostenderet suum esse quod dat, nō hominis, quomodo solent medici potentiam artis suæ in desperatis ostendere. Cum ergo esset magnæ gratiæ, & magna dona à deo ꝑcepisset, quia ex abundantia gratię & reuelationū poterat ei elatio subripere, idcirco deus qui nouit oīa antequā fiāt, apposuit ei quendā monitorem humanę infirmitatis in similitudinem triumphantium, quibus in curru retro comes adhærebat, per singulas acclamatiōes ciuiū dicēs: Hominē te memento. Ne extollar (inquit) ex magnitudine reuelationū, datus

Eccl. 3

A est mihi à deo, id est, ad meam utilitatem, ut me in humilitate custodiat, *stimulus carnis*, id est, pūgens carnem meam. Et quis est stimulus iste? *angelus satanæ*, id est, angelus malignus, missus à satana, *ut me colaphizet*, id est, ut me percutiat, reprimens omnem motum superbiæ, excitando mihi semp tribulatiões aut corporis infirmitates, uel tẽtando (ut quidam aiunt) per libidinem. ¶ Tentatio autem cui non consentitur, non est peccatum, sed materia exercẽdæ uirtutis. Nam stimulus iste forsitan concupiscentia carnis erat. Quibus malis Apostolus cõsideratis in corpore mortis suæ, in quo bellum intestinum cum inuisibili hoste gerebat, remedium salutis suæ nullum penitus nisi solã gratiam dei in Christo Iesu liberantem se, inuenisse Romanis loquitur. Sed & dolore quodam corporis traditur exagitatus uehementer ¶ Dolores autem corporum plerunq; immittuntur ab angelis satanæ. sed hoc non possunt nisi permissi. Nam & Iob sic probatus est. Permissus est ad eum probãdũ satanas, & percussit eum hulcere ita ut uermibus putresceret. Sic & angelus satanæ quasi libẽter permissus est colaphizare Apostolum, sed tamen Apostolus curabatur. ¶ Hoc ergo remedium diuinitus accepit, ut per iniquum angelum semp iniurijs & tentationibus pressus, nõ posset ex reuelationibus extolli, quia ociosum pectus ex his quæ uiderat, intumescere posset. ¶ Secreto eñ dispensationis ordine, unde sæuire permittitur iniqtas diaboli, inde pie perficitur benignitas dei. Elatos enim in sanctitate uiros non amitteret, nisi tẽtaret. Sancti quippe non essent qui de sanctitatis gloria superbirent: & tanto sub eius iure caderẽt, quanto se in suis uirtutibus eleuarẽt. Sed miro dispensationis ordine, dum tentantur, humiliantur: dum humiliantur, eius esse desinunt. Apostolus uero & priusquam morbum elatiõis incurreret, prouidente superno medico, accepit medicamentum humilitatis. Et quia illud quod medicus apposuerat, molestum erat ei, rogauit ut auferret. *Propter quod* (inquit) *ter dominum rogaui* q trinus est deus, *ut discederet à me* stimulus ille, & rogaui dominum ut à me tolleret acre medicamentum q̃d mihi apposuerat. Et non fecit quod petebam, sed quod mihi expediebat: quia non est magnum ex audiri ad uoluntatẽ, sed magnum exaudiri ad utilitatem. Nam *dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea*, id est, hoc tibi satis est, ut habeas gratiam meam: & ideo noli superfluam carnis sanitatem quærere, qa non iratus, sed gratiosus te uro. Ego noui quid apposuerim, ego noui unde ægrotes, ego noui unde saneris. Quid enim tibi utile sit, magis ego noui q̃ tu. *Nam uirtus in infirmitate perficitur*, id est, uirtus ad perfectionem ducitur per infirmitatem contrariam, cum qua legitime certat, ut postea coronet. Virtus in infirmitate perficitur, quia infirmitatis actio fit uirtutis perfectio, ut præsente infirmitate & tentatiõe reprimatur uirtutis elatio, ut ad eius perfectionem pertineat etiam ipsius imperfectionis & in ueritate cognitio, & in humilitate confessio. Et quia infirmitas ita proficit uirtuti, *igitur libenter*, id ẽ, nõ minus, sed libens *gloriabor in infirmitatibus meis* ad hoc datis, *ut inhabitet in me uirtus Christi*, id est, summam gloriam deputabo quod in me sum infirmus, ut fortem me faciat Christi uirtus. Tunc gloriatur Apostolus, quando iniurijs humiliatur, à Christo autem uirtus tolerandi præbet, ut quia prius asperæ fastidiendæ iniuriæ uidebantur, postea libenter susciperentur, ut Christi auxilio lenirentur. Libenter ergo cædi se patitur, dũmodo à Christo curetur, postquam cognouit ꝓdesse quod nocere putabat, sciens quia plus addit medicina dei ad salutem, quàm infirmitas demit hic sanitati.

Roma. 7.

Iob. 2.

B

C

Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelijs, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustijs pro CHRISTO. Cum enim infirmor, tunc potens sum.

¶ Virtus (ut dictum est) in infirmitate perficitur. *Propter quod placeo mihi*, id ẽ, multum delector *in infirmitatibus meis*. Omẽs superiores passiones atq; inferiores hoc loco infirmitatum nomine definiuit Apostolus, eo quod humanę infirmitati ista præualeant. Vt ergo discipulos instrueret, summa de se retulit: ut uero se in humilitate custodiret, cõsiderationis oculũ nõ in uirtutibus suis, sed in infirmitatibus fixit. Placeo (inquit) in infirmitatibus meis, & *in contumelijs*, non in honoribus seculi. & *in necessitatibus*, nõ in epulis uel in ocio, sicut pseudo apostoli, qui causa uentris prædicabant: & *in persequutionibus*, non in salutationibus & susceptione adulationis: & *in angustijs*, non in iactantia elationis & superatione diuitiarum. Et hoc *pro Christo*, non pro aliquo crimine. quia beati qui persequutionem patiuntur propter iustitiam ¶ Non enim omnes beati qui persequutionem & aduersa patiũtur, sed qui iustitiæ causa patiuntur. Vel placeo mihi in infirmitatibus carnis, in contumelijs uerborum, *in necessitatibus*, id est, in indigentia necessariorum: *in persecutionibus* de loco ad locum: *in angustijs*, id est, in anxietatibus animi ꝓ Christo illatis. Et iure placeo in talibus, quia quãdo *infirmor* in talibus exterius, *tunc potens sum* interius, id est, quando aliqua supradictarum tribulationũ affligor, tunc à deo datur mihi potentia superandi. Tũc eñ uincit Christianus, cum perire putat: & tunc perit perfidia, cũ se uicisse gratulat.

D

Matth. 5
I. Petri. 3.

Factus sum insipiens, uos me coëgistis, ego enim à uobis debui commendari.

¶ Post omnem commendationem suam ostẽdit quia nõ ad iactantiã suã ista retulit. In his (inquit) quæ hactenus ad commendationẽ meã narraui, *factus sum insipiens*, secundũ quod in exterioribus uerbis sonat, quia uideor merita mea prædicasse: sed hoc non iactanter, sed necessitate compulsus feci pro uestra utilitate: quia *uos me coëgistis* ita loqui, qui de me non recta sentiebatis, & falsos apostolos mihi præferebatis: & ideo nõ mea culpa, sed uestra est quod de me talia sum loquutus. Coactum se dicit, ut quid esset ostenderet. Et

A utique non est insipiens qui de se uera locutus est, quia superius ait: Si uoluero gloriari, non ero insipiens. ueritatem enim dicam. Sed nunc inclinat se, & præ nimia humilitate uel cordis dolore se fatetur insipientem, ut declinaretur quia non uoluntate merita sua manifestauit. Insipientis enim est suos narrare labores, & proprias iactare uirtutes. Iustus autem nunquam bona sua detegit, nisi eum aut proximorum utilitas, aut certe nimia necessitas cogat, sicut Apostolus, cum uirtutes suas enumerasset, coactum se dicit hoc fecisse. Nam si uirtutes suas tacuisset, discipuli non cognouissent eũ. Si non cognouissent eum, non omitterent præferre illi falsos apostolos, & dicta illorum dictis illius. Sicq; ignorantia dignitatis Apostoli, causa esset ut semper in errore permanerent discipuli. Vt ergo eos ab errore reuocaret, coactus est manifestare quis esset. Vos (inquit) me coegistis, quia cum alijs de me satisfacere debuissetis, nunc iterũ opus habetis ut ego ipse me commendem uobis. Ego enim debui à uobis commendari, id ẽ, uos aduersus obtrectatores debuistis mihi testimoniũ ferre, apud quos ego ecclesiam institui, & signorum prodigia feci, ut uos me tacentem defenderetis, quẽ in Christo patrem habetis.

Sup. eod.

Nihil enim minus fui ab his, qui sunt supra modum apostoli. Tametsi nihil sum, signa tamen apostolatus mei facta sunt super uos in omni patientia, in signis & prodigijs B & uirtutibus. Quid est enĩ qđ minus habuistis præ cæteris ecclesijs, nisi ꝙ ego ipse nõ grauaui uos? Donate mihi hanc iniuriam.

¶ Reuera debui à uobis commendari cæteris. Nam nihil minus fui uobis uel in prædicatione, uel in miraculis ab his, id est, quàm illi qui sunt apostoli supra modum meũ, sicut quibusdam uidetur, quia dominũ in carne sunt sequuti. Non fui uobis in actione minor, quàm Petrus uel Iohannes siue Iacobus, qui sunt supra modum meum apostoli, nõ dignitate, sed tempore, cum ego plus illis laborauerim. Nam si de tẽpore mihi præscribẽdũ putatis, ante cœpit Iohannes prædicare q̃ Christus: & nõ Christus Iohannẽ, sed Iohannes Christũ baptizauit. Andreas quoq; prior sequutus ẽ Christũ q̃ Petrus, nec tñ primatũ accepit Andreas, sed Petrus. Quare ergo quibusdam nõ uideor apostolus, cũ eadẽ possim per dei gratiã, q̃ & cæteri apostoli? Illis non uidebar apostolus esse, qui eius prædicatiõnẽ æmulatione legis respuebant, quasi esset inimicus traditiõis Moysi, quia legẽ cessare dicebat: & cæteris apostolis fauebant, istum illis humiliãtes, quia illi non tam cõstanter cõtra legẽ aliquid asserebant. Ideo dolet minorem se uideri, & compulsus ostendit quãtæ sit dignitatis. Non fui (inqt) uobis in opere minor præcessoribus meis: quia tametsi nihil sum, signa tamen apostolatus &c. Sic se humiliat, ut erigat. Patientiã tamen primã memorat, qa diu illos portauit q̃si impatiẽtes ęgros, ut adhibita medicina signorum atque uirtutum, curaret uulnera erroris illorum. Ego quidem (inquit) nihil sum, quia homo sum: sed apostolatus C quem mihi Christus ipse dedit, signa in uobis ostendit, id est, potentiam, uirtutes atq; prodigia. Tametsi, id est, quamuis nihil sum, secundum quod homo sum, uel secundum quod quibusdam uidetur, qui me nihil esse iudicant, tamen ea q̃ feci, me apostolum designãt: quoniam signa apostolatus mei facta sunt super uos, id est, quod desuper descendant in uos à patre luminum per doctrinam meam, ut crederetis, ut cõuerteremini, ac religiose cõuersaremini, signum & demõstratio est apostolatus mei. Et hoc factũ est in omni patientia mea, qm̃ patienter oĩa sustinui, quæ mihi à uobis uel pro uobis illata sunt mala. Nam & cõtemptũ & paupertatẽ, aliasq; molestias apud uos pertuli: & mores uestros, ut paulatim eos corrigerem, lõganimiter sustinui. Nec sola patiẽtia uos ad fidem & morum meliorationem adduxi, sed etiam signis & prodigijs & uirtutibus. Distat autem inter signũ & prodigium atq; uirtutem, quia signũ est genus prodigij, uirtus uero genus utriusq;. Virtus enĩ uocari potest omne miraculum, signum autẽ illud tm̃, qđ in quocũq; tẽpore aliquid significat: prodigium uero, qđ in futuro tantũ. Prodigium uero appellatum est quasi porro dictum, qđ porro dicat, porro significet, & aliquid futurum esse portendat, sicut sanationes corporum quæ per apostolos fiebant, sanationes animarum portendebant. Nihil (inquit) uobis minus feci, quàm fecissent priores apostoli, imo amplius. Nam quid est quod minus habuistis præ cæteris ecclesijs, id est, quid minus accepistis per me, quàm D cæteræ ecclesiæ per alios apostolos, nisi quòd ego ipse non grauaui uos? id est, non accepi stipendium à uobis, sicut cæteri prædicatores à suis accipiunt. Gratis enim euangelium prædicaui uobis, quod nullis concessum est alijs ecclesijs. Donate mihi hanc iniuriam, id est, si tã imprudentes uel malitiosi estis, ut hoc putetis iniuriam, ignoscite mihi. Date mihi ueniam huius facti, ꝓ quo laude dignus sum, non reprehensione. Hoc enim non est iniuria, sed misericordia & amicitia.

Matt. 3. Iohan. 1.

Ecce tertio hoc paratus sum uenire ad uos, & non ero grauis uobis. Non enim quæro quæ uestra sunt, sed uos. nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs. Ego autem libentissime impendam & superimpendar ipse pro animabus uestris, licet plus uos diligens minus diligar.

¶ Ne forte putaretur inter initia stipendijs abstinuisse ad commendationem suam, postea uero mercedem euangelicę prædicationis uelle accipere, ostendit in ea se uoluntate durare, ne factũ suum postea mutare uideretur, & esset quod obtrectatoribus reprehenderetur. Non grauaui (inquit) uos, sed nec grauabo. Quia ecce hoc tertio. i. hac tertia uice, paratus sum uenire ad uos, & non ero uobis grauis, ut de uestro quicquam accipiam, sicut nec aliquid à uobis sumpsi. Non tertio uenit ad eos, sed tertio paratus fuit uenire. Non ero grauis uobis, accipiẽdo munera uestra, quia non quæro ea

A quæ sunt uestra, sed uos ipsos, id est, non pecunias uestras, sed uos ipsos lucrari uolo ex prædicatione mea, ut uos habeam mecum in æterno Christi regno. Non quæro uestra: nec enim debent filij parentibus thesaurizare, id est, diuitias cōgregare, quod facitis pseudo apostolis: sed parentes filijs debent diuitias præparare, quod pseudo non faciunt uobis. Consueto usu nunc loquitur. Cōsuetudo enim est, ut carnales parentes filijs suis thesaurizent. Spiritales uero patres dignum est ut à filijs suis accipiant sumptus. Sed Apostolus intantum probat se nolle accipere, ut transferat causam carnalis patris ad spiritalem, ut non solum non accipiat ab eis, sed si fieri possit, ipse eis tribuat. Quo dicto tāgit eos, ut intelligatur quantus sit, & quid mereantur qui tanti apostoli prouidentiam negligunt. Parentes (inquit) debent filijs thesauros præparare, sed ego non solum thesauros, sed & me ipsum paratus sum impendere. Tanto enim affectu charitatis erga uos ego moueor, q̄d nō inuitus, sed libentissime impendam uobis uel carnalia uel spiritalia bona, & post omnia si opus fuerit, ego ipse superimpendar pro animabus uestris, ut moriar pro salute animarum uestrarum, licet plus uos diligens minus diligar à uobis. Qui enim tantam habet charitatem, ut paratus sit pro fratribus etiam mori, perfecta est in illo charitas. Et ego dum p uobis mortem excipere sum paratus, perfecte uos diligere comprobor. Plus enim uos diligo, non accipiendo res uestras, quàm si eas acciperem: uos aūt minus quàm debetis, uel minus quàm pseudo apostolos, diligitis me: quia me plus amare debetis, maxime per quem uiam uitæ didicistis.

Iohan. 15.

B

Sed esto. Ego uos non grauaui, sed cum essem astutus, dolo uos cepi. Nunquid per aliquem eorum quos misi ad uos, circunueni uos? Rogaui Titum & misi cum illo fratrem. Nunquid Titus uos circunuenit. Nōne eodem spiritu ambulauimus? Nonne eisdem uestigijs?

¶ Nihil eorum quæ possent ei ex aduerso ponere, tacet, ut se p omnia purget. Quia nihil per circunuentionem egit apud eos, sed pura uirtute sibi simpliciter & illis dupliciter consuluit, ut ipse nihil præt futurā supnæ beatitudinis retributionē quæreret, & illis apud dn̄m puideret, atq; censum eorꝫ nō acciperet. Forte enim suspicarent̄ ideo illū sua dona cōtempsisse, quia parua erāt quę offerebantur, ut magna consequeret̄: & circunspiciens merita sua, non pecuniam refutaret, sed numerꝫ indignum sibi æstimans contemneret. Ego (inquit) non accepi uestra, sed paratus sum uobis impēdere mea: & inde minus à uobis diligor, qa non intelligitis quàm charitatiua mente hoc feci. Sed esto, hoc est, sit, id est, nunc concedamus istud, quia ego non grauaui uos per meipsum, accipiendo res uestras: sed cum essem astutus, dolo uos cepi, id est, decepi uos callida arte simulationis, extrahēdo uobis per alios bona uestra. Ironice dicit, nam pseudo apostoli affirmabant eum sic agere. Vel inqt:

Talia de me suspicamini, sed effectu rei probatur quia falsa sunt quæ putatis. Nunquid enim per aliquē eorum quos misi ad uos, circunueni & artificiose decepi uos, ut callide uobis per eos extorquerem res uestras? Hoc est quod dicit, quia quos misit, non illis hoc intimauerunt, ut si uellent placatum habere Apostolum, dignam quātitatem psonæ illius offerrent: quoniam ideo noluisset accipe, quia minus q̄ dignum erat offerebat̄. Quod composi tum Apostoli astutia intelligeret, ut q̄d egit, non p cōtemptum, sed p auaritiam egisse putaret̄. Vere (inqt) nō circūueni uos per aliquē legatorꝫ meorum, qa per Titum id non feci, per quē facilius hoc possem implere. Nā rogaui Titum ut ad uos pgeret, qa illi facilius obediebatis, & misi cum illo fratrem, cuius laus ē in euāgelio, qui intelligit̄ Lucas. Nunquid Titus, cuius dictis facile adquiescebatis, circunuenit uos, callide uobis suadēs ut mihi mitteretis aliquid? Nequaquam. Nonne enim ambulauimus, id est, perseuerauimus, eodem spiritu, id est, eadē uoluntate qua cœpimus, ut sicut in principio nihil accipere à uobis uoluimus, ita & deinceps? Et nonne eisdem uestigijs quibus cœpimus, id ē, eisdē passibus actionū semper ambulauimus, ut non in accipiendo perseueraremus? Vna enim in bona sententia nostra esse probatur, exclusa omni suspicione auaritiæ, quando ab his quos misi, nihil tale dictū aut factū est, in q̄ deprehenderet̄ auaritia. Vel ita: Non circūuenit uos Titus, sicut nec ego circunuenerā. Quia nōne eodē spū, id est, eadē bona uolūtate ambulauimus ego et ille? Et nōne eisdē uestigijs ego & ille ambulauimus .i. eisdē opationibus per quas apparet uolūtas? Vnaquęq; enim arbor ex fructu suo cognoscitur.

C

D

Matt. 12.

Olim putatis quòd excusemus nos apud uos? Coram deo in Christo loquimur, omnia autem charissimi propter ædificationem uestram.

¶ Olim putatis, id est, dudum æstimatis, quòd excusemus nos apud uos, id ē, quod causam excusationis quasi reus dicam, quia non grauaui uos? Iam diu est, quod de nobis dubitatis, arbitrantes quia nō simpliciter agamus uobiscum, quoniam pseudo apostolis creditis, qui dicūt nos tergiuersatiōe q̄dam dona uestra respuere, ut maiora possimus accipere. Et putatis q̄d huiusmodi fictam conscientiam excusemus apud uos? Sed nos corā deo in Christo loquimur. Coram deo (sicut supradictum est) loquitur, qui in omni quod dicit, humanos fauores non appetit, sed omnipotentis dei præsentiæ intēdit: nec suā, sed autoris gloriā reqrit. In Christo aūt loquit̄, cuius sermo totus in Christi ueritate psistit, ut nec mēdax sit, nec aliud q̄ Christum pdicet. Et nos ita corā deo loquimur in Christo. Sed omnia hæc loquimur & facimus propter uestrā ædificationem, ut bene de nobis sentiatis, & falsos apostolos repellatis, atq; per doctrinā nostrā in Christi tēplum ædificemini. Aedificatiōi em̄ urǽ pficit, quicqd de tribulationibus nostris & reuelatiōibus supra diximus, & quod malā de nobis

corā deo qui loquitur

A suspicionẽ à cordibus uestris tollimus, uel quod censum uestrum idcirco non suscepimus, ne autoritatẽ nostræ potestatis, qua uitiosos arguimus, inclinaremus: Sine dubio enim prodest ei, q corripitur ut emendet, si præpositus eius ideo oblata refutet, ut libere arguat.

Timeo enim ne forte cum uenero, non quales uolo inueniam uos, & ego inueniar à uobis qualem non uultis: ne forte contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, inflationes, seditiones sint inter uos: ne iterum cũ uenero, humiliet me deus apud uos, & lugeam multos ex his qui antè peccauerunt, & non egerunt pœnitẽtiam super immunditia & fornicatione & impudicitia quam gesserunt.

Galat. 5

¶ Omnia (ut præfatus sum) ꝓpter uestram ædificationem uobis loquor aut facio. Nam *timeo ne cum uenero, inueniam uos* incorreptos quales *non uolo* uos inuenire, quod forte erit, quia ad utrũq; se habet, & ex libertate arbitrij uestri potest quodlibet horum cõtingere. Ideo præparate uos, ne inueniam uos in uitijs perdurantes, quales inuenire nolo: *& ego inueniar*, id ẽ, sentiar *à uobis* seuerus & asper, & peccata uestra iuste puniens, *qualem nõ uultis* inuenire. Ille enim inuenit aliquem qualem nõ uult, qui se talem facit, ut discordet ab illo. Et ideo tales uos exhibete, ut nõ discordetis à mea sanctitate, ut cum uenero, possimus inuicem gaudere. Scilicet *ne forte sint inter uos contentiones*, & cætera quæ in priore epistola reprehendi, quando personis deferentes, & alterum alteri præponentes, dissidebatis ab inuicem. Contentio est, ubi non ratione aliquid, sed animi pertinacia defenditur. Aemulatio est hoc loco inuidia. Animositas est magna commoti animi aduersus alterum ptinacia, qualis erat in illis, qui iudicia habebãt inter se, quę deferebant ad infideles determinãda, & inde irascebantur ad inuicem. Dissensio est, ubi non omes in una uoluntate & in uno sensu concordant, sed diuersa uolunt, & partes faciunt. Detractio est, qñ quis bona alterius deorsum trahit .i. loquẽdo humiliat ea & ꝓmit, uel de ipsis bonis aliq̃ trahit, ut pauciora seu minora q̃ sunt ostẽdat ea esse. Susurratio est, quando quis murmurat & in facie loquit alicui, sed de illo alijs male loquitur. Inflatio est, quando quis tumore cordis turgescit interius. Seditio est commotio ciuium inuicem contra se. Et timeo, inquit, ne uitia hæc inter uos reperiantur, cum uenero, ne sint inter uos contentiones de meritis prælatorum, ut erant dum diceretis, ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephæ. Et *æmulationes*, id est, inuidiæ propter meliora charismata, quæ minores solent inuidere maioribus. Et *animositates* in repetitione rerum & ultione, propter quas solebatis apud infideles iudicio contendere. Et *dissensiones*, id est, mentium diuersitates aut uoluntatum diuisiones. Et *detractiones*, per quas alius loquendo detrahit & aufert quicquid potest ex bene gestis alterius. Atq; *susurrationes*, per quas latenter seminantur discordiæ. Et *inflationes*, per quas nonnulli q̃si de excellentioribus meritis intumescunt, & alios despiciunt. Atq; *seditiones*, id est, tumultus irascentium atq; litigãtium in populo usq; ad percussiões. Timeo inquam ne in uobis talia reperiam, *ne scilicet cum uenero, humiliet me iterum deus apud uos*, id est, ne sicut dolui pro peccatis uestris, ita rursum doleam pro impœnitudine uestra, *& lugeam ibi multos ex his qui ante* primam epistolam *peccauerunt, & adhuc* permanẽtes in sua nequitia, *non egerunt pœnitentiam*. Illis in peccato perdurantibus, se dicit humiliari & lugere: quia ut pius pater incipit culpas filiorum deflere, & se pro his in orationibus & ieiunijs affligere. Quis enim pater non gaudeat bene agentibus filijs? Sic iterum necesse est lugeat, si praue cõuersentur. Ideo admonet ut si qui non egerunt pœnitentiam, sicut alios significat egisse, nunc agãt eã, ut ueniens sine tristitia sit cum illis. Cum enim dicit, & lugeam multos ex his qui ante peccauerũt, & non egerunt pœnitẽtiam, probat quosdam ex his pœnitentiam egisse, quosdam uero non agere. Agenda est autem pœnitentia omnibus qui peccauerunt, quia non sufficit mores in melius commutare, & à factis malis recedere, nisi & de his q̃ facta sunt, satisfaciat domino per pœnitentiæ dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium, cooperantibus eleemosynis. Non egerunt (inquit) pœnitentiam *super immunditia*, id est, de immundissima perpetratione libidinis quę fit inter mares, uel ab uno solo: *& fornicatione*, quę fit cum publicis meretricibus, quæ prostant in fornicibus, unde etiam fornicatio dicitur. *& impudicitia*, quæ fit cũ fœminis suæ consanguinitatis, sicut cum sorore uel nepte, siue fratris uxore, & uocatur incestus. Et cum de his tam execrandis libidinũ ꝑpetrationibus pœnitentiã fieri suadeat Apostolus, patet q̃a non est ulla criminũ tã horrenda macula, quæ per pœnitentiã deleri nõ possit.

1. Cor. 1.
1. Cor. 6
1. Cor. 1.
1. Cor. 6.

CAPVT XIII.

FCce tertio hoc uenio ad uos. In ore duorum uel trium testiũ stabit omne uerbum. Prædixi enim & prædico ut præsens uobis & nunc absens, his qui ante peccauerũt & cæteris omnibus, quoniam si uenero iterum, non parcam.

Deute. 17
Matt. 18
Hebr. 10
Iohan. 8

¶ Timeo (inquit) ne tales uos inueniam quales nolo, & inueniar à uobis durus cum uenero. Idcoq; ne differatis pœnitentiam agere, quia ego nõ differam uenire. Nam *ecce* certum sit uobis quia in proximo *uenio ad uos hoc tertio* apparatu. Non dixit quod bis uenerit, & hac tertia uice uẽturus sit, sed quod bis se præparauerit & uenire nequiuerit, hoc autem tertio apparatu uẽturus sit. Tertio (inquit) uenio. *In ore duorum uel trium testium stabit omne uerbum*. Hoc in lege dictum est, ut aliquis duobus aut tribus testibus aut purgetur aut conde-

Deute. 17

A mnetur. Ita & hi secundo uel tertio aduētu Apostoli, aut purgati inuenientur, aut damnabiles. Vel præsente Apostolo, omē uerbum accusationis siue excusationis stabit in ore duorum aut trium testium, id est, stabile & ratum erit sub assertiōe duarum aut trium idonearum personarum. Vbi innuitur quia prælatus ecclesiæ, licet ipse ꝑ certo sciat culpam cuiuslibet subiecti sui, non tamen potest eum condemnare, nisi eadem eius culpa duobus aut tribus testibus fuerit probata. Testibus (inquit) egebit qui se corā me excusare uoluerit. Nam *prædixi* dum essem apud uos, *&* adhuc *prædico ut* tunc *præsens*, ita *& nunc absens his qui ante* epistolā *peccauerunt*, & *cæteris omnibus*, qui post peccauerunt, *quoniam si iterum uenero, non parcam* eis, sed puniam eos: uel si uenero, nō parcam eis iterum, sicut olim peperci. Pridem se dixisse significat præsentem, *ut corrigerent se*, ne cū pudore corriperentur: & nunc iterū absentem eadem se dicere contestatur, ut per secundam correptionem, si se non emendauerint, parci eis non debeat.

An experimentum quæritis eius, qui in me loquitur Christus, qui in uobis non infirmatur, sed potens est in uobis? Nam etsi crucifixus est ex infirmitate, sed uiuit ex uirtute dei. Nam & nos infirmi sumus in illo, sed uiuemus cū eo ex uirtute dei in uobis.

¶ Dixi quia non parcam incorreptis, sed puniam eos. Et *an quæritis experimentum eius, qui in me* ista B *loquitur*, qui est *Christus*, id ē, uultis experiri si Christus audeat punire, ut nō dicam si ego audeā, sed Christus, qui in me manet & loquit? Experimentum quærunt Christi loquētis in Apostolo, dum præceptis eius non obediunt, uolentes probare si audet uindicare, ut ꝑ hoc intelligatur esse firmæ autoritatis, ac de cætero timeatur. Qui enim magistrum contemnit, emendare se non quærit. Et notandum quod doctrina eius non hominis, sed Christi esse probatur: quam qui reprehendit, cōtumax inuenitur. Christus enim in eo loquitur intrinsecus omnia, quę ipse loquitur extrinsecus: & Christum in eo tentat, qui uult experiri si ipse peccantes ferire audeat. Ideo non de se, sed de illo terrens, an quæritis, inquit, *experimentum* (id est, ꝓbationem) eius, qui me loquitur Christus? Et addit: *Qui non infirmatur in uobis*, id est, inter uos, *sed potens est* in uos. Non infirmus, sed potēs inter eos apparuit, quando per Apostolum signa & prodigia fecit, & diuersa charismata gratiarum dedit. Quod experti sciant, quia & in eos puniendo est potens, si eum irritauerint. Vere potens est punire peccātes. *Nam etsi crucifixus est ex infirmitate* carnis, qua uisus est impotens fuisse contra suos hostes: *sed*, id est, tamē, *uiuit* æternaliter *ex uirtute dei*, id est, ex eo q̄d ipse est deus. Ex nostra eīm infirmitate occisus, resurrexit ex uirtute sua & patris. Vere nunc perenniter & in carne uiuit, licet prius in ea infirmus fuerit. *Nam & nos infirmi sumus in illo*, id est, nos apostoli in eius prędicatione plagas infirmitatis sustinemus, dum pro eius nomine cædimur & uarijs iniurijs afficimur: *sed uiuemus cum eo*, C id est, in simili beatitudine resuscitati ad æternam uitam *ex uirtute dei*. Virtute enim dei resurgemus, ut semper cum Christo uiuamus. Et hoc *in uobis*, quia mors martyrum floret in fide populorum. In uobis, id est, in cordibus uestris uiuemus cum Christo, quia intelligetis nos uiuere cum eo. Nō est ergo mirum, si Christus ex uirtute diuinitatis uiuit, cum & nos q multo minores sumus, ex eadem uirtute uicturi simus.

Vosmetipsos tentate, si estis in fide, ipsi uos probate. An non cognoscitis uosmetipsos, quia Christus Iesus in uobis est, nisi forte reprobi estis?

¶ Dixi quia nos uiuemus in uobis. Nam fidē accepistis à nobis. Et ideo *tentate*, id ē, discutite & probate *uosmetipsos, si estis in fide*: & si uos esse in fide uideritis, tunc nos in uobis uiuere cognoscatis. Dum auditis quia nos pro fide tot tribulationes patimur, tentate, id est, probate uosmetipsos: & si estis in fide, *ipsi uos probate*. Acsi dicatur: Persequutionum certamina ad mentem reducite, & cordis uestri intima atque occulta pensantes, quales inter supplicia ualeatis existere, munite. *An nō cognoscitis uosmetipsos*, id est, non cognoscitis quales sitis intus, scilicet *quia* per fidem quam à nobis accepistis, *est Christus Iesus in uobis?* Qui enim fidei sensum in corde habet, hic scit Christum Iesum in se esse. Et uos ita scitis eum in uobis esse, *nisi forte reprobi estis*. Hoc est enim reprobum esse, nescire fidem professionis suæ. Reprobus enim est, id D est, retro à probitate alienus, q probitatem fidei & bonæ operationis quam in baptismo accepit, ignorat uel deseruit. Et uos cognoscitis quia per sensum fidei & per affectum dilectionis, ac strenuitatem rectæ actionis est Christus in uobis, nisi forte reprobi estis, id est, ab eo quod prius cœpistis, retro conuersi & à deo reiecti.

Spero autem quod cognoscetis, qa nos non sumus reprobi. Oramus autem deum ut nihil mali faciatis, non ut nos probati pareamus, sed ut uos quod bonum est faciatis, nos autem ut reprobi simus. Non enim possumus aliquid aduersus ueritatem, sed pro ueritate. Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, uos autem potētes estis. Hoc & oramus uestram consummationē. Ideo enim hæc absens scribo, ut non præsens durius agam secundum potestatē quā dominus dedit mihi in ædificationem, & non in destructionem.

¶ Prouocat eos ad scientiā fidei & rectæ uitæ. Cum eīm cœperint scire Apostoli sui certā autoritatē & meritū apud deum, poterunt & ipsi circa se esse soliciti. In uobis (inquit) habitare Christū cognoscitis, nisi forte reprobi estis. Sed qcquid de uobis sit, de nobis *spero quod* amodo cognoscetis, *quia nos non sumus reprobi*, sed electi dei. Dum enim

A falsos apostolos nobis præferretis, illos putabatis diuinitus electos esse, nos autem reprobatos. Sed spero quia per huius epistolæ doctrinam cognoscetis, quod non nos, sed illi sunt reprobi: & ideo relictis illis, monita nostra sequemini. Vel q Christum in nobis tentabatis, uolentes experiri si possemus in peccãtes uindicare, spero quod cognoscetis quia nos non sumus reprobi, id est, per aliquam culpam à nostra potestate priuati, cum uideritis nos delinquentes apud uos potenter arguere. Sed oramus deum ut hoc non eueniat, oramus deum ut nihil mali faciatis, propter quod sit necesse ut à nobis arguamini. Poterat dicere, monemus uos ut nihil mali faciatis. Quod quidem si diceret, certum diceret: quia & uoluntas nostra aliquid agit, sed sola non sufficit. Maluit tamen dicere, oramus, ut gratiam commendaret, ut intelligerent quando non faciunt aliquid mali, non sua uoluntate sola se uitare malum, sed adiutorio dei implere quod iussum est. Oramus (inquit) deum, sine quo nihil ualet humanæ uoluntatis arbitriũ, ut nihil mali faciatis, non ut nos probati appareamus, id est, non ut in autoritate uideamur uobis peccãtibus: sed potius ut uos quod bonum est faciatis, nos autem ut quasi reprobi simus, id est, quasi sine potestate. Non orat ut ipse sit reprobus, sed ut his bene agẽtibus, dum non audent corripere, quasi humilientur, & humiliati uel reprobi appareant. Probati enim à deo uidẽtur, dũ iudicant peccatores autoritate concessa. Si ergo q̃s iudicent nõ sint, cessante in his autoritate, q̃si reprobi uidenẽ. Nã ne putetur & iniuste posse dñari, apte subdit: Nõ eñ possumus &c̃. Simus, inquit, id est, pareamus reprobi, non habentes quod uindicemus. Non enim possumus aliquid aduersus ueritatem, id est, potestas non est nobis data contra ueritatem, ut arguamus eos q in ueritate ambulant, id est, bene uiuunt: sed pro ueritate tuenda, ut uindicemus in eos qui inimici sunt legis. Ideoq; cessabit potestas, si illi quod bonum est fecerint. Vnde Romanis dictum est: Vis non timere potestatem? Bonum fac, & habebis laudem ex illa. Qui ergo potestatem nõ timet, bonum operando, euacuata est apud eum potestas. Hoc est quasi reprobum esse, qa hoc in eo cessat, unde probatur potestas. Ob hoc autem oramus deum ut nihil mali faciatis, quia gaudemus nos quoniam sumus infirmi, id est, quod non est necesse ut nostra uirtus appareat puniendo peccantes. Hoc est enim infirmari, potestatem non exercere. Gaudemus, si nos taliter infirmi sumus: sed uos potentes estis, id est, si bene agentes uitia uincitis, ut prohibeatis à uobis uindictã aut correptionẽ. Tũc enim potentes estis, quando uitijs fortiter præualentes, potestatem nostram nõ timetis. Hoc etiam oramus agere uestram consummationem, id est, rogamus uos ut in eo perficiamini, ne peccetis, consummati in uirtute bonæ uitæ & incorrupta fide. Et quia id uolo atq; oro, ideo hæc quæ ad correptionem uestram dixi, scribo uobis absens, ut cum fuero præsens non agam in uobis durius quàm uolo, ut scilicet correctiores inueniam uos, & non coram hominibus increpem cum pudore, ne qui peccauerunt erubescant in cœtu fraterno. Hæc scribo, ne durius quàm uultis agam secundum potestatem arguendi & puniendi reos, quam dominus mihi dedit in ædificationem, & non in destructionem, id est, ut per hanc subiectos meos ædificem, & non destruam. Si enim peccata illorum reliquero impunita, destruam, & nõ ædificabo: item si bene agentes puniero, destruam, & non ædificabo. Sed ita discrete exercenda est hæc potestas ad ædificationem, & non ad destructionem, ut bene agentes ad meliora hortemur, & male agentes arguamus, ut correpti ædificentur. Non enim destruuntur, qui arguuntur ut se corrigant, sed potius ædificãtur. Sic exercenda est potestas, ut & pœnitentes absoluamus, & impœnitentes uinculo anathematis astringamus. Qui aliter agit, peruerse utitur hac potestate, & in oculis dei se priuat ab ea.

Marginal letters: B; C; D. Marginal references: Roma. 13.; 1. Cor. 1.; Iohan. 14; Iohan. 15.; Matt. 28.

De cætero fratres gaudete, pfecti estote, exhortamini, idipsum sapite, pacem habete, & deus pacis & dilectionis erit uobiscum.

¶ Hucusq; uos ad dilectionem & correctiõem monui, ut de his quæ hactenus male egistis, corrigamini. Sed de cætero, id est, de reliquo uitæ uestræ spatio, gaudete, id est, de conscientia bonorum meritorum gaudium habete, & peccata de quibus iterum contristari necesse sit, cauete. Et ut gaudere possitis, estote perfecti in bonis operibus. Et ut p̃fecti sitis, exhortamini alius aliũ, ut unusquisq; magis magisq; prouehatur in perfectione uirtutum. Et in ipsa perfectione idipsum sapite omnes, ut non sit inter uos illa dissensio, sed unum sentiatis. Vel certe uos perfecti exhortamini minores ad eandem perfectionem, & uos minores idipsum sapite quod maiores, ne ab eis iam dissentiatis. Et oẽs tam maiores quàm minores, habete simul pacem, ne sit amplius in uobis prior discordia, sed sicut unius corporius membra sitis adinuicem omnes concordes. Et si hæc feceritis, tunc deus pacis & dilectionis, id est, CHRISTVS, erit uobiscum adiutor in omnibus & director. CHRISTVS enim est deus pacis & dilectionis, quia dixit suis, Pacem meam do uobis. &, Hoc est præceptum meum ut diligatis inuicem. Cum quibus ipse est, sicut ait: Ecce ego uobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.

Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant uos omnes sancti. Gratia domini nostri Iesu Christi, & charitas dei, & communicatio sancti spiritus sit cum omnibus uobis, Amen.

¶ Vt pax sit inter uos, salutate inuicem in osculo nõ doloso uel libidinoso, sed sancto, id est, in Christo, uera pace pleno & casto. Et sic facere libenter debetis, quia ita optant omnes sancti. Salutant enim uos, ut ex uoto salutationis eorum proficiatis, & ipsorum sanctitatẽ imitemini. Illi uos salutant, & ego affectuosius, dicens: Gratia domini nostri Iesu Christi,

A qua gratis peccata condonantur atq; salus tribuitur: & charitas dei patris, qua nos ita dilexit, ut unigenitum suum pro nobis in mortem daret: & communicatio sancti spiritus, qui in utraque re, id est, in prædicta gratia & charitate communicauit Christo & deo, communiter & pariter operans cum illis humanam salutem, sit cum omnibus uobis maioribus atque minoribus seu mediocribus. Trinitatis hic complexio est, & unitas potestatis, quæ totius nostræ salutis perfectio est. Charitas enim dimisit nobis saluatorem IESVM, cuius gratia saluati sumus: & ut possideamus hanc gratiam salutis, communicatio facit spiritus sancti. Hæc enim dilectos à deo & saluatos gratia CHRISTI tuetur, ut trium perfectio, consummatio sit hominis in salute.

Iohan.3.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD GALATAS.

Galatia est regio in Asia, cuius incolas Paulus ad fidem cõuertit, ac bonis moribus informauit. Cumq; recessisset ab eis, ut & alijs gentibus more suo prædicaret, uenerunt pseudo apostoli: & prædicantes eis carnalem legis obseruationem, intantum eos subuerterunt, ut illorum sententijs assensum uerbo & fauore, necdum tamẽ opere præberent, ita ut circuncisionem & sabbatum, neomenias quoque & cætera huiusmodi uellent obseruare. Nam prædicti seductores multis modis suadebant eis carnales obseruantias, dicẽtes fidem Christi non posse sufficere ad plenam iustificationem & salutem, nisi ex antiquo more seruaretur. Et ideo suadere facilius poterant, quia Petrus & cæteri apostoli, qui cum domino fuerant, permiserũt ad tempus iudaizare primitiuam ecclesiam, ne scandalum Iudæis facerent. Non enim mox potuerũt destruere iudaismum, sed paulatim ad ueritatis synceritatẽ Iudæos conuerterunt: quia si in primo aditu omnes ritus illorum inciperẽt destruere, fidem nostram potius abhorrerent quàm susciperent. Paulus uero quia gentibus nullũ ritum Mosaicæ legis habẽtibus prædicabat, discipulos suos nullatenus iudaizare sinebat, sed in obseruantia euangelicæ ueritatis eos instruebat. Propterea pseudo magistri dicebant circuncisionem esse necessariam, quoniã magni apostoli qui à domino Iesu instituti fuerãt, hanc prædicabant: quod tamen non faciebant, sed propter scandalum euitandum intentione bona hanc adhuc seruari permittebant. Et ideo pessimi deceptores occasione inde accepta, circũcisionem & carnales obseruantias illos prædicasse dicebant: atque Paulum, quoniam easdem obseruantias destruebat, inquantum poterant deprimebant, dicentes quia non uiderat Christum, & quia aliud quàm ceteri apostoli qui dominum uiderãt, prædicabat euangelium, & ita nullo modo illi esse credendum. Intendit itaque nunc Apostolus ab Epheso scribẽs, redarguere Galatas quia pseudo apostolos receperant, & prædicationi eorũ assensum præbebãt, uolentes circũcidi & rigorẽ legis obseruare. Et prius insistit ac immoratur in autoritatis suæ commendatione, ut postea maius pondus habeant uerba sua. Nam facta sui commendatione, ingreditur carnales obseruãtias multis modis & rationibus disputando destruere. Post secundam ad Corinthios hæc congrue locata est, quoniam affinitatem quandam cum illa obtinuit in modo reprehensionis. In utraque enim reprehenduntur, qui pseudo apostolos recipiebant, & eorum prædicationi, postposito ueritatis apostolo, adquiescebant. Et ob hoc etiam, quia in illa Corinthij reprehenduntur non solum ex receptione pseudo apostolorum, sed etiam quia multis & uarijs uitijs erant irretiti. Galatæ non alia de causa redarguuntur in ista, nisi quia pseudo apostolorum falsitati sine aliqua ratione animum implicabant. Ideo & ista sequitur post illã, quia cum in illa niteretur Apostolus in carnalium obseruantiarum destructionem, in ista fortius ad earum tendit adnihilationẽ. In illa multis modis denotat pseudo apostolos, in ista anathematizat illos.

B

EPISTOLAE PAVLI AD GALATAS

C

CAPVT .I.

PAVLVS apostolus nõ ab hominibus, neq; per hominem, sed per Iesum Christum & deum patrem, qui suscitauit eum à mortuis, & qui mecum sunt omnes fratres, ecclesijs Galatiæ. Gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino nostro Iesu Christo, qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos de præsenti seculo nequam, secundum uoluntatem dei & patris nostri, cui est gloria in secula seculorum, Amen.

¶ Vt ipsi recognoscant eum qui mittit, præponit nomen suum, quod est Paulus: & nomen officij sui uel dignitatis subiũgit, id est, apostolus. Vult enim illos autoritate sua ad se audiẽdum cõstringere. Illis nanq; (sicut dictum est) primo prædicauerat, & eorum apostolus erat. Quasi dicat: Vos Galatæ abijcite mendacium & fictorum falsitatem, ac sub specie ueri superinfusam simplicitati uestrę uenenositatem, & ad apostolum uestrum q doctor est ueritatis, intẽdite: quia Paulus, qui interpretatur electus uel mirabilis, scribit uobis, & cuius nomen per multas ecclesias in autoritatem recipitur, quod non est de pseudo apostolis, quia nec electi sunt diuinitus, nec in operatione signorũ mirabiles existunt, nec ullius autoritatis apud fideles sunt. Et apostolus, id est, uere missus, scilicet nõ usurpãs officium alterius, quoniam uerus existit apostolus. ¶ Pseudo autem apostoli inuadunt aliorum officia, nec mittuntur, sed impudenter se ingerunt, & innocentium corda sub ueritatis specie fallũt. De quibus per Ieremiam dominus ait: Non misi eos, & non præcepi eis, neque locutus sum ad eos. Et iterũ: Non mittebã eos, & ipsi currebant: non loquebar ad eos, & ipsi pphetabãt. Ideoq; nullatenus est eis adquiescendum. Paulus uero (ut dictum est) apostolus est, id est, missus, non ab hominibus, sed à deo. ¶ Quatuor modis fit apostolorum, id est, missorum electio. A deo, & non ab hominibus: à deo & ab hominibus: ab hominibus, & non à deo: nec ab hominibus, nec à deo, sed à diabolo uel à seipso. ¶ A deo, & non ab hominibus, sicut Moyses & Aaron diuinitus missi sunt ad Pharaonem. ¶ A deo & ab hominibus, sicut Iosue & Caleb missi sunt ad explorãdam terram. ¶ Ab hominibus & nõ à deo, sicut factum est, quando pharisæi consilium inierunt ut caperent Iesum in sermõe, & miserũt ei discipulos suos cũ Herodianis, dicentes: Magister, scimus quia uerax es &c. ¶ Nec ab hominibus, nec à deo, sed à diabolo uel à seipsis, sicut pseudo apostoli, qui instigante satana, sine electione se ingerunt, & in aliorum

D

Ierem.14

Ierem.23.

Quattuor modis fit apostoloz electio :-

Exodi.4 5.6.7.8. 9.10.

Numer.13

Deuter.1.

Matt.22.

Marc.12.

Lucæ.20

1.Iohan.2

A messem mittere falcem præsumunt. Paulus itaque in primo genere electiõis inuenitur: quia non ab hominibus, ut ab apostolis: neque per hominem, ut per Ananiam, qui baptizauit eum, est electus in apostolum, sed per Iesum Christum, & per deum patrem: nec per mortalem Christum, sicut Petrus & Andreas: sed per immortalem, quia pater suscitauit eum à mortuis. Per hoc quod præmittit Christum, & subiügit patrem, innuit eum esse patri æqualem: & quod nullus ad patris gratiam pertingit, nisi per eum, sicut ipse dixit: Nemo uenit ad patrem nisi per me. Priores apostoli sunt electi per Christũ adhuc ex parte hominem, id est, mortalem. Paulus uero nouissimus apostolus per Christum iam deum totum, id est, ex omni parte immortalem. Hoc enim ait, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum & deum patrem, quasi Christus Iesus non sit homo. Sequitur enim, qui suscitauit eum à mortuis, ut hinc appareret cur dixerit, neque per hominem. Proinde propter immortalitatem iam nunc non homo Christus deus, propter substantiam uero naturæ humanæ, in qua ascendit in cælum, & mediator dei & hominum homo Christus Iesus. Per quod innuitur, quia cũ Paulus differret à primis apostolis ex eo quod dominum in carne non uiderat, nec ei in terra degenti cum cæteris adhæserat, supplетum est sibi ex ipsius Christi dignitate, quod deerat ex tempore, quia electus est ab immortali & impassibili, ac per hoc adæquatur prioribus apostolis. Illi enim tam longo tempore Christum sequentes, uix potuerunt discere euãgelium: hic autem breui spatio raptus in tertium cælũ & in paradisum, non solum didicit inter angelos quæ docturus erat inter homines, sed & audiuit arcana uerba, quæ non licet homini loqui. Huius enim apostolatus consecratus est in cælo, cæterorum autem in terra. Quia ergo electus est non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, non mortalem sicut præcessores apostoli, sed resuscitatum & per deum patrem, acquiescẽdum est incunctanter dictis eius, nõ falsitati pseudo apostolorum. Ac si dicat: Paulus talis & ita electus, scribit ecclesijs Galatiæ, id est, conuenticulis fidelium, quæ sunt localiter in illa prouincia quæ uocatur Galatia, moraliter uero in trãsmigratione, quoniam ad seruitutem legis ex libertate gratiæ cœperũt transmigrare. Galatia namque interpretatur transmigrata, uel transmigratio. Et apte sic interpretatur eorum regio qui ad perfidiam à fide migrauerunt, ut & ipsa terra quam inhabitãt, nomine suo testetur instabilitatem eorum. Ego Paulus eis scribo, & omnes fratres qui sunt mecum, quos constat esse magnos apud deum & apud ecclesias, qui de eorum subuersione sunt uehemẽter cõtristati. Quod ponit omnes fratres, retrahit multum illos ab errore: quia ostendit non tantum sibi displicere, sed etiam multitudini prædicatorum, quos Galatæ sic diligebãt, ut eos nollent offendere. De Apostolo enim fortasse parum curarẽt, quia magnam de eo suspicionẽ fecerant illis pseudo apostoli, male loquentes de illo. Idcirco ponit omnes qui secum erant, ut uel propter illos Galatæ resipiscerent: quia citius resipiscit, qui suum errorem multis & maxime amicis displicere intelligit. Facta commendatione, ostendit eis optationem salutis ipsorum, subdens: Gratia & pax sit uobis à deo patre nostro, & à domino nostro Iesu Christo. Ac si dicat: Quod uobis dico uel dicturus sum, non uenit ex maleuolo animo, sed ex nimia dilectione & uestræ correptionis solicitudine. Quod ex hoc patet, quia opto ut non ira & discordia, sed gratia & pax sit uobis à patre & filio. Meruistis enim iram, quia abiecistis gratiam: & amisistis dei pacem, quia fecistis discordiam: sed nunc rogo ut finita ira dei, quæ super uos redijt, & discordia qua rebellare cœpistis, sit uobis reconciliatis gratia dei, qua uobis peccata remittantur, & familiaris dei amor tribuatur: & pax, qua semper eius uoluntati mente & operibus concordetis. Et hæc gratia & pax detur uobis nõ à carnali obseruantia legis, sed à deo patre & à Christo eius, qui Christus est noster dominus, quia dominium super nos acquisiuit, ubi nos de manu seductoris eripuit. Nam semetipsum dedit hostiam pro peccatis nostris delendis, nullas legis oblationes quærens, ut iusto sanguine suo principem iniquitatis potenter uinceret, ac nos à iugo eius liberans, eriperet de præsenti seculo nequam, ubi tot laqueos adhuc tendit ille deceptor. Nequam dicitur hoc seculum, tum quia seculum est inuitans nos ut illud sequamur, & generans nequitias ex concupiscentijs suis in cordibus sequentium suorum: tum quia nostris sensibus quinque præsens est, offerens se nobis per illecebras suas ad uidendum non uidenda, & audiendum non audienda, sicque de cæteris sensibus. Vel dicitur nequam, propter nequissimos homines qui in eo sunt, sicut mala domus quæ malos habet habitatores. Dedit (inquam) se dominus ut nos eripet, & hoc secundum piã uoluntatem dei & patris nostri, quia non legalibus sacrificijs, sed oblatione corporis Christi completa est patris uoluntas, qui in hac ereptione nostra se deum & patrẽ nostrum esse declarat. Nam qui per unigenitum suum nos creauerat, per eũdem post lapsum culpæ, ad antiquam uel sublimiorem dignitatem reducit, & affectu paternæ dilectionis nos in adoptiuos filios assumit. Cui pro hac ereptione uestra est gloria cum eodem filio & spiritu sancto, perseuerans in secula seculorum, id est, in uniuersitatem æternitatis. Amen, id est, uere.

Miror quod sic tam cito transferimini ab eo, qui uos uocauit in gratiam Christi, in aliud euangelium: quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui uos conturbant, & uolunt conuertere euangelium Christi.

¶ Qui in alijs epistolis à gratiarum actiõe & laude solitus est incipere, in hac incipit à redargutione. Mẽtes enim duræ, nisi aperta essent increpatione percussæ, nullo modo malum cognoscerent quod egissent. Nam sæpe hi qui impudentes sunt,

Actuum. 9. Iohan. 1. Iohan. 14 1. Timo. 2 2. Cor. 12. B C D

A tantum se peccasse sentiunt, quantum de peccatis quæ fecerunt, increpantur: ut minores culpas suas æstimet, quas minor inuectio castigat: & quas uehementer obiurgari uiderint, maiores esse deprehendant. Vnde necesse est ut semper sermo prædicantis cum auditorum debeat qualitate formari, ne aut uerecundis aspera, aut impudentibus leuia loquatur. Hoc itaq; Paulus ostendens, alios leniter inchoat alloqui: Galatas uero, quos à fide discessisse cognouerat, ab ipso epistolæ exordio post salutationem inuehendo redarguit. Et etiam quia omnes erant subuersi, uel iam in ipso motu, de quibus gratias ageret non habebat: ideo uelut ex quadam mentis commotione de illorum subuersione incipit, ut per hoc citius eos reuocet, & quasi ex abrupto inchoat. De re enim magna & insolita mirari cõsueuimus. Et idcirco ut ostẽdat eos deum grauiter offendisse, subito uelut abruptum ponit initium, dicens: *Miror quod* uos prius in fide & bonis operibus instituti, nunc *transferimini sic*, id est, ita incaute & temere à noua libertate ad antiquam seruitutem, *tam cito*, id est, tam breui spatio temporis: quia si per longi temporis assiduitatem seduceremini, non esset tam mirum, sed nunc est ualde mirandum. Non ait, translati estis: sed, transferimini, ostendens eos nondum ad hoc peruenisse, ut Iudaicum ritum susciperent, sed in ipso motu ꝑueniendi iam esse. Transferimini, inquit, & hoc nõ à malo ad bonũ, sed à bono ad malum: quoniam *ab eo patre, qui*

B *uos* gratuita bonitate sua *uocauit in gratiam Christi*, id est, in remissionem peccatorum & iustificationẽ, quæ in Christo datur fidelibus, transferimini *in aliud euangelium*, id est, in aliud dogma qđ à pseudo apostolis prædicatur, & uidetur uobis esse euangelium, id est, bonum nuncium. *quod* tamen *aliud non est* euangelium, quia non potest aliud esse, nisi illud quod prædico. Quod autẽ pseudo apostoli prædicant, Antichristi prænunciatio est, non euangeliũ Christi. Nõ est (inquam) aliud euangelium præt illud qđ prædico, *nisi sunt aliqui qui uos cõturbant*, id est, nisi quantum ad reputationem illorum, qui more lympidæ aquæ mẽtem reddunt uestrã turbulentam. Vel qđ transferimini nõ est aliud, nisi hoc quod sunt aliq̃ q uos cõturbant, id est, qui synceræ uestræ fidei sensum admixtione falsitatis fœtidum ac cœnosum faciunt, *& uolunt* etiam *conuertere euangelium Christi*, id est, cum carnales obseruantiæ conueniẽt sint uersæ in euangelium Christi, hoc est, umbra in ueritatẽ, ipsi uolunt ordine contrario ueritatẽ ad umbrã uertere, ut euangelium adnullet, & carnales obseruantiæ teneantur. Vel transferimini in aliud euangeliũ, in testamenti ueteris obseruantiam, qđ tñ nõ est aliud, id est, nõ est diuersum à nouo. Si em̃ spũaliter intelligatur uetus, nihil discrepat à nouo. Non est (inquam) aliud, nisi sint aliqui q uos conturbant, id est, si desint illi qui carnaliter & peruerse illud exponunt, intelligitis uetus nihil esse aliud in sensu q̃ nouum. Conturbant enim uelut aquam mentem uestram, ne puritatẽ habeatis aquæ illius, quę

1.Ioh.2.

C de Iesu uetre fluit credẽtibus: & in alium sensum cõuertere euangeliũ, qđ fieri non potest, cum Iohannes dicat: Vos qđ audistis ab initio, maneat in uobis. Vnde ꝑ scripturas sanctas euangelium æternum & testamentum æternũ appellat, ꝓ eo qđ nunquam mutabitur, sicut testamentũ uetus est mutatũ: sed ut à Christo datũ est, ꝑmanebit.

Iohã. 7. 1.Iohã. 2.

Sed licet nos aut angelus de cælo euangelizet uobis, præterq̃ quod euangelizauimus uobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nũc iterũ dico: Si quis uobis euãgelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.

¶ Ipsi uolunt (ut diximus) euangelium conuertere. Sed quicunq; illi sint, omnes anathematizentur. Quod non de quibuslibet nunc ita dico, sed etiam de me ac socijs meis, etiam de cælesti angelo: quia si euangelizaremus uobis aliud euangelium, anathematizandi essemus. *Licet* enim *nos* ipsi uellemus ea quæ uobis prædicauimus, immutare, non esset nobis credendum: *aut* licet *angelus de cælo* uisibiliter ueniens *euangelizet*, si fieri queat, *præterquam* hoc *quod euangelizauimus uobis, anathema* (id est, condemnatus) *sit*. Non se tantummõ, sed etiam angelum posuit, ne si illos seductores posuisset, causa inuidiæ fecisse uideretur. Et per hoc ostẽdit, quia si ipse uel summus angelus pro annunciatione falsi dogmatis anathematizandus esset, multo magis pseudo apostoli. Vnde sententiam repetit ac ualidius confirmat, dicẽs de quolibet, qđ de se & angelo dixerat: *Sicut prædiximus*, inqt, ego & oẽs qui mecum sunt, ita *& nunc iterum* repetẽs *dico: Si quis* uel homo uel angelus, quicunq; ille sit, *euangelizauerit uobis præter id quod accepistis*, id est,

D prædicauerit aliud quàm qđ uobis tradidimus, ut in prędicatione sua excedat regulam fidei quã didicistis, & exorbitet de uia ueritatis quam à nobis accepistis, *anathema sit* ille, id est, condemnatus. uel anathema, id est, alienatus ab ecclesia dei. Anathema quippe condemnatus interpretatur, siue alienatus uel alienatio. In eo autẽ quod ait, licet nos aut angelus &c̃. uidebat posse fieri ut aliqui ex his qui apostolicę ꝑfectionis esse creduntur, adhuc deuiẽt ad falsitatis annunciationem. uidebat posse fallacẽ mediatorẽ transfigurare se in angelum lucis, & aliquid falsum annunciare.

2.Cor.11.

Modo enim hoĩbus suadeo, an deo? An quæro hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus nõ essem.

¶ Quasi aliqs diceret, Tu Paule, cur sic aspere loqueris? Ideo ponit istud, ac si dicat: Merito sic loquor. Quia *suadeo modo hominibus, an deo?* id ẽ, sit nũc suasio & exhortatio & prædicatio mea ad hominum uoluntatẽ & honorificẽtiam, an ad dei uoluntatẽ & gloriam? Non ad hominum, sed ad dei gloriam spectat, quod ego nunc uobis suadeo. Olim uero seruiebat suasio mea uoluntati hoim, cum ob gratiam põtificum traherẽ Christianos, & suaderẽ illis ut à Christo recederẽt. Sed increpãdo loquitur Apostolus per interrogationem. Vnde & adiungit: *An quæro hominibus placere*, sub-

A auditur sicut olim quærebam placere Iudæis, cũ à principe sacerdotũ literas accepissem pergens Damascum? Nequaquam illis iam placere quæro. quia *si adhuc* post baptismum *placerẽ hominibus*, prædicando carnales obseruantias, *tunc non essem Christi seruus*, id est, non seruassem spiritalia Christi præcepta. In omnibus his contrarius est Paulus pseudo apostolis, qm̃ suasio illorũ spectabat ad honorem hominũ, non ad dei gloriam, dũ suaderent credi, hominem posse iustificari ex operibus legis, non ex fide Christi: & ipsi quærebãt hominibus placere. i. perfidis Iudæis, ob quorũ gratiam se per mundum dispersera nt ad subuersionẽ fidelium. Aliter quoq; potest intelligi quod Apostolus non quærebat hominibus placere, qa non hoc in suis operibus intendebat, ut ipse laudaretur ab hominibus, sed ut per ea quæ faciebat, glorificaretur deus. ¶ Quisquis enim se apud homines iactat, & ita uentilat bona opera sua, ut finem eorũdem operũ in laude hominum ponat, candemq; laudem hominũm quasi mercedem cõputet operum suorum, necdum Christi seruus est. ¶ Quisquis uero bona quę facit aut loquit, idcirco placere cupit hominibus, ut eos ad imitationẽ bonæ cõuersationis trahat, uel ad dei laudẽ corda eorũ accendat, nõ hominibus q̃rit placere, sed deo. Hoc etenim mõ Paulus placebat hominibus, *qui se alibi per oĩa omnibus placere testatur. Sed quia hypocritarum more, qui transitorias laudes, nõ salutẽ uidentium ex suis operibus quærũt, nolebat ho*- B minibus placere, ideo nũc se illis placere denegat.

Actu. 9. — I. Cor. 10. — I. Cor. 15.

Notum enim uobis facio fratres euangelium, qđ euangelizatum est à me, quia non est secundum hominem. Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed p̃ reuelationem Iesu Christi.

¶ Superius dixerat se apostolum esse, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum: & hoc nunc probat, suamq; personam commendat, ut ea quæ post dicturus est, accipiãt ut authentica. Multum enim per pseudo apostolos imminuta fuerat apud Galatas eius autoritas. Non sum (inquit) missus ab homine, sed à Christo: nec suasio mea uoluntati hominum famulatur, sed dei: quia nec doctrinam quam prædico, accepi ab homine, sicut uos putabatis. Nam modo *notum facio uobis o fratres*, quod ignorabatis, scilicet quantæ autoritatis sit *euangelium, quod* tam uobis q̃ aliis *euangelizatum*, id est, prædicatum *est à me, quia non est secundum* autoritatem alicuius hominis, sed potius secundũ autoritatẽ ipsius Christi. *Neq; enim ego ab homine illud accepi*. i. non est mihi iniunctũ ab hoĩe. Quia uero posset non iniunctũ sibi fuisse ab hoĩe, idcirco addit: *neq; etiã didici* illud ab hoĩe. Nõ ab hoĩe didici, *sed per reuelationẽ Iesu Christi*. Ipse me docuit, ipsemet iniunxit mihi. Hic ostẽdit qa sicut antiqui p̃phetæ de futura Christi incarnatione, passione ac resurrectione & ascensione p̃ spiritũ prophetię sunt docti, sic ipse hæc oĩa de Christo iam p̃terita, per eundẽ prophetiæ spũm, ipso Christo docẽte, cognouit. ¶ Spiritus enim prophe- C tiæ non solum ex futuro tangit animum prophetizantis, sed etiã ex p̃terito, sicut nunc declaratur animũ Pauli tetigisse. Nam & Moyses de præteritis prophetauit, dum ea scriberet quæ facta sunt in principio mundi, postquã homo creatus esset.

Audistis enim conuersationẽ meã aliquãdo in iudaismo, qm̃ supra modũ persequebar ecclesiam dei, & expugnabam illam, & proficiebã in iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundãtius æmulator existens paternarũ mearũ traditionũ.

¶ Ad commendationẽ sui, probat à partibus quia non didicit euangeliũ ab hoĩe. Non didici (inquit) ab hoĩe: nã nec ante conuersionem meã, nec post conuersionem. Ante cõuersionem non didici, sed potius persequutus sum ecclesiã. Hinc em̃ patet quia tunc euangeliũ nõ didici, cuius erã inimicus. *Audistis enim* & uosipsi *cõuersationem meã* quę fuit *aliquando in iudaismo* .i. in Iudæorum religione, *quoniã supra modũ* cęterorũ Iudæorũ *persequebar ecclesiã dei*: zelo legis accensus, fugando sanctos & ad pœnam trahendo uinctos, *& expugnabã illã*, id est, deuastabam, cupiẽs ipsam prorsus delere. Vel supra modum patientium. i. supra q̃ qđ possent fideles pati. *& hæc agens proficiebã* scd̃m scientiam & obseruantiam legis carnalem *in iudaismo*, id est, in ritu Iudaico: qa & carnalit̃ intelligebã scripturas, magisq; ac magis ipsas obseruabam. Et hoc non D supra senes, qualis erat Gamaliel magister meus & cæteri tales, quod uideretur mirũ: sed *supra multos coætaneos meos*, non supra oẽs qui erant ætatis meæ, & nõ proselyti, sed *in genere meo*. i. in filiis Israel. Et quia plus intelligendo & adimplendo proficiebam, ideo & *abundantius* existebam *æmulator paternarum mearum traditionum* .i. feruentiori zelo conabar ulcisci in eos, qui ad euangelium conuersi, uiolabant traditiones seniorum quas à parẽtibus acceperam. Vel omnia legis mandata carnalia paternæ traditiones uocantur, quia prius erant mãdata dei: sed nunc sunt traditiones hominũ, postquam ueritas apparens umbram repulit.

Actu. 22.

Cum autẽ placuit ei qui me segregauit ex utero matris meæ, & uocauit per gratiam suam, ut reuelaret filium suum in me, ut euangelizarem illum in gentibus, continuo non acquieui carni & sanguini: neque ueni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abii in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum. Deinde post annos tres ueni Hierosolymam uidere Petrum, & mansi apud eum diebus quindecim. Alium autem apostolorum uidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini. Quæ autem scribo uobis, ecce coram deo, quia non mentior. Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ.

¶ Probauit se ante conuersionẽ euangeliũ nequaq̃ didicisse, & incipit p̃bare quia post cõuer-

A auditur sicut olim quærebam placere Iudæis, cũ à principe sacerdotũ literas accepissem pergens Damascum? Nequaquam illis iam placere quæro. quia *si adhuc* post baptismum *placerẽ hominibus*, prædicando carnales obseruantias, *tunc non essem Christi seruus*, id est, non seruassem spiritalia Christi præcepta. In omnibus his contrarius est Paulus pseudo apostolis, qm̃ suasio illorũ spectabat ad honorem hominũ, non ad dei gloriam, dũ suaderent credi, hominem posse iustificari ex operibus legis, non ex fide Christi: & ipsi quærebãt hominibus placere. i. perfidis Iudæis, ob quorũ gratiam se per mundum disperserant ad subuersionẽ fidelium. Aliter quoq; potest intelligi quod Apostolus non quærebat hominibus placere, qa non hoc in suis operibus intendebat, ut ipse laudaretur ab hominibus, sed ut per ea quæ faciebat, glorificaretur deus. ¶ Quisquis enim se apud homines iactat, & ita uentilat bona opera sua, ut finem eorũdem operũ in laude hominum ponat, eandemq; laudem hominum quasi mercedem cõputet operum suorum, necdum Christi seruus est. ¶ Quisquis uero bona quę facit aut loquit, idcirco placere cupit hominibus, ut eos ad imitationẽ bonæ cõuersationis trahat, uel ad dei laudẽ corda eorũ accendat, nõ hominibus q̃rit placere, sed deo. Hoc etenim mõ Paulus placebat hominibus, *qui se alibi per oĩa omnibus placere testatur. Sed quia hypocritarum more, qui transitorias laudes, nõ salutẽ uidentium ex suis operibus quærũt, nolebat hominibus placere, ideo nũc se illis placere denegat.*

Actu. 9. — I. Cor. 10. — B

Notum enim uobis facio fratres euangelium, qđ euangelizatum est à me, quia non est secundum hominem. Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed p reuelationem Iesu Christi.

I. Cor. 15.

¶ Superius dixerat se apostolum esse, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum: & hoc nunc probat, suamq; personam commendat, ut ea quæ post dicturus est, accipiãt ut authentica. Multum enim per pseudo apostolos imminuta fuerat apud Galatas eius autoritas. Non sum (inquit) missus ab homine, sed à Christo: nec suasio mea uoluntati hominum famulatur, sed dei: quia nec doctrinam quam prædico, accepi ab homine, sicut uos putabatis. Nam modo *notum facio uobis o fratres*, quod ignorabatis, scilicet quantæ autoritatis sit *euangelium, quod* tam uobis q̃ aliis *euangelizatum*, id est, prædicatum *est à me, quia non est secundum* autoritatem alicuius hominis, sed potius secundũ autoritatẽ ipsius Christi. *Neq; enim ego ab homine illud accepi*. i. non est mihi iniunctũ ab hoĩe. Quia uero posset non iniunctũ sibi fuisse ab hoĩe, idcirco addit: *neq; etiã didici* illud ab hoĩe. Nõ ab hoĩe didici, *sed per reuelationẽ Iesu Christi*. Ipse me docuit, ipsemet iniunxit mihi. Hic ostẽdit qa sicut antiqui ꝓphetæ de futura Christi incarnatione, passione ac resurrectione & ascensione p spiritũ prophetię sunt docti, sic ipse hæc oĩa de Christo iam p̃terita, per eundẽ prophetiæ spũm, ipso Christo docẽte, cognouit. ¶ Spiritus enim prophetiæ non solum ex futuro tangit animum prophetizantis, sed etiã ex p̃terito, sicut nunc declaratur animũ Pauli tetigisse. Nam & Moyses de præteritis prophetauit, dum ea scriberet quæ facta sunt in principio mundi, postquã homo creatus esset.

C

Audistis enim conuersationẽ meã aliquãdo in iudaismo, qm̃ supra modũ persequebar ecclesiam dei, & expugnabam illam, & proficiebã in iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundãtius æmulator existens paternarũ mearũ traditionũ.

¶ Ad commendationẽ sui, probat à partibus quia non didicit euangeliũ ab hoĩe. Non didici (inquit) ab hoĩe: nã nec ante conuersionem meã, nec post conuersionem. Ante cõuersionem non didici, sed potius persequutus sum ecclesiã. Hinc enim patet quia tunc euangeliũ nõ didici, cuius erã inimicus. *Audistis enim* & uosipsi *cõuersationem meã* quę fuit *aliquando in iudaismo* .i. in Iudæorum religione, *quoniã supra modũ* cęterorũ Iudæorũ *persequebar ecclesiã dei*, zelo legis accensus, fugando sanctos & ad pœnam trahendo uinctos, *& expugnabã illã*, id est, deuastabam, cupiẽs ipsam prorsus delere. Vel supra modum patientium. i. supra q̃ qđ possent fideles pati. *& hæc agens proficiebã* scđm scientiam & obseruantiam legis carnalem *in iudaismo*, id est, in ritu Iudaico: qa & carnalit̃ intelligebã scripturas, magisq; ac magis ipsas obseruabam. *Et hoc non supra senes, qualis erat Gamaliel magister meus* & cæteri tales, quod uideretur mirũ: sed *supra multos coætaneos meos*, non supra oẽs qui erant ætatis meæ, & nõ proselyti, sed *in genere meo*. i. in filiis Israel. Et quia plus intelligendo & adimplendo proficiebam, ideo & *abundantius* existebam *æmulator paternarum mearum traditionum*. i. feruentiori zelo conabar ulcisci in eos, qui ad euangelium conuersi, uiolabant traditiones seniorum quas à parẽtibus acceperam. Vel omnia legis mandata carnalia paternæ traditiones uocantur, quia prius erant mãdata dei: sed nunc sunt traditiones hominũ, postquam ueritas apparens umbram repulit.

D — Actu. 22.

Cum autẽ placuit ei qui me segregauit ex utero matris meæ, & uocauit per gratiam suam, ut reuelaret filium suum in me, ut euangelizarem illum in gentibus, continuo non acquieui carni & sanguini: neque ueni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abii in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum. Deinde post annos tres ueni Hierosolymam uidere Petrum, & mansi apud eum diebus quindecim. Alium autem apostolorum uidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini. Quæ autem scribo uobis, ecce coram deo, quia non mentior. Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ.

¶ Probauit se ante conuersionẽ euangeliũ nequaq̃ didicisse, & incipit ꝓbare quia post cõuer-

A sionem hoc non didicit ab homine. Hoc modo (inquit) me habui ante conuersionem, unde patet qa tunc euangelium nõ didici: sed postq̃ placuit deo ut cor meum illuminaret & conuerteret, alio more uixi, in quo rursum apparet, quia nec tunc, nec post ab homine didici. Et hoc ẽ: *Cum autem placuit ei* benigno patri &c̃. Placuit hoc deo. i. non fuit hoc meritum meum, sed solum dei placitum: *qui me segregauit*, id est, seorsum à massa perditorum secreuit, *ex utero matris meæ*, id est, occulto consilio pietatis suæ iam me eligens. *Et hic notatur* gratuita dei misericordia. *Quasi dicat*: Antequam aliquid boni egissem, sua gratia me prædestinauit ad uitam, *& post uocauit* me *per gratiam suam*. Hic necesse fuit ponere gratiam, quia post natiuitatem aliquid potuisset egisse boni, per qđ meruisset uocari à deo. Sed sicut segregatio, ita & uocatio eius gratis facta est. Vel ex utero meæ matris, id est, de cæcitate synagogæ, ubi clausus tenebar, segregauit me, *id est*, sequestrauit à multitudine cæterorũ, quos in illa cæcitate reliquit. Sicut enim uterus infantẽ intra se clausum continet, nec eum aliquid uidere permittit, nec in ullam partẽ spatiari, sic cæca destructio disciplinæ quæ est in synagoga, eos quos continet, non sinit lucem ueritatis aspicere, nec in libertate charitatis spatiari, sed undique miserabiliter coarctat, ut nec ad lucem, nec ad libertatem procedant. Sed de hoc synagogæ utero me deus segregauit, quando à plebis cæca cõsuetudine me separauit, ut libere possem Christi lumen intueri, & in eius charitate dilatari. Et uocauit me ad hoc, B *ut in me*, id est, in corde meo, ubi uera existit cognitio, *reuelaret filium*, id est, detegeret notitiam unigeniti sui, quæ mihi erat uelata, dum haberem super cor uelamen legis. Et ideo mihi reuelaret, *ut euangelizarem illum in gentibus*, id est, prędicarem illum inter gentes. Postquam ei placuit ut me sic uocaret, & filium suum mihi reuelaret, *continuo non acquieui carni & sanguini*, id est, assensum mox præbere desiј Iudæis & propinquis meis carnalibus, mihi sensu carnali suadentibus ut in carnali obseruãtia legis permanerem. Illis non acquieui, quia erãt *caro & sanguis*. i. carnaliter sapiebant, & carnaliter docebant: nec etiam ad spiritales magistros. i. ad apostolos qui me in Christo præcesserant, & in Ierusalem manebant, ueni ut ab illis doctrinam quærerẽ: sed exiens de Damasco, profectus sum in Arabiam prædicare, ubi nullus apostolorum erat, & inde rediј Damascũ. Finitisq́; tribus annis à tempore conuersionis meæ, quibus in Arabia & Damasco moratus sum, *ueni* in Ierusalem nõ discere euangeliũ, sed *uidere Petrum*, ut illi spiritualiẽ adgauderẽ. Neq; enim ab illo tũc euãgeliũ didici, quia nõ *mãsi apud eum nisi diebus quindecim*, infra qđ spatium discerẽ latitudinẽ tantæ scientiæ. Sed nec ab aliјs apostolis didici, qa ibi pter Petrũ *alium apostolorũ uidi neminẽ, nisi Iacobũ fratrẽ domini*. i. cognatũ saluatoris. Maria em̃ uirgo mater dñi, & Maria matẽ huius Iacobi, sorores fuerũt: & ideo uocatus est ipse frater dñi, q & primus eps fuit in Ierusalẽ. Cæteri apostoli iam per orbẽ erãt ad pdicandum

Rom. 9.

dispersi. Vnde qa Iohannes ibi deerat, credimus C matrẽ dñi iam in cælũ tunc assumptã fuisse, cuius sepulchrũ ostendiẽ in ualle Iosaphat. Ego qđẽ talia uobis de me & apostolis refero, & fortasse uidenẽ uobis incredibilia, sed hęc *quæ scribo uobis, ecce corã deo, quia nõ mẽtior*: & hoc sic esse, est corã deo. i. manifestũ est in psentia diuini cõspectus, quẽ nihil latere põt. Hoc loco iurat Apostolus, nec tñ peccat, quia uidebat quosdã Galatarũ non aliter sibi credere. Non em̃ à malo iurãtis fuit hæc iuratio, sed à malo illorũ, quorum incredulitas compulit eum iurare. *Deinde* profectus ab Ierusalem, *ueni in partes Syriæ & Ciliciæ*, ut & ibi prædicarẽ. Et hanc profectionẽ suã ideo memorat, ut sciãt Galatę qa de loco ad locũ sæpe trãsiens, nõ didicit euãgeliũ ab hoĩe, & indubitãter acquiescãt eius doctrinæ.

Mat. 5.

Eram autẽ ignotus facie ecclesiјs Iudææ quæ erãt in Christo. Tantũ aũt auditum habebant, quoniam qui persequebatur nos aliquando, nũc euangelizat fidẽ quã aliquãdo expugnabat. & in me clarificabant deum.

¶Non solũ ab apostolis nõ didici, sed nec à cæteris fidelibus qui erãt in Iudæa, quippe q̃bus oĩno erã ignotus facie. Nondũ em̃ me post cõuersionẽ uiderãt. Et ppterea liquido cõstat, quia me nõ docuerũt euãgeliũ. Nondũ me uiderãt nec cognouerant facie, sed tm̃ ab aliјs Christianis fama currẽte audierant, *quoniam ille qui aliquando nos* Christianos *psequebatur, nũc* pluribus *euãgelizat fidẽ* Christianitatis, *quam aliquando expugnabat*. *Et in me*. i. in consideratione cõuersionis & conuersationis meæ *clarificabant*. i. clarum prædicabant *deum*, qui me sic cõuerterat, & de tam crudeli tam pium fecerat. Hoc ẽ, ego illis eram materia deum glorificandi, qui tam bene conuersus eram. Vel in me. i. in consideratione prædicationis meæ clarificabant deum & ipsi prædicando, qm̃ audientes q̃d ego cõstanter fidẽ prædicarẽ, quã impugnare solebã, & ipsi exẽplo meo accensi, puocabanẽ ad prædicãdũ Christũ. D

CAPVT II.

DEinde post annos quatuordecim iterum ascẽdi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem secũdum reuelationem. Et contuli cum illis euãgelium quod prædico in gentibus, seorsum autẽ his, qui uidebantur aliquid esse, ne forte in uacuum currerem aut cucurrissem.

¶In Syria & Cilicia pdicauerã. *Deinde* ascẽdi rursus in Ierusalẽ, q̃ est in montanis, nec põt adiri nisi ascẽdendo. *ascendi* (inq̃) *post annos quatuordecim*, ex q̃ prius uenerã Petrũ uidere. Ideo tẽpus & numerũ annorũ cõputat. i. antea tres & post q̃tuordecim, qui simul sunt decẽ & septẽ, ut p hoc sciatur, quia anteq̃ cõferret euangeliũ, tãto ante tẽpore pdicauit. Et qñ ab apostolis nihil accepit, cõstat quia à nullo accepit uel didicit. Ascẽdi in Ierusalẽ *cum Barnaba*, quẽ ad testimoniũ ducebã. *assumpto* etiã nobiscũ *Tito*, qui erat gentilis & incircũcisus. duxi illum ad testimoniũ meæ pdicationis cõfirmandæ,

A *scilicet ut cæteri gentiles uidentes illũ incircuncisum credere, crederent & ipsi absq; scrupulo*. Si uero ipse Titus ibi fuisset circũcisus, pateret oĩbus me nõ recte docuisse, q nõ docuissem eũ circuncidi, sed incircũcisum duxissem sociũ. *Ascendi*, & hoc nõ temere, sed *secundũ reuelationẽ*. i. spũ scõ mihi reuelãte & admonẽte, ut per p̃sentiã meã ualidius adnullarent carnales obseruãtiæ. Ascendi, *& euãgeliũ qd in gẽtibus* cõuertendis *prædico, cũ illis* Hierosolymitanis, qui prius dubitauerant de ueritate p̃dicationis meæ, *cõtuli*: qa ego dixi euangeliũ meũ, & illi dixerunt suum, nullaq; in nostris sententijs reperta est dissonantia. ¶ Propter hoc incepit totũ, ut p hoc Galatas retrahat à circũcisione & carnalibus ceremonijs, qñquidẽ sua prædicatio nõ dissentit à doctrina ipsorum apostolorum: & Titus qui erat p̃sens, non fuit circuncisus, q̃uis esset gẽtilis. Tunc em̃ & isti nõ debent ulterius dubitare, qñquidem nec ecclesiæ Iudæorũ quicq̃ potuerũt ei cõferre. ¶ Ideo nanq; fecit hanc collationẽ, qa de cælo post ascensionẽ dñi uocatus, nisi inueniret in carne apostolos, qbus cõicando & cũ quibus euãgeliũ cõferendo, eiusdẽ esse societatis appareret, ecclesia illi oĩno nõ crederet. Vnde nũc necesse fuit, ut hãc collationẽ Galatis dubitãtibus referret. Cõtuli cũ illis Hierosolymitanis, nõ cũ oĩbus, qa in turba non põt bñ discuti ueritas. Si em̃ in p̃sentia oĩm dixissem circuncisionẽ & carnales obseruãtias nõ esse faciendas, statim contra me uulgus indoctũ conclamasset. Et ideo non cũ oĩbus, sed

B cũ his tm̃, *qui uidebãtur esse aliquid*. i. maioris autoritatis & sciæ. Et hoc *seorsum*. i. à turba semotim. Non qd aliqua falsa pluribus dixissem, ut seorsum paucioribus uera dicerem: sed qa nonnulla tacuerã, q paruuli portare non poterãt: & necesse erat ut sapentiam loquerer inter perfectos, quatenus cæteri apostoli & seniores p̃fectionẽ meã cognoscerẽt. Ideo etiã cõtulit Apostolus euãgeliũ suũ cũ euãgelio illorũ, ut auferret suspicioẽm ab ecclesijs Iudæorũ, q putabãt illũ aliud longe diuersum euãgeliũ p̃dicasse & adhuc p̃dicare, qa neq; cum dño fuerat cõuersatus, à q̃ esset instructus: nec cum aliq̃ apostolorũ, qui dñm in carne uiderãt, ut exemplo doctrinæ eorũ p̃dicaret gentibus. ¶ Vt ergo ab ecclesijs Hebræorũ, sed & cæterorũ p orbẽ fideliũ hãc suspicionem auferret, idcirco (sicut & supra dictũ est) contulit: cõtulit inq̃, ne mõ curreret uel olim cucurrisset in uacuũ. i. sine fructu remunerationis. Per hoc enim cõstaret qa illi quibus prædicabat aut prędicauerat, mercedem habituri non essent, si nec remuneratiõẽ ex sua prædicatione consequuturus eẽt. Vel qd ait, *ne forte in uacuũ currerẽ aut cucurrissem*, quasi per interrogationẽ dictũ potest intelligi, ad increpationem eorũ qui hoc suspicabantur, ut hinc appareat eum non in uacuum currere uel cucurrisse, quia iam attestatiõe cæterorũ cõprobatur nihil ab euangelij ueritate dissentire.

Sed neq; Titus q mecũ erat, cũ esset gentilis, cõpulsus est circuncidi: sed p̃pter subintroductos falsos fratres, qui subintroierũt C **explorare libertatẽ nostrã, quã habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutẽ redigerẽt. Quibus neq; ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euãgelij permaneat apud uos.**

¶ Non solũ euãgelio meo nihil addiderunt, sed neq; Titum circuncidi fecerunt. Cum enim mecũ esset in illa collatione, & *esset gentilis*. i. sicut natus fuerat, in p̃putio manens, *nõ est cõpulsus circuncidi*. i. nulla ratio ueritatis potuit ibi à quoq; proferri, ob quam ipse uel alius cogeretur circuncidi. Et ne putetis qd apostoli uoluissent illum cõpellere ut circunciderer, & ille contra uoluntatẽ eorum p̃mansisset incircuncisus, sciatis quia nõ propter apostolos uel seniores dixi cõpulsus, *sed propter subintroductos falsos fratres, qui* intus q̃ conterebãt euangelium meum, *subintroierũt explorare libertatẽ nostram*, qua p Christum ab oĩ seruitute legis sumus absoluti, uel qua ex libero arbitrio uoluntarie seruimus deo, non timore pœnæ. Ad hoc (inq̃) subintroierunt, ut uerbis & disputationibus suis ad carnales obseruãtias corã omnibus qui aderãt, *nos cogerẽt*, & sic à libertate gratię *in seruitutẽ legis nos redigerent. Quibus neq;* uel *ad horã* uoluimus cedere, ut subijceremur seruituti legali, sed uiriliter illis restitimus, *ut ueritas euangelij*, q̃ oẽm hominem absq; legis operibus per fidem & opera charitatis posse saluari docet, *permaneat apud uos*, sicut prędicaui uobis. Insidiabantur Apostolo fratres falsi isti, explorantes si uiderent eum in aliquo uel circuncisioni uel D cæteris carnalibus obseruantijs adquiescere, ut redigerent eum in seruitutem, id est, ut iam in circũcisionem eos reuertere etiam ipsius Pauli exemplo uel attestatione, tanquam saluti necessariam prædicarent. ¶ Titum ergo circuncidere noluit, ne daret illis occasionem, qui sine illa circũcisione dicebant credentes non posse saluari, & ad deceptionem gentium hoc etiã & Paulum sentire iactabant. ¶ Alibi uero Timotheũ propterea circuncidit, ne Iudæis & maxime cognationi eius maternæ, qui ex gentibus in Christum crediderant, uiderenẽ sic detestari circuncisionẽ, sicut idololatria detestanda est, cum illã deus fieri p̃ceperit, hãc satanas persuaserit. Habebat itaq; Apostolus hãc in Christo libertatẽ, & faciendi circuncisionẽ & non faciẽdi, ut ostẽderet illa sacramẽta nec tanq̃ sacrilega debere dãnari, nec tanq̃ necessaria debere appeti. Et hãc libertatẽ subintrauerũt explorare p̃dicti calũniatores, scire uolẽtes an faceret in Tito qd fecerat in Timotheo, ut iam exẽplo eius circũcisionẽ omnibus necessario faciẽdã p̃dicarer. Actu. 16.

Ab his autẽ qui uidebantur esse aliquid, quales aliquãdo fuerint, nihil mea interest. Deus enim personam hominis non accipit. Mihi enim qui uidebantur esse aliquid, nihil contulerunt. Sed econtra cũ uidissent q creditũ est mihi euãgelium præputij, sicut Petro circuncisionis (qui enim operatus est Petro in apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes) & cũ cognouis

Roma. 2. Ephesi. 6. Coloss. 3. Actu. 10. Iacob. 2. 1. Petri. 1.

A sent gratiam quæ data est mihi, Iacobus & Cephas & Iohannes, q uidebantur colūnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis, ut nos in gentes, ipsi autē in circuncisionē, tantū, ut pauperum memores essemus. Qđ etiam solicitus fui idipsum facere.

¶ Contuli quidem euangelium cum apostolis & alijs senioribus qui erant in Ierusalem. Sed tñ illi qui uidebantur esse aliquid ab his Hierosolymitanis, id est, alicuius magnæ dignitatis, nil mihi cōtulerunt. Hoc uidetur debuisse statim dicere, sed facit interpositionem, uelut si quis ei diceret: Tu dicis quia uidebantur esse aliqđ, imo nihil erant, quia piscatores & idiotæ fuerāt. Et ad hoc quasi respō det: Reuera tunc erant aliquid. Nam quales aliquando prius quàm à Christo uocarētur, fuerint, siue piscatores, siue telonarij, siue illiterati, nihil interest mea ueritate, uel mea sentētia: qa non loquor secundū illud q̄d antea fuerant, sed scđm id q̄d tunc erant. Præmissum erat, ut ueritas euangelij permaneat apud uos: & ad hāc ueritatē respicere uidetur q̄d nunc dicit, nihil mea interest. i. nihil à mea ueritate distat, qlescunq; illi quondā fuerint. Refert & interest, hæc duo uerba, solent cū genitiuis & possessiuorū pronominū ablatiuis cōstrui. Vel etiā sine interpositione pōt legi. Qui ab his uidebantur esse aliqđ, Petrus scilicet atq; Iohannes & Iacobus, nihil mea ueritate uel mea sentētia interest, quales fuerint. i. nihil scđm meam sententiā differt, qua-

B les loco & scientia quondā fuerint, siue nobiles, siue ignobiles. Non alijs apostolis derogat, sed qa Galatæ alios apostolos ultra modum magnificabant, huic eos præferentes, atq; ideo autoritatem huius uiliorem habebant, ostendit se æqualem esse, & doctrinā ab eis non accepisse. Nihil interest, quales olim fuerint: quia deus non accipit personā hominis. i. non eligit dignitatem uel nobilitatē alicuius personę. Nam me neq; despexit idcirco uel inferiorem iudicauit, qa nouissimus ueni, imo parē illis oīno monstrauit. Nam illi priores, qui uidebantur esse magnū aliquid, nihil contulerunt mihi de sciētia prædicationis: sed econtra fuit. i. ego illis contuli, qa prius fuerāt certi se bene p̄dicasse, & carnales obseruantias debere destrui: sed nūc facti sunt certiores, me nō ab ullo mortalium, sed ab ipso Christo doctum, audientes idem prędicare. Nihil mihi contulerunt, sed econtra cum uidissent quod euangeliū præputij creditum est mihi, sicut Petro euāgeliū circuncisionis. i. q̄d dñs euangelicā doctrinā sicut fideli dispensatori credidit, ut p̄putiatis gentibus euangelizē, quemadmodū Petro cōstituerat prædicare populo circūcisionis, dextras societatis mihi dederunt. Et uere mihi est creditū sicut Petro euangelium: quia qui Petrū fecit apostolū circuncisoꝝ, fecit & me apostolum gentiū. Et hoc est: Nam qui operatus est Petro. i. ad honorē & auxiliū Petri, sublimando eum in apostolatū circuncisionis. i. iudaici populi, tum p̄ prædicationē, tum per miraculorum ostensionē, operatus est & mihi uirtutes miraculorū atq; diuersas gratias & eloquentiā ualidæ p̄dicationis inter gentes. Hic ostenduntur isti duo principales apostoli ad salutē duorū populoꝝ fuisse electi, Petrus ad Iudæoꝝ, Paulus ad gentiū. Et cum p̄ certo cognouissent gratiam apostolatus & sapientiæ, quæ mihi à Christo data est, Iacobus & Petrus & Iohānes, q uidebātur esse colūnæ. i. erecti & fortes ac immobiles, atq; roborantes multitudinem aliorū, & cōtinentes ac sustentantes, dederūt mihi & Barnabæ dextras. Iacobus hoc loco ponit ante Petrū & Iohānem, p̄pter primatū suū quē habebat in Ierusalē, ubi erat episcopus. Dexteras nobis dederūt societatis. i. signū socialis amicitiæ & dignitatis apostolicæ, q̄d ab his quæ ipsi didicerant, in nullo discrepabamus. Sicut em̄ inuicē osculari, signū est pacis ac dilectionis, ita & iūgere dexteras. Societatis dico, ita decretę, ut nos in gentes iremus p̄dicare, ipsi uero in circuncisionē: & illi essent participes beneficij q̄d ageremus in cōuersione gentiliū, nosq; similiter essemus socij remunerationis ipsoꝝ pro cōuersione Iudæoꝝ. ¶ Licet Paulus dicat Barnabā secū esse receptū in societate apostolorū, non tamen sibi dicit esse æqualē in prædicatione: quia ipse est doctor gentium, qui scđm maiorē partē illas cōuertit ab Ierusalem usq; in Illyricū, prędicās p̄ circuitū, ac deinde nō solum usq; Romā, sed etiā usq; in Hispaniā. Hæc oīa ualent ad cōmendationem suæ autoritatis, & etiā ad intentionē, ut eos reuocet à circūcisiōe & legis seruitute. Nihil cōtulerūt, sed etiā id rogauerunt tantū, ut essemus memores pauperū qui erant in Ierusalem, & p̄cia rerum suarū pro Christo posuerāt ad pedes apostolorū. Quod etiā. i.

D habere memoriā eorum & mittere eis alimoniā, ego solicitus fui facere, hoc ipsum studiose cōplens. Recte Paulus ut ab obseruantia legis Galatas reuocaret, prædictam euāgelij sui collationem memorauit: quia idcirco tunc in Ierusalem ascendit, ut audiret quid de legis obseruantia priores apostoli sentirent. Vnde Lucas refert de Paulo & Barnaba, quia morati sunt Antiochię tempus nō modicum cum discipulis: & quidam descendentes de Iudæa, docebant fratres, quia nisi circuncidamini secundum morem Moysi, non potestis saluari. Facta ergo seditione non minima Paulo & Barnabę aduersum illos, statuerunt ut descenderent Paulus & Barnabas & quidam alij ex alijs, ad apostolos & presbyteros in Ierusalem super hac quæstione. Cum autem uenissent Hierosolymam, suscepti sunt ab ecclesia & ab apostolis, nūciantes quāta deus fecisset cum illis. Surrexerunt autem quidam de hæresi pharisæorum qui crediderant, dicentes qa oportet circuncidi eos, præcipere quoque seruare legem Moysi. Conueneruntq; apostoli & seniores uidere de uerbo hoc &c̄. In hoc conuentu facta est prædicta euangelij Pauli collatio.

Cum aūt uenisset Cephas Antiochiam, in faciē ei restiti, quia reprehensibilis erat. Prius enim quàm uenirēt quidā ab Iacobo, cum gentibus edebat: cū aūt uenissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant. Et simulationi eius cō-

Leuit. 19. Deu. 1. 10. & 16. 2. Par. 19. Iob. 34. Prou. 24. Sap. 6. Eccl. 35. & 42.

Roma. 15. Actuū. 2. Actu. 15.

A senserunt cæteri Iudæi, ita ut & Barnabas ducceretur ab eis in illam simulationem.

¶ Et hoc factum est, postq̃ Paulus & Barnabas à supradicto concilio cũ Iuda & Syla reuersi sunt Antiochiã, ferentes epistolã apostoloꝝ, in qua decretũ erat, ne gẽtes cogerẽtur circuncidi uel Iudaizare. Tunc enim scriptũ est: Paulus aũt & Barnabas demorabantur Antiochiæ, docẽtes & euãgelizantes cum alijs pluribus uerbũ dñi. Et eo tẽpore Petrus intelligitur superuenisse, & q̃d nũc Paulus narrat, fecisse. Nil (inquit) mihi in Ierusalem contulerunt Petrus & alij. sed cum uenisset Cephas .i. Petrus Antiochiã, ego illi contuli. Vel ita: Non solum in Ierusalen ego contuli Petro, sed etiam in Antiochia. Nam restiti ei in faciẽ, id est, non in absentia eius ego derogaui illi, sed ante eũ ueniens, aperte cõtradixi ei, & libere eũ reprehendi, quia reprehensibilis erat, id est, dignus reprehensione. Nam prius quàm uenirent quidam Iudæorum ab Iacobo de Hierosolymis Antiochiam, edebat cum conuersis gentibus absque ulla ciborum discretione, ita ut nec suillas carnes reprobaret: sed postmodum cum uenissent Iudęi, subtrahebat se à conuiuio eorum, ne Iudæi qui nouiter ad fidem uenerãt & adhuc legem seruabant, scandalizarentur in cibis, quos lex immundos iudicauit. Et non ita subtrahebat se à gentilium societate, ut saltem aliquoties cum illis, & aliquoties cum Iudæis esset, sed & omnino segregabat se, id est, seorsum à grege gentilium separatus, B gregem suum cum Iudæis faciebat. Et sic quadã simulatione dabat intelligi, hanc discretionem ciborum & alias carnales obseruantias esse necessarias ad iustificationẽ: gentilesq́; conuersos ad Christum, nõ posse Iudæis credentibus adiungi. Quod quidem peius erat, quàm si fratres scandalizaret: quia deterius est ueritatem relinquere, quàm permittere nasci scandalũ. Et ita segregabat se ac sequestrabat à grege & à cibis gentilium, faciens de uno grege duos, cum Christus de duobus unum fecisset: quia timebat non cibos gentilium, sed Iudæos qui erãt ex circuncisione, ne recederent à fide. & simulationi eius, qua fingebat se cibos discernere, & gentilium conuersationem abhorrere, consenserũt cæteri Iudæi, qui prius erãt cum eo, ac remouerunt se à conuiuio & gentilium consortio, ita ut & Barnabas, qui erat doctor gentium & gentes deberet synceriter instruere, utpote mecum ad gentes missus, duceretur ab eis in illã simulationem Iudaicæ comestionis & conuersationis. Dixerat tamen Petrus in supradicto apostolorum & seniorum cõuentu: Quid tentatis imponere iugum super ceruicem discipulorum, quod neque patres nostri, neq; nos portare potuimus? Sed per gratiam domini Iesu credimus saluari, quemadmodum & illi. Bene ergo sentiebat de abolitione legis, sed simulauit pro timore Iudæorum, ne occasione gẽtium à fide recederent, & sic pderet suum gregẽ. Simulauit autem & Paulus pro simili metu, quando Timotheum circuncidit, & comam more Nazaræi nutriuit, quã in Cenchreis rasit, uel qñ purificatus in templo sacrificium obtulit. Petrus ergo C utpote Iudæorum apostolus, saluti Iudæorum p uidebat in hac simulatione, timens ne si coram Iudæis cõmunes cibos ederet cum gẽtibus, illi prædicationem eius respuerent & à fide discederent. Ideoq; permittebat adhuc illis ut facerent circuncisionem, cæterosq́; ritus legis obseruarẽt, & ipse cum eis ex parte seruabat, ut paulatim eos ad fidẽ & ad euangelij puritatem alliceret. Et idcirco si qs gentilium circuncidi uellet, in præsentia Iudæoꝝ non prohiberet. Paulus autem magno fidei ardore succensus, præcepta legis teneri carnaliter noluit: & qui gentium erat apostolus, circuncisionẽ in gentibus fieri uetuit. Et quia Petrus uel in populo circuncisionis adhuc legis consuetudinẽ seruari uolebat, ut gentes conuersæ Iudæis inæquales iudicarentur, in faciem ei restitit, eumq́; in hac re fuisse reprehensibilem dicit. Et hoc eius studiũ non solum culpam, sed (quod maius est) hypocrisim (.i. simulationem) nominat. In qua simulatione Petrus (ut dictũ est) saluti Iudæorũ puidebat, sed salutẽ gentiũ negligebat. Vnde Paulus gentiũ apostolus, & de salute gentiũ solicitus, in faciẽ ei restitit. Ipse uero Petrus, q̃d à Paulo fiebat utiliẽ libertate charitatis sanctę ac benignæ, pietate humilitatis accepit. Atq; ita rarius & sanctius exemplum posteris tribuit, q̃ nõ dedignarent maiores (sicubi forte recti tramitẽ reliquissent) etiam à posterioribus corripi. Nec solum tũc patient hãc reprehensionẽ pertulit, sed etiã post dum secũdam D scriberet epistolam, laudauit epistolas Pauli, in q bus reprehensionẽ istam legerat. Certe enim nisi legisset Pauli epistolas, non laudasset. Si autem legit, quia illic ipse reprehensibilis diceretur, inuenit. Amicus ergo ueritatis, laudauit etiam quod reprehensus est: atq; ei & hoc ipsum placuit, quia in his non placuerat, quæ aliter q̃ debuerat sensit. Seq; etiam minori fratri ad cõsensum dedit. tunc enim Paulus adhuc erat minor, quis nũc sit æqualis. atq; in eadẽ re factus est sequax minoris sui, ut etiã in hoc pireт, quatenus qui primus erat in apostolatus culmine, eẽt primus & in hũilitate. In hac itaq; re ẽ in Paulo laus iustę libertatis, in Petro sanctę hũilitatis. Sunt uero nõnulli, q non Petrũ apostoloꝝ principẽ, sed quendã aliũ eiusdẽ noĩs, qui à Paulo reprehensus ẽ, accipiũt. Qui si uerba Pauli studiosius legissent, ista nõ dicerẽt. Dicturus etenim, Cum uenisset Petrus Antiochiã, in faciẽ ei restiti, ut de quo Petro loquereť ostenderet, in ipsa narratione pmisit, dicẽs: Qui enim operatus ẽ Petro in apostolatũ circuncisionis, opatus est & mihi inter gentes. Patet ergo de quo Petro Paulus loquit, quem & apostolũ nominat, & præfuisse euãgelio circũcisionis narrat. Et ne qs adhuc inhærendo literę dicat hũc, quẽ Paulus reprehendit, nõ Petrũ, sed Cephã uocari, quis idem sit utrũq; nomẽ, reuoluat q̃d ibidem pmissum est, Iacobus & Cephas & Iohãnes, q uidebãtur esse colũnę, dextras mihi dederũt. Constat eñ hũc Cephã, q inť Iacobũ & Iohãnem positus est, nõ minorẽ Iohãne uel Iacobo fuisse. Qđ si nullus Cephas præter aposto

Marginalia: Actu.16. — Ibidem. — Actu.15. — Actu.16. — Actuũ.18. — Actuũ.21 — 2. Petri.3.

A lum Petrum inuenitur, qui Iacobo & Iohāni ualeat æquari, fatendum necessario est, hunc Cepham esse cui Christus ait: Tu uocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus.

Iohan.1.

Sed cum uidissem quod non recte ambularent ad ueritatem euangelij, dixi Cephæ coram omnibus: Si tu cū Iudæus sis, gentiliter uiuis, & non Iudaice, quomodo gentes cogis iudaizare? Nos natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores. Scientes autem quod non *iustificatur* homo ex operibus *legis, nisi per fidem* Iesu Christi: & nos *in Christo* Iesu credimus, ut iustificemur ex fide Christi, & nō ex operibus *legis.* Propter quod ex operibus legis non *iustificabitur* omnis caro. Quod si quærentes iustificari *in Christo*, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister *est?* Absit. Si enim quæ destruxi, iterum hæc reædifico, præuaricatorem me constituo. Ego enim per legem legi mortuus sum, ut deo uiuam. Christo confixus sum cruci. Viuo autem iam non ego, uiuit uero in me Christus. Quod autem nunc uiuo in carne, in fide uiuo filij dei, *qui dilexit me*, & *tradidit seipsum pro me.* Nō abijcio *gratiam dei*, *Si enim per legem iustitia*, ergo *gratis Christus mortuus est.*

Roma.3.

B ¶ Petrus quidem & Barnabas simulabant, sed ego solus synceritatem seruans, increpaui publice fictionem eorum. *Vidi enim* quod non recte ambularent, id ē, non utroque pede pariter incederēt, quia in uno claudicabant, quantū ad gentes, quarum salutē negligebāt: quantū uero ad intentionē bonā de salute Iudæorum, recte ambulabāt. Quantū ad gētes, nō recte ambulabāt ad ueritatē euangelij tenendā & prædicandā: qa p hoc peribat ueritas, si gētes iudaizarēt. ¶ *Veritas* qppe euangelij *est*, ut homo iustificet sola fide sine opibus legis, & ut oēs cibi naturalit mundi esse credāt, atque ut doctores ecclesiæ, nec Iudæorum nec gentiliū salutē negligāt. Ipsi talit agebāt. *Sed ego cum uidissem quod non recte*, sed flexuose, *ambularent ad ueritatem euangelij* seruandā & docendā, succensus diuino zelo, *dixi Cephæ coram omnibus* ea quæ sequunt. Si clam soli Petro Paulus ista diceret, Iudæis & gētibus nihil pficeret. Ideo cūctis audientibus dixit, ut cunctis proficeret. Idcirco uoluit non timide obtegere, sed fidenter asserere, quod eum pariter sentire iam nouerat, siue quia euāgelium cum eo contulerat, siue quia in Cornelij uocatione etiam diuinitus eum de hac re admonitum acceperat, siue quia antequam illi quos timebat uenissent Antiochiam, cum gētibus eū discumbentē uiderat. Nō ergo tūc eum quid in ea re uerum esset docebat, sed eius simulationē qua gētes exēplo suo iudaizare cogeret, arguebat. *Si tu*, inquit, *cum sis Iudæus, uiuis gentiliter*, id ē, indiscrete cibis omnibus uteris, nullumque hominem reputans immundum, *& non Iudaice*, id ē, non cum ciborum discretione sicut Iudæi, *quomodo*, id ē, qua ratione, qua utilitate, *cogis* exemplo tuo *gentes iudaizare?* id ē, Iudæorum ritum sequi in discretione ciborum & receptionē carnalium obseruantiarum, dum te ab his segregas, eo quod omnem creaturam dei bonam esse credunt, & sine legis obseruantia per euāgelium iustificari quærunt? Tu qui naturaliter Iudæus es, reliquisti iudaizare, & gentes cogis iudaizare? Tu qui Iudæus eras, iudaismum deseruisti, & hi qui nunquam fuerunt Iudæi, assument iudaismū? Non uiuis Iudaice, id est, non seruas iudaicum morem in tuo uictu, quia scis nil utilitatis ibi esse. Quomodo ergo nūc gentes cogis iudaizare, quę omnia quæ uident in te, putant saluti necessaria esse? Vere non debent iudaizare gētes, quia nunquam iustificarentur. Et uere nunquam iustificarētur iudaizando, quia nec nos qui naturaliter sumus Iudæi, potuimus unquam iudaizando iustificari, ideoque dimisimus legem, & confugimus ad fidem. Et hoc est: *Nos natura* sumus *Iudæi*, id ē, non proselyti, sed gnē sumus Iudæi, ex semine Abrahę prodeuntes, & legem dei habentes, *& non peccatores ex gentibus*, id ē, non ita peccatores ut omnes gētes idololatræ & immundæ. Peccatorum enim nomen gētibus imposuerāt Iudæi iam uetusta quadā supbia, tanquam ipsi essent iusti, uidētes festucā in oculo alieno, & nō trabē in suo. Nō sumus (inquā) ex gētibus pctōres, à cultura dei oīno remoti & peccatis dediti, sed naturalit Iudæi. i. sub diuina lege nutriti. Sed tn̄ *scientes quod non iustificatur* ullus unquā *homo ex operibus legis*, siue Iudæus, siue gētilis, *nisi per fidem Christi*, quæ carnales obseruantias aufert, & spiritaliter impleri legē facit, ut nos credimus. ¶ Opa sunt ex gratia, sed nō ex opibus gratia: qa ipsa prima est, ex qua impetrantur cætera. Ideo nullus aliquo mō iustificari ualet ex opibus, nisi per fidē quæ pcedit ex gratia. Quod *sciētes*, *& nos* quoque Iudæi sicut gentes, *in Christo Iesu* positi, *credimus* in ipsum, *ut iustificemur ex fide Christi* per diuinam gratiam, *& non ex operibus legis* per uires nostras. *Propter quod*, id ē, quia nos Iudæi nequimus ex legis operibus iustificari, qui ex his essemus iustificati, si quis inde posset iustificari, *ex operibus legis* carnalibus *nō iustificabitur omnis caro*, id ē, nullus in carne uiuens, consequetur per hæc iustitiā. Dixit superius Iudæos non esse ex gentibus peccatores, & post subiecit quod etiam ipsi iustificētur ex fide Christi. Omnis autem q iustificatur, iniustus erat, id ē, peccator. ¶ Videtur autem fortassis alicui male intelligenti, quod Christus Iudæis ad se uenientibus peccata prius ministraret, ut eos per fidē & gratiā suā postmodum iustificaret. Et hoc est quod dicitur: Nō sumus ex gētibus peccatores. *Quod*. i. sed *si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus* etiam nos *ipsi peccatores*. i. si accedētes ad lumen Christi, uidimus in eo tenebras peccatorum nostrorum, quas prius cæci uidere non poteramus, & si ad subtilē regulam iustitiæ Christi propinquantes, ut ad eam dirigamur, animaduertimus defor

Actu. 15.
Actuū. 10.

C

D

opera ex gra nō gra ex operibꝰ

A mem tortitudinē iniustitiæ nostræ, qui nos antea rectos arbitrabamur, nunquid ideo Christus nobis minister est peccati, id est, nūquid idcirco consequēs, ut Christus ministret nobis peccatum, qui tollit peccata mundi? Absit hoc à fidelium cordibus, ut Christum putent alicui ministrare peccatum, qui pro abolitione peccatorum nostrorum semetipsum obtulit sacrificium. Nam & aliquid deforme latet in tenebris, sed in radio solis euidēter apparet, nec tamen sol deformitatem illam operatur. Sic & Iudæi qui se iustos antea putabant, illustrati lumine Christi, uiderunt deformitates culparum suarum, quas Christus eis non ministrauerat ut facerent, sed ostenderat ut agnoscerent & corrigerēt. Vel ita: Ex operibus legis (ut dictum est) nemo iustificabitur. Sed si nos Iudæi transeuntes ad Christum, & in illo quærentes iustificari, q in lege nequiuimus iustitiam adipisci, inuenti sumus etiam nos peccatores, sicut & gentiles, quia cognitum est nos semper in corde legem transgressos esse, licet eam seruassemus in opere, nunquid Christus qui monuit ut legem relinqueremus, & ad se transiremus, est minister peccati, id est, ministrat nobis peccatum in eo, quod iubet ut à rigore legis discedamus, & ad gratiam ueniamus? Absit ut ipse nobis peccatum in hoc ministraret. Non est enim peccatum, sic relinquere legem uel destruere: sed peccatum est, rursum ad eam redire uel eam reædificare. Nam si quæ destruxi, ut carnalia legis opera quæ iam in me & in aliis euerti, iterum hæc reædifico, id est, rursum statuo, uel per simulationem ut Petrus, uel per prædicationem ut pseudo apostoli, præuaricatorem me constituo, id est, contra ipsam legem facio, q se determinandam prænunciauit. Nam per autoritatem legis ipsam legem dimisi, quasi ei mortuus, nullū sensum eius habens. Et hoc est: Ego enim per legem legi mortuus sum, ut deo uiuam. Vere enim destruxi in me opera legis, quia sum mortuus legi, id est, nō uiuo iam in operibus legis, nec in eius carnali sensu: & ita sum mortuus per legem, quia ut in Christum crederē, lex ipsa mihi prædicauit, & de sua terminatione ac euangelici dogmatis susceptione commonuit, dicens per Moysen: Prophetam uobis suscitabit dominus deus uester de fratribus uestris tanquam me. Ipsum audietis. Id est, postquam Christus uenerit, non ulterius durabit lex, sed nouam Christi doctrinam audietis. Vel p legem spiritaliter intellectam mortuus sum legi meæ, ne carnaliter in ea uiuam, ut deo uiuam, nō mihi, id est, ut uoluntatem dei, non meam in omi uita mea faciam. Quod iam possum, quia Christo confixus sum cruci, id est, cum Christo affixus sum cruci, socius passionis Christi: hoc est, crux Christi extinguit in me ardorem peccati, ne iam in me uigeat: & ligat manus meas, ne ad illicitum opus extendātur: & pedes, ne ad malum gradiantur. Sum quidem cum Christo crucifixus, sed tamen uiuo in uirtutibus, id est, uigorem bene operandi habeo iam non ego ille qui prius peccator eram, sed uiuit in me Christus, id est, uiget & regnat in me Christi nouitas. Crucifixus sum, sed uiuo. Viuo, sed iam non ego qualis uixeram. Nō ego uiuo, sed uiuit in me Christus. Quod est dicere: Ego quidem à memetipso extinctus sum, qa carnalit nō uiuo, sed tñ essentialiter extinctus non sum, qa in Christo spiritaliter uiuo. Hoc est dicere: Non est in me iustitia mea, quæ ex lege est, in qua præuaricator effectus sum, sed iustitia dei, id est, quæ mihi ex deo est, non ex me. Sic quippe in me uiuit, nō ego, sed Christus, qui factus est nobis sapientia à deo & iustitia & sanctificatio. Ego iam non uiuo, sed Christus in me, id est, nō facio uolūtatem meam, sed eius qui habitat in me. sed tamen quod nunc uiuo in carne, id ē, quod non extinguor in carnis igne, quod in corpore positus bene possum operari, in fide uiuo, id est, non per laboriosa opera legis, sed per fidem filij dei, cuius fides ualere potest. Iustus enim uiuit ex fide, quandiu est in corpore. Et per hoc Christi fides efficientiam habet in me, quia ipse dilexit me, & per illam dilectionem tradidit ad mortem pro me redimendo seipsum qui tantus est, non aliud animal. Et propterea non abijcio gratiam dei, qui me per passionem filij sui liberauit à peccatis, & dedit ueram iustitiam, quod lex facere nō poterat, id est, non quæro per legem iustificari, quod esset abijcere gratiam. Nec debeo eam abijcere, quia si per legem iustitia, ergo Christus gratis, id est, frustra, sine causa, sine utilitate mortuus est, cum absque morte eius per legem iustificarentur obseruatores legis. Sed non frustra mortuus est, quia nec per legem, nec per aliam rem haberi poterat iustitia quæ duceret ad salutē, nisi per Christi mortem.

Iohan. 1. — B — Deute. 18. — C — 1. Cor. 1. — Habac. 2. — Roma. 1. — D

CAPVT .III.

O Insensati Galatæ, quis uos fascinauit nō credere ueritati, ante quorum oculos Iesus Christus præscriptus est & in uobis crucifixus? Hoc solum à uobis uolo discere, ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Sic stulti estis, ut cum spiritu cœperitis, nunc carne consumemini? Tanta passi estis sine causa, si tamen sine causa. Qui ergo tribuit uobis spiritum & operatur uirtutes in uobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei, sicut Abraam credidit deo, & reputatum est ei ad iustitiam? Cognoscite ergo, quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrææ.

Gene. 15. — Roma. 4. — Iacob. 2.

¶ Finita narratione, in qua docuit se non didicisse euangelium ab homine, ipsumq; euangelium suum cum apostolis se contulisse, ac deinceps de simulatione iudaizandi Petrum reprehendisse, uertit se ad increpationem Galatarum, & fortiter arguit dementiam illorum, quia doctrinam eius quæ tantis autoritatibus fulcitur, deseruerant, & falsitati pseudo apostolorum credebant. Vnde subuersionem illorum attendens, prorupit subito in exclamationem, ut exagitando magnitudi

A nem reatus illorum, facilius reuocare eos possit. Quod quidem more rhetorum uidetur facere. O (inquit) *Galatæ insensati*, id est, omni sensu ratiōis carentes sicut animalia bruta, *quis uos fascinauit*, id ē, liuido intuitu læsit, *non credere*, id est, ut non credatis euāgelicæ *ueritati*: Re enim uera insensati estis, qui mortiferā suasionē accipitis cuiuslibet pseudo apostoli, qui nullius nominis & autoritatis ē, qui in populo latet, & cuius etiam uocabulum ignoro: meamq; doctrinam postponitis, quam à solo deo, non ab homine accepi, cui apostoli nihil noui in collatione euangelij cōtulere, sed à me certiores facti sunt. *Quis uos fascinauit*, id est, respectu inuidiæ uos tenellos læsit, dolensq; de promotu uestræ perfectionis ac fidei, solo liuore nocuit, sicut aliquis qui solo respectu dicit posse res alterius diminuere: & ita uos liuenti aspectu suo tabefecit, *ut non credatis ueritati meæ prædicationis, sed fallitati sui praui dogmatis*. Vel sicut incantatores fascinant & deludunt homines, ut credant uerum esse quod falsum est, ita nescio quis fascino suæ deceptionis adeo uos incantauit, ac uerbis suis immutauit, ut falsitatem pro ueritate teneatis. Vnde & scriptum est, quia fascinatio nugacitatis obscurat bona. Non creditis ueritati sicut insensati, *ante quorum* interiores *oculos Iesus Christus præscriptus est*, i. præostensus & prænotatus à nobis, non in tabulis lapideis sicut lex, *sed & in uobis*, *id est, in cordibus uestris, est crucifixus*: quia B crux & passio eius qua redempti estis, erat maxime intimanda uobis. *Vnde magis demētes estis*, qui CHRISTVM uobis præmonstratum, pro peccatis uestris crucifixum, negastis, non credentes uos ex fide posse iustificari, sed ex operibus legis. uel tales olim fuistis, ut añ oculos uestros præscriptus esset Iesus CHRISTVS crucifixus: quia ob compunctionem mentis habendam, pingebatis eum crucifixum in locis illis, ubi semper eū uidere possetis & memoria retinere. Vel ita estis insensati, quod Iesus Christus proscriptus est, id est, exhæredatus ante oculos uestros, & non aduertitis. *Illi enim dicebantur proscripti, qui pro facto aliquo in exilium trusi, hæreditate & patria priuabantur. Et Galatæ cum ad Apostoli prædicationem credidissent se per mortem Christi posse iustificari, facti sunt hæreditas Christi, quā ipse sua morte de diaboli possessiōe eripuit*. Sed post ab hac fide recedentes, & iustificationem in operibus legis quærentes, quantū in se erat, Christum exhæredabant, sese illi subtrahendo. Iesus Christus proscriptus est, id est, dānatus & exhæredatus in uobis sibi sublatis: ipse dico, crucifixus, q̄d cum pondere legēdum est, quasi q tā charo precio uos acq̄siuit in hæreditatē, patiendo ꝑ uobis crucis asperitatē. Vel dum ꝑ legem Christum deseritis, Christus à uobis proscriptus est. i. dānatus sicut à Pilato. Et dum insufficientē creditis, à crucifixoribus non differtis. Vel proscriptio damnationis eius quæ à Pilato facta est, ita fuit uobis nota, quasi ante uos fuisset facta & in uobis. i. *in intellectibus* uestris crucifixio eius, ut sciretis

Sapien. 4

proscripti qui.

qualiter facta fuerit, & q̄d contulerit. Commouerat illos ꝑ prædictā increpationē, & nūc cōsequēter ꝓbat illis, q̄d lex nō est obseruāda, q̄a nō ex ea, sed ex fide ueniūt oīa bona. Quasi dicat: Licet insensati & fascinati sitis, tñ *hoc solum* q̄d dicturus sum, *uolo discere à uobis*, q̄a hoc tam euidēs est, ut & stulti docere id queāt: & si nihil aliud esset, hoc solum sufficeret ad ꝓbandum, q̄d lex tenenda non est. Cum cōstat quod spūm accepistis, docete me utrum accepistis hunc ex opibus legis quæ nondū feceratis, an ex fide quā à me audistis. Vel ita: Possem uti pluribus ꝓfundis argumētis, sed hoc solum quod planū est, uolo discere à uobis. i. uolo ut respōdeatis mihi, q̄a uel in hoc solo satis apparebit iustificationem non ex lege esse, sed ex fide. *Spiritum*, id est, spūs sancti charismata, sicut loqui diuersis linguis, prophetare, infirmos sanare, & cætera huiusmodi: *accepistis* uos diuinitus *ex operibus legis, an ex auditu fidei*. i. utrum accepistis spūm ex carnali obseruantia legis, an ex fide, quā solo auditu prædicationis sumpsistis: Nō puto quod dicatis uos hæc spiritualia dona ex opibus legis accepisse, cum sciatis adhuc legis opera tunc nulla fecisse. Restat igit̄ tm̄ ex fide uos accepisse. Prius ex fide percepistis charismata, & nūc ex lege quæritis iustitiam: Ergo *sic* (id est, tam) *stulti estis, ut cum spiritu cœperitis*. i. spiritale inceptum habueritis, dum charismata per fidē acceperitis, *nunc carne cōsummemini*. i. carnali conuersatione in nihilum redigamini, dum bona spūalia uestra per legis custodiam adnullatis: Cum spū sancto cœperitis uel spiritualiter uiuere, uel legem spiritaliter intelligere, *nunc carne*, id ē, uel carnali uita, uel lege carnaliter intellecta, consummamini, id est, adnihilamini, amittendo quicquid boni habuistis. Et ideo *sine causa*, id est, sine utilitate uestra, *passi estis* ab aduersarijs *tanta*, id est, tam magna & tam multa aduersa pro fide tuēda, quā nunc sponte relinquitis. Non tamen affirmando hæc dico, ne in desperationem cadatis, & adhuc profundius in barathrum perditionis demergamini: sed quia utunq; est in uoluntate uestra, dico conditionaliter, quod tāta aduersa pro Christo passi estis sine causa, *si tamē sine causa* hæc passi estis. Sine causa em̄ passi estis, si in hoc errore pseueretis: non sine causa, si resipiscatis. Et quādoquidem ita perdere potestis omnia bona per legis obseruātiam, *ergo deus qui* etiam nunc *tribuit uobis spiritum* prophetiæ & sapientiæ, aliarumq; gratiarum, *& operatur in uobis uirtutes* miraculorum, dat uobis hoc *ex operibus legis, an ex fide* quam audistis: Idem interrogat q̄d superius, sed secundum præsens tempus, cum supra præteritum posuerit. Ne enim ipsi ad primā interrogationem respondere possent, nos adhuc legis opera non feceramus, quando spiritum sanctum accepimus, sed si fecissemus illa, tunc maiorem eiusdem spūs gratiam accepissemus ꝑ ea: idcirco uoluit eos interrogare secūdo, quia neque nūc respondere possunt se ex opibus accipe spiritum. Ac si dicat: Nec in principio, nec nūc accepistis ex lege spūm sanctum, sed ex fide. Et ita per-

D

A cepistis ex fide spiritum, sicut per fidem Abraam pcepit iustitiam, qui credidit deo promittenti, & reputatum est ei ad iustitiam, id est, ex fide iustificatus, id est, absque legis operibus: quia credere est causa sufficiens iustificandi. Et quādoquidem Abraam ex fide iustificatus est, ergo cognoscite, id est, scitote, quia qui ex fide sunt, id est, quorum esse est ex fide, hi sunt filij Abrahæ, id est, iusti ad exemplum Abrahæ.

Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes deus, prænūciauit Abrahæ, quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraam. Quicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud deum, manifestum est, quia iustus ex fide uiuit. Lex autem non est ex fide: sed qui fecerit ea, uiuet in illis.

Gene.22 Eccl.44. Deute.27 Habac.2. Roma.1. Leuit.18.

¶ Non solum iustitia datur ex fide, sed & benedictio, quia scriptura dixit Abrahæ, quod gentes benedicentur in te, id est, in tuæ fidei conformitate. Vel ita: Dixi quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ, & hoc non est nouum, sed antiquitus in scriptura notum. Quia scriptura, id est, spiritus sanctus, uel Moyses scripturæ compositor, prouidens, id est, ostendens esse prouisum longe antequam fieret, quia ex fide non ex legis operibus, iustificat gētes deus, prænunciauit, i. prænunciatum esse retulit Abrahæ, quia non tantum Iudæi, sed & omnes gentes benedicentur in te, id est, in tua fide, & in Christo qui nasciturus ē ex te. Bñdictionem hic intelligimus baptismi consecratione & in bonis operibus iustificationem, ac pennis uitæ consecutionem. Et quia hoc scriptura prænunciauit, igitur illi qui sunt ex fide, id est, qui ex fide cœperunt spiritaliter esse, benedicentur cum fideli Abraam, id est, benedictionem consequētur ex fide, sicut Abraam per fidem est benedictus, & cum tanto patriarcha sociabuntur. Et uere qui ex fide sunt, benedicentur. nam qui ex operibus legis sunt, maledicentur. Quicunque enim sunt ex operibus legis, id est, quærūt iustificari ex carnalibus obseruātijs, sub maledicto sunt, ut nequeant euadere nisi Christo liberante, id est, merito suæ transgressionis obnoxij sunt, & præparati maledictioni sempiternæ damnationis. Sic enim scriptum est in Deuteronomio: Maledictus, id est, æterna maledictione damnatus erit, omnis qui non permanserit assidue, non dico, in quibusdā, sed in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, nec ita dico, ut uel solum intelligat ea & uelit agere, sed ut faciat ea, id est, opere compleat. Quod nullus adimplere ualet. Hoc est enim iugum, quod (sicut Petrus ait) neque nos, neque patres nostri portare potuimus, Ideoque nullus ab hoc maledicto liber est, qui iugo legis collum supposuit, & auxilium gratiæ non quæsiuit. Nemo enim omnia legis præcepta unquā adimplere potuit. Maledictus erit, qui omia illa nō fecerit: sed tamen si quis ea fecerit, non inde iustificabitur. Et hoc est: Quoniam in lege nemo iustificatur apud deum, qui ueritatem inspicit, quamuis apud homines qui falluntur, iustus uideatur, manifestum est ex uerbis Habacuc, qui dicit quia ex fide uiuit iustus in anima, id est, iustificatur ex fide, non ex lege. Vita enim animæ interim iustitia est, donec ad uisionem creatoris perueniat, qua perenniter uiuat, & hæc iustitia ex fide est. Iustus uiuit ex fide, id ē, ex eo quod credit ea quæ non uidet. Sed lex non est ex fide, id ē, nihil mandat credendum, sed per timorem cogit ad faciendum, dicens quod qui fecerit ea quæ ibi scripta sunt, non punietur, quia nō est transgressus, sed tēporaliter uiuet in illis, quæ carnaliter est operatus. Aliter enim plecteretur.

B Deut.27. Actu.15. C Habac.2.

Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno, ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, ut pollicitationem spiritus accipiamus per fidem.

Deute.21

¶ Superius cum diceret, Maledictus omnis qui nō permanserit in omnibus quæ scripta in libro legis, ut faciat ea, uisus est cōtra se agere: quia per hoc uidebatur circuncisionem & carnales obseruantias prædicare, ut qui eas seruarent, non dānarentur æterna maledictione. Et quasi respondet nunc istud: Nos Iudæi quandiu seruiuimus legi, fuimus sub maledicto: sed Christus morte sua delens peccata nostra, & nobis dans iustificationem, redemit nos de maledicto legis: ideoque nō ē opus ut in ipsius legis umbra iam maneamus, postquā ueritas nobis illuxit. Vel ita: Ex lege est maledictum, non iustitia: sed Christus nos Iudæos qui sub maledicto eramus, redemit de maledicto legis. Cur ergo uos ad illud tenditis? Ipse nos à maledicto redemit, factus pro nobis maledictum, id est, reputatus non solum maledictus, sed etiam ipsum maledictum. Vel factus in morte sua maledictum, id ē, hostia pro nostro maledicto, uidelicet caro mortalis quæ uocatur maledictum, quia maledicto, id est, peccato primi parentis facta est mortalis. quia scriptum est in Deuteronomio: Maledictus, i. morti addictus est omnis qui pendet in ligno crucis. Omis prorsus qui pēdet in ligno, etiam filius dei. Omis enim dixit, contra hæreticos, qui ueram redemptoris nostri mortem erant negaturi, & insipienti honorificentia illum à morte separaturi. Qui enim semper benedictus est in sua iustitia, maledictus ad horam fieri dignatus est propter delicta nostra in morte, suscepta ex pœna nostra. Maledictus autem non à quocunque, sed à deo, sicut lex loquitur. Nisi enim deus odisset peccatū & mortem nostram, non ad eam suscipiendam atque delēdam filium suum mitteret. Quid ergo mirum est, si maledictum est à deo quod odit deus? Tanto enim libentius dat nobis immortalitatem, quæ futura est Christo ueniente, quāto misericordius

D Deuter.21

A cepistis ex fide spiritum, sicut per fidem Abraam percepit iustitiam, qui credidit deo promittenti, & reputatum est ei ad iustitiam, id est, ex fide iustificatus, id est, absque legis operibus : quia credere est causa sufficiens iustificandi. Et quãdoquidem Abraam ex fide iustificatus est, ergo cognoscite, id est, scitote, quia qui ex fide sunt, id est, quorum esse est ex fide, hi sunt filij Abraæ, id est, iusti ad exemplum Abraæ.

Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes deus, prænũciauit Abraæ, quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraam. Quicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud deum, manifestum est, quia iustus ex fide uiuit. Lex autem non est ex fide: sed qui fecerit ea, uiuet in illis.

Gene.22 Eccl.44. Deute.27 Habac.2. Roma.1. Leuit.18.

¶ Non solum iustitia datur ex fide, sed & benedictio, quia scriptura dixit Abraæ, quod gentes benedicentur in te, id est, in tuæ fidei conformitate. Vel ita: Dixi quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abraæ, & hoc non est nouum, sed antiquitus in scriptura notum. Quia scriptura, id est, spiritus B sanctus, uel Moyses scripturæ compositor, prouidens, id est, ostendens esse prouisum longe antequã fieret, quia ex fide non ex legis operibus, iustificat gẽtes deus, prænunciauit. i. prænunciatum esse retulit Abraæ, quia non tantum Iudæi, sed & omnes gentes benedicentur in te, id est, in tua fide, & in Christo qui nasciturus ẽ ex te. Bñdictionem hic intelligimus baptismi consecrationẽ & in bonis operibus iustificationem, ac pennis uitæ consecutionem. Et qa hoc scriptura prænunciauit, igitur illi qui sunt ex fide, id est, qui ex fide cœperunt spiritaliter esse, benedicentur cum fideli Abraam, id est, benedictionem consequẽtur ex fide, sicut Abraam per fidem est benedictus, & cum tanto patriarcha sociabuntur. Et uere qui ex fide sunt, benedicentur. nam q ex operibus legis sunt, maledicentur. Quicunque enim sunt ex operibus legis, id est, quærũt iustificari ex carnalibus obseruãtijs, sub maledicto sunt, ut nequeant euadere nisi Christo liberante, id est, merito suæ transgressionis obnoxij sunt, & præparati maledictioni sempiternæ damnationis. Sic enim scriptum est in Deuteronomio: Maledictus, id est, æterna maledictione damnatus erit, omnis qui non permanserit assidue, non dico, in quibusdã, sed in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, nec ita dico, ut uel solum intelligat ea & uelit agere, sed ut faciat ea, id est, opere compleat. Quod nullus adimplere ualet. Hoc est enim iugum, quod (sicut Petrus ait) neq; nos, neq; patres nostri portare potuimus, Ideoq; nullus ab hoc maledicto liber est, qui iugo legis collum supposuit, & auxilium gratiæ non quæsiuit. Nemo enim omnia legis præcepta unquã adimplere potuit. Maledictus erit, qui oĩa illa nõ fecerit: sed tamen si quis ea fecerit, non inde iustificabitur. Et hoc est: Quoniam in lege nemo iustificatur apud deum, qui ueritatem inspicit, quamuis apud homines qui falluntur, iustus uideatur, manifestum est ex uerbis Habacuc, qui dicit quia ex fide uiuit iustus in anima, id est, iustificatur ex fide, non ex lege. Vita enim animæ interim iustitia est, donec ad uisionem creatoris perueniat, qua perenniter uiuat, & hæc iustitia ex fide est. Iustus uiuit ex fide, id ẽ, ex eo quod credit ea quæ non uidet. Sed lex non est ex fide, id ẽ, nihil mandat credendum, sed per timorem cogit ad faciendum, dicens quod qui fecerit ea quæ ibi scripta sunt, non punietur, qa nõ est transgressus, sed tẽporaliter uiuet in illis, quæ carnaliter est operatus. Aliter enim plecteretur.

Actu.15.

C Habac.2.

Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno, ut in gentibus benedictio Abraæ fieret in Christo Iesu, ut pollicitationem spiritus accipiamus per fidem.

Deute.21

¶ Superius cum diceret, Maledictus omnis q nõ permanserit in omnibus quæ scripta in libro legis, ut faciat ea, uisus est cõtra se agere: quia per hoc uidebatur circuncisionem & carnales obseruantias prædicare, ut qui eas seruarent, non dãnarentur æterna maledictione. Et quasi respondet nunc istud: Nos Iudæi quandiu seruiuimus legi, D fuimus sub maledicto: sed Christus morte sua delens peccata nostra, & nobis dans iustificationem, redemit nos de maledicto legis: ideoq; nõ ẽ opus ut in ipsius legis umbra iam maneamus, postquã ueritas nobis illuxit. Vel ita: Ex lege est maledictum, non iustitia: sed Christus nos Iudæos qui sub maledicto eramus, redemit de maledicto legis. Cur ergo uos ad illud tenditis? Ipse nos à maledicto redemit, factus pro nobis maledictum, id est, reputatus non solum maledictus, sed etiam ipsum maledictum. Vel factus in morte sua maledictum, id ẽ, hostia pro nostro maledicto, uidelicet caro mortalis quæ uocatur maledictum, quia maledicto, id est, peccato primi parentis facta est mortalis. quia scriptum est in Deuteronomio: Maledictus. i. morti addictus est omnis qui pendet in ligno crucis. Oĩs prorsus qui pẽdet in ligno, etiam filius dei. Oĩs enim dixit, contra hæreticos, qui ueram redemptoris nostri mortem erant negaturi, & insipienti honorificentia illum à morte separaturi. Qui enim semper benedictus est in sua iustitia, maledictus ad horam fieri dignatus est propter delicta nostra in morte, suscepta ex pœna nostra. Maledictus autem non à quocunq;, sed à deo, sicut lex loquitur. Nisi enim deus odisset peccatũ & mortem nostram, non ad eam suscipiendam atq; delẽdam filium suum mitteret. Quid ergo mirum est, si maledictum est à deo quod odit deus? Tanto enim libentius dat nobis immortalitatem, quæ futura est Christo ueniente, quãto misericordius

Deute.21

A odit mortem nostram, quę in ligno pepẽdit. Quoniam mors ipsa ex maledicto est, & maledictum est omne peccatum, uel ipsum quo fit ut sequatur supplicium, uel ipm supplicium, quod & uocatur peccatum, quia fit ex peccato. ¶ Suscepit autem Iesus sine reatu supplicium nostrum, ut inde solueret reatum nostrum, & finiret etiam supplicium nostrum. Itaq; quia mors eius uera fuit, eo crucifixo, maledictum nostrum pepẽdit in ligno. Ipse enim maledictũ suscepit pro nobis, qa mortuus ẽ pro nobis. Nã pœna peccati nostri quam ptulit, p diuinæ sententiæ iustitiã ex maledictone uenit. Ita factus est maledictum pro nobis, ut nos à maledicto liberaret, & benedictionẽ conferret, scilicet ut bñdictio promissa Abraæ qua dictum est, In semine tuo benedicẽtur omnes gẽtes, compleretur in iustificatione gentium per fidem Iesu Christi, qui ẽ semẽ Abraæ. Ita enim nos Iudæos à maledicto redemit, *ut* etiam *in gentibus* quæ non erant sub maledicto legis, *fieret benedictio Abrææ* de gẽtium credulitate *in Christo Iesu, ut* tandem utrique *accipiamus per fidem*, & non per legis opera *pollicitationem spiritus*, id est, beatitudinem, quam spiritus sanctus in arram datus promittit, uel pollicitationem spiritus, uel spiritum sanctum promissum credẽtibus, siue pollicitationẽ spiritus. i. munera gratiarum à spiritu sancto promissa.

Gene. 22.

Fratres, secundum hominem dico: tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit aut supordinat. Abraæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Nõ dicit, & seminibus, quasi in multis, sed quasi in uno, & semini tuo, qui est Christus.

Hebræ. 9. B Ge. 12. 22.

¶ Locutus sum superius secundum rationes & secundum scripturarum autoritates, quod p fidẽ, non p legẽ datur spiritus sanctus & iustitia & beatitudo: & nũc fratres hoc idem *dico secundum hominem*, id est, secundum humanam consuetudinẽ, in qua licet sæpe desit firmitas, tamen firmum est testamẽtum hominis, id ẽ, ab homine factum suis hæredibus. Sic & testamẽtum diuinarum pmissionum datum Abraæ, non potest p subsequẽtem legẽ infirmari. Quamuis enim secundum hominẽ loquar, tamẽ hominis cuiuscunq; testamẽtum, id est, chirographum, in q̃ cõstituit qui post se suam possideant hæreditatem, postquam morte eius fuerit confirmatum. ¶ Mors enim testatoris, confirmatio ẽ testamẽti. nemo alius ultra spernit illud, ut irritum ducat, uolẽs ex toto destruere, omnes hæredes auferẽdo & alios ibi ponẽdo: nec etiam supordinat, ut partim destruat & partim sic dimittat, alios ex hæredibus relinquẽdo, & alios tollẽdo, ac pro eis alios ponẽdo. ¶ Et si testamẽtum hominis iam mortui, & in puluerẽ reuersi, non mutatur, sed ita permanet, ut ille dum adhuc uiueret constituit, quanto magis testamẽtum dei uiuẽtis & æterni sine immutatiõe pmanet? Nam sicut *hominis confirmatum testamentum nemo spernit aut superordinat*, sic testamẽtum dei factum Abraæ & semini eius, in quo deus cõstituit

Hebræ. 9 mors testatoris confirmatio

ut Abraam cum semine suo sit hæres patriæ cœlestis, non facit irritum lex subsequẽs, neq; uel ex parte immutat. *Abrææ* nanq; *dictæ sunt promissiones*. i. frequẽter promissa est illi diuinitus hæreditas *&* *semini eius*, uelut dũ sub specie terræ Chanaan promitteretur ei terra uiuentium, dicente domino: Omnem terram quam conspicis, tibi dabo & semini tuo. *Non dicit & seminibus* tuis dabo terram hanc, *quasi in multis* seminibus, id est, in multis filiis esset possidenda, *sed quasi in uno* semine, id est, in uno filio sit obtinẽda, *& semini tuo*, inquit, dabo illam, *qui est Christus*. Ideo posuit Qui, & non Quod, quia Quod relatiuum nomẽ, positum inẽ proprium & appellatiuum, ad proprium debet respicere, sicut hic ad CHRISTVM, licet Christus non sit pure nomẽ proprium. Abraæ dictæ sunt promissiones & semini eius. ¶ Semẽ Abraæ Christus ẽ, quia de Abraam processit populus Israel, & de populo Israel nata ẽ uirgo Maria quæ peperit Christum. Et quia & nos ad id pertinemus quod ẽ Christus, nobis simul incorporatus & illis pariẽ cohæretibus unus ẽ Christus. ¶ Nam Christus unum est cum omnibus mẽbris suis, tanquam caput cum corpore suo, quod est ecclesia. Vnum ergo semẽ posuit Apostolus, ut ostẽderet Galatas & alias gẽtes in fide non eẽ inferiores Iudæis, nec Iudęos illis superiores, sed oẽs semẽ in fide, quasi unum corpus Christi. Quod ne ipsi post perceptionẽ torperent à bono ope, sed unusqsq; fratrẽ suũ in sanctis actionibus studeret præuenire, ut posset illum & in remuneratione præcedere, quoniam unusquisq; propriam mercedẽ accipiet secũdum suum laborẽ, & in domo patris mãsiones multæ sunt. Ideo posuit promissiones pluralit, ut per merita dignioris uitæ festinaret ad pmium maioris gloriæ, qa & stella à stella differt in claritate. Sed tñ (ut diximus) unum est semẽ cui factæ sunt istæ pmissiones, quia unũ remunerationis denariũ oẽs accipiẽt: & omnes sunt unum in Christo. Non eñ dicit deus Abraæ, Tibi & seminibus tuis dabo hæreditatẽ uel benedictionẽ, q̃si in multis seminibus uel filiis uelit hoc intelligi, sed quasi in uno. i. Christo, utpore re uera in uno semine Christo uolẽs intelligi: & semini tuo (inqt) dabo hæreditatẽ siue perpetuam bñdictionem, q̃d semen est Christus cum corpore suo.

C

Gene. 12.

℣ semen abrææ

Luce. 2.

Ephesi. 5.

D

1. Cor. 3. Iohã. 14.

1. Cor. 15.

Matt. 20.

Hoc autem dico, testamentum confirmatum à deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est, lex non irritum facit ad euacuandam promissionem. Nam si ex lege hæreditas, iã nõ ex pmissione. Abraæ aũt per repromissionem donauit deus.

¶ Abraæ dictæ sunt promissiones. Lex uero post data, non destruxit illas. Fecit enim deus Abraæ testamentum promissionum hæreditatis, sed ego Paulus *dico*, quia *lex quæ facta est* in Sina *post quadringentos & triginta annos* à tempore promissionum, *non facit irritum*, id est, falsum, *hoc testamentum* diuinarum promissionum, *confirmatum* non ab homine, sed à deo, nõ facit hoc irritum ad

A euacuandam promissionem dei, quæ in eo facta est de æterna hæreditate. Quod faceret, si per eam daretur hæreditas regni cælorum. Hoc nanque sonant uerba istius uersiculi, quod lex illa quæ data est sancto Moysi, non potest euacuare uel cassare promissiones illas, quas longo ante tempore deus Abrahæ locutus fuerat. Postquam enim dominus beato Abrahæ promissiones illas spondere dignatus est, descenderunt in Aegyptum filij Israel, & habitauerunt ibi quadringentis triginta annis. Quibus expletis, exierunt inde, & ita dominus legem etiam dedit Moysi in monte Sina. Nō ergo decebat ut lex tanto post tempore data, faceret irritum, id ē, cassum & falsum, hoc sanctum testamentum prius ab omnipotente deo confirmatum. Volebant enim pseudo apostoli, ut lex faceret illud irritum, dum cōnarentur asserere iustificatiōem & regni cælestis hæreditatem nō per gratiam, ut deus Abrahæ promiserat, sed per legis opera dari: & ita euacuaretur diuina promissio, & deus fieret mendax. Sed non facit lex illud irritum, ut promissionem euacuet, dando cultoribus suis hæreditatem salutis: quia si ex lege, id ē, ex legis opibus esset hæreditas, id ē, æterna beatitudo, iam non esset ex promissione, id est, ex dono dei, & ita fallax esset promissio. hoc est, si ex lege Moysi proueniret cælestis hæreditas, promissio quæ facta est Abrahæ, non esset uera, quoniam ex illa non daretur hæreditas. Si est ex lege hæreditas, iam nō est ex promissione. Sed est ex promissione, ergo nō est ex lege. Et quod sit ex promissiōe, Apostolus B subiungit, dicens: *Abrahæ autem per repromissionem donauit deus*, hoc ē, hæreditatē donauit deus Abrahæ non per legem quam non habuit, quæ nondum erat, sed per gratiam quam repromisit. Hoc constat omnibus, quia Abraam habet hæreditatem, quoniam nullus id negare potest. Et cum habeat, aut per obseruantiam legis habet, aut per gratiā promissionis: sed per legis obseruantiam non habet, quia lex nondum erat data, ergo per gratiā diuinæ promissionis habet illam. Et si beatus Abraam ex gratia supernæ promissiōis per fidem adeptus est hæreditatem, consequens est ut & nos qui semen eius sumus, eandem hæreditatem ex gratia diuinæ promissionis consequamur per fidem. Repromissionem ideo dixit, quia non semel deus hæc Abrahæ promisit.

Gen. 12. 15 & 22. Gene. 46 Exodi. 12 13. 14. 19 Gene. 12 15. 22.

Quid igitur lex? Propter transgressiones posita est, donec ueniret semen cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem unius nō est. Deus autem unus est.

¶ Poterat aliquis interrogare: Si lex hæreditatē patriæ cælestis dare non potuit, quid igitur data fuit post Abrahæ promissiones? Et ideo Apostolus ipse quæstionem sibi proponit, & ipse soluit. Quasi dicat: Quandoquidem ex lege non est iustitia neque hæreditas, quia nec cultores suos iustificauit, nec regnum cælorum illis aperuit, *Quid igitur lex* utilitatis contulit? Quærendū est enim cur diuinitus data sit, qua utilitate, qua necessitate data sit, quid commodi dederit, cur inter illa duo interuenerit, scilicet inter promissionem & rem promissam. Nūc ostendit quare data sit: *Posita est* (inquit) inter promissionem & promissam hæreditatē, propter illos qui naturalem legē transgrediebantur, ut uel timore cessarent transgredi, & paulatim erudirentur ad hoc, ut bona ex amore facerent. Sed uideamus ordinem constructionis. *Lex ordinata per angelos in manu mediatoris, posita est* in populo Iudæorum *propter transgressiones, donec ueniret semen cui* deus *promiserat*. Lex est ordinata per angelos, quia non per seipsum deus, sed per angelos Moysi loquebatur, & præcepta legis disponebat. Et quia in ipsis angelis Christus erat, qui est mediator dei & hominum, ac per eos legē ordinabat, ideo dicitur ordinata fuisse per angelos in manu mediatoris. Ordinata est ergo, id est, bono ordine posita inter promissionem & promissiōis redditionē: ordinata est inter tempus naturalis legis, de qua conuicti fuerant homines, quod iuuare non potuit: & tempus gratiæ, ante cuius aduentum erant conuincendi de lege scripta. Et ideo qui nunc legē post aduētum gratiæ reducit, cōtra ordinē qui diuinitus per angelos dispositus est, facit. Ordinata est enim ita, ut semper esset in manu mediatoris, id ē, in potestate Christi, ut quandiu uellet maneret, & quando uellet cessaret. Et tali ordine posita est in populo Iudæorum propter transgressiones illorum coercendas, ut scilicet audientes, Si quis hoc uel illud fecerit, morte D moriatur, uel talē pœnam patiatur, saltē timore mortis aut pœnæ desisterent peccare. Nam propter iustos & prophetas non fuit posita, qui non timore pœnæ, sed amore iustitiæ deo seruiebant: & plenam habētes de Christo fidē, iam ad noui testamēti gratiā pertinebant, & in filiorum libertate iam uiuebant. Sed tamē ipsi propter uarias causas eiusdē legis opera carnaliter faciebant, tum quia intelligebant illa esse futurarum rerum signa, tum quia cæteris pro quibus ipsa lex data erat, exemplum dare uolebāt obseruandi eam. Si enim qui sapiētiores & sanctiores erant, ipsi carnales obseruantias legis postponere uiderētur, iam populus ille minus eruditus putaret legē esse inutilem, nec custodiret eam. Illi aūt qui timore pœnæ legē ipsam carnaliter obseruabant, & redēptionem humani generis expectabāt, ac de aduētu redēptoris qualēcunque fidē habebāt, licet non ita plenam ut prophetæ, per eundē redemptorē saluati sunt, & si non habēt magnitudinē sublimioris gloriæ quam assecuti sunt prophetæ. Quia uero ex semine Abrahæ Christus erat nasciturus, in quo omnium gētium fuerat bñdictio repromissa, & per quē patria cælestis erat danda, & ab Abraam usque ad ipsum Christum multa fuerant secula transitura, prouidēs deus ne soboles dilecti sui Abrahæ cæteris nationibus misceretur, & paulatim familia eius fieret incerta, gregem Israeliticum quodam circuncisionis cauterio denotauit, ut uiuentes inter Aegyptios, Chananæos, Assyrios, hoc signaculo distingue-

A retur. Quandiu enim fuerunt in Aegypto, inter idololatras & immundos circuncidebantur, ut se populũ dei dissimilẽ ab illis semp recognosceret, nec opera eorũ aliquando facerent. Sed postq̃ in desertũ peruenere, circuncisionẽ dimiserunt, præsente ipso legislatore, quia oẽs erant Iudæi colẽtes unũ deum, & gentes cum qbus in idololatria miscerentur, non uidebant. Statim aũt ut Iordanis ripam transgressi sunt, circuncisionẽ quã intermiserant, repetierunt: ꝓpter q̃d & secunda uocata est illa circuncisio, qa inter gentes conuersaturi, timebant ne ad idololatriam exemplo gentium declinaret, & ideo se illis dissimiles ostendere uolebãt. Vnde possumus uidere, circuncisionẽ & carnales legis obseruantias ꝓphetis & cæteris iustis ad nouum testamentũ pertinentibus, nullatenus fuisse necessarias, eo q̃d nõ timore pœnæ, sed amore iustitiæ deo seruirent, & se ab omnibus idololatris dissimiles sine lege recognoscerent. Nunc quoq̧ iam nec signo circuncisionis, per q̃d dei populus agnoscat, opus est: quia mõ non una gens est dei, sed ex oĩbus gentibus una cõgregatio, qa iam uenit expectatio gentium Christus. Itaq̧ non ꝓpter iustos (ut diximus) posita est lex, sed ꝓpter cæterorũ transgressiones refrenandas, q̃ uel præcesserant, uel uoluntatibus eorũ instabãt. Et posita est donec ueniret semen Abrahæ cui deus ꝓmiserat. i. ad hoc posita est, ut duraret donec ueniret Christus, cui pater ꝓmiserat supernã hæreditatem, ut cum corpore suo q̃d est ecclesia, perenniter eam

B possideret. Qui ergo legẽ adhuc uult ꝓtelare, aut Christũ negat uenisse, aut deum usq̧ ad aduentũ eius legẽ posuisse. Apostolus uero quia mediatoris mentionẽ fecerat, uult ostendere de quo dicebat, & q̃ misericorditer ille mediator curã nostræ salutis semper habeat. Ait em: *Mediator aũt unius nõ est*. Lex enim est in manu mediatoris, sed mediator nõ est unius. Hoc satis notum est, quia mediator non est unius rei uel unius partis, sed duarum. Qđ est dicere: Mediator. i. conciliator uel prælocutor, non est necessarius uni rei uel uni parti, sed duabus. Inter duos enim recõciliandos, necessarius est mediator q utriq̧ sit amicus. i. inter duos discordantes mediator. i. reconciliator debet currere, qui ualeat illos ad pacis concordiã reuocare, sicut Christus per humanitatẽ suã nobis amicus, & per diuinitatẽ suam patri, sanguine suo pacem inter nos & deũ fecit. Mediator non est unius, sed *deus est unus*. Igitur mediator non est dei solius, sed dei & hominũ. Inter nos enim & deum Christus mediator est: ac per hoc dum per humanitatẽ suam nos deo reconciliat, patri & sibi sanctoq̧ spiritui recõciliat, qm̃ trinitas unus deus est. Vel ita: Mediator nõ est unius, sed duorũ: qa duos discordes populos, Iudaicũ & gentilẽ, Christus pacificauit, faciens ex utroq̧ unũ Christianum populum. Christus est duorum mediator, sed deus est unus: quia pater & filius non sunt duo dij, sed unus deus. Quamuis enim pater sit deus, & Christus deus, uterq̧ tamen unus est, non duo dij. Sed prior sententia melior est & uerior.

Margin: Iosue. 5. — Iosue. 5. — Gene. 49. — (ms.) mediator

Lex ergo aduersus promissa dei? Absit. Si enim data esset lex, quæ posset uiuificare, uerè ex lege esset iustitia. Sed conclusit scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. C

¶ Quia dictum est superius, quod si ex lege est hæreditas, iam non est ex promissione, uideretur alicui quod lex esset cõtraria promissioni. Et hoc nũc Apostolus quasi uice aduersarij obijcit sibijpsi, & refellit. Quandoquidem (inquit) ex promissione non potest hæreditas esse, si fuerit ex lege, *ergo lex est aduersus promissa dei*. i. contraria præcedẽtibus promissis, quæ deus Abrahæ spoponderat. *Absit* ut lex dei aduersetur promissis dei. Non potest hoc esse, ut deus legem dederit quę aduersaretur promissis suis, quia iam in hoc sibijpsi deus esset contrarius. Nunquam lex subsequens aduersata est præcedentibus promissis: sed ut homines dignè se præpararẽt ad ea accipienda, iugiter admonuit. Vel ita: Quandoquidẽ lex propter trãsgressiones posita est, ergo est aduersus ꝓmissa dei, ut per eam impleantur aliter quàm deus promisit. Absit hoc. Non est illis contraria, ut in aliquo obsistat, uel in aliam partem ea deflectat: quoniã aliter non põt haberi cælestis hæreditas, nisi quẽadmodum Abrahæ promissum est. Lex enim non potest illam hæreditatem dare, quia non potest ueram iustitiã conferre, sine qua nullus ad supernam hæreditatem ualet peruenire. Et uere nõ potest iustificare, quia nec à morte peccati ualet animam uiuificare. *Si enim data esset lex quæ posset uiuificare, uere ex lege esset iustitia*. Si per Moysen data esset lex, quæ posset homines ab interna morte, quam præuaricatione protoparẽtis & sua iniquitate incurrerãt, uiuificare, tunc sine dubio ueram iustitiã lex ipsa posset conferre, per quam & regno cælorum homines essent idonei. Sed non est data lex quæ posset uiuificare, imo quæ posset occidere. Litera enim occidit, spiritus autẽ uiuificat. Litera enim legis prohibens pc̃m, non uiuificat hominem: sed potius occidit, augendo concupiscentiã & iniquitatem præuaricatione cumulando, nisi liberet gratia per legem fidei, quæ est in Christo Iesu, cum diffunditur charitas in corde per spiritũ sanctum. Lex ergo Moysi non potuit uiuificare, quia hoc seruabatur euãgelicæ gratiæ. Quod pulchre figuratum est, quando Giezi præcurrens cũ baculo, non potuit mortuum suscitare: sed Eliseus post ueniens, suscitauit eum. Puer enim mortuus, humanum genus est, iacens in morte peccati. Giezi cum baculo, Moyses cũ terrore legis. Eliseus subsequens, Christus post ueniens. Sed Giezi præmissus cum baculo, non suscitauit mortuum: quia Moyses Christum præcedens cum terrore legis, non potuit humanum genus à morte animę suscitare, quoniam iuxta Apostolum non est data lex quæ posset uiuificare. Eliseus uero post ueniens, suscitauit puerum: quia Christus in fine legis incarnatus apparens, humanum genus ab interna morte suscitauit. Lex itaque non potuit ui-

Margin: Roma. 3. & 11. — D — 2. Cori. 3. (ms.) litera qm̃ occidit — Rom. 5. — 4. Reg. 4 — (ms.) puer mortuus

A uificare, quod si potuisset, tunc & iustificare ualeret. Vnde liquide patet, q̃a euangelica gratia quæ mentem à peccati morte uiuificat, ueram præbet iustitiam, quæ facit homines idoneos hæreditati cælorum. Non est data lex quæ posset uiuificare, sed potius *scriptura*, id est, ipsa lex manēs & scripta, quæ non dat spiritum, sed tantum est scriptura, *conclusit omnia* hominum genera *sub peccato*, id ē, omnes Iudæos circunsepsit, ac sub peccati dominio detinuit, ut à nulla parte iugum peccati dum in lege tenerentur, possent euadere: uel quia tā difficilis erat, ut cum à nullo posset impleri, omnes faceret præuaricatores & accusabiles redderet. quod enim lex omnia quæ continebat, sub peccato cōtulisset, apte signauit piscina illa in Ierusalē, quinq; porticus habens, in quibus iacebat multitudo magna languentium. Nam aqua piscinæ, uel plebem synagogæ, uel doctrinam legis figurauit. Quinq; porticus cingētes piscinam, quinq; libros legis concludentes synagogam. In quibus porticibus iacebat multitudo magna languentium, q̃niam scriptura legis (sicut nunc dicitur) conclusit omnia sub pct̃o, omnesq; qui intra legis ambitū claudebantur, iacebant in languore peccati, expectantes medicum Christum, per quem sanarent. Ideo autem scriptura conclusit sic omnia sub peccato, *ut* homines nota sua & legis infirmitate, ꝑperarent ad gratiam, & ita *promissio* benedictionis & hæreditas Abrahæ *daretur* eis credentibus non ex operibus legis, sed *ex fide Iesu Christi.*

Iohan.5.

aqua piscine

B **Prius autem quàm ueniret fides, sub lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur. At ubi uenit fides, iam non sumus sub pædagogo.**

¶ Modo fides nos liberat, & facit consequi ꝑmissionem: sed priusquam cum Christo ueniret, custodiebamur sub lege. Lex enim conclusit oĩa sub peccato, sed tamen fuit utilis: quia custodiebamur sub illa, *priusquam* sponte sua *ueniret fides*, nullis meritis nostris aduocati, *sub lege custodiebamur, conclusi*, id est, constricti timore uelut serui, ut nos ita cōcluderet onere carnalium obseruantiarum, ne per insolentiam & lasciuiam euagaremur ad idololatriam. Ideo conclusi custodiebamur, ut legis disciplina coerciti, duceremur *in eam fidem quæ* tempore Christi *reuelanda erat*, ubi multa sunt patefacta, quæ prius erant clausa & uelata. Custodiebamur conclusi quasi in ergastulis seruire coacti, ut transiremus in eam fidem quæ erat reuelanda, id est, in manifestissimam & plenariam fidem, quæ erat tēpore gratiæ detegēda, quia in antiquis sanctis erat uelata. Et quia lex nos custodiuit ad fidē, *itaque lex* eadem *fuit pædagogus noster*, id est, nos sensu pueros ab illicitis comprimens, & ad recta dirigens timore pœnarum. Quia enim nos custodiuit donec ad fidem liberi ueniremus, idcirco pædagogus noster fuit. i. custodia ad tēpus, non ut semper maneret, sed sicut pædagogus cessaret. Sicut

lex pedagogus noster q. [illegible]

enim pædagogus flagellat puerū, ut hunc reddat C aptum ad regendam domū, & possidendam hæreditatem patris in ætate sua uirili, ita lex fuit nobis imposita custodia, ut onera legis grauia saltem metu pœnæ seruata nos reprimerent, ut idoneos hæredes summi patris nos facerent. Lex fuit nobis pædagogus *in Christo*, id est, in expectatione Christi, *ut* sic uenientes ad fidem quasi pueri ad ꝑfectionem, *iustificemur* nunc *ex fide*, & iustificati cōsequamur hæreditatem. Ante fidem fuimus sub pædagogo, id est, sub districtione & onere legis, sed postquam *uenit fides, iam non sumus sub pædagogo* seruitutis legis, sed in libertatem charitatis, utpote non iam pueri sensibus, sed adulti.

Omnes enim filij dei estis per fidem quæ est in Christo Iesu. Quicunq; enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus neque fœmina. Omnes enim uos unum estis in Christo Iesu. Si autem uos Christi, ergo semen Abrahæ estis, secundum promissionem hæredes.

¶ Anselmus hæc duc ybula, q est, nō legit.

Roma.6.

¶ Quasi dicerent Galatæ, Iudæi legem pædagogum habuerunt quæ illos custodiuit, & ideo nunc filij possunt esse per gratiam, ut cælestis patriæ hæreditatem accipiant: sed nos qui nō habuimus pædagogum, non sumus filij: ideoq; necessarius est nobis pædagogus, id est, lex, ut possimus esse filij. Respondere uidetur Apostolus: Non est uerum. Nam *omnes per fidem* quam accepistis sine D pædagogo, *facti estis filij dei*, id est, apti hæreditatem possidere cælestem. Vel potius ita continuatur. Nos Iudæi tempore fidei pædagogum deserimus, quia omnes uos gentiles qui non habuistis pædagogum, estis filij dei per fidem. Nos qui exemplo uestro pædagogum deserimus, & uos illū accipitis, filij estis per fidem, existentes *in Christo Iesu*, id est, facti membra Christi, & participes innocentiæ ac sanctitatis eius, & ita digni possidere filiorum hæreditatem. Et uere estis in Christo per fidem, quam suscepistis in baptismo. Nam *quicunque*, id est, cuiuscunque conditionis uel sexus uel ætatis, *baptizati estis in Christo*, id est, in Christi nomine, uel in Christo, id est, in Christi baptismo, quem ipse fieri decreuit in aqua & in spiritu ac in nomine trinitatis, *Christum induistis*, id est, Christum pro ueste accepistis, ut indumento iustitiæ illius circundati, non ostendatis ultra iam ab ulla parte quicquam in operibus & conuersatione uestra, nisi sanctitatē Christianitatis. Christum uestem accepistis, quod est uobis honor & contra tentationum æstus protectio. In qua Christi indutione *non est Iudæus neque Græcus*, id est, in illa Christi conformitate, nec Iudæus prodest, neque Græcus obest: quia nec Iudæus propter iudaismū suum est ibi superior, neq; Græcus propter græcitatem suam inferior. Sed nec seruus est ibi abiectior, q̃m sine discretione nationis ac conditionis ac sexus estis omnes in Christo. Non estis ibi differentes, quia oēs uos siue Iudæi, siue Græci, siue serui, siue libe

Iohan.3. Matt.28.

ri, siue mares, siue fœminæ, *unum estis in Christo Iesu* p unitatem fidei & charitatis. Et si nos sic uiuificat fides, per quam in hac uita recte ambulatur, quāto perfectius atq; felicius nos efficiet ipsa species, qua uidebimus sicuti ē id ad qđ tēdimus? Omnes enī unum estis in Christo, id est, in Christi corpore, & ita eius membra estis effecti. Sed *si uos membra Christi estis*, id est, Christo uniti, *ergo semen Abrahæ estis*, futuri hæredes regni cælorum non secundum carnem, sed *secundum promissionem* quam deus fecit Abrahæ. Vos enim facti estis hæredes secundum promissionem Abrahæ gratia dei. Non de carne Abrahæ fecit illi cohæredes deus. Nam imitādo fidem Abrahæ, facti estis filij Abrahæ.

CAPVT IIII.

DIco autem: Quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit dominus omnium, sed sub tutoribus & actoribus est usque ad præfinitum tempus à patre. Ita & nos cum essemus paruuli, sub elemētis mūdi eramus seruiētes. At ubi uenit plenitudo tēporis, misit deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.

¶ Ab eo loco quo dixerat, *iam non sumus sub pædagogo*, fecit usq; nūc interpositionē propter Galatas. Modo autem exponit, qua similitudine uocauerat legem pædagogum, & adaptat similitudinem, atq; ostendit quia nō debuimus esse sub lege, postquam fides uenit. Quasi dicat: Superius dixi manifeste, quia priusquam ueniret fides, sub lege quasi sub pædagogo custodiebamur: postq̄ uero fides uenit, iam non sumus sub pædagogo, sed nūc *dico* id ipsum per similitudinem: Quia scilicet puer, qui patris sui futurus est *hæres, quanto tēpore est paruulus* ætate & scientia, *nihil differt à seruo*, id est, cogitur alterius parere uoluntati, & nullam potestatem habet, *cum* (id est, quamuis) *sit* iam secundum naturam *dominus omnium* quæ pater eius possidet. Non quidem est seruus, sed tamen nihil differt à seruo: quia non est speciose uestitus, nec ē in libera potestate sua, sed sub custode qui illum seruat, & ducit quo ducendus est. quoniā παῖς puer dicitur, & ἄγω duco. Non differt à seruo, *sed est sub tutoribus*, qui tuentur illū ab iniurijs: *& sub actoribus*, qui pro illo agant ea quæ necdum ipse ualet aut scit agere. Vel sub actoribus, id est, præceptoribus & morum informatoribus, quorū autoritatem & grauitatem sequatur, & qui autoritate sua pro illo causas ipsius agant. & est sub illis *usque ad tempus præfinitum à patre*. i. usq; ad quinq; annos, uel usq; ad aliud temporis spatium quod pater eius præordinauit, ut deinceps liberæ uoluntati suæ relaxetur. ¶ Simili modo sentiendum est & de populo Iudæorum, qui per Christi gratiam futurus erat regni cælorum hæres: quia quandiu fuit scientia & actione paruulus, seruili timore cōpressus, sub disciplina legis quasi sub districtione pædagogi, & coactus seruire præceptis diuinis, cum tamen futurus esset per Christum dominus omnium bonorum patriæ cælestis. i. possessor cælestium diuitiarum. ¶ Quando erat paruulus cognitione dei & uiribus resistendi peccato, non differebat à seruo: q̄a lex ei dominabatur, & minis eū terrebat ne peccare auderet. Nam erat sub tutoribus & actoribus. i. sub legis sermonibus, qui uelut cultores contra malignorum spirituum impugnationes, & contra gentilium ad idololatriā persuasiones defendebant, illum admonendo & increpando atq; puniendo, & uelut actores informauerunt mores eius, atq; causam ipsius apud deū egerunt, dum per sacrificia & expiationes deum ei placauerunt. Et sub his fuit usq; ad præfinitum tēpus à patre, id est, usq; ad aduentum Christi, in q̄ deus constituit ut populus ille perfectus & liber fieret, & hæreditatem obtineret. ¶ Si uero prædictis tutoribus uel actoribus quandiu paruulus fuit, dedignaret subijci, nō posset idoneus eē opportuno tempore paternam hæreditatem adipisci. Nam hæc ita debere intelligi declarat ipse Apostolus, dum consequēter similitudinem adaptat, dicens: *Ita*, id est, similiter ut prædictus puer, *& nos* Iudæi *cum essemus paruuli* non ætate, sed intellectu & discretione ac mentis uiribus & operum actione, *eramus seruientes*, id est, in seruitute legis uiuentes, *sub elementis mundi*, id est, sub carnalibus obseruantijs quibus comprimebamur, ne libere lasciuire liceret. ¶ Sicut enim pueri discunt elementa & coniunctionem elemētorum, nec tamen possunt intelligere profunditatem sententiarū quousque sint in libera potestate, postea uero se conferunt ad liberales artes, nec tamen possunt ad harū scientiam uenire nisi per elementa, sic Iudæi per carnales legis obseruantias instructi sunt. Ipsæ fuerūt illis quasi elementa, id est, primordia per quæ uenerūt ad fidem, & ad maiorem dei cognitionem, scilicet ad spiritalem intelligentiam ipsarum carnalium obseruantiarum. ¶ Quæ elementa dicūtur mundi, quia data sunt amatoribus huius mundi, qui nesciebant appetere æterna & inuisibilia, sed tēporalia & uisibilia: ideoq; terroribus corporalium pœnarū & promissionibus tēporalium bonorum per legem pueriliter siue seruiliter cōpellendi erant ad dei cultum. ¶ Elementa ergo mundi, lex Moysi & omne uetus instrumentum intelligitur, quibus & nos adhuc quasi elementis & religionis exordijs deum discimus: quomodo elementa appellantur, literæ, per quas syllabas ad uerba coniungimus, & ad texendam orationem longa meditatiōe procedimus. ¶ Ars quoq; musica habet elemēta sua, & geometria ab elemētis incipit linearum. Sic elementis ueteris instrumenti, ut ad euāgelicam plenitudinem ueniat, sancti uiri eruditur infantia. Vnde & centesimus nonusdecimus psalmus, omnesq; alij qui literis prænotātur, per Ethicam nos ducunt ad theologicā, & ab elemētis occidentis literæ quæ destruitur, transire faciunt ad spiritum uiuificantem. ¶ Propter quod & elementa quasi eleuamenta dicuntur, quia nos eleuant à

A uisibilibus ad inuisibilium intelligentiam. Sub quibus elementis, id est, sub lege & prophetis carnaliter intellectis, uel seruiliter intellectis, seruiliter tenebantur Iudæi, dum essent paruuli, & nescirent seipsos regere, ideoq; indigerent pædagogi districtione & instructione. Ita (inquit) dum essemus sensu paruuli, eramus seruientes sub elementis mundi usque ad præfinitum tẽpus à patre. *Sed postquam uenit plenitudo temporis*, id est, postquam impletum est omne spatium illud temporis, in q̃ cælestis pater præfiniuerat nos sub legis quasi sub pædagogi districtione more puerorum manere, & nos in uirilis animi robur profecissemus, nec iã pædagogi custodia indigeremus, tunc *deus* pater, ut nos à uinculo pristinæ seruitutis absolueret, *misit* non angelum, non archangelum, sed *filium suum* unigenitum. Misit eum, id est, fecit incarnari, ut hominibus esset uisibilis: ipsum dico, secundum carnem *factum ex muliere*, id est, ex fœmina matre, qui secundum diuinitatem non est factus, sed genitus à patre. Et *factum sub lege*, id est, creatum secundum carnem sub legis obseruatione, ut susciperet circuncisionem, & portaretur ad templum cum hostijs iudaico more, sicut ueraciter filius Abrahæ cui promissus fuerat. Hunc ergo deus factum ex muliere, id est, maternæ carnis substãtia sine uirili admixtione conceptum, ad humanos aspectus hominem uerum protulit: qui in diuina uirtute ac substantia manens per omnia quod erat, ueram naturæ mortalis infirmitatem, quam non habebat, induit. ¶ Usus nanque diuinarum scripturarũ, B & maxime Hebraicarum, mulieres appellare cõsueuit, non corruptas, sed fœminas, sicut legimus, quia ædificauit dominus deus costam quam tulerat de Adam in mulierem, & adduxit eam ad Adam. (Gene. 2.) Ut autẽ dei filius nobis necessariam obediendi uirtutem præcipuo commendaret exemplo, factus est sub lege, id est, subditus est legi: nõ quia ipse quicquam legi deberet, qui unus est legislator & iudex, sed ut eos qui sub lege positi legis onera portare nequiuerant, sua compassione iuuaret, ac de seruili conditione quæ sub lege erat, ereptos in adoptionem filiorum quæ per gratiã est, sua largitate reduceret. Factus est sub lege, *ut eos qui sub lege erant redimeret*, id est, à legis seruitute liberaret, sicut & mortem subire dignatus est, ut eos qui mortis dominium euadere non poterant, à morte redimeret. ¶ Factus est sub lege, non ut ab ea expiaretur, sed ut eos qui sub illa erant pressi et rei, liberaret: *ita ut* nos omnes Iudæi & gentiles *reciperemus* pariter *adoptionem filiorum*, quia nostrã participauit naturam, & nos adoptauit ad suam. Propterea ergo uoluit sub lege fieri & legem implere, ut eos qui erant sub onere legis compressi, à iugo legis redimeret: & nos omnes, tam Iudæi quàm gentiles, per gratiam nouæ libertatis reciperemus adoptionem filiorum, quam in Adam perdideramus, id est, efficeremur adoptiui filij, ac hæreditatem patris æterni consequeremur.

Quoniam autem estis filij dei, misit deus spiritum filij sui in corda nostra, clamantem, abba pater. Itaque iam non est seruus, sed filius. Quòd si filius, & hæres per deum. C

¶ Modo repetit quod superius dixerat Galatas esse filios dei, ut ostendat similiter illos adoptiuos filios esse, sicut Iudæos, quasi dicat: *Dixi* uos esse filios dei per fidem. Nec frustra hoc *estis*. *Sed quoniam* uos Galatæ *estis* adoptiui *filij dei*, sicut & nos Hebræi, *misit deus spiritum* naturalis *filij sui in corda nostra*, id est, spiritum sanctum qui & à patre procedit & à filio. ¶ Nam & missio qua mittitur à patre, ipsa est processio qua procedit à patre. (Iohan. 15.) Et ideo dicit eum Apostolus mitti à patre & filio, ut ostendat eum ab utroque procedere. *Misit deus pater spiritum filij sui in corda nostra*, id est, in corda omnium nostrum qui credimus, tam Iudæorum quàm gentilium. Nam propter utrunque populum misit eum *clamantem, abba pater*. Clamat enim in cordibus nostris ad deum, id est, magna piæ mentis deuotione facit nos intus clamare, o abba pater. Abba nanque & pater, idem est. ¶ Sed propter Iudæos clamat abba, & propter gentiles pater, ut ostendat ambos unum patrem habere deum. Abba enim Hebraice, pater dicitur. Effectus ergo probat utrosque dei filios esse, dum in cordibus utrorunq; clamat spiritus sanctus ad deum, abba pater. ¶ Et quid est spiritualis ille clamor, nisi pius affectus electorum erga deum, & pia mentis postulatio esurientis & sitientis iustitiam? Quia uero superius dixerat hæredem, quandiu paruulus ẽ, nihil à seruo differre, quod de populo qui sub legis seruitute fuerat, mystice uoluit intelligi, & addiderat quomodo idem populus per aduentum filij dei liberatus sit, facit inde consequenter illationem, quod iam non sit seruus. D Acsi dicat: ¶ Populus ille qui prius erat sensu & actione paruulus, & sub lege seruiliter deprimebať, postmodum per gratiam unigeniti dei est in libertatẽ adductus, & in filium adoptatus. *Itaque iam non est seruus* ut antea sub lege, *sed filius*, quia filiorum adoptionem recepit dono gratiæ. Vel ita: Spiritus CHRISTI clamat in cordibus utriusque populi, abba pater. Itaque iam neuter eorum est seruus post acceptionem sancti spiritus, sed est per gratiam filius. *Quod*, id est, sed *si iam filius* est, ergo *& hæres* in futuro erit *per deum*, id est, per dei operationem & per dei gratiam. Vel per deum iuro ita fore. Hæc enim filiatio & hæreditas utrique populo concessa est. Sed quia Galatis Apostolus loquitur, ad eos sequentia uerba respiciũt, cum dicitur:

Sed tunc quidem ignorantes deum, his qui natura nõ sunt dij, seruiebatis. Nunc autẽ cum cognoueritis deum, imò cogniti sitis à deo, quomodo cõuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire uultis? Dies obseruatis & menses & tempora & annos. Timeo uos, ne forte sine causa laborauerim in uobis.

A ¶Modo (inquit) estis filij, sed prius eratis serui non in carnalium legis ceremoniarum seruitute, sicut Iudaei, sed idolorum: quia *tunc quidem ignorantes deum, seruiebatis his qui non sunt dij natura*, sed opinione insensatorum hominum .i. nō sunt naturales, sed falsi dij. Hic ostendit non esse seruiendum, nisi illi qui natura deus est. Tunc quidem ignorabatis uerum deū, cui soli seruiendum est: & ideo aliquid excusationis habebatis, quod falsis dijs seruiebatis. Sed *nunc cū iam cognoueritis deū*, nulla ulterius uobis superest excusatio, si errraueritis, sed lōge deterius q̄ olim, delinquetis. Nunc non est iam locus errandi, cum aperta sit ueritas, cum cognoueritis deum per fidem, *imò* melius possum dicere, *cum sitis à deo cogniti*, id est, approbati per bonā operationem. Vel deus cognouisse dicitur, quia fecit ut ab his cognosceretur, à q̄bus ignorabatur. ¶Neque enim fas est ut credamus quod tunc Galatas deus primo cognouerit, quos ante mundi cōstitutionem praecognitos habuit: sed tunc cognouisse dictus est, q̄d tunc ut cognosceretur effecit. Nam quia tunc ipsi eum illius munere, nō suo merito uel facultate cognouerant, maluit typice loqui, ut tunc ab illo cognitos diceret, quādo eis cognoscendum se praestitit: & uerbum corrigere, q̄si hoc minus recte dixerat, quod proprie dixerat, quàm sinere ut hoc sibi arrogarent, se potuisse quod eis posse ille donauerat. ¶Cum enim dicitur, quod nos cognoscit deus, cognitionem suam nobis praestat, ut per hoc intelligamus, ne hoc quidem nobis tribuendum, quod nos scimus deum, B sed eam quoque scientiam illius misericordiae tribuamus. Prius quidem (inquit) per ignorantiam dei seruiebatis idolis: sed modo cum iam cognoueritis deum, imo cogniti sitis à deo, id est, cognitionem eius perceperitis ab ipso, *quomodo*, id est, qua causa, qua ratione, *conuertimini iterum* (ut ante dei notitiam) ad seruitutem erroris? Quomodo postquam uobis ueritas illuxit, conuertimini iterum ut antea, dum à Iudaeis efficeremini proselyti? Quomodo (inquam) conuertimini *ad elementa*, id est, ad carnalia legis mandata, quae sunt diuini cultus Iudaeis exordia, & sunt *infirma*, quia per se non ualent cultores adiuuare: *& egena*, quia egent auxilio gratiae? Quomodo ad haec conuertimini, *quibus denuo*, id est, iterum *uultis seruire*? sicut quondam eis seruierunt Iudaei, sed iam ab eorum seruitute sunt liberati. Illi desierunt eis seruire, & uos qua ratione uultis iterum eis seruire? ¶Quae scilicet elementa, id est, carnalia legis praecepta, prius fortia & uelut quandam firmitatem dantia steterāt, dum Iudaeos adhuc comprimerent, & cohortarentur ad iustificationem fidei, & ad maiorem dei notitiam paulatim ꝓmouerent: & erant ditia, dū locupletarent eos, dando quādam ipsis apud homines iustificationem, ut nō punirentur, ut nihil mali paterentur. Haec nanque erant illis quaedam diuitiae, quae praeparabant illos ad ueras diuitias, ad fidem scilicet & iustificationem, necnon & ad haereditatem in supernis accipiendam. ¶Sed nunc infirma & egena sunt haec elementa, quia priusquam ueritas aduenit, iam neminem ad eius susceptionem praeparant, iam neminem ad dei cultū C constringunt, iam nihil praefigurant, nihil cultoribus suis prosunt, nihil boni conferunt. Et his ita destitutis ac inanibus elementis uultis denuo seruire, sicut ante ueritatis aduentum Iudaei quondā illis seruierunt, cum iam nemo debeat illis seruire, sed omnes in libertate quam Christus dedit, permanere: nec iam sub paedagogo uiuere, postquam impletum est tempus praefinitum à patre. Vere uultis denuo his elemētis seruire, & post expletum infantiae tempus iterum iugo paedagogi colla uestra miserabiliter subdere. Nam *obseruatis*, id est, obseruare disponitis *dies*, sicut sabbatha. *& menses*, sicut per primum & septimum mensem. uel menses, id est, exordia mensium, hoc est, neomenias. *& tempora*, sicut quando ter in anno omnes Iudaei ad templum conueniebant, ac solennitates agebant. *& annos*, sicut septimum & quinquagesimum annum. Hunc annū Galatae nuper subuersi necdum obseruauerant, & ideo (secundum quod praemisimus) quod ait, dies obseruatis & menses & tempora & annos, sic accipiendum est, non q̄d iam obseruarēt, sed quod hoc obseruare uellent. Non enim tam fecerant quàm facere disponebāt carnalia legis opera. Et quia talibus (inquit) subijci nō respuistis, *timeo uos*, ne mihi damnum de uobis ipsis faciatis, scilicet *ne forte sine causa*, id est, sine utilitate uestra *laborauerim in uobis* conuertendis & instruendis. ¶Non idcirco timet eos, ut putet quod D illi possint ei per apostasiam suam auferre mercedem laboris, quam in eorum instructione pertulit, sed quia metuit ne seipsos à fide subtrahendo, faciant ut non prosit eis labor apostolicus. Non enim suam mercedem, sed illos amittere timet. Quod forte, id est, illorum arbitrio potest fieri. Vtrūlibet contingere ualet, ut uel sine causa quātum ad eos, laborauerit in ipsis, si in errore perdurauerint: uel non sine causa, si resipuerint. ¶Dicamus quod nonnullis uisum est, scilicet quia Galatae partim ex Iudaeis, partim ex gentibus ad fidē uenerāt, sed post discessum Apostoli cogebātur à pseudo praedicatoribus, his qui de Iudaeis conuersi fuerant, iterum Iudaizare: qui uero de gentibus crediderāt, rursus elemēta obseruare. Quibus apte congruit quod dicitur: Sed tunc quidem ignorantes deum, his qui natura non sunt dij, seruiebatis. Nunc autem cum cognoueritis deum, quomodo conuertimini iterum, sicut antequam deum cognouissetis, *ad elementa*, id est, ad impiam obseruantiam solis & lunae ac stellarum & caeli ac terrae? Quae quidem sunt infirma, quantum ad uos, quia nequeunt uos adiuuare: & egena, quantum ad se, quia nihil habent nisi ex dei dispositione, his tamen post nostram conuersionē uultis denuo seruire sicut antea. ¶Nam dies obseruatis, dicentes, Non proficiscar hodie, quia posterus dies est, aut quia sic luna fertur: uel proficiscar, ut prospera cedāt, quia sic se habet positio siderum. & menses obseruatis, dicendo, nunc agā hoc mēse commercium, quia illa stella mihi agit mēsem:

nota la obseruatione

A uel idcirco agam, quia suscepit mensem. ¶ Et tempora præuidentes in auguriis, quale tempus, siue carum, siue calidum aut pestiferum, euenire debeat. ¶ Et annos, ut illi qui dicunt, Non plantabo hoc anno uineam, quia bissextus est. Siue ergo his, siue aliis peruersis modis, nonnulli Galatarum obseruabant dies & menses, atque tempora & annos, & inde culpat eos Apostolus, atque omnes qui talibus obseruationibus adhuc student. & quàm graue sit talia obseruare, periculum demonstrat, dum esse incassum quod illis q hæc obseruant, laborasse timet. ¶ Quis enim æstimaret quàm magnum peccatum sit talia obseruare, sicut obseruant (ut dictum est) qui certis diebus aut mēsibus, siue temporibus, siue annis, uolunt uel nolunt aliquid inchoare, eo quod secundum uanas doctrinas hominū fausta uel infausta æstimāt tēpora, nisi magnitudinē ex timore Apostoli pensaremus, qui nunc talibus ait, Timeo ne forte sine causa laborauerim in uobis?

Estote sicut ego, quia & ego sicut uos. Fratres, obsecro uos. nihil me læsistis. Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui uobis iampridē, & tentationem uestram in carne mea non spreuistis, sed sicut angelum dei excepistis me, sicut Christū Iesum. Vbi est ergo beatitudo uestra? Testimonium enim perhibeo uobis, quia si fieri posset, oculos uestros eruissetis & dedissetis mihi. Ergo inimicus uobis factus
B **sum, uerum dicens uobis?**

¶ Ne labor meus in uobis sit inanis, *estote sicut ego* liberi à seruitute elementorū, id est, à legis obseruatiōe carnali: *quia & ego*, qui legi subditus fui, & legis obseruantiam noui, sum modo *sicut uos* sine lege. Nam quia ego qui legem habui, consilio rationis eam deserui, ex quo Christum cognoui, scire potestis quia nihil utile christicolis in ea esse consideraui, quam sic ex toto reliq. Si igit̄ ego qui hanc habebā, dimisi, tunc uos qui eam non habetis, assumere non debetis. Vel estote *sicut ego* in fidei charitate, quia & ego sum sicut uos homo correctus de errore. Nam & nūc potestis exemplo meo à legis obseruātia retrahi, sicut olim ab idolorum estis cultu reuocati. Et debetis esse sicut ego, quia *obsecro uos o fratres* ut sitis sicut ego, id est, dulcedine fraternæ dilectionis rogo. Ideo uos fraterno amore obsecro, non ut inimicus decipere quæro, sicut falsi apostoli de me uobis asserunt: quia dum essem apud uos, *nihil me læsistis*, sed in magno honore habuistis. Superius aspere correctos nunc demulcet ac reuocat blandiendo, obsecrādo, & bn̄ gesta eorum memorando. Nō me læsistis, sed potius uosipsi *scitis quia per infirmitatem carnis*, id ē, eo tēpore quo infirmabar in carne mea, prædicaui uobis euangelium Christi iampridem: & tamen *non spreuistis*, ut me uilem iudicaretis, *tentationem uestram in carne mea* ægrotante. Tanta enim fuit infirmitas corporis in me, ut uos inde tentari possetis, & putare quod non esset in me C uirtus aliqua spiritualiter, qui corporaliter sic infirmabar: nec essem apostolus Christi, quem ita doloribus infirmitatis agitari permitteret. Vel hæc infirmitas fuit passio diuersarum tribulationum. *Euangelizaui uobis iampridem* per infirmitatem carnis, id est, per tolerantiam aduersitatum, quibus uehementer affligebatur caro mea & tentationem uestram in carne mea factam non spreuistis, id est, non uilem existimauistis passionem tribulationum mearum, per quam tentabamini utrū timore me desereretis, an charitate amplecteremini. Et inde uos esse firmos cognoui, quod aduersitatibus quæ mihi in carne acciderant, non estis à charitate deflexi. ¶ Nam dum me propter annunciationem euangelii tam contumeliose tractari ab incredulis uideretis, uos quoque similiter ab illis male tractandos fore propter eiusdem euangelii susceptionem credere poteratis: & ideo consideratione tantæ persecutionis ac pœnæ quidam deficiebant à fide, uel metuebant ad eam accedere. Atq; ita omnes tentabantur, & alii ꝓbati, atq; alii reprobi per ignem tribulationis declarabantur. Illam infirmitatem, quæ in carne mea fuit uestra tentatio, non spreuistis, ut de me sic abiecto & afflicto non curaretis: nec ex toto respuistis, ut omnino cōuerti propter illam renueretis, sed potius ita me excepistis, ac si nihil paterer, ac si essem immortalis & impassibilis. Cum tanta scilicet reuerentia me excepistis, cum quanta dei angelum uenientem de cœlo exciperetis: & ut plus D dicā, ita me excepistis, sicut ipsum Christū, si descendisset rursus in terram, & uenisset uobis prædicare. Tantæ enim autoritatis me habuistis, ac si de sublimibus ueniēs angelus loqueretur uobis, uel ipse Christus angelorū dominus. Et quandoquidem in tanto honore me tunc habuistis, nunc autē sine causa spernitis ac respuitis, *ergo ubi est beatitudo uestra?* id ē, illa affectio & humilis deuotio, quā erga me habuistis, quæ erat causa futuræ beatitudinis uestræ. Bene reuocat illos, uocando illam affectionem beatitudinem: quia si causam amittūt, effectum ꝑdent: si amittunt illam deuotam affectionem, perdent sine dubio futuram beatitudinem. Vere (inquit) *sicut angelum*, uel *sicut Christum Iesum me excepistis*, & inde beatitudinem meruistis: quia si posset iuste & cum mea utilitate fieri, illa membra uestra quæ chariora sunt in homine, tulissetis à uobis & dedissetis mihi. *Testimonium enim uobis perhibeo, quia si* ad utilitatem ecclesiæ *fieri posset*, si cum iustitia uestra & commoditate mea fieri posset, *oculos uestros eruissetis & dedissetis mihi*, id est, ad utilitatem meæ prædicationis. Consueto more loquitur, sicut solemus dicere: de carne mea uellem pro uestro profectu dare, si possem. & ꝓpter nimiam erga se charitatem illorum exaggerandam dicit talia. ¶ Sed cum tanta charitas & tātus honor illi fuisset exhibitus, nunquid propter ipsum honorem sibi exhibitum ac dilectionem pepercit illis errantibus, ne forte negaretur ei & minus cum argueret eos, laudaretur uel amare-

A tur? Non utique, quia propter honorem sibi impensum non gaudebat, sed propter eorum salutem. Ideoque propter eandem ipsorum salutem non timuit & uituperari ab illis uel odio haberi, dummodo quod uerum & utile erat, prædicaret. Vnde mox subijcit: *Ergo inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis?* Quia (inquit) tantum me dilexistis, ergo propter ueritatem quam annunciaui, inimicum uobis me factum putatis? Persuadebant enim illis pseudo apostoli, quod ipse causa odij noluisset eos docere circuncisionem, sed alijs illam prædicaret, & inde putauerunt eum sibi inimicum. Propter quod increpando nunc dicit: *Ergo inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis?* Ac si dicat: Non debetis æstimare quod sim uobis inimicus, sed magis amicum me debetis agnoscere ex eo, quod puram uobis ueritatem prædicaui, *scilicet* ut absque legis obseruantia per solius euangelij custodiam quæreretis saluari, uel quia nemo uult se argui, reprehendens nunc eos, uidetur illis inimicus.

Aemulantur uos non bene, sed excludere uos uolunt, ut illos æmulemini. Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantum cum præsens sum apud uos filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in uobis. Vellem autem esse apud uos modo, & mutare uocem meam, quoniam confundor in uobis.

B ¶Ego qui ueritatem dico, uideor inimicus: sed si blanditijs uos fallerem, tunc putarer amicus. Ego autem non sum uobis inimicus, sed illi potius, quos putatis amicos. Nam ipsi *æmulantur uos non bene*, id est, non bona uoluntate, quia non legitimo sponso uos æmulantur. Sancti uiri æmulantur zelo dei animas fidelium, ne castitatem mentis quam Christo sponso illibatam seruare debent, aliqua perfidiæ subreptione uel peccati perpetratione uiolent. Et pseudo apostoli quasi zelo dei se istos æmulari fingebant, quos quasi per transgressionem legis à castitate spirituali recedere iudicabant. Sed non bene id faciebant, quia ex quo sponsus ipse Christus per fidem uos iustificari decreuit, non est iam casta anima quæ per carnalia legis opera quærit iustificari, quoniam auersa est ab amore sponsi. Et hoc est: Non bene uos æmulantur, id est, non bene student in uobis castitatem custodire: *sed excludere uos uolunt* à sponsi thalamo, id est, ab ecclesia catholica, *ut illos* in fornicatione, id est, in hæresi sua foras *æmulemini*, id est, quodam mentis feruore studeatis imitari. Ipsi uolunt ut illos æmulemini, id est, imitemini, uos autem nolite eos imitari, sed *bonum* quemlibet uirum *æmulamini*, id est, feruenti amore imitari studete: non ad horam, sed *semper*, & non in illis operibus, quæ uel mala sunt, uel nec bona nec mala, sed *in bono* tantum. Petrus enim bonus erat, & tamen in illa simulatione, qua metu Iudæorum à gentilibus qui crediderant segregabatur, non est imitandus, sed tantum in bono quod egit. Vel malum quod in pseudo apostolis est, nolite æmulari: sed bonum ubicunque repertum fuerit, æmulamini, id est, feruida mente imitamini in bono, id est, in eo quod ipsum est bonum, non in alia re. Nonnulli enim bonum æmulantur non in bono, quia uidentes iustos pro bono opere laudari ab hominibus, student & ipsum opus agere, ut humanas laudes recipiant. Ideo tantum in bono, non autem in malo bonum est æmulandum, id est, propterea solummodo quia bonum est, debetis illud imitari, ut ipsum bonum uos delectet, & ex amore sequamini illud. Et hoc agite *non tantum cum præsens sum apud uos* corpore, sed etiam dum absens sum o *filioli mei, quos* nunc *iterum parturio, donec formetur Christus in uobis*. In absentia eius non æmulati fuerant bonum, sicut fecerant dum ille cum illis esset: & idcirco monet eos, ut non sint similes seruo ad oculum seruienti, sed bona facere studeant illo absente, sicut & præsente.

C

bonum quomodo æmulandum

Quos uocat filiolos, quia diminuto corde fuerant: & rursus adhuc in obscuro matris utero manebant, nondum prolati in lucem per correctionem. Vocat & suos, quantum ad bonam uoluntatem suam, & ad spem quam habet de illorum correptione. Qui materno more ex deo conceperat illos prius per bonam uoluntatem ac dilectionem, parturierat per prædicationem, pepererat per ipsorum conuersionem. Sed postea per pseudo apostolos a uita fidei fuerant extincti. Ideo rursum modo concepit illos per bonam uoluntatem, & iterum prædicando laborat ut eos in lucem pariat. Et tandiu in eorum parturitione dolet & laborat, donec formetur Christus in eis, qui deformatus fuerat in ipsis. Quod grauius est dictum, quàm si diceret eos formari in Christo. Donec (inquit) formetur in uobis Christus, id est, similitudo Christi exprimatur in uobis, ut non nisi forma noui hominis appareat in fide & operibus uestris. Parturire se dicit eos, quod matris est, non patris, ut ostendat maternum laborem & affectum, quem pro eis uel erga eos habet, quoniam sola mater dolores parturitionis sentit, & affectuosius quam pater diligit. Nunc (inquit) absens uoco uos filiolos, sed *modo uellem esse præsens apud uos, & mutare uocem meam*, id est, negare uos filios. Vellem esse præsens, ut digna uobis dicerem, quæ nolo scribere ne permaneant. Dum enim absens sum, blande alloquor, ne si uos exasperem, maleuolo animo fieri putaretis: sed uellem nunc esse uobis præsens, & uocem lenitatis ac mansuetudinis, qua absens utor, mutare in uocem asperitatis & seueritatis. Quia non ita commouet epistola uel quælibet scriptura corda hominum, sicut uiua uox præsentialiter loquentis. Motus etiam corporis & habitus ac uultus & modus loquendi, multum commouet audientes. Ideo uos aspere uellem redarguere, *quoniam confundor in uobis*, id est, apud alios erubesco pro uobis ita recedentibus à doctrina mea. Vel aliter: Ego nunc absens multa uobis per similitudines loquor, uolens uos corrigere: sed uellem esse modo uobis præsens, ut alio genere loquendi rem profundius & subtilius aperirem, & non parabolice, sed palam ueritatem dissererem. Si enim profun-

D

A diora nunc eis diceret, non haberent qui exponeret. Sed si ipse præsens esset, ubi dubitarent ipse exponeret. Et præsens esse uellet, ut aliter loquēs manifestius & pfundius rem exponeret. Vellem esse præsens, quoniā absens confundit in eis, id ē, doctrina absentis patit confusionem in cordibus eorum, confuse intelligentium dicta eius subtilia. Sed prior sententia est uerior & melior.

Dicite mihi qui sub lege uultis esse, legem non legistis? Scriptum est enim, quoniam Abraam duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem. Quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta: Vnum quidem in monte Sina, in seruitutē generans, quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filijs suis.

Gene. 16. Gene. 21

¶ Rursus Apostolus incipit ostendere ex ipsa lege quod non sit tenenda. *Dicite*, inquit, hoc est, respondete, *mihi* uos *qui sub lege* carnaliter *uultis esse, legem non legistis?* Quicquid eligant, probantur stulti. Si non legerunt, non debent recipere, quam nesciunt. Si legerunt, ipsa probat se dimittendam. Quod si non intelligunt, stulti sunt. Translata in Græcum fuerat lex per Septuaginta interpretes, & idcirco poterat à Galatis legi. Ideo autem quæro an legeritis legem, quia in ea *scriptum est, quoniam Abraam duos filios habuit*: quod si attēderetis, nunquā ad eam recurreretis. ibi enim innuitur, quia qui sub lege sunt, p gratiam sunt in libertate. Cū enim plures filios ille pater habuerit, de duobus spiritualiter agit scriptura, innuens aliquid egregium in his præfigurari. Vnus ergo pater duos filios habuit, *unum de* Agar *ancilla, & unum de* Sara *libera*. Quum enim pater unus esset pater, non tamen conditio & genitura utriusq; fuit similis. *Sed ille* quidem *qui de ancilla* est procreatus, *secūdum carnem*, id est, secundum carnis naturam uel cōsuetudinem *natus est*: quia iuuencula, sicut erat Agar, de sene solet cōcipere. Ille *autem qui de libera* genitus est, non per carnis usum, sed *per* dei *repromißionem* natus est. Ob hoc enim ex Sara natus est, quia deus pmisit, imo repromisit, non quia caro id potuit. Sara enim erat sterilis & uetula, nec de sene marito si nunquam sterilis fuisset, concipere iam anus poterat, sed deus mirabili operatione dedit ex ea filium Abrææ per gratiam repromissionis suæ. *Quæ sunt dicta per allegoriam*, id est, per aliam loquutionem, ut aliud exterius sonet, & aliud interius intelligatur. Quia *hæc*, id est, hæ duæ matres *sunt*, id est, significant *duo testamenta*. Duo tantum exponit, id est, ancillam & liberam, ut per hæc intelligamus & cætera. Abraā ergo deus pat intelligit. Duo filij, duo populi, Iudæorum scilicet & Christianorum. Ancilla, carnalis doctrina ueteris testamenti, quæ gignebat sub iugo seruitutis, dum timore cogeretur deo seruire. Libera autem, prædicatio siue gratia noui testamenti, quæ liberos generat, qui per charitatem deo seruiant. In utroq; enim testamento genuit deus filios qui sibi seruirent, sed in ueteri Iudęos seruos qui timore pœnæ & promissionibus temporalium ei seruiliter obedirent, & hoc est secundum carnem, quæ & pœnas horret, & dulcia amat. In gratia uero noui testamenti liberos, qui ex dilectione seruiant, non ui carnis, sed opere dei. Quis enim impossibilia secundum naturā crederet, quæ suauia sunt in præsenti contemneret, non uisa speraret, nisi dei uirtus hoc in eo operaretur? Duæ matres, ut dictum est, sunt duo testamēta. *Vnum quidem* ueniēs à mōte Sina, uel datum *in monte Sina*, id est, uetus testamentum, *in seruitutem generans* deo filios, qui essent sub districtione formidinis, & ex timore deo seruirent, *quæ res*, id est, quod seruile testamentum est *Agar*, id est, significatur per Agar. Hic relinquitur nobis intelligendum, quod Sara libera matrem gratiam uel prædicationem euangelicam significauerit. Dehinc redditur causa cur per Agar significet̄ illud uetus, q̄d deletū est. *Sina enim* ubi testamētum illud datum est, *mons est in Arabia*, quæ est prouincia extranearum gentium, non in terra promissionis, quæ est hæreditas filiorum: ut intelligamus eos qui testamentum illud carnaliter obseruant, nequaquam ad hæreditatem pertinere filiorum, sed extraneos esse à terra uiuentium, & alienos à patria sanctorum. *Qui mons coniunctus est Ierusalem*: quia quod in monte illo carnaliter & seruilit̄ iussum est, in Ierusalem ubi tēplum erat, obseruatum est. Coniunctus & consociatus est ille mons non futuræ Ierusalem, sed *ei quæ nunc est*, id est, non cælesti, sed terrestri: *&* non est libera, sed *seruit cum filijs suis*, qui doctrinam eius sequuntur, & ex timore cuncta faciunt. Vel quia mons tumorem supbiæ designat, & Sina interpretatur mandatum, Iudæi habuerunt seruile testamentū à monte Sina, id est, à supbia mandati: quoniam propterea digni fuerunt talem accipere legem, quæ reprimeret eorum ceruicositatem, quia de mandato ipsius legis erant supra modum contra cæteras gentes gloriaturi. Quod testamentum generat eos in seruitutem legis uel peccati, quia & terrore minarum cogit eos legi carnalit̄ deseruire, & om̄es facit præuaricatores, dum nō possunt ipsam legem implere. Quæ testamēti seruitus est Agar. i. designatur p Agar ancillam, quæ interpretatur aduena uel alienatio: quoniam pegrina est cum filijs suis, & alienat eos ab hæreditate cælesti. Arabia uero interp̄tatur humilis, significans infirmam & humo repētem conuersationem eorum qui legi seruiunt, sicut & mons Sina tumorē designat elationis ipsorum, qua de mandato eiusdem legis extolluntur. *Sina enim mons est in Arabia*. i. mandatū legis tumor elationis est in humili (hoc est, p humum repenti) conuersatione Iudæorum, dum se legem dei habere gloriantes, iustos se putant, & cunctos homines uelut peccatores despiciunt, licet ipsi nunquam uel intelligendo

Gene. 18.

A uel operando subleuentur à terra. Qui mons.i.q superbus tumor, coniunctus est & semp adhæret ei Ierusalē, quæ nunc est.i.ei parti Iudæorū: quæ in infidelitate persistēs, sola tēporalia quærit. Ierusalem nanq; uisio pacis dicit. Quo nomine plebs illa rectè designatur, quæ nunc semper uidere pacē temporalem desiderat, ut carnis suæ uoluptatibus sine inquietudine uel metu seruire ualeat. Et ideo nunc esse dicitur, quasi quæ in alio seculo futura non sit, q̄a nūc bonis præsentibus quantum pōt frui, & in amore huius seculi habet cor omnino fixum, sed *in alia uita* bonis omnibus carebit, & supplicijs perpetualiter deficiēs uelut in nihilum redigēt. Ipsa est nunc sicut disseruimus, & seruit adhuc miserabiliter sub iugo *legis* cum filijs suis, sicut Agar cū Ismaele, quia noluit recipere libertatē, quam Christus attulit. Ex quibus omnibus euidenter ostenditur, legē amplius post aduētum Christi nō esse tenendam, sed seruitutē quæ sub ea est, à cunctis hominibus fugiendā.

Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra. Scriptum est enim: Lætare sterilis quæ non paris, erūpe & clama quæ non parturis, quia multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habet uirum. Nos autem fratres secūdum Isaac promissionis filij sumus. (Esai. 54.)

¶ Ita quidem terrestris Ierusalem seruit cum filijs suis, quoniam ancilla est, & in seruitutem generat ut Agar. B Sed *illa Ierusalem quæ est sursum* mente cum deo, *libera est* ut Sara, & *est mater nostra*, generans nos in libertatem sicut Isaac. Sursum est em̄ sanctorum ciuitas, quāuis hic pariat ciues, in quibus peregrinatur, donec regni eius tempus adueniat. Nam & sancti angeli qui in cælis feliciter habitant, ciues eius sunt. Illa Ierusalem cuius conuersatio in cælis est, quæ sursum cor habet, quæ superna appetit, quam Sara figurauit, *libera est*: id est, ex amoris libertate bono animo studet placere deo, non ex timoris seruitute quærit pœnam euadere. Libera per spiritum dilectionis, quem accepit à Christo. Vbi enim spiritus domini, ibi libertas. (2. Cor. 6.) Et hæc in libertate sua exemplo Saræ genuit nos, ut nō quasi serui, sed sicut filij seruiamus patri nostro, q̄ est in cælis. Vere est mater nostra, licet fuisset diu sterilis ut Sara. Hinc enim scriptū est in Isaia: Lætare sterilis &c̄. (Esaie. 54.) Isaias nanque per spiritum sanctum prænuncians futuram ecclesiæ fœcunditatem, ait: *Lætare* tu superna Ierusalem, id est, ecclesia post aduētum Christi futura, modo quidem *sterilis* ut antea Sara, *quæ* nunc tempore prophetarum *non paris* filios in fide, *erumpe* in uocem prædicationis, ut quæ diu siluisti, uocem cum magno impetu per uirtutem sancti spiritus emittas, *& clama*, ut à multis audiri ualeas, tu *quæ* modo ante aduentum sponsi *non parturis*, id est, non conaris parere, non doles ut parias. Idcirco te moneo hæc agere, *quia* tui *desertæ* ac derelictæ *erunt filij multi magis quàm eius* synagogæ *quæ* modo *uirum habet* deum uel legis sermonem. Dum plures filij promittunt ecclesiæ, non penitus synagoga excludit à partu, sed multitudo gentiū illi pfertur. C Et ipsa enim in apostolis, ac per apostolos primum populum genuit de Iudæis. Sicut autem primo Abraam sibi in coniugium sociauerat Saram, sed propter eius sterilitatem cognouit ancillam, ut uel ex ea prolem gigneret, & tandem ex Sara per donum gratiæ dei filium genuit, ita deus ab initio mundi ecclesiam in paucis electis sibi coniunxit: sed quia tunc illa per prædicationem filios non generabat, interim synagoga uelut ancilla ad amplexus eius introducta, semē prædicationis accepit, unde carnalem populum in seruitute legis pareret, donec circa finem seculi per diuinam gratiā ecclesia multis filijs dotaretur, imo populum Christianum uelut Isaac pareret. Vnde exponendo subdit Apostolus: *Nos autem fratres secundum Isaac promissionis filij sumus.* Acsi dicat: Iudæi quidem secundum formam quæ præcessit in Isaac, sumus filij promissionis. Vel ita: Deus promisit ecclesiæ filios, sicut Saræ promiserat Isaac: sed nos o fratres secundum formam Isaac sumus filij promissionis. Vbi ostendit priorem promissionem de uocatione gentium in Isaac, id est, in filio promissionis. Nam sicut Sara genuit Isaac q̄a deus promiserat, sic ecclesia gentilem populum *in fide peperit*, quia deus hoc per prophetas prędixerat. Quod enim Sara formam ecclesiæ præferens, sterilis erat, nec spem generandæ prolis habebat, significat q̄d natura generis humani peccato uitiata, ac per hoc iure damnata, nihil ueræ felicitatis in posterū merebatur. D Sed gratuito dei munere postmodum fœcundata, multitudinē liberorum ecclesia genuit exemplo Saræ, quæ per gratiā diuinæ, pmissionis genuerat Isaac. Qui scilicet Isaac risus uel gaudiū interpretatur, & significat eos qui in lætitia deo seruiunt, nō ex tristitia uel ex necessitate: & gaudent si quid pro iustitia ptulerūt, uel à doctoribus suis audire digni sunt. Vos estis gloria nostra & gaudium. Itaque ex eis quæ nunc usq; hac lectione dicit Apostolus, notādum est quod Agar legem & synagogam designat, Ismael uero filius eius populū Iudaicum & singulos Iudæorū. Et quādo Agar legē, tunc Ismael populum significat. Quādo uero Agar synagogam uel plebem figurat, tunc Ismael singulos Iudæorū uel omnes insinuat. Apostolus enim quando dixit unum testamentum esse à monte Sina, in seruitutem generans uelut Agar, euidenter ostendit quod legem Agar significauerit, & Ismael populum. Sequenti quoq; uersu demonstrauit Agar significasse Ierusalem, id est, synagogam, & Ismael filios eius, id est, singulos Iudæorum. Similiter Sara nouam legē & ecclesiā designat, Isaac uero populum Christianum & singulos Christianorum. Nam quādo Sara nouam legem, tunc Isaac nouum populū præfigurat. Quādo aūt Sara ecclesiam, tūc Isaac filios ecclesię. Vbi em̄ dixit Apostolus duas matres designare duo testamēta, & Agar figurare uetus, ibi necessario ondit intelligendū, quod Sara nouam legē expresserat, & Isaac popu

A lum Christianorum. Et in sequentibus dicens sub similitudine Saræ, Lætare sterilis &c. indicat Saram designare ecclesiam, & Isaac singulos quosque fidelium. Apte enim qui per repromissionē natus est, designat filios gratiæ, qui nō per carnis generationem, sed per spiritualem regenerationē nascuntur ex ecclesia.

Sed quomodo tunc is qui secundū carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundū spiritum, ita & nūc. Sed quid dicit scriptura? Eijce ancillam & filiū eius. Non enī hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

Gene. 21. Roma. 9.

¶ Nos (ut dictum est) sumus filij promissionis id est, per gratiam geniti, secundum formam quæ præcessit in Isaac. *Sed quomodo tunc* Ismael *qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum* genitus fuerat, id est, Isaac, qui secundum spiritalem operationē diuinæ gratiæ procreatus erat ex anu sterili, *ita & nunc* fieri cernimus, dū Iudæus quilibet ex ancilla synagoga scdm carnem natus, Christianū ex libera ecclesia secundum spiritalem gratiam natū persequitur, uel pœnis corporalibus eū afficiendo, uel (q̄d nūc melius ad rē pertinet) carnales obseruantias suadendo. ¶ Nam q legem scdm carnem intelligunt, aduersantur his qui secundum spiritum sentiunt, & persequūtur eos, uel seducere conantur. Nulla aūt persequutio Ismael aduersus Isaac mota refertur, nisi quidā ludus infantiæ. Ludebat enim Ismael cū puero Isaac, & ludum illum uocat nunc Apostolus persequutionē. Nam & Saræ displicuit ludus ille, quia intellexit ibi seductiōis aliqd inesse. Nā lusio illa, illusio erat. Si illusio, seductio & deceptio. ¶ Omis enim ludus puerorum, simulacrū est negocij maioris. Et qn̄ maior ludit cū minimo, ad hoc ludit, ut quodāmodo seducat eū, sciens se habere negocia alia quæ intendit: & simulat quædā puero .i. infirmo, ludens cū illo. Maior erat Ismael, & roboratus in malitia. Sed ludens cū puero Isaac, seducebat eū, & quasdā fraudes ludendi cū infirmo faciebat. ¶ Animaduertit mater ludū illum psequutionē esse. Sic & ecclesia nūc per Apostolum intellexit ludū, quo Galatis pseudo prædicatores illudebant & maligna fraude illos seducebant, persequutionē spiritalem esse. Plus enim persequūtur, qui illudendo seducūt. ¶ Iudaicus ergo populus in Ismaele designatus, per pseudo apostolos persequebatur in Galatis populum Christianū in Isaac designatum, quasi superior & dignior fieri uolens, uelut primogenitus ad possidendam cum illo hæreditatē. Sed nō ita erit. *quid* eñ *dicit Scriptura* de eo? *Eijce* de domo tua *ancillam* synagogā *& filiū eius* populum Iudaicū, ne particeps fiat hæreditatis Christianorū. Et necesse est ut ita fiat. *Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ*, id est, non possidebit hæreditatē regni cælorum populus Iudaicus ex ancilla synagoga natus, cum populo Christiano ex libera ecclesia nato. ¶ Hoc ita completum cernimus, uidentes ancillam synagogam uel legē carnalem cū filio suo foris eiectā, & ab hæreditate superna repulsam. ¶ Nam sicut Agar ancilla cum Ismaele filio suo ante natiuitatē Isaac māsit in domo Abrae, sed post natiuitatē expulsa est, ita lex secūdum carnalē obseruātiam, uel synagoga cū populo Iudaico māsit apud eum priusquam populus Christianus cœpisset ex baptismo nasci: sed post eiecta est de ecclesia & separata à summi patris amplexu & familiaritate atq; hæreditate.

Gene. 21. B C

Itaq; fratres nō sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberauit.

¶ Quandoquidem nos sumus filij promissionis secundum Isaac, & Iudæi filij ancillæ persequuntur nos, suadendo carnalem legis obseruantiam, *itaq;* patet o *fratres* quia *non sumus ancillæ filij*, ut seruilit subijciamur legi, *sed* sumus filij *liberæ* ecclesiæ uel gratiæ, ut libertate charitatis uiuamus. ¶ Si eñ essemus filij ancillæ, Iudæi filij eius pacē erga nos seruarent. Sed quia nos ex alia matre .i. ex libera genitos uident, libertatem nobis inuident & auferre moliuntur. ¶ Ne quis autem putaret nos ita liberos esse naturaliter, sicut fuit Isaac, scilicet ut seruitus nulla præcessisset, subiūgitur quia Christus hac libertate nos liberauit, à iugo uidelicet diaboli, sub quo prius tenebamur serui .i. nō per liberum arbitrium nostrum, sed per Christum liberatorem à seruitute peccati uenimus ad libertatem innocentiæ, ac sanctitatis & iustitiæ, secundum quam appellamur filij. ¶ Sed in hac lectione possunt adhuc aliqua subtilius inspici. Scriptū est enim quoniam Abraam duos filios habuit &c. ¶ Abraam senex (ut supradictū est) deum patrē designat, quem Daniel antiquum dierum appellat. Qui habuit duos filios .i. duos populos: unū terrena diligentem, alterum cælestia quærentem: & ideo unum ex ancilla natum, alterum ex libera. ¶ Nam quicunq; etiam nunc in ecclesia terrenā felicitatem quærunt à deo pro bonis quæ faciūt, adhuc filij sunt ancillę .i. seruitutis antiquę. In Ismael nanq; sunt omes, qui carnaliter deum diligunt, id est, pro temporali retributione. ad ipsos enim & uetus testamētum pertinet, & ipsi sunt adhuc in seruitute. Qui eñ propter bona terrena suscipiunt uel seruant legē dei, ipsi sunt hæredes ueteris testamenti. ¶ Similiter quicunq; uel in ueteri uel in nouo testamento pro sola cęlesti remuneratione deo seruierunt aut seruiūt, per Isaac designantur, & hæredes sunt noui testamenti. ¶ Nam & antiqui iusti, licet uetus testamentum pro temporæ distributione diuinitus datū populo ueteri cōgruenter seruauerint, tamen pro dei gratia filij promissionis effecti sunt, & noui testamenti hæredes in occulto dei consilio deputati sunt. ¶ Etenim illis temporibus fuerunt spiritales uiri, quos non occidebat litera iubens, sed uiuificabat spiritus uiuens: & nunc quoq; sunt plurimi carnales, qui uel exhæredes se faciunt non intelligēdo Scripturas, uel in ipsa catholica fide aut adhuc paruuli lacte nutriuntur, aut tanquam palea perseuerātes futuris ignibus præparātur. ¶ Itaq; ad uetus testamentum pertinent, utpote filij ancillæ, dilectores tem

D Danie. 7.

poralium, dilectores huius seculi, quocunq; tempore sint uel fuerint: & ad nouum testamētum, ut pote filij liberæ, dilectores æternę uitæ. Omnes ergo qui per fidem ueniunt ad agnitionem dei, possunt filij Abrahæ dici. Sed in his sunt aliqui pro bonis temporalibus deo seruientes, & aliqui pro charitate deo adhærētes. Et hi sunt duo filij, unus de ancilla, & alter de libera. Sed qui de ancilla secundum carnem natus est, id est, secundum carnis affectum uel cupiditatem processit in hanc cōuersationem, ut honeste uiuat pro temporalibus præmijs. Qui autem de libera genitus est, processit ad spiritalem uitam, & ad intentionem supernæ remunerationis, per repromissionem qua deus Abrahæ filios ut stellas, id est, præclaros & cælestes repromisit. Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filijs suis. Vt supra dictum est, Sina interpretatur mandatum, Arabia humilis, Ierusalem uisio pacis. Et Arabia significat humilem, id est, humo inhærentem, nec ad cælestia se erigentem, in tentationē eorum qui tātum terrena quærunt pro bonis quæ faciunt: Ierusalem uero pacem ac prosperitatem, quam se in præsenti uidere gaudent, ut sine perturbatione uel metu bonis huius seculi fruantur. Sina ergo mons est in Arabia, id est, mandatum dei tumor elationis est in mente, per interiorem humi deiecta: quia quisquis infima de his quæ bene uidetur agere, quærit, tumet de obseruatione diuini mandati, & quasi iustum se esse gloriatur coram hominibus. Qui tumor arrogantiæ coniunctus est ei Ierusalem, id est, ei prosperitati quæ nunc est, & seruit peccatis & uoluptatibus uel cupiditatibus cum filijs suis, quia prosperitatem & diuitias solet comitari superbia, maxime apud eos qui tantum præsentia diligunt. Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est &c. Hæc Ierusalem, id est, hæc uisio pacis, hæc ꝓsperitas secularis, hæc ciuitas carnaliū q̄ nūc est, quæ nunc ad momentū floret, seruit. i. seruilia peccati opera quæ lege prohibentur facit, & seruilibus mundi cupiditatibus acquiescit. Sed illa Ierusalem, id est, uisio pacis, illa prosperitas, illa sanctorum ciuitas, quæ sursum est, libera est ab omni seruitute peccati, & ab omni cupiditate seculi, quia nec peccat, nec secularia concupiscit. Quæ est mater nostra, si & nos exemplo eius seruire peccato contēnimus, & concupiscētias seculi respuimus. Quæ ꝑ Saram uetulā designata est, quia & ipsa cœpit ab origine. Sterilis autē dicta est, uel quia secundū carnē non parit, uel quia diu filios in terra nō genuit. Sed lætari iubetur, ꝓ multitudine futuroꝝ filioꝝ, quia si gaudium erit coram angelis dei super uno peccatore pœnitentiā agēte, quanto magis super multis ad iustitiā conuersis? Quę non parturit, q̄a dolores nō patitur, sed generat spiritaliter sine passione, clamans in lætitia. Quæ & deserta fuit hominibus cælestē iustitiam uita deserentibus, atq; terrena lucra sectātibus. Sed tandē fœcūdata est innumerabili multitudine filiorū. Sed quomodo tunc qui secundū carnē natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritū, ita & nunc illi qui secundum carnem nati sunt, persequuntur eos q̄ secundum spm̄ nati sunt. Secundum carnē quippe nati sunt dilectores mundi, amatores seculi. Sed secundum spūm nati sunt amatores regni cæloꝝ, dilectores Christi, desiderantes uitam æternā, gratis colētes deū. Spiritales ergo patiūtur ꝑsequutionem à carnalibus, quia ludus carnaliū, persequutio & afflictio est spiritalium. Ludit nanq; Ismael, & fratrem suū ludēdo quærit seducere, quando carnales dulcibus uerbis illicita suadēt, uanitates loquuntur, ad delectationes prouocant, risum mouēt, libertatē excitant, malis colloquijs mores bonos corrumpunt. Et talibus ludis grauius persequunt spiritales, quàm si gladijs illos appeterēt. In omnibus ergo aduersatur caro spiritui. Siue enim populus carnalium hominum aduersatur populo spiritalium, siue etiam in unoquoq; nostrum caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnē, & hæc sibi inuicem aduersantur, atq; lex in membris nostris repugnat legi mētis nostræ & captiuos nos ducit in lege peccati. Si ergo caro, cuius ꝑsonam gerit Ismael, qui secundum carnē natus est, spiritui blandiatur, qui est Isaac, & illecebrosis cum eo deceptionibus agat, si delectatiōibus illiciat, uoluptatibus molliat, huiuscemodi ludis carnis spiritum, Saram maxime, quæ est uirtus, offēdit: & huiuscemodi blandimēta acerbissimam persequutionē iudicat Paulus. Et tu igitur quisquis hæc audis, non illam describi nunc ꝑsequutionē putes, quādo furore gētilium ad immolandū idolis cogeris: sed si forte uoluptas carnis te illiciat, si tibi libidinis illudat illecebra, hæc, si uirtutis es filius, tanquam ꝑsequutionem maximam fuge. Idcirco em̄ dicitur, Fugite fornicationē. Sed & si iniustitia blandiatur, ut ꝑsonam potētis accipias, & gratia eius flexus non recte iudiciū feras, intelligere debes q̄a sub specie ludi blandam ꝑsequutionē ab iniustitia pateris. Veꝝ & ꝑ singulas malitiæ species, etiam si molles & delicatæ sint & ludo similes, ꝑsequutionum species dicito, q̄a in his omnibus uirtus offenditur. Ita ergo filius ancillæ ludendo persequitur filium liberæ. Sed q̄d dicit scriptura? Audi uocem ipsius liberæ: Eijce ancillam & filium eius. nō em̄ hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Eijce legis seruitutē, qua ꝓ temporali retributione seruitur deo, & populum carnalē licet nomē Christianitatis habētem. non em̄ filius uetustæ seruitutis erit regni cæloꝝ hæres cum filio nouæ libertatis. Quicunq; em̄ mores ueteris hoīs adhuc retinet, filius est ancillæ, id est, seruitutis antiquæ, licet Christianus uocet. & ideo in fine de ecclesia iustoꝝ eijcietur, ut nō sit hæres cum his q̄ in nouitate uitæ ambulāt. Rursum eijce hæresim, & populum quem ipsa genuit. nō em̄ hæres erit filius hæresis cū filio catholicæ ueritatis. Nam & hæresim designat ancilla. Itaq; fratres nō sumus filij ancillæ, ut seruiamus pc̄tō, & cōcupiscētijs seculi uel erroribus: sed filij liberę, ut nostrā uel dei uolūtatē cōpleamus in charitatis li

Locus obscurus.

Locus obscurus.

Lucæ.15.

1.Cor.15.

1.Cor.6.

A bertate, exuti mũdana cupiditate. Qua scilicet libertate Christus p̄ gratiā suā nos liberauit, ut iā per liberum arbitrium bonæ uoluntatis nostræ, possimus gratum deo seruitium reddere.

CAPVT V.

STate, & nolite iterum iugo seruitutis contineri. Ecce ego Paulus dico uobis, qm̄ si circuncidamini, Christus uobis nihil proderit. Testificor autem rursus omni homini circuncidenti se, quoniam debitor est uniuersæ legis faciendæ.

Actu. 15.

¶ Modo per Christum (sicut dixi) uos estis liberi, & ideo *state* in libertate quam accepistis, id est, nō recedatis ab ea, sed permanete semper usq; ad mortem in illa, *& nolite iterum contineri à iugo seruitutis.* Prius enim uos continuit iugum seruitutis idolorum, & nunc iterum uultis colla uestra subdere sub iugo seruitutis legalium obseruantiarum. Ex hac admonitione & multis aliis epistolæ huius sententiis apparet, quia nondū se subiecerant per actionem seruituti legis, sed subiicere uolebant. Nolite iugo seruitutis iterum contineri, nec saltem iugo solius circuncisionis. Nam *ecce,* id est, notum sit uobis quia *ego Paulus,* q̄ notæ sum autoritatis, qui hoc euangelium nō accepi ab homine, sed à Christo, qui & in me loquitur, *dico uobis* ueraciter, *quia si circūcidamini* sicut facere uultis, ut in circuncisione spem salutis ullam habeatis, tā B ingens damnum incurretis, quod *Christus nihil proderit uobis,* quoniam circuncisio iam non solum non prodest, sed etiam obest. Tali intentione posset quis circuncidi, quod non magis obesset uel p̄desset sibi illius pelliculæ abcisio, quàm unguium uel capillorum resecatio. Sed istis persuasum erat quod sine legis operibus salui esse non possent, ideoq; circuncidi uolebant & legis duritiam custodire, quasi per hæc iustificandi atq; saluādi. Quia ergo in huiusmodi legis operibus & maxime in circuncisione putabant suam spem salutemq; cōtineri, idcirco tanquam à certa pernicie uetantur. Nam si post saluatoris aduentum gentes illa prophetica legis sacramenta seruarent, aut Christus adhuc uenturus per ea promitti uideretur, aut nūquam in eis fuisse p̄missus. Quisquis itaq; adhuc umbram illam custodit, ueritatem quæ Christus est, uenisse contradicit, & propterea nihil proderit. Volebant enim (ut dictum est) ideo circūcidi, quia putabant non aliter in Christo se posse saluari. Qui si hoc animo circunciderentur, Christus eis omnino nihil prodesset. Si enim per legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est. Nec solū (inquit) hoc dico, quia si circuncisi fueritis, nihil cōmodi ex Christo percipietis, sed etiam *rursum testificor omni homini* qui se circuncidit, tam Iudæo q̄ gentili pro adipiscenda iustitia, *quoniam debitor est faciendæ,* id est, factis implendæ *uniuersæ legis,* sicut qui baptismum percepit, debitor est faciendi præcepta euangelii. Ac si dicat: Nō solum hoc damnum ex circuncisione habebitis, quod Christi fides & baptismus nihil uobis proderit, sed etiam C necesse erit uos subire laborem tātæ seruitutis, ut assidue cuncta legis præcepta faciatis. Et ideo magis dimittenda est circuncisio.

Supra. 2

Euacuati estis à Christo. Qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus. Nā in Christo Iesu neque circuncisio aliquid ualet, neq; præputiū, sed fides quæ per charitatem operatur.

Infra. 6

¶ Circuncisis uobis necesse erit totam seruare legem, etiam si nolueritis. Et mox ut illa dura literæ prædicamenta seruare cœperitis, *euacuati estis à Christo,* quo pleni eratis, ut non maneat amplius in uobis. Eratis enim uasa per fidem Christo plena, & Christo in uobis manente eratis referti innocētia & remissione peccatorum, atq; gratia sancti spiritus, & iustificatione in bonis operibus & spe futuræ gloriæ: sed nunc Christo recedente, euacuati estis omni illo tam diuite thesauro, si legis seruitutem subieritis. Et *qui in lege iustificamini,* id est, iustificari putatis, *excidistis,* id est, ex toto cecidistis, *à gratia* euangelii, in qua prius stabatis, dū spiritaliter in Christo studeretis. Ad hoc enim uenit gratia, ut cessante legis onere, sola iustificet. Et ideo qui legis seruitutem reducit, libertatem gratiæ perdit. Sic loquitur Apostolus, quasi iam oīa hæc fecerint aut pertulerint, ut magis à faciendo deterreat, cum uiderint quanta ex his detrimenta sequātur. Possumus etiam intelligere quosdam D eorum iam ad opera legis delapsos fuisse, & ad eos specialiter nunc Apostolum uerba dirigere, cum dicit, Euacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Vos (inquit) iustificamini, id est, iustificari creditis in lege, sed erratis: quia nos soli iustificabimur, qui iustificari ex fide quærimus. *Nos enim spiritu,* id est, per spiritum sanctum qui non fallit, quem habemus ex fide, indubitanter *expectamus spem iustitiæ,* id est, speratur ipsa iustitia. Quamuis enim iustificati simus ex fide, speramus tamen in ipsa iustitia de die in diem proficere, & mens nostra esuriens sitiensq; iustitiam, non nisi in futuro seculo satiabitur plenarie. Et hanc spem expectamus spiritu gratiæ, non ex operibus legis. Ex his enim nemo iustificabitur. Vel q̄ in lege carnaliter iustificamini, à gratia futuræ beatitudinis in appetitum terrenæ felicitatis excidistis: quia nos soli consequemur gratiam illius retributionis pro iustitia, quam ex fide credimus prouenire. *Nos enim spiritu* accepto *ex fide expectamus* per patientiā *spem iustitiæ,* id est, spem quam sperat iustitia, hoc est, gratiā felicitatis æternæ. Fides em̄ præcessit, & ex ea spiritū sanctū diuinitus accepimus, q̄ facit nos expectare gratiā supnæ remunerationis pro labore nostro. Gratiam recte dico, quia nemo labore temporali iuste sufficit æternam requiem promereri. Ex fide autem propterea dixi, quia ipsa fides est quæ ualet apud deum. Nam circuncisio quam uultis facere, nihil ibi prodest. *Nam in Christo Iesu,* id est, in Christi mē-

A bris, in Christi religione, neq; circuncisio neq; præputium ualet aliquid, sed integra fides. Ne dicerent Galatæ se uelle facere circuncisionē, quàm fecit Abraam qui legem non habuit, quia etsi non inde iustificarentur, maioris tñ per hanc dignitatis essent in Christiana religione, dicit Apostolus quia in Christo Iesu.i. in Christi corpore, q̄d est ecclesia, non ualet aliquid circuncisio .i. nihil utilitatis uel dignitatis confert. Et rursum ne inciperēt gloriari de præputio, existimātes illud ibi aliq̄d ualere, q̄a circuncisionē dixit inutilē, subiungit q̄a nec p̄putium ualet ibi quicq̄. Nā siue circuncisus, siue præputiatus sit quisq̄, non propt̄ hoc aut dignior aut uilior est in Christiana religione. Sed sola fides est ibi magnæ dignitatis, & fides quæ per charitatem operatur .i. non mortua, sed uiua. Sicut em̄ corpus sine spiritu mortuum est, ita & fides sine operibus mortua est: nec fides ueteris testamēti, seruiēs ex timore, sed fides euāgelica faciēs ex charitate op̄a bona, nō expectās t̄palem retributionē, sed uidēdam p̄petuo creatoris faciē. Hæc est fides electorū, quæ perducit ad salutem. Nam & dæmones credunt & contremiscunt, nō tñ diligunt nec bn̄ operant̄. Et ideo fides quæ nō habet charitatē & opera bona, fides dæmonū est, non Christianorum. Illa ergo sola fides, quæ & charitate flagrat, & bonis opibus insudat, ualet in Christo Iesu.

Iacob. 2. *que fides ducit ad salutē.* Ibidem.

Currebatis bene. Quis uos fascinauit ueritati nō obedire? Nemini cōsenseritis. Persuasio hæc ē nō ex eo q̄ uocat uos. Modicū fermentum totam massam corrumpit.

1. Cor. 5.

B ¶Prædicta fides uia est ad speciē diuinæ contēplationis. In qua fide uos operando & desiderando currebatis bene ad brauiū remunerationis æternæ. Sunt em̄ nonnulli q̄ male currunt. Sed uos bene currebatis, dum p̄ opera fidei cū charitate ad cœlestē patriam festinaretis. Nunc aūt quis uos fascinauit, id est, quis uos liuido aspectu læsit, non obedire, id est, ne obediretis ueritati, quæ ultro se uobis ingerit. Quis, id est, cuius peritiæ & cuius autoritatis est, qui fascinatione suæ locutionis impediuit ne obediretis ueritati quam tradidi uobis, ut scilicet sine legis operibus per obseruantiam euāgelij curreretis ad uitam? Miræ em̄ sapiētiæ & autoritatis eē debuit, cui uos magis quàm mihi credendum fore iudicastis. Sed uos nemini talia uobis suadenti consenseritis, imo uiriliter illi resistite, quoniam persuasio hæc non est ex eo qui uos ad supernam patriam uocat, sed potius ex diabolo qui uos inde reuocat. Nemini illorum qui legis opera uobis suadent, consenseritis: quia modicum fermentū totam massam corrūpit, id est, pauci errantes totā ecclesiæ multitudinē plerūq; corrumpūt acredine feruoris p̄uersæ doctrinæ suæ. Vel modicū fermentum totā massam corrumpit.i. modica p̄suasio erroris si ei consentiatur ut in corde recipiatur, acerbam & inutilem reddit totam uirtutū omniū multitudinē. Vbicunq; enim uel modicū p̄fidiæ admissum fuerit, ibi p̄tinus omne bonum deperit. Siue de sola circūcisione pōt hoc intelligi, quoniam de illa nondum dubitabant, quam fuisse quondam in patre fidei nostræ uidebant. Quamuis (inquit) circuncisio sit modicum, id est, modica pars legis, tamen uobis innouatis nullo modo facienda est: quia modicum fermentum, id ē, modica pars ueteris doctrinę, sicut est in circuncisione, corrumpit totam massam.i. totam plebem nouellam & dulcem uertit in amaritudinem & timorem antiquæ plebis Iudaicæ.

C

Ego confido in uobis in domino, quod nihil aliud sapietis. Qui autem conturbat uos, portabit iudicium, quicunq; est ille.

¶Modicum prauæ doctrinæ corrumpit totam puritatem ueritatis catholicæ. Sed ego confido, id est, confidentiam & certitudinem habeo in uobis, quos corrigendos præuideo in domino salutem uestram operante, quod nihil aliud quam synceritas catholicæ fidei continet, sapietis. Et ita uos quidem bene per domini misericordiā euadetis. Sed ille portabit iudicium suæ damnationis, qui uos conturbat, id est, qui purum fontem uestri intellectus ac lympitudinem uestræ fidei cœno suæ hęresis immisso turbidum reddit, uel rectum ordinem gressus uestri confundit, quo de seruitute uenistis ad libertatem. Hunc enim ordinem permutare uolunt pseudo apostoli, dum de libertate ad seruitutem uos reducere conantur, quod est ordo peruersus. Sed q̄squis hoc facere nititur, portabit iudicium, id est, sustinebit pondus suæ damnationis, quicunque est ille, id est, etiam si sit filius Abrææ, si sit facundus, si sit potens. Eodem spiritu quo præuiderat Apostolus correctionem Galatarum, præuidit & p̄tinaciam atque damnationem p̄seudo apostolorum qui eos seduxerāt. Qui & subiungit:

D

Ego aūt fratres, si circūcisionem adhuc prædico, quid adhuc persequutionē patior? Ergo euacuatū est scandalum crucis.

¶Intelligendum est quia pseudo magistri cum uellent Galatis seruitutem legis persuadere, & uiderent eos Pauli apostoli autoritate reuocari, dicebant etiam ipsum Paulum id sentire, sed nō eis aperire uoluisse sententiam suam. Vnde opportunissime subiecit: Ego autem fratres &c. Nam & ab ipsis patiebatur persequutionem, qui talia persuadere moliebantur, cum iam euangeliū suscepisse uiderentur. Quos tangit & alio loco, ubi ait, periculis in falsis fratribus. Nam quia Timotheum propter uitandum scādalum Iudæorum, quos ad fidem quærebat adducere, circūciderat, idcirco dicebant eum circuncisionem apud alios prædicare. Q̄d ip̄e nunc remouet. Illi (inquit) uos conturbant suadendo uobis circuncisionē, legisq; seruitutē, & dicendo me quoq; alijs adhuc prædicare circuncisionē. Sed ego o fratres si adhuc post fidem ut olim prædico circuncisionem, sicut ipsi dicūt, quid, id est, quare, adhuc patior persequutionem ab ipsis & à Iudæis? Inde enim patet me nō prædicare circuncisionē, quoniam patior à Iudæis persequutionē, cum nō sit alia causa cur me persequantur, nisi

2. Cor. 11. Actu. 16.

A quia circũcisioni non acquiesco. Si eṁ illam prædicarem, nunquam persequerētur: & si illam (ut asserũt) prędico, ergo euacuatum est scandalum crucis, id est, nõ irascuntur Iudæi de cruce Christi, si asse ro homines circuncisione iustificari. Si illam iusti ficationi uel saluti necessariã prædico, euacuatũ, id est, uacuum ab utilitate factum est dominicæ crucis scandalũ, quo Iudæi scãdalizantur & irascuntur contra me, dũ sola cruce & passione Christi assero credentes iustificari. ¶Sed utrunq; fieri nõ potest, ut ego iustitiã uel salutem esse prædicem et ex circuncisione & ex cruce. Nam si ex circuncisione prædico salutē, destructa est euãgelica prædicatio mea, qua annuncio raparationem humanę salutis ex cruce dñi, unde & Iudæi indignãtur salutē ex cruce prædicari. ¶Non est ergo causa ut persequutionem patiar, si circuncisionē prædico: quia prædicando illã, prædicationem crucis quæ persequutiõis meæ causa est, destruo. Sicq; euacuatum est. i. superuacuum & inutile factum est scandalum crucis, quod Iudæos conturbat: hoc est, Christus gratis mortuus est, si adhuc oportet circuncisionem & legem carnaliter obseruare eos, qui iustificari quærunt & saluari.

Vtinam & abscindantur, qui uos conturbant. Vos enim in libertatē uocati estis fratres. tãtum ne libertatē in occasionē detis carnis, sed per charitatē spiritus seruite inuicem. Omnis enim lex in uno sermone impletur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Quod si inuicem mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicem cõsumamini.

Matt. 22. Leui. 19. B

¶Scandalum crucis est euacuatũ, si circuncisionem prædico, sicut pseudo apostoli dicũt me facere. Vtinã aũt & ipsi q crucem Christi euacuare uolunt nostra salute, euacuētur suo errore. Vtinã & ipsi abscindantur. i. castrētur. sunt eṁ spadones q seipsos absciderunt propter regnum cælorum. ¶Vtinã abscindãtur nõ carnaliter, sed spiritaliter, id est, uim generandi perdant, ut neminē corrum pere ualeant, ut seminare in uobis & in aliĳs carnalia desistant, nullamq; omnino generandi efficaciam habeant ipsi, qui nunc carnalia semina legalium obseruantiarum diffundendo conturbant uos, & generãt erroris filios. Bonum illis optat Apostolus, ut scilicet spiritali ferro abscindatur ex eis illud, unde feruēt spiritaliter ad corruptionē mentium aliorum. ¶Quod si maledicendo intelligitur hoc dixisse, sciendũ quia sancti uiri cum maledictionis sententiã proferunt, nõ ad hãc ex uoto ultionis, sed ex iustitiæ examine erũpunt. Intus eṁ subtile dei iudicium aspiciunt, & foras exurgētia quo maledicto ferire debeant cognoscunt: & eo maledicto nõ peccant, q ab interno iudicio non discordant. Hinc est quod Petrus in offerentē sibi pecuniã Simonem, sententiã maledictiõis ꝓtulit, dicens: Pecunia tua tecum sit in perditione. Quia eṁ nõ ait, est, sed sit, nõ indicatiuo, sed optatiuo modo se hæc dixisse signauit. Hinc Elias duobus quinquagenariĳs ad se uenientibus dixit: Si homo dei sum, descendat ignis de cælo, & cõsumat uos. Quorũ uirorũ quæ sententia, quãta ueritatis ratio ne cõualuit, terminus causæ monstrauit. ¶Nam & Simon æterna perditione interiĳt, & duos quinquagenarios desuper ueniens flamma cõsumpsit. Virtus ergo subsequens testificatur, q̃ mente sententia maledictiõis promitur. Cum eṁ & maledicentis innocentia permanet, & in eumq maledicitur, usq; ad interitum maledictio absorbet, ex utriusq; partis fine colligitur, qa ab imo & intimo iudice in reũ sententia sumpta iaculatur. ¶Igitur & Paulus eodē modo pseudo apostolos, qs in errore perseueraturos uidebat, maledicere potuit, dicens: Vtinã abscindãtur q uos conturbãt. Nã si omnis arbor quæ nõ facit fructum bonũ excidetur & in ignē mittetur, quãto magis quæ facit fructum malũ. ¶Melius est ergo ut pauci qui perituri sunt pereãt, ne alios q saluari possunt, diutius in errore teneãt, quàm longo tempore uiuentes, multos secũ in perditionem trahãt. Itaq; pro multorũ salute paucos illos, quos spiritu ꝓphetico perituros pręuidebat, optare potuit ab hac uita citius abscindi, ne amplius pctã pctis superadderent, & grauiorem sibi perditionē acquirerēt. ¶Hec quippe maledictio nõ fuit ex malitia delinquentis, sed ex rectitudine iudicis. Qui enim tam recta maledicens intulit, nõ perturbationis uitio succubuit, sed dei iudicio concordauit. Vel sic intelligatur hæc abscissio, sicut dñs in euãgelio præcepit membra q nos scãdalizauerint, abscindi et ꝓĳci à nobis: ut qa isti pseudo scandalũ generant inter eos, separentur penitus & alienētur ab eis. Et expedit (inquit) ut abscindantur ex uobis, qui uos conturbant, & rectum ordinē itineris uestri cõfundunt, reuocãtes uos à libertate in seruitutē, quia uos à seruitute pcti uocati estis diuinitus in libertatem fidei o fratres, qui unum patrem habere cœpistis deum, unamq; matrem ecclesiam. In libertatem uocati estis, ut non timore, sed amore bona faciatis. ¶Quisquis enim uera charitate feruet, adeo liber est, ut ei libeat agere quicquid uoluerit, quia non uult nisi quod bonum est. Et ita charitas ac bonę uoluntatis affectus ipsa est libertas, ad quam uocati estis. Liberi ergo estis, tantum ne libertate abutamini, faciendo quod uobis carnaliter placuerit. Tunc enim amitteretis libertatē, si uos ad satisfaciendum carni liberos putaretis: quia qui facit peccatum, seruus est pcti. Cum ergo sitis in libertate gratiæ, & non in seruitute legis, in libertate bonæ uolũtatis, & nõ in seruitute pcti, hoc tantum uobis est obseruandum, ne spiritalem uestram libertatem detis in occasionem carnis, ne scilicet quia liberi estis & metus legis non incumbit, ideo carnis desideria sequamini, quasi liberã potestatem habētes faciendi quod caro uoluerit. Non pmittatis ut caro ex libertate accipiat occasionē uoluptuose uiuēdi, sed potius per charitatē spiritus quæ est uirtus mentis, seruite inuicē. Quia uocauerat eos liberos, nollent iã alicui seruire, sed ex libertate ꝓpria unus aduersus alterũ ꝑsumeret. Et hoc iterũ remouet. Ac si dicat ¶Non debetis liber-

Margin: Matt. 19. — Sancti quomodo dicatur maledictionib⁹ uti. — Actu. 8. — 4. Reg. 1. — C — Matth. 3. — D — Matt. 5. — Iohan. 8.

A tatem uestram peruertere, sed potius seruite inuicem per charitatē spiritus.i.alter alteri, nō timore seruili, sed libertate charitatis. Quod fieri non pōt, nisi alterius infirmitatē qsq; habeat sicut suā, ut eam æquanimiter ferat, donec ab ea liberetur ille cuius curat salutem. Et hanc liberā seruitutem debetis libenter amplecti, quia *omnis lex* quā uultis *implere, in uno sermone*.i.in uno mādato impletur, quo dicitur: Diliges proximū tuū sicut teipsum. (Leui.19.) In ꝓximi dilectiōe potestis omnia legis precepta, quæ ad bonos mores pertinent, implere. Merito enim qui proximum diligit ut se, legē dicitur implere: quia quicquid non uult sibi ab alio fieri, studet cauere ne faciat alij: & quicquid iure sibi uult ab alio fieri, quantum potest, ipse facit alij. Sic em̃ quicquid lex prohibet, uitatur: & quicquid ipsa moraliter iubet, impletur. Nam & deum necesse est diligat, qui proximum sicut se diligit: quia nō se diligit, sed odit, qui deum nō diligit. Qui enim deum non diligit, iniquitatem diligit: qui autē diligit iniquitatem, odit animam suam. (Psal.10.) Itaq; in proximi perfecta dilectione cōplētur oīa quæ iubentur in lege. Si ergo per charitatē seruieritis inuicē, tunc fraterna dilectione complebitis uniuersam legem. *Quod*.i.sed, *si uos inuicem* odiose *mordetis*, tūc omnia legis iura uiolatis. Si uos inuicem mordetis, id est, in aliquo alter alteri detrahitis, *& comeditis*, id est, totum quod in uobis est deuoratis, *uidete ne ab inuicem consumamini*.i.in nihilum redigamini. Occasione charitatis tāgit hoc uitium eorum.

B Si uos inuicem canino dēte mordetis, clam detrahentes alter alteri, & lacerantes mutuo uitam uestram, ac manifeste uerbis contendentes, comeditis uos uicissim, id est, deuoratis furiose totam adinuicem uestram conuersionē litigando criminātes, & omnia bona uestra uicissim carpendo blasphemantes, uel iniurias inferentes, uidete ne dum more canum uiuitis, more canum alternis morsibus cōsumamini.i.ne omnia uirtutum bona quæ in uobis erant, deuorentur ab inuicem. Qui enim uirtutibus alterius detrahit, uirtutes proprias minuit uel amittit. Et qui bona alterius lacerat, ipse sua bona corrodit & adnullat. Et qui iniuriam alij facit, iustā sibi damnationem acquirit. Qui ergo detractionibus & iniurijs, uel criminationibus inuicem se mordent & comedunt, inuicē bona sua consumūt & perdunt. Consumuntur enim ab inuicem, quia ille qui accipit iniuriam, consumit eū qui infert, id est, causa consumptionis eius est: & alius similiter dum & ipse ab eo patitur iniuriam uel criminationem, siue detractionē, cōsumit eū.i. causa fit consumptionis uirtutū ac bonorum eius.

Dico autem: Spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis. Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem. Hæc enim sibi inuicē aduersant, ut nō quæcunq; uultis, illa faciatis. Quòd si spiritu ducimini, non estis sub lege.

¶ Superius (inquit) dixeram, ne libertatem detis in occasionem carnis, sed per charitatem seruiatis inuicem: sed nunc dico, qualiter hæc agatis. C Scilicet *ambulate in spiritu*, id est, de uirtute in uirtutem promoueamini in bonis operibus duce spiritu sancto, quod est per charitatem seruire inuicē. (Psal.83.) *& non perficietis desideria carnis*.i. nō cōplebitis actu uel cōsensu delectationes quas caro desiderat. q̊d est, non detis libertatē uestrā in occasionē carnis. Ambulandum.i. proficiēdum spiritu semper est, ut mente & opere semper ad anteriora tendatis, dum estis in uia uitæ præsentis: & econtra cauendum uobis est, ne desideria carnis quæ militāt aduersus animā, perficiatis. Non dico, ne faciatis.i.ne habeatis illa, qm̃ in hoc seculo non habere illa nō potestis: sed ne perficiatis ea.i. ne opera eorū consensu uoluptatis impleatis. Non enim perficiūtur in malo, qñ eis non accedit nostræ uolūtatis assensus: sed tamen fiunt in eo ipso q̊d in nobis sunt, qa non potest esse quin desideremus. Et debetis oīno reluctari, ne carnis desideria.i. carnales cōcupiscētias perficiatis: quia *caro concupiscit aduersus spiritum* uestrū, uel aduersus spiritū dei, qui in uobis est. Nam in malis hominibus non habet contra quē cōcupiscere. Ibi em̃ concupiscit aduersus spiritū, ubi est spūs. In malis aūt nō est spūs dei. Sed & cōtra spūm eoꝝ non cōcupiscit caro, qa non inuenit eum rebellē carnalibus cōcupiscētijs suis, sed secū parit cōcupiscentē. In bonis uero, ubi & spūs dei est, & spūs humanus repugnat desiderijs carnis, caro cōcupiscit aduersus spūm, sed *& spiritus aduersus carnem*. Et hoc est graue & intestinū bellū. Qđ nunq̄ in uobis esset, si natura humana per liberū D arbitrium in ea rectitudine, in qua facta est, ꝑstitisset. Nunc uero q̄ pacē felix cum deo habere noluit, secū pugnat infelix. Et cum sit hoc malum miserabile, melius tñ est, q̄ sine ullo cōflictu uitijs seruire. Melius est enim bellum cum spe salutis æternæ, q̄ sine ulla liberationis cogitatione captiuitas. Caro itaq; concupiscit aduersus spiritū, sed & spiritus aduersus carnem. Caro nihil nisi per animā concupiscit. Sed cōcupiscere caro aduersus spūm dicitur, qñ anima carnali cōcupiscentia spūi reluctatur. Causa uero carnalis cōcupiscentiæ non est in aīa sola, sed in aīa & carne. Ex utraq; enim fit, ex anima scilicet, qđ sine illa nulla delectatio sentit: ex carne autem, q̊d sine illa carnalis delectatio nō sentitur. Caro igitur cōcupiscens aduersus spūm, carnalis delectatio est, quam de carne & cum carne spūs habet, aduersus delectationem quā solus habet. Solus q̄ppe habet (nisi fallor) illā delectationē, non carnis uoluptate uel carnaliū reꝝ cupiditate cōmixtā, de qua dicitur, Delectare in dño, & dabit tibi petitiones cordis tui. (Psal.36.) Contrariæ ergo sunt cōcupiscentiæ carnis cōcupiscentijs spūs, cōcupiscētię spūs cōcupiscētijs carnis. *Hæc enim duo*.i. caro & spūs, *aduersantur sibi inuicē* tantū, *ut quæcunq; uultis*, siue bona, siue mala, *nō faciatis*.i.non permittamini facere *illa*. Quæ enim uultis, nisi ut omnino nullæ concupiscentiæ malarum & illicitarum sint delectationum? Quis sanctus non hoc uelit? Sed non efficit. Non uos permittunt implere q̊d uultis. Nolite eas permittere implere quod uo-

[Handwritten margin: caro aduersus spiritū q̃m̃ dicat cōcupiscere] [Handwritten margin: nota]

A lũt. & ita nec uos, nec illæ facietis q̃d uultis. Dum enim pugna hæc in nobis est, non facimus quod uolumus. Quid enim facere uolumus, cum perfici uolumus fine summi boni, nisi ut caro aduersus spiritum non cõcupiscat, nec sit nobis hoc uitiũ, contra q̃d spiritus concupiscat? Quod in hac uita quis uelimus, q̃m facere non ualemus, id saltẽ in adiutorio dei facimus, ne carni concupiscenti aduersus spũm succumbentes cedamus, & ad ppetrandũ pc̃m nostra cõsensiõe pertrahamur. Nec carnis ergo concupiscentiæ perficiunt̃, q̃uis fiant: nec nostra pficiunt̃ bona opa, q̃uis fiat. Sicut em̃ tunc perficit̃ carnis concupiscentia, cũ cõsentit & spũs ad opa mala, ut nõ cõcupiscat aduersus illã, sed cũ illa: sic & bona opera nostra tunc pficient̃, qñ spũi caro consenserit, ut aduersus eum etiam ipsa nõ concupiscat. Hoc enim uolumus, cũ perfectionẽ iustitiæ concupiscimus. Sed hæc nostra uoluntas non pficit̃, quandiu carnis cõcupiscentiæ, quibus nõ consentimus, permanẽt motus. Nec in hac dissensione carnis & spũs alterutrũ putare debemus inimicũ, sed uitiũ quo caro cõcupiscit aduersus spũm. Q̃d sanatũ nec ipsum erit, & substãtia salua erit utraq;, & int̃ utranq; nulla pugna erit. Postq̃ aũt dixit Apostolus carnẽ & spũm inuicẽ aduersari, ut ea quę uolumus, facere nequeamus, ne ab ipsa pugna desides nos faciat, & per hãc sententiam laxamentum peccandi dedisse uideatur, adiũxit: *Quòd si spiritu ducimini, non estis sub lege.* Quasi diceret: Cum caro concupiscit aduersus spiritũ,

B & spiritus aduersus carnem, his qui ducuntur desiderijs carnis, iure dominatur lex, quæ terrendo cõpescat eos. Sed uos si spiritu ducimini, nõ estis sub lege. Sub lege enim est, q̃ timore supplicij q̃d lex minatur, non amore iustitiæ abstinet ab opere pc̃ti, reus in uoluntate, qua mallet non esse q̃d timeret, ut libere faceret quod occulte desiderat. Ergo nondum habet iste spiritum sanctum quo ducatur. Quisq̃s enim spiritu dei ducitur in operibus suis, nõ est sub lege, quæ timorem incurrit: sed in charitate, quæ non per legis literam, sed p eundem spiritum diffunditur in cordibus electorum. Hi uero damnabiliter sunt sub lege, quos lex reos facit non implentes legem, dum nescientes gratiæ beneficium ad facienda dei præcepta, quasi de suis uiribus pręsumunt, quia spiritum sanctũ non habent, quo rectore ducantur & adiuuentur. Ab hoc autem loco demonstrare inchoat Apostolus, quia spiritu (sicut monuerat) sit ambulandum, & non perficienda carnis desideria, hinc carnis inhonestates & inutilitates, hinc spũs honestates & utilitates proponendo. Nam subiungit:

Manifesta sunt aũt opera carnis, quæ sunt: Fornicatio, immũditia, impudicitia, luxuria, idolorũ seruitus, ueneficia, inimicitiæ, cõtentiones, æmulatiões, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comesationes, & his similia: quæ p̃dico uobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum dei non consequentur.

¶ *Ambulandum (inquit) est spiritu*, quia sicut C dictum est, si a spiritu sancto *ducimini*, iam istud commodum inde habetis quod *non estis sub* onere uel seruitute legis, sed in libertate *charitatis*: & econtrario cauendum est, ne perficiatis *desideria* carnis, quoniam ex perfectione eorum *procedũt* opera, quæ cunctis apparent mala. Non *enim du*bia, sed *manifesta sunt opera carnis*, id est, praua *& de*testanda *uidentur do*ctis & indoctis, & ideo sunt fugienda. *quæ* quidem *sunt* huiusmodi: Fornicatio uulgariter fit cum meretricibus, quæ prostituebantur sub arcuatis, & *loca illa* uocabantur fornices, unde & fornicatio nomen accepit. Fornicatio prima ponit̃ inter opera carnis, q̃a nullũ pc̃m ita redigit animã ad carnalitatẽ sicut fornicatio: quoniã *misera* aĩa nihil aliud cogitare ualet, nisi ea quę carnis sunt, quandiu turpissimo fornicationis opere est occupata. *Immũditia* uero est, quã mares int̃ se perpetrãt, uel quã solus q̃s agit. *Impudicitia*, ea uero est quã cognati inter se exercẽt, *alio noĩe* dicta incestus, quẽadmodũ supra admonuimus. *Luxuria* autem fit cum mulieribus, quæ nec publicæ meretrices sunt, nec legitimæ uxores. *Idolorum* quoq; *seruitus* inter opera carnis numeratur, quia nonnunquam ob amorem mulierum committi*tur, sicut a Salomone* p̃pter alienigenas uxores, *uel a filijs Israel in Sethim*, propter filias Madian. *Sed & ueneficia, id est, inherbationes & ueneno*rum *confectiones*, sæpe fieri solent ob fornicationem & libidinosum amorem. *In his omnibus apparet quàm magnum & principale uitium sit* D fornicatio, de qua tot mortiferæ pestes prodeunt. *Inimicitiæ* uero sunt, quando aliqui se inuicem odio habent, & moliuntur uicissim malum quod possunt, uel faciunt. Quæ plerunque ex contentionibus oriuntur, quando prius uerbis contenditur, & inde ad inimicitias uenit̃. Contentio enim pro lite accipitur. Contentio nanque est, ubi non ratione, sed animi pertinacia defenditur: & ubi non ueritas quæritur, sed animositas fatigat̃. Vel contentio de primatu est, quando alter præferri alteri uult. Quam apte sequitur æmulatio, quæ dicitur esse dolor animi, cum alius peruenit ad honorem, quem duo uel plures appetebant, & cæteri liuore torquentur qui non potuerũt assequi. Ira autem est subita tempestas animi, quæ multa mala sæpe perpetrare solet, dum nec rationẽ nec iustitiam attendit, sed irrationabiliter irruit ad faciendum quod cõcitatus animus stimulat. Rixa uero est, ubi duo se inuicem percutiunt, uel inter se confligunt. Dissensio est, ubi nõ omnes in una uoluntate uel in uno sensu concordant, sed diuersa uolunt & partes faciunt. Vnde & secta, id est, hæresis plerunq; generatur. Inuidia uero, q̃ aliena felicitate torquetur, & in duplicẽ scinditur passionẽ, cum aut quod ipse est, alium esse non uult: aut alium uidens esse meliorẽ, dolet se non esse consimilem. Homicidium aũt est hominis occisio, & rectè homicidia subnectũtur inuidijs, q̃a sæpe inuidia generat homicidium, sicut diabolus per malignitatem inuidiæ primũ hominem occidit, & Ca

3.Reg.11. Num.25. Gen.4.

A in Abel fratrẽ suum, atq; summi sacerdotes Christum. Ebrietas est nimia uini potatio, statũ mentis immutans. Hæc nanque simul cum corpore animam debilem reddit. In ebrietatis enim ægritudine corpus simul & anima corrumpitur, spiritus pariter cum carne uitiatur. Omnia membra fiũt debilia, pedes, manus, lingua resoluta. Oculos tenebræ, mentem uelat obliuio, ita ut hominem se nec sciat esse, nec sentiat. Comesationes uero sunt inhonesta & luxuriosa conuiuia. Hæc omnia dicit Apostolus opera carnis esse. Et fornicatiões quidem, immunditiæ, impudicitiæ, luxuriæ, ebrietates ac comesationẽs ad uoluptatẽ carnis pertinẽt. Seruitus aũt idolorũ, ueneficia, inimicitiæ & cætera quæ sequunt̃, animi potius quàm carnis uitia sunt, quandoquidem fieri potest ut propter idololatriam uel hæresim à uoluptatibus carnis temperetur. Et tamen etiam tunc homo quamuis carnis libidines cohibere uideatur, secũdum carnem uiuere hac apostolica autoritate conuincitur: & eo quod abstinet à uoluptatibus carnis, damnabilia opera carnis agere demonstratur. Hæc enim omnia & his similia doctor gentium opera carnis appellat, quia eo locutionis modo quo totum significatur à parte, ipsum hominem uult nomine carnis intelligi. Qui enim non secundum spiritũ, id est, secundum deum uiuit, sed secundum carnem, id est, scd̃m hominem, scilicet secundum seipsum, merito uocatur caro. Hæc (inquit) & his similia sunt opera carnis, quæ nunc per epistolã absens prædico ac prænuncio uobis, sicut & dum præsens essem, prædixi mortifera esse. Prædico & præmonstro nunc uobis, dum licet cauere, dum licet pœnitere, ante iudicium, ante damnationem, quæ sunt factura illa opera, id est, ablatura regnum cælorum, quia etiam quodlibet eorum tollet illud regnum. quoniam qui talia agunt opera, regnum dei non consequentur. Non qui aduersus talia confligunt, sed qui talia agunt. Aliud enim est praua opera facere: aliud, aduersus ea confligere. Et hactenus q̃dem partim descripta sunt inutilia & execranda carnis opera, post hæc autem exponuntur & utilia ac sacra spiritus opera, cum dicitur:

Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, cõtinentia, castitas. Aduersus huiusmodi non est lex.

¶ Opera carnis qualia sunt, dictum est. Sed opera sancti spiritus habitantis in homine, sunt ista q̃ subduntur: quæ magis sunt appellanda fructus, q̃m ex bona arbore sicut optimi fructus prodeunt, ut refectionem perpetuæ saturitatis præbeant electis, ideoq; propter seipsa sunt appetenda. Fructus em̃ à fruendo dicitur. & frui proprie non dicimur, nisi rebus illis, in quibus finẽ lætitiæ nostræ ponimus, in æternis scilicet bonis, q̃ in deo possidere quãdoq; paramus. in his ergo fructibus prima est charitas, qua diligitur dominus & proximus: q̃a maior est omnibus cæteris uirtutibus, & ex eius radice uigent omnes aliæ. Nam ex ista oritur gaudium. i. elatio non superba, sed benigna, mẽtis de bono exultantis. Qui enim diligit dñm, gaudet in deo pura conscientia: & qui diligit p̃ximum, gaudet de bono eius. Pacem quoq; seruat erga deum, qui diligit eum: q̃a inquantum potest cauet eum offendere, & studet ei placere. Sed & cum proximo pacem custodit, nõ inquietans eũ, si eum diligit. Non tamen uiolat pacem, si eum errantem pio studio increpat, uel etiam (si ita oportet) uerberat. Quia uero multa sunt in conuersatione humana, quæ pacem turbare possunt, necessario subiungitur patientia, per quã iniuriæ & aduersitates æquo animo sustineantur, ut fraterna pax queat obseruari. Patientia em̃ est, mala æquanimiter tolerare, & contra eum quoq; qui mala irrogat, nullo dolore morderi. Et quia non ad horam, sed quandiu uoluerit dñs seruãda est hæc patientia, subnectitur & longanimitas, per quã omnia perseueranter usq; in finem sustineantur. Longanimitas enim est longitudo animi patienter aduersa tolerantis & æterna præmia diu expectãtis. Ne quis uero inter eos quos longo tempore patitur, non amare uersetur, sequitur bonitas, quæ est dulcedo animi & affectio pia, ut non rancorem animi, sed dulcedinẽ erga eos qui nos tribulant, habeamus, per quam eis & bona quæ possumus, impedamus. Ne enim sit inanis hæc bonitas, subiungitur alia uirtus sibi cognata & consimilis. i. benignitas, quæ & ipsa est bona affectio animi, gratis sua tribuentis, & hilariter propter deũ quicquid potest largientis. Et quia sunt nonnulli, qui dum bona proximis impendunt, aspere loquunt̃ eis et austeritatem ostendunt, congrue subnectitur mansuetudo, ut q̃ benigne tribuit, non intractabilis sit uel asper, sed mansuetus & lenis. i. mitis & affabilis & familiaris. Mansuetus enim, quasi manu assuetus dicit̃. Fides uero est, qua ueraciter credimus id q̃d non possumus uidere. Cuius nomẽ inde appellat̃, q̃d omnino fiat q̃d dictum est aut promissum. Fides enim uocat̃ ab eo, q̃d fit illud q̃d inter utrosq; placitũ est. i. inter deũ & hoĩem, q̃n & homo facit opere q̃d dixit ore, & dñs reddit q̃d p̃misit. Et ideo fides sine operibus nõ est uera fides, quia non facit q̃d dicit. Propter q̃d & inter duos homines seruatur fides, q̃n illud quod dixerũt & statuerunt inuicẽ, custodiunt ueraciter & faciunt. Modestia aũt est, q̃n modus stat. i. tenetur & seruatur in dictis & in factis. Continentia uero, ubi ab illicitis actibus carnis tẽperatur: castitas aũt, cum iam caro sedata fuerit. Continẽtia enim in luctamine est, castitas aũt in pace. Non enim castitas, sed cõtinentia dicit̃, ubi adhuc ei resistit aduersitas uoluptatis. Consummatio enim ueræ castitatis est, q̃ nõ impugnat carnalis cõcupiscentiæ motũ, sed toto horrore detestatur, ac iugem & inuiolabilẽ sui retinet puritatem, nec põt aliud esse q̃ sanctitas. Hi sunt itaq; fructus spiritus, quos contra carnis op̃a cõmendare uolens Apostolus, à capite (ut præmissum est) cœpit, dicẽs: Fructus aũt spiritus est charitas. Ac deinde cætera tanq̃ ex isto capite exorta & re

A ligata cōtexuit, quæ sunt gaudiū, pax &c. Omnia enim hæc ex fonte charitatis manant. Quis enim bene gaudet, nisi qui bonum diligit unde gaudet? Quis pacem ueram habere potest, nisi cum illo quem ueraciter diligit? Quis uere patiens, nisi dilectionem habuerit? Quis longanimis in bono perseueranter manendo, nisi ferueat diligendo? Quis est bonus, nisi diligendo efficiatur? Quis est benignus, nisi diligat cui opitulatur? Quis utiliter mansuetus, cui non dilectio moderetur? Quis salubriter fidelis, nisi ea fide quæ per dilectionem operatur? Quis bn̄ modestus, nisi cui dilectio modum ponit in omnibus? Quis ab eo cōtinet unde turbatur, nisi diligat unde honestatur? Quis sanctimoniam castitatis assequitur, nisi in cuius mente charitas dominatur. ¶ Charitas ergo non potest haberi sine cæteris bonis, & cætera bona sine charitate nequeunt prodesse. Aduersus huiusmodi spiritales fructus, quos necesse est sequi gratiæ spiritum, non est lex: quia in nullo cōtradicit eis, sed fauet in omnibus. Sed aduersus præostensa carnis opera lex posita est.

Qui aūt sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum uitijs & concupiscentijs.

¶ Ostensa utraque acie, uitiorum scilicet atque uirtutum, ostendit qui sunt qui pugnant cōtra uitia. Non enim omnes uitijs reluctantur, sed soli illi tātum, qui sunt ex parte Christi, qui sunt possessio Christi, *qui sunt* membra Christi, illi sequētes uestigia passionis eius, *crucifixerūt*, id est, cruciauerūt *carnem suam* configendo *cum uitijs & cum concupiscētijs*. Vitia secundum operationem intelligamus, concupiscentias secundum consensum. Quia serui Christi laborant, ut neque opera uitiorum faciant, neque concupiscentijs carnalibus uel in corde consentiant. Et reprimēdo carnis uoluptates, crucem sibijpsis faciunt, ac præceptis iustitiæ quasi quibusdam clauis se configunt, ut prauam actionem, & peruersam uoluntatē in seipsis refrenent. Potest & de his qui intentione remunerationis supernæ carnem ieiunijs affligunt, hæc sententia specialiter intelligi. Cum uitijs quippe & cum concupiscentijs carnem crucifigimus, si sic gulā restringimus, ut iam de mundi gloria nihil quæramus. Nam q corpus macerat, sed honoribus anhelat, crucem carni intulit, sed mundo per concupiscentiam peius uiuit.

Si spiritu uiuimus, spiritu & ambulemus. Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.

¶ Quia communiter dixerat eos qui sunt Christi, crucifixisse carnem suam cum uitiis & cum cōcupiscentiis, retorquet sermonem ad eos quibus scribebat, & se eis connumerat, quasi dicēs: Non dico uobis quod ipse non uelim. Qui sunt Christi, ita agunt ut dixi: & nos quia Christi sumus, spiritu ambulemus, quia spiritu ad hāc uitā uenimus: Quicunq; enim uitiis carne mortificati sumus, iam uirtutibus spiritu uiuimus. *Si spiritu uiuimus*, id est, si per spiritum dei spiritaliter uiuimus, *spiritu* etiam duce *ambulemus*, id est, non remaneamus pigri in eo ad quod peruenimus, sed semper ad meliora promoueamur, quia nemo tam sanctus est in hac uita, qui non possit adhuc quotidie proficere. Quia uero nonnulli postquam in uirtutibus excreuerint, incipiunt uelle laudari uelut sanctiores, apte subiungitur: *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi*, id est, si spiritaliter uiuimus & spiritaliter de uirtute in uirtutem proficiendo ambulamus, non inde uanam gloriam trāsitoriæ laudis cupiamus, ne simus fatuis uirginibus similes, quę foris lucētes ostenderunt lampadas, & intus oleum in uasis suis recondere neglexerunt: ideoq; ueniente sponso, lampades earum defecerunt. Ob hoc etiam caueamus cupiditatem inanis gloriæ, quia inde efficeremur *inuicem* alii alios *prouocantes* ad contentionem & iram uel ad deteriora, & *inuicem* alii aliis *inuidentes* meliora. Sicq; per appetitum uanæ gloriæ fieret in nobis tanta subuersio, ut qui putabamur cæteris meliores, nunc efficeremur aliis peiores.

Matt. 25.

CAPVT VI.

FRatres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos qui spirituales estis, instruite huiuscemodi in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne & tu tenteris.

¶ Hactenus toti ecclesiæ locutus est Apostolus, improbando legem & commendando gratiam, & prælatos nunc alloquitur. Spiritaliter quidem ut docui, uiuendum est omnibus. Et tamen o *fratres* mei, qui cæterorum curam sumpsistis, etiā *si aliquis homo*, id ē, infirmus ac fragilis ex ipsa humana fragilitate *præoccupatus fuerit*, id est, subito lapsus *in aliquo delicto*, tractandus est humane. Delictum est desertio boni. Quid enim sonat aliud delictum, nisi derelictum? Et qui delinquit, quid derelinquit nisi bonū? Greci etiam duo nomina huic pesti imposuerunt. Nam delictum apud eos & πλημμέλεια dicitur, & παράπτωμα. Et πλημμέλεια simile nomē est negligentiæ, qm̄ græce neglig̃etia ἀμέλεια dicitur, quia curæ nō est quod negligitur. Hoc autem loco, παράπτωμα est in Græco. In parapromate uero, tanq̄ decidere intelligitur qui delinquit. Vnde cadauer qđ latini à cadendo dixerunt, Græce πτῶμα dicitur. Qui ergo peccando malum facit, prius delinquendo à bono cadit. Delictū quippe est, declinare à bono; peccatū uero est, facere malū. Potest etiam illud esse delictum, quod ab ignorāte fit: illud autem pc̄m̄, quod à sciente. Indifferenter tamen plerunq; dicunt. Præoccupatio aūt est, in qua delinquitur, dum qđ faciendum sit aut adhuc nō uidet, aut & q uiderit, uincitur, ut scilicet fiat pc̄m̄, cum uel latet ueritas, uel compellit infirmitas. Et cum non malitia, sed sola infirmitate, uel ignorātia delinquitur, pro pc̄ō necesse est, ut magno moderamine ipsa delicti correctio temperetur. Hoc est itaq; quod nunc præcipitur: Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, *uos præpositi qui spirituales estis*, id est, spiritaliter uiuitis, nō

A despiciatis, sed nec exasperetis huiusmodi hominem, non per singula uitia quotidiano usu defluentem, aut sponte mala facientem, sed subito per imprudentiam uel infirmitatem in aliquo lapsum. Non exasperetis eum, sed instruite huiuscemodi rationabiliter ad pœnitentiam ut fratrem, in spiritu non nimij feruoris, sed lenitatis & mansuetudinis. Corripe (inquam) eum dulciter, mone ut surgat, tu qui ei prælatus es, considerans teipsum, id est, propriam fragilitatem tuam, ne forte & ipse tu ex ea tenteris. Videlicet cum displicet ex aliena infirmitate quod conspicis, pensa quod es, ut increpationis zelo se spiritus temperet, dum sibi quoque quod increpat, timet. Cuncti quippe quousque in hac mortali carne subsistimus, corruptionis nostræ infirmitatibus subiacemus. Ex se ergo debet quisque colligere, qualiter alienæ imbecillitati oporteat misereri, ne contra infirmitatem proximi, si ad increpationis uocem feruentius rapitur, oblitus sui esse uideatur. Post hæc ad generalem instructionem redit Apostolus, dicens:

Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nam si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit. Opus autem suum probet unusquisque, & sic in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero. Vnusquisque enim onus suum portabit.

1. Cori. 3.

¶ Vos prælati (sicut dictum est) instruite leniter subditum, si deliquerit. Et uos subditi portate alter onera alterius. Verbi gratia: Iram fratris tunc portabis, cum aduersus eum iratum non irasceris, ut rursum eo tempore quo te ira præoccupauerit, ille te lenitate & tranquillitate supportet. Ita diuersis temporibus eadem infirmitas potest inuicem ab utroque portari. Diuersum autem infirmitatis genus uno simul tempore portari potest ab ambobus, ueluti si quis in se loquacitatem uicerit, & pertinaciam nondum uicerit: alius uero adhuc loquax, sed iam pertinax non sit, debet ille huius loquacitatem, & iste illius pertinaciam, donec illud in illo, & hoc in isto sanetur, charitate portare. Similiter de cæteris infirmitatibus agendum. Et hoc est quod dicitur, Alter alterius onera portate, id est, inuicem infirmitatum uestrarum pondera sufferte, & sic adimplebitis legem Christi, id est, charitatem, de qua ipse dixit, Hæc mando uobis ut diligatis inuicem. Huius enim dilectionis officium est, inuicem onera uestra portare. Et iustum est ut alter compatiatur alteri, & portet onus infirmitatis eius. Nam si quis se supra cæteros extulerit, despiciens illos propter uarias morum infirmitates, neque dignans onera illorum compatiendo portare, sed se quasi solum iustum apud se magnificans, ipse sibi est inimicus. Si quis in corde suo existimat se aliquid magnum esse comparatione alterius peccantis, cum tamen sit nihil ex se, ipse seducit a ueritate se ipsum, dum illud credit quod non potest esse. Qui enim sanctitatem sibi arrogat, nihil dicitur: quoniam comparatione spiritalis hominis, qui scit gratia dei esse se quod est, quisquis uana præsumit, nihil est. Electus enim quisque non attendit bona quæ iam percepit, sed quæ necdum percipere ualuit: ideoque magis humiliatur considerans inopiam suam, sicque cetera bona meretur accipere. Reprobus uero non attendit ea quæ non habet ut humilietur, sed ea quæ habet considerans, extollitur. Et se alicuius momenti esse iudicans, nihil fit, amittendo quæ bona perceperat: quoniam conscientia sua quæ suggerit cogitationem superbiæ, ut magnum aliquid in uirtutibus se esse putet, seducit eum, id est, seorsum a uia humilitatis ducit, & a charitate proximi quem iacentem despicit. Nihil esse dicitur talis homo, quia omnis creatura quæ non adhæret ei qui semper habet esse, nihil est. Vel qui laudantibus alijs credens, æstimat hoc esse uerum quod ab illis de illo dicitur, cum falsum sit, & ideo se magnum ac sanctum putat, non adulatores seducunt eum, sed ipse se ipsum, dum plus alijs credit quam suæ conscientiæ. Non debet quis inaniter de se magna sentire, nec adulatoribus credere: sed potius probet & examinet unusquisque opus suum, non peccatum alterius, ut pharisæus qui non re, sed fallaciter iustus erat. Et cum sic opus suum probauerit esse ueraciter bonum, tunc gloriam habebit in semetipso tantum, i. in conscientia sua, & non in altero, i. in ore alterius. Gloriam intus habere, & non ex aliena laude pendere, hoc est oleum in uasculo seruare cum uirginibus illis prudentibus. Sed quam gloriam habet intra se iustus, nisi eum cui dicit, Gloria mea & exaltans caput meum? Vt (quod sæpe dicendum est) qui gloriatur, in domino glorietur, non æstimet quisquam se stantem aliquid esse in comparatione cadentis, sed opus suum probet, & circumspiciat ac diligenter inspiciat unusquisque non lapsum alterius: & sic, i. probando suum opus, non alterius, habebit gloriam in se ipso, i. in sua actione bona, & non in altero, i. in casu alterius. Hoc est, non extra se quæret gloriam, ut alijs iacentibus se præferat: sed remanens in consideratione suimet solius, cum se bene agere probauerit, gloriabitur puro corde in deo, a quo ut bonum operaretur accepit. Ideo enim debet nunc unusquisque proprium opus examinare, & non alterius, quia unusquisque in iudicio dei onus suum portabit, id est, grauabitur propria sarcina peccatorum suorum. Non est sibi contrarius Apostolus, qui supra iussit ut inuicem onera nostra portemus, & nunc dicit quia unusquisque onus suum portabit. Alia enim sunt onera participandæ infirmitatis, alia reddendæ rationis deo de actibus nostris. Illa cum fratribus sustentanda communicantur, hæc propria ab unoquoque portantur. Non enim cum alio portat hæc alter, nec proijcit in alterum: sed solus cogitur unusquisque sustinere proprium, ut iuxta quod magis aut minus peccauit, grauetur in iudicio.

B

Iohan. 15.

C electus

reprobus

Lucæ. 18.

Mat. 25

Psalm. 3

1. Cor. 1.

2. Cor. 10

Ierem. 9

D

Communicet autem is qui catechizatur uerbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis. Nolite errare. deus non irridetur. Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet. Quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem. Qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam.

A ¶ Ea quæ dixi, inuicem uel apud se unusquisq; custodite: sed erga doctores uestros, ut nūc moneo, largi estote. Scilicet *is qui catechizatur*, id est, instruitur *uerbo* sacræ doctrinæ ab aliquo, *communicet in oībus bonis* suis corporalibus *ei qui se instruit*, id est, omnia terrena bona quæ habet, faciat sibi & doctori suo esse communia, ministrās ei ex bonis proprijs cibum & indumentum & quæq; necessaria sicut sibi. Et in hoc *nolite errare* excusando uos auare, & dicendo, parum uel nihil dare possum magistro meo, quia *deus* qui uidet quid aut quantum dare possitis, *non irridetur*, ut aliquis iniustus uel fallax ridendo transeat iudicium eius, sed unusquisq; recipit ab eo q̃d meruit. Nā ea *quæ* nūc *seminauerit homo*. i. opera quæ sibi uelut semē reposuerit, uel bona uel mala, siue multa, siue pauca sint, *hæc* eadem, id est, fructum eorum *metet* in dei iudicio. ¶ Opera enim uitæ præsentis, semen sunt futuræ messis. Vel ita: Is qui instruitur uerbo doctoris, communicet ei qui se instruit, id est, communicatorem & participem eius se faciat in omnibus bonis, recipiendo doctrinam eius, & imitādo uirtutes ac bonos mores eius. ¶ Communicat enim discipulus magistro in omnibus bonis eius, quādo omnium quæ ille bene agit & loquitur, particeps & imitator efficitur. Et in hac communione nolite errare, faciendo eam simulatorie, sed puritatem cordis in hac exhibete, quia deus non irridetur, id est, non fallitur sicut homo, ut ignorare possit aliquid, sed uidet intima cordis. ¶ Vel etiam

discipulus quomodo communicat magistro.

B sic: Is qui instruitur, etsi in solo uerbo, non exemplo prædicatoris, communicet ei non in malis, si ea facit, sed in omnibus bonis quę ille dicit, id est, participem se exhibeat, recipiendo uerbum eius & in omnibus implendo. Et nolite errare imitando prauos mores eius, si ipse male uiuit & bene loquitur: quia deus non irridetur, id est, dei iudicium nullus potest irridere, seu magister, seu discipulus, sed ibi recipit unusquisque prout gessit. *Quæ enim seminauerit*, id ē, operatus fuerit homo, *hæc & metet*, id est, horum mercedē recipiet iudicante deo. Et uere quæ seminauerit metet, siue bona, siue mala: *Quoniam ille qui* modo *seminat in carne sua*, id est, opera carnis agit in carne, *de carne metet* etiam *corruptionem*, ut tormentis incessanter corrumpatur, id est, conteratur, & iugem habeat in se fœtorem. Sed econtrario ille *qui seminat in spiritu*, id ē, spiritalia operatur in spiritu sancto, *de ipso spiritu metet*, id est, quasi messem capiet in futuro *uitam æternam*, quæ est cōtraria prædictæ corruptioni. Potest forsitan & hominis spiritus intelligi, in quo seminatur, & ex quo uita meteProu. 4 tur, iuxta illud Salomonis: Omni custodia serua cor tuum, quia ex ipso uita procedit. Nam quod Salomon ait ex corde uitam procedere, hoc uidetur esse, quod ait Apostolus ex spiritu uitam fore metendam. ¶ Qualis enim radix est cordis, talis in cōspectu interni arbitri est oīs fructus actionis. Sed quisqs in futuro seculo messem uitæ sine fine cupit colligere, debet in isto semp̱ quādiu uiuit op̱a bona seminare. Vnde subiungit:

C **Bonum autem facientes, non deficiamus. tempore enim suo metemus, non deficientes. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei.** 2. Thess.

¶ Quę seminauerit homo, hæc & metet. Ideo nos malum nullum debemus seminare, id est, facere, sed bonum. Et *bonum facientes*, id ē, bonum seminantes, nunquam cessemus quandiu tēpus est sationis, *ne deficiamus* aliquo labore fatigati, quia erit & tēpus messionis ac quietis. *Tempore enim suo*, id est, huic rei præfinito *metemus*, id est, mercedem operum nostrorum colligemus, *non deficientes*, id est, incessant̄ & sine fine: quia sicut non deficimus seminando, sic non deficiemus metendo. Et quia tunc non deficiemus metendo fructum boni operis, id est, seminis nostri, *ergo dum tempus* seminandi & operandi *habemus*, quod ignoramus quādiu habituri sumus, *operemur* nunc assidue *bonum* sicut eleemosynas & cætera beneficia, *ad omnes* quoscūq; poterimus, sed *maxime ad domesticos fidei*, id ē, ad iustos, q̃a iustus ex fide uiuit. ¶ Domesticus enim fidei est, qui eadem tibi religione coniungitur, quē à consortio fraternitatis pc̄tā non separant. ¶ Domesticus quippe, quasi in domo stans dicitur. Iustis ergo & sanctis præcipue debemus impēdere bn̄ficia. Non tamen alijs hominibus etiam peccatoribus misericordiæ claudēda sunt uiscera, nec si etiam aduersus nos hostilem animum gerant, ipso domino monēte, Diligite inimicos uestros, benefacite his qui uos oderunt.

Habac. 2 Roma. 1 Mat. 5 Luca. 6

D **Videte q̃libus lr̃is scripsi uobis mea manu.**

¶ Hactenus per epistolam uos reuocaui & instruxi. Quam ut sciatis à me missam, *uidete qualibus* eam *literis*, id ē, quàm bene formatis *scripsi uobis* non notarij *manu*, sed *mea*. Ne suspicarētur hanc epistolam non ab Apostolo, sed ab alio aliquo fallacit̄ sub eius nomine sibi missam, & dubitarēt obedire monitis eius, ideo nunc certum dat illis signum cognoscendi eam. Acsi dicat: Epistolam istam scripsi ego p̱pria manu. Et hoc recognoscite per formas & qualitates ipsarum literarum, p̱ quas manum meam poteritis recognoscere. Multum etiam per hoc inuitat eos ad audiendum se, quod tantam sibi curam de illis indicat fuisse, ut p̱pria manu scriberet illis. ¶ Vel dū dicit, uidete q̃libus literis scripsi uobis, monet eos ut considerent & intelligant quàm p̱funda sacramēta, & q̃ rationabilia uel utilia monita contineātur in literis huius epistolæ. Literarum enim nomine frequenter epistola solet appellari. Videte (inquit) qualibus literis, id est, quasi epistola, quàm spiritali, quàm uera, quàm rationabili, scripsi uobis correptionem manu propria.

Quicunque enim uolunt placere in carne, hi cogunt uos circuncidi, tantùm ut crucis Christi persequutionem non patiantur. Neq; enim qui circunciduntur, legem custodiunt: sed uolūt uos circuncidi, ut in carne uestra glorientur.

A ¶ Ea quæ dixi, inuicem uel apud se unusquisque custodite: sed erga doctores uestros, ut nũc moneo, largi estote. Scilicet *is qui catechizatur*, id est, instruitur *uerbo* sacræ doctrinæ ab aliquo, *communicet in oĩbus bonis* suis corporalibus *ei qui se instruit*, id est, omnia terrena bona quæ habet, faciat sibi & doctori suo esse communia, ministrãs ei ex bonis proprijs cibum & indumentum & quæq; necessaria sicut sibi. Et in hoc *nolite errare* excusando uos auare, & dicendo, parum uel nihil dare possum magistro meo, quia *deus* qui uidet quid aut quantum dare possitis, *non irridetur*, ut aliquis iniustus uel fallax ridendo transeat iudicium eius, sed unusquisq; recipit ab eo q̃d meruit. Nã ea *quæ* nũc *seminauerit homo*, i. opera quæ sibi uelut semẽ reposuerit, uel bona uel mala, siue multa, siue pauca sint, *hæc* eadem, id est, fructum eorum *metet* in dei iudicio. Opera enim uitæ præsentis, semen sunt futuræ messis. Vel ita: Is qui instruitur uerbo doctoris, communicet ei qui se instruit, id est, communicatorem & participem eius se faciat in omnibus bonis, recipiendo doctrinam eius, & imitãdo uirtutes ac bonos mores eius. Communicat enim discipulus magistro in omnibus bonis eius, quãdo omnium quæ ille bene agit & loquitur, particeps & imitator efficitur. Et in hac communione nolite errare, faciendo eam simulatorie, sed puritatem cordis in hac exhibete, quia deus non irridetur, id est, non fallitur sicut homo, ut ignorare possit aliquid, sed uidet intima cordis. Vel etiam

B sic: Is qui instruitur, etsi in solo uerbo, non exemplo prædicatoris, communicet ei non in malis, si ea facit, sed in omnibus bonis quę ille dicit, id est, participem se exhibeat, recipiendo uerbum eius & in omnibus implendo. Et nolite errare imitando prauos mores eius, si ipse male uiuit & bene loquitur: quia deus non irridetur, id est, dei iudicium nullus potest irridere, seu magister, seu discipulus, sed ibi recipit unusquisque prout gessit. *Quæ enim seminauerit*, id ẽ, operatus fuerit *homo*, *hæc & metet*, id est, horum mercedẽ recipiet iudicante deo. Et uere quæ seminauerit metet, siue bona, siue mala: *Quoniam* ille *qui* modo *seminat in carne sua*, id est, opera carnis agit in carne, *de carne metet* etiam *corruptionem*, ut tormentis incessanter corrumpatur, id est, conteratur, & iugem habeat in se fœtorem. Sed econtrario ille *qui seminat in spiritu*, id ẽ, spiritalia operatur in spiritu sancto, *de ipso spiritu metet*, id est, quasi messem capiet in futuro *uitam æternam*, quæ est cõtraria prædictæ corruptioni. Potest forsitan & hominis spiritus intelligi, in quo seminatur, & ex quo uita metetur, iuxta illud Salomonis: Omni custodia serua cor tuum, quia ex ipso uita procedit. Nam quod Salomon ait ex corde uitam procedere, hoc uidetur esse, quod ait Apostolus ex spiritu uitam fore metendam. Qualis enim radix est cordis, talis in cõspectu interni arbitri est oĩs fructus actionis. Sed quisq; in futuro seculo messem uitæ sine fine cupit colligere, debet in isto semp̃ quãdiu uiuit op̃a bona seminare. Vnde subiungit:

Prou. 4

discipulus quomodo communicat magistro.

Bonum autem facientes, non deficiamus. tempore enim suo metemus, non deficientes. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei.

C 2. Thess. 3.

¶ Quę seminauerit homo, hæc & metet. Ideo nos malum nullum debemus seminare, id est, facere, sed bonum. Et *bonum facientes*, id ẽ, bonum seminantes, nunquam cessemus quandiu tẽpus est sationis, *ne deficiamus* aliquo labore fatigati, quia erit & tẽpus messionis ac quietis. *Tempore enim suo*, id est, huic rei præfinito *metemus*, id est, mercedem operum nostrorum colligemus, *non deficientes*, id est, incessañt & sine fine: quia sicut non deficimus seminando, sic non deficiemus metendo. Et quia tunc non deficiemus metendo fructum boni operis, id est, seminis nostri, *ergo dum tempus* seminandi & operandi *habemus*, quod ignoramus quãdiu habituri sumus, *operemur* nunc assidue *bonum* sicut eleemosynas & cætera beneficia, *ad omnes* quoscũq; poterimus, sed *maxime ad domesticos fidei*, id ẽ, ad iustos, q̃a iustus ex fide uiuit. Domesticus enim fidei est, qui eadem tibi religione coniungitur, quẽ à consortio fraternitatis pc̃tã non separant. Domesticus quippe, quasi in domo stans dicitur. Iustis ergo & sanctis præcipue debemus impẽdere bñficia. Non tamen alijs hominibus etiam peccatoribus misericordiæ claudẽda sunt uiscera, nec si etiam aduersus nos hostilem animum gerant, ipso domino monẽte, Diligite inimicos uestros, benefacite his qui uos oderunt.

Habac. 2. Roma. 1.

Mat. 5. Luc. 6.

Videte q̃libus lr̃is scripsi uobis mea manu.

D

¶ Hactenus per epistolam uos reuocaui & instruxi. Quam ut sciatis à me missam, *uidete qualibus* eam *literis*, id ẽ, quàm bene formatis *scripsi uobis* non notarij *manu*, sed *mea*. Ne suspicaretur hanc epistolam non ab Apostolo, sed ab alio aliquo fallacis sub eius nomine sibi missam, & dubitaret obedire monitis eius, ideo nunc certum dat illis signum cognoscendi eam. Ac si dicat: Epistolam istam scripsi ego ꝓpria manu. Et hoc recognoscite per formas & qualitates ipsarum literarum, ꝑ quas manum meam poteritis recognoscere. Multum etiam per hoc inuitat eos ad audiendum se, quod tantam sibi curam de illis indicat fuisse, ut ꝓpria manu scriberet illis. Vel dũ dicit, uidete q̃libus literis scripsi uobis, monet eos ut considerent & intelligant quàm ꝓfunda sacramẽta, & q̃ rationabilia uel utilia monita contineãtur in literis huius epistolæ. Literarum enim nomine frequenter epistola solet appellari. Videte (inquit) qualibus literis, id est, quasi epistola, quàm spiritali, quàm uera, quàm rationabili, scripsi uobis correptionem manu propria.

Quicunque enim uolunt placere in carne, hi cogunt uos circuncidi, tantum ut crucis Christi persequutionem non patiantur. Neq; enim qui circunciduntur, legem custodiunt: sed uolũt uos circuncidi, ut in carne uestra glorientur.

A ¶ Opus fuit ut scriberem uobis, quia pseudo prædicatores instant ut circuncidamini. *Quicunque enim* talium magistrorum *uolunt* Iudæis infidelibus *placere in carne*, id est, in carnali obseruatione, *hi cogunt* improbitate, non ducunt ratione *uos circuncidi*, non ut legem impleatis, sed tantummodo *ut ipsi non patiantur persequutionem crucis Christi*, id est, quæ nobis infertur propter prædicationem crucis Christi. ¶ Præceptum fuerat à Romanis principibus, ut Iudæis sine perturbatione uel impedimento liceret obseruare suos ritus & legem, ubicunque essent: & si quis gentilium uellet illis consentire, circuncisionem & legem atque ritus ipsorum posset assumere, & cum illis uiueret in securitate. ¶ Sed Christianos Iudæi apud principes gentium accusabant, *quia legem* ac circuncisionem & carnales obseruantias illorum destruere uidebant. Et quia neque gentilem ritum, neque Iudaicam legem tenebant, *occasionem accusandi illos sumebant. Quod huic* Apostolo inuidia cōcitati fere in singulis ciuitatibus gentilium faciebant. ¶ Sed pseudo apostoli ut absque persequutione Christum & crucem prædicarent, circuncisionem quoque & legis obseruantiam pariter docebant. Christum enim prædicabant, ut quæstum à fidelibus haberent: legem autem, ut Iudæis placerent. Et hoc est quod dicitur, quia quicunque uolunt placere in carne, hi prædicando carnaliter legem, cogunt uos circuncidi propter hoc tantum, ut non patiantur persequutionem pro cruce Christi. *Et uere tantum idcirco ut non patiantur aduersa, circuncidi uos cogunt. non enim pro lege implenda id faciunt.* B *Neque enim illi qui circunciduntur, custodiunt legem*, sed magis præuaricantur: quia nec carnaliter à circuncisis, sed spiritaliter à baptizatis potest custodiri. Non ut uos legem custodiatis, *uolunt uos circuncidi*, sed potius *ut in carne uestra*, id est, in dolore carnis uestræ circuncisæ *glorientur* apud Iudæos, quatenus placeant eis, ne forte accusent eos apud gentium principes de noua prædicatione, & aliquid aduersitatis pati faciant.

Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.

¶ *Illi gloriantur in circuncisa carne*, & timent crucem prædicare: sed *mihi absit gloriari* in potentia Christi, uel in *maiestate seu potestate*, sed in cruce, de qua sapientes mundi erubescebant, & in qua erat omne opprobrium quod Christiani patiebantur, ac persecutio quam sustinebant. Et ideo in cruce gloriabatur, de qua illi ab impijs insultabatur: quia sciebat in morte Christi uitam nostram consistere, in eius humilitate nostram sublimationem, in eius infirmitate nostram fortitudinem. ¶ Nam in fronte credentium ubi sedes est uerecundiæ, idcirco crux figitur, ut de nomine eius non erubescat. ¶ Signum ueteris testamenti, circuncisio est in latenti carne. ¶ Signum noui testamenti, crux est in libera fronte. Ibi enim est occultatio, hic reuelatio. Illud est sub uelamine, hoc in facie. Cumque inde transierit ad Christum, auferetur ei uelamen, ut qui habebat in occulto circuncisionem, in fronte portet crucem. Et pseudo quidem apostoli tamquam in tenebris & in umbra remanentes, gloriabantur in circuncisione, id est, in ueteri & operto signo. Paulus autem egressus ad lucem, transtulerat signum ad frontem, & gloriabatur in cruce, id est, in signo nouitatis, utpote innouatus. Non glorior, inquit, *nisi in sola cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus est crucifixus*, ut nec minis nec blandimentis possit in me manus extendere, id est, animam meam attingere, ut me reuocet à fidei puritate: *& ego* quoque per Christum *mundo sum crucifixus*, id est, mortificatus, ut nullatenus eum possim appetere. Si enim mihi mundus crucifixus est, scio quia mortuus est. Non diligo eum, scio quia præterit. Non concupisco eum, scio quia corruptela consumetur. Eumque quasi fœtidum uito, quasi lutum caueo, quasi nociturum relinquo. ¶ Ego quoque uelut mortuus & fœtens ab eo contemnor. Mihi mundus crucifixus est, ut me non teneat: & ego mundo, ut eum non teneam: quia nec mundus in me suum aliquid cognoscit, nec ego in mundo aliquid cupio. ¶ Plerunque enim contingit, ut iam homo mundum mente non teneat, sed tamen mundus eum occupationibus astringat. Et ipse quidem mundo iam mortuus est, sed ipsi mundus adhuc mortuus non est. Quasi enim uiuus adhuc mundus eum conspicit, dum alijs intentum, suis actibus alio rapere contendit. Sed Apostolus cum & ipse seculum perfecte despiceret, & talem se factum uideret, qui iam ab hoc seculo concupisci omnino non posset, ruptis huius uitæ uinculis, liber dicebat: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. ¶ Mundus quippe ei crucifixus erat, quia hunc corde suo iam mortuum non amabat. Sed & seipsum mundo crucifixerat, quia talem se exhibere studuerat, ut ab eo quasi mortuus concupisci non posset. D Quia ergo nec mundi gloriam quærebat, nec à mundi gloria ipse quærebatur, & se mundo & mundum sibi crucifixum esse gloriatur. ¶ Nos quoque inquantum dei sapientiam, per quam facta sunt omnia, spiritaliter intelligimus, intantum carnalibus affectibus morimur, ut mortuum nobis hunc mundum deputantes, nos ipsi huic mundo moriamur, & dicamus, Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Nemo enim faciem, id est, manifestationem ipsius diuinæ sapientiæ potest uidere & uiuere. Exodi. 33 Ipsa est enim species, quæ rapit omnem animam rationalem desiderio sui, tanto ardentiorem, quanto mundiorem: & tanto mundiorem, quanto ad spiritalia resurgentem: tanto autem ad spiritalia resurgentem, quanto à carnalibus morientem.

In Christo enim Iesu neque circuncisio aliquid ualet, neque præputium, sed noua creatura.

¶ Idcirco glorior in cruce tantum, & non in circuncisione, quia *in Christo Iesu*, id est, in Christiana religione, *neque circuncisio aliquid ualet, neque præputium* prodest quicquam, *sed noua creatura*, id est, innouatio morum. Non enim magni est meriti, si quid foris erga nos agatur: sed magnopere pensandum est quid agatur in mente. ¶ Nam præsentem mundum despicere, transitoria non amare, mentem medullitus in humilitate deo & proximo sternere, contra illatas contumelias patientiam seruare, & custodita patientia dolorem malitiæ à cor-

A de repellere, egenis propria tribuere, aliena non ambire, amicum in deo diligere, propter deum & eos qui inimici sunt amare, de afflictione proximi lugere, de morte inimici non exultare, hæc noua est creatura.

Et quicunque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos & misericordia, & super Israel dei.

¶ Ego uos docui quid agendum sit. Et quicunq; ex uobis gentilibus hanc regulam, id est, rectitudinem doctrinæ meæ & gloriandi in cruce, sequuti fuerint, ut secundum ea quæ in hac epistola docui, dirigant suam fidem & opera, pax, id est, reconciliatio ad deum, sit super illos & misericordia, id est, propitiatio peccati quod egerunt recedentes à fide, & super Israel dei, id est, super illos Iudæos, qui per fidem & opera sunt possessio dei.

De cætero, nemo mihi molestus sit. ego em̄ stigmata domini Iesu in corpore meo porto. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres, Amen.

¶ His rationibus & argumẽtis ostẽdi uobis, non esse iustificationẽ uel salutẽ in uetustate legis. Et de cætero disputationũ gñe, quo adhuc possem probare, nemo uestrum sit molestus mihi, ut amplius me fatigare uelit, quærẽs ut alijs profundioribus rationibus hoc idem sibi adhuc probem, cũ iam sufficiẽter probatum sit & ostensum. Vel de cætero uitæ spatio nemo uestrum sit mihi molestus, B sed amodo fidem & opera sic seruate, ut non mihi molestiam ultra faciatis, quoniam satis grauor alijs molestijs: ego enim porto in corpore meo stigmata domini Iesu, id est, ego quasi seruus ex fuga retractus, & per seruiles notas cauteriatus, in toto corpore meo cicatrices uulnerum, quæ pro Christo passus sum, porto & uarijs iniurijs affligor. Stigmata enim propriẽ uocantur seruiles notæ, quibus inurebantur serui, uel fugæ, uel alterius culpę conuicti. Vel ita: Nemo uestrũ sit mihi molestus, ut aliqd amplius quærat, quia uerbis meis indubitanť credẽdũ est. Ego em̄ porto stigmata domini Iesu in corpore meo, id ē, ego sum de familia Christi, ego sum annumeratus in militia regis æterni, quod multiplices plagæ in corpore meo per cicatrices ostensæ designant. Et ideo nullus uerba mea leuiť accipiat, sed autoritati dictorum meorum in omnibus acquiescat. Stigmata enim uocabanť signa quædã quæ in manibus militũ fiebãt, ꝑ quæ recognoscebanť esse de militia Romani imperatoris. Sic & Paulus non una tm̄ corporis, sed multis & uarijs partibus gerebat notas & signa plagarũ ꝑ Christo perpessarũ, per quas miles fortissimus summi regis esse declarabať. Qui in fine ponit: Gratia domini nostri Iesu Christi, i. quam dñs dedit, sit cum spiritu uestro fratres, i. cum rationali sensu uestro, ut omnes cogitationes & actiones bñ disponat auxilio gratiæ, & non per se quærat iustificari ex lege. Ad confirmationem solidæ ueritatis omniũ quæ dicta sunt, subiungiť, Amen, quod interpretatur uere uel fideliter, siue fiat.

Stigmata qua

PRAEFATIO IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS.

C *Ephesus metropolis ciuitas est Asiæ, in qua Paulus triennio moratus est prædicans euangelium, ita ut omnes qui habitabant in Asia, audirẽt uerbũ domini, Iudæi & gentiles. Ipse enim primus ecclesiam ibi fundauit, & Ephesios in fide ac moribus nobiliter instruxit, atque thesauro diuinæ scientiæ mirabiliter ditauit. sed sancto sibi reuelante spiritu, præuidit surrecturos postea quosdam pseudo prædicatores in ipsorum ecclesia, & promulgaturos impia dogmata, ex quibus fuerũt Ebion & Cerinthus, quos Iohannes antichristos appellat. Vnde eis nouissime dixit: Vos scitis quomodo uobis nihil subtraxerim utilium, quo minus annunciarem uobis & docerem publice & per domos. Et item: Quapropter contestor uos hodierna die, quia mundus sum à sanguine omnium. Non enim subterfugi q̃ minus annunciarẽ omne consiliũ dei uobis. Ego scio quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in uos, non parcentes gregi, & ex uobisipsis exurgẽt uiri loquentes peruersa, ut abducãt discipulos post se. Propter quod uigilate, memoria retinentes quoniam per triennium die & nocte non cessaui, cum lachrymis monens unũquenque uestrum. Tanto itaque labore & studio, tantoq; tempore & tam perfecte beatus Apostolus Ephesios docuit, & tales lupos in medio surrecturos præsciuit, uolentes scilicet legis ceremonias inducere, & eos iã liberos gratia, carnalibus obseruãtijs seruiliter subdere. Et alios quidem eorum Christum simpliciter esse deum & non hominẽ affirmaturos, alios autem eum hominẽ & non deum dogmatizaturos. Et ideo placuit sibi quadam circũspectione Ephesios hac epistola præmunire, ne hæretici qualibet astutia suasionis ad eos possent introire, uel lupinis dẽtibus trãsfugulare. In qua quidem epistola intendit primo confirmare eos in fide, qua Christus à catholicis creditur deus omnipotens & homo uerus, atque excellentiam gratiæ dei multipliciter commendare, ne libero arbitrio suo quid bonorum, sed gratiæ adscriberent omnia: dehinc eos non debere suscipere iugum legalis obseruantiæ. Non enim aperte reprehendit eos de aliqua culpa, per quod ostenduntur bene seruasse eius præcepta, sed timendum erat ne laberẽtur. Et quia ipse sapientiam inter perfectos loqui cõsueuit, pro*D *fundos ualde sensus & arcana mysteria seculo antea prorsus ignota pandit eis à Roma de carcere in hac epistola. Quæ post illã ad Galatas recte locata est, quia ibi Galatæ reuocantur ad fidem, hic Ephesij confirmantur in fide. Ibi carnales obseruantiæ ab illis qui eas suscipere cœperãt, remouentur: hic ne suscipi debeant, prædamnãtur. Quia uero nullus adeo perfectus est, ut adhuc crescere non possit, hortatur ad meliora proficere, & ne cedant pro tribulationibus eius, sed maneant in charitate radicati & fundati. ac de morum instructione nobiliter agit. Et ne perfectio erigat illos in tumorem, ostendit etiam de quo statu ad quam dignitatem uocati sunt.*

I. Iohan. 2. | 2. Iohan. 1 | Actu. 20. | Ibidem. | I. Cor. 2.

EPISTOLAE PAVLI AD EPHESIOS CAPVT .I.

PAVLVS apostolus Iesu Christi per uoluntatem dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu: Gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

¶ Paulus scribit, cuius scripta sunt authentica, qa est apostolus Iesu Christi, i. legatus saluatoris ac regis fideliũ. Et est apostolus nõ per meritũ suũ, uel per humanã electionẽ, sed per dei uoluntatem, qm̃ sola dei patris uolũtas fecit hunc Christi apostolũ. Dum dicit se apostolũ Christi, i. missum à Christo per uoluntatẽ dei, cõmendat se in apostolatu suo

A toritate, ut per hoc suæ monitioni magis obedirant, & ut insinuet omnes qui ab eius doctrina uoluerint dissentire, imperio Christi contraire, & patris uoluntati resistere. Per uoluntatem dei, & nõ per deum, posuit, ut insinuaret solo nutu uoluntatis diuinæ constitutionem omnium rerum esse. Nam omnia quæcunque uoluit fecit. Paulus tantæ autoritatis, scribit *omnibus sanctis*, id est, in sancta religione perfectis, *& fidelibus in Christo Iesu*, id est, minoribus qui iam fidem susceperunt. hoc est, scribit omnibus, perfectis & imperfectis, *qui sunt Ephesi*, id est, in illa urbe quæ caput est minoris Asiæ. Quod si mysticum sensum requirimus, Ephesus interpretatur uoluntas eius, id est, dei. Quicunque ergo ita sancti sunt & fideles, ut maneant in uolũtate dei, non transgredientes uoluntates eius, ad eos nunc scribit Apostolus, ubicunque sint corporaliter positi. Interpretatur etiam Ephesus consilium meum, ut dicat Paulus quia scribo sanctis & fidelibus q sunt in Epheso, id est, in consilio meo, qui non recedunt à munimẽto cõsilij mei. Et sunt sancti atque fideles in Christo Iesu, quia nihil pdest sanctitas uel fidelitas nisi in Christo. Nonnulli enim philosophorum uisi sunt sanctitatem habuisse, ieiunando, caste uiuendo, mundũ contẽnendo, sed non in Christo. Item nonnulli sunt fideles, sed non in Christo. Si quis reddat depositum, si quis commendata non abneget, fidelem se exhibet. Et iste fidelis est, sed non in Christo. Ad distinctionem ergo talium, dicit Apostolus se scribere sanctis & fidelibus in Christo Iesu, qui sanctitatem & fidem habẽt in Christo, id est, in Christi-B ana religione. Quos & salutat, dicens: *Gratia & pax sit uobis*. Gratia, qua uobis pctã remittantur, & uirtutes conferantur: pax, qua deo & sanctis angelis per bonam uoluntatem & actionem semper concordetis. Et hæc gratia & pax sit uobis à *deo patre nostro*, id est, creatore qui nos in filios adoptauit: *& à domino Iesu Christo*, id est, à redemptore, qui nos ab hoste clementer eripuit, & suo dominio mancipauit. Qui est Iesus, qui interpretatur saluator, quia saluum facit populum suum à peccatis eorum: & CHRISTVS, qui est unctus, id est, rex uel sacerdos, regnans in nobis, & interpellans pro nobis, quia reges & sacerdotes unctione consecrabantur.

Psalm. 113

Matt. 1. Hebræ. 7 1. Iohã. 2.

Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spũali, in cælestibus, in Christo. sicut elegit nos in ipso ante mundi cõstitutionem, ut essemus sancti & immaculati in conspectu eius in charitate.

¶ Primo omnium benedixit deum, considerans illum esse principium & fontem bonorum oĩm. Ostenso enim quod dominus Iesus sit æqualis patri, dum gratia & pax æqualiter à patre & filio dari monstraretur, ostendit quod deus benedicendus est à nobis propter beneficia gratuita, quę nobis tot & tanta contulit. Non enim debemus illi esse ingrati, ut ea quæ ab illo accepimus, adscribamus nobis, sed agnoscentes à quo sint nobis data, benedicere semper illum debemus, & gratias C ipsi debitas persoluere. Et cum similiter à filio nobis dentur hæc eadem beneficia, patet quia & ipse pari benedictione est exaltandus cum patre, ut omnes honorificent filium sicut honorificant patrem. Sicque compotẽtialis & coæqualis patri esse declaratur. *Benedictus* sit à nobis *deus*, ut omnes illum benedicamus, & gratias ac laudes illi referamus pro beneficijs quæ ab ipso percepimus, nõ æstimantes à nobis ipsis habere nos aliquid boni. Benedicamus illum, quia est deus, id est, creator noster, & creatura debet creatorem suum benedicere. *& pater domini nostri Iesu Christi*, id est, pater illius qui nos à diaboli tyrannide ereptos, dominio suo misericordit subdidit, & saluauit nos à peccatis nostris, atque regnat in bonis actibus nostris. Dũ dicit, benedictus sit deus, à patre demonstrat quia & filius similiter est benedicẽdus, quia & ipse est deus. Ostendit, inquam, filium patris benedictione laudandum, quando dicit, benedictus sit deus, id est, creator omnium, quia & filius est creator. Quæcunque enim pater facit, hæc & filius similiter facit. & ita constat eum esse æqualem patri, & compotentialem atque coæternum. Sed & dum dicitur, benedictus sit pater Christi, liquido demonstratur, quia & ipse Christus similiter à nobis sit benedicendus: quia qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui misit illũ. Non enim recte patrem benedicere potest, qui filium pariter non benedicit, cum pater non dicat D nisi respectu filij. Vnde patet filium esse coæternum patri & coæqualẽ: quia si pater fuisset aliqñ sine filio, non esset pater. Ac per hoc nec tantæ dignitatis tunc esset, quantæ nunc est: sicque cœpisset crescere, quod nefas est uel suspicari. Nunquam ergo fuit ante filium, sed sine initio filius est æternaliter genitus. Vel in eo quod dictum est, Benedictus deus & paẽ domini nostri Iesu Christi, ostẽditur Christus homo simul & deus esse. Homo enim est, cuius est deus ille qui benedicitur: & deus est, cuius est paẽ idem ipse quem benedicimus. Deus enim Christi est secũdum humanitatẽ eius, & pater Christi secundum diuinitatem eius. Qui merito benedicitur à nobis, quia ipẽ prior benedixit nos. Hinc ergo Apostolus incipit enumerare beneficia, quæ à deo per Christum humano generi sunt concessa. Sit (inquit) benedictus, *qui benedixit nos*. Deus nos benedicit, cum uirtutes nobis tribuit, uel in ipsis uirtutibus nos promouet. Nos uero deum benedicimus, cum pro beneficijs quę contulit nobis, ipm laudamus. Benedixit nos nõ in quadam, sed *in omni benedictione*, non corporali, sed *spirituali*, id est, in sermone dei & sapientia & ueritate, cunctisque reliquis uirtutibus, & non in terrenis, sed *in cælestibus*, ut quamuis adhuc corpore hic detineremur, mente tamen & conuersatione iam in cælestibus essemus. Et hæc tam copiosa uirtutum bonorumque spiritualium benedictio, data est à patre nobis *in Christo*, id est, postquam cœpimus in ipso mediatore ac recõciliato-

Iohan. 5.

Iohan. 5.

Ibidem.

A re manere, incorporati uisceribus ecclesiæ, quæ est corpus eius. Non enim extra Christum datur (inquam) ista benedictio. Vel præteritum pro futuro positum est, ut quasi iam factum indubitanter crederemus, quod faciẽdum speramus. Benedixit, id ẽ, benedicet nos, hoc est, ditabit in die iudicij, in omni benedictione spirituali, non corporali: quoniam diuitias spirituales, non carnales dabit. Neq; enim carnales cibos tunc præbebit, uel uxores & aurum, cæterasq; delicias quas non habẽt impij, sed illas spirituales, quas in supernis habent angeli. Vnde & corpus nostrum ut illarum deliciarum particeps fiat, erit spirituale: quia seminatur corpus animale, & surget corpus spirituale, potestate utiq;, non natura. Tantæ enim leuitatis erit & claritatis, quantæ spiritus. Et ideo quicquid boni illud glorificatum corpus habebit, spirituale erit. Nihil ergo carnale, sed totum spũale expectemus in illa benedictione, quoniam spũalis erit: & non particularis, sed uniuersalis. Omni enim benedictione spũali nos beatificabit, replẽs omnibus bonis, ut nihil omnino spiritalium bonorum desit nobis, cum dixerit Christus: Venite benedicti patris mei, percipite regnum. & ponet localiter in cęlestibus inter agmina sanctorum angelorum & uirtutum ac dominationum, ut eandem cum ipsis beatitudinem & gloriam atq; sciẽtiam habeamus, ut simus illis etiam loci sublimitate pares. Et hæc est illa gloriosa beatitudo, quã oculus non uidit, nec auris audiuit, nec cor hominis excogitare potuit, quam nobis pater dedit, si in Christo nos inuenerit, id est, uera Christi membra. Aliter eñ nullus ad hanc beatitudinem ascẽdere poterit, quia nemo ascendit in cælum, nisi q descendit de cælo, filius hõis q est in cælo. Quod Apostolus præteritum posuit, significat (ut dictũ est) q̃a hoc quod deus est nobis benedicturus in futuro, ita est stabile & immutabile, sicut illud q̃d iam præteritum est, q̃d nulla ratione mutari potest. Nam quod factum est, non potest non fieri. Quod autem posuit, benedixit, & non donauit: & quod ait, benedictione, & non beatitudine, uoluit nobis designare patris & filij potentiam. Suum eñ benedicere, est benefacere. Et quid est aliud tunc benefacere, quàm participationem beatitudinis impẽdere? Vnde Psalmista: Conuertere anima mea in requiem tuam, quia dominus bene fecit tibi. Et quod ipse nos benedicet illa tanta benedictione, ita est firmum & certum, sicut & illud quod antequam mũdus fieret, nos elegit prædestinãdo ad uitam. Vel quod nos benedicet, nõ faciet improuide, sed *sicut elegit nos* à massa perdẽdorum ante mundi principium. Ita eñ benedicet sicut prædestinauit, quia unicuiq; benedictionem dabit iuxta modum quem ei præordinauit. Elegit nos, id est, extra de massa peccatorum legit & abstraxit, & hoc fecit *in ipso*, id est, in Christo, ut essemus membra Christi, & ista electio facta est *ante mundi constitutionem*, id est, ante omnem creaturam. Et ad hoc nos elegit, *ut essemus sancti & immaculati*. Inter sanctum & immaculatũ hoc interest,

1. Cor. 15.

Matt. 25.

1. Cor. 2.

B

Iohan. 3

Psal. 114

sancto et immaculato differentia

quod sanctus immaculatus quoq; intelligi potest, immaculatus uero non statim sanctus. Nam paruuli quoq; immaculati sunt, quia integro corpore nullum possunt facere peccatum: & tamen sancti non sunt, quia sanctitas uoluntate & studio cõparatur. Et quod immaculatus dici potest ille qui peccatum non fecit, sanctus autem is qui uirtutibus plenus est. Sancti ergo intelliguntur perfecti, immaculati uero imperfecti. Sancti in uirtutibus promoti, immaculati per baptismum à peccatis mundati, & post non inquinati. Tales igitur nos prædestinauit deus futuros, & hoc non in uana æstimatione hominum, sed *in conspectu eius* qui ueritatem conspicit, & occulta considerat. Si enim uiderit nos ueracit esse sanctos & immaculatos, quicquid homines de nobis æstiment, ipse nobis præmium reddet. Et econtra si per hypocrisim uoluerimus simulare sanctitatem, licet nos iudicent sanctos indocti homines, ipse tamen damnabit. Elegit ut essemus sancti & immaculati *in oculis eius*, & hoc *in charitate*, id est, ut nullam sanctitatem & immaculationem promereremur, nõ timore pœnæ, sed amore iustitiæ. Notandum itaq; quod ad commendandam magnitudinem gratiæ enumerat Apostolus beneficia eiusdem gratiæ, quæ à deo per Christum humano generi data sunt. Deus enim ante mũdi constitutionem, cũ nullus quicquã meruisset, quia nullus adhuc erat, præordinauit quod in tempore gratiæ aliquos à perdendis separaret, & iustos immaculatosq; faceret, præordinauit quod & illos ad æternitatem perduceret. Harum prædestinationum alteram hic implet, quod sanctos facit: alteram in futuro complebit, dando immortalitatem & beatitudinem. Sic enim prædestinando iam benedixit nos in cælestibus, cum adhuc in terris maneamus, sicut prædestinando elegit ante mundi constitutionem, cum necdum essemus. Et elegit non quia futuri eramus sancti, sed ut essemus sancti, id est, ipse diligendo per gratiam fecit ut essemus sancti & immaculati.

C

D

Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum in ipsum, secundum propositum uoluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto filio suo. In quo habemus redemptionem per sanguinem eius remissionem peccatorum secundum diuitias gratiæ eius, quæ superabundauit in nobis, in omni sapientia & prudentia, ut notum faceret nobis sacramentum uoluntatis suæ secundum beneplacitum eius, quod proposuit in eo in dispensatione plenitudinis tẽporum, instaurare omnia in Christo, quæ in cælis & in terra sunt in ipso.

¶ Prædestinatio est gratiæ præparatio, gratia uero iam ipsa donatio. Et nos iure benedicimus deum, qui non solum præelegit nos ut faceret sanctos & immaculatos, sed etiã prædestinauit in adoptionem

A onem filiorum. Prædestinauit, id est, ante & firme ordinauit. Et hoc est præ, id est, ex antiquissimo tempore. Destinare enim, per se longinquitatem notat. Præteritum, indicat tempus remotum. Prædestinauit, & hoc in adoptionem filiorum, id est, ad hoc ut iremus in filios secūdum multimodam cōformitatem uirtutum eius in nobis expressam, scilicet ut quātam humanæ naturæ possibile est, in sanctitate & iustitia nostro patri efficiamur cōformes: & imago bonitatis eius, inquantum fieri potest, exprimatur in nobis. Quod ire in filios nō est ex merito nostro, sed ex gratia sua, qua adoptauit nos in filios. Quod Apostolus notare uoluit, dicens adoptionem. Maius uero est quod dicit adoptiuos dei filios, quàm quod dixerat sanctos & immaculatos. Nos prædestinauit in filios, & hoc per Iesum Christum mediatorem, ut per eum qui naturalis est filius, faceret sibi adoptiuos filios, tendentes in ipsum Christum, id est, in conformitatem eius per fidem & bonos mores. Vel hāc prædestinationem fecit per Iesum Christum, id est, per uirtutem & sapientiam suam, quia nihil fecit unquam pater nisi per filium, qui est uirtus & sapientia eius. Vnde patet filium esse coæternum & coæqualem patri. Et quod nos prædestinauit, hoc fecit secundum propositum uoluntatis suæ, id est, sequendo hoc propositum quod proposuit in prophetis, quibus suam uoluntatem de nobis reuelauit & intimauit, id est, sicut per prophetas proposuit, ita ab æterno prædestinauit, hoc est, non

Philip. 2.

B minus neque alio modo nos ire in filios prædestinauit ab æterno, quàm post in prophetis proposuit. Non tamen quantum ad se, prædestinatio præcessit propositum, sed quantum ad nos: quia illi præsentia sunt omnia, quæ nobis per tempora uel spatia transeunt. Quod propositum fuit uoluntatis suæ, id est, non meritorum nostrorum, sed suæ gratuitæ uoluntatis. Gratis enim ab æterno prædestinauit, gratis in tempore per prophetas proposuit ac prænunciauit. Et hoc totum fecit in laudem gloriæ gratiæ suæ. Nam quasi gloria gratia est ęterna adoptio. Hoc fecit in laudem gloriæ gratiæ suæ, id est, ut in interiori & exteriori affectu laudemus gloriam, id est, abundantiam gratiæ suæ qua nos adoptauit. Quæ abundantia dicitur gloria, quia tanta & tam magna est, & intantum debetur honor à nobis sibi, quàm & inquantum de ipsa gloria multum nobis contulit, quod in prophetis prædixit, quod ante secula prædestinauit. Nam per hoc firmos & certos nos reddidit. Gratia fuit quod nos prędestinauit & quod elegit. Et hæc gratia intantum abundauit, ut ea quæ prædestinauerat, per prophetas prædiceret. Et ideo quia prædixit, ex ipsa abundantia laudatur à nobis sua gratia. Nisi enim per prophetas quos solus prædestinauerat prędixisset, nobis sua prædestinatio nota non fuisset. Et si nobis occulta fuisset, ad laudem suæ gratiæ nos non traxisset. Ex hoc igitur apparet, quod ex abundantia suæ gratiæ, qua nobis prædestinationem suam per prophetas uoluit aperire, laus suæ gratiæ aucta debet procedere. Multum igitur est glorificandus, qui & nos prædestinauit in adoptionem filiorū, & ipsum gratis, & in prophetis hoc prænunciauit. Quod autem nos dicitur prædestinasse, diuersum est ab eo quod supradictum est, elegisse. Aliud enim ē prædestinare, & aliud eligere: quia electio semper consideratur inter duos uel plures, prædestinatio autem minime: & electio fit de bonis tantum, prædestinatio autem de bonis & malis. Boni enim dupliciter prædestinantur, id est, ad primam & secundam resurrectionem. At mali prædestinantur simpliciter ad indeficientis pœnæ retributionem, quam digne patientur pro peccatis commissis, ad quam quidem deus nullum p̄destinat. Ad nihil enim aliud est quisq; à deo prædestinatus, nisi ad hoc quod ipsemet deus post in eo operatur: quia ad hoc non ualet aliquis prædestinari, quia constat nullum à deo peccatum creari. Ad pœnas aūt prædestinatur, quas deus fecit, ut re iusta puniat. Prædestinauit nos deus secūdum propositum uoluntatis suæ, uel potius (ut in Græco legitur) secundum beneplacitū uoluntatis suæ: quia non omne quod placet, potest & beneplacere. Sed ibi tantum dicitur beneplacitum, ubi quod placuit, recte placitum comprobatur. Prædestinauit nos secundum beneplacitum uoluntatis suæ, non nostræ, ne in tanto beneficio gratię de placito gloriaremur uoluntatis nostrę. In qua utiq; uoluntate sua gratificauit nos, id est, sibi gratos fecit, ut ei grates redderemus pro suis beneficijs.

C

de prædestinare et eligere differentia

D Hoc est, non solum beneficia nobis collata procedunt ex uoluntate eius & gratia, non ex merito nostro, sed etiam istud quod sumus ei grati, propter ipsa beneficia adscribendo sibi omnia. Sic dictum est gratificauit à gratia, sicut iustificauit dicitur à iustitia. Gratificauit nos, & hoc in filio suo, id est, in operatione filij sui proprij & naturalis, q & sibi coæternus & consubstantialis extitit. Et quia connaturalis, ideo in eius operatione factum est. Et etiam in dilecto, id est, propter hoc etiam potuit fieri, quia dilectus est à patre super omnes alios filios, quoniam filius est ab æterno, & semper manet & regnat cum eo. Vel nos qui prius displicebamus & inimici eramus, gratificauit sibi, id ē, gratia sua impleuit: & hoc in dilecto filio suo, id ē, per mortem & resurrectionem filij sui, qui egregie ab eo diligitur, quia nihil in eo sibi displicet. Vel in dilecto filio suo: id ē, in fide eius gratificauit nos sibi. In Gręcis tamen codicibus non habetur, in dilecto filio suo: sed simpliciter, in dilecto. Et cū non sit additum in dilecto dei, uel in dilecto patris, siue in dilecto ecclesiæ, sed absolute dictum sit, in dilecto, ita intelligendum est, ut subaudiat̄ ab omnibus. Ab omnibus enim diligitur, quia est summum bonū. Omnis ergo gratia quam consequimur in laudem & gloriam eius, qui nos gratificauit, completur in dilecto, id est, in domino & saluatore nostro: quia nihil boni eē potest nisi ex summo bono & in summo bono, quod naturaliter diligit & appetit omnis creatura. In quo habemus redemptionem, id est, à deo manumissionem satanæ,

A hoc est, manumissi sumus & liberati à iugo diaboli, qui impediebat in nobis facultatem bene operandi. Non dixit, habuimus, sed habemus, ut cōtinue nos habere illam manumissionē notaret. Et hoc *per sanguinem eius*, id est, per effusionem sanguinis eius, quia eius sanguis innocens effusus, precium fuit, quo redempti sumus, & libertati redditi, qui tenebamur captiui. Per hoc quod dicit eius sanguinem tantam efficaciam habuisse, ostendit eum nō solum hominem sine peccato, sed etiam deum omnipotentem extitisse. Habemus in eo redemptionem. Et quam redemptionem? *Remissionē peccatorum* originalium et actualium in baptismate. Diabolus enim per peccata dominabatur nobis. Remissis aūt peccatis nostris, amisit ille malignus dominium in nobis. Et ita peccatorū remissio facta est nobis redēptio & liberatio, ut in libertate seruiremus redēptori nostro. Aliud tñ intelligitur redemptio, & aliud remissio: q̄a remissio redemptionem facit, & redemptio est manumissio, ac nostri arbitrij ad bene operandum restitutio: quia & iusti post mortem nullo tenentur uinculo, sed liberi ingrediuntur in regnum. Remissio aūt, simpliciter intelligitur peccatorum abolitio. Habemus remissionem peccatorum, & hoc *secundum diuitias gratiæ eius*, id est, secundum diuitem & copiosam gratiam misericordiæ, hoc est, secundum multitudinem misericordiæ eius gratis impensæ nobis: quæ sicut est multa & exuperans omnem sensum, sic multiplicia & innumera deleuit peccata nostra. Gratia dico, *quæ superabundauit in nobis*.

redemptio et remissio differunt

Philip. 4.

B Hic uult ostendere quæ deus benigne circa eum & reliquos apostolos egit, ut per hæc pōderet suam auctoritatem, & sic efficacius possit suadere q̄d proposuit. Hactenus enim de his quæ toti sanctorum ecclesiæ dicta sunt, est locutus: & nunc de his agit, quæ specialiter apostolis concessa sunt. Cum enim gratia in oībus sanctis abundasset uel abundet, superabundauit tamen in apostolis, quia ipsi copiosiorem largitatem eius acceperunt quàm cęteri. *In omni sapientia & prudentia*. Sapientiam & prudentiam esse diuersas, Stoici quoque opinantur, dicētes: Sapientia est rerum diuinarum cognitio, prudentia uero tantum mortalium. Iuxta hāc diuisionem, possumus sapientiam inuisibilium accipere fidem: prudentiā uero de his, quæ corporaliter à nobis exercentur, uel de moribus & de ꝓuidentia tēporalium. Gratia uero in apostolis superabundauit in omni sapientia & prudentia, q̄a spiritus sanctus infuderat eis plusquā cæteris sapientiam, qua nossent patrem & filium & spiritū sanctū æternaliter ab utroq; procedentē, atq; filiū solum incarnatū, non patrē neq; spiritū, & alia mysteria incarnationis, & arcana cælestia, necnon & dona ecclesiæ cōferenda. Prudentiā quoq; superabundanter dedit eis idem spiritus de ministerijs ecclesiæ, ut ꝓuiderent ea quæ futura uel facienda erant in ecclesia, & futuros status ac tēpora ꝓsperitatis & aduersitatis eius usq; ad finem seculi intelligerent, & quomodo per orbē dilatanda esset & exaltanda, atq; ritus suos honorabiliter ubiq; celebratura, & omnes hæreses destructura. Subtilius enim sciebant de trinitate & unitate diuinitatis, & de mysterijs incarnationis Christi, & de statu ecclesiæ acutius quàm alij prouidebant. Vel prudentiam intelligamus, quantum ad regnum ecclesiæ. Maiorem enim notitiā habebant regendi ecclesiam, q̄ alij. Sciebant nanq; qualiter unūquenq; deberent admonere, & quos increpare, uel quos obsecrare, & cætera huiusmodi. Et quia omnis sapientia & prudentia per supernā gratiā superabundauit in eis, adhibenda est fides doctrinæ eorum, qua prædicant Christum, deū, creatorem & hoīem uerum esse. Intantū aūt, inquit, supabūdauit in nobis illa gratia, *ut notum faceret*. i. notificaret *nobis sacramētum*, id est, mysterium *uoluntatis suæ*, hoc est, mysticam & occultam uoluntatē suam, quæ antea latebat. Voluntatem (inquam) suā de incarnatione filij, & renouatione humani generis, atque statu ecclesiæ, & donis eius conferendis & eius regimine. Licet eñ prophetæ partim hæc nouissent, nullus tamen eorū uel omnia quæ apostoli, uel tam lucide ꝓspexit ut apostoli. Prophetæ nanque nouerunt ut illi qui fuerunt in rerum prænunciatione, apostoli uero ut illi qui erant in rerū exhibitione. Voluntatis dico, exhibitæ non hominum meritis, sed *secundum* bonum & pium *beneplacitum eius*, id est, quia tantum ei misericorditer placuit, ut uellet humanum genus reparare.

sapientia et prudētia differunt

Quod beneplacitum ipse *proposuit*. i. procul antepo suit, uel prorsus posuit, siue omnibus palam obtulit, *in eo*. i. in Christo, non alio tempore implendū, D sed *in dispensatione plenitudinis temporum*, id est, in plenitudine temporum dispensata & ordinata diuinitus, cum iam impleta essent tempora, quæ ipse disposuerat prius implenda. Vel notū faceret nobis sacramentum uoluntatis suæ, & hoc faceret secundum placitum eius, id est, secundum quod ex sola potestate sibi placuit, & placitū illud est bonum. i. utile nobis. Quod sacramentum anteq̄ notificaret nobis, proposuit ipse in prophetis. i. sacramentum illud prædixit per ꝓphetas qui mysteria incarnationis dñi, & dona quæ collaturus erat ecclesiæ, ꝓcinerunt. Si enim penitus ignari essent homines, & non aliquantulum prædocti, nō reciperent illud. Quod sacramentum fuit in eo, id est, in Christo, in morte eius & resurrectione. Sacramentum dico, tendens in dispensatione plenitudinis temporum. i. ad hoc ꝓposuit in prophetis, ut in plenitudine tēporis, id est, tempore præfinito, tempore gratiæ, distribueretur illud sacramentū per apostolos. Dominus dispensauit illud, quia alijs in ecclesia tribuit fidem et notitiā incarnatioīs Christi, alijs uirtutes quoq; et charismata, et quæcunq; dispensanda et distribuenda prædixerunt prophetę. Et quod erat illud sacramentū? *Instaurare*. i. ad primum statum reducere, *omnia* per peccatum destructa. Et illam instaurationem facere *in Christo*, id est, in fide et gratia Christi, ut in eo restaurent, *quæ in cælis sunt*, id est, numerus beatorū angelorū, q̄ diuinitus erat stabilitus, cadētibus inde reprobis angelis: *& quæ in terra sunt*. i. homi-

A nes:& omnia quæ instauraret, ꝑmanerent in ipso Christo sine fine, ne iam ulterius caderent. In eo quippe instaurantur quæ in cælis sunt, cum id q̃d inde ex angelis lapsum est, ex hominibus reddit: in ipso instaurantur & quæ in terris sunt, cum ipsi homines qui prædestinati sunt in uitam æternã, à corruptionis uetustate renouantur. Instaurantur quę in cælis sunt, dum illuc humiliati homines redeunt, unde apostatæ angeli superbiendo ceciderunt: instaurantur & quæ in terris sunt, dum pctõres ad iustitiam conuertuntur. Vel ea quæ sunt in cælis, sunt instaurata, id est, in melius commutata in Christo, id est, in Christi operatione, quia in reuelatione mysterij incarnationis dominicæ receperunt angeli quãdam in melius promotionem. Sed & gaudium eorum creuit, cum homines in suum consortium cœpissent recipere. Non enim pro angelis mortuus est Christus. Sed ideo etiam pro angelis fit, quicquid hominum per eius mortem redimitur & liberatur à malo, quia cum eis quodammodo reditur in gratiam post inimicitias, quas inter homines & sanctos angelos pctã fecerunt, & ex ipsa hominum redemptione ruinæ illius angelicæ damna reparantur. Et sic instaurãtur cælestia & terrena, sed tamen ea tantum, quæ sunt in ipso ante mundi constitutionem electa & prędestinata. In ipso enim semper fuerunt & sunt, quos elegit ab æterno. Quod dixit instaurare, nõ dixit proprie, nisi respectu eorum quæ erant in cęlis: quia quæ sunt in terra, non sunt instaurata, sed B restaurata. Nam instaurare dicimus, quando staurat um in melius instauratur, ut bonum in melius: restauratur autem, quod cumprorsus destitutum sit, instauratur, ut bonum in malum.

In quo etiam sorte uocati sumus, prædestinati secundum propositũ eius, qui omnia operatur secundum consilium uoluntatis suæ, ut simus in laudem gloriæ eius nos qui ante sperauimus in Christo.

¶ In Christo restaurata sunt omnia, *in quo etiam nos uocati sumus* de infidelitate ad fidem, & hoc *sorte*, id est, gratia sola, non nostro merito. Nam sortis nomine designatur gratia, quia in sorte non est electio, sed uoluntas dei. Vbi enim dicitur, iste facit, & iste non facit, merita considerantur. Et ubi merita considerantur, electio est, non sors. Quando aũt deus nulla nostra merita inuenit, sorte uoluntatis suæ nos uocauit, quia uoluit, non quia digni sumus. Sorte uocati sunt & ipsi apostoli, in q̃bus superabundauit gratia, ne uiderẽtur meruisse aliq̃d melius cæteris. Vocati sumus, nos dico *prædestinati*, id est, prius præparati in eius sapientia, ab æterno præordinati ad uitam, & hoc *secundum propositum eius*, id est, secundum quod postea prędixit in prophetis. Prophetę eñ apostolos ad fidẽ Christi conuertendos prænunciant, & sicut ipsi prænũciãt, ita & deus prædestinauerat. Prædestinati eñ sunt scd̃m propositum eius, quia sicut magnifice illos ad fidẽ uenturos in prophetis prænũciauit, ita magnifice illos prædestinauerat. Vel ꝑdestinati sumus scd̃m propositũ eius .i. secundũ firmam C & perseueraturam institutionem eius. *Qui* etiam in apostolis *operatur omnia* etiam uelle iuxta *consilium uoluntatis suæ*, ut nemo glorietur de suis meritis. Ac si dicatur: Cur nos magis elegerit ad officium apostolatus nescimus, sed tamẽ consilio facit oĩa, id est, rationabiliter & prouide, nõ temere. Nam ad hoc solet fieri consiliũ, ut rõnabiliter fiat illud, unde consiliũ habetur. Et consilium quo facit oĩa, est uoluntatis suæ .i. non extraneum, quia non ab alio accepit consilium, sed à sola uoluntate sua. Et hoc consilio agit ipse, *ut simus* in æterna uita cunctis *in laudẽ gloriæ eius*, id est, ut in illa uita laudemus diligendo & admirãdo ineffabilem gloriã eius, scilicet illum gloriosum, laudabilem & admirabilem, *nos qui ante sperauimus in Christo* .i. antequam trãseamus ad illam cælestem patriam, posuimus in Christo spem nostram, uel nos Iudæi qui ante conuersionem nostrã sperauimus in Christo uenturo, priusquã ille uenisset. Iudęi enim ab antiquis temporibus sperabant in Messia uenturo, & in eodem sperabat Paulus antequam ad fidem nouam conuersus esset. Per hoc q̃d in Christo speratur, deus esse monstratur. Et quia in eo speratum est ante aduentũ eius, constat eum sine initio sempꝛ apud patrem fuisse. Nisi enim ille fuisset, perissent oẽs qui sperauerunt in eo, quasi sperantes in nihilo. Vel ad hoc sorte uocati sumus, ut simus in laudẽ gloriæ eius .i. ut per nos alij laudẽt gloriã eius, uel nosipsi: nos dico, qui anteq̃ uos, sperauimus in Christo: & ideo tales sumus, ut per nos alij sperẽt D & laudent. Prius enim crediderũt apostoli quàm cæteri.

In quo & uos cũ audissetis uerbũ ueritatis, euangeliũ salutis uestræ, in quo & credẽtes signati estis spũ promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitionis, in laudẽ gloriæ ipsius.

¶ Quia se & alios apostolos dixerat uocatos, ne uideretur latenter dixisse Ephesios non esse uocatos, subiunxit quasi dicens: Nos ante sumus in Christo uocati, *in quo & uos* postea iã uocati estis, etsi non principaliter, tamen per eius membra & eius præcepto. Vocati estis ad fidem quam nõ accepistis ex merito aliquo, sed ex auditu solo, q̃a *cum audissetis* ex ore meo *uerbum ueritatis*, tũc uocati estis. In hoc multũ cõmendatur gratia dei, quã tã leuiter, scilicet solo auditu receperunt, quia nõ intercessit eorum meritum, non uis arbitrij ipsorũ, sed solus auditus, ut gratiam in fidem acciperent. Ideo credidistis, quia audistis uerbum non falsitatis, ut antea in laude idolorum, sed ueritatis in prædicatione Christi, quæ est nimia ueritate suffulta: id est, ideo credidistis, q̃a uerum esse quod dicebatur, cognouistis. Quod uerbum est *euangelium uestræ salutis*, id est, bonum nuncium, quia in eo annunciata est uobis salus, id est, remissio peccatorum, & iustificatio, & uita æterna. Et quia possent audisse illud & non credidisse, addit: *In quo* euangelio *& credentes signati estis*, id est, segregati ab

sortis noĩe grã designat

A infidelibus *spiritu sancto*, cuius gratiā accepistis. Sanctus enim spiritus credentes signat, id est, ab alijs hominibus discernit & separat, qā à peccatis eos purgat, & spiritualibus gratijs ornat. Vel in quo Christo signati estis imagine eius, id ē, uos qui culpa primi parentis deformati eratis, & quibus iam perierat imago & similitudo dei, *signati estis*, hoc est, imagine & cōformitate dei estis impressi, id ē, restituta facultate bene operandi secundum innocentiam & iustitiam repręsentatis imaginem dei patris, scilicet institutione liberi arbitrij estis impressi similitudine dei secundum innocentiam & bona opera: & hoc per spiritum sanctum, nō per merita nostra, fide interueniente. Hoc notauit, dicens, credētes &c. Quasi diceret: Quia credidistis, ideo signati estis *spiritu sancto*. i. hoc signum accepistis, quo distingueremini à cæteris, quod spiritu sancto repleti estis, quem non habent increduli. Qui spiritus est *promissionis*, id ē, promissus à deo, sicut discipulis saluator præcepit ab Hierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem patris. Et item de eo dixit: Ego mittam promissum patris mei in uos. Vel promissionis est iste spiritus, quia his quos replet, promittit uitam ęternā. & hoc ideo facit, quia ipse *est pignus* & arra & certitudo *nostræ hæreditatis*, quā accepturi sumus à deo, id est, charitas quam nobis ille spūs infudit, arra est futuræ hæreditatis. Pignus enim hoc loco pro arra positum est. Pignus enim quādo datur, cum datum fuerit propter quod datum pignus est, pignus auferť. Arra uero quādo aliqua precij particula primum datur, ut sit signum totius massæ dandæ. Sic charitas per spiritum sanctum data fidelibus, signū & arra est dandæ plenitudinis uitæ perpetuæ. Hoc enim implebitur, unde arra data est: nec ipsa arra. i. charitas nobis auferetur, sed adimplebitur qñ summa reddetur. Signati estis spū sancto, & hoc *in redemptionē adquisitionis*, ut ultra nō dominetur inimicus uobis, sed Christus qui uos sanguine suo redemit, ut possideat, nō ut amittat. Redemptio eñ hoc loco uocatur immortalitas, quæ erit per resurrectionē. Adquisitio aūt familiaritas illa q̄ deum quærit. Ducet ergo nos spūs ille in redemptionē immortalitatis & impassibilitatis. s. ut redimamur ac liberemur ex mortuis. i. faciet nos immortales per mortem Christi & resurrectionem. Et redemptio illa erit tāta, ut sit adquisitionis, qā illa immortalitas sic nos adquiret deo & cōiunget, ut ultra nō separemur uel amittamur ab eo, sed semper illi inhæreamus & ab illo possideamur: & hoc *in laudē gloriæ ipsius*, scilicet ut laudemus admiratione, dilectione, participatione gloriam ipsius. i. beatitudinē eius. ideo posuit ipsius, ut innueret quia qcquid boni habemus, à deo est.

Luce. 24

pignus

arra B

Propterea & ego audiens fidem uestram quæ est in domino Iesu, & dilectionem in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro uobis, memoriam uestri faciens in orationibus meis, ut deus domini nostri Iesu Christi, pater gloriæ: det uobis spiritū sapientiæ & reuelationis in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis uestri, ut sciatis quæ sit spes uocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sctis, & quæ sit supereminens magnitudo uirtutis eius in nos, qui credimus secundum operationē potentiæ uirtutis eius, quā operatus est in Christo, suscitās illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cælestibus, supra omnē principatum & potestatem & uirtutem & dñationem & omne nomen quod nominatur, nō solum in hoc seculo, sed etiam in futuro, & omnia subiecit sub pedibus eius, & ipsum dedit caput supra omnia ecclesiæ quæ est corpus ipsius, plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.

C

¶ Inuitat eos Apostolus ad ueram fidei constantiam, quam ab eo perceperunt de domino Iesu, scilicet Christum uere esse creaturam in humanitate, & uere creatorem in diuinitate, id est, esse uerum hominem & uerum deum. Nam ut in hāc fidem eorum quæ per dilectionē operabatur, roborarenť & augerētur, gratias pro ea deo referebat, ut ipse deus qui dederat, multiplicaret eam et cōfirmaret. Quasi dicat: Vocati estis, euangelium audistis, & credidistis atque spiritu sancto signati estis. *Propterea*, id est, propter has causas, gratias ago, quia non solum uicini uestri, sed *& ego* longe positus in Romano carcere, audio *fidem uestram*, quasi iam famosam & in uobis solidatam, quæ iam multis ut conuertantur proponitur exemplar, quia constantes estis in ea. Et hoc ideo, quia *est in domino Iesu*, id est, firmiter fundata & permanens in domino saluatore, qui uos suo dñio mācipauit, uosq; saluauit. Et audio etiam *dilectionem uestram* redundare *in omnes sanctos*, id est, charitatem uestram qua sanctos oēs ita diligitis, ut qcqd pie potestis impendatis illis. Et ita charitatis opera q̄ facitis in sanctos, faciunt uestram charitatem longe diuulgari, multiq; eam proponunt exemplar. Vnde ego hæc *audiens, non cesso gratias* agere deo *pro uobis*, quia fidem hanc & dilectionem uobis cōtulit. Magna illis erat utilitas, quod tantus Apostolus pro illis gratias agebat, quia per hoc diuinitus confirmabantur & promouebantur in fide et dilectione, quam nuper acceperāt prædicato sibi euangelio. Gratias (inquit) ago ꝓ his quæ iam accepistis, & orationes facio ut quæ necdū habetis, habere possitis. *Memoriā uestri* facio *in orationibus meis, ut deus* det uobis intelligere quæ credidistis, scilicet ut quod fide credidistis, notitia percipere possitis discernendo. Et hoc det uobis deus *domini nostri Iesu Christi*. i. deus illius quē intelligere debemus, quia eius serui sumus, & ipse dominus noster: & est Iesus, id est, saluator noster: & est Christus, id ē, rex noster siue sacerdos. Hoc totum dicitur respectu humanæ naturę, quia secundum humanitatē tantū est deus Christi, qui secudū diuinitatē eius est pater ipsius. Qui enim in tēpore creauit eū ex

D

A uirgine, ipse ante oĩa tempora de seipso genuerat eum. Vnde dicitur *pater gloriæ*, quia ipse Christus secundũ excellentiã æternę diuinitatis suæ est gloria patris.i.uirtus & sapientia & uerbum eius. Per hoc itaq; quod dicit, deus domini nostri Iesu Christi, ostendit illum esse uerum hominẽ: & per hoc quod subiungit, pater gloriæ, notat illum esse uerum deum ex patris substantia. Et rogo ut iste pater det uobis *spiritum sapientiæ* de cælestibus ac diuinis, *& reuelationis in agnitionem eius*, ut non obscure, sed sine uelamine agnoscatis eum.i. Christũ, secundum quod deus est omnipotens atq; principio & fine carens, & omnia diuinitate implens. Det uobis *spiritum sapiẽtiæ in agnitionem eius*.i. spiritũ sanctum quo infunditur hominibus sapientia, ut agnoscatis illum iuxta quod agnoscendus est ab his, qui adhuc in carne uiuunt, ut oĩa quæ de illo possunt in hac uita cognosci, cognoscatis. Et det uobis *spiritum reuelationis* de humanitate eius, spũm sanctũ, quo reuelet uobis mysteria humanitatis Christi in agnitionẽ eius, ut manifeste agnoscatis incarnationẽ eius, nõ per umbram, sicut illi qui fuerunt ante aduentũ eius. Ideo orat ut hanc Christi notitiã det illis deus, qa si hanc habuerint, nulla aduersitate separabuntur ab eius fide & dilectione. Et declarat consequenter, cuiusmodi sapientiam & reuelationem uult ut det illis. *Illuminatos* (inquit) *oculos cordis uestri* det uobis.i. aspectum uestræ mentis & rationis faciat clarum & perspicuum. Quod est dicere: Ita illuminet uestram rationem, ut perspicue remota umbra phantasmatũ, aduertat ratio uestra quod præmium speretur de fide, scilicet uita cum angelis æterna. Et hoc est, *ut sciatis quæ sit spes uocationis eius*.i. fidei eius. Hoc est, sic illuminet interiores oculos uestros, ut intelligatis quod præmium erit pro fide eius illis, qui constanter in ea perseuerant, ad quod per euangelium uocati estis. Vel quę sit spes uocationis eius.i. qualis & quanta sit gloria quam speratis, & ad quã uos uocauit: q̃ preciosa est summa beatitudo, quam adipisci speratis per eum, qui uos ad fidem suam uocauit. *Et* ut sciatis *quæ* sunt *diuitiæ gloriæ*.i. copia beatitudinis, id est, quam sufficiens & multiplex & copiosa est beatitudo illius gloriosæ *hæreditatis*, quam firmo iure possidebũt communiter sancti, in perfectione uirtutum consummati. Istæ enim diuitiæ erunt *in sanctis*. Vel tantam esse beatitudinem illam intelligatis, quanta est in sanctis.i. quãtam ipsi habẽt uel intelligunt esse. *Et* ut sciatis *quæ* & quãta *sit magnitudo uirtutis eius in nos* apostolos.i. quam larga & copiosa ꝑuenit uirtus eius in nos, ut spirituali scientia illustrati, & uirtute spiritus sancti confortati, nihil timeremus: sed magna autoritate regibus & tyrannis contradicentes, euangelium ubiq; prædicaremus, & miracula potenter operaremur, atq; cunctos errores destrueremus. Et hæc magnitudo uirtutis & fortitudinis quæ data est nobis præ cæteris, est *supereminens*.i. super alios manens, quia nobis excellentiora sunt data q̃ aliis, ut & illi post nos studeant ad uirtutum alta proficere. Et ista magnitudo tam celsa est in nobis apostolis, *qui credidimus*, quia nos intensius & firmius credidimus quàm alij. Et est desuper à deo missa in nos, & hoc *secundum operationem potẽtiæ uirtutis eius*.i. secundũ opus quod uirtus dei, id est, uis dei operata est. Virtus dico potentiæ.i. potẽs in omnibus. Vel nos credidimus secũdum operationem potentiæ uirtutis eius.i. attendentes potentẽ uirtutem eius factam. Et quã uirtutem? Scilicet illã, *quam operatus est* potenter *in Christo, suscitans illum* ita ut procul esset *à mortuis*.i. ut nunquã amplius moreretur, sed immortalitatis uirtute permaneret. In hac enim operatione, ostensa est nobis potẽtia uirtutis eius. Quem & constituit.i. simul secundũ animam & corpus statuit *ad dexteram suam*.i. in potentiori dignitate sua positum *in cælestibus*, præferens illum omni creaturæ. Dextera enim dei æterna beatitudo est, quæ sanctis datur: sicut sinistra eius recte dicit miseria ꝑpetua, in qua sunt impij. In cælestibus est Christus, ut eius dignitas etiam ex loco monstraretur. Et est etiã loco *supra omnem principatum & potestatem & uirtutẽ & dominationem*, ut per hoc ostendat esse maioris dignitatis & amplioris felicitatis ac beatitudinis, q̃ aliquis spũs in his ordinibus, qm̃ excelsior cælis.i. spiritibus angelicis factus est. Isti enim quatuor ordines angelorum, & iuxta librum Dionysii Areopagitæ de *cælesti hierarchia* numerantur ascendendo. *Principatus enim est sub potestate*, potestas sub uirtute, uirtus sub dñatione. Super dñationem uero ẽ ille ordo qui uocatur thronus, quia deus in eo sedet. Cum ergo Christus super dñationem exaltatus dicitur, liquido demonstratur sedere in throno cũ patre. Principatus aũt uocantur, qui ipsis quoq; bonis spiritibus angelicis ꝑsunt. Qui subiectis aliis, dum q̃ sunt agenda disponũt eis ad explẽda diuina ministeria, prĩcipãtur. Ex qbus unus (nisi fallor) apparẽs Iosue, dixit se esse principem exercitus dñi. Potestates uero dignioris potentię intelliguntur esse quàm principatus, ut & subiectis ordinibus angelorum potenter pręsint, & ad diuinam contemplationem super se potenter extendantur. Virtutes autem dicuntur illi spiritus, qui uirtuti diuinæ fortitudinis firmius cæteris assimilati, ad omnia quæcunq; uoluerũt, fortiter ꝓualent. Dñationes uero nũcupãtur, q nobilissimi in illa cælesti curia sunt, & subiectis qbusq; dominantur, atq; possidẽt eos ut dñi. Et super omnes istos exaltatus est secundum humanitatem suam Christus, qui est caput nostrum, ut & nos mẽbra eius usq; ad istorum societatẽ & ęqualitatem pertingamus. Vnde & quod supradictum est, ut sciatis quæ sit supereminens magnitudo uirtutis eius, quã operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cælestibus, de nostra resurrectione intelligi põt, ut quẽadmodum Christus magnifice resuscitatus est & eleuatus in cælum, sic & nos in fine seculi pro modulo nostro magnifice resuscitemur, & ad cælestia sublimemur. Mirabilis enim & supereminens.i. super omnes alios ex toto manẽs magnitudo uirtutis in nos à deo ueniet, quando in ictu oculi re-

Iosue. 5.

dextera dei aeterna beatitudo

A surgemus, & immutabimur atq; rapiemur in nubibus obuiã Christo in aera, & sic semper cum illo erimus. Qui (ut dictum est) exaltatus est sup omnes p̄fatos angelorũ ordines, & sup cæteros altiores. Et ut generalit̃ dicã, *super omne nomẽ* .i. super oẽm ordinem uel personam magnæ famæ & magni nominis, *quod nominatur non solum in hoc seculo*, ut Michael & Gabriel, *sed etiam in* alio *futuro*, ut quædam personæ beatorũ spirituum maioris dignitatis in illo cœlesti regno, quarum fama & appellatio ad nos in terra manentes nunquam perueniet. Id est, dignitas eius superat dignitatem oĩm maiorũ inter cœlestes creaturas. *&* nõ solum sublimauit eum pat̃ super oẽs choros angelorũ uel personas, sed etiam *omnia subiecit sub pedibus eius*. A similitudine dictum est. Nam sicut q submissus est, sub pedibus conculcatur, et conculcanti resistere non potest, sic oĩa impio et potestati Christi subiecta sunt, et illi contraire non ualent. Omnia subiecit, et ita ut sint sub .i. inferiora. Aliud sub, notat omĩmodã subiectionẽ, scilicet quod nec audeant, nec possint cõtraire impio eius. Per pedes eñ intelligimus humanitatem eius: quia sicut pedes sunt inferior pars corporis nostri, sic humanitas est inferior natura Christi. Diuinitas eñ superior natura eius est. Et hæc scientia de futuro accipiẽda est, qñ in die iudicij omnes cognoscent se subiectos ei, alij recipiẽdo præmium uitæ, alij patiendo sñiam mortis æternæ. *& ipsum* dñm, qui tantus & tam potẽs tamq; sublimatus est, *dedit* nõ ex merito nostro, sed sola sua gratia *caput super omnia* bona uir-B tutũ *ecclesiæ*, ut ipse caput & fons esset omium bonorũ ecclesiæ, uel supra omnia membra ecclesiæ, ut ipse maiorum & minorũ fidelium caput esset. Vel sicut in alijs libris habetur, supra omnem ecclesiam Iudæorũ scilicet atq; gentilium, ut nullus ad ecclesiam pertineret, qui hunc caput nõ haberet. Nã sicut oĩa membra humani corporis regũtur à capite .i. uisus, auditus, gustus, odoratus & tactus, ita oẽs sp̃uales sensus ecclesiæ sunt in Christo, ut in eo uideat deum, & audiat uerbum eius, & gustet quàm suauis est dominus. & odorem notitiæ eius attrahat, & spiritualit̃ eum tãgat, dicẽs: Mihi autẽ adhærere deo bonũ est. Qui longe alit̃ est caput ecclesiæ, quàm princeps aliquis caput exercitus, quia illa *est corpus ipsius*. Vnũ enim sunt sponsus & sponsa, ut caput & corpus. Ecclesia dico, *plenitudo eius* .i. plenarium corpus eius. nullum enim membrum deest ibi, quod soleat esse in humano corpore. sed sunt ibi q puidẽt alijs, ut oculi: sunt q ministrãt, ut manus: sunt q loquunt̃ uerbũ salutis, ut os, & sic cætera mẽbra. *Qui* Christus *ad impletur* nõ in se, quia sic plenus est & perfectus, ut non possit augmẽtari, sed *in omnibus* fidelibus suis. Et qd adimplet̃ ipse in eis? *Omnia* bona quæ sunt in eis .i. charitas, humilitas, patiẽtia, castitas, & his siĩa. Hæc eñ oĩa Christus est in electis suis. Et dũ hæc augent̃ in eis & multiplicant̃ usq; ad plenitudinẽ, ipse nimirũ adimplet̃ in eis. Qui & in futuro felicit̃ adimplebit̃ in ip̃m, ut sit deus oĩa in omnibus. Vel adimplet̃ ipse nunc oĩa in oĩbus, dũ mẽbra eius quotidie secũdum quantitatẽ proficiũt: C & dum defunctis his qui mõ sunt in eccl esia oculi uel os, succedũt alij p eis: & sic de cæteris, ut integer maneat numerus membrorũ, & sc̃dm succesſionẽ semp crescat. Oĩa p̃dicta ualẽt ad confirmãdũ eos in fide Christi, ut credãt eũ uerũ hoĩem et deũ perfectũq; salutem dare credentibus.

Marginalia: 1.Cor.15; 1.Thes.4.; Psalm.8; Psalm.33.; Psal.72

CAPVT .II.

ET uos cũ essetis mortui delictis & peccatis uestris, in quibus aliquando ambulastis secundum seculum mundi huius, secundum principem potestatis aëris huius spiritus, qui nunc operatur in filios diffidẽtiæ. In quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus, in desiderijs carnis nostræ facientes uoluntatem carnis & cogitationũ, & eramus natura filij iræ sicut & cæteri. Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos, cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo, cuius gratia estis saluati, & conresuscitauit & consedere fecit in cælestibus in Christo Iesu, ut ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu. Gratia enim estis saluati per fidẽ, & hoc non ex uobis. Dei enim donum est, non ex operibus, ut ne quis glorietur. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit deus, D ut in illis ambulemus.

¶Ingredit̃ Apostolus dissuadere et superfluas oñdere carnales obseruantias, quas præuidebat fore introducẽdas ab hæreticis. cõmemorat etiã priora mala, ut in bonis quæ prius perceperũt, humiliet̃: et certũ sit, qa si hæc inimicis data sunt, multo magis ampliora dabunt amicis. Ne eñ in tumorẽ ex bonis erigant̃, oñdit de quo statu ad q̃ dignum uocati sunt, dicẽs oĩa bñficia eis uel apostolis uel toti humano gñi, per solam dei gratiam esse data. Litera sic cõiungit̃: Suscitauit Christum à mortuis, et ad dexterã suã eleuauit, et uos quoq; conresuscitauit & in cælestibus cõsedere fecit. Sed istud inferius ubi dicit, deus aũt q diues est, ideo interposuit, ut dissuaderet carnales obseruantias, & illos humiliaret ex recordatione præcedentiũ culparũ, Ac si diceret: Deus corporalit̃ suscitauit Christũ à mortuis, *& uos* spiritalit̃ cum eo resuscitauit ab interna morte *cum essetis mortui* in anima *delictis & peccatis uestris*. Sicut eñ iustitia est uita animæ, sic pc̃m mors eius. Delictũ nõnulli uolũt accipe sc̃dm cõsensum malæ uolũtatis, & pc̃m sc̃dm executionẽ opis. uel delictũ ẽ, qñ aliqs facere negligit q̃d à deo p̃cipit̃: pc̃m, qñ p̃sumit agere q̃d ꝓhibetur. Vos mortuos delictis & peccatis gratia dei uiuificauit. Hoc multum ualet ad dissuasionẽ carnaliũ obseruantiarũ: qa si de morte animę ad uitã nõ illis obseruãtijs, sed gratia duce peruenere, nõ est ratio ut post acceptã uitã his indigeant. Mortui eratis, quia *aliquando*, id ẽ, ante

A conuersionem uestram *ambulastis* in illis delictis & peccatis. Et ambulastis in illis de alio ad aliud, *secundum seculum huius mundi*.i. sequendo & imitando seculares homines ista mundana appetētes. Vel secundum malitiam seculi huius mundi, qui totus in maligno positus est, ambulastis. Nam superior mundus.i. regnum cœlorum, habet aliud seculū in quo regnat iustitia. Vel sequuti hoc seculū, quia sicut in hoc seculo succedit tempus tēpori, ita semper in uobis succedebat pctm̄ pctō: & ita cōparabiles seculo fuistis in cōtinuata serie pctōrum. Seculo dico, *huius* corruptibilis & caduci mundi, *cuius sectatores diuersis uitijs assidue corrumpuntur*, & cito decidūt in interitum. Nec solummō secūdum hoc seculum ambulastis *in uia iniqtatis*, sed etiam *secundum principem potestatis aëris huius*, id est, secundum quod suadebat uobis princeps, qui in hoc aere potestatem habet uel infideles *tentandi, uel ipsum cōmouendi*. Secundū hūc *iniquitatis* principem ambulant, qui secundū uoluntatem eius peccant. Qui est princeps potestatis aeris, quia principatur exercitui dæmonum, q sunt potestas aeris, quia possunt in eo discurrere, & suggestiones hominibus ministrare: uel quia ipse satanas in hoc eodē caliginoso aere, uicino terris, potestatē habet (ut diximus) uolitandi ad suadendum mala, siue commouendi aliquoties tempestates ad incōmoda hominū, sicut fecit aduersum Iob. Et quis est iste princeps? *spiritus*.i. non carnalis substantia, sed incorporea. Per hoc quoq; in

B nuitur, quia multum erant in peccatis, qm̄ spūs, (id ē, res inuisibilis) à quo nesciebant cauere sibi, eos impugnabat. Periculosius enim impugnatur homo re inuisibili q̄ uisibili, quia si hostem uideret, sibi fortasse caueret. Qui spūs *operatur in filios diffidentiæ*, id ē, in illos q uolunt tenere carnales obseruantias, qui diffidunt de Christo, non credentes eum sufficere ad iustitiam & salutem, nisi & carnales obseruantias superadijciant. Ob hoc dicuntur filij diffidentiæ, quia diffidentia infidelitatis genuit eos in tali errore.i. fecit eos diffidere. In quibus operatur diabolus ut diffidant à Christo, & carnales ceremonias quærāt *nunc*.i. post aduentum Christi, qui uera lux est, & umbram ueterum obseruantiarum exhibitione ueritatis remouit. Ac si dicatur: Quādoquidem malignus hæc operatur, etiā postq̄ ueritas apparuit, id ē, opus illius est adhuc facere diffidere, uidete ne forte uos diffidatis. Et hoc ualet ad propositum. Nam si cū adhuc tanta ac tali multiplicitate peccatorum irretiti erant, liberati sunt sola gratia, nō carnalibus obseruantijs, patet quia post liberationem superflue eas tenerent. Vel in filios diffidentiæ, id est, in illis qui propter sua multa peccata diffidunt de æternis bonis, & desperant de salute sua, operatur diabolus nunc, id ē, postquam de manu eius erepti fuerant. Vel ideo uocantur filij diffidentiæ, quia de eorum salute diffidit mater ecclesia, considerans in eis operationem nequissimi spiritus. Ne autem uiderentur Ephesij ideo fuisse tam grauibus irretiti peccatis, quia carnalibus obseruātijs non studuerant, ostendit etiam seruientes illis ceremonijs similiter implicitos fuisse peccatorum multitudine. Et hoc est: *In quibus* delictis & peccatis non solum uos, qui non habetis carnales obseruantias, sed *& nos* qui illas custodiebamus, & illi qui modo sunt tanti apostoli, nos inquam *omnes conuersati sumus*, id est, per omnia genera uitiorum uersati sumus *aliquando*.i. ante conuersionem nostram *in desiderijs carnis nostræ*.i. in concupiscentijs eius. Et eramus *facientes uoluntatem carnis*.i. opere cōplebamus quod carnalitas nostra exigebat secundū libidinē & crapulā, & cætera quæ ad delectationē carnis attinēt, *& uoluntatē cogitationum* faciebamus, secūdum iram & superbiam & ambitionem & cætera uitia, quæ in corde sunt, & non in delectatiōe corporis. Si uero carnis nostræ sic legat, ita dico nos fuisse in delictis, qn̄ manebamus *in desiderijs carnis nostræ*.i. in uehemētia cōcupiscētię ministratæ à carne, plus uoluit in desiderijs notare, q̄ cōcupiscētiam.i. multiplicē & omnimodā uehemētiam cōcupiscētiæ quā p legē incurrerūt. Vnde Romanis ait: Cū em̄ essemus in carne, passiōes peccatorum quæ p legē sunt, operabant in mēbris nostris. Et itē: Peccatū p mandatū operatū est in me oēm cōcupiscētiam. Et, ppterea de maledicto mortis uenięntes, *eramus filij iræ*.i. filij ultionis, filij gehēnæ, & hoc *natura*, id ē, originali peccato, *sicut & cæteri* qui legem non acceperant. Nam cum ira dei nascūtur oēs mortales, & peccante primo hoīe, uitiū p natura inoleuit. Sed p dei gratiā nonnulli de filijs iræ fiunt filij adoptiōis, q̄d p legē nō ualet fieri: ideoq; Iudæi carnales licet haberēt legem, nihilominus filij iræ manebāt sicut nati fuerāt, queadmodū & cæteri populi terrarum q sine lege erāt. Et p hoc uoluit innuere, legē nihil posse ad peccatorum alleuiationem, cum ipsi q obseruabant legalia præcepta, debiti essent iræ dei, sicut & alij qui mandata legis ignorabant. Hoc enim de lege sola sine adiūctione gratiæ dicitur. Quod totum ad gratiæ commēdationem ualet, & sic ad carnalium obseruationum destructionem: quia cū essent mortui multiplicitate peccatorum, seruiēdo etiā illis ceremonijs, gratia dei eos cōuiuificauit, quod lex facere nō potuit. Vos eratis mortui, & nos similiter, & eramus ex natura uitiata filij iræ: sed *deus qui diues est in misericordia*, quoniam secundum largas misericordiæ suæ diuitias oīa peccata & originalia et actualia p baptismum remisit, ut ubi abundauit peccatum, superabūdaret gratia. *propter nimiam charitatem suam* erga nos summā.i. omium sensum superantē, cū ipse filiū sibi coæternum faceret incarnari et mori, *qua dilexit nos deus, cum essemus* spiritalit̄ *mortui peccatis, cōuiuificauit nos in Christo*.i. uiuificauit nos cū Christo scdm̄ remissionē peccatorum, et innocentiā atq; uirtutū cōsummationē: hoc est, sicut Christo ppetuitatē uitæ in æterna beatitudine attribuit, sic nobis largitus ē uerā uitā innocētiæ & iustitię. *Cuius* Christi *gratia* uos Ephesij & alij gentiles *saluati estis*, sicut et nos secundū remissionem, et innocentiam et iustitiā. Et non solū conuiuificauit nos, sed etiam *con-*

Marginalia: 1. Ioh. 5. — Iob. 1. & 2 — C — Locus obscurus. — Roma. 7 — Ibidem. — D — Roma. 5.

A resuscitauit, id est, spe cum Christo iam resuscitauit, ut quemadmodum Christus est resuscitatus, sic nos spei certitudine expectemus resuscitãdos. *Et* etiam *fecit* nos *consedere*, id est, spe cũ Christo sedere ut iudices in æterna beatitudine, & hoc *in cælestibus* locis, uel inter cælestes essentias. In sessione enim designatur iudicium, qa sedere solet qui iudicat. Faciet ergo nos sedere cum Christo, quia faciet iudicare cum illo. Imo cum eo iam nos resuscitauit, & cum eo sedere fecit in cælestibus, quia quamuis corpus nostrum nondum ibi sit, tamen spes nostra iam ibi est. Et hoc totum *in Christo Iesu*, id est, in potẽtia & uirtute & gratia eius. Hæc oĩa multum ualent ad intẽtionem, quia cum hæc uniuersa det sola diues gratia, frustra post hęc inducũtur carnales obseruantiæ. Ideo sua prędestinatiõe & nostra spe nos fecit iam consedere, *ut ostenderet in seculis uenientibus super* ista temporalia secula, id est, in seculis æternitatis, uel in seculis quæ post nos in hoc seculo uenient, *abundantes diuitias*, id est, æternam beatitudinem, quæ adeo diues erit, ut ibi nulla re quis indigeat, uel donationem beneficiorum suorum abundanter diuitẽ & copiosam. diuitias dico *gratiæ suæ*, id est, propter gratiam suã datas, & hoc *in bonitate* sua, non in consideratione meritorum nostrorum, quoniam melior est misericordia eius super uitas. Et tantę eius diuitiæ erũt *super nos*, id est, multo maiores quàm digni sumus accipere. Vel super nos erunt, id est, omnem intelligentiæ nostræ capacitatem exuperabunt, quia tam magnæ & tales erunt, quas nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec cor hoĩs excogitauit. Tantũ eẽ dabitur, quantum mens inuestigare non potest. Quis enim intellectus capere sufficiat illa supnæ ciuitatis quanta sint gaudia, angelorum choris interesse, cum beatissimis spiritibus gratiæ conditoris assistere, præsentem dei uultum cernere, incircunscriptum lumen uidere, nullo mortis metu affici, incorruptionis perpetuæ dono lætari? Et hæc omnia dantur *in Christo Iesu*, id est, in potentia & gratia & largitate Christi. Ad quid igitur post hæc carnales obseruantiæ inducerẽtur? Vere gratia dei largas habet diuitias, nam *gratia* eius *estis saluati* & mundati à pctĩs, & hoc *per fidem*, id est, fide interueniente, quia credidistis uos gratia posse saluari. *Et* tamen *hoc non* est *ex uobis*, sed ex uocante deo, quia ex auditu euangelij accepistis fidem. *Dei enim donum est* ipsa fides, uel uocatio uestra, & non partim, sed pure donum dei. quia *non ex operibus* uestris, id est, non est ibi admixtio operum, *ut ne quis glorietur* quod fidem habeat ex opibus, uel sine gratia saluatus sit proprijs operibus. Hic uidetur Apostolus innuere quod de operibus isti gloriarentur, non de gratia dei. Sed ille maxime uult de suis operibus gloriari, q per carnales obseruantias fidem & iustitiam petit, uel se accepisse putat. Et uere gratia saluati estis, non ex operibus uestris, quæ ex uobisipsis habetis, sed tantum his operibus, in quibus uos deus fecit, id est, formauit & creauit. Et hoc est: *Ipsius enim sumus factura* & nos & uos, *creati in Christo Iesu in operibus bonis*, nõ in illa creatione qua homines facti sumus, sed ea de qua ille dicebat, qui utiq; iam homo erat, Cor mundum crea in me deus. Et apostolus iste nouam creaturam alibi laudat. Facti ergo sumus & creati in operibus bonis, quia restitutione liberi arbitrij data est nobis libertas bene operandi, id est, facti sumus habiles ad bene operandum. Et hoc factũ est in Christo Iesu, id est, in gratia eius, non in merito nostro. *Quæ* opera bona *deus* prædestinando *præparauit* præueniens arbitrium nostrum. Omne nanq; bonum à gratia dei sumit originem. Et ita præparauit, *ut in illis ambulemus*, id ẽ, pmoueamur & proficiamus de bono ad melius. Et qa his modis nos saluauit, manifestũ est nos gratia eius esse saluatos. Et si gratia eius sumus saluati, tũc frustra carnales obseruantiæ superinducentur.

Psalm. 62

B

I. Cor. 2.

Gene. I.

C

Psal. 50

Galat. 6

Propter quod memores estote quòd aliquando uos gentes eratis in carne, qui dicimini præputium ab ea quæ dicitur circuncisio in carne manu facta, quia eratis illo in tempore sine Christo alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes & sine deo in hoc mundo. Nunc autem in Christo Iesu uos qui aliquãdo eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi.

Contulerat Iudæos & gentes q utriq; fuissent sub pctõ. Nunc ostendit gentes fuisse indigniores & improperia Iudæorum perpessas, ut mõ æquales Iudæis, magis sint obnoxij gratiæ dei. Ac si dicat: Quandoquidem factura dei estis, creati in operibus bonis, ergo nolite obliuisci de quanta uilitate uitiorum ad quantam sublimitatem uirtutum deus uos promouit, ut maiorem gratiarũ actionẽ ei referatis pro tãtis beneficijs quæ uobis contulit. Et hoc est: *Propter quod*, id est, quia de malis uos eripuit deus & bonis ditauit, *estote memores quòd aliquando*, id est, ante conuersionem olim *uos eratis gentes*, id est, quales geniti fueratis: nec solum secũdum originem, sed etiam *in carne*, id est, secũdum carnem, hoc est, secundum carnis uoluntatem & carnis appetitũ, quia faciebatis omnia quę carnis uoluptas suggerebat. Vos dico, qui intantum eratis pctõres, ut à peccatrice gente Iudæorum despiceremini, obijciente uobis uos esse præputium, id est, præputiatos. Et hoc est: *qui dicimini*, id ẽ, qui uocamini hoc nomine opprobrij, quod est, *præputium*, quia secundum illam partem uiri magis ad delectationem carnis incenduntur, & libidine punguntur atq; immunditia polluuntur. & hoc *ab ea* plebe, *quæ* pctĩs est plena, sed tamen *dicitur* uere esse *circuncisio in carne*, non in spiritu: & *manufacta*, non à deo. Sola nanq; caro amputabat, nõ cordis praua cogitatio. Et merito despiciebamini, *quia eratis illo in tempore* in nequitia notabili, *sine Christo*, id est, sine Christi fide uel notitia. Et eratis *alienati* & separati *à conuersatione Israel*, id est, iudaici populi, quia dedignabantur uos secum habitare. Et eratis *testamentorum hospites*, id est, si qs uestris

D

A ueniebat ad iudaismum, ut hospes & aduena acципiebatur in lege, & uilis inter Iudæos reputabatur. Legem dicit pluralit testamēta ꝓpter multiplices ꝓmissiones suis cultoribus factas, & qa in ueteri testamento cōtinebatur nouum. Vos dico *non habentes* ante *spem promissionis*.i. de nulla promissione sperātes, qa nec ea sperabatis quæ ꝓmissa sunt Abrææ, nec ea quæ ꝓmissa sunt Dauid uel cęteris patribus. & ideo nō erat uobis spes illius diuinæ ꝓmissionis, qa eratis *sine deo*.i. sine dei patris notitia *in hoc mundo* tam malo, qui totus in maligno positus est. Qđ nunc dicit, *sine deo*.i. sine dei patris agnitione & gratia, hoc ē, qđ dixerat, *sine Christo*.i. sine Christi notitia & gratia: qa quisqs ignorat patrem, ignorat & filiū: uel quisquis non habet filium, nec patrem habet: & qui unum habet, habet & alium. *Olim tales fuistis, sed nunc*.i. post *acceptionem gratiæ in Christo Iesu*.i. in potentia & largitate Christi, *uos qui aliquando*.i. ante Christi conuersionem *eratis longe* à deo non corpore, sed corde & meritis, *facti estis* ei *prope* uel oībus supradictis à qbus lōge eratis, & hoc *in sanguine Christi*.i. in ui effusionis sanguinis Christi. Ille enim sanguis tantæ efficaciæ fuit, ut ꝑ illū hæc omnia possent haberi. Qui nisi emanasset, nihil prædictoꝝ bonoꝝ nobis contigisset. Omnia hæc accepistis cū in potētia Christi Iesu, tū in efficacia fusi sanguinis eius, & nō in carnalibus obseruātijs. *Si ergo tunc cū tam multipliciť essetis remoti à deo, ut notatū est, nō indiguistis carnalibus obseruan*

B *tijs, sed sola gratia saluati estis in gratia & sanguine Christi, tūc multo minus mō, cū iā recepistis ueſtrā saluationē. Solus itaq; Christus uobis ē tenendus firmiť & amandus, q uos de tātis malis eripuit, & Hebræis fidelibus pares & socios fecit.*

Gene. 22

Psal. 131.

1. Iohā. 5

Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, & medium parietem maceriæ soluens inimicitias in carne sua, legem mādatorum decretis euacuans, ut duos condat *in semetipsum, in unum nouū hominē, faciens pacē, ut reconciliet ambos in uno corpore deo per crucem, interficiens inimicitias in semetipso. Et ueniens euangelizauit* pacem uobis, *qui longe fuistis, & pacē his* qui prope, quoniā *per ipsum habemus* accessum ambo in uno *spiritu* ad patrem.

¶ Vere sanguis Christi uos deo ꝓximos fecit in Israelitis atq; testamēto & ꝓmissionibus, quia *ipse* Christus ē *pax nostra*.i. q nos deo & angelis pacificauit, & q Iudæos & gentes diuersis ritibus discordātes fecit in fide concordes. Pax em̄ pacatos facit, sicut iustitia iustos. Pax nostra ipe est, *qui utraq; fecit unum*.i. Iudaicum populum & gentilem fecit unanimes in fide & cultura unius dei & moribus. Et quō hoc fecerit, subditur: *Medium parietem maceriæ soluens*. Parietem intelligiť uocare circucisionē, q diuidebat Iudaicū populum à gētili. Sicut em̄ paries medius diuidit locum à loco, ita circūcisio separabat populum à populo. Qui paries in aduentu Christi facta est maceria, quoniā circūcisio quæ ante eius aduētum euacuari nō poterat, postq̃ ipse uenit, facile fuit ut destrueretur. Maceria qppe q̃si macra series dicitur. Est em̄ maceria congeries lapidū, ubi nulla cemēti colligatio est, quæ leui pulsu ruinā patitur. Paries aūt uocatur series lapidum cemēto colligata & cōstricta, quā deijci non est facile. Sic circuncisio præcepto dn̄i firmata usq; ad tempus correctiōis, non poterat euacuari: sed tempore correctionis uolūtate dei debilitata, ruinæ subiecta fuit. Et bene posuit, soluens parietē: quia circuncisio quæ ante aduētum Christi ligata erat ligamine præcepti, in aduentu eius soluta fuit, nullo iā præcepto eā cogente fieri. Nec solū circūcisionē soluēdo fecit utraq; unū, sed etiam soluēdo *inimicitias in carne sua*. Inimicitias uocat idololatriā. Iudaicus em̄ populus inimicabatur gētili idolis seruiēti, & gentilis Iudaico idola contemnēti. Et recte uocauit idololatriā inimicitias, & nō parietem, circuncisionē uero parietē. Circuncisio em̄ ante tēpus correctionis fuerat in ædificio legis iustitiæ, quia p̄ceptum erat in lege, ut circuncisio fieret: at idololatria nullo mō unq̃ in ædificio dei fuit, quia semp deo contraria fuit. Destruxit inimicitias, & hoc in carne sua.i. ꝑ incarnatiōem suā, scilicet quia incarnatus est, ideo euacuata est idololatria. Postq̃ em̄ carnē assumpsit, discipulos elegit qui doctrina ueritatis gentes illuminarēt. Et ꝓprie dictū ē, soluēs idololatriā, quia gētilibus astricta & ligata erat uinculo usus. Vel obstaculū legis uocať paries, qa legales obseruationes erāt quasi quidā paries disiungēs gētes à Iudæis. Paries dico maceriæ.i. qui facile destrueret ueniēte gratia. Erat aūt medius hic paries, ut neuť populus alteri cōcordaret. Stāte em̄ hoc pariete, erāt inimicitiæ, ira & inuidia inť eos. Ideoq; destruendus erat, ut inimicitiæ destruerētur. Et hoc factū ē in carne Christi assumpta uel immolata, qui in carne apparēs, et à mortuis resurgēs, oēm legē cessare fecit: et ablato omi obstaculo et dissensione, utrūq; populū in sua fide cōiunxit. Vel paries erat obscuritas legis et prophetaꝝ, obstruēs nobis uiā uitæ, et mediū se inť nos et deum obijciēs. Christus carne et passiōe sua soluit mediū parietē et maceriā.i. obscuritatem ueteꝝ ꝓphetaꝝ, et oīs antiquæ legis apuit sacramēta, et dissipata incedēdi difficultate, uiā oculis oīm reuelauit, ut q uult ad deū ꝑgere, nullo impediať obice, nec obscuritatis caligine terreať. Vn̄ eo in cruce spūm emittente, uelū tēpli scissum est mediū, et sancta sanctoꝝ oībus patuerūt. Idem em̄ significat illud uelū, q̄d et iste paries. Sed et inimicitias quæ inť nos et deum erant, soluit in carnis suæ sacrificio Christus. Et hæc oīa fecit, *euacuans*.i. destruens et adnihilās *legem mandatorum*.i. aliaꝝ carnaliū obseruantiaꝝ, præter circuncisionem, qa de illa iam dictum est. Et bene carnales obseruantiæ dicūtur mandata, qa non erāt stabiles, sed mutabiles: sicut illa quæ mandātur, possunt et solent permutari. Euacuās dico, et hoc suis *decretis*.i. immutabilibus statutis, ex ratione firmiter factis, scilicet præceptis no

C

maceria qd

paries qd

D

Matt. 27

decretum

A ui testamenti, cui succedit aliud testamentum. Decretum solemus dicere, quod à deo est ratum & autorizabile, ut non sit fas illud permutari. Quia ergo illa erant mandata, id est, transitoria, & ista decreta, id est, stabilia, merito illa, id est, carnales obseruantiæ euacuantur istis, id est, præceptis noui testamẽti. Vbi enim baptismum & fidem suadet nouum testamentum, ibi euacuatur secundũ carnales ceremonias uetus testamentum. Et hoc totũ, scilicet soluere inimicitias, euacuare legem, fecit ipse, *ut duos* populos prius per legem diuisos *condat*, id est, coniungat intantum, ut eant ambo simul *in semetipsum*, id est, in Christum, uidelicet ut ambo tendant pariter *in unum nouum hominem*, qui Christus est, ut unitatem & nouitatem in ipso habeant, & conformitatem eius simul teneant. Ipse dico, *faciens pacem* inter eos destructis inimicitijs, ut alius nõ inquietet alium, sed diligat ut seipsum. ¶Pax enim, id est, remotio inquietationis, est gradus quo peruenitur ad unionem dilectionis. Quod dicit, faciens pacem, diuersum est ab eo q̃d superius dixit, Ipse est enim pax nostra: quia illud declarat eum esse ipsam pacem, quæ pacificat discordantes: hoc autem quod dicitur, faciens pacẽ, notat illum esse mediatorem & autorem pacis. Et iterum ad aliud ponitur. Nam illud, id est, esse pacem, ad hoc ponitur, ut demonstret illos q̃ longe erant, factos esse prope in Christo Iesu: faciens uero pacem, ad hoc, ut ostẽdat quo gradu ad charitatem perueniatur. Et quod dicit, ut duos cõdat populos in semetipsum, diuersum est ab eo quod

B posuit, qui fecit utraq; unum, quod intelligimus sc̃dm fidẽ: cõdere aũt duos in semetipm̃, accipimus secũdum charitatẽ. Ostenso itaq; quomodo Christus utrunq; populum sibi inuicem coniunxit, uult consequenter ostendere quomodo utrũq; reconciliauit deo. Quasi dicat: Ita coniunxit duos in semetipsum, *ut reconciliet deo* patri *ambos* positos *in uno corpore* Christi, quod ẽ ecclesia. Et hoc fecit *per crucem*, id est, crux fuit uia, qua peruentũ est ad reconciliationem. Nisi enim Christus se hostiam patri obtulisset in cruce, nostra reconciliatio ad deum facta non fuisset. *Interficiens inimicitias in semetipso*. Ac si dicatur: Cum per crucem nos reconciliaret deo, non fecit hoc per crucem quam alius passus sit: sed ita, ut interficeret, id est, deleret inimicitias quas deus iuste culpa primi parentis & nostrorum reatu peccaminum in nos habebat: & hoc faceret non in alieno corpore, uidelicet prophetæ uel apostoli, sed in semetipso. Ipse enim pro nobis deo satisfecit, sustinendo passiones & opprobria uice nostri, quas nos merito pati deberemus. Et quia per eum inter nos & deum facta est reconciliatio, frustra igitur post hæc obseruabuntur carnales ceremoniæ. Et non solum pacem fecit in cruce, sed & antequam crucẽ ascẽderet, *ueniens*, id est, in carne apparens, *euangelizauit pacem*, id est, bene nunciauit ore proprio *uobis* gentilibus, *qui longe* ab eo *fuistis*, id est, recessistis in idololatriam. & *pacem his qui prope* erant, id est, Iudæis, quia unum deum colebant. Hanc enim pacem euangelizauit, cum diceret: Alias oues habeo, &c. usq;, & unus pastor. Et item: Nemo uenit ad patrem nisi per me. Iure enim pacem nobis ad inuicem nũciauit & ad deum, *quoniam per ipsum habemus ambo* populi *accessum*, id est, facultatem accedendi *ad deum patrem*, & hoc *in uno spiritu*, id est, in unanimi uoluntate fidei & religionis atq; charitatis, ut sit nobis cor unum & anima una. Vel *in uno spiritu*, id est, in spiritu sancto, qui unus atque idem est, licet uaria dona distribuat. Ad patrem accedimus secundum conformitatem bonitatis eius, & in futuro secundum participationem beatitudinis illius. Et cum hæc omnia facta sunt per CHRISTVM et fiant, cur amplius carnales obseruantiæ inducentur?

C Iohan. 10. Iohan. 14. Actu. 4.

Ergo iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorũ & domestici dei, superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu. In quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctũ in domino. In quo & uos coædificamini in habitaculum dei, in spiritu sancto.

¶Quandoquidem uos gentiles unum cum Iudæis in Christo facti estis, et deo pariter reconciliati, *ergo iam* à tempore fidei *non estis hospites* testamentorum *& aduenæ*, sicut olim eratis. ¶Hospites enim & aduenæ erant gentiles inter eos qui testamenta habebãt, uel quia ad tẽpus more hospitũ ueniebant & recedebant, uel q̃a si q̃ eorum ad iudaicũ ritum conuertebantur, aduenę, i. proselyti uocabantur. Hospites eñ sunt in transitu. Sed iã isti non erant hospites testamentorum, quia non in transitu & recessu uidebant ipsa testamẽta, sed assidue morabantur & exercebãtur in eis, & ,ut decebat, obseruabant ea. ¶Aduenæ aũt dicuntur qui cum nõ sint indigenę, morãtur tamen in loco unde non sunt indigenæ. Sed isti postquam effecti erant unũ cum illis, igitur qui quasi indigenæ testamentorum erant, non iam alienigenæ, sed indigenæ reputabantur, ut ipsi cum his cum quibus erãt, essent unum: quoniam ita quasi naturaliter habebant testamẽta, ut illi qui in primis habuerant ea. ¶Gratia enim diuina utrisque æqualiter nouum testamentum præbuit, sed & uetus iuxta spiritalem sensum. & gentiles ideo quoq; nõ erant iam aduenæ in testamentum, sed indigenæ, quia regenerati erant ex baptismo, qui prædicatur in utroq; testamento. In uno enim dicitur: Effundam super uos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamẽtis uestris: in alio, Ite, baptizate omnes gentes. Non estis iam hospites testamentorum, id est, peregrini uel indigniores Hebræis in fide, sicut olim recepti in lege: & aduenæ, id est, alieni & exules: *sed estis ciues sanctorum*, id est, eiusdem iuris & dignitatis in ciuitate dei, ciues non carnalis Israel, sed sanctorum, quia cum sanctis unam incolitis ciuitatem, quæ est ecclesia. Habetis enim communionem cum sanctis in omnibus sacramentis ecclesiæ, qui olim fuistis

qui

D

aduene

Iezec. 36. Matt. 28.

A alienati à cõuersatiõe Israel. Nec solũ ciues sancto rum estis, sed *& domestici dei* .i. familiares & amici dei in domo eius secundum multã perfectionem scientiæ & uirtutum, & secundum multam dilectionem quam ipse erga uos habet. Domesticos eñ suos familiarius diligit, & arcana secretorum suorum eis reuelat ut amicis, atq; dona largit̃ amplissima. Nunc estis domestici dei, q̃ olim eratis sine deo, uos dico *superædificati* in ædificio dei *super fundamentum apostolorum & prophetarum*. i. super fidẽ Christi, super quam primo fundati sunt apostoli & prophetæ. *Christus enim* fundamentum est totius diuini templi uel diuinæ ciuitatis, quia ex eo & ex eius fide & gratia inchoant omnia bona, & ipse totum spiritale portat ædificium. *Ipse* ergo est fundamentum apostolorum & prophetarum, q̃a super illum incumbunt & firmi permanẽt apostoli & prophetæ, qui totam deinde fabricam sancti ædificij portant. Ipse est fundamentum. i. fides eius est prima firmitas & initium ac sustentaculũ omnis ædificij uirtutum ac bonorum operum. Super quam fidei firmitatem innitentes, superædificati estis in bonis operibus, id est, ad altiora prouecti crescendo de uirtute in uirtutem. Et hoc factum est in *ipso summo angulari lapide*, scilicet *Christo Iesu*, q̃ duos in se populos quasi duos parietes coniũgit, & fortitudo est totius ædificij. Qui ita est angularis lapis, ut non solum sit fundamẽtum ipsius ædificij, id ẽ, non solum sit in inferiori parte, sed etiã sit summus in ipso ædificio. Ita est summus iste la

B pis, ut non possit alius lapis angularis huic superaddi. Illi enim uolunt huic superponere aliũ angularem lapidẽ, qui carnales obseruantias quærunt superaddere, & eas contẽdunt ad salutem ualere. Sed nihil põt huic superponi. Ipse enim inferius est lapis angularis secũdum fidem, ipse est & summus secundum iustitiæ consummationẽ. Vel ideo est summus lapis cum sit fundamentũ, q̃a origo fundamenti huius, summitatem tenet. Et sicut fundamẽtum corporeæ fabricæ in imo est, sic fundamentũ spiritalis fabricæ in summo est. Si ad terrã ædificaremur, in imo nobis ponendũ erat fundamentũ. Quia uero cælestis fabrica est, ad cælos præcessit fundamentũ nostrũ. *In quo* fundamento, in quo lapide summo *omnis ædificatio* tã Iudæorum q̃ gentilium, *constructa* secundũ fidem & sacramẽtorum perceptionem, atq; secundum innocentiã & iustitiã, *crescit* in uirtutibus proficiens: quia nemo tã perfectus est, q̃ non possit crescere. Crescit unusquisq; electorum & maior & minor, quandiu est in hac uita. Neq; enim ad ædificium electorum p̃tinet, licet Christianitatis uocabulum habeat, qui crescere in bonis & augmentari non studet. Omis enim ædificatio tam singularum personarum fidelium, quàm singularum uirtutũ, cõstructa in Christo, crescit assidue eundo & proficiendo *in templũ sanctum*, id est, ut fiat sanctum & mundum dei tẽplum, & hoc totum *in domino*, id est, in operatione domini: quia dominus hoc agit, non aliqua carnalis obseruantia. *In quo* Christo non solum Iudæi ædificantur, sed *& uos* gentiles *coædificamini*, id est, æque ut Iudæi ædificamini cum eis secundum iustitiam, & intantũ, ut eatis *in habitaculum dei*, id est,

C ut efficiamini domus & sanctuarium dei, & hoc *in spiritu sancto*, id est, in operatione spiritus sancti, & non in carnalibus obseruantijs.

CAPVT .III.

HVius rei gratia ego Paulus uinctus Christi Iesu pro uobis gentibus, si tamen audistis dispensationem gratiæ dei, quæ data est mihi in uobis, quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramentum, sicut supra scripsi in breui, prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi, quod alijs generationibus non est agnitum, filijs hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis apostolis eius & prophetis in spiritu, esse gentes cohæredes & concorporales & comparticipes promissionis in Christo Iesu per euangelium, cuius factus sum ego minister secũdum donum gratiæ dei, quæ data est mihi secundum operationem uirtutis eius. I. Cor. 15.

¶ *Huius rei gratia*, id ẽ, pro hac re grata mihi, scilicet ut uos coædificemini, uel p̃ gratia dei implẽda in hac re, *ego Paulus uinctus sum*. Et ponit p̃ q̃ ipsi sunt coædificati, q̃a scilicet deus reuelauit illi salutẽ ad gẽtes p̃tinere, & misit illũ eis p̃dicare, & facit pati p̃ illis, ut magis sint deo grati. Ego Paulus

D uinctus *Christi Iesu*. i. p̃ seruitio et noĩe Christi, uel in p̃tate et uoluntate eius ego uinctus sum: q̃a qñ uoluerit, me dissoluet. Vel ego uinctus p̃ euangelio sum Christi, nõ diaboli, ut illi q̃ p̃ suis criminibus tenẽt̃ in uinculis. Vinctus Christi sum, et hoc *pro uobis gentibus* q̃bus uiam salutis prædicabã. uel p̃ uobis, q̃a q̃d sum uinctus Christi, tẽdit ad utilitatẽ uestram. i. uobis est utile. Meritũ eñ pastoris prouectũ cõfert gregi. Tunc Romæ tenebat̃ Apostolus in carcere. Quia uero meritũ pastoris non p̃derit ouibus, nisi se habeãt prout religio Christiana exigit, supponit: *si tamen audistis* aure cordis. i. si intellexistis *dispensationem gratiæ dei*. i. apostolatum mihi dispensatum à deo, qui scit cur me ad hoc officium elegit. Vel *dispensationem*. i. officium dispensandæ et prædicandæ gratiæ dei, id ẽ, gratuiti beneficij dei omnibus impensi. Si intellexistis me dispensare gratiam dei, id est, si intellexistis gratuita eius dona quæ uobis dispensaui, scilicet remissionem peccatorum, innocentiam, uirtutes, charismata, scientiam, fidem, doctrinam et his similia, uobis à deo gratis esse collata, non aliquo merito neque carnalibus obseruãtijs. Si eñ hæc gratis diuinitus dari non creditis, non estis in fide sana. Et si fidem sanam non habetis, nihil uobis meritum meum ualebit. Ac si dicatur: Quod sum uinctus, uobis proderit, si intelligitis quod uobis dispẽsaui esse gratuitum donum dei, ut nihil meritis uestris dascribatis, nec in carnalibus obseruantijs fiduciam ullam ponatis. Quod

A posuit, audistis, & non credidistis, ideo fecit, ut innuat istud usque adeo aptum & uicinum rationi, ut nō solum fide sit dignum, sed etiam intellectū. Vere dispensatio est gratuitum donum dei, id est, gratis collatum uobis, quia ipsa dispensatio data est mihi, id est, id ipsum officium dispensandi est mihi datum, & hoc in uobis conuertendis & aedificandis, id est, ut uos per meam dispensationem conuerteremini, & in aedificio dei constitueremini. Vel ipsum officium dispensationis meae iam est haerens in uobis, quod uos aure cordis & interiore uestro auditu iam recepistis ex gratia dei. ¶ Et si ego dispensationem non habeo nisi ex gratia, tūc patet quia uos notitiam dei & remissionē peccatorum atque iustificationem & caetera quae uobis dispensaui, nō habetis nisi ex sola gratia. Post hęc ponit rationem ad idem ostendendum, quod sci licet gratis habeant hoc quod eis dispēsat, & hoc per medium. Nam ubi se gratis habere ostendit, & quod ipsi similiter gratis habeant, eos conuincit. Ac si dicat: Gratis est mihi data dispēsatio, quoniam secundum reuelationem diuinam, non secundum humanam doctrinam, neque secundum uires meas, factum est mihi notum sacramentum, id est, quoddā dei occultum est mihi diuinitus reuelatum, hoc est, nō obscure, sed aperte intimatum: nec habeo huius rei plus notitiae, nisi inquantum deus mihi reuelauit & detexit, id est, nihil habeo ex me, sed totum ex sola gratia. Et si ego quicquid uobis dispenso, ex gratia habeo, tunc & uos ex gratia totum habetis. ¶ Dei bonitas mihi reuelauit sacramē-

B tum, id est, quoddam mysterium multis hominibus occultum, scilicet q̄d uos gentes essetis incorporandae Iudaeis in unitate fidei, & eandem gloriam habiturae quā Iudaei. Notificatum est mihi à deo sacramentum, & hoc sicut suprascripsi in breui, id est, ita mihi manifestatū est diuinitus, ut superius posui, cum dicerem, ipse est enim pax uestra q fecit utraque unum, & caetera quae ibi breuiter dicta sunt de mysterio Christi & societate utriusque plebis. Id est, nihil supra scripsi tunc de mysterio quod non sit mihi per spiritum prophetiae reuelatum à deo, id est, quod non habeā à gratia dei. Notum factum est mihi, prout potestis legentes intelligere, id est, inquantum uos attētē studioseque legētes potestis animaduertere in praedicta litera. Ipse est enim pax nostra &c. prudentiam meam, id est, sapientiam & peritiam, quam ego habeo super mysterio Christi. Hoc est, intantum mihi notificatum est mysterium, inquantum praedicta litera ostendit me habere prudentiam de mysterio Christi, id est, inquantum mittit studentes ad intelligendum illud mysterium. Per literam enim illam, licet nos ignoremus, ad multiplicem tamen intellectum de mysterio Christi duci possumus. Aliter enim forsitan posset exponere literam illam beatus Hieronymus, & aliter Ambrosius, atque aliter magnus Augustinus: & secundum omnem intellectum, qui inde potest fieri. i. de illo Christi mysterio, notificatū ē Apostolo. Hoc totum tale ē, ac si breuiter dicat. In tantum notificatum est

C mihi sacramentum, inquantum (id ē, quàm multiplicis) pōt intelligi in scriptura illa quae ē ipse. Et pax nostra &c. Hoc ideo dixit, ut per hoc cōmendaretur autoritas sua: & commēdata autoritate, maiorem fidem exhiberent doctrinae suae, mādata legis dissuadenti. Quod sacramentum uel mysterium non est agnitum, id est, uicine notum & plene filijs hominum, id ē, rationalium, hoc ē, uel carnalibus uel spiritualibus filijs patriarcharum & prophetarum in alijs generationibus, id ē, in praeteritis tēporibus. ¶ Licet enim antiqui sancti scirent gentes ad fidem uenturas, tamen nescierunt quod ad eādem uitae sublimitatem & gloriam forent uenturae, ad quam Iudaei culturam habentes unius dei. Sed et hoc latuit eos quia sine lege forent saluandae. Non ē illis agnitum ita plenarie hoc mysterium, sicut nunc, id ē, inquantum tempore gratiae reuelatum est illis quibus debuit, id ē, sanctis apostolis eius, qui hoc praedicare missi sunt, & prophetis sub noua gratia, ex quibus fuit Agabus, & hoc reuelatum ē illis in spiritu sancto, id ē, per spiritum sanctum. Et quid sit hoc mysterium, subditur, scilicet gentes esse cohaeredes, id ē, simul cum Iudaeis unā haereditatem in caelo habituras, & concorporales. i. simul cum eisdem Iudaeis in uno corpore ecclesię mansuras in praesenti, ut hae sint tam honorabilia membra ecclesiae quàm & Iudaei, & comparticipes promissionis uitae aeternae, ut aequaliter ad gentes ptineat illa promissio sicut ad Iudaeos, & aequaliter in eius adeptione sublimentur utrique. Et hęc omnia fiunt in Christo Iesu, id ē, in eo quod Christus carnem assumpsit, & mundum per se & per apostolos illuminauit. Nam haec omnia gentes habēt per euangelium, id ē, per receptionem & obseruantiam euangelij quod eis ministro. Non enim prodesset illis incarnatio Christi, nisi praedicaretur. cuius euangelij factus sum ego minister, non enim est meum. Et quod minister eius factus sum, non est secundum merita mea, sed secundum donum gratiae, id ē, secundum gratuitum donum gratiae dei, quae gratia est mihi data secundum operationem uirtutis eius, id ē, secūdum quod operata ē uirtus eius, qua suscitauit Christum, in quo nos omnes à morte animae resuscitaret, & sine legis opere saluaret. Et cū ego ministerium euangelij habeam ex gratia, patet q̄a et uos habetis ex gratia q̄cquid ex auditu euangelij, quod praedicaui uobis, accepistis.

Actu. 11.

D

Mihi enim omnium sanctorum minimo data est gratia haec in gentibus, euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare omnes quae sit dispensatio sacramēti absconditi à seculis in deo, qui omnia creauit, ut innotescat principatibus & potestatibus in caelestibus per ecclesiam multiformis sapientia dei secundum praefinitionē seculorum, quam fecit in Christo Iesu domino nostro, in quo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidem eius.

¶ Data, inquit, gratia est mihi omnium sanctorum mi-

A nimo. Præ nimia humilitate dicit se minimũ omnium sanctorum, ostendens de se magnum humilitatis exemplum. uel minimus erat omnium sanctorũ.i. magis humiliatus, hoc est, afflictus omnibus tribulationibus, quàm alius aliquis sanctus. Multo enim plus persequebantur eum Iudæi & gentiles, q̃ aliquem aliorum. Mihi minimo data ẽ gratia hæc in gentibus.i. ministratio: & hoc (ut præmissum est) secũdm operationem uirtutis eius.i. ita ut sequatur eam operatio uirtutis dei, quia ad cõfirmationem meæ prædicationis deus per me miracula operatur. Data est mihi, id est, gratis concessa à deo ad utilitatem. Hæc gratia data est mihi, scilicet euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, id est, multa eius dona copiose & abundanter nobis collata, quæ adeo ditia sunt & magna, ut nullo prorsus intellectu queant inuestigari, cum deus pro hominibus homo fieri & pro mortuis uita mori, atq; iustus pro peccatoribus immolari dignatus sit, cunctisq; per orbem nationibus lumẽ ueritatis ostendere, fidem dare, & peccatoribus remissionẽ, iustitiam, charismata, & cætera huiusmodi, quæ nõ possunt perfecte inuestigari, q̃ magna & qualia sint. In hoc etiam sunt inuestigabiles istæ diuitiæ, quia alijs dantur, & alijs non dantur: & cur hoc fiat, inuestigare non possumus. Quando enim plures uerbo prædicationis, & quorundam mentes dono supernæ gratiæ tanguntur intrinsecus ut credant, quorundã aũt non tangunt, quis nisi solus deus scire põt cur isti eliguntur & illi relinquuntur? Inuestigabiles itaq; sunt diuitiæ do-

B norũ Christi. Nec solum istas euãgelizare missus sum, sed & illuminare .i. clare & lucide docere oẽs quæ, id est, quàm mirabilis & ex quanta dilectione procedens sit dispensatio sacramenti, id ẽ, quàm mirabiliter sit dispositum à deo patre sacramentum incarnationis, passionis & resurrectionis Christi, per quod gentes fierent cohæredes & concorporales & comparticipes. Quod sacramentum erat absconditum in diuina mente à seculis, id est, à primo tempore seculorum, quando cum seculis cœperunt creaturæ: quia ex quo secula sumpserunt principium, nulli fuit ita patefactum ut nunc apostolis. Hoc ideo dicit, ut ostendat sibi multum eẽ credendum, cui reuelatum est tantum mysteriũ. Per hoc idem ostendit dispensationem istam fieri ex sola gratia. Quod inde patet, quia à seculis fuit abscõdita, quoniam nec humana merita, nec carnales obseruantiæ potuerũt eam reuelare. Recte dicitur dispensatio sacramenti, quia deus diuerse tribuit illud sacramentum, cum alijs dat plus esse participes & concorporales & cohæredes, & alijs minus. Sacramẽti dico, absconditi in deo, quia ita manebat in deo, ut non extra deum procederet, sed in secreto eius consilio lateret. Habet enim deus in seipso absconditas quorundam dictorum causas, quas rebus conditis non inseruit, easq; implet non in illo opere prouidẽtiæ, quo naturas substituit ut sint, sed in illo quo eas administrat ut uoluerit, quas ut uoluit condidit. Ibi est gratia, per quam salui fiunt peccatores. Nam in

C mundo absconditæ sunt rationales causæ omnium rerum naturaliter oriturarum, sicut absconditus erat Leui in lumbis Abraæ, ideo autẽ causæ eorum quæ per gratiam futura sunt. Sic & hoc mysterium nostræ saluationis, quo gentes Iudæis æquarentur in sanctitate & gloria, ut omnino aliud futurum nõ esset, absconditum erat in deo, qui omnia creauit, quia solus ipse creator nouerat, quid de suis creaturis facturus esset. Data est mihi gratia euangelizandi, ut effectum habeat in ecclesia prædicatio mea, & per ecclesiam, id est, per ea quę fiunt in multiplicibus ecclesiæ membris & ordinibus uel operibus, ut innotescat, id est, interius & subtilius & magis notescat principibus & potestatibus, id est, prioribus & potentioribus angelorũ ordinibus, qui sunt in cælestibus, sapientia dei multiformis, quantum ad uaria & multa opera quæ facit in ecclesia, non inquantum est in deo simplex & inuariabilis. In hoc enim eam ab initio cognouerunt, qui ei ab initio astiterunt. In se enim multiplex, sed simplex est ista sapientia: sed ꝓpter multiplicia opera sua quæ sapienter disponit, dicitur multiformis, quia multas operum formas aptat. Et secundum hoc in cognitione huius sapientiæ etiam angelici spiritus per ecclesiam profecerunt, q̃adum eam Christus uel ꝑ se, uel per apostolos instrueret, plurima secreta didicerunt angeli quæ ignorabant. Magna est igitur dispensatio sacramẽti, ubi didicerunt uel discunt etiam uirtutes angelicæ: & magna fides est attribuenda uerbis illius, qui tantum sacramentum dispensat. Innotescat sapientia principibus, & hoc secundum præfinitionem

D seculorum, id est, intantum innotescat, inquantum deus præfiniuit & præordinauit de seculis, id est, de hominibus qui uersantur in seculis: hoc est, de hominibus qui erant futuri à primo statu ecclesiæ usque ad consummationem seculi. Quos ideo uocat secula, quia mutabiles sunt & transitorij ut secula, id est, ut cursus prætereuntium dierum. Quã præfinitionem fecit in Christo Iesu, id est, hæc omnia præfiniuit deus in Christo, non in carnalibus obseruantijs, uel in aliquo merito nostro. Vel dei sapientia est multiformis secundum præfinitionem seculorum, quia secundum ea quæ præfiniuit, id est, præordinauit in seculis fieri, apparet multiformis, cum hæc in operibus uariantur multiformiter. Et hanc præfinitionem fecit deus in Christo Iesu domino nostro, qm̃ ante secula præordinauit paẽ in filio, quid in seculis acturus esset. In quo habemus fiduciam, id est, in cuius Christi auxilio habemus spem & fiduciam accedendi ad dominũ, & nõ solum spem, sed & ipsum accessum, & secundum bona opera, & secundum præmium. Fiduciam habemus in eo uincendi tribulationes, uel adipiscendi supernam hæreditatẽ, & post finem uitæ præsentis accessum realiter ad deum, & hoc in confidentia, id est, merito cõfidentiæ habitæ per fidem eius, scilicet quia tãtum in eo solo omnimodam fiduciam posuimus per fidem eius quam intemeratam seruauimus, nihilq; fiducię nostris meritis, uel carnalibus obseruantijs attribuimus.

A Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria uestra. Huius rei gratia flecto genua mea ad patrem domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur, ut det uobis secundum diuitias gloriæ suæ uirtutē coroborari per spiritum eius in interiori homine, Christum habitare per fidem in cordibus uestris: in charitate radicati & fundati, ut possitis cōprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo & sublimitas & profundum: scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem dei.

¶ In Christo (ut præmissum est) habemus fiduciam & accessum ad patrem in confidentia per fidem eius. Propter quod peto à uobis, ut confidentes & constantes in fide sitis, per quā ad tantam peruenietis gloriam. Omnia bona (ut superius frequēter ostensum est) accepistis à præueniente uos gratia dei: nunc superest ut uos arbitrio liberæ uoluntatis uestræ eandē subsequamini gratiam, perseuerantes in ea, & bene operantes. Peto enim à uobis, propter arbitrium uoluntatis. Peto ne deficiatis à synceritate & constantia fidei & perseuerantia bonorum operum, in tribulationibus meis, id est, respectu mearum tribulationum, hoc est, tri-
B bulationes quas audistis me pati pro uobis, quibus prædicabam, non sint uobis causa deficiendi, sed constantes estote in gratia quam uobis annunciaui, non erubescentes de uinculis meis, neque timentes similia pati. Vel pro uobis sunt tribulationes meæ, id est, ad utilitatem uestram spectant, uobisq́ proficiunt. Quæ res, id est, me pati pro uobis tribulationes, est gloria uestra. Gloria enim uobis est, habere talem doctorem, non confusio, ut infideles æstimant. Et magno gloriæ præmio remunerabimini, si me nunc in tribulationibus non despexeritis, sed in firma fide permanseritis. Peto ne deficiatis. Quia enim uoluntatis arbitrium habetis, peto. Sed quia uobis arbitrium nō sufficit ad implendum quod peto, huius rei gratia, id est, ne deficiatis, flecto genua mea in oratione ꝓ uobis. Facit enim pro eis Apostolus orationem, ut deus det perseuerantiam & augmentum uirtutum & scientiæ. Et per flexionem genuum intelligimus humilitatem supplicantis. ¶ Nam ad hæc solent in oratione flecti genua, ut humilitas interior denotetur, & humiliori supplicatione affectus orationis commendetur. & fortasse uinculis catenarum constrictus, non poterat Apostolus genua corporis flectere: sed si hoc impediebatur corporaliter agere, uel genua cordis humilius flectebat. Flecto genua, id est, humiliter in precibus supplico ad patrem domini nostri Iesu Christi, ut merito eius obtinere possim qđ peto. Id est, oro illum de quo non est diffidendum quin exaudiat, tum quia flecto ad eum mea genua, tum quia genuit eum qui noster est dominus, & est Iesus atque Christus, id est, rex noster & sacerdos. Flecto

C ad patrem genua mea, ut sicut pius pater me exaudiat. ex quo, id est, ex cuius similitudine omnis paternitas non dico est, sed nominatur. Nam proprie non dicitur pater, nisi solus deus: alij autem ad similitudinem eius, de quibus non est dicendum quod sint patres respectu dei, sed nō nisi illud participant in cælis, id est, inter angelicos spiritus. Ibi enim superiores qui præsunt alijs, & curam super eos habent, patres nominantur: & in terra, id est, inter homines. ¶ Dei enim ineffabilis dilectionis uehementia inæstimabiliter nos dilexit ac diligit ac gubernat, ideoq́ pater noster dicitur. Nos autem & angeli per eum dicimur patres in similitudine dilectionis & prouidentiæ, quoniam ipsa dilectio & gubernatio qua uocamur patres, ab eo procedit. Ex eo nominatur omnis paternitas in cælo & in terra: quia (ut dictum est) quicunque sunt patres & præsunt alijs paterno affectu, siue in cælo, sicut dominationes cæteris subiectorum ordinibus: siue in terra, sicut episcopi & abbates, alijq́ prælati, qui paterna bonitate, subditis præsunt, ab eius imitatione uocabulum paternitatis sortiūtur. Vel angeli cælorum nobis prouidentes, dicuntur patres in cælis: & prælati ecclesiæ, patres in terra. ¶ Possunt cæli, spirituales homines intelligi: terra uero, carnales. Ipse enim dicitur pater, uel quia ex se filium genuit, uel quia creaturas pio moderamine gubernat & regit. Ad cuius similitudinem ob eandem causam dicūtur patres, uel qui ex seipsis filios generant, uel qui subiectos pio moderamine & studio gubernant. Et quia talis tamq́ benignus & charitatiuus erga nos est pater iste, nō est diffidendum de eo quin nos exaudiat. Ad quem idcirco genua mea flecto, ut det uobis secundum diuitias gloriæ suæ, id est, secundum diuitem & copiosam largitionem abundantiæ maiestatis suæ, uirtutem corroborari, id est, constantiam fidei, quæ interius & exterius uos faciat robustos & fortes cōtra omnes tribulationes. Virtutē corroborari per spiritum eius. i. per spiritum gratiæ, per operationē spiritussancti in interiori homine, id est, in anima quæ ab hostibus non pōt attingi. Et ut hoc salubriter uobis tribuat, det habitare Christum per fidem in cordibus uestris secundum perfectionem uirtutum & constantiæ, & hoc per fidem de eo habitam & perfectam. Sunt enim nonnulli hæretici fortes ad tolerantiam aduersitatum, sed non eis prodest. Vel det Christum habitare in mentibus & rationibus, eas illuminãdo. i. illuminet Christo habitatore rationē uestram, & hoc per fidem. ¶ Ratio eñ non illuminatur ad intelligendū, nisi fides præcedat. Vnde scriptum est: Nisi credideritis, nō intelligetis. Et intātū illuminat rationē uestrā, ut in charitate radicati & fundati possitis cōprehendere cū omnibus sanctis, quæ sit latitudo & lōgitudo & sublimitas & profundū. Vel secundū superiora sic pōt cōtinuari: Peto ne deficiatis, sed constanter perseueretis: uos dico, in charitate radicati & fundati. Radicati. i. firmiter plantati ad instar arboris, quæ quanto

Matt. 6. Luca. 11.

D

Isaiæ. 7. secundū lxx.

A to plus terræ figitur,tāto plus crescit,& huberius fructificat:& fundati sicut ædificium, q̄d quanto profundius fundatur,tanto firmius in altum construitur. Radicati enim dicūtur, qui in actiua uita strenui sunt,quibus charitas est radix:q̄a sicut ex radice crescit arbor,& crescens fructum ad utilitatem aliorū facit,sic illi qui sunt in actiua uita,ex charitate crescunt ad hoc,ut ferant fructum, siue corporalem uictum præbendo,siue spiritualem. Per fundatos autem intelliguntur cōtemplatiui, quia nō crescunt in huiusmodi fructum aliorum, sed firmi & immoti(prout est possibile)p̄manent in contemplatione diuina.Hoc est dicere:Siue sitis in actiua uita,siue in contemplatiua,manentes semper in charitate,possitis,id est,facultas sit uobis comprehendere,id est,cum rerum executione notitiā prendere, ut intelligere & facere ualeatis cum omnibus sanctis. non enim aliter sancti eritis,nisi hoc mysteriū quod omnes sancti intelligunt,intellexeritis.Possitis comprehendere quę sit latitudo prædicti ędificij, in quo uos ædificamini,id est, templi dei. Latitudo eius est amplitudo cordis sanctorum,qua cunctos diligunt,cunctisq́ꝫ prodesse cupiunt,& prout ualent prosunt. Longitudo eius,quæ & longanimitas dicitur,expectatio est promissionum dei cum alacritate mentis. Sublimitas,uita cælestis inter angelos. Profundū autem .i. fundamentum ædificij illius, fides est & baptismus, & cætera huiusmodi sacramenta ecclesiæ.Hæc ergo quatuor orat Apostolus, ut possimus intellectu & actu comprehendere. Vel de

B supernæ mansionis tēplo .i.de perpetua regni felicitate possunt hæc intelligi. Aeterna ēm gloria illius regni ita erit lata,quod nullus ibi coarctabitur:ita erit longa & cōtinua,q̄d nunq̄ deficiet:ita erit sublimis & alta, quod omne terrenum bonū excedet:sic est profunda & admirabilis,q̄d nullius hominis uox in præsenti ualet eam p̄fecte narrare,nulliusq́ꝫ mens ad plenū intelligere. Vel etiā in deo possunt hæc intelligi. Habet enim deus latitudinem,quia dilectionem suam usque ad collectionem persequentium tendit.Habet longitudinem, quia ad uitæ patriam nos longanimiter tolerando perducit.Habet sublimitatem,quia ipsorum quoq́ꝫ intelligentiam qui recepti in superna fuerunt congregatione,transcendit. Habet profundum,quia damnatis infernis,districtionis suæ iudicium comprehensibiliter exerit. Quæ scilicet quatuor nobis in hac uita positis singulis exercet, quia et latitudinē amando, et longitudinē tolerādo,et celsitudinem non solū intelligentiā nostrā, sed etiam uota superando, et profunditatem suā exhibet,occultos et illicitos cogitationum motus districte iudicando.Sed eius celsitudo et profunditas q̄ sit inuestigabilis,nullus agnoscit, nisi q uel contēplatione ad summa p̄uehi,uel occultis motibus resistens,tentationum cœperit importunitate turbari. Sed & in cruce dn̄i, & per crucem in moribus sanctorum possunt ista quatuor intelligi. Crux enim lata est in transuerso ligno,quo extendunť pendentis manus:& significat opera bona in latitudine charitatis & hilaritatem mentis.

C Longa est à trāsuerso ligno usq́ꝫ ad terrā, ubi dorsum pedesq́ꝫ figuntur, & significat perseuerātiam in longitudine temporis usq́ꝫ in finē. Alta est in cacumine, quo transuersum lignum sursum uersus extenditur.& significat supernum finem,quo cūcta referuntur:q̄m cuncta quæ fiunt latitudine,p̄pter altitudinem diuinorum facienda sunt præmiorum. Profunda est in ea parte,qua in terra figiť. Ibi quippe & occulta est,nec uideri pōt.Sed cuncta eius apparentia & eminentia inde consurgūt, sicut bona nostra de p̄funditate gratiæ dei, quæ cōprehendi ac dijudicari non pōt, uniuersa procedunt. Profundum enim crucis est occulta uolūtas dei & incōprehensibilitas iudiciorū eius, unde ista gratia in hoīes uenit cunctos p̄ueniens, & oīa bona prout uoluerit distribuens, alijs quidem sic, alijs uero sic,& alios eligens,alios respuens. Hæc ēm oīa cur ita fiant,inscrutabile est.Sed orat Apostolus ut ista quatuor prout oportet ualeamus intellectu & operatione comprehendere,& hoc cū omnibus sanctis,quia omnes sancti comprehendunt quæ sunt ista quatuor. Nam comprehensio istorum est quædam communio cælestis rei publicæ.Et hoc etiam(inquit)oro,ut possitis scire charitatem Christi quam erga uos habuit & habet: quæ tāta est,q̄d supereminet omni scientię,& exuperat oēm sensum:quia nullus sapiens est adeo in hac uita, qui possit perfecte tantā charitatem cōsiderare.sed in futuro seculo scietur hæc charitas.

D Ibi enim plena & perfecta dilectio est sine ulla malorū tolerantia,quę non fide credit q̄d non uidet, nec spe desiderat q̄d non tenet,sed in æternū ueritatis incōmutabilem speciem contēplabitur, cuius sine fine quietū tempus erit laudare q̄d amat, & amare quod laudat. Sic ergo detur uobis scire charitatem Christi supereminentem scientiæ & præcellentem intellectum, & hoc ita, *ut impleamini in omnem plenitudinem dei*,non ut sitis plenus deus,sed ut perfecte sitis pleni deo,ut sit deus omnia in omnibus.

Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter, quàm petimus aut intelligimus, secundum uirtutem quæ operatur in nobis, ipsi gloria in ecclesia & in Christo Iesu,in omnes generationes seculi seculorum,amen,

¶Ego(inquit)genua mea flecto ad deum patrem,ut det uobis hæc omnia: sed ipse *potens est facere superabundanter*,id est, ualde largius & affluentius *quàm petimus aut intelligimus*,id ē, ultra omnem petitionem & intelligentiam nostram potest ipse nobis abundātiam donorum largiri, *secundum uirtutem* gratiæ suæ, *quæ operatur in nobis* nonnulla etiam quæ nemo peteret uel intelligeret. Vel secundum uirtutem quæ operatur in nobis,id est,sicut potentia eius operata est in nobis apostolis magnifice dona, ita potens est facere omnia in uobis pro quibus oramus. Et *ei qui* ista potest facere, & faciet si uoluerit, *ipsi sit gloria*, non nobis, id est, excellens honor, & hoc *in ecclesia*, id est, in conside-

A ratione eorum quæ facit in ecclesia, sicut fidem, innocentiam, iustitiam. *& in Christo Iesu*, id est, in respectu Christi, per quē hæc omnia fiunt, & in cuius iudicio & gratia sunt hæc uniuersa. Et non ad horam sit ei gloria, sed *in omnes generationes seculi seculorum*, id est, in futuro seculo q̃d constabit ex oĩbus generationibus, quæ generantur in his præsentibus seculis. Seculũ quippe seculorum, æternitas est, cuius partes sunt tempora & omnia secula. Potest etiam seculum seculorum intelligi p̃sens hoc seculum à principio mundi usque ad finem simul intellectum, quod in multa secula diuiditur. Et in omnes generationes istius seculi seculorum extēdatur gloria, quã pater habet in Christo & in ecclesia, ut nulla generatio sit ab initio mũdi usque ad eius terminum, in qua non glorificet deus per Christi gratiam in filijs ecclesiæ. Nullũ enim tempus transiit unquã uel transibit sine electis, in quibus per Christum glorificatur pater. *Amen*, id est, uere uel fideliter. Hic tractatum suũ commendatione gratiæ, in qua & carnales obseruantias improbauit, terminauit Apostolus, & ad moralem exhortationem transit, dicens:

CAPVT IIII.

Obsecro itaque uos ego uinctus in domino, ut digne ambuletis uocatione qua uocati estis, cũ omni humilitate & mansuetudine, cum patientia, supportantes inuicem in charitate, soliciti seruare unitatē spiritus in uinculo pacis. Vnum corpus & unus spiritus, sicut uocati estis in una spe uocationis uestræ. Vnus dominus, una fides, unum baptisma. Vnus deus & pater omnium, qui super omnes est, & per omnia, & in omnibus nobis.

I. Cori. 7. — B — I. Cor. 12.

¶ Hactenus de fide & gratia tractauit, & omia gratiæ tribuenda satis monstrauit: nunc de moribus monet prius communiter omnes, post per singulos ordines. Quandoquidem sola gratia saluati estis, non ex operibus uel obseruantijs carnalibus, & habitaculum dei estis effecti, sicut ostē sum est superius, *itaque obsecro uos*, ut ita iam amodo uiuatis, quatenus tãtam gratiam uobis collatam non amittatis. Et hoc est: *Obsecro*, id est, per sacra dona cælestis gratiæ quæ percepistis, rogo uos *ego* quem audire debetis, quia *uinctus* & incarceratus sum, non in furto, sed *in domino*, id est, in amore domini, uidelicet propter amorem eius, & propter nomē eius in quo fixus permaneo. Et quia uinctus sum, compatiendum est mihi, non spernenda exhortatio mea. Obsecro *ut digne ambuletis uocatione qua uocati estis*, id est, ut ambuletis digne fide qua per gratiam uocati estis, id est, ut ambuletis digne ad cælestem patriam, id est, ut ambuletis prout fidem decet, qua uenietis ad cælestem gloriam. *Ambuletis*, id est, promoueamini & perseueretis operando ea quæ conueniunt fidei ducenti ad salutem æternam, id est, bona opera. Bona enim opera *exigit fides uestra*. Vel quia gratis ad fidem uocati estis prædicatione mea, ambulate sic in fide & bonis operibus, *ut ambulatio uestra prædicationi meæ conueniat*. *Hoc modo* poteritis digne ambulare, scilicet *cum omni humilitate*, id est, & interius in corde habita, & *exterius exhibita*, scilicet ut nullatenus uel in corde *uel in uerbo seu in opere* præsumatis de uobis, aut *uos alijs præferatis*: *& mansuetudine*, id est, lenitate & *tractabilitate*, *ut scilicet sicut* mansueta animalia uos tractari *permittatis*, *ut sitis* familiares & affabiles. Humilis *dicitur quasi humi accliuis*. Mansuetus quasi manu assuetus. *Et multi sunt humiles, qui* non sunt mansueti, *id est, lenes & tranquilli, sed in ipsa* humilitate intermiscent quendã rigorem & *seueritatē* quasi pro iustitia. Ideo nũc Apostolus *humilitati subnexuit* mansuetudinē, ut qui fuerit *humilis, studeat & mansuetus esse*. Nec solum cum humilitate & mansuetudine ambuletis in uia dei, sed etiam *cum omni patientia*, qua patiamini tribulationes pro CHRISTO uoluntate & actu, quia quidam non patiuntur aliquando uoluntarie. Quam patientiam seruabitis *supportantes inuicem* uos, id est, ut alter sustineat alterũ in his quæ sunt grauia & aspera. Et hoc poteritis facere, si uicissim reputaueritis uos esse supportantes, id est, inferiores. Non enim ille bene patitur, qui se superiorē reputat. Et hanc uariam supportationem facite *in charitate*, *ut uos inuicem tolerantes, diligatis uos inuicem*. *Sunt enim nonnulli qui eos incipiunt non diligere, à quibus contumelias uel huiusmodi aduersa patiuntur. Sed nō debet charitas relinqui propter aduersa quæ patimur. Vel in charitate uos supportate*, id est, non ficte, nec propter terrenum commodum siue damnum, nec ꝓpter timorem alicuius personæ potētis, nec propter importunitatem temporis, nec propter inanem gloriam, uel aliquid huiusmodi, sed propter solam dilectionem, ut sola dilectio sit causa tolerantiæ uestræ: & nō irascamini, nec turbetur cor uestrum in hora qua hæc patimini, sed permaneatis in charitate & animi lenitate. Vos dico, *soliciti seruare unitatem spiritus*, id est, sitis inter aduersa quæ uicissim suffertis, soliciti & curiosi inuiolabilem custodire unitatem *spiritus*, id est, unanimitatem uoluntatis, ut sit uobis cor unum & anima una, & hoc *in uinculo pacis*, id est, pax & concordia exterior sit quasi uinculum & nexus interioris unitatis spiritus. Vel aliter: Ingreditur eñ Apostolus remouere quoddam quod contrariũ est charitati, uidelicet schisma, quod in eis tunc fuisse propter charismata nō est dubitandum. Q̃m illi qui habebant charismata, despiciebãt alios, & abrumpebãt se ab eis, sicq; schisma erat inter eos. Quod ipse prorsus uult eradicare, dicens: Soliciti seruare unitatem spiritus, id est, solicite postponendo omne schisma seruetis quod à uobis nō habetis, *scilicet unitatem*, id est, quod uos estis facti unum secundum fidem, & alia dona seruetis, quia unitas illa est spiritus, id est, à spiritu sancto uobis cōcessa, & ideo nō est negligenda, sed studiose.

C — D — Iohan. 14. — Actu. 4.

A tinenda. Quam poteritis hoc modo seruare, uide licet in uinculo pacis, id ē, ut pax taliter inter uos habita, ut alius non inequitet alium, uinciat uos in simul & conglutinet. Et sitis omnes *unum corpus* per unitatem fidei & concordiam, licet diuersis officijs uideamini dediti, sicut diuersa mēbra corporis. *&* sit uobis *unus spiritus*, id ē, una mens & uoluntas, sicut & unam remunerationem uitæ perennis omnes speratis. Et hoc ē, *sicut uocati estis* à deo *in una spe uocationis uestræ*, id est, in una expectatione supernæ mercedis, ad quam uocati estis. Vel ideo seruare debetis unitatem spiritus, quia unū corpus est de quo uos estis, id est, ecclesia quæ est una, & est corpus Christi. Vnum corpus secundū fidem & dilectionem & sacramentorum perceptionem. Et spiritus Christi qui hoc corpus eius uiuificat, est unus. Multis enim membris constat unum corpus, & uegetat omnia mēbra unus spiritus. Ecce humano spiritu quo sum ipse homo, membra omnia colligo & uegeto. Impero omnibus membris ut moueantur, intendo oculos ad uidēdum, aures ad audiendum, linguam ad loquēdum, manus ad operationem, pedes ad ambulandum. Officia membrorū dispertita sunt, sed unitas spiritus continet omnia. Quod spiritus noster (id est, anima nostra) est ad membra nostra, hoc est spiritus sanctus ad membra Christi, ad corpus Christi, quod ē ecclesia. Omnia enim mēbra Christi cum sint diuersis officijs dedita, uno tamen in spiritu Christi uegetantur. Iam uero si membrum

B præscinditur de corpore, nunquid sequitur spiritus? Nequaquam, & tamen membrum agnoscitur. Quia homo separatus ab ecclesia, sacramentum baptismi adhuc retinet, sed spiritum amisit. Cauendum ē ergo schisma, & seruanda est unitas. Non amittitur spiritus sanctus qui non pōt scindi, sed unus permanet: & eos qui unitatem custodiunt, replet: & hanc seruare debetis, sicut uocati estis in una spe uocatiōis uestræ. i. sicut fide uocati estis in una spe æternę gloriæ. Hæc enim fides uocationis est. i. fidei uestræ, hoc est, fides uestra ē causa spei uestræ, quia præcessit ipsa spem, & dedit eam uobis. Quæ spes est una, quia unam uitæ æternæ gloriam expectat. Illa enim est una, quia licet alij sunt ibi ut stellę, alij ut luna, alij ut sol, oībus tamen sufficit quod habent. Quoniam illi qui non sunt in tam digna claritate, adeo sunt unita dilectione cū minoribus, ut hoc quod maiores habent, isti se habere reputent. Sic & uos in hac uita debetis facere, ut qui minus habent in charismatibus alijsq; donis, ex unione dilectionis reputēt se habere quod maiores habent, qui ad eorū utilitatem habēt. Non em̄ in hac re debet alius inuidere alij, neq; alius aliū despicere. Et ob hoc debetis etiam unitatē seruare, quia *unus dominus* omnibus uobis est Christus, qui uos manu misit & uiuificauit. Non enim habetis plures dominos, pro quorum diuersis uoluntatibus uos oporteat discordare: sed unum, qui uobis unitatem præcipit. Vnitas enim non habet in se contrarietatem, sicut nec creator. Quod autem ab unitate separatur & extra unitatem ē, iam est contrarium & dualitas.

C Nam creator erat quidem unus, sed statim ut creatura successit, contrarietas processit. Seruanda ē igitur unitas, ut uni dn̄o seruiatur. Quæ & ideo custodiri debet, quia *una fides* est. Licet enim unusquisq; credentium suam fidem habeat, una tamen fides dicitur. Hæc enim in animo credentis est ei tantum conspicua, cuius est, quamuis sit & in alijs non ipsa, sed similis. Non enim numero est una, sed genere. Propter similitudinem tamen ex nulla aduersitate magis unā dicimus esse quàm multas. Nam & duos homines simillimos cum uiderimus, unam faciem dicimus & miramur amborum. Ita enim dicitur eadem credētium fides una, sicut eadem uolentium uoluntas una, cum & in ipsis qui hoc idem uolunt, sua uoluntas sit cuique conspicua: alterius autem lateat, quamuis idem uelit. Propter hoc etiam seruanda est unitas, quia *unum est baptisma*. Non enim pōt iterari, sed à quocunq; datum fuerit, siue à bono, siue à malo, siue à catholico, siue ab hæretico iuxta morem ecclesię in nomine sanctæ trinitatis, scilicet patris & filij & spiritussancti, tātundem ualet ad remissionem peccatorum & apertionem regni cælorum. Sed ideo tenenda ē unitas, quia unus est deus in substātia sua. Nō enim ē multiplex substantia eius, sed una & simplex. Vnde & Moyses: Audi Israel, dominus deus tuus, deus unus est. Non pōt esse maior, non pōt esse minor, non pōt numerari. *Vnus ē deus*, creator omnium, qui *&* unus *pater omnium* ē, (Deute. 6.)

D paterno affectu diligens omnia & gubernans: & ideo nemo pōt se alteri preferre. Vnus dicitur iste pater, in eo quod unica affectione ꝑcurat omnia, sicut dulcis pater. *Qui est super omnes*, id est, præcellit omnibus creaturis, cuius dignitas nos inuitet: *& per omnia* diffusus, q̄a ubiq; est: & ideo timēdus, cum nusquam possit euitari: *& in omnibus nobis* est per gratiam, qui unitatem seruamus. Per omnia enim ē potentia uirtutis suæ, & prudentia dispositiōis suæ, sed in nobis gratia bonitatis suæ. Vel super omnes ē dominando & regendo, & est per omnia, subministrando omnia bona quę habent, & in omnibus nobis collata beneficia seruando. Illud per, quod est ibi, per oīa, ordinale est, ostendens quod si omnia nostra discusserimus, omnia ordine ꝑambulando inueniemus ab eo ministrata. Et quia omnibus dominatur, & per omnia nostra est præter peccatum, & quia nobis illa cōseruat, ideo soliciti esse debemus, ut quemadmodū ipse est unus, ita & nos unum simus, & unitatem semper obseruemus.

Vnicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi. Propter quod dicit: Ascēdens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Quòd autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ? Qui descendit, ipse est & qui ascendit super omnes cælos, ut adimpleret omnia, Et ipse dedit quosdam quidem apo (Rom. 12. 2. Cor. 12. Psal. 67. Iohan. 3. 1. Cor. 12.)

A stolos, quosdã autem prophetas, alios uero euangelistas, alios aũt pastores & doctores ad consummationẽ sanctorũ, in opus ministerij, in ædificationẽ corporis Christi, donec occurramus oẽs in unitate fidei & agnitionis filij dei in uirum perfectum, in mensurã ætatis plenitudinis Christi, ut iam non simus paruuli fluctuantes, & circũferamur omni uento doctrinæ in nequitia hominũ, in astutia ad circunuentionem erroris.

¶ Nos quidem omnes sumus unũ corpus, & unitatem seruare debemus, sed non oẽs æqualiter dona cœlestis gratiæ percepimus. Nam unicuiq; nostrum data est gratia secundũ mensurã donationis Christi. Nam aliud donum gratiæ habet iste, aliud ille: & q̃d habet ille, non habet iste. Mensura ista est & diuisio quædam donorũ, & concordia ibi unũ corpus facit. Nam sicut in nostro corpore aliud accipit manus ut operetur, aliud oculus ut uideat, aliud auris ut audiat, aliud pes ut ambulet: aĩa autẽ una est q̃ agit oĩa, in manu ut operetur, in pede ut ambulet, in aure ut audiat, in oculo ut uideat: sic sunt etiã diuersa dona fideliũ tanq̃ membrorũ, ad mensurã propriã cuiq; distributa, sed una est Christi gratia quæ distribuit. Propter quod nõ debẽt alij alijs inuidere, nec alij contra alios de donis superbire, quæ gratis dantur à Christo, & quæ mẽsurat ille & modificat, sicut scit singulis expedire. Nam ad hoc uni multũ datur, ut per hunc multi B ꝓmoueantur alij: & ad hoc parũ alijs, ut in oĩbus erga oẽs humilitatẽ cõseruent. Et si Christus metitur cuidã multũ, ut multis alijs ꝓsit qui tñ nõ habent, tunc nõ est rectũ carentes inuidere habentibus, sed potius debent reputare se habere quicq̃d maiores habent, quia ad eorum utilitatem habẽt. Nec illi qui habent, debent despicere non habentes, cum ad hoc habeant, ut non habentibus subseruiant. Ita ergo debemus in uarijs donis quæ accipimus, seruare unitatem, abraso omni schismate. Propter quod probandum quod Christus det diuersa dona, dicit spiritus sanctus in psalmo: Ascendens in altum &c. Versa tñ ad Christũ locutiõe, dicit psalmista: Ascendisti in altũ, captiuasti captiuitatẽ, accepisti dona in hoĩbus. Nec moueat q̃d Apostolus non ait, accepisti dona in hominibus: sed, dedit dona hoĩbus. Ille q̃ppe autoritate apostolica secũdum hoc locutus est, q̃d deus cũ patre est filius. Secundum hoc enim dedit dona hominibus, mittens eis spiritum sanctum, qui spiritus est patris & filij. Propheta uero secundum illud, quod idem Christus intelligitur in corpore suo, quod est ecclesia, unde & fideles cuncti membra eius sunt, dixit eũ accepisse dona in hominibus: quia ipse accipit, quicquid beneficij membris impenditur illius. unde dicturus est: Quando uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. Sed uideamus sententiam: Ascendens in altum cœli habitaculũ Christus, captiuam duxit captiuitatem, id est, corruptionem nostram uirtute suæ corruptionis absorbuit: uel captiuam duxit captiuitatem, quia uicit mortem, quæ captiuos tenebat, in q̃bus regnabat. Vel eos C qui in inferno tenebantur captiui, qui & captiuitatis nomine designari possunt, duxit secum ad regna cœlorum. Nam sicut militia cum dicitur, intelliguntur qui militant, sic appellatione captiuitatis intelliguntur, qui in inferni claustris detinebantur capti. In hac quoque uita multi tenebantur à diabolo captiui in peccatis, qui & captiuitas similiter appellantur, sed eos Christus feliciter captiuauit. Cur enim non sit captiuitas felix, si & ad bonum homines possunt capi? Vnde Petro dictum est: Ex hoc iam homines eris capiens. Captiuati ergo sunt, quia capti. & capti, quia subiugati, id est, sub lene Christi iugũ missi. Sed hoc considerandum, quia captiui & terrigenæ, patriam nostram æstimabimus hoc exilium. Sed dum à Christo ducimur ad regnum cœlorum, nimirũ captiuitas nostra beata captiua ducitur ab illo. His itaque modis captiuauit captiuitatem, ascendens propria uirtute & uoluntate in altum, non sustentatus auxilio cuiusquam alterius. Dedit uero dona hominibus, q̃a misso desuper spiritu, alij sermonem sapientiæ, alij sermonem scientiæ, alij gratiam uirtutum, alij gratiam curationum, alij genera linguarum, alij interpretationẽ sermonum tribuit. Non enim singuli quiq; habent omnia, sed hi illa, alij alia, sicut & supra dictum est, quamuis ipsum donum à quo unicuiq; propria diuidũtur, omnes habeant, id est, spiritum. Ista pars sententiæ qua dicitur, dedit dona hominibus, ualet ad ostendendum quod Christus secundum mensuram dedit unicuique nostrum gratiam. Cætera D uero dixit, ut sententia magis patesceret. Ascendisse dixit eum propheta. Sed quid est quod ascẽdisse dictus est, nisi quia & antea descẽderat? Verbum enim quod in principio erat deus apud deum, quo ascenderet, uel quomodo ascendere posset, nisi prius descẽdisset? Erat enim super omnia, uel potius erat ubique. Sed descendit quando formam accepit. Descendit in partes terra (quæ sunt aerea) inferiores, ut inter homines conuersaretur. Diuinitate descendit ad nos, sed humanitate quã assumpsit, ascendit ad cœlos. Et hoc est quod eum Apostolus descendisse probat per hoc, quod dictus est ascendisse, dicens: Quòd autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ? id est, quomodo uel quare dictũ est quod ascendit, nisi respectu præcedentis descensionis? Possunt inferiores partes terræ intelligi loca inferorum, in quibus tenebantur sancti. Et illuc secundum animam descendit Christus, non ruinam uel præcipitium seu uiolentiam passus, sed spontanea uoluntate misertus, descendit in illas inferiores partes terræ, ut inde suos omnes potenter educeret. Primum quidem illuc descẽdit, ac deinde resumpto corpore ascendit in cœlum. Et ne uideretur alicui quod alia persona esset ascendẽs, & alia descendens, addit: Qui descendit secundum diuinitatem, accipiendo humanitatem, & qui ascendit secundum humanitatem, quo nunquam prius fuerat humanitus, ipse est una & eadem persona.

Marginalia: Psal. 67. — Matt. 25. — Luce. 5. — 1. Cor. 12. — Iohan. 1.

A Ascendit non solum *super omnes cælos* materiales, sed & super omnes cælestium uirtutum ordines, superans loco & dignitate omnem creaturam, *ut adimpleret omnia* quæ de eo fuerant ꝓphetata. Nõdum enim omnia de eo fuerant adimpleta, quãdo ille necdum iuxta humanitatem in dextera paternæ gloriæ consedebat regnans in æternum. Vel omnia donis suis adimpleuit ascendens, ut etiam angelicæ creaturæ, quæ ante erant impletæ, adimplerentur. i. promotionẽ quandã acciperent. Nam non solum homines, sed etiam angeli promoti sunt ascensione eius. Vel omnia adimpleuit, id est, rationalem creaturam perfecte ad integrum impleuit, hoc est, humanum genus & numerum angelorum. Nam in restauratione hominis suppletur numerus angelorum, qui diminutus erat casu reproborũ spirituum. Sicq; complendo numerum electorum ex angelis & hoibus, adimplet omnia. Vel omnia regna mũdi adimpleuit suo cultu. Et ut omnia adimpleret, *dedit ipse* nobis ad eruditionem quatuor regentium ordines, scilicet quosdã quidem *esse apostolos*, sicut Petrum & Andream, cæterosq; tales, qui omnibus alijs maiores erant, habentes officium prædicationis, & per se tradentes alijs, quorũ nunc locum apostolicũ & primates & archiepiscopi tenent in ecclesia. *Quosdam autem* dedit esse *prophetas*, qui uentura prædicerent etiã sub nouo testamento, sicut Agabũ sibiq; similes. Quorũ locum nũc tenent, qui scripturas interpretando, prænunciant per eas ceteris futura gaudia, malorumq; supplicia.

Iohan. I.

Actu. II.

B *alios uero* dedit *euangelistas*, sicut Lucam & ceteros, qui euangelium ad posteros scriptum transmiserunt, uel etiam qui euangelium prædicabãt, & officium ministrandi pauperibus habebant, ut septem diacones sub apostolis. Vtrunq; enim uictum præbebant, & spiritualem & corporalẽ. Similiter adhuc deberent agere omnes diaconi. Inde est etiam quod hodie in Missa legunt euangelium. *Alios autem* dedit *pastores & doctores*, sicut episcopos uel presbyteros. Pastores enim & doctores unum regentium ordinem intelligimus, quia gregem dei ipse ueraciter pascit qui docet. Et ideo non dicitur distincte, alios autem pastores, alios uero doctores, sed dicitur coniuncte, alios autem pastores & doctores, ut intelligerent esse officiũ suam doctrinam. Vnde & per prophetam deus promisit: Dabo uobis pastores iuxta cor meum, & pascent uos scientia & doctrina. Si quid tamẽ differentiæ in his duobus esse potest, pastores dici uidentur respectu ouium, id est, simplicium & hebetum: doctores autem respectu eorum, qui iam sunt eruditi & rationabiliter intelligere possunt. Omnibus istis dedit Christus hæc uaria dona ad instructionem ecclesię. Vnde nullus eorum de acceptis donis superbire debet contra eos qui non habent, uel se ab eis scindere, sed potius saluti eorum seruire. Nec minores debent eis inuidere, sed eos ut patres uenerari & diligere. hos enim dedit saluator *ad consummationem sanctorum*, id est, ad hoc ut eos qui iam sancti sunt, consummẽt & perficiant in sanctitate. siue eos qui sancti sunt secundum remissionem peccatorum & innocentiam atque bonorum operum inchoationem, promoueant & consumment secundum augmentũ uirtutis & perseuerantiam. & dedit eos *in opus ministerij*, ut unusquisque plene possit facere opus ministrationis sibi creditæ. Si enim unus faceret omnia, non perfecte ageret singula. Ideo unusquisque opus ministerij cui deditus esset, accepit. Et quo tendit hoc ministerium unuscuiusq; eorum? *In ædificationem corporis Christi*, id est, in hoc ut corpus CHRISTI quod est ecclesia, ædificetur, siue in uirtutibus, siue in conuersione infidelium ad fidem. Hæc est enim domus quæ (sicut Psalmus canit) ędificatur post captiuitatem: quoniã de illis qui à diabolo tenebantur captiui, ædificatur ecclesia, quæ & domus & corpus CHRISTI est. Tales prælatos dedit Christus ecclesiæ, & tamdiu dabit, *donec occurramus omnes*, id est, donec omnes qui modo sumus in una & non discrepanti fide, & in una & non discrepanti agnitione filij dei, occurramus nobis inuicem in die iudicij de diuersis mundi partibus, uel ipsi Christo, quasi desiderio currentes ad gaudium, *in uirum perfectum*, ut unusquisq; sit uir perfectus: quia siue claudus modo sit aliquis, siue cæcus, siue quolibet membro careat, in resurrectione perfectionem omniũ membrorum habebit. *& in mensuram ætatis plenitudinis Christi*, id est, ut nec infra, nec ultra iuuenilem formam resurgamus, sed in ætate & robore, ad quæ Christum hic peruenisse cognouimus, id est, in ea meta ętatis, usq; ad quam naturaliter crescit homo, & ultra quam nil ei naturaliter accrescit, in qua et saluator habuit plenitudinem annorum & corporis, cũ de hoc mundo transiret. Non aũt mensuram staturæ, sed mensuram ætatis plenitudinis Christi. Neq; enim fas est dicere, cum resurrectionis tempus aduenerit, accessuram corpori alicuius eam magnitudinem quam nõ habuit. Si aũt dixerimus ad dñici corporis modũ etiã quorumcunq; maiora corpora redigenda, peribit de multorꝝ corporibus plurimũ, cum ipse nec capillum perituꝝ esse promiserit. Restat ergo ut suã recipiat quisq; mẽsurã, quã uel habuit in iuuẽtute, etiã si senex obijt: uel fuerat habiturus, si ẽañ defunctus. Vel ita: Prælatos dedit Christus in ecclesia, q̃ sibi alij alijs succedẽtibus ꝑdurent, donec occurramus oẽs in uirꝝ perfectũ. i. donec ita cõueniamus & cõiungamur oẽs secundũ charitatẽ, ut simus uir pfectus. Perfectus uir dicit, qñ iam nullũ membrorꝝ suorꝝ crescit secundũ quantitatẽ. Nõ est em̃ perfectus, donec habet ubi crescat. Sic ecclesia tũc erit in statu perfecto, cum iam nullum membrorꝝ suorꝝ per successionẽ poterit excrescere. Crescit em̃ q̃tidie manus, quando uno mortuo q necessaria ministrabat fratribus, succedit alius hoc idẽ faciẽs, & sic de ceteris mẽbris. Sed postq̃ numerus electorꝝ completus fuerit, tunc istud successionis crementum cessabit: quoniã tũc erimus uir pfectus, qa nullum membrorꝝ iã crescẽdi locũ habebit, quoniam cõpletus erit numerus

C

Psalm. 126

D

Lucæ. 21.

Actuũ. 6.

Ierem. 3

quatuor ordines regentiũ

uir quãdo dicit perfectus et quid figurat

A omnium. Donec occurramus in uirum perfectũ, id est, donec ecclesia efficiatur uir perfectus: hoc est, qñ omne membrũ ecclesię suam quantitatẽ habebit. Occurramus oẽs, & ita occurramus, ut nullum membrum remaneat quod suam quantitatem nõ recipiat. ¶Per hoc quod dicit, occurramus, & non, conueniamus, ostendit quod multum erimus proni & prompti ad ipsam dilectionẽ. Currere enim maiorem uelocitatem notat, quàm uenire. Hoc totum tale est: Tamdiu dabit doctores & pastores, quãdiu erit necessarium, id est, donec ecclesia efficiatur uir perfectus cui nihil desit, & nihil post addendum sit in numero uel uiribus. Et hoc erit, quando occurremus in mensuram ætatis plenitudinis Christi, id est, quando ætas mensurata à Christo, erit plena. ¶Mensura erit plena, qñ Christus ipse in corpore suo plenus erit, oẽs habens qui nũc per singulos crescit, & omnes in eo immortales & beati erunt. Et ultra non erit necessaria prælatio, neq; durabit amplius, quæ modo necesse est ut permaneat usq; ad illum terminum. Et ideo non est grauiter ferenda, quæ cito transibit. Ob hoc autem in uirum perfectum occurremus, quia manemus in unitate fidei, id est, unam, nõ uariam fidem habemus de filio dei: & quia manemus in unitate agnitionis filij dei, id est, quia agnoscimus, id est, intelligimus idem de filio dei. Hoc est dicere, quia credimus & intelligimus idem de filio dei. ¶Illi enim non occurrent in uirum perfectũ, qui idem non credunt in ecclesia, & idem non intelligunt. Illi uero non tendunt ad idem intelligere, qui schisma uolunt in ecclesia facere. Vel Christo (sicut supra dictum est) occurremus uenienti ad iudicium, & gaudentes eum excipiemus: nos dico, qui nunc sumus in unitate fidei, id est, qui tenemus unam fidem trinitatis & unitatis diuinæ, qui sumus in unitate agnitionis filij dei, id est, qui unam & concordem in fide tenemus agnitionem filij dei, credentes eum incarnatum & passum ac resuscitatum & exaltatum. Ad hoc enim nobis dati sunt prælati, ut iam post tempus gratiæ, post acceptionem spiritualis doctrinæ non simus paruuli sensibus, sed prouecti in sapientia: & non simus fluctuantes, id est, titubantes nostra debilitate in bonis operibus, seu dubitantes in fide: non simus fluctuantes inter undas tentationum, sicut nauis tempestati exposita, sed firmi & immobiles. & ut non circunferamur, id est, non in gyrum erroris feramur omni uento doctrinæ, id est, omni flatu inanis dogmatis. Doctrina enim prauorum & hæreticorum, est quasi uentus tempestatis aut turbinis: quia statum mentis euertit, & in uertiginem errorũ ducit, atque leuis est & uana, non habens pondus ueritatis, ideoq; prudenter cauenda est. Doctrinæ dico, manentis in nequitia hominum, quoniam nequitia hominum est sedes peruersę doctrinæ. ¶Nam hæresis nõ est nisi in anima subdita peccatis: quia peccata commissa, sunt causæ ut deus permittat eos corruere in barathrũ hæresis. Quæ seductionis doctrina manet etiam in astutia. Astutia denotatur, si dici potest, dolosa sententia, quoniam in ea manet doctrina hæresis, qa ipsius causa est & sustentaculum. Astutia dico, tendente ad circunuentionem erroris, id est, studente ut circunueniat incautos & ducat in errorem. Nam per dolositatis & astutiæ fraudem solent hæretici multos decipere. ¶Sed ab his tuti sumus per doctrinã ueritatis, quam prædicãt prælati ecclesiæ. Apostoli enim & prophetæ noui testamenti qui exponunt scripturas, reddunt nos non paruulos, sed fortes ad intelligendum. Per euangelistas qui euãgelium prædicant, efficimur non fluctuantes in fide, sed certi. Per pastores & doctores fit ut non circunferamur omni uento doctrinæ, sed cõstantes simus in fide & proposito religionis nostræ.

mensura quãdo erit plena

Veritatem autem facientes, in charitate crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus: ex quo totum corpus compactũ & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscuiusque membri, augmẽtum corporis facit in ædificationem sui in charitate.

¶Non circunferamur omni uento doctrinæ, sed facientes ueritatem, id est, ueram argumentationem contra astutiam illorũ, id est, adinuentiones ueras & firmas & rationabiles contra illos qui hęresim uolũt inducere, crescamus in illo per omnia quæ habemus, id ẽ, in omnibus quæ iam percepimus, scilicet in innocentia, humilitate, patientia & cæteris uirtutibus, augmentemur, & hoc fiat in charitate. Vel faciamus ueritatem, id ẽ, bene operemur secundum doctrinam mandatorum dei, de quibus dicitur: Omnia mandata tua ueritas. & hoc nõ in hypocrisi uel in timore faciamus, sed in charitate, ut sola charitas nos faciat hæc agere. Et ita crescamus ac proficiamus per omnia bona quæ habemus, tam sensuum mentis quàm & operum bonorum atque uerborum, in illo qui est caput nostrum, id est, prouidens nobis & regens nos. Et qs est ille? Christus, id est, rex noster, siue pontifex. Et in isto atq; sub isto capite debemus semper crescere & augmentari per omnia, ut sequamur eum ut membra caput, & in eo maneamus qui se nobis habitaculum dedit, dicens: Manete in me. ¶Dehinc Apostolus metaphoram capitis & mẽbrorum prosequitur, ostendens quod nullus fidelium in aliquo bono possit crescere, nisi adhæreat capiti Christo, sicut & in humano corpore si membrum aliquod à capite suo abscinditur, iam non crescit, sed marcescit. Et hoc est: Ex quo capite Christo fit quod totum corpus, id est, tota ecclesia secundum omnia est compactum .i. coniunctum unanimitate fidei, & connexum uinculis charitatis. Et ita est ex fide compactum & charitate connexũ, quod si eamus per omnem iuncturam membrorum, inueniemus ibi esse omne, scilicet quia pes cõiunctus est non solum cruri, sed etiam manui & capiti, & cæteris omnibus membris. Et sic inuenitur ibi omnis iunctura, qa & iunctura pedis ad crus, et cruris ad manũ et caput, et ita in cæteris. Quæ

Psal 118.

Iohan. 15.

A iunctura est *subministrationis*, quia præcedentibus electionibus subministrantur atque sibi subiungun tur per officia sacerdotum ij, qui fiunt ecclesiæ membra. Subministrationis dico, digne existentis *secundum operationem*, quia ille digne subnexus est præcedentibus ecclesiæ mēbris, qui bona quæ potest, operatur. Et hæc operatio est *in mensuram uniuscuiusque membri*, quia unusquisque iuxta modum suum operatur bona, & per hæc crescit usque ad mensuram quantitatis suæ. *Vnusquisque* enim secundum ea quæ operatur, magnus aut paruus dicitur. *Vel iunctura hæc est subministrationis, id est, ad hoc ut alius subministret alij.* Ad hoc enim *sunt iuncti in ecclesia fide & charitate, ut sicut in nostro corpore oculi prouident pedibus, sic illi qui in ecclesiæ corpore sunt oculi, prouideant illis qui sunt pedes, & sic cætera membra uicissim faciant. Quę subministratio secundum operationem fit, ut ministret alius alij secūdum ea quę operari potest, id est, intantum subseruiat, inquantū ualet operari.* Illi aūt recusant in ecclesia ministrare uel ministrari, quia schisma uolūt facere. Et quid est aliud in ecclesia schisma facere, quàm dissoluere quod Christus cōpegit & connexuit? Hæc aūt operatio fit in mensuram uniuscuiusque membri. i. secundum quod unumquodque membrum pōt operari. Et ita corpus istud compactum & cōnexum, dum membris membra subministrāt uel subministrant, *facit augmētum corporis. i. suipsius. i. augmētat illos in uirtutibus & numero, quæ iā sunt corpus. Et hoc facit in ædificationem sui. i. ut se ædificet,*

B *& se templum dei construat*, ponens semp in ædificio sui quoscunque potest conuertere. Et hoc totū facit *in charitate*, quia propter solam charitatē ponit illos in ædificio dei, & in charitate docet permanere & operari. Econtrario autem faciunt qui schisma generant, & hoc sacrum corpus minuere conantur, & ædificium cæleste destruere. Aliter quoque potest intelligi quod dictū est, in mēsuram uniuscuiusque membri augmentum corporis facit. Augmētatur enim corpus ecclesiæ, pficiendo in mēsuram uniuscuiusque membri, ut unumquodque mēbrum inquantū crescere debet, intantū crescat p successionē. Crescunt oculi in hoc corpore, dum uno doctore mortuo, crescit & succedit ei alius. Nō tn̄ dicunt̄ diuisi oculi, qa nō efficiunt̄ plures, sed augmentant̄. Vnus enim semp episcopus in ciuitate pręest, & nō plures. Et ita de cęteris sentiēdū. Cū aūt ista successio & ædificatio pacta fuerit, tūc cōpleta erit mēsura ætatis plenitudinis Christi.

Hoc igitur dico & testificor in domino, ut iam non ambuletis sicut & gentes ambulant in uanitate sensus sui, tenebris obscuratum habētes intellectum, alienati à uita dei per ignorātiam, quæ est in illis propter cæcitatem cordis ipsorum: qui desperantes semetipsos tradiderūt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis in auaritiā.

Roma. 1

¶ Admonet ut caueant ab antiqua consuetudine gentilitatis. Quasi dicat; Quandoquidem tanti capitis mēbra estis effecti, *igitur hoc dico* & suadeo

C uobis, ut ultra nō uiuatis more illorum, qui ad hoc caput non pertinent. Non obsecro nūc ut superius, sed dico. i. doceo & autoritate mea uetere neque tiam inhibeo, *& testificor*. i. testem me huius rei facio *in domino*. i. in confirmatione ueritatis domini & æquitatis eius. uel testificor in domino. i. sub testimonio dn̄i assero. Hoc scilicet dico, *ut iam* post conuersionem uestram *non ambuletis* sicut ambulastis. i. non operemini sicut prius operabamini, *sicut & gentes* quæ nunc sunt, *ambulant* euntes *in uanitate sensus sui*, id est, habentes sensum uanitate plenū: quia non cogitat mens eorum, nisi de transitorijs quæ sunt uanitas, ut scriptum est: Vanitas uanitatum & omnia uanitas. Quia ergo nihil sapiūt & nihil appetunt nisi caduca & temporalia, ambulare dicuntur in uanitate sensus. Et naturalem *intellectum* rationis habent *obscuratum* & hebetatum *tenebris* peccatorum: & ideo minus mirum de illis si ambulant in uanitate, quàm de uobis, qui estis illuminati, & internæ lucis radijs illustrati. Præterita enim peccata sic obscurauerunt intellectum mentis eorum, ut non possit exercere uim propriam, id est, uim discretionis. Et quia ambulāt in uanitate sensus, ideo sunt *alienati à uita dei*, id est, à uita quæ in deo est, à uita quæ deus est, id est, separati à deo q est uita animæ, & cui adhærere uita est. Nam sicut uita corporis humani anima est, sic uita animæ deus est. Vel secundū alios codices, alienati sunt à uia dei, & hoc fit *per ignorantiam quæ est in illis* pmanēs. Ignorāt enim gloriā uitæ cælestis &

Eccles. 1

D uiā iustitiæ, quæ ducit ad illam: ideoque alieni remanent utriusque. & illa ignorantia locum in eis habet *propter cæcitatem cordis ipsorum*, qa ad aspectum ueri luminis oculos cordis apertos non habent, quos euangelicæ prædicationi clauserunt, ideoque iure cæcati sunt. Anima enim recedens à luce iustitiæ, quanto magis quærit quod cōtra iustitiam inueniat, tanto plus repellitur à lumine ueritatis, & in tenebrosa demergit̄. Hoc aūt diuersum est ab eo quod dixit, tenebris obscuratum habentes intellectum: quia illud accipit̄ de obscuritate peccatorum, istud autem de cæcitate ignorantiæ. Et re uera sunt cæci: *qui* de uenia & salute pro sua turpitudine *desperantes*, id ē, diuitiarum supernæ gratiæ præmium nō sperantes, nullo cogēte, sed sua sponte *tradiderunt semetipsos impudicitiæ*, quæ fit in consanguineas, id est, sic ex toto tradiderunt se libidini seruos, ut nec à consanguinearum concubitu abstinerent. Ipsi dico, cadentes *in operationem immunditiæ omnis*, id est, in hoc deuoluti, ut operentur omnimodam carnis immunditiam, siue in semetipsis, siue inuicem, siue in pecudibus. Et hoc faciunt euntes *in auaritiam*, id est, in insatiabilitatem: quia sicut auarus nunquam reputat se satis habere, ita nunquā isti perueniunt ad fornicatiōis saturitatē. Vel ita distinguamus: Delapsi sunt in opationem immūditiæ, qa seipsos inquinant uoluptatibus carnis, tendentes omnes in auaritiam, id est, in immoderatum amorem habendi, siue ambiendo honores, siue quamcunque pecuniam,

A **Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est ueritas in IESV. Deponite uos secundum pristinam conuersationem ueterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris.**

Col. 3.

¶ Gentes quæ excæcatæ sunt, ambulant in huiusmodi operibus: sed *uos* non debetis taliter ambulare, qa *non ita didicistis Christum*, id est, non ita pcepistis à prædicatoribus notitiam Christi & doctrinæ eius, ut in ea, sicut gentes in erroribus turpit ambulant, ambuletis. Didicistis dico, sed *tamen* hac conditione, *si illum audistis*, id est, si prædicationem quæ de eo fit, intellexistis, uel eum interius loquentem audistis. Loquitur enim Christus homini, cum rationem eius intrinsecus illuminat & excitat. Homo uero audit, cum intelligit ad quid ratio eius excitetur, & facit quod sibi diuinitus suadetur. Et iterum hac conditione dico, *si in ipso edocti estis*, ut sciatis ea quæ scire & q agere in eius religione debetis. Si in ipso edocti estis, *sicut in Iesu*, id est, in ipso est perfecta & integra *ueritas* sine ulla admixtione falsitatis, ueritas fidei & bonæ operationis & sapientiæ & saluationis. Ideoq; ueraciter bona debent esse opera eorum, qui in eius scholis discere cœperunt, & ueritatem æternæ salutis in eo adipisci cupiunt. Et quæ sit illa ueritas in Iesu, subiungitur, scilicet deponere *uos ueterem hominem*, id est, ut ueraciter, non simulatorie deponatis ueterem hominem, non secundum substãtiam quam traxistis de Adam, sed *secundum pristinam conuersationem* uestram, quę erat in uetustate primi hominis, id est, secundum priores actus prauitatis uestræ. Deponatis *ueterem hominem*, id est, imaginem & conformitatem ueteris hominis, cuius uitæ conformitas ducit ad uetustatem & corruptionem. Veterem (inquam) hominem deponatis, id est, omnes prauos actus qui defluxerunt ab eo, & prauos mores eius. *Qui* scilicet homo iure deponitur, quia *corrumpitur* in suis delectatiõibus uel carne, uel spiritu, siue utroq;. Corrumpitur nõ solum secundum opera, sed etiam *secundum desideria* quæ sunt *erroris*, id est, error suadet illa, non ueritas domini Iesu. Et ideo si uere deponitis hunc hominem, deponite etiam desideria eius quæ ueniunt ab errore, uel ducunt in errorem.

B

Roma. 6.

Renouamini spiritu mentis uestræ, & induite nouum hominem, qui secundum deum creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis.

¶ Non solum deponere ueterem hominem debetis, sed etiam *renouamini*, id est, ad id quod retro est nouamini, id ē, ad priorem nouitatem quam habuit pater uester Adam, quãdo creatus fuit ad imaginem creatoris. In mente autem & ratione & intelligentia qua deum cognoscere potuit, factus est ad imaginem dei. Sed peccando inueterauit, & deformis ac decolor facta est hæc imago. Vnde nunc sectando iustitiam renouatur & reformatur. Propter quod cum dictum esset, renouamini, subiunctum est, *spiritu mentis uestræ*, ut in mente intelligatur fieri ista renouatio. Quod enim ait, spũ mentis uestræ, non ibi duas res intelligi uoluit, quasi aliud sit mens, aliud mentis spũs, quia oĩs mens spũs est, non autem omnis spũs mens est. Nam & deus est spũs, qui nec renouari nec ueterascere potest. Dicitur etiã spũs in homine, q mẽs non sit, ad quem pertinent imagines similes corporum. de quo dicit alibi: Si autem orauero lingua, spũs meus orat, mẽs autem infructuosa est. Hoc enim fit, quando id quod dicitur, non intelligitur: quia nec dici potest, nisi corporalium uocum imagines sonos oris in spũs cogitatione præueniant. Sed & hoĩs anima dicitur spũs. Est etiam spũs pecoris. Ventus qui res est apertissime corporalis, uocatur spũs, iuxta illud: Dixit, & stetit spũs procellæ. Quia ergo tot modis dicitur spũs, spũm mentis dicere uoluit eum spũm qui mens uocatur. Et in hoc iubet ut etiam post nouationem baptismi quotidie renouemur exercitio diuini feruoris. Mens eñ quæ igne superni amoris excoqtur, semper in se seruat claritatẽ pulchritudinis quotidiana innouatiõe feruoris. Nescit eñ mens per torporem inueterascere, quæ studet p desiderium semper inchoare. Sic ergo renouamini spũ mentis uestræ. Et ut ita possitis renouari, *induite nouum hominem*, id est, accipite uelut indumentum conformitatem conuersationis Christi, quæ uos undiq; sic cooperiat, ut nihil in moribus uestris appareat, nisi similitudo operum quæ Christus egit. *qui creatus est* non secũdum operationem carnalis concupiscentiæ, sed *secundum deum*, id est, sola uirtute dei & potentia spũs sancti conceptus est, ac per hoc immunis à labe originalis peccati. Creatus, id est, conceptus est *in iustitia & sanctitate ueritatis*, id est, in uera iustitia ac uera sanctitate, non in peccatis, sicut cæteri homines non præseruati speciali dei priuilegio. Iustitia & sanctitas ueritatis non solum in conuersatione, sed in creatione eius fuit, ad distinctionem eorum q falsam iustitiam & simulatam sanctitatem habent. Et ideo induendus est uobis. Potest esse ordo, Induite nouum hominem in iustitia & sanctitate ueritatis. Sic enim induitur Christus. Iustitia est obseruatio præceptorum dei. Sanctitas uero est, iuxta Dionysium, omni inqnatione libera & incontaminatissima & perfectissima puritas. Et hæ pro modulo nostro ueraciter in nobis esse debent, ut noui hominis nouitas sit nobis indumentum.

Gene. 1. C Iohan. 4. 1. Cor. 14. Psal. 106. D

Propter quod deponentes mendacium, loquimini ueritatem unusquisq; cum proximo suo, quoniam sumus inuicem membra. Irascimini & nolite peccare. Sol nõ occidat super iracundiam uestram. Nolite locum dare diabolo. Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret, operãdo manibus suis quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti.

1. Petri. 2. Zacha. Psal. 4. Iacob. 4.

A ¶ Deponere ueterem hominem debetis, & induere nouum. *Propter quod* agendum, agite sequētia. Nam quia uetus homo deponendus est, deponite *mendacium*, id est, desistite mentiri, quia os quod mentitur occidit animam. Quia uero nouus est induendus, *loquimini ueritatem*, quod ad nouum pertinet. Loquimini ueritatem *unusquisque cum proximo suo*, id est, cum quolibet homine. ¶ Proximus enim est omnis homo, quia ex uno parēte sumus omnes geniti. Omnesque proximi sumus conditione terrenæ natiuitatis. *Et aliter*: Spe cælestis hæreditatis debes proximum tuum putare omnem hominem, & antequam sit Christianus. ¶ Non enim nosti qualis futurus sit apud deum, qui modo uel Iudæus est, uel hæreticus, uel paganus. Forte enim per misericordiam dei ita conuertetur, ut inter sanctos primum locum habere mereatur. Et secundum hanc spem, quasi membrum ecclesiæ æstimari potest. Nam ideo loqui debemus alter alteri ueritatem, *quoniam sumus inuicem membra*, ut uicissim seruiat alter alteri, & diligat eum sicut se. Deponite ueterem hominem. Si autem contigerit ut uos aliquid adhuc uetusto more agatis, *irascimini* inde uobismetipsis, agite pœnitentiam, & ulterius peccare desistite. ¶ Quid est enim pœnitens, nisi homo irascens sibi? Vt accipiat ueniam, de seipso exigat pœnam. Potest & prælatis iuberi, irascimini uitiis delinquentium, id est, seueritatem in corrigendo exhibete, *& nolite peccare*, id est, nolite in hoc nimis districte agere, ne modum excedendo peccetis. Vel omnibus etiam ita dici

Sapien. 1.

B potest: *Irascimini*, id est, si forte irascimini, id est, si surgit motus animi qui iam propter pœnam peccati non est in potestate, *nolite peccare*, id est, saltem non ei consentiat mens & ratio. Et si contigerit irasci, *non occidat sol super iracundiam uestram*, id est, non teneatis eam diu, nec in crastinum reseruetis, sed ante solis occasum eiicite illam de corde uestro. ¶ Iracundia enim dicitur quasi ira abscondita, quia scilicet diu tenetur in animo. ¶ Sed aliter melius intelligitur hæc sententia: quia noster sol Christus est, qui ueritas & sapientia & iustitia est, cuius luce anima humana illustratur. Sed hanc lucem desinit mens uidere, cum perturbatione iracundiæ fuerit tanquam nubilo superata. Et tunc quasi occidit super iracundiam hominis sol, quia cum menti iracundia confusionis tenebras incutit, huic deus radium suæ cognitionis abscondit. Propter quod multum cauenda est iracundia, per quam lux ueritatis amittitur. Qua amissa, princeps tenebrarum diabolus locum in homine sibi inuenit. Vnde sequitur: *Nolite locum dare diabolo*. Iratus enim mala cogitat, & sic se diabolo ingerit atque pandit, ut cogitata perficiat. Pandit ostium cordis, & hostem sinit intrare. Sed uos nolite ei locum dare, quærenti per suggestionem malorum inuenire locum consensus aut delectationis in uobis. ¶ Qui enim suggestionibus eius consentit, dat ei locum in se. Claudendum est cordis ostium, ne tentator ingrediatur. Tentator nō cessat pulsare, ut irrumpat. *Si clausum inuenerit, transit*. Quia ergo in uestra potestate est hoc ostium claudere, nolite locum dare diabolo. Etenim si intrauit & possedit, aut tu negligenter clausisti, aut claudere neglexisti. ¶ Hoc ostium habet tanquam duas ualuas, cupiditatis & timoris. Aut cupis aliquid terrenum, & hac intrat: aut times aliquid terrenum, & hac intrat. Cupiditatis ergo & timoris ianuā claude contra diabolum, si uis tutus esse. Nam de cupiditate qua satanas intrat, subiungitur: *Qui furabatur, iam non furetur*. Et hoc quoque, sicut & prædictorum uitiorum prohibitio, pertinet ad depositiōem ueteris hominis. Quodque sequitur, magis autem laboret &c. ad induitionem noui pertinet. ¶ Furtum uero hic intelligi potest, non solum occulta alienarum rerum ablatio, sed etiam quicquid acquirit sub alterius damno uel deceptione. Qui ergo dum ueterē uitam duceret, furabatur aliena bona, iam postquam nouum hominem induit, non furetur, id est, non auferat dolo uel aliqua machinatione fraudis aliquid alienum, sed *magis*, id est, potius *laboret* non per seruos, sed *manibus suis*, id est, proprijs, *operando* nō illud opus quod displiceat deo, sed illud *quod est bonum*, id est, utile & sine peccato. Ideo scilicet laboret, *ut habeat* nō solum *unde uiuat*, sed etiam *tribuat necessitatem patienti*, id est, penuriā: hoc est, ut possit pauperes de iusto labore sustentare. ¶ Hinc enim ostēditur, quod eleemosyna debet fieri ex eo quod bonū est, i. quod iuste habetur, non de eo quod iniuste.

C

Omnis sermo malus ex ore uestro non procedat, sed si quis bonus est ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus. Et nolite contristare spiritum sanctum dei, in quo signati estis in die redemptionis.

D ¶ *Omnis sermo malus non procedat*, id est, nullus sermo malus procedat *ex ore uestro*, etiam si fuit corde conceptus, sed comprimite illum ne possit exire, ut nihil mali unquam loquamini. Sermo contumeliosus & lasciuus aut murmuriosus, uel alius huiusmodi, non exeat ab ore uestro: *sed si quis est* in corde uestro *bonus*, id est, humilis & charitatiuus & utilis, ille procedat non ociose, sed *ad ædificationem fidei*, id est, ita opportune, ut ædificet alios in fide, quæ per dilectionē operatur, quia illa est uera fides & salutifera. Ad ædificationē procedat bonus sermo. Vbi ostenditur quia nec bonus sermo proferri debet nisi ad ædificationē. Vnde Psalmista: Obmutui & humiliatus sum, & silui à bonis. Ad hoc proferatur bonus, *ut det gratiam audientibus*, id est, ut auditores per eum hauriant dulcedinem supernæ gratiæ, & promoueantur in bonis operibus. Talis sermo processit ex ore matris domini, quando ad uocem salutationis eius repleta est spiritu sancto Elizabeth. Nolite malum sermonem proferre. *Et nolite contristare spiritum sanctum dei* in mala conuersatione uestra, id est, nolite talia facere quæ spiritui sancto sic displiceant, ut recedat à uobis, quasi offensus ac contristatus. Spiritus enim sanctus (ut scriptum est) disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu, & corripie-

Psal. 38.

Luce. 1.

Sapien. 1.

A tur à superueniente iniquitate. Nam in sua substãtia spiritus sanctus contristari nõ potest, cum ipse sit æterna & incommutabilis beatitudo: sed ad similitudinem hominis contristati dictum est, qui domum illius qui eum contristauit, egredit. Vel spiritum sanctum dicitur contristare, qui prauis moribus suis contristat sanctos, in quibus habitat spiritus sanctus. Sancti enim sicut de profectibus fidelium gaudent, sic de lapsibus eorum contristantur. Propterea spiritus sanctus dicitur cõtristari ab eis qui sic agunt, ut eorum factis cõtristentur sancti, non ob aliud nisi quod per spũm sanctum habent per quem tam boni sunt, ut eos mali mœstificent, hi maxime, quos bonos fuisse uel nouerunt uel crediderunt. Contristari dicitur spiritus sanctus, quia suis electis inspirat charitatem, per quam facit ut contristentur de aliorum detrimẽtis. Sancti autem qui sic contristantur, maxime sunt pij præpositi ecclesiæ. Vnde nunc subiectis præcipitur, ne per inobedientiam suam cõtristent eos, quia in eis contristarent spiritum sanctum. Vt exaugeret peccatum, uoluit Apostolus ita dicere. Præpositos enim contristant, qui eorũ uerba contemnunt, & eis obedire despiciunt. Nõ debetis hunc spiritum contristare, *in quo* uos quasi cera *signati estis*, eius imagine uobis impressa. Vel signati, id est, ab infidelibus discreti. Et hoc factum est *in die redemptionis*, id ẽ, quãdo transacta nocte infidelitatis & ignorantiæ, illustrati estis luce fidei in baptismo, & redempti de seruitute dia

B boli. In baptismo enim spiritus sanctus fide & sacramentis & spiritalibus gratijs signat fideles, id est, ab infidelibus secernit.

Col. 3.

Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à uobis cum omni malitia. Estote autem inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem, sicut & deus in Christo donauit uobis.

¶ *Omnis amaritudo*, quæ quidẽ contraria est benignitati. i. rancor & asperitas in dictis uel in factis siue in cogitationibus, *tollatur à uobis. & ira*. i. subita commotio animi, aliquandiu ipsum animum possidẽs. *& indignatio*. i. uehemẽs furor animi cum quodam arrogãtiæ uitio. Hoc fit plerunq;, si maior uiderit minorem in aliquo honore sublimari. Indignatur enim ex hoc nonnunquam grauiter. Et quia istum impetum animi solent sequi clamorosa uerba, subsequenter ponitur *& clamor*. Clamorem hic accipimus, quando omnes cum sunt in iræ furore, mala uerba & ad cõtumeliam pertinentia proferunt. *& blasphemia*, id est, prolatio uerborum contra deum uel sanctos eius. Blasphemia enim est, per quam de ipso deo falsa dicũtur & sanctis eius. Et hæc iubet Apostolus ut tollantur à nobis, exhortans nos ad patientiam. Et quasi cunctis exterius iam bene compositis, ad interiora conuertitur, dum subiungit, *cum omni malitia*. Malitia enim proprie ad mentem pertinet. Et frustra indignatio & clamor et blasphemia ab exterioribus tolluntur, si in interioribus uitiorũ ma

C ter malitia dominatur. Et incassum foris nequitia ex ramis inciditur, si subreptura multiplicius intus in radice seruatur. Malitia ergo quæ est occulta radix uitiorum, extirpanda funditus est à corde: et dulcedo charitatis inserenda, ne uitiorum rami foris erumpant. Sic enim tolerare debemus eos qui mala nobis irrogant, ut et puro corde diligamus illos. Hæc uitia dum tollimus à nobis, deponimus ueterem hominem: nouum autem induimus, facientes quod subditur: Estote autem &c. Quasi dicatur: Nolite esse amari, sed ecõtra estote inuicem, id est, alter erga alterum benigni, id est, bonum ignem piæ dulcedinis habentes. Benignitas enim est serenitas animi, quando aliquis clare & hilariter loquitur, & sua tribuit, & conuersatur cum alio. Quæ (sicut diximus) contraria est uitio amaritudinis. Et nolite iram habere aduersus quẽquam, sed estote inuicem *misericordes*, id est, uiscera miserationis habentes, ut affectum benefaciendi proximis semper habeatis, etsi deest quod tribuatis. Et non clametis irati contra aliquem, uel non deferatis ad iudicem de iniuria uobis illata clamorem, sed estote *donantes inuicem*, id est, condonãtes alter alteri, quicquid læsionis uel offensionis ptulistis. Et hoc facite non ficte, nec ex parte, sed ita pure & perfecte, *sicut & deus in Christo donauit uobis*. Id est, sicut deus per Christum omnia, quæ commiseratis, condonauit uobis, sine aliquo respectu uindictæ ulterius futuræ, sic & uos condonate uobis semp ad inuicẽ sine respectu alicuius ultionis. Alioqn deus repetet quæ uobis dimiserat.

D

CAPVT V.

Ioh. 13. 15.

Estote ergo imitatores dei, sicut filij charissimi: & ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam deo in odorem suauitatis.

¶ Quandoquidem deus in Christo uobis peccata, quæ in eum commiseratis, donauit, *ergo estote imitatores dei*, id est, sequimini exemplum bonitatis eius, & ut uos fratribus dimittatis quicquid in uos delinquunt. Et hoc facite *sicut filij charissimi*: q. d. si hoc feceritis, tunc filij charissimi eritis illius patris. Vnde dicit unigenitus eius: Diligite inimicos, benefacite his qui oderunt uos, orare pro persequentibus & calumniantibus uos, ut sitis filij patris uestri qui in cælis est, q solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Et non solum in condonatione peccatorũ sitis imitatores dei, sed etiam *in dilectione*, ut diligatis eos qui uobis aduersantur. Scilicet in dilectione positi *ambulate*, id est, promoueamini & proficite in ea intãtum, ut si opus fuerit, ponatis animas pro his quos diligitis, *sicut & Christus dilexit nos*, & posuit animam suam pro nobis. Magna & inenarrabilis dilectio, ut unicus filius dei semetipsum pro nobis traderet morti, dominus pro seruis, creator pro creatura. Nam *tradidit pro nobis* redimendis, non arietem, non hircum, non etiam p

Matth. 5
Luce. 6

A phetam aut apostolum, sed semetipsum qui deus ē. Tradidit se.i. non inuitus est ductus ad mortem, sed ipse spōtaneus se dedit, & in hoc apparuit uis dilectionis. Tradidit enim se *oblationem & hostiam deo*. Oblatio nanque dicitur, quando nullo quærente aliquid sponte offertur. Sic Christus cū nemo id quærere auderet, obtulit se ꝓ nobis in cruce sacrificium deo. Hostia uero dicitur, quæ pro hostibus uel uictis uel superandis celebratur. Sic & hostia Christi diabolus & dæmones superati sunt atque peccata. Vel oblatio fuit Christus, qa morte sua nobis dona uirtutum & diuinam gratiam acquisiuit: hostia uero, quia nos ab hoste liberauit. Vel oblatio, dum fuit iniuriatus: hostia, dum fuit occisus. Qui dedit se hostiā *talem, quæ iret in odorem suauitatis*, id ē, in odorem suauē deo. Quia sicut suauis & bonus odor est alicui acceptabilis, sic deo sacrificium dominicæ carnis. In q̄ pater delectatus est non respectu simplicis mortis Christi, sed respectu fructus ab ea procedentis. Ex ea enim nunc salus humano generi prouenit, in qua quidem deus delectatus est. In intentione etiam saluatoris & affectu pietatis eius, dum se ꝓ nostra redemptione immolari permitteret, delectatus est pater ut in odore suauissimo. Nam qa iustus pro iustitia occisus est, optimū de sua morte præbuit odorem. Sicut enim peccatum fœtorem, sic iustitia bonum spirat odorem.

B ***Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in uobis, sicut decet sanctos: aut turpitudo, aut stultiloquiū, aut scurrilitas, quæ ad rem nō pertinet, sed magis gratiarum actio.***

¶ Deum imitari studete. Sed fornicatio & immunditia & auaritia sic prorsus reijciantur à uobis, ut neque uel nominentur in uobis, id est, nomen alicuius horum uitiorum nō sit in aliquo ex uobis, scilicet nemo saltem solo uerbo dicat quēquam uestrum esse talem: sed ita coram deo & hominibus irreprehensibiles estote, ut nullum locū malæ suspicioni detis. Fornicatio dicitur à fornicibus, qui & harenarij nunc appellantur. sunt em̄ theatrales arcus & lupanaria loca, in quibus erāt meretrices, cum quibus spurcissimi quique commiscebantur. Immunditia autem uocatur omnis incontinentia ad libidinem pertinēs, quoquo modo fiat. Fornicatio igitur quantum ad mulieres, hic accipitur: immunditia uero, quantum ad hoc quod fit contra naturam, siue in se, siue in alium. Auaritia uero illa pestis est animi, quæ nunquam dicit nisi accipe. Quam ideo ponit Apostolus cū fornicatione & immunditia, ut innuat eā esse fornicationē animæ, sicut illicita corporis operatio, corporis est fornicatio. Sicut em̄ qui fornicatur, nō sua, sed aliena muliere abutit: sic qui peste auaritiæ cōtaminatur, usq; ad aliena habenda extenditur: & q̄d sub rapina habet, omnibus retinere molit. Per hoc q̄d posuit disiunctiuā coniunctionem inter immunditiam & auaritiam, quod quidem non fecerat inter immunditiam & fornicationem, uoluit significare alterius generis esse fornicationem & immunditiam, & alterius auaritiā: quia illæ sunt corporis, ista uero animæ. *Fornicatio & omnis immunditia aut auaritia* non solum non sit *in uobis, sed nec* etiam *nominetur*, id est, tātopere uobis ꝓuidete ab istis uitijs, ut neque uel infamiam illorum patiatur aliquis uestrum, *sicut decet sanctos* à uitijs esse immunes & à nota infamiæ. *aut turpitudo* non nominetur in uobis, *aut stultiloquium aut scurrilitas*. Turpitudo est, qua mens inflammatur ad libidinem, ut in osculis & amplexibus & multis alijs huiusmodi. Stultiloquium uero est stulta uerborum prolatio, nullam utilitatem, nullamq; scientiam continens, sine industria et discretione facta. Scurrilitas uero est facetia ioculatoriorū uerborum, quæ quadam industria et ingenio artis ꝓferuntur, ut auditores ad risum moueantur. *Quæ* scurrilitas licet magno labore studij agatur, tamē *non pertinet ad rem*, id ē, ad aliquam utilitatem, sed tātum ad uanitatem et mentis eneruationē. Hæc uitia non nominentur in uobis, *sed magis*, id est, potius nominetur in uobis *gratiarum actio*, id est, ita deo semper agite gratias super beneficijs eius, et ita laudibus eius insistite, ut nihil de uobis dici possit, nisi quod omnis actio uestra deo gratias rependit, scilicet et uerbis et actibus assidue gratias saluatori reddite.

D ***Hoc enim scitote intelligentes, quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hæreditatem in regno Christi & dei.***

¶ Ratio quare fornicatio et cætera non debēt esse in uobis, quia hoc sine ambiguitate sciatis q̄d omnis fornicator etc̄. Omnis dico, id est, numeratis singulis partibus cuiusque, nulla reperietur quæ habeat hæreditatem in regno CHRISTI et dei, id est, quæ habeat hæreditario iure locum in regno gloriæ. Et hoc ideo, quia Christi est, contra cuius præcepta operantur tales: et dei patris, cui iniurias faciunt. Et hoc erit uobis manifestū, si fueritis intelligentes. i. si aduerteritis quod aduertendum est, uidelicet quid sit fornicatio & immunditia. i. quàm immunda res sit & sordida & omni uituperatione digna, & item quàm pessima & praua res sit auaritia, uidelicet q̄d auarum esse sit nō solum idolis seruiens, sed etiam ipsa idolorū seruitus. Auari enim deus, nummus est. Nam sicut q idolis seruit, cultum debitum creatori imaginatę creaturę attribuit: sic & auarus impendit cultum effigiatæ pecuniæ, cum deum colere deberet, nō pecuniam. Ideoq; pecunia quam diligit, ueneratur & colit, facta est illi idolū: quia spem suā in ea posuit, & à dei cultu pro ea recessit. Dum enim deberet adire ecclesiam, custodit arcam. Dum deberet rogare deum, petit forum ut augeat lucrum. Quapropter idololatria merito iudicatur. Vel etiam ideo, quia sicut idololatra rapinā facit, honorem dei tollendo et idolis dando, sic auarus rapit pauperibus ea q̄ superflue sibi coaceruat. Res em̄ q̄s deus seruire uult indigentibus, ipse sibi usurpat et

A recondit. Et propter huiusmodi causas auaritia ē idolorum seruitus. Et econtrario si aduertatis q̃d sit regnum illud, scilicet quāta felicitate plenum, ubi nullus locus desiderandi est nisi quod quisq; habet, quia unicuique sufficit omnino quod habet: & item si aduertatis quid sit Christus, id est, quàm sanctus, quàm immunis ab omni peccato: & quis sit deus, id est, quàm iustus iudex: & quātum bonum, id est, summum: si hæc omnia uultis aduertere, scietis fornicatorem & similes excludi à regno dei. Non enim intrabit in illud (sicut legimus) aliquid immundum. ¶ Christus nunc primo nominatur, & postea deus, ne secundum Arrianos æstimaretur minor patre filius.

Apo.21.

Nemo uos seducat inanibus uerbis. Propter hæc eñ uenit ira dei in filios diffidentiæ. Nolite ergo effici participes eorum.

2.Thes.2.

¶ Seducebant quidam auditores suos, promittentes impunitatem eis ex misericordia dei, & persuadentes quia ꝑpter peccata superiora nō amitteret homo regnum dei. Contra quos nunc Apostolus: *Nemo*, inquit, *uos seducat inanibus uerbis*. Inania enim sunt, id est, uentosa & omni ueritate uacua, uerba eorum, qui dicunt uel dicebant non omnē fornicatorem aut immundum aut auarū damnari, proponentes hoc & dicentes: *Si omnis fornicator & immundus & auarus dānatur, tunc pauci in mundo saluantur.* Quod reputant inconueniens & impossibile, cum sit cōueniens & possibile. Multi enim sunt (ut ait dominus) uocati, pauci uero electi. ¶ *Dicunt etiam aliquando misericordiam dei tantā esse, ut etiam fornicatorem uel auarum nō sinat æternaliter cruciari: atq; naturale esse prædicant, ut his uitijs seruiatur, dicentes: Cur fecit deus mulieres, aurum, argentum & similia, nisi ut his utamur?* Sed Apostolus econtrario clamat: *Nemo uos seducat inanibus uerbis*, i. à nemine uos permittatis seorsum ab hac ratione duci, scilicet quod fornicator & cæteri tales non habebūt partem in regno dei. Omnes enim rationes eorū, qui uos ita seducere uolunt, sunt inania uerba. Et reuera nō debetis huiusmodi uerbis ab hoc sano intellectu diuelli, qa *propter hæc* uerba *uenit ira dei*, id est, ultio diuina ut in æternum pereant, *in filios diffidentiæ*, id est, in eos qui cum sint filij ecclesiæ nō secundum bonam uitam, sed solummodo scd̃m sacramentorum participationem, sunt tamē diffidentiæ & desperationis, quia de illis diffidimus propter prauitatem eorū. Et quia ira diuinæ animaduersionis in obitu eorum uenit in eos, *ergo* ne uos similia patiamini, *nolite effici participes eorum*, uidelicet uel quod eadem dicatis, uel quod fidē eis adhibeatis. Sed & scd̃m ueterem historiā, propter inania uerba & fornicationem & his similia, uenit ira diuinæ ultionis in Iudæos, prosternens cadauera eorum in deserto: qui erāt filij diffidentiæ, quia de promissionibus diffidebant, non credentes q̃d essent ueræ: & ideo murmurabant & fornicabantur, propter quæ & perierunt. Nolite ergo similiter uel agere uel loqui, ne similiter pereatis.

Matt.24 Marc.13. Luc.21.

Matt.20. B

Num.21. 25.26.

Eratis enim aliquando tenebræ, nūc autem lux in domino. Vt filij lucis ambulate. Fructus enim lucis est in omni bonitate & iustitia & ueritate, probantes quid sit beneplacitum deo. C

¶ Non debetis iam effici participes eorum, quia uos *aliquando*, id est, ante conuersionem *eratis tenebræ*, id est, obscuritas nigredinis & in uobis ipsis & in alijs, ꝑ̄ uo exemplo illos excæcando, & in errorem præcipitando: sed *nunc*, id est, postquam ad gratiam accessistis, facti estis *lux* secundum fidem & iustitiam & puritatem uitæ, quia lumine & exemplo uestræ operationis & scientiæ alios illuminatis. Et hoc non in uobis, sed *in domino*, quia tenebræ fuistis in uobis, sed nunc estis lux in domino, ut qui gloriatur, in domino glorietur. ¶ Lux estis, sed lux illuminata, sicut & oculi nostri dicuntur lux, sed illuminata, quia uidere non possunt nisi uel in die sol luceat, uel in nocte aliquod luminare fulgeat. Et quia oportet ut uos q lux talis estis, ut à uera luce quæ deus est illumínemini, non in uobis lux esse dicimini, sed in domino. Et ideo filij lucis iure uocari potestis. Quia ergo lux estis & filij lucis, idcirco non iam ut filij tenebrarum, sed *ut filij lucis ambulate*, id est, promoueamini de lucidis operibus in lucidiora. Et ratio suadet ut sic ambuletis, quia *fructus lucis*, id est, utile opus quod gignit lux, sicut arbor fructum, *est in omni bonitate*, qua quisque sit bonus in seipso: *& in omni iustitia*, qua proximis quod iustum est impēdat: *& in omni ueritate*, qua id quod uerum est credat & loquatur. Possumus autem iustitiam & ueritatē partes bonitatis intelligere. ¶ Iustitia uero tenetur in obseruantia bonorum operum, ueritas autem in sermonibus nō falsis & cogitationibus. Et hæc omnia bona sunt, ideoq; partes bonitatis. Et lux quæ tales fructus facit, homo est, lucificatus à uera luce, quæ Christus est. Ambulate ut filij lucis, & hoc facite, *probantes*, id est, discutientes & scire studentes atq; discernentes, *quid sit beneplacitum deo*, id est, quid deus multum uelit, ut illud faciatis, q̃d ei optime placere probaueritis. ¶ Quicquid enim facere uolumus, antequam illud inchoemus, probare debemus an deo placiturum sit. Et si deo placiturū probauerimus, tunc faciamus illud: si autem displiciturum, non faciamus.

Iere.9. 1.Cor.1.

D

Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.

¶ Vt filij lucis ambulate, *& nolite communicare*, id est, non habeatis uoluntatem communicandi. i. cōsentiendi *operibus infructuosis tenebrarum*. i. eorū q sunt tenebræ. i. excæcati in se, & excæcātes alios: qa infructuosa sunt illa opera. i. nullā utilitatē afferentia. Non cōmunicetis operibus huiusmodi, sed *magis*. i. potius *redarguite* & corrigite ea. ¶ Duobus em̄ modis non nos inquinant mali cū quibus degimus. i. si non consentimus, & si redarguimus: hoc est, non communicare, non consentire. Com-

A municatur enim peccatori, quando facto eius cõsortium uoluntatis uel approbationis adiũgitur. Hoc ergo nos admonens Apostolus, ait: Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum hominum. Et quia parum erat non consentire, si quæreretur negligentia disciplinæ, magis autem, inquit, & redarguite. Videte quoniam utrunque complexus est, Nolite communicare, magis autem & redarguite. Quid est, nolite communicare? Nolite consentire, nolite laudare, nolite approbare. Quid est, magis redarguite? Reprehendite, corripite, coercete. Prælatis uero datum est maxime hoc præceptum. Ideo non debetis communicare, sed potius redarguere, quia turpe est non solum facere uel uidere, sed & dicere ea quæ ab ipsis tenebrosis hominibus fiunt in occulto, id est, in secretis locis, quia uerecundantur talia palam facere. Omnis qui male agit, odit lucem. Iohan. 3.

Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur. Omne enim quod manifestatur, lumen est. Propter quod dicit: Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit tibi Christus.

¶ Ipsi faciunt in occulto turpia. Sed omnia opera eorum quæ arguuntur, manifestantur eis à lumine redargutionis eiusdem. Plerunque ignoratur culpa ab ipso, qui perpetrauit eam. Sed dum increpatur, manifestatur ei. Et istis qui nunc ab Apostolo uocantur tenebræ, sic obscurata est usu peccandi B cõscientia, ut iam ea quæ faciunt, mala esse nõ intelligant: uel si intelligunt, pro nihilo ducant & obliuiscantur. Quasi enim sub quadam obscuritate tegunt & latent peccata quæ fiunt, ut uel non intelligantur, & post ad memoriam nõ reuocent. Sed dum ab increpante ingeruntur oculis cordiũ suorum culpæ, quas nesciebant, & arguuntur, tũc à lumine ueritatis manifestantur mentibus eorũ, ut eas uideant & confiteantur, ac pœnitendo deleant. Ecce quanta utilitas ex redargutione procedat. Et uere manifestantur à lumine. Nam omne peccatum quod manifestatur, est lumen, i. euidens & nõ ambiguum, nec potest excusatione tegi q̃d palã dictum est. Vel omne malum opus quod per cõfessionẽ manifestatur, lumen est, id est, illuminans conscientiam: quia ex consideratione malorũ quę fecit, illuminatur pœnitens animus ad agẽda bona, ut uideat quantum in pœnitentia se debeat affligere, & quãto studio bonis operibus insudare. Propter quod, id est, quia omne quod manifestatur, fit lumen, dicit Isaias: Surge, illuminare, quia uenit lumen tuũ. Sed Apostolus more suo & autoritate apostolica uerbis alijs ponit hanc sententiam, & addit aliqua. Surge, inquit, qui dormis & c. Somnus animæ est obliuisci deum suum. Quæcunque enim anima oblita fuerit deum suum, dormit. Sicut enim qui corpore dormit, etiam si dies iam fuerit, tanquam in nocte est, quia nõ uigilat ut uideat iam ortum diem: sic quibusdam iam præsente Christo, iam prædicata ueritate, adhuc inest somnus animæ. Ideo unicuique talium clamat propheta uel Apostolus: Surge, illuminare, quia uenit lumen tuum, i. Christus. Vel surge qui dormis, id est, C qui torpes in obscuritate cordis, non recogitans deum, nec aduertens peccata tua, sed in terrenis desiderijs oculos mentis habens, surgens sub illa pigritia per recordationem dei & intelligentiã culparum tuarũ, & exurge, i. ex toto surge per dignam pœnitentiã, tu dico, eleuatus & separatus à mortuis, i. ab illis q per peccata spiritualiter mortui sunt in anima, ut iam cum illis non iaceas similiter mortuus. Vel surge per confessionem, & exurge per satisfactionẽ. Exurge à mortuis, i. à peccatis, quæ in epistola ad Hebræos uocantur opera mortua. Et tunc Christus qui illuminator est mẽtium, illuminabit tibi, id est, lumen sapientiæ & ueritatis & gratiæ suæ sic infundet cordi tuo, ut maneat tibi, id est, ut ultra nõ amittas illud. Plus em̃ notat dicens, illuminabit tibi, quàm si dixisset, illuminabit te. Quia illuminabit te, notaret Christum ei lumẽ uirtutum infundere: sed illuminabit tibi, non solum uocat uirtutum iubar expãdere, sed etiam in eo conseruare. Non enim illi (id est, ad utilitatem illius) Christus illuminaret, si non illũ in uirtutum lumine conseruaret usque in finem.

Isaie. 40. — Hebr. e. 6.

Videte itaque fratres quomodo caute ambuletis, non quasi insipientes, sed ut sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit uoluntas dei.

Colos. 4. Roma. 12. 1. Thes. 4.

D ¶ Debetis (sicut dictum est) ut filij lucis ambulare, & operibus tenebrarũ non cõmunicare, sed potius ea redarguere. Et quia sic agendum uobis est, itaque o fratres uidete, id est, cõsiderate quomodo caute ambuletis, id est, prudenter agatis. Caute em̃ ambulant, qui sic per uiam bonæ operationis incedunt, ut ab insidiantibus uitijs se sapienter custodiant. Caute ambulant, qui & bona faciunt, & nec suis nec aliorum uitijs maculantur. Quod agere soli possunt, qui & iuste uiuunt, & peccantibus non consentiunt, sed eos studio charitatis redarguunt. Ambulate caute non quasi insipientes, id est, non solum cauete uobis à peccato, sed etiam à similitudine peccati: hoc ẽ, ita uos custodite, ut nullo modo uideamini habere similitudinẽ cum insipientibus. Multi enim sunt qui caute ambulant, conseruãdo se cum dei adiutorio immunes à peccato digno reprehensione, & tamen ambulant quasi insipientes. Vt si quis sacerdos redarguẽdo meretricem, frequentat domum eius, uidetur insipiens, licet nullum animum peccandi in eam habeat. Sed non decet sanctos malam de se opinionem dare per negligentiam uel indiscretionem suam. Non quasi insipiẽtes ambuletis uiam iustitię, sed ut sapientes, id est, ita irreprehensibiliter, ut in ipsa ambulatione uideamini sapientes. Vel non ambuletis ut insipientes seculi amatores, qui non prouident in futurum: sed ut sapientes, qui sic in hoc seculo uiuere student, ut in futuro uitam æternam habeant. Vos dico, redimentes tempus. Redimere tempus est, ut quando aliquis infert tibi litem,

Iohan. 3. / Somnus aia qui / qui sũt caute ambulãtes / redimere tempus ad

A perdas aliquid ut deo uaces, non litibus. Quod enim perdis, precium est temporis. Quomodo perdis nūmos ut emas tibi aliquid, sic perde nūmos uel q̃dlibet aliud, ut emas tibi quietem. Non enim habebis quietum cor, sed euerteris cogitationibus irritatus cõtra aduersarium tuum. Et ita perdes tempus. Sed melius est ut nūmos perdas, & tempus redimas. Vel tēpus redimimus, q̃n ante actam uitam, quam lasciuiendo perdidimus, flendo reparamus. Dum enim male agimus, tempus in quo bene operari deberemus, amittimus. Sed damnū tēporis redimimus, si ita uitam commendamus, ut ea bona quæ olim facere negleximus, & ea quæ nunc facere debemus, faciamus. Nec mirū si minus fecimus, *quoniam dies mali sunt*. i. tēporis uariatio nociua est, quia peccantes attrahit ad uarietatē delectationū. Dies sunt mali, quia in ipsis uiget malitia, & in ipsis leuiter peccat: q̃m tempus dat materiam male operandi, ꝓponēdo uarietates rerum quas ex se affert. Dies enim mala dies duæ res faciunt, malitia & miseria. Nam per malitiam hominum & miseriā dicuntur dies mali. Cæterum dies isti quātum ad spatia horarum, ordinati sunt. ducunt uices, agunt tempora. Cui molesta sunt tempora, si homines sibi nō sint molesti? Ergo dies malos (sicut dixi) duæ res faciunt, malitia & miseria. Sed miseria hominum cōmunis est, non debet autem malitia esse cōmunis. Ex quo enim lapsus est Adam & de paradiso expulsus, nunquā fuerunt dies nisi mali. Et quia dies mali sunt, & nos positi sumus in procliuio peccandi, B *propterea nolite fieri imprudentes*, id est, indiscreti uel inconsiderati, ut non possitis mala prudenter uitare, & bona eligere, uel consideratione rationis omnia facere: *sed sitis intelligentes quæ sit uoluntas dei*, id est, quid deus uelit, ut illud faciatis.

due res dies malos faciut. (marginal note)

Et nolite inebriari uino, in quo est luxuria: sed implemini spiritu sancto, loquētes uobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritalibus, cantantes & psallentes in cordibus uestris domino: gr̃as agentes semper pro omnibus in nomine domini nostri Iesu Christi deo patri, subiecti inuicem in timore Christi.

¶ Intelligite uoluntatem dei. Et ut eam possitis intelligere & facere, *nolite inebriari uino*. Non prohibeo quin moderate uinum bibatis, sed modum non excedatis. Ebrietatem enim interdico. Non ebriemini uino, *in quo* immoderate bibito *est luxuria*. i. luxuria est in nimia potatiōe uini. Non in natura uini est luxuria, sed in immoderatione potationis, ne quis puerse intelligens, conetur ostendere creaturā dei (id est, uinum) malam esse, sic argumentando: Cuius effectus malus est, ipsum quoq; malum est: sed effectus uini (id est, luxuria) malus est, igitur uinum est malum. Quod non procedit, cum sit creatura dei. Idcirco dicendū est, *in quo*. i. in inebriari, est luxuria. Vel certe uinum in quo ē luxuria, possumus intelligere concupiscētiam & cæteras uitiorum potiones, quæ mentē inebriāt & euertūt. De cuiusmodi Salomon ait: Luxuriosa res uinum. Nolite uino ingurgitari, *sed implemini*, id est, studete impleri *spiritu sancto*, qui uos laudabiliter inebriet mutando mentes uestras, & amore æternorum calefaciens. Quo scilicet spiritu impleri hoc modo poteritis, id est, si ea quæ ore cantatis, mente cogitatis & intelligitis, ac uos de his intus instruitis. Et hoc est: Implemini spiritu sancto, *loquentes uobismetipsis* intus secundum attentionem, id est, intelligite quæ labijs profertis, quia non modicum placet deo ut quisque aduertat quæ loquitur *in psalmis*, qui ad bonam operationem commonent: *& hymnis* qui de laudibus dei, *& canticis spiritalibus* quæ de æterno gaudio resonant, & ideo spiritalia sunt. Sunt enim secularium hominum cantica, sed non spiritalia. Et post loquutionem horum *sitis cantantes*, id est, deum laudantes, & de æternis exultantes, sicut hymni & cantica docent, *& psallentes* opere sicut psalmi suadent. Cantate (inquam) & psallite *in cordibus uestris*, id est, sicut in ore uestro laudes resonant domino, sic resonent in cordibus uestris: & hoc facite non uanæ gloriæ uel alij rei, sed soli *domino*, id ē, ad honorem eius. Cantate, id est, cælestia resonare & desiderate. Nam qui desiderat, etsi lingua taceat, cantat corde. Qui autem non desiderat, quolibet clamore aures hominum feriat, mutus est. Desiderium enim & amor cordis, amœna uox est intus cantantis. Sic cantate in cordibus uestris domino. Vos dico, *gratias agentes* non ad horam, sed *semper pro omnibus* quæ dedit uel dederit, siue sint prospera, siue aduersa. Gratias ei semper agite, et hoc *in nomine domini nostri Iesu Christi*, per quem hæc om̄ia uobis à patre dātur, ut ipse filius in illis gratiarum actionibus glorificetur. Gratias (inquam) agite *deo* qui uos creauit, *& patri* qui uos in filios adoptauit. Vos dico, *subiecti inuicem*, humiliter curam agendo alter alterius, & pie uicissim ministrādo, & hoc facite *in timore Christi* casto, qui huius uariē subiectionis humilitatem præcepit, & uenit nō ministrari, sed ministrare.

C Pro. 20. D Matt. 20.

uinū quando dicatur malū. (marginal note)

Mulieres uiris suis subditæ sint, sicut domino: quoniam uir caput est mulieris, sicut Christus caput ē ecclesiæ, ipse saluator corporis eius. Sed sicut ecclesia subiecta ē Christo, ita & mulieres uiris suis in omnibus.

I. Cor. 11.

¶ Ad familiaria præcepta se transfert Apostolus, & unicuique gradui quod debeat præcipit. *Mulieres sint subditæ* reuerendo, obediendo *uiris suis*, non alienis, *sicut domino*, id est, ad bene agendum solummodo, sicut nos subijcimur domino deo, ut illi seruiamus bona faciendo, nō mala. Vel sicut domino, id est, in simplicitate & charitate qua deo seruirent, seruiant uiris suis. Quod ideo facere debēt, *quoniam uir est caput mulieris*, id ē, principium, quia mulier primum de uiro facta ē. Ideo etiam caput, quia rector. Per uirū enim regitur mulier, sicut per caput corpus. Et dignū est ut corpus regatur & subdatur capiti. i. mulier uiro. Ita ē uir caput mulieris, *sicut Christus caput ē ecclesiæ*.

Gene. 2.

A quia sicut Christus regit & instruit ecclesiam, sic uir regere debet & instruere uxorē suam: & sicut Christus & ecclesia spiritaliter sunt unum, sic uir & uxor carnaliter unum. Sicut Christus est decus ecclesiæ, sic bonus uir decus mulieris. Christus est caput ecclesiæ. ipse dico, *saluator corporis eius*, id est, ecclesiæ, qa ipse saluat totū corpus ecclesiæ. Nullum enim membrū ecclesiæ saluatur nisi per Christum, qui caput & saluator est omnium electorū: & uir similiter pro modulo suo debet uxorē ab omnibus malis saluare. Nā sicut ecclesia uitæ suæ causam habet ex Christo, sic mulier ex uiro: quia ut consistat, uirum accipit. Mulieres sint subditæ uiris, & non qualitercunq;, sed *sicut ecclesia subiecta est Christo* in omnibus, *sic mulieres uiris suis subijciantur in omnibus*, quæ non sunt contra deum. In omnibus est ita subiecta ecclesia Christo, ut in nullo ei se præferat, ne uelit esse superior eo uel etiā æqualis ei. Et eodē modo mulieres uiris suis subdantur, ut in nullo uelint eos superascendere.

Colos. 3. 1. Petri. 3. **Viri, diligite uxores uestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in uerbo uitæ, ut exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habētem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed ut sit sancta & immaculata. Ita & uiri debent diligere uxores suas, ut corpora sua. B Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus ecclesiam. Quia membra sumus corporis eius, de carne eius, & de ossibus eius. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erūt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in ecclesia. Veruntamen & uos singuli unusquisq; uxorem suam sicut seipsum diligat. Vxor autem timeat uirum suum.** Gene. 2.

¶ *Diligite* (inquit) *o uiri uxores uestras*, quarum caput estis, *sicut & Christus dilexit ecclesiam*, cuius est caput, id est, illa bonitate illas amate, qua Christus ecclesiam, ut peccatū non ametis in eis, sed omne bonum, & iuste gubernetis eas atque foueatis. Christus dilexit ecclesiam, & præ nimia dilectione *tradidit* in mortem *seipsum pro ea* redimenda. Ita & uos pro salute uxorum, si necesse fuerit, tradite uos. Ideo se tradidit, *ut illam* suo sanguine *sanctificaret*, quia multis erat peccatis inquinata. Ipse dico, *mundans eam* ab omnibus peccatis *lauacro aquæ* sanctificatæ *in uerbo uitæ*, id est, lauacro baptismi. Baptismus enim Christi, lauacrū est aquæ in uerbo uitæ. Tolle aquam, non est baptismus. Tolle uerbum, non est baptismus. Verbum uocat inuocationem diuinitatis, quod à baptizante super aquam profertur. Idcirco mundauit eam, *ut ipse* qui hoc bene poterat, *exhiberet sibi*, id est, præpararet ad honorem suum electorum *ecclesiam pulchritudine* uirtutū *gloriosam, non habentem maculam aut rugam*, id est, mundam ac simplicem. C Maculam quippe & rugam non habet, quæ & turpitudine operis & duplicitate sermonis caret. Quia & per iustitiam munda est, & per simplicem intētionem tensa. A similitudine uestis dictum est, quæ prius lauatur & post extenditur. Ecclesia enim non solum sponsa Christi, sed & uestis Christi solet appellari. Quæ mundata est, ut non habeat maculam: extensa est, ut non habeat rugam. Non habet in electis maculam criminis, nec rugam dolositatis. Non habet in eis rugam, quia nesciunt aliud deforis ostendere, & aliud intus habere. Vel ideo non habet in eis rugam, quia non flectuntur ad amorem terrenorum, sed extenduntur spe & desiderio cælestium bonorum. Non habet maculam *aut* rugam, sed nec *aliud huiusmodi*, quia nec cōsuetudine uenialium peccatorū ita grauari se permittit, ut multitudo eorum possit alicui crimini comparari. *sed ut sit sancta* in bono opere, *& immaculata* in abstinentia mali. Immaculata est, id est, sine crimine. Non enim sine peccato quisquam eē potest in hac uita. Vel ad futurum seculum possunt hæc referri. Mundauit Christus ecclesiam, ut ipse post diem iudicij in æterna beatitudine *exhibeat*, id est, præsentet eam *sibi gloriosam*, id est, animo & corpore fulgentem, quia tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorum. Tunc plene atque perfecte erit ecclesia, non habens maculam peccati uel rugā duplicitatis, aut aliquid huiusmodi, quia tunc etiam erit uere gloriosa. Non enim modo in tantis malis, in tantis scandalis, in tanta permixtione hominum pessimorum, in tātis opprobrijs impiorum dicenda est esse gloriosa: sed tunc potius, quando malis omnibus liberata, gaudebit penniter in bonis cū Christo. Et tūc erit uere sancta & immaculata, quia sic sola sanctitas in ea regnabit, ut omnis macula cuiuscunq; peccati procul sit ab ea. Vel sancta erit per carnis immutationē, & immaculata per corruptionis remotionē. Christus (ut dictū est) dilexit ecclesiam quæ est corpus eius. *Ita etiā uiri debent uxores suas diligere ut corpora sua*. i. sicut se: quia illæ sunt corpora eorū, & illi capita earum. Vel sicut spiritus hominis diligit & regit, & sibi in bono subijcit corpus & carnem cui cōiunctus est, sic uiri diligant & regant & sibi subijciant in bono uxores suas. Quod facere debent, quia *qui uxorem suam diligit, seipsum diligit*, qm̄ ipse & uxor unū corpus sunt, & uxor est caro eius. Et ideo uir debet eam diligere, qa *nemo unquā odio habuit carnem suā*. Nam nonnulli dicunt se malle esse sine corpore, sed omnino fallunt. Non enī corpus suū, sed corruptiones eius & pondus oderunt. Non ergo nullū corpus, sed incorruptū & celerrimū corpus uolunt habere. Sed nec illi q se occidunt, odio habent carnem suā, sed aliqua grauia incōmoda se per mortem effugere putāt. Qui uero continentia quadam & laboribus persequuntur corpora sua, qui hoc recte faciunt, non id agunt ut non habeant corpus, sed ut habeant

Matt. 13. Sup. 3. D

ecclesia christi q̄ n̄o maculā aut rugā non habet.

dicētes se malle esse sine corpore fallunter.

A subiugatum & paratum ad opera necessaria. Libidines enim male utentes corpore, id est, consuetudines inclinationis animæ ad fruendum inferioribus, per ipsius corporis laboriosam quandam militiam extinguere affectant. Nam non se interimunt, & curam suæ ualetudinis gerunt. *Nemo itaque unquam odio carnem suam habuit, sed nutrit eā* cibo & potu, *& fouet* indumentis, *sicut & Christus ecclesiam* spiritualiter nutrit cibo potuq; corporis ac sanguinis sui, uel cibo fortioris intelligentiæ & potu facilioris doctrinæ, & fouet eam indumentis uirtutum. Ita & uir de uxore debet facere, quę caro eius est. Christus fouet ecclesiam, quę est corpus eius. Et uere corpus eius, quia nos omnes mēbra sumus huius sacri corporis. *Quia membra sumus corporis eius*. i. ecclesiæ, *de carne*. i. de imbecillitate *eius, & de ossibus*. i. de fortitudine *eius*: hoc est, alij sumus infirmi, & alij fortes in hoc corpore eius qđ est ecclesia. Sicut enim corpus humanum ex carne & ossibus constat, & caro eius sustētatur ab ossibus, sic ecclesia de minus perfectis & magis perfectis constat. & perfectiores exēplo & exhortatione sustentāt imperfectos. Ita & mulier q̃ est quasi caro fragilis, debet à uiro sustentari, qui est uelut firmitas ossis. Vel de carne eius & de ossibus eius est, quisquis per gratiā eius pōt dicere, quia cū infirmor, tunc fortior sum & potens. De carne eius & de ossibus eius est, quisq; ad imitationē eius dicere pōt, quia factus sum infirmus, ut infirmos lucrifacerē. Vel ideo sumus de carne eius & de ossi- B bus eius, q̃a carnē eius in ministerio sumentes, carni nostræ cōiungimus, & uirtute spūs eius cōfortamur uelut internis ossibus. Nam sicut Eua de Adā facta, traxit ab eo carnē & ossa, sic ecclesia ex Christo ꝑcreata, carnē eius & spm̄ (ut diximus) in se traxit. Vel de carne eius & de ossibus eius sumus. i. eandem carnē & eadem ossa q̃ ipse habuit, habemus: quia de nostra mortalitate carnem suscepit cum ossibus. Potest & ita intelligi, corporis constantis de carne eius & de ossibus eius. i. de firmis & infirmis. *Propter hoc*. i. quia sumus de carne eius & de ossibus eius, & ipse dilexit ecclesiam, ab initio fuerat prophetatum de eo, quia *relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erūt duo in carne una*. Homo enim iste, mediator dei & hoīm, homo Christus Iesus significabať. Qui reliquit patrē, qn̄ semetipsum exinaniuit, formā serui accipiens. Ita enim reliquit patrem, nō quia deseruit & recessit à patre, sed quia non in ea forma apparuit hominibus, in qua æqualis est patri. *Reliquit & matrem*. i. synagogam Iudęorum, de qua secundum carnē natus erat. Et adhæsit uxori suæ, id est, sociauit & coniunxit se electorum ecclesiæ. Et ipsi duo, id est, Christus & ecclesia sunt in carne una: quia carnem quam ille de uirgine sumpsit, quotidie in Missarum celebrationibus sumit ecclesia. Vel in carne una, quia (ut supra dictum est) ipse de mortalitate nostra carnem suscepit, & per carnem particeps noster factus est, ut illius capitis corpus esse possemus. Sicq; facta est ex duobus una quædā persona, ex capite & corpore, ex spōso & sponsa. Totus itaque Christus caput & cor- C pus tanquam integer uir, quia & fœmina ex uiro facta est, & ad uirum pertinet. *Sacramentum hoc magnum est* de coniunctione CHRISTI & ecclesiæ. Et ne quis istam magnitudinem sacramenti in singulis quibusq; hominibus uxores habentibus intelligeret, *ego autem*, inquit, *dico in Christo & in ecclesia*. Ego quidem allegorice interpretor hæc uerba Genesis de coniugio Christi & ecclesiæ, sed *tamen* uos moraliter & ad literam ea intelligite, *& uos singuli unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat*. Vxorem autem monemus, *ut timeat uirum suum*, id est, casto timore diligat eum, & obediat ei in omni bono & reuereatur eum.

2.Cor.12. 1.Cor.9. Matt.19. Marc.10. 1.Cor.6.

CAPVT VI.

FIlij, obedite parentibus uestris in domino. Hoc enim iustum est. Honora patrem tuum & matrē tuam, quod est mādatum primum in promissione, ut bene sit tibi, & sis longæuus super terram.

Col.5. Exod.20 Eccl.3. Matt.15.

¶ Præcipit filijs ut obediant parētibus suis in domino, id est, in his q̃ ad deum pertinent. nō em̄ suadet obediendum esse in eis quæ sunt cōtra deum. Et ideo est obediendum parentibus, quia *hoc est iustum*, ut eis obediatur à filijs, id est, naturale ius habet. Nec solum ius naturale est hoc, sed etiam præceptum domini, dicentis: *Honora patrem tuum & matrem tuam*. *Quod* ideo præcipue est obseruandum, quia *est mandatum primum in promissione*. Licet enim hoc mandatum sit quartum in decalogo, tamē primum est in promissione, quia huic primo addita est promissio, cum cæteris præcedentibus non esset adiuncta. Tria quippe mandata præcesserunt istud, & pertinent ad charitatem dei, quia deus trinitas est. Alia uero septem, in q̄bus est hoc primum, ad dilectionem proximi respiciunt & docent quomodo uiuatur inter homines. Nam ipse septenarius præceptorū numerus incipit ab honore parentum. Honora, inquit, patrem & matrē. Ad parentes em̄ suos homo aperit oculos, & bona eius uita ab eorum amicitia sumit exordiū. Quisquis aūt parentibus non defert honorē, q̄bus parcere poterit? Primū est hoc mādatum in secunda tabula, quę continet mandata pertinētia ad dilectionem proximi. Et est in promissione. Nam & ita distingui potest, scilicet ut et primum intelligatur esse in altera tabula, & esse in ꝓmissione. Sed uerius dici potest in utraq; re primum esse, & in tabula, & in promissione. Quæ ꝓmissio magna est. Honora (inquit) parentes, *ut bene sit tibi*, id est, carnalia & spiritalia bona per hoc à deo cōsequaris: *& sis longæuus super terram*, id est lōgæuitatē æternitatis habeas super stabilem mansionem cælestis patriæ.

Exod.20 D

Et uos patres nolite ad iracundiam prouocare filios uestros, sed educate illos in disciplina & correptione domini.

¶ Vos filij obedite parentibus, *& uos parentes* nolite illis dare occasionē inobedientię: *nolite illos ad iracundiam prouocare*. i. nolite illis ea facere, ꝓpter

A quæ peccent per iracundiam, quia patres estis illorum, & quia illi sunt filij uestri: *sed educate illos* dum pueri sunt, *in disciplina* domini, ne indisciplinate incipiãt uiuere: *& in correptione domini*, ut de prauitatibus mor. suor. corripiatis illos secundum deũ bono animo, & ad rectitudinem reducatis.

Coloss. 3. Tit. 2. 1. Petri. 2. **Serui, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in simplicitate cordis uestri sicut Christo, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed ut serui Christi, faciẽtes uoluntatem dei ex animo, cum bona uoluntate seruientes sicut domino, & non hominibus, scientes quoniã unusquisq; quodcunq; fecerit bonum, hoc recipiet à domino, siue seruus, siue liber. Et uos domini eadem facite illis, remittentes minas, scientes quia & illorum & uester dominus est in cælis. & personarũ acceptio non est apud deum.** Matt. 16. Roma. 2. Iacob. 2.

¶ Vos *serui obedite dominis carnalibus*, id est, qui uobis temporaliter dominantur secũdum carnalia, nõ secundum spiritualia. Habetis enim & spiritualem dominum in cælis æternum, qui uestris mentibus dominatur: sed non uult ut occasione eius dedignemini seruire carnalibus dominis, quibus ipso ordinante subiecti estis. Etiam si sunt iniqui uel infideles, seruite illis donec transeat iniquitas. *Multi enim religiosi dominis iniquis, non tamen liberis seruiunt: quia omnis qui facit peccatum, seruus est peccati.* Et utiq; felicius seruitur homini quàm libidini. Ordinauit em̃ sic deus ecclesiam, ut omnis potestas ordinata in seculo habeat honorem aliquem & à melioribus. Et ideo obedite dominis uestris ut oportet, scilicet *cum timore & tremore*. Timor enim est causa tremoris. Filij parentibus cum reuerentia honoris obediant, serui autem cum timore animi & tremore corporis, scilicet ut gestus corporis & apparitio ostendat interiorem timorem. Et hoc facite non in simulatione, sed *in simplicitate cordis uestri*, id est, in puritate intentionis uestræ: quia licet sit habendus timor, tamen intentio seruanda est simplex, id est, absq; duplicitate simulationis, ut sicut exterius ostenditis uos libẽter obedire, sic habeatis in corde, scilicet non hoc faciatis solo timore effugiendi pœnas temporales, sed pura intentione bene agendi. *Sicut Christo* illis obedite, id est, ex puritate intentionis, qua Christo debetis obedire. Cum enim Christo iubente seruitis hominibus, non illis seruitis, sed ei qui iussit. Vel sicut Christo illis obedite, id est, tantum in bono. Præcipiunt enim sæpe mala agere, sed in his non ẽ eis obediendũ. In simplicitate cordis obedite, *non ad oculum seruientes*, id est, non existentes prompti & strenui ad seruiendum tunc solummodo, cum à dominis uestris uidemini, & illis absentibus agentes negligẽter: quia hoc faciunt subdoli serui, qui uolũt placere hominibus dominis, quos fallere possunt: non deo, qui uidet omnia. Non ita ficte seruiatis, *quasi hominibus* solum *placentes, sed ut serui Christi*, id est, in puritate cordis & ueritate, nulli alij rei nisi ueræ iustitiæ, studentes. uos dico, *facientes* in hoc *uoluntatem dei*, q uoluit ut carnalibus dominis seruiretis, nõ inuiti, sed *ex animo*: nec ex malo animo, sed ex bona uolũtate: ut etsi nõ potestis liberi fieri, uestrã tamen seruitutem quodammodo liberam faciatis, nõ timore subdolo, sed fideli dilectione seruiendo. Ecce non fecit CHRISTVS de seruis liberos, sed malis seruis bonos seruos. Ex animo *cum bona uoluntate seruientes* sitis *sicut domino* deo, *& non hominibus*, cuius præcepto seruitis hominibus. Vos dico, *scientes quoniam unusquisque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à domino, siue seruus, siue liber*. Id est, ideo debetis seruire dominis prout rectum est, quia certum uobis est, uos remunerationem à deo fore percepturos non solum de hoc, sed de omni bono quod feceritis, siue serui, siue liberi sitis: quoniam neque seruitus impedit aliquem ad consecutionem præmij, neque libertas expeditum reddit. tantum quisque bonum faciat. Deus enim remunerator est omnium operum uere bonorum, quicunque faciat ea. *Et uos domini eadem facite illis*, non quod illis seruiatis, sed in simplicitate cordis & bona uoluntate secundum deum illos tractate, id est, sicut illis conuenit subiectionem debitam & iustam exhibere uobis seruiendo, sic uos iustam & dulcem potestatem exercete super eos humiliter dominando. Suauius illos tractate, *remittentes*, id est, relaxantes illis *minas*. Non interdico minas fieri, sed iubeo remissius fieri. Et si minæ remissius faciendæ sunt, quãto magis uerbera? Humane (inquam) illos tractate, *scientes quia in cælis est & illorum & uester dominus*. Id est, licet sint uestri serui, tamen uos estis illorum conserui, unum dominum habentes, contra quem de munere eius superbitis, si illos quos per conditionem tenetis subditos, æquales uobis per naturæ consortium non agnoscitis. Nam si male illos tractaueritis, non ignosco nobilitati uestræ. Non enim *personarum acceptio est apud deum*, id est, non accipit homines propter personarum dignitates, quia in eius iudicio sublimitas personæ nõ confert aliquid alicui, nec humilitas personæ obest alicui: sed unusquisque secundum opera sua recipit, uel bona uel mala, siue liber sit ille, siue seruus. Ideo & serui & domini studere debẽt ut iuste agant.

B Iohan. 8. C D

De cætero fratres, confortamini in domino & in potẽtia uirtutis eius. Induite uos armaturam dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli.

¶ Specialibus expletis instructionibus mulier. & uiror., filior. & parentũ, seruor. atq; dominorũ, ad generalẽ redit exhortationẽ, & ad spiritale bellũ oẽs simul instruit. Quasi dicat: Hactenus aliq uestrũ putauerũt se suis uiribus sine adiutorio gratię bonum aliqd agere posse, sed *de cætero fratres* si bono animo uolueritis agere, *confortamini*

A non in uobis, sed *in domino*. Vel ita: Hucusq; uos iuui, sed de cætero quod superest uobis uiuendi spatio, cõfortamini iam in domino, ut sine me fortes efficiamini contra bellum diaboli. Siue etiam ita: Multa uobis hucusq; dixi, sed de cætero q̃d adhuc dicere possem, hoc tantum agite: de cætero quod restat, sic agite, scilicet confortamini, id est, fortes efficiamini contra omnes impugnationes aduersarij, in domino, id est, in eo respectu q̃d dominum habeatis, cuius dominio tuebimini. *&* confortamini *in potentia uirtutis eius*, id est, in uirtute eius quæ omnia potest. Et ideo confortari debetis, tum quia dominum habetis, tum quia ille potentem in omnibus uirtutem habet. Et quia non in sola gratia confortandum uobis est, sed etiam liberum adhibere debetis arbitrium, *induite uos armaturam dei*. Scilicet non solum cõfortamini in domino, sed etiam excitando liberum arbitrium, induite armaturam dei, id est, induite uos omnibus armis quibus militatur deo. ¶ In armatura enim omnia comprehenduntur arma. Induite armaturam dei, quod prædictum est respectu liberi arbitrij, *ut possitis stare aduersus insidias diaboli*. Taliter em̃ insidijs eius resistere poteritis, id est, mediante auxilio diuinæ gratiæ, & exercitio liberi arbitrij: q̃a aut sola gratia, aut solo arbitrio nemo potest ei resistere. Et ideo prius confortamini in domino, & post induite armaturam dei, quia gratia præuenit liberum arbitrium. ¶ Idcirco uobis induenda est armatura dei, ut ei uiriliter militantes possitis B in prælio non cedere, non succumbere, sed stare aduersus insidias diaboli, tum quia diabolus est criminator, tum quia insidiose agit contra uos. ¶ Longe enim grauior pugna quę fit insidijs, quàm quæ fit ui. Non uident diabolum homines cum quo pugnant, sed tamen facile habẽt remedium. Seipsos interius uincant, & de illo foris triumphent. Ob hoc induenda est armatura dei. Et quę induenda est armatura, nisi omnium uirtutũ ꝑfectio, q̃bus à iaculis satanæ defendimur?

Quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritalia nequitiæ in cælestibus.

¶ Ideo sp̃ualibus armis oportet nos undique munitos esse, quia contra spirituales hostes est nobis pugna. *Quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem*, id est, aduersus homines q̃ caro & sanguis sunt. Galatis minus perfectis indixit aliud bellum, quod est aduersus carnẽ & sanguinem, dicens quia caro concupiscit aduersus spiritum, sp̃us autem aduersus carnem. ¶ Ephesijs uero, quasi iam sp̃ualibus & cõcupiscentiæ carnis ꝑualentibus, atq; persecutionẽ ꝑ iustitia foris sustinentibus, dicit: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, id est, aduersus homines qui nos persequi uidẽtur, sed aduersus malignos sp̃us qui eorum mentibus principantur, & per eos nos persequuntur. Et quia sic est, debemus homines diligere, *dæmones* cauere: homi- C nes misericorditer eripere, dæmones uiriliter superare. Quomodo enim si contra aliquem in prælio cõstitutum de parte aduersaria armatus equo sedens ueniat, non equo, sed equiti *irascitur*, & quantũ potest, agit ut equitem percutiat & equũ possideat: sic contra omnes malos homines agendũ, & nõ cõtra illos, sed cõtra illum qui illos *instigat*, totis uiribus laborãdum est, ut dum diabolus uincitur, *infelices* quos ille possidebat, liberentur. ¶ *Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, id est, aduersus homines quos uidemus sæuire in nos, qui potius miserandi sunt q̃ odio habendi*: *sed aduersus principes* eorum dæmones, *&* aduersus *potestates* iniquas malignorũ spirituum. ¶ *Principes* dicuntur illi sp̃us, qui principantur in uitijs suis, quę specialiť suggerere soliti sunt: sicut est sp̃us *fornicationis*, qui impugnat homines secundum luxuriam, & *luxuriosis principatur*: & sp̃us superbiæ, qui impugnat secundum superbiam. cæteriq; tales, & sic unusquisq; principatur in suo uitio. ¶ Potestates autem uocantur illi spiritus, q̃ habent uim & officium præcipitandi homines in maiora peccata, q̃a præsunt illis secundum immissionem maiorum & grauiorum uitiorum. Et quàm sit periculosum cõtra tales pugnare, q̃s non intelligat? & quomodo uincimus huiusmodi hostes quos non uidemus, nisi q̃a carnales interiores motus nostros sentimus, hisq; confligimus & illos percutimus? ¶ *Vel principes intelligantur illi dæmones, q̃ principantur alijs dæmonibus: & potestates, q̃ super alios possunt.* Sũt em̃ D inter eos alij neqores alijs & in malo fortiores: cõtra quos nobis lucta est, *& aduersus rectores mundi*, id est, aduersus illos dæmones, qui iusto dei iudicio regunt eos q̃ sunt mundus, id est, immoderate mundanis adhærentes. ¶ Hi sunt q̃ nos per hoĩes sibi subditos persequuntur, q̃a regunt eos ad male agendum, & de uitio ducunt in uitium. Rectores em̃ sunt mundi, q̃ mundanos (ut dictum est) regunt. ¶ Rectores sunt, non mundi elementorum, id est, cæli & terræ, maris & aeris, sed mundi *tenebrarum harum*, id est, omnium istorum infidelium, & istorum iniquorum hominum. De quo mundo dictum est: *Totus mũdus in maligno positus est.* Et conuersis peccatoribus, *Fuistis, inq̃t, aliquando tenebræ, nunc autem lux in domino.* ¶ Istũ mũdum q̃ huiusmodi tenebris, id est, tenebrosis hoĩbus constat, regũt maligni sp̃us. Et aduersus istos est nobis pugna, non aduersus eos quos regunt: Et etiã *contra spiritalia* &c̃. Per hoc ostẽditur *magna* impugnationis uehementia. Multo em̃ *grauiori* pugna & periculosiori exagitať *homo*, cum ab hoste q̃ non subiacet oculis, *impugnatur*, quia nescit qua parte ab *aduersario* impetatur. Spiritalia dico *nequitiæ*, id est, defectionis & impossibilitatis. ¶ Nequitia quippe dicitur à nequam, q̃a per eã tenditur ad nõ esse, sicut reprobi angeli deum qui solus uere est, deseruerunt, & in perpetuum defectum ciciderunt. Quæ spiritalia nequitiæ sunt *in cælestibus*, id est, in huius aeris infimi caliginoso ha-

Galat. 5.

Iohan. 5.

Supra 5.

A bitaculo, ubi & nebulæ conglobantur. Vel in cælestibus, id est, in mẽtis nostræ sanctis uirtutibus patimur impugnationem à nequissimis spiritibus. Siue in cælestibus pugnant contra nos, id est, pro cælesti hæreditate tollenda. Itaque aduersus principes & potestates, atq; rectores mundi tenebrarum harum, & aduersus spiritalia neqtiæ in cælestibus graue nobis certamen indicit Apostolus. Ipa uero certaminis species sic intelligenda est, cum damna, cum pericula, cum opprobria, cum criminationes excitantur aduersum nos, non id agẽtibus aduersarijs potestatibus, ut hæc tãtummodo patiamur: sed ut per hęc uel ad iram multam, uel ad nimiam tristitiam, uel ad desperationẽ ultimam prouocemur, uel (quod est grauius) fatigati & uicti tædijs compellamur aduersus deum cõqueri, tanquam humanam uitam non æque iusteq; moderantem, ut per hæc uel infirmemur in fide, uel decidamus à spe, uel transferri cogamur à ueritate dogmatum, & impium aliquid de eo sentire suadeamur. Talia eñ scripta sunt de Iob, cum diabolus dari sibi facultatem bonorum eius petisset à deo. Per q̃ etiã illud edocemur, q̃m non fortuitis aliqbus incursionibus impugnamur, si q̃n nos talia aliqua facultatũ dãna pcusserint: nec fortuitu nostrorũ aliqs captiuus abducit, uel domorũ ruinæ in qbus chari quiq; opprimant euenit, uel aliqd huius contingit. In qbus oĩbus, uel in q̃libet horũ unusquisq; fideliũ dicat aduersario: Nõ haberes aduersum me potestatẽ, nisi data tibi esset deup. Nihil eñ potuit contra Iob, nisi quantũ à deo pmissus est. Sic nec cõtra quenq; fideliũ poterit amplius. Talibus nos oportet instrui, qui cõtra tales confligimus aduersarios.

Iob. 1. 2.

Iohan. 19.

B

Propterea accipite armaturã dei, ut possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. State ergo succincti lumbos uestros in ueritate, & induti loricam iustitiæ, & calceati pedes in præparatione euangelij pacis: in omnibus sumẽtes scutum fidei, in quo possitis tela nequissimi ignea extinguere, & galeã salutis assumite, & gladium spiritus, quod est uerbum dei.

¶ Talibus armis nos armat Apostolus, laudabilibus & inuictis, insuperabilibus & splendidis, spũalibus & inuisibilibus, quia hostes inuisibiles expugnamus. Si uides hostẽ tuũ, uideantur arma tua. Si aũt non uides hostẽ, cur uident arma quibus eum impugnas? Quia tam grauis & tam multiplex atq; tam periculosa est pugna, *propterea accipite armaturam dei*, id est, arma uirtutum, quibus suos milites deus armat. Accipite de manu imperatoris summi arma fortia, *ut possitis* non cedere prædictis hostibus, sed *resistere* fortiter illis *in die malo*, id est, in hora tentationis, quãdo uelut diem prosperitatis arridere faciunt offerendo delectationem peccati. Vel in die malo, id est, in tempore quo uiget malitia, in tempore impugnationis diabolicæ, in tempore præsentis uitæ, quæ tota tentatio est. Et possitis non subiacere, sed *stare p*fecti in omnibus uirtutibus, ut non in quibusdam uirtutibus bonis perfecti sitis, & in quibusdam imperfecti, sed in omnibus (prout fas est) pfecti. Tũc enim à nulla parte uinci poteritis. Vel in omnibus impugnationibus stetis perfecti, q̃d plus est quàm resistere. Siue in omnibus, tam prosperis quàm aduersis. Aut aliter: Vt possitis resistere in die malo, id est, in die iudicij: qui malus propterea dicitur, quia terribilis erit accusationibus diaboli, ut quando suos accusauerit, puritate conscientiæ possitis uos defendere, sed etiam perfecti stare possitis in omnibus cum electis. Stãdum uobis est contra hostes in armatura dei. *Ergo state succincti lumbos* mẽtis uestrę, id est, state in castitate, quia ipsa est initium bonæ operationis, ideoq; nunc prima ponitur in spiritualibus armis quæ describuntur. Quandiu enim quis luxuriæ subiacet, nihil boni potest agere: quia nihil eorum quæ facit, potest deo placere. Sed postquam deseruerit luxuriam, incipit operari iustitiam. Et ideo nunc prius iubemur succingere lumbos, & post induere loricam iustitiæ. Lumbos enim succingimus, cũ carnis luxuriam quæ in lumbis est, per continentiam coarctamus. Sed quia nonnulli simulant se lumbos habere succinctos & non habent, ideo præcipitur nobis, ut *in ueritate* succinctos habeamus eos, non in simulatione, quatenus uera sit nostra castitas, non simulata. Vel mẽtis lumbos succingamus in ṽitate, ut cingulo casti amoris Christi nos contineamus à mendacio: quia qui mendacium loquitur, quantum in se est, corrumpit ueritatem, & ita fornicatur. Qui autem uera semper loqui studet, quasi legitimo coniugio utitur, ueritatẽ uel sapientiã habens coniugẽ, sicut ille qui dicebat: Hanc amaui & exquisiui à iuuentute mea, & quæsiui spõsam mihi eã assumere. Ita ergo succingendi sunt in ueritate lumbi nostri, ut nõ accedamus ad scortum, id est, ad mẽdacium, sed in legitima sponsa quæ ẽ ueritas, delectemur, & ex ea filios generemus. Deinde subiungit ut simus & *induti loricam iustitiæ*, i. forti uestimẽto bonæ operationis undiq; muniti, ut nihil iniustum appareat in operibus nostris, sed totum ab omni parte iustũ & æquũ. Et hæc iustitia recte uiuẽdi est nobis lorica, quia interiora nostra nõ sinit transfigi, sed defendit undiq; præcordia nostra ab oĩbus telis inimici. Sicut eñ lorica multis hamis conficit, ita uestis iustitiæ multis opibus bonis & uirtutibus connectitur. Et huiusmodi lorica debet interior homo noster indui, ne possit ab ulla parte uulnerari. Postq̃ uero libidinẽ uicerimus, & nos lorica iustæ operatiõis induerimus, tũc & alijs bona pdicare idonei erimus. Vnde sequitur: Et state *calceati pedes*, i. habentes calceatos pedes, hoc est, munitos affectus uestræ mẽtis, ne tangant terrena, hoc est, ne terrenis cõmodis innitãt, *in præparatione euangelij pacis*, id est, in eo quod præparatis cordibus aliorũ euangelicam prædicationẽ, quæ annunciat pacem inter deum & hoĩes. Calceamẽta fiunt ex corijs mortuorũ animalium, & significant exẽpla patrũ iam defunctorũ, qbus ab omni terrena læ-

Iob. 7.

C

D

Sapien. 8.

lũbos mentis succingere

induere loricam induere qd

calceamẽta qd signat

A sione defenduntur pedes nostræ mentis, id est, affectiones, quibus tanquam pedibus ad faciendũ aliquid promouemur. Læditur enim pes prædicatoris à terra, si affectus eius terrenum commodum ex prędicatione appetit, id est, si propter terrenum commodum, non propter regnum cælorum prædicat euangelium. Et ideo prædictis calceamentis induantur pedes nostri, id est, exemplis patrum muniantur, ut sicut patres studio supernæ intentionis, non appetitu terrenæ commoditatis prædicauerunt euangelium, sic & nos faciamus. Cuius prædicatores in nullo fidei debent regulam deserere. Vnde subdit: *In omnibus sumẽtes scutum fidei*. Fides em̃ pro scuto sumẽda est in om̃ibus congressionibus, quoniam ipsa prima resistit malignis spiritibus, & eorum tela excipit & repellit. Sub ea nanq; proteguntur cæteræ uirtutes, qa ad omnia uirtutum arma protenditur, & eam diabolus impugnare primam aggreditur. In omnibus prælijs & in omnibus tentationibus sitis sumentes scutum fidei, *in quo* scuto *poßitis* nõ solum repellere, sed etiam *extinguere* omnia *tela nequißimi* diaboli, id est, omnes suggestiões eius acutissimas, quibus corda nostra ut uulneret impetit: tela dico, *ignea*, id est, ignem uitiorum in humanis cordibus accendentia. Inflammant enim mentes hominum ad concupiscentiam, & igne totius malitiæ succendunt. Et hæc tela nequissimi hostis sunt, id est, qui etiam ea quæ nequit perficere præsumit, & in quibus nequicquam laborat. Sed aduersus B hæc fide inuisibilium rerum armamur, & inuisibilem aduersarium sternimus. His armis uos induite, *& galeam* q̃q; *salutis assumite*, id est, spem quæ salutem æternam expectat: quæ ideo galea dicit̃, quia sicut galea est in superiori parte armaturæ, scilicet in capite, ita spes altior est omnibus alijs uirtutibus, & semper respicit ad superiora, spirans ad cælestia. Et ob hoc addidit salutis, ut ostẽderet spem assequi quod desiderat, id est, salutem. Vel sicut scutum fidei fides est, sic galea salutis salus est. Cuius scilicet perpetuę salutis memoria uel expectatio, caput mentis contra omnes ictus dæmonicę impugnationis tutum facit. Qui enim cogitat diligenter quæ sint æterna gaudia, facile delectationes peccati à suo corde respuit, & aduersitates uincit. Hæc sunt arma quibus muniti, nunquam diabolo uel alicui membro illius cedetis. Sequuntur arma quibus illum & suos deuincatis: Et assumite *gladium spiritus*, id est, ensem spiritalem, *quod est uerbum dei*, id est, sermo diuinæ prædicationis, quo diabolus interficitur: hoc est, impugnationes eius adnihilantur, & quo tyrannos huius seculi & hæreticos, membra scilicet satanæ deuincetis, & uobis subijcietis, cæterosq; peccatores. Cum dicitur, & gladium spũs quod est uerbum dei: quod, ad significatum respicit, non ad gladium. Ecce hæc sunt arma quibus muniuntur & pugnant milites dei. Sequitur:

Per omnem orationem & obsecrationẽ orantes omni tempore in spiritu, & in ipso uigilantes in omni instãtia & obsecratione C pro omnibus sanctis & pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium euãgelij, pro quo legatione fungor in catena, ita ut in ipso audeam prout oportet me loqui.

¶ Prædictis armis state muniti. Sed quia non est nostrę potestatis ut his muniamini, nisi donante deo, nec his uincere poteritis nisi ipse dederit, estote *orantes per omnem orationem* .i. per om̃ia quæ oranda sunt, ut per omnem orationẽ quæ facienda est, trãseat nostra supplicatio .i. nihil relinquatis de his quæ petẽda sunt in oratione: *&* nõ solũ per orationẽ, sed etiam per *obsecrationem* .i. per omnium sacrorum adiurationẽ. Maiorem enim orãdi expressionem notat obsecratio quàm oratio: quia obsecratio est oratio cũ adiuratione uel obtestatione, oratio autem simplicit̃ facta est rogatio. Per omnem orationem & obsecrationem sitis orantes *omni tempore* competenti, id est, omnibus horis ad orandũ cõstitutis. uel *omni tẽpore*, id ẽ, tã in aduersis quàm in prosperis. & hæc oratio fiat *in spiritu*, id est, mente, ut mentis affectus cõcordet uerbis oratiõis quæ proferunt̃ ex ore. uel in spũ, non in carne orate. In carne enim, non spũ orat, qui polluta mente orat, iterum pẽccaturus nõ casu, sed ex proposito. uel omni tempore orate in spũ, id est, in cordis deuotione, ut licet os nõ semper orare queat, spũs tamen semper bonis desiderijs intus oret. *Et in ipso* spũ sitis intus *uigilantes*, D .i. soliciti, id est, sicut oculi foris uigilant, sic spũs agat intrinsecus. & hoc *in omni instantia*, ut spũs & corpus instant̃ perseuerent in uigilijs. *&* in omni *obsecratione*, ut *pro omnibus* obsecretis, pro quibus obsecrandum est, scilicet pro *sanctis*. Pro sanctis enim uidet̃ esse obsecrandum, & pro infidelibus orandum, q̃ nihil sacri habent. Vigilate inquam, & obsecrate pro *omnibus sanctis*, id est, pro perseuerantia & saluatione omnium sanctorum, *&* specialit̃ *pro me, ut* tribulatio non me obtundat, sed *detur mihi sermo in apertione oris mei*, id ẽ, cum aperuero os meum, hoc ẽ, cum alta mysteria & altas sententias dixero. Nam hoc in diuina scriptura nõ reperit̃, nisi ubi magnum quid & profundum debet dici. Cum os meum aperuero, ut abditos sensus proferam, *detur mihi sermo*, id est, facundia exprimendi ea quæ uoluero, ut luculenter ea possim exponere. scilicet *cum fiducia notum facere*, id est, ut audacter & non timide notum faciam *mysterium euangelij*, id ẽ, occultum secretum incarnationis & passionis Christi, ut occultas eorum causas notificem audientibus. Nam q̃a occultum est hoc mysterium, ideo necesse est ut notum faciam illud: & hoc agere uolo, q̃a pro eo annuncian do *fungor legatione in catena*. Nam nec pro catena cesso à legatione. Quanquam em̃ pro euangelio quod annunciabam, sim catenatus, tamen illud sicut à Christo missus sum prædicare, non omitto. Detur (inquam) mihi sermo ad notificandum *mysterium euangelij*, *ita* scilicet det̃ mihi, *ut in ipso* eũ

A gelio audeam sine timore loqui alijs prout oportet me, id est, sicut expedit mihi, q hoc agere missus sum. Sequitur in quibusdam codicibus hoc loco talis uersiculus: ¶ Verbum aũt dei non potest alligari. Ac sic dicat Apostolus: Pro euangelio quidem uinctus sum, sed tamen prædicare non desisto: quia uerbum dei quod annunciari debet, nullo potest impedimento tardari.

Vt autem & uos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister in domino: quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda uestra.

¶ Dixi ut oretis pro me, & quia pro euangelio uinctus sim: sed quibus tribulationibus afficiar, non dixi. *Sed quæ circa me sunt* molestiæ, referet uobis *Tychicus*, ne de minimis aduersitatibus meis moueamini, metu earum recedentes à fide. *Quæ*, id est, cuiusmodi tormenta *sunt circa me*, id est, in corpore meo, quia ad mentis interiora non penetrant, & *quid agam*, id est, quàm constans sum, indicabit uobis *Tychicus*, qui est non uilis, sed *charissimus frater*, id est, Christianus, *&* non fraudulentus uel fallax, sed *fidelis*: ideo hunc audite, quia *fidelis minister* est *in domino*, id ē, in his quę sunt domini. Cui credere debetis, quia illum *ad uos misi*, ut puram ueritatem de me uobis dicat, *& consoletur corda uestra*, id ē, leniat & mulceat: & do-

B lorem, qui pro auditu tribulationum mearũ increuerat, temperet. Vel si de nostris tribulationibus dolebatis, nunc consolationẽ accipiatis ab eo, cognoscentes me libenter pati multo grauiora.

Pax fratribus & charitas cum fide à deo patre & dño Iesu Christo. Gratia cum omĩbus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione, Amen.

¶ *Pax* cum deo sit *fratribus*, id est, Christianis *& charitas*, ut eum toto corde diligant: & hæc pax & charitas detur *eis cum* integra *fide à deo patre & filio eius domino* nostro *Iesu Christo*. Per pacem enĩ manebunt in charitate, quæ in fide est: & à quo est pax & charitas, ab illo est & fides, id ē, à deo. Nõ enĩ fides, qa dat̃ priusq̃ postuletur ab illo cui dat̃, ideo dicenda est nõ esse donum dei, sed esse à nobis quia data est nobis nõ petẽtibus. Omĩa enĩ bona sunt à deo. *Gratia* gñaliter accepta, quæ ē mater oĩm bonorũ & nutrix, sit *cum omnibus qui dominum nostrum Iesum Christum* ecclesiæ sponsum *diligũt in incorruptione*, id est, casto amore sicut sponsam, quæ corruptionem non admittit. Nõ enim Christum in incorruptione diligunt, uel quorum fides in aliquo est corrupta, uel qui eum pro temporalibus & corruptibilibus bonis diligunt, non pro æternis & incorruptibilibus. Sed qui Christum propter solũ Christũ, & ꝓpter spem perpetuæ incorruptibilitatis amãt, illi eũ in incorruptiõe diligũt: quia sic eũ diligũt, ut neq̃ nunc corrumpi ualeat mens eorum, neq̃ tunc caro eorum.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM PAVLI AD PHILIPPENSES.

C

PHilippi, ciuitas est in partibus Macedoniæ, unde Philippenses dicũtur. Quibus prædicauerat Apostolus, qui fidei ueritate ac morum honestate illos instruxerat. Et ipsi in fide morumq́; nobilitate in omnibus fere secundum apostolicam doctrinã persitterunt: sed de primatu tantum inter eos erat contentio, quoniã alij se uolebant alijs præferre quasi gloriando de meritis. Qua de causa pręcipue Apostolus scribens illis à Roma, intendit illos ad humilitatem reuocare, scilicet ut de meritis non glorientur, neque alter alteri se præferat: sed quicquid boni habet, siue remissionem peccatorũ, siue dona uirtutum, gratiæ dei adscribat, à quo totum habet & nihil à se. Miserant autem ei aliquid substantiæ per Epaphroditum Romam, quem cum hac remittit epistola. In qua, quia præsens nõ potest, munit eos contra duplex bellum tribulatorũ, sed & pseudo prædicatorum, ut omnia pro Christo sustineant aduersa cum humilitate, sicut & Christus fecit, & legalia à pseudo prophetis nunquam recipiant. Qui quoniam ad humilitatem illos inuitat, ideo non posuit nomen officij sui & autoritatis, quod est apostolus: sed & ideo forsan, quia ipsi nunquam de eo minus uel contra eum senserãt. Secum uero Timotheum addidit in principio epistolæ, quia ipse socius Apostoli fuerat in conuersione eorum, atque solicitus erat cum eo de salute ipsorum, & fortasse rogauerat eum ut scriberet illis. Sic enim exorsus est:

EPISTOLAE PAVLI AD PHILIPPENSES CAPVT .I.

PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, cũ episcopis & diaconibus: Gr̃a uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

D

¶ Seruos Christi se dicunt *Paulus & Timotheus*, quod est signum humilitatis, ut eis exemplo suo humilitatem suadeant. Sed cũ ipse dñs dicat, Iam non dicam uos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius, qua ratione se seruos nuncupant? Sed sciẽdum qa sicut ē timor seruilis quem perfecta charitas foras mittit, atque timor castus permanens in seculum seculi, sic est seruus qui nõ manet in domo in æternum, atque seruus intrãs in gaudium domini sui. Nam cum timore quem charitas expellit, & seruitus quæ ad eum pertinet, simul expellenda est. Erant ergo *serui* Paulus & Timotheus, quantum ad timorem castum, nõ quantum ad timorem seruilem: neque principis alicuius mortalis, sed *Iesu Christi*. Qui mandant ea quæ sequuntur, *omnibus sanctis*, id est, omni plebi mundatæ per baptismum à peccatis, & sanctificatæ non in suo merito, sed *in Christo Iesu*.i. in gratia Christi, scilicet quia deus factus est homo, passus est & resurrexit. Curialiter illos ad humilitatẽ reuocat, oñdens illos esse sanctos in Christo Iesu, nõ in se. & determinat quibus sanctis, scilicet *qui sunt Philippis*.i. in illa ciuitate. Interpretat̃ aũt Philippis os lãpadis, & illi sancti sunt Philippis, id ē, in ore lãpadis, qui sunt in lucidissima dei illuminatione,

Iohan. 15.
I. Ioh. 4.
Iohan. 8.
Matt. 25.

A quam & cæteris undiq; spargant, sicut & istis dicit in sequētibus, In medio nationis prauę & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, uerbū uitæ continentes. Talibus ergo sanctis ubicunq; sint corpaliter degentes, scribit hęc epistola. Omnibus sanctis qui sunt Philippis, id est, omnibus subditis, *cum episcopis*, id est, presbyteris *& diaconibus*. i. minoribus cum maioribus. Episcopos nāque pro presbyteris more suo posuit. Nō enim plures episcopi in una ciuitate erāt, neque presbyteros intermitteret, ut ad diacones descenderet. Sed dignitatē & excellētiam presbyterorū declarat, dum eosdē qui presbyteri sunt, episcopos esse manifestat. Quod autem postea unus electus est qui cæteris pponeretur, in schismatis remedio factū est, ne unusquisque ad se trahēs Christi euangelium rumperet. Nam & Alexandriæ à Marco euāgelista usque ad Heraclā & Dionysiū episcopos, presbyterī unum de se electum, & in excelsiore loco & gradu collocatū episcopū nominabant: quomodo si exercitus imperatorē faciat, aut diacones eligant de se quē industriū nouerint, & archidiaconē uocent. Cōstat ergo apostolica institutione omnes presbyteros esse episcopos, licet nūc illi maiores hoc nomē obtineāt. Episcopus enim supintendēs dicit, & omnis presbyter debet intendere curā super oues sibi commissas. Omnibus (inquit) sanctis qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconibus. Quia minores præmittit, ad humilitatē inuitat. Quia uero & minores subnectit, ostēdit non esse quēquam adeo pfectum, qui non hac egeat admonitione. Quod aūt subdit, *gratia uobis & pax à deo patre nostro, & domino Iesu Christo*, in superioribus epistolis expositū est.

Locus obscurus.

episcopus et presbiter idē sūt

B

Gratias ago deo meo in omni memoria uestri semper, in cunctis orationibus meis pro omnibus uobis cum gaudio, deprecationem faciens super communicatione uestra in euangelio Christi à prima die usque nunc, confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in uobis opus bonum, perficiet usq; in diē Christi Iesu, sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus uobis, eo quòd habeā uos in corde & in uinculis meis, & in defensione & confirmatione euangelij socios gaudij mei omnes uos esse.

¶ Illorū beneuolentiā captans, ostendit principiū boni operis à deo illis datum, & finē ab eodem esse dandū, ut de se non psumant, sed gratiæ dei omnia bona sua attribuant. *Ago* (inquit) *gratias deo meo*, qui mihi facit quod uolo in uobis. i. Illū qui tāta nobis beneficia spiritualia cōtulit gratis, laudo: quia non nostro merito, sed eius dono ad bonū Christianæ religionis uenistis, in qua & multū profecistis. Gratias ago, inquam, *pro omnibus uobis*, id est, pro religiosa cōuersatione omniū uestrū ab illo data, *in omni memoria uestri*, id est, quoties uestri memor fio: memoria dico, non ad horam, sed *semper*, scilicet *in cunctis orationibus meis*, id est, quotiescunque oro. *Vel memoria uestri dico, non pro parte uestrū facta, sed pro omnibus uobis*. De præteritis beneficijs à deo uobis collatis ago ei gratias, non cū tristitia, sed *cum gaudio*: quia non contristor de culpis uestris, *sed de sanctitate uestra gaudeo*, *faciens deprecationem*, id est, deum toto mentis affectu deprecans, *super communicatione uestra*: hoc est, ut magis ac magis communicetis semper, & unanimes atque unum cor habentes sitis, *in euangelio Christi*, id est, in fide & præceptis euangelicæ doctrinæ. Vel deprecationem facio *super communicatiōe uestra*, id est, ut persistatis in eo q̄d mihi communicauistis in fide & operibus euangelij. Et non horarie istud deprecor, sed *à prima die* conuersionis uestræ, *usque nunc*, id est, ex quo cœpistis credere, non cessaui pro uobis preces effundere. Siue communicatio uestra in euangelio, quoniam res uestras fecistis communes propter illud à prima die conuersionis uestræ usque nunc, & ideo amodo magis stādum uobis est in hoc. Deprecor deum pro uobis, *cōfidens hoc ipsum* de bonitate eius, *quia ipse qui* per præuenientem gratiam *cœpit in uobis opus bonum*, per subsequentem & cooperātem *perficiet* illud, dans perseuerantiam *usque in diem Iesu Christi*, id est, usque ad extremum diem uitæ uniuscuiusque, quando anima de corpore egrediens, præsentatur ante tribunal Christi iudicanda. *Cooperando enim in nobis deus perficit, quod operando incipit: quoniam ipse ut uelimus operatur incipiēs, qui uolentibus cooperatur perficiēs. Nam ut uelimus, sine nobis operatur. Cum autem uolumus & sic uolumus ut faciamus, nobiscum operatur.* Qui cœpit in uobis opus bonū, ipse perficiet. *Ego* ita confido, uidete ne frustra. Videte ne à uestra parte opus bonū remaneat, quod deus uobiscum paratus est in uobis perficere. Ego istud certa fiducia spero, *sicut est mihi iustum*, ut hoc sentiam & credam *pro omnibus uobis*. non enim iustum est ut aliud sentiā de tam bonis. Hoc debeo sentire de uobis, *eo quòd habeam uos in corde meo*, nō in solis labijs, quia continuo uos amore in pcordijs meis teneo, & eo quod habeam uos *in uinculis meis*, quia uos quoque pia cōpassione cōdoletis afflictioni uinculorum meorū, & uos pariter mecum uinctos esse putatis. & quod habeam uos *in defensione euangelij*, quia & uos defenditis illud (sicut ego) disputationibus contra impugnatores, *& in confirmatione* eius uos habeam, quia uos quoque studetis illud cōfirmare in cordibus fidelium. Et propterea iustum mihi est sentire, *uos omnes esse socios gaudij mei* futuri, id est, æternæ lætitiæ, sicut nunc operum meorum & passionū socios esse uos uideo.

C

D

Testis enim mihi est deus, quomodo cupiam omnes uos in uisceribus Iesu Christi. Et hoc oro, ut charitas uestra magis ac magis abundet in scientia & in omni sensu, ut probetis potiora, ut sitis synceres & sine offensa in diē Christi, repleti fructu iustitiæ per Iesum Christum in gloriā et laudē dei.

A ¶ Ego (ut dixi) sentio, & desidero uos fore socios gaudij quod habeo. Nam cupio *uos omnes* esse *in uisceribus Iesu Christi*, id est, in interno sinu perpetuæ beatitudinis receptos. Et quomodo, id est, quam ardenti desiderio hoc *cupiam*, *testis est mihi deus*, qui occulta cordium nostrorum inspicit. Vel pro uobis (ut supradictũ est) idcirco deprecationẽ facio, *quia* sicut & deus testis est, cupio uos omnes esse in uisceribus Iesu Christi .i. in intimo amore eius, ut ab eo diligamini quasi eius uiscera. In uisceribus em̃ sentitur plusquã *in alia* parte corporis, et ideo uiscera pro dilectione ponuntur in scripturis aliquoties. Ego quidem uobis talia cupio. Et ut *hoc desiderio* cõsequamini, *oro ut charitas uestra* semper proficiens *magis ac magis abundet* & excrescat *in scientia* diuinorum & utilium, *& in omni sensu* prudentiæ ac discretionis, *ut probetis potiora*, id est, ut probare & discernere sciatis non solum mala & bona, sed etiam inter bona potiora: hoc est, meliora. *ut post probationem synceres*, id est, sine carie sitis, ne uos corrumpat aliquod uitium, sicut uermis lignum intrinsecus edens, sed integri permaneatis in bono. Synceres sitis, quantum ad uos, id est, sine corruptione uitiorum: *& sine offensa*, quantum ad proximum, ut nõ eum offendatis *in diẽ Christi*, id est, usque in diem uitæ nouissimum. Vel synceres, id est, sine admixtione uitiorum, quæ se bonis operibus immiscere solent: *& sine offensa*, id est, sine crimine, euntes passibus operum bonorum ac desideriorum *in diẽ Christi*, id est, in diem iusti B iudicij dei, qui bona uobis pro synceritate uestra sine malorum admixtione retribuet. *Sitis etiam* ut bonæ arbores, *repleti fructu iustitiæ*, id est, abundantes bonis operibus *per Iesum Christum*, id est, per gratiam Christi, nõ per uires uestras, *in gloriam & laudem dei*, id est, ut inde glorificetur & laudetur deus, qui uos ita fructificare facit, nõ ut uos inde uanam gloriam capiatis: quasi per uos talia facietes. Hic satis congrue humilitas bene agentibus commendatur ab Apostolo. Vel in die Christi sitis repleti fructu, id est, mercede iustitiæ accepta per Iesum Christum iudicẽ: in gloriam & laudem dei, id est, ut inde perpetualiter glorificetur & laudetur deus, & dicatur, mirabilis deus in sanctis suis.

Huius etymologiæ supius mẽtio facta est.

Psal. 67.

Scire autem uolo uos fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum euangelij uenerunt, ita ut uincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio, & in cæteris omnibus, ut plures ẽ fratribus in domino confidentes, uinculis meis abundãtius auderẽt sine timore uerbum dei loqui. Quidam quidem & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam uoluntatem Christum prædicant: quidam ex charitate, scientes qm̃ in defensionem euangelij positus sum. Quidam aũt ex contentione Christum annunciant, non syncere, existimantes pressuram se suscitare uinculis meis. Quid em̃, dum oĩ modo siue per occasionẽ, siue p ueritatẽ Christus annuncietᵉ? & in hoc gaudeo, sed & gaudebo. C

¶ Quia superius dixerat se habere in corde & uinculis, ne illi audientes eũ esse uinctum, putarẽt euangelicam prædicationem deficere, & cederẽt pseudo apostolis, addit: Scire autẽ uolo uos & c̃. Ac si dicat: Ego quidem uinctus sum, sed tñ ideo non minuitur euangelica prædicatio. *Volo uos fratres scire, quoniam ea quæ circa me sunt* .i. uincula mea et tormenta quæ patior undiq;, uel quæ non pertinent ad interiora, *magis uenerunt ad profectum euangelij*, quàm ad defectum, ut mali intenderunt, *ita ut uincula mea manifesta fierẽt in Christo* .i. in Christi nomine & prædicatione manifestarentur ubiq;, & per hæc Christus. Dum em̃ sermo de uinculis meis ubiq; uolitat, Christus qui uinculorum causa ẽ, in ore omniũ resonat. Manifestata em̃ sunt *in omni prætorio*, ubi nobiles & diuites cõueniunt: *& in cæteris omnibus* locis Romæ, ubi populares conuersantur. Hoc omnibus Romanis nobilibus & ignobilibus notum est, me uinctum esse pro fide Christi quã prędicabã. Et ita profuerunt uincula mea, *ut plures* q̃ antea *ẽ fratribus* .i. ex Christianis, nõ in se, sed *in domino confidentes*, *uinculis meis*, id est, consideratione uinculorum meorum, *auderent abundantius* solito *loqui* publice *uerbũ dei sine timore*, cogitantes apud se: Si iste uinctus loquitur, cur non potius nos? Ideo autẽ dixi plures e fratribus in domino confidentes, annunciare ob mea uincula uerbum dei, & non oẽs ita faciunt. Alij enim ex ipsis sunt mercenarij, alij filij. Nam *quidam quidem*, id est, mercenarij, *prædicant Christum* etiam *propter inuidiam et contentionem*: quia inuident gloriæ meæ, & contendunt illam sibi usurpare, cupientes esse famosi & honorabiles apud homines sicut erant apostoli: D *sed quidam* ab istorum intentione diuersi, utpote boni filij, prædicant eum exemplo meo *propter bonam uoluntatem*, id est, studio generandi filios uitę æternę: *quidam* qui & boni sunt, annunciant illum *ex charitate* & amore mei, *scientes quoniam positus sum* à deo *in defensionem euangelij*, disputando & uerũ ac salutiferũ esse probando. Et ideo quia uident me modo catenis detentum, non posse ad plenũ exercere officium meum, uice ac loco mei prædicant Christum, ut ipsi suppleãt quod ego nunc minus possum. Isti quidem casta intentione prædicant. *Sed quidam* ab his longe diuersi, *annunciant Christum ex contentione* .i. per contentionẽ, quia contendunt per hoc maiora inferre supplicia, ut si qui de prædicatione eos accusauerint, indicẽt eis me eius autorẽ esse, sicq; mala in me conuertant. Vel *ex contẽtione*, id est, ex priuato odio inde genito, quod aliquando mecũ contenderunt & confutati sunt. Et ne uiderentur esse correcti, adiungo quia *non syncere* .i. non puro animo, sed malitia infecto prædicant, *existimantes* hoc modo *se suscitare*, id est, cõmouere *pressuram uinculis meis*, id est, ut ego uinctus opprimar aduersis: scilicet ut dum Nero & ministri eius uiderint Romæ tot prædicatores euangelij, existiment me causam eoꝝ esse, & maiora mi

A hi tormenta, uel etiam mortem mihi inferant. Et tali intentione salutem quã ipsi non habent, prædicant alijs: consulentesq; terrenis cupiditatibus suis, regnum cælorum annũciant, habentes in pectore falsitatem, in lingua ueritatem. Et isti prædicant Christũ nec prohibentur, sicut & boni. *Quid enim* refert, qua intẽtione *Christus* prædicet, *dum*, id est, tantummodo *annuncietur omni modo* annuncian di, id est, *siue per occasionẽ* suscitandi tribulationes fidelibus aut adquirendi lucra temporalia, *siue per ueritatẽ* puræ cõscientiæ? *Et in hoc gaudeo*, q̃d omnes isti prædicant, etiam illi qui moliuntur hoc modo suscitare pressuram uinculis meis. Nec solum nũc gaudeo, *sed & semper gaudebo* ex hoc. ¶Potest em̃ fieri, ut dum isti uel studio suscitandi tribulationes, uel cupiditate acquirendi pecuniam siue temporalem gratiam, Christum per huiusmodi occasionem, utpote mercenarij, prædicant, his auditis nascantur fideles, & de malo eorum deus operetur bonum: sicut aliquoties fit, ut homo ad concubitum ingrediatur non uoluntate generandi, sed libidinem explendi, & tamen nascatur homo bonum dei opus de fœcunditate seminũ, non de turpitudine uitiorũ. Et ideo tolerandi sunt tales mercenarij, dum per occasionem Christum annunciant, quia & ipsi sunt ad aliqua utiles, ut quæ dicunt faciamus, quæ aũt faciunt respuamus. ¶Christus enim ueritas est. Veritas à mercenarijs occasione annuncietur, ueritas à filijs ueritate annũcietur. Filij hæreditatem æternam patris expectẽt patienter, mercenarij temporalem mercedẽ conducentis festinanter expectent. Mercenarij quippe occasione Christum annunciant aliud quærentes, pastores aũt deum propter deum prædicant.

Matt. 32.

B

Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem per uestram orationem & subministrationem spiritus Iesu Christi, secundũ expectationem & spem meam, quia in nullo confundor, sed in omni fiducia sicut semper & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per uitam, siue per mortem. Mihi enim uiuere Christus est, & mori lucrum. Quo'd si uiuere in carne hic mihi fructus operis est, & quid eligam ignoro. Coartor autem ẽ duobus, desiderium habens dissolui: & esse cum Christo, multo magis melius: permanere autem in carne, magis necessarium propter uos.

¶Gaudeo sicut dixi, dum maleuoli prædicatores Christum annunciant, etiam suscitando mihi pressuram. Nam *scio quia* etiam *hoc*, id est, suscitatio pressuræ *proueniet mihi ad salutem* æternam in futuro consequendam, non ad oppressionem, ut illi putant. Et hoc fiet non solum meo merito, sed & *per uestram orationem*, quæ mihi auxiliabitur, *&* per *subministrationem spiritus Iesu Christi*, id est, per occultam dationem spiritus sancti, qui sicut columna uel fundamentum fulcit me subter, ne corruam. ¶Ipse em̃ spiritus est fons omniũ bonorũ, ideo sanctis dicitur subministrare, quia de eius fonte procedit quicquid illi beneficiorum accipiunt. Proueniet (inquam) mihi *secundum expectationẽ & spem meam*, id est, secundũ quod expecto donec ueniat, & spero donec uideam. Non enim frustrabitur me expectatio mea. Et quare? *quia in nullo cõfundor*, id est, in nulla re erubesco, quoniam nec in conscientia mea quicquam est, unde coram deo erubescã, nec de his q̃ pro Christo foris patior, uerecũdari possum. Et ideo certus sum, quia consequar quod spero. ¶Si enim uideret Apostolus se in aliquo confundi & deficere, posset desperare de salute. Sed quia uidet constantem per omnia, & hanc dei gratiam iam sibi esse concessam, ideo sperat quod maius est. Non cõfundor ut in aliquo cedã, q̃a & spes magna, & res uera atq; honesta. Non cõfundor (inquam) ut timidus miles, *sed in omni fiducia* & in omni audacia & constantia mentis, per quã fortiter prædicare soleo, *sicut semper* à tempore cõuersionis meæ magnificatus ẽ dominus Christus in me, ita *& nunc*, i. in hoc tempore, uel in uinculis meis, apud omnes *magnificabitur Christus*, id est, fama & gloria eius etiam *in corpore meo*, quod est fragilius, *siue per uitam, siue per mortem*: quia quandiu uixero, semper eum magnificabo prædicatione & bonis operibus: in morte quoq; pro nomine eius accepta, clarificabo eum. Non enim ob aliud uiuo, nisi ut eum magnificem: quia ipse *Christus est mihi uiuere*, id est, quod ego uiuo, Christus est, non habeo uitam nisi Christum: non uiuo ueterem hominem, sed nouum, qui totam uitam meam innouauit. *Et mori* est mihi *lucrum*, quia tunc pro terrenis cælestia, pro temporalibus accipiam æterna. Mori est mihi lucrum. *Quo'd* (id est, sed) *si hic* in hac præsenti uita *uiuere in carne est mihi fructus operis*, id est, fructuosum & utile opus, dum multos deo per prædicationem acquirere non cesso, quandiu uiuo, tunc etiam *ignoro quid eligam*, mori scilicet an uiuere. Quia nisi hic fructificare adhuc quotidie possem, haud dubium quin mori eligerem, cum Christum haberem lucrũ. ¶Sed quia me uideo multis assidue prodesse, charitas eorum adhuc me retinet in carne. *Coartor* enim, id est, constringor & compellor *ẽ duobus* istis. i. ex morte & uita, quia delectabiliter morerer, & patienter uiuo. Non enim præsentem uitam diligo, sed tolero. Tædium mihi est manere in carne, & ex duobus patior angorem, *habens desiderium dissolui* à compedibus mortalitatis quibus cõstringor: *& esse cum Christo* præsentialiter in cælesti patria, *multo magis melius* quantum ad me, quàm in præsenti seculo uiuere: *sed permanere in carne* est mihi magis *necessarium* nõ propter me, sed *propter uos*, quibus euangelium ministro. ¶Cum enim e duobus coarter, alterius habeo desiderium, & alterius necessitatem: desideriũ scilicet dissolui & esse cum Christo in cælestibus, necessitatẽ uero manere in carne propter aliorũ salutem. ¶Dissolui desidero, quia uinctus sum. Compedes enim nobis sunt infirmitas & corruptibilitas corporis, quod aggrauat animam. Et cum corruptibili carne exuimur, quasi ab his quibus nunc

C

D

Sapien. 9.

A astringimur, molestiæ uinculis relaxamur. Præsentari nanque iã deo cupimus, sed adhuc mortalis corporis obligatione præpedimur. Iure enim uincti dicimur, quia adhuc incessum nostri desiderij ad deum liberũ non habemus. Vnde nunc Apostolus æterna desiderans, sed tamẽ adhuc corruptionis suæ sarcinã portans, uinctus clamat: Desidero dissolui & esse cũ Christo. Dissolui enim non quæreret, nisi se proculdubio uinctum cerneret. Qui idcirco dissolui desiderat, ut cũ Christo possit esse: quia perfectorũ iustorũ animæ, mox ut huius carnis claustra exeũt, in cælestibus sedibus recipiunt. Sed tamen huius tantę beatitudinis gaudia eligit adhuc differri, præ nimia dilectione eorũ quibus in carne manens prodesse potest, cum subiungit:

Et hoc confidens, *scio quia manebo* & permanebo *omnibus uobis* ad profectum *uestrum & gaudium fidei*, ut gratulatio uestra abundet in Christo Iesu, in me, per meũ aduentum iterum ad uos. Tantũ digne euãgelio Christi conuersamini, ut siue cum uenero & uidero uos, siue absens audiam de uobis, quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei euangelij. Et in nullo terreamini ab aduersarijs, quæ est *illis* causa pditionis, uobis aũt salutis. *Et hoc à deo, quia uobis donatum est pro Christo, nõ solum ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini, idem certamen habẽtes*, quale B & *uidistis in me*, & nunc audistis de me.

¶ *Ecce Paulus (ut dictum est) nõ quod sibi melius est, sed quod multis expedit, id est, manere in* carne eligit, propter charitatem quæ maior est omnibus alijs uirtutibus. Prius enim ambigens dixerat, quid eligam ignoro: sed postea deliberans, uictus charitate discipulorum, & permanere se omnibus dicit illis. Ac si dicat: Necesse est me ꝓpter uos manere in carne. Et ego *confidens hoc* in misericordia dei, scilicet me uicturum adhuc pro pter uos, *scio quia manebo* adhuc in corpore: *&* nõ parum quidem, sed *permanebo* adhuc aliquandiu *omnibus uobis* maioribus atq; minoribus, *ad profectũ uestrum*, id est, ut uos per me proficiatis & crescatis in uirtutibus, *&* ad *gaudium fidei*, id est, ut uos gaudeatis de fide quam didicistis à me, cum uos adhuc in ea confirmauero pręsens, uel ut ego de fide uestra gaudeam, *ut gratulatio uestra abundet*, id est, ut abundãter agatis deo gratias cum gaudio, *in Christo Iesu*, qui benefecit uobis *in me* uobis seruato: id est, in Christo gratulemini, per quem nos deus respexit in me uobis reddito, scilicet *per meum aduentum ad uos* confirmandos *iterum* futurum. Veniam rursus ad uos. *tantummodo* facite interim quod dicam, scilicet *conuersamini digne euangelio*, id est, conuersationem uestram facite talem, ut digne concordet euangelio Christi. Ac si dicatur: Si ita uixeritis, tunc scdm meritum uestrũ dabitur mihi uita ad opus uestrũ. Digne (inquam) cõuersamini, *ut siue cum uenero & uidero uos*, ut dixi, inueniam uos quales uolo: *siue* non uenero, *audiam absens de uobis* C quod cupio, scilicet istud, quod uos non succumbitis aut ceditis, sed *statis* fortiter contra omnia aduersa, & statum rectitudinis firmiter tenetis *in uno spiritu unanimes*, id est, in spiritu sancto, cui non hæret contrarius spiritus: & sicut est unus, ita uos facit unanimes sine dissensione, ut qđ uult unus, uelit & alius: *collaborantes fidei euangelij*, id est, simul omnes totis uiribus laborantes ad implendum ea quæ fides euangelica exigit: *&* hæc agentes, non *terreamini*, id est, non timeatis *ab aduersarijs* in ullo periculo, uel in ullo opere nostro, siue in ulla re ut metu cadatis à proposito uestro. *Quę res*, id ē, qđ uobis aduersant̃ & mala irrogant, *est illis causa perditionis* æternæ, *uobis autem* causa *salutis* perpetuæ. Nam etsi propterea sine fine peribunt, quia uos persequuntur: & uos ideo in æternum saluabimini, quia pro Christo ab illis patimini. *& hoc* non à uobis ipsis habetis, ut salutem per passionem consequamini, sed *à deo*, ne gloriari de meritis incipiatis. Etiam qđ patimini, non est à uobis, sed à deo, quia inter alias gratias data est uobis hęc ab illo. *quia uobis donatum est* quasi pręmium *pro Christo* quẽ diligitis, id est, pro merito Christi, qui usque ad mortem crucis obediuit, *non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro illo patiamini* ad cumulum gloriæ. Vtrunque enim ad dei gratiam pertinet, & fides credentium, & tolerantia patientium, quia utrunque est dei donum. Patiamini dico, *habentes* contra aduersarios *idem* (id est, simile) *certamen* non armis, sed fide, *quale & uidistis in me*, dum apud uos D præsens essem, *& nunc audistis de me* absente. Apud istos enim Paulus & Sylas publice uirgis cæsi sunt. Actu. 16. & tunicæ eorum scissæ, & ipsi in carcerem reclusi, atque pedes eorum ibi ligno stricti. Nunc quoque Paulus Romæ multa pertulerat, & ad similes agones nunc incitat istos. Qui & hortando atque docendo subinfert, dicens:

CAPVT II.

SI qua ergo cõsolatio in Christo, si qđ solatiũ charitatis, si qua societas spiritus, si qua uiscera miserationis, implete gaudium meũ, ut idẽ sapiatis, eandem charitatem habentes, unanimes, idipsum sentientes, nihil per contentionem, neque per inanem gloriam, sed in humilitate, superiores sibi inuicem arbitrantes, non quæ sua sunt singuli considerantes, sed & ea quæ aliorum.

¶ Quasi dicat: Quia in uno spiritu unanimes (ut supra dixi) stare debetis & pati pro CHRISTO, sicut & ego, igitur implete gaudium meum, quod habere cœpi de bona conuersatione uestra, ut idẽ sapiatis, & eandem charitatem habeatis, &c. & hoc facite, *si qua consolatio* est uobis *in Christo*, id est, si per charitatem quã in Christo habetis, aliquem consolari potestis: quia id agentes, consolabimini me in tribulationibus meis. Bona enim uita uestra, erit consolatio mea. Vel si aliqua cõsolatio uobis in Christo. i. si uultis habere consolationem in rebus Christi, in remissione peccatorũ & in alijs do

A nis. *si qd' solatium* cōmunis *charitatis*.i.si uultis ut charitas cæterarū ecclesiarum,q̄ pro fratribus orant & bona agunt, sit uobis solatiū in aduersitatibus uestris: uel si habetis aliquod solatium charitatis erga proximum, ut per fraternā dilectionem præbeatis ei solatium.i.cōsolationē in mœrore tribulationis. *si qua societas spiritus* est uobis.i. si aliquam unionem concordis animi per spiritum sanctum habetis adinuicem, uel si est aliqua societas spiritus sancti ad spiritū uestrum. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quia sumus filij dei. Ad ipsum enim pertinet societas, qua efficimini unum corpus unici filij dei. Propter quam societatem illi in quos uenit primum spiritus sanctus, linguis omnium gentium sunt loquuti, qa per linguas consociatior est societas generis humani. Societas ergo spiritus, est illa coniunctio fideliū, quā dat ei spiritus sanctus, per quam omnes unum fiunt. *si qua uiscera miserationis*, id est, si quis pius affectus est in uobis, de quo procedat miseratio erga me. Si hæc sunt in uobis, tunc *implete*, id est, perficite *gaudium meum*, quo de uestra religione gaudeo: hoc est, plenarie religiosam ducite uitam, *ut idem sapiatis* in fide & cæteris, prout oportet: nec sit in uobis diuersus sensus, sed idem, licet in alijs maior & in alijs minor. *habentes eandem charitatem* ad omnes, ut æqualiter omnes diligatis, sicut scriptū est: Diliges proximum tuum sicut te ipsum. Vel eandem charitatē, ut iste diligat illum sicut se, & ille similiter istum sicut se. *unanimes*, id est, unius uoluntatis, ut sit uobis cor unū & anima una. *idipsum* B *sentientes*, id est, mala cuiusq; putent omnes sua esse, & bona similiter, ut si quid patitur unum membrum, compatiantur omnia membra. *nihil per contentionem agentes*, ut uel dictis uel factis adinuicem contendatis. Erant enim (ut ex his Apostoli uerbis apparet) inter eos aliqui dissentientes, inquieti, inanis gloriæ causa cōtendentes, pacem ecclesiæ rumpentes. Propter quod nunc monentur ut sint *idipsum sentientes*, id est, nihil dissensionis habeant, neq; per contentionem aliquid faciant, ut nec de primatu, nec de aliqua re contendant: quia etiam bona non sunt cōtentiosis uerbis dicenda, sed potius reticenda. *nec per inanem gloriam*, id est, propter famam seculi quæ est inanis, faciant aliquid, ut de suis operibus humanū fauorem appetant. *sed in humilitate* agant omnia, ut semper de se ipsis humilia sentiant. Hoc enim proprium specimen electorū esse solet, quod de se semper infra q̄ sint sentiunt. Ideo nunc subditur, ut sint *arbitrantes alij alios sibi inuicem superiores*. Nam qa iniquus qsq; inferiorem se omnem quem cogitat putat, e diuerso iustus studeat, ut superiorem quemlibet ꝓximum attendat. Ac ne dum se alijs alter humiliat, humiliatio iret alteri in elationem, utranque partem monuit Apostolus, dicens: Superiores sibi inuicem arbitrantes, ut cogitationibus cordis & ego illum mihi præferam, & uicissim ille me sibi, ut cum ab utraq; parte cor inferius premitur, nequaquā ex impenso honore inflectur. Nec ita debemus hoc æstimare, ut nō existimemus, sed nos existimare fingamus, sed uere existimemus posse C esse aliquid occultum in aliquo, quo nobis superior sit, etiam si bonū nostrum quo illo uidemur superiores esse, non sit occultū. Istæ cogitationes deprimentes superbiam & augentes charitatem, faciunt onera fraterna inuicem non solum æquo animo, sed etiam libentissime sustineri. Vnde subditur: *Non quæ sua sunt singuli cōsiderantes, sed & ea quæ aliorū*. Optime enim docet quō uitent contentionē & inanem gloriā, & quomodo arbitrentur alios superiores, scilicet si cōsiderauerint nō sua bona, sed aliorū. Vel nō sint considerantes ea quæ tantū ad utilitatem propriam pertinent, sed q̄ aliorum, id est, ea quę pertinent ad utilitatem aliorū. Nam & Christus non sua, sed aliorum cōmoda quæsiuit: nec se super alios extulit, sed infra oēs deiecit, cum tamē super omnes esset. Ita nanq; sequitur:

Hoc enim sentite in uobis, quod & in Christo Iesu: qui cum in forma dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem deo, sed semetipsum exinaniuit, formā serui accipiens, in similitudinem hominum factus: & habitu inuentus ut homo, humiliauit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.

¶ Vbi monemur, ut sicut ille in eo quod uerbum caro factum est & habitauit in nobis, & sine peccato cum esset, peccata nostra suscepit, non attēdēs sua, sed nostra: ita & nos ad eius imitationē inuicem onera nostra portemus, & non nostram utilitatem, sed aliorum quæramus. D Non enim ulla res officiosum istum laborem ad portāda onera aliorum facit libenter impendi, nisi cum cogitamus quanta pro nobis pertulerit dominus. Vnde Apostolus cum admoneret, dicens: superiores sibi inuicem arbitrantes, non quæ sua sunt singuli considerātes, sed quæ aliorū, mox dñi exemplum quod imitaremur, subiecit, dicens: *Hoc enim sentite in uobis, quod & in Christo Iesu*. Id est, humilitatem & patientiam pro aliorum salute in uobis ueraciter sentite & habete, sicut sentitis & intelligitis in Christo fuisse. Cuius alta præmittit Apostolus, unde se sua sponte usque ad infimam humilitatē inclinauit, ut prius uisa sublimitate eius, humilitas quoque maior appareat: & homines in quibus locus est abiectionis, non dedignentur exēplo eius humiliari. *qui cum in forma dei esset*, id est, omnimoda æqualitate patris, *non rapinam*, id est, usurpationem alienæ rei *arbitratus est esse se æqualem deo*. Non enim ei rapina fuit, sed natura, æqualitatē dei habere: qm̄ nascendo eam sumpsit, non superbiendo præsumpsit. Sed ideo totum q̄d habet & q̄d potest, non tribuit sibi, sed patri, quia à seipso nō est, sed à patre. Aequalis est enim patri, sed hoc quoq; accepit à patre. Nec sic accepit, ut incremēto fieret æqualis, sed natura & ęternitate eēt ęqualis: sicut semper natus, ita semper æqualis. Non itaq; inæqualem pater genuit, & æqualitatem nō nato dedit, sed gignendo eam dedit, qa æqualem non imparē genuit. Ideo nō rapina fuit, sed natu-

Marginalia: Roma.8. — Actu.2. — Matth.5. — Leui.19. — 1.Cor.12. — Iohan.1.

A ra æqualitas filij cum patre. Non ergo rapinā arbitratus est esse æqualem deo. Erat enim æqualis & sine rapina erat, quia æternus ab æterno natus erat. Erat in forma dei, quia tantus quantus ille, talis qualis ille, hoc qđ ille, non hic qui ille, sed hoc quod ille. Ille enim deus, & iste deus: ille omnipotens, & iste omnipotens: ille immutabilis, & iste immutabilis. Hoc est quod ille, non hic qui ille: qa & ille pater, & hic filius. Sic erat & est semper in forma dei, id est, in plena essentia patris. Et cum tantus naturaliter esset & sine initio, non arbitratus est rapina, id est, uiolenta inuasione alienæ rei se esse æqualem deo, quia sciebat se per naturam ueraciter & omnino æqualem. Rapina enim est, quando quilibet alienam rem per uiolētiam sibi usurpat, quæ sibi non competit. Et per rapinā diabolus æqualitatem dei quæ sibi nullatenus cōpetebat, usurpare uoluit, cum diceret: Ascendam super altitudinē nubium, similis ero altissimo. Sed ita filius per rapinam non æstimauit superbe patris æqualitatem habere se, sed (ut dictum est) sciuit naturaliter se æqualem prorsus esse. Vel secūdum alios codices, non rapinā esse arbitratus est, esse se æqualem deo. i. æqualitatem dei non arbitratus est alienam, sed suam: quia non alienū iudicauit esse qđ natus est, sed suum. Quod erat æqualis deo, non arbitratus est esse rapinam: quia non rapuit illā æqualitatē, sed naturaliter habuit. Vnde & inter homines corporaliter cōuersans, patrem suum deū dicebat, æqualem se faciens deo, B sicut in euāgelio legimus. Non enim ꝓpter assumptionē hominis amiserat æqualitatem patris, qa non est mutabilis natura diuinitatis, ut possit minui uel augeri. Aequalitatē dei non est arbitratus rapinam. i. alienam, sed suam. Vel non est arbitratus raptus uapina. i. uiolenta usurpatione se æqualem deo, sed naturaliter habuit. Sed tamē propter infirmorum salutem semetipsum exinaniuit, id est, formam diuinitatis quam oculi uidere nequeunt, nostris uisibus ad tempus subtraxit, accipiens formam serui. i. hominis, nō quærens q̄ sua sunt, sed quæ nostra. Et quippe semetipsum exinanisse, est ab inuisibilitatis suæ magnitudine se uisibilem demonstrasse, ut serui forma tegeret hoc, quod incircunscripte oīa ex diuinitate penetraret. Semetipsum exinaniuit, quia non in ea forma apparuit hominibus, in qua æqualis est patri. Exinaniuit se, non formā dei amittēs, sed formā serui accipiens. Forma serui accessit, nō forma dei discessit. Non amisit uel minuit qđ erat, sed accepit qđ non erat. Ac per hoc & minor factus est, & mansit æqualis. In similitudinem hominum factus, id est, passibilis & mortalis, ut cæteri homines. Et habitu. i. induta humanitate, non sibi, sed eis quibus in homine apparuit, inuentus ut homo. i. habendo hominem inuentus ut homo est. Non enī poterat inueniri ut homo ab his, qui cor immundum habebant, & uerbum apud patrē uidere nō poterāt, nisi hoc suscipiendo qđ possent uidere, & per quod ad illud lumen interius ducerētur. Habitus eius est humanitas, qua se uelut indumento uestiuit. Habitus enī

rapina

Isaiæ.14.

Iohan.10.

in ea re dicitur, quæ nobis ut habeat accidit. Sed C cum sint & alia quæ nobis accidūt ut habitum faciant, nunc de ea re sermo est, quæ cum accidit, mutatur ut habitum faciat, & nō mutat eum cui accidit, sicuti est uestis. Nam cum deposita est, nō habet eam formam quam sumit, cum induitur et inducitur membris: sed ipsa membra, & cum induuntur, & cum exuuntur, in suo statu manent. Sic & habitus Christi assumptus est, ut commutaretur ineffabiliter & excellentius atq; cōiunctius, quàm uestis ad hominem cum induitur, nec mutaret assumentem. Igitur nominę habitus oportet intelligi non mutatū esse uerbum susceptione hominis, sicut nec membra ueste induta mutantur, quanq̄ illa susceptio ineffabiliter susceptum suscipienti copulauerit. Itaq; appellatiōe habitus, ostēdit quomodo sit in similitudinem hominū factus: quia non transfiguratione in hominem, sed habitu factus est, cum indutus est homine, quem sibi uniens quodāmodo atq; conformans, immortalitati & æternitati sociaret. Et non solum ita se inclinauit, ut qui deus erat fieret homo, sed etiam humiliauit semetipsum tam altum, factus obediens patri, ut per eius obedientiam saluaremur, qui per inobedientiam Adæ perieramus. Obediens non solum usq; ad conuicia & opprobria, sed etiam usq; ad mortem: & non ad qualemcunq; mortē, sed ad mortem crucis, quæ contumeliosior & acerbior erat. Illa enim morte peius nihil fuit inter omnia genera mortium. Deniq; ubi dolores acerrimi exagitant, cruciatus uocatur, à cruce nominatus. Pendentes enim in ligno crucifixi, clauis aut ligno pedibus manibusq; confixi, producta morte necabantur. Non enim crucifigi hoc, erat occidi: sed diu uiuebatur in cruce, non quia longior uita eligebatur, sed quia mors ipsa protēdebatur, ne dolor citius finiretur. Et tam pessimam mortem saluator elegit, ut omnē mortem nostram occideret. D

Propter quod & deus exaltauit illum, et donauit illi nomē, quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia dominus Iesus Christus in gloria est dei patris.

¶ Ipse se tantū humiliauit, ut ultra non posset. Propter quod & deus tantum exaltauit illum, ut ultra non posset. Non enim maior humiliatio uel maior exaltatio fieri poterat. Deus illum secundum humanam naturam exaltauit, in quo & diuina natura potest dici exaltata secundum ostensionem, quia cœpit sciri quod erat, sicut in assumptione infirmitatis dicitur exinanita. Sed propter unitatem personæ, pōt diuinitas dici exaltata in humanitatis exaltatione. Deus exaltauit illum, suscitās à mortuis, & eleuans in cælū super omnes angelos ad dexteram suam. Et donauit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in ipsa forma nominetur filius unigenitus dei. Hoc & ante resurrectionem habuit, sed post resurrectionem quod erat manifestatum est, ut scirent homines & dæmones, & omnes

A ei genu flecterent. Post crucem manifestatur quid à patre cum generaretur accepit, cum à creatura cœpit sciri, homini non esse datum nomē dei, sed æqualē qui se exinaniuit, cuius omnia à patre sunt. Tam præcellens nomen ei datum est, ut omnia sint ei subdita, ut in nomine Iesu exaltando flectatur omne genu, quod est euidens signum subiectionis, cælestium, id est, angelorum: & terrestrium, id est, hominum: & infernorum, id est, dæmonum, quia & ipsi tremunt sub eius imperio & penitus subijciunt. Non quod angeli uel dæmones habeant (ut nos) genua quæ flectant, sed per simile dictum est. Dū enim uidemus aliquem genua flectere alicui, credimus illum exhibere humilitatem & uenerationem ei, ante quem genua flectit. Sic cælestia & terrestria, id est, beati angeli & sancti homines, & omni affectu piæ humilitatis Christo se libēter subijciunt. Inferna quoq;, id est, dæmones, ut nequissimi serui tremunt sub eius dominio, & se subiectos metu cogente fatētur. Sed & praui homines, uel in fine subiectos ei se animaduertent. Et non solum datum est ei ut omnis creatura se ei subijciat, sed & ut omnis lingua confiteatur, id est, omnes linguæ gentium diuersarum, quæ in mūdo sunt, concorditer prædicent, quia dominus Iesus Christus est in gloria dei patris, id est, eadem gloria honoratur qua pater, æqualis per omnia patri. Hoc enim uel spōte uel inuiti confitentur seu confitebuntur omnes boni & mali.

Locus obscurus.

B **Itaq; charissimi mei, sicut semper obedistis, nō ut in præsentia mei tantū, sed multo magis nunc in absentia mea, cum timore & tremore uestrā salutem operamini. Deus est enim qui operatur in uobis & uelle & perficere pro bona uoluntate.**

¶ Christus (ut præmissum est) se humiliauit, obediendo usq; ad mortē, & propterea exaltatus est. Itaque & uos charissimi mei exemplo eius humiliate uos obedientes deo, ut & uos similiter exaltari uestro modo mereamini, sicut à die conuersionis uestræ semper obedistis deo & mihi uel præpositis uestris, ita nunc agite, non tantum sicut in præsentia mei egistis, sed multo magis nunc agere laborate in absentia mea, scilicet operamini uestram salutem, id est, bonis operibus agite ut digni sitis in æternum saluari. Et hoc facite non superbe, non præsumptuose, sed cum timore intimæ humilitatis. qui enim semper timet ne cadat, humilis est. & cum tremore corporis, id est, & intus & extra sitis omnino humiles in bonis quæ agitis, ut nihil uobis, sed totum gratiæ dei adscribatis: quia non uos operamini, sed deus in uobis. Ideo timendum est. Ipse est enim qui operatur in uobis & uelle bonum, & perficere illud pro sua bona uoluntate, non pro meritis uestris. Quādo iubet ut operentur, liberum eorum cōuenit arbitrium. Sed ideo cum timore & tremore, ne sibi tribuendo quod bene operentur, de bonis tanq; suis extollantur operibus. ¶ Tanquam ergo interrogaretur Apostolus & diceretur ei, quare dixisti cum timore & cum tremore, horum uerborū rationem reddidit, dicēs: *Deus est enim qui operatur in uobis.* Ne enim sibi inde aliquid darent quia dixit operamini, continuo subiunxit: Deus est qui operatur in uobis. Ideo cum timore & tremore, id est, cum humilitate. ¶ Si enim timetis & tremitis, non extollimini quasi de uestris operibus, quia deus operatur in uobis. Timēdū est uobis, ne forte quod datum est humilibus, auferatur superbis. Nā neq; de perseuerantia boni uoluit ipse sanctos in uiribus suis gloriari, sed in ipso: qa eis non solum dat adiutoriū, quale primo hoī dedit, sine quo non possint perseuerare si uelint, sed in eis operatur & uelle, ut quia non perseuerabunt, nisi & possint & uelint, perseuerandi eis & possibilitas & uolūtas diuinæ gratiæ largitate donetur. ¶ Tantum quippe spiritu sancto accenditur uoluntas eorum, ut ideo possint, quia sic uolunt: & ideo sic uolūt, quia deus operatur ut uelint. Sic operatur deus in eis uelle, & pro bona uoluntate quam operatus fuerit, operatur & perficere.

C

Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus, ut sitis sine querela & simplices filij dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mūdo, uerbum uitæ continētes ad gloriam meam in die Christi, quia non in uacuum cucurri, nec in uacuum laboraui.

1. Pet. 4.

¶ Dixi, operemini uestram salutem, id est, per bona opera conquiratis uobis æternam salutem. Sed omnia quæ facietis, facite sine murmurationibus. Hic adiungitur prædictæ humilitati patientia. Superius enim dictum est, cum timore & tremore uestram salutem operamini: & nūc præcipitur, ut sine murmure cuncta faciant, id est, æquo animo laborent in operibus bonis, quæ sibi iubentur à prelatis suis. Omnia facite sine murmurationibus, ut non sitis indeuoti in ipsis bonis quæ facietis, neque sit uobis graue pro nostra salute laborare: & sine hæsitationibus, ut non hæsitetis in corde uestro, utrum faciatis an non bonum qd facere uultis, sed firma definitione bonum omne qd agere proposueratis, perficite prompti, ne sitis animo fluctuantes. Qui em̄ hæsitat, sicut ait Iacobus, similis est fluctui maris, q à uento mouetur & circunfertur. Vel de præmio bonorū operū non hæsitetis. Siue non hæsitetis pati pro Christo, sed prōpti sitis. Et hæc ideo sic agite, ut sitis sine querela. i. ut proximus non possit de uobis conqueri: & quātum ad uos, sitis simplices. i. sine duplicitate cordis: quia uir duplex animo, inconstans est in omnibus uijs suis, et nemo pōt duobus dominis seruire. ¶ Duplex em̄ est, qui & deo & seculo placere cupit, uolens & in hoc mundo & in cælo diues esse. Sed uos qui filij dei esse cœpistis, in simplicitate cordis quærite illum, ut sicut ipse unus est, ita & uos ad imitationē eius simplices sitis, ut ei soli placere studeatis, Et etiam quantū ad exteros, sitis sine reprehensione, ut nihil reprehensibile possit in uobis ab infidelibus inueniri in medio nationis. i. gentilium qui non

D

Iacob. 1.

Iaco. 1.

Matt. 6.

Luc. 6.

A sunt renati, sed sicut nati sunt carnaliter, ita uiuũt. Nationis dico, *praue* per opera, *& peruersæ* per diuersas sectas. *Inter quos* gentiles *lucetis* exemplo bonæ uitæ sicut luna & stellæ. & ideo maxime decet uos esse sine reprehensione. Lucetis *sicut luminaria cæli*, quia sicut luna & stellæ non amittunt lucem suam ꝑpter noctem, sed magis lucẽt, sic uos mente in cælo fixi, licet int̃ tenebrosos & infideles sit uestra conuersatio, nõ obscuramini, sed magis lucetis bñ operando. Hac sententia & laudantur & roborant̃ ab Apostolo discipuli, ut quia se tales esse cognoscunt, studeant ualẽtius perseuerare tales. Tales em̃ sancti de conuersatione quam habẽt in cælo, despiciunt om̃ia quæ iniqui faciũt in terra. Sicut stellas cæli nõ extinguit nox, sic mentes fidelium adhærẽtes firmamẽto sanctæ scripturæ uel cælestibus desiderijs, non obscurat mundana iniqtas. Qui em̃ mẽte sunt in supnis & de supernis cogitãt, sicut dictũ est, Vbi est thesaurus tuus, ibi est & cor tuũ, de ipsis cogitatiõibus supernoꝝ patientes fiunt: & quicquid in terra fiat sic nõ curant, donec pagant itinera sua, queadmodum luminaria cæli nõ curant quomodo exerceant dies & noctes, quamuis tanta mala uideãt fieri sup terram. Et sicut luminaria patient̃ ferunt, quicquid de eis fingunt, ita iusti debẽt patient̃ ferre oẽs etiam de se falsas criminationes. Nam qui pdiderit tolerãtiam, nõ est quasi luminare clarus desup, sed obscuratus ẽ & de cælo cadit. Lucetis (inquit) sicut luminaria *in mundo*. Ac si dicat: Vos estis lux huius mundi, & estis etiam uasa euangelij, quia continetis in cordibus uestris uerbum euangelicæ prædicationis, quo uiuit anima uestra. non em̃ sinitis illud à uobis effluere. Et hoc facitis *ad gloriam meam*, necdum ad uestram: quia & ego de bona cõuersatione uestra gloriam accipiam *in die Christi*, id ẽ, in die qua Christus iudicabit. Et uere tũc habebo gloriam, *quia non in uacuum*, id est, non sine fructu, nõ frustra *cucurri* ad illam, quia uos & alij me prædicante credidistis. Non in uacuum cucurri in uia domini, *nec in uacuum laboraui* in uinea eius, quæ est ecclesia, qm̃ plenam mercedem recipiam. Vel cucurri in his quos facile potui conuertere, laboraui in illis quos difficilius conuerti.

Matt. 6.

Matth. 5.

B

Sed etsi immolor supra sacrificiũ, & obsequium fidei uestræ, gaudeo & congratulor omnibus uobis. Idipsum autem & uos gaudete, & congratulamini mihi.

¶ Vestra religio fit ad gloriam meam in die iudicij, quia pro uobis laboraui. Nec tantum hoc libent̃ egi, *sed etsi immolor*. i. occidor pro uobis, tunc gaudeo: hoc est, si sacrificium mei corporis addo *supra sacrificium uestræ fidei & obsequium*. Iam em̃ uestram fidem sacrificium deo dignum obtuli, & obsequium bonæ operationis uestræ, qua deo obsequimini, sacrificaui. Sed si etiã ipse pro uobis offeror, *gaudeo*, quia ad coronam pertingo: *& congratulor*. i. simul gratias ago om̃ibus uobis, quia estis *mihi* causa mortis qua uitã ingredior. Nec solus ego id agere debeo, sed etiam *uos gaudete idipsum*, hoc est, immolari pro me, si contigerit uobis: *& congratulamini*, id est, grates reddite *mihi*, qui uobis causa sum ut martyres efficiamini.

C

Spero autem in domino Iesu, Timotheum me cito mittere ad uos, ut & ego bono animo sim, cognitis quæ circa uos sunt. Neminem enim habeo tam unanimem, qui syncera affectione pro uobis solicitus sit. Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ Iesu Christi. Experimentum aũt eius cognoscite, quoniam sicut patri filius mecum seruiuit in euangelio. Hunc igitur spero me mittere ad uos, mox ut uidero quæ circa me sunt. Confido aũt in domino, quoniã & ipse ueniam ad uos cito.

Actu. 16

1. Cor. 13.

¶ Hanc quidem epistolam nunc mitto uobis ꝑ Epaphroditum, sed *spero* non in me, sed *in domino Iesu*. i. in misericordia saluatoris, *me cito mittere*. i. dirigere *Timotheum ad uos, ut* sicut uos bono animo eritis, cum cognoueritis quæ circa me sunt, ita *& ego bono animo sim* atque gaudeam, *cognitis quæ circa uos sunt*, uel aduersis uel prosperis. Ideo aũt magis Timotheum mittam q̃ alium, quia *neminem habeo* nunc *tam unanimem*. Hoc tempore multi cum Apostolo mercenarij erant, filij uel pastores nulli, nisi Timotheus. Neminem (inquit) modo mecum habeo *tam unanimem*. i. ita concordantem meæ uolũtati in hoc negocio, *qui syncera*. i. pura & nõ ficta cordis *affectione*, id est, germana charitate *sit solicitus pro uobis*, id est, pro uestra salute. Multi enim uidentur esse soliciti pro alijs, sed re uera non pro ipsis soliciti sunt, sed pro rebus ipsorum quas habere cupiũt. Recte dixi, quia neminẽ habeo tam unanimẽ: *omnes enim* quos nunc habeo, *quærunt* in uobis *quæ sua sunt*, nõ Christi lucra. Sic & modo faciunt in ecclesia mercenarij sua quęrẽtes. Quid est, sua quærẽtes? Nõ Christũ gratis diligẽtes, nõ deũ ꝑpt̃ deũ quærẽtes, tẽporalia cõmoda cõsectãtes, lucris inhiantes, honores ab hoĩbus appetentes. Et quãdo hæc à præposito amantur, atq; propter hæc seruit̃ deo, quisquis talis est, mercenarius est. int̃ filios non se cõputet. De talibus enim dicitur, quia receperunt mercedẽ suam. *Non* quęrunt ea *quæ sunt Iesu Christi*, id ẽ, multiplicationẽ boni gregis, religiosam conuersationẽ subditorum, salutẽ animaꝝ. Et ideo nullũ istoꝝ uoluit nunc Apostolus mittere, sed Timotheum, qui sicut pastor salutem gregis quæreret, atq; nõ solum uerbo, sed & exẽplo qualit̃ uiuẽdum esset, ostenderet. Timotheũ quidẽ uobis mittam, uos *autem cognoscite experimentum eius*, id est, quomodo sum expertus fidelem in omnibus in uita & doctrina, *quia sicut filius patri* deuote obedit, ita *mecum* deo *seruiuit in euangelio* prædicando, in quo potuit experiri. Et quia de uobis solicitus est & mihi probatus, *igitur spero me hunc ad uos mittere* non post longa tẽporis spatia, sed *mox ut uidero ea quæ circa me sunt*, id est, quem exitum sint habitura, utrum de his euadã an nõ. Et non solum spero me eum mittere, sed etiam

D

Matt. 5.

A confido in dei misericordia, quoniã & ego ipse cito .i. nõ post multum temporis ueniam ad uos.

Necessarium autem existimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorẽ & cõmilitonem meum, uestrum autem apostolum, & ministrum necessitatis meæ mittere ad uos, quoniamquidem omnes uos desiderabat, & mœstus erat propterea quòd audieratis illum infirmatum. Nam & infirmatus est usque ad mortem, sed deus misertus est eius. Non solum autem eius, uerumetiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. Festinantius ergo misi illum, ut uiso eo iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim. Excipite itaq; illum cum omni gaudio in domino, & eiusmodi cum honore habetote: quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit, tradens animam suam, ut impleret id quod ex uobis deerat erga meum obsequium.

¶ Timotheum quidem (ut spero) mittam ad uos, & ipse ueniam: sed interim existimaui necessarium esse, mittere ad uos Epaphroditum cũ hac epistola fratrem, id est, Christianum, & cooperatorem in prædicatione, & commilitonem meum in bello contra dæmones & uitia, & contra omnes qui regno Christi resistunt, sed uestrum apostolum, id est, specialem B doctorẽ, & ministrũ necessitatis meæ, id est, q mihi ministrauit necessaria, uel necessitati inopiæ meæ ministrauit, siue de labore manuum suarum, siue q̃d ab alijs fidelibus quæsiuit. Ideo uolui eum mittere, quia uos oẽs uidere optabat, & mœstus erat quoniam audieratis eum infirmatum fuisse. Forsitan quia uerberatus est ab infidelibus in ministratiõe. Nec falsus ad uos rumor de eius infirmitate peruenit, quia & infirmatus est ægrotatione, sicut audistis: & hoc non leuiter, sed usq; ad mortis periculum. sed deus miserando sanauit eum. Et non solum eius in hoc misertus est, sed etiam & mei, ne haberem tristitiam de morte eius, super tristitiam quam habueram de infirmitate eius, quæ uobis nocebat. Et quia uos desiderabat, uosq; de eius lãguore timebatis, ergo festinantius, quàm fecissem nisi hoc euenisset, misi illum, ut eo uiso iterum gaudeatis, qui prius de eo, cum esset apud uos, gaudebatis: & ego sim absq; tristitia, quam de uobis tristibus habebam. Ego quidem mitto illum propter has causas, & uos itaq; excipite illum honorifice, non indeuoti, sed cum omni gaudio, ut omne gaudium habeatis de aduentu eius, & illud gaudium sit in domino, id est, non uanũ, nõ lasciuum, nõ immoderatum, sed pium & castum. Nec solum in principio lætãtes illum excipiatis, sed postea conuersantem uobiscum habetote in honore uirum eiusmodi, quia iste uester apostolus est. Et merito debet honorari, quoniam usq; ad mortem Matt. 20 accessit propter opus Christi, qui uenerat non ministrari, sed ministrare. Propter opus quod Christus fecerat, accessit iste ad mortem, q̃a ministrabat mihi de eleemosynis aliorum fideliũ suo labore cõ C gestis, tradens ex deliberatione & exponens animã suam, id est, uitam in mortis periculum, scilicet mori potius uolens & animam reddere, quàm opus Christi quod in me exercebat, dimittere. Et ideo hoc faciebat, ut impleret erga meum obsequium id quod ex uobis deerat: quia uos mihi de bonis uestris dederatis, sed ille supplere studuit quod uos minus feceratis: : uel quia rem dederatis, sed qui ferret, ex uobis defuit, & ille attulit: uel quia quod miseratis defecit, ille mihi ex aliorum eleemosynis ministrauit.

CAPVT .III.

De cætero fratres mei, gaudete in domino. Eadem uobis scribere mihi q̃dem non pigrum, uobis autem necessarium. Videte canes, uidete malos operarios, uidete concisionem. Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes, quanquam & ego habeam confidentiam in carne.

¶ Nunc de synceritate fidei agere contra pseudo prædicatores incipit, quasi dicat: Illa quæ superius dixi, ita seruate, sed de cætero quod dicendum est, hoc facite, scilicet gaudete in domino, id est, omne gaudium sit uobis in deo, nõ in carnalibus obseruãtijs. Vel ita: Olim gauisi estis in seculo, sed de cætero uiuendi spatio q̃d uobis superest, gaudete iam in domino, ut quãdiu amodo uixeritis, D sit uobis omne gaudium in eo. Non gaudeatis in carnalibus & secularibus, ut pseudo apostoli suadent, sed in domino, ut sæpe dixi uobis. Nam eadem quæ præsens dixi, id est, ut in domino tãtum gauderetis, mihi quidem non est pigrum uel tædiosum scribere uobis, ut diutius maneat quàm uerborum ꝓlatio, sed uobis est necessarium contra peruersos doctores. Videte enim canes, id ẽ, cognoscite illos esse canes, hoc ẽ, non ratione, sed consuetudine cõtra insolitam ueritatem latrantes. Hæc est enim canum natura, ut cum quibus habent consuetudinem, siue illi boni sint, siue mali, non ad eos latrẽt: insolitorum autem personis uisis, etiam innocentibus, irritentur. Ita pseudo consuetudinem legis tenent, & contra ueritatis nuncios irrationabiliter latrant & mordent. uidete malos operarios, id ẽ, notate & cauete eosdẽ pseudo prędicatores, quia in agro dei super frumentum seminant zizania errorum. uidete concisionem, id est, eos concisos & excurtatos, quia carnem amputauerũt, sed uitia nutriunt, & à Christo cæsi, id est, abcisi sunt. Hos uoco concisionem, non circũcisionem, quia nos fideles, non illi, sumus circuncisio non carne, sed ratione, id est, mundati à superfluis uitiorũ. Hoc est, nos sumus iustitia, qui deo seruimus spiritu, id est, toto mentis affectu, non carnali custodia literæ legis: & gloriamur non in nostris meritis, uel in carnalibus obseruãtijs, sed in solo Christo Iesu & in eius gratia. Non carne, sed spiritu deo seruimus. Car-

A ne enim seruit deo, qui de rebus carnalibus sperat se placere deo. Cum uero & ipsa caro ad bona opera spiritui subditur, spiritu seruimus deo, qui carnem domamus, ut spiritus obtẽperet deo. Vel secundum alios codices, & maxime Græcos, spũ deo seruimus, ea scilicet seruitute de qua dictum est, Dominum deum tuum adorabis, & illi seruies. Ipse enim spiritus deus est, cui ab om̃ibus sanctis talis seruitus exhibetur. Et gloriamur (inquit) in Christo Iesu, *& non in carne fiduciam habentes.* Respexit quosdam in carne fidentes. ipsi erant qui de carnis circuncisione gloriabantur. Nõ sumus habentes fiduciam, id est, spem salutis in carne, id est, in carnalibus obseruantijs, uel generis nobilitate: *quanquã & ego habeam*, si uoluero, *confidentiam* gloriandi *in carne*, id est, in carnis nobilitate, & carnali custodia legis.

Deut. 6. & 10. Iohan. 4.

Si quis alius uidetur confidere in carne, ego magis, circuncisus octauo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, secundum legem pharisæus, secundum æmulationem persequens ecclesiam dei, secundum iustitiam quæ in lege est, conuersatus sine querela.

Actu. 23

¶Ne putetis (inquit) me contemnere quod nõ habeo. Quid eñ magni est, si homo abiectus, uel plebs ignobilis contemnat nobilitatem? Habeo ista, sed contemno: & ideo uos doceo talia contemnere, quoniam uidetis me habere q̃d cõtemno. B Nam *si quis alius*, id est, à me diuersus, qui uos decipere quærit, *uidetur confidere in carne* quasi inde iustus, *ego magis* confido quàm ille pseudo. Et audi in carne fiduciã: *circuncisus* sum *octauo die* sicut lex iusserat, id est, non proselytus, non aduena ad populum dei, non maior circuncisus, sed à parentibus natus Iudæus, habeo circuncisionem octaui diei. Et sum *de genere Israel*, non alienigena: & nõ de uiliori tribu, sed *de tribu Beniamin*, quę dignior erat, quoniam procreata est ex Rachel dilecta uxore Iacob: & cum decem tribus in Samaria colerent uitulos, ista & tribus Iuda non recesserunt à templo domini. Et sum *Hebræus ex Hebræis* parẽtibus, id est, non de ignobili gente progenitus, sed ex eis qui fuerunt nati ex Heber filio Sale, filij Sem, maioris filij Noe. Sum etiam *secundum legem*, id est, secundum egregiam legis obseruationem, *pharisæus*, id est, diuisus ab alijs, utpote religiosior. Nam primarij quidam erant, & quasi ad nobilitatem Iudaicam segregati, non cõtemptibili plebi commixti, qui dicebantur pharisæi quasi diuisi. Et *secundum æmulationem* quæ in me feruebat, *persequens ecclesiam dei*: quia non eram piger Iudæus, sed quicq̃d erat quod legi meæ uideretur aduersarium, impatienter ferebam, acriterq́; insequebar. Et *secundum iustitiam* legis, quæ manus comprimit, nõ animum: & timore, non amore seruatur. *conuersatus* sum *sine querela*, id est, sine clamore facto de me, quia nemo poterat conqueri quod aliquam iniuriam ei fecissem, contra legis instituta carnalia faciens. Hæc apud Iudæos nobilitas est, sed apud CHRISTVM quæritur humilitas.

Gene. 17. 3. Reg. 8.

C **Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. Veruntamen existimo omnia detrimẽtum esse propter eminentem scientiã Iesu Christi domini mei. Propter quem omnia detrimentum feci & arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam, & inueniar in illo, non habens meam iustitiam quæ ex lege est, sed illam quæ ex fide est Christi Iesu, quæ ex deo est iustitia in fide, ad cognoscẽdum illum & uirtutem resurrectionis eius, & societatem passionum illius, configuratus morti eius, si quomodo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.**

¶Ita diuersis modis possum gloriari in carne, sed nõ iam glorior in talibus. Sed omnia illa carnalia *quæ mihi* ante Christi notitiam *fuerunt lucra*, id ẽ, utilia & chara, *hæc* post fidem *arbitratus sum detrimenta* salutis *propter Christum*, qui in his prænunciatus fuerat. Et si adhuc ista seruarem, eius aduentum ostenderem nõdum factum. Quæ enim uenturum eum significabant, si iam seruantur, uenisse eum negant. Et ideo sunt detrimẽta, q̃a deterunt ueritatẽ fidei. Vnde paulo supius Iudæi dicti sunt concisio, q̃a carnalis circuncisio, plena abcisio est à Christo. Nõ solum ꝓpter Christũ hæc arbitratus sum detrimẽta, *ueruntamen* .i. sed etiam *propter scientiam Iesu Christi domini mei*, quã de eo habemus, D *eminentem* oĩbus sciẽtijs alijs, sed quæ eminet in eo *plus* q̃ in alijs, *existimo omnia* illa detrimentũ esse, q̃a retrahunt sectatores suos à tã eminẽti sciẽtia. Vel ita: Hæc olim fuerunt mihi lucra, sed existimo tñ nunc omnia ea detrimẽtum esse & impedimentum, ꝓpter sublimem Christi sciẽtiam, qua mihi innotuit eum esse deum sup omnia, ut p eam scripturas intelligerẽ. Nam etiam si ipsum nõ possem assequi, uel ꝓpter solam eius scientiam quæ tanta & tam præcellens est, respuerem omnia illa uetera. *Propter quem* Christum uenerandum, & ꝓpter cuius dilectionẽ *omnia* illa nõ solum existimo detrimẽtum, sed & *feci ea detrimentum* bonorum, uiuendo spiritaliter & docẽdo, ut alijs appareret ea esse detrimẽtum. & quod plus est, *arbitror* ea nõ tantum ut detrimẽta donorum, sed *ut stercora*, id est, quæ coinquinent iam obseruatorẽ. Et hoc ideo, *ut Christum lucrifaciam*, id est, in futuro Christũ habeam premium, & hic sim in illo mẽbrum. Q̃d aliter nequit fieri, scilicet rationabiliter attendendo, nisi *& inueniar in illo* fidele membrum, *non habens meam iustitiam quæ ex lege est*: quoniã ea iustitia pœnam timet, nõ amat uirtutẽ: *sed illam quæ ex fide est Christi, quæ iustitia est ex deo*, non ex hominibus. Iustitia dico, manens *in fide*: quia sicut ex fide nata est, sic existere non habet nisi ex fide. Iustitia in fide ualẽte *ad cognoscendum illum*. Quasi dicatur: Qui in lege putat iustificari, nõ agnoscit Christũ; sed ego ex fide iustificari uolo, ut agnoscã il-

A lum, cur natus, cur passus sit. & agnoscam quę est uirtus resurrectionis eius, id ē, iustificatio credētium, quia resurrexit propter iustificationem nostram. (Roma. 4.) & agnoscam societatem passionum eius, quā bene nouit, qui se p eam ad cæli gaudia peruenire credit. Vel iustitia in fide ad cognoscendum eum, quia fides & in illa uita facit perfecte eū agnosci, qui in ista creditur & haberi uirtutē resurrectionis eius, id ē, immortalitatem: (Locus obscurus.) quia nostra resurrectio est uirtus & efficacia resurrectiōis eius, ut & in hac uita facit habere societatē passionis eius, ut & nos patiamur aduersa queq; pro eo. nisi enim per fidem, nemo tanta pateretur. & configurationem mortis eius, ut moriamur sicut ipse, si opus ē: uel moriamur semel uitijs, sicut ipse carne mortuus est semel. Sed litera sic iungitur: Vt inueniar in illo nō habens meam iustitiam quæ ex lege est, sed eam quæ ē ex fide, configuratus morti eius, id ē, per passiones consummatus ut ille, tentans si quomodo occurram lętus ad resurrectionem. Si quomodo occurram, quia difficile est. Si quomodo contingat tum ex dei misericordia, tum ex meo merito, ut occurram Christo gaudens in iudicio, quod sanctorum est tantum, ueniens ad resurrectionem, quæ est non ex uiuis, ut nunc, sed ex mortuis, ut ultra mori nequeāt. Hæc Apostolus idcirco se ita egisse uel agere commemorat, ut illi similiter exemplo eius omnes legis carnales ritus contemnant, & per iustitiam fidei atque societatem passionis Christi festinent ad regna cælorum.

B **Non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si quo modo comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse. Vnum autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea uero quæ sunt priora, extendens meipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ uocationis dei in Christo Iesu. Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & si quid aliter sapitis, & hoc uobis deus reuelabit. Veruntamen ad quod peruenimus ut idem sapiamus, & in eadē permaneamus regula.**

¶ Iste qui ad tertium cælū raptus fuerat, & tāta scientia emicabat, (2. Cor. 12.) putabatur iam comprehendisse, quod alij sequuntur, sed ipse hoc negat. Ne em uideatur superfluum tot aduersa pati, cū fidem & alia bona habeat, subdit quasi dicens: Merito pro illa gloria tantum laboro, quia non dico quod iam acceperim aliquid, quia si quid gloriæ accepi, nihil ē ad comparationem futuræ: aut si quid accepi de cognitione Christi, non dico quod in illa iam perfectus sim. Et si ita de me, quid de alijs? Non est quod iam acceperim, quod peto: aut iam perfectus sim, ut nihil mihi desit. Non dico, sufficit q̄d egi: sed semper aliqd addo, semper ambulo, semper proficio, semper sequor quod comprehendere laboro, si quomodo fiat ut comprehendam, id ē, perfecte teneam illud in eo modo, in quo & ego sum C comprehensus à Christo Iesu, id ē, ut uideā ipsum Christum sicut ipse me uidet, & cognoscam eum perfecte sicut ab eo cognitus sum, ut sicut ipse plenarie me uidet & cognoscit, ita ego plenarie humano modo eum cognoscam. Vel comprehendam eum, in quo & comprehensus sum ab eo, id est, ut uideam eum in ea claritate, in qua mihi apparuit in uia, (Act. 9) quando me comprehendit. Ideo enim sequor. Præuenit me iustitia eius, sequatur eum mea. Cœperunt mirari qui audierunt Apostolum dicentem, non quia iam acceperim, aut iam perfectus sim. Fratres, inquit, ego me non arbitror iam comprehendisse. Id est, nolite in me falli, plus me ipse noui quàm uos, scio quid mihi desit, scio quid adsit. Ego me non arbitror apprehendisse. Vnum autem hoc me non arbitror apprehendisse. Multa habeo, sed unum nondum apprehendi. Porro unum est necessarium. (Lucæ. 10) Vnam petij à domino, hanc requiram. (Psalm. 26) Et quæ ē illa? Vt inhabitem in domo domini omnibus diebus uitæ meæ. Ipsum ē unum quod nondum apprehendi. Et inquantum mihi hoc deest, intantum nondum perfectus sum, quia nondum æqualis angelis. Quid ergo agis? quid agendum exemplo tuo doces? Ea quidem quæ sunt retro, id ē, terrena quæ reliqui obliuiscens, id ē, à memoria cogitationis auferens, ad ea uero quæ sunt priora, id ē, ad cælestia quæ sunt eleuantia in diuina, extendens desiderio meipsum, persequor, id ē, perfecte sequor mente & opere. Ante nos enim æterna sunt, post nos temporalia: quia & illa pergen- D tes inuenimus, & ista recedentes quasi post dorsum relinquimus. Vel ea quæ retro sunt, id ē, præterita merita mea obliuiscens, & quasi pro nihilo ducens, ad futura merita me extēdo, semper addens aliquid. Adhuc enim proficio, adhuc ambulo, adhuc in uia sum, adhuc me extendo, nōdum perueni. Extendo me ad destinatum, id est, ad illud quod dei prouidentia mihi destinatum disposuit, uel ad quod proposui currere. Et persequor, id est, sequi non desisto usq; dum ueniam ad brauium supernæ uocationis dei in Christo Iesu, id ē, ad præmium in supernis dandum, ad quod uocat me deus in filio suo. Et quandoquidem ego qui tantus sum, nō arbitror me comprehendisse, sed adhuc sequor si forte comprehendam, ergo quicunq; sumus perfecti, hoc sentiamus omnes, scilicet nos nondum comprehendisse, sed adhuc debere sequi & proficere. Videtur Apostolus quasi cōtrarius sibi ipsi. Quo modo enim stare pōt sentētia, ut qui dixerat, Nō quia iam acceperim, aut iam perfectus sim: dicat, Quicunq; pfecti sumus, hoc sentiamus? Sed de duabus loquitur pfectionibus, ostēdens omnem hominem & uniuersam creaturam, quamuis ad pfectionem uenerit, tamē indigere misericordia dei, & plenam pfectionem ex gratia, non ex merito possidere. Et ideo pfectus erat Apostolus iuxta modum humanæ possibilitatis, sed adhuc perfectionem expectabat ex dono supnæ largitatis, ut æqualis fieret angelis. Erat pfectus uiator, sed nōdum pfectus patriæ possessor. Et hoc de seipso

A debet unuſquiſq; perfectus ſentire, ut dum ſe uiatorem & non habitatorem meminerit, ſtudeat ſemper ambulare & proficere, ne forte ubi ſe ſatis egiſſe putauerit, ibi remaneat. Quæ ſententia multum utilis fuit nonnullis Philippenſium, qui iam ſe perfectos arbitrabantur, ne putarent ſufficere ſibi perfectionem ſuam, & inciperent remiſſius agere, ac perirent. Hoc (inquit) ſentire debetis, quod imperfecti ſumus comparatione futuræ ꝑfectionis, & illuc tendimus. *Et ſi quid aliter ſapitis* ut paruuli, id ē, ſi iam putatis uos aliquid egiſſe, eſſe uel ſcire, *& hoc uobis reuelabit deus*, quod non recte id ſapitis. Qui enim in pace catholica permanet, ſi quid aliter ſapit quàm oportet, humili deus reuelabit: ſi illud ſuꝑbus defendit, deus abijciet. Vel ſi quid nunc aliter ſapitis, quàm in futuro ſapiendum ſit, quia modo per ſpeculum uidetis, etiam hoc reuelabit deus, ꝗ clare faciet uos cognoſcere & ſe & oīa alia, quæ mō obſcure uidetis. Vel *ſi quid aliter ſapitis*, id eſt, ſi perfectam Chriſti notitiam uos comprehendiſſe putatis, & hoc idem uos male ſapere deus ꝑ miſericordiā uobis reuelabit. Similiter & de alijs erroribus ꝓ bona uita uos liberabit. Siue ita: Si quid modo aliter ſapitis quàm in futuro & de deo & de omnibus, etiam hanc imperfectam cognitionem uobis deus ꝑ ſpiritum ſuum reuelabit. Vel ſi quid aliter ſapitis, & ſi quid melius ad cultum dei excogitaueritis, ſiue in interpretationibus ſcripturaꝝ aliter ſecūdum regulam ueritatis ſenſeritis, etiam hoc donū dei eſſe ſciatis, quia ipſe uobis hoc reuelauit. *Veruntamen*, id eſt, ſed tamē teneamus omēs illud, *ad quod peruenimus, ut idem ſapiamus* credendo, *& permaneamus in eadem regula* diſciplinę, id eſt, rectitudine uiuendi, ſcilicet ut nemo propter nouam inuentionem uel intelligētiam ſuam deſerat communem ſenſum fidei ſeu regulam iuſte uiuendi conſtitutā à patribus. Vel ita: Sentire debemus omnes quia nondum perfecti ſumus, nec plenariam dei notitiam apprehendimus: ſed tamē illud ad quod peruenimus, id eſt, illam ſciētiam quam attingimus, tota mēte teneamus, ſcilicet ut idem in fine ſapiamus, & in eadem uitæ regula maneamus, id eſt, nec diuerſa credamus, nec diuerſos uiuendi ritus habeamus, ſed omnes uno modo ſyncere & munde credamus & uiuamus.

1. Cor. 13.

B

Imitatores mei eſtote fratres, & obſeruate eos qui ita ambulant, ſicut habetis formam noſtram. Multi enim ambulant, quos ſæpe dicebam uobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Chriſti: quorum finis interitus, quorum deus uenter eſt, & gloria in confuſione ipſorū, qui terrena ſapiunt. Noſtra autem conuerſatio in cælis eſt, unde & ſaluatorem expectamus dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, qui reformabit corpus humilitatis noſtræ configuratū corpori claritatis ſuæ, ſecundū operationē uirtutis ſuæ, qua etiā poſſit ſubijcere ſibi oīa,

Roma. 16

C ¶ Idem (ut dixi) ſapiamus & in eadem uiuendi regula maneamus. Et in his, id eſt, in fidei unitate & regula diſciplinæ *eſtote imitatores mei fratres*, id eſt, ſicut me noſtis idem ſapere & eandem regulam ſeruare, ſic facite. Ac ſicut ego, tradite obliuioni ea quæ retro ſunt, id eſt, præterita uitia, ut ſi uos delectauit aliquando uanitas, iam non delectet: & in anteriora, id ē, in profectum uirtutum atq; in æterna bona pijs deſiderijs atq; conatibus ſemꝑ extēdamini. Extēditur enim animus deſiderio lætitiæ nondum conſequutæ. Et tota uita Chriſtiani boni, ſanctum deſiderium eſt. In his & talibus me imitamini. *& obſeruate*, id ē, conſiderate diligēter & ſequimini *eos* qui mihi ſunt ſimiles in uia dei, *qui ita ambulant*, id ē, promouētur in oꝑibus bonis, *ſicut habetis formam noſtram*, id ē, ſicut tradidi uobis formam recte ambulandi, uel exemplo conuerſationis meæ, uel ſermone prædicationis. Eos (inquam) qui ita ambulant, obſeruate ſoliciti. *multi enim* ſunt ꝗ aliē incedūt, nec mutandi ſunt, ſed cauēdi. Multi *ambulant* latam uiam ꝑditionis, id eſt, multi promouētur in uia peruerſæ actionis. *quos* eſſe *inimicos crucis Chriſti ſæpe dicebam uobis*, dū præſens eſſem. ſed *& nunc* idē *dico, flens* tū de perditione eorum, tum de ſubuerſione ſimplicium quos decipiunt. Inimici enim dominicæ crucis ſunt pſeudo prædicatores, quia dicunt mortē CHRISTI non ſufficere credētibus ad ſalutem ſine carnalibus legis obſeruationibus. Et ita conantur impugnare crucē ſaluatoris, ideoq; merito pereunt. *quorum finis* eſt *interitus*, id eſt, mors ſempiterna, quia tunc non inueniunt auxilium crucis, cuius hoſtes fuerunt. *Quorum deus uenter eſt*, ꝗ quicquid faciunt, pro uentre faciunt. Vel eſcas quæ uētris ſunt, deum ſibi faciunt, dum eas iuſtificare homines dicunt, & ſalutē animæ putāt in eſcis. *& gloria* eorum *in confuſione ipſorum*, quia in talibus gloriantur, unde confundi & erubeſcere poſſent, id ē, in pudēdis mēbris ſuis circunciſis. *qui terrena ſapiunt*, ꝗ in lege nil ſpiritaliter intelligunt, ſed omnia carnaliter. Malis etiam catholicis conueniunt hæc ꝟba. Et ipſi em̄ ſunt multi, ꝗ multitudo palearum abundat in area, & ambulant in ampla uia quæ ducit ad ꝑditionem. Ipſi ſunt inimici crucis CHRISTI, ꝗ contra crucē ſemper faciūt. Cum em̄ crux CHRISTI in omnibus electis carnem affligat, & crimina mortificet, illi econtrario carnē uoluptatibus fouēt & uitia nutriūt. Ideoq; finis eoꝝ erit interitus perpetuus, ꝗ ꝓpter ſolam fidē quam ſine bonis oꝑibus habuerunt, non euadēt tormēta æterna. Quoꝝ deus uēter eſt, ꝗ ſicut deum ſummo honore uenerari deberēt, & oīa meliora de rebus ſuis illi offerre, ſic uenerātur ſuum uētrem, offerētes ei precioſa & ſummo ſtudio præparata ciboꝝ gn̄a, ac ſemꝑ dediti ſunt uētris ſeruitio, colētes illū ꝓ deo, nec reminiſcētes creatoris ſui. Et gloria eoꝝ in cōfuſiōe ipſoꝝ, ꝗ iam amiſſa peccādi uerecundia, ex illis operibus nequitiæ gloriātur, de quibus erubeſcere debuerūt. Qui terrena ſapiunt, quia in terrenis nil niſi quod uidēt, intelligunt: nec ſenſum mētis

D

Iaco. 2.

Prouer. 2

A nisi in terrenis ponunt, sed semper cogitatiõe uersantur in infimis. Sed *nostra conuersatio* longe distat ab illis, quia iam secundum fidem & secundum spem *est in cælis*. Si enim non est in cælis, quomodo habemus sursum cor? Corpore ambulamus in terra, sed corde habitamus in cælo. Sicut enim domus exterioris conuersatiõis est ædificium q̃d inhabitat corpus, ita domus nostræ cogitationis est res quælibet, quam per dilectionem inhabitat animus. Omne enim quod diligimus, quasi in hoc quiescentes habitamus. Vnde nunc Apostolus quia in supernis cor fixerat, in terra quidem positus, sed tamen à terra extraneus, de se, suiq; similibus dicit: Nostra conuersatio in cælis est, id est, & uiuendo & intelligẽdo sumus angelis similes. *unde*, id est, ex quibus præter commoda quæ iam habemus, *& dominum nostrum Iesum Christum expectamus* uenturum ad iudicium, *saluatorem* iam animarum nostrarum, & tunc etiam corporum. Nam ipse tunc *reformabit*, id est, in meliorem formam resuscitabit *corpus humilitatis*, id est, uilitatis & deiectiõis *nostræ*, id est, hoc corpus nostrum uile & abiectum, quod nunc tot miserijs subiacet. Ita reformabit illud, id est, pristinam ei formam ita gloriosam in resurrectione restituet, ut sit *configuratum corpori claritatis suæ*, id est, assimilatum clarissimo corpori suo, quod sumpsit ex uirgine, ut eãdem claritatis figuram habeat corpus nostrum, quam habet suum, quando iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorum. Et hoc ipse faciet *secundum operationem* omnipotentiæ suæ, *qua possit* non solum corpus reformare, sed *etiam subijcere sibi omnia*: quia tunc omnino complebitur, Omnia subiecisti sub pedibus eius.

Matth. 13

B

Psalm. 8.
1. Cor. 15.

CAPVT IIII.

ITaq; fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum & corona mea, sic state in domino charissimi.

¶ Quia Christus reformabit corpus humilitatis nostræ, & ad tantam perueniemus gloriam de tanta uilitate, *itaq; fratres mei* state in eo quod cœpistis, ne tantam gloriam amittatis. Vos dico, mihi *charissimi*, quia multum uos habeo charos: *& desideratissimi*, quia multum ego uos desidero, uel uos me: *gaudium meum*, id ẽ, de quorum fide & opere gaudeo: *& corona mea* in futuro, quia propter uos coronam gloriæ percipiã. Vos qui tales estis, *state firmi in domino sic*, id est, ut ego uos stare docui, & ut cœpistis: uel sicut me & mihi similes scitis, quia tunc eritis *charissimi*.

Euodiam rogo & Syntychen deprecor idipsum sapere in domino. Etiam rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecum laborauerunt in euangelio, cum Clemẽte & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro uitæ.

¶ Euodia & Syntyche erant matronæ religiosæ, quæ prædicatores suscipere solebant. Et forte audierat illas Apostolus à fide dissentire, ideoq; nominatim rogauit, *ut idipsum* quod cæteri, *sapere*nt in domino, id est, *in eius fide*. Quasi dicat: Omnes moneo stare, sed specialiter Euodiam & Syntychen, quia plus de eis timeo. *Etiam rogo & te o germane compar*, id est, coadiutor meus in prædicatione, *adiuua illas* firmando tuis exhortationibus & instructionibus atque orationibus, ut possint unanimes stare in fide. *quæ* non sunt paruipendendæ, quia *mecum laborauerunt in euangelio*, id est, de labore suo ministrauerunt mihi stipendium in prædicatione euangelij. Laborauerunt (inquã) *cum Clemente*, qui in hoc laborabat, & cum cæteris qui me adiuuabant. Iste Clemens fuit tertius papa Romanus. Vel adiuua illas *cum Clemente & cæteris adiutoribus meis*, id est, tu & cæteri adiutores mei qui sunt Philippis, adiuuate illas. Adiutores dico, qui non frustra laborauerunt ut me adiuuarent, quia *nomina eorũ scripta sunt in libro uitæ*. i. adsignata tenent̃ ad uitã in memoria diuinæ prædestinationis. Quis est eñ liber uitæ, nisi memoria dei, in qua sunt illi qui uiuunt in æternum?

C

Tertius, si nõ à Petro, sed à Lino incipias.

Apoc. 20 & 22.

Gaudete in domino semper, iterum dico gaudete. Modestia uestra nota sit omnibus hominibus. Dominus prope est. Nihil soliciti sitis, sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones uestræ innotescant apud deum. Et pax dei quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda uestra & intelligentias uestras in Christo Iesu.

1. Cor. 1.
Ierem. 9

¶ Lætatus in fide & operibus eorum Apostolus, ut alacres sint proficientes, monet gaudere in domino, & id iterat, ut se in eis gaudere uere ostẽdat. *Gaudete*, inquit, id est, cor uestrum exhilarate, & omne bonum unde gaudẽdum est, statuite uobis *in domino*, non extra. Et hoc adeo necessarium uobis est, quod *iterum dico gaudete*, ut tristitia seculi nullum in uobis locum inueniat, sed totos lætitia spiritalis uos repleat. Gaudete in dño, & nõ p interualla, ut modo gaudeatis, modo non gaudeatis, sed *semper* gaudeatis, siue in prosperis, siue in aduersis. Et non semel dico, sed iterum ut gaudeatis, confirmans & inculcans repetita commonitione gaudium. Gaudete, sed in domino, non in seculo. Sicut eñ nemo potest duobus dominis seruire, sic nemo põt & in domino & in seculo gaudere. Contraria enim sunt hæc duo gaudia. Nam seculi gaudium est impunita nequitia. Luxurientur homines, fornicentur in spectaculis, nugentur in ebriositate, ingurgitentur turpitudine, *& ista* mala non impediat fames, non belli, *non alicuius* rei timor, non aliquis morbus, *non aliqua* aduersitas, sed sint omnia abundantia in pace carnis, in securitate mentis, & uidete seculi gaudium. Et ideo non in seculo gaudete, sed in domino, id est, nõ in iniq̃tate, sed in ueritate: non in flore uanitatis, sed in spe æternitatis. In domino sit gaudium uestræ mentis, sed homines uideant modestiam uestræ conuersationis, ut exemplo uestro discãt modeste agere. Modestia quasi modi statio dicitur,

D

Matt. 6
Luce. 16

A quando modus seruatur in omnibus. Modestia est in animo, continens moderationem cupiditatum. Modestia in operatione, modificans omnes actiones. similiter & in uerbis. Hæc *modestia* tantũ fulgeat in uobis, ut *nota sit omnibus hominibus*: fidelibus, ut imitentur: infidelibus, ne possint reprehendere. Modestiam morum seruate, quia *dominus prope est*, ut auxilietur uobis assidue, nisi per socordiam uestram defeceritis. Etsi enim super omnes cælos ascendit corpore, non tamen recessit maiestate. Vbique præsens est, qui fecit omnia. Dominus prope est, paratus dare quicquid opus est uobis in spiritualibus & corporalibus. Et ideo solicitudinem uani timoris abijcite, quia & in bonis operibus uestris aderit dominus uobis adiutor, & in passionibus quas pro nomine eius perferetis, nec alimenta uobis corporea denegabit. *Nihil* ergo, id est, *de nulla re soliciti* & timidi *sitis* quasi de futuro, sed estote sine mundi solicitudine, habentes promissa dei præ oculis, & ab ipso petentes omnia. Non sitis (inquam) soliciti, *sed petitiones uestræ* de his quæ uultis accipere, ita sint uehementes & instantes, ut *innotescant apud deum*, id est, perueniant ad deum, hoc est, acceptabiles sint deo q omnia nouit, sed ea scire dicitur quæ eligit & approbat. Vel nobis innotescãt apud deum per tolerantiam, non apud homines per iactantiã. Aut forte innotescant etiam angelis, qui sunt apud deum, ut quodam modo offerant deo & de his consulant: & quod deo iubente implendum esse cognouerunt, hoc uobis uel euidenter uel latenter B reportet. Petitiones dico, factæ *in omni oratione*, id est, in oratione quæ nihil de his quæ oranda sunt prætereat, sed omne quod expedit, orando petat à deo: *& obsecratione*, quæ cum adiuratione sacrorum fiat, *cum gratiarum actione*, de acceptis beneficijs: quia qui uult alia impetrare, debet ex perceptis gratus esse. Vel secũdum alios oratio est pro præteritis excessibus ac delictis, obsecratio autẽ pro adipiscendis futuris bonis, gratiarum actio pro collatis beneficijs, petitio uero de rebus nominatim necessarijs. Et talibus quidem precum modis hortor uos ut insistatis, & deum (sine quo humanus labor inutilis est) oro ut pręstet effectũ, scilicet ut *pax dei* qua in seipso pacatus est, & cuius participatione pacificatur angeli & homines, *custodiat corda uestra, quæ exuperat omnem sensum*, id ẽ, omnem intellectum hominum & angelorum: qa pacem dei, qua deus ipse pacatus est, sicut deus nouit, nec nos, nec angeli nosse possumus. Sed quia & nos pro modo nostro pacis eius participes facti sumus, summam in nobis atque inter nos & cum ipso pacem, quantum nostrum summum. hoc modo iuxta suum modum sciunt eam sancti angeli, homines aũt nunc longe infra scientiã istã sunt, quantocunq; prouectu mentis excellant. Videmus enim nunc per speculum in ęnigmate. Cũ uero æquales angelis fuerimus, tunc (sicut illi) facie ad faciem, id ẽ, manifeste uidebimus: tantamq; pacem habebimus erga eos, quantam & ipsi erga nos: quia tantum dilecturi sumus, quantũ ab eis

Locus obscurus.

I. Cor. 12.

diligimur. Itaq; pax eorum nota nobis erit, quia nostra talis ac tanta erit, nec præcellet tunc intellectum nostrũ. Dei uero pax, quæ est illis erga eos, & nostrũ & eorũ intellectum sine ulla dubitatiõe C pręcellit. Et ista pax dei custodiat *in Christo Iesu corda uestra*, id est, uoluntates uestras, *& intelligentias uestras*, ut extra Christum nihil appetatis uel intelligatis. Contra illecebras seculi custodiat corda, & contra fraudes pseudo prædicatorum custodiat intellectus uestros. Corda custodiat cõtra aduersa omnia, intelligentias contra errores.

De cætero fratres, quæcunque sunt uera, quæcunq; pudica, quæcũque iusta quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quæcũque bonæ famæ, si qua uirtus, si qua laus disciplinæ: hæc cogitate, quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & uidistis in me: hæc agite, & deus pacis erit uobiscum.

¶In conclusione quæ ad perfectionem sunt, exponit Apostolus. Quasi dicat: Hactenus contra persecutores & contra pseudo prædicatores uos monui, sed *de cætero* monẽdi genere, quod ad mores optimos pertinet, nunc breuiter dicam. scilicet cogitate & agite *quæcunque sunt uera*, & *quæcunque sunt pudica*, ut nec in cogitatione, nec in actione falsum aliquid aut libidinosum admittatis, sed in omni sermone ueridici, & mẽte & corpore pudici sitis, ne uel in aspectu uestro sit aliquid lasciuiæ. Similiter *quæcunque iusta, & quæcunque sancta*, cogitate & facite. Iusta ad proximum, sancta in ꝓpria uita. Iusta, id est, erga proximum iuste seruãda. *sancta*, id est, animas & corpora sanctificãtia. D Qui semp cogitat & agit quæ iusta sunt, nec deo, nec homini facere põt iniuriã. Et qui sancta cogitat & facit assidue, nulla potest macula sordidari. *quæcunque amabilia* cogitate & facite, id est, studete ut dicta & facta uestra in bono placeant hominibus, quatenus per hoc ad imitationem uestram eos alliciatis, sicq; deo iungatis. *quæcunque bonæ famæ* sunt, ea similiter cogitate & facite, ne de uobis habeatur mala opinio, sed bona, ut psit alijs. Sanctorum enim cõuersatio etiam cauta debet esse, ne forte cum mala uita non sit per lasciuiam, mala sit fama per negligentiam. Nec audiendi sunt, qui quando reprehensi in aliqua negligentia sua, per quam fit ut in malam ueniãt suspicionem, unde suam uitam longe abesse sciunt, dicunt sibi coram deo sufficere conscientiam, existimationem hominũ non solum imprudenter, sed etiam crudeliter contemnentes, cum occidunt animas aliorum, siue blasphemantium uitam dei, quibus secundum suam suspicionem quasi turpis quæ casta est, displicet uita sanctorum, siue etiam cũ excusatione imitantium, nõ quod uident, sed quod putant. Proinde quisquis à criminibus flagitiorũ atque facinorum uitam suam custodit, sibi bene facit: quisquis autem famã, & in alios misericors est. Nobis enim necessaria est uita nostra, alijs fama nostra. Et utiq; etiã quod alijs ministramus misericorditer ad salutem, ad nostrã quoq; redundat

A utilitatem. *Si qua uirtus* est, hanc sectamini. *si qua laus disciplinæ*, hanc habete. uirtus sit in uobis, & post sequatur laus, ut homines qui uirtutem uestram laudabunt, proficiant. Vel cogitate & facite ea quæ sunt bonæ famæ, si qua uirtus est in eis, uel si qua laus disciplinæ Christianæ. Non enim curanda est bona fama de uiribus uel scientia uel alijs secularibus, *hoc* (inquam) *cogitate*, id est, in memoria uersate. *quæ* omnia *& didicistis* me docente, *& accepistis* ut digna teneri, quia uobis accepta & grata fuerunt postquam ea didicistis. *& audistis ea in me esse, & uidistis. Hæc agite*, id est, non tantum cogitate, sed & actu implete: *&* tunc *deus* dator *pacis erit uobiscum*, adiuuans uos hæc facere. Qui enim sic uixerit, non solum cum deo pacē habebit, sed & ab omnibus fere hominibus amabitur.

Gauisus sum autem in domino uehementer, quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis, occupati autem eratis. Non quasi propter penuriā dico. Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse. Scio & humiliari, scio & abūdare. Vbiq; & in omnibus institutus sum, & satiari, & esurire, & abundare, & penuriam pati. Omnia possum in eo qui me confortat. Veruntamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ.

¶ Bona acta eorum memorat, & gratias agit, B ut incitet eos ad talia feruentius agenda, quasi dicens: Ego uos ad futura religionis studia moneo, sed de præteritis beneficiorū uestrorum studijs gaudeo, & *gauisus sum uehementer*, non in dono quod promisistis, sed *in domino*, qui uobis inspirauit hāc charitatem, & redditurus est remunerationem. *quoniam tandem*, id est, post multa tempora, *aliquando*, id est, aliquo tempore, quia non omni potuistis: *refloruistis*, id est, pristinum largitatis florem resumpsistis, ut aliqua daretis mihi, sicut olim dare solebatis. Largitio enim est flos, quia inde fructus æternæ uitæ procedit. Et ab hoc flore quadam sterilitate marcueratis, ac uelut hyemis frigore torpueratis. Sed nunc uelut austro flante sancto spiritu uer ad corda uestra redijt, & refloruistis uelut bonæ arbores. Refloruistis *sentire pro me*, id est, compati mihi: pro me, quia mihi prodest uestra compassio. Sentire pro me, id est, ut sentiretis quod me pungebat, *sicut &* prius *sentiebatis* ministrantes mihi. Nec aliqua mala causa hoc intermisistis, sed *occupati eratis* & impediti aliquibus aduersis uel actionibus. Imprudenter delinquētes Galatas aperte increpat superius, dicens: O insensati Galatæ, quis uos fascinauit? Nunc uero culpas istorū uerecundantium quasi compatiens reprehendit, ut & illorum culpas increpatio detegeret, & horū negligentiā sermo mollior uelaret. Similiter unusquisque rector ecclesiæ iuxta modum culpæ debet unumquenque rationabili discretione increpare. Gauisus sum & refloruistis. *Non quasi propter penuriam* hoc *dico*, id est, non dico me gauisum esse quasi propter penuriam meam, quem consolati C estis: quia non propter angustiam meam quæ relaxata est, sed propter affectum uestrum gaudeo. Vel non dico ista quasi propter penuriam meam adhuc releuandam, ut per hæc dicta uos inuitare studeam, ut iterū suppleatis inopiam meam. *Ego enim didici* & à deo & ab usu quotidiano *esse sufficiens*, id est, contentum rebus *in quibus sum*, siue paruis, siue magnis. Nam *& humiliari* paupertate *scio*, quia non inde frangor: *& abundare* rebus scio, quia non inde erigor. *Vbique*, id est, in omni loco, siue Romæ, siue alibi, siue coram principibus siue alijs sim positus, *& in omnibus*, id est, in omni genere rerum *institutus sum* & doctus à deo. scilicet *& satiari*, ne noceat satietas: *& esurire* tolerabiliter, *& abundare* humiliter, *& penuriam pati* moderanter. Hæc scio, & possum exequi omnia ista, eo confortante qui docuit. Magna scientia est, scire humiliari et abūdare, satiari et esurire, abūdare et penuriā pati. Quē enim penuria sua nō frāgit, à gratiarum actione non retrahit, in rerum temporalium desiderio non accendit, scit humiliari. Hoc enim loco Apostolus humiliari dicit penuriam pati. Nam statim econtrario subiunxit, scio & abundare. Qui enim acceptis rebus non extollitur, quia per eas ad usum uanæ gloriæ non intorquet, qui solus nō possidet quod accepit, sed hoc cum indigentibus misericorditer diuidit, scit abundare. Qui acceptis alimentis non ad ingurgitationem uētris utitur, sed ad reparationem uirtutis, nec plus carni tribuit quam necessitas petit, scit satiari. Qui alimentorum in- D opiam sine murmuratione tolerat, nec pro necessitate uictus aliquid agit, unde anima peccati laqueum incurrat, scit esurire. Quem ergo nec in abundantia superbia eleuat, nec in necessitate cupiditas irritat, nouit abūdare, nouit penuriam pati. Vbi cum statim Apostolus subderet, *omnia possum*, adiunxit in quo: *in eo qui me confortat*. Ecce in altum ramus producitur, sed quia in radice se tenet, in uiriditate permansit. In altum enim surgens aresceret, si se à radice diuisisset. Sibi enim nihil tribuit, qui omnia se posse non in se, sed in domino qui se confortat, fatetur. Ego quidem (inquit) hæc oīa scio & possum: sed *tamen* uos *bene fecistis* quantum ad uos, qui quod iustum est expleuistis, *communicantes* uestra bona *tribulationi meæ*. Inde mihi placet actio uestra, quia bene egistis ministrantes mihi misericorditer in afflictione mea, non quia mihi res misistis quibus carere possem.

Gala. 5.

Scitis autem & uos Philippenses, quod in principio euangelij quando profectus sum ad Macedoniam, nulla mihi ecclesia communicauit in ratione dati et accepti, nisi uos soli, quia et Thessalonicam semel et bis in usum mihi misistis. Non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione uestra. Habeo autē omnia et abūdo, repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ misistis in odorem suauitatis, hostiam

A acceptam, placentem deo. Deus autem meus impleat omne desiderium uestrum secundum diuitias suas in gloria in Christo Iesu. Deo autem & patri nostro gloria in secula seculorum. amen.

¶ Vos communicastis & nunc & olim mihi res uestras, sed alij nō. Nam *scitis & uos Philippenses*, sicut & alij plures, *quòd in principio euangelij*, id est, quando prius prædicaui uobis euangelium, *nulla ecclesia nisi* uestra *communicauit mihi in ratione dati & accepti*, id est, ut rationabiliter consideraret quod deberet dare carnalia, qui accipiebat spiritualia, iuxta illud: Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnum est si uestra carnalia metamus? *Vos soli* cōmunicauistis, *quia* non tantum cum essem præsens apud uos, hoc *fecistis: sed & Thessalonicam*, id est, apud illam urbem moranti *misistis mihi* de rebus uestris *in usum semel & iterum*. Hoc memorat Apostolus, ut quasi laude digni magis studeant prædicatoribus ministrare, & ne illi putarent eū fuisse oblitum charitatis sæpe sibi impensæ. Qui ab eis hęc non refutabat, quia non idcirco dabāt, ut uellent eum uitijs suis parcere. A cæteris uero non accipiebat, ne autoritatem sibi correctionis minueret, & ne forte illis esset graue, cibum ei corporalem impendere. Dico (inquit) uos bene fecisse, non ut ego implear, sed ne uos inanes sitis. *Et hoc est: Non dico ideo, quia quæro datum* uestrum, *sed requiro fructum* dati *abundantem in ratione uestra*, nō B mea. Datum est res ipsa quæ impenditur, ueluti nummus, cibus, uestis. Fructus uero dati est, si benigna mente futuræ mercedis studio aliquid impendatur. Ergo datum in re accipimus, fructum in corde. Vnde & idem fructus in ratione, id est, in cordis lumine, debet abundare. Vel in ratione eorum debet abundare, ut cum rationem de suis actibus deo reddiderint, abundet eis fructus iustitiæ. Quia igitur discipulorum suorum Apostolus mercede potius quàm munere pascebatur, nequaquam datum, sed fructum se quærere fatetur. Vnde & subdit protinus, dicens: *Habeo autem omnia & abundo*. Quasi dicens: Non quæro datum, sed habeo omnia: quia deum habeo, in q̄ omnia possideo: & abundo non in uno, ut in alio egeam, sed *repletus sum*, quoniam nihil deest timentibus deum. Repletus sum, etsi nihil dedissetis. sed *acceptis ab Epaphrodito* uestris muneribus, *quæ misistis* mihi *in odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem deo*, id est, quæ placerent deo ut suauissimus odor puræ orationis. Quod enim odor sit oratio, testatur Iohannes, ubi se uidisse refert seniores habentes phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum. Sed & istorū munera dicuntur nunc odor suauitatis, quia orant ꝓ eis, sicut scriptum est: Conclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo. Sunt & hostia, quia data sunt ab eis, ut uincerent hostes suos, uel quia uincerent. Et hæc hostia accepta est deo & placens, quia deus accepit eam placite. Vos me repleuistis uestris bonis, sed

1.Cor.9. Psal.23. Apo.5. Eccl.29.

deus meus repleat uos suis. Proprio exemplo declarat Apostolus quia pro his orare debemus, à q̄bus tēporalia bona ꝑcipimus. *Deus omne desiderium uestrum impleat*, largiendo bona omnia, quę desideratis, ut nihil uobis desit ex his quæ optatis. Et hoc faciat *secundum diuitias suas*, id est, secundum q̄d ipse ē diues, & plus dare potest q̄ quis mereatur. Impleat (dico) uestrum desiderium, non in terrenis, sed *in gloria* supernæ felicitatis, & hoc *in Christo Iesu*, ut in eo perenniter delicijs affluatis. Cuius beneficijs nō simus ingrati, sed gratias ei semper & laudes referamus, scilicet *deo* qui nos creauit, *& patri nostro* qui nos in filios adoptauit, *sit gloria*: & non ad horam, sed *in secula seculorum*. i. in æternum. *amen*. C

Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant uos qui mecum sunt, fratres. Salutāt uos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt.

¶ *Salutate* (inquit) omnē apud uos manentē *sanctum in Christo Iesu*. i. qui non in lege, sed in Christo sanctus est, & nihil sanctitatis nisi in Christo habet & à Christo. *Vos autem salutant fratres*. i. filij catholicæ matris ecclesiæ, *qui mecum sunt*. i. morantꝰ. Nec ipsi solū, sed & *omnes sancti* qui sunt Romę. Omnes quidē *uos salutāt*, sed *maxime* illi *qui sunt de domo Cæsaris*. i. Neronis. In hoc multum confirmat eos in fide, dum ostendit eos ꝑcipue diligi & specialiter salutari ab his, q Christianæ religioni iam deseruiunt in domo Cæsaris. Nec ultra debere tribulationes metuere, q̄si graues & diu ꝑmāsuras, cū iam consiliarij & amici imperatoris sunt Christiani. D

Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. amen.

¶ *Gratia Christi Iesu domini nostri sit cum spiritu uestro*, ut q̄d spiritus per liberū arbitriū bene uoluerit, adiuuante gratia possit implere, ne sitis generatio quæ non direxit cor suum, & non est creditus cū deo spiritus eius. Cum deo enim debet credi spiritus noster, quia nisi crediderimus q̄ꝰ spiritus nostræ uoluntatis per seipsum nihil potest sine adiutorio gratiæ dei, nihil unquam boni facere poterimus. *Amen*.

Psal.77.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM PAVLI AD COLOSSENSES.

Est ciuitas in Asia nomine Colossæ, unde Colossenses dicūtur. His non ipse Apostolus prædicauit, sed eius discipuli Epaphras & Archippus, quādo ex his originem ducebant. Epaphras enim quæ à Paulo didicerat prędicans eis, conuertit illos, & factus est apostolus eorum, Archippus uero episcopatū super eos accepit. Superuenientibus autem pseudo apostolis, & carnales obseruātias prędicantibus, dubium fuit quibus potius credendum esset. Vnde Paulus cuius autoritas celebris erat, quasi medius iudicat quæ pars sit potius tenenda. Describit autē Christum & eius beneficia, quomodo est sufficiens ad omnia: carnalia uero omnino improbat, ut deinceps syncere fidē Christi teneant. Instruit & moraliter, confirmans quod illi docuerant. Vnde fit ut hęc epistola magnam affinitatem & similitudinem habeat cum illa quę est ad Ephesios. In illa quippe & in ista simili modo commendatur eminentia diuinorum beneficiorum, & carnaliū obseruatio legis destruitur, & mores dei instruuntur.

A

EPISTOLAE PAVLI AD COLOSSENSES

CAPVT .I.

PAVLVS apostolus Iesu Christi per uoluntatẽ dei, & Timotheus frat, hisq sunt Colossis, sanctis & fidelibus fratribus in Chr̃o Iesu: Gratia uobis et pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

¶ Quia Paulus apostolus gẽtiũ cõstitutus erat, ideo istis q gẽtiles erãt, pure se scribit apostolũ, licet eis per se nõ prædicauerat, sed per discipulos suos. Nam & istis erat apostolus. At cõtra in epistola quã scripsit Hebræis, nõ se dixit apostolũ, qa nõ erat apostolus Hebræorũ, sed gẽtiũ. *Paulus* cuius dicta sunt authentica, quia est *apostolus*.i. legatus *Iesu Christi*: & hoc non per sua merita uel per humanam electionẽ, sed per uoluntatem dei, contra cuius uoluntatẽ faciunt pseudo apostoli. *& Timotheus frater*, qui est uir magnæ autoritatis, mãdant ea quæ sequunt̃ *his qui sunt Colossis*, non quidẽ idololatris, sed *sanctis & fidelibus fratribus*.i. maioribus & minoribus Christianis. *Sanctis*.i. in diuina religione promotis: *& fidelibus*.i. qui iam fidẽ habẽt, sed nõdũ in sancta cõuersatiõe sunt pmoti. Vel eisdẽ sanctis & fidelibus.i. bonos mores & fidẽ habentibus, & hoc *in Christo Iesu*.i. in Christi gratia, nõ in legis obseruãtia, nec in uiribus liberi arbitrij. Quid uolũt aut quid petũt? ut *gratia uobis sit & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo*.

B

Gratias agimus deo & patri domini nostri Iesu Christi, semper pro uobis orantes, audientes fidẽ uestrã in Christo Iesu & dilectionem, quam habetis in sanctos omnes, propter spem quæ reposita est uobis in cælis, quã audistis in uerbo ueritatis euãgelij, qđ puenit ad uos, sicut & in uniuerso mũdo est & fructificat, & crescit: sicut & in uobis ex ea die, qua audistis & cognouistis gratiã dei in ueritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nr̃o, qui est fidelis pro uobis minister Christi Iesu, qui etiã manifestauit nobis dilectionem uestrã in spiritu.

¶ A gratiarum actione inchoat, ut eos sibi beneuolos reddat, & ad gratias deo semper agẽdas pro acceptis bñficijs accẽdit. Scribit aũt à Roma. *Gratias* (inquit) *agimus* ego & Timotheus.i. gratiosas laudes referimus deo, quia uobis omnia dedit bona quæ habetis. Ideo gratias illi agimus, nõ uobis. Gratias agimus *deo*.i. creatori Iesu Christi, secũdum quod homo est: *& patri* eiusdẽ *Christi Iesu domini nostri*, scd̃m quod deus est, qui per eundem mediatorem uobis omnia tribuit. Nos dico, *semper orantes pro uobis*, ut crescatis & proficiatis die ac nocte, uel quoties oramus. Gratias agimus, *audientes*.i. quia audiuimus *fidẽ uestrã esse in Christo Iesu*, qa & fides uestra donũ dei est. Alioquin nõ essent illi agendæ gratiæ pro ea. *& quia audiuimus dilectionem, quam habetis* nõ ociosam, sed bonis operibus redundantẽ, nõ *in* quosdã *sanctos*, sed in *omnes*, qm̃ beneficia uestrę charitatis abundãt in eos, quos uiuere sancte nostis. Ideoq; grates illi referimus, q uobis talẽ inspirauit charitatẽ. Et hæc non propter humanã laudem, sed *propter spem quæ uobis est in cælis reposita*, quæ nõ apparet mõ, sed tñ est uobis in cælis, tutoq; loco seruatur: hoc est, propter uitam perennem, quam uos in cælis assecuturos speratis. Et quomodo res tam latens speratur? *Quam audistis*, inquit.i. quia audistis illã *in uerbo ueritatis*. Vel quia spem non habetis à uobis, sed à deo: quia in uerbo.i. in prædicatione nõ falsitatis, sed ueritatis: nec cuiuslibet ueritatis, sed *euangelij*.i. boni nũcij, quo annunciatur deus homo factus esse, ut homines deos faceret.i. angelis pares. & ne ipsi dissimularent se euangelium audisse, quasi nõ esset eis prædicatũ, sed alios audisse inde tenuiter loqui, q bus fuerat prædicatum addit: *Quod euangelium peruenit ad uos*, subauditur, etsi non per me, tñ per eos qui didicerant à me. sicq; ueritas uos non latuit. Rursum, ne illi superbirent quasi ad eos peruenisset euangeliũ, & cæteras gentes deuitasset, subdit: Ita peruenit ad uos, *sicut & in uniuerso mundo*.i. non soli uos audistis illud, sed & omnis mundus: quia non est aliquod mundi regnũ, in quo Christi nomen non sit prędicatũ. Vel ita pure & uere peruenit ad uos, sicut per me & alios uenit in uniuersum mundũ, & adhuc est & manet in eo.i. non minus est uobis factum q̃ alijs ecclesiis. *& cum sit in* mundo euãgeliũ, *fructificat* ibi per bona opera intellectus. *& crescit* augmento scientiæ & numero fideliũ, non quod plus habeant alij q̃ uos, sed ita est factum illis, *sicut & in uobis*. Et ideo nihil debetis supaddere uel mutare, sed ita ut didicistis euangeliũ syncerrier seruare, qđ totus seruat mundus, ne uos soli dissentiatis ab uniuerso orbe. Sicut in orbe terrarum, ita & in uobis est & fructificat & crescit *ex ea die qua audistis* illud, quia nõ fuistis rebelles, sed mox credere cœpistis & fructificare. *uel in die*.i. illuminatione cordis audistis credendo, *& cognouistis* discernendo *gratiã dei*, id est, remissionẽ peccatorum & cætera dei dona gratuita *in ueritate*, non in fictione: quia ueraciter dat ea deus, non fingitur dare. uel in ueritate prædicationis ea cognouistis, *sicut didicistis ab Epaphra*. Epaphram modo laudat, & de Archippo tacet, quoniam Epaphras erat ualde feruens studio charitatis & sollicitus & apostolus eorum: Archippus uero episcopus, sed aliquãto remissus & tepidus. Cognouistis gratiã dei, nõ sicut uosipsi uestro ingenio inuenistis, sed sicut didicistis ab Epaphra magistro non uili, sed *charißimo & cõseruo nostro*, qa nobiscum in prædicatione seruit dño Christo. Cuius doctrinã non debetis spernere, sed honorare & seruare: qa est nõ subdolus, sed *fidelis minister Iesu Christi*, id est, dona Christi ministrans in pdicatione uobis, uel bona uestra offerens Christo, fidelis minister est

C

D

A pro uobis, non pro suis, qui non uestra quærit, sed uos: non res uestras cupit adquirere, sed uos deo adiungere. Quorum salutem desiderans, cœpit doctrinam meam uobis prædicare. Qui & manifestauit nobis relatione sua dilectionem uestram ad deum & proximum, esse fundatam in spiritu sancto, non in carne. dilectionem uestrã nobis intimauit, quæ non est in affectu carnis, sed in gratia spiritus scti.

Ideo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro uobis orantes & postulantes, ut impleamini agnitione uoluntatis eius in omni sapiẽtia & intellectu spirituali, ut ambuletis digne deo per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia dei, in omni uirtute confortati secũdum potentiã claritatis eius, in omni patientia & longanimitate, cum gaudio gratias agentes deo patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine, q eripuit nos de potestate tenebrarũ, & transtulit in regnum filij dilectionis suæ.

¶ Epaphras nobis nunciauit dilectionem uestrã spiritualem. Ideo non solum ipse Epaphras, sed & nos ex eadẽ qua hoc audiuimus, non cessamus orantes humili affectu & pia deuotione pro uobis, & postulantes quasi quadã audacia pro meritis uestris assumpta. Hoc scilicet oramus & postulamus incessanter à deo pro uobis, ut impleamini agnitione uoluntatis

B eius, id est, ut plene cognoscatis quid ipse uelit & quid non. Magnum est, plene scire quid deus uelit in omnibus rebus actiuæ uitæ uel contemplatiuæ. Modo tamen consequenter exponitur per partes quid ipse uelit. Agnoscatis (inq̃) uoluntatem eius in omni sapiẽtia rerum, quæ actiuæ uitæ sunt, & intellectu spirituali. i. cognitione spiritualium rerum. uel in omni sapientia diuinorum atq; cælestium, & intellectu spirituali sacrarũ scripturarũ. ut uos ambuletis digne deo. i. agatis ita ut digni sitis deum accipere præmium: uel ambuletis ut deũ deceat ambulatio uestra, per omnia quæ egeritis placentes ei. Ita scilicet, ut sitis non in quodam, sed in omni opere bono fructificantes multipliciter in maius, & per hæc bonorũ operum merita crescentes in scientia dei, in cognitione deitatis sensu spirituali, iuxta illud, A mandatis tuis intellexi. Bona enim operatio sensum mẽtis illuminat. Vos dico, confortati in deo in omni uirtute, id est, fortes & constantes effecti in charitate, & iusti in sanctitate & cæteris similibus. & hoc secundũ potentiam claritatis eius, id ẽ, secũdum quod potest uos fortes reddere claritas eius, qua illuminantur electorum mentes, ut claram dei notitiam habeant, & omnia clare discernere ualeant, ut iam nullatenus ad peccati consensum flecti queant, sed semper quod bonum est faciant. Dixi ut in omni uirtute sitis fortes, scilicet in omni patiẽtia, ut fortiter oĩa aduersa sustineatis per patientiam. Non enim in quadã patientia rogo uos esse fortes, ut quędam patienter sufferatis, & q̃dam non sufferatis: sed potius in omni patiẽtia,

Psal. 118.

ut uidelicet oĩa molestiarum genera patienter p deo sustineatis. & in omni longanimitate. i. lõga animi perseuerantia in aduersitatum toleratione & promissorum cælestium expectatione. Patientiæ ẽm addenda est longanimitas, ne quis postq̃ per aliquod temporis spatium seruauerit patientiam, deficiat in aduersis, uel fastidiat tam longã patientiæ obseruantiam, & incipiat impatienter agere, sed potius per lõganimitatẽ patiens omnia toleret usq; in finem. & hanc patientiam atq; longanimitatẽ seruate cum gaudio. uel nõ sitis inter aduersa quæ patimini tristes, sed potius sitis spe gaudentes, dũ fueritis in tribulatione patientes. Non enim contristari, sed gaudere debetis, si contigerit ut propter iustitiam aduersa toleretis. Vos dico, agentes gratias deo patri, qui tanta nobis beneficia contulit, ut consortes sanctorum nos faceret, hoc est, nolite cõtra deum murmurare, quia uos sinit in præsenti seculo aduersa tolerare, sed gratias illi agite semper, quia uos dignatus est in numero sanctorum computare, ut cum eo perenniť possitis regnare. Gratias illi exultãter agite, qui nos per suam gratiam fecit dignos transire in partem. i. in participationem sortis, id est, æternæ hæreditatis sanctorum in lumine, id est, in claritate diuinæ uisionis, ut æternaliter irradiemur splendore maiestatis eius. Sors enim uocatur hæreditas, quando nõ meritis humanis, sed electiõe diuina datur sanctis patriarchis & prophetis. Et partem huius sortis nos habere deus uoluit, ut cum sanctis patribus hæreditatem possideremus in lumine uiuentium. Vel dei uolũtas in humano genere sors est, apud quem nõ est iniquitas. Non enim ille personas accipit, sed occulta illius sors est unicuiq; hominũ. Sortis nomine designať gratia qua saluamur, quia in sorte non est electio, sed uoluntas dei. Nam ubi dicitur, iste facit, & iste non facit, merita considerantur. Et ubi merita considerantur, electio est, non sors. Quãdo aũt deus nulla merita nostra inuenit, sorte uoluntatis suæ nos fecit quia uoluit, nõ quia digni fuimus. hoc est sors. Et in partẽ sortis huius nos, qui eramus indigni, fecit ipse misericorditer dignos, quos ad fidem uocauit non solũ ex Iudæis, sed & ex gentibus. Et hoc fecit in lumine, q̃ mentes nostras illustrauit ut cognosceremus eum, & uerba prędicatorum eius intelligeremus. Fecit aũt hoc modo nos dignos, quia scilicet eripuit nos. i. potenter extraxit de potestate tenebrarum. i. dæmonum qui nobis dominabãtur intrinsecus, dum cæcitas infidelitatis & ignorantiæ, uel peccatorũ obscuritas in nobis adhuc esset. De potestate huiusmodi tenebrarum. i. malignorũ angelorum, ne nos in nocte suæ damnationis sine fine possiderent, eripuit nos deus pater, in baptismo delens pctã nostra, per quæ illi potestatẽ habebãt in nobis, & transtulit in regnum filij sui in ecclesiam Christi, de qua dictum est, q̃a mittet filius hominis angelos suos, & colliget de regno eius omnia scãdala. Transtulit (inquam) nos in regnũ filij dilectionis suæ, ut per fidẽ & opera bona regnaret in nobis filius eius. Sed quid est, dilectionis suæ? Si ẽm in diuina

C

hæreditas sors dicitur q̃ñ

D

Rom. 5. 9.

Roma. 2.

gra sortis noĩe designatur

Roma. 9.

Matt. 13.

A trinitate non est alia dilectio nisi spiritus sanctus, profecto Christus in hoc loco non solius patris, sed & spiritus sancti filius inuenitur. Quod si hoc absurdissimum est, restat ut non solus ibi sit dilectio spiritus sanctus: quod autem dictum est, filij dilectionis suæ, nihil intelligatur aliud, quàm filij sui dilecti, quàm filij postremo substantiæ suæ. ¶Charitas enim uel dilectio patris, quæ in natura est ineffabiliter simplici, nihil est aliud quàm eius ipsa natura atque substantia: ac per hoc filius charitatis siue dilectionis eius nullus est alius, quàm qui de substantia eius genitus est. In regnum filij dilectionis suæ dicit nos trãstulisse, ut intelligamus quia nos quoque diliget, si perseueramus esse regnum filij sui, quem ipse naturaliter & ineffabiliter diligit. i. si peccatũ in nobis amplius nõ regnauerit. Vbi enim peccatum regnare incipit, ibi Christus regnare desistit. Roma. 6.

In quo habemus redemptionem & remissionem peccatorum, qui est imago dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ.

¶In regnum filij sui nos transtulit, *in quo* filio *habemus redemptionem* de potestate diaboli, *& remissionem peccatorum*. In hanc enim redemptionẽ tanquam precium pro nobis datus est sanguis Christi. Quo accepto, diabolus nõ ditatus est, sed necatus, ut nos ab eius nexibus solueremur: nec quẽquã eorum secum, quos Christus ab omni debito liber, indebite fuso suo sanguine redemisset, peccatorum retibus obuolutũ traheret ad secundæ ac sempiternæ mortis exitium. B ¶Tunc enim sanguis ille, quoniam eius erat, qui nullum omnino habebat peccatum, ad remissionem nostrorũ fusus est peccatorum, ut quia eos diabolus merito tenebat, quos peccati reos conditione mortis obstrinxerat, hos per eum merito dimitteret, quem nullius pctĩ reum immerita pœna mortis affecit. 2. Cor. 5. 1. Petri. 2. hac enim iustitia & hoc uinculo uinctus est ille fortis, ut uasa eius eriperentur, uel homines quos tenebat, liberarentur. ¶Sic habemus in Christo redẽptionem & remissionem, quæ in baptismo consecuti sumus, destructa potestate diaboli, & restituta libertate nostri arbitrij. Marc. 3. Vel transtulit nos de us *in regnum filij dilectionis suæ*. i. transuexit nos iam per spem in cælum, quia conresuscitauit & cõsedere fecit in cælestibus in Christo. Ephesi. 2. In quo per spem similiter habemus *redemptionem*, id est, liberationem ab his miserijs & afflictionibus, quas nunc patimur: & per rei exhibitiõem habemus iam in illo peccatorum remissionem, quia & semel in baptismo per effusionem sui sanguinis deleuit peccata nostra, & quotidie (si peccamus) nõ indigemus alijs hostijs. unde patet quia legales hostiæ nõ amplius offerendę sunt, quia nullã omnino iam utilitatem præstant. Qui Christus secundum diuinitatem *est imago dei inuisibilis*, & omnimoda similitudo patris, sicut ait: Qui me uidet, uidet & patrẽ. Iohan. 14. Nam sicut per contemplationem cuiuslibet imaginis datur nobis eius notitia, cuius illa imago est, licet ipse sit absens & nunquã uisus à nobis, sic & apostoli uidentes filium, intellexerunt patrem, quia corporaliter eis non apparebat. ¶Et nos quidẽ sumus C imago dei, sed filius est aliter eius imago. Nam sicut imago imperatoris aliter est in nummo, & aliter in filio: sic & imago dei aliter in filio, qui est cõsubstantialis & coæqualis atque coæternus, & aliter in homine qui est creatura. ¶Et notandum quod admirabiliter commendat Apostolus excellentiam Christi in utraque natura, nunc de diuinitate, & nũc de humilitate eius sententiã proferens, ut hũc solum ad iustificationem & ad æternã salutem sine legis operibus sufficere cũctis credẽtibus ostẽdat. ¶Nam de diuinitate eius sententiam protulit, Iohan. 14. dicens quia pater transtulit nos in regnum filij dilectionis suæ. Et de humanitate eius subiunxit, quia in ipso habemus redemptionem & remissionem peccatorum. Item secundum formam dei dixit, quia ipse est imago dei inuisibilis. Nunc secundũ formam serui subiungit, quia est *primogenitus omnis creaturæ*. Non solum autem primogenitus, sed & unigenitus. secundum formam uero serui, ipse est primogenitus in multis fratribus. ¶In substantia diuinitatis est unigenitus, in susceptione humanitatis primogenitus in gratia. Primogenitus ergo dicitur omnis creaturæ, quia sicut primogenitus omnium fratrum primatum dignitatis obtinet inter omnes fratres, sic humilitas Christi primatũ dignitatis obtinet inter omnes creaturas, ut sedeat cum principibus & solium gloriæ teneat. 1. Reg. 2.

Quoniam in ipso condita sunt uniuersa in cælis & in terra, uisibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates. Omnia per ipsum & in ipso creata sunt, & ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant, & ipse est caput corporis ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis, ut sit in omnibus ipse primatum tenens. Quia & in ipso complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare, & per eũ reconciliare omnia in ipso, pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in cælis, siue quæ in terris sunt. D 1. Cor. 15.

¶Non est mirum si humanitas filij dei tm̃ præcellat omnibus, ut iuxta eã sit ipse primogenitus omnis creaturę, *quoniã* secundũ diuinitatis eius potentiam *condita*. i. facta *sunt in ipso uniuersa*, sicut & in psalmo canitur patri, Quàm magnificata sunt opera tua domine, omnia in sapiẽtia fecisti, id est, in filio tuo. Psal. 103. Vniuersa quæ sunt *in cælis & in terra, uisibilia*, sicut sol & luna, quę sunt in cælis & in terra. uel uisibilia, sicut hominum corpora: *& inuisibilia*, sicut angeli & animæ, creata sunt in ipso. i. in ipso facta ostenduntur per partes inuisibilia, quæ minus facta per eum uidebantur ꝓpter magnitudinem excellẽtiæ ipsorũ. Vniuersa (inquã) sunt in ipso facta, *siue throni*, id est, illi digniores spiritus in quibus deus sedet. *siue dominationes*, id est, illi nobiliores spiritus, qui cæteris dominantur. *siue principatus*, id est, illi qui præsunt alijs, & quæ agere debeant disponunt. *siue potestates*, id est, illi spiritus, qui

A subiectis aliorum ordinibus potenter praeminet. Throni enim uocantur, quibus ad exercendum iudicium semper deus praesidet. Nam quia thronos latino eloquio sedes dicimus, throni dei dicti sunt ij, qui tanta diuinitatis gratia replentur, ut in eis dominus sedeat, & per eos sua iudicia decernat. Vnde & ei canitur: Sedes super thronum qui iudicas iustitiam. Throni quippe dignitate loci superioris excedunt, ut sex alios angelorum ordines subter se relinquant. In quibus statim post thronos sunt dominationes, id est, illi spiritus qui in superni regis curia sunt nobilissimi, & subiectis quibusque dominantur, ac possident eos ut domini. Principatus etiam uocantur, qui ipsis quoque bonis angelorum spiritibus praesunt. Qui subiectis suis, dum quaecunque sunt agenda, disponunt eos ad explenda diuina ministeria, principantur. Dominationes tamen potentiam principatuum alta dissimilitudine mirabiliter transcendunt. Nam principari, est inter reliquos priorem existere. Dominari uero est, etiam subiectos quosque possidere. Potestates autem iuxta Dionysium, & ipse dignioris potentiae quàm principatus esse creduntur, ut subiectis ordinibus caeterorum potenter praesint, & ad diuinam contemplationem super se potenter extendantur. Vel iuxta beatum Gregorium, potestates uocantur hi, qui hoc potentius caeteris in suo ordine perceperunt, ut eorum ditioni subiectae sint potestates aduersae, quorum potestate refrenantur, ne corda hominum tantum B tentare praeualeant quantum uolunt. Et cuncta haec inuisibilia caelestium atque praecellentium spirituum agmina, in CHRISTO sunt creata, ut per haec ostendatur esse non minor patre. Nec solum angelici spiritus, sed omnia prorsus quaecunque sunt uel fuerunt, creata sunt à patre per ipm, sicut & euangelista testatur, quia omnia per ipm facta sunt, & sine ipso factum est nihil, id est, nulla creatura. Et in ipso facta sunt omnia, sicut & Psalmistam cecinisse praemisimus, Omnia in sapientia fecisti. *Per ipsum*, id est, per uirtutem eius omnipotētiae, *& in ipso*, id est, intra sinum immensae magnitudinis sapientiae eius *creata sunt omnia*. & secūdum formam serui *ipse est ante omnes*, id est, omnibus praelatus: quia nullus est ei aequalis, etiam secundum quod ipse est homo. *&* secundum formam dei *omnia in ipso constant*, quia sicut omnia creauit, sic omnia continet & regit. Omnia in ipo constant, quia secundum immensitatem incircūscriptae & incomprehensae diuinitatis eius, omīa sunt intra ipsum: & ne in nihilum redeant, per eū consistunt. *&* secundum formam serui *ipse est caput corporis sui*, scilicet *ecclesiae*, qa unius naturae sunt caput & corpus. Ecclesiae caput est homo ille, cuius susceptione uerbum caro factum est, & habitauit in nobis: membra uero caetera sunt omnes sancti, quibus perficitur & completur ecclesia. Sicut ergo anima totum corpus nostrū animat & uiuificat, licet in capite sentit & uidendo & audiendo & odorando & gustando & tangendo, in caeteris autem membris tangendo tantum: & ideo capiti cuncta subsunt ad operādum, illud autem C supra collocatum est ad consulendum: quia ipsius animae quae consulit corpori, quodam modo personam sustinet caput. ibi enim omnis sensus apparet: sic uniuerso populo sanctorum tanq̄ uni corpori, caput est mediator dei & hominū homo Christus Iesus, quod dei sapientia non sic assumpsit ut caeteri, sed multo excellentius multoq̄ sublimius, quomodo illum solū assumi oportuit, in quo sapientia hominibus appareret, sicut eam uisibiliter decebat ostendi, qui & ipsius sapientiae personam gereret, per quam caeteri fiunt sapientes. Ipse igitur est caput, caeteri uero membra: quia in ipso sunt omīa bona, sicut in capite omēs sensus: in caeteris uero quaedā partes bonorū distributae sunt, iuxta mensurā uniuscuiusq̄ mēbri. Et ipse uniuersa mēbra regit, omnia uero membra illi adhaerent. Qui & secundum formam dei *est principium*, qa ipse est dei sapientia, quae permanens in se, sicut scriptum est, innouat omnia. Principium ēm quodammodo semper incipit & nunq̄ deficit, sicut filius aeternam de patre natiuitatē habet. Vel sicut ipse dixit in Apocalypsi Iohannis, Principium est creaturae dei, quoniā omīs creatura ab illo habet esse. Vel omniū uirtutū omniumq̄ bonorum est nobis principium: quia nemo quicq̄ boni habere ualet, nisi ab ipso acceperit, ideoq̄ & caput iure uocatur. Et secundum formam serui est *ipse primogenitus ex mortuis*, quia primus resurrexit nō ultra moriturus. Ipsa enim resurrectio mortuorum, est quędam gn̄atio, sicut scriptum est, In regeneratione cum sederit filius hois &c. Reliqui ergo mortui adhuc tenentur in matris utero, id est, D in sinu terrae clausi iacent in monumentis, hic autē iam ex utero matris processit, id est, ueniens de tumulo surrexit quasi gigas, non ultra moriturus, sed in aeternum cum patre regnaturus in caelestibus. Ideoq̄ primogenitus ex mortuis, uel primogenitus mortuorum, id est, ad immortalitatem genitus per resurrectionem. Et hoc idcirco, *ut ipse sit in omnibus tenens primatum*, id est, dominiū, quia potest & alios suscitare. Sicut enim primus omnium resurrexit, unde & ipse primitiae dormientium appellatur, sic in omnibus sanctis tam prioribus quàm sequentibus, tenet ipse primatū dignitatis & potentiae ac sanctitatis. Vel in omnibus dignitatibus tenet ipse primatum: quia sicut primus surrexit, ita primus caelos ascendit, & primus faciem dei uidit, & in uniuersis dignitatibus omnes praecellit. Et recte primatum habet, nō solum quia est primogenitus, sed etiam qa complacuit trinitati, quod in ipso omnis plenitudo scientiae & uirtutum non modo esset, sed habitaret. *Quia & complacuit*, id est, patri simul cum uerbo & spū sancto placuit, *inhabitare*, id est, permanere *in ipso omnem plenitudinem*, id est, omni modo perfectam abundantiam diuinitatis & omnium gratiarum atque uirtutum omniumq̄ bonorum. Hoc complacuit deo, ut tanta bonorum plenitudo maneret in illo homine, cui non ad mensuram dedit spiritum, sicut caeteris sanctis dare cōsueuit. Et pla

[Marginalia: Throni q dicantur; Psalm. 9.; dominationes; principatus; potestates; Iohan. I.; Psal. 103.; Iohan. I.; I. Timo. 2; Sapien. 7; Apoca. 5.; Roma. 6.; Matth. 19; I. Cor. 15; Iohan. 3.]

A cuit deo per eũ reconciliare sibi omnia humana in ipso posita, id est, Iudæos & gentes in fide illius constitutos, qui prius ab inuicem & à deo discordabãt. Hoc deus (ut dictum est) uoluit, ipse dico, pacificãs adinuicem non per legis sacrificia, sed per sanguinẽ crucis eius, id ẽ, per sanguinem eius in cruce fusum, siue ea quæ sunt in cælis, siue quæ sunt in terris, id est, angelos & homines. Qua enim hora sanguis redẽptionis exiuit de latere domini in cruce pendentis, dimissum est peccatum Adæ humano generi, & pacificata sunt cælestia & terrestria, quia tunc patuit hominibus introitus in regnum cælorum. Magna enim discordia separabat homines & angelos, quia nemo tam sanctus erat, ut in consortium angelorum susciperetur, sed omnes ad infernum propter culpam primi hominis descendebant. Morte autem Christi pax tanta inter homines & angelos effecta est, ut nunc animæ iustorum cum de corporibus exeunt, mox penetrent cælos gaudentibus angelis. Vel pacificata sunt deo per Christi sanguinem, siue ea quæ sunt in cælis, id est, animæ sanctorum, quæ iam sunt in regno cælorũ, & olim discordabãt à deo uel per suam, uel protoparentis culpam: siue ea quæ sunt in terris, id est, electi qui adhuc peregrinantur in exilio uitæ præsentis.

Et uos cum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis, nũc autem recõciliauit in corpore carnis eius per mortem, exhibere uos sanctos & immaculatos B & irreprehensibiles coram ipso: si tamen permanetis in fide fundati & stabiles, & immobiles à spe euãgelij, quod audistis, quod prædicatum est in uniuersa creatura quæ sub cælo est. cuius factus sum ego Paulus minister, qui nunc gaudeo in passionibus pro uobis: & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est ecclesia: cuius factus sum ego minister secundum dispensationem dei, quæ data est mihi in uobis, ut impleam uerbum dei, mysterium quod absconditum fuit à seculis & à generationibus: nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus uoluit deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in gentibus, quod est Christus in uobis spes gloriæ. Quem nos annunciamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnem hominem in omni sapientia, ut exhibeamus omẽm hominem perfectum in Christo Iesu: in quo & laboro, certando secundum operationem eius, quã operatur in me in uirtute.

¶ Dixerat generaliter omnia reconciliata, & nunc dicit specialiter illos reconciliatos, non per sua merita, nec per carnales obseruantias, sed per Christum, ut magis studeant subijci dominio tanti regis, & non sint ingrati tantis beneficijs. Placuit (inquit) deo per Christum reconciliare sibi C omnia. *& uos* etiam o Colossenses reconciliare sibi per eundem uoluit, *cum aliquando*, id est, ante fidem *essetis alienati* ab eo, id est, nihil cum eo habẽtes, dũ dijs alienis adhæreretis, *& inimici* eius non natura, sed *sensu*: quia per hoc quod ei contraria sentiebatis, putantes idola deos esse, & amantes quæ ipse odit, inimici eius eratis, permanentes *in operibus malis*. Nam olim quidem tales fuistis. *sed nunc*, id est, in hoc tempore gratiæ *reconciliauit* uos deus *in corpore carnis eius*, id est, in corpore Christi quod est caro. Corpus enim carnis dictũ est, ad distinctionẽ cæterorũ corporũ q̃ nõ sunt caro. In corpore carnis Christi *per mortem* eius reconciliauit uos sibi deus, *exhibere*, id est, ut exhiberet *uos sanctos in uirtutibus, & immaculatos* à peccatorum sordibus, *& irreprehensibiles*, ut nihil mali in uobis appareat *coram ipso* qui uidet omnia. Quod in hac uita fieri non potest, sed in alia fiet, quando sancti iam nihil maculæ, nihilq; reprehensionis habẽtes, coram suo creatore permanentes, uidebunt faciem eius in æternum. Tales uos exhibebit ipse coram se, id est, præsentabit & offeret ante conspectum gloriæ suæ atq; præsentiam: *tamen* hac conditione, *si permanetis in fide*. Aliter enim non potestis ad hanc gloriam puenire. Sed tunc peruenietis ad hanc, si nũc in fide quam didicistis, permãseritis *fundati*, id est, alta radice firmati, & non titubantes: *& stabiles*, id est, ut neq; cadatis neq; cedatis, id est, ut neq; fraudulentis locutionibus pseudo apostolorum seducamini, neq; persecutiõibus D gentilium à constantia fidei recedatis: *&* si permanseritis *immobiles à spe euangelij*, id est, si perduraueritis in bonis operibus ita firmi, ut nihil uos mouere possit à spe retributionis æternæ, quam promittit euangelium: *quod audistis* à doctoribus uestris, ideoq; illud tenere debetis, q̃a melius esset non cognouisse uiam iustitiæ, quàm post cognitionem retrorsum conuerti. (2. Petri. 2) Quod euangelium nõ ad uos solummodo peruenit, ne inde superbiatis, uel uos solos per ipsum delusos putetis, sed *prædicatum est in uniuersa creatura quæ sub cælo est*, sicut dñs iusserat: Euntes in mundum uniuersum, prædicate euangelium omni creaturæ. (Marc. 16.) Potest enim omnis creaturæ nomine omnis natio gentium designari, quæ est sub cælo in uniuerso orbe. Non est ẽm ulla natio gentium, in quam prædicatum non sit euangelium. Vel omnis creaturæ nomine signatur homo, qui habet commune esse cum lapidibus, uiuere cum arboribus, sentire cum animalibus, intelligere cum angelis. Si igitur commune habet aliquid cum om̃i creatura homo, iuxta aliquid omnis creatura homo. Sic nanq; omnis creaturæ euangelium inuenitur in solo homine. Vniuersæ ergo creaturæ prædicatur, cum soli homini prædicatur: quia uidelicet ille docetur, propter quem uniuersa in terra creata sunt, & à quo uniuersa per quandam similitudinem aliena nõ sunt. Vel uniuersa creatura, est uniuersa ecclesia per nouam gratiam spiritaliter creata, secundum illud, Cor mundum crea in me deus. (Psal. 50.) &, Ipsius su- (Ephesi. 2.)

A mus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis. Quæ scilicet creatura est sub cælo, id est, adhuc peregrinat in hac ualle lachrymarum, sed tamen sublevabitur in cælum. Dicitur enim, quia euangelium prædicatum est in uniuersa creatura quæ sub cælo est. Ac si dicatur: Hoc euangelium & hanc fidem atque spem euangelicam tenere debetis, quia sic tenet uniuersus mundus fidelium. Quod euangelium & Apostolus autoritate sua commendat, subdendo: *Cuius* scilicet euangelij, *factus sum minister*, id est, ministrator & prædicator, *ego Paulus*, qui tantæ famæ tantæq; sum autoritatis. Et etiam potestis scire quia uerum est, atque firmiter illud debetis retinere & illi obedire. Factus sum eius minister, *qui nunc* pro eius annunciatione constrictus uinculis & Romæ retentus, *gaudeo in passionibus*, quia inde proficiunt credentes. Gaudeo (inquam) in passionibus *pro uobis* confirmandis in ueritate euangelij: *& adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea*, id est, ea quæ Christus in carne sua minus pertulit, ego in carne mea perfero *pro* multiplicando *corpore eius, quod est ecclesia*. Passiones enim Christi non sunt in solo Christo, imo passiões Christi nõ sunt nisi in Christo. Si enim Christum intelligamus caput & corpus, passiones Christi non sunt nisi in Christo. Si autem Christum intelligamus solum caput, passiones Christi non sunt in solo Christo. Nam Apostolus, *adimpleo, inquit, ea quæ desunt passionũ, non mearum, sed Christi: in carne non iam Christi, sed mea. Patitur (inquit) Christus adhuc passiones, non in carne sua in qua ascendit in cęlum, sed* B *in carne mea quæ adhuc laborat in terra.* Quisqs *ergo es in membris Christi*, quicquid pateris ab eis, q non sunt in membris Christi, deerat passionibus Christi. Ideo additur, qa deerat, mensuram adimplens, nõ superfundens. Tantũ pateris, quãtum ex passionibus tuis inferendum erat uniuersæ passioni Christi, q passus est in capite nostro, *& patitur in mẽbris suis, id ẽ, in nobis ipsis.* Ad cõmunem hãc quasi rem publicam nostram, quisq; pro modulo nostro exoluimus quod debemus, *& passione uirium nostrar; quasi canonem passionum nostrar; inferimus. Paritio plenaria non erit passionum omnium, nisi cum seculum finitũ fuerit. Adimpleo (inquit) ea quæ desunt.* Cui desunt? *Passioĩbus Christi. Et ubi desunt?* In carne mea. Nã in carne Christi quã uirgo peperit, nihil passionum deest, sed oẽs in illa passiones sunt impletæ: sed adhuc restat pars passionũ eius in mea carne, quas quotidie tolero, ꝓ uniuersali corpore eius, q̃d ẽ ecclesia. Si eñ ab eruditione fideliũ cessarem, has passiões ab infidelibus nõ sustinerem. Sed qa semp ecclesiæ studeo ꝓdesse, semp aduersa cogor tolerare. *Cuius* ecclesiæ *factus sum ego minister*, id ẽ, officium accepi ut ei uerbum uitæ ministrem: & hoc non dispositione hominum, uel usurpatione mea siue merito meo, sed *secundum dispensationem dei*, id ẽ, secundum quod mihi dei gratia ordinauit. Vel factus sum minister ecclesiæ secundum dispensationem dei, id ẽ, ut ei dispensem cibaria domini mei. *Quæ* dispensatio *data est mihi in* C *uobis*, quia tantundem ualet quod per meos discipulos cibum uitæ uobis dispensaui, quãtum si ꝑ me id fecissem. Vel in uobis, qa in cunctis gẽtibus est mihi data, & uos estis gentes. Idcirco data est mihi, *ut impleam uerbum dei*, id ẽ, impleam quod deus præordinauit de uobis, & quod in secreto cõsilij sui locutus ẽ ante secula de salute uestra, ne putetis salutem gentibus non fuisse promissam. Nã in secreto sapientiæ suæ, uel in prophetis locutus est bona de uobis. Et hoc uerbum implere studeo, dum uos ad promissam salutẽ festinare moneo. Vel impleo uerbum dei, id ẽ, uerbum prædicationis, quod Christus annunciare per seipm cœpit: id adimpleo per ministeriũ meæ prædicationis: quia in doctrina mea perficitur, quicqd minus in scripturis sanctis dictum fuerat, id ẽ, omis perfectio iustitiæ & sapientię quam mortales adipisci ualent, completur in mea prædicatiõe. Adimpleo uerbum .i. *mysterium*: hoc ẽ, secretum occultum redemptiõis humanæ per incarnatiõem ac mortem filij dei, per quam gẽtes illuminatæ sunt, & credẽtibus Iudæis sociatæ & coæquatæ, cæteri ũo Iudæi excæcati. *Quod* mysteriũ *fuit* hoĩbus *absconditum à seculis*.i. ex q̃ secula esse cœperũt, hoc est, dies succedere nocti, noxq; diei. *& generationibus*.i. ex q̃ gñationi gñatio successit usq; ad aduentũ dñi. Abscõditum fuit oĩbus tam lõgo mundi spatio, nisi paucis qbus ꝑ spm̃ sanctum deus hoc reuelauit. Nam etsi nõnulli philosophor; de diuinitate filij dei multa recte dixerunt, nihil tamẽ de D *incarnatiõe & morte eius*, ac nostra per eam redẽptione cognouerũt. Abscõdit eñ deus hoc à sapientibus & prudẽtibus, & reuelauit ea paruulis. Olim qdem fuit abscõditum: sed *nunc* tpe gratiæ *manifestatum est* nõ cunctis hoĩbus, sed *sanctis eius*: nec his omnibus, sed *quibus uoluit deus* ex sola gratia *notas facere* .i. notificare *diuitias gloriæ sacramenti huius in gentibus*, in q̃ sunt multa, fides, remissio, iustificatio, cõiunctio Iudæor; & gentiliũ, dona spiritus sancti, futura beatitudo, & propterea dixi diuitias. *Quod* sacramentum *est Christus in uobis* gentibus .i. Christi incarnatio, passio & resurrectio, ꝑ quas facta est humani generis reparatio, & Iudæorum atq; gentilium coæquatio, quod nequit facere carnalis obseruantia legis. Christus dico, existẽs in uobis *spes gloriæ*.i. per eum qui in cordibus uestris habitat, speratis gloriam sempiternam sine carnalibus legis operibus. *Quem* .i. qualem *nos eũ* cunctis *annunciamus*; quod scilicet gentes sperant ꝑ eum, & consequentur gloriam sine lege. Hũc prædicamus, qui gentibus in se credentibus est spes gloriæ & salus æterna, nos *corripientes*, id ẽ, increpantes & castigantes nõ solum modo uos, sed etiam *omnem hominem* q deuiat à tramite fidei uel rectę agnitionis. Oẽm hoiẽm .i. tam Iudæum quàm gentilem, tam nobilem quàm ignobilem, tam diuitem quàm pauperẽ, tam liberum quàm seruũ, tam marẽ q; fœminã, sumus corripiẽtes: *& docẽtes omnem hominem* q ignorat, docentes (inquã) eum *in omni sapientia*, quæ laudat in scripturis sanctis, per

Lucæ. 10
Matth. 11.

A quam deus agnoscitur & colitur. Quod id eo facimus, *ut exhibeamus*, id est, praeparemus atque reddamus *omnem hominem perfectum* fide & moribus *in Christo Iesu*, non in lege. nihil enim ad perfectum adduxit lex. Hoc loco declarant tres gradus actionis, quos magnus Dionysius esse testatur non solum in ecclesiastica, sed etiam in angelica hierarchia, id est, sacro principatu, scilicet purgatio & illuminatio & perfectio. Purgatio in his qui corripiuntur, illuminatio in his qui docentur, & perfectio in his qui perfecti exhibentur. Homines enim purgantur à peccatis & errore, & illuminantur doctrina sapientiae, ac perficiuntur sublimiori uirtutum & sapientiae assequutione.

Hebrae.7

tres actionis gradus

Angeli quoque purgantur ab ignorantia, & illuminantur diuina scientia, & perficiuntur maiori cognitione eiusdem scientiae. hos ergo gradus hierarchiae, id est, sacerdotalis actionis insinuans Apostolus, dicit de se suisque socijs, quia Christum annunciamus, corripientes omnem hominem, qui scilicet correptione indiget pro quacunque culpa, & docentes in omni sapientia diuinorum omnem hominem, qui iam correptus est, & ab errore uel peccatis purgatus. Non enim prius tradenda est homini doctrina sapientiae, quàm uas cordis eius purgatum sit ad susceptionem illius. Ideo sic corripimus, ac deinde docemus, *ut exhibeamus*, id est, faciamus omnem hominem qui correptus & doctus fuerit, *perfectum in Christo*, id est, in Christiana religione. Vel in caelesti patria exhibeamus,

B id est, offeramus eum deo tanquam sacrificium in Christo Iesu perfectum, id est, bonis omnibus perfecte plenum. *In quo*, id est, in qua re, scilicet ut corripiam & doceam, & exhibeam deo perfectum omnem hominem in Christo, *& ego laboro*, id est, laboriosis conatibus adnitor, *certando* contra rebelles, adiuuantibus signis quae deus ad confirmationem adiungit labori meo, *secundum operationem eius*, scilicet Christi, *quam ipse operatur in me in uirtute* miraculorum, uel in uirtute potentis per spiritum sanctum & efficacis sermonis, siue uirtute internae fortitudinis, quae per spiritum sanctum me corroborabat interius ad constantiam praedicandi & bene agendi.

CAPVT .II.

Volo enim uos scire qualem solicitudinem habeam pro uobis & pro his qui sunt Laodiceae, & quicunque non uiderunt faciem meam in carne, ut consolentur corda ipsorum instructi in charitate, et in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterij dei patris & Christi Iesu, in quo sunt omnes thesauri sapientiae & scientiae absconditi. Hoc autem dico, ut nemo uos decipiat in sublimitate sermonum. Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu uobiscum sum, gaudens & uidens ordinem uestrum, & firmamentum eius quae in Christo est, fidei uestrae. Sicut ergo

1.Cor.5

accepistis Iesum Christum dominum, in ipso ambulate, radicati & superaedificati in ipso & confirmati in fide, sicut & didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione. C

¶ Ideo uobis refero me laborare ut omnem hominem corripiam & doceam & perfectum exhibeam, quia *uolo uos scire*, id est, uolo ut sciatis, *qualem solicitudinem habeam pro uobis*, quàm curiosus sim de uestra salute, *& pro his qui sunt Laodiceae*, id est, apud illam ciuitatem uobis affinem, *& pro caeteris quicunque non uiderunt faciem meam in carne*, id est, non putetis me minus solicitum esse pro illis quibus in mea persona non praedicaui, quàm pro his quos corporaliter praesens ore proprio docui: uel pro illis quos oculis carnis non uideo, quàm pro his quos praesentia corporali foueo. Ad hoc sum pro illis solicitus, *ut consolentur*, id est, consolationem habeant *corda ipsorum*, dum me paternam solicitudinem erga se habere cognouerint. Pro his (inquam) solicitus sum, qui non uiderunt faciem meam in carne, *instructi in charitate*, id est, qui me corporaliter non uiderunt, & in charitate sunt instructi. uel ad hoc sum solicitus, ut ipsi in uobis consolentur corda ipsorum, id est, corda sua instructi in charitate, quam deus ad nos habuit, quod pro nobis filium tradidit. Qui enim hoc attendit, potest se in hac miseria consolari, quia inde perpendit ad patriam se posse reuerti. Qui hoc (inquam) attendit, potest se in aduersis quae patitur, consolari: quia inde perpendit, quàm iustum sit ut ipse pro peccatis suis flagella patiatur, cum dei filius tanta sine peccato passus sit. Consolentur corda ipsorum, *& hoc in omnes diuitias plenitudinis intellectus*, id est, tendentium in omnes copias pleni intellectus, ut perfecte de humanis & diuinis habeant intellectum, sicut & de anima & de supernis spiritibus: atque ita gradatim proficiant *in agnitionem mysterij dei*, id est, ut agnoscant illud quod est secretum & à paucis agnitum de essentia dei *patris & domini Iesu Christi*, unde sciant quod una est utriusque substantia, quamuis alia patris, alia filij sit persona: & quod pater non est prior aut maior filio, nec filius posterior aut minor patre, sed ambo coaeterni sunt & coaequales. Tendant ergo in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitione mysterij patris & Christi eius, ut accipiant agnitionem sacramenti dei in Christo, aduertentes has esse diuitias sapientiae & scientiae, si agnoscatur Christus in deitatis suae plenitudine adorandus cum patre. Omne enim mysterium sacramenti dei in Christo est, ut qui eum cognoscit, omnium notitiam habere uideatur. Omnis enim ratio scientiae supernae uel terrenae creaturae, in eo est quod est caput omnium & actor: ut qui hunc nouit, nihil ultra quaerat, quia hic perfecta uirtus est & sapientia: & quicquid alibi quaeritur, hic perfecte inuenitur. Quod infideles non putant, quia non legunt in euangelijs & prophetis astrologiam, & huiusmodi alia, quae deo despecta sunt, quia nihil proficiunt ad salutem, sed nutriunt in er- D

A rorem: & dum his student, curam animæ nõ habent. Qui uero Christum nouit, thesaurum sapientiæ & scientiæ inuenit: quia id nouit, quod utile est ad omnia. *In quo* scilicet Christo, *sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ*. Sapiẽtia est diuinorum, scientia uero humanorum. & hæc utraque, id est, diuina & humana, in Christo sunt. Omnia em̃ quæ pro nobis uerbum caro factum, temporaliter & localiter fecit ac pertulit, secundum hanc distinctionem ad scientiam pertinent, nõ ad sapientiam. Quod autem uerbum sine tempore & sine loco est patri coæternum & ubiq; totum, ad sapientiam pertinet. Ac per hoc uerbum caro factũ, quod est Christus Iesus, & sapientiæ thesauros habet & scientiæ. Omnes itaq; thesauri sapientiæ diuinarum atq; cælestium rerum, & scientiæ humanarum atque terrestrium, sunt in Christo. Sed thesauros istos alij fidelium magis nouerunt *in Christo*, alij minus, infideles autem prorsus ignorauerunt eos. Sunt enim in Christo *absconditi*. Et ideo ne miremini si iam in Christo estis, & necdum eos inuenistis, uel parum adhuc inuenistis: quia non omnibus patent, sed eis tantum qui petunt & pulsant. Sed *hoc* propterea *dico* uobis de mysterio dei, quod in CHRISTO est, id est, de mysterio redemptionis humanæ, quam deus in Christo posuit, & de diuitijs thesauroꝝ sapientiæ & sciẽtiæ, quę in eo sunt abscõditæ, *ut nemo uos decipiat in sublimitate sermonum*. i. nec hæreticus aliqs, nec pseudo apostolus, nec gẽtilis uos à fide Christi separet per sublimem facundiam, qa nõ est uirtus in compositione uerboꝝ, sed in sensibus. Nemo uos ratiõe mũdanaꝝ rerum abstrahat à spe, quæ est in cõditore ac redemptore: nemo uos argumentis & eloquentia uerborum separet à dei sapientia. hortor uos ad agnitionem mysterij dei, ne possitis decipi: qa licet corporaliter non sim inter uos, habeo tñ solicitudinem pro uobis. *Nam et si corpore absens sum, sed* (id est, tñ) *spiritu* (id est, solicitudine & affectu dilectionis) *uobiscum sum*. At contra mercenarius, cum sit ouibus corpore pręsens, spũ tamen longe est ab eis, quando ueniente lupo fugit, nõ mutando locum, sed subtrahendo solatium: qa se sub silentio abscondit, dum raptori contradicere nõ audet. Ego sum spũ uobiscum, id est, animo & solicitudine. Vel spũ sancto qui in me habitat, & ubiq; præsens est, ac replet orbem terrarum, sum uobiscum. Nam & Eliseus licet corpore abesset, spũ tñ erat præsens, qñ Giezi ꝑcipiebat munera à Naaman Syro, uel qñ rex Syriæ contra regem Israel cõsilia tractabat. Ita ego sum spũ uobiscum, intuens qcquid facitis, ut iam uereamini peruerse agere in oculis meis, & ad obseruãtiam euãgelij proniores sitis. Spũ sum uobiscum, *gaudens* de profectu uestro *& uidens ordinem uestrum*, id ẽ, cõsiderans quia inuiolabiliter custoditis ordinẽ sacræ religionis. *& uidẽs firmamentum eius fidei uestræ, quæ est in Christo*, id est, contemplãs quia firmam fidem habeatis in CHRISTO. Vtrunq; enim aspicio, & ordinem uestræ sanctitatis, & firmitatem uestræ fidei. Cauete ergo ne quid reprehẽsibile in uobis appareat, cum ego uestram & conuersationẽ & fidẽ uideã. Et quia ego de ordine quẽ seruatis, & fide quam tenetis, gaudeo, *ergo* nolite inde declinare, sed *sicut* à bonis doctoribus uestris *accepistis Iesum Christum dominum* & deũ. i. sicut ab eis queãdmodũ oporteat eũ credi & coli didicistis, ita *ambulate*. i. ꝑficite & augmentum facite, atq; in interiora tendite *in ipso*, non extra ipsum, & nolite exorbitare à uia rectitudinis quam tenere cœpistis. uos dico, *radicati* sicut bonæ arbores, quantum ad actiuam uitam fructum boni operis afferatis: *& superædificati* sicut domus dei, quantum ad contemplationem, *in ipso* qui est uitis uera, unde palmites omnes surgũt: & fundamentum, in quo totum existit ædificium. Nã dei agricultura estis, dei ædificatio estis. *& perseuerate confirmati* id est, per omnia firmati atq; constantes *in fide sicut & didicistis*, docẽte Epaphra uel Archippo, non sicut pseudo uolunt uobis suadere. Vos dico, *abundantes in illo* bonis operibus atq; uirtutibus *in gratiarum actione*, ut semper agatis deo gratias de bonis quæ iam ab eo ꝑcepistis, & magis ac magis abundare studeatis. Sic enim prode rit uobis confirmatos esse in fide. Alioquin fides si non habeat opera, mortua est in semetipsa.

Matth. 7. — Sapien. 1. — 4. Reg. 5 & 6. — B — C — Iohan. 15. — 1. Cor. 3. — Iaco. 2.

Videte ne quis uos decipiat per philosophiam & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum: quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis. D

¶ Moneo ut ambuletis in CHRISTO, & *uidete*, id est, cauta circunspectione cauete, *ne quis uos decipiat*, seducens in aliquem errorem *per philosophiam* terrenam, quæ argumentis et subtilitate componitur: & fallit, dum uerisimilibus causis & commentitijs rebus nihil tam uerum æstimatur, q̃ quod conspicitur in elemẽtis. Quæ non à deo, sed ab hominibus ordinata est: & ideo cauenda, quia cultrix est mundi, non dei: & à Christo retrahit, in quo est omnis perfectio, quia habet omnia quę pater. Videte ergo ne quis uos seducat *per philosophiam*, id est, per mundanam sapientiam, quæ naturalia sequitur et argumentis nititur, *& per inanem fallaciam* pseudo apostolorũ. Fallacia em̃ est, quod de lege dicũt: et inanis, qa in hac falsitate nulla est utilitas, quod solet esse aliquando in falsis. Quæ fallacia carnalium obseruãtiarum est *secundum traditionem hominum*, id ẽ, pharisæorum, quibus ait dominus: Irritu'm fecistis mandatum dei propter traditionem uestrã. *secundum elementa mundi*, id est, secundum cursum solis et lunæ, ut celebratio festiuitatum & sacrificiorum, quæ diuersis temporibus agebatur. *& non secundum Christum*, qa quisquis legem adhuc carnalit obseruandã putat, à Christi ueritate discordat. Nam ideo illæ carnales ceremoniæ non possunt iã obseruari, ne in his adhuc uenturus ꝑ

Matt. 15.

A mittatur Christus, aut nunquam in eis promissus fuisse credatur. Et propterea non secundum Christum est iam illa carnalis obseruatio. Vel cauete ne quis uos decipiat per philosophiam, id est, per philosophicam interpretationem idolorum: & per inanem, id est, ab omni utilitate & omni ueritate uacuam fallaciam talium dictorum, quæ est secundum traditionem hominum, id est, quasi sapientium, qui quasi prudentius idola exponũt secundũ elementa mundi. Iuno (inquiunt) est aer. Et inuitant ut mare colat in Neptuno, terra in simulacro Telluris, aer in Iunone. Elemẽta sunt ista, quibus hic mundus cõsistit. Non ergo quasi qualescunque adoratores simulacrorum, sed quasi doctiores interpretatores signorum cauendos esse uobis moneo, quia in huiusmodi interpretationibus ẽ inanis fallacia, quæ seducere molitur incautos. ¶ Tradiderunt enim philosophi, qui hoc loco uocantur homines, quia se solos putabant ratione utentes, deum non posse fieri creaturam, nec hominem posse nasci de uirgine, uel mortuum resurgere, considerantes elementa, id est, has uisibiles creaturas, in quibus ex commixtione animalia generantur: & quod moritur, non iterum uiuit. Sed talium dogmatũ assertores cauendi sunt, quia sicut humanis rationibus agerent de aliqua creatura, sic agunt de creatore, uolentes eum sub legibus humanis contineri. & non secundũ Christum, id est, non considerantes potentiam, quæ facta est in Christi carne. Quia in ipso inhabitat

B nõ quę dam pars cælestis gratiæ, sicut in cæteris sanctis, sed omnis plenitudo diuinitatis non umbratiliter, sicut in templo Salomonis, sed corporaliter, id est, solide ac ueraciter. ¶ Non ẽm ideo corporaliter, quod corporalis sit deus: sed aut uerbo translato usus est Apostolus, tanquam in templo manu facto non corporaliter, sed umbratiliter habitauerit, id est, pręfigurantibus signis. nam omnes illas obseruationes umbras futurorum uocat, etiam ipso translato uocabulo. summus enim deus, sicut scriptum est, non in manu factis templis habitat, aut certe corporaliter dictum est, quia in Christi corpore quod assumpsit ex uirgine, tãquã in templo habitat deus. Vnde Iudæis ait de templo corporis sui, Soluite templum hoc, & in triduo excitabo illud. ¶ Quamuis igitur in quolibet præcipuo membro uelut in aliquo magno ꝓpheta uel apostolo diuinitas inhabitet, non tamen sicut in capite, quod est Christus omnis plenitudo diuinitatis. Deus enim qui ubiq; præsens est, & ubiq; totus p̄sens, non ubiq; habitat, sed in templo suo, cui per gratiam benignus est & propitius. Capitur autẽ habitãs ab alijs amplius, & ab alijs minus. ¶ In Christo enim, qui est caput omnium iustorũ, habitat omnis plenitudo diuinitatis, cæteris uero secundum mensuram distribuitur gratia. Nam & in nostro corpore inest sensus singulis membris, sed nõ tantus quantus in capite, ubi prorsus omnis est quinquepartitus. Ibi enim uisus est & auditus & olfactus & gustus & tactus, in cęteris autem solus est tactus. Et etiam præter hoc, quod tanq̃ in templo in illo corpore habitat omnis plenitudo diuinitatis, est aliud quo intersit inter illud caput et cuiuslibet membri excellẽtiam: quia de nullo sanctorum potest dici, uerbum caro factum est, nec quisquam eorum qualibet præsentia gratiæ unigeniti nomen accepit. Iraque in Christo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, id est, ueraciter. Neque enim diuinitatis corpus est. Sed quia sacramenta ueteris testamenti uocat Apostolus umbras (ut præmisimus) futurorum, propter umbrarum comparationem, corporaliter dixit habitare in Christo plenitudinem diuinitatis, qđ in illo impleantur omnia, quæ illis umbris figurata sunt, & sit quodammodo umbrarum illarum ipse corpus, id est, figurarum & significationum ipsarũ ille sit ueritas. Qui uero dicit carnales obseruantias adhuc necessarias, dicit Christum non esse corpus umbrarum, nec deum ad omnia sufficientem. In Christo quidem manet omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & uos estis in illo repleti gratia diuinitatis, per quam uirtutibus & sanctis operibus abundetis. Nec mirum si in uos per eum transfunditur diuina gratia, qui tantæ excellẽtię est, ut sit caput omnis principatus & potestatis. Neque ẽm est ullus principatus aut ulla potestas in cælo siue in terra, q̃ ab hoc capite nõ descẽdat, et huic capiti subdatur, atq; ab hoc capite regatur.

C

Iohan.1. Hebr.10. Actu.7. Iohan.2. Heb.10.

In quo & circuncisi estis circuncisione nõ manufacta in expoliatione corporis carnis, sed in circuncisione Iesu Christi, consepulti ei in baptismo, in quo & resurrexistis per fidem operationis dei, qui suscitauit illum à mortuis. & uos cum mortui essetis in delictis & præputio carnis uestræ, conuiuificauit cum illo, donans uobis omnia delicta, delens quod aduersum nos erat chirographum decreti, quod erat cõtrarium nobis, & ipm tulit de medio, affigẽs illud cruci, & expolians principatus & potestates, traduxit confidenter, palam triumphans illos in semetipso.

D Ephesi.2.

¶ Modo latenter ingreditur Apostolus ostendere, obseruantias legis esse superfluas, & solam Christi fidem sufficere ad salutem. Vos (inquit) estis in Christo spiritualibus bonis repleti, in quo & circuncisi estis. Resurrectio enim Christi, quæ facta est tertio quidem à die passionis, sed octauo in diebus hebdomadis, ipsa uos circuncidit. Resurrexit enim Christus, abstulit uobis desideria carnalia, abstulit concupiscentias malas, abstulit superfluum cum quo nati eratis, & multo peius q̃d male uiuendo addideratis. Circuncisi in Christo estis circuncisione non manu hominis carnaliter facta in expoliatione corporis carnis, id est, in ablatione superfluæ cutis, sed in circuncisione Iesu Christi, quæ non carnem amputat, sed uitia. ¶ Non enim duas res intelligi uoluit, quasi & aliud sit caro, & aliud corpus carnis: sed quia corpus multarum rerum nomen est, quarũ nulla caro est (nam multa sunt, ex-

A cepta carne, corpora cęlestia & corpora terrestria) corpus carnis, dixit corpus q̃d caro est, sicut alibi spiritum mentis, eum spiritū qui mens est. Circuncisi (inquit) estis circuncisione, quæ non est manu (id est, ope humano) facta in expoliatione carnis corporis. i. in amputatione superfluæ carnis: sed ē facta diuinitus in circuncisione Iesu Christi. i. in resecatione carnalium uitiorum & concupiscētiarum. Circuncisio enim Christi quæ octauo die facta est, significauit nos per fidem resurrectionis eius ab omni superfluitate uitiorum fuisse spoliãdos, & in octaua ætate seculi per resurrectionem corporum ab omni labe mortalitatis & corruptionis exuendos. Circuncisi estis spiritaliter circuncisione Christi, consepulti ei in baptismo. Hæc est enim in uobis circūcisio Christi, uitijs scilicet uos esse mortificatos, ut sepulturæ eius in baptismo participes facti, resurrectionis quoq; ipsius incorruptibilitate morum & nouæ conuersationis sitis participes. Trina enim mersio baptismi, imago ē triduanæ sepulturæ domini, ut quisquis in aquā uelut in sepulchrū deponitur, mortuus sit omnino peccatis, ut possit resurgere uirtutibus. In quo scilicet Christo, & resurrexistis à morte animę post sepulturam baptismi per fidem, qua credidistis eū resurrexisse, & uos per eum resurrecturos. Resurrexistis (inquam) per fidem operationis dei, id est, per hoc quod credidistis operationem quam deus fecit in eo, qui suscitauit illum à mortuis. & uos conuiuificauit atque conresuscitauit cum illo, cum essetis spiritaliter mortui in delictis, quæ commiseratis derelinquendo bonum, & præputio carnis uestre, id est,

B carnali immunditia ad quam lapsi fueratis. Præputium enim hic uocatur illud, quod præputio significatur, hoc est, peccata carnis. Cum ita essetis mortui, conuiuificauit uos deus cum Christo, id est, resuscitãs Christum corporaliter, resuscitauit uos cum eo spiritaliter: donans, id est, dimittens uobis omnia delicta tam originalia quàm actualia, ipse delens chirographum decreti, quod erat aduersum nos. Nō solum enim uobis gentibus delicta donauit, sed & nobis Iudæis præuaricationes quæ sunt ex lege, dimisit. Et hoc est, delens chirographum &c. Chirographum enim uocatur manualis scriptura, ad alicuius rei memoriā cōmendandā facta. Quod chirographū diuidūt homines, inter quos res, unde fit chirographum, constituitur: & inde partem suā unusquisq; reseruat. Chirographū uero à deo deletū fuit memoria peccatorū ex legis transgressione uenientium, quæ non recedebat à mente Iudæorum & malignorum spirituū. Deleuit ergo chirographū decreti. i. memoriā transgressionis, quæ erat ex decreto. i. ex lege. Conscientia enim nostra & diabolus, ad accusandū erat memoria illius transgressionis: & ita hæc memoria erat aduersum nos, nocens nobis, & nos crucians. Sed hoc reatu per baptismum deleto, nec cōscientia nostra iam timet, nec diabolus quod obijciat habet. Quod decretum erat nobis contrarium. i. rectitudo iustitię quæ decreta fuerat in lege, erat cōtraria prauitati nostrarū præuaricationū: sed per auxiliū nouæ gratiæ concordauimus aduersario nostro. i. legi diuinæ, obtemperantes p̃ceptis eius, sicut ait dominus: Esto consentiens aduersario tuo cito, dum es cum illo in uia. i. esto cōcors & obediens sermoni præceptorū cęlestium, qui tuis prauitatibus aduersatur, cito dum es cū illo in itinere præsentis uitæ. Vel chirographū. i. manu scriptum, erat perpetratio præuaricationis Adæ. Quod erat aduersum nos. i. aduersabatur saluti nostrę, & intercludebat nobis ingressum cælestis patriæ. Decretum uero q̃d erat contrariū nobis, ipsa fuit sententia damnationis nostræ, q̃ erat cunctis hominibus aduersa. Sed deleuit deus hoc chirographum. i. ueteris culpæ cautionē, qua nos diabolus debitores mortis tenebat: ideo chirographum ipsum erat decreti. i. decretæ damnationis nostrę, qua decretum erat ut iuste teneremur sub hoste captiui, cui nos sponte subdideramus ad cōsensum iniquitatis. Vel decretū dei fuit, De ligno scientię boni & mali ne comedas. Huius decreti uiolati chirographum. i. memoriam deleuit deus, quando peccatum primi parētis per sanguinem Christi abluit, & quasi obliuioni tradidit, & ipsum tulit de medio. Erat enim hoc p̃ct̃m inter deum & nos, separãs nos à deo: sed deus tulit ipsum de medio, ut possimus adhærere deo. Ipsum tulit de medio, affigens illud cruci, ut sicut à ligno cœperat, ita in ligno finiretur. Crucifixo enim innocente Christo, interemptum est p̃ct̃m Adæ. Vel si decretum intelligimus legē Moysi, ipsum deus tulit de medio Iudæorum & gentilium, ne per legē amplius

D separarētur, sed in Christo fierent unus populus, affigens illud cruci, ut iam cesset, postquã omnia sacrificia in oblatiōe ueri agni sunt impleta: sicut nos à lege & à legis prçuaricatione liberauit, sic et patres antiquos ab inferis eripuit, ne q̃s putet eos per legem saluatos. & hoc est quod de filio subdi tur, cum de patre ageretur, quoniam inseparabilia sunt opera patris & filij. expolians principatus & potestates, traduxit confidenter. Expoliauit enim principatus & potestates dæmonum, auferendo illis animas iustorum, quas in inferno propter culpã primi parentis detinebant: & traduxit, id est, trãs infernum duxit ad regna cælorum ipsas ab inferis ereptas sanctorum animas: & hoc confidēter, id est, cum magna fidutia fecit, non timens dæmones, utpote qui nullum habebat peccatum. Nec istud quod dicitur, expolians principatus & potestates, repugnat sententiæ qua dictum est, qui est caput omnis potestatis: quia ibi est sermo de bonis principatibus ac potestatibus, hic aūt de contrarijs. Principatus enim uocatur illi nequam spiritus, qui principantur in uitijs suis, quæ specialiter suggerere consueuerunt: sicut spiritus fornicationis, q̃ principanẽ libidinosis: & spiritus superbiæ, q̃ dominantur superbis. Potestates uero dicunt illi spiritus, qui habent uim p̃cipitandi in maiora p̃ct̃a homines, q̃bus p̄ualent p̃ internas eorum cupiditates. Ibi ergo uincuntur inimicæ nobis inuisibiles potestates, ubi uincuntur inuisibiles cupiditates. Et ideo si in nobis ipsis uincimus tem-

Ephe. 4.
Luce. 2.
Matt. 5
Gene. 2.

[Manuscript marginalia:] ? circumcisio quid significabat; trina baptismi mersio; chirographum; ? qui expoliauit principatus et potestates demonum

A poralium rerũ cupiditates, necesse est ut in nobis ipsis uincamus & illum, qui per ipsas cupiditates regnat in hoie. Spoliauit itaq; Christus his principatus & potestates, eripiens illis hoies quibus dominabant, dum per donũ scti spiritus extingueret seculi cupiditates in cordibus ipsorũ hominũ, & traduxit easdem cupiditates uel principatus .i. ab his qui ad fidem conuersi sunt, expulit, sicut dixerat: Nunc princeps huius mũdi ejcietur foras. (Iohan. 12.) & hoc fecit confidenter, sciens se iustã habere causam: & palàm .i. corã omni populo pendens in cruce, triumphauit .i. cum gloria uicit illos in semetipso, id est, in passione proprij corporis, qui postea triumphaturus erat & in martyribus suis.

Nemo ergo uos iudicet in cibo aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorũ, quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.

¶ Et siquidem circuncisi spiritualiter estis circuncisione Christi, per quam non egetis circuncisione carnali, ergo nullã aliam carnalẽ obseruantiam debetis legi, cũ istam quæ maior est, accipere non debeatis, præsertim qa deus chirographũ decreti .i. legis, sicut supradictum est, tulit de medio utriusq; plebis, affigens illud cruci, ut iam quasi mortuum cesset. & per triumphum dominicæ passionis à potestate dæmonum liberati sumus, à qua eripi per legem non ualebamus. Cum hæc ita sint, & à seruitute legis per nouæ gratiæ libertatẽ sitis erepti, igitur (B) nemo .i. nullus pseudo uos iudicet, id est, iudicabiles & reprehensibiles dicat in cibo aut in potu, id est, in discretione ciborum & potuũ, quod alij sint assumendi, & alij respuendi: quia qs cibos Iudæi uitant in pecoribus, nos uitamus in moribus: & quos potus illi cauent in liquoribus, nos cauemus in uoluntatis affectionibus. Nemo eorũ qui magistros legis esse se iactãt, uos iudicet in cibo uel in potu, quod alij immũdi sint, alij mũdi: qm̃ omnia munda sunt mundis, coinquinatis autem nihil est mundum. (Tit. 1.) aut in parte diei festi, ut alios dies festos putent, & alios non festos: quia nobis qui in Christum credimus resurgentem, iugis & æterna festiuitas est. aut in parte neomeniæ, id est, Kalendarum & mensis noui, qñ decrescens luna finitur, & noctis umbris tegitur: quia Christianorũ lumen est æternum, & semper solis iustitiæ radijs illustratur. aut in parte sabbatorum, ut non faciant seruile opus & onera nõ portent: qa nos Christi sumus libertate donati, & onera peccatorũ gestare desinimus. νέον Græce, nouũ dicitur Latine, μήνη, luna. Neomenia, noua luna. & nouę lunæ obseruatio, nouæ uitæ ẽ sanctificatio. Sabbatum uero perpetuũ obseruat, qui spe futuræ quietis sanctis est operibus intentus, nec in ipsis bonis actibus suis quasi de proprijs & de his quæ non acceperit, gloriatur, illum in se operari cognoscẽs, q simul operatur & quietus est. Sabbatum enim qđ interpretatur requies, significauit requiẽ, quã animæ sanctorum habent à uitijs in præsenti uita, & quam habituræ sunt corporibus exutæ, donec resumant corpora. Quæ omnia sunt umbra futurorum, (C) (Hebr. 10.) quia nihil sub ueteri testamẽto carnaliter obseruabatur, quod non præfiguraret aliquid spirituale futurum uel in hac ecclesia, uel in ea quæ iã in cælis regnare cœpit. corpus autem, id est, solida ueritas huius umbræ, est Christi, id est, pertinet ad Christum. Omnia illa sunt umbræ futurorum, in quibus Iudæi iuxta literam hærent, & tenentur in terra. nos uero iuxta spiritum transeamus ad Christum, qui ad distinctionem umbrarum nunc corpus appellatur. Quomodo enim in corpore ueritas est, & in corporis umbra mendacium, sic in spiritali intelligentia mundus omnis cibus & potus, & tota festiuitas, & perpetuæ kalẽdæ, nec non æterna requies expectanda est. Vniuersa hęc loquitur Apostolus contra eos, qui credentes ex Iudæis in dominũ saluatorem, Iudaicas ceremonias obseruare cupiebant. unde & adhuc subdit:

Nemo uos seducat, uolens in humilitate & religione angelorum, quæ non uidit, (Mat. 24. Marc. 13. Luce. 21.) ambulans frustra, inflatus sensu suæ carnis, & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum dei. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam uiuentes in mundo decernitis, Ne tetigeritis, neque gustaueritis, neq; contrectaueritis? quæ sunt oĩa in interitũ ipso usu, (D) scdm̃ pcepta & doctrinas hominũ: quæ sunt rationẽ quidẽ habentia sapiẽtiæ in superstitione & humilitate, & nõ ad parcẽdũ corpori, nõ in honore aliquo ad saturitatẽ carnis.

¶ Ipsi qui de circuncisione uenerant, & se Christianos dicebãt, iudaizandi consuetudinẽ nõ deserebant, aliosq; in errorẽ suum trahere satagebãt. Ideo credentibus dicitur de illis: Nemo uos seducat uel superet, id est, nemo uos à ueritate in errorem trahat, nemo uos in certamine disputationis fraudulenter uincat, ut brauium uobis supernę remunerationis tollat, uolens ea quæ non uidit, id est, uolẽs tenere uel suadere carnalia legis mãdata, quæ nũquam intellexit in humilitate literæ & angelorum religione atque cultura, ut non seruiatis spiritali intelligentiæ, sed exemplaribus futurorum. Humilitas enim hoc loco non est illa, quæ laudatur in scripturis: sed illa, quæ deprimit sensum mentis in terrenam atque carnalem intelligentiam. Vere em̃ humilis sensus & miseranda suspicio est, dñm credere hircorum atq; taurorũ sanguine delectari & nidore thymiamatis, quẽ sæpe homines declinamus. Religio angelorum uocatur hoc loco cultura, quæ non deo, sed malignis spiritibus exhibetur. Ex quo enim factum est qđ dñs ait, Relinquetur domus uestra deserta, (Luce. 13. Matt. 23.) omnis iudaicarũ obseruationũ cultura destructa est: quascunq; offerunt uictimas, non deo offerunt, sed angelis refugis, id est, spiritibus immundis. Vel in humilitate & religione angelorum, quia huiusmodi sectato-

A res plerunq; solent in seipsis humilitatem & religionē angelorum ostendere, ut citius credatur eis quasi sanctissimis. Angelos enim iuxta hunc sensum uel cælestes spiritus, uel sanctos prædicatores intelligimus. Nemo ita religiosum se fingens, seducat uos, *ambulans frustra*, id est, faciens in uacuū & sine utilitate quicquid facit, q̄a infideliter cuncta facit: *inflatus sensu carnis suæ*, id est, carnaliter cuncta intelligens, & traditionum iudaicarum deliramenta perquirens, atq; ex earum notitia tumens: *& non tenens caput* omnium scripturarum atque scientiarum, id est, Christum qui est dei sapientia, & est caput ecclesiæ sanctorum: & quia non tenet Christum, qui est caput omnis sacræ intelligentiæ & caput omnium electorum, patet quia fatuus et reprobus est. Ex quo capite *totum corpus* ecclesiæ *per nexus & coniunctiones subministratum & constructū, crescit in augmentum dei.* Corpus quippe illius nos omnes sumus. Per nexus & coniunctiones corpus ligatur, quia dum capiti pectus, dum pectori brachia, dum brachijs manus, dum digiti manibus sunt coniūcti, ac membra cætera membris inhærent, corpus omne perficitur. Sicut sancti apostoli, quia redemptori nostro propinqui steterunt, ei quasi pectus capiti inhæserunt. Quos quia martyres sunt secuti, coniuncta brachia pectori fuerunt. Quibus dum pastores & doctores subuniti sunt per bona opera, manus brachijs inhæserūt. Hoc uero omne corpus redemptoris nostri quotidie per nexus & coniunctiones subministratur

B & construitur in cælo: quia dū ad eum illuc electæ animæ ducuntur, ei sua membra colligantur. De quo recte dicitur, *subministratum & constructū crescit in augmentum dei:* quia deus omnipotēs redēptor noster, qui in se in quo ꝓficiat nō habet, adhuc per mēbra sua quotidie augmentū habet. Sed quisquis adhuc carnaliter legem obseruandā prędicat, nō tenet caput huius corporis: quia fidē & gratiā eius impugnat, & corpus eius q̄d ita cōnexū est scindere quærit: & ideo subtiliter uobis cauendus est, utpote inimicus Christi & ecclesiæ, licet Christianum se fingat. Non solum enim uaniloquos & mentis seductores, fabulosa & uana garriētes. i. in eis uanitatibus uelut altā scientiam promittentes contra regulā fidei, quam catholicā suscepistis, cauere debetis: sed etiam ipsos, qui de ipsa incommutabilitate diuinæ naturæ, uel incorporea creatura siue creatore ueraciter disputant: & quod dicunt, omnino documentis atq; rationibus certissimis probant, & tamen ab uno dei & hominum mediatore conantur auertere, tanquā pestem insidiosiorem cæteris fugite. Quod autem sequitur, *si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam uiuentes in mundo decernitis,* hunc sensum habere uidetur: Si baptizati estis in Christo, & cū eo in baptismate mortui ab elementis mundi, cur mecum non dicitis, Mihi autē absit gloriari nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mūdo: nec auditis dn̄m dicentem ad patrem, De mundo non sunt, sicut & ego nō sum de mundo:

Gala. 6.

Iohan. 17.

sed econtrario quasi uiuentes in mundo, decernitis: Ne tetigeritis corpus hominis mortui, nec uestimentum aut scabellū in quo sedit mulier menstruata: *neq; gustaueritis* carnem suillam, neq; leporum, neq; sepiarū, neq; murenæ, neq; anguillæ, neq; uniuersorum piscium qui squamas pinnulasve non habent: *neq; contrectaueritis* aliquid horum. Hic loquitur Apostolus eis, qui iam seruare legem carnaliter ex parte cœperant. Hucusq; enim monuerat stantes, ne seducerentur: & nunc aggredit eos, qui iā aliqua de lege seruabāt. Quasi dicat: Vos uidete ne seducamini. Sed uos alij dicite cur legē seruatis. Si mortui estis cum Christo &c. Si (inquit) cum fidem Christi accepistis, *estis mortui ab elemētis*, id est, separati ab omni superstitione & abstinentia creaturarum mundi, quid adhuc decernitis alias esse uitandas, & alias esse assumendas: Elementa enim uocat has uisibiles creaturas, quę tota uniuersitate per se considerata, partes mundi sunt. Et isti erant (ut dictum est) ab elementis mortui. i. separati ab abstinentia creaturarum mundi, quibus in iudaico ritu abstinebant. Vel elemēta dicit, quæ ipsi colebāt in idolis, sicut mare in Neptuno, & aerem in Iunone. Sed per fidem Christi ab his separati erāt. Nam ubi inuenimus aliter & aliter, facta est ibi quædam mors. Mors enim est, nō esse qui fuit. Immortalis quidem est anima, quia semper uiuit: & est in illa semper quidem permanens, sed mutabilis uita: ideoq; secundum mutabilitatem eiusdem uitæ, potest & mortalis dici: q̄a si olim uiuebat sapienter & nunc desipit, mortua

C

elemēta que dicantur

D est in deterius. si uiuebat insipienter & sapit, mortua est in melius. Ita mortui in melius erāt isti, q̄bus nunc dicitur: Si mortui estis ab elementis, quid adhuc tanq̄ uiuentes decernitis: Cum Christo per fidem associati, mortem istam laudabilem assecuti sunt, ꝓpterea mortui esse cū Christo dicūtur. Vel cum Christo mortui, quia Christo patiente & moriente & illi compassi sunt & commortui, nō quidem eo tempore quo ille mortem sustinuit, sed quo ipsi fidem perceperūt. Et quia mūdo semel cum Christo mortui erant, non iterum quasi uiuentes mundo decernere carnaliter debebant, dicentes adinuicē uel ad sequaces suos: Ne tetigeritis mortuum siue reptile, ne inquinemini ab eo: neque gustaueritis carnem animalium quæ non ruminant, neque manu cōtrectaueritis horū quippiam. In his uerbis adhibenda est quædam pronunciatio in uultu & in modo uocis. Per irrisionem quippe uerba posuit eorum qui dicunt, ne tetigeritis, neque gustaueritis, cum sint omnia munda mundis. *quæ omnia ipso usu*, id est, si quis utatur eis Iudaico ritu, ut ab his abstineat, & illis utatur, credens se ita iustificari, *sunt in interitum*, id est, ducunt in mortem animæ: quia sunt *secundum præcepta & doctrinas hominum*, non dei. Postquam em̄ ueritas aduenit, iam non deus ea præcipit, sed pharisæi: & q̄m autoritate sua uel dei male intellecta præcipiunt hæc, & rationibus docent, ideo usus eorum & cultura interimit, quia sunt præcepta et doctrinæ hominū, nō dei. Vnde per Isaiam dicit:

Tit. 1.

A Populus hic labijs me honorat, cor uero eius lon- *Isaiæ.29.* ge est à me. Frustra aũt colunt me, docẽtes doctri- *Matt.15.* nas & præcepta hominum. Nam & super illa quę *Marc.7.* lex carnaliter præcipit, addiderũt pharisæi & scri- bæ multa, adeo ut propter inuentiones suas fre- quenter uiolarent ipsa legis carnalia mãdata. Vn- *Matt.15.* de dominus arguit eos, dicens: Irritũ fecistis man- datũ dei, ut traditiones uestras statueretis. Et q̃bus iussum est, ut diebus sabbati sedeat unusquisq; in domo sua, & nõ egrediatur, nec ambulet de loco in q̃ habitat, si q̃n eos iuxta literã cœperimus ar- ctare ut nõ ambulẽt, nec iaceãt, nec stent, sed tm̃ sedeant si uelint præcepta seruare, solent respon- dere & dicere: Barachias & Simeon & Ellel ma- gistri nostri, tradiderũt nobis ut duo millia pedũ ambulemus in sabbato. Et cæteras huiusmodi do- ctrinas hominũ præferunt doctrinæ dei. *quæ sunt quidẽ rationem habentia sapientiæ in superstitione & humi- litate.* Pro superstitione in græco legitur falsa reli- gio. & humilitas hic intelligenda est, quæ humilia sentiat atq; terrena. Videnẽ igitur obseruationes Iudaicæ apud imperitos & uilem plebeculã ima- ginẽ habere rationis humanæq; sapientiæ in falsa religione & humilitate. i. in infimo & carnali atq; terreno sensu. Vel sunt quidem rationem haben- tia sapientię *in superstitione*. i. non in ueritate, sed in falsitate, quæ est superabundans, & in qua nulla est utilitas: *& in humilitate*. i. deiectione animæ. Quod si ad nonnullos id referatur, qui in ecclesia de abstinentiæ uirtute gloriantur, notandum est B quod Apostolus superstitioni humilitatis speciẽ iungit: quia dum plus q̃ necesse est per abstinenti- am caro atteritur, humilitas foris ostenditur, sed de hac ipsa humilitate grauiter interius superbit. Apud Iudæos tamen multo magis in ostentatiõe humilitatis regnat superstitio: q̃a unde se cæteris humiliores ostendunt, inde super omnes superbi unt. Et ea quæ obseruant, sunt *non ad parcendum cor- pori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.* Non par- cunt Iudæi corporibus suis in assumptione cibo- rum, contẽnentes interdum quæ habent, & quæ- rentes quæ non habent. Et q̃a hoc faciunt, necessi- tate debilitates interdum & morbos contrahũt. Nec honorant semetipsos, cum oĩa munda sint *Tit.1.* mundis, nihilq; possit esse pollutum q̃d cum gra- *1.Tim.4.* tiarum actione p̃cipitur, & idcirco à domino sit creatũ, ut saturitate & adimpletione carnis huma- nos artus uegetet atq; sustentet. Elementa quoq; mũdi, à q̃bus fideles eẽ mortuos dicit, possumus & legẽ Moysi atq; omne uetus instrumentũ acci- pere, q̃bus quasi elementis & religionis exordijs deũ discimus: quomodo elementa appellanẽ lite- ræ, per quas syllabas ac uerba cõiungimus, & ad texendã orationẽ longa meditatione p̃cedimus. Ars quoq; musica habet elementa sua, & geome- trica ab elementis incipit linearũ. Sic elemẽtis ue- teris testamenti, ut ad euangelicã plenitudinẽ ue- niat, sancti uiri eruditur infantia. Vnde & illi psal- mi qui literis prænotantur, per ethicã nos ducunt *2.Cor.3.* ad theologiã: & ab elementis occidentis literæ q̃ destruitur, transire faciunt ad spiritũ uiuificãtem.

CAPVT III.

C **I Gitur si consurrexistis cũ Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera dei sedens. Quæ sursum sunt sapi- te, non quæ super terram.**

¶ Quandoquidem si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, non debetis ultra tanq̃ uiuẽ- tes in mundo, mundana carnaliter discernere, & alia ac alia quærere, aliaq; & alia respuere. *igitur si consurrexistis cũ Christo*, debetis incessanter superna in quibus iam Christus est, quærere, ut ea cũ ipso ualeatis possidere. Nam sicut cum Christo mor- tui mũdo, mundana debetis postponere, ita cõse- quens est ut cũ Christo resuscitati, superna debea- tis appetere. Igitur si cõsurrexistis cũ Christo, *quæ- rite* ea *quæ sunt* de *sursum*. i. cęlestia bona, *ubi* iam cor- poraliter *Christus est in dextera dei* patris *sedens*. Non utiq; surreximus sicut Christus, sed tamen scd̃m spem quæ nobis in illo est, iam nos cum illo resur- rexisse testatur Apostolus. Spe enim salui facti su- *Roma.8.* mus. Spe resurrectionẽ nostri corporis in Christi corporis resurrectione tenemus, & resurrectionẽ spiritus iam in re habemus, ut amodo in nouita- te uitæ ambulemus. Extinctis enim uitijs nostris per mysterium ac uirtutẽ dñicæ mortis, à morte animæ resurreximus per gratiã dominicæ resur- rectionis. Vel ideo recte nunc dicitur, Si consurrę- xistis cum Christo, quęrite bonis operibus & de- uotis precibus ea quæ sunt super cælũ, ut merea- *Matt.7.* mini ea inuenire: quia omnis qui quærit, inuenit: D & debetis ea quærere, quia Christus quẽ inuenire desideratis, est iam ibi in dextera dei. Recte in de- xtera, quia oues ponendæ sunt ad dexterã. & cõ- *Matt.25.* gruũ est ut immaculatus agnus locum immacula- ti gregis primus obtineat. Per dexteram enim si- gnificatẽ æterna beatitudo. Vel ibi iam sedet Chri- stus. i. quiescũt post laborem passionis. Sedere uel regnantis est, uel iudicantis. & Christus in dexte- ra paterni throni sedet, q̃a cum eo regnat in æter- num. Ob hoc (inquam) sedere dicitur, quia nũc oĩa iudicat, & ad extremum iudex uidebitur. Quæri- te ergo perpetua bona, in quibus ipse iam ita se- cundum humanitatem sedet. & *sapite ea quæ sunt sur- sum*, id ẽ, palato cordis dulcem saporem superno- rum bonorum tangite, *non quæ sunt super terram*, id est, terrenorum & temporalium. Si enim terrena uobis dulcia non fuerint, tunc cælestium dulce- dinem gustare poteritis. Si terrenas concupiscen- tias non habueritis, tunc cælestibus gaudijs inhi- are ualebitis. uel *sapite superna*, non terrena, id est, habete sapientiam & prudentiam de cælesti- bus & æternis, non de temporalibus & caducis.

Mortui enim estis, & uita uestra abscon- dita est cum Christo in deo. Cum autem Christus apparuerit uita uestra, tunc & uos apparebitis cum ipso in gloria.

¶ Superna, nõ terrena sapere debetis, q̃a mẽte mortui estis huic mũdo. Morimur enim secundũ spiritum, ut postea mortui scd̃m carnem, resurga- mus secundum carnẽ. Quomodo enim præcedit

A mors secundum resurrectionem, quæ est secundū spiritum: sic præcessura est mors secundum carnem resurrectionem, quæ futura est secundū carnem. Nam non facere quod faciebamus, nec credere quod credebamus, mors & resurrectio quędam in nobis est. Si qui idolis seruiebat, unum deum cognouit, mortuus est in idololatria, resurrexit in fide. Si qui ebriosus erat, sobrius est, mortua est ebrietas, resurrexit sobrietas. *Omnia* ergo facta mala quæ desinimus facere, quasi mors in nobis est: quia nō esse quod eramus, mors quædam est. *Mortui*(inquit) *estis*, sed mortui specie, uiui radice, sicut arbores in hyeme: quoniam *uita uestra abscondita est cū Christo in deo* patre, nec apparet nūc hominibus. Mortui enim estis, quo modo uidentur arbores per hyemem quasi *aridæ*, quasi mortuę. Sed ne arescatis, *intus est radix*, *intus* est uita, intus est *charitas: quia uita* abscondita est cū Christo *in deo*. *Erit autem* postea tempus uestrū, erit *æstas* uestra, quando circūuestiemini dignitate foliorum, & replebimini hubertate fructuum. *Cū autem Christus apparuerit* ueniens ad iudicium, qui est *uita uestra, tunc & uos*, non aduersarij uestri, *apparebitis in gloria cum ipso*. Modo tempus est hyemis, æstas autem uestra erit aduentus Christi. Hyems uestra est Christi occultatio, æstas uestra Christi reuelatio. Considerādū ē, qa sancti uiri ab importunitate desideriorū temporalium, à tumultu inutilium curarū, à clamore perstrepentiū perturbationū semetipsos sacri uerbi gladio mortificare non desinunt, atq; intus ante dei faciem in sinu mentis abscondunt. Vnde recte per psalmistam dicitur: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum. (Psal. 30.) Quod quamuis perfecte postmodum fiat, & nunc ex magna parte agitur, cum à temporalium desideriorum tumultibus delectatiōes in interiora rapiunt, ut mens eorum dum in amore dei tota tēditur, nulla inutili ꝑturbatione laceretur. Hinc est q̊d nunc Apostolus per contemplationem ab exteriore uita mortuos & quasi in sepulchro abscōditos discipulos uiderat, q̄bus dicebat: Mortui estis, & uita uestra abscondita est cum Christo in deo. Mortui uidelicet carnalibus desiderijs & tēporalium rerū cupiditatibus: & uita uestra abscondita est cū Christo in deo, quia intus apud deum cū Christo uiuit affectus desideriorū uestroꝝ, ut extinctus mundo lateat, & à cunctis exteriorū rerū perturbationibus intra sinum intimi amoris abscondat. Vere cum Christo abscondita est, quia cum Christo manifestabitur. cum em̄ Christus apparuerit esse uita uestra. i. cum omnes in iudicio uiderint Christum esse uitam & saluationem uestram, tunc & uos apparebitis cum ipso in gloria. i. cum magno honore atq; splendore apparebitis oībus ad dexterā eius, participes gloriæ eius. Notandū quia & Iohannes hanc sentētiam alijs uerbis explicat, dicens: Charissimi, nunc filij dei sumus, & nondū apparuit quid erimus. Scimus autem quia cū apparuerit, similes ei erimus, quoniam uidebimus eum sicuti est. (1. Iohan. 3.) Nam qd̓ Paulus ait, mortui estis, et uita uestra abscōdita est cū CHRISTO in deo: C hoc est quod Iohannes asserit, quia nunc filij dei sumus, & nōdum apparuit quod erimus. & quod Paulus addidit, cum Christus apparuerit uita uestra, tunc & uos apparebitis cum ipso in gloria: hoc Iohannes subiecit, scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam uidebimus eum sicuti est. Hoc igitur erit apparere cum Christo in gloria, in manifestatione eius uidere speciem diuinitatis eius sicuti est, & ex uisione eius accipere similitudinem eius, ut qualis est ipse, tales & ipsi ꝓ modo suo fiant qui uiderunt. Hæc perfectis dicta sunt. deinde cæteris qui necdum tantam perfectionem assecuti sunt, dicitur:

Mortificate ergo membra uestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinē, concupiscentiam malam et auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus: propter quæ uenit ira dei super filios incredulitatis. In quibus & uos ambulastis aliquādo, cum uiueretis in illis. Nunc autem deponite & uos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpē sermonē de ore uestro. Nolite mentiri inuicem.

¶ *Propter unitatem corporis, quia & maiores & minores fideles membra sunt ecclesię, cum sermo Apostoli dirigeretur latenter, quasi non essent alij, sed ijdem ipsi, cœpit minores alloqui: &* D *ex his quæ præmiserat, causam exhortationis eorum assumpsit. Quia(inquit) ea quæ sursum sunt sapere debetis, non quæ super terram, quoniam in maioribus ecclesiæ membris mortui iam estis huic mundo & uitijs, ergo quod in illis factum est, in uobis facite: mortificate scilicet in uobis ipsis membra uestra quæ sunt super terram, id est, extinguite uitia uestra quæ ad corpus peccati pertinent, & in terrena conuersatione uigent, uel super terram uestri corporis male dominantur. Corpus peccati, est conformitas ueteris hominis: & huius corporis membra, sunt omnia uitia & mala opera. Hęc itaque membra uestra quæ non ad naturam hominis, sed ad corpus peccati pertinent, mortificate, scilicet non membra naturæ uestræ quæ deus creauit, sed membra corporis peccati, quæ uos fecistis, extinguite, ne amplius in uobis uiuāt. Et exponam uobis illa membra, uidelicet *fornicationem* mortificate, id est, cōcubitum cum meretricibus quę prostant in fornicibus, unde fornicatio nomē accipit: & *immunditiam*, quæ & mollities appellatur, atque ab uno sexu perpetratur: & *libidinem*, quæ fit cum fœminis quæ non sunt publicæ ut meretrices: & *concupiscentiam malam*, qua male concupiscitur uel mulier, uel aurum, uel aliud aliquid, quod non licet haberi. Concupiscentia uocatur hoc loco mala, ad differentiam bonæ concupiscētiæ, de qua dicitur: Concupiscit & deficit anima mea in atria domini. (Psal. 83.) &, Concupiscentia sapientię deducet ad regnum perpetuū. (Sapi. 6.) Non solum ergo opera ꝓdictorū uitioꝝ debetis mortificare, sed et

A concupiſcẽtiam talium, ut nec in corde concupiſcatis aliqd illicitũ, ſed cor ab omi deſiderio malo ſeruetis mundum. *& auaritiam*.i. inſatiabilem amorem habendi mortificate. *Quæ* auaritia omi Chriſtiano eſt deteſtanda, quia *eſt ſimulacrorum ſeruitus.* Sicut enim qui idolis ſeruit, cultum debitum creatori imaginatæ creaturæ tribuit: ſic & auarus cũ deum ſolũ colere deberet, colit potius nummos, in quibus præfiguratæ ſunt imagines imperatorum. hoc eñ unuſquiſque deum habet, quod præ omibus diligit, in quo pre omibus ſpem atq; fiduciam habet. Et quoniam auarus hoc agit ſpecialiter de nummis, id eſt, plus diligit nummos quàm aliud, & plus cogitat de nũmis quàm de alia re, atq; plus ſperat & confidit in nũmis quàm in alia re, idcirco nummi eius dij ſunt. Iure ergo uocatur idololatra, qui deũ non colit, ſed idola, id eſt, imagines mortuorũ regũ nummis impreſſas. Hęc prędicta uitia, id ẽ, fornicationẽ &c. mortificare debetis, ne ꝓpter hoc ſi in uobis reperta fuerint, pereatis: *propter quæ* iã olim *uenit ira dei*.i. animaduerſio diuinæ ultionis *ſuper filios incredulitatis*, id eſt, ſuper homines quos incredulitas in errorem genuerat: quia non credentes in deum, uerterunt ſe ad hæc uitia exercenda: & propterea perierunt aquis diluuij & igne Sodomorũ, uel tempore Moyſi in deſerto uarijs exterminationibus. Cauete ergo, ne & uos ſimiliter aut grauius propter eadem uitia pereatis: quia nunc quoq; propter hæc uenit quotidie *ira*, id eſt, ultio dei *ſuper filios incredulitatis*, B id eſt, ſuper eos, qui cum ſint eccleſiæ filij per ſuſceptionem ſacramentorum, non tamen firmiter credunt æternam iniquorum damnationem, & idcirco audent agere talia. *In quibus* uitijs *& uos ambulaſtis*, id ẽ, opera operibus uelut paſſus paſſibus addidiſtis, *aliquando*, id eſt, olim *cum uiueretis in illis* uitijs, id eſt, cum uitam ueſtram in talibus duceretis. Sed *nũc* poſtq; per baptiſmum talibus mortui eſtis, *deponite & uos* ſicut & maiores depoſuerunt, *omnia uitia*. Deponite ea, id eſt, deorſum ponite ut non ſuper uos ſint, ſed ſubter uos: ut non premãt uos, ſed premant̃ à uobis. Deponite, ſcilicet *iram*, id eſt, perturbati animi commotionem aduerſus aliquem: & *indignationem*, id eſt, uehementem animi commotionem cum quodã arrogantiæ uitio in læſionẽ & in alicuius deſpectum accenſi: & *malitiam*, qua mẽs intrinſecus mordet, & quærit foris lædere fratrẽ: & *blaſphemiã*.i. ꝑlationẽ mẽdacij cõtra deũ, cõtra ſanctos eius, & de ſanctis eius. Blaſphemia eñ ẽ, ꝑ quã de deo ipſo dicunt̃ falſa, uel de ſanctis eius. Nec ſolũ blaſphemiã caueatis, ſed & quẽlibet *turpem ſermonem* nõ emiſeritis *de ore ueſtro*, ne per hunc, & os ueſtrũ & aures audientiũ & mentes eorũ maculetis. *& nolite mentiri inuicem*, ut alter alterum fallat, mendacium ei pro ueritate loquẽs: ſed puram ueritatem, quam cor ueſtrũ nouerit, ore proferte.

Expoliantes uos ueterem hominem cũ actibus ſuis, & induentes nouum, eum qui renouatur in agnitione dei ſecundum imaginem eius qui creauit eum. Vbi non eſt C gentilis & Iudæus, circuncſio & præputium, barbarus & Scytha, ſeruus & liber, ſed omnia & in omnibus Chriſtus.

¶Prædicta uitia deponite, *expoliantes uos* in eorum depoſitione *ueterem hominem cum actibus ſuis*, id eſt, ueterem uitam quæ in peccato eſt, in quo ſecundum Adam uiuitur: *& induentes nouum* hominem, id ẽ, nouam uitam quæ in iuſtitia ducitur, in qua ſecundum Chriſtum uiuitur. Expoliate ergo uos hunc ueterem hominem .i. iniuſtitiam: & induite nouum hominem .i. iuſtitiam: *eum* ſcilicet, *qui renouatur in agnitione dei ſecundum imaginem eius qui creauit eum*. Totus enim homo, id eſt, & interiore & exteriore ſui parte inueteratus propter peccatum & pœnæ mortalitatis additus eſt: ſed nunc renouatur ſecundum interiorem ſui partem, ubi reformat̃ ſecundũ ſui cõditoris imaginẽ: in reſurrectione uero renouat̃ & ſecundũ exteriorẽ ſui partẽ. Sicut eñ poſt lapſum pc̃ti homo in agnitione dei renouatur ſecundũ imaginẽ eius q creauit eũ, ita in ipſa agnitione creatus eſt, anteq; delicto ueteraſceret, unde rurſus in agnitione eadem renouatur. Nam inẽ notionẽ & agnitionẽ aliqd intereſſe dicitur, eo quod notio ſit earum rerum, quas ante neſcimus, & ipſas ſcire poſtea cœpimus: agnitio aũt earũ, quas ante ſciẽtes, deinceps ſcire deſinimus, earumq; poſtea recordamur. Homo igitur in agnitione dei creatus eſt, quia in principio creationis ſuæ, creatorem ſuum ex ratione D cognouit: ſed poſtea per peccatum cæcatus, agnitionẽ creatoris amiſit. Nunc uero ꝑ illuminationẽ euangelij & ꝑ infuſionẽ gratiæ ſp̃us ſancti eundẽ creatorẽ ſuũ recognoſcit, & mox interius renouatur, qui uetuſtatẽ contraxerat, dum creatorẽ ignoraret. Fit ergo renouatio reformatioq; mẽtis ſecundum imaginem dei. Ideo autẽ dicitur, ſecundum imaginem dei, ut in ea re intelligatur fieri, ubi eſt imago dei, id ẽ, in mẽte: ſicut dicimus ſecundum corpus mortuum eſſe, nõ ſecundũ ſp̃m, eum q de corpore fidelis & iuſtus abſcedit. Quid eñ dicimus ſecundum corpus mortuum, niſi corpore uel in corpore, nõ anima uel in anima mortuum? Aut ſi dicamus, ſecundum corpus eſt pulcher aut ſecundum corpus fortis, non ſecundum animũ, quid eſt aliud quàm corpore, non animo, pulcher aut fortis. Et innumerabilit̃ ita loqmur. Nõ itaq; ſic intelligamus ſecundum imaginẽ eius qui creauit eũ, quaſi alia ſit imago ſecundũ quam renouatur, nõ ipſa quæ renouat̃. Ipſa eñ imago dei renouatur in homine, quæ fuerat inueterata delicto. Nouum (ut dixi) hominẽ induite.i. cõuerſationẽ. *ubi*, id eſt, in quo homine nouo *non gentilis eſt neque Iudæus*, nihil operatur, nihil prodeſt uel obeſt quod ille qui hunc hominem induit, ſecundum carnis originẽ gentilis ſit aut Iudæus: nec eſt ibi *circuncſio & præputium*, id eſt, nihil ibi utilitatis operatur circuncſio, de qua Iudæi precipue gloriabantur: nec aliqd nocet ibi præputium. *Neque barbarus* eſt ibi, id eſt, nõ nocet cuiquam ſua bar-

A baries, quia fit ciuis sanctorum et domesticus dei. Vel barbarus, id est, aliquis tam longe remotus & tantæ feritatis, ut uix posset à Romanis uinci, non impeditur sua barbarie in hoc nouo homine ne admittatur. *Et Scytha* non est ibi, id est, populus qui est in sinistro margine mūdi, ferocior alijs barbaris, & tam pugnax, ut uix unquam à Romanis superari posset, non iuuatur sua feritate in nouo homine, sed potius oportet omnem feritatem deponere, ut discat à CHRISTO mitis esse & humilis corde. Et neq; *seruus* est ibi abiectior, neq; *liber* acceptior: quia neq; seruitus neq; libertas corporalis nocet uel adiuuat ibi quicquam. Itaq; nec natio, nec ritus carnalis, nec conditio, nec sexus ullam differentiam facit, aut ualet siue operatur ibi aliquid: *sed omnia* in homine *hoc nouo Christus*, id est, nihil in eo *est nisi Christiana pietas & Christiana religio. CHRISTVS* est ibi sanctitas *et iustitia et charitas et omnia bona*. *Et in omnibus Christus est*, q hoc homine nouo sunt induti: qa quicquid boni habent, à Christo habent: et qcquid boni faciunt, per Christum faciunt.

Ephesi.2. Matth.11.

Induite uos ergo sicut electi dei, sancti & dilecti, uiscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam, supportantes inuicem & donantes uobismetipsis, si qs aduersus aliquē habet querelā: sicut & dn̄s donauit uobis, ita & uos.

¶ *Illatio est quasi à toto.* Quandoquidem induere debetis nouum hominem, ergo induere debetis hic uirtutum ornamenta, quæ sunt quasi membra uel partes eiusdem noui hominis, id est, nouæ conuersationis, *sicut electi dei*. i. dei sapiētia præcogniti, et à massa perdendorū separati, atq; ad uitā æternā pordinati, et *sancti*. i. baptismi sanctificatione à peccatis mūdati, *et* sic iā à deo *dilecti*, postquam purgati estis à peccatis quæ deus odit. Et ,pterea ut amplius diligi ab eo mereamini, *induite uos* uirtutes quas ipse diligit. Induite uos *uiscera misericordiæ*, id est, internum affectum misericordiæ circundate uobis in opere, ut internus affectus piæ conuersationis, quam erga proximos in corde habueritis, undiq; appareat in opibus uestris, undiq; uos adornet. Vestis qppe qua induimur, ab omni parte nos tegit. Itaq; et uos ab omni parte circuntegi debetis uisceribus misericordiæ, ut in cunctis actibus uestris fulgeant uiscera misericordiæ, quæ mens uestra concepit erga releuationē miseriæ proximorum, et similit foris in operibus induite *benignitatem*, id est, bonū ignē piæ dulcedinis, qui feruet in corde uestro. Benignitas em̄ est quædā serenitas animi, qua aliquis hilariter loquitur et sua tribuit pro deo, ac conuersat cū ,pximo. *humilitatem* quoque induite, ut humilitas mētis appareat in omnibus uerbis et operibus uestris, in uestibus, in incessu atque omni motu corporis. Ideoq; et *modestiā* quasi uestē uobis circūdate, ut in omnibus dictis et actibus uestris modum teneatis. Modestia enim quasi modi statio dicitur, quia per hanc uirtutem modus competens seruatur in omnibus, modificans uniuersas actiones. & ut modum non excedatis, induite *patientiam*, qua undique muniti, trāquillo animo toleretis om̄ia mala quæ uobis ingerentur à proximis. Impossibile est enim, ut qui cum alijs hominibus conuersatur, nō frequenter ab illis quædā sustineat, quæ in multis ad excessum compellant, si uirtute patientiæ quasi uestimēto circundatus non fuerit. Si uero undique aduersus om̄ia quæ acciderūt sibi, patiētiam tenuerit, semp modestiā seruare poterit. Et ideo patiētiam induite, *supportantes* uos *inuicem*, ut alt alterutrum sustineat in his quę sunt grauia et aspa. Supportate inuicē, id ē, portate inuicē alij alios, ut illos qui portauerūt se, iudicēt supiores: & se inferiores illis, qbus sunt supiores. Nō em̄ patienter alium portat, q se superiorē illo reputat. *Et estote donantes uobismetipsis*, id ē, condonātes atq; dimittentes alij alijs, *si forte quis aduersus aliquem habet querelam* de contumelia uel iniuria sibi ab eo illata. Donate inuicem, quicquid læsionis uel offensionis pertulistis, ubi de merito conqueri poteratis. Et hoc facite nō ficte, nec ex parte, sed *sicut dominus donauit uobis, ita & uos* facite. Id est, sicut dominus in baptismo qcquid iniuriarum ei feceratis, condonauit uobis sine ullo respectu alicuius uindictæ ulterius sumendę, ita et uos bono animo condonate uobis semper ad inuicē omnia sine respectu alicuius ultionis. Debetis em̄ conseruis nō negare, quod à bono dn̄o gaudetis uos ,pcepisse. Alioquin iuxta parabolam euāgelicam, repetet à uobis om̄e debitū qd dimiserat, si nō remiseritis unusqsq; fratri suo de cordibus uestris.

B C D Matth.18.

Super omnia autem hæc charitatem habete, quod est uinculum perfectionis. Et pax Christi exultet in cordibus uestris, in qua & uocati estis in unum corpus, & grati estote. Verbum Christi habitet in uobis abundanter. In omni sapientia docentes & commonentes uosmetipsos in psalmis & hymnis & canticis spiritalibus, in gratia cātantes in cordibus uestris domino. Om̄e quodcūq; facitis in uerbo aut in opere, oīa in nomine dn̄i nostri Iesu Christi facite, gratias agentes deo & patri per ipsum.

¶ Prædicta uirtutū ornamēta induite, sed *super omnia hæc charitatem*, quasi nobilius ornamentum, *habete*, quæ contineat & superornet om̄ia reliquarum uirtutum insignia. Superexcellit enim & superfulget omnibus alijs uirtutibus, atq; magis placet immortalis sponsi conspectibus. *quod*, id est, quæ res, uidelicet charitas, *est uinculum perfectionis*: quia per hanc ligatur omnis uirtutum perfectio, ne dissoluta defluat & dilabatur ac dispereat. Perfectionis uinculum est charitas, quia omne bonū qd agimus, ,p hāc, ne pereat, ligat. A tentatore nanq; citius & quodlibet opus euellitur, si solutū à uinculo charitatis inuenit. Si uero mēs charitate ducit & ,pximi dilectione constringit, cū tētationum motus quilibet motus suggesserint, obicē se

1. Cor.13. Locus obscurus.

A illis ipsa dilectio opponit, & nascentia in corde uitia reprimit. Charitas bona nostra uinciat in perfectione, *& pax Christi*, id ē, quam Christus habet & dat, *exultet in cordibus uestris*. Pax Christi est, qua reconciliati sumus deo & sanctis angelis eius, & qua diligimus deum, atq; peccatum execramur, & qua nos turbare cauemus, & qua nobis inuicē credimus quod nos inuicem diligamus: & qua inuicem corda iungimus, ut concordes simus atq; cor unum in bona uolūtate habeamus: & qua spiritui nostro carnem subiugamus. & hæc pax non sit torpens in cordibus uestris, sed exultet ibi pręgaudio atq; tripudiet, ut sitis scilicet semp memores huius pacis, & eam assecutos esse uos gaudeatis. *in qua* pace etiam *uocati estis* euangelica prædicatione *in unum corpus*, id ē, in hoc ut sitis unum corpus ecclesiæ, seruantes pacem omnes inuicem, sicut diuersa nostri corporis membra pacem & cōcordiam inuicem seruant. & in hac pacis exultatione non sitis ingrati deo, qui uobis eam dedit, sed *estote* ei *grati*, ut pro tantis beneficijs semper ei gratias corde, uerbis & operibus agatis: & ut hanc pacem intelligere ualeatis atq; seruare eam, & grati in ea semper deo existere, *uerbum Christi*, id est, doctrina Christianæ religionis, *habitet in uobis*, id est, maneat in corde & ore uestro non parce, sed *abundanter*, id ē, affluenter & plenarie, ut & sciatis & loquamini uerbum sacræ ædificationis. Dixi ut grati sitis, & uerbum Christi habitās in uobis habeatis, *docentes* uosipsos inuicem, uel unusquisq; se ipsum, *in omni sapientia* diuinorum. Hæc est abundantia uerbi Christi, quæ debet in cordibus uestris habitare, uidelicet omnis sapiētia, ut sensum perfectum habeatis in cognitione diuinæ trinitatis & unitatis, & quicquid ad cultum eius pertinet noueritis, atque pijs desiderijs gaudia regni eius prægustetis, & bonis operibus incessanter quæratis. In huiusmodi rebus est omnis sapientia, quam Christianus habere debet in hac uita. Sitis ergo in omni sapientia docētes (ut dixi) uosmetipsos inuicem, id ē, unusquisq; seipsum ea quæ necdum sciebatis, *& commonentes uosmetipsos* in his quæ iā scitis, ut ea firmiter retineatis & opere compleatis. Docete (inquam) & commonete uosmetipsos, ut & instruamini, & ad bene agendum excitemini, *in psalmis*, qui ad bonam operationem commonent: *& hymnis*, qui de laudibus dei canuntur: *& canticis*, nō carnalibus, sed *spiritalibus*, quæ de æterno gaudio resonāt, & ideo spiritalia sunt. Nam & carnalia cantica frequenter à carnalibus hominibus canuntur, & ad carnis uoluptates pertinēt. Sed his contraria sunt spiritalia cantica, quæ in solo conditore nos delectari admonent & gaudere. In talibus uosipsos docete & commonete. uos dico, *in gratia*, id est, in gratiarum actione *cantantes in cordibus uestris domino*. Neq; enim omīs qui labiis personat, domino cantat: sed qui deuoto corde eum laudans amat, & ad eius uisionem cōspirat. Intus enim est hoc gaudium, ubi uox laudis canitur & auditur: qua uoce laudatur, qui gratis amādus est toto corde, tota anima, tota mente, amatorem'q; suum accendit in se gratia sancti spiritus sui. Ille enim in gratia cantat domino, qui gratia sancti spiritus accēsus, gratis amat eum quem laudat. Ita cantate. *Et omne* etiam *quodcunque facitis in uerbo aut in opere*, id est, quæcunq; loquimini, & quæcunq; operamini, omnia facite in nomine domini, id est, nomen eius inuocate in exordio locutionis & actionis uestræ, atq; sequentia uerba & opera ad gloriam eius semper dirigite. Tunc eñ & peccata locutionis & operationis uitabitis, & bona erunt quę dicetis uel facietis. *Omnia in nomine domini* facite, in omībus nomen domini inuocantes & glorificantes. In nomine domini *nostri Iesu Christi* facite omnia, per quem habetis omnia quæ uobis à patre dantur, uos dico, *per ipsum* per quem omnia bona accipitis, *agentes gratias* de omnibus *deo* qui uos creauit, *& patri* qui uos in filios adoptauit. Vel deo, qui secundum humanitatem eius CHRISTVM creauit: & patri, qui Christū secundum diuinitatem ipsius genuit.

Iohan. 14. 16. & 20.

C

Mulieres, subditæ estote uiris sicut oportet in domino. Viri, diligite uxores uestras, & nolite amari esse ad illas. Filij, obedite parentibus per omnia. hoc enim placitum est in domino. Patres, nolite ad indignationē prouocare filios uestros, ut nō pusillo fiant animo.

Ephesi. 6.

¶ Hucusq; generaliter illos instruxit & monuit. Nunc uero specialiter ad familiarem & domesticam conuersationem uertit exhortationem suam, & mulieres uiris, atq; filios parentibus subijcit. Est enim etiam naturalis ordo in hominibus, ut seruiant fœminæ uiris, & filij parentibus: quia & illis iustitia hæc est, ut infirmorum ratio seruiat fortiori. Hæc enim in dominationibus et seruitutibus clara iustitia est, ut qui excellunt ratione, excellant et dominatione. Vnde nunc Apostolus congrua dat præcepta. Vos (inquit) o *mulieres, estote uiris uestris subditæ* ad omnia, non tamen ad male agendum, sed *sicut oportet* uos *in domino* subdi, id est, sicut uos in Christiana religione uiuentes decet ad omnia illis subijci, præterquam ad transgressionem mandatorum dęi. Et uos o *uiri diligite uxores uestras*. Vxorum timere est et cum timore diligere, uirorum autem tantum diligere, quia dilectio perfectorum est. Viri, diligite uxores uestras, *& nolite amari esse ad illas*. Licet illæ ad iracundiam prouocent, et talia faciant per quæ mereantur amaritudinem, uos tamen nolite eis amaritudine uicem reddere. Vos quoque *filij, obedite parētibus* uestris *per omnia*, siue carnalibus, siue spiritalibus. Obedite illis per omnia, sed tamen *in domino*, id est, in his tantummodo quæ præceptum domini non excedunt. *hoc enim placitum est* deo, ut illis taliter obediatis. Et uos o *patres, nolite filios uestros*, siue carnales, siue spiritales, *prouocare ad indignationē*, nimis aspere illos tractando, *ut non fiant pusillo animo*, id est, ut non deficiat animus eorum, non ualens sustinere nimietatem asperitatis uestræ, et fugiant à uobis, uel aliqd mali faciāt per defectum

B

D

A animi. Et ideo cauere illis occasionem dare inobedientiæ, ne scilicet peccent per iracundiam, & frãgatur mens eorum in aduersis atq; deficiat.

Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes dominum. Quodcũq; facitis, ex animo operamini, sicut domino, & non hominibus, scientes quod à domino accipietis retributionem hæreditatis. Domino Christo seruite. Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod inique gessit. & non est personarum acceptio apud deum.

Ephesi. 6 1. Pet. 2. Leuit. 19 Roma. 2. Ephesi. 6 Actu. 10.

¶ Vos (inquit) o serui, obedite dominis carnalibus, id est, qui uobis secundum corpus, non secundum spiritum dominantur. Obedite illis in bono per omnia, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placẽtes, id est, non tunc solũmodo bene agentes, quando uidemini ab illis: & quãdo non uidemini, negligenter agentes. Non ita subdole agatis, cupientes fraudulenter placere illis per ea, quæ coram ipsis positi strenue agere uidebimini, sed in simplicitate cordis, non in duplicitate seruite illis, ut quod foris in opere ostenderitis, intus in corde habeatis, timentes dominum, qui inspector est cordium, & damnator dolosarum simulationum. Et quodcunque facitis, operamini illud ex animo, id est, ex uoluntate. Earũ quippe deus innocentiam probat, qua B homo non metu fit innocens, sed amore iustitiæ. Nam qui timore non peccat, quamuis ei non noceat cui uult nocere, sibi tamen plurimum nocet: & abstinens ab iniquo opere, sola mentis reus est uoluntate. Simulata enim innocentia non est innocentia, & simulata æquitas nõ est æquitas, sed duplicatur peccatum in quo est & simulatio. Propterea quicquid boni facitis, facite ex animo, non ex simulatione, sicut domino deo facientes illud, non hominibus: scientes quod ex hoc à domino, qui remunerator est omnium bonorum operum, accipietis retributionem æternæ hæreditatis cum filijs. Et ideo seruite domino nostro Christo in omnibus quæ facietis. Si enim propter præceptum bono animo serueritis carnalibus dominis, Christo potius q̃ illis seruietis, & ab eo retributionem percipietis, licet ab illis nil bonæ remunerationis consequamini. Vel quamuis hominum seruitio sitis occupati, domino tamen Christo seruite, ut propter eorum seruitium non omittatis Christo seruire. Nec frangatur mens uestra, si uos male tractauerint: quia qui iniuriam facit, licet sit in hoc mundo potens & nobilis, recipiet à mundi iudice deo id quod inique gessit. Ideo melior est tristitia patientis iniqua, quàm lætitia facientis iniqua, quia & de malitia mali sæpe flagellatur bonus. Qui iniuriã facit, recipiet quod gessit, ut ipse iuste crucietur, qui iniuste cruciauit alium. Et hoc ideo, quia non est apud deum acceptio personarũ, ut nobilibus parcat, si inique egerint: cum ignobiles puniat, qui male egerunt. Omnes enim æquo iudicio, siue dominos, siue seruos, siue diuites, siue paupes, iudicat, & unicuiq; reddit secundum quod egit.

Deu. 1. 10. & 16. 2. Par. 19. Iob. 32. & 34.

C

CAPVT .IIII.

Domini, quod iustum est & æquum, seruis præstate, scientes quoniam & uos dominum habetis in cælo.

¶ Ideo uos domini præstate, id est, largimini seruis uestris illud quod iustum est, id est, quod suo seruitio promeruerũt: & quod est æquum, id est, quod ius naturæ uel rationis exigit, eorum scilicet necessaria dari ipsis, etiam ultra quod seruitium eorum promeruit. Multi enim sunt serui, qui uel infirmitatis, uel alicuius rei causa non promerentur suo labore ea quæ sunt illis necessaria: & tamen debẽt domini illis ea quibus indigent, retribuere. Hæc ita debetis præbere seruis uestris, scientes quoniam & uos habetis dominum in cælo, cuius serui estis, & à quo bona accipere etiam ultra meritum uestrũ indigetis. Contra quem etiam de munere eius superbitis, si illos, quos per conditionem tenetis subditos, æquales uobis per naturæ consortium non agnoscitis. Nam iusti etiam qui imperant, seruiunt illis quibus uidentur imperare: q͂a non dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi: nec principandi superbia, sed prouidendi beneficentia. Et si sancti patres nostri habuerunt seruos, sic administrabant domesticam pacem, ut secũdum temporalia bona filiorũ sortem à seruorũ conditione distinguerent: ad deũ aũt colendũ, in q̃ æterna bona sperãda sunt, omnibus domus suæ membris pari dilectione consulerent. D

Orationi instate, uigilantes in ea in gratiarum actione, orantes simul & pro nobis, ut deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquẽdum mysterium Christi, propter quod & uinctus sum, ut manfestem illud ita ut oportet me loqui.

¶ Reddit generalem exhortationem. Hoc ẽm omnibus conuenit ut instent orationi. Et bene in ea uigilare iubet, ut cum stamus ad orationem, cogitatio omnis carnalis & secularis abscedat, nec tunc quicquam animus cogitet præter id solum quod precatur. Subripit enim frequenter hostis, & subtiliter fallens, preces nostras à deo uocat, ut aliud habeamus in corde, & aliud proferamus in uoce, cum intentione syncera deum debeat non sonus uocis, sed animi sensus orare. Instate orationi, ut obnixe & indeficienter oretis, uigilantes uiuaci studio mentis in ea. Et hoc ut oratio sit in gratiarum actione, ut rogãtes à deo beneficia, gratias illi referatis pro his quæ iam uobis contulit. Ita orate pro uobis, orantes simul & pro nobis, ut deus aperiat nobis ostium sermonis, id ẽ, apiat nobis os, q̃ sermo prædicatiõis egrediatur à nobis ad loquẽdum. i. ad disserendũ & exponendũ mysterium Christi, id est, occultũ secretũ incarnatiõis & passionis Christi, ut occultas eorũ causas pãdamus audiẽtibus, & in his restauratiõnẽ salutis hũanę cõsistere doceamus. Propter quod mysteriũ, q͂a illud prædi-

A cabam, *& uinctus sum*, id est, detineor in uinculis Romæ, ne possim ire quo uoluero & pluribus euangelizare. Orate ut deus det mihi loqui illud mysterium, *ut manifestem illud* & declarem alijs, *ita ut oportet* & conuenit *me loqui* de tanto sacramento, qui & annunciare illud missus sum.

In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus rediméte s. Sermo uester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quo modo oporteat uos unicuiq; respondere.

¶ Vos in ecclesia, id est, incorporati membris Christi, simul omnes orationi (ut expositum est) instate, sed procedentes *ad eos qui foris sunt*, id est, uenientes ad loca ubi uos uidebũt illi, qui adhuc per fidem in ecclesiam non intrauerunt, *ambulate in sapientia*, id est, agite sapienter, operamini prudẽter, figite gressum operis caute, ne quid insipientiæ, ne quid reprehensionis ab infidelibus notetur in uobis, ne nomen domini per uos blasphemetur ab eis. uos dico, *tempus redimentes*, id est, uitam male actam pœnitendo & bene agendo redimentes, ut transacta damna quotidianis meritorum lucris recompensetis. Tempus quippe redimimus, quãdo anteactam uitam quam lasciuiendo perdidimus, flendo reparamus. Dixi ut in uestra ambulatione & in uestra actione luceat sapientia, & nunc addo ut & in sermone uestro semper appareat. scilicet *sermo uester in gratia*, id est, in dulcedine charitatis *semper sit conditus sale* sapientiæ, sicut bonus animæ cibus, ut nihil insipidum, nihil putidum habeat. Nam cibus cui sal immiscetur, fit sapidus: & caro bene salita, nõ putrescit nec fœtet. *Ita sit* & sermo uester, ut quasi cibus sapidus recipiatur ab ore cordis audientium, non sit insipidus per insipiẽtiam, nec putidus per admonitionem carnalis delectationis, nec corruptus per admixtionem falsitatis, sed semper sale spiritualis sapientiæ conditus, & integritate ueritatis incorruptus, atq; odorem cælestis & incorruptibilis delectationis spirans. Et ita condimentum diuini salis in se habeat sermo uester, *ut sciatis quomodo oporteat uos unicuiq; respondere*, id est, per prudentiam moderatæ discretionis sciatis quomodo respondendum sit fideli, quomodo infideli, quomodo diuiti, quomodo pauperi, quomodo seni, quomodo iuueni, quomodo uiro, quomodo fœminæ, & quomodo cæteris gradibus uel conditionibus. unusquisque enim suo modo alloquendus est, & unicuiq; suo modo respondendum est. Respondendum est uerbis eius, si ipse prior locutus fuerit, uel respondendum facto eius, si uerbis tacuerit. unusquisque suo modo uel corrigendus est, uel admonendus.

Roma. 2.

B

Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister & conseruus in domino, quem misi ad uos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa uos sunt, & consoletur corda uestra, cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex uobis est, qui omnia quæ hic aguntur, nota facient uobis.

C

¶ *Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus.* Quia dixerat se uinctum causa euangelij, ne putarent eum grauiora pati, dicit Tychicũ omnia sua eis & aduersa & prospera dicturum. Cui credendum est, quia est *frater*, id est, Christianus, & pro uitæ suæ merito *charissimus* deo uel sanctis eius. *& fidelis minister*, id est, fideliter ministrans sine fraude uerbum prędicationis. Vel minister, id est, diaconus. *& conseruus*, id est, mecum seruiens *in domino*, id est, in his quæ domini sunt. *quem ad hoc ipsum*, id est, ideo *ad uos misi*, *ut cognoscat quæ circa uos sunt* & mihi referat, & idcirco uidete ne quid mali apud uos inueniat quod mihi renunciet. Ob hoc etiam illum misi, ut *& consoletur corda uestra*, ne immoderatam habeatis tristitiam de his quę patimini, uel quæ me pati audistis. Misi cum cum *Onesimo charißimo & fideli fratre*, non uilissimo & fraudulento seruo, sicut olim fuit. Iste est enim Onesimus seruus Philemonis, qui pacto furto apud Philemonem dominum suum, uel postquam consumpsit uel dissipauit illud, confugit ad Apostolum, & audiuit ab eo uerbum salutis, atq; conuersus est. & ideo sic commendat eum Apostolus, ne sit illis in aliquo suspectus. Vnde liquido demonstratur, quod hanc epistolam à Roma de carcere Apostolus miserit, sicut illam ad Philemonem direxit. Nam eosdem salutatores in ista ponit & in illa, quos secum esse declarat, & adiutores suos appellat, id est, Aristarchũ & Marcum & Epaphram & Lucam & Demam. Vnde patet utranq; epistolam ex uno eodemq; loco missam, ubi uinctus tenebatur Apostolus. Nam Onesimum in uinculis CHRISTO genuit. Vincula autem eum in Epheso pertulisse tacet omnino liber Actuum apostolorum. Et ideo probatur non habere ueritatem sententiam eorum, qui dicunt Apostolum Ephesi tantum in uinculis fuisse, & inde hanc epistolam Colossensibus misisse.

D

Philem. 1.

Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus cõsobrinus Barnabæ (de quo accepistis mandata, si uenerit ad uos, excipite illum) & Iesus qui dicitur Iustus, q sunt ex circuncisione. Hi soli sunt adiutores mei in regno dei, qui mihi fuerunt solatio.

¶ Aristarchus iste Thessalonicẽsis erat, & Apostolum sequutus esse legitur. Vnde & ad cumulum gloriæ cum eodem Apostolo captus teneri meruit pro nomine Christi. *Marcus autem consobrinus*, id est, consanguineus *Barnabę apostoli*, ipse est Iohannes cognomento Marcus, pro quo facta est dissensio inter Paulum & Barnabam. Barnabas enim uolebat secum assumere & hũc Marcum. Paulus autem rogabat eum, ut qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus euãgelij, nõ deberet recipi. Sicq; facta est inter eos dissensio, ita ut discederent ab inuicem: & Barnabas quidem assumpto Marco nauigaret Cyprum: Paulus uero electo Sila, profectus est,

Actu. 15.
Actu. 15.

A traditus *gratiæ domini à fratribus*. Quoniã Marcus iste in ipsa se aciei fronte constituens, nimis tepide steterat, & insuper ex acie socors recesserat, merito eum Paulus abiecit, ne illius quasi contagione uires corrũperentur aliorum. Prædicator enim fortia debet in seipso cæteris exempla monstrare, & in bonis quæ cœpit, uiriliter persęuerare. Sed quia Marcus nec fortiter egerat, nec perseuerauerat, merito Paulus eum ulterius in uia prædicationis socium habere noluit. Timens etiam ne alios exemplo suo uanos ac desidiosos redderet, mandauit ecclesijs suis ne reciperẽt eũ. Sed postea correptus est Marcus, atque dignus effectus ut eum Paulus adiutorem habere gauderet. Et hoc est quod dicit: *Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata*, ne scilicet eum reciperetis, sed nunc *si uenerit ad uos, excipite illum*, quia uidelicet bene correptus est. *& Iesus uos salutat, qui dicitur* Iustus, id est, cui ab euẽtu sanctitatis suæ datum est hoc agnomen quod est Iustus. *qui* scilicet Marcus & Iustus, *sunt ex circuncisione*, id est, ex genere Iudæorum. *Hi soli sunt adiutores mei in regno dei*, id est, in prædicatione euangelij, de qua dominus Iudæis ait: Auferetur à uobis regnum dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Vel in regno dei, id ẽ, in ecclesia ædificanda, de qua idem dominus ait, Mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala. Qui uidelicet adiutores, *fuerunt mihi solatio* in tribulatione mea.

Matth. 21

Matt. 13.

B

Salutat uos Epaphras, qui ex uobis est, seruus Christi Iesu, semper solicitus pro uobis in orationibus, ut stetis perfecti & pleni in omni uoluntate dei. Testimonium eñ illi perhibeo, quòd habet multum laborem pro uobis, et pro his qui sunt Laodiceæ, et qui Hierapoli.

¶ Iste est sanctus Epaphras, de quo in principio epistolæ huius dictum est, Cognouistis gratiã dei in ueritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro, qui est fidelis pro uobis minister Iesu CHRISTI. Quia ergo prędicauerat eis gratiam dei, idcirco solicitus precibus deum semper exorabat, ut ipsi in eadẽ gratia permanerẽt, ne labor eius fieret uacuus. Corporali enim præsentia illinc abierat, & propterea deo qui nusquã deest, illos commendabat. Et hoc ẽ: *Salutat uos Epaphras, qui est ex uobis* originem ducens, & est *seruus Christi Iesu*, id ẽ, seruiens mandatis euangelicis. ipse dico, *semper solicitus pro uobis in orationibus*, id ẽ, semper solicite & attente orans pro uestra salute, *ut* scilicet *stetis*, id ẽ, perseueretis. Vnde dictum est de diabolo, In ueritate non stetit. quia fuit ibi, sed non perstitit. Et uos estis in religione Christiana, ideoq; precatur Epaphras ut stetis, id ẽ, permaneatis in ea. Stetis *perfecti* bona operatione, *& pleni* bona uoluntate. Perfecti exterius, & plèni interius, ne sit mens intus uacua, cum perfecta foris apparuerint opera. Tales (inquam) stetis *in omni uoluntate dei*, id ẽ, in obseruantia omnis diuinæ uoluntatis, ut scilicet omnem dei uoluntatẽ perseueranter impleatis. Hoc ille uobis à deo cõcedi p̃catur, sine cuius gratia nihil potestis. Nam ego *testimonium illi perhibeo, q̃ multum laborat* orando & uigilando *pro uobis*, id ẽ, pro uestra salute, *& pro his qui sunt Laodiceæ*, quæ ẽ urbs uobis proxima, *& p illis qui sunt Hierapoli*, quæ & ipsa ẽ ciuitas nõ procul à uobis posita.

Supra. 1.

Iohan. 8.

C

Salutat uos Lucas medicus charissimus et Demas.

¶ Lucas iste primo fuit medicus corporum, deinde conuersus ad CHRISTVM, factus ẽ medicus animarum. Inde est quod plus quàm alij euangelistæ, loquitur de misericordijs redemptoris, p quas languores peccatorũ ab animabus pellunt, & sacerdotis psonam in CHRISTO describit, interuenientis pro peccatis totius mundi.

Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, et Nympham, et quæ in domo eius ẽ, ecclesiam. Et cum lecta fuerit apud uos epistola hæc, facite ut & in Laodicẽsium ecclesia legatur: et ea quæ Laodicensium est, uobis legatur.

¶ Prædicti sancti uos salutant. Vos autem *salutate* uicinos uobis *fratres qui sunt Laodiceæ, &* inter eos specialiť & nominatim *salutate Nympham* illam matronam religiosam, *& ecclesiam quæ est in domo eius*, id ẽ, familiam eius, uel multitudinem fidelium apud eam congregatorũ, quos ipsa hospitať & pascit. *Et cum apud uos lecta fuerit hæc epistola, facite ut & in Laodicensium ecclesia legatur*, id ẽ, curate in conuentu Laodicensium recitari: quia & propť eos secundarie scripta ẽ, sicut propť uos principaliť. *& ea* similiter epistola, *quæ Laodicensium est*, id ẽ, quam ego Laodicẽsibus misi, *legatur uobis*. quamuis & hãc epistolã quintãdecimam, uel sextãdecimam Apostolus scripserit, & autoritas eam apostolica sicut cæteras firmauit, sancta tamen ecclesia non amplius q̃ quatuordecim tenet, ut ex ipso epistolarũ numero oñderet, quod doctor egregius, legis & euangelij secreta rimatus esset. Quatuordecim qppe, quatuor & decem sunt: & quatuor significant nouum testamentũ, propter quatuor libros euãgelij: decẽ aũt uetus instrumentũ, pter decalogũ legis. Ex ipso itaq; numero uoluit ecclesia sancta demõstrare, oẽm sapiẽtiam uel pfectionem ueteris ac noui testamenti, breuiť in his epistolis comprehendi: ideoq; numerũ qui hæc significabat, excedere noluit.

D

Et dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti in domino, ut illud impleas.

¶ *Dicite* (inquit) *Archippo* episcopo uestro à nostra parte: *Vide ministerium quod accepisti*, id est, attende & considera quale opus suscepisti, *in domino*, id est, in domini gratia, uel in his quæ domini sunt. Noli cæcus esse, noli oculos auertere ab officio ministerij tui, id ẽ, ab actione episcopatus tui, sed uide solicita consideratione quale ministerium suscepisti, *ut strenue illud impleas*, non ociose uacuum teneas. Archippum præpositum eorũ per

eos commonet, ut qui regēdam ecclesiam eorum accepit, sit solicitus de eis. Plebis causa scribitur epistola, & ideo non ad rectorem dirigitur. Vel quia ipse tepide agebat cum pseudo apostolis, idcirco Apostolus non per se, sed ad maiorem confusionem per subditos suos, quasi pluris illos faciens, admonet eum.

Salutatio mea manu Pauli. Memores estote uinculorum meorum. Gratia uobiscum, Amen.

¶ *Salutatio* (inquit) *mea* scripta in *manu Pauli*, id est, manu ꝓpria, ut ex subscriptiōe mea sciatis epistolam à me missam. *Memores estote uinculorum meorum.* Memoriam uinculorum suorū hortatur eos habere, siue ideo, ut eius exemplo informati, patientiam in tribulationibus habere discant: siue ut orent pro eo, ut citius absoluatur, & ad prædicandum liber discurrat: siue (quod minus est credendum) ut aliquid ei largiantur, in ipsis uinculis minus necessaria procurare ualēti. Deinde, *Gratia*, inquit, domini sit *uobiscum*, ut ea cooperante ualeatis opera bona facere. Hucusq; protenditur epistola, quæ missa est ad Colossenses. Congruum autem uidetur, ut propter notitiam legentium subijciamus eam, quæ est ad Laodicenses directa, quam (ut diximus) in usu non habet ecclesia. Est ergo talis:

EPISTOLA PAVLI AD LAODICENses, *ut nonnulli opinantur.*

PAVLVS apostolus non ab hominibus, neq; per hominem, sed per Iesum Christū, fratribus qui estis Laodiceæ, gratia uobis & pax à deo patre nostro et domino Iesu Christo. Gratias ago Christo per omnem orationem meã, quòd permanentes estis & perseuerantes in operibus bonis, promißionem expectantes in die iudicij. neq; disturbent uos quorundam uaniloquia insimulantium ueritatem, ut uos auertant à ueritate euangelij, quod à me prædicatur. Et nūc faciet deus, ut qui sunt ex me, ad perfectū ueritatis euangelij sint deseruientes, & benignitatem operum facientes, quæ sunt salutis uitæ æternæ. Et nunc palàm sunt uincula mea, quæ patior in Christo, in quibus lætor & gaudeo. & hoc mihi est ad salutem perpetuam, quod factum est orationibus uestris, administrante spiritu sancto. Siue per uitam, siue per mortem, est mihi uiuere uita in Christo, & mori gaudium. & ipse in uobis faciet misericordiam suam, ut eandē dilectionem habeatis & sitis unanimes. Ergo dilectißimi, ut audistis præsentiã domini, ita sentite, & facite in timore, et erit uobis uita in æternum. Est enim deus, qui operatur in uobis. & facite sine peccato quæcunq; facitis. Et quod optimū est dilectißimi, gaudete in domino Iesu Christo. et cauete oēs sordes in omni lucro. Omnes petitiones uestræ sint palã apud deum. Estote firmi in sensu Christi. et quæ integra & uera & pudica & casta & iusta & amabilia sunt, facite. Et quæ audistis et accepistis, in corde retinete: et erit uobis pax. Salutate oēs fratres in osculo sancto. Salutant uos omnes sancti. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Amen. Hanc facite legi Colossensibus: & eam quæ est Colossensium, uobis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM PAVLI PRIMAM AD THESSALONICENSES.

Thessalonica est urbs nobilis *in Macedonia*, ad quã cum uenissent Paulus & Silas, *quoniã ibi erat synagoga* Iudæorum, secūdum consuetudinem suã Paulus *introiuit* ad eos, et per sabbata tria disserebat *eis de scripturis. Et quidam ex eis crediderunt*, & adiuncti sunt *Paulo & Silæ, & de colentibus*, id est, proselytis gentilibusq; multitudo *magna, & mulieres* nobiles non paucæ. Zelantes autem *Iudæi assumentesq;* de uulgo uiros quosdam malos, & turba facta, *concitauerunt* ciuitatem, & assistētes domui Iasonis, *quærebant eos producere in populū.* Et cum non inuenissent eos, *trahebant Iasonem & quosdam fratres* ad principes ciuitatis, *clamantes, quoniam hi sunt qui urbē concitant*, & huc uenerunt, *quos suscepit Iason, & hi omnes contra* decreta Cæsaris faciunt, regem alium *dicentes esse Iesum.* Concitauerūt autem plebem & principes ciuitatis *audientes hæc*. Et accepta satisfactione à Iasone & *à cæteris, dimiserunt eos. fratres uero* confestim per noctē dimiserunt *Paulum & Silam Berrhœam. Taliter* conuersi sunt Thessalonicenses, *& talia mox pro fide pati cœperūt.* Nam & postquam apostolos *dimiserunt*, *multa pro Christi* nomine pertulerunt. Quorum *constantiam Apostolus* collaudans, scribit illis ab Athenis, & intendit *exhortari illos*, ut immobiles inter aduersa permaneant, ac semper *in melius* ꝓficiãt. Deinde errorē quorundã mortuos suos incōsolabiliter lugentiū quasi nō amplius resurrecturos, corrigit docēs cōem resurrectionē ueraciter eē futurã. Sed & in alijs pluribus uitã illorū atq; mores instruit. Et quia *ipsi* ad obediēdum proni erant, ideo non ponit nomen autoritatis suæ uel officij, sed ut pares admonet. Siluanum autem (id ē, *Silam*) & Timotheum idcirco se cōponit, quia in conuersione *eorū fuerant* cum illo participes laboris, uel quia nunc *erant* cum *ipso* Athenis. *Et hanc epistolã* (*nisi* fallor) *primam* omnium scripsit. *Non enim ante istam inuenio illũ aliquid scripsisse.* Sic autem inchoat:

EPISTOLAE PAVLI PRIMAE AD THESSALONICENSES *CAPVT .I.*

PAVLVS ET SILuanus et Timotheus, ecclesiæ Thessalonicensium in deo patre et domino IESV Christo: Gratia uobis et pax.

¶*Paulus & duo socij eius Siluanus & Timotheus* mittunt hanc *epistolam ecclesiæ Thessalonicensium.* Iudæorum *proprie synagoga* dici solet, quamuis & *ecclesia* dicta sit. Nostram uero apostoli nunquam synagogam dixerūt, sed semper ecclesiam, siue discernendi causa, siue quod inter congregationem, unde synagoga: & conuocationem, unde ecclesia nomen accepit, distet aliquid, quod scilicet pecora congregari *solēt*, *quorum* & greges proprie dicimus: cōuocari *aūt* magis est utentium ratione, sicut *hominum.* Paulus & socij eius dirigunt has *literas ecclesiæ* Thessalonicensium, consistenti *in deo patre & domino Iesu Christo*, id est, in fide & *charitate* patris & filij, subintelligitur & *spiritus sancti*, quo unctus est Christus. Vel in deo patre & filio mittit Paulus & socij eius hanc epistolam. *Gratia* (inquit) *& pax sit uobis.* Bene primo gratiam dicit, deinde pacem nominat: quia sine gratia dei ad pacem reconciliatio

A nis peruenire non possumus,imo nihil pacificum nisi p gratiã eius habere ualemus. Gratia em gratis datur sine præcedentibus meritis, & per hanc dum culpas remittit,accedimus ad pacẽ reconciliatiõis. Potest & ita intelligi: Gratia & pax à deo sit uobis,ut q humana gratia & seculari pace priuati estis,apud deum gratiam & pacem habeatis.

Gratias agimus deo semper pro omnibus uobis, memoriam uestri facientes in orationibus nostris sine intermissiõe,memores operis fidei uestræ & laboris & charitatis & sustinentiæ spei domini nostri Iesu Christi,ante deum & patrem nostrum, scientes fratres dilecti à deo electionem uestram, quia euangelium nostrum non fuit ad uos in sermone tantum,sed in uirtute & in spiritu sancto, & in plenitudine multa, sicut scitis, quales fuerimus in uobis propter uos.

¶ Solito more incipit à gratiarum actione,gã multam dei gratiam in his uidet refulgere. Et idcirco deũ primo laudat, qui dedit eis gratiã,deinde ipsos qui fide & operibus secuti sunt eum. Ac si dicat: Tenete quæ tenetis,agite quæ agitis,qm talia sunt ut pro eis deo gratias agamus. *Agimus* em *gratias* & laudes *deo* non ad horam, sed *semper pro omnibus uobis*, maioribus & medijs & minoribus, uel uiris & mulieribus,quia gratiam quam uobis B primo contulit, adhuc in uobis conseruat & augmentat. Ab ipso enim sunt omnia bona quæ habetis,& ideo gratias illi pro his referimus. Nos dico, *facientes memoriam uestri in orationibus nostris*, & hoc *sine intermissione*,id est,nũquam intermittimus facere memoriam uestri,quotiescunque oramus. Nam sumus *memores operis fidei uestræ*, id est,quomodo fides uestra non est ociosa, sed semper bonum opus agit,& ideo libẽter pro uobis oramus. Memores(inquam)sumus operis uestri *& laboris*, quẽ in ipso opere ducitis,id est,mente retinemus, quomodo bene operantes laboratis. *& charitatis*, id est,fraternæ dilectionis, quam bonis operibus ostenditis. Vel laboris tolerantiæ aduersitatum, & charitatis qua inimicos diligitis. *& sustinentiæ*,id est,expectationis *spei domini nostri Iesu Christi*: quoniam bona facientes & mala patientes, expectatis longanimiter supernum illud premium,quod à Christo speratis accipere cum uenerit. Et hæc omnia facitis *ante deum*, quia in his non humanos fauores appetitis, sed omnipotẽtis dei præsentiæ intenditis. Præsentem enim dominum adesse cogitatis,& uos ante conspectum eius omnia facere cõsideratis. Vel nos sumus memores uestri in orationibus ante deũ. Ante deum,qui nos creauit: *& patrem nostrum*,q nos adoptauit. Ita sumus memores uestri, *scientes electionem uestrãm*,id ẽ,scientes uos esse electos,& ad æternam uitam prædestinatos, o *fratres dilecti à deo*.i.quos deus diligit,quia paternis flagellis uos ad æternam hæreditatem erudit. Quem enim diligit dominus,corripit:& flagellat omnem filium quẽ recipit. Vel memores sumus C uestri, *scientes electionem uestram*, id est,scientes quomodo deus per doctrinã nostram uos elegit de multitudine cæterorum, qui sunt in infidelitate relicti. Vere deus prædicantibus nobis uos elegit,tangens interius corda uestra dono sancti spiritus: *quia euangelium nostrum*,id est,prædicatio nostra *non fuit ad uos in sermone tantum*modo, *sed* etiam *in uirtute* operis uel in uirtute miraculorum, *& in spiritu sancto*,quia per impositionem manuum nostrarum dabatur uobis spiritus sanctus: *& in plenitudine multa*, qa plenarie uos instruximus, & spiritalibus gratijs actore deo repleuimus.& copiose in uobis talia operati sumus: *sicut* uosipsi *scitis* & testes estis, *quales*,id est,quàm religiosi & mirifici *fuerimus in uobis propter uos* conuertendos & instruendos,ut non solum ratione uerborum, sed & exemplo operum nostrorum uos informaremus.

Hebr.12. Prou.3.

Et uos imitatores nostri facti estis & dñi, excipientes uerbũ in tribulatione multa cũ gaudio spũs scti, ita ut facti sitis forma oĩbus credentibus in Macedonia & in Achaia. A uobis enim diffamatus est sermo dñi non solum in Macedonia & in Achaia,sed & in omnẽ locum fides uestra, quæ est ad deum, profecta est,ita ut non sit nobis necesse quicquam loqui. Ipsi enim de nobis annunciãt, qualẽ introitũ habuerimus ad uos, et quomodo conuersi estis ad deum à simulacris, seruire deo uiuo & uero,& expectare filiũ D eius de cælis(quem suscitauit ex mortuis) Iesum,qui eripuit nos ab ira uentura.

¶ Ipsi scitis quales fuerimus uobis propter uos informãdos. *Et uos facti estis imitatores nostri*, *&* quod est amplius,imitatores *domini,excipientes uerbum* nostræ prædicationis *in multa tribulatione* uestra uel nostra, *cum gaudio spiritus sancti*.i. quod uobis spiritus sanctus de spe cælestis mercedis inspirauit. Et propterea non immerito supradiximus nos scire electionem uestram,id est,uos esse de electis dei, qa non estis paleæ,sed grana. Non solum enim nostri,sed & Christi imitatores facti estis, dum nulla uos tribulatio à susceptione uerbi cælestis reuocare ualeret, sed potius gauderetis in tribulationibus pro uerbo. Nam excepistis illud, id est,ex omnibus uel extra omnia reuerenter suscepistis in tribulatione multa, quæ uobis propter uerbum est illata. Et licet tribulationes perferret uestra caro,animus tamen gaudebat in spiritu sancto. Et in his dominum atque nos imitati estis, *ita ut facti sitis forma*,id est,exemplum permanendi constanter in fide inter aduersa, *omnibus credentibus* qui sunt *in Macedonia & in Achaia*. Et ideo uos qui tot alijs exemplum fidei & patientiæ facti estis, uidete ne deficiatis,sed semper robustiores in Christo pdurẽtis. Vere forma facti estis multis, nam effectus hoc iudicat. Nam *sermo domini*.i.dñicæ pdicationis egrediens *à uobis, diffamatus est nõ solum in Macedonia & in Achaia*,*sed & in omnem locum* uobis affinẽ in cir

A cuitu profecta est, id est, transiuit audita fides uestra, quæ est ad deum se extendens. Et ita peruulgata est apud omnes, ut non sit nobis necesse quicquam loqui de uobis ad commendandum alijs bonam uitā uestram, ut eos ad fidem & religiosam conuersationem exemplo uestri prouocemus. Vere non est necesse nobis ut nos loquamur. nam ipsi loquuntur. Ipsi enim qui in circuitu degunt, annunciant de nobis. i. narrant alij alijs, qualem introitum habuerimus ad uos, id est, quanta uirtute miraculorū & abundantia spiritalium bonorū accesserimus ad uos conuertēdos. & quō, id est, quàm facile aut quàm deuote conuersi estis ad deum, & quàm facile doctrina nostra introierit ad corda uestra. Cōuersi estis ad deum à simulacris, id est, ad cultū dei à cultura idolorum, seruire, id est, ut seruiatis deo, non mortuo et falso, sicut est Iupiter uel Hercules & cæteri, quos ex mortuis hominibus pagani deos cōstituerūt: sed uiuo & uero, qa naturaliter deus ē. et expectare, .i. ut bene operantes expectetis lōganimiter sine murmuratione pijs desiderijs filium eius Iesum de cælis uenturum reddere mercedem seruis suis, quem pater suscitauit ex mortuis: & qui filius ideo est expectandus à nobis remunerator, quia delendo peccata nostra eripuit nos ab ira uentura, ab animaduersione futuræ ultionis. Ira em̄ dei non perturbatio est, sed iudiciū quo irrogatur pœna pro peccatis.

CAPVT II.

Actuū. 17 B

NAm ipsi scitis fratres introitum nostrum ad uos, quia nō inanis fuit: sed ante passi multa, & cōtumelijs affecti (sicut scitis) in Philippis, fidutiam habuimus in deo nostro loq ad uos euāgeliū dei in multa solicitudine. Exhortatio em̄ nostra nō de errore, neq de immunditia, neque in dolo: sed sicut probati sumus à deo, ut crederetur nobis euangelium, ita loquimur, nō quasi hominibus placentes, sed deo qui probat corda nostra.

Actu. 16.

¶ Alij nunciant qualem introitum habuerimus ad uos. nam uos ipsi fratres scitis eū qualis fuerit, quia scilicet nō fuit inanis, id est, infructuosus & leuis: sed antè quàm ad uos ueniremus, passi sumus multa & contumelijs affecti sumus in Philippis, id est, in urbe Philippēsium, de qua migrauimus ad uos. Ibi cum ego & Silas ad iudices contumeliose tracti sumus, ita ut tunicæ nostræ scinderētur, & publice uirgis cæsi atque in carcerem trusi, & ligno pedes cōstricti. Hæc & alia passi sumus in Philippis, antequam ad uos accederemus, sicut & uos scitis. Et patientia talium afflictionum uel iniuriarum confortati, habuimus fidutiam et audaciam non in uiribus nostris, sed in deo nostro, id est, in eius uirtute & potentia loqui ad uos, id est, prædicare euangelium dei in multa solicitudine, ne scilicet priusquam uos bn̄ instruerem, ab infidelibus impedirer. & tamen fidutialiter & audacter locuti sumus uobis, quia exhortatio nostra non est de errore, ut aliquem errorem cuiuslibet prauæ sectæ suadeamus: neque de immunditia, ut immundā uitā in carnis pollutiōe exhortemur: neque in dolo, quando non p amore ueritatis & utilitate audientium prædicatur, uel ut aliud in ore, aliud in corde habeamus, sed ut gloria uel aliquod lucrum adquiratur. Exhortatio nostra non est de errore, quia non exhortamur aliquem ut erret in ueritate: neq de immunditia, qa nemini suademus ut seipsum maculet: neq in dolo, quia fraudulentam simulationem in uerbis nō habemus: sed sicut probati, id ē, probi habiti sumus à deo ut crederetur, id est, committeretur nobis euangelium, ita loquimur, hoc est, sicut illi quos approbauit & elegit non per errorem, uel per immunditiā, uel per dolum, sed per ueritatem fidei & munditiam uitæ ac simplicitatē cordis, sic prædicamus alijs euangelium non quasi hominibus placentes, id est, non sicut illi qui fauorem hominū appetunt, sed deo placere studentes, qui probat, id est, scrutatur & inspicit corda nostra & cogitationum secreta. Ipse enim qui occulta cordium rimatur, nouit quia nō hominibus, sed illi placere quærimus. Et si hominibus placere quærimus, hoc non propter nos, sed propter ipsorum salutem agimus.

C

Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis: neque in occasione auaritiæ, deus testis est: nec quærētes ab hominibus gloriam, neque à uobis, neq ab alijs, cum possemus oneri uobis esse ut Christi apostoli: sed facti sumus paruuli in medio uestrum, tanquam si nutrix foueat filios suos. Ita desiderantes uos cupide, uolebamus tradere uobis non solum euangelium dei, sed etiam animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis.

D

¶ Vere non sumus ex prædicatione quærentes placere hominibus, sed deo: Neque enim fuimus aliquando, id est, unquam in sermone adulationis, ut per adulatoria uerba placeremus hominibus, palpādo uitia eorum siue laudando, sicut scitis: neque fuimus in occasione auaritiæ, id est, non prædicauimus ea intentione uel occasione, ut res uestras nobis congregaremus, & inde nobis deus est testis, qui nouit arcana pectoris. nec fuimus aliquando quærentes ab hominibus gloriam: & hoc ostendo per partes hominum, quia neque à uobis, neque ab alijs. Quas uires nocendi habeat humanæ gloriæ amor, nō sentit nisi qui ei bellum indixerit. Quia etsi cuiquā facile est, laudem non cupere dum negatur: difficile tn̄ est, in ea nō delectari cum offertur. Iustus autem quisque aut tantum temporalem gloriam non habet, aut hanc sub semetipso frangit, si habet, ut honori suo liber emineat, ne ei iustus delectatione succumbat. A uobis (inquam) nō quæsiuimus aliqd terrenum, cum tamē possemus uobis oneri esse. i. uos grauare exigēdo à uobis stipendia ut cæteri apostoli Christi exigūt uel accipiūt ab auditoribus suis. Nos nec rebus uestris pasci, nec laudibus uestris magnificari quæsiuimus: sed facti su-

A mus paruuli in medio uestrum, id est, apostolatus nostri gloriam ante oculos uestros humiliauimus, & magnitudinem nostri sensus ad paruitatem uestræ capacitatis inclinauimus, tanquam si nutrix foueat filios suos, quæ sedet in terra, & tenet in gremio filios ac lacte nutrit, & blandiens consolatur, atque balbutiendo informat ad loquendum. Sic enim propter uos humiliati sumus, & materno affectu uos in sinu pietatis patienter fouēdo portauimus, & lacte inchoationis potauimus, atque blanditijs promissorum cælestium uos consolati sumus, & de humanitate Christi uobis quasi balbutiuimus, ut ad loquendum uerbum diuinitatis eius uos instrueremus. Sunt nutrices fouentes quidem, sed non filios suos. Apostolus uero germano & pingui affectu charitatis & nutricis personā suscipe uidet, dicēdo foueat: & matris, addendo filios suos. Et nutrici ergo se cōparauit, quia alebat: & filios suos addidit, quia peperat, dicēs: Filioli mei, quos iterū parturio. (Gala. 4.) Assimilati (inquit) sumus nutrici proprios natos alēti: quia ita desiderantes uos cupide, sicut nutrix desiderat filios suos, uolebamus tradere uobis non solum euangelium dei, sed etiam animas nostras, id est, nō solum prædicationem ueritatis, sed etiā totā uitā nostram expendere in salute uestra. & hoc ideo, quia facti estis charissimi nobis propter meritum uestræ sanctitatis, quam ab exordio uestræ conuersionis protinus arripuistis.

Memores enim estis fratres laboris nostri & fatigationis: nocte & die operantes, (B) ne quem uestrum grauaremus, prædicauimus in uobis euangelium dei. Vos testes estis & deus, quàm sancte & iuste & sine querela uobis qui credidistis, fuimus, sicut scitis, qualiter unumquenque uestrū tāquam pater filios suos, deprecantes uos & consolantes testificati sumus, ut ambularetis digne deo, qui uocauit uos in suū regnū & gloriam. Ideo & nos gratias agimus deo sine intermissione, quoniam cum accepissetis à nobis uerbum auditus dei, accepistis illud non ut uerbum hominum, sed sicut est uere uerbum dei, qui operatur in uobis, qui credidistis in ipsum.

¶ Vere facti sumus paruuli uobis ut nutrix, quia humiliati sumus in labore, sicut nostis. Vel ita: Vere aīas nostras parati eramus tradere uobis, sicut effectus operum nostrorum indicabat, quia incessanter laborabamus pro utilitate uestra, quēadmodū recordamini. Memores enim estis o fratres laboris nostri, quē apud uos habuimus, & fatigationis. Est plerūque labor sine fatigatione, sed labor noster non fuit talis, & nō fuit leuis & momētaneus, sed grauis & cōtinuus. Assidue enim & in prædicatione, & in in manuū ope laborauimus, & ideo præ nimietate iugis laboris fatigabamur, nec tamen deficiebamus. Nā nocte & die operantes manibus nostris, unde uictum haberemus, ne quem uestrum .i. ex uobis grauaremus accipiētes ab eo stipendiū, prædicauimus in uobis euangelium dei, ut exemplo nostro uos informaremus (C) ad laborandū manibus proprijs, unde uiuatis & indigentibus ministretis, atque falsos apostolos uentri seruiētes repellatis. Nam uos estis testes nobis & ipse deus, qui nouit omnia, quàm sancte, quantum ad puritatem mundissimæ conuersationis, fuerimus uobis: & quàm iuste, quantum ad æquitatem erga proximos seruandam, faciendo debita: & quàm sine querela, id est, quàm innocenter & irreprehensibiliter uobis fuimus qui credidistis: quia nihil fecimus uobis, unde possetis conqueri de nobis, sicut scitis. uel sine querela fuimus uobis, quia nūquam questi sumus de uobis, dum imbecillitatem uestram portaremus. Taliter fuimus conuersantes uobis, id est, ad utilitatem uestram. Sicut scitis, id est, ita hæc scitis, sicut & alia quæ subiungimus, scilicet qualiter monebamus amicabiliter unumquenque uestrum tāto affectu, tanquam si pater filios suos instruat. nos dico, deprecantes uos, ut in melius proficeretis: & consolantes in tribulationibus, ne deficeretis. Et hæc facientes, testificati sumus, id ē, sub testimonio diuinæ maiestatis uel sanctorum uos adiurauimus, ut ambularetis in uia recta, proficiēdo & ad cælestem patriam tendendo. ambularetis, inquam, digne deo, id est, per uiam quæ esset digna perducere ad deum, uel sicut dignum est electos dei ambulare. qui uocauit uos in regnum suum & gloriam, ut per iter uirtutum festinetis ad eū, quatenus in regno eius & in gloria eius perenniter cum eo maneatis. Vel in regnum suum, id est, in præsentem ecclesiam uos uocauit, & post in gloriam suam, id est, in an(D)gelorum societatem. Et quia uos ad tantam beatitudinem uocauit, uosque libenter sequi uocantem cœpistis, ideo non solum uos, sed & nos agimus sine intermissione gratias deo, qui hoc fecit in uobis per gratiam suæ aspirationis, quoniam cum accepissetis à nobis uerbum auditus dei, id est, euangelium in quo audistis notitiam dei, accepistis illud non ut uerbum hominum, id est, non inutiliter & negligenter, sicut uerba hominum solent accipi. uel non ut uerbū hominum, id est, quasi à sapientibus esset. sed sicut est uere uerbum dei, id est, ita reuerenter & honorifice, sicut illud quod reuera locutus ē deus. Quod effectus indicat, quia ipse deus operatur quotidie bona opera in uobis, qui credidistis, tendentes in ipsum per fidem & desideria. Gratias (inquit) agimus deo sine intermissione, quoniam cum accepissetis &c. Quid ē quod hic deo gratias agit? Nempe uanū est atque inane, si cui gratias agit pro hoc quod ipse non fecit. Sed quia hoc uanum & inane non est, profecto deus, cui de hoc opere gratias agit, ipse fecit, ut qui percepissent ab Apostolo uerbum auditus dei, exciperent illud nō ut uerbū hoim, sed sicut est uere uerbum dei. Dicit igitur: Operatur in cordibus hominum uocatione illa secundū propositum suum, ut non inaniter audiant euangelium, sed eo audito conuertant & credant, excipientes non ut uerbū hominum, sed ut uerbum dei sicut & uere est. Hucusque multa dixit cōtra pseudo apostolos, significās in eis esse cūcta uitia, quæ in se & socijs suis esse denegauit, ac deesse illis oīa uir

A tutum bona, quę in se & comitibus suis esse demõstrauit. Iam uero ne Thessalonicenses pro sua uel apostolorum tribulatione moueantur, subiungit:

Vos enim imitatores facti estis fratres ecclesiarum dei, quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu, quia eadem passi estis & uos à contribulibus uestris, sicut & ipsi à Iudæis. Qui et dominum occiderunt Iesum & prophetas, & nos persecuti sunt, & deo non placent, et omnibus hominibus aduersantur, prohibẽtes nos gentibus loqui ut saluæ fiant, ut impleant peccata sua semper. Peruenit enim ira dei super illos usque in finem.

¶ Contra falsos apostolos latenter fuerat locutus ut eos non susciperent, nunc contra Iudæos manifeste loquitur ut eos non metuant. Vere (inquit) in ipsum credidistis, quia *uos estis facti imitatores ecclesiarum dei, quæ sunt in Iudæa*, id est, in terra Iudæorum, *in Christo Iesu*, id est, in instructione ipsius Christi. In hoc estis imitatores, *quia eadem passi estis & uos*, quæ passæ sunt & illæ ecclesiæ. Passi (inq̃) estis *à contribulibus uestris*, id est, ab illis de quorum tribubus originem ducebatis, *sicut & ipsi à Iudæis*. Ciues enim & amici uel consanguinei uestri uos ꝑsecuti sunt, sicut & illos sui. Nec mirum si Iudæi more suo fideles persequũtur, *qui & ipsum saluatorem dominum Iesum occiderunt & prophetas* antea, qui prænunciabant eum: *& nos* apostolos postea *persecuti sunt*, qui prænunciabamus illis eum aduenisse. & ideo ne miremini, sed patienter sustinete, si & uos persequuntur, qui semper persecuti sunt. *&* licet æmulatione legis hæc facere uideantur, *deo* tamen *non placent*, cuius gratiam impugnant. Nec tantum deo rebelles sunt, sed *& omnibus hominibus*, id est, saluti omnium hominũ *aduersantur*, *prohibentes* inquantum pręualent, *nos loqui*, id est, ne loquamur uerbum dei *gentibus ut* credant & *saluæ fiant*: & ita hostes sunt omnibus, dum conantur facere ut uerbum salutis per nos ad neminẽ ueniat, sed omnes in perditione relinquantur. Et hoc ex more faciunt, *ut impleant peccata sua semper*, id est, peccata peccatis incessanter accumulant usq; ad consummatam plenitudinem, quando pro his mittẽtur in gehennam. Ideo autem semper peccata sua implent, quia ira dei ut excæcarentur, peruenit super illos, id est, iam olim effusa est super corda illorum, ex quo reprobauerũt saluatorem qui missus eis fuerat. Quando enim patres eorum dixerunt, Sanguis eius super nos & sup filios nostros, tunc peruenit ira dei super illos, & durabit usque in finem, quando prædicante Elia recipient gratiã. Vel ita: Vt impleant peccata sua semper. Quadraginta eñ annos post passionẽ domini dedit deus Iudæis ad pœnitẽtiam. Illis transactis, cũ credere nollent, completa sunt peccata eorum, ut pro his perire deberent. Quando autẽ hoc dixit Apostolus, stabat Ierusalem, nec erãt peccata eorum adhuc completa, sed completa sunt uenientibus Romanis. unde subdit: *Peruenit enim*, id ẽ, antequam resipiscerent uenit, antequam putarent uenit *ira dei super illos*, opprimens eos. Ira dei est ultio quæ per Romanos facta est, quæ ira perdurat super illos captiuos *usque in finem* seculi. uel hæc temporalis ira idcirco dicitur peruenisse super illos captiuos, quia sequitur æterna, cum sine fine post hanc uitam puniuntur in inferno. Peruenit ira præsentis ultionis, perdurans super illos usq; in finem: sequitur ira futuræ damnations, perdurans sine fine.

(Margin: Actuũ. 7. — B — Matt. 25. — Matt. 27. — C)

Nos autem fratres desolati à uobis ad tẽpus horæ, aspectu, non corde, abundantius festinauimus faciẽ uestrã uidere cum multo desiderio. quoniam uoluimus uenire ad uos, ego quidem Paulus & semel & iterũ, sed impediuit nos satanas. Quæ est enim nostra spes aut gaudium, aut corona gloriæ? Nonne uos ante dominum nostrum Iesum Christum estis in aduentu eius? uos enim estis gloria nostra & gaudium.

¶ Vos multa passi estis à ciuibus uestris, sed *nos* o *fratres desolati*, id est, sine consolatione facti sumus *à uobis*. Desolatos nos fecistis tristitia, quam habuimus de tribulationibus uestris, antequam sciremus constantiã fidei uestræ. Desolati sumus *ad tempus horæ*, quoniam horaria, & non diuturna fuit uel erit hęc nostra desolatio. Desolati (inquã) sumus ore, quia non possumus uobis præsentialiter loqui: *& aspectu*, quia nõ uidemus faciẽ uestrã: *non corde*, quia cor nostrum uos semper intuetur, & est uobiscum. Os & aspectus cessat, sed cor & solicitudo non quiescit. Nos ita desolati, *festinauimus abundantius*, id est, multo magis accelerauimus, *uidere faciem uestram*, ne sit immutata, id est, ne forte defeceritis in tribulationibus, quas passi estis à ciuibus uestris. Festinauimus (inquam) uidere faciem uestram, id est, uos uidere facie ad faciem, uidere pręsentiam uestram *cum multo desiderio* exhortandi uos, & ad constantiam perseuerantiæ festinauimus q̃dem, sed quod festinabamus, implere nequiuimus. *Quoniam uoluimus* quidem omnes *uenire ad uos*, sed non potuimus. *ego quidem Paulus*, qui plus alijs curro & deuotior sum, uolui *& semel & iterum* ad uos uenire, *sed* non potui, quia *impediuit nos satanas*, qui interpretatur aduersarius, id est, diabolus qui saluti semper hominum aduersatur, opposuit nobis impedimenta. Ideo magis euigilate aduersus insidias eius, ne & iter uestrum, per quod ad cælestem patriam reditis, impediat. Nequaquam per semetipsum satanas præpedire uias tanti apostoli potuit, sed occultæ dispensationis nutibus dum aduersaretur, nesciens deseruiuit, ut nimirum Paulus dum ad alios uellet accedere nec ualeret, eis à quibus recedere non poterat, prodesset. Ideo (inquit) uoluimus ad uos uenire, & ideo satanas obstitit, quia *quæ est spes nostra nisi uos*? id est, pro qua re nunc speramus quod in futuro mercedem accepturi sumus, nisi pro uobis? *aut* quod est *gaudium* nostrum? id est, unde nunc & in futuro gaudemus, nisi de sanctitate uestra? *aut* quæ est nostra *corona gloriæ*, q̃ uictoribus dabitur,

(Margin: D)

A nisi uos? *Nonne uos nobis hoc estis ante dominum nostrum Iesum Christum*(id est, ante tribunal summi iudicis) *in aduentu eius?* Quia ante iustum iudicem nimirum gloriam tunc inueniemus, quam nunc in uestris moribus studio prædicatiõis exquirimus, & propter bonam conuersationem uestram nostro labore præparatam coronabimur. Vere tũc eritis nobis corona gloriæ, quia & modo *estis uos gloria nostra* apud ecclesias, *& gaudiũ* apud nos. Gloriamur enim apud alios de profectu uestræ fidei & sanctitatis, & gaudemus in cordibus nostris. Sed et in futuro seculo eritis nobis æterna gloria & perenne gaudium.

CAPVT III.

PRopter quod non sustinentes *amplius*, placuit nobis *remanere* Athenis solos, & *misimus Timotheum* fratrem nostrum *& ministrum dei in* euangelio Christi ad *confirmandos* uos & exhortandos pro fide *uestra*, ut nemo moueatur in tribulationibus istis. Ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus. Nam & cũ apud uos essemus, prædicebamus uobis passuros nos tribulationes, sicut & factum est, & scitis. Propterea & ego amplius nõ sustinens, misi ad cognoscẽdã fidem uestrã, ne forte *tentauerit uos is qui tentat, & inanis fiat labor noster.*

¶ *Dixi quia desolati sumus à uobis, q estis gloria nostra.* B *Propter quod* ego & Siluanus *non sustinentes amplius*, quia graue pondus erat nobis, dum nesciremus quid ageretis, *placuit nobis* duobus *remanere solos Athenis, & misimus* ad uos *Timotheum*, qui uos in proposito uestro confirmaret, & nobis certitudinem de uobis referret. Non modo cum hac epistola miserunt eum, sed antea. Alioquin non cum eis salutasset eos in postremo. Misimus Timotheum, qui ueraciter suscipiendus est & audiendus, quia est frater noster, id est, habens partem in cælis nobiscum, & est minister dei in euangelio. i. ministrans fidelibus ea quæ dei sunt in prædicatione euangelij. Hunc misimus *ad confirmandos uos*, ut in his staretis in q̃bus eratis: *& exhortandos*, ut ad meliora proficeretis. Misimus eum confortare uos & exhortari *pro fide uestra* tenenda & defendenda, *ut nemo* uestrum *moueatur* à constantia synceræ fidei *in tribulationibus istis*, quas & nos & uos ad tempus in exilio præsentis seculi toleramus. Nec debetis in his ab intentione uestrã moueri, quia uos ipsi scitis quod in hoc positi sumus, ut aduersa tẽporaliter sustineamus. Hinc est quod per Ieremiam (Thre. 3.) de antiquo hoste dicit electorum populus: Posuit me quasi signum ad sagittam. Fidelis enim populus quasi signum ad sagittam hosti suo est positus, quia semper uelut sagittis impetitur, dũ eius ꝑsecutionibus affligitur. Qui enim in hac uita assidua mala tolerat, quasi in signum positus, sagittas suscipit ferientis. Vnde nũc recte prædicator egregius cũ persecutionũ mala toleraret, atq; sub persecutore de aduersario gemeret, tenerã disci-

C pulorum mentẽ suis afflictionibus consolans, ait: *Ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus.* Ac si aperte dicat: Quid in hoc tempore uulnera nostra miramini, qui si æterna gaudia quærimus, huc ad hoc uenimus ut feriamur? Hoc, inquit, scitis. *Nam* non tantum absentes hoc dicimus, sed *& cum essemus* præsentes *apud uos, prædicebamus* & prænunciabamus *uobis passuros nos tribulationes*, id est, quia tribulationes passuri eramus, *sicut & factum est* postea, *& uos ipsi scitis*, quia experimẽto in uobisipsis hoc probatis. Et sicut nos præsciuimus tribulationes nos fore passuros, nec fugimus, ita uos qui scitis quod in hoc positi sumus, nolite moueri, sed immobiles in proposito uestro perdurate, patienter omnia tolerantes. Et quia nos prædictas tribulationes iam passi sumus, *propterea* ne uos pro nostris tribulationibus terreremini, etiam misi ad uos *ego amplius non sustinens* me esse incertum de uobis, quia incertus formidabam tribulationes nostras fore causas defectus uestræ fidei. *misi* Timotheum non modo cum hac epistola, sed prius *ad cognoscendam fidem uestram*, id est, ut cognosceret & renunciaret mihi si permaneretis in fide, & si ipsa fides uestra esset fortis an infirma, *ne forte tentauerit uos*(& tentando superauerit) *is qui tentat*, id est, deceptor antiquus, cuius officium est tentare homines & seducere. Deus autem intẽtator malorum (Iacob. 1.) tentamentorum est. ipse enim non tentat, secundum eam scilicet tentationem, quæ deceptionis uel seductionis est. Secundum uero eam tentationem quæ probationis est, tentauit deus Abraam. (Gene. 22.) D Sed ego timui ne uos tentaret is deceptor, qui tentat ad decipiendeum: *& inanis*, id est, infructuosus *fiat* in uobis *labor noster*, quem pro uobis pertulimus: hoc est, ne deceptori succumberetis, & non prodesset uobis quicquid in conuersione & eruditione uestra laborauimus.

Nunc autem ueniente Timotheo ad nos à uobis, & annunciante nobis fidem & charitatem uestram, & quia memoriam nostri habetis bonã, semper desiderantes nos uidere, sicut nos quoq; uos, ideo consolati sumus fratres in uobis, in omni necessitate & tribulatione nostra per fidẽ uestram, qm̃ nũc uiuimus, si uos statis in domino. Quam enim gratiarũ actionẽ possumus deo retribuere pro uobis in omni gaudio, quo gaudemus propter uos ante deum nostrũ, nocte ac die abundantius orãtes, ut uideamus faciem uestram, & compleamus ea quæ desunt fidei uestræ? Ipse autem deus & pater noster et dominus Iesus Christus dirigat uiam nostrã ad uos. Vos aũt dñs multiplicet & abũdare faciat charitate in inuicẽ & in oẽs, quẽadmodum & nos in uos ad confirmãda corda uestra, sine querela in sanctitate ante deũ & patrem nostrum in aduentu domini nostri Iesu Christi cũ oĩbus sanctis eius. Amẽ.

A ¶Priusquam sciremus quid ageretis, desolati fuimus à uobis. Sed nunc reuertente Timotheo, quem ad uos miseramus, & renunciante bona de uobis, consolati sumus. *Nunc autem ueniente Timotheo ad nos à uobis & annunciante nobis fidem & charitatem uestram*, id est, referente nobis quia inter aduersa bene permanetis in fide, nec deseruistis charitatem, qua deum & proximos uel etiam inimicos diligitis, *& referente quia memoriam nostri bonam habetis*, id est, nostri memores estis, & nil nisi bonum de nobis cogitatis, *semper optantes nos uidere sicut nos quoque* desideramus *uos* cernere, *ideo* quia hoc de uobis audiuimus, *consolati sumus fratres in uobis*, qui prius eramus desolati. Consolati (inquam) sumus *per fidem uestram*, id est, constantia fidei uestræ est causa ut nos consolationem habeamus *in omni necessitate*, id est, penuria, quam patimur in uictu & uestitu: *& in omni tribulatione*, quæ nobis exterius ab aduersarijs infertur. Et uere consolati sumus, *quoniam nunc* in hac miseria *uiuimus* quasi iam in cælo essemus, & quasi iam nos à mortuis resuscitatos æstimamus, *si uos statis*. i. si statum rectitudinis perseueranter *in domino* tenetis. ¶Nolo stetis in nobis, sed in domino: quia neq; qui plantat, est aliqd: neq; qui rigat, sed qui incrementum dat, deus. O q̃ mollia uiscera gestabat Apostolus, qñ circa filios suos tanto æstu amoris inhiabat, ut diceret, Nunc uiuimus, si uos statis in dño. Metuebat nimis, ne eius discipuli in p̃dicatore suo tot persecutionũ probra cernentes, fidem in eo despicerent, B cõtra quã imminentes passionũ contumeliæ p̃ualerent. Et idcirco minus dolebat in tormẽtis, sed magis filijs de tormentorũ suorũ tentatione metuebat: paruipendebat in se plagas corporis, dũ formidaret in filijs plagas cordis. Ipse patiendo suscipiebat uulnera tormentorum, sed filios consolando curabat uulnera cordium. Pensemus ergo cuius charitatis fuit filiorũ salutẽ inter sua detrimẽta requirere, inter dolores proprios alijs timuisse, & statũ mentis in primis etiã ex sua deiectione custodire. Qui securus erat de mercede sua, etsi discipuli caderent, & tñ uelut si in casu illorum mercedẽ laboris sui perderet, in statu ipsorum dixit se uiuere. i. uitæ præmium habere. Nolebat enim uiuere illis cadẽtibus, sed illis stantibus in dño, ut fructus eius esset illis integer, & merces eius apud deum plena gaudiorũ. Consolati, inquit, sumus p̃ fidem uestrã. nam deo non possumus dignas grates ex hoc reddere. *Quam enim gratiarum actionẽ possumus deo retribuere pro uobis* bene stantibus, positi *in omni gaudio quo gaudemus propter uos ante deum nostrum*, cuius oculis manifesta sunt occulta cordiũ? Non enim ante homines est gaudium nostrum, quia foris apparemus quasi tristes propter aduersa quibus circundamur, sed intus ante dñm gaudemus semper de p̃fectu uestro. Nec tantum agimus illi pro uobis quãtascunq; gratias possumus, sed & *nocte ac die* sumus *abundantius orantes, ut ueniamus ad uos & uideamus faciem uestram*, atq; ore ad os uobis loquamur, *& compleamus ea quæ desunt fidei uestræ*, quę olim non potuimus complere, quia eratis paruuli, & quia longo tempore uobiscum C manere nequiuimus. Quia ergo fidem firmiter, q̃ iam adhuc totam perfecte non didicistis, retinere inter aduersa studuistis, ideo cupimus ad uos peruenire, & ea q̃ desunt uestræ fidei supplere. ¶Ex hoc loco apparet, quia q̃d superius ait, ita ut nõ sit nobis necesse quicq̃ loqui, non idcirco dixit quod ipsi iam omnia fidei mysteria sufficienter scirent, sed (ut diximus) propterea hoc dixit, quia nõ erat necesse ut ipse de illis quicquam loqueretur alijs, cum illos fama p̃cul celebraret. Nos, inquit, oramus faciem uestram uidere & fidem uestram ad plenum instruere, sed deus faciat quod oramus. *Ipse autẽ deus* creator noster qui potest, *& pater noster* cælestis, qui uult bonũ & paterno affectu nos diligit ac regit, *& dominus Iesus Christus*, qui nos ab hoste redemit & suo dominio mancipauit, *dirigat*, id est, directam & ab impedimentis liberam faciat *uiam nostrã ad uos*. Sed *uos dominus*, id est, spiritus sanctus *multiplicet* in numero fidelium, *& abundare uos faciat charitate in inuicem*, id est, inter uos uicissim, *& in omnes*, & in eos qui uobis aduersantur. & hoc faciat ita perfecte, *quemadmodum & nos* abundare fecit charitate *in uos*. Et istam charitatis abundantiam det uobis *ad confirmanda corda uestra*, id ẽ, ad hoc ut per ipsam dilectionem confirmentur corda uestra *in sanctitate*, id est, in omni puritate atque munditia & bonorũ actuum obseruatione. *Sine querela*, id est, sine crimine, ut sitis tam innocentes, ut nemo de uobis possit iure conqueri. Et ta D les sitis *ante deum*, id est, in oculis dei, qui ueritatem inspicit, nec latet eum aliquid. Sunt enim qui sancti uidentur coram hominibus, sed non corã deo. Vos autem estote ueraciter sancti & sine querela, id est, irreprehensibiles ante oculos dei, q̃ uos cernit & creauit: & patris qui nos adoptauit. Tales esse studete ante deum *& patrem nostrum in aduentu domini nostri Iesu Christi, cum omnibus sanctis eius*. i. quando dñs Iesus ueniet ad iudicium cũ omnibus sanctis suis. ¶Qualis enim quisq; præsentem uitam finierit, talis in die iudicij apparebit. Illi autem non sine querela esse apparebunt, de q̃bus iudex queretur, dicens: Esuriui, & non dedistis mihi manducare. Vel, cum omnibus sanctis agite quæ dixi, quia sic agunt omnes sancti. Ad confirmationem omnium quæ præmissa sunt, subiungitur Amen, quod interpretatur uere uel fideliter.

1. Cor. 3. — Sup. I. — Mat. 6. 2. — Matth. 25.

CAPVT IIII.

DE cætero ergo fratres rogamus uos et obsecramus in domino Iesu, ut quẽadmodum accepistis à nobis, quomodo oporteat uos ambulare & placere deo, sicut & ambulatis, ut abundetis magis.

¶Hactenus patientiã illam in sua uel aliorũ tribulatione suasit, nunc eos in bonis actibus proficere admonet: & quales uel in seipsis uel erga fratres esse debeant, docet. Magis tamen congruunt perfectis superiora, in quibus multifarie patientiam suasit: & sequentia magis aptantur imperfectis, ubi munditia & innocentia suadet. Quia (in-

A quit) hucusq; bene uixistis, quemadmodum superius demonstratum est, *ergo de cætero* quod superest, uiuendi spatio, rogamus ut illud ita ducatis, ut in bonis operibus magis abundetis. & hoc est: De cætero quod restat, *rogamus uos fratres & obsecramus*, id est, per sacra adiuramus *in domino Iesu, ut* sicut eum timetis & amatis, ita propter reuerentiam & amorem eius quod obsecramus, faciatis. Obsecramus *ut quemadmodum accepistis à nobis*, id est, sicut didicistis ex doctrina nostra, *quomodo oportet uos ambulare*, si uultis ad patriam peruenire, id ē, quomodo per uiam iustitiæ debetis incedere, *& in omnibus deo placere, sicut & ambulatis*: quia quod uobis de hac ambulatione tradidimus, mox agere cœpistis: obsecramus, inquam, *ut abundetis magis* in hac bonorum operum ambulatione, id ē, amo do propensius quàm antea tendatis ad cælestem patriam per executionem mandatorum dei. Vel secundum alios codices, obsecramus ut quemadmodū accepistis à nobis, quomodo uos oporteat ambulare, & in ipsa ambulatione deo placere, sic & ambuletis, de uirtute in uirtutem proficiendo ac perseuerando, ita ut abundetis magis ac magis quotidie. *Psalm. 83*

Scitis enim quæ præcepta dederim uobis per dominum Iesum. hæc est enim uoluntas dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis uos à fornicatione, ut sciat unusquisque B uestrum uas suum possidere in sanctificatione & honore, non in passione desiderij, sicut & gentes quæ ignorant deum. Et ne quis supergrediatur neque circunueniat in negocio fratrem suum, quoniā uindex est dominus de his omnibus, sicut prædiximus uobis & testificati sumus. Non enim uocauit nos deus in immunditiā, sed in sanctificationem. Itaque qui hæc spernit, non hominem spernit, sed deū, qui & dedit spiritum suum sanctum in nobis.

¶ Propterea moneo ambulare sicut accepistis à nobis, quia *uos scitis quæ præcepta* ambulandi & recte uiuendi *dederim uobis* ferenda & commendāda, idq; non per me, *sed per dominum Iesum*. Et licet sciatis, tamen ex parte replicabo. Nam *hæc est uoluntas dei, sanctificatio uestra*, quę uobis prodest, nō ipsi, id est, hoc uult deus & exgit à uobis, ut sanctificemini, *ut abstineatis uos à fornicatione*, id est, ab omni illicito concubitu, ne tollētes membra CHRISTI, faciatis membra meretricis. Vel, hæc est uoluntas dei & sanctificatio uestra, ut abstineatis uos lōge remoti à fornicatione: quia dum uos abstinetis ab immundo opere, sanctificatur in uobis corpus & anima castitate. Ita uos abstineatis à fornicatione, *ut unusquisq; uestrum sciat possidere* & dominio mentis subditum tenere *suum uas*, id est, suum corpus, quod est uas animę. Ille enim possidere suum uas dicitur, qui in potestate sua suum corpus tenet, ut non seruiat mens desiderijs carnis, sed caro rectis uoluntatibus mentis. Ita sciat unusquisq; *I. Cor. 6.*

uestrum suum uas possidere *in sanctificatione*, id ē, C mundissima purificatione: *& honore*, ne inhonoretur opprobrio turpitudinis. Ex cōtinentia enim fornicationis, nascitur sanctificatio castitatis, & inde est honor apud homines. Nam etiam in hoc seculo honoratur, qui mundam & castam uitam ducit: sicut econtra qui seipsum qualibet fornicatione contaminat, infamis & ignominiosus habetur. Ita possidete uestra uasa in sanctificatione & honore, *non in passione desiderij*, id ē, quando peccatum desideratur, & non perficitur. non in passiōe desiderij .i. nec saltem fornicandi desiderium habeatis, quod ē passio & læsio animæ. Passio enim desiderij ē, ut non patiamini interius incētiua carnis, quæ procedant ex desiderio uestro. Non præcipio ut non patiamini incentiua carnis, quia hoc est ineuitabile, sed uidete ut non procedant ex *desiderio uestro*, id ē, ne præmeditando concupiscatis aliquem illicitum concubitum, ut non postea patiamini intrinsecus desiderium, & subijciamini prauis suggestionibus à desiderio ortis. *sicut & gentes*, id ē, gentiles faciunt, de quibus non ē mirandum: nec uos debetis esse similes eis, *quia ignorant deum*. & ideo sine respectu diuinæ formidinis aut reuerentiæ cōeunt nefarie non solum cum quibuslibet mulieribus, sed etiā cū pecudibus. Et hęc est uoluntas dei, *ne quis* ex uobis *supergrediatur in negocio* (id est, in mercatione) *fratrem suum*, id est, alium Christianum, ut mercaturam centum solidorum extorqueat ab eo pro quolibet minore precio: *neque circumueniat*, id est, neque fraudulenter decipiat, ostendens illi congeriem pannorum exterius ualde pulchram & quasi magni precij, cum sit interius uilis: aut æs deauratum uendēs illi pro auro, uel his similia faciens. Supgressio enim est, ubi pro minore precio illud qđ maioris precij est, elicitur. circunuētio autem, ubi per dolum frater in ipsa uenditione uel emptione decipitur. Sed uos ab his uitijs, id est, à fornicatione & à passione desiderij atque supergressione & circūuentione fratris, idcirco uos continete, *quoniam uindex est dominus de his omnibus*, id ē, ipse punit hæc omnia in suo iudicio, uidelicet non solum opus fornicationis, sed & desiderium illiciti operis, atque iniquitatem non iustæ mercationis. Ipse de his omnibus ultionem sumet, *sicut prædiximus*, id est, sicut ante iudicium denunciauimus *uobis* cum essemus apud uos, *& testificati sumus*, id est, testimonijs scripturarum probauimus. Vel testificati sumus, id ē, testes diuini iudicij fortiter hæc asseruimus. Ideo etiam ab his est abstinendum, quia *non uocauit nos deus in immunditiam*, id est, ut immundam & sordidam uitam duceremus: *sed in sanctificationem*, id ē, ut incontaminatissimam atq; mundissimam & uirtutibus plenam duceremus conuersationem. Vnde & per legem clamat: Sancti eritis, quia ego sanctus sum. Et quia dei uoluntas est sanctificatio uestra, quæ tenenda est eo ordine quo subiūximus, nec uocauit nos deus ut immunde uiueremus, sed sancte: *itaq; qui hæc spernit*, quæ nunc de sanctitate & mundicia seruanda D *Leuit. 11. 19. & 20. 1. Petri. 1.*

supergressio que

A diximus & de uitijs extirpandis, *non hominem spernit, sed deum*, id est, non me spernit, sed deum cuius præcepta loquor, & cuius uoluntatem annũcio: *qui & dedit in nobis*, id est, in cordibus nostris *spiritum suum sanctum*, ut omnia per spiritum eius loqueremur & faceremus: & ideo qui dicta nostra quasi uerba hominum spernit, spiritum sanctum per quem omnia loquimur, spernit, & deum cuius est ille spiritus. ¶ Erant inter Thessalonicenses nonnulli in supradictis uitijs manentes, & Apostoli uerba spernentes: propter quos ita loquitur, ostendens quia contemptus apostolicorum præceptorum in deum potius refunderetur, non in Apostolum.

Lucæ.10.

De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere uobis. Ipsi enim uos à deo didicistis, ut diligatis inuicem. Etenim illud facitis in omnes fratres in uniuersa Macedonia. Rogamus autem uos fratres, ut abundetis magis, et operam detis, ut quieti sitis, et ut uestrum negocium agatis, et operemini manibus uestris, sicut præcepimus uobis: et ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, et nullius aliquid desideretis.

Ioh.13.15. I.Ioh.2.4

¶ De supradictis fuit opus scribere uobis, q̃a quidam uestrum sunt culpabiles in illis. sed *de charitate fraternitatis*, id est, de dilectione qua fratres amare debetis, *non habemus necesse scribere uobis*, id est, nõ est necessarium nobis ut per epistolam uos instruamus. Vere nõ habemus hoc necesse. Nam *uos ipsi didicistis à deo*, id est, docti estis ab euangelio dei, *ut uos inuicem diligatis*: quia Christum dicẽtem audistis, hoc mãdo uobis ut diligatis inuicẽ. Vel per internam aspirationem didicistis hoc à deo, quia spiritus sanctus mox ut cor hominis repleuerit, ardere illud charitate facit: nec potest unquam discere charitatem, qui spiritum sanctum non habet intus docentem. Vos hoc didicistis, sicut effectu declaratis. Nam *facitis illud in omnes fratres*, id est, diligitis omnes Christianos, & operibus charitatis uos ostenditis illos diligere, non solum in urbe uestra, sed *& in uniuersa Macedonia*. uos illud facitis, id est, fratres diligitis, sed tamen *rogamus uos fratres ut abundetis magis*, in dilectione fratrum, id est, adhuc abundantiorem erga fratres studeatis habere charitatem, *& operam detis ut quieti sitis* à curiositate, quæ non sinit cor curiosi esse quietum. Operam detis. Quasi diceretur ¶ Difficile est dimittere consuetudinem, sed cogite uos, studete ne curiositas uastet quietem uestræ mentis ut antea. Quæ scilicet curiositas cum alienam quærit uitam discutere, semper sua intima nesciens, studet exteriora cogitare. Graue nanq; est curiositas uitium, quæ dum cuiuslibet mentem ad inuestigãdam uitam proximi exterius ducit, semper ei intima sua abscondit, ut aliena sciens, se nesciat. Et curiosi animus quanto magis peritus fuerit alieni meriti, tanto fit magis ignarus sui. Ideoq; quietem habere nõ potest, dum semper laborat aliorum uitam inutiliter scire: & sæpe uagatur per diuersa loca, ut discere possit aliena facta. Sed uos satagite ut quieti sitis, *& ut uestrum negocium agatis*, id est, unusquisq; officium quod ad se pertinet, dimissis alienis, q̃a uobis ẽ utile in emẽdatione uitæ uestræ sic agere. *& opemini manibus uestris*, vñ uictũ habeatis, & unde beneficia tribuatis, *sicut præcepimus uobis* dum præsentes essemus, q̃a & opus manuum adiuuat quietos esse. Illud enim malum ex ocio uenit. Hinc est quod scriptura dicit, q̃a multam malitiam docuit ociositas. *& date operam ut honeste ambuletis*, id ẽ, irreprehensibiliter agatis *ad eos qui foris sunt*, id ẽ, coram infidelibus qui sunt extra ecclesiam, ut exemplo uestræ honestatis cõuertantur ad honestos mores & ad fidem. Nõ ergo sectandum est ocium, sed opus faciendum: q̃a honestum est, & quasi lux ad infideles. *& adhuc date operam, ut nullius aliquid*, id est, nullam rem cuiuscunque fidelis *desideretis*, nedum rogetis uel tollatis. sed sufficiat uobis quod habetis, uel ex iusto labore uestro quod uobis deest, acquiratis. ¶ Qui enim in ocio uiuit, res aliorum concupiscit. Idcirco abijcite ocium, ut uincatis alienarum rerum appetitum.

B

curiositatis uitius

C

Eccl. 33.

Nolumus autem uos ignorare fratres de dormientibus, ut non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus q Iesus mortuus est & resurrexit, ita & deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo.

D

¶ Quia quidam illorum inconsolabiliter deflebant suos amicos mortuos, quasi non amplius resurrecturos, docet eos reuera futuram omniũ resurrectionem, & ideo non debere eos immoderate contristari de morte suorum. Quasi dicat: De charitate non indigebatis à nobis doceri, sed de resurrectione mortuorum indigetis. Et ideo *fratres nolumus uos ignorare*, id est, nolumus ut ignoretis, sed uolumus ut sciatis quæ scienda sunt *de dormientibus*, id ẽ, de mortuis, qui quasi de somno facile surgent & integro corpore. Sicut enim citius homo à somno euigilat, ita concitæ ad conditoris nutum à morte corporis surgent. Ideo nolumus uos hæc ignorare, *ut non contristemini* de morte charorum uestrorum, *sicut & cæteri*, id ẽ, infideles contristantur de morte suorum, *qui spem non habent*, spem scilicet resurrectionis & incorruptionis æternæ. ¶ Nam & ideo etiam dormientes eos appellat scripturæ ueracissima consuetudo, ut cũ dormientes audierimus, euigilaturos non dubitemus. Vnde & in Psalmo dicitur: Nunquid q dormit, non adijciet ut resurgat? Vehementer enim ab infirmis mentibus nomen mortis pertimescitur, somni autem uocabulum non timetur. Est autem de mortuis qui diliguntur, quædam tristitia quodammodo naturalis. Mortem quippe horret non opinio, sed natura: nec mors homini accideret, nisi ex pœna quam præcesserat culpa. Quapropter si animalia quæ ita creata sunt, ut suo quæq;

Psal.40

A tempore moriantur, mortem fugiũt & uitam diligunt, quãto magis homo qui sic fuerat creatus, ut si sine peccato uiuere uellet, sine termino uiueret? Itaque necesse est ut tristes simus, quando moriendo nos deserunt quos amamus: quia etsi nouimus eos non in æternum nos relinquere hic manentes, sed aliquantum præcedere secuturos, tamen mors ipsa quam natura refugit, cum occupat dilectum, contristat in nobis dilectionis affectum. Ideo non admonuit Apostolus ut non contristemur, sed ut non contristemur sicut & cæteri qui spem non habent. Contristamur ergo in nostrorum mortibus necessitate amittẽdi, sed cũ spe recipiendi. Inde angimur, hinc consolamur: inde infirmitas afficit, hinc fides reficit: inde dolet humana conditio, hinc sanat diuina promissio. Permittãtur itaque pia corda charorum de suorum dolere mortibus tristitia sanabili, & consolabiles lachrymas fundant cõditione mortali, quas tamen reprimat fidei gaudium, qua creduntur fideles quando moriuntur, aliquantulum à nobis abire & ad meliora transire. Vere (inquit) non debetis inconsolabiliter contristari, sicut infideles, de morte charorum uestrorum, quasi nõ sint amplius uicturi & uobiscum futuri, quia *si credimus quod Iesus mortuus est & resurrexit, ita* pro certo credere debemus, quia *& deus eos qui dormierunt per Iesum*, id est, mortui sunt in CHRISTO, *adducet cum eo* ad iudicium in die resurrectionis omnium, ut cum Christo iudicent mundum & regnẽt. Zach. 14. B Vnde & Zacharias ait: *Et ueniet dominus deus meus, & omnes sancti cum eo.* Vel per Iesum mediatorem adducet eos deus cum eo: q̃a quod resurgent, & quod cum Christo iudices uenient, hoc nõ nisi per CHRISTVM à deo patre accipient. Si credimus, inquit, quod Iesus mortuus est &c. Quid est quod prædicator egregius mortem domini, mortem uocat: mortem uero seruorum domini, non mortem, sed somnum nominat, nisi quia infirma corda audientium respiciens, medicamentum prædicationis suæ mira arte apponit: & illũ quem iam resurrexisse nouerant, eis mortuum insinuare nõ dubitat, eos uero qui necdum resurrexerant, ut spem resurrectiõis insinuet, nõ mortuos, sed dormientes uocat? Nõ enim uerebatur dicere mortuum, quem auditores iam resurrexisse cognouerant: & uerebat̃ dicere mortuos, quos resurrecturos nõ credebant.

apostolo cum mortẽ dñi mortẽ, nomine serũ uero somniũ

Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quia nos qui uiuimus, qui residui sumus, in aduẽtu domini non præueniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse dominus in iussu & in uoce archangeli, & in tuba dei descendet de cælo: & mortui qui in Christo sunt, resurgẽt primi. Deinde nos q uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cũ illis in nubibus obuiã Chr̃o in aëra, & sic semper cum domino erimus. Itaq; consolamini inuicem in uerbis istis. I. Cor. 15.

C Vere illi qui nunc in mortis somno dormiunt, uenient uiui cum CHRISTO. Nam *hoc dicimus uobis* non in nostro, sed *in domini uerbo*, quia nõ noster, sed domini est sermo, quem de hac re uobis loquimur, quoniam ipso docente ac iubente, uel per os nostrum loquente, loquimur uobis talia. Hoc scilicet dicimus, *quia nos qui* tunc temporis in carne *uiuimus, qui residui sumus*, omnibus præcedentibus sanctis, id est, quorum uita tunc est adhuc in corpore residua, *non præueniemus in aduentu domini eos qui dormierunt*, id est, non anticipabimus eos qui longe ante mortui fuerant, ut primi ante illos occurramus domino, sed cum illis pariter occurremus. Hunc modum resurrectionis ideo docet Apostolus, quia uiderentur uiuentes citius posse domino occurrere quàm mortui. Tam uelociter enim fiet omnium resurrectio, ut uiuentes nequeant præcedere mortuos. Nam uoce iustorum qui tunc uiuentes in carne sunt inueniendi, locutus est nũc Apostolus: quia & ipse iustus erat, atque in carne uiuebat, & nouissimos sanctos fore communionis suæ præuidebat, ideoq; uerbis eorũ utebat̃. Sed Thessalonicenses hoc non intelligentes, putauerũt quod Paulus & qui cũ eo scribebant epistolã, dicerent se reperiendos in die cõsummationis in carne, & coniecturis uarijs fluctuabant atq; dicebant: Si Paulus inueniendus in corpore est, ꝓximus est dies iudicij. Vnde corrigit eos in secũda epistola. Putabant em̃ q̃d in diebus eorũ futura esset generalis resurrectio, q̃niam Apostolus ũbo præsentis tẽporis dixerat, nos q uiuimus. Qua causa pręcipue D coactus est aliam illis epistolam scribere. Viuentes nanq; & residuos (ut diximus) nominauit, non q̃ uellet intelligi se cũ socijs suis tempore resurrectionis in corpore repiendos, sed nos dixit ꝑ eo q̃d est, iustos, de quorũ numero & ipse erat. Ipsi em̃ rapient obuiam CHRISTO, & non peccatores. Viuentes aũt, nõ iuxta tropologiã sanctos accipimus, q peccato mortui nõ sunt, sed omnes q̃s in corpore inueniet Christus adueniens. Q̃dq; sequit̃, nõ præueniemus eos q dormierũt, non ad peccatores est referendũ, q somno negligẽtiæ sopiti sunt. neq; enim peccatores cum iustis rapientur obuiam Christo. sed ad eos referendũ est q̃s mors soluerat. Nõ præueniemus ad occurrendũ dño eos qui dormierũt, sed ipsi prius euigilabũt, id ẽ, resurgent quàm nos incipiamus occurrere dño. *Quoniam ipse dominus* in ꝓpria persona *descendet* localiter de cælo, uel de cælo, id est, de occulto, & hoc *in iussu*. Descendet enim missus à patre, non diuersitate uirtutis, sed dispensatiõe iudicis. Vel in suo iussu descendet, quia iubebit resurgere mortuos & occurrere sibi. Nõ enim ueniet humilis & occultus ut olim, sed excelsus & manifestus & cum imperiosa autoritate, ut omnia mox fiãt quæcunq; iusserit. *& in uoce archangeli*, quoniam archangelus uoce magna clamabit, ante eũ excitãs mortuos. De cuiusmodi uoce dicit ipse: Media Matth. 25. autem nocte clamor factus est, ecce sposus uenit, exite obuiam ei. *& in tuba dei*, id est, in aliquo sono

A magno & publico, diuinitus facto. De cuiusmodi tuba rursum ipse dicit, quia uenit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient uocem filij dei, & procedent. Hæc tuba omnes excitabit, & inimicos terrebit, suos ad bellum inuitabit, ut expugnent aduersarios, & effugiant à facie domini atque mittantur in gehennam. Et iterum sicut tuba quondam in festis conuocabat populum Hebræorum, sic hæc tuba conuocabit ad solennitatem æternæ lætitiæ populum sanctorum. Deo (inquit) iubente & uoce archangeli atque tuba dei sonante, *descendet* dominus Iesus *de cælo* in aera, nō in terram. Nam quia in iudicio erunt, & qui ad cælum assumentur, & qui in terra relinquentur, idcirco dominus inter cælū & terram, id est, in aere faciet de utrisque iudicium. *Et ipso descendente, mortui qui in Christo sunt*, id est, qui in fide & dilectione Christi præsentem uitam finierūt, *resurgent primi*, id est, antequā illi qui tunc uiuent, occurrāt Christo. *Deinde*, id ē, facta illorum resurrectione, *nos qui uiuimus*, id est, illi de nobis qui uiui tunc inuenientur, *qui relinquimur*, id ē, qui tormentis Antichristi erūt residui ex nobis, *simul cum illis rapiemur* ab angelis *in nubibus obuiam Christo in aëra*. Vltimis sanctis se continuat Apostolus propter unitatem ecclesiæ, cuius membra sunt & primi & nouissimi iusti, & propter similitudinem passionum, quoniam similes apostolis erunt in passionibus illi nouissimi, propter quod & dignissimi erunt. Qui tamen cum uiui reperientur, non præuenient mortuos. Adeo uelociter fiet resurrectio mortuorū.

B Sed cum illi fuerint resuscitati, occurrent domino in suis corporibus & illi, qui uiuentes in corporibus fuerint inuenti, ita tamen, ut inglorium & corruptiuum & mortale gloriam & incorruptionem & immortalitatem imitetur, ut qualia corpora surrectura sunt, in talē substantiā etiā uiuorum corpora transformentur. Reuera em̄ quantum ad præsentia uerba pertinet, uidetur Apostolus asserere quosdam in fine seculi, adueniente domino, cum futura est resurrectio mortuorum, non esse morituros, sed uiuos repertos in illā immortalitatem, quæ sanctis etiam cæteris dabitur, repente mutandos, & simul cum illis rapiendos in nubibus. Sed uideamus ne huic sensui sit contrarium, quod idē Apostolus scribit ad Corinthios, Oēs quidem resurgemus, uel omnes quidem dormiemus. Si ergo sanctos, qui reperientur Christo ueniente uiuentes, eique uenienti obuiam rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, & ad eadem mox immortalia redituros, in uerbis Apostoli patiemur angustias, ubi dicit, Omnes resurgemus, uel omnes dormiemus. quia nec illi erunt à resurrectione alieni, quam dormitione præcedent, quamuis breuissima, non tamen nulla. Neque enim dicendum est, fieri non posse ut dum per aera in sublime portantur, & moriant̄ & reuiuiscant. Quod autem subiecit, *& sic semper cum domino erimus*, non ita accipiendum est, tanquam in aere nos dixerit cum domino semper esse mansuros, quia neque ipse utique ibi manebit. Venienti quippe ibit obuiam, C non manenti. Sed ita cum domino erimus, id est, sic erimus habentes corpora sempiterna, ubicunque cum illo fuerimus. Omnes scilicet electi, & qui de somno mortis excitati, & qui uiuentes in carne repti fuerimus, rapiemur in nubibus obuiam domino in aera, *& sic*, id est, omnes simul immortales erimus semper cum domino, sicut ipse dixit: Pat, quos dedisti mihi, uolo ut ubi ego sum & illi sint mecum, ut uideant claritatem meam. Quandoquidem omnes resurgemus, & cum domino semper erimus, *itaque consolamini inuicem*, id est, consoletur alter alterutrum de morte amicorum suorum, *in uerbis istis*, quæ diximus de resurrectione & societate uel gloria perenni omnium iustorum. Pereat contristatio, ubi tanta est consolatio. Detergatur luctus ex animo, fides expellat dolorem in tanta spe gloriæ. Omnes enim iusti cū amicis suis sine fine simul manebunt immortales atque beati in regno Christi. Et ideo nō debetis amicos uestros, qui mortui sunt, lugere quasi amissos: quia non amisistis eos, sed præmisistis.

Iohan. 5. — Nu. 10. 29 & 31. Psal. 80. — 1. Cor. 15. — Iohan. 17

CAPVT V.

DE temporibus autem & momentis fratres nō indigetis ut scribamus uobis. Ipsi enim diligenter scitis, quia dies domini sicut fur in nocte, ita ueniet. Cum em̄ dixerint, pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in utero habenti, et non effugient.

2. Pet. 3. Apoc. 3. & 16.

D ¶ De resurrectione indiguistis per epistolam nostram doceri. sed de temporibus & momentis, quibus futura est ipsa resurrectio, non indigetis ut scribamus uobis. *De temporibus*, id ē, utrum æstate an hyeme, & utrum die an nocte, siue quo mense uel post quot annos uenturus sit Christus. *& momentis*, id est, qua hora diei uel noctis uenturus sit Christus, *non indigetis fratres*, id est, non est necesse *ut scribamus uobis*, quia non prodesset uobis hoc scire. Non est opus ut de his scribamus uobis, quos *ipsi* scrutando scripturas uel docti à nobis, *diligenter*, id est, studiose *scitis quia dies domini*, id est, dies iudicij uel dies mortis, in quo dominus unumquenque iudicabit, *ita ueniet* latenter incautis, *sicut fur in nocte*. ueniet enim in nocte, id est, in ignorantia, hoc est, ueniet nullo sciente aut sperante, ueniet subitaneus & improuisus, ueniet ut fur, qui latēter uenit dum dormiunt homines, & omnia subripit, ut qui diues obdormierat, euigilans nihil inueniat. Sic enim continget securis & negligētibus per improuisum aduentum diei domini. Et propterea cœpit Apostolus loqui de temporibus, ut moneret discipulos cauere sibi, ne ita deprehendantur. Hoc igitur opus est scire, ut curent filij lucis esse & parato corde uigilare, q nolunt ab illa die sicut à nocturno fure comprehendi. Nam si ad cauendum hoc malum, id est, ne dies domini tanquam fur inueniat imparatum, opus esset nosse temporum spatia, non diceret Apostolus, non opus esse ut hoc scriberet, sed hoc potius esse

A scribendum tanquam doctor prouidentissimus iudicaret. Nūc autem nec opus illis esse monstrauit, quibus sufficiebat ut scirent, imparatis atque dormientibus diem domini sicut furem esse uenturam: atque sciendo hoc, essent ipsi uigilantes & parati, post quantalibet tempora ueniret. & suum seruauit modum, ut scilicet apostolus non tantum præsumeret alios id docere, de quo apostolis dominum dixisse cognouerat: Non est uestrum nosse tempora uel momēta, quæ pater posuit in sua potestate. De his eñ tēporibus & momentis nō erat opus ut scriberet eis. Vere (inqt) ut fur ueniet amatoribus seculi dies illa. *Cum enim dixerint, pax est uobis & in ipsa pace securitas* de futuro, quia nihil molestiarum amplius eueturum nobis formidamus, *tunc* subito descendente iudice, *repentinus eis superueniet interitus*, id est, mors æterna corporis & animæ, *sicut dolor* superuenit mulieri *habenti in utero* prolem, quia malum conscientiæ ipsorum incipiet eos subito torquere, cum per iudicis aduentum cœperit urgeri ut ad lucē pdeat, id est, omibus appareat. ¶Mulier enim prægnās quod in utero diu portauit cum pōdere, tandem eijcit cum dolore: quia & reprobi malum, quod diu latuit intra cōscientiam ipsorum & grauauit eam, in conspectu iudicis cum graui tormēto cūctis manifestabunt. ¶Mulier cum uoluptate pondus illud concepit, sed (ut dictum est) cum dolore eijcit: quia & reprobi culpam cū uoluptate libēter commiserūt, sed ante districtū iudicem hāc

B multa cū amaritudine manifestabūt. Mulier dum non sperat, subitis doloribus incipit urgeri ut pariat: quia & reprobi dū non præuident, incipiūt repentinis cruciatibus compelli, ut latentia mala quæ intus habent, ante tribunal æterni iudicis ad publicū proferant. Ita ergo subitis doloribus incipiēt torqueri intrinsecus instar prægnantis, *& non effugient*. Mulier nanqȝ euadit, sed illi nō effugient. Dñs circa finem seculi tribulatiōem maximā esse denūciat futuram, & dicit, arescētibus hominibus præ timore & expectatiōe quæ superuenient uniuerso orbi. Apostolus uero testat, quia dicēt, pax ē & securitas. Sed dñs hoc de electis loqtur, Apostolus uero de reprobis. Intelligamus ergo nō ea impleri modo quæ dñs prænunciauit, sed tūc esse potius uentura, quando sic erit tribulatio uniuerso orbi, ut ad ecclesiam pertineat quę in uniuerso orbe tribulabit, nō ad eos qui tribulabūt eam. Ipsi eñ dicturi sunt, pax & securitas, ut repentinus illis superueniat interitus, & eos aduētus dñi sicut fur in nocte comprehēdat, qñ ecōtrario gaudebit & exultabit, q diligit manifestationem dñi. Sed & hoc notādum, quia post mortem Antichristi quadragintaquinqȝ dies concedūtur ad emendationem his, qui ad uitam prædestinati sunt, & in Antichristi persecutionem offenderūt. Sed q ad uitam prædrdinati nō sunt, nec mortę principis sui corrigētur: sed toto corde mūdanis inhærētes, gaudebūt, et uxores ducēt, atqȝ crimina faciēt, et domos ædificabūt, dicētes: Pax est nobis et securitas, licet princeps noster sit mortuus. Et dū ita pacatos et securos se putauerint, subito iudex apparebit, omesqȝ tales cōdemnabit.

Actuū. 1.

Lucæ. 21.

quadraginta quinqȝ dies post morte antix. concedent ad penitētia [handwritten marginal note]

G

Vos autem fratres non estis in tenebris, ut uos dies illa tāquam fur comprehendat. Omnes enim uos filij lucis estis & filij diei: non estis noctis neqȝ tenebrarum.

¶Illis erit improuisus dies domini, ut illaqueet eos ad mortem proter cordis ipsorum cæcitatē. Sed *uos o fratres non estis in tenebris* ignorantiæ & infidelitatis uel cupiditatum secularium, *ita ut uos dies illa tanquam fur comprehendat* ad mortē. Illi enim sunt in tenebris & non uigilant aduersus aduentū furis, qui præsumentes de cupiditatibus suis, & in delicijs huius seculi diffluentes, tument & eriguntur aduersus humiles, & insultāt sanctis intelligentibus atqȝ tenentibus angustam uiā, quæ ducit ad uitā. Sed uos nō estis tales, qa nō cæcant uos seculi cupiditates. Nam *omnes uos estis filij lucis*, id est, Christi, qui ait: Ego lux in mundū ueni, ut omnis qui credit in me, in tenebris nō maneat. *& filij diei*, id est, ecclesiæ sanctoꝶ, quā illuminat sol iustitiæ Christus. Vere filij estis Christi & ecclesiæ, qa *non estis filij noctis*, id est, diaboli qui est nox, de qua sanctus Iob dicit: Nocte illam tenebrosus turbo possideat, *neqȝ* estis filij *tenebrarum*. i. infidelium & iniqrum, qui si cōuersi fuerint, audiēt: Fuistis aliquando tenebræ, nunc aūt lux in domino. Vel omnes uos estis *filij lucis*. i. fidei: & filij diei, id est, sanctæ conuersationis. Et ne quis putet partim posse esse diei, partimqȝ noctis, addo quia non estis *noctis*, id est, ignorantiæ uel infidelitatis: neqȝ tenebrarꝶ, id est, malorum operum. ¶Nam filij noctis & tenebrarum, sunt infideles & iniqui. Noctis, inquā, & tenebrarꝶ filij sunt, qui omia mala operantur: & usqȝ adeo filij noctis sunt, ut timeāt uideri quæ faciunt. Qui aūt publice talia operantur, sunt quidem in luce solis, sed in tenebris cordis.

Matt. 7.
Lucæ. 13.

Iohan. 12.

Iob. 3.

Ephesi. 5.

D

Igitur non dormiamus sicut cæteri, sed uigilemus & sobrij simus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt. Nos autem qui diei sumus, sobrij simus, induti loricam fidei & & charitatis & galeam spem salutis. Quoniam non posuit nos deus in iram, sed in acquisitionem salutis per dominum nostrum Iesum Christum, qui mortuus est pro nobis, ut siue uigilemus, siue dormiamus, simul cū illo uiuamus. Propter quod consolamini inuicem & ædificate alterutrum, sicut et facitis.

¶Quandoquidem non sumus noctis, *igitur nō dormiamus*, id est, non torpeamus in bonis secularibus, *sicut cæteri*, id est, sicut infideles, qui ad noctem pertinent: *sed uigilemus*, id est, uigili corde aduentum occulti iudicis expectemus, attendentes omnia hæc esse transitoria & cito peritura: *& sobrij simus*, id est, sobrie his utamur, non quasi bonis nostris, sed ad sustētationem datis. Nō dormiamus, id est, nō simus securi & desidiosi, quasi hoc nobis

A sufficiat q̃d Christianitatis religionẽ suscepimus, & ideo negligenter agamus: sed uigilemus, id est, corporis & negligentiæ tenebras à nobis repellamus, & oculos mentis ad aspectum ueri luminis apertos teneamus: & sobrij simus, id est, ebrietatem secularium cupiditatum caueamus. Et iustum est ut nos qui ad noctem non pertinemus, somnũ & ebrietatem fugiamus: quia *qui dormiunt*, id ẽ, q delectabiliter torpent & quiescunt in præsentibus, *nocte dormiunt*, id est, iniquitate delectãtur: *& qui ebrij sunt*, id ẽ, quos inebriat amor seculi, ut immoderate utantur his rebus transitorijs, *in nocte* cordis *sunt ebrij*. Nox enim est iniquitas, in qua illi obdormierunt & inebriati sunt cupiẽdo ista terrena. & omnes istæ felicitates quæ uidentur seculi, somnia sunt dormientium: & quomodo qui uidet thesauros in somnis, dormiens diues est, sed euigilans pauper, sic omnia uana ista huius seculi, de quibus homines gaudent, in somno apparent & in ebrietate cernuntur. Euigilabunt & sobrij fient amatores talium quando nolent, si modo quando utile est, nõ euigilauerint & sobrij fuerint: & inueuient somnia fuisse illa & transisse sicut umbram. Illi qui sunt noctis, dormiunt & inebriantur: sed *nos qui sumus diei, simus sobrij*, id est, moderate utamur his temporalibus, & propter præsentia bona non obliuiscamur quærere futura, id est, æterna. Sobrij, inquam, simus. Quod esse poterimus, si fuerimus *induti loricã fidei & charitatis*, id est, si fides & charitas instar loricę nos undiq; mu
B nierint aduersus omnia diaboli iacula, id est, contra uniuersa uitiorum tentamenta. Sicut enim lorica munit uitalia, sic fides & charitas munit cor nostrum, ne lædatur à uitijs irruentibus. Et quãuis nũc Apostolus dicat loricam fidei, alio tamẽ loco dixit scutum fidei. Scutum ergo est fides, q̃a tela inimicorum excipit & repellit. Lorica etiam est, quia interiora nostra transfigi non sinit. Similiter & charitas nobis est lorica, quia malignorum spirituum iacula non sinit ad cor nostrum interius penetrare. Simus etiam induti *galeam*, scilicet *spem salutis*, ut spes æternæ salutis ad superna tendens, obuoluat, id est, protegat caput interioris hominis, id est, mentem nostram, ne lædatur ab ictibus inimicorum, id ẽ, à tentamentis dæmonũ in hoc conflictu uitiorum. Spes enim protegens mentis caput, est nobis galea, quæ scilicet spes dicitur salutis, quia per spem uenimus ad salutem. Et recte dicitur spes salutis, *quoniam non posuit deus nos in iram, sed in acquisitionem salutis*, id ẽ, non posuit nos ad hoc in spe, ut eamus in iram damnationis, sed ut acquiramus salutem bene operando. Non enim ociosis datur salus, sed his qui merito bonorum operum acquisierint eam. Et hoc *per dominum nostrum Iesum Christum*, q̃a nullum iustitiæ meritum salutem nobis acquirere posset, nisi per mediatorem dei & hominum. Vel ideo sobrij simus & armis uirtutum induamur, quia non posuit deus nos in iram, sed in acquisitionem salutis, id est, non ordinauit & statuit nos ad hoc, ut iram exerceret in nos, sed ut acquireret nos ad salutem per

Ephe. 6.

Christũ mediatorẽ, *qui mortuus est pro nobis*, i. q nos morte sua redemit ab æterna morte, *ut siue uigilemus*, id est, in corpore uiuamus, *siue dormiamus*, id est, in somno mortis quiescamus, *simul cum illo* qui est, *uiuamus* id ẽ, semper sit & uiuat cum illo mens nostra, siue dum in hoc seculo uiuimus, siue dum in sepulchro dormimus. *Propter quod*, id est, quia hæc spes ẽ nobis, quia Christus mortuus est ad horam pro nobis, ut nos semper cum illo uiuamus, *consolamini inuicem*, id ẽ, consoletur ex uobis alter alterutrum in aduersis præsentium tribulationũ, uel in obitu charorum. *& ædificate alterutrum*, id ẽ, uicissim uosmetipsos per bona colloquia & per bona exempla ædificate in uirtutibus, ut & singuli & simul omnes ædificemini templum domino. Aedificate inquam, *sicut & facitis*. Collaudat, ut magis ac magis puocet ad studium bene agendi. Hucusq; autem generaliter locutus ẽ omnibus, sed nunc singulariter ad subditos admonendos, ut prælatos suos honorent & diligãt, se transfert: postea monebit & prælatos, ut corrigant subditos. Quia uero humiles erant & ad obediendum prompti, ideo non imperando, sed rogãdo iniungit eis ea quæ uult ut faciant. Vnde nec apostolum se dixit in exordio epistolæ, quia non erat necesse ut cogerentur apostolica autoritate. Sic & nunc prælati ecclesiæ bonos subditos humiliter rogare debent, ut in melius proficiant: non imperiose compellere, ut inuiti bona faciãt. Ecce enim subiungit Apostolus:

C

Exodi. 5.

D

Rogamus autem uos fratres, ut noueritis eos qui laborant inter uos, & præsunt uobis in domino, & monẽt uos, ut habeatis illos abũdantius in charitate: & p̃pter opus illorum pacem habete cum eis.

¶Vos omnes consolamini & ædificatis inuicẽ alij alios, ut monemus. Sed *uos o fratres* qui subditi estis, *rogamus ut noueritis*, id est, ostendatis nosse uos per reuerentiam & honorem *eos qui* in regimine ecclesiastico *laborant inter uos, & præsunt uobis in domino*, id ẽ, ordinatione domini, uel in his qui ad dominum pertinent. *& monent uos* ut mala caueatis & bona faciatis, uel ad meliora proficiatis. Ita scilicet noueritis eos, *ut habeatis illos abundantius in charitate*, id ẽ, magis quàm cæteros diligatis & honoretis illos, ac bonis corporalibus alatis. Volo enim ut ex charitate presbyteros honoretis, ac reuerentiam illis exhibeatis. *Et propter illorum opus*, id ẽ, q̃a increpant uos aut etiam aliquando puniunt uos, uidentes sic oportere fieri, *habete pacem cũ eis*, id ẽ, nolite murmurare, nolite pacis amicitiam relinquere, si resecauerint uestra uitia. sed ideo magis pacem firmam seruate, q̃a ipsi non ex odio, sed charitate corripiunt uos. Pulchre obuiat Apostolus peruersitati eorum, q dum pro culpis suis increpant aut uerberant, pacem, quam cũ prælatis suis habebant, abijciũt, ac discordias & murmurationes faciũt, dum cum prælatis suis haberi pacem iubet propter opus ipsorũ. Vel ita distingui potest: Habete illos abũdãtius in charitate

A propter opus illorũ, id est, propterea magis ama te illos, quia monẽt uos & corrigũt, sicut scriptũ est, Argue sapientem, & diliget te. & habete pacem cum eis, ut nunquam discordetis ab illis, etiã si grauiter uos increpauerint aut uerberauerint.

Pro. 9.

Rogamus autem uos fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat, sed semper quod bonum est, sectamini inuicem & in omnes.

¶ Nunc ad prælatos est sermo. Subditos rogauimus ut honorent prepositos suos, & pacem cũ eis habeãt. Sed *uos fratres* qui præestis, *rogamus, corripite inquietos*, id est, castigate curiosos & pacis gentẽ turbantes, atq; indisciplinatos ac uagos. Corripite illos, *ne sitis mercenarij: quia qui ideo cessat à correptione talium,* ne perdat munus quod ab his accipere solebat, uel ne patiatur ab his aduersa, mercenarius est, nõ pastor. *consolamini* etiam *pusillanimes*, id est, eos qui pusillum habent animum ad tolerantiam præsentium aduersitatum, & cõtristantur pro malis quæ sibi accidunt, siue illos q̃ à spe deficiunt pro magnitudine peccatorum suorum. *suscipite infirmos*, id est, nolite abijcere eos qui in conscientia sua, uel in actionibus suis sunt infirmi, sed suscipite illos ad sanandum sicut spirituales medici. Et si in hoc officio uobis aliquid iniuriæ à subditis illatum fuerit, *estote patientes ad omnes*, qui uobis molesti fuerint. Hoc etiam *uidete*, id est, diligẽti consideratione attẽdite, B *ne quis alicui reddat malum pro malo*, id est, non solummodo uos non reddatis malum pro malo, sed etiam uidete ne alius reddat. Tunc etiam malum pro malo reddetis, si eos qui malũ uobis irrogant, ad pœnitentiam nõ prouocaueritis. Hoc nanq; loco intelligendum est tunc potius malum pro malo reddi, si is qui corripiendus est, non corripitur, sed praua dissimulatione negligitur. Aliquando autem homines correptores suos putant inimicos suos. Ideo cum dixisset, corripite inquietos: subiecit, cõsolamini pusillanimes. Si forte enim de correptiõe incipit deficere, & perturbat, tunc oportet consolari. Suscipite infirmos, ne per infirmitatem cadant. Si titubare eum fecit infirmitas, sinu tuo suscipiat charitas. Ac deinde uidete ne quis alicui malum pro malo reddat. Ergo nõ est malum, correptio si fit. Ille autem malum pro malo ei reddit, cui correptionem subtrahit. Videte ne quis aliquãdo cuiquã id faciat, *sed semper sectamini* omnes *quod bonum* & rectum *est inuicem*, id est, uicissim inter uos, *& in* (id est, erga) *omnes* alios.

Semper gaudete in domino, sine intermissione orate, in omnibus gratias agite. Hæc est enim uoluntas dei in Christo Iesu in omnibus uobis.

¶ Hæc communiter omnibus dicuntur. Licet frequenter aduersa patiamini, tamen nolite contristari, sed *semper* & in prosperis & in aduersis *gaudete*. Sed quia malum est seculari gaudio gaudere, propterea subiungo ut gaudeatis *in domino*, nõ in C seculo nec in uobisipsis. In domino gaudete, ut intus apud eum sit gaudiũ uestrum & gloriatio uestra. *sine intermissione orate*, id est, ut nullo die intermittatis certa tempora orandi. Sed & continuũ cordis desiderium, continua oratio est. Nunquid em̃ sine intermissione possumus genu flectere, corpus prosternere, uel manus leuare, ut de hoc nobis dicatur, sine intermissione orate? Sed qui nunc uult intermittere orare, non intermittat desiderare. Sic enim orabat Moyses, cui tacenti dixit dominus: Quid clamas ad me? Clamabat em̃ corde, quãuis nihil diceret ore. Ita iuge desideriũ & incessabilis amor, assidua est oratio sanctorum. *In omnibus* deo *gratias agite*. Vera fidelium humilitas est, in nullo superbire, in nullo murmurare, nec ingratum esse, nec querulum: sed in omnibus dei iudicijs deo gratias agere, deumq; laudare, cuius omnia opera aut iusta sunt, aut benigna. In oĩbus ergo q̃ uobis acciderint, agite deo gratias. Et debetis hæc non inuiti facere, id est, gaudere semp̃ & orare & gratias agere: quia *hæc est uoluntas dei*, i. hoc uult deus ut ista faciatis. Quæ uoluntas est *in Christo Iesu*, quia in Christi beneficio concessit dei uoluntas hominibus, ut ista possint facere. Et est *in omnibus uobis* hæc dei uoluntas, id est, deus hoc uult ut oẽs uos, maiores atq; minores, ista faciatis.

Exodi. 14

Spiritum nolite extinguere, prophetias nolite spernere. Omnia autẽ probate, quod bonum est tenete, ab omni specie mala abstinete uos. D

¶ Quia quidam inter eos habebant spiritaliã dona, sed ab alijs propter inuidiam prohibebantur exercere illa, nec prophetare sinebantur, sed prophetiæ ipsorum ab æmulis contemnebantur, ideo nunc per Apostolum dicitur: Spiritum nolite &c̃. Nõ quia spiritus sanctus extingui possit, sed quia quantum in ipsis est, extinctores eius merito uocantur, qui sic agunt ut extinctum uelint. *Spiritum* (inquit) *nolite extinguere*. Et tanquam exponẽs q̃d diceret, adiecit: *prophetias nolite spernere*. Extinguunt ergo quãtum ad eos, spiritum, qui prophetias spernunt: quoniam ignem spiritus sancti, qui prophetas ad loquendum illuminat & inflãmat, extinguere & adnullare conatur. Nolite spiritũ extinguere, id est, si spiritus sanctus alicui reuelat aliquid, nolite prohibere quod sentit loqui. Et prophetias nolite spernere, id est, quæ sancti p̃ spiritum sanctum prædixerint, nolite putare falsa esse uel negligere: sed credite uera esse, & reuerenter suscipite. sed tamen iuxta Iohãnem, nolite omni spiritui credere, sed p̃bate spiritus si ex deo sunt. Vnde & hic subdit: *Omnia autem probate, quod bonum est tenete*. Honorate prophetias, sed tamẽ nõ omnium dicta indiscrete recipiatis, sed probate. i. ratione discutite omnia, utrũ bona an mala sint: et quod bonum inuenietur, tenete. Postquam singula quæq; discusseritis, & certa p̃batione quale sit unumquodq; noueritis, quod bonum esse noueritis, tenete: & econtra *ab omni specie mala abstinete uos*.

1. Iohã. 4.

A id est, non solũ ab eo q̃d ueraciter malum est, sed etiã ab ipsa similitudine mali, hoc est, si quid mala specie malum aliquid p̃tendit, etsi malum non sit, uos tñ abstinẽtes sitis ab eo, ne mala specie malum exemplum detis hominibus. Non enim occasionem malæ suspicionis de uobis dare hominibus debetis, cum uos malam conscientiam non habeatis.

Ipse autem deus pacis sanctificet uos per omnia, ut integer spiritus uester & anima & corpus sine querela in aduentum domini nostri Iesu Christi seruetur. fidelis est deus qui uocauit uos, qui etiam faciet.

¶ Ego quidẽ uos moneo ita uiuere & sanctitati operam dare, sed *ipse deus* faciat in uobis quod moneo. *Deus pacis*, id est, deus cui per Christum q̃ pax nostra est, reconciliati sumus, & qui potest inquietudinem præsentiũ tribulationum remouere, *sanctificet uos* interius exteriusq; *per omnia*, ut nulla pars uestri absq; sanctificatione sit. Ita uos sanctificet, *ut integer seruetur uester spiritus*, id est, illud q̃ intelligitis. *& anima*, id est, illud quo uiuitis: *& corpus*, id est, illud quo uisibiles atque contrectabiles estis. Tria sunt enim quibus homo constat, id est, spiritus & anima & corpus. Quæ rursus duo differunt, quia sæpe anima simul cum spiritu nominatur. Pars enim quædam eius rationalis, qua carent bestiæ, spiritus dicitur. Principale itaque nostrum, spiritus est. Deinde uita quæ coniũgit hũc corpori, anima uocatur. Postremo ip̃m corpus, B quoniam uisibile est, ultimum nostrum est. Illud enim quo ratiocinamur & intelligimus atq; sapimus, ita proprie spiritus nuncupatur, ut non sit uniuersa anima, sed aliq̃d eius, id est, rationale nostrum, quo sentit & intelligit ipsa anima, non sicut sentitur corporis sensibus, sed sicut ille ẽ intimus sensus, ex quo est appellata sententia. Hinc autẽ pecoribus sine dubitatione præponimur, eo quod sint illa rationis expertia. Non enim spiritum habent, id est, intellectũ & rationis ac sapientiæ sensum, sed animam tantum. Et si spiritus pecorum in scripturis appellatur, spiritus pro anima nominatur. Sit ergo uester spiritus integer, id est, nullo consensu peccati uulneratus: & anima uestra integra. i. delectationibus carnis non sauciata: & corpus integrum, id est, peccati perpetratione nõ læsum. Et ita seruetur integra omnis uestræ substantia naturæ *in aduentum domini nostri Iesu Christi*, ut cũ uenerit dominus, non inueniat in uobis peccatorũ uulnera. Vsq; in aduentum domini, id est, usque in finẽ uitæ præsentis seruetur integra: quia qualis quisque de hac uita exierit, talis apparebit in aduentum iudicis. Et seruetur *sine querela*, id est, tã innocens, ut nemo possit de ea iuste cõqueri. Aliud nanq; est, esse sine peccato, quod de solo in hac uita unigenito dictum est: aliud est, esse sine querela, quod de multis sanctis etiã in hac uita dici potuit. Quoniam est quidam modus bonæ uitæ, de quo etiã in ista humana conuersatione iusta querela esse nõ possit. Quis enim iuste queritur de homine qui nemini male uult, & quibus potest fideliter consulit, nec contra cuiusquam iniuriam tenet libidinem uindicandi, ut ueraciter dicat, Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris? & tamen ex eo quod iterum dicit, Dimitte sicut & nos dimittimus, sine peccato se non esse declarat. Itaque sine querela cõseruemini usque in aduentum domini, id est, usq; ad terminum uitæ huius, ut nemo possit de uobis querelam facere. Et uere integri sine querela seruabimini, quia *fidelis est deus*, id est, uerus in promissis, *qui uos uocauit* ad uitam, *qui etiã faciet* ut integri perueniatis ad eam. C

ex tribq cõstat homo (manuscript note)

aliud ẽ esse sine pctõ aliud sine querela (manuscript note)

1. Pet. 2. Lucæ. 1. Philip. 3. Matt. 6. Lucæ. 11.

Fratres, orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adiuro uos per dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum. Amen.

¶ Orate, inquit, *fratres pro nobis*, ut auxilio uestræ orationis liberemur à malis, & bona quæ cupimus assequamur. & ex nostra parte *salutate fratres omnes*, ut per hanc salutationem impleantur maiori gratia, & magis accendantur in amorem nostri. Salutate illos *in osculo* non lasciuo nec ficto, sed *sancto*, id est, casto & uera dilectione pleno. *Adiuro* etiam *uos per dominum*, ut si propter simplicem iussionem neglexeritis facere, uel saltem propter sacramentum adiurationis hæc faciatis. Adiuro uos *ut hæc epistola* quam mitto uobis, *legatur omnibus fratribus sanctis*, id est, baptismo sanctificatis, ut omnes ædificentur per eam & confirmentur. uel sanctis, id est, perfectis, ut & ipsi proficiant. Et ut hæc omnia facere ualeatis, *gratia domini nostri Iesu Christi sit uobiscum*, cuius auxilio cõpleatis. *Amẽ.* D

PRAEFATIO IN EPISTOLAM SECVNDAM AD THESSALONICENSES.

Perseuerantibus uel exercentibus se magnis tribulationibus, aliam scribit Apostolus ad Thessalonicenses epistolam, iterum monens eos ad patientiam, & ostẽdens fieri iusto dei iudicio, ut boni per præsentes tribulationes ad gloriã perpetuæ quietis perueniant, & mali propter iniurias quas sanctis inferunt, pœnas æternas subeant. Ostẽdit etiam non instare temporibus eorum *diem domini*, sicut ipsi putabant propter quædam *eius uerba*, quæ de resurrectione posuerat in præcedente epistola. Nam quod dixerat, *Mortui qui in Christo sunt, resurgẽt primi. deinde nos qui uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aera*, hoc ipsi non intelligẽtes, conturbati sunt, æstimantes quod in diebus eorũ qui tunc uiuebant, uenturus esset dominus. Qua de causa præcipue secundam hanc Apostolus scribens eis ab Athenis epistolã, intendit huiusmodi opinionem destruere: ne cum trãsiret tempus, quo dominum crediderant esse uenturũ, & uenisse non cernerent, etiam cætera fallaciter sibi promitti arbitrantes, de ipsa mercede fidei desperarent. Nam si Apostolus in hoc mentitus putaretur, per omnia reprobaretur: & ita diabolus tali opinione deluderet eos ac deciperet. Propterea corrigit Apostolus hunc eorum errorem, & ostẽdit quædam certa signa demõstari antequã dies iudicij ueniat, scilicet primo uenturam discessionem & reuelandum hominem peccati, qui est Antichristus. Remotione autem erroris huius facta, suo more transit ad moralem exhortationem, ubi & aspere corripit quorundam inquietudinem. Sic autem incipit:

1. Thes. 4.

A EPISTOLAE PAVLI SECVNDAE AD THESSALONICENSES CAPVT .I.

PAVLVS & Siluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensiū in deo patre nostro & domino Iesu Christo, gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Chro.

¶ Hæc superius exposita sunt. Post salutationem sic inchoatur:

Gratias agere debemus semper deo pro uobis fratres, ita ut dignum est, quoniam supercrescit fides uestra, & abundat charitas uniuscuiusque uestrum inuicem, ita ut nosipsi in uobis gloriemur in ecclesiis dei, pro patiētia uestra & fide in omnibus persecutionibus uestris & tribulationibus, quas sustinetis in exemplum iusti iudicij dei, ut digni habeamini in regno dei, pro quo & patimini: si tamen iustum est apud deum retribuere tribulationem his qui uos tribulant, et uobis qui tribulamini, requiem nobiscum in reuelatione domini Iesu de cælo cum angelis uirtutis eius, in flamma ignis dantis uindictam his qui non nouerunt deum, et qui non obedierunt euangelio domini nostri Iesu Christi. B

¶ A magna laude eorum inchoat, ut laudādo eos roboret & nutriat. sed de omnibus quæ in eis laudat, præmittit deo gratias, significans eos à deo habere omnia quæ laudat, uel pro quibus laudat eos, ne forte ex his quæ diuinitus acceperant, extollerentur quasi ex seipsis hæc habentes. Superbia enim plerunq; nascitur ex bene gestis. Debemus (inqt) o fratres agere semper deo gratias pro uobis, ita magnifice ut dignum est: quia pro magnis magnæ gratiæ sunt agendæ: quoniam fides uestra non decrescit in tribulationibus, sed supercrescit, id est, quotidie maior efficitur & superat aduersitates, uel adeo proficit, ut operetur supra quàm præcepimus. Et similiter charitas uniuscuiusq; uestrum abundat. i. abundanter exhuberat inuicem, id est, inter uos. & quia ita supercrescit fides uestra & abundat charitas, inde gratias agere debemus deo pro uobis, nō ita uos laudare tanquam hoc habeatis ex uobis. Ita supercrescit & abundat fides & charitas uestra, ut nosipsi qui non de paruo gloriaremur, in uobis gloriemur in ecclesiis dei, id est, apud ecclesias fidelium, q̄bus exemplum de uobis damus. Videte ergo ne sitis exemplum defectus. gloriamur apud sanctorū ecclesias in uobis, id est, de bonis qui sunt & augentur in uobis. Gloriamur scilicet pro patientia & fide uestra, id est, quia non deficitis nec murmuratis, sed patientes estis & fidem seruatis in omnibus persecutionibus uestris de loco ad locum, & tribulationibus, id est, tormentis & afflictionibus, quæ uobis in uno loco fiunt. quas sustinetis in exemplum iusti iudicij dei. Ac si diceretur, dum tam dura toleratis, q̄ tam recta agitis, quid aliud quàm iusti dei iudicij exemplum datis? Quia ex uestra pœna colligendum est, quomodo feriat quibus irascitur, si sic uos affligi patitur, in quibus lætatur: aut quomodo illos percussurus est, quibus iustum iudicium exhibet, si etiam uos sic cruciat, quos pie redarguens fouet. hinc enim intelligitur quomodo non parcat impijs, tanquam sarmentis præcisis ad cōbustionem, quādo iustis non parcit propter perficiendam purgationē. Vnde & Petrus ait: Tempus est ut incipiat iudicium de domo domini. Si autem primum à nobis, quis finis eorum qui non crediderunt dei euangelio? Hoc est exemplum futuri iudicij, quod nunc cernitur in afflictione piorum. sed si illi modo ꝑ leuibus peccatis suis grauiter iudicantur, multo grauius impij pro suis criminibus in fine iudicabuntur. Ideo sustinetis flagella præsentium tribulationum, ut per hoc purgati habeamini digni in regno dei, id est, in æterna beatitudine, ad quam nullus intrabit immūdus, quia non est dignus. Sed uos per has passiones efficiamini digni illo regno, pro quo & patimini, non pro humano fauore, nec pro aliquo crimine. Nihil aliud enim quærit mens nostra pro his passionibus, nisi regnum dei: nihilq; criminis admisistis, pro q̄ talia pateremini. Dixi quia sustinetis in exemplū iusti iudicij dei, quo punietur aduersarij uestri, ut habeamini digni in regno dei: tamen hac conditione fiet istud, si est iustum apud deum, his dari pœnam & uobis quietem, id est, si opera eorum tam pessima sunt, ut deus iudicet iustum esse pro his retribui cruciatus æternos: & si opera uestra adeo uere bona coram eo sunt, ut ipse iustum ducat pro his recompensare quietem perpetuam. Aliter enim iudicat deus & aliter homo, quia sæpe quod nos improbamus, ipse approbat: & quod nos laudamus, ipse condemnat. Subtilia enim & iusta sunt iudicia dei. Et ideo ne isti nimium securi fiant de futura salutatione sua, & incipiāt negligenter agere, ac nimium certi de damnatione suorū aduersariorum, incipiant desperare conuersionem illorum, pulchre temperatā dedit Apostolus de utrisque sententiam. Sustinetis, inquit, in exemplum iusti iudicij dei, ut digni habeamini in regno eius: si tamen iustum est apud deum, retribuere tribulationem æternam his qui uos ad tempus tribulant, & uobis qui temporaliter tribulamini, requiem nobiscum sempiternam, non in præsenti uita, sed in reuelatione domini Iesu, id est, quando reuelabitur & palam corā omnibus apparebit dominus, ut reddat unicuique secundum opus eius. Domini dico, uenientis de cælo cum angelis uirtutis eius, id est, per quorum ministerium ostendet ipse uirtutem suam, dum bonos per eos elegerit, & malos foras miserit. & uenientis in flamma ignis, non quod sit flamma circundatus, sed per effectū, quia inimicos exuret. Ignis dico, dantis, id est, inferentis uindictam his qui non nouerunt deum, id est, infidelibus: & qui non obedierunt

C — 1. Pet. 4. — D — Matt. 16.

A *euangelio domini nostri Iesu Christi*, id est, illis qui fidem habuerunt, sed mandata domini seruare neglexerunt. Grauius peccat sciens, quàm nesciens. Nec tamen ideo confugiendum est ad ignorantiæ tenebras, ut in eis quisque requirat excusationem. Aliud enim est nescisse, aliud scire noluisse. Volũtas quippe arguitur in eo, de quo dicitur, Noluit intelligere ut bene ageret. Sed illa ignorantia quæ non est eorum qui scire nolunt, sed eorum qui tãquam simpliciter nesciunt, neminem sic excusat, ut sempiterno igne non ardeat, si propterea non credidit quia non audiuit quod crederet, sed fortasse ut mitius ardeat. Et si illi æterno igni cremandi sunt, qui deum nescierunt, quid de illis fiet, qui prædicatores dei uel seruos eius causa nominis eius psecuti sunt? Aut si illo ppetuo passuri sunt, qui euangelio quod acceperant, non obedierunt, quid illi patientur, qui præcepta ipsius euangelij scienter & uoluntarie præuaricati sunt?

Psalm. 35

Qui pœnas dabunt in interitu æternas à facie domini & à gloria uirtutis eius, cum uenerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt, quia creditum est testimonium nostrum super uos in die illo. In quo etiam oramus semp pro uobis, ut dignetur uos uocatiõe sua deus noster, & impleat omnem uoluntatem bonitatis & opus fidei in uirtute, ut clarificetur nomen domini nostri Iesu Christi in B uobis, & uos in illo, secundum gratiam dei nostri & domini Iesu Christi.

¶ Ignis ille dabit uindictam, id est, inferet pro culpis pœnam infidelibus, qui non nouerunt deum: & uanis fidelibus, qui non obedierunt euangelio domini. *Qui* utrique *dabunt*, id est, luent *pœnas* non horarias, sed *æternas*: nec immodico dolore, sed *in interitu*, id est, in morte perpetua, longe re moti *à facie*, id est, à præsentia uisionis *domini & à gloria uirtutis eius*, ne eam uideant gloriam, quam uirtus eius ostendet in se & dabit sanctis, sicut scriptum est: Tollatur impius ne uideat gloriam dei. Nam in iudicio uidebunt boni & mali formã serui, ac deinde cum mali in gehennam præcipitati fuerint, boni sublevabuntur ad uidendum claritatem diuinitatis eius. Tunc pro ignorantia & inobedientia sua dabunt mali pœnas æternas, proiecti à facie domini, ut *cũ uenerit glorificari in sanctis suis*. i. replere & illustrare sanctos suos gloria sua, ut uidentes eum sicuti est, similes ei fiant, & ipse gloriosus in eis appareat. *& admirabilis fieri*. i. admiratione & laude dignus ostendi *in omnibus* etiam minoribus, *qui crediderunt* ea fide, quæ per dilectionem operatur. Admirabilis tunc fiet in his q crediderũt, impijs admirantibus tantam salutem iustorum, quos hic despiciebant, & ipsis iustis suam salutem mirãtibus. Ideo autem (sicut dictum est) dabit tunc uobis requiem nobiscum, *quia testimonium nostrum*, id est, quicquid testificati sumus uobis de his quæ fierent *in illo die*. i. de gloria bonorũ & de pœna malorum *creditum est* à uobis, quamuis

1. Iohan. 3.

Gala. 5.
Sapi. 5.

esset *super uos*, id est, superãs uestrum intellectum. C Quamuis enim supra sensum esset quod dicebamus, nec posset illud intelligẽtia uestra capere, tamẽ uos nostro testimonio fidem accommodatis. Vel *super uos* fuit, id est, uobis dominans, non q̃rentibus rationes. Vel quasi de loco sublimiori loquẽtes, super uos testimonium protulimus, q̃d creditum est à uobis de his quæ fient in die illo. *In quo* die ut dignetur uos. i. dignos habeat uocatione sua deus noster, nos *etiam oramus semper pro uobis*. i. non solum instruximus uos de illa iustorum glorificatione uel impiorum damnatione, sed etiam oramus assidue pro uobis, ut ad illam gloriã pertingatis, *ut* scilicet *dignetur uos sua uocatione deus noster*. i. dignos uos iudicet q̃s ad regnum uocet, dicens: Venite benedicti patris mei, pcipite regnũ. *& impleat omnem uestram uoluntatem bonitatis*. i. plenarie faciat quicquid bene uultis. Vel interim in hoc seculo impleat omnem uoluntatem bonitatis in uobis. i. plene uos faciat uelle omne bonum. *&* impleat in uobis *opus fidei*. i. omne bonum opus quod fides exigit, & hoc *in uirtute* potentis actionis. Vel confessio est proprie opus fidei, ut quod mens credit, lingua fateat. Impleat in uobis opus fidei, id est, confessionem, & hoc in uirtute constãtiæ, ut nullo modo flecti possitis à fidei confessione. Ita uidelicet impleat hoc in uobis, *ut* in præsenti uita *nomen domini nostri Iesu Christi clarificetur in uobis*. i. clare & gloriosum appareat in bonis operibus uestris: *& uos* in alia uita clarificemini *in illo*, et hoc *secundum gratiam dei nostri* patris, *& domini Iesu Christi*, id est, secundum quod pater & filius per gratiam sancti spiritus electis suis gratuita bonitate tribuunt suprà quàm mereri possunt. D

Matt. 25.

CAPVT .II.

Rogamus autem uos fratres per aduẽtum domini nostri Iesu Christi, & nostræ cõgregationis in ipsum, ut nõ cito moueamini à uestro sensu, neque terreamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet dies domini.

¶ Captata illorum beneuolentia, illisq; laudatis, secure descendit ad principalem intentionem, uel ad remotionem erroris, quo maxime turbati fuerant. Quasi dicat: Vos quidem fratres patienter omnia sustinetis, propter remuneratiõẽ quã à deo speratis: sed rogamus uos ut à sensu catholicæ fidei nullatenus moueamini. *Rogamus autẽ uos fratres* non per leue aliquid, sed *per aduentũ domini nostri Iesu Christi*, si uultis ut uobis prosit, *& p* aduentum *nostræ congregationis in ipsum* Christũ, si uultis esse in ea, qñ omnes qui electi fuerimus, cõueniemus & congregabimur in ipsum saluatorẽ. *ut non cito moueamini*. i. nõ cito titubetis *à uestro sensu*, id est, à sensu catholicę ueritatis, uel à puro intellectu quem hactenus habuistis. Non cito moueamini. Si ẽm moueamini, cito est, quia nihil uobis infertur quod diu duret. *neque terreamini* quasi de uicino periculo imminentis iudicij. *neque per spiritum*

A moueamini aut terreamini, id est, si malignus spiritus quasi angelus lucis apparens in uisione, persuadeat uobis diem domini uestris diebus imminere, uel si quis dicat se per spiritũ sanctum hoc cognouisse, nõ credatis ei. *neq; per sermonem*, id est, si quis præsentialiter apud uos publico sermone & inter alia uoluerit hoc astruere, nolite unquam credere. *neque per epistolam* alicuius absentis *tãquam per nos*, id ẽ, iussu nostro *missam* uel sub nomine nostro, nolite seduci. Siue per epistolã quam uobis ante misimus, nolite turbari, id est, nolite putare q̃d epistola nostra dicat uestris diebus Christum esse uenturum. Nolite his omnibus terreri, *quasi instet dies domini*, id est, quasi uicinus immineat dies, in quo dominus potentiam suam ostendet, puniẽdo malos et saluãdo bonos. Nõ ideo dicit hoc Apostolus, ut uelit illos securitate torpere ac negligẽter agere et imparatos esse, sed ne in ipsa perturbatione expectationis celerrimi aduentus dominici possent seduci, ad suscipiendum pro Christo diabolũ, qui hoc agebat ut sub nomine Christi se faceret adorari, sicut & beato Martino suadere uoluit. Quod ut non possit, tempus & signa dominici aduẽtus describit Apostolus. Nam animos eorum uel occasio non intellectæ epistolæ, quam ipse eis miserat, uel ficta reuelatio quæ per somnium deceperat, uel aliquorum coniectura, Isaiæ & Danielis euangeliorumq; uerba de Antichristo prænunciantia, in illud tempus interpretantium, mouerat atq; turbauerat, ut in maiestate

B sua tunc Christum sperarent esse uenturum. Cui errori medetur Apostolus, & exponit quæ ante aduentũ Christi debeant præstolari, ut cum illa facta fuerint, tũc expectetur Christus. Parcens tñ eorum uerecundiæ uel teneritudini, nequaquam eos aperte reprehendit, quia cõmoti fuerant, sed ne moueantur rogat, & prius etiam multum eos laudat. Plerunque em̃ pusillanimes utilius emendamus, si & eorum bene gesta memoramus, & si qua ab eis inordinate gesta sunt, non iam tãquam perpetrata corripimus, sed quasi adhuc ne perpetrari debeant prohibemus, ut & illa quę approbamus, illatus fauor augeat: & contra ea q̃ reprehendimus, magis apud pusillanimes exhortatio uerecũda conualescat. Vnde nunc magister egregius, ut dictũ est, cũ Thessalonicenses in accepta prædicatiõe perdurãtes, quasi de uicino mundi termino quadam cognosceret pusillanimitate turbari, prius in eis quæ fortia prospicit, laudat: & caute monendo postmodũ quæ infirma sunt, roborat. Cum enim multa laude digna dixisset, subiunxit hoc de quo loquimur: Rogamus autẽ uos fratres per aduentum domini &c̃. Egit enim uerus doctor, ut prius audirent laudati quod recognoscerẽt, & postmodum quod exhortati sequerentur: quatenus eorum mentem, ne admonitio subsequens concuteret, laus pręmissa solidaret. Et commotos eos uicini finis cõmonitione cognouerat, non iam redarguebat commotos, sed quasi transacta nesciens, adhuc commoueri prohibebat, ut dum se de ipsa leuitate motionis prædicatori suo incognitos crederẽt, tãto irreprehensibiliores essent, quanto magis ab illo se cognosci formidarent.

C

Ne quis uos seducat ullo modo. Quoniam nisi uenerit discessio primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduersatur & extollit supra om̃e quod dicitur deus, aut quod colitur, ita ut in templo dei sedeat, ostendens se tanquam sit deus. Non retinetis quod cum adhuc essem apud uos, hæc dicebam uobis? Et nũc quid detineat scitis, ut reueletur in suo tempore. Nam mysterium iam operatur iniquitatis. tantum ut qui tenet, nunc teneat, donec de medio fiat. Et tũc reuelabitur ille iniquus, quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illustratione aduẽtus sui eũ, cuius est aduentus secundum operationem satanæ in omni uirtute & signis & prodigijs mendacibus, & in omni seductione iniquitatis his qui pereunt, eo quod charitatẽ ueritatis non receperunt, ut salui fierent. Ideo mittet illis deus operationẽ erroris, ut credãt mẽdacio, ut iudicentur oẽs q nõ crediderũt ueritati, sed consenserunt iniq̃tati.

¶ Videte, inquit, *ne quis uos seducat ullo modo*. i. nequis in errorem trahat uos, aut per spiritum, aut per sermonẽ, aut per epistolã, aut per aliũ quemlibet seductiõis modum, ut credatis instare diem domini. *Quoniam* nõ instabit, *nisi primum uenerit discessio*, ut om̃es gentes quæ Romano imperio subiacent, discedãt ab eo: siue ut multitudo ecclesiarũ discedat à pontifice Romano, aut multitudo hominum discedat à fide & nisi *reuelatus*. i. manifestatus & ostensus *fuerit*, qui omnium ꝓphetarũ uerbis prænunciatur, *homo peccati*. i. Antichristus, qui non est deus iustitiæ, ut finget, sed homo peccati, in quo fons om̃ium peccatorũ est. *& filius perditionis*. i. diaboli, qui est uniuersorum perditio. uel filius perditionis. i. natus ad hoc ut perdat alios, & tandem ipse perdatur. *qui* scilicet homo pestifer, *aduersatur* Christo, ideo uocatur Antichristus, id est, contrarius Christo. Vel omniũ saluti aduersatur, *et extollitur*. i. effert se *supra omne quod dicitur deus, aut quod colitur*, id est, super illos qui nuncupatiue, non essentialiter sunt dij, & super illum qui naturaliter est deus. Deus enim dici aliquando & hõ potest, iuxta quod Moysen dicitur: Ecce cõstitui te deum Pharaonis. deus uero coli, purus homo nõ potest. Quia uero se Antichristus & super sanctos quosq; homines, & super ipsius potẽtiam diuinitatis extollit per exactũ sibi nomẽ gloriæ, & hoc quod deus dicitur, et hoc quod deus colitur, transire conatur. Et *ita* erigetur, *ut sedeat* & se adorari iubeat *in templo dei*, fortasse quod est in Ierusalem. Vel potius in tẽplo dei sedebit, id est, in mentibus Christianorũ quos seducet, qui fuerãt templũ dei. Nã iuxta hũc sensum dicitur in Psalmo:

D

2. Cor. 11.

Matt. 24
Ephes. 5.

Isaiæ. 11.

Exodi. 7

2. Cor. 6.

Psal.78. Deus, uenerunt gẽtes in hæreditatem tuã, polluerunt templum sanctũ tuum. Gentes em̃ templũ dei poluerunt, quãdo pagani quosdam Christianos in persecutione idolis sacrificare coegerunt. In huiusmodi igitur tẽplo sedebit Antichristus, ostendens se tanquam sit deus. i. super eorũ mẽtes quos seducere poterit fastu gloriæ secularis, erigetur, ita ut cum sit hõ peccator, homo tamẽ existimari despiciens, deum se super hoĩes mẽtiatur. Nisi ita fuerit Romanum imperium antea desolatum, & Antichristus ita manifestus præcesserit, Christus non ueniet, q ideo uenturus est, ut Antichristum destruat. Non retinetis in corde, quod hæc ipsa quæ nũc scribo per epistolã, cum adhuc apud uos essem, præsenti sermone narrabam & dicebam uobis, Christum scilicet non esse uenturũ, nisi præcesserit Antichristus? Hoc debuissetis firmiter retinere, nec de suspiciõe proximi aduẽtus dñi fluctuare. Ego præsens dicebã Antichristũ prius uenturũ. Et nunc quid detineat scitis, id ẽ, quæ causa sit q̃ Antichristus modo non ueniat, optime nostis. Quoniam scire illos dixit, aperte hic dicere noluit: & ideo nos q nescimus quod illi sciebãt, aut uix aut nequaquã puenire ualemus ad id, quod ipse in hoc loco sensit. De Romano tñ imperio intelligitur. q & ideo uidetur aperte noluisse dicere illud esse destruendum, qđ ipsi qui imperabant æternũ putabãt, ne eos in odiũ Christiani noĩs excitaret. Si em̃ aperte & audacter dixisset, Non ueniet Antichristus, nisi prius Romanũ deleatur imperiũ, iusta causa perditionis aduersus nascentem tunc ecclesiã consurgere uideret. Velauit ergo quadã obscuritate qđ dicebat, ne Romanos incitaret ad psecutionẽ ecclesiæ. uel impediret à suscipienda fide. Scitis, inquit, qđ eum nunc detineat, ut modo non ueniat. hoc scilicet detinet eum, quia ea quæ fieri debet ante aduẽtum eius, prius facienda erit discessio, ut gentes discedant à Romano imperio, sicut iam factum cernimus. Et adhuc prius est facienda grauior discessio, ut ingẽs multitudo eorum qui christianitatis uocabulũ portãt, discedat à religione uel ab ipsa fide Christiana, intantũ ut cũ uenerit Antichristus, facile suscipiat eũ. Hoc & his similia, sunt quæ adhuc detinent & retardant eũ. Non enim debet aut potest uenire, nisi qñ ita deprauatum fuerit genus humanũ ut cum uenerit, mox suscipiat eum. Scitis quid eũ nunc detineat, id est, quæ causa sit dilationis eius, ut reueletur, id ẽ, manifestius cũctis appareat in tempore suo, id est, sibi cõgruo, qñ uidelicet satanas soluetur & aduersus ecclesiã totis uiribus relaxabit. Tunc nãq; erit tẽpus Antichristi, qa tunc regnabit, cũ quod uoluerit faciet, ideoq; tunc aperte reuelabitur. Nam in mẽbris suis iam operatur mysterium iniquitatis. Quod est dicere: Multis malis atq; peccatis quibus Nero impurissimus Cæsarũ mundum premit, Antichristi parturitur aduẽtus: & quod ille operatus est, postea in isto ex parte cõplet. Sic ergo in Nerone, cuius opa uelut Antichristi uidebãtur, et in cæteris similibus opatur aduersarius ille iã ab ipo tempore apostolorũ mysteriũ iniquitatis: qa Nero & cæteri tales præfigurant eum, sicut Abel & Isaac & Dauid præfigurauerũt Christum. tantum hoc restat, ut qui nunc imperat, imperet donec de medio fiat. i. donec de medio tollatur. Tãtum ut Romanũ imperiũ, quod nunc fere uniuersas gentes tenet, teneat eas donec de medio fiat, id est, donec illa potestas auferatur de medio mundi: quia omnes undiq; Romam cõfluebant uelut ad caput. Vel de medio fiat. i. de communi tollatur illa potestas. De medio em̃ fieri, est de cõmuni hominũ aspectu auferri. Et tũc reuelabitur ille iniquus, quẽ significare Antichristũ nullus ambigit. Vel ita: Scitis quid nunc detineat eũ. hoc fortasse, qa nondũ sic deprauati sunt omnes, ut statim susciperẽt illum, ut reueletur in suo tempore, qñ parati erunt homines illum suscipere. Nam mysteriũ iam operatur iniqtatis. Ac si dicatur, Tunc Antichristus manifestus uidebitur. nã in cordibus iniquorũ secreta sua iã nunc occultus operatur. Iam in malis & fictis qui sunt in ecclesia, opatur mysteriũ iniqtatis. Quod ideo dicitur mysteriũ, quia uidetur occultum, quia tales operarij ostendunt se uelut ministros aut famulos Christi, cũ reuera ministri sint Antichristi. Nam iniquitas eorum est mystica. i. pietatis nomine palliata, & sub specie boni ppetrat malũ. Tantum est, ut qui tenet nũc fidẽ Christianæ religionis, teneat illam. i. tenaciter perseueret in ea, donec de medio fiat, id ẽ, donec de medio ecclesiæ exeat mysteriũ iniquitatis, quod nũc occultum est, cum manifestum erit, quãdo omẽs de ecclesia palàm exibunt, qui non ad Christum, sed ad Antichristũ pertinebunt. Et tunc reuelabitur ille iniquus. Vel Romanus põtifex, qui tenet nunc ecclesias, teneat illas donec de medio fiat. i. donec ab ipsa Romana ecclesia quæ est mediũ & cor ecclesiarũ, fiat iniquitas, ob quã ab ea multæ discedant ecclesiæ. Varijs modis intelligũtur hæc Apostoli obscurissima uerba, ubi tñ nullũ temporis spatiũ aperuit. Ait em̃, ut reueletur in suo tempore, nec dixit post quantum temporis id futurum sit. Et subiũxit, nã mysteriũ operatur iniquitatis, nec expressit quãdiu hoc operetur. Item quod sequitur, tm̃ qui tenet nũc, teneat donec de medio fiat, & tũc reuelabitur ille iniquus, docet nos Antichristũ manifestũ futurũ: sed post quantum temporis reuelandus sit, nec saltem obscure locutus ẽ Apostolus. Quid em̃ sit, q mõ tenet, teneat: uel qđ sibi uelit, donec de medio fiat, potest qsq; sic coaptare, ut intelligat uel aliquatenus suspicetur, quia quoq; modo scriptũ legit, quandiu teneat, aut post quanta temporum spatia de medio fiat, hic tacetur omnino. Sed quantumcũque longum aut breue sit hoc interuallum, omnia tamen in eo fient, quæ prius fieri debẽt: & tunc Antichristus manifeste reuelabitur fons totius iniqtatis. Qui nec modo in membris suis, nec tunc in seipso timendus est: quia ipsum dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, id est, inuisibili uirtute spiritus sui, pcedẽtis à se sicut à patre, diuina scilicet potestate & imperio maiestatis suæ, cuius iussisse fecisse est, nõ in exercitus multitudine, nõ in robore mili-

A tum, non in auxilio angelorum. Sed quomodo tenebræ solis fugantur aduentu, sic *& illustratione aduentus sui eum* dominus *destruet* atq; delebit. Occidet autē, sicut e uolumine Danielis intelligimus, in monte Olivueti in papilione in solio suo, illo uidelicet loco, quo dominus in cælum ascendit. *Posteuius* interfectionem concedentur ad pœnitentiam quadragintaquinq; dies his, qui ad uitam præordinati sunt, & persecutionem illam non sine offensione transierūt. Vtrumuero completis illis quadragintaquinq; diebus, mox adueniat dominus, an adhuc supersit aliquātulum temporis, omino nescimus. Quod ergo dicit, quia dominus Iesus interficiet eum spū oris sui, & destruet illustratiōe aduētus sui, non ita intelligendum est, quasi in ipso iudicis aduentu sit interficiendus atq; destruendus, sed antea. *Illustratio enim aduētus eius, nō inconueniens intelligit aliqua claritas prænuncians aduentum eius, quæ tanta sit, ut uisa ea, mox præ timore moriat ille pestifer.* Destruet itaq; eum dominus, *cuius est aduentus secundum operationem satanæ*, id est, qui cum uenerit, faciet oīa diabolo instigante, nō tamē sine sensu, ut phrenetici, qui culpam non habent de malis quæ faciunt. Nam sicut deus erat in Christo, mundum recōcilians sibi: ita diabolus erit in Antichristo, mūdum seducēs. Et sicut Christus ait, Pat in me manens, ipse facit opera: sic diabolus in Antichristo manēs, faciet oīa quæ ille uidebit facere. Eius ita q; aduētus erit secundum operationem satanæ *in*

B *omni uirtute*: qa tunc satanas relaxabitur, ut in omni uirtute sua per eum operetur. *& operabit signis, quæ in quocūq; tempore significēt aliqd: & prodigijs, quæ in futuro tantum aliqd significent.* Vel signis minoribus, & pdigijs maioribus. Quæ scilicet signa & pdigia erūt mendacia, id ē, falsa: siue qa mortales sensus per magica phātasmata decepturus est, ut qd non faciet, facere uideat: siue qa illa ipsa etiam si erunt pdigia, ad mendaciū ptrahent credituros. Operabit ergo per eum & p sequaces eius satanas in omi uirtute fortitudinis cōtrariæ, & in signis atq; pdigijs falsorum miraculorum uel ad falsitatem ducentiū. *& in omni seductione iniquitatis*, qa simulabit se religiosum, ut sub specie decipiat pietatis, imo se deū esse dicet, & se adorari faciet, atq; regna cælorū promittet. Alios q; q; donis temporalium diuitiarum corrumpet, alios autem cruciatibus & minis atq; terroribus frāget: & in omni arte seductionis fraudes suas exercebit *his qui pereunt*, id est, qui ad uitam prædestinati non sunt, sed ad perditionem uadunt. Illa ergo Antichristi tentatio cunctis præteritis maior apparebit, quādo pius martyr corpus suum tormētis subijciet, & tamē ante eius oculos miracula tortor faciet. Quis em ad fidem conuertat incredulus, cuius iam credentis non paueat & concutiatur fides, quando persequutor pietatis fiet etiam operator uirtutis, idemq; ipse q tormentis sæuiet ut Christus neget, miraculis prouocabit ut Antichristo credat? Sed potens est spūs dei, corda suorum etiam int tam grauia tentamenta custodire.

Danie. 11.
Actu. 1.
2. Cor. 5.
Iohā. 14.

Nam his signis atq; prodigijs seducent, qui seduci merebunt, *eo quod charitatem ueritatis non receperunt*, Iudæi scilicet uel alij infideles, qui noluerunt recipere charitatem ueritatis, id est, spūm Christi. Dicit enim spūs sanctus charitas, & CHRISTVS est ueritas. Charitas ergo ūitatis, ut diximus, est spūs CHRISTI. Sed hanc charitatem Iudæi non receperunt *ut salui fierent*, ideo seducentur ut pereant. Vel charitatem ueritatis non receperunt, ut non bona spiritalia concupiscerent, sed carnalia. Et quia spe inuisibilium bonorum gaudere non norunt, in laqueos Antichristi ruituri sunt, ut credant mendacio, quod illo duce uelut in conspectu inimicorum suorum uisibilium, qui eos uisibilit captiuauerant, habituri sint uisibilem gloriam. Quia ergo charitatem ueritatis non receperūt, ut inuisibilia bona, quæ sola sunt uera, diligerent, & saluatore suo capto salui fierent, *ideo mittet*, id est, uenire permittet *illis deus* non operatorem, sed ipsam *operationem* (id est, fontem) *erroris, ut credant mendacio*, quia mendax est ille ipse & pater eius. *ut iudicentur*, id est, in aduentu iudicis condemnent *omnes qui non crediderunt ueritati*, CHRISTI, *sed consenserunt iniquitati* Antichristi. Deus illis operationem erroris mittet, quia diabolum facere ista permittet iusto ipse iudicio, quamuis faciat ille iniquo malignorum consilio. Vt iudicentur, inquit, omnes &c. Proinde iudicandi seducentur, & seducti etiā iudicabūt. Sed iudicādi seducūtur illis iudicijs dei, occulte iustis, iuste occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturæ nunquam iudicare cessauit, seducti autem iudicabuntur nouissimo manifestoq; iudicio. Et quidem si Antichristus de uirgine natus esset, & prior uenisset in mundum, poterant habere Iudæi excusationem, & dicere quod postea uenerit ueritas, & ideo primitus mendacium poterant pro ueritate suscipere. Sed cum nō ita sit, ideo iudicandi sunt, imo procul dubio condemnādi: quia CHRISTI ueritate contempta, postea mendacium (id est, Antichristum) suscepturi sunt.

C
Iohā. 14.
Iohā. 8.
D

Nos autem debemus gratias agere deo semper pro uobis fratres dilecti à deo, quod elegerit nos deus primitias in salutem, in sanctificatione spiritus & in fide ueritatis, in quam & uocauit uos per euāgelium nostrum, in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi.

¶ Illi condemnabuntur, qui ueritate reprobata mendaciū suscipiēt: sed nos & uos saluabimur, q ueritatem suscepimus, unde & gratias agere debemus. Et hoc est: *Nos autem debemus semper gratias agere deo pro uobis*, quos ad suā notitiam uocauit, *o fratres dilecti à deo*, pro merito uestræ sanctitatis, uel dilecti ab eo gratis priusquam aliqd boni meruissetis, & sic per præuenientē dilectionē uocati, quoniam ipse prior dilexit nos. Gratias (inquā) deo agere debemus, *eo quod* ab æterno *elegerit nos* apostolos *deus* in cōsilio, puidentiæ uel sapiētiæ suæ, & elegerit nos *primitias* .i. primos & præ-

1. Iohā. 4.

A cipuos, non ultimo tempore periculoso, sed in exordijs euangelicæ gratiæ, & hoc *in salutem* æternã, ut in eam nos perducat, positos *in sanctificatione spiritus*, qui in baptismo sanctificat, *& in fide ueritatis*, non erroris, quia quicquid nostra fides crescit, uerum est, nec fallitur opinione alicuius erroris, sicut illi qui sequuntur Antichristum: *In quam fidem & uos uocauit*, id est, non solum nos primitus uocauit, sed etiam deinde uos *per euangelium nostrum* quod uobis prædicauimus, *in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi*, id est, ut per fidem acquiratis gloriam quam habet Iesus. Vel in acquisitionẽ gloriæ Christi. i. ut uos sibi Christus acquireret ad glorificandũ se, ut essetis populus acqsitionis, & Christũ bene uiuẽdo glorificaretis. (1. Petri. 2.)

Itaq; fratres state & tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram. Ipse autem dominus noster Iesus Christus, & deus & pater noster qui dilexit nos, & dedit cõsolationem æternam & spem bonam in gratia, exhortetur corda uestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.

¶ Quandoquidem uos deus ad fidem conuertit, ut per hanc ad gloriam pertingatis, nec instat adhuc dies domini, *itaq; fratres state* in fide, & nolite moueri à uestro sensu: *&* ut stare firmiter in fide ualeatis, atq; statũ rectitudinis in operibus bonis seruetis, *tenete* in corde & operibus *traditiones*

B *quas didicistis, siue per sermonem* nostrum, dum essemus præsentes: *siue per epistolam*, quam uobis misimus absentes. Et nos quidem sermonibus & epistolis uos admonemus, ut in bono stetis: sed ipse deus per internam gratiam suam exhortetur interius corda uestra. Nos enim foris inuacuum laboramus, si ipse intus non fuerit operatus. Et ideo *ipse dominus noster Iesus Christus*, qui nos suo dominio pie mancipauit: *& deus* qui nos creauit, *& pater noster, qui* nos in filios adoptauit, & paterno affectu *nos dilexit*, dans unigenitum pro nobis, *&* per spiritum paracletum (qui interpretatur consolator) *dedit* nobis *consolationem æternam*, cum iam inter aduersa præsentis miseriæ incipimus æterna gaudia prægustare: *& spem bonam*, qua de exilio ad patriam expectamus redire *in gratia*, id est, in eius gratuito munere, quia hoc non merueramus: ipse inquam filius & pater, qui iam tot & tanta nobis largitus est, *exhortetur corda uestra*, id est, incitet ad meliora uoluntates uestras, *& confirmet* contra impugnantes *in omni opere bono*, *& in omni sermone bono.*

CAPVT .III.

De cætero fratres orate pro nobis, ut sermo dei currat & clarificetur, sicut & apud uos, & ut liberemur ab importunis & malis hominibus. Non enim omnium est fides. Fidelis autem dominus est, qui confirmabit uos, & custodiet à malo. Confidimus autem de uobis fratres in domino, quoniam quæ præcipimus uobis, & facitis & facietis. Dominus autem dirigat corda uestra in charitate dei & patientia Christi. C

¶ De his quæ ad uos pertinent, diximus & monuimus quomodo agere debeatis: sed *de cætero*, id est, de eo quod ad alios pertinet, *fratres orate pro nobis, ut sermo dei* quem loquimur, *currat* sine impedimento ad omnes gentes, ut multi uelociter cõuertantur. Currat, id est, sine obstaculo festinanter ad omnes perueniat: *& clarificetur*, id est, clarus & intelligibilis fiat audientibus, *sicut & apud uos* cucurrit & clarificatus est. *& orate ut liberemur*, ne detineamur *ab importunis & malis hominibus*, id est, infidelibus qui resistunt nobis, sed ubique liberi discurramus ad prædicãdum. Liberemur ab importunis, id est, infidelibus qui resistunt ueritati, disputando uerbis contra eam, & malitia nos psequuntur, & tormentis cruciant. Ideo dico liberemur, quia *non omnium est fides*, id est, non ad oẽs pertinet fides, id est, non adhuc omnes fidem acceperunt qui accepturi sunt. Vel orate ut liberemur, quia non omnium est fides, id est, non ad omnes pertinet fides, non omnes credituri sunt etiam orãtibus uobis, sed tantũ q præordinati sunt. ¶ Nam posse habere fidem, sicut posse habere charitatem, natura est hominum: habere autem fidẽ, sicut habere charitatem, gratia est fidelium. Ideo autem deus per orationes fidelium non credentes credere facit, ut ostendat quia ipse facit. Nemo est enim tam imperitus, tam carnalis, tam tardus ingenio, qui non uideat deum facere, quod se rogari præcepit ut faciat. Non omnium est fides, sed tamẽ nolite eos timere qui sine fide sunt, quia *dominus est fidelis*, id est, uerax in promissis, quę pollicitus est electis suis, dicens: Ecce ego uobiscum sum omnibus diebus usq; ad consummationem seculi. Fidelis est, id est, fideliter adimplens quæ promisit. *qui confirmabit uos* in bono, *& custodiet à malo*. Confirmabit, id est, firmos & stabiles faciet, ne sitis fluctuantes, & circunferamini omni uento doctrinæ in nequitia hominum. & custodiet à malo, non ut nihil aduersitatis patiamini, sed ut nihil possit nocere uobis. Diximus ut teneatis traditiões nostras, & cętera q̃ iussimus impleatis: nec puto frustra, sed *cõfidimus de uobis fratres in domino*, q in uobis operat, *quoniam ea quæ præcipimus uobis, &* nunc *facitis &* semper *facietis*. Sed ne frustra hæc de uobis confidamus, *dominus*, id est, spiritus sanctus *dirigat corda uestra*, id est, rectas faciat uolũtates uestras, existentes *in charitate dei* patris, ut eũ toto corde diligatis: *& in patientia Christi*, ut parati sitis libenter pati pro Christo, sicut ille passus est pro uobis. Tota trinitas in hac breui sententia declaratur. Dominus enim præmittitur, ipse (ut diximus) est spiritus sanctus. Qui recte dñs appellatur, sicut pater & filius, quia ubi uult spirat, & quicquid uult facit, atq; regit uniuersa, nec regit, & omnia illi seruiunt. Vnde & in superiori etiam epistola similiter dñm Apostolus eũ uocauit, di (D; Matt. 28; Ephesi. 4; Iohan. 3)

1.Thes.3. cens: Vos autem dominus multiplicet &c. Post A hoc autem de curiosis agitur, cum subditur:

Denunciamus autē uobis fratres in nomine domini nostri Iesu Christi, ut subtrahatis uos ab omni fratre ambulante inordinate, & nō secundū traditionem quam acceperunt à nobis. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos. Quoniam non 2.Cor.11. **inquieti fuimus inter uos, neque gratis panem mãducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatiōe, nocte & die operātes, ne quē uestrū grauaremus. Non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosmetipsos formam daremus uobis ad imitandū nos. Nā & cum essemus apud uos, hoc denunciabamus uobis, quoniam si quis nō uult operari, nec manducet. Audiuimus em̄ inter uos quosdam ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes. His autē q eiusmodi sunt, denunciamus & obsecramus in domino Iesu Christo, ut cum silentio operantes, suum panem manducent.**

¶ Vos quidem præcepta nostra (sicut confidimus) facitis & facietis, sed quicunq; ea non fecerint, subtrahite uos ab illis. Et hoc uobis denunciamus fratres, id est, de re nuncium uobis diuinū afferimus in nomine domini nostri Iesu Christi, id est, in autoritate nominis eius, uel in gloria eius, ut ꝓpter B reuerentiam nominis eius, uel propter gloriā nominis eius faciatis quę dicitis, ut scilicet subtrahatis uos & separetis ab omni fratre. i. ab omni Christiano ambulante inordinate. i. uiuente nō sicut ordo naturę uel ordo christianæ religiōis exigit, & ambulante non secundum traditionem ambulandi. i. uiuēdi uel operādi, quam acceperunt à nobis. Ab omni fratre q sic ambulat, uos subtrahite, id est, non communicetis ei in cibo uel in potu, uel in mercatura, siue in colloquio, uel in alia re, nisi causa corrigendi eum, ne participes sitis delictorum eius: sed uitate eum, ne uideamini fouere prauitatem eius, ut erubescat & corrigatur, cum se uiderit ab omnibus caueri. Ab eis qui non secūdum traditionem nostram ambulant, uos subtrahite. nam uos ipsi scitis quemadmodum oporteat imitari nos, id est, nō est opus ut exponam uobis eam traditionem, quia scitis eā. Scitis uidelicet, quō q recte uolūt ambulare, debent ambulare per uiam, per quam nos ambulamus, id ē, exempla nostra sequi. Quoniam non inquieti fuimus inter uos, ut illi q aliena negocia curāt, ociose uagantes huc & illuc, ac diuinum officium relinquentes, & uitam singulorum superflue scrutantes, ac fratribus detrahentes, & murmurationes ac dissensiones uel scandala nutrientes. Dum enim uacant & nihil operātur, callidus hostis uanam mentem eorum occupat talibus: quia sicut Eccl. 33. scriptum est, multam malitiam docuit ociositas. Sed nos nō ita fuimus inquieti. Neque gratis, id est, sine precio iusti laboris mãducauimus, nō dico deliciosas escas, sed nec ipsum panē sumptū ab aliquo, C sed in labore manuum & fatigatione, quia laborabamus usq; ad fatigationē: nocte & die operantes unde uictum haberemus, ne quem uestrum grauaremus, id est, ne alicui uestrum essemus oneri stipendia sumendo. Et non laborauimus, quasi non habuerimus potestatem sumendi uestra, id est, non ideo uictū proprio labore quæsiuimus, quod nō possemus à uobis accipere sumptus: sed ideo ut nosmetipsos daremus formam uobis, id est, exemplū ad imitandum nos, id est, ut uos ocium dimitteretis, & in opere nos imitaremini. Si enim nos cum possemus ex prædicatiōe uictum habere, maluimus ex labore nostro uiuere, multo magis uos debetis in sudore Gene.3. uultus panē uestrū præparare. Propter aliā causam apud iustos laborauit Apostolus, et propter aliā apud Corinthios. Corinthij em̄ tenaces erāt, & multis uitijs occupati: & si quid Apostolo dedissent, uiderēt eis quod Apostolus deberet leuius erga eos agere, nec aspere increpare, sed eis blandiri propter dona ipsoꝝ. Isti uero solebant in ocio uiuere, & idcirco dedit illis Apostolus in seipso exēplū operādi manibus proprijs, ut inde haberēt unde possent uiuere, & indigentibus eleemosynā ꝓbere. Sciendū itaq; beatū Apostolum opa corporalia seruos dei operari uoluisse, q sinē haberēt in magnā spiritalem mercedē, ad hoc ut & ipsi uictu ac tegumēto nullo indigerent, & manibus suis hoc sibi ꝓcurarent. Neq; huic apostolico pręcepto & exemplo cōtrarium est quod dn̄s Matt.6. ait, Noliti soliciti esse, dicentes, quid manducabimus aut quid bibemus, aut quō operiemur? Nō D enim dn̄s prohibuit seruis suis ut ista non procurent, quantum necessitati sat est, unde honeste uiuere possint, sed superfluitatē nimię solicitudinis deliciosarum escaꝝ & uestiū interdixit. Non em̄ ait, Ne soliciti sitis animæ uestræ ut manducetis, sed, quid manducetis: neq; corpori uestro ut induamini, sed, quid induamini: prohibens scilicet nimiam accurationem in eligendis uestibus & cibis, non laborem operis aut moderatam curam in rebus necessarijs. Nos ipsos, inqt, formam dedimus uobis, ut hos imitaremini ī labore operis, nam & hoc dicebamus uobis. Quia uidelicet nō solum nunc dum sumus absentes, hoc uobis dicimus: sed etiam cum essemus pręsentes apud uos, denunciabamus ac præcipiebamus uobis, quoniam si quis non uult operari, nec manducet. Non diximus, si quis nō operatur, non manducet: sed, si quis non uult operari: quia sunt nōnulli qui uellent, sed nō possunt, & ideo licet non operentur, inculpabiles tamen sunt, qa in terra pax hominibus bonæ uolūtatis. Qui uero possunt, sed nolūt, illi merito culpātur, Lucæ. 2. & illis etiam corporeus cibus interdicitur. Idcirco autem & laboris nostri mentionem fecimus, & ut similiter agatis præcipimus, atque superius, ut ab omni fratre ambulante inordinate uos subtrahatis, admonuimus: quia audiuimus, id est, relatum est nobis, quosdam inter uos ambulare inquiete, id ē, de loco ad locū tota die uagari, & nihil operantes manibus suis, quod utile sit illis uel alijs,

A *sed curiose agentes*, id est, cum quadam superflua & inutili solicitudine & studio, quærẽtes ab alijs q̃d agat rex Francorum, aut quanti sit annona, seu quale tempus in hoc anno sit futurum, uel his similia. Multa enim breuiter hic reprehendit uitia, id est, inquietudinem & ociositatem & curiositatem & multiloquium, in quo non deerit peccatum. Nam inquietudo, dum solicite domus aliorũ circuit, uel aliena acta curiose perquirit, in multis offendit. Curiose enim agũt, qui ad hoc uacãt, ut dicere aut audire aliquid noui possint. Sed *his q̃ eiusmodi sunt denunciamus, & insuper obsecramus*, id ẽ, per sacra adiurantes eos rogamus, *in domino Iesu Christo*, ut saltem propter eius reuerentiam faciãt quod dicimus, *ut* scilicet non curiose loquantur, uel interrogent quid agat ille uel ille, nec ociosi manentes uiuant ex alieno labore, sed *cum silentio operantes*, id est, linguam refrenantes, & manus in opere exercentes, *manducent* non alienum *panem*, sed *suum*, id est, proprio labore præparatum, non ab alijs sibi datum.

Prou. 10.

Vos autem fratres, nolite deficere benefacientes. Quòd si quis non obedierit uerbo nostro per epistolam, hunc notate, et ne commisceamini cum illo, ut confundatur. Et nolite quasi inimicũ existimare, sed corripite ut fratrem.

¶ Propter necessitates sanctorum, qui quamuis obtemperent præceptis Apostoli, ut cum silentio operantes panem suum manducent, possunt tamen multis ex causis indigere supplemento aliquo talium sustentationum, ne illi qui habebant unde seruis suis necessaria præberet, hac occasione pigrescerent, præuidens continuo subiunxit: *Vos autem fratres nolite deficere benefacientes*. Monuimus (inquit) loquaces & ociosos, ut silentium teneant & manibus suis operentur, unde uictum habeant. Sed uos fratres, qui habetis huius mundi substantiam, nolite propt̃ hoc quod diximus, deficere benefaciẽtes illis, sed sustẽtate illos de bonis uestris: quia etsi operẽtur, possunt tamen nonnullis, imo pluribus indigere, cum sint forsitan infirmæ & delicatæ naturæ. Præcipimus ut operẽtur quãtum poterũt. *Quòd* (id est, sed) *si quis non obedierit uerbo nostro*, id est, huic præcepto, siue etiam cuilibet alij mandato, quod uobis damus *per epistolam, hunc notate*, id est, notam reprehẽsionis huic imponite. Vel per epistolam hunc notate, id est, per literas quis sit mihi notificate. *& ne commisceamini cum illo*, id est, ne communicetis illi, sed excõmunicate illum, et à uobis separate, *ut* à uobis abiectus *confundatur*, id est, erubescat, cum se uiderit à cũctis abhorreri, & sic uel propter uerecundiã corrigatur & obediat. *Et* licet præcipiam nõ commisceri, tamẽ *nolite* illum *existimare quasi inimicum*, id est, nolite illum odio habere, putantes quod sit inimicus, *sed* affectu dilectiõis *corripite* illum *ut fratrem*, quia unum habet uobiscum patrem. Ac si dicat: Pacem cum eo exteriorem soluite, sed interiorem circa illum medullitus custodite, ut mentẽ peccantis sic uestra discordia feriat, quatenus pax C à uestris cordibus nec abnegata discedat. Nam licet cum extraneis uel etiam paganis communia sint agenda, ut per hoc ad amorem nostræ religionis attrahantur, cum fratribus tamen aliquoties non sunt agenda, ut corrigantur. Extranei enim blandimentis ab bene agendum sunt alliciẽdi: fratres uero, si sponte peccauerunt, asperitate moderata sunt corrigendi.

B

Ipse autem dominus pacis det uobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus uobis. Salutatio mea manu Pauli. quod est signum in omni epistola. Ita scribo. Gratia dñi nostri Iesu Christi cum omnibus uobis, Amen.

¶ Monui ut inobedientem fratrem exterius corripiatis, & tamen interius apud uosmetipsos pacem erga eum teneatis: sed quia hoc non nisi per donum gratiæ cælestis facere ualetis, *ipse dominus* qui est *pacis* & concordiæ dator & amator, *det uobis pacem* non horariam, sed *sempiternam*, id est, quæ finem non habeat. Pacem, id est, fraternam concordiam, uel sedationem tribulationum, quas ab aduersarijs patimini, siue quietem ab impugnatione uitiorum, uel pacem cum deo & sanctis angelis, quæ nũquam finiatur uel interrumpatur, det ipse uobis *in omni loco*, id ẽ, & apud domesticos & apud extraneos, & in hoc seculo & in futuro. Et ut pacem habeatis, *dominus sit cum omnibus uobis*, qui uos & à malo defendat, & in bono custodiat. D *Salutatio mea* subiungitur, scripta *manu Pauli*, id est, propria manu mea, non manu notarij. *quod est signum in omni epistola*, ut per hoc cognoscatur esse mea. *ita enim scribo*. Ne quis pseudo poneret nomen suum in principio pro Pauli nomine, & diceret suam esse epistolam, ideo Paulus in fine consueuerat hoc signum ponere, per quod ab eo recognosceretur. Non tamen in unaquaque epistolarum eius hoc inuenitur, sed in ista & in illa quæ est ad Colossenses, & in prima ad Corinthios. Galatis hoc idem sic dicitur: Videte qualibus literis scripsi uobis mea manu. Et Philemoni, Ego Paulus scripsi manu mea. Quod ergo dixit, quia hoc signum eius est in omni epistola, nõ sic intelligendum est, ut prorsus in unaquaque sit hoc ita scriptum, sed in multis: quia oẽ nõ semper plenariam uniuersitatẽ significat, sed aliquando quãdam multitudinem. Nam q̃d dictum est ad Corinthios, Salutãt uos oẽs sancti, neq̃q̃ putãdũ est, q̃d omnes sancti qui erant in uniuerso mũdo, tunc per illam epistolam salutarent eos, cum plures essent qui scriptionem illius epistolæ ignorarent. Similiter & q̃d Romanis dictum est, Salutant uos omnes ecclesiæ Christi, non de omnibus ecclesijs quæ erant in orbe, intelligit. Sic ubi legimus, quia omnes gentes narrabant de prælijs Iudæ, nequaquam credimus quod omnes gentes quæ erant in Scythia, uel in India, uel in remotis insulis, tunc loquerentur de Machabæi prælijs. Multa quoq; similia in scripturis sanctis reperiun

Galat. 6.
2. Cor. 13.
Roma. 16.
1. Mach. 3.

A tur, in quibus omne, non uniuersitatem significat. Non ergo mentitus est Apostolus, qui dixit hoc signum esse in omni epistola sua, quod tamen nõ per singulas quasq; posuit, quia secundum usitatam scripturarum sanctarum locutionem hoc dixit. Deinde *gratia domini nostri Iesu Christi*, inquit, hoc est, generale auxilium Christi ad omnia & donum, sit *cum omnibus uobis*, tã maioribus quàm minoribus, tam uiris quàm mulieribus. Vel si hoc quod dicit nũc, gratia domini nostri Iesu Christi cũ omnibus uobis, est illa salutatio quã sua manu in omi epistola pro signo se testat scribere, tũc ueraciter omne potest intelligi uniuersitatem plenarie significare, quia hoc reperitur in fine uniuscuiusq; epistolæ. Omnes enim quas scripsit, finiuntur in precatione gratiæ. *Amen.*

PRAEFATIO IN EPISTOLAM PRIMAM AD TIMOTHEVM.

Actu. 15. & 16. Sicut Lucas refert, cũ discessisset Paulus à Barnaba, pambulabat Syriã & Ciliciã, confirmans ecclesias, peruenitq; Derben & Lystrã. Et ecce discipulus quidã erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris uiduæ fidelis, patre gentili. Huic testimonium bonũ reddebant qui in Lystris erant & Iconio fratres. Hunc uoluit secum proficisci. & assumens, circũcidit eum propter Iudæos qui erant in illis locis. Sciebant enim omnes quòd pater eius gentilis esset. Nõ propterea circũcidit eum Paulus, quòd putaret aliquid iustificationis illi iam ex circũcisione prouenire: sed ne Iudæi propter eum, si esset incircuncisus, retardarent fidem suscipere. Quẽ cum postea Paulus in Asia pontificẽ Ephesiorum reliquisset, pseudo apostoli qui carnales obseruantias inducere nitebantur, propter hanc eius circũcisionem uires in eum assumebant. Ipse minus fortiter quàm oporB teret, resistebat eis. Et ideo scribit ei Apostolus, ostendens quodammodo rationes quas illis obijciat. Scribit etiam de episcopali officio, quomodo scilicet ecclesiã instruat, quales presbyteros uel diacones ordinet, quales uiduas honoret, quomodo seipsum in ecclesia habeat, & quomodo eã regat. Sicq; incipit:

EPISTOLAE PAVLI PRIMAE AD TIMOTHEVM

CAPVT .I.

PAVLVS apostolus Iesu Christi secũdum imperium dei saluatoris nostri & Christi IESV spei nostræ, Timotheo dilecto filio in fide: Gratia & misericordia & pax à deo patre nostro & Iesu Christo domino nostro.

¶ Timotheo scribit *Paulus*, cui credendũ est, q̃a est *apostolus Christi Iesu*. i. legatus regis saluatoris: & hac autoritate munitus, resistit pseudo apostolis. Et est Ap̃lus nõ sc̃dm suã p̃sumptionẽ, sed *secundũ imperiũ dei*. Et idcirco q̃ ei resistit, impio dei resistit. Actu. 13. Sp̃us sanctus præcepit: Segregate mihi Barnabã & Paulũ in opus ad q̃d assumpsi eos. & nũc ipse Paulus dicit se apostolũ esse iuxta imperium dei, q̃a imperiũ sp̃us sancti est imperiũ dei patris, cum inseparabilis sit uoluntas & opatio trinitatis. Paulus est apostolus secũdum imperium dei *saluatoris nostri & Iesu Christi spei nostræ*, id ẽ, iuxta preceptum C summi patris qui nos saluat, & filij in quo est spes salutis & gloriæ nostræ, non in carnali obseruatione. Paulus qui tantæ autoritatis est, mittit hanc epistolam *Timotheo dilecto filio in fide*, id est, quem ipse genuit nõ in carne, sed in fide. Licet enim iam fidelis esset, & bonum testimoniũ haberet, quando Paulus eum inuenit, tamẽ per eum in eadem fide & religione sic instructus est, ut rectè dicatur ab eo genitus in fide. Vel in fide scribit ei contra corruptores fidei. Et hunc filium salutat, dicens: Sit tibi *gratia*, id ẽ, donatio spiritus sancti, qua ministri dei, id est, episcopi armantur: *& misericordia*, per quam diuinitus à miseria huius seculi uel omnium malorum libereris: *& pax*, id est, tranquillitas animi & prælibatio æternæ pacis, ut uitijs & hostibus superatis, in pacata quiescas ecclesia. Et hoc sit tibi *à deo patre nostro*, qui nos creauit, atque paterno affectu nos diligit: *& à Christo Iesu domino nostro*. i. ab eo quẽ unxit deus, & saluatorẽ constituit, q̃ & nos suo dominio clementẽ mãcipauit.

Sicut rogaui te ut remaneres Ephesi, cũ irem in Macedoniam, ut denunciares quibusdam, ne aliter docerent, neq; intenderẽt fabulis & genealogijs interminatis, quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem, quæ est in fide.

¶ Ita sit tibi gratia, misericordia & pax, *sicut rogaui te ut remaneres Ephesi*, id est, resideres pontifex D apud Ephesios. Vel subauditur, ita fac, sicut rogaui te facere cum irem in Macedoniam, ut scilicet remaneres Ephesi, id est, uice mea præsens ageres & ordinares ecclesiam Ephesi, quam ego absens non poteram sufficienter gubernare. *ut denunciares*, id est, ex parte dei nuncius esses *quibusdam*, q̃rum nomina spiritus sanctus non ignorat, qui in me loquitur, *ne aliter* quàm nos *docerent, neque* auditores eorum *intenderent* eorum *fabulis & genealogijs interminatis*, id est, locutionibus generationum & computatiõibus, quæ sine termino sunt præ longitudine, quia finis earum nõ potest inueniri: *quæ* ideo sunt respuendæ, quia *præstant quæstiones* disputationum, id est, generant lites *magis*, id est, potius *quàm ædificationem* morum & iustitiæ, *quæ est in fide*, non in carnali obseruatione. Prius præcipitur de pseudo repellendis, tam doctoribus quàm auditoribus, ut illis primo repulsis, deinde ualeat puritas catholicæ ueritatis prædicari & audiri. Fabulas uocat, q̃s alibi traditiões dicit, q̃s præter legitimas & propheticas scripturas Iudæi tenent, quas non scriptas habent, sed memoriter retinent, & alter in alterum loquendo transfundit, quas deuterosin uocant. Vbi etiam dicere audent & credere, deum homini duas creasse mulieres, ex quibus texunt genealogias uere (sicut nunc dicit Apostolus) infinitas, parientes infructuosissimas quæstiones. Et pseudo apostoli, q̃ uolebant esse partim Iudæi, partim Christiani, erãt

A autem hæretici, docebant apud Ephesios non solum carnales obseruantias legis, sed etiam has Iudæorum traditiones à libris propheticis & legitimis alienas, & nonnulli Ephesiorum intendebāt uerbis eorum. Sed Timotheus ad hoc relictus est Ephesi, ut auditores & doctores huiusmodi corrigeret aut expelleret.

Finis autem præcepti est charitas de corde puro & conscientia bona & fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conuersi sunt in uaniloquium, uolentes esse legis doctores, non intelligentes neq; quæ loquūtur, neq; de quibus affirmant.

¶ Ipsi docent fabulas & legem carnaliter implendam, sed *finis præcepti*, hoc est, plenitudo legis *est charitas*. Finis enim non consumptionem præcepti, sed consummationem hoc loco significat. Ois itaq; pcepti finis est charitas .i. ad charitatem refertur omne præceptum, & per charitatem impletur. ¶ Totam enim magnitudinem & amplitudinē diuinorum eloquiorum secura possidet charitas, qua deum proximumq; diligimus. ¶ Finis igitur, id est, consummatio omnis præcepti, quod uel in ueteri, uel in nouo testamēto legitur, charitas est non qualiscunq;, sed ea quę est *de puro corde*. Nam & male uiuentes irretiuntur sibi societate perditæ conscientiæ, & dicuntur se amare, nolle discedere ab inuicem, suis collocutionibus conciliari, desiderare se absentes, gaudere ad mutuā sibi pręsentiā. B Sed amor iste tartareus est. ¶ Quamobrem ut à tali amore uera charitas Christianorum distinguatur, de corde puro esse dicit. Latrones em̄ inter se & cæteri tales charitatem de corde puro non habent, quia purū cor in charitate est, quando diligitur homo secundum deum, & nihil aliud quàm id quod diligendum est, diligitur. *& conscientia bona*. bona subiungitur propter spem, & cōscientiam ponit pro spe. Ille enim sperat, qui conscientiam bonam gerit: quem uero pungit conscientia mala, retrahit se à spe, & non sibi expectat nisi damnationem. Tertio *& fide*, inquit, *non ficta*. Si enim fides nostra mendacio caruerit, tunc & non diligimus quod non est diligendum, & recte id credimus quod speramus, & speramus quod credimus, ut in nullo spes nostra fallatur. Qui uero fingunt sibi quod credant & sperent, sicut hæretici & Iudæi siue gentiles, fidem habent fictam: & ideo non possunt habere charitatem, quæ cōplet mandatum. Ille etiam fidem habet fictam, q bene quidem credit, sed propter metum aut uerecundiam, seu propter quamlibet aliam causam non cōfitetur quod credit, sed quodammodo fingit se non credere. ¶ Sed illa charitas consummat omne præceptum, quæ est de corde puro, quæ nihil diligit nisi quod debet diligi: & de conscientia bona, id est, de bona spe quam gerit conscientia bene operantis: & de fide non ficta, id est, non ab hominibus inuenta, sed à diuinis eloquijs sumpta. uel nō ficta, id est, nō propter metum in corde celata, sed oris confessione libere prolata. *A quibus* C uirtutibus, *id est, à charitate de corde puro*, & à spe bonæ cōscientiæ, & à fide uera quidam pcul aberrauerunt, putantes se deum & proximū puro corde diligere, cum non pure diligerēt: putantes se spem bonæ conscientiæ habere sine merito actionis religiosæ, sine testimonio: & putantes se non fictam fidem habere, cum haberent fictitiam, sed fallebantur. ¶ Tales erant qui carnales obseruantias prædicabant, quia deum se diligere putabant, cum nō diligerēt eum, sicut in actione eorum declarabatur, dum putarent se præcepta eius adimplere, sed magis ea transgrederentur: & putabant se bonam habere conscientiam, quasi de obseruatione legis, & æstimabant se fidem nō fictam habere, sed à diuinis eloquijs sumptam, cum magis haberent fictitiam, credētes deum hircorum atq; taurorum sanguine delectari & odore thymiamatis, quem nos homines sæpe declinamus. Et hoc est quod dicitur, quia *quidam* à charitate & à bona conscientia & à fide non ficta *aberrantes, conuersi sunt in uaniloquium*, ut uane loquantur de lege, *uolentes esse doctores legis*, dum carnaliter eam docent obseruari debere: *non intelligētes* uerba quæ docent, uidelicet *neq; ea quæ ipsi loquuntur*, id est, uerba quæ docent, & mandata carnalium ceremoniarum quæ ipsi docent: quia non intelligunt quid sit sabbatum, uel circuncisio, uel hirci seu tauri immolatio, uel aliqd huiusmodi. i. nesciunt quid in his significetur, *neq; ea intelligūt de quibus affirmant*. i. autoritates, de qbus assumūt quædam testimonia, per quæ conantur asserere D ceremonias illas iuxta literam carnaliter esse cōplēdas: quia nō animaduertūt scripturarum intētionem & sensum spiritalem, ideoq; uana loquuntur, uolētes esse magistri aliorum, cum ipsi nihil sciāt. Vel neq; ea quæ loquūtur, neque ea de quibus affirmāt, intelligūt: id est, neque quæstiones quas proponūt, neq; ratiōes quibus eas probāt. ¶ Similiter faciūt hæretici, uel quilibet temerarij præsumptores, cum si quando de praua & falsa opinione sua reprehendi & conuinci cœperint, ad defendendum id quod leuissima temeritate & apertissima falsitate dixerunt, libros sanctos unde id probent, pferre conātur: uel etiā memoriī, quæ ad testimonium ualere arbitranī, multa inde uerba pronunciant, non intelligentes neq; quę loquuntur, neq; de quibus affirmant. Postquam his uerbis Apostolus improbauit aduersarios, mox suam partem approbat, subdens:

Scimus autem quia bona est *lex*, *si quis* ea legitime utatur, sciens hoc quia *lex iusto* non est posita, sed iniustis & non subditis, impijs & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, parricidis & matricidis, homicidis, fornicarijs, masculorum concubitoribus, plagiarijs, mendacibus & periuris, & si quid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, *quæ* est secundum euangelium gloriæ *beati dei*, quod creditum est mihi.

A ¶ Ipsi non intelligunt legem quam docere uolunt, & ideo uane de ea loquuntur: sed nos intelligimus eam, & ideo uere de ea loquimur. Nam *scimus quia bona*, id ē, utilis *est lex, si quis ea legitime utatur*, id est, sicut intendit ipsa lex, ut scilicet per eā confugiat ad gratiam, *sciens quia iusto lex non est posita, sed iniustis*. Iusto non est lex posita, quæ tamen bona est, si quis ea legitime utatur. Hæc autem duo Apostolus uelut inter se cōtraria connectēs, monet lectorem ad scrutandam quęstionem atq; soluendam. Quomodo enim bona est lex, si quis ea legitime utatur, si iusto non est posita? Nam qs legitime utitur lege, nisi iustus? At iusto non est lex posita, sed iniusto. An non etiam iniustus, ut iustus fiat, legitime uti lege debet, qua tanquam pædagogo perducatur ad gratiam, per quam solam q̄d lex iubet, possit implere? Per ipsam quippe iustificatur gratis, id est, nullis suorum operū præcedentibus meritis. Alioquin gratia iam non est gratia: quandoquidem ideo datur, nō quia bona opera fecimus, sed ut ea facere ualeamus, id ē, non quia legem impleuimus, sed ut legem implere possimus. Iniustus ergo legitime lege utitur, ut iustus fiat. Quod cum factum fuerit, ea iamiam non utitur tanq̄ pædagogo, cum eruditus fuerit. Quomodo enim iusto lex non est posita, si & iniusto est necessaria, non qua iniustus ad iustificantē gratiam perducatur, sed qua legitime iam iustus utatur? Vel legitime utitur lege iam iustus, cum eam terrendo imponit iniustis, ut cum & in ipsis B cœperit inolitæ cōcupiscentiæ morbus incentiuo prohibitionis & cumulo præuaricationis augeri, confugiant per fidē ad iustificantē gratiā, & p donum spiritus suauitate iustitiæ delectati, pœnā literæ minantis euadant. Ita non erunt contraria, nec pugnabūt inter se duo ista, ut etiam iustus bona lege legitime utat̄, & t̄n iusto lex posita nō sit. Non enim ex ea iustificatus est, sed ex lege fidei q̄ credidit. Legitime utitur lege, qui intelligēs quare sit data, per eius comminationem confugit ad gratiam liberātem. Et ideo bona est ei lex, qa plurimum prodest ei, dum perducit illum ad gratiam. At huic gratiæ qua iustificatur impius, qsquis ingratus uelut ad legem implendā de suis uiribus fidit, ignorans dei iustitiam & suam uolēs constituere, iustitiæ dei non est subiectus. Et ideo fit ei lex non absolutionis adiutoriū, sed criminis uinculū, ideoq; non est ei bona, non quia malū sit lex, sed quia peccatū per bonū talibus operatur mortē. Per mandatū enim grauius delinquit, qui per mādatū scit quàm malum sit quod admittit. Iusto autem non est lex posita. i. imposita ut supra illum sit. In illa enim est potius q̄ sub illa. Iniustus uero sub illa est, quia sua uita uiuit, cui coercendi lex imponitur. Vt enim sic dicam, ipsam quodāmodo legem uiuit, qui cum delectatione iustitiæ iuste uiuit, non proprio aut transitorio, sed cōmuni ac stabili gaudens bono. Sub lege autem quisque uiuit, inquantū peccator est: id est, inquantū à ueteri hoīe non est immutatus. Suā enim uitā uiuit, & ideo lex supra illum est: quia qui eam non implet, infra illam est. Sed pseudo apostoli hæc non intelligentes, non legitime utebantur lege, & ideo uolebāt eam imponere iustis. i. Christianis p gratiam iuste uiuentibus. Nec cōtrarium est huic sententiæ Apostoli, quod Psalmista utique iustus precatur, legem pone mihi domine uiam iustificationum tuarum: quia de noui testamēti gratia id postulat, cū de duritia literæ ueteris instrumenti dicat Apostolus legem non esse iusto positam, sed iniusto. Qui enim sponte facit ea quæ lex moraliter iubet uel amplius, cur ei necessitas legis imponeretur? Libertate enim facit, non necessitate, quod facit. Iniustus uero qui sponte noluit bonum facere, cogendus est legis necessitate. Apostolus itaque ne uideretur legem culpare, dicit quia bona est, si quis ea legitime utatur. Et rursus ne uideretur eam inducere, dicit quia non est posita iusto ut ei dominetur, sed *iniustis*, id est, eis qui legē naturalem non seruabant. *& non subditis*, id est, contumacibus, qui, cum eis aliquid prohibetur, tunc illud magis ex quadam superbia faciunt. *impijs* q̄que posita est, id est, pietatem rectæ fidei non habentibus: *& peccatoribus*, id est, sub ipsa fide grauiter peccantibus. Et subsequenter exponitur per partes quibus peccatoribus, uidelicet *sceleratis*, sicut sunt raptores & fures ac sanguinis effusores: *& contaminatis*, sicut qui seipsos libidine polluūt, uel etiā turpiloquijs, uel ebrietatibus inhonestisq; conuiuijs sordidant. *parricidis* quoque *& matricidis* lex ponitur, id est, ijs qui patrem uel matrem occidunt, ut quia lex naturæ in eis est soluta, reformetur per legem literis scriptam. D *homicidis* etiam, id est, hominum occisoribus: & *fornicarijs*, id est, illis qui miscētur cum meretricibus. *masculorum concubitoribus*, id est, Sodomiticam abominationem agentibus: & *plagiarijs*, id est, sicarijs uel quolibet gladio plagas facientibus. *mendacibus*, qui falsa loquuntur: *& periuris*, qui falso iurant. His qui talia faciunt, est lex imposita, & qui aliud quid tale perpetrāt: *si quid aliud aduersatur sanæ doctrinæ*, id est, morali doctrinæ legis naturalis uel scriptæ, quæ sensum mentis sanat. *quæ* scilicet doctrina *est secundum euangelium*, id est, concordat euangelio *gloriæ beati dei*, id est, quod prędicat uel dat gloriam deo, qui ex seipso naturaliter est beatus, cum ipse sit æterna beatitudo. *quod* euāgelium *est mihi creditum* à deo, sicut fideli dispensatori.

Gratias ago ei q me confortauit in Christo Iesu domino nostro, quia fidelem me existimauit ponens in ministerio, q prius blasphemus fui & persecutor & cōtumeliosus: sed misericordiam dei consequutus sum, qa ignorans feci in incredulitate. Superabundauit autem gratia domini nostri, cum fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu.

¶ Deus mihi credidit euangelium, id est, commisit prædicationem euangelij. Vnde gratias illi ago, id ē, laudes ei deuotus offero de hoc eius gratuito dono, quia lex nullum meritum bonum in me posuerat. Ostendit se multis peccatis plenum

C

questio

Galat.3.

Roma.11.

Roma.10

Roma.7.

Psal.118.

A fuisse sub lege, iustificatum uero postquam recessit ab ea. *Gratias* (inquit) *ago ei*, id est, deo patri, *qui me confortauit*, id est, mentem roborauit *in Christo Iesu domino nostro*, sicq; fortē reddidit, ut nec mors, nec uita me possit à Christo separare: sed fortis sim & ad agenda bona, & ad toleranda mala. Ita me confortauit, & inde gratias illi ago. Et iustum est ut illi grates referam, *quia fidelem me existimauit*, id est, præuidit, cum sub lege fuissem infidelis. Fidelem (inquam) me existimauit, *ponens in ministerio* prædicationis, quia præsciuit me fideliter dispensaturum euangelium, ita ut nihil subtraherem, nihilq; peregrinū adderē. *qui prius* sub lege *fui blasphemus*, id est, male loquēs de Iesu Nazareno: *& persecutor* sanctorum eius: *& contumeliosus*, id est, contumelias multas uerbis & operibus faciens Christianis. *sed misericordiam dei*, id est, remissionem peccatorum à deo *consecutus sum: quia* non malignæ mentis studio *id feci*, sed *ignorans*, id est, nesciēs me male agere: quia zelo legis feruens, persequebar p̄dicatores gratiæ: & mihi putabam me deo placere, sicut dominus prędixerat: Venit (inquit) hora, ut omnis qui interficit uos, arbitretur obsequiū se præstare deo. Quamuis enim & illis sæpe uenia concedatur, qui scienter peccauerunt, ego tamen multo facilius ideo sum misericordiam consecutus, quia non per malitiam, sed per ignorantiam peccaui, degēs *in incredulitate*: quia ignorabam malum esse persequi Christianos, nec credebam Iesum esse Christum. Nec tantum misericordiam

Actuū. 9.

Iohan. 16.

B sum consecutus, qua mihi peccata dimitterentur: sed etiam *superabundauit*. id est, super omnem peccatorum meorum enormitatem abundauit, *gratia domini nostri Iesu Christi*: quia superueniens noua gratia, maior fuit in me quàm fuerat culpa, ut sanctitas uinceret peccata præcedentia. Gratia (inquam) superabundauit in me *cum fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu*, id est, cum fide qua in Christum credidi, & charitate qua dilexi Christū, uel in Christo proximum. Cum hac enim fide & dilectione superabundauit in me magnitudo cælestis gratiæ, ut diuinis charismatibus exuberarē.

Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quia Christus Iesus uenit in hunc mūdum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiā consecutus sum, ut in me primo ostēderet Christus Iesus omnem patientiam ad informationem eorum, qui credituri sunt illi in uitam æternam. Regi autem seculorum immortali, inuisibili soli deo honor & gloria in secula seculorum. amen.

¶ Gratia Christi superabundauit in me. Nam *sermo* quem de hac re loquor, est *fidelis*, id ē, uerus: *& est dignus omni acceptione* cordis & operis, quia corpus & animam saluat, ideoq; dignus est, ut oībus modis accipiatur à cunctis hominibus, tam Iudæis quàm gētilibus. Et quis est ille sermo? *quia* scilicet *Christus Iesus*, id est, rex saluator *uenit in hunc mundum peccatores saluos facere*, id est, à peccatis saluare uel à peccatis liberare. Nulla enim causa fuit ei ad nos uenindi, nisi ut peccatores saluos faceret. Omnes autem peccauerunt, uel in seipsis, uel in primo parente. Sed uenit unus sine peccato, qui saluos faceret à peccatis. Venit peccatores saluare, *quorum primus ego sum*, non tempore, sed culparum magnitudine, quia omnibus peior sum. Peiorem enim uoluit intelligi primum, quomodo in artificibus quicunque uult ædificare, dicit: Quis est hic primus structor? Quis est primus faber? Aut si curari uult, dicit: Quis ē primus medicus? Non utique interrogat quis prior sit ætate, aut quis prior sit professione, sed quis prior sit arte. Quomodo illi in arte primi sunt, sic iste in iniquitate primus, & in peccatis excellens. *Sed* cum (inquit) in malis actibus cæteros præissem, dum princeps persecutorum essem, *ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primo*, id est, maximo peccatore misericordiam consecuto, *ostenderet Christus Iesus oēm patientiam*, qua diu sustinet peccantes, ut tandem conuertantur: & ostenderet eam *ad informationem eorum qui credituri sunt illi*, ut eant *in uitam æternam*, id est, ut informaret eos ad pœnitentiam exemplo meæ conuersionis, dum uiderent quanta patientia ipse me expectauit ut conuerteret, tandemq; conuersum quanta gratia donauit, ut nemo iam desperare posset remitti sibi quæcunque peccata, cum ego tantorum scelerum indulgentiam accepissem, sed unusquisque peccator sibi diceret ¶ Si Saulus sanctus est, ego quare despero? Si à tanto medico tam desperatus æger sanatus est, ego uulneribus meis illas manus nō optabo? ad illas manus non festinabo? Vt hoc dicerent homines, ideo Saulus factus est ex p̄secutore apostolus. Quia cum uenit medicus uolens sibi famam comparare, infirmum quærit aliquem desperatū, & ipsum sanat. Et si pauperrimum inueniat, non ibi quærit mercedem, sed commendat artem. Ita & Christus potentiam specialis medicinæ spiritualis suæ ostēdit in Saulo, ut omnes deinceps nossent eum sanare posse cunctas infirmitates omnium confugientium ad se. Deinde, ego, inquit, propter huiusmodi causam consecutus sum misericordiam. Sed inde fit honor & gloria *regi seculorum*, id est, patri & filio & spiritui sancto, qui regnat ab æterno in æternum per omnia secula, & dominus atque rex est omnium rerum, utpote creator. Regi dico, *immortali*, id est, incommutabili. Nam ubi inuenis aliter & aliter, facta est ibi quędam mors. Mors enim est, non esse quod fuit. Et idcirco deus est uere immortalis, quia nunquam mutatur, sed semper idem ipse permanet. Et est inuisibilis in sua substantia, quia uideri diuinitas humano uisu nequaquam potest. Ideo enim dicitur inuisibilis, quia hoc uideri ab homine non potest, per quod uidet homo corpora, non quia mentes piorum uisione sua fraudētur, cum scriptum sit: Beati mundo corde, quoniā ipsi deum uidebunt. Vel idcirco deus inuisibilis est, quia eius magnitudinē nemo saltem ualet mēte comprehendere.

C

D

Psal. 101.

Matt. 5.

A cum & pax eius exuperet omnem intellectũ. Et iste est solus deus, quia præter eũ nullus alius. Sed mouere quęq; potest, quomodo de hoc solo deo qui est ipsa trinitas, dictum sit, *inuisibili soli deo*, cum sint etiam quædam creaturæ inuisibiles, quia & à Christo condita sunt omnia uisibilia & inuisibilia. Sed quia sunt dij falsi uisibiles, ideo dictũ est, *inuisibili deo soli honor & gloria*. Nam est & creatura inuisibilis, quæ tamen nõ est nobis deus. Honor ergo & gloria soli deo qui est deus inuisibilis, quoniam est (ut diximus) & creatura inuisibilis. Honor sit ei à creaturis, & gloria in essentia sua. Vel honor in bona conuersatione sanctorum, & gloria in multiplicatione eorum, perdurans *in secula seculorum*, id est, in longitudinem omnium temporum, uel potius in immensitatem spatiorum æternitatis. *Amen*.

Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee secundũ præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonã militiam, habẽs fidem & bonã conscientiã: quam quidã repellẽtes, circa fidẽ naufragauerũt. Ex qbus est Hymenæus & Alexander, quos tradidi satanæ, ut discant non blasphemare,

¶ Postquam cõmemorauit quæ & quanta sunt beneficia patris & Christi circa peccatores, uult animare Timotheum ad bene agendũ, ut scilicet sicut bonus miles pugnet cõtra uitia, & cõtra falsos apostolos, & populum sibi cõmissum defen-B dat & doceat. *Hoc*, inquit, *præceptum cõmendo tibi fili Timothee*. Cum filiũ uocat, ostẽdit quia patri præcipienti debet libenter obtẽperare. Cum nomẽ eius ponit, attẽtiorẽ reddit, & ad magnũ sui desiderium excitat. Rectè etiã Timotheũ nominat, quẽ ad bene agẽdum ꝓuocat, quia Timotheus interpretatur bñficus. Hoc præceptum cõmẽdo. i. omibus modis quibus possum mãdo, & attẽtius iniungo tibi *secundũ præcedentes in te prophetias*. i. secundum scientiã scripturæ ꝓphetarũ, quæ iã diu in te est. uel secundũ q̃d spiritus ꝓpheticus ostendit mihi de te. Hoc uidelicet præ cæteris mandatis cõmendo, *ut in illis*, hoc est, inter alios qui tibi sunt cõmissi, *milites bonam militiam*. i. in castris dei sicut strenuus miles prælieris contra uniuersos hostes populi dei, & spiritualibus armis eos expugnes, ut nec falsi doctores, nec maligni spũs, nec uitia tibi uel populo quẽ regis, præualeant. Bonã exerce militiã. *habens fidem* rectam *& bonam conscientiam*, ut nullius praui cõsensus tibi sis conscius, sed cor tuum uideat te in omnibus bene uelle agere. Ideo enim potest implere quod dico, ut bene milites, quia fidem habes & bonam conscientiã, per quas agitur dei militia. Et idcirco semper has habere studeto. *Quam* puritatis ac bonę uoluntatis & humilitatis cõsciẽtiam *quidam repellentes*, & consentire peccatis eligẽtes, ut qui in sordibus est, sordescat adhuc, dum uẽto superbiæ impelleretur, *naufragauerunt*, id est, nauem animæ scopulis errorum fregerunt, atque se & alios in mare huius seculi demerserunt. Et ita naufragium pertulerunt

Apoc. 22.

circa fidem quasi per circuitum ueritatis euntes, & non ex toto à fide recedentes, nec tamẽ intra eã manentes. *Ex quibus est Hymenæus & Alexander*, qui idcirco fidem perdiderunt & naufragium erroris pertulerunt, quia conscientiam bonæ humilitatis habere noluerũt. Superbia eñ demersit eos in pericula errorũ, dũ doctores uideri uoluerũt. *Quos tradidi satanæ*. i. excommunicationi & diabolo uexandos permisi, *ut* uel cruciatibus eruditi *discant non blasphemare*. i. corrigãtur, & ad salutem reuertantur. Licet enim prima peccati persuasio uenerit à satana, & ipse sit autor omnium peccatorum, quidam tamẽ ei traduntur ad correctionẽ, ut opus satanæ excludatur opere satanæ. Nulla enim creatura est, siue quæ in ueritate manet dãs gloriam deo, siue quæ in ueritate non stetit quærens gloriã suã, quæ aut uolens aut nolens diuinę prouidentiæ non seruiat. Sed uolens seruit, quæ hoc sponte facit quod bonũ est. De illa uero quæ hoc nõ uult, fit quod iustum est. Nam si etiã ipsi præuaricatores angeli cum principe suo diabolo nõ rectè dicerentur ꝓcuratores uel actores ꝓuidentiæ diuinæ, non dñs principem huius mundi diabolũ diceret, nec apostolica potestas ei blasphematores traderet, ut à blasphematione corrigerentur. Sed princeps iste sub tãto imperatore nõ facit, nisi quantũ illi ꝑmittitur, & ꝓcuratores isti nihil faciũt, nisi quantũ dñs sinit. Non eñ latet eũ sicut hoiem aliquid, aut in aliquo est minus potens, ut ꝓcuratores & actores, qui sunt in eius potestate, aliq̃d ipso siue nõ permittẽte, siue nesciẽte, in subiectis sibi, ꝓ suo gradu rebus efficiant. Non tñ eis rependitur q̃d de ipsis iuste fit, sed quo animo ipsi faciunt, quia quo animo faciunt, ipse considerat. Quia neq; liberam uoluntatem rationali creaturæ suæ deus negauit, & tamen potestatem qua etiã iniustos iuste ordinat, sibi retinuit. Rectè ergo nõnulli traduntur satanę ut corrigantur, qa nõ potest eis satanas facere nisi quod diuinitus ordinatur. Hactenus de pseudo p̃dicatoribus egit Apostolus, nunc de cunctis hoibus subiungit.

Ioh. 12. 14 & 16.

CAPVT II.

OBsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omibus hominibus, pro regibus & omnibus qui in sublimitate constituti sunt, ut quietã & tranquillam uitam agamus in omni pietate & castitate. Hoc enim bonũ est & acceptum corã saluatore nostro deo, qui omnes homines uult saluos fieri, & ad agnitionem ueritatis uenire.

¶ Hic monet orandũ pro omibus. Quia (inquit) Christus uenit peccatores saluare, & tu in hoc militare debes, *igitur* doce orare, ut impetret quod faciẽdum est. *Obsecro*, id est, per sacra adiurans rogo, *primum omnium*, id est, maxime præ omnibus *fieri* à te uel à subiectis tuis, siue ab omnibus sanctis, *obsecrationes*, id est, rogationes cum adiurationẽ

A sacrorum, ad maiorem expressionem rogãdi: & orationes .i. preces simpliciter fusas, atq; postulatiões, quibus petantur dei beneficia generi humano tribuenda: & gratiarum actiones, quibus de iam perceptis beneficijs deo referantur gratiæ. ¶Vel ordo Missæ in his uerbis ostenditur, ut obsecrationes sint, quas facimus in celebratione sacramentorũ, cõmemoratiõe sacrorum, antequam illud quod est in domini nostri mensa, incipiat benedici: orationes uero, cum benedicitur & sanctificatur, & ad distribuendum cõminuitur: postulationes autem, cũ populus ab episcopo benedicitur. Postulationes enim quasi ex debito petiuit, uelut cum quadã fiducia uel adnisu. sic postulatio ibi fit cũ fiducia, ut quod hic geritur, in ęterna uita perficiatur. Quibus pactis, & participato toto sacramento, gratiarum actio cuncta concludit. Hęc autem causa præcipua fuit Apostolo ista dicendi, ut his breuiter præscriptis atq; significatis, non putaretur negligẽdum esse quod sequitur, *pro omnibus hominibus, pro regibus & omnibus qui in sublimitate sunt cõstituti*, ne quis (sicut se habet humanæ cogitatiõis infirmitas) æstimaret hæc non esse facienda pro illis, à quibus persecutionem patiebatur ecclesia, cum membra Christi ex omni essent hominũ genere colligenda. Vnde & adiungit: Hoc enim bonum est &c. ¶Vel obsecratiões, id est, cum adiuratione pro rebus difficilibus, ut pro conuersione impiorum. Vel pro remouẽdis malis orationes, ut quando iam conuersis uirtutes & bona orantur.

B Postulationes, ut quando gloria cælestis illis petitur. Gratiarum actiões de perceptis seu peractis bonis. ¶Et huiusmodi preces fiant pro omnibus hoĩbus, ut nullus sit tam peccator, pro quo non oretur, cum & Saulus precibus Stephani sit conuersus. Et pro illis etiam de quibus minus uidebatur, id est, pro regibus, licet sint mali & sanctis infesti, & pro omibus qui in sublimitate secularium dignitatum positi sunt, sicut cõsules & duces: quia de omni genere hoim conuertuntur ad religionem, & perueniunt ad salutem, & de his q fastu & elatione secularis potentiæ fidem & humilitatem uidentur abhorrere, sicut cernimus q̃d etiam ipsi reges, desertis idolis, pro quibus persequebantur Christianos, unum uerum deum cognouerunt & colunt: & ideo pro illis orãdum fuit, cum etiam persequerentur ecclesiam. Ob hoc etiam orandum est pro principibus, *ut nos qui sub ipsis sumus, uitam agamus quietam* à persecutione *& tranquillam* in pace, & hoc *in omni pietate* diuini cultus, *& castitate* fidei, ut conuersis principibus gentiles non audeant inquietare nos, mouendo persecutiões, p impietate idololatriæ: nec hæretici tranquillitatem nostram turbare præsumant, uolentes corrumpere castitatem fidei quorundam. ¶In pace principum, quies & regnum seruatur ecclesiæ. Nam in bellis & discordijs eorũ dissipatur tranquillitas, tepescit pietas, soluitur disciplina uel districtio. Qua soluta, infirmorum castitas uiolatur. Et ideo pro his orandũ est, ne eueniant hæc per dissensionem principum. Vnde &

Actu. 7.

per Ieremiam dominus Iudæis, qui in Babylone C captiui tenebantur, præcepit dicens: Quærite pacem ciuitatis ad quã transmigrare uos feci, & orate pro ea ad dñm, quia in pace illius erit pax uobis. ¶Babylon uero (quæ dicitur confusio) societatem iniquorũ significat, Iudæi autem ciues supernæ Ierusalem, qui in hoc seculo peregrinãtur inter malos, & regibus atq; pricipibus tributa reddunt, & cætera quæ saluo dei cultu cõstitutio secularis exigit. ¶Idcirco debent orare pro pace eorum, quia in pace eorũ erit illis pax, utiq; interim temporalis, quæ bonis malisq; cõmunis est. Vtimur ergo & nos pace Babylonis, ex qua per fidem & cælestis patriæ desideriũ ita populus dei lętabitur, ut apud hãc interim peregrinetur. Pax autem nostra ꝓpria & hic cum deo est ꝑ fidem, & in æternum cum illo per speciẽ. Orate (inquit) pro pace principum, & pro salute omnium, quia *hoc agere est bonum*, id est, utile ecclesiæ, *& acceptum* .i. gratum atque placitum *coram deo saluatore nostro, qui* sicut nos saluat, ita & *omnes homines uult saluos fieri & ad agnitionem ueritatis uenire*, sicut iã uenimus. ¶Quamuis certum sit nobis, non omnes saluos fieri, non tamen ideo debemus omnipotentissimæ dei uoluntati aliquid derogare: sed ita intelligere quod dictum est, qui omnes hoĩes uult saluos fieri, tãquam si diceret nullum hominẽ fieri saluum, nisi quem saluum fieri uelit: seu quod nullus fiat saluus, nisi quẽ uelit. Et ideo rogandus ẽ ut uelit, quia necesse est fieri si uoluerit. De orando quippe deo agebat Apostolus ut hoc diceret. Sic em̃ D intelligimus quod in euangelio scriptum est, qui illuminat omnem hominem, non quia nullus hominum sit q̃ non illuminetur, sed quia nisi ab ipso non illuminetur. ¶Vult itaq; omnes saluos fieri q̃ salui fiunt, & omnes ad agnitionem ueritatis uenire qui ueniunt: quia nisi ipso uolente nullus saluatur, uel ad agnitionẽ ueritatis accedit. Aut certe sic dictum est, qui uult omnes homines saluos fieri, nõ quod nullus hominũ esset, quem saluum fieri nollet, qui uirtutes miraculorum facere noluit apud eos, q̃s dicit acturos fuisse pœnitentiã, si fecisset: sed ut omnes homines, omne genus hominũ intelligamus per quascunq; differẽtias distributũ, reges, priuatos, nobiles, ignobiles, sublimes, humiles, doctos, indoctos, integri corporis, debiles, ingeniosos, tardi cordis, sapiẽtes, fatuos, diuites, pauperes, mediocres, mares, fœminas, infantes, pueros, adolescentes, iuuenes, senes, decrepitos, in linguis omnibus, in moribus omnibus, in artibus omnibus, in professionibus omnibus, in uoluntatibus, & in conscientiarum uarietate innumerabili constitutos. & si quid differentiarũ aliud est in hominibus. Quid est enim (oro) eorum, unde non deus per unigenitum suum in omnibus gẽtibus saluos homines fieri uelit, & ideo faciat, quia omnipotens uelle inaniter non potest quodcũq; uoluerit. ¶Præceperat Apostolus ut oraretur pro omnibus hominibus, & specialiter addiderat ꝑ regibus, & his q in sublimitate sunt cõstituti, qui putari poterãt fastu & superbia se-

Iere. 29.

Iohan. 1.

Matt. 11.

Luce. 10

A culari humilitatē Christianę fidei abhorrere. Proinde dicēs, hoc enim bonum est corā saluatore .i. ut etiam pro talibus oretur, statim ut desperationem tolleret, addidit, ꝙ omnes homines uult saluos fieri, & ad agnitionem ueritatis uenire. Hoc quippe deus bonum iudicauit, ut oratione humilium dignaretur salutem præstare sublimibus.

Vnus enim deus, unus & mediator dei & hominum, homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus testimonium temporibus suis, in quo positus sum ego prædicator & apostolus. Veritatem dico, non mentior, doctor gentium in fide & ueritate.

2.Tim.1.

¶ Quia dictum erat quod deus oēs homines uult saluos fieri, ne quisquam diceret posse esse salutis uiā in bona cōuersatione & unius dei omnipotentis cultu, sine participatione corporis & sanguinis Christi, *unus enim deus*, inquit, *unus & mediator dei & hominum homo Christus Iesus*, ut illud quod dixerat, oēs homines uult saluos fieri, nullo alio modo intelligatur præstari, nisi per mediatorem, non deum, quod semper erat uerbum: sed hominem Christum Iesum, cum uerbum caro factum est, & habitauit in nobis. Erant enim mortales & peccatores: deus uero, cui erant reconciliandi ut possent saluari, immortalis erat & sine peccato. ¶ Mediator autem inter deum & homines oportebat ut haberet aliquid simile deo, & aliquid simile hominibus, ne in utroque esset hominibus similis, longe à deo: aut in utroque deo similis, longe esset ab hominibus, & ita mediator non esset. Et ideo inter mortales peccatores & immortalem iustum, apparuit mortalis cum hominibus, iustus cum deo: ut quoniam stipendium uitæ pax est, ꝑ iustitiam coniunctam deo euacuaret mortem iustificatorum impiorum, quā cum illis noluit habere communem. Et quia omnes homines quandiu mortales sunt, etiā miseri sint necesse est, quęrendus fuit medius, qui non solum homo, sed & deus esset, ut homines ex mortali miseria ad beatam immortalitatē huius medij beata mortalitas interueniendo perduceret. ¶ Proinde inter nos & deum mediatorem, mortalitatē habere oportuit transeuntem & beatitudinem permanētem, ut ꝑ id quod transit, cōgrueret morituris, ut ad id ꝗd permanet, transferret ex mortuis. ¶ Boni autem angeli inter miseros mortales & beatos immortales medij esse non possunt, quia ipsi quoque & beati & immortales sunt. ¶ Possunt autem medij esse angeli mali, quia immortales sunt cum illis, & miseri cum istis. ¶ His cōtrarius est mediator bonus, qui aduersus eorum immortalitatē & miseriam, & mortalis esse ad tēpus uoluit, & beatus in æternitate persistere potuit. Ac sic eos & immortales superbos, & miseros noxios, ne immortalitatis iactantia homines seducerent ad immortalem miseriam, & suæ mortis humilitate, & suæ beatitudinis benignitate destruxit in eis, quorum corda per suam fidem mundans, ab illorum immundissima dominatione liberauit. Ad hoc eñ se interponit medius immortalis & miser, ut ad immortalitatē beatā transire nō sinat, qm̄ in ea non pstitit perfistit ꝗd impedit ipsa miseria. Ad hoc autē se interposuit mortalis & beatus, ut mortalitate transacta, & ex mortuis faceret immortales, ꝗđ in se resurgendo monstrauit: & ex miseris beatos, unde ipse nunꝗ discessit. ¶ Alius ergo medius malus, qui separat amicos: alius bonus, qui reconciliat inimicos. Et ideo multi sunt medij separatores, unus uero bonus: quia multitudo quę beata est, unius dei participatiōe fit beata. Cuius participationis priuatione, misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potius ad impedimentum, ꝗ interponit ad beatitudinis adiutorium, et ipsa multitudine obstrepit quodāmodo, ne possit ad illud unū beatificum peruenire, ad ꝗd ut ꝑduceremur, non multis, sed uno mediatore opus erat: & hoc tali, ut eius diuinitatis participatione efficeremur beati. Neq; enim nos à mortalitate et miseria liberans, ad angelos immortales beatosq; perduxit, ut eorum participatione etiam nos immortales & beati esse possimus, sed ad illā trinitatem, cuius participatione & angeli sunt beati. ¶ Mediator enim est non inter patrem & homines, sed solum inter deū & homines. Deus est, pater & filius & spiritussanctus: homines sunt, peccatores & mortales. Inter illam trinitatē & hominū infirmitatem atq; iniquitatem, mediator factus est homo nō iniquus, sed infirmus, ut eo quod nō est iniquus, iungeret deo: & ex eo ꝗđ infirmus, propinquaret nobis, atq; ita inter deum & homines mediator existeret. Sed Apostoli uerba uideamus. ¶ Vere (inquit) omnes uult saluos fieri, quia unus ē deus creator omnium, cuius participatione fient salui omnes qui saluabūtur: & unus est mediator dei & hominum, qui omnes uni deo coniungat ut fiant salui. Christus Iesus est iste mediator non secundum quod ipse est deus, sed secundum id ꝗđ est homo: *qui dedit semetipsum* in cruce *redemptionem pro omnibus*, nullum excipiēs, qui uellet redimi ad saluandum. In hoc enim patet quantum deus homines diligat, & eos uelit omnes saluos fieri, si ꝑuersitas eorum non obstiterit: quia mediator deus, quem deus inter se & homines posuit, mortē pro omnibus sustinuit, ut omnes à morte redimeret. Et ideo qui non saluantur, nō est quod de deo uel de mediatore possint conqueri, sed de seipsis, qui nec redemptionē quam mediator dedit, nec salutem quam deus obtulit, uoluerunt accipere. Sed ipsum dedit redemptionem, & dedit se *testimonium* salutis omnium electorum *temporibus suis*, quia resurgens ex morte & ascendens in cælum tempore resurrectionis & tempore ascēsionis seipsum præbuit exemplum & cōfirmationem securitatis nostræ saluationis. ¶ Nam in eo quod resurrexit & ascendit, testatus est quodammodo quia mēbra eius resurgent & ascendent, imo ipse fuit ipsum testimonium. Sed & futuræ dānationis eorum qui nolunt saluari, dedit se testimoniū, quādo persecutores suos una uoce prostrauit. Aduē

Iohan.1. — Locus obscurus. — Iohan.18.

Q. qm̄ sit mediator inter deū & homines

A tus enim eius & quicquid in carne gessit uel pertulit, reprobis est testimonium damnationis, electis uero testimonium saluationis. In quibusdā codicibus legitur, cuius testimonium temporibus suis confirmatū est. Quod ita intelligitur: Testimoniū quod prophetæ dixerunt de Christo, uel q̄d ipse Christus de se protulit, uidelicet quãdo uel qualiter passurus esset, uel resurrecturus &c. congruis tēporibus reuera & euentu confirmatū est. *In quo* testimonio confirmando & annunciando, *positus* à deo *sum ego prædicator & apostolus*, id est, præco et legatus, ut omnibus testificer, quia ipse uult omnes saluos fieri. Prædicator, est nomen autoritatis: apostolus, nomen dignitatis uel potestatis, q̄d plus est. Et in prædicatione testimonij huius ē mihi credendum, quia *ueritatem* de hoc *dico, & non mentior* in hac parte. Et idcirco omnes mihi debēt credere, quia omnes docere studeo fidem & ueritatem, utpote *doctor in fide & ueritate*. Fides est, q̄d nō uides credere: ueritas, quod credidisti uidere. Fides ducit ad ueritatem. Si maneatur in eo qđ creditur, peruenitur & ad id quod creditur.

Volo ergo uiros orare in omni loco, leuātes puras manus sine ira & disceptatione. Similiter & mulieres in habitu ornato, cū uerecundia & sobrietate, ornantes se non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, uel ueste preciosa, sed quod decet mulieres, promittētes pietatem per opera bona. (1.Petri.3)

B ¶ Quandoquidem sum doctor gentium & magister ecclesiarum, *ergo uolo uiros orare*, id est, ut uiri deum orent, non solum in ecclesia, sed & *in omni loco*, quia deus ubique est. & orent *leuantes* ad cælestia, non deprimentes ad terrena *manus puras* à peccatorum sordibus. Ne enim confundantur manus ad deum leuatæ, debent & à peccatis esse puræ, & in bonis operibus exercitatæ. Manus puras leuare iubemur, ut cum leuas manus ad deum, ueniant tibi in mentem opera tua. Quia enim manus istæ leuantur ut impetres quod uis, ipsas manus cogita in bonis operibus exercere, ne erubescant ad deum leuari. Et leuentur *sine ira*, ut ne retineas iram in corde tuo aduersus p̄ximum, sed libera conscientia dicas, Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. (Matt.6. Luc.11.) *&* sine *disceptatione*, id est, sine litigio causarum, ne adhuc in corde retineas uoluntatem contendendi iudicio aduersus fratrem tuum, sed remitte q̄cquid illud est, ut & tibi oranti remittantur peccata diuinitus. Vel sine disceptatione apud deum, ut non dispules in corde tuo, & iudices de inscrutabilibus arcanis secretorum dei, uel hæsites in fide. *Similiter & mulieres* orent *in habitu ornato*, ut uestes earum religionem prætendant, non libidinē prouocet ipsarum indisciplinata nudatio. Et sint *cum uerecundia*, ut sic humiles exaudiantur dum orant: *&* cum *sobrietate*, ut in cibo & potu modum teneant. Ipsæ dico, *ornantes se non in crinibus tortis*, id est, arte crispantibus, *aut auro, aut margaritis, uel ueste preciosa*, quia talibus ornamentis concitāt aspicientes ad luxuriam. sed sint *promittentes pietatem* non C per uerba iactantiæ, sed *per opera bona, quod decet mulieres*. Sic enim congruum est, ut illæ non uerbis, sed operibus ostendant pietatem suæ mentis, & non induant se luxuriosis ornamentis.

Mulier in silentio discat cum omni subiectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in uirum, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eua. Et Adam non est seductus, mulier autem seducta in præuaricatione fuit. Saluabitur autem per filiorum generationem, si permanserint in fide & dilectione et sanctificatione cum omni sobrietate. (1.Cor.14. Gene.1.2.3)

¶ *Mulier* nō in clamosa uoce, sed *in silentio discat*, ne uox eius audientes moueat ad libidinem. Et discat non erecta, sed *cum omni subiectione*, quia propter culpam primæ transgressionis subiecta est uiro seruitute cōditionis potius quàm dilectionis. Sed *docere non permitto mulieri*, quia nimirū aliquando cum docuit, à sapientiæ æternitate separauit. (Gene.3.) *neque* enim permitto eam *dominari in uirum*, etsi dominetur in aliam mulierem: quia uir fortioris naturæ est, & dominium debet habere super mulierem. *sed* uolo eam *esse in silentio*, ut neque cum uicina fabuletur. Silentium teneat, quia dum loquitur, magis ad luxuriam irritat & irritatur. Et ne D uideretur mulieris dura conditio, quæ tam in mariti redigeretur seruitutem, ad antiquum & originale exemplum redit Apostolus, quod *Adam primus* factus sit, *deinde Eua* ex costa eius: & quod diabolus Adam seducere non potuerit, sed Euam: & quod post offensam dei statim uiro subiecta sit. Illi autem seducuntur, qui quod faciunt, nō putant esse peccatum. Adam uero sciuit esse malum quod faciebat, sed inexpertus diuinæ seueritatis, in eo falli potuit, ut ueniale crederet esse commissum. Ac per hoc quidem in eo quod mulier seducta est, nō est ille seductus: sed eum fefellit quomodo fuerat iudicandum quod erat dicturus, Mulier quam dedisti mihi sociam, ipsa dedit mihi & comedi. (Gene.3.) Sicut enim Aaron erranti populo ad idolum fabricandum non consensit inductus, sed cessit obstrictus: (Exodi.32) nec Salomonem credibile est, putasse errorem nō esse idolis seruire, sed blanditijs fœmineis ad illa sacrilegia fuisse compulsum: (3.Reg.11.) ita credendum est, illū in uim suæ fœminæ ad dei legem transgrediendam, non tanquam uerum loquenti credidisse seductū, sed sociali necessitudine paruisse. Mulier enim q̄d ei serpens locutus erat, tanq̄ uerum esse accepit: ille autem ab unico noluit cōsortio dirimi, nec in cōmunione peccati. Nec ideo minus reus, si sciens prudensq; peccauit. Noluit enim coniugem contristare, quam credebat posse sine suo solatio cōtabescere, si ab eius alienaret animo, & omnino illa interire discordia, non quidē carnis uictus concupiscentia, quam nōdum senserat in resistente lege membrorum legi mētis suæ, sed amicali quadā beneuolentia, qua plerunq; sis

A ut offendatur deus, ne homo ex amico fiat inimicus. Ergo alio modo quodam & ipse deceptus est, sed dolo illo serpentino, quo mulier seducta est, nullo modo seduci potuit, ut qui spirituali mēte præditus erat, crederet quod ei deus ab esca illius ligni inuidendo uetuisset. Hāc enim seductionem proprie appellauit Apostolus, qua id quod suadebatur, cum falsum esset, uerum putatum est, id est, quod deus ideo lignum illud tangere ꝓhibuerit, quia sciret eos si tetigissent, uelut deos futuros, tanquam eis diuinitatem inuideret, qui eos homines fecerat. *Adam* itaq; *non est seductus*, sed *mulier seducta fuit in præuaricatione*, ut per illā & uir præuaricaretur. Sed *saluabitur per generationem filiorum* &c. Hoc est, illa quæ connubio copulata est & redacta semel in conditionē Euæ, delebit errorem ueterem procreatiōe filiorum: ita tamen, si ipsos filios erudierit in fide & dilectione Christi, & sanctificatione & pudicitia. Non enim (ut male habetur in latinis codicibus) sobrietas est legenda, sed castitas, sicut testatur Hieronymus. Vbi ergo nuptiæ uidebantur prædicari ad conferēdam salutem, ibi prædicatur uirginitas. Nam si saluatur mulier in filiorum generatione, & liberorum numerus salus matrum est, cur additū est, *si permanserint* filij *in fide & dilectione & sanctificatione cum omni* castitate? Tunc ergo saluabitur mulier, si illos genuerit filios, qui uirgines permaneant: si B quod ipsa perdidit, adquirat in liberis, atque damnum & cariem radicis flore compenset & pomis: si filios religione nutriat & instruat, ut teneant fidem, ut non deserant charitatem, ut sanctificationem quam in baptismo perceperunt, seruēt cū omni castitate mētis & corporis. Vel iuxta latinos codices, cum om̄i *sobrietate* .i. cum temperantia contra æstum uitiorꝝ. Quamuis enim in publico non permittatur mulier prædicare, filios tñ & familiam uel adolescentulas domi debet instruere. ¶ Potest uir in hoc loco rationalem spm̄, mulier uero carnem uel sensualitatē designare. ¶ Adam primus formatus est, deinde Eua: qa rationalis sensus principaliter in homine factus est, & secundario caro. ¶ Quod Adam non est seductus, sed Eua, id designat, qa quoties peccauimus, rationalis sensus nō est ita seductus in nobis, ut nō putaret malū esse pc̄m̄, cui consentiebat ꝓpter amicabilem carnis societatem: sed caro in delectationē ita est seducta, ut neq; malum esse putaret, quod delectabilit̄ committebat. Sed per generationem filiorū saluabit̄: qa per effectum bonorꝝ operꝝ perpetuæ saluti sociabitur. Et hæc opera bona maxime in officijs misericordiæ frequentari solēt. Opera uero misericordiæ nihil prosunt paganis siue Iudæis, qui Christo non credūt, siue hæreticis, siue schismaticis, ubi fides & dilectio non inuenitur. Et ideo tantum saluabitur *hæc mulier*, id est, caro per filiorum generationem, & per operum bonorꝝ actionē, si ipsa opera ꝑmanserint in fide catholica & dilectione gemina, & in sanctificatione cum omni castitate corporis & animæ, uel sobrietate. Nam sine fide impossibile est placere deo, nec habet aliquid uiriditatis ramus boni operis, si nō C maneat in radice dilectionis: nec prodest quicq̃d agitur sine sanctificatiōe, nec opus bonum est aliquid sine castitate.

Hebr. 11.

CAPUT III.

Fidelis sermo: Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris uirum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem, non uinolentum, non percussorem, sed modestum: non litigiosum, non cupidum, sed suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate. Si quis autem domui suæ nescit præesse, quomodo ecclesiæ dei diligentiam habebit? Non neophytum, ne in superbiā elatus, in iudicium incidat diaboli. Oportet autem illum & testimonium habere bonū ab his qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat & in laqueum diaboli.

¶ *Fidelis*, id est, uerax est nunc *sermo*, quem loquor, uidelicet, *si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat*. Opus, non dignitatem: laborem, nō delicias. Opus, per quod in humilitate crescat, ne intumescat fastigio. Episcopatus quid sit, noluit exponere, quia nomen est operis, non honoris. Græcum est em̄, atq; inde ductū uocabulum, q̃d ille qui præficitur, *illis quibus præficitur*, superintendit, curam eorum scilicet gerēs. ἐπισκοπεῖν nāq; superintendere est. Ergo ἐπίσκοπος sup̄intendens D interpretat̄, ut intelligat non se esse episcopum, q̃ præesse dilexerit, non prodesse. Nec desiderare episcopatum æstimandus est, qui suum desiderat lucrum uel honorem, non plebis salutem. Nō em̄ dicitur, qui episcopatum desiderat, bonum gradum desiderat: sed, bonum opus desiderat: quod in maiori ordine constitutus, possit, si uelit, occasionem exercendarum habere uirtutum. Ipse ergo sibi testis est, quia episcopatum non appetit, qui nō boni operis ministerium, sed honoris gloriam quærit. Benefacit qui episcopatum desiderat, id est, superintēdere alijs & solicitudinem gerere ꝓ multorum salute. Oportet ergo *episcopum esse irreprehensibilem*, ut nulli uitio mancipatus sit. & ex subiuncta uirtutum enumeratione manifestatur, quæ sit illa irreprehensibilitas. Ac si talibus appetitoribus dicatur ¶ Laudo quod quæritis, sed prius discite q̃d quæratis, ne dū uosmetipsos metiri negligitis, tāto fœdior uestra rep̄hensibilitas pateat, quāto & à cunctis cōspici in honoris arce festinatis. Notandum etiam, quia quando Apostolus hoc dixit, plebibus quicunq; præerat, primus ad martyrij tormenta ducebatur. Tunc ergo laudabile fuit episcopatum quærere, quando ꝑ hūc quasi ad martyrium festinaretur: neq; dubiū esset, si non ad mortem, saltem ad supplicia grauiora ueniri. ¶ Nūc autem locus superior, sine quo populus regi non potest, etsi ita teneatur & administre

episcopus dicit̄ sup̄intendēs

A tur ut decet, tamen indecenter appetitur. Si autē sarcina hæc imponitur, suscipienda est propē carnis necessitatem. In actione em̄ nō amandus est honor uel potentia in hac uita, quoniam omnia uana sub sole: sed opus ipsum, quod per eūdem honorem uel potentiam fit, si rectē atq; utilitē fit, id ē, ut ualeat ad eam salutem subditorum quæ secundum deum est. Et quādoquidem tale est officium episcopi, ergo oportet esse irreprehensibilem, id est, talem, ut nullum in eo uitium notetur quod reprehendi possit, quæ res pene contra naturam est. Omne enim uitium, etiam in ocioso uerbo, reprehensione dignum est. Et quis est qui nec in his quæ loquitur, reprehendi queat? Sed futurus pastor ecclesiæ talis debet eligi, ad cuius comparationem rectē grex cæteri nominentur, ut cum rep̄henderit alios, ipse à nemine reprehendi possit. Perdit enim autoritatem arguēdi, cui possunt ab eo quē arguit, ꝑpria delicta improperari. Oportet eū eē unius uxoris uirum. i. q unā uxorē habuerit, non habeat secundam, sicut beatus Hilarius uel Antisiodorensis Germanus. sobrium, siue uigilantem. Sacerdotes enim qui ministrant in templo dei, prohibentur uinum & siceram bibere, ne in crapula & ebrietate grauentur corda eorū, & ut sensus officium deo exhibens, uigeat semper & tenuis sit. prudentem, ut excludantur illi, qui sub nomine simplicitatis excusant stultitiam sacerdotū. Nisi enim cerebrum sanum fuerit, omnia membra in uitio erunt. ornatum bonis operibus & honestis moribus, ut in his sapiens deprehendatur. Sunt enim quidam ignorātes mensuram suam & tantæ stoliditatis ac irreuerentiæ, ut in motu & in incessu & in sermone communi risum spectantibus tribuant. pudicum, id est, uerecundum uel castum, ne impudens sit uel castitatem uiolet. hospitalem, ut imitetur Abraā, & cum peregrinis, imo in peregrinis Christum suscipiat. & hoc ante episcopatum quoq; solitus sit agere. doctorem, id est, qui habeat gratiam docendi. Nihil enim prodest conscientia uirtutum frui, ni & creditum sibi populum possit instruere, & eos qui contradicunt, redarguere. Innocens enim absq; sermone conuersatio quantum exemplo prodest, tantum silentio nocet. Et latratu canum ac baculo pastoris, luporum rabies deterrenda est. non uinolentum, non percussorem. Vitia uirtutibus opponit. Dixit qualis esse debeat sacerdos, dicit & qualis non esse debeat. Non sit uinolentus, sed sic bibat ut ignoret an biberit. Vinolentia enim scurronū est & comesatorum, uenterq; mero æstuans cito despumat in libidinem. Non sit percussor, id est, ita irascibilis & perturbati sensus, ut percutiat, qui debet patiens esse & eum imitari, qui dorsum suum posuit ad flagella, & maledicentes nō remaledixit. Vel non sit percussor, id est, non percutiat uerbo uel exemplo prauo conscientias infirmorum. Non conuenit eum esse uinolentum ac percussorem, sed modestum, ut temulentiam & iram modestia refrenet, & modeste agat in omnibus. non litigiosum, id est, qui litigare soleat. Nihil enim imprudentius arrogantia quorundam, qui garrulitatem autoritatem putant: & parati semper ad lites, in subiectum sibi gregem tumidis sermonibus tonant. non cupidum, quia cito deuiaret à iusto propter cupiditatem munerum, sicut filij Samuelis. Auaritiam enim uel cupiditatem esse uitandam sacerdoti, & ipse Samuel exemplo suo docet, nihil se cuiquam rapuisse coram populo probās: & apostolorum paupertas, qui refrigeria sumptuum à fratribus accipiebant, & præter uictum atq; uestitū nihil aliud uolebant. suæ domui bene præpositum, nō ut opes augeat, sed ut ea quæ populis præcepturus est, prius à domesticis exigat. filios habentem subditos cum omni castitate. In filijs eius probatur disciplina, si bene fuerint subditi & obedientes patri. Et tanta ab eo castitas exigitur, ut si filij eius casti non fuerint, ipse episcopus esse non possit, & eodem uitio offendat deum, quo offendit & Heli pontifex, qui corripuerat quidem filios suos, q̄niam in uestibulo templi cum mulieribus dormiebant: sed quia non abiecerat delinquentes, retrorsum cecidit & mortuus est. Domui suæ (sicut dictum est) debet esse bene præpositus, ut regat eam secundum deum. Sed si quis nescit præesse domui suæ, quæ parua est respectu ecclesiæ, quomodo habebit diligentiam ecclesiæ dei? id est, quomodo sciet solicitudinem habere, ut diligenter regat ecclesiam, quæ multo maior est, quàm domus eius, & maiori prudentia est regenda? non neophytum, id est, rudem conuenit eum esse. Non sit neophytus, id ē, nouiter ad fidem conuersus, qui ordinatur episcopus, ne in superbiam elatus, id est, præ cæteris dignìorem se putans, quasi eo indigeat Christiana religio, incidat in iudicium diaboli, id est, damnetur propter superbiam ut diabolus, qui se cunctis meliorem iudicauit, & factus est cunctis posterior. Nec nuꝑ baptizatus, nec nuper à secularibus negocijs uel à malitia separatus, fieri debet episcopus, q̄a unusquisq; talis est neophytus. Nec congruit ut heri catechumenus, hodie sit pōtifex: heri in amphitheatro, hodie in ecclesia: uespere in circo, mane in altari: dudum fautor histrionum, nūc consecrator uirginum. Ignorat momentaneus sacerdos humilitatē & mansuetudinē, nescit se ipsum contēnere. De dignitate transfert ad dignitatē. Non ieiunauit, non fleuit, nō mores suos sæpe reprehēdit & assidua meditatiōe correxit, nō substantiam pauperibus erogauit. Iudicium autē diaboli & ruina, arrogantia est. Incidunt in eam, q in pūcto horæ necdū discipuli, iam magistri sunt. Nō solum prædictas uirtutes habere qui ordinatur, prædictisq; uitijs carere, sed & oportet illum bonum testimonium habere ab his qui foris sunt. Quale principiū, talis & clausula sermonis. Qui irreprehensibilis est, nō solum à domesticis, uerū & ab alienis consono ore laudatur. Alieni extra ecclesiam, Iudæi, gentiles & hæretici. Talis ergo sit pontifex Christi, ut nec hi q foris sunt, religioni uitæ eius detrahere audeāt, ne si reprehensibilis fuerit, incidat in opprobriū, ut exprobrēt illi uitia sua: & ita cōtemptus incidat in laqueum diaboli, odio ha-

Eccls. 33.
Matt. 12.
Iaco. 3.
Iudic. 13.
Luc. 1. 21.
Ge. 18. 19.
1. Petri. 2.
1. Reg. 8.
1. Reg. 12.
Infra. 6.
1. Reg. 4.
Isaie 14.

A. bens illos à quibus se contẽni uiderit. Solet nanq; euenire his, qui ab alijs despiciuntur, ut despectores suos & ipsi despiciant: sicq; in iram & odium, & cæteros diaboli laqueos incidãt. Ideoq; pontifex sit talis, ut nemo possit ei exprobrare aliquã pristinam sordem. Si uero post fidẽ assumptam cõtraria uirtutibus, quæ nunc descriptæ sunt, habuit, non ad pontificatum est recipiendus.

Diacones similiter pudicos, non bilingues, non multo uino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura. Et hi autẽ probentur primum, & sic ministrent, nullum crimen habentes. Mulieres similiter pudicas, non detrahẽtes, sobrias, fideles in omĩbus. Diacones sint unius uxoris uiri, qui filijs suis bene præsint & suis domibus. Qui enim bene ministrauerint, gradũ bonũ sibi acqrent & multã fiduciã in fide, quæ ẽ in Christo Iesu.

¶ Vbi prætermissis presbyteris, mox post episcopi descriptionem subiũgit de diaconibus, dat intelligi quia noĩe episcopi & pontificem designauit & presbyterũ: atq; omĩa quæ de episcopo dixit, de presbytero secundarie sunt obseruanda. Nam et presbyter est episcopus, id ẽ, superintendens ecclesiæ quã regit. Sed ille est maior episcopus, iste minor. Et queadmodum præmissum est B oportere episcopũ esse pudicum, similiter diacones oportet esse pudicos, i. castos, non bilingues, i. nõ dupliciter loquẽtes, ut in præsentia cuiusdã loquantur de eo bene: & cum absens fuerit, loquatur de eo male. non multo uino deditos, ne inebrientur: quia qui inebriatur, et mortuus & sepultus est, neque ebriosi regnũ dei possidebũt, nõ turpe lucrum sectantes, sicut auari qui emũt & pluris uẽdunt, uel usuras accipiunt. habentes in conscientia à sordibus uitiorum pura mysterium fidei. i. tenentes in corde mundo quod de fide est alijs occultum, sicut est quod Christus de uirgine natus est, & quod peccatum non fecit, & quod moriendo mortem destruxit, & quod uere corpus eius fit panis qui in altari cõsecratur, & cætera fidei arcana. Tales sint diacones. Sed & hi primum probentur. Hic innuitur, quia & episcopi sunt probandi. Primum probentur, & si sic, id est, tales inuenti fuerint, quales descripsimus, ministrent sacris altaribus, nullum habentes, nõ dico peccatum, sed crimen, quia nullus homo sine peccato ẽ, sed multi sine crimine. Crimẽ nanq; est peccatum graue, accusatione & damnatione dignissimum, sicuti homicidium, adulterium, furtum, sacrilegium, & aliqua immunditia fornicationis. Mulieres, id est, diaconissas similiter ut diacones, oportet esse pudicas, ut munditia castitatis in eis regimen teneat. non detrahentes, id est, non quærentes loquendo minuere bonam famam alicuius, sed sobrias, id est, ab omni ebrietate immunes, & fideles in omnibus dictis & factis suis, ut fidẽ deo seruẽt & hominibus. Diacones sint unius uxoris uiri. i.

1. Cor. 6.

non ordinetur diaconus qui duas aut plures habuerit uxores, sed qui tantum unam habuit: & ei non misceatur, postquam ordinatus fuerit. Ita C sint diacones uiri singulariũ uxorum, qui bene præsint filijs suis, si quos prius genuerũt, erudientes eos in disciplina dñi: & suis domibus bene prælati, ut eas bene regant. Et iustum est ut filios suos atq; domos bene gubernent: quia qui bene ministrauerint in paruis rebus, acquirent sibi bonum gradum, id ẽ, altiorem gradum in bono, & acquirẽt fiduciam multam in fide quæ est in Christo Iesu, id est, certitudinem sument uel dabunt, se bene conuersaturos fideliter in maiori, & instructuros alios in fide Christiana. Vel bene præesse filijs & domibus suis debent, ut his prius assueti, bene postea sciant ministrare in ecclesia: quoniam qui in diaconatus officio bene ministrauerint, gradũ sibi bonum acquirent, ut promoueri mereãtur ad episcopalem gradũ, & multam sibi fiduciam æternæ remunerationis acquirent in fide, quæ est in Christo, q. p. humilitatem obedientiæ meruit exaltari.

Philip. 2.

Hæc tibi scribo fili Timothee, sperãs me ad te uenire cito. Si autẽ tardauero, ut scias quomodo oporteat te in domo dei conuersari, quæ est ecclesia dei uiui, columna & firmamẽtum ueritatis. Et manifeste magnũ est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatũ est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria. D

¶ Hæc omnia firmiter retine & custodi, quoniã ea scribo tibi fili Timothee, sperans me ad te cito uenire, ut te præsens instruam adhuc plenius. Et ideo studiosius interim obseruare debes, quæ tibi iniungo, ut non erubescas cum te uidero. Veniam (ut spero) uelociter. Sed si tardauero, scribo tibi hæc, ut interim scias quomodo conuersari te in domo dei oporteat, ut prodesse possis omnibus qui in ea sunt, & scias qualiter unumquẽq; debeas instruere. Quæ domus in qua deus habitat, ecclesia est ex multis collecta fidelibus, qui uarijs modis sunt docendi. Ecclesia dei æternaliter uiui: et ideo æternaliter bñ facientis eis, qui uoluntatem eius custodiunt: & econtra æternaliter punientis illos, qui præcepta eius contẽnunt. Et ipsa eius ecclesia est in perfectis columna, id est, sublimis & recta & inconcussibilis, & sustentans iuniores atque sustollens. & in eisdem perfectis est ipsa firmamentum ueritatis, quia uerbis & exemplis firmat in cordibus infirmorũ ueritatem fidei & mandatorum dei. Et manifeste magnum est in ea pietatis sacramentum, in quo salus humana cõsistit. Sacramentũ est res occulta. i. mysterium siue mysticũ aliquid. Et in hoc recte potest intelligi sacramentum, de quo dictum est Colossensibus: Mysterium quod absconditum fuit à seculis & generationibus, nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus uoluit deus no-

Colo. 1.

A tas facere diuitias gloriæ sacramēti huius in gentibus, quod est Christus in uobis spes gloriæ. Sacramentum enim pietatis est, quia dei filius per uiscera misericordiæ suæ uisitauit nos oriens ex alto, illuminare his qui in tenebris & in umbra mortis sedebāt. Sacramentum pietatis in eo est, quod unigenitus dei misericorditer homo fieri dignatus est per gratiā, ut sibi fratres acquireret, qui cū eo possiderent hæreditatem regni cælorū. Et hoc sacramentum manifeste magnum est, quia cuncti fideles nouerunt hoc ita magnū esse, ut nemo sufficiat magnitudinem eius excogitare, *quod* nobis *manifestatū est in carne* Christi, quia in eo quod ipse carnem assumpsit, intelligimus omes electos esse mēbra eius uel fratres, ideoq; simul regnaturos. *iustificatum est in spiritu*, quia hō ille singularis quem uirgo genuit, factus est per spiritum sanctum iustus in utero matris. i. in ipsa cōceptiōe & creatione fecit eum spiritus sanctus iustum, ac deinde in præsenti uita seruauit eū sine peccato. Nos quoq; dum membra eius efficimur, in spiritu sancto per baptismum iustificamur. Et hoc tantæ pietatis sacramentum *apparuit angelis*. i. innotuit apostolis & prædicatoribus, qui pro eo quod gloriam regni cælestis annunciāt, angelorum nomine designantur. Vnde & Iohannes in Apocalypsi septem angelis scribit. i. episcopis septē ecclesiarū Asiæ. Et p huiusmodi angelos. i. per ueritatis nūcios *prædicatū est* hoc sacramentū *gentibus*, ac per eorum prædicationem *creditum est in mundo*. Quod autē sequitur, *assumptum est in gloria*, in nostro quidem capite

B perfecte iam completum est, sed in membris eius completum ex toto nō erit, donec omnes electi receptis corporibus, in regnum cælorum simul sint ingressi.

CAPVT IIII.

Luc. 1. (margin, above)

2. Tim. 3. 2. Petri. 3 Iudæ. 1. Eccle. 36.

SPiritus autē manifeste dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attēdētes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi loquētium mendacium & cauteriatam habentium suā conscientiam, prohibentium nubere, abstinere à cibis quos deus creauit ad percipiendum cum gratiarū actione fidelibus, & his qui cognouerunt ueritatē, quia omnis creatura dei bona est, & nihil reiiciēdum quod cum gratiarū actione percipitur. Sanctificatur enim per uerbum dei & orationem.

¶ Ecclesia quidem est columna & firmamentū ueritatis, sed tamen *spiritus* sanctus *manifeste* in me uel p me *dicit, quia in nouissimis temporibus*. i. regnāte Antichristo uel antea, *discedent à fide quidam* notabiles, propter cuiusmodi discessionem dictum est, Nisi uenerit discessio primum. Et quia tales surrecturi sunt, ideo uigilandum est, ne nostris temporibus surgant: uel si surrexerint, ne alios seducant. Discedent eīm à fide ueritatis, *attendentes spiritibus erroris*. i. dæmonibus, qui per artem fallaciæ loquentur eis uel apparebunt, & aliqua uelut bona

2. Thes. 2.

dabunt, ut eos errare faciant, uel in errore detineant, sicut Agimnēsibus hæreticis nouimus contigisse, quos dæmones in equorum specie noctibus apparentes, portant per aëra ubicunq; uoluerint, & copiam eis temporaliū rerum ministrāt, atq; prauis dogmatibus imbuunt. Vel attendētes *spiritibus erroris*. i. hæresiarchis, in qbus maligni spiritus loquentur & errorē docebunt. Et attēdentes *doctrinis dæmoniorum*: i. hominū dæmonia habētium, *loquentium mendacium in hypocrisi*. i. simulata religione, ut magis decipiāt, *& habentium cōscientiam suam cauteriatam*. i. corruptam & putrefactam, atq; putredinem cum fœtore semper emittētem. Dæmoniorum dico, *prohibentium nubere, & abstinere iubentium à cibis quos deus creauit*. Hoc Agimnenses faciunt & Manichæi, nonnulliq; alij fecerunt. Ille enim prohibet nubere, qui hoc esse malum dicit, nō qui huic bono aliquid melius anteponit. Multum ergo interest inter hortātes ad uirginitatem, bono minori bonū amplius præponēdo: & prohibentes nubere, cōcubitum propagationis, qui solus proprie nuptialis est, uehementius accusando. Item multum interest inter abstinentes à cibis propter sacratā significationem, uel propter corporis castigationē, & abstinētes à cibis q̄s deus creauit, dicendo quod eos deus nō creauit. Nā & primi patres nostri à quibusdā cibis abstinuerunt, non tamē eos dānandi, sed significandi gratia: & nunc fideles, nō quia cibos putent immundos, sed edomādi corporis causa, propter animā in orationibus amplius humiliandā, non solum à carnibus, sed à quibusdam terræ fructibus abstinēt, uel semper, sicut pauci: uel certis diebus atq; temporibus, sicut per quadragesimam fere oēs.

D Manichæi uero ipsam creaturam negabant esse bonam, & dicebāt esse immundam, eo quod carnes diabolus operaretur. Et ab escis huiusmodi temperabāt, quod non significatione, sed natura malæ & immūdæ essent. Qua in re creatorē earū sine dubio blasphemabant, quod pertinebat ad doctrinam dæmoniorū. Deus enim creauit escas *ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus*, id est, ut cum gratiarum actione perciperentur à fidelibus, qui bene credunt de ipsis escis, licet necdum intelligant quod credunt. *& his qui cognouerunt ueritatem*. i. qui intelligunt quod de eisdem escis credunt. Hanc scilicet ueritatē cognouere, *quia omnis creatura dei bona est* in natura sua, *& nihil* ciborū est *reiiciendū*. i. abhorrendū & respuendū quasi naturaliter malum uel immundū, *quod percipitur*. i. pci pi solet, *cum gratiarum actione*, id est, ut agantur deo gratiæ à percipiente. Omnia quippe quæ naturaliter sunt, in ordine suo bona sunt: & nemo in eis peccat, nisi qui ordinē suum in dei obedientia nō custodiens, eorum quoq; ordinem male utendo perturbat. Patres aūt nostri qui deo placuerunt, tenuerunt ordinē suum in ipsa obedientia, ut quicquid deus tēporibus cōgruis iubendo distribuit, sic obseruarent quō ille distribuit. Itaq; non solū carnes ad cibos datas, cum omnes naturæ mūdæ sint uel essent, quasdam tñ nonnulla significatioe

A immundas illo tempore non ederunt, quo eas nō edi præceptum erat, ut talibus significationibus futura rerum manifestatio præfiguraretur, sed & azymum panem, & cætera eiusmodi in quibus fuit umbra futurorum. Qui tam rei essent illius tē poris & illius populi homines, si obseruare contemnerent, quando illa sic fieri, & ista quæ nūc re uelata sunt, sic prænunciari oportebat, quàm nos desipientes essemus, si nūc iam manifestato nouo testamento, illas prænunciatiuas obseruationes aliquid nobis prodesse putaremus. Nihil ergo ciborum est rejciendum, quod cum gratiarum acti one percipitur. *Sanctificatur enim* cibus ipse *per uerbum dei*, quod est in actione gratiarum, *& orationē*, quæ adiūgitur ne diabolus per eum noceat. Verbum enim sanctificat, oratio autem impetrat, diabolus uero per cibum tentat.

Locus obscurus.

Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus uerbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assecutus es. Ineptas autem & aniles fabulas deuita. exerce autem teipsum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est. Pietas autē ad omnia utilis est, promissionē habens uitæ quæ nūc est & futuræ. Fidelis sermo & omni acceptione dignus. In hoc enim laboramus & maledicimur, quia speramus in deum uiuum, qui est saluator omni um hominum, maxime fidelium.

B ¶ Hæc de cibis & creaturis quæ dixi, *proponens fratribus* ad tenendum, *bonus eris minister Christi Iesu*: tu dico, *enutritus* uel à matre tua uel ab alijs fidelibus *uerbis fidei*, id est, uerbis quæ fidem docent, *&* uerbis *bonæ doctrinæ*, quantum ad bonos mores, *quam assecutus es* ab infantia, & tunc cum studio perquirens eam & inueniens. Bonam quidem doctrinam tene & doce quam assecutus es. sed *ineptas & aniles fabulas*, id est, Iudæorum traditiones *deuita*: quia sunt *ineptæ*, id est, sine aptitudine: *& aniles*, id est, uetularum sermonibus infusæ iuniorum codicibus: & sunt *fabulæ*, id est, inania uerba sine ueritate & utilitate. Hoc non de diuinis eloquijs dicit, sed (ut dixi) de traditionibus, quas Iudæi à senioribus suis acceperūt præter legales & propheticos libros, & de stultiloquijs hæreticorum, qui prohibent nuptias & interdicunt cibos quos creauit ut cum gratiarum actione sumerentur. Fabulas quidem deuita, sed *teipsum exerce ad pietatem*. Hoc est, fabulas impiorum caue, & ad pietatem temetipsum *exerce*. i. hoc sit studiū tuū, ut mēte sis religiosus, & erga dei cultum deuotus, atque fidei pietate syncerus. Idcirco moneo ut esse studeas mente pius erga deum & proximum: quia *corporalis exercitatio*, quæ est in ieiunijs & uigilijs ac labore manuum, atque multimoda corporis afflictione, in qua te fatigas, *ad modicum utilis est*, id est, parum utilitatis habet respectu magnæ utilitatis, quam habet pietas religiosæ mētis. Nam illa corporalis exercitatio & in hypocritis uel hæreticis inuenitur, pietas autem deuoti ac beneuoli cordis, non nisi in electis reperitur. Illa corporalis exercitatio ad modicū utilis est, *pietas autem ad omnia utilis est*, quia omni bono studet, *habens promissionem uitæ quæ nunc est & futuræ*: quia deus pijs promisit uitam quam habēt in hoc seculo animæ iustorum, uel subsidia temporalia, & uitam futuræ beatitudinis, dicēs: Quærite primum regnum dei & iustitiam eius, & hæc omnia adijcietur uobis. Et per Salomonem, dicēs de sapientia: Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra eius diuitiæ & gloria. Dextera enim uitam perennem, sinistra uero uitam præsentem designat. Vel exerce te ad *pietatem*, id est, ad cōpassionem proximorum, & ad opera misericordiæ. Pietas est ad omnia utilis, quia & in futuro & præsenti seculo prodest, dans temporalia & æterna remedia. Habens promissionem uitæ quæ nūc est & futuræ: quia qui pietatis beneficia pauperibus impendit, & in præsenti dat ei deus unde temporaliter uiuat, & in futuro uitam sempiternā. Et *fidelis* est iste *sermo* de pietate, id est, uerax: quia scilicet pietas est utilis ad omnia, & fideliter adimpletur quod ei promissum est, ut habeat uitam præsentem & futuram. Iste sermo est fidelis, neminem fallens, *& est dignus omni acceptione*, ut à cunctis hominibus omnino accipiatur. Vere pietas habet promissionem uitæ præsentis & futuræ. nam *in hoc laboramus*, ut promissionem hanc consequamur: *& maledicimur* ab impijs & blasphematoribus. In hoc laboramus, *quia speramus in deum uiuum*, id est, in hoc insudamus pietatis ac iustitiæ operibus, quia speramus uitam quam deus uiuens promisit pie agentibus. *Qui est saluator omnium hominum*, quia solem suum facit oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos, atque salutem corporis in hac uita communiter parat bonis & malis. *maxime* tamen ipse est saluator *fidelium*, quia præter temporalem salutē, quæ illis est communis cum reprobis, dat eis æternam salutem, quam possideāt cum angelis.

C

Matth. 6. Lucæ. 12.

Prou. 3.

dextera

D

Matth. 5.

Præcipe hæc & doce. Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplum esto fidelium in uerbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum uenio, attēde lectioni, exhortationi & doctrinæ. Noli negligere gratiam quæ est in te, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterij. Hæc meditare, in his esto, ut profectus tuus manifestus sit omnibus. Attende tibi, & doctrinæ insta in illis. Hoc enim faciens, & te ipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.

¶ Hæc quæ dixi de fabulis uitādis & pietate sectanda, *præcipe* scientibus *& doce* nescientes. Præcipe hæc ut fiant, & doce quomodo fiant. Et ut præceptum tuum atque doctrina suscipiatur, *nemo adolescentiam tuam contemnat*, id est, ita uiue & maturum te moribus ostende, ut nemo te quasi adolescentē possit cōtemnere, nec uita ætatē tuā faciat

A reprehensibilem. quamuis corpore sis adolescẽs, si quid reprehensibile feceris, audacius reprehenditur, & quasi contemnitur. Potest etiam ad subiectos referri, ut dicatur, nemo eorum quibus pręcipies & quos docebis, contemnat adolescentiam tuam: quia in sacro eloquio nonnunquam adolescentia iuuentus uocatur, Salomone testãte, qui ait: Lætare iuuenis in adolescẽtia tua. Si enim unũ esse utrãq; non decerneret, quem monebat in adolescentia, iuuenem non uocaret. Sic & in hoc loco adolescentia pro iuuentute intelligit̃, ut sanctus Timotheus in autoritate prædicationis sit etiam solidæ ætatis. Nemo ætatem tuam contemnat, sed tu exemplum esto fidelium in uerbo, ut ipsi exemplo tuo bona loquantur: & in conuersatione, ut exemplo tuo bene & honeste conuersent̃: atq; in charitate dei & proximi, & in integritate fidei, & munditia castitatis. Et ut ita possis exemplum bonorum operum alijs præbere, attende lectioni diuinarũ scripturarum interim dum uenio. Valde enim inter humana uerba cor defluit. Cumq; indubitanter constet, quod externis occupationũ tumultibus impulsum, à semetipso corruat, studere incessanter debet, ut per eruditionis studium resurgat. Attende (inquam) lectioni, & post lectionem attende exhortationi iam uolentium, & doctrinæ nescientium. Sic enim debes agere, ut quod lectio faciendũ docuerit, facias: & subditos tuos ut hoc idem faciãt, admoneas: atq; illos qui hoc ignorant, doceas. Sic age & noli negligere gratiam episcopalis officij, quæ est in te: quia ad hoc gratis te deus prætulit illi

B populo, ut sic agas. quæ gratia est tibi data per prophetiã, cum impositione manuum presbyterij. Videt̃ Apostolus prophetiam uocare inspiratiõem sancti spiritus, per quam præsciebat quid de hoc & de cæteris esset acturus. Vel certe de hoc quod fieri deberet, episcopus specialiter prophetauit, siue ipse Apostolus, siue quilibet alius sanctus. Impositionem uero manuum eam dicit, quæ in ordinatione eius facta est. Quæ manuum impositio fuit presbyterij, quia per hanc impositionem accepit presbyterium, id est, episcopatum. Episcopus enim sæpe uocat̃ ab apostolis presbyter, & presbyt̃ episcopus. Vel hæc impositio manuum fuit presbyteri, qui Latine dicit̃ senior: quia ipse Apostolus qui iuxta hunc sensum presbyt̃ intelligit̃, imposuit manus suas capiti eius, dum illum consecraret episcopum. Nam & Petrus atq; Iohannes in epistolis suis seipsos uocant seniores, id est, presbyteros, ꝓpter grauem maturitatem morum & sapientiæ, uel etiam propt̃ ætatem. Deinde, hæc, inquit, meditare, id est, hæc ꝑtracta & uolue in animo tuo quæ iniungo tibi, quia idcirco cõstitutus es pontifex: & in his actionibus atque meditationibus iugiter esto, ut dum ita uixeris & docueris, ut dixi, profectus tuus sit manifestus omnibus, id est, cuncti te patenter sciant omnibus proficere. Et ut tibi alijsq; ꝓficias, attende tibi, id est, mentis intuitum frequenter reduc ad teipsum, & diligent̃ attẽde qualit̃ uiuas: ac si quid in te corrigendum inueneris, statim corrige, & semper ad meliora nitere, & doctrinæ insta

C in illis, id est, instant̃ doce illos qui sunt commissi tibi. Et libenter debes utrunq; facere, quia hoc ita faciens, duplicem fructum afferes, quoniam & teipsum saluum facies & eos qui te audiunt. Te enim saluabis, si tibi attenderis: & auditores tuos, si doctrinæ institeris. Sic enim debet rector propriam salutem quærere, ut communem non deserat: & sic communem profectum quærere, ut proprium non negligat. Nam ita de subiectis suis rationem CHRISTO iudici reddet, ut & de seipso reddere cogatur.

CAPVT V.

SEniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrem: iuuenes, ut fratres: anus, ut matres: iuuenculas, ut sorores in omni castitate.

¶ Dixi ut instes doctrinæ, sed tamen hoc age cum discretiõe, ut unumquenq; doceas uel admoneas prout congruum fuerit. Aliter nanq; admonendi sunt iuuenes, & alit̃ senes. Quia illos plerũq; seueritas admonitionis ad profectum dirigit, istos uero ad meliora deprecatio blanda componit. Et ideo seniorem ne increpaueris, sed pro pietatis honore obsecra eum reuerent̃ ut patrem, quatenus ꝑ benignam obsecrationem, facilius tuam suscipiat admonitionem. Indignat̃ enim & erubescit, si fuerit aspere correptus. iuuenes uero admone cum affectu dilectionis, ut fratres. Senes & in scriptura sacra uocantur, non qui sola quantitate temporum, sed qui morum grandæuitate maturi sunt.

D Iuuenes autem, qui nulla consilij grauitate deprimunt̃. Et ideo tales etiam hoc loco possunt intelligi. Seniorem ergo qui maturitate prouectus est, si in aliquo alit̃ quàm oportet egerit, ne increpaueris, sed blande obsecra ut se emendet, & de cætero in melius proficiat. iuuenes uero, quos morũ leuitas agit, increpa benigne (si deliquerint) ut fratres. anus similit̃, quæ uel ætate uel bonis moribus sunt prouectæ, admone cum reuerentia ut matres. iuuenculas autem ætate uel moribus, admone ut sorores, & hoc in omni castitate. In alloquio iuuenculatum rectissime iuuenis de omni castitate admonetur, ut nec saltem minima carnis titillatione circa eas moueatur.

Viduas honora quæ uerè uiduæ sunt. si qua aũt uidua filios aut nepotes habet, discat primũ domũ suã pie regere, & mutuã uicem reddere parentibus. Hoc enim acceptum est coram deo. Quæ autem uerè uidua est & desolata, sperat in deum, & instat obsecrationibus & oratiõibus nocte ac die. Nam quæ in delicijs est, uiuens mortua est. Et hoc præcipe, ut irreprehẽsibiles sint. Si quis autem suorum & maxime domesticorum curam nõ habet, fidem negauit, & est infideli deterior.

¶ Viduas, inqt, honora quæ uerè uiduæ sunt, id ẽ, quę omni auxilio suorum sunt destitutę, quæ manibus

Eccles. II.

I. Petri. 5. 2. Iohã. I. 3. Iohan. I.

adolescentia pro iuuentute

senes q

A suis laborare non possunt, quas paupertas debilitat, ætasque conficit, quibus deus spes est, & omne opus oratio. Ex quo datur intelligi, adolescentulas uiduas, exceptis quas excusat infirmitas, uel suo labori, uel liberorum, uel propinquorum ministerio delegari. Honor autem in præsenti, pro eleemosyna uel pro munere accipitur. Nam & quod alibi dicitur, Honora patrem & matrem, non in uerborum sono, qui inopiam parentum cassa potest adulatiōe frustrari, sed in uictus necessarijs ministrandis debet intelligi. Itaque uiduas honora, id est, sumptibus ecclesiasticis ale, nō tamen oēs, sed quæ uere uiduæ sunt, id est, quæ non habent auxilium nisi solius dei. Sed *si qua uidua habet filios uel nepotes, discat primum pie regere domum suam*, in quo probabitur. Hoc discat primum, id est, antequā ad ecclesiam ueniat stipendijs ecclesiæ honoranda. *Discat domum regere, & parentibus* qui eam aluerunt, *mutuam uicem reddere*, ut & pari lege alios nutriat. Nec solum genitores, sed & filij, uel nepotes, cæterique propinqui dicuntur parentes. unde et tota progenies parentela uocatur. Et in mundana lege parens parenti per gradum & parentelā succedere iubetur. Mutuam ergo uicem (ut dictum est) reddit parentibus, qui nutritus à maioribus, nutrit minores: & quod à præcedentibus accepit, subsequentibus impendit. Vel mutuam uicē parentibus reddit, qui filijs & propinquis sibi seruitia impendentibus subsidia repēdit. Hoc agat bona uidua, quia *hoc est acceptum coram deo*. Et hæc tamen nondum est uere uidua, quæ parentes habet

B qui illi sunt solatio. Sed illa *quæ uere uidua est*, id est, ab omni auxilio mundano destituta, *& ab omni terreno solatio desolata, sperat in deum*, id est, uidens ex nulla parte se habere suffugiū, toto animo adhæret deo, à quo solo sperat auxilium uitæ & salutis: *& ideo nocte ac die instat obsecrationibus* pro remotione totius mali, *& orationibus* pro adeptione bonorum. Talis erat sancta Anna, quæ non discedebat de templo, ieiunijs & obsecrationibus seruiens die ac nocte. Præ cæteris enim uiduæ debent uacare orationibus, quia & dominus cum ad semper orandum hortaretur, uiduam cōmemorauit, quæ uidelicet iniquum iudicem ad audiendā causam suam assidue interpellando commouit. Quapropter cum in uiduis destitutio & desolatio notetur, si se omnis anima intelligat in hoc seculo destitutam & desolatam, quādiu peregrinatur à dño, profecto quandam uiduitatem suam deo defensori assidua & impensissima precatione cōmendat. Mystice enim uel ecclesia uel omnis anima quæ intelligit se derelictā omni auxilio, nisi solius dei, uidua est. Vnde enim mulier est uidua? Quia nō habet auxilium aliunde, nisi solius dei. Illæ uero quæ habent uiros, quasi superbiunt de auxilio uirorum. Videntur autem uiduæ desertę, sed robustius est auxilium earū. Ergo tota ecclesia una uidua est, siue in uiris, siue in fœminis, siue in coniugatis, siue in maritatis fœminis, siue in adolescentibus, siue in senibus, siue in uirginibus. Omnis ecclesia una uidua est, deserta in hoc seculo, si sentit illud, si nouit uiduitatem suam. tunc enim auxilium præsto est illi. Sed simpliciter uiduam mu-

C lierem iterum sicut superius intelligamus. Quæ enim uere uidua est & desolata, persistit in precibus, & fit deo proxima. Nam econtrario illa *quæ in delicijs est*, id est, quæ carnem suam deliciose fouet, & in precibus & ieiunijs nullatenus affligit, *uiuens* communi uita, *mortua est* in anima: quoniā deus ab ea recessit, qui est uita animæ. Vnde & beatus Iob de sapientia, quæ deus est, dicit, quia non inuenitur in terra suauiter uiuentium, id est, in mēte eorum qui uoluptatibus huius uitæ seruiunt. Hoc est enim uiuentem mortuum esse, non habere deum manentem in sua mente. Ne ergo uiuens sit mortua, deliciæ spirituales delicijs carnalibus in sancta castitate succedant, id est, oratio, ieiunium, bona cogitatio, bonorum operū frequentatio. Nam quando uidua pro delicijs nuptiarum quas in carne uiri habere solebat, aliarum & carnalium deliciarum tanquam in solatio usum assumit, tunc uiuēs mortua est. Nam sicut in ipsis sensibus corporis acutius audiunt qui non uident, et tangendo multa discernunt, nec tanta uiuacitate tangunt qui oculis utuntur, non intelligitur ex uno aditu, id est, luminum repressa intentione sentiendi eam se in alios sensus promptiori dignoscēdi acumine exercere, tanquam ex altero conetur implere quod negatur ex altero: ita & sæpe carnis cupiditas à concumbēdi uoluptate cohibita, maiori uoluptate in pecuniæ se porrigit appetitum: & illinc auersa, huc se impetu ardentiori cōuertit. Mors autem est ipsa lætitia in perfruendo,

D cum quisque adipiscitur quod perdite concupiuit. Et ideo mortua est uidua quę in delicijs uiuit, ad quas delicias per cupiditates tanquam portas mortis peruenitur. Et idcirco præcipe uiduis ne deliciose uiuant. *Et hoc est, præcipe illis, ut irreprehensibiles sint*, id est, ut caueant facere ea quæ sunt digna reprehensione. Dixi superius, ut uidua si filios uel nepotes habet, discat regere domū. Si aūt hoc agere neglexerit, fidem perdidit: quia *si quis non habet curam suorum, & maxime domesticorum*, ut quantum potest procuret illis necessaria, *fidem negauit* operibus, etsi non uerbis: quia proximum non diligit, & infideliter erga eum agit. Vel uiduæ non studeant congregare delicias, sed uel filij, uel cæteri propinqui impendant illis quod necessarium est. Sed si quis est qui nolit, fidem negauit quā in baptismo promisit, quando diaboli operibus abrenunciauit, *& est deterior infideli*, quia nunquam fidē habuit. Hic enim ueritatē nouit, & se bene acturū promisit: infidelis autem nec nouit adhuc, nec ꝓmisit. Sed iste promisit, & implere noluit, ideo deterior est illo qui fidem nondum percepit. Multo enim grauius delinquitur scienter quàm ignoranter, & multo peius est bona opera promittere & non facere, quàm nec promittere nec facere. Curam ergo suis, & maxime domesticis quisque debet impendere: quia cum cœperit uelle prodesse quibus poterit, primitus inest ei cura suorum. Ad eos quippe habet opportuniorem faciliorem'que

Ephe.6.

Lucæ.2.

Lucæ.18.

Iob.28.

Locus obscurus.

A aditum consulendi uel naturæ ordine, uel ipsius societatis humanæ. Nam infidelis curam suorum habet, & ideo deterior est infideli, qui hanc non habet.

Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius uiri uxor, in operibus bonis testimoniũ habens, si filios educauit, si hospitio recepit, si pedes sanctorũ lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsecuta est.

¶ Hic commune dat præceptum de his uiduis, quæ ecclesiæ pascuntur alimonijs: & idcirco ætas præscribitur, ut illę tantum accipiant pauperum cibos, quæ iã laborare non possunt, atq; maturitatem habent morum pariter & ætatis. Simulq; cõsidera quod illa quæ duos habuit uiros, etsi anus, etsi decrepita, etsi egens est, ecclesię stipes non meretur accipere. Dixi superius ut ueras uiduas honores sumptibus ecclesiæ. Et *uidua* quæ sic est honoranda, *eligatur* habẽs *non minus sexaginta annorum*, nisi iam est extinctus fomes libidinis, *quæ fuerit unius uiri uxor*, id est, quæ non habuit nisi unum maritum, post mortẽ eius *habens testimonium in bonis operibus*, scilicet *si filios enutriuit* quos habuit: *si* pauperes *hospitio recepit, si sanctorum* prædicatorum *pedes lauit*, quos tunc recipere periculosum fuit. ¶ Cum fratres hospitio suscipiuntur, mos inoleuit apud plerosq; sanctos, ut pedes eorũ lauẽtur: & magna in hoc facto commendatio est humilitatis, ne dedignetur facere Christianus, qđ prior fecit Christus. Cum eñ ad pedes fratris inclinatur corpus, etiam in corde ipso excitatur: uel si iam inerat, cõfirmatur ipsius humilitatis affectus. Et uidua est eligenda quæ testimonium habet hæc omnia fecisse, & *si tribulationem patientibus*, id est, incarceratis uel quibuslibet afflictis bona quæ potuit *subministrauit*, atque ut breuiter cõcludam, *si omne opus bonum subsecuta est*. Et hæc talis pascatur alimentis ecclesiæ, & si uires habuerit, seruiat sacerdoti.

Iohan. 13.

B

Adolescentiores autem uiduas deuita. Cum enim luxuriatæ fuerint, in Christo nubere uolunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. Simul autem & ociosæ discunt circuire domos, non solum ociosæ, sed & uerbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet. Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matresfamiliâs esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia. Iam enim quædam cõuersæ sunt retro post satanam. Si quis fidelis uel si qua fidelis habet uiduas, subministret illis, & nõ grauetur ecclesia, ut his quæ uerè uiduæ sunt, sufficiat.

¶ Dixi ut uidua eligatur non minus sexaginta annorum, nisi compressa est omnis lasciuia. Sed *adolescentiores uiduas*, quarum adhuc sanguis feruet, *deuita* ad ministerium ecclesiæ. Et quare? Quia *cum luxuriatæ fuerint, uolunt nubere in Christo*, id est, quia sæpe contingit ut relicto proposito castitatis, per multos amatores luxurientur, uel in luxu ciborum & deliciarum uersentur, & post multam luxuriã uelint nubere, id est, copulari uiris in Christo, id est, per legitimas nuptias, quasi tunc non sit peccatum nubere. ipsæ dico, *habentes damnationem* æternam, *quia primam fidem irritam fecerunt*, id est, quia castitatem domino uouerunt & non reddiderũt: uouentibus uidelicet uirginitatem uel uiduitatẽ, non solum nubere, sed etiam uelle nubere est damnabile: ideo uidelicet habent damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt, etsi non nubẽdo, tamen uolendo. ¶ Non quia ipsæ nuptiæ uelut malum damnandæ iudicantur, sed damnatur propositi fraus, damnatur fracta uoti fides: non damnatur susceptio de bono inferiore, sed ruina à bono superiore. ¶ Postremo damnantur tales, non quia coniugalem fidem posterius iniere, sed quia continentiæ primam fidem irritam fecerunt, uolentes nubere. Voluntas enim quæ à proposito cecidit, damnatur, siue subsequantur nuptiæ, siue desint. Et ideo tenenda est in corde perseuerãter uoluntas boni propositi, ne quis uel quæ retro aspiciat, & uxori Lot similis fiat. ¶ Quid enim fecit uxor Lot? Liberata est à Sodomis, & in uia posita, retro respexit. Vbi respexit, ibi permansit. facta est statua salis, ut illius contemplatione condiantur homines, cor habeant, & non sint fatui, non retro respiciant, ne malum exemplum dantes, ipsi remaneant, & alios condiant. *Simul autem & ociosæ* &c. Nec solum quæ diximus, faciunt prædictæ mulieres: sed cum illis malis addũt, quod sunt ociosæ, nihil manibus operãtes, & fiunt propter mẽtis uagationẽ & corpore instabiles, quia non stãt in domibus suis, sed *discunt*, id est, assuescunt *circuire* sine rationabili causa *domos* alienas, qđ religioni inimicum est. Nec *solum ociosæ* sunt, *sed & uerbosæ*, id est, abundantes multiloquio fabularum & inutilium sermonum. Nec solum uerbosæ, sed *& curiosæ*, id est, inuestigantes aliorum facta, & negligentes sua, & studentes aliquid semper audire. Et sunt *loquentes* ea *quæ non oportet*, id est, turpia & ad libidinem pertinentia, uel quolibet alia modo religioni contraria. Et quia quædam uiduæ postquam deo continentiam & religiosam conuersationem promiserunt, talia mala faciunt, *ergo uolo iuniores* uiduas non continentiam uouere, quã seruare non possunt, sed *nubere*, & *filios procreare* legitimos, ne si quos ex fornicatione genuerint, extinguant eos propter metum & uerecundiam. & uolo eas *esse matresfamiliâs*. Nubant, ne uagentur per alienas ædes: sed sub uiris positæ, habeant frenũ quo regãtur. Procreent filios, & sint matresfamiliarum, ut non sint ociosæ, sed in nutritura filiorũ & gubernatione familiarum utilibus occupẽtur actionibus. Bonum est enim nubere, bonum filios procreare, bonum matresfamiliarũ esse, & ideo faciant hæc bona, ne forte committant supradicta mala. Hoc uolo eas facere, & *nullam occasionẽ dare aduersario*. i. infideli, *gratia maledicti*, id est, causa malæ locutionis. Hoc est, nolo ut infideli quino-

C

Luc. 9. 17

Gene. 19.

D

A bis aduersatur, & cui magnum est de nobis male loqui, dent ullam occasionem, ut possit aliquid maledicere de eis. & fortasse darent occasionē, sicut iam nonnullæ dedere: quia iā *conuersæ sunt quædam retro* à bono cōtinentiæ, quod proposuerūt, euntes *post satanam*, qui retro cessit & perijt. Hoc Apostolus addidit, ut in his uerbis eius intelligeremus eas quas nubere uoluit, melius potuisse cōtinere quàm nubere, sed melius nubere quàm retroire post satanam, id est, ab excellenti illo uirginali uel uiduali castitatis proposito, in posteriora respiciendo cadere & interire. Dixit ut iuniores nubant. Sed si aliquæ nubere uolunt, procurent eas sui. Et hoc est: *Si quis fidelis, uel si qua fidelis habet uiduas*, id est, uiris orbatas sorores aut consanguineas, quę aliqua linea generis ad eum pertineant, *subministret illis necessaria, et non grauetur ab eis ecclesia, ut his quæ uere uiduæ sunt*, id est, omni auxilio destitutæ, *sufficiat* alimenta præbere. Hic ostendit Apostolus quia & fideles sibi & alijs in posterum necessaria prouidere debēt, ut intelligeremus quod præcipit dominus non cogitandum esse de crastino, non ad hoc fuisse preceptum, ut nihil pecuniæ seruetur à sanctis, sed ne deo propter ista seruiatur, & ꝓpter inopiæ timorē iustitia deseratur.

Matth. 6.

Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in uerbo & doctrina. Dicit enim scriptura: Nō infrenabis os boui trituranti. & dignus est operarius mercede sua. Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.

Deut. 25
1. Cor. 9.
B
Matt. 10.
Lucæ. 10

¶ De uiduis ita fiat, ut hactenus ostendi. Sed de bonis presbyteris aliter, scilicet ut *qui bene præsunt* ecclesiæ, *habeantur digni duplici honore*, ut in presenti accipiant honorem stipendiorum à subditis suis, & in futuro à deo honorē gloriæ perennis, *maxime qui laborant in uerbo* scietibus, *&* *in doctrina* nescientibus, id est, qui monere studēt eos qui sciunt, & docere eos qui nesciunt. & cū duplex honor. i. gemina retributio talibus debeat, de uno honore probo, quē illis debent subiecti in oblatione sumptuum. Nam legis *scriptura dicit: Nō infrenabis os boui trituranti*, id est, non prohibebis prædicatorem cibos ex ecclesia sumere. Et euāgelij scriptura secūdū Lucā dicit, qa *dignus est operarius mercede sua*, id ē, dignus est prædicator receptione sumptuū. Ex euangelio em̄ Lucæ sumpsit Apostolus hāc sententiā, probans autoritate sua. Dignus est operarius mercede sua, quia iā de mercede sunt operis ipsa alimenta sustētationis, ut hic merces de labore prædicationis inchoetur, quę illic de ueritatis uisione perficitur. Qua in re considerandum, quod uni nostro operi duæ mercedes debantur, una in uia, altera in patria: una quæ nos in labore sustentat, altera quæ nos in resurrectiōe remunerat, qm̄ iam digni honore duplici boni presbyteri sunt. Merces itaq; quæ in præsenti recipit, hoc in nobis debet agere, ut ad sequentē mercedē robustius tēdamus: quia unusquisq; uerus prædicator non ideo prędicare debet, ut in hoc tpe mercedē recipiat, sed ideo mercedem recipere, ut prædicare subsistat. Quisqs enim ideo prędicat, ut hic uel laudis uel muneris mercedem recipiat, æterna ꝓculdubio mercede se priuat. Quisqs uero se uel ea quæ dicit, ideo placere hoibus appetit, ut dn̄s placet quod dicitur, nō ipse, sed dn̄s ametur, uel idcirco terrena stipendia in prædicatione consequitur, ne à prædicationis uoce per indigentiam lassetur, huic ꝓculdubio ad recipiendā mercedē nihil obstat in patria, qa sumptus sumpsit in uia. Nam & hoc dat in labore cibū operario suo, ut laborare sufficiat, & post laborem reddit mercedē ei. Multo magis ergo deus operariū suum dupliciter honorabit. i. remunerabit. Et ideo non facile recipias accusationem *aduersus presbyterum*, qa non facile est accusanda tam alti nominis persona, *noli* contra eum *accusationē recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus*, id est, nisi accusator duos uel tres produxerit testes tā idoneos, ut accusatio sit sub eis, id est, ut ipsi testes sint accusatore superiores, ut uita eorum nō sit inferior uita accusantis. ¶ Testes enim (ut ait Isidorus) considerantur conditione, natura & uita. Conditione, si liber, nō seruus. Nam sæpe seruus metu dominantis testimoniū supprimit ueritatis. Natura, si uir, non fœmina. Nam uarium & mutabile semper fœmina. Vita, si innocens & integer actu. Nam si uita bona defuerit, fide carebit. Non enim potest iustitia cū scelerato homine societatem habere. Duo autem sunt genera testium: aut dicentium id quod uidetur, aut proferentium id quod audierunt. Duobus autem modis testes delinquūt, cum aut falsa promunt, aut uera silentio obtegunt. Nam apud ueteres non minoris erat culpę ueritatem tacere, quàm mendacium dicere.

C
nota
Aenei. 4.
D

Peccātes autem coram omnibus argue, ut & cæteri timorem habeant. Testor corā deo & Iesu Christo & electis angelis, ut hæc custodias, sine præiudicio nihil faciēs, in alteram partem declinando.

¶ Sic age erga presbyteꝝ, ut dixi. Sed *peccantes argue corā omnibus, ut & cæteri* qui peccare uolebāt, *timorem habeant*, ne talia facere præsumant. Dn̄s dicit, si peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te & ipsum solū, & nūc Apostolus peccantes corā oībus iubet argui. Sed nulla contrarietas est in his duobus ꝓceptis, qa aliquādo corripiendus est inter te & ipsum solū, aliqn̄ corā om̄ibus arguendus. Tunc em̄ secreto monendus est, qn̄ peccauit in te. i. quando tu scis quia peccauit. Quia em̄ secretum fuit quādo in te peccauit, secretū quære cum corrigis q̄d peccauit. Nam si solus nosti quia peccauit in te, & eum uis corā om̄ibus corrigere, nō es corrector, sed ꝓditor. Ergo illa corripienda sunt secretius, q̄ peccātur secretius: illa uero arguenda corā omnibus, quæ peccantur corā

Matt. 18.
proximus qn̄ corrigendus

A omnibus. Demum ad confirmationem obseruantiæ cunctorum præceptorũ subditur: *Testor coram deo.* Ac si dicatur: Deus est mihi testis, quod animam meam liberaui, dicendo quæ dicere debui, tu tibi caue ne pereas trãsgrediendo quæ iussi. *Et* coram *Christo Iesu* testor, qui iudicabit: *Et* corã *electis angelis*, qui separabunt malos à bonis. Testor *ut custodias hæc* quæ nunc præcepi de accusatione presbyteri non leuiter suscipienda, & de manifesta correctione peccãtium, uel etiam cætera præcepta per totam superius epistolam data, & inferius adhuc danda. Hæc custodias, *nihil* unquam *faciens sine præiudicio*, id est, sine præmeditatiõe, an sit faciendum, an non faciendum, *declinando in alteram partem*, nisi in eam quam præmeditãdo cognoueris iustam. Vel hæc custodias sine præiudicio, id est, sine reprehensione, nihil faciens declinãdo in alteram partem quam non iussi, id est, in partẽ sinistræ actionis. Vel hæc quæ dixi de accusatiõe presbyteri, custodias, nihil faciens sine præiudicio. i. sine præexaminatione, & ab examinatione non declines in aliud quàm examinatio inuenit.

Matt. 13. & 25.

Manus cito nemini imposueris, neq; cõmunicaueris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. Noli adhuc aquã bibere, sed modico uino utere, propter stomachũ tuum & frequentes tuas infirmitates. Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium, quosdam autem

B & subsequũtur. Similiter & facta bona manifesta sunt, & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

¶ Quia tam grauiter tractanda est causa presbyteri, & ideo prius diligenter considera, quis sit ille quem ordinaueris presbyterum. Nõ enim facile debet ordinari, qui nõ facile potest ab ordine deponi: & idcirco *nemini cito imposueris manus* ordinãdo illum, sed diu proba illũ antea, quia in morando poteris uitam eius cognoscere: *neque communicaueris* consentiendo *peccatis alienis*, si incõsiderate peccatorem ordinaueris. Qui enim indignum ordinat, peccatis eius communicat. Et ut uiles ab ordinatione possis expellere, *teipsum castum custodi.* Ac si dicat: Qui indignos uis repellere, teipsum debes in uitæ munditia custodire. Et qui alios iudicas, uide ne possis ab aliis de prauo actu iudicari: quisquis peccata caues aliena, caue ꝓpria. Dico ut te custodias castum, & iam tamen *noli adhuc aquam bibere*, sicut prius consueueras, *sed modico uino utere*, quia modice sumptum non nocet castitati. Et hoc præcipio, *propter* dolẽtem ex lõga abstinentia *stomachũ tuũ*, in quo sedes ẽ infirmitatis: *&* ꝓpter *infirmitates tuas frequentes*, id est, frequẽter tibi uenientes. Quia de castitate admonuit, hac occasione immoderatã abstinentiam prohibet, quã Timotheus inierat, & modicum uinum præcipit ob infirmitates sumẽdum, medici consilio magis quàm apostoli, licet apostolus sit medicus spiritalis, & ne Timotheus imbecillitate superatus, non posset implere prædicationis opus. Vix tñ etiam propter has necessitates *uini potio cõceditur*, quia C uinum & adolescentia duplex *incendiũ* uoluptatis. Sed stomachi dolor & *frequens infirmitas* in sancto Timotheo fomenta *libidinũ reprimebat.* Apostolus itaq; cum dilectum *discipulum* de instituẽdis ecclesiæ officiis admoneret, *ne quos* forte ad sacros ordines inordinate ꝓueheret, *dixit:* Manus *cito nemini imposueris*, neq; cõmunicaueris *peccatis alienis.* Teipsum castum custodi. Qui ad infirmitatẽ *eius corporis* protinus se conuertens, ait: Noli *adhuc* &c. *usque*, tuas infirmitates. Statimq; subiunxit, dicens: *Quorundam hominũ peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium, quosdam & subsequuntur.* Et quid ad illud pertinet, quod ab *infirmo bibi aquam prohibet*, hoc quod de peccatis *quorundã hominum manifestis*q; subiũxit, nisi quod *interposita de eius infirmitate* sentẽtia ad hoc *in extremo rediit*, q̃d superius dixit, manus cito nemini imposueris & cætera? *Vt enim* hæc eadem peccata quanta solicitudine *refellẽda* essent ostẽderet, interposita cõtra infirmitatis molestiam discretionis admonitione, protinus intulit quod in aliis patescerent, & in aliis laterent, dicens: Quorundam hominum &c. Similis interpositio reperitur in libro domini Iob, ubi de reprobis dicitur: De mane usq; ad uespera succidẽtur, & quia nullus intelligit, in ęternum peribit, statimq; de electis additur, qui autem reliqui fuerint, auferẽtur ex eis. iterumq; mox de reprobis subiungitur, Morientur, & non in sapientia. Sed D in aliis scripturarum sanctarum locis inueniuntur frequenter huiusmodi interpositiones. ¶ *Cur ergo Timotheus, uel quilibet episcopus nemini debeat cito manus imponere, ne peccatis alienis* communicet, si peccatorem ordinauerit, subiungitur causa, cum dicitur: Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedẽtia ad iudicium, id est, quorũdam peccata ita sunt aperta, ut eorum fama uel notitia prius ueniat ad iudicium, id est, ad locũ in quo fit discussio personarũ, quàm ipsi infames qui ueniunt ad ordinandum. Quosdam autem & subsequuntur ad iudicium peccata sua, quia tũc primum manifesta fiunt, *cum ordinandi* discutiũtur. De quibusdam *peccatis* hoc intelligendum est. Non enim *omnia* panduntur in illa discussione, sed aliquando latent plurima. Nec solum peccata quædam ita manifesta sunt, et quædã in discussione, uel in cõuersatiõe paulatim detegũtur, sed etiã quædam *bona facta similiter manifesta sunt*, præcedentia ad iudiciũ, ut non sit opus probandi ea esse bona: *&* quædã iterũ esse bona, *quæ aliter se habent*, id ẽ, quæ nõ ita sunt manifesta, *non possunt abscondi* uel in ipsa discussione, & ideo probanda. Hieronymus: Quod dicit, istiusmodi est. Quidã tam libere & palã peccãt, ut priusquã eos uideris, statim intelligas peccatores: alios aũt qui callide occultãt uitia sua, ex consequẽti conuersatione cognoscimus. Similiter & bona apud aliquos in propatulo sunt, in aliis longo usu discimus. Augustinus. Manifesta ea dicit, de q̃bus clarum est quo aĩo fiant. Hæc præcedũt ad iudiciũ,

Prou. 20.

Iob. 4.

A quia si fuerit ista subsequutũ iudiciũ, non est temerarium. Subsequuntur aũt illa quæ occulta sunt, quia nec illa latebunt tẽpore suo. Sic & de bonis factis intelligendum est. De manifestis ergo iudicemus, de occultis uero iudiciũ deo relinquamus: quia & ipsa abscondi non possunt, siue mala, siue bona, cum tempus aduenerit quo manifestentur.

CAPVT VI.

Qvicunque sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen domini & doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habẽt dominos, non contẽnãt, quia fratres sunt: sed magis seruiãt, quia fideles sunt: & dilecti, quia beneficij participes sunt.

¶ Quod de seruo Hebræo præcipitur, ut sex annis seruiat, septimo dimittatur liber gratis, ne serui Christiani hoc flagitarent à dominis suis, apostolica nunc autoritas iubet seruos dominis suis esse subditos, ne nomen domini & doctrina blasphemetur. Pseudo enim dicebant, non licere seruos teneri nisi sex annis, uel potius neminẽ debere esse seruum alterius, sed omnes æqualiter esse liberos, quia omnes ex uno patre Adam descenderant, & omnes Christus redimendo liberauerat. Et horum prauæ persuasioni contradicit Apostolus, dicens Christianos seruos debere quibuscunq; dominis, siue paganis, siue Christianis bene seruire: quia hoc præcepit Christus, cum diceret, Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quę sunt dei deo. Et hoc est: *Serui* Christiani qui *sunt* grauati *sub iugo* infidelium dominorũ, *quicunq;* sint illi serui. i. etsi iusti, etsi sapientes sint, *dominos* tamen *suos arbitrentur dignos omni honore*, bene seruiendo illis, *ne* si seruire contempserint, *blasphemetur* à dominis eorum propter eos *nomen domini* quasi aliena inuadẽtis, *& doctrina* Christiana quasi prædicans iniusta, & contra legem mundanam decernens. Sic agant qui dominos habent infideles. Sed illi *qui habent fideles dominos, non* ideo quidem *contemnant* seruire, sicut pseudo apostoli dogmatizabant, *quia sunt fratres*, id est, dominis suis in Christo pares, quoniam utique Christiani: *sed magis*, id est, maiori affectione *seruiant* eis, *quia fideles sunt*, id est, participes sacramẽtorum ecclesiæ: *& dilecti* sunt à deo, *quia participes sunt* eius *beneficij* præsentis & futuri.

Luc. 20

B

Hæc doce & exhortare. Siqs aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ, superbus est, nihil sciens, sed languens circa quæstiones & pugnas uerborũ: ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, conflictationes hominum mente corruptorũ, & qui à ueritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.

¶ *Hæc* quæ dixi de seruis, *doce* ignorantes, *& exhortare* sciẽtes. Et hoc age, *si quis aliter docet*, id est, si quis prædicauerit cõmunẽ omnibus in Christo libertatem, dicens omnes debere liberos esse, tu ecõtrario tunc *præcipe*. i. prædica ut serui dominos suos omni honore dignos arbitrentur, & non contemnant eis seruire. Nam semper expedit quidem ista docere, sed tunc maxime quãdo peruersus quis aliter docet, prædicãs ut omnes sint liberi: *& nõ acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi*, dum ei obijcitur Christũ dixisse, Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt dei deo, & præcepisse Petro ut pro se & pro ipso Christo staterẽ repertum in ore piscis daret his qui tributum exigebant. & item dixisse, Discite à me quia mitis sum, *&* non acquiescit *ei doctrinæ* nostræ, *quæ est secundum pietatem*, id est, quæ non facit odiosam Christianitatem, docendo insolescere. Ille qui his & huiusmodi sermonibus dñi & huic doctrinæ nõ acquiescit, sed aliter docet, *superbus est*, id est, superbia, non ratio ducit eum. Superbus est, id est, non patiens uinci & à sententia sua deflecti. Et quamuis se sciolum putet, tamẽ *nihil sciens* est, sed est semper *circa quæstiones languens*, id est, inefficax & impeditus ad soluendum, & ad ueritatis indaginem peruenire non ualens, *&* similiter est languens circa *pugnas uerborum*, id est, circa repugnantiam quæ uidetur esse in quibusdam scripturarum uerbis, licet sensus concordet, sicut est, Si uos filius liberauerit, uere liberi eritis. & iterum, Quicunq; uoluerit in uobis primus esse, erit omnium seruus. Videntur enim hæc uerba huic stulto repugnare, ut nos filius liberos faciat, & iterũ sit seruus qui uoluerit esse primus, cum primus inter nos maxime sit liber, si nos liberi sumus. Vel circa pugnas uerborum languet. i. circa disputationes, in qbus disputatores pugnãt uerbis inuicẽ. *Ex quibus* quæstionibus & uerborũ pugnis *oriũtur inuidiæ & cõtentiones, blasphemiæ & suspiciones malæ*: qa propter uerba pseudo apostolorũ libertatẽ huiusmodi pdicantiũ, hi qui seruos habent, inuident Christiano noi, & contendunt aduersus fideles, & blasphemant deũ quasi q aliena sibi tollit, & suspicanť male de nobis, qsi hanc libertatẽ finxissemus ad lucrũ. Et contra illos oriunť inde *conflictationes hominũ mente corruptorũ*. i. pseudo prædicatorꝝ, quorũ intelligentia uel ratio errore corrupta est, ne possit inuiolatæ ueritatis cognitionẽ habere in uera rerũ notitia. uel mente corruptorum, quia etsi caro eorum propter simulationẽ sanctitatis est integra, mens tamen interius delectatur immũditijs libidinum, & turpitudinibus uel amore pecuniarum. *Et qui priuati sunt à ueritate*, quia etsi aliquando ueritatem catholicæ doctrinæ aliquatenus cognouerũt, propter errores quos menti suæ inseruerunt, cognitionem illam penitus amiserunt. Hominũ dico *existimantium pietatem*, id est, dei cultum *esse quæstum* temporalium rerum, quia pseudo putabant qd Christus esset colendus propter commoda præsentis uitæ, non futuræ: quoniam & ipsi propter acquisitionem præsentium lucrorꝝ prædicabant.

C

Luc. 20

Matt. 17.

Matt. 11.

Iohan. 8.

Marc. 10.

Matt. 20.

D

Est autem quæstus magnus, pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc

A mundũ, haud dubiũ quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta et qui bus tegamur, his contenti simus.

¶ Ipsi putant pietatem nostræ religionis esse quæstum emolumenti carnalis, & uerum quidẽ est quod Christiana *pietas est quæstus*, non tamẽ exiguus, ut temporalia tm̃ acquirat, ut ipsi putant, sed *magnus*, id est, æterna corporis & animæ bona conquirens. Magnus quæstus est pietas *cum sufficientia*. i. pietas cui sua parua sufficiunt, nec desiderat plus habere quàm necesse est. Hanc autem sufficientiam non indecenter uult, quisquis eã uult, nec amplius uult. Alioqn non ipsam uult, & ideo nec decenter uult. Hanc optabat qui precabatur, dicens: Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi. tribue tm̃ uictui meo necessaria. Hæc necessaria debent nobis sufficere, quia incongruũ est ut qui nihil huc attulimus, & nihil hinc portabimus, multa hic habere quæramus. *Nihil* uidelicet *intulimus in hunc mundum* quando nati sumus: & *haud*, id est, nõ est *dubium quia nec auferre* hinc aliquid *possumus*, qñ morientes de mundo eximus. Nudus enim egreditur de matris utero, & nudus migrat de mundo. Vnus ergo introitus est omnibus ad uitam, et similis exitus. Cur itaque alius in hac uita quærit fieri ditior alio? uel cur diues cõtra pauperem inflatur, cum uterque sine diuitijs uenerit, & sine diuitijs abiturus sit? Non igitur diuitias multiplicare quæramus, quas hinc nobiscum portare non possumus: sed *habentes alimenta* quibus pascamur, B *& indumenta quibus tegamur, his contenti simus*, nihil ultra quærẽtes in hoc seculo, quia frigus & fames simplici uestitu & cibo expelli potest.

Prou. 30.

Iob. 1.

Nam qui uolunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergũt homines in interitum et perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas. Quam quidam appetentes, errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Tu autem ô homo dei hæc fuge. Sectare uero iustitiam, pietatem, fidem, charitatẽ, patientiam, mansuetudinem. Certa bonum certamen fidei, apprehende uitam æternã, in quam uocatus es, & confessus bonam cõfessionem coram multis testibus.

¶ Nobis apostolis quos cæteri debent imitari, sufficiunt alimẽta & tegumenta, omnibusq; Christianis sufficere debent. *Nam qui uolunt diuites fieri, in tentationem incidunt*. Non dico qui diuites sunt, sed qui uolunt fieri diuites. Aliud enim est esse diuitẽ, aliud fieri uelle diuitem. Hic cupiditas accusatur, non aurum, non argentum, non diuitiæ. Diuiti pcipitur ut eroget pauperi, ne desideret. Nam qui uolunt diuites fieri, etsi non fiant, ipsa tamen uoluntate incidunt in tẽtationem, *& in laqueũ diaboli*, id est, in hoc ut consentiant suggestioni diaboli, amando diuitias, quarum amorem ille suggerit, & illaqueantur ab eo per consensum iniquæ persuasionis, & per actionem prauitatis. *Et* cadunt in C *desideria multa inutilia & nociua*, quia nihil prosunt, sed ualde nocent. *quæ* ita nocent, ut mergant homi*nes in interitum* corporum *& perditionem* animarũ. Et recte dixi quia per cupiditatem diuitiarum cadunt in multa desideria: nã *cupiditas est radix omnium malorum*, id est, non est aliqua species mali, quæ non ex aliqua cupiditate aliquãdo procedat. Hac enim & primus angelus cecidit, qui utique non amauit pecuniam, sed propriam potestatem. Hac & primi homines deiecti sunt, qui non aurum, sed inconcessam sibi diuinitatem superbe cupierunt. Plus enim uolentes habere quàm acceperant, & quod acceperant amiserunt. Nam cum initium omnis peccati sit superbia, recte malorũ omnium radix esse dicitur cupiditas. Vel auaritia hoc loco generalis intelligitur, qua quisque appetit aliquid amplius quàm oportet, propter excellentiam suam & quendam propriæ rei amorem. Talis enim peruersitas mentis, competẽter uocatur superbia uel cupiditas. Cum sit ergo specialis quædam cupiditas, quæ usitatius amor pecuniæ dici potest, Apostolus nũc cupiditatem nominans, per speciem genus significauit, & uniuersalem cupiditatem intelligi uoluit, dicens, Radix omnium malorum est cupiditas. Ipsa quippe latenter oritur in mente, sed peccatorum omnium punctiones patenter producit in opere. Quas uidelicet punctiones ab hac radice surgentes, statim prædicator egregius insinuauit, subdens: *Quam* D *quidam appetentes, errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis*. Qui enim multos dolores dixit, quasi nascentes ex hac radice punctiones uel spinas innotuit. Quidam per cupiditatem errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis, sicut illi qui propter dona principum adorauerũt idola, & post etiã in hoc seculo uiles omnibus effecti, multas miserias pertulerunt. Nunc quoq; multi per cupiditatem errant à fide, quoniam auaritia est idolorũ seruitus: & inserunt se doloribus multis, quoniam mẽs eorum assidue pungitur spinis solicitudinum pro acquisitione uel conseruatione diuitiarum, & multiplici labore corpus illorũ atteritur. Illi per cupiditatem irrationabilem in tot mala decidũt. Sed *tu ô homo* ratione utẽs, quia es *dei* non cupiditatis, *fuge hæc* mala, si quando per aliquam delectationem humanæ fragilitatis apprehendere te uoluerint. Hæc quidem fuge, sed *iustitiam sectare*, ut nunquam obseruatio iustitiæ te possit effugere, sed semper per oẽs uias actionum eius sequere. Sectare iustitiam, faciendo unicuiq; q̃d ius exigit, non q̃d cupiditas. Et sectare *pietatem*, ut egenti uel afflicto condescendas per cõpassionem, & ei clementer subuenias, prout necesse habuerit, & sine auaritia tribuas q̃d opus fuerit. Et sectare *fidẽ*, ut credẽdo bona inuisibilia, contẽnas uisibilia: qa qui ueram fidem de deo & futura beatitudine habet, nõ curat hic cum impijs in exilio fieri diues, nec pluris est ei mũdus quàm deus. Sectare *charitatẽ* erga deum & proximum, qua penitus caret auarus: qa nec deũ diligit, cuius mãdata

Isaiæ 14.

Gene. 3.

Eccl. 10.

Ephes. 5.
Colos. 3.

Luc.11.12. de dandis eleemosynis contemnit: nec proximũ A diligere probatur, cui de suis opibus nihil impartitur. Tu uero ut charitatem sectari possis, adde *patientiam*, qua perferas æquanimiter, quæ tibi à proximis inferentur, ne mordearis intrinsecus ullo dolore indignationis aduersus eos qui tibi hæc inferent, sed serenum & tranquillum cor erga eos serues. Multa enim oportet te æquanimiter à proximis tolerare, si charitatem non uis frequenter amittere. Et erga eos præcipue, à quibus aduersa perferes, sectare *mansuetudinem*, ut nihil asperitatis, nihil amaritudinis illis rependas, sed mitis & tractabilis erga eos maneas. Cupidus autem neque patienter aduersa tolerat, neque mansuetudinem erga quempiam seruat. *Certa* quoq;, id est, pugna pro anima tua in agone præsentis uitæ, ut coronam percipias in fine. Certa non malum certamen, sicut auari, qui certant alios superare diuitijs: uel sicut hæretici, qui certant fideles à fide separare: sed certa *bonum certamen fidei*, ut benigne contendas fide & bonitate alios superare, & infideles fidei subijcere. Vel certamen fidei, id est, quod fides exigit, certa ut uel in martyrio, uel in agone iustitiæ, uel contra hostes fidei, uel cõtra quælibet uitia pugnes assidue. Et per uictoriam huius certaminis *apprehende*, id est, ui quadam ad te prende *uitam æternam*. *Quam* debes uiriliter apprehendere, quia *in eam uocatus es* à deo per euan- B gelicam prædicationem, uel per propositum diuinæ uoluntatis. *& tu confessus es bonam confessionem* fidei & iustitiæ *coram multis testibus*, quando baptizatus es, siue quando in episcopum consecratus: ideoq; fructum huius cõfessionis, id est, uitam æternam, nitere apprehendere.

Præcipio tibi coram deo qui uiuificat omnia, & Christo Iesu, qui testimoniũ reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serues mandatum sine macula irreprehẽsibile, usque in aduentum domini nostri Iesu Christi, quem suis temporibus ostendet beatus & solus potẽs rex regum & dominus dominãtium, qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem, quem nullus hominũ uidit, sed nec uidere potest, cui gloria, honor & imperium sempiternum, Amen.

Apoc.17. & 19. Iohan.1. 1.Iohã.4.

¶ Vt uitam æternam possis apprehendere, & bonam confessionem tuam seruare, *præcipio tibi coram deo qui uiuificat omnia* quæ uiuificantur: & coram Christo, qui in passione sua bonam confessionem reddidit, ut serues mandatum. Non enim uitam consequeris æternam, nisi per eum qui uiuificat omnia, & ideo nunc illum præceptionis meæ testem adhibeo, ut ipse tibi uitam tribuat, si obedieris: nec bonam confessionem tuam seruabis, nisi imitando Christum, qui sicut sub Pilato bonam confessionem dedit, ita & tu corã potestatibus huius seculi non timeas ueritatem confiteri, & propterea coram Christo tibi præceptum trado. Deus pater uiuificat omnia, non tamen si- C ne filio: quia quæcunque ille facit, hæc & filius similiter facit. Et sicut pater suscitat mortuos & uiuificat, sic & filius quos uult uiuificat. Nec sine spiritu sancto agitur ista uiuificatio, quia sicut idẽ filius ait, Spiritus est qui uiuificat. Non solus pater, sed tota trinitas quæ unus deus est, uiuificat omnia. Quod autem sequitur, *& Christo Iesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem*, de filio proprie intelligitur: quia sub Pilato in forma serui solum filiũ nouimus passum esse, non etiam patrem uel spiritum sanctum. Tũc em ipse filius bonum reddidit testimonium, q̃a dixit se regem esse, quamuis sciret se inde moriturum esse: & illud testimonium fuit bona confessio ueritatis. Hoc testimonium & hanc confessionẽ reddidit ipse, quando respondit Pilato: Tu dicis q̃a rex sum ego. Ego in hoc natus sum, & ad hoc ueni in mundum, ut testimonium perhibeam ueritati. Omnis q est ex ueritate, audit meam uocem. Sic & tu nullo metu tyrannorum debes à confessione ueritatis reticere. Itaq; præcipio tibi coram deo qui est trinitas, & coram CHRISTO, qui est mediator dei & hominum homo Christus Iesus, *ut mandatum* bene agẽdi & bene docẽdi, q̃d tibi trado, *serues sine macula* criminalis peccati, & serues illud *irreprehensibile*, id est, ut non sit habile ad reprehendendum propter aliquam similitudinem inhonestatis. Et ita serues illud *usq; in aduentum domini nostri Iesu Christi*, de quo ipse dicit: Vigilate, q̃a nescitis qua hora dominus uester uẽturus sit, id est, usq; ad obitum tuum. Vel in Timotheo præcipit unicuiq; rectori ecclesiæ, q̃a successurus est alius post alium usq; in nouissimum domini aduẽtum, ut seruet sine macula criminis, & sine reprehensione inhonestæ similitudinis hoc mãdatum. *Quem* dominum Christum, uel quẽ aduẽtum domini, *suis*, id ẽ, congruis & dispositis *temporibus ostendet*, id ẽ, palam omnibus uisibilem ponet deus trinitatis, qui naturaliter in seipso & ex seipso *beatus* est, quod nulli creaturæ congruit. Nulla enim creatura potest esse beata, nisi participatione beatitudinis sui creatoris. Qui *& solus potens* est, quia per seipsum naturaliter omnia potest. Creaturæ uero si quam habẽt potestatẽ, ab illo hanc accipiunt. Non est enim potestas nisi à deo. Et ipse est *rex regum*, quia sub eius imperio regnant omnes quicunque regnant: *&* est *dominus dominantium*, quia illi seruiunt aut uolẽtes, aut inuiti, quicunque alijs dominantur. Hæc (ut diximus) de tota trinitate dicuntur, quæ unus est deus. *Qui solus habet immortalitatem*, quia solus est immutabilis. In omni enim mutabili natura, nõnulla mors est ipsa mutatio, quia facit aliquid in ea nõ esse quod erat. Proinde & ipsa anima humana, quę propterea dicitur immortalis, q̃a qualitercunq; secũdum modum suum nunq̃ desinit uiuere, habet tamen p ipso suo modo quandam mortẽ suam. Quia si iuste uiuebat & peccat, morit̃ iustitiæ. Si peccatrix erat & iustificat̃, morit̃ peccato. Vt alias eius imitatiões taceam, de quibus longum est disputare,

Iohan.5. Iohan.6. Iohan.18. Supra.2. Matt.24 D Matt.24. Roma.13.

A & creaturarum natura cœlestium mori potuit, qa peccare potuit. Nam & angeli peccauerunt, atq; dæmones facti sunt: & qui non peccauerunt, peccare potuerunt. Et cuicunq; rationali creaturæ p̃care potuerunt. Et cuicunq; rationali creaturæ p̃statur ut peccare non possit, non est creaturæ proprium, sed dei gratiæ. Ac per hoc solus deus habet immortalitatẽ, qui nõ alicuius gratia, sed natura sua nec potuit, nec potest aliqua conuersione mutari: nec potuit, nec poterit aliqua mutatione peccare. *Qui & lucẽ habitat inacceßibilem.* Sed si inaccessibilis est lux, in qua ipse manet, quomodo nobis dicitur, Accedite ad eum & illuminamini? Sed inaccessibilis est uiribus nostris, acceditur autem ad eum muneribus suis. Moyses enim accessit ad caliginem in qua erat deus. Illa enim caligo lux ista est, quæ hic dicit̃ inaccessibilis: quia & omnis etiã corporea lux, quæ præ nimietate claritatis non potest aspici, recte caligo & inaccessibilis potest appellari. De hac caligine ad quã Moyses accessit, Dionysius ita scripsit. Diuina caligo est inaccessibile lumen, in quo habitare deus dicitur, & inuisibili eo existente propter supereminentem claritatem, & inaccessibili eodem per superexcellentiam superessentialis luminum manationis. In hoc fit om̃is scire deum & uidere dignus, eum non uidendo neq; cognoscendo uere super uisionem & cognitionem factus, hoc ipsum cognoscens, quia post omnia est sensibilia & intelligibilia, & quia prophetice Iudæis mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, & non poter ad eam. Inaccessibilis ergo dicitur lux ista, siue caligo quam deus inhabitat, propter superexcellentiam splendoris, in cuius uisione caligat interior oculus rationalis creaturæ: quia sicut idem Dionysius alibi de eo loquitur, educit super & uerbum & intellectum, in obscuritatem super omne & uerbum & intellectum superessentialit̃ superessentialis sup̃diuinitatis, neq; nomen eius, neque neq; uerbum, sed superexaltat̃. Ista exaltatio est illa lucis inaccessio. *Quem nullus hominũ uidit, sed nec uidere potest* propter supereminentem claritatem quæ exuperat & reuerberat humanum uisum. Videri enim diuinitas humano uisu nullo modo potest, sed eo uisu uidet̃, quo iam qui uiderint, nõ homines, sed ultra homines sunt. Scriptura quippe sacra omnes carnalium sectatores, humanitatis nomine solet notare. Vnde Corinthijs dictum est: Cum sit int̃ uos zelus & contentio, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Et paulo post: Nonne homines estis? More enim suo Apostolus & hic & ibi homines uocauit, humana sapientes: qa q diuina sapiunt, supra homines sunt. Videbimus igit̃ deum, si per cœlestẽ conuersatiõem supra homines esse mereamur. *Cui sit gloria* in amplicatione fidelium, *& honor* in assiduitate bonæ conuersationis, *& imperium* in plenaria humilitate cordis eorum. Imperium dico, *sempiternũ*, ut ip̃e perenni? in bono corde eorum regnet. Vel sine initio & sine fine, & sine mutabilitate est ei p̃manens in seipso naturaliter gloria & honor, nec non & imperium sempiternum, quo uolũtas eius æternalit̃ adimplet̃. Non enim cœpit imperium C habere, quãdo cœpit creaturas facere, sed ab æterno possidet imperium sempiternum. *Amen*, id est, fideliter dicta sunt hæc omnia.

[Margin: Psalm. 33. — Exod. 19. — Psal. 138. — B — Locus obscurus. — Iohan. I. — I. Cor. 3.]

Diuitibus huius seculi præcipe nõ sublime sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in deo uiuo, qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum, bene agere, diuites fieri in operibus bonis, facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant ueram uitam.

¶ Superius ostendit pericula, quæ contingunt his q uolunt fieri diuites, & ideo ne Timotheus de salute diuitum desperaret, ipsosq; deuitaret, docet eum qualiter eis uiam salutis ostendat. *Diuitibus*, inquit, *huius seculi*, id est, q seculares habent diuitias, *præcipe non sublime*, id est, non superbe *sapere*. Vbi notandum ualde est, q̃d humilitatis doctor memoriam diuitum faciens, nõ ait, Roga, sed præcipe: qa etsi impendenda est charitas uel pietas infirmitati, honor tamen non debet̃ elationi. Talibus ergo rectum quod dicit̃, tanto rectius iubet̃, quanto & in rebus transitorijs altitudine cogitationis intumescunt. Nihil enim tam timendum in diuitijs quàm superbia. Non enim diuitias expauit Apostolus, sed morbum diuitiarum. Morbus autem diuitiarum est superbia. Nam grandis est animus, q int̃ diuitias isto morbo non tentat̃. Magnus ergo est diues, q non se ideo magnum putat, qa diues est. Qui autem ideo se magnum putat, superbus & egenus est. Præcipe, inquit, diuitibus huius seculi. Non adderet huius seculi, nisi essent & alij diuites, q non sunt huius seculi. Ipsi sunt em̃, quorum princeps & caput est ille, de quo dictum est: Propt̃ uos egenus factus est cum diues esset, ut illius inopia diuites essetis. Paupertas em̃ Christi non pecuniam nobis attulit, sed iustitiam. Paupertas illius unde? Quia mortalis effectus est. Ergo ueræ diuitiæ immortalitas est. Ibi em̃ uera copia, ubi nulla indigentia. Qui ergo has habet diuitias, diues est, sed non huius seculi. Nec tamen & diuites huius seculi contempti sunt, sed eis ostẽdit̃ quomodo ueras possint habere diuitias. Præcipe, inquit, diuitibus huius seculi non sublime sapere, id est, ut sublimitas non sit eis sapida & dulcis: *neq; sperare in incerto diuitiarum*, id est, ut non sperent in diuitijs, de quibus incertum habent quandiu illas possideant, & quid sibi pro illis uenturum sit. Sicut poma uel arbores habent suos uermes, ita diuitiæ suum uermem habent. Vermis diuitiarum est superbia. Ergo præcipitur diuitibus, non ut diuitias abijciant, sed ut superbe non sapiãt. Vermis enim excluditur, usus diuitiarum permittitur. Inde autem superbit diues, quia sperat in incerto diuitiarum. Nam si incerta diuitiarum prudẽter attenderet, nunquam superbiret, sed semper timeret: & quanto esset ditior, tanto fieret solicitior, etiam secundum hãc uitam. Multi enim pauperes in istis seculi perturbationibus

[Margin: superbia est morbus diuitiarum (manuscript) — D — 2. Cor. 8.]

A

securiores fuere. Multi autem propter suas diuiti
as quæsiti & comprehensi, atque cruciati uel in
terfecti sunt. Multi erāt heri diuites, & uenienti-
bus latronibus atque cuncta auferentibus, euigi-
lant pauperes: ergo nō est sperandum in incerto
diuitiarum, *sed in deo uiuo*. Ne enim se spem perdi
disse arbitrarentur, subiunctum est, sed in deo. In
deo sperent, *qui præstat nobis abunde omnia ad fruendū*
temporalia & æterna. Sed magis ad fruendū ęter
na, ad utēdum temporalia. Temporalia tanquā
uiatoribus, æterna tanquam habitatoribus. Tem
poralia, unde bona faciamus: æterna, unde boni
efficiamur. Hoc ita debent facere diuites & *bene
agere*, id est, bonis operibus insudare, & *diuites fieri
in bonis operibus*, ut repleant diuitijs bonorum operum.
Sperent in dño q dat oīa abundāter ad fruendū
.i. q nobis erit oīa ad fruēdū. Nā non mihi uidet
dictū, *qui dat nobis abunde omnia ad fruēdum,
nisi seipsum*. ¶Videtur em̄ esse aliud uti, aliud frui.
Vtimur enim pro necessitate, fruimur pro iucun
ditate. Ergo ista temporalia dat ad utendum, se
autem dat ad fruendum. Si igitur se, quare dictū
est omnia, nisi iuxta illud quod dictum est, ut sit

1.Cor.15.

deus omnia in omnibus? Diuites, inquit, fieri in
operibus bonis, *facile tribuere*. Hoc prosint illis di-
uitię, ne sit eis difficultas tribuendi. Vult em̄ pau
per, & non potest. Vult diues, & potest. Ergo qa
facile potest, facile tribuat indigentibus. Diuites
enim debent *communicare*, id est, bona sua sanctis
pauperibus communia secum facere, *& thesau
rizare sibi fundamentum bonum*, id est, firmitatem

B

perpetuæ stabilitatis *in futurum*, ubi sunt uere di-
uites, *sed non huius seculi*. Non enim, quia dico,
ut facile tribuāt & communicent, expoliare eos
uolo & inanes relinquere. Non doceo lucrum,
cū dico ut thesaurizent sibi. Non ut diuitias per
dant, moneo: sed quo eas præmittāt, doceo. Præ
mittāt thesauros suos in locum ubi est uera uita,
ut ipsi postmodum sequentes, apprehendant eā:
ne si hic thesaurizauerint, decipiantur à falsitate

Lucæ.16.

huius uitæ, sicut ille diues purpuratus, qui Laza
ro micas dare noluit: & ideo flammis postea tra
ditus, impetrare guttam aquæ non potuit.

***O Timothee*, depositum custodi, deui
tans profanas uocum nouitates, & opposi
tiones falsi nominis scientiæ: quam quidā
promittentes, circa fidem exciderunt. Gra
tia tecum. Amen.**

¶Cum plurima Timotheo Apostolus iniunxis
set, post omnia iubet ut depositum, id est, cōmen
datum sibi thesaurum scientiæ, uidelicet acceptū
à domino talentum bene custodiat, ut multipli-
catū illud reddat: & idcirco noīe proprio illū uo
cat, ut uigilātiorē et attētiorē reddat ad seruādū
quod admonet. O, inquit, *Timothee, depositum*, id ē,
thesaurum sapientiæ *custodi*, quem deus & ego ti
bi commendamus, ne quis illum tibi furetur per
nouas inductiones uerborum. Et ideo custodi il-
lum, *deuitans nouitates uocum profanas*, id est, quę sunt
extra religionē. Aliæ enim nō sunt uitandæ quæ
congruunt doctrinę religionis, sicut ipsum nomē

C

Christianorum, quod post ascensionem domini
cœpit, quando primū in Antiochia discipuli sunt
appellati Christiani, res tamen ipsa & ante nomē

Actuū.11.

erat. Et aduersus impietatem Arrianorum nouū
nomen patres addiderunt, ὁμοούσιον, sed non rem
nouam tali nomine signauerunt. Hoc enim uoca-
tur ὁμοούσιον, quod est, Ego & pater unum sumus,

Iohan.10

unius uidelicet eiusdemq; substantiæ. Nam si oīs
nouitas profana esset, nec à dño diceretur, Man-

Iohan.13.

datum nouum do uobis, nec testamētum appel-
laretur nouum. ¶Sed profanæ sunt uocum noui
tates, quoties hæretici nouum quemlibet errorē
inueniunt, & loqui cæteris præsumunt. Et huius-
modi nouitates deuita, si depositū uis custodire.
& oppositiones scientiæ falsi nominis caue, id est, oppo
sitiones quæ Christianæ doctrinæ possunt obijci
ex scientia hæreticorū, qui se scientes esse iactāt,
cum sint inscij, uel ex sciētia seculari, quæ falso no
mine uocatur scientia; cum nomē eius uerum sit
ignorantia, siue error uel imperitia. Ex qua præ-
dicationi euangelicæ multa opponuntur, sicuti
est, non potuisse uirginem parere, nec deum potu
isse mori, nec mortuum resuscitare seipsum potu
isse, & his similia, quę nobis ab imprudentia phy
sicorum uel hæreticorum opponuntur. Sed hu
iusmodi oppositiones deuita, quæ ueniunt ex sci
entia, quæ falso nominatur scientia: quia nō est sci
entia, sed inscientia. *quam* scientiam *quidam promit-
tentes* alijs se daturos, *exciderunt*, id est, ex toto ceci
derunt in errores, eundo *circa fidem* semp & nun
quā intus intrando. Nihil em̄ sic amant isti quàm

D

scientiam promittere, & fidem rerum uerarū quas
credere paruuli præcipiuntur, uelut imperitiam
deridere. *Gratia tecum*. Ac si dicatur: Multa tibi p
huius epistolæ textum iniunxi, sed ut hæc omnia
custodire ualeas, gratia dei sit tecum, id est, cum
uiribus arbitrij tui manens & cooperans. *Amen*. i.
fideliter dicta sunt uniuersa, quæ cōtinētur in hac
epistola. Nam sicut amen, quod in fine orationis
rñdetur, totā cōfirmat orationē: sic amē quod in
fine epistolæ subscribitur, confirmat epistolam.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM SE
CVNDAM AD TIMOTHEVM.

PAulus Romæ uinculis tentus, & iam de mundo trāsi
turus, scribit iterum Timotheo infirmitatibus & ad-
uersis fatigato, ut constanter laboret in gratia dei si
bi credita, exhortās multis modis eum ad martyrium. Ro
borat eum contra falsos prædicatores, & instruit de regu
la omnis ueritatis, & de his quæ futura sunt tēporibus no-
uissimis, & de sua passione. Sicq; incipit:

EPISTOLAE PAVLI SECVNDAE
AD TIMOTHEVM
CAPVT .I.

**PAVLVS apostolus Iesu
Christi per uoluntatem
dei, secūdum promissio
nē uitæ quæ est in Chri
sto Iesu, Timotheo cha
rissimo filio: gratia, mise
ricordia & pax à deo pa
tre & Christo Iesu do mino nostro.**

A ¶Timotheo scribit *Paulus* qui est *apostolus*, id est, legatus *Christi Iesu*, quem misit saluator rex prædicare uiam salutis, & est apostolus nō per suā usurpationē, sed *per dei* patris *uolūtatem*. Est inquā apostolus .i. ꝓdicare missus, *scdm promissionē uitæ, quæ est in Christo Iesu*, id est, ut annunciet credentibus factā à deo promissionē illius incorruptionis, quæ iam est in Christo à mortuis resuscitato, quod scilicet deus promisit membris eam uitā, quæ iā est in capite. Et ille qui taliter ē apostolus, scribit *Timotheo* non uili, sed *charissimo filio* in sanctitate & sapientia genito. Et huic filio sit *gratia*.i. donum spiritussancti, per quod sanctificetur quicquid gerit: *& misericordia*, qua misericorditer à peccatis & hostibus cunctisq; miserijs liberetur: *& pax*, quā suis Christus reliquit in obseruatione fraternæ charitatis, quamq; daturus est illis in requie beatæ perennitatis. Et hæc sint illi *à deo patre*, qui nos creauit & in filios adoptauit, *& à Christo Iesu domino nostro*, qui est rex & saluator & dominator nostri.

Gratias ago deo meo, cui seruio à progenitoribus meis in cōscientia pura, quod sine intermissione habeam tui memoriam in oratiōibus meis, nocte ac die desiderās te uidere: memor lachrymarum tuarũ, ut gaudio implear, recordationē accipiēs eius fidei, quæ est in te non ficta, quæ & habitauit primum in auia tua Loide & matre tua

B **Eunice. Certus sum autem quòd & in te. Propter quam causam admoneo te, ut resuscites gratiam dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum. Non enim dedit nobis deus spiritum timoris, sed uirtutis & dilectionis & sobrietatis.**

¶*Gratias ago* de te *deo meo, cui* ego *in cōscientia pura seruio à progenitoribus meis*, id est, ab Abraam, Isaac & Iacob, cæterisq; sanctis patribus Hebræis, à quibus exemplum accipio diuinæ seruitutis. Vel si de carnali patre & matre hoc intelligitur, ex quo ab his processi & intelligere cœpi, semper deo seruiui in conscientia pura ab intentiōe mala. Nam etiam in persecutione quā zelo legis in Christianos exercui, pura m̄ conscientiam habui, q̄a inde multũ deo me placere putaui, sicut ipse Christus eis prædixerat: Venit, inq̄t, hora ut om̄is qui interficit uos, arbitretur obsequiũ se præstare deo. (Iohan. 16) Itaq; semꝑ consciētiæ puritatem.i. cordis mundā intentionem habens ab infantia, nō cesso seruire deo. Cui nunc gratias ago *quàm*.i. quantũ *habeam tui memoriam sine intermissione*. Hoc est, ꝑpendens assiduè quantũ sim tui memor, gratias deo refero, q̄ te talem fecit, ut sis dignus semꝑ in memoria meæ mētis ꝑmanere. ¶Vel scdm alios codices, facilius legitur ita: Gratias ago deo cui seruio à ꝓgenitoribus in cōscientia pura, quod habeam sine intermissione memoriam tui, quod .s. sis dignus propter meritum tuæ sanctitatis in corde meo semꝑ esse. ¶Hæc est sapiens exhortatio ad meliora. Memoriam tui habeo sine intermissione *in orationibus meis*.i. nunquā intermitto tui memor esse, quotiescunq; oro, ut et ꝓ te orē *nocte ac die*. Et ideo te sic precibus meis intermisceo, quia sum *desiderans te uidere*, ut aliquid solatiũ habeam in conspectu præsentiæ tuæ, q̄ tot malis afficior in hoc carcere. Videre inquā te desidero, *memor lachrymarum tuarum*, quas huberes fudisti, cum te Ephesi relinquerē, quia nimis erat tibi durum nō semper esse mecũ.

C Et propterea te desidero uidere, *ut* uidens te quē tantũ diligo, *implear gaudio*. Magnũ em̄ mihi gaudium erit, si te adhuc uidere potero priusq̄ moriar. Dixi q̄a sum memor lachrymarum tuarũ. Et sum memor earꝝ, *accipiens recordationem eius fidei, quæ est in te non ficta*, nō simulata, nec fictitia, sed uera & bonis operibus ornata, *quæ* te monet ut fortiter agas, cum etiam in fœminis firma fuerit, q̄m *& habitauit primum in auia tua Loide, & in matre tua Eunice*. pater enim tuus fuit gentilis. (Actu. 16.) In illis habitauit fides. sed & ego *certus sum*, id est, pro certo noui *quod & in te* habitet eadem fides, cuius exemplum ab illis accepisti, & ideo serua diligēter eam. *Propter quā causam*.i. quia fidem à bonis parentibus uelut hæreditario iure possides, & tam bonus hucusq; fuisti, ut non possis auferri de memoria cordis mei, *admoneo te ut resuscites gratiam dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum*.i. prædicando exerceas officium episcopale, quod accepisti quando tibi manus in ordinatione tua imposui, quod quasi mortuum est in te timore martyrij. Gratia enim episcopatus admonet eum resuscitare, ut cōfidentius prædicet uerbũ dei, non timens terrenas p̄tātes, nec erubescens se dicere seruum crucifixi & discipulũ uincti.

D Aliquantulum em̄ in hoc negligens & timidus fuerat factus, quoniā aduersis erat fatigatus. ¶Sed auiæ & matris eius mētio præmittitur, quæ mulieres fuerunt, & fidē cōstanter tenuerunt, cum adhuc recentior esset, paucíq; fideles essent, ut cogitet quia ipse q̄ uir est, & sub eis nutritus, multo magis nũc cum iā multitudo fidelium abundet, fidem & gratiam uiriliter tenere & prædicare debet. Moneo, inquit, ut resuscites gratiā dei, quæ metu tribulationũ quodammodo cecidit in te. Quod potes & debes agere, quia *deus non dedit nobis spiritum timoris, sed spiritum uirtutis*, id est, non dedit nobis spiritum qui faciat nos timere aduersitates huius seculi, sed qui nos faciat fortes contra aduersa omnia, ut per uirtutem constantiæ semper uincamus timoris aduersitatem. Non accepimus spiritum timoris illius, de quo dicit dominus: Nolite timere eos qui occidunt corpus, (Matt. 10.) ne scilicet negemus eum illo timore, quo turbatus est Petrus. (Iohan. 18.) sed accepimus spiritum illius timoris de quo subiungit: Timete eũ qui habet p̄tātem & corpus & animam perdere in gehēnam. (Matt. 10.) ¶Maior quippe libertas est necessaria aduersus tot & tantas tētationes, ut cum om̄ibus amoribus, terroribus, erroribus suis uincatur hic mũdus. ¶Hoc sctōrũ martyria docuerunt, donāte illo à quo perceperũt spiritum non timoris, quo persequentibus cederent: *sed uirtutis & dilectionis & sobrietatis*, quo cuncta minantia, cuncta mu-

A tantia, cruciantia cuncta superarent. Virtutis, ut contra aduersa fortes essent: dilectionis, ut deum super omnia diligerent: sobrietatis, ut scilicet cupiditatibus inebriari fugerent.

Noli itaque erubescere testimonium domini nostri, neque me uinctum eius, sed collabora euangelio secundum uirtutem dei, qui nos liberauit, & uocauit uocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiam: quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia, manifestata est autem nunc per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi: qui destruxit quidem mortem, illuminauit autem uitam & incorruptionem per euangelium, in quo positus sum ego prædicator & apostolus & magister gentium. Ob quam causam etiam hæc patior, sed non confundor. Scio enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meum seruare in illum diem.

¶ Quoniam spiritum timoris non accepisti, sed uirtutis & charitatis, *itaque noli erubescere testimonium domini nostri* Iesu Christi. i. non solum non timeas, sed etiam nõ erubescas prædicare Christum crucifixum, quia surrexit, & ideo gloria resurrectionis penitus excludit confusionẽ crucis. Cum ipse sit dñs noster, cui omnes seruire debemus, *noli* B *erubescere testimonium eius*, id ẽ, non sit tibi uerecundia hunc prædicare deum immortalem, qui pro omnibus in assumpta carne dignatus est ad horam gustare mortem, ne incidas in illam comminationem qua dixit, Qui me erubuerit & meos sermones, hunc filius hominis erubescet, cum uenerit in maiestate sua. *neque erubescas me uinctum eius*, quia non est rubor confusionis pro iustitia pati uincula. Non est in hac re quicquam uerecundiæ, & ideo noli propter insultationes infidelium erubescere me uinctum esse pro Christo, *sed collabora*, id est, mecum labora *euangelio*, id est, profectui euangelij *secundum uirtutem dei*, id est, à deo nobis datam, *qui nos* sanguine Christi *liberauit* à iugo diaboli, sicut antea sanguine agni filios Israel à potestate Pharaonis, *& per* euangelicam prædicationem *uocauit nos* qui eramus auersi. Vocauit nos *uocatione sua*, id est, sibi soli congrua. uocatione dico, *sancta*, id est, ad hoc spectante, ut nos sanctos faciat. Vocationẽ Apostolus duplicat, ut insinuet nos à deo uocatos per filium & apostolos. Vocauit inquam nos, & hoc *non secundum opera nostra*, quia non feceramus opera pro quibus digni essemus ab eo uocari, sed potius damnari. *sed* ipse sine præcedentibus bonis operibus nostris misericorditer uocauit nos *secundum propositum suum*, id est, secundum quod proposuerat nos per misericordiam saluare, quos posset per iustitiam damnare. *& secundum gratiam* suam uocauit nos, id ẽ, secundũ gratuitam dei donationem *quæ data est*, id ẽ, præuisa dari *nobis in Christo Iesu ante tempora secularia*. i. antequam

Lucæ. 9.

cœpissent cum seculo ista tempora, quæ suis spatijs uoluunt & transeunt. Nam ante seculũ nõ erat C tempus, sed æuum: sed cum seculo (sicut diximus) exordium habuit tempus, quando cœpit mutabilitas & uicissitudo diei & noctis. Et in illo æternitatis æuo, postquam mundus fieret, data est nobis in consilio diuinæ prouidentiæ per Christum ista gratia. *sed nũc manifestata est* in nostræ uocationis & saluationis cõpletione *per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi*, id ẽ, per illuminationem nouæ scientiæ quam saluator attulit, & qua nos illuminauit, aperiens nobis sensum ut intelligeremus scripturas. *Qui destruxit* &c. Hæc est illa gratia, quod scilicet saluator *mortem quidem* nostram destruxit, *uitam autem & incorruptionem* sua resurrectione *illuminauit*. i. clara luce manifestauit, ut sit uita & incorruptio animæ & corporis, ad quã nos tẽdere uoluit. Et hanc illuminationem fecit *per euangelium*. i. per manifestationem euangelij, in qua denudãtur ea quæ in lege uelabantur. *In quo* euangelio immobilis *positus sum ego prædicator*. i. præco clamans, *& apostolus*. i. legatus potestatem habens, *& magister gentium*. i. quotidie gentes docens. *Ob quam causam*. i. quia euangelium prædico, *etiam hæc* aduersa nunc Romæ tanta *patior, sed nõ confundor*. i. non erubesco in omnibus contumelijs & tormentis quæ perfero, sciens quia per hæc gloriam acquiro. Nam *scio cui credidi*. i. scio quis sit cui fidem meam cõmisi, & certus sum quia omnia põt, & *quia potens est depositum meum seruare*. i. thesaurum meritorum meorum quem illi occulte seruãdũ cõmendaui. Ipse potẽs ẽ & hoc preciosum iustitiæ meæ depositum seruare, differẽdo *in illum* notabile iudicij *diem*, ut tũc illud mihi restituat, & diuitias iustitiæ quas illi commendaui, reddat. Vsque in illũ iudicij diem, de quo frequẽter loquor & cogito, põt ille thesaurum spũalium diuitiarum mearum sibi cõmissum custodire, ut tunc illum mihi copiosius reddat, & magnis me diuitijs repleat. D

Lucæ. 24

Formam habẽs sanorũ uerborum, quæ à me audisti in fide & dilectione in Christo Iesu, bonum depositum custodi per spiritũ sanctum, qui habitat in nobis.

¶ Christus seruabit depositum, quod ego illi commendaui, & tu serua depositum quod Christus tibi commendauit. Tu *habens formam uerborum sanorum*, id est, regulam uerborum in quibus nihil est insaniæ, sed pura cordis sanitas, *quæ* non à quocunque magistro, sed *à me audisti in fide & dilectione* quæ est *in Christo Iesu*, id ẽ, sicut Christus Iesus instituit, *custodi bonum depositum*, id est, thesaurum scientiæ à Christo tibi cõmendatum, uel officiũ tibi cõmissum, & custodi illud nõ per tuã industriam, sed *per spiritum sanctum qui habitat in nobis*. i. in te sicut in me.

Scis hoc quod auersi sunt à me omnes qui sunt in Asia, ex quibus ẽ Phygelus & Hermogenes. Det misericordiam dominus Onesiphori domui, quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit. sed cum Romam uenisset, solicite me quæsiuit & inue-

A nit. Det illi dominus inuenire misericordiam à domino in illa die. Et quanta Ephesi ministrauit mihi, tu melius nosti.

¶ Idcirco opus est ut tu bonum depositum à deo tibi uel à me commendatum diligẽter custodias, quia *scis quòd auersi sunt*, id est, recesserunt *à me omnes qui in Asia sunt* ficti, à quibus maxime est tibi cauendum, ne furentur depositum tuum. Illi de Asia qui ficto corde fuerant cum Apostolo, simulantes se eius amicos, reliquerunt eũ, cũ uiderent ipsum in arcto constitutum. Et istos ad hoc nunc cõmemorat, ut Timotheus sibi caueat, ne & ipse similiter ab eo se auertat. Omes, inquit, auersi sunt à me, nõ quidem omnes qui sunt in Asia, sed oẽs illi Asiani, *ex quibus est Phygelus & Hermogenes*, id ẽ, qui tales sunt in Asia, quales isti duo. Illi simulatores tandem se qui essent detegentes, terga mihi dedere in faciem, sed non ita fecit Onesiphorus, uel familia eius. Onesiphori beneficia commemorantur, ut & Timotheus hunc imitetur, ipsiq; gratiam reddat, & in eo confidat, quoniam Ephesianus uel Asianus est. Qui cum ad imperatorem, utpote qui nobilissimus erat, magnæq; dignitatis, seu pro qualibet alia causa Romam uenisset, requisiuit ubi esset Apostolus: & cum didicisset illũ esse in carcere, non est dedignatus uenire ad illum, sed consolatus est illum, & præbuit illi quæ necessaria erant. Et hoc est quod Apostolus pro magno commemorat. Et quia misericordes misericordiam consequẽtur, misericordiam illi à domino retribui precatur. *Det*, inquit, *misericordiam dominus domui* (id est, familiæ) *Onesiphori, quia* non solum ipse sed & familia quæ cum ipso uenit, *sæpe me refrigerauit* suo colloquio & consolatione, ac pœnarum mearum mitigatione, & bonorum suorum ministratione: *& catenam meam non erubuit*, sicut prædicti simulatores, qui auersi sunt à me. *Sed cum uenisset Romam, solicite me quæsiuit*, ut opem mihi ferret, *& inuenit.* Hic ostenditur quia fideles qui sunt in carcere uel in infirmitate, uel alicubi in afflictiõe tenentur aliqua necessitate, solicite debent ab his qui misericordiam à deo expectant, inquiri & refrigerari. *Det illi*, id est, Onesiphoro qui tam misericors in me fuit, *dominus* CHRISTVS *inuenire misericordiam* à deo patre *in illa die* iudicij, de qua sæpius cogito. Det illi dominus inuenire misericordiam à domino. Tale est illud quod in genesi legitur: Pluit dominus super Sodomam ignem & sulfur à domino. Hæc quæ dixi, fecit mihi Romæ Onesiphorus. *Et quanta ipse mihi Ephesi ministrauit tu melius nosti* quàm ista quæ scribo, quoniam illa uidisti.

Matt. 5.

B

Gene. 19.

CAPVT .II.

TV ergo fili mi, confortare in grã quæ est in Christo Iesu: et quæ audisti à me per multos testes, hæc commẽda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere. Labora sicut bonus miles Christi Iesu. Nemo militans deo, implicat se negocijs secularibus, ut ei placeat cui se probauit. Nã qui certat in agone, nõ coronabitur nisi qui legitime certauerit. Laborãtem agricolam oportet primum de fructibus accipere. Intellige quæ dico. Dabit enim tibi dominus in omnibus intellectum.

C

¶ Quandoquidem Onesiphorus alijs recedentibus me quæsiuit, & multa mihi non solum Romæ, sed Ephesi ministrauit, *ergo tu fili mi* exemplo illius *confortare.* Tu, quasi dicatur: Tu confortare, quoniam alij defecerunt. Confortare *in gratia quæ est in Christo*, ut non solum in ea maneas, sed etiam robustior fias in ipsa quotidie ad bona facienda & prædicanda, & mala per patientiam superanda. *Et uerba quæ audisti à me per multos testes*, id est, per multorum testimonia prophetarum confirmata, *hæc commenda fidelibus.* Vel ꝑ multos testes hæc commenda fidelibus, id est, coadiutores tibi cõstitue, per quos ista quæ te docui, cõmendes *fidelibus*, id est, sanę fidei *hominibus*, id est, sine fraude fideliter agentibus, *qui* uita & scientia & facundia *erunt idonei* etiam *alios docere*, sicut ipsi docẽtur à te uel à tuis adiutoribus. Ita enim multiplicabitur doctrina uirtutis, & crescet religio. Commenda hæc fidelibus. Et in huiusmodi exercitijs *labora sicut bonus miles Christi Iesu.* Et ut more strenui militis Christi possis agere, audi qualiter agat quis talis miles: *Nemo militans deo, implicat se negocijs secularibus*, quia nemo potest duobus dominis seruire, id est, deo & seculo. Clericus hac sententia tenetur. Si enim non contentus stipendiis, quæ de altari domino iubente consequitur, exercet mercimonia, intercessiones uendit, uiduarum munera libenter accipit, hic negociator magis potest uideri quàm clericus. Multo minus autem licet monacho, ut sit negociator secularium mercimoniorum, uel implicatus curis secularibus. Itaq; diffinitio boni militis Christi est, quia soli deo qui diuidi non potest, totus militans, non implicat se negocijs secularibus, id est, non se inuoluit propter terrena lucra curis & actionibus seculi, sciens ibi multos peccatorum laqueos abscondi, ut solis diuinis libere uacans, *ei placeat cui se probauit*, id est, deuouit. Et uere bonus miles præter regis sui militiam nil debet agere, si eidem regi uult placere, sub cuius signis decreuit militare: quia agonista qui coronam appetit, agonem suũ debet legitime perficere. Et hoc est: *Nam qui certat in agone*, id est, qui cum aduersario confligit in certamine, *non coronatur*, id est, non consequit̃ uictoris præmium, *nisi legitime*, id est, prout lex agonis postulat, *certauerit.* Sic & athleta Christi qui cum diabolo pugnat in agone præsentis uitæ, non percipiet coronam æternæ gloriæ, nisi uictor fuerit secũdum legem Christianæ pugnæ. Delectat igiť mentem magnitudo præmioꝝ, sed nõ deterreat certamen laboꝝ: qa ad magna p̃mia perueniri nõ potest, nisi per magnos labores. Et profectus fidelium sine tentatione non prouenit, nec sibi quisq; innotescit nisi probationis examine. Nec corona

Matt. 6
Luce. 16.
D

bone milite

christi athleta

A bit nisi uicerit, neq; uincet nisi certauerit, nec certabit nisi inimicum habens & tentationi resistens. Prosunt ergo iustis labores certaminum, quia per hos merentur coronari. Dixi quia miles dei non implicatur negocijs secularibus, nec iustus certator transgreditur legem certaminis, sed tamen *laborantem agricolam*.i. prędicatorem *oportet primum*.i. ante alios *accipere de fructibus* agri, in quo laborat.i. de carnalibus bonis ecclesiæ. Timotheus iste exemplo Apostoli labore manuum suarum uolebat uiuere, & ab eis quibus uerbum salutis prædicabat, nihil accipere. Vnde & penuriam multã patiebatur, quia infirmus erat, & labori manuũ uacare non poterat. Admonet ergo eum sub specie agricolæ, ut de agro quem colit, fructum quo sustentetur, non spernat accipere. Itaq; quoniam sciebat illum corpore infirmum, nec in opere corporali posse laborare, dicit illi quod miles dei secularibus negocijs se nõ implicat, ne forte cũ indigeret uictu quotidiano, uellet ab eis quibus euangelium ministrabat, aliqua sibi negocia quærere, quibus animi eius implicaretur intentio. Aliud ẽ enim, corpore laborare animo libero, sicut opifex potest, si non sit fraudulentus, aut auarus & priuatæ rei auidus: aliud autem, ipsum animum occupare curis colligendæ sine corporis labore pecuniæ, sicut uel negociatores, uel procuratores, uel conductores faciunt. Cura uidelicet præsunt, non manibus operantur: ideoq; ipsum animum occupant habendi solicitudine. Timotheum ergo ne B in talia incideret, quia per infirmitatem corporis operari manibus nõ poterat, sic exhortatur & cõsolatur: Labora, inquit, sicut bonus miles &c. usque, nisi legitime certauerit. Hic, ne ille angustias pateretur, dicens, Fodere non ualeo, mendicare erubesco, adiunxit statim, Laborantem agricolã oportet primum de fructibus percipere, secundum id quod ad Corinthios dixerat, Quis plãtat uineã & de fructu eius nõ edit? Fecit itaq; securę, non ad hoc ut euangeliũ uenderet, sed tñ ut ab eis quibus euangelium ministrabat, & quos tanq̃ uineam uel agrũ excolebat, huic uitæ necessaria (quæ sibi suis manibus exhibere non ualebat) sumeret. Laborantẽ agricolam oportet primum de fructibus &c. id est, ille qui laborat in uerbo prædicationis & regimine ecclesiæ, debet sicut primus est, ex bonis ecclesiæ primus sumere, & sic cęteris distribuere. *Intellige*, id est, discerne *quæ dico*, etsi uidear contrarius esse, & contra id quod ipse facio, dicere. Tu enim infirmus es, ideo debes accipere: ego uero si acciperem, scandalum generarem. Et bene poteris hæc ita intelligere, quia *dominus tibi intellectum dabit* non solum in his, sed & *in omnibus*.

Lucæ.16.

1.Cor.9.

Memor esto, Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid secũdum euangelium meum, in quo laboro usque ad uincula quasi male operãs, sed uerbum dei non est alligatum.

¶ Vt legitime certando tendas ad coronam, *memor esto Iesum Christum resurrexisse à mortuis*, id est, sedula meditatione in animo tuo reuolue Christũ C per laborẽ passionis peruenisse ad gloriam resurrectionis, teq; similiter opportuno tpe ad gloriam resurrecturũ, si nunc pro eius nomine non respueris amaritudines passionum. Fides resurrectiõis Christi eos distinguet à paganis & Iudæis, quia illi credunt esse eum crucifixum, nos autem credimus eum die tertia resurrexisse. Libenter enim credunt crucis contumeliam, sed confiteri nolunt resurrectionis gloriam, ideoq; perpetuã sustinebũt ignominiam. Nos uero post crucem & sepulturã alacriter confitemur resurrectionis gloriã, ut eius exemplo per certamina spiritualium bellorũ accipere mereamur perennem uictoriæ coronam. Qui est *ex semine Dauid*, quia incorrupta eius genitrix ueram de stirpe Dauid duxit carnis originẽ. Nam filius dei, per quem facti sumus, & filius hominis per assumptionem carnis factus est, ut moreretur ppter delicta nostra, & resurgeret ppter iustificationẽ nostrã. Et hoc *secundũ euãgeliũ meũ*, quia secundum authenticã ueritatem meæ prędicationis asseritur Christus & ex stirpe Dauid incarnatus esse & post mortẽ resurrexisse, licet puersi negent. *In quo* euangelio *laboro usq; ad uincula*, & tu similiter agere debes. Laboro usque ad uincula in euangelio, quoniam uniuersos præcedentes labores & ad ultimum uincula patior in euangelica pdicatione, habitus *quasi male operans*. Et ego quidẽ in corpore meo uincula porto, *sed uerbum dei non est alligatum*, quoniam libere pcedit ex ore meo: D nec solum præsentes sermonibus instruo, sed & absentes epistolis confirmo. Quia ego ligari possum ab eis qui ueritati contradicunt, non ipsa ueritas quam loquor. Sic & tu in illis pœnis non debes à prædicatione ueritatis cessare.

Roma.4.

Ideo omnia sustineo propter electos, ut & ipsi salutẽ consequãtur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cælesti. Fidelis sermo. Nam si commortui sumus, & cõuiuemus: si sustinemus, & conregnabimus: si negauerimus, & ille negabit nos: si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipm non potest. Hæc commone, testificans coram domino.

¶ Dixi quia uerbum dei non potest alligari. Et *ideo*, id est, quia cohiberi non possum à prædicatione ueritatis, *sustineo* libẽter *omnia* mala, quæ mihi pro hac re inferũtur, & hoc facio *propter electos*, quia his qui ad uitam pdestinati sunt, ualde proficit quod nulla me pœnarũ acerbitas ab instantia prædicationis frãgit. Vel quia sum memor resurrexisse, ideo sustineo patienter omnia propter electos exemplo mei informandos, *ut & ipsi* quemadmodum ego sustinentes, *consequantur* ueram *salutem, quæ est in Christo Iesu*, & consequãtur eã *cum gloria cælesti*, ut simul accipiant & salutem æternam & cælestem gloriã. Et iste *sermo* de consequutione salutis & gloriæ eorum, quos deus in prædestinatione sua iam elegit, *fidelis* est.i. uerax & nihil fallaciæ habẽs. Et uere fideliter iste sermo cõplebitur.

A *Nam si commortui sumus*, id est, si cum Christo mortui sumus, hoc est, si imitatione mortis eius mortificati sumus in baptismo uitijs, ut ultra iam non uiuamus in eis: *& conuiuemus*, id est, etiam cum illo uiuemus in æterna beatitudine. Et *si sustinemus* aduersa pro eius nomine, sicut ille sustinuit pro nostra salute, tunc *& conregnabimus*, id est, cum illo regnabimus participes regni eius. *si uero negauerimus* illum metu passionum, *& ille negabit nos* in futuro iudicio, dicens: Nescio uos unde sitis. recedite à me operarij iniquitatis. Hoc est enim quod ipse minatus est, dicens: Qui negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum corā patre meo. Et *si non credimus* de illo quæ credēda sunt, *ille permanet fidelis*, id est, uerax in his quæ de seipso locutus est, *& non potest negare seipsum*. De qua re Dionysius Areopagita sic argumentat: Suimet negatio, casus ueritatis est. Veritas aūt ὄν est, & ueritatis casus non ὄν. ὄν uero interpretatur, existens, uel qui est. Si igitur ueritas ὄν est, negatioq; ueritatis non ὄν, ὄντος casus ex onte cadere. Deus cadere non potest, & non esse non ὄν. Tanquam si quis dixerit, non posse non potest, & nescire secundum priuationem nescit. Hæc ex dictis Dionysij. Si ergo deus non potest negare se, & non potest mentiri uel aliquid iniustum facere, quomodo est omnipotens, nisi quia hæc uel his similia posse, non est potentia, sed impotētia? Nam qui talia potest, quod sibi non expedit potest, & quod non debet potest. Quæ quanto magis potest, tāto magis aduersitas & peruersitas possunt in illū, & ipse minus contra illas. Qui ergo sic potest, non potentia potest, sed impotentia. Sed deus inde est omnipotēs quia nihil potest per impotentiam, & nihil potest contra eum aliquid. Recte itaque de omnipotente dictum, quia negare seipsum non potest. Nam & de Iudæis legimus quod ꝑpterea non poterāt credere, quia dixit Isaias, Excæcauit oculos eorū & indurauit cor eorum. Sic autem dictum est, non poterant, ubi intelligendum est quod nolebant, sicut & de deo nunc dicitur, quia negare seipsum non potest. Sicut ergo quod dominus seipsum negare nō potest, laus est uoluntatis diuinæ, ita quod illi non poterant credere, culpa est uolūtatis humanæ. *Hæc commone* attendere & seruare, *testificans*, id est, ut idoneus testis affirmās *ea coram domino*, id est, in oculis dei qui nos præsens aspicit.

Matt. 7. & 25. Lucæ. 12. Matt. 10.

B

Iohan. 12. Isaiæ. 6.

Noli contendere uerbis. Ad nihil enim utile est, nisi ad subuersionem audientium. Solicite autem cura teipsum probabilem exhibere deo, operarium inconfusibilem, recte tractantem uerbum ueritatis.

¶ Hucusque dedit rationes, cur esse debeat cōstans in prædicatione. Et ne ipse studio constantiæ uellet contentionibus more garrulorum deseruire, *noli*, inquit, *uerbis contendere*. Non ait, noli rationibus contendere, quia hoc bonum est: sed, noli contendere uerbis, ubi procax garrulitas est. Ideo noli uerbis contendere, quia *ad nihil est utile* sic contendere, id est, ad nihil ualet huiusmodi contentio, *nisi ad subuersionem audientium*. Auditores ēm per hanc subuertuntur, putantes aduersarios habere aliquam rationabilem causam, dum sic eos clamantes attendunt. Litigiosa uerba desere, & aduersarios bonis operibus uince. Et hoc est: *Solicite cura teipsum exhibere deo probabilem*, id est, laudabilem, ut scilicet te talē dei oculis exhibeas, quatenus ipse te approbet. Et exhibe te *operarium inconfusibilem*, uel secundum alios codices irreprehensibilem, quod idem significat. Ex reprehensione enim nascitur confusio illi qui reprehēditur: & qui non potest reprehendi, non confunditur. Exhibe te ergo operarium inconfusibilem, id ē, irreprehensibilem, id est, talem te fac in cunctis operibus tuis, ut in nullo eorum sustineas confusionem uerecundiæ, nec reprehendi possis in aliquo, nec quisquam improperare tibi ualeat quid dignum confusione. Et exhibe te *recte tractantem uerbum ueritatis*, ut neque sanctum des canibus, nec margaritas porcis, sed (prout oportuerit) secūdum qualitatem uniuscuiusque personæ uerbum dei annuncies, & nihil prauæ intelligentiæ admisceas. Hæretici non recte, sed peruerse tractant uerbum ueritatis, quia conantur illud ad prauitatem sui sensus inflectere. De quorum doctrinis subditur:

C

Matt. 7.

Profana autem & uaniloquia deuita. Multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum ut cancer serpit. Ex quibus est Hymenæus & Philetus, qui à ueritate exciderunt, dicentes resurrectionem iam factam, & subuertunt quorundam fidem. Sed firmum fundamentum dei stat, habens signaculum hoc: Cognouit dominus qui sunt eius, & discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini.

D

¶ Verbum ueritatis (ut dixi) recte tracta. Sed *profana*, id est, uerba hæreticorum aliena à pietatis religione, *& uaniloquia* eorum, id est, dicta ipsorū quæ uacua sunt ab omni utilitate, *deuita*. Et quare? Quia si audita fuerint, *proficient multum ad impietatem* perfidiæ roborandam & augmentandam, quæ destruunt fidei pietatem. *& sermo eorum serpit ut cancer*, id est, magis ac magis occupat & deuorat ac maculat mentes, in quibus radicare cœperit, sicut morbus qui dicitur cācer, latius semper occupat, confœdat ac deuorat illam partem corporis in qua nascitur, ut sicut piscis qui dicitur cancer, nō in ante, sed retro tendit, sic sermo eorum non auditores suos ad deum ducit, sed à deo retrahit, & apostatare facit. *Ex quibus* sic loquētibus est *Hymenæus &* socius eius *Philetus, qui à ueritate* fidei in qua positi fuerant, *exciderunt*, imitantes diabolum, qui in ueritate non stetit, *dicentes iam* esse *factam resurrectionem* in eorum cordibus, qui crediderunt, nec aliam amplius futuram. *&* talibus dictis *subuertunt quorundam fidem*, ut non credant corporum

Iohan. 8.

A resurrectionem. Omnes enim sectæ, quę se aliquã religionem hominibus inserere præsumpserũt, non negauerũt istam mentium resurrectionem, ne diceret eis: Si non resurgit anima, quare mihi loqueris? Quid in me facere uis? Si nõ facis ex deteriore meliorem, quare mihi loqueris? Si non facis ex iniquo iustum, quare mihi loqueris? Si autẽ facis ex iniquo iustum, ex impio pium, ex stulto sapiẽtem, fateris resurgere animam meam, si tibi obtemperauero, si tibi credidero. Volentes ergo credi sibi omnes qui instituerunt alicuius etiã falsæ religionis sectam, negare istam resurrectionẽ mendacio non potuerũt. Omnes de ista consenserunt, sed multi carnis resurrectionem negauerũt. Dixerunt in fide iam factã esse resurrectionem. Attendentes enim uerba quæ assidue dicit Apostolus, quia & mortui sumus cum Christo, & resurreximus cum eo, nec intelligẽtes quare ista dicantur, arbitrati sunt iam factam esse resurrectionem, nec ullam ulterius in finem temporũ esse sperandam. Et talibus nunc resistit idem Apostolus. Ex quibus, inquit, est Hymenæus & Philetus, q à ueritate exciderunt, dicentes resurrectionem iã factam esse, & subuertunt quorundã fidem. Iam factam esse resurrectionẽ dicebãt, sed eo modo, ut non speraretur alia: & reprehendebant hoĩes qui sperabant resurrectionem carnis, uelut iam resurrectio quæ promissa erat, credendo impleretur in mente. Subuertunt (inquit) fidem quorundam. Et quasi diceretur ei, & quis eis potest resistere, subiecit statim: *Sed firmũ fundamentũ dei stat.*

B Fides quorundam infirmãtium & ad electorũ sortem non pertinentium subuertitur ab hæreticis. *Sed firmũ fundamentum dei*, i. firma fides quam deus per spiritum sanctum in cordibus electorũ suorum fundauit, *stat*, i. nullatenus subuerti uel inclinari potest, *habens hoc signaculum*, i. hanc uelut sigilli impressionem, quia scilicet *cognouit dominus qui sunt eius, & discedat ab iniquitate quicunq; nomen domini nominat.* Hoc signaculũ cordi suo impressum bonus habet, id est, hanc cogitationem suæ mẽti firmiter infixã, ut apud se dicat: Quid mihi prodesset, si exterius simularẽ esse iustũ uel fidelem, & interius nequam essem? Nihil. Quia qui corda omnium inspicit, ipse nouit qui sunt eius. Ideoq; ueraciter i oculis eius studeo fidelis uel iustus apparere, ut possim ad eorum sortem qui sunt eius, ptinere. Talis cogitatio est diuini sigilli impressio. Per hoc etiam hæreses & omnia saluti contraria deuitat, quia scit debere discedere ab iniquitate omnes qui dominum inuocãt. Hæc itaque sigilli impressio, qua distinguuntur à cæteris qui subuertuntur, est in fundamento dei firmo, id est, in robusta fide electorum dei, quia nouit dominus qui ad eius hæreditatem pertineant: & aliis recedentibus à fide, illi qui prædestinati sunt, non possunt recedere: uel si recesserint, necesse est eos redire. Nec moueat quod sæpe diabolus seducit etiam illos, q regenerati, in posterum iam uias ingrediũtur dei, quia nouit dominus qui sunt eius. Ex his in æternam damnationẽ neminem ille seducit. Sic eos nouit dominus ut deus, quem nihil latet etiam futurorũ.

C Nam sunt etiam quidam ex eorum numero, qui adhuc nequiter uiuunt, aut etiam in hæresibus uel in gentilium superstitionibus iacent, & tamen etiam illic nouit dominus qui sunt eius. Nanque in illa ineffabili præsentia dei, multi qui foris uidentur, intus sunt: & multi qui intus uidentur, foris sunt. Et ne quis diceret, non curo amplius quid faciam, quia securus sum quod si dominus me nouit esse suum, nõ potero perire. & econtrario, si nouit me suum nõ esse, nõ potero ad salutem peruenire, subiũgitur utilis admonitio, ut discedat ab iniquitate omnis qui nouit nomen domini. Liberum enim arbitrium dedit nobis dominus, ut arbitrio propriæ uoluntatis recedamus ab iniquitate, & simus ex illis q̃s ipse nouit suos esse: uel pmaneamus in iniqtate, & simus ex illis quos nouit ad se non pertinere. Nam & hoc est illud signaculũ, quod fundamento nostræ fidei apparebit impressum, si propria spõte recesserimus ab iniquitate. Ab iniquis em̃ recedere non possumus, quia mixta est palea tritico donec area uentilet. Mira comparatio. Nam ecce in ipsa area triticum recedit à palea cum expoliatur, & non recedit ab area cum trituratur. Inde autem omino separabitur, cum uenerit uentilator. Ergo modo area in orbe terrarum est. Necesse ut si proficis, inter iniquos uiuas: quia Abel esse non potest, quem Cain malitia non exercet. Ab iniquis recedere nõ potes, ab iniquitate potes.

D Satis enim fixũ atq; immobile uelut sigilli impressione debet corde retineri, Ierusalẽ captã ab huius seculi Babylonia, decursis tẽporibus liberandam esse, nullumq; ex illa fore periturum, qa qui peribit, non ex illa erat. Recedat ergo ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini, quia nisi ab illa recesserit, non ei proficiet noĩatio dominici nominis: q̃m nõ omnis qui dicit Christo, domine domine, intrabit in regnum cælorũ, sed qui facit uoluntatem patris eius. Matt. 7

In magna autem domo non solum sunt uasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia. & quædam quidem in honorẽ, quædam autem in contumeliam. Si quis ergo emundauerit se ab istis, erit uas in honorẽ, sanctificatum & utile domino, ad omne opus bonum paratum.

¶ Ab iniquitate recedat, qui nomen dñi nominat. Sed ab iniquis (ut diximus) non potest recedere, qa *in magna domo*, id est, in ecclesia toto orbe dilatata, *non solũ sunt aurea & argentea uasa*, id ẽ, iusti sapientia & eloquẽtia præditi, *sed & lignea & fictilia*, id est, peccatores comburendi & confringẽdi. Cum em̃ auro sapientia uel charitas, & argento eloquentia designari soleat, p aurum q̃d preciosius est metallis oĩbus, intelliguntur nunc illi, q̃s charitas quę cæteris uirtutibus pręfertur, uel sapientia decorat. p argentũ uero quod mira claritate micat, illi q nitore acris eloquentiæ resplendẽt in eruditiõe multorũ. Hi em̃ merito uocantur aurea

A & argentea uasa ministerio summi regis apta in eius domo magna. Lignea uero & fictilia uasa, carnales designant, quos ignis uitiorum facile incēdit, & impetus aduersitatis frāgit. Sed & in die dñi lignea hæc uasa pœnalis ignis incendio cōcremabuntur: & fictilia ab eo cui data est ferrea uirga, frangentur. Hæc tamen uasa sunt non cum uasis aureis & argenteis in domo magna, quia cum electis admixti sunt reprobi nunc in ecclesia. *Et quædam quidem* uasa sunt ibi *in honorem* æternū constituta, sicut aurea & argentea: *quædam autem in contumeliam* opprobrij sempiterni congrua, sicut ligenea & fictilia. Et q̄nquidē in hac domo sunt etiā uasa inhonestis usibus deputata, *ergo si quis se emūdauerit ab istis* contumeliç uasis, ut se reddat immunem à cōtaminatione eorum, *erit uas in honorem* deputatum & *sanctificatum* .i. locus sanctus domino in hac domo. Nam sicut in magna hoīs domo & in qualicunq; loco eius requiescit dominus eius, sed ī aliquo utiq; secretiori & honoratiori loco, sic dñs noster nō in omībus, q in domo eius sunt, habitat. Non enim habitat in uasis contumeliæ.i. in illis q turpitudini uitiorū deseruiunt, sed in uasis honoris.i. in illis qui honorabilem corām deo & hominibus uitam ducunt. Qui emūdauerit se ab his contumeliæ uasis, ut non sit particeps eorū coinquinationis, erit uas in honorem, sanctificatū in honorabilem honestæ actionis usum, *& utile domino*.i. utilitatem cōferens domui domini, *paratum ad omne opus bonum*, ut non respuat agere quicquid boni operis ei fuerit iniunctum uel quamlibet graue sacrę actionis uel uerbo prædicationis idoneum: & hoc erit tam sibi quàm alijs ꝓdesse, seu quemlibet gradum sacrorum ordinū tenere.

B

Iuuenilia autem desideria fuge, sectare uero iustitiam, fidem, charitatem, pacem cum his qui inuocant dominum de corde puro. Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quia generāt lites. Seruum autem domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripiētem eos qui resistunt ueritati, nequādo det illis deus pœnitentiam ad cognoscendam ueritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo capti tenentur ad ipsius uoluntatem.

¶ Dixi quia in domo dei sunt uasa honoris & uasa contumeliæ. Sed ne fias uas inhonesti usus, *fuge iuuenilia desideria*, quæ te iuuenē prosequūtur, ne ad consensum prauæ delectatiōis te possint apprehendere. Hæc (inquit) fuge, sed *iustitiam sectare*, ne te possit effugere. Sectare.i. frequenter sequere eam per uias iustarum actionū, in quibus te præcedit ut possis eā apprehendere. Similiter & *fidem* sectare, ne te in aliq parte regula fidei latere possit uel effugere. Sed quoniam operatio iustitię & ueritas fidei nō prodest sine charitate, sectare & *charitatem*, ut per eā operetur tua fides opus iustitiæ. Illa enim fides est salutifera, q̄ per charitatē operatur. Et sectare *pacem* cum bonis, ut nūquam discordes ab eis uel inquietes eos. Siue ita: Sectare iustitiam, faciendo unicuiq; quod ius exigit: & fidem inuisibilium bonorum, nō inuisibiles honores, quos iuuentus desiderare solet.i. charitatem, ut diligas deum plusquàm te, & proximum tanquam te, quod iuuētus sæpe negligit, id est, pacē, cui manifeste repugnat desiderium iuuentutis. Pacem (inquam) sectare non cum peruersis, sed *cum his qui inuocant dominum de corde puro*, id est, qui cor suum purificauerunt, id est, deum in illud uenire pijs orationibus petunt. Hæc (ut dixi) sectare, sed *stultas & sine disciplina quæstiones* caue. Stultæ quæstiones sunt, insolubiles & secreta humano generi prohibita quærentes. Sine disciplina uero quæstiones, quæ non humiliter ac modeste fiūt.i. quas q facit, nō discere uult, sed litigare. Sed huiusmodi quæstiones *deuita*, ut non respōdeas eis *sciens quia generāt lites*. Sed *seruū domini non oportet litigare*, quia his generatodium: *sed* oportet eum *esse mansuetum*, id ē, quasi manu assuetum, hoc est, contractabilē, id est, mitem uel lenem *ad omnes*, ut nemini sit asper, id est, quasi ferus: & *docibilem*, id est, habilem ut facile doceatur. Hoc ēm distat inter docilem & docibilem, q̄d docilis est qui alios potest docere: docibilis autē, qui facile potest doceri. Vnde dicitur: Erunt omnes docibiles dei, id est, facile docebuntur. Non oportet seruum domini litigare, quia mundo & simplici oculo opus est ut inueniatur uia sapientiæ, cui tantæ malorū & peruersorum hominum deceptiones & errores obstrepunt, q̄s omnes euadere conuenit: hoc est, uenire ad certissimam pacem & immobilē stabilitatem sapientiæ. Vehementer enim metuendum est, ne studio altercādi uel contendendi quisq; non uideat quod à paucis uideri potest, non paruus sit strepitus contradicentium, nisi & sibijpsi obstrepant. Recte ergo dicitur, quia seruum domini non oportet litigare, sed mitem esse ad oēs & docibilem atq; *patiētem*. Et ne quisquam ex eo putet cessandum esse à correptiōe erroris alterius, adiungitur quia oportet eum esse *cum modestia corripientem eos q resistunt*. Ita nos nec deesse cōuenit fratrum correptioni, nec studere certamini. Quo modo cum modestia corripimus, nisi cum lenitatem cordis retinemus, & aliquam medicamenti acrimoniā uerbo correptionis aspergimus? Pax igitur & dilectio in corde retinēda est: modus autem sermonis, siue acrius siue blandius proferat, sicut salus eius qui corripitur, postulare uidetur, moderandus est. Modeste sunt corripiēdi illi qui adhuc procaciter resistunt, *nequādo det illis deus pœnitentiam*. Nam correptiōis utilitas, quæ nunc maior, nunc minor pro peccatorum diuersitate salubriter adhibetur, tunc est salubris, quando supernus medicus respicit. Nō enim aliqd proficit, nisi cū facit ut peccati sui quecūq; pœniteat. & quis hoc dat, nisi q respexit Petrum negantē, & fecit flentem? Ideo nō solū cum agitur pœnitentia, uerum & ut agatur, necessaria ē eius misericordia.

Iohan. 6.

D

Luce. 22.

A Hic sermo quo dicitur, nequãdo: pro, si forte, po nebatur antiquitus, sed modo inusitatus habetur. Corripientẽ (inquit) eos q resistunt, nequando, id est, si quando uel si forte det illis deus pœnitentiam. Vel etiam ita potest hæc sententia concordare: Non desperemus de eorum salute qui adhuc resistunt, sed corripiamus eos, ne nobis eos non corripientibus, deus aliquando per seipsum det eis pœnitentiã, & erubescamus qui de salute eorũ desperabamus. Ob hoc enim studere debemus, ut eos ad pœnitentiã cõuertamus, ut mercedẽ nobis inde conquiramus, nequando sine nobis p internam aspirationẽ det illis deus pœnitentiam, et nos mercedem inde non habeamus. Det illis pœnitentiã erroris sui *ad cognoscendam ueritatem* catholici dogmatis, quod ignorantes, pugnabant: *& resipiscant à laqueis diaboli, à quo capti tenentur ad uoluntatem ipsius* implendam. Resipiscere est quasi resapere, cũ quis ab eo quod male sapuit, reuertitur ad illud, quod antea recte sapuit uel sapere debuit.

CAPVT III.

HOc autem scito, quòd in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa, & erunt homines seipsos amãtes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parẽtibus nõ obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate, proditores, proterui, tumidi, uoluptatum amatores magis quàm dei, B **habentes quidem speciem pietatis, uirtutẽ autem eius abnegantes.**

¶ Qui tenentur illaqueati à diabolo, resipiscẽt fortassis aliquãdo: sed tamen *hoc scito quòd* tales abundabũt *in nouissimis diebus*, id est, in nouissima ætate. Tunc enim *instabunt tempora periculosa*, in quibus multæ periclitabuntur animæ. *&* inde periculosa, quia tunc *erunt homines seipsos amantes*. Nescio ẽm quo inexplicabili modo quisquis seipsum, nõ deum amat, non se amat: & quisquis deum, non seipsum amat, ipse se amat. Qui enim non potest uiuere de se, moritur utiq; amando se. Non ergo se amat, qui ne uiuat, se amat. Cum autem ille diligitur de quo uiuitur, nõ se diligendo magis diligit, qui propterea se non diligit, ut eum diligat, de q̃ uiuit. Quia uero circa finem seculi maxime abundabũt, qui neglecto dei ac fratrum amore, seipsos male amabunt, & sic amando se peribunt, ideo tempora periculosa tunc instabunt. Erunt homines seipsos amantes, quia non curabunt nisi de seipsis: nec quærent nisi propria lucra, propria cõmoda, proprios honores, proprias glorias. Et ab hoc uelut fonte, quod scilicet erunt seipsos amantes, manabunt multi uitiorum riui. Nam quia secundum præsentem uitam seipsos male diligent, ideo erunt *cupidi* pecuniæ, *elati* corpore, *superbi* mẽte, *blasphemi*, id est, falsa & impia de deo loquentes: *parentibus* siue carnalibus, siue spiritualibus, *non obedientes: ingrati* benefactoribus: *scelesti*, id est, transcẽdentes in domum peccati, & in atrocia grauiter delapsi: *sine affectione*, id est, uisceribus compassionis: *sine pace*, id est, discordes & inquieti: *criminatores*, id est, crimen bonis impingentes: *incontinentes*, id est, libidinem non cohibentes: & *immites*, id est, asperi & litigiosi: *sine benignitate*, id est, immisericordes: *proditores*, id est, secreta bonorum aduersarijs eorum detegentes: *proterui*, id est, procaces: *tumidi*, id est, uẽto superbiæ inflati: *uoluptatum* carnalium *amatores magis quàm dei*, sicut ipse dixit, quia lux uenit in hunc mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem. *habentes quidem* in habitu, in uerbis, sicut falsi monachi, *speciem pietatis*, id est, similitudinẽ religionis: sed *uirtutem eius*, id est, rem factis & moribus *abnegantes*. Sed beatus Augustinus hæc à pastoribus ecclesiæ specialius remouere studens, loquitur: Non sint seipsos amãtes, qui pascunt oues Christi, ne tanquã suas, non tanquam ipsius pascant eas, & uelut ex illis sua lucra quærere uideantur, sicut amatores pecuniæ: uel eis dominari, sicut elati: uel gloriari de honoribus quos ab eis sumunt, sicut superbi: uel intantum progredi, ut in hæreses labi faciant, sicut blasphemi: nec cedant sanctis patribus, sicut parentibus non obedientes: & eis qui illos corrigere uolunt, quia perire nolunt, mala pro bonis reddant, sicut ingrati: interficiant animas suas & alienas, sicut scelesti: materna ecclesiæ uiscera dirumpant, sicut irreligiosi: non compatiantur infirmis, sicut sine affectione: alios quiescere non sinant, sicut sine pace: famam sanctorum maculare conentur, sicut criminatores: cupiditates pessimas non refrenent, sicut incontinentes: exerceãt lites, sicut immites: nesciant subuenire, sicut sine benignitate: indicent inimicis piorum quæ occulta cognouerunt, sicut proditores: humanam uerecundiam inuerecunda excogitatione perturbent, sicut procaces: superba scientia inflentur, sicut tumidi: lætitias carnales spiritualibus gaudijs anteponant, sicut uoluptatũ amatores magis quàm dei: simulent religionem, sed hanc in ueritate non teneant: sicut habentes quidem speciem pietatis, uirtutẽ autem eius abnegantes. Hæc enim atq; huiusmodi uitia siue uni homini accidant omnia, siue his alia & alijs alia dominentur, ex illa radice quodãmodo pullulant, cum sint homines seipsos amantes: q̃d uitium maxime cauendum est eis, qui pascunt oues Christi, ne sua quærant, non quæ Iesu Christi, & in usum cupiditatum suarũ conferant, pro quibus sanguis fusus est Christi.

C — Iohan. 3. — Locus obscurus. — D

Et hos deuita. Ex his enim sunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur uarijs desiderijs, semper discentes, & nunquã ad scientiam ueritatis peruenientes.

¶ In nouissimis diebus tales erũt hoĩes, quales descripsi: *& hos deuita*, quia iam multi ex his apparuerũt. *Ex his enim sunt, qui penetrant domos* &c. Non ait, penetrabunt, tanquam futurum prænunciãs, sicut supra dixerat, instabunt tempora periculosa: sed ait, penetrant domos *& captiuas ducunt muli-*

A *erculas*. Non ait, ducent uel ducturi sunt: sed, iam ducunt. Nec putandus est hoc loco pro temporis futuri uerbis præsentis temporis uerba posuisse, quandoquidem illos ab eo cui scripsit, euitari admonebat. ¶Nec tamen frustra dixit, in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa: & hinc ea periculosa futura demonstrans, tales homines futuros esse prædixit: qa tanto plures erūt & magis abundabunt, quanto magis appropinquabitur ad finem. Videmus ergo tales nunc abundare. Sed quid si abundantiores erūt post nos, & omnino abundantissimi, quādo iam iamq; ipse finis instabit? ¶Ex his iam sunt hæretici, qui penetrant domos, id est, intrant ut secrete loquantur illis qui sunt intus. Vel *domos*, id est, *conscientias* audientium uerbis seductorijs male penetrant. et captiuas ducunt *mulierculas*, id est, in captiuitatē errorum trahunt insipientes & infirmas ac uiles & inconstantes, seu uirorum, seu mulierum animas. Animas dico, *peccatis oneratas*, & ideo dignæ erant seduci: *quæ ducuntur uarijs desiderijs*, id est, nūc ista, nunc illa cupiunt: & ea quæ iam tenent fastidientes, alia semper appetunt ac nouis delectant. Tales enim facile deserūt ueritatem catholicam, & sermonibus nouorum errorum libēter aurem accommodant: *semper discentes, & nunquā ad scientiam ueritatis peruenientes*. Semper discunt, & nunquā ad scientiam ueritatis perueniunt, qui studium in discendo uidentur habere, sed nō ueniunt ad hoc ut discernant inter ueritatem & mendacium, inter bonum & malum.

B Tales sunt discipuli hæreticorum atq; Iudæi. *In hac enim uita semper sunt discentes*, & ad notitiam ueritatis non pertingūt. Cum uero de hac uita exierint, iam non erunt discentes, sed erroris sui mercedem recipientes. Sic enim dictum est, semper discentes, & ad ueritatis scientiam non peruenientes: ac si diceretur, semper ambulantes, & ad uiam nō peruenientes. Nō solum enim illuc non perueniunt, quo ducit uia, sed nec ad ipsam uiam peruenientes. ¶Nos autem semper ambulemus in uia, donec eo ueniamus quo ducit uia. Nunquam in illa remaneamus, donec perducat ubi maneamus.

Roma.1.

Exod.7.

Quemadmodum autem Iannes & Mābres restiterunt Moysi, ita & hi resistunt ueritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem, sed ultrà non proficient. Insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.

¶Tales non perueniunt ad scientiam ueritatis, sed potius resistunt ueritati, quæ à catholicis doctoribus p̄dicatur, sicut Iannes & Mambres restiterunt Moysi ueritatē prædicanti. Hi enī fuerunt magi Pharaonis, quorū nomina nunc dicit Apostolus, sed in Exodo non legunt. Et hoc est: *Quemadmodum autem Iannes & Mambres* sub Pharaone *restiterunt Moysi*, ne de Aegyptia seruitute educeret populum dei, *ita & hi* hæretici *resistunt ueritati* prædicatorum, ne per eam fideles ab ignorātiæ tenebris & à seruitute peccati liberent. Ipsi dico, *homines corrupti mente*, quia mēs eorū uitiata est ab adultero diabolo, amissa castitate q̄ est in Christo.

C Et sunt *reprobi circa fidem*, id est, retro à probitate conuersi, circūeuntes exteriora fidei, sed intus nō manentes. Ipsi taliter captiuāt *mulierculas*, id est, missellas & hebetes animas, & resistunt ueritati, *sed ultrà non proficient* in seductione hominum. *Nam insipientia eorum* quæ nunc latet, dum ipsi putantur esse sapientes, *erit omnibus manifesta* per Iohannē apostolum, *sicut & illorum fuit* per Moysen. Per Iohannem enim in Asia detegetur & destruetur insipientia erroris eorum, sicut per Moysen manifestata est illorum in Aegypto. Animositas hæreticorum semper inquieta est, quos magorum Pharaonis habere conatum declarat nunc Apostolus, dicens: *Quemadmodum Iannes* & c. usq;, sicut & illorum fuit. ¶*Quia enim per ipsam corruptionem mentis inquietissimi fuerunt, in tertio signo defecerunt*, fatentes aduersum se esse *spiritum sanctū*, qui erat in Moyse. Nam deficientes dixerunt, *Digitus dei hic est*. ¶Sicut autem conciliatus spiritus sanctus, requiē præstat mitibus & humilibus corde: ita contritos & aduersus malignus spūs, immites & superbos inquietudine exagitat. Quam inquietudinem muscæ illæ breuissimæ significauerunt, sub quibus ipsi magi (sicut dictum est) defecerunt, dicentes: Digitus dei hic est. Quorū insipientia fit omnibus manifesta, cum ostendunt palam omnibus esse insipientes, ne iam aliquos seducere ualeant, q̄ primo tanq̄ per pollicitationē & ostentationem excellentis sapientiæ seducebant.

Exodi.8.

D

Tu autem assequutus es meā doctrinā, *institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, persecutiones, passiones*: qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconij, Lystris: quales persecutiões sustinui, & ex omnibus eripuit me dominus. Et oēs qui uolunt pie uiuere in Christo Iesu, persecutionem patientur.

¶Hæretici resistunt ueritati & sunt circa fidē reprobi. Sed *tu assequutus es meam doctrinam*, id est, ea quæ doceo didicisti, & scis alijs tradere. & assecutus es *institutionem* meam, id est, quomodo institui uitam ducere, uel alios instruere: & *propositum* meum assecutus es, quia proposuisti uiuere sicut ego proposueram, ut scilicet eodē modo uel eodem tēpore ieiunes & uigiles, q̄ ego, & cætera similiter facias: & *fidem* meam, quia similiter credis ut ego: & *longanimitatem*, quia didicisti longanimiter (sicut ego) inter aduersa non murmurans, expectare diuina p̄missa: & *dilectionem*, quia didicisti & aduersarios sicut ego, diligere: & *patientiam*, qua toleres æquo animo aliena mala, sicut ego, nec aduersus eū doleas q tibi hæc intulerit: & *persecutiones* meas de ciuitate in ciuitatem, quia tu mecum nonnunquam has sustinuisti: & *passiones*, id est, afflictiones meas & tormēta, quia tu factus es earum particeps & nosti eas: & *qualia mihi* aduersa *facta sunt Antiochiæ, & Iconij, & Lystris*, & *quales persecutiones*, uel ibi uel alijs *locis sustinui*, tu assecutus es, id ē, no

A sti & participasti: & in nulla relictus sum ut deficerem, sed ex omnibus me eripuit dominus, & te simili ter nō deseret, sed eripiet. Antiochiæ & Pisidię excitauerunt Iudæi persecutionem in Paulum & Barnabam, & eiecerunt eos de finibus suis. At il li excusso puluere pedum in eos, uenerunt Iconium. Vbi cum factus esset impetus gentilium & Iudæorum cum principibus suis, ut contumelijs afficerent & lapidarent eos, intelligentes confugerunt ad ciuitates Lycaoniæ Lystran & Derben. Superuenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Iudæi: & persuasis turbis, lapidantes Paulum, traxerunt extra ciuitatem, æstimantes eum mortuum esse. Et hoc nunc commemorat Antiochię & Iconij & Lystris se pertulisse. Et ne quis putaret se sine tribulationū tolerantia posse deo placere, adiungit: Et omnes qui uolunt &c. Ego (inquit) sustinui persecutiones, & omnes qui uolunt pie uiuere in Christo Iesu, id est, qui uolunt religiose & deuote uitam ducere in Christi fide, patientur persecutionem. Nunquam deest pie uiuentibus persecutio, quia & cum ab eis qui foris sunt, non sæuientibus uidetur esse tranquillitas, multi sunt intus qui corda pie uiuentium suis perditis moribus cruciant, quoniam per eos blasphematur Christianū nomē. Quod quanto est charius eis qui uolūt pie uiuere in Christo, tanto magis dolēt quod per malos intus positos fit, ut minus quàm piorum mentes desiderant, diligatur. Hæretici quoq; cum conantur habere nomen & sacramenta Christianorū & scri B pturas & pfessionem, magnum dolorē faciunt in cordibus piorū: quia multi uolentes esse Christiani, propter eorū dissensiones hæsitare cogūtur: & multi maledici in his etiam inueniūt materiā blasphemandi nomen Christianorū, quia & ipsi quoquo modo Christiani appellant. His & huiusmodi prauis moribus & erroribus hominum persecutionem patientur, qui uolunt in Christo pie uiuere, etiā nullo infestante, nulloq; uexāte corpus illorū. Patiunt quippe hanc sententiam nō in corporibus, sed in cordibus. Pia tristitia ē, uitijs alienis tribulari, nō implicari: mœrere, nō hærere: dolore contrahi, nō amore attrahi. Hæc est illa persecutio, quam patiunt omes qui in Christo pie uolunt uiuere. Quid eīn hic tam persequit uitam bonorū, quàm uita iniquorū? Nec cogit pium imitari quod displicet, sed cogit dolere qd uidet. Quoniam uiuēs impie etsi non obligat cōsentientem, cruciat sentientem. Sed & diabolus incessanter pios perseqtur, & tanto periculosius quāto occultius. Perseqtur inquā eos hostis, cui nomina sunt mille, & mille nocendi artes. Perseqtur eos & hic mundus illecebris suis, perseqtur eos innumerabilium exercitus uitiorum, persequit eos caro ipsorum, persequunt eos & illicitæ cogitationes suæ.

Actuū.13.

Actu.14.

Virgilius

Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes & in errorem mittentes. Tu uero permane in his quæ didicisti & credita sunt tibi, sciēs à quo didiceris, & quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutē per fidē quæ C est in Christo Iesu. Omnis scriptura diuinitus inspirata, utilis ē ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, ut pfectus sit homo dei, ad omne opus bonum instructus.

¶ Pij patientur persecutiones, mali autem homines & seductores habebunt prosperitates. Mali, quantum ad se: seductores, quantum ad alios. Seductores dicuntur, qui quasi sub specie dulcedinis infundunt uirus pestiferæ persuasionis. Mali & seductores proficient in peius, id est, successus habebunt in erroribus, & ad grauiora peruenient, errantes ipsi & alios in errorem mittentes. Non tamen diu proficient, quod à Paulo superius dictum est, sed ultra non proficient. Tales errabunt & successum habebunt, aliosq; trahēt post se. Sed tu noli post eos in errorem ire, sed permane semper in his bonis quæ didicisti à me, & credita sunt, id est, commissa sunt tibi à deo, sciens à quo magistro didiceris, id est, quàm uerax & quantæ autoritatis, & quantum te diligens sim ego, qui te docui, & ob hoc etiam in his permane, quia sacras literas nosti, id est, sacris literis, legis uidelicet & prophetarum scriptis, eruditus es ab infantia, quæ literæ possunt te instruere, id ē, sufficienter doctum reddere, ad æternam salutem consequendam, & hoc per fidem quæ est in Christo Iesu: quia ueteris instrumenti dicta non instruunt ad salutē, sed ad mortem, si Christus in eis non intelligitur et fides eius tenetur. Recte dixi quia sacræ literæ D te possunt instruere ad salutem, tibi et alijs conquirendam. Nam omnis scriptura diuinitus inspirata, id est, diuino spiritu facta, utilis est ad hoc. Illæ eīn scripturæ arcem autoritatis obtinent, quæ per spiritum dei prolatæ sunt, quæ et canonicæ nuncupantur. Omnis scriptura quam deus aspirauit, id est, quę per diuinam aspirationem est composita, utilis est ad docendum ignaros, & ad arguendum, id ē, ad conuincendum eos qui resistunt: et ad corripiendum, id est, ad increpandum, uel secundum alios codices, ad corrigendum, id est, emendādum eos qui peccant: et ad erudiendum rudes, ut ad perfectū sensum proficiant in iustitia, id est, in obseruatione iustitiæ, ut homo dei quoniam sic eruditur, sit perfectus in conuersatione, instructus per scripturas ad omne opus bonum agendum, id est, diligenter sciens qualiter agēdum sit unumquodq; opus bonum. Talis enim uir merito homo dei dicitur, quia sequestratus à nequitijs eorum qui uitijs seruiunt, possessio factus est creatoris sui.

CAPVT IIII.

Testificor coram deo & Christo Iesu, qui iudicaturus est uiuos & mortuos, & aduentum ipsius & regnum eius, prædica uerbum, insta opportune, importune, argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.

¶ Quoniam sacris literis es instructus, ideo testificor, id ē, adiuro te ut prædicare non cesses. Te-

A stificari enim est adiurare: quia qui adiurat, testē ponit in ipsa adiuratione. Testificor *coram deo* patre, id est, in præsentia dei, qui ubiq; est & omnia uidet, te adiuro & ipsum testem adhibeo. *& coram Christo Iesu*, id est, coram mediatore dei & hominum, *qui* sicut pater diuinitate cælum & terram implet, te obtestor ut prædices. Cuius mediatoris testimonium spernere non debes, quia *ipse iudicaturus est* omnes. Neq; enim pater iudicat quenq;, sed iudicium omne dedit filio, ut omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Ipse iudicaturus est *uiuos*, id est, eos qui in carne ui ui reperientur cum uenerit: *& mortuos*, id est, illos quorum animæ iam à corporibus fuerunt egressæ: & testificor, id est, testem facio & in testimonium huius meæ adiurationis erga te adhibeo *ad uentum ipsius*, in quo recipiet unusquisq; prout gessit, *& regnum eius*, in quo iusti perpetualiter regnabunt. Et quid est quod sub tam magnis & timendis testibus tam fortiter testificor? Hoc scilicet, *prædica uerbum* euangelij, & in hoc non sis horarius, sed *insta*, id est, in prędicatiōe assiduus esto. Et hoc fac *opportune* uolentibus, & *importune* nolentibus. Opportune, cum inueneris auditores qui uerba tua libenter excipiant: importune, cum inueneris qui monita tua fastidiant. Vel opportune, importune, id ē, opportune importunitatem exhibe, quia apud auditoris mētem ipsa sua uilitate destruit se, sed habere importunitas opportunitatem nescit. *Argue* resistentes, ut rationibus conuicti cedant: *obsecra* bene agentes, ut in melius ꝓficiant: *increpa* delinquentes, ut confusi se corrigāt.

Iohan. 5.

1. Thes. 5.

2. Cor. 5.

B Et hoc age *in omni patientia*, id est, patienter expectando emendationem eorum, non mox ipsos repellendo, si fuerint inobedientes: *& in omni doctrina*, id est, docendo eos attente, non irascendo illis uel indignando. Vel ita distingui potest: Insta opportune, ut alius sit sensus, Importune argue, deinde cætera contexantur, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina, ut tunc opportunus sentiaris, cum instas ædificando: cum autem destruis arguendo, nō culperis, etsi importunus uidearis. Ita duo quæ sequuntur, ad duo superiora possunt sigillatim referri: obsecra, cum opportune instas: increpa, cum opportune arguis. Deinde cætera duo similiter, sed conuerso ordine referuntur: in omni patientia, ad sustinendas indignationes eorum, quos destruis: & doctrina, ad instruenda eorum studia quos ædificas. Pensandum nobis est qualiter loquamur: quia sæpe uerba quæ hunc ad salutem reuocant, alium uulnerant. Vnde nunc Apostolus, qui Titum admonet, dicens: Argue cum omni imperio, Timotheum exhortatur, dicens: Argue, obsecra, increpa cum omni patientia. Quid est quod uni imperiū, alij patientiam pręcepit, nisi quod unum lenioris, alterum uero feruentioris spiritus esse cōspexit? Leni per autoritatem imperij iniungenda erat seueritas uerbi: is autem qui spiritu feruebat, per patientiam temperandus fuerat, ne plus iusto inferuescens, non ad salutem uulnerata reduceret, sed sana uulneraret. Ob hæc ergo doctrinā suā Apostolus tanta arte dispensat, ut exhibendo hanc, alteri imperium & alteri patientiam proponat: quia (ut dictum est) mansuetioris spiritus Titum, & paulo feruētioris uidit esse Timotheum. Illum per æmulationis studium inflammat, hunc per lenitatem patientiæ temperat. illi quod deest iungit, huic quod superest subtrahit: illum stimulo impellere nititur, hūc freno moderatur. Magnus quippe susceptæ ecclesiæ colonus, alios palmites ut crescere debeāt, rigat: alios, cum plus iusto crescere conspicit, resecat: ne aut non crescendo fructus non ferant, aut immoderate crescendo quos protulerint, amittant.

Tit. 2.

C

Erit enim tempus, cum sanam doctrinā non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros, prurientes auribus. Et à ueritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

¶ Ideo (inquit) tanta instantia debes prædicationi insistere, quia *erit tempus* in quo ueritatis prædicatio non suscipietur, & idcirco festina tempus illud præuenire, dum tua prędicatio potest effectū habere. Non ante finietur tempus, quàm ea quæ dico fiant: sed erit adhuc tempus *cum sanam doctrinam*, id est, ad sanitatem animæ pertinentem, *non sustinebunt* homines, sed uelut onus graue reijcient eam ab humeris suis. Hanc non sustinebunt, *sed ad sua desideria* complenda *coaceruabunt sibi magistros*, id est, aceruum sibi congregabunt magistrorum, q doceant eos ea q̄ desiderant. ipsi dico, *prurientes auribus*, id est, pruritum habentes in auribus spiritaliter fornicantibus, sicut quodam pruritu libidinis etiam in carne corrumpitur integritas castitatis. Nam sicut caro quæ prurit, semper uult fricari: sic aures eorum semper cupient audire uerba, quæ errores doceant & ad delectationes illiciāt. *& à ueritate quidem auertent auditum*, id est, fugient audire sermonem ueritatis quę illis erit aspera, quia non mulcebit eos in nequitijs suis, *ad fabulas autem conuertentur*, ut audiant eas, id est, allocutiones ociosas. Nec solum ad tales fabulas, quales in theatris recitant̄, uel quales à uanis hominibus sępe dicunt̄: sed etiā ad tales, quales contra dn̄m hæresiarchæ poterūt fingere. De his quos nūc Apostolus prænunciat, locutus est & Isaias: Populus em̄ ad iracundiā ꝓuocans est & filij mendaces, nolentes audire legē dei. Qui dicūt uidētibus, nolite uidere: & aspiciētibus, nolite aspicere nobis ea quę recta sunt. Loquimini nobis placentia, uidete nobis errores, auferte à me uiā, declinate à me semitam, cesset à facie nostra sanctus Israel. Sic aūt illi maxime loquent̄, q relinquent ecclesiam, & sequētur Antichristum cū regnauerit. Et sanam Christianæ prędicatiōis doctrinam nō sustinebūt. Sed auertent auditum ab ea, & conuertent̄ ad Antichristi fabulas. Sed & olim tēporibus hæreticorꝫ fere hæc om̄ia facta sunt. Nūc quoq; multi sunt q nolunt sustinere doctrinam sanæ moralitatis, & ueritatem quæ in ecclesia prædicatur, audire fasti

D

Isaias 30.

A diunt, fabulas autẽ histrionũ libenter audiunt.

Tu uero uigila, in omnibus labora, opus fac euangelistæ, ministerium tuum imple, sobrius esto. ego enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certaui, cursum cõsummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quã reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Nõ solum autem mihi, sed & his qui diligunt aduentum eius.

¶ Illi respuent ueritatẽ catholici dogmatis, & suscipient fabulas errorũ: sed tu uigila prudenter attendendo ueritatem & repellendo omnem errorem, & in omnibus actibus labora, & opus fac euangelistæ, id est, euangelici prædicatoris. Opus enim euangelistæ est, bene uiuere & bene docere, moribus & uerbis subditos instruere. ministeriũ tuũ. i. tui officij imple, ut nõ sit uacuũ à bona actiõe tua, sed quicquid in eo debes agere, plenarie pficias. & sobrius esto. i. non inebriet mẽtem tuam ullus error, aut seculi amor, uel auaritia, seu quodlibet aliud uitiũ. Idcirco te moneo uigilare aduersus insidias dæmonũ & hæreticorum & errorũ atq; uitiorũ, & bene laborare, & opus euãgelistæ facere, quia ego qui hucusq; uigilaui & opus euãgelistæ imple ui, iam delibor. uel secundum alios codices, immolor, quod idẽ significat. Nam delibatio quæ est sacrificiorum degustatio, sacrificationem (. i. immolationẽ) proprij corporis hoc loco designat. Iam delibor, id est, iam immolari cœpi, & hostia deo

B grata pro populo mihi commisso per passionem offerri, & tempus meæ resolutionis instat, id est, iam uicinum imminet tempus, in quo resoluar à uinculis istius corporis, ut liber in cęlum euolem. bonum certamen certaui. hoc secundum græcam locutionem dicitur, uelut si diceretur, strenuã militiam militaui, fidelem seruitutẽ seruiui. Nam latinus sermo diceret, bono certamine certaui. Bonũ (inquit) certamen certaui, id est, bene pugnaui, bene contra impugnatores fidei & contra mala transeuntia sine defectu certaui. cursum bonæ actionis meę quo ad brauium cęleste festinabã, cõsummaui, fidem inuiolabilem seruaui. Quomodo potuit hoc dicere, cui adhuc restabat ipsius passionis quam sibi impendere iam dixerat, tam magna conflictatio, tam molestum atque grande certamen, an ad eius consummandum cursum parum adhuc deerat, quando illud deerat, ubi erat futurus acrior et crudelior inimicus? Q & si ideo talibus uerbis certus securusq; gaudebat, quia de uictoria futuri certaminis certum eum securumq; iam fecerat, qui eãdem passionem iam illi reuelauerat imminere, non re plenissima, sed spe firmissima hoc dicit: & quod futurum esse præsumpsit, tanquã factũ fuerit indicauit. Cursum (inqt) peregi. Et in reliquo. i. in eo spatio quod restat amodo & usq; in æternum, reposita est mihi corona iustitiæ secreto tutoq; loco, seruatur mihi corona quã iuste merui, quam non dabit, sed reddet mihi quasi debitam dominus Iesus in illa notabili die communis iudicij, de qua sedule cogito: uel in illa optata die resolutionis meæ. & ideo reddet eam mihi, qa iustus iudex

C est, reddens unicuique secundum opus eius. Sed non solum mihi reddet coronam huiusmodi ipse, sed & his qui diligunt aduentum eius, id est, etiam omibus q sibi de bona operatione sunt conscij. Aduentũ enim iudicis non diligunt, nisi qui in causa sua habere se iustitiæ meritum sciunt. Et ideo quisquis non diligit, sed metuit aduentum eius, corrigat uitam suã, ut bonã habens causam possit ut ueniat desiderare: & coronam ab eo, nõ damnationẽ sperare.

Matt. 16.
Roma. 2.

Festina ad me uenire cito. Demas enim me dereliquit, diligẽs hoc seculum, & abijt Thessalonicam. Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam, Lucas est mecum solus. Marcum assume & adduc tecum. est enim mihi utilis in ministerio. Tychicum autẽ misi Ephesum. Penulam quã reliqui Troade apud Carpum, ueniens adfer tecum, & libros, maxime autem & membranas.

Colos. 4.

¶ Quia tempus meæ resolutiõis instat, festina ad me uenire cito. i. festinãt antequã morte resoluar, ut te plenius adhuc instruã, uel ut sis mihi solatio, quoniam solus remansi. Nam Demas qui interpretatur silens, quoniam à prædicatione uel cõfessione ueritatis obmutuit formidine mortis, dereliquit me in aduersis, diligens hoc seculum cum suis illecebris, & dimittens Romam ubi timebat mori, abijt Thessalonicam, ut ibi posset uiuere. Crescens, id est, ille alius discipulus, abijt in Galatiam, non me deserens, sed à me missus aliqua rõnabili causa exigẽte. Simili

D ter & Titus à me missus ẽ in Dalmatiam. Lucas euangelista est mecum solus, qui semper mihi adhærere consueuit. Dixi ut cito uenias ad me, & cum ueneris, assume Marcum & adduc tecum. Iste est Marcus euangelij scriptor, uel sicut magis credimus, iste est Marcus consobrinus Barnabæ, quem nunc correctum iubet Apostolus adduci: quia quondam abiecerat eum, cum esset negligens ac tepidus. Est enim (inquit) mihi utilis in ministerio prædicationis, q quondam ad hoc fuit inutilis. Titus abijt (ut dictum est) in Dalmatiam, sed Tychicum misi Ephesum, fortasse cum epistola quæ ad Ephesios est directa. Penulam quoq;, id est, uestem illam quæ sic uocatur, quam reliqui Troade apud Carpum discipulum meum, q ibi manet, ueniẽs adfer tecũ. Dicamus de hac penula, quę ab alijs dicta reperimus. Penula uestis erat consularis, qua induebant Romani consules in curiã intrantes. Sed fortasse quærit aliquis, unde hoc genus uestimẽti beato Paulo acciderit, cui respondẽdum est, Romanos ante incarnationem Christi hunc habuisse morem, qñ sibi monarchiam totius orbis acquirebant, ut quęcũque gens illis cum pace & coronis occurrisset, eiusmodi libertatem eis cõcederent, ut fratres illorum dicerent, ciuesq; Romani appellarentur, dabantq; eis ptãtem, ut curiã ædificarent & cõsules haberẽt, sicut illi habebãt. Pat igit beati Pauli de Giscali oppido Galilęę, un idigena erat, migrauit

Colos. 4.

penula quid

A Tharsum Ciliciæ, cum Romani cepissent illud oppidum. Quodam uero tempore uenientibus Romanis per Ciliciam, occurrit eis cum alijs transeuntibus, utpote qui nobilis inter illos habebatur, & excepit eos cum pace. Tūc Romani dedere eis supradictam libertatem, scilicet potestatem ut curiam ædificarent & consules haberent, sicut ipsi, uestesq; consulares induerēt, & penulati more Romanorum curiam intrarēt. Ibiq; data est insigne penula à Romanis patri beati Pauli, quādo susceptus est in socium & ciuem Romanum. Hec ante nos scripta sunt, et fides ueritatis horū apud eos sit qui scripserunt. Non enim omnia quæ facta sunt, legimus in nostris historijs: multæq; noscuntur esse historiæ quas non nouimus. Nam & his quæ dicta sunt, ualde consonat quod Paulus frequēter in apostolorum Actibus legitur se Romanum appellasse, & maxime ubi tribunus interrogauit eum, dic mihi si tu Romanus es, & ille dixit, etiam. Et respōdit tribunus: Ego multa summa ciuitatē hanc consecutus sum. & Paulus ait, Ego autem & natus sum. Quomodo enim iuxta literam uerum potest esse, quod Paulus ex ciuitate Romana sit natus, nisi qa ex ciue Romano natus est? Absit autem ut putemus eum in hoc sermone mendacem. Natus ergo est in ciuitate Romana, id est, in domo parentum, qui erant ciues Romani. Sed & iuxta spiritalem intelligentiam, in eo quod se dixit natum in urbe Roma, ꝓphetico spiritu prænunciauit, natalitium suæ passiōis in illa ciuitate futurum, & uerbum præteriti temporis pro uerbo futuro posuit. Si ergo uera sunt quæ de penula præmisimus, facile est animaduertere quod Apostolus hāc idcirco afferri iusserit, ut per eam apud Romanos licet pauco tempore, libertatem sibi uēdicaret, quatenus ad prædicandū libere quo uellet, ire posset, & multos ad fidē per diuersa loca conuerteret. Ait atq;: Penulam quam reliqui Troade apud Carpū, ueniens adfer tecum. Hunc Carpum Dionysius multum in epistola ad Demophilum laudat, referens quandam ualde mirabilem eius uisionem. Penulam, inquit, adfer *& libros* quos ipse forsitan ibidem reliquerat, *maxime autem & membranas*, id ē, pelles ad scribendum (quas tamen Hieronymus aliter interpretatur) aptas.

Actu. 16. 22. & 23.

B

Alexander ærarius multa mala mihi ostēdit. reddet ei dominus secundum opera eius. Quem & tu deuita, ualde enim restitit uerbis nostris.

¶Scias quod *Alexander ærarius*, id est, faber æris uel custos ærarij, *ostendit*, id est, fecit *mihi multa mala*, sed non impune, quia *dominus reddet ei secundum opera eius* quæ in me operatus est. *quem & tu deuita*, ne tibi fiat impedimentum, quia *ualde restitit uerbis nostris*, & multo magis poterit resistere tuis. Non ait, ualde restitit nobis: sed, uerbis nostris, id est, euangelicæ prædicationi, quod multo grauius: quia non hominibus restitit, sed euangelio dei. Nec ait, reddat ei dominus secūdum opera eius, sed, reddet, quod uerbum pronunciantis est, non imprecantis.

C

In prima mea defensiōe nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt. non illis imputetur. Dominus autē mihi astitit & conformauit me, ut per me prædicatio impleretur, & audirent omnes gentes. & liberatus sum de ore leonis. liberabit me dominus ab omni opere malo, & saluum faciet in regnum suum cæleste, cui gloria in secula seculorum. Amen.

¶Multoties, inquit, ductus sum ante Neronē pro defensiōe fidei, sed *in prima mea defensione*, id ē, quando ante tyrannum illum prima uice defendi euāgelium, *nemo*, i. nullus ex discipulis meis *adfuit mihi*, ut me adiuuaret corā Nerone ad defendendum dogma Christianorum, *sed omnes me dereliquerunt* metu suppliciorum. *non illis imputetur* hoc à deo, sed ignoscatur. Non orabat ꝓ Alexandro, qui inuidentia fraternitatem oppugnando peccauerat: pro his autem qui non abruperāt amorē, sed timore succubuerunt, orat ut eis ignoscatur. Multum enim interest, cum post agnitionem dei per gratiam domini nostri Iesu Christi quisquam oppugnat fraternitatem, & aduersus ipsam gratiam qua reconciliatus est deo, sicut intelligitur Alexander fuisse, inuidentiæ facibus agitur: & cum quis à fratre amorem non alienauit, sed officia fraternitati debita per aliquam infirmitatem animi nō exhibet, sicut nūc discipuli timore Paulum deseruerunt in prima defensiōe, uel ipsi apostoli Christum in passione, quem tamen non desiituerunt amare. propter nō orat pro Alexādro, qui gratię dei ingratus existēs, ipsam gratiam impugnando, & charitatem fraternam persequendo peccabat ad mortem: quia Iohannes dicit, Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis sed pro his qui non malitia, sed timore ab eo recesserunt, orat: quia idem Iohannes ait, Qui scit fratrem suum peccare peccatum nō ad mortem, petat, & dabitur ei uita peccanti nō ad mortem. Omēs (inquit) me dereliquerunt, *sed dominus astitit mihi* derelicto ab hominibus, consolādo me per internam aspirationem suam & loquendo ꝑ os meum, & mitigando furorem tyranni. *& confortauit me*, id est, constantem me fecit, ut nō cessarem à doctrina ueritatis, sed rationibus tyrannū potenter superarem, ut me dimitteret, *ut per me impleretur* euāgelica *prædicatio & audirēt oēs gentes* nō solum in Italia, sed & usq; in Hispaniā. Et ita ꝑ dominum qui mihi affuit, *liberatus sum de ore leonis*, id est, à rabie leonis qui me deuorare uoluit, id est, à rabie Neronis, ne me mox interficeret. Et adhuc *liberabit me dominus ab omni opere malo*, ut nullis tortis possim compelli ad perpetrationem mali operis. & sic martyrio consummatū *saluum faciet me*, perducens *in regnum suum cæleste, cui* dn̄o pro his omnibus sit *gloria in secula seculorum*, id est, in æterna secula Amen. Eusebius in historia Ecclesiastica scri-

D

Matt. 26. Marc. 14

1. Iohan. 5

Ibidem.

A bit: Festus à Nerone in Iudæam missus est succedere Felici, apud quem dicta causa, Paulus cum Luca & Aristarcho, quem concaptiuum appellat, uinctus Romam mittitur. Vbi biennio positus, uerbum dei prædicabat, nemine prohibente. Quem tamen astitisse ibi & defendisse se apud Neronem, & rursum profectum esse ad prædicationis officium, sermo confirmat, & post hæc denuo redisse ad supradictam urbem, ubi & martyrio consummatus est: & tunc in uinculis positus, secundam ad Timotheum scribit epistolam, in qua & de prima sua defensione, & de præsenti simul indicat passione ita: *In prima mea defensiõe nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt. non illis imputetur. Dominus autem mihi astitit, & confortauit me, ut per me prædicatio impleretur, & audirent omnes gentes, & liberatus sum de ore leonis:* manifestissime p hæc designans, quia primo quidem ut per ipsum cœpta prædicatio compleretur, liberatus est de ore leonis, Neronem scilicet in leone pro crudelitate significans. Præuidens autem in spiritu consummatiõem suam, adiecit: Liberabit me dominus ab omni opere malo, & saluum faciet in regnum suum cæleste: significans per hæc quod esset confestim martyrio coronandus. Non igitur eo tempore quo Pauli actus in urbe Roma conscripsit Lucas, martyrio perfectus est Paulus. potuit enim fieri, ut inimicus adhuc lenior esset Nero, & defensionem Pauli pro nostro dogmate non aspernãter acciperet.

Actu.24. 25.26.27 & 28.

B Beda quoq; in nouissimo uersu Actuum apostolorum, quo dicitur quia Paulus biennio docebat sine prohibitione, subiecit: Non solum Romæ, prohibitus non est, sed necdum Neronis imperio roborato, nec in tanta erumpente scelera, quanta de eo narrant historiæ, dimissus est ut euangelium CHRISTI in occidentis quoq; partibus prædicaret, sicut & ipse Romanis ait: Nunc igitur proficiscar Ierusalem ministrare sanctis. & paulo post: Hoc igitur cum consummauero, proficiscar per uos in Hispaniam. Postea uero, id est, ultimo Neronis anno, retentus ab eo, martyrio coronatus est. Quod utrunq; in secunda ad Timotheum epistola, qui passurus de uinculis dictat, exponit: In prima, inquiens, mea defensione &c. usq; de ore leonis, manifestissime propter crudelitatem Neronem leonem esse significans. Et in consequentibus, & saluabit me & saluum faciet in regnum suum cæleste, quod scilicet præsens sibi sentiret imminere martyrium.

Roma.15.

Saluta Priscillam & Aquilam, & Onesiphori domum. Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. Festina ante hyemem uenire. Salutant te Eubulus & Pudẽs & Linus, & Claudia & omnes fratres. Dominus Iesus Christus cũ spiritu tuo. Gratia uobiscum. Amen.

¶*Saluta* (inquit) *Priscillam & Aquilam* amicos meos, apud quos frequenter hospitari consueui. Priscilla & Aquila uxor & maritus erant, & tamen Priscilla sæpe nominatur prior. Vnde patet q̃d ipsa uirũ suum meritis optimis præcesserit, licet uterq; apud deũ magni meriti fuerit. *Saluta & Onesiphori domum*, quæ mihi tantã exhibuit humanitatem. Quod si de Erasto scire uolueris ubi sit, *ipse remãsit Corinthi. Trophimum reliqui* ægrotantem *Mileti*, q postea factus est Arelatensiũ episcopus. Dixi ut cito ad me uenias, & nunc dico ut *ante hyemem uenire* festines, ne rem difficultas hyemis retardet, quia forsitan me in corpore nõ inuenires. Romæ uero morãtes *te salutant Eubulus & Pudens & Linus* (Iste Linus fuit primus Romanæ sedis episcopus) *& Claudia*, neq; solũ isti te salutãt, sed *& omnes fratres. Dominus Iesus Christus sit cũ spiritu tuo*, ut p̃ psentiã deitatis suæ custodiat mẽtis tuæ cogitatiões, et bonã uolũtatẽ tuã ad om̃e bonũ opus admittat. Et *gratia* eiusdẽ dñi *sit uobiscũ*, ut eius auxilio mala caueret et bona facere ualeatis, tã tu q̃ subditi.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD TITVM

TItum apud Cretenses episcopum reliquerat Apostolus, ut uniuersam Cretã regeret & doceret. ideo nunc per epistolam instruit eum, quales episcopos debeat ordinare, & qualiter falsos prædicatores [ex]pellere, qui legales ceremonias uolebant inducere. Docet enim qualiter unumquenq; debeat admonere, & instruit de spiritali conuersatione, scribens ei à Nicopoli, quæ sita est in Actiaco littore.

EPISTOLAE PAVLI AD TITVM

CAPVT I.

C D

PAVLVS seruus dei, apostolus autem Iesu Christi, secundum fidem electorum dei & agnitionẽ ueritatis, quæ secũdum pietatem est, in spe uitæ æternæ, quam promisit qui non mentitur deus, ante tempora secularia, manifestauit autem temporibus suis uerbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundum præceptum saluatoris nostri dei, Tito dilecto filio secundũ cõmunem fidem, gratia & pax à deo patre & Christo Iesu saluatore nostro.

¶*Paulus seruus dei* scribit Tito, non tñ seruus ea seruitute q̃ ẽ ex seruili timore, sed illa potius, quæ fit ex amore et casto timore. Seruus dei ẽ, q peccati seruus nõ ẽ. Oĩs em̃ q facit pctm̃, seruus ẽ pcti. et, Nemo põt duobus dñis seruire. Paulus igitur q peccati seruus nõ erat, recte dei seruus ẽ dictus. Deus autem hoc loco pater intelligitur, uel etiã tota trinitas. Paulus est quidem seruus dei, sed *apostolus Iesu Christi*, id est, legatus et princeps mediatoris. Nam quod dicitur, apostolus Iesu Christi, tale est ac si diceret, præfectus prætorij Augusti Cæsaris, magister exercitus Tiberij imperatoris. Vt em̃ iudices seculi huius, q̃ nobiliores eẽ uideã-

Iohan. 8. Matt.6. Luca .6.

A tur, ex regibus quibus seruiunt, & ex dignitate qua intumescunt, uocabula sortiuntur: ita & Apostolus grandẽ inter Christianos sibi uendicans dignitatem, apostolum se Christi in titulo prænotauit, ut ex ipsa nominis autoritate lecturos terreret, indicans omnes qui in Christum crederent, debere sibi esse subiectos. apostolus (inqt) sum *secundum fidem electorum dei*, id ẽ, non dissentio in apostolatu meo à fide illorum q sunt à deo nõ tantum uocati, sed electi. apostolus inquam, sum secundum fidem electorum dei, *&* secundum fidẽ quæ habet *agnitionem ueritatis*. Nam saluator ad Iudæos qui in eum crediderant, est loquutus: *Si permanseritis in uerbo meo, cognoscetis ueritatem.* Hi ergo fidem habebant, sed agnitionem ueritatis consequuti non fuerant. Agnitionem dico ueritatis *quæ secundum pietatem est*, id ẽ, secundum piam religionem, quia est & aliqua ueritas, quæ nõ habet pietatem: uelut si quis grammaticam artem nouerit uel dialecticam, ut rationem recte loquẽdi habeat, & inter falsa & uera diiudicet. Sed agnitio ueritatis secundum pietatem, est nosse legem, intelligere prophetas, euangelio credere, apostolos non ignorare. Et hæc ueritas, cuius agnitio secundum pietatem est, *in spe uitæ æternæ* posita est, quia statim ei qui se cognouerit, spem tribuit immortalitatis. *Quam promisit ante tempora secularia deus, qui non mentitur.* Quomodo promisit, cum hominibus utiq; promiserit, qui nondum erant ante tempora secularia, nisi quia in eius æternitate atq;

Iohan. 8.

B in eius uerbo sibi coæterno, iam prædestinatione fixum erat, quod suo tempore futurum erat? uel cui promisit nisi sapientiæ suæ, promittens omes qui in illam credituri essent, habituros esse uitam æternam? Et promisit ante tempora secularia, uel secundum aliam translationem, ante tẽpora æterna. Ex quo iuxta historiã Geneseos, factus est mũdus, & per uices noctium & dierum, mensium pariter & annorum, tempora cõstituta sunt, in hoc curriculo & rota labũtur secularia tempora, quæ cum seculo cœperunt: & ante hæc, id ẽ, antequam mũdus cœpisset, promisit uitam æternam electis, quos nouerat futuros. Sed ante hæc mũdi tempora æternitatem quandam temporum fuisse credẽdum est, quæ uocatur æuum, quia nõ uariabatur mutationibus. Nam inter æuum & tempus hoc distat, quod æuum quidem stabile est, tempus uero mutabile. Et ante æterna tempora, id est, ante æuum promisit deus interminabilem uitam electis suis. Nam sicut legimus, omnis sapientia à domino deo est, & cum illo fuit semper, & est ante æuum. In hac ergo sapientia quæ cum illo est ante æuum, id est, ante æterna tẽpora, promisit ipse electis uitam ante æterna tempora. Promisit qui non mentitur, non quia possit mentiri, & nolit in falsitatis uerba prumpere: sed quia qui pater sit ueritatis, nullum in se mendacium habeat. & qa nunquam mentiri potest, ideo sine ambiguitate credamus uera esse quæ promisit: & tales nos studeamus præparare, ut digni simus ea percipere. Promisit quidem ante secularia uel æterna tempora uitam æternam, *sed temporibus suis*, id est, cõgruis *manifestauit* eam, scilicet *uerbum suum in prædicatione*. Vitam quam promisit, manifestauit uerbum suum. Ergo uitam quam promisit, ipsa est uerbum quod in principio erat apud patrem, & deus erat uerbum, & uerbum caro factum est, & habitauit in nobis. dixitq;, Ego sum resurrectio & uita. Ego sum uia, ueritas & uita. Hanc uitam & hoc uerbum manifestauit deus mũdo temporibus congruis in prædicatione euangelij, *quæ credita est mihi*, ut eam fideliter annunciarẽ gentibus, *secundum præceptum saluatoris nostri dei*, qui nos esse saluos esse uoluit, implendo qđ promiserat. Paulus qui taliter est apostolus, & tantæ salutis annũciator, scribit *Tito dilecto*, id est, cæteris meliori & germaniori *filio*. Sermo quippe & sapientia & doctrina, qua Titus Christi ecclesias instruebat, efficiebat eum egregium Apostoli filium, non secundum carnem, sed *secundum fidem* illi & Apostolo *communem*, uel omnibus qui recte credunt communem, quæ græce dicitur catholica: quia sicut unũ baptisma est, sic & una fides. Ab hac communi, id ẽ, catholica fide separari sunt hæretici, qui in uarios errores declinauerunt. Titus uero non secundum priuatam sectam quorumlibet talium, sed secundum communem fidem omnium electorum filius est Apostoli, quia recte docet catholicam ueritatem, quam ab Apostolo didicit. Cui Tito *sit gratia* spiritus sancti, quæ consecret omnia opera sacerdotalis officij eius, *& pax*, quæ eũ repressis hostibus & uitijs requiescere faciat, semperq; cum deo & sanctis angelis concordem permanere. & hoc *à deo patre & filio eius Christo Iesu saluatore nostro.*

Gene. 1. — Eccl. 1. — tempus et æuum quomodo differunt — C — Iohan. 1. — Ioh. 11. 14 — D

Huius rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi. Si quis sine crimine est, unius uxoris uir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, nõ uinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum: sed hospitalem, benignum, sobrium, iustum, castum, sanctum, continentem, & amplectentem eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonẽ, ut potens sit exhortari in doctrina sana, & eos qui cõtradicunt, arguere.

¶ Postquam dura Cretensium corda Paulus ad Christi fidem mollierat, & tam sermone q̃ signis edomuerat eos non iã in Iouem, sed in Christum credere, reliquit Titum discipulum suum Cretæ, ut rudimenta nascentis ecclesiæ confirmaret: & si quid uideret deesse, corrigeret, ipse pgens ad alias nationes, ut & in eis fundamentum Christi poneret. Et hoc est q̃d dicit: *Gratia*, id ẽ, causa *huius rei reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas*. Cũ enim dicit, ut ea quę desunt corrigas, ostẽdit nec-

A dum eos ad plenam uenisse scientiam ueritatis: et licet ab Apostolo correcti fuissent, tamen adhuc indigere correctione. Omne enim quod corrigitur, imperfectũ est. Vt ea (inquit) quæ desunt corrigas, id est, ut ea quæ à me correcta sunt, & necdum ad plenam ueri lineam sunt redacta, à te corrigantur, & normam æqualitatis recipiant. *Et* quia solus non sufficeres hoc facere, *constituas per ciuitates presbyteros*, id ẽ, episcopos, *sicut & ego tibi disposui*, id est, tales, quales tibi designaui, non quales forte animus carnaliter uoluerit, aut homines tibi persuaserint. Vt constituas (inquit) presbyteros, & post pauca subiungit quod oporteat episcopum sine crimine esse, ostendens quia idem est presbyter qui episcopus. Nam antequam diaboli instinctu studia in religione fierent, & diceretur in populis, Ego sum Pauli, ego Apollo, ego aũt Cephæ, communi presbyterorum consilio gubernabantur ecclesiæ. Postquam uero unusquisq; eos quos baptizauerat, putabat suos esse, non Christi, in toto orbe decretum est, ut unus de presbyteris electus superponeretur cæteris, ad quem omnis cura ecclesiæ pertineret, & schismatum semina tollerentur. Nam & alibi scriptum est: Paulus & Timotheus serui Iesu Christi, oĩbus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconibus. Philippi, una est urbs Macedoniæ, & certe in una ciuitate plures episcopi esse nõ poterãt. Sed quia eosdem episcopos illo in tempore, quos presbyteros appellabant, propterea indifferenter de episcopis quasi de presbyteris loquutus ẽ.

1. Cor. 1.

Philip. 1.

B

Actu. 20.

Et in Actibus apostolorum ad unius ecclesiæ sacerdotes ait: *Attendite uobis & cuncto gregi, in quo uos spiritus sanctus posuit episcopos*. Hæc idcirco diximus, ut ostenderemus apud ueteres eosdem fuisse presbyteros quos episcopos: paulatim uero, ut dissensionum plantaria euellerentur, ad unum omnem solicitudinem esse delatã. Sicut ergo presbyteri sciunt se ex ecclesiæ consuetudine ei qui sibi præpositus fuerit, esse subiectos, ita episcopi nouerint se magis consuetudine quàm dispositionis dominicæ ueritate presbyteris esse maiores, & in communi debere ecclesiam regere imitãtes Moysen, qui cum haberet in potestate solus præesse populo Israel, septuaginta elegit, cum quibus populũ iudicaret. Videamus igiẽ qualis presbyter uel episcopus ordinãdus sit. Cõstituas (inquit) per ciuitates presbyteros, sicut & ego tibi disposui. *Si quis sine crimine est*, illum subaudi constituas. Non ut eo tempore quo ordinandus est, sine ullo crimine sit, & præteritas maculas noua cõuersatione deleuerit, sed ut ex eo tempore quo in Christum renatus est, nulla criminis conscientia mordeatur. Crimen autem est graue peccatum, accusatione & dãnatione dignissimũ. Et prima libertas est carere criminibus. Multi q̃ppe fideles sunt sine crimine, sine peccato autẽ nullus est in hac uita. Et ideo Apostolus designans q̃s sit ordinandus, non ait: Si quis sine peccato est. hoc enim si diceret, omnis homo reprobaretur, nullus ordinaretur. sed ait, si quis sine crimine est,

Exod. 18.

sicuti est homicidium, adulterium, aliqua immunditia fornicationis, furtum, fraus, sacrilegium & cætera huiusmodi. Cum ea homo non habet, debet autem omnis Christianus homo non habere, incipit caput erigere in libertatem. Et idcirco qui ordinatur, careat omni crimine, ut libera fronte possit alioꝝ crimina redarguere, & nemo ualeat illi sua obijcere. Et sit *unius uxoris uir*, quam habuerit, non habeat. Multi superstitiosius magis quàm uerius, etiam eos qui cum gentiles fuerint, & unã uxorem habuerint, qua amissa, post baptismum Christi alteram duxerint, putant in sacerdotium non eligendos: cum utique si hoc obseruandum sit, illi magis ab episcopatu arceri debeãt, qui uagam per meretrices prius exercentes libidinem, unam regenerati uxorem acceperint: & multo detestabilius sit, fornicatum esse cum pluribus, quàm unam uxorem habuisse. Hęc Hieronymus. Augustinus autem ait: Vnius uxoris uirum acutius intellexerunt, q̃ nec eũ, qui catechumenus uel paganus habuerit alteram, ordinandum esse censuerunt. De sacramento uidelicet agitur, non de peccato. Nam in baptismo dimittuntur. Propter sacramenti autem sanctitatem, sicut fœmina (etiam si catechumena) uitiata, non potest post baptismum inter dei uirgines consecrari, ita non absurde uisum est, eum qui excessit uxorum numerum singularem, non peccatum aliquod commisisse, sed normam quandam sacramenti amisisse, non ad uitæ bonæ meritum, sed ad ordinationis ecclesiasticę signaculum necessariam. Ac per hoc, sicut plures antiquorum patrum uxores, significauerunt futuras ex omnibus gentibus ecclesias uni uiro subditas Christo: ita noster antistes unius uxoris uir, significat ex omnibus gẽtibus unitatem, uni uiro subditam Christo. Sit etiam *filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ aut non subditos*, hoc est, non in patris potestate. Ponamus enim aliquem bene instituisse liberos suos, & à parua ætate semper dominicis erudisse præceptis, hi si postea se luxuriæ dederint, & superantibus uitijs, libidini frena remiserint, nunquid culpa eorum in patrẽ redundabit, & sanctitatẽ patris filiorum nequitia maculabit? Nam & Isaac credendus est bñ instruxisse filiũ suũ Esau, q̃ tñ post fornicarius & profanus extitit. Samuel quoq; filios habuit, q̃ declinauerunt post auaritiam, & propter munera peruerterunt iudiciũ. Ergo si tunc electio fieret sacerdotum, & Isaac propter Esau, & Samuel ꝓpẽ filios suos indigni sacerdotio putarentur. Sed sciendũ quia tam sanctum est nomen sacerdotij, ut nobis etiam ea q̃ extra nos sunt posita, reputẽtur, nõ quo propter uitia nostra episcopi nõ fiamus, sed q̃ propterilioꝝ incontinentiam ab hoc gradu arguendi sumus. Qua enim libertate alienos filios corripere & docere possumus q̃ recta sunt, cũ nobis statim possit, q̃ fuerit correptus, ingerere, Ante doce filios tuos? aut q̃ fronte extraneũ corripio fornicãtẽ, cum mihi conscientia mea ipsa respõdeat, exhæreda ergo filiũ fornicantẽ, abijce filios tuos uitijs seruiẽtes? Cum aũt neq̃ filius in una

C

D

Gene. 25. 26. 27.

1. Reg. 8.

A tecum domo maneat, tu audes de alterius oculo festucam detrahere, in tuo trabem non uidens? Matth. 7 Non itaque iustus polluitur ex uitiis filiorum, sed libertas ab Apostolo ecclesiæ principi reseruatur, ut talis fiat, qui non timeat propter uitia liberorum extraneos reprehendere. Vnde & considerandum aduersus eos qui de episcopatu intumescunt, quia non statim omnibus his meliores sunt, quicunque episcopi non fuerint ordinati, cum nonnulli idcirco ad sacerdotium non peruenerint, quia eos liberorum uitia impedierint. Si autem peccata filiorum ab episcopatu iustum prohibent, quanto magis se unusquisque considerans, debet retrahere ab hoc non tam honore quàm onere, & nõ ambire alienum locum, quem magis digni debẽt occupare? Solent & per filios opera designari, ut ille intelligatur debere ordinari, qui in propria potestate habet opera sua, ut nulla subrepentium uitiorum labe sinat ea maculari. Ideo (inquit) dixi ut ordinetur, si quis sine crimine est, quia *oportet episcopum esse sine crimine, sicut dispensatorem dei*, qui est sine peccato, ut domini sui puritatem in aliquo imitetur, quoniam non sua sunt quæ præstat, sed dei quæ dispensat. Et oportet eũ esse *non superbum*. i. non tumentem uel placẽtem sibi quod episcopus sit, sed quasi bonum uillicum, id requirentem quod pluribus prosit. oportet esse & *non iracundum*. Iracundus est, qui semper irascitur, & ad leuem responsionis auram quasi à uento folium mouetur. Et reuera nihil est fœdius præceptore furioso, ut cum B debeat esse mansuetus, patiens & sapiens, toruo uultu & trementibus labiis, rugata fronte, effrenatis conuitiis, facie inter pallorem & ruborem uariata, clamore perstrepat: & errantes non tam ad bonum retrahat, quàm ad malum sua sæuitia præcipitet. Neque uero qui aliquando irascitur, iracundus est, sed qui crebro hac passione superatur. Oportet & *non uinolentum* esse. Quale enim est, episcopum uidere uinolentum, ut sensu occupato uel exaltet risum contra grauitatis decorem, uel labiis dissolutis cachinnet, uel paululum tristis quasi cuiusdam rei fuerit recordatus, inter pocula in singultus prorumpat, et lachrymas seu quid aliud amentius faciat? Vbicunque saturitas & ebrietas fuerint, ibi libido dominatur. Specta uentrẽ & genitalia. nam iuxta ordinem membrorum est & ordo uitiorũ. Dehinc additur, *non percussorem* oportere esse sacerdotem. Quod quidem & simpliciter intellectum, ædificat audientẽ, ne facile manum porrigat ad cædendum, ne in os alterius uerberandum insanus erumpat. Melius est autem, ut non percussorem illum dicamus, qui mansuetus & patiens, scit in tempore quid loquendum sit, quid tacendum, nec sermone inutili conscientiam percutit infirmorum. Non enim Apostolus ecclesiæ principem formans, uetat esse pugilem, & corporeis ictibus alios corporaliter lædentem, quod etiam in plebeio & quocunque gentili si fuerit, reprehenditur. sed hæc, ut diximus, ne contumeliosus & garrulus perdat eum, quem potuit modestia & lenitate corrigere. C Oportet etiam hunc esse *non turpis lucri cupidum*, ut non cupiat aggregare pecuniam: sed habens uictum atque uestitum, his contentus sit. Hucusque, qualis non debeat esse episcopus uel presbyter, Apostoli sermo descripsit: & nunc econtrario, qualem oporteat eũ esse, ostendit. *Sed hospitalem*, inquit, *benignum, sobrium, iustum, castum, sanctum, continentem, & amplectentem* &c. Ante omnia hospitalitas futuro episcopo denunciatur. Si enim omnis homo audire desiderat, Matth. 25 Hospes fui & suscepistis me, quanto magis episcopus, cuius domus omnium commune esse debet hospitium? Laicus enim uel duos aut paucos recipiens, impleuit hospitalitatis officium: episcopus uero nisi omnes receperit, inhumanus est. Sit etiam benignus, ut benigne diligat omnes: & quicquid boni potest tam corporaliter quàm spiritaliter, impendat. Sit & sobrius, ut corporalis ebrietas longe sit ab eo, nec sensum eius mundana cupiditas, uel ira, seu quodlibet aliud uitium inebriet, sed acuto sensu diiudicet omnia, sicut uir spiritalis. 1. Cor. 2 Iustus quoque sit, ut iustitiam in populis quibus præest exerceat, reddens unicuique quod meretur, nec accipiat personam in iudicio. Inter laici autem & episcopi iustitiam hoc interest, quod laicus potest apparere iustus in paucis: episcopus uero in tot debet exercere iustitiam, quot subditos habet. Sit etiam castus. 1. Cor. 7 Si enim laicis imperatur ut propter orationem abstineant ab uxorum D coitu, quid de episcopo sentiendum est, qui pro suis populique peccatis illibatas deo oblaturus est uictimas? Quomodo igitur hospitalitas & benignitas atque iustitia præcipua esse debet in episcopo, & inter cunctos laicos eminens, sic & castitas propria & (ut ita dixerim) pudicitia sacerdotalis, ut non solum ab opere immundo se abstineat, sed etiã à iactu oculi & cogitationis errore, mens confectura CHRISTI corpus, sit libera. Vnde & additur, ut sit sanctus. Sanctitas enim, quantum secundum nos, est dicenda ab omni inquinatione libera & perfectissima & incontaminatissima puritas. Sit etiam continens non solum ab uxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum tristitia deiiciat, ne terror agitet, ne lætitia immoderata subtollat. Continentia enim non solum in carnis opere & in animi concupiscentia, sed in omnibus rebus est necessaria, ne honores indebitos appetamus, ne accẽdamur auaritia, ne ulla passione superemur. Ad extremum sit amplectens *eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem*, ut quomodo sermo dei fidelis est & omni acceptione dignus, sic & ille talem se præbeat, ut omne quod loquitur, fide dignum existimet, & uerba ipsius sint regula ueritatis. ac desiderio charitatis amplectatur huiusmodi sermonem, quo possint audiẽtes doceri, *ut potẽs sit in doctrina sana exhortari*

A eos ad bene agendum. Sana doctrina dicitur, ad distinctionem lãguidæ infirmæq́ doctrinæ. potẽs sit *& arguere eos qui contradicunt*, id est, hereticos uel Iudæos & seculi istius sapientes, siue etiam malos catholicos, qui moribus contradicunt, id est, non loquendo, sed male uiuendo. Nam præcipitur illis ut non fornicentur, & fornicantur: præcipitur illis ut non rapiant, & rapiunt: sicq́ cætera mala à quibus prohibentur, faciũt: & ita non lingua, sed uita semper doctrinæ sanctę contradicunt. ¶Superiora quidem quæ in episcopi uirtutibus posuit, ad uitam pertinent: hoc uero quod ait, ut potens sit exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere, ad opus pdicationis refertur. ¶Quia si episcopi tantum sancta sit uita, sibi potest prodesse sic uiuens: porro si doctrina & sermone fuerit eruditus, potest cæteros quoque instruere: nec solum suos instruere, sed aduersarios repercutere: qui nisi refutati fuerint atque conuicti, facile queruntur simplicium corda peruertere. ¶Hic locus aduersus eos facit, qui inertiæ se & ocio ac somno dantes, putant peccatum esse si scripturas legerint, uel negligunt eas legere: & eos qui in lege domini meditantur die ac nocte, quasi garrulos inutilesq́ contẽnunt, non animaduertentes Apostolum post catalogum conuersationis episcopi, etiam doctrinam similiter præcepisse. Psalm. 1.

Sunt enim multi & inobedientes, uaniloqui & seductores, maxime autem qui de circuncisione sunt, quos oportet redargui, B ***qui uniuersas domos subuertunt, docentes quæ nõ oportet turpis lucri gratia. Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, uẽtres pigri. Testimonium hoc uerum est. Quam ob causam increpa illos durè, ut sani sint in fide, non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à ueritate.***

¶Ideo qui ordinatur episcopus, debet esse potens arguere eos qui contradicunt: quia *sunt multi*, latam uiam quæ ducit ad perditionem, ambulantes, *& diuinis mandatis inobedientes.* Qui ergo futurus est ecclesiæ princeps, habeat eloquentiam cum uitæ integritate sociatam, ne opera absque sermone sint tacita, uel dicta factis deficientibus erubescant, maxime quia sunt non pauci, sed multi: nec acquiescentes, sed inobedientes. *uaniloqui*, id est, uanas sectas prædicantes: *& seductores*, id est, alios à ueritate in errorem post se trahentes. sed illi *maxime* sic agunt, *qui sunt de circuncisione*, id est, qui ex Iudæis ad baptismum uenerunt, nec carnales obseruantias legis deseruerunt. hi tunc temporis nascentẽ Christi ecclesiam subuertere nitebantur & introducere legalia præcepta. Nam sine scripturæ autoritate garrulitas eorum non haberet fidem, ubi uiderentur peruersam doctrinam suam diuinis testimonijs roborare. *quos oportet redargui*, id est, tales homines doctores ecclesiæ debent ratione scripturarum superare, & silentium illis imponere pondere testimoniorũ. C *qui* non unam uel paucas *domos*, sed *uniuersas* cum dominis familijsq́ *subuertunt*, id est, à statu fidei subruunt, *docentes ea quæ non oportet* ob gratiam *turpis lucri*, id est, quasi sub specie consulendi, agentes negocium decipiendi. propter pecuniæ quæstum docet ea quæ non oportet, id est, ciborum differentias, & ocium sabbati iamdudum aboliti, atque circuncisionis iniuriam. & utinam zelo fidei talia docerent. ex parte enim aliqua posset eis ignosci, atque dici quod æmulationem dei haberent, sed non secundum scientiam. Roma. 10. Sed quia uenter est deus ipsorum, Phil. 3. turpis lucri gratia uolunt proprios facere discipulos, ut quasi magistri à sectatoribus alantur siue pecunias accipiant. ¶Possumus & aliter intelligere turpe lucrum, quia omnes hæretici dum peruersa docent, lucratores hominum se solent asserere, cum non lucrum sit, sed perditio, animas interficere deceptorum. Econtra qui errantem fratrem suum iuxta euãgelium corripuerit, Matt. 18. si fuerit ille cõuersus, lucratus est eum. Quod enim maius uel preciosius lucrum esse potest, q̃ si humanam animam quis lucretur? ¶Omnis igitur doctor ecclesiæ, qui ad Christi fidem recta ratione persuadet, honestus lucrator est. Et omnis hæreticus qui fraudulentis sermonibus homines fallit, loquitur quæ non oportet turpis lucri gratia. Sequitur: *Dixit quidam ex illis &c̃.* Quoniam ad textum sermonis & continentiam loci pertinet hoc, quod ait, *Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta*, uidetur ad eos referri, de quibus D præmissum est, Maxime qui de circuncisione sunt, quos oportet redargui, q uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia: ut sequatur, dixit quidam ex illis proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces &c̃. Sed quia in nullo prophetarum qui apud Iudæam uaticinati sunt, hic hexameter uersus reperitur, κρῆτες ἀεὶ ψεῦσαι, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί, referatur (si placet) ad superiora, ubi dictum est, Reliqui te Cretæ, ut ea que desunt corrigas: ut sequatur, dixit quidam ex illis *proprius eorum propheta*, id est, Cretensium. Quia uero multa in medio sunt, & hoc absurdum fortasse uidetur, ideo cum his superioribus quæ minora sunt, aliter aptandũ est, ut legamus: Sunt enim multi & inobedientes, uaniloqui & seductores, maxime autem qui de circuncisione sunt: quos, scilicet multos et inobedientes, uaniloquos & seductores, cum his qui de circuncisione sunt, oportet redargui, qui uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia. *Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces*, ut id quod dictum est, proprius eorũ propheta, non specialiter ad Iudæos & eos qui de circuncisione sunt, referatur: sed ad multos & inobedientes, uaniloquos & seductores: qui utique quia in Creta erant, Cretenses fuisse credendi sunt. Qui quod uaniloqui sunt, quidam proprius eorum propheta sic pnunciauit, Cretenses semper mendaces. Et

A quod sint seductores atque domos subuertant, ita subnexuit, *malæ bestiæ*. Et quod temporalis lucri gratia doceant ea quæ non oportet, ita subiecit, *uentres pigri*. Mendaces quippe sunt & malæ bestiæ & uentres pigri, quia falsa persuadent, & ferarum ritu sanguinem sitiunt deceptorum, & nõ cum silentio operantes suum panem manducãt, quorum deus uenter est & gloria in confusione ipsorum. Dicitur autem iste uersus in Epimenidis Cretensis poetæ oraculis reperiri, quẽ nunc Apostolus siue alludens prophetam uocant, quod scilicet tales Christiani tales merentur habere prophetas, quomodo prophetas Baal & quoscunque ociosos prophetas scriptura commemorat: siue uere, quia de oraculis scripserat atque respõsis, quæ & ipsa futura prænuncient, & ea quæ uentura sunt, multo ante prædicant. Denique tempore illo extabat oraculorum titulo prænotatus liber quidam Epimenidis: quem, quia uidebatur diuinum aliquid repromittere, propterea Apostolum arbitror inspexisse, ut uideret quid in eo promitteretur, & in tempore usum uersiculo scribentem ad Titum, quia erat Cretæ, ut falsos doctores Cretensium proprio insulæ suæ autore cõtereret. Non tamen totum opus Epimenidis, quod de oraculis scripserat, per unum uersiculum confirmauit: sed Cretenses tantum mendaces uitio mentis increpauit ob ingenitam mentiendi facilitatem, de propriæ gentis eos autore confutans. Nam nemo est tam sicarius, tam parricida, tam

B ueneficus, qui non aliquid boni aliquãdo fecerit. Ergo si unum bonum illius uidentes laudauerimus, necesse erit ut & cætera quæ male agit, laudemus? absit. & si inimicus aduersum nos iurgitet & clamitet, nonne inter uerba simultatis & rixæ aliquid loquitur ueritatis, quod & à nobis quoque aduersum quos loquitur, non usquequaque reprehẽdit? Sic & Epimenides non ideo uera dixit omnia, quæ in carminibus eius continentur, quia cæteræ res fallaces sunt, sed in eo tantummodo uerum loquutus esse probatur, quia ingeniti Cretensium mendacij uitium expressit, & eos malas bestias pro crudelitate, & uentres pigros pro comesatione & ociositate uocauit. Vnde Apostolus considerate & circunspecte loquens, adiuxit: *Testimonium hoc uerum est*. Non totum carmen de quo testimonium sumptum est, non uniuersum opus, sed tantum hoc testimonium, hic uersiculus. Nam qui in una tantum poematis parte consensit, cætera confutasse credendus est. Verum est (inquit) testimonium hoc, quia tales sunt Cretenses, quales illos esse testatur, licet non omnes. *Quã ob causam*.i. quia tales sunt, *increpa illos* nõ molliter, ut soles, sed *dure*.i. dura eorũ corda penetret increpatio dura, *ut sani sint in fide*, id est, ut mẽs eorũ non infirmetur in fide, sed conualescat & oẽm languorẽ pfidiæ procul repellat à sua fide. Sani inquã sint in fidei puritate, quæ nullo tabescit lãguore pfidiæ, *non intendentes Iudaicis fabulis*, quas magistri Iudæorum sine autoritate scripturarum, & sine ulla assertione rationis docent, *& mandatis* non dei, sed *hominum*, id est, Iudæorum, humana tãtum & carnalia sapientium, *auersantium se à ueritate* spiritalis

C intelligentiæ. Si quis post aduentum Christi cõciditur, nõ circuncidit, sed Iudaicis seruit fabulis, & mandatis hoĩm auersantiũ se à ueritate. Non enim qui in manifesto Iudæus est, neque quæ in manifesto in carne circuncisio, sed qui in occulto Iudæus est. & circuncisio cordis in spiritu, non litera. Si quis pascha agit, non in azymis synceritatis & ueritatis, ut exterminet ex anima sua oẽ uetus fermentum malitiæ & nequitiæ, iste attẽdit fabulis & sequitur umbras ueritate neglecta. Si quis non resurgens cum Christo, nec quærẽs ea quæ sursum sunt, sed quæ super terram sunt, dicit, ne tetigeritis, neque gustaueritis, neque attrectaueritis, quæ sunt omnia in interitu ipso usu secundum præcepta & doctrinas hominum, iste fabulis est intentus, & obseruat mandata hominum umbram tenentiũ & ueritati terga uertẽtiũ. Vnde & subdit.

Philip. 3. *Epimenides.* *Iere. 2. 23.* *Roma. 2.* *1. Cor. 5.* *Colos. 3.* *Colos. 2.*

Omnia munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil est mũdum, sed inquinatæ sunt eorum & mens & consciẽtia. Confitentur se nosse deum, factis autem negant, cum sint abominati & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

¶ Quia superius dixerat, sunt enim multi & inobedientes, uaniloqui & seductores, maxime qui de circũcisione sunt, & de his qui ab eis seducti fuerant, consequenter addiderat, increpa illos dure, ut sani sint in fide, non intendentes iudaicis fa-

D bulis, & mandatis hominũ auersantium se à ueritate, & putabant inter cibos esse distantiã, ut aliqui mũdi & aliqui essent immũdi, propterea nũc subiungit: *Omnia munda mundis*, id est, omnia ciborum genera secundum naturam sunt munda, & apud illos nihil habent immunditiæ, qui in Christum credunt, & sciunt omnem creaturã dei bonam esse, & nihil abijciendum quod cum gratiarum actione percipitur. Mundis quidem munda sunt omnia, sed *coinquinatis*, id est, carnaliter legẽ intelligentibus *& infidelibus*, id est, tempus gratiæ à legis tempore non discernentibus, *nihil* ciborũ *est mundum*: quia & his quæ respuunt, & his quæ sumũt, nõ sancte nec iuste utunt: *sed inquinatæ sunt* fœtore infidelitatis *et mens*.i. ratio *eorum & cõscientia*.i. cordis arcanum. Propterea etiã quæ munda sunt per naturam, eis immunda fiunt, quia pro qualitate uescentium & mũdũ mundis, & immundũ cõtaminatis fit. In nobis itaque est uel munda comedere uel immunda. Si enim mundi sumus, mũda nobis est creatura. Si aũt immundi & infideles, fiunt nobis uniuersa immũda, uel propter inhabitantẽ in mente nostra hæresim, uel propter conscientiã delictorum. Nihil est talibus mundum, qui tantum uoce *cõfitentur se nosse deum*, sed *factis negant* eũ, *cum sint abominati*, id est, ab humanitate destituti bestialiter uiuendo, *& incredibiles*, id est, indigni quibus debeat credi, quia toties sunt in mendacio deprehensi. Hi, quorum polluta est mens & cõsciẽntia, deũ uerbis cõfitent, factis aũt negant, iuxta

Isai. 29. illud Isaiæ, Populus hic labijs me honorat, cor eorum lõge est à me. Quomodo em̃ quis labijs honorat & corde recedit, ita sermone deũ quis confitẽs, operibus negat. Talis quisq; merito dicitur abominatus, id est, nulla ueritatis ratione persuasus: & incredibilis, i. nolens credere diuinis præceptis, ut eis obediat: & ad omne opus bonum reprobus, quo scilicet etiam ea quæ naturali bonitate superatus forte bona fecerit, non sint bona, dum mentis peruersitate sunt reproba. Tales em̃ aut praua sunt quæ faciunt, aut recta opera nõ recto corde sectantur. nõ enim de suis operibus retributiones ꝑpetuas, sed trãsitorios fauores quærunt, uel hæretico sensu quæ operantur faciunt. Aestimant quidam in eo tantum negari deum, si in persecutione quis à gentilibus comprehensus, se negauerit esse Christianum. Ecce Apostolus omnibus factis quæ peruersa sunt, deum asserit denegari. Deus charitas est, & per odiũ negatur charitas. Christus sapientia est, iustitia, ueritas, sanctitas, fortitudo, & his similia: per insipiẽtiam negatur sapientia, per iniquitatem iustitia, per mendacium ueritas, per turpitudinem sanctitas, per imbecillitatem animi fortitudo. Et quotiescunq; uincimur uitijs atq; peccatis, toties deum negamus: sicut econtrario quoties boni quid agimus, toties deum confitemur. Nec arbitrandum est, in die iudicij illos tantum à dei filio denegãdos, q in martyrio Christum negauerunt, sed per omnia opera & sermones atq; cogitatiões, Christus uel negatus negat, uel confessus confitetur.

1. Iohã. 2.

CAPVT II.

TV autem loquere quæ decent sanã doctrinam. Senes ut sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia. Anus similiter in habitu sancto, nõ criminatrices, non multo uino seruientes, bene docentes, ut prudentiam doceant adolescentulas, ut uiros suos ament, filios suos diligãt: prudẽtes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas uiris suis, ut non blasphemetur uerbum dei. Iuuenes similiter exhortare, ut sobrij sint in omnibus. Teipsum præbe exemplum bonorum operum in doctrina, in integritate, in castitate, in grauitate. uerbum sanum, irreprehẽsibile, ut is qui ex aduerso est, uereatur, nihil habens malum dicere de nobis. Seruos dominis suis subditos esse in omnibus, placentes, non contradicẽtes, non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes, ut doctrinam saluatoris nostri dei ornent in omnibus.

Ephesi. 6 Colos. 3. 1. Petri. 2

¶Illi docent (ut supradictum est) quæ nõ oportet, sed tu loquere ea quæ decet ut loquaris, id ẽ, sanam doctrinam, quæ nullum erroris aut uitiorum in se lãguorem habeat, sicut hæreticorũ uel philosophorum doctrina: quæ dum ab alijs uitijs retrahit, sæpe ad alia impellit. Sola enim Christiana doctrina ab omni languore uitiorum & errorum sanat. Generaliter Apostolus Tito præceperat, quid ipse deberet loqui ad cunctos, in eo quod ait, Tu autem loquere quæ decẽt sanam doctrinam, et nunc per singulas species quid unãquanq; ætatem deceat, exponit. Primum senibus uiris conuenientia demonstrat, deinde anus quid deceat, tertio quæ adolescentibus apta sint, tam maioribus quàm fœminis, licet in præcepto mulierum uetularum de adolescentibus fœminis mandata subiecerit, ut non tam ipse doceret adolescẽtulas, quàm quid à uetulis docerentur, exponeret, extremo de seruis præcipit. Et per singulas ætates atq; cõditiones sic decenter præcepta constituit, ut sermo eius uitæ morumq; sit regula. Loquere, inquit, ea quæ decet ut tu loquaris, qui doctor ecclesiæ Christi constitutus es, uidelicet ut senes sint sobrij, id est, in cibo & potu tẽperati, ut ætatis grauitas morum grauitatem habeat, & modum seruare sciat, & sint pudici, ne in ultima ætate luxurient, ne iam frigido ad libidinem sanguine, exemplo sint adolescẽtibus ad ruinam, & sint prudentes in respuendis uel cauẽdis malis, & eligendis atq; faciendis bonis, ut cum solerti discretione faciãt omnia. sint etiam sani in fide, ut nullo infidelitatis uel perfidiæ languore infirmẽtur, sed sint ualentes in fide, sicut iustus qui ex fide uiuit, & sicut Abraam qui non infirmatus est fide, nec in repromissione hæsitauit diffidentia, sed cõfortatus est fide, dans gloriã deo, plenissime sciens quia quæcunque promisit, potens est & facere. & sint sani in dilectione. Sanus est in dilectione, qui deum diligit ex toto corde, & ex tota aĩa, & ex tota mente, & proximum tãquam seipsum. Qui sanus est in dilectione, non æmulatur, non inflatur, non agit perperàm, non inhoneste, non ad iracundiam concitatur, non cogitat malum, nõ gaudet super iniquitate: congaudet autẽ ueritati, oĩa sustinet, omnia credit, oĩa sperat, oĩa præstolatur. Languor autem dilectionis est, quãdo abundante iniquitate refrigescit charitas. Hoc frigore charitatis & Amnon in sorore sua Thamar obriguit. Timendum ergo, ne forte & nos hac infirmitate charitatis aliquando tabescamus. Nonnunquam enim euenit, ut primum à nobis in uirginem aut in quamlibet fœminã sit sancta dilectio, & cum mollita mens fuerit in affectus, paulatim sanitas charitatis lãguore pallescat & infirmari incipiat, & diligẽrem ad extremam mortem ferat. Vnde Timotheo caute præcepit Apostolus, ut exhortetur adolescentulas in omni castitate. Omnis enim castitas in carne & spiritu & anima est, ne scandalizetur oculus, ne in pulchritudine uultus fœminei pendeamus, ne blanda nos audire uerba delectet, ne ad singulos sermones mens prius dura marcescat. Caueant ergo non solum iuuenes, sed & senes, ne per sanitatẽ dilectionis introeat morbus charitatis: & per amorem sanctum fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehẽnam. Sint & sani in patientia, ut nullo lãguore impatien

Haba. 2. Roma. 1. Hebr. 10. Roma. 4. Deute. 6. 1. Cor. 13. Matt. 24 1. Reg. 13.

A tiæ uel murmurationis infirmentur, cum pertulerint aduersa: sed glorientur in tribulationibus, & omne gaudium existiment cum in tribulationes uarias inciderint. Anus similiter doce. Quamuis apostolus Petrus moneat, ut uiri uxoribus suis tanquam infirmiori uasculo honorem tribuant, non tamen arbitrādum est, quod uxor quæ corporis uasculum habet infirmū, statim & anima infirmior sit. Vnde & nunc præcipitur eis, ut in ipsis q̄q; illud Apostoli compleatur, Virtus in infirmitate perficitur. et dicitur ut & omnia habeāt, quæ senibus uiris sunt præcepta communiter, in eo scilicet quod ait, anus similiter: hoc ē, ita ut uiri senes, in omnibus sobriæ sint & pudicæ atq; prudentes et sanæ in fide et dilectione & patientia. Et pro sexu suo hoc habeant proprium, ut sint in habitu sancto, ut ipse quoq; earum habitus & uestitus & incessus atq; motus & uultus ac sermo & silentium, quandam sacri decoris præferant dignitatem. Et quia hoc genus mulierculárum solet esse garrulum, ideo subditur, non sint criminatrices, id est, de alijs male loquentes, ne ipsæ q̄ adolescētiam iam transgressæ sunt, de adolescentularum ætatibus disputent, & dicant, illa sic ornatur, illa sic comitur, sic procedit, amat illum, amatur ab illo, cum & si hæc uera sint, non tam apud cæteros debent infamare, quàm ipsam secrete Christi charitate corripere: & magis docere ne faciat, quàm in publico accusare quod fecerit. Solent autē hæ ætates, quia corporis frixere luxuria, licet quædam nec pudicæ fiant, uino se dare pro libidine.

Iacob.1. *1.Cor.12.*

B Vnde à nimio potu uini prohibētur, quia q̄d in adolescētibus libido, hoc in senibus ebrietas est. & expresse dicitur, non uino multo seruientes. Seruitus enim quædam est & extrema conditio, uino sensus hominis occupari, & suum non esse, sed uini. Quia igitur docuit quales primo anus esse deberent, et post illa quæ cum senibus uiris habent communia, & propria eorum exposuit, ut in habitu honesto & sancto sint, nec aliarum criminatrices nec uino proprios sensus occupantes, nunc consequenter doctrinæ eis frena permittit, ut cū tales fuerint, docendi habeant libertatem, ut scilicet sint bene docentes, id est, ea quæ bona sunt, ut doceant prudentiam, id est, discretionem boni et mali, ut bonum fiat & malum caueat. Et hanc prudentiam doceant adolescentulas. licet enim alio loco dixerit, docere autem mulieribus nō permitto, sic intelligendum est, ut in uiris sit illis doctrina sublata. Cæterum adolescētulas doceant quasi filias suas, ut ament uiros suos, & diligant filios suos. Quæ doctrina est amare uiros, cū hoc non in eloquio docentis, sed in corde amantis sit constitutum? Vult ergo eas amare uiros suos caste, uult inter uirum & mulierem esse pudicam dilectionem, ut cū pudore & uerecundia & quasi necessitate sexus reddat potius debitum uiro, quàm ipsa exigat ab eo, & operam liberorum ante oculos dei & angelorum pperrare se credat. Filios autē ita diligunt, si eos in dei disciplina erudiant. Cæterum nolle eos contristare docendo quæ bona sunt, & libertatē

1.Tim.2.

tribuere peccandi, nō est amare filios, sed odisse.

C Doceant & uetulæ iuuenculas esse prudentes, ut licet corpore sint adolescentes, mēte tamē per prudentiæ acumen sint bene callētes, & doceant eas esse castas, quia aduersus castitatem magis in ætate florenti pugnat inimicus, & uirtus eius omnis cōtra fœminas in umbilico uentris est, & sobrias, ne per immoderatam potationem magis incalescant ad libidinem. & habentes curam domus, & diligenter omnia procurēt quæ sunt in domo: et benignas, id est, mites & clementes: quia poterat euenire ut diligentia domus austeritate regeretur, & per hoc Apostoli præceptum seuerior matrona fieret in seruulos, ideo copulauit benignas, ut tunc se crederet mariti domū bene regere, si hoc benignitate impetraret à seruulis, nō terrore. Doceant eas & subditas esse uiris suis, ne forte diuitijs et nobilitate tumētes, dei sententiæ nō meminerint, per quā subiectæ sunt uiris. ait eīm mulieri: Sub uiri potestate eris, et ipse dominabitur tui. In quo considerāda est scripturæ sanctæ prudentia, q̄a non uiro dominus ait, Dominaberis uxoris tuæ, sed ipsi mulieri dixit, quia uir dominabitur tui, ut illi præmium relinqueret obsequeiæ, dum in potestate eius est, si dei uelit obedire præcepto, ut seruiat uiro & subdita sit marito, ut scilicet quodammodo esset libera seruitus & dilectionis plena, ideo seruiens uiro, quia metuit eum offendere. Cum uero caput mulieris uir sit, caput autem uiri Christus, quæcunque uxor non subditur uiro, id est, capiti suo, eiusdem criminis rea est, cuius & uir, si nō subijciatur Christo capiti suo. id-

Iob.40. *Gene.3.*

D eo sint subditæ uiris, ut non propter eas blasphemetur uerbum dei. Verbum enim dei blasphematur, uel dum contemnitur & pro nihilo ducitur prima dei sententia, uel dum infamatur Christi euangelium: quia contra legem fidemq; naturæ est, si ea quæ Christiana est & ex dei lege subiecta uiro, imperare ei desiderat, cum & gentiles fœminæ uiris suis seruiant cum communi lege naturæ. Iuuenes similiter exhortare. Sicut in eo quod supra præceperat, dicens, habitu sancto similitudinem anuum diximus ad senes esse referendam, ita nunc in eo quod dicit, iuuenes similiter exhortare, similitudinem iuuenum ad anus, et per anus ad senes arbitramur aptandam, ut senum habeant sobrietatem, et sint pudici ut illi, atque prudentes et sani in fide et dilectione et patientia, anuum autem sanctitatem habeāt, neque criminatores sint, nec uino multo seruientes, sed bene docentes. Proprium autem habeāt, ut sint in omnibus sobrij, id est, modum tenentes et nullā superfluitatem sectantes, sicut sæpe consueuerunt iuuenes. Vel secundum alios codices, pudici sint in omībus, tam scilicet mente quàm corpore, tam opere quàm cogitatione, ut nulla sit in adolescente suspicio turpitudinis. Hæc sicut hactenus digesta sunt, doce: et ut doctrina tua sit efficax, præbe teipsum exemplū bonorum operum, id est, ita uiue, ut sis omnibus forma bene uiuendi, et qui te uiderint, legant in operibus tuis uelut in libro quid agere debeant. Ne

1.Cor.11. *Ephesi.5.*

A hil enim prodest, aliquem exercitatum esse in dicendo et ad loquendum triuisse linguam, nisi prius doceat exemplo doctrinę quàm uerbo. Deniq; si qui impudicus est, quamuis disertus sit, ad castitatē audiētes cohortetur, sermo eius est infirmus ac autoritatē non habet cohortandi: sicut econtrario, quamuis sit rusticanus et tardus ad loquendum, si castus fuerit, exemplo suo homines potest ad uitæ similitudinem impellere. Præbe (inquit) teipsum exemplum *in doctrina*, ut alij exemplo tuo quæ recta sunt doceant: & *in integritate*, ut integritas animi tui nec amore laudis hominū corrumpatur, nec acceptione pecuniarum, nec qualibet alia re, similiterq; cæteri exemplo tuo seruēt incorruptam mentis integritatem. Et *in castitate*, ut alij exemplo tuo castitatem custodiant. Vel in integritate intemerati corporis, ut & alij exemplo tuo uirginitatis integritatem perpetuo seruent, et in castitate cæteri q uirgines nō sunt, ut uel post amissionem integritatis, seruent munditiam castitatis. Ex hoc Titum æstimo, priusquā carnis opere occuparetur, euangelio credētem accepisse baptisma, & uirginem permāsisse: & ideo nunc ab Apostolo, ut in integritate formā sui præbeat, cōmoneri. Quam quidem integritatem in Timotheo non uidemus. Nam cum ei diceret, Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplum esto fidelium in uerbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate, de integritate tacuit, & tantum posuit castitatem. Castitas autem & in cælibatu absque uirginitatis integritate potest intelligi. & *in grauitate* sis exemplum cęteris, ut grauitas maturitatis in sermone, in incessu tuo atq; in moribus semper tuis appareat. & *uerbum* tuum præbe *sanum, irreprehensibile*, ut sermo tuæ prædicationis uel etiam communis loquutionis, nec ullum habeat in se lāguorem uitiorum, nec possit ab aliquo reprehendi. Non quo ullus tantæ facundiæ & prudentię sit, ut à nemine reprehendatur, reprehenduntur enim apostoli & euangelistæ ab hæreticis & gētilibus, sed quo nihil dignum reprehensione dicat uel faciat, licet aduersarij sint ad reprehendendum parati. Vel secundum alios codices, uerbo sano & irreprehensibili prębe te exemplū fidelibus, & hoc ita fac, *ut is qui ex aduerso est*, i. quilibet infidelis ac liuidus, *uereatur* in nos dentē inijcere, *nihil habens malum dicere de nobis*, id est, nihil mali inueniens quod de nobis dicat, id est, uitæ & doctrinæ nostræ sanitate perterritus, nō audeat nos accusare: hoc est, nihil uerisimile in accusatione confingere. & reuera usque hodie quidā in nonnullis ecclesijs, quāquam rarius inueniantur, tantæ sunt grauitatis & continentiæ, ut & ab aduersarijs habeant testimoniū. Nemo enim est tā immoderatæ impudentiæ, ut solis radios possit accusare tenebrosos, & clarum lumē caligine noctis offundere. Potest is qui ex aduerso est, & diabolus intelligi, qui est accusator fratrum nostrorum, ut in Apocalypsi Iohannis legimus. Qui cū nihil inuenerit mali q̄d obijciat nobis, erubescet criminator, et nō poterit criminari. Diabolus enī criminator interpretatur. *Seruos* etiā doce *dominis suis subditos esse*, ne occasione spiritualis libertatis quam in Christo consecuti sunt, erigantur cōtra carnales dn̄os suos, sed humiliter eis subijciantur *in omnibus*. Quoniam saluator q ait, Venite ad me omnes q laboratis & onerati estis, & ego reficiā uos, nullam conditionem uel ætatē aut sexum à beatitudinis accessu repellit, ideo nūc apostolus eius & seruis præcepta constituit, scilicet ut parti ecclesiæ mēbrisq; Christi: et quō superius q̄d Titus senes et anus et adolescentulas ac iuuenes docere deberet, exposuit, ita nūc quæ p̄cepta seruis tradat, ostēdit. Primū, ut subditi sint dn̄is suis in omnibus, in his uidelicet quæ nō sunt contraria, ut si carnalis dn̄s ea iubet q nō sunt deo cōtraria, subijciatur seruus domino: si autē contraria præcipit, magis obediat spiritus quàm corporis dn̄o. et sint *placentes*, qui ex grǽco significat ut complaceant sibi, ne uidelicet super conditione sua uideatur eis delinquat sententia. Sed quō pauper iuxta mensurā suā saluari potest, et mulier in sexus infirmitate à regno dei non excludit, et om̄is conditio sc̄dm ordinem suum beatitudinē adipisci potest, ita et serui complaceant sibi q̄d serui sunt, et non idcirco putent se deo seruire non posse, quia subiecti sunt hoībus: sed in eo placere se credant uoluntati dei, si et dn̄is suis subditi fuerint in oībus, et complacuerint sibi in conditione sua. Et nō sint *contradicentes* mandatis dominoꝝ suorum, q̄ solet esse maximum seruorū uitiū dominis contradicere, et cum aliquid iusserint, mussitare. Sed à Christianis seruis auferenda est huiusmodi passio. Si enim quæ dominus imperat, necesse habet seruus implere, cur hic ipsum cū bona faciat uoluntate, sed et dominum offendat et tā tum faciat quod iubetur. Neq; sint *fraudantes*, quia et hoc uitium solet esse seruorum, ut dominis suis fraudes faciant, furando res eoꝝ et infideliter illis seruiendo. Non sint ergo fraudātes. i. fraudulenter ex rebus dominoꝝ aliqua minuētes, *sed in omnibus fidem bonam ostendentes*, ut appareat eos fideliter in omnibus agere. Et hoc ideo, *ut doctrinam saluatoris nostri dei ornent in omnibus*. Si enim apud carnales dominos in minimo fideles fuerint, incipient eis apud deum maiora committi. Ornat autem doctrinā dei, qui ea quæ conditioni suę apta sunt facit: ē diuerso confundit eam, qui non est subiectus hominibus, cui conditio sua displicet, q contradictor atq; fraudator in nullo fidem bonā ostēdit. Quō enim potest fidelis esse in substantia dei, id est, in doctrina eius, qui carnali domino fidem exhibere non potuit? uel hoc quod additur, ut doctrinam dei ornent in omnibus, non solum ad seruos referendum est, sed et ad omnes superius nominatos, ab eo loco ubi dictum est, senes ut sobrij sint: quatenus scilicet ut senes et anus et adolescētulæ et iuuenes atq; serui, ornent quasi margaritis operibus bonis doctrinam dei nostri.

Apparuit enim gratia dei saluatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, ut

Margin notes: 1. Tim. 4. — B — Apoc. 12. — C — Matt. 11. — Act. 4. — Locus obscurus. — D — Locus obscurus.

A **abnegantes impietatem & secularia desideria, sobrie & iuste & pie uiuamus in hoc seculo, expectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni dei & saluatoris nostri Iesu Christi, qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.**

¶Post catalogum doctrinæ ad Titum, ubi describserat, quid senes, quid anus, quid adolescentulas, quid iuuenes, quid ad extremum seruos admonere deberet, recte nūc addit quia *apparuit* uel illuxit *gratia dei saluatoris omnibus hoibus*. Nō est ēm aliqua differentia liberi & serui, greci & barbari, circuncisi & præputium habentis, uiri & mulieris: sed cūcti in Christo unum sumus, uniuersi ad regnum dei uocamur, omnes post offensam patri nostro reconciliādi sumus non p merita nostra, sed per gratiam saluatoris, uel quod dei patris uiuens & subsistēs gratia ipse sit Christus, uel quod Christi dei saluatoris hæc sit gratia, & nō nostro merito saluati sumus, secūdum quod alibi dictū est, Pro nihilo saluos facies illos. Ideo serui bene uiuendo debent ornare doctrinā dei, quia gratia dei, per quam doctrina possit impleri, apparuit omnibus hominibus. Et cum omnibus, utiq; seruis. Vel ideo debes omnis ætatis & sexus & conditionis homines ad bene uiuendum monere, qa gratia dei saluatoris, id est, gratis datus nobis filius patris, humanum genus saluare uolētis, *apparuit* per fidem omnibus hominibus, senibus et iuuenibus, maribus & fœminis, liberis et seruis, nullumq; à sua cognitione exclusit. Vel *gratia dei saluatoris*, id ē, gratia dñi Iesu Christi, genus humanum gratis per baptismum saluare cupientis, *apparuit* per illuminationem euangelij omibus hominibus, nullum excipientis, nullum qui cordis oculos aperire uelit, prætериēs. Gratia dico *erudiens nos*, id est, ex rudibus ꝓfectos faciens, & perfecte instruens nos, ut abnegemus *impietatem*, id est, infidelitatem paganorum & perfidiam hæreticorum, & *secularia desideria*, id est, cupiditates uoluptatum huius seculi, quæ decipiunt multos catholicorum. Impietas enim est, ubi fidei pietas non est, secularia uero desideria sunt, quæ à mūdi istius principe suggeruntur: & cum sint seculi, cū seculi huius nube pertrāseunt. Qui impius antea fuit, si conuersus ad Christum factus est pius, iste impietatem abnegauit. Si luxuriosus quisque ad continentiam uitam mutauit, abnegauit seculi desideria. Si auarus quisq; ambire iā desijt, & largiri didicit propria, qui aliena rapiebat, abnegauit desideria seculi. Nam qui esuriunt & sitiunt iustitiam, qui gaudia patriæ cælestis appetunt, isti uidelicet illecebrosa desideria præsentis seculi q̄ assequebātur, iam abnegauerunt. *abnegantes* ergo *impietatem & secularia desideria*, *uiuamus in hoc seculo* tam fragili *sobrie & iuste* cōtra seculi desideria, *& pie* cōtra impietatē. Sobrie aūt, quātum ad nos, et iuste erga proximum, & pie erga deū. Sobrie .i. temperanter uiuamus, ut modum seruemus & à uitijs nos abstineamus: & iuste, ut opera iustitiæ per obseruantiam mandatorum dei faciamus: & pie, ut in fidei pietate perseueremus, siue piū cor erga compassionem afflictionis proximorum habeamus. nos dico, *expectantes* pro his *beatam spem* supernæ retributionis, id est, expectantes beatitudinem quā pro bonis speramus. Hāc abstinentiā in tēpore præsentis uitæ uelut in quadragesima debemus omēs obseruare. Ieiunium ēm magnū & generale est, abstinere ab erroribus & illicitis seculi uoluptatibus, ut abnegātes impietatem & secularia desideria, sobrie & iuste & pie uiuamus in hoc seculo. Huic ieiunio subnectit merces dum ait, simus expectātes beatā spem. In hoc igitur seculo quasi quadragesimā abstinētię celebramus, cum ab impietate & illicitis uoluptatibus abstinemus, & bene uiuimus. Sed quia hic abstinentia sine mercede non erit, expectamus illā spem beatitudinis. Non ergo in præsenti uita retributionē queramus, sed toto corde simus expectantes beatam spem æternę remunerationis, *& aduentum gloriæ magni dei*, qn̄ ueniet in nubibus cū uirtute magna & gloria, & cognoscetur magnus deus, qui in primo aduentu uisus est paruus homo. Expectemus aduentum huius magni dei *& saluatoris nostri Iesu Christi*, quia qui magnus deus reprobis sentietur, nobis saluator esse dignabit. Est & ordo sensuum: Expectemus aduentū gloriæ Iesu Christi magni dei & saluatoris nostri. Quem idcirco debemus expectare & salutem ab eo sperare, qa non aliud precium *dedit pro nobis*, qui tenebamur à diabolo capti, sed *semetipsum* qui tātus est, *ut* precioso sanguine *nos redimeret*, quia eius eramus. Nā aliena dicimur emere, nostra uero redimere. Redimeret nos *ab omni iniquitate*, ut nulla iam iniquitas nobis dominaretur, id est, nullum peccatum, sicut Iohannes ait, Omnis qui facit peccatum, & iniquitatē facit, & peccatum est iniquitas. *& mundaret sibi populum*, id est, ut non solum à iugo diaboli & iniquitatis nos redimeret, sed & mundaret nos, abluendo sordes peccatorum nostrorū in baptismo, & sic faceret nos populum sibi *acceptabilem* uel (sicut in græco habetur) peculiarē, populū dico, *sectatorem* siue ut græcus habet, æmulatorem *bonorum operum*. Redemit ergo nos sanguine suo, ut sibi Christianum populum peculiarem & acceptum faceret, & horū sectator esset, ut in his perseueraret.

Marginalia: Psalm. 55 — B — Matth. 5. — C — Matth. 2[?] — D — 1. Iohan. 3

Hæc loquere, & exhortare, & argue cū omni imperio. Nemo te contemnat.

¶Hæc quæ dicta sunt de apparitione gratiæ & abnegatione impietatis, & quod dn̄s seipsum dedit redēptionē pro nobis, ut nos liberaret ab iniquitate, & mundaret sibi populum peculiarem, sectatorem bonorum operum, *loquere* ignorātibus, *& exhortare* scientes ut ita uiuant, *& argue*, id est, conuince cōtemptores uel resistentes. Et hæc age *cū omni imperio*, id est, cū imperiosa autoritate. Imperij nomine nō dominationē potētiæ, sed au

A toritatem suadet uitæ. Cum imperio quippe docetur, quod prius agitur q̃ dicatur. Nam doctrinæ fiduciam subtrahit, quando conscientia præpedit linguam. Non ergo ei potestatem claræ loquutionis, sed fiduciam insinuat bonæ actionis. Vnde & de domino scriptum est: Erat enim docens sicut potestatem habens, & non sicut scribæ & pharisæi. Singulariter nanq; ac principaliter solus ex potestate bona loquutus est, quia ex infirmitate mala nulla commisit. Ex diuinitate quippe potentiam habuit id, quod nobis per humanitatis suæ innocentiam ministrauit. Ob hoc & iubetur Titus & loqui, & exhortari, & arguere cum omni imperio, quia ualde mitis erat, & propter nimiã lenitatem poterat sermo eius inefficax esse, nisi p̃ autoritatẽ imperij feruentius iuberetur. Quod autem imperij nomine (sicut præmisimus) autoritas uitæ principaliter designet, ex eo declarat, q̃d protinus addit: *Nemo te contemnat*. i. nolo te talem exhibeas, ut merito possis ab aliquo contemni. Vel nemo te contemnat, id est, nemo eorum qui in ecclesia sunt, te segniter agente sic uiuat, ut se putet esse meliorẽ, & te despiciat uelut inferiorẽ. Qualis em̃ ædificatio erit discipuli, si intelligat magistro se eẽ maiorẽ: Vnde nõ solum episcopi, presbyteri & diacones debent magnopere p̃uidere, ut cunctũ populum cui præsident, cõuersatione & sermone præcedant, sed & inferior gradus, exorcistæ, lectores, æditui, & omnes omnino qui domui dei serui unt: quia uehementer ecclesiam dei destruit, meliores laicos esse quàm clericos.

B

CAPVT III.

A Dmone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse, neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.

¶ Quia superius dixerat, tantum seruos dominis suis subditos esse debere, putaret forsitan aliquis, quod illi qui non essent de seruili conditione, nemini deberent esse subditi, & ideo nunc dicit: *Admone illos*, licet à seruili conditione sint alieni, tamen *subditos esse*. i. ut sint subditi *principibus*, id est, regibus, quia prima & maxima sunt populi capita: *& potestatibus*, id est, ducibus, consulibus, tribunis & similibus, q̃ potestatẽ sup̃ alios habẽt. Ob hoc etiam fortassis ista iubet, quia Iudæ Galilæi per illud tempus adhuc dogma uigebat, & habebat plurimos sectatores, cuius & in Actibus apostolorũ fit mentio. Qui inter cætera hoc quasi p̃babile p̃ferebat ex lege, nullũ debere dñm nisi solũ deum uocari, & eos q̃ ad tẽplum decimas deferrent, Cæsari tributa non reddere. Quæ hæresis tantũ creuerat, ut & Pharisæorũ & populi partẽ multam conturbaret, ita ut ad dominum quoq; nostrum referret hæc quæstio, licet tributũ dare Cæsari an non: Quibus ipse prudẽter cauteq; respondens, ait: Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt dei deo. Cui responsioni nũc Apostolus congruens, docet principibus & potestatibus credẽtes debere esse subiectos, etsi sint infideles, q̃bus indignum se subdere iudicabant, & *dicto eorũ obedire*, ne oporteat illos uiolentia cogi. & quia poterat his qui tormenta formidant, occasio ad negandum dari, dũ iuxta Apostoli præcepta asserent se principibus & potestatibus esse subiectos & facere quod iuberent, propterea subiunxit, *ad omne opus bonum paratos esse*. Si bonum est (inquit) quod iubet imperator aut præses, paratus sit obedire iubenti. Si uero malum est & contra deum, quod præcipit, responde ei, quia obedire oportet deo magis quàm hominibus. Hoc ipsum & de seruis intelligamus apud dominos, & de uxoribus apud uiros, & filijs apud parentes, siue carnales, siue spirituales, quod in illis tantum eis debeant subijci, quæ contra dei mandata non fuerint. Potest & ita distingui, dicto obedire ad opus bonũ, ac deinde alius sensus sit, paratos esse. Paratos autem esse, ut omnia quæcunque euenire possunt, sibi in animo præfigurent: & cum acciderint, nihil quasi nouũ sustineant, sed præparati sint ad omnia. Admone illos *neminem blasphemare*, q̃a plebs sæpe detrahit rectori suo, & male loquitur de eo. Sed nec fideles peruersum principẽ blasphemare debent, ne premantur et affligãtur ab illo. Non tamen simpliciter accipitur, neminẽ blasphemare. Neque ait, neminem hominẽ blasphemare, sed absolute, neminem, id est, non hominem, non angelum, non aliquam creaturam dei. Omnia quippe à deo facta sunt bona ualde, nec omnino Christi discipulis conuenit, ut aliquem blasphement aut maledicant. *Non litigiosos esse, sed modestos*. Si enim sumus filij pacis, & uolumus super nos pacem requiescere, & accessimus ad Ierusalem cælestem, quæ ex pace nomẽ accepit, cum his qui oderunt pacẽ, habeamus pacem: & quantum in nobis est, cum omnibus hominibus pacati simus, non solum cum modestis, sed & cum rixosis, quia nulla uirtus est ferre mãsuetos. locũtq; demus iræ. Non ergo decet Christianos esse litigiosos, sed modestos, id est, temperatos, ne prorumpentes in iram, blasphement aliquem, uel infidelem compellent canem, uel diaboli filium, nec aliquid huiusmodi per iram dicant uel faciant. Et *ostendentes omnem mansuetudinem*, ut nõ solum in corde sint mansueti, id est, mites & tractabiles, sed & foris aperte demonstrent omnem mansuetudinẽ in incessu suo atq; in uerbis & operibus suis. Hãc ostendant non ad quosdam, sed *ad omnes homines*, tam bonos quàm malos: ad bonos, ut perficiãt: ad malos, ut resipiscant. Non quo uanæ gloriæ desiderio nos esse mansuetos omnibus hominibus ostendere debeamus, sed quia dum omnes ferimur, & iniuriæ uicem nõ rependimus, ipsa opera notiora fiant uniuersis. Potest aliquis ob iactãtiam & opinionem uulgi auramq; popularem, simulare apud quosdam mansuetudinem & fingere bonitatem: sed ubi non est uera & germana & solida mansuetudo, nescio an eum esse mansuetũ op̃ssit omnibus persuaderi.

Matt. 7. Marc. 1. — Actuu. 5. — Matt. 22. Marc. 12. Luce. 20 — C — Actuu. 5. — D — Psal. 119.

A **Eramus enim aliquando & nos insipientes & increduli, errantes, seruientes desiderijs & uoluptatibus uarijs, in malitia & inuidia agētes, odibiles, odiētes inuicem.**

¶ Idcirco neminem blasphemare debent, nec contra quenquam litigare, sed modestiam seruare et mansuetudinem omnibus ostendere, qa et hi qui nunc peruerse uidentur agere, forsitan conuertentur à prauitatibus suis, sicut et nos conuersi sumus. Nam *& nos eramus aliquando*, id est, olim seu quandoq;, *insipientes*, id est, sapientiam diuinæ cognitionis nō habentes: *& increduli*, id est, nō credētes quod de deo credēdum est: et *errantes*. i. credentes q̄d de deo non est, putantes lucem tenebras, et tenebras lucem, putantes falsum quod uerum est, et uerum quod falsum est. Et eramus *seruientes*, id est, obedientes *desiderijs* nostris, qa post concupiscentias nostras ibamus, et illicita desideria sequebamur, satisfaciendo illis prout poteramus: *& uoluptatibus uarijs* seruiebamus, id est, uoluptatibus carnis & uoluptatibus gulæ, ac uoluptatibus mollium uestimentorum et similium rerum. Nos dico, *agentes in malitia*, quantum ad alios, id ē, actionē malam contra alios exercētes: *& in inuidia*, id ē, in maleuolētia: quia si malum facere non poteramus, maleuoli saltem et inuidi, q̄d poteramus, alijs eramus, malum eorum desiderātes et bonum ipsorum detestantes: quia ideo eramus *odibiles*, id ē, habiles ad odiēdum, hoc est, digni ut odiremur ab alijs: et *odientes inuicem*, quia et nos odiebamus alios, et alij odiebant nos. Tales non solum fuere gentiles ante fidem, sed et Iudæi non credētes post domini resurrectionē, postquā uidelicet clamauere, Crucifige crucifige eum. et, Non habemus regē nisi Cęsarem. et, Sanguis eius sup nos et super filios nostros. Ex eo tempore fuere insipiētes, id ē, sapiētiam dei quæ Christus est, non habentes: et increduli, id ē, nolentes credere Christum in carne uenisse: et errantes, id ē, p Christo Antichristum expectantes, atq; carnalibus desiderijs ac uoluptatibus seruiētes, & cætera quæ describuntur agētes. An non insipiēs erat Saulus & incredulus & errans, quando æmulationem dei habebat, sed non secundum scientiam, & persequebatur ecclesiam, & lapidantium Stephanū uestimēta seruabat, cum in tantum odium contra saluatorē instigatus exarserat, ut literas à sacerdotibus acciperet, pergēs Damascum ad eos qui in Christū crediderant, uinciēdos? an æstuantem flammam uoluptatum restinguere poterat, cum non esset templum dei? Quæ autem maior potest esse malitia & inuidia, quàm contra absentes epistolas sumere, & ubiq; Christi uastare discipulos, nolle seipm saluum fieri, & cæteris q salui esse poterāt, inuidere, odisse Christianos, & cōsequēter ab omnibus odium promereri?

Isaiæ. 5.

B

Lucæ. 23. Iohan. 19. Matt. 27

Actuū. 7.

Actuū. 9.

Cum autem benignitas et humanitas apparuit saluatoris nostri dei, nō ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secūdum suā misericordiam saluos nos fecit, per lauacrū regenerationis & renouationis spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Iesum Christum saluatorem nostrum, ut iustificati gratia ipsius, hæredes simus secundum spem uitæ æternæ.

C

¶ Tales fuimus ante Christi notitiam, quales descripsimus: ideo merueramus damnationem, sed per dei gratiam in Christi cognitione reperimus salutē. nam saluos nos fecit, *cum apparuit*, id ē, quando illuxit nobis, *benignitas*, id ē, largitas exhibitionis misericordiæ, *& humanitas*. i. affectus misericordiæ *dei* patris & *saluatoris nostri*. benignitatē uidelicet uocat exhibitionē operum diuinæ misericordiæ: humanitatem uero, ipsum bonum affectum eiusdē misericordiæ. Et dicitur humanitas in deo ad similitudinē nostri. Nam ille apud nos dicitur humanus, qui humanitus & misericorditer erga homines afficitur: qa humanitas ipsa misericordiæ est affectus. Secundum fidem & intellectum nobis apparuit humanitas & benignitas dei saluatoris, quando comperimus deum patrē esse miseratorem & misericordem. Et tunc saluos nos fecit, qui nostris meritis eramus perditione digni. *Non enim ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos*, p cessit hæc salus, quia nulla opera iustitiæ feceramus, unde salutem meruissemus. *sed ipse secundum misericordiam suam saluos nos fecit*, non secundum merita nostra nobis hanc salutem dedit: *per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti*, id ē, p baptismum in quo regenerati & renouati sumus, adueniēte in nos spiritu sancto, p quē data est nobis peccatorum remissio. Spes quidē futuræ salutis, non ipsa salus quæ promittitur, data est nobis in baptismo: & tamen quia certa spes est, tanquam iam data esset, eadem salus saluos (inqt) nos fecit. Alio uidelicet loco dicit, quia spe salui facti sumus. Nōdum ergo re, sed iam certa spe saluos nos fecit, id ē, salutē æternam corporis & animæ nobis dedit p lauacrum regñationis & renouationis *spiritus sancti*, id ē, p ablutionē baptismi, in q̄ sumus à peccatorum sordibus loti, & iterū post carnalē gñationem spiritalit̄ gñati, ac uetusto homine deposito renouati p spiritum sanctum, ut nunc iterum pciperemus in baptismo nouitatē innocētiæ, quam pceperamus in primo parēte priusquam peccasset, ac deinceps ambularemus in nouitate uitæ. quē spiritum sanctum deus pater *effudit in nos*, id ē, extra fudit in nos, qui adhuc foris à paradiso sumus exules, ut maior eius super nos clemētia monstraretur. Effudit, uidelicet *abunde*, id ē, sufficiēter ad remissionē omnium peccatorum & ad dationē uirtutum. Vel abunde, id est, abundantem spiritalibus donis suis, & hoc fecit *per Iesum Christum saluatorem nostrum*, id ē, p opationē Iesu Christi, qui sanguine suo saluos fecit nos à peccatis nostris, & saluos adhuc faciet ab omnibus malis. Ad hoc effudit paī in nos, id ē, in interiora nostra hunc spiritum, *ut* iustificaremur p eū, et *iustificati* non nostris meritis, sed *gratia ipsius* patris, uel spiritus sancti, *simus* iam *secundum spem hæ*

D

Roma. 8

A des uitæ æternæ, etsi nondum secundum rem, id est, hæreditario iure iam nũc possideamus in spe certa uitam æternam.

Fidelis sermo est. Et de his uolo te confirmare, ut curent bonis operibus præesse qui credunt deo. hæc sunt bona & utilia hominibus. Stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones & pugnas legis deuita. sunt enim inutiles & uanæ.

¶ *Fidelis est iste sermo* quem præmisi, ut iustificati ipsius gratia, hæredes efficiamur secundũ spem uitæ æternæ. Dignus est uidelicet fide sermo de hæreditate dei et de spe uitæ æternæ. *Et de his uolo te confirmare*, id est, de his supradictis uolo te non dubium esse, sed certum, et ut credant cæteri, confirmare te illos, id est, ut tu cõfirmes alios de his p̃dictis, de gratia, de iustificatione, de hæreditate, de spe uitæ æternæ, et his similibus. Vel uolo te confirmare de his, id est, uolo ut confirmando loquaris de his, et uehementer hæc asseras, ita ut qui te audierint, credant tibi, et *curent præesse*, id ẽ, studeant alios præire *bonis operibus*. Qui uidelicet hæc uera esse crediderint, necesse ẽ ut curã habeant bonorum operum, p̃ quam hæreditas dei et spes uitæ præparatur æternæ. Curẽt bonis opibus p̃esse alijs. i. summa cura et maximo studio laborante agere bona opa, unde præbeãt alijs exẽplũ bñ opandi. & hęc agere sic studeãt *q̃ credũt deo*, ut fidẽ opibus adornẽt. qa *hæc sunt bona*, id ẽ, iusta et sancta, *&* sunt *utilia*, id ẽ, utilitatẽ æternæ remu B nerationis tribuẽtia *hominibus*. De his (inquã) uolo ut confirmes deo credentes, quia bona sunt & utilia: *stultas autem quæstiones* deuita, quia econtra uanæ sunt & inutiles. Stultæ quæstiones sunt, ubi euidenter apparet stultitia, sicut in multis hæreticorum interrogationibus, quas de CHRISTO uel de alijs rebus faciunt ad deceptionem catholicorum. sed huiusmodi quæstiones deuita. *& genealogias*, id est, computatiões generationum, quas Iudæi faciunt, qui in eo se iactant & putant legis habere notitiam, si nomina teneant singulorum, & ab Adam usque ad extremum Zorobabel, omnium generationes memoriter uelociterq; p̃currunt, atque in supputatiõe annorum & in referendis nepotibus, abnepotibus, auis, proauis, atauis, doctores se credunt. *& contentiones* deuita eorum, qui per argumentationes artis dialecticæ non ratione, sed stomacho litigantium disputant, in hoc diebus ac noctibus uacantes, ut uel interrogent, uel respondeant, uel dent propositionem, uel accipiant, assumant, confirment, atque concludant. Si igitur illi hoc faciunt, quorum proprie ars contentio est, quid debet facere Christianus, nisi omnino fugere cõtentionem? *& pugnas* quoque *legis deuita*. Frequenter enim accidit ut habeamus pugnas legis, nõ ob desiderium ueritatis, sed ob iactãtiam gloriæ, dum apud eos qui audiunt, docti uolumus æstimari, aut certe ex hoc rumusculo turpia sectamur lucra. Quid enim prodest spumantibus labijs & latratu garrire canum, cum simplex & moderata responsio C possit te placare, si uera est, aut si falsa, leniter à te & placabiliter emendari? Occasione legis oriebantur altercationes, dum alij dicerent à quibusdam cibis abstinendum esse, quoniam sic fuerat in lege præceptum: & alij responderent in euangelio esse concessum, dicente domino, Non quod intrat in os, coinquinat hominem: & alijs contendentibus totam ipsam legem oportere carnaliter intelligi et seruari, alijs uero respondentibus et dicentibus, non iam carnaliter, sed solummodo spiritaliter eam debere seruari et intelligi. Sed huiusmodi quæstiones et genealogiæ et cõtentiones et pugnæ ideo sunt uitãdæ, qa *sunt inutiles*. i. nec dicẽtibus nec audiẽtibus p̃sunt: *& uanæ*. i. inanes, quia tantummodo speciem scientiæ habent.

Matt. 15.

Hæreticum hominem post unam & secundam correptionem deuita, sciens quia subuersus est qui eiusmodi est, & delinquit cum sit proprio iudicio condemnatus.

¶ Hæresis græce ab electione dicitur, quod unusquisque scilicet id sibi eligat, quod ei melius esse uideatur. Vnde Stoici, Peripatetici, Academici & Epicurei, illius uel illius hæreseos appellabantur. Hæreticus ergo est, qui generalis ecclesiæ doctrinam deserẽs, errorem sibi peruersi dogmatis eligit, quem specialiter sequatur. Et ideo hæreticus, quia homo est humana tantũ sapiens, & de deo secundum humanas rationes disputans. *Sed iste debet corripi, & si in errore per*- D *durauerit, caueri, sicut & dominus pessimos doctores arbitrio suo dimittendos præcipit, sciens eos difficulter ad ueritatem posse trahi: Sinite, inquit, illos, cæci sunt & duces cæcorũ.* Inde est q̃d & Apostolus nunc hæreticum iubet uitari. Non solum (inquit) prædictas quæstiones & genealogias caue, sed & *hæreticum hominem deuita post unam et alteram correptionem* uel cõmonitionem. Quasi dicat: Si uides aliquem à fide errantem, commone illum rationabiliter, ut catholicam teneat fidem: & si distulit, adhuc seuerius corripe illum de erroris sui prauitate. Non uidelicet sufficit tantum semel eũ corripi uel cõmoneri, sed et secũda est ei adhibenda correptio, ut in ore duorum uel triũ testium stet omẽ uerbum. Si bina correptiõe uel commonitione noluerit resipiscere, ulterius iam illum deuita, non habens cum illo participationẽ aliquam uel societatem, nec admonẽs eum, *sciens quia subuersus est*. Qui uidelicet semel bisq; correptus, audito errore suo, nõ uult corrigi, errare æstimat corrigentẽ: & econtrario se ad pugnas & iurgia uerborũ parans, eũ uult lucrifacere à quo docetur. Qui ergo *huiusmodi est*. i. tam peruersi erroris & tam prauæ obstinationis, *subuersus est*. i. à contemplatione supernorũ uersus ad subteriora intuẽda, ut terrena semper intueatur, & nil nisi terrenũ & infernum sapiat. *& delinquit*, id est, delinquit magis ac magis ueritatem, *cũ sit proprio iudicio cõdemnatus*, id est, corpore simul & anima damno

Matt. 15.

2. Cor. 13.
Deut. 17.

A sempiternæ damnationis deditus. Qui propterea suo iudicio dicitur esse condemnatus, quia fornicator, adulter, homicida & cæteri criminosi per sacerdotes de ecclesia propelluntur: hæretici autẽ in seipsos sententiam ferunt, suo arbitrio de ecclesia recedentes. Quæ recessio, propriæ conscientię uidetur esse damnatio. Inter hæresim autem & schisma hoc distat, quod hæresis peruersum dogma habeat, schisma uero propter episcopalem dissensiõem ab ecclesia se separet. Nullum tñ schisma est, quod non sibi aliquam cõfingat hæresim, ut recte ab ecclesia recessisse uideatur.

heresis et schisma qm° differũt

Cum misero ad te Artemam aut Tychicum, festina uenire ad me Nicopolim. Ibi enim statui hyemare. Zenam legis peritum & Apollô solicite præmitte, ut nihil illis desit. Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi.

¶ Hæc interim quæ scribo serua. & *cum misero ad te Artemam uel Tychicum*, tunc *festina uenire ad me Nicopolim*, ut & alibi prædices, quia *ibi statui*, id est, firmiter proposui *hyemare*, id est, in hyeme morari. Dictum est in exordio istius epistolæ, Huius rei gratia reliqui te Cretę, ut ea quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, ut q̃a Cretenses nuper crediderant, recedente Paulo & ad alias ecclesias ꝓficiscente, non dimitterentur or-B phani, sed haberent apostolicum uirum, qui ea quæ uidebãtur deesse, corrigeret. Quia ergo post fundamentum aliarum ecclesiarum necessarius erat Titus, qui ædificium substrueret, scribit ei ut cum Artemam uel Tychicum, unũ scilicet e duobus q̃ secũ fuerant, Cretã misisset, q̃ impleret locũ eius, ipse Nicopolim ueniret, ibi se hyematurũ cõtestans. Ex quo paternos affectus Pauli in Cretẽses, à quibus idololatriæ semina primum pullulauerant, probamus. Necessarium habet Titum in euangelij ministerium, tamen non eum ante ad se uult uenire, nisi in locum eius Artemas uel Tychicus successor aduenerit, cuius doctrina & solatio Cretenses confoueantur. Nicopolis ipsa est quæ ob uictoriam Augusti, quod ibi Antonium Cleopatramq́; superauerit nomen accepit. νικόπολις uidelicet græce, quasi uictoriæ ciuitas dicitur latine. Dixi, uenias ad me, & antea *præmitte Zenam legis peritum & Apollô ita solicite, ut nihil desit illis*, id est, ut nullis careant necessarijs, sed secum afferant quæcunq; illis necessaria, quoniam nõ est mihi facultas procurãdi eos. Hic innuit se pauperem esse, nec terrenis rebus colligẽdis inhiare. De hoc Apollo dictũ est Corinthijs: Vnusquisq; uestrum dicit, ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephæ. Fuit autem uir Alexandrinus ex Iudæis, ualde eloquens & doctus in lege, episcopus Corinthiorum, quem propẽ dissensiones quæ in Corintho erant, ad uicinam insulam Cretam, cum Zena legis doctore putandum est transfretasse: & Pauli epistola dissensiõibus Corinthiorum temperatis, rursus Corinthum remeasse. C Zenam uero legis peritum uel doctorem, de alio scripturæ loco, qui fuerit, non possumus dicere, nisi hoc tantum quod ipse apostolicus uir fuerit, obtinẽs id operis quod Apollo habuerit, Christi ecclesias extruẽdi. Præcipit itaq; Tito, ut quoniam de Creta ad Græciam nauigaturi erant, non eos faciat marsupijs indigere, sed habere ea quæ ad uiaticum necessaria sunt. Et quia poterat suboriri occulta responsio, ut non tam Titus quàm q̃cunque epistolæ lector hoc diceret, Et unde Tito ut uiaticum non habẽtibus largiretur, soluit hanc quæstionem, & quasi nihil sibi opponatur elidit, dicẽdo: *Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios: ut non sint infructuosi.* Nostros, suos uocat, qui in Christum crediderũt: qui, quia Christi erãt, recte & Pauli & Titi appellari merebãtur, habentes uidelicet *uictum & uestitum, his contẽti erant*. Et ne forsitan uel epistolam Pauli uel præceptum Titi facile contemnant, infructuosos uocat, quicunq; euangelistis nõ ministrauerint. Non sint (inquit) infructuosi. Omnis enim arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur. Qui ergo sanctis prædicatoribus necessaria non uult tribuere, arbor infructuosa est, & ob suam sterilitatem combustione digna. Litera sic legitur: Illos præmitte. Sed & nostri. i. illi quos ego ad Christum conuerti, & tibi diutius instruendos reliqui, discant te docente præesse bonis operibus eorum ad usus necessarios, id est, parati esse semper ministrare prædicationibus eorũ quæ necessaria sunt. Vel discant præesse, id est, cæteros D pręuenire in bonis operibus, factis ad necessarios usus prædicatorum, ut non sint infructuosi, non ministrando eis necessarios sumptus.

Supra. I. · I.Cor.I. · Actuũ.18 · I.Tim.6. · Matth.3.

Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amãt in fide. Gratia dei cũ omnibus uobis. Amen.

¶ *Salutant* (inquit) *te*, id est, salutem tibi imprecantur, *omnes qui sunt mecum*. Vel solita consuetudine usus est, ut Titum ab omnibus qui secum erãt, diceret salutari, uel certe proprie in Titum, quod talis esset ut amorem eorũ qui cum Paulo erant, omnium mereretur. *Magna uidelicet est laus Titi, per Paulum ab omnibus salutari.* Illi (inquit) te salutant, & tu ex nostra parte *saluta eos qui* apud Cretam *nos amant in fide*, non in carne. Neq; enim omnis qui amat, amat in fide, sed multi sunt qui amant absq; fide. amant quippe & matres filios, sed nõ amant in fide. & uxores maritos, sed amor ille non fidei est. Sola sanctorum dilectio in fide diligit, intantum ut etiam si ille qui diligitur, in fide non sit, tamen sanctus in fide eum diligat. Ideo enim in fide diligit, quia credit in eum, qui pollicitus est se pro expletione mandati retributurum esse mercedẽ: & infidelem quem diligit, ea intentione diligit, ut efficiatur fidelis. Deinde Tito & cæteris qui cum eo erant, imprecatur gratiam dei dicens: *Gratia dei cum omnibus uobis* sit. *Amen.* Et quomodo Isaac patriarcha benedixit filiũ suũ Iacob,

Gene.27.

A Gene.49. Matt.10. Luce.10.

& ipse Iacob duodecim patriarchas, Apostoli quoque ingredientes domum dicebant, Pax huic domui: & si digna erat domus, requiescebat pax domini super eam: si uero se exhibebat indignã, reuertebatur ad eos qui eam fuerant imprecati: ita & nunc in fine epistolæ suæ Apostolus gratiam credentibus imprecatur, quæ cum uoto habebat effectum, & erat in potestate credentium, si talem se benedictus, qualem benedicens imprecabatur, præbere uoluisset.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM

Philemoni familiares literas *mittit Apostolus à Romano carcere, pro seruo eius Onesimo rogãs, quia rẽ ipsius furatus fuerat, & ab eo ne comprehenderetur Romam fugerat, sed ibi familiaritatem Apostoli cõsequutus, baptismum Christi perceperat, & intantum se correxerat ac doctrinam apostolicã didicerat, ut idoneus Christi prædicator efficeretur.* Ideoque ueniam à Philemone intendit illi Apostolus impetrare, remittens eum cum hac epistola.

EPISTOLA PAVLI AD PHILEMONEM

PAVLVS *uinctus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro, & Appiæ sorori charissimæ, & Archippo cõmilitõi nostro, & ecclesiæ, quæ in domo tua est: Gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo.*

B

¶ Paulus uinctus Iesu Christi scribit Philemoni. In eo quod nomen suum præmittit celeberrimum, innuit ei quod tanto uiro denegare non debeat quod expetit. Apostolum uero se non dicit, quia cum impetrare ueniam intendat, uerba tantum blandientia oportet eum ponere, non nomen autoritatis præferre. Non imperat, sed orat. Maioris tamen uidetur supercilij, uinctum Iesu Christi se dicere quàm apostolum. Gloriabantur enim apostoli quod digni fuerant pro nomine IESV Christi contumeliam pati. Sed necessaria est autoritas uinculorum. Rogaturus enim pro Onesimo, talis rogare debuit, q posset impetrare quod posceret, & mentione suorum cruciatuum Philemonem ad misericordiam flecteret, ne ei dolorẽ super dolorem adderet, si ueniam Onesimo denegaret. Non omnis autem q uinctus est, Iesu Christi uinctus est: sed ille tantum, qui pro Christi nomine & pro eius confessione uincula patitur, sicut sanguis effusus ille tantummodo martyrem facit, q pro Christi nomine funditur. Scribit igitur ad Philemonem Romæ uinctus in carcere, quo tempore uidentur ad Philippenses & Colossenses & Ephesios epistolæ esse dictatę. ad Philippenses illa ex causa primum, quod cum solo Timotheo scribit, quod in hac epistola facit. Dehinc

Actu.5.

C

quod uincula sua manifesta dicit facta pro Christo in omni prætorio. Quod sit autem prætoriũ, in ipsius epistolæ fine significat: Salutant uos oẽs sancti, maxime autem qui de domo Cęsaris sunt. A Cæsare uidelicet missus in carcerem, notior familiæ eius factus, persequutoris domum Christi fecit ecclesiam. Porro & ad Colossenses principium est simile, Paulus apostolus Iesu Christi per uoluntatem dei & Timotheus frater. Et in fine dicit, memores estote uinculorum meorum. Et idẽ Onesimus qui nunc Philemoni cõmendatur, etiam perlator eiusdem epistolæ fuit. Sic uidelicet legimus: Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister & cõseruus in domino, quem misi ad uos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa uos sunt, & cõsoletur corda uestra, cum Onesimo charissimo et fideli fratre, qui est ex uobis. Hic autẽ Philemon, ad quem hæc epistola scribitur, Onesimi dominus est, imo frater esse cœpit in domino, & ad Colossenses refertur quod Onesimus ex eis sit, unde ratio nos ipsa & ordo deducit, quod & Philemõ Colossensis sit, & eo tẽpore cõmunẽ ad oẽm ecclesiam Onesimus epistolam tulerit, quo priuatas & sui commendatrices ad dominum literas sumpserat. Est & aliud indicium, q̃d in hac eadem epistola & Archippus nominatur, cui hic cum Philemone scribitur. Dicite, inquit, Archippo: Vide ministerium q̃d accepisti in dño, ut illud impleas. Quod est ministerium quod Archippus accepit à domino: ad Philemonem legimus, & Archippo cõmilitoni nostro: ad Ephesios etiam scribit se uinctum in domino, & in fine dicit: Vt sciatis quę circa me sunt, omnia nota uobis faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister, quẽ misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis q̃ circa me sunt, & cõsoletur corda uestra. Tychicus autem is est, qui & ad Colossenses cum Onesimo mittitur: & eo tẽpore Onesimum habuit comitem, quo Onesimus ad Philemonem literas perferebat. In quarum principio Paulus sibi Timotheum adiungit, ut epistola maiorem haberet autoritatem, quæ non ab uno scribebatur, & Philemon non solum propter Apostolum, sed propter Timotheum q sibi familiaris erat, faceret quod rogabatur. *Paulus & Timotheus frater* scribunt *Philomeni dilecto*: & quia dilectus est ab eis, debet eorum gratia concedere ueniam Onesimo. In Græco tñ non habet dilecto, sed diligibili. Inter dilectum autem & diligibilem hoc distat, quod dilectus appellari põt & ille, qui dilectionem non meretur: diligibilis autem is tantum, qui merito diligitur. Deniq; & inimicos nostros diligere præcipimur, qui sunt dilecti, sed non diligibiles. Amamus quippe illos, nõ quia amari merentur, sed quia dominus hoc præcepit. Philemon uero & dilectus & diligibilis est, quia & diligitur & diligi meretur. Philemoni (inquit) dilecto *& adiutori nostro*. i. per suam prædicationem adiuuanti nos ad disseminandum Christi euangelium: & ideo dilectus est à nobis, quia in eodem sanctæ prædicationis opere quo & nos, la

Phil.p.4. Colos.1. Colos.4. Colos.4. D Ephe.3.6.

dilectus et diligibilis differẽ

Matth.6. Luce.6.

A borat. *& Appiæ sorori charißimæ*, non habenti in se falsæ aliqd & fictæ germanitatis. *& Archippo commilitoni nostro.* quem arbitror cum Paulo & Timotheo contra aduersarios pro Christi nomine dimicantem, extitisse uictorem: & propterea nunc commilitonem dici, quod in eodem certamine belloq; superauerat, uel quod adhuc commilitaret illis in prædicatione assidua & hostium repressione. Illud quod ad Galatas scribens Apostolus, ait in Christi fide nihil referre, gentilis sit aliquis an Iudæus, uir an mulier, seruus an liber, etiam in hoc loco perspicuum fit. Inter duos quippe uiros apostolicos, inter cooperatorem Pauli & commilitonem eius, medium Appiæ nomen inseritur, ut tali ex utroque latere fulta comitatu, non uideatur ordinem sexus habere, sed meriti. Sunt qui intelligant Appiam coniugem esse Philemonis & Archippum eius filium. Quod satis uidetur congruum, ut scilicet Philemoni tanquam patri familias principaliter mittat epistola, deinde Appiæ uxori eius & Archippo filio eius, necnon *& ecclesiæ*, id est, conuocationi fidelium *quæ est in domo eius*, id est, in familia ipsius, uel quã ipse pro Christi nomine pascit & tenet in domo sua. Vxorem & filium & domesticam ecclesiam ideo salutat Apostolus, ut omnes pro Onesimo interueniant, & ei ex corde dimittant, quia & ipsi ab illo offensi fuerant. *Gratia*, inquit, *& pax sit uobis à deo patre & domino Iesu Christo.* Gratia est, qua nullo merito nulloq; opere saluamur: pax, qua reconciliati deo per Christum sumus. Sed quoniam à B patre & à Christo gratia & pax rogatur, una filij patrisq; natura esse uel potentia monstratur, cum id potest filius præstare quod pater, & id dicitur pater præstare quod filius. Huculque Paulus & Timotheus Philemoni & cæteris, hinc iam solus Paulus soli Philemoni usque ad finem epistolæ loquitur.

Gala. 3.

Gratias ago deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens charitatem tuam & fidem, quam habes in domino Iesu & in omnes sanctos, ut communicatio fidei tuæ euidẽs fiat in agnitionem omnis boni, quæ in nobis est in Christo Iesu.

¶ Multipliciter laudat Philemonem, ut postmodum facilius eum flectat ad concedendum q̃d rogabit. Gratias (inquit) ago &c. quasi dicat: O Philemon, ignoscere debes Onesimo, nec iam ullum rancorẽ uel odiũ retinere contra eum in corde tuo, quoniam es egregiæ charitatis & fidei, unde gratias ago deo meo. Quomodo em̃ tam charitatiuus uir charitatem suam non extendet usq; ad seruum bene correptum? Aut quomodo tam fidelis non indulgebit illi, qui eandem fidem iam habet? *Gratias ago* pro te *deo*. deo dico, *meo*, id est, quasi proprio, quoniam speciali quadam excellentia præ cæteris illi seruio. Gratias illi ago, *semper memoriam tui faciens in orationibus meis.* Ambiguum est utrum gratias agat deo suo semper, C an memoriam Philemonis faciat in orationibus suis semper. Et utrunq; intelligi potest. Qui enim præcipit alijs ut in omnibus gratias agãt deo, nullis angustijs poterat concitari, ut gratias p̃ deo ipse non referret. Si aũt pro sanctis & melioribus quibusq; semp orabat, credibile est eũ pro Philemone semper orasse, ut fides eius & charitas Christi misericordia seruaretur. Gratias (inqt) ago p̃, uel semper sum memoriã tui faciens in orationibus meis. i. quotiescunq; oro pro me, intermisceo & orationem pro te. Gratias ago, *audiens*. i. quoniã frequenter audio *charitatem tuam & fidem, quam habes in domino Iesu, & in omnes sanctos eius.* Ob hoc em̃ grates refero & orationes pro te facio, quoniam sæpe narratur mihi te habere charitatem in dñ̃o Iesu, qua diligis eum super omnia: & in omnes sanctos eius, quos tanquã teipsum diligis, ideoq; debes & Onesimum diligere, quia iam sanctus eius est. Fidem quoq; habes in domino Iesu & in sanctos eius, iuxta quod in Exodo legimus, quia credidit populus deo & Moysi seruo eius. Quicunque credit deo, aliter eius fidem recipere non ualet, nisi credat & sanctis eius, id ẽ, prædicatoribus & scripturarum sanctarum autoribus. Nec est in deum uera dilectio & fides, quæ in ministros eius odio & infidelitate tenetur. Talem habes charitatem & fidem, *ut communicatio fidei tuæ fiat euidens* in bonis operibus. Vel ideo pro te oro, ut communicatio fidei tuæ. i. quod fides tua credit omnia q̃ habes, debere sanctis omnibus esse cõmunia, fiat euidens. i. exterius uideatur in opere, ut quod intus credit, foris demonstret in operis executiõe. D Et hoc faciat, proficiens *in agnitionem omnis boni*, ut scilicet bene credendo & bene operando ad hoc perueniat, ut omne bonum prout in hac uita possibile est, agnoscat. i. intelligat & à malo discernat, & quale sit sciat. Sunt enim pleriq; simplicium, q̃ faciunt opera iustitiæ, & non habent eorum quæ ipsi operantur scientiam. Sed tu bona cuncta quę feceris intellige, ut cõmunicatio fidei tuæ fiat euidens in agnitionem omnis boni. boni dico, existẽtis *in Christo Iesu.* Quantis gradibus, quantisq; profectibus apostolicus in altiora se sermo tẽdit? Habet quispiam charitatem & fidem in deum & in sanctos eius, sed forsitan non æquali eam in oẽs lance cõmunicat. Et cõmunicat forsitan in oẽs, sed opere non explet uoluntatem. Implet aliquis & opere, sed gestorum suorum perfectam non ualet habere notionem. Sit alius quoq; qui & opus habeat & scientiam, sed nõ habet omnis boni. Multa enim iuste, mansuete, studioseq; perpetrans, impar est suis in aliqua parte uirtutibus. At non talis Philemon, habet quipe communicationem operatricis fidei & charitatis euidentem in deũ & in oẽs sanctos eius, in agnitionẽ oĩs boni. Quæ scilicet agnitio cũ in apostolis sit, nõ eam putemus ob id tm̃ esse perfectam, q̃ similis sit: sed in eo totam esse, quia Christi est: ut quicquid boni & in Philemone laudatur & de apostolorum exemplo sumitur, inde bonum sit, quia de Christi fonte ducatur.

Exodi. 14.

A Gaudium enim magnum habui & consolationem in charitate tua, quia uiscera sanctorum requieuerũt per te frater. Propter quod multam fiduciã habens in Christo Iesu imperandi tibi, quod ad rẽ pertinet, propter charitatẽ magis obsecro, cum sis talis ut Paulus senex, nunc autem & uinctus Iesu Christi. Obsecro te pro meo filio, quem genui in uinculis, Onesimo, qui tibi aliquãdo inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi utilis, quem remisi tibi. Tu autem illum ut uiscera mea suscipe.

¶ Plenius inculcat & docet quia dixerit, gratias ago deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis. Ideo (inquit) gratias ago, qm̃ audita charitate tua, quam in sanctos exerces, *habui in ea gaudium*, non qualecunq;, sed *magnum & consolationem*. Desolationem uidelicet quandam & tristitiam habueram, dum uererer ne si ad te reuerteretur Onesimus, aliquid mali à te pateretur. Sed audito quod in omnes sanctos charitas tua redundaret, consolationem & gaudium habui, credens quod & Onesimo qui iam unus ex sanctis est, ueniam dares. Ideo gaudium & cõsolationem *in tua charitate* percepi, *quia* tanta est, quod *uiscera*, id est, corda *sanctorum*, quos frequenter hospitio suscepisti, *requieuerunt per te* o bone *frater*, id est, tanta illis beneficia foris exhibuisti, ut etiam internus eorũ B affectus in bonitate tuæ charitatis requiesceret. Requiescunt uidelicet mens & uoluntas sanctorum per eos, qui pietatis opera sectantur, sicut & affligitur per illos, qui peruerse agunt. & dignum erat agere gratias deo pro charitate Philemonis, qui internum cordis affectum & profundos animi recessus sanctorum recipiendo refecerat. Hanc uidelicet habet Apostolus consuetudinem, ut semper uiscera uocet, uolens plenam mentis ostendere charitatem. Vnde gaudens cum gaudentibus, & cum his qui requieuerant, refectum esse se credens, habet lætitiam non transitoriam & leuem, & q̃ fortuitu possit accidere, sed magnam & (prout erat in Philemone charitas) eminẽtem, quam augebat consolatio super eiusdẽ Philemonis charitate, descendens à patre misericordiarum & deo totius cõsolationis. Hinc ad rem uenire paulatim incipit, subdendo: *Propter quod*, id est, quia sæpe uiscera sanctorum per te requieuerunt, ego *habens in Christo Iesu*, pro quo tanta facis, *multam fidutiam imperandi tibi*, id est, multam certitudinẽ quod (si uoluero) possim imperare tibi illud, *quod pertinet ad rem*, id est, ad utilitatem tuã & meam, *propter charitatem* nolo imperare, id est, nolo te imperiosa autoritate cogere, sed intermisso imperio *magis*. i. potius *obsecro*. i. per sacra te precor, scilicet per fidẽ, per charitatem tuam te rogo, ut facias quæ postulo. Obsecro inquam te, *cũ sis talis ut Paulus senex*, id est, quia es talis qualis ego Paulus senex, id est, tã prouectus ætate corporis sicut ego: & ideo non impero tibi, sed te obsecro, quia senes non sunt imperio cogendi, sed obsecratione rogandi, sicut C in alia epistola dictum est, Seniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrem. In hoc ipso quod senem Apostolus se nominat, & illum in senectute sibi æquiparat, ne senem offendere negando qđ possit debeat, cum & ipse sit senex, liquido notat. Senex (inquit) sum, nec tantum senex, sed etiam *nunc uinctus* sum, id est, catenis in senectute constrictus, ideoq; magis annuere debes petitioni meæ, ut sic quodammodo lenias uinculorum meorum aggrauationem. uinctus (inquit) sum & uinctus *Iesu Christi*, id est, pro eius euangelio uinculis mancipatus. Et propterea non me contristes, ne & illum offendas cuius uinctus sum. Multis in Philemonem laudibus ante præmissis, cum sit talis res pro qua rogaturus est, quæ & præstanti sit utilis & rogãti, poterat Paulus magis imperare quàm petere. Et hoc ex fiducia illa ueniebat, quod qui tanta ob Christum opera perpetrauerat, utique impar sui in cæteris esse non poterat. Sed uult magis petere quàm iubere, grandi petentis autoritate proposita, per quam & apostolus supplicat, et senex, & uinctus Iesu Christi. Totum autem pro quo rogat, hoc est, sicut & in exordio prælibauimus, Onesimus seruus fugam furto cumulans, q̃dam ex bonis domini sui tulit, et pergens ad Italiam, ne e proximo facilius posset apprehendi, pecuniam domini prodige dissipauit. Hic igitur cũ ob confessionem CHRISTI Paulus esset in carcere, credidit in dominum Iesum, et ab eo baptizatus, digna pœnitentia maculas uitæ prioris abs- D tersit, intantum ut is apostolus conuersionis eius testis fieret, qui quondam Petrum increpauerat non recto pede in euangelij ueritate gradientem. Quantum igitur ad peccatum & ad facinus pertinet, quo dominum læserat, ueniam non meretur. Quantum uero ad Apostoli testimonium, qui scit eum plene esse conuersum, grandi pondere premitur qui rogatur, ut ueniam non neget, qui e seruo fugitiuo atque raptore minister Apostoli factus erat. Quod autẽ aliud habebat Apostolus ministerium, nisi euangelij Iesu Christi, ut non quasi à domino, sed quasi à conuerso & coeuangelista ignosceretur ei, qui seruus esset Christi, similiter & minister? hoc est itaq; quod rogat, subdens: *Obsecro te pro meo filio* & c̃. Quasi dicat: dixeram, propter charitatem magis obsecro, & nõ manifestaueram pro quo, uel quid obsecrem te. Sed nunc scias, quia obsecro te pro filio meo, id est, proprio & quasi singulariter dilecto, *quem spiritaliter genui in uinculis* positus. Et quia ille uincula mea non abhorruit, sed animosus fidem suscepit, condonandum est ei quod prius errauit. Modo primum nominat ipsum filium, pro quo postulat, præmissis multiplicibus causis, cur debeat impetrare quod pro illo rogat. scilicet pro *Onesimo*, inquit, obsecro. Et cur pro illo sit obsecrandũ, subiungit: *qui tibi aliquando inutilis fuit*. Ideo (inquit) pro illo obsecro, quia aliquando, id est, olim fuit tibi inutilis, id est, non quærens utilitatem tuam, sed damnum, cum pecuniam tuam furaretur &

Philip. 4.
2. Cor. 1.
1. Timo. 5.
Gala. 2.

A fugeret. Sed *nunc est utilis & tibi & mihi*. ideoq; debes illi ignoscere. *quem remisi tibi*, ut à te ueniam peteret, & tibi satisfaceret, tuoq; seruitio deditus esset. Domino tantum antea inutilis fuit. Neque enim seruus fur atque fugitiuus alteri nocuit nisi domino suo. Nunc econtrario utilitatis compensatione, qua & ipsi domino & Paulo utilis est, cæterisq; per Paulum, plus charitatis meretur quàm odij ante meruerat. Vnde ait: Qui tibi aliquando inutilis fuit. Tibi (inquit) soli, non cæteris. Nunc autem tibi & mihi utilis. Vtilis domino suo, quia posset Paulo seruire pro domino suo. Paulo uero in eo utilis, quia illo in carcere uinculisq; detento, posset in euangelio ministrare, id est, euangelium pro illo foris prædicare ¶ Simul autem admirandum de magnanimitate Apostoli & in Christum mente feruenti. Tenetur carcere, uinculis stringitur, squalore corporis, charorũ separatione, pœnalibus tenebris coartatur, & nõ sentit iniuriam, nõ dolore cruciatur, nihil nouit aliud nisi de Christi euangelio cogitare. Sciebat seruum, sciebat fugitiuum, sciebat aliquando raptorem ad Christi fidem esse conuersum ¶ Grandis laboris est, talem hominem in eo perseuerare quod cœpit. Idcirco filium suum & filium uinculorum suorum & ministrum euangelij in uinculis constituti inculcat ac replicat, ut Philemon ille prudenter & dispensatorie tantum in præfatione laudatus, non auderet negare, ne suis laudibus uideretur indignus. Remisi (inquit) illum tibi, id est, iterum misi ad te unde discesserat, quoniam alieno seruo nolebam

B abuti. Sed *tu* non repellas eum uel affligas, sed *suscipe*, id est, sursum accipe illum, hoc est, honorifice illum accipe. illum dico, *uiscera mea*. hoc est, qđ supra diximus uiscera significare internum cordis affectum, & plenam ex animo uoluntatem, cum totum quicquid in nobis est, suscipitur à rogante. Alioqui autem omnes liberi uiscera sunt parentum.

Quem ego uolueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in uinculis euãgelij. *Sine consilio autem tuo nihil uolui facere, uti ne uelut ex necessitate bonum tuũ esset, sed uoluntarium.*

¶ Remisi illum ad te, *quem* primo *uolueram detinere mecum ego* tãti nominis & autoritatis apostolus, qui satis autoritate mea possem illum detinere. Ad hoc (inquam) eum detinere uolueram, *ut mihi* necessaria *ministraret pro te*, id est, loco tui qui mihi solebas ministrare, ut illud seruitium quod ipse mihi impenderet, tibi imputarem, & tu inde fructum æternæ remunerationis colligeres. Mihi dico, *in uinculis* posito, & ideo multum indigẽti eius ministerio. in uinculis dico, *euangelij*, id est, quæ ꝑ euangelio patior, non ꝑ crimine meo. His de causis uolueraũ eum detinere. Sed postea mecum retractans, *nihil* de seruo tuo *uolui facere sine tuo consilio*. i. sine tuo nutu & communi uoluntate, *uti ne uelut ex necessitate*, id est, ut non q̃si ex necessitate *esset bonum tuum*, id est, ut non esset inuitũ bonũ tuũ, *sed uoluntarium*, id est, ex tua uoluntate procedens. Bonum Philemonis erat, *ministerium* quod seruus eius pro eo exhibebat Apostolo. *Qui scilicet* Apostolus poterat & absque uoluntate *Philemonis* Onesimum sibi in ministerio *retinere*. *Sed si hoc sine ipsius* uoluntate fecisset, bonum *quidem* erat, sed nõ uoluntariũ. Quod aũt non erat uoluntarium, alio genere arguebatur non esse bonum. ¶ Nihil quippe bonũ dici potest, nisi quod ultroneum est. Ex quo Apostoli considerãda prudentia, qui idcirco fugitiuum seruum remittit ad dominum, ut prosit domino suo, qui prodesse non poterat, si domino teneretur absente & inuito ¶ Potest etiam ex hoc loco solui, quod à plerisq; frequenter quæritur, *quia deus hominem faciens ad suã imaginem & similitudinem, facere eum ita noluit ut malus esse non posset. Si enim deus uoluntarie, & non ex necessitate bonus est, debuit hominem faciens ad suam imaginem & similitudinem, facere ut ipse uoluntarie & non ex necessitate bonus esset*. Qui autem asserunt ita eum debuisse fieri, ut malum recipere non posset, hoc dicunt, Talis fieri debuit, qui necessitate bonus esset, & non uoluntate. Quod si talis factus esset, qui bonum non uoluntate, sed necessitate perficeret, non esset deo similis, qui ideo bonus est, quia uult, non quia cogitur. Ex quo manifestum est, rem eos postulare contrariam. Nam ex eo q; dicunt, debuit homo similis deo fieri, illud petunt, ut liberi fieret arbitrij sicut ipse deus est. Ex eo autem quod

D addunt, talis debuit fieri, qui malum recipere nõ posset, dum necessitatem ei boni importãt, illud, *ut homo similis deo non fieret*, uolunt ¶ Soluitur *ergo ista quæstio: Potuit deus sine uoluntate eius* hominem facere bonum. Porro si hoc fecisset, nõ erat bonum uoluntarium, sed necessitatis. Quod autem necessitate bonum est, non est bonum, & alio genere malum arguitur esse. Igitur proprio arbitrio nos relinquens, magis ad suam imaginẽ & similitudinem fecit. Similem uidelicet esse deo, absolute bonum est.

Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, ut in æternum illum reciperes, *iam non ut seruum, sed pro seruo charissimum fratrem, maxime mihi. Quãto autem magis tibi & in carne & in domino?*

¶ Nonnunq̃ malum occasio fit bonorũ, & hominũ praua consilia deus uertit ad rectũ. Quod dico, manifestius exemplo fiet: Ioseph fratres sui stimulis inuidiæ cõcitati, uendiderunt Ismaelitis. hoc initiũ patri & fratribus & toti Aegypto bonorũ oĩm fuit. Deniq; ipse fratribus postea dixit: Vos cogitastis de me malum, & deus uertit illud in bonum ¶ Simile quid & in Onesimo possumus intelligere, q̃d mala principia occasiones fuerint bonæ rei. Si uidelicet dominum non fugisset, nũquam uenisset Romã, ubi erat Paulus uinctus in carcere. Si Paulum in uinculis non uidisset, fidem Christi nõ recepisset. Si Christi fidem non habuisset, nunquam Pauli effectus filius in opus euange-

Gene. 37.
Gene. 50.

A lij mitteretur, ex quo gradatim colligitur, quod ideo minister euangelij factus est Onesimus, quia fugit à domino. Et hoc est qd dicitur: Debes illũ honeste & libenter suscipere, quia *forsitan ideo ad horam*, id ē, ad breue tẽpus *discessit à te, ut æternum illum reciperes*. Pulchre autem addens forsitan, sententiam temperauit. Occulta quippe sunt iudicia dei, & temerariũ est quasi de certo pronunciare quod dubium est. Forsitan (inquit) ideo discessit, caute, timide, trepidãter loquẽs, & non totũ fixo gradu, ne si nõ posuisset forsitan, omnibus seruis fugiendum esset ut apostolici fierent. Forsitan idcirco discessit à tuo seruitio non diu, sed ad horã, i. quasi ad unius horæ spatium, ut pro tam breui recessione reciperes illum in æternum, *id est, æternaliter tecum permansurum, qui tantummodo temporaliter erat tecum mãsurus nisi recessisset: hoc est, fortasse deus præuidit & cum à te ad horam, id ē, ad breue tempus discedere secreto consilio uoluit*, ut tu qui non eras illum æternaliter tecum habiturus, si non discederet ut ad me perueniens fidem acciperet, reciperes illum, habiturus tecum non horarium, sed æternum. Cum enĩ eandem fidem ac religionem teneat quam tu, hic & in futuro tecum semper erit, qui perenniter à te separandus erat & supplicijs mancipandus, si non ad horam discessisset, ut infidelitatem exueret, licet hæc Apostolus quasi dubitatiue dixerit, tamen ita ueraciter completa sunt ut pronunciauit. Nam Onesimus iste, sicut ex literis patris didicimus, factus est postea põtifex & martyr gloriosus. Reciperes (inquã) in æternum, *iam*, id est, post acceptum libertatis spiritum in baptismo, *non ut seruũ sicut prius, sed pro seruo fratrẽ*, quia cœpit eundem in cælo tecum habitare patrem, fratrem nõ qualemcunq;, sed *charissimum* cunctis ecclesię filijs, qui sanctitatem quam nunc habet nouerunt, sed *maxime*, id est, multo plusquàm alijs est charissimus *mihi*, qui magis noui quos chariores æstimare debeam, & qui magis huius perfectam conuersionem scio quàm alij. Et mihi qdem pro sola spiritali fraternitate tam excellenter charus est, sed *quanto magis*, id ē, ualde amplius debet esse *tibi* charissimus, *& in carne*, id est, respectu carnis, quia tibi carnale seruitium debet, utpote seruus, *& in domino*, id est, in respectu domini, quia eius per fidẽ factus est filius et regni eius particeps sit tecum futurus. In eo quod ait, ut æternum illum reciperes, notandum est, quod nullus sit æternus dominus serui sui. Potestas quippe eius & utriusq; conditio morte finitur. Onesimus uero ex fide Christi factus est æternus æterno Philemoni: & spiritu libertatis accepto, iam non seruus, sed frater cœpit esse de seruo: frater, pro sanctitate sua charissimus: frater æternus æterno et ipsi apostolo & domino suo, cui Onesimum ut carnis ante cõditio, illum postea spiritus copulabat. Et tunc quidem quando erat ei subiectus in carne, non erat ei iunctus in domino. Nunc autem & in carne iunctus est, & in domino. Ex quo intelligimus, seruum qui crediderit in Christum, si dominus eius fidelis est, duplici lege eidem domino suo constringi, ut ei & carnis necessitate iungatur ad tempus, & in æternum spiritu copuletur. C

Si ergo me habes socium, suscipe illum sicut me. Si autẽ aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa. Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddam, ut non dicam tibi, quòd & teipsum mihi debes. Ita frater, ego te fruar in domino, refice uiscera mea in Christo.

¶ Quandoquidem tam bene emendatus est Onesimus, & intantũ factus est mihi charissimus, *ergo suscipe illum* reuerenter *sicut me*, id est, quàm accurate, quàm studioso hospitio & animo tuo me susciperes, si uenirem ad te, sic illum suscipe. ita dico, *si habes*, id est, si habere uis *me socium*, id est, consortem & amicum. Aliter uidelicet non ero tibi socius. Philemon Paulum socium habere cupiebat, & in Christum credens, tales uitię uolebat habere ꝓfectus, ut Paulo similis fieret, & ei communicaret in uinculis. Consideremus ergo quantum hic laudetur Onesimus, quantum profecisse monstretur, cum ita recipiendus sit ut apostolus, et sic dominus eius ut Pauli debeat desiderare cõsortium. Breuiter quod dicit, tale est: Si me uis habere consortem, habeto Onesimum, quem ego consortem & filium et uiscera mea habeo. Quem si non susceperis, nec habere uolueris, scias quod me habere nõ possis. Suscipe, inquam, illum sicut me. Sed *si nocuit tibi aliquid* destruẽdo ex rebus tuis, sicut uineam eradicãdo, uel domum incendendo, uel aliud aliquid tale committendo, quod sæpe faciunt fugitiui, *aut si debet* tibi aliquid, id est, si quid pecuniæ tuæ secum tulit, quod debeat tibi restituere, *hoc* qd ille nocuit uel debet, *imputa mihi*, id est, puta in me esse, non in illo nocumentum et debitum, ut ego reddam illud tibi pro Onesimo, sicut & Christus pro nobis in passione quod nõ debebat, exoluit. *Ego Paulus*, q tam famosi nominis sum, & tam probatus in ueridica loquutiõe, *scripsi* non per notarium, sed *mea* propria *manu* epistolam istam, in qua me redditurum promitto quod ille debet, *ego* uidelicet *reddam*. Et hoc ita dico, *ut non dicam tibi* aliud, quod iuste possem dicere, scilicet *quòd debes mihi* etiam *teipsum*, id est, non solum tua, sed qd est maius, etiam teipsum mihi debes, ut si necesse fuerit, reddas mihi teipsum moriẽdo pro me: quoniam quicquid boni est in te, totum est ꝑ fidem quam didicisti à me: & ideo totum mihi debetur, quicquid bonorũ est in te. Quod dicit, tale est: Quod Onesimus furto rapuit, ego me spondeo redditurum, huius sponsiõis epistola hæc & manus testis est propria, quã non solito more dictaui, sed mea manu ipse cõscripsi. Crede igitur mihi, pro Onesimo pollicenti. Hoc aũt dico quasi ad extraneum loquens. Cæterũ si ad ius meum redeam, propter sermonẽ Christi quẽ tibi euangelizaui & Christianus effectus es, teipsum mihi debes. Qđ si tu meus es, & tua oĩa D

A sunt mea. Si autem tua omia mea sunt, Onesimus quoq; qui tuus est, meus est. Poteram igitur eo uti ut meo, sed uoluntati tuæ relinquo, ut mercedē habeas ignoscendo. ¶ Quod autem ait, ego reddā, non de pecuniali, sed de spirituali redditione .i. de cælesti remuneratione intelligendum est, scilicet quod suis interuentibus impetraturus sit perpetuam à domino retributionem spiritalium bonorum pro temporali damno, quid pertulit ab Onesimo. Suscipe (inquā) illū sicut me: qa quod ille debet, ego spiritaliter reddā. *Ita frater* in illa cælesti retributione *ego te fruar* .i. in te delectabor *in domino*, id est, in illa beatitudinis gloria, quæ est sanctis in domino. Et ideo nunc *refice uiscera mea*. i. benigne refoue Onesimum, & hoc age *in Christo*, id est, in Christi charitate. Vel refice uiscera mea, id est, recrea internum affectum meum, & cōple desiderium meum in Christo, dando ueniam Onesimo, & honorifice iam illum habendo. Qđ dicitur, Ita frater, in Græco est quasi aduerbium blandientis, sed in latina lingua proprie non potest dici. Sic generat uidelicet deprecantis affectum. Ego (inquā) te fruar in domino. Cum homine in deo fruetur, deo potius quàm homine fruetur. illo enim fruetur, quo efficietur beatus, et ad deum se peruenisse lætabitur, in quo spem ponit ut ueniat. Recte ergo dicit, ego te fruar in domino, quod si non addidisset, in domino, & tantum te fruar, dixisset, in eo constituisset spem beatitudinis suæ. Quanquā etiam uicinissime dicitur B frui, cum delectatiōe uti. Cum uidelicet adest qđ diligitur, etiam delectationem secum gerat necesse est. Per quam si quis transierit, eamq; ad illum in quo permanēdum est, retulerit, utitur ea: & abusiue, non proprie dicitur frui. Si uero inhæserit atque permanserit, finem in ea ponens lætitiæ suæ, tunc uere & proprie frui dicendus est. Quod non est faciēdum, nisi in illa trinitate quæ est summum & incommutabile bonum. ¶ Apostolus itaq; Philemone fruitur in domino, habēs eū secum in illa contemplatione creatoris, in qua est pfecta consummatio delectatiōis & gaudium iustorum. Qui et uiscera sua Onesimum, quem et superius eodem nomine appellauerat, refici uult p Philemonem. Et ambigue dictum est, utrum uiscera Pauli ī Christo Onesimus sit, an uiscera Pauli Onesimus per Philemonem in Christo reficienda sint. Si supius accipere uoluerimus, recte Pauli in Christo uiscera dicentur Onesimus, quem in Christi uinculis genuit: si posterius, in Christo reficiendus est Onesimus à Philemone, ut eius in Christo sermonibus erudiatur.

Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniā & super id quod dico, facies.

¶ Reficere debes uiscera mea, nam ego *cōfidens in obedientia tua*, id est, omnino fiduciam habens & certus existens, quia in hac re mihi obedies, sicut in cæteris semper obedire cōsueuisti, *scripsi tibi* de Onesimo, ut ignoscas ei & suscipias illū sicut me. Hæc (inquit) scripsi tibi, *sciens quoniam & facies super id quod dico*, uel plus dabis quàm peto, et ultra id C quod rogo facies, atque amplius quàm postulo concedes. ¶ Qui præsumit de eo quem rogaturus est, ipsa quodāmodo præsumptione præiudicat qđ rogat. Porro si scit ille qui postulat, plus quàm rogauit, rogatum esse facturū, in deo maiora petit, ut habeat rogatus spontaneam uoluntatē & maiorem ex præstatione mercedem. ¶ Si autē Philemon hoc ob hominis præceptum facit, quanto magis faciet ob dilectionem dei? Vnde et merito Apostoli uoce laudatur, quod mādata eius opere pueñerit, & possit dicere, Voluntaria oris mei complaceant tibi domine, ut plus faciens quàm ei præceptum est, uincat eos qui tantūmodo imperata faciunt. Nam & uirginitas idcirco maiori præmio coronabitur, quia præceptum domini non habet, & ultra imperata se tendit.

Psalm. 118

1. Cor. 7.

Simul autē & para mihi hospitiū. nam spero per orōnes uestras donari me uobis.

¶ Non solummodo suscipias Onesimum *sicut me*, sed *& mihi para simul hospitium*. Nam spero qđ deus adhuc per oratiōes uestras dabit me uobis, ut liberatus ab hoc carcere, reuertar ad uos, & iterum uos aliosq; doceam. Non puto tam diuitem fuisse Apostolum & tantis sarcinis occupatum, ut præparato egeret hospitio: & non una cōtentus cellula, ædes amplissimas quæreret: sed ut dum eum expectat Philemon ad se esse uenturū, magis faciat qđ rogatus ē, ne forte cū uenerit erubescat. Si aūt hic non dispensatorie, sed uere quis D æstimat imperatum, ut sibi hospitium præpararet, apostolo magis quàm Paulo hospitium præparandum est. ¶ Venturus eñ ad nouam ciuitatē prædicaturus crucifixū, & inauditum dogma delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros. Et necesse erat primū, ut domus ī celebri esset urbis loco ad quē facile conueniretur: deinde ut ab omni importunitate uacua esset ac ampla, q̄ plurimos caperet audientium, nec proxima spectaculorū locis, ne turpi uicinia detestabilis, postremo ut in plano potius esset sita q̄ in cœnaculo. Quam ob causam eū æstimo & Romæ in conducto māsisse biennio, nec parua (ut reor) erat māsio, ad quam Iudæorū turbę frequēter confluebāt. Spero, inqt, *per orationes uestras donari me uobis*. filium patri deus rogatus indulget, & frater sæpe ad orationem fratris seruatur. Apostolus uero totius ecclesiæ precibus conceditur, ob eorū qui eum audituri sunt, utilitatem: & hoc donum non tā in eum dicitur esse, qui differtur à martyrio, ad martyrium paratus, q̄ in eos ad quos Apostolus mittitur. ¶ Quod aūt crebro Paulus in carcere fuerit, et de uinculis liberatus sit, ipse in alio loco dicit, In carceribus abundantius. De qbus nonnunq̄ dñi auxilio, crebro ipsis psecutoribus nihil dignum in eo morte inuenientibus, dimittebatur. Necdum enim sup nomine Christiano senatus consulta processerāt, necdum Christianum sanguinem Neronis gladius dedicauerat: sed pro nouitate prædicationis, siue à Iudæis inuidētibus, siue ab his qui sua uide

2. Cor. 11.

A bant idola destrui, ad furorē populis concitatis, missi in carcerem, rursum impetu & furore deposito, laxabantur. Et hæc ita esse ut dicimus, apostolorum Acta testatur, in quibus et Agrippa loquitur ad Festū, potuisse dimitti Paulū si non appellasset Cæsarem: & Festus ad Agrippam, quia nullam inuenerit causam pter quæstiones quasdā de religione ppria, et de quodā Iesu quem Paulus uiuere prædicabat. Ex q animaduertimus & à ceteris iudicibus similiter eos potuisse dimitti, id agente dño, ut in toto orbe noua prædicatio disseminaretur. propter qd & nūc dicit Apostolus se sperare qd possit adhuc dari fidelibus p orōnes eorū.

[Actu. 26.] [Actu. 25.]

Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu, Marcus, Aristarchus, Demas & Lucas, adiutores mei.

¶ *Id quod principio dicebamus*, quoniam ad *Colossenses epistola* eodem in tempore & per *eundem* esset scripta baiulum literarum, quo & ad Philemonem quoq; scripta est, etiam eorum q salutantes inducuntur, nomina docēt. Nam & in ipsa subscribitur: Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus cōsobrinus Barnabæ, & Epaphras q est e uobis seruus Christi. & paulo inferius: Salutat uos Lucas medicus charissimus, et Demas. & dicite Archippo, Vide ministeriū qd accepisti in dño, ut illud impleas. Et, Memores estote uinculorū meorum. Si autē ex eo aliquis non putat pariter scriptas, qd ad Colossenses pauca

[Colos. 4.]

B sint nomina, quæ hic nō ferantur adscripta, sciat non oēs omibus aut amicos esse aut notos: & aliud esse, priuatā ad unū hoiem: aliud, publicā ad uniuersam eccl'am epistolā fieri. *Salutat te ergo* (inquit) *Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu*. de hoc Epaphra dictū ē Colossensibus: Cognouistis gratiam dei in ueritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo & conseruo nostro, qui est fidelis pro uobis minister Christi Iesu, qui etiam manifestauit nobis dilectionem uestram in spiritu. Quē & concaptiuum suum in Christo dicit nūc Apostolus: quia cum eo Romæ tenebatur p Christi euāgelio captus ac uinculis astrictus. Marcū uero quē subiungit, crederemus illum esse q scripsit euangelium, nisi ad Colossenses diceretur cōsobrinus Barnabę: ideoq; magis credimus hūc esse Marcū, pro quo inter Paulum & Barnabā fuerat olim dissensio .i. Iohannem qui cognominatus est *Marcus*: & sic ex societate Barnabæ melioratū, ut dignus esset Paulo adhærere, q quondā ab eo fuerat reiectus. *Aristarchus* aūt, quē & ad Colossenses concaptiuum suum Apostolus scribit, Thessalonicēsis erat, et comitatus est eū Hierosolyma ascēdentē, atq; inde cum eo ipse et Lucas Romā sunt missi, sicut et ecclesiastica historia meminit. *Demas* uero ipse ē, de quo ad Timotheū queritur Apostolus, Demas me dereliqt, diligēs hoc seculum, & abijt Thessalonicā. Qui fortasse postmodū pœnitētia ductus, et in Christo confortatus, redijt ad Apostolum. aut si non est ad eū reuersus, tūc constat hanc epistolā prius esse scriptam, q scriberet ad Timotheū secūda. *Lucas* aūt medicus charissimus, ipse est frater ille gloriosus, cuius laus est in euangelio per oēs ecclesias. Qui euangelium & Actus apostolorum ecclesiis derelinquens, quō apostoli de piscatoribus pisciū piscatores hominum facti sunt, ita de medico corporum in medicum est uersus animarum. Cuius scripta quotiescunq; leguntur in ecclesiis, toties eius medicina nō cessat. Huius aūt epistolæ talis est terminatio.

[Coloss. 1.] [Colos. 4.] [2. Tim. 4.]

C [2. Cor. 8]

Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. amen

¶ Sicut à meliori parte hominis .i. capite dinumeratur populus Israel, dicente scriptura, secundum capita eorum, ita in toto quidem homine et omni parte sanctorū gratia est domini nostri Iesu Christi, sed à maiori & meliori parte, id est, spiritu, p synecdochen de toto homine dicitur: *Gratia domini nostri Iesu Christi cū spiritu uestro. Amen.* Cum autem in spiritu gratia domini fuerit, totum facit hominem spiritualem, ut & caro spiritui seruiat, & anima non uincatur à carne: & redacta simul in substantiam spiritalem, adhæreat domino: qm qui adhæret domino, unus spiritus est.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS.

PAVLVS in Italia positus, Hebræo sermone scripsit hanc epistolam, & misit Iudæis ad fidem domini Iesu conuersis, & in Iudæa post ueritatis agnitionē cōuersantibus, intendens principaliter eos in puritate fidei Christianæ confirmare, & à legalibus obseruantijs quibus adhuc detinebātur, prorsus auellere. *Putabant enim fidem Christi solam sine admixtione legalium ceremoniarū ad beatitudinis consecutionem nullatenus esse sufficientem, sed utrunq; simul dicebant ad salutem esse necessariū.* Nullum nanq; in fide Christi sine legali obseruatiōe, uel in legis obseruantia sine fide, dignum uitæ perpetuitate iudicabant. Et apostolus eorū beatus Petrus permisit eos adhuc in legalibus ceremonijs uiuere, timens ne si carnales obseruancias illis omnino auferret, & ab operibus legis in quibus semper uixerant, remoueret, potius à fide domini Iesu recederent, quàm legē desererent. Cōsiderauit enim quòd si ad fidem saluatoris conuerterētur, atq; post fidem & ueritatis meritum inutilitas signorum & umbræ manifestarentur eis, facilius ab errore isto reuocari possent, quàm si primo aditu diceretur eis, ut à legis operibus omnino cessarent. Et quod tunc Petrus præuidit posse fieri, nunc Paulus aggreditur facere. Timebat enim ne fides eorū quæ nimis imperfecta erat, & conuersio ipsorum inanis fieret & superflua. Ideoq; scribit eis per multas rationes de eminentia Christi & inutilitate legis, ad ultimū & de moribus instruit. Studet uidelicet (ut dictum est) persuadere illis fidē saluatoris sine carnalibus obseruantijs ad uitam æternam sufficientē esse, & ut ulterius carnalibus obseruantijs nō insistāt, sed ī fide Christi iustificatiōis & saluatiōis suę fiduciā ponāt. Quod aūt hæc epistola superscriptionē solitā non habet, id est, Paulus apostolus, ista ratio est, quia præiudicatum Hebræis erat de Pauli nomine, ne dicta eius susciperent: & idcirco prudenter declinauit, ne statim in principio Pauli nomine inspecto, eius lectio repudiaretur: & qa à domino omnipotēte Paulus dicitur missus ad gētes præcipue, non ad Hebræos. Pro humilitate ergo Paulus qui ad gentes fuerat destinatus, non scribit semetipsum Hebræis apostolum, uel propter honorem domini, qui se missum dixerat ad oues domus Israel. uel quia gentiū uidebatur apostolus, & nō Hebræorum. Nam neq; fidem, neq; aliud quicquam illis cōtulerat. Interpretantur autem Hebræi transitores uel transeuntes, quique radicem cordis in amore præsentis mundi non plantauere, sed assiduis desiderijs ad superna transeunt: qui peregrinationem terræ non diligunt pro habitatione patriæ, sed ueram patriā inquirūt. ipsi sunt uere Hebræi, & ad se scriptā esse credant hanc epi-

D [Matt. 15.] [hebrei quid interpretant]

A stolam. In qua Apostolus primum proponit audienda esse uerba Christi, conferendo eum prophetis, quia in eo locutus est deus ut in prophetis, & maior est eis. sic uidelicet dicit.

EPISTOLAE PAVLI AD HEBRAEOS CAPVT .I.

MVLTIFARIE MVLtisq; modis olim deus loquens patribus in prophetis, nouissime diebus istis locutus est nobis in filio.

¶ *Multifarie*.i. multis loquutionũ generibus, aliquando manifeste, aliquando obscure, aliquando proprie, aliquãdo figurate, aliquando per angelum, aliquando per occultam inspirationem, aliquando Hebraice, aliquando Chaldaice, aliquando blandiens, aliquando terrens, loquutus est deus: *et multis modis*, id est, diuersis, & actionum uarijs generibus: qa non solum dicta prophetarum, sed & omnia facta eorum prænunciauere ea, quæ nostris temporibus erant futura. Et ꝗ̃ uaria sint & quàm multa prophetarum gesta, quæ referuntur in scripturis, qs facile noscit? Et in oĩbus illis patrũ gestis loquutus est futura. Nã de uerbis eorũ quæ multa sunt, atq; diuerso & multiplici genere loquutionum prolata, non est dubium quin ipse ea loquutus sit. Ita ergo multifarie & multis modis & q̃litatibus *olim*, id est, in antiquis tẽporibus, *loquens deus patribus*, qui nos carnaliter genuere, & fidem suam de CHRISTO nobis reliquere. Et loquẽs eis *in prophetis*, qa ipse in cordibus eorum dixit, quicquid illi foras uel dictis uel factis loquuti sunt hominibus. Nec uacat quod dicit, loquẽs olim, & iungit præsens cum præterito. Nam ea quæ loquutus est patribus in prophetis, omnia nobis usque hodie loquitur in scripturis, ut sicut ipsi, ita & nos credendo ea & opere complendo uitam consequamur æternam. Potest & de solis uerbis intelligi, q̃d ait, multifarie multisq; modis. Multifarie.i. multis loquutionibus, *multisq; modis*, id ẽ, multis loquutionum qualitatibus, olim deus pater loquens patribus, qui in carne & in fide nos genuere: *nouissime*.i. in fine tẽporũ, quando iam alia non seqtur dei loquutio, qm̃ in hac continetur omnis perfectio sanctitatis & iustitiæ, *diebus istis*.i. tempore istorum hominũ qui adhuc in carne uiuũt, *loquutus est nobis in filio* suo: qa quicquid foras Christus loquutus est hominibus, pater in eo loquebatur intus. In prophetis fuit deus secundũ inhabitationem gratiæ & reuolutionem uoluntatis sapientiæ suæ. in filio autẽ omnino totus manebat, scilicet usquequaq; mentem & rationem illius illuminans, ut nihil sibi deesset ad perfectionem animæ, utpote cui sapientia dei personaliter erat unita. Et qui loquebatur in prophetis, quod in eis loquebat̃ patribus nostris, hoc nobis ad ultimum loquutus est in filio suo: & ideo uerba filij nõ minoris autoritatis sunt, ꝙ prophetarum: imo maioris, ꝗ illi serui, est iste filius, in quo pater loquutus est nouissime, post istã enim nulla alia futura est loquutio. Illa uidelicet q̃ facta est Moysi, non fuit nouissima: quia tantum posita fuit usq; ad tempus correctiõis. & ideo quandiu durabit hæc nouissima loquutio, id est, nouum testamentum, pro certo durabit fides nostra: quia in aliud non poterit transmutari, quod nobis plus ualeat ad acquisitionem uitæ cælestis. Et ut diligentius obseruentur ea quæ loquutus est filius, transfert se Apostolus ad commendationem eius secundum utranq; naturam, dicens:

Quem constituit hæredem uniuersorũ, per quem fecit & secula. Qui cum sit splendor gloriæ & figura substantiæ eius, portansq; omnia uerbo uirtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.

¶ Ostendit uidelicet quantus sit filius, in quo pater loquutus est hominibus, ut cognita magnitudinis eius dignitate, fides de eo sufficiens esse ad salutem æternã cognoscatur. *Quem* ipse pater secundum humanitatem *constituit* iam immutabilem *hæredem uniuersorũ*, id ẽ, possessorem omnium creaturarum, atq; totius mundi dñm, ut iam non sit tantum Iacob funiculus hæreditatis eius, sed fiat quod scriptum est, Dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Vnde patet quia omnes in eum debent credere. D Et *per quem*, secundũ quod uerbum patris est, ipse pater *fecit* non solum æterna, quæ minus sunt etiã nobis nota, sed *& secula*, id est, omnia mutabilia, quæ uariari cernimus per tempora. Seculum uidelicet à sequendo dicitur, eo quod semper sit in motu: quia semper aliquid præcedit, & aliud sequitur. Et cum secula per filium facta sint, manifestũ est eum esse creatorẽ hominis & omniũ reliquorum, quæ in cælis facta sunt. *Qui* filius post laborem militiæ & obedientiæ suæ *sedet*.i. requiescit, nihil ultra laboris sustinens, ad dexterã paternæ maiestatis. Et iure secundum humanitatem exaltatus est ad dexteram patris, *cum sit* secundũ diuinitatem eidem patri coæternus & coæqualis, & *splendor gloriæ & figura substantiæ eius*. Splendor gloriæ quasi lumen de lumine. pater enim est gloria, sicut idẽ filius ei canit in Psalmo, Gloria mea & exaltans caput meum. Et huius gloriæ, id est, patris splendor est filius, qa à patre est, *sicut* splendor de sole: & coæternus est patri, sicut splendor coæuus soli. Nam sicut natura non patitur ut sit unquam sol sine splendore, et ignis sine calore, ita pater nunquã potuit esse sine sapiẽtia sua: & sicut sol non est à splẽdore nec ignis à calore, ita pater non à filio, sed filius à patre: et sicut splẽdor ostendit illud cuius est splẽdor, ita filius manifestat patrem cuius ipse est sapientia: & sicut substantialiter splendor in sole est, et sol in splendore, ita substantialiter filius in patre est & pater in filio. Et

Infra.

Psalm. 2.

Seculũ unde dicitur

Psalm. 3.

sol nũꝗ sine splẽdore

deus qm̃ fuit i prophetis

A quia posset esse coæternus, & tamen non esset eadem substantia, addit, & figura substantiæ eius, per quod ostenditur consubstantialis patri. Quia etiam figura substantiæ eius, id est, expressa similitudo eius, non secundum exteriora, sed secundũ substantiam figura substantiæ est, id est, forma & imago substantiæ eius: quia quantus est pater, tãtus & ipse: qualis est pater, talis & ipse: cuius substantiæ est pater, eiusdem & ipse: quod est pater, hoc & ipse, filius enim qui est sapientia patris, per hoc quod ipsum reuelat & facit cognosci, figurã substantię eius exprimit, cum semetipsam primũ describit eadem sapientia, & sic patrẽ manifestat. Cum uidelicet æternitas patris cernitur à nobis, prout infirmitatis nostræ possibilitas admittit, imago eius mentis nostræ oculis antefertur: quia cum uere in patrem tendimus, hunc quantum accipimus per suam imaginem, id ẽ, per filium, uidemus & per eam speciẽ, quæ de ipso sine initio nata est eum aliquo modo cernere, quia nec cœpit, nec desinit, conamur, & habet figura expressa substãtiæ dei. Vnde idem filius dicit, Nemo uenit ad patrem nisi per me. &, Qui uidet me, uidet & patrem. Qui & portat omnia. i. sursum tenet ne decidant, & in nihilum reuertantur, unde creata ab ipso fuerant, & sustentat ea non labore, nec difficultate, sed uerbo uirtutis suæ, id ẽ, imperio suæ potẽtiæ, hoc est, sola uoluntate sua, quę in eo uirtus est & omnipotentia, per quod patet, quia patri compotentialis est. Et ẽ purgationem peccatorum faciens, B quia sanguine suo nos à peccatis mũdat. Commonet Apostolus crucis eius & mox resurrectionis, & ascensionis. Nam postquam fudit in cruce sanguinem ut faceret peccatorum nostrorum purgationem, suscitatus est de sepulchro, & eleuatus in cælum. Vbi sedet nunc, id ẽ, quiescit & regnat & iudicat, sublimatus ad dexteram, id ẽ, æqualitatem & honorificentiã maiestatis, id ẽ, patris, q est maiestas, id est, maior potestas, quia omibus potestatibus maior est, ad cuius dexteram filius ẽ in eadem sede, sicut æqualis, ne si in alia parte sederet, minor esse uideretur. & sedet in excelsis, id ẽ, super omnẽ creaturam in eminentissimis spiritibus angelicis, qui uocantur thronus, id est, sedes dei.

Locus obscurus

Iohan. 14

Tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit. Cui enim dixit aliquando angelorum, filius meus es tu, ego hodie genui te? & rursum: Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium?

Actuũ. 13. Psalm. 2. 2. Reg. 7. 2. Par. 22

¶ Hic comparat eum angelis & præfert, usq; ad locum, quo ait: Propterea abundantius oportet. Sedet in excelsis, effectus tanto melior, id ẽ, dignior angelis secundum humanitatem, secundũ quã minoratus fuerat paulominus ab angelis, quanto hæreditauit, id ẽ, hæreditario iure possedit nomẽ (q̃d est filius) differentius, id est, magis differens. Dum enim mortalis adhuc esset, differens nomen habuit, quia angeli ministrabãt ei, sed tamẽ cõfortasse eum legitur in passionem. Postquã aũt immortalis factus est, magis differens nomen habuit: quia ministrare adhuc ei possunt angeli, sed iam cõfortare eum non possunt. Et ante passionẽ licet nonnunquam uocaretur filius dei, tamen fere semper uocatus est filius hominis, post resurrectionẽ uero filius dei uocatur. Et secundum quod ipse differentius nomẽ habet, est præ illis, non post illos. Nã & si angeli aliquando uocantur filij dei, hoc nomẽ significat illos à deo creatos esse, non eandem substantiam habẽdo cum deo, sed potius quod sunt sola dei uoluntate facti. In Christo autem significat illum esse naturaliter à patre genitum, & eiusdem cum patre substantiæ, & humanitatem eius personaliter unitam eidem unigenito dei. Proptẽ quod & ipsa humanitas appellationẽ filij dei meruit. Ita nomen istud quod est filius, est in Christo differentius & longe dissimilius quàm in angelis, & longe præ illis. Vel præ illis habet Christus nomen, quia honorificẽtior quàm illi factus est quãdo surrexit & ascẽdit. Et uere præ illis nomen habet. Nam cui angelorum dixit deus, quod Christo dixit? Nec maiori angelorum dixit hoc aliquando, id est, nec in creatione, nec quando confirmati sunt in supernis. Similiter nullus angelorum tam sublimis est, cui legatur deus aliquãdo dixisse quod Christo dixit, filius meus es tu consubstantialis mihi, quia ego hodie, id est, in die æternitatis, quæ caret principio & fine, semperq; præsens habet sine præterito & futuro, genui te ex substantia mea. Genui te, dixit, & non gigno, te, ne imperfectus uideretur esse filius, & ne contra ꝓphetam deus recens esse putaretur idem unigenitus. Si enim dixisset, hodie gigno te, posset existimari hæc genitura hodie principiũ habuisse. Sed cum dicit, genui, ostendit quod hodie sit, sed non hodie cœpit. Ac per hoc nullum principium habuisse declaratur. Tamẽ si in Actibus apostolorũ uerba Pauli cõsideremus, uidebimus eũ hanc sententiã ad resurrectionem domini retulisse. dixit enim de patre, Resuscitans Iesum Christum, sicut in psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Iuxta hoc igit Apostoli testimonium dixit ei pat in die resurrectionis, filius meus es tu, ego hodie genui te, ut illa resurrectio eius quã pater operatus est, intelligat quædam generatio. Nam & nostra resurrectio uocat regeneratio, cũ dicit, In regeneratione cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ. & iterum de electis dicit, quia in futuro seculo sunt filij dei, cum sint filij resurrectionis. Christus ergo secundum humanitatem, qui dũ esset mortalis, erat filius hominis, in resurrectione uestiens immortalitatem, factus est filius dei, sic tamẽ, ut non amittat esse filius hominis, quia uerus homo ꝑmansit: sed gloriam quam humanitus non habebat, accepit: ita & homo ille quẽ unigenitus dei in sua persona susceperat, audiuit in resurrectiõe, Filius meus es tu, ego hodie genui te, quod nulli unq; angelorum dictum est: quia nec propter aliquam promotionẽ quæ illis aliquãdo facta est, dignus fuit aliqs illorũ hoc audire. Et rursum, cui angelorũ dictum est q̃d de filio

Matth. 4 Lucæ. 22.

C D

angeli dñi filij dei uocantur.

nota

Actu. 13.

Matt. 19.

Luce. 20

christus in resurrectione factus ẽ filius dei

A hominis uerbo dei personaliter unito dixit, Ego qui uerbi mei semper sum pater, ero illi in patrem, id est, ero pater illi homini quem uerbum meum assumet, & ipse homo erit mihi in filium, id ē, erit mihi filius. Nulli angelorum dictum est hoc, uel de nullo angelorum. ¶ Sed homo iste propter unitatē personæ, uerbi & carnis, factus est eiusdem patris filius cuius & uerbum: quia & uirgo, dei genitrix idcirco dicitur, quod non solum hominem, sed & dominum genuit. Caro enim communicat altioribus, sicut & diuinitas humilioribus.

2. Reg. 7.

Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes angeli dei. & ad angelos quidem dicit: Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis. Ad filium autem: Thronus tuus deus in seculum seculi, uirga æquitatis uirga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea unxit te deus, deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis. Et tu in principio domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, & omnes ut uestimentum ueterascent: & uelut amictum mutabis eos, & mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.

Psalm. 96 · Psal. 103. · Psal. 44. · Psalm. 101

¶ Ostenso per autoritates quoniam differentius nomē præ angelis Christus hæreditauit, ostendit per alias autoritates eum esse meliorem & prçstantiorem angelis. Quasi dicat: Antequam filius dei homo fieret, promisit deus se eidem homini fore in patrem. Et iterum cum introducit in orbem terræ, id est, in hunc mundum primogenitum in multis fratribus, dicit de eo, ut adoretur ab omibus sanctis angelis. Iterum introducit uisibilem carne assumpta, qui ante inuisibilis in mundo erat. ¶ Quæ assumptio dicitur exitus à patre, & introductio in hæreditatem. Vel introducit, id est, intus usq; ad corda hominum ducit eum, ut cognoscatū ab eis, pro quorum salute carnem induit. & in orbem terræ, id est, in reparationem humani generis ubique terrarum existentis. ¶ Qui filius secundum diuinitatem quidem, in qua fratres non habet, dicitur unigenitus: sed secundum humanitatem, in qua fratres habere dignatus est, appellatur primogenitus. In qua humanitate eum adorare monentur angeli, quia in diuinitate ut adorent eum, non indigebant admonitione. & quia homo unitus deo, adoratur ab angelis, patet qđ longe melior est ipse quàm angeli. ¶ Hoc autem testimonium in cantico Deuteronomij iuxta Septuaginta interpretes ita legitur: Lætamini cæli simul cū eo, & adorent eū oēs angeli dei. Vbi notandum quod translatio Septuaginta interpretum authentica erat Hebræis, quibus scribebat Apostolus, utpote Græcam & Hebræā linguam scientibus. ¶ Quia ergo cæli lætantur cum homine quem dei filius assumpsit, & adorant eum omnes

B · dei uerbū q̄m unigenit⁹ et pmogenitus dicitur. · Deute. 32

angeli dei, manifestum est ex hoc, quantum ipse prçlatus sit angelis: & etiam ex eo quod sequitur, quia ad angelos dicit, qui facit angelos &c. ¶ Illud enim quod supra dictū ē, refertur ad filium, ostēdendo illum esse meliorem angelis: & istud quod subdit, referē ad angelos, ostēdendo eos inferiores illo cui seruiūt & ministrāt. Et hoc est qđ dicit scriptura, quod ad angelos pertinet quidem: Qui scilicet filius facit angelos, id est, nūcios & legatos suæ uoluntatis ad homines, suos spiritus cælestes. angelus enim nomen est officij, non naturæ. Nomen uero naturæ spiritus est. Nam sancti illi spiritus supernæ præsentiæ semper quidem sunt spiritus, sed non semper angeli. Tunc enim solummodo sunt angeli, cum nunciant. Eos ergo quos semper Christus habet spiritus, quando uult, angelos facit, mittendo eos nunciare quod iusserit. & flammā ignis, id est, Seraphin, qui ardentes interpretantur, quia igne diuini amoris toti sunt inflammati, & ante omnes alios sunt, facit ministros suos, ut ministrent ei & seruiant. Similiter primos cælestium spirituum facit sibi ministrare. & hoc quidem ad angelos dictum est, id est, ad ostendendam subiectionē eorum: sed ad filium quod sequitur, id est, ad declarandam eius excellentiam: O deus fili, tuus thronus, id est, tua sedes regia permanet in seculum seculi, id est, in çternum. Non uidelicet posset deus habere sedem temporalem, dominum uocat eū, ut omibus qui uidebant eum esse hominē, diuinitas eius innotescat. ¶ Per thronum, id est, p sedē regiam designatur regnum eius. Qui thronus perseuerat in seculū seculi, quia regni eius non erit finis. & alibi dicitur, quia sedebit dominus rex in æternum. ¶ Per uirgam quoq;, id est, sceptrum, insigne regnātis exprimitur. Quæ uirga est çquitatis, sicut & p prophetam de eo dictū est, Ecce in iustitia regnabit rex. Vel thronus intelligatur iudiciaria sedes, & per hanc ipsum iudicium. Qui thronus permanet in seculum seculi, quia nouissimum Christi iudicium semper stabit. Vnde ait, Ibunt hi in supplicium æternum, illi autem in uitam æternam. ¶ Per uirgam autem æquitatis, intelligi potest rectitudo sententiæ iudicij eius, qua percutiet reprobos. Hæc uirga, fortitudo est in uindicta & æquitas rectissima. Vel certe uirga regni tui, id est, disciplina & regnum, qua bonos regis & malos flagellas, est uirga æquitatis, id est, regula directa & inflexibilis. Nec mirum, quia dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, id est, omne bonum non coactus habuisti, sed ex amore: & econtra odisti iniquitatem, id est, omne malum. Nam sicut Iohannes in epistola dicit, Oīs q facit peccatū, & iniquitatē facit, & pctm̄ est iniquitas. Nō simul utraq; habuisti, id ē, bonum et malum: sed unum ex amore tenuisti, et alterum ex odio detestatus es. et propterea, id ē, ut bonum diligeres et malum odires, unxit te o deus fili deus tuus pater per se, non per ministros. ¶ In eo em̄ qđ dicitur, unxit te deus deus tuus, sicut et in Hebræo et Græco patet, primum nomen dei uocatiuo casu intelligendum est, sequēs nominatiuo. Vnxit te deus, deus tuus. Vnxit secūdum ho

C · angel⁹ officij nomen ē, spūs naturæ · Psal. 44. · Locus obscurus. · thron⁹ · D · Luce. 1. · Psal. 28 · uirga · Isaie. 32 · Matt. 25. · 1. Iohan. 3.

A minem, quia deitas nullo indigebat. Deus enim unctus est, homo factus erat: & ideo unctus est deus, quia homo erat deus. Vnctus est *oleo*, id est, spūs sancti dono. Sed *præ participibus suis* unctus est, quia omnes nos prius in peccato existimus, & postmodum per unctionem sancti spūs sanctificamur. Ipse autem qui existens deus ante secula, per spm sanctum in utero uirginis homo conceptus est, in fine seculoꝝ: ibi ab eodem spū unctus est, ubi conceptus. Nec ante cōceptus & postmodum unctus ē, sed hoc ipsum de spū sancto & carne uirginis concipi, à spū sancto ungi fuit. Nō potuit apertius dici nomen Christi, quàm ut diceretur unctus deus. Christus enim Græce, unctus dicitur latine. & unctus significat regem, uel sacerdotem. Vnctus ē deus *oleo, sed spirituali. Oleum* enim uisibile *in signo est, oleum autem inuisibile in sacramento. Oleo exultationis* unctus est, id est, *spiritus sancti gratia* quæ conscientiam eius exhi*larauit*, faciēs ut nullum omnino peccatum in ea unquam esset, sed omnis omnino sanctitas. Et ideo præ participibus suis unctus est, quia nullus sine peccato, nisi iste solus, nullusq; tantum sanctitatis habere potest. Nam neque boni aliquid habere quisquam ualet, nisi ab isto acceperit. Quia enim omnes sancti ab eo accipiunt quicquid habēt, ideo participes eius dicūtur, sicut & in sequētibus epistolæ huius legimus, Participes enim Christi effecti sumus. Propter quod & ipse uocatur Christus, illi uero Christiani: in qua appellatione declaratur, quia ipse singulariter unctus est maiori gratia præ omnibus. Non enim ad mensuram dedit ei *spiritum deus, sed totum spiritum sanctum ei largitus est: nobis uero dedit ad mensuram*. Hæc dicta sunt ad filium, in quibus humanitatis eius excellentia demonstratur. Et iterum ꝓpheta insinuans æternitatem diuinitatis eius, ait ei: *O domine fili, tu fundasti terram in principio* mundi, id est, nutu & dispositione tua immobilem subsidere fecisti. In principio fundasti eam, quia tu iam eras ante omne principium, & in principio dedisti esse creaturis. *Et cæli sunt opera manuum tuarum*, q̃a manibus tuis, id ē, uirtute iussionis tuæ operatus es cælos. *Ipsi* qui tam durabiles sunt, *peribunt* in die iudicij. Non tamen hoc intelligitur de superioribus cælis, sed de nouissimis, qui sunt propinqui terræ, & in quibus aues uolitant. Qui secundum quantitatem & spatia aeris huius peribunt igne iudicij occupante tantam aeris capacitatem, quātam occupauit aquarum diluuium. Ipsi peribunt ab ea quam habent specie, ut in meliorem mutētur. *Tu autem permanebis*, quia sicut ante oīa permanebas incommutabilis in æternitate tua, sic & postquam illi perierint, permanebis semper idē æternaliter. *& omnes* illi cæli aerij *ueterascent ut uestimentum*, id est, longæuitate paulatim deteriores fient. Quod nos quotidie cernimus impleri ipsa iam aeris immutatione & terræ sterilitate. Nam & de terra similiter hoc intelligitur. *Et uelut amictum mutabis eos*. Amictui comparantur cæli, quia terram operiunt & circundant. Sicut amictum mutabis eos, id est, tam facile, sicut amictus extēditur & plicatur. Ita ergo peribunt cæli & terra, ut mutentur, non ut omnino desinant esse: quia ab ea quam nunc habent specie, tergentur per ignem, & tamen in sua semper natura manebunt. Creaturæ quidem *mutabuntur*, sed tu immutabilis permanes, iuxta quod alibi dixisti: Ego dominus & non mutor. &, Ego sum qui sum. *Tu semper idem ipse es* æqualiter incommutabilis, *& anni tui nō deficient*, id est, æternitas tua. anni nostri q̃tidie deficiunt, nec stant omnino. Sed anni tui non deficiunt, quia semper stant: & quia stant, ipsi anni qui stant, unus annus est. Ipse annus qui stat, unus dies est. Quia ipse unus dies, nec ortum habet, nec occasum, sed semper stat & lucet. Hi sunt anni qui non deficiunt, sed permanent. His itaque dictis euidenter ostenditur dei filius æternaliter incommutabilis in sua deitate, sine initio & fine permanere, & omnium creator esse, ac per hoc fides eius ad æternam salutem optime sufficere. In psalmo possunt hæc prophetica uerba mystice tractari, sed in hoc loco iuxta literā melius intelliguntur: quia tunc in eis manifestius æternitas & potentia filij, quàm nunc Apostolus studet ostendere, declaratur. Nam ad filij personā, non ad patris in hac epistola dicitur: Tu in principio domine terram fundasti &c. licet in Psalmo & ad patrem conuenienter ista dicantur, uel potius ad totam trinitatem. Sed nunc Apostolus excellentiam solius filij prophericis testimonijs intēdit ostēdere, q Iudæis, ꝓpter assumptionē carnis minor uidebat. Vnde adhuc subiungit:

Ad quem autem angelorum dixit aliquando, Sede à dextris meis quoadusq; ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne oēs sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?

¶ Item de gloria humanitatis eius loquit, ostēdens eum angelis multo digniorem. Quasi dicat: Non solū per supradicta maior angelis eē declaratur, sed etiam per hoc, quia *ad quem angelorum* quantæcunque excellentiæ fuisset, *aliquando*, id est, in aliquo statu eorum uel ante ruinam superborum, uel post confirmationem humilium, *dixit* pater quod Christo dixisse legitur, scilicet, *Sede à dextris meis?* Nam de excellentissimis angelis scriptum est, quia Seraphin stabant in circuitu eius. Seraphin stāt ut ministri, filius sedet ut dominus. Seraphin in circuitu, filius ad dexteram. Nā uictori Christo pat in die ascēsionis eius obtulit consessum suū, dicēs: Sede à dextris meis. i. qesce & regna in potioribus meis, & hoc, donec *ponam inimicos tuos scabellum pedū tuorum*. i. ꝓrsus subijciam tibi. Per pedes stabilitas æterna designatur, ubi quasi uestigijs positis uirtute omnipotētiæ consistit, uel certe humanitas eius, & his pedibus eius quotidie subijciunt inimici. uel per spontaneam conuersionem, uel per iustā damnationē. Cum autem oēs subiecti fuerint. i. in fine seculi, tunc patebit omni

Marginalia: Infra. 3. | B | Iohan. 3. | Psal. 101. | C | Mala. 3. | Exod. 3. | D | Psal. 109. | Isaiæ. 6. | Apoc. 7. | 1. Cor. 5.

A bus, quia ipse perenniter sedebit ad dexteram patris. & ideo nunc necesse fuit dicere, quod ipse ibi sessurus sit post diem iudicij, sed tantum usque ad illum diem propter eos qui adhuc ibi sedere non credunt. hoc nulli angelorum dictum est, scilicet, Sede à dextris meis, quia non est ministri sedere ad dexterã illius cuius minister est, sed filij est sedere ad dexterã patris. Nam omnes angeli sunt eius ministri, & hoc interrogatiue quasi per increpationem dicitur. Nonne omnes angeli tam magni quã parui, *sunt spiritus administratorij*, id est, ad ministrãdum apti, ut unusquisque deo ministret ex officio suo? administratorij sunt, id est, ministrandi officium habent. & quia possunt officium habere ministrandi, ut nõ ministrent, ut dapifer dicitur eius minister, etiam si non ministret, subditur: *missi in ministerium*, subaudi actualiter explendum, hoc est, & ministrandi officium habent, & ministrant, ministrando scilicet seruiunt, & id faciunt non propter se, sed propter homines, quibus licet minoribus imperio Christi seruiunt, propter eos in bonis operibus adiuuandos & à malignis spiritibus defendendos: *qui capient hæreditatem salutis*, id est, consequentur hæreditatem patriæ cœlestis, ubi perpetuam animę corporisque salutem habebunt. Mittuntur itaque propter nos huc angeli, uel à domino, uel à maioribus angelis. Ex minoribus uidelicet angelorum agminibus foris ad explendum ministerium immittuntur, id est, ad humana solatia uel angeli uel archãgeli ueniũt. Nã B sublimiora agmina ab intimis nũquam recedũt, quoniã ea quæ præeminent, usum exterioris ministerij nõ habent. Vnde Daniel ait, Millia milliũ ministrabãt ei, & decies millies cẽtena millia adsistebãt ei. Aliud uidelicet est ministrare, aliud adsistere. Nã ministrãt deo, qui ad nos nũciãdo exeũt: adsistũt uero, si sic contẽplatione intima perfruuntur, & ad explenda foras opera nõ mittantur. De minoribus ergo intelligendũ est, qđ sint in ministeriũ missi propter hoĩes qui hæreditatẽ salutis percipient. Nusquam enim legimus dominationes uel thronos in ministeriũ mitti. Qui tamẽ dici possunt administratorij spiritus, qa & intus ministrãt deo, dũ diuinas scientias ab eo susceptas inferioribus tradũt, & ad supernã eos contẽplationem adducũt. Sed & illi qui foras exeunt, semper ei assistũt: quia & cũ ad nos ueniũt, sic exterius implent ministerium, ut tamen nunquã desint interius per contemplationẽ. Vnde saluator de paruulis.i.humilibus ait, quia angeli eorum in cœlis semper uident faciẽ patris mei. & mittũtur igitur, & assistunt: quia etsi circunscriptus sit angelicus spiritus, summus tamen spiritus ipse qui deus est, circunscriptus non est. Angeli itaque & missi ante ipsum sunt, quia quolibet missi ueniant, intra ipsum creduntur.

Locus obscurus.

Danie. 7.

asistere et ministrare quid differunt

Matt. 18.

CAPVT II.

PRopterea abundantius oportet obseruare nos ea quæ audiuimus, ne forte pereffluamus. Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis C præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem, quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? Quæ cum initium accepisset enarrari per dominum, ab eis qui audiere, in nos confirmata est, contestante deo signis & portentis & uarijs uirtutibus & spũs sancti distributiõibus secundũ suã uoluntatẽ.

¶ Hucusque multis autoritatibus demonstratũ est, filium esse meliorẽ angelis: & nũc consequẽter asserit, quod uerba eius magis sint obseruãda quam angelorum. Loquutus fuerat deus in prophetis, loquutus fuerat & in angelis, sed nouissime loquutus est nobis in filio. Et propterea quoniam ille tanto dignior ẽ eis, *oportet nos ea quæ ab ipso audiuimus, obseruare* & opere complere *abundantius*, quam illa quæ à prophetis uel ab angelis qui ministri legis fuerunt, audieramus. Abundantius.i.largius & studiosius seruare debemus uerba quæ loquutus est deus in Christo, quam seruauimus ea quæ loquutus ẽ in angelis, id est, præcepta euangelij quàm legis. Ea enim quæ deus refertur dixisse Moysi, certum est angelos esse loquutos. Sed dicit aliquis. Cur ergo scriptum est, Dixit dominus ad Moysen, & non potius, Dixit angelus ad Moysen? Quia cum uerba iudicis præco pronunciat, non scribitur in gestis, ille præco dixit, sed ille iudex. Loquuti sunt itaque angeli uerba legis. Sed magis obseruare nos oportet uerba euangelij, quæ loquutus est Christus, *ne forte pereffluamus*, id ẽ, puniamur. fluimus enim, D quia sicut fluuius in defluxu & mutabilitate sumus, de infantia ad pueritiam, de pueritia adiuuentutem, de iuuentute ad senectutem, & inde ad decrepitam ætatẽ. Effluimus uero, cum in morte anima & corpore dissoluimur. Effluimus, id ẽ, extra fluimus, cũ animã exhalamus: pereffluimus, si à uero dei esse perpetualiter separati per uaria tormenta sine fine deficimus. & ne hoc nobis contingat, obseruemus uerba Christi saltem timore pœnæ, si necdum regnat in nobis amor iustitiæ. Vel fluimus per pœnas mortalis naturæ, effluimus peccatum addẽdo, pereffluimus in æterna damnatiõe. Vel ita: Fluere, est mori: effluere, pati pœnas siue in hoc seculo, siue in futuro: pereffluere acriora tormẽta perpetualiter pati. & hæc cauenda nobis sunt. Sed & moraliter pereffluere ẽ ab intima intentione appetitus interiorum & æternorum, penitus extra fluere, cogitando & appetẽdo sola exteriora & tẽporalia, quod eis accidit, quorum mentes gratia dei prorsus deserit: & qui uerba Christi custodire negligunt, merito suę peruersitatis deserũtur à spũ sancto, ut concupiscẽtias suas sequantur & pereant. Vnde mox de pœna futuræ dãnationis earum comparatione uindictarum, quæ præuaricatoribus legis quondam inferebantur, terribiliter subditur: *Si enim qui per angelos dictus est sermo* &c. Nã si illi puniti sunt, qui uerba angelorum cõtempsere, quanto grauius punientur, qui uerba Christi contemnunt? A minori probat hoc. Vel secundũ priorẽ sensum

Actuum. 7. *nota*

fluere effluere et pereffluere quid sit

moraliter

A ita continuatur. Reuera perefflue mus in tormentis, nisi ea quæ dicta sunt nobis à filio, seruauerimus. Nam quõ effugiemus pœnas æternæ ultionis, si tãtam salutẽ nouæ gratiæ neglexerimus, cũ nec illi effugerint, qui legem ueterem neglexere? & hoc est: Si sermo dei qui dictus est Moysi ꝑ angelos.i.ꝑ officiũ angelorũ, *factus est firmus*.i.ratus et stabilis & in minis & in promissis, qa & qcqd minata est lex & qcqd ꝑmisit, cõpletũ est: *& si omnis præuaricatio & inobedientia* &c. Præuaricatio est uetita facere, inobedientia uero iusta non facere. Et non solum omnis præuaricator qui multorũ reus erat, sed & oĩs præuaricatio .i. oĩs culpa transgressionis, ut pro singulis ultio fieret, & oĩs culpa inobedientiæ, quæ legis præcepta facere contempsit, *accepit* retributionem factorum suorũ, retributionem dico *mercedis*.i.meriti *iustam*.i.parẽ, non pro leui culpa magnã, nec pro magna leuem, sed iuste modificatam, ut oculum pro oculo, dentem pro dente. Melius positum est præuaricatio & inobedientia, q̃ si poneretur, præuaricator & inobediens: quia per hoc (ut diximus) ostenditur pœna illata fuisse pro unaquaq; trãsgressione & inobedientia. Nam ꝑuaricator non solum de uno, sed etiã de multis dicitur: & si hic positus esset prçuaricator, posset intelligi q̃d nõ ꝑ una, sed pro multis culpis qs puniretur. Si (inquit) sermo angelorũ tam firmus factus est, ut tanta necessitate cogerẽtur nostri maiores illũ operibus adimplere, qm̃ si qs aliter fecisset, nõ poterat euadere, *quomodo nos*

B debitã ultionẽ *effugiemus, si nunc neglexerimus tantã salutẽ*.i.æternam beatitudinem, quæ nobis offertur in obseruatione mandatorũ noui testamenti? Nullo modo pœnas effugiemus, si hanc inæstimabilẽ salutẽ paruipendamus. Hæc eñ tanta salus fuit in ueteri testamento, quanta est hæc quã filius nobis attulit. Illa tẽporalis fuit, hæc est ꝑpetua. Illa terrenas diuitias, hæc cælestes promisit. Illa uictoriam de carneis hostibus, hæc cõcessit de spiritualibus. Illa tẽporalem feliciter uitã, hçc tribuit æternaliẽ beatã. Ideoq; saltẽ non negligenda, q̃d ẽ minus q̃ præuaricari. Grauior eñ uindicta de his q salutẽ istam neglexerint, q̃ sumpta est de illis, qui sermonem angelorũ ꝑuaricabant. ibi eñ sermo, hic aũt salus: qa ibi tm̃ litera iubens, hic uero spiritus ad iuuans. Quia uero Iudæi possent respondere, Non sequitur, q̃d si illi puniti sunt, qui legẽ per angelos datam ꝑuaricabãtur, nos quoq; puniamur, si negligamus ea quæ dicta sunt à filio dei: qa ipsi uidere angelos & audiere, nos uero filium nec uidimus, nec audiuimus, ideo subiungit: Quæ salus confirmata est ab eis qui audiere. ac si dicat: Non idcirco pœnam euadetis, quod eum fortasse præsentem in carne non audistis, quia audistis eos qui eum audiere. & hoc est: *Quæ* salus & uita perennis electorum, *cum per dominũ* Iesum *accepisset initiũ* nõ constitutionis, quia ab æterno est, sed enarrationis, qa unigenitus filius qui est in sinu patris, ipse enarrauit. *ab eis*, id est, ab apostolis, qui ab eius ore *audiere, cõfirmata est*, id est, ualida affirmatione prædicata est, transiens *in nos*, id est, ad sedem & intelligentiam animæ nostræ perueniens. Confirmata est in nos ab eis qui audiere, nõ in fine tantũ dñicæ prædicationis, sed à principio, cum illa salus cœpisset *enarrari*, id ẽ, euidenter & manifeste enarrari per dñm, non figuris inuolui, sicut antea per prophetas. Confirmata est (inq̃) ab eis *deo contestante*.i.cum eis testante quicquid illi dicebant, & quõ contestabatur deus.i. testimonium & certitudinẽ dabat prædicationi eorum, *signis*.i.minoribus miraculis, ut erectione claudi, *& portentis* .i. maioribus & stupendis mirabilibus, ut sanatione omnium infirmitatum per umbrã Petri. uel signa erãt, quia aliud signabant, ut erectio eiusdẽ claudi erectionem claudicantis populi Iudæorum & portenta, quia aliud portendebant, ut sanatio infirmitatum sub umbra Petri, sanationem omnium spiritualium languorum animæ nostræ in ꝑsenti ecclesia, q̃ per umbrã Petri figurantur, sicut supna Ierusalẽ ꝑ corpus eius. Talibus signis & portentis contestabat deus uera esse q̃ docebant apostoli, *et uarijs uirtutibus* aliorũ miraculorum, q̃ non ita erãt mystica. Vel uarijs aĩæ uirtutibus.i.charitate, humilitate, castitate & cæteris huiusmodi, quas deus in eorum moribus relucere faciebat, ut eorum uita prædicationi concordaret, quatenus humilitatem docentes, humiles essent: largitatem prędicantes, largi essent, q̃bus nimirum uirtutibus contestabatur deus ueram esse doctrinam eorũ. *& etiam spiritus sancti distributionibus*.i.donis spiritus sancti diuerso modo datis, ut ille haberet genera linguarũ, iste interpretatiõem sermonũ, alius ꝓphetiam & alij alia. *Distributionibus* dico, factis nõ se-

D cundum meritũ, sed *secundũ suam uoluntatẽ*.i. secundum placitum suæ misericordiæ. Secundum uoluntatem eiusdẽ spiritus, quia ipse est diuidens singulis prout uult. Vel secundum uoluntatem dei patris, quia una uoluntas est indiuiduæ trinitatis.

Non enim angelis subiecit deus orbẽ terræ futurum, de quo loquimur. Testatus est aũt in quodã loco quis, dicens: Quid est hõ ꝙ memor es eius, aut filius hominis qm̃ uisitas eum? Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria & honore coronasti eum, & cõstituisti eum sup opera manuum tuarum. Oĩa subiecisti sub pedibus eius. In eo enim quod ei oĩa subiecit, nihil dimisit nõ subiectum ei. Nunc autẽ necdũ uidemus omnia subiecta ei. Eum autem qui modico quàm angeli minoratus ẽ, uidemus Iesum, ꝑpter passionem mortis gloria & honore coronatũ, ut gratia dei pro oĩbus gustaret mortẽ.

¶ Dixit superius, quia oportet nos ea quæ à Christo audiuimus, obseruare abundantius q̃ obseruauimus illa, q̃ audieramus ab angelis.i.carnales obseruantias, & nunc declarat cur abundantius, quia uidelicet non angelis, sed Christo data est potestas iudicandi nos in futuro seculo & regnare sup omnia. *Non enim angelis*, sed Christo *subiecit deus* pater *orbem terræ futurum*, id ẽ, qui futurus

Marginalia: prettaricatio / inobedientia quid — Exodi.21. — Leui.24. — Deute.19. — Nota — Iohan.1. — Signa — Act.3.14. — Act.5. — portenta — 1.Cor.12. — Psal.8. — 1.Cor.15 — Philip.3.

A est post diē iudicij, qn̄ erit cælum nouū & terra noua, *de quo* orbe tunc futuro nunc *loquimur*, non de eo quē nunc cernimus. Iste enim ex parte recusat adhuc subijci Christo, ille aūt oīno subijcietur ei. Non angelis tunc subiectus est orbis ille, sed potius Christo: qa sic asseruit in psalmo ppheta, cuius nomen uobis reticeo, non abscondentis affectu, sed qa uos memoriter psalmos retinetis, & à rege Dauid cōpositos scitis. Hoc *testatus est quis* pphetarum, qui pro habita excellentia sine pprio nomine intelligitur, & ex sola autoritate cognoscitur, & testatus *in loco* scripturæ *quodā*.i. egregio & notabili, ut & per testē & per locū pateat sine ambiguitate uerū esse q̄d dixit. Testatus est, *dicens, quid est hō* &c. Omnis filius hominis, homo est: sed nō oīs homo, filius hominis. Adam qppe homo, sed nō filius hominis. Homo igitur hoc loco, terrenus ē: filius autē hominis, cælestis: & ille seiunctus deo, hic aūt præsens deo: & propterea illius memor est tanq̄ longe positus, hunc uero uisitat, quem p̄sens illustrat uultu suo, de quo propter infirmitatem carnis & humilitatē passionis recte dicitur, Minuisti eū paulominus ab angelis: & pp̄ter clarificationem, qua resuscitatus est & in cælū eleuatus, gloria & honore coronasti eū &c̄. Qd̄ ergo dicitur Quid est hō, cum despectu legēdum est. O (inquit) dn̄e deus pater, *quid est homo*, quasi fragilis, despectus, peccator, *quod memor es eius*, qn̄ peccata dimittis, *aut* quid est.i. quantæ dignitatis & excellentiæ *filius hoīs*.i. Christus, qui non ex duobus parentibus, sed ex sola uirgine natus est, *quoniā uisitas eum*, resuscitās de sepulchro? Ibi es memor, patriarchis de cælo misertus: hic uisitas, quia uerbū caro factum est. Vel totus uersus de Christo potest legi & admiratiue dici: Quid.i. quod magnum & quod mirabile est mediator dei & hominum homo Christus Iesus, quod memor es eius.i. quia licet in terris conuersetur, tu tamen non obliuisceris eius aliquādo ut peccet, sed semper es memor eius, faciens ut semper sit immunis ab omni peccato, & plenus omni sanctitate: aut quid est.i. q̄d gloriosum est filius hominis.i. idem Christus, homo ex homine matre natus, qa per hoc quasi infirmum uisitas eum resuscitando. Omnes em̄ alij sunt filij hominum, quia originem habent ex coniunctiōe duorū: sed Christus filius ē (ut diximus) solius hominis, quia sine carnali patre natus est de uirgine, & ideo magnum quid & incomparabile est ipse apud deum. Quia uisitas (inq̄t) eum sicut medicus in infirmitate eius, et omnem lāguorem mortalitatis et passibilitatis atq; corruptionis per resurrectiōem expellis ab eo. Et indigebat uisitatione, quia *minuisti eum*. Erat enim consubstantialis et coæternus tibi, sed minuisti eū, dum exinaniēs seipsum, formā serui acciperet. Minus angelis, qa mortalis factus ē: paulo, quia sine pc̄tō. Nam minor angelis fuit pp̄t humilitatē carnalis generationis atq; passionis, non pp̄ter naturā humanitatis. Natura enim humanæ mentis, quæ ad imaginē dei facta est, si pc̄tō careat, par est angelis. Christus ergo corpore, non mente fuit minor angelis, et corpore mortali atq; passibili. Cum dicit, *paulo minus ab angelis*, illud ab, notat nō esse intelligendū minorē, ut angeli aliq̄ modo habeant illam naturam, qua dicitur minor: sed ex toto ab eis esse remotam innuit. Ista nō ualent ad hoc ostendendū, q̄d ei subiecta sunt omnia: sed potius ostendunt q̄dā gradus et merita, quibus ipse ad hoc peruenit, ut ei subderent omnia, ut per hæc q̄ iam cōpleta sunt, credamus et illa fore cōplenda, quæ necdū sunt completa. *Minuisti (inquit) eum*.i. minus minuisti maiori, hoc est, hominē coniunxisti uerbo in unitate personæ, *& post* expletā passionis obedientiā *coronasti*.i. circundedisti *eū* ad modū coronæ, quæ totū caput circundat, *gloria*, quātū ad animā, ut oēs internæ uires eius glorificarētur: *& honore*, quantū ad corpus, ut esset immortale & lucidissimū. Tres em̄ sunt uires in anima.i. ratio, sensificatio, uegetatio. Scd̄m rationē nihil recepit in resurrectione, quia neq; sapientiā ampliorē, neq; dilectionē dei & proximi uehementiorē. Sed scd̄m uegetabilitatē & sensificationē recepit, qm̄ anima suū corpus p resurrectionē ita uegetauit, ut subijci non posset ulli corruptioni: & sic etiam sensificauit, sic omnes sensus corporis iungere fecit, ut nullo modo posset detineri, uel aliquid molestiæ pati. Quod uidelicet corpus ita tunc factum est pulchrum, ut pulchrius fieri non posset & scd̄m decorē coloris, & secūdū aptitudinē corporis ipsius. Vel in resurrectione & ascensione coronatus est gloria, in similitudine triūphatoris & honore in consessu patris. uel gloria.i. claritate immortalitatis, & honore, q̄d sibi flectitur omne genu. *&* etiam *constituisti*.i. stabiliter *eum* posuisti, ut ibi regnet perenniter *super opera manuū tuarū*.i. super angelos & homines, quos ambabus fecisse manibus diceris, quia digniores sunt cæteris creaturis. Nec solummodo super angelos & homines eum posuisti, sed etiam super omnia: qm̄ *omnia* q̄ sunt in cælo & in terra & in inferno & in uniuersitate totius creaturæ, ita *subiecisti ei*, ut sint *sub pedibus eius*.i. ut nullo sibi mō possint æquiparari, sed infra subiaceant ut adorent eum. Quia igitur omnia pater ei subiecit & non angelis, ideo abundantius oportet nos ea seruare, quæ ab illo audiuimus, q̄ seruauimus q̄ ab angelis audieramus *in lege*. Per hoc oīa quæ dicta sunt, ostendit ipse ad salutem sufficere sine carnalibus obseruantijs. Et si non amore p̄cepta eius seruamus, saltē terrore iudicij seruemus ea: qm̄ oīa subiecta sunt ei, uel post modicum subiecta erūt. Præteritū enim pro futuro posuit propheta. Omnia subiecit ei pater. *Dum dicit omnia*, nec terrena excipit, nec cælestia. Nam *in eo quod ei subiecit omnia, nihil dimisit non subiectum ei* in uniuersitate creaturarum. Hæc enim intentione protulit uates istam uniuersalem sententiā, ut nullam facere uellet exceptionē, sed uel uoluntariam, uel necessariā subiectionē omniū demōstraret. Dixit ppheta quod pater illi subiecerit oīa. Sed nos *nunc*.i. in hoc tēpore *necdum uidemus omnia subiecta ei*, quia necdum completa est tota hæc pphetia, licet maior pars eius sit iam completa. Hic

Margin (printed, beside B): Philip. 2.

Marginal MS notes: omnis filij hominis hōs: sed nō oīs homo filij hoīs. — s. quomodo fuit minor angelis — ab q̄d signat — tres uires dicūtur esse in aīa

A enim uoluntariam tm̄ subiectionem credentiū in eum uidemus, sed in futuro uidebimus inuitā deiectionem superborū. Quotidie nanq; subijciunt aliqui, sed non omnes donec in iudicio: & q̄d oīa sint illi subijcienda, cōstat ex eo q̄d cætera pphetiæ uerba iam sunt adimpleta. Nam adhuc nō uidemus omnia illi subiecta, sed tñ iam uidemus. i. ita patenter intelligimus, ac si corporeis oculis uideremus eum, uidelicet magnū & denotabilē in diuinitatis natura, *qui minoratus est modico quàm angeli*. i. qui factus est parū minor angelis, *propter passionē mortis*, quia pati & mori potuit, quod beati angeli non possunt. Eum, inquit, qui talis factus est, scilicet *Iesum*. i. saluatorē qui sine carnalibus obseruantijs saluare pōt, *uidemus* oculis fidei *coronatum gloria & honore* secundū animā & corpus, qui coronatus est propter passionem mortis. i. qui usq; ad mortē fuit obediēs patri. Hic iam incipit Apostolus ostendere, non p potētia tm̄ uel ultiōe uerba Christi audienda esse, sed potius pro dilectiōe, qua dilexit nos ut pro nobis moreretur. Dico q̄a minoratus est, & hoc ideo, *ut gustaret mortē*. i. horariam & non longam, quasi aliquid gratando trāsiret pro omnibus ad uitam prædestinatis. uel p omnibus, q̄a preciū sanguinis eius sufficit omnibus. Et hoc factum est *gratia* . i. gratuito munere *dei*, quia hō non meruit. uel ipse Christus est gratia dei, qui pro salute omnium mortē gustauit, q̄a non debebatur nobis, ut filius dei moreretur pro nobis. Qui mortuus est pro omnibus: quia etsi omnes non credunt, ipse tamen quod suū est fecit.

B **Decebat eīm eum, propter quē oīa & per quem oīa, qui multos filios in gloriā adduxerat, autorem salutis eorū per passionē cōsummare. Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex uno oēs. propter quā causam non cōfunditur fratres eos uocare, dicens: Nūciabo nomen tuū fratribus meis, in medio ecclesiæ laudabo te. & iterū, Ego ero fidēs in eū. & iterum, Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi deus. Quia ergo pueri cōmunicauerūt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdē, ut per mortē destrueret eū, qui habebat mortis imperiū, id ē, diabolū, ut liberaret eos qui timore mortis per totam uitam obnoxij erāt seruituti.**

Psal. 21. Psalm. 17. Isaiæ. 8. Osee. 13. 1. Cor. 15.

¶ Christus est gloriatio dei, id est, gratuita donatio eius, qui gratis eum dedit nobis, nullo id pmerente. Dedit eum nobis, ut breui haustu mortem gustaret pro nobis. Nam hoc facere decebat deum patrē, quia nihil in hoc fecit quod esset contra honorē suum, sed potius hoc illum decuit, ut per filium suū maiorē subueniret minoribus. Et hoc est, quia *decebat eum*. i. patrem, *propter quem* glorificandum sunt *omnia*, & propter cuius summum esse habebat omnia inferius esse, *& per quem* sunt *omnia*, qm̄ per ipsum constantia & perseuerantia ē omnibus imperata: *qui* iam prædestinatione, quāuis nondum re, *adduxerat in gloriā* supernæ beatitudinis *multos filios* adoptiuos: eum (inq̄) decebat *consummare*. i. simul omnium summū facere. i. super omnia sublimare *p passionē* & resurrectionem, *autorem salutis eorum*. i. filium suum, qui est autor salutis omniū adoptiuoꝝ, q̄a nemo salutem habet nisi p ipsum. Et ideo conueniens fuit, ut pater eū morti traderet pro salute omnium. ¶ Vel secundū alios codices, dicamus quia decebat per passionem cōsummari eum, id est, Christum, pp̄ter quem laudandum & per quem creātem sunt omnia, qui multos filios. i. sibi fratres adoptatos iam prædestināndo, adduxerat in gloriā: q fecit q̄ futura sunt, ut pp̄heta testat̄, eū dico, autorē salutis eorum, q̄ nisi pateretur, nō esset eis autor salutis: & ita falsa esset prædestinatio de adducendis ipsis, nec in his q̄ propter eū glorificandū facta sunt, glorificaret̄, sed frustra essent facta omnia, cum hō cui cætera seruiunt, perditus esset. Decuit ergo eum passione consummari. ¶ Videretur enim indecens quod autor salutis pateretur. Sed non decet, q̄a ex deo pendet: & ei est subditus, ut alij homines, & ideo conuenit pati. *Nam* ipse Christus, *qui* sanguine suo *sanctificat* pdestinatos, *& illi qui* per eum *sanctificantur, oēs* sunt *ex uno* patre deo, qui est unus & singularis, cui nemo adæquatur. i. ex eo oēs pendent, et oē bonum suū ab eo habent. ¶ Sed Christus ex eo, ut proprius filius, cæteri ut adoptiui. & quia ille tantus & tantæ potentiæ est, ut possit alios sanctificare, & alij adeo sunt infirmi, ut indigeāt sanctificatione, ideo potius illum fratrem q̄ aliū oportuit subire passionē. Omnes sunt ex uno, *propter quā causam*, scilicet q̄a utiq; eundē patrē hn̄t, *nō confunditur*. i. nō erubescit *uocare eos fratres*. Cōfundi eīm accipit̄ pro erubescere, q̄a cum q̄s erubescit, simul cōfundunt̄ humores in facie. ¶ Cū dicit, nō cōfundit̄ fratres uocare, ondit non ei naturæ esse fraternitatē nostrā, sed misericordię scd̄m eius diuinitatē: & q̄d nos fratres uocat, pbat autoritate pp̄hetica, ne putet̄ nouū, *dicens: Nunciabo* post resurrectionem in toto orbe *fratribus meis*, quos mihi adoptabis, *nomen tuū* quod est pater, ut cognoscant te patrem, qui eos paterno affectu ad hæreditatem supernæ beatitudinis ut filios uocas. Vel *nomen tuum*, quod est deus. i. famā & gloriam deitatis tuę, ut cognoscant omnipotentiam tuam, & te creatorem suum esse sciant. Et etiam ego existens *in medio ecclesiæ*, quasi columna, ut super me omnes conuocati ad fidē undiq; inuitentur, & me sustētatorem habeant, *laudabo te*, id est, faciam te laudari, accendens omnes de circuitu ad tuam laudationem. uel in medio ecclesię, ut omnibus communiter adsim & consulam atq; subueniam. Siue in medio, id est, in corde fidelium laudabo te. *& iterum*, id est, si hæc nō sufficit uobis autoritas, iterum alibi (hoc est, in Isaia) dicit, quod ad idem confirmandum ualet, uidelicet quia ipse & qui sanctificant̄, ex uno sunt: *Ego* (inquit) *ero* ut hō *fidens in eum*, scilicet in patrem. Id est, homo fiam, & non in meis uiribus confidam, sed ero fidens in eum. i. non in me remanebit fiducia mea, sed tota transibit in eum, q̄a ex ipso mihi oē bonū, sicut & alijs hominibus.

C D Psal. 21. Psal. 17.

A Dum dicit quod confidat in eum, manifeste declarat quia ex eo ẽ, & eius auxilio indiget. Et cũ se ex eo esse & pendere manifestet, ipse qui maior est, aperte docet illos longe inferiores se, & nõ in hominibus, sed in deo fiduciam debere ponere. *Et iterũ*. i. iterato dicit ipse apud Isaiam, qd oñdit eũ & cæteros fideles ex uno esse. *Ecce*, inquit. i. in aperto sumus ad præbendum exẽpla bene agendi cæteris hoĩbus, *ego* q me dignatus sum sic humiliare, *et pueri mei*. i. qui p me puri facti sunt à criminibus, *quos* ex me tamen non habeo, *sed deus* pater *dedit mihi*: & ideo iure recipiũ & honorañ à nobis iste, q cum sit autor salutis nostræ, sic se humiliat, ut fratrẽ nostrũ se tam in prophetis q̃ in euangelio uocet. Nam & ipse iuxta humanitatẽ & oẽs sancti ex uno gñe sunt, & ex uno deo. *Ergo quia pueri*. i. q̃s humiles & à uitijs puros facere uolebat, *cõmunicauerunt carni & sanguini*. i. cõmuniꝰ habuere oẽs carnem & sanguinẽ. i. erant homines corruptibiles ex corpore & anima, quæ nunc per sanguinẽ intelligitur, propter hanc rationabilem causam *&* ipse quoq; qui tantus erat in diuinitate, *participauit eisdem*. i. carne & sanguine. & hoc similiter ut pueri eius qui sanctificandi erant, quia similiter mortalem & passibilem naturã humanitatis accepit. Ecce quõ ueraciter nobis frater dignatus est fieri. Sanguis hoc loco pro anima positus est, qa sedes animæ, sanguis dicitur esse, testante Moyse, qm̃ anima carnis in sanguine est & quia sanguis dñi redemptio est humani generis, & ipse carnem suam obtulit pro nobis in ara crucis atq; sanguinẽ

B fudit, designatum est quod integrum hominem redemit. i. corpus & animã fidelium suorum ab originali culpa liberauit. Quod etiam in sacramẽto corporis & sanguinis sui designare uoluit, qui sine carnalibus obseruantijs hoc solum sacrificiũ nostræ redemptionis prorsus suffecit. Et ideo dicitur, communicauerunt, id est, communem naturam habuere ipse & pueri eius, qm̃ illam naturã quæ cõmunis in hominibus fuit, assumpsit, ut oẽs cõmuniter redimeret, quorum naturæ ipse cõmunicare dignatus est. Quæ tñ redemptio solis pueris eius ad uitã prædestinatis proficit, qui puritatem mundæ conuersationis custodiunt. & qa ipse & pueri eius ex uno genere sunt, uel ex uno deo, atq; pueri oẽs communiter habuere carnẽ & sanguinẽ, ergo & ipse carnis & sanguinis particeps factus est similiter, quia eodem modo fragilem naturã habuit ut illi, præter peccatum: & ideo talem assumpsit naturam, ut eam morti daret pro illis, & moriens diabolum occideret. Nisi enim hõ esset qui diabolum uinceret, nõ iuste, sed uiolenter ei tollerenꝰ homines. Ideo mori uoluit, *ut per mortem* sui innocentis *destrueret* principem mortis. Nõ quæsiuit alia arma quibus pugnaret contra mortis autorem, nisi ipsam mortẽ. Et per eam destruxit *eum*, id est, deorsum struxit atq; subuertit uelut aliquod ædificium altitudinem superbiæ eius & fortitudinem potentiæ ipsius, *qui habebat mortis imperium*: quia ex quo sibi per Adam captiuauerat humani generis liberũ arbitrium, iam quadã potentia imperabat. i. suadebat hominibus ea quæ

C ad mortem ducũt. i. peccata, & nemo illi resistere poterat, quia nemo peccatum omnino respuere ualebat. Non enim ob aliud dicitur imperiũ & potestatẽ mortis habuisse, nisi qa peccatũ persuasit, ex q̃ mors accidit. Vnde ille qui sine ullo peccato uel originali uel proprio mori dignatus est, innocenti morte sua hunc principem iniquitatis & mortis destruxit, & potestate priuauit, *id est, diabolum*, qui interpretañ deorsum fluens: qa & ipse ad ima per nequitiam defluit, & eos qui sibi cõsentiunt, defluere facit, donec in infernum decidant. Sic enim habet super eos mortis imperium. Sed nos econtra sursum tendamus, q̃ Christus nos uocat, q & morte sua liberauit à principe mortis. Nec tantum ideo mori uoluit, ut hunc hostẽ destrueret: sed etiã *ut liberaret* à iugo timoris & à seruitute legis *eos*, uidelicet Iudæos, *qui erant obnoxij seruituti*, id est, ut timorem pœnæ eis auferret, & amorem iustitiæ per spiritum sanctum infunderet, ut in libertate deo seruirent. Qui non ad horã, sed p totam uitam præsentẽ quãdiucunq; duraret, erãt obnoxij seruituti legis, seruiliter adimplendo carnales eius obseruantias *timore mortis* corporis & animæ, qa timebant corporaliter occidi, si legem uiolarent, & post obitum in inferno cruciari, qm̃ & in lege didicerant Abiron et Dathan cum suis uiuos in infernum cecidisse, et in prophetis æterna reproborum supplicia manifestius audierant. Sed Christus moriẽs, liberauit eos & à iugo legis,

D et ab inferno: et nunc electi eius mortem desiderant, ut ad regnũ trãseant. Ecce quãta bona operatur mors per Christi gratiã. Qui utiq; poterat etiã hoc donare credentibus, ut nec istius experirenꝰ corporis mortẽ. Sed si hoc fecisset, carnis q̃dam felicitas adderetur, minueretur aũt fidei fortitudo. Sic enĩ homines mortẽ istam timẽt, ut nõ ob aliud felices dicerent Christianos, nisi q̃d mori oĩno non possent. Ac per hoc nemo ꝑpter illã uitã, q̃ post mortem beata futura est, p uirtutẽ etiam contẽnendæ ipsius mortis ad Christi gratiã festinaret: sed ꝑpter remouendã mortis molestiam delicatius crederetur in Christũ. plus ergo gratiæ præstitit fidelibus suis. Quid enim magnũ erat, uidendo mori eos q crederent, credere se non moriturum? Quanto maius est ita credere, ut se speret moriturũ sine fine uicturum? Eneruis uidelicet et debilis est fides, nec fides omnino dicenda, si homines credendo prima inuisibilia consequanꝰ, id est, si fidelibus immortalitas in hoc seculo reddatur. Hinc et ipse dominus mori uoluit, ut (sicut dictũ est) in morte euacuaret eũ qui potestatẽ mortis habebat, et Iudæos à seruitute legis eriperet.

Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrææ apprehendit. Vnde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret & fidelis põtifex ad deum, ut repropiciaret delicta populi. In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur, auxiliari.

Isaiæ.8.

Sanguis pro anima

Leui.17.

Num.16.

A ¶Dictum est quia participauit carni & sangui ni ut moreretur, & ita principem mortis angelũ destrueret, & merito sic est dictum: qa *nusquam*. i. in nullo scripturarũ sacrarum loco *apprehendit* ipse *angelos*, qui ab eo recesserant. Nusquã in scripturis inuenitur quod uoluisset apprehẽdere. i. ad se prendere & reducere angelicã naturã quæ perierat, cum omnes scripturæ de hoĩm reparatione cõcorditer loquãtur. Duas enim ad intelligendũ se creaturas fecerat, angelicam scilicet & humanam. Vtranq; uero superbia perculit, & à statu ingenitæ rectitudinis fregit. Sed una regimen carnis habuit, alia uero nil infirmũ de carne gestauit. angelus nanq; solummodo spiritus, homo uero spiritus & caro. Misertus ergo creator ut redimeret, illam ad se debuit reducere quam in perpetratione culpæ ex infirmitate aliqd cõstat habuisse, & altius apostatam angelum debuit repellere, qui cum à psistendi fortitudine corruit, nil infirmum ex carne gestauit. Est adhuc aliud, quo et perditus homo reparari debuit, & superbiẽs spiritus reparari non possit: quia nimirũ angelus sua malitia cecidit, hominem uero aliena prostrauit. Propterea nusquam. i. in nullo (sicut diximus) scripturarum loco, uel nusquam. i. nec in cælo, nec in aere, nec in terra, nec in abysso apprehẽdit angelos apostatas, imo penitus deseruit eos. *sed semen Abrahæ apprehendit*, quia nos quasi recedẽtes ab eo & longe fugientes ab eo, & insequutus misericorditer apprehendit, & in unam personam nostræ B fragilitatis naturam sibi contemperauit. Semen, .i. filios Abrahæ apprehẽdit. Melius posuit Aplus semen, quàm si posuisset filios: quia semen tã de longinquis quàm de propinquis parentibus dicitur, filij uero magis dicuntur propinqui. Gentes ideo omittit, quia Iudæis loquitur: & quod posuit semen Abrahæ, sufficit suæ intentioni. Et etiã per hoc reddit eos magis obnoxios Christo, q non ad gentes, sed ad Iudæos missus est, sicut ait, Non sum missus nisi ad oues, quę perierẽ, domus Israel. Vel etiam gentes ad fidem conuersæ, sunt semen Abrahæ: quia dũ in Abrahæ semen, id est, in Christũ credidere, eius filij facti sunt, cuius semini sunt uniti. Vnde eis dicit: Si autẽ uos Christi, ergo Abrahæ semen estis. Siue igitur de Iudęis, siue de gentibus fideles, semen Abrahæ sunt quod Christus apprehendit. *Vnde*, id est, propter hanc causam, quia nõ angelos, sed homines apprehendit, *debuit fratribus similari*, ut homo fieret quod illi erant. Ipsa enim natura suscipienda erat, quæ liberanda. Idcirco nãq; redemptor noster non angelus, sed homo factus est, quia hoc proculdubio fieri debuit quod redemit, ut & perditum angelum non apprehendẽdo desereret, & hominem in semetipso apprehendendo repararet. Semen Abrahæ apprehendit, id est, carnem de Abraam, ut filios eius saluaret. Ideoq; fratribus *per omnia* præter peccatũ similari debuit, ut similiter esset homo mortalis & passibilis, & habens omnia cætera quæ sunt naturaliter hoĩs. Per omnia similatus est eis, quia natus, educatus, creuit, passus est & mortuus. Qui si aliter appareret, quomodo C homines non coactos, sed uolẽtes ad salutem reduceret? Non enim haberent quem imitando sequerentur, nisi hominem uiderent sibi per omnia similem, quem imitari possent. Ob hoc præcipue nobis similari debuit, *ut misericors fieret*, id est, ut ille deus qui semper misericors extitit, & affectũ pietatis erga creaturam suam habuit, humanum corpus haberet, ut in corde cõpũgeretur nostra miseria & infirmitate, sicut euangeliũ narrat eum frequẽter pro nobis gemuisse & fleuisse, ut uera citer compatientem nobis & condolentem miseriis nostris. & quia posset nobis compati per consortium eiusdẽ naturæ mortalis, nec tamen à miserijs eripere, subditur: *& fidelis pontifex ad deum*. fidelis enim põtifex factus est, ut fideliter nobis extrueret pontem super fluctus seculi huius ad terram uiuentium Nullũ enim fallit, sed oẽs per pontem quem ipse fecit, gradientes fideliter ducit ad deum. Pontem quippe fecit, quia facultatem dedit nobis calcãdi & superãdi mundanos fluctus, atq; transeundi super eos ad patriam uitæ, & per ueniendi ad creatorem nostrum, per hoc quod liberum arbitrium nobis restituit, & auxiliũ suæ gratiæ nobis concessit, ac se mediatorem dedit, *ut repropiciaret delicta populi*, id est, remoueret negligentias & culpas, quibus deum populus derelinquebat. Repropiciare componitur ex re, & prope, & cieo cies. Et culpæ quibus delinquimus, id est, derelinquimus deũ & elõgamur ab eo, quasi ppinquãt deo, dũ importune increscũt in oculis D eius & irã eius irritãt. Sed benignus pontifex noster repropiciat eas. i. retro ciet eas de eo qd fuerãt prope, hoc est, remouet eas à facie dei, misericorditer interpellãs pro nobis, & delẽs eas. et bñ potest delicta nostra repropiciare, qa et à peccatis nos potest in tẽtationibus custodire. Nam *in eo in quo passus est*. i. in inferiori substãtia, in humanitate scilicet, de qua minus uideret, potens est nobis in tẽtationibus subuenire. In eo, id ẽ, in hoĩe, in quo passus est à Pilato q in diuinitate semp mãsit impassibilis, *ipse* idẽ antea tripliciter *& tentatus* à diabolo, *potens est & eis qui tentantur, auxiliari*. i. eis qui post baptismum uel à diabolo uel recursu prauę cõsuetudinis tentãtur, subuenire potest, ne corruant, ne ad ipsum, unde p gratiã dei liberati sunt, pctõ ducente recurrant. Nam idcirco ipse prior tentari dignatus est, ut sic tentationes nostras suis tẽtationibus uinceret, sicut mortẽ nostrã uenerat sua morte superare. Notãdum qd tentatus in ppria significatione de ipso etiã dño potest dici, qa multũ contẽnebat eum diabolus, cũ impotẽtem hunc ad panẽ ex lapide faciendum arbitraretur, & auaritiã ei persuadere conaretur. Hucusq; immoratus est Apostolus in hoc, qd abundantius oportet nos obseruare ea q̃ à Christo et eius discipulis audiuimus, q̃ quæ ab angelis: qm omnia illi subiecta sunt, sicut autoritate pphetica pbatum est. Nunc aũt ingreditur facere cõparationẽ inter Christũ & Moysen, ut ostendat quia uerba Christi magis q̃ Moysi sunt obseruanda, ut magis ac

Matt. 15. Gala. 3. Mar. 7. 8 Luce. 19. Iohan. 11. Iohan. 19. Matt. 27. Marc. 15. Luce. 4. Matt. 4.

A magis ꝑsuadeat ea q̃ Christus pdicauit, esse tenē da oia: & nihil eum fecisse uel docuisse, q̃d non fuisset illi iniunctum à patre. & hoc est q̃d sequitur:

CAPVT III.

VNde fratres sancti, uocationis cælestis participes, considerate apostolū & pontificem confessionis nostræ Iesum, q fidelis est ei, qui fecit illum sicut Moyses fidelis in omni domo illius. Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus habitus est, quãto ampliorē honorē habet domus qui fabricauit illam. Omnis nanq; domus fabricatur ab aliquo. Qui autem omnia creauit, deus est. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tãquã famulus in testimonium eorum quæ dicenda erant, Christus uero tanquam filius in domo sua. Quæ domus sumus nos, si fiduciam & gloriã spei usque ad finem firmam retineamus.

Num. 12.

¶ Dictum est superius quia Christus est pontifex noster ad deum, & quia pro nobis passus est, & potest etiã scd̃m quod homo est, auxiliari nobis in tentationibus. *Vnde*. i. ex omnibus his præmissis, uel propter omia hæc supra dicta o *fratres* .i. fide matre geniti, & per eandem *sancti*. i. à peccatis mundati, ac bonis operibus instituti, & *participes* quoq; *cælestis uocationis*, quia sic & uos uocati estis ad cælestia, ut æternã ibi cum Christo possideatis hæreditatem, propter quod & ei multum

B debetis esse obnoxij & obediẽtes, qui uos ad cælestia uocauit per gratiã suam, & animos uestros ad excellentiã nouarum eius promissionum erigere. Vos (inquã) o fratres filij unius ecclesiæ matris, propter hæc omnia *considerate* .i. oculis cordium attenti conspicite apostolum quem uobis deus misit, scilicet unigenitum suum. Merito Paulus istis se non scripsit apostolum, quibus nunc Iesum nominat apostolum, q̃m prærogatiue est eorum apostolus, sicut ait, Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel. Et si carnales obseruantiæ ad cælestem habitationem & uocationem sufficere possent, nunq̃ tantus, tã dignus esset eis missus. ἀπόστολος enim missus interpretatur. Considerate igitur hunc apostolū, diligendo & imitando eum, & faciendo uoluntatē eius: & cõsiderate hũc eũdē *põtificē*. i. intercessorē et uiã nobis sternentem ad terrã uiuentium: quia & ꝓ nobis interpellat, & facultatē nobis parat, ut sup fluctus seculi ac super cuncta labentia trãseamus ad cælestem patriã. pontificē dico *confessionis nostræ* .i. quem oẽs Christiani cõfitemur, & quē *Iesum*. i. saluatorē agnoscimus. Oẽs uidelicet confitemur, q̃a hunc salutis largitorem habemus, & alio non indigemus, q̃a ipse oĩno sufficit ad salutē. *Qui fidelis est ei qui fecit illum*. i. patri, qui scd̃m humanitatē creauit illũ, quia quicq̃d ei pater iniunxit, totum ipse fideliter adimpleuit: quia non suã, sed patris gloriã quæsiuit, nec eius mãdata abscõdit: neq; suam sed patris uolũtatē facere uenit, & ideo si carnales ceremonias euacuauit, in hoc paternę uolũ-

paulꝰ quarã non uocat apostolum.

Matt. 15.

tati nõ cõtradixit, sed potius fideliť obediuit. fidelis ē patri, *sicut fidelis fuerat Moyses in omni domo illius* .i. in omi plebe Iudæorũ. *In domo illius*. i. Iesu uel patris, fuit fidelis Moyses, quia minister erat, nõ dñs. Et quæcunq; dominus præcepit ut Moyses puniret, punijt: quicquid illi dñs iniũxit, totũ ille fecit uel docuit, & ad opera uoluntatis dñi peragēda Iudæos coegit. Sic & Christus fidelis est patri, faciens oẽs uoluntates eius in omni domo. i. in omni ecclesia eius tã Iudæorũ quàm gentiũ. Et ideo fidelis est in hac domo nõ solum idololatriã gentibus euacuãs, sed & carnales ritus de Iudæis adnihilãs. Dixi ut consideretis hunc apostolum, quod facere debetis: quia *iste est præ Moyse*. i. maior Moyse, & hoc considerate. Nã si Moyses uobis sufficere posset ad iustitiã & salutem, nunquã iste tãtus mitteretur nobis. Nã iste *habitus* est à patre *dignus amplioris gloriæ* præ Moyse. i. maioris honorificentiæ & coronæ q̃ Moyses. Scd̃m usum latinæ loquutiõis dicere debuisset, dignus ampliori gloria: sed scd̃m græcos dicit, dignus amplioris gloriæ. Vel amplioris gloriæ habitus & reputatus est iste p̃ Moyse, q̃a dignus est ꝑ meritũ ut maioris gloriæ habeatur. Nõ semper solã gratiã uel naturã hoc habet, sed & per iustitiæ meritũ. Præ Moyse est & in gloria & in merito. Nã iste est filius, Moyses u̾o famulus: iste sanctificans, Moyses u̾o sanctificatus: iste immunis ab omĩ pc̃õ, usquequaq; cõsummatus in omni bono. Moyses autē non sine pc̃õ, qui sp̃ crescere potuit in aliquo bono, & intm̃ iudicatus ē à patre dignus habere maiorem gloriã et exaltationē post hãc uitã, inquantum habuit in hac uita maiorē uenerationē apd̃ fideles & sibi subditos, q̃ Moyses habuerat apd̃ suos. Moyses enim reputatus est dei famulus, dei minister bonus, dei dispensator fidelis, quē subditi uenerarentur nõ sicut deũ, sed sicut magistrũ. Christum autem uenerantur subditi sicut deum, creatorem suum, uerũ deum, sufficientē ad gregem suum custodiendum, quod de Moyse non est putandum. & sic amplioris gloriæ est iste præ Moyse, *quanto ampliorē honorem habet domus*. i. de domo uel in domo, *qui fabricauit illã* quàm qui dispēsat in ea. Quod de sp̃uali domo intelligendũ est, uidelicet de plebe dei, cuius Moyses dispensator agnoscitur, sed Christus fabricator. ip̄e em̃ *fabricauit*. i. in fide fundauit & in bonis operibus ædificauit domũ dei, q̃ est ecclesia, in antiquis & nouis sanctis, et ideo longe sublimius honoretur in ea, q̃ Moyses. Dico quia fabricauit domũ dei. Nã *omnis domus* .i. omnis anima quæ fit templum dei, *fabricatur ab aliquo* alio, quia per se ipsam non potest construi, nisi ab alio superiore cõstruatur. Nihil em̃ boni ualet habere à se sola. Sed *ille qui creauit omnia* uirtutũ bona in electis, *deus est*, et hoc agere Christus potentia diuinitatis suæ sp̃ cõsueuit. Non solũ enim creauit nos ut essemus, sed etiam ut boni essemus, si iã boni sumus. Quod si necdũ boni sumus, rogandus est, ut qui nos fecit hoies, faciat nos bonos. Ipse ē ergo fabricator huius sanctæ domus, ac per hoc alter in ea q̃ Moyses honorãdus. Et uterq; q̃dem (sicut dictũ est) fidelis fu-

D

Alias domo legit.

A sit, quia officium iniunctum bñ impleuit: sed tamē inter eos differentia fuit, quia Moyses qdem fidelis erat sicut famulus. Christus vero sicut filius i domo patris et dñs. Et hoc est: *Et Moyses quidem fidelis erat* .i. fideliter adimplens quæcunqꝫ sibi diuinitus imperabantur. fidelis erat *in domo* non sua, sed *eius* .i. patris uel Christi: & *in tota* domo illa .i. in uniuersa plebe Iudaica, malos arguēs atqꝫ puniēs, bonos autē exhortans et sp ad meliora promouens, non ut dñs, sed *tanquā famulus*: quia non se dicebat deum, sed famulantē ei qui se miserat: nec à deo diligebatur ut dñs, cuius erat ꝓpria domus, in q̄ Moyses fidelis erat, & hoc *in testimoniū eorū quæ dicenda erant*. i. ut testaretur & confirmaret ea, q̄ conueniebat dici carnalibus, qui nondū spiritalia capere poterant, nō ut gratiā daret. *Dicebat* em̄ fideliter populo q̄ deus *præceperat*. Quibus dictis dabat *testimonium multis rationibus* & miraculorꝫ *signis* & *uarijs* assertiōibus. Dico quia Moyses erat ut famulus in domo domini, *Christus uero* nō sicut famulus, sed *tanquā filius* qui iure ē hæres, & tanquā dominus *in domo* non aliena, sed *sua*: quia propria erat eius, sicut & patris. ac si dicatur, Et si uterqꝫ prælatus est domui dei, & in sua loquutione fidelis extitit, magna differētia est, quia Moyses erat in domo dñi tanquam famulus, Christus uero tanquam filius in domo patris & hæres & dominus. Et cum tanto sit maior Christus, debet omino recipi: Moyses uero minor, in carnalibus obseruātijs postponi. Moyses enim sine Christo

B non proderit. Christus aūt solus ad omnia sufficit. *Diceret* nūc aliqs: Quid ad nos, si Moyses uel *Christus est in domo*? *Nescimus uidelicet q̄ sit illa domus, nec per hoc nobis Christus commendatur: quia etsi homines fuerunt illa domus, illi* potius credēdi sunt hoc extitisse, qui fuerūt temporibus Moysi uel Christi, non autem nos q̄ mo do sumus. cui uidet respōdere Apostolus, *Quæ domus sumus nos*. Quasi dicat: Ne diffidatis de domo, quia nos sumus domus dei. Nos fideles & in hoc tempore, sicut antea patres nostri, sumus illa domus quam Christus sua morte fabricauit. Hac tamen conditione dico nos esse domum diuinæ habitationis, *si retineamus fiduciam*. i. si spem certissimam quam dedit nobis, non amittamus, si indubiam *fortiter retineamus*: hoc est, si certissime salutem *in Christo speramus sine carnalibus obseruantijs*, tunc sumus domus in qua per fidem habitat, *fiducia* nanque pro spe hic accipitur. Et quia nemo potest sperare, nisi spes ex bona conscientia surgat, addit *& gloriam spei*, id est, si retineamus & bonam cōscientiam, quæ est causa spei, & decus & gloria mētis, per quā in spem erigimur: quia sicut idem Apostolus dicit, Gloria nostra est testimonium consciētiæ nostræ. & quia nonnulli conscientiam boni operis habent, per quam gloriari in deo possunt & sperare, sed tamen uacillantem, ponit *firmā*. Et quia firmā per mensem uel annum possent habere, subdit, *usque in finem*. i. usqꝫ ad obitum: quia qui perseuerauerit usqꝫ in finem, hic saluus erit. Vel fiduciam retineamus, ne subrepēte aliqua infidelitate, diffidamus

2. Cor. 1.

Mat. 24.

C nos per Christum posse saluari, quærentes salutis auxilium in carnalibus obseruantijs, sed sine his solum Christum à domino sufficere indubitanter confidamus. Idcirco enim ostensus est Christus longe nobilior Moyse, ut solum Christum teneamus, in quo habebimus omnia, & *gloriam spei*, id ē, gloriosam spem, quia est de iucunditate cælesti: firmam .i. perdurantem usqꝫ in finem uitæ, quando accipietur quod nunc speratur.

Quapropter, sicut dicit spiritus sanctus, Hodie si uocē eius audieritis, nolite obdurare corda uestra, sicut in exacerbatione secundum diem tētationis in deserto, ubi tentauerunt me patres uestri, probauerunt & uiderūt opera mea quadraginta annis. Propter quod infensus fui generationi huic, & dixi semper hi errant corde. Ipsi autem nō cognouerūt uias meas, quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam.

Psal. 94.

¶ Nunc iterum inuitat eos terrendo ad fidem, ne propter incredulitatem perdant æternā requiem, sicut patres eorꝫ in deserto: qui quia increduli fuerunt, terrā promissionis suæ significatā amiserūt. Domus dei sumus, si nō ꝑ incredulitatē diffidamus, sed certa fide fiduciam teneamus. *Quapropter* nolite per infidelitatem obdurare corda uestra, & hoc ita moneo, *sicut dicit spiritus sanctus*. i. eandem intentionem ego nunc in uestram correctionem habeo, quā habuit spiritus sanctus, quando dixit istud ore Dauidico. Nec solus ego hoc

D suadeo, sed spiritus sanctus hoc idē similiter suadet. Et idem bonum ego uobis promitto, si obedieritis: uel malū, si cor obduraueritis, quod spiritus sanctus promisit, cum ad uos et alios in tempore gratiæ futuros uocē dirigeret, dicēs: Hodie si uocem &c. Sanctus enim spiritus præuidēs duritiā cordis Iudæorꝫ, quia contra uocem domini Iesu obduraturi erant infideliter cor suū, & ideo autoritate sua uolens eos à duritia cordis reuocare, & ad integritatē fidei Christi inuitare, scilicet ut nihil salutis putarent esse in carnalibus obseruantijs post aduentū ueritatis, dixit: Hodie &c. Et per hoc multum reuocat Apostolus Iudæos hanc prophetiā habentes, qm̄ ostendit spiritum sanctum hoc idē tanto tēpore antea prædixisse, quod nunc dicitur eis in tempore gratiæ. *Hodie*. i. hac egregia & nobili die, scilicet in hoc tempore gratiæ notabili & p̄clarо inter oēs alias ætates, in quo deus maiorem pietatis affectum hominibus exhibuit, quàm in alijs temporibus: *si uocem eius*, id est, nouam Christi prædicationem *audieritis*, nullū incredulitatis signū remaneat in uobis. Modo per se loquitur, qui prius per præcones loquebatur: si tunc duri fuistis, uel nunc estote molles. Quod ait, si uocem eius audieritis, non dubitat illos eam audituros, sed per hoc magis attentos facit ad audiendū, dum quasi incertos reddit & suspensos, ne forte contingat ut non audiant. *Nolite obdurare*, id est, contra eum dura facere cor-

A da quæ sunt uestra.i.in uestræ uoluntatis arbitrio, sicut obdurauerũt patres uestri carnales in exacerbatione.i.in acerrima offensiõe, qua sibi deum reddiderunt acerbum, quum nõ crediderunt q̃d deus esset illis traditurus terrã repromissionis, sicut pollicitus fuerat, nec cælestem requiem, quæ per eã significabatur. Nolite(inqt)nũc obdurare corda secundum diem tentationis in deserto.i. sequentes & imitãtes diem & tempus, in quo patres uestri me tentauerunt, & ex diffidentia panẽ petierunt, atq; cum hæsitatione dixerunt: Nunquid poterit deus parare mensam in deserto? & alia huiusmodi, & hoc fecerũt in deserto, postquam de Aegypto educti fuerant, ubi deum tentare non debuissent, cuius tot & tanta iã uiderãt opera, scilicet seipsos in manu ualida de Aegypto per mare rubrũ sicco pede eductos, & hostes eorũ in mari submersos, et alia multa magnalia. Quare postmodũ nõ debuissent de protectione gratiæ ipsius propter aliquos hostes diffidere. Cum enim audissent ab exploratoribus habitatores promissæ terræ fortes ad prælium, obliti sunt uirtutis dei toties probatæ, nec crediderunt illum esse potẽtem ad terram illã populo suo subiugãdam, propter q̃d et indigni fuerunt intrare in illã. Vos autẽ cauete ne similiter facientes, à uera sanctorum patria excludamini. Nã & uos spiritalit ab Aegypto educti estis.i.à tenebris ignorãtiæ, & ab afflictione uitiorum liberati, submersis in baptismo uestris hostibus diabolo cũ omni pompa eius & exercitu uitiorum: & ducente domino ad hoc ꝓmoti estis,

Exod.16. 17.52. Nume.11. 12.13.14. 16.20.21 & 25. Psal.77. Exod.14. Num.14.

B ut mundum istũ & præsentis seculi habitationẽ, desertum horroris atq; peregrinationẽ & exiliũ esse intelligatis. Et ideo non debetis amplius deũ tentare per aliquam diffidentiam, ut putetis uos sine carnalibus obseruãtijs per Christũ non posse saluari, quia tunc non intrabitis in electorꝶ patriam, sed certissima fide credentes uos per eum esse saluãdos, sola eius p̃cepta seruate. Quia uero dixit diẽ tentationis, & à quibus esset illa tẽtatio facta, non dixit, ideo nunc exponit qui deum in deserto tentauerunt. Vbi.i.in q̃ deserto tentauerunt me patres uestri, quorum tentationis & exacerbationis filij & imitatores estis, dum in fide dubitatis. & ideo timendum est uobis, ne quos habetis patres in culpa, imitemini in eandẽ pœnã. Iã ergo tales, non sint patres uestri, nolite eos imitari. Patres uestri erant, sed si non imitati fueritis, patres uestri non erunt. probauerunt me.i.curiositatis causa exquisierunt, an possem facere quæ petebant & uiderunt opera mea quadraginta annis: quia tam longo annorum spatio feci corã eis in manu Moysi miracula, & ipsi magis ac magis obdurauerunt corda. ad hoc cum illis fui per quadraginta annos, ut ostẽderem tale genus hominũ quod me semp exacerbaret, usq; in finem seculi fore, quia per illos quadraginta annos totum huius seculi tempus significatum est. Ipsi me tentauerunt per infidelitatem suam Propter quod ego fui infensus, id est, contra iratus generationi huic tam peruersæ, quæ & genus huiusmodi rebellium hominum in ecclesia usq; ad finem mundi semper futurorum designauit. Et licet me offenderẽt, tamẽ ego dixi semper de illis, hi errant corde.i.per Moysen & Aaron misericorditer annunciaui & corrigere studui errorem, quem corde etiã habebant & scienter & uoluntarie, dicens: Hi errant corde.i.ex propria deliberatione, quia serio peccant: & cum sciãt se male agere, non desistũt. Ego quidem paterna benignitate reuocabã eos, sed ipsi non cognouerunt uias meas quibus incedebam.i.misericordiã, qua eos corrigere studebam: & ueritatem, qua eos si in malo perseuerarẽt, damnare disponebam: quia uniuersæ uiæ domini misericordia & ueritas. Vel non cognouerunt uias meas.i.non intellexerunt præcepta mea, per quæ uenitur ad me, quia ego spiritaliter loquutus sum, scimus eñ q̃m lex spiritalis est, ipsi autem carnaliter intellexerunt. Ita non cognouerunt uias meas, sicut illis merẽtibus ego iuraui.i.immutabiliter confirmaui, et hoc feci in ira mea.i.in dispositione ultionis sumendæ, si introibunt in requiem meam, id ẽ, non introibunt in terram promissiõis, in qua eos requiescere facturus eram: nec in regnum cælorꝶ, quod per hanc significatur, ubi perennis est requies. Duo notat, & q̃d pœnas eis dedit, & qđ requiem negauit. Nam in ira q̃ negauit reqẽ, sumpsit ultionẽ. Defectus q̃q; dictionis, uehementiã iræ designat, cum dicitur, Si introibunt in requiem meã, quãuis ira dei non sit ut hominis.i. perturbatio concitati animi, sed tranquilla dispositio iusti simpliciter constituti.

C Psal.24. Roma.7.

D Vehementer eñ minatur, cũ quasi præ nimia ira imperfectã relinquit sententiam, dicens: Si introibunt in requiem meã. Et cum iuramento minat istud. Multum ergo timenda est hæc cõminatio. Nam loqui deum, magnum est: quãto magis, iurare deum. Iurãtem hoĩem debes timere, ne propter iurationem faciat quod contra uoluntatem eius est. Quãto magis deũ qui nihil temere iurare potest. Historialiter hoc loco reducit ad memoriã, q̃d miserunt uidere terrã: & cũ audierũt ibi esse inexpugnabiles uiros, obliti uirtutis dei toties probatæ, dixerunt: Reuertamur in Aegyptum. Vnde iurauit dñs quod nõ intrarent in terram illã, quæ est requies laborũ, & sic oẽs in solitudine mortui sunt præter duos. & sicut illi per incredulitatẽ & diffidentiã terrã non intrauerũt quæ illis parata erat, ut reqescerent in ea, ita uos si in fide Christi dubitaueritis, uel inobediẽtes illi fueritis, uerã iustorum patriã non ingrediemini. Hucusq; terrendo loquutus est, ne sint increduli Christo, sicut patres illorꝶ Moysi, ne uerã ꝑpetuæ beatitudinis quietẽ amittãt, sicut patres illorum requiẽ sibi promissæ terræ. Hinc blãdiendo monere incipit, ne requiem illã amittant: & tẽporis opportunitatẽ suadet, ut ad eã festinet, subiũgẽs:

Nu.13.14

Videte fratres, ne forte sit in aliquo uestrũ cor malũ incredulitatis discedẽdi à deo uiuo, sed adhortamini uosmetipsos per singulos dies, donec Hodie cognominatur, ut nõ obduretur quis ex uobis fallacia peccati.

A Participes enim Christi effecti sumus, si tamē initium substantiæ eius usque ad finē firmum retineamus, dum dicitur, Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare corda uestra, quemadmodum in illa exacerbatione. Quidam enim audientes, exacerbauerunt, sed non uniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen. Quibus autem infensus est quadraginta annis? Nonne illis qui peccauerunt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto? Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis q increduli fuerunt? Et uidemus qa nō potuerunt introire propter incredulitatem.

¶Leniter incipit admonere, ut libentius admonitionē suscipiāt. *Videte* (inqt) *o fratres*. quasi dicat: Mihi debetis acquiescere, quia uos fraterna dilectione admoneo. Videte .i. rationabili consideratione cauete, ne quis uestrum habeat cor incredulum, & excludatur ab æterna requie fideliū. Sed illud, quapropter, quod supradictum est, nonnulli uolunt huic monitioni iungere, ita: Domus dei sumus, si fiduciam & gloriā spei retineamus. Quapropter uidete fratres ne diffidatis. Videte *ne forte*, quia in uestro est arbitrio, & ad utrunq; se habet, *sit in aliquo uestrum*, quia de multis non dubito qui perfecti sunt, *cor incredulitatis*, ut non credat Christum ad salutem sufficere, quia *malum* est tale

B cor, qm̄ sic ruit in multam peccatorum uoraginē & post in mortem. Nam huiusmodi cor est cor, id est, uoluntas *discedendi*, id ē, diuersis uijs cedendi & fugiendi *à deo uiuo* .i. à Christo qui (sicut legimus) est deus uerus & uita æterna. Qui enim ab eo diuersam uiam incedit, à uita discedēs ad mortem tēdit. Quod inter istos nōnulli faciebant, dū in fide Christi dubitātes, eum sine carnalibus obseruātijs ad iustitiam & salutem sufficere posse nō crederent: & ita iam pro exiguo fidem eius ducētes, facile ab ea recedere uellent. Et minus est per aliam culpā à deo discedere, quàm per incredulitatem eum omnino postponere. Qui enim fidem abijcit, omino à deo recedit. Qui uero per aliam ab eo culpam discedit, sperat adhuc reuerti. Per hoc q̃d dixit, cor incredulitatis, intelligi poterat cor malū, & cor discedendi à deo uiuo. Sed ideo posuit, quia istæ uoces magis ualent ad absterrendum eos. Non habeatis cor incredulitatis, *sed* potius *adhortamini* non diuersos, nō alterius gentis homines, sed *uosmetipsos* adinuicem. Quod em̄ dixit, uosmetipsos, ostendit hortationem eorū adeo necessariam inter eos esse, ut non oporteat extendi ad alios. adhortamini uos inuicem, ut syncere credatis, & pie ac sancte uiuatis. & hoc *per singulos dies*, id est, quotidie, & non per unum annum uel duos tm̄, sed *donec cognominatur Hodie*, id est, quandiu in simul dies cognominantur. Nā quod dixit, hodie cognominatur, uoluit notare multitudinem dierum esse in tempore gratiæ. Quod tempus est hodie, id ē, magnū & demonstrabile: & ē dies, id est, clarum post tenebras erroris & ignorantiæ. C *donec hodie cognominatur* .i. quādiu tēpus gratiæ durat, adhortamini uosipsos de incremento fidei cæterarum uirtutum: quia non minus modo potestis proficere, quàm præsente Christo. Vel donec hodie cognominatur, id est, quandiu uita præsens unicuique manet, in qua semper dicitur, hodie adhortamini uosipsos ad meliora. Si quis enim peccauit, usquequo est hodie, potest reuerti. Nemo igitur desperet dum uiuit. Sed neque securus incaute fiat, quia nescit quando sibi istud hodie determinetur. ideo uos adhortamini, id ē, *ut non obduretur quis ex uobis*, id est, non fiat durus & incredulus contra monitionem spiritus sancti, *qui cor eius molle uult facere, ut possit in eo uerba sua uelut in cera scribere*. Nō obduretur quis. neq; enim de multis metuo. Nam obduratur cōtra fidem *fallacia peccati*, id est, errore peccati se fallēte sub uirtutis specie, si cum fide Christi legem, quoniam à deo data est, putauerit saluti necessariam. Sic enim fallet peccato, id est, male faciet, dū se putauerit benefacere: qa ex obseruatione legis deum offendet, cui se per eādem legis obseruantiam placere credet. Nam qui legem adhuc obseruat, Christum uenisse negat. Et ideo non debet quisquam nostrum obdurari tali fallacia, ut sub occasione legalis obseruantiæ discedat à Christo, euacuās fidem eius. Nam *participes Christi sumus effecti*. Non enim potest fieri discessio, ubi primum nō est coniunctio. Sed nos iam Christo sumus cōiuncti, & ideo non discedamus ab illo. Effecti sumus D participes Christi in nomine & gratia, qa & Christiani uocamur, & gratiā eius percepimus: p quē qcquid boni habemus, assequuti sumus, scilicet fidem, peccatorū remissionem, innocentiam & iustitiam &c̄. Vel participes Christi sumus effecti, id est, spe sumus iam participes eiusdem incorruptionis & gloriæ quā Christus habet. Ac si dicatur: Debetis adhortari & nō esse duri, qa q̃d non eramus, facti sumus per gratiā, habentes patrem cū Christo in hæreditate. Tamen hac cōditione dico, *si retineamus initium substantiæ eius*, id ē, fidem quæ est initium bonorum, per quam deus extitit in nobis, per quā deificamur & diuinæ substātiæ participamus. Fides em̄ est substātiæ initiū, id ē, incorporationis eius, qa fundamentum est & origo uirtutum, per quas ipse constat in nobis, & nos membra eius efficimur. Et hoc initiū oportet ut retineamus nō titubās, sed *firmum* & incōcussum: nec p mēsem uel annū, sed *usq; ad finem* uitæ præsentis, ut scilicet nunq̃ deseramus fidem. Et ne dicerent, uobis apostolis tantum & Christi contemporaneis iussum est ut fidem teneant, subiungit, *dum dicitur*, hodie &c. Ac si dicat: Non tantum his q Christū audiere loquentem, præceptum est tenere fidem, & nō obdurare corda, sed etiam uobis hoc idem est iniunctum & cæteris omibus .i. quandiu dicit, *hodie si uocem eius audieritis*, hoc est, per totum tempus gratiæ uel præsentis uitæ. Vel ita: Non solum auditores Christi, fidē debuerūt adhibere dictis eius, sed & uos, quandiucunq; dicitur, hodie siuo

A cem eius audieritis.i.quandiu uocem diuinæ prædicationis in hoc seculo potestis audire, nolite infideliter obdurare corda uestra contra uocem dominicæ admonitionis, quemadmodum obdurauerunt patres uestri in illa notabili & magna exacerbatiõe. Nolite prauorum exempla sequi, sed bonorum. Nam quidam illorum audientes in deserto uocem dei, pollicentis quod induceret illos in terram promissionis, in qua & requies æterna figurabatur, dubitauerũt deũ hæc agere posse, & sic hæsitatione sua exacerbauerunt eum.i.acerbum sibi & asperum reddiderũt. Qua sententia demonstrat non satis esse audire de illa requie, quia illi omnes audierũt, sed nõ omes peruenerũt. Nam & uos nũc auditis, q̃d Christus uobis credẽtibus requiem illam ꝑmittat. Si dubitaueritis eum sine carnalibus obseruãtijs nos in illam inducere posse, exacerbabitis eũ sicut patres uestri, nec intrabitis in illã. Peius est em̃ exacerbare quàm tentare. Quidã exacerbauerũt, sed nõ uniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen.i.per ducatum Moysi. Nã inter eos erãt Caleb & Iosue, qui nõ offenderunt, & hos debetis imitari. Nã & uos ducatu ueri Moysi, id ẽ, Christi, educti estis à tenebris ignorãtiæ & erroris. Ideoq; non debetis amplius deum incredulitate & prauis moribus exacerbare, sed fide & bonis operibus ad terrã ꝑpetuæ beatitudinis uobis promissam festinare. Per hoc q̃d dicit q̃sdã exacerbasse, sed nõ uniuersos, innuit q̃d intelligebat inter istos quosdam dubitãtes, & quosdã nõ dubitantes. Dico q̃d quidam

B exacerbauerũt, sed nõ oẽs. Sed quibus horum infensus est quadraginta annis? id ẽ, utrum illis qui exacerbauerunt, an illis qui non exacerbauerunt? Nonne illis qui peccauerunt? Vtiq; illis. Quod ex affectu apparuit, quia prostrata sunt, id est, procul à castris & ab omni uicino strata sunt in deserto, & præ multitudine iacuerunt insepulta cadauera eorum, exposita bestijs & auibus.i.corpora eorum sicut brutorum animaliũ cadauera, relicta sunt in deserto, nec sepulturæ tradita, & in hoc apparuit ira dei. Significant autem (ut supradictũ est) quadraginta anni totã præsentẽ uitam uel spatiũ tẽporis usq; ad finem seculi. In quo quicũq; post baptismum, uel infidelitate uel criminosa conuersatione deum irritant, non sunt digni peruenire ad terram uiuentium, sed in huius mundi solitudine laniantur more cadauerum à feris & auibus, id est, à malignis spiritibus, & ad æterna supplicia rapiũtur. Hieronymus in libro septimo super Iezechielem. Pepercit, ait, oculus meus ne interficerem eos atque delerem, nec omino consummarem. In quo quæritur, quomodo eis pepercit, quorum cadauera in solitudine corruerũt, & excepto Iesu Naue & Caleb filio Iephone, terram repromissionis nullus ingressus est? Ex q̃ intelligimus uiuere eos, nec æternis supplicijs reseruatos, nec deletos esse de libro uel de terra uiuentiũ, nec cõsumptos ante faciem domini. Si enim ex eo quod non sunt introducti in terrã, perisse credẽdi sunt, ergo Moyses perijt, qui uidit tantum terram promissionis, & non est ingressus in eam. Peccãtes quidẽ prostrauit in mortem corporis, sed incredulis negauit requiem animę post mortẽ. Et hoc est q̃d interrogatiue dicitur ad increpationem istorum, qui adhuc in fide dubitabant. Sed quibus iurauit non introire in requiem ipsius æternam, quæ significabatur per terram ꝑmissionis, uel in ipsam terram promissionis, nisi illis qui increduli fuerunt ad uocẽ promissionis eiusdem requiei? Quasi dicat: Non alijs hoc iurauit, sed illis. Et uidemus aperta ratione, quia non potuerunt introire in illam requiem perpetuam, sicut nec in terram promissionis, propter incredulitatem suam. Compleuit enim deus comminationem iuramẽti sui, qua dixit incredulos in requiem suam nõ intraturos, & similiter faciet omnibus incredulis.

Iezec. 20.

C

CAPVT .IIII.

Timeamus ergo, ne forte relicta pollicitatione introeũdi in requiem eius, existimetur aliquis ex nobis deesse. Etenim & nobis nunciatum est, quemadmodum & illis. Sed non profuit illis sermo auditus, nõ admixtus fidei ex his quæ audierunt. Ingrediemur enim in requiẽ qui credimus, quẽadmodum dixit, Sicut iuraui in ira mea, si introibũt in requiem meam, et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Dixit em̃ in quodã loco de die septimo sic: Et requieuit deus die septimo ab oĩbus opibus suis. & in isto rursum, Si introibunt in meam requiem. Quoniam ergo superest introire quosdã in illam, & hi quibus prioribus annunciatum est, non introierunt propter incredulitatem, iterum terminat diem quendam hodie, in Dauid dicẽdo post tãtum tẽporis, sicut supra dictum est: Hodie si uocẽ eius audieritis, nolite obdurare corda uestra. Nam si eis Iesus requiem præstitisset, nunquã de alia loqueretur post hac die. Itaque relinquitur sabbatismus populo dei. Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut & à suis deus. Festinemus ergo ingredi in illã requiem, ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.

Psal. 94.

Gene. 2.

D

¶ Et quia propter incredulitatem illi perdiderunt requiẽ, ergo timeamus.i.soliciti simus, ne & nos similiter eã perdamus ob infidelitatem, ut si non amore, saltem timore fugiamus incredulitatem. Timeamus, quia timendum est, ne forte (forte dico, quia in arbitrio uestro est, & ad utrumlibet se habet) relicta pollicitatione, id est, ne contempta & neglecta atque deserta frequenti promissione, quam nobis deus fecit, uel quã nos in baptismate fecimus deo, introeundi per fidem et operationem in requiem quæ est eius, id est, potestatis illius, quia potest eam dare cui uult, existimetur aliquis nostrum deesse. Requiem illam nobis deus promisit credentibus, non relinquamus promissionem

A eius, sed certa fide teneamus eam, credẽtes quod sine carnalibus obseruantijs sola Christi promissione percipiemus illã. Timeamus ne q̃s ex nobis, id est, ex nostro collegio tam religioso, relinquens istã pollicitationem, & hæsitans in corde suo, atq; titubãs in fide, det malã de sua salute cæteris opinionẽ, ut existimet̃ deesse ab illa requie ꝓpter incredulitatem suã, sicut antiqui patres. Nã unusq̃sq; debet studere tã firmus esse in fide & bona operatione, ut cum obierit, non sit dubium ad reqem illã peruenire. Cæterũ qui dum quoad uiueret, in fide nutauit & in opere negligẽs fuit, existimatur post mortem ab illa deesse. Et hoc timendum est, ne cui nostrum contingat. Nã & ad nos pertinet de illa requie solicitos esse, sicut ꝑtinuit ad patres nostros. *Etenim & nobis* tempore gratiæ *nunciatum* de illa est per filium, *quemadmodum* per figuram terræ promissionis *nunciatum est & illis* de ea per famulum: & ideo non possumus excusationem de ea prætendere, quasi de ignorantia, quia non solũ *illis* patribus, sed etiam nobis prędicata est illa requies. Nec solum in euangelio, sed & ante legem, & sub lege docti sumus de illa. Nobis nunciatum ẽ sicut & illis. *Sed illis non profuit*. profit uel nobis. non ꝓfuit illis *sermo*, id est, illa quietis prænunciatio, q̃a sermone tm̃ uisa est eis: & ideo non profuit sermo, quia *auditus* tãtummodo est, & nõ completus. Et uere tantum auditus, nõ factus uel creditus. Nam *non admixtus fidei*, ut & sermo & fides simul iungerent̃ atq; miscerentur. fidei dico, *ex his*

B *quæ audierunt* ab exploratoribus suis. Non enim fidem ex uerbis eorũ sumpserunt, sed magis amiserunt. Vel ex his quæ audierunt ab exploratoribus, factum est ut sermo quem prius audierãt de illa requie, nõ admisceretur fidei illorum, sed falsus putaretur. Nã cum audirent terrã promissionis circundatã montibus, urbes habere munitissimas & habitatores fortissimos, desperauerunt intrare in requiem illã, quæ & futurã significat reqem: & sic præsentis quietis spe perdita, dubitauerunt de illa quæ in hac erat præfigurata. Dixi q̃a & nobis nunciatum est de illa requie, quod effectus ꝓbat, quoniã ingrediemur in illã. Non enim uiã ingrediendi sciuissemus, nisi nobis esset nunciata. Vel ita: Illis qui non crediderunt, non profuit: quia nobis qui credimus, ꝓderit. Nã *ingrediemur in illam requiem* nos *qui credimus*, quemadmodum ex opposito dicit de incredulis, si introibunt in requiem meã. Per quod patet quia qui credunt, intrabunt. Ingrediemur em̃ credendo, sicut illi perdiderunt non credẽdo. Nõ cognouerunt (inquit) uias meas, sicut illis merentibus iram meã exhibui. Ita cæci fuerunt ad cognoscendũ uias meas, sicut ego firmit̃ illis minatus sum q̃d non essent intraturi in requiem meã Palæstinæ regionis uel cælestis habitationis. & sicut ablata est illis quia nõ crediderunt, sic nobis promissa si crediderimus. Quia uero dixerat nunciatum esse de illa requie, õdit qñ & quomodo sit nunciatum, scilicet ante legẽ post perfectionẽ operũ, & sub lege quando ꝑ terrã promissionis designabat̃, & tempore gratiæ in Dauid. Tres enim requies memorat, unã sabbati, secundam in Palæstina, tertiã in cælo. Nunciatum est de requie, *& quidem* primo factis, deinde uerbis. Nam *operibus* dei *perfectis*, quæ fecerat ꝑ singulos dies *ab institutione mundi*, id est, ex quo mũdum cœperat instituere, subaudi, nunciata est illa requies quando deus requieuisse dicitur. Augustinus in sermone de decem chordis: In spũ sancto, hoc est, in domo dei requies nobis sempiterna ꝓmittitur. Nam quia spiritus sanctus dicitur, propterea septimum diem sanctificauit deus, quãdo fecit omnia opera sua, sicut in Genesi scriptum legimus, nõ ibi sanctificationem nominatam, nisi illo die in quo dicit̃, requieuit deus ab operibus suis. Non em̃ fatigatus erat deus, ut diceretur, requieuit deus ab operibus suis, sed in illo uerbo tibi laboranti requiem promisit. Vel quia fecit omnia bona ualde, & sicut dicitur, requieuit deus, intelligas etiam te post bona opera requieturũ & sine fine requieturũ. Nam omnia opera superiora quæ dicta sunt, id est, dies superiores, habent uesperã, Vnus iste dies nõ habet uesperã. Vbi deus sanctificauit requiẽ, ibi dicit̃, factum ẽ mane, ut inciperet ipsa quies: dictũ ẽ, facta est uespera, ut fieret dies sine fine. Sic ergo incipit reqes nostra quasi mane, sed nõ finitur, quia in æternum uiuemus. Ad hãc spem quicquid facimus, si facimus, sabbatum obseruamus. Nunquam ab opere nouo cessauit deus donec homo factus est: sed eo facto, requieuit ab omni opere. per q̃d designauit, quia nullã aliã creaturam post hominem facturus erat, cui homo subderet̃, & ad cuius seruitium homo crearet̃. Nã quia ipse requieuit ab homine facto, intelligimus quod propter hominem fecerat omnia. Ideo ꝓmissa est homini requies operibus perfectis, & q̃d requies ac beatitudo sit ei promissa, ostendit scriptura. Nam *in quodam* notabili & egregio *loco dixit* spiritus sanctus *de die septima*, per quam significata est requies æterna, qui non describitur habuisse uesperã, *sic*, id est, talibus uerbis dixit: *Et requieuit deus die septimo*. Cur enim diceret post illam diẽ, in qua homo creatus est, sequenti die requieuit & ab opere cessauit, nisi per hoc uellet innuere, quoniam illum post cuius creationem requieuit, ad requiem & beatitudinem fecit. Per sex dies ab illa creatione non requieuit, quoniam nihil perfectũ uidit, donec homo dominus & possessor omnium creatus fuit. Sed eo perfecto, perfecta sunt omnia. & tunc tãdem cessauit ab omni opere, q̃a tunc omnia perfecta fuerunt, quoniam hoiem ꝓpter quẽ facta erant, habuerunt. Reqeuit deus *ab omnibus operibus suis*, id est, cessauit à noua operatione, ut nihil amplius faceret, nisi de materia ibi facta, uel ad similitudinem eorum quæ iam ibi fecerat. Sex diebus operatus est, septima quieuit. Sic & in sexta ætate homo natus est mundo ad laborem. Sexta die & sexta diei hora passus, septima quieuit in sepulchro. Per q̃d nos docuit post opera nostra, quę sex ętatibus .i. infantia, pueritia, adolescentia, iuuentute, senectute & senio fiunt, debere quiescere in septima ętate quasi septima die,

C requies tres

Gene. 2.

D

Gene. 2.

A Prima enim ætas, ut dixi, infantia est lactis hubere nutrienda. Secunda, pueritia solido cibo iam apta. Tertia est adolescentia, sufficiẽs ad generandã sobolẽ. Quarta, iuuẽtus robusta & honoribus apta. Quinta ẽ senectus, qñ iuuentutis ardor refrigeratus & extinctus est: quoniam feruore carnis mitigato, uita ducitur in tranquillitate. Sexta est decrepita ætas, quãdo perit homo qui fuerat, qñ uiribus amissis, iam positus est in introitu mortis. Post harum finem ętatum sequitur mors. Eodem modo & in spiritali uita sex possunt ætates notari. Infantes enim sunt, qui sensu imbecilles, sola autoritate se defendũt, qui de sua fide sine aliqua ratione autoritatibus patrum humiliter acquiescũt. Pueri, quorꝫ sensus iam aliquantulum sunt exercitati, qui non manent contenti sola autoritate, sed quibusdam rationibus & inuestigationibus iam promouentur ad rationẽ fidei. Adolescentes sunt, quorũ sensualitas iam subdita est rationi, ut iam sufficiãt ad generationem bonorũ operum, ut iam laborent & moueantur ad bene operandum. Iuuentus est, quando nõ solũ generat mens per bonam operationem, sed etiam uirtus eius tãtum induruit & roborata est, ut neque morte, neque uita separari ualeat à charitate dei, sed martyriũ (si opus fuerit) subire nõ uereat. Senectus ẽ, quando mens ita præualet sensualitati, ut non solum nõ superet, sed etiã non impugnet ab ea, ut caro iam spiritui (prout est in hac uita possibile) consentiat, & eandem quietẽ & animæ puritatẽ

B concupiscat. Decrepita ętas est illorꝫ, qui iam (prout fas est) contemplatione domini fruentes, ad instar angelorꝫ uiuũt, iã filij huius mundi nõ dicendi, iã cælestibus conuersantes, ut uestigia humanę conuersationis in operibus illorꝫ iã nulla uideri possint. Post has sex morꝫ ætates sequit̃ dies septima, æterna omĩbus sic uiuẽtibus ꝓmissa, in qua dabit̃ eis uera reqes & perennis lætitia, ut non amplius futuri sint in aliquo labore uel miseria. Hæc nobis deus significauit, quando post operationẽ sex dierum, septima quiescere uoluit. In illo scripturæ loco demonstratum est, homini requiem esse promissam, atq; nunciatum est ibi ante legem de illo: *& rursum* eadem requies sub lege per figuram terræ promissionis *in isto* loco nunciata est & promissa, dicente spũ sancto de incredulis, *Si introibunt in requiem meam*, id est, in terram quã Moyses promittebat, quæ significabat ueram reqem, quam spiritus sanctus parauerat, ac per hoc nec in illam ueram intrare poterunt. Vbi enim incredulis facta est comminatio quod in eam non introibunt, ibi declaratũ est quoniã promissa fuit aliqbus hominibus. Si enim nulli ꝓmissa esset, nec aliquẽ intraturꝫ prædictum fuisset. Et non esset causa comminationis quod nõ essent intraturi, si nullus esset intraturus. Nec multum eos lęderet, si minaretur illud auferre, cuius speciem & certitudinẽ aliquam nequiuissent habere. Ecce bis signata & promissa est requies per diem sabbati & ꝑ terrã promissionis. Et quia spiritus sanctus q nec falli nec mentiri potest, eã signauit, nunciauit, promisit, & illã aliquibus præparauit, qui superflue nõ

C fecisset eã, *ergo superest*, id est, restat *quosdam*, id est, egregios & electos *introire in illam* perennem promissionem & ueram. Et quoniam superest quosdam introire, *& hi quibus prioribus annunciatum est* ut intrarent, *non introierunt propter incredulitatem* in ueram requiem, quam terra promissionis figurabat, ad quam non peruenerunt, ergo *iterum*, id est, sub eiusdem requiei designatione *terminat* & distinguit spũs sanctus *diem quendam hodie*, quo nunciata impleãtur, id est, egregium tempus gratiæ in aduentu CHRISTI, *dicendo in Dauid*, id est, loquẽs per Dauid: quia non ipse Dauid loquebatur, sed spiritus sanctus in eo. & hoc *post tantum temporis* ab introitu filiorum Israel in terram promissionis. Vnde patet non de illa terra tunc eum dixisse, quæ iãdudum habebãt: sed de uera requie, quæ adhuc expectabãt. Introitus eñ terræ ꝓmissionis iã tunc non poterat illis auferri. Ex quo autem fuit in deserto facta cõminatio, quæ dicit, Si introibunt in requiem meam, processit magnum spatium usq; ad tempus Dauid. Sed à tempore cõminationis huius usq; ad introitum terræ promissionis, modicum tempus fuit. Et per hoc constat esse dictum de promissiõe ueræ requiei, quã post tantum tempus Dauid fecit his, qui futuri erãt in nouo testamento, quia contemporanei sui iam intrauerãt. Ideo terminat diem quo possimus in ueram requiem intrare. Nunquã uidelicet aliqui intrarent, nisi tempus gratiæ distinctum fuisset, in

D quo regna cælorum paterent fidelibus. Ideo terminat diem intratiõis, qm̃ superest aliquos intrare. Et nisi uideret intraturos, nõ terminaret. Qui licet sub lege uiuens, corde tñ positus in tempore gratiæ, dicens hodie, tertio nunciat requiem illo tempore cõsummandã, diem terminat, hodie dicendo in Dauid, qđ hodie est intelligendum, *sicut supradictum est, Hodie si uocem eius audieritis*. Diuersis enim significationibus posuerat, hodie, quãdo dixit, Hodie genui te: & quando rursus ait, Hodie si uocẽ eius audieritis. Et ideo debuit terminare, quã significationẽ haberet nũc Hodie, ne aliter intelligeretur. Hodie, i. in hoc uniuerso tẽpore gratiæ, de quo Iohãnes scribit, quoniã tenebræ trãsierunt, & lumen uerum iam lucet, si uocem prædicationis eius audieritis, quia non omnes audiunt illam qui sunt in tempore gratiæ, sicut nũc quoq; multi paganorum, ad quos euangelica prædicatio nõ ꝑuenit. *nolite* cõtra uocẽ eius *obdurare corda uestra*, ne tẽpus gratiæ uobis in uacuum transeat, qa post nõ erit tẽpus in quo possitis intrare in requiem. Diceret aliqs, Tu dicis qm̃ hi qbus prioribus annunciatum est, nõ introierunt, & nos uidemus quia introierunt, quoniam ꝑ Iesum Naue eam cõsequuti sunt. Cui rñdetur: Nõ introierunt propẽ incredulitatẽ suã requiem homini ꝓmissam. *Nam si Iesus* filius Naue. i. Iosue filius Nun, *præstitisset* eis illã *requiem* in distributiõe terræ promissionis, nõ ultra fieret sermo de alia die, qua pateret in requiem ingressus. Vel ita cõtinuari põt: Superest *quosdã* intrare sicut Dauid terminat. Nã *si Iesus, id est,*

Margin notes: sex ætates in uita spiritali (manuscript); Gene. 2.; Psal. 94.; Psalm. 2.; Psal. 94.; hodie (manuscript); I. Iohan. 2.

A Iosue qui duxit in terram promissionis, præstitisset eis requiē.i.oīmodam qetem, ut nulla alia eēt sperāda, *nunquā.i.* nullo tēpore Dauid uel spūs sanctus, *posthac.i.* deinceps *loqueretur de alia die.i.* de alio tempore, in quo requies esset danda. Sed quia post loquutus est, patenē ostendit qa alia est reqes de qua dixit hodie, q̄ illa ad quā duxerat Iosue. ¶Certum est igitur aliam esse ad quam ducit Christus, q̄ per illam sub Iosue figurabatur. Itaq; relinquitur electis sabbatismus. Quandoquidē nō fuit illa requies uera, sed aliam post promisit spūs sanctus, *itaq; relinquitur.i.* futuris seruatur à deo, qa increduli patres nequiuerunt ad illum pertingere. Relinquitur, non dico tm̄ requies, sed (ut magis exprimam) dico *sabbatismus.i. feriatio & iucūditas* sabbati. Sabbatismus quippe uocabatur, apparatus & gaudium atq; festiuitas sabbati, & sabbatū requies interpretatur. Sabbatismus ergo non solum uerā & oīmodam requiem designat, sed inenarrabile gaudiū atq; spiritualium diuitiarum affluentiam. Qui sabbatismus nō paucis reseruatur, sed *populo.i.* magnę multitudini: nec tn̄ cuilibet populo, sed tm̄ populo *dei.* Et ideo siquis uult sabbatizare, sit de populo dei. Et iste sabbatismus longe diuersus erit ab illa requie quam Iosue præstitit. Nam *qui ingressus est in requiem dei.i.* in cælestis regni tranquillam habitationē, sicut seruus ille, cui dictum est, Intra in gaudium dn̄i tui, uerā & perfectā adeptus est requiē: quia *requieuit etiam ipse* perpetualiter & perfecte *ab operibus suis,* quibus hic laborauit, *sicut & deus à suis,* quæ tn̄ sine labore fecit. B Sicut enim sabbatum in quo deus requieuit, non legitur habuisse uesperā, sic requies iustorum nō habebit finē. Quia sicut deus cessauit ab opibus, sic illi cessabunt perpetualiter ab oī opere, liberi penitus ab omni laboris anxietate. At illi quibus Iosue terrā diuisit, parū quieuerūt, multosq; labores & multas afflictiones ptulerunt. Et qn̄quidē tanta est illa requies, atq; est nobis pmissa, & nunc tēpore gratiæ supest q̄sdā introire, *ergo festinemus ingredi,* nec in his terrenis q̄ nos impediunt, immoremur. Festinemus fide & bonis operibus, q̄d illi nō faciunt, qui carnaliter adhuc legē obseruant, & erga fidē & spiritualē conuersationē negligētes existunt. *Festinemus* (inqt) *ingredi in illā requiē* tantā, tam nobilē, & tā gloriosam, atq; toties nobis pmissam. Ideo q̄q; *festinemus* ad illā requiē, ut pœnas euadamus ppetuas. Et hoc est: *Vt ne incidat.i.* ut nō intus cadat in corde, ubi grauior casus ē, *quis.i.* aliquis in infidelitate notabilis, *in id* in q̄d ceciderunt patres, & ita in id, *ut in ipsum.i.* nō dissimilit, sed per oīa eodē modo cadat in id, in q̄d patres ceciderunt scilicet, *exēplum incredulitatis.i.* ne cadat ad exemplum eorū in incredulitatem, & excludatur à diuina requie. illi em̄ non crediderūt deum sufficere ad dandā etiā requiē terræ pmissionis, & isti similiter Christū ad dandā requiē perpetuā sufficere nō credebāt sine carnalibus obseruātijs. Ideoq; sibi qetis aditū eadē rōne obstruebant, q̄ patres antea fecerāt. Vel ne incidat aliqs in idipsum exemplū incredulitatis.i. in hāc eandē dānationē, quā patres uestri ppē suā incredulitatē subierūt: C quæ dānatio uel pœna uobis est exemplum, quia si increduli fueritis, similiter uobis continget. ¶Exemplum enim incredulitatis conueniēt dicit uin dicta dei, quæ tanta est illata eis, ut exēplo eē alijs possit, ne increduli esse præsumant. Vel incredulitas patrum (ut præmisimus) est uobis exemplum ne sitis increduli, & ideo peius q̄ patres uestri peccabitis, nisi incredulitatem caueatis. Propter hæc omnia ruptis omnibus impedimētis infidelitatis & secularium illecebrarū, festinemus q̄ maxime ad illam requiem, in qua perenniter quiescamus.

Viuus est em̄ sermo dei & efficax, & penetrabilior oī gladio ancipiti, & ptingens usq; ad diuisionē aīæ ac spūs, cōpagū quoq; ac medullarū, & discretor cogitationum & intētionū cordis, & nō est ulla creatura inuisibilis in cōspectu eius. Omnia aūt nuda & aperta sunt oculis ei⁹. Ad quē nobis sermo.

¶Festinemus (ut dixi) ad illam requiem: nā *sermo dei* Christus uerbum patris, qui nos festinantes adiuuet, & peruenientes coronet, *uiuus est.i.* uera uita in semetipso, & sufficiens ad aliorum uiuificationem, & ita uiuemus in eo. ¶Sermo dei qui prædicauit illam requiem, est uiuus uita propria.i. uita est, uiuificans alios. Sicut enim pater habet uitā in semetipso, sic dedit & filio habere uitam in semetipso. ¶Vel in assumpta hūanitate, in qua mori uoluit, iam uiuus est.i. uitam æternam consequutus: D & sequaces suos uiuere simılit faciens, qa immortalis factus est, & uos immortales faciet. *& est efficax.i.* oīno faciens qcqd uult, siue saluando credētes, siue dānando incredulos. Vel ita pōt continuari: ¶Cauete ne quis nostrū incidat in exemplū incredulitatis patrum.i. in similem pœnam, qualem illi per incredulitatem meruerunt, qa uiuus est sermo dei.i. filius, qui illos iudicauit, & uos iudicaturus est: & sicut ille uiuit in æternum, sic iudicium eius manet in æternum. Nam & illos q̄s ipse damnat, cruciabit pœna uiuax in æternum: et eos q̄s ipse saluat, uiuere faciet in æternū. Nam ad utrūq; est ipse efficax. Nec solum est efficax in utroq;.i. potenter faciens quodcunq; uoluerit, sed *& penetrabilior omni gladio ancipiti,* qa penetrat oīa: nec putetis eum latere cordium occulta, & per hoc minus iuste iudicare. ¶Nam si nō penetraret hominū cōscientias, non posset ueraciter iudicare quis esset fidelis uel quis infidelis, siue quis bonam uel q̄ malā haberet conscientiam: & tunc nō ualeret dignam singulis rependere uicem, quia potentiam ei auferret, q̄d occulta hominū uidere nō posset. Sed ut potenē in omnibus sit efficax, omnia uisu suo penetrat, & acutior ac pspicacior omni gladio ancipiti, oī subtilitate sermonis diuinæ p̄dicatiōis. Iste sermo q̄ deus ē, qa deus erat uerbū, ē penetrabilior omni gladio ancipiti: quia magis penetrat hominū conscientias, q̄ ullus sermo p̄dicationis. Sermo em̄ doctrinę ē gladius *anceps.i.* utraq; parte acutus, quia dicit de tēporalibus, dicit & de æternis. In utroq; probat q̄d dicit acute ac subti-

Matt. 25.

Iohan. 5.

Sabbatismus quid

Sermo dei est gladius anceps

A Aliter, & eum quē ferit, separat à mundo. Qd' non faceret, nisi mentē eius penetraret. Sed multo penetrabilior est iste sermo q̃ deus est. & est etiā ptingens .i. consideratione perueniēs usq; ad diuisionē animæ ac spūs. Spūs noster non est uniuersa aīa, sed aliquid eius .i. illud q̃ ratiocinamur, intelligimus, sapimus: per q̃d & præponimur pecoribus, qa illa sunt rōnis expertia. Non habent em̄ spūm .i. intellectum rōnis ac sapientiæ sensum, sed animā tm̄. Nam & de illis dictū est, Producant aquæ reptilia animarū uiuentiū. &, Producat terra animā uiuentē. (Genesi. 1.) Itaq; spiritu intelligimus cū angelis, aīa uiuimus cum bestijs. Sed dei sermo pertingit .i. perfecte tangit, quia per oīa tangit, nihil intactū sua cognitione relinquens, usq; ad diuisionē animæ ac spiritus .i. usq; ad discretionem sensualitatis & rationalitatis, quia ipse insuperabili cognitione nouit quō diuidatur sensualitas à ratione, & quantum altera differat ab altera. Vel pertingit usq; ad diuisionem animæ, quia uidet quomodo anima .i. sensualitas à se ipsa differat, dum plus dedita infimis rebus, inferior est: uel ab his reuocata, dignior. Et pertingit usq; ad diuisionem spiritus, quia intuetur quomodo rationalitas à se ipsa diuidatur, dū in deum inhiat, uel inferius cælestia considerat, siue rursum inferius de mundanis recte agendis ptractat. Anima enim tantum de mundanis uel de his quæ ad corpus pertinent, cogitat, in quo uix à beluis distat. Quoddam inferius est in ea, ut cogitatus de cibo uel potu & similibus. Quoddam autem quasi superius ē in ea, ut cum de honestis, B sicut de gloria, celebritate, potentia & huiusmodi cogitat. Et hāc eius diuisionem bene nouit sermo dei, nec eum latet quandò ipsa hoc uel illud agit. Spiritus uero rationalis est in suo superiori, cum creatorem suum cogitat, & ad eum per solam dilectionem peruenire flagrat. In suo autem inferiori uersatur, cum relicta sublimi cōtemplatione, inferiores uirtutes quæ ad bonā operationem ptinent, meditatur. Cuius diuisionem sermo dei cōsiderat, prouidens quid in eo superius sit & quid inferius. Inter se autem diuiduntur anima & spūs, quia (sicut dictum est) anima quidem de mūdanis & corporalibus agit, spūs autē de supernis & spiritalibus. Ideoq; quod est inferius in spū, superat illud qd' est altius in anima. Et hanc diuisionē aīæ ac spūs tāgit & scrutatur sermo dei uiuus. cōpagum quoq; ac medullarū diuisionem nouit .i. iuncturarum animæ ac spiritus, qa uidet quō iuncturæ animæ, uel quo tempore diuidantur, & qñ de una iunctura in aliam transeat, sic & de spiritu. Iuncturæ animæ sunt augmēta quæ recipit scdm unamquanq; ætatem. Nam sapientior est in adolescentia q̃ fuit in pueritia, & rursum sapientior in iuuentute q̃ in adolescētia, itemq; maturior in uirilitate quàm in iuuentute. Similiter spiritus per incrementa proficit. Quæ scilicet incrementa uocamus cōpages, eo q̃d unum alij uideatur apponi quadam coniunctura sine temporis discretione: & harum compagum diuisiones, sunt mutationes secūdum diuersas ætates. Medulla uero q̃ interior est, appellatur

C quicqd interius uel subtilius est in aīa uel spū. Sicut uidelicet in corporibus medulla est subtilior, & in secretis partibus atq; in ipsis intimis recōdita, sic qd subtilius ē in aīa uel spū & magis, uocatur nunc medulla. Medullarū q̃q; talis animi diuisionē nouit sermo dei, quia illa q̃ sunt in nobis subtilissima, discernit inter se. Vnde & subdit, quia est discretor cogitationū & intentionū cordis. Discernit enim cogitationes et ab inuicem separat .i. bonas à malis, siue in eodē homine, siue in diuersis. Discernit & intentiones earū .i. quo singulæ tendant, ad bonum, an ad malum. Et quia sunt nonnullæ intentiones coactæ, uelut si quis timore compulsus foderet agrum & intenderet perficere, nō tñ ex corde, additur cordis, ut per hoc excludant intentiones coactæ, quæ faciles sunt ad cognoscendum. Hoc est, nouit discernere quā intentionē quis habeat in cogitatione, quæ est cordis .i. uoluntaria et adhuc exterius non ostensa, sed latens intra cordis secreta. Vel in eo qd' ait, quia est pertingens usq; ad diuisionem compagum quoq; ac medullarū, intelligi potest, compages dixisse coniunctiones cogitationum, medullas uero intentiones earum. Per cōpages quippe ossibus ossa iunguntur. Et sæpe dū aliquid recta cogitatione agimus, sed subito in laudis amorem declinamus, atq; hoc pro laude facimus, quod prius facere pro ueritate cœperamus, quia cogitationes cogitationibus adiungūtur, quasi quædā in spiritu cōpages fiunt. Sed habent ossa quæ in cōpagibus iuncta sunt, & medullas .i. subtiles intentiones. Quod Apostolus aper- D tius intulit, dicens, discretor cogitationum & intentionum cordis. Compages enim nostræ, sunt cogitationes quæ sibi iunguntur, qñ altera alterā sequitur, medullæ autem intentiones. et sermo dei discretor est cōpagum et medullarū .i. cogitationum et intentionum: quia si cogitatio cogitationi iungitur, ipse nouit quæ sit scdm deū, nouit quoq; quo uergat intentio earum. Sæpe enim aliud cogitamus, atq; aliud per cogitationem intēdimus. Nam si quis ꝓposito munerū præmio, pupilli uel uiduæ causam defendat, et fortasse ecclesiā ingrediens in suis pcibus deo dicat, tu uides qa causam pupilli et uiduæ defendo, iste ꝓculdubio quid cogitet scit, sed quo intendat eius cogitatio, ignorat. Aliud quippe cogitat, & aliud intēdit. Non uidelicet defensionem pupilli et uiduæ, sed mercedem munerum quærit. Nam tolle temporale præmium, et pupillum et uiduam non defendit. Sermo itaq; dei discretor cogitationum et intentionum cordis est, quia non tm̄ aspicit quid apud temetipsum cogites, sed magis p medullam cōpagis .i. per intentionē cogitationis, qd apud temetipsum recipere requiras. Et ut plus dicam, breuiterq; cōcludam, non est ulla creatura terrena uel cælestis, corporea uel incorporea, inuisibilis, id est, non habilis ad uidendum in conspectu tantæ sapientiæ. Nihil est ei inuisibile, sed omnia sunt nuda, id est, discooperta & aperta, id est, patentia oculis eius, qa et foris et intus oīa uidet. Si qs habet librū aliquo uelamine tectū, dicitur quidē uisibilis, sed non nudus. Rur-

A sum, si uelamen auferretur, nudus posset dici, sed nõ apertus. Iterū, si aperiret & omnia eius interiora demonstrarentur, iam omnino quicqd in eo latuerat uideret. Ita uerbo dei cuncta sunt uisibilia & nuda & aperta, quia et foris & intus (ut dictum est) omnia plenarie uidet. Per oculos eius intelligitur potẽtia uidendi. Ad quem nobis sermo est habendus in iudicio, qa oportet nos illi rationẽ de actibus nostris reddere. Ad sermonẽ dei uiuū & efficacem & omnia peruidentem est nobis habendus sermo, quia sermocinaturi sumus ad eum, & rationẽ reddituri de cunctis quæ gessimus uel cogitauimus. Ideoq; semper nobis omni solicitudine p̃cauendum est, ne hunc uel dictis uel operibus uel cogitationibus offendamus. ¶ Hactenus terrendo loquutus est Apostolus, reuocans ab infidelitate Iudæos exẽplo patrū suorū, quibus ob incredulitatẽ negata est æterna requies: & asserens filium dei uiuū atq; potentẽ, ut remuneret eos si resipuerint: & efficacẽ ut puniat, si neglexerit. Hinc iterū blandis rationibus uult eos reuocare, cõmendando Christi pontificium, ut eo commendato, sufficere ad salutem ostendat, & carnales obseruantias comprobet esse superfluas. Sic enim subinfert:

Habentes ergo pontificẽ magnū, qui penetrauit cælos, Iesum filiū dei, teneamus cõfessionẽ. Non enĩ habemus pontificem qui non possit cõpati infirmitatibus nostris, tentatum aũt per omnia pro similitudine absq; pc̃tõ. B Adeamus ergo cũ fiducia ad thronũ gratiæ eius, ut misericordiã cõsequamur, et gratiã inueniamus in auxilio opportuno.

¶ *Incipit* (*ut dictũ est*) *agere de pontifice Christo, quõ sufficiens, quõ dignior ueteri, quẽ & immutat & legẽ quæ sub illo est, p̃ meliorem legem suã, & quomodo necessarius.* Quia sermo dei uiuus & efficax est, atq; talis qualem descripsimus, ergo teneamus confessionẽ, ut nec terror, nec cruciatus auferat de ore nostro confessionẽ fidei eius quam corde gestamus. Et est iustum ut eam teneamus, *habentes pontificem*. i. quia habemus pontificẽ *magnum*. Nam idem sermo dei, secũdum quod homo est, noster est pontifex, qui sacrificium sui corporis obtulit pro nobis, & non cessat interpellare pro nobis. Vnde & pontem accessumq; nobis ad patrem facit, ut temporalia (quæ sicut fluuius currunt et labuntur & transeunt) sub nostris pedibus relinquentes, festinemus ad terram uiuentium, habentes pontificẽ magnum super omnes pontifices, *qui* non in sancta sanctorū templi Salomonis intrauit, sed *cælos* ascendendo *penetrauit*, ut & nos sequi possimus. Moyses uero tunc terram p̃missionis non intrare ualuit, hic autem cælos penetrauit. i. ingressu suo patefecit. Pontificem habemus, & quem? *Iesum*. i. saluatorem, qui nos absque carnalibus obseruãtijs saluare põt. Iesum dico, *filiũ dei*, non adoptiuum, sed cõsubstantialem: nec minorem, sed æqualem. ¶ Alij uero pontifices neq; cælos penetrant, neq; saluare possunt, neq; filij dei naturaliter sunt. Vnde iste omnibus illis iure præfertur, sicut multis et longis disputationibus probare nũc exorsus est Apostolus. *Teneamus* (inquit) *confessionem*, ut fidem eius ore proferamus, uel etiã peccata nostra confiteri studeamus: quia non habemus pontificem immisericordem. hoc contra illos dicitur, qui propter lapsum suum desperabant, & iram eius se posse placare diffidebant, & quasi dicebant quia non ualet nobis confessio: qm̃ iste pontifex, quia tam altus est, utpote super cælos exaltatus ac dei filius, non recipiet eam, nec cõdescendet fragilitati nostræ. Quibus uelut respõdetur: Vobis lapsis non est desperandum nec cõfessio dimittenda, quia non habemus pontificem austerum uel dedignantẽ, sed misericordem: non à nobis remotum, sed naturæ nostræ participem. *Non enim habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris*, id est, condescendere fragilitati nostræ, & misereri humana fragilitate peccantibus: quia etsi ita altus est, non ideo nos abiecit, sed clementer condescendit imbecillitati nostræ, & condolet etiam illi qui per infirmitatem carnis labitur. ¶ Non tamẽ aliquid iam doloris sentire potest: sed quod ei displicet miseria nostra & lapsus noster, atq; præstat auxilium ut surgamus, & interpellat pro nobis, uocatur erga nos eius cõpassio. Non potest nobis non compati, sed potentiã huius passionis habet, quia ipse fragilitatem nostrã expertus est, qm̃ per omnia sustinuit tẽtationem sine peccati cogitatione. ¶ Tentatus est enim in nostra carne, & expertus est miserias nostras præter peccatum: tentatus est *per omnia* tentationis genera, quia in tribus illis tentationibus, quas à diabolo pertulit, omnia tentamenta cõtinentur. Vel in sola tentatione, qua diabolus ostendit omnia regna mũdi & gloriam eorum, in quibus omnia cõtinentur, de quibus humana corda tentantur, potest dici per omnia genera peccãdi tentatus. Vel quia omnes tentationes sustinuit, irrisus, crucifixus, & cætera omnia perpessus. Tentatus est *pro similitudine* quam à nobis traxit. i. secundum illam naturam, qua nobis erat similis, mortalis & passibilis, tamen *absq; peccato* fuit, licet similis esset aliis hominibus. ¶ Vel tentatus est per omnia sine peccato, quia libenter omnia tentamentorū genera p̃tulit, nec tñ succubuit, nec delectatus est in aliq̃ persuasione mali, & idem bene potest à peccato & tentatione liberare. Nam cum Apostolus eum dicit *tentatum* per omnia, & non superatum, ostendit quoniam in eo ponenda est fiducia subueniendi: & hoc ideo, quia nobis similis factus est. ¶ Non est enim remotus à nobis, sed in illa sui natura tẽtatus fuit, in qua nobis est similis: Et ideo credendum est, quia uult & potest subuenire tentationibus nostris. Et quoniam habemus tantum pontificem sic nobis compati uolentem, & nostræ imbecillitati subuenire potentem, ergo omni spe & fiducia adeamus ad thronum gratiæ eius. i. uoluntate & orationibus & correctione uitæ ac bonis operibus accedamus ad eum throno iudiciali p̃sidentẽ. Thronus enĩ iudiciaria sedes est. ¶ Sed thronus Christi est thronus gratiæ his, q dum in p̃senti

C D

Matt. 4. Luce. 4.

A uita sunt, humiliter resipiscentes ueniunt ad eum, ut pniæ iudicium accipiant: cæteris uero post hāc uitā est thronus iustitiæ. Licet ergo simus pctōres, non tñ desperemus de uenia, sed *cum fiducia* impetrandi misericordiā *adeamus ad thronū gratiæ eius*. i. ad iudicē nō seueritatis & districtæ iustitiæ, sed pietatis & indulgentiæ: qa non est iudex qui ꝑ confessione puniat, sed qui ꝑ humilitate remuneret. Accedamus (inq̄) ad eum, *ut misericordiā* apud eū *consequamur*. i. remissionem præcedentium peccatorum, *&* de reliquo *inueniamus* apud eum *gratiam*, id est, facultatem ad conseruationem innocentiæ & ad promotionem in bono, *in auxilio*. i. ut auxiliet nobis contra tentationum impugnationes, et cooperetur ad cōpletionem bonorum operum. Auxilio dico, *opportuno*. i. congruo & necessario: quia nunq̄ fit auxilium, q̄d non est opportunum, nec congruum. Sed auxilium Christi nobis est opportunum. i. competens & necessarium, quia sine illo nihil boni possumus facere, & æterna uita nō potest haberi sine bona operatione. Nunc enim est tempus auxilij, dum tempus est operādi. Vel thronus eius sedes est pontificalis, & ideo gratiæ, quia cōpatitur nobis & interpellat pro nobis. Ac propterea nos peccatores accedamus ad thronū nostri pontificis cum fiducia ueniæ, procidamus ad pedes eius in precibus, ut per eum apud patrem consequamur misericordiam, id est, peccatorum indulgentiā & bonæ cōuersationis gratiā.

CAPUT V.

B OMnis nanq; pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in his quæ sunt ad deū, ut offerat dona & sacrificia pro peccatis, q cōdolere possit his q ignorant & errant, qm̄ & ipse circundatus est infirmitate. Et propterea debet quemadmodū pro populo, ita etiā pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquā sumit sibi honorem, sed qui uocatur à deo tanquā Aaron. Sic & Christus non semetipsum clarificauit ut pontifex fieret, sed q loquutus ē ad eum, Filius meus es tu, ego hodie genui te, queadmodū & in alio loco dicit, Tu es sacerdos ī æternū scdm ordinē Melchisedec.

2. Par. 23 — Psalm. 2. — Psal. 109.

¶ Probat enim à minori, q̄d iste noster pontifex possit nobis impetrare misericordiā & gratiam, cum pontifices ueteris testamenti quodāmodo sacrificijs & orationibus impetrarent misericordiā, q puri homines erāt & peccatores. Quasi dicat: Per eum possumus consequi misericordiā, quia hoc fit etiam per omnem alium pontificem. Nam *omnis pontifex*, tam maior q̄ minor in ordine Aaron, *ex hoībus assumptus*. i. ex numero hominum ad aliquid dignus sumptus ut præsit alijs, *constituitur*. i. communi omnium sentētia statuitur, *pro hominibus*. i. pro salute hominum, ut per eum impetrent à deo beneficia. Constituitur *in his quæ sunt ad deū* pertinentia & subiectos ducentia, id est, in muneribus & hostijs offerendis ac precibus, quæ ducunt ad deum, *ut offerat*. i. obuiam deo ferat, & q̄si C contra impetum indignationis eius obijciat, ut eā retineat & placet, uel quia deus pie condescendit dū ei syncero corde offertur aliquid, ferat obuiā eius pietati *dona*, ut primitias frugum & huiusmodi, *& sacrificia* de aīalibus, ut de bobus & auibus *pro peccatis* hominum delendis. Et si ille qui est ex hominibus tantum. i. in nullo dissimilis ab hominibus, & ita assumptus ex eis, subditos suos donis & sacrificijs purgat & dirigit ad deum, tunc mūlto magis eundum est nobis ad thronū gratiæ nostri pontificis, qui non ex hominibus tantum, sed deus & homo est, qui pctm̄ non habet, nec indiget offerre pro se, qui in seipso sufficiens est illud facere, in quo alij detinētur humana infirmitate. Ex hominibus assumptus pontifex est talis, q pius & misericors sit, *qui* pro consueta bonitate *condolere possit*. i. affectum passionis habeat erga subditorum infirmitatem. *his qui ignorant*. i. ignoranter peccant, *& qui errāt*, id est, post monstratam ueritatis uiam errore suo quasi scienter peccant. & debet illis pie compati, *quoniam* non solum illi, sed *& ipse* qui maior est & fortior esse uidetur, *circundatus est infirmitate* carnis, per quā & peccare necesse habet. Christus uero iam infirmitate circundatus nō est, & ideo potest iuuare magis quàm ille. Et quia infirmitate circunseptus est, *propterea debet*, id est, debito iure compellitur *offerre* sacrificium *pro peccatis*, id est, pro expiatione peccatorum *queadmodum pro populo*, id est, cum quanta necessitate & supplicatione offert pro populo, *ita etiā* & non dissimiliter offerat *pro semetipso*, ut condonentur peccata propria. Christus uero non pro seipso necesse D habet offerre, sed tantū pro suis fidelibus. Omnia uero quæ nunc de pontifice ueteris testamenti dicuntur, obseruanda sunt in electione pontificum ecclesiæ, & in eorum moribus & actionibus, licet alia sint sacrificia quæ offeruntur à nostris. Dixi quia pontifex constituitur pro hominibus, & præfertur cæteris: *nec quisquam*, licet ualde nobilis aut sapiēs, *sumit sibi honorem*, ut adscribat sibi & se quærat honorari. Non sibi imputat honorem, sed à deo qui uocat: nec se ingerit ad accipiendum honorem, sed diuino nutu eligitur. Percutiuntur hac sententia, qui honores ecclesiasticos, ad quos diuinitus non uocantur, arripere cupiunt. Qui enim se ingerit & propriam gloriam quærit, non sumit honorem, si pontifex aut prælatus in ecclesia factus fuerit: sed gratiæ dei rapinam faciens, ius alienum usurpat. Et ideo non accipit benedictionem, sed maledictionem. Nemo per seipsum sumit illum honorem, *sed* ille *qui uocatur à deo*. Qui enim recte & canonice uocatur, à deo uocatur. Ille sumit honorem apud deum & homines, qui per ecclesiæ procuratores & uiros fideles à deo uocatur ad hanc prælationem, ita digne & syncere, *tanquam Aaron*, qui non sibi imputauit, nec aliquo modo ingessit, sed iubente deo per Moysen electus est. Chore autem uoluit sibi sumere honorem, & ideo diuinam sensit ultionem. Sed Aaron sublimatus est in sacerdotem, quia deus eum

Exod. 7. 27. 28. 29 — Num. 16

A uocauit. Sic & Christus non clarificauit per suas uirtutes semetipsum, ut sibi sumeret eius honorem, ita ut pontifex fieret. Non se clarificauit, sed patrem, quia non suam, sed patris gloriam in omnibus quæsiuit. Non semetipsum quasi discretum à cæteris clarificauit .i. clarum fecit sublimando in honorē pontificatus, sed pater eum clarificauit, ut pontificem constitueret, & totius mundi magistrum ostenderet, quādo dixit, Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene cōplacui, ipsum audite. Quasi diceret: Hactenus audistis legis doctores & alios pontifices, sed amodo ipsum uerum pontificem audite. Nā dicens, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene cōplacui, nobiliter clarificauit eum. Quē se ideo clarificare ut pontificem cōstitueret, demonstrauit, cū subiecit, Ipsum audite. Sed hanc sententiā clarificationis noluit Apostolus contra Iudæos proferre, qa uel non habebant euāgeliū, uel minoris autoritatis esse putabāt, ideoq; de suis libris protulit illis testimonia. Nā hæc clarificatio lōge ante p prophetā prædicta est, filius meus es tu. Nō clarificauit seipsum, sed potius eum pat clarificauit, & testimonio pprię uocis et multis miraculis, qui & in Psalmo loquutus est ad eum: Tu es filius meus naturalis & coæternus, quia ego hodie, id est, in luce semp manentis æternitatis meæ genui te ex substantia mea. His uerbis clarificauit eū pater, ut pontificem constitueret, quemadmodum .i. sicut & in alio loco dicit ei, Tu es sacerdos .i. sacra dans per te & per tuos in æternum .i. quandiu durabit hoc seculum, quia non transibit sacerdotiū Christi, ut aliud succedat, sicut transiit Leuiticum. Sacerdos es, & hoc secundum ordinem Melchisedec: quia sicut ille panem & uinum obtulit Abrahæ reuertenti à cæde regū, sic tu in figura panis & uini dabis corpus & sanguinē tuum uictoribus uitiorū. Vel in æternū es sacerdos, qm una oblatione consummasti in sempiternum sanctificatos: siue quia interpellas pro eis eadem hostia quam semel obtulisti. hac autoritate manifestatur, quod eū deus pater sacerdotem & pontificem constituit. ¶Si ergo cæteri pontifices quibus necesse est pro se offerre, possunt alijs subuenire, quoniam à deo uocantur, tunc iste multo magis potest nobis subuenire & omnia bona nobis obtinere, q pro se nunquam eguit oblatione, qui seipsum non clarificauit, nec ingessit, sed à patre clarificatus est, & ad pontificatum electus.

Matt. 17.

Psalm. 2.

Psal. 109.

B

Gene. 14.

Qui in diebus carnis suæ preces supplicationesq; ad eum, qui posset illum saluū facere à morte, cum clamore ualido & lachrymis offerens, exauditus est pro sui reuerentia. & quidē cū esset filius dei, didicit ex his quæ passus est, obedientiā; & consummatus, factus est omnibus obtemperātibus sibi causa salutis æternæ, appellatus à deo pōtifex iuxta ordinem Melchisedec.

¶Dixit quod non per se, sed per uoluntatē patris factus est pontifex. Nunc aūt ingreditur ostēdere, qm pontificis obsequium executus est, quia totū fecit quod pōtificē decet. Qui in diebus carnis suæ &c. Ostēditur etiā adhuc in his uerbis qd per eum possumus cōsequi misericordiā, cum iā sedeat ad dexterā patris, nec cesset interpellare pro nobis, si ita est exauditus, cū adhuc in terra conuersaretur & esset mortalis. Qui in diebus suæ carnis .i. mortalitatis & passiōis suæ quādo natura carnis apparuit, quia famem, sitim, lassitudinem et dolorem sustinuit, sicut uerus pontifex obtulit preces. Nam in euangelio sæpe legitur orasse & maxime apud Lucā, q sacerdotis in eo descripsit personā. Sed & qcquid ipse egit in carne, preces & supplicationes fuerunt pro hominibus. ¶Tota uita sua patrē orauit de resurrectione carnis suæ ac de nostra salute, & instante iā passione, obtulit supplicationes .i. humilimas & intentissimas orationes, cum summa deuotione cordis & affectione, quādo factus in agonia prolixius orabat, et factus est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram. Et has preces supplicationesq; obtulit, id est, obuiam tulit patri per exauditionem sibi obuianti. Obtulit eas ad eum qui posset illum à morte saluum facere .i. resuscitare, ad eum quem sciuit esse sufficientem, ut saluaret eum, id est, immortalem & impassibilem faceret, eripiendo à morte, ut nec anima remaneret in inferno, nec caro putresceret in sepulchro. Et obtulit has cum clamore ualido, id est, cum intentione piæ deuotionis uehementissima & efficacissima, ut quando prolixius orabat, & etiā cum lachrymis, qa in illa prolixa orōne credendus est lachrymas effudisse, cum et guttæ sanguinis pro sudore decurrerent ab eius corpore. & exauditus est, quia quod quæsierat, accepit in resurrectione. Exauditus est, id est, extra numerum aliorꝝ omnium auditus est, quoniam super oēm creaturam post laboris sui militiam à patre sublimatus est, & hoc pro sui reuerentia, id est, secūdum hoc quod ipse sicut dei filius, dignus est reuerētia et ueneratione. Vel pro sua reuerentia in deum, id est, propter quod ipse super omnia patrem reueritus est, et honorauit. Siue pro sua reuerentia, id ē, sicut sua religio meruit. Sanguinisq; eius effusio, potest intelligi clamor ualidus, in quo exauditus est pro reuerentia eiusdem passionis. ¶Reuerentia est, qd sine peccato passus est pro sola charitate. Et ideo melior fidutia in eo habenda est, qa fecit quod nullus pontifex alius, dum seipsum pro nobis hostiā offerret. & quidem tēpore minoritatis cum esset .i. quamuis esset secūdum diuinitatem filius dei, didicit obedientiam secūdū quod homo est, id est, non solum preces & supplicationes obtulit, sed & obedire didicit in passiōe .i. expertus est in seipso laborem obedientiæ. ¶Non enim scire potest afflictorum labores, qui afflictionis experimentum non habuit. Sed Christus secundum qd homo est, didicit obedientiam, quia omnes labores obediētiæ sustinuit & sensibiliter pertulit. ex his quæ passus est .i. ex acerbitate tormentorum quę pertulit, didicit obedientiam, id est, experimento cognouit laborem obediētiæ. & consummatus, id est, passione finitus, uel consummatus, id est, ad

C

Luc. 6. 11. 22. & 23.

Luce. 22.

D

A summum ductus, quoniam ad dexteram patris eleuatus, factus est causa salutis æternæ, id est, perennis uitæ omnibus obtéperantibus sibi, id est, obedientibus suæ uoluntati, quia omnibus sufficit ad salutem sine ullis carnalibus obseruātijs. Per exauditionē eius designatur resurrectio, per consummationē exaltatio. Vel cōsummatus est in omī operatiōe sanctitatis, qn̄ completis omnibus obedietiæ suæ actionibus, dixit, Consummatū est. & emisit spiritum. Sicq; factus est causa salutis nō cuiuslibet, sed æternæ: nec paucis, sed omnibus: hac tamen conditione, ut obtemperent ei. Non em̄ aliter salutem consequi poterunt. & bene potest ipse causa salutis esse cæteris, qm̄ appellatus est à deo pontifex, sicut & ipse suis operibus realiter ostendit se hoc esse. Nā quia pōtificis officium impleuit, atq; patri fuit in omnibus obediens, & in seipso peruenit ad tantam bonoꝝ omnium consummationem, ut sufficeret etiam ad aliorum salutem, idcirco appellatus est pontifex, & hoc iuxta ordinem Melchisedec.

Iohan. 19

De quo nobis grādis sermo & interpretabilis ad dicendū, qm̄ imbecilles facti estis ad audiendum. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis ut uos doceamini, quæ sint elementa exordij sermonum dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis em̄ qui B lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ. Paruulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro cōsuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

¶De quo, id est, de qua re, quomodo scilicet ipse sit pontifex iuxta ordinem Melchisedec, est nobis grandis sermo, id est, restat sermo alius subtilis, & profunda mysteria cōtinens atq; prolixus & magnus, & interpretabilis, id est, multas habens expositiones sacramentorum & allegoriarum ad dicendum. i. ad exponendum uobis qui paruæ capacitatis estis, nec aliter intelligitis nisi interpretetur. Grandis est, interpretatione indigens, non quantum ad me, sed quantum ad uos, qui sensu debiles estis ad intelligendū profunda mysteria. quoniam facti estis imbecilles, id est, sine spiritali baculo, q̄ sustentetur interior homo uester, ne nutet aut corruat. Imbecilles estis ad audiendum, id est, ad intelligendum, quia pondus sententiarum uos facile potest præcipitare, qui robore uirilis sensus nō fulcimini. Interserit increpationem de infirmitate, ut alta de Christo laborent intelligere. Vere estis imbecilles ad audiendum. Nam cum deberetis esse magistri aliorum et sufficere ad instructionē eorum, & hoc propter tempus, id est, diuturnitatē temporis quod iam transactum est, ex quo fidem recepistis, et uobis priusquam cæteris prædicatum est, rursum sicut in primis quando ad fidē uenistis, indigetis ut uos doceamini, sicut pueri quibus prima elementa literarum dantur ad intelligēdum. Vel propter tempus debuissetis esse cæterorum magistri, quia semper exercitati estis in lege & prophetis de Christo. Sed iterum sicut à principio indigetis ab alijs doceri quæ sint elementa exordij sermonum dei, id est, ut uobis ostendātur opera quæ primum discuntur, quādo aliquis sermones dei exorditur. Elementa enim uocantur illæ partes, de quibus sermo dei prius contexitur, scilicet incarnatio, passio, resurrectio, commune iudiciū, damnatio maloꝝ, corona iustoꝝ, & cætera, q̄ primum annunciantur eis q̄ conuertuntur. Exordiū em̄ sermonū, est symbolū Christianę fidei: q̄d isti non solū non intelligebāt, sed nec ipsam literaturam, q̄ profertur memoriter, sciebāt. Exordium sermonū est simplex doctrina. Elementa eius, prima materia fidei, ut natiuitas Christi, passio &c. Et facti estis etiam negligentia uestra tales, quibus in ore infantium sit opus lacte, id est, humili & parua eruditione, & non solido cibo, id est, perfecta doctrina. Lac quippe est breuis insinuatio fidei et facilis obseruātia morū. Solidus autem cibus est ratio ipsius fidei & perfecta institutio uitæ. Solidus cibus sapientiæ est, In principio erat uerbum: lac uero est, Verbum caro factū est. Vere non est uobis opus solido cibo sapientiæ, cum sitis lactētes. nā nulli lactēti est opus. Omnis enim qui particeps est lactis, sicut uos estis. i. cuius pars est lac, & qui ita est tener, ut nec etiam totum lac simplicis doctrinæ possit capere, sed partē: expers, id est, sine parte est sermonis iustitiæ, qui iustis & perfectis cōuenit, id est, doctrinæ quæ pertinet ad eos, qui bene ꝓuecti sunt in intelligentiā magnæ captiuitatis & iustitiæ religiosæ cōuersationis. Expers est. i. sine parte huius sermonis, quia nec partem eius capere ualet intelligendo uel operādo. Ideo lactēs nō capit sermonē iustitiæ, quia paruulus est in sensu, sicut & uos in fide pusilli, & ut ille q̄ ætate paruulus nō discernit cibos atq; perit sumēdo noxios, sic animo paruulus. i. indoctus nō discernit bonū à malo, & peccat faciendo malum. Vos quidem lacte opus habetis, ut dictum est, nō solido cibo. Sed perfectorum sensu et opere est solidus cibus. i. forma fidei & moꝝ instructio. Ideo & uos post lactis potum debetis ad robustā sapientiæ escam proficere. eorum, scilicet est iste cibus, qui habent sensus. i. intellectus exercitatos pro consuetudine legēdi & in multis scripturis studendi. Sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali. i. ut discretionē habeāt inter bonū & malum, & inter bonum & aliud bonum, & inter malum & aliud malū, aliud maius & aliud minus iudicantes.

C

Iohan. 1

D

CAPVT VI.

Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur, non rursum iacientes fundamentum pœnitētiæ ab operibus mortuis, & fidei ad deum, baptismatū, doctrinæ, impositionis quoque manuum ac resurrectionis mortuorum & iudicij æterni. Et hoc faciemus, siquidem permiserit deus.

A ¶Dixi quia perfectorꝝ est solidus cibus. Qua-
propter ad perfectionē feramur, ut solido cibo pa-
scamur, nos dico *intermittentes sermonem inchoationis*
Christi.i. de initio fidei. Nam quia exercitatos sen-
sus in lege domini nos oportet habere, ideo præ-
termittamus sermonem inchoationis & ad ulte-
riora pmoueamus sensus nostros. Sermo inchoa-
tionis Christi, est initiū fidei, quo Christus incho-
at esse in nobis sc̄dm intelligentiā & operationē.

simile Sicut enim eum qui adducitur in doctrinā litera-
rum, elementa primum oportet audire, sic Chri-
stianus primum oīm de fide catholica erudiri de-
bet, q̄ est fundamētum nostræ salutis. Sed huius
initij sermonem dimittētes, *feramur ad perfectionē*,
nos docendo, uos audiendo. Ita scilicet feramur,
non rursum iacientes fundamentū pœnitentiæ.i. nō negli-
genter et inconsulte, sicut olim, faciamus pœniten-
tiam, quæ debet esse fundamentum, supra quod
extruatur & *in altum surgat* actio bona & perfe-
ctio. *Ille* em̄ *iacit* fundamentum pœnitentiæ.i. nō
qui sup. non recte iacientes fundamentum firmiter & ordinate ponit, sed quasi rem non bn̄
prouisam negligenter ponit, qui ita dolet ac pœni-
tet, ut adhuc iterꝝ redeat ad id quod nō bene de-
fleuit cōmissum. Et nos iam taliter iecimus funda-
mentum, ideoq; destructū est.i. prior pœnitentia
nostra perijt & in iritum deducta est, redeūtibus
peccatis, de quibus pœnitētiā egeramus. Sed mō
sic perfecte nos pœniteat tendentes ad perfectio-
nem, ut non simus iterꝝ iacientes.i. negligenter &
incuriose ponētes fundamentū, quod sicut antea
dissipetur, sed firmū & stabile maneat, nec ultra
B sit opus ponere aliud. Fundamentum dico pœni-
tentiæ *ab operibus mortuis*.i. quo pœniteat nos ex
eo quod *opera bona, quę prius uiuebāt in nobis,*
nota *mortua sunt admixtione peccati*. Eius enim qui
in criminale peccatum cadit, bona opera priora
mortificantur & pereunt. Vnde minatur domi-
Ezec. 33. nus: Etiam si dixero iusto quod uita uiuat, & con-
fisus in iustitia sua fecerit iniquitatem, omnes iu-
stitiæ eius obliuioni tradentur. Vel peccata sunt
opera mortua.i. nihil uitale habentia, sed iustitiæ
uita prorsus carentia, & autores suos occidētia.
& de his omnibus agenda est rata pœnitentia, id
est, & de bonis omissis, & de malis commissis. *&*
non rursum iaciētes fundamentum fidei ducētis
ad deum, id est, non iterum negligenter fidem sitis
ponētes in cordibus uestris, sicut antea, sed firmi-
ter, ut amplius nō *uacillet aut corruat* sicut prius,
dum eā putaretis ad *iustitiā* & salutem sufficere
sine carnalibus obseruātijs. Nec rursum iacientes
fundamentum *baptismatum*, ut quæratis iterum ba-
ptismatis unda lauari, qđ impossibile est: sed pur-
gationem pctōrum, quā semel in eo percepistis,
conseruate, non ultra quærentes eam per carna-
les obseruantias. Male enim tenet baptisma, qui
baptisma triplex nō credit omnia pctā ablui, nisi superadditis car-
nalibus obseruātijs. Baptismatū dixit pluraliter,
quia est baptisma in aqua, est & in lachrymis pœ-
nitentiæ, & est in sanguine martyrij. Nec rursum
iaciētes fundamentū *doctrinæ*, quæ in exordio tra-
dita est uobis per symbolum & orationem dñi-
cam, ut hac iterum incipiatis imbui. Nec iterum C
iacientes fundamentū *impositionis manuū* episcopo-
rum in confirmatione neophytorꝝ, sed firmiter
illud retinentes. Qui enim non credit quod p ma-
nuum impositionē detur spiritus sanctus ad re-
missionem & corroborationē, non est fundatus.
Talis est, quicunq; putat carnales obseruātias iu-
uare ad acceptionem spiritus sancti, qui per ma-
nuum impositionem accipitur. Nec fundamentū
resurrectionis mortuorū iterꝝ iaciētes, sed quod semel
inde etiā credidimus retinentes.i. per Christi re-
surrectionē mortuos esse resurrecturos. Qui em̄
nō credit qđ resurrectio Christi resurrectionem
mortuorum faciat, nō habet fundamentum sup
quod ædificet. Si sciretis in baptismo omnia pctā
dimitti, & *per* manuum impositionem spiritum
sanctū dari, lex uobis superflua uideret: nec præ-
ter Christum aliud *quæreretis*, sed sciretis resur-
recturos mortuos & iudicādos. Nam neq; *iudicij*
æterni fundamentum rursum iacere debemus, sed
semel positum in corde nostro firmiter tenere, ut
tm̄ de fide Christi & de uirtutibus sine legis cere-
monijs iudicium expectemus, quod erit æternū:
quia quicquid ibi statuetur, in æternum durabit.
Quod iudiciū qui non credit, absq; fundamento
est, nec ædificare quicq̄ potest. Hæc enim oīa nisi
in fundamento p̄cesserint, nemo pōt bene opera-
ri. Nā quicunq; aliq̄s ad fidem cōuertit, prius facit
pœnitere & in deum credere, ac baptizari in re-
missionem peccatorꝝ, & doceri quid credere de-
beat, atq; confirmari per manuum impositionē, D
& resurrectionem ac *diem iudicij præstolari*, ut
super hoc ualeāt ædificium bonæ conuersationis
construere. Idcirco dicitur, iacientes hæc oīa, scili-
cet sicut lapis in fundamēto iacit̄, nō rursus.i. nō
ut olim, nec sicut prius cecidere, iterū cadant, uel
non rursum iacientes .i. ita modo iacientes, ut am-
plius iacere non sit opus. & hæc omnia superius
lactis nomine sunt appellata, quia his potatur fi-
delium infantia. Sic autem deus uult eos lacte nu-
triri, ut non ibi remaneant: sed credendo per lac
ad solidum cibum perueniant. Nam si lacte nu-
trieris, sic nutrire ut crescas, sic cresce ut panem
manduces. Dixi, feramur ad perfectionem, & in-
telligendo scilicet, & in moribus proficiendo: *&*
hoc faciemus, si deus quidem permiserit, id ē, si nutu suæ
uoluntatis & fauore suæ gratiæ concesserit, quia
nullus ex libero tantū arbitrio ualet ad hanc per-
fectionem promoueri, nisi auxiliante gratia dei.
Feramur ad perfectionem intelligentię & morꝝ,
nō rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ,
quia impossibile est perfectos, si grauiter prola-
psi fuerint, renouari ad pœnitentiam. Nemo nūc
uerbis nostris obuiet, sed modicum ut hoc decla-
remus, patienter expectet. Nam sequitur:

Impossibile est enim, eos qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiā donū cæleste, & participes sunt facti spiritus sancti, gustauerunt nihilominus bonum dei uerbum uirtutesq; seculi uenturi, & prolapsi sunt,

A rursus renouari ad pœnitētiam, rursum crucifigentes sibimetipsis filium dei, et ostētui habentes. Terra enim sæpe uenientē super se bibens imbrem, & generās herbā opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à deo: proferens autem spinas & tribulos, reproba ē, et maledicto proxima, cuius consummatio in combustionem.

¶Feramur (inq.) ad perfectionē, non iterantes fundamentū deinceps pœnitentiæ, quia perfecti post lapsum renouari nequeunt ad pœnitētiam. Nam *qui semel sunt illuminati*, per fidem, id est, qui in suo interiori acceperunt lumen fidei, quod semel datur credentibus, & *gustauerunt etiam donum cæleste*, uel per ipsam fidem quasi suauem & sapidum gustum in cordis palato sensere remissionē pctorum in baptismo cælitus datam, *& facti sunt participes spiritus sancti*, id est, partem capientes spiritualis gratiæ per impositionem manuum, siue participes spiritualium charismatum, ut sunt gña linguaꝝ & prophetia, *& gustauerunt*, id est, sapidū in ore cordis præsensere, *nihilominus* quàm spiritualem gratiā *bonum dei uerbum*, de quo ipse loquitur, Psal. 44 Eructauit cor meum uerbum bonum, non dico secūdum quod hoc uerbum caro factum est, sed secundum quod summum bonum incōmutabile est, cuius participatiōe cætera sunt uerba, & hoc tale uerbum *gustauere*. i. gustu cordis attigere, ut dulce saperet eis, seu uerbum euāgelicæ prædicationis saporꝝ & delectabile sensere, *uirtutesq́; seculi uēturi*. B i. resurrectionē et immortalitatē ac impassibilitatem gustu mētis q̄si plibauere, intelligēdo illas uires corporis & illā pulchritudinē atq; claritatem & leuitatē carnis atq; uirtutes in corpore et anima futuras, et beatam cum angelis uitam æternaliter, qui ad tātam perfectionem peruenere, ac deinde neglectis omnibus his, adamantes iniquitatem, *prolapsi sunt*, id est, sponte sua deuoluti sunt in grauia peccata, & in eis delectabiliter iacent, *impoßibile est eos* recuperatis omnibus his, quæ perdidere, bonis, *renouari rursus ad pœnitentiam* reuertentes, id est, exuere iam per pœnitentiam uetustatē, quā iterꝝ contraxere, et reinduere nouum hominem. ¶Non quia Montani uel Nouati hæresim hic approbemus, qui contendunt non posse renouari per pœnitentiam eos, qui crucifixere sibimet filium dei. Sed ideo impossibile esse dicimus ut tales renouentur, quia nolunt renouari. Nam si uellēt, esset utiq; possibile. Quod etiā renouari nequeunt, non est excusatio infirmitatis eoꝝ, sed culpa uoluntatis ipsoꝝ, qui malūt ueteres pdurare q̄ renouari. Sic enim tepuit mēs eorum erga dilectionem uirtutum, et exarsit in amorem uitioꝝ, ut nulla ratiōe consentiāt peccata relinquere, q̄bus pertinaciter adhęsere. Propē q̄d in prauitatibus suis iusto ualde iudicio relinquuntur ab eo, qui dixit, quia sine me nihil potestis facere, Iohan. 15. nec iuuātur ab eo, sed assumūtur à diabolo, ut magis adhuc alligentur et aggrauentur ab illo. Sicq; fit ut ad pœnitentiā redire non ualeant. Nō quia mutari homines dum in hoc seculo sunt, in melius non possint, sed quia dum ex intimo corde uitia diligūt et uirtutes negligunt, nec C diuinitus adiuuātur, sed ab antiq̄ deceptore premunt͛, conuerti nullo modo possunt. Tales sunt, qui prius ad summa uirtutū profecere, et post ad ima uitioꝝ *prolapsi sunt*. i. prorsus lapsi, uel procul lapsi, uel longe lapsi à priore statu, ita ut longo tempore iaceāt in ipsis uitijs ad quæ lapsi sunt. Non enim prolapsos intelligere nunc debemus religiosos, qui in aliqua grauia subito cecidere, et cito surrexere: sed qui longa deliberatione et longo usu uitijs adhæsere, et à puritate uirtutum recessere: quia raro quisquā talium inuenitur egisse pœnitentiam, si tamē uspiam inuenitur. ¶Non ergo prolapsus intelligitur Dauid in perpetratiōe 2. Reg. 11. adulterij & homicidij, de qua cito pœnitentiam egit. ¶Sed Salomō in amore alienigenaꝝ mulierꝝ, 3. Reg. 11. per q̄s et à fide separatus ē, nec resipiscere uoluit, cū semel & iterꝝ diuinitus admoneretur. ¶Sic nec Aaron ꝑlapsus intelligitur, dū metu populi seu Exod. 32. uolens ei placere, fecit uitulū, qui ad primā Moysi uocē fecit pœnitētiā. ¶Sed prolapsus est Balaam Nu. 22. 23 & 24. per auaritiā, qui mercedē iniquitatis amauit, dās consiliū quomodo populus Israel creatorē offenderet, oblitus q̄ antea prophetauerat & quæ diuinitus audierat. Pro nihilo uidelicet duxit oīa, ut auaritiæ suæ satisfaceret. ¶Petrus quoq; non est ꝑlapsus in illa negatione, q̄a mox fleuit amare. ¶Sed Matt. 26 & 27. Iudas & ipse per auaritiā in illa perditione quam diutius excogitauit, & post adimpleuit, nec con- D gruā inde pœnitētiā egit. ¶Religiosos itaq; q̄ excogitato diu consilio neq̄tijs se sponte subijciunt, & in eis diutius ꝑmanēt, intelligimus ꝑlapsos. Quales & in monasterijs hodie sunt nōnulli, habētes quidē speciem pietatis, uirtutē aūt eius abnegantes. & ideo pœnitentiā agere non possunt, quia de solo exteriori habitu gloriātur: & sanctos se esse putāt, quia sanctitatis indumentū portāt. Recte itaq; de talibus dicit͛, quia impossibile ē eos renouari ad pœnitentiā, quia uel nunq̄, uel raro q̄squā eoꝝ renouatur. ¶Et Apostolus ita terribilem protulit sentētiā, ut per terrorem excitaret ad studia uirtutū duras mentes Hebræoꝝ, qui post illuminationē & spūs sancti perceptionem relapsi fuerant ad pristina uitia. Nō possunt (inquit) renouari, sed sunt *rursum crucifigentes sibimetipsis filiū dei, & ostentui*. i. irrisioni *habentes*, quia Christianitatem in seipsis extinguūt & irrident. in se enim crucifigūt filiū dei & contumeliæ habēt, dū gratiā eius uilipendentes, in pctō iacent. & tales (sicut exposuimus) nequeunt ad pœnitentiā redire, sed in sua prauitate perdurantes, ad æternā mortem festināt. ¶Nā econtrario bona terra quæ fructū bonū facit, eternā meretur bn̄dictionē. & hoc est, *Terra* .i. ecclesia fidelium subiectoꝝ, quæ uelut terra excolitur uomere doctrinæ, *bibens imbrem* prædicationis & gratiæ cælestis. i. quadā auiditate hauriens *uenientem* cælitus *super se* per ora prædicatorū: & hoc *sæpe*, q̄a si raro ueniret, nō sufficeret: si semper descenderet, uilesceret. Terra, inquam, quæ

A sic excipit hũc imbrem & generat herbam.i. ꝓfert bonam operationẽ opportunam .i. congruam illis à quibus colitur.i. prædicatoribus, à quibus aratro doctrinæ scinditur & innouatur, scilicet ut operatio subiectorum congruat uerbis magistrorum. hæc terra accipit à deo benedictionem.i. augmentum uirtutum in hoc seculo, & perpetuam remuneratiõẽ in futuro, cum audit: Venite benedicti &c. Hæc quidem terra benedicitur, sed illa quæ malas herbas gignit, maledicitur. Proferens autem ut uideantur spinas.i. grauiora peccata, & tribulos .i. minora uel multipliciora & acutius pungentia, tribus eñ acuminibus lædit tribulus, reproba est à deo, cum & ipsa pluuiam doctrinæ suscipiat, & pro bonis herbis tribulos & spinas germinet. Reproba est, id est, retro habens probitatem, ut ille cui deus ait, Proiecisti sermones meos retrorsum. & proxima maledicto.i. æternæ damnationi, ut audiat, Discedite à me maledicti & cẽ. Nõdum est in maledicto, sed proxima est illi, quia adhuc licet reuerti: & nisi sibi caueat, prope est ut damnetur. Cuius consummatio.i. finis, si in malo perseuerauerit, ducet in combustionem, ut sine fine comburantur. i. simul urañt corpus & anima. Hactenus terribiliť & aspere loquutus est Apostolus, ut duras & torpentes Hebræorum mentes ad pœnitentiã & ad studia uirtutum ꝓuocaret. Sed ne in desperationem terrendo præcipitaret eos, & sic in malo potius remanere faceret, demulcet eos consequẽter blãdis sermonibus, & ad bñ agendum hortatur, dicens:

Matt. 25. Psal. 49. Matt. 25.

B **Confidimus autem de uobis dilectissimi meliora & uiciniora saluti, tametsi ita loquimur, Non enim iniustus est deus, ut obliuiscatur operis uestri & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius, quia ministrastis sanctis & ministratis. Cupimus autem unumquenque uestrum eandem ostentare solicitudinem ad expletionem spei usque in finem, ut non segnes efficiamini, uerum imitatores eorum, qui fide & patientia hæreditabunt promissiones.**

¶ Loquutus sum, inquit, ut uos à peccatis retraherem, & desperatiõis metu facerẽ cautiores. Cæteꝝ cõfido de uobis meliora. Nõ hoc dico putando uos esse tales, sed timẽdo ne sitis tales, terreo ṽbis, ne ipsi re impleatis. Dure locuti sumus, sed cõfidimus de uobis o dilectissimi, quos ex nimia dilectione monemus, nõ ex aliquo prælationis debito. cõfidimus inquam meliora, q̃ ut sitis prolapsi, ꝓferẽtes spinas & tribulos, & uiciniora saluti, quàm sunt illi qui nequeunt ad pœnitentiã renouari, & maledicto sunt proximi. Meliorẽ de uobis confidentiã habemus, tametsi ita dure loquimur terrẽdo & increpando. Deo de uobis confidimus, quia olim multa operati estis, ꝓ qbus, si de malis pœnitentiam egeritis, bene faciet uobis deus. Non enim iniustus est deus, ut obliuiscatur operis uestri. Reuera eñ grandis esset iniustitia dei, si tantum peccata puniret, & bona opa nõ susciperet. Non obliuiscetur operis uestri, ut irremuneratum relinquat, quod C uestra bona fecistis communia sanctis. & dilectiõis uestræ, qua opus illud impletis, quoniam sanctorum charitas incitauit cor uestrum, ut eis ministretis. quam dilectionem non infructuosam intus occultastis, sed per opera bona foris ostendistis ad exẽplum alijs: nec hæc fecistis propter humanos fauores sicut hypocritæ, sed in nomine ipsius, id est, ad honorẽ dei: scilicet ideo foras in opatione cæteris ostendistis dilectionẽ, quam in corde retinebatis, ut luceret lux uestra coram hominibus, quatenus uidentes opera uestra bona, glorificarent nõ uos, sed patrem uestrum qui est in cælis. Dilectionem opere demonstrastis, quia ministrastis, id ẽ, humiliter ut subditi & serui quæ necessaria erant, de uestris facultatibus impendistis sanctis, q sua posuerant ad pedes apostolorum, & adhuc ministratis illis, perseuerãtes in eodem opere bono. Vnde sciatis quia deus hoc non obliuiscetur, sed remunerabit. His uerbis patet, quia superior increpatio & præsens consolatio nõ ad perfectos dirigunť, qui reliquerant omnia & habebant cor unum & animam: sed ad cæteros, qui secularia relinquere noluere, & negligenter ac remisse uixere. Quos Apostolus ꝑ pauca bona q̃ fecere, allicit, & recreat animos eoꝝ atq; cõfortat. Vos quidẽ ministrastis et ministratis, sed tñ nolumus ut ab hac adhuc ministratione cessetis, quasi iam sufficiat q̃d hactenus egistis, sed cupimus ut usq; in finem in hac actione perseueretis. Cupimus autem, id ẽ, magno charitatis affectu desideramus unumquẽq; uestrum, ut nec D unus desit, sed oẽs communiter studeatis ostentare, id est, frequenter ostendere alijs in exẽplum, eandem solicitudinem ministrandi sanctis, id est, solertem citationem, ut solerter & cito agatis: & non ad horam, sed usq; in finem uitæ uestræ. & hoc ad expletionem spei, id est, ut quod speratis ex toto impleatur in uobis in receptione beatitudinis æternæ. & ita cupimus uos usq; in finem perseueranter ministrare sanctis, ut non segnes, id est, sine igne efficiamini, in hac solicitudine, hoc est, non sitis torpentes, & igne sancti feruoris carentes, sed sine igne charitatis non sitis, id est, sanctos quibus corporalia beneficia tribuitis, diligere ardenter nõ omittatis, uerum sitis imitatores eorum, quibus ministratis, cęterorumq; sanctorum, qui hæreditabunt, id est, hæreditario iure possidebunt promissiones, id est, multiplicia dona sempiternæ beatitudinis sæpe promissa: & has obtinebunt non nobilitate generis, sed fide & patientia: quia & fidem ipsius promissionibus adhibuere, & patienter eas expectãtes, multa interim aduersa passi sunt.

Matth. 6. Matth. 5. Actuũ. 4

Abrææ nanq; promittens deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iurauit per semetipsum, dicens: Nisi benedicens benedicam te, & multiplicãs multiplicabo te. Et sic longanimiter ferẽs, adeptus est repromissionem. Homines eñ per maiorem sui iurant, & omnis cõtrouersiæ eorum finis ad confirmationem est iura

Gene. 22.

A mentum. In quo abundantius uolens deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum, ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri deum, fortissimum solatium habeamus, qui cōfugimus ad tenendā propositam spem, quā sicut ancoram habemus animæ tutā ac firmam & incedētem usq; ad interiora uelaminis, ubi præcursor pro nobis introiuit Iesus, secundū ordinem Melchisedec pontifex factus in æternum.

¶ Exponit promissiones quas hæreditabunt q fidem & patientiā seruant, illas scilicet, quas deus fecit Abraæ. In quibus non relinquit nobis locus dubitationis, quando eas Abraæ promisit & iurauit, & etiam omnibus imitatoribus eius in fide & patientia. Quasi dicat: Inde potestis uidere quoniam q fidem & patientiam habent, promissiões hæreditabunt: quia Abraam qui primus audire cœpit, sic adeptus est eas. *Nanq; deus promittens Abraæ*, id est, promissionem futuræ gloriæ faciens, *iurauit*, id ē, firmiter & immutabilit̃ stabiliuit *per semetipsum*, id ē, per incommutabilitatem suam. Ideo iurauit per semetipsum, *quoniam neminem habuit sese maiorem per quem iuraret*: quia si esset aliquid maius, per illud suæ promissionis immobilitatem ostendisset. Iurauit inquam, *dicens*: O Abraam, *nisi benedicens* te assidue in spiritualibus filijs, qui erunt sicut stellæ, *benedicam te* incremento uirtutum, *&* semper *multiplicans te* in carnalibus, qui erunt sicut arena, *multiplicabo te* in futura beatitudine. ¶ Ac si B dicat: Nisi hoc fecero, nemo mihi amplius credat. Defectus enim sermonis, uehementiam indicat assertionis. Vel nisi benedicens te, id est, ditans uirtutibus, benedicam te, id ē, promouebo ut operis iuxta eas: & nisi multiplicās, id ē, adhuc copiosiore uirtutū abundātia te dilatans, multiplicabo te .i. in cælesti patria te multiplici remuneratione beabo. Deus ita iureiurando ꝓmisit, *& sic*, id ē, qa deus tā firmiter promisit Abraæ, certus de ꝓmissione nō statim eā quæsiuit accipere, nec cōtra deum murmurauit de dilatione, sed *longanimiter ferens* inter multa aduersa, & fideliter expectans, tādem *adeptus est repromissionem*, id est, illud quod sibi promissum fuit. Vel repromissionem, quia in una promissione multa sibi promissa sunt. ¶ Similit̃ ergo qui fidem & patientiā usq; in finem custodiūt, hæreditabūt promissiones, ut dictū est. Post hæc causa redditur, quare deus in promissione iurauerit, cū dicitur: *Homines enim per maiorem sui iurant*. Idcirco iurauit deus, quia hominibus loquebat̃ & homines iurant. ¶ Non enim ita firmum est solum promittere, sicut & iurare. Sed hominum incredulitatem uoluit iuramēto certā reddere. Ob hoc aūt per se iurauit, cum maiorem nō haberet, quia homines per maiorē sui iurant. Iurauit enim illud, quod inuenire maius potuit. Homines iurant, *& iuramentum est finis omnis controuersiæ eorum*, id est, altercationis & litigationis, quando unus affirmat

C & alter negat, quia in iuramēto finitur altercatio, & ē finis, ualens *ad confirmationem* alterius partis, id est, ad omnimodam certitudinem faciendam: & postquam iuramentum est, tunc utriq; parti certum & ratum est. ¶ Et si homini qui mendax est, creditur per iuramentum, quanto magis deo qui mētiri non potest? *In quo*, id est, in cuius rei consideratione, hoc est, qa considerabat iuramento finiri omnem controuersiam & confirmationem, *interposuit*.i. inter se & homines medium, cui crederet, posuit *iusiurandum deus*, uel inter promissionem & ipsius promissionis adimpletionem posuit iuramentū. Ipse dico, *uolens* ex propria bonitate *abundantius ostendere* per iurationem, quoniā abundanter per promissionem, abundantius uero per iuramentum ostēdit. uolens (inquam) ostēdere *immobilitatem sui consilij*, id ē, suæ secretæ rationabilis dispositionis, quæ paucis est nota, qa uix aliqs nouit per fidē Christi saluari hoīes, & cui uel quibus uolēs ostendere *hæredibus pollicitationis*, id ē, illis qui hæreditario iure & firmiter habituri sunt pollicitationem, id ē, promissionem frequēter factam. ¶ Illis uolēs ostendere firmitudinē sui cōsilij, adhuc abūdantius per iuramētum, ꝙ sine iuramento ostenderat, & *interposuit*, id ē, inter promissiones posuit *iusiurādum*, condescendēs cōsuetudini hominum, ut perfectius & certius crederēt illud, quod ipse de eis immutabilit̃ ordinauit. Ideo iuratū est in promissione, *ut per duas res immobiles*, id est, per ꝓmissionem & iuramentū, quæ mutari nō possunt, *quibus* ipse q deus est, cogitur ut immobile fiat cōsilium eius, qa impossibile est *mentiri deum*.i. ut ipse in his duabus rebus mentiat̃, cum nec in aliqua re mētiri possit, *habeamus* in omni tribulatione *fortissimum solatium* doloris & anxietatis. Vel per *duas res immobiles*.i. per hoc q̄d deus iurauit, & hoc q̄d per semetipsum, in qbus duabus ipse non pōt mentiri, cum nunq̄ mentiat̃. ¶ Habeamus solatium fortissimum.i. quod nos in omni aduersitate fortes faciat, uolentes ad horā pati, ut in æternum regnemus. ¶ Cum em̄ tribulationem patimur, si ad futurā gloriā nobis promissam respicimus, refrigerium mentis & angustiæ mitigationē in camino tribulationis habemus. Nos dico, *qui*, dū nos tribulationes insequuntur, & omi gn̄e impugnationū appetunt, *confugimus*.i. ex toto fugimus, *ad spem* futuræ quietis ac beatitudinis & gloriæ nobis ꝓmissæ *tenendam*.i. non pro aduersis frangendam, sed totis animi uiribus firmit̃ tenendam. Spem dico *propositam*, id est, omnibus oblatam, uel propositam, id est, ab antiquis temporibus in Abraā & cæteris patribus ad exemplum nobis in propatulo positā. ¶ Ad quam spem confugit, quisqs spe beatitudinis omnes tribulatiões spernit. & utile nobis est ad eam confugere, ipsamq; tenere, *quam habemus sicut ancoram*, id est, retinaculum & firmamētum *animæ* nostræ, ne in mari huius seculi frangatur scopulis aduersitatū. ¶ Sicut enim ancora nauē retinet & firmat, ne uentorum rabie & tempestate maris insurgente submergatur, & ludibriū maris & fluctuū fiat, sic spes nostra cælestibus infixa

A adhærens gloriæ quam desiderat, animam fidelẽ tenet, & consolidat contra omnes huiusmodi im pugnationes uelut cõtra maris tempestates, & cõ fortat in suo proposito, ne deficiat uelut scopulis aduersitatum & tribulationum fracta, & retinet ne iungatur consentiendo iniquitati. Spem dico, *tutam*, id est, nihil timentem *ac firmam*, id est, incon cussam, ne saltẽ titubet. Spes enim cælestium men tem solidat, ne concutiatur fluctibus tumultuum terrenorum. Quod est dicere: Spes in nobis simi litudinem exercet ancoræ, quæ nauem ne ad sco pulos frangatur, retinet & tutam facit, ut non ti meat submergi: atq; firmam, ne uel titubare pos sit. *& incedentem* dico hanc spem, id est, nos speran do introducentem usque ad ipsa cælestia & arca na, quæ oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, *quæ nobis adhuc in carne uiuentibus sunt uelata, id est, ignorantiæ* nostræ uelo tecta, & tamen nostra spes penetrat usq; ad il la. ¶ Nautis arenæ quibus ancora figitur & hæret, sunt tectæ, nec uideri possunt: & tamẽ nautæ sunt in securitate, licet illa uidere non possint, quibus ancoræ brachia firmiter adhæsere. ¶ Sic & nos in huius seculi fluctibus positi, cęlestia non uidemus: & tamen illis ita per fidem coniũcti sumus, ut nul lo timoris incursu moueri possimus. Sed & hoc notandum, quia cum dicit, incedentem *usq; ad in teriora uelaminis*, alludit historiæ, quæ inter duo ta bernacula uelum fuisse narrat: quod interioris ta bernaculi secreta uelabat, inquit, pontifex semel

B in anno intrabat, & secretũ æternæ beatitudinis præfigurabat. *Vbi*, id est, in quæ interiora & æter næ patriæ secreta *introiuit* secundum humanitatẽ *Iesus*, id est, *saluator noster, qui secundum diuini tatem ubiq; est. introiuit pro nobis*, id est, pro no stra salute, ut interpellaret pro nobis sicut ponti fex sancta sanctorum ingrediebatur, ut rogaret pro populo. Et introiuit *præcursor* pro nobis, ut & nos post eum illuc curramus. Cursor, quia nul la culpa eum impediuit. ¶ Præcursor, & tempore & dignitate. Pro nobis, introducendis. Ipse dico, *factus* à deo *pontifex* .i. faciens nobis pontẽ & acces sum ad patrem per hoc, quod interpellat pro no bis, offerens obedientiam suæ passionis ac reprę sentans patri pro salute humani generis. Et hoc *in æternum*, quia non solũ quandiu præsens seculũ ma net, aut quandiu *uiuimus, sed etiã in futuro* ponti ficis agit opus: nõ uero pro peccatis nostris offerẽs quæ nulla erũt, sed ut bonũ quod in nobis operatus est, indeficiẽs & stabile permaneat. Pontifex est, nõ secundũ ordinem Aaron, sed *secundum ordinem Mel chisedec*, qui solus rex & sacerdos fuit, & ante cir cuncisionem functus officio, ubi non gentes à Iu dæis, sed Iudęi à gentibus sacerdotium acciperẽt. ¶ Non unctus oleo ut Moyses instituit, sed oleo ex ultatiõis & puritate fidei. Nec animalia immola uit, sed pane & uino sacerdotium Christi dedica uit. Patet ergo Christianos superiores esse Iudæ is, sacrificiũ melius pecudibus habere, scilicet rati onabile obsequium, quod ducit in cælum.

1. Cor. 2.
Isaiæ. 64.

CAPVT VII.

C

HIc enim Melchisedec rex Salem, sacer dos dei summi, qui obuiauit Abraæ regresso à cæde regum, & benedixit ei, cui & decimas omnium diuisit Abraam, pri mum quidem qui interpretatur rex iusti tiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis, sine patre, sine matre, sine genea logia, neq; initium dierum, neq; finem ui tæ habens, assimilatus autem filio dei, ma net sacerdos in perpetuum.

Gene. 14.

¶ Postquam illos Apostolus monuit, ut ad per fectionem promouerent, quatenus illius grandis & interpretabilis sermonis capaces effici possent, & ad hoc multis uerbis eos solicitauit, iterum re dit ad propositum, & ad illum sermonem de põ tificio Christi, ut scilicet præferre ipm possit omi bus põtificibus ueteris testamẽti, & ita paulatim accedat hoc ad ostẽdendũ, quod carnales obseruati ones cessare debeãt per translationem sacerdotij. Et prius exponit quis ordo præcesserit in Melchise dec, & quomodo iuxta ordinẽ eius Christus sit factus põtifex in æternũ: ut exposito & comen dato ordine Melchisedec, appareat quàm dignũ sit sacerdotium Christi, quod tam magnũ est, ut sacerdotium Melchisedec illud præmonstraue rit non sicut æquale, sed sicut umbra. dum enim ma gna umbra præcessisse ostenditur, patet satis quod magna ueritas corporis sequat. Quasi dicat: ¶ Re cte põtificium Christi cõparo ordini Melchisedec,

D

quia hic Melchisedec fuit rex Salem. Salem aũt nõ (ut *Iosephus & plurimi nostrorum arbitrant*) creda mus esse Ierusalem, sed oppidum iuxta Scytho polim, quod usq; hodie appellat Salem. ostendit ibi palatium Melchisedec, ex magnitudine ruina rum ueterem ostendẽs magnificẽtiam, de quo & posterius in Genesi dicit: Venit Iacob in Socoth, & transiuit in Salem ciuitatẽ regionis Sichem. Nã & Abraæ reuertenti à cæde hostium, quos perse quutus est usq; Dan, quæ nunc Paneas appellat, nõ Ierusalem, sed oppidũ metropoleos Sichem in itinere fuit, de quo & in euãgelio legimus: Erat autem Iohannes baptizans in Ennon iuxta Salẽ. Cuius uerbis rex fuit Melchisedec, fuit *& sacerdos*, ut & regnum & sacerdotium Christi præfigura ret, qui & nos fecit esse genus regale & sacerdota le. Sacerdos fuit, nõ idolorum, sed dei: quia licet esset gentilis, & non de genere Iudæorum, tamen erat sacerdos dei, non Iouis aut Apollinis, sed potius *summi dei* omnium creatoris, qui est super omnia. & Christus est sacerdos dei patris, qui hostiam sui corporis & sanguinis semel obtulit in cruce, si cut & Melchisedec panem & uinum legitur ob tulisse. Ille dico, *qui obuiauit*, id est, obuius processit *Abraæ regresso à cæde regum*, quando fuit maioris di gnitatis habitus apud homines, id est, in ipso tri umpho, cũ regrederet nõ à fuga, sed à cęde. nõ pe regrinus illa terra tãtę dignitatis itellexit, ut dignũ iudicaret ad illũ qui rex & sacerdos erat accedere,

Lib. 1. Antiquita. cap. 18.
Gene. 33.
Iohan. 1.
1. Petri. 2.
Iohan. 19.
Gene. 14.
Locus obscurus.

A & de omnibus spolijs decimas illi dare, ac post ad illum à quo benedictionem accepturus erat, qui ad domum suã declinaret. Cui triumphatori non solum obuiauit Melchisedec, sed & benedictionem dedit. *Abraam* uero accepta benedictione, *diuisit illi decimas omnium* quæ secũ adduxerat à cæde regum. Per Lot, qui amissis bonis in captiuitatem ductus est, designatur anima uitiorum pondere per quinq; sensus corporis incuruata, & dominio aduersariæ potestatis mancipata. Cuius uincula nititur Abraam soluere, cum ratio captiuitatem animæ recognoscens, armat se scuto fidei & galea spei ac gladio uerbi dei: & assumpta uirtutum quasi immaculatorum caterua, cuneos uitiorum uiriliter aggreditur: & tam diu pugnat, donec superatis hostibus animam liberat. *Peremptis regibus, Abraam reducens Lot, gaudens redit ad propria, inueniens Melchisedec in itinere sibi obuiantem,* & sacros cibos offerentem ac benedicẽtem: quoniam extinctis hostibus uitiorum, rationalis uigor animam liberam reducere festinat ad paradisi gaudia & ad domum cælestis patriæ: sed priusquam illuc perueniat, uerum regem & sacerdotem Christum reperit obuium & offerentem sibi cibum & potum corporis & sanguinis sui, ac benedictionem cælestis gratiæ, id est, incrementũ uirtutum tribuentem. *Occurrit enim lætus uictoribus uitiorum,* ut excipiat eos & sacris alimentis reficiat: & benedicit eos, id est, promouet & multiplicat in uirtutibus, & augmentat donis spiritu-

B alibus. Nec nisi uictor quisquã cibos eius debet accipere, quia nullus ut ad eucharistiam accedat, debet præsumere, nisi prius reges cõtra quos pugnat, deuicerit. i. uitia quæ repugnauere, in se dño adiuuante superauerit. alioquin iudicium sibi mãducat & bibit. Abraam autem decimas omnium quæ hostibus abstulerat, dedit sacerdoti Melchisedec. Sic & unusquisq; fidelis post uictoriam suæ pugnæ gaudens Christo decimas offert. i. omniũ bonorũ operũ suorum perfectionem & uirtutum consummationem diuinæ gratiæ adscribit. Si qd autem imperfectum & minus idoneum in se uiderit, hoc sibi retinet. i. sibi deputat. Denarius enim, ultra quem nõ progreditur numerus, sed replicatur, pfectionem designat, sicut & nouẽ partes q̃s Abraam sibi retinuit, imperfectionẽ demonstrãt. Quicqd enĩ primum & optimum est ac perfectũ, designat per denarium, in quo prius consummat numerus. Et omne q̃d præcipuum est in nobis atq; perfectum, deo attribuendum est: quicquid uero imperfectum, nobis est adscribendum. Primũ quidẽ &c̃. Notat Apostolus ipsa uerba, ut ostendat omĩa ista in Christo esse eo ordine, q̃ præcesserc in Melchisedec. *Qui primum quidem interpretatur rex iustitiæ, sed deinde etiam rex Salem, quod est rex pacis.* Quod Christo bene cõgruit, qui pacificat quæ in cælis & quæ in terra sunt, & qui suos per iustitiam regit per pcellas seculi, ac in eorum iustis conuersationibus regnat, & post in æterna pace non desistit eos regere & in ipsis regnare. Primum enĩ Melchisedec nobis est rex iustitiæ, deinde rex Salem: qa prius *regit nos in iustitia, post reget in pace. Primo regnum iustitiæ nunc in nobis assequitur,* & deinde *post hanc uitã regnũ pacis in nobis æternaliter quietum possidebit.* Melchisedec dico, *sine patre, sine matre.* Nõ quod absq; patre & matre fuerit, cum Christus quoq; secundum utranq; naturam & patrem habuerit & matrem, *sed etiã* q̃d subito introducat in Genesi occurrisse Abrææ reuertẽti à cæde hostiũ, & nec añ nec postea initium eius *feratur adscriptum.* Vnde & *sine genealogia* dicitur esse, *cum fortassis uxorem & filios habuerit:* nec intium, nec finẽ habuisse, *cum sine dubio & initium per natiuitatem habuerit, & pobitum finem.* His enim omnibus carere dicitur, qa *nihil horum in eo* scriptura loquitur. Vel *genealogia est præcedentium patrum narratio,* qua iste *caret, quia ex quibus patriarchis uel patribus descendat, non inuenitur: quoniam spiritus sanctus* altiori consilio *uoluit hoc de eo reticere, ut figurã* domini per omnia gereret. CHRISTVS *enim sine patre* secundum carnem est, quia sine *uirili admixtione* natus est ex uirgine: et sine matre est *secũdum* diuinitatẽ, quoniam illa ineffabilis genitura manet in æternitate. et est *sine genealogia*, id est, sine generatione filiorum: quia filios carnis non habuit, sed sine sobole, sine aliqua successione carnali permanet. Siue, quia patres aliquos in diuinitate non habuit præcedentes, *neque initium dierum, neque finem uitæ habens,* sed coæternus patri existẽs secundum diuinitatem. Hic quoq; notandum

D est, quia dum Melchisedec sine patre et sine matre dicitur esse, sacerdotes noui testamẽti non pro parẽtum nobilitate, sed pro uitæ suæ merito sunt eligẽdi: nec attẽdẽdum quos parẽtes habuerint, sed cuius meriti sint. *Sed et sine genealogia est Melchisedec*, quia noui testamẽti sacerdotes & ministri altaris uxores habere nõ põt. Quod si habere uoluerint, profiteantur se eẽ Iudaicæ institutionis, nõ Christianæ. Nec initium dierum, nec finẽ uitæ habet Melchisedec: quia sacerdotium eius, id ẽ, sacerdotium Christi et ecclesiæ ẽ æternũ, et in præteritum, & in futurum. Sacerdotium aũt Aaron, id ẽ, populi Iudæorũ & principiũ habuit, et finem. Sed sacerdotiũ Christi principio caret et fine, qa electi sumus in ipso añ mundi constitutionẽ, & sine fine p nobis interpellat. *Talis et tantus* ẽ Melchisedec, sed in his omnibus quæ dicta sunt, *assimilatus ẽ filio dei: quoniã in oĩbus* gessit umbram uitatis, quæ in Christo lucet, *& manet sacerdos in perpetuum,* nõ quod adhuc uiuẽs sacerdotio fungatur, sed quoniam scriptura finẽ sacerdotij eius nõ narrat. Nam de alijs sacerdotibus legitur quando mortui sunt, et alij loco eorũ successere, sicut de Aaron inuenitur qualiter obierit, & quis ei põtifex successerit. Sed de Melchisedec non legitur quod aliqñ mortuus sit uel sacerdotiũ pdiderit. Moyses enĩ sicut mortẽ eius tacuit, ita eũ aliqñ fuisse uel amisisse sacerdotiũ suũ minime retulit. Manet ergo sacerdos in ppetuũ, qa sacerdotio eius nullũ aliud sacerdotiũ succedit, ut Leuitico: sed eius institutio q̃diu mũdus steterit, pmanebit. Nã ipse panẽ et

1. Cor. 11.

Colos. 1.

Gene. 14.

Ephesi. 1.

Num. 20.

A uinum obtulit deo pro Abraam, & quotidie panem & uinũ deo sacerdotes offerunt pro salute fideliũ: atq; panis ipse & uinũ fiunt corpus & sanguis Christi, ac permanent in æternũ, ita ut uitam æternã digne accipientibus cõferant. Propter ista recte dicit̃ Melchisedec manere sacerdos in ꝑpetuum, quia nullus alius ritus instituetur, per quẽ eius obliuio mutetur, & quia Christum designat perpetualiter interpellantem pro nobis.

Intuemini aũt quãtus sit hic, cui & decimas dedit de ꝑcipuis Abraã patriarcha. Et qdẽ de filijs Leui sacerdotiũ accipiẽtes, mãdatũ habẽt decimas sumere à populo scd̃m legẽ, id est, à fratribus suis, quanquã & ipsi exierint de lũbis Abraæ. Cuius aũt generatio non annumerat̃ in eis, decimas sumpsit ab Abraã: & hunc qui habebat repromissiones, benedixit. Sine ulla aũt contradictione, quod minus est, à meliore benedicitur.

Num. 18. — Gene. 14.

¶ Immorat̃ Apostolus in cõmendatione dignitatis Melchisedec, ꝑferẽs eũ Abraç, q̃ Iudæi extollunt & de quo gloriant̃, quẽ Christo cõponere uolũt, dicẽtes: Nũqd tu maior es patre nostro Abraam? Quasi dicat: Ex supradictis attẽdite q̃lis fuerit Melchisedec. Sed nunc *intuemini*.i. intus cõsiderate q̃tus sit hic. Intuemini.i. interiori uisu cũ magna diligẽtia, utpote magnũ qd inspicite, *quãtus*.i. quantæ dignitatis & sc̃titatis ac ꝑfectionis *sit hic* intelligẽdus, *cui* nõ solũ multas alias ueneratiões,

Iohan. 8.

B sed *et decimas dedit Abraã* q̃ est *patriarcha*.i. princeps patrũ, cuius sc̃titatẽ patres imitati sunt. Et nõ de uilioribus, sed *de præcipuis* ac melioribus dedit ei decimas, uelut de eqs, uestibus, loricis & alijs, q̃ ꝑcipua uideri poterãt int̃ cætera. Vñ maximus apparet & inæstimabilis magnitudinis eẽ, cui pat̃ aliorũ patrũ decimas dedit, in q̃ se lõge inferiorẽ illo eẽ reputauit, & illũ meliorẽ, cui meliora & ꝑcipua offerebat. Melchisedec (ut dixi) decimas ab antiqs accepit, in q̃ ꝑfert̃ Abraæ, & ita cũctis filijs Leui.i. sacerdotibus ueteris legis. Et qdẽ talit̃ apparet q̃tũ ipse ꝑmineat cũctis illis sacerdotibus, qa nõ oẽs filij Leui, sed *qdã de filijs* eius *accipiẽtes sacerdotiũ* ꝑ electionẽ & cõsecrationẽ alioꝝ, *habẽt mãdatũ sumere decimas*. nõ em̃ alit̃ auderent. Mandatũ istud hñt *scd̃m legẽ*.i. scd̃m *legis institutionẽ*, sine cuius autoritate nunq̃ ꝑsumerẽt. *Vel scd̃m legẽ*.i. non alit̃ q̃ ꝑcipit lex. s. ut nec plus, *nec minus*, nec alio mõ accipiat̃, q̃ in lege decretũ est. *Accipiatur à populo* Hebræoꝝ, *id ẽ, à fratribus suis*: hoc est, ab hoĩbus eiusdẽ dignitatis, q̃s nullo mõ poterãt dignitate supare, nisi qa erãt sacerdotes cõstituti in lege. Tanta ẽ em̃ excellentia sacerdotij, ut etiã similes gñe, multo amplius digniores sint fratribus suis. Decimas inq̃ sumebãt à populo, nõ tñ minori, ut erãt ꝓselyti, sed à fratribus suis scd̃m carnẽ non inferioribus: *quãquã et ipsi* fratres q eas dabãt, *exierint de lumbis Abraæ*.i. descẽderint de ꝓpagine Abraæ: hoc ẽ, quis & sacerdotes & populus eiusdẽ dignitatis essent & in origine generis, tñ ꝑceptione legis & autoritate populus cogebat̃ ut eis decimas ꝑsolue-

sacerdotij dignitas

ret. Sed Melchisedec à nullo hoĩe accepit officiũ sacerdotale uel cõsecrationẽ, neq; ꝑceptũ habuit ut decimas sumeret, uel ab aliq̃bus exigeret. & cũ filij Leui nõ à minoribus, sed à cõparibus, utpote à fratribus decimas accipiãt, iste ab Abraã accepit, nõ ut cõpari uel fratre, sed ut à minori, qa nõ fuit ex illa ꝓgenie. Non em̃ Abraã incircũcisõ alienigenæ decimas dedisset, nisi excellentiorẽ esse sciret, in quo & Leuitici sacerdotes decimas ei soluerẽt. Filij Leui sumebãt à fratribus, sed ille *cuius generatio*.i. posteritas filioꝝ, qa nulla est, uel etiã si esset, *nõ annumeratur in eis*.i. in filijs Leui, nec aliquã cõsanguinitatẽ habere cũ eis refert̃, *decimas sumpsit ab Abraã*. Quæ sic ꝑ oĩa supauit, ut nulla uis eẽ facta possit intelligi, qñ illi Abraã decimas ex oĩbus ꝑsoluit, sicut populus Iudæoꝝ qdã necessitate compellebat̃ dare suis decimas sacerdotibus. Horum sensus ita breuit̃ pãditur: Tali mõ patet Melchisedec digniorẽ & maiorẽ esse filijs Leui, qa ipse ab Abraam maiore oĩbus illis decimas sumpsit ut à minori, Leuiticus aũt ordo nõ à minori, sed à fratribus accepit. Nã si Leuitici sacerdotes etiã pari gñe.i. fratribus suis ꝑstantiores erãt sacerdotij cõsecratione & legis institutione, qm̃ decimas ab eis accipiebãt, tñ Melchisedec dignius ꝑfert̃ Abraæ, à q̃ decimas accepit q̃si sacerdos à laico, & filijs Leui q̃s in eius lũbis decimauit. Nõ em̃ Melchisedec & Abraã eiusdẽ gñis eẽ leguntur, ut uel in genere pares eẽ possint. Et si Melchisedec q fuit signũ & umbra, ꝑfertur Abraæ & oĩbus Leuiticis sacerdotibus, q̃to magis Christus q est ueritas & corpus? Dixit qa decimas sumpsit ab Abraã, & D etiã benedixit eũ, per q̃d magna eius excellentia declaratur, qa tã magnũ patriarchã, *q habebat*, hoc est, qui tã firmit̃ credebat ac si iã haberet *repromissiones*.i. iteratas ad se diuinitus ꝓmissiões, *benedixit*.i. sacrauit, hoc est, illum benedixit, cui deus benedictionem promiserat. Cuius benedictione Abraã factus ẽ sacratior, & nõ benedixit eũ, sed decimas ei dedit, ut minor maiori. Abraã ab eo percepit benedictionẽ. sed *sine ulla cõtradictione* uerũ est, quia illud *qd minus est*, *benedicitur* à maiore uel *à meliore*. Nemo em̃ cõtradicere põt huic rõni, sed oẽs hoc constare nouere, quia oẽ qđ benedicitur, minus ẽ benedicẽte. Oĩs qui benedictionẽ ab aliquo suscipit, in ipsa susceptione probatur esse minor. Sed Abraã (ut sæpe dictum est) benedictionẽ suscepit à Melchisedec in tẽpore maioris suę dignitatis, dũ cũ tropheo rediret e ꝑlio. Ergo minor esse nõ põt negari: & sic ipse Christus.i. Melchisedec maior ẽ promissiones habẽte, quatenus est ipse Christus.

C

dignitas et maioritas melchisedec

Et hic quidẽ decimas moriẽtes hoĩes accipiunt, ibi aũt contestatur quia uiuit. & ut ita dictum sit, per Abraam & Leui qui decimas accepit, decimatus est. adhuc em̃ in lũbis patris erat, qñ obuiauit ei Melchisedec.

¶ Et adhuc alia rõne intuemini dignitatẽ Melchisedec, quia *hic quidẽ*.i. in hoc loco scripturę, ubi agitur de Leuiticis sacerdotibus, *accipiunt decimas hoĩes morientes*.i. ad mortẽ q̃tidie per multas miseri-

A as uergentes: hoc est, de illis loquit̃ scriptura sicut de hoĩbus, quorũ alij moriunt̃ & alij succedũt: sed ibi.i. ubi sermo ẽ de Melchisedec, *cõtestatur* scriptura *quia* ipse *uiuit*, dũ uita eius loquit̃, & de morte nihil dicit. Per q̃d dignior oĩbus alijs sacerdotibus sufficient̃ oñdit̃. Cõtestatur enim.i. simul tota illa scriptura q̃ de eo ẽ, testatur q̃a uiuit. Et cũ filij Leui sint moriẽtes, & iste uiuẽs, apparet q̃s sit p̃ferẽdus. Et alio adhuc mõ patet eũ eẽ maiorẽ filijs Leui, qm̃ Leui qui decimas accipit, ipsi Mechisedec decimas p̃soluit. Quia *& Leui*.i. illa tribus Leuitica, vñ sacerdotes deus elegit, & ille q̃q; electus ordo, *qui decimas* ab oĩbus alijs *accepit, decimatus est* à Melchisedec.i. decimas ei p̃soluit, & hoc *per Abraã*. nõ em̃ p̃prie in sua p̃sona Leui decimas dedit circũcisus sacerdos incircũciso. *Adhuc enim erat in lũbis patris* ipse Leui pat̃ sacerdotalis, p̃sapiæ.i. nõdum exierat inde sc̃dm geniturã, *quãdo Melchisedec obuiauit* Abraæ. Adhuc enim unũ q̃d erat Leui cũ illo, qm̃ post genitus ẽ ab ipso. Vñ patet sacerdotium Iudæorũ eẽ subiectũ sacerdotio Christianorũ. Decimatus est Leui p̃ Abraã à Melchisedec, qm̃ adhuc in lũbis patris erat decimas dãtis. Nam sicut Adã peccãte, qui in lũbis eius erãt, peccauere: sic Abraã decimas dãte, q̃ in lũbis eius erãt, decimati sunt. Sed hoc non sequit̃ in Christo, q̃uis esset in lũbis Adæ & Abraæ, q̃a nõ sc̃dm cõcupiscẽtiã carnis inde p̃cessit. Nõ em̃ & ille ibi decimatus ẽ, cuius caro inde nõ feruorẽ uulneris, sed materiã medicaminis traxit. Nã cũ ipsa decimatio ad p̃figurandã medicinã pertinuerit, illud in Abraæ carne decimabat̃ q̃d curabat̃, nõ illud unde curabatur.

B Et ita Christus est nõ inferior Melchisedec, q̃a nõ est decimatus ab eo, sicut Leuiticus ordo, q̃ ei per Abraã decimas soluit. Eadẽ nãq; caro nõ Abraæ tm̃, sed ipsius primi hoĩs, simul habebat & uulnus p̃uaricationis & medicamentũ uulneris. Vulnus p̃uaricationis in lege mẽbrorũ repugnãte legi mẽtis, q̃ per oẽm inde p̃pagatã carnẽ seminali rõne q̃si trãscribitur: medicamentũ aũt uulneris in eo, q̃d inde sine opere cõcupiscentiæ in sola materia corporali p̃ diuinam conceptionis formationisq; rõnẽ de uirgine sumptũ, p̃pt̃ mortis sine iniquitate consortiũ, & resurrectiõis sine falsitate exẽplũ. *Roma.7.*

Si ergo cõsummatio p̃ sacerdotiũ Leuiticũ erat, populus em̃ sub ipso legẽ accepit, q̃d adhuc necessariũ fuit sc̃dm ordinẽ Melchisedec aliũ surgere sacerdotem, & non secundũ ordinẽ Aaron dici? Trãslato enim sacerdotio, necesse ẽ ut & legis trãslatio fiat.

¶ Prætulit hactenus sacerdotiũ Christi, q̃d ẽ sc̃dm ordinẽ Melchisedec, Leuitico: & nũc addit q̃d sacerdotium Christi Leuiticũ destruat, q̃ destructo, necesse sit & legẽ destrui sc̃dm carnales obseruãtias. Ac si dicat: Qm̃ superius dictũ est Christũ esse sacerdotẽ sc̃dm ordinẽ Melchisedec, & oẽs legem hñtes nouere hoc esse futurũ, ergo q̃d necessitatis extitit, ut nõ iuxta Aaron, sed iuxta Melchisedec surgeret iste nouus sacerdos, sub q̃ perfecta daretur iustitia? *Si consummatio*.i. perfectio iustitiæ *erat*.i. dabatur uel fiebat, *p̃ sacerdotiũ Leuiticũ*, cur alio ordine nouus adhuc sacerdos prophetatus ẽ surrecturus? Nam si Leuiticum sacerdotium (ut Iudæi putabant) consummabat, frustra surgeret alius secundum Melchisedec. Sed surgit alius, & nõ frustra, cũ diuino sit prænunciatus oraculo. Ergo illud nõ consummabat. Sed cur consummare uideretur, interponitur causa, *populus enim sub ipso legẽ accepit*. Nam quia sacerdotio data fuit lex, in cuius obseruantia cõsummatio putabatur esse, ideo putabat̃ cõsummatio per sacerdotiũ, qm̃ lex & data est sub illo, & administrabat̃ per ip̃m, sed nõ erat p̃ ip̃m consummatio. Nã si hoc esset, nũq̃ alius sacerdos quæreretur, qui alio ordine consummationem daret. & hoc est: Si consummatio iustitiæ sicut Iudæi putabant, erat per sacerdotium Leuiticum, *ergo* postquam illud uetus daret consummationẽ, *quid adhuc necessarium fuit*, id est, quid causæ, quid utilitatis extitit à deo per Dauid *surgere alium sacerdotem*, dũ caneret, Tu es sacerdos in æternum *secundum ordinem Melchisedec, & non* diceret *secundum ordinem Aaron*? Hic est enim uerus sacerdos quia & à peccato liberat, & omnem iustitiæ consummatiõem præstat, quod illi facere nullatenus ualebant. Ideo necesse fuit, ut post illos adhuc alius surgeret, & secundum ritum, & secundum mores. Populus sub sacerdotio legem accepit & tenuit, & illud uetus nouo sacerdotio ueniente mutatur. Vnde & legẽ similiter oportet mutari. Nã *translato sacerdotio* in nouum sacerdotium, *necesse est ut & legis translatio fiat* in nouam obseruationem. Quia enim simul utraque & ab eadem sponsione data sunt, necesse est ut quod de uno dicitur, de altero intelligatur. Neque enim lex sine sacerdotibus qui eam faciant, potest manere: sed destructo sacerdotio, destruitur & lex, quæ non nisi sub eo stare ualet. Sed destructum siue translatum est sacerdotium.

In quo enim hæc dicunt̃, de aliã tribu ẽ, de qua nullus altario p̃sto fuit. Manifestum est enim, q̃d ex Iuda ortus sit dñs noster, in qua tribu nihil de sacerdotibus Moyses loquutus est. Et amplius adhuc manifestũ ẽ, si secũdum similitudinẽ Melchisedec exurrexit alius sacerdos, qui non secũdum legẽ mãdati carnalis factus ẽ, sed sc̃dm uirtutẽ uitæ insolubilis. Contestat̃ enim, qm̃ tu es sacerdos in æternũ sc̃dm ordinẽ Melchisedec.

¶ Ostẽdit translatũ esse sacerdotiũ, ut sic sequat̃ legis translationẽ esse factã. Vetus sacerdotiũ est translatũ, qm̃ & in aliã tribũ, & in alium ritũ. Nã ille *in quo*.i. in cuius cõsideratiõe *hæc dicutur*.s. dñs Iesus, propter quẽ cõmendandũ has disputatiões facimus, nõ ex tribu Leui, sed *de alia tribu ẽ, de qua nullus præsto fuit* unq̃ *altario*, id ẽ, nec minor, nec maior quisquam ex illa tribu secũdũ legẽ ad altariũ accessit, ut ministraret sacerdotali iure. Vere nouus iste sacerdos, q̃ æternũ habet sacerdotiũ, de alia tribu est, nã de Iuda. Et oportebat ut euacuaturus sacrificia, q̃ sc̃dm ordinẽ Aaron in sacerdotio

C

D

A Leuitico fiebāt, de alia tribu esset, nō de Leuitica, ne ad ipsum sacerdotiū qd' tpalit umbra erat futuri, pertinere uideret mūdatio pctōrū, quā ipse oblatione sui ueri sacrificij fecit. De alia tribu est. Nam *manifestū est qd idē dominus noster ortus sit ex Iuda*.i.ex tribu Iuda, ut eadē sit sacerdotalis & regalis, ut fuit Melchisedec rex et sacerdos. *In qua tribu Moyses nihil de sacerdotibus ē loquutus*.i.nō dixit ut aliquis de ea sacerdos esset, uel aliqd sacerdotale haberet. Quia ergo dñs Iesus q de alia tribu ē, sacerdotiū accipit, patet quia translatū est sacerdotiū, nec in tribu Leui amplius manere pōt: & ita carnales obseruātiæ sub illo datę, statū ulterius habere nequeunt post hoc. Dedi, inqt, superius rōnē satis manifestā & conuenientē, et adhuc pter istā dico aliā, ex q amplius erit manifestū & euidens oībus, quia translatū est sacerdotiū. *Manifestū enim* est per tribū esse translatū, *& amplius adhuc manifestū est* per ritū, *quia manifestior* & firmior pbatio, amplius.i.largius & euidētius manifestū est, sacerdotiū esse translatū, si alio ritu obseruat, uidelicet *si scdm similitudinē Melchisedec exurrexit alius sacerdos*.i.si dñs Iesus extra oēs alios surrexit, ut oblatione sua mūdaret populū suū ab oībus peccatis, quod nullus alius facere potuit: & queadmodū Melchisedec Abrahæ panē & uinū sacratum dedit, ita & hic discipulis suis in eisdē speciebus corpus & sanguinē suum dedit. *Qui non est factus* sacerdos *scdm legē mandati carnalis*.i.scdm quod lex carnaliter mādat: quia non est unctus in sacerdotem oleo mate-
B riali, nec carnalia pro eius ordinatiōe sunt oblata sacrificia, *sed secundum uirtutem uitæ insolubilis*.i.æternæ, quæ nec solui, nec corrumpi uel destrui pōt, q per spiritum sanctum datur, quo Christus *inuisibiliter est unctus in sacerdotē. Et uere secundum uirtutē uitę insolubilis est factus sacerdos*, quia in æternum manet. Nam *contestatur*, id est, simul propheta uel deus pater mecum testatur, *quoniam tu es sacerdos in æternum secundū ordinē Melchisedec*.

Reprobatio quidē fit pcedentis mādati propter infirmitatē eius & inutilitatē, nihil enim ad perfectū adduxit lex, introductio uero melioris spei, per quā proximamus ad deū, & quantum est, non sine iureiurando.

¶Ostendit rationes cur sacerdotiū sit trāslatū, & nunc similit (ut consequens erat) pfert causam & rōnem translationis legis, dicens: *Reprobatio quidem fit præcedentis mādati*.i.priscæ legis *propter infirmitatē*.i.debilitatē & imbecillitatem *eius*. Ostendēdum em̄ erat, cur uetus mādatū qd carnales ceremonias obseruari præcepit, reprobaret, cū deus illud dedisset, & nouū substitueretur. Ideo scilicet *fit reprobatio*.i.repudiatio precedentis mandati, qa infirmū est & inualidum. Nam ut sit locus gratiæ sequenti, reprobat mādatū pcedēs. Qd' ideo pcedēs dicit, quia aliud erat sequuturū. Vetus em̄ præcessit nouū, sicut umbra corpus. Sed sicut ueniēte corpore, umbra pterit & in nihilū uertitur, ita uetus mandatū ueniente nouo. Nā infirmum erat illud mādatum carnalium obseruātiarū.i.nō sufficiens per seipsum iustificationē dare, hoc em̄ qd per se solum iusta adimplere non pōt, infirmū C iudicatur. Et talis erat lex, quæ sine auxilio gratiæ neminem iustificare potuit. Et erat inutilis.i.uera conferre non ualens, quia regnum cælorū suis cultoribus dare non potuit. & nūc est inutilis oīno.i. nihil prorsus utilitatis conferens, imo perniciosa, si post aduentum Christi seruetur. Vere ppter infirmitatē reprobatur, quia *nihil*.i. nullum hominē *adduxit lex ad perfectum*.i.ad perfectiōem. Nam etsi aliqui perfecti sub ea fuere, non tamen ex ea perfectionē habuere, sed ex gratia. Lex uidelicet etsi aliquid fecit, non tn̄ plene iustificauit. Nam neq; regnum peccati ex toto potuit euertere, nec perfectā innocentiam aut perfectā iustitiam dare, nec uitā ęternā adquirere, sed tm̄ bona temporalia pmittere. Nam timorem mortis incussit, non amorem iustitiæ dedit: nec in intimo cordis regnauit, licet in operibus foras custodita sit. Et ideo iure reprobata est. Illa qdē reprobata est, sed loco eius *fit introductio melioris spei*.i.cor nostrum penetrat & in illud introducitur, ut in ea regnet gratia nouæ legis, q nobis spem uitæ æternæ tribuit, quā lex antiqua dare non potuit. Illa em̄ pmittebat tēporalia, hæc pollicet æterna. Et hæc uirtutū cōsummationē largit, q facit hominem spare non sospitatē, quæ cito transeat: non copiā tpalium diuitiarū, nō multitudinē filiorū, sed potius uitā æternā, salutē indeficientē, deū oīa in oībus existentē. *per quā* spem *proximamus ad deū*, qa terrena despicimus & cælestia appetimus, mente deo ppinquamus, & eius imaginē in nobis reformamus, atq; illi inhærere cupimus, ut unus cum eo spūs efficiamur. D Introductio fit melioris spei, *& quantū est*.i.quàm magnum & q mirabile, qd *nō sine iureiurādo fit*, sed cum iureiurando. Dum em̄ deus iurat Christū esse sacerdotē in æternum, qui sine fine p nobis interpellet, cum iureiurando spem nobis dat meliorē.

Alij quidē sine iureiurādo sacerdotes facti sunt, hic aūt cum iureiurādo per eū qui dixit ad illū, Iurauit dominus & non pœnitebit eū, tu es sacerdos in æternū. In tātū melioris testamenti sponsor factus est Iesus.

¶Magnū est qd' talē spem nobis deus in sacerdotio Christi cū iuramēto dedit. Nā *alij qdē*.i.Leuitici sacerdotes lōge ab eo discreti, *facti sunt sine iureiurādo*, qsi qndoq; mutādi. Sed *hic*.i.qui nunq̄ mutādus erat, factus est *cū iureiurādo p eum qui* oīa pōt.i.p deū patrē, q iurando *dixit ad illū, Tu es sacerdos in æternū*. hæc est sententia. Sed ut magis ostendat deū iurasse, interponit ipsa uerba prophetæ hoc asserētis, *Iurauit dominus*.i. incōcussa ueritate firmauit, *& nō pœnitebit eū*.i. hoc sacerdotiū nulla ratiōe mutabit. Neq; em̄ sicut hoīem pœnitet deū. Sed deo dicitur pœnitētia, quis ab illo institutæ rei cuiusq; mutatio, q credebatur esse mansura. Proinde cū dicit, nō pœnitebit eū, tu es sacerdos &c. satis ōndit eū pœnituisse de institutiōe prioris sacerdotij, hoc ē, mutare uoluisse sacerdotiū qd' constituerat scdm ordinē Aaron. Vñ satis apparet quantū iste sacerdos omnibus sit dignior. De isto iurauit dñs qd in ęternū maneat. *in tantū factus est* ipse *Iesus spōsor me*

melchisedech panē et uinū sacratū abrahæ dedit

A lioris testamēti.i.ꝓmissor melioris hęreditatis ꝗ̄ illi. Illi em̄ ꝑ uetus testamentū spōdebāt terrenā & tēporalē hæreditatē,hic aūt ꝑ nouū æternā. ¶Testamentū ꝗppe uocabāt chirographū hæreditatis, ꝗd ille ꝗ moriebāt, relinq̄bat ei quē post se cōstituebat hæredē. Et Iesus dn̄s moriēs nouū testamētū nobis reliq̄t,in q̄ nos regni cælestis hęredes fore spopōdit, & ipse sacerdos ac mediator eius eē uoluit. Vetus aūt testamētū sanguine brutoꝝ aīaliū ē dedicatū,&ideo uetustis hoībus terrenā spopōdit hæreditatē. Lōge itaq; melior illis priorib᷒ ē sacerdos Iesus,melius testamētū eius,melior ꝓmissio.

Et alij quidē plures facti sunt sacerdotes,idcirco qd̄ morte prohiberēt̄ ꝑmanere. Hic autē eo qd̄ maneat in æternū, sempiternū habet sacerdotiū. Vn̄ & saluare in ꝑpetuū pōt,accedēs ꝑ semetipm̄ ad deū, semper uiuēs ad interpellandū pro nobis.

¶In eo q̄d alij sine iuramēto,hic aūt cū iuramēto factus ē sacerdos,apparet (ut dictū ē) eius excellētia: & in hoc etiā,q̄d alij sunt plures,q̄a morientes:hic aūt unus,q̄a sp̄ uiuēs. Nā *alij q̄dē*.i. Leuitici lōge abeo dissimiles,*facti sunt sacerdotes*,nō unus,sed *plures* ꝑ multas successiōes, dū alij morerēt̄ & alij succederēt,*idcirco q̄ à morte ꝓhiberētur*.i.eo qđ mors prohiberet eos in hac uita *ꝑmanere*. Idcirco em̄ plures cōstituti sunt,alij post alios,q̄niam necessitate mortis interueniēte,ꝓhibiti sunt ĩ sua dignitate ꝑmanere.i. ex tōto manere. Māsit q̄dē ad tp̄s unusq̄sq; illoꝝ,sed nullus ꝑmāsit. *hic aūt* de q̄ loq̄mur, ꝑmanet:hic quē magnificare intēdimus,*habet sempiternū*.i.sp̄ ęternū *sacerdotiū*.i. officiū dādi sacra populo & interpellādi ꝓ eo. Nō em̄ q̄sq̄ iā ei succedit in sacerdotio, nec finē habet eius sacerdotiū, *eo qđ* ipse *maneat in æternū*. Nā resurgēs à mortuis, iā nō morit̄, mors illi ultra nō dn̄abitur. *Vnde* q̄a manet,& habet manēs sacerdotiū,*pōt & saluare in perpetuū*. Oñdit Ap̄lus q̄a sacerdotiū eius destruit uetus sacerdotiū & ueterē legē,& nūc cōmendat actū ipsius. Vn̄, inq̄t.i.q̄a sempiternū habet sacerdotiū, qđ nō habet oīs turba sacerdotū, nō solū pōt ꝓ nobis intercedere, sed etiā *saluare* .i. salutē illis quoꝝ ē pōtifex,dare,nō ad tp̄s, sed in ꝑpetuum. Hic euident̄ apparet insipiētia eoꝝ,q̄ putabāt Christū sine carnalibus obseruātijs ad salutē non posse sufficere. Pōt in æternū saluare, quia & hoc indicat nomē eius,qđ ē Iesus.i.saluator. Ipse dico, *accedēs ad deū* nō ꝑ aliq̄d mediū,nō per angelū,nō per aliā creaturā se digniorē,sed *ꝑ semetipsum* ad secretoꝝ participationē accessit,ut uolūtatē patris cognosceret, & eū pc̄cōribus placidū ac propiciū faceret. Ad similitudinē alicuius sapientis & potētis dictū ē,qui ad regē uel ad aliū admittit̄,sed per semetipm̄ intrat,& q̄cq̄d ipse uūlt operat̄. Merito em̄ per seipm̄ accessit,ꝑ quē & oēs alij accedūt,sicut ipse loq̄tur. Nemo uenit ad patrē nisi per me. Vel non per alienas hostias accessit ad deū nobis placandū,sed per semetipm̄, offerēs se in ara crucis. Ipse dico,post resurrectionē *semp uiuēs ad interpellandū ꝓ nobis*,quia ad hoc ei data est uita perennis,ut semper deū patrē interpellet ut bonus mediator ꝓ uita & gloria nostra. licet em̄ propt̄ gloriā suā uiuat & propt̄ obedientiæ suæ remunerationē,tn̄ ad hoc etiā uiuit,ut seipm̄ offerat.i.patri oñdat ad nostrā gloriā & exaltationē. ¶Ex ea em̄ natura q̄ pōtifex est.i. humana, quā cælis intulit, interpellat ipse & intercedit ꝓ nobis. Quia ergo per semetipm̄ accedit ad deū,& sp̄ uiuit ad interpellandū ꝓ nobis,uiuūq; semp habet sacerdotiū, patet qđ saluare nos in perpetuū pōt. Alij ꝟo sacerdotes nec semper uiuūt,nec saluare possunt.

B

Roma.6.

Iohan.14

C

Talis em̄ decebat ut nobis esset pōtifex, sanctus,innocens,impollutus, segregatus à peccatoribus,& excelsior cælis factus.

¶Dixi quia per semetipm̄ accedit ad deum,& semper uiuit ad interpellādum. Nā hoc *decebat*.i. cōgruum erat,*ut nobis filijs esset talis pontifex*. Serui ꝟo alios habuere. Noster debuit esse *sanctus*.i.omi perfectione uirtutū in se ipso cōsummatus, & *innocens*, quātum ad proximum, nemini unq̄ faciens qđ noceret: & *impollutus*.i.cuius sanctitas & munditia per alicuius peccati cōsensum & delectatiōnē nūquam eēt polluta: & *segregatus à peccatoribus*, id est,seorsum factus à grege peccatoꝝ, ut nullo peccati neuo teneretur in grege eoꝝ, utpote sine carnali cōcupiscentia per sp̄m sanctum cōceptus & natus. Vel factus interius innocēs manibus, impollutus corpore,segregatus à peccatoribus.i.ab omi peccato immunis,& à grege cæteroꝝ sacerdotum separatus, inter quos nullus sine peccato. *& factus excelsior cælis*,ut ibi ministret in superno altari. Vel segregatus à peccatoribus,ut iam cōuersatio eius non sit inter mortales,qui quandiu sunt in hac uita,peccato carere non possunt: *& excelsior cælis factus* .i. sup omnes cælestes creaturas eleuatus,ita ut eius magnitudo uel sublimitas magnitudinem primoꝝ sic transcendat angeloꝝ, ut inter ipsum & angelos nulla possit fieri cōparatio secundum magnitudinem & excellentiam.

D

Qui nō habet necessitatē quotidie,quēadmodū sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi, hoc em̄ fecit semel seipsumofferendo. Lex em̄ hoīes cōstituit sacerdotes, infirmitatem habētes: sermo autem iurisiurādi, qui post legē est, filium in æternum perfectum.

¶Adhuc oñdit eū digniorē Leuiticis sacerdotibus & potētē saluare. *Qui* cū talis sit, qualē descripsit, *nō habet necessitatē quotidie offerre hostias prius ꝓ suis delictis quēadmodū sacerdotes* illi habebāt,q̄a q̄tidie delinq̄bāt,& q̄tidiana mūdatiōe indigebāt. Dicit eū nō habere necessitatē offerre q̄tidie,nō qđ aliq̄n hūc habere hmōi necessitatē uelit intelligi, sed ut ab eo remoueat,qđ illis cōueniebat. Non indiget,ut illi ꝑ singulos dies offerre prius ꝓ suis delictis, ac *deinde pro* delictis *populi*. Nō indiget q̄tidie offerre,q̄a *hoc semel*,nō tn̄ pro suis,sed pro populi delictis *fecit*. Nō fecit hoc, *offerendo* tauꝝ uel hircum,sed *seipsum*:quia nō inueniebatur alia hostia,

A quæ digne posset offerri ꝓ expiatiõe populi: nec alius sacerdos, qui dignus eēt illam offerre. Quis tam iustus & sanctus sacerdos, q̃ unicus dei filius, qui nõ opus haberet per sacrificium sua purgare pctã, nec originalia, nec actualia? Et quid tam congruent pro hominibus offertur, q̃ humana caro? Et qd tam aptũ immolationi, q̃ caro mortalis? & qd tam mundũ pro mundanis uitijs mortaliũ, q̃ sine ulla cogitatione carnalis concupiscentię caro nata in utero & ex utero uirginali? & quid tã grate offerri ac suscipi posset, q̃ caro sacrificij nostri, corpus effectum sacerdotis nostri? Vt qm̃ q̃tuor considerantur in oĩ sacrificio, qd offeratur, cui offeratur, à q̃ offerat, pro quibus offeratur, idẽ ipse unus uerusq; mediator ꝑ sacrificium pacis reconcilians nos deo, unum cum illo maneret cui offerebat, unũ in se faceret pro q̃bus offerebat, unus ipse esset q offerebat & q̃d offerebat. Semel hoc obtulit, q̃a non fuit opus repetitione. Sufficit em̃ oĩbus, & ideo non est necesse iterari. Nam adeo magnũ est hoc sacrificiũ, ut q̃uis unum sit & semel oblatum, sufficiat ad æternitatẽ. Dixi quia sacerdotes indigebant quotidie offerre nõ solum pro populi delictis, sed & pro suis: & hoc ideo fuit, quia lex hões constituit sacerdotes, non immortales, iã adhuc habentes infirmitatẽ .i. fragiles ad peccandũ, & ex ipsa corruptione naturæ mortalis ꝓcliues, utpote homines puros, & cõditionẽ humanæ fragilitatis uitare non ualentes. Ideoq;(sicut dictũ est) B necessarium fuit illis ita offerre pro suis delictis, sicut ꝓ populi. Hoc remedio indiguit Phinees, hoc Ioiada, hoc Zacharias, hoc ipse Aaron, & quicũq; alij in illo sacerdotio laudabilit iusteq; uixere. Solus noster sacerdos ab hac necessitate liber fuit. Lex quidem constituit tales, sed sermo iurisiurandi qui post legem est dictus à propheta Dauid .i. promissio patris facta cũ iureiurãdo, constituit sacerdotẽ nõ hominẽ infirmũ & ꝓcliuẽ ad peccandũ, sed filium sibi comparem, & in omni sanctitate perfectum, ita ut perfectio illa nunq̃ defectum uel finẽ habeat, sed in æternum maneat. Perfectus quippe erat, quem nec fragilitas peccare faciebat. Et in æternũ ꝑfectus manet, q̃a eius ꝑfectio nunq̃ põt minui. uel in æternum sacerdos est constitutus, non ad tempus, ut alij sacerdotes. Sermo iurisiurandi est post legem, ne si fuisset in lege, diceret Iudæi illud iuramentum esse completum in lege ꝑ suum sacerdotium. Post legem ergo ẽ, ut per hoc lex insufficiens esse demonstretur. Si enim sufficiens esset, non post eam aliud per quod impleret, fuisset pronũciatum. Per hoc etiam ostendit, hũc esse sacerdotem alio ritu & sacerdotio, q̃ secundũ legem. Ex quibus omnibus apparet, hunc per se posse ad deum accedere & perpetualiter saluare, atq; carnales obseruantias legis superfluere.

Num.25.
4.Re.11. & .12.
2.Par.24
Exod.28.

(marginal MS notes: quatuor in omni sacrificio considerantur; sermo iurisiurãdi q̃ re post legẽ est.)

CAPVT VIII.

Capitulũ autẽ sup ea quæ dicunt: Talẽ habemus põtificẽ, q cõsedet in dextera sedis magnitudinis in cælis, sctõrũ minister et tabernaculi ueri q̃d fixit deus, & non hõ,

Ab eo loco quo dixit, unde & saluare in ppetuum põt, ostendit multis rationibus, q̃d potens C sit saluare. Nunc quoq; quadam breui & capitulari ratione uult illud idem comprobare, & q̃ddã certius apponere. Quasi dicat: De eo multa dixi, sed nunc de his facio capitulum .i. quandam breuem comprehensionem. Capitulum enim breuis multorꝝ complexio est, sic dicta, quia breuiter capiat totã summã. Nam per hoc q̃d diminutiuum est capitulum, designatur breuitas: & per hoc qđ uenit à capite uel à capio, intelligit quod magnũ sensum capiat, & sit breue caput multorum, quæ late disseruntur. Loquor (inquit) multifarie de põtificatu Christi, sed q̃d nunc appono, est capitulum super ea quæ dicuntur hactenus à me de illo .i. hoc breue q̃d nunc dicturus sum, superat illa multa superius dicta, quia dignius laudem Christi continet q̃ illa, & firmius ac certius declarat hunc esse potentem saluare in perpetuum. Quia licet superius dictum sit, eum esse factum excelsiorem cælis, non tm̃ ex necessitate uocum ita probatus est sublimatus esse super cælos, ut nõ possit sublimius exaltari. Quod nũc in capitulo manifeste ponitur, ut intelligi oporteat illum intm̃ esse sublimatũ, ut non possit ascendere altius, aut maior fieri nequeat, ut in sede maiestatis cum patre sedeat, cum dicit, Talem habemus &c̃. Hinc enim incipit capitulum. Talem .i. tam gloriosum, tam celsum, tam potentẽ habemus pontificem, qui consedet, id est, cum patre sedet in regali solio maiestatis, hoc est cum patre regnat & iudicat & quiescit: & hoc in dextera sedis ma D gnitudinis in cælis .i. sic sedet cum patre, ut maneat in æqualitate regni patris: hoc est, æqualis sit patri in regno & magnitudinẽ gloriæ regni possideat, ut pater in cælis .i. in cælesti patria, ut omnes cælorum uirtutes glorificent eum, sicut & patrem. Ille ergo quẽ in regno & omnium creaturarũ gubernatione constat esse deo æqualem, bene potest in perpetuũ saluare suos, & ad uitã ęternã ꝑducere. Vel consedet .i. secundum animam & secundum corpus sedet, hoc est, quiescit & permanet. in dextera sedis magnitudinis in cælis, id ẽ, potiori parte quietis dei, qui est magnitudo in cælis, id est, in sanctis angelis, quia magnos eos facit, manens in eis. & ipse pater qui est magnitudo cælorꝝ, nõ potuit eum magis magnificare, q̃ ut super omnia eũ exaltaret in æterna beatitudine. Quia uero iste pontifex tam dignus & tam potens nostram salutem semper operatur, congrue subditur: sanctorũ minister. Nam æternã beatitudinẽ per sancta sanctorum designatã, & in præsenti incipit nobis ministrare, dans charitatem ac perseuerantiã, etiam in futuro perfectius ministrabit illis, q̃s in regno discumbere fecerit. Qđ cæleste regnũ dicitur sancta sanctorum .i. dignissimũ omniũ aliorꝝ sanctorũ: q̃ibi perfecte uiuitur in sanctitate, ubi est uita in bonis sine pcti cognitione. Ibi uidelicet nihil fit qđ deo displiceat, qđ oculos maiestatis offendat. Et hæc sancta sanctorꝝ Christus nobis ministrat, dum religiosam interim p̃stat uitã, ut dicere possimus, Nostra conuersatio in cælis est. & post-

Luce.22.
Philip.3.

(marginal MS note: capitulũ q̃d sit)

A modũ nos introducit in ipsum æternæ felicitatis secretũ, dicens: Intra in gaudiũ dñi tui. Vel minister sanctorũ & sacerdos à patre est institutus, ut oẽ bonũ ministret eis, qui iam sunt in sanctis sanctorũ. i. in seculario perpetuę beatitudinis. Vel potius deo sicut uere summus pontifex ꝓ nobis ministrat in sanctis sanctorũ, dum patri carnẽ ꝓ nobis assumptam semper ostendit, & memoriã suæ passionis repræsentat, ut eum erga nos ad pietatem flectat. Sic est minister sanctorũ *& tabernaculi*, & non umbratilis, non præfigurantis, sed *ueri*. i. significati tabernaculi æterni secularĳ, q̃d significatũ est ꝑ tabernaculũ Moysi. Sed quia & illud prius tabernaculũ fuit quodãmodo uerum. i. de ueris pellibus & cortinis instructum, ideo additur: *Quod deus fixit*. i. fixum inuiolabile posuit atq; firmauit, *& non homo*. i. ita fuit, ut ibi nõ esset admixta hoĩs operatio. Cum eñ Moyses iubẽte deo uetus tabernaculum figeret, ibi figebat deus cum hoĩe. Sed hoc uerum tabernaculum. i. hanc uerã & sempiternam æterni secularĳ mansionẽ & gloriã deus solus fixit, deus ab initio parauit electis suis. Et ibi iã pontifex est, qui sine intermissione pro eis interpellat, sicut olim in sancta sanctorũ ueteris tabernaculi semel in anno solus põtifex intrabat, ut oraret ꝓ populo. Et ille põtifex erat minister sctõrũ, ꝓfigurans hũc redemptorẽ nostrũ æternæ beatitudinis, minister inquã ipse cũ carne q̃ ꝓ nobis fecit sacrificiũ ingressus, ut ibi ꝓ salute populi roget. Hoc de capitulo diximus. Post cuius finẽ subdit:

Matt. 25.

Locus obscurus.

B **Omnis eñ pontifex ad offerẽda munera & hostias cõstituit. Vnde necesse est & hũc habere aliqd quod offerat. Si ergo esset super terrã, nec esset sacerdos, cum essent qui offerrẽt secundũ legem munera, qui exemplari & umbræ deseruiunt cælestiũ, sicut responsum est Moysi, cũ consummaret tabernaculũ: Vide, inquit, omnia facito secundũ exemplar quod tibi ostensum est in monte.**

Exod. 25.

¶ Dixi quia Christus est minister. Nam oĩs põtifex constituitur ad ministrãdum. *Omnis pontifex*, tam maior quàm minor, *constituitur* secundum legem *ad offerenda munera*, ut primitias frugũ, panes propositionum *& hostias*, ut immolationes taurorum & hircorũ: hoc est, oĩs pontifex ad hoc cõstituebaẽ, ut offerret: & per oblationẽ pro populo q̃d poscebat, impetraret. *Vnde*, quia omnis ad offerendum cõstitui solet, *necesse est et hunc* nostrũ põtificem *habere aliquid* secum in cælis, *quod offerat* assidue pro nobis. Hoc est dicere: Quia omnis pontifex est minister, igitur necesse est (nisi falsa fuerit uniuersalis affirmatio) quod & hic sit minister. dũ enim dicimus quod omnis offert, intelligimus q̃d omnis ministrat. hoc est enim eius officium, ut offerat & ministret domino. Et quia necesse est & hunc habere aliquid, quod pro salute mundi offerat, *ergo si* illud aliquid *esset super terram*, id ẽ, in hoc mundo potuisset inueniri, quod digne pro totius mundi peccato quiuisset offerri, etiam sacerdos aliquis non esset dignus illud sacrificium offerre,

omnis põtifex minister

C quamuis etiã iuxta ritum legis offerrent, & ideo Christus sacerdos mundus seipsum obtulit mundũ sacrificium. Vel ita melius, Qm̃ ipse considet in dextera sedis in cælo, & est ibi minister ac more põtificis offert, ergo si esset adhuc *sup terrã*. i. si nõdũ introisset in sctã sctõrũ, hoc est, in interiora cæli, non dicã q̃d esset põtifex, sed *nec etiã sacerdos*, ut ex necessitate cõprobeẽ, quia si põtifex qui in ꝑpetuũ saluare põt, in cęlo ꝓ nobis offert & intercedit, tunc sacrificiũ Iudęorũ nõ ultra est nobis necessariũ. Qm̃ sacrificiũ in ara crucis semel oblatũ, sufficit ad ablutionẽ pc̃torũ oĩm. ideoq; iã superfluę sunt umbrę carnales, cũ pro nobis agit ueritas in ueritate. Quanq̃ ipse est pontifex & minister in uero tabernaculo, & per suũ sanguinẽ introiuit in sctã sctõrum, ergo si post resurrectionẽ suã remansisset in terra, & sacerdotium peragere uellet in umbra, nõ esset dicendus sacerdos, q̃ superflue fungereẽ sacerdotali officio, nec etiã posset eẽ ut ille de alia tribu fieret sacerdos in lege. Non esset (inq̃) sacerdos, cũ adhuc essent multi alĳ sacerdotes de tribu Leui, sacerdotium suũ iuxta legis mandatũ exequentes. Tandiu eñ debuit umbra manere & sacerdotiũ legis existere, quousq; uerus sacerdos uerũ sacrificium offerret in significato tabernaculo & ueritate. Qui uerũ sacerdotiũ super terrã exequi non posset, neq; sacerdotiũ legis adipisci, *cũ essent* multi alĳ *qui* hostias & *munera scd̃m legẽ offerrent*. Nam ex alia tribu natus non admitteretur secundum legẽ ad sacerdotiũ, & superflue carnalia offerrent, cũ essent ex tribu Leui qui sufficerẽt offerre talia. Nec super terrã in carnalibus ulla ratione poterat sacerdos existere, ne forte uidereẽ eadem offerre. Propẽ quod & de illis sacerdotibus additur, *qui deseruiunt exẽplari & umbræ cælestiũ*. ualde & studiose seruiũt, ac plene omnia implent, & ita frustra hoc sacerdotiũ assumeret ipse. Quia adhuc hodie deseruiũt exẽplari & umbræ, non quod moneat exemplar & umbra in ueritate, sed quantũ ad repræsentationẽ scripturæ, quæ sic agit adhuc de ordine sacerdotum, ac si repræsentetur sub oculis nostris officium illorum. Qui deseruiunt & subditi sunt legi, sacrificantes & carnales obseruantias secundum quod lex præcipiebat, consummantes, quæ fuere exẽplar & quædã figura cælestium. Et quia est aliquod exẽplar, ubi maior est ueritas q̃ in illa re, cuius ẽ exẽplar, sicut Christus est exẽplar oĩm fidelium & etiam cælestium terrenorũ, ideo supponit umbrã, ut oñdat minus esse dignum exemplar. Vetus enim tabernaculum diciẽ exemplar cælestium. i. ecclesiæ, cuius pars est in cælis, & pars sequutura peregrinaẽ in terris, quia ad similitudinẽ illius facta est spũalis ecclesia. Et sicut umbra deterior ẽ corpore, sic illud tabernaculũ umbra erat & inane ad cõparationẽ ecclesiæ. Deseruiunt (inquit) *exẽplari*. i. figuris. & quia exemplar aliqñ est ueritas, non figura, sicut liber ad cuius similitudinẽ fit alius liber, addit, & umbrę. Quia oĩa q̃ in illo tabernaculo facta sunt, nõ erãt nisi umbra ueritatis leuiter abitura ueniente Christo. Exemplari deseruiunt, i. taber-

nota

D

A naculo ueteri, q̃d est exemplar cælestium, *sicut responsum est Moysi*, non cum inciperet, quia iam multa figuris expresserat, sed *cum consummaret tabernaculum*: quia p se nõ posset illud cõsummare, consuluit dñm, qui & de figuris eum, sicut & de ueritate, docuit. *Vide*, inquit dominus .i. diligent considera, & *omnia* tabernaculi necessaria *facito* ita, ut sequaris in omnibus *exemplar* cælestium, *quod tibi ostensum est in monte* Sina. Exemplar est, ad cuius similitudinem aliquid fit. Exemplum, similitudo quæ inde trahitur. Et dñs in monte Moysi ueritatem ostendit, sed cum carnalis populus capere nõ posset, præcipit ut eam figuris imaginaret, in quibus puerilis ille populus enutritus, quandoq; ueniret ad ueritatem. Sicq; res prius ostensa, dicit exemplar figurarum iuxta se factarum. Itẽ figuræ dicunt exẽplar ueritatis, quæ post impleta est *in ecclesia, sicut illæ præsignauere*: qa quicquid ibi fuit, uel cælestẽ uel præsentẽ *ecclesiam uel sanctorum* uirtutes quæ modo *sunt, significauit*. & huic exemplari cælestium .i. *figuris uerorum*, deseruiere umbratici sacerdotes Iudæorum. Quia uero illa fuere exemplar cælestium atq; spũalium, quæ nunc in ecclesia per Christum facta sunt & fiunt, inde non iam exemplar & umbra sunt necessaria. Sed nõ negligent prætereundum, q̃d Moysi dicit oñsum esse in mõte exemplar cælestium. Nã quadraginta diebus in mõte Sina perseuerãs cum dño, uidit sublimẽ angelicæ puritatis & immortalitatis uitã, ad cuius instar humanã in terra cõuersationem, inquantum mortalibus imitari possibile fuit, instituere iubebatur, ut cũ exemplo eorum mutui in dñi dilectione, diuinæ laudationi, unanimi paci, syncerae castitati, cæterisq; hmõi uirtutibus in terra uacaremus, mereremur & in cælis esse consortes eorum. Exemplar ergo nobis Moyses angelicæ cõuersationis, q̃d in mõte cõtemplationis uidit, præceptis legalibus oñdit, per quorum obseruantiã & ipsi de terra editi, ad cõsortium angelorum in cælis puenire possimus. Exẽplar idẽ nobis uitæ pfectionis & beatæ retributionis in figura tabernaculi & ministerij sacerdotalis & Leuitici pbuit. Vñ (sicut dictũ ẽ) angelica puritas oñsa Moysi, fuit exẽplar figurarum, q̃s ipẽ in tabernaculi cõstructione formauit, & rursum illæ figuræ fuerũt exẽplar ecclesiastice religiõis ac saluatiõis. Et ideo Christus q ꝟitas ẽ, in figuris & umbra sacerdotiũ habere nõ potuit.

Exod. 25. Actuũ. 7.

[Marginal MS note: exeplar et exemplũ q̃m differunt]

B

[Marginal MS note: Moyses in Sina quid uiderit]

Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto & melioris testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est.

¶ Superius dixit, qa Iesus in terra .i. in terrenis ac legalibus uictimis sacerdos esse nõ poterat. Et ita hoc esse res ipsa declarat, quia dñs Iesus nunq; sub lege sacerdotium habuit. Sed *nunc* .i. tempore gratiæ, in hac nouissima ætate, *sortitus est*, id est, nõ usurpatiõe præsumpsit, sed dilectione diuinæ gratiæ accepit gratis à deo patre *melius ministerium* sacerdotij, quanto & lex eius est melior ueteri lege. Nã à sacerdotio & sacrificio transit Apostolus ad differentiam testamentorum, ut ostendat quantum ueteri præcellat nouum. Ministerium q̃d nunc in fine legis sortitus Iesus est, tãto est melius & utilius ministerio ueterum sacerdotum, *quanto ipse est mediator melioris testamenti* .i. nouæ legis, hoc est, sicut uides testamentum, in quo ipse ẽ mediator, ad uitam æternã efficacius esse q̃ uetus, ita uidere potes ministerium eius esse melius q̃ ueterum sacerdotũ, qui parum subditis suis proficiebant. Moyses fuit mediator ueteris testamenti, quod à deo accipiens hominibus tradidit, sicut ipẽ dixit: Ego sequester & medius interfui. Sed dominus Iesus noui testamenti mediator est, quia dedit illud medius inter deum & homines, recõciliando nos patri. Q̃d testamẽtum melius ueteri est, qm̃ meliora præcepta dat, & auxilium gratiæ quo compleãtur, ministrat. Nam in ueteri concessum fuit propẽ Iudæorum imbecillitatẽ ut uir uxorem suã dimitteret, si displiceret illi, & *inimicum suum odio haberet*: in nouo aũt nulla causa nisi propẽ fornicationem permittitur uxor dimitti, & inimicos nostros præcipimur diligere, & his q nos oderunt, bñfacere. Vñ patet, qa Christus dedit testamẽtum melius ac perfectius, & ad æternã beatitudinẽ efficacius. *Quod* testamẽtum est sanctum .i. sancitum & cõfirmatum ut duret, & in q̃ *est sancitum* .i. *in melioribus repromissionibus*. Ideo uidelicet ratum & firmum est magis q̃ uetus, qa meliora repromittit cõplentibus se. Nã in illo terrena pmittuntur, in isto cælestia. Præcepta q̃dem utriusq; testamenti oĩa fere eadẽ inueniuntur. Nã nõ occides, nõ mœchaberis, nõ furaberis, honora patrẽ & matrẽ, & cætera huiusmodi, & nobis præceptum est. Sacramẽta ꝟo nõ sunt eadẽ, nec pmissa eadẽ. Præcepta idcirco sunt eadẽ, qa scđm hæc deo seruire debemus. Sacramenta ideo nõ eadẽ, qa alia sacramẽta dãt salutem. Sacramẽta ueteris pmiserunt saluatorem. Promissa quoq; nõ sunt eadem, qa ibi terrena pmittuntur, hic cælestia. Deniq; oĩa q̃ Iudæis pmissa sunt, ablata fuerunt. Vbi est eñ regnum eorum? ubi tẽplum? ubi unctio? ubi sacerdos? ubi iã apud illos ppheta, ex quo uenit q per prophetas pdicabatur? In illa gente iã nihil horum est. Vnde patet qa uetus testamẽtum secundũ carnales obseruantias & terrenas promissiones iam nihil est.

C

[Marginal MS note: Moyses ueteris testamẽti mediator]

Deute. 5.

[Marginal MS note: noui testamẽti mediator Iesus]

Deut. 24. Mat. 5. 19

D

Exod. 20 Matth. 19 Marc. 10.

Nam si illud prius culpa uacasset, non utiq; secundi locus inqreretur. Vituperans enim eos, dicit: Ecce dies uenient, dicit dominus, & consummabo super domum Israel & super domum Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum quod feci patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Aegypti, quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit dominus: quia hoc est testamentũ quod disponam domui Israel post dies illos, dicit dominus, dando leges meas in mentem eorum, & in corde eorum superscribam eas.

Ierem. 31. Ex. 13. 14

A **Et ero eis in deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit unusquisque proximum suum, & unusquisque fratrem suum, dicẽs: Cognosce dñm, quoniã oẽs scient me à minore usq; ad maiorem eorum, quia propicius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum iam non memorabor.**

¶ Probat quod testamẽtum Christi melius est ueteri. Nam illud prius non uacat à culpa, hoc uacat. Si enim uacasset à culpa, nõ daretur secundum. Sed datur. Et ita apparet illud fuisse imperfectum, hoc perfectum. Illud non uacauit à culpa .i. nõ fuit uacuum à peccato, quia non perfecte mũdauit obseruatores suos. Nam quasi ipsam culpam habuit, dum præciperet sine gratia, & præuaricatores faceret. Et dum timore pœnæ, nõ amore iustitiæ custodiretur, mentes eorum non iustificauit. Sed in opere quædã criminalia concessit illis propter infirmitatẽ ipsorum uenialia, uelut uxorẽ dimittere cum displiceret, & si quis seruum suum uel ancillã suam usq; ad mortẽ uerberaret, sic tñ, ut duobus aut tribus diebus superuiueret, innocẽs iudicabatur. Non ergo uacauit à culpa, id ẽ, nõ reddidit inculpabiles obseruatores suos, nedum plene iustificaret eos. Nam si omino uacasset à culpa, ut nulla suis cultoribus culpa inesset, sed plene iustificati essent, non inquireretur locus, id ẽ, opportunitas secundi testamenti. Et hoc dico, utique, id ẽ, in rei ueritate. Iudæis graue erat, ut ad destructionem ueteris inquireretur nouum. ideo posuit Apostolus hãc affirmationem ad comprimẽdam eorum incredulitatem. Inquisiuit aũt deus locum & tempus optimum quo deberet dare secundũ, quia sapienter omnia disponens antea paulatim quam prius instruxit & educauit atq; promouit, ut postea perfectum daret testamentum. secundi locus non inquireretur .i. non in omnibus quæ præcesserunt quæreretur, quando posset competenter dari, nisi esset melius. Sed inquiritur. Nam deus per Ieremiam uituperans eos qui legi deseruiebãt, id est, uitium improperans eis, dicit: Ecce, id est, in manifesto est, dies ueniunt, id ẽ, paulatim propinquat tempus gratiæ, in quo fideles illustrabuntur multiplici claritate. Et hoc (inquit propheta) non dico ex mea autoritate, sed hoc dicit dominus, cui nõ audetis cõtradicere. Ideo præmisit autoritatẽ, dñi, quia dicturus est de mutatiõe ueteris testamẽti, qđ audire nolebãt Iudæi. Dñs dicit, qa dies ueniunt, id ẽ, luminosum tempus gratiæ, & in diebus illis ego consummabo, id ẽ, cõsummans ac perfectum faciẽs, dabo testamentum nouum. Ita enim consummatum & perfectum erit in omnibus præceptis & institutionibus suis, ut nihil reprehensiõis habeat & oẽm iustitiæ pfectionẽ cõtineat. Vñ & summum erit, id est, super omnes alias scripturas, qa suos obseruatores ad culmen summæ perfectionis prouehet. & hoc appellatur nouum, aliud autem uetus. Nam propter ueteris hoĩs noxam, quæ per literam iubẽtem & minantem minime sanabatur, dicitur illud testamentum uetus: hoc autẽ nouum, propter nouitatem spiritus quæ hominem nouũ sanat à uitio uetustatis. Et hoc testamẽtum consummabo super domum Israel & super domũ Iuda, id est, super Iudæos qui post Salomonem diuisi sunt in duo regna. Nam decẽ tribus quæ habitauerunt in Samaria, dicebantur domus Israel, tribus autem Iuda & Beniamin, domus Iuda. Et super istos consummabo testamẽtum nouum, ut dominetur eis & subditos habeat. ¶ Vel domus Israel & Iuda, filij Abrahæ sunt, de quibus ei dictũ est, quia in Isaac uocabitur tibi semen. Non enim qui filij carnis, hi filij dei, sed filij promissionis deputantur in semẽ. Hæc est domus Israel & domus Iuda, propter Christũ qui uenit ex tribu Iuda, domus filiorum promissionis .i. non operum propriorum, sed beneficij dei. Sed & nominũ interpretatio cõgruit, quia Israel dicitur rectissimus dei, uel uir uidẽs deũ, Iuda uero confessio. & domus Israel est familia perfectorum, q sunt domus & habitaculum dei, quia summã rectitudinem in operatione tenent, & aliquatenus in cõtemplatione uident. ¶ Domus aũt Iuda, eorum est, qui confitẽdo peccata sua domum sui pectoris emundant, ut dei fiat habitaculum. Et super omnes istos consummatum est nouum testamentum, ut eos omnino subiectos haberet, & sensum ac perfectionem eorum transcenderet. Nullus enim tam perfectus est, qui in hoc testamẽto non inueniat unde semper proficere possit quandiu uiuit. Nouum (inquit) testamentum illis dabo, & hoc faciam non secundum illud testamentum quod feci cum patribus eorum, quia non sequar in eo ritum ueteris, ut carnalia præcipiam & terrena promittam. Ecce, quia prophetizatum est nõ perseueraturum illud testamentum, sed futurum aliud nouum. Non tamen secundum spiritalem sensum, sed secũdum carnalem prædicitur destruendum. Quia uero deus spiritale testamentum fecerat Abrahæ & Isaac & Iacob, ideo determinat: Qđ feci, inquit, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Aegypti, id est, in tempore quo eis lucem meæ cognitiõis ostendens, apprehẽdi manũ eorũ de luto, per se surgere non ualentiũ, sicut nutrix apprehendit manum paruuli, uel qui de fouea per manum attrahit aliquẽ siue secũ ducit. Ideo sic apprehendi, ut educerẽ eos de terra Aegypti, id est, de loco seruitutis & afflictionis, unde per se exire nequibant. ¶ Totum illud tẽpus uocat unũ diem, ex quo cœpit illis in Aegypto per Moysen prouidere & saluti eorũ cõsulere, quousq; in terrã promissionis eos induxit. Iure em totum illud temporis spatiũ nomine unius diei significat, quia semper illis apparuit, semper cum illis misericorditer egit. Et in parte illius diei legem illis inter cætera beneficia contulit, postquam de manu Pharaonis potenter eos liberauerat. Ideo (inqt) nouũ testamentũ dabo, nõ iuxta illud quod tunc dedi patribus eorum, quoniam ipsi non permanserunt, id est, non per omnia manserunt in testamento meo ueteri, quia etsi carnaliter illud obseruauerunt timore pœnæ, tamen nec spiritaliter intellexerũt, nec ex amore iustitiæ cõpleuerunt. Vel nõ permanse

Marginalia: Deute. 24 / Exod. 21. — B — Locus obscurus. — C — 3. Reg. 12 — Gene. 21. / Roma. 9. — D

A runt.i.nō perseuerauerūt,quia fecerūt uitulum in Oreb, & post adorauerunt Beelphegor,ac deinde multis idolis seruierunt. Et quia studiose legem meam non seruauerunt, ego quoq; uicem eis reddens, neglexi eos, id est, protectionem & salutē eorum non curaui, sed pro nihilo uel minimo duxi. Nec indignemini, inquit, si dico neglectos, q̄a domin⁹ dicit. Dum dicit, quia non permanserunt in testamento &c. uituperat eos, sicut Apostolus p̄miserat, & ostendit quomodo prius testamentū non uacauit à culpa. Vitio enim eorum deputat, quod non permanserunt, ne lex culpāda uideat. Vere nunc dabo testamentum nō iuxta illud q̄d dedi patribus eorū, quia hoc est testamentum quod disponam, id est, diuersis gradibus ordinabo, ut alij in eo relinquant omnia & sequantur me, alij mundanis rebus utantur, alij continentes sint, alij coniugati, & unusquisq; sui ordinis formā teneat. hoc disponā domui Israel, id est, semini Abrahæ, scilicet filijs promissionis, post dies illos, id est, non nunc in tempore perfectionis horum hominum, sed post expletionem dierum illorum, qui apud me præscripti & præordinati sunt. Et hoc dicit dominus, id est, ille q omnipotens est, cuius uoluntati nihil est impossibile, & cui omnia seruiunt. Ita disponam hoc testamentum, scilicet dando leges meas, uel dabo leges meas, non in tabulis lapideis sicut prius, sed in mente eorum, ut ibi scribatur nō atramento, sed spiritu sancto, quatenus in intelligentia & in bona uoluntate animi depingantur. Quoniam illis ex amore iustitiæ & ex uirtutum delectatione B testamentum meum complebitur, & uoluntatem meam in omnibus intelligent, nec uelamen habebunt super faciem cordis. Iudæi uero ignorauerunt quæ sibi iniuncta fuerant, atque timore pœnæ & inuiti semper legem seruauerunt. & superscribam eas (scilicet leges) in corde eorum, id est, ita ponam, ut quasi scriptæ maneant, id est, nec possint inde auferri, sed intelligentia & uoluntate eorum perdurent, & q̄si supersint & dominentur eis. Sed q̄ sunt istæ leges ab ipso deo scriptæ in cordibus, nisi ipsa præsentia spiritus sancti, qui est digitus dei, quo præsente diffunditur charitas in cordibus nostris, quæ plenitudo legis est & finis præcepti? Nā quia ueteris testamenti promissa terrena sunt & exteriora, nunc ipsius cordis bonum promittit, mentis bonum, spiritus bonum, id est, intelligibile bonum, cum dicitur, dabo leges meas in mente &c. Vnde significauit eos non forinsecus terrētem legem formidaturos, sed intrinsecus habentes, ipsam legis iustitiam dilecturos. Deinde addidit & mercedem. Et ero eis in deum, & ipsi erunt mihi in populum: hoc est, quod alius propheta dicit, Mihi autem adhærere deo bonum est. Quid hoc bono melius, quid hac felicitate felicius, uiuere deo, uiuere de deo, apud quem est fons uitæ, & in cuius lumine uidebimus lumen, ut in eo sit merces, in eo finis, in eo perfectio felicitatis? Vnde continuo subiecit: Et non docebit unusquisque proximum &c. Ibi enim non erit necesse ut alter doceat alterum, q̄a nullus ibi erit ignorans, sed omnes ipsum fontem

Exod. 32. Num. 25. Psal. 72. Psal. 35. Roma. 5.

leges in cordibus scripte q̄ sint

& scientiæ deum uidebunt. Tunc uidelicet non per speculum in ænigmate, sed facie ad faciem uidebunt eum, sicuti est in ipsa pulchra specie substantiæ suæ, & in ipso omne bonum omnemq; iucunditatem possidebunt. Ita ergo perfecte sapientes erunt tunc omnes, quod iam non docebit unusquisq; proximum suum quem amat, & unusquisq; fratrem suum, quē plus diligit, dicēs ei: Cognosce dominum. Quare non dicet alter alteri ut cognoscat dominum? Quia nullus ignorabit eum, nec opus erit doctore. quoniam omnes scient me à minore usq; ad maiorem eorum. i. nec maior nec minor eorum ignorabit. Minores & maiores dicit, quia ibi unusquisque sanctorum iuxta mensuram meriti sui maior aut minor æstimabitur. stella enim à stella differt in claritate. Siue minores, tempore posteriores: maiores autem, tempore priores intelligi uoluit. Simul uidelicet promissam dei contemplationē accepturi sunt omnes, & ideo uelut priores repēriunt minores, quia minus dilati sunt, sicut in euāgelico denario per similitudinem declaratur, quē prius acceperunt, qui posterius uenerunt ad uineam. Vnde nunc nequaquam dicitur, à maiore usq; ad minorem: sed, à minore usq; ad maiorem oēs scient me. Hæc itaque differentia est ueteris ac noui testamenti, quod illud in lapide, hoc in corde scribitur: ibi merces terra est, hic uisio dei. Inter quem & homines nulla nisi peccata nos separant, quæ non nisi per eandem gratiam dimittuntur. Vnde cū dixisset, quia omnes scient me à minore usq; ad maiorem eorum, mox addidit, quia propicius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum iam non memorabor. Quasi diceret: Vere cognoscēt me manifesta uisione, quia remouebo parietem qui inter me & ipsos erat, & eos à facie mea separabat. Quia propicius ero iniquitatibus eorum. i. per donum gratiæ meæ misericorditer dimittam eis omnia, quæ inique. i. non æque egerunt contra proximos, & peccatorum quæ in seipsis sine p̄ximorum offensione cōmiserunt, iam amplius memor non ero: quia nec improperabo illis, nec p̄pter hæc puniā illos, nec uiliores habebo. Potest & in hac uita intelligi propiciatio ista, uelut si dicat: Ideo ad tantam gloriam in futuro peruenient, & regna cælorum intrantes ad conspectum meæ maiestatis eleuabuntur, quia dum hic adhuc uixerint, propicius ero iniquitatibus eorum, per noui testamenti gratiam delēs illas: & peccatorū eorum, quia iam tēpus est expiationis, non memorabor.

C 1. Cor. 13. 1. Iohan. 3. 1. Cor. 15. Matt. 20 D

differentia ueteris & noui testamenti

Dicendo autem nouum, ueterauit prius. Quod autē antiquatur & senescit, prope interitum est.

¶ Deus dixit quia consummabo super domū Israel testamentum nouum. Sed dicendo nouum, id est, in eo quod dixit nouum, ueterauit prius, id est, uetus esse docuit sic finiēdum. Non enim dixit nouum, nisi respectu ueteris. Vel ueterauit prius. i. uetus factū est, & quadam senectute debilitatū. et hoc à tempore Ieremiæ, quo spiritus sanctus dixit nouum se daturum, prius ueterauit. Sed quod

A *antiquatur*, id est, quicquid antiquum iam incipit fieri in rebus inanimatis, *& senescit*, id est, senectutẽ habere incipit in rebus animatis, *prope interitum est*, id est, modicũ iam distat à morte. Antiqtas enim & senectus prænunciant mortem. Quod uideri põt in omnibus animatis & inanimatis. Nam cum antiquanẽ & senescũt, uicina sunt morti. Sed prius testamentũ iã antiquabaẽ, dũ Ieremias in ꝓmissione gratiæ nominaret aliud nouũ, sicq; iam prope interitũ erat. Cum ergo Christus lõgo post tpe ueniret, necesse fuit ut illud iuxta carnales obseruãtias interiret, q̃d tãto ante morti ꝓpinquabat.

CAPVT IX.

Exod. 25. 37.

HAbuit quidem & prius iustificationes culturæ, & sanctũ seculare. *Tabernaculum enim factum ẽ primũ, in quo erãt candelabra & mensa & propositio panum, quæ dicitur sancta. Post uelamentum autẽ secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum, aureum habens thuribulum & arcam testamenti, circuntectam ex omni parte auro, in qua urna aurea habens mãna, & uirga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ testamenti. superq; eam erãt Cherubin gloriæ, obumbrãtia propiciatorium, de quibus non est modo dicẽdum per singula. His uero ita compositis, in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes, sacrificiorum officia consummantes. In secundo autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine, quem offerret pro sua & populi ignorãtia: hoc significãte spiritu sancto, nõdum propalatam esse sanctoꝝ uiam, adhuc priore tabernaculo habente statũ. Quæ parabola est temporis instantis, iuxta quã munera & hostiæ offeruntur, quæ non possunt iuxta conscientiam perfectum facere seruiẽtẽ solũmodo in cibis, & in potibus, & in uarijs baptismatibus & iustitijs carnis, usque ad tempus correctionis impositis.*

Num. 17.

B

¶ Diximus quia prius testamentũ ueterauit & uetustate defecit, ut nouum surgeret, in quo daretur iustitia, quod & res ipsa indicat, nec potest negari. Nam *& illud prius habuit quidem* olim *iustificationes culturæ*, sed mõ nõ habet: habuit *& sanctum seculare*, id est, tabernaculũ uel templum quo nũc caret. Vnde manifestum est, ipsum testamentum senio defecisse. Vel ita põt cõtinuari. Nouum testamentum quod in corde scribiẽ, perfecte iustificat. Sed & prius testamentũ aliquam dedit iustitiã, q͞a quondã habuit quidẽ & ipsum *iustificationes culturæ*. i. iustificauit in aliq͞bus cultores suos, dũ manus eoꝝ à perpetratiõe peccati retraheret, & aliqua bona operari faceret, sed conscientiam intrinsecus nunq̃ iustificare potuit. Et habuit *sanctũ* id ẽ, sanctuarium. Quod ideo sanctum dicebatur, quia ad honorem dei consecratum erat. Sed fuit *seculare*, id ẽ, de rebus secularibus & transitorijs. Aurum enim & argentum, lapides preciosi & ligna & cætera, de quibus factum est illud sanctuarium, res sunt ad seculum pertinentes, & cum seculo transeuntes, nullamq; stabilitatem in se continentes. & hæc omnia uetus testamentum habuit: sed nũc (sicut diximus) nihil horum habet. Nã dum dicitur, habuit quidem, subintelligitur, sed nunc non habet. hoc enim innuit, illud quidem. Nam & tabernaculo & templo caret, & iustificare iam suos cultores non ualet, sed magis à iustitia repellere & peccatores facere. *Tabernaculũ enim factum est primum, in quo erant candelabra & mensa, & propositio panum, quæ dicitur sancta.* Nunc exponit illud sanctum seculare. Vere prius testamẽtum habuit sanctũ seculare. Nam tabernaculum factũ est primum &c. Primũ tabernaculum dicitur respectu secũdi. Nã primũ & secundũ fecit Moyses, iubẽte & describẽte dño, sed tñ utrũq; fuit unũ tabernaculum, sed diuidebatur uelo quodã medio. habebat enim hoc tabernaculum triginta cubitos longitudinis, decem latitudinis, & decem altitudinis, tectum habẽs æquale ꝑ totum, sicut in Aegypto & Palæstina mos est ædificare domos. Sed in medio dependebat uelum, quo sanctuariũ & sanctuarij sanctuaria diuidebãtur, ita positum, ut uiginti quidẽ cubiti lõgitudinis ad priorẽ domũ, decẽ uero ꝑtinerent ad secundã. Et ita q̃d nunc dicit Apostolus primũ tabernaculũ, habebat uigĩti cubitos longitudinis & decẽ latitudinis, scdm ṽo decẽ cubitos lõgitudinis & decẽ latitudinis. In primo tabernaculo erat in parte australi candelabrũ habẽs septẽ ramos, q nũc ab Apostolo candelabra uocãtur, & in parte septẽtrionali stabat mẽsa, sup quã erãt duodecim panes ꝓpositionis, & ar͞ fores ipsius tabernaculi positũ erat foris altare holocausti. Quod tabernaculum cũ his quæ in ipso erant, dicitur sancta .i. tabernaculum illud & quæ in eo erãt, dicebantur sancta: quia ad orationẽ & ad cultum dei & laudem cõsecrata erãt. Sed *post uelamẽtum*. i. post uelum q̃d in medio pendebat, erat *secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum*. i. ipm tabernaculum cum his quæ in illo erant, uocabatur sancta sanctoꝝ, id est, à deo sancta, ut quæ in primo tabernaculo erãt, respectu eoꝝ nõ uiderẽtur sancta. Et illud secundum tabernaculũ habebat *aureum thuribulum*, in quo summus põtifex adolebat incensum ꝑ salute populi. habebat *& arcam testamenti*, id est, quæ continebat testamentum, id est, decem præcepta legis, *circuntectam auro*, & ita quod *ex omni parte*, id est, ab exteriori & interiori parte: quia non solum exterius, sed & interius deaurata erat per omnia. *In qua* scilicet arca erat *urna aurea habens manna*, quoniam Aaron in tabernaculo posuisse legitur uas plenũ manna, ut q nascituri erãt, possent nosse cibũ, q̃ patres eoꝝ quadraginta annis in deserto pasti fuerãt. *&* in eadẽ arca erat *uirga Aaron quæ fronduerat*. Cum enim Aaron minus æstimaretur dignus sacerdotio, & nõnulli de alijs tribubus uiderenẽ digniores, suscepit Moyses iubẽte deo duodecim uirgas à singulis

C

Exod. 25.

D

Num. 17.

A tribubus, & posuit in tabernaculo. Et altero die regressus, inuenit uirgã Aarõ in tribu Leui floruisse & fructum fecisse. Quo miraculo probatus est Aaron dignus sacerdotio, & reseruata est diligẽter illa uirga in tabernaculo. Sed & duæ tabulæ testamenti, in quibus decem præcepta legis scripta erant, continebantur in illa arca, quoniã ipse Moyses eas ibi posuerat. Et super eam erant duo Cherubim gloriæ, id est, gloriose decorata, obumbrantia suis alis expansis propiciatorium, quod erat super eandem arcam, id est, quandam auream tabulã tantæ longitudinis ac latitudinis, quãtæ erat & arca. Super quam tabulam quæ propiciatorium uocabatur, hinc & inde stabant illa duo Cherubim ad ipsum propiciatorium inclinata, & sese inuicem aspicientia. Quæ tabula ideo propiciatorium dicebatur, qa desuper eã deus loquebatur Moysi uel pontifici, propicius & annuncians bonitatem suæ uoluntatis. De quibus oĩbus non est modo in hac epistola dicendum per singula, quia ꝓlixum esset dis serere de singulis: & hæc quæ diximus, intentiõi sufficiũt, quoniam per ista patebit qđ & alia sint ad allegoriam accipienda, nec in hoc tempore te nenda. Nõnullis aũt uisum est pro magnitudine sacramẽtorum, quod omne tempus uitæ præsentis ad hæc explananda idoneũ neget Apostolus. Quod si uerum est, quomodo nos tantilli hæc exponere ualebimus? Aliqua tamẽ de his breuiter dicere tentemus. Primum tabernaculum atq; secũdum, ecclesiam præsentem atq; futuram significauit. Ipsa enim ecclesia partim adhuc peregrinatur B in terris, partim iã regnat in cælis. Pars eius quæ peregrinatur, figurata est (ut diximus) per primũ tabernaculũ, pars autẽ quæ regnat, per secundũ. Velum qđ interpositum diuidebat primum tabernaculum à secundo, cęlum designauit, qđ nos in terris laborãtes adhuc sua interpositione separat à regno quiescẽtium sanctoꝝ. Primum tabernaculum habebat (ut diximus) uiginti cubitos lõgitudinis & decẽ latitudinis, rursumq; decem altitudinis. Decẽ cubiti latitudinis, significãt dilatationem fidelium in præceptis dei, quæ per decalogum legis designari solent. Viginti cubiti lõgitudinis, perseuerantiam eiusdem bonæ operationis per auxilium geminæ dilectiõis. nã propť ipsam bonã dilectiõem, quæ sola bñ operari facit, duplicatur denarius numerus, ut ad uigesimum perueniat: qa nemo sine charitate ualet in obseruãtia mãdatoꝝ dei perseuerare. Decem uero cubiti altitudinis, signauerunt expectationem supernæ beatitudinis. i. denarij quem accepisse leguntur, qui in uinea laborauerunt. In hoc tabernaculo erãt candelabra aurea. Cãdelabra pluralit̃ ponit, qa licet unum esset, habebat tñ brachia septem. Erat enĩ in medio eius hastile, à q̃ ꝓcedebãt brachia tria à dextera parte, & tria à sinistra. Primũ tabernaculum (ut diximus) præsens est ecclesia, in qua militatur deo, & sacrificium bonæ actionis offertur, anteq̃ ueniatur ad cælum. In qua est cãdelabrum, id ẽ, Christus, fulgẽs lumine diuinitatis in medio fideliũ, q & ipsi cãdelabra aurea sunt, qa sapiẽtia

Matt. 20

lucent, quæ per auꝝ designatur, & claritate bonorum operꝝ. Ipse Christus est medius stipes, q portat tria brachia à dextris & tria à sinistris: qa ipse est uera uitis, ex q̃ ꝓcedũt fructuosi palmites. Ipse est origo & cõcordia & caput oĩm iustoꝝ, q sibi sanctos ueteris ac noui testamenti hinc & inde facit adhærere. Oẽs enim ab hoc fundamento consurgũt, & à tãto principe ac medio bono & communi oĩm lumine gubernantur. Nã tria brachia de sinistra parte tres uiri sunt Noe, Daniel & Iob .i. tres ordines fideliũ in ueteri testamẽto, scilicet rectoꝝ, continentium & coniugatoꝝ. Nam per Noe qui rexit in undis arcam, figurati sunt rectores, per Danielem, cuius mira legitur abstinentia, abstinentes & continentes, per Iob, qui uxorem & filios habuit, coniugati. Similiter & alia tria de parte dextra, sunt electi discipuli Petrus & Iohãnes & Iacobus, q uiderunt gloriã transfigurati in monte, id est, tres ordines sanctoꝝ, qui gloriã eius in cælesti regno uisuri sunt: hoc est, rectoꝝ, continentium & coniugatorum. Qui dextri, id est, digniores sunt tempore gratiæ, q̃ illi qui ante gratiam fuerunt, & ideo sinistri .i. minus digni sunt. Petrus uidelicet rectores ecclesiæ signauit, Iohannes autem cælibes, et Iacobus reliquos .i. cõiugẽs utẽtes. Et hi omnes uel doctrina uel exemplis bonorum operum lucent, et cæteris lumen suum spargunt. Ima pars brachioꝝ de hastili procedẽtium, erat quasi calami aurei, post scyphi, inde sphęrulę, tãdem in summitate q̃si lilia. Calami sunt sancti, q in humido fontis sapientię diuinæ nutriti sunt, & cõcaui ad emittẽdum dulcẽ sonum in aures populi eoꝝ, & resonãtes laudem dei, ac dicẽtes: Inmisit in os meum cãticum nouum, carmẽ deo nostro. Ipsi sunt scyphi, dum alijs uinum sciẽtiæ quo pleni sunt propinant, ut eos spiritaliter inebrient, & desiderio supernæ beatitudinis calefaciãt. Inde sphærulæ .i. rotũdi & perfecti ac uolubiles. Sphæra enim ex omni parte uoluitur, qa mentes electoꝝ nec ullis aduersitatibus seculi retineri, nec ꝓsperitatibus possunt corrũpi, quin in omnibus quæ occurrunt, ad deum per sancta desideria ꝓficiscãtur. Sicq; tandem perueniunt ad lilia .i. ad supernã patriã, quæ floribus uernat æternis, hoc ẽ, aĩabus sanctis & omni amœnitate. Hæc & hmõi sunt cãdelabra, q̃ nunc Apostolus in nostræ ecclẽsiæ tabernaculo designat esse. Erat & mensa de lignis Sethim facta, & auro purissimo inaurata, et sũper eã duodecim panes deo propositi, q erant de simila: et habebãt super se thus lucidissimum, ac ꝑ singula sabbata mutabãtur, et erãt Aaron et filiorum eius, ut comederent eos in loco sancto. Mẽsa de lignis Sethim facta, scriptura est diuina, de fortibus sanctoꝝ patrum uerbis actibusq; cõpacta. Quæ dum nobis quæ sint æternæ beatitudinis gaudia, & quõ ad hęc perueniatur ostendit, cibũ profecto nobis salutis ac uitæ suggerit. Quę et inaurata est auro purissimo, quia sapientię cælestis sensu clara refulget. Duodecim panes ĩ ea, sunt duodecim apostoli et eoꝝ uicarij. Qui recte uocãtur panes propositionis, qa ut mentes fidelium ali

G Iohan. 15.

Gen. 7. & Danie. 1. Iob. 1. 42

Matt. 17

Exod. 25.

D Psalm. 36

A monia uerbi cælestis reficiant, in propatulo semper sunt parati. Et bñ ijdem panes non de qualibet forma, sed de simila fiebant: qa quicunq; alijs uerbũ uitæ ministrant, primo ipsos necesse ẽ uirtutũ frugibus operam dare, quatenus ea quæ prædicando admonent, etiam faciendo commendent. Qđ autem super eos thus lucidissimũ ponebatur, uirtutem puræ orationis designat, qua ijdem doctores ministrant ministerium suæ prædicationis, simul & deuotionem operis domino commendãt. Qui bene per singula sabbata mutabantur. Panes enim qui per sex dies operandi in mensa dei manserant sabbato, nobis mutantur, cum doctores sanctæ ecclesiæ qui completo tẽpore sui sancti laboris, æterna in cælis quiete remunerantur, & alios post se in idem opus laborandi in uerbo, sub eiusdem spe retributiõis relinquunt. Sicq; fit ut mensa dei nunq̃ panis inops remaneat: sed ueteribus sublatis, mox noui panes substituantur. Comedebat autem Aaron cum filijs suis panes q de illa mensa fuerant sublati, quia summus pontifex noster Christus raptos de hac uita suos electos in augmentum corporis sui, quod est in cælis, id est, summæ illius electorum multitudinis introducit. Mẽsa stabat in parte aquilonis, candelabrũ autem in parte australi. Et per aquilonẽ frigus infidelitatis uel malitiæ potest intelligi, per austrum uero feruor charitatis & sanctæ deuotionis. Congruum ergo fuit ut à parte aquilonis mẽsa staret: quia ne malitia tentationum à sinistra parte ueni-B ens nos imbecilles inueniat ac superet, necesse est ut pane cælestis doctrinæ pascamur & confortemur. Si autem charitatis studio feruẽtes ad dexteram partem, id est, ad uirtutum exercitia transierimus, tunc candelabri luminibus illustrabimur, id est, lucidissimis sanctorũ exemplis & dictis illuminabimur, ut oĩa quæ recte agenda sunt uideamus. Hæc de primo tabernaculo breuiter attigimus. Secũdum uero tabernaculum supernã Ierusalem designans, habebat decem cubitos longitudinis, & decem latitudinis, & simılit̃ decem altitudinis. Vnde & Iohãnes in Apocalypsi de eadem cælesti Ierusalem dicit: Ciuitas in quadro posita est. Lõgitudo eius tãta est, quanta est latitudo. habet em̃ tam in longum q̃ in latum, uel etiam in altum decem cubitos. i. euangelicum denarium perfectæ beatitudinis: qa & in latitudine fraternę charitatis, & in lõgitudine uitæ perennis, & in altitudine diuinæ cõtemplationis beatitudinẽ possidet. Et illa cęlestis inhabitatio recte dicitur Sancta sanctorũ, qa nihil ibi fit aut cogitatur, unde deus offendatur: sed sola ibi quæ deo placẽt, agũtur. Tãta est uidelicet illa beatitudo, ut nec possit nec uelit ibi quisq̃ peccare. Int̃ duo tabernacula positũ erat uelum, quo sanctuaria & sanctuarij sanctuaria diuidebantur: qm̃ sancta ecclesia quæ ex angelis & hoĩbus constans adhuc peregrinatur partim in infimis, partim iam in ęterna patria regnat in supernis, adhuc ciues suos, dirimente uelo cæli, habet adinuicem segregatos. In his Sanctis sanctorũ est aureum thuribulum. i. preciosa humanitas Christi, immunis ab omni peccato, & perfe- C ctissimã sanctitatem habens: quæ igne passionis impleta, suauissimum de se pro nobis emisit odorem deo, & nunc eiusdem passionis assidua rememoratione semper interpellat pro nobis, & tale incensum offerre non cessat, q̃si dicens: Dirigatur oratio mea sicut incensum in cõspectu tuo. Idem mediator dei & hominum, q solus paternorũ est conscius arcanorũ, per arcam testamenti designatur. Nam & nouum testamentum ipse per seipm dedit, & uetus quãdiu uoluit, clausum tenuit: & quãdo sibi placuit, intelligentiam eius de arcano secretorũ suorũ edidit. Et hæc arca est in sanctis sanctorũ, quia ipse saluator in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi, post resurrectionem suã ascendit super omnes cælos, & sedet ad dexterã patris. De constructione huius arcæ legitur in Exodo. Arcam de lignis sethim cõpingite, cuius lõgitudo habeat duos & semis cubitos, latitudo cubitum & dimidium, altitudo cubitum similiter ac semissem, & deaurabis eam auro mundissimo intus & foris. Ligna sethim dicuntur esse leuis & imputribilis naturæ, non multum à qualitate albæ spinæ distantia. Arca ergo de lignis sethim facta est, qa corpus dñicum ex membris cõstabat omni uitiorũ labe carentibus. Et hæc ligna sunt spinis simillima, qa etsi nõ in carne peccati, tñ in similitudine carnis peccati uenit. Lõgitudo arcæ, lõganimis patientia eiusdem redemptoris est, qua int̃ hoĩes cõuersatus est. Quæ duorũ cubitorũ fuit, propt̃ doctrinã & operationem quibus ipse refulgebat. Semis, id est, dimidius cubitus, qui superadditur, tarditatem humanæ fragilitatis discipulorũ insinuat, quæ sublimia eius dicta uel opera necdum (ꝑut dignum erat) capere ualebat, quam & ipse lõganimiter ferebat. Latitudo arcæ, amplitudo charitatis est, qua nos Christus dilexit. Quæ in ipo capite nostro cubitum integrum habuit, qa perfecta fuit, & electos suos uiuificare studuit, dicens: Vt omnes unum sint, sicut tu pater in me & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint. Dimidius uero cubitus imperfectionem nostrã designat, q necdum in hac uita positi perfecte diligere deum sufficimus, uel dilectionem quã ergo nos habet comprehendere. Altitudo spes erat futuræ sublimitatis, qua ipse uel seipsum post passionem glorificãdum uel suos se glorificaturũ esse præuidit. Habebat arca plenum cubitum in altitudine, qa dominus etiã corruptibili adhuc cõuersans in carne, plenissime nouerat quãta uel sibimetipsi, uel membris suis (quæ nos sumus) esset gloria cõseruata in futuro. Habebat & dimidium cubitum altitudinis, quia nostræ quoq; paruitatis deuotionẽ libenter in suo corpore suscipit, qui pia quidẽ intentione futurã beatitudinẽ diligimus: sed necdũ ꝑfecte quæ sit eius felicitas, capere ualemus. Arca intus & foris auro mundissimo deaurata est, qa assumpta à filio humana natura & intus uirtute spiritus sancti plena erat, & foris hominibus aperte spiritus sancti opera præmonstrabat. Hoc est quod Apostolus eam asserit circuntectã ex omni

Colos. 2. — Apoc. 21 — Psal. 140 — Colos. 2. — Exod. 25. — Iohan. 17.

tabernaculũ moysi quid significat — panes q sabbato mutabantur — mensa in parte aquilonis — secundũ tabernaculũ quid designat — uelũ inter duo tabernacula — thuribulũ aureũ — arca de lignis sethim — lõgitudo — semis — latitudo — altitudo — arca intus et foris deaurata

A parte auro, quia in cogitatione & sermone & opere eiusdem redemptoris nostri, nō nisi pura ueritas & sapientia apparuit. Vrna uero aurea in arca habens manna, anima est sctā in Christo, habens in se omnem plenitudinem diuinitatis, qua pascū tur angeli, qua & patres uixerunt in deserto, sicut scriptū est: Panē angelorū mäducauit homo. (Psal. 77.) Virga Aaron quæ excisa fronduerat, potestas est inuicta sacerdotij illius, de qua dicit propheta: Virga æquitatis, uirga regni tui. (Psal. 44.) Quæ postq̄ ad tēpus per mortem uisa est succisa, illucescente mane resurrectionis, uiuacius refloruisse inuenta est, ac ppetuo inuiolabilis atq; immarcescibilis permansura esse innotuit. Nam sicut supra diximus, cū nec Aaron sacerdotiū qui de tribu Leui fuerat, nec digna tribus q̄ offerret holocausta, crederet, duodecim uirgæ iuxta duodecim tribus in tabernaculo poni pcepti sunt. (Num. 17.) Et ecce uirga Leui uiruit, et qd uirtutis munere Aaron haberet, ondit. Quo uidelicet signo qd innuitur, nisi quod oēs qui usq; ad finem mundi iacemus in morte, quasi uirgæ reliquæ in ariditate remaneamus? Sed cūctis uirgis in ariditate remanentibus, uirga Leui ad florem redijt: quia corpus dñi, ueri scilicet sacerdotis nostri, in mortis ariditate positum, in florem resurrectionis erupit. Quo flore Aaron recte sacerdos esse cognoscitur, quia hac resurrectionis gloria redemptor noster, qui de tribu Leui ac Iuda ortus est, intercessor pro nobis esse mōstratur. Itaq; uirga Aaron, ut præmisimus, sacerdotalis potestas Christi est.

B Tabulæ ue[teris] testamenti in arca oēm in Christo scientiā paternorū secretorū & potentiā iudiciorū designant. In tabulis nanq; testamēti & fides erat scripta æternæ diuinitatis, q̄ mundū creasset ac regeret, & mandata quibus deo seruire oporteret, & discretio iudicij qua ipse odientes se iure condemnaret, & diligentes se misericordia digna remuneraret. Sed cū alia scripturæ diuinæ sentētia nobis ad mentē reducitur, ex his Apostoli uerbis quæstio ualde grauis orit. In tertio nāq; regum uolumine, (3. Reg. 8.) dum Salomon tēplum dedicaret, refertur quod in arca non erat aliud nisi duæ tabulæ lapideæ, quas posuerat in ea Moyses. Quō ergo uerum est, esse uel fuisse in ea non solum tabulas, sed & urnā cum māna & uirgam Aaron? Cum ego de hac re quosdā interrogassem q uidebantur periti, responderunt mihi post illa dedicatiōis tēpora, uirgā & urnā in arca fuisse positas, sed tñ nec scripturarū sanctarū autoritate, nec ullius historiæ ratione ualuerunt hoc astruere. Videtur tamen huic intellectui non incōuenienter opitulari, quod rex Iosias in Paralipomenon reperitur dixisse Leuitis: (2. Par. 35.) Ponite arcam in sanctuario tēpli qđ ædificauit Salomon filius Dauid, rex Israel. nequaquam enim eam ultra portabitis. Manifeste enim in his uerbis significat, quod post templi dedicationem educta sit arca de sanctuario, & à Leuitis & à sacerdotibus portata. Et tunc fortassis in eam sunt missæ uirga & urna. Nam in libris Moysi legimus eas in tabernaculo fuisse positas, nō tñ in arca sicut tabulas. Ait em Moyses in Deuteronomio: (Deute. 10.) Posui tabulas in arca quā fecerā, quæ hucusq; ibi sunt, sicut præcepit mihi dñs.

C Et in Exodo ad Aaron: (Exod. 16.) Sume uas unum, & mitte ibi māna quantum potest capere gomor, & repone coram dño ad seruandum in generationes uestras. Et dñs ad Moysen in libro Numerorū: (Num. 17.) Refer uirgam Aaron in tabernaculū testimonij, ut seruetur ibi. Et fortasse quia iuxta arcam in sanctuario positæ erant uirga & urna, idcirco dicit eas Apostolus in arca fuisse, locum pro loco ponēs, sicut Euāgelista cum dicit, (Iohan. 10) Ambulabat Iesus in templo in porticu Salomonis. Quod enim dixerat in tēplo, exposuit addendo, in porticu Salomonis, ostendens se porticum illā uocasse templum, qm̄ adhærebat templo. Sic & Apostolus locum qui erat arcæ contiguus, habens urnam & uirgā, potuit eodem modo locutionis arcam nominare. Rursus, ordo beatorum spirituum, in quo deus specialiter sedet, thronus appellatur, & tamen Psalmista pcatur, (Psal. 79.) Qui sedes super Cherubin, manifestare coram Ephraim, Beniamin & Manasse. Dum enim in agminum distinctionibus ordo sanctorū Cherubin iungitur thronis, sedere etiam super Cherubin deus ex uicini agminis æqualitate perhibet. Sic & in arca pōt dici fuisse, ppt loci uicinitatē, q̄d erat iuxta arcā. Nā & nos frequenter huiusmodi loquutionibus utimur, ut rem pro alia re uicina, uel locum pro loco nominemus. Ita & Apostolus locū arcæ proximū, pro arca nunc posuisse non inconueniēter accipitur: quia & ad spiritalem sensum magis aspiciebat, intelligēs per arcā Christū,

D in quo spiritaliter sunt (ut dictum est) tabulæ testamenti & uirga Aaron et urna cum manna. Hanc quæstionem qui melius poterit, soluat: qui uero melius eam soluere nequiuerit, solutionem quæ ex nostris duabus præmissis probabilior fuerit, tenere non dedignetur. Super arcam autem erat propiciatorium, quod & oraculum uocatur. Qđ uidelicet propiciatorium non aliud q̄ eundem saluatorem, sed specialius in eo uiscera pietatis designat, de quo dicit Apostolus: (Roma. 3.) Quem proposuit deus propiciatiōem per fidem in sanguine ipsius. Nam & ideo supponitur, quia superexaltat misericordia iudicium. (Iacob. 2.) Vnde & Psalmista: (Psal. 144) Suauis, inquit, dominus, & miserationes eius super omnia opera eius. De Cherubin uero propiciatoriū obumbrātibus, dictum est Moysi: (Exod. 25.) Duos quoq; Cherubin aureos & productiles facies ex utraq; parte oraculi. Cherub unus sit in latere uno, & alter in altero, utrūq; latus ppiciatorij tegant, expādentes alas & operientes oraculū, respiciantq; se mutuo uersis uultibus in propiciatorium, quo operienda est arca, in q̄ pones testimoniū qđ dabo tibi. Inde præcipiam & loquar ad te, supra propiciatoriū scilicet, ac de medio duorū Cherubin qui erunt super arcā testimonij, cuncta quæ mādabo per te filijs Israel. Cherubin specialis ordo est angelicarū uirtutū, sed tñ generaliter oēs sancti angeli nonnunquam, sicut & nunc, designantur hoc nomine. Et quidem numero singulari Cherub, plurali autē Cherubim dicitur. & est nomen generis

A masculini. Sed Græca consuetudo neutri generis Cherubin facit, m litera in n mutata. Unde nunc Apostolus dicit iuxta Græcos, Cherubin gloriæ obumbrantia propiciatoriū, non obumbrantes, cum apud Moysen legamus, duos Cherubim aureos, non duo Cherubin aurea. Interpretatur aūt Cherubim uel Cherubin scientiæ multitudo, quia spiritus angelici tanto multipliciore scientia replentur, quanto purioribus radijs diuinarum illustrationum assidue illuminantur. Qui sunt duo, ut consortium angelicę charitatis significent, quia charitas maxime inter duos habetur: aurei, quia uirtutes angelorum summæ claritatis gratia fulgent: productiles, quia beatitudo eorum in æternum producitur, id est, prolongatur, iuxta quem productionis sensum & de regno Christi dicitur: Illic producam cornu Dauid. Qui stant in utroq; latere, quia per illorum ministeria prophetæ prę scierunt, quæ pastores postea per eosdem angelos facta cognouerunt: & utrunque latus propiciatorij tegunt, quia in utroq; testamento multa secretorum cœlestium mortalibus occultatur, quæ illi intelligunt. Quod cum alijs figurauit Moyses, ut in alto sedem habere angeli & quasi leui uolatu ubique discurrere posse signentur, neq; ullam habere tarditatem, quin confestim ubicunque uoluerint adsint. Expandunt ergo alas & propiciatorium tegunt, quoniam angeli omnem suæ naturę potentiam, qua in altis habitare, & cuncta supernæ illius patriæ loca leui ac læto itinere penetrare meruerunt, in obsequium sui conditoris offe-

B runt. Ac uelut propiciatorium cōtuentes obumbrant, id est, honorāt uelando: quia totum quem habēt statum perpetuæ felicitatis, eius gratiæ deputant, à quo, ut nihil mali uelle possent, acceperunt. Respiciuntq; se mutuo uersis uultibus in propiciatorium, quia in glorificatione diuinæ uisionis sibimet alterutrum consonant. Sic autē sunt Cherubim supra propiciatorium positi, quomodo ciuitas Christi. i. sancta ecclesia super montem, id ē, super Iesum Christum esse constituta dicitur: nō quod altior illo eē possit ciuitas sua, sed quod eius subsidio sustētata proficiat. Supra propiciatoriū ac de medio duorum Cherubin deus loqui consueuit: quia per Christum, qui est propiciatio pro peccatis nostris, & cui ante aduentū & post aduētum suū quasi hinc & inde semper assistunt angeli ad obsequium parati, deus pater humano generi uoluntatem suam clementer manifestare dignatus est. Nam secundum humanitatem Christi deus pater super eum est, non secundum diuinitatē eius, in qua ipse est æqualis patri. Ob hoc aūt propiciatorium illud uocabatur oraculum, quia deus ibi loquebatur. Hęc erāt intra Sancta sctōrū, post illa quæ in priori sanctuario erant, de qbus (inqt) non est modo dicendum ita prolixe, ut per singula quæque noster sermo transeat disserendo. Vel in præsenti uita non est dicendum. i. non potest profunditas istorum mysteriorum aperiri per singula. De singulis quæ ibi erāt uel fiebant, nō est nūc dicendū. His uero duobus tabernaculis ita (ut breuiter indicauimus) compositis. i. copulatis, dicendū

C est quod in priori quidem tabernaculo semper. i. quotidie uel assidue introibant sacerdotes, consummantes. i. cōplentes officia sacrificiorum. Istæ erant iustificatiões culturæ, quas supradixi habuisse uetus testamentum. In priori quidē omnes sacerdotes intrabant, quotiescunq; uolebant. In secundo autem solus pontifex intrabat, & hoc semel in anno, & non intrabat sine sanguine, sed secum portabat sanguinem, quem offerret pro sua & populi ignorantia. i. pro peccatis quæ ignoranter egerunt tam ipse q̄ populus. Quod autem in priore tabernaculo quotidie per annum introibant cum sacrificijs sacerdotes, significant quia in præsenti ecclesia sancti domino sine intermissione famulantes, quotidianos suæ fragilitatis erratus, sine qbus esse in hac uita nullatenus possunt, quotidianis bonorum operū uictimis, q̄tidianis lachrymarum suarum libaminibus, quasi ueri sacerdotes expiant. Summus uero pontifex qui semel in anno sancta sanctorum cum sanguine uictimarū ingrediebatur, Christum designauit, q semel in plenitudine temporis oblatus pro pctīs nostris, ipse sacerdos & hostia per proprium sanguinem in ipsum cælum intrauit. i. in uera sancta sanctorum, ut appareat nūc uultui dei pro nobis. Et pro sua. i. pro suorum prælatorū & uniuersi populi sui ignorantia offert intus sanguinem, q foris effusus est. i. repræsentat in cælo patri memoriā passionis, quā in hoc seculo pertulit. Annus uero figuraliter indicare potest oē tempus ab incarnatione eiusdem saluatoris usq; ad finem seculi. De q̄ anno ipse per Isaiam dixit: Vt prædicarem annū placabilem domino. Ignorantia autem quodlibet peccatum uocari potest, qa excæcat cor & errare facit hominem, dum peccati delectationem placere suadet. Quod uero singulis annis iterabatur ingressus pontificis in sancta, significabat non uenisse adhuc perfectionē. Solus intrabat pontifex, spiritu sancto q ita fieri instituit, hoc significante, nondū in hunc mundum esse tunc propalatam & apertam uiam sanctorum. i. nondum esse patefactum hominibus iter, q̄ possent peruenire usq; ad Sancta sanctorum, id est, intrare secreta cælorum: qa nondū uenerat Christus, q uiam istam credentibus propalaret, adhuc priore (id ē, umbratili) tabernaculo habente statum in carnalibus obseruantijs, id est, ideo nondum erat patens hominibus ingressus æternæ beatitudinis, quoniam adhuc umbra ueteris tabernaculi non cedebat, sed stabat & perdurabat: nec poterat ueritas palam cunctis effulgere, nisi umbra remoueret. Christus enim prior ascēdens aperuit nobis ingressum cæli, ut animæ corporibus exutæ, possint illuc intrare. Prius tabernaculum non dicitur hoc loco respectu secundi, sicut supra: sed utrunq; dicit̄ prius respectu ecclesiæ nouæ & Ierusalem supercælestis: uel sicut pontifice Sancta sanctorum introeūte, populus simul ingredi nō poterat, ita nos in cælū mortales Christum sequi non possumus, spiritu sancto significāte in hoc solius pōtificis ueteris ingressu nondū eē nostro tēpore propalatā. i. in propatulo carne uesti-

Exod. 25. Psal. 131. Luce. 2. Matt. 5. Apoc. 21. 1. Iohan. 2 Isaie. 61

A tis factam uiam sanctorum, id est, aditum regni cælestis, adhuc priore tabernaculo.i. præsenti ecclesia habente statum. Primum enim tabernaculum destruetur, & secundum permanebit: quia præsens ecclesia secundum eam quam nunc habet conuersationem, dissipabitur, sed superna Ierusalem in illa conuersatione quam in angelis habet, sine fine permanebit. Quandiu enim præsens ecclesia quæ prius tabernaculum est, statum habet, cælum est inaccessibile corporibus nostris, sicut ante saluatoris ascensionē fuit inaccessibile iustorum animabus. Sed patienter expectanda est nobis generalis resurrectio, qua cum corpore & anima licebit nobis intrare regni cælestis habitationē post præsentis ecclesiæ dissipationem, sicut animabus perfectorum licet post redemptoris ascēsionem. *Quæ parabola*.i. quæ mystica similitudo de duobus tabernaculis, & de his quæ continebantur uel fiebant in illis, *est temporis instantis*, id est, præsentis tēporis gratię. hoc est, omnia illa quæ ibi facta sunt, præsignauerunt ista quæ in hoc tempore gratiæ palam gerūtur. Parabola enim dicitur repræsentatio rei gestæ ad aliud significandum. Sic omnia illa quæ tunc fiebant, repræsentanē nobis per scripturam ad significationem eorum quæ nostro tēpore fiunt. Ex quibus patet, quia quod tunc pontificem in Sancta sanctorū populus sequi non poterat, signū fuit quod nos adhuc corporaliter in cælum sequi Christum non possimus. *Iuxta quam parabolam offeruntur*, id est, offerri iussa sunt *munera*, ut de frugibus: *& hostiæ*, ut de animalibus. *quæ nō possunt seruientē facere perfectum iuxta conscientiā*: quia etsi quis omnia exterius quæ iussa fuerant, adimplesset, interius tamen perfecte legem adimplere non poterat. Quamuis enim lex diceret, Non cōcupisces, concupiscentiam tamen nō abstulit, sed potius ipsa prohibitione homines ad concupiscētiam animauit. Et licet quis secundum carnem per illas hostias à peccato mundari uideretur, in conscientia tamen per eas plene mundari non poterat. Multi tamen spiritales uiri fuerunt etiam tūc, qui ex fide iustificati, & auxiliū gratiæ habentes, spiritalis legis adimpletione deo placuerunt. Scimus enim quōm lex spiritalis est. Sed quia carnaliē custodiebatur, non potuit perfectum in conscientia facere seruientem *solummodo in cibis & in potibus, & in uarijs baptismatibus, & iustitijs carnis, usq; ad tēpus correctionis impositis*.i. eum qui nil spiritaliē ibi faciebat, sed solummodo secūdm literæ superficiem in hoc seruiebat legi, ut quosdam cibos uel potus uelut immundos respueret, quosdam autem uelut mundos eligeret. & *uaria baptismata*.i. ablutiones diuersas obseruaret, & iustitias uarias non spiritus, sed carnis: quia non animā, sed carnē iustificabant, dū manus à peruerso opere, lingua à blasphemia timore pœnæ cōprimeretur, nō cor à mala uoluntate mundaretur. Et hæc omnia.i. obseruatio differentiæ ciborum & potuū, & frequētes corporum seu uestium ablutiones, & umbratiles carnis iustificationes, & cætera huiusmodi fuerūt eis uelut onus imposita, ad refrenandū transgressores, nō ut semper existerent, sed usq; ad tempus correctionis durarent.i. usq; ad tempus gratiæ, quo in melius corrigerenē & cessarent. Quoniam quod lex illa minus fecit, & in omnibus obseruantibus illam adimplere non potuit, gratia noua subintrans correxit, & omnem eius impossibilitatem ad perfectionem adduxit, dum carnales ritus auferens, in spiritales obseruantias mutauit.

Exod. 20
Roma. 7.
Roma. 7.

Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum, nōn manufactum, id est, non huius creationis: neque per sanguinē hircorum aut uitulorum, sed per propriū sanguinem introiuit semel in sancta, æterna redemptione inuenta.

¶ *Solus pōtifex in anno semel intrabat in secūdm tabernaculū, quod Moyses extruxerat: sed Christus* in tabernaculum nobilius & æternū intrauit, ubi pontificis agit officium, *assistens* deo ad interpellādum pro nobis, sicut Stephanus uidit eum pro se stantem ad dexteram patris. Tunc enim interpellabat pro Stephano, & ita quodammodo pro singulis electorum astat deo, dum pro ipsis intercedit. Nam & sedere & stare legitur, ut modo eius potētia, mō misericordia describaē. Nam utiq; pro potestate regis uel iudicis sedere dicitur, pro bonitate intercessoris stare suggeritur. Ipse dico, *pontifex* non carnalium & temporalium *bonorum*, sed spiritualium & æternorum.i. *futurorū*, quia intercessione sua & oblatione sui ipsius, non tēporalia, sed æterna nobis impetrat, quæ sic erunt psentia, ut semper sint futura.i. nunquā deficientia. Vel *futurorum bonorum est pontifex*.i. præsentis iustitiæ æternæ beatitudinis, quę tēpore suo erāt futura. Ipse ingressus ē uerum *tabernaculū per amplius*.i. perfecte & prorsus per amplius, quia plures capit quàm terrenum illud: *& perfectius*, quia ibi est perfecta iustitia & beatitudo. Tabernaculū dico, *non manufactum*, sicut illud quod fecit Moyses. *id est, non huius creationis*, cuius in eremo fuit illud quod fixit homo. Non est factum manu hominis, sed dextera dei: nec de materia corruptibili compositum, ut illud quod de cortinis & pellibus & auro & argento Moyses fecit, sed mira soliditate & pulchritudine consummatum. Non intrauit in tabernaculum illud angustum & imperfectum & manu hominis constructū, sed *per amplius*.i. per oīa maioris amplitudinis, & perfectius.i. maioris perfectionis & opifice summo fabricatum. *neque per sanguinem hircorum aut uitulorum introiuit* in Sancta sanctorum, ut olim sub lege pontifex consueuerat, *sed per proprium sanguinem*. Nihil enim mundum inuenit in hominibus, quod offerret pro hominibus: & idcirco seipsum obtulit mundam uictimā ipse sacerdos. Suum pium sanguinem pro nobis effusum intulit *in sancta* sanctorum, id est, in cælum: & hoc *semel*.i. non per singulos annos, ut Leuiticus pontifex, sed tātum una uice. Quōm oblatio sanguinis eius adeo placuit deo, ut nō ultra sit opus repetitione: quia per humilitatem illius sacrificij dele-

Actuū. 7.

B C D

A tum est, quicquid primus homo cōmisit: & omnes, pro quorum salute sanguinem suū fudit, ad oēm consummationem adduxit. Ideo non opus est iterari, quia perfectum est. Per sanguinem semel introiuit in sancta sanctorum, *æterna redemptione inuē ta*: & hoc ideo, quia per illam oblationem semel factam inuenta est omnium redemptio, quæ non inueniri poterat in uniuerso genere humano. Nā cum omnes homines captiui tenerentur à diabolo, quid apud eos inueniri poterat, q̄d pro tot captiuorū redēptione daret? Sed Christus in sanguine suo redemptionē omnium inuenit, non tēporalē, sed æternā: quia tm̄ fuit precium quod dedit, ut æternā redēptis libertatem redderet. Deleuit enim tam originalia quàm actualia pc̄tā, et omnē iustificationē exhibuit, ac regnum cęlorū aperuit.

Leui. 16. **Si enim sanguis hircorum & taurorum & cinis uitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis, quanto magis sanguis Christi, qui per spiritū sanctū semetipsum obtulit immaculatum deo, emundauit conscientiam nostram ab operibus mortuis ad seruiendum deo uiuenti?**

I. Petri. 1. I. Iohan. 1. Apoc. 1.

¶ Vere sanguine suo semel oblato inuenit redemptionem nostrā, nec fuit opus repetitione talis oblationis. Nam sanguis eius emundauit conscientiam nostram, ut nullius maligni sensus iam conscij simus, q̄d est uere liberos esse. Quasi qs dicat: Per sanguinē Christi pōt esse redēptio & libe B ratio spiritualis & æterna. Nā si sanguis umbratiliū in lege sacrificiorū, sanctificabat eos in carne. i. purificabat carnem eorū & mundam reddebat, multo potentius sanguis *Christi purgat* & sanctificat animas nostras, ut perpetualiter mundæ & liberæ maneāt. Et hoc est: Si enim sanguis hircorū & c. Si enim umbra carnē purificat, quanto magis ueritas animā sanctificat? Illæ em̄ purgationes umbræ fuerūt purgationum, quæ sub gratia fiunt. & animalia quorū sanguine fiebant emundationes, figurā Christi gesserunt. Sanguis hircorū et taurorum qui immolabantur, nonnunq̄ aspergebatur super eos qui mundandi erant, uel pro ipsis contra uelū septies, ut sanctificari possint: & Christus q̄ nos aspersione sui sanguinis mundauit, p̄ hircos designabat̄, p̄p̄t similitudinē carnis pc̄ti, & quia p̄ pc̄tō mundi oblatus est. Hircus enim pro pc̄tō sp̄ immolabat̄. atq; per tauros p̄p̄t fortitudinem, q̄a cornibus uirtutis uētilat inimicos. Sed multo euidentius p̄figurabat eū uitula, q̄ cōburebat̄, ut cineres eius aqua mixti purgatio fierent hoīm immundorū, de qua lōgum nimis est oīa dicere, sed aliq̄ breuiter dicamus: Præcipe (inq̄t) filijs Israel, ut adducāt ad te uaccā rufam, ætatis integrę, in q̄ nulla sit macula, nec portauerit iugū, tradesq; eā Eleazaro sacerdoti. Qui eductā extra castra immolabit in conspectu oīm. & intingens digitū in sanguine eius, asperget contra fores tabernaculi septē uicibus, comburetq; eam cūctis uidentibus tam pelle & carnibus eius, quàm sanguine & fimo flammæ traditis. Lignum quoq; cedrinū, hyssopum quoq; bis tinctum sacerdos mittet in flammam quæ uaccā uorat. Vacca dicta est caro Christi sexu fœmineo, p̄p̄t infirmitatē carnalē. Rufa. i. sanguine passionis cruentata. Aetatis integræ, q̄a triginta annorū uel paulo amplius erat q̄n crucifixa est. In qua nulla erat macula iniquitatis, neq; enim iugum portauerat pc̄ti. Quod aūt non Aaron pontifici, sed filio eius Eleazaro tradi iussa ē, significat non ad tempus quod tunc erat, sed ad posteros huius sacerdotij passionem dn̄i peruenturam, quorū nunc Eleazarus typū gerit. Qui eductum extra castra. i. extra ciuitatē immolauerūt, crucifigentes eum in conspectu omnium. Dehinc Eleazar significationē mutat, & ueros noui testamenti sacerdotes. i. apostolos designat, dum intingens digitum sanguine uitulę, aspergit septies cōtra fores tabernaculi. Apostoli em̄ digito sanguinem septies contra ostium asperserunt, quia passionem Christi operibus commendantes, introitū fidei per septiformē gratiā spiritus sc̄ti populis p̄dicauerunt. Et cōburet (inquit) eam cunctis uidētibus. Combustio, signum est resurrectionis. Natura quippe ignis est, ut in superna moueatur, & in eum cōuertitur q̄d cōburit. Combusta est ergo uacca cunctis uidentibus, quia Christus resurrexit, & eius resurrectionis gloriam cuncti per orbem fideles aspiciunt. Iam q̄d sequitur, tam pelle & carnibus eius, q̄ sanguine & fimo flammæ traditis, significat q̄d non solum substantia mortalis corporis Christi, q̄ cōmemoratione pellis & sanguinis et carniū intimata est, sed etiā contumelia D et abiectio plebis, q̄ nomine fimi designat̄, conuertentur in gloriam, quā combustionis flāma significat. Lignum uero cedrinū q̄d in altum extollit̄, spes est quæ debet in supernis firmiter habitare. Hyssopus, quia radicibus hæret in petra, fides est in Christo fundata. Coccus bis tinctus, ignea charitas est q̄ tingit̄ amore dei et proximi. hunc aūt sacerdos. i. quilibet Christianus mittere debet in resurrectionem Christi, tanq̄ in medium combustionis illius, ut cum Christo sit uita eius abscondita in deo. Colliget autē uir mundus cineres uaccæ, et effundet eos extra castra in loco purissimo, ut sint multitudini filiorum Israel in custodiam et in aquā aspersionis, quia pro pc̄tō uacca cōbusta est. Quid putamus esse cineres uaccæ, *nisi famam* quæ sequuta est passionē *resurrectionem*q; Christi? Nam et cinis erat, *quia uelut mortuus ab infi*delibus contemnebatur: & tamen mundabat, q̄a & resurrexisse à fidelibus credebatur. Et quia hęc fama apud eos maxime claruit, qui in cæteris gētibus erant, et non erant de consortio Iudęorum, ideo dictum est, quia colliget uir mundus cineres uaccæ, mundus utiq; ab interfectione Christi, quę Iudæos maculauerat, et effundet in loco purissimo. i. in corde credentium mundissimo, extra castra. i. extra celebrationem Iudaicę cōsuetudinis, & ideo sic tractabuntur isti cineres, ut sint multitudini filiorum Israel. i. Christianorum, in custodiam mandatorū cælestium, & in aquā aspersionis, id est, in lauacrum baptismatis. Nam aqua asper-

Nume. 19. Coloss. 3.

[Marginal manuscript notes: "q̄ per hircum designabatur"; "uacca rufa quid figurabat"; "q̄re non aaron pontifici sed eleazaro iussa est tradi"; "cedrus"; "hyssopus quid coccus"; "cineres uaccæ quid significabant"]

A sionis, purificatio est. Ex his omibus fiebat aqua aspersionis, unde mundabantur à contactu mortuorum, quod utique significat ab iniqitate huius moribundæ uel morticinę uitę. Qui tetigerit (inqt) cadauer hoīs, & ꝓpter hoc septē diebus fuerit immūdus, asperget ex hac aqua die tertio & septimo, & sic mūdabitur. Si die tertio aspersus nō fuerit, septimo nō poterit emundari. Qui tetigerit cadauer hominis .i. qui malis opibus cōmunicauerit, & propter hoc septem diebus .i. in anima & corpore fuerit immundus, aspergetur ex hac aqua. Septem uidelicet dierū immūditia ꝓpter animā & corpus dicitur, quia hō in anima et corpore se ptenariū suscipit, dum illa tribus motibus, istud quatuor elementis consistit. Vnde & per Amos dictum: Super tribus sceleribus Israel, & sup quatuor non cōuertā eum. Aspergetur ex hac aqua die tertio & septimo, & sic mundabitur .i. aqua baptismatis in fide trinitatis & spiritus sancti cōfirmatione. Si die tertio aspersus non fuerit, septimo non poterit emundari .i. si baptismo quod in fide trinitatis fit, ablutus non fuerit, septiformem gratiam percipere non poterit. Describuntur & aliæ multæ species immunditiæ, quę omnes aspersione huius aquæ illustrari iubentur. Sed ad epistolam reuertamur, quia iā manifestum est quō uitula hæc Christum prefignauerit. Nam sanguis hircorum & taurorum & cinis huius uitulæ aspersus sanctificabat .i. mundabat inquinatos aliqua immūditiarum, quas lex describit. Sanctificabat eos nō ad emundationem animæ, sed ad emundationem carnis, ut caro iam emundata iudicaretur, & in consortium aliorum, qui sic emundatus erat, reciperetur. Et si hoc sanguis uel cinis animaliū in carne poterat, quanto magis sanguis Christi potest in anima nostra munditiam & sanctificationem operari? Vnde & in lege de eo sub figura carnalium uictimarum dictū est: Anima carnis in sanguine est, & ego dedi illum uobis, ut super altare meū expietis pro animabus uestris, & sanguis ꝓ animæ piaculo sit. Itaqꝫ sanguis Christi secundum quod lex prophetauerat & decreuerat, emundauit conscientiam nostram .i. ex toto mundauit animā nostrā, ut iam non esset sibi conscia alicuius peccati uel consensus illiciti. Emundauit eam ab operibus mortuis .i. à reatu peccatorum quę feceramus, quibus ipsa fuerat inquinata. Opera em̄ peccati sunt mortua .i. uita iustitiæ prorsus carentia. Quæ qui tangit, inquinatur: sicut ille qui tangebat mortuum, inquinabatur: nec intrat in cælū, sicut nec ille in téplū. A talibus mortuis emundauit cor nostrum Christus, ut nec cōsensus inquinamentū remaneret in nobis, & emundauit nos ad seruiendum .i. ut seruiremus deo uiuenti, cui seruire non potest, qui mortuis operibus, id est, peccatis seruit. Omnis em̄ qui facit peccatū, seruus est peccati. & nemo pōt duobus dominis seruire. Sed Christus duo fecit, & à peccatis nos mundauit, & restituta libertate arbitrij, seruire fecit deo, qui uere uiuit, & uitam ueram sibi seruientibus tribuit. Nec mirum si sanguis Christi tanta operatur, qui nō brutorum animalium uictimas, sed semetipsum obtulit deo pro nobis immaculatum, quia nec originalis nec actualis maculæ quicquam habuit. & hoc factum est per spiritum sanctum, qui carnem eius sine semine creauit in utero uirginis, & immunem à peccato semper eum seruauit. Vel per spiritum sanctum obtulit se, quia spiritus sanctus hoc illi suasit.

Locus obscurus. Nume. 19. Amos. 1. Leui. 17. Iohan. 8. Matth. 6. Lucæ. 6.

B

C

Et ideo noui testamenti mediator est, ut morte intercedente, in redemptionē earum præuaricationū, quæ erāt sub priore testamento, repromissionem accipiant, qui uocati sunt, æternæ hæreditatis.

¶ Dico qa obtulit se deo pro nobis, et ideo est ipse mediator noui testamenti .i. medius inter deum & homines in datiōe nouæ legis, melius q̄ Moyses fuerat in datiōe ueteris. Discordia uidelicet facta fuerat inter nos & deum, & idcirco regni eius hæredes fieri non poteramus: quia nec quō ad pacem eius reuerti nos oporteret, noueramus. Propē qđ iste nobis mediator per dei misericordiā datus ē, qui nos deo recōciliaret, & eius uoluntatē nobis interpretaretur, ut sciremus qđ ipse nos operari uellet: et amici effecti, hæreditatē regni eius ꝑ nouum testamētū assequeremur, sicut Iudæi per ueus testamētū adepti sunt hæreditatē terræ Chanaan. Et hoc est, ipse est mediator noui testamenti, ut qui uocati sunt .i. ab æterno diuinitus electi, de qbus alibi dicitur, Beati qui ad cœnā nuptiarum agni uocati sunt, accipiāt per illud testamentū repromissionē æternæ hæreditatis .i. in hæreditatem cōsequantur æternā beatitudinem, q̄ multoties illis est in scripturis promissa: & hoc fiat morte eius intercedēte inter testamentū et hæreditatem. Ideo uidelicet dedit illi testamentū nouum, ut cū mors sua intercederet, acciperent hæreditatem q testamentū habebāt, sicut in oībus testamentis est cōsuetum. Quicunqꝫ em̄ pater familias hæredi suo testamētum faciat, nil prodest illi cui factum est, nisi prius moriatur qui fecit. Testamentum uocamus hic, scriptum qđ alicui fit de obtinenda post mortē alicuius hæreditate. Et fit aliqñ simpliciter, aliqādo cum cōditiōe, ut si quis dicat, Hoc fac, & habebis post me hæreditatē meā: quod si non feceris, non habebis eā. Scriptumqꝫ de hac cōuentione illi relinquat. Sicut et Christus de hæreditate perennis uitæ nobis testamentum conditione fecit, dicēs: Si qs sermonē meum seruauerit, mortem nō uidebit in æternum. Ac deinde mortem suā interposuit, ut nos per obseruantiā sermonis eius ad hæreditatem uitæ æternæ perueniremus. Morte (inquit) intercedēte in redēptionē earū præuaricationū, quæ erant sub priore testamēto .i. ad hoc mors eius interueniret, ut suos redimeret ab illis ꝑuaricationibus, q̄s operabatur dum adhuc essent sub ueteri lege: q̄ deprimebat eos in seruitute timoris, nō relaxabat in libertate charitatis: et ideo nō sanctificabat eos, sed magis præuaricatores faciebat. Sub testamento em̄ ideo dicit, qa quasi onus quoddā graue erat eis lex. De peccatis gentiliū, q̄ similiter sanguine Christi deleta sunt, tacet, qa He

Apoc. 19. Iohan. 8.

D

testamētū qđ

A braeis loquitur, qui se per legem putabāt iustificatos: & ostendit eos nunquā sub lege sine p̄uaricationibus uixisse: ideoq; necesse fuit ut et ipsi morte Christi redimerent̄ à reatu p̄uaricationū suarū, quatenus digni possent fieri æterna hæreditate.

Vbi enim testamentū, mors necesse est intercedat testatoris. Testamentum eñ in mortuis confirmatū est. Alioqui nondū ualet, dū uiuit qui testatus est. Vnde nec primum q̄dem sine sanguine dedicatum est.

Exod. 24

¶ Dixi quia est mediator noui testamenti, ut morte eius intercedente, p̄ueniremus ad possessionem hæreditatis, quæ in testamento scripta est: & necesse fuit ut mors eius intercederet, si ad hæreditatem peruenturi eramus. Nam ita fit in omnibus testamentis. Vbicunq; *enim fit testamētum, necesse est ut mors testatoris intercedat*. i. ut prius moriatur ille qui testamentū fecit, q̄ ille qui in testamento designatus est hæres, habere possit hæreditatem. Nunq̄ enim aliter potest illā consequi. Et quia in om̄i testamēto id necesse est, ideo testator noster qui nobis testamentum fecerat, in quo uitæ æternę hęredes fore nos instituerat, interposuit mortē suā, ut sine obstaculo perueniremus ad hæreditatem possidendā, neq; aliter pertingere possemus ad illā. Et uere in omni testamento necesse est mortem testatoris intercedere. Nam *testamentum* om̄e *est confirmatum*, ut possit esse ratū, *in mortuis*. i. in morte testatoris. Secūdum leges seculi loquitur Apostolus, in q̄bus est decretum, ut uiuēte testatore nō sit ratum, sed ab eius morte firmitudinem accipiat, ut ulterius nō mutetur. *Alioqui*. i. nisi mors testatoris interuenerit, *nondum ualet*. i. nōdum firmum est ipsum testamentū, *dum*. i. quādiu *uiuit qui testatus est*. dum eñ uiuit, potest illud (si uoluerit) mutare, ut eum quem scripserat hæredē, auferat & aliū subscribat. Sed in morte eius ita cōfirmat̄, ut amplius mutari nequeat, sed hæredes qui descripti sunt, hæreditatē accipiant. Sic & testamentū Christi in morte eius est confirmatum, ut q̄s ipse in eo p̄signauit hæredes, absq; immutatiōe accipiāt hæreditatem. Nō enim alij, sed illi soli, quorū nomina sunt in libro uitæ, cōsequentur illā hæreditatem. Dixi quia omne testamentum morte confirmatur, *unde*. i. quia mors omne testamentum cōfirmat, *nec primū quidem testamentum est dedicatum sine sanguine*, sed in eius dedicatione. i. quando à filijs Israel in autoritatem est receptum, immolata sunt animalia, quorū sanguine est cōfirmatū, ad significationē noui testamenti, quod Christi sanguine dedicatū est, & hoc est, Nec primum quidē, subaudi, sicut nec secūdum, est dedicatum absq; sanguine. Debuit enim morte confirmari, ut esset ratum & autorabile.

B

Philip. 4

Lecto enim omni mandato legis à Moyse uniuerso populo, accipiēs sanguinem uitulorum & hircorū cum aqua & lana coccinea & hyssopo, ipsum quoq; librum & omnem populū aspersit, dicens: Hic sanguis testamēti quod mādauit ad uos deus. Etiā tabernaculum & omnia uasa ministerij sanguine similiter aspersit, et om̄ia penè in sanguine secundum legem mundātur, & sine sanguinis effusione non fit remissio.

Exod. 24.

C

¶ Vere & primum testamentum est sanguine dedicatum. Nam *lecto à Moyse omni mandato legis*, ut nihil esset in lege quod careret autoritate, sed omnia eius mandata dedicarētur, & authentica fierent in sanguine *uniuerso populo*, qui et totus sanguine mundatus est, postquam Moyses in auribus plebis omnia legis mandata perlegit, *accipiens sanguinem uitulorum & hircorum cum aqua et lana coccinea & hyssopo*, scilicet miscens sanguinem & aquā, & faciens de lana & hyssopo aspersorium, non solū cætera, sed *ipsum quoq; librum legis & omnem populum* illo sanguine *aspersit*, & ut illi cū maiori deuotiōe susciperēt, dixit: *Hic sanguis est testamenti*, q̄d p̄ me *deus mandauit ad uos*. Quasi nō frustra uos asp̄go, quia hic sanguis quo uos purifico, *est confirmator testamenti quod mandauit* mihi *deus ad* uos deferre. Nec solummodo librum & populum, sed *etiam tabernaculum & omnia uasa ministerij*. i. quæ ad ministrandum in eo facta fuerant, *similiter* ut populum *aspersit sanguine*. Omnia enim illa uasa Moyses sanguine mundauit, & idonea ad ministrandum deo per aspersionem sanguinis effecit, sicut & populum & reliqua sanguine mundauerat. Et inde sumpto postmodum exemplo & autoritate illius, *omnia penè mundantur* per sacerdotes *in sanguine secundum legem*. i. secundū quod lex præcipit & Moyses instituit, *& sine sanguinis effusione non fit remissio*, quia sine sacrificio nullū in lege peccatum remittitur. Non tamen dicit Apostolus, quod sanguine brutorū animalium remitterent̄ hominibus peccata: sed significat quia nec illis q̄ sub lege erant, remissa sunt nisi sanguine Christi. Quod autem Moyses prius legem docuit, ac deinde librum & populum sanguine aspersit, præsignauit quia Christus primo prędicaturus erat, ac deinde prædicationem suam plebemq; credentium sanguine suo erat aspersurus. liber enim noui testamenti aspersus est sanguine Christi, cuius passionem euidētius & frequentius memorat, & cuius morte confirmatus est, ut in autoritate habeatur, & quæ in eo scripta sunt, sine immutatione compleā tur: ut quia pro nobis Christus mortuus est, pręcepta eius diligamus: qui & gratiam, qua hæc complere possimus, nobis per mortem impetrauit. Quod uniuersus populus ē aspersus, declarauit, quia omnes qui de populo dei sunt, redemptionem & sanctificationem habēt in sanguine Christi, quem sanguis hircorum & uitulorum præsignauit. Christus uidelicet per figuram uitulus est, propter uirtutem crucis, cuius cornibus impios uentilauit. Vitulus tamen, non bos: quia nil uetustatis habuit, sed nouitatem gratiæ nobis attulit. Ipse quoq; dictus est hircus propt̄ similitudinem carnis peccati, ut de peccato dānaret peccatum, ibiq; sanguis uitulorum et hircorū.

D

Nota

Psalm. 43

Roma. 8

A sanguinem Christi (sicut diximus) præfigurauit. Iohan. 19 ¶ Aqua mixta est sanguine, quia ex latere Christi non solum sanguis, sed & aqua exiuit. unde & mos est, aquam in sancto calice misceri uino, quod in Missa consecrandum est. ¶ Quod & ad baptismi sacramentum referri potest, quia baptismus noster, quem per rubrum mare præfiguratus est, rubet sanguine Christi. ¶ Ideo Moyses sanguinem & aquam miscuit. Qui & lana coccinea sanguinem illum et aquam aspersit, quia Christus mirabili charitate sanguinem & aquam, quibus nos sanctificaret, de latere suo produxit. ¶ Color enim coccineus, ruborem ardentissimæ charitatis qua Christus nos dilexit, insinuat. ¶ Lana quoque calida est, & uestis qua frigus repellatur, potest ex ea fieri. Vnde & nos charitatem Christi quasi lanam calidam debemus assumere, & indumentum iustitiæ nobis ex ea facere, quo circundemur & adornemur in omnibus dictis et operibus nostris, & a frigore totius malitiæ defendamur. ¶ Hyssopus autem herba humilis & expellens tumorem pulmonis, humilitatem Christi designat, qua misericorditer humiliauit semetipsum, Philip. 2. factus obediens usque ad mortem. Hac enim asperſit super nos pium sanguinem suum. Quam & nos imitari pro modulo nostro debemus, ne in uacuum recepisse gratiam huius aspersionis inueniamur. ¶ Quid enim prodest nobis sanguis eius, nisi tumorem superbiæ prorsus a nobis expellamus? Librum & populum Moyses aspersit, dicens: Hic Exod. 14 sanguis testamenti quod mandauit ad uos deus.

B Sic & Christus nouam legem & uniuersum mundum sanguine suo mox aspersurus, dixit in cœna discipulis suis: Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur. Ecce quam concorditer utrunque sibi testamentum consonat. Ecce quam proprie prædicit, Moyses uerba quibus saluator utitur in cœna. Etiam tabernaculum, i. ecclesiam fidelium, de quibus dixit deus, quoniam inhabitabo in illis & inambulabo. et omnia uasa ministerij, i. omnes sanctos qui altari deseruiunt, ut diacones, presbyteri, episcopi, & qui sacratos cibos sanctæ prædicationis ministrant in ecclesia sanguine similiter aspersit: quia & omnem simul ecclesiam, & omnes sanctiores sicut & populares, Christus suo sanguine mundauit & consecrauit. Et secundum legem pene omnia mundantur sanguine, ut appareant omnia sanguine Christi debere mundari. ¶ Pene omnia dixit, quia quædam uasa lauabantur aqua tantum, ut mundarentur: & homines a quibusdam contagijs, ut a contactu mortuorum, purificabantur aqua aspersionis, nec indigebant sanguine ad sui emundationem. ¶ Sed in euangelio nihil prorsus mundatur sine sanguine Christi. Et hoc quoque seruatur in lege, quod sine sanguinis effusione in aliquo sacrificio facta non fit ulla peccati remissio: per quod ostenditur, quia nisi passione Christi nullum omnino potest remitti peccatum.

Iohan. 19 | Lana | Hyssopus | Philip. 2. | Exod. 14 | Matt. 26. | Marc. 14 | Luce. 22. | Leuit. 26. | Leuit. 13. & 15.

Necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari, ipsa autem cælestia melioribus hostijs quam istis.

¶ Quandoquidem Moyses ita fecit, & lex ita præcepit, ergo necesse est exemplaria quidem cælestium. i. tabernaculum & uasa eius & cætera quæ fuere figuræ cælestium. i. præsignauere ecclesiam, quæ dicere potest, Nostra conuersatio in cælis est, mundari his supradictis. i. sanguine uitulorum & hircorum & aqua cum lana & hyssopo. Exemplaria quidem cælestium talibus sacrificijs debuere mundari, sed ipsa cælestia. i. homines ad cælum iam pertinentes, quos umbræ ueteres figurauere, necesse est mundari melioribus hostijs quam istis, id est, quam sanguine uitulorum & cæteris. Neque enim iustum fuit ut pro rationalibus hominibus brutorum animalium uictimæ cæderentur. ¶ Cum ergo bruta animalia pro rationali animali. i. pro homine dignæ uictimæ non fuerint, requirendus erat homo, qui pro hominibus offerri debuisset, ut pro rationali peccante rationalis hostia mactaretur, et deleret culpam protoparentis. Sed quid quod homo sine peccato inueniri non poterat? Et oblata pro nobis hostia quæ nos a peccato mundare potuisset, si ipsa peccati contagio non careret? Inquinata quippe, inquinatos non mundaret. Ergo ut rationalis esset hostia, homo fuerat offerendus: ut uero a peccatis mundaret hominem, homo, et sine peccato. ¶ Sed quis esset homo sine peccato, si ex peccati commixtione descenderet? proinde uenit propter nos in uterum uirginis filius dei. Ibi pro nobis factus homo sine peccato, fecit pro nobis sacrificium corpus suum, exhibuit pro peccatoribus uictimam sine peccato, quæ & humanitate mori, & iustitia mundare potuisset. ¶ Hoc est, inquam,

D quod nunc cælestia, id est, homines cælestium uirtutum futuri consortes, dicuntur melioribus hostijs debuisse mundari, id est, humanitate Christi, quæ plurium hostiarum nomine designatur in hoc loco, quia per omnes supradictas est figurata, & plura fecit quam omnes illæ.

Philip. 3.

Non enim in manufacta sancta Iesus introiuit exemplaria uerorum, sed in ipsum cælum, ut appareat nunc uultui dei pro nobis. Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno. Alioqui oportebat eum frequenter pati ab origine mundi. Nunc autem semel in consummatione seculorum ad destitutionem peccati per hostiam suam apparuit. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem iudicium, sic & Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata, secundo sine peccato apparebit expectantibus se in salutem.

Roma. 5. | I. Petri. 5.

¶ Vtrunque probat, & quod cælestia per hostias sint mundata, & quod per meliores hostias, quæ sunt una hostia. i. Christus. Quasi dicat: Verus Christus mundauit cælestia. i. homines suo sanguine mundans, fecit cælestes cælestium participes. Nam ipse Iesus. i. saluator noster, qui est uera hostia, omnibus hostijs præcedentibus significata, non introiuit in sancta quæ manu hominum essent facta, quoniam illa fuerunt exemplaria uerorum sanctorum, qui sunt in cælo, sed in ipsum cælum,

cur dñs Iesus nõ intrauit in sancta manu facta sed in ipsũ celum

A quod significabatur per secundum tabernaculũ. Manufacta sctã erant exemplaria.i.figuræ & umbræ uerorũ sctõrum,q̃ sunt in cælo, & idcirco uerus sacerdos Iesus non in umbratilia, sed in uera intrare debuit. Intrasset q̃dẽ in manufacta sctã, si ea uellet mundare.i.si ea uellet ita sanctificare, ut in ea intrãtes reciperent ab eis mundationẽ à peccatis. Sed non intrãdo in ea, designat quia iã nullus ibi munditiã animæ cõsequi poterit. Ideo contempsit ea & nõ sanctificauit, quia sunt(ut dictũ est)exemplaria & similitudines uerorum, nõ ipsa sunt uera. Sed intrauit in cælũ, cælum dico ipsum .i.per illa significatũ. Sed cur Iesus.i.qui salutem nobis in oĩbus factis suis q̃rebat, cęlum intraret, nisi illo ascensu oẽs ad hoc uellet mundari, ut fierent cælestes, q̃tenus in eis quasi in cælestibus habitaret, q ad hæc ascendit, *ut appareat nunc uultui dei pro nobis*.i. interpellet solus ꝓ salute oĩm nostrũ, sicut olim põtifex in sanctis sctõrũ solus orabat pro oĩbus. Nunc facit hoc dum non uidemus eũ. Vel nunc.i. in plenitudine tẽporis gratiæ post cõsummationem operꝝ quæ gessit conuersans inter hoĩes, apparet uultui .i. ꝓsentiæ & bñuolentiæ dei patris, intercedens apud eũ ꝓ nobis, oñdẽdo cicatrices uulnerꝝ quæ pro nostra redemptione pertulit: & quãtum pro nostra salute laborauit, perpetualiter repræsentãdo. Miro enim & ineffabili nobis ordine eum qui nihil unquã potest obliuisci, qui semper misereri paratus est, absq; intermissione dñs Iesus admonet, q̃ congrue hominiB bus misereri debeat, quorꝝ particeps uere & doloris ac passionis idẽ ipe dei filius effectus sit, & ꝓ quibus ipse confligens, mortis imperium moriendo prostrauit. Sic eñ sæpe intercedit pro nobis. Neq; ita hoc facit, *ut sæpe offerat semetipsum* in ara crucis, & sæpe patiatur, quia sufficienter oĩbus semel oblatus est, nec opus est repetitiõe. Vnde patet quia dignior & efficacior sit eius hostia oĩbus alijs: quia illæ sæpe intrauerũt sine cõsummatiõe, hæc semel oblata ad patriã reducit. Non ad hoc intrauit in cælum, ut seipsum sæpe offerat effusione proprij sanguinis, *quẽadmodum* illa necessitate qua legalis *pontifex intrat in sancta sanctorꝝ, per singulos annos* id agendo, quia consummationẽ & perfectionem operari non ualet: & hoc facit non in proprio, sed *in alieno sanguine*. et hic per singulos annos. Christus autem nõ sæpe, sed semel: hic in alieno sanguine. Christus in proprio: hic ꝓtinus egreditur de sanctis. Christus perpetualiter in sanctis sctõrum assistit uultui dei, semper interpellans ꝓ nobis. Nõ ergo itã intrauit sicut ille pontifex, ut post exiret & postea reuerteret̃, hostiã suę passionis offerẽs, ut ille sanguinem brutorꝝ animalium, sed semel sanguinem proprium obtulit, & cælũ penetrauit. Alioqui.i.si alit̃ faceret, si sæpe se offerret, tunc oporteret *eum frequenter pati* incipiẽdo *ab origine mundi*, ut per singulas generationes pateretur, redimendo suos in unaquaque generatione. Nam si sæpe seipsum in ara crucis offerret, ideo faceret, quoniã ad redemptionem omnium minime sufficiẽs esset. Et si illos quos in carne uiuentes inuenit, redemisset, rursus oporteret eũ mori ad redemptionem aliorũ qui post nascerentur. Sicq; per singulas generationes esset necesse fieri. & quoniam Abel & Noe & Abraam & Iob & Dauid, cęteriq; iusti & ad uitã prædestinati, eodẽ modo fuerunt redimendi, quo & illi quos in carne apparẽs iustificauit, & eadem necessitas & causa præcessit in illis, quæ sequuta est in istis, ideo cũ redimere omnes uoluisset, & non nisi suos contẽporaneos redimere posset, à primo iusto.i.à tempore Abel incepisse pati debuisset, q̃d esset magnum inconueniẽs. Ergo nõ sæpe, sed potius semel in ara crucis oblatus est. Quod nunc cõstat, quia per prædictum inconueniens est ostensum. Vel ita: Non frequẽter passus est ab origine mũdi, sed nunc semel in cõsummatione seculorum. Si semel oblatus non sufficeret omnium in se credentium peccata exhaurire, oporteret eum pati sæpius ab origine mundi. Quod ne fieret, semel passus est in consummatione seculorꝝ.i.in ultima ætate mundi, in qua sunt omnia consummata & adimpleta, q̃ in seculis transactis imperfecta fuere, & ideo non opus fuit ut inciperet pati ab origine mundi. Nam si toties pateretur, esset miserabilior oĩbus hominibus. Nõ cœpit ab initio pati, sed *nunc in consummatione seculorũ apparuit* in sanctis sctõrũ uultui patris, *semel* ingressus illuc *per hostiam suã una uice* mactatã *ad destitutionem peccati*.i.ad hoc ut deorsum statueret peccatum, ne iã super nos, sed subter nos esset.i. ne iã dominaretur nobis, sed nos conculcaremus illud. Quod nulla alia hostia facere potuit. Et quia eius hostia semel oblata, regnum peccati subuertit, nec iam per consensum uel operationẽ præualet super nos peccatũ, nõ necesse fuit ut iterum offerretur. Dixi quia semel apparuit deo per hostiam suam, ingrediens sancta sanctorũ. Et ob hoc passus est semel, quoniam hanc potestatem in omnes possidet natura, ut semel moriantur. Et quẽadmodum.i.qua necessitate & naturali conditione *statutũ est* omnibus *hominibus semel mori*.i.ut semel moriantur, sed *post hoc* .i.post mortem restat eis *iudicium*, in quo secundũ hoc quod egere recipiant.i. non iterum restat ut surgant, & iterum moriãtur, sed tantum ut ueniant ad iudicium, recepturi præmia uel tormenta, *sic*.i.eadẽ necessitate & immutabili iure naturæ *et Christus*, utpote uerus homo *semel* & nõ amplius in ara crucis *oblatus est*, & post faciet iudicium: hoc est, sicut hominibus post mortẽ nihil restat ex necessitate nisi ut iudicentur, ita Christo post mortem nil restat nisi ut iudicet. Nã si post resurrectionem suam iterꝝ mori posset, nõ haberet in se naturam cæterorum hominum. Et ita nihil nobis prodesset, cũ uerus hõ non esset. Sed ut uerus homo probaretur, sicut semel ex matre uirgine natus est, ita semel in cruce moriens, oblatus est patri sacrificium, *ad exhaurienda*, id est, prorsus auferenda & adnullanda *peccata*, nõ dico omnium, quia non omnes credunt, sed *multorum*.i.eorꝝ qui ad uitam prædestinati sunt, quod aliæ nõ sufficiebant hostiæ: quia etsi aliquo modo minuebãt ea,

A non tamen exhauriebant: hoc est, semel uenit, & eo aduentu omnia peccata suorum exhausit. secundo autem aduentu apparebit non ut iterum patiatur, sed ut iudicet. Apparebit enim sine peccato, id est, sine hostia pro peccato, quia tunc nō offeret hostiam pro peccatis, sed damnabit perseuerantes in peccatis. Consuetudo em̄ legis ē, ut sacrificium quod pro pc̄tis offertur, appelletur pc̄m. Et secundum illam consuetudinem pc̄m appellat Apostolus, quia loquitur Hebræis, quibus huiusmodi nomina per notitiam legis fuerāt usitata. Quasi dicat: Estote timidi, quia iam amplius non immolabitur pro uobis. Tunc em̄ non erit hostia, sed iustitia in remunerando uel damnando. apparebit expectantibus se, id est, illis qui propter conscientiā bonā sui meriti cum quadam securitate expectabūt aduentum eius, uel qui modo longanimiter expectant eum, perseuerantes usq; in finem cum patientia in bonis operibus, & intuitum cordis ad eius aduentum erigentes. Apparebit eis in salutem, quia uisio eius salus eorum erit perpetua, ut iā nec corporis nec animæ quicquam mali sentiant, sed in eius aspectu sine fine gaudeant.

CAPVT X.

VMbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerū, per singulos annos eisdem ipsis hostijs, quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere. Alioqui cessassent offerri, eo φ nullam haberent ultrà cōscientiam peccati cultores semel mundati. B Sed in ipsis commemoratio peccatorū fit per singulos annos. Impossibile est em̄, sanguine taurorū & hircorū auferri peccata.

¶Probauit sufficienter quod Christus nō nisi semel mori debuit, & nūc reddit causam cur semel eum mori necesse fuit. Lex em̄ non poterat perfectionem facere, & ideo hunc oportuit mori qui faceret perfectionē. Vel ita continuādum est: Probauit Christum fuisse meliorem hostiam, ostendendo ea quæ in ipso erant, prioribus hostijs digniora. Hoc idem nūc facit per aliā partem, hostias legis improbādo, & non sufficientes fuisse demonstrando. Quia sicut p dignitates ipsius ostēditur melior hostia, sic quoq; econtrario melior apparet, hostiarum legalium imbecillitate monstrata. Probauit enim quod Christus pctā suorū exhausit, & de operatione & etiam de consensu mentis eorum, quod hostiæ legis facere nequiuere, ut Iudæi uellent. Vere Christus exhausit peccata & fecit perfectos, quia lex neutrum facere potuit. Nunquam, id est, nullo tempore, nec tempore Moysi, nec tempore aliorum potest facere perfectos accedentes in sancta sanctorum pontifices. Sed quæritur quare non potest. Quia est habens & continens umbram futurorum, id est, habens & præcipiens ea quæ sunt umbra futurorum bonorum. Nam quæcunque lex præcipiebat, ut tabernaculi uasa & hostiæ & cætera huiusmodi, non erant ueritas, sed umbra uerorum: & p hoc C impotens ad perficiendum aliquem potest iudicari. Vel umbram habet lex futurorum bonorum, id est, quandā extraneam similitudinē eorū quæ futura erāt: hoc est, ita dubie & extranee futura bona ondit sicut aliq umbra, & repræsentat oculis nostris illud corpus cuius ē umbra. Et quia lex posset habere ex parte umbrā futurorum bonorum, ex parte ipsam ueram imaginem, addit: Ita dico, habens umbram futurorum bonorum, ut in nulla sui parte habeat ipsam ueram imaginem rerum. Verius em̄ & expressius repręsentat aliqua imago rē aliquā quàm umbra. Per imaginē enim & qualitates & quātitates illius cuius est imago, aliq mō cognoscimus: sed p umbram nil certum, nil determinatū habemus. Si Moyses aut Melchisedec p populo dei fuisset oblatus, forsitan imago Christi uideret: sed hircus & uitulus & cætera quæ significabāt Christum, nō imago, sed umbra erāt. Ipsa (inquā) lex nunquam potest perfectos facere, id est, pfectione uirtutum beatos & cōsummatos pontifices, p singulos annos ad sancta sanctorum accedentes cū hostijs, nō potest illos facere perfectos eisdem ipsis hostijs, quas semper offerunt. umbræ sunt enim, prænunciātes gratiam qua iustificamur, & in eis homines non iustificātur. Nō possunt in eis uel in ipsis pōtifices perfici in iustitia, id ē, non possunt in eis iustificari uere, licet semp offerāt eas reuertente anno. & quia possent offerre per singulos annos in spatio uiginti annorum, sic tamen ut postea dimitterent, addit indesinenter, id est, perseuerant ter. D Quasi dicat: Licet pōtifices in Sancta sanctorum per singulos annos offerrēt indesinenter, tamen lex non potuit illos facere perfectos. & quia lex per omnes hostias suas, cum sint umbræ, nullum duxit ad pfectionem, ideo tale quid offerri debuit, quo pfectio iustitię daretur humano gñi. Non potest eos lex talibus hostijs facere perfectos, ut eorum consciētia libera fiat ab omni consensus pollutione. Alioqui, id ē, si aliter fecisset, si illos efficere perfectos posset, iā cessassent offerri illæ hostiæ, id ē, non esset aliq necessitas, nec etiā causa quare ulterius deberent offerri, & sic cessassent, eo quòd cultores, id est, sacrificatores semel mundati, id ē, una oblatione earum ab omni peccato purgati, nullam haberent ultrà conscientiam peccati, id est, non essent iam sibi conscij de aliquo peccato, sed tam in corde quàm in operibus mundi perseuerarēt: & ideo iā hostia non indigerēt, quoniā pfecti essent, quod lex facere non potuit. Vna autē hostia Christi perfectos facit. Cuius corpus semel oblatum, omnes suos pfecte emundauit & emundat: quoniā usq; in finē seculi hostia illa sufficiēs erit oībus ad emūdationē. Et si millies peccāt, non indigēt alia: quia hæc sufficit ad omnia, & omem consciētiam à peccato lauat. Ipsa enim & prius per baptismū purificat eos: & si deinceps peccauerint, per pœnitentiā rursus emundat, & in cōsummationem uirtutum reformat. & si nos quotidie offerimus, recordatio mortis eius ē: & una hæc hostia est, nō multæ, quia semel tm̄ oblata est. Nec à multis hominibus mul

A ti Christi offerũtur, sed unus ubique & semper plenus, ubique unum corpus. Semel oblatus non consumitur. ¶ Quod nos agimus, recordatio sacrificij est: nec causa infirmitatis suæ repetitur, quia perficit hoiem, sed nostræ, qui quotidie peccamus. Dictum est superius qđ legales hostiæ cessassent offerri, si perfectionẽ purgationis agere possent: qa superflue offerrẽtur, cum iã cultores per eas emũdati, scirẽt se nõ habere peccati sordem aliquam. Sed uidemus qa non purgãt eos. Nã *in ipsis* hostijs *per singulos annos* oblatis *fit commemoratio peccatorũ*. Cõmemoratio, non absolutio: infirmitatis accusatio, nõ uirtutis ostensio. ¶ Dum em̃ cõmemorantur & confitentur peccata sua, & offerũt pro eis illas hostias, constat eos habere peccata. Nec mirum. Nam *impossibile est sanguine taurorum & hircorum*, aliarumve pecudũ *auferri peccata*: etsi per illas hostias auferat operatio, culpa tñ interior & consensus remanet. Nã solius Christi sanguine delent peccata, etiam illis qui sub lege quondam remissionem per illa sacrificia uidebãtur accipere.

peccata solius Christi sãguine delent.

Psalm. 39

Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam & oblationẽ noluisti, corpus autẽ aptasti mihi. holocaustomata & ꝓ peccato non tibi placuerunt. Tunc dixi, Ecce uenio. In capite libri scriptum est de me, ut facerem uoluntatem tuam deus. *Superius dicens* quia hostias & oblationes et holocaustomata & pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi quæ secundum legem offerũtur, tunc dixi, ecce uenio ut faciam deus uoluntatẽ tuam, aufert primũ, ut sequens statuat. *In qua* uoluntate sanctificati sumus per oblationẽ corporis Iesu Christi semel.

B

¶ Quoniam hostia corporis Christi sufficit ad multorũ exhaurienda pctã, lex aũt nõ ipsos põtifices potuit facere perfectos, *ideo* ad confirmationem huius ueritatis loquit ista dei filius *ingrediens mundum*. i. assumens carnem, hoc est, respectu illius temporis quo erat mundum ingressurus assumendo carnem, *dicit* per prophetã, dum consideraret infirmitatem legis & necessitatem ablationis corporis sui. O pater, *noluisti hostiam* de pecoribus factam, *& oblationem* quæ sanguinis effusione fiebat. ¶ Nõ em̃ reuera talibus hostijs delectatus est deus, sed præcepit eas ad significandam uerã hostiã Christi, & ut per eas Iudaicum populum retineret à sacrificijs idolorũ. ¶ Nec unq̃ odoribus illis delectatus est, nisi in fide & deuotiõe offerentiũ. Et ꝑcipue ab aduentu dñi noluit illa sacrificia, qm̃ oĩa illa erant quasi uerba promittentis & uerba promissiua, cum uenerit quod promittunt, iam euacuanda. ¶ Tandiu quisq̃ promissor erit, donec det: cũ dederit, mutat uerba. Nõ dicit, adhuc dabo q̃d se daturũ dicebat: sed dicit, dedi. Sacrificia ergo illa tanq̃ uerba ꝓmissiua, ablata sunt: qa exhibita est ueritas promissa. i. sacrificium Christi qđ per ea promittebat. & hæc fuit causa quare deus illa primo iussit, & post noluit. Hostiã (inquit) & oblationem *noluisti*. Quid ergo? Iã nos hoc tempore dimissi sumus sine hostia & oblatione? Absit. *Corpus autem aptasti mihi*. Ideo illa noluisti, quia hoc mihi aptasti. Perfectio promissi, abstulit ỽba promittentis. Illa iã in tpe gratiæ *noluisti, sed corpus aptasti mihi*. i. aptum & idoneum corpus, qa sine pctõ & passibile & mortale mihi dedisti, qđ ualeat offerri in redemptionẽ oĩm: *holocaustomata* etiã. i. illa sacrificia quæ oĩbus alijs digniora uidebant, quia tota in altari incendebantur, *non placuerunt tibi* oblata *pro* aliquo *peccato*, quia propt hæc nõ relaxasti pctm̃. *Et tunc*, id est, quãdo uideo oĩa tibi displicere, & corpus aptum immolatiõi esse mihi datum, *dixi: Ecce*. i. sine retardatione *uenio*. i. ad me offerendum spontaneus accedo, quia hanc solam hostiam tibi placiturã considero. Nam *in capite libri* Psalmorũ *scriptum est de me, ut facerem uoluntatẽ tuam deus*, ubi dictum est, Beatus uir qui non abijt in consilio impiorum &c. Et oportebat impleri prophetiam hanc in me. ¶ Sunt etiam qui uniuersas scripturas canonicas unum librum uocent, eo quod ualde mirabili & diuina unitate cõcordẽt. In cuius libri capite scriptum est de me, ut facerem uoluntatem tuam, qm̃ in primis partibus libri Geneseos, qui principium scripturarũ est, legitur ꝓphetatũ quia *relinquet homo patrem suum*. i. dei filius hominẽ induens, ueniet à sede paterna, & relinquet *matrem suam*. i. synagogã, & adhærebit *uxori suæ*. i. ecclesiæ. Vel caput libri est prædicatio diuinitatis, q̃ nihil altius in scripturis inuenitur. Et in capite libri scriptum est de me, qm̃ scripturæ sanctę demõstrant me esse deum sup oĩa, cum dicunt, Verbo dñi cæli firmati sunt. & deus erat hmõi, & ego qui tantus in eminentissimo capite. i. in altissima prędicatiõe diuinitatis libri scripturarũ inuenior, induens misericordit formã serui, uolui o deus ut facerem uel ut faciam uoluntatem tuã, factus obediẽs usq̃ ad mortem. ¶ Quia uolũtatem meã quã iuxta naturam humanitatis habebam, diuinæ uoluntati tuæ prorsus concordẽ feci, ut sicut immolatione mei corporis humanũ genus redimi uolebas, ita & ego uellẽ, & in omnibus uoluntatem tuã adimplere optarẽ. ¶ Hæc uerba Christus in psalmo loquutus est, & nũc aperit nobis Apostolus, qd ipse de his sentiat. Quia scilicet nõ solum notat ueteres hostias hæc autoritas nullum perfecisse, & solã Christi hostiã de omnibus credẽtibus hæc sufficient egisse uel agere, sed etiã oblationem ueteris testamenti & substitutionem noui demõstrat, si diligent notentur hæc uerba. ¶ Nã ipse Christus dicens superius, illa noluisti, & subiungens, Tunc dixi, Ecce uenio, *aufert primũ* sacrificiũ & cũ eo uetus testamentũ, & statuit nouum sacrificiũ ut stabile permaneat, & cũ eo nouum testamẽtum. Et hoc est: *Superius dicens* ipse filius, *quia hostias & oblationes & holocaustomata* etiã *pro peccato noluisti*, ostendit carnalia sacrificia esse reprobata, & cum eis carnales oẽs obseruãtias. Illas hostias noluisti, & ne uiderentur displicere, quia nõ secundum legis institutionẽ offerebãtur, subditur, *nec placita sunt tibi ea quæ secundum legem offerũtur*.

C

Psalm. 1.

Gene. 2.

D

Psal. 32.

Philip. 2.

A Et tunc cũ illa oĩa tibi displicerent, & aliud uelles
sacrificiũ, dixi, Ecce uenio immolari, ut faciã & cõple
am uoluntatẽ tuã o deus, quẽ ego iuxta humanitatem
meã adoro & colo, hęc dicẽs dñs, aufert primũ sacri
ficiũ, ut sequẽs statuat. Dicendo eñ hostias & oblati
ones noluisti, aufert primũ.i.oñdit ablationẽ pri-
mi: & subdendo, ecce uenio, ut faciã uoluntatẽ tu
am, statuit sequẽs.i.oñdit nouum stabile & firmũ
fore. Primum & sequens, uel sacrificium, ut dixi-
mus, uel testamentum intelligit. Nam utrunq; ui-
demus impletum. Quia & uetus sacrificium à po-
pulo dei prorsus est ablatum, & sequẽs dñici cor
poris sacrificiũ est substitutũ. Similiř primũ testa
mẽtũ iuxta carnales obseruãtias ablatũ est, & suc
cessit euangelium. Dixi, ecce uenio ut faciam uolũ
tatẽ tuam.i. ut immoler sicut uis, & nouam legẽ
statuam. In qua uoluntate, id est, in qua sui immolati-
one secundũ patris uoluntatẽ facta, nos fideles su-
mus sanctificati, id est, non solũ à peccatis mundati,
sed in uirtutibus consummati: & hoc per oblationẽ
corporis Iesu Christi in cruce facta, nõ bis uel ampli-
us, sed semel: & ideo sequẽs est statutũ, quia per il
lud sanctificati sumus. Primum uero deiectũ est
uel ablatum, qa neminem duxit ad perfectionẽ.

Et omnis quidẽ sacerdos præsto est, quo tidie ministrãs, & easdem sæpe offerens ho stias, quæ nunquam possunt auferre pecca ta. Hic autem unam pro peccatis offerẽs ho stiam, in sempiternum sedet in dextera dei, B de cætero expectans donec ponãtur inimi ci eius scabellum pedum eius.

Psal.109. 1.Cor.15.

¶Quæstio: Diceret aliquis, Sanguis hircorũ &
taurorũ semel in anno per põtificem oblatus, nul
lum duxit ad perfectionẽ: sed illa sacrificia quæ q
tidie fiebant, sacerdotes perfectos iure fecere, qui
am assidue sacrificabant, & gratiã dei semper im
plorabant. Ad hoc quasi respondet, ostendẽs qm̃
sicut põtifices per hostias suas nõ sanctificati sunt,
ita nec sacerdotes, licet offerrent assidue sanctifi-
cati aliqua legali obseruatione. Quasi dicat, Omis
pontifex per singulos annos offert, & non perue
nit ad aliquã cõsummationem: & eodẽ mõ omnis
sacerdos semper offert, & tñ per ea nunq̃ consum
mař. Et omnis quidem sacerdos præsto est, id est, iuxta
paratus ut impleat officium suũ, quotidie ministrans
altari, & sæpe offerens easdem hostias, quas iã obtule-
rat.i. similes prioribus, ut qui heri taurum obtule
rat, hodie taurũ, & cras taurũ offerat. quæ hostiæ, li
cet eædem crebro repetitæ, licet à sacerdote qui
præsto est, semper & sedulius in officio sint obla
tæ, tñ quantumcunq; offerantur, nunquam .i. nullo
tẽpore possunt auferre peccata. Sacerdos quidẽ mul-
tas offert hostias, semp'q; tali officio deditus ẽ, &
tñ casso labore consumitur. Sed hic noster uerus
sacerdos, de quo loquimur, & cuius esse sufficien
tem hostiã ostendere intẽdimus, ipse nõ sæpe, nõ
multas hostias, sed unam quæ sola sufficiebat, offe-
rens hostiam pro peccatis omnium credentium delẽ-
dis, post expletam suę passionis obedientiam sedet,
id est, quiescit & regnat & iudicat in dextera dei, id

est, in potiori dignitate patris, in sempiternũ ibi per- C
mãsurus, quoniã iterum laborare & iterum offer
re non eget, nec opus est ut aliquid pro sua uel su
orum imperfectione patiatur. Tantæ enim perfe-
ctionis & efficaciæ fuit eius hostia, ut non sit opus
eam rursus offerri pro peccatis aliquorum. Et li-
cet nos eam quotidie offeramus, nõ tamen passio
nis dolorẽ ultra sentit Christus, sed memoria pas
sionis eius à nobis fit. Multũ aũt nobis in hac car-
ne tribueremus, nisi usq; ad eius depositionẽ sub ue
nia uiueremus. Propterea nobis p mediatorẽ pstĩ
ta est gratia, ut polluti carne peccati, carnis pctĩ
similitudine mũdaremur, id ẽ, sacrificio corporis
eius, qđ in Missarũ celebratiõe offertur. Vnde qa
licet ipse amplius nõ patiatur, tñ eãdem hostiam
per suos sacerdotes adhuc offerre nõ desistit, apte
nunc dicitur, quia unam pro peccatis hostiã offe-
rens, sedet in dextera dei. Offerens nanq;, præsen-
tis temporis est: quia sicut diximus, ipse per suos
sacerdotes eã adhuc offert, quia per semetipsum
semel obtulit. Nam de passiõe eius dictum est, qa
semel oblata est eius hostia, cũ adhuc in ministeri
is offeratur. Sacerdos legalis ministrat, hic aũt se-
det: quia ministrare famulorũ est, sedere uero do-
minorũ. Et sedẽt ad dexterã dei, ut appareat quia
bñ potest suos consummare, qui sic meruit exal-
tari. de cætero, id est, de eo quod restat, hoc est, glo-
rificatione corporũ, qm̃ remissis peccatis hoc so-
lum restat. uel potius de cætero quod restat .i. de
gloria bonorũ & pœna malorũ, expectans donec po- D
nantur inimici eius, id est, usq; ad illud tempus, quo il
li qui adhuc ei inimicantur & contradicunt, ponẽ
tur scabellum pedum eius, id ẽ, omnino ei subijciẽtur,
alij interim per fidem alij in futuro per damnatio
nem. Causa est, quare iam glorificatus nõdum su
os glorificet, uel in passione iudicatus nondum ini
micos iudicet: quoniam adhuc nonnulli ex inimi
cis fient amici, & optimum sibi locum sub pedi-
bus eius acqrent. Nã necesse est ut habeat ibi qs-
q; locũ aut gratiæ aut pœnæ: & ideo differtur iudi
ciũ, ut quærat unusquisq; quẽ ibi locũ habeat.

Vna eñ oblatione consummauit in sem piternum sanctificatos. Contestatur autem nos & spiritus sanctus. Postquam enim di xit, Hoc autem testamẽtum quod testabor ad illos post dies illos, dicit dominus, dabo leges meas in cordibus eorum, & in menti bus eorum superscribam eas, & peccatorũ & iniquitatum eorum iam nõ recordabor amplius. Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.

Ierem.31. Supra.8.

¶Dixi quia unam pro peccatis obtulit hostiã.
Et quare unã, & non multas? Quia illa suffecit ad
omnia. Nam una oblatione .i. sui sanguinis effusione
cõsummauit sanctificatos.i. per baptismũ à pctĩs
emundãs sanctificauit, & sanctificatos cõsumma
uit.i. ad summam perfectionem uirtutum proue-
xit, inquãtum potest homo in hac uita cõsumma
tionem iustitiæ consequi: & cõsummauit illos in

A *sempiternum*, quia sine fine possidebunt illam iustitiæ consummationem in regno perpetuæ beatitudinis, nec immutabit unquam illorum perfectio. Nec solus ego hoc dico, sed *& spiritus sanctus* per Ieremiam *contestatur nos*, id est, simul testat illud idẽ, quod nos testamur de sanctificatione & consummatione. Vere contestat. *Postquam enim* hoc *dixit*, *Hoc autem testamentum* &c. ibi contestatus est istud quod asserimus. Postquam hoc dixit, contestatus est istud, id est, ex eo quod hoc dixit, consequens est eum contestari quod nos de sanctificatione & consummatione fidelium testamenti noui testamur. Nam quia illa consummatio non per uetus, sed per nouum testamentum fit, idcirco ipse spũs mentionem eiusdem noui testamenti facit, cum illam consummationem promittit, dicens: *Hoc autem testamentum* &c. Quasi dicat: *Non uetus testamentum docebo, nõ carnales obseruãtias prædicabo, sed hoc est testamentum spũale, quod testabor* & affirmabo loquens & accedens *ad illos*: & hoc faciam *post dies illos* qui sunt apud me præfiniti, *dicit dominus* per Ieremiam, non ipse Ieremias. Et non ita testabor illis hoc nouum testamẽtum, sicut uetus testatus sum, in lapideis tabulis scribendo duris patribus eorum: sed potius alio & utiliori modo, scilicet *dando leges meas in cordibus eorum*, id est, manifestando internis sensibus eorum uoluntates meas per spiritum sanctum, qui sapientiam & charitatem illis infundet, ut intelligant eas & delectabilit adimpleat. *& eas* leges quas dabo,

Ierem. 31.

B *superscribam in mentibus eorum*, quia tantæ dignitatis erunt noua præcepta, ut arbitrium mentis eorum superetur, nec sufficiat ex seipso quisquam ea cõplere, sed auxilio gratiæ iuuetur & corroboretur infirmitas eius, ut ea compleat. Hoc loco designatũ est, quia in uirtutibus eos cõsummaturus erat in sempiternum: & de sanctificatione quã daturus erat, subiungitur, quia *peccatorum* quæ quãtum ad se, fecere: *& iniquitatum eorum*, quantum ad proximum, *iam* à tempore baptismatis *non recordabor amplius*: quia nec in hoc seculo pro his iniungam illis aliquã pœnitentiam, nec in futuro ullã p eis irrogabo pœnã. Ita promisit spũs sanctus per nouã gratiam peccata remitti. Sed *ubi horum est remissio, iam non est* faciẽda legis *oblatio pro peccato*, sed cessare debet apud Christianos, quibus peccata sunt in baptismo remissa. Sed etsi post baptismũ peccauerit, remittitur p pœnitentiã, nec indigent oblatiõe legali. Vel in futuro seculo remissis omnibus omnino peccatis, iã nõ offertur oblatio Christi pro aliquo peccato eor, quia nullum erit.

Habentes itaque fratres fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, quã initiauit nobis uiam nouam & uiuentem per uelamen, id est, carnem suam, & sacerdotem magnum super domum dei, accedamus cum uero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à consciẽtia mala, & abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem. Fidelis enim est qui repromisit, et consideremus inuicem in C prouocationem charitatis & bonorũ operum, non deserẽtes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tanto magis, quãto uideritis appropinquantem diem.

¶ Multis modis commendato Christi pontificio, & Iudæorum destructo, & ostẽso quod Christus fuit melior hostia, & ad remissionẽ peccatorũ sufficiẽs, & quod lex cum hostijs suis ad hoc erat impotens, finit hoc loco de his disputationem, & monere incipit, ut sola Christi fides cum obseruãtia bonorum oper teneatur: & ex omnibus quæ supra dixit, ex quo de Christi sacerdotio disputare cœpit, infert nunc. Quasi dicat: Quandoquidẽ Christus est sacerdos secundum ordinem Melchisedec, & suo sanguine cælum aperuit, & una nos oblatione sanctificauit atq consummauit, & cætera superius tractata, *itaq; o fratres accedamus* ad eum fide & bonis operibus, à quo per infidelitatem & prauam operationem longe eramus: nos dico, *habentes fiduciam*, id est, spem certissimam, qua non est desperandum, si ob rrauimus, sed confident possumus accedere: habentes fiduciam *in introitu sanctorum*, id est, introeundi in sancta sanctorum, hoc est, in cælum, quo intelligimus præcessisse pontificem nostrum. Fiduciam habemus qd intrabimus in illa sancta sancto, & hoc non in legalibus sacrificijs, sed *in sanguine Christi*, quẽ ipse ideo effudit, ut eodem redempti illuc accedamus, & in illa sancta ingrediamur. *quam uiam*, id est, quẽ introitum modo factum uiam tritã in patriã, ipse *initiauit nobis*, id est, ipse primus omnium fidelium intrauit, ipse primus per eam ambulauit, & fidelibus suis potestatem ambulãdi per eam post se tribuit. Viam dico, *nouam*, id est, per quã nullus ante eum ambulauit: *& uiuentem*, i. durabilem & manẽtem atq nos sanctificatos expectãtem, quia postea fidelibus semper est aperta. Vel uiuẽtem, quia omnes q intrant, uiuere facit. Viuentem, quia nullus per eã ingredit, nisi quem uita ducit. *per uelamẽ*, id est, per significatum illius uelaminis, quod duo tabernacula diuidebat, *id est, per carnem suam*, patefacta est nobis uia in sancta sanctorum, id ẽ, in supernã Ierusalẽ. Vnde etiã eo in cruce moriente, scissum est uelũ templi, significãs morte eius apertã esse nobis uiã in sancta sancto. Per uelamẽ, id est, per carnẽ *Christi* qua uelabatur diuinitas, uia illa manet peruia: quia sumũt fideles ut uiaticum carnem Christi. & de hac uita recedentes, ingrediuntur ianuã cæli. & per uelamẽ. i. per carnem suã initiauit nobis ipse uiam illam, quia carne uelatus transijt primus per eam. Per carnẽ initiauit eam, quia nisi carnẽ assumpsisset, nõ eam nobis initiasset. Per carnem em̃, nõ per diuinitatem potest de loco ad locum ire: & ideo per carnem, qua se uelauerat, initiauit nobis iter in cælum, sicut ei Psalmista canit: Qui ponis nubẽ ascensum tuũ. Nubẽ quippe posuit ascẽsum suum, qa carne ascendit, non diuinitate. Nã quod nũc Apostolus uelamẽ

D

uelamen legis de[...]

Matt. 27

Psal. 103.

A hoc Psalmista nubem appellat. Vel secundum q̃d nonnullis uisum est, caro Christi quã ex altari sumimus, idcirco uelamen appellatur, quoniam sensibus nostris in sacramento uelatur. Nam sensus nostri aliud renunciant, & aliud fides. Visus em̃ persuadet nobis esse solummodo panẽ scd̃m panis speciem, fides autem insinuat esse carnem uiuam & uiuificatricem, gustus, panẽ in sapore, auditus etiam illud idem in fractione, fides uero integrum agnum à fidelibus sumi sine aliqua ipsius læsione. Non enim sumimus carnẽ exanimem, sed consecratione & operatione diuina uiuentẽ. Christum scilicet & agnum pro nobis oblatum in sacramento accipimus, nõ ut ipse quicq̃ cõtumeliæ uel læsionis in sacramento patiat, sed illud q̃d p nostra uita sustinuit, nostrę memorię repræsentat. Per hoc itaq; uelamen dominicæ carnis initiata ẽ nobis uita noua, *quia per sacramentum* corporis & sanguinis *Christi* cœpit in nouo testamento patere *fidelibus* ingressus regni cælor, qui sub ueteri lege nulli patebat. *Et habentes* (inq̃t) *sacerdotem magnũ* Christum pro nobis patrem orantem. Ipse em̃ per hostiã suam in sancta sanctor introiuit, ubi semper uiuit & offert & interpellat pro nobis. Sacerdotem dico, *super domũ dei*. i. super ecclesiam constitutũ, ut eam regat & contra oẽs impugnationes defendat. Hoc totum ad est acsi dicat: Fiduciam habemus introeundi ad sancta sanctorũ, ad uisionẽ supernæ pacis, tum q̃a per sanguinẽ Christi genus humanũ exuit seruitutẽ, tum quia B ipse primus intrauit, tum q̃a fideles suos corroborat & nutrit esca suæ carnis & potu sui sanguinis, tum q̃a pro nobis intercedit, tum q̃a ecclesiã gubernat & protegit. Nos (inq̃t) habentes fiduciã per hæc oĩa quæ dicta sunt, *accedamus* ad eũ. i. passibus affectionis & gressibus religiosæ operatiõis efficiamur ei magis ac magis propinqui ad introitum sanctor. Accedamus, nõ cũ ficto, sed *cum uero corde*, ut non simulatorio, sed puro & uero corde tendamus ad eũ, sicut scriptũ est: Et in simplicitate cordis quærite illum. & hoc faciamus *in plenitudine fidei*. i. ut fides nostra de illo sit plenaria, nec aliquid minus q̃ oportet habeat, ne adhuc infideliter æstimemus eum sine carnalibus obseruãtijs ad salutem minus posse sufficere. Nos dico, *aspersi* & purificati *corda* nostra ab omni mala conscientia, & abluti *corpus aqua munda*. i. baptismo, q̃ mundantur omnes peccator sordes. Hoc est, accedamus ad eum uero corde in plenitudine fidei, nos qui sumus *aspersi corda*. i. qui habemus corda rore spũs sc̃ti aspersa in baptismo, & per hoc emundata *à cõscientia mala*. i. ab omni reatu cõscientiæ, *& abluti corpus*. i. qui habemus ablutum & purgatũ à pc̃tõ corpus *aqua munda* baptismi. Omnia enim pc̃tã delentur in baptismo, tam interiora q̃ exteriora. Quia ergo per baptismũ facti sumus à pc̃tõ liberi, & restaurata est nobis libertas arbitrij, & gratia dei data, & nullã habemus excusationẽ, accedamus (ut dictũ est) ad eum, q tot beneficia nobis largitus ẽ, & uero corde diligamus eũ, atq; fidem integrã illi seruemus, & fide plena eum

Sap. 1.

credamus, & q̃d corde credimus, ore cõfiteamur, C scilicet *teneamus spei nostræ confeßionẽ*. i. nihil sit tam graue uel asperum, q̃d ab ore nostro auferat confessionem, quæ est causa spei quæ facit nos cæleste beatitudinem sperare. i. quæ confessio p̃cedit ex spe. Nisi enim quis bona futura speraret, nõ illud cõfiteretur, pro q̃ præsentia bona amitteret. Hãc confessionem quæ facit nos ęterna bona sperare, teneamus *indeclinabilem*. i. ita firmiter eã teneamus, ut non deorsum incline͂t ad cupiditatem uel timorem terrenorum, sed semper tendat sursum ad appetitum cælestiũ. Et debemus constant̃ hanc spei cõfessionẽ tenere, quia *fidelis est* dñs in suis promissionibus, & mentiri non potest, *qui repromisit*, id ẽ, qui multoties per scripturas nobis promisit æterna bona quæ speramus. Hæc quãtum ad deum, monuit eos *Apostolus*. Deinde exhortatur eos, ut satagant de utilitate proximorum, & admonet eos ad charitatem & bonam operationem. Quæ exhortatio ad eos maxime uidetur pertinere uel eos notare, qui existimantes se melioris uitæ, consortium aliorum deserebant. Quasi dicat: Fidem & confessionem teneamus, quãtum ad nos uel ad deum: *& consideremus inuicem*, id est, diligenter & attente inspiciamus alter alterum, non ut inuideat & insidietur, sed *in prouocationem charitatis & bonorum operum*, id est, ut maiorem dilectionis feruorẽ habeat, & ad omnem bonam operationem prouocetur. Scilicet perfecti cõsiderent imperfectos, exhortando illos ad dei & proximi dilectionem & ad fructum dilectionis, id est, ad opera bona. D Imperfecti uero considerent *perfectos*, sumendo *ex eis exemplum utilitatis quod imitentur*. Et sic prouocabunt se uicissim in charitatẽ & bona opera. Vel per omnia cõsideremus quid fratribus sit utile, inuicem hoc agentes, ut quemadmodũ nos de salute aliorum satagimus, ita & illi uicario modo de salute nostra sint soliciti, ut nullus habeatur segnis & infructuosus inter nos. Quia dum dicitur, consideremus inuicem, conuenit singulis illa exhortatio. Hæc (inq̃t) faciamus, *non deserentes collectionem nostram*, id est, illos qui collecti sunt ad fidẽ nobiscum, *sicut est consuetudinis quibusdam* uestrum, qui charitatem non habentes, & quasi de singularitate meritorum gloriantes, segregant se à cæteris. Tangit & culpat scindentes unitatem charitatis, quasi inter alios non possent habitare causa sanctitatis suæ, qui potius suo exemplo debuerunt consolari alios. Laborantem quippe consolari, est pariter in labore persistere: quia subleuatio laboris, est uisio collaborantis, sicut cum in itinere comes iungitur, uia quidem non attrahitur, sed tamen de societate comitis labor itineris leuigatur. *Et tanto magis*, inquit, *quanto uideritis appropinquantem diem*. Acsi dicat: Eo labor crescat, quo iam præmia laboris appropinquant. Vel si tribulatio & persequutio infidelium ingruerit fratribus, non deseratis collectionem uestram, id est, illos qui uobis per sacramenta fidei sunt associati in eodem corpore ecclesiæ, sed potius consolamini eos in aduersis dulcedine uestræ exhorta-

A tionis. Dico ne deseratis in tribulatione pauperes Christi, sicut quidam, qui uidentes imminere san ctis anxietates, subtrahunt illis adminiculi susten tationem. Non subtrahatis uos à socijs in certami ne martyrij, denegando eis solatiũ uestræ exhor tationis, *sed consolantes* sitis eos in ipsis passionibus: & tanto magis id facite, quanto magis uideritis asperiores pœnas imminere, per quas finis eorũ appropinquat, in quo de tenebris huius seculi ad diem perpetuæ claritatis transibunt, ne quis unq̃ desit illi tam felici diei propter subtractionem ue stræ exhortationis. Vel etiã in pace uos qui sancti ores uidemini, ne deseratis causa uestræ religiosi tatis collectionem fratrum, quia minus religiosi uidentur, sed uestra cohabitatione & colloquuti one consolationem illis exhibete, ne de sua salute desperent propter irreligiositatem suam, si uide rint se desertos à uobis sanctioribus. Cõsolamini eos promittendo ueniã, & in spem erigẽdo, & ad bene agendum monendo. Et hoc facite magis ac magis quotidie, sicut uideritis appropinquare di em mortis. Quasi dicat: Non differatis, quia mors uniuscuiusq; ꝓpe est, & q̃tidie uicinior efficit. tan to intentius hoc agite, quanto uideritis illum diẽ singularem & timendum appropinquare.

Voluntarie enim peccãtibus nobis post acceptam notitiam ueritatis, iam non relin quitur hostia pro peccatis, terribilis autem quædam expectatio iudicij & ignis æmu- Supra.6.

B **latio, quæ consumptura est aduersarios.**

¶ Vere non debetis peccare negligendo colle ctionem fratrum & deserendo, quia *nobis* Christi anis *uoluntarie peccantibus*, id est, sponte deum offen dentibus, & non ex ignorantia uel infirmitate, sed ex deliberatione delinquentibus, *post acceptam noti tiam ueritatis*, id est, postquam interius illuminati sumus, & quid eligendum, quidue respuendum sit, absq; dubio cognouimus, *iam* post hęc *non relin quitur hostia pro peccatis*, sicut in ueteri lege mãdatũ erat, sæpius hostias offerri pro peccatis. Non em̃ Christus iterum immolandus est pro peccatis, quod semel factum est, & secundo non est opus, sed magis oportet nos in fide & bonis operibus manere. Non excludo pœnitentiam, sed secundũ baptismum. Non dico, non est ultra pœnitentia uel remissio, sed hostia, id est, crux secunda: quia una sufficit, nec amplius hanc expectemus, sed pœniteamus, quia rebaptizari in morte Christi non possumus. Qui enim iterat baptismum, ite rat rursus mortem Christi, ut ex ea iterata fiat ite rata remissio. Sed hoc impossibile est. Non talis hostia nobis relinquitur, si post baptismum nos inquinauerimus. Vel uoluntarie peccantibus, id est, in uoluntate peccandi manentibus nobis, non relinquitur hostia pro peccatis, id est, nullum cõ modum potest conferre sacrificium dominici cor poris. Nam pro peccatis pœnitentium offertur deo quotidie sacrificium & oblatio, non pro pec catis illorum qui ipsa peccata relinquere nolunt. Si peccare nobis ita perseueranter & continue

C placuerit, non relinquitur nobis hostia pro pec catis: sed potius relinquitur *quædam* nobis nota bilis *expectatio iudicij*, quæ est *terribilis*, id est, ad ter rendum habilis, quia multum nos terrere potest. Et hæc pœna interius est, quia *&* foris sæuiet ignis perpetuus. Nam etiã timor iudicij resurgentibus malis est pœna inenarrabilis & grauior q̃ gehen na. Et dicente iudice, Discedite à me maledicti in ignem æternũ, statim assumet eos ignis *æmulatio*. i. uehemẽs infestatio, quia zelo quodam nimis ac censo semper eos puniet & quasi inuidebit eis, qa semper ad hoc exardebit, ut eos incessanť exurat. *quæ* nimirum feruens æmulatio, *consumptura est*. i. pꝑ petualiter deuoratura *aduersarios* Christi, ut semp in tormentis deficiant, & nunquam ad finem defi ciendo perueniant: qui nunc aut pe[r] infidelitatẽ, aut per malam operationẽ aduersantur Christo. Matth.

Irritã quis faciens legem Moysi, sine ul la miseratiõe duobus uel tribus testibus mo ritur. Quanto magis putatis deteriora me reri supplicia, qui filiũ dei cõculcauerit, & sanguinem testamẽti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ con tume[lia]m fecerit? Scimus enim qui dixit, Mihi uindi[cta], & ego retribuã. Et iterũ, qa iudicabit dominus populũ suum. Horren dum est incidere in manus dei uiuentis. Deute.17. Matt.18. 2.Cor.13. Deut.32. Roman.12. Psal.134.

¶ Vere nobis uoluntarie & libenter peccanti bus, postquam ueritatis notitia sumus illuminati, non relinquitur spes futuræ saluationis, dũ in pec cato iacere uolumus, sed potius pœna perpetuæ damnationis. Quod patet à minori: Quia *quis faci ens irritam legem Moysi*, id est, aliquis preuaricans ali quod præceptum ueteris legis, *moritur* ea morte quam lex decreuit, uel lapidatur, uel incenditur, uel alio genere mortis extinguitur, *sine ulla misera tione*, id est, sine aliqua pœnarum imminutione. Ipse dico, conuictus *duobus uel tribus testibus*, qui te statur quod legem in aliquo sit transgressus. & il le quidẽ sic interficiebať propter illius legis trãs gressionem, in qua non recipiebant obseruatores diuinam gratiam. Ergo *quanto magis* putare debe tis *deteriora* & acerbiora *mereri supplicia eum*, con tra quem in iudicio perhibebunt testimonium angeli sancti & propria conscientia, quod filium dei conculcauerit? In lege enim duo uel tres adhi bentur testes, sed ibi testis erit multitudo angelo rum atque sanctorum, & ipse peccator contra se. Et tunc excipient eum supplicia, id est, pœnæ, sub se eum plicantes & incuruantes & opprimentes. Supplicia dico deteriora, quia magis deterent eũ & comminuent quàm legis cruciamenta. Tam di ram ultionem sentiet & in perpetuum, *qui nunc fi lium dei conculcauerit*, *&* *sanguinem testamenti pollutum duxerit*. i. ita uilipenderit, ut eum non sufficere cre dat ad salutem, si bruta animalia sc[un]d[u]m legem ma ctata putet adhuc saluti necessaria. Conculcat em̃ filium dei, qui fidem & constitutionẽ uiuendi quã ipse dedit hominibus, non credit ad æternã uitã

D

A sufficere, sed in carnalibus obseruantijs confidit plusquā in præceptis eius nouis. Conculcat Christum, qui post acceptionem Christianitatis libere peccat absq; timore & pœnitentia, & qui eo indigne participat. Sanguinē quoq; noui testamenti .i. sanguinem Christi, confirmationem euangelij & sponsorem nouæ hæreditatis, pollutum ducit, q cum minime credit genus humanum à peccatis emundantem, sed potius omnes in Christum credentes polluentem. Quoniam necessario si non mundauit, tunc contaminauit: & peccatores constituit, quia carnales obseruantias & iustificatiões legis cessare fecit. Omne enim quod polluit, in se prius pollutum fuit: & sanguis iste pollutus in se esset, & nos pollueret, si inde nos retraheret, ubi remissio peccatorū esset, id est, si à carnalibus obseruantijs nos separaret, cū per eas remissio peccatorum fieri posset. Vt autem ostendat acrius esse puniendum illum, qui tam male sentit de hoc sanguine, addit: *in quo sanctificatus est* .i. in q remissionem peccatorum accepit, & ita contra eū grauius peccat & ingratus existit. Ac per hoc magis punietur, quia à quo mundationē h' buit, immūdum esse credit. Sed & ille sanguinem hunc pollutum ducit, qui ab eo mundatus, ad uomitū redit & pœnitere negligit: *& spiritui gratiæ*, id est, spiritui sancto gratis dato uel grati[illegible] danti, *contumeliam facit*, qui remissionē quā ipse spiritus operatur, adscribit carnalibus obseruantijs, uel qui eum male uiuēdo à se abijcit. Et quisquis hæc facit, iure sine misericordia morietur, quod in minori per uindictā legis est probatum, ubi præuaricator sine miseratione punitur. Nā si transgressor legis digna morte perimitur pro uno mandato semel præuaricato, quāto acrius punietur, qui supradictis tribus modis deū offendit, conculcādo filium eius, & pollutum ducendo sanguinem ipsius, atque contumeliam inferendo spiritui sancto? Vere talis quisque punietur. *Scimus enim qui dixit*, id est, scimus quàm uerax & quàm potens est ille qui dixit, *Mihi uindictam, & ego retribuam.* Quasi diceret: Homines in præsenti sumunt uindictam de suis hostibus, & ego quoque reddam mihi uindictam in futuro, id ē, uindicabo me de meis aduersarijs, qui nunc me conculcant & contumelijs prouocant, licet sub Christiana professione degant. Vbi nos in Iezechiele legimus, Appropinquauere uisitationes urbis, Septuaginta transtulere, Mihi uindictam, & ego retribuam, dicit dominus. *Et iterum* ad idem probandum, quod qui filium dei conculcauerit punietur, dicit Moyses uel Psalmista, *quia iudicabit dominus populum suum*, id est, peccata populi sui non relinquet impunita, sed unumquenq; etiā fidelium iudicabit scdm uias eius. Ideo non sibi de impunitate, si peccauerit, blandiatur, qa iam est de populo Christianorū, sed sciat quia criminosi nō possidebunt regnum dei. Nam qui nunc in ecclesia male uiuendo filium dei conculcant, eliminandi sunt ab ea. Multi enim sunt uocati, pauci uero electi. Dominus iudicabit populū suum, & quos in eo damnabiles inueniet, damnabit atrociter. Nam *horrendum est*, id est, horrore nimio timendum & præcauendum, *incidere in manus dei uiuentis*, id est, q sempuiuens est, & pœnas semper uiuentes infert eis quos damnat. Incidit in manus dei, qui non sibi prouidet, sed subito deprehenditur, scilicet uentura damna minime prospiciens sine delictorum pœnitentia & uirtutum decore uenit ad examen æterni iudicis, sensurus casum damnationis. Manus pro potentia ponūtur: quia sicut aliquis à manibus inimici in quas forte incidit, artatur ne unquam illæsus effugiat, sic qsque damnādus cogitur potenti iudicio dei, ut qs meruit pœnas sentiat. Qui scilicet deus, si aliquando moreretur, posset cessare pœna quam ipse decreuit. Sed quia semper uiuit & omnipotens est, semp manet quicquid in eius iudicio decretū est.

Marginal notes: 2. Petr. 2. — B — filiū dei qs conculcat — Iezec. 9. — Deut. 32. — Psal. 134. — Matt. 20. — C — incidere in manus dei quis dicatur — manus p potentia

Rememoramini aūt pristinos dies, in qbus illuminati magnū certamē sustinuistis passionū, Et in altero qdē opprobrijs & tribulationibus spectaculū facti, in altero aūt socij taliter cōuersantiū effecti. Nam & uinctis cōpassi estis, & rapinā bonorum uestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes uos habere meliorē & manentē substantiā. Nolite itaq; amittere confidentiam uestrā, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim uobis necessaria est, ut uoluntatem dei faciētes, reportetis repromissionē.

Marginal note: epla in natali martirū

D

¶ Aspere terruerat eos, cōpescendo à peccatis comminatione æterni supplicij: nūc uero territos refouet, laudās eos de præteritis, & hortatur ut in bonis quæ cœperant, perseuerent. Turpe enim & dignum reprehensione, si hi qui dum adhuc rudes in fide essent, religiose uixere, modo nequiter agendo deum offendant: & qui in exordio quando ad fidē uenere, magnanimiter uarias persequutiones tolerauerunt, postea pusillanimes effecti, deficiant in tribulationibus. *Rememoramini autē pristinos dies* &c. Ostendit diu esse ex quo ad fidem uenerant, & per hoc magis debuissent in religione profecisse, & ad sustinendā persequutionem exercitati esse. Quasi dicat, Non deseratis collectionē nostram in tribulatione, neque male uiuendo filium dei ulterius conculcetis, sed recordamini constantiæ uestræ & perfectionis, quam in pristinis diebus habuistis. & hoc est: Rememoramini, id ē, reducite ad memoriam pristinos dies, id est, recogitate quales in illis diebus fueritis, ne nunc deteriores sitis, cum ex tēporis prolixitate multo meliores esse debeatis. Recogitate dies, *in quibus* luce fidei *illuminati, sustinuistis magnum certamen passionum*, id est, non defecistis sustinendo, sed magnanimiter certastis, fidem corde & ore tenēdo, quam uobis extorquere persequutores contendebant. Plus enim notat dicendo, sustinuistis magnū certamen passionum, q̄ si simpliciter dixisset, sustinuistis magnas passiones. Nā qđ posuit ibi certamē, ondit eos nō defecisse, sed constant̄ certasse. Qđ non notaretur, si certamen non esset appositū. Vel ideo

A dixit certamen passionum, qa ipsæ passiones certabant contra eos, ut patientiam & fidē eis extorquerent, sed non potuerunt. ¶ Et ideo qui sic fortiter stetere in principio suæ conuersionis, non debent nunc metu persequutionis deserere collectionem fratrum, qui eorum solatio indigent. Siue ideo posuit certamen passionum, quia aliud est passio q̄ infertur, aliud difficultas passionis quæ contra rationem pugnat, & ut fidem postponat, exhortatur. ¶ Duobus itaque modis eos laudat, tum quia passiones & uerbera exterius sustinuerunt, tum quia inuictissime cōtra ipsas passiones interius certauerunt, quasi dicens: Duo in uno fecistis, qa unū patiebamini exterius, aliud interius. *Et in altero quidē*, id est, in hoc quod exterius patiebamini, *facti estis spectaculum*, id est, admiratio quędam uniuerso populo, *in oprobrijs* quæ contra uos proferebant, qa omnes irridebant uos & amentes atq; insensatos dicebant. Et graue quidem ē opprobriū, sed grauius est, cum spectaculū hominibus fit, non secreto exprobrat. Spectaculū fuistis in opprobrijs, quoniam spectante uniuerso populo irrogabantur uobis multa cōuitia & ignominiosa uerba, *&* *in tribulationibus*, quia publice flagellabamini & diuersas pœnas sustinebatis. In hoc maximam eoꝝ cōstantiā ostendit, qm̄ quamuis spectaculū essent, non tamen deficiebant à fide. ¶ Non enim modicū obprobrium est, fieri spectaculum & ab hominibus insultationes perpeti. & quasi non sufficeret spectaculū, addebant opprobria uerboꝝ, & opprobrijs tribulationes uerberum. Hæc quidē sus-

B tinuistis *in altero*, .i. in altera parte certaminis, quę (sicut dictum est) foris uigebat: *in altero autem* quod interius erat. i. in altera parte certaminis, quæ in corde gerebatur, certastis sic q̄d *effecti estis* per cōpassionem *socij taliter conuersantium*. Ideo dicit in altero, & in altero, ut ostendat has duas partes certaminis tm̄ esse, & per hoc eos oē genus certaminis sustinuisse. ¶ Compatiendo & necessaria ministrando effecti estis socij taliter conuersantium. i. assidue patientium, scilicet apostolorum & similium, qui totam uitam suam ducebant patiendo aduersa pro Christo, quoꝝ exemplo perseuerare & uos debetis in obseruatione patientiæ. Vere socij eorum facti estis. *Nam & uinctis compaßi estis*, qa si pro Christi nomine patiebanť, uos inde sic dolebatis ac si cum eis uincti essetis, & dolorem cordis operibus declarabatis, ministrando illis sustentationē de bonis uestris: qa non poterāt sibi necessaria quærere, utpote uinculis & carceribus detēti. Illis cōpassi estis ministrando, *&* ob hoc *suscepistis rapinam bonorum uestrorum*. Nam idcirco uobis ab infidelibus propria bona sunt ablata, qa inde ministrabatis sanctis. Et hanc bonoꝝ direptionē suscepistis non cum mœrore, sed cum gaudio & alacritate cordis. & hoc est quod dicit, quia & uinctis cōpassi estis, & bonorū uestroꝝ *cum gaudio* rapinam suscepistis. i. & de tribulationibus sanctorum doluistis, uelut si eas in corpore uestro pateremini, & de damno rerū uestrarum propter sustentationem eorum uobis illato gauisi estis. Sus-

C cepistis læti quasi donum dei amissionem facultatum uestrarum, *cognoscentes*. i. quia cognoscebatis *uos* idcirco *habere substantiam* longe meliorē ista *& manentem*, id est, non transitoriam, sed æternā. hoc ē, spe certissima cōfidebatis uos æterna bona lucrari amissione temporalium & ęternam requiem labore trāsitorio, atq; thesaurum cælestem damno terreno: & quia spem certam, id est, confidentiā supernę retributionis habuistis, *itaq; nolite amittere confidentiam uestram*. i. nolite deficere. Illatio est ex eo quod dixit eos tanta pertulisse, & uitam æternam inde expectasse. i. manentem substantiam. Quasi dicat: Quoniam in principio fidei tot aduersa passi estis, & inde confidenť sperabatis æternam mercedem, itaq; nolite amittere *confidentiā uestram*. i. firmam spem uestram deficiendo à patientia fidei, quia per patientiæ amissionem amittetis & æternæ uitæ spem. Et ne amissio spei parua iactura uideretur, addit: *quæ magnā habet remunerationem*. Itaque pro certo sperat illam remunerationem ineffabilem, quam oculus non uidit, nec auris audiuit, ac si iam teneat eam. Vel in prædestinatione diuina habet illam. Vere ꝑ impatientiā non debetis amittere confidentiam perpetuæ retributionis. Nam *patientia est uobis necessaria*, id est, necesse est ut nunc patienter aduersa toleretis ꝓ deo, si cum eo postmodum regnare uultis: quia si compatimur, & conregnabimus. Ideo est necessaria, *ut* uos per eam *facientes uoluntatem dei*, id est, sustinentes æquanimiter omnes iniurias uobis illatas, quia hoc placet deo. uel facientes uoluntatem dei, id est, mandata eius seruantes, & quicqd

D aduersitatis propter hæc acciderit libenter perserentes, *reportetis repromißionem*, id est, sicut nunc ꝓ deo portaueritis pondus aduersitatis, ita postmodum reportetis pondus beatæ remunerationis, quam sæpe deus cælestis promisit. Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternū gloriæ pondus operatur in nobis. Hoc ergo pondus gloriæ quam deus repromisit, studete per ꝓsentem patientiam tunc reportare.

1. Cor. 2. Isaiæ. 64. 2. Tim. 2.

Adhuc enim modicum & quantulum, & qui uenturus est, ueniet & non tardabit. Iustus autem meus ex fide uiuit. Quod si subtraxerit se, nō placebit animæ meæ. Nos autem non sumus subtractionis filij in perditionem, sed fidei in acquisitiōem animæ.

Haba. 2.

¶ Tenenda est (ut dixi) patientia. nā nec longa est, nec uehemens, sed modica & quantula, ne uobis longum & duꝝ uideatur eam seruare. Nam prope est finis uniuscuiusq;, & mox requiescetis à labore, & percipietis gloriā Christo iudice. Nam iuxta ꝓphetiam Habacuc, *adhuc modicum* restat, id est, paruo tempore adhuc seruanda est patientia. *& quantulum*. i. non uehemens uel magnum aliquid patiendū est, sed exiguæ quantitatis erit quicquid in hoc seculo perferendū fuerit. ¶ Huius em̄ temporis patientia momentanea & nullius uehementiæ est deputanda, si respicitur q̄d est in æter

A nitate & summa gloria donandũ. Adhuc (inquit) restat modicum & quãtulũ, *& post ueniet iudex qui sine dubio uenturus est* quandoq;, *& non tardabit* uenire, sed cito ueniet, ut reddat uobis prædictã repromissionem, si modo patientiã seruantes, feceritis eius uoluntatẽ. Nulla mora erit in reddenda mercede, sed cito ueniet remunerator. Interim *autem uiuit* in anima *ex fide iustus meus*, quia fides est nunc uita cordis, donec ille ueniat qui uitã æternã dabit & animæ & corporis: & per fidẽ, nõ per opera legis iustificatur, quisquis meus iustus est. Qui enim per opera legis iustificatur, non meus, sed suus iustus est: quia non à me, sed à se iustificatur: & non in me, sed in se gloriatur. At qui ꝑ fidem iustificatur, iustus meus est, quia dono gratiæ meæ iustificatur: & non sibi qđ *iustus est* tribuit, sed gratiæ meæ deputat. *Et uiuit interim* ex fide, donec ueniẽte *Christo introducatur* ad uisionem meã & *æternaliter uiuat* ex specie. Vel ex fide quã *nunc habet*, uiuit postmodũ, quia qđ nũc *credit*, tunc accipit. Ex fide uiuit. Quòd .i. sed. *si subtraxerit* à fide se, ut uel metu persequutionis deserat fidem, uel in operibus legis iustitiam quærẽs, incipiat corde à fide recedere, *non placebit animæ* .i. uoluntati meæ: ac per hoc non poterit uiuere, sed potius damnationem merebitur, quia me offendet subtrahendo se à fide & gratia. Hæc per prophetam loquutus est dominus. *Qui sese subtrahit*, displicet deo. *Nos autẽ non sumus* tales, nõ sumus apostatę, ut subtrahamus nos à fide. Quasi dicat:

B nõ debemus apostatare, ut subtrahamus nos, sed in melius proficere. In numero eorꝫ se ponit Apostolus, ut magis suadeat: & nõ dicit esse tales quales non uult eos esse, ut blanda monitione retineat eos, ne subtrahant se: quia nondũ prorsus apostatauerant, sed partim adhuc in fide manebãt .i. partem fidei retinebãt. Non sumus (inquit) *subtractionis filij* .i. apostasiæ ducentis nos *in perditionem, sed sumus filij fidei* ducentis *in acquisitionem animæ*: hoc est, non sumus geniti ab apostasia trahente filios suos in perditionem, sed fides genuit nos, ducens in acquisitionem animæ, ut per fidem acquirat unusquisque nostrum animam suam, non per subtractionẽ perdat. Nã sicut fide acquiritur anima, sic subtractione perditur. Acquiritur, ut libera possideatur à nobis in æterna beatitudine, ne per subtractionem transeat à nostra potestate, & fiat in tormentis possessio dæmonum.

CAPVT XI.

Est autem fides sperãdarum substãtia rerum, argumentum nõ apparẽtium. In hac ẽm testimoniũ cõsequuti sunt senes.

¶ Quia isti multũ duri erant ad fidem, ideo ꝓlixum de fide tractatũ facit Apostolus, ut eorum duritiã prorsus ad fidem inclinet, ostendens oẽs sanctos patres eorꝫ per fidem placuisse deo Dixi uos esse filios fidei. Quæ fides non est earum rerũ quæ uidentur, sed earꝫ quæ non uidentur, & quę sperantur. Sed *fides est substantia sperandarum rerum* .i. fides est causa quare res sperãdæ quãdoq; subsistẽt in nobis, hoc est, causa nobis est cõsequutionis æternarum rerum, quæ modo sunt sperandæ & desiderandæ. & proprie dicitur fides esse substantia sperandarum rerum, qm̃ eis substat. Nam sicut substantia substat formæ eam esse faciẽdo, sic fides sperãdis rebus eas in nobis ponendo. Res sperandæ sunt, gloria, beatitudo, requies, æternitas, & huiusmodi: & istarꝫ substantia dicitur esse fides, quia iã facit eas substare in corde nostro ꝑ certitudinẽ credulitatis. Facit eas substare .i. esse uel q̃si sub aspectu nostro stare, & immobiles utpote æternas, permanere. & est eadem fides *argumentum rerꝫ non apparentium* .i. certitudo rerum quę nõ apparent, & (si quis de eis dubitet) probatio, sicut adhuc futura probatur resurrectio, qm̃ ita credidere prophetæ & apostoli & cæteri sancti. Nam ea q̃ñ non apparẽt, uel præterita sunt, sicut de creatione mundi: uel præsentia, sicut de dño Iesu sedente ad dexteram patris: uel futura, sicut de die iudicij. Et horum oĩm est argumentum .i. certitudo & probatio fides. Eorum ergo fides est argumentum, quæ apparere non possunt. Quæ ẽm sunt apparẽtia, fidem non habent, sed agnitionẽ. Nam etsi dicuntur credi quæ uidentur, sicut dicit unusquisque oculis suis se credidisse, non tamen ipsa est fides quæ in nobis ædificatur. Sed ex rebus quæ uidentur, agitur in nobis ut ea credãtur q̃ non uidetur, sicut Thomas hoĩem uidit, & deum credidit. Est itaq; fides *substantia* .i. fundamentum & firmitas & essentia sperãdorum bonorꝫ: & est argumentum non apparentium, id est, certa & rationabilis probatio inuisibilium ac præmonstratio futurorum. Argumentum enim dicitur esse ratio dubiæ rei faciens fidem. Vere fides est substantia sperandarum rerum .i. substare faciens eas in corde fidelium, ac per hoc iustificans cor eorum, quia *in hac fide consequuti sunt* à domino *senes testimonium* iustitiæ, quia deus ipse testis fuit puræ conscientiæ ipsorum. & testatus est eos esse iustos, sicut & ad Noe dixit, Te uidi iustum coram me in generatione hac. & si per fidem consequuti sunt testimoniũ iustitię, iustitia uero causa & meritum est futurorum bonorum, tũc fides est substantia sperandarum rerum. Senes autem dixit antiquos patres, quia morum & fidei maturitatẽ habuere, & priscis tẽporibus fuerunt. Vnde constat fidem nõ esse rem nouã, nec deserendam, sed tenẽdam, quã tenuere antecessores, & per quam iustificati sunt, & bonitatis suæ testimoniũ, quod quærebant, à deo per eam consequuti sunt.

C — D — Iohan. 20 — Gene. 7.

Fide intelligimus aptata esse secula uerbo dei, ut ex inuisibilibus uisibilia fierent. Gene. 1.

¶ Probat quod fides est argumentũ rerum nõ apparentium. Nam fide intelligimus aptata esse tempora &c. Vel quasi illi dicerent, quõ rebus futuris possumus fidem adhibere, cũ nullus eas uideat, ostendit à simili qa de futuris bene potest fides haberi, qm̃ habetur de præteritis, q̃ cum fierent, nemo uidit, & tñ creduntur esse facta. Non ẽm uidimus q̃d deus mundũ fecerit, & tñ credi-

A mus quia fecerit. Nam cum nō uidissemus eum hæc operātem, fide tamen intelligimus secula, id est, oīa quæ sunt transitoria, esse aptata .i. apte qualitatibus & formis assumptis composita uerbo & sapientia dei, q̄ Christus est, qm̄ omīa per ipsum facta sunt. Et sic aptata, ut ex inuisibilibus fierēt uisibilia .i. ex informibus elementis formata. Nam anteq̄ formæ darentur rebus, tenebræ erant & inuisibilia elementa, sed in eoꝝ separatione nata est lux. ¶ Informis em̄ materia, quā de nihilo fecit deus, appellata ē primo cælū & terra. Et dictū est, in principio fecit deus cælum & terram, nō quia iā hoc erat, sed q̄a hoc esse poterat. Omnia em̄ elementa cōfuse tenebātur in illa informi materia, q̄ chaos ab antiq̄s dicta ē, & de q̄ formata sunt uniuersa. Tūcq̄ cedētibꝰ tenebris, ꝑ exortū nouę lucis, sunt facta uisibilia, q̄ prius uideri non poterāt. Vel ex inuisibilibus facta sunt uisibilia .i. ex intellectuali mūdo uisibilia. ¶ Inuisibilis em̄ mundus in sapiētia dei erat, & ad cuius similitudinē factus est iste uisibilis, & hæc oīa fide intelligimus ita esse facta.

Iohan.1.

Fide plurimam hostiā Abel quàm Cain obtulit deo, per quā testimonium consecutus est, esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius deo, & per illam defunctus adhuc loquitur

Gene.4. Matt.25.

¶ Modo ꝑ partes ostendit, quō senes fide consequuti sunt testimonium suæ ꝓbitatis, & incipit à primo iusto, qui ꝓpter fidē suā iustus est inuen-

B tus, & exēplum iustitiæ ac fidei nobis est factus. Vere senes in fide testimoniū sunt adepti. Nam Abel primus hoc cōsequutus est, q̄ fide .i. per fidem obtulit deo plurimā .i. pluris precij uel magis acceptabilem hostiā quàm frater eius Cain, per quā fidem consequutus est testimoniū esse iustus .i. quod esset iustus, deo perhibente testimonium muneribus eius, dum ea se recipere demonstraret, mittens ignem de cælo qui ipsa cōsumeret. ¶ Nā dum munera Cain nō inflammauit, & munera Abel cęlitus igne misso cōbussit, præclare testimoniū dedit eisdem muneribus quod ea suscepisset, & quod oblator eorū iustus esset ac fideliter obtulisset. Tale testimonium adeptus est per fidem dum uiueret. Et defunctus loquitur adhuc per illam .i. monet omnes posteros exēplo suæ fidei, ut fidem cum bonis operibus habeant. Vel q̄a adhuc recitatᷓ scriptura, in q̄ deus ad Cain dicit, Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Ille em̄ clamor sanguinis ē loquutio defuncti. Vel defunctus loq̄tur .i. facit nos loq̄ de se defuncto, quia est nobis materia loquēdi, ut de eius magna fide cæteris demus exēplū. ¶ Nō em̄ mors extinxit famā fidei, sed potius ubiq̄ diuulgauit.

Gene.4.

Fide Enoch trāslatus est, ne uideret mortem, & nō inueniebatur, quia transtulit illum deus. Ante trāslationem enim testimoniū habuit placuisse deo. Sine fide aūt impossibile est placere deo. Credere em̄ oportet accedentem ad deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit.

Gene.5. Eccl.44

¶ Alterius senis exemplo hn̄da est fides. Nam Enoch fide translatus est .i. quia fidem habuit & iustitiā tenuit, translatus est in paradisum, unde Adã eiectus fuerat. Translatus est ideo, ne uideret mortem .i. ut nō solum nō sentiret in seipso mortem, sed etiam in alio nō uideret eā, utpote remotus procul à terra morientium, & habitans in regione uiuentiū. ¶ Nam nō est ita translatus, ut in aliā terræ partem hominibus inhabitabilē poneretur: sed ita potius, ut ab omni societate mortaliū separaretur. Non enim inueniebatur cū à suis per multa loca diligēter quæreretur. Ideo scilicet nō poterat inueniri, quia transtulit illum deus, qui ipsum occultare potuit, ne à quoquā inueniretur. ¶ Posuit nāq̄ illum in aliqua secreta regione, ubi in magna carnis ac spūs quiete uiueret, donec circa finē seculi cum Elia ueniat reliquias Israel ad fidem cōuertere. Vere propter meritū fidei trāslatus est. Nam ante translationem habuit testimoniū placuisse deo, quia sicut scriptura refert, Ambulauit Enoch cū deo, et uixit Enoch postq̄ genuit Matusalem, trecentis annis. Valde enim placuit deo, quia tā sancte uixit, ut per uiā iustitiæ trecentis annis ambularet cum deo. Et q̄a deus tātum fecit eū ambulare secū in uia rectitudinis, euidens illi testimoniū perhibuit q̄a sibi placeret. Ipse habuit testimoniū q̄a placeret deo. Sed sine fide impossibile est placere deo, id est, nullus ad hoc unq̄ promoueri potest, ut deo placeat, nisi meritum fidei p̄ce[d]at. ¶ Patet ergo q̄a & Enoch per fidem placuit, atq̄ per fidem transferri meruit. Fides enim ista quæ sic laudatur ab

Gene.5.

D Apostolo, ea debet intelligi, quæ per charitatem operatur. Et uere nullus deo placebit, nisi meritū fidei præmiserit, quia accedētem ad deū oportet credere .i. quisquis deo uult ꝓpinquare ut ei proximus fiat & ei placeat, necesse est ut primo fidem habeat, qm̄ fides est primus gradus, in quo mētem q̄s constituit qui ad deum accedere intendit. Credere eum oportet quia deus est .i. quia ipse solus proprie habet esse, sicut Moysi loquitur: Ego sum q̄ sum. ¶ Cætera enim uerum esse non habent, quia sunt mutabilia. Sed ipse solu[s] ē [e]st, qui nunquam mutatur, sed sēp est quod est: & quisquis uarietatem suæ mutabilitatis superare cupit, ad deum accedat, & credat quia ipse est incōmutabilis, & sibi adhærentes liberat à mutabilitate. Hoc oportet eum credere, & etiā q̄a sit remunerator inquirentibus se .i. illos in futuro muneribus donat, q̄ nunc per ea q̄ faciunt, deū solum inquirunt .i. in cordis intentione quærunt: hoc est, nihil aliud quærit intentio cordis ipsorum, nisi deum ex operibus q̄ foris ostendunt, & q̊d tales ab eo remunerētur. debet credere quisquis ad eum uult accedere.

Gala.5. Exodi.3.

Fide Noë accepto responso de his quæ adhuc nō uidebantᷓ, metuēs, aptauit arcā in salutē domus suæ, ꝑ quā damnauit mūdū: et iustitiæ quæ ꝑ fidē ē, hæres ē institutus.

Gene.6.

¶ Refert Iosephus Adam prædixisse exterminationem rerum oīm, unā ignis uirtute, alterā uero aquarum multitudine fore uenturam: & inde

A forsitan Noe deū cōsuluit, & responsum accepit quia diluuiū uenturum tunc esset, atq; iussum est ei ut arcam construeret. Qui fideliter deo credidit, & sibi imperata perfecit. Itaq; Noë accepto diuinitus responso fide .i. per fidem metuens de his quæ adhuc non uidebantur, id ē, de inundatione diluuij, quæ nōdum perpēdebatur: quia & aer adhuc serenus erat, nec aliquod huius rei signū apparebat, aptauit .i. aptam cōposuit arcam in salutem domus suæ .i. ut per eam saluaret à diluuio suā uxorem & filios cum uxoribus eorum. In eo quod ponit, metuēs de his quæ nō uidebantur, cōmendat fidem eius, quia iam metuebat quæ nondum uidebat, credēs ea quæ deus sibi prædixerat. Sic & nos oīa quæ deus fore promittit aut minatur, indubitāter fore complēda credere debemus, & eius mandatis in p̄senti deseruire, si exēplo sancti Noe uolumus ad salutē pertingere. Cum enim nullum signū futuri interitus uideret, sola dei uoce audita, credidit futuram mundi submersionē. Nos v° o multa signa finis seculi & futuri iudicij uidemus, et tñ raro inuenitur qui de illo iudicio nūc sic metuat, ut sanctus Noe de diluuio formidabat. Aptauit arcam, per quam damnauit mundū, quia tāto maius peccatum habuerunt homines, quanto maiorē eius in fabricanda arca instantiam uidebant, & nō credebant. Cum em̄ uiderent eum per cētum annos in cōstructiōe arcæ laborare, deberēt futuros casus animaduertere, & ad pœnitētiam confugere. Quod q̄a non fecere, grauiorē sibi dānatiōnē acquisiere. B & hæc est prima laus fidei eius, q̄a mundum incredulum dānauit: & institutus est à deo hæres iustitiæ, quæ est per fidem, & post diluuium hæreditario iure obtinuit religiosos mores, quos fides generat: & q̄s antecessores eius q̄ iusti fuerant, habuerāt. Idcirco em̄ factum erat diluuium, ut finis imponeretur uitijs, et iustitia quā Abel & Enoch & cæteri sancti tenuerant, p̄maneret, & huius hæres factus est beatus Noe. Et ita cōsequutus est in fide testimonium, quia iustitiā fidei hæreditauit.

Gene. 12. & 13.

Fide q̄ uocatur Abraā, obediuit in locū exire, quē acce- eturus erat in hæreditatē, et exijt, nesciens quò iret. Fide demoratus est in terra repromissionis tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac & Iacob, cohæredibus repromissionis eiusdem. Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor deus.

¶ Adhuc per exēplum ostendit quod fides sit hn̄da, & q̄d in ea senes testimoniū sint adepti, q̄m ille qui prius uocabatur Abrā, & post à deo uocatus est Abraam, dat nobis exēplum fidei. Nam fides causa fuit augmentationis uocabuli eius ut

Gene. 17.

qui prius dicebatr Abram .i. pater excelsus, post accipiens promissionem quod om̄es gentes fidē eius essent sequuturæ, & patrē eum habituræ, uocaretur Abraam .i. pater uidēs multitudinē: quia factus in fide pater credentium, uidit multitudinem omnium gentium uenturam ad suam fidē. Et ille qui huiusmodi causa uocatur Abraam, fide obediuit deo. non enim obediret, nisi crederet. Obediuit dicenti, Exi de terra tua & de cognatione tua, & ueni in terrā quam monstrauero tibi. Sic obediuit exire, id est, obediens exiuit à terra patrum suorum, & uenit in locū illum, quem accepturus erat, id est, in terrā Chanaan, quam erat habiturus in hæreditatē in filijs suis, non in seipso. Et audito dei præcepto, exijt mox de terra sua, nesciens quò iret, sed tātum obedire cupiens, & credens quod esset à deo consequuturus longe meliora, quam relinquebat in patria. Si enim certum locum sciret ad quem tendere posset, qui certum patriæ locū deserebat, non tā admirandæ fidei esset. Et si saltem post inueniret uacuum locum, ad quem ducebatur, ut possidere terrā illam posset, non ita cōmendaretur fides eius. Sed inuenit locum Chananæis plenum, & inter eos ut aduena mansit. Et hoc est quod sequitur: Fide demoratus est in terra repromissionis .i. quæ sibi non semel, sed multoties promissa est, non ut possessor, sed ut aduena, tanquā in aliena terra, non tanquam in propria. Fide melioris terræ moratus ē ut peregrinus in ea, nec redijt ad paternum solū, sed obedire uolens, mansit ubi iussum ei fuerat, non in domibus pomposis & magnis, sed in casulis & tugurijs habitando. Non enim magna domorum ædificia construebat, sed parua illi sufficiebant tuguria, quoniā mens eius alio tendebat, & ipse semper exulem se credebat, in quocunq; loco præsentis mundi positus esset. Sic habitauit cū Isaac & Iacob, q̄a sicut ex Genesi colligitur, Iacob quindecim annorū erat quādo mortuus est Abraā. Et hi duo, scilicet Isaac & Iacob, D cohæredes erāt eiusdem repromißionis, quia ad ipsos fecit deus eandē repromissionē terræ Chanaan, in qua cælestis hęreditas figurabatur. Et quare uelut pauper & aduena morabat̄ in casulis Abraam cū filio & nepote, nec magnas domos ædificabat? Quia expectabat ciuitatem, id ē, cælestem patriam Ierusalē supernā, habentem fundamenta .i. stabilitatem diuersor̄ præmior̄, quæ nunquam deficient uel diruētur, cuius ciuitatis artifex & conditor deus est, quia ipse arte suæ sapientiæ illā dictauit, & post per rei euidētiam condidit. Hoc est, ideo Abraam ita uilis & aduena in casulis habitare sustinuit, quia non illam terram optauit, sed æternam ciuitatem, quam ipse deus & non homo fecit ac condidit, dari sibi à deo expectauit.

Gene. 12. *Gene. 28.*

Gene. 17. 18. & 21.

Fide & ipsa Sara sterilis uirtutem in cōceptionem seminis accepit, etiā præter tēpus ætatis, quoniā fidelem credidit esse eū qui repromiserat. Propter quod & ab uno orti sunt, & hoc emortuo, tanquam sidera cæli in multitudinem, & sicut arena quæ ē ad oram maris, innumerabilis. Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, nō acceptis repromissionibus, sed à longe eas aspiciētes & salutantes, & confitētes quia peregrini & hospites sunt super terram. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere. Et si

Psalm. 38

A quidem illius meminissent, de qua exierūt, habebant utique tempus reuertendi. Nunc autem meliorem appetūt, id est, cælestem. Ideo non confunditur deus, uocari deus eorum. Parauit enim illis ciuitatem.

Exodi. 3.

¶ Non solū Abraam fide probatus est, sed & *Sara*, quia & *ipsa*. i. in propria persona, nō in uicaria, *accepit fide uirtutem in conceptionem seminis*. i. facta est uirtuosa ut conciperet, *etiā præter tēpus ætatis*. i. quæ uirtutē cōcipiendi in frigido sanguine iādiu perdiderat: & hoc decrepita meruit, cum à iuuētute sp fuisset *sterilis*. Et licet ista duo impossibilia uiderentur. i. sterilitas & longæua senectus, tñ & ipsa Sara quæ hæc habebat, accepit uirtutē in cōceptionem *seminis*. i. ut posset cum semine suo capere uiribus caloris semen uiri: quod fides, nō natura operata est, *quoniā fidelem credidit eum esse qui* ꝓmiserat & *repromiserat*. i. deū in promissiōibus suis ueracem credidit, & omnia illi possibilia esse non dubitauit. Prius em̄ risit, etsi ex gaudio; nō tñ plena fide, sed post uerbum dñi solidata est in fide. *Propter quod*. i. ideo quia Abraam credidit, & Sara deum fidelē nō dubitauit, *& orti sunt* multi *ab uno* patre: quod mirum fuit, quia si tot filij à pluribus patribus orti fuissent, non esset tā mirum. Sed qa tot ab uno orti sunt, ualde mirādum est. *et* (quod est mirabilius) *hoc emortuo*. i. ex toto secundum naturam senectutis mortuo, quoniam uiscera illius mortua & frigida erant, nec semē emittere poterant. Emortuū nāq; nō ad omnia, sed ad aliquid: hoc est, ad generandū intelligere debemus eū fuisse. *Si enim ad oīa mortuus esset, nō iā senex, sed defunctus esset. Et de tali orta est innumera multitudo.* Vel ab uno utero Saræ orti sunt. Orti sunt ab uno, & hoc emortuo. Emortuo, quantum ad seniorem maritū. Si em̄ fœmina ita sit ꝑuectioris ætatis, ut ei solita mulierꝫ adhuc fluāt, de iuuene parere potest, de seniore nō potest: quāuis adhuc possit ille senior, sed de adolescentula gignere, sicut Abraam post mortē Sarę de Cethura potuit, quia uiuidam eius inuenit ætatem. Sed Sara sterilis erat, et cruore menstruo iā destituta, ꝓpter qđ iā parere nō posset, etiam si sterilis non fuisset. Verum cōtra hæc oīa operata est fides, ut sterilis & emortuus uterus Saræ conciperet ex seniore emortuo. Et sic nō à pluribus, sed ab uno: & hoc nō iuuene, sed emortuo senectute, ut maius esset miraculū, orti sunt filij, ꝓcedētes *in multitudinē tanquā sidera cæli*. i. q luce sanctitatis et sui multitudine cōparātur sideribus, qa & clari sunt et innumeri: *& sicut arena quæ est ad oram maris innumerabilis*. i. qui grauedine & infructuositate atq; instabilitate & multitudine comparantur arenæ. Quid uero per mare, nisi gentilitas designatur? Et quid per oram maris, nisi uicinꝰ ritus gētilitatis? Quidā uero Iudæorum instabiles erant ad orā maris, & non in ipso mari, dum adhærerent ritui gentiliū, puerse uiuēdo & idola colēdo, nec tñ gentiles essent, qa circuncisi erāt. Isti nō ex fide Abrææ uel Saræ tales erāt, sed ex ꝓprio uitio. nō enim fides meruit

Gene. 18.

B

tales filios habere, sed ipsi postq̄ fuerant ab eo ge C niti, degenerabant ab eius fide & probitate ꝑ nequitiam suā. Nihil ergo mali promeruit unquā fides. Quod autē subditur, *iuxta fidem defuncti sunt omnes isti*, de illis solummodo qui stellis comparantur, intelligendum est, nec solum de filijs, sed de ipsis patriarchis. Nam omnes isti non ad horā habuere fidem, sed semper eam usq; in finem tenuerunt, & semper iuxta eam uixerunt, ac iuxta eā defuncti sunt: quia & dum uiuerent, sēp suos mores ut fides exigit, in religiōe duxerunt: & dū morerentur, promissiones diuinas expectauerūt, sicut Iacob moriens dicebat, Salutare tuū expectabo dñe. Isti oēs non elongati à fide per dubitationem uel per malā operationē, sed iuxta eam persistentes, defuncti sunt, *nō acceptis* in terra *repromissionibus*: & ideo expectabāt eas in cęlo, quia deum qui ꝓmiserat, sciebāt esse fidelē. Credebāt em̄ ipsas promissiones nō esse factas de terrestribus, sed promissa sperabant *de cælestibus*. *Et in hac fide moriebantur*. Per hæc omnia monet Apostolus Hebreos, ut inconcussam fidem exemplo patrum teneant, si se filios eorꝫ recognoscunt. Nondum acceptis repromissionibus moriebātur, *sed aspicientes à longe eas & salutantes*. i. oculis fidei considerātes, qa post mortem eas erant adepturi, non tñ protinus, sed post lōga tēpora in aduētu Christi, qui regna cælorꝫ paraturus erat. Descēdebant tunc enim omes iusti in infernum, ibiq; quiescentes, expectabant redemptoris aduentum. Et hoc est qđ in obitu suo aspiciebant non de prope, sed de lōge supernas promissiones, quia desiderium suæ considerationis in longum ad eas percipiendas extendebant, & *salutabāt eas*. i. multū optabant in quibus salutem consequi credebant. Vel salutabāt eas. i. applaudebāt eis hilares. & est dictum ad similitudinē nauigantium, qui lōge uisis ciuitatibus ad quas tendunt, salutāt præ gaudio. *&* quia promissiones cælestis patriæ post mortē expectabāt, ideo erant *confitentes quia peregrini sunt super terram*. i. nō in propria terra degentes. Et quia possent esse peregrini, sed tamē diu permanētes, ut excludatur diuturna mansio, subditur, *& hospites*. Hospes em̄ dicitur ille, qui statim recedit, nec diu manere quærit: peregrinus uero, qui in propria terra nō morat, etsi diu in aliena maneat. Et ita per hoc qđ se dicebant peregrinos, ostēditur quia æstimabāt se in alieno degere: ꝑ hoc quod se fatebantur hospites, apparet quia credebant se cito recessuros, & horam mortis quotidie suspectam habebant. Nā quod se peregrinos & hospites faterētur, nō solum ex Apostoli sentētia, sed & ex uerbis eorꝫ patet. Dixit em̄ Iacob Pharaoni: Dies peregrinationis uitæ meæ centū triginta annorꝫ sunt, parui & mali, & nō peruenerūt usq; ad dies patrū eorꝫ, qbus peregrinati sunt. Sed ne quis patriarchas ideo peregrinantes fuisse dictos æstimet, quia in terra promissionis uelut in aliena morati sunt, quoniam nec ipsi nec filij eorꝫ adhuc illā in hæreditatem perceperāt, attendat quid Dauid qui regnū in ea tenebat, ait domino:

Gene. 49

D

Gene. 47

Psal. 38. Quoniã aduena ego sum apud te, & peregrinus
A sicut omnes patres mei. Hæc itaq; sanctorũ patrũ
2. Cor. 5. peregrinatio illa erat, de qua dicit Apostolus: Quã
diu sumus in corpore, peregrinamur à domino.
Hac ratione se dicebant peregrinos & hospites,
quandiu super terram erant, id est, donec corpo-
ra eorũ sub terra sepelirent, & animæ ad extra mi
grarent. Vel super terram existentes, qa terrena
conculcabant. Vnde constat quod exules se cre
debãt & patriã inquirebant, ex qua ciues iã erant.
Qui enim hæc dicunt, scilicet qui se fatent peregrinos
& hospites, hæc dicẽdo, *significant se inquirere patri-
am*. Ad hoc confitebantur se esse peregrinos, ut si
gnificarent se in omnibus quæ agebãt, ueram pa
triam quærere, & ad eam pio gemitu suspirare. Et
ne quis putaret quod illã de qua exierant, quære
rẽt, subditur: Et siquidẽ illius &c. Quasi dicatur:
Ipsi quærebant patriam. *Et si illius quidem patriæ me-
minissent, de qua exierunt*, id est, si recogitarẽt terram
suæ natiuitatis & illam desiderarent, ac se peregri
nos respectu illius dicerent, *habebant utiq; tempus &
spatium reuertendi* ad eam, & nullus eis obsistebat
in redeundo. Sed quia illuc non redierunt, patet
quod aliam patriam quæsierunt. Ad illam redis-
sent, si illam quærerent. *Nunc autem* cum cõstet quod
illam non quæsierunt, apparet *quia appetunt*, id est,
appetierunt *meliorem* patriam, *id est, cælestem. Ideo*,
scilicet quia non in terra cor posuerant, sed ad su
pernam patriam totis desiderijs anhelabant, *non
confunditur deus*, id est, non erubescit *uocari deus eo-
B rum*, dum dicit, Ego sum deus Abraam, deus Isa-
Exodi 3. ac, deus Iacob, hoc mihi nomen est in æternum.
Erubescere enim potest aliquis dominus, cum di
citur inutilem seruum habere. Sed si bonum ser-
uum habuerit, per illum honoratur. Si deus uo-
caret deus Cain, sicut uocat deus Abraã, non ho
nor, sed dedecus esset ei ex tali seruo. Sed quia
tres isti patriarchæ optimi serui fuerunt, idcirco
deus ex quadam familiaritate & priuilegio uolu
it deus eorum uocari, tanquam istorum solorum
esset deus, qui deus est uniuersæ creaturæ, non fru
stra utiq; tantum eis tribuens honorem, sed quia
nouerat in eis synceram præcipuamq; charitatẽ,
& quia in ipsis tribus consummauit mirabile sa-
cramentum futuri populi. Per liberas enim ge-
nuerunt & in libertatem, ut per Saram Isaac. Et
Gene. 27. in seruitutem, ut per Rebeccam Esau, cui dictum
est, Eris seruus fratris tui. Et per ancillas non so
lum in seruitutem, sicut Ismaelem per Agar, sed
Gen. 30. etiam in libertatẽ, sicut Dan ac Nephthalim per
Balam, & Gad ac Aser per Zelpham. Ita & in po
pulo dei per spiritales uiros nascũtur ad fidẽ non so
1. Cor. 4. & 11. lum in libertatẽ laudabilẽ, qui eos imitãtur, quibus
dicitur, Imitatores mei estote sicut & ego Christi:
Actuũ. 8. sed etiã in dãnabilem seruitutem, sicut per Philip
pum Simon Magus: & per carnales nascũtur non
Matt. 23. solũ in dãnabilem seruitutẽ qui eos imitãtur, sed in
laudabilẽ libertatẽ, quibus dicitur, Quæ dicũt, fa
cite: quæ aũt faciũt, facere nolite. Hoc sacramen-
tum quisquis in populo dei prudenter agnouerit, uni
tatẽ spũs in uinculo pacis usq; in finẽ, quibusdam

cohærendo, quosdã tolerando, custodit. Propter C
huiusmodi causas uoluit deus uocari deus istorũ
patriarcharũ, in quorũ posteritate præmonstrata
est omis propagatio bonorũ & malorũ qui sunt in
ecclesia. Nec mirũ si deus eorum uocari dignatur,
qui deus est angelorũ: quia *parauit illis ciuitatem*, i. cæle
stem Ierusalem, in qua illos exciperet, & non eru
bescit de illis qa cõciues angelorũ sunt. In illis em̃ Isaiæ. 52
honoratur, sicut ecõtrario de malis blasphemat. Ierem. 36

Fide obtulit Abraam Isaac cum tentare tur, & unigenitum offerebat, in quo susce- perat repromissiões, ad quẽ dictũ est: Quia in Isaac uocabitur tibi semen, arbitrãs quia & à mortuis suscitare potẽs est deus. Vnde eum & in parabolam accepit. Gene. 22. Gene. 21.

¶ Rursus exẽplo Abrahæ est habenda fides, qa
ipse tantam fidẽ habuit, ut & filium offerre para
tus esset, & tamẽ promissionẽ de semine in eo si
bi diuinitus factam non dubitaret esse ueram. Nõ
em̃ hæsitauit quod sibi reddi poterat immolatus,
qui dari potuit non speratus. Tẽtabat eum deus, id
est, ipse qui eum nouerat, ostẽdebat quis esset ad
exemplum aliorum. Qui *fide* accensus, *obtulit* su-
per altare *Isaac* quẽ plus diligebat: nõ Ismaelẽ, qui
ex ancilla natus erat. Et quẽ ex libera cõiuge uni
genitum habebat, hunc offerebat, *in quo* etiam *pro
missiones* posteritatis *susceperat*, cum ei diceretur, qa
in Isaac uocabitur tibi semen. Licet enim Isaac eẽt Gene. 21.
ei unigenitus, nec aliũ haberet, per quẽ adimplerẽ
tur promissiones seminis, in neutro tamen dubi- D
tans, filium obtulit, nec de promissionibus dubi-
tauit. *ad quem dictum est* a domino, non ab alium ut
diceret ei. i. nõ per alium mandauit, sed per seipm
dominus dixit ei, *quia in Isaac uocabitur tibi semen*, id
est, in posteritate Isaac erit uocabulum seminis
tui, quia uocabuntur filij tui, qui ex Isaac descen-
dent. Ismael nanq; & Esau & filij Cethuræ cum ex
Abrahæ stirpe sint, nõ tamen in filios reputantur.
Ipse deus in solo Isaac promisit Abrahæ posterita
tẽ. Esset enim minus authẽtica promissio, si alij de
us hãc loqueretur, & ille post nunciaret Abrahæ.
Qui tñ iussus offerre Isaac, nõ sibi fecit quæstionẽ
quasi de cõtrarijs & sibi aduersantibus uerbis dei,
ut diceret, Promiseras mihi in Isaac semen, & nũc
Isaac iubes occidi? Sed erat in corde eius semper
fides incõcussa & nullo modo deficiens. Cogita-
uit em̃ quia qui dederat ut ille, cum nõ esset, nascẽ
rẽt de senibus, poterat etiã de morte reparare. Et
hoc est quod Apostolus subdit: *arbitrans quia & à
mortuis suscitare potens est deus*. Id est, non solum ab
immolatione potest illum eruere ne occidatur,
sed & post occisionem uitæ restituere. Credebat
enim quod uel deus illum ab immolatione eripe
ret, uel immolatum protinus suscitaret, sicq; pro-
missionem de futuro semine sibi in eo compleret.
Quod in uerbo eius patenter ostẽditur, cum dicit
pueris: Expectate hic cum asino, ego & puer illuc Gene. 22.
usq; properãtes, postquã adorauerimus, reuerte-
mur ad uos. Nõ enim dixit, Reuertar ego ad uos:
sed, Reuertemur ego & puer. *Vnde*, id est, quia tã

A firmiter in omnibus credidit, *accepit eum* ab altari illæsum, quia immolatus non est. Accepit eum *& in parabolam*, id est, in similitudinem Christi, cuius diuinitas impassibilis mansit, licet humanitas passionem sustinuerit. ¶ Abraam enim filium unicum ducens ad immolãdum, significauit deum patrẽ, qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. ¶ Isaac sibi ligna ad uictimæ locum, quibus fuerat imponendus ipse, portauit, sic & Christus crucẽ suam. ¶ Isaac ligatus est & altari superpositus, quia Christus quoq; ligatus ẽ in passione & cruci impositus. ¶ Isaac de altari abscessit illæsus, sed aries pro eo est immolatus: quia (sicut diximus) diuinitas Christi mansit impassibilis, quæ per Isaac designata est, sed humanitas eius quam figurauit aries, morti subiacuit. ¶ Qui scilicet aries, inter uepres hærebat cornibus, quia Christus inter iniquos & pctõres, q per uepres signati sunt, ita crucifixus est, ut manus eius transfixæ clauis adhærerẽt cornibus crucis, sicut scriptũ ẽ, Cornua in manibus eius. Similit & cætera de immolatiõe Isaac ad Christi passionem mystice sunt referenda.

abraã isaac ducẽs ad imolãdũ deum patrẽ refert — Roma. 8. — Haba. 3.

Fide & de futuris benedixit Isaac Iacob & Esau. Fide Iacob moriens, singulos filiorum Ioseph benedixit, & adorauit fastigium uirgæ eius. Fide Ioseph moriẽs, de profectione filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit.

Gene. 27 — 48. 49. — Gen. 50.

¶ Abraam sic probatus est in fide. *Isaac* etiam B *fide benedixit de futuris* filios suos *Iacob & Esau*, id est, benedictione imprecatus est illis bona, in futurum credens quod ita illis uentura forent. Nam Iacob benedicendo dixit: *Det tibi deus de rore cœli* & de pinguedine terræ abundantiam frumenti & uini &c. Et rursum Esau promisit: In pinguedine terræ & in rore cœli desuper erit bñdictio tua &c. Nisi ergo sic crederet hæc illis uentura, nequaquam solenni benedictione promitteret ea. *Iacob* quoq; *moriens* cum alia omnia obliuioni traderet, *fide benedixit* duos *filios Ioseph*, Ephraim & Manassen, dans cuiq; propriam benedictionem, quia credidit eis profuturum. *& adorauit fastigium uirgæ eius.* Hoc in ueteri translatione ibi reperitur, ubi nos in noua legimus, quia adorauit Israel deum, conuersus ad lectuli caput. Sanctus enim & deo deditus uir, oppressus senectute, ita positum habebat lectulum, ut ipse iacentis habitus absq; difficultate ad orationem esset. Sed scdm aliã translationẽ adorauit super caput *uirgæ eius*. i. filij sui, uel super cacumẽ uirgæ eius. Et intelligitur qa tulerat à Ioseph uirgã eius, & super caput eiusdẽ uirgæ quã tenebat, inclinauit se ad deũ adorandũ. Sed Apostolus sensum nostrum ad intelligentiã mysticam trahens, non dicit quod ille adorauerit super cacumen, sed potius ipsum cacumẽ & fastigium uirgæ eius. ¶ Virga enim Ioseph quam ipse uelut sceptrum gerebat ad designationem potestatis suæ, qua dominabatur in tota Aegypto, uirgam potentiæ Christi præfigurabat, qua ipse regnaturus erat in toto mundo. ¶ Et per Ioseph Christus præsignabatur, ¶ per fastigium autem uirgæ eius, celsitudo regalis potentiæ Christi, de qua dictum est, Virga directionis uirga regni tui. ¶ Recta itaque fide adorauit fastigium uirgæ filij sui, significans quod se tota deuotione substernebat sublimi imperio Christi, quem ex sua carne nasciturum præuidebat. Nam si in Ioseph Christum non intellexisset, non esset dicenda fides, si fastigium uirgæ illius adorasset. Sed & ipse *Ioseph moriens, fide memoratus est de profectione filiorum Israel*, dicens: Post mortem meam uisitabit uos deus, & ascendere faciet de terra ista ad terram quam iurauit Abraam, Isaac & Iacob. Hoc à patre suo audierat, & nunc moriens fide memorabat. Nisi enim ita futurum crederet, non memoraret. *Et de ossibus suis mandauit*, dicens: *Asportate uobiscum ossa mea de loco isto. Et hoc quoque fide mandauit*, quoniam credebat *Christum in terra promissionis nasciturum*, & post passionem *resurrecturum*, & cum eo resuscitari cupiebat inter *cæteros sanctos*, q in eius passione resuscitandi erant.

Gene. 27. — Gen. 47. — uirga ioseph qd significabat — C — Psal. 44 — Gene. 50 — Ibidem.

Fide Moyses natus occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eo quòd uidissent elegantem infantem, & non timuerunt regis edictum.

Exodi. 2.

¶ Adhuc exemplo senum habenda est fides, quoniam *Moyses natus occultatus est fide* parentum *tribus mensibus*, quia uidebant elegantem paruulum. Credebant enim deum facturum aliquid magni per eum, cum esset adeo elegantis formæ. Quoniam ab ortu fuit illi infusa magna gratia uenustatis, non natura, sed dono dei. Et ideo *non timuerunt edictum regis*, qui iusserat omes masculos infantes Hebræorum mox ut nati essent interfici, *sed fide cõfisi in deo, seruauerunt puerum.*

D — Exodi. 2.

Fide Moyses grandis factus, negauit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem, maiores diuitias æstimans thesauro Aegyptiorum improperium Christi. Aspiciebat enim in remunerationem. Fide reliquit Aegyptum, nõ ueritus animositatem regis. Inuisibilem enim tanquã uidens sustinuit. *Fide celebrauit pascha & sanguinis effusionem*, ne q uastabat primitiua, tãgeret eos. Fide trãsierũt mare rubrum, tanquã per aridam terram, quod experti Aegyptij, deuorati sunt.

Exod. 12. — Exod. 14

¶ Adhuc exempla fidei prælucent in Moyse. Qui cum esset puer, adoptatus est in filium à filia Pharaonis, quæ iuxta Iosephum uocabatur Thermut. nec habebat legitimam prolem. Et ideo uolebat ut Moyses post patrem suum succederet in regnum. Moyses uero cum excreuisset, *fide* succensus, & regnum Aegypti despiciens, *negauit* iuxta Apostolum *se esse filium filiæ Pharaonis*, & reiecit regiam dignitatem, *magis*, id est, potius *eligens affligi* & iniurijs subijci *cum populo dei*, qui seruiebat in luto & latere, *quàm habere iucunditatem temporalis ac*

[A] transsito rū peccati, hoc est, fide suadente maluit & super omnia elegit affligi propē deum ad horam, quàm iucunditatem eorum, in quibus erat peccatum & quæ cito transeunt, uiuere. Peccatum em̄ putauit, se lætari in aula, dum fratres sui affligerētur. Non tamen in libris Moysi refertur, quod negauerit se filium filiæ Pharaonis, sed eo tempore id fecisse non dubitatur, quo fecit & quod ibi legimus, & postquam creuerat, egressus est ad fratres suos filios Israel, & uidit afflictionem eorum. ipse dico, *æstimans improperium Christi esse diuitias maiores thesauro Aegyptiorum.* Improperium Christi, id est, quod pateretur pro Christo, uel quod significaret improperium inferendum Christo post longa secula, uel quod sustinuit à suis, sicut & Christus post à suis. Hoc improperium *magis elegit ipse*, & minus credidit opibus *Aegyptiorum*, qa per id æternis diuitijs se locupletari credebat, si p Christo *contumelias & opprobria* sustineret. Nā *aspiciebat* plena fide *in remunerationem* æternam, quā Christus pro se patientibus erat daturus: hoc est, idcirco elegit esse pauper & despicabilis temporaliter apud homines, quia sursum cor habebat, & de æternis honoribus cogitabat, quos se per paupertatem & patientiam adepturum sperabat. Et etiam *fide reliquit Aegyptum*, educens inde filios Israel, quia credebat quod bene euaderent, *non ueritus animositatem regis*, qui contra eum indignationem magnam conceperat, sed de auxilio dei confidens, subtraxit à iugo illius populum Israel. [B] Et uere fide non ueritus est regem. Nam *sustinuit*, id est, nō corde fractus, sed ut uere fortis sustinuit, id est, sursum in suæ mentis constantia tenuit *inuisibilem*, id est, deum quem non uidebat, *tanquam uidens*, id est, ac si eum præsentem ibi cerneret. Miles enim accuratius pugnare solet præsente rege quàm absente. Sed Moyses pro deo quem non uidebat, ita pugnauit, & ita *eum sustinuit*, id est, auxilium eius expectauit, ac si corporeis oculis eum corā se uideret præsentem & adiuuantem. Vnde & ei nihil ore prometi dictū est à dño, Quid clamas ad me? Clamabat em̄ corde, q tacebat ore, quia pijs desiderijs ipse auxiliū maiestatis implorabat & expectabat. [Exod. 14] Et antequā reliquisset Aegyptum, *celebrauit pascha*, & hoc fecit *fide*. i. celebrē & festū duxit transitū, uel potius noctē egit pro *pascha*. i. pro transitu eorū de Aegypto, qa nō dubitauit quin reuera trāsituri eēnt. Et ideo fide lætificatus, anteq̃ exirent, pro trāsitu suo celebre festum egit. Celebrauit em̄ pascha. i. celebrem & cōmunem fecit agni comestionem, quæ uocabatur Pascha, id est, transitus, quia fuit causa transitus eorum de seruitute in libertatem. *Et sanguinis effusionem* fide celebrauit, *ne angelus qui uastabat primitiua*. i. q interficiebat primogenita Aegyptiorū, *tangeret eos*, quia p certo credebat, q̃d angelus percussor nō ingrederet̃ domos illas, quæ haberēt in superliminari & in utroq; poste sanguinē agni. *Fide* etiam omnes filij Israel *transierunt mare rubrum* ita illæsi, *tanquam si irent per aridam & siccam terram*, quia crediderunt deū ita eos posse educere per mare, sicut per siccum. [C] Quod scilicet transire mare experti & uolētes redire Aegyptij, q nec partē fidei habebāt, deuorati sunt ab aqs, id est, omnino absorpti. Vel experti utrum fide, an casu fieret ille transitus, deuorati sunt gurgitibus. Si enim casu transirent Israelitæ, similem transitum haberent Aegyptij. Sed quia talem uiā illis fides parauerat, idcirco infideles in ea perierunt.

Fide muri Iericho corruerunt circuitu dierum septem. Fide Rahab meretrix non perijt cum incredulis, excipiens exploratores cum pace. [Iosue. 6.] [Iosue. 2.]

¶Nō solum mare diuisit fides, sed & muros Iericho præcipitauit. Nā dñs iusserat, Circuite urbē cūcti bellatores semel per diem. Sic facietis sex diebus. Septimo aūt die sacerdotes tollent septē buccinas, & præcedēt arcā fœderis, septiesq; circuibitis ciuitatē, & sacerdotes clāgēt buccinis. Cūq; insonuerit uox tubę longior atq; cōcisior, & in auribus uestris increpuerit, conclamabit omnis populus uociferatiōe maxima, & muri funditus corruent ciuitatis, ingredienturq; singuli per locū contra quē steterint. Et filij Israel huic diuinæ iussioni ac pmissionibus fidē adhibentes, fecerunt ut sibi fuerat imperatū, & tali ordine ceperūt ciuitatē. Sed in eadē urbe erat Rahab, quæ fide meruit nō perire cum incredulis ciuibus. Omnes enim gladio perierūt, præt̄ eos q erant in domo eius. Exceperat enim duos exploratores cū pace, q̃s Iosue miserat, & absconderat eos, ne rex Iericho inueniret & occideret illos, [D] qm̄ uisis illis credidit q̃d filij Israel p dei potētiam essent habituri terrā. Sic em̄ ait: Noui quod tradiderit uobis dominus terrā. [Iosue. 2.] Etem irruit in nos terror uester, & elanguerūt oēs habitatores terræ. Dominus em̄ deus uester, ipse ē deus in cælo sursum & in terra deorsum. Et hac fide seruauit exploratores, & per fenestram suæ domus latentē emisit. ideoq; pereuntibus postmodum cæteris, ipsa cum omni cognatione sua uixit in populo Israel. Et antea quidē fuerat meretrix, sed populo dei sociata, legitime uixit, ita ut & in genealogia saluatoris poneretur. [Math. 1.] Et qa etiā meretrix fide iustificari & saluari meruit, erubescat omnis uir esse infidelis, ne per infidelitatē omnibus peccatis oneretur & pereat.

Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus enarrātem de Gedeon, Barac, Samson, Iephte, Dauid, Samuel, & prophetis, qui per fidem uicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones. [epla in natali martiru]

¶Multa (inquit) exempla ueterū de habenda fide uobis attuli, & adhuc plura uobis afferre possem. Sed *quid adhuc dicam*. i. quod factum cuius personæ amplius in exemplū fidei pferam? Tot enim exempla protuli, ut omnibus sufficere debeāt ad fidem. Et si proferrem alia omnia quę possent, pferri, fastidiū magis q̃ utilitatem fortasse generarent. Nec in his amplius immorari debeo, qa cum determinassem tempus, in quo mihi uobis scribere liceat, si illud consumpsero, exempla fidei ueterū

A ꝓferendo, infra præscriptum tempus alia quæ uobis scribere debeo, perficere nō potero. Et hoc est ꝗd subdit: Deficiet em̄ me tēpus. Quasi dicat: Nō est utile ut omnia quæ possem, exempla supponam, quia me enarrantem, id est, euidenter & singula narrantem deficiet, id est, deseret tempus, quod uobis ad scribendum determinaui, nec poterunt in eo explicari omnia quæ uobis scribere statui. hoc est, temporis breuitas qua sum impeditus circa alia, non sinit ut plenariam istorum narrationem faciam. Vel tempus uitæ meæ deficiet, id est, deseret me, si uoluero omnia persequi. Et ideo supersedendum est, quia *deficiet tempus me enarrantem*, id est, ex toto narrantem, uel extra & aperte narrantem *de Gedeon, Barac, Samson, Iephte, Dauid, Samuel & prophetis*. Hoc est, si omnia fortia facta eorum & aliorum quæ ipsi per fidē operati sunt, uoluero in tam breui tempore huius epistolæ uel uitæ meæ explicare, hoc non potero. Grādia sunt enim quæ fecerunt isti. *Qui deuicerunt*, id est, deorsum ponentes & sibi subijcientes, *uicerunt regna*, id est, reges cum omnibus sibi subditis. Et hoc non per suas uires, sed *per fidem* qua deo credebant, & in deo confidebant. Ac per eandem fidem qua credebant bonorum operum remuneratorem, *operati sunt iustitiam*. i. opera iustitiæ fecerunt. Et per ipsam fidem in qua perseuerauerūt, *adepti sunt repromißiones*. i. remunerationes supnæ beatitudinis, quas deus in scripturis promisit ac repromisit operarijs iustitiæ, non quod statim quā-

B do moriebant, acciperent illas, quia nondū Christus eis uiam fecerat, & erant in tenebris causa originalis peccati, sed quia cum Apostolus hæc scriberet, Christo passo, iam habebāt repromissiones secundū animam. Ipse nanq; eos ab inferis abstraxerat & singulis stolis induerat. Vel adepti sunt promissiōes temporalium bonoꝝ, quas lex obseruatoribus suis fecerat: quia nō solum uitā æternā, sed & tēporales diuitias, & nō inimicoꝝ subiectiones propter obseruantiam legis adepti esse dicunt, Gedeon, Barac & cæteri. Gedeon nanque per fidem deuicit regna, quia iubente ac promittente deo in trecentis uiris, quos nō ferro, sed lagenis & lampadibus armauerat, superauit Madianitas & Amalechitas & alios orientales populos, ꝗrum multitudo centum triginta quinq; millia uiroꝝ bellatoꝝ habebat, & reges eoꝝ cepit & interfecit. Et ipse opatus est iustitiā, quia destruxit aram Baal, & ædificauit altare dn̄o, atq; liberauit populū Israel. Et adeptus ē repromissiōes uitę, qm̄ mortuus ē in senectute bona. Barac ꝗq; p fidē deuicit regna, cui deus p Delboram prophetissam dixit: Vade & duc exercitū in montem Tabor, tollesq; tecū decem millia pugnatoꝝ de filijs Nephthalim & de filijs Zabulon. Ego adducā ad te in loco torrētis Cison Sisaram principē exercitus Iabin, & currus eius atq; oēm multitudinē, & tradā eos in manu tua. Fecitq; Barac ut dn̄s iusserat, & ascēdit in montē. Quod cū audisset Sisara, congregauit nongentos falcatos currus, oēmq; exercitum de Aroseth gentiū ad torrentem Cison.

Apoca. 6.

Iudic. 6. 7. 8.

Iudic. 4. & 5.

gedeon p fidē deuicit regna

barac

Descendit itaq; Barac de monte Tabor, & decem

C millia pugnatoꝝ cum eo. Perterruitq; dn̄s Sisaram & oēs currus eius, uniuersamq; multitudinē in ore gladij ad conspectum Barac, intantū ut Sisara de curru desiliens, pedibus fugeret, & Barac persequeretur fugientes currus & exercitum usq; ad Aroseth gentium, & omnis hostium multitudo usq; ad internecionem caderet. Humiliauitq; deus in die illo Iabin regem Chanaan, donec delerēt eum. Sic Barac per fidē deuicit regna. Qui & iustitiā operatus est in hoc ipso, quod liberauit filios Israel ab ipso rege, qui per uiginti annos uehemēt oppresserat eos: nec sibi uictoriam arrogauit, sed deo pro illa canticum cecinit. Vnde & supernas repromissiones adipisci dignus fuit. Sed & Samson p fidē deuicit regna, qa cū esset unus uir, sed haberet in se spūm dn̄i, qui confortabat eum, ingētes strages Philistæoꝝ multoties dedit, nullusq; eorum fortitudinē habere poterat ut illi resisteret. Iustitiā quoq; opatus est, qa iudicauit Israel uiginti annis, & Philistæos oppressores eoꝝ afflixit, & Nazaræus, id ē, consecratus fuit ex utero matris suæ, uinū & siceram nō bibēs, & nihil immundum comedens. In fine tn̄ quo se cū hostibus oppressit, nō aliť excusať, nisi quia spūs latenť hoc iusserat, qui p illum miracula faciebat, sicut & antea illi inspirauerat ut uxorē de filiabus Philistæorum acciperet, cū lex hoc ꝓhiberet. Nam sicut in acceptione uxoris alienigenæ fecit per uoluntatē dei, quod lex interdixerat, & nō peccauit, ita credi pōt ꝗđ spūs sanctus illi iusserit extinguere se-

D cum ingentem illam hostium multitudinem, quæ de eius humiliatiōe laudabat idolum suum, & ad maius improperiū faciebat eū ebrium ludere, p̄sertim cum iā ille spūs cœpisset ei pristinas uires reddere, ad designatiōnē recuperationis prioris gratiæ. Vnde & nūc Apostolus ponit eum inter eos, qui adepti sunt repromissiones. Iephte quoq; p fidē deuicit regna, qa est factus super eum spiritus dn̄i, & circuiens Galaad et inde transiēs ad filios Ammon, uotum uouit dn̄o, dicēs: Si tradideris filios Ammon in manus meas, quicunq; primus fuerit egressus de foribus domus meæ, mihiq; occurrerit reuertēti cū pace à filijs Ammon, eū holocaustum offeram dn̄o. Transiuitq; Iephte ad filios Ammon ut pugnaret contra eos: Quos dominus tradidit in manus eius. Percussitq; uiginti ciuitates plaga magna nimis. Et humiliati sunt filij Ammon à filijs Israel. Reuertēte aūt Iephte domum suā, occurrit ei unigenita filia cum tympanis et choris. Qua uisa, scidit uestimenta sua et ait, Heu filia mi, decepisti me, et ipsa decepta es. Apui em̄ os meū ad dominū, et aliud facere nō potero, et fecit ei sicut uouerat. Et merito quærit utrū p iussu dei sit habendū ꝗd eā immolauit. Abraam em̄ nō solū non est culpatus crudelitatis crimine, sed etiā laudatus noīe pietatis, ꝗđ filiū uoluit nequaꝗ̄ scelerate, sed obedienter occidere. Iephte uero nō ita legitur accepisse præceptum ut filiam occideret. Sed tamen in eo quod scriptura refert quia factus est super eum spūs domini, et tūc tale

Iudic. 13. 14. 15. 16.

samson

Luce. 1.

nota

Iudic. 11. & 12.

Iephte an temerarie uouerit

questio

A uotum pro uictoria fecit, atq; uictoriam adeptus est, nō uidetur temerarie uouisse, cui spiritus sanctus præsidebat: nec iniustū uotum uouisse, qui uictoriam pro qua uotū faciebat, consequutus est. Consequutio enim uictoriæ testat̄ deo uotum nō displicuisse. Nouit em̄ dominus secretas causas, ꝓpter quas tale sacrificiū ei placere potuit. Et ipse Iephte semetipsum potius in hoc spiritaliter mactauit, q̄a cum non haberet filiū aut filiam præter istam, oēm affectum eius rigore uoti superauit, & dolorē cōpassionis ardore fidei deuicit. Qui & iustitiam operatus est, quia satis rationabiliter & iuste principatum suscepit, & causas suas contra regem filioꝝ Ammon ꝑ legatos iuste disseruit, & iuste bellum iniꝗt, atq; populum Israel sex annis secūdum legem dñi iudicauit. Vnde & repromissiones supernaꝝ retributionū adeptus esse creditur. De Dauid uero superfluū esse puto, demonstrare quō per fidem regna deuicerit, cum constet eum tot reges impios iuuante dño peremisse. Iustitiā autem sic operatus est, ut de illo diceret deus, Inueni Dauid filium Iesse, uirum secūdum cor meum, qui faciat omnes uoluntates meas. Sed & repromissiones adeptus est, non solum de ęterna uita, sed etiam de aduentu Christi: quia & ipse beatitudinem æternam possidet, & æternus rex Christus de semine eius suscitatus est. Samuel q̄q; per fidem uicit regna Philistæorum, quia cum satrapæ gentis illius cum exercitibus suis aduersus Israel conuenissent, obtulit Samuel holocaustū et clamauit ad deū pro Israel, & exaudiuit eum dñs. Nam in ipsa hora sacrificiꝫ contigit Philistæos inire prælium contra Israel. Et intonuit dñs fragore magno super eos atq; exterruit eos. & cæsi sunt à facie Israel. factaq; est manus dñi super eos cūctis diebus Samuel, & reddite sunt urbes quas tulerāt ab Israele. Liberatusq; est Israel de manu eorum. Sed & iustitiam ita operatus est Samuel, ut nec in modico reprehēsibilis unq̄ inueniatur. Ideoq; repromissiones beatitudinis æternæ absq; ulla dubitatione adeptus est. Nonnulli quoq; sequentiū prophetaꝝ, uel orationibus uel meritis suis deuicerunt reges, sicut orāte Isaia cum rege Ezechia, percussit angelus in castris Assyriorum centum octogintaquinq; millia. & recessit turpit̄ à Iudæa Sennacherib rex. Eliseus quoq; meritis suis obtinuit, ut Benadab rex Syriæ, q̄ diu Samariā obsederat, cū omni exercitu suo territus fugeret. Dñs autē audiri fecit in castris Syriæ sonitū curruū & equorū & exercitus plurimi, fugeruntq; Syri, & dereliquerūt tētoria sua & equos & asinos cū auro & opibus magnis. & hęc oīa diripuerūt filiꝫ Israel, ita ut fieret modius similæ statere uno, & duo modiꝫ hordei statere uno in porta Samarię. Multaq; hmoi contra reges ipios sancti ꝓphetæ ꝑ fidē egerūt, & iustitiā ī oī cōuersatiōe sua tenuerūt ac repromissiōes diuinas in regno cæloꝝ adepti sūt.

1.Reg.16. & deinceps per totum.

1.Re.3.4.5.6.7.& deinceps.

B

Isaiæ.37.
4.Reg.19

4.Reg.7

Obturauerunt ora leonū, extinxerūt impetū ignis, effugerunt aciē gladiꝫ, cōualuerūt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra uerterunt exterorum, acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.

C

¶ Non solum super hoīes habuerunt antiqui sancti per fidem uictoriā, sed etiam super bestias adeo feroces, ut sunt leones, & super insensibilia elemēta, ut ē ignis. hoc est, Obturauerūt. i. obturata & clausa fecerunt ora leonū, ut etiā ieiuni leones si de seruante non tangerent eos, sicut Daniel, quē illæsum in lacum leonū per noctis unius spatiū fides seruauit, aliaq; uice sex diebus cum septē ieiunis leonibus in lacu clausus sine læsione perdurauit. Pluralis em̄ numerus pro singulari positus esse nunc intelligitur, in hoc quod dictū est, obturauerunt ora leonū, nisi & Dauidicū factum in hac sententia memoratū accipiamus, qui dum pasceret gregē, uenit leo et ursus, tuleruntq; arietem, et ipse ꝑsequutus est & percussit eos, eruitq; pecus de ore eorum. illis consurgentibus in eum, apprehendit ipse mentū eorum & suffocauit & interfecit eos. Aliꝫ per rorē fidei, extinxerunt impetum ignis, id est, uehementissimū ignē qui cum impetu uirtutis irruebat, sicut Moyses. Nā murmurantibus Hebræis, accensus est in eos ignis dñi, & deuorauit extremam partem castrorū, cumq; clamasset populus ad Moysen, orauit Moyses ad dñm, & absorptus est ignis. Similiter & Aaron alia uice extinxit impetum ignis, quando tollens thuribulum cucurrit ad mediā multitudinē, quam uastabat incendium & obtulit thymiama, ac stans inter mortuos & uiuentes, pro populo deprecatus est, & plaga cessauit. Sed & tres pueri in Babylone per fidem extinxerunt impetū ignis, cum quibus in fornacē descendit angelus dñi, & excussit flāmam ignis de fornace, & fecit mediū fornacis quasi uentum roris flantē, & non tetigit eos omnino ignis. Aliꝫ effugerūt aciem gladiꝫ, sicut Isaac quoq; cum pater arrepto gladio uellet immolare, ꝓhibuit angelus eum percuti: et sicut Dauid, qui dum manu sua psalleret corā Saul, tenebat Saul lanceam & misit eam, putans quod cōfigere posset eū cum pariete. Dauid autem declinauit à facie eius. Hoc & alia uice similiter factum est de euasione ictus lanceæ. Vel effugarunt aciē gladiꝫ. i. exercitum accinctū gladio per fidem in fugā uerterūt, sicut Gedeon in armis armatos Madianitas, & Iudas Machabæus sæpe cum paucis fere innumeras hostium multitudines. Aliꝫ per fidem conualuerunt de infirmitate, id est, sanati à corporeo lāguore, sicut Iob & Ezechias. Aliꝫ per fidem fortes et insuperabiles, facti sunt in bello, sicut Iosue & Dauid & Iudas Machabæus. Nonnulli uerterunt in fugam castra exterorum, id est, alienigenarum, qui super se ueniebant, sicut Iudith & sæpe dictus Gedeō. Notandum uero, quod aliud est castra uertere, quoniam hoc fit etiam sine pugna, aliud fugare aciem gladiꝫ, quod fit pugna. Talia per fidem antiqui patres consequebantur & temporalem felicitatem adipiscebantur, sed in nouo testamento non est tempus talium. Ante dedit talia dominus, nunc dat meliora. Ac si diceret: Discite homines per

Dan.6.et 14.

1.Reg.17.

Num.11.

Nume.16.

D

Danie.3.

Gene.22.

1.Reg.19.

1.Reg.20

Iudic.7.
1.Mac.3.4.5. et deinceps.
Iob.42.
4.Re.20
Iudith.15
Iudic.7.

A gratiam noui testamenti uitam concupiscere sempiternam. Quid pro magno ita uos uultis à domino de morte liberari, sicut liberati sunt patres uestri, qñ cõmendabat dñs etiam terrenæ felicitatis præter se non esse alium largitorẽ? Illa felicitas ad ueterẽ hoĩem pertinet, q̃ ueritas ab Adam cœpit. Ego autem sum Christus, non Adam. A ueteri ueteres fuistis, à nouo noui estote usq; ad mortem. Vnde ipse hoc uoluit in conspectu inimicorum pati, quo eum tanq̃ derelictum putarẽt, ut cõmendaretur gratia noui testamenti, qua disceremus aliã quærere fęlicitatẽ, q̃ nunc est in fide, postea uero erit in specie. Sed sub ueteri testamento necesse fuit & tẽporalia bona sanctis prębéri diuinitus. Ideo à uarijs periculis liberati sunt, qñ clauserunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciẽ gladij, conualuerunt de infirmitate. Fortitudinẽ quoq; & uictorias adepti sunt diuinitus, quoniam fortes facti sunt in bello, & castra uerterunt exterorum. Magna etiã impetrauerunt orãdo, quoniam acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos. Sareptana quippe mulier, orante Elia, filium suum accepit de resurrectione uenientem, et per Eliseum sunamitis accepit natũ suum de resurrectione sibi redditum.

(3.Reg.17) (4.Reg.4)

Alij autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut meliorem inuenirẽt resurrectionẽ. Alij uero ludibria & uerbera experti, insuper & uincula & carceres, lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt.

B ¶ Ostendit quanta per fidem sancti fecerunt, nunc aũt oñdit quanta pro fide pertulerũt, ut q̃d suaserat fide multorum exemplis pluribus, psuadeat multarum passionũ imitationibus. Quidam patrum in uita sua per fidem à uarijs aduersitatibus erepti sunt. Sed alij eorum etiam pro fide distenti sunt, id est, in supplicijs singula membra tensi, non suscipientes redemptionẽ. i. ereptionem de pœnis quæ inferebantur illis, ut inuenirent in seculo alio meliorẽ redemptionem præsenti quæ respuebatur. Hoc fecerunt septem egregij fratres cum matre, quos rex Antiochus flagris & taureis crucians, compellebat contra legem carnes porcinas edere. Qui cum dicerent, parati sumus mori, magis quàm patrias dei leges præuaricari, iratus rex iussit ei qui prior fuerat loquutus, amputari linguam, & cute capitis abstracta, summas quoq; manus ei & pedes præcidi: & cum iam per omnia inutilis factus esset, iussit ignem admoueri, & adhuc spirantem torreri in sartagine. Sic fecit de secundo, atq; oẽs septẽ & octauam matrem talibus tormentis consumpsit. Ita distenti sunt in uarijs pœnis, atq; manus & pedes ad percipiendum pœnas extenderũt & linguas protulerunt. Ac redimi à pœnis noluerunt, q̃a cum suaderẽt illis ut illicitas carnes ederẽt & pœnas euaderent, nõ consenserũt. Optabãt eñ meliorẽ resurrectionẽ, sicut & tyranno dicebant. Tu quidem sceleratissime in præsenti uita nos pdis, sed rex mundi defunctos nos pro suis legibus

(2.Mac.7)

in æternæ uitę resurrectione suscitabit. & hoc q̃d C isti tali fide ptulerunt. Sed alij experti sunt sustinendo ludibria & uerbera, q̃a & derisi sunt & uerberati, sicut Ieremias q aiт, Factus sum in derisum tota die, oẽs subsannant me. & de quo scriptum est, quia percussit Phassur Ieremiam pphetam, & misit eum in neruum. Et quasi parum esset pertulisse ludibria & uerbera, pertulerunt insuper & uincula & carceres. Per hoc enim quod dicit insuper, notat hæc quatuor eisdem personis illata fuisse. Et Ieremias uincula pertulit & carceres, quia sicut dictum est, Phassur in neruum misit, quem Sedechias rex in atrio carceris clausit, & iterum cũ uellet ire in terram Beniamin, & peruenisset ad portam Ierusalẽ, apprehendit eum custos portę, dicens: Ad Chaldæos profugis? & duxit eum ad principes. Quamobrem irati principes contra Ieremiam, cęsum eum miserunt in carcerem, ingressusq; est in domum laci & in ergastulo, & sedit ibi diebus multis. Sic legitur Ieremias expertus esse ludibria & uerbera, insuper & uincula & carceres. Micheas quoq; uerbera pertulisse legitur & carcerem atque ludibria. Nam cum rex Achab uellet ire contra Syros ad prælіũ in Ramoth Galaad, & prophetas suos consuluisset, quos circiter quadringentos congregauerat, omnesq; regi rñdissent ut iret, quia prospere sibi euenturum foret, tãdem Micheas adductus & interrogatus, respondit: Dominus dedit spiritum mendacem in ore omnium prophetarum tuorũ, qui hic sunt. Accessit aũt Sedechias filius Chanaan, & pcussit D Micheam in maxillam, & dixit: Me ne ergo dimisit spiritus domini, & loquutus est tibi? Ecce ludibria & uerbera, cũ ante regẽ derideretur. & percutitur sine iudicio, & ait rex: Tollite Micheam & mittite eum in carcerem, & sustentate eum pane tribulationis & aqua angustiæ, donec reuertar in pace. Ecce carcer, ubi & uincula forsitan fuerunt. Alij lapidati sunt, ut ille de quo scriptum est, quia spiritus domini induit Zachariam filium Ioiadę sacerdotem, & stetit in conspectu populi, & dixit eis: Hæc dicit dominus, Cur transgredimini præceptum domini quod uobis non proderit, & dereliquistis dominum ut derelinqueret uos? Qui congregati aduersus eum, miserunt lapides iuxta regis Ioas imperium in atrijs domus domini, & interfecerunt eum. Sed & Naboth Iezraelites iniuste lapidatus est. In eo quod subditur, secti sunt, pluralis numerus p singulari positus esse creditur, quoniam de solius Isaiæ passiõe dictum intelligitur, quia Hebræi certissime tradunt serra lignea à Manasse rege serratum esse. Alij tentati sunt uoluptatum suasionibus aut secularium bonorum promissionibus, an diuelli possent à fidei iustificationibus, & sicut sanctus Ioseph, cui impudica domina dicebat, dormi mecum. & sicut Iudith, cui dixit Holofernes, Tu eris magna in domo Nabuchodonosor, & nomen tuum nominabitur in uniuersa terra. & sicut ultimus septem fratrum, de q̃bus supra diximus, quẽ rex Antiochus non solũ uerbis hortabatur, sed etiam iuramento affirma-

(Iere.20. Ibidem. Iere.32. Iere.37. 3.Reg.22. 2.Par.24. Matt.23. 3.Reg.21. Gene.39. Iudith.11. 2.Mac.7)

A bat, diuitem se & beatum facturum, & translatũ à patrijs legibus amicum habiturum. Alij uero *mortui sunt in occisione gladij*, sicut octogintaquinque sacerdotes domini, quos Saul propter Dauid iniuste trucidauit, & sicut prophetæ domini, quos regina Iezabel interfecit.

1.Reg.22.
3.Reg.18.

Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, qbus dignus nõ erat mũdus. In solitudinibus errãtes, & in mõtibus, & ĩ spelũcis, & ĩ cauernis terræ.

¶ *Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis* &c̃. Melota est (ut aiũt) uestimentum ex pilis camelorũ factum uel ex caprinis pellibus. & quis in ueteri Iudæorum populo usus sit hoc indumento, difficile in scriptis aperte reperitur. sed Iohannes baptista q in hoc loco intelligi potest, *legitur* hoc usus fuisse. Iudith tñ *cilicium habebat* super lũbos suos. & *Isaiæ dictũ est, Solue saccũ* de lumbis tuis.i. *cilicium. Hoc* indumento credimus & Eliã usum *fuisse*, nonnullosq́ prophetarũ. Fertur etiam melota uocari pellis animalis, q̃d dicitur taxus siue taxo. uel religiosi uiri domantes carnem suã, non molles & preciosas uestes habebãt, sed cilicijs utebantur & aspe[ri]s animalium pellibus, ut taxonũ & caprarum. Vel circuierunt sic indu[t]i loca multa, sicut Elias, qui iubente dño per uaria loca ambulasse refertur. & sicut Iohannes baptista, qui uenit in omnem regionem Iordanis, prædicans baptismum pœnitentiæ. Ipsi dico, *egentes* necessarijs

Matth.3.
Marc.1.
Iudith.9.
Isaiæ.20.
4.Reg.1.
3.Reg.19.
Lucæ.3.

B corpori, qa nihil habebant: *angustiati* cura animi, qm̃ peccata populi plangebant: *afflicti* laboribus, quia persequutionem pro iustitia sustinebãt. Quine propter penurias & afflictiones uiderentur cõtemptibiles, subdit: *Quibus dignus non erat mundus*.i. tantæ dignitatis erant, quod mundus non erat dignus conuersatione illorũ. Vnde & Elias in cælũ uiuus est translatus, atq́ Iohannes citius martyrio consummatus. Illi quoq́ erant egentes & angustiati atq́ afflicti, de quibus refertur, quia Iudas Machabæus cum Ierusalem ab Antiochenis occupata esset, secesserat in desertum locum, ibiq́ inter feras uitam in montibus cum suis agebat: & fœni cibo uescentes, demorabãtur ne participes essent coinquinationis. Hi se à malitia mundi separauerant, & ideo dignus eis non erat mundus. de quibus intelligitur hoc quod Apostolus subiungit, *in solitudinibus errantes & in montibus*. Alij uero ad ꝓximas coeuntes speluncas, & latenter sabbati diẽ celebrantes, cum indicati essent Philippo præposito regis, flammis succensi sunt, eo quod uerebatur propter religionem & obseruantiam manu sibimet auxilium ferre. & hos nunc dicit Apostolus *in speluncis & in cauernis terræ* mansisse. Speluncæ quidẽ naturales, cauernæ autẽ quæ manu uel aliq̃ casu factæ sunt. Elias in solitudinibus antea fuerat in montibus & speluncis: qui fugiens Iezabel, uenit in Bersabee Iuda. Et perrexit in desertũ uia unius diei, & inde ambulauit q̃draginta diebus, et quadraginta noctibus usq́ ad montem dei Oreb, Cumq́ peruenisset illuc, mansit in spelunca. & au-

4.Reg.2.
Matt.14.
Marc.6.
2.Mac.5.
2.Mac.2.
3.Reg.19.

C ditis ibi sermonibus dñi, reuersus ẽ idem per desertum. Sed & illi manserunt in speluncis uel cauernis, de quibus scriptum est, quia cũ interficeret Iezabel ꝓphetas dñi, tulit Abdias cẽtũ ꝓphetas & abscondit eos quinquagenos in speluncis, & pauit eos pane & aqua. Hucusq́ Apostolus exemplis eorum usus est, qui in fide testimonium consequuti sunt. Superius uero, priusquã de fide tractatum inciperet, fere per totam epistolam argumẽtis utebatur. Egregius enim magister, sapientibus & insipientibus debitor, cum in Hebræis quosdã sapientes, quosdam uero tardiores cerneret, prudentiam sapientium argumentis superauit: tarditatem uero simplicium solis exemplis attraxit, quatenus & illos uictrix ratio frangeret, & istos ad maiora cõscendere imitatio blanda suaderet.

3.Reg.18.
Roma.1.

Et hi oẽs testimonio fidei ꝓbati, non acceperunt repromissionẽ, deo ꝓ nobis melius aliqd ꝓuidẽte, ut nõ sine nobis cõsũmarent.

¶ Multos hactenus memoraui, *& hi omnes* q̃s nominatim uel tacitis nominibus in exẽplũ adduxi, *probati* sunt *testimonio fidei*.i. sic ꝓbati sunt in fide cõstantes, ut bonũ inde testimoniũ habeãt. Ad hoc reuertit in cõclusione, qđ in exordio præmiserat, quia in fide testimonium cõsequuti sunt senes. Et quamuis in fide fuissent probati, *non tñ acceperunt repromissionẽ*. Quid est hoc? Nonne paulo superius dictũ q̃sdã eorum per fidẽ deuicisse regna, operatos esse iustitiã, & adeptos eẽ repromissiones? Sed

D illi sancti & repromissiones adepti sunt, & ꝓmissiões expectãt, quia beatitudinẽ animarũ habẽt, sed resurrectionẽ corporũ ꝓstolantur. Vnde bene superius dictũ est, qa adepti sunt repromissiones, q̃si plures & uarias: nunc aũt dicit, quia non acceperunt repromissionẽ, quasi unã singularem, qm̃ uariæ sunt dignitates, quas animæ iuxta meritorũ suorum distinctiones acceperunt, sed una est corporum incorruptio, quam generaliter expectãt. Non igitur acceperũt repromissionem, qm̃ resurrectio corporum quam deus sanctis suis repromisit, adhuc differt, ut simul oẽs resurgamus, quatenus in cõmuni gaudio oĩm, maius fiat singulare. Ita expectãt adhuc, donec & nos occurramus, *deo prouidente* & sapiẽter ordinante *pro nobis aliquid melius, ut non cõsummarentur*.i. ut non perciperent consummatã beatitudinem animæ & corporis *sine nobis*, q̃ ut ante nos consummarent. Cum ẽm adhuc nos expectant ad suam consummationem, ardẽtius nostrã exoptant liberationem, & propter se & ꝓpter nos atq́ pro nobis interpellant, ut citius à p̃sentis seculi miseria liberemur. Nos quoq́ etsi propter nos ipsos desides, saltẽ ne diutius eos expectare faciamus, festinare debemus, ob hoc etiã alacrius currere, qa nõ tã diu expectabimus, q̃diu expectauerũt illi. Propter huiusmodi causas deus pro nobis melius ordinauit, ut nos expectarẽt ad consummationem. Patriarchę igit̃ & prophetæ omnesq́ prophetarũ spiritus, qui ad beatã uitã transierũt, nos ardenter gauisuros secũ expectãt, nec est illis ex toto ꝑfecta lætitia, donec q̃damo-

A do pro nostris erroribus dolent. Neq; enim disce dentes hinc sci, continuo integra meritorũ suorũ præmia consequuntur, sed expectant etiã nos, licet morantes, licet desides, ut nobiscũ perfectã beatitudinẽ consequant. Propter hoc etiã mysteriũ illud in ultimũ diem dilati iudicij custoditur, quia unum corpus est qd resurgere in iudicium dicit.

CAPVT XII.

Ephe. 4. Colos. 3. I. Petri. 2.

IDeoq; & nos tantam habentes impositam nubẽ testium, deponẽtes oẽ pondus & circunstans nos pctm̃, per patientiã curramus ꝓpositũ nobis certamen, aspicientes in autorem fidei & cõsummatorẽ Iesum, q ꝓposito sibi gaudio, sustinuit crucem, cõfusione cõtẽpta, atq; in dextera sedis dei sedet.

¶ Præmissis exemplis fidei & patientiæ sctõrũ, in quibus fides solidata est in cordibus auditorum, subiungit illud quod fidei sociandum est. i. hortari incipit ad tolerãtiã aduersitatum, ut sicut patres oĩa per fidem aduersa patiendo uicerunt, ita & nos faciamus. Quasi dicat: Antecessores nostri tanta per fidẽ operati sunt & ptulerunt. *Ideoq; & nos* similiter pro fide sustineamus ad imitationem ipsorũ. Nos dico, *habentes impositã* nobis ad ꝓtectionẽ & umbraculum *tantã nubem testium*. i. tantã multitudinem sanctorũ, qui de terris instar nubiũ cõsurgentes, ad sublimia cęlestis cõuersationis uolauerunt ab omni sarcina terrenæ cupiditatis, & ut nubes exẽplo sui in æstu tribulationũ dant nobis refrigeriũ consolationis, atq; cõpluunt nos inundantia doctrinæ suæ. Qui testes dicunt, qa fidẽ

B

testati sunt ore & passiõe. Testes em̃ latine, μάρτυρες grece dicunt. Sed & bonorũ operum testes fuerũt, quia in suis actibus testati sunt esse facienda huiusmodi opa. Quorũ *nubes*. i. densa multitudo est nobis imposita, ut nos protegat & exemplis suis cõfoueat. Et nos hanc nubem leuem sup nos habentes, *deponamus*. i. deorsum ponamus *oẽ pondus*. i. oẽm grauedinẽ mundanæ cupiditatis, & quicqd mentẽ nostrã in infimis deprimit, ut leues effecti, ad nubẽ quæ sup nos est, euolemus & ei cõsociemur. Deponamus etiã *peccatũ circunstans nos*. i. ad alta eleuemur, & in imo relinquamus pctm̃, quod inique nos impetit & circũuallat, dũ in infimis cor habemus, sicut Zacheus, qui p̃ turba Iesum uidere nõ poterat, ascẽdit in arborẽ ut uideret eũ. Turba em̃ altior pusillum Zachæũ non sinit uidere Iesum, qñ insolita consuetudo uitiorum quæ nos superauit & sup nos excreuit, atq; tumultus peruersarũ cogitationũ, q sibi cor nostrũ subdidit, non nos sinit lumen diuinitatis intueri. Sed Zachæus ascẽdit in arborẽ, relicta inferius turba, qa nos in arborẽ crucis debemus ascendere, crucifigentes carnem nostrã cum uitijs & concupiscentijs, atq; cor ad alta sustollere, si Iesum absq; turbæ nocentis obstaculo cupimus aspicere. Sic itaq; deponamus omne pondus, & circunstans nos pctm̃. Potest etiã pondus intelligi sarcina pctõrum quæ fecimus, q sicut onus graue grauata est super nos. Pctm̃ uero qd circunstat, tẽtatio peccati, quæ undiq; imminet, & ab omni parte nos obsidet. Sed nos per confessionem deponamus omne pondus peccatorum quo grauamur, & per sublimem cõuersationem deorsum relinquamus omne peccatum, quod nos in infimis circunstat & impugnat. Et sic abiecto pondere & superatis obstaculis, leues atq; sublimes effecti, *curramus*. i. sine mora hæsitationis cito trãseamus *per patientiam certamen* martyrij, qd *propositũ* est *nobis* ab infidelibus, q ꝓposuerũt aut nos à fide separare, aut uarijs tormentis cruciare. Vel à deo propositũ est nobis, q per immensa gratiæ suæ beneficia ꝓposuit, nõ solũ ut in eum crederemus, sed etiã ut pro illo pateremur. Et ita sine murmuratiõe uel hæsitatiõe curramus per patiẽtiam agonẽ martyrij, *aspicientes in autorẽ fidei*. i. attendentes quanta pro nobis pertulit, qui fidem nobis & dedit & auxit, ꝑ qua nobis suadet martyrium. Acsi dicatur: Curramus ꝓpositum certamen, tum propter exẽpla multa p̃cedentiũ patrũ, tum propter autorẽ fidei *& cõsummatorẽ Iesum*, qui tam magnus est, & ab eodẽ fidem accepimus pro q̃ patimur, atq; ab ipso cõsummadã plena beatitudine speramus. Ipse enim est & autor et cõsummator fidei, qa et eo autore fidẽ habemus, et eo cõsummatore ad uidendũ qd nunc fides credit pueniemus. In hũc aspiciamus, ne aduersis deficiamus, *qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem*. i. qui proposuit sibi in corde gaudium æternum, ad qd per passionem erat transiturus, et sic libentissime pertulit supplicia crucis, *contempta cõfusione*, id est, neglecta oĩ uerecundia, dum irrideret pendens in

D

ligno. Vel proposito sibi à turbis gaudio, dũ uellent eum facere regẽ, noluit ille gaudiũ huiusmodi suscipere, sed postmodũ sustinuit crucẽ et illusiones et opprobria, contẽnens oẽm humanã uerecundiã. Oĩa em̃ terrena bona contẽpsit, ut in illis non q̃reret felicitas. Crucẽ sustinuit, *atq; ideo sedet in dextera sedis dei*. humiliauit em̃ semetipsum, factus obediẽs usq; ad mortẽ, mortẽ aũt crucis, ꝓpt qd et deus exaltauit illũ. Nõ ergo frustra sibi gaudiũ resurrectionis et ascensionis proposuerat, dũ pateret et irrideret, sed assequutus ẽ illud gaudiũ. Itaq; sicut ille ꝓposito sibi gaudio sustinuit crucẽ, contẽnens uerecundiã, et adeptus est fidei cõfessionem, sic et nos proposito nobis æterno gaudio debemus pro fide eius oĩa sustinere, et oẽm opprobriorũ uerecundiã contẽnere, ut ad sedis eius participationẽ mereamur ptingere. Dicit enim: Qui uicerit, dabo ei sedere mecũ in throno meo, sicut et ego uici, et sedeo cũ patre meo in throno eius.

Iohan. 6. Apoc. 3. Luce. 19. Galat. 5. Psal. 37.

Recogitate enim eum qui talem sustinuit à peccatoribus aduersus semetipsum contradictionem, ut non fatigemini animis uestris deficiẽtes. Nondũ enim usq; ad sanguinem restitistis aduersus peccatũ repugnantes, & obliti estis cõsolatiõis, quæ uobis tãq̃ filijs loquitur, dicens: Fili mi, noli negligere disciplinam domini, neq; fatigeris dũ ab eo argueris. Quem enim diligit dñs, castigat: flagellat aũt oẽm filium quem recipit.

Prouer. 3. Apoc. 3.

A ¶ Dixi quia debemus aspicere in autorē fidei
ꝓ nobis crucifixū. Et iustū est sic fieri. Nā *recogita*
te.i. assidue cogitate *eū* qualis & quantus sit, *qui susti*
nuit contradictionē talē.i. tam turpē & tā uehemētē,
dum ei cōtradiceret̃ & diceretur, Blasphemauit,
& scd̃m legem debet mori, quia filiū dei se fecit. et
nō à quibuscunq;, sed à *peccatoribus* hāc sustinuit,
q̃d est indignius: nec saltē aduersus mēbra sua, sed
aduersus semetipsum. hūc assidue recogitate ad imitā
dum, qui cū sit tā sanctus & tā immunis à pc̃tō &
tā magnus, patient̃ tolerauit pc̃tōres, qui ei cōtra
dicebant et illudebant, et post crucifigebāt eum,
hunc inq̃ recogitate, *ut* ꝑpendētes qualia et quāta
ipse ꝑtulit, *nō fatigemini* in aliquibus aduersis, *defici*
entes aı̄s uestris.i. licet corpore deficiatis, mēte tñ ua
lidi & insuperabiles perduretis. Nec debetis defi
cere, quia parua sunt quæ adhuc pertulistis. Cur
enim reatum defectionis *subiretis*, qui non grauē
passionis *uehementiā sustinetis*? Cur corrumpere
mini fidei defectione, qui adhuc caretis sanguinis
effusione? Nam etsi uestra iam amisistis, *nondū* ta-
men *usq; ad sanguinem*.i. usq; ad sanguinis effusionē
restitistis repugnantes.i. iterum iterumq; pugnantes,
nō dico aduersus peccatores.i. aduersus homines,
sed *aduersus peccatū*, quod illi uobis suadent, dū uos
à fide reuocare conantur, uel aliquid illicitū face-
re uos hortantur. Nondum peruenistis ad effusio
nē sanguinis. *Et* iam tædio segnes effecti, *obliti estis*
consolationis, quā dei sapientia uobis ꝑ Salomonē
exhibet in aduersis. Quasi dicat: Culpādi estis, q̃d
illam consolationem iugiter in memoria non te-
B netis. Vel per interrogationem pōt legi, Nondū
restitistis usq; ad sanguinem, & iam estis obliti cō-
solationis? Non debuissetis illius esse obliti. *Quæ*
cōsolatio legitur uobis.i. q̃ uerba consolatoria di
rigunt̃ ad uos per dei sapientiā, quæ Christus est,
à q̃ fit cōsolatio. *loquitur uobis*, non tanq̃ seruis neq;
saltē tanq̃ amicis, sed potius *tanquā filijs*, q̃d est dul
cius. Christus enim pat̃ est credentium, sicut ipse
Marc. 2. demonstrat, cū dicit: Non possunt filij sponsi ieiu
nare, quādiu cum illis est spōsus. Et ideo unicuiq;
fideliū aduersa patienti loquit̃ in ꝓuerbijs, *dicens:*
Fili mi, noli negligere. Mi, aduerbium blādientis. No
li negligere .i. nō sit tibi uoluntas negligendi, hoc
ē, uilipendēdi *disciplinā*.i. tribulationes ꝑ q̃s potes
discere, quod ideo uult deus te tribulari, ut possis
uelut aurū *igne* tribulationis ꝓbari. Vel hoc pōt
ibi discere, quia *sicut nunc* qui filius es non parcit,
quanto magis in iudicio non parcet aduersarijs?
Ex hoc etiā q̃d disciplina est, nō debes negligere
tribulationē quā pateris, & ex eo q̃d dei est. Disci
plinā quippe dei negligere, est tribulationē recu-
sare uelut inutilē, cum necessitas patiendi eam in-
gruit. *neq; fatigeris*.i. neq; lassescendo deficias, *dum ar*
gueris.i. reprehenderis *ab eo* qui dominus est & tu
us & omnium. Licet enim sis adoptatus in filium,
tamen debes cognoscere dominum. Et patienter
debes aduersitatem sustinere, quoniā ipsa aduer-
sitate argueris & increparis à domino de malis, q̃
fecisti, ut recogites ea & corrigas. Ideoq; peccatis
tuis humiliter imputa, quicquid aduersi pertule
ris. Nec debes fatigari dum sic argueris, quoniā C
dominus castigat, id est, castum agit, hoc est, per tri-
bulationes facit à uitijs castū eum, *quem diligit*. Nec
solummodo castigat & emendat uerberibus eū
fidelem quem diligit, sed etiam *omnem filium flagel-*
lat quem recipit, id est, quem post culpam primi pa-
rentis ad se reuocat. Omnem & maiorem & mino
rem flagellat quem recipit. Et tu forte dicis, exce-
ptus ero. Si exceptus eris à passione flagellorꝝ, ex
ceptus eris à numero filiorꝝ. Ne te sine flagello fu
turꝝ speres, nisi forte cogitas exheredari. Alit̃ eñ
nullus recipit̃ in hæreditate æterna. Omnē flagel-
lat quem recipit. Nullus exceptus, nullus sine fla-
gello erit. Ita omnem flagellat, ut etiam unicū su-
um. Vnicus ille licet sine peccato, nō tamē sine fla
gello. Patet ergo qui sine pc̃tō flagellat unicū, nō
immunē à flagello relinq̃t cum pc̃tō adoptatum.
Oēm flagellat q̃libet modo, uel per malos hoīes,
uel per malos angelos, uel ꝑ damna rerum, uel ꝑ
infirmitatē corporis, seu ꝑ aliud q̃d aduersitatis.

In disciplina ꝑseuerate. Tanquā filijs uo
bis offert se deus. Quis enim filius, quē non
corripit pat̃? Quod si extra disciplinā estis,
cuius participes facti sunt oēs, ergo adulte-
***ri*, & non filij estis. Deinde patres q̃dem car**
***nis nr̃æ* eruditores habuimus, & reuereba-**
mur eos. Non multo magis obtemperabi-
mus patri spirituū, & uiuemus? Et illi q̃dē
in tēpore paucorū dierum scd̃m uoluntatē
suā erudiebant nos, *hic autē ad id quod uti* D
***le est, in recipiendo sanctificationem eius*.**

¶ *Quia omnis filius flagellatur, ut in hæredita*
te quam per Adam ꝑdiderat, recipiatur, ideo *per-*
seuerate in disciplina quam inchoastis.i. in aduersita-
tum tolerantia. Non enim potest erudiri quisquā
1. Cor. 12. sine labore, quia uirtus in infirmitate perficitur. Et
uos ad magnam rem his disciplinę flagellis erudi
mini, quia *tanquam filijs offert se deus uobis*, ut cum be
ne flagellis eius eruditi fueritis, possideatis eū ꝑ-
ennit̃ ut patrem, & ipse uos ut filios. In alijs codi-
cibus non est se, sed tanquam filijs uobis offert de
us. Quod idem significat. Quia tanquam filijs of-
fert uobis, ut perseueretis in disciplina, & perue-
Locus obscurus. niatis ad hæreditatē, atq; in hoc quod disciplinam
Psal. 88. ad patrē se ostēdit, Visitabo (inquit) in uirga iniq
tates eorum, & in uerberibus peccata eorum, mi
sericordiam aūt meam non auferam ab eis. Non
ergo tm̃ mia uocantis est, sed & uerberantis atq;
flagellantis. Sit itaq; manus paterna super uos, etsi
boni filij estis. Nolite repellere disciplinam eius.
Det disciplinā, dum nō auferat miam. Cędat cō-
tumaces, dum tñ reddat hæreditatē. Si promissa
patris agnouistis, nō timeatis flagellari, sed exhæ-
redari. Non tā amarꝝ uobis esse debet q̃d flagel-
lat, q̃ dulce q̃d recipit. Quō enim non flagellat cu
Psal. 114. stodiens paruulos dn̄s, quos grandes quærit hæ-
redes? Nec mirū si ipse flagellat eos, quia hoc facit
omnis pater de filio, quem diligit & sapientē uult
esse. Nam *quis est filius, quē non corripit pater* eius, dū

A errare in aliq̃ uiderit? Videmus eñ hoĩes in filijs suis hoc facere. Aliqñ iã desperatos filios suos dimittũt uiuere quõ uolũt. At q ſpem habẽt, flagellant illos. Quos oĩno uiderint ſine ſpe & indomitos eſſe, dimittuntur faciãt qđ uolunt. Iã q dimittũt facere qđ uolunt, nolunt ꝑmittere ad hæreditatẽ ſuã. Quẽ aũt flagellant filiũ, huic ipſã hæreditatẽ ſeruãt. Cũ ergo flagellat deus filiũ, currat ille ſub manu patris flagellãtis: q̃a dũ flagellat, ad hæreditatẽ erudit. Nõ ſit tã uano & puerili ſenſu, ut dicat, Plus amat paẽ meus fratrẽ meũ, cui ꝑmittit facere qcq̃d uult. Ego ſi me mouero cõtra iuſſionẽ patris mei, flagella inuenio. Tu gaude ſub flagellis, q̃a tibi ſeruat hæreditas. Ad tẽpus emẽdat, ne in æternũ dãnet. Alijs aũt ad tẽpus parcit, ſed in æternũ illos dãnabit. Oẽm filiũ paẽ ſuus flagellat, & ꝟberibus diſciplinæ caſtigat. *Qđ ſi uos eſtis extra diſciplinã paternoꝝ ꝟberum, cuius diſciplinæ participes facti ſunt oẽs filij, ergo adulteri eſtis, & nõ filij eſtis.* i. cum nullus filioꝝ abſq; diſciplina patris ſit, ſi uos in diſciplina dei q̃ uos paterna bonitate caſtigat, nõ manetis, tunc nõ filij dei eſtis, ſed potius ex adulterino corruptore, q diabolus eſt, nec iure paẽ uocaẽ, geniti. Non eñ iure paẽ appellari põt, q ex adulterio genuerit. Deus nanq; legitimus pater eſt fideliũ. diabolus aũt non pater, ſed corruptor eſt. ideoq; non filios, ſed adulteros gignit. Tales ſunt q in ꝑſenti uita flagellum dei nõ ſuſtinẽt, q̃uis nomen Chriſtianitatis habeant. Propter has cauſas debetis in diſciplina manere. *Deinde* propẽ iſta, quia *patres quidẽ, ſed carnis noſtræ habuimus eruditores, & reuerebamur eos.* i. reuerentiã exhibebamus

B in ſubiectione & obedientia, ergo *non.* i. nõne *multo magis obtẽperabimus patri ſpirituũ?* i. obediemus deo, qui ſpiritalis pater noſter eſt. Nam obedientia ſola uirtus eſt, quæ hoĩem deo conciliat, ſicut econtra tumor. i. inobediẽtia, lõge à deo ſeparat. Quid eñ aliud eſt inobedientia, q̃ nolle ſubdi deo. i. ſuę uelle eſſe poteſtatis? Nonne multo magis obtẽperabimus patri ſpirituũ. i. deo, qui formauit hoĩem de limo terræ, & inſpirauit in faciem eius ſpiraculum uitæ? Non enim de materia fecit ſpiritum hominis ſicut corpus, ſed de nihilo per inſufflationẽ ſuam creauit, & ita ſe patrem ſpiritus eſſe quodãmodo monſtrauit. Ideo etiã pater ſpirituũ dicit̃, quia nos in baptiſmo ſecundum ſpiritum generauit. Et huic magis q̃ carnalibus parentibus obtemperare debemus, quia hoc facientes in æternũ *uiuemus.* Carnales autem patres parũ utilitatis cõferre poſſunt. Quid enim tibi potuit præſtare pater tuus, quia corripuit, quia uerberauit te? Nunquid præſtare potuit ut uiueres in ęternum? Quod nõ potuit præſtare ſibi, qñ præſtaret tibi? Propter pecuniam ſuam quantulamcunq;, quã de labore collegit, erudiebat te flagellis, ne tibi dimiſſam male uiuendo diſperderes. Qm̃ reliquit tibi, quod nec tenere hic poterat, nec auferre. Non enim aliquid tibi dimiſit, quod ipſius eſſe poſſet. Ceſſit, ut ſuccederes. Deus aũt tuus, redemptor tuus, caſtigator tuus, pater tuus, erudit te ut accipias hæreditatẽ, ut non efferas patrem, ſed hęreditatẽ habeas ipm̃

Gene. 2.

Locus obſcurus.

patrẽ. Ad hanc ſpem erudiris, & murmuras. Erit enim tunc deus oĩa in omnibus. Nec erit ulla infelicitas quæ nos exerceat, ſed felicitas ſola quæ paſcat. Ipſe autẽ paſtor noſter, dñs noſter, ipſe portus noſter, honor noſter, diuitiæ noſtræ. Quicunq; hic nobis uaria quęrimus, ipſe nobis unus omnia erit. Ad hanc ſpem domamur, & domitor intolerabilis habet̃. Nam carnales patres antea nos domuerunt, *& illi quidem* uerberibus *erudiebant nos ſecundum uoluntatem ſuam,* id eſt, in his quæ uolebant, uidelicet in uanis & caducis, *in tempore paucorum dierum,* dũ eſſemus pueri: *hic autem,* ſcilicet pater ſpirituum, erudit nos *ad id quod eſt utile.* i. ad fidem & bonam cõuerſationem, *in recipiendo ſanctificationem eius,* id eſt, cum recipimus diſciplinã eius, quæ nos non ſolum à peccatis mundat, ſed & ſanctificat.

Omnis autem diſciplina in præſenti quidem uidetur non eſſe gaudij, ſed mœroris. poſtea autem fructum pacatiſſimum exercitatis per eam reddet iuſtitiæ. Propter qđ remiſſas manus & ſoluta genua erigite, & greſſus rectos facite pedibus ueſtris, ut non claudicans quis erret, magis autem ſanetur.

¶ Monuit eos in diſciplina perſeuerare. Sed q̃a illi poterant obijcere grauem & aſperam eſſe diſciplinam, reſpondet id ipſe prior, & occurrit cogitationibus eo[illegible] atq; ſoluit obiectionẽ. Quaſi dicat: Hortor uos ſtare in diſciplina, ſed fateor uerum eſſe quod ſit aſpera. nam *Omnis diſciplina,* id ẽ, afflictio, quam quiſque pro peccatis ſuis patitur ut corrigat̃, *in præſenti quidem,* id eſt, inter ipſos dolores moleſtiæ *uidetur* ſufferenti *eſſe non gaudij, ſed mœroris,* quia corpoream feriendo perturbat lætitiam. Diſciplinam nanque, quam græci appellant παιδείαν, ibi ſcripturæ noſtræ ponere cõſueuerunt, ubi intelligenda eſt per moleſtias eruditio, ſicut in hoc loco. Pædia quippe in Græco habet iſte locus epiſtolæ. Diſciplina uero quę à diſcẽdo uocatur, per quam res, quæque diſcitur, ut ſciatur, ἐπιστήμη dicitur. Diſciplina quæ flagellando corrigit, uidetur eſſe mœroris, ſed non ita uidebitur, ſi quis futura cogitauerit. Nam cogitantibus ſola ꝑſentia, uidetur intolerabilis, ſed cogitãtibus æterna fit exoptabilis. Nunc quidem mœroris eſſe uidetur, ſed *poſtea,* id eſt, in alia uita *reddet fructum,* id eſt, fructuoſam remuneratiõem. fructum dico *iuſtitiæ,* id eſt, quem iuſtitia meretur. Et ille fructus erit pacatiſſimus, quoniã ſine ulla uel corporali uel ſpiritali aduerſitate poſſidebitur in omni pace. Et q̃bus reddetur? *exercitatis per eam,* id eſt, per diſciplinam. hoc eſt, ideo tũc alta pace fruentur abſque moleſtia, quia nunc paterna exercitantur diſciplina. *Propter quod,* id eſt, quia tanta requies in futuro ſeculo per exercitationem præſentis diſciplinæ acquiritur, uos qui mœrore affecti ꝓpter flagella diſciplinæ torpueratis à bonis operibus, *erigite* iam alacriter ad bene agendum pro ſuperna mercede *manus remiſſas,* id eſt, pigras in eleemoſynis. Vel manus remiſſas. i. deſideria tepentia ſurſum erigite ad deum, *& genua ſoluta.* i. cõſue-

D

A tudinem fluxã erigite ad statum rectitudinis, *&*
gressus rectos facite pedibus.i.actiõibus *uestris*. Ad uir-
tutis enimstatum dum nũc erigitur fluxa cõsuetu
do, quo desiderium intuetur, illuc gressus operi-
do efficaciter nõ sequitur. Pedibus.i. affectioni-
bus cogitationũ uestrarũ facite rectos gressus ope
rũ bonorꝝ, ut quo uocat intẽtio, sequatur opatio.
ut non erret quis à recta uia fidei *claudicãs*.i.incessu co
gitationum uel actionũ suarꝝ titubans, ut ille qui
carnales legis obseruãtias simul & euãgelium te-
nere uolebat, uel sicut qui nunc & in futuro secu
lo uolebat esse sine flagello. Non ita claudicet qs,
quia tuuc erraret à uia rectitudinis exorbitãs, sed
magis.i. potius *sanetur* ab omi languore pedũ cor-
dis, ut fortis & rectus incedat per uiam iustitiæ.

Rom.12. Pacem sequimini cum omnibus et sancti
moniã, sine qua nemo *uidebit deum*, cõtem
plãtes ne quis *desit gratiæ dei*, ne qua radix
a*maritudinis sursum* germinans impediat,
*& per illã in*quinentur multi: ne quis forni
Gene.25. cator aut pfanus ut Esau, qui propter unam
escã uendidit primitiua sua. Scitote em̃ qm̃
Gene.27. & postea cupiẽs hæreditare bñdictionẽ, re
probatus est. Nõ em̃ inuenit pœnitẽtiæ lo
cum, quãquã cũ lachrymis inquisisset eam.

¶Monet qualiter cum hoibus sit cõuersandũ.
Pacem(inquit) *sequimini* non cum quibusdã, sed *cum*
omnibus.i.iura pacis erga omnes hoĩes ita sectami
ni, ut etiam cum illis qui uos persequuntur, pacẽ
B teneatis. Nã sunt nonnulli qui dum plus sapere q̃
necesse est studẽt, à proximorꝝ pace resiliunt, dũ
eos uelut hebetes stultosq́ꝫ contẽnunt. Quod ꝟo
de duabus his uirtutibus diximus, hoc & de alijs
omnibus sentiẽdum est. *Contra quod discordiæ*
malũ, recte nũc Apostolus monet. Pacẽ sequimi-
ni cum oĩbus.i.à pace cõcordiæ nunq̃ꝫ recedatis,
ut cũ aliquo hoĩe discordiã habere incipiatis. *&*
sanctimoniam sequimini.i.castitatẽ mentis & corpo-
ris. uel sanctimoniã.i.pfectionẽ in bonis opibus. *si*
ne qua pace uel sanctimonia, *nemo uidebit deum*. Val-
de terruit Apostolus, sed nõ nisi amatores. Non
em̃ dixit pacẽ sectamini cũ oĩbus & sanctificatio-
nem, quã qui nõ habuerit, æterno igne cruciabi-
tur: sed dixit, sine qua nemo uidebit deũ. Amato
rem te *uoluit* esse boni, non formidatorẽ mali, &
ex eo ipso *quod* desiderabas terruit. Si em̃ amas
uidere deũ tuũ, *si in hac* peregrinatiõe illius amo-
re suspiras, ecce pbat te deus tuus. Quasi dicat ti-
bi: Ecce fac q̊d uis, imple *cupiditates* tuas, extẽde
nequitiã, dilata luxuriã: qcquid *li*buerit, licitum
puta. Nõ te hinc punio, nõ te in gehennã mitto, fa
ciem meam tm̃ tibi negabo. Si expauisti, amasti.
Si ad hoc q̊d dictum est, faciẽ suam tibi negabit
deus tuus, cõtremuit cor tuũ, si in nõ uidẽdo deũ
magnã pœnã putasti, gratis amasti. Ergo pacẽ se-
quamur, sine qua nemo uidebit deũ. Nã unde ui-
deamus deũ nõ habebimus, si cõtẽdẽdo in nobis
ipsum oculum extinxerimus. Quàm stulti essent
duo uolentes uidere solẽ oriturꝝ, si contenderent
inter se q̃ parte oriturus esset, & quõ uideri pos-
set, & nata inter se cõtrouersia litigarent, litigãdo C
se cæderẽt, cædendo oculos suos extinguerẽt, ut
illũ ortũ uidere nõ possent. Igitur ut deum uidere
possimus, fide corda mundemus, charitate sane-
mus, pace firmemus: quia hoc ipsum unde inuicẽ
diligimus, iã ex illo est quẽ uidere desideramus.
Sed & sine sctĩmonia nemo uidebit deum. Vnde
1.Iohan.3 Iohãnes cũ dixisset, scimus qa cum apparuerit si
miles ei erimus, qm̃ uidebimus eum sicuti est, cõ-
tinuo subiecit: Et oĩs q habet spem hãc in eo, san-
ctificat se, sicut & ille sanctus est. Studendũ itaq́ꝫ
est paci & sanctitati, ut idonei simus eum uidere.
Has (inqt) duas uirtutes sectamini, ut & sctĩ sitis,
& ppter sctĩtatem uestrã à pace pfectorꝝ nõ rece
datis, sed curã de illis habeatis, *cõtemplantes ne quis*
ex illis uel ex uobis *desit gratiæ dei*, q̃ uobis adest,
ut per eã & pacem & sanctimoniã & cætera bo
na sectari possitis. Prauũ est enim ualde, si quis ue
strum gratiæ dei se subtrahat, cũ ipsa se gratia uo
bis oĩbus ingerat. Cui se per peccatũ subtrahit &
illã à se reijcit, qui magis delectationi suæq́ꝫ cele-
sti gratiæ cõsentit. Vnde subiungitur: Contẽplan
tes *ne qua radix amaritudinis*.i.ne qua inchoatio dele
ctationis peccati impediat illam gratiã. Quæ pec
cati delectatio uerius dicitur amaritudo, & ideo
est uitãda. Ne q̃ radix amaritudinis.*i*.ne qua dele
ctationis inchoatio, & ne q̃ cogitatio malitiæ *sur-*
sum germinãs.i.in actionem erumpens, *impediat* iter
uestrum ad cælũ. Radix enim in malis cogitatio-
D nibus accipitur, germẽ aũt in malis operibus atq́ꝫ
sermonibus: qa quod latet in radice, mõstratur in
germine. Et intelligitur *ista* radix uel *infidelita-*
tis uel peccati *delectatio*, nascẽs in corde, uel alia
quælibet nequitiæ affectio. Et cõtẽplandũ est dili
genter, ne sursum in actionẽ uel in sermonem ger
minans ut loliũ, *impediat* triticum uirtutũ eius in
quo sic germinauerit, *&* deinceps *per illam inquinen*
tur multi, accipientes ab eo exemplũ nequitiæ uel
infidelitatis. Ideo enim cauẽdum est, ne talis radix
germinet: qá quod in uno germinauerit, in alios
diffunditur. Deinde p partes ostendit Apostolus
hæc amaritudinis germina, & aliq̃s Iudæorꝝ no-
Gene.25. tat. Cõtemplantes, inqt, *ne quis sit fornicator aut pro-*
fanus.i.à conuentu fideliũ alienus, *sicut Esau, qui* pro
amore gẽtilium mulierꝝ sequestrauit se à semine
Abraę, & offendit patrẽ suũ & matrẽ, atq́ꝫ *propter*
unã escam.i. ppter lentẽ quam frater eius coxerat,
uendidit ei primitiua.i.primogenita *sua*, scilicet digni
tatem q̃ illi debebatur ex eo q᷑ prior natus erat,
ppter quæ & à patre bñdictionẽ accipere debe-
bat. Sed ita fuit pfanus.i.pcul à religione, ut pro-
pter uẽtris ingluuiem uenderet bñdictionẽ. Quã-
uis em̃ ex sctĩs parentibus esset natus, tñ male ui-
uendo degenerauit, & à semine Abraæ (sicut di-
ctũ est) se sepauit, nec pmissiones Abraæ factas
hæreditauit. Ita & nunc inter Hebræos intelligit
Apostolus in spũ uidisse aliquos sectatores Esau,
in fornicatiõe et neglectu religiõis & ingluuie uen
tris. Nã quos lex terrendo cõpescebat à nequitia
fornicationis, nũc sub gratia q̃si libere fornicabã
tur, qa nõ statim puniebantur, sed ad pœnitentiã

A expectabant. ¶Vel fornicator erat, quisquis inter eos carnalē legis obseruantiā uelut cōcubinā cū fide tenebat ¶profanus uero, qsquis fidē prorsus negligebat, sicq; primitiua sua .i. primatum quē apud deū habere posset, uendebat minori fratri.i. pmittebat gentili populo ad fidē uenienti, accipiens lentis escam rufam.i. delectationē peccati, qd per sanguinē designari solet. Et ita more Esau degenerans à fide & religione spiritualiū patrum, à quibus p euangeliū in Christo genitus fuerat, pro missiones supnæ hæreditatis cōsequi dignus non erat. Hæc itaq; timens Apostolus, monet eos blāde, ne sit inter eos qs fornicator uel pfanus, sicut Esau, q propter unius uilis escæ cupiditatē dedit priatus sui dignitatē. Nec debetis(inqt) eē sicut ille, qa reprobatus est. Nam *scitote quoniā & postea*.i. postq̄ priogenita sua uendiderat, *cupiens hæreditare benedictionē* quæ priogenito debebat, *reprobatus est* à deo. ¶Licet em̄ pater eum bn̄dicere uellet, diuina tn̄ dispensatiōe factum est, ut fratrē eius pro illo bn̄diceret. Sicq; diuinitus reprobatus est ab acceptione bn̄dictionis, quis pater eū ad bn̄dicendū elegisset. *Non enim inuenit* tūc *locū pœnitentiæ, quanquā inquisisset eā cum lachrymis*. Nā cum de uenatu redisset, & agnouisset quod Iacob bn̄dictionem quam ipse expectabat, accepisset, uehemēter doluit & fleuit, q̄d & antea primogenita & nūc bn̄dictionē pdidisset. ¶Sed licet hubertim fleret, tn̄ pœnitētiæ locū non inuenit, per quā primogenita q̄ dudum uendiderat, recuperaret: uel bn̄dictionē quā frater eius acceperat, ipse sumeret: qa sero fleuit, &

B sero pœnitentiā quæsiuit. Impossibile em̄ iā erat mutari q̄d factū fuerat. ¶Sic & uos p̄cauete, ne cū post mortem debetis recipere bn̄dictionē, reprobemini, & locū pœnitentiæ tunc non inueniatis, si modo primatū uestræ dignitatis ppter breuē aliquā delectationem pdideritis. Tarde em̄ in illo seculo quæritur pœnitentia, cū iā fratres nostros bn̄dictionē quā sperabamus, accepisse cognouimus, & nos sine benedictione relictos esse. Nunc enim tempus est pœnitentiæ, non tunc.

Exod.19. & 20. Non em̄ accessistis ad tractabilē et accessibilem ignē, & turbinē, & caliginē, & procellā, & tubæ sonitū, & uocem uerborum: quā q audierūt, excusauerūt se, ne eis fieret uerbū. Nō enim portabāt quod dicebatur: Exod.19. Et si bestia tetigerit montē, lapidabitur. Et ita terribile erat quod uidebatur: Moyses dixit: Exterritus sum & tremebundus.

¶Dixi ne qs uestrū desit gratiæ dei. parata est enim uobis. *Non enim accessistis* ad aspitatem legis quæ nūc describitur, ut ecōtra intelligatur suauitas gratię. Nō accessistis *ad ignē*, q in uertice Sinai ardebat, *tractabilem* .i. palpabilem *& accessibilē*.i. ad quem motu corporis accederetur, sed ad spūm sctūm, qui ignis est cōsumens pctā, & accedens in mente charitatē: qui non palpatur corporaliter, qa spūs est: nec ad eū motu corporis, sed affectu cordis acceditur, quia nusquā localiter est. Non accessistis ad ignem *& turbinem, & caliginem*, &c.

Hęc in datione legis facta sunt, ut corda Iudæorū concuterentur, ne auderent legem transgredi. Sed C nō ita in nouæ legis acceptione factum est. Omia enim suauiter & dulciter indicātur nobis, ut non ex timore, sed ex amore seruiamus. Et nō accessistis(inquit) ad turbinē. ¶Turbo est uis uentorū cum grādine & pluuia, & significabat impetū uitiorū, quę magis per legem dn̄ata sunt. Sed nō uenitur ad serenitatem uirtutū per gratiā sancti spūs. Et nō accessistis *ad caliginem*.i. ad obscuritatē legis, sed ad clarā intelligentiā. Et *ad procellam*, quæ tunc facta est, nō accessistis, sed ad trāquillitatem. ¶Procella enim.i. tempestas quæ est maior q̄ turbo, & quæq; ppellit, ipsa est seruitus peccati scd̄m operationē, q̄ p legē trahebat hoīes. Modo aūt pfecti requiescunt à uitijs. *&* ad *tubæ sonitū* nō accessistis. Tubæ enim sonus qui est signū motiōis ad bellū, motus delectationis est, qui nō per legem, sed per gratiā sopitur & extinguitur. *&* nō accessistis ad *uocem uerborū, quam qui audierunt, excusauerūt se ne eis à* dn̄o *fieret uerbū*, qn̄ perterriti ac pauore concussi steterunt procul, dicentes Moysi: Loquere tu nobis, & audiemus. Non loquatur nobis dn̄s, ne forte moriamur. Huiusmodi uox est legis præceptio & cōminatio, quā populus grauē putauit & intolerabilem, qa sola pceptio erat sine gratia adiuuāte. *Non enim portabāt quod dicebatur*, quia sine gratia insufficiētes erāt ad obseruāda præcepta.

D Roma.4 ¶Potest ignis, ira legis intelligi. Lex enim irā operatur. ¶Turbo, cōminatio qua dicit, si quis hoc uel hoc fecerit, morte moriatur. ¶Caligo, obscuritas ignorātiæ q̄ in lege erat. ¶Procella, uindicta culpæ quā lex faciebat. ¶Sonus tubæ, aduentus iudicis q̄ in tuba descendet de cælo. ¶Vox uerborū, aspera 1.Thes.4 loquutio iudicis qua pctōres arguet. Et ideo uox ista merito uisa est intolerabilis, qa nemo potest sustinere pōdus illud iudicij, si districte iudicatus fuerit. Nō enim portabāt quod dicebatur, quia uerbum illius iudicis importabile est his qui sine misericordia iudicātur. Sed qd dicebat q̄d importabile uidebatur? hoc scilicet, *Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur*. Sic enim p̄ceperat dn̄s quasi dicēs, Longe state, quia etiā si bestia montem attigerit, lapidibus opprimet. Ideo prę timore nō poterāt ferre uocem domini terribiliter loquentis, quia ptinus mori formidabant. ¶Spiritaliter uero, mōs est diuinitas uel cōtemplationis celsitudo. Bestia, defectus rationis. Quod est, quādo uerbum blasphemiæ profertur in deum, uel irrationabiliter ad eius contemplationem tenditur. ¶Tangit ergo montem ut bestia, qui offendit in diuinitatem per suam irrationabilitatem, dum imprudenter cogitat uel loquitur de deo id quod non oportet. ¶Bestia montem tāgit, cum mens irrationabilibus desiderijs subdita ad contemplationis alta se erigit. Sed lapidibus percutitur, quia suprema non sustinens, ipsis superni ponderis ictibus necatur. ¶Vnde cum lex accipitur, populus à monte prohibetur, ut uidelicet qui infirmis adhuc mētibus terrena desiderant, considerare sublimia nō præsumāt. Prius enim mens ab appetitu gloriæ tem

A poralis atq; ab omni carnalis concupiscentiæ de-
lectatione tergenda est, & tunc ad aciem contem
plationis erigenda. Deus in igne loquẽs, minaba
tur bestiam quoq; lapidandã esse si tangeret mõ-
tem. *Et ita terribile erat quod uidebatur*, quia mons ar
dere uidebatur, & dixerũt ad Moysen filij Israel:
Vocem dei audiuimus de medio ignis, & proba
uimus hodie quod loquente deo cũ homine ui-
xerit homo. Cur ergo morimur, & deuorabit
nos ignis hic maximus? Si enim audierimus ultra
uocem domini dei nostri, moriemur. Quid est oĩs
caro, ut audiat uocem dei uiuentis qui de medio
ignis loquitur, sicut nos audiuimus & possit uiue
re? Ita terribile erat quod uidebatur. Et uere ter-
ribile. Nã *Moyses dixit: Exterritus sum & tremebundus.*
Valde enim fuit terribile, quod *Moysen potuit*
exterrere. Et si ille sic timuit, qd *putandum* est de
cæteris? Moyses *exterritus est*, *quoniã* tanta erat
asperitas, *ut etiam perfecti* terrerentur, quia non
erat *adiutrix gratia*. Modo autẽ nec imperfectis
grauis est pręceptio, quia iugum Christi suaue &
Matt. II. onus eius leue.

**Sed accessistis ad Sion montem & ad ci
uitatem dei uiuentis Ierusalẽ cælestem, &
multorum millium angelorum frequẽtiã,
& ecclesiam primitiuorum, qui conscripti
sunt in cælis, et iudicẽ omniũ deum, & spi-
ritus iustorum perfectorum, & testamenti
B noui mediatorem Iesum, et sanguinis asper
sionem, melius loquentem quàm Abel.**

¶ Non accessistis (inquit) ad tractabilem ignẽ
& ad cętera q̃ descripsit hactenus. Nõ ad illa aspe
ra accessistis, *sed* potius ad mõtem Sion. Non sup
ponit contraria quæ ex opposito intelliguntur,
sed primum quod *ex eis sequitur*, ut per hoc ma
gis suadeat tenẽdam esse gratiam. *accessistis ad mon
tem Sion* .i. ad celsitudinẽ supernæ beatitudinis, in
qua deus uidetur. Mons nãq; sublimitatem, Sion
uero quæ dicitur speculatio, contemplationẽ de
signat. Ad quam per fidẽ & per uirtutum merita
accessistis .i. propinqui iã facti estis, ut postmodũ
Psal. 83. ad ipsam perueniatis, iuxta illud: Ibunt de uirtute
in uirtutem, uidebitur deus deorũ in Sion. Sic ac
Roma. 13. cessistis proficiendo, nunc enim propior est no-
stra *salus* q̃ cum credidimus. Ascensiões ergo in
cordibus *uestris* disponendo, propinquastis qui-
dem, licet non*dum* perueneritis ad mõtem Sion
.i. ad illius ineffa*bilis beati*tudinis altitudinem, in
qua sancti deum speculantur, *& ad ciuitatem dei ui-
uentis*, quæ eius uisione percipit, ut & ipsa sine fine
uiuat sicut ille. Ad ciuitatẽ dei, scilicet ad *Ierusalem
cælestem*, quæ dicitur uisio pacis, quia nihil inquie-
tudinis inter se uident in illo cælorum regno, sed
quietem & pacẽ æternã. *&* accessistis ad *frequenti
am multorum millium angelorum*, qui ciuitatem illam
feliciter inhabitant. Et horum omniũ futuri estis
socij, qm̃ cum pluribus maior erit beatitudo, ubi
unusquisq; de alio gaudebit, sicut de seipso, uere
diligẽs ꝓximum suũ sicut seipm̃. *&* accessistis ad
ecclesiã primitiuorũ .i. apostolorũ & cęterorũ illius tẽ
poris sctõrum, qui iã ad superna migrauerunt, & C
conscripti sunt cum eis, qui sunt in cælis, hoc est,
in eorum ordine sunt, uidelicet in angelorum sor
te deputati. Et ideo ne dubitetis ad angelorũ fre-
quentiã uos eẽ ꝑuenturos, ad quã antecessores uẽ
stri iã ꝑuenerũt. *&* accessistis etiã ad *deũ iudicẽ oĩm*,
ut & uos cum eo iudices efficiamini, atque perse-
cutoribus uestris iustã pœnarũ uicẽ tũc reddatis.
& accessistis ad *spiritus* .i. ad aĩas *iustorum perfectorũ*,
qui iam de hoc seculo transierunt, qm̃ & ipsi post
apostolos ad regnum cęleste peruenerunt. Omnes
enim iusti quicũq; in factis & dictis & cogitatio
nibus perfecti sunt, mox ut animas de corpori-
bus emittunt, cælestibus habitaculis inferuntur.
Ad horũ spiritus accessistis, qm̃ beatitudini eorũ
ꝓpinquastis, cũ iã in fide & opere socij eorũ sitis.
Ad hæc oĩa accedere magnũ est iã præmiũ, qm̃
ad hæc nõ pedum incessu, sed uirtutũ ꝓfectu ac-
ceditur ꝑ Christum, qui uia nobis ad hæc factus
est. Vnde subiungitur, *& testamenti noui mediatorem
Iesum*. Sed accessistis ad Iesum, ꝑ quẽ ad oĩa præ-
dicta potuistis accedere, qm̃ ipse est mediator te-
stamenti noui .i. per seipsum dator euangelij q̃d
à patre acceperat, ut ꝑ illud perueniamus ad ęter
nam hæreditatẽ. Moyses enim (sicut longe supra
diximus) ueteris testamẽti in quo temporalis hæ
reditas ꝓmittebatur, fuit mediator, q ait: Ego se-   Deute. 5.
quester & medius fui inter dñm & uos in tẽpore
illo, ut annũciarẽ uobis uerba eius. Sed dominus
Iesus in tp̃e gratiæ fuit medius inter patrẽ & nos,
annunciãs nobis uerba eius, & nos ei recõcilians, D
ac ꝑ se mediatorẽ dans nobis accessum ad eũ &
ad oĩa *nunc superius* denotata. *&* accessistis ad
sanguinis eius (inq̃t) aspersionẽ, ꝑ quã à peccatis ue-
stris emundati estis atq; sanctificati, sicut nõnulla
quæ in lege erant mundanda atq; sanctificanda,
aspergebãtur sanguine hostiarũ, ut mundari pos-
sent atq; sanctificari. Sic igit̃ & nos oẽs sanguine
huius ueri sacrificij sumus aspersi, per quẽ nõ solũ
à pc̃tis emundati sumus, sed & sanctificationẽ atq;
iustificationẽ accepimus. Aspersionẽ dico, *loquen
tem melius quàm Abel*. Loquitur em̃ aspersio sangui
nis Christi, q̃a patrem interpellat ꝓ nobis. Et ideo
loq̃tur melius q̃ sanguis Abel, de q̊ dictũ fuerat,   Gene. 4.
q̃a uox sanguinis fratris tui clamat ad me de ter-
ra: q̃a sanguis Abel mortẽ parricidę fratris petijt,
sanguis aũt Christi uitã persequutoribus impetra
uit. Sanguis Abel expetit uindictã, sanguis Chri
sti mĩam. Ille uni nocuit, iste multis ꝓfuit. Et idcir
co melius loq̃tur. Vel melius loq̃tur .i. loquentes
facit, q̃d Iesus est filius dei, à quo redẽpti sumus.

**Videte ne recusetis loquentem. Si em̃
illi nõ effugerunt, recusantes eum, q super
terram loquebatur, multo magis nos quĩ
de cælis loquẽtem nobis auertimus. Cuius
uox mouit terram tunc, nunc autem repro
mittit, dicens: Adhuc semel, & ego moue-
bo nõ solũ terrã, sed & cælũ. Quod aũt ad**   Hagge. 2.
**huc semel dicit, declarat mobiliũ trãslatio-
nẽ tanq̃ factorũ, ut maneãt ea quæ sunt im**

Xr. noui testamenti mediator

A mobilia. Itaq; regnum immobile suscipientes, habemus gratiam per quã seruiamus, placentes deo cum metu & reuerentia. Etenim deus noster ignis consumens est.

Deute. 4.

¶ Dominus Iesus ad quẽ accessistis, loqtur (ut dictum est) sanguine suo: quia & apud patrẽ pro nobis interuenit, & nos ad imitationẽ suæ passionis incitat. Videte ergo ne recusetis loquentem, dũ uos hortatur ut sequamini uestigia eius. Recusabitis etiã eum loquẽtem, si cũ ipse ꝓ uobis interpellet, quæsieritis ꝑ carnales obseruantias placere deo. Nam & hoc loquitur sanguine suo, quod omnia legis sacrificia iã cessare debent, & solũ eius sacrificiũ manere loquitur, dum carnalia prohibet & spiritualia præcipit. Diligenter itaq; attendite ne recusetis eum loquentem, sed tãto mentis desiderio in omĩbus quæ loquitur, amplectimini eum. Nã si illi. i. ueteres Iudæi non effugerunt dignam ultionẽ, recusantes eum qui super terrã loquebatur. i. Moysen, qui licet Christo plenus, tamen homo tantũ, non autem & deus erat, & inter homines cõuersabatur, quibus præcepta dei tradebat, multo magis nos nõ effugiemus, qui auertimus ab aure cordis Christum loquentem nobis de cælis. Nam in cælo iam sedet, qui de conuersione nos admonet. & si illi dignas pertulere pœnas, qui Moysen licet mortalem & in terra positum, contempsere, quid nos passuri sumus, si Christum immortalem & in cælo sedentem cõtempserimus? Vel super terrã loquebatur Moyses, quia terrenis hoĩbus carnalia B præcepta dabat, & terrena bona ꝓmittebat. Super terram loquebatur, quia non super iustum ponebat legem suam, sed super quemlibet pctõrem, cui dictũ est, Terra es & in terram ibis. Christus autem loquitur de cælis. i. de cælestibus & spiritualibus, quia & spiritualia dat præcepta, & spiritualia. i. æterna bona ꝓmittit. Sed si illi nõ euasere, qui Moysen carnalia iubentẽ contempserunt, quomodo nos euademus, si Christum spiritualia iubentem audire neglexerimus? Cuius Christi uox mouit terram tunc, cum Moyses super terrã loqueretur, quia ipse Moysi legem dedit in mõte Sina, & eiusdem legis decalogum, audiẽte uniuerso populo, magna uoce loquutus est de uertice mõtis: & ut maiorem illis terrorẽ incuteret, terram concussit. Tunc quidem ut comminaretur, ne recusarent eius dicta, commouit sola uoce terram: nunc autem nõ modo nõ minatur, sed blãditur et repromittit: ideo multo minus eũ recusare debemus. Modo repromittit. i. iterũ atq; iterũ: uelut in pmio promittit de nouissimo die, in quo oĩa elementa cõmouebuntur, uel iterũ post illã terræ motionẽ quæ in datione legis facta est, qñ & cælum intelligitur fuisse motũ, promittit dicens per Haggeum prophetã: Adhuc semel, & non amplius futurũ est, scilicet in die iudicij, & ego mouebo non solum terram, sed etiam cælum. Cælum aũt nõ æthereum, sed aereum: non superius, sed inferius: nõ firmamentum, sed uentis & nubibus peruium. Cuius sententiæ sensum exponit Apostolus, subdens: Quod autem adhuc semel dicit &c. Ipse dicit, adhuc semel mouebo, quasi dicẽs: Iam fuere mota, sed adhuc semel ea mouebo. Sed quod dicit, adhuc semel, declarat translationem mobilium. Nam per semel notat, quod ulterius non sint mouẽda, sed post futura sint immobilia. Per hoc quod dicit, mouebo, declarat cæli & terræ trãslatio. i. in alium statum transmutatio, ut fiat cælum nouum & terra noua ex isto ueteri cælo & ueteri terra. Vnde dictum est, quia sicut uestimentum ueterascent & sicut opertoriũ mutabis eos, et mutabũtur. Nõ ergo alia fient, sed hæc ipsa q̃ ab initio facta sunt, renouabũtur igne iudicij, & post sine fine manebunt. Declarat itaq; translationẽ mobilium. i. transmutationem faciei terræ atq; cælorũ. i. aeris huius uẽtosi, nõ superiorum cælorũ, ubi sol & luna & cætera sidera sunt cõstituta. Quod aũt in psalmo dicitur, Opera manuum tuarũ sunt cæli, ipsi pibunt, nullum cælorũ uidetur relinquere, quẽ periturũ esse nõ dixerit: quia sicut nullum eorũ ab opere dei, ita nullũ eorum à pditiõe fecit immune. Cui simile est & q̃d hic dicit, declarat translationem mobiliũ tanquam factorũ. Nam nõ solũ non immobilia sunt, sed etiã mobilia, q̃ sunt in creaturis facta à deo. Ne ergo totus mundus periturus esse credatũ, à toto (sicut diximus) pars accipiatur, in eo q̃d dictũ est, cum soli cæli infimi perituri sint, saluis illis superioribus & in sua integritate manentibus, in quorum firmamẽto sidera sunt cõstituta. Similiter & hic per factorũ, intelligitur, in his q̃ sunt mobilia & trãsferenda. Sed idcirco dicuntur à deo facta quę sunt transferenda, ut ostendatũ quia bñ poterunt in alium statũ transferri, quæ potuerũt ex nihilo fieri. Declarat ergo translationẽ mobilium tanq̃ à se factorum. i. inferiorũ cælorum, qui quondam in diluuio periere, & eorũ elementorum quæ in hac una parte mundi subsistunt procellosa & turbulẽta, ut maneãt in perpetuũ ea quæ sunt immobilia, id ẽ, superiores cæli cũ habitatoribus suis, & terra postq̃ per ignẽ fuerit immutata. Vel declarat translationem mobilium, ut ea quæ nunc sunt & uariãtur, postq̃ translata fuerint, maneant æternaliter immobilia. Nam post illam trãnslationẽ cælum & terra erũt immobilia, sicut apparet in eo quod semel mouenda dicũtur. Et qñquidem pereũtibus mobilibus ac temporalibus, ea quæ sunt immobilia manebũt, itaq; regnum dei quod est immobile, manebit in æternum, & nos illud spe iã suscipientes, habemus gratiam dei, sine qua non possemus ad illud peruenire: & ideo nullus desit gratię dei, quæ se nobis ingessit. habemus gratiã in qua percepimus fidem, spem, charitatẽ cũ bona operatiõe, per quã seruiamus deo placentes ei. Seruiamus, inquit, & hoc cum metu, qa deus est: & reuerentia. i. tremore honoris, quia pater est. Vere per gratiã quam accepimus, seruire debemus cum metu & reuerẽtia. Etenim deus noster ignis consumens est, cui seruire uolumus, sicut & Moyses antea dixit. Deus ppe ignis cõsumẽs dicitur, qa ꝑ hunc pctõrũ rubigo cõsumitur. Rubigo nanq; uitij nõ potest consumi nisi igne tormẽti. Ignis quatuor sunt officia,

Margin: Gene. 3. — Hagge. 2. — C — Supra. 1. Psal. 101. — D — Deute. 4.

Handwritten margin notes: moyses populo sup terrã loquit — a q[uat]uor

A id est, quoniam purgat & urit & illuminat & calefacit. Sic[que] sp[iritu]s sanctus purgat sordes uitiorum, & urit renes & cor ab humore libidinum, illuminat mentem notitia ueritatis, & calefacit incẽdio charitatis. Et per hæc omnia facit placere deo. Et idcirco p[er] acceptã gratiam seruiamus ei placentes. Vel cũ metu & reuerẽtia seruiamus, q[uia] deus noster est ignis cõsumens, q[ui] illos in iudicio cõsumet, q[ui] nunc eum nec metuunt nec reuerentur. Non quod deus sit ignis, sed q[uo]d sustinentibus pœnas ignis eẽ uideat. Nã sicut illũinabit iustos, sic exuret impios.

CAPVT XIII.

1.Petri.4. Roma.12

CHaritas fraternitatis maneat in uobis, & hospitalitatem nolite obliuisci. Per hãc enim placuerũt quidã, angelis hospitio receptis. Mementote uinctorum tanquam simul uincti, & laborantium tanquã & ipsi in corpore morãtes. Honorabile connubiũ in oĩbus & thorus immaculatus. Fornicatores autem & adulterorum iudicabit deus.

¶ Nunc moraliter instruit. Q[uonia]m deus est ignis, accẽdens in corde charitatem, per quam non solũ deus, sed & proximus diligit: ergo uidere ne charitas fratrũ quã ignis ille accẽdit, in cordibus uestris extinguat, aut recedat à uobis, sed igit[ur] *maneat in uobis charitas fraternitatis*. i. sẽp diligatis fraternitatẽ, hoc est, fratres q[ui] sunt aqua & spũ renati, sicut & uos: nec sit unq[uam] aliq[ui]d, q[uo]d eorum amorẽ auferre possit de cordibus uestris. *& hospitalitatem* quã

Iohan.3.

B olim habuistis, priusquam rebus uestris spoliaremini, *nolite obliuisci* p[ro]pter indigẽtiã uestrã, sed estote frequenter memores eius in opere, ut uel hospitiũ præbeatis cũ charitate, etsi copiã alimentorum non sufficiatis exhibere. Nec debetis per inconsuetudinem obliuisci hospitalitatem, quia *per hãc placuerunt deo quidam* nominatissimi patres .i. Abraam & Lot *receptis angelis hospitio*. Nã quia pio studio cõsueuerãt hospites suscipere, meruere & angelis hospitium exhibere. Quos quidem homines esse putabant, dum eis cibos offerrẽt, sed post intellexerũt esse angelos, uel cum eis uidentibus in cælum irẽt, uel p[er] alia aliqua indicia quæ in ipsis uiderunt. Præt[er] hospites aũt *mementote uinctorum*. i. memores estote eorum qui p[ro] nomine dñi tenent[ur] in carceribus aut uinculis, nec possunt sibi subdita quærere: & ideo pie de illis cogitate, ut eis necessaria ministretis. Nõ sint uobis obliuioni, quãuis teneantur in abditis reclusi: sed mementote eorum *tanquam simul uincti*. i. ita iugiter de eis cogitate & eis cõpatimini & subuenite, ac si essetis uincti cum eis: & sicut uobis uinctis uelletis subueniri, ita illis subuenire studete. *& memẽtote laborantiũ*. i. eorum q[ui] uel infirmitate corporis uel aliq[ua] necessitate laborãt. Mementote frequenter eorum, bñfaciendo illis *tanquã & ipsi* passibiles, & ad sentiendum afflictionis laborem habiles, hoc est, quod dicit, tãquam *& ipsi in corpore morantes*. Per hoc enim quod in corpore moramini, experti estis per uos ipsos quid necesse sit laborantibus. & potest fieri ut & uos durio

Gen.18.19

rem adhuc laborem q[uam] isti sustineatis, & desiderecis uobis ab aliis subueniri: & ideo nunc uos priores subuenite, ut & uobis (si necesse fuerit) subueniatur. Aliud quoq[ue] uobis notifico, scilicet quia *connubium est honorabile*. i. legales nuptiæ sunt honorabiles *in omnibus*, nihil est in eis quod honore careat. *& thorus* talium coniugum est *immaculatus*, id ẽ, sine macula criminis. *Fornicatores autem* qui publicis mulieribus commiscentur, *& adulteros* qui alienas uxores uiolãt, *iudicabit deus*. i. in nouissimo iudicio perpetualiter condemnabit. Adulterium enim in aliena cõiuge perpetrat[ur]. Fornicatio aũt in hoc loco non solum cum cæteris mulieribus intelligitur, sed etiã illa quæ Gomorrhæorum more agitur, uel quocunq[ue] mõ castitas spõte uiolet[ur]. Et hos oẽs qui se quacunq[ue] luxuria polluunt, iudicabit deus. Lõge quidẽ est dies iudicii, sed uniuscuiusq[ue] hominis dies ultimus longe esse nõ potest: & q[uia] breuis est uita, ipsaq[ue] breuitas sẽp incerta, ita ut nemo nostrum sciat quando sit ultimus dies eius, ideo quicunq[ue] est aliqua libidinis immunditia contaminatus, studeat cito mundari per pœnitentiã dum adhuc potest, ne incipiat uelle cum iam nõ poterit, & incidat in iudicium æterni dei.

C

Vide posset ne gomorrhæorum legi.

Sint mores sine auaritia, contenti præsentibus. Ipse enim dixit: Non te deseram neque derelinquam, ita ut confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor, non timebo quid faciat mihi homo. Mementote præpositorum uestrorum, qui uobis loquuti sunt uerbum dei, quorum intuentes exitum cõuersatiõis, imitamini fidem. Iesus Christus heri & hodie, ipse & in secula.

Iosue.1.

Psal.117.

D

¶ Postquam isti sua perdiderant, uolebãt iterum congregare. Quod nũc p[ro]hibet Apostolus. *Sint* (inquit) uobis *mores sine auaritia*. i. moribus uestris nõ se intermisceat auaritia. Sed sine pecuniarum immoderato amore sacri mores uestri ducantur, *cõtenti præsentibus*, ut non de futuris lucris tractẽt, nec ad futura tẽpora opes sibi coaceruent. Sed ne dicerent, quid si necessaria defuerint, subdit consolationem. Non debetis auide congregare, quasi timentes ne deus necessaria uobis sinat abesse, quia ipse q[ui] mentiri nõ potest, dixit omni speranti in se, Non te deseram neq[ue] derelinquam. Ad maiorem fiduciam nobis faciendam ingeminauit promissionem nõ relictionis, dicens: Non te deserã neque derelinquã. Hoc dixit Iosue tenenti formã domini Iesu Christi, & in Christo, cuilibet membro Christi. Ita p[ro]misit se nõ derelicturum nos, & *ita* est nobiscũ, *ut confidenter* dicat unusquisq[ue] nostrũ: *Dominus mihi adiutor* est in cunctis laboribus & tribulationibus meis, & ideo *non timebo quid faciat mihi homo*, etiam si res meas auferat, etiam si corpus meum pœnis afficiat. Diabolus propriẽ ẽ noster aduersarius, sed per hominem sæpius mala nobis infert. Et idcirco per dei adiutoriũ non timemus hominem prauum, per quem diabolus operatur. Vt autem uincatis auaritiam, neq[ue] timeatis ullum malũ hominẽ, *mementote præpositorum uestro-*

Iosue.1.

A *rum* defunctorũ, *qui uobis loquuti sunt uerbum dei*. i. recogitate q̃ perfecte ipsi reliquerunt omnia propt euangelium, & q̃ constant omnes aduersitates p patientiam intrepidi calcauerunt. Hoꝝ mementote, ut eos imitemini, & tunc nec paupertatem, nec persequutionẽ timebitis. *quorum conuersationis exitum intuentes*. i. interioribus oculis inspiciẽtes q̃modo exierint de præsenti conuersatione, & quo fine temporalem uitam terminauerint, transeuntes ad æterna gaudia, *imitamini fidem* eorum, quã usq; in mortem tenuerunt, ut & uos similiter in fide moriamini, & ad fidei præmia perueniatis. Ne autem dubitetis diuinum uobis adiutorium adesse, quod illis affuit, scitote quia *Iesus Christus heri fuit & hodie* est, *ipse & in secula* erit. Ac si dicatur: Idem Christus qui cum illis fuit, uobiscum est, & erit cum eis qui futuri sunt usq; ad consummationem seculi. Heri fuit cum patribus, hodie est uobiscum, ipse erit & cum posteris uestris usq; in secula. heri enim præteriti temporis est, hodie præsentis. Quod autem in secula manet, non uidetur habere finem. Heri ergo, omne præteritum tempus & omne spatium æternitatis, quod ante mundi originem fuit, significat. hodie autem, omne præsens tẽpus: pduratio in secula, omne spatium temporis & infinitatis quod futuꝝ est. Itaq; Iesus Christus fuit heri, quia in principio erat uerbum, & ab æterno usq; ad nostra tẽpora ipse est, hodie quoq;. i. nostro tempore est. Erit & in secula, quia æternalit manebit. Vnde & per Iohãnem de eo dicit: Qui erat, & qui est, & q uenturus est. Nam q uenturus est, potest intelligi qui futurus est per omnia secula. & hæc quidẽ secundum imbecillitatẽ humanæ intelligẽtiæ dicunt. Cæteꝝ diuinitas eius interminabilis plenitudinẽ totam parit cõprehendit ac possidet, cui neq; futuri quicq; absit, nec præteriti fluxerit, qm̃ esse eius totum ẽ & semper est, nescitq; mutabilitatem, quod neq; cœpit unquam, nec aliqñ cessabit, insuperabile quoddã ac sine fine essentię pelagus, nullis terminis limitibusq; circundatum, omnẽ supergrediẽs sensum, omne tẽpus atq; omnem naturam.

Matt.28. Iohan.1. Apoca.1. B

Doctrinis uarijs & peregrinis nolite abduci. Optimũ est enim gratia stabiliri cor, non escis, quæ non profuerunt ambulantibus in eis.

¶ Quia Iesus Christus semp fuit & est & erit, *nolite* ab eius fide *abduci doctrinis* pseudo prædicatorum *uarijs*, id est, diuersis, & à se inuicẽ multiplicit differentibus ac discordantibus, dum alius alium errorem docet, & alius alium, sibiq; uicissim contraria prædicant: *& peregrinis*, id est, à catholica ueritate alienis. Talibus ergo doctrinis nolite abduci, id ẽ, ab integritate fidei & puritate religionis Christianæ separari. Nec debetis seductorijs horũ falsoꝝ uerbis abduci, qa *optimum est stabiliri cor in gratia* fidei & sanctitatis, ut stabilit persistat in ea, nec in ullum inducatur errorem, sed in gratia dei quam accepit, maneat. Gratia debet cor stabiliri iuxta euangelium, *non escis* iuxta doctrinã pseudo prædicatoꝝ. Datur enim intelligi, quosdã inter eos fuisse, qui dogmatizarẽt nõ esse peccatũ escis uacare. Nam quia per gratiam licitum est omnibus cibis uti, prædicabant non eẽ culpam cibis affluere, sed bonum esse. Contra quos Apostolus, nolite, inquit, abduci doctrinis stultoꝝ, *quæ sunt uariæ*. i. à nostris diuersæ & peregrinæ. i. extraneę. Debetis eñ cõfirmare cor gratia, quæ soluẽdo à lege libertatẽ tribuit, & non studere escis, quia *nõ profuerunt* ad salutẽ, non dico se sustentantibus ex eis, sed *ambulantibus in eis*. i. qui uitam suã ducũt in cõuiuijs & epulationibus. Vel gratia euangelica stabilite cor uestrum, ut in ea mẽs uestra maneat, & studeat, nõ escis quas lex solas edẽdas docet, p hibitis cæteris uelut immundis, cum sint creaturæ dei, q fecit oĩa bona ualde. Quæ legales escæ post aduẽtum domini nõ profuere, sed potius nocuere ambulãtibus in eis. i. illis qui uitam suam in obseruantia discretionis earum duxerunt.

Gene.1.

Habemus altare, de quo edere nõ habẽt potestatẽ qui tabernaculo deseruiũt. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per pontificem, horũ corpora cremantur extra castra. Propter quod & Iesus ut sanctificaret per suum sanguinẽ populũ, extra portã passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium eius portantes. Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.

Num.19. Mich.2.

D ¶ Tangit consuetudinẽ legis, & ad spiritalẽ intelligẽtiam reuocat. legis enim pręceptum fuit, ut decima die mẽsis septimi, in festo scilicet, ppiciationis, accipent uitulum & hircum, & immolarẽt intra castra, quoꝝ sanguinẽ ferret solus pontifex in sancta sanctoꝝ, oraturus pro uniuerso populo: carnes ũo extra castra cremarẽtur, nec esset licitũ alicui tabernaculo deseruiẽti ex illis comedere. Christus est ille uitulus propt nouellam fortitudinem, quam oñdit in resurrectione, & ille hircus propt similitudinem carnis pcti, & iste uitulus uel hircus pro pctõ uniuersæ plebis est immolatus. Quem præcepto legis acceperunt sacerdotes ad immolandum, quia secundum legem *sibi* uisi sunt occidere Christum, quoniam *soluebat* secundum ipsos sabbatum. Qui immolauere eum in castris. i. occiderunt uocibus suis in domo Caiphæ, dicentes: Reus est mortis. uel in domo Pilati, clamantes: Crucifige eum. sed post extra castra sunt carnes eius crematæ, id est, extra Ierusalem igne passionis consumptæ. Vel concrematio ad signũ ptinet resurrectionis, qa natura ignis est ut in supna moueat, & in id conuertit qd crematur. Nã & ipm cremare de græco in latinum ductum uerbũ est à suspẽsione. Sanguis aũt eius illatus est & in sancta sanctoꝝ p pontificẽ. i. p ipm Christũ cælo illatũ, q illuc intrauit ut interpellaret p nobis. Altare uero ubi extra castra crematus ẽ, altare est ecclesiæ, ubi cõsecrat corpus eius, de q̃ non habent potestatem edere qui deseruiunt taberna

Matt.26. Iohan.19.

κρεμάζω enim uel κρεμάω seu κρεμαμαι appẽdere significat. Hinc Anselm⁹ cremo deductũ suspicatur.

A culo, id est, umbræ ueritatis. Vel per tabernaculum intelligitur corpus, & qui deseruiunt tabernaculo .i. corporis uoluptatibus, sicut gulosi & ebriosi & fornicatores & his similes, nō habent p̄tātem .i. licentiā edere de nostro altari .i. accipere corpus dn̄i. Dixerat enim, quia escis nō est studendū, & statim apte subdidit: *q̄a habemus altare de quo non habent p̄tātem edere illi qui tabernaculo deseruiunt*.i. qui uoluptuose uiuūt & carnalibus desiderijs satisfaciunt. Nā sicut ille uitulus & hircus extra castra cōburebatur, nec ab aliquo eorꝫ qui tabernaculo seruiebāt edebatur, sic memoria passionis Christi apud eos celebrat, atq; corpus sumitur, q extra uoluptates corporis exierūt, nec pōt ab illis accipi q in carnis uoluptatibus morātur, & tabernaculo corporis seruiunt. Possunt & electi per hircū & uitulū intelligi. *Per hircum*, qm̄ p̄ctā carnis student in *seipsis mactare*: per uitulū, quia sacrificium *iustitiæ* deo student offerre. Qui *extra castra cremātur*, quia spiritu sancto accēsi, *extra* conuersatione secularium cōsumunt, quicquid in eis est carnale, dum seipsos ieiunijs et alijs laboribus pie affligūt. *Quorū enim animaliū sanguis* .i. uita laudabilis *infertur in sancta per pontificē*.i. præsentatur deo per Christū, & hoc *pro peccato* eorū, quia nō solum ut deo placeāt, sed etiā ut priora p̄ctā rediment, laudabiliter uiuūt. Vel sanguis.i. animæ eorꝫ *inferuntur in sanc*-.i. in cælū per pōtificem Christum: In altari cordis cremantur. Ad quod non possunt propter suam irreligiositatē

B accedere, qui tabernaculo deseruiunt, id est, carnales seculum amātes, & uoluptatibus corporis seruientes. *horum animalium quorum sanguis in sancta per pontificem infertur, corpora extra castra cremātur. propter quod* mysteriū implēdum. *Et Iesus extra portā Ierusalē passus est, ut sanctificaret in ueritate per suum sanguinē populum*, sicut sanguis illorum animalium in umbra sanctificabat. Vel per duplicē allegoriam, unā ueteris & alteram noui testamēti, p̄bauit corpus Christi nō esse celebrādum ab his, qui tabernaculo deseruiunt. Ad hoc em̄ corpora animalium extra castra cremabantur, etiā propterea Christus extra portā passus est, ut nos qui corpore & sanguine eius à p̄ctis mundari uolumus, improperia & angustias passuri & delicias ta*bernaculi* deseramus. Vnde mox subditur: *Exeamus igitur ad eū extra castra, improperiū eius portātes*. Qui em̄ uult corpus et sanguinē eius accipere, debet ad locū passiōis eius accedere, ut honores et opes tabernaculi relinquēs, improperia et paupertatē noīe eius ferre nō respuat, & de castris & de urbe exiēs, ad crucē ueniat.i. peruersos mores multitudinis eorꝫ qui latā uiā seculi tenēt, deserēs, angustā uiā quæ ducit ad uitā, arripiat. (Matt. 7.) Christus em̄ extra portā passus, innuit se in passiōis redēptione colligere eos, q de carnis desiderijs propter eius passiōis imitationem exierint. Exeamus igitur ad eū extra castra.i. cōmunē seculariū hominū carnis uoluptatibus seruientiū nequitiā relinquentes, ne iā cum illis amplius in illicitis uoluptatibus immorēmur, sed relicto prauitatis eorꝫ consortio, ad Christi crucē properemus, portantes improperiū eius, ut & nos cū eo derideamur ab impijs et seculi dilectoribus.

C Exeamus ad eū.i. pia solicitudine & operatione tendamus ad exitū uitæ præsentis, quo transeamus ad eū. Semp em̄ cordis oculos ad exitū ponere debemus, & sine cessatione meditari, qn̄ à p̄senti uita exeamus, ut ad Christū perueniamus: & debemus ad eū pijs desiderijs sic exire q̄tidie, mente meditādo exitū nostrum. quia *non habemus hic manentem ciuitatem*.i. in hoc statu corpus manens, *sed futuram* ciuitatem *inquirimus*.i. corpus incorruptibile & impassibile, q̄d post resurrectionē habere cupimus. Vel exeamus corde & opere de castris.i. de medio multitudinis amatorꝫ seculi, ut cū Christo simus inopes & despecti, cuius regnū nō est de hoc mundo. (Iohan. 18.) q̄a nō habemus hic manētē ciuitatē.i. nō sumus ciues Babylonis, q̄ in amore præsentis seculi radicē cordis plantauit, sed peregrini & hospites sumus in hoc seculo. & futurā ciuitatē.i. supernā Ierusalem (Galat. 4.) q̄ mat̄ nostra est, inq̄rimus.i. intus quærimus, ut interiorē eius beatitudinē inueniamus. Beati em̄ (Matth. 5) mūdo corde, quoniā ipsi deum uidebunt.

Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper deo, id est, fructum labiorū confitentium nomini eius. Beneficentiæ aūt & communicationis nolite obliuisci. Talibus enim hostijs promeretur deus.

¶ Christus se obtulit sacrificium pro uobis, & nos ergo *per ipsum offeramus semper deo* patri *hostiam laudis*, quia ipse summus sacerdos omnes nos, si membra eius sumus, fecit sacerdotes. (D) Offeramus hostiam non pecoris, sed laudis, ut iam non carnes brutorꝫ animaliū offeramus & immolemus, sed quod scriptum est faciamus, Immola deo sacrificiū laudis.i. laudemus eū amādo, ut nō seruilit, sed liberē colamus eum. (Psal. 49.) Timētes em̄ deum hōmines ueteris testamēti propter literā terrentem & occidentē, nondū habentem spiritum uiuificātem, currebant cum sacrificijs ad templū: & quāuis in figurā futuri sanguinis quo redēpti sumus, tamen nesciētes quid per eas præfiguraretur, crūentas uictimas immolabāt. Nunc per gratiā noui testamenti ablato legis terrore & dato spiritu sancto, reprobata sunt carnalia illa sacrificia, & p̄ illis instituta sunt spiritalia, ut nō iā extra se quęrat hō q̄d offerat deo, sed piā illi suæ mētis deuotionē & dilectionē offerat sacrificiū laudis. Offeramus (inq̄t) deo semper hostiā laudis, hoc est, incessanter eū laudemus corde & ore, sicut ille q̄ ait, Benedicā dn̄m in omni t̄pe, semper laus eius in ore meo. (Psalm. 33.) Offeramus hostiam laudis, *id est, fructum labiorum cōfitentium nomini eius*, fructum quem labia nostra proferent, quādo cōfitebimur nomini eius hoc est, quādo uidelicet eius pia deuotiōe laudantes, cōfessionē laudatiōis et gratiarꝫ ei reddemus. Hāc ergo laudis hostiā.i. hūc fructū labiorum, scilicet affectū dilectiōis internæ prolatū labijs deū laudātibus, semper offeramus, ut q̄d semper mēs diligit, os fructuosa laudatiōe loquatur: q̄a corde (Roma. 10.)

electi per uitulū et hircū intelliguntur

A credit ad iustitiā, ore aūt confessio fit ad salutem. Tales estote erga nominis domini confessionē & laudationē, sed erga sctōs *nolite obliuisci beneficētiæ & communicationis*.i. quamuis dudum bonis uestris ideo spoliati sitis, quia sanctis inde ministrabatis, tñ nolite obliuisci solitæ beneficentiæ & communicationis, sed ex eo quod post acquiretis, benefacite sanctis indigētibus, & communicate illis q̄d habetis, ut antea faciebatis. Et debetis in eleemosynam sanctis uestra bona cōmunicare, *quia talibus hostijs*.i. eleemosynis quæ danť sanctis, *promeretur deus*.i. ipse deus ē merces quā talibus sacrificijs acqritis: & ideo nō iam sacrificia legis, sed sacrificia eleemosynaꝝ offerte deo, dicenti: Quia misericordiā uolui, & nō sacrificium. ¶ Quod em̄ ab hominibus appellatur sacrificium, signum est ueri sacrificij. Misericordia autem uerum est sacrificium. ¶ Quæcunque igitur in mysterio tabernaculi siue templi multis modis de sacrificijs leguntur diuinitus esse præcepta, ad dilectionem dei & ꝓximi significandā referuntur. In his duobus præceptis tota lex pēdet & ꝓphetæ. ¶ Nō uult itaq; deus sacrificium trucidatorꝝ pecorꝝ, sed uult sacrificiū eleemosynarꝝ, sicut præmisimus eum dicere, quia misericordiam uolui, & non sacrificium.

Osee. 6. Matth. 9. Matt. 22.

Obedite præpositis uestris, & subiacete eis. Ipsi enim peruigilant quasi rationem pro animabus uestris reddituri, ut cū gaudio hoc faciant, & non gementes, hoc enim B non expedit uobis.

¶ Monuerat eos ne obliuiscerentur beneficentiæ & communicatiōis, sed semper meminissent bn̄facere sanctis, & res suas communicare illis. Quod ad subiectos specialit̄ dictum est, qui hæc facere debēt maxime p̄latis suis. Vñ & adhuc eisdem subiectis euidētius mō dicit: *Obedite præpositis uestris*.i. obtemperate iussis eorꝝ in omnibus, nisi forte malum aliquod iusserint, qm̄ malū per obedientiam nō est faciendū, sed cætera omnia, etiam si non uidentur esse bona, *&* nō uos cōparate uel supponite illis superbiendo, sed humiliter *subiacete eis*, & debitam reuerentiā exhibete. Quod utiq; debetis facere, quia deo iudici rationem reddituri sunt pro animabus uestris. & *ipsi peruigilant*, id ē, per omnia uigilant, semper uigilāt, hoc est, soliciti sunt ꝓ uobis *quasi rationem reddituri pro animabus uestris*, quas in custodiam susceperūt. Et quia studēt recte uos ducere per uiā iustitiæ, ut cum uos perduxerint ante tribunal Christi, nō accusentur nō recte uos duxisse, idcirco nunc obedite illis, ne & uos tunc accusemini declinasse de uia quam præceperunt uobis. Ideo illis obedite & subiacete, *ut faciant hoc*.i. uigilent pro uobis *cum gaudio* de ꝓfectu uestro, *& non gementes* de detrimento uestro, quia hoc non expedit uobis, ut contristentur de uobis. Tunc uigilant præpositi cum gaudio, qñ uident subiectos suos proficere in dei uerbo: qa & agricola tunc cum gaudio laborat, qñ attendit arborem & fructum uidet, qñ attendit segetem & fructificare prospicit hubertatem. Videt em̄ quia non sine causa laborauit, non sine causa dorsum curuauit, nō sine causa manus attriuit, nō sine causa frigus & æstum tolerauit. Sic est & de spiritalibus agricolis.i. de prælatis ecclesiæ, qa tunc in labore suo gaudent, cum eos quorꝝ mores excolūt, proficere uident. hoc est em̄ quod ait, *ut cum gaudio faciant*, & nō gementes. *Hoc enim non expedit uobis*. Nō dixit, Hoc nō expedit illis: sed dixit, Hoc non expedit uobis. Nā quādo illi præpositi contristantur de malis uestris, expedit illis ipsa tristitia & prodest illis, sed nō expedit uobis. Simul ergo prælati & subditi in dominico agro bonum operemur, ut simul de mercede gaudeamus.

C

Orate pro nobis. Cōfidimus enim quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bn̄ uolētes conuersari. Amplius aūt deprecor uos hoc facere, q̄ celeri⁹ restituar uobis.

¶ Auxilium oratiōis eorꝝ expetit Apostolus, quo uel liberaretur à carcere, & ad prædicationē redeat, uel martyrio consummatus ad Christum transeat. *Orate* (inquit) *pro nobis* pluralem numerū pro singulari ponens, uel pro se, uel pro his qui secum tenebantur, orari petens. Et debetis orare ꝓ nobis, quia *confidimus* nos bonā conscientiam habere. Conscientia em̄ nos non accusat. Ne ergo sinistre qd arbitremini de nobis. Accusabat̄ Apostolus quod suam gentem negligeret, sed ostēdit se affectum habere ad oēs Iudæos & gentiles. Dicebatur etiam à nōnullis aliť docere q̄ cæteri apostoli, & inimicus legis esse ac tēpli Iudæorꝝ, quia circūcisionē & carnales obseruātias fortius respuebat q̄ cæteri. Sed oñdit se bonā habere cōscientiā, D & studio placēdi deo facere qcqd facit, nec peccasse in his q̄ docuit. *Confidimus*, inqt, *quia bonam conscientiam habemus*.i. pro certo scimus nos non reprehendi à conscientia nostra ex his quæ fecimus uel docuimus, postquam ad fidem uenimus. Et quare? Quia sumus *in omnibus bene uolentes conuersari*.i. non sumus duplices, sed simplices: nō sumus uolentes in quibusdam bene conuersari, & in quibusdam non bene, sed in omnibus *bene*: hoc est, nō ex parte, sed ex toto studemus bene uiuere, ideoq; non remordemur à conscientia. Dixi ut oretis pro nobis. Sed *amplius deprecor uos hoc facere*.i. uestris orationibus impetrare, *quo celerius restituar uobis*, hoc est, amplius pro uestra quàm pro mea salute deprecor uos ut oretis ꝓ me, quia hoc rogo uestris precibus fieri, ut celerius à carcere dimissus, restituar non mihi, sed uobis.i. reddar pristino officio prædicationis, ut in diuersas partes libere pergēs & uos & alios diligentius instruam.

Deus autem pacis, q eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamēti æterni, dominum nostrum Iesum Christū, aptet uos in omni bono opere, ut faciatis eius uoluntatem, faciens in uobis quod placeat corā se, ꝑ Iesum Christū, cui est gloria in secula seculorum. Amen.

Ego quidem hactenus monui uos, & patientiam atq; bona opera suasi uobis, sed deus qui po-

A tens est, ipse faciat uos agere quod monui. *Deus pacis* qui pacem & quietē dat suis, quando scit oportere, sedans omnes persequutiones & uitiorum impugnationes, atq; post hanc uitam dat eis pacē æternæ tranquillitatis, qui pro eius nomine patienter aduersa pertulerunt, deus dico, *qui eduxit de mortuis*. i. resuscitauit separās à consortio mortuorum, *magnū pastorem ouiū*. i. eum qui oues suas, omes scilicet electas animas, pascit & conseruat. Episcopi em̄ & cæteri custodes dñici gregis, sunt maiores pastores, qa unusquisq; eorū partem sibi commissam eiusdem gregis fidelium pascit. ¶Hic autē maximus pastor est, quia totum gregem conseruat & pascit. Pascit aūt nō solū uerbo doctrinæ, sed corpore ac sanguine suo. Vnde nunc dicitur esse pastor *in sanguine testamenti æterni*: qa oues quas redemit, carnis & sanguinis sui sacramēto pascit. Qui sanguis est confirmator nō transeuntis, sed æterni testamenti. i. non ueteris legis quæ præteriit, sed nouæ quæ manet. ¶Nouum em̄ testamentū dicitur æternum, quia aliud ei nō succedet, sicut idem nouum successit ueteri. Vel in sanguine testamenti æterni eduxit deus Christum à mortuis, quia sicut eidem Christo per Zachariam dicitur, Tu quoq; in sanguine testamenti tui eduxisti uinctos tuos de lacu, in quo nō est aqua. i. de inferno, sic & ipse Christus in sanguine eodē est eductus de mortuis: qa tata [illegible] pot[illegible] sanguinis eius, ut nō solū iustos qui in inferno uincti tenebātur eriperet, sed etiā ipsum *dominū nostrū Iesum Christū* à mortuis suscitaret. (Zach. 9.)

B Deus qui hæc fecit, *aptet uos*. i. aptos & uoluntarios uos faciat *in omni opere bono, ut* in omnibus bene agentes, *faciatis* atq; cōpleatis opere *uoluntatem eius*. Ipse dico, *faciēs in uobis q̄d quod placeat coram se*, quia nisi ipso in uobis operante nihil potestis agere, quod oculis eius placeat. ¶Hæc est gratia quæ mētem præuenit & adiuuat, ut homo suæ uoluntatis & operatiōis obsequiū subiungat. & dictum est hoc, ne de liberi arbitrij sui uiribus præsumerent, & quasi ex seipsis hæc posse bene agere putarent. Sic faciat in uobis q̄d sibi placeat, & hoc non per carnalem legis obseruantiam, sed *per Iesum Christum*, per quem mediatorem omnia bona nobis à patre datur. *cui* Christo *est gloria*, non in breui tempore, sed *in secula seculorum, id est*, in æterna secula temporalium seculorum subsequutiua. Illi quem deriserunt in passione Iudæi, est gloria non paucis diebus permanēs, sed in æterna secula. *Amen*, id est uere.

Rogo autē uos fratres, ut sufferatis uerbum solatij. Etem̄ perpaucis scripsi uobis.

¶Hanc uobis epistolā misi, sed ne fastidiosa sit uobis o *fratres*, id est, quibus fraterna charitate cōsulo, *rogo uos ut sufferatis uerbū solatij*, quod in ea uobis loquutus sum, quoniā sermo eiusdem epistolæ consolatorius est, p̄bens uobis in tribulatione solatiū, ne deficiatis: & debetis sine tædio sufferre, quicquid in hac epistola loquor, quia *p̄ paucis* id est, per omnia paucis dictis *scripsi uobis*. Per oīa enim quæ in ea disserui, pauca sunt quæ dixi, quoniam multa de singulis possent dici. ¶Hoc exēplo suo docet nos magister egregius, ut ea quæ sentimus, & ualde humiliter & sine fastidiosa prolixitate dicamus. Multa enim humiliter hactenus Hebræis est loquutus, sed exhortatione humili placare eos adhuc humilius satagit, dicens: Rogo autem uos &c̄. ¶Hinc ergo colligat si quando aliqd recte sentit, quāta humilitate debet magistro loq discipulus, si ipse magister gentium in his quæ cū autoritate prædicat, summisse discipulos rogat: tum unusquisq; colligat ex his, ut illis à quibus exempla bene uiuendi percipit, hoc quod bene aut melius quàm illi intelligit, humiliter dicat, si Paulus illis humili se uoce subdidit, quos ad uitā ipse suscitauit. ¶Curandum quoq; est quantum loquamur, ut si eum qui multa ferre non ualet, longius loquēdo traxerimus, ad fastidium perducamus. Hoc tamen infirmis præcipue congruit, ut pauca quidem & quæ capere præualent, audiant, sed quæ eorum mentem impœnitentiæ dolore compungant. C

Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo, si celerius uenerit, uidebo uos. Salutate omnes præpositos uestros & omnes sanctos. Salutant uos de Italia fratres. Gratia cum oībus uobis. Amen. D

¶*Cognoscite fratrem nostrum Timotheum*, cognoscite quantæ sanctitatis ipse sit, & quanta ei reuerentia debeatur. Timotheum dico, *dimissum*, id est, euntem iter quod uolebat, uel ad prædicandū (ut cupiebat) dimissum, aut fortassis à carcere relaxatū. *Cum quo, si celerius uenerit, uidebo uos*: quia si uelocius uenire festinauerit, habebo facultatem eundi cū eo ad uos. In hac p̄missione reddit eos attētos & magis obedientes, ne si uenerit, inueniat eos inobedientes admonitioni huius epistolæ, praueq; agentes. Ac deinde, *Salutate*, inquit, *omnes præpositos uestros*, id est, sacerdotes & cæteros qui præsunt uobis in domino, *& omnes sanctos*, id est, omnes subiectos qui baptismi sanctificationem perceperunt. Cum autem subiungit, *Salutant uos de Italia fratres*, ostendit se ab Italia scripsisse. Ideo autem quod supradixit, deprecor uos facere ut celerius restituar uobis, declarauit se uinculis tentum esse, dum scriberet, atq; colligitur epistolam misisse à Roma ubi uinctus tenebatur. *Gratia* (inquit) *cum omnibus uobis sit*, ut per auxilium gratiæ possitis bene uiuere, qui per legem non potuistis deo placere. Cuius & nos participes efficiamur, ut per eam iustificemur, & ad ęternam uitam peruenire mereamur, *Amen*.

FINIS.

Coloniæ apud Eucharium Ceruicornum, impensis M. Godefridi Hittorpij,
Mense Augusto Anni M. D. XXXIII.